REFERENCE DEPARTMENT DESK

Literature Dept.

2

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY

VITA SINE LITERIS MORS EST

BOOK NO. 38 N75 36

ACCESSION 220643

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY

FORM 3427—4500-8-44

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY
3 1223 06899 4160

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON
OCH
REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LAGERHEIM, G.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

LECHE, V.
F. D. PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

NORDENSVAN, G.
SKRIFTSTÄLLARE

WESTRIN, TH.
FILOSOFIE DOKTOR, KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

REDAKTÖRER:
TH. WESTRIN,
E. FAHLSTEDT OCH **V. SÖDERBERG**

TRETTIOSJÄTTE BANDET
SUPPLEMENT
GLOBE—KÖVESS

STOCKHOLM
NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

+38
N75 36
220643

STOCKHOLM 1924
NORDISK FAMILJEBOKS TRYCKERI

ORDINARIE MEDARBETARE.

Alexanderson, A. M., f. d. professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alfvén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almquist, V., öfverdirektör och chef för Fångvårdsstyrelsen (V. A—t).
Annerstedt, Cl., f. d. universitetsbibliotekarie i Uppsala (C. A.).
Apelqvist, O. E., filos. licentiat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—t).
Arne, T. J., antikvarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (T. J. A.).
Arrhenius, S. A., professor (S. A—s).
Aulén, G. E. H., professor vid Lunds universitet (G. A—n).
Berg, G. R. G:son, filos. doktor, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. Ö. E., professor vid Uppsala universitet (B—d).
Bergvall, E., redaktör, chef för Stadion i Stockholm (E. B—ll).
Billing, E. M., biskop i Västerås stift (E. Bg).
Björling, C. G. E., professor vid Lunds universitet (C. G. Bj.).
Bohlin, K. P. T., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Bovin, E., docent vid Karolinska institutet (Bvn).
Bring, J. M. F. T., domprost i Linköping (J. T. B.).
Brulin, J. O. H., arkivråd (H. B—n).
Bruun, O., föreståndare för Helsingfors' stads statistiska kontor (O. B—n).
Bååth, L. M., förste arkivarie i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Helsingfors' universitet (T. C.).
Cederström, C. G. B., friherre, f. d. öfverste (B. C—m).
Clason, I. G., filos. doktor, professor, f. d. byggnadsråd i Byggnadsstyrelsen (I. G. C.).
Clason, S., riksarkivarie, statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Alnarps trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Enblom, F., öfverstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Engelstoft, P., redaktör, cand. mag., Köpenhamn (P. E—t).
Enström, A. F., kommerseråd (A. E—m).
Erdmann, A., f. d. professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Eriksson, J., f. d. professor (J. E—n).
Euler, H. K. A. S. von, professor vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, C. A., lärare vid Beskowska skolan (C. A. F—dt; biträder vid beteckning af italienska ords uttal).
Fahlstedt, E., skriftställare (E. F—t).
Fröman, K. A., byråchef i Vattenfallsstyrelsen (Fmn; biträder vid redigeringen af den tekniska afdelningen).
Funkqvist, H. P. A., professor vid Landtbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (H. F.).
Gadelius, B. E., professor vid Karolinska institutet, öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka (G—s).
Geete, K. R., f. d. förste bibliotekarie i K. biblioteket (R. G.).
Gleditsch, K., öfverstelöjtnant och afdelningschef i Norges geografiske opmåling (K. G. G.).
Grönberg, G., lärare vid Skogsinstitutet, docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., bibliotekarie vid Svenska akademiens Nobelinstitut (C. G.).
Grönwall, K. A., professor vid Lunds universitet (K. A. G.).
Gullstrand, A., professor vid Uppsala universitet (G—d).
Haffner, M., kapten, Norge (M. H.).
Hallendorff, C. J. H., professor, rektor vid Handelshögskolan i Stockholm (C. H. H.).
Hammarstedt, N. E., intendent vid Nordiska museet (N. E. H.).
Harlock, W. E., lektor vid Sjökrigsskolan (W. H—k; biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hedenius, P. A. I., professor, öfverläkare, lifmedikus (I. H.).
Hedrén, G., professor vid Karolinska institutet (G. H.).
Herlitz, N., docent vid Stockholms högskola (N. H—tz).
Hertzberg, J., hoffotograf, docent i fotografi vid Tekniska högskolan (J. Htzg).
Hesselman, O. A. H. V., professor, afdelningsföreståndare vid Statens skogsförsöksanstalt (H. Hn).
Hillman, A., f. d. konsul (Ad. H—n).
Holmberger, G., förste byråingenjör i Kommerskollegium (G. H—r).
Holmquist, Hj. F., professor vid Lunds universitet (Hj. H—t).
Hultin, A., bibliotekarie vid Helsingfors' universitetsbibliotek (A. H.).

Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n; biträder vid redigeringen af den medicinska afdelningen).
Johansson, K. F., professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Juhlin Dannfelt, H. J. B., professor, Landtbruksakademiens f. d. sekreterare (H. J. Dft).
Jungstedt, C. A. H., generallöjtnant, f. d. inspektör för militärläroverken, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (H. J—dt).
Kallenberg, E. A., professor vid Lunds universitet (E. K.).
Kjederqvist, J. O. G., rektor vid Högre latinläroverket å Norrmalm (Kj—t).
Kjellberg, C. J. A., förste marinläkare (J. K.).
Kolmodin, J. A., f. d. professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Lagerheim, N. G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., f. d. professor vid Stockholms högskola (L—e).
Lehmann, Edv., professor vid Lunds universitet.
Lindahl, P. A. L., öfverstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindman, C. A. M., professor, f. d. intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (C. Lmn).
Lundgren, R. G. F., f. d. förste aktuarie i Generalpoststyrelsen (R. L—n).
Lübeck, S. E. J., landshöfding i Gäfleborgs län (S. L—k).
Mortensen, J. M., professor (J. M.).
Munthe, C. D. L. V. W:son, f. d. generallöjtnant, f. d. chef för Fortifikationen (L. W:son M.).
Munthe, A. W:son, rektor vid Frans Schartaus handelsinstitut (A. W:son M.).
Müller, J., f. d. lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Naumann, E., förste arkivarie i Riksarkivet (E. N—nn).
Nordenstreng, R., filos. licentiat (R. N—g).
Nordensvan, G. G., skriftställare (G—g N.).
Noreen, A. G., f. d. professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyström, E. T., professor vid Veterinärhögskolan i Stockholm (E. T. N.).
Personne, J. V., biskop i Linköpings stift (J. P.).
Persson, F., aktuarie vid Kungl. järnvägsstyrelsens statistiska kontor (F. P.).
Persson, P., f. d. professor vid Uppsala universitet (P. P.).
Psilander, Hj., professor vid Uppsala universitet (Hj. P—r).
Reuterskiöld, C. A., professor vid Uppsala universitet (Rld).
Reuterskiöld, E. H. C., professor vid Uppsala universitet (E. Rld).
Richert, J. G., f. d. professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Rinman, E. B., redaktör (E. B. R.).
Rodhe, E. M., professor vid Lunds universitet (E. M. R.).
Rosenberg, G. O., professor vid Stockholms högskola (G. O. R.).
Santesson, C. G., professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
Schager, C. A. N., jägmästare (S—r).
Schéele, F. A. von, professor, f. d. förste folkskolinspektör i Stockholm (S—e).
Schotte, G., professor, chef för Statens skogsförsöksanstalt (G. Sch.).
Schybergson, M. G., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (M. G. S.).
Sjögren, H., professor vid Uppsala universitet (H. Sgn).
Sjögren, O., filos. doktor, f. d. docent (O. Sjn).
Sommarin, E. F. K., professor vid Lunds universitet (E. F. K. S—n).
Sondén, K., med. doktor, ingenjör (K. S—n).
Sparre, U. C. K., friherre, konteramiral (C. K. S.).
Staaff, E. S., professor vid Uppsala universitet (E. S—f).
Stangenberg, A. E., med. doktor (E. St—g).
Stave, E., f. d. professor vid Uppsala universitet och domprost (E. S—e).
Stavenow, L. V. A., professor vid Uppsala universitet (L. S.).
Stjernberg, N. F., professor vid Stockholms högskola (N. S—g).
Svenonius, F. V., filos. doktor, f. d. statsgeolog (S—s).
Söderberg, E. N., filos. doktor (E. N. S—g).
Söderberg, F. F. V., filos. doktor (V. S—g).
Söderblom, L. O. J., ärkebiskop (N. S.).
Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Åhlinska skolan (L. W—m).
Vesterberg, K. A., professor vid Stockholms högskola (K. A. V—g).
Westin, O. E., f. d. professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
Westling, G. O. F., f. d. rektor vid Högre allmänna läroverket i Västervik (Fr. W.).
Westman, K. B., professor (K. B. W—n).
Westrin, J. Th., filos. doktor (J. Th. W.).
Wetterstedt, C. G. af, friherre, öfverste och chef för Positionsartilleriregementet (G. af Wdt).
Vide, J. R., kammarrättsråd (R. V.).
Widell, J. L., öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (L. Wll).
Wiklund, K. B., professor vid Uppsala universitet (K. B. W.).
Wirgin, G., professor vid Uppsala universitet (G. Wrgn).
Wittrock, G. J. V., professor vid Uppsala universitet (G. W—k).
Wittrock, K. J. H., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån (H. W—k).
Wrangel, E. H. G., professor vid Lunds universitet (E. Wrgl).
Wrangel, H. G. V., generallöjtnant och chef för Kustartilleriet (H. W—l).
Åkerman, J. H., professor vid Karolinska institutet (J. Å.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Agrell, S., professor vid Lunds universitet (Agr).
Alexanderson, G., direktör, f. d. domänfiskal (G. A—x—n).
Amundson, K., öfverstelöjtnant (K. A—n).
Amundson, T. A. A., lärare vid Navigationsskolan i Stockholm (T. A. A. A.).
Andersson, K. A., byrådirektör i Landtbruksstyrelsen (K. A. A—n).

Arhusiander, E., stadskamrer, Kungälf (E. Arh.).
Arosenius, E., byråchef i Statistiska centralbyrån (E. Ar—s).
Bagge, A., revisionssekreterare (A. B—e).
Bagge, G. A:son, professor vid Stockholms högskola (G. B—e).
Bendixson, I. O., professor, rektor vid Stockholms högskola (I. Bxn).
Benedicks, C., professor vid Stockholms högskola (C. B—s).
Berg, G. E., stadsombudsman, Karlstad (G. E. B.).
Berg, J., f. d. professor vid Karolinska institutet (J. B—g).
Bergendal, T., disponent (T. B—l).
Bergö, C., regementspastor (C. B—ö).
Beskow, N., teol. doktor (N. B—w).
Bjuggren, S. E., öfverstelöjtnant vid Fortifikationen (S. E. B.).
Björkquist, M., rektor vid Sigtuna folkhögskola (M. B—t).
Blomquist, G., skriftställare, Berlin (G. B—st).
Boëthius, C. A., docent vid Uppsala universitet (A. B—s).
Borgh, P., folkskollärare, kantor (P. B.).
Brilioth, Y., docent, regementspastor (Y. Br.).
Brisman, S., professor vid Handelshögskolan i Stockholm (Sv. B—n).
Carlson, B. C., juris kandidat, justitieråd man, Helsingfors.
Carlsson, G., docent vid Uppsala universitet (G. C—n).
Castrén, G., professor vid Helsingfors' universitet (G. C.).
Cedergren, H., magister (H. C—n).
Cederström, E., friherre, major (E. C—m).
Collijn, I., riksbibliotekarie (I. C.).
Cornell, H., docent vid Uppsala universitet (H. C.).
Dahlgren, P., kommendör i K. flottan, f. d. chef för Sjökarteverket (P. Dn).
Delphin, T., apotekare (T. D.).
Djurberg, V., läkare (Djrg).
Donner, K. D., docent vid Helsingfors' universitet (K. D.).
Edin, K. A., filos. doktor, sekreterare i Telegrafstyrelsen (K. A. E—n).
Ekman, M., lektor, Paris (M. E.).
Elberling, E., f. d. bibliotekarie i danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Erikson, J., f. d. lektor (J. E.).
Eriksson, J. V., förste statshydrograf (J. V. E.).
Ernberg, A., professor vid Lunds universitet (A. E—g).
Facht, E., fru.
Fant, G., borgmästare, Nyköping (G. F—t).
Festin, E., länsantikvarie (E. Fn).
Fleetwood, H., friherre, kammarherre, amanuens i Riksarkivet (H. F—d).
Florin, R., filos. licentiat (R. Fl.).
Franzén, O., disponent (O. Fr.).
Fröberg, Gerda, fröken (G. F—g).
Fåhræus, R., rektor vid Högre lärarinneseminarium (R. F.).
Geber, N., filos. licentiat (N. G—r).
Geijer, W. von, f. d. ryttmästare.
Graffman, O., mantalskommissarie (O. Gffn).
Grape, E., sekreterare i Generalpoststyrelsen (E. G—e).
Grundel, A., redaktör (Gl).
Gränström, P. O., professor vid Göteborgs högskola (P. O. Grm).
Gyllensvärd, G. V., f. d. registrator hos Stockholms stadsfullmäktige (G. V. G.).
Haglund, P., professor vid Karolinska institutet (P. Hgld).
Hagman, T., kapten (T. Hmn).
Halle, T. G., professor, förste intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (T. G. H—e).
Hallström, G., amanuens vid Vitt. hist. o. ant. akademien (G. H—m).
Hamberg, A., professor vid Uppsala universitet (A. H—g).
Hansen, H. F., direktör (H. F. H.).
Hartman, T., filos. magister, redaktör, Helsingfors (T. H—n).
Hasselgren, A., borgmästare, Kungsbacka (A. Hssn).
Hassler, A., professor vid Stockholms högskola (A. H.).
Heckscher, E., professor vid Handelshögskolan i Stockholm (E. Hkr).
Hedberg, N., grufingenjör (N. H—g).
Hellström, C., docent vid Uppsala universitet (C. H.).
Henning, E., professor vid Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet (E. H—g).
Herlenius, E., lektor vid Högre allmänna läroverket i Falun (E. H—s).
Hernlund, C. A. V., byrådirektör i Landtmäteristyrelsen (V. H—d).
Heyman, H., sekreterare i Socialstyrelsen.
Hirsch, A., filos. kandidat, ledare af Svenska fattigvårdsförbundets verksamhet (A. H—h).
Hjelmqvist, F., förste bibliotekskonsulent (F. Hj—t).
Hofsten, E. von, kontorschef.
Holm, R., lektor vid tekniska gymnasiet i Örebro (R—r H.).
Holm, Thora, fru (T—a H—m).
Holmberg, A., filos. doktor, andre bibliotekarie i K. biblioteket (A. Ho—g).
Holmdahl, O. S., lektor (O. H—hl).
Hubendick, C. E. L., professor vid Tekniska högskolan (E. H—ck).
Hultman, G. H., ingenjör (G. H. H.).
Högbom, B., filos. doktor (B. H—m).
Högstedt, Ida, fru (I. H—dt).
Ising, G. A., docent vid Stockholms högskola (G. I.).
Jaederholm, G. A., professor vid Göteborgs högskola (G. A. J.).
Janse, O., antikvarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (O. J—e).
Jansson, J. E., stadsveterinär (J. E. J.).
Jansson, T., byråassistent i Generaltullstyrelsen (T. J—n).
Johannesson, F., filos. doktor (F. K. J.).
Jónsson, F., professor vid Köpenhamns universitet (F. J—n).
Jonzon, B., teol. licentiat, förste sekreterare i Svenska kyrkans diakonistyrelse (B. J.).
Karlgren, A., professor vid Köpenhamns universitet (A. Kgn).
Karlgren, B., professor vid Göteborgs högskola (B. Kgn).
Kemner, N. V. A., laborator vid Centralanstalten

för försöksväsendet på jordbruksområdet (N. A. K.).
Kleman, C., civilingenjör (C. K.).
Krook, A., direktör.
Kullberg-Mayer, O., bruksegare (O. K.-M.).
Köhler, S., ingenjör (S. K—r).
Lagerström, O., advokat (O. L—m).
Landquist, A. D., kapten vid K. flottan (D. L—t).
Larsson, Y., filos. doktor (Y. Ln).
Laurell, K., byråingenjör (K. Ll).
Leffler, B., filos. doktor (B. L—r).
Leijonhufvud, Sigrid, bibliotekarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (S. L—d).
Lilliehöök, Fr., professor vid Tekniska högskolan (Fr. L—k).
Lindblom, Edith, fröken (E. L—m).
Linder, O. A., redaktör, Chicago (O. A. L—r).
Lindh, E., sekreterare i Sv. stadsförbundet (E. L—dh).
Lindhagen, Anna, fröken.
Lindhult, N. A., förste kanslisekreterare (Ldht).
Lindman, A., redaktör (A. Lmn).
Lindström, G., öfverste (Lsm).
Lithberg, N., professor (N. Lg).
Ljunggren, C. J. F., f. d. vice konsul (C. J. F. L.).
Lorents, Y., filos. doktor (L—ts).
Lugn, P., amanuens vid Victoriamuseet i Uppsala (P. L—n).
Lundegårdh, H. G., docent vid Lunds universitet (H. L—dh).
Löfgren, E., advokat, f. d. statsråd (E. Lgn).
Lönnberg, E., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (E. Lönnb.).
Mannström, O., pastor (O. M—m).
Melsted, H. von, advokat (H. v. M.).
Moberg, L., docent vid Karolinska institutet (L. Mbg).
Molin, K., lektor vid tekniska gymnasiet i Örebro (K. M—n).
Mörstedt, S., stadskamrer, Kristinehamn (S. M—dt).
Nilsson, M. P:n, professor vid Lunds universitet (M. P:n N.).
Nohrström, H., äldre assistent vid Helsingfors' universitetsbibliotek (H. N—m).
Nordenskjöld, N. O. G., professor vid Göteborgs högskola (O. N—d).
Norlin, E., docent vid Tekniska högskolan, afdelningschef vid Statens profningsanstalt (E—t N—n).
Norlind, A., docent vid Lunds universitet (A. N—d).
Nyberg, H. S., docent vid Uppsala universitet (H. S. N.).
Odén, S. A., sekreterare hos Svenska landstingsförbundet (S. O—n).
Odhner, T., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet.
Otter, C. F. von, friherre, kammarråd (C. v. O.).
Palén, P., civilingenjör (P. P—n).
Palmær, K. V., professor vid Tekniska högskolan (P—r).
Pauli, E., fröken (E. P—i).
Petrini, S., jägmästare (S. P.).
Pettersson, A., professor vid Karolinska institutet (A. P—n).
Prawitz, J., f. d. rektor, inspektör för döfstumundervisningen (J. P—tz).
Qvigstad, J. K., f. d. lektor, f. d. statsråd, Tromsö.
Ramstedt, Eva, seminarielektor (E. R—dt).
Rathou, Emilie, fröken (E. R—ou).
Reichenberg, O., kapten (O. Rbg).
Rhodin, H., f. d. generaldirektör och chef för Landtmäteristyrelsen (H. Rhn).
Riesz, M., docent vid Stockholms högskola (R.).
Roosval, J., professor vid Stockholms högskola (J. R.).
Rosenberg, Signe, fröken (S. Rbg).
Rosenborg, E., direktör (E. R—g).
Runnström, J., docent vid Stockholms högskola (J. R—m).
Samuel, F., tandläkare (F. S—l).
Sandberg, K. E., kansliråd (K. E. S—g).
Schultz, H., borgmästare, Karlskrona.
Seijmer, J. G., civilingenjör (J. G. S.).
Sellén, N. F., professor, f. d. föreståndare för Gymnastiska centralinstitutet (N. F. S.).
Sellergren, G., f. d. professor vid Tekniska högskolan (G. S—n).
Sidenvall, K., kommerseråd (K. S—ll).
Skottsberg, C., professor (C. Sk—g).
Staël von Holstein, L., friherre, filos. doktor, juris kandidat (L. S. v. H.).
Stenquist, D., filos. doktor, byråingenjör (D. S—t).
Stjernschantz, T., intendent vid Finska konstföreningen (T. Stz).
Strömbom, S., filos. doktor, intendent vid Nationalmuseum (S. S—m).
Sundberg, C., f. d. professor vid Karolinska institutet (C. S—g).
Sundin, O., filos. licentiat (O. S.).
Sydow, C. W. von, docent vid Lunds universitet.
Tengdahl, K. A., medlem af Försäkringsrådet (K. T—l).
Thordeman, B., docent vid Uppsala universitet (B. Th.).
Thulin, E., byråchef (E. J. T.).
Tunberg, S., professor vid Stockholms högskola (S. T—g).
Uddén, H. L., f. d. t. f. landshöfding i Västmanlands län (H. U—én).
Ulff, S., kapten (S. U.).
Wadstein, E., öfverläkare vid Hässleby sanatorium.
Wallgren, E., kapten, statens förste torfingenjör (E. Wlln).
Wawrinsky, R., f. d. medicinalråd (R. W.).
Vennerholm, J., professor vid Veterinärhögskolan (J. V—m).
Werner, A., pastor (A. W—r).
Wessblad, K. A., civilingenjör (K. A. W—d).
Wessén, E., lektor vid Uppsala högre allm. läroverk (E. W—én).
Westgren, A., docent vid Stockholms högskola (A. W—n).
Wicander, C. A., direktör (C. A. W—r).
Vinberg, Sal., öfveringenjör (Sal. V—g).
Wingborg, F. A., filos. kandidat, redaktör (F. A. W.).
Wästberg, Carin, fröken (C. Wg).
Åmark, K. F. E., filos. doktor, förste aktuarie i Kommerskollegium (K. Å.).
Åmark, M., domkyrkosyssloman (M. Å—k).
Åstrand, G., rektor vid Blindinstitutet å Tomteboda (G. Å.).

Östergren, *A.*, statskonsulent för egnahemsväsendet (A. Ö—n).

I detta band förekomma artiklar äfven af de nu med döden afgångne rektor *J. Centerwall* (J. C.), lektor *N. Höjer* (N. H.), generalmajor *C. O. Nordensvan* (C. O. N.), antikvarien *B. Schnittger* (Br Sr), skriftställare *E. Thyselius* (T—s) och professor *R. Tigerstedt* (R. T—dt).

UTTALSBETECKNING.

g utläses som g (a l d r i g som j);
k » » k (a l d r i g som tj);
o » » ett ljud mellan o och u;
ω » » o-ljudet i svenskt bo;
ʃ betecknar sje-ljud;
ŋ » äng-ljud;
ə » sista ljudet i svenskt gosse;
th » det engelska t-ljudet i think:

ch betecknar de tyska ch-ljuden i ich och ach;
ˈ öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
˜ » » vokal » » » » nasaleradt;
¯ » » » » » » » långt;
˘ » » » » » » » kort;
ˈ efter » » » » denna stafvelse har huvudtonvikten;
⁀ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I TRETTIOSJÄTTE BANDET.

I. Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

Spalt

Göteborg (2 planscher med 9 fig.) 164
Hammarbyleden (kartskiss o. plansch med 2 fig.) ... 240
Helsingfors (2 planscher med 9 fig.) 340
Hull (situationsplan) 492
Huskvarna (2 planscher med 3 fig.) 508
Jordströmmar (2 planscher med 4 fig.) 800
Jugo-Slavien (karta) 816
Järfvafältet (karta) 844
Kartbeteckningar (2 planscher) 956
Kinematograf (2 planscher med 10 fig.) 1024
Kristiania (2 planscher med 10 fig.) 1216
Köpenhamn (plansch med 5 fig.) 1304
Järnvägskarta öfver Sverige (till art. Järnväg) i ficka 1312

II. Porträtt

(*äfven porträttskulpturer*).

Spalt

Goebel, K. E. 13
Goethals, G. W. 14
Gogh, V. van. Efter självporträtt. 19
Golgi, C. 21
Goltz, C., friherre von der . 22
» R. von der 22
Gorgas, W. C. 29
Gram, G. W. W. 44
Granqvist, P. G. D. 51
Grey, sir E. 73
Griffith, A. 76
Grignard, V. 77
Grimberg, K. G. 78
Gripenberg, B. J. S. 80
Grut, T. A. 95
Gröndal, J. G. 103
Guillaume, Ch. É. 113
Gulbranson, Ellen 115
Gullstrand, A. 119
Gustafson, G. A. 135
Guynemer, G. 139
Göthe, A. G. 178
Haase, H. 185
Haber, Fr. 186
Hadamard, J. S. 189
Hadfield, sir Rob. A. 190
Hagströmer, J. V. 204
Haig, D. 206
Haldane, R. B. 211
Hallén, J. A. 218
Haller, J. 220
Halvorsen, O. B. 227
Hamberg, A. 228
Hamilton, H. E. G. 232
» sir Ian S. M. ... 234
Hammar, J. A. 236
Hammarstedt, N. E. 242
Hammershöj, V. 245
Hannover, E. V. 267
Hansen, F. V. 268
» G. H. A. 270
Hanssen, H. P. (H.-Nörremölle) 274
Hansson, J. 275
» O. 276
» N. 276
Harding, W. G. 282
Hardy, T. 283
Harmsworth, A. Ch. W. 285
Hasselquist, T. N. 294
Hasselrot, B. F. E. 295
Haus, A. 301
Hausen, R. T. 301
Heckscher, E. F. 307
Hedberg, T. H. 308
Hedenblad, I. E. 311
Hedenius, P. A. I. 311
Hederstierna, K. F. V. 312
Hedlund, H. 315
Hedqvist, K. I. E. 316
Helfferich, K. 329
Helland, A. T. 334
Hellner, J. 336
Henschen, S. E. 362
Hermanson, R. F. 371
Herold, V. K. 374
Hertling, G. von 377
Hesselman, B. I. 384
Hildebrand, H. R. T. E. ... 400
Hindenburg, P. L. H. A. von 405
Hirn, Y. 409
Hjelt, E. I. 418
Holland, J. Ph. 439
Holm, P. E. 444
Holmgren, E. A. 450
Holmquist, Hj. F. 454
Homén, V. T. 461
Hoover, H. Cl. 466
Howe, H. M. 477
Hughes, Ch. E. 487
Hultgren, E. O. 493
Hultman, O. F. 495
Husberg, K. S. 503
Hybbinette, O. S. 522
Håkansson, Julia M. 537
Hägerström, A. A. T. 541
Hägg, A. H. 542
» J. 542
Hægstad, K. M. 543
Högbom, A. G. 561
Ibsen, S. 576
Ingenohl, Fr. von 623
Ingman, L. J. 625
Iorga, N. 668
Isakson, K. O. 689
Isvolskij, A. P. 703
Ivanov, N. J:vitj 721
Jansson, G. 737
Jekov, N. 753
Jensen, A. 755
» K. O. 755
» J. V. 756
Jespersen, J. O. H. 760
Joffre, J. J. C. 765
Johannsen, V. L. 768
Johansen, V. 769
Johansson, K. F. 770
» J. E. 770
» K. E. 771
Johnson, A. d. ä. 776
Jonsson, O. 782
Jónsson, F. 783
Juel, H. O. 814
Juhlin Dannfelt, H. 823
Jungstedt, K. A. H. 829
» A. A. H. 829
» Matilda E. Ch. . 829
Jäderin, E. 838
Järnefelt, E. N. 846
» E. A. 846
Jönsson, B. 868
Jörgensen, J. J. 869
Kainz, J. (som Hamlet) 878
Kajanus, R. 880
Kallstenius, G. S. N. 892
Kamerlingh Onnes, H. 900
Karl I, kejsare af Österrike 937
Karlin, G. F. J. 940
Kemal pascha ghasi, M. 979
Kempe, Fr. 984
Kerenskij, A. F:vitj 988

Spalt

Keynes, J. M. 994
Kinberg, O. V. 1017
Kiær, A. N. 1043
Kjellberg, K. E. O. 1044
» J. H. R. C:son .. 1045
Kjellén, J. R. 1047
Kjernander, J. S. 1049
Klaveness, Th. 1054
Kleen, F. H. R. 1054
Knudsen, A. G. 1073
» J. Kr. L. 1074
Koch, H. v. 1080
Kocher, E. T. 1083
Koefoed, A. M. 1085
Koht, H. 1088
Konow, W. 1138
Konstantin, konung af Grekland 1143
Kordelin, A. 1173
Koser, R. 1185
Krag, Th. 1192
» V. 1192
Kristensen, E. T. 1213
Kristian X, konung af Danmark 1214
Krogh, S. A. S. 1228
Krohg, Kr. 1230
Krohn, K. L. 1231
Krok, T. O. B. N. 1231
Kroman, K. F. V. 1232
Kvarnzelius, S. H. 1270
Kövess, H. 1312

III. Andra illustrationer i texten.

Spalt

Globigerinidæ 1
Glödlampa (3 fig.) ..... 6, 7—8
Slagkryssaren Goeben 13
Konungarnas tillbedjan. Oljemålning af van der Goes 15—16
Gotlands vapen 33
Gradbeteckning (3 fig.) 40
Granatkastare 46
Grennas vapen 72
Gulspetssjuka hafreplantor (till art. Gulspetssjuka) .. 121
Norsk medalj, präglad till minne af trekonungamötet i Kristiania 1917 (till art. Gustaf V) ..... 131—132
Kristina Gyllenstiernas staty invid Stockholms slott 143
Gäfles stadsvapen 149
Gästriklands vapen 152
G. F. Göranssons staty vid Sandviken 156
Götaverken 160
Göteborg, vapen o. 2 fig. 161, 163—164 o. 166
Naturhistoriska museet och Konstmuseet i Göteborg (till art. Göteborgs museum) ..... 173—174
Hagaströms mindre folkskoleseminarium 198
Hallands vapen 215
Slottet Hallwil (till art. Hallwyl) 223
Halmstads vapen 225
Handgranat 260
Handtverksinstitutet (2 fig.) 262
Handtverksmedaljen 263
Mänesstenen vid Handöl (till art. Handöl) 264
Haparandas vapen 278
Hedemora stads vapen 310
Helgerum, herrgårdsbyggnaden 331
Helgoland med krigshamn och befästningar under Världskriget 1914—18 331—332
Hjos vapen 419
Stålhjälmar (4 fig., till art. Hjälm) 423
Hallsta pappersbruk (till art. Holmens bruk) 449
Hudiksvalls vapen 482
Husflugan (4 fig.) 504
Huskvarna, vapen o. situationsplan ..... 508, 509—510
Hvetlanda, situationsplan 517—518
Afbördningskurva för Dalälfven vid Fäggeby (till art. Hydrografi) 526
Hälsingborgs vapen 547
Hälsinglands vapen 548
Härjedalens vapen 552
Härnösands vapen 553
Hässleholm, vapen o. situationsplan 556
Herrgårdsbyggnaden å Hörnsjöfors (till art. Hörnsjöfors bruk) 573
Idothea entomon (till art. Idothea) 581
Den af Sveriges centralförening för idrottens främjande utdelade medaljen (till art. Idrottsorganisationer) 582
Medaljen Illis, quorum meruere labores 588
Ingenjörsvetenskapsakademiens guldmedalj (till art. Ingenjörsvetenskapsakademien) 621
Interferometer 648
Internationella föreningen Rädda barnens märke 654
Sven-Elfssonsmedaljen (till art. Isala) 690
Isherwoodsystemet (2 fig.) 691 o. 692
Joensuus nya stadsvapen ... 764
Jorden (2 fig.) .. 789—790 o. 792
Jordskalf (2 fig.) .. 798, 799—800
Jubileumsfondssanatorier (2 fig.) 810
Jubileumsmynt (tvåkrona)... 811
Jämtlands vapen 840
Fredsmonumentet på Järpe skans (till art. Järpe skansar) 864
Jönköpings vapen 866
Kalmar stads vapen 894
Karbidugn (till art. Karbid) ..... 923—924
Karelens vapen 928
Den af general Ræder uppsatta minnesvården vid Fredrikshald öfver Karl XII (till art. Karl XII) . 933
Karlshamns vapen 942
Karlskronas vapen 943
Karlstads nya folkskoleseminarium (till art. Karlstad) 945
Kassaregister (till art. Kassakontrollapparater) .. 959
Katrineholm situationsplan, vapen o. 2 fig. ..... 965—968
Kesslerapparat 990
Kinematograf (2 fig.) 1019, 1021—1022
Minnesstenen i Kinna (till art. Kinna) 1033
Kiruna (4 fig.) ..... 1037—1038
Kissoid 1040
Klerestorium 1059
Klätterjärn 1069
Knistad, manbyggningen ... 1071
Konserthus (2 fig.) ... 1139—1141
Konstgjorda lemmar (3 fig.) 1146 o. 1148
Konstgjord dimma ... 1149—1150
Monumentet vid Koswig (till art. Koswig) 1187
Kristallgitter (2 fig.) 1213
Kristianstad, vapen o. 1 fig. 1216—1217
Kristinehamns vapen 1220
Minnesstenen på Kronobergshed (till art. Kronobergshed) 1235
Krontorp, manbyggningen... 1238
Kulspruta (2 fig.) .... 1253—1254
Kungsbackas vapen 1261
Kvistabergs privatobservatorium (till art. Kvistaberg) 1278
Paulings ugn (till art. Kväfveindustrier) 1281
Köpings vapen 1307

FÖRKORTNINGAR.

a.-b. = aktiebolag.
abl. = ablativ.
ack. = ackusativ.
adj. = adjektiv.
admin. = administrativt.
adv. = adverb.
afd. = afdelning (-en).
afh. = afhandling(-en, -ar).
agrogeol. = i agrogeologien.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomien.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
antropol. = i antropologien.
Apg. = Apostlagärningarna.
arab. = arabiskt.
aram. = arameiskt.
aritm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrofys. = i astrofysiken.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomien.
atm. = atmosfär (-er).
avest. = i avestiskan.

b. = boken.
bab. = babyloniskt.
baln. = i balneologien.
bankt. = bankterm.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad (-t, -e).
befästningsk. = i befästningskonsten.
bergsv. = i bergsväsendet.
bibliogr. = i bibliografien.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biljardt. = biljardterm.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
bokh. = i bokhålleriet.
bokhand. = i bokhandeln.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
bras. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
brukl. = brukligt.
bygnk. = i byggnadskonsten.

C. = Celsius.
cg. = centigram
cirk. = cirkulär.
civilr. = i civilrätten.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d. = del; död.
da. = danskt.
dal. kmt = daler kopparmynt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dansk. = i danskonsten.
dat. = dativ; daterad (-t, -e).
dep. och *depart.* = departement.
dermat. = i dermatologien.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dipl. = i diplomatien.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
d:o = dito.
dogmhist. = i dogmhistorien.
doll. = dollar (-s).
d:r = doktor.
dramat. = i dramatiken.
dt. = deciton.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyl. = dylik (-t, -a).
dåv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det ar.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. *egentl.* = egentligen.
eg. v. = egentlig vikt.
egypt. = egyptiskt; i egyptologien.
ekon. = i ekonomien.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
e. m. = eftermiddagen.
embryol. = i embryologien.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
ep. = i den episka poesien.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnogr. = i etnografien.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.
ev. = eventuellt.
ex. = exemplar.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
fattigv. = i fattigvården.
f. d. = för(e) detta.
fda. = forndanskt.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
f. g. = första gången.
fi. = finskt.
fig. = figur (-en); figurligt.
filos. = filosofie; i filosofien.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
fla. = flamskt.
flygv. = i flygväsendet.
f. m. = förmiddagen.
f. n. = för närvarande.
fnegypt. = fornegyptiskt.
fnfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlty. = fornlågtyskt.
fno. = fornnorskt.
fnod. = fornnordiskt.
fnpers. = fornpersiskt.
fnsachs. = fornsachsiskt.
fnslav. = fornslaviskt.
folkl. = folkloristiskt.
folkr. = i folkrätten.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkunskapen.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fot. = fotografiskt.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fris. = frisiskt.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad (-t, -e).
fyrverk. = i fyrverkeriet.
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fångv. = i fångvårdsväsendet.
fäktk. = i fäktkonsten.
fär. = färöiska.

f. ö. = för öfrigt.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad (-t, -e); författare.
förk. = förkortad (-t, -e).
förordn. = förordning.
förv. = i förvaltningen.

gael. = gaeliskt.
gen., genit. = genitiv.
geod. = i geodesien.
geogr. = i geografien.
geol. = i geologien.
geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
g. m. = gift med.
gr. = grader; gram.
gramm. = i grammatiken.
grefsk. = grefskap.
grek. = grekiskt.
grek. hjältes. = i grekiska hjältesagan.
grufv. = i grufväsendet.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla Testamentet.
guv. och *guvern.* = guvernement.
gymn. = i gymnastiken.

h. = häfte; hälften.
hand. = handelsterm.
handtv. = handtverksterm.
har = hektar.
h:d = härad.
hebr. = hebreiskt.
hedersled. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hg. = hektogram.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
hlj. = hefnerljus.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
h.-t. = höstterminen.
hty. = högtyskt.
husdjurssk. = i husdjursskötseln.
hydrogr. = i hydrografien.
hyg. = i hygienen.

ibd., ibid. = ibidem (lat.), på samma ställe.
idrottst. = idrottsterm.
ind. = indiskt.
ind. europ. = indoeuropeiskt.
inkl. = inklusive.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
isht = i synnerhet.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. = i jaktväsendet.
jap. = japanskt.
javan. = javanskt.
jfr = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.
järnvägstekn. = järnvägstekniskt.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kant. = kanton (-er).
kap. = kapitel.
kartogr. = i kartografien.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbmm. = kubikmillimeter.
k. br. = kungligt bref.
kelt. = keltiskt.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass; klockan.
km. = kilometer.
kmt = kopparmynt.
K. M:t = Kunglig Majestät.
knr = kannor.
kokk. = i kokkonsten.
komp. = kompani; komparativ, komponerad (-t, -e).
konsth. = i konsthistorien.
konstind. = i konstindustrien.
konstt. = konstterm.
korresp. = korresponderande.
kp. = kokpunkt.
kr. = kronor.
k. regl. = kungligt reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
krist. = i kristallografien.
kroat. = kroatiskt.
kronol. = kronologiskt.
kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kunskapsteor. = i kunskapsteorien.
kw. = kilowatt.
kvcm. = kvadratcentimeter.
kvdm. = kvadratdecimeter.
kvkm. = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvmm. = kvadratmillimeter.
kymr. = kymriskt.
kyrkohist. = i kyrkohistorien.
körk. = i körkonsten.

l. = eller; liter.
L℔ = lispund.
landtbr. = i landtbruket.
landtm. = i landtmäteriet.
lapp. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = longitud; längd.
lett. = lettiskt.
lit. = litauiskt.
litt. = litteratur.
liturg. = i liturgien.
log. = i logiken.
lty. = lågtyskt.

m. = meter; minuter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnadskonsten.
maskint. = i maskintekniken.
mat. = i matematiken.
med. = medicine; i medicinen.
medl. = medlem.
mejerisk. = i mejeriskötseln.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metriken.
mexik. = mexikanskt.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht., mhty. = medelhögtyskt.
milit. = militärt; i militärväsendet.
mill. = million (-er).
min. = minut (-en, -er).
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mkg. = meterkilogram.
mlat. = medeltidslatinskt.
mlt., mlty. = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
m. m. d. = med mera dylikt.
mod. = modellerad (-t, -e).
mongol. = mongoliskt.
monogr. = monografi.
mrs. = mistress.
M:t = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myntv. = i myntväsendet.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = nordlig; norr.
nationalek. = i nationalekonomien.
nat. storl. = naturlig storlek.
n. b. = nota bene.
neutr. = neutrum.
N. F. = Nordisk Familjebok.
n. h. o. v. = namn, heder och värdighet.
nhty. = nyhögtyskt.
nlat. = nylatinskt.
no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n:r = nummer.
n. st. = nya stilen.
nsv. = nysvenskt.
N. T. = Nya Testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra, och annan.

o. a. s. = och andra ställen.
obstetr. = i obstetriken.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., omarbet. = omarbetad (-t, -e).
omkr. = omkring.
opt. = i optiken.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
ornament. = i ornamentiken.
o. s. v. = och så vidare.

paleobot. = i paleobotaniken.
paleont. = i paleontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., petrogr. = i petrografien.
pl., plur. = pluralis; *pl.* äfven = plansch.
po. = polskt.
polit. = i politiken.
port. = portugisiskt.
postv. = i postväsendet.
prep. = preposition.
pret. = preteritum.
preuss. = preussiskt.
proc. = procent.
prof. = professor.
prov. = provins.
provens. = provensalskt.
psyk. = i psykologien.
psykiatr. = i psykiatrien.

rbl = rubel.
rdr = riksdaler; *rdr b:ko* = riksdaler banko; *rdr rgs* = riksdaler riksgälds; *rdr rmt* = riksdaler riksmynt; *rdr sp.* = riksdaler specie.
reg.-omr. = regeringsområde.
reg., reg:te = regemente.
reg.-ton = registerton.
relig. = i religionen.
resol. = resolution.
resp. = respektive.
ret. = i retoriken.
R. F. = Regeringsformen.
ridk. = i ridkonsten.
rmk = riksmark.
R. O. = Riksdagsordningen.
rom. = romerskt.
rst. = runstycke (-n).
rum. = rumänskt.
ry. = ryskt.
rätorom. = rätoromanskt.
rättshist. = i rättshistorien.
rör. = rörande.

s. = sekunder; sydlig, söder.
s. a. = sine anno (lat.), utan årtal.
sag. = i sagor.
sagohist. = i sagohistorien.
sanskr. = i sanskrit.
schackt. = schackterm.
s. d. = samma dag.
sek. = sekund (-en, -er).
Sept. = Septuaginta.
ser. = serie (-n, -r).
serb. = serbiskt.
serol. = i serologien.
sing. = singularis.
sistn. = sistnämnda.
sjöförs. = i sjöförsäkringen.
sjör. = i sjörätten.
sjöv. = i sjöväsendet.
sk. = skilling.
Sk℔ = skeppund.
s. k. = så kallad.
skjutk. = i skjutkonsten.
skogsh. = i skogshushållningen.
skogsv. = i skogsväsendet.
skolv. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbyggeriet.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
smt = silfvermynt.
s:n = socken.
S. O. = Successionsordningen.
sp. = spalt; spanskt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportt. = sportterm.
sportv. = i sportväsendet.
språkv. = i språkvetenskapen.
sp. v. = specifik vikt.
s. str. = sensu stricto (lat.), i egentlig bemärkelse.
st. = stiftad (-t, -e); stycken; ställen.
statist. = i statistiken.
statsr. = i statsrätten.
stds = standards.
stilist. = i stilistiken.
straffr. = i straffrätten.
subst. = substantiv.
superl. = superlativ.
suppl. = supplement.
sv. = svenskt.
symbol. = i symboliken.
syr. = syriskt.
s. å. = samma år.

t. = timme, timmar
tandläk. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = teologie; i teologien.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrien.
T. F. = Tryckfrihetsförordningen.
t. f. = tillförordnad.
t:g = tingslag.
t. h. = till höger.
thr = thaler.
tills. = tillsammans
tjech. = tjechiskt.
tld = tunnland.
tnr = tunnor.
t. o. m. = till och med.
toxik. = i toxikologien.
tr. = tryckt.
trol. = troligen.
trädg. = i trädgårdskonsten.
träv. = i trävaruindustrien.
tullv. = i tullväsendet.
turk. = turkiskt.
t. v. = till vänster.
ty. = tyskt.

u. h. = under hafsytan.
und. = underdånig.
ung. = ungefär; ungerskt.
univ. = universal; universitet.
uppf. = uppförd (-t, -a).
uppl. = upplaga (-n), upplagor.
upps. = uppsats.
urmak. o. *urmakark.* = i urmakarkonsten.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).
u. å. = utan årtal.

v. = vers; väster, västlig.
wales. = walesiskt.
vanl. = vanligen.
var. = varietet (-en).
v. e. = värmeenhet.
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
v.-t. = vårterminen.
Vulg. = Vulgata.
väg- o. vattenb. = i väg- och vattenbyggnadskonsten.
växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.

zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö = öster, östlig.
öfv. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafsytan

> = öfvergår till.

< = kommer ifrån.

♂ = hanne.

♀ = hona.

RÄTTELSER:

I Bd	XIV		sp. 1279	rad 16	nedifrån	*står*	på litern	*bör vara*	på 1000 dlr vatten
»	XV		» 429	» 6—7	uppifrån	»	en koncentrerad lösning af ammoniumnitrat:	*bör vara*	smält ammoniumnitrat:
»	XXXI		» 858	» 29—30	nedifrån	»	kraftledningsfonden	*bör vara*	kraftledningslånefonden
»	XXXIV	Suppl.	» 420	» 34	uppifrån	»	1919	*bör vara*	1918
»	»	»	» 524	» 10	nedifrån	»	juli	»	2 aug.
»	»	»	» 537	» 6	uppifrån	»	**Bengtson**	»	**Bengtsson**
»	»	»	» 649	» 4	nedifrån	»	13	»	18
	»	»	» 664	» 20—21	»	»	Kyrkosund	»	Kyrkesund
»	XXXV	»	» 212	» 16	»	»	Edsbäck, Edshärds	»	Edebäck, Ekshärads
»	»	»	» 216	» 28	uppifrån	»	15	»	5
»	»	»	» 228	» 28	»	»	1913	»	1912
»	»	»	» 618	» 19—20	nedifrån	artikeln	**Eranos** *utgår*		
»	»	»	» 871	» 16—17	»	»	**Fliegende blätter** *utgår*		
»	»	»	» 925	» 26	uppifrån	*står*	1872	*bör vara*	1862
»	»	»	» 960	» 17	nedifrån	»	(140 mot landstingets 72)	*bör vara*	(149 mot landstingets 76)
»	»	»	» 970	» 4	»	»	Åbo och Björneborgs	»	Tavastehus
»	»	»	» 971	» 1	uppifrån	»	Åbo ärkestift	»	Tammerfors stift
»	»	»	» 1136	» 13—14	»	»	landstinget	»	lagtinget
»	XXXVI	»	» 31	» 2	nedifrån	»	(1847)	»	(1897)
»	»	»	» 42	» 14—15	»	»	***Grafva** bildar med Forshaga ett pastorat	*bör vara*	***Grafva** och Forshaga bilda fr. o. m. 1 maj 1919 hvar sitt pastorat
»	»	»	» 307	» 21	uppifrån	»	mars	*bör vara*	nov.
»	»	»	» 309	» 14	nedifrån	*utgår*			
»	»	»	» 362	» 36	uppifrån	*står*	*klopfenfehler*	*bör vara*	*klappenfehler*
»	»	»	» 433	» 2	nedifrån	»	brorsons son	»	kusins son
»	»	»	» 434	» 20—21	uppifrån	»	kusins son	»	brorsons son
»	»	»	»	» 33	»	*orden*	tills. med Steinmann	*utgå*	
»	»	»	» 501	» 25	nedifrån	*står*	**Hunle Doara**	*bör vara*	**Hunie Doara**
»	»	»	» 528	» 14	uppifrån	»	1921	»	1 jan. 1919
»	»	»	» 543	» 32	nedifrån	»	belägen i Föllinge och Hotagens socknar, Jämt-	*bör vara*	hade förordnande som 1:e provinsialläkare i Jämt-
»	»	»	» 562	» 31	uppifrån	»	27 sept.	*bör vara*	23 sept.
»	»	»	» »	» 14	nedifrån	»	förste ordf. till 1916	»	ordf. 1910—16
»	»	»	» 690	» 17	»	»	kusin	»	brorson
»	»	»	» »	» 20	»	»	(1878)	»	(1875)
»	»	»	» »	» 26	»	»	(I, 1913)	»	(I, 1915)
»	»	»	» 738	» 14	uppifrån	»	1924	»	1921
	»	»	» 769	» 19	»	»	**Johansen**	»	**Johanson**
	»	»	» 881	» 9	nedifrån	»	Giemenfärgning	»	Giemsafärgning
»	»	»	» »	» 24	»	»	asceter	»	ascites
	»	»	» 1097	» 30	»	»	omkr. 1880	»	1872

TILLÄGG:

Goschen, sir William Edward, dog i maj 1924.
Grünfeld, Alfred, dog i jan. 1924.
Söndahl, Olaus Andreas, dog 31 dec. 1923 i Tönsberg.
Quimerà, Angel, dog 19 juli 1924 i Barcelona.

Gullberg, Gotthard Magnus, dog 17 dec. 1923 i Kalmar.
Gustafsson, Fridolf Wladimir, dog 16 mars 1924 i Helsingfors.
Gwen, pseudonym för författarinnan Else Kleen (se Kleen. Suppl.).
Hallberg, Mauritz Emil Fredrik, dog 27 febr. 1924 i Helsingfors.
Hannikainen, Pekka Juhani, dog 13 sept. 1924.
d'Haussonville, Gabriel Paul Othenin de Cléron, dog i aug. 1924.
Helfferich, Karl, omkom vid en tågsammanstötning i S:t Gotthardspasset 23 april 1924.
Helsted, Gustav Karl, dog 1 mars 1924 i Köpenhamn.
Herriot, Edouard, blef konseljpresident 14 juni 1924.
Hoogvliet, Jan Marius, dog i juni 1924 i Haag.
Hökerberg, Fredrik Lars, dog 20 maj 1924 i Stockholm.
Japan. Metersystemet infördes fr. o. m. 1 juli 1924.
Jouvenel, Henri de, afgick med ministären Poincaré juni 1924. Hans broder, Robert de J. f. 1883, afled i juli 1924 i Paris.
Jungner, Ernst Waldemar, dog 30 aug. 1924 i Kneippbaden.

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

Med * utmärkt artikel utgör en omarbetning af eller innehåller tillägg till motsvarande artikel i hufvudarbetet. Hänvisningar gälla rubriker i hufvudarbetet, utom då de åtföljas af tillägget Suppl., i hvilket fall de afse uppslagsordet i Supplementet.

***Globe, The.** Sir George Armstrong dog 1907, och sonen sir George Elliot Armstrong nedlade då utgifvarposten och sålde tidningen, som 1908—11 egdes af Hildebrand Harmsworth, en broder till lord Northcliffe. Tidningen indrogs i nov. 1915 på obestämd tid på grund af en oriktig uppgift om lord Kitcheners förestående afgång från krigsministerposten, men fick efter ett par veckor åter utkomma, efter ombyte af utgifvare. Den uppgick febr. 1921 i "Pall Mall gazette", som då fick titeln "The Pall Mall gazette and Globe". V. S—g.

Globigerina. Se Globigerinidæ. Suppl.

Globigerinaslam. Se Haf, sp. 985.

Globigerinidæ, *zool.*, en familj inom ordn. *Foraminifera* och kl. *Rhizopoda* (se d. o.). Skalen, bestående af kalk, äro genomborrade af grofva

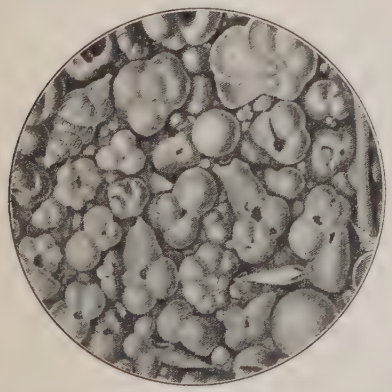

kanaler, en- eller flerkamriga och upprullade i spiral. De höra till de äldsta kända varelserna: de lefde redan under kambriska tiden. De förekomma i varmare regioner företrädesvis i hafvets ytlager, och deras skal anträffas i ofantliga mängder i hafsslammet ("Globigerinaslam") på djup af mer än 4,000 m. Se därom Haf, sp. 985. L—e.

Globlanterna. Se Lanterna, sp. 1170.

Globoskop [-skåp], *fys.*, apparat, medelst hvilken bilder af ogenomskinliga föremål, fotografier, vykort, ritningar, sidor ur böcker, smärre plastiska föremål m. m., kunna projicieras på en hvit skärm, hvarigenom en förstorad bild af föremålet samtidigt kan betraktas af ett större antal åskådare. Föremålet, som placeras på ett horisontalt underlag, belyses af ett antal kraftiga lampor och projicieras medelst ett öfver föremålet placeradt vertikalt ställdt objektiv på en i 45° vinkel mot objektivets axel ställd spegel, som reflekterar bilden till projektionsskärmen. — Andra för dylik projektion afsedda apparater äro episkopet och epidiaskopet. Jfr Skioptikon. J. Htzg.

***Globus**, tysk geografisk tidskrift, uppgick 1911 i Petermanns mitteilungen (se d. o. Suppl.).

Glochidium, *zool.*, benämnes larven af vissa sötvattensmusslor (t. ex. damm-musslor, se d. o.), hvilken tillbringar sin första utvecklingstid inom moderdjurets gälar, hvarefter den kommer ut i vattnet och medelst hakar, som finnas å skalets fria rand, söker fästa sig på förbisimmande fiskars hud. Lyckas detta, framkallar den nu parasitiskt lefvande larven å huden en inflammationshärd, i hvars inre den afslutar sin utveckling. L—e.

***Glogovács** tillhör nu Rumänien.

Glomma. Se Glommen. Suppl.

***Glommen** (äfven Glomma och Glåma) har 41,823 kvkm. flodområdesareal och representerar 325,000 eff. hkr, hvaraf 158,700 voro utbyggda 1920. K. G. G.

Glommersträsk, kapell i sydöstra delen af Arvidsjaurs socken, Norrbottens lappmark, vid korsningen af inre militärvägen Åsele—Boden samt landsvägen Jörn—Arvidsjaur. O. Sjn.

Gloppen, härad och pastorat i Nordfjord, Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. 687,41 kvkm. 3,327 inv. (1920). Jordbruk, fruktodling. Storslagen natur. Turisttrafik. K. G. G.

Tryckt den 16/11 23

***Glosimodt**, O. O., dog 13 dec. 1901.

Glossothērium, *paleont.* Se Jättetrögdjuren, sp. 481.

***Glossy**, K., har ytterligare skrifvit *Zur geschichte der theater Wiens*, I—II (1919—20).

***Glostorp** omfattar nu 1,098 har. 603 inv. (1923).

Glostrup, förstad till Köpenhamn, omkr. 10 km. v. om detta, med station på Västbanan, 2,837 inv. (1921).

Glottāla ljud, *språkv.* Se Laryngala ljud.

Glottern, Öfre och Nedre, skogssjöar, belägna resp. 83 och 79 m. ö. h., i Kvillinge socken, Östergötland, på Kolmården, med en sammanlagd areal af omkr. 4 kvkm., afrinna genom en liten å till Norrviken af Bråviken. O. Sjn.

***Glottiskramp**, *med.* Se Struphufvudets sjukdomar, sp. 380.

***Glouvet** [glovä], Jules de, pseudonym. Se Quesnay de Beaurepaire (äfven i Suppl.).

***Głowacki**, A., f. 8 aug. 1847, dog 19 maj 1912 i Warschau. Hans samlade skrifter utgåfvos 1917—20 i 14 bd.

Glucharev, M. J. Se Makarij 2.

***Gluchov** tillhör nu republiken Ukraina.

Glucken, ett 1,112 m. högt fjäll på gränsen mellan Sverige och Norge, 8 km. s. v. om Storlien, Jämtland. På G. ligger riksröset n:r 159. O. Sjn.

Glukāl, *kem.*, framställdes 1913 af E. Fischer (se denne. Suppl.) ur bromacetoglukos genom reduktion med zink och ättiksyra och formulerades slutligen:

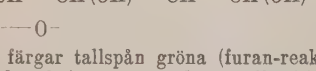

Glukal färgar tallspån gröna (furan-reaktion); nyare undersökningar göra det emellertid sannolikt, att syrebryggan ej förbinder C-atomen 1 och 4, utan 1 och 5 och att glukal således måste betraktas som ett pyronderivat (se Pyron). Glukal är sannolikt identisk med svampprodukten oximaltol och torde uppträda som mellanprodukt vid den alkoholiska jäsningen. H. E.

Glukofos [-fås], *kem.* Se Zymofosfat.

Glúma. Se Vigaglúms saga.

Glumāles, *bot.*, växtordning motsvarande *Glumifloræ* med tillägg af fam. *Juncaceæ*. G. L—m.

***Glumslöf** omfattar nu 1,048 har. 1,049 inv. (1923).

***Glyceria**, *bot.*, omfattar i sin nu gällande begränsning endast 4 svenska arter. *G. altissima* kallas nu *G. aquatica*. Ett svenskt namn på släktet är gryne. Se Puccinellia. Suppl. G. L—m.

Glück, Christian Hugo, tysk botanist, f. 13 dec. 1868 i Windsheim, Bajern, blef 1895 filos. doktor i München samt 1899 docent och 1903 professor i botanik i Heidelberg. G. har författat morfologiska och deskriptiva arbeten, äfven öfver kryptogamer; hans hufvudarbeten äro *Biologische und morphologische untersuchungen über wasser- und sumpfgewächse* (4 bd, 1905—23) och *Blatt- und blütenmorphologische studien* (1919). C. Lmn.

Glückstadt. 1. Isak Moses Hartvig G., dansk finansman, f. 22 april 1839 i Fredericia, d. 11 juni 1910 i Sölleröd, var 1865—72 anställd i Kristiania och öfvertog 1872 ledningen af den nyupprättade Landmandsbanken i Köpenhamn, hvilken han med utomordentlig duglighet gjorde till ett af Skandinaviens ledande penninginstitut. Kraftigt initiativ förenades hos honom med nykter försiktighet och förnäm reservation mot börsaffärer. — 2. Emil Rafael G., den föregåendes son, finansman, f. 24 aug. 1875 i Köpenhamn, d. där 23 juni 1923, blef student 1893 och efter bankmannautbildning i New York, London och Paris 1904 vicedirektör, 1907 direktör och 1910 vid faderns död administrativ direktör i Landmandsbanken. Han saknade faderns försiktighet, utvidgade visserligen skickligt bankens omslutning, men synes under Världskriget, då hans insikter i rikt mått togos i anspråk både af Danmarks och utländska regeringar, ha mist all öfverblick. Efter bankens sammanstörtande 1922 och dess räddning genom fullständig statsgaranti häktades G. i mars 1923 som anklagad för att ha afgett falska redogörelser för bankens ställning, men han afled, innan domen föll. Jfr Schovelin, ”Landmandsbanken” (1922). 1—2. P. E—t.

***Glykos.** Namnet används i tekniken äfven som beteckning för stärkelsesirap. Se Stärkelsesocker.

***Glykosider.** Den å sp. 1347, rad 12 omtalade glykosiden gaulterin är *icke* identisk med betulin i björknäfver. Det senare ämnet är en tvåatomig alkohol af formeln $C_{30}H_{48}(OH)_2$ (den i artikeln Betulin anförda formeln är enligt nyare undersökningar oriktig) och hör till sterinerna (se d. o.). K. A. V—g.

Glyn [gli'n], Elinor Clayton, engelsk författarinna, född Sutherland, f. omkr. 1870, äktade 1892 Clayton Glyn (d. 1915), debuterade 1900 med romanen *The visits of Elizabeth* (”Elisabets debut i stora världen”, 1902), som följts af ett tjugutal andra, i regel öfv. till sv., däribland *The reflections of Ambrosine* (1902; ”Den vackra Ambrosine”, 1910). De äro lättflytande, ytliga och kvasispirituella; deras innehåll är en insockrad, societetsmässig frivolitet. 1923 föreläste hon i Stockholm. R—n B.

Glysan, *zool.* Se Torskslägtet, sp. 465.

Glåma. Se Glommen. Suppl.

Glåmaga, flod. Se Fykanåga. Suppl.

Glåmfjord, kraftstation och smältverk med kringliggande tjänstemanna- och arbetarbostäder vid Glåmagas (Fykanågas) utlopp i Glåmfjorden, s. om Bodö, Melöy härad, Nordland fylke, Norge. G. tillhör norska staten och har 501 inv. (1920). K. G. G.

Gläser, H. Se Henning, guldsmedsfamilj, 1 o. 2.

Glödelektrisk ström, *elektrot.* Se Vakuumrör.

Glödkatodrör. Se Fysik. Suppl., sp. 1112.

***Glödlampa**, *elektrot.* Af metalltrådslamporna visade sig snart *volframlampan* betydligt öfverlägsen sina föregångare, osmium- och tantallampan. Den har under de senaste åren fullständigt slagit igenom och utgör f. n. (1923) den mest använda elektriska lampan. Af volframlamporna användas jämsides med hvarandra två typer, nämligen *vakuumlampor*, s. k. *enwattslampor*, och *gasfyllda lampor*, s. k. *halfwattslampor*. Af dessa är

vakuumlampan äldst, då den redan efter 1906 började införas. Den gasfyllda lampan kom först efter 1913 i marknaden. Volframlampans införande betecknade ett mycket stort steg i belysningstekniken utveckling, då det specifika effektbehofvet kunde nedbringas till omkr. 1 watt per hefnerljus vid vakuumlampan och omkr. $0,_5$ watt per hefnerljus vid den gasfyllda volframlampan. För att erhålla god ekonomi vid en glödlampa erfordras hög temperatur hos glödtråden och således en hög smältpunkt hos trådmetallen. Smältpunkten ligger för osmium, tantal och volfram vid resp. 2,500°, 2,850° och 3,000° C. I själfva verket är volfram mera svårsmält än hvarje annan känd metall. Då kolet är ett grundämne med ännu högre smältpunkt, kan det synas förvånansvärdt, att ekonomien hos koltrådslampan ej har kunnat uppdrifvas minst lika högt som vid volframlampan. Detta beror därpå, att kolet sublimerar vid en i förhållande till smältpunkten ganska låg temperatur. Volframmetallen däremot har den värdefulla egenskapen att vid hög temperatur vara relativt beständig. Förklaringen till, att den gasfyllda volframlampan uppvisar så afsevärdt mycket bättre ekonomi än vakuumlampan, ligger just i det förhållandet, att sublimeringen försvåras genom den införda gasen, så att glödtrådens temperatur kunnat skjutas närmare metallens smältpunkt. Intill 1910 var man ej i stånd att af den spröda volframmetallen framställa dragna trådar, hvilket utan svårighet lyckades vid tantalmetallen, utan man var tvungen att välja vissa indirekta metoder. Den sprutade volframtråden (Just, Hanemann, Kuzel), som först uteslutande användes, framställdes af skilda fabrikanter på något olika sätt. Trots alla försiktighetsmått voro dock dessa trådar mycket känsliga för stötar. De utfördes vanligen som V-formade byglar, hvilka upphängdes vid spetsen och fastsmältes vid ändarna med förbindelsetrådarna. Flera sådana byglar seriekopplades vid lampor för högre spänning. Vid det s. k. *hjälpmetallförfarandet* framställdes en smidbar legering af volfram och någon lämplig metall, såsom nickel, kadmium o. s. v., hvilken kunde valsas och dragas till tråd. Denna tråd monterades i lampan, hvarefter hjälpmetallen genom trådens kraftiga glödgning i vakuum aflägsnades. Den på detta sätt framställda volframtråden skilde sig i mekaniskt hänseende föga från den sprutade tråden, dess mekaniska hållfasthet var ej tillfredsställande. En alltmer brännande fråga af mycket stor ekonomisk räckvidd var framställandet af *smidbar volframmetall*. Detta problem löstes af amerikanen W. D. Coolidge 1910 efter årslånga systematiska undersökningar och experiment vid General electric co. Af det rena metallpulvret utformas genom starkt tryck (omkr. 5,000 atm.) och utan användning af något främmande bindemedel små metallstafvar, som insättas i en elektrisk ugn och upphettas till en temperatur nära smältpunkten i vätgasatmosfär. Den på detta sätt behandlade stafven är fortfarande mycket spröd, trots det, att metallpulvret delvis hopsintrat. Den måste nu undergå en intensiv mekanisk bearbetning för att bli starkare. Härför användas mycket snabbt arbetande maskinhammare (omkr. 4,000 slag pr minut), genom hvilka profstycket får passera, sedan det upphettats till omkr. 1,300°. För att metallen därvid ej skall oxideras, måste bearbetningen utföras i vätgasatmosfär. Sedan tråddiametern nedbringats till omkr. $0,_{75}$ mm., kan bearbetningen ske genom dragning vid rödvärme. Den på detta sätt framställda volframtråden är silfverhvit och har en mycket stor mekanisk hållfasthet, vida öfverstigande stålets. För exempelvis en 16-normalljus-lampa för 220 volt är trådens diameter endast omkr. $0,_{02}$ mm. Som lätt inses, måste de tekniska svårigheterna att framställa en hållbar liten glödlampa ökas med spänningen. Då exempelvis en 2 volts lampa utan svårighet kan utföras för en bråkdel af ett hefnerljus, kan en 220 volts lampa ej utföras mindre än för omkr. 10 hefnerljus.

Vakuumlampor l. *enwattslampor* utföras vanligen med rak tråd, upplagd enligt fig. 1 *a*. Glasballongen är liksom vid koltrådslampan lufttom. Det specifika effektbehofvet är beroende på såväl lampans storlek som driftspänningen. Detta beror därpå, att de gröfre trådarna kunna belastas med något högre temperatur än de klenare, hvarigenom ekonomien ökas. Vakuumlampans ljusstyrka anges van-

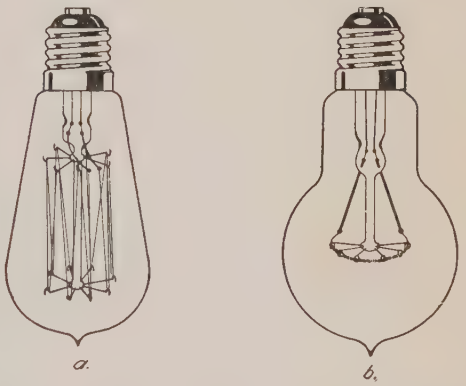

Fig. 1. Volframglödlampor. *a* vakuumlampa, *b* gasfylld lampa.

ligen i det horisontella medelvärdet vid vertikalt monterad lampa. Det sfäriska medelvärdet af ljusstyrkan i olika riktningar, som utgör ett mått på det utstrålade ljusflödet, är ungefär 80 proc. af det horisontella medelvärdet. På senaste tiden ha åtskilliga lampfabrikanter börjat normera lamporna efter watt-talet. Som orientering lämnas följande sammanställning för normala vakuumlampor med rak glödtråd för 200—250 volt.

	Horisontellt medelvärde		Sfäriskt medelvärde	
Watt	Hefnerljus	W /Hlj.	Hefnerljus	W /Hlj.
20	15	$1,_{33}$	12	$1,_{67}$
25	20	$1,_{25}$	16	$1,_{56}$
40	34	$1,_{17}$	27	$1,_{48}$
60	56	$1,_{07}$	44	$1,_{36}$
100	95	$1,_{05}$	74	$1,_{35}$

Lampor för 100—130 volt ge i allmänhet 10 proc. mera ljus. Af tabellen framgår, att eg. endast de större förtjäna namnet enwattslampor. De normeras vanligen ännu efter det horisontella medelvärdet liksom koltrådslamporna och utföras i samma standardstorlekar, nämligen 10, 16, 25, 32, 50 och

100 hefnerljus, hvilka vid 220 volts utförande normalt förbruka 16, 22, 32, 40, 55 och 105 watt. Lifslängden vid 20 proc. nedgång i ljusstyrkan uppgår till omkr. 1,000 timmar, den verkliga lifslängden är betydligt större, 1,600—2,000 timmar.

Gasfyllda lampor 1. *halfwattslampor* skilja sig från de föregående hufvudsakligen däri, att glasballongen är fylld med kväfgas eller argongas, som vid brinnande lampa har ungefär 1 atmosfärs tryck, samt att volframtråden är spirallindad. Därigenom minskas förlusterna genom den oundvikliga värmetransporten på grund af gasens cirkulation i glasballongen. Denna antar en temperatur uppgående ända till 200° C., under det att vid vakuumlamporna glasets temperatur endast obetydligt öfverstiger omgifningens. Den gasfyllda volframlampan uppfanns och utexperimenterades redan 1913 af tills reserverade området, de stora ljusenheterna, och ha på grund af sin goda ekonomi och enkla skötsel numera fullständigt undanträngt dessa. Följande sammanställning af normala gasfyllda volframlampor för 200—250 volt ger ett begrepp om ekonomien vid olika lampstorlekar.

Watt	Hefnerljus (sfäriskt medelvärde)	Watt per hefnerljus (sfär. medelv.)
60	45	1,33
100	100	1,00
150	170	0,88
200	250	0,80
300	400	0,75
500	750	0,67

Halfwattslampor utföras för en effekt upp till 10,000 watt. Endast dessa mycket stora lampor göra

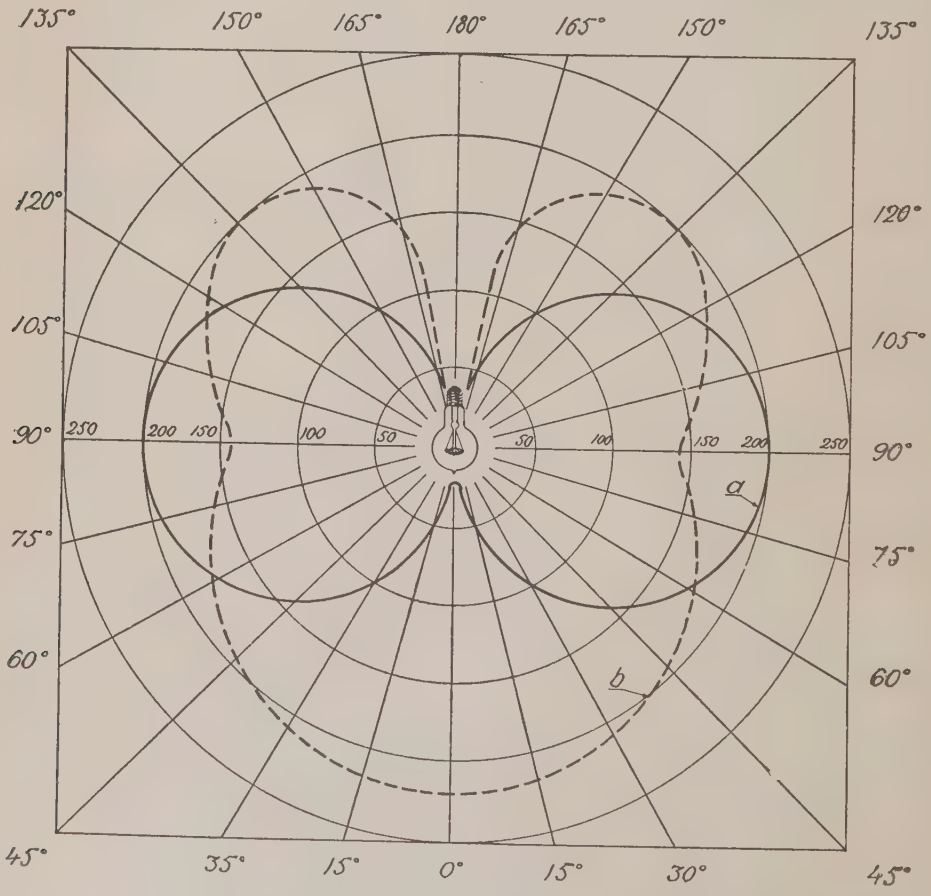

Fig. 2. Ljusfördelningskurvor för 200 normalljus glödlampor. *a* enwattslampa, *b* halfwattslampa.

amerikanen I. Langmuir vid General electric co. Energiåtgången kunde vid denna lampa nedbringas till ungefär hälften. De gasfyllda lamporna kunna utföras från 25 watt för 110 volt och 60 watt för 220 volt till flera tusen watts storlek. De inkräktade därmed på det af båglamporna hitskäl för den allmänt använda benämningen ”halfwattslampor”. Till skillnad från vakuumlamporna anges numera alltid ljusstyrkan vid dessa lampor i det sfäriska medelvärdet. Ljusutbytet uppgår för de större enheterna till 1,5 å 2,0 hefnerljus per watt (sfäriskt medelvärde). Då glödtrådens temperatur

vid den gasfyllda lampan utgör omkr. 2,500° C., blir ljusets färg betydligt hvitare och ljusintensiteten större än vid vakuumlamporna, där trådtemperaturen utgör omkr. 2,100° C. Halfwattslamporna måste i allmänhet förses med ljusspridande glaskupor, för att de ej skola blända ögat. Trådens monteringssätt vid en vakuumlampa framgår af fig. 1 *a* och vid en gasfylld lampa af fig. 1 *b*. På grund af denna olika trådmontering erhålles olika form å ljusfördelningskurvorna för de båda slagen af lampor, hvilket åskådliggöres genom fig. 2. Kurvan *a* å denna fig. hänför sig till en enwattslampa (vakuumlampa) för 200 normalljus, kurvan *b* däremot till en 150 watts halfwattslampa (gasfylld lampa). Lamporna tänkas vara vertikalt upphängda, med sockeln uppåt. Lifslängden för en halfwattslampa är 800—1,000 timmar. Ljusstyrkan hos volframlamporna ändras med omkr. 4 proc. för 1 proc. ändring af lampspänningen. En 10 proc. för hög driftspänning nedsätter lifslängden ungefär till hälften. I kallt tillstånd har glödtråden ett motstånd, som är endast omkr. $^1/_{10}$ af motståndet vid brinnande lampa. Inkopplingsströmmen måste på grund däraf bli betydligt större än normalströmmen. K. Ll.

Glödnätsutväxlaren. Se A G A - l j u s. Suppl.

***Glöersen,** O. K., dog 26 okt. 1916 i Kristiania.

***Glöersen,** J a k o b, dog 22 aug. 1912.

***Glömminge** tillhör nu Växjö stift. 729 inv. (1923).

Glösbo, sanatorium i Regnsjö socken, Hälsingland, med 20 platser för vård af tuberkulösa barn från Gäfle stad; öppet 7 månader af året, eges af en enskild förening.

Gm., vid växtnamn förkortning för J. F. Gmelin (se d. o. 3).

***Gmunden.** Se fig. 2 i art. S a l z k a m m e r g u t.

***Gnagare.** Rad 18 uppifr. å sp. 1358 *bör lyda* såsom hos kindpåsspringmusen (*Dipodomys Phillipsi*), hamstern (*Cricetus*), goffern

***Gnarp** omfattar nu 33,038 har. 3,666 inv. (1923). G. tillhör nu Nordanstigs kontrakt, Uppsala stift.

***Gnejs.** Numera indelas ofta gnejsarterna efter sitt bildningssätt i o r t o g n e j s e r och p a r a g n e j s e r, af hvilka de förra äro urspr. eruptiva bergarter, graniter, som genom pressning fått sin skiffriga struktur, medan de senare äro urspr. sediment, som genom metamorfos erhållit sin kristalliniska struktur. Västra Sveriges gnejsområde består öfvervägande af ortognejser, och de gnejser, som förekomma tills. med leptiterna, äro oftast paragnejser. Genom injektion af smält material (injektionsmetamorfos) omdanas sediment, t. ex. af lerskiffernatur, vidare till ådergnejser (se d. o.) och migmatiter (se d. o. Suppl.), hvarvid äfven en fullständig omsmältning af sedimenten kan ega rum. K. A. G.

***Gnesen** (po. *Gniezno*) tillhör nu Polen.

***Gnesta** omfattar nu 60 har. 1,388 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom var 3,404,800 kr. år 1922.

***Gniezno,** officiella namnet på Gnesen (se d. o., äfven i Suppl.).

Gniła Lipa, biflod fr. v. till Dnjestr, upprinner närheten af Przemyślany i Öst-Galizien och flyter sedan i sydlig hufvudriktning, tills den vid Halicz utmynnar i Dnjestr. Under Världskriget spelade den sumpiga floddalen en viss roll som försvarslinje först åt delar af österrikiska 3:e (och 2:a) armén under slaget vid Przemyślany—Rohatyn (26—30 aug. 1914) mot den österifrån anfallande 8:e ryska armén och sedermera åt 9:e ryska armén, sedan denna 25—28 juni 1915 af tyska sydarmén från Dnjestr tillbakakastats mot G. Ställningen där genombröts 31 s. m. af sydarmén (v. Linsingen), och ryssarna nödgades gå tillbaka mot Złota Lipa. Sistnämnda strider kallas af tyskarna "slaget vid G." Jfr V ä r l d s k r i g e t, sp. 175 och 189. H. J—dt.

***Gnistinduktor.** Se I n d u k t o r i u m.

Gnisttelegraf, telegrafering utan tråd enligt gnistsystem (se T e l e g r a f, sp. 742 ff.).

***Gnoli,** D., dog 1910.

***Gnosjö.** Ett gammalt tråddrageri i socknen är afbildadt i art. T r å d d r a g n i n g.

Goatte, norsk-lapskt ord för k å t a.

***Gobat.** — 2. A l b e r t G. dog 16 mars 1914 i Bern. Han var 1892—1909 ledare af Internationella byrån för mellanfolklig skiljedom i Bern. 1906 blef han sin kantons inrikesminister, men lämnade denna post 1912 för att öfvertaga ledningen af den med stöd af Carnegie-fonden upprättade Internationella fredsbyrån i Bern.

***Goblet d'Alviella.** — 2. Grefve E u g è n e G. d'A., som inom belgiska deputeradekammaren med kraft ifrat för skilsmässa mellan stat och kyrka, anslöt sig sedermera till den liberal-protestantiska församlingen i Bruxelles. 1885 inrättades för honom en professur i religionshistoria vid universitetet där. — I sina studier har G. utan reservation anslutit sig till Herbert Spencers skola. Bland hans skrifter märkas ytterligare, förutom en mängd artiklar i "Revue de l'histoire des religions", *L'évolution religieuse contemporaine chez les anglais, les américains et les hindous* (1884), *Introduction à l'histoire générale des religions* (1887), *L'idée de Dieu d'après l'anthropologie et l'histoire* (1892), *Ce que l'Inde doit à la Grèce* (1897) och *Eleusinia* (1903). E. Rld.

***Goczalkowitz** (po. *Goczałkowice*) tillhör nu Polen.

***Godebski.** — 2. C. G. dog 25 nov. 1909.

***Godegård.** 1. Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Godesberg,** som 1919 hade 19,131 inv., har äfven chamotte- och kemisk-tekniska fabriker.

***Godet.** — 2. P. E. G. dog i Neuchâtel 27 sept. 1922. Universitetsprofessor var han sedan 1900.

***God man.** Nyare svensk lagstiftning har å ena sidan uteslutit flera af de arter af gode män, som omtalas i hufvudarbetet (i enlighet med äldre Giftermålsb. 15: 2; 1862 års Konkurslag 4:e kap.; Ärfdab. 19: 4), å andra sidan uttryckligen anvisat domstolarna att — icke blott då efter timadt dödsfall någon delegare i dödsboet befinner sig på okänd ort eller så fjärran, att han ej kan själf bevaka sin rätt i boet, utan äfven då det i annat fall tarfvas, att bortovarandes rätt bevakas eller hans egendom vårdas — efter gjord anmälan förordna g o d m a n att bevaka den bortovarandes rätt eller vårda hans egendom, till dess han själf kommer eller annorlunda förordnar. Dylik god man blir närmast jämställd med en förmyndare (se vidare lagen 11

juni 1920). Hans förordnande tillkommer alltså i den bortovarandes intresse; blott undantagsvis kan det medges att förordna god man i en härvarande persons intresse, då denne vill framställa anspråk mot en bortovarande, som ej har känd företrädare i riket. C. G. Bj.

Godowsky [-då'v-], Leopold, polsk pianist, f. 1870 i Vilna, uppträdde redan nioårig som musikaliskt ''underbarn'', utbildades vid k. musikhögskolan i Berlin och hos Saint-Saëns i Paris, var 1895—1900 pianolärare vid konservatoriet i Chicago, 1908—14 vid k. musikhögskolans i Wien mästarklass och är numera bosatt i Kalifornien. G. prisas som virtuos och särskildt fin Chopinspelare. Han har komponerat 60 studier öfver Chopins etyder och flera andra pianostycken äfvensom violinstycken och sånger. E. F—t.

Godsforvalter, da., inspektör.

Godsinspektör, da., förvaltare på en gård.

Godssamtrafik. Se Järnvägssamtrafik, sp. 441.

Godstariff. Se Järnvägstaxa.

***Godståg**, *järnv.*, ha numera olika benämningar, beroende på hvad slags trafik det är fråga om: ilgodståg (för befordran af ilgods, exempelvis under jultrafiken), fjärrgodståg (för långväga direkta transporter, främst för lättförstörbart gods, såsom vissa matvaror), lokalgodståg (för besörjande af närtrafiken) samt malmtåg (för framförande af malm från brytningsorten till exporthamn eller förädlingsort). F. P.

***Godtemplarorden.** Vid ordens världskongress 1920 i Köpenhamn fattades beslut, som förutsatte sådana ändringar i ordens konstitution, program och ritualer, att den grupp godtemplare, som 1906 brutit sig ur orden och bildat Den neutrala godtemplarorden (se sp. 1394) kunde återvinnas för orden. Ändringsförslag utarbetades i samråd med den neutrala ordens representanter och inneburo dels religiös neutralitet för världsstorlogen, dels rätt för de storloger, som så önska, att vid intagning af medlemmar i orden icke omedelbart vid inträdet affordra dem ett för *hela lifvet bindande* löfte om total afhållsamhet från bruket af rusdrycker. Dessa förslag förelades ordens världskongress i London 1923 och blefvo där liksom vid Den neutrala godtemplarordens samtidigt hållna kongress i Haag antagna, hvarefter den senare orden upplöstes och återförenades 13 aug. i London med moderorganisationen. Största hedern af denna sammanslagning tillkommer ordens förre internationelle chef, direktören E. Wavrinsky (se denne) i Stockholm och professor A. Forel i Schweiz. — I ordens programförklaring inlades en ny punkt: 6. ''Utbredning af idén om ett världsomfattande broderskap, utan hänsyn till ras, hudfärg eller trosbekännelse, under ständigt vidgad sträfvan att lyfta och fostra ordens medlemmar såväl som mänskligheten i stort till känsla för samhälleliga kraf och insikt om samhälleliga förpliktelser''. Under hänvisning till de goda resultaten i de skandinaviska länderna uppmanades öfriga storloger att söka skapa en folkbildningsverksamhet efter mönstret af den svenska storlogens studiecirkelverksamhet. Internationell chef för godtemplarorden är sedan 1920 rektor Lars O. Jensen i Bergen.

I *Sverige* är godtemplarorden den första organisation, som användt studiecirkelformen i sitt folkbildningsarbete. Den hade 15 april 1923 1,316 studiecirklar med ung. lika många bibliotek, inrymmande 316,967 bokband. Utgifterna för den centrala administrationen af denna verksamhet uppgå till omkr. 60,000 kr. årligen. Boklånen (464,823 år 1922—23) och bokinköpen (160,575 kr. s. å.) ha ökats hvarje år. 28 s. k. flyttande folkhögskolekurser med omkr. 700 föreläsningstimmar samt 401 mindre studiekurser voro s. å. anordnade. Vid logernas ord. möten 1922—23 höllos dessutom öfver 10,000 föreläsningar, större delen berörande litteratur, konst och sociala frågor. Ledare af ordens folkbildningsverksamhet är sedan 1904 lektor Oskar Olsson, som 1902 organiserade den första studiecirkeln.

En speciell ungdomsorganisation, Sveriges godtemplares ungdomsförbund (S. G. U.) instiftades 1906 och har bl. a. företrädt reformsträfvandena inom orden. Samtidigt som förbundet sökt stärka ungdomens intresse för orden och dess syften, har det genom föreläsningar och diskussioner intresserat ungdomen för andra sociala och humanitära spörsmål. Till förädlande af nöjeslifvet har det särskildt verkat för folklekar och folkdanser. De till Folkdansringen (Föreningen för svensk bygdekultur) anslutna folkdanslagen äro mer än till hälften bildade och bestå uteslutande af S. G. U:s medlemmar. Ett tjugutal s. k. sommarhem eges af S. G. U:s stadsafdelningar.

Den äldre afdelningen egde i Sverige 1922 134,242 medlemmar i 2,013 loger och den yngre 86,171 i 1,107 ungdomsloger, summa 220,413. Samtliga organisationer inom orden i Sverige, grundloger, krets- och distriktsloger, ungdomsloger, studiecirklar och S. G. U.-afdelningar utgjorde s. å. 5,053. Härtill komma sammanslutningar för körsång, musik, folkdanser, amatörteater, gymnastik, idrott och hembygdssträfvanden jämte ekonomiska föreningar och bolag, för förvaltning af ordens fastigheter eller för sjukkasse- och lifförsäkringsverksamhet; för sistnämnda ändamål instiftades 1912 (ömsesidiga) Lifförsäkringsbolaget I. O. G. T.

Hvarje loge, kretsloge och distriktsloge har sin egen förvaltning. Storlogens räkenskaper (de, som sammanhänga med den centrala administrationen) balanserade under räkenskapsåret 1922—23 på 291,693 kr. Dess tillgångar utgjorde 1 maj 1923 i fonder 380,822 och i icke fonderade medel 77,357 kr., tills. 458,179 kr. Orden eger Oskar Eklunds bokförlag och tryckeri a.-b., med en omsättning 1922 å 691,856 kr., och i tillgångar, inkl. aktiekapital, 31 dec. 1922, 383,815 kr. Bolaget trycker och utger bl. a. ordens officiella organ ''Reformatorn'', ungdomstidningen ''Daggdroppen'', ''Föreläsningsbiblioteket'' och jultidningarna ''Julbrasan'' och ''Snöbollen'' samt litteratur i sociala och folkbildningsfrågor, jämte studiehandlingar och skönlitteratur.

Under storlogen lydande loger egde 1 maj 1923 969 fastigheter med ett brandförsäkringsvärde af omkr. 16 mill. kr., samtliga inredda med samlingslokaler, en del med scen för teater, bibliotek och klubbrum af olika slag. Den större delen af dessa förvaltas af för ändamålet instiftade ekonomiska föreningar. Därjämte ega ordens loger andelar i ett stort antal andra fastigheter.

Chefer för I. O. G. T. i Sverige ha varit 1906—09 direktören O. Eklund, 1909—14 nuv. landshöfding S. H. Kvarnzelius och från 1914 folkskolläraren Ernst Strandman i Karlstad. O. Fr.

***Godwin.** — 2. Mary G., född Wollstonecraft. Hennes *Letters* etc. utkom 1798 i sv. öfv., ”Bref skrifna under ett kort vistande i Sverige, Norrige och Danmark”.

Godöy, en 11,80 kvkm. stor småbergig och kal ö, ö. om Bodö, mellan två stora hafsströmmar: den djupa Saltströmmen och den grunda Godöyströmmen, Bodin härad, Nordland fylke, Norge. 561 inv. (1920).

K. E. Goebel.

***Goebel,** K. E., ritter von (adlad 1909), blef hedersdoktor i Uppsala 1907, led. af Vet. soc. i Uppsala 1912 och af Vet. akad. 1917.

Goeben [gö-], tysk slagkryssare (23,000 ton, 28 knop, 10 st. 28 cm., 12 st. 15 cm. och 12 st. 8,8 cm. kanoner, under Världskriget 1,400 mans besättning), utgjorde jämte lätta kryssaren ”Breslau” (4,550 ton) vid Världskrigets början tyska Medelhafsdivisionen under befäl af vice amiral Souchon. G:s chef var kommendör Ackermann. Efter att 3 aug. 1914 ha bombarderat de befästa hamnarna Bône och Philippeville på Algeriets kust gick divisionen till Messina för att kola, hvarefter den, åtföljd af handelsångaren ”General” (på väg till Tyska Öst-Afrika) natten till 7 aug. lyckades komma ut ur Messinasundet och genom en skickligt utförd manöver komma förbi den engelska eskadern i Otrantosundet och, förföljd af den senare, 10 aug. inlöpa i sundet vid Dardanellerna och 13 s. m. nå Konstantinopel, där divisionen (jämlikt ett hemligt fördrag mellan Tyskland och Turkiet) införlifvades med turkiska flottan. Därvid fick G. namnet ”Sultan Javus Selim”, och ”Breslau” benämndes ”Midilli”. Fartygen utgjorde därefter den under Souchons befäl ställda turkiska flottans ryggrad under dennas operationer i Svarta hafvet 1914—17. 20 jan. 1918 gjorde båda kryssarna tillika med 4 jagare under befäl af vice amiral v. Rebeur-Paschwitz en djärf framstöt från Dardanellerna mot en vid ön Imbros liggande engelsk sjöstyrka, samt tillfogade den förluster, men på återvägen blefvo båda kryssarna minsprängda, och ”Midilli” sjönk.

Slagkryssaren Goeben.

G. lyckades dock, ehuru svårt skadad, inkomma i sundet vid Dardanellerna, där kryssaren sattes på grund för att tätas. Därunder anfölls den af ett engelskt bombarderingsplan, som enkom för detta ändamål flugit från England, och skadades ytterligare, men kunde 27 jan åter taga sig in till Konstantinopel. Under Världskrigets sista månader deltog G. i bekämpandet och afväpnandet af bolsjevikernas stridskrafter i Svarta hafvet och vid Sevastopol, hvilket, i betraktande af ryska flottans betydliga öfverlägsenhet och de vidsträckta minfälten utanför Krims kuster, svåra uppdrag i det hela framgångsrikt utfördes af kryssarens siste chef, kommendör Stoelzel. Efter Världskrigets slut internerades G. för att i sinom tid öfverlämnas till någon ententemakt, hvilket emellertid icke skett. Ett försök af dess tyska besättning att spränga fartyget i luften misslyckades. — G:s och ”Breslaus” deltagande i sjökrigshändelserna 1914—15 är skildradt af E. Ludwig i ”Die fahrten der Goeben und der Breslau” (1916; sv. öfv., ”Ombord på Goeben och Breslau”, s. å.). Jfr W. Churchill, ”The world crisis” I (1923). H. J—dt.

Goe-nisse. Se Nisse.

Goering [gör-], Reinhard, namn på eller pseudonym för en tysk dramatiker, som väckt stor uppmärksamhet genom de expressionistiska skådespelen *Seeschlacht* (1918), *Der zweite* (1919), *Die retter* (s. å.), *Scapa Flow* (s. å.) och *Dahin?* (1920).

***Goes,** H. van der. Hans *Konungarnas tillbedjan* (se fig. å nästa sp.) inköptes 1914 af Kaiser-Friedrich-museum i Berlin för omkr. 1 mill. mark.

Goes [chös], Joannes Antonides (Antoniszoon) van der, holländsk skald, f. 3 maj 1647 i Goes, Zeeland, d. 18 sept. 1684 i Rotterdam, skattades högt af samtiden för sin dikt *De Ij-stroom*, 4 böcker på retoriska alexandriner, men var blott en talangfull efterföljare af Vondel. G:s samlade dikter (1685) upplefde 5 uppl. Hj. P—r.

Goethals [gåu'thols], George Washington, amerikansk ingenjörofficer, f. 29 juni 1858 i Brooklyn, N. Y., antogs 1876 till elev vid militärakademien i West Point, utexaminerades därifrån 1880, blef s. å. sekundlöjtnant samt avancerade 1915 till generalmajor. 1919 tog han afsked ur aktiv tjänst. 1885—88 tjänstgjorde han som biträdande professor i fortifikationslära. Han egnade sig därefter energiskt åt praktisk utöfning af ingenjörsyrket och ledde bl. a. utförandet af dammar och slussar vid Mussel shoal-kanalen, Tennessee river, och hamnanläggning vid Newport, Rhode island. G. blef 1903 led. af generalstaben i Washington och utnämndes s. å. till ordf. i och öfveringenjör vid den då nybildade kommissionen för fullbordande af Panamakanalen (se d. o.). Som ledare för detta företag 1907—14, för hvilket kongressen 1915 fram-

Konungarnas tillbedjan, oljemålning af H. van der Goes.

förde sitt tack, har G. skapat sig ett historiskt namn inom den moderna byggnadskonsten. 1914—16 var han Panamakanal-zonens förste civilguvernör. Under Världskriget innehade han flera viktiga befattningar, bl. a. som generalkvartermästare och afdelningschef i generalstaben. Bland den mängd utmärkelser, som kommit G. till del, må nämnas juris doktorsgrad vid Pennsylvania (1913) och Princetown (1915) universiteten och hedersledamotskap i American society of mechanical engineers (1917). Fmn.

***Goethe**, J. W. von. Af sv. öfv. från G. ha ytterligare utkommit ”Goethebref”, utg. af E. Potthoff 1913, ”Werthers lidanden”, utg. med inl. af A. Bergstrand (1912; 2:a uppl. 1922), ”G:s italienska resa”, utg. i urval med inl. af A. Ahlberg, och ”Dikter af G. och Schiller”, öfv. af E. Liljedahl, utg. 1921. Af i Sverige utkommen G.-litt. må vidare nämnas Liljedahl, ”G:s kärlek” (3 bd, 1910—13), V. Brusewitz, ”Goethedarstellung durch bilder” (1910), C. Tschudi, ”G:s moder” (1917), E. Federn, ”G:s hustru” (1918), H. G. Gräf, ”Sverige i G:s liv och skrifter” (1921), B. Zade, ”G:s barndom” (1922) och ”Studenten G.” (1923). G:s ”Stella” gafs 1920 i Stockholm af Reinhardt. — 1910 upptäcktes i Zürich en afskrift af den som förlorad ansedda tidigare affattningen af ”Wilhelm Meister”, utg. af upptäckaren, G. Billeter, *Wilhelm Meisters theatralische sendung* (s. å.). Om den 1920 i Altona funna dikten *Joseph* verkligen är en ungdomsdikt af G., är omtvistadt. — Weimarupplagan af G:s verk fullbordades 1911 (143 bd), hvartill kom ett tilläggsband 1914 och ett register 1920. Kronologiskt ordnad är den ståtliga ”Propyläen”-upplagan. Viktigare samlingar äro vidare Morris, ”Der junge G.” (6 bd, 1909—12), G:s bref till Zelter (2 bd, 1913—15, utg. af Hecker), brefväxlingen mellan G. och hans hustru (2 bd, 1916, utg. af Gräf), mellan G. och Carlyle (1914, utg. af Hecht), mellan G. och Schiller (3 bd, 1912, utg. af Gräf och Leitzmann), mellan G. och Karl August (2 bd, 1915—16, utg. af H. Wahl), mellan G. och H. Meyer (2 bd, 1917—19, utg. af Hecker) och G:s ”Eckermanns gespräche mit G.” (utg. af Houben 1909). Af den alltjämt kolossala nya litt. om G. må som de viktigaste verken nämnas: de monografiska af Traumann (1910), Gloel (1911), Baumgartner-Stockmann (2 bd, 3:e uppl. 1911—13, rikhaltig), H. St. Chamberlain (1912), Simmel (1913), Gundolf (1916), Lienhard (1917) och E. Ludwig (3 bd, 1920); vidare Gräf, ”G. über seine dichtungen” (9 bd, 1901—14), Alt, ”G. und seine zeit” (1911), E. Seillière, ”Ch. v. Stein und ihr antiromantischer einfluss auf G.” (1914), och ”G:s sohn” (1919) m. fl. arbeten af W. Bode. ”G.-jahrbuch” upphörde med år 1913. R—n B.

Goethe som naturforskare. Med rätta har framhållits det intima andliga sambandet, som skönjes ej blott mellan G:s olika naturvetenskapliga arbeten, de anatomiska, botaniska, meteorologiska och optiska, utan ock mellan dessa och hans skönlitterära skapelser: alla ha de upprunnit ur en och samma världsåskådning. Redan som barn hade G. sysslat med hvarjehanda experiment inom naturvetenskapens område, senare (som student) bedref han alkemistiska studier, i Strassburg egnade han sig åt människans anatomi, i Weimar föranledde honom hans ämbetsutöfning att sysselsätta sig med mineralogi; å sistnämnda ort närdes dessutom hans kärlek till naturvetenskaperna genom flitigt umgänge med naturforskarna vid universitetet i det närbelägna Jena. Medan den ofantliga betydelse, som G:s naturvetenskapliga studier haft för hans egen utveckling och lifsuppfattning, aldrig torde kunna för-

nekas, utfalla omdömena om den betydelse hans naturforskning haft för vetenskapens utveckling mycket olika. L—e.

Den af G:s naturvetenskapliga undersökningar, som hos hans samtid tilldrog sig den största uppmärksamheten, är utan tvifvel hans arbeten öfver *färgläran*, som med många riktiga detaljiakttagelser kom att utmynna i den beryktade oppositionen mot Newtons lära om ljusets spridning vid gång genom en prisma. Själf tillmätte G. sin färglära den största betydelse. Utgående från de grekiske filosofernas uppfattning af ljus och färger, sådan den möter oss hos Aristoteles, betraktar han det hvita ljuset som något rent, de egentliga färgerna såsom grumliga, orena. Då nu Newton tidigare visat, att det hvita ljuset genom brytning i en prisma kan uppdelas i ljusstrålar af olika färg (spektret) och dessa strålar genom lämplig brytning åter kunna förenas till hvitt ljus, finner G. detta till den grad oförenligt med sin egen uppfattning af färgernas natur — genom förening af grumligt kan ej uppstå något rent —, att han helt enkelt förnekar riktigheten af Newtons upptäckt och äfven genom några naivt anordnade försök tror sig kunna vederlägga Newtons lära om ljusets spridning. I den form, hvari G. framställde sin opposition, är den ju fullständigt misslyckad och för länge sedan fullt vederlagd samt har endast ett historiskt intresse. G. begick här det misstaget att förblanda det yttre agens (ljusstrålarna) med de genom detta agens framkallade förnimmelserna (färgerna). Bortse vi från detta felgrepp för att bakom G:s orimliga förnekande af ett fysikaliskt faktum söka någon kärna af sanning, skulle denna kunna formuleras så: hvitt är en egen förnimmelse, ej en blandning af olika färgförnimmelser, t. ex. två komplementfärger. Denna sanning har den Young-Helmholtzska komplementfärgsteorien svårt att komma ifrån, och hvarje färgteori, som skall kunna göra anspråk på sannolikhet, måste taga hänsyn till detta psykologiska faktum. G. G.

G:s åsikter om organismernas bildning och ombildning ha måhända haft mindre betydelse för hans samtida än hvad de fått för senare släkten, som lärt sig i G. se en föregångsman i fråga om mer än ett biologiskt spörsmål. Dessa G:s arbeten blefvo snart efter hans död föremål för granskning och kommentarer af olika slag. Diskussionen fortgår ännu i våra dagar, och i densamma ha deltagit sin tids förnämsta biologer, såsom Du Bois-Reymond, Gegenbaur, Haeckel, Helmholtz, Sachs, Virchow (se dessa) m. fl. — I intim öfverensstämmelse med hela sin läggning omfattade G. med värme den biologiska teori, som benämnts *typläran* och som innebär, att alla djur (eller åtminstone alla ryggradsdjur) äro uppbyggda efter samma plan eller typ. Mot denna bakgrund får man se G:s mest uppmärksammade inlägg på den jämförande anatomiens område, nämligen hans afhandling om mellankäken hos människan. Detta ben (se Intermaxillarbenet) hade G. ej funnit omnämndt i den litteratur, som han kände. G. ådagalägger, att denna skelettdel finnes äfven hos människan. Den afgörande impulsen till denna undersökning torde böra sökas i hans grunduppfattning af naturens enhet, som förutsätter likformighet i människans och öfriga varelsers skelettbyggnad. Om ock mellankäksbenet hos människan blifvit iakttaget af en del författare före G., så att han ej är dess "upptäckare", torde han dock vara en af dem, som till fullo uppfattade den principiella betydelsen af detta fynd, något, som ej gäller om hans tids mest bemärkta fackmän. — Äfven rörande problemet om skallens uppkomst har G. gjort ett betydelsefullt inlägg, ity att han och hans samtida Oken (se d. o.) äro grundläggarna af den s. k. verteberteorien; skallen skulle ha uppkommit genom sammanväxning af 3—4 kotor. Om man ock numera i allmänhet anser, att både kotor och skalle framgått som olika differentieringar ur axelskelettet, så har dock själfva grundprincipen i G:s och Okens teori: kraniets resp. hufvudets segmentering, blifvit bekräftad af den moderna forskningen. — Bland G:s naturvetenskapliga arbeten har man stundom ställt den 1790 utkomna "Versuch die metamorphose der pflanzen zu erklären" främst. G. betraktar bladet som växtens grundorgan; foder- och kronblad äfvensom ståndare och pistiller äro ingenting annat än ombildade blad. Han skiljer på en framåtskridande och en tillbakagående metamorfos. Blomningen framkallas af "geistige kräfte". Frön och bladknoppar jämställas. Alldeles ny var denna teori ej. Så hade redan Linné i sin "Philosophia botanica" (1751) redogjort för en växternas metamorfos. Med afseende på G:s naturvetenskapliga verksamhet yttrar sig en af sin tids främsta biologer Johannes Müller (se denne, sp. 26), i det att han jämför konstnären med naturforskaren: "Det bör ej förvåna oss, att en och samme man uppnått det högsta i båda riktningarna. Blott genom plastisk imagination upptäckte G. växternas metamorfos, och på samma sätt måste hans framsteg i den jämförande anatomien och hans i högsta måtto "geistige", ja konstnärliga syn på denna vetenskap uppfattas". Och Helmholtz förklarar med afseende på G.: något af skaldens intuition måste forskaren bära inom sig. — Den ännu inom biologien brukade beteckningen morfologi (se d. o., sp. 1124) härstammar från G., och — hvad som är betydelsefullare för den vetenskapliga anatomien — han har tillämpat det moderna homologibegreppet i biologien, om ock först Owen (se d. o.) införde termen för detsamma. — G:s tidigaste verksamhet på det naturvetenskapliga området tillhörde mineralogien och geologien. Hans klarsynthet äfven på dessa gebit framgår bl. a. genom den betydelse för geologien, som G. tillskref fossilen, om hvilka kännedomen på G:s tid var mycket bristfällig. Sitt intresse för meteorologien ådagalade han bl. a. genom sina noggranna "Wolkentagebücher", hvilka vittna om en ytterst fin iakttagelseförmåga, liksom ock de molnbilder, som han vid sin död efterlämnade. L—e.

Goetheanum [göte-], antroposofisk högskola vid Dornach nära Basel, togs i bruk 1920, brann upp 1 jan. 1923. Jfr Antroposofi. Suppl.

***Goethe-gesellschaft** utger fr. o. m. 1914 "Jahrbuch der Goethe-gesellschaft"

Goethe-Meyer [göte-ma'jer]. Se Meyer, J. H., sp. 376.

***Goethe-und-Schiller-archiv.** T. f. direktor är (1923) professor J. Wahle.

***Goette**, A. W., dog 10 febr. 1922 i Heidelberg.

Goetz [göts], Walter, tysk historiker, f. 11 nov. 1867 i Leipzig, var 1905—13 professor i Tü-

bingen, därpå 1913 i Strassburg och är sedan 1915 professor i Leipzig. Sedan 1920 är han medlem af tyska riksdagen, där han tillhör demokratiska partiet. Bland G:s skrifter märkas *Die quellen zur geschichte des heiligen Franz von Assisi* (1904), *König Robert von Neapel* (1910), *Persönlichkeit und gemeinschaft in der geschichte* (1918), *Das wesen der deutschen kultur* (1919), *Die deutsche geschichtsschreibung des letzten jahrhunderts und die nation* (s. å.) och *Die kriegsgreuel* (1922). G. har i serien "Briefe und akten zur geschichte des 30-jährigen krieges" utgett aktstycken om kurfurst Maximilian I:s politik 1623—25 (1907, 1918), i serien "Berühmte kunststätten" skildrat *Ravenna* (2:a uppl. 1907) och *Assisi* (1908), redigerat samlingsverket "Deutschland und der friede" (1918) och med historisk inledning utgett "Briefe Wilhelms II. an den zaren 1894—1914" (1920). V. S—g.

Goetz [göts], Johann von och Hermann. Se Götz.

Goetze [gö'tse], Sigmund von, Emil Karl och Marie. Se Götze.

***Goetzen**, G. A. von, dog 1 dec. 1910 i Hamburg.

***Goffern**, *zool.* Se äfven Kindpåsgnagarna.

Goga [gå'-], Octavian, rumänsk skald och politiker, f. 1881 i Răsinari vid Sibiu (Hermannstadt) i Siebenbürgen, medlem af Rumänska akademien, var minister för kyrka och konst i general Averescus regering (1920—22). G. har utgett bl. a. flera diktsamlingar: den prisbelönta *Poezii, Ne chiamă pământul* (Jorden kallar oss) och *Din umbra zidurilor* (Ur murarnas skugga) samt genom andra, *Strigăte în pustiu* (Rop i öknen), *Cântece fără țară* (Sånger utan land), m. fl. eldat Rumänien till inträde i Världskriget. Hj. P—r.

Goggles [gå'glŝ], eng., stora cirkelrunda glasögon, ofta med bågar af sköldpaddliknande ämne, f. n. mycket på modet särskildt i Amerika.

***Gogh**, V. van, är numera representerad i Louvre (Camondos donation), i Luxembourgmuseet, Riksmuseet i Amsterdam, museet i Rotterdam, mån-

Självporträtt af V. van Gogh.

ga tyska museer samt i Stockholms Nationalmuseum, i Göteborg, Köpenhamn, Kristiania och Helsingfors. Monografier af Meier-Græfe (1910), J. Havelaer (1915), T. Duret (1916) och G. Coquiot (1923). G—g N.

Gokhale [gåkā'lēi], Gopal Krisjna, indisk politiker, f. 1866 i Kolhapur, d. 19 febr. 1915 i Poona, tillhörde en fattig brahmanfamilj, var lärare i Poona till 1902, blef en bland de främste ledarna af anhängarna af indiska nationalkongresser, var 1900—02 medlem af lagstiftande rådet i Bombay och därefter från 1902 till sin död "icke-officiell medlem" af vice-konungens högsta lagstiftande råd. G:s indiska nationalism var moderat och förenad med lojalitet mot brittiska kronan, och hans idéer om indisk självstyrelse inom riket ha i hög grad påverkat de författningsreformer, som regeringen några år efter hans död införde. Med G:s död förlorade den moderata riktningen inom den nationella indiska rörelsen sin inflytelserikaste målsman, och mot England fientliga ytterlighetsmän fingo därpå öfverhand vid nationalkongresserna. Hans *Speeches* utgåfvos i urval 1908. V. S—g.

Goklaner, folk. Se Turkmener.

***Goktja** ligger nu i republiken Armenien.

Gol. 1. Pastorat i Hallingdal kontrakt, Oslo biskopsdöme, Norge. 1,350,$_{92}$ kvkm. 3,713 inv. (1920). — 2. Härad och hufvudsocken i G. pastorat, i den mindre delen af Hallingdal, Opland fylke (före 1919 Kristians amt), Norge. 512,$_{01}$ kvkm. 2,353 inv. (1920). Jordbruk, boskapsskötsel och skogsbruk. Betydande inkomster på turisttrafik. G:s gamla stafkyrka från 1200-talet är flyttad till Bygdö utanför Kristiania.

***Goldap** hade 9,496 inv. 1910. Staden intogs under Världskriget 18 aug. 1914 af ryssarna, men återtogs af tyskarna under slaget vid Masuriska sjöarna 10 sept. s. å. Ännu en gång eröfrad af ryssarna 11 nov. s. å., befriades staden slutligen, genom vinterslaget i Masuren, 11 febr. 1915 ur dessas våld. Den var då delvis förstörd. Jfr Världskriget, sp. 173, 174 och 186. H. J—dt.

***Goldingen** tillhör nu Lettland.

***Goldmark**, K., dog 2 jan. 1915 i Wien. — G. var sedan 1910 led. af Mus. akad.

***Goldscheider**, J. K. A. E. Alfred, är sedan 1919 ord. professor i inre medicin vid Berlins universitet och innehar titeln geheimemedicinalråd. Bland hans senaste arbeten märkas *Über die krankhafte überempfindlichkeit und ihre behandlung* (1919) och *Das schmerzproblem* (1920).

***Goldschmidt** (sp. 1435), J. W., dog 1923.

Goldschmidt, Harald Naphtali Julius, dansk veterinär, f. 12 nov. 1857, tog landtbruksexamen 1880 och djurläkarexamen 1882, vardt student 1884, studerade sedan djurfysiologi i Tyskland, blef 1889 lärare och 1903 professor i husdjursskötsel vid Landbohöjskolen i Köpenhamn samt afgick 1922. Han har särskildt studerat hästen och utgett flera ansedda böcker om dess skötsel och hur den skall bedömas samt ledt betydelsefulla rentabilitetsutfodringsförsök. P. E—t.

Goldschmidt, Richard B., tysk zoolog, f. 12 april 1878 i Frankfurt a. M., först professor i zoologi i München, sedan vid Kaiser Wilhelm-institut für biologie i Dahlem vid Berlin, har företagit vidsträckta resor i Europa, Amerika och Asien; han åtnjuter stort anseende som cytolog och ärftlighetsforskare. I mars 1923 höll han i Stockholm föreläsning öfver "Intersexualität und geschlechtsbestimmung". Bland hans förnämsta arbeten märkas *Der chromidialapparat lebhaft funktio-*

nierender gewebezellen (1904), *Das nervensystem von Ascaris* (1908—10), *Einführung in die vererbungswissenschaft* (1911), *Untersuchungen über intersexualität* (1920), *Die quantitative grundlage von vererbung und artbildung* (s. å.) och *Mechanismus und physiologie der geschlechtsbestimmung* (s. å.). L—e.

Goldschmidt, Viktor Moritz, norsk geolog och mineralog, son till den i hufvudarbetet (sp. 1434) omnämnde Heinrich G., f. 27 jan. 1888 i Zürich, student 1905, universitetsstipendiat i mineralogi och petrografi 1909, filos. doktor 1911, utnämndes 1914 till e. o. professor i mineralogi, kristallografi och petrografi vid universitetet i Kristiania. G:s arbeten ha väsentligen behandlat Norges eruptiva och metamorfiska bergarter, hvarvid hans hufvudsynpunkt är att på fysikaliskt kemisk grundval behandla bergarternas och mineralens bildning och beskaffenhet. Som hans hufvudarbete bör nämnas *Die kontaktmetamorphose im Kristianiagebiet* (1911). Under kristiden fick G. ledande ställning i fråga om mineraliska produkter i Statens raastofkomité, och flera af de uppslag, som därvid framkommit, ha fört till gagneligt utnyttjande af mineraltillgångar. Af G:s öfriga arbeten må omtalas fyndet och den närmare beskrifningen af devonfältet vid sjön Röragen nära Röros (se Devonsystemet. Suppl., sp. 310). K. A. G.

***Goldziher,** I., dog 13 nov. 1921.

***Golenistjev-Kutuzov.** — 3. A. A. G. dog 1913.

***Golf** (sp. 1440). 1. Enligt byggnadsstadgan och hälsovårdsstadgan skall golf i boningsrum ligga minst 30 cm. öfver angränsande jordyta. Den allmänna regeln gäller nu både stad och land, men för landets del är den begränsad till nyinredt bostadsrum. Bostadsbristen under de senare krisåren har emellertid föranledt, att man flerstädes nödgats tolerera bostäder, som ej uppfylit denna bestämmelse. N. H.

Golfe du Lion [gålf dy liã']. Se Lion.

***Golgi,** C., föddes 1843 (ej 1844). Han är sedan 1910 led. af sv. Vet. akad.

C. Golgi.

Golitsyn [gali'-], Nikolaj Dmitrijevitj, rysk ämbetsman, f. 1850, blef 1885 guvernör i Archangel och 1902 i Tver, där han vann anseende som duglig och taktfull förvaltningsämbetsman, utsågs till led. af riksrådet 1915 och var jan.—mars 1917 det monarkiska Rysslands siste ministerpresident. Då Petersburgs trupper började öfvergå till revolutionärerna, lät G. meddela dumapresidenten Rodzjanko ministärens önskan att afgå (12 mars) och gjorde intet allvarligt försök att rädda den gamla regimen. (Jfr Ryssland. Suppl.) V. S—g.

***Gollancz,** I., adlades 1919 (sir Israel G.). — Hans äldre broder, Hermann G., f. 1852, är sedan 1902 professor i hebreiska vid University college i London samt är rabbin. Han har varit mycket produktiv som vetenskaplig författare och öfversättare från hebreiska.

Golovin [galavin], Fedor Aleksandrovitj, rysk politiker, f. 1867, blef 1897 medlem af Petersburgguvernementets zemstvo-uprava och 1902 dennas ordf., intog under de inre politiska striderna åren närmast efter 1905 en medlande ställning mellan regeringen och den konstitutionellt demokratiska oppositionen samt var president i andra riksduman (mars—juni 1907).

Golpa, preussisk by med 1,575 inv. invid Bitterfeld, prov. Sachsen, med betydande brunkolsfält, hvilka utnyttjas i det stora elektricitetsverket i det närbelägna Zschornewitz, uppfördt 1917—18 (200,000 kw.), hvilket förser bl. a. Berlin och Leipzig med elektrisk energi.

***Goltz.** — 6. Colmar, friherre von der G., kallades ännu en gång, 1909, till Turkiet, där han stannade till utgången af påföljande år, hvarefter han åter blef generalinspektör. 1911 blef han generalfältmarskalk, 1913 erhöll han afsked ur aktiv tjänst och egnade sig sedan helt åt ledningen af ungdomsförbundet Jungdeutschland, vid hvars stiftande (1911) han medverkat. Efter krigsutbrottet 1914 blef han (25 aug.) generalguvernör i Belgien. I nov. s. å. sändes han åter till Turkiet och tilldelades turkiska högkvarteret. I mars 1915 blef han chef för 1:a armén (vid Bosporen) och i okt. s. å. för 6:e armén (i Irak Arabi). Sedan han öfvertagit sistnämnda befäl, förberedde han de operationer, som ledde till Kut-el-Amaras fall, hvilket han dock icke fick upplefva. Han insjuknade nämligen i Bagdad och dog där 19 april 1916. — G. utgaf ytterligare *Kriegsgeschichte Deutschlands im 19. jahrhundert* (2 dlr; 1910 och 1914), *Der jungen Türkei niederlage und die möglichkeit ihrer wiedererhebung* (1913), hvari han klarlägger de verkliga orsakerna till Turkiets nederlag i första Balkankriget, samt *Blücher und Bonaparte* (1913).

7. Rüdiger, grefve von der G., tysk militär, f. 8 dec. 1865 i Züllichau, blef officer vid 1:a gardesreg. till fot 1886 och vann sedermera befordran inom infanteriet och generalstaben. 1911 blef han öfverste och regementschef. Vid Världskrigets början förde han 76:e inf.-reg. (Hamburg). 1915 blef han generalmajor och brigadchef och i maj 1917 chef för 37:e inf.-fördelningen (på Chemin-des-Dames-fronten). I mars 1918 fick G. befälet öfver 12:e landtvärnsfördelningen, som genom tilldelning af

specialtrupper och sjöstridskrafter ombildades till Östersjödivisionen, bestämd att i förening med general Mannerheims ”hvita” trupper befria Finland från ”de rödes” och bolsjevikernas välde. För detta ändamål transporterades divisionen i början af april s. å. från Danzig till Finland, där hufvudstyrkan landsattes vid Hangö och ett detachement på fasta Åland (med uppgift att trygga hufvudstyrkans vänstra flank). Efter en månads fälttåg (3 april—2 maj 1918) var uppdraget fullgjordt (se Finland. Suppl., sp. 835—836), men G. jämte hufvuddelen af divisionen kvarstannade dock i landet ”till skydd mot inre och yttre fiender”. I dec. 1918 blef divisionen, fullständigad med frivilliga trupper, förflyttad till Schlesien för att skydda denna provins mot ett befaradt anfall af tjecherna, hvilket dock uteblef. I början af febr. 1919 öfvertog G. befälet öfver 6:e tyska reservkåren, bestående af frivilliga (värfvade) tyska trupper, hvilkas kärna var den s. k. ”järndivisionen”, och ”baltiskt” (lettiskt) landtvärn, med uppgift att skydda Ostpreussen mot infall af de ryske bolsjevikerna öfver gränsen mot Kurland. G. löste uppdraget offensivt genom att rycka fram mot den i en vidbåge n. ö. om Libau stående bolsjevikarmén, slå denna och intaga Windau (i slutet af s. m.) och Mitau (18 mars), hvarpå i det närmaste hela Kurland rensades från bolsjeviker. I maj s. å. utvidgades det af tyskarna besatta området genom ett öfverraskande anfall mot Riga, som intogs 23 maj. Det alltmera spända förhållandet mellan Estland och Lettland (se Estland. Suppl., sp. 669) föranledde en framryckning af ”järndivisionen” och baltiskt landtvärn mot Wenden, där det kom till ett fältslag 21—23 juni s. å. med resultat, att G:s trupper besegrades och måste gå tillbaka mot Riga och nedre Düna. — 21 sept. ingick G. en öfverenskommelse med ryske generalen Bermondt (se d. o. Suppl.), att ryska trupper skulle öfvertaga frontdelen mellan Mitau och Riga samt sörja för de tyska truppernas förestående transport till hemlandet. 3 okt. erhöll G. meddelande från tyska regeringen om att, på grund af ententens fordran, Lettland så snart som möjligt skulle utrymmas samt att han själf återkallades från befälet öfver tyska trupperna i landet. G. öfverlämnade (12 okt.) befälet till general v. Eberhardt. S. å. erhöll han afsked ur tyska armén. — G. kom under sin verksamhet i Lettland gång på gång i skarp konflikt med den nya lettiska regeringen (ministären Ulmanis) och med de allierades militärkommission under general Goughs ledning. Han har själf fritagit sig från beskyllningar för att i Lettland ha velat drifva baltisk baronpolitik. Snarare var hans plan att tillfoga bolsjevikerna ett kännbart nederlag för att sedan kunna af en restaurerad borgerlig rysk regim vinna hjälp mot omstörtningsfaran i Tyskland, kanske äfven mot ententens maktspråk. Han samlade emellertid mot sig starkt och växande misstroende från letterna, de allierade och den nya tyska regeringen i hemlandet, och disciplinlösheten bland stora delar af hans trupper bidrog ytterligare att göra hans ställning i Lettland ohållbar. (Se vidare Lettland. Historia. Suppl.) G. har skrifvit *Meine sendung in Finnland und im Baltikum* (1920). 1. C. O. N. 2. H. J—dt. V. S—g.

***Goluchovski** (Gołuchowski). — 2. **Agenor G.** dog 29 mars 1921 i Lemberg.

Gomara, stat. Se Kaffa.

Gombe, stad. Se Kalam.

Gomes [gå'mis], M. Teixeira. Se Teixeira Gomes, M. Suppl.

Gómez [gå'meth], José Miguel, president på Cuba (se d. o. Suppl.).

Gómez [gå'meth], Juan Vicente, president i Venezuela (se d. o., sp. 1149—50).

Gommandlarna, *anat.* Se Mun.

Gomme [gå'm], fr., gummi. Se Senegalgummi.

Gommecourt [gåmkör], by i franska dep. Pas-de-Calais, 19 km. s. v. om Arras. 142 inv. (1921). Under Världskriget besattes byn i okt. 1914 af tyskarna. G. intogs i mars 1917 af engelsmännen, men återeröfrades 26 mars 1918 af tyskarna. I samband med de senares återtåg till Siegfriedsställningen besattes den förstörda byn slutligen af engelsmännen 21 aug. s. å. Jfr Världskriget, sp. 169, 218, 235 och 240. H. J—dt.

Gompers [gå'mpȯs], Samuel, amerikansk arbetarledare, f. 20 jan. 1850, till yrket cigarrmakare och tidigt verksam inom arbetarorganisationerna i detta yrke, hvars fackförbund är ett af de äldsta i Förenta staterna (1864), medverkade till bildandet af de amerikanska fackförbundens samorganisation 1881 och blef samorganisationens president 1882 samt genomförde dess reorganisation 1886 (se Amerikanska arbetareförbundet. Suppl.). Han har alltjämt kvarstått som högste ledaren och i den internationella fackföreningsrörelsen framträdt som den främste representanten för Förenta staternas största arbetarorganisation. E. F. K. S—n.

***Gomperz**, Th., dog 29 aug. 1912 i Baden bei Wien. En samling af hans smärre skrifter, *Hellenika*, utkom i 2 bd 1911—12. — Hans son, Heinrich G., filosof, f. 18 jan. 1873 i Wien, är sedan 1905 docent i filosofi där och har utgett en mängd filosofiska arbeten, bl. a. *Weltanschauungslehre* (2 bd, 1905—08), *Das problem der willensfreiheit* (1907) och *Philosophie des kriegs in umrissen* (1915).

Go'mphidæ, *zool.* Se Odonata och Trollsländor.

***Gomulicki**, W., dog 15 febr. 1919 i Warschau.

Gonäder, *biol.*, beteckning för groddorgan, könskörtlar.

Gonakė. Se Senegalgummi.

***Gondokoro** ligger i brittiska Ugandaprotektoratet.

Go'ndomar, Diego Sarmiento de Acuña, grefve af G., spansk diplomat, f. 1 nov. 1567 i Gondomar i Galicien, d. 2 okt. 1626 invid Haro i norra Spanien, var 1613—22 spansk ambassadör vid engelska hofvet, där han genom skickligt anbragt smicker fick stort inflytande öfver konung Jakob I. Han lyckades sålunda afhålla Jakob från att ge protestanterna i Tyskland verksam hjälp och afvärjde äfven utsändandet af engelska anfallsexpeditioner till Spanska Amerika. Särskildt uppmuntrade han planen på giftermål mellan engelske tronföljaren Karl och en spansk infanta samt intalade Jakob, att denne på så sätt skulle såsom Europas fredsstiftare kunna åvägabringa en allmän uppgörelse mellan katoliker och protestanter. G. anses ha i hög grad bidragit till konungens beslut att

låta afrätta sir Walter Raleigh (se d. o.) 1618 efter dennes expedition till Guyana. Han var i England föremål för mycket hat, särskildt i puritanska kretsar, angreps i politiska broschyrer och i Th. Middletons skådespel "A game of chess", men lönades af spanska regeringen för sina framgångar med grefvetitel (1617) och efter hemkomsten en rådsherreplats och andra utmärkelser. Jfr S. R. Gardiner, "History of England... 1603—1642", II—V (1883—84), och F. H. Lyon, "Diego de Sarmiento de Acuña, conde de G." (1910). V. S—g.

Gondwanalandet l. Gondwanakontinenten (af Gondwana, eg. gondernas land, se Gond), *geol., geogr.*, är benämningen på ett af de urgamla fastlandsmassiven på jorden. I sin största utsträckning under stenkols- och permperioderna var G. en kontinent, som omfattade en betydlig del af södra halfklotet, hvaraf aflagringar och spår finnas i Brasilien, på Falklandsöarna, i Syd-Afrika, på Madagaskar, i Främre Indien, i Australien och på Nya Zeeland. Under långa tidsperioder, ända in mot slutet af juraperioden, har detta område varit fastland, och terrestra eller limniska bildningar ha där aflagrats. I Främre Indien ha dessa bildningar sammanfattats som Gondwanasystemet, med flera underafdelningar, omfattande hela perm, trias och jura. De äldsta delarna äro moränbildningar (*tilliter*), som hvila på räfflade hällar af urberg, så att där tydligen rådt ett arktiskt klimat. Floran är alldeles olika den, som i öfriga delar af jordklotet förekommer i de till stenkols- och permformationen hörande lagren, och karakteriseras af ormbunken *Glossopteris* (se d. o. och Glossopterisfloran). Redan då kan sålunda en klimatdifferentiering iakttagas, och det icke allenast för landfloran, utan äfven för hafsfaunan. Gondwanabildningarna ligga horisontalt och ha ej undergått någon bergskedjeveckning, utan de stora veckade bergskedjorna omge Främre Indiens platåland med de stora iranska, Himalaya- och malajiska bågarna. — I Gondwanasystemets aflagringar förekomma Indiens viktigaste stenkolslager, om ge 97 proc. af Indiens hela stenkolsproduktion. Äfven i Australien innesluta ifrågavarande bildningar viktiga stenkolslager. K. A. G.

***Goniondz** är ej befäst. Det 5 km. s. v. därom belägna Osowiec är en spärrfästning.

Gonnelieu [gånnliö], fransk by. Se Gouzeaucourt. Suppl.

Gonochorism (af grek. *gonos*, könslem, och *chorizein*, skilja), *biol.*, de hanliga och honliga könsförtlarnas fördelning på två skilda individer "skildkönade"), enkönighet, i motsats till hermafroditism (se d. o.). L—e.

Gonosān, *med.* Se Kava-kava.

***Gonse**, L., dog 19 dec. 1921 i Paris.

Gonzaga [gåntsäga], stad i italienska prov. Mantua, s. om Po. 9,052 inv. (1911). Ruiner af furstestten G:s stamslott.

Gonzalez Blanco [gåntha'läth], Andrés, spansk teraturhistoriker, romanförfattare och skald, f. 866 i Asturien, debuterade som skald och prosaktare, men hufvudparten af hans litterära verksmhet faller inom litteraturforskningens område, är han intar en obestridd rangplats. Hans förnämsta litteraturhistoriska arbeten äro *Los contemporáneos* (2 bd, 1906), omfattande moderna spanska författare, *Los grandes maestros Salvador Rueda y Rubén Darío* (1908), *Historia de la novela en España desde el romanticismo á nuestros dias* (1909), en af de viktigaste källorna för kännedom om den spanska romanen, *Elogio de la crítica* (1911), en essaysamling af synnerligt intresse, och den ypperliga kritisk-biografiska studien *Campoamor* (1912). På prosadiktningens område äro att anteckna romanerna *El vera de Luz Fanjul* (1909), *Doña Violante* (1910) och *Matilde Rey* (1911) samt på poesiens *Poemas de provincia y otros poemas* (1910). Ad. H—n.

Gonzalo de Berceo [gåntha'lå de värthe'å], Spaniens förste kände skald, f. omkr. 1198 i Berceo, en by i stiftet Calahorra, d. 1268, uppfostrades i benediktinklostret San Millan de Cogolla, där han sedan var diakon, dock utan att inträda i orden. G. är författare till 9 dikter på tills. 13,000 verser, *Vida de Sancto Domingo de Silos*, *Historia del Señor Sant Millán de Cogolla*, *Del Sacrificio de la Missa*, *Martyrie de Sant Laurençio*, *Loores de Nuestra Señora*, *De los Signos que aparesçaran ante del Juicio*, *Milagres de Nuestra Señora*, *Duelo que hice la Virgen María el día de la Pasión de su hijo Jesucristo*, och *Vida de Sancta Oria*, *Virgen*, hans kanske bästa arbete. Dessutom författade G. 3 hymner, till den Helige Ande, Jungfru Maria och Gud Fader (hvarjämte han möjligen är förf. till "Libro de Alexandro"). Det är således uteslutande religiösa ämnen, som han behandlar. G. är ingen stor skald, men hans stil utmärkes af enkelhet och andakt, och ibland finner man glimtar af stark mystisk inspiration. Han lyckas sålunda populärisera sina kära helgonlegender. Versformen är cuaderna via, enrimmade fyrradiga alexandrinstrofer. Versbyggnaden är ytterst noggrann. Hans verk äro intagna i "Biblioteca de autores españoles", vol. LVII. Se Fitzmaurice-Kelly, "Historia de la literatura española" (1921). Ad. H—n.

Gooch [gō't∫], George Peabody, engelsk historiker, f. 1873, har studerat i Cambridge, Berlin och Paris, utöfvat lärarverksamhet bl. a. vid Toynbee hall och i London school of economics samt var 1906—10 liberal underhusledamot. Han är en af utgifvarna af "Contemporary review". Bland G:s skrifter, som mest berört de politiska idéernas och den nyaste tidens historia, märkas *English democratic ideas in the seventeenth century* (1898), *History of our own time, 1885—1911* (1911), *History and historians in the nineteenth century* (1913), *Political thought in England from Bacon to Halifax* (1914), *Life of lord Courtney* (1920), *Nationalism* (1921) och *History of modern Europe 1878—1919* (1923). V. S—g.

***Gooch-degel.** F. A. Gooch lämnade professuren 1918.

Goodwill [gō'd-ωi'l], eng., betecknar den till sitt ursprung ideella och personliga tillgång af ett ofta högt ekonomiskt värde, som ett affärsföretag eger i sitt kända firmanamn, och det förtroende, som därtill knytes af en upparbetad kundkrets och andra kontrahenter vid affärsförbindelserna. En dylik tillgång plär äfven betalas, jämte de reella tillgångarna (fastigheter, inventarier, lager och bokfordringar), vid affärsöfverlåtelse, då öfvertaga-

ren erkännes som efterträdare och ofta bibehåller firmanamnet samt af öfverlåtaren rekommenderas till fortsatt förtroende. E. F. K. S—n.

Goodwin [gō'dwin], Henry Buergel, fotograf, f. 20 febr. 1878 i München, studerade där, i Köpenhamn, Leipzig och Uppsala, blef filos. doktor i Leipzig 1903, var lektor i tyska vid Uppsala universitet 1905—09 och föreläste i nordiska språk vid University college i London 1912. Han har utgett några skrifter i språkvetenskap. G. var medlem af fotografiska sällskap i London och anordnade utställningar af konstnärliga fotografier där och i flera länder, i Sverige 1915, i Köpenhamn 1918, i New York 1921. Numera bosatt i Stockholm, har G. här vunnit välförtjänt anseende genom fotografier af hög konstnärlig hållning, ofta af raffinemang i anordning, belysning och karakterisering. Han har särskildt utfört många skådespelarporträtt af högt konstvärde. Ett par samlingar af dylika bilder har utkommit — *Jenny Hasselquist* 1919, *Anders de Wahl* s. å. — med text af G:s maka, Ida B. G., född Engelke. G—g N.

***Goodyera** bör accentueras Goodye'ra.

***Goos,** A. H. F. K., dog 20 dec. 1917 i Köpenhamn. Han var 1910—14 talman i landstinget och hade kallats till jur. hedersdoktor i Kristiania 1911 och i Köpenhamn 1915. Se F. Dahl i "Tilskueren" (1918) och i "Nord. tidskrift" (s. å.). P. E—t.

Gora Blagodat, berg. Se Blagodat.

***Gordon,** skotsk ätt. Aberdeengrenens (sp. 1479) hufvudman erhöll 1915 markisvärdighet. — 12. J. C. Hamilton G. Se äfven Aberdeen. Suppl.

Gordon [gå'dn], Charles William, canadensisk författare under pseudonymen Ralph Connor, f. 1860 i Glengarry, prov. Ontario, sedan 1894 kyrkoherde i Winnipeg, blef 1906 teol. och 1909 juris hedersdoktor samt 1921 ordf. för presbyterianska kyrkans i Canada generalförsamling. Han har verksamt deltagit i socialt arbete och var en tid fältpräst under Världskriget. G. har sedan ett tjugutal år skrifvit ett stort antal mycket lästa berättelser med hemlandsämnen: *Black rock* (1903; "Lifvet i Black rock", 1905), *The prospector* (1904), *The sky pilot* ("Himlalotsen", 1904, 1921), *Gwen: idyll of the canyon* (1906), *The doctor of crow's nest* (s. å.), *The man from Glengarry* (1907), *The angel and the star* (1908), *The patrol of the Sun dance trail* (1914), *The settler* ("Nihilisten", 1914), *The major* (1917), *To him that hath* (1922) m. fl.

Gordon highlanders [gå'dn hāi'ləndəs], berömdt skotskt höglandsregemente i brittiska armén, uppsattes 1788 och blef sedermera 1:a bataljonen i det 1794 af hertigen af Gordon uppsatta höglandsregemente, som uppkallats efter honom och blef det sammanslagna regementets 2:a bataljon. Regementet tog ärofull del bl. a. i kriget på Pyreneiska halfön, vid kufvandet af seapoysuppproret i Indien 1857—58, i försvaret af Ladysmith 1899—1900 under boerkriget samt i en mängd bataljer på västfronten under Världskriget.

Gordon-upploppet [gå'dn-], eng. *Gordon riots*, oroligheter i London 1780, äfven kallade "Nopopery-upploppet" och anstiftade af lord George Gordon (se d. o. 9, sp. 1480).

Gore [gå'ə], engelsk adelsätt, hvars hufvudman sedan 1762 bär den irländska titeln earl af Arran. Till denna släkt hör biskop Charles G. (se nedan).

Gore [gå'ə], Charles, brorson till 4:e earlen af Arran, engelsk teolog, f. 22 jan. 1853, studerade vid Balliol college i Oxford, var fellow i Trinity college 1875—95, bibliotekarie vid Pusey library i Oxford 1884—93, blef canon af Westminster 1894, drottningens hofpredikant 1898 och konungens 1901, biskop af Worcester 1902, biskop af Birmingham 1905 och var 1911—19 biskop af Oxford. Han lefver nu som privatman. — Från barndomen var G. ritualist och väckte därför stor sensation, när han 1889 redigerade essaysamlingen *Lux mundi* och själf däri skref en uppsats. Här framträdde en ny skola af högkyrkomän, som ville med den moderna tankens, både Darwins och bibelkritikens medel, förklara den gamla tron. "Lux mundi" gick på 10 månader i 10 upplagor och har haft ofantlig betydelse. G., som eger hög intellektuell utrustning, blef en af Englands inflytelserikaste teologer. Han släppte ej sin anglokatolska ståndpunkt, särskildt betoningen af "successio apostolica", som han utvecklade i *The church and the ministry* (1889), beteckningen protestantisk afvisar han helt för Englands kyrka. Han har ock intresserat sig för de sociala frågorna och blifvit ledande i Englands "kristliga socialism", som president i Christian social union. Här har den bredkyrkliga riktningen påverkat honom. Bland hans skrifter må ytterligare nämnas *Bampton lectures* (1891), *The creed of the christian* (1895), *The epistle of the Ephesians* (1898), *Epistle to the Romans* (1899), *The body of Christ* (1901), *The new theology and the old religion* (1908), *Orders and unity* (1910), *The religion of the church* (1916), *The epistles of St. John* (1920), *Christian moral principles* (1921), *The deity of Christ* (1922) och hans teologiska hufvudverk, *Belief in Christ* (2 bd, 1922—23). Jfr S. Gabrielsson, "Kyrkostudier" (1910), och signaturen En herre med dammtrasa, "Kyrkfönster" (sv. öfv. 1923). Hj. H—t.

Gore-Booth [gå'ə-bō'th], Eva, engelsk författarinna. Se Engelska litteraturen. Suppl., sp. 595.

***Goremykin,** I. L., var febr. 1914—jan. 1916 ånyo ministerpresident (jfr därom Ryssland. Historia. Suppl.), blef vid marsrevolutionen 1917 fängslad, men frigafs snart och uppges ha blifvit mördad i dec. 1917 på sitt gods i Kaukasien (enligt en annan uppgift dog han 1922).

Gorgas [gå'djəs], William Crawford, nordamerikansk militärläkare, f. 3 okt. 1854 i Mobile, Alabama, d. 3 juli 1920 i London, inträdde i militärläkarkåren 1880 och blef 1914 dess högste chef, hvilken post han under hela Världskriget innehade. G. har blifvit världsberömd genom det organisatoriska geni och den järnhårda energi, som han utvecklat i kampen mot smittsamma sjukdomar, främst gula febern. Som praktisk hygieniker har han vunnit större resultat än någon annan och alltid följts af framgång. Hans första storverk var att 1901 befria Habana från gula febern, hvilken där förut många år kräft öfver tusen offer (se Gula febern). På 6 månader utsläckte

nu G. fullständigt sjukdomen, främst genom att låta en stab af läkare och sjuksköterskor dagligen kontrollera hela befolkningens hälsotillstånd; hvarje nytt fall blef på så sätt genast upptäckt och kunde oförd-röjligen isoleras i myggskyddadt rum under de 3—4 första dagarna, under hvilken tid smittan kan föras vidare, om myggor af arten *Stegomyia fasciata* komma åt att sticka den sjuke. Myggornas utrotande bedrefs samtidigt med alla medel, men kommer i betydelse först i andra rummet. G:s nästa storverk var att efter samma linjer befria den från hygienisk synpunkt illa beryktade kanal-zonen på Panamanäset från gula febern och därigenom skapa en af de viktigaste förutsättningarna för kanalens byggande. I maj 1905 började han detta arbete, och redan efter midten af sept. var gula febern helt försvunnen. Genom att under flera år fortsätta kampen mot myggorna äfvensom genom att inrätta myggskyddade boningshus lyckades han vidare också ofantligt nedbringa antalet fall af malaria inom samma område. 1913—14 besökte G. på uppdrag af engelska regeringen Syd-Afrika för att råda bot mot en epidemisk pneumoni, hvilken rasade bland de infödingar, som arbetade i Rand-grufvorna i Transvaal, och han löste äfven detta hygieniska problem med samma framgång som de föregående. Efter Världskriget, under hvars senare skede hans organisatoriska geni firade nya triumfer, besökte G. Syd-Amerika, särskildt Ecuador, för gula feberns bekämpande och var i samma syfte på väg till Väst-Afrika, då döden nådde honom. T. Odhner.

***Gori** tillhör nu Georgien Staden blef nästan förstörd af en jordbäfning 2 mars 1920.

Gorizia [gåri'tsia], stad. Se Görz (äfven i Suppl.).

***Gorkij,** Maksim, var under sin mer eller mindre påtvungna landsflykt bosatt på Capri ända till Världskrigets utbrott och författade där en rad sociala romaner med den ryska arbetarrörelsen som tema. Hans däri gifna skildringar af det genom revolutionen i snabb omdaning stadda Ryssland äro icke blott föga öfvertygande — så skildrar han t. ex. i sin största sociala roman *Mat* (''En mor'', 1907), hur en okunnig gammal proletärhustru tack vare frihetsidéerna i ett slag förvandlas till en klassmedveten, af revolutionär fraseologi fylld, i frihetsrörelsen aktivt deltagande revolutionshjältinna —, utan också ointressanta, torra och deklamatoriska; bristen på kontakt med hemlandet gör dem schematiska och liflösa, människoteckningen blir grof och schablonmässig. Jämsides med detta tendensförfattarskap, som visserligen förskaffade G. både läsare och beundrare inom den ryska arbetarklassen, men som eljest totalt gjorde slut på den högst öfverdrifna popularitet han dittills åtnjutit i Ryssland, började han emellertid nu skrifva sin (under kriget och revolutionen fortsatta) självbiografi (''Min barndom'', 1915, ''Ute i världen'', 1918, öfv. af E. Weer), åskådliga, lefvande och färgrika skildringar från författarens ungdom och från den hemska miljö, där han växte upp, otvifvelaktigt G:s starkaste verk. — Vid krigsutbrottet återvände G. till Ryssland, blef, på grund af några yttranden i ''En mor'', ställd under åtal för hädelse och stod under polisbevakning till 1915; under revolutionen bekämpade G. till en början bolsjevikerna, men ställde sig, om han också icke direkt lät enrollera sig i partiet, snart till deras disposition och bekläddе ett par år posten som ett slags kulturell förtroendeman. Hans verksamhet som sådan har varit mycket omtvistad, men otvifvelaktigt gjorde han betydelsefulla insatser för räddandet af eljest under revolutionen hotade kulturella värden och för stödjande af nödställda kulturrepresentanter. 1921 lämnade G. — officiellt för att söka bot för sin svaga hälsa i utlandet — denna post och Ryssland och slog sig ned i Tyskland. Där publicerade han 1922 en uppmärksammad skrift, Om den ryska bondeklassen, där han uttalar en ytterst pessimistisk uppfattning om det ryska folket, dess anarkiska tendenser, dess medfödda grymhet o. s. v., och ut från denna uppfattning förklarar sin ställning till bolsjevikregementet: bolsjevismen kostar visserligen det ryska folket och dess enskilda medlemmar ohyggliga lidanden, men sådant detta folk nu är, äro dessa lidanden nödvändiga och nyttiga: de svage komma att gå under, kvar bli blott de starke och lifsduglige, som kunna skapa ett nytt och bättre Ryssland. A. Kgn.

***Gorlice** tillhör numera Polen. 5,601 inv. (1921). G. är kändt från Världskriget genom den seger, som 11:e tyska armén (v. Mackensen) 1—3 maj 1915 i linjen G.—Tarnow vann öfver den motstående 3:e ryska armén (Dimitriev). Slaget, kalladt ''genombrottet vid G.—Tarnow'', fick vidtgående följder. Se Världskriget, sp. 187—188. H. J—dt.

Gornergrat, en 3,136 m. hög bergsrygg i Penninska alperna n. om Monte Rosa, står sedan 1898 genom en bergbana i förbindelse med Zermatt och erbjuder en af de mest storartade utsikterna i Alperna öfver Matterhorn m. fl. O. Sjn.

Gornervisn. älf. Se Visp 1.

Gorran, fjärd. Se Mälaren, sp. 239.

Gorringe [gå'rindj], sir George Frederick, engelsk militär, f. 10 febr. 1868 i Southwick (grefsk. Sussex), blef officer vid ingenjörkåren 1888, deltog i krigen i Sudan 1896, 1897—98 (hvarefter han återuppbyggde det förstörda Kartum) och 1904 samt i boerkriget 1899—1902. Befordrad till öfverste 1904, gjorde han generalstabstjänst till 1909, då han blef brigadgeneral med tjänstgöring från 1912 i Indien. Under Världskriget fick han befäl öfver 12:e indiska fördelningen i Mesopotamien och intog i juli 1915 Nasiriyeh. I mars 1916 efterträdde han general Aylmer som chef för den mot Kut-el-Amara framryckande undsättningskåren. Han erhöll därvid generallöjtnants rang. G. besegrade turkarna vid Umm-el-Hanna (5 april) och Fellahieh (s. d.), men däremot förmådde han icke betvinga hufvudställningen vid Sanna-i-Yat (9—23 s. m.), hvilket föranledde Kuts fall 29 april. 1916—18 förde han befälet öfver 47:e fördelningen på västfronten, hvarefter han (1919) förflyttades till Egypten som chef för 10:e fördelningen. Han erhöll 1915 knightvärdighet. H. J—dt.

Górski [gur-], Konstanty. Se Polska litteraturen, sp. 1276.

***Gorst.** 1. Sir John E. G. blef på grund af sitt motstånd mot Chamberlains tariffreformplaner ej återvald till underhuset 1906, slöt sig senare formligen till liberalerna, men föll ånyo igenom 1910 och lämnade då politiken. Han dog 4 april 1916 i London. — 2. Sir Eldon G. var brittisk high commissioner i Egypten från 1907 till sin död, 12 juli 1911 i Castle Combe i Wiltshire. Om hans försök att vinna de egyptiske nationalisterna genom partiella eftergifter se Egypten. Suppl., sp. 467. 1—2. V. S—g.

Gorväita, *bot.* Se Vaccinium, sp. 215.

Goryn, högerbiflod till Pripet i Polen och Ukraina, 622 km. lång.

Gorytes, *zool.* Se Rofsteklar, sp. 612.

***Górzno** tillhör nu Polen.

***Gosch,** K. A., dog 2 juni 1913 i London.

***Goschen,** G. J., viscount G. Jfr biografi öfver honom af A. D. Elliot (2 bd, 1911). — Hans broder, sir William Edward G., var brittisk ambassadör i Berlin från 1908 till Brittiska rikets krigsförklaring mot Tyskland 4 aug. 1914 och förde dagarna dessförinnan de sista fruktlösa förhandlingarna med Bethmann-Hollweg. Han upphöjdes 1916 till baronet.

Gosforth [gå'sfåth], kommun i grefsk. Cumberland, England. Omkr. 1,300 inv. Se Loke, sp. 1003 och fig. 2.

Gospić [gå'spitj], stad. Se Lika-Krbava.

***Gosse.** — 2. E. W. G. har vidare utgett bl. a. *Henrik Ibsen* (1908), *Two visits to Denmark* (1911), *Portraits and studies* (1912), *Collected essays* (5 bd, 1913), *Inter arma* (1916), *The life of A. Ch. Swinburne* (1917), *Three french moralists* (1918), *Diversions of a man of letters* (1919), *Malherbe* (1920), *Books on the table* (1921; ny samling 1923), *Aspects and impressions* (1922) och den märkliga *Father and son* (1907), en skildring af G:s ungdom och förhållandet till den puritanske fadern. 1923 vardt G. hedersdoktor vid Göteborgs högskola.

***Gossebrigaden.** Dess upphofsman sir William Alexander Smith, f. 1854, erhöll 1909 knightvärdighet och ledde rörelsen till sin död, 10 maj 1914.

Gosselin [gåslä'], Louis Léon Théodore, fransk historiker, f. 7 okt. 1857 i Richemont, Lothringen, har varit medarbetare i "Figaro", "Le temps" m. fl. tidningar och tidskrifter. G. har under pseudonymen Georges Lenotre (hans mormor var André Lenôtres ättling) författat ett mycket stort antal historiska arbeten från franska revolutionens tid, hvilka genom mängden af nya upplysningar och det eleganta, spännande framställningssättet blifvit mycket populära och spridda. Af dem må nämnas *La guillotine et les exécuteurs des arrêts criminels pendant la révolution* (1893), *Paris révolutionnaire* (1894; 2:a uppl. 1896), *Le vrai chevalier de maison-rouge* (1894), *Un conspirateur royaliste pendant la terreur. Le baron de Batz* (1896; "En rojalistisk konspiratör under skräckväldet", 1922), *La captivité et la mort de Marie-Antoinette* (1847), *Vieilles maisons, vieux papiers* (4 bd, 1900—09; "Bilder från revolutionen. Gamla byggnader, gamla papper", 4 bd, 1909—12), *Les massacres de septembre* (1907), *La fille de Louis XVI* (1908), *Le tribunal révolutionnaire* (1908) och *Le roi Louis XVII et l'énigme du Temple* (1920). Till sv. äro ytterligare öfversatta "Bilder från revolutionen" (1908), "Revolutionsminnen" (1913) och "Flykten till Varennes" (1923).

Gossen, en 46,56 kvkm. stor, flack och myrländ ö, v. om Molde, Aukra härad, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 1,362 inv. (1920). Jordbruk (mycket nyodling) och fiske. K. G. G.

***Gossensass** tillhör nu Italien.

***Gossnerska missionen.** Under Världskriget lät engelska regeringen 1915 internera och 1916 till Europa hemsända missionärerna samt uppdrog tillsynen öfver skolorna åt anglikanske biskopen i Chutia Nagpur. De infödde missionärerna öfvertogo ledningen af församlingarna. Arbetet upprätthålles genom penningunderstöd från England och Amerika.

***Gotha** hör nu till republiken Thüringen.

Gothan, Walter, tysk växtpaleontolog, f. 26 aug. 1879 i Woldegk, Mecklenburg-Strelitz, är professor i paleobotanik vid preussiska bergakademien och anställd vid Preussens geologiska undersökning. Han har mest sysselsatt sig med studiet och beskrifningen af stenkolsformationens flora, men äfven författat arbeten af allmännare art, t. ex. nybearbetning af H. Potoniés "Lehrbuch der paläobotanik" (2:a uppl. 1921). K. A. G.

Gothaprogrammet. Se Socialdemokrati, sp. 170.

Gothein [gåta'jn]. 1. Eberhard G., tysk historiker och nationalekonom, f. 29 okt. 1853 i Neumarkt i Schlesien, blef 1885 professor vid tekniska högskolan i Karlsruhe, 1890 (i statsvetenskap) vid Bonns universitet och är sedan 1904 professor i nationalekonomi och ekonomisk historia i Heidelberg. Han var 1919 (demokratisk) medlem af Badens konstituerande landsförsamling och är sedan 1920 led. af Badens landtdag. Bland G:s skrifter märkas *Ignatius von Loyola* (1885; 2:a uppl. 1895), *Die aufgaben der kulturgeschichte* (1889) och *Verfassungs- und wirtschaftsgeschichte der stadt Köln* (1916). — 2. Georg G., den föregåendes broder, tysk politiker, f. 15 aug. 1857 i Neumarkt i Schlesien, gjorde sig som grufarbetare praktiskt förtrogen med kolgrufindustrien, innehade sedan flera grufförvaltningsposter, blef 1891 bergsråd och var 1893—1901 syndikus i Breslaus handelskammare, tillhörde 1893—1903 preussiska landtdagens deputeradekammare, 1901—18 tyska riksdagen, 1919 nationalförsamlingen och är sedan 1920 åter led. af tyska riksdagen. G. tillhörde först Frisinnade föreningen och var efter revolutionen en bland det demokratiska partiets stiftare. Han har varit en bland riksdagens flitigaste debattörer, särskildt i ekonomiska frågor, blef febr. 1919 rikskatteminister i Scheidemanns ministär och afgick 20 juni s. å., enär han var motståndare till Versaillesfredens undertecknande. Bland G:s skrifter märkas *Die oberschlesische montanindustrie* (1887), *Der deutsche aussenhandel* (1901), *Agrarpolitisches handbuch* (1910; med flera medarbetare), *Reichskanzler graf Caprivi* (1918) och *Warum verloren wir den krieg?* (1920). 1—2. V. S—g.

Gothla'ndium (fr. *gothlandien*), *geol.* Se Silursystemet, sp. 549—550 (äfven i Suppl.).

Gotiglaciāl, *geol.* Se Senglacial. Suppl

***Gotland** (officiell stafning enligt regeringsbeslut 12 nov. 1923 i st. f. Gottland). Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bd XXIX, bl. III. *Geologi.* Sveriges geologiska undersökning har undersökt och kartlagt G., och 1:a kartbladet ''Burgsvik'' m. m. har utkommit; de öfriga väntas föreligga inom kort. Bergartskartor öfver ön eller delar af densamma finnas utarbetade af Hede, Hedström och Munthe, och öfver G:s kvartär föreligger en öfversikt af Munthe (''Studier öfver G:s senkvartära historia'', 1910). I senglacialtiden var G. helt täckt af hafvet, och Ancylussjön dolde så stora delar af ön, att denna då hade ett ytinnehåll af endast omkr. 1,300 kvkm. emot 3,160 i nutiden. Ancylussjöns isobaser nådde 19 m. vid öns södra ända och 45 vid den norra. Äfven under Litorinatiden var landhöjningen mycket olikformig, och Litorinahafvets isobaser ligga mellan 14 och 28 m.; öns ytinnehåll var då omkr. 1,900 kvkm. Enligt Munthes åsikt har under den sen- eller postglaciala landhöjningens maximum G. haft betydligt större areal än nu, och om det ej i s. och s. v. varit landfast med Pommern och sydöstra Sverige (Öland och Blekinge), har åtminstone det vatten, som då skilde G. därifrån, icke varit på långt när så bredt som nu. Se äfven Silursystemet, sp. 549—550. Om grottorna på G. se Grotta. Suppl. K. A. G.

Vapenbilden i G:s landskapsvapen har nu fastställts till den något ändrade form, som fig. visar.

Gotlands vapen.

— Uppgiften å sp. 22, att landskapet saknar *folkdräkt*, må modifieras därhän att, sedan hembygdsforskningen under de senaste årtiondena företagit intensivt sökande efter gotländska folkdräkter, har nu i Gotlands fornsal kunnat utställas två kvinnodräkter, delvis dock rekonstruerade, men efter samstämmiga uppgifter af åldriga allmogekvinnor. Ungmöns högtidsdräkt har som hufvudbonad hvit spetsprydd klut af linong, knuten i nacken (i stället bindmössa för gift kvinna), rundt halsen rynkad tyllspets, ärmarna nedtill vida och spetsprydda, liftycke af rödblommig ylledamast eller sidenbrokad och snörkedja af silfver, grön eller röd klädes-(vadmals-)kjol, hvitt förkläde med bred fåll och mellanspets, broderad kjolväska, hvita ullstrumpor med röd hällapp, lågskor med spännen, ljus långschal, väfd i krabbasnår, och som smycke 4 silfverhalskedjor med halslås. Jfr Gerda Cederblom, ''Svenska allmogedräkter'' (1921). — Af senare litt. om G. märkes vidare M. Klintberg, ''Några anteckningar om G. i verkligheten och G. i skrift'' (1909), och W. Molér har utgett ''Bidrag till en gotländsk bibliografi'' i ny upplaga 1914.

Å sp. 28, r. 20 nedifr. *står* Gutlands *bör vara* Gullands.

Gotlands allehanda, Gotlands enda dagliga tidning, började utges som veckotidning 1873 med telegrafkommissarien O. F. Kuylenstierna som hufvudredaktör. Dennes efterträdare voro Anders Jeurling (1875—78), Ossian Jeurling (1878—99) och A. Weström (1899—1917); nuv. chefredaktör är Ax. Danielson (f. 1867). Redaktionssekreterare var 1887—97 Algot Sandberg (se d. o.; tidningens egentlige redaktör 1893—97) och är sedan 1909 G. Elgstrand (f. 1867). Tidningens tryckeri sysselsätter fyra sättmaskiner; den tryckes på Heurekapress och utkommer sedan 1905 som eftermiddagstidning. Upplagan är 8,000 exemplar. Egare är Gotlands allehandas tryckeriaktiebolag. Tidningens politiska ståndpunkt är moderat.

***Gotlands artillerikår** utgöres numera af 2 kanonbatterier, 1 fälthaubits- och 1 tungt haubitsbatteri med en volontärstyrka af 149 man. C. O. N.

Gotlands fornvänner. Se Visby, sp. 801.

Gotlands hypoteksförening. Se Hypoteksförening, sp. 18.

***Gotlands infanteriregemente** utgöres numera af 3 bataljoner, med 8 infanteri- och 2 fästningskompanier samt 1 trängkompani och 1 velocipedafdelning, samt 1 kulsprutekompani. Regementets volontärstyrka uppgår till 336 man. C. O. N.

***Gotlands järnväg** förlängdes 1921 med sträckan Tingstäde—Lärbro (12,3 km.), som öppnades för trafik 19 dec. s. å. Egande banlängden är numera 116,5 km., hvaraf sträckan Visby—Roma—Hemse—Hafdhem—Burgsvik 81,0 km. och sträckan Visby—Västkinde—Tingstäde 23,2 km. Den i Hemse förut anslutande järnvägen till Ronehamn inställde driften 1919. F. P.

Gotlandskadrilj, folkdans. Se Kadrilj. Suppl.

Gotlandskorn. Se Korn, sp. 1055.

***Gotlands län** hade vid 1920 års folkräkning 56,457 inv., 18 på 1 kvkm. (27,053 mankön och 28,800 kvinnkön), hvaraf 46,685 på landsbygden och 9,772 i länets enda stad, Visby. Folkökningen under de senaste tio åren (1913—23) var endast 969 pers. (1,7 proc.). Till Första kammaren väljer G. tills. med Kalmar län 7 led., till Andra kammaren välja Visby och länets landsbygd tills. 3 ledamöter. Om järnvägarnas utveckling se Gotlands järnväg. Suppl. Okt. 1920 utlades telefonkabel mellan G. och fastlandet.

***Gotlandsrussen.** Se äfven fig. 7 till art. Hästen, sp. 181.

Gotlänningen, tidning för Gotlands län och stad, utkommer 4 ggr i veckan. Den började utges 1884 af A. C. Stenmark, som till efterträdare haft Viktor Pallin, Emil Eggertz och Teodor Wiström. Nuvarande chefredaktör och utgifvare är sedan 1 okt. 1900 Gust. Svedman (f. 1878), tillika från 1913 verkställande direktör i Gotlänningens tryckeri-a.-b. (aktiekapital 26,700 kr.). Tryckeriet, som har en omfattande civilafdelning, sysselsätter två sättmaskiner. Tidningens politiska färg är moderat höger.

***Gotska sandön** tillhör Domänstyrelsen. Enligt riksdagsbeslut af 1909 afskildes ett område af omkr. 40 har i nordvästra delen af ön till nationalpark. På grund af afverkningar, som sista året företagits på den öfriga delen af ön, har föreslagits, att hela ön skulle bli nationalpark. O. Sjn.

Tryckt den 22/11 23 36 b., S. 2

***Gotti**, G. M., dog 19 mars 1916 i Rom.

***Gottland.** Se Gotland. Suppl.

***Gottröra** omfattar 5,226 har. 723 inv. (1923).

Gottschalk, biskop i Linköpings stift 1371—74, till börden tysk, insattes senast 1365 genom påflig provision, sedan påfven på konung Magnus' begäran entledigat den förre biskopen Nils Markusson på grund af hans politiska intriger. Men G. kom ej då i besittning af sitt stift, ty Nils Markusson var med bland de kungamakare, som uppsatte Albrekt på tronen och stod en tid i hans gunst och tjänst. Konung Albrekts hänsynslösa ingrepp i de biskopliga rättigheterna i förening med Håkans framgångar i kriget ha förmodligen föranledt, att biskop Nils under kriget 1370 mellan Håkan och Albrekt öfvergått till konung Håkan, och vid tidpunkten för stilleståndet i Edsviken april 1371 erhöll G. en förbindelse af hertig Albrekt å sonens vägnar att sätta honom i besittning af Linköpings biskopsstol med alla dess rättigheter mot, att biskop G. mäklade fred mellan konung Håkan och Albrekt. Efter all sannolikhet har han ock haft en framstående del i det mäklarvärf, som ledde till freden 14 aug. 1371. Men i febr. 1374 blef han vid försvar för de biskopliga rättigheter, som hertig Albrekt garanterat, dräpt af konung Albrekts tjänare och handtlangare. N. H.

Gottschalk, Albert, dansk målare, f. 3 juli 1866 i Stege, d. 13 febr. 1906 i Köpenhamn, studerade vid akademien 1882—83, därefter hos Kröyer, besökte Tyskland 1887, Paris 1889 och 1892 och Italien 1904. Delvis på grund af hans sinnessjukdom nådde hans konstnärskap ej full utveckling, och han efterlämnade hufvudsakligen endast landskapsstudier, men dessa vittna om utomordentligt fin målerisk begåfning och sällspord koloristisk uppfattning. Han tillhör 1890-talets lyriska släktled och är i den danska konsten en af dess typiska representanter. P. E—t.

***Gottschall,** R. von, dog 21 mars 1909 i Leipzig.

***Gottschee** tillhör nu Jugo-Slavien.

***Gottskär** ligger 15 (ej 1,5) km. från Kungsbacka.

Goucher [gau̯'tʃə], F. S. Se Fysik. Suppl., sp. 1109—10.

Gouda-Ijssel [chau̯'da-eisel]. Se Ijssel.

Gouda-ost [holl. uttal: chau̯'da; se Gouda], holländsk ostsort, som i sitt hemland göres flatcylindrisk med afrundade kanter och en vikt af 2—7 kg.; den beredes äfven rätt mycket utom hemlandet, bl. a. i Sverige, såväl helfet som mer eller mindre mager. Små ostar, beredda efter denna metod, pläga hos oss kallas *hushållsost*. Den har småpipig textur och bör ha en fet, smidig konsistens och mild smak; de magra ostarna bli amprare. H. J. Dft.

Gough [gå'f] l. Diego Alvarez, antarktisk ö. Se Tristan da Cunha.

Gough [gå'f], sir Hubert de la Poer, engelsk militär, f. 12 aug. 1870, blef officer vid kavalleriet 1889, deltog i Tirahexpeditionen 1897—98 och i boerkriget 1899—1902. Han blef öfverste och regementschef 1907 och brigadchef 1911. Under Världskriget förde han efter hvartannat 3:e kav.-brigaden, 2:a kav.-fördelningen och (1915—16) 1:a armékåren, allt på västfronten. Härunder hade han befordrats till generalmajor och generallöjtnant. Från juli 1916 till mars 1918 förde han, som general, befälet öfver 5:e armén, 1916 vid Somme, juni—dec. 1917 vid Yperen och 1918 åter vid Somme. Då G. med sin armé icke kunde hejda tyska offensiven mot Amiens på den af honom besatta frontdelen Gouzeaucourt—Oise (21—26 mars s. å.), blef han entledigad från sitt befäl. 1919 var han chef för brittiska militärkommissionen i Lettland. 1916 erhöll han knightvärdighet. H. J—dt.

***Gouin,** François, dog 8 juli 1896.

Goulburn [gō'lbən], flod i Victoria, Australien, utfaller i Murray efter 550 km. lopp genom åkerbruks- och guldtrakter; segelbar i sitt nedre lopp.

***Gould** (sp. 44), E. R. L., dog 18 aug. 1915.

Goupil [gopil], Adolph, fransk konstförläggare, f. 1806 i Paris, d. där 1893. Hans namn är förenadt med den reproduktionsanstalt, som han grundlade 1827 och som vann stort anseende för sina förträffliga kopparstick efter franska konstverk. Anstalten upptog senare fotogravyr och andra nya metoder. Firman kallar sig efter 1897 Bonssod, Valadon & komp. och har filialer i London, Haag och New York.

Gouraud [gorå], Henri Joseph Eugène, fransk militär, f. 17 nov. 1867 i Paris, officer vid infanteriet 1890, gjorde kolonialtjänst från 1894, mestadels i Afrika, där han utmärkte sig i Sudan 1898 och Marokko 1911—12. Brigadgeneral vid krigsutbrottet 1914, kämpade G. vid Marne och i Argonnerna, afgick maj 1915 till Dardanellerna, där han efter d'Amade fick befälet öfver den franska kontingenten. Efter att ha förlorat ena armen återvände G. till Frankrike, förde 1916—17 befälet i Marokko under den tid Lyautey var krigsminister och förde 1918 4:e franska armén i striderna i Champagne, särskildt vid afslåendet af det tyska anfallet 15 och 16 juli. I nov. s. å. besatte han Strassburg. 1919—23 var han öfverkommissarie i Syrien och blef 1923 militärbefälhafvare i Paris. C. O. N.

***Gourmont,** R. de, dog 27 sept. 1915 i Paris. Af hans ända till slutet mycket alsterrika författarverksamhet må ytterligare nämnas 3 band till af ''Épilogues'' och ''Promenades littéraires'', *Les lettres à l'amazone* (1914) och *La Belgique littéraire* (1915), berättelserna *Couleurs* (1908) och dikterna *Divertissements* (1912).

Gournia, ruinort på Kretas nordkust, vid Mirabellaviken.

Gouzeaucourt [gosåkōr], by i franska dep. Nord, 14 km. s. v. om Cambrai, 1,044 inv. (1921), intogs jämte den 1,7 km. ö. därom belägna byn Gonnelieu (405 inv. 1921), 27 aug. 1914 af den mot Paris framryckande 1:a tyska armén (v. Kluck). Båda byarna besattes af engelsmännen i april 1917 efter tyskarnas återtåg till Siegfriedsställningen och ingingo sedan i engelska fronten i Artois. Under det följande ställningskriget sökte tyskarna förgäfves sätta sig i besittning af Gonnelieu. Under slaget vid Cambrai lyckades dock detta, efter en förbittrad strid, 30 nov. 1917. Frontlinjen gick därefter mellan båda byarna. Under den stora tyska offensiven på våren 1918 återeröfrade tyskarna G. 22 mars. Båda byarna, i grund förstörda, återtogos slutligen 28—30 sept. s. å. af engelsmännen. Jfr

Världskriget, sp. 163, 218, 222 och 243. H. J—dt.

Govekar, Fran. Se Slovenska litteraturen, sp. 1475.

Government by commission [ga'vənmənt bāi kəmi'ʃən], eng., "kommissionsstyrelse", en nyare form af amerikansk stadsförvaltning, vanligen karakteriserad af, att såväl den beslutande som den verkställande och förvaltande myndigheten öfverlämnats åt en kommission eller styrelse på några få ledamöter. Uttrycket används emellertid äfven för att beteckna den anordningen inom stats- eller unionsförvaltningen i Förenta staterna, att ansvaret för särskilda förvaltningsgrenar eller uppgifter helt och hållet öfverlämnas åt af guvernören eller presidenten tillsatta kommissioner. I det förra fallet åsyftas en koncentration af makt och ansvar, i det senare decentralisation, arbets- och ansvarsfördelning.

City government by commission är en af de många olika organisatoriska anordningar, med hvilka man i Förenta staterna sökt höja stadsförvaltningens ofta låga standard, minska korruptionen och öka effektiviteten. All makt och myndighet i stadens angelägenheter anförtros i detta syfte åt en kommission å 5 ledamöter, valda af stadens röstberättigade invånare för en viss kort tidrymd, 1 till 6 år, och i regel så aflönade, att de kunna helt egna sig åt uppdraget. Dessa 5 fullmäktige öfvertaga i första hand beslutanderätten i alla de frågor, som dittills ankommit å kommunalrepresentationen, främst nya anslag, budgeten samt kommunala stadgar. De handha vidare hela den löpande förvaltningen och fördela mellan sig ledningen af de olika förvaltningsgrenarna. Ordföranden kallas *mayor* eller *mayor-president* och utöfvar en allmän tillsyn öfver arbetet, sörjer för samarbetet mellan olika ledamöters områden, handlägger personalfrågorna för förvaltningen i dess helhet o. s. v. Viktigare ärenden afgöras genom omröstning inom kommissionen. Kommissionsstyrelsen kombineras i regel med de i Förenta staterna allt vanligare anordningarna för folkets direkta viljeyttringar (*initiative, protest, recall* och *referendum*; se om dem Nord-Amerikas förenta stater. Förvaltning. Suppl.). Systemet leder sitt ursprung från Galveston i Texas, där en naturolycka (en tidvattensvåg) hösten 1900 förstört $^1/_3$ af staden och gjort den nära bankrutt, hvarför 1901 statens guvernör tillsatte en provisorisk stadsstyrelse (*appointed and commissioned*; däraf namnet) af 5 affärsmän med uppgift att reformera förvaltningen och återställa krediten. Stadsbefolkningen motsatte sig sedan en återgång till de traditionella styrelseformerna, och den från början tillfälliga anordningen förvandlades till permanent. Framgången gjorde den snart känd och efterliknad, och 1919 funnos omkr. 350 kommissionsstyrda städer, särskildt i de västra staterna.

Allmänt har denna organisationstyp funnits ega bestämda företräden framför den eljest tillämpade, med en relativt stor kommunalrepresentation å två kamrar samt vid sidan däraf en mayor, tilläfventyrs också en eller annan direkt folkvald styrelse för särskilda uppgifter. Den samlar i stället makt och ansvar hos *en*, fåtalig myndighet; "man vet, hvem man skall hänga, om det går galet". Anledningarna till friktioner och slitningar reduceras till ett minimum; affärsmässiga och snabba arbetsmetoder möjliggöras. Kommissionsuppdragen ha visat sig attrahera dugligare arbetskrafter genom att erbjuda större möjligheter för nyttigt arbete än de förut vanliga förtroendeuppdragen. En organisatorisk svaghet ligger emellertid i sammanblandningen af lekmanna- och expertarbete. På senare år har därför en viss modifikation af systemet börjat tillämpas, kallad *the city-manager plan*. Denna organisation består af en kommission, 5 fullmäktige, valda på viss tid och aflönade. Dessa fullmäktige utöfva emellertid den kommunala beslutanderätten blott i allmänna och bevillningsfrågor och taga med den löpande förvaltningen i hufvudsak endast den befattning, att de tillsätta en *city-manager*, en stadsdirektör, som är chef för förvaltningen i dess helhet. Af honom utses de underlydande verkscheferna. Stadsdirektören utnämnes på obestämd tid och är i regel högt aflönad. Denna organisation, som på det närmaste ansluter sig till organisationen af ett affärsföretag i bolagsform, har på kort tid vunnit stor utbredning, och de kommunala reformpartierna tillerkänna den ett visst företräde framför det ursprungliga kommissionsstyrelsesystemet. Y. Ln.

***Gowers,** W. R., dog 4 maj 1915.

***Goyau,** P. L. Th. Georges, har ytterligare skrifvit bl. a. *L'Allemagne religieuse. Le catholicisme 1800—1870* (4 bd, 1905—08), *Ketteler* (1907), *Bismarck et l'église. Le culturkampf 1870—1887* (4 bd, 1911—13), *Ce que le monde catholique doit à la France* (1919), *L'église libre dans l'Europe libre* (1920) och *Les étapes d'une gloire religieuse. Sainte Jeanne d'Arc* (1921). Han tog under Världskriget verksam del i den franska propagandan, bl. a. som medarbetare i stridsskriften "La guerre allemande et le catholicisme" (1915). G. invaldes 1922 i Franska akad. (efter Denys Cochin). — Hans hustru, L. R. S. É. G., dog 22 juni 1913 i Paris. Hon bildade för vård af värnlösa barn föreningen Ligue fraternelle des enfants de France och skref bl. a. diktsamlingen *La vie nuancée* (1905) och en litteraturhistorisk studie, *La vie et la mort des fées* (1910). V. S—g.

***Goyaz.** 1. Staten hade 1920 511,919 inv.

***Gozzi.** — 2. C. G:s "Turandot" gafs 1921 på Dramatiska teatern i Stockholm.

***Graahö** (Graahögda) är ett vanligt förekommande namn på fjäll i Norges centrala del (i Österdal, Dovre m. fl.). K. G. G.

Graakallen [grå-], en 556 m. hög afrundad fjälltopp, v. om Trondhjem, Norge, med turisthydda och vidsträckt utsikt. På östra sluttningen ligger Fjeldsæters högfjällssanatorium och i närheten Graakallbakken (skidbacke). Elektrisk järnväg från Trondhjem till G. håller på att byggas. K. G. G.

Graasiden [grå-], ett 1,300 m. högt fjäll på sydsidan af Vangsvandet, Voss, ö. om Bergen, Norge. K. G. G.

***Graasten** [grå-], ty. *Gravenstein*, kommun i Aabenraa amt, danskt sedan 1920, har 1,317 inv. (1921). Järnväg till Aabenraa och Sönderborg. Se f. ö. Gravenstein.

Grabau [grē'bāu], Amadeus William, nordamerikansk geolog af tysk härstamning, f. 9

jan. 1870 i Cedarburg, Wisconsin, filos. doktor 1900, var professor i geologi vid Rensselaer polytechnic institute i Troy, N. Y. 1899—1901 och flyttade 1902 öfver till Columbiauniversitetet i New York, där han 1905—19 var professor i paleontologi. 1919—20 var han privatgeolog i New York, och 1920 blef han professor i paleontologi vid Kinas nationaluniversitet i Peking samt paleontolog vid Kinas geol. undersökning där. Hans arbeten äro dels specialarbeten, behandlande väsentligen paleozoiska evertebrater, dels omfattande handböcker, bland hvilka må nämnas *North American index fossils. Invertebrates* (1909—10) och *Principles of stratigraphy* (1913). K. A. G.

Grabe, Alf Gerhard, metallurg, f. 24 sept. 1880 i Göteborg, student 1898, bergsingenjör 1901, var ingenjör vid Garpenbergs a.-b. 1902—05, assistent vid Tekniska högskolan 1905—17 samt blef speciallärare i metallografi där 1907 och docent 1908. Sedan 1917 är han hufvudredaktör för ''Jernkontorets annaler''. På G:s initiativ infördes 1907 metallografi som ord. examensämne vid Tekniska högskolan, hvilken därigenom blef den första tekniska utbildningsanstalt, som meddelade obligatorisk undervisning i detta ämne. G. har författat många uppsatser i bergskemiska, värmetekniska och historisk-metallurgiska ämnen, hufvudsakligen publicerade i ''Teknisk tidskrift'' och ''Jernkontorets annaler''. Bland hans viktigare arbeten må nämnas *Analys av järnmalm* (1911; 2:a uppl. 1923), *Om betingelserna för tillvaratagande av biprodukter vid generatorgasberedning samt gasens användbarhet för martinugnsdrift* (i ''Jernkontorets annaler'', 1918) och *Om svenska bergshandteringens utveckling under de senaste 50 åren* (i ''Teknisk tidskrifts'' jubileumsskrift utg. i anledning af tidskriftens 50-åriga tillvaro 1920). A. W—n.

***Grabow.** 1. K. L. G. lämnade sin anställning som dekorationsmålare vid Dramatiska teatern 1910 och dog 23 nov. 1922 i Stockholm. G—g N.

Grabowiec [-viets], kommun i polska vojevodskapet Lublin vid Wolica, 32 km. s. ö. om Krasnosław. 9,301 inv. (1921). Under Världskriget utkämpades 13—18 juli 1915 vid G. ett fältslag mellan tyska Bugarmén (v. Linsingen) och 13:e ryska armén (Gorbatovski), hvilken senare blef tillbakakastad mot Vladimir Volynskij. Jfr Världskriget, sp. 191. H. J—dt.

Grabski, Władysław, polsk politiker, f. 1873 i Borow, studerade i Warschau, Paris och Halle och började sedan 1900 taga liflig andel i polskt ekonomiskt föreningsväsen. Han slöt sig till det nationaldemokratiska partiet och var 1906—12 led. af de tre första ryska riksdumorna. Under Världskriget var G. jämte R. Dmowski ledare för de polske nationaldemokrater, som i det längsta sökte samförstånd med Ryssland. Han hölls 1918 i 5 månader internerad af tyskarna, blef efter polska republikens upprättande ledare för riksdagens högergrupp och var 1919 en af Polens delegerade på fredskonferensen i Paris. G. var 1919—20 finansminister i ministärerna Paderewski och Skulski, därefter en kort tid själf (juni—juli 1920) ministerpresident och sedermera under kriget med Ryssland finansminister i ''krigskabinettet'' Witos (juli 1920—jan. 1921). Han var i juni 1920 polsk delegerad vid konferensen i Spa. G., som från nationaldemokratiska partiet öfvergått till den moderata högergruppen, var en tid 1923 finansminister i ministären Sikorski. V. S—g.

Gracht kallas i Holland och Nord-Tyskland en farbar kanal, som leder från större farled till varf, hamndel o. s. v. Namnet har öfverförts till en del vid kanalerna liggande strandgator (i Amsterdam, Berlin m. fl. städer).

***Grad** (sp. 67). Teol. doktorer kreeras numera äfven efter aflagda lärdomsprof (se därom Doktor. Suppl.).

***Gradation,** *geol., geogr.* Se Degradation. Suppl.

***Gradbeteckning.** På uniformen af 1910 års modell är gradbeteckningen anbragt på axlarna och på hattens främre sidor. På vapenrocken utgöres den af: för *generalspersoner och vederlikar* axelklaff af generalsgalon med för general 3 och för generallöjtnant 2 stjärnor samt för generalmajor 1 stjärna; för *regementsofficerare och vederlikar* axelträns af två flätade beläggningssnören med för öfverste 3 och för öfverstelöjtnant 2 stjärnor samt för major 1 stjärna, och för *kompanioffi-cerare och vederlikar* axelträns af 1 beläggningssnöre med för kapten (ryttmästare) 3 och för löjtnant 2 stjärnor samt för underlöjtnant och fänrik 1 stjärna. *Fanjunkare* (*styckjunkare*) ha samma gradbeteckning som underlöjtnant (fänrik), dock utan stjärna. *Sergeanter* bära axelträns af 1 beläggningssnöre af redgarn (gult eller hvitt). Officerarnas galoner och axelträns ar äro af guld eller silfver, likaså fanjunkarnas axelträns ar. Gradbeteckningen på hatten utgöres af en chevron med för officerare galoner till samma antal och beskaffenhet som på mössan samt för underofficerare smalare galoner af guld (silfver) 2 för fanjunkare (styckjunkare) och 1 för sergeanter. Jfr Uniform, pl. I. H. J—dt.

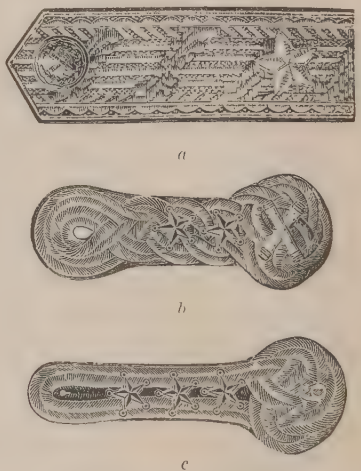

Gradbeteckning af 1910 års modell för *a*) generalmajor, *b*) öfverstelöjtnant vid Generalstaben, *c*) kapten vid infanteriet (Västgöta regemente).

***Gradisca** tillhör nu Italien. 4,420 inv. (kommunen) 1910. Under Världskriget besattes den af österrikarna utrymda staden 10 juni 1915 af italie-

narna, men återtogs 27 okt. 1917 af österrikarna. Den var då nästan fullständigt förstörd. Jfr Världskriget, sp. 195 och 230. H. J—dt.

*Gradiška 1—3. G. tillhör nu Jugo-Slavien.

Gra'dnauer, Georg, tysk politiker, f. 16 nov. 1866 i Magdeburg, vann 1889 filos. doktorsgrad i Halle, egnade sig sedan åt socialdemokratisk journalistik i Dresden och Berlin, 1906—18 som hufvudredaktör för "Dresdner volkszeitung". Han var 1898—1906 och 1912—18 led. af tyska riksdagen, 1919—20 af nationalförsamlingen och är ånyo sedan 1920 led. af tyska riksdagen. Vid revolutionen i nov. 1918 blef G. sachsisk justitie- och utrikesminister, var jan.—mars 1919 inrikesminister och mars 1919—maj 1921 sachsisk ministerpresident. Som tysk inrikesminister tillhörde G. maj—nov. 1921 Wirths första ministär och är sedan nov. 1921 sachsiskt sändebud i Berlin. G. tillhör den revisionistiska riktningen inom sitt parti och har som praktisk politiker uppträdt med mycken moderation. V. S—g.

*Grado. 1. Staden, som till 1918 tillhörde Österrike, är nu i italiensk ego.

Graduate schools [grä'djöət sko'lš], eng., universitetsskolor, vid hvilka kursen leder till en grad.

Graebner [gräb-], C. O. Robert Peter Paul, tysk botanist, f. 27 juni 1871 i Aplerbeck, blef filos. doktor i Berlin 1895, s. å. assistent och 1904 kustos vid botaniska trädgården där samt 1910 professor. G. medverkade kraftigt vid anläggningen af den nya botaniska trädgården i Berlin-Dahlem. Han är florist och växtgeograf: *Synopsis der mitteleuropäischen flora* (från 1898, jämte P. Ascherson till dennes död; alltjämt under utgifning), *Die heide Norddeutschlands* (1901), *Handbuch der heidekultur* (1904), *Pflanzenwelt Deutschlands* (1909), *Dünenbuch* (1910), *Lehrbuch der allgemeinen pflanzengeographie* (s. å.) och (jämte E. Warming dennes) *Lehrbuch der ökologischen pflanzengeographie* (3:e uppl. 1914—18) m. m. C. Lmn.

*Graef, Hermann, dog 1909.

Graener [grän-], Paul, tysk tonsättare, f. 1873 i Berlin, student där, var i unga år teaterkapellmästare i tyska städer och i London, en tid lärare där vid Royal academy of music, därefter vid nya konservatoriet i Wien, 1910—13 direktör för Mozarteum i Salzburg och blef 1920 kompositionslärare vid Leipzigkonservatoriet. G. har utom symfoni- och kammarmusikverk samt pianostycken och sånger komponerat operorna *Das narrengericht* (1913), *Don Juans letztes abenteuer* (1914), *Theophano* (1918), *Schirin und Gertraude* (1920) och *Byzanz* (1921). E. F—t.

*Graf. 1. Se äfven Kupolgraf.

*Graf, A., dog 30 maj 1913 i Turin.

Graff, Kasimir Romuald, tysk astronom, f. 7 febr. 1878 i Pruchnowo, Posen, var 1900—02 anställd vid Urania-observatoriet i Berlin och blef sistnämnda år biträdande astronom vid observatoriet i Hamburg. Vid Hamburg-observatoriets utvidgning och förläggning till Bergedorf 1909 blef han utnämnd till observator. Utom många afh., särskildt inom den praktiska astronomien och astrofysiken, har han utgett en lärobok, *Astrophysik* (1922), som egentligen utgör en fullständigt omarbetad och moderniserad upplaga af J. Scheiners "Populäre astrophysik". B—d.

*Grafisk framställning. Se Diagram (äfven i Suppl.).

*Grafit. Se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 561.

Graflången, en 3 kvkm. stor skogssjö, 45 m. ö. h., i Fuxerna m. fl. socknar, Älfsborgs län, 5 km. ö. om Lilla Edet, vid Göta älf, dit G. afrinner. O. Sjn.

*Grafologi. Preyer (sp. 85, rad 16 nedifrån) har förnamnet William. — Om den af skriftexperter utöfvade rättsliga skriftundersökningen se vidare Skriftexpertis. Suppl.

Grafspegel, *krigsv.*, instrument användt i skyttevärn (eller andra befästningsanläggningar) för att från en för insyn skyddad plats kunna iakttaga framförvarande terräng. Jfr Periskop. Grafspeglar kunna vara antingen hopskjutbara eller koniska. En *hopskjutbar* grafspegel består af 2 spegelbehållare med speglar, förenade genom ett hopskjutbart gallerverk. En *konisk* grafspegel utgöres af ett koniskt formadt plåtrör med 2 speglar — okularspegel (mindre) och objektivspegel (större) — med motsvarande öppningar på röret. H. J—dt.

Grafsteklar, *zool.* Se Gräfsteklar.

Grafström, Inga Tyra Carola, textil konstnärinna, f. 1 nov. 1864 i Stockholm, dotter till konstnären, hofintendenten J. K. Boklund, gift 1894 med operasångaren K. J. B. Grafström (f. 1859, anställd vid K. teatern från 1886), var elev vid Tekniska skolan 1881—82, anställd vid föreningen Handarbetets vänner 1882—97, hade ett år framåt egen textilaffär, som 1898 öfverflyttades till Nordiska kompaniet och som stod under fru G:s ledning till 1922, då hon åter startade egen affär. Fru G. har varit medlem i utställningsstyrelser och af styrelsen för Stockholms stads arbetsförmedling (från 1910).

Grafström, Erik Frans Michaël, son till den i hufvudarbetet omnämnde T. Fritjof G., militär, f. 26 april 1872 i Stockholm, blef 1892 underlöjtnant vid Jönköpings regemente. 1915 blef han major vid Norrbottens reg., men tog afsked i mars 1918 för att som frivillig vinna inträde i finska armén. Efter att med utmärkelse ha deltagit i frihetskriget, bl. a. som stabschef vid västarmén, hvarunder han befordrades till öfverste, återinträdde han i juli s. å. i svenska armén som major vid Södra skånska inf.-reg. 1919 blef han öfverstelöjtnant i armén. G. var 1907—09 redaktör för "Illustrerad militärrevy". Han har dessutom varit militär medarbetare i "Aftonbladet" m. fl. tidningar. H. J—dt.

Grafsänkning. Se Graf 3 och Insjö, sp. 723.

*Grafva bildar med Forshaga ett pastorat i Karlstads stift, Kils kontrakt. G. församling omfattar 13,180 har med 3,515 inv. och Forshaga församling 3,898 har med 4,346 inv. (1923). Forshaga municipalsamhälle omfattar 221 har med 2,564 inv. (s. å.).

Grafva, *kokk.*, på visst sätt bereda sådan fisk som lax och strömming. Ordet torde närmast härledas ur graflax (se d. o.); grafvad strömming beredes i någon mån likt denna.

*Grafvarne. På det närbelägna Tjufsundsberget finnas sedan 1894 två 1917 ändrade fyrar, hvardera med 400 hlj. styrka samt agaljus, den södra på 58° 21′ 24″ n. br. och 11° 14′ 54″ ö. lgd fr. Gr. samt 15 m. ö. h., den norra på 58° 21′

30″ n. br. och 11° 15′ ö. lgd fr. Gr. samt 28 m. ö. h. E. A—t.

Gragger, Robert, ungersk litteraturhistoriker, f. 5 nov. 1887 i Aranyos-Maród, sedan 1921 ord. professor i ungerska språket och litteraturen vid Berlins universitet, utger ”Ungarische jahrbücher”. G. har författat arbeten om Molières inflytande i Ungern, om Lenau, Fontane m. fl. tyska författare samt om de litterära förbindelserna mellan Tyskland och Ungern m. m. och utgett en ungersk antologi (1922). G. föreläste 1923 i Stockholm. R—n B.

***Graham.** — 4. (Sp. 93) Den i art. nämnda ortens namn är Drumclog (ej Drumelog).

***Graham** (sp. 96), sir Gerald, förde i egyptiska fälttåget 1:a divisionens 2:a brigad.

Graham [grēi'əm], Robert Bontine Cunninghame, engelsk författare, f. 1852, tillhörde 1886—92 underhuset, där han ifrigt deltog i agitationen för de arbetslöses fordringar. G. har företagit vidsträckta och långvariga resor, särskildt i Mexico, Syd-Amerika och norra Afrika. Hans författarskap består af sociala studier, lifliga, etnografiskt gifvande reseskildringar, korta skisser och romaner, hvilkas motiv gärna tas från reserfarenheterna i Spanien, Italien eller Skottland (*Aurora la Cujiñi*, 1898, *Mogreb el Acksa*, s. å., *The Ipané*, 1899, *Thirteen stories*, 1900, *A vanished Arcadia*, 1901, *Success*, 1902, *Progress*, 1905, *His people*, 1906, *Faith*, 1909, *Hope*, 1910, *Charity*, 1912, *A hatchment*, 1913, och *Brought forward*, 1916), utmärkta af rik iakttagelse och starka sympatier för naturmänniskorna, m. m. R—n B.

Grahame-White [grēi'əm *wāi't*], Claude, engelsk flygare och flygplanskonstruktör, f. 21 aug. 1879, egnade sig 1909 åt aviatiken och blef snart namnkunnig som flygare. 1910 vann han för Storbritanniens räkning det internationella Gordon-Bennett-priset i Amerika. Vid hemkomsten grundade han det stora bolaget Grahame-White aviation co, som blef egare till det kända flygetablissemanget vid Hendon (n. v. om London). Under Världskriget gjorde han till en början aktiv flygtjänst vid marinen, men blef 1915 öfverkontrollör vid flygplansindustrien. Han har utgett *The story of the aeroplane* (1911), *The aeroplane, past, present and future* (s. å.), *The aeroplane in war* (1912) samt *The first airways* (1918). H. J—dt.

***Graham land** (Grahams land), som upptäcktes af Biscoe 1832, har sedan hufvudsakligen besökts af Dumont d'Urville (1839, Joinvilleön och Ludvig Filips land), den tyske sälfångaren Dallmann (1873—74, nordvästkusten), norrmannen C. A. Larsen (1893, östkusten) samt utforskats af Belgicaexpeditionen (1898 under de Gerlache), den svenska antarktiska expeditionen under Nordenskjöld (1901—03) samt Charcot (1904—05 samt 1908—10). Planen på en svensk-engelsk expedition 1916 till G. samt anläggandet af en fast station där har ej kunnat fullföljas; däremot har en argentinsk meteorologisk station anlagts å västkusten. G. annekterades 1909 af England och räknas till kronkolonien Falklandsöarna. O. Sjn.

***Grajewo** tillhör nu Polen och är tullstation mot Ostpreussen.

***Gram** med stamhuset Giesegaard öfvergick 1922 till fri egendom.

***Gram,** G. W. W., afgick 1915 från stiftsamtmans- och amtmansposten. G. har alltjämt anlitats för maktpåliggande internationella domarvärf. Medlem af permanenta skiljedomstolen i Haag sedan 1900, var han 1902—05 öfverskiljedomare i den skiljedomstol, som löste tvisten mellan Japan å ena sidan, England, Frankrike och Tyskland å den andra om Japans rätt att utkräfva skatt å fast egendom, som nämnda tre staters undersåtar besitta i Japan efter ingångna öfverenskommelser med landets administration (*House-tax-case*). Han utsågs 1909 till norsk led. af skiljedomstolen mellan Sverige och Norge i renbetesfrågan (se Lappar, sp. 1209—12; äfven i Suppl.), var 1910—11 led. af skiljedomstolen mellan England och Frankrike om Frankrikes vägran att utlämna den för politiska förbrytelser häktade, sedan under transporten på franskt område rymde indiern Sawarkar och blef 1914 president i skiljedomstolen om grufrättigheter i Marokko. G. kallades 1913 till Amerika för att på uppfordran af American society of international law afge utlåtande i frågan om omfånget af Förenta staternas rätt att upptaga genomfartsafgift i Panamakanalen. G. är medlem af Institut de droit international och af dess rådgifvande kommitté för Carnegiestiftelsen. V. S—g.

Gram, Jörgen Pedersen, dansk matematiker, f. 27 juni 1850 vid Haderslev, d. 29 april 1916 i Köpenhamn, vardt 1879 filos. doktor, var 1884—1910 administrativ direktör för olycksfallsförsäkringsbolaget Skjold, 1895—1910 led. af direktionen för lifförsäkringsbolaget Hafnia och från 1910 ordf. i försäkringsrådet. Skrifter: *Om rækkeudviklinger*, afhandlingar om talteorien m. m. P. E—t.

Gram, Hans Christian Joachim, son till den i hufvudarbetet omnämnde Frederik Terkel Julius G., dansk läkare, f. 13 sept. 1853 i Köpenhamn, blef 1883 med. doktor på afh. *Undersögelser over de röde blodlegemers størrelse hos mennesket* och uppfann 1883—85 i Berlin Grams metod (se d. o.). 1891—1900 var han professor i farmakologi i Köpenhamn, och sedan 1910 innehade han en professur i medicin, som han frånträdde 1923; han var dessutom sedan 1892 öfverläkare på Frederiks hospital och Rigshospitalet. Han utgaf *Klinisk-terapeutiske forelæsninger* (4 bd, 1902—09). Han blef hedersdoktor i Kristiania 1911. P. E—t.

Gram-atōm, *fys. kem.*, det antal gram af ett grundämne, som uttryckes genom grundämnets atomvikt. 1 gram-atom kväfve är således $14{,}_{01}$ gr.

***Grammolekyl.** I artikelns 5:e rad *står* grammolekyl *bör vara* gramekvivalent. Jfr Ekvivalent, sp. 143. K. A. V—g.

Gramnegativ, *bot.* Se Grams metod.

Grampositiv, *bot.* Se Grams metod.

***Gran.** 1. Flod, rinner nu helt i Tjecho-Slovakien. — 2. Komitat. Endast den s. om Donau belägna delen tillhör nu Ungern, under det att den

norra tillhör Tjecho-Slovakien. — 3. Stad, tillhör fortfarande Ungern.

Gran, blixtfyr i Bottenhafvet på ön G. utanför Gnarp, på 62° 0′ 55″ n. br. och 17° 38′ ö. lgd fr. Gr., med ett 11,8 m. högt torn. Lågans höjd öfver medelvatten är 30 m., ljusstyrkan 2,700 hlj., lysvidden 16 bågminuter. Uppförd 1886. E. A—t.

Gran, härad och pastorat n. om Kristiania, Opland fylke (före 1919 Kristians amt), Norge. 351,82 kvkm. 4,559 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

***Gran**, G. von der Lippe, begärde och fick 1919 afsked från professuren. Af hans senare verk må nämnas *Det 19. aarhundredes tilblivelse* (hittills 2 bd, 1910—11, behandlande J. J. Rousseau), *Bj. Björnson* (1910), *Norsk aandsliv i 100 aar* (3 bd, 1915—19) och *Fremmed aandsliv* (1920), som innehålla smärre uppsatser, och *Henrik Ibsen* (2 bd, 1918). 1914 uppsatte han ”Edda. Tidsskrift for nordisk litteraturforskning”, som han redigerar. G. är en liflull och spirituell essayist och har haft stor betydelse för det litteraturhistoriska studiets utveckling vid Kristiania universitet. Mycket uppskattad som föreläsare, har G. flera gånger som föredragshållare besökt Sverige.

Granados y Campiña [-ädås i kampi'nja], Enrique, spansk tonsättare, f. 1868 i Lerida, d. 1916 (vid engelska ångaren ”Sussex”’ torpedering i Kanalen), var som pianist framstående genom färgrikt och sångbart spel och stod äfven såsom kompositör jämte I. Albeniz (se denne. Suppl.) i främsta ledet af den ungspanska skolan. En nationell ton framklingar varmt i hans verk: operor (bl. a. *Lyliana* och *Los majos enamorados*), symfoniska dikter, pianostycken (danser, marscher, lyriska tonbilder), folkliga visor m. m. E. F—t.

***Granat.** 1. Vid landartilleriet har granaten under och efter Världskriget till följd af förbättrad konstruktion fått en väsentligt ökad betydelse. Den äldre med svartkrut fyllda granaten har helt utträngts af *brisansgranaten*, hvarjämte under Världskriget tillkommit en ny granattyp, *gasgranaten*. Brisansgranaten, numera enbart benämnd *granat*, klassificeras efter konstruktion och verkningssätt vanligen i *pansargranat* med dess modifikation *halfpansargranat* samt *mingranat* och *spränggranat*, de två senare förhärskande vid landartilleriet. Mingranaten har stor sprängladdning (20—25 proc. af projektilvikten) samt är hufvudsakligen afsedd för direkt minverkan vid nedslaget, hvarvid i regel en *fördröjare* (se d. o.) hindrar sprängladdningen att *detonera* (se Detonation), tills tillräcklig inträngning skett. Spränggranaten har mindre sprängladdning (omkr. 10 proc. af projektilvikten) samt är hufvudsakligen afsedd att verka genom kringslungade sprängstycken. För höjande af denna s. k. splitterverkan användes redan före Världskriget dubbelrör, hvarigenom detonation kunde erhållas före nedslaget i luften (se Luftkrevad), eller ock fördröjare, som vid flack bana föranledde detonation efter nedslaget äfvenledes i luften (se Nedslagseld). Under Världskriget uppfanns ett nytt sätt att höja splitterverkan. Man försåg spränggranaten med ett mycket känsligt nedslagsrör, hvilket förorsakade detonation i själfva nedslagsögonblicket, innan minsta inträngning hunnit ske, och därigenom undvek man olägenheten, att splitter gingo förlorade i marken. Dessa rör ha i hög grad bidragit till att öka granatens betydelse. — *Gasgranaten* (jfr Gastjänst. Suppl., och Världskriget, sp. 263) är en tunnväggig stålgranat, hvars inre hålighet till större delen upptages af ett giftämne i fast eller flytande form, under det att af brisant sprängämne bibehållits endast så mycket, som erfordras för projektilgodsets sönderspräng ande och giftämnets kringspridande. Giftämnet förflyktigas efter kringspridandet med olika hastighetsgrad, beroende på ämnets art. Så t. ex. hade den under Världskrigets senare del mycket använda s. k. yperiten (*senapsgasen*) relativt ringa flyktighet och kunde i flera dagar göra det förgasade området otillgängligt (se Giftgaser. Suppl.). Gasgranater användes under Världskrigets senare del af alla de krigförande makterna och ha efter kriget bibehållits oaktadt den vid Haagkonferensen 1899 träffade öfverenskommelsen att ej använda dylika projektiler. Om eldgranat, gevärsgranat, handgranat och rökgranat se dessa ord. Suppl. — 2. Se fig. 11 och 16 i art. Ädelstenar. G. af Wdt.

Granatharpun. Se Harpun.

Granatkastare, *artill.*, en för strid på nära håll afsedd *kastpjäs* (se d. o.) af ungefär samma typ som de gamla mörsarna (jfr Mörsare). Föregångare, ehuru af mycket primitiv beskaffenhet, förekommo redan i rysk-japanska kriget 1904—05, men

Svensk granatkastare af 1918 års modell, med tung vinggranat.

det var först under Världskriget, som granatkastare kommo i allmänt bruk. Principen för vapnets konstruktion är, att man genom att uppge krafvet på stor skottvidd velat åstadkomma en pjäs, som i sig förenar de eljest mot hvarandra stridande egenskaperna, stor verkan (tung projektil) och stor rörlighet (liten pjäsvikt). Under Världskriget nöjde man sig i allmänhet med en skottvidd af 800—1,000 m. Efter kriget ha anspråken på skottvidd stegrats till omkr. 2,000 m. Samtidigt ha granatkastarna på en del håll gjorts söndertagbara, så att de kunna uppdelas i bärbara bördor. Nedanstående siffror ge ett begrepp om granatkastarnas viktigaste egenskaper.

	Sverige	Tyskland			Frankrike	
Kaliber, cm.	6	7,6	17	25	7,5	8,1
Projektilvikt, kg.	12 (25)	4,5	50	100	3,2	3,9
Pjäsvikt, kg.	110	215	550	770	48	52
Skottvidd, m.	1,000 (500)	1,300	1,150	950	1,000	1,700

Som synes, ha granatkastare framställts af väsentligt olika kalibrar och vikter. Under kriget ansågs vapnet ha sitt hufvudsakliga värde i ställningskriget, och granatkastare funnos i stort antal inmonterade i de främsta skyttegrafvarna. Efter kriget anser man vapnet ha viktiga uppgifter äfven i de rörliga striderna, och lätta granatkastarbatterier ha i regel tilldelats infanteriregementena som ett till deras omedelbara förfogande stående följevapen. G. af Wdt.

Granbarrvecklaren, *zool.* Se Vecklarfjärilar.

***Granberg.** — 3. Louise Elisabet G. föddes 29 okt. 1812 (ej 1827).

***Granberg,** J. O., blef 1911 intendent vid Nationalmuseum, där han förestod handtecknings- och gravyrsamlingen, och afgick från denna befattning 1916. Han har författat ytterligare bl. a. *Inventaire général des trésors d'art, peintures et sculptures, principalement de maîtres étrangers (non scandinaves) en Suède* (3 bd, 1911—13) och skrifvit konsthistoriska art. i facktidskrifter och i Nordisk familjebok. G—g N.

Gran chaco, El. Se Chaco.

Grandbourg [grãbōr], stad. Se Marie-Galante.

Grand cañon [grä'nd kanjå'n]. Se Colorado 1, sp. 566.

Grand danois [grã danωa'], *zool.* Se Hunden, sp. 1314, pl. IV, fig. 1.

Grande, Severin, norsk målare, f. 8 nov. 1869 i Værdalen, studerade i Kristiania från 1896, i Paris 1905 och senare, hos Zahrtmann i Köpenhamn samt i Italien och utställde första gången 1899. Bland hans arbeten — till en början i mörk och tung kolorit, senare i bred och mjuk impressionistisk behandling — äro *Interiör från Telemarken* (Norska konstmuseet) och andra bondstuguinteriörer, motiv från Kristianias utkanter samt motiv af samma art från franska och italienska städer, landskap, stilleben och äfven porträtt. G—g N.

***Grandeau,** L. N., dog 1911.

***Grande revue,** La, är åter månadsskrift; dess nuv. hufvudredaktör är Paul Crouzet.

Grandes Rousses [grä'd ro's], bergmassiv i Dauphinéalperna, Frankrike, invid le Bourg-d'Oisans, 35 km. ö. om Grenoble, 3,514 m. ö. h.

***Grand'Eury,** F. C., dog 22 juli 1917.

Grand falls [grä'nd få'lš], fabriksstad på Newfoundland, vid Exploits river, 35 km. ofvan mynningen. Vattenfallen ha gett upphof till betydande pappersindustri. Omkr. 4,000 inv.

Grand fleet [grä'nd flī't], eng., "stora flottan", namn på den brittiska flottans hufvudstyrka under Världskriget. Räknande omkr. 400 fartyg, omfattade den styrkorna vid Scapa flow, Invergordon, Rosyth och Harwich. Dess befälhafvare var amiral Jellicoe till nov. 1916 samt därefter amiral Beatty till krigets slut.

Grandgagne [grädga'nj], François, belgisk författare. Se Belgiska litteraturen. Suppl., sp. 519.

***Grandidier,** A., dog 13 sept. 1921 i Paris. Han utgaf äfven, i förening med sin son Guillaume G. (f. 1873), *Collection des ouvrages anciens concernant Madagascar* (9 bd, 1903 ff.).

***Grandinson,** K. G. A., var 1892—1903 sekreterare i Närkes fornminnesförening (hvars "Meddelanden" han utgaf 1896—1901) och 1902—14 rektor vid Nyköpings högre allm. läroverk samt har vidare författat bl. a. *Örebro* (i "Sv. turistför:s årsskrift", 1910) och *Nyköping* (i "Sveriges städer"). — 2. Emil G., den föregåendes kusin, teaterregissör, skriftställare, f. 18 sept. 1863 i Stockholm, d. där 7 juli 1915, blef student 1884 i Uppsala, där han 1888 aflade filos. kand.-examen, var 1888—90 sekreterare vid Svenska teatern och sedan redaktionssekreterare i "Ord och bild" 1892—98, då han vardt sekreterare vid Dramatiska teatern, där han 1900—10 tjänstgjorde som förste regissör. Uppsagd från denna plats i samband med chefsombytet vid teatern, öfvergick han tills. med sin chef till Intima teatern. G. skötte äfven turnéer i Sverige för framstående utländska skådespelare. G. var en skicklig och mycket kultiverad regissör, väsentligen utbildad i fransk skola; bland hans uppsättningar märkas särskildt flera af Shaksperes och Strindbergs skådespel. Han utöfvade också en betydande verksamhet som kritiker och öfversättare för teatern. — Hans moder, Anna Maria Magdalena (Malla) G., en dotter till A. F. Lindblad, f. 4 juli 1835 i Stockholm, d. där 1916, utgaf 1908—11 Malla Montgomery-Silfverstolpes "Memoarer" (4 bd, 2:a uppl. 1914—20) och "Bref till Adolf Fredrik Lindblad" (1913). 2. R—n B.

***Grandjean,** A. K. W., var 1899—1918 sångmästare och orkesterdirigent vid "Det kongelige teater" och har utgett *Spredte minder* (1919). — Hans son, Poul Bredo G., f. 5 sept. 1880, registrator i danska riksarkivet, är synnerligen flitig som genealogisk författare och har utom en mängd släkthistorier utgett *Dansk heraldik* (1919).

***Grand old man.** Uttrycket begagnas numera äfven allmännare om någon ärevördig ledande person (statsman eller vetenskapsman, konstnär o. s. v.) i något visst land eller inom något visst kulturområde.

***Grand-Popo.** Anecho (Klein-Popo) tillhör nu Frankrike. Rad 7 *står* hufvudman *bör vara* hufvudhamn.

***Grand rapids.** 1. Stad i Michigan, hade 1920 137,634 inv.

Grand river [grä'nd ri'və]. 1. Äldre resandes namn på Ottawa (se d. o.). — 2. Se Hamilton 7, sp. 1210.

Grand trunk-järnvägen [grä'nd tra'ŋk-]. Se Trunk-järnvägar.

Grand trunk pacifik-järnvägen (eng. *Grand*

Trunk pacific railway). Se Pacifikjärnvägar, sp. 1215 (äfven i Suppl.).

*Grandval, Marie F. C. de Reiset de, dog 1907 i Paris.

Granér, Cyrus Teodor, författare, f. 6 jan. 1870 i Oskarshamn, genomgick Uppsala folkskollärarseminarium, aflade organist-, kyrkosångs- och musiklärarexamen 1895, vardt 1896 organist och 1907 öfverlärare i Brännkyrka. G. har ifligt tagits i anspråk för kommitté- och styrelsearbeten och är sedan 1912 ordf. i Riksförbundet för fysisk fostran. Uppskattad föreläsare och dirigent, har G. äfven utgett ett flertal publikationer för barn och skrifvit många utomordentligt populära sagor (*Burre-Busses äventyr*, 1908, flera uppl., *Trollfar*, 1917, *Kylle-Kluck*, 1918, m. fl.). R—n B.

*Granfelt. — 2. A. A. G. dog 23 febr. 1919. — 3. Otto Hjalmar G., den föregåendes kusin, rättslärd, f. 15 nov. 1874 i Åbo, blef student 1893, juris doktor vid Helsingfors' universitet 1906 och docent där i processrätt s. å., skötte professuren i ämnet 1907—09, utnämndes till adjunkt i allmän lagfarenhet och juridisk encyklopedi 1908 samt till professor i processrätt 1909. 1918 befordrades han till justitieråd i Högsta domstolen och fungerade som justitieminister i Erichs ministär 1920—21; han sökte och erhöll ånyo sin gamla professur 1920. G. tillhörde Helsingfors' universitets statutkommitté 1917—19, Åbo akademis statutkommitté 1917 och akademiens provisoriska styrelse 1918. F. n. (1923) fungerar han som universitetets prorektor. G. har utöfvat rik verksamhet som juridisk författare. Utom en mängd smärre vetenskapliga uppsatser i "Juridiska meddelanden" och "Juridiska föreningens tidskr." har han publicerat *Konkursförvaltaren i vanliga konkurser enligt gällande finsk och svensk rätt* (akad. afh., 1906), föreläsningar i *Straffprocessrätt* (1908, 1910; sammandrag 1911), *Kort sammandrag af en föreläsningskurs i civilprocessrätt* (3:e uppl. 1919), två uppsatser om *Officialprincipen och dess tillämpning* (i "Jurid. fören:s tidskr." 1912 och 1915), *Till frågan om internationellt konkursbo* (i festskrift till R. F. Hermanson, 1916), *Grunddragen af Finlands konkursrätt* (1918), *Partshabilitet och processhabilitet enligt internationell civilprocessrätt* (i festskrift till R. A. Wrede 1921) m. fl. G. har varit särskildt verksam för förberedande af en reform af rättegångsordningen. 3. T. C.

Granfjället, ett 946 m. högt berg i Transtrands socken, Dalarna, v. om Väster-Dalälfven, s. om Faxefjäll. O. Sjn.

Grangärde revir af Dalarnas distrikt, Kopparbergs län, omfattar af Malungs tingslag Äppelbo socken och Tyngsjö kapellförsamling; vidare Nås tingslag; af Västerbergslags tingslag Grangärde och Ludvika socknar, Norrbärke, Söderbärke och Malingsbo socknar med undantag af kronoparken Kloten samt slutligen af Falu södra tingslag den del af Gustafs socken, som utgöres af Östanbergs grufallmänning. Reviret, som är indeladt i 4 bevakningstrakter, omfattar 15,249 har allmänna skogar (1920), hvaraf 4 kronoparker med en areal af 9,320 har. S—r.

Granhamnsfjärden, fjärd i Stockholms skärgård ö. om Rådmansö å leden Söderarm—Furusund. O. Sjn.

Granholm, Axel Magnus, ingenjör, ämbetsman, f. 19 aug. 1872 i Norrbärke, Kopparbergs län, utexaminerades från Tekniska högskolans afd. för väg- och vattenbyggnadskonst 1894 och anställdes vid statens järnvägsbyggnader 1897. Som arbetschef (1907—10) tjänstgjorde G. bl. a. vid byggandet af Bohusbanan och Skellefteåbanan. Han kallades af Vattenfallsstyrelsen 1910 till arbetschef vid anläggningen af statens kraftverk vid Porjus, ett genom de lokala förhållandena särskildt kräfvande pionjärföretag, där G:s energiska ledar- och organisationsförmåga gjorde sig starkt gällande. 1913 utnämndes G. till generaldirektör och chef för Statens järnvägar. Bland offentliga uppdrag, som varit honom anförtrodda, märkas ledamotskap af kommittéerna för statens järnvägsbyggnaders ledning och förvaltning (1904), för norrländska sjöfartens ordnande (1917—18), för trafiken med Östersjöns östkust (1918), 1918 års järnvägskommitté (1918—22), svensk-finska kommittén för utredning af trafiken mellan Sverige och Finland samt ordförandeskap i svensk-norska mellanriksbanekommittén (1920—22). — Som statsbanechef har G. haft att möta de hårda påfrestningar, som uppkommit genom Världskriget och dess efterverkningar. En af politiska makthafvande dirigerad reglering af personallönerna, en under krisåren häftigt inträdande trafikminskning och en ibland alltför hänsynsfull taxepolitik medförde under några år betydande driftförluster för statsbanorna. En snabb förbättring har dock under senaste år inträdt, tack vare målmedvetet arbete för personalbesparing och driftkostnadernas nedbringande. Bland reformer i detta syfte böra nämnas lokomotivparkens standardisering, medförande väsentligt ökad effekt och bränslebesparing, påbörjande af godsvagnsparkens utrustande med genomgående tryckluftsbromsar, genomgripande trafiktekniska förändringar till ernående af bättre utnyttjande af vagnsparken samt bangårdssystemets standardisering. Af viktigare åtgärder under G:s generaldirektörstid märkas vidare 1916 års riksdagsbeslut om byggande af det norrländska längd- och tvärbanesystemet, framförande af frågan om förstatligande af de viktigaste privatbanorna, inköp af i Södra Inlandsbanan (Östersund—Kristinehamn) ingående tre privata bansträckor, genomförandet (1923) af elektrifieringen af hela malmbanan Svartön—Riksgränsen i samtrafik med norska Ofotenbanan samt beslut af 1920 och 1923 års riksdagar om elektrifiering af stambanelinjen Stockholm—Göteborg. Fmn.

*Granhult är nu förenadt med Nottebäck till kommunen Nottebäck med Granhult.

*Graninge tillhör nu Sollefteå kontrakt, Härnösands stift. 1,902 inv. (1923).

Graningesjön, en 23 kvkm. stor sjö, belägen 202 m. ö. h. i Graninge socken, Ångermanland, afrinner öfver Ledingsån till Helgumsjön och Faxälfven. O. Sjn.

*Granit. Senare års undersökningar af svenska graniter ha visat, att bland de arkeiska graniterna (urbergsgraniterna) en grupp kunnat särskiljas som yngre, hvilken kallats serarkeiska (af lat. *sērus*, sen, ung) graniter. Dessa ha ganska stor utbredning i Mellan-Sverige och förekomma särskildt i gnejs- och leptitformationen, där de bilda väl utbildade granitmassiv, hvilka troligen som batoliter (se d. o. Suppl.) trängt upp i ur-

berget och banat sig väg genom att smälta upp taket öfver sig. K. A. G.

Granito Pignatelli di Belmonte [pinja-], Gennaro, påflig diplomat, kardinal, f. 10 april 1851 i Neapel, tillhör en högadlig italiensk släkt (vanligen kallad blott Granito di Belmonte), prästvigdes 1879, deltog i specialbeskickningar till Nikolaus II:s kröning 1896, drottning Viktorias regeringsjubileum 1897 och Georg V:s kröning 1911, blef 1899 titulär ärkebiskop af Edessa och var nuntius i Bruxelles 1899—1904 och i Wien 1904—11. G. blef kardinal 1911. Han anses som en bland den moderna påfliga diplomatiens skickligaste företrädare. V. S—g.

***Granja,** La. Slottet nedbrann 2 jan. 1918.

Grankottvecklaren, *zool.* Se Vecklarfjärilar.

Grankubben, blixtfyr i segelleden Landsort—Södertälje, på 58° 47′ 58″ n. br. och 17° 45′ 10″ ö. lgd fr. Gr., n. v. om Röko. Lågans höjd öfver medelvatten är 13 m., största ljusstyrkan 600 hlj. och lysvidden 12 bågminuter. Agaljus. Uppförd 1900 och ändrad 1912. E. A—t.

Grankulla, köping i Nylands län, Finland, Helsinge domsaga och härad, vid järnvägen Helsingfors—Åbo, 15 km. från Helsingfors, utbröts 1920 till självständig kommun, men hör i kyrkligt afseende fortfarande till Esbo pastorat. Omkr. 1,500 inv., flertalet svensktalande. Villasamhälle, till stor del bebodt af personer, hörande till de burgnare samhällsklasserna. O. B—n.

Grankåda. Se Kåda.

Granlappar. Se Lappar, sp. 1192.

Granmichele, dets. som Grammichele (se d. o.).

Grann, en omkr. 7 kvkm. stor sjö, 101 m. ö. h., i Steneby och Håbols socknar, Dalsland, afrinner genom Upperudsälfven till Vänern. O. Sjn.

Grannäsån. Se Testeboån.

Gran piscátor de Salamanca, pseudonym. Se Torres de Villarroel, D. de.

***Granqvist,** P. G. D., efterträdde 1910 K. Ångström som ord. professor i fysik vid Uppsala universitet och dog 18 sept. 1922 i Uppsala. Bland G:s senare experimentalarbeten, hvilka utmärkas för stor noggrannhet, må nämnas — utom hans fortsatta undersökningar öfver den elektriska ljusbågen — studier öfver katodens sönderdelning i förtunnade gaser. Han upptog äfven Ångströms arbeten om solarkonstanten samt utförde beräkningar öfver svenska jordmagnetiska observationer. Han var sedan 1904 led. af Vet. akad:s Nobelkommitté för fysik och från 1910 till sin död dess ordf.

Gransherred, härad och pastorat, n. om Notodden, Telemark fylke (före 1919 Bratsbergs amt), Norge. 416,76 kvkm. 1,340 inv. (1920). Skogsbruk och jordbruk. K. G. G.

Granskningsmän i konkurs. Enligt nu gällande konkurslag af 13 maj 1921 är, liksom enligt förut gällande konkurslag af 1862, rättens ombudsman den, som hufvudsakligen utöfvar kontrollen öfver konkursförvaltningen. Den nya konkurslagen känner ännu ett organ för förvaltningens närmare öfvervakande, nämligen granskningsmän. Därom stadgas i § 46 konkurslagen. Af hvad lagrummet innehåller, finner man, att granskningsmän utses å första borgenärssammanträdet af borgenärerna, dock endast såframt någon af dem gör framställning därom. Antalet granskningsmän bestämmes af konkursdomaren. Närmare bestämmelser ang. valet äro meddelade. Till grund för dem ligger tanken, att äfven en borgenärsminoritet skall bli företrädd bland granskningsmännen. Jämte granskningsmän utses suppleanter. E. K.

Gransmygen, *zool.* Se Löfsångarsläktet.

Granspinnarstekeln, *zool.* Se Sågsteklar.

Granspira, *bot.* Se Pedicularis.

***Grant,** Ulysses. Ett jättemonument (världens näst största staty) öfver G. aftäcktes i Washington 27 april 1922 (hundraårsdagen af hans födelse).

Granten, blixtfyr på det östligaste af skären Granterna vid Gotlands östkust, på 57° 43′ 42″ n. br. och 19° 1′ 52″ ö. lgd fr. Gr., med ett 1894 uppfördt, 1911 ändradt torn. Lågans höjd är 12,5 m. och största ljusstyrkan 600 hlj. E. A—t.

Granulāratrofi (af lefvern), *med.* Se Lefversjukdomar, sp. 31.

***Granulit,** *petrogr.* Termen granulit har för svenska förekomster alltmer gått ur bruk och ersatts med leptit; äfven i utlandet är namnet föga brukligt. Den sachsiska granuliten, hvilken ställdes upp som typ för granuliten, har visat sig vara en pressad eruptiv bergart. K. A. G.

Granulom [-låm], *med* Se Tändernas sjukdomar och vård, sp. 759.

Granvik, hamn och lastageplats på Seskarön i Bottniska viken, hvarest antalet ankomna och afgångna fartyg var 92 om 59,198 nettoton 1921. Därinvid ligger G:s sågverk. Se Seskarön.

***Granville,** W. A., var matematiklärare vid Yale-universitetet till 1909 och är sedan 1910 president (rektor) för Pennsylvania college i Gettysburg.

Granvin, härad och socken i Ulvik pastorat, Hardanger, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 189,04 kvkm. 1,070 inv. (1920). Jordbruk, fruktodling och turisttrafik. K. G. G.

Granvinelven. Se Seimselven.

Granö, Johannes Gabriel, finländsk geograf, f. 14 mars 1882 i Lappo, student 1900 samt filos. licentiat och docent i geografi 1911, företog flera resor i Sibirien och i Mongoliet, bl. a. med understöd af ett Rosenbergskt reseunderstöd 1913—16 till södra Sibiriens gränstrakter, särskildt Altai. Han var 1919—22 professor i geografi vid Dorpats universitet och utnämndes 1923 till e. o. professor i samma ämne vid Helsingfors' universitet. G. gäller som auktoritet i fråga om Sibiriens geologi och geografi och har författat bl. a. *Beiträge zur kenntnis der eiszeit in der nordwestlichen Mongolei und einigen ihrer südsibirischen grenzgebirge* (akad. afh. 1910), *Die Nordwest-Mongolei* (i ''Zeitschr. der gesellschaft für erdkunde'', 1912), *Morphologische forschungen im östlichen Altai* (ibid., 1914), *Les formes du relief dans l'Altai russe*

et leur genèse (i ''Fennia'' 1917), det självständigt utkomna populära arbetet *Altai I—II* (1919, 1921) samt uppsatser i Finsk-ugriska sällskapets ''Journal'' 1909 och 1910 om arkeologiska iakttagelser i Kinas nordliga gränstrakter, Syd-Sibirien och nordvästra Mongoliet. T. C.

Granöfjärden. Se Brändöfjärden. Suppl.

Grape, svensk släkt, spridd särskildt i öfre Norrland, inkom i början af 1600-talet från Tyskland. En Arendt G. erhöll 1646 (sedermera i kompaniskap med bröderna Momma) privilegium på bergsrörelse i Torne lappmark och anlade Kengis bruk. Släkten har räknat flera präster af betydelse, bl. a. Isak G. (f. 1779, d. 1855), prost och kyrkoherde i Piteå, som utgaf *Minne af presterskapet i lappmarksförsamlingarne inom Hernösands stift* (med titel å omslaget ''Svenska lappmarkens herdaminne'', 1853). — Anders Vilhelm G., biblioteksman, språkforskare, f. 7 mars 1880 i Gäfle, filos. doktor i Uppsala 1911, blef 1910 andre och 1911 förste bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. G. har 1918 tillkallats som sakkunnig i Ecklesiastikdepartementet för utarbetande af släktnamnsförteckningar och har i detta sammanhang tills. med professor A. Noreen utarbetat *Svensk namnbok* (1921). Sedan 1919 är G. ordf. i Sveriges allmänna biblioteksförening, sedan 1920 ordf. i K. bibliotekets och universitetsbibliotekens tjänstemannaförening och sedan 1921 vice ordf. i Svenska bibliotekariesamfundet (se Bibliotekarieföreningar. Suppl.). G. uppsatte 1913 jämte J. Sahlgren och O. Lundberg ''Namn och bygd, tidskrift för nordisk ortnamnsforskning'' och kvarstod som medredaktör t. o. m. 1915. Bland G:s skrifter i öfrigt märkas *Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen* I (1911) och ett flertal uppsatser i språkvetenskap, biblioteksväsen och lärdomshistoria, publicerade i tidskrifter, festskrifter m. m. G. har redigerat ''Uppsala universitetsbiblioteks minnesskrift 1621—1921'' (1921) och utgett (tills. med K. A. Hægermarck) Olof Bromans ''Glysisvallur'' (1911—21), (tills. med B. Nerman) ''Ynglingatal'' 1—4 (1914) och (tills. med A. Noreen) ''1500- och 1600-talets visböcker'' 8—12 (1916—23). F. Hj—t.

***Graphic,** The, redigeras sedan 1909 af John Malcolm Bulloch (f. 1867).

Grapholitha botrāna Schiff., Vindrufsvecklaren, *zool.*, en liten, endast 5 mm. lång och 13 mm. bred fjäril af vecklarnas grupp, som i Europas vinodlande länder gjort sig känd som ett svårt skadedjur på vinstockarna. (Jfr art. Trädgårdens skadeinsekter, pl. I, fig. 8, som genom omkastning med fig. 12 fått namnet *Conchylis ambiguella*. Fig. 8 fjärila, fig. 8 R larven i naturlig storlek.) Den lilla fjäriln, som till grundfärgen är olivbrun med hvita tvärband och streck på framvingarna och nästan hvita bakvingar, flyger i vingårdarna dels på våren i april och maj, dels i juli och augusti. Första generationens larver angripa blommorna och de mycket unga drufvorna och skada dem ofta betydligt genom att spinna dem samman och gnaga ur dem. Andra och tredje generationernas larver lefva inuti drufvorna, som de genom sin verksamhet bringa i ett slags sur jäsning, som gett larven namnet ''surmask'' (ty. *sauerwurm*). En larv förstör ofta flera frukter efter hvarandra, och då 10 à 12 larver ofta lefva på en drufklase, blir förlusten stor. — I Amerika gör en mycket närstående art, *Grapholitha viteana* Cl., som förut ansetts vara identisk med *botrana* och väl sannolikast är en geografisk ras af densamma, liknande skada å vinodlingarna. I Sverige har den ett par besläktade arter i plommonvecklaren (*Grapholitha funebrana*) och ärtvecklaren (*Grapholitha nigricana*), som finnas omnämnda i art. Vecklarfjärilar, sp. 960.

Till sitt lefnadssätt öfverensstämmer *Grapholitha botrana* mycket nära med en annan närstående vecklare, bandade vindrufsvecklaren, *Conchylis ambiguella* Hb. (Jfr art. Trädgårdens skadeinsekter, pl. I, fig. 12, som genom omkastning med fig. 8 kallats *Grapholitha botrana*.) Den bandade vindrufsvecklaren, som är något mindre än *Grapholitha botrana*, utmärkes af ett mörkt tvärband på framvingarna. Den lefver i två generationer på vinstockarna, dels en vårgeneration, som skadar knopparna, dels en senare generation, som i larvstadiet som surmask förstör drufvorna. Dess skador, som omnämnas redan i början af 1700-talet, ha vissa år tagit stor omfattning. 1891 uppskattades förlusterna på grund af detta skadedjur i Frankrike till 100 mill. frcs, och 1897 beräknades skadorna af denna lilla fjäril enbart i Moseldistriktet i Tyskland till 30 mill. mark. De senare åren synes bandade vindrufsvecklaren i många trakter af Tyskland trängas tillbaka af *Grapholitha botrana*, som befinner sig i spridning. N. A. K.

***Grasjdanin** upphörde efter utgifvaren furst Mestjerskijs död, 1914.

***Grasset,** E., dog 23 okt. 1917 i Sceaux.

***Grassi,** Angela, dog 1883.

Gratheden (Gradeheden). Se Graaheden.

Grati'dia, *zool.* Se Phasmidæ.

***Gratifikation** till bolags eller enskildas tjänstemän beskattas som inkomst af rörelse eller yrke. N. H.

Gratulationskort. Se Kort, sp. 1107.

Grau, Olof, topograf, f. 1722 i Västerås, d. 1774 på Lycksta, blef 1741 e. o. kammarskrifvare i Artillerikontoret och 1745 salpetersjuderiinspektör för Uppland, Gästrikland och Västmanland med Lycksta i Romfartuna socken som tjänsteboställe. G. författade *Beskrifning öfver Wästmanland* (1754; omtryckt af ''Västmanlands läns tidning'' 1904) och *Hushåldsanmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748* (i ''Upplands fornminnesför:s tidskr.'', bd 8, bil. I, 1919).

Grau, Peter, dansk politiker från Sönderjylland, f. 25 febr. 1866 i Pöl på Als, öfvertog 1888 efter studier vid Askov och en dansk landtbruksskola sin fädernegård och kom tidigt fram till en inflytelserik ställning bland sina landsmän i Sönderjylland, hvilka åt honom anförtrodde en mängd föreningsuppdrag. Han var 1907 och 1912 dansk kandidat vid riksdagsvalen i Slesvigs 2:a krets. Som valtalare och föredragshållare har han gjort sig känd för medryckande vältalighet. Vid schismen 1919 inom nordslesvigska väljarföreningen (se Slesvig. Suppl.), hvars vice ordf. G. var, blef G. ledare för ''Flensborggruppen'' och arbetade där-

efter till folkomröstningen 1920 ihärdigt för Flensburgs återförening med Danmark. V. S—g.

Grau, Andreas Kristian, dansk tidningsman och politiker från Sönderjylland, f. 28 juni 1883 i Bro på Als af bondesläkt, började efter besök vid danska folkhögskolor taga liflig del i det nationella arbetet i Sönderjylland, blef medarbetare i Dybbölposten, som han från 1918 utger i Sönderborg, och har redigerat de nordslesvigska ungdomsföreningarnas tidning ”Samvirke”. G. var efter tyska revolutionen 1918 en af ifrarna för Flensburgs och Mellan-Slesvigs förening med Danmark och deltog som representant för ”Det mellemslesvigske udvalg” i danska riksdagsdelegationens färd till fredskonferensen i Paris våren 1919. Han var under kampanjen för folkomröstningen en bland dansk-propagandans ledare i Mellan-Slesvig. V. S—g.

Grau Delgādo, Jacinto, spansk dramatiker, f. 1877 i Barcelona. Ehuru katalan, har G. skrifvit uteslutande på kastiljanska, och hans första arbete, *Trasuntos*, uppenbarade en skald af djup filosofisk läggning och en själsanalytiker befryndad med Dostojevskij. I detta första försök ville man spåra en blifvande stor episk diktare på prosa, men G. vände sig plötsligt till det dramatiska området och skref *Las bodas de Camacho* (1903), *El tercer demonio* (1908), *Don Juan de Cavillana* (1913), *Entre llanas* (1915), *El conde Alarcos* (1917), *Ildaria* (1918), *El hijo prodigo* (1918) och zarzuelan *Cuento de Bārba Azul*. Dessa arbeten äro både komedier och tragedier; alla ha blifvit uppförda och mottagna med stort bifall. G. räknas som en af de förnämste af samtida spanska dramatiker. Ad. H—n.

***Graudenz** tillhör nu Polen.

Grauers, Bror Hugo, ingenjör, högskolelärare, f. 8 jan. 1869 i Norrköping, utexaminerad från Tekniska högskolans afd. för maskinbyggnadskonst 1894, blef filos. licentiat och filos. doktor i Lund 1900; s. å. vikarierande lektor vid Malmö tekniska elementarskola och 1901 lektor i mekanik och maskinlära vid Norrköpings tekn. elementarskola, blef G. 1908 lektor och 1911 professor i mekanik och matematik vid Chalmers’ tekn. institut, där han sedan 1913 är rektor. G. har nedlagt ett förtjänstfullt arbete på Chalmerssska institutets utveckling, var tillkallad som sakkunnig vid utarbetandet af förslagen till institutets omorganisation 1913 och 1919—21 samt är ledamot af byggnadskommittén för institutets nybyggnader. Han har från trycket utgett åtskilliga afh. rörande elasticitetsteori m. m. G. blef led. af Vet. o. vitt. samf. i Göteborg 1910. Fmn.

***Grauert,** H. H., blef 1914 adlad (von G.) och efterträdde 1920 Hertling som president i Görresgesellschaft. Bland hans senaste skrifter märkas *Zur geschichte des weltfriedens, des völkerrechts und der idee einer liga der nationen* (1920) samt minnesskriften *Graf Georg von Hertling* (s. å.).

Graunt [grä'nt], John, engelsk statistiker, f. 24 april 1620 i London, d. där 18 april 1674, egnade sig först åt handel, blef sedermera kommissarie i Londons vattenledningsverk och major i milisen. I hans på Londons födelse- och dödslistor fr. o. m. 1603 byggda arbete *Natural and political observations upon the bills of mortality, chiefly with reference to the government, religion, trade, growth, air, diseases etc. of the city of London* (1662; flera uppl.) framläggas för första gången flera iakttagelser, som sedermera spelat en viktig roll inom befolkningsstatistiken, såsom om könens numeriska jämvikt inom den lefvande befolkningen, mankönets öfvervikt bland de födda, stadsbefolkningens tillväxt genom inflyttningar o. s. v. Boken förskaffade sin författare inval i Royal society. G:s undersökningar fortsattes efter hans död af W. Petty (se denne) och kunna anses som vägröjande för den moderna befolkningsstatistiken. E. Ar—s.

Grau'toff, Otto, tysk författare, f. 31 maj 1876, filos. doktor, har varit verksam som konstkritiker (*Der moderne plakat*, 1899, *Entwicklung der modernen baukunst in Deutschland*, 1901, *Moritz von Schwind*, 1904, senast 1921, *Auguste Rodin*, 1908, *Nicolas Poussins werk und leben*, 1914, *Kunstverwaltung in Frankreich und Deutschland*, 1915, *Formzertrümmerung und formaufbau*, 1919, m. m.) och granskare af fransk litteratur (*Die lyrische bewegung in Frankreich*, 1911, m. m.). R—n B.

***Gravationsbevis** utfärdas numera, då inteckning till säkerhet för fordran må beviljas icke blott i fast egendom, utan äfven i fartyg (lag 1901), tomträtt (lag 1907) och vattenfallsrätt (lag 1912), för hvarje sådant förmögenhetsobjekt. T. o. m. ang. visst bruk, fabrik eller annat dylikt företag, i hvars lösa egendom förlagsinteckning (se d. o.) kan meddelas, må gravationsbevis kunna begäras och erhållas. Bestämmelser om, hvad gravationsbevis bör innehålla, äro lämnade i k. kung. 25 febr. 1921 och (rörande fartyg) 30 sept. 1921. Enär inteckningsböckerna (resp. fastighetsböckerna, tomträtts- och vattenfallsrättsböckerna, se dessa ord) utan omedelbart stöd i lag, men på grund af omständigheternas makt kommit att i verkligheten städse bli den kunskapskälla, som anlitas vid utfärdandet af gravationsbevis, har på framställning af justitieombudsmannen (N. Lilienberg) 1922 K. M:t genom kung. 5 juli 1923 förordnat, att nämnda böcker skola granskas och jämföras med vederbörande protokoll samt att gravationsbevis därefter må utfärdas på grund af böckernas innehåll, ej såsom hittills nödvändigt med åberopande af protokollen. C. G. Bj.

Gravdal, tätt bebyggd trakt vid kusten, n. v. om Bergen, Laksevåg härad, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 1,587 inv. (1920). Där finnas militära anläggningar (Bergens befästningar). K. G. G.

Grave [gra'və], João, portugisisk skald, f. 12 juli 1872 i Vagos, bibliotekarie i Lissabon, debuterade med diktsamlingar (*Livro de Sonhos*, 1894, m. fl.), har skrifvit ett stort antal romaner: *Os famintos* (1903) och *Gente pobre* (1912) om fattiga stads- och landtarbetares lif, *O ultimo fauno* (1906), som rosar forntiden, *O mutilado* (1918) med motiv från Världskriget, *Vitoria de Parcifal* (1919) m. fl.

***Gravelotte** tillhör nu Frankrike.

Gravenfoss, ett 17 m. högt vattenfall i Numedals-Lågen, strax s. om Kongsberg, Norge, representerar 10,900 eff. hkr, hvaraf 5,800 voro utbyggda 1920. K. G. G.

***Gravenstein.** Se Graasten. Suppl. — Gravensteineräpple är afbildadt å pl. till art. Äpple.

Gra'venstēiner, en ojäst och alkoholfri, lätt kolsyrad läskedryck, beredd af essenser eller extrakt.

Gravfoss, ett 17 m. högt vattenfall i Dramsälfven, Norge, representerar 15,200 eff. hkr, hvaraf 8,000 voro utbyggda 1920. K. G. G.

Gravière [-viär], Caroline, pseudonym för Estelle Ruelens. Se Belgiska litteraturen. Suppl., sp. 519.

Gravigräda, *paleont.* Se Jättetrögdjuren.

***Gravitation.** Jfr Relativitetsteori.

Gravitationskonstant. Enligt den Newtonska gravitationslagen är den kraft, hvarmed två himlakroppar attrahera hvarandra, direkt proportionell mot produkten af kropparnas massor och omvändt proportionell mot kvadraten på deras ömsesidiga afstånd. Kraften kan alltså uttryckas genom formeln:

$$K = k^2 \frac{m \cdot m'}{r^2}$$

där m och m' äro de båda massorna och r afståndet. Proportionalitetsfaktorn, för hvilken Gauss infört beteckningen k^2, är en konstant, hvars värde beror af de enheter, som väljas för tid, längd och massa. Denna konstant kallas gravitationskonstanten l. Gauss'ska konstanten. Det numeriska värdet beräknades af Gauss på följande sätt. Med utgångspunkt i den allmänna gravitationslagen kan man härleda följande lag för en planets rörelse kring solen (den tredje Keplerska lagen i sin stränga form):

$$k^2 = \frac{4\,\pi^2\,a^3}{T^2\,(1+m)}.$$

där a är halfva storaxeln i planetens bana, T planetens omloppstid och m dess massa, uttryckt i solens massa som enhet. Gauss tillämpade denna lag på jorden och valde därvid som längdenhet jordbanans halfva storaxel och som tidsenhet medelsoldygnet, d. v. s. han satte $a = 1$ och $T = 365{,}_{2563835}$. För jordens massa uttryckt i solmassan som enhet antog han det då som det noggrannaste ansedda värdet $m = \frac{1}{3\,5\,4\,7\,1\,0}$. Genom att insätta dessa värden erhöll Gauss följande numeriska värde på gravitationskonstanten:

$$k^2 = 0{,}_{000295912}.$$

De antaganden, som ligga till grund för Gauss' bestämning af gravitationskonstanten, äro numera föråldrade och måste ersättas af andra. Särskildt det antagna värdet på jordmassan är märkbart afvikande från de moderna värdena. Då det emellertid skulle medföra väsentliga olägenheter att ändra det i den teoretiska astronomien allmänt accepterade Gauss'ska värdet på k^2, har man föredragit att bibehålla detta som en absolut konstant och i stället modifiera längdenheten på så sätt, att den ofvan anförda relationen mellan k^2, a, T och m blir bestående trots de nya antagandena beträffande T och m. Man kan sålunda säga, att längdenheten numera är bestämd genom Gauss'ska värdet på k^2 och att jordbanans halfva storaxel uttryckt i denna enhet icke är strängt = 1, utan ett från 1 något afvikande tal. Afvikelsen är emellertid obetydlig och spelar i många fall ingen märkbar roll. B—d.

Gravlund, Thorkild, dansk författare, f. 16 aug. 1879 på Rersö vid Slagelse, bor i sin hemtrakt, som har en egendomlig, isolerad bonde- och fiskarkultur, och har med utgångspunkt därifrån skrifvit flera dels novellistiska, dels rent folkpsykologiska arbeten, där han med skarp iakttagelseförmåga och utpräglad sympati för ärfda seder och bruk skildrat olika danska landsändars befolkning: *Öen* (1903), *Gamle Essinge by* (1905), *Vejrbilleder* (1908), *Dansk folkekarakter* (1911 ff.), *Dansk bygd* (1917 ff.), *Vejrgabet* (1917) och *Herredet* (1919). P. E—t.

***Gravosa** tillhör nu Jugo-Slavien.

Gravvik, härad och socken i Leka pastorat, vid kusten, n. om Namsos, Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), Norge. 193,04 kvkm. 835 inv. (1920). Fiske.

Gray's harbor [grēi'ś hā'bə], vik af Stilla hafvet i Amerika, staten Washington, 80 km. n. om Columbiaflodens mynning, med hamnarna Hoquiam, Aberdeen och Cosmopolis, hvilka ha stor export af timmer, skinn och fiskkonserver. O. Sjn.

***Gray's inn.** Se äfven Inns of court.

Gray's peak [grēi'ś pī'k], en 4,371 m. hög bergtopp i Colorado range (Front range) af Klippbergen, i staten Colorado, Amerikas förenta stater, 70 km. v. om Denver.

Great artesian basin [grēi't ātī'ʃən bēi'sn], eng., ''det stora artesiska bäckenet'', det största af de artesiska vattenförråden i Australien, omfattar omkr. 1,5 mill. kvkm. af det inre af Queensland, Nya Syd-Wales och Syd-Australien samt når i n. fram till kusten af Carpentariaviken. Sedan det 1879—80 upptäckts (se Darling. Suppl.), ha mer än 1,300 borrhål borrats, af hvilka det mäktigaste gett nära 10 mill. liter per dag. Tack vare denna vattentillgång ha oerhörda arealer öppnats för får- och kreatursafveln. Man förklarar vanligen G:s uppkomst så, att den stora nederbörden inom Kustkordillerans högre delar där sjunker ned i porösa sandstenar och sedan under starkt tryck rinner ned mot Carpentariaviken. Genom brunnsborrningarna, hvilkas djup varierar mellan några 10-tal m. och 1,866 m., stiger det upp till ytan. Enligt en annan uppfattning skulle vattnet ha samlats på djupet under århundradens lopp och brunnarna så småningom komma att sina ut. Mindre artesiska bäcken finnas äfven på gränsen mellan Syd-Australien, Nya Syd-Wales och Victoria samt flerstädes i Väst-Australien. O. Sjn.

Great basin [grēi't bēi'sn], eng., ''stora bäckenet'', bergplatå i Nord-Amerika. Se Amerika, sp. 786.

Great dividing range [grēi't divāi'diŋ rēi'ndʒ], bergskedja. Se Australien, sp. 445.

Great Ilford [grēi't i'lfəd], stad. Se Ilford.

Great Inagua [grēi't inā'gwā], ö. Se Inagua.

Great lakes [grēi't lēi'ks], eng., ''stora sjöarna'', Canadiska sjöarna (se d. o.).

Great Malvern [grēi't mā'vən l. mā'lvən], stad. Se Malvern.

Great Manitoulin [grēi't mänitō'lin], ö. Se Manitoulin-öarna.

Great Ouse [grēi't ō'ś], flod. Se Ouse 2.

Great western railway [grēi't wə'stən rēi'lwēi], ett af de största engelska järnvägsbolagen, stiftadt 1835, omfattande järnvägslinjer från London till västra England och södra Wales äfvensom ångbåtslinjer till Syd-Irland. Banlängden är omkr. 4,800 km., bolagets aktiekapital öfver 100 mill. pund. Jfr Storbritannien. Suppl.

Grecitēt, grekiska språket och litteraturen; grekiska språkstudiet; en grekisk författares språkform.

***Greely,** A. W., ledde 1898—1902 anläggningen af militärtelegraf och dess drift på Cuba och Filippinerna samt därefter till 1904 telegrafanläggningarna i Alaska, blef 1906 generalmajor och afgick ur aktiv tjänst 1908.

***Green,** J. R. Hans hustru, Alice S. A. Stopford G., som är dotter till en irländsk präst, har med stor ifver och energi medverkat i den nationella irländska rörelsen, äfven i dess radikalaste former. Hon har ytterligare skrifvit bl. a. *The making of Ireland and its undoing* (1908), *Irish nationality* (1911), *The old irish world* (1912), *Woman's place in the world of letters* (1913), *Ourselves alone in Ulster* (1918), *Loyalty and disloyalty; what it means in Ireland* (s. å.) och *The government of Ireland* (1921). Hon utgaf 1916 en ny reviderad uppl. af sin makes ''Short history'' med en därtill fogad ''epilog''. V. S—g.

Green [grēn], Martin Claus Holmer, dansk bankman, f. 9 sept. 1875 i Köpenhamn, vardt 1903 jur. kandidat, var 1901—19 redaktör af dagbladet ''Börsen'' och 1919—20 börskommissarie, vardt 1920 bankinspektör och led. (konservativ) af landstinget, 1923 direktör för Nationalbanken. Han har utgett en mycket brukad handbok öfver danska fonder och aktier (1902—19) och har under de kritiska bankförhållandena efter Världskriget inlagt förtjänster om reorganisationen. P. E—t.

Greenbackpartiet [grī'nbäk-]. Se National party.

***Greene.** — 3. F. V. G. var 1903—04 polismästare i New York och därefter ledare af ett bolag för exploatering af Niagaras vattenkraft. Han dog 15 maj 1921.

***Greene,** sir W. Conyngham, var brittiskt sändebud i Bukarest 1905—10 och i Köpenhamn 1910—12 samt ambassadör i Tokyo 1912—19.

Greeners kryssbult [grī'nērs]. Se Kryssbult.

Green park [grin pā'k], eng. (''gröna parken''). Se London, sp. 1049—50, och kartan C 5.

Greenwich [gri'nidʃ], hertig af. Se Campbell 4.

***Greenwood,** F., dog 14 dec. 1909 i London.

***Greenwood,** Th., dog 9 nov. 1908. Hans stora bibliografiska bibliotek ingår nu i Manchesters folkbibliotek.

Greenwood [grī'nωud], sir Hamar, brittisk politiker, f. 7 febr. 1870 i Whitby i Ontario, studerade i Toronto, var en tid anställd i Ontarios jordbruksministerium, blef 1906 led. af engelska underhuset (liberal) och var privatsekreterare åt Winston Churchill under dennes kolonialministertid 1906—08. G. hade i Canada varit milisofficer, deltog 1915—16 i Världskriget som bataljonschef, var därpå anställd i krigsministeriet, understatssekreterare i inrikesministeriet 1919, sekreterare i departementet för transocean handel 1919—20 och minister för Irland 1920—22. G. blef 1915 baronet. Som minister för Irland ådrog han sig skarpt och berättigadt klander såsom närmast ansvarig för polistruppernas grymma framfart där, och vid parlamentsvalen 1922 föll han igenom. V. S—g.

Grefberg, Gustaf Ernst, jurist, ämbetsman, f. 27 okt. 1879 i Söderköping, blef student 1899 och juris kandidat i Uppsala 1904, egnade sig därefter åt domarverksamhet under Göta hofrätt samt tjänstgjorde sedermera i Svea hofrätt, där han 1915 blef assessor och 1917 hofrättsråd. Både före och efter dessa utnämningar var han sekreterare hos och led. af flera kommittéer och kommissioner för olika lagstiftningsfrågor rörande fast egendom. 1919 blef han chef för lagafdelningen i Justitiedepartementet; 1922 utnämndes han till generaldirektör och chef för landtmäteristyrelsen. C. G. Bj.

***Grefve.** I *Tyskland* har grefvetitel upphört att utdelas efter revolutionen 1918. — I *Danmark* har 1919 lag utfärdats om fideikommissgods' öfvergång till fri egendom (se Fideikommiss. Suppl.). Af förutvarande 22 grefskap hade 8 år 1923 öfvergått till fri egendom. — Af de på *Finlands* riddarhus introducerade 11 grefliga ätterna fortlefde 8 år 1923, hvaraf dock 1 är utgången på svärdssidan och 1 har öfverflyttat till Sverige. — Af de 142 grefliga ätter, som introducerats på *svenska* Riddarhuset, kvarlefde 59 st. år 1923, däraf dock 7 utgångna på manssidan.

Grefven af Luxemburg (*Der graf von Luxemburg*), operett af Léhar (se denne), uppf. i Stockholm f. g. 1910.

Grefvinnan (Almavi'va), kvinnoroll (sopran) i operan ''Figaros bröllop'' af Mozart (se denne, sp. 1258 och 1260). Jfr Almaviva. Suppl.

Gregarinos [-ås], *veter.* Se Coccidios. Suppl.

***Gregorianska kalendern** (Nya stilen). Se äfven Kronologi, sp. 41—42.

***Gregorianska sången.** I sitt ursprung tros numera denna stå i nära samband med antikens grekisk-romerska musik; under den sena medeltiden kom gregorianska sången i form af cantus firmus att bilda en utgångspunkt för den nyare tidens konstmusik, och förutom sin koloraturrika liturgisång egde den godt om enkla, friska melodier samt blef ej utan inverkan på folkvisan (jfr Folkvisor, sp. 805—806). I reformationstidens svenska kyrkosång fortlefde gregorianska melodier (ofta bearbetade med svenska texter) i rätt betydlig mån vid sidan af församlingens nya protestantiska psalmsång. I nutiden ha ej saknats ansatser och förslag till att i tillämpliga delar återupplifva gregoriansk sång inom den evangeliska gudstjänsten. E. F—t.

Gregōrius, kardinal, påfve under namnet Innocentius II (se denne).

Gregoro'vitj, Ivan Konstantinovitj, rysk sjömilitär, f. 1854, var en tid stabschef vid ryska Stilla hafs-flottan, under rysk-japanska kriget 1904—05 hamnkommendant i Port Arthur och sedermera stabschef vid Svarta hafs-flottan, varfschef vid krigshamnen i Libau och militärguvernör i Kronstadt. I flottan nådde han amirals grad. G. blef i april 1911 marinminister samt medlem af riksrådet och kvarstod på dessa poster till revolutionen i mars 1917.

Gregory [gre'gəri], Augusta, irländsk författarinna, född Persse, f. 5 mars 1852, äktade 1881 underhusledamoten sir William Gregory (d. 1892). Hon har varit Yeats' förnämsta stöd i sträfvandet att skapa en nationell och folklig irländsk teater, har dels verkat som direktris (se hennes *Our irish theatre*, 1913), dels författat ett stort

antal teaterstycken, af hvilka må nämnas *Spreading the news* (1904), *Hyacinth Halvey* (1906), *The jackdaw* (1907) och *Workhouse ward* (1908), farser och burlesker af stor komisk verkan, samt *The gaol gate* (1906), *Mac Donough's wife* (1911) och *The golden apple* (1916), hvarjämte hon på väst-irländsk-engelsk dialekt öfversatt flera stycken af Molière (*The Kiltartan Molière*, 1910). Hon har också återberättat gamla keltiska sagor och legender, utgett irländska folkminnen m. m. (*Cuchulain of Muirthemne*, 1902, *Poets and dreamers*, 1903, *Gods and fighting men*, 1904, *Visions and beliefs in the west of Ireland*, 1920, m. m.).

Gregorz af Sanok. Se Polska litteraturen, sp. 1268.

***Greif,** M., dog 1 april 1911 i Kufstein

Greiffenhagen [gra'jf-], Otto, estlandstysk arkivman, f. 2 juli 1871 i Reval, är från 1900 arkivarie vid stadsarkivet i Reval och har främst gjort sig känd som vårdare af detta rika stadsarkiv. Bland G:s skrifter kunna nämnas uppsatser såsom *Die wappen Revals* (1913) och *Skandinavische beziehungen zu Reval und Estland im 13. und 14. jahrhundert* (i "Zur feier des 700-jährigen jubileums der stadt Reval 1219—1919", 1919). G. är sedan 1918 led. af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. E. N—nn.

Greiffska stöfvarna, hundras. Se Hunden, sp. 1310.

***Greifswald.** Vid universitetet i G. inrättades 1918 ett nordiskt institut, där föreläsningar och öfningar på olika områden (språk, litteratur, rättsvetenskap, geografi m. m.) ega rum, afsedda att i Tyskland öka kännedomen om Skandinaviens och Finlands kultur och förmedla förbindelserna mellan tysk och svensk vetenskap, bl. a. genom studieresor till Norden och föredrag i G. af särskildt inbjudna framstående nordiska personligheter. Institutet omfattar ett betydande bibliotek, som fått mottaga rika gåfvor från Sverige, och en byrå, hvars direktor är professor Gustav Braun (se denne. Suppl.). En svensk lektor meddelar undervisning i svenska. Af institutet utges två skriftserier, "Mittheilungen aus dem Nordischen institut" och "Nordische studien", af hvilka den förra innehåller årsberättelser, föreläsningsförteckningar och smärre uppsatser, medan den senare består af större monografier (aug. 1923 ha 4 st. utkommit).

***Greiner,** O., dog 24 sept. 1916 i München.

Greiner [gra'jner], Leo, tysk författare, f. 1 april 1876 i Brünn, studerade i München, utgaf där "Revue franco-allemande" och var konstnärlig ledare af kabareten "11 scharfrichter"; han deltog i Världskriget. G. har utgett diktsamlingen *Das tagebuch* (1906), dramerna *Lysistrata* (1908, efter Aristofanes), *Boccanera* (1909) m. m.

Greipstad, härad och socken i Sögne pastorat, v. om Kristiansand, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 102,26 kvkm. 892 inv. (1920). Jordbruk, fruktodling och skogsbruk. K. G. G.

***Greiz** räknas nu till republiken Thüringen, Tyskland.

Grejer, Grejor (plur.; sällan i sing. greja; jfr norrländska dialektverbet *gräja*, no. *greie*, fnisl. *greiða*, reda ut, ordna), samling af hophörande redskap, i synnerhet båtredskap; tillbehör (dialektord från Halland och Bohuslän).

Greken, sjö belägen 176 m. ö. h. i Nora och Grythytte socknar, Örebro län, har tillika med Malen och Lundsfjärden en areal af 21 kvkm.; den afvattnas till Svartälfven (Gullspångsälfven). Ö. Sjn.

Grekisk-baktriska riket. Se Nybaktriska riket.

Grekisk indiktion. Se Indiktion.

Grekisk löfkoja, *bot.* Se Matthiola.

***Grekland** har genom de båda Balkankrigen och Världskriget blifvit väsentligt förstoradt och omfattar efter freden i Lausanne (24 juli 1923) omkr. 122,000 kvkm. Nordligaste punkten ligger nu på 41° 45′ n. br., n. n. v. om Adrianopel, den sydligaste på 34° 50′ n. br., den strax s. om Kreta belägna ön Gávdhos' sydspets, och den östligaste på 27° 5′ ö. lgd fr. Gr., på ön Samos. G. begränsas nu i n. af Bulgarien, Jugo-Slavien och Albanien, längst i n. ö., där Maritza bildar gräns, af Turkiet, i ö. af Egeiska hafvet (där de forna turkiska öarna Thasos, Samothrake, Lemnos, Lesbos, Chios, Samos och Nikaria nu tillhöra G., medan Imbros och Tenedos fortfarande äro turkiska och Tolföarna tillhöra Italien), i s. af Medelhafvet och i v. af Joniska hafvet.

Naturbeskaffenhet. Af inhemska trädslag märkes särskildt hästkastanjen, som förekommer på bergen i landets norra del.

Befolkningen uppgick enl. folkräkningen 1920 till 5,536,375 pers. (2,750,904 män och 2,785,471 kvinnor), fördelade på följande 14 landsdelar:

Öst-Macedonien	294,728	inv.
Väst-Macedonien	290,945	»
Epirus	213,784	»
Tessalien och Arta	491,459	»
Saloniki	504,759	»
Tracien	704,208	»
Joniska öarna	224,189	»
Kreta	346,584	»
Cykladerna	122,347	»
Lesbos (Mytilene)	146,941	»
Peloponnesos	945,204	»
Samos	62,919	»
Mellersta Grekland och Eubea	1,125,073	»
Chios	63,235	»

Af befolkningen kommo 1,013 kvinnor mot 1,000 män (1920). Tätaste befolkningen har nu Korfu (193 inv. på 1 kvkm.), hvarefter följa Attika och Beotien med 104, ön Zante med 91, Sporaderna med 75, Messenien med 66, Kreta med 55, Kefalonien med 54 samt Achaja och Elis med 50 inv. på 1 kvkm. G. har nu 3 städer med öfver 100,000 inv. hvar (Aten, Saloniki och Peiraieus) samt 21 med 10,000—100,000 inv. hvar. Enligt senaste uppgifter funnos 219,000 greker på Cypern (1921), 366,363 i turkiska vilajetet Adrianopel, 364,459 i vilajetet Konstantinopel, 107,577 i Albanien (Nord-Epirus), 102,727 på Tolföarna, 21,877 på Tenedos, Imbros och Castellorizo samt 1,617,917 i de turkiska vilajeten Brussa, Aidin (Smyrna), Korisa, Angora, Sivas, Kastamuni och Trabezon samt de turkiska sandjaken Dardanellerna och Ismid, hvartill komma spridda grekiska bosättningar i öfriga Turkiet samt i Syrien och Palestina, 150,000 i södra Ryssland, 100,000 i Egyp-

ten, 20,000 i västra Europa, 6,000 i Indien och Afrika samt 250,000 i Förenta staterna, dit 1915—20 årligen omkr. 26,500 greker utvandrade. Antalet i Förenta staterna varaktigt bosatta greker uppskattas nu till omkr. 500,000. De af greker i Förenta staterna till hemlandet sända penningarna uppgingo 1922 till omkr. 8 mill. pd st. — Den ortodoxa kyrkan har nu 1 ärkebiskop (i Aten) och 29 biskopar. Förflyttningen af patriarkatet öfver den grekisk-katolska kyrkan från Konstantinopel till Aten är f. n. (1923) ifrågasatt.

Den obligatoriska folkundervisningen existerar fortfarande mångenstädes endast till namnet. 1917—18 funnos 6,799 folkskolor med 8,641 lärare och 476,695 lärjungar, 76 högre och 425 mellanskolor med tills. 55,408 lärjungar, hvaraf 5,311 kvinnliga. Med universitetet i Aten är sedan 1911 förenad en ny afdelning, Kapodistria-universitetet, omfattande teologisk, juridisk och filosofisk fakultet.

De viktigaste jordbruksalstren 1920 voro hvete (0,$_{50}$ mill. ton), korn (0,$_{14}$ mill. ton), majs (0,$_{20}$ mill. ton), hafre (60,781 ton), tobak (31,684 ton), bomull (4,449 ton), vin (239,234 ton) och korinter (125,194 ton). — Industrien har gjort stora framsteg de sista årtiondena. Tillgången på industriell vattenkraft har beräknats till 66,000 hkr, hvaraf största delen i Macedonien, men endast omkr. 15,000 hkr äro ännu utnyttjade. 1917 funnos 2,213 fabriker med 36,124 arbetare och 872 mill. drachmers produktionsvärde. — Boskapsskötseln har starkt utvecklats de sista årtiondena och boskapsstocken afsevärdt ökats (200,802 hästar, 129,083 mulåsnor, 235,154 åsnor, 668,114 st. nötboskap, 5,811,418 får och 416,221 svin 1920). — Utrikeshandeln uppgick till 467 mill. drachmer för import och 373 mill. drachmer för export 1922. Handelsflottan bestod af 1,093 segelfartyg om 119,000 ton och 440 ångfartyg om 417,000 ton (s. å.). I G:s hamnar inklarerade 3,289 ångf. om 4,208,063 ton samt 674 segelf. om 66,852 ton och utklarerade 3,265 ångf. om 3,751,104 ton och 633 segelf. om 54,008 ton 1921. Till de förnämsta hamnarna hör nu äfven Saloniki.

Kommunikationerna omfatta nu 80,205 km. landsvägar och 2,366 km. järnvägar. Bland de viktigare järnvägslinjerna märkas nu äfven Saloniki—Gjevgjeli (i Jugo-Slavien; 79 km.), Saloniki—Monastir (219 km.) och Saloniki—Dede-Agatsch (346 km.). Före första Balkankriget var G. fullständigt isoleradt landvägen från öfriga Europa, men 8 maj 1916 fullbordades den 90 km. långa järnvägen mellan Gida, på linjen Saloniki—Monastir, och Papapuli på Tessaliens gräns, hvarigenom G:s järnvägsnät förbands med det europeiska. G. har också för 2 mill. frcs af England köpt den 121 km. långa Saloniki—Angista—Staurosbanan, som byggdes af engelsmän under Världskriget. Telegrafen omfattade 1,187 kontor och 17,001 km. linjelängd, hvartill kommo 12 radiotelegrafstationer vid kusterna och 207 fartygsstationer (1920). Telefonlinjernas längd var 1,189 km. (s. å.).

Finanserna ha oafbrutet försämrats framför allt på grund af de många krigen. Mellan 1898 och slutet af 1913 gjordes upprepade nya statslån så att statsskulden sistnämnda år utgjorde 1,216,$_{48}$ mill. drachmer. Den ökades sedan årligen och uppgick 1 maj 1921 till 6,208,264,000 drachmer. Däri ingå kostnaderna för Balkankrigen med 682,$_5$ mill. drachmer, förberedelserna för deltagandet i Världskriget med 570 mill. och krigskostnaderna (1916—18) med 760 mill. samt kostnaderna för kriget i Mindre Asien (till 1921) omkr. 3,000 mill. drachmer. Sedelomloppet ökades från 310,$_6$ mill. (1914) till 2,500 mill. drachmer (maj 1921). Budgeten för finansåret 1921—22 upptog inkomster till 1,718,$_{85}$ mill. drachmer (lån 919,$_{98}$ mill., indirekta skatter 300,$_{03}$ mill. och direkta skatter 134,$_{46}$ mill. drachmer) och utgifter till 3,397,$_{14}$ mill. drachmer (statsskulden 414,$_2$ mill., armén 1,699,$_{16}$ mill., understöd åt flyktingar 201,$_{49}$ mill. och flottan 200,$_{06}$ mill. drachmer). Uppbörden af G:s pantförskrifna skatter handhas af ett under den internationella finanskontrollen (ur hvilken numera Tyskland och Österrike-Ungern äro uteslutna) sorterande grekiskt bolag (”Société de régie des revenus affectés au service de la dette publique”).

Författningen ändrades 1911, då ett 1864 inrättadt, men 1865 afskaffadt statsråd återinfördes för granskning af nya lagförslag och upphäfvande af äldre lagar och författningar. Valbarhetsåldern nedsattes till 25 år. Officerare, ämbetsmän, bank- och bolagsdirektörer miste sin valbarhet till parlamentet. Domare gjordes oafsättliga liksom i regel äfven andra statsämbetsmän, dock ej diplomater, generalkonsuler och prefekter. Vid parlamentsupplösning skola nya val förrättas inom 45 dagar. Nationalförsamlingen består nu af 369 medl. (1 för hvart 25,000-tal inv.). Deputeradearfvodet, infördt 1911, är nu i allmänhet 4,000 drachmer årligen. Vallagen af 1905 modifierades 1909 och utsträcktes till de nya provinserna 1914. Regeringen består nu af 13 medl. (konseljpresidenten; utrikes-; justitie-; inrikes-; undervisnings-; finans-; krigs-; marin-; kommunikationsministrarna; samt ministrarna för allmänt understöd; för proviantering; för folkhushållning; och för jordbruk). G. är nu indeladt i 32 nomer (1920). E. A—t.

Försvarsväsendet undergick kraftig utveckling redan före den senaste krigsperiodens början och ännu mera efter densamma. Från 3 divisioner hade *armén* under Balkankrigen uppbragts till 8 divisioner och mera än 200,000 man. Efter dessa krig skedde en fullständig ombildning af armén. I slutet af 1914 uppgick den, åtminstone på papperet, till 5 armékårer på 3 divisioner samt ytterligare 1 kavalleribrigad med 2 reg. och 1 fästningsart.-reg.; hvarje div. med 3 inf.-reg. (på 3 bat. om 3 komp. och 1 kulspruteafd.) och 1 bergsart.-div. med 3 batt. Till armékåren höra ytterligare 1 kav.-reg., 1 fältart.-reg. med 9 batt. (på 4 kanoner) och 1 ingenjörreg. När ententen 1917 pressade G. med i kriget, insatte det 3 divisioner och hade vid stilleståndets ingående i nov. 1918 ej mindre än 9 på krigsskådeplatsen. Under kriget med turkarna 1921—23 har G. haft på benen 4 arméer (2 i Asien och 2 i Europa) med tillsammans omkr. 200,000 man. Numera torde armén uppgå till 12 divisioner och (på fredsfot) 150,000 man. Hvarje armékårs artilleri uppgår till 1 brigad med 2 reg. om 9 batt. — Rekryteringen grundar sig på värnpliktslag af 1867 med

flera ändringar, senast 1915. Tjänstetiden räcker från 20 till 50 års ålder med 2 år i ständig tjänstgöring, 3 år vid kav. och ridande art., 21 år i 1:a reserven och återstoden i 2:a reserven. Beväpningen utgöres af gevär af Mannlichers, Mausers och Martinimodeller; artilleriet har fransk materiel. C. O. N.

Örlogsflottan består af 2, från Nord-Amerikas förenta stater 1914 inköpta slagskepp om 14,700 ton (sjösatta 1905), 1 pansarkryssare om 10,100 ton (sjösatt 1910), 1 pansardäckskryssare om 2,650 ton (sjösatt 1912), 11 jagare, 12 torpedbåtar, 2 undervattensbåtar samt åtskilliga (äldre) skolfartyg, vaktkryssare, min- och transportfartyg m. fl. H. J—dt.

Historia. Kretensernas åtgärd att hösten 1908 proklamera Kretas förening med G. vållade skarpa konflikter mellan G. och Turkiet, hvilka i sin ordning kraftigt återverkade på G:s inre politik. Särskildt harmades officerarna öfver, att arméns desorganisation och klena utrustning hindrade G. att med hopp om framgång söka Kretafrågans lösning genom krig mot Turkiet. Som konseljpresident ersattes Theotokis juli 1909 af Rallis, som bebådade en arméreform. Denna togs emellertid om hand af en utaf missnöjda officerare bildad ”militärliga”, som med artilleri besatte en höjd utanför Aten och 23 aug. tillställde regeringen ett ultimatum, bl. a. påyrkande, att de kunglige prinsarna skulle aflägsnas från sina höga befälsposter, hvilka de ansågos ur stånd att effektivt och utan skadligt gunstlingsvälde bekläda. Rallis afgick, och efterträdaren Mauromichalis fogade sig efter militärligans flesta kraf och tog till krigsminister en bland dess förtroendemän, öfverste Lapathiotis. Prinsarna afgingo och begåfvo sig ut på utrikes resor. För en tid framåt innehades den faktiska makten i staten af militärligans ledare (öfverste Zorbas m. fl.). Ett liknande kuppförsök inom flottan (okt.) undertrycktes, och genom hot med vapenmakt genomdrefvo officerarna hos ministär och parlament hvarjehanda godtyckliga fordringar. I känslan af detta läges ohållbarhet tillkallade militärligan jan. 1910 den kretensiske statsmannen Venizelos (se d. o.) för att bemedla en uppgörelse mellan officerarna och de politiska partierna. Under hans ledning enades man om, att en nationalförsamling skulle inkallas och militärligan upplösas, hvarjämte en expeditionsminister Dragumis tillsattes med Zorbas som krigsminister. I nationalförsamlingen invaldes Venizelos, som från sept. 1910 lämnade sina befattningar på Kreta och helt egnade sig åt grekisk politik.

Venizelos utsågs (18 okt.) till grekisk konseljpresident. Han genomdref, att nationalförsamlingens uppgift inskränktes till att ”revidera icke-fundamentala artiklar i författningen”, och då de gamla partierna sökte genom obstruktion göra hans ställning ohållbar, upplöstes nationalförsamlingen. En ny sådan valdes i dec. s. å. och gaf Venizelos en stark och pålitlig majoritet. De af regeringen föreslagna författningsändringarna voro i juni 1911 i allt väsentligt antagna; om dem se närmare här ofvan sp. 64. De möjliggjorde bl. a. att i grekisk statstjänst anställa några franska och engelska instruktörer för arméns och flottans reorganisation. Antalet deputerade minskades, och obstruktion i parlamentet försvårades. Beslutanderätten vid omstridda val fråntogs parlamentet och öfverläts åt en domstol. Ny författningsrevision skulle ej få ske förrän tidigast efter 5 år och då endast efter ett med två tredjedels majoritet fattadt parlamentsbeslut. Trots häftigt officersmotstånd genomdref Venizelos äfven upprättandet af en för kronprins Konstantin afsedd generalinspektörspost vid armén, och genom kronprinsens hemkallande utjämnades schismen med dynastien. De förvaltande ämbetsverken reorganiserades, och officerarna tillhöllos att ej inblanda sig i politiken. Med stöd af vidgad expropriationsbefogenhet träffades i den tessaliska jordfrågan en uppgörelse till förmån för de småbönder, som dittills genom storgodsegarnas omedgörlighet hindrats att inköpa nödig areal jord. Nationalförsamlingen upplöstes i jan. 1912, och i det i mars s. å. valda parlamentet förfogade Venizelos öfver en öfvervåldigande majoritet.

Efter detta inrikespolitiska pacifikationsarbete koncentrerade Venizelos sin uppmärksamhet på utrikespolitiken. Han tvekade ej att med våld hindra valda ombud för Kreta att tilltrotsa sig tillträde till nationalförsamlingen (och senare till parlamentet), där deras mottagande skulle ha medfört risk för turkisk krigsförklaring. Samtidigt pådrefs emellertid reorganisationsarbetet inom armén och flottan rastlöst, och G. närmade sig diplomatiskt öfriga Balkanstater (alliansfördrag med Bulgarien i april 1912). I okt. 1912 gick äfven G., i samförstånd med Montenegro, Serbien och Bulgarien, till krig mot Turkiet. Kretas införlifning med G. proklamerades 14 okt., och åt dess deputerade gafs omsider plats i grekiska parlamentet. Krigsförklaringen utfärdades 18 okt. (Se härom Turkiet, sp. 425, och om krigshändelserna Balkankrigen, Suppl.) Grekiska flottan eröfrade de Turkiet ännu tillhöriga öarna i Egeiska hafvet, Saloniki besattes (9 okt.; där inryckte strax därefter äfven bulgariska trupper), och Janina i Epirus togs med storm (6 mars 1913). I Saloniki föll 18 mars s. å. konung Georg för lönnmördarhand; han efterträddes af sonen Konstantin (se d. o., sp. 836, och i Suppl.). I preliminärfreden med Turkiet i London 30 maj s. å. öfverläts Kreta till G., och till de allierade Balkanstaterna gemensamt afträddes Turkiets europeiska besittningar v. om linjen Enos—Midia förutom Albanien, hvars öde (liksom Egeiska öarnas) öfverläts åt stormakterna att bestämma. Under den snart uppflammande striden om bytets fördelning samverkade G., som 2 juni 1913 med Serbien ingått ett mot Bulgarien riktadt försvarsförbund, med Serbien och senare äfven med Rumänien vid Bulgariens besegrande (se därom Balkankrigen. Suppl., sp. 442—443). G. erhöll i freden i Bukarest (10 aug. 1913) Epirus och södra Macedonien v. om floden Mesta (med Saloniki, Florina, Doiran och Kavala). Stormakterna öfverläto åt G. Egeiska öarna (Lemnos, Mytilene, Chios, Samos m. fl.), men på framtiden ställdes frågan om de af Italien under Tripoliskriget eröfrade, af greker bebodda Tolföarna (se d. o., äfven i Suppl.) och uppdragandet af gräns mellan det grekiska Epirus och den nya staten Albanien. Turkiet vägrade erkänna stormakternas beslut om Egeiska öarna, och särskildt sommaren 1914 var förhållandet mellan G. och Turkiet till ytterlighet spändt. Inledande af förhandlingar om

Tryckt den 27/11 23 36 h., S. 3

slutuppgörelse aftalades emellertid i juli 1914, men de hunno ej vidtaga, innan Världskrigets utbrott omgestaltade det internationella läget.

Om G:s politik under Världskrigets första år se Venizelos, sp. 1153. Då konung Konstantin, starkt påverkad af grekiska generalstaben och dess chef, Metaxas, vägrade biträda Venizelos' plan att låta G. gå med i kriget på ententesidan, särskildt vid anfallet mot Dardanellerna, afgick Venizelos 5 mars 1915 och efterträddes af neutralitetsifraren Gunaris (se d. o. Suppl.). Nyvalen till parlamentet blefvo en seger för Venizelos; han blef 23 aug. ånyo konseljpresident och återupptog då interventionsplanerna, mobiliserade grekiska armén (sept.) och lät de allierade stormakterna landsätta trupper i Saloniki till Serbiens hjälp. Konstantin och generalstaben, inom hvilken tron på en slutlig tysk seger var allmän, hvarken ville eller vågade förbinda G:s öde med de allierades och häfdade därför en mot Venizelos' mening rakt motsatt uppfattning af G:s fördragsförpliktelser enligt 1913 års försvarsförbund med Serbien. I parlamentet gjorde Gunaris gällande, att detta fördrag blott afsett ett Balkankrig och ej var tillämpligt i ett allmänt europeiskt krig. Parlamentets majoritet slöt sig till Venizelos' mening (4 okt.), men 5 okt. afskedades denne af konungen, och en ny ministär bildades af Zaimis (se d. o., äfven i Suppl.) på programmet ''väpnad neutralitet''. När Zaimis (3 nov.) lidit nederlag i parlamentet, upplöstes detta (6 nov.), och en ny neutralitetsministär bildades af Skuludis. Från att deltaga i nyvalen (dec.) afhöllo sig Venizelos' anhängare under förklaring, att parlamentsupplösningen strede mot författningen. Skuludis hade visserligen lofvat de allierade ''välvillig'' neutralitet, men han ansåg sig skyldig att (april 1916) vägra dem att använda grekiska järnvägar för de på Korfu reorganiserade serbiska truppernas öfverförande till Salonikifronten, och de allierades harm häröfver steg, då (25 maj) det grekiska bergfästet Fort Rupel i Macedonien utan strid uppgafs till öfverlägsna tyska och bulgariska trupper. Nu blefvo de allierades neutralitetskränkande anspråk allt sträfvare. De upprättade marinbaser på Joniska öarna och i Grekiska arkipelagen, och 21 juni fordrade Frankrike, Storbritannien och Ryssland, såsom garantimakter för G:s oberoende, arméns demobilisering, nya parlamentsval och tillsättande af en opolitisk öfvergångsministär. Skuludis aflöstes 23 juni af Zaimis, som lät demobilisera armén, men nödgades öfverge tanken på nyval, enär hela östra Macedonien besatts af bulgarerna (aug.), hvarvid Kavalas grekiska garnison, 8,000 man, som tyskarnas ''gäster'' internerades i Görlitz i Schlesien. Nu organiserade Venizelos' anhängare i Saloniki en ''nationell försvarskommitté'' med uppgift att skaffa de allierade grekiska hjälptrupper mot de framträngande bulgarerna. Inför nya kraf från de allierade (bl. a. om rätt att öfvervaka G:s post- och telegrafväsen) afgick Zaimis (11 sept.) och aflöstes af Kalogeropulos. Venizelos reste 25 sept. till Kreta, bildade där en provisorisk regering, som han fick erkänd äfven på Samos, Mytilene och Chios, och slog sig därefter ned i Saloniki, där det nya ''triumviratet'' (Venizelos, amiral Konduriotis och general Danglis) med sig assimilerade den nyss förut bildade försvarskommittén. Saloniki-regeringen uppsatte en ''nationell försvarsarmé'' och förklarade i nov. krig mot Bulgarien och Tyskland. De allierade erkände den nya regeringen ''de facto'', men blott för de områden, där den uppbars af en majoritet af befolkningen, och G. var sålunda deladt mellan två regeringar, hvilkas landområden skildes af en med de allierades trupper besatt ''neutral zon''.

Som konseljpresident hade Kalogeropulos i okt. efterträdts af historikern Lambros, och denne afvisade de allierades kraf (af 19 nov.) om utlämning af en stor del af grekiska arméns artilleri m. m. Då franska matroser (1 dec.) landsattes i Aten för att hämta kanonerna, anföllos de af grekiska reservsoldater och måste efter åtskillig manspillan återvända till sina fartyg. Svaret blef en ytterst sträng blockad, och 14 dec. kräfdes bl. a. i ett nytt ultimatum alla grekiska truppers förflyttning till Peloponnesos. Grekiska regeringen måste foga sig, men Konstantin satte nu sitt hopp till en stor tysk offensiv på Saloniki-fronten, som emellertid uteblef. Lambros ersattes (3 maj 1917) som konseljpresident af Zaimis, men denna eftergift förmådde ej rädda Konstantins tron. Franska regeringen hade utverkat sina allierades samtycke till hans afsättning, och den verkställdes 12 juni af senator Jonnart som de tre garantimakternas kommissarie (se därom Konstantin. Suppl.). Jämte kronprins Georg måste Konstantin lämna landet, sedan han till efterträdare utsett sin andre son, Alexander, som s. d. besteg tronen och 27 juni nödgades utnämna Venizelos till konseljpresident.

Den nya regeringen afbröt 28 juni de diplomatiska förbindelserna med centralmakterna. Det i juni 1915 valda och i nov. s. å. upplösta parlamentet inkallades och gaf Venizelos förtroendevotum. Armén mobiliserades och deltog 1918 med utmärkelse i striderna på Salonikifronten. Om Venizelos' verksamhet i Paris under fredskonferensen 1919 se Venizelos, sp. 1154. Grekiska trupper besatte 15 maj s. å. på de allierades anmodan Smyrna, och genom fredstraktaten i Sèvres med Turkiet (10 aug. 1920) erhöll G. Egeiska öarna och större delen af Tracien med Adrianopel samt rätt att under 5 år förvalta Smyrna med omnejd, hvarefter dess framtid skulle afgöras genom folkomröstning. Samtidigt förband sig Italien att till G. öfverlåta Tolföarna och ställde i utsikt folkomröstning på Rhodos, om England till G. afstod Cypern.

Venizelos tycktes nu ha nästan fullständigt förverkligat de panhelleniska sträfvandena, men ett bakslag inträdde snart. Turkiska regeringen ratificerade ej Sèvrestraktaten, och G., som 1920 åtog sig att bryta de turkiske nationalisternas motstånd i västra Mindre Asien, invecklades därigenom i ett kraftuttömmande krig med den nybildade Angora-regeringen (se Turkiet. Historia. Suppl.). Den unge konung Alexander afled 25 okt. 1920, och hans yngre broder Paul afböjde att mottaga kronan, så länge det helleniska folket ej formligen bekräftat konung Konstantins och kronprins Georgs uteslutning från tronen. Därigenom blef Konstantins återkallande hufvudfrågan vid parlamentsvalen i nov. 1920. I dessa led Venizelos ett förkrossande

nederlag (om orsakerna därtill se Venizelos, sp. 1154). Han afgick omedelbart (15 nov.) och bosatte sig i Nizza. Ett regentskap under änkedrottning Olga insattes (Venizelos' vän amiral Konduriotis hade sedan konung Alexanders död fungerat som regent), och en ministär Rallis lät 5 dec. anställa folkomröstning om Konstantins återkallande. Denna utföll med öfverväldigande majoritet till Konstantins förmån, och han hälsades vid sin återkomst till Aten (19 dec.) med öfverströmmande jubel af befolkningen. De allierade stormakterna vägrade erkänna honom och indrogo de subsidier, som G. dittills åtnjutit. De turkiske nationalisternas framgångar gjorde samtidigt frågan om revision af Sèvrestraktaten aktuell, och därom hölls febr.—mars 1921 i London en konferens, där G. företräddes af Kalogeropulos, hvilken nyss förut (7 febr.) aflöst Rallis som konseljpresident. Konferensen blef resultatlös, och G. sökte genom en offensiv i Mindre Asien stärka sin ställning. Den medförde endast öfvergående framgångar. Gunaris, som 7 april blifvit konseljpresident, bebådade vidtgående författningsändringar, men snart upptogs regeringen helt af kriget i Mindre Asien, där grekerna (juni) vunno en del framgångar, men ej mäktade fullfölja frammarschen mot Angora. Inre partistrider framkallade år 1922 flera ministerkriser (Gunaris fick i mars vika för Stratos, blef i april ånyo konseljpresident, men ingick jämte Stratos i maj i en koalitionsministär Protopapadakis). Man ämnade nu framtvinga fred genom ett angrepp genom Tracien mot Konstantinopel, men de allierade motsatte sig bestämdt ett sådant, och förberedelserna för denna offensiv försvagade i hög grad den grekiska fronten i Mindre Asien. Där gingo turkarna 26 aug. till anfall och drefvo den grekiska armén i oordnad flykt ned mot Smyrna, som 9 sept. besattes af turkarna. En under den allmänna förvirringen tillsatt färglös ministär Triantafyllakis förmådde ej hejda efterräkningsstormen efter nederlaget. Soldatrevolter utbröto i Saloniki samt på Mytilene, Chios och Kreta, och då myteristerna nalkades Aten, måste Konstantin 27 sept. abdikera.

Konstantin efterträddes af sin äldste son, Georg II, men den verkliga regeringsmakten utöfvades af de revolterande truppernas ledare, öfverstarna Plastiras och Gonatas. De bildade en revolutionsregering, som förvisade Konstantin, hans gemål och bröder samt läto häkta den gamla regimens ledande män (Gunaris, Stratos, Protopapadakis och flera generaler). De nye maktinnehafvarna anropade telegrafiskt Venizelos om medverkan till landets räddning och öfvertalade Zaimis att bli konseljpresident. I Mudania afslöts nu (10 okt.) under de allierades bemedling ett stillestånd med Turkiet, hvarigenom G. bl. a. förband sig att utrymma östra Tracien och åt Turkiet garanterades att i fredsslutet återfå hela Mindre Asiens fastland och östra Tracien (jämte Adrianopel) till Maritza. Italien begagnade tillfället att återtaga sitt löfte om Tolföarnas öfverlämnande.

Med Turkiet påbörjades 20 nov. 1922 fredsunderhandlingar i Lausanne, där G. företräddes af Venizelos. Sedan Zaimis 24 nov. afgått, genomförde revolutionsmännen en blodig räfst med den gamla regimens ledande män och de för det militära nederlaget närmast ansvarige. Efter en partisk rättegång dömdes f. d. ministrarna Gunaris, Stratos, Baltazzis, Theotokis och Protopapadakis samt general Hadjianestis till döden 27 nov. och afrättades omedelbart. Prins Andreas slapp genom utländsk mellankomst undan med lifstids landsförvisning. I spetsen för den nya ministären trädde revolutionsledaren öfverste Gonatas.

Blodsdomarna stämde ej stormakterna välvilligare, och i den slutliga freden med Turkiet, som afslöts i Lausanne 24 sept. 1923, uppdrogos G:s gränser i enlighet med aftalen i Mudania (se om dessa gränser här ofvan sp. 62). Landets finanser voro i bedrövligt skick efter det långvariga kriget, och hela G. var öfversvämmadt med flyktingar från Mindre Asien, bland hvilka obeskrifliг nöd rådde. Till råga på olyckan råkade G. i aug. 1923 i konflikt med Italien till följd af, att de italienske medlemmarna af en internationell gränsregleringskommission 27 aug. mördats på grekiskt område. Italien tillställde 29 aug. G. ett oantagligt ultimatum och besatte 31 aug. ön Korfu. Konflikten (se därom närmare Italien. Suppl.) bragtes af G. inför Nationernas förbund, som emellertid af hänsyn till Italien underlät att officiellt upptaga den till behandling. Den löstes genom ambassadörskonferensens (stormakternas) mellankomst därhän, att G. på grund af förment försumlighet vid mördarnas efterspanande dömdes att till Italien utbetala 50 mill. lire, hvarefter (27 sept.) Korfu utrymdes af italienarna. Förberedelser ha sedan träffats för revolutionsregeringens ersättande med en ny ministär och utlysande af val till parlamentet. Förhandlingarna därom afbrötos i slutet af okt. af ett snart undertryckt försök till militärrevolt under konung Konstantins vän general Metaxas, och ministären Gonatas har därefter utlyst de nya valen till dec. s. å. De ha föregåtts af stark republikansk agitation.

Litt.: G. Deschamps, ''La Grèce d'aujourd'hui'' (1910), P. F. Martin, ''Greece of the twentieth century'' (1912), A. Struck, ''Zur landeskunde von Griechenland'' (s. å.), A. Gauvain, ''L'affaire grecque'' (1917), L. Maccas, ''Cinq ans d'histoire grecque, 1912—1917'' (1918), Ch. Strupp, ''La situation internationale de la Grèce, 1821—1917'' (s. å.), Th. Lekatsas, ''Les finances de la Grèce pendant la guerre'' (1919), A. Heisenberg, ''Neugriechenland'' (s. å.), S. B. Chester, ''Life of Venizelos'' (1921), W. Miller, ''A history of the greek people, 1821—1921'' (1922), och G. F. Abbott, ''Greece and the allies, 1914—1922'' (s. å.). V. S—g.

Gre'lling, Richard, tysk politisk skriftställare, f. 11 juni 1853, jur. doktor, på 1890-talet syndikus i Tyska skriftställarföreningen, var sedermera bosatt i utlandet (i Bruxelles, Paris och Florens) och anslöt sig till den pacifistiska rörelsen för allmän afrustning. Under Världskriget utgaf han i Genève anonymt *J'accuse* (1915; sv. öfv. s. å.), en beryktad anklagelseskrift mot de tyska och österrikiska regeringarna, på hvilka han lade hela ansvaret för krigets utbrott. Denna rätt ytliga bok anlitades sedermera flitigt i de allierades propaganda och väckte i Tyskland oerhörd förbittring. Den följdes af *Das verbrechen* (3 bd, 1916), ett mindre uppmärksammadt verk med samma

syfte. Efter 1918 års revolution bortlade G. anonymiteten och framträdde febr. 1919 jämte Eisner som tysk representant på en socialistkonferens i Bern. Bland de många motskrifterna mot ”J'accuse” märkas ”Ein verleumder” (1915) af T. Schiemann och ”Anti-J'accuse” (1916; sv. öfv. s. å.) af G:s son K. Grelling. V. S—g.

Grelot [grəlå], fr. (eg. bjällra), kulgaller, ett band eller snöre, i kanten försedt med runda kulor, öfverspunna med guld, silfver, stål, silke-, bomulls- eller yllesnörmakeri, som används till garneringar på kläder, lampskärmar, gardiner o. d.

Gren, sjö. Se Falträsket. Suppl.

***Gren** (sp. 264). — 3. Magnus (Måns) G. till Tidö, son till den i hufvudarbetet omnämnde Ivar G., riksråd, d. 8 nov. 1520, var under hela sitt lif en af Sturepartiets pålitligaste anhängare. Som sådan framträder han redan under Svante Nilssons regeringstid, då han (från 1507) verksamt deltog i kriget mot danskarna. På nyåret 1512 inträdde han i riksrådet och bevistade sedan flitigt rådsmöten och herredagar. Af Sten Sture d. y. omfattad med stort förtroende, tjänstgjorde han åren 1516—20 som dennes höfvitsman i Nyköpings slottslän och var därefter Kristina Gyllenstiernas närmaste man vid försvaret af Stockholm 1520. Anklagad af Gustaf Trolle för sitt Sturetrogna uppträdande under de närmast föregående årens inbördesstrider, afrättades han i Stockholms blodbad. Hans änka, Anna Andersdotter (Banér) till Ådö, gifte i senare hälften af 1520-talet om sig med den från Gustaf Vasas tidigare historia bekante slottsfogden i Västerås Jon Skrifvare. G. C—n.

***Grenaa.** 1917 öppnades järnväg från Ryomgaard öfver Gjerrild till G. Med förstäder 5,582 inv. 1921. P. E—t.

***Grenander.** — 2. Alfred G. Bland hans verk från de senast förgångna åren äro *Ringelsburgs slott* vid Magdeburg (1912), *Svenska Viktoriaförsamlingens kyrka* i Berlin (1920—21) och Berlins elektriska *Untergrundbahn Nord—Syd* (1921). Ett par af G. ritade galler afbildas å pl. IV till art. Smideskonsten. G—g N.

Grenander, Max, ingenjör, rektor, f. 6 nov. 1873 i Norrköping, utexaminerades från Tekniska högskolan 1897, blef filos. licentiat i Uppsala 1901, tjänstgjorde 1902 som vikarierande lektor vid Västerås högre allm. läroverk och blef s. å. lärare i matematik och fysik med elektroteknik vid tekniska skolan, numera statens maskinfackskola, i Eskilstuna, hvars rektor G. är sedan 1903. Han har utgett ett flertal populär-vetenskapliga skrifter rörande telegrafering utan tråd, radioaktivitet, luftskepp och flygmaskiner m. m. Fmn.

Grendel, *sagohist.* Se Beowulf.

***Grenfell,** F. W., baron G., var 1899—1903 guvernör och öfverbefälhafvare på Malta, 1903—04 chef för 4:e armékåren och 1904—08 (ej 1903—07) öfverbefälhafvare öfver trupperna på Irland.

Grenfell [gre'nfel], Bernard Pyne, engelsk arkeolog och utgifvare, f. 16 dec. 1869, utbildades i Oxford, där han 1908 vardt professor i papyrologi; 1916 förvandlades platsen till en hedersprofessur. Tillsammans med A. S. Hunt upptäckte G., som alltifrån 1894 sysslat med utgräfningsarbeten i Egypten, 1896—97 och 1905—06 stora mängder af papyri vid Oxyrhynchos (se d. o.) och har jämte sin kamrat utgett flera af dessa. Särskildt uppseende väckte de ”Jesu ord” och evangeliebrottstycken, som funnos; de äro utgifna i *The sayings of our Lord* (1897; ”Vår Herres Jesu ord”, s. å.) och *New sayings of Jesus* (1904).

Grenmossa, *bot.* Se Hypnum.

***Grenna.** Stadens areal har 1918 ökats genom inkorporering af Grenna prästgård, Husaby Ribbagård m. fl. områden om tills. omkr. 63 har, samt uppgår nu till 279 har. 1,186 inv. (1922). Hamnen, som på södra pirhufvudet har en klippfyr, besöktes 1922 af 758 fartyg om 64,612 ton. Utförseln består hufvudsakligen af spannmål, potatis, trädgårdsalster och plantskoleträd samt kött och smör. I st. f. folkbanken finnes nu afdelningskontor af Nordiska handelsbanken. En byst af Per Brahe d. y. aftäcktes 24 juni 1916. För samlande af Röttleåns hela vattenkraft har Södra Vätterns kraft-a.-b. vid stranden $^1/_2$ km. s. om staden uppfört en kraftstation om 5,000 hkr. Vid andra-kammarval ingår staden i den hela länet omfattande valkretsen. De långt drifna restriktionerna i staden ha under senare år afsevärdt minskat den förut blomstrande turisttrafiken på G. — Vapenbilden i G:s stadsvapen har nu fastställts till den något ändrade form, som fig. visar. O. Sjn.

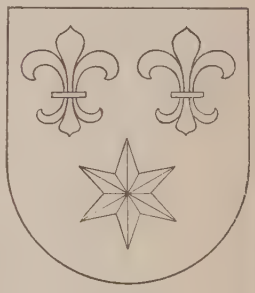

Grennas vapen.

***Grenna landsförsamling** omfattar nu 14,031 har. 2,507 inv. (1923).

Grennasandsten, *geol.* Se Sandsten. Suppl.

***Grenoble** hade 1921 77,409 inv. Vid universitetet ha under mer än tjugu år getts kurser i franska språket och feriekurser, hvilka talrikt besökts af utlänningar. Den svensk-franska skolkursen, som tidigare pågick i Caen (se d. o. Suppl.), flyttades 1922 till lyceet i G.

***Grenzboten,** Die, utgafs från 1909 i Berlin och redigerades till 1920 i partilös moderat anda af G. Cleinow, öfvertogs 1920 af förlagsfirman Koehler och stod därefter storamiral Tirpitz nära, öfvergick 1922 till en Tyska folkpartiets ledning närstående krets, men upphörde redan med sistnämnda års utgång.

Grenzmark Westpreussen—Posen är namnet på den preussiska provins, som efter 1919 omfattar de väster om den polska korridoren belägna, fortfarande till Tyskland hörande delarna af de tidigare preussiska provinserna Westpreussen och Posen. G. omfattar 9 kretsar, hvaraf en stadskrets, 7,723 kvkm. med 326,881 inv. (1919). Hufvudstad i området är Schneidemühl. O. Sjn.

Grepen, fyrskepp i farleden G.—Svartklubben i Öregrundsgrepen, på 60° 28′ 10″ n. br. och 18° 17′ 38″ ö. lgd fr. Gr., har blixtfyr med agaljus om 500 hlj. styrka, 6 m. öfver medelvatten. Det utlades 1872 och ändrades senast 1919. E. A—t.

Greppin, by i preussiska prov. Sachsen, n. om Bitterfeld. 4,946 inv. (1919). Brunkolsgrufvor,

fabriker för tillverkning af briketter, lerrör och anilinfärger m. m.

Gressvik (Gresvik), tätt bebyggdt fabriks- och arbetarsamhälle, nära Fredrikstad, Östfold fylke (före 1919 Smaalenenes amt), Norge. 2,747 inv. (1920). K. G. G.

Gretjaninov [-åff], Aleksandr, rysk tonsättare, f. 1864, elev af Safonov och Rimskij-Korsakov, har komponerat visor, duetter, körsånger, kammarmusik- och orkesterverk, skådespelsmusik, operorna *Dobrynja Nikititj* (1903) och *Suor Beatrice* (1912) m. m.

***Gretna Green.** Vid G. upprättades under Världskriget en storslagen ammunitionsfabrik, som till sist sysselsatte 16,000 arb.

Grettissaga (Grettes saga), en af de yngsta isländska ättesagorna, från slutet af 1200-talet, handlar om Grettir Åsmundsson, ett slags isländsk folkhjälte, berömd för sitt goda lynne, sin uthållighet i strider och äfventyr, både när det gäller människor och troll. Han flyr från Island efter ett dråp, blir dömd fredlös i Norge, där han i nära på tjugu år lyckas undgå sina fiender och förföljare, tills han och hans trofaste yngre broder bli ihjälstuckna på en klippö i Sagafjorden. Sagan är underhållande berättad, full af öfvertro och folksägner. Utg. af R. Boer i ''Sagabibliothek'' (1900).

***Greuze,** J. B. Jfr C. Mauclair, ''Jean-Baptiste G., sa vie, son oeuvre, son époque'' (1906). — Hans dotter (ej hustru) Anne Geneviève G., f. 1762, d. 1842, lärjunge till fadern, var genre- och miniatyrmålarinna.

***Grevesmühlska samskolan.** Se äfven Borgarskola. Suppl., sp. 744.

Grévys sebra [grevīs-]. Se Hästdjuren, sp. 173.

***Grey.** — 13. A. H. G. G., 4:e earl G., afgick okt. 1911 från generalguvernörsposten i Canada och tog sedermera vid sidan af partipolitiken rätt liflig del i det politiska lifvet, bl. a. i propagandan för proportionella val och i arbetet för jordbruks- och nykterhetsreformer. Jfr H. Begbie, ''Albert, fourth earl G.'' (1917).

14. Sir Edward G., sedan 1916 viscount G. of Fallodon, kvarstod som utrikesminister äfven i Asquiths koalitionsministär (juni 1915—dec. 1916), men ingick ej i den därpå följande koalitionsministären Lloyd George. På grund af en ögonsjukdom hade han kort förut, juli 1916, afsagt sig sitt underhusmandat och då såsom viscount G. of Fallodon blifvit led. af öfverhuset. Som brittisk utrikesminister arbetade G. för stärkande af ententen med Frankrike och vänskapen med Förenta staterna, ett närmande till Ryssland och förbättring af förhållandet till Tyskland, i den mån en sådan var förenlig med de brittiska ententeförbindelserna med Frankrike och Ryssland. Han medgaf jan. 1906 regelbundna engelsk-franska landt- och sjömilitära meningsutbyten om samverkan i händelse af tyskt krig mot Frankrike och bekräftade denna anordning genom en brefväxling med franske ambassadören P. Cambon 22 nov. 1912 (se Världskriget, sp. 135), afslöt med Ryssland ett ententefördrag 30 aug. 1907 (se Ryssland, sp. 1502) och stod sommaren 1914 beredd att afsluta en engelsk-rysk marinkonvention (se Världskriget, sp. 139). Dessa åtgärder kommo sedermera att verka som förberedelser för Englands deltagande i Världskriget, men voro ej af G. afsedda att ega principiellt tyskfientlig innebörd. Tvärtom var G., ehuru han 1906 och 1911 kraftigt understödt Frankrike vid dess konflikter med Tyskland i Marokkofrågan, uppriktigt benägen att genom en uppgörelse med Tyskland i fråga om dess och Englands flottrustningar söka bana väg för en allmän utjämning i det spända internationella läget. Sedan detta försök misslyckats (lord Haldanes Berlinbesök febr. 1912), försämrades Englands förhållande till Tyskland, ehuru G. förhandlade om utjämning af smärre koloniala konflikter mellan de båda stormakterna och kort före Världskrigets utbrott nått preliminära resultat i dessa förhandlingar. Under dagarna närmast före Världskrigets utbrott arbetade G. förgäfves för den österrikisk-serbiska konfliktens fredliga lösning genom medling (jfr Världskriget, sp. 141—143) och sökte i det längsta formellt bevara Englands handlingsfrihet i händelse af konfliktens vidgande till ett allmänt krig mellan kontinentens stormakter. Faktiskt tyckes han dock ha varit fullt besluten att i sådant fall bistå Frankrike, men det blef Tysklands kränkning af Belgiens neutralitet, som till sist blef afgörande för brittiska regeringens krigsbeslut 4 aug. (se Världskriget, sp. 145). Sin politik utvecklade G. ingående i ett berömdt underhusanförande 3 aug. Under kriget nedlade G. 1915 mycken resultatlös möda på att förmå Bulgarien och Grekland att (det förra mot kompensationer på Serbiens och Greklands bekostnad) inträda i kriget som de allierades bundsförvanter till det hårdt beträngda Serbiens hjälp. — G. höll sig efter sitt afskedstagande ett par år af hälsoskäl utanför politiken, men återvände 1919 till det offentliga lifvet som utomordentlig ambassadör i Washington (sept. 1919—jan. 1920). I tal och skrift har G. under de senaste åren uppträdt som ifrig anhängare af Nationernas förbund och stärkande af dess ställning inom den internationella politiken. G. är ifrig metare och har utgett *Flyfishing* (1899). 13—14. V. S—g.

Grez, G.-sur-Loing [gresyrlωã'], kommun med 535 inv. (1921) vid floden Loing i franska dep. Seine-et-Marne, arrondissemanget Fontainebleau, blef på 1880-talet en omtyckt studieplats för de unge svenske pariserkonstnärerna. Bofasta där under längre tider voro Carl Larsson, Nordström, finske skulptören Vallgren och Aug. Strindberg. Bland medlemmar af målarkolonien under kortare tider voro Birger, Pauli, Thegerström, Kreuger, Björck, Liljefors, Bergh, Julia Beck m. fl. Framför alla gjorde Larsson G. och naturen däromkring kända genom många målningar — flertalet i akvarell — med motiv därifrån (1882—88). Äfven amerikanska målare slogo sig ned där: Harrison, Chadwick, Bruce m. fl. Se Spada, ''Svenska pariserkonstnärer

i hvardagslag'' (1913), och G. Nordensvan, ''Carl Larsson'', I (1920). G—g N.

Greåker, tätt bebyggdt fabrikssamhälle på Glommens högra (nordvästliga) sida, mellan Fredrikstad och Sarpsborg, Tune härad, Östfold fylke (före 1919 Smaalenenes amt), Norge. 1,950 inv. (1920). K. G. G.

***Grierson,** G. A., är hedersdoktor vid flera universitet, bl. a. vid universitetet i Halle, vice-president i Royal asiatic society och erhöll 1905 af Institutet Volneyska priset. G. erhöll knightvärdighet 1912 (sir George G.). Af hans vetenskapliga arbeten må ytterligare nämnas *An introduction to the Maithili language of North Behär* (1881—82; 2:a uppl. 1910), *The languages of India* (1904), *A manual of the Kashmiri language* (1—2; 1911), (tills. med L. D. Barnett) *Lallā Vākyāni or Wire Sayings of Lal Ded* (''Asiatic society monographs'', bd 17; 1920), *Ishkashmi, Zebaki and Yazghulami. An account of three Eranian dialects* (''Asiatic society, Prize publication fund'', bd 5). Af ''Linguistic survey of India'' ha tills dato ytterligare utkommit: vol. VIII (afd. 1 och 2), vol. IX (afd. 1, 2 och 4) samt vol. X och XI; *Index of language names* (1920). K. F. J.

***Griffenfeld,** Peder, synes i sin politiska uppfattning ha varit starkare påverkad af Grotius än af Hobbes. Sveriges nedtryckande torde ha hört till hans utrikespolitiska syftemål, och då Frankrike 1672 slöt förbund med Sverige, sökte G. upplösa denna förbindelse genom ett danskt närmande till Frankrikes motståndare, samtidigt med att han tills vidare sökte undgå krig med Sverige. Utbrottet af skånska kriget 1675 var ett personligt nederlag för honom, och hans politik fick småningom en allt tvetydigare prägel. Ett uppsnappadt bref mellan två danska gesanter gaf spanska sändebudet i Köpenhamn Fuenmayor tillfälle att för konung Kristian V afslöja G:s dubbelspel, och detta blef närmaste anledningen till hans fall. Jfr K. Fabricius, ''G.'' (1910). P. E—t.

Griffenfelds gaard [går]. Se Jarlsbergs gård.

Griffioer [-iåer], *antropol.* Se Människoraser, sp. 273.

Griffith [gri'fith], sir Samuel Walker, australisk jurist och politiker, f. 21 juni 1845 i Merthyr Tydvil, d. 9 aug. 1920 i Brisbane, emigrerade som yngling till Australien, studerade i Sydney och blef 1867 praktiserande advokat. Han blef 1872 led. af Queenslands legislatur, innehade där flera ministerposter och var premiärminister 1883—88 och 1890—93. G. var Queenslands öfverdomare 1893—1903, deltog i utarbetandet af Australiska statsförbundets nya författning och lyckades i denna åt högsta domstolen inrymma en stark och oberoende maktställning. Själf var han 1903—19 den förste innehafvaren af öfverdomarämbetet i det nya statsförbundet. V. S—g.

Griffith [gri'fith], Arthur, irländsk statsman, f. 1872 i Dublin, d. där 12 aug. 1922, var son till en sättare och valde själf först typografyrket, vistades 1898—99 i Syd-Afrika som grufarbetare och började efter hemkomsten till Irland utge en politisk veckotidning, ''United irishman'', hvilken sedermera på grund af indragning flera gånger bytt om namn (den hette efter hvartannat ''Sinn Fein'', ''Scissors and paste'', ''Irish nationality'' och ''Young Ireland''). Till en början tillhörde han det irländska nationalistpartiets vänsterflygel, men 1903 framlade han ett nytt taktikprogram, ''passivt motstånd'' efter mönstret af Deáks taktik i Ungern efter misslyckandet af 1848—49 års ungerska revolution. Genom skattevägran, bojkottning af engelska varor, vägran att erkänna domstolarna, skattestrejk och vägran att taga säte i brittiska parlamentet skulle man småningom skapa en ohållbar ställning för den dittillsvarande regimen och frampressa en uppgörelse, liknande den, som Deák vunnit mellan Österrike och Ungern. Sina artiklar om dessa idéer samlade G. i broschyren *The resurrection of Hungary: a parallel for Ireland* (1904), och han kallade den nya taktiken ''Sinn-Fein-politik'' (jfr Sinn Fein, äfven i Suppl.). En politisk organisation med dessa syften bildades af G. 1905, men led 1906 vid sitt första framträdande vid ett fyllnadsval nederlag och lyckades före Världskrigets utbrott ej slå igenom. G. stödde 1914 rörelsen för uppsättande af nationalistiska irländska frivilliga (*Irish volunteer force*) som motvikt mot de frivillige i Ulster och kritiserade Redmonds kampanj för rekrytering af irländska frivilliga till brittiska armén i Världskriget. ''Påskupproret'' i Dublin 1916 (se Irland. Historia. Suppl.) ogillade han, men blef i samband med detta häktad och hölls några månader i fängelse. Till Sinn Fein anslöto sig nu såväl revolutionära ytterlighetsmän som moderata, med Redmonds regeringsvänlighet missnöjda nationalister. G. accepterade de förres republikanska program och valdes 1918 vid den irländska republikens proklamerande till vice-president (president blef E. De Valera; se Valera, äfven i Suppl.). G. häktades årets s. å. och hölls fängslad i 10 månader, valdes under fängelsetiden till underhusledamot, men tog ej säte i parlamentet. Äfven 1921 satt han några månader i fängelse, frigafs på sommaren vid det då ingångna stilleståndet med regeringen och var vid förhandlingarna med denna den främste bland sinnfeinarnas delegerade. Efter afslutandet af uppgörelseförslaget (6 dec. s. å.) ledde G. den hårda kampen för dettas antagande i Dail Eireann och valdes jan. 1922 till dennas president efter De Valera. Formellt tillhörde han ej den nya provisoriska regeringen, men var faktiskt dess sammanhållande kraft. G:s kyliga och nyktra statsklokhet och ihärdiga viljekraft samverkade med och kompletterade entusiasmen och den geniala intuitionen hos Michael Collins (se d. o. Suppl.) vid deras gemensamma verk, den irländska fristatens grundläggning. Blott 10 dagar innan Collins stupade i striden mot ytterlighetsmännen, dukade G. under för öfveransträngning i arbetet med deras politiska bekämpande. V. S—g.

Griffith-Boscawen [gri'fith-bå'skoωen], A. Se

Boscawen. Suppl. Han nedlade mars 1923 posten som hälsovårdsminister.

Griffiths [gri'fiths], Robert, engelsk uppfinnare, f. 1805, d. 1883. Se Propeller, fig. 18—19.

V. Grignard.

***Grignard,** V., blef 1909 professor i organisk kemi vid universitetet i Lyon och s. å. led. af Vet. soc. i Uppsala. Han erhöll 1912 halfva Nobelpriset i kemi ''för det af honom uppfunna s. k. Grignardska reagenset''.

***Grigno** tillhör nu Italien.

Grihyasūtra. Se Indiens språk och litteratur, sp. 536.

Grijalva, flod i Mexico, upprinner i Guatemala samt bildar gräns mellan de mexikanska staterna Chiapas samt Veracruz och Tabasco; den utflyter i Mexikanska golfen vid Frontera, där den också benämnes Rio Tabasco. Omkr. 500 km. lång, segelbar 80 km. Se f. ö. Tabasco 1.

***Grill.** — 5. J. V. G:s i art. omnämnda donation, som växt till omkr. 81,000 kr., öfverlämnades 14 nov. 1914 af Vet. akad. till Nordiska museets zoologiska trädgård å Skansen.

6. Klas (Claes) Erik G., militär, entomolog, f. 18 febr. 1851 i Sala, d. 5 mars 1919 i Stockholm, blef officer vid fortifikationen 1873 och befordrades sedan inom kåren till öfverstelöjtnant (1907). 1909 blef han öfverste i armén och afgick s. å. ur aktiv tjänst. 1897—1907 var han fortifikationsbefälhafvare i Göteborg och ledde arbetena vid Älfsborgs fästnings byggnad. 1910—19 var han ordf. i Djurgårdskommissionen. G. var en skicklig och varmt intresserad entomolog, särskildt skalbaggskännare. Sina utomordentligt vackra och rikhaltiga samlingar af skandinaviska skalbaggar donerade han till Skogsbiologiska anstalten. Sedan 1903 var han led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg och sedan 1909 led. af Krigsvet. akad. Han utgaf bl. a. *Entomologisk latinsk-svensk ordbok* (1888) och *Catalogus coleopterorum Scandinaviæ, Daniæ, Fenniæ* (1896). 6. H. J—dt.

Grillby, municipalsamhälle i Villberga socken, Uppsala län, vid G. station på Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg, 10 km. ö. s. ö. från Enköping, omfattar 60 har land med 456 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 914,800 kr. och den för bevillning taxerade inkomsten 445,820 kr. (1922). Kommunalskatten utgick med 7,40 kr. och municipalskatten med 0,75 kr. per bevillningskrona 1923. E. A—t.

Grima'ldigrottorna. Se Mentonegrottorna. sp. 141.

Grima'ldirasen, *antropol.* Se Mentonegrottorna, sp. 141.

Grimberg, Karl (Carl) Gustaf, historiker, f. 22 sept. 1875 i Göteborg, blef 1893 student vid Göteborgs högskola och 1903 filos. doktor där på afhandlingen *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808.* G. var 1904—08 lärare vid Lundsbergs skóla och 1906—09 docent i historia vid Göteborgs högskola samt 1907—08 lektor vid Uppsala högre allm. läroverk, hvilken tjänst G. lämnade för att 1908—18 vara chef för den litterära afdelningen hos A.-b. P. A. Norstedt & söner. — G. har författat uppsatser i tidskrifter, t. ex. ''Historisk tidskrift'' (1903, 1905) och ''Arkiv för nordisk filologi'' (1905). Såsom läroboksförfattare har G. vunnit ett ansedt namn främst genom *Sveriges historia för realskolan, 1—5* (1905—09; 5:e uppl. 1922), *Sveriges historia för folkskolan* (1909; 7:e uppl. 1922) och *Ur källorna till Sveriges historia* 1—2 (1911—12; utg. tills. med E. Hildebrand). *Svenska folkets underbara öden,* I—VIII (1913—22), som numera förts fram till 1850, har genom G:s berättargåfvor blifvit en folkbok; arbetet har vunnit en för svenska förhållanden utomordentligt stor spridning och blifvit en verklig ersättning för Fryxells ''Berättelser''. Genom G:s arbete ha många af den moderna forskningens resultat i svensk historieskrifning blifvit allmänt tillgängliga. För sina skildringar använder G. med stor skicklighet belysande utdrag ur bref och annat källmaterial, som städse meddelas i direkt form. G. egnar betydande utrymme åt kulturhistorien och i de senare banden alltmer åt litteraturhistorien. G. har dessutom utgett bl. a. *Svenska krigarbragder* (tills. med H. Uddgren, 1914) och *Kung Karl den unge hjälte* (1918). 1922 tilldelade Sv. akad. honom Karl Johanspriset. E. N—nn.

***Grimelund.** — 2. J. M. G. dog 25 okt. 1917 i Garche, Frankrike.

***Grimeton.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 956 inv. (1923). — Inom socknen anlägges, för en beräknad kostnad af ung. 4,6 mill. kr., en sändarstation för trådlös telegrafering (mottagarstation förlägges till närheten af Kungsbacka), försedd med Alexandersonska radiosystemet.

Gri'mmenstein [-stajn], by i Nedre Österrike, omkr. 30 km. s. v. om Wiener-Neustadt med ett högt öfver byn, 700 m. ö. h. beläget sanatorium för lungsjuka. Där öppnades 23 jan. 1921 en af Svenska Röda korset och Föreningen Rädda barnen inrättad afdelning för bekämpandet af knöltuberkulosen bland barn. I denna afdelning ha 835 barn åtnjutit vård, af hvilka 450 fullständigt tillfrisknat. Från 1 dec. 1922 är afdelningen stängd, men underhandlingar mellan Svenska och Österrikiska Röda korsen pågå om, att det senare skall öfvertaga den. H. J—dt.

***Grimsby,** Great, som 1921 hade 82,329 inv., är Englands och en af världens förnämsta centralplatser för fiske, framför allt af sill. Staden har mer än 800 ångtrålare. Till hamnen infördes 1919 omkr. 150,000 ton fisk, värda 7 mill. pd st.

Svenskt vicekonsulat. Reguljär ångbåtsförbindelse med Sverige. O. Sjn.

Grimskaftsknut. Se Knut, sp. 415 (med fig.).

Grimskallen, Norra och Södra, två fyrar på fastlandet ö. om Oskarshamn, den förra en blixtfyr på 57° 16′ 32″ n. br. och 16° 28′ 48″ ö. lgd fr. Gr., 21,3 m. öfver medelvatten, uppförd 1902 och ändrad 1921; den senare klippfyr på 57° 16′ 22″ n. br. och 16° 29′ ö. lgd fr. Gr., 10,8 m. öfver medelvatten, uppförd 1888 och ändrad 1921. Agaljus. E. A—t.

***Grimskär,** sp. 317 rad 3 uppifrån *står* rödt, *bör vara* grönt.

***Grimslöf.** — 2. Jfr Folkhögskolor. Suppl.

***Grimstad,** urspr. Grömstad, hade 2,411 inv. 1920. H. Ibsen tillbragte en del af sin ungdomstid i G. som apotekselev, och det hus, där han bodde, är bevaradt som ”Ibsenhus”. Till G. hänför sig den kända dikten ”Terje Vigen”. G. har nu järnväg till Arendal och Telemarken (Tveitsund) samt liflig ångbåtsförbindelse med Kristiania och kringliggande kuststäder. K. G. G.

***Grimsten.** 1. Häradet ingår nu i Hallsbergs fögderi. 7,248 inv. (1923). Bodarne heter officiellt Ramundeboda.

Grindafjärden, fjärd i Stockholms skärgård, utanför Lindalssundet, mellan Saxar- och Kanholmsfjärdarna. O. Sjn.

Grindheim, härad och socken i Bjellands pastorat, n. om Mandal, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 130,46 kvkm. 823 inv. (1920). Skogsbruk och jordbruk. K. G. G.

Grinevitj, P. F., pseudonym för Jakubovitj, P. F. (se denne).

Gringo [gri'ngå], i Mexico och Syd-Amerika i infödingarnas samtalsspråk vanlig benämning (med bibetydelse af utbördning) på resande eller kolonister af nordamerikansk eller europeisk, särskildt då engelsk, härkomst. Uttryckets härledning är osäker.

Grip, härad och socken i Kristiansunds pastorat, n. om Kristiansund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. Häradet, som utgöres af några små kala öar i Griphafvet, är Norges minsta landskommun. 0,48 kvkm. 242 inv. (1920). Fiske. Kustfyr af 1:a ordningen. K. G. G.

***Grip.** De släkter, som vanligen efter vapenbilden pläga betecknas med namnen Grip eller Griphufvud, anges i art. Algotssönerna och Bo Jonsson (se d. o.). Någon inbördes härstamning dem emellan har ej kunnat ådagaläggas och är icke sannolik. Algotssönernas ätt utdog på manslinjen på 1300-talet, men många ättlingar på kvinnosidan lefva ännu i flera adliga och borgerliga släkter. Så t. ex. härstammar släkten Roos af Hjelmsäter från Cecilia Röreksdotter (griphufvud), g. m. västgötalagmannen Knut Magnusson (lejon); deras dotter Birgitta var gift med norska riksrådet Jon Hafthoressön. Bo Jonssons eller hans förste med säkerhet kände stamfaders, Tomas Jonssons, ätt utdog på manssidan med Bo Knutsson, konung Kristofers kammarmästare, som var fånge hos Erik af Pommern på Gotland 1442 och dog kort därefter. N. H.

***Grip,** J. A. W., dog i mars 1922 i La Tour-de-Peilz, schweiziska kantonen Vaud.

Grip, Elias, språkman, lärare, f. 20 april 1873 i Stockholms-Näs, Upplands län, blef filos. doktor i Uppsala 1901, adjunkt i Stockholm 1907 och lektor i svenska och tyska vid läroverket i Norrköping 1909. G. har utvecklat ett mycket rikt författarskap på dialektologiens (*Skuttungemålets ljudlära*, 1901, m. m.) och de svenska folkminnenas områden (*Svenskt allmogeliv*, 1917, m. m.) samt offentliggjort flera goda sagosamlingar (*Folksagor och legender om Jesu liv*, 1915, *Balkansagor*, 1918, *Det var en gång*, 1919, m. m.) och populära lefnadsteckningar. R—n B.

Gripa öfver. Se Gång 2, sp. 812.

***Gripenberg.** 1. H. H. G. föddes på kaptensbostället Unto i Karhiniemi by. — 4. O. F. G. dog 7 jan. 1916 i Petersburg. — 7. Alexandra G. dog 24 dec. 1913 i Helsingfors. — 8. Bertel J. S. G. har ytterligare utgett *Svarta sonetter* (1908), *Drivsnö* (1909), novellen *Vid mörkrets portar* (s. å.), äfventyret *Det brinnande landet* (1910), *Aftnar i Tavastland* (1911; 2:a uppl. 1913), *Skuggspel* (1912; 2:a uppl. 1914), *Spillror* (1917), *En dröm om folkviljan* (1918), *Under fanan* (s. å.), *Dikter i urval* (1919) och *Kärleksdikter* (1921). G:s *Samlade dikter* utgåfvos 1918 i 9 bd. G. deltog i frihetskriget 1918 och är sedan dess reservkornett vid Nylands dragonregemente. Han har tagit liflig del i skyddskårsrörelsen och är lokalchef i sin hemtrakts skyddskår. Se R. Nordenstreng, ”B. G. och hans skaldskap” (1921).

9. Klas (Clas) Alexis Konstantin G., kusin till G. 4, ämbetsman, diplomat, f. 17 jan. 1852 i Fredrikshamn, blef student 1869 och auskultant i Åbo hofrätt 1876. Han studerade 1879—80 i École libre des sciences politiques i Paris, trädde 1884 i tjänst vid Finska statssekretariatet i Petersburg samt blef förste expeditionssekreterare 1889. På grund af ett påstådt öfversättningsfel i en lagtext, för hvilket han bar ansvar, förflyttades han 1891 från statssekretariatet till öfverdirektörsplatsen vid Fångvårdsstyrelsen. 1901 nödgades han i följd af den Bobrikovska regimen taga afsked och var sedan ordf. i Helsingfors stads drätselkammare. Vid 1905 års landtdag utsågs han till vicelandtmarskalk och erhöll 1906 åter sitt öfverdirektörsämbete. 1911 tog han ånyo afsked. Under Världskriget var G. ifrigt verksam för landets frihetssträfvanden. Efter Finlands självständighetsförklaring utnämndes han i jan. 1918 till chargé d'affaires och därpå till envoyé i Stockholm. Under svåra förhållanden — han var en tid utan förbindelse med sin regering — sökte han göra sitt bästa för att anknyta vänskapliga förbindelser med Sverige. Han lyckades icke af den svenska liberal-socialistiska regeringen utverka hjälp åt Finland i dess frihetskamp, icke ens tillstånd att transitera vapen eller ammunition för den illa utrustade ”hvita” armén. Under Ålandsaffären febr. 1918 undanhöllos honom viktiga meddelanden från hög-

kvarteret i Österbotten, hvarigenom han drefs till att förorda den för de hvita trupperna nesliga öfverenskommelsen i Mariehamn (se Ålandsexpeditionen). Innan slitningarna mellan Sverige och Finland i Ålandsfrågan nått sin höjdpunkt, återkallades G. i sept. 1919 af den nya regering, som kommit till makten efter Mannerheims afgång. — G:s son Georg Achates G., f. 18 maj 1890, var 1921—23 finländsk chargé d'affaires i Haag, Bruxelles och Luxemburg och är nu (1923) chargé d'affaires i Madrid. 8. R—n B. 9. T. C.

***Gripenstedt.** Bysta fideikommiss med Brefvens bruk innehas sedan 1918 af vice häradshöfdingen frih. Carl (Karl) Gustaf G. (f. 23 juni 1853), broder till G. 2.

1. J. A. G. Å sp. 328, r. 16 nedifr. *står* 136 mill. rdr *bör vara* 136 mil.

2. J. T. G. dog 29 juli 1918 i Stockholm.

Griphufvud. Se Grip. Suppl.

Gripsholmsfjärden. Se Mälaren, sp. 238.

Gripsnäs (''Villa Martin''), på kronomark, Gripsholms egor, beläget slottsliknande corps-de-logis i Kärnbo socken, Södermanlands län, uppfördt 1897 af Agi Lindegren för generaldirektör Hugo Martin, tillhör sedan 1919 presidenten Berndt Hasselrot. Tax.-v. är 200,000 kr. (1922). O. Sjn.

***Grisbådarna.** Det vid fiskegrundet G. sedan 1900 utlagda fyrskeppet, s. v. om grundet, på 58° 52′ 55″ n. br. och 10° 49′ 35″ ö. lgd fr. Gr., har 9,5 m. öfver medelvatten blänkfyr med spegel, 1,300 hlj. styrka och 11 bågminuters lysvidd. Dessutom finns mistsiren för ånga. — Skiljedomstolen i tvistefrågan om G. utgjordes af en nederländsk ordf. (J. A. Loeff) samt 1 svensk och 1 norsk ledamot (Hj. Hammarskjöld och F. V. N. Beichmann). Svenska statens ombud (''agent'') var assessor K. O. Montan; den kartografiska utredningen hade ledts af E. W. Dahlgren. Skiljedomstolens utslag afkunnades i Haag 23 okt. 1909. Däri framhölls först, att gränslinjen ej kunde anses vara helt bestämd genom gränstraktaten af 1661 med därtill hörande karta. Domstolen ansåg emellertid, att en delning af sjöterritoriet automatiskt kommit till stånd år 1658 ''med hänsyn till den hufvudsakliga sträckningen af det landterritorium, hvartill sjöterritoriet utgjorde en adpertinens'', och verkställde därför uppdelningen (återfinnandet af 1658 års automatiska delningslinje) genom att ''draga en linje vinkelrätt mot kustens hufvudsakliga sträckning, under iakttagande i hvarje fall af angelägenheten att angifva gränsen på ett klart och otvetydigt sätt och att, såvidt möjligt, underlätta dess igenkännande af dem, hvilkas intressen däraf äro beroende''. Gränslinjen, dragen i riktningen väst 19 grader syd från midtpunkten af sammanbindningslinjen mellan det nordligaste af skären Stora Drammen på svenska sidan och öfvervattensstenen Hejeknub å norska sidan, infaller midt emellan Grisbådarna och södra Sköttegrundet och fortgår sedan till öppet haf. G. tillföll sålunda Sverige, Sköttegrunden, den minst viktiga delen af det omtvistade området, Norge, hvarvid domstolen som stödjande faktiska förhållanden åberopade det svenska hummerfisket vid G., Sveriges sjömätningar, utläggande af fyrskepp och anbringande af sjömärken där samt den omständigheten, att norska fiskare nästan ständigt och på ett jämförelsevis vida mera verksamt sätt än vid G. deltagit i hummerfisket vid Sköttegrunden. V. S—g.

Grisslan, fiskeläge med kapell å Vågön med Grisslaön i Själevads socken, Ångermanland. O. Sjn.

Grizzly [gri'śli], eng., griselbjörnen. Se Björn, sp. 573.

Grobben [grå'b-], Karl Anton Mathias, tysk-österrikisk zoolog, f. 27 aug. 1854 i Brünn, professor i zoologi vid universitetet i Wien 1893, har utgett många arbeten rörande ryggradslösa djurs, särskildt blötdjurs och kräftdjurs, morfologi. Stor spridning har hans bearbetning af Claus' *Lehrbuch der zoologie* (1910) vunnit. Han är led. af Vet. soc. i Uppsala. L—e.

***Groddblad,** *biol.* Se ock Cell, sp. 1386.

Groddbrand, *bot.* Se Beta 4. Suppl., sp. 599.

***Grodek** tillhör numera Polen. 10,475 inv. (1921). Staden intogs under Världskriget 12 sept. 1914 af ryssarna, men återeröfrades efter förbittrade gatustrider 16—18 juni 1915 af österrikarna. Den var då till stor del förstörd. Jfr Världskriget, sp. 176 och 189. H. J—dt.

***Grodno.** 1. Det förut ryska guvernementet G. tillhör nu Polen, den norra delen genom annektering från Litauen. — 2. Staden, som är i polsk ego, ligger inom den del af guvernementet, hvarpå Litauen gör anspråk. 34,916 inv. (1921). G. är på grund af sitt läge vid Njemen af stor strategisk betydelse, hvarför det ock sedan 1885 varit befäst. Befästningarna utvidgades och förstärktes 1895—1909, under hvilken tid 7 permanenta fort, hvaraf 3 på flodens högra strand n. och v. om staden och 4 på dennas vänstra strand s. v. och s. om denna, anlades. Däremot uppfördes hvarken då eller senare någon enceinte, och fästningens östfront förblef öppen. Under Världskrigets första månader anlades starka fältbefästningar i förterrängen särskildt framför sydvästfronten. Under kriget tjänade G. till stödjepunkt för Njemenlinjens vänstra flygel. Fästningen hölls besatt af 10:e ryska arméns trupper. 31 aug. 1915 nådde de mot Vilna framryckande tyska 12:e och 8:e arméernas spetsar linjen Kuznica—Nowy Dwor 17 km. framför G:s södra och västra fronter. Samtidigt afskar 10:e tyska arméns kavalleri järnvägsförbindelsen med Vilna (mot n. ö.). Inför den hotande omfattningen började ryssarna utrymma G. Arméchefen, general Radkevitj, kunde dock icke besluta sig att uppge G., utan höll fortfarande fästningen besatt med starka krafter. Efter en våldsam under 1 sept. börjad beskjutning stormade 8:e tyska arméns (v. Scholtz) trupper den 2 ett af de på sydvästra fronten belägna forten jämte ett starkt mellanverk. Ryssarna uppgåfvo nu de öfriga, s. om floden belägna forten, som delvis sprängdes, och gingo tillbaka öfver Njemen, hvarefter de sprängde broarna öfver floden och satte sig fast i stadsdelen på dennas högra strand. Tyskarna följde efter, men lyckades först efter förbittrade gatustrider göra sig till herrar öfver staden och stormade sedan de kvarvarande forten (4 sept.). 2,700 fångar och 6 tunga kanoner blefvo segrarens byte. Jfr Världskriget, sp. 192. H. J—dt.

Groeber, Adolf. Se Gröber, A. Suppl.

Groener [grön-], Wilhelm, tysk militär och politiker, f. 22 nov. 1867 i Ludwigsburg (Württemberg), blef 1886 officer vid inf.-reg. Alt-Württemberg samt befordrades därefter hufvudsak-

ligen inom infanteriet och generalstaben. Vid krigsutbrottet 1914 var han chef för fältjärnvägsväsendet och handhade som sådan järnvägstransporterna under mobiliseringen, den strategiska uppmarschen och operationerna under krigets första skede. S. å. blef han öfverste vid generalstaben. Såsom ett erkännande af hans stora förtjänster vid utöfvandet af nämnda maktpåliggande befattning befordrades han redan i juni 1915 till generalmajor. 1916 blef han chef för det nyskapade ''kriegsernährungsamt'' och 1917 först chef för 33:e inf.-divisionen och sedan som generallöjtnant, chef för 25:e reservkåren (på västfronten). I febr. 1918 förflyttades han som chef för 1:a armékåren till Ukraina, och i mars s. å. blef han generalstabschef vid armégruppen Eichhorn. I slutet af okt. s. å. efterträdde han general Ludendorff som förste generalkvartermästare i högsta krigsledningen och ledde som sådan tyska härens återtransport från Frankrike. Han behöll sitt ämbete äfven efter revolutionen. Efter att en kort tid ha varit kommendant i Kolberg afgick han ur tjänst i dec. 1919. Under åren 1920—23 var han kommunikationsminister. — G:s förhållande under förhandlingarna i stora högkvarteret i Spa 9 nov. 1918 rörande kejsar Vilhelms abdikation har blifvit föremål för skarpt klander, särskildt från ''den gamla fältarméns'' officerare jämte kronprins Vilhelm (i hans ''Minnen''), men en på G:s begäran tillsatt hedersdomstol (af 10 högre officerare) har förklarat anklagelserna oberättigade och att G. under de svåraste förhållanden handlat ''efter bästa förstånd och samvete''. Hans handlingssätt belyses närmare i det af honom utgifna arbetet *Der weltkrieg und seine probleme* (1920). H. J—dt.

Grofplåt, *metall.* Se Tunnplåt.

***Grogg** är i Tyskland namnet på en dryck, beredd af konjak, rom, arrak eller gin med socker och varmt vatten (jfr Toddy). Namnet ''grog'' på en dylik varm dryck lär fordom ha brukats äfven i England, särskildt bland droskkuskar.

Groggy [grå'gi], eng. (eg. drucken, af *grog*, grogg), *idrottst.*, vimmelkantig och vacklande efter att ha träffats af hårdt slag i boxning.

***Groller,** B., dog 22 mars 1916 i Wien.

Gron., vid växtnamn förkortning för J. F. Gronovius (se d. o. 3).

***Grong** är äfven namn på härad och socken i G. pastorat, ö. om Namsos, Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), Norge. G. blef afsöndradt till eget härad fr. o. m. 1 juli 1923. Uppgift om areal och folkmängd saknas. Det forna G. härad, som motsvarade G. pastorat och från 1 juli 1923 är deladt i 4 härad, omfattade 4,071,29 kvkm. med 2,764 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. Vid insjön Limingen i Namsskogan ligga G. grufvor, stora kopparfyndigheter, nära svenska gränsen. K. G. G.

***Groningen.** Provinsen hade 1919 363,077 inv., staden 89,030 inv.

Groningenrasen [chrå'-]. Se Holländska nötboskapsrasen.

***Groos,** Karl, är sedan 1911 professor i Tübingen.

Groot [gråt], Jan Jakob Maria de, holländsk sinolog, f. 18 febr. 1854 i Schiedam, d. 24 sept. 1921 i Grosslichterfelde, reste i Kina, var en tid tolk i nederländska Indien och vardt sedan professor i Leiden, men öfverflyttade 1911 till den nyinrättade professuren i kinesiska vid universitetet i Berlin. Af hans många betydelsefulla arbeten må nämnas *Le code de Mahâyanâ en Chine* (1893), *Sectarianism and religious persecution in China* (2 bd, 1903—04), *Die religionen der chinesen* (1906), *Universismus* (1918; på eng. 1912) och, framför allt, det stora *The religious system of China* (6 bd, 1892—1910). R—n B.

Groote schuur [gråte ſyr], Cecil Rhodes' gods utanför Kapstaden, är sedan 1910 residens för Sydafrikanska unionens premiärminister. Där restes 1912 ett ståtligt minnesmärke öfver Rhodes (ett granittempel i dorisk stil med Rhodes' byst) och framför trappan upp till templet G. F. Watts' ryttarstaty ''Den fysiska energien''. På Groote schuurs område har 1918 tomt upplåtits för Kapstadens universitets nya byggnader, till hvilka 500,000 pd st. donerats af Rhodes' affärsvänner sir J. Wernher och A. Beit. V. S—g.

Grorud, fabrik och arbetarsamhälle nära Kristiania, på östra sidan därom, Aker härad, Norge. 2,364 inv. (1920). K. G. G.

Grosch, Henrik August, norsk museiman, f. 1848 i Kristiania, blef juris kandidat 1871 och anställdes vid Justitiedepartementet 1873, men blef 1886 tjänstfri för att ostörd kunna egna sig åt Kristiania konstindustrimuseum. Han hade inlagt stor förtjänst vid upprättandet af detta museum 1876 och var från början och intill 1919 dess konservator och direktör. Under hans ledning blef det ett af de mest betydande museerna i sin art i Norden. G. har haft stort inflytande på norsk konstflit. Han har utgett planschverken *Gamle norske tæpper* (1889), *Gamle norske billedtæpper* (1901), *Gammel norsk vævkunst* (1913 o. f.) m. m. G—g N.

Gros du Raz [grå dy ra'], fyrtorn. Se Hague.

***Grosnaja** tillhör den i Sovjet-Ryssland ingående autonoma Gorskajarepubliken.

***Gross,** Charles, dog 3 dec. 1909.

Gross [grås], Hans, österrikisk straffrättslärare, f. 1847 i Graz, d. där 1915, professor i Czernowitz 1894, Prag 1902 och Graz 1905. G. gjorde sig till målsman för en sträfvan att till en enhetlig forskningsgren, af honom benämnd kriminalistik, sammanföra arbetet för sammanställandet och undersökandet af det forskningsmaterial, som är af betydelse för brottens uppspårande och fastställande. Hans främsta verk är *Handbuch für untersuchungsrichter* (2 dlr, 1893; 6:e uppl. 1914; öfv. till många språk, bl. a. i förkortad form till da. 1899 af V. Ingerslev). Därjämte utgaf han bl. a. *Kriminalpsychologie* (1898; 2:a uppl. 1907), *Encyklopädie der kriminalistik* (1900), *Kriminalistische stellung und tätigkeit des arztes* (1908) och *Gesammelte kriminalistische aufsätze* (2 bd, 1902 och 1908). G. inrättade 1894 i Graz det första vetenskapliga kriminalistiska museet och utgaf sedan 1899 ''Archiv für kriminalanthropologie und kriminalistik'' (efter hans död har det fortsatt under titeln ''Hans Gross' archiv für kriminologie''). N. S—g.

Gross-Berlin [gràs-], ty., Storberlin. Se Berlin. Suppl.

Grosser Priel [gråser pril], bergstopp. Se Totes gebirge.

Grossgartach [gråss-], by nära Heilbronn, i Neckardalen, i hvars närhet tyske arkeologen Schliz upptäckt en större boplats från yngre stenåldern med en mängd (omkr. 90) hustomtningar, som tillsammans bildat en hel by. Hustomtningarna anträffades nedsänkta i marken. Väggarna hade bildats af dubbla risflätningar med lera emellan. I husen anträffades en mängd lerkärlsskärfvor samt redskap af sten, ben och horn. Jfr Schliz, ”Das steinzeitliche dorf G.” etc. (1901). T. J. A.

Grossgrundet, ö. Se Holmön 1. Suppl.

Gross-Laŭ'fenburg [gråss-]. Se Laufenburg.

***Grosslichterfelde** kallas nu Berlin-Lichterfelde och ingår i ”Storberlin” (se Berlin. Suppl.).

Grossulária hirsúta. Se Krusbär, sp. 87.

***Grosswardein** tillhör nu Rumänien.

***Grot.** 1. J. K. G:s självbiografiska anteckningar utgåfvos 1895 i Petersburg af hans änka Natalia. W. Groundstroem har i öfv. utgett ”Utdrag af J. G:s brefväxling med D. Pletnjov ang. finska förhållanden vid medlet af 1800-talet” (2 bd, 1912, 1915 i ”Skr. utg. af Sv. litt. sällsk. i Finland”, CVI, CXIX).

***Grotenfelt**, adlig ätt. Se Karl Erik och Kustavi Grotenfelt, ”Ätten G.” (1919). — 3. K. G. J. G. dog 5 maj 1922 i Helsingfors. — 4. B. J. G. var 1908—10 led. af Lagberedningen, verkade sedan som advokat i Helsingfors, tills han under de ändrade politiska förhållandena utnämndes till senator i Senatens justitiedepartement 1917 och justitieråd 1918. Sedan 1920 är han president i Högsta domstolen. G. har utgett *Kommentar till strafflagen* (1910—13) och *Kommentar till konkursstadgan* (1918).

5. Kustavi G. var 1906—13 medlem af ung-finska partiets styrelse. Han bevistade som led. af ridderskapet och adeln landtdagarna från 1880 till 1900 och 1905—06 samt som led. af prästeståndet landtdagen 1904—05 samt var 1908—09 led. af enkammarlandtdagen. I kampen mot det ryska förtrycket deltog G. äfven som medlem af den s. k. ”kagalen” (se Kahal). Han tillhör nu finska samlingspartiet. Af G:s senare skrifter märkas *Über die alten kvänen und Kvänland* (i ”Annales Academiæ scientiarum fennicæ”, B. I, 1909), *Suomen perustuslakikomitea v. 1865 ynnä sitä koskevia asiakirjoja* (1912; ”Den finska grundlagskomitén af år 1865 jämte densamma rörande handlingar”, s. å.). 3 o. 4. T. C. 5. V. S—g.

***Grotesk**, äfven *boktr.*, en stilsort. Se prof på denna i art. Stil, sp. 1381.

***Groth**, P., är adlad (ritter von G.).

Grotius society [gråŭ'ſjəs səsäi'iti], ett sällskap i England för studium af folkrättsliga problem, härrörande från Världskriget. Det stiftades 1915 med lord Reay som president. Dess ordinarie medlemmar skola vara brittiska undersåtar, men utländska folkrättslärde kunna bli korresponderande och hedersledamöter.

***Grotta.** I H. Munthes i naturskyddssyfte gjorda utredning om ”Strandgrottor och närstående geologiska fenomen i Sverige” (1921) behandlas mycket utförligt Sveriges grottor, hvilka indelas i *strandgrottor* och *strandnischer* å ena sidan samt *klyftor* och *klyftgrottor* på den andra. Grottorna bildas lättast i strandlinjen, till mycket stor del genom vattnets eroderande verkan, och särskildt i kalksten, som lätt angripes såväl mekaniskt som kemiskt. Det förvånar därför ingalunda, att Gotland är den på grottor rikaste delen af Sverige. I allmänhet äro där såväl strandgrottorna som de mindre väl utbildade strandnischerna bundna vid vissa nivåer, där den forna strandlinjen uppehållit sig någon längre tid. Gotland har öfver 100 strandgrottor, af hvilka omkr. 20 äro utsvarfvade af ishafvet, omkr. 60 af Ancylussjön och omkr. 30 af Litorinahafvet. I det öfriga Sverige äro strandgrottorna för det mesta utmodellerade i urberg (t. ex. Kullen, Hofs hallar, Omberg m. fl. st.), men äfven i kalksten finnas sådana, t. ex. på Kinnekulle, där de ligga på hög nivå öfver den nuv. hafsytan. Klyftor och klyftgrottor finnas spridda öfver hela landet på olika nivåer öfver hafsytan. — De i Sverige förekommande grottorna äro så många, att skydd åt dem hvar för sig som isolerade naturminnesmärken är otänkbart; skydd kan åvägabringas endast genom en lag om generellt skydd för dylika naturminnesmärken. K. A. G.

Grotta del cane. Se Hundgrottan.

***Grotthuss**, J. E. von, dog 30 aug. 1920 i Berlin-Lichterfelde.

***Grottmålningar**, liknande de förut i Syd-Frankrike funna, af betydande omfång upptäcktes 1923 i Cabrerets nära Cahors (dep. Lot) vid floden Lot.

***Grousset**, P., dog 10 april 1909 i Paris.

Grove, Gerhard Leslie, dansk historiker, f. 7 maj 1855, d. 15 febr. 1911, juris kandidat 1882, assistent s. å. och sekreterare 1892 i Rigsarkivet, utgaf bl. a. ”Rasmus Æreboes selvbiografi” (1889), ”Admiral Just Juels optegnelser fra hans reise i Rusland under Peter den Store” (1893) och ”Admiralerne Obdams og Ruyters dagbog fra deres togter 1658—60” (1907) samt redigerade ”Personalhistorisk tidsskrift” 1895—97 och 1900—10.

Groves flak, undervattensbank i Kattegatt, mellan Læsö och Varberg, begränsadt i v. af Koppargrundets fyr, i ö. af grundet Fladen; dess minsta djup är 17 m.

***Grubb**, Nils Nilsson. Hans självbiografi utgafs 1917 af H. Schück.

***Grube**, Max, var 1891—1905 öfverregissör vid Schauspielhaus i Berlin, 1909—13 intendent vid hofteatern i Meiningen och 1913—18 konstnärlig ledare vid Deutsches schauspielhaus i Hamburg. Han har skrifvit bl. a. *Jugenderinnerungen eines glückskindes* (1917) och *Am hofe der kunst* (1918).

***Grube**, W., dog 1 juli 1908.

***Gruber**, Max, är adlad (von G.).

Gruber-Vidals reaktion (framställd af M. v. Gruber och G. F. I. Widal, se dessa), sammanbakning af bakterier under inverkan af homologt immunserum; reaktionen är af betydelse särskildt i och för den kliniska nervfeberdiagnosen. Se Serumdiagnostik. G. Wrgn.

***Grubeschow** tillhör nu Polen.

Grucken, Öfre och Nedre, tills. omkr. 7 kvkm. stora sjöar 501 och 494 m. ö. h., på gränsen mellan Ovikens socken i Jämtland och Storsjö i Härjedalen, genomflutna af Ljungan. O. Sjn.

Grudekoks, *kem. tekn.* Se Brunkolstjära. Suppl., sp. 864.

***Grue** är äfven härad i Hedmark fylke (före 1919 Hedemarkens amt), Norge. 838,71 kvkm. 6,455 inv. (1920). Skogsbruk och jordbruk. K. G. G.

***Grufbrytning.** Om brytning af saltlager se Stassfurtsalter, sp. 1027, och Sänkverk.

Grufdrängshjälpen, prestation, som det ålegat de 12 till Salbergs län i Västmanland hörande socknarna att — i st. f. den dem förut åliggande skyldigheten att tillhandahålla de för Sala silfververks bedrifvande erforderliga arbetarna, de s. k. grufdrängarna — utgöra till silfververket. Efter att ha varit en personlig afgift bestämdes, jämlikt en mellan bergslaget och allmogen ingången, af K. M:t 1803 fastställd förening, denna utlaga att under närmare angifna villkor utgå med visst belopp i penningar för hvarje hemman. Enligt k. br. af 1860 löstes grufdrängshjälpen med penningar efter medelmarkegångspris och har, sedan uppgörelse träffats med bergslaget om upplösning af det förut bestående rättsförhållandet mellan kronan och bergslaget, från 1888 indragits till kronan, omsatts i penningar enligt grunderna i 1869 års förordning ang. förändring i grundräntor och kronotionde samt till beloppet nedsatts med 30 proc. Den är numera i enlighet med lag 2 dec. 1892 i likhet med öfriga grundskatter m. m. afskrifven. C. v. O.

***Grufgas.** Gaskällor (se d. o.) utgöras ofta, t. ex. vid Baku (se d. o., sp. 740), till väsentlig del af grufgas. Om bildning af grufgas vid cellulosajäsning se Jäsning, sp. 473. K. A. V—g.

Grufgården—Fors järnväg (G. F. J.), normalspårig (1,435 m.), 16,7 km. lång, inom Kopparbergs län belägen järnväg, som eges och trafikeras af Grufgården—Fors järnvägs-a.-b., Dala-Finnhyttan. Järnvägens äldsta del, Garpenberg—Fors, med koncession 29 april 1904, beviljad åt enskilda personer och öfverlåten 8 juni å Garpenberg—Fors järnvägs-a.-b., öppnades för godstrafik 9 febr. och för persontrafik 1 aug. 1905 och ansluter till statsbanan Stockholm—Ånge vid Fors' station, belägen mellan Krylbo och Morshyttan. Å den senare tillkomna delen af järnvägen, Garpenberg—Grufgården, beviljades koncession 10 aug. 1907, och denna bansträcka öppnades för godstrafik 18 maj och för persontrafik 28 okt. 1908. Sträckan går från Garpenbergs station i hufvudsakligen nordlig riktning utmed Grufsjöns östra strand till Finnhyttan vid nämnda sjös norra ända, hvarifrån ett bispår dragits i nästan sydlig riktning till Grufgården vid sjöns västra strand. Vid 1920 års slut utgjorde den bokförda byggnads- och förrådskostnaden 674,099 kr., hvaraf för banan med husbyggnader 445,000 kr. och för rullande materiel 225,000 kr. Aktiekapitalet uppgick vid samma tidpunkt till 300,000 kr. F. P.

***Grufkarta.** Swarts karta öfver Falu grufva af 1629 är den äldsta kända grufkarta i världen, som grundar sig på geometrisk projektion, och samtidigt den äldsta grufkartan i Sverige.

Grufkassor. Se Malmöreskassor.

Gruflafve, *bergsv.*, den byggnad i dagen vid en grufvas uppfordringsschakt, hvilken uppbär linskifvorna för de ned i schaktet gående uppfordringslinorna och i hvilken alltefter uppfordringens anordning de lastade uppfordringskärlen (tunnor, hundar o. d.) tömmas eller skiljas från öfriga uppfordringsanordningar för att fraktas till skrädhus eller annan plats för att tömmas. Lafvarna gjordes förr uteslutande af trä (se t. ex. fig. till art. Dannemora grufvor), men uppföras numera äfven af järn (se fig. 2 till art. Grängesberg) eller betong. K. S—ll.

***Gruflagstiftning.** Ett nytt steg till ökande af statens inflytande på grufhandteringen togs 1910, då genom ändring af grufstadgans 3:e § inmutning förbjöds på sådan kronojord, som genom beslut af konung och riksdag förklarats skola utgöra statsgruffält. S. å. fastställdes gränserna för 8 statsgruffält, nämligen Kiruna, Ekströmsbergs, Svappavaara, Toppi, Nakerivaara, Gällivare, Salmivaara och Routevare statsgruffält, alla i Norrbottens län. 1918 tillkom Liikavaara statsgruffält i Norrbottens län och 1921 Remdalens och Stekenjokks statsgruffält i Vilhelmina socken, Västerbottens län.

Under början af 1900-talet hade utländska intressen förvärfvat svenska grufvor i ganska stor omfattning, och för att möjliggöra bl. a. reglerandet däraf från statsmakternas sida utfärdades 30 maj 1916 lag om vissa inskränkningar i rätten att förvärfva fast egendom eller grufva eller aktier i vissa bolag, i samband hvarmed grufstadgans § 68 ändrades. Genom denna lag stadgades förbud för utländsk medborgare att här i riket inmuta mineralfyndighet samt gjordes rätt till förvärf eller bearbetning af inmutad mineralfyndighet beträffande såväl utlänningar som vissa svenska bolag och föreningar beroende af konungens tillstånd i hvarje särskildt fall.

För att söka afhjälpa den inom landet under Världskriget inträdda bristen på vissa metaller, särskildt koppar och nickel, samt svafvelkis tillsatte K. M:t i nov. 1917 en kommission för undersökning och tillgodogörande af vissa mineralfyndigheter på kronojord. Emellertid ansåg man ytterligare åtgärder erforderliga för att få fram nya malmtillgångar af ifrågavarande art, och genom 31 maj 1918 utfärdad, ännu gällande provisorisk lag, innefattande särskilda bestämmelser ang. rätten till inmutning inom vissa län, upphäfdes det alltsedan 1902 (resp. 1907) rådande förbudet för enskilda att verkställa inmutningar å odisponerad kronojord inom Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län utom i afseende på järnmalm. Inmutarens rätt enligt sålunda medgifven inmutning är emellertid begränsad, och han skall efter 20 år från mutsedels utfärdande vara underkastad de förändrade bestämmelser, som genom ny lagstiftning kunna bli fastställda och ha afseende på rätten att nyttja den genom inmutningen uppkomna grufanläggningen eller grufdriftens bedrifvande på densamma. Provisoriska bestämmelser gällande grufvorna äro gifvetvis till stor olägenhet för handteringen, men, oaktadt förslag till lösning af detta lagstiftningsproblem tid efter annan framlagts, har något afgörande ännu icke uppnåtts, då åsikterna, i synnerhet i frågan om lämpligaste sättet att tillvarataga statens rätt och bästa, skilt sig åt i alltför hög grad. Senast, i febr. 1920, tillkallade sakkunnige afgåfvo i juni 1923 förslag till ny gruflagstiftning, hvilket emellertid ännu icke hunnit pröfvas af statsmakterna. K. S—ll.

Grufspel, *bergsv.* Se Spel och fig. 32 i art. Elektriska maskiner.

Grufstolpar. Se Pitprops.

Grufsylta. Se Koppar, sp. 976.

***Gruitj,** S., 1908—09 envoyé i London, dog 3 nov. 1913 i Belgrad.

***Grums.** — 2. Socknen omfattar nu 17,465 har. 2,875 inv. (1923). G. bildar nu eget pastorat i Karlstads stift, Nors kontrakt.

Grumsfjärden, vik af Vänern i Grums och Eds socknar, Värmland, står genom Slottsbrosundet i ö. i förbindelse med Vänerviken Åsfjärden samt genom Svartsundet i v. med Borgvikssjön. O. Sjn.

***Grund.** — 2. *Sjöv.* Se Utpricknings-system.

Grundbelopp är den år 1919 i 1910 års förordning om inkomst- och förmögenhetsskatt (se d. o. Suppl.) införda (§ 19, 1 mom.) beteckningen för det belopp, med hvilket skatten af taxeringsnämnd påföres skattskyldig i enlighet med lagens bestämmelser och i lagen intagna skatteskalor. Den för alla skattskyldiga enhetliga procent på grundbeloppet, med hvilken skatten utgår nästföljande år, bestämmes af hvarje års riksdag efter statsverkets behof af mindre eller större intäkter. Procenttalet har under de senaste åren varit 175, hvilket inneburit, att skattskyldig haft att erlägga grundbeloppet, förhöjdt med $^3/_4$. E. F. K. S—n.

Grundel, Arvid Filip, politiker, f. 1 aug. 1877 i Filipstad, blef efter anställning 1894—1902 i ”Nya Kristinehamnsposten”, ”Nerikes allehanda” och ”Öresundsposten” 1902 sekreterare i den då bildade Frisinnade landsföreningen och följande år äfven dess kassaförvaltare, hvilka befattningar han sedan innehade till Landsföreningens sprängning efter landsmötet 27 maj 1923. Han mottog därefter motsvarande anställning i den nya liberala partiorganisationen. Äfven i hufvudstadens politiska och kommunala lif har G. deltagit bl. a. som sekreterare i Stockholms liberala valmansförening 1906—08 och, sedan han 1909 tagit initiativet till dess ombildning till Stockholms frisinnade valmansförening, som sekreterare och kassör (ombudsman) i denna 1910—14 och från 1917. Medstiftare af Sveriges frisinnade ungdomsförbund 1910, har G. 1915—19 varit dess ordf. Förutom en del valskrifter har G. utgett *Frisinnade landsföreningen 1902—1912* (1912) och en minnesskrift öfver K. Staaff (1915) samt tidskrifterna ”Fredsfanan” 1906—07 och ”Frisinnad ungdom” 1916—17. Han har äfven varit led. af Svenska freds- och skiljedomsföreningens centralstyrelse 1904—10 och af Svenska fredsförbundets styrelse 1910—19. T—s.

Grundet, skär vid inloppet till Slite med en 1914 uppförd blixtfyr på 57° 41′ 52″ n. br. och 18° 50′ 25″ ö. lgd fr. Gr. i ett 5,8 m. högt torn. Agaljus. E. A—t.

***Grundfond,** i svensk bank, skall enligt 1911 års banklagstiftning utgöra minst 1 mill. kr. och för s. k. folkbank 500,000 kr., hvilken senare bestämmelse f. n. saknar praktisk betydelse, eftersom dylika ortsbanker icke längre finnas i Sverige. Proportionen mellan grundfond och reservfond blef afgörande för aktieförvärfsrätten, när en begränsad sådan 1909 medgafs banker, af hvilka de äldsta och solidaste under lång tid upplagt stora reservfonder och därför närmast syntes kunna betros med en sådan rätt, som väntades kunna medföra risker, hvilka äfven motiverade stora fonder. Vid nybildning af bank skapades senare emellertid omedelbart tillräcklig reservfond för erhållande af aktieförvärfsrätt, genom att den nya bankens egna aktier emitterades till en kurs af 150 proc. (eller mera). Banklagens 1921 ändrade bestämmelser om bankers aktieförvärf (§§ 48 och 164) förutsätta bl. a., att banks grundfond och reservfond sammanlagdt utgöra minst 10 mill. kr. och att aktieinnehafvets bokförda värde icke öfverstiger 10 proc. af dessa fonder tillsammantagna och icke hälften af det belopp, hvarmed reservfonden öfverstiger halfva grundfonden eller sammanlagda beloppet af dispositionsfond. — 1917 ändrades provisoriskt och 1920 definitivt bestämmelserna om proportionen mellan banks egna fonder och inlåning, så att den senare i bank med högst 5 mill. kr. egna fonder fortfarande ej må öfverstiga 5 gånger, men i bank med mera än 5 mill. kr. ej 8 gånger beloppet af bankbolagets egna fonder. Antalet bankbolag hade vid 1922 års slut nedgått till 35, af hvilka 17 hade grundfond å minst 1 mill. kr., men högst 6 mill. kr., och 18 å mer än 6 mill. kr. Vid utgången af 1922 utgjorde samtliga bankbolagens grundfonder (och kommanditfonder) 560,858,650 kr. och reservfonderna efter disposition af årsvinsten 274,969,530 kronor. E. F. K. S—n.

Grundform, *bot.* Se Växtgeografi, sp. 477.

Grundhafsbildningar (ty. *flachseeablagerungen*), *geol., geogr.*, äro de på grundt vatten, i allmänhet i flacksjöområdet intill 200 m. djup, aflagrade sediment, som till allra största delen bestå af terrigent material. De kunna indelas i *strand*-aflagringar, till omkr. 20 m. djup, och *schelf*-aflagringar, på fastlandssockeln eller kontinentalplattformen (se d. o. Suppl.) mellan omkr. 20 och 200 m. djup. Grundhafsbildningarna omfatta såväl gröfre sediment af grus och sand som finare sandaflagringar och sandiga leror. Krümmel anslår (1907) grundhafsbildningarna att uppta 9,1 proc. af den nutida hafsbottnen (se Haf, sp. 983—984). K. A. G.

Grundkallen, fyrskepp i nordöstra delen af Södra Kvarken, n. ö. om Öregrund, på 60° 29′ 57″ n. br. och 18° 54′ 25″ ö. lgd fr. Gr., med blixtfyr på 11 m. höjd öfver medelvatten med hvitt och rödt sken om resp. 4,500 och 2,250 hlj. Lysvidden är 11 bågminuter. Grundkallen utlades först 1864 och ändrades 1911 samt har mistsiren och sedan 1921 radiotelegrafstation. Se fig. i art. Fyrskepp. E. A—t.

***Grundlag.** Sedan *Finland* frigjorts från Ryssland, antogs 21 juni 1919 af landtlagen en *Regeringsform för Finland*, som 17 juli s. å. sanktionerades af riksföreståndaren. Landtdagsordningen af 20 juli 1906 (med däri 31 dec. 1917, 29 maj och 22 okt. 1918 samt 17 april 1919 vidtagna ändringar) är fortfarande finländsk grundlag. — I *Norge* skola förslag till grundlagsändring framställas på första eller andra lagtima storting efter nya val och få därpå företagas till afgörande först vid första eller andra lagtima stortinget efter nästa val, hvarvid bifall af $^2/_3$ af stortinget kräfves, för att ändringen skall anses antagen. — I *Danmark* är nu *Danmarks riges grundlov af den 5 juni 1915* (med ändringar af 10 sept. 1920) gällande grundlag (se Danmark. Suppl., sp. 240). Om grund-

lagsändring stadgar § 94 att, om riksdagens båda ting antagit ett förslag och regeringen vill främja saken, så upplöses riksdagen; om det efter nya val till bägge tingen antagits af närmast efter valet följande lagtima eller urtima riksdag, skall det inom ett halft år föreläggas folketingsväljarna till godkännande eller förkastande genom direkt omröstning. Om därvid flertalet i omröstningen deltagande och minst 45 proc. af samtliga väljare röstat för riksdagsbeslutet och detta stadfästes af konungen, blir det grundlag. V. S—g.

Främmande grundlagar, omfattande dels själfva författningen i vissa viktigare främmande stater, vare sig den har eller, såsom i England, saknar formell karaktär af konstitution, dels vallagar, parlamentariska arbetsordningar och andra konstitutionella stadgar, pläga utges i tid efter annan förnyade sammelverk, vanligen på ett enda språk, till hvilket sålunda samtliga texter blifvit öfversatta. Stundom och riktigast användas dock parallelltexter, af hvilka den ena på originalspråket, den andra i vederbörlig öfversättning, som dock ofta är mindre exakt, äfven om den är ordagrann. Texterna åtföljas i regel af en kortare historisk inledning, en del upplysande noter samt litteraturförteckningar. — Bland mera använda dylika sammelverk må nämnas för äldre europeisk rätt P ö l i t z, ”Die europäischen verfassungen seit 1789” (2:a uppl., 4 bd, 1832—47), samt för nyare rätt dels D a r e s t e, ”Constitutions modernes” (ny uppl. 1910), D o d d, ”Modern constitutions” (1909), P o s e n e r, ”Die staatsverfassungen des erdballs” (1909), M o r e a u och D e l p e c h, ”Les réglements des assemblées législatives” (2 bd, 1906—07). På danska finnes det numera föråldrade, men i sig betydande verket af S v e i s t r u p, ”Bestaaende forfatningslove” (4 bd, 1880—86), och i Sverige påbörjades 1912, jämlikt beslut vid 1911 års riksdag i anledning af motion af professor Kjellén, ett stort anlagdt öfversättningsarbete, ”Främmande grundlagar”, hvaraf en del, omfattande tyska stater, utkom 1918, utg. af C. A. Reuterskiöld och V. Rinander, och en ny del 1921, omfattande Amerikas förenta stater, utg. af V. Rinander ensam. Sedermera har på grund af kristiden och stegrade kostnader arbetet tills vidare afstannat för att dock vid tillfälle återupptagas, när de politiska förhållandena något stadgats. Rld.

Grundlogg, *sjöv.* Se L o g g, sp. 978.

***Grundläggning**, *bygnk.* Vid olika slag af grundläggning ha på de senaste 10—15 åren betong och armerad betong (se dessa ord, äfven i Suppl.) fått allt större användning till grundplattor, bärbalkar, sänkbrunnar, spontplank och pålar m. m. på grund af sina egenskaper: stor hållfasthet och beständighet med tiden under mer eller mindre fuktighet. Särskildt synes betong till pålar ha kommit alltmera i bruk, hvarvid två olika metoder tillämpats, den ena under användning af färdiggjorda pålar, som nedslås i marken, den andra, då pålarna gjutas direkt i marken. I förra fallet begagnas pålar af armerad betong med rak eller spiralformig järnarmering, i senare fallet nedslås tunna järnrör, som fyllas med betong eller dragas upp, hvarefter betong ingjutes i hålrummet med eller utan insatt järnarmering. Dessa båda metoder ha kommit till användning äfven i vårt land, så att t. ex. vid grunden för Stockholms nya stadshus, Nordiska kompaniets byggnad i Stockholm och Vin- och spritcentralens stora lagerbyggnad vid Norrtull man användt dels färdiga armerade pålar, dels i marken gjutna relativt gröfre s. k. simplexpålar, vid hvilka plåtrör användts, som uppdragits och begagnats på nytt.

Man har ock börjat vid djupschaktningar alltmera använda spontar af fasonjärn eller armerad betong som ersättning för de gamla träspontarna och särskildt lyckats att genom de moderna helvalsade (s. k. nitlösa) järnspontarna af system Larssen och Rothe erde m. fl. få starka och täta spontar, som i många fall erfordras uti vattendränkt mark eller under vatten.

Till komplettering af uppgifterna om grundläggning i hufvudarbetet må nämnas, att system Dulac, som i utlandet används rätt mycket, numera vanligen går under benämningen system *Compressol* och att pneumatisk grundläggning äfven kommit till användning i vårt land, såsom vid pelargrunderna till S:t Eriksbron i Stockholm och grunden för stora tornet till nya rådhuset i Norrköping. Litt.: ”Handbuch für eisenbetonbau”, bd 3, ”Grundbau” (1910). P. Ax. L.

***Grundmassa.** — 2. *Petrogr.*, den del af magman, som i en porfyrisk bergart stelnar till slut och utfyller mellanrummen mellan de tidigare i kristallinisk form utskilda mineralen (se S t r u k t u r, sp. 368—370). Grundmassan kan vara antingen tät eller glasig. K. A. G.

***Grundregalen** ha under senaste årtionden gjorts till föremål för rättshistoriska utredningar af vikt för modern lagstiftning rörande grufbrytning (se G r u f l a g s t i f t n i n g. Suppl.), skogsvård (se S k o g s l a g s t i f t n i n g) och vattenrätt (se V a t t e n l a g e n). Utredningarna ha gett vid handen, att i Sverige kronan redan på 1200- och 1300-talen gjort gällande en öfverhöghetsrätt (se H ö g h e t s r ä t t i g h e t e r) öfver malmstreck, skogsallmänningar och större vattendrag (se K u n g s å d r a). Af den rika litteraturen må nämnas E. Sommarin, ”Det svenska bergsregalets uppkomst” (i ”Statsvet. tidskr.”, 1910), uppsatser om vattenregalet af B. H. Dahlberg (i ”Ekonom. tidskr.” 1905), A. Åström (ibid., 1909) och B. Ekeberg (i Järnkontorets ”Vattenrättsutredning”, 1914) samt Å. Holmbäck, ”Några ord om det allmänna regalbegreppet och regalrätten till floder i den tysk-romerska rättsutvecklingen” (i ”Tidsskr. f. retsvidenskab”, 1915). E. F. K. S—n.

Grundsjön, Ö f r e, en omkr. 7 kvkm. stor sjö i Hede socken, Härjedalen, belägen 636 m. ö. h. och genomfluten af Mittån, en biflod till Ljusnan. O. Sjn.

Grundskaten, den östligaste udden på Västerbottens läns kust, strax s. om Bjuröklubb, 45 km. s. ö. om Skellefteå. O. Sjn.

***Grundström**, K. A. A., afgick från professuren vid konstakademien 1912. Uppgiften, att G. restaurerat kyrkor i Vadstena och Sigtuna, ändras till, att han uppgjort förslag till deras restaurering. Till byggnaden på Strömsborg har G. ritat fasaderna — planen är ritad af husets byggherre, byggmästaren J. Andersson. G. har författat ett stort antal artiklar i Nordisk familjebok.

***Grundsund** är icke municipalsamhälle, men väl egen kommun inom Skaftö socken. Areal 15 har.

1,218 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom var 708,400 kr. (1922). Kommunalskatten utgick med 6,37 kr. per bevillningskrona (1922). Vid G. har med statsmedel (omkr. 3/4 mill. kr.) byggts en stor fiskehamn, färdig 1917.

***Grundsunda** tillhör nu Örnsköldsviks kontrakt, Härnösands stift. 3,943 inv. (1923).

Grundtal. Se äfven Dyrtidstillägg. Suppl. — *Kem.* Se Grundämnen. Suppl.

Grundträsket. Se Djupträsk. Suppl.

***Grundtvig.** 1. N. F. S. G. En ny edition af G:s *Udvalgte skrifter* började utges 1923. G:s *Breve til hans hustru* utgåfvos 1920. Jfr F. Rönning, "N. F. S. G." (I—IV, 1907—14). — 5. L. A. G. dog 28 april 1913. Efter hans död utkom *De nordiske sölove* (1914).

***Grundvatten** har stor *geologisk* betydelse, då det ju måste betraktas som en lösning af de ämnen, som det kommer i beröring med i de delar af jordskorpan, hvilka det passerar under sin väg. Grundvattnet kan sålunda i upplöst form medföra afsevärda mängder af vissa relativt lättlösta salter, t. ex. af natron och kalk; därigenom åstadkommas stundom betydande hålrum i jordlagren och underjordiska grottor. När grundvattnet når jordytan, komma understundom de i detsamma lösta ämnena till afläggring; de viktigaste exemplen därpå äro kalktuff och kiselsinter. K. A. G.

***Grundy**, S., dog 4 juli 1914 i London.

***Grundämnen.** Sedan hufvudarbetets artikel skrefs (1909), har läran om grundämnena mycket förändrats och utvecklats. Den å sp. 434 gifna definitionen bör i enlighet med den moderna uppfattningen om atommodellen (se d. o. Suppl.) ersättas af följande: *Ett kemiskt grundämne är ett ämne, hvars samtliga atomer ega lika kärnladdning* (se Atommodell och Kärnladdning. Suppl.). Med hänsyn till isotoperna definierar Fajans (se denne. Suppl.) ett grundämne såsom ett ämne, hvilket hvarken genom kemiska eller fysikaliska medel kan uppdelas i enklare beståndsdelar och som ej har befunnits vara en blandning af andra ämnen. Bland grundämnen förekomma dels sådana, hvilka bestå af endast en enda art af atomer (enkla grundämnen), dels sådana, som äro sammansatta af flera atomarter, t. ex. klor, bestående af kloratomer med atomvikterna 35 och 37 (se Isotopi. Suppl.). Antalet grundämnen (jfr sp. 435) mellan väte och uran kan numera exakt anges vara 92 (se Moseley. Suppl.), af hvilka 87 redan äro med säkerhet kända. Många af dessa grundämnen förekomma i naturen ej som enkla, utan som sammansatta. De 1923 ännu ej upptäckta 5 kemiska grundämnena ha följande atomnummer (se nedan) samt enligt Mendelejevs nomenklatur de bredvid stående beteckningarna:

43 ekamangan	75 dvimangan
61 sällsynt jordart	85 ekajod
	87 ekacæsium

Atomvikten bestämmer icke, såsom man förut antagit, entydigt ett grundämnes egenskaper och kan därför icke ensamt läggas till grund för en systematisk uppställning af grundämnena. Som i art. Atommodell (Suppl.) angetts, tillkommer hvarje grundämne ett nummer, kalladt atomnummer, ordningstal eller grundtal, d. v. s. det tal, som man får, om grundämnena num-

Period	Grupp I a	Grupp I b	Grupp II a	Grupp II b	Grupp III a	Grupp III b	Grupp IV a	Grupp IV b	Grupp V a	Grupp V b	Grupp VI a	Grupp VI b	Grupp VII a	Grupp VII b	Grupp VIII	0
I	1 H 1,008															2 He 4,00
II	3 Li 6,94		4 Be 9,1		5 B 10,8		6 C 12,00		7 N 14,008			8 O 16,000		9 F 19,00		10 Ne 20,2
III	11 Na 23,00		12 Mg 24,32		13 Al 27,1		14 Si 28,3		15 P 31,04			16 S 32,07		17 Cl 35,46		18 Ar 39,9
IV	19 K 39,10	29 Cu 63,57	20 Ca 40,07	30 Zn 65,37	21 Sc 45,10	31 Ga 69,9	22 Ti 48,1	32 G 72,5	23 V 51,0	33 As 74,96	24 Cr 52,0	34 Se 79,2	25 Mn 54,93	35 Br 79,92	26 Fe, 27 Co, 28 Ni 55,85 58,97 58,68	36 Kr 82,9
V	37 Rb 85,5	47 Ag 107,88	38 Sr 87,6	48 Cd 112,4	39 Y 88,7	49 In 114,8	40 Zr 90,6	50 Sn 118,7	41 Nb 93,5	51 Sb 120,2	42 Mo 96,0	52 Te 127,5	43 —	53 J 126,92	44 Ru, 45 Rh, 46 Pd 101,7 102,9 106,7	54 X 130,2
VI	55 Cs 132,8	79 Au 197,2	56 Ba 137,4	80 Hg 200,6	57 Sällsynta jordarter* 81 Tl 204,4		72 Hf 179	73 Ta 82 Pb 207,2	181,5	83 Bi 209,0	74 W 184,0	84 Po 210	75 —	85 —	76 Os, 77 Ir, 78 Pt 190,9 193,1 195,2	86 Em 222
VII	87 —		88 Ra 226,0		89 Ac		90 Th 232,1		91 Pa		92 U 238,2					
							* Sällsynta jordarter									
VI	57 La	68 Ce	59 Pr	60 Nd	61 —	62 Sm	63 Eu	64 Gd	65 Tb	66 Dy	67 Ho	68 Er	69 Tu	70 Yb	71 Lu	
57 71	139,0	140,25	140,9	144,3		150,4	152,0	157,3	159,2	162,5	163,5	167,7	169,4	173,5	175,0	

reras i den ordningsföljd, hvilken de inneha i det periodiska systemet, således väte = 1, helium = 2 o. s. v. till uran = 92. (Se tabell å sp. 94.) Atomnumret bestämmes äfven genom en af det periodiska systemet fullständigt oberoende väg, nämligen ur svängningstalet ν för de för hvarje element s. k. *karakteristiska röntgenstrålarna*. Sambandet mellan ordningstalet N och svängningstalet ν framgår af Moseleys lag: $\sqrt{\nu} = c\,(N-a)$, där c och a äro konstanter (se Moseley och Röntgenspektrum. Suppl.). Enligt Rutherford anger atomnumret antalet positiva enhetsladdningar i motsvarande ämnes atomkärna. Detta antal positiva laddningar motsvaras af samma antal negativa elektroner, som kretsa kring kärnan.

Man brukar numera ange ordningstalen, hvilka ju äro de viktigaste atomkonstanterna, i Mendelejevs schema, som således får det utseende, som tabellen å sp. 94 visar.

Den absoluta massan af grundämnenas atomer beräknas ur deras atomvikter och det s. k. Loschmidtska talet (se d. o.), som enligt nyaste mätningar är $6{,}064 \cdot 10^{23}$. Man får således för massan af en väteatom värdet $1{,}008/6{,}064 \cdot 10^{23} = 1{,}662.10^{-24}$ gr. H. E.

***Grunewald.** Villakolonien kallas nu Berlin-Grunewald och ingår i Storberlin.

***Grunnebo.** På Grunnebo hed aftäcktes 14 aug. 1920 en minnesstén öfver Västgöta-Dals regemente.

Grupp-agglutinatiön. Immunserum inverkar agglutinerande icke blott på homologa (likartade) bakterier, utan äfven på närstående heterologa (olikartade) bakteriearter. Liknande gruppreaktioner erhållas äfven med bakterio- och hemolytiska sera, precipitinsera m. fl. G. Wrgn.

Gruppēra, samla i klunga l. grupp; sammanställa i grupper och ordna med konst.

Grurie-skogen [gryrī-; fr. *Bois de la Grurie*], benämning på norra delen af Argonne-skogen. Se Argonne. Suppl.

Grusharpa. Se Vägmaskiner, sp. 74.

Grusjord. Se Jordarter, sp. 114.

Grusrot, *bot. farm.* Se Pareirarot.

***Grut,** T. A., har under de senare åren utöfvat omfattande och betydande verksamhet. Bland

offentliga byggnader torde den mest kända vara *Stadion* i Stockholm (invigdt 1 juni 1912 — se artikeln Stadion med detaljbeskrifning, plan och bilder). Andra offentliga byggnader äro kyrkor i *Norrfjärden*, nära Piteå (1909), och *Stengårdshult* i Småland (jämte klockstapel 1910), dessutom *grafkapell* i rundkyrkostil i Norrköping (1912). Han har vidare utfört bankbyggnader i Linköping (*Sparbanken* 1908), Umeå (*Sparbanken* 1913), fabriksbyggnader i Härnösand och i Jakobstad i Finland, där äfven brandkårshuset är byggdt efter hans ritningar (1909), herrgården *Magleås* i Danmark (1910), *Berga slott* (se Berga 1 med fig. Suppl.) i Södertörn (1913), *Ås* (1922), villor: *Villa Wallenberg* (1914) och *Villa Båge* (1917), båda å Solsidan vid Saltsjöbaden, och *Villa Tobo* i Västervik (1917). G. har dessutom verkställt ombyggnad af *Sveriges beskickningshus* i Helsingfors (1922, se fig. i art. Helsingfors. Suppl.), af det inre af *Sveriges beskickningshus* i Köpenhamn (1921) och af *Sveriges generalkonsulat* i Hamburg (1920) samt af *K. Automobilklubben* och af andra lokaler i Stockholm. Normaltyper för Sveriges jägmästarbostäder uppgjorde han 1921. Inom de senast förflutna åren falla ritningar till *Sveriges byggnad* på utställningen i Rio de Janeiro 1922, till *Nationalstadion* i Bukarest (s. å.), till *gymnastikbyggnad* där och till ny *lawntennishall* i Stockholm (1923) — de tre sistnämnda byggnadernas uppförande förberedes eller pågår, då detta skrifves. — (Ritningarna till bankbyggnaden "Stockholm—Öfre Norrland", som i hufvudarbetet tillskrefvos G., äro af E. V. E. Stenhammar och upptas bland dennes arbeten, sp. 1233.) G—g N.

***Gruyer,** F. A., dog 27 okt. 1909 i Chantilly.

***Gruzintsev,** A. N., dog 1821.

Grycken, namn på flera sjöar i Nord-Sverige, hvaraf den största, omfattande 11 kvkm., 126 m. ö. h., är belägen i Stjärnsunds kapellförsamling, Dalarna, 40 km. s. ö. om Falun, och afrinner öfver Amungen till Dalälfven. O. Sjn.

Gryllefjord, fiskeläge på västsidan af Senja, Torsken härad, Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), Norge. 367 inv. (1920). K. G. G.

Grymæomys, *zool.* Se Pungdjuren, sp. 598.

***Grünau** ingår nu i Storberlin.

Grünberg, ett 2,867 m. högt berg i Zillerthalalperna, Tyrolen, s. v. om Mayrhofen. Se Tyrolen, fig. 1.

Grünerlökken, förstad till Kristiania (se d. o., sp. 1388).

Grünewald, Isaac Hirsch, målare, f. 2 sept. 1889 i Stockholm, var elev i Konstnärsförbundets skola 1906—08 och därefter under två år i Matisses skola i Paris, där han vistades 1908—11, har därefter hufvudsakligen delat sin verksamhet mellan Paris och Stockholm. Han utställde första gången 1909 på "De ungas" utställning (motiv från Jämtland och Skånes kust), har sedan utvecklat en rastlös och flödande alstring och har förutom i Stockholm utställt i Göteborg, Köpenhamn, Kristiania, Petersburg, Paris m. fl. st. Hans motivkrets är högst växlande — porträtt, interiörer med figurer, landskap, fantastiska kompositioner, stadsbilder, tjurfäktningar. Påverkan af Matisse är i ögonen fallande, likaså det expressionistiska uttryckssättet, den afgjorda koloristiska begåfningen och förkärleken för höga, ljusa, granna, brokiga färger. Hans läggning hänvisar honom i främsta rummet till dekorativ konst, där hans rent personliga smak kommer fullt ut till sin rätt i strålande och pikanta färgsammansättningar. Bland hans stafflimålningar äro olikartade experiment med porträtt af unga damer (Nationalmuseum och Göteborgs museum). G. har äfven utfört flott skisserade akvareller (Nationalmuseum) och bokvinjetter. Som teaterdekoratör debuterade han på ett mycket uppseendeväckande

sätt med uppsättningen af operan ”Simson och Delila” på K. teatern 1920 (såväl scenerierna som alla dräkter utfördes efter G:s skisser och under hans ledning). ”Oberon” — likaledes uppsatt af honom — var ämnad att uppföras på samma scen våren 1923, men blef då af kostnadsskäl tills vidare uppskjuten. G—g N.

***Grünhagen**, Colmar, dog 28 juli 1911 i Breslau.

***Grünhut**, K. S., är numera professor emeritus.

Grynrätter, *kokk.* Se Hafregryn, Suppl., Gröt, Mannagryn och Risgrynsrätter.

Grünthal, Willem. Se Estniska språket och litteraturen. Suppl.

Grypo'cera, *zool.* Se Hesperida.

***Gryt.** — 2. Socknen omfattar nu 11,536 har. 1,816 inv. (1923). — 3. Socknen omfattar nu 18,040 har. 2,451 inv. (1923).

Gryt, bruk i Bo socken, Örebro län, lydde förr under Bo herrgård och var stångjärnsbruk och järnmanufakturverk. Nu bedrifver A.-b. Gryts bruk (stiftadt 1905, aktiekap. 1 mill. kr.) där tillverkning af spik (omkr. 2,000 ton), hvarjämte vid det närbelägna Björnhammar årligen tillverkas omkr. 3,000 ton dragen och galvaniserad järntråd. O. Sjn.

Grythyttefältet är ett i västra delen af Västmanland (se d. o., sp. 417) på gränsen mot Värmland beläget, i n.—s. utsträckt, omkr. 25 km. långt och 5—8 km. bredt område af till urberget hörande yngre, delvis sedimentära bergarter med en del malmfyndigheter, mest järn, men äfven koppar och silfver (se Hällefors 2). De yngre, suprakrustala (vid jordytan bildade) bergarterna äro hälleflintor af olika ursprung, mest ombildade tuffer och lavabergarter, hvarpå följa lerskiffer samt ett konglomerat; de anses tillhöra öfre delen af Mellan-Sveriges leptit- och gnejsformation. Dessa tydligt skiffriga bergarter ligga inveckade som en skål i det äldre urberget. Lerskiffern har blifvit veckad och förskiffrad, så att den lätt låter klyfva sig efter skiffrigheten och är därigenom lämpad för användning till takskiffer och annat praktiskt bruk. Se N. Sundius, ”Grythyttefältets geologi” (1923). K. A. G.

***Grytnäs** bildar nu ensamt för sig ett pastorat i Västerås stift, Hedemora kontrakt, sedan Avesta 1919 blifvit eget pastorat. 3,223 inv. (1923).

Grü'tzmacher, Georg, tysk evangelisk teolog, f. 22 dec. 1866 i Berlin, blef 1896 e. o. professor i Heidelberg och 1914 ordinarie professor i Münster. G. har bl. a. gjort kyrkohistoriskt värdefulla undersökningar till det äldsta munkväsendets historia (*Pachomius und das älteste klosterleben*, 1896) samt skrifvit det betydande biografiska arbetet *Hieronymus. Eine biographische studie zur alten kirchengeschichte* (3 bd, 1901—08). Hj. H—t.

Grytöy, en $109{,}_{67}$ kvkm. stor bergig ö, n. om Harstad, är deladt på Trondenes och Bjarköy härad, Troms fylke (före 1919 Tromsö amt). 1,178 inv. (1920). Fiske och jordbruk. K. G. G.

***Grå boken.** Beteckningen ”grå bok” användes numera företrädesvis om officiella belgiska aktpublikationer.

Gråbynke, *bot.*, svenskt namn på *Artemisia vulgaris*.

Gräfläcksjuka. Se Cladosporium. Suppl.

Gråhara (fi. *Harmaja*), fyr utanför Helsingfors' stad, Finland, uppförd 1883. Höjd ö. h. $23{,}_{8}$ m.; lysvidd $14{,}_{7}$ min. Fast hvitt, rödt och grönt sken, delvis med klipp, inom olika sektorer. Ljusstyrka för hvitt ljus 10,580, för rödt ljus 2,110 hlj. O. B—n.

Gråhunden, *zool.* Se Hunden, sp. 1314.

Grå hägern, *zool.* Se Hägrar, sp. 83.

Grå kråkan, *zool.* Se Korpsläktet, sp. 1066.

***Gråmanstorp.** Det i socknen belägna municipalsamhället heter nu Åby-Klippan.

Gråmås, detsamma som gråtrut, *zool.* Se Måssläktet, sp. 223 och 225.

Gråmögel, *bot.*, namn på *Botrytis cinerea* (se Botrytis).

Gråplommon, *bot.* Se Parinarium.

Gråpäron. Se pl. till art. Päron.

Gråräf, *zool.* Se Räfsläktet.

Gråsidor, *zool.* Se Torsksläktet, sp. 465.

Gråskärsfjärden i Stockholms yttre skärgård, s. om Sandhamn, i v. begränsad af Runmarö, i n. af bl. a. Skarp Runmarö och Sandön, i ö. och s. af en mängd smärre öar och skär. O. Sjn.

Gråterskor. Under antiken, i Egypten, Grekland och Rom, var det sedvänja att vid högtidliga begrafningar låta lejda kvinnor följa med i processionen och begråta den döde. I Rom var det ej ovanligt, att sådana gråterskor skärpte sin konstgjorda sorg genom att rifva sitt hår och sarga bröstet med naglarna. — Seden med gråterskor vid begrafningar har till senaste tid fortlefvat i södra Italien och Grekland samt byar i Pyrenéerna, liksom ock i Österlandet och hos slaviska folk särskilda gråterskor låta sin klagan ljuda i den aflidnes hus.

Gråträsk, en omkr. 9 kvkm. stor sjö i västligaste delen af Piteå socken, Norrbotten, nära lappmarksgränsen, belägen 346 m. ö. h. Där ligger en kyrkoruin af ”Lapplands äldsta kyrka”, som uppges vara uppförd omkr. 1602. Ett af Norrlands förnämsta fornfynd (silfversaker) gjordes 1897 vid G. O. Sjn.

Grå ullapan, *zool.* Se Lagothrix.

Gråvifveln, *zool.* Se Viflar.

***Gräbbestad** var 1 jan. 1923 fortfarande municipalsamhälle. Areal 128 har. 874 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom var 1,086,500 kr. och den för bevillning taxerade inkomsten 606,011 kr. (1922). Kommunalskatt utgick med $5{,}_{60}$ kr. och municipalskatt med $1{,}_{90}$ kr. pr bevillningskrona (1923). G:s kyrkoområde hade 2,985 inv. 1923. I G. finns nu en folkhögskola med manlig hufvudkurs, med andra årskurs, och fristående kvinnlig kurs.

***Gräbe**, K., tog 1906 afsked från professuren i Genève och blef 1921 hedersdoktor i Frankfurt a. M.

Gräddkaka, *kokk.*, efterrätt, beredd af skumvispad grädde med däruti irörda äggulor, socker, siktadt hvetemjöl, rifvet citronskal och sist skumslagna ägghvitor; massan gräddas i ugn, och kakan serveras varm med sylt till.

Gräddmunkar, *kokk.*, små uppösta kakor af vispad grädde, hvetemjöl, socker och vatten, gräddas i munkpanna och serveras med sylt eller öfversockrade.

***Gräf**, H. G., utgaf 1921 *Sverige i Goethes liv och skrifter* och har varit oaflåtligt verksam som Goethefilolog genom ypperliga upplagor; särskildt

må nämnas ''Goethes briefwechsel mit seiner frau'' (2 bd, 1916). Han var t. o. m. 1922 utgifvare af ''Jahrbuch der Goethe-gesellschaft''. R—n B.

Gräfemedaljen. Se Hess, C. von. Suppl.

***Gräfenberg** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

***Gräfsnäs** var ej mindre än tre gånger med 100 års mellanrum utsatt för förhärjande eldsvådor. År 1634 förstördes det fullständigt, men återuppbyggdes på 1650-talet af fältmarskalken Gustaf Adolf Lewenhaupt. Dess dåvarande utseende återges i Sueciæ-verket (jfr bilden i hufvudupplagan). Efter en tids förfall nedbrann detta slott 1734, men återuppbyggdes samma år och ombyggdes 1814. Den senaste branden egde rum 1834, och G. fick därpå sin slutliga gestalt. Ruinen med omgifvande park tillhör nu Västergötland—Göteborgs järnväg och utgör en utflykts- och turistort. O. Sjn.

***Grängesberg.** — 2. Malmfältets malmareal beräknas nu till 90,000 kvm., hvaraf 87 proc. apatitmalmer och 13 proc. segmalmer. Till 750 m. djup räknar man med omkr. 150 mill. ton malm. Brytningen i Exportfältet nådde 1916 upp till 970,000 ton. Numera bedrifves den öfvervägande under jord. Hittills ha 24 mill. ton utvunnits, hvaraf 18 mill. exporterats. I Exportfältet har man nu nått 190 m. djup, malmfältets djupaste grufva i Västra Ormberg har sin botten på 560 m. lodrätt djup, enligt malmens lutning 700 m. Den behöfliga elektriska kraften levereras från vattenkraftstationerna vid Mockfjärd, Lernbo och Hellsjön. Förbrukningen inom landet af apatitmalm från G. har nu vuxit till omkr. 150,000 ton årligen. N. H—g.

***Grängesberg—Oxelösund,** Trafikaktiebolaget. 1907 års aftal har genom senare öfverenskommelser med staten undergått väsentliga förändringar, men är fortfarande af grundläggande betydelse. Sålunda ökades 1908 bolagets brytningsrätt för 1915—22 med 9 mill. ton mot en ersättning af 3,5 mill. kr. jämte 3 kr. royalty å halfva den brutna kvantiteten. 1911 träffades vissa bestämmelser, i hvad mån slig är att inberäkna under de aftalade malmkvantiteterna. 1913 medgafs bolaget ökad brytningsrätt 1913—32 med ytterligare 31 mill. ton mot en afgift af 6 kr. per ton, beräknadt å halfva kvantiteten. I ett aftal 1918 berättigas bolaget att 1919—30 årligen bryta 350,000 ton i statens malmfält Luossavaara mot en royalty af 2 à 3 kr. per ton och mot vissa villkor att tillgodose det inhemska malmbehofvet. Dessutom medgafs under vissa förutsättningar en med 350,000 ton ökad malmexport från Grängesberg. I ett tilläggsaftal af s. å. fastställdes, att i den mån, som bolaget ej medhinner innan en eventuell statsinlösen utfrakta de under krigsåren 1914—18 uteblifna malmkvantiteterna, dessa skola levereras till bolaget till självkostnadspris. Slutligen träffades 1922 ett statsaftal, som afser att anpassa förhållandet mellan staten och bolaget till de oförutsedda och genomgripande förändringar, som Världskriget medfört. Inlösen skall sålunda kunna ske tidigast vid utgången af år 1936, hvarvid lösesumman kan erläggas under en längre följd af år. Därvid skall, om bolaget ådömes erlägga af statsjärnvägarna kräfd ersättning för uteblifna järnvägstransporter under kriget, detta belopp afdras å lösesumman. För beräkning af lösesumman skall tolfårsperioden 1922—33 i st. f. tioårsperioden 1920—29 vara grundläggande. Åt staten medges rätt att vid eventuell inlösen öfvertaga erforderlig personal liksom äfven andel i tonnage. Aftalet innefattar dessutom ett flertal bestämmelser, bl. a. om en viss minimibrytning i Malmberget i jämförelse med Kiruna och om en viss ersättning till Luleå stad i den mån, som skeppningen öfver denna hamn något år ej uppnår 1,200,000 ton. Bolagets aktiekapital har genom nyemissioner ökats till 119 mill. kr. Skulder och tillgångar balanserade 1922 med 294 mill. kr. Den största brytning, som uppnåtts i bolagets samtliga malmfält, egde rum 1913 och utgjorde 5,3 mill. ton. Kriget och dess efterverkningar ha medfört minskad afsättning; produktionen nedgick 1920 till 2,6 mill. ton, och under hvartdera af åren 1921 och 1922 nådde produktionen åter i det närmaste 5,3 mill. ton. B. H—m.

***Grängesberg—Oxelösunds järnvägar.** 1) Frövi—Ludvika järnväg är 97,9 km. lång.

***Grängesbergs grufaktiebolag** eger nu 32 grufutmål i Grängesbergs malmfält samt vidsträckta markområden vid och i närheten af grufvorna. Utom dessa markområden, belägna i Grangärde och Ljusnarsbergs socknar, eger bolaget största delen af Klenshytte masugn och bruksegendom i Ludvika socken, Hellsjö bruk i Ludvika och Norrbärke socknar samt Hagge bruk och Lernbo i Norrbärke socken med en sammanlagd areal skogsmark och inegojord af omkr. 8,000 har, äfvensom å egendomarna belägna vattenfall och 3 elektriska kraftstationer med en sammanlagd installerad kapacitet af 7,200 hästkrafter. Bolagets egendomar voro 1923 taxerade till 2,044,300 kr. för jordbruksfastighet (hvaraf i Grangärde 91,800 kr., i Ljusnarsberg 23,200 kr., i Ludvika 795,200 kr. och i Norrbärke 1,134,100 kr.) och 1,664,300 kr. för annan fastighet (hvaraf i Grangärde 501,000 kr., i Ljusnarsberg 12,700 kr., i Ludvika 146,600 kr. och i Norrbärke 1,004,000 kr.). N. H—g.

Gränna, stad. Se Grenna.

***Gränsetullrätt** finnes numera endast i Haparanda, sedan de i Jämtlands län befintliga genom k. förordn. 27 nov. 1917 indragits fr. o. m. 1918.

Gränskordong. Se Kordong 2.

Gränström, Peter Olof, universitetslärare, statsvetenskaplig författare, f. 5 maj 1877 i Skatelöf, blef 1910 filos. doktor och s. å. docent i statskunskap och statistik vid Lunds universitet, sedan vid Göteborgs högskola, och 1917 professor i samma ämnen vid högskolan. G. har i sin vetenskapliga produktion väsentligen specialiserat sig som auktoritet på svensk riksdagsrätt, som han behandlat i ett flertal monografiska undersökningar, bland hvilka må nämnas *Om formerna för behandling af skiljaktiga beslut* (gradualafh. 1910), *Om riksdagssession under pest och örlig* (i ''Göteborgs högskolas årsskrift'', bd 21: 2, 1915), *Om plenum plenorum* (ibid., bd 22: 1, 1916), *Adresser och adressdebatter* (1917), dessutom ett flertal uppsatser i ''Statsvetenskaplig tidskr.'' Men äfven inom den allmänna statskunskapen har G. lämnat betydelsefulla bidrag, bl. a. *Studier öfver det brittiska rikets reorganisationsproblem* (1917). Rld.

Gränsö, en omkr. 3 kvkm. stor ö med lotsplats i Arkö skärgård, 3 km. n. v. om Arkösund, Jonsbergs socken, Östergötland. O. Sjn.

Gränsö, klippfyr utanför Västervik, på Hvitudden vid norra ändan af Lucernafjärden på Smålands

kust, på 57° 45′ 38″ n. br. och 16° 40′ 36″ ö. lgd fr. Gr., uppförd 1895. E. A—t.

Gräsel, Arnim, tysk biblioteksman, f. 13 juli 1849 i Saalburg an der Saale, har innehaft bibliotekariebefattningar vid universitetsbiblioteken i Halle och Berlin och är sedan 1908 2:e direktor vid universitetsbiblioteket i Göttingen. G. utgaf 1890 *Grundzüge der bibliothekslehre* (2:a uppl. 1902) och 1905 *Führer für bibliotheksbenutzer* (ny uppl. 1913 med värdefull förteckning öfver bibliografiska och encyklopediska hjälpmedel).

***Gräsfly.** Se Landtbrukets skadeinsekter, pl. II, fig. 2.

Gräsfrö är den vanliga benämningen på gräsväxternas hinnfrukt (se d. o.).

***Gräsgärd.** 1. Häradet ingår nu i Ölands fögderi. 4,955 inv. (1923). — 2. Socknen G. är nu förenad med Segerstad till ett pastorat i Växjö stift, Ölands södra kontrakt. 670 inv. (1923).

Græsholmen. Se Hirsholmene.

Gräsrännan, farleden v. om Landskrona och Gråen i Öresund. Där finns sedan 1899 på 55° 51′ 41″ n. br. och 12° 47′ 48″ ö. lgd fr. Gr. 4,4 m. öfver medelvatten en 1916 ändrad intermittent fyr med agaljus och 600 hlj styrka. E. A—t.

Grässkären, fyra små holmar i Södermanlands skärgård, utanför Bråviken. På den östligaste ligger på 58° 37′ 7″ n. br. och 17° 14′ 26″ ö. lgd fr. Gr. en blixtfyr 12,5 m. öfver medelvatten på ett 1900 uppfördt, 1915 ändradt torn af betong och järn med agaljus och 600 hlj. styrka. E. A—t.

Grästorf. På fuktig mark, där öfvervägande grofva gräs växa och där dessas döda lämningar till följd af genom vattnet hindradt lufttillträde långsamt multna, kan bildas ett lager af grästorf; sådan kan därför ingå i sammansättningen af kärrtorf (se Torf), som dock vanligen till öfvervägande del består af lämningar af starr m. fl. icke gräsartade växter. Grästorfven är lättmultnad och lämnar en näringsrik mylla. H. J. Dft.

Grästorp—Tuns järnväg skall enligt vid koncessionsansökan ingifven plan framdragas i nordlig riktning från Grästorps station å Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnväg till Tuns station å Lidköping—Kållands järnväg. Järnvägen, hvars spårvidd blir 1,435 m. och längd 11,8 km., erhöll koncession 30 sept. 1921, beviljad åt enskilda personer, och beräknas draga en kostnad af 465,000 kr. F. P.

Grästorsk, *zool.* Se Torsken.

***Gräsö,** socken, omfattar nu 12,080 har. 1,169 inv. (1923).

Gräsö, ö på nordöstkusten af Uppland, i ö. begränsad af Södra Kvarken, i v. af Öregrundsgrepen, skiljes i n. af Örskärssundet från Örskär, i s. af en del smärre sund och fjärdar från de öfriga öar, som ingå i G:s socken. G., som har en areal af 81 kvkm., har en längd af 27 km. och en största bredd af omkr. 5 km. samt omges af större och mindre skär och holmar. Ön är till största delen skogbevuxen, uppodlingen är störst i söder, där G:s kyrka ligger vid smalaste delen af sundet midt emot staden Öregrund. Något längre mot n. vid Öregrundsgrepen ligger Djurstens fyr. En stor del af ön lyder under Forsmarks bruk. Omkr. 1,000 inv. O. Sjn.

***Gröber,** M. G., tog på grund af sjukdom 1909 afsked från professuren och dog 6 nov. 1911 i Strassburg.

Gröber (Groeber), Adolf, tysk politiker, f. 11 febr. 1854 i Riedlingen i Württemberg, d. 19 nov. 1919 i Berlin, inträdde 1878 i württembergsk statstjänst, var länge landgerichtsrat i Heilbronn, från 1907 landgerichtsdirektor därstädes samt invaldes 1887 i tyska riksdagen och 1889 i württembergska landtdagen, hvilka han tillhörde till nov. 1918. Som parlamentariker var G. en bland centerns mest framträdande män, ledde många år partiet i Württembergs landtdag och sedan aug. 1917 äfven i riksdagen, där han ytterst flitigt deltog i riksskottsarbetet och i de stora plenidebatterna. Han var 5 okt.—9 nov. 1918 statssekreterare utan portfölj i prins Max' af Baden parlamentariska ministär. 1919 blef han led. af tyska nationalförsamlingen och ordf. för dess centerparti samt hade afsevärd andel i utformningen af Tysklands nya författning. G. var slagfärdig i debatten och utpräglad demokratisk till sin politiska uppfattning. I de tyske katolikernas föreningsväsen spelade han en ledande roll. Jfr H. Cardanus, "Adolf G." (1921). V. S—g.

***Grödinge** omfattar nu 11,664 har. 1,753 inv. (1923).

Gröen, en omkr. 2 kvkm. stor sjö, 54 m. ö. h., 10 km. ö. om Göteborg, i Råda och Landvetters socknar, Göteborgs och Bohus län, afrinner genom Mölndalsån. O. Sjn.

Grönal, *bot.* Se Grönland, sp. 496. Arten kallas vanligast *Alnus viridis*.

***Gröna lund** öfverläts 1920 af Stockholms stad till Stockholmsgillet och Bellmanssällskapet.

***Grönan dal.** Se H. Wieselgren, "Stenen i Grön dal" (i "I gamla dagar och i våra", 1900).

Grönbech, Vilhelm Peter, dansk religionshistoriker, f. 14 juli 1873 i Allinge, tog skolämbetsexamen i danska 1897 och vardt filos. doktor 1902 på en afhandling om turkisk ljudhistoria. 1908 docent vid Köpenhamns universitet i engelska, utbytte han 1911 detta ämne mot religionshistoria, hvari 1915 en e. o. professur upprättades åt honom, på grund hvaraf han afböjde en kallelse till Leipzig. Hans hufvudverk är *Vor folkeæt i oldtiden* (1909—12), hvarjämte han utgett bl. a. *Religionsskiftet i Norden* (1913), *Primitiv religion* (1915; sv. öfv. s. å.) och *Religiöse strömninger i det 19. aarh.* (1922; sv. öfv. 1923). Han är banbrytande som utforskare af naturfolkens religioner och de forngermanska kulturförhållandena och har tack vare sina omfattande etnologiska och filologiska kunskaper utredt många dunkla spörsmål. Teol. hedersdoktor i Lund 1918, föreläste han 1919 för Olaus-Petristiftelsen och i Stockholm om "Engelsk mystik". P. E—t.

***Grönberg,** G., deltog verksamt i stiftandet af Svenska naturskyddsföreningen 1909 och har sedan dess varit medlem af dess styrelse. G. utgaf 1911—16 den mycket uppskattade tidskriften "Populär naturvetenskaplig revy" och är medarbetare i Nordisk familjebok inom zoologi och jaktfrågor. Under senare år har G. särskildt egnat sig åt studiet af färgsinnet och framlagt en synnerligen betydelsefull teori om färgförnimmelsernas uppkomst (i "Hygiea", 1923). Se vidare Färg. Suppl. L—e.

Grönberg-Rove, Gerda Augusta, operett-

sångerska, född Grönberg, f. 4 jan. 1860 i Göteborg, har från 1878 haft skiftande anställningar vid teatrar i Göteborg och Stockholm, vid Fröbergska sällskapet och i Helsingfors samt vid Ranfts teatrar 1897—1909 och ånyo sedan 1914. Hon var i yngre år en mycket omtyckt operettprimadonna (som *Boccaccio*, *Lilla hertigen*, *Lilla helgonet*, *Storhertiginnan af Gerolstein*, *Sköna Helena* o. s. v.) och har därefter utmärkt sig i äldre komiska roller. Hon blef 1903 gift med norske köpmannen Carl Rove och änka 1912.

Grönblad, Karl (Carl) August, biblioteksman, f. 7 dec. 1866 i Jönköping, student där 1885, var 1893—1901 amanuens vid Uppsala universitetsbibliotek och 1901—09 vid Sv. akad:s Nobelbibliotek, hvars föreståndare han är sedan sistn. år. G. utgaf 1906—10 accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek, har tagits i anspråk vid kommittéutredningarna i de senare årens stora biblioteksfrågor och som sekreterare sedan 1910 i Svenska vitterhetssamfundet nedlagt ett betydelsefullt arbete för samfundets syften.

***Grönby** omfattar 1,530 har. 1,072 inv. (1923).

***Gröndahl,** Agathe Backer-. Hennes omnämnde make, Olaus Andreas G., blef student 1866, studerade sång och musik i Tyskland, var 1875—1912 sånglärare och anförare för flera sångföreningar i Kristiania, bl. a. 1889—1911 för Den norske Studentersangforening (se sistn. ord), och dirigerade 1878—1906 den af honom bildade Gröndahls kor för blandade röster, med hvilken han framförde bl. a. sådana stora verk som Bachs Matteuspassion och Brahms' rekviem. — Deras son Fritjof Backer-G., f. 1885, som pianist elev af sin mor samt af Barth och Dohnányi i Berlin, har ådagalagt pianistiskt mästerskap vid konsertuppträdanden i olika länder, i Stockholm vid upprepade besök (f. g. 1913).

Gröndahls kor, norsk sångförening. Se Gröndahl. Suppl.

***Gröndal** ingår nu i 33:e (Liljeholms-)roten, Brännkyrka församling, Stockholm, och är förbundet med stadens centrala delar genom ångslupar till Riddarholmen samt genom Gröndalsbanan (linjen G.—Slussen) af Stockholms spårvägar (sedan okt. 1923). Folkmängden, 4,301 pers. (1923), har sedan Brännkyrkas inkorporering i Stockholm (1 jan. 1913) vuxit med 553 pers. (14,8 proc.). Inom samhället eger Stockholms stad numera stora områden för utläggning till gator och allmänna platser samt för reglering af stranden utmed Mälaren. E. A—t.

J. Gustaf Gröndal.

***Gröndal,** Johan Gustaf, blef led. af Vet. akad. 1908 och led. af Ingenjörsvet.-akad. 1919.

Gröndals kvarn. Se Krossverk, sp. 72.

Grönè, Otto Henrik, läkare, f. 4 dec. 1872 i Grönby, Malmöhus län, blef med. licentiat 1901 och med. hedersdoktor i Lund 1918. Han tjänstgjorde som t. f. provinsialläkare i Hofva 1901, blef amanuens vid obstetrisk-gynekologiska kliniken i Lund 1902, var underläkare vid Malmö allm. sjukhus 1902—06, läkare vid barnbördsafdelningen där 1907 och är öfverläkare där sedan 1909 samt styrelseledamot vid sjukhuset sedan 1917 och stadsfullmäktig i Malmö sedan 1919. G. har framträdt som medicinsk författare, hufvudsakligen i obstetriska ämnen, och är mycket anlitad som praktiker. R. W.

Gröner, Wilhelm. Se Groener. Suppl.

Grönfjället. Se Gardfjället. Suppl.

Gröngrå markattan, *zool.* Se Markattorna.

Grönhafre. Se Hafre, sp. 996.

Grönholm, Väinö, finländsk läkare, f. 10 juli 1868 i Kiikala, blef student 1887 och med. doktor 1900 på afh. *Über die einwirkung des eserins auf den flüssigkeitswechsel und die cirkulation im auge.* Han förordnades till docent i oftalmologi 1902 samt utnämndes 1912 till e. o. och 1921 till ord. professor i samma ämne. Bland G:s skrifter märkas *Über den einfluss der pupillenweite u. s. w. auf die tension glaukomatöser und normaler augen* (1910), *Über den zeitlichen verlauf der accommodation u. s. w. unter normalen und einigen pathologischen verhältnissen* (s. å.), *Undersökningar rörande den monokromatiska aberrationen i ögat* (1911) och många afh. om glaukom och trakom. R. T—dt.

Grönhö. Se Hö.

Grönhögen, fiskehamn i Ventlinge socken, Öland, 4 km. n. om Ottenby, anlagd af statsmedel, enligt uppgift omkr. $1^1/_2$ mill. kr. Sedan den nyligen blifvit färdig, lär den ende på platsen bosatte fiskaren ha blifvit fyrvaktare. O. Sjn.

Grönklumpen, Stora. Se Anarisfjällen. Suppl.

Grönkål, *kokk.*, anrättas alldeles som den helt närstående sorten blåkål (se d. o., Suppl., och Brassica, sp. 30). Man blandar gärna bägge sorterna tillsammans vid anrättningen. Som kålsoppa är den af gammalt ett tillbehör till julhelgdagarnas matordning; genom sin stora härdighet kan denna kål växa ute hela vintern och då erbjuda färsk legym.

***Grönköping,** fingerad svensk småstad, hvars namn uppfanns af H. H. Zetterström i ''Söndagsnisse'' 1897 och som i ''Grönköpings veckoblad'' (från 1902 som afdelning af ''Söndags-nisse'', från 1916 självständig tidning) fått sitt organ, där typiska småstadsförhållanden prägla motiv och behandling.

Grönland, förstad till Kristiania (se d. o., sp. 1388).

***Grönland** hade 1921 14,355 inv., hvaraf 274 danskar. Arealen beräknas till 2,182,000 kvkm., hvaraf 1,869,000 kvkm. inlandsis. Pearys land har vid närmare undersökningar visat sig ej vara någon ö, som man först antog, utan G:s nordligaste halfö, af Independencefjorden skild från Mylius-Erichsens land och Kronprins Christians land. Innanför Kolderweys ö och Dovebukten har ett isfritt område, Dronning Louises land, upptäckts. Flera nya öfvertväringar af inlandsisen ha skett, i s. från Diskobukten till Angmagsalik af de Quervain 1912, längre norrut på bredaste stället mellan Kap Bismarck och Upernivik af Koch 1913, hvil-

ken fann isens största höjd utgöra omkr. 3,000 m. ö. h., samt längst i n. af K. Rasmussen 1912 och 1917. Innanför Angmagsalik höjer sig Mont Forel till 2,760 m., under det att höjden af Petermann spitze uppskattas till 2,500 à 2,800 m. I Julianehaabdistriktet finnes ett alplandskap med berg, som nå öfver 2,000 m., en topp 2,305 m.

Af nyare resor i G. märkas Danmarksexpeditionen under Mylius-Erichsen 1906—08, Alabamaexpeditionen under Einar Mikkelsen 1909—12, De Quervains 1912, J. P. Kochs 1912—13, Thuleexpeditionerna under Knud Rasmussen 1912 och 1916—18 och L. Kocks expedition 1920—23. Jfr Polarexpeditioner. O. Sjn.

Geologi. De senaste expeditionerna till G. ha bragt betydande bidrag till kännedomen om landets geologiska byggnad. L. Koch har på K. Rasmussens 2:a Thuleexpedition undersökt G:s nordvästra kust och där anträffat veckade lager af ordovicium och gotlandium, däribland korallkalkstenar och graptolitskiffrar, samt öfverlagrande dessa horisontalt liggande sediment, hvari inga fossil funnits. Af dessa fynd drar Koch den slutsatsen, att nordvästra G:s kuststrimma utgöres af rester af en gammal bergskedja, och sätter denna i förbindelse med den Kaledoniska bergskedjan (se d. o. Suppl.). Denna skulle då från Irland, Skottland och norra delen af Skandinaviska halfön öfver Spetsbergen gå fram till nordvästra G. och det arktiska Nord-Amerika (Grinnell land och Ellesmere land), där man redan förr gjort fossilfynd af liknande art. L. Koch har på sin nya expedition 1920—23 fått dessa iakttagelser bekräftade och ytterligare insamlat fossilmaterial från samma trakter. K. A. G.

Förvaltning och historia. Det danska koloniområdet på västkusten var 1923 deladt i 12 kolonidistrikt (Egedesminde och Godhavn utgöra nu särskilda distrikt). Därtill kommer kolonien Angmagsalik på östkusten. Enligt lag af 8 juni 1912 administreras G. af ”Styrelsen af kolonierne i G.” under ledning af en direktör, som är förman öfver alla ämbets- och tjänstemän på G. och direkt under inrikesministeriet innehar högsta myndighet i alla ärenden angående kolonierna på G., äfven i kyrko- och skolfrågor, med undantag blott för ärenden af rent inre kyrklig natur, såsom rituella frågor o. s. v., hvilka höra under kyrkoministeriet. Under honom står en handelschef för ”Den kongelige grönlandske handel”, hvilken leder försäljningen af de grönländska produkter, som hemsändas till Danmark, och inköpet af de varor, som därifrån utskickas till G. I hvardera af de båda landsdelarna (Nord- och Syd-G.) finnes ett landsråd, hvars medlemmar, 12 i hvardera landsdelen, väljas för 6 år af kommunrådsmedlemmarna inom landsdelen. Rådet sammanträder 1 gång om året under inspektörens ordförandeskap för öfvervägande af landsdelens gemensamma angelägenheter. Det medverkar vid bestämmandet af, huru landsdelens ”fælleskasses” medel skola användas, och har rätt att framställa förslag om dispositionen af hela G:s ”fællesfond”. Direkta skatter förekomma ej, utan förvaltningsutgifterna bestridas af ”Den kongelige grönlandske handel” genom en årlig afgift, uppgående till 20 proc. af värdet å inköpta, till hemsändning afsedda produkter. G:s kyrko- och skolväsen upprätthålles genom en årlig afgift af 2 proc. å grönländska funktionärers kontanta löner. Af de till hvarje kommun (1923 voro de 62) inflytande beloppen tillfalla $^2/_3$ kommunkassan, och af återstoden gå $^1/_3$ till *G:s fællesfond* och $^2/_3$ till landsdelens *fælleskasse*. Den förra används efter inrikesministeriets beslut till främjande af åtgärder till gagn för hela den grönländska befolkningen, den senare för landsdelens gemensamma behof, särskildt till understöd åt nödställda kommuners kassor. Kommunkassorna ge fattigunderstöd och sjukhjälp, lämna bidrag för praktisk yrkesutbildning o. s. v. De förvaltas af kommunråden, hvilkas medlemmar väljas för 4 år af och bland den infödda befolkningen; högst $^1/_3$ af rådets medlemsantal får dock utgöras af infödda danskar. Rådet svarar äfven för ordningens upprätthållande inom kommunen. För personer, som stå under grönländsk rätt, afgöras civila tvistemål, skiftesärenden, arfssaker och mål om smärre politiförseelser af kommunrådet, kriminalmål behandlas af en blandad domstol, bestående af kommunrådsordförandena inom distriktet och några där boende danskar under inspektörens eller af honom förordnad ställföreträdares presidium. Danskar i G. (liksom ämbetsmän af grönländsk härkomst) lyda under dansk lag med vederbörlig domstol i Danmark som laga forum. Vid förseelser från deras sida mot den grönländare emellan lagligen bestående rättsordningen har landsdelens inspektör dock bestraffningsmyndighet öfver dem. — Enligt kungl. förfogande af 15 nov. 1922 står G. under Köpenhamns stift, bildar 2 kontrakt (provstier) och indelas i 11 församlingar under hvar sin (danske eller grönländske) ”förstepräst”. Infödda medhjälpare pläga anställas som prästvigda ”öfverkateketer”. För prästutbildningen finnes i Köpenhamn ett grönländskt seminarium, där hvarje dansk präst, som anställes på G., skall ha aflagt examen; infödda präster utbildas först vid ett seminarium i Godthaab och sedan i Köpenhamn. Antalet förstepräster var 10 (hvaraf 5 danska) 1923, de prästvigde medhjälparna 3 (i annex, ”distrikter”) och öfverkateketerna 5. På G. började 1907 en stark andlig väckelse, som i många afseenden präglat befolkningens lif, stegrat missionsarbetet och framkallat medvetandet om tillhörighet till en nationell grönländsk kyrka. — G. är indeladt i 7 läkardistrikt under hvar sin distriktsläkare, som skall om möjligt hvarje år besöka alla inom det vidsträckta distriktet befintliga handelsplatser och fasta eller tillfälliga infödingsboplatser. — Ett regeringsförslag om rätt väsentliga förändringar i G:s styrelse förelades 1922 danska folketinget, men har ännu ej slutbehandlats. — Utom västkusten till 74° 30′ n. br. är Angmagsalik på östkusten internationellt erkändt som danskt koloniområde. Vid afslutandet 1916 af traktaten om försäljningen af Dansk-västindiska öarna till Förenta staterna förklarade dessa, att de icke hade något att invända mot, att Danmark utsträckte sina politiska och ekonomiska intressen till hela G. Förfrågningar i samma ärende ställdes till öfriga intresserade stater, hvarvid Storbritannien (med hänsyn till grannskapet till Brittiska Nord-Amerika) till sitt medgifvande fogade det förbehållet, att brittiska regeringen skulle rådfrågas, om Danmark i framtiden skulle ha för afsikt att afhända sig G. Äfven norske utrikes-

ministern Ihlen gaf ett såsom tillmötesgående uppfattadt svar, om hvars räckvidd dock sedermera tvistats. När dansk suveränitet 1921 proklamerades öfver hela G., framkallades emellertid däraf en protest från norska regeringen. Protesten berodde bl. a. på farhågor för olägenheter för den norska hvalfångsten vid östra G:s kuster, om hela detta område indrogs under den grönländska handelns monopolsystem; den sammanhängde äfven med den i vida norska kretsar rådande uppfattningen, att G. vore ett gammalt norskt land, som i samband med Kielfreden 1814 med orätt frånhändts Norges krona. Mot denna uppfattning framkommo i Danmark skarpa gensagor. Tvisten gjordes 1923 till föremål för dansk-norska delegeradeförhandlingar, som emellertid hittills ej ledt till positivt resultat. Konung Kristian IX besökte 1921 G., det första konungabesök, som förekommit i denna aflägsna landsdel.

Litt.: Knud Rasmussen, ''Ny mennesker'' (1905), ''Min rejsedagbog. Skildringer fra den første Thuleekspedition'' (1915; ''Öfver G:s inlandsis, dagboksblad'', s. å.) och ''G. langs polhavet. — — Skildring af den 2. Thule-ekspedition 1916—18'' (1919), J. P. Koch, ''Gjennem den hvide örken'' (1913), A. de Quervain, ''Quer durchs Grönlandeis'' (1914), D. Bruun, ''Erik den röde og nordbokolonierne i G.'' (1915), och ''G. i tohundredeaaret for Hans Egedes landing'' (2 bd, utg. under red. af G. C. Amdrup, L. Bobé, Ad. Jensen och H. P. Steensby, 1921). V. S—g.

Grönningen, en grupp danska konstnärer, bildad våren 1915, uppkallad efter en plats Grönningen på Österbro (Köpenhamn), där man spikade upp den träbarack, som till en början tjänade till utställningslokal. Gruppen Grönningen är en sammanslutning af yngre konstnärer, som anse Den fri udstilling för litet radikal. F. n. hållas utställningarna i Den fri udstillings lokal. Bland föreningens ledare äro H. Giersing och A. Naur. Medlemmarna tillhöra de yngsta konstriktningarna.

Grönwall, Karl Anders Axel, geolog och paleontolog, universitetslärare, f. 27 febr. 1869 i Ystad, blef filos. doktor i Lund 1897, tjänstgjorde 1893 som extra geolog vid Sveriges geol. undersökning och hade 1896—1910 anställning vid mineralogiska museet i Köpenhamn och vid Danmarks geol. undersökning samt utnämndes 1910 till statsgeolog vid Sveriges geol. undersökning och 1917 till professor i geologi och paleontologi vid Lunds universitet. Af hans utgifna skrifter må nämnas: *Bornholms Paradoxideslag og deres fauna* (1902), *Frågan om djupborrningar i Skåne* (1913), *Nordöstra Skånes kaolin- och kritbildningar samt deras praktiska användning* (1915) och *The marine carboniferous of North East Greenland and its brachiopodfauna* (1917). G. har författat ett stort antal artiklar i Nordisk familjebok. Han är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1917). L—e.

***Grönvold.** — 2. Bernt G. dog 7 nov. 1923 i Berlin. Se äfven Wasmann, F.

Grönvollfoss, ett 17 m. högt vattenfall i älfven Tinne, n. om Notodden, Norge, representerar 13,300 eff. hkr. G. håller f. n. (1923) på att utbyggas. K. G. G.

Grönö udde, klippfyr på Grönö, v. om Nämdöfjärden, i farleden Landsort—Stockholm på 59° 12′ 36″ n. br. och 18° 34′ 12″ ö. lgd fr. Gr., uppförd 1895 och ändrad 1911. E. A—t.

Grötavær, fiskeläge i Trondenes härad, Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), n. v. om Harstad, Norge. 248 inv. (1920). K. G. G.

Gröt-Halle, isländsk hofskald. Se Halle, sp. 1120.

Grötö, holme i Bohusbukten med en 1917 uppförd 4,6 m. hög blixtfyr på 58° 13′ 5″ n. br. och 11° 24′ 23″ ö. lgd fr. Gr. med agaljus. E. A—t.

Gstaad [gstäd], schweizisk by (300 inv.) och turistort vid Montreux-Oberlandbanan i kantonen Bern, vid floden Saane, 1,052 m. ö. h., 10 km. n. om Gsteig.

***Gualöf.** Se Trolle-Ljungby och Gualöf. Suppl.

***Guam.** Genom den vid Washingtonkonferensen ingångna marinkonventionen af 6 febr. 1923 ha Förenta staterna afstått från rätten att på G. upprätta marinbaser och nya befästningar. Jfr W. E. Saffron, ''G.'' (1912), och L. M. Cox m. fl., ''The island of G.'' (1917). V. S—g.

Guamul, *zool.*, en hjortart, *Cervus chilensis*, i Chile (se d. o., sp. 190).

Guanalsyra, *kem.* Se Nukleinsyror.

Guanidinaminovaleriänsyra, *kem.* Se Arginin. Suppl.

***Guantanamo,** som 1919 hade 68,883 inv., är kol- och flottstation samt viktig exporthamn för socker och kaffe m. m.

Guanyabéns, Emili, katalansk författare, f. 1860, har förnämligast gjort sig känd genom de små diktsamlingarna *D'altre temps*, *Resurrectio*, *Glops de fel*, *Pincelades* och *Esperença*, senare samlade i en liten volym *Alades* (Myror). En af G:s dikter (''Kärlekens natt'') återfinns i K. A. Hagbergs ''Modärna trubadurer'' (1917). Ad. H—n.

Guari. Se Haúsa.

Guarini [goa-], Guarino (Camillo), italiensk arkitekt, f. 1624 i Modena, d. 1685 i Milano, var en af den italienska barockarkitekturens mest egendomliga representanter. Han slöt sig hufvudsakligen till Borromini, men utvecklade stilens idéer fullt personligt, ofta på ett bisarrt sätt, med fanatisk böjelse för det extrema och förakt för det närliggande, det som kunde ligga inom räckhåll äfven för andra. G. ingick 15 år gammal i teatinorden, blef prästvigd 1648 och professor i filosofi i Modena 1650. Han var äfven matematiker och astronom, var verksam på många olika platser, besökte Syd-Italien, sannolikt äfven Spanien, Portugal och Paris och utöfvade en ytterst frodig verksamhet. Till hans mest betydande verk räknas *Palazzo Carignano* (nu naturhistoriskt museum) och *jesuitkollegiet*, nuv. vet. akad., med en ståtlig fasad, som går i stora våglinjer, vidare kyrkorna *San Lorenzo* och *La Consolata* samt *Capella del Sudario* bakom domkyrkans högaltare — alla dessa byggnader i Turin. Kyrkointeriörerna förbluffa genom sina underligt och med stor skicklighet utspekulerade former, genom oroliga båglinjer, starka perspektiviska effekter, mystiskt ljusdunkel. I Messina byggde G. bl. a. kyrkorna *San Gregorio* och *S. Annunziata*. Han byggde kyrkor äfven i Prag, Lissabon och Paris (i sistnämnda stad en teatinkyrka, som refs 1823 — den hade då senast användts till teater). I den ita-

lienska barockarkitekturens opposition mot det regelrätta beteckna G:s verk kulmen. Han skref afh. om arkitektur (*Architettura civile*, tr. 1737), matematik och astronomi. G—g N.

***Guatemala** har enligt en inom landet gjord beräkning en landareal af 109,960 kvkm. och enligt 1920 års census 2,004,900 inv. 1918 inrättades i hufvudstaden ett universitet med 7 fakulteter. Handelsomsättningen uppgick 1921 till 10,$_7$ mill. doll. import och 12,$_1$ mill. export. De viktigaste exportvarorna voro kaffe (9,$_2$ mill. doll.), bananer (1,$_2$ mill.), virke (0,$_5$ mill.) och socker (0,$_3$ mill.). Handeln sker mest med Förenta staterna och Tyskland. Hufvudstaden G., som 1916 hade omkr. 110,000 inv., förstördes till största delen genom jordskalf mellan 25 dec. 1917 och 24 jan. 1918 samt räknade 1921 91,330 inv. O. Sjn.

Historia. President Manuel Estrada Cabrera återvaldes 1911 och 1917. Under Världskriget afbröt han april 1917 de diplomatiska förbindelserna med Tyskland och aflät 30 april 1918 G:s krigsförklaring, därvid ställande landets hamnar, territorialvatten och järnvägar till Förenta staternas militära förfogande. G. var företrädt på Pariskonferensen 1919 och tillhörde Versaillesfredens signatärmakter. Cabreras långvariga och godtyckliga, faktiskt diktatoriska, styrelse framkallade mot honom en med åren växande opposition, som i dec. 1919 började fastare organisera sig och våren 1920 fick stöd äfven af armén, hvarför Cabrera i april nödgades afgå. Styrelsen öfvertogs af vice-presidenten Carlos Herrera, som därpå valdes till president för tiden till mars 1923. Herrera arbetade energiskt för afhjälpande af de svåra skador jordbäfningarna anställt och sökte draga utländskt kapital och immigranter till landet. G. ingick 15 sept. 1921 med Salvador och Honduras öfverenskommelse om bildande af en federativ centralamerikansk republik, men planen föll på motstånd från Costarica och uteblifven anslutning från Nicaragua. I dec. 1921 störtades Herrera genom en statskupp, och makten öfvergick till en provisorisk regering, hvarefter i febr. 1922 till president (till mars 1928) valdes general José Maria Orellana.

Litt.: N. O. Winter, ''G. and her people of today'' (1909), D. Fife, ''G. and the states of Central America'' (1913), och A. Caille, ''La Guatémala et son avenir économique'' (1914). V. S—g.

***Guayaquil**, som nu har omkr. 100,000 inv. och är Ecuadors största stad, står genom en 450 km. lång järnväg i förbindelse med Riobamba och Quito. Efter Panamakanalens tillkomst har den europeiska ångbåtstrafiken på G. ökats. Äfven svenska fartyg anlöpa G. i regelbunden trafik. O. Sjn.

Guayusa [*gwajōsa*]. Se Tesurrogat.

Gubbero, landställe vid Danska vägen, Redbergslid, i Göteborg, fordom s. k. landeri med en tobaksfabrik. Det ståtliga corps-de-logiset uppfördes på 1750-talet af direktören i Ostindiska kompaniet Magnus Lagerström och har såväl till det yttre som det inre i stort sedt pietetsfullt bevarats af senare egare. G. köptes 1828 af Oskar Ekman, som 1861 skänkte det till sin broder Emil Ekman, af hvars arfvingar det fortfarande innehas. O. Ekman skänkte tomter från G. till S:t Paulikyrkan. O. M—m.

Gubblijaure, en 12 kvkm. stor sjö, 430 m. ö. h., i Arjepluogs socken, Norrbottens lappmark, afrinner mot v. till Hornavan. Den dalgång, i hvilken denna sjö nu ligger, torde före istiden ha afrunnit öfver G. mot s. ö. ned till Åby älf. O. Sjn.

***Gude.** — 2. Ove G. dog 1 juli 1910 i West Virginia. — 3. Nils G. dog 24 dec. 1908 i Kristiania.

***Gudehus**, H., dog 9 okt. 1909 i Dresden.

Gudeman [*go'-*], Alfred, amerikansk filolog, f. 26 aug. 1862 i Atlanta, Georgia, blef efter studier i Amerika och Tyskland filos. doktor i Berlin 1888, var sedan professor i klassisk filologi vid olika amerikanska universitet samt 1904—16 assistent vid redaktionen af ordboksarbetet ''Thesaurus linguæ latinæ'' i München, där han ock under senare år vistats. Bland G:s arbeten må nämnas *Grundriss der geschichte der klassischen philologie* (2 uppl. 1909), *Tacitus' Germania* (med tysk kommentar, 1916), *Tacitus' Dialogus* (med utförlig inledning och kommentar på tyska; 2 uppl. 1914). H. Sgn.

***Gudenaa.** Genom konstgjord uppdämning öfver G.-dalen mellan Silkeborg och Randers har det bildats ett vattenfall på 9,$_5$ m. (färdigt 1920), hvars kraft förser omnejden med elektricitet. P. E—t.

***Gudhem.** 1. Häradet ingår nu i Skara fögderi. 11,200 inv. (1923). — 2. Se Assar Blomberg, ''Några anteckningar om Gudhems församling i Västergötland'' (med teckningar; 1917).

***Gudhjem.** 711 inv. (1921). Järnväg till Almindingen öppnades 1916.

Guding, *zool.*, gammal ejderhanne.

***Gudingefjärden**, en omkr. 25 km. lång vik af Östersjön i Västerviks skärgård, skiljes i s. v. från Gamlebyfjärden af ett smalt, långsträckt näs samt begränsas mot ö. af Malmöarna, Hasselö m. fl. öar. I n. utgrenar sig från G. Bergholmsfjärden, som genom Bjursundsström står i förbindelse med den nordligaste utgreningen af G., den sjöliknande 14 km. långa och upp till 2 km. breda Syrsan, hvars östligaste vik, Bågfjärden, når nära Loftahammars kyrka och hvars dalgång fortsättes af Loftahammarsfjärden och Knöldjupet. O. Sjn.

***Gudmundrå** tillhör nu Ådalens kontrakt, Härnösands stift. 12,677 inv., hvaraf i Kramfors municipalsamhälle 1,062 inv. (1923).

***Guðmundsson**, Valtýr, var medlem af alltinget 1894—1909 och 1911—14, lämnade 1917 redaktionen af ''Eimreiðin'' och blef 1920 professor i isländska språket och litteraturen vid Köpenhamns universitet. P. E—t.

***Gudmuntorp** omfattar nu 3,684 har. 1,448 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Guebviller.** Officiell fransk stafning är Guebwiller. Se Gebweiler. Suppl.

Gueguetenango, stad. Se Huehuetenango.

Guémappe [*gema'p*], by i franska dep. Pas-de-Calais, 9 km. s. ö. om Arras, i Cojeulbäckens dalgång. 184 inv. (1921). Byn var under Världskriget föremål för hårda strider, hvarunder den fullständigt förstördes. I början af okt. 1914 besattes byn af tyskarna, som behöllo den till 23 april 1917, då den återeröfrades af engelsmännen under slaget vid Arras. 23 mars 1918 föll byn åter i tyskarnas händer, men slutligen stannade den, från 26 aug. s. å., i engelsmännens besitt-

ning. Jfr Världskriget, sp. 169, 218, 235 och 240. H. J—dt.

***Guérin,** Ch., dog 17 mars 1907 i Lunéville.

Guerra [ge'rra], Gutiérrez, president i Bolivia (se d. o. Suppl.).

***Guerra-Junqueiro,** Abilio, f. 17 sept. 1850 nära Cintra, dog i juli 1923. — Lärjunge till Victor Hugo, Proudhon, Michelet och Renan, var G. patriot, radikal och panteist; hans diktning är till mycket stor del satirisk. Han intog slutligen platsen som samtidens förnämste skald i Portugal.

***Guerrero.** 1. Staten, som 1921 hade 546,762 inv., producerar äfven kvicksilfver.

Guerrero [gerērå], Vicente, mexikansk frihetskämpe, president i republiken Mexico, f. 1783 i Tixtla (nu Guerrero), d. 14 febr. 1831 i Cuilapam, Mexico, tog från 1812 framträdande del i mexikanernas resning mot spanjorerna, höll sig kvar i fält, sedan öfriga upprorsledare besegrats, och vann 15 sept. 1818 en betydande seger öfver spanjorerna vid Tamo. Under frihetskrigets sista skede samverkade G. med Iturbide, men då denne lät utropa sig till kejsare (1822), bröt G. med honom och samlade republikanerna till motstånd. Han led. 1823 nederlag mot Iturbides armé, men efter den republikanska segern s. å. blef han medlem af en provisorisk regering, som tvang Iturbide att gå i landsflykt. Under de följande partistriderna utsågs G. 1828 af ett parti till president, men störtades redan 1829 af ett annat. Han fortsatte striden till jan. 1831, då han lockades öfver till ett utländskt fartyg, men därifrån utlämnades till den nye presidenten Bustamentes anhängare. Kort därefter blef han afrättad. Hans födelsestad, Tixtla, och den 1847 upprättade stat, där denna är hufvudstad, ha efter honom fått namnet Guerrero (se d. o. 1—2). V. S—g.

Guerre sociale [gär såsia'l], La, fransk tidning, började 1906 som veckotidning utges i Paris af Gustave Hervé (se d. o. Suppl.), förändrades fr. o. m. jan. 1914 till daglig tidning och utbytte fr. o. m. jan. 1916 sitt namn mot La victoire. Den var urspr. starkt antimilitaristisk och radikalt socialistisk, men slog om vid Världskrigets utbrott (aug. 1914) och antog då en hetsigt patriotisk ton. Jfr Victoire, La, i Suppl. V. S—g.

***Guerrini,** O., dog 21 okt. 1916 i Bologna.

***Guesde,** Jules, hette eg. Mathieu Basile och var född 11 (ej 12) nov. 1845; namnet Jules G. var urspr. hans pseudonym som journalist. Han ingick 27 aug. 1914 som minister utan portfölj i Vivianis ''nationella försvarsministär'' som en symbol för socialdemokraternas anslutning till ''l'union sacrée'' och afgick med denna ministär i okt. 1915. Sina sista år var han sjuklig och framträdde föga i det offentliga lifvet. Han var till det sista sträng marxist, men ogillade de ryske bolsjevikernas terroristiska taktik. Bland hans skrifter märkas ytterligare *Le collectivisme au Collège de France* (1905), *Collectivisme et révolution* (1906) och essaysamlingen *Çà et là* (1914). G. dog 28 juli 1922 i Saint-Mandé. V. S—g.

Guido, pseudonym för Elna Tenow (se d. o. 2).

***Guiffrey,** Jules J., dog 26 nov. 1918 i Paris.

***Guignets grönt** [ginjäs-]. Se Kromgrönt (äfven i Suppl.).

Guignol [ginjå'l], fr., hufvudpersonagen i franska marionett-teatern, leddocka med hufvudets och armarnas rörelser styrda af förevisarens pekfinger, tumme och långfinger. Jfr Kasperteater och Marionett, sp. 984.

***Guildford** (earler af), oriktig form i st. f. **Guilford.**

Guild socialism [gi'ld såū'{əlism], eng., gillesocialism. Se Socialism. Suppl.

Guillaumat [gijåma'], Marie Louis Adolphe, fransk militär, f. 4 jan. 1863 i Bancqneuf (dep. Charente-inférieure), blef officer vid infanteriet 1884, tjänstgjorde i kolonierna och, med utmärkelse, i Kina under boxarupproret 1900, då han befordrades till major. Han blef 1903 lärare vid krigsskolan i S:t Cyr och därefter chef för krigsskolan (''prytanée'') i La Flèche. 1910 blef han öfverste och regementschef, 1913 afdelningschef i krigsministeriet och brigadgeneral. I sept. 1914 blef han chef för 33:e fördelningen och i febr. 1915 för 1:a armékåren, som han förde s. å. i Champagne och 1916 vid Verdun. Under tiden hade han (dec. 1915) utnämnts till divisionsgeneral. I dec. 1916 efterträdde han Nivelle som chef för 2:a armén (å Verdunfronten), och i dec. 1917 fick han befälet öfver orientarmén i Macedonien, efter Sarrail. Han lyckades förena de heterogena elementen inom denna och återställa moralen bland trupperna. Han utarbetade äfven den anfallsplan, som sedermera under Franchet d'Espereys öfverbefäl kom till utförande. G. hemkallades dock redan i juni 1918, med anledning af det hotande tyska anfallet öfver Marne, för att öfverta befattningen som militärguvernör i Paris. I okt. s. å. blef han chef för 5:e armén. När denna i juni 1919 upplöstes, undfick han värdighet af ''inspecteur général''. Sedan 1920 är G. medlem af högsta krigsrådet. H. J—dt.

Guillaume [gijåm], Louis, schweizisk statistiker och högt ansedd fångvårdsman, f. 1832 i kantonen Neuchâtel, praktiserade som läkare, men deltog samtidigt med kraft i arbetet för höjande af folkupplysning och allmän hygien. 1868 utsågs han att organisera och leda sin kantons invid staden Neuchâtel nyuppförda straffanstalt, och han kvarstod som dess direktor till 1888, då han kallades till chef för Edsförbundets statistiska byrå i Bern, hvilken befattning han lämnade 1914. 1878—1910 generalsekreterare vid fångvårdskongresserna och sekreterare i Internationella penitentiära kommissionen (en sammanslutning af officiella representanter från de flesta kulturstater), utöfvade G. betydande inflytande på den utveckling, som kriminal- och barnavårdslagstiftningen samt fångvårdsväsendet under sista halfseklet vunnit. Som statistiker har G., särskildt i hygieniska frågor, inriktat sig på praktiska uppgifter till uppdagande af förefintliga brister och möjliga botemedel. V. A—t.

Guillaume [gijåm], Charles Édouard, schweizisk-fransk fysiker, f. 15 febr. 1861 i Fleurier (kant. Neuchâtel), Schweiz, filos. doktor i Zürich 1883, blef 1915 direktör för Internationella byrån för mått och vikt i Breteuil. Han fick 1920 års Nobelpris i fysik ''för sina förtjänster om den fysikaliska precisionstekniken genom upptäckten af nickelstålets egenskaper''. Om G:s upptäckt af legeringarna *invar* och *elinvar* samt dessas

praktiska tillämpningar se Invar. Suppl. I teoretiskt hänseende ha G:s undersökningar gett det bästa stödet för den af Le Chatelier utbildade allotropiska teorien för binära och ternära legeringar och därmed lämnat ett viktigt bidrag till vår kunskap om den fasta materiens konstruktion. Han har författat bl. a. *Traité pratique de la thermométrie de précision* (1889), *Unités et étalons* (1893), *Recherches sur le nickel et ses alliages* (1898), *Les applications des aciers au nickel* (1904) och *Initiation à la mécanique* (1909; flera uppl.).

*Guillemet, J. B. A., f. 30 juni 1842 i Chantilly, dog 26 maj 1918 i Saint-Pardoux.

Guillemont [gijəmā'], by i franska dep. Somme, 12 km. ö. om Albert och 4 km. v. n. v. om Combles, 69 inv. (1921). G., som utgjorde en stark stödjepunkt i tyskarnas näst främsta försvarslinje vid Somme 1916, var 19 aug.—3 sept. s. å. föremål för en ytterst hård kamp mellan tyskarna och de gång på gång anfallande engelsmännen, som slutligen bemäktigade sig den då fullständigt förstörda byn. Under tyska offensiven mot Amiens återtogs dock denna af tyskarna 24 mars 1918. Slutligen besattes byn af engelsmännen 29 aug. s. å. under slaget vid Bapaume. Jfr Världskriget, sp. 204, 235 och 240. H. J—dt.

*Guilmant, F. A., dog 29 mars 1911 i Meudon.

*Guimerá, A. Se essay af K. A. Hagberg i ''Vår tid'', II (1917).

*Guimet, É. É., dog i okt. 1918 i Paris.

Guinchard [gäʃār], Axel Johan Josef, statistiker, f. 1 juni 1873 i Stockholm, studerade vid Stockholms högskola samt vid universiteten i Uppsala och Würzburg, promoverades i Uppsala 1899 till filos. doktor, tjänstgjorde i Statistiska centralbyrån från 1900 till 1905, då han antogs till chef för det nyupprättade Stockholms stads statistiska kontor. Detta har under hans ledning kraftigt utvecklats. Bland de af G. författade arbetena bör, utom de officiella statistiska berättelserna, främst nämnas den nya uppl. af G. Sundbärgs stora handbok ''Sveriges land och folk'' (1915) jämte motsvarande tyska och engelska uppl. I pressen samt i flera broschyrer har G. bl. a. uppträdt som förkämpe för grundsatsen om tjänstemannalönernas afpassande efter en lefnadskostnadsindex. E. Ar—s.

*Guinea. Om Franska G. och Elfenbenskusten se Franska Väst-Afrika. Suppl. — I G:s politiska indelning ha följande ändringar inträffat. Togo har upphört att vara tysk koloni och uppdelats på England och Frankrike, likaså den förutvarande tyska kolonien Kamerun. Kongostaten har blifvit en belgisk koloni.

Guinēvra [gi-], maka till sagokonungen Artur (se Bretonska romanerna), på keltiska kallad *Guanhumara*, på fr. *Guenièvre* l. *Genièvre*, vardt konungen otrogen med Lancelot (se d. o.).

*Guise hade 6,185 inv. 1921. Under Världskriget utkämpades i och sydöst om linjen G.—S:t Quentin 29—30 aug. 1914 ett fältslag mellan 5:e franska armén (Lanrezac), under utförandet af en flankrörelse s. om Oise mot S:t Quentin, och 2:a tyska armén (v. Bülow), under framryckning mot Paris. Den senares vänstra flygel (2 armékårer) öfvergick den 29 Oise vid och ö. om G. och tillbakakastade franska arméns högra flygelkår, men sedan denna förstärkts med 2 armékårer och 1 kavalleriförbandelning, blefvo tyskarna i sin ordning tillbakaslagna. De behöllo dock fortfarande G. Franska arméns framgång kunde emellertid ej utnyttjas på grund af vänstra flygelns nederlag. Därvarande 2 reservförbandelningar, som tagit ställning vid Urvillers s. om S:t Quentin för att trygga arméns vänstra flank, blefvo nämligen s. d. undankastade af tyska arméns öfver nämnda stad framryckande högra flygel (2 förbandelningar), och när sedermera ytterligare 2 tyska förbandelningar insattes ö. om S:t Quentin, måste äfven den motstående franska armékåren vika tillbaka. Då franska armén sålunda hotades med omfattning i vänstra flanken, anbefallde Lanrezac den 30 återtåg mot Laon. Fältslaget benämnes ömsom ''slaget vid Guise'' (af de allierade) och ''slaget vid S:t Quentin'' (af tyskarna). — 4 nov. 1918 utkämpades ett nytt slag vid G. mellan fransmännen och tyskarna, hvarvid de förre (1:a armén, Debeney) sökte genombryta därvarande (af 18:e armén, v. Hutier, besatta) tyska front. Detta misslyckades visserligen, men redan följande dag måste tyskarna på grund af det strategiska läget anträda återtåget, hvarvid G. ånyo besattes af fransmännen. Jfr Världskriget, sp. 163 och 244. H. J—dt.

*Guise. 1. François de Lorraine. Om hans 2:e son, Charles de Lorraine, hertig af Mayenne, se d. o.

Guitry [gitrī]. 1. Lucien G., fransk skådespelare och teaterledare, f. 1860 i Paris, utbildad vid konservatoriet, var anställd vid Mikaelsteatern i Petersburg 1880—90, därefter vid olika teatrar i Paris och är sedan 1903 direktör för Théâtre de la Renaissance där. Han berömmes för sin diktion samt spelets måttfullhet och uttrycksstyrka. — 2. Sacha G., den föregåendes son, teaterförfattare och skådespelare, f. 1885 i Petersburg, anställd vid faderns teater, har skrifvit lustspel med roller tillrättalagda för honom själf och fadern samt till stor del byggande sin verkan på vårdslöst roliga infall, bl. a. *La prise de Berg-op-Zoom* (''Fästningen faller'', Stockholm 1913), *La pèlerine écossaise* (''Den skotska regnkragen'', 1914), *Mon père avait raison* (''Min far hade rätt'', 1920) och *Le grand-duc* (''Storfursten'', 1922).

*Gula febern. Om senare tidens verksamma bekämpande af gula febern se Gorgas, W. Cr. Suppl.

Gula klädesmalen, *zool.* Se Malfjärilar, sp. 628.

Gulan, *embryol.* Se Ägg, sp. 1165.

*Gulasch. Ungerska ordet *gulyás* eller *gulyáshús* betyder eg. kött, tillagadt på herdarnas vis (af *gulya*, boskapsherde, och *hús*, kött). Den enkla maträtten har ansetts lämplig för truppers utspisning (jfr ''gulaschkanon'', fältkök), och vid början af Världskriget 1914 gjorde en del charkuterihandlare i

synnerhet i Danmark lysande affärer genom att leverera någonting, som skulle likna gulasch. Däraf fick detta ord (som förkortning af ”gulaschbaron”) betydelsen krigsjobbare, vräkig uppkomling. I Tyskland nyttjas ordet *schieber* om dylika individer.

Gula tufmyran, *zool.* Se Myror, sp. 110.

Gulbarga, stad. Se Kulbarga.

Ellen Gulbranson.

***Gulbranson,** Ellen, blef 1910 led. af Mus. akad. Med ett konsertuppträdande våren 1923 tog hon slutligt afsked af Stockholmspubliken

Gulbransson, Olaf, norsk tecknare, f. 26 maj 1873 i Kristiania, var elev vid konst- och handtverksskolan där 1885—90 och vistades sistnämnda år i Paris. Som karikatyrtecknare medverkade han 1898—1902 i tidningarna ”Verdens gang” och ”Tyrihans”. 1902 och följande år lämnade han många bidrag till ”Simplicissimus”. Dessutom illustrerade han några humoristiska och parodiska publikationer i hemlandet, ”Trangviksposten” (1900—01), ”Fluesoppen” (1901—02) samt ”Fif og halvfif” och ”Blandet selskab” af Sfinx. Han utgaf ”24 karikaturer” (1901) och ”Berühmte zeitgenossen” (München, 1905). G. har sin styrka i frodig och hvass satir och i utomordentlig förmåga att fånga och återge typer och individer — detta ej uteslutande i grotesk karikatyr, utan äfven i porträtt af skarp karakteristik utan öfverdrift i framställningen. Han tecknar med förkärlek i stora, klara konturer med förbiseende af oväsentliga detaljer. Han har också utfört och (äfven i Stockholm) utställt porträtt i lätt akvarellerad teckning. G—g N.

***Gulbär.** Se äfven Xantorhamnin.

***Guld.** Se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 554. Jordens guldproduktion utgjorde 1913 och 1919 resp. 700 och 500 ton. Af 1913 års tillverkning erhöllos 39,8 proc. i Transvaal, 19,1 proc. i Förenta staterna, 11,4 proc. i Australien, 5,1 proc. i Ryssland och 4,4 proc. i Mexico. Litt. ang. guldets äldre historia: Edmund O. von Lippmann, ”Entstehung und ausbreitung der alchemie” (1919). — Å sp. 580 r. 3 nedifr. *står* metod *bör vara* period. K. A. V—g.

***Guldalen** (Gauldalen). Gula (Gaula) har 3,310 kvkm. flodområdesareal och representerar 64,700 eff. hkr, hvaraf 31,500 egas af norska staten. Stora skyddsarbeten mot öfversvämningar i flodens nedre norra lopp. K. G. G.

Guldax, veckobibliotek. Se Hvar 8 dag.

***Guldberg** (sp. 590). — 2. Cato Maximilian G. Om Guldberg-Waages lag se Massverkans lag. — 3. Axel Sofus G. dog 28 febr. 1913. — Hans syster Cathinka Augusta G., f. 1840, d. 1919, var 1866 profsyster vid Kaiserswerth, tjänstgjorde under kriget s. å. vid krigslasarettet i Dresden, därefter vid Charitésjukhuset i Berlin och tyska hospitalet i Alexandria samt utnämndes 1868, då den första norska diakonissanstalten upprättades, till dess föreståndarinna. Som sådan inlade hon utomordentlig förtjänst.

***Guldborgland.** Baroniet blef 1922 fri egendom. P. E—t.

Guldfärgade fiskar, *zool.* Hos ett stort antal inhemska fiskarter uppträda stundom individer med guldglänsande färger, stundom som konstanta varieteter. Detta senare är förhållandet hos id (se d. o.), karp, ruda (den s. k. guldfisken, se Rudsläktet) o. a. L—e.

Guldgrund, den, företrädesvis i äldre konst använda, gyllene bakgrunden för bildframställning. Guldgrund synes tidigast ha förekommit i bysantinska mosaiker, där den undanträngde den i de äldsta kända kristna målningarna och mosaikerna använda blåa bakgrunden. I tidiga bilder höllos glorior bakom de heliga personernas hufvud i guld — det hände likväl, att gloriorna voro målade i olika färger — och den mandelformade glorian (*mandorla*) omslöt ej endast hufvudet, utan hela figuren (se Gloria). Guldgrunden, mot hvilken figurerna aftecknade sig, afsåg självfallet att hos åskådaren öka intrycket af prakt och majestät. Från mosaikerna öfverflyttades guldfonden till miniatyrer och plastiska kompositioner, och i målningar fasthölls den traditionellt under århundraden — i italiensk konst ända in på 1400-talet. I nederländska miniatyrer hade den då blifvit utbytt mot perspektiviskt fördjupade bakgrunder, interiörer eller landskap. — I modernt måleri har guldgrund förekommit ytterst undantagsvis i någon enstaka arkaiserande komposition. G—g N.

Guldhafre. Se Hafre, sp. 995.

Guldkantade obligationer. Se Obligation. Suppl.

***Guldkusten.** — 2. G. uppges nu ha en areal af omkr. 207,000 kvkm. med 2,078,043 inv. (1921), hvaraf 2,165 européer. Härtill kommer den del af f. d. tyska kolonien Togo, som förvaltas af England och som omfattar omkr. 32,600 kvkm. med 188,265 inv. (1921).

***Guldrupe** skall framdeles förenas med Hejde till ett pastorat, benämndt Hejde, Väte och G. församlingars pastorat. 251 inv. (1923).

***Guldsmedshyttans kapell.** Guldsmedshyttan är ej längre kapell, utan bildar nu eget pastorat i Västerås stift, Fellingsbro kontrakt. 4,435 inv. (1923).

Guldspärr betecknar i den offentliga diskussionen om suspensionen af guldmyntfoten (se Myntfot) befrielsen för Riksbanken (fr. o. m. 8 febr. 1916) från den uti 10:e § 2:a stycket i 1897 års lag för Sveriges riksbank stadgade skyldigheten att inlösa guld i plants, som för Riksbankens räkning till Myntverket aflämnas. Senare (fr. o. m. 1920) har ordet användts äfven om befrielsen för Riksbanken att vid anfordran inlösa sina sedlar med guld enligt lydelsen. E. F. K. S—n.

Guldstrimmiga mullen, *zool.* Se Mullus.

***Guldsvafvel.** Se äfven Auripigment.

Guldsvansspinnaren, *Euproctis chrysorrhoea* L., *zool.*, en medelstor fjäril af spinnarnas grupp, som i mellersta Europa är känd som ett skadedjur på fruktträd (jfr Trädgårdens skadeinsekter, pl. I, fig. 5). Hos oss förekommer den rätt

sällsynt i de sydligaste landskapen Skåne, Blekinge, på Öland och Gotland, men har ingen betydelse som skadedjur i fruktträdgårdarna. Fjäriln är nästan helt hvit med en guldgul eller rödbrun tofs i bakändan, hvaraf namnet ''guldsvansspinnaren'' l. ''äppelrödgumpen'', som den kallats i svenska handböcker öfver fjärilar. Larven är svartgrå med långa rödbruna hår och rödbruna fläckrader längs ryggen. De unga larverna skelettera bladen på åtskilliga löfträd, framför allt ek och fruktträd. Som halfvuxna öfvervintra de i ett larvbo af fast sammanspunna blad (fig. 5 b), men lämna detta tillhåll på våren och förpuppas mellan bladen uppe i träden inspunna i en liten spånad, som beklädes med de afkastade långa larvhåren (fig. 5 *P*). De tröga fjärilarna flyga mest i skymningen och afsätta därvid sina runda, hvitaktiga ägg i klumpar på ett par hundra ägg på bladen. Den egendomliga rödaktiga hårborsten i kroppens bakända fäller därvid sina hår, som fastna på äggen och bekläda dem som ett skyddande hölje (fig. 5 *a*). De unga larverna kläckas på eftersommaren. N. A. K.

Guldtistel, *bot.* Se Scolymus.

Gulen, härad och pastorat på södra sidan af Sognefjord, vid dess mynning, Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. 416,64 kvkm. 3,130 inv. (1920). Fiske och jordbruk. Här hölls det gamla Gulatinget. K. G. G.

Gulgröna alger, *bot.* Se Heterocontæ.

Gulhinnan, *embryol.* Se Ägg, sp. 1170.

***Gulholts.** Se äfven Morin.

Gulick [gjö'lik], John Thomas, amerikansk biolog, prästman, f. 1832 å Waimea (Hawaiiöarna), har utfört mycket värdefulla undersökningar öfver selektionen och särskildt öfver betydelsen af isoleringens olika former för artbildningen: *Divergent evolution through cumulative segregation* (1889), *Evolution, racial and habitudinal* (1905), *Isolation and selection in the evolution of species* (1908). L—e.

***Guling.** Enligt en i ''Statsvetenskaplig tidskrift'' 1908, h. 1, lämnad förklaring skulle ursprunget till denna benämning förskrifva sig från en politisk strejk i Frankrike 1901, då de arbetsvillige, angripna af strejkarna, tillstoppade öppningarna i de sönderslagna fönstren med gult papper och därför kallades *les jaunes* (''gulingarna''). R—n B.

***Gullabo** bildar nu eget pastorat i Växjö stift, Södra Möre kontrakt. 2,286 inv. (1923).

Gullander, Per, ingenjör, f. 3 mars 1861 i Södra Åsum, Malmöhus län, d. 13 nov. 1918 i Göteborg, utexaminerades 1887 från Tekniska högskolans afd. för väg- och vattenbyggnadskonst, arbetade ett par år vid järnvägsundersökningar, tjänstgjorde 1888—98 vid Göteborgs stads allmänna arbeten och var 1891—1905 lärare i teoretisk mekanik, byggnadsstatik och geodesi vid Chalmers' tekniska läroanstalt, där han 1906 blef lektor och 1912 professor i väg- och vattenbyggnadskonst. Från 1908 tjänstgjorde G. samtidigt som konstruktör vid Göteborgs hamnstyrelse. G. gjorde sig känd som skicklig järnkonstruktör, utgaf läroböcker i byggnadsstatik och publicerade i ''Teknisk tidskrift'' m. fl. publikationer åtskilliga bemärkta afh. rörande hållfasthetsläran. Fmn.

***Gullberg.** Häradet ingår nu i Motala fögderi. 6,404 inv. (1923).

***Gullberg.** 1. Gotthard M. G. lämnade lektoratet 1910. — 2. O. Hjalmar G. lämnade 1914 förste aktuarietjänsten i Kommerskollegium och dog 22 jan. 1923 i Stockholm.

***Gullberg**, Gustaf T., dog 14 april 1911 i Stockholm.

***Gullbergs och Bobergs kontrakt** omfattar nu endast åtta pastorat, i det att Björkeberg och Ledeberg förenats med Västerlösa såsom moderförsamling till ett pastorat.

Gullbergs revir, af Östra distriktet och Östergötlands län, omfattar Bobergs härad, med undantag af i Kristbergs socken belägen del af Karlsby kronopark, Gullbergs härad, samt den del af Tjällmo socken i Finspånga läns härad, som tillhör Gullbergs kronopark. Reviret, som är indeladt i 5 bevakningstrakter, omfattar 13,175 har allmänna skogar (1920), hvaraf 2 kronoparker med en areal af 9,866 har. S—r.

Gullbo, *bot.*, svenskt namn på *Senecio jacobæa.*

Gullbräcka, *bot.* Se Saxifraga, sp. 888.

Gullfrigga, *zool.* Se Nyckelpigor, sp. 193.

Gullgrufva. Se Ljusneverken, sp. 909.

Gullgrufva, Gäfleborgs läns skyddshem i Skogs socken, Hälsingland, för vanartade gossar, hvilka förutom i vanliga skolämnen undervisas i slöjd, jordbruk och trädgårdsarbete. Hemmet, som upprättades 1896, har 20 har öppen jord. Donationer till hemmet uppgå till omkr. 35,000 kr.

***Gullholmen** bildar nu egen kommun i Orusts västra härad. 645 har. 791 inv., hvaraf i G:s municipalsamhälle 5 har och 687 inv. (1923).

Gullmaria, *zool.* Se Nyckelpigor, sp. 193.

***Gullmarsfjorden** (Gullmarn) är en typisk fjord. Dess bassäng är 90—120 m. djup, men vid mynningen höjer sig bottnen till en endast 45 m. djup tröskel, som sträcker sig mellan Fiskebäckskil och Lysekil och som afspärrar den djupa fjordbassängen från Skagerak. Icke förty utgöras de undre vattenlagren af oceanvatten med en salthalt af 34 pro mille. Där ofvan aftar salthalten mot ytan, så att den ofta redan vid 20 à 30 m. djup är mindre än 30 pro mille. I Skagerak bilda med vissa mellantider de undre saltare vattenlagren stora långsamt gående undervattensvågor, som störta salt vatten öfver Gullmarns tröskel in i fjordens bassäng. Därigenom fyllas bassängens djupare delar med vatten med en salthalt af 34 pro mille, och det salta bottenvattnet kan på 1 à 2 dagar höja sig 20 à 30 m. och det 3-procentiga vattnet stiga upp till ytan. Samtidigt har det mindre salta ytvattnet pressats ut ur fjorden. På detta sätt sker en hastig och mycket kraftig omsättning af fjordens vatten. Detta förhållande har jämte fjordens stora djup och salta undervattenslager stort inflytande på fisket. Sålunda förekomma i fjorden rikliga mängder af nordhafsräkan, efter hvilken ett betydande fiske bedrifves. Vid G. ligga också de tre mest bekanta svenska hafsundersökningsstationerna, Kristineberg, Bornö och Klubban. K. A. A—n.

Gullrisp, *bot.*, svenskt namn på *Solidago virgaurea.*

Gullrot, *bot.* Se Scolymus.

Gullspång, vid Gullspångsälfvens utlopp ur sjön Skagern, är ett ganska stort samhälle beläget på

båda sidor om älfven i Amnehärad i Skaraborgs län samt Södra Råda i Värmlands län. Kraftstationen, tillhörig kraftaktiebolaget Gullspång—Munkfors (aktiekap. 7,3 mill. kr.), är monterad för 27,500 hkr. Ett kiseljärnverk med elektriska smältugnar arrenderas af Gullspångs elektrokem. a.-b. (aktiekap. 750,000 kr.). Se f. ö. Gullspångsälfven. O. Sjn.

*Gullstrand. Allvar G:s viktigaste arbeten falla inom den geometriska och den fysiologiska optiken. Hans lifsverk är icke blott en långt förd och på många punkter väl slutförd utveckling af de allmänna lagarna för dioptriken, läran om den optiska afbildningen, utan äfven i väsentlig mån en nydaning af densamma jämte en på denna grundval byggd utredning af den optiska afbildningen i ögat och ögats ljusbrytningsförhållanden. Den lösta uppgiften förutsätter en fulländad matematisk förmåga. Till hans i hufvudarbetet nämnda två viktiga arbeten af åren 1900 och 1906 slöt sig *Die optische abbildung in heterogenen medien und die dioptrik der kristallinse des menschen* (1908, i Vet. akad:s handl. 43: 2), som belönades med Sv. läkaresällskapets sekelmedalj i guld, en stor utmärkelse. Sina resultat har han sammanställt i *Thatsachen und fiktionen in der lehre von der optischen abbildung* (1907), *Die dioptrik des auges* (1909; utgör det af G. utarbetade bd I i 3:e uppl. af Helmholtz' ''Handbuch der physiologischen optik'') och *Einführung in die methoden der dioptrik des auges des menschen* (1911). Vidare märkes *Das allgemeine optische abbildungssystem* (1915, i Vet. akad:s handl. 55: 1). Hans förut nämnda arbeten om *macula lutea* (gula fläcken, se d. o.) ha klargjort, att denna är färglös. *Die reflexlose ophthalmoskopie* (1911, i ''Archiv für augenheilkunde'') är en ingående undersökning af ögonspegelns teori och G:s däraf framgångna lösning af problemet att undgå ljusreflexer från hornhinnan och linsen af det undersökta ögat, hvarjämte han konstruerat nya ögonspegelstyper, som jämte reflexlöshet ega fördelar af förstoring, synfältsbredd och stereoskopisk effekt vida öfver de dittills uppnådda (jfr Ögonspegel, sp. 78—79). Den af honom inredda ögonkliniken i Uppsala betecknas som en mönsteranstalt.

G. erhöll 1911 Nobelpriset i medicin, och i sammanhang därmed donerade han 100,000 kr. till Uppsala med. fakultets Regnellska fond. Han är sedan 1911 led. och sedan 1923 ordf. i Vet. akad:s Nobelkommitté för fysik. Han blef 1913 professor i fysiologisk och fysikalisk optik i Uppsala och är medlem af Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd (sedan 1917). Han är hedersled. af Sv. läkaresällskapet (1912), som 1922 till firande af hans 60-årsdag lät slå en guldmedalj öfver honom, afsedd att ur en ''Gullstrandsfond'' hvart 10:e år utdelas som pris för arbeten inom det oftalmologiska området. Han är ock hedersled. af ett antal utländska läkarsällskap samt led. (utom i de i hufvudarbetet nämnda lärda samfunden) af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1917) samt Finska Vet. soc. (1922), hvarjämte han kreerats till filos. hedersdoktor i Jena (1908) och Dublin (1912). G. har i Nordisk familjebok skrifvit ett stort antal artiklar inom sitt fack.

2. Edvin G., den föregåendes broder, jurist, led. af Högsta domstolen, f. 24 sept. 1863 i Landskrona, blef student 1882 och juris kandidat i Uppsala 1888 samt tjänstgjorde därefter i och under Göta hofrätt, där han utnämndes till vice häradshöfding 1891, fiskal 1897 och assessor 1898. Efter åtskilliga förordnanden inom lagstiftningsarbetet blef han justitieråd 1908. Han har offentliggjort flera straffrättsliga uppsatser, däribland *Om skärpt frihetsstraff såsom förvandlingsstraff för böter* (1902).

3. Olof Haldan G., de föregåendes kusin, donator, f. 25 juni 1873, d. 1919, godsegare, testamenterade sin egendom Hökatorp (se d. o. Suppl.) till Skaraborgs läns hushållningssällskap samt dessutom åtskilliga belopp att användas till jordbrukets bästa m. m 2. C. G. Bj.

Gullstrandskt starrglas. Se Periskopisk.

Gulltopp, *nord. myt.* Se Heimdal.

Gully [ga'li], William Court. Se Selby.

*Gulowsen, J. A. N., dog 6 maj 1917 i Kristiania.

Gul Rikard. Se Äpple, sp. 1244 och färgpl., fig. 13.

Gul salfva, *farm. med.* Se Kvicksilfveroxidsalfva.

Gulseende, *farm. toxik.* Se Xantopsi.

Gulskär, två holmar i Bohusbukten på segelleden Lysekil—Smögen. På den södra finns sedan 1917 en blixtfyr på 58° 16′ 51″ n. br. och 11° 23′ 37″ ö. lgd fr. Gr., 9,4 m. öfver medelvatten, med agaljus. E. A—t.

Gulsot, *bot.* Se Beta 5. Suppl.

Gulspetssjuka är en företrädesvis å vårsäd (korn och hafre) förekommande sjukdom, som sedan 1910 är känd i Danmark under namnet *gulspidssyge*, men i Sverige är med säkerhet konstaterad först 1916. Det är en s. k. fysiologisk växtsjukdom, som beror på ogynnsamma kemiska eller fysikaliska egenskaper hos jordmånen. I Sverige är den hittills iakttagen på de efter sänkningarna af sjöarna Kvismaren, Hjälmaren och Tåkern uppodlade kärrmarkerna. Sjukdomen yttrar sig däri, att omkr. början af juli spetsarna på de *yngsta* bladen på skotten börja hvitna i kanterna, som rulla sig inåt, så att åtminstone de bägge öfversta bladen till större eller mindre del af sin längd bli tråd- eller pisksnärtlika och anta blekgul färg. I Danmark har man i vissa fall, men icke alltid, genom kalkning af jorden kunnat bekämpa sjukdomen; vid de i Sverige utförda försöken har påförande af ett tunt lager lera å jord, där sjukdomen plägar förekomma, visat goda resultat, och äfven här har kalkning stundom varit af god verkan. Å andra sidan har sjukdomen uteblifvit äfven i de fall, då jorden omedelbart före sädesodling å densamma ett par tre år varit använd till vall, under det att vårsäd omedelbart efter rotfrukter plägar bli illa skadad af sjukdomen, hvilket tyder på, att äfven jordens fysikaliska beskaffenhet är af stor bety-

delse för sjukdomens uppträdande. Om sjukdomens natur och medlen att förebygga den pågå under-

Gulspetssjuka hafreplantor.

sökningar vid Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet. Se dess ''Meddelanden'' 179 (1918) samt 214 och 228 (1921). E. H—g.

Gulvēra, *bot.*, svenskt namn på *Thalictrum flavum*.

Gulål, *zool.* Se Ål, sp. 980.

Gumælius, Sofia Lovisa, affärskvinna, dotter till den i hufvudarbetet omnämnde Otto Joel G., f. 8 dec. 1840 i Örebro, d. 23 jan. 1915 i Stockholm, igångsatte juli 1877 ''Nya annonsbyrån, landsortspressens egen annonsförmedlare'', som från en mycket anspråkslös början genom hennes målmedvetna energi, oaflåtliga omtanke och stora redbarhet drefs upp till ett högst betydande affärsföretag med talrik personal, filialer och storartad omsättning. Firman, som 1881 antog namnet S. Gumælii annonsbyrå, ombildades 1908 till aktiebolag. Af fröken G. upprättades ock 1883 firman ''Gumælius & komp.'' för försäljning af boktryckerimaskiner och tryckeriutensilier. Äfven denna firma ombildades 1908 till aktiebolag. Efter hennes död ha 1918 båda företagen sammanslagits till A.-b. S. Gumælius med ett aktiekap. på 2 mill. kr. Fröken G. var flera år skattmästare i Föreningen för kvinnans politiska rösträtt och i öfver 20 år vice ordf. i den 1887 bildade Kvinnoklubben. T—s.

***Gumbinnen.** — 2. Staden hade 17,374 inv. 1919. Under Världskriget utkämpades 19—20 aug. 1914 i linjen Pillkallen—G.—Gawaiten ett fältslag (''slaget vid G.'') mellan 8:e tyska armén (v. Prittwitz und Gaffron) och ryska Njemenarmén (v. Rennenkampf), hvilken senare efter striden vid Stallupönen den 17 framryckte mot den nämnda linjen. Tyskarna öfvergingo till motanfall och kastade ryssarna, som ledo stora förluster, tillbaka såväl n. som s. om G., men på grund af ryska Narevarméns framryckning öfver Mława mot tyska arméns förbindelser måste den senares framryckning afbrytas och återtåget anträdas (den 21), hvarefter ryssarna besatte G. Genom slaget vid Masuriska sjöarna befriades staden åter (12 sept. s. å.), men besattes än en gång af ryssarna 12 nov. under dessas förnyade offensiv. Slutligen återtogs staden af tyskarna 10 febr. 1915 genom vinterslaget vid Masuren. Den var då delvis förstörd. Jfr Världskriget, sp. 173, 174 och 186. H. J—dt.

Gummērus. 1. Jaakko G., brorson till den i hufvudarbetet omnämnde Karl Jakob G., teolog, f. 13 okt. 1870 i Sääminge vid Nyslott, student 1887, blef teol. licentiat 1900 på afh. *Beiträge zur geschichte des buss- und beichtwesens in der schwedischen kirche des mittelalters* och utnämndes s. å. på grund af afh. *Die homöusianische partei bis zum tode des Konstantins* till professor i kyrkohistoria vid Helsingfors' universitet. Han utnämndes till biskop 1920 i Borgå och 1923 i Tammerfors stift. 1902 publicerade G. i Kyrkohist. fören:s i Sverige skrifter *Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan* och 1907 en inledning till evangelisk-lutherska kyrkans bekännelseskrifter på finska språket. På samma språk har G. utöfvat en särdeles rik skriftställarverksamhet på det teol. och kyrkohistoriska området. Redan 1890 inträdde han i redaktionen för farbroderns illustrerade tidskr. ''Kyläkirjaston kuvalehti'' och var 1898—1916 hufvudredaktör för en af dess upplagor. Han har tillhört redaktionen af ''Teologisk tidskrift'' från dess början (1896) och där offentliggjort en mängd uppsatser, liksom äfven i Finska kyrkohistoriska samfundets förhandlingar och årsbok. Äfvenså har han medarbetat i ''Kirkeleksikon for Norden'' och i det finska konversationslexikonet ''Tietosanakirja''. I den stora illustrerade världshistoria på finska språket, som fullbordades 1922, har G. skildrat flera perioder från den kristna kyrkans första tider och medeltiden. Jämte V. T. Rosenqvist (se denne) har han utgett läroböcker i kyrkohistoria för lyceer och flickskolor. — G., som i religiösa frågor intagit en human ståndpunkt, har varit verksam på flera områden af det kyrkliga lifvet, särskildt i Sällskapet för evangelisation på industriorter, hvars ordf. han är, och i Sällskapet för kristlig konst. 1923 promoverades G. till teol. hedersdoktor vid Lunds universitet. — 2. Herman Gregorius G., politiker, af samma släkt som föregående, f. 24 dec. 1877 i Petersburg, student 1895, blef 1907 filos. licentiat på afh. *Der römische gutsbetrieb als wirtschaftlicher organismus nach den werken des Cato, Varro und Columella.* På samma område publicerade han *Die fronden der kolonen* och *De Columella philosopho* (i Finska Vet. soc:s ''Öfversikt'', 50 och 52) samt utnämndes till docent i romersk filologi vid Helsingfors' universitet 1911. G. vistades 1911—14 i Rom för historisk-arkeologiska forskningar, hvilkas resultat bl. a. var

afh. *Die römische industrie* (i ''Klio'', 14—15, 1914—16). G. har tagit verksam del i Finlands själfständighetssträfvanden. Han hörde till det aktiva motståndspartiet under den bobrikovska tiden och fängslades efter Bobrikovs död såsom politiskt misstänkt juni 1904 samt inspärrades i Peter-Paulfästningen i Petersburg, men frigafs på hösten s. å., då friare vindar begynte blåsa. 1906—07 var han hufvudredaktör för den radikala tidskriften ''Framtid'' (se d. o., äfven i Suppl.). Efter Världskrigets utbrott verkade han nitiskt i samma syfte. Han utgaf 1916 *Ryssland sådant det är*. G. var 1916—18 ombud i Stockholm för Rysslands undertryckta folks förbund och en af delegerade för centralkommittén för Finlands befrielse. Vid försök att passera gränsen vid Torneå i dec. 1917 sårades han af en rysk kula. 1918 legationsråd vid Finlands beskickning i Stockholm, utnämndes han s. å. till chargé d'affaires i Kiev och öfverflyttades 1919 till Rom, där han 1920 blef minister. 1 o. 2. T. C.

Gummi cerasōrum. Se Körsbärskåda.

***Gummifabrikation.** A. *Kautschuks kemiska sammansättning och byggnad.* Genom att behandla ren parakautschuk, löst i kloroform, vid 50° C. med ozon erhöll Harries en explosiv kropp af sammansättningen $C_{10}H_{16}O_6$, kautschukdiozonid. Enligt vid ozoniseringsundersökningar vunnen erfarenhet motsvara 3 bundna syreatomer en dubbelbindning, hvarför således i kautschuk, $C_{10}H_{16}$, böra finnas två dubbelbindningar. Vid kautschukdiozonidens behandling med vattenånga sönderdelas den genom hydrolys hufvudsakligen till följande kända ämnen, levulinperoxid, levulinaldehyd och levulinsyra. Den senares formel är

$$CH_3 . CO (CH_2)_2 . COOH.$$

På grund däraf finnes viss anledning antaga, att kautschukmolekylen motsvarar följande formel

$$\begin{array}{lllll} CH_3 - C & - CH_2 - CH_2 - & CH & & \\ \quad\;\; \| & & \| & & \\ \quad\;\; CH - CH_2 - CH_2 - & & C & - CH_3 & \end{array}$$

eller dimetylcyklooktodien.

Den skulle vara en dipolymer form af kolvätet isopren C_5H_8 (se Gummifabrikation i hufvudarbetet, sp. 628). Emellertid göra nyare undersökningar troligt, att kautschuk är en mycket högre polymeriseringsprodukt $(C_{10}H_{16})n$, hvari talet n är obekant. Antages enligt Bary och Weidert, att vulkaniseringen består i anlagring af en svafvelatom till hvardera ändan af en lång kedja af $C_{10}H_{16}$-kärnor motsvarande $(C_{10}H_{16})n\,S_2$, erhålles, enär den vid vulkaniseringen upptagna svafvelmängden = 2.5 %, en molekylarvikt = omkr. 2500 och n = omkr. 18. Emedan kautschuk är en utpräglad kolloid, kan dess molekylarvikt emellertid ej direkt bestämmas och dess byggnad ej med säkerhet utrönas. I de kautschukförande träden bildas kautschuk sannolikt ur vissa sockerarter. Dessa alstras genom polymerisering af formaldehyd, hvilken uppstår ur kolsyra och vatten genom medverkan af ljus och bladens klorofyll. Ur sockerarterna torde som mellanprodukt bildas isopren, hvilken polymeriseras till kautschuk.

B. *Syntetisk kautschuk.* Redan 1860 fann Greville Williams, att isopren vid längre tids förvaring polymeriseras till en segflytande massa. Bouchardat fann 1879, att denna polymerisering gick hastigare genom inverkan af klorvätegas.

Genom en mängd, särskildt af tyska och engelska, kemister utförda arbeten har man funnit relativt billiga metoder för framställning af kolvätena *erytren* (= butadiën) $CH_2 : CH . CH : CH_2$; *isopren* (= metylbutadiën) $CH_2 : C (CH_3) . CH : CH_2$ och *dimetylbutadiën* $CH_2 : C (CH_3) . C (CH_3) : CH_2$, samt för deras polymerisering till kautschukarter. Lättast och billigast erhålles *dimetylbutadiën* i fabriksmässig skala enligt följande reaktioner. Ur kalciumkarbid fås acetylen, som med tillhjälp af kontaktsubstans (kvicksilfversalter) omsätter sig med vatten till acetaldehyd, $CH_3\,CHO$, hvilken oxideras till ättiksyra. Denna öfverföres till kalciumacetat, som vid torrdestillation på vanligt sätt ger aceton (se d. o.) $(CH_3)_2 . CO$. Aceton reduceras genom behandling med amalgameradt aluminium till pinakon, $(CH_3)_2 . C (OH) . C (OH) (CH_3)_2$. Ledes denna vid minskadt tryck öfver till 400° C. upphettad kontaktmassa af lerjord, afspaltas två vattenmolekyler och kolvätet dimetylbutadiën erhålles i godt utbyte. Dess kokpunkt = 71° C. och eg. vikt = 0,78. Vid dess polymerisering erhålles s. k. *metylkautschuk*, som ej fullt har naturkautschukens fördelaktiga fysiska egenskaper.

Det är därför önskvärdt att få en tillräckligt prisbillig fabriksmetod för *isopren*, naturkautschuks modersubstans. Hittills torde man ej ha lyckats därmed. Metoder äro utarbetade, hvarvid som utgångsmaterial användas aceton, de i råpetroleum ingående pentanerna C_5H_{12}, ur finkelolja vunnen isoamylalkohol samt de i stenkolstjäran ingående p-kresol och o-kresol $C_6H_4 (CH_3) . OH$. Erytren har minst intresse för framställning af syntetisk kautschuk.

Ehuru framställningsmetoderna för dessa moderkolväten förefalla att vara komplicerade och äro svåra att få tillräckligt enkla och billiga, ligger dock tyngdpunkten i problemet att genomföra kautschuksyntesen ej där, utan i polymeriseringen af moderkolvätena till kautschuk af tillfredsställande seghet och struktur. De viktigaste metoderna äro följande:

1) Längre tids upphettning under tryck till högre temperatur. Därvid påskyndas polymeriseringen genom katalysatorer såsom urinämne, glycerin m. fl. Genom tillsats af piperidin blir på detta sätt utvunnen metylkautschuk mindre lätt oxiderbar och vulkaniseras lättare. Tillsättes dimetylanilin, förbättras dess elastiska egenskaper. Metylkautschuk har framställts fabriksmässigt, särskildt under Världskriget, och visat sig användbar för en del ändamål.

2) Upphettning med natrium medför lätt butadiënklorvätenas öfverförande i kautschukartade produkter. Därvid ger emellertid endast erytren en elastisk produkt, medan polymeriseringsprodukterna af öfriga kolvätena bli mera läderartade. Mera sega och elastiska kautschuksarter än s. k. ''värmekautschuk'' erhållas vid polymerisering i närvaro af ozonider af terpener och olefiner. De ur olika butadiënkolväten och enligt olika polymeriseringsförfaranden erhållna kautschuksprodukterna variera mycket till sina egenskaper, såsom svällbarhet i lösningsmedel, elasticitet, vulkaniserbarhet o. s. v. Ingen syntetisk kautschuk är fullt

identisk med den i naturen bildade parakautschuken. Emellertid måste man anse, att kautschuksyntesen är fullt genomförd i fabriksmässig skala. De tyska fabrikerna ha en tillverkningskapacitet af öfver 2,000 ton per år. Denna teknik kan och behöfver ytterligare utvecklas, helst som konkurrensen från plantagekautschuken är mycket svår. En fördel kan den syntetiska kautschuken ega, nämligen att den ger produkter, som kunna anpassas för olika användningsändamål, medan naturkautschuken alltid är ensartad. Huruvida fabrikation af syntetisk kautschuk är ekonomiskt lönande, kan under nu rådande förhållanden ej afgöras, men torde vara tvifvelaktigt.

Plantagekautschuk. För 30 à 40 år sedan började särskildt engelsmännen och holländarna att i sina i tropikerna belägna kolonier anlägga omfattande plantager med odling hufvudsakligen af *Hevea brasiliensis.* Denna odling har nu fått så stor omfattning, att produktionen af plantagekautschuk blifvit alldeles dominerande och dessutom bringat kautschukspriset att sjunka, trots den oerhörda ökning i kautschukskonsumtionen, som automobilismen medfört. År 1911 producerades 14,000 ton plantagekautschuk mot 38,000 ton vild kautschuk från Amazon-området. Följande siffror för åren 1916—18 visa utvecklingen:

År	Plantagekautschuk, ton	Vild kautschuk, ton
1916	omkr. 152,500	omkr. 49,000
1917	» 213,000	» 52,500
1918	» 201,000	» 40,500

Man räknar med, att världsproduktionen af kautschuk snart skall öfverstiga 600,000 ton. Hufvuddelen däraf frambringas inom det brittiska koloniområdet. E—t N—n.

Gummi neboud. Se Senegalgummi.

***Gumplowicz,** L., dog 1909 (genom självmord) i Krakau.

Gumpoldskirchen [gömpå-], by i Österrike, 20 km. s. om Wien, 2,961 inv. (1920), berömd för sitt hvita vin.

Gumuschchane. Se Gümuschchane. Suppl.

Gunaris, Demetrios, grekisk politiker, f. 1864 i Patras, afrättad 28 nov. 1922 i Aten, var juli 1908—april 1909 finansminister i ministären Theotokis, tillhörde sedermera i parlamentet oppositionen mot Venizelos och efterträdde mars 1915 denne som konseljpresident efter brytningen mellan Venizelos och konung Konstantin rörande planerna på Greklands deltagande i Världskriget (se Venizelos, sp. 1153). G. erbjöd liksom Venizelos åt de allierade Greklands medverkan i kriget mot Turkiet, men endast under förutsättning af, att de allierade gåfve formlig garanti för Greklands territoriella integritet. Sedan Venizelos segrat vid parlamentsvalen (juni s. å.), fann sig G. nödsakad att efter ett misstroendevotum i parlamentet afgå och ge rum för Venizelos. Han motsatte sig dennes nya interventionsplan (sept.) och hade efter den definitiva brytningen mellan konungen och Venizelos väsentlig andel i de närmast följande ministärernas vacklande politik (han var inrikesminister i ministärerna Zaimis okt.—nov. 1915 och Skuludis nov. 1915—juni 1916). När Venizelos 1917 åter kom till makten, måste G. gå i landsflykt. Han återvände i okt. 1920, ledde valkampanjen mot Venizelos och var efter dennes störtande krigsminister i ministärerna Rallis (nov., 1920—febr. 1921) och Kalogeropulos (febr.—april 1921). Han blef april 1921 själf konseljpresident, störtades i mars 1922, var ånyo konseljpresident april—maj s. å. och var medlem af ministären Protopapadakis maj—sept. s. å. Efter det stora grekiska nederlaget i Mindre Asien s. å. och den därpå följande statshvälfningen ställdes G. jämte flera f. d. ministrar och generaler under åtal inför krigsrätt, dömdes till döden och afrättades. Jfr Grekland. Suppl. V. S—g.

***Gunkel,** H., är sedan 1920 professor i Halle.

***Gunnarp** är nu moderförsamling till Gällared, Göteborgs stift, Falkenbergs kontrakt. 1,449 inv. (1923).

***Gunnarskog.** Bogen är nu annexsocken, icke kapellförsamling, i G:s pastorat.

Gunnarsson, Gunnar, isländsk författare, skrifvande på danska språket, f. 18 maj 1889 i Fljóts dal, var först herde på Island, kom 1907 till Danmark och vistades två vintrar vid Askovs folkhögskola, utgaf 1912—14 romanserien *Af Borgslægtens historie* (sv. öfv. 1915). H. har vidare skrifvit bl. a. *Livets strand* (1915), *Varg i veum* (1916), *Drengen* (1917), *Edbrödre* (1918; sv. öfv. 1919), *Salige ere de enfoldige* (1921; sv. öfv. s. å.), *Dyret med glorien* (1922) och *Den glade gaard* (1923). • G., som öfvervägande behandlar det nutida Island, är en bland den moderna danska litteraturens främsta romanförfattare; hans böcker ha de gamla sagornas bredd, komposition och lif. Genom ofta tunga och dystra motiv måla de förträffligt ett isoleradt folks enkla, starka eller djupa naturer. P. E—t.

Gunnebo, herrgård å Mölndals stads område, Göteborgs och Bohus län, vackert belägen ö. om den lilla Stensjön, tax.-v. 90,000 kr. Nuv. egare är V. Denninghoffs arfvingar. Hufvudbyggnaden uppfördes af John Hall d. ä. på 1780-talet till sommarbostad. Den är af trä i engelsk nyklassicism, den omgifvande trädgården är terrasserad. G. har kallats ”ett bortglömdt hörn af l'ancien régime”. O. Sjn.

Gunnern, en omkr. 7 kvkm. stor sjö, 92 m. ö. h., i Gunnarskogs socken, Värmland, afrinner öfver Glafsfjorden och Byälfven till Vänern. Vid dess norra strand ligger Gunnarskogs kyrka. O. Sjn.

***Gunnilbo** omfattar nu 22,719 har. 1,422 inv. (1923).

Gunung Pulu Rakata, ö. Se Krakatau.

***Gura,** E., dog 26 aug. 1906. Han skref *Erinnerungen* (1905).

***Gurân.** Se vidare Kurderna, sp. 307, och Kurdiska språket, sp. 309.

Gurgl [go'-], österrikisk by, belägen 1,900 m. ö. h., i Oetzthalalperna, den högst belägna i Tyrolen.

Gurgu'sovac [-vats], stad. Se Knjaževac.

Gurindam. Se Malajiska språket och litteraturen, sp. 606.

Gurkhus. Se Växthus, sp. 483.

Gurko (Romeiko-Gurko), Vasilij Josifovitj, son till J. V. G. (sp. 646), rysk militär, f. 8 maj 1864, utgick från pagekåren 1865 som officer vid Grodnoska husarregementet och befordrades sedan hufvudsakligen inom generalstaben. Under sydafrikanska kriget 1899—1901 var G. militärattaché på boersidan och förde under rysk-

japanska kriget 1904—05 en kavalleribrigad. Sedan blef han ordf. i den krigshistoriska kommitté, som 1910—11 utgaf krigets historia (bearb. öfv. af v. Tettau, ”Der russisch-japanische krieg”). Som generallöjtnant blef G. 1911 chef för 1:a kavalleridivisionen och drog med denna, som tillhörde Rennenkampfs armé i Ostpreussen, 1914 ut i kriget. Mars 1915 flyttades G. till chefskapet för 6:e armékåren vid Warschau och senare till ledningen först af 5:e armén och sedan af ”speciella armén” på sydvästra krigsskådeplatsen. Under general Alexejevs sjukdom utöfvade G. från nov. 1916 befattningen som generalstabschef i högsta ledningen. Efter revolutionen blef G. (i april 1917) chef för västra fronten, men råkade snart i delo med regeringen, beröfvades sitt befäl i juni s. å. och blef två gånger fängslad, men släpptes och reste öfver Archangel till England. Därifrån utgaf han 1918 ett arbete, *Memories and impressions of war and revolution in Russia 1914—1917* (svensk öfv. 1919). C. O. N.

***Gurlitt.** — 2. Cornelius G. afgick från sin professur 1920.

Gurna, by. Se Tebe, sp. 605.

Gu'rnemanz, mansroll (trofast gammal riddare; basparti) i musikdramat ”Parsifal” af R. Wagner (se denne, sp. 304 och 307—308).

Gussvattnet, en omkr. 10 kvkm. stor sjö, 313 m. ö. h., i Frostvikens socken, Jämtland, afrinner öfver Hetögeln och Ströms vattudal till Faxälfven. O. Sjn.

***Gustaf.** — 2. Socknen omfattar nu 5,952 har. 1,994 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Gustaf,** svenska konungar. 1. G. I (G. Vasa). Åtskilliga nya aktpublikationer och arbeten rörande G:s historia ha under de senaste åren utkommit. Af ”Konung Gustaf I:s registratur” föreligga nu äfven delarna 25—29 (1910—16), utg. af J. A. Almquist och omfattande åren 1555—1560. En nyfunnen lybsk relation om konungavalet i Strängnäs 1523 ingår i den af S. Tunberg utgifna publikationen ”Berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige sommaren 1523” (”Hist. handl.”, 26: 2, 1923). I fråga om krönikelitteraturen märkes, att Peder Swarts krönika ånyo utgetts af N. Edén (1912), hvilken äfven meddelat utdrag ur Mårten Helsings krönika om G:s ungdomsår (”Hist. tidskr.”, 1914) och ett urval af hans ”Brev” (1917); Rasmus Ludvigssons krönika om G. 1534—1560 har tillika med ett par berättelser om G:s sista stunder och död utgetts af J. A. Almquist (1904; ”Hist. handl.”, 20). Moderna sammanfattande skildringar af G:s hela regering föreligga i E. Hildebrand, ”Gustaf Vasa” (d. IV i ”Sveriges historia till våra dagar”, 1920), och H. Almquist, ”Reformationstiden och stormaktstidens förra skede” (bd II af ”Svenska folkets historia”, 1922). Af nyare specialundersökningar må nämnas: N. Edén, ”Gustaf Vasas födelseår och födelseort” (”Hist. tidskr.”, 1914; enligt denna undersökning skulle födelseåret sannolikt vara 1496 och födelseorten Rydboholm, ej Lindholm), S. Tunberg, ”Västerås riksdag 1527” (1913) och ”Gustav Vasas konungaval år 1523” (1923), K. B. Westman, ”Reformationens genombrottsår i Sverige” (1918), J. A. Almquist, ”Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630” (4 bd, 1917—23), G. Carlsson, ”Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri” (”Kyrkohist. årsskr.”, 1922; berör G:s kyrkopolitik under 1520-talet), och Hj. Holmquist, ”Den svenska reformationens begynnelse 1523—1531” (1923). — Ladan vid Isala med där rest minnessten afbildas i art. Isala, minnesstoden framför Riddarhuset i Stockholm i art. Larchevesque, Larssons väggmålning i Nationalmuseum å pl. vid art. Larsson, sp. 1258.

2. G. II Adolf. Den äldsta G.-A.-statyn är rest i Padua (1784; denna marmorstod restes till följd af en grundlös tradition, att G. A. studerat vid Paduas universitet). En staty öfver G. A. (i sandsten), modellerad af L. Brunow och Lange, uppsattes 1885 i en hörnnisch på rådhuset i Lützen. I Sundsvall restes 1911 en G.-A.-staty (af H. Sörensen-Ringi). Statyn i Stockholm är afbildad i art. Larchevesque. Byster, medaljonger och minnestaflor, egnade åt G. A:s minne, finnas i många tyska städer, ofta anbragta på hus, som han enligt traditionen bebott under sina fälttåg. I Vittsjö restes 11 febr. 1912 en minnessten öfver G. A:s räddning i slaget vid Vittsjö 11 febr. 1612 (stenen är afbildad i art. Vittsjö). I Erfurt reste staden 1911 ett monument till minne af G. A. och hans vistelse i Erfurt (afbildadt vid art. Erfurt. Suppl.). Utanför byn Erfelden (se d. o.) på högra Rhenstranden snedt emot Oppenheim finnes en till minne af G. A:s öfvergång öfver Rhen på konungens eget föranstaltande invid flodbädden rest, sedermera inåt landet flyttad obelisk, ”Schwedensäule”. I Naumburg uppsattes 1895 minnestafla öfver G. A:s vistelse i staden. Ett monument öfver slaget vid Breitenfeld 1631 restes där 1831 (se Breitenfeld. Suppl.).

Det i bd X, sp. 666, afbildade, länge i Wiens vapenmuseum förvarade älghudskyller, som G. A. bar i slaget vid Lützen, öfverlämnades 1920 å österrikiska regeringens vägnar till svenska staten som en gärd af erkänsla för svensk lifsmedelshjälp till staden Wien åren 1918—20 och för mottagandet i Sverige af österrikiska ”krigsbarn”. Kyllret förvaras nu i Lifrustkammaren.

En bibliografi öfver litteraturen om G. A. från åren 1901—20 finnes hos Kr. Setterwall, ”Svensk historisk bibliografi 1901—1920” (1923). Bland moderna skrifter om G. A. må ytterligare nämnas M. Ritter, ”Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des dreissigjährigen krieges. Bd 3. Geschichte des dreissigjährigen krieges” (1904—08), H. Brulin, ”Stilleståndet i Altmark 1629” (i ”Historiska studier tillägnade Harald Hjärne”, 1908), Fr. Bothe, ”Gustav Adolfs und seines kanzlers wirtschaftspolitische absichten auf Deutschland” (1910), Harald Hjärne, ”G. A:s statskonst” (1912 i ”Föreningen Heimdals småskrifter”, 11), B. Boëthius, ”Svenskarna i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—november 1632” (s. å.) och ”G. II A:s protestantiska politik” (i ”Svensk tidskr.” 1917), D. Schäfer, ”Zum gedächtnis G. A:s (i ”Aufsätze, vorträge und reden”, bd 1, 1913), N. Ahnlund, ”G. II A. och tyska kriget 1620—25” (i ”Hist. tidskr.” 1917), ”G. II A:s första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626” (i ”Hist. tidskr.” 1918), ”G. A. inför tyska kriget” (s. å.) och ”Storhetstidens gryning” (s. å.), L. Stavenow,

”Det svenska stormaktsväldets uppkomst” (i ”Uppsala univ:s årsskr.” 1918), och G. Wittrock, ”Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under G. II Adolf” (1919). — En Lützenbo, O. Planer, svensk vicekonsul därstädes, hopbragte från 1882 en mycket omfattande samling af Gustaf Adolfsminnen (böcker, flygskrifter och flygblad, stridsrelationer, autografer af deltagare i slaget vid Lützen och andra därmed samtida personer, kopparstick m. m.) samt utgaf en utförlig, beskrifvande förteckning öfver samlingen (”Verzeichnis der Gustav Adolf-sammlung mit besonderer rücksicht auf die schlacht am $\frac{6}{16}$ november 1632”, 1916). Denna synnerligen värdefulla samling inköptes 1917 af bruksegaren Ernst A. Kjellberg å Valåsen och skänktes af honom till Uppsala universitetsbibliotek.

3. G. III. ”Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brefväxling” har utgetts af H. Schück (2 dlr, omf. tiden 1752—80, 1918—19; äfven i ”Sv. akad:s handl. ifrån år 1886”, 29—30, s. å.). Schück har dessutom i serien ”Svenska memoarer och bref” utgett G. G. Adlerbeths ”Gustaf III:s resa i Italien. Anteckningar” (1902) och ”Ur Nils von Rosensteins brefsamling” (1905) samt fullbordat utgifningen af ”R. F. Hochschilds Memoarer” (3 bd, 1908—09). L. Stavenow har utgett ”Ur envoyén P. O. von Asps papper till belysning av statsvälvningen 1789” (i ”Uppsala univ:s årsskr.” 1919). Bland den under de senaste åren utkomna litteraturen om G. III och hans tid må nämnas: A. Munthe, ”Henrik af Trolle, Fredrik af Chapman, Otto Henrik Nordenskjöld, Gustaf III, politiken och flottan 1772—1784” (”Svenska sjöhjältar”, 6, 1911) och ”Flottan och ryska kriget 1778—1790”, Otto Henrik Nordenskjöld (”Svenska sjöhjältar”, 7: 1 — 5: 2, 1914—23), L. Stavenow, ”Ankarströms Gottlandsresa och däraf följande högmålsprocess” (i ”Studier tillägnade Karl Warburg”, 1912) och ”Gustav III:s förarbeten och planer rörande riksdagens organisation vid begynnelsen av 1778 års riksdag” (i ”Uppsala univ:s årsskr.”, 1918), Lydia Wahlström, ”Gustavianska studier” (1914), L. Bobé, ”Kong Gustaf III:s banemænd i Danmark” (i ”Vor fortid”, 1916), Alma Söderhjelm, ”Sverige och den franska revolutionen. I. Gustav III:s tid” (Helsingfors, 1920), och Beth Hennings, ”Grevinnan d'Egmont och Gustav III” (s. å.). Per Hallström utgaf 1918 ett skådespel, ”G. den tredje”. — Hufvudgruppen i Pilos tafla, ”G. III:s kröning”, afbildas i art. Kröning.

4. G. IV Adolf. Bland nyare memoar- och brefpublikationer från G:s regeringstid märkas bd 4 och 5 af drottning ”Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok” (1911—23, omf. åren 1793—96), generallöjtnant de Suremains minnen (fransk uppl. 1902, svensk öfv. s. å.; omf. tiden 1794—1815), S. Clason, ”För hundra år sen. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809—1810” (2 dlr, 1909—10; del 1 tills. med C. af Petersens) och ”Den kunglige fången på Gripsholm. Journal öfver Gustaf IV Adolfs fängelsetid” (1911), K. B. L. Kr. v. Stedingks bref och depescher (ett urval, mest från åren 1790—96, utg. af grefvinnan A. Brevern de la Gardie, 1919), H. Schück, ”Ur Clas Flemings papper” (1906), och A. G. Mörner, ”Politiska skrifter rörande 1800 års riksdag samt 1809 års författningsändring” (utg. i ”Hist. handlingar”, d. 25, 1914, af A. Brusewitz). Nya synpunkter på G:s politik och 1809 års statshvälfning ha framlagts af S. Clason, särskildt i ”Hvad innehöll aftalet i Kongsvinger mars 1809?” (i ”Historiska studier tillägnade H. Hjärne”, 1908), ”Vårt hundraårsminne. Krisen 1808—1809” (i ”Hist. tidskr.” 1909), ”Gustaf IV Adolf och general Moore” (i ”Hist. tidskr.” 1912) och ”Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon” (1913), samt af B. Sjövall, ”Den Adlersparreska revolutionen” (i ”Hist. tidskr.”, 1907). Bland den rikhaltiga litteratur, som hundraårsminnet af statshvälfningen framkallade (se Kr. Setterwall, ”Svensk historisk bibliografi 1901—1920”, 1923), må ytterligare nämnas N. Edén, ”1809 års revolution”, 1—2 (1911). Jfr äfven ”Sveriges krig åren 1808—1809”, utg. af Generalstabens krigshistoriska afdelning (8 dlr, 1895—1921), A. Grade, ”Sverige och Tilsitalliansen, 1807—1810” (1913), R. Pétiet, ”Gustave IV Adolphe et la révolution française” (1914), K. Ullrich, ”Die deutsche politik könig Gustavs IV von Schweden in den jahren 1799—1806” (s. å.), och C. H. Trolle, ”Överste Gustafsson” (1923).

5. G. V. Kejsar Nikolaus II af Ryssland gjorde 26 juni 1909 konungen återbesök i Stockholm, badenska storhertigparet i juli s. å. Konungaparet aflade april 1911 officiellt besök i Rom, hvilket af italienska konungaparet besvarades i juli 1913. I juli 1912 sammanträffade konung G. och drottning Viktoria i finländska skärgården med ryska kejserliga familjen; utrikesministrarna voro närvarande vid detta monarkmöte. — Konung G. var personligen lifligt intresserad af den i Sverige åren 1911—14 kraftigt framträdande försvarsrörelsen, mottog 22 maj 1912 i statsråd (efter riksdagens hörande) Svenska pansarbåtsföreningens gåfva af insamlade medel för byggande af en ny pansarbåt (jfr Svenska pansarbåtsföreningen) och gaf därpå själf jämte den kungliga familjen ett ytterligare bidrag af 100,000 kr. för samma ändamål. Oron öfver Sveriges utrikespolitiska läge och farhågor för uppskof med lösningen af viktiga delar af försvarsfrågan framkallade det s. k. ”bondetåget” (se d. o., Suppl., och Sverige, sp. 1239—40), som 6 febr. 1914 uppvaktade konungen. I sitt svar (”borggårdstalet”) till de mer än 32,000 deltagarna i demonstrationen framhöll han, att försvarsfrågan i sin helhet borde ”behandlas och afgöras nu, oförd röjligen och i ett sammanhang”. Han tillade, att han ej ämnade frångå de fordringar på fälthärens slagfärdighet och duglighet, hvilka af sakkunskapen inom armén uppställts som oeftergifliga, samt vidare, att flottan ”måste icke allenast vidmakthållas, utan äfven i betydande mån förstärkas”, samt yttrade sedan: ”jag ämnar aldrig dagtinga med min öfvertygelse om hvad jag i fråga om värnandet af fäderneslandets självständighet anser rätt och nyttigt”. Om den af detta personliga meningsuttalande framkallade ministerkrisen se Sverige, sp. 1239—40. — G., som hösten 1913 legat sjuk i maglidande, insjuknade ånyo i mars 1914, opererades för magsår april s. å., men kunde 18 maj personligen öppna den efter nyvalen till Andra kammaren sammanträdande riksdagen, hvilken sedermera un-

Tryckt den 18/12 23

der det starka intrycket af Världskrigets utbrott i hufvudsak antog de af ministären Hammarskjöld framlagda militära regeringsförslagen (”1914 års härordning”; jfr Sverige, sp. 1240—41). Konung G. mottog 25 juli s. å. i Stockholm besök af franske presidenten Poincaré under dennes återfärd från Petersburg veckan före Världskrigets utbrott.

Det var på G:s personliga initiativ, som trekonungamötet i Malmö hölls 18—19 dec. 1914 mellan honom, Kristian X af Danmark och Håkan VII af Norge, inledande en värdefull samverkan under krigsåren mellan de tre nordiska rikena om på det hela taget enhetlig neutralitetspolitik samt ömsesidigt ekonomiskt bistånd under den af de krigförandes blockadåtgärder vållade varuknappheten de följande krigsåren. G. aflade 1917 ett par besök i Köpenhamn (febr., nov.), och i Kristiania hölls

Norsk medalj, präglad till minne af trekonungamötet i Kristiania 1917. (Graverad af I. Throndsen.)

28—30 nov. ett nytt trekonungamöte. I ett tal på Kristiania slott 28 nov. fann konung G. — öppet påminnande om, att brytningen 1905 vållat enighetstanken ett djupt sår — lyckliga, i alla tre länderna stark genklang väckande uttryck för önskemålet enighet och sammanhållning i Norden: ”Låtom oss skapa en ny förening, icke af det gamla slaget, men en förståelsens och hjärtats förening, hvars lifskraft jag hoppas skall vara af en mer beståndande art än den förra”. Denna maning bekräftade han genom att efter talet fatta de båda andra konungarnas händer (jfr fig.). — Då ministären Swartz 2 okt. 1917 till följd af vänsterpartiernas framgångar vid valen afgått (2 okt. 1917), riktade konung G. s. d. till riksdagspartiernas ledare en personlig vädjan om att söka åstadkomma en samlingsministär för att utåt och inåt markera enigheten om Sveriges neutralitetspolitik. En sådan ministär kunde emellertid ej åstadkommas, och då utnämndes (19 okt.) en af liberaler och socialdemokrater bestående ministär Edén (jfr Sverige, sp. 1247—48). Konungen mottog 2 febr. 1918 en deputation från Åland, som tolkade den åländska befolkningens lifliga åstundan om återförening med Sverige. I sitt svarstal uttalade han förhoppning om, att det skulle lyckas Sveriges regering att i samförstånd med Finlands bringa framgång åt Ålandsbefolkningens sträfvan. Han följde sedan de svenska sträfvandena i detta syfte med lifligt personligt intresse, buret af djup ansvarskänsla för den i samförstånd med ministären och riksdagen gjorda utfästelsen (jfr Åland, sp. 993—995).

På återväg från sin vanliga rekreationsvistelse i Nizza utsattes konungen 26 april 1922 vid Serres (dep. Hautes-Alpes) för en svår automobilolycka, men kom ifrån det farliga tillbudet med ett refbensbrott. — Konung G. är juris hedersdoktor vid Oxfords universitet och hedersledamot af Vet. akad. i Petersburg. Som idrottsman — träffsäker skytt, skicklig fiskare, god skidlöpare sedan unga år — har han vunnit mästerskap i lawn-tennis-spelet, hvilket han väsentligt bidragit att göra populärt i

28—30 nov. ett nytt trekonungamöte. I ett tal på Kristiania slott 28 nov. fann konung G. — öppet påminnande om, att brytningen 1905 vållat enighetstanken ett djupt sår — lyckliga, i alla tre länderna stark genklang väckande uttryck för önskemålet enighet och sammanhållning i Norden: ”Låtom oss skapa en ny förening, icke af det gamla slaget, men en förståelsens och hjärtats förening, hvars lifskraft jag hoppas skall vara af en mer beståndande art än den förra”. Denna maning bekräftade han genom att efter talet fatta de båda andra konungarnas händer (jfr fig.). — Då ministären Swartz 2 okt. 1917 till följd af vänsterpartiernas framgångar vid valen afgått (2 okt. 1917), riktade konung G. s. d. till riksdagspartiernas ledare en personlig vädjan om att söka åstadkomma en samlingsministär för att utåt och inåt markera enigheten om Sveriges neutralitetspolitik. En sådan ministär kunde emellertid ej åstadkommas, och då utnämndes (19 okt.) en af liberaler och socialdemokrater bestående ministär Edén (jfr Sverige, sp. 1247—48). Konungen mottog 2 febr. 1918 en deputation från Åland, som tolkade den åländska befolkningens lifliga åstundan om återförening med Sverige. I sitt svarstal uttalade han förhoppning om, att det Sverige. Under hans ordförandeskap, som han behöll till sin tronbestigning 1907, tillkom 1897 Sveriges centralförening för idrottens främjande (hette först, till 1899, Sveriges allmänna idrottsförbund). Han var 1904—07 jämväl ordf. i Svenska jägareförbundet och var personligt verksam för tillkomsten af 1912 års jaktlag och jaktstadga. — G:s yngste son, prins Erik (se Erik, svenska prinsar 5, äfven i Suppl., dog 20 sept. 1918). — Litt.: Hallendorff, ”1907—1917” (i ”Minnesskrift, utg. med anl. af H. M:t konung G. V:s 10-åriga regering” 1917), och G. Åsbrink, ”Konung G. V sextio år” (1918; där ingå äfven uppsatserna ”Konung G. som idrottsman” af G. V. Balck och ”Konung G. som jägare” af G. C:son Lewenhaupt).

1. G. C—n. 2—5. V. S—g.

***Gustaf**, *svenska* prinsar. — 2. G., prins af Vasa, dog 4 (ej 5) aug. 1877 och grafsattes ej i Eutin, utan i storhertigliga familjegrafven i Oldenburg. Därifrån öfverfördes i maj 1884 till Riddarholmskyrkan i Stockholm utom hans och hans faders äfven hans i späd ålder 1832 odöpt aflidne sons kvarlefvor. — Om prins G. se vidare Hj. Lindeberg, ”Prinsen av Wasa. Hans levnad och samtid” (1921).

4. G. Adolf, Sveriges kronprins, blef 1909 kapten vid Svea lifgarde och ryttmästare vid Kronprinsens husarregemente, 1913 major, 1916 öfverstelöjtnant och 1918 öfverste vid samma regementen samt utnämndes 1923 till generalmajor. Han tjänstgjorde aug. 1914—maj 1915 under partiell mobilisering vid 4:e arméfördelningens stab och okt. 1915—maj 1916 (som major) i generalstaben. I marinstaben tjänstgjorde han nov. 1917—maj 1918. Vid fälttjänstöfningarna i Skåne hösten 1923 förde han 1:a arméfördelningen.

Kronprins G. A. har allt fortfarande egnat lifligt intresse åt den arkeologiska forskningen. Sina egna undersökningar i Hälsingborgstrakten har han fortsatt; somrarna 1920 och 1921 utgräfde han dels en bronsåldershög vid Soñero, dels en gånggrift i Glumslöfs socken. Men äfven i företag af större räckvidd har han gjort initiativkraftiga och fruktbringande insatser. Under en resa i Grekland hösten 1920 uppstod hos honom tanken, att Sverige borde med utsikt till framgång kunna deltaga i det där pågående internationella forskningsarbetet genom en själfständig utgräfning, vid hvilken den nordiska fornforskningens undersökningsmetoder i största möjliga mån skulle komma till användning. Planen kom också till utförande genom den år 1922 påbörjade svenska utgräfningen af Asine (se d. o. Suppl.), i hvilken han själf deltog under omkr. 6 veckors tid hösten s. å.; i den därför bildade ”Asinekommittén” är han därjämte ordf. Sveriges deltagande i den vetenskapliga utforskningen af främre och bortre Orienten har han dessutom kraftigt befrämjat såsom ordf. såväl i Svenska orientsällskapet (se d. o. Suppl.) fr. o. m. dess stiftande 1921 som ock, fr. o. m. 1920, i den ”Kinakommitté”, hvilken året förut bildats för att handha de i samband med professor J. G. Anderssons (se d. o. Suppl., sp. 203) forskningar i Kina stående angelägenheterna. Han blef filos. hedersdoktor vid Lunds universitet 1918. Kronprins G. A. är en bland initiativtagarna till föreningen Nationalmusei vänner och dess ordf. sedan föreningens stiftande (1911). Vid flera tillfällen har han genom sitt personliga ingripande betydelsefullt främjat föreningens syften. Själf eger han bl. a. en med fin urskillning hopbragt värdefull samling kinesisk konst och konsthandtverk. — Kronprinsen är sedan sin ungdom varmt intresserad för idrott. Han är fortfarande en god skidlöpare, lawn-tennis- och golfspelare och deltog i ynglingaåren i täflingar i skidlöpning och bandy samt som officer i terränglöpning. Han utöfvade äfven en tid isjaktsegling. Under sin studietid i Uppsala lät han ordna ”Kronprinsens backe” för skidhoppning. Genom aflagda prof eröfrade han idrottsmärket i brons 1910 och i guld 1915. Han är ordf. i Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund sedan dess bildande 1904, i Sveriges centralförening för idrottens främjande sedan 1908 och i Sveriges olympiska kommitté sedan 1909.

I kronprinsens äktenskap med prinsessan Margareta af Storbritannien och Irland föddes ytterligare sönerna Bertil, hertig af Halland (f. 28 febr. 1912) och Karl Johan, hertig af Dalarna (f. 31 okt. 1916) samt dottern Ingrid (f. 28 mars 1910). Kronprinsessan Margareta (se Margareta, svenska furstinnor 6, äfven i Suppl.) dog 1 maj 1920. Kronprinsen ingick 3 nov. 1923 i London nytt äktenskap med lady Louise Mountbatten, f. 13 juli 1889 i Heiligenberg, dotter till prins Ludvig (Louis) af Battenberg, sedan 1917 i stället förande titeln markis af Milford Haven (se Battenberg, äfven i Suppl.) och prinsessan Viktoria af Hessen.

5. G. Adolf (G. Adolf Oskar Fredrik Arthur Edmund), Sveriges arffurste, hertig af Västerbotten, äldste son till kronprins G. Adolf och hans första gemål, Margareta, föddes 22 april 1906 på Stockholms slott.

***Gustaf Adolf.** — 4. Den Uddeholm tillhöriga patronatsrätten till kapellpredikantsysslan upphörde fr. o. m. 1922.

Gustaf Adolf och Ebba Brahe, lyriskt drama, efter Gustaf III:s liknämnda skådespel bearb. af Kellgren (se denne, sp. 1388), med musik af Vogler m. fl., uppf. i Stockholm f. g. 1788.

***Gustaf-Adolfsförbundet för Sveriges unga krigsmän** förklarades vid sammanträde 19 dec. 1919 upplöst.

***Gustaf-Adolfsföreningen.** Den tyska föreningen, *Evangelischer verein der Gustav-Adolf-stiftung*, hade 1922 (i Tyskland och bland utkrets bosatta tyskar) 48 ”hufvudföreningar” med öfver 2,000 filialer (*zweigvereine*) och omkr. 600 kvinnliga filialer. Till följd af Världskriget och efter detta inträdda ändrade politiska och valutaförhållanden har den på sista tiden måst starkt inskränka sin verksamhet. Denna har koncentrerats på understöd åt tyska evangeliska församlingar i Österrike och i de nya Östersjöstaterna. Föreningen utger sedan 1919 tidskriften ”Die evangelische diaspora”. — Af de svenska Gustaf-Adolfs-föreningarna erhålla de 3 äldre (i Göteborg, Stockholm och Lund) hvar sin andel i de kollektmedel, som årligen andra böndagen upptagas i rikets alla kyrkor och utgöra grundvalen för föreningarnas understödsverksamhet. Föreningarna i Norrköping (grundad 1908) och Uppsala (grundad 1914) bygga sin verksamhet på fristående penninginsamlingar. Den ordinarie kollekten uppgick 1912—15 till omkr. 17 à 18,000 kr. årligen. Under och efter Världskriget ökades ofantligt behofvet af understöd, och med anledning däraf beviljades 1916, 1918 och 1919 upptagandet af extrakollekter. De ordinarie kollekterna uppgingo 1916—23 till mellan i runda tal 23,000 och 53,000 kr. årligen, sammanlagdt 292,569,30 kr., de 3 extrakollekterna till sammanlagdt 104,769,93 kr. Genom kollekter inflöto sålunda och fördelades af de tre föreningarna i Göteborg, Stockholm och Lund i det närmaste 400.000 kr., hvilket innebär, att föreningarnas understödsverksamhet kunnat högst betydligt utvidgas. Till kollektmedlen komma ytterligare årsafgifter, frivilliga gåfvor, sammanskott vid Gustaf-Adolfsfester, räntor å donerade medel o. s. v. Understöden ha hufvudsakligen lämnats till evangelisk-lutherska församlingar inom katolska länder eller landområden, och därvid ha församlingar inom praktiskt taget alla länder på europeiska kontinenten kommit i betraktande. Större belopp ha årligen gått till centralorganisationen i Leipzig för de tyska Gustaf-Adolfsföreningarna (”Centralvorstand der Gustav-Adolf-stiftung”) för vidare utdelning genom denna. Genom årliga större bidrag till ”Evangelischer oberkirchenrat” i Wien har afse-

värdt understöd lämnats åt evangelisk-lutherska kyrkan i Österrike. Under senare år ha ständigt ökade bidrag gått till församlingar i östra Europa och i de nya Östersjöstaterna, hvarvid särskildt de gamla svenska församlingarna i Estland ihågkommits. Dessutom har regelbundet understöd lämnats åt evangeliska församlingar i Frankrike, Tjecho-Slovakien, Polen, Ungern, Jugo-Slavien m. fl. länder. O. H—hl.

Gustaf Adolfskyrkan, svenska Viktoriaförsamlingens i Berlin kyrka (se Berlin. Suppl., sp. 583).

***Gustaf Adolfs socken** hör sedan 1923 till Tammerfors stift. O. B—n.

***Gustafs,** fi. *Kustavi*. Namnet *Kivimaa*, som förut ofta användts som benämning på hela socknen, är eg. namnet på socknens kyrkoby. O. B—n.

***Gustafsberg.** 1. Socknen omfattar 2,883 har. 2,380 inv. (1923). Bo är sedan 1 maj 1923 skildt från G. och bildar sedan dess eget pastorat. Den förut gällande patronatsrätten till komministraturerna i Bo och Ingarö upphörde fr. o. m. 1922. — 3. Barnhusskolan står från 1919 under Skolöfverstyrelsens kontroll och omfattar 6 klasser, hvaraf en förberedande; hvartannat år läses med förberedande, 2:a och 4:e klasserna, hvartannat med 1:a, 3:e och 5:e klasserna. Utom i vanliga realskolämnen undervisas i slöjd, skomakeri och skrädderi; lärjungarnas antal 1921—22 var 30 och 1922—23 20. — 5. Fajansfabrik i Vänge socken, Uppsala län, 16 km. v. om Uppsala, anlades 1755 af mantalskommissarien Anders Berggren vid hemmanet Qvarnberg, öfvertogs vid midten af 1770-talet af hofjägmästaren O. F. Rudbeck samt hade sin blomstringstid 1787—95 under ledning af den från Mariebergs porslinsfabrik bekante Henrik Sten och flyttades med bibehållande af namnet till Bredsjö i Järlåsa socken 1795. Redan 1802 var tillverkningen obetydlig, men återupptogs 1817—19 af Th. Bennet. 1822 flyttades fabrikationen till Fredriksdals porslinsfabrik på Nordanä egor i Järlåsa. Litt.: E. Folcker, ''En okänd svensk fajansfabrik'' (i Nationalmusei årsbok 1920). 3 o. 5. O. Sjn.

Gustafskyrkan, svensk kyrka i Köpenhamn (se d. o., sp. 656 och pl. I, fig. 5).

***Gustafson,** G. A., dog 16 april 1915 i Kristiania.

Gabriel A. Gustafson.

Gustafs skål, svensk f. d. folksång, som blifvit folkdans; texten skrefs 1772 till Gustaf III:s ära efter revolutionen, och melodien utgjorde en förändring af en samtida ''gavotte de Vestris''. Den blef sedan en kadriljartad kontradans, som utfördes till sång och lefvat kvar i svenska landsorten. Till musiken i fyrtakt och 2 repriser om 8 takter hvar dansas den i 3 turer af 4 par, uppställda i fyrkant. Hvardera omgångens par gå mot hvarandra (med ledig hand i sidan) och buga, återvända baklänges och omdansa, bilda därefter växelvis port, hvarigenom andra omgångens par med dambyte gå, sedan vika af hvar till sin plats och omdansa, hvarefter paren med korsfattning af händerna gå efter hvarandra fram och tillbaka 15 steg samt omdansa med fattning som i hambo. E. F—t.

***Gustafsson,** R., dog 6 okt. 1918.

Gustafsson, Anders Peter, riksdagsman, f. 22 nov. 1852 i Kumla församling, Örebro län, var länge landtbrukare i Sjögesta, Rinkaby socken, och var mycket anlitad för kommunala värf, men är sedan flera år tillbaka husegare i Örebro. Han har sedan 1894 varit led. af Andra kammaren, vald först för Örebro och Glanshammars härad och sedan för Örebro län, och därunder varit led. af tillfälligt utskott 1903, af försäkringsutskottet 1903, väglagsutskottet 1905 (lagt.), lagutskottet 1915—17 samt af bankoutskottet sedan 1918. Genom motion 1900 upptog G. den sedan emellanåt återkommande frågan om köpingars och municipalsamhällens öfverförande från landtvalkretsarna till stadsvalkretsarna. Han var på sin tid medlem af nationella framstegspartiet, men har tillhört landtmanna- och borgarpartiet sedan dess uppkomst och är sedan 1919 led. af partiets förtroenderåd. T—s.

Gustafsson, Gustaf, tidningsman, f. 21 aug. 1865 i Kumla församling, Örebro län, blef student i Uppsala 1885 och filos. kandidat 1887, var 1887—98 medarbetare i ''Vårt land'' och 1898—1909 hufvudredaktör för ''Östgöta Correspondenten''. G. tog flitigt del i rösträttsstriderna efter sekelskiftet som tidningsman, talare och författare till flera broschyrer om den proportionella valmetoden. Åren 1909—13 var han ombudsman hos Allmänna valmansförbundets riksorganisation och därunder särskildt verksam för att — efter rösträttsreformen 1907—09 och det därefter följande ''demokratiska genombrottet'' — samla de spridda ansatserna till moderata valmansföreningar till stommen för ett enhetligt organiseradt svenskt högerparti. G. var nov. 1913—april 1917 hufvudredaktör för ''Stockholms dagblad'', förvärfvade i slutet af 1916 aktiemajoriteten i ''Östergötlands dagblad'' i Norrköping och inträdde samtidigt som dess hufvudredaktör. G. var 1919 led. af Första kammaren för Östergötlands län. Högt uppburen af kolleger inom pressen, har han i flera tidningsmannasammanslutningar innehaft kräfvande förtroendeposter. V. S—g.

***Gustafsson,** F. W., tog 1920 afsked från professuren. Han har vidare utgett bl. a. *Paratactica latina I—III* samt *Octavia, en romersk tragedi* (installationsprogram 1909—11 och 1915). T. C.

Gustafsvik, örlogsdepå och torrdocka i Högsjö socken, Ångermanland, vid Ångermanälfven, omkr. 20 km. n. om Härnösand, uppfördes 1916—22 för en kostnad af 3½ mill. kr. af staten och är nu utarrenderad till Mohögs mek. verkstad vid Sundsvall. Se f. ö. Docka. Suppl. O. Sjn.

***Gustaf Vasa.** Församlingen omfattar 6:e (Observatorie-) och 22:a (Vasa-)rotarna af Stockholms stad. 22,092 inv. (1923). — Under förvintern 1923 inredes i källarrummen under Gustaf-Vasakyrkans södra korsarm ett kolumbarium (se d. o.), hvars väggar helt upptagas af infällda nischer, afsedda för grafurnor och mestadels stängda medelst plattor med inskrifter. Nischernas antal blir omkr. 900, de flesta rätt stora och ämnade att bli familjegrafvar. Kolumbariet, som beräknas vara

färdigt på nyåret 1924, är det första i Sverige. Arkitekt är Gustaf Lindgren.

Gustaf Vasa, svensk nationalopera med text af Kellgren (se denne, sp. 1388) efter Gustaf III:s plan, tonsatt af J. G. Naumann (se denne, sp. 614), uppf. i Stockholm f. g. 1786.

Gustaf Vasa, drama af Strindberg (se denne, sp. 339), uppf. f. g. 1899 i Stockholm.

Gustavianska barnhuset. Se Barnhus. Suppl.

***Gustavus Adolphus college.** Med detta sammanslogs 1919 Minnesota college (se d. o.) i Minneapolis.

***Gustrin,** E. F., dog 7 sept. 1918 i Södertälje.

Gusumsån. Se Storån 2.

Gutenfels [göt-], borg. Se Kaub.

***Guthrie.** Från 1914 är Oklahoma city hufvudstad i staten i st. f. G.

***Guthrie,** James, adlades 1903 (''sir James G.'').

Gutiérrez, Rafael Lopez, president i Honduras (se d. o. Suppl.).

Gutjkov [-åff], Aleksandr Ivanovitj, rysk politiker, f. 1862 i Moskva, är son till en industriidkare och ökade genom egen affärsverksamhet den fäderneärfda förmögenheten. Efter studier vid universiteten i Moskva och Berlin (nationalekonomi för Schmoller) vistades han länge på resor, först i Sibirien och Mongoliet, därpå i Syd-Afrika, där han deltog i kriget 1899—1902 som frivillig på boersidan och blef svårt sårad, sedan på Balkanhalfön, där han understödde insurgenterna i Macedonien. Under rysk-japanska kriget 1904—05 innehade han viktiga förtroendeposter vid ryska Röda korset och råkade för en kort tid i japansk fångenskap. G. intog 1905 en framskjuten plats inom Moskvas kommunala lif och deltog efter oktobermanifestets utfärdande s. å. (jfr Ryssland, sp. 1497) i bildandet af det efter detta manifest uppkallade oktobristpartiet, som ville arbeta för en försiktig politisk reformverksamhet på strängt nationell och monarkisk grund. Han stödde som partiets inflytelserikaste ledare i det längsta Stolypins politik, invaldes 1907 i tredje riksduman och blef 1910 dennas talman. Växande missnöje med regeringspolitikens reaktionära prägel förmådde honom att nedlägga dumapresidiet, och vid valen till fjärde riksduman (1912) föll han igenom. Från 1913 var han vald led. af riksrådet. Under Världskriget ledde G. först Röda-kors-verksamheten vid fronten mot Tyskland och utförde från 1915 ett jättelikt arbete som ledare af de på initiativ af semstvo- och industrikretsar bildade blandade kommittéerna för arméns förseende med ammunition och andra nödiga förråd. De sorgliga erfarenheter af byråkratisk liknöjdhet och oredlighet, som han därunder gjorde, bragte honom småningom i allt skarpare konflikt med hela den gamla regimen, och vid revolutionen i mars 1917 ingick han som krigsminister i den provisoriska regeringen, sändes jämte sin partivän Sjulgin till tsaren i Pskov och hämtade där dennes skriftliga tronafsägelse. Drifven till förtviflan af den växande disciplinlösheten inom armén, afgick G. redan i maj ur provisoriska regeringen och har efter bolsjevikernas seger vid novemberrevolutionen s. å. vistats i utlandet, mestadels i Tyskland, sysselsatt med att söka ena de hopplöst söndrade borgerliga emigrantkotterierna kring en energisk samlingsaktion mot bolsjevikerna. V. S—g.

Gutland [götlant]. Se Luxemburg, sp. 6.

Gutnium, *geol.* Se Silursystemet. Suppl.

Guttiferāles, *bot.*, växtordning motsvarande den första underserien af *Parietales* (se d. o.).

***Guvernör.** I *Finland* upphäfdes 1918 titeln guvernör för länens styresmän och återinfördes den gamla benämningen landshöfding. — Generalguvernörsämbetet och generalguvernörens kansli indrogos naturligtvis vid skilsmässan från Ryssland 1917. T. C.

Guy [gi'], Georges Guillaume, fransk skådespelare, f. 1857 i Paris, d. där 1917, debuterade 1875 och var anställd vid flera teatrar, tills han stannade vid Variétés, där han i operetter och lustspel länge intog den obestridligt första platsen genom sitt nyansrika och jovialiska spel, som utmärktes af stor omväxling och humoristisk verv.

***Guyana.** — 2. Brittiska G., med en areal af 231,800 kvkm., hade 1921 297,691 inv. jämte omkr. 9,700 infödingar. 124,900 inv. voro ostindiska kulier. Kolonien har gått framåt. Den odlade arealen är nu omkr. 70,400 har; socker odlas på 25,600 har, ris på 22,600 har; kokosnötter produceras på 10,600 har. Dessutom odlas kaffe, kakao, kautschuk. Dess hela guldproduktion hade t. o. m. 1921 ett värde af 172 mill. kr., diamantproduktionen 10 mill. kr., hvaraf öfver 3 mill. kr. 1921. Bauxit förekommer i stor mängd. Sjöfarten är liflig och omfattade 1921 3,121 fartyg om 876,709 ton. — 3. Nederländska G. har 113,181 inv. (1921) förutom indianer och busknegrer. Äfven denna koloni har gått framåt tack vare användning af ostindisk arbetskraft (37,000 hinduer och muhammedaner). Socker och kakao äro de viktigaste exportprodukterna, 1921 resp. 9,6 och 1,6 mill. kg. — 4. Franska G. beräknas nu ha en areal af 88,240 kvkm. med 44,202 inv. (1921), hvaraf 3,775 straffångar. Koloniens förnämsta produkter äro guld (1921: 1,462 kg.) samt balatagummi (1921: 1 mill. kg.). Exporten var 1921 23,1 mill. frcs, hvaraf guld 10,6 mill. och balatagummi 10,3 mill. frcs, importen 48,1 mill. frcs. Järnvägar och längre användbara landsvägar saknas alltjämt, däremot finnas numera 2 reguljära lufttrafiklinjer S:t Laurent—Cayenne och S:t Laurent—Inini. Ö. Sjn.

***Guyau,** J. M. Se Albert Nilsson, ''Guyaus estetik. En kritisk studie'' (1909), och Å. Bjarnason, ''J. M. G. En fremstilling og en kritik af hans filosofi'' (Köpenhamn, 1911).

Guy de Valmont [gi də valmå'], pseudonym. Se Maupassant, sp. 1288.

Guynemer [ginmär], Georges, fransk flygofficer, f. 24 dec. 1894 i Paris, dödsskjuten 11 sept. 1917 under en spaningsflygning i Flandern (vid Poelcappelle). Han tog under Världskriget i nov. 1914 anställning som volontär vid flygtrupperna på västfronten, befordrades i mars 1916 till underlöjtnant och i febr. 1917 till kapten. G. var Frankrikes förnämste stridsflygare under kriget. Han nedsköt 19 juli 1915—6 sept. 1917 54 tyska flygplan. Se fig. å sp. 139. H. J—dt.

***Guyon,** J. C. F., dog 21 juli 1920 i Paris.

Gyal-ba, titel. Se Lamaism, sp. 929.

***Gyalla,** som ligger ö. om Neutra, tillhör nu Tjecho-Slovakien.

Georges Guynemer (se sp. 138).

***Gye.** Teaterledaren Frederick G., f. 1810, d. 1878, efterträddes som ledare af Coventgarden-teatern af sin son Ernest G., och det var denne, som 1878 gifte sig med sångerskan Albani (se d. o.).

***Gyergyó Szent Miklós** tillhör nu Rumänien.

Güettler [gy'tt-], Karl, arkitekt, f. 7 okt. 1879 i Vester-Aker vid Kristiania (på fädernet af blandadt tysk-svensk, på mödernet af svensk härkomst), genomgick Kunst- og haandverksskolen i Kristiania och praktiserade från sitt 18:e år i byggnadsyrket. Han flyttade 1900 till Stockholm, där han som extra elev studerade 2 år vid Tekniska högskolan och 1 år vid konstakademien samt hade anställning hos arkitekterna I. G. Clason och G. Lindgren. Han började 1905 egen praktik och blef 1908 svensk medborgare. G. har företagit studieresor till Danmark, Tyskland, Österrike och Italien. Bland hans utförda arbeten märkas *Högloftet* på Skansen (1905), professor *G. Mittag-Lefflers gård* i Leksand (komplex af timmerhus), det med mycken konstnärlig smak genomförda hotellet *Skånegården* i Båstad (se fig. 11—12 till art. Byggnadskonsten. Suppl.), där han äfven gjort ritningarna till nästan alla möbler, Pensionsstyrelsens sjukhusbyggnader i Åre, Tranås och Nynäshamn, ett betydligt antal villabyggnader i Nynäshamn och Djursholm samt flerstädes i riket, alla Östkustbanans stationshus och banvaktsstugor på landsbygden (flera olika typer, under byggnad). I Svenska slöjdföreningens två täflingar om bostadshus vann G. 1:a priset, och i Byggnadsstyrelsens täfling om folkskolehustyper erhöll han 1:a priset för den skånska och 2:a priset för den norrländska typen. G—g N.

Gyimes [dji'meʃ], bergpass genom Siebenbürgska Karpaterna, 720 m. ö. h. Genom passet går järnvägen Kronstadt (rum. Braşov)—Czik Szereda (rum. Sereda Cicului)—Okna. Under Världskriget besattes passet i aug. 1916 af 4:e rumänska armén (Presan), men återtogs i okt. s. å. af 1:a österrikiska armén (v. Arz). I sept. 1917 var passet föremål för hårda strider mellan den anfallande 9:e ryska armén (Tjerbatjev) och 1:a österrikiska armén (v. Rohr), dock utan att läget, i stort sedt, ändrades Jfr Världskriget, sp. 210 och 226. H. J—dt.

Gyland, härad och socken i Bakke pastorat, n. ö. om Flekkefjord, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 176,$_{25}$ kvkm. 975 inv. (1920). Skogsbruk och jordbruk. K. G. G.

Gülchers termostapel [gy'l-], *fys.* Se Termostapel, sp. 930 och 932.

***Gyldendal,** S. J. Förlaget öfvertog 1909 det Schubothska förlaget. 1912 bleʳ Fr. Hegel direktör, E. Bojesen utträdde 1914, P. Nansen 1916, och i förening med Axel Garde har Hegel sedermera med energi praktiserat nya försäljningsmetoder (kolportage och afbetalning) och anlagt filialer i Berlin och London. P. E—t.

Gyldenpris, förstad till Bergen, på västra sidan af Puddefjorden kring den gamla herrgården G., Laksevåg härad, Norge. 85 hus. 1,843 inv. (1920). K. G. G.

***Gyldensteen.** Grefskapet öfvergick 1922 till fri egendom.

***Gyldenstolpe.** — 6. August L. F. G. lämnade i juni 1918 ministerposten i Paris.

Gyler, Wulf, Gustaf Vasas tyske sekreterare, synes ha inkommit i Sverige senast 1523; hans härkomst och tidigare öden äro okända. Hösten 1524 vann han anställning som Gustaf Vasas sekreterare för de tyska ärendena. På denna post kom han att under närmare ett årtionde spela en ganska betydande roll som konungens mest anlitade diplomat och betrodde utrikespolitiske medhjälpare i öfrigt. Åren 1526—32 företog han i Gustaf Vasas uppdrag en mängd sändebudsresor till Danmark, norra Tyskland, Preussen och Polen. Därunder inlade han bl. a. stor förtjänst om den s. k. Daljunkerns arrestering i Rostock 1528. Mest framträder emellertid G:s namn i sammanhang med förhållandet mellan Gustaf Vasa och Lübeck i slutet af 1520-talet och i början af 1530-talet. Konungen hade tidigt kommit i delo med sina lybska fordringsegare angående storleken af den skuld, hvari han sedan befrielsekriget häftade till dem, och åren 1527 och 1528 var den svensk-lybska spänningen tidtals så stark, att fullständig brytning var att befara. G. tillrådde nu eftergift för de lybska skuldkrafven, och sedan han och grefve Johan af Hoya som konungens fullmäktiga sändebud i mars 1529 afslutit en förlikning med lybeckarna, genom hvilken Gustaf Vasas dittills segt vidhållna anmärkningar mot vissa poster i det lybska skuldregistret uppgåfvos och terminerna för den återstående skuldens amortering fastställdes, inträdde ett flerårigt skede af lugn och officiell vänskap mellan Sverige och Lübeck. Våren 1533 återupptog emellertid Gustaf Vasa helt plötsligt en stor del af de genom 1529 års uppgörelse nedlagda anmärkningarna mot lybeckarnas skuldregister och förklarade sig löst från skyldigheten att utbetala det restbelopp, som ännu var oguldet af den 1529 fixerade skuldsumman. Till följd häraf utbröt redan på sommaren s. å. öppen fiendskap mellan konung Gustaf och Lübeck. Därunder uppstodo starka slitningar i det personliga förhållandet mellan G. och hans kunglige herre, i det att G., i likhet med grefve Johan, synes ha påyrkat uppfyllelse af det 1529 af dem ingångna aftalet och visat missnöje med konungens nya politik mot Lübeck, medan Gustaf Vasa å sin sida tycks ha misstänkt G. för förrädiska syften i lybskvänlig riktning. G. fann då slutligen sin tjänstgöring hos konungen olidlig, och sedan grefven af Hoya vid den s. k. grefvefejdens utbrott på försommaren 1534 lämnat sitt

finländska län och i sin egenskap af borgensman för 1529 års traktat inställt sig i Lübeck, följde G. hans exempel och rymde från Sverige i slutet af juli s. å. Otvifvelaktigt var det därvid hans mening att i Lübeck förena sig med grefven, men under öfverfarten led han skeppsbrott och kastades i land i närheten af Simrishamn, hvarefter han begaf sig till det af lybeckarnas krigsöfverste grefve Kristofer af Oldenburg besatta Köpenhamn. Där lät han förmå sig att taga tjänst hos grefve Kristofer — och blef nu under halftannat år dennes flitigast anlitade diplomatiske förtroendeman, som sådan brukad i den ena viktiga underhandlingen och beskickningen efter den andra. Så t. ex. företog han 1535 sändebudsresor till Nederländerna och Pfalz för att söka intressera det burgundiska hofvet och Kristian II:s måg pfalzgrefve Fredrik för ett ingripande på Kristofers och Lübecks sida. Efter Hamburgfreden i febr. 1536 lämnade han sin anställning hos Kristofer och gick i hertig Albrekts af Preussen tjänst. Hos sin nye herre kom han att intaga en i vissa afseenden inflytelserik ställning som politisk rådgifvare. Efter att en tid ha varit hertigens räntmästare förordnades han af denne 1547 till amtman i Waldau (ej långt öster om Königsberg), i hvilken befattning han kvarstod till sin död, omkr. 1562. — Efter sin flykt från Sverige hade G. på mångahanda sätt uppträdt som Gustaf Vasas bittre fiende och bl. a. författat en mycket utförlig, för tryckning afsedd stridsskrift mot denne, hvari han, genom anförande af en mängd exempel på Gustafs hårdhet och trolöshet mot honom själf och andra, utmålade sin forne härskares karaktär i de svartaste färger. Denna pamflett är ännu bevarad i handskrift. Sitt inflytande på den preussiske hertigen begagnade han i en för Gustaf ogynnsam riktning och bidrog därigenom högst väsentligt till den starka spänning, som vid utgången af 1530-talet och i början af följande årtionde rådde mellan Albrekt och Gustaf Vasa. Litt.: G. Carlsson, ”Wulf Gyler i svensk tjänst” (i ”Hist. tidskr.” 1922—23). G. C—n.

Gyljen, f. d. bruk i Öfverkalix socken, Norrbottens län, tillhörde 1801 S. G. Hermelin, som då fick tillstånd att ditflytta en masugn, som dock först 1826—27 anlades af G:s aktiebolag och som bedrefs till 1856. Senare har G. tillhört Bergman, Hummel & komp. samt Baltiska trävaruaktiebolaget. O. Sjn.

***Gyllander**, H., har utom åtskilliga mycket uppskattade sagobearbetningar utgett *Nya dikter* (1910) och *Figurer, fantasier och tankar* (1918).

***Gylle** omfattar nu 902 har. 589 inv. (1923).

Gyllene freden, gammal Stockholmskällare, belägen vid Österlånggatan invid Järntorget, fanns redan i början af 1700-talet och har alltsedan dess fortlefvat, under förra hälften af 1800-talet förenad med hotellrörelse och vanligen kallad ”Källaren Freden”. Den har på sista tiden blifvit särskildt omtalad. Huset inköptes nämligen af konstnären Anders Zorn, som 1920 skänkte det till Svenska akademien och donerade 240 000 kr. till dess restaurerande. En särskild stiftelse, ”Den gyllene freden” kallad, skulle enligt Zorns förordnande bära ansvaret för källarrörelsens bedrifvande och årligen redovisa för Svenska akad. vinsten såväl af nämnda rörelse som af de fastigheten tillhörande bostadslägenheterna. Restaureringsarbetet förestods af en särskildt förordnad byggnadskommitté och utfördes af arkitekten T. Stubelius. Byggnaden öfverlämnades af kommittén till Svenska akad. 9 dec. 1922, och 13 s. m. öppnades lokalen för allmänheten. Enligt Zorns förordnande skall inkomsten användas till ett skaldestipendium, hvilket till en början tillföll E. A. Karlfeldt. Afsikten är att söka bilda ett Bellmansmuseum och åstadkomma klubblokaler för Bellmanssällskapet och andra liknande sammanslutningar. Källarlokalen upptar (1923) husets två nedre våningar samt det omfattande källarhvalfvet därunder. G—g N.

***Gyllene skinnet.** — 2. Efter österrikiska monarkiens fall 1918 och S:t Germain-freden 1919 gjorde Belgien anspråk på ordens arkiv och klenoder, enär denna riddarorden urspr. varit burgundisk och Belgien vore att anse som hertigdömet Burgunds arftagare. En af skadeståndskommissionen tillsatt juristkommission uttalade sig emellertid emot Belgiens anspråk. I Österrike har efter revolutionen Gyllene skinnets orden, liksom öfriga ordnar, afskaffats.

***Gyllenhaal.** — 2. K. H. G. Om hans dotter Aurore G. se Haxthausen, G. Ch. M. A. von. — 4. M. V. B., född Orozco. Se R. Montgomery-Cederhielm, ”Mathilda d'Orozco” (1919).

Gyllenhammar, Karl Patrik, tonsättare, f. 11 mars 1871 i Leksand, d. 23 dec. 1904 i Stockholm, var tandläkare, som musiker självlärd amatör, spelade violin och luta, komponerade 1894 den af Skansens spelmän alltsedan spelade ”Skansenmarschen”, vidare några folkdanser och flera melodifriska sångtrior till luta, sedermera utg. med okonstladt pianoackompanjemang jämte solosånger och duetter. Nämnda trior (urspr. för kvinnoröster) ha i hög grad slagit an genom ljust natursvärmeri och välfunnen stämföring. E. F—t.

***Gyllenkrook.** 1. Axel G. Alla G:s relationer, 7 till antalet, utgåfvos 1913 af N. Sjöberg. Jfr f. ö. L. W:son Munthe, ”Kungl. Fortifikationens historia”, III, 2 och VI, 2. L. W:son M.

***Gyllenstierna.** 1. Kristina G. En genom Föreningens för Stockholms fasta försvar försorg rest (af T. Lundberg modellerad) staty af henne (se fig. å sp. 143) aftäcktes på Stockholms slotts yttre borggård 16 nov. 1912.

Gylling, Edvard Otto Vilhelm, finländsk politiker, f. 30 nov. 1881 i Kuopio, blef 1909 filos. licentiat vid Helsingfors' universitet på en afh. om utvecklingen af torparinstitutionen i Finland under svenska tiden samt 1910 docent i statistik. Bland hans många statistiska publikationer må nämnas *Statistiska bidrag till den svenska folkstammens historia i Finland* (1911). G. anslöt sig till det socialdemokratiska partiet och invaldes redan 1908 i landtdagen, som han sedan tillhörde till 1917; han var en af socialisternas mer bemärkta män, intresserad af socialismens utbredning bland den jordbrukande befolkningen. G. var ordf. i statsutskottet och utsågs 1917 till ordf. för Finlands banks fullmäktige. Under det ”röda” upproret, hvari han tog del, tillät han uppbrytande af bankens kassahvalf och utlämnade kassan och det färdiga sedelförrådet åt de röde, hvilka därigenom kunde finansiera upproret.

Kristina Gyllenstiernas staty invid Stockholms slott (se sp. 142).

Han utsågs i febr. 1918 till medlem af ”folkkommissariatet” (den röda regeringen) och flydde jämte detta vid ryktet om tyskarnas ankomst till Viborg, där han en tid torde ha varit öfverbefälhafvare för den röda krigsmakten, samt vidare till Ryssland. Sedermera torde han en längre tid ha vistats i Stockholm såsom något slags ombud för de finske röde. Då den röda karelska arbetskommunen af den ryska sovjetregeringen upprättades, blef G. dess ledare med säte i Petrozavodsk; han behöll sin ställning, då kommunen 1923 ombildades till ”Karelska socialistiska rådsrepubliken”, upptagen i sovjetrepublikernas förbund. T. C.

***Gymnasium.** — 2. En öfversikt af de svenska gymnasiernas historia till 1820 med särskild hänsyn till linjedelningsproblemet meddelas af K. Nordlund i årsredogörelsen för Högre reallärоverket på Östermalm 1914 och till 1905 i ”Linjefördelningen vid de svenska gymnasierna” (1921). — Ordet betecknar numera äfven vissa högre fackskolor: *tekniskt gymnasium* (se Tekniska läroverk, sp. 685—689) och *handelsgymnasium* (se Handelsskolor. Suppl.). I skolkommissionens betänkande i maj 1922 upptas som fortsättning på realskolan ett 3-årigt gymnasium, till hvilket såväl gossar som flickor kunna få tillträde och som är fördeladt på latinlinje, från hvilken en linje med grekiska fördelar sig, nyspråkig linje och reallinje med afgrening i en linje med ökadt utrymme för biologi och kemi.

Gymnastikläraresällskapet. Se Svenska gymnastikläraresällskapet

***Gymnastiska centralinstitutet** erhöll 25 maj 1814 sitt första, af K. M:t fastställda reglemente, hvilket med sina kortfattade, sväfvande bestämmelser låg till grund för utvecklingen under 50 år framåt (Ling-Brantingska perioden). Institutet underkastades en omfattande omorganisation genom K. M:ts stadga af 8 jan. 1864, hvilken kan sägas än i dag i hufvudsakliga delar utgöra grunden till institutets verksamhet. Studietiden förlängdes nu från 1 till 2 år, arbetet fördelades på 3 afdelningar, den pedagogiska, den militära och den medikala, och en 1-årig kvinnlig kurs tillkom (2-årig 1871). Den för institutet än i dag gällande stadgan är af 18 juli 1887. Genom denna förlängdes studietiden för manliga elever, hufvudsakligen officerare, till 3 år och uppdelades i 3 kurser, instruktörs-, gymnastiklärar- och sjukgymnastkurs. Sedan 1910 har institutets omorganisation varit ifrågasatt. Två af K. M:t 1910 och 1915 tillsatta kommittéer ha haft i uppdrag att utreda densamma samt föreslå anskaffning af nya lokaler. De viktigaste riktlinjerna, som ligga till grund för båda kommittéernas genomgripande förslag, skulle kunna sammanfattas i följande punkter, nämligen: 1) utbildningen af friskgymnaster skiljes från utbildningen af sjukgymnaster; 2) en civil gymnastiklärarkår upprättas; 3) en förberedande utbildning förlägges till universiteten (1910 års kommitté) eller Karolinska institutet (1915 års kommitté); 4) den egentliga gymnastiska utbildningen (2-årig) förlägges till en *högskola för fysisk uppfostran*. En nybyggnad för högskolan med ett synnerligen tilltalande såväl yttre som inre föreslogs af båda kommittéerna att uppföras å bergsplatån n. ö. om Stadion. Världskriget och den därpå följande ekonomiska kristiden ha emellertid lagt hinder i vägen för förverkligandet af den föreslagna omorganisationen och nybyggnaden, hvilka förutsätta afsevärda kostnader. N. F. S.

Gymnoka'rp, *bot.* Se Hymenomycetes.

Gymnosto'mata, *zool.* Se Infusionsdjur, sp. 611.

Gümuschchane (Gumuschchane, Gümüshkhaneh), sandjak i turkiska vilajetet Trabezon. 149,337 inv. (1912), hvaraf 87,871 turkar, 59,748 greker och 1,718 armenier.

***Gümürdžina** tillhör nu Grekland.

Gynekolog [-låg; se om härledningen Gynekologi], läkare för kvinnosjukdomar.

Gynekomasti (af grek. *gynē*, kvinna, och *masto's*, bröst), *zool.*, *anat.*, ovanligt stark utbildning af bröstkörtlarna hos hankönet.

Gynergēn (af grek. *gynē*, kvinna, och fr. *ergot*, mjöldryga), *farm. med.*, Vinsyradt ergotamin, ersättningsmedel för secale (mjöldryga). *Ergotamin* är en i secale förekommande alkaloid. Medlet används i tabletter om 1 mg., såsom droppar till intagning i 0,1 proc. lösning eller i steril lösning till intramuskulära injektioner i små tillsmälta glasampuller, $^1/_2$ mg. i hvarje. Gynergen nyttjas mot blödning omedelbart efter förlossning. Injektionerna äro smärtsamma och vålla ibland kräkningar. C. G. S.

***Gynocardia,** *bot. G. odorata* uppgafs förr vara moderväxt till chaulmoogra-fett, som pressades ur fröna af detta träd och användes som läkemedel mot spetälska. Enligt senare uppgifter lär

detta fett härröra från frön af ett annat träd i Bortre Indiens (Burmas) skogar, *Taraktogenos Kurzii* (fam. *Flacourtiaceæ*), som man lär ha lyckats plantera på Hawaii, en af de värsta härdarna för spetälska. Fettet uppges vara grönaktigt med egendomlig lukt och smak. Enligt undersökningar af amerikanska läkare, Mc Donald och Dean, skall detta fett innehålla en glycerid af en egendomlig fettsyra, chaulmoogra-syra, $C_{18}H_{32}O_2$. Försök, som anställts med preparat af detta nya chaulmoografett i fall af spetälska, uppges ha gett mycket gynnsamma resultat. Vid intagning ger medlet lätt kräkning, hvarför det insprutas under huden. Medlet pröfvas med intresse, men något afgörande omdöme om dess värde torde ännu icke kunna sägas vara vunnet, än mindre om förhoppningarna, att chaulmoografettet skulle kunna bota tuberkulos. C. G. S.

Gynoväl, *farm. med.*, nervstillande medel, färglös, aromatiskt luktande vätska, består af isobornеolester af isovaleriansyra. 8—10 droppar tas flera ggr dagligen 1 timme efter hvar måltid. C. G. S.

***Günther** (sp. 796). — 2. Ernst A. G. lämnade 1 juni 1918 envoyéplatsen i Köpenhamn. Han har utgett lifligt uppmärksammade *Minnen från ministertiden i Kristiania åren 1905—1908* (1923) och *Minnen från ministertiden i Köpenhamn åren 1908—1914* (s. å.).

***Günther** (sp. 799), Albert Ch. L. G., dog 1 febr. 1914 i Kew gardens (London).

***Günther**, Siegmund, dog 23 febr. 1923. Han afgick som emeritus från professuren 1920. G. var ånyo medlem af bajerska landtdagen 1907—18. Hans hufvudarbete är *Handbuch der geophysik* (1884—86; 2:a uppl. 1897—99). K. A. G.

Günther, Agnes, tysk författarinna, född Breuning, f. 21 juli 1863 i Stuttgart, d. 16 febr. 1911 i Marburg, vardt ryktbar genom romanen *Die heilige und ihr narr* (1913, många uppl.; "Helgonet och narren", 1917), en romantisk och känslofull stämningsskildring.

Günzstadium, *geol.* Se Kvartärperioden. Suppl.

Gyóni [djå'-], Géza, ungersk lyriker, f. 1883, d. 1917 som krigsfånge i Sibirien, tillhörde Adys (se d. o. Suppl.) skola och väckte särskildt genom sina soldatsånger uppmärksamhet som en af hans intressantaste efterföljare. Jfr B. Leffler, "Ungersk lyrik i svensk översättning" (1922). K. B. W.

Gypaëtus barbātus, *zool.* Se Skägg-gamar.

Gyratiönsrādie, *mek.*, är det medelvärde *k* på massornas afstånd från rotationsaxeln, med hvars tillhjälp en kropps tröghetsmoment *K* (se Moment) kan skrifvas under formen $K = Mk^2$, där *M* är kroppens totala massa. G. I.

Gyri, *anat.* Se Hjärnan, sp. 832.

Gyrolepis, *paleont.*, ett utdödt fiskslägte. Se Trias-systemet, sp. 704.

***Gyromitra.** Se äfven färgplansch II till art. Svampar.

Gyroskopkompass. Se Kompass (äfven i Suppl.).

Gyrus fornicātus, *anat.* Se Smak, sp. 4.

***Gysinge.** Vid G. har Stora Kopparbergs bergslags a.-b. elektr. stålverk och mek. verkstad. G. herrgård används f. n. (1923) till vegetariskt pensionat och handhafves af A.-b. Gysinge slott vegetarisk dietisk kurort (akt.-kap. 120,000 kr.). O. Sjn.

***Güssfeldt**, P., dog 17 jan. 1920 i Berlin.

***Gyulafehérvár** tillhör nu Rumänien.

***Gyulai**, Pál, dog 9 nov. 1909 i Budapest.

***Gåfva**, *jur.* Vår nu gällande konkurslag (13 maj 1921) medger borgenärerna ökad möjlighet att till konkursboet återvinna egendom, som gäldenären under tiden närmast före konkursen bortgett. Enligt förut gällande konkurslag måste gåfvan ha fullbordats inom tre månader före konkursens början; denna tid har nu utsträckts till 180 dagar eller, om gåfvotagaren är gäldenärens make, ett år. Det medges nämligen i nya Giftermålsb. (11 juni 1920), i motsats till hvad tidigare varit stadgadt, att make må med laga verkan ge egendom åt andra maken; dock skall dylik gåfva ske i äktenskapsförordets form (se Äktenskapsförord), och gifvarens borgenärer ega viss möjlighet att vid bristande betalningsförmåga hos gifvaren afkräfva maken-gåfvotagaren betalning. För "sedvanliga skänker, hvilkas värde ej står i missförhållande till gifvarens villkor", fordras likvisst ingen särskild form; ej heller följer med sådana skänker något betalningsansvar för mottagaren. — Hurusom numera gåfva är föremål för särskild beskattning, se Gåfvoskatt. Suppl. C. G. Bj.

Gåfvoskatt infördes i Sverige på samma gång som arfsskatten efter 1914 års 2:a lagtima riksdag genom k. förordn. 19 nov. 1914. Gåfva, som öfverstiger 3,000 kr., eller flera gåfvor af samma gifvare, som inom loppet af två år öfverstiger 3,000 kr., skola enligt denna förordning deklareras inom 3 månader hos K. M:ts befallningshafvande och vid samma tillfälle skatten betalas, numera enligt tariff af 16 juli 1919. Tabeller för skattens uträkning finnas i "Sv. författningssamling" 1920 n:r 146. Religiösa samfund, kommuner, akademier, kulturella och fromma stiftelser samt föreningar för politiska, sociala, industriella syften m. fl. dylika äro befriade från gåfvoskatt. N. H.

Gälöfjärden, vik af Östersjön i Södermanlands skärgård, bildande sydvästra delen af Mörköfjärden s. och s. v. om Mörkö. Från G. utgå mot v. Trosaviken och mot n. v. Tullgarnsfjärden; mot n. fortsätta öfver Pålsundet och Ulfsundet smalare fjärdar upp till Järnafjärden. O. Sjn.

Gälön, en omkr. 14 kvkm. stor ö i Österhaninge socken, Stockholms län (Södertörn), 5 km. s. v. om Dalarö, skiljes i s. v. från fastlandet af Horsfjärden och begränsas i s. ö. af Mysingsfjärden. Till G. är förlagd Prins Karls uppfostringsinrättning för fattiga barn (se d. o.).

***Gångbart värde**, *nationalek.* Se Värde 2.

Gånge Rolf, pseudonym. Se Wichmann, V. K. E.

Gångjärnsled. Se Led 1, sp. 1488.

Gånglåt, *mus.* Se Låt.

Gångposten (Mallénska gångposten). Se Mallén, E. E.

Gängsvit, *geol., petrogr.*, en serie af bergartsgångar, som utgå från samma magmahärd och höra samman med ett massiv af en viss bestämd djupbergart. Genom differentiation eller klyfning af magman kan bergarten i de olika gångarna i sammansättning och utbildning ofta förete betydande olikheter. Från de mera framstående fyndorterna för äldre vulkaniska bergarter, såsom Kristianiafältet, Predazzo i Tyrolen, ön Mull i Skott-

land, äro intressanta gångsviter kända och beskrifna. K. A. G.

Gångsystem, *geol., petrogr.*, en serie af gångar, såväl mineralgångar som bergartsgångar, som kunna hänföras till ett ensartadt och samtidigt system af vanligen parallella förklyftnings- eller förkastningssprickor. K. A. G.

***Gärda** ingår nu i Göteborgs stad.

***Gärdby** tillhör nu Växjö stift. 396 inv. (1923).

Gärdsfjärden, vik af Östersjön i Södertörns skärgård, s. om Nynäshamn. O. Sjn.

Gärdsjö, station vid Statens järnvägar och slutpunkt för Västergötland—Göteborgs järnväg, 206 km. från Göteborg, belägen i Hofva socken, Skaraborgs län. O. Sjn.

Gärdstrampe, *bot.*, svenskt namn på *Polygonum aviculare*.

***Gäs.** Jfr F å g e l, *kokk.*, Suppl., och M a r t i n a f T o u r s, sp. 1117.

***Gäsborn.** Se N. Helger, ”G:s socken i Värmland” (1916).

Gäsefjärden, vik af Östersjön i Blekinge skärgård, 10 km. s. ö. om Karlskrona, i ö. begränsad af Hästholmen. O. Sjn.

Gäsen, ett 1,426 m. högt berg i Undersåkers socken, Jämtland, ö. om Handölsån, beläget mellan Herrhångsstötarna i s. och Bunnerstötarna i norr. O. Sjn.

Gåsfeten, blixtfyr vid västra inloppet till Ronneby, på 56° 7′ 20″ n. br. och 15° 13′ 40″ ö. lgd fr. Gr., 8,8 m. öfver medelvatten med 600 hlj. styrka och agaljus, uppförd 1904 och ändrad 1918. E. A—t.

Gåsfjärden. 1. Vik af Östersjön i Kalmar län, Västerums, Hjorteds och Misterhults socknar, omkr. 20 km. s. om Västervik. — 2. Vik af Bottenhafvet, 10 km. s. om Hudiksvall, mellan Mössön och Skälölandet, utsänder mot n. v. Iggesundsfjärden. 1—2. O. Sjn.

***Gåsinge** omfattar nu 11,657 har. 1,579 inv. (1923).

Gåsmura, *bot.*, svenskt namn på *Potentilla anserina*.

Gåsskärsfjärden, bukt af Östersjön i S:t Annæ skärgård, Östergötland. O. Sjn.

Gåssten, holme i Öregrunds skärgård på 60° 12′ 27″ n. br. och 18° 47′ ö. lgd fr. Gr., med två 1881 och 1882 uppförda fyrar i segelleden Grepen—Svartklubben. E. A—t.

Gåsö, en 1 kvkm. stor ö i Skaftö socken, Bohuslän, med fiskeläge och badort, 4 km. s. om Lysekil, skiljes af Gåsö redd från Skaftölandet. Strax i v. ligger den bekanta Testholmen (se d. o. Suppl.).

Gåsögon. 1. *Boktr.*, typografernas benämning på anförings- l. citationstecken. — 2. *Text.*, ett i duktyg, handdukar m. m. begagnadt mönster, som visar jämlöpande rader af rombiska figurer med smärre dylika inuti hvarje.

Gåsören, blixtfyr s. ö om Ursviken, vid inloppet till Skellefteå, på 64° 39′ 50″ n. br. och 21° 19′ 20″ ö. lgd fr. Gr., 17,8 m. öfver medelvatten, uppförd 1881 och ändrad 1921. Agaljus. E. A—t.

***Gåxsjö** omfattar nu 32,660 har och tillhör Ströms kontrakt. 1.087 inv. (1923).

Gåxsjön, en 16 kvkm. stor sjö, 310 m. ö. h., i Gåxsjö socken, Jämtland, omkr. 60 km. n. n. ö. om Östersund, afrinner öfver Ammerån till Indalsälfven. O. Sjn.

Gädda, medeltida svensk adelsätt, som under tiden 1350—1508 förde en guldgädda i blått fält och hade sitt stamsäte i Trosatrakten, där den byggde Gäddeholm (nu Tureholm) och åtminstone genom tre generationer förvaltade häradshöfdingämbetet i Hölebo härad. Genom tre generationer var den äfven företrädd i rikets råd.

1. N i l s G. omtalas 1352—96, kom genom gifte med Kristina Magnusdotter (Hammarstadsätten) i nära förbindelse med de högaristokratiska ätterna, var 1370 riddare och stod 1371 på Albrekts af Mecklenburg sida i striden mot konung Håkan, liksom han framgent stod Bo Jonsson och dennes krets nära. Som en bland de äldste i rådet deltog han 1396 i ett rådsmöte i Nyköping. År 1400 omtalas han som död. — 2. K a r l G., den föregåendes son, satt i konungsnämnden under räfstetingen i Södermanland 1409 och var liksom fadern häradshöfding i Hölebo hundare. Tidigt rycktes han med i Engelbrekts resning, deltog 1434 och 1435 som riksråd i det nationella partiets förhandlingar, men tyckes snart nog ha dragit sig tillbaka från politiken. Han lefde till 1400-talets midt. — 3. J o n G., den föregåendes broder, tillhörde riksrådet 1435—53 och samverkade där först med Engelbrekt och dennes broder Nils, sedan med Karl Knutsson, till hvilkens förmån han vittnade 1442 och vid hvars kröning 1448 han blef riddare. — 4. E r e n g i s l e G., son till G. 2 och broder till riddaren N i k l i s G. (häradshöfding i Hölebo hundare, troligen död barnlös vid midten af 1450-talet), var riddare och 1457—75 riksråd. Han började sin politiska bana i Jöns Bengtsson Oxenstiernas krets under upproret mot Karl Knutsson, medverkade sedan till den sistnämndes återinsättande 1467 och satt till sist i Sten Sture d. ä:s råd. — 5. N i l s G., den föregåendes son, insattes 1504, genom öfverenskommelse mellan konung Hans och svenska rådet, som slottslofven på Kalmar i afbidan på det dit till följande år förlagda unionsmötet. Nils G. måste därvid aflägga trohetsed till konung Hans och lofva till honom öfverlämna slottet, om ingen öfverenskommelse träffades vid det beramade mötet. Han fick nu en ytterligt svår mellanställning mellan konung Hans och sin svåger, riksföreståndaren Svante Nilsson. Stilleståndsvillkoren iakttogos ej på någotdera hållet, men Nils G. höll Kalmar slott konung Hans till handa. Kort efter domen i Kalmar 1505 öfver de svenske herrarna flyttades Nils G. till det obetydliga Lyckå slott i Blekinge, där hans svenner 1507 anföllos af en svensk straffexpedition, som brände slottet. Själf låg Nils G. då sjuk i Ronneby; han dog på hösten 1508. Hans gods i Sverige, bl. a. Gäddeholm, hade svågern Svante Nilsson redan förut tagit hand om. — 6. I l i a n a G., den föregåendes syster, gift med Svante Nilsson (Sture), dog redan 1495, innan hon kunnat öfva något inflytande på den då endast tvåårige sonens, Sten Sture d. y:s, fostran. Arfstvister med släkten Trolle (Gustaf Trolles farfar var gift med en dotter till Jon G.) torde i sin mån ha bidragit till spänningen mellan hennes son och Trollarne. 1—6. N. H.

***Gäddan.** Jfr F i s k r ä t t e r. Suppl.

***Gäddede.** En bild af Kvarnbergsvattnet meddelas i art. S t r ö m s v a t t u d a l.

Gäddedeforsen. Se G ä d d e d e och S t r ö m s v a t t u d a l.

*Gäfle har, efter 1911 och 1919 skedda inkorporeringar af delar af Valbo och 1920 af en del af Hille, en areal af 7,183 har, hvaraf 6,972 har land. Folkmängden var vid 1922 års slut 38,371 pers., hvaraf 18,890 i Heliga trefaldighets församling och 19,481 i Staffans. Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick 1922 till 109,066,100 kr., hvaraf 95,995,400 kr. bevillningspliktig och 13,070,700 kr. bevillningsfri fastighet. Den till bevillning taxerade inkomsten 1922 var för inländska a.-b. och solidariska banker 3,819,720 kr. och för andra skattskyldiga 51,923,770 kr. Genom inkorporeringarna från Valbo har hela förstaden Bomhus samt Korsnäs a.-b:s anläggningar kommit inom stadens område. De senare utgöras nu af sågverk vid Kastet samt cellulosa- och spritfabriker på Karskär. Bland nytillkomna fabriker märkes en porslinsfabrik. Varfvet har utvidgats och kan nu bygga ångare om 4,000 ton. 1921 funnos i G. sammanlagdt 113 fabriker med 4,642 arb., ett salutillverkningsvärde af 61,9 mill. kr. samt en bevillningstax. inkomst af 6,65 mill. kr. Handelsflottan är numera obetydlig, men sjöfarten alltjämt liflig. 1921 ankommo och afgingo i in- och utrikes fart 2,139 fartyg om 695,382 ton; hamnafgifter och grundpenningar uppgingo till 419,631 kr. Stadens banker äro nu 9, nämligen 2 sparbanker, Gäfle inteckningsgaranti-a.-b. och afd.-kontor af Riksbanken, Svenska handelsbanken, Skandinaviska kredit a.-b., Jordbrukarebanken, Mälarbanken, Sundsvalls ensk. bank och Upplands ensk. bank. Utom de 4 i hufvudarbetet nämnda dagliga tidningarna utkomma äfven ”Hälsinglands folkblad” och ”Landtmännens tidning” 3 ggr samt ”Norrlandsbladet” 1 gång i veckan. G. är säte för Östkustbanans a.-b:s styrelse, och järnvägen skall utgå från G. Spårvägarna tillhöra staden. En ny bro, Drottningsbron (1911), med ett stenhvalf om 37 m. spännvidd för öfver än nedanför kvarnfallet. I G. finnes ett straffängelse. En ny storartad idrottsplats, Strömvallen, invigdes 3 juni 1923. — Staden är sedan 1 maj 1916 delad i 2 församlingar, Heliga trefaldighets och Staffans, den förra med gudstjänst i stadskyrkan och Strömsbro kyrka äfvensom Bönans kapell; den senare, för hvilken en kyrka skall vara byggd senast 1925, använder nu Bomhus kyrka och Brynäs' församlingshus. — G. väljer nu riksdagsmän till båda kamrarna tills. med det öfriga länet. — Stadsvapnets bokstaf har nu fått den något ändrade typ, som vidstående fig. utvisar. O. Sjn.

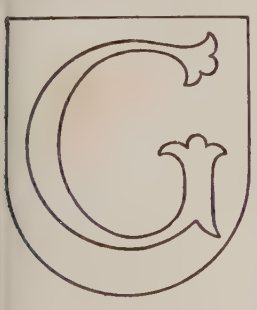

Gäfles stadsvapen.

*Gäfleborgs län uppges 1923 ha en areal af 19,728 kvkm., hvaraf 18,197,82 kvkm. land och 1,530,18 vatten. Folkmängden var s. å. 273,003 pers., hvaraf 215,598 å landsbygden och 57,405 i städerna. Folkmängdstätheten var 15 inv. på 1 kvkm., folkökningen 1913—23 blott 6,4 proc. Domsagorna äro nu 6, sedan Gästriklands domsaga fr. o. m. 1921 delats i två, Gästriklands östra och västra, motsvarande tingslagen, dock så, att Österfärnebo socken öfverflyttats till östra domsagan. Fögderierna äro likaledes 6, Storviks med 4 landsfiskalsdistrikt (Ockelbo, Ofvansjö, Torsåker och Hedesunda), Gäfle med 3 (Högbo, Valbo och Hille), Söderhamns med 5 (Skog, Söderala, Norrala, Mo och Enånger), Bollnäs med 4 (Hanebo, Bollnäs, Alfta och Ofvanåker), Ljusdals med 5 (Arbrå, Järfsö, Ljusdal, Färila och Los), samt Hudiksvalls fögderi med 7 landsfiskalsdistrikt (Norrbo, Delsbo, Forsa, Hälsingtuna, Harmånger, Gnarp och Bergsjö). Länet har fortfarande 3 städer, men numera 3 köpingar, näml. förutom Bollnäs äfven Ljusdal och Björkhamre, samt de 2 municipalsamhällena Storvik och Arbrå. Äviks municipalsamhälle inkorporerades 1911 med Hudiksvall. Pastoraten äro nu 43, fördelade på 7 kontrakt, hvilka delvis fått ändrade namn. Länet tillhör 5:e telegrafdistriktet, är deladt på Mellersta Norrlands och Stockholm—Gäfle skogsdistrikt; det är indeladt i 11 provinsialläkardistrikt och 10 extra provinsialläkardistrikt, har 3 folkskolinspektionsdistrikt. Utom folkhögskolan i Bollnäs finnas 2 nya upprättade 1908 och 1909 i resp. Forsa samt Västerberg vid Storvik. Till riksdagens Första kammare utser länet, hvarvid staden Gäfle deltar, 7 led., till Andra kammaren 10. Industri och bergsbruk sysselsatte 17,925 arb. och hade 169,359 mill. kr. salutillverkningsvärde samt 23,999 mill. kr. bevillningstaxerad inkomst. De allmänna vägarnas längd var, städerna oberäknade, 2,298 km. och järnvägarnas 763 km., hvaraf 399 km. voro statens och 127 km. smalspåriga. Tax.-värdet af fast egendom 1922 var 613,719 mill. kr., hvaraf 298,287 mill. kr. för jordbruksfastighet och 36,284 mill. kr. för bevillningsfri fastighet, 457,903 mill. kr. för landsbygden och 155,816 för städerna. O. Sjn.

Gäflebukten, hafsvik af Bottenhafvet utanför Gäfle, på gränsen mellan Uppland och Gästrikland, begränsas mot öppna hafvet af Löfgrund, Eggegrund m. fl. skär och holmar och öfvergår i ö. vid Skälgrundet i Löfstabukten. Mot v. vidtar vid Limön Yttre fjärden samt innanför denna vid Fredriksskans Inre fjärden (jfr Gäfle, sp. 831). O. Sjn.

Gäfle-Dala hypoteksförening. Se Hypoteksförening, sp. 18.

*Gäfle—Dala järnvägar. Gäfle—Dala järnväg är, enligt senaste omräkning och sedan därjämte Falun—Rättvik—Mora järnväg samt Falun—Västerdalarnas järnväg 1921 inköpts af Gäfle—Dala järnvägs-a.-b., 292,9 km. lång. Beträffande egandebolagets befattning med viss närliggande järnväg se Gäfle—Dala m. fl. järnvägar. Suppl. F. P.

Gäfle—Dala m. fl. järnvägar benämnes en grupp af Gäfle—Dala järnvägs-a.-b. trafikerade järnvägar, nämligen: de af bolaget egda Gäfle—Dala järnväg, Falun—Rättvik—Mora järnväg Falun—Västerdalarnas järnväg samt af Gäfle stad egda Gäfle—Fredriksskans järnväg. F. P.

Gäfle—Fredriksskans järnväg (sign. G. D. J.), normalspårig (1,435 m.), 1,9 km. lång, inom Gäfleborgs län belägen, eges af Gäfle stad, men trafikeras af Gäfle—Dala järnvägs-a.-b., Gäfle. Järnvägen, som sträcker sig från Gäfle norra station i öst—nord—östlig riktning till Fredriksskans lastplats,

erhöll koncession 26 febr. 1904 och tillstånd till godstrafik 3 aug. 1905. F. P.

Gäflesandsten, *geol.* Se Sandsten. Suppl.

Gäfle stads sinnesslöanstalt. Se Idiotanstalt, sp. 356.

Gäfven, skär i Bohusbukten på farleden Lysekil—Smögen med blixtfyr på 58° 16′ 20″ n. br. och 11° 21′ 13″ ö. lgd fr. Gr. om 600 hlj. styrka och agaljus, uppförd 1917 i ett 9,5 m. högt torn. Lågans höjd är 27 m. öfver medelvatten. E. A—t.

***Gældskommissionen** upphäfdes genom rättsreformen 1916, och mål om gäld handläggas numera i Danmark dels vid underrätterna, dels vid landsrätterna. P. E—t.

Gälgroddjur, *zool.* Se Amfibier, sp. 829.

***Gällaryd** skall framdeles bilda eget pastorat. 1,321 inv. (1923).

***Gällby** skrifves nu officiellt Jällby. 133 inv. (1923).

Gällfjärden, hafsfjärd i skärgården ö. om Gräsön, n. ö. om Gräsö kyrka. O. Sjn.

***Gällivare.** 1. Domsagan omfattar nu 3,761,197 har. 35,230 inv. (1923). — 2. G. lappmarks tingslag ingår nu i G. fögderi. 19,165 inv. (1923). — 3. G. socken omfattar 1,694,342 har. 19,165 inv. (1923), hvaraf G. kyrkostads municipalsamhälle omfattar 137 har med 1,666 inv. (1923). Äfven Malmberget (se d. o. Suppl.) är nu municipalsamhälle. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom i G. kyrkostads municipalsamhälle var 3,39 mill. kr. och den till bevillning taxerade inkomsten 2,09 mill. kr. (1922). Samhällets tillgångar voro 106,462 kr., dess skulder 68,598 kr., dess inkomster 50,134 kr. och dess utgifter 44,184 kr. 1919. Kommunalskatten utgick med 8,50 kr. och municipalskatten med 1,25 kr. per bevillningskrona 1923. Inom socknen finnes arbetsstuga. 1—3. E. A—t.

***Gällivare malmberg.** Brytningen är numera underjordisk, hvarvid transporten till järnvägen sker genom ett omkr. 4,5 km. långt system af utfraktstollar på 200 m. nivån. Kaptenslagrets och Selets malmer, som ligga lägre, uppfordras genom ett särskildt centralschakt. Malmen, som skrädes i 3 sofringsverk, sorteras i D-malm med omkr. 1 proc. fosfor och 63 proc. järn samt C-malm med omkr. 0,3 proc. fosfor och 66 proc. järn, den fattigare malmen behandlas i 2 anrikningsverk, hvarigenom erhålles dels A-slig med omkr. 70 proc. järn och 0,025 proc. fosfor, dels B-slig med omkr. 65 proc. järn och 0,3 proc. fosfor. Malmtillgångarna ha beräknats till 232 mill. ton ofvan 500 m. nivån. Under senare år ha i genomsnitt årligen utvunnits omkr. 1,3 mill. ton, med utgången af 1923 ha sammanlagdt omkr. 30 mill. ton utfraktats från Malmberget. Grufvornas kraftbehof, omkr. 5,500 hkr, levereras numera från Porjus. B. H—m.

Gällnö, en omkr. 5 kvkm. stor ö i Värmdö socken, Stockholms skärgård, n. om farleden från Kanholmsfjärden till Grindafjärden. O. Sjn.

***Gällstad** hade 1,536 inv. 1923. Pastoratet är nu tudeladt, så att G. med Södra Säm och Grönahög samt Tvärred med Marbäck och Finnekumla nu bilda hvart sitt pastorat i Göteborgs stift, Kinds kontrakt.

Gälnan, fjärd i Stockholms skärgård, Ljusterö socken, s. ö. och ö. om Ljusterö, öfvergår mot n. ö. i Svartlögafjärden. O. Sjn.

Gälnöport, blixtfyr på Fäkubben i Sandhamnsleden till Stockholm, på 59° 23′ 41″ n. br. och 18° 36′ 40″ ö. lgd fr. Gr., 10 m. öfver medelvatten, med agaljus, uppförd 1882 och ändrad 1907. E. A—t.

Gärdeviken, en omkr. 7 kvkm. stor sjö, 4 m. ö. h. i Löfångers socken, Västerbottens län, afrinner förbi Löfångers kyrka till Bottniska viken genom en kort å; den har tillika med de med G. parallella Högfjärden (5 m. ö. h.) och Älgeträsk (12 m. ö. h.) utgjort hafsvikar, hvilka genom landhöjningen afskilts till sjöar. O. Sjn.

***Gärdhem** omfattar 5,688 har. 1,867 inv. (1923).

***Gärds.** 1. Häradet ingår nu i Tollarps fögderi. 65,007 har. 24,180 inv. (1923). — 2. I G. kontrakt är nu Linderöd moderförsamling och Esphult annex i ett pastorat.

Gärdsjön, en omkr. 15 kvkm. stor sjö, 286 m. ö. h., i Ströms och Alanäs socknar, Jämtland, afrinner öfver Gärdviken af sjön Dragan (Ströms vattudal) till Faxälfven. O. Sjn.

***Gärdslöf** omfattar nu 2,758 har. 912 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Gärdslösa** tillhör numera Växjö stift. 1,205 inv. (1923).

***Gärtner,** H., dog 19 febr. 1909 i Dresden.

***Gäsene.** Häradet ingår nu i Borås domsaga samt Borås fögderi. 57,255 har. 9,211 inv. (1923).

***Gässie** omfattar nu 713 har. 479 inv. (1923).

***Gästgifvares friheter** upphäfdes genom skjutsstadgan 22 juni 1911. Jfr Skjutsväsen.

***Gästgifvargård.** Vid gästgifveri skall enligt 1911 års skjutsstadga finnas ett eller flera rum för resandes härbärge, antalet beroende af K. M:ts befallningshafvandes bestämmelse. N. H.

***Gästgifvarskjuts.** Genom k. stadgan för skjutsväsendet 22 juni 1911 bestämdes körningstiden till $1^1/_4$ timme på milen och, där afståndet mellan två skjutsstationer öfverstiger 25 km., $1^1/_2$ timme. De anförda reglerna för mötande, väjande, strykande m. m., som äro hämtade ur 1734 års gästgifvarordning, äro genom 1911 års stadga upphäfda. I denna lämnades äfven detaljerade bestämmelser om högsta tillåtna tyngden af resgods m. m.

Gästriklands vapen.

***Gästrikland.** Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bladen V och VI, i bd XXIX. — Vapenbilden i landskapsvapnet har nu fastställts till den något ändrade form, som fig. här visar. Älgen naturfärgad, fältet silfver, de 20 kulorna blå.

***Gästriklands domsaga** är enligt riksdagsbeslut 1920 delad i Gästriklands västra domsaga och Gästriklands östra domsaga, hvardera ett tingslag, den förra omfattande socknarna Ockelbo, Jäderbo (Järbo), Ofvansjö och Torsåker, tills. 210,694 har med 30,974 inv. (1923), den senare omfattande socknarna Öster-Färnebo, Hedesunda, Årsunda, Högbo, Valbo, Hille

och Hamrånge samt en del af Söderfors socken, Uppsala län, tills. 242,134 har med 40,046 inv. (s. å.). Västra domsagan nör nu till Storviks och östra domsagan till Gäfle fögderi. E. A—t.

Gästriklands västra domsaga. Se Gästriklands domsaga. Suppl.

***Gästriklands västra kontrakt.** Till Torsåker hör numera äfven Hofors kapell.

Gästriklands östra domsaga. Se Gästriklands domsaga. Suppl.

***Gästriklands östra kontrakt** omfattar nu åtta pastorat, i det att Gäfle stad är delad i Gäfle Heliga trefaldighets och Gäfle Staffans församlingar.

Gäuta-issjön. Se Gautajaure. Suppl.

Gäutajaure. Se Gautajaure. Suppl.

Gödel [jödel], Vilhelm, biblioteksman, litteraturhistoriker, f. 5 nov. 1864 i Nora landsförsamling, Örebro län, filos. doktor i Uppsala 1897, blef 1902 amanuens vid samt 1907 bibliotekarie och föreståndare för Riksdagens bibliotek eller, som det efter 1918 kallas, Riksdagsbiblioteket, sedan 1921 med titel öfverbibliotekarie. Under G:s ledning har Riksdagsbiblioteket undergått en genomgripande omorganisation. G. har varit led. i kommittén för ett centralt förvaltningsbibliotek 1912—13 och har 1923 på offentligt uppdrag afgett förslag ang. *Samorganisation av riksdagsbiblioteket och den centrala statsförvaltningen i bok- och biblioteksavseende* (i ”Statens offentliga utredningar” 1923:35). Bland G:s öfriga arbeten må nämnas *Katalog öfver Upsala universitets biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter* (1892), *Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige* 1 (1897), *Katalog öfver kongl. bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter* (i ”Kongl. bibliotekets handlingar” 20—22, 1897—1900), *Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet* (1916). G. har redigerat Svensk bokförteckning i ”Svensk bokhandelstidning” 1904—12, ”Årskatalog för svenska bokhandeln” 1903—12 samt ”Svensk bokkatalog” för 1896—1900 och 1901—05. F.Hj—t.

***Gödelöf** omfattar nu 1,826 har. 480 inv. (1923).

***Göding** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

Gödpulver. Se Kopulver.

Gödselgång. Se Ladugård, sp. 776.

Gödselstall. Se Ladugård, sp. 776

Gödselämnen är den numera som riktigast ansedda benämningen för hvad som tidigare kallats gödselmedel (se d. o.). Som gödselämne är det oförändrade karbid- eller kalkkväfvet behäftadt med åtskilliga olägenheter. I sig själft är det ett gift för växterna och måste därför utströs en vecka före sådden, så att markens och luftens fuktighet hinner inverka till bildning af ammoniak, resp. ammoniaksalter. Vidare visar det en något växlande gödslingseffekt, i genomsnitt omkr. 80 proc. af salpeter- eller ammoniakkväfvets, hvilket torde kunna förklaras därigenom, att den fasthet, hvarmed ammoniaken kvarhålles i jorden, är beroende på dennas beskaffenhet och på fuktigheten. Slutligen dammar det starkt vid utströende och förorsakar eksem hos den, som strör ut det, hvilket man tillskrifver närvaron af bränd kalk, härstammande från den icke kemiskt rena karbiden. De två sistnämnda olägenheterna kan man afhjälpa genom efterbehandling med vatten, som släcker kalken, och olja, som binder dammet. Tryggare och äfven mer ekonomiskt synes det vara att ur karbidkväfvet genom upphettning med vatten afdrifva ammoniaken och inleda den i svafvelsyra, då det säkert verkande ammoniumsulfatet erhålles. Så sker ock i stor skala. En annan på senare tid föreslagen väg är att genom lämplig behandling med vatten i stället erhålla en lösning af urinämne ($CO(NH_2)_2$), hvarur urinämne genom indunstning erhålles. Det är ett otadligt gödselämne och har en synnerligen hög kväfvehalt (46,7 proc.). — Kalkkväfvefram ställningen (se Karbid. Suppl.) torde böra betecknas som en från ekonomisk synpunkt fullgod väg för luftkväfvets tillgodogörande äfven för framställning af de relativt billiga kväfvegödselämnena. I de länder, där billig vattenkraft saknas, men billigt bränsle finnes, torde *Haberska metoden* (se Ammoniak, Suppl., och Haber, Fritz, Suppl.), enligt hvilken ammoniak framställes genom direkt förening af väte och kväfve, ställa sig något billigare. P—r.

Gödåker, graffält i Tensta socken, Uppland, ung. 1 km. n. om Tensta kyrka mellan vägen till Viksta och Fyrisåns västra källarm, består af ett par tiotal jordblandade stenrösen, en trekantig stensättning samt 6 bautastenar och undersöktes 1915 af professor O. Almgren och amanuensen E. Olsson. En i ”Rannsakningar om antiquiteter 1667—1684” omtalad offerkälla var i senare tid igenfylld, men platsen för densamma kan anges. 13 grafvar undersöktes och visade sig tillhöra den äldre järnåldern. Af dessa gåfvo 2 mycket intressanta fynd. Den ena innehöll ett mansskelett och en vinskopa af brons, ett provinsialromerskt arbete sannolikt från nuv. Frankrike eller Rhentrakten, bronsbeslag till ett dryckeshorn och delar af en benkam; grafven härrör från 2:a årh. e. Kr. Den andra grafven innehöll i likhet med de fyndfattigare grafvarna brända ben; dess förnämsta fynd utgjordes af en bronsurna, äfvenledes härstammande från samma provinsialromerska område, samt rester af två försmälta glasbägare; grafven dateras till 3:e årh. e. Kr. Graffältet är af filos. doktor H. Rettig skänkt till Tensta församling och öfvervakas af Tensta hembygdsförening. — Namnet G., ortens läge mellan de senare hufvudorterna för det gamla Svealand, Gamla Uppsala och Vendel, offerkällan, bautastenarna, de om förbindelse med romarväldet talande fynden, allt bidrar till sannolikheten för, att här under romersk järnålder varit en betydande hufvudort och kultplats. Den af Almgren framkastade och af B. Nerman publicerade hypotesen, att den här förbipasserande källarmen af Fyrisån, som på geol. kartbladet Salsta bär namnet Skytån, skulle vara identisk med ån Skuta, där enligt Snorre Ynglingaättskonungen Vanlande brändes och där bautastenar sattes öfver honom, blir härigenom af stort intresse.

Litt.: O. Almgren, ”Ett uppländskt graffält med romerska kärl” (i ”Fornvännen”, 1916) och ”Från uppländska graffält II. Gödåkersfynden” (i ”Uppl. fornm:s fören:s tidskr.”, XXXII, 1917), och B. Nerman, ”Den svenska Ynglingaättens gravar” (i ”Rig” 1919). Br Sr.

Göholm, herrgård i Listerby socken, Blekinge, omfattar 3 mtl med en areal af 675 har, hvaraf 100 har åker. Tax.-v. 291,400 kr. (1922). G. till-

hörde närmast före reduktionen riksskattmästaren Sten Bielke, sedermera släkterna Sjöstierna, Liljenanker och Puke. Nuv. egare är A. Werner. O. Sjn.

*Göinge. Litt.: Hj. Lindroth, ”Göinge härads gårdsnamn” (i ”Fornvännen” 1911), och P. Johnsson, ”Allmogeliv i G. Kulturbilder från början och mitten af 18.0-talet” (1921).

Göingeholm, herrgård i Häglinge socken, Kristianstads län, omfattar $3^3/_4$ mtl med en areal af omkr. 1,000 har, hvaraf 200 har åker; tax.-värde 263,300 kr. (1922). G., till 1769 benämnd *Hörröd*, egdes till 1654 af Lunds domkapitel, kom sedan till släkterna Ramel och Danckwardt och eges nu af Hylte bruks a.-b. O. Sjn.

*Gökhem. Se Assar Blombergs beskrifning öfver G., Marka och Sörby (1920).

Göklysa, *bot.*, svenskt namn på *Lychnis flos cuculi*.

Gökrockan, *zool.* Se Rockor.

*Göksholm, nu tax. till 430,000 kr., gjordes af komminister G. Nyrén (d. 1914) till fideikommiss för frih. Tage Leijonhufvud att efter dennes död odeladt tillfalla dennes äldste son.

Göksjön, en 11 kvkm. stor sjö, 133 m. ö. h., i Burträsks socken, Västerbottens kustland, afrinner öfver Stora Bygdeträsket till Rickleån. O. Sjn.

Gökvele, *bot.*, svenskt namn på *Lathyrus montanus*.

Göldi [gö'l-], Emil August, zoolog, f. 28 aug. 1859 i Ennetbühl (Schweiz), d. 5 juli 1917 i Bern. Sedan han 1884—91 varit styresman för den zoologiska afdelningen af nationalmuseum i Rio de Janeiro, grundlade han det efter honom uppkallade museet i Pará. Återvänd 1905 till Schweiz, blef G. 1907 docent och 1908 professor i djurgeografi och biologi vid universitetet i Bern. G. har bl. a. utgett flera stora, rikt illustrerade arbeten rörande Brasiliens fåglar och däggdjur. L—e.

*Gölniczbánya tillhör nu Tjecho-Slovakien.

Göltzsch [gö-], högerbiflod till Hvita Elster, i Sachsen och Thüringen, utmynnar vid Greiz. Öfver dess dalgång leder vid Netzschkau en stor stenbro på järnvägen Leipzig—Hof, byggd 1845—51, 80 m. hög och 580 m. lång.

*Gömör tillhör nu, med undantag af ett litet område i s., Tjecho-Slovakien.

Göpa (no. *gaupe*), provinsiell benämning på lodjur, särskildt inom till Norge gränsande provinser, såsom Jämtland, Dalsland och Bohuslän. G. G.

*Göran (Georg) den helige. En kopia af hufvudpartiet, riddaren och draken, aftäcktes 13 okt. 1912 högtidligt i Köpmanbrinken, en kopia af ”Prinsessan” på samma plats i aug. 1913. Kopiorna äro utförda af bildhuggare Alfred Olsson, gjutna af Meyer och bekostade af okänd mecenat. Originalmonumentet rengjordes 1913—18 af Allan Norblad. Efter dennes död fortsattes arbetet å de bevarade sockelreliefierna af Viktor Lagerberg och Alfred Nilsson. Arbetet har kontrollerats genom professor J. Roosval. Monumentet skall inom den närmaste tiden åter uppbyggas i Storkyrkan i så pass nära anslutning som möjligt till den af Roosval funna, ursprungliga anordningen: ryttargruppen på en hög piedestal, med reliefer, omgifven af prinsessan och bilden af den från draken räddade borgen. Piedestalens inre synes ha varit ett kapellartadt rum med plats för ett altare. Där insattes Sten Sture d. ä:s lik, innan han begrofs i Gripsholm. Monumentet är från början att uppfatta som en kombination af helgonbild, segerminne af slaget på Brunkeberg, personligt äreminne öfver Sten Sture d. ä. och grafskulptur för dennes grafhvalf, som från början tycks ha varit tänkt i Storkyrkan. Ursprunglig uppställningsplats var i korutsprånget, sedermera rifvet af Gustaf I, bakom nuv. högaltaret. — Om monumentet i Storkyrkan och dess öden se J. Roosval, ”Riddar Sankt G. i Stockholms Stora eller Sankt Nicolai kyrka” (1919), och det af samme forskare till utgifning 1924 förberedda arbetet ”Nya Sankt Göransstudier”. J. R.

*Göransson, G. F. 18 juli 1919 aftäcktes vid

G. F. Göranssons staty vid Sandviken.

Sandviken en (af T. Lundberg modellerad) staty öfver G.

2. Karl G., af samma släkt som den föregående, apotekare, f. 9 aug. 1782 i Askersund, d. 9 maj 1844 i Stockholm, aflade apotekarexamen 1805 och inköpte s. å. apoteket ”Svanen” i Stockholm. G. sträfvade oaflåtligt att höja apotekarkåren i såväl vetenskapligt som socialt och ekonomiskt afseende; särskildt 1821—28, då han var Apotekarsocietetens ordf., sökte han genomdrifva en rad af för kåren viktiga reformer, hvilkas gagn först en senare generation kunde uppskatta. Framför allt inriktade

han sitt intresse på det vid den tiden ytterligt försummade farmaceutiska undervisningsväsendets förbättrande. Bl. a. donerade han för detta ändamål en summa af 3,000 rdr b:ko, hvilken blef grundplåten för Apotekarsocietetens kassafond. Han tog ock, ehuru utan framgång, initiativ till afskaffande af systemet med säljbara apotekprivilegier; det dröjde ett halft århundrade, innan den af honom väckta frågan nådde sin lösning. 2. T. D.

Göransson, Nils Johan, teolog, f. 4 april 1863 i Sunne, Värmlands län, student i Uppsala 1884, aflade teol. filos. examen 1886 och dimissionsexamen 1889 där, prästvigdes 1891 och utnämndes 1898 till garnisonspastor i Karlsborg. Han blef docent i teologiska prenotioner i Uppsala 1906 samt professor i dogmatik och moralteologi där 1911. S. å. promoverades han till teol. doktor. Sedan 1913 har han varit censor vid studentexamina. 1920 var han led. af kyrkomötet, vald af teol. fakulteten i Uppsala. G. har utöfvat mycket omfattande och djupgående teol. författarskap på religionsfilosofiens, dogmatikens och dogmhistoriens områden. Till sin teologiska åskådning betraktades G. under sin tidigare period som representant (vid sidan af N. Söderblom och S. A. Fries) för en ganska utpräglad ”liberal” ståndpunkt. Särskildt gaf ett af honom vid det kyrkliga teol. mötet i Örebro 1910 hållet föredrag, *Frågan om Kristus*, anledning till häftiga angrepp från teol. konservativt håll. Under senare år har emellertid hos G. en utveckling i riktning mot en närmare anknytning till den äldre kyrkliga åskådningen gjort sig allt tydligare märkbar, och vid kyrkomötet 1920 framträdde han i flera hänseenden som förkämpe för en utpräglad högerståndpunkt. De viktigaste bland hans vetenskapliga arbeten äro *Utkast till en undersökning af religionen med hänsyn till moralen* (1899), *Undersökning af religionen* (3 bd, 1904—06), *Gudsförhållandets kristologiska grund* (2 bd, 1909—10), *Evangelisk dogmatik* (2 bd, 1914—16), *Luthers reformation* (1920) och *Dopet* (1922). E. Bg.

Gördelkänsla, *med.* Se Ryggmärgssjukdomar, sp. 1335.

***Görgei,** A., dog 21 maj 1916 i Budapest.

***Görjeå.** Kronoparken är numera uppdelad mellan Jokkmokks revir och ett nyupprättadt Görjeå revir (se d. o. Suppl.).

Görjeå revir, af Nedre Norrbottens distrikt, Norrbottens län, omfattar vissa delar af Jokkmokks socken. Reviret, som är indeladt i 4 bevakningstrakter, omfattar 43,072 har allmänna skogar (1920), hvaraf 4 kronoparker med en areal af 41,521 har. S—r.

Görlitzer Neisse [gö'r- na'jse]. Se Neisse 2.

***Görres-gesellschaft** öfvertog 1911 halfårsskriften ”Oriens christianus”. S. å. upprättade det en vetenskaplig orientalisk station i Jerusalem, som 1918 utgaf ett bd ”Collectanea hierosolymitana”. Sällskapets romerska institut fortsatte under Världskriget sin verksamhet först i München och sedan i Bonn, men återflyttade 1921 till Rom. Under förberedelse är en samlad uppl. af J. von Görres' skrifter.

***Görslöf** omfattar nu 554 har. 314 inv. (1923).

Görväln, vik af Mälaren, på gränsen mellan Järfälla och Stockholms-Näs' socknar s. om Almare Stäket. Den upp till 52 m. djupa fjärden öfvergår söderut i Löfstafjärden och i v. i Näsfjärden, från hvilka den skiljes af smärre holmar. O. Sjn.

***Görz** tillhör numera Italien. 30,281 inv. (1921). — De i Castagnavizza begrafne bourbonernas kistor flyttades i jan. 1918 till karmelitklostret Döbling i Wien. Under Världskriget hade nämligen Castagnavizza förstörts af de italienska kanonerna. — Alltifrån 23 juni 1915, då italienarna efter sitt deltagande i Världskriget började anfalla österrikarnas brohufvud vid G., utkämpades häftiga strider om denna ort ända till 8 aug. 1916, då brohufvudet, och 9 s. m., då G., som redan 26 nov. 1915 nästan fullständigt sönderskjutits af italienarna, måste utrymmas af österrikarna. Sedan blef det dessa senares tur att gång på gång beskjuta G., äfven från luften. Sedan det stora tysk-österrikiska anfallet mot norra delen af italienska Isonzofronten 24 okt. 1917 igångsatts och italienarna måst vika söderut, återbesatte österrikarna G. 28 okt., men efter vapenstilleståndet i Padua 2 nov. 1918 måste staden öfverlämnas till italienarna, hvilka den sedan genom freden i S:t Germain-en-Laye 10 sept. 1919 tillerkändes. Jfr Världskriget, sp. 196, 214, 229 och 230. L. W:son M.

***Görz och Gradisca** tillhör nu Italien och bildar under namnet Gorizia eget område med 310,642 inv. (1921).

***Gösen.** Jfr Fiskrätter. Suppl.

***Göstring.** 1. Häradet ingår nu i Mjölby fögderi och omfattar hela Malexanders socken. 81,532 har. 15,229 inv. (1923). — 2. Kontraktet omfattar nu sju pastorat, i det att Malexander 1 maj 1921 öfverflyttades till G. från Ydre kontrakt.

***Göta artilleriregemente** utgöres numera af 8 kanon- och 3 fälthaubitsbatterier med en volontärstyrka af 309 man. Se illustrationssida I till art. Kasern. C. O. N.

***Göta ingenjörkår.** I enlighet med 1914 års härordning utgöres G. numera af stab, 3 fältingenjörkompanier (skulle vara 4), 1 parkkompani, 1 fästningsingenjörkompani och 1 tygkompani. Manskapsstyrkan skall bestå af 20 furirer, 26 korpraler och 28 vicekorpraler af olika slag, 1 förrådsvaktmästare, 85 volontärer, 2 sjukvårds- och 2 gevärshandtverkssoldater samt 1 hofslagarsoldat. Kåren har 45 stamhästar, och till densamma uttagas 280 värnpliktiga. Nödigt antal officerare, underofficerare och civilmilitär personal placeras vid kåren från Fortifikationen. Förläggningsorten är fortfarande Karlsborg, men sedan öfningsplatsen Götaholme efter Gullspångs kraftstations utbyggande ej längre motsvarade sitt ändamål, har broslagning i strömt vatten öfvats hufvudsakligen i Dalälfven vid Svea ingenjörkårs öfningsplats Laxön, men äfven i Motala ström. L. W:son M.

***Göta kanal.** Sept. 1922 firades under stora högtidligheter kanalens 100-årsjubileum, hvarvid bl. a. en staty aftäcktes i Motala öfver B. von Platen. Se S. E. Bring, ”Göta kanals historia” (1922).

Götala, kronoegendom i Skara landsförsamling, 2 mtl, tax.-v. 121,600 kr. (1922), tillhörde på 1200-talet Skara domkyrka, men såldes till Magnus Ladulås och har sedan dess varit kronoegendom samt utgjorde i början af 1600-talet landshöfdingboställe, senare öfversteboställe. O. Sjn.

***Göta lifgarde** utgöres enligt 1901 och 1914 års härordningar af 3 bataljoner med 12 kompanier och 1 kulsprutekompani samt en volontärstyrka af 540 man. Se illustrationssida I till art. Kasern. C. O. N.

***Göta trängkår.** Dess volontärstyrka utgör numera 62 man. Se illustrationssida II till art. Kasern. C. O. N.

Götaverken, Sveriges f. n. största skeppsvarf, är beläget i Göteborg å Hisingsidan, strax intill frihamnen, och har sitt upphof från den af H. A. Keiller (se denne) 1841 anlagda mekaniska verkstaden vid nuv. Skeppsbron i Göteborg. Anläggningen omfattade till en början ånghammarsmedja, den första i landet, vällugn och gjuteri. 1855 inköptes en af varfvets nuv. tomter å Hisingen. Där uppfördes vagn-, ångpanne- och plåtverkstäder, och dit förflyttades småningom äfven den redan tidigt började varfsrörelsen. Den ursprungliga firman, Alexander Keiller & c:o, uppgick 1867 i Göteborgs mek. verkstads a.-b., 1906 ombildadt till Göteborgs nya verkstads-a.-b. 1917 ändrades namnet af praktiska skäl till A.-b. Götaverken. 23 dec. 1898 härjades anläggningen af en förödande eldsvåda, hvarefter fullständig ombyggnad egde rum. Varfvet disponerar nu (1923) omkr. 150,000 kvm. mark med omkr. 1,000 m. strand mot Göta älf, mestadels vid djupt vatten. Aktiekapitalet är 8,8 mill kr., och bolaget sysselsätter omkr. 2,500 pers. Bland dem, som, utom stiftaren, främst bidragit till bolagets framgång, märkas direktörerna J. Keiller s:or (1860—1906; se Keiller 3) och Sven A. Almqvist (1906—10; se denne. Suppl.). Förtjänsten af företagets utveckling till storvarf har dock främst nuv. direktören H. G. Hammar, som tillträdde ledningen 1910. Äfven skeppsredaren D. Broström, bolagsstyrelsens nuv. ordf., har kraftigt understödt utvecklingen. Sedan 1910 ha plåtslageriverkstäderna helt moderniserats, 4 stora fartygsbäddar anlagts, 2 för fartyg om intill 20,000 ton död vikt och 2 för 10,000 ton död vikt, den 1918 nedbrunna ångpanneverkstaden har ersatts med en stor modern sådan, maskinverkstäderna och gjuterierna ha i hög grad utvidgats, särskildt efter 1914, då bolaget upptog tillverkning af stora marindieselmotorer. För fartygsreparationer förfogar varfvet öfver 2 slipar för fartyg upp till 3,000 tons död vikt och en flyt-torrdocka (som varfvet arrenderar af a.-b. Göteborgs skeppsdockor), med en lyftförmåga af 18,000 ton, tillräcklig för dockning af svenska handelsflottans största fartyg. Flytdockan kan uppdelas i två hvar för sig användbara sektioner, den ena för 10,000 tons, den andra för 8,000 tons lyftförmåga (jfr art. Docka. Suppl.; där angifna dimensionsuppgifter om denna flytdocka hänföra sig dock till dess utseende före år 1923 verkställd ombyggnad). Bolagets tillverkningar utgjordes urspr. af s. k. handelsgods samt bogserbåtar och andra smärre fartyg. Efter öfverflyttningen till Hisingsidan blef snart skeppsbyggeriet hufvuduppgift, och fartyg af allt större typer byggdes. Sålunda ha där sjösatts de största fartyg, som byggts i Sverige, och exempelvis 1922 sjösattes där mer än hälften af det tonnage, som sammanlagdt då byggdes i landet. Bland de många fartygen märkas isbrytaren ”Peter den store” (för Riga stad), malmångaren ”Abisko”, motortankfartyget ”Hamlet”,

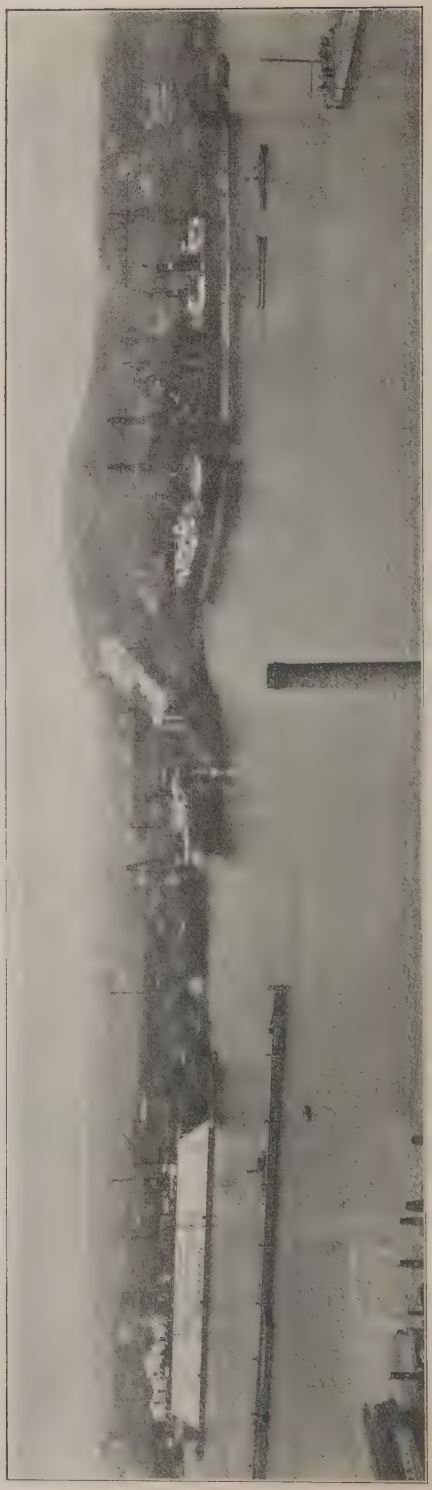

Utsikt af Götaverken.

pansarbåtarna ''Sverige'' och ''Drottning Victoria'' samt ett flertal torpedbåtar och jagare för svenska flottan. Sedan bolaget 1914 förskaffat sig licens för tillverkning af dieselmotorer enligt Burmeister & Wains typ, har från G. utgått ett stort antal oceangående motorfartyg; 3 st. af omkr. 10,000 ton (typ ''Tisnaren''), ytterligare 3 st. af omkr. 10,000 ton (typ ''Buenos Ayres''), 1 à 8,000 ton (''Stureholm''), 1 à 7,500 ton (''Hemland''), tankfartyget ''Oljaren'', bärgningsfartyget ''Fritiof'' (1,400 ind. hkr), 5 st. malmtransportfartyg af omkr. 8,000 ton död vikt (typ ''Strässa'') och 1 à 10,000 ton (''Nuolja''). Dessutom ha dieselmotorer levererats till flera vid andra varf byggda fartyg. G. ha vidare gått in för aptering af äldre koleldade ångfartyg för oljeeldning (bl. a. å Amerika-ångarna ''Stockholm'' och ''Drottningholm'') samt äfven upptagit flera specialtillverkningar, nämligen lyftkranar för varf, pontonkranar — bl. a. är en sådan om 80 ton levererad till Göteborgs hamn, land- och sjöångpannor af Babcock & Wilcox' vattenrörtyp, för hvilken G. ha tillverkningsrätten i Sverige, gjutna värmeledningsångpannor, radiatorer, smidesjärnsfönster — s. k. ''ferrofönster'' — för industriella anläggningar. Bolaget har äfven levererat flera broar, bl. a. ''Gropbron'' och Bergslagsbanans bro vid Trollhättan (svängbroar). Årliga tillverkningsvärdet har under senare år varierat mellan 20 och 30 mill. kr.

Under krisåren uppfördes för arbetarna en komplex s. k. landshöfdingshus (se Arbetarbostäder, sp. 1316) samt ett ungkarlshotell för 180 man, ''Göthia'', inrymmande äfven marketenteri (där 4,000 portioner kunna samtidigt kokas); vidare finnas intressekontor, bostadsförmedling och sjukkassa. Bolaget gjorde 1923 en donation på 800,000 kr. till en pensionskassa för verkens tjänstemän och befäl. Fmn.

*__Göteborg.__ Arealen uppgår efter den med 1922 års ingång i kraft trädda inkorporeringen af Örgryte till 74,97 kvkm., hvaraf 70,43 kvkm. land.

Fig 1. Göteborgs vapen.

De till G. hörande församlingarna äro nu (med angifvande inom parentes af folkmängden 1923): Gustavi (15,434), Kristine (12,593), Gamlestads (24,105), Vasa (33,010), Haga (13,228), Annedals (17,735), Oskar Fredriks (27,414), Masthuggs (12,616), Karl Johans (27,178), Lundby (20,559), Örgryte (22,687) samt de ej territoriella Garnisons- (930) och Tyska (769). 1 jan. 1923 hade hela G. 228,258 inv. Enl. k. br. af 16 maj 1919 skall från dag, som framdeles bestämmes, med Karl Johans församling införlifvas Nya Varfvets socken, som 1923 hade en areal af 0,76 kvkm. (hvaraf 0,49 kvkm. land) samt 419 inv. Ett förslag att uppdela Vasa och Oskar Fredriks församlingar har ännu ej genomförts. Under de senaste årtiondena har staden vuxit betydligt både genom bebyggande af äldre stadsområden och inkorporering af grannsamhällen. Inom den gamla staden påbörjades omkr. 1910 bebyggandet af trakten kring Lorensbergsområdet och Aschebergsgatan, där särskildt dels förnämligare enfamiljshus (se fig. 6 å pl. I till art. Byggnadskonsten. Suppl.), dels offentliga byggnader uppförts. Äfven österut har Gullbergsvass börjat bebyggas, liksom i Gamlestaden uppstått Svenska kullagerfabrikens väldiga fabriks- och bostadskomplex. Till G:s äldre område ansluta sig i ö. och s. de vid Örgryte sockens inkorporering tillkomna förstäderna Gårda, Lunden och Krokslätt m. fl., äfvensom de nyplanerade Kålltorp och Bagaregården (127 bebyggda tomter 1923) m. fl. I s. har Landala vuxit ut och ett egnahemsområde där upplåtits (med 105 bebyggda tomter); för Johanneberg, s. om Lorensbergsområdet, har stadsplan uppgjorts. S. om Slottsskogen ligger Änggårdens egnahemsområde (52 bebyggda tomter) och mellan Slottsskogen och Carnegieska bruken Kungsladugård (71 bebyggda egnahemstomter). N. om älfven ha förstäderna vuxit ut och äro nu Färjestaden, Bräcke, Sannegården, Lindholmen, Rambergsstaden, Brämaregården och Lundbyvass m. fl. — G:s utveckling har i hög grad gynnats af de stora tomtarealer, öfver hvilka staden disponerar (vid 1921 års slut 2,347 har inom och 3,534 har utom stadsområdet). Under krigs- och krisåren, då den enskilda byggnadsverksamheten var ringa, måste staden kraftigt ingripa i bostadsbyggandet genom att understödja privata byggnader eller uppföra kommunala bostadshus. Kostnaderna för den kommunala bostadsproduktionen 1915—22 uppgingo med markvärdet till 9,512,988 kr., hvaraf 5,83 mill. kr. för permanenta och resten för provisoriska byggnader; de permanenta ha i regel varit ''landshöfdingshus'' (se fig. 2). Dessutom ha provisoriska bostäder uppförts i bl. a. Härlanda och Ekedalen. De för egna hem inom stadsområdet upplåtna tomtarealerna voro 423,101 kvm., hvaraf 149,631 bebyggda (1923). Utanför stadsområdet ha i Västra Frölunda upplåtits 300 000 kvm. till bostadstorp (1922 61 bebyggda torp).

De kommunala anläggningarna ha afsevärdt utvidgats. Gasverket har moderniserats, elektrisk gatubelysning är till större delen genomförd, elektricitetsverket har utvidgats samt består f. n. af en ångkraftstation med reservstation och understationer. Sedan 1910 ombesörjes driften hufvudsakligen af elektrisk kraft från Trollhätte kraftverk; kraftproduktionen var 1922 omkr. 65 mill. kwt. Spårvägarna ha nu 65,8 km. spår. Lundby står genom en automobilomnibuslinje, i samtrafik med spårvägarna, i förbindelse med gamla staden, och linjen har dragits ut till gasverket. F. n. uppehållas 6 färjlinjer öfver älfven. Bland nyare sjukvårdsanläggningar märkes det 1913 uppförda tuberkulossjukhuset å Kålltorp för 190 patienter; Sahlgrenska sjukhuset har från 1921 plats för 533 sjuka, Ekmanska sjukhuset ligger nu inom staden; barnsjukhuset inflyttade 1909 i det nya sjukhuset vid Änggården, som nu har 240 platser. Renströmska badanstalten har moderniserats och erhållit en ny filial i Lundby. 1920 tillkommo 2 pensionärshem för folkpensionärer (66 gifta par och 36 en-

samstående män). Vanföreanstalten vid Änggården invigdes 1912 och omfattar klinik med plats för 56 patienter, hem för 56 elever och yrkesskola för ett 70-tal, jämte ett 1916 öppnadt skol- och uppfostringshem för 30 barn (jfr Vanförevård, sp. 602). I fråga om den offentliga fattigvården har

Fig. 2. Gårdsinteriör från Göteborgs stads bostadshus (komplex af "landshöfdingshus").

man sökt åstadkomma större decentralisation. Sinnessjukvården å Gibraltar (se d. o. Suppl.) skall flyttas till Hökällan i Säfve socken, andra delar af fattigvården till Fjällbo i Partille socken; barnhem och vårdhem ha inredts i olika delar af staden, och en specialisering af anstaltsvården har delvis genomförts. — Om Göteborgssystemet se d. o. 1 (äfven i Suppl.). Rådhusrätten arbetar nu på 5 rättegångsafdelningar, hvaraf en brottmålsafdelning. Vid Härlanda finns ett stort centralfängelse. — Af koloniträdgårdar ha sedan 1905 7 kolonier om 1,117 lotter anlagts, och en 8:e är under anläggning i Askim. Idrottsplatser ha anlagts eller omlagts; de mest kända äro Ullervi invid Trädgårdsföreningen samt Slottsskogsvallen med Stadion, invigd 1923. Flygfält och flyghamn ha 1923 anlagts vid Torslanda.

Undervisningsanstalter. Om Göteborgs högskola se d. o. (äfven i Suppl.) och om Chalmers' tekniska institut se Chalmerssska slöjdskolan (äfven i Suppl.). För G:s handelsinstitut uppfördes 1913—14 en ny rymlig byggnad (se pl. I, fig. 7) beräknad för 300 elever. Om G:s handelshögskola se Handelshögskolor. Suppl. Den 1846 bildade slöjdföreningen har utvecklat sin skola, som omorganiserades 1907, då ett flertal skolverkstäder inrättades, samt 1921, hvarefter den består af högre och lägre konsthandtverksskolor och skola för landtmaskinister samt flera aftonskolor. Elevantalet uppgick 1922—23 till 797, hvaraf 593 manliga. (Se vidare Tekniska läroverk, sp. 686.) På grund af 1918 och 1921 års omorganisation af den lägre tekniska undervisningen ha 2 kommunala verkstads- och lärlingsskolor upprättats, hvilka började sin verksamhet 1919 och 1922. De omfatta nu undervisning af blifvande mekaniker, snickare och frisörer. Bland öfriga skolor märkas Fruntimmersföreningens flickskola (se d. o. Suppl.), Kjellbergska flickskolan (se d. o. Suppl.), Sigrid Rudebecks skola, grundlagd 1869 med gymnasium (1903, dimissionsrätt 1907) och seminarium (1909) och 1,080 elever (1922—23), G:s högre samskola, grundlagd 1901 (299 elever 1922—23), samt Nordenfelts högre handarbetslärarinneseminarium och skola för kvinnlig yrkesutbildning, omfattande seminarium (högre afd. med 3 terminers undervisning sedan 1890 och lägre afd. sedan 1923), yrkesskola (sedan 1907) och väfskola (sedan 1923); elevernas antal var 1922—23 i seminariet 166 och i yrkesskolan 285. Flera nya folkskolehus ha uppförts, och som påbyggnad på folkskoleväsendet ha inrättats högre folkskolor med handelsundervisning, teknisk skola och skola för husligt arbete m. fl. äfvensom fortsättningsskolor. Antalet lärjungar var 1 okt. 1922 i folkskolorna 27,399, antalet lärare i folk- och fortsättningsskolorna juni s. å. 951. — Utom Stora teatern finnas nu Lorensbergsteatern (fig. 11), Folkteatern, Nya teatern och Lilla teatern samt ett stort antal biografteatrar, hvaraf några af ansenliga dimensioner. Förutom de 6 dagliga tidningarna (se hufvudarb., sp. 895) utges från G. bl. a. "Allsvensk samling", "Folkskolans vän", "G:s stiftstidning', "Hemmets journal", "Hvar 8 dag", "Kontoristen", "Nautisk tidskrift", "Svensk sjöfartstidning", "Svenska köpmannabladet", "Vidi" m. fl.

Af banker finnas utom Riksbankens afd.-kontor äfven hufvudkontor af A.-b. Göteborgs bank, Skandinaviska kredit-a.-b., A.-b. Nordiska handelsbanken, A.-b. Göteborgs folkbank, A.-b. Göteborgs hypotekskassa, Göteborgs inteckningsgaranti-a.-b. samt afd.-kontor af Bohusbanken, Svenska handelsbanken, Jordbrukarebanken, Sydsvenska banken och Värmlands ensk. bank. Dessutom finnas 5 sparbanker äfvensom en del andra penninginstitut. — Hamnen har varit föremål för betydande arbeten under senare år. En centralhamn, utförd som *frihamn* (se d. o. Suppl.) har 1914—22 anlagts vid Tingstadsvassen n. om Hisingsbron, Sannegårdshamnen, afsedd som kol- och massgodshamn, fullbordades 1908—14 på norra sidan af älfven; på södra sidan ha Stigbergskajen och fiskhamnen utvidgats. Hamnområdet har nu en längd af 11 km.; området ö. om Hisingsbron tas i anspråk för kanaltrafik och smärre fartyg och har ett kajdjup af 2—5 m.; den yttre delen af hamnen har kajer om 5—9 m. djup och en 10 m. djup segelränna fram till Stigbergskajen. Totallängden af djupvattenskajer (om 5 m. djup och däröfver) är omkr. 6.272 m. Totala kajlängden inklusive kanaler är 14,800 m. I älfven ligga utanför Tingstadsvassen 5 pråm-

Fig. 3. Vasakyrkan.

Fig. 4. Annedalskyrkan.

Fig. 5. Hagakyrkan.

Fig. 6. Latinläroverkets nya byggnad.

Fig. 7. Handelsinstitutets nya byggnad.

Fig. 8. Hotellplatsen, ett centrum i Göteborgs »city». Från v.: Svenska Amerikalinjens hus (Hotell Göta källare), Grand hotell Haglund (i bakgrunden) och Palace hotel (f. d. Fürstenbergska huset).

Fig. 9. Parti af Telegrafhuset

Fig. 10. Nya centralposthuset.

Fig. 11. Lorensbergsteatern (nybyggnad, 1916).

hamnar, utanför skeppsvarfven på norra älfstranden 3 flytdockor. Antalet i hamnen 1921 ankomna och afgångna fartyg var 33,257 om sammanlagdt 5,942,995 nettoton (1922: 39,121 om 7,226,796 ton), hamnafgifter och grundpenningar uppgingo till 2,213,524 kr. (1921). Hamnens inkomster och utgifter balanserade 1921 på nära 13 mill. kr., för nybyggnader utgåfvos 6,22 mill. kr. — G:s handelsflotta var s. å. 315 fartyg om 314,985 ton (Stockholm hade 356 om 185,996 ton). G. är säte för bl. a. följande stora rederier: Sverige—Amerika-linjen, Svenska Lloyd, Sverige—Amerika—Mexicolinjen, Svenska ostasiatiska kompaniet, Sverige—Levanten och Transatlantic. De i hamnarna lossade varorna voro 1921 främst: stenkol 407,000 ton, spannmål 119,000 ton, socker, tobak och specerier 65,000 ton, oljor, gummi m. m. 60,000 ton, metaller 57,000 ton samt salt, svafvel och kem.-tekn. produkter 48.000 ton; de s. å. lastade voro trävaror 617,000 ton, trämassa och papper 105,000 ton, malm 18,000 ton och spannmål 17,000 ton. Tullafgifterna för importerade varor uppgingo till 23,3 mill. kr. Sista året före kriget (1913) hade G. 70 proc. eller mer af Sveriges export af papp, papper, tändstickor, lådämnen, syllar och zinkmalm samt mer än 30 proc. af färsk sill, smör, hudar och smidbart järn. Af importen hade det 58 proc. af bomullsimporten och mer än 20 proc. af importen af salt sill, tackjärn, stenkol, kaffe, koksalt och mineraloljor. Under kriget steg handelsomsättningen särskildt genom den betydande transitohandeln af bomull (1915: 117,000 ton). Handelsomsättningen var 1915: 811 mill. kr. och 1918: 910 mill. År 1915 var G:s andel af Sveriges import 35 proc., 1919 nära 40 proc. och 1918 af exporten 40,4 proc. — Taxeringsvärdet 1922 af bevillningspliktig fast egendom var 832,656,300 kr. och af bevillningsfri 89,143,700 kr. Den till bevillning taxerade inkomsten uppgick 1922 för inländska a.-b. och solidariska banker till 50,766,620 kr., för andra skattskyldiga 398,696,344 kr. Stadens inkomster 1919 voro 76,355,601 kr., utgifter 78,391,267 kr., tillgångarna s. å. 183,031,072 kr., skulderna 120,853,913 kr. 1923 års stat upptar inkomster till 50,698,294 kr. och utgifter till 77,873,885 kr.

Industrien är af betydande omfattning. 1922 funnos inkl. Örgryte 406 fabriker med 19,500 arbetare och ett salutillverkningsvärde af 280,918,059 kr.; den bevilln.-taxerade inkomsten af fabriksrörelse var 1921 25,062,851 kr. Bland industrianläggningarna sysselsätta följande största arbetarantalet: 50 mek. verkstäder med 1,839 arbetare, 10 skeppsvarf med 2,214 arb., 36 sömnadsfabriker med 1,887 arb., 4 bomullsspinnerier och väfverier med 1,888 arb., 35 boktryckerier med 835 arb., 14 sågverk och hyflerier med 1,502 arb., 10 bryggerier och mälterier med 871 arb. och 1 sockerraffinaderi med 506 arb. Bland fabrikerna märkas Svenska kullagerfabriken (se d. o. med fig.), Gamlestadens fabriker, Sockerraffinaderiet, de stora varfsanläggningarna Götaverken (se d. o. Suppl., med fig.), Lindholmen (se d. o. 4 med fig.) och Eriksberg (se d. o. 5, äfven i Suppl.), J. A. Wettergrens konfektions-a.-b., porslinsfabriken, Göteborgs ris- och valskvarn, M. Pehrssons valskvarn, Bröderna Kanolds chokladfabrik och Pellerins margarinfabrik, samt i Örgryte: Säfveåns fabriker (hyfleri), Gårda fabriker (textil), Sveriges förenade konservfabriker, Almedahls fabriker (textil), Bohus mek. verkstad och Forshaga linoleumfabrik m. fl.

Nya märkligare byggnader. Under de senaste årtiondena har ett stort antal nya offentliga byggnader uppförts eller ombyggts. Af kyrkor märkas Vasakyrkan (1909; fig. 3), den genom sin stil och sitt imponerande läge starkt framträdande Masthuggskyrkan (1914; se fig. 2 o. pl. I till art. Byggnadskonsten. Suppl.) och Annedalskyrkan (1910; fig. 4), af museibyggnader Röhss' konstslöjdmuseum (1916; se Röhss 1 o. 2 samt fig. 3 å pl. I till art. Byggnadskonsten. Suppl.), naturhist. museet i Slottsskogen (1919; se fig. 1 i art. Göteborgs museum. Suppl.) samt konstmuseet och konsthallen (för utställningar) vid Götaplatsen i fonden af Kungsportsavenyen (1923; se fig. 2 i art. Göteborgs museum. Suppl.). Latinläroverket fick 1919 en ny byggnad (fig. 6) v. om Lorensbergsområdet, i hvilken stadsdel utrymme beredts äfven åt landsarkivet (se d. o. fig. 1) och handelsinstitutet. Ett nytt telegrafhus (fig. 9) är uppfördt vid Kaserntorget och ett stort centralposthus (fig. 10) byggdt vid Drottningtorget. Statens järnvägars station har ombyggts 1923. F. ö. märkas Kontoristföreningens byggnad vid Bastionplatsen, Navigationsskolan (1916; se fig. 5 å pl. I till art. Byggnadskonsten. Suppl.) på det forna Kvarnberget, nya folkskoleseminariet (1912) samt stadens största folkskolepalats Nord-

Fig. 12. Nordhemsskolan (folkskola).

hemsskolan (1916; fig. 12). Ett mindre sjöfartsmuseum invigdes 1923, och en större nybyggnad är under arbete. Flera större hus ha ombyggts, bl. a. Frimurarordens hus (1918), Landsstatshuset och hotell Göta källare (se fig. 8). Bland tyster, som rests under senaste år, märkas P. Wieselgrens (1910) å domkyrkoplanen, Linnés (1923) i botaniska trädgården och Gustaf III:s (s. å.; kopia efter Sergel) invid konstmuseet vid Götaplatsen.

Vid val till riksdagens Första kammare utser G. 5 led., till Andra kammaren 8. Stadens vapen har nu fastställts i den form, som fig. 1 sp. 161 visar.

G. har under de senaste åren intagit en ledande ställning i afseende på sjöfart och handelsomsättning med utlandet samt äfven i fråga om flera industrigrenar. I juli 1918 hölls här den första svenska mässan, 1923 den hittills främsta af

svenska utställningar (se därom Utställning. Suppl.).

Nyare litt.: S. Aberstén, ”Bibliographia Gothoburgensis” (1923), A. Bæckström, ”Studier i G:s byggnadshistoria före 1814” (1923), C. R. A. Fredberg, ”Det gamla G.” (1919—23), H. Fröding, ”Berättelser ur G:s äldsta historia” (1904), ”Berättelser ur G:s historia under envåldstiden” (1915), ”under frihetstiden” (1919) och ”under gustavianska tiden” (1922), G:s statistiska kontor, ”G., några statistiska huvuddata”, 4 uppsatser af S. Strömbom, I. Lilienberg, A. L. Romdahl och S. Hansson i Svenska turistföreningens årsskr. 1917, C. Lagerberg, ”G. i äldre och nyare tid” (1901—02), A. Ramm, ”G.” i Sverige, geogr., topogr., stat. beskr. 1920. Bland ”Skrifter utg. till G. stads 300-årsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté” ha följande delar af allmännare intresse hittills utkommit: O. Nordenskjöld m. fl., ”Göteborgstraktens natur”, G. Sarauw och J. Alin, ”Götaälfområdets fornminnen”, G. Bodman, ”G:s äldre industri”, I. Lind, ”G:s handel och sjöfart 1637—1920”, A. Ramm, ”G:s donationer”, E. Fischer, ”G:s landerier”, samt N. Wimarson, ”G., en översikt etc.”.

O. Sjn.

***Göteborg—Borås järnväg** är efter omräkning fr. o. m. 1914 66,7 km. lång. F. P.

***Göteborgs aftonblad.** Tidningen hette under tiden nov. 1918—juni 1923 Göteborgs dagblad, men återtog därefter sitt gamla namn Göteborgs aftonblad. Prenumerationspriset är nu (för år 1924) för helt år 25 kr. inom Göteborg och 15 kr. genom postverket, lösnummerpriset 10 öre. Tidningen eger 8 moderna sättmaskiner (Linotype), en fullt modern stereotypanläggning (Winklerverk) och 2 rotationspressar (en 8-sidig och en 16-sidig). Hufvudredaktörer under senare år ha varit Magnus Myrström (1 okt. 1906—1 april 1912), Gösta Sjöberg (1 april 1912—31 okt. 1918), filos. doktor Arne Forssell (1 nov. 1918—30 juni 1921; se Forssell 5. Suppl.), E. Timelin (1 juli 1921—30 sept. 1923) och C. A. Nordin (från 1 okt. 1923).

Göteborgs bank, Aktiebolaget, ett af Sveriges äldsta bankinstitut, fick sin första oktroj 1847 och började sin verksamhet 1848. Dess stiftare voro rådmannen A. V. Björck, postdirektören A. Gjers samt grosshandlarna R. Dickson K. F. Kjellberg, E. Magnus, I. Leman och W. Barkow.

Banken började sin verksamhet som sedelutgifvande bank under namnet Göthebergs privatbank, hvilket 1858 ändrades till Göteborgs enskilda bank. 1903 upphörde sedelutgifningsrätten, och bankens firma ändrades till Aktiebolaget Göteborgs bank. Verksamheten hölls till en början noga begränsad till Göteborg och dess närmaste omgifning. Den sköttes visserligen efter allt annat än moderna principer, men med sådan omtanke och försiktighet, att den kunde genomgå 1857 års svåra kris utan några förluster. Den därefter följande perioden ända fram till 1873 års världskris användes af banken (liksom af de svenska bankerna öfver hufvud) till genomgripande omdaning och utveckling af själfva rörelsen, framför allt genom införande af nya och smidigare former för både in- och utlåning, upptagande af nya rörelsegrenar o. s. v. Det följande kvartseklet karakteriserades af verksamhetens bedrifvande hufvudsakligen efter de linjer, som småningom arbetat sig fram under perioden 1858—73. Först i slutet af 1890-talet genomfördes vissa betydelsefulla förändringar såväl i fråga om själfva rörelsen som ock beträffande bankens verksamhetsområde. I sistnämnda afseende är särskildt att nämna inrättandet af ett afdelningskontor i Stockholm 1898, ett kontor, som redan från början erhöll betydande omfattning. 1904 öfvertog banken 2 af de mest betydande grannbankerna, *Hallands enskilda bank* och *Bohus-läns enskilda bank*, och därigenom blef bankens karaktär förändrad från så godt som uteslutande lokal till regional bank. Efter denna ”amalgamation” använde banken en lång period till att stärka och utveckla sin rörelse inom det gifna verksamhetsområdet. Men 1917 vidgades området därigenom, att banken sammanslogs med *A.-b. Stockholms diskontobank* (bildad 1891), en medelstor synnerligen välskött bank med åtskilliga kontor i östra Sverige. Denna sammanslagning betecknar det mest afgörande steget till den ställning af storbank, som banken numera intar. Omedelbart därefter öfvertogs *A.-b. Marks bank*, hvarigenom Göteborgs bank blef i tillfälle att utvidga sin verksamhet inom det industriella Västergötland. Efter att under de följande åren ha ytterligare kompletterat sitt nät af filialer, bl. a. genom att öfverta vissa kontor från *A.-b. Nya banken*, har banken vidare kraftigt utvidgat sitt verksamhetsområde genom öfvertagande 1921 af *A.-b. Örebro läns bank* (grundad 1917 för att ersätta en förutvarande platsbank, som sammanslagits med en annan storbank) samt genom sammanslutning 1922 med *Kopparbergs enskilda bank* (grundad 1835). Genom att slutligen 1922 öfvertaga *Marstrands sparbank* har Göteborgs bank förvandlats från en jämförelsevis obetydlig lokalbank till en betydande interlokal storbank, intagande en ledande plats bland de svenska bankerna. Den har 100 afdelningskontor spridda i västra, mellersta och östra delarna af landet.

Bankens utveckling under de gångna 75 åren belyses af följande uppgifter:

	Inbetalt kapital	Reserv- m. fl. fonder	Nettovinst	Utdelning	Omslutning
1848	1,200,000	3,000	60,000	60,000	5,494,000
1873	3,000,000	300,000	381,000	270,000	15,253,000
1897	5,000,000	2,690,000	466,000	450,000	30,050,000
1908	23,000,000	16,000,000	2,000,000	2,070,000	135,811,000
1922	43,750,000	35,000,000	4,566,000	4,375,000	564,087,000

I bankens historia intas betydelsefulla platser af verkställande direktörerna K. A. Kjellberg (1896—1903, därefter intill 1922 ordf. i styrelsen) och E. von Sydow (1911—19). Dess nuv. verkställande direktörer äro K. Bovin i Stockholm (sedan 1917) och G. Ekman i Göteborg (sedan 1922).

Göteborgs botaniska trädgård, belägen å egendomen Stora Änggården i stadens sydvästra del vid gränsen till Mölndal, består af en naturpark (36,8 har) af särdeles omväxlande beskaffenhet (skog af flera slag, ljunghedsklädda berg, kärr och bäckdalar) samt odlad mark (8,76 har). Parken inhägnades 1915 och försågs med ett nät af stigar samt öppnades 1919 för allmänheten. Naturen är h. o. h. fridlyst, och endast stigarna få beträdas. Anläggandet af den egentliga botaniska trädgården tog sin början 1919, då docenten K. Skottsberg (se d. o.) mottog kallelse till prefektbefattningen. Den invigdes 1923 i samband med 17:e skandinaviska naturforskarmötet. Arbetena ha bekostats genom anslag från Ch. F. Lindbergs donationsfond; för driftkostnaderna ansvarar dock staden. Egendomens gamla manbyggning har omändrats till tjänstebostäder och expeditionslokaler, hvarjämte åtskilliga andra byggnader uppförts, bl. a. växthus. Det torde dock dröja flera år, innan trädgården kan anses färdig. Försöken att få till stånd en institutionsbyggnad, hvarigenom trädgården först kan få någon större betydelse som centrum för de botaniska intressena på orten, ha tills vidare ej krönts med framgång. På anläggningens arkitektoniska utformning har mycket arbete nedlagts. Växterna äro planterade efter i hufvudsak biologiska och geografiska principer. Anordningarna för odling af fjällväxter höra till de större i sitt slag i landet. C. Sk—g.

Göteborgs dagblad. Se Göteborgs aftonblad. Suppl.

***Göteborgs domprosteris Norra kontrakt** omfattar nu åtta pastorat, i det att Fuxerna utbrutits från Rommele och bildar eget pastorat. 29,800 inv. (1921).

***Göteborgs domprosteris Södra kontrakt** omfattar nu följande aderton församlingar: Gustavi domkyrkoförsamling; Kristine församling; Tyska församlingen; Gamlestadsförsamlingen; Vasa församling; Haga församling; Annedals församling; Masthuggs församling; Oskar Fredriks församling; Karl Johans församling; Örgryte; Landvetter och Härryda; Partille; Mölndal, Kållered och Råda; Västra Frölunda och Askim; Nya varfvet; Styrsö; samt Lundby och Tufve. 260,245 inv. (1921).

Göteborgs folkteater. Se Lorensberg.

Göteborgs handelsinstitut, Sveriges första och länge enda större handelsundervisningsanstalt, grundlades på initiativ af Handelssocieteten i Göteborg och öppnades 30 jan. 1826. Tjugu år senare öfvertogs ledningen af Handelsföreningens fullmäktige, från 1878 ha stadsfullmäktige utsett 2 styrelseled., fr. o. m. 1894 erhöll institutet statsunderstöd och ställdes 1918 under öfverinseende af Skolöfverstyrelsen. F. n. (1923) består det af ett 2-årigt handelsgymnasium samt en 1-årig fackkurs för studenter. Såväl manliga som kvinnliga elever mottagas. 1922—23 voro lärarna 7 ord. samt 20 extra, eleverna 205, hvaraf 28 kvinnliga. Skolan inflyttade 1881 i eget hus, afsedt för 100 elever och uppförd med bidrag från Renströmska fonden; genom anslag ur Röhss' utdelningsfond kunde den 1914 inflytta i en ny storslagen byggnad (se Göteborg. Suppl., pl. I, fig. 7) afsedd för 300 elever. Se f. ö. Handelsskolor (äfven i Suppl.). O. Sjn.

***Göteborgs handels- och sjöfartstidning** intar alltjämt sin gamla ställning såsom Göteborgs och västra Sveriges mest spridda tidning och främsta annonsorgan. Henrik Hedlund efterträddes 1917 såsom hufvudredaktör af professor Torgny Segerstedt (se d. o. Suppl.). Såväl upplagan som formatet ha raskt ökats. Tidningen utgår nu (1923) under vanliga dagar i 40—45,000 exemplar och under lördagar i omkr. 70,000. Sidantalet har under bibehållande af den sexspaltiga uppställningen ungefärligen fördubblats. 1908 utkom tidningen i en storlek, som växlade mellan 8 och 16 sidor; numera växlar sidantalet som regel mellan 16 och 32. Under inflytande däraf har redaktionsstaben vuxit till att omfatta ungefär ett trettiotal fast anställda medarbetare, hvartill komma inrikes- och utrikeskorrespondenter. Nyhetsanskaffningen från utlandet har utvecklats därhän, att tidningen i detta afseende torde få anses intaga en ledande ställning inom svensk press. Egna korrespondenter ur tidningens fasta medarbetarstab äro verksamma i Berlin, Paris och London, hvarjämte fast anställda medarbetare finnas i Kristiania, Köpenhamn, Helsingfors, Warschau och Haag. Sedan 1921 förfogar tidningen öfver egen "citykorrespondent", som till hvarje lördag insänder en telegrafisk ekonomisk öfversikt från London. En viktig förändring i den utrikes nyhetsförmedlingen har åstadkommits genom upprättandet våren 1923 af egen radiomottagningsstation, hvilken nu upptar bl. a. Paris- och Londonkorrespondenternas morgonmeddelanden, samt genom nyligen inledda förbindelser med United press of America. Från London intelegraferas dagligen rapporter från de utländska varumarknaderna. Förutom af det omfattande nyhetsmaterialet från utlandet karakteriseras tidningen af de talrika artiklar i utrikespolitiska, litterära och allmänt kulturella, sociala, ekonomiska och politiska ämnen, som fylla dess tredje sida och afse att tillgodose läsekretsens kraf på en fortgående vederhäftig orientering i dessa ämnen.

Tidningens mångårige litteraturkritiker, professor Karl Warburg, bortgick 1918 och efterträddes af numera professor Albert Nilsson. Den litterära afdelningen föreståes numera af filos. doktor H. Söderhjelm. Såsom konst- och teaterkritiker i Stockholm har Aug. Brunius varit verksam sedan 1919. Konstafdelningen omhänderhafves i öfrigt af B. Bæckström och musikafdelningen af Julius Rabe. Såsom redaktionssekreterare tjänstgör sedan 1914 redaktör H. Dahlqvist och såsom andre redaktör sedan 1923 d:r Knut Petersson. De utrikes anställde korrespondenterna äro f. n. i Berlin Emil Jacobsson, i Paris Isidor Torell och i London Gustaf Siöstöen. Citykorrespondent är skriftställaren F. W. Hirst. Verkställande direktör i Göteborgs handelstidnings aktiebolag, hvilket bolag förlägger samtliga här nämnda publikationer, är sedan 1923 kapten S. Wijkman.

Den sedan 1902 från samma förlag utgifna Göteborgs-tidningen är numera ställd under

egen redaktion och har såsom lokal förmiddagstidning (utgifningstid kl. 11 f. m.) med koncentreradt och kortfattadt innehåll vunnit stor spridning, uppgående hvardagar till 25- à 30,000 och under söndagar till 50- à 60,000 exemplar. Redaktör är sedan 1920 Sten Sjögren. Denna tidning var länge Göteborgs enda söndagstidning och är fortfarande dess största.

Handelstidningens veckoblad fortsätter såsom en till landsortspubliken riktad hvarannandagstidning. Redaktör är sedan 1918 Johannes Vretblad. Denna tidning, med en postupplaga af öfver 30,000 ex., är f. n. den västsvenska landsbygdens mest spridda tidning. Till sitt innehåll är den en för landsbygden afsedd afläggare af "Handelstidningen".

***Göteborgs högskola.** Antalet professurer är nu 18, i det att sedan 1908 tillkommit 4 nya: i filosofi och pedagogik, i österländsk språkvetenskap och kultur, i konsthistoria med konstteori och en rörlig, "Ivar Wærns professur", tills vidare använd till en lärostol i svenska språket. I ytterligare följande ämnen: oceanografi, ryska och polska språken samt nordisk arkeologi och etnografi ges undervisning af docenter eller andra lärare. Antalet docenter är f. n. 13, antalet lektorer 2. För den bildade allmänheten har högskolan verkat genom att (fr. o. m. 1895) utge serien "Populärt vetenskapliga föreläsningar vid G:s högskola" (hittills 40 bd); sedan 1901 har den kallat främmande forskare af rang att hålla föreläsningar, och 1902, 1908, 1911, 1916 och 1923 har den anordnat sommarkurser. Dess sedan 1895 utgifna "Årsskrift" innehåller vetenskapliga afhandlingar. Den 1893 för 5 år beviljade examensrätten har gång på gång förnyats, senast 1923 för tio år. Jämte seminariebibliotek har högskolan särskilda institutioner för geografi, konsthistoria, psykologi och pedagogik samt oceanografi. En 1892 på frivillighetens grund bildad *studentförening* konstituerades 1907 som *studentkår*. Sedan 1912 finns en *kvinnlig studentförening*. Studenternas antal uppgick, då det var som högst (höstterminen 1912), till 248 och har sedan hållit sig omkr. 220. En studiehandbok utgafs 1908 (sedan nya uppl.). Vetenskapliga föreningar finnas för filologi (1901), historia (1905), geografi (1908), litteratur- och konsthistoria (1917), psykologi och filosofi (1918), nationalekonomi (1918), klassisk filologi (1919) och statsvetenskap (1920).

Donationer ha erhållits från konsul Oscar Ekmans arfvingar (300,000 kr. 1913 till pensionering af lärare och tjänstemän), friherrinnan Louise Falkenberg, f. Ekman, doktor Gustaf Ekman (bl. a. 100,000 kr. 1915 till en institution och undervisning i oceanografi), Erik och Emily Wijk, Ivar Wærns stärbhus, Adolf och Gertrud Bratt, Dan Broström, Johan Ekman, Herman Mannheimer, Hjalmar Wijk, Werner Lundquist, N. Hammarström, Teodor och Hanne Mannheimers fond m. fl. Stipendiefonder ha skänkts af bl. a. Henrik Ahrenberg och Gabriel Heyman. Högskolans samtliga fonder uppgingo 31 dec. 1922 till 5,808,306 kr. Dyrtidstillägg ha bestridts genom anslag af stadsfullmäktige sedan 1918. Litt.: "Göteborgs högskola 1891—1916" (1916).

Göteborgs kontoristförening. Se Kontoristförening, Sveriges.

Göteborgs köpmansförening. Se Köpmannaförening, sp. 680.

***Göteborgs morgonpost.** Redaktör E. Ander (d. 1915) lämnade utgifvarskapet af tidningen 1913; hufvudredaktör har sedan dess varit filos. licentiaten H. Wigert-Lundström (f. 1875). Andre redaktör är sedan 1923 E. W. Lundgren (f. 1891). Utrikesafdelningen förestås af E. Steffenburg och litteratur- samt konstafdelningarna af E. Brogren (se d. o. Suppl.). Verkställande direktör är sedan 1921 Douglas Anderson. Tidningen har under det senaste årtiondet varit stadd i stark utveckling både med hänsyn till spridning och annonser samt råder nu öfver en fullt modern teknisk utrustning. Den är framför allt inriktad på det lokala nyhetsväsendet och den kommunala utvecklingen inom staden och västra Sverige. Det af tidningen på ledarplats 15 maj 1914 framställda förslaget att fira Göteborgs 300-årsminne med en omfattande utställning upptogs följande år som motion i stadsfullmäktige och blef som bekant realiseradt. Äfven vid tillkomsten af Göteborgs frihamn, Göteborgs biologiska museum och Sveriges första kommunala flygplats vid Torslanda har tidningen kraftigt medverkat. Sedan Göteborgs högerparti 1917 bröt sig ut ur Allmänna valmansförbundets riksorganisation, har detta parti, hvars åsikter i allmänhet taga sig uttryck genom "Göteborgs morgonpost", i vissa afseenden markerat sin självständighet gentemot riksorganisationen. Kort efter Ruhrockupationen i jan. 1923 igångsatte tidningen en insamling för de nödlidande i det ockuperade området, hvilken insamling uppkallades efter lystringsordet "1 krona till Ruhr" och inbragte i det närmaste 65,000 kr., som förmedlades till sin bestämmelse genom Svenska och Tyska Röda korset.

***Göteborgs museum.** I. Samlingarna:

1) *Zoologiska afdelningen* jämte den *mineralogiska* och *botaniska* ha sammanförts i det af medel ur Renströmska fondens utdelning 1913 samt af enskildas gåfvor med tillskott af skattemedel i Slottsskogen uppförda, i juni 1916 grundlagda och 8 juli 1923 öppnade Naturhistoriska museet (fig. 1), hvars arkitekt är E. Torulf. Kostnader för bygge, flyttning och installation uppgå till öfver 1,6 mill. kr.; på gården finns en af fröken S. Fridman utförd monumental granitbrunn. Byggnaden omfattar följande lokaler: en stor utställningslänga, som i öfre våningen inrymmer en öfverljussal för däggdjur; ett längs däggdjurssalen löpande galleri för fåglar; en öfre hall och i nedre våningen ett galleri för lägre ryggradsdjur och ryggradslösa djur samt magasin för hufvudsamlingarna; en byggnad för (af O. Gylling utförda) dioramor, i hvars nedre botten den mineralogiska afd. är inrymd; en särskild byggnad för hval- och hvalskelettsamlingen; å salens läktare är den anatomiska samlingen utställd; en flygel med föreläsningssal i öfre våningen samt entomologiska hufvudsamlingar och herbariet i den nedre; en flygel för tjänsterum, arbetslokaler m. m. Samlingarna omfattade (jan. 1923) 17,762 katalogiserade ryggradsdjur samt 4,248 n:r hörande till den anatomiska samlingen. De ryggradslösa djuren uppgå till öfver 100,000 n:r. Om samlingarnas historia se "Göteborgs musei festskrift" 1911 samt Museets årsböcker. "Meddelanden från Göteborgs

Fig 1. Naturhistoriska museet i Göteborg, invigdt 1923. (Arkitekt: E. Torulf.)

musei zoologiska afdelning'' ingå i Göteborgs Vet. o. vitt. samh:s ''Handlingar''.

2) *Historiska afdelningen.* Från densamma utbrötos 1912 de *arkeologiska* samlingarna till en särskild afdelning. Musei samling af militära vapen har öfverflyttats till det med afd. förenade Militärmuseet (se Kronan. Fäste). Efter K. Lagerbergs död (1922) är filos. doktorn frih. K. R. af Ugglas afd:s intendent.

4) *Konstafdelningen.* Med anslag ur Renströmska fonden vid 1921 års utdelning samt med bidrag från museets egna fonder, medelst en stor donation af bankdirektör J. Kjellberg och en betydlig gåfva af skeppsredaren W. Lundqvist har (efter ritningar af arkitektkonsortiet Ares) vid Götaplatsen upp-

Fig. 2. Konstmuseet vid Götaplatsen (i fonden af Kungsportsavenyen) i Göteborg, invigdt 1923. T. h. Konsthallen. (Vy vid jubileumsutställningen s. å.)

förts en särskild konstmuseibyggnad (fig. 2), som stod färdig i maj 1923.

5) *Etnografiska afdelningen* har genom sin nuv. intendent (sedan 1913) E. Nordenskiöld fått en sydamerikansk samling, som står i främsta ledet bland de europeiska museernas.

6 o. 7) Om *mineralogiska* och *botaniska afdelningarna* se ofvan.

II. Byggnader. Den gamla byggnaden innesluter numera endast de historiska och etnografiska afdelningarna samt myntkabinettet, sedan för de öfriga uppförts särskilda byggnader (se ofvan).

Förvaltning och ekonomi. Efter K. Lagerbergs död (1922) indrogs ombudsmannaskapet. I stället är inom hvar och en af de 3 museibyggnaderna 1 af intendenterna vice värd. Nämnderna vid de olika afd. ha omorganiserats till nämnder för de 3 ofvannämnda museibyggnaderna och där inrymda samlingar. Dessutom finns för konstinköp en särskild kommitté. 1923 års budget steg till 313,262 kr., hvaraf stadsfullmäktiges bidrag 260,232 kr. Bland utgifterna stego aflöningar och arfvoden till 166,000 kr.; på samlingarna kommo 61,800 kr.

Göteborgs och Bohus län. Landarealen uppges nu officiellt till 4,895 kvkm. och vattenarealen till 152 kvkm. 432,285 inv., 88 på 1 kvkm. (210,302 mankön och 221,983 kvinnkön), hvaraf 165,369 på landsbygden och 266,916 i städerna (1923). Sunnervikens domsaga utgör nu ett tingslag. Göteborgs fögderi omfattar nu 3 (Fässberg, Askim, Säfvedal), Inlands fögderi 5 (Hising, Inlands södra, Inlands norra, Inlands Fräkne, Inlands Torpe), Orusts och Tjörns fögderi 4 (Orusts östra, Orusts västra, Tjörns, Lane), Sunnervikens fögderi 5 (Sotenäs, Kungshamns, Stångenäs, Tunge, Sörbygdens) och Norrvikens fögderi 4 (Vette, Kville, Tanums, Bullarens) landsfiskalsdistrikt. Länet har nu 7 städer, i det att Mölndal sedan 1922 är stad, men utan egen jurisdiktion, samt 40 municipalsamhällen. Sedan Gårda, Krokslätt och Lunden jämte den öfriga delen af Örgryte 1 jan. 1922 inkorporerats i Göteborg, äro Älfsborg, i Västra Frölunda, Grafvarne och Bäckevik samt Smögen, i Kungshamns, och Hunnebostrand, i Tossene, socken, länets folkrikaste municipalsamhällen. Äfven Göteborgs stad tillhör nu västra postdistriktet och ingår i andra telegrafdistriktet. G. är nu deladt i 11 provinsialläkardistrikt och har 3 extra provinsialläkardistrikt. Kurhuset heter nu Holtermanska sjukhuset. Länets landtmannaskola ligger nu i Dingle, Svarteborgs socken. En ny folkhögskola upprättades 1908 i Vendelsberg, Råda socken. — Till riksdagens Första kammare utser Göteborgs stad nu 5 och det öfriga länet 6 ledamöter; till Andra kammaren väljer Göteborgs stad 8 och Göteborgs och Bohus läns landstingsområde 9 riksdagsmän. Indu-

stri och bergsbruk sysselsatte 30,516 arb. och hade 431,$_{148}$ mill. kr. salutillverkningsvärde samt 38,$_{373}$ mill. kr. bevillningstaxerad inkomst (1921). Handelsflottan utgjorde 431 segelfartyg om 34,677 nettoton samt 329 ång- och motorfartyg om 311,457 nettoton. De allmänna vägarnas längd var 1,684 km., städernas oberäknade, och järnvägarnas 337 km., hvaraf 210 km. voro statens och 25 km. smalspåriga. Tax.-värdet å fast egendom var 1,319,$_{132}$ mill. kr., hvaraf 198,$_{248}$ mill. kr. för jordbruksfastighet och 116,$_{515}$ mill. kr. för bevillningsfri fastighet samt 1,032,$_{731}$ mill. kr. för städerna och 286,$_{401}$ mill. kr. för landsbygden. Se G. Lagerbring, ”Guvernörer och landshöfdingar i Göteborgs och Bohus län 1658—1897” (1917). E. A—t.

Göteborgs och Bohus läns landtmannaskola. Se Dingle. Suppl.

***Göteborgs orkesterförening** fullföljer alltjämt sin verksamhet efter samma grundsatser. Biljettpriserna för populära söndagskonserterna äro numera 50 öre—2 kr., för onsdags-symfonikonserterna 1 kr.—3 kr. Som förste kapellmästare verkade Vilh. Stenhammar 1907—22, efterträdd af Ture Rangström; andre kapellmästare ha varit Olallo Morales 1905—09, Tor Aulin 1909—13, Dirk Foch 1913—14, Hjalmar Meissner 1914—19, Michael Press 1920—22 och Tor Mann sedan 1922. Stadens årliga anslag till orkesterföreningen utgör nu 60,000 kr.; utgifter och inkomster under året balansera med omkr. 250,000 kr. E. F—t.

Göteborgs revir, af Södra distriktet, Hallands samt Göteborgs och Bohus län, omfattar af det förra länet Fjäre, Viske, Himle och Faurås härad äfvensom af Årstads härad Krogsereds och Drängsereds socknar samt af det senare länet Orusts Östra och Västra, Tjörns, Inlands Nordre och Södre, Västra och Östra Hisings, Säfvedals och Askims härad samt af Inlands-Torpe härad större delen af Västerlanda socken. Reviret, som är indeladt i 4 bevakningstrakter, omfattar 15,902 har allmänna skogar (1920), hvaraf 10 kronoparker med en areal af 6,142 har. S—r.

Göteborgs schackförbund. Se Schack, sp. 922.

Göteborgs skolmuseum. Se Pedagogiska museer.

Göteborgs stads barnhus. Se Barnhus. Suppl.

***Göteborgs stift** omfattar följande fjorton kontrakt: Domprosteriets södra; Älfsyssels södra; Älfsyssels norra; Orusts och Tjörns; Vikornas södra; Vikornas norra; Domprosteriets norra; Marks och Bollebygds; Kinds; Fjäre och Viske; Varbergs; Falkenbergs; Halmstads; och Laholms, med tills. 122 pastorat, 253 lands-, 23 stads- och 2 garnisonsförsamlingar. — Hela arealen är nu 15,012,$_{15}$ kvkm. med 684,025 inv. (1923), hvaraf 5,047,$_{16}$ kvkm. tillhöra Göteborgs och Bohus län, 4,922,$_{52}$ kvkm. Hallands län, 5,026,$_{43}$ kvkm. Älfsborgs län och 16,$_{04}$ kvkm. Kristianstads län. E. A—t.

Göteborgs stifts-tidning. Se Stiftstidning.

***Göteborgssystemet.** 1. En viktig förändring i bestämmelserna ang. spritdryckers utskänkning och utminutering innebars i 1913 års riksdagsbeslut och k. förordn. (18 juli s. å.), hvarigenom hela nettobehållningen af systembolagens rörelse, de s. k. brännvinsförsäljningsmedlen, indrogs till statsverket samt vissa ersättningsbelopp under viss period tilldelades de städer, köpingar, landsting och hushållningssällskap, som sålunda miste sina andelar af systembolagens vinstmedel (om dessa åtgärder samt om den s. å. upprättade statsverkets rusdrycksmedelsfond och dennas användning se redogörelsen i art. Brännvinslagstiftning. Suppl.). Ofvannämnda k. förordn. föreskref äfven vissa ändringar ang. valet af systembolags 5 styrelseledamöter samt att granskning af systembolags förvaltning och räkenskaper skulle årligen företagas af 3 därtill genom det allmänna utsedda revisorer, på grundval af hvilkas berättelse Kontrollstyrelsen skulle besluta om ansvarsfrihet för bolagen, sedan stadsfullmäktige, resp. kommunalstämman afgett yttrande i ärendet.

Samma år som här omnämnda k. förordn. utfärdades, började på enstaka orter åtgärder vidtas för en omläggning af systembolagens verksamhet i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de reformförslag, som alltsedan en af de svenska nykterhetsorganisationerna under senhösten 1909 anordnad frivillig förbudsomröstning framförts af Stockholmsläkaren d:r Ivan Bratt (se denne. Suppl.) i en rad tidningsartiklar och broschyrer. Göteborgssystemets idéer om det enskilda ekonomiska intressets afkoppling från handeln med alkoholdrycker och om denna handels bedrifvande endast ”i sedlighetens intresse” hade aldrig blifvit mer än delvis förverkligade af lagstiftningen och af systembolagen. I stort sedt hade Göteborgssystemet inskränkt sig till en reformering af den för arbetarklassen afsedda utskänkningen. Frånsedt några föga betydelsefulla, generellt inskränkande bestämmelser rörande försäljningstider o. d., hade däremot utminuteringen lämnats praktiskt taget fri. D:r Bratt föreslog nu en sådan reglering af utminuteringen, att alla köpare inregistrerades och individualiserade restriktiva åtgärder vidtoges gentemot missbrukare af rusdrycker. Med upptagande af denna tanke införde systembolaget i Göteborg mot slutet af 1913 personliga ”tillståndsbevis” som villkor för hemköp af spritdrycker, och för samma tankes förverkligande i Stockholm bildade d:r Bratt själf ett nytt systembolag, som i vederbörlig ordning erhöll oktroj fr. o. m. ingången af 1914. Detta bolag, som till skillnad från det äldre Göteborgssystemet erhöll namnet Stockholmssystemet (se d. o.), uppställde som villkor för utminutering af spritdrycker till en person, att denne först erhållit en s. k. motbok med bolaget, vidare att försäljning skedde endast mot skriftlig, egenhändigt undertecknad rekvisition och att hvarje köp bokfördes. Systembolagen i Södertälje, Uppsala, Jönköping, Örebro, Gäfle m. fl. städer öfvergingo ungefär samtidigt eller kort tid därefter till ett liknande försäljningssystem.

Ett fullständigt förslag till ny rusdryckslagstiftning på det individuella kontrollsystemets grund framlades i början af 1914 af en k. kommitté, nykterhetskommittén, som tillsatts 1911 af den dåv. regeringen med uppgift bl. a. att utarbeta förslag till ”välberäknade och verksamma anordningar för att begränsa rusdryckshandteringens verkningar, bl. a. genom en reformering af Göteborgssystemet”. Af denna kommitté var äfven d:r Bratt medlem, och kommitténs lagförslag innebar på de flesta väsentliga punkter en detaljerad utformning af hans re-

formprogram. Förslaget förelades 1914 års senare riksdag genom en k. proposition, men afslogs såväl vid denna som vid de båda närmast följande riksdagarna. Däremot beslöt 1914 års riksdag en lagändring, som gaf systembolagen rätt att få vissa områden af omkringliggande trakt sig anvisade som försäljningsområden, förutsatt att de tillämpade en effektiv försäljningskontroll. Till ett dylikt kontrollområde skulle inga spritdrycker få säljas från orter utom kontrollområdet. Därmed var den individuella utminuteringskontrollen i princip erkänd af statsmakterna. Genom nya påbyggnader på den äldre lagstiftningen, beslutade vid 1915 års riksdag, gjordes denna utminuteringskontroll obligatorisk, rätten till import af brännvin från utlandet inskränktes till partihandlare och systembolag, och de sistnämnda ställdes under Kontrollstyrelsens öfverinseende. Vid 1917 års riksdag antogs slutligen med vissa ändringar den af nykterhetskommittén föreslagna nya rusdrycksförsäljningsförordningen (jfr Brännvinslagstiftning. Suppl., sp. 880), hvarigenom all detaljhandel ej blott med spritdrycker och viner, utan äfven med maltdrycker, innehållande mer än 3,6 volymprocent alkohol, lades under systembolagen med skyldighet för dessa att så ordna försäljningen, att därmed åstadkommes så ringa skada som möjligt. Ang. sammansättningen af systembolags styrelse föreskrifver denna förordning, som trädde i kraft 1 jan. 1919 och sedan dess undergått endast en del kompletterande ändringar, att Kontrollstyrelsen utser en af de fem styrelseledamöterna, tillika ordf., bolagets delegare två led., stadsfullmäktige eller — på landet — kommunalstämman en samt landstinget en; i stad, som icke deltar i landsting, utse stadsfullmäktige två ledamöter af styrelsen. Suppleanter utses efter samma grunder och till samma antal som de ord. ledamöterna af styrelsen. Af de tre revisorerna utses två af Kontrollstyrelsen och en af systembolagets delegare.

Genom föreskrift af Kontrollstyrelsen i okt. 1916 bestämdes, att systembolag skulle inköpa samtliga de slag af brännvin, som erfordrades för rörelsen, genom en af Kontrollstyrelsen tillsatt pris- och inköpsnämnd, bestående af högst sju ledamöter. Denna bestämmelse utsträcktes genom en i dec. 1918 utfärdad föreskrift till att gälla systembolagens inköp af alla slags spritdrycker och viner. Tillkomsten af Kontrollstyrelsens pris- och inköpsnämnd, hvarom sedermera, genom beslut af 1923 års riksdag, särskildt stadgande upptagits i rusdrycksförsäljningsförordningen, gjorde systembolagens leveransförening af 1908 öfverflödig, hvarför denna trädde i likvidation 1917 och upplöstes. — Den tidigare af systembolagen själfva eller af föreståndare, som utsetts af systembolagen, bedrifna matserveringsrörelsen på bolagens arbetarrestauranger har på ett antal orter öfvertagits af för ändamålet bildade restaurangbolag, som utgöra dotterföretag till vederbörande systembolag. Genom denna ordning, som först genomfördes i Stockholm och därefter vunnit efterföljd i Göteborg, Malmö, Norrköping, Gäfle, Uppsala m. fl. städer, har vunnits, att matserveringsrörelsen ekonomiskt och organisatoriskt skilts från den af systembolagen utöfvade utskänkningsrörelsen, samtidigt som systembolagen likvisst behållit det afgörande inflytandet öfver matserveringen på de restauranger, där bolagen själfva idka utskänkning.

För handläggning af gemensamma angelägenheter äro numera så godt som samtliga systembolag i landet anslutna till systembolagsföreningar, som tillsammans utse en representation, benämnd systembolagsföreningarnas förtroendenämnd, med permanent expedition i Stockholm. Systembolagsföreningarna äro fem: Mellersta, Östra, Södra, Västra och Norra Sveriges systembolagsföreningar. Hvar och en af dessa utser en led. af förtroendenämnden samt suppleant för denne. En led. och en suppleant utses vidare af A.-b. Stockholmssystemet i Stockholm, som är sidoordnadt med systembolagsföreningarna. De sålunda valde representanterna utse ytterligare två ledamöter och två suppleanter i förtroendenämnden, hvarjämte Kontrollstyrelsen i nämnden insätter en ledamot och en suppleant. Till främjande af en såvidt möjligt likformig tillämpning af rusdrycksförsäljningsförordningen liksom af föreskrifter och anvisningar, som utfärdas af Kontrollstyrelsen eller andra myndigheter, anställer systembolagsföreningarnas förtroendenämnd systembolagskonsulenter, f. n. två till antalet, hvilkas uppgift är att tillhandagå systembolagen med råd angående det ändamålsenligaste sättet att organisera bolagens verksamhet i allmänhet och den individuella försäljningskontrollen i synnerhet. E. R—g.

***Göteborg—Särö järnväg** är 24,4 km. lång.

Göteborgs tomträttskassa. Se Tomträttskassa.

Göteborgsutställningen 1923. Se Utställning. Suppl.

Götene, municipalsamhälle i Götene socken, Skaraborgs län, vid Västergötland—Göteborgs järnväg (linjen Göteborg—Skara—Gårdsjö), 17 km. n. n. ö. om Skara, omfattar 93 har. 668 inv. (1923). Alla stadsstadgarna tillämpas. Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom är 1,164,600 kr., den till bevillning taxerade inkomsten 849,370 kr. (1921), kommunalskatten 7 kr. och municipalskatten 50 öre per bevillningskrona (1922). I G. finnas afd.-kontor af Skaraborgs enskilda bank samt A.-b. Nordiska handelsbanken, elektricitetsverk, mek. verkstad, flera kalkbruk, kvarnar och mejerier samt en trätoffelfabrik. E. A—t.

***Göthe,** A. G., afgick från sin ord. befattning vid Nationalmuseum 1916, men har alltsedan dess som frivillig ställt sina stora kunskaper och sin erfarenhet till museets tjänst. Sin föreläsarverksamhet vid konstakademien lämnade han 1919. Han utgaf 1921 praktverket *Sergels skulpturverk.* G—g N.

A. Georg Göthe

Göthlin, Gustaf Fredrik, fysiolog, universitetslärare, f. 20 okt. 1874 i Viby, Örebro län, med. kandidat i Uppsala 1900, med. licentiat i Stockholm 1905, blef med. doktor i Uppsala 1907 på afh. *Experimentella undersökningar af led-*

ningens natur i den hvita nervsubstansen. Redan dessförinnan hade han utgett arbetena *Om de kemiska vilkoren för det öfverlefvande hjertats aktivitet* (1899) och *Om den funktionella betydelsen af dielektriska och elektrolytiska mediers topiska anordning i den märghaltiga nerven* (1901, 1902), genom hvilka han ådagalagt både intresse för och förmåga af experimentell fysiologisk forskning. Han utnämndes 1907 till laborator i fysiologi vid Uppsala universitet och till ord. professor i fysiologi där 1918. Under sin fortsatta vetenskapliga verksamhet har G. i arbeten, publicerade i ”Upsala läkareförenings förhandlingar”, ”Svenska läkaresällskapets handlingar” o. a. publikationer med förkärlek behandlat dels den allmänna nervfysiologien (*Untersuchungen über kapazität, isolationswiderstand u. s. w. für elektrische stromstösse bei den nervenfasern im Corpus callosum des rindes*, 1910; *Die doppelbrechenden eigenschaften des nervengewebes, ihre ursachen und ihre biologischen konsequenzen*, 1913; *Relation entre le fonctionnement et la structure des éléments nerveux*, 1917), dels människans färgsinne, hvarvid han tills. med K. G. Boström och Hj. Öhrwall enligt officiellt uppdrag äfven bearbetat frågan om bestämmelserna vid undersökning af färgblindheten (*Holmgrens sefirgarnsmetod och pröfningen af järnvägspersonalens färgsinne*, 1913, *Betänkande och förslag till ändrade bestämmelser vid undersökning rörande färgblindhet*, 1916, *Polarisationsanomaloskopet*, 1916, *Studien über die energiequelle für die empfindung rot*, 1917, och *The situation and extent of the purely yellow zone in the spectrum*, 1923). Därjämte har han också egnat sina studier åt njurens fysiologi (*Die molare absonderung der nieren*, 1911) samt åt frågan om *Flimmerrörelsen hos kammaneter* (1917, 1920) m. m. Sedan 1923 är G. led. af Vet. soc. i Uppsala och utsågs 1921 af Svenska sällskapet för medicinsk forskning till innehafvare af ett stipendium om 10,000 kr. ur ”Knut och Alice Wallenbergs stiftelse”. R. T—dt.

Göthlin, Gösta Valdemar, läkare, f. 27 juni 1877 i Råda församling, Värmland, student i Linköping 1896, med. licentiat vid Karolinska institutet 1905, var 1906—10 förste innehafvare af prosektorsbefattningen vid Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, hvilken af honom organiserades, och är sedan 1910 sundhetsinspektör i Göteborg (förste innehafvare af tjänsten) samt har i denna egenskap organiserat bostadsinspektionen och dispensärverksamheten där. 1919—23 var han därjämte sundhetsinspektör vid Statens järnvägar. Bland G:s många uppdrag kunna af utrymmesskäl nämnas endast följande. Han ledde 1913—23 talrika utbildningskurser för dispensärsköterskor, anordnade af Svenska nationalföreningen mot tuberkulos, var 1918—23 led. af dennas tuberkuloskommitté, 1914—18 ordf. i k. Järnvägsstyrelsens hygienkommitté, 1917—19 bostadssakkunnig inom k. bostadskommissionen, 1920 led. af k. kommitté för fastställande af bostadshygieniska minimifordringar, 1913—23 sekreterare i Göteborgs läkaresällskap, 1919—23 sekreterare och redaktionsled. i Föreningen för allmän hälsovård (se d. o. Suppl.), till hvars bildande han tog initiativet. G:s förnämsta intressen ha gått ut på att lösa organisatoriska problem, att bidraga till bostadsproblemets lösning efter sunda socialhygieniska linjer, att i bostadsfrågan liksom i andra spörsmål, som förutsätta hygienisk sakkunskap, skaffa läkaren-hygienikern nödigt inflytande, att skaffa alla inom hälsovårdsarbetet verksamma personer nödig utbildning i hygien och socialkunskap, att arbeta på musiklifvets höjande (han var bl. a. led. 1911—23 af Göteborgs orkesterförenings och 1922—23 af Lyriska teaterns styrelser) och att popularisera hygieniskt vetande. Han har utgett flera beaktansvärda skrifter rörande bostadsfrågan, dispensärverksamheten, tuberkulosen och barnavården m. fl. G. Wrgn.

Götiska förbundet, ett ordenssällskap i Göteborg, stiftadt 16 juli 1815 af fem helt unga män, sedan de under midsommaren träffats vid Torstensonska grafven i Tunhem. Under intryck af Tegnérs dikt ”Svea” och det berömda, fyra år tidigare i Stockholm stiftade Götiska förbundet (se d. o.) ville de bilda ett samfund med uppgift att verka för att ”återupplifva stora förfäders dygder och återföra folket till forntida enkelhet, redlighet och kraft”. Många aktade och framstående män anslöto sig till det unga förbundet. Enligt stadgarna blef Göteborg förbundets hufvudort, där de 5 styrelseledamöterna böra vara boende. 1817 erhöll förbundet kunglig sanktion och förvandlades s. å. till ett ordenssällskap med 5 grader. Som högtidsdag firades länge 25 juni vid ättestupan å Hunneberg; numera firas i stället Karlsdagen (28 jan.). Allmänna sammankomster hållas minst 6 ggr årligen; dessutom har man ej sällan sammanträdt extra till firande af någon för riket gagnelig händelse, hvarvid åminnelsetal hållits. Välgörenhet är ett af förbundets syften. 1818 skapade det en folkskola vid Trollhättan, flyttad till Mölndal 1824; den öfverläts 1872 till Fässbergs kommun. Förbundet har vidare tagit initiativ till verksamheten för Göteborgs fasta förbindelse åt sjösidan. En dotterloge bildades 1880 i Ali. Sedan gammalt är regerande konungen förbundets beskyddare, en k. prins dess styrande stormästare och landshöfdingen i länet dess högste ordf. I jubileumsskrift utgafs 1915. Antalet af under åre. lopp intagna ledamöter hade då öfverstigit 2,000. Jfr Svea orden.

Götisk skrift. Se Munkskrift.

***Götlunda.** 1. G. är nu moderförsamling till Flistad, Skara stift, Södra Vadsbo kontrakt. 1,251 inv. (1923).

Götrek, Per, kommunistisk skriftställare, f. 1799 i Linköping, d. 1876 i Karlskrona, hette urspr. Godlund, men antog som student namnet Götrek. Efter studier i Uppsala kallade han sig magister och egnade sig åt privatundervisning i språk, bokhålleri, snabbskrift m. m., från 1820-talet till 1851 hufvudsakligen i Stockholm, där han tillika bedref antikvarisk bokhandel i förening med lånbibliotek och ett s. k. skillingslotteri. 1824—25 utgaf han den vittra tidskriften ”Brage” och från jan. 1827 en politisk nyhets- och annonstidning, ”Stockholms Mercurius”, som 1828 indrogs af hofkanslern, men fortsattes under annat namn och med annan utgifvare fram till 1830. G. utgaf 1831 *Framtidens religion, uppenbarad af Saint-Simon* (ny uppl. 1833 under titeln ”Saint-Simons religions-lära”), men öfvergick sedan till Cabet (se d. o. och Socialism, sp. 192), af hvars skrifter han 1846 utgaf ett urval under titeln ”Upplys-

ningar om kommunismen''. Mot Fourier riktade han 1847 sin märkligaste småskrift, *Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen*. Vid denna tid samlades kring G. en liten skara troende, hufvudsakligen unga arbetare, som praktiserat inom sina yrken i Frankrike, och ''kommunisten vid Järntorget'' har för den skull i senaste tid framdragits ur glömskan som ett slags föregångsman för svensk ungsocialism och syndikalism. Ett årtionde förut hade han visat ett intresse för processen mot Anders Lindeberg (se denne), hvilket bevarat hans minne i det bevingade ordet: ''Låt dem bara ta hufvudet, det gör så godt''. En afrättning för majestätsförbrytelse skulle nämligen, enligt G:s mening, stärka oppositionen mot Karl XIV Johan. G:s propaganda saknar eljest betydelse för senare samhällsrörelser i Sverige. Märkligare var han som stenograf (se Stenografi, sp. 1267), och han utvecklade aktningsvärd verksamhet inom sin tids folkbildningssträfvanden, både i Stockholm och Karlskrona (se Bildnings-cirkel). — Litt.: C. Lundin, ''Kommunismen vid Järntorget'' (i kalendern ''Nornan'' för år 1884), I. Vennerström, ''Svenska utopister'' (1913), och F. Böök, ''Svensk vardag'' (1922). E F. K. S—n.

Götterdä'mmerung [gö't-], ty. (''gudaskymning''), *myt.*, ragnarök (se d. o.); titel på det afslutande musikdramat i tetralogien ''Der ring des Nibelungen'' af R. Wagner (se denne, sp. 303 ff.).

Haab [hāp], Robert, schweizisk politiker, f. 8 aug. 1865 i Wädenswil, kantonen Zürich, blef 1889 advokat i sin födelsestad, var ledamot 1899—1908 af kantonen Zürichs öfverdomstol och 1908—11 af kantonens regeringsråd samt därefter till 1917 generaldirektör för de schweiziska statsjärnvägarna. H. blef 1917 sändebud i Berlin, inträdde jan. 1918 i schweiziska förbundsrådet som chef för post- och järnvägsdepartementet och var 1922 schweizisk förbundspresident.

***Haag** hade 354,987 inv. 1921. — Å sp. 929 rad 6—5 nedifrån talas om Haagkonventionen 1896 (om internationell privaträtt); *bör stå* 14 nov. 1896, 12 juni 1902 och 17 juli 1905 konventioner rörande reglering af frågor på den internationella privaträttens område.

Fredspalatset ligger i den nordvästra delen af staden (ej n. om het Bosch) på ett af nederländska staten inköpt parkområde, förut hörande till den kungliga parken Zorgvliet. Det byggdes 1907—13 af holländskt tegel och fransk sandsten efter ritningar af franske arkitekten L. Cordonnier i en om holländsk renässans påminnande stil. Många länders regeringar bidrogo med gåfvor till bygget: sålunda lämnade Sverige och Norge granit till grunden, Danmark en gårdsfontän, Tyskland en smidd trädgårdsport, Belgien hufvudportalen, Schweiz tornuret o. s. v. Invigningen skedde 28 aug. 1913. — I H. öppnades i juni 1922 en internationell konferens för ekonomisk reglering af förhållandet till Sovjet-Ryssland (jfr Genuakonferensen. Suppl.), och representanter utsågos för att deltaga i diskussioner med tillstädeskomna sovjetdelegater. Konferensen afslutades 20 juli s. å., utan att ha uppnått något resultat. — I H. trädde 1922 den dit förlagda, af Nationernas förbund upprättade Permanenta internationella domstolen (se d. o. Suppl.) i verksamhet. — 15 juli 1923 invigdes i H. en åt folkrättsstudier egnad Académie de droit international; se därom Folkrätt. Suppl., sp. 942. V. S—g.

Haak [hāk], Karl Axel, läkare, donator, f. 4 maj 1830 i Kristinehamn, d. 16 juni 1905 i Karlstad, med. licentiat 1855, t. f. adjunkt i kirurgi vid Karolinska institutet 1856—57 och läkare vid Allm. garnisonssjukhuset i Stockholm 1857—60, egnade sig därefter åt militärläkartjänst (regementsläkare vid Värmlands reg. 1866—97, fördelningsläkare 1879 och i Fältläkarkårens reserv 1897—1900). Han deltog i danska kriget 1864. H. donerade omkr. 400,000 kr. till frimurarbarnhuset i Stockholm.

Haaken Gulleson, norrländsk träskulptör, troligen från Fläcka by i Hälsingland, verksam i början af 1500-talet, har utfört ett mycket stort antal ännu bevarade altarskåp och helgonbilder i mellersta Norrlands kyrkor, bland hvilka 6 äro signerade med hans namn. I Enångers kyrkomuseum är han väl representerad, bl. a. genom en stor grupp af S:ta Anna med Maria och Jesusbarnet, signerad och inskriftligt daterad till 1520. H. tillhör den skulptur, som vid medeltidens slut i Sverige uppblomstrade med den senare lybska konsten till utgångspunkt. Hans stil är dock starkt provinsiell, hvilket röjer sig särskildt däri, att han söker förebilder äfven i de verk af äldre tiders skulptur (1200-talets), som funnos i hans landsända. De sirliga detaljerna och den praktfulla guld- och färgbeläggningen äro framträdande på hans skulpturer, som i plastiskt afseende vissertligen ofta äro klumpiga och tafatta, men i sina bättre stunder dock icke sakna en viss primitiv charm. Bland de otaliga bilder, som utgått ur hans verkstad, märkas, utom de nu i Enångers museum befintliga, bl. a. en madonna i Forssa och en S:t Olof i Borgsjö, båda signerade, samt två Annabilder, i Mattmar och i Trondhjems museum. Stöde kyrka i Medelpad inköpte af honom 1521 en S:t Göran till häst och 1528 en S:ta Annabild. En madonna i Ytterlännäs är daterad till tiden före 1515. Se H. Cornell, ”Norrlands kyrkliga konst” (1918). H. C

***Haalogaland.** Modern norsk stafning af orden är Hålogaland. Om ett stift (*bispedömme*) och en lagsaga (*lagsogn*) med detta namn se Hålogaland. Suppl.

***Haapaniemi.** Se E. S. Tigerstedt, ”H. krigsskola, dess lärare och elever. Anteckningar, handlingar, bref och matrikel” (1910).

Haapasaari [hāpasāri], finska namnet på Asp (se d. o. Suppl.).

Haapsalolin [häp-], stad. Se Hapsal.

Haarhaus [här-], Julius, tysk författare, f. 4 mars 1867 i Barmen, var till 1896 bokhandlare, har gjort sig känd som berättare, särskildt från Rhentrakten (*Unter dem krummstab*, 1906, *Der grüne dämon*, 1914, *Die da zween herren dienen*, 1919, *Hans Malepartus*, s. å., *Ahnen und enkel*, 1921, m. fl.). Hans saga ur böckernas värld, *Makulaturalia* (1896; 2:a uppl. 1920), öfversattes till sv. 1923.

***Haartman.** — 3. K. D. von H. utnämndes 1833 (ej 1883) till professor.

***Haas,** Johannes H. L. de, dog i aug. 1908 (ej 1880) i Königswinter.

***Haase,** Fr., dog 17 mars 1911 i Berlin.

Haase [häse], Hugo, tysk politiker, af judisk härkomst, f. 29 sept. 1863 i Allenstein i Ostpreussen, d. 7 nov. 1919 i Berlin, var 1890—1911 praktiserande advokat i Königsberg, där han vann stort anseende som skicklig och hjälpsam arbetarsakförare. Han tillhörde den radikala riktningen inom socialdemokratien, var 1897—1907 och 1912—18 riksdagsledamot för Königsberg och tillhörde 1919 tyska nationalförsamlingen. Inom partiet vann han genom sin karaktärsstyrka och kritiska talarbegåfning snabbt växande inflytande, valdes efter Singers död, 1911, till led. af partistyrelsen och blef ordf. i riksdagsgruppen efter Bebels död, 1913. Vid Världskrigets utbrott, 1914, arbetade H., för att partiet skulle rösta mot krigskrediterna, men riksdagsfraktionens öfverväldigande flertal uttalade sig på ett sammanträde 3 aug. i motsatt riktning, och i enlighet med rådande stränga partidisciplin framförde H. 4 aug. i riksdagen partimajoritetens mening i ett berömdt tal, hvari han afgaf en med jubel hälsad försäkran, att socialdemokraterna ”icke skulle öfverge det tyska fosterlandet”. Han förblef emellertid personligen krigsmotståndare, förordade redan i juni 1915 ”borgfredens” upphörande och ”klasskampens” återupptagande samt afgick dec. s. å. från ordförandeposten i partiet. Den växande söndringen mellan honom och partimajoritetens ledare kom till öppet utbrott 24 mars 1916, då H. å minoritetens vägnar yrkade afslag å krigskrediterna. En minoritetsgrupp på ett 20-tal riksdagsledamöter följde H. ut ur partiet och bildade först den s. k. ”socialistiska arbetsgemenskapen” och sedermera 1917 Oafhängiga socialistpartiet. Detta gick under H:s ledning allt skarpare till angrepp mot regeringspolitiken och det stöd denna erhöll från majoritetssocialisterna (”socialpatrioterna”). Hans *Reichstagsreden gegen die deutsche kriegspolitik* utgåfvos samlade 1919. I förberedelserna till revolutionen i nov. 1918 hade H. betydande andel, men han ryggade tillbaka för att låta vänstern inom socialdemokratien ensam öfvertaga regeringen och därmed ansvaret för vapenstilleståndsvillkorens antagande. I stället bildades därför en af tre representanter för hvardera af de båda socialdemokratiska grupperna bestående folkombudsmannaministär med Ebert och H. som ledare. H. öfvertog utrikesärendenas skötsel. Den nya regeringen förlamades genom splittringen bland socialdemokraterna och uppträdandet af en ny yttersta vänster, spartakisterna, hvilka H., ehuru han motsatte sig rådsdiktaturens införande, dock ej ville med våld bekämpa. Han och hans bägge partikamrater utträdde därför 29 dec. ur regeringen. Han blef vänsteroppositionens ledare i nationalförsamlingen och sökte motverka sitt partis närmande till spartakismen; i stället eftersträfvade han kontakt med de västerländska socialistpartierna utomlands. Han utsattes 8 okt. 1919 utanför riksdagsbyggnaden för ett revolverattentat af en sinnesförvirrad f. d. militär, som gjorde honom ansvarig för sina personliga motgångar; af de sår, som han därvid erhöll, afled han en månad senare. V. S—g.

***Habana** hade 363,506 inv. 1919. Sverige har numera en icke obetydlig sjöfart på H., som 1921 anlöptes af 22 svenska ång- och motorfartyg om sammanlagdt 35,192 nettoton.

***Habberton,** John, dog 25 febr. 1921.

Habdelić, Juraj. Se Serbokroatiska litteraturen, sp. 155.

Haber, Fritz, tysk kemist, f. 1868 i Breslau, studerade 1886—91 vid universiteten i Heidelberg och Berlin samt vid tekniska högskolan i Charlottenburg och praktiserade sedan i kemiska fabriker och i sin faders kemikalieaffär. Efter att ha idkat studier i kemisk teknologi hos Lunge (se denne) i Zürich förberedde han sig för den akademiska banan hos Knorr i Jena och blef 1894 assistent, därefter docent i kemisk teknologi och 1906 professor i fysikalisk kemi och elektrokemi vid tekniska högskolan i Karlsruhe. Sedan 1911 är H. föreståndare för Kaiser-Wilhelms-institut für physikalische chemie i Berlin-Dahlem. H:s bästa arbeten ligga på det fysikalisk-kemiska området och behandla den fysikaliska kemiens tillämpning på tekniska processer. Hans *Grundriss der technischen elektrochemie auf theoretischer grundlage* utkom 1898. Ett mycket värdefullt arbete är hans monografi *Thermodynamik technischer gasreaktionen* (1905). Af största betydelse blefvo hans undersökningar öfver gasreaktionen mellan kväfve och väte och den jämvikt, som inträder vid högre temperaturer och tryck mellan dessa gaser och ammoniak (se d. o. Suppl.). De första mätningarna öfver denna jämvikt utfördes af H. och van Oordt 1905; noggrannare resultat erhöllos senare af Jost (i Nernsts laboratorium) samt af H. och Le Rossignol 1908 och 1913. På grund af de sistnämnde förf:s undersökning *Ueber die technische darstellung von ammoniak aus den elementen* utarbetades metoden för ammoniakframställning i fabriksskala (se

Ammoniak. Suppl.) vid Badische anilin- und sodafabrik i Ludwigshafen under ledning af K. Bosch. För sin förtjänst om problemet att framställa ammoniak ur väte och luftens kväfve belönades H. med 1918 års Nobelpris i kemi. — Under Världskriget utvecklade H. synnerligen liflig organisatorisk verksamhet, särskildt i fråga om gaskriget samt i egenskap af chef för krigsministeriets byrå för kemiska angelägenheter i fråga om den tyska kemiska industriens krigstekniska uppgifter. Under de senaste 5 åren har H. bearbetat olika fysikalisk-kemiska problem, hvilka delvis ansluta sig till ett tidigare (1909), tills. med Klemensiewicz publiceradt arbete *Über elektrische phasengrenzkräfte*, och delvis ligga inom den moderna atomfysiken. Han är en af Tysklands ledande fysikaliska kemister och en mycket verksam led. i de sammanslutningar, som ha till uppgift att stöda Tysklands vetenskapliga lif under de svåra förhållanden, som inträdt sedan 1918. H. E.

***Haberl**, F. X., dog 5 sept. 1910 i Regensburg.

***Haberlandt.** — 2. Gottlieb H. är sedan 1910 professor i Berlin och föreståndare för Berlinuniversitetets växtfysiologiska institut.

Haberlea rhodopensis, *bot.* Se Saintpaulia.

Haberska metoden. Se Ammoniak, Haber, F., och Gödselämnen (alla i Suppl.).

Habib-ullah, emir. Se Afganistan. Suppl., sp. 57.

Habich, Ludwig, tysk skulptör, f. 2 april 1872 i Darmstadt, studerade vid akademierna i Karlsruhe och München, har utfört monument öfver *Columbus* i Bremerhafen, *Goethe*, *Bismarck* m. fl. i Darmstadt och hade 1922 under arbete *Fredens genius*, beställd för Moskva. H. har varit verksam äfven på keramikens område. G—g N.

***Habicht**, Ludwig, dog 29 dec. 1908 i Amalfi.

***Ha'bitus.** — *Miner.* Vid bestämmandet af ett mineral är det ofta ej någon viss af dess egenskaper, som gör det lätt igenkännligt, utan snarare sammanfattningen af alla dess egenskaper, dess *habitus*, som då också blir det för mineralet i fråga mest karakteristiska. K. A. G.

Ha'bitus phthi'sicus, *med.* Se Lungsot, sp. 1456.

***Habsburg**, tyskt furstehus. Det s. k. *habsburgsk-lothringska huset*, äfven kalladt *huset Österrike*, upphörde genom revolutionen okt.—nov. 1918 att regera i Österrike, som då blef republik. Genom lag af 3 april 1919 beröfvades alla dess medlemmar sina prerogativ i Österrike och förbjödos bruka sina med dessa samhörande titlar (allt vid äfventyr af utvisning). De af ättens medlemmar, som fogat sig efter dessa bestämmelser, bära numera namnet Habsburg-Lothringen. De öfriga, hvilka bibehållit titlarna ''ärkehertig'' och ''ärkehertiginna'', ha i allmänhet slagit sig ned i Schweiz. Särskildt ha ärkehertig Josef, som är ungersk medborgare, och flertalet medlemmar af Toscanalinjen afsagt sig alla politiska och arfsanspråk i Österrike. I det af en riksföreståndare styrda Ungern ha de allierade stormakterna 1920 formligen förbjudit tronens besättande med någon medlem af habsburgska huset. Officiellt anses emellertid monarkien där ega fortbestånd, och inflytelserika legitimistiska partigrupper betrakta det habsburgsk-lothringska husets hufvudman, den minderårige ärkehertig Otto, f. 1912, såsom efter sin faders, kejsar Karls, död 1922 rättmätig innehafvare af den ungerska tronen. Jfr E. von Kahler, ''Das geschlecht H.'' (1919). V. S—g.

Haby kraftverk, i Örestensfallet (se d. o.) 1. Habyfallet i Viskans biflod Slottsån, anlagdt 1913—14, är det största af de tre vattenkraftverk H., Hulta och Häggårda, som tillhöra Borås stads elektricitetsverk. Karakteristiskt för verket är, att drifvattnet tillföres bl. a. via en 740 m. lång tubledning med 4,0 m. diameter och utförd på de öfversta 630 m. af 6 mm. järnplåt. Tubledningen är 110 m. från kraftstationen försedd med ett större svalltorn (se Vattenkraftverk). Kraften öfverföres till Borås, och verket samarbetar med ofvannämnda två andra verk för att tillgodose stadens behof af kraft för industriella och borgerliga ändamål. Hela anläggningen inkl. vattenrätter, utmål samt kraftledning till Borås har kostat 2,302,000 kr. Den årliga energiproduktionen uppgår till omkr. 8,5 mill. kilowattimmar. C. K.

***Hacka.** Se äfven Korphacka.

Hackarkam. Se Kardning, sp. 923.

Hackman. 1. Alfred Leopold Fredrik H., brorson till den i hufvudarbetet omnämnde Vilhelm H., finländsk arkeolog, f. 14 okt. 1864 i Viborg, blef student i Leipzig och i Helsingfors 1885 samt filos. licentiat 1906 på afh. *Die ältere eisenzeit in Finnland* (1905). Han inträdde i Nationalmuseets tjänst som amanuens 1907 och blef 1919 intendent vid dess förhistoriska afd. H. har vidare publicerat *Die bronzezeit Finnlands* (1897) m. m. samt affattat de arkeologiska kartorna i ''Atlas för Finland''. Han anses som den främste kännaren af järnåldern i Finland. H. är utländsk led. af Vitt hist. o. ant. akad. (1915).

2. Viktor Axel H., den föregåendes broder, geolog, f. 27 april 1866 i Viborg, filos. licentiat 1894, docent vid universitetet 1899—1912, geolog vid Geologiska kommissionen sedan 1902, har väsentligen arbetat med petrografiska och kvartärgeologiska frågor inom Finlands geologi.

3. Valter Oskar H., den föregåendes broder, folkdiktsforskare, f. 27 juli 1868 i Viborg, d. 2 aug. 1922 i Helsingfors, utgaf 1904 som doktorsafh. *Die Polyphemsage in der volksüberlieferung*, där han åstadkommit en synnerligen omfattande ''historisk-geografisk'' utredning af en viss sagotyp. Sedan inlade H. synnerlig förtjänst om den finländsk-svenska sagoforskningen. Efter att förberedelsevis, med tillämpning af A. Aarnes (se d. o. Suppl.) system ha utarbetat en *Katalog der märchen der finnländischen schweden* (i Folklore Fellows' ''Communications'', d. 6, 1911) utgaf han i Svenska litt. sällsk:s i Finland monumentala verk ''Finlands svenska folkdiktning'' (I, A. f. 10. 2. 1917 och 1920) afd. *Sagor*, hvilken kompletta referatsamling utgör en klassisk urkund för den nordiska sagoforskningen. Under sina sista år var H. sysselsatt med att utarbeta ett typsystem för de mytiska sägnerna, hvilket emellertid blef ofullbordadt. H. öfversatte till ty. K. F. Karjalainen ''Die religion der Jugravölker'' (i Folklore Fellows ''Communications'', d. 8 o. 11. 1921—22).

1. T. C. 2. K. A. G. 3. N. E. E.

***Hackspettsläktet,** sp. 958. Lilla hackspetten benämnes äfven dvärgspetten.

***Hacksta.** 1. H. och Löt skola framdeles förenas med Villberga till ett pastorat. 428 inv. (1923).

Hackvad, officiell namnform för Hackva (se d. o.).

Hackzell, Karl Hjalmar, läkare, donator, f. 14 juni 1856 i Öfvertorneå, Norrbottens län, d. 17 maj 1921 i Luleå, med. licentiat 1883, stadsläkare i Luleå 1884—1905, testamenterade 150,000 kr. till Sv. läkaresällskapet till understöd åt hjälpbehöfvande läkare samt änkor och barn efter läkare.

***Hackås** omfattar nu 40,650 har. 1,678 inv., hvaraf 361 i Gillhofs kapell (1923). H. tillhör nu Östersunds kontrakt, Härnösands stift.

***Hadamard,** J. S., blef professor 1909 i mekanik vid Collège de France och 1912 i analys vid École polytechnique. Han är led. af Vet. soc. i Uppsala (1908) och Vet. akad. (1920).

J. Hadamard.

***Haddebo,** f. d. järnbruk i Svennevads socken, Närke, nu dels mek. verkstad, dels kronopark. Öfre H. bruk omnämnes i midten af 1600-talet, Nedre H. bruk i slutet af samma århundrade. O. Sjn.

Hadding, Assar Robert, geolog, f. 10 jan. 1886 i Östra Broby, Kristianstads län, student 1905, filos. doktor och docent i geologi 1913 i Lund, har arbetat inom olika områden af geologi och mineralogi och utfört paleontologiska och stratigrafiska undersökningar väsentligen inom Skånes och Jämtlands ordoviciska graptolitskiffrar samt petrografiska undersökningar af såväl eruptiva som sedimentära bildningar, hufvudsakligen i Skåne, samt undersökt den i mars 1922 fallna Hedeskogameteoriten. Inom mineralogien har H. med framgång tagit röntgentekniken i användning och dels egnat fältspatgruppen en ingående undersökning, dels pröfvat möjligheterna för användning af röntgenstrålningen för såväl mineralogisk som kemisk analys af berg- och jordarter. H. är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1921). K. A. G.

***Haden,** F. S., dog 1 juni 1910 i London.

***Hadersleben.** Stadens danska namn Haderslev blef vid dess öfvergång till Danmark det officiella. Se vidare Haderslev 3. Suppl.

***Haderslev.** 1. Amt i Sönderjylland, Danmark. Omkr. 1,300 kvkm. 56,255 inv. (1921). — 2. Stift i Jylland, Danmark, omfattar Aabenraa och Sönderborg amt samt största delen af Vejle och Haderslev amt. 3,471,5 kvkm. 245,465 inv. (1921). — 3. Stad i Haderslev amt, Danmark. 13,149 inv. (1921). Järnvägar till Kristiansfeld, Aarösund öfver Jerstal, Sommersted och Vojens; genom de tre sistnämnda står H. i förbindelse med östjylländska hufvudbanan. Om H. före återföreningen med Danmark 1920 se Hadersleben. 3. P. E—t.

Hadfield [hä'dfild], sir Robert Abbot, engelsk metallurg, f. 1859 i Sheffield, tillhör en familj, som länge haft inflytande på kvalitetsståltillverkningen där och är direktör för Hadfield's steel foundry co., Ltd, Hecla and East Hecla works, Sheffield. H:s verksamhet har varit banbrytande på specialstålsområdet.

1882 påbörjade han sina försök rörande inflytandet af mangan på järn och stål. Mangan hade tidigare användts som metallurgiskt reduktionsmedel, men befunnits (i halter om några proc.) göra järnet sprödt, oanvändbart. H. upptäckte, att helt nya egenskaper uppträda, så snart manganhalten öfverskrider omkr. 7,5 proc. (vid omkr. 0,8 proc. kol). Manganstålet får då utomordentligt stor seghet, förenad med motståndskraft mot bearbetning liksom mot nötning, och blir vidare omagnetiskt. Dessa egenskaper sammanhänga med, att järnet därvid förekommer i sitt gamma-tillstånd. Se vidare Manganstål (äfven i Suppl.). Vidare har H. systematiskt studerat järnlegeringar med kisel, aluminium, krom, nickel och volfram, ensamma eller i blandning. Genom dessa undersökningar ha många värdefulla rön framkommit. Många arbeten ha af H. föranledts eller försetts med undersökningsmaterial. I en närmast af W. F. Barrett och W. Brown utförd, tills. med H. publicerad undersökning gjordes den viktiga upptäckten, att tillsats till mjukt järn af kisel (resp. aluminium) gör detsamma i magnetiskt hänseende ännu mjukare och samtidigt mindre väl elektricitetsledande. Numera används dylik kisellegerad plåt öfverallt som järnkärnor för elektriska transformatorer; den totala energimängd, som härigenom sparats, är enorm och har nyligen skattats att vara "nästan tillräcklig för Panamakanalens byggande". H. har publicerat många andra arbeten inom metallurgi bl. a. innehållande en rationell metod för stålgjutning, bestående i särskild uppvärmning af gjutformens öfre del. Det stora intresse äfven för metallforskningens historia, som H. i sina skrifter ådagalagt, har gjort honom till varm beundrare af Sveriges betydande insatser på metallområdet. En yttring däraf framträdde, då H. till det nyinrättade Metallografiska institutet i Stockholm donerade ett forskningsstipendium. H:s verksamhet har vunnit lifligt internationellt erkännande, som tagit form i en mängd honom tillerkända pris och medlemskap i lärda sällskap. Led. af Vet. akad. är han sedan 1912. H. fick 1908 knight- och 1917 baronetvärdighet. Som arbetsledare har H. visat stor klarsynthet; han införde redan 1891 vid sina verk den sedermera i England allmänt antagna 48-timmars arbetsveckan. Under Världskriget upprätthöllo han och hans hustru lady H. ett eget större sjukhus för arméerna i Nord-Frankrike. H:s främsta gärning kan sägas ha varit den att ha lärt tekniken att praktiskt utnyttja gamma-järnet. Se "Tekn. tidskr.", Bergsvetenskap (1923). C. B—s.

Hadik von Futak, Johann (János), grefve, ungersk politiker, f. 1863, tillhör samma släkt som den i hufvudarbetet nämnde grefve Andreas H. Han blef 1901 medlem af ungerska parlamentet, var 1906—10 statssekreterare vid inrikesministeriet (under inrikesminister Andrassy) och därefter oppositionens ledare i parlamentets magnatkammare. H. var lifsmedelsminister i ministären Wekerle aug. 1917—jan. 1918 och utsågs 31 okt. 1918 till ungersk ministerpresident, men hann ej bilda någon ministär, innan revolutionen s. d. utbröt. Han är f. n. (dec. 1923) president i lifsmedelskommissionen. — H:s broder, grefve Maximilian H., var 1912—19 envoyé i Stockholm och dog 1922. V. S—g.

Hadjetlaché-affären [hadje'tlajē], en i Sverige mycket uppmärksammad mordaffär, sammanhängande med den skarpa antagonismen mellan ryska bolsjeviker och monarkistemigranter. Händelseförloppet var följande.

Till kriminalpolisen i Stockholm anmäldes 18 juli 1919, att ryske undersåten, juris kandidat Nikolaj Ardelionovitj Ardasjev försvunnit från sin bostad. Anställda efterforskningar ledde till, att ett antal ryssar, boende dels i Stockholm, dels i villan Björkudden vid Bollstanäs i Fresta socken, Stockholms län, 31 juli och följande dagar anhöllos såsom misstänkta att ha mördat Ardasjev. Denne befanns ha för sovjetregeringens räkning utfört vissa uppdrag (bl. a. förmedling af pappersinköp) och uppgafs intaga en framskjuten ställning inom bolsjevikernas propagandaverksamhet, alla de anhållna åter voro monarkistiska flyktingar undan bolsjevikterrorn i Ryssland. Ledande inom gruppen var förre kosacköfversten Mohammed Beck Hadjetlaché-Skaguaché, f. 20 maj 1868 i Böjyk-dere invid Konstantinopel, hvilken stått tsarregimen nära och under många år från Paris utgett en rysk tidskrift, som spreds i den muhammedanska världen inom Ryssland. Under Världskriget hade han af ryska arméledningen anlitats för att påverka ryska muhammedaner att trots kriget med Turkiet lojalt fasthålla vid Ryssland. Såsom flykting i Stockholm efter bolsjevikrevolutionen hade han en tid där utgett en tidning, ''Eko från Ryssland'', mest innehållande skräckmålningar af bolsjevikernas framfart.

Under fortsatta undersökningar uppdagades, att jämväl de ryske undersåtarna ingenjören Carl Calvé och journalisten Jurij Levi Levitskij, hvilka liksom Ardasjev stått i förbindelse med ryska sovjetregeringen, försvunnit från sina tillfälliga bostäder i Stockholm under omständigheter, som tydde på, att äfven de bragts om lifvet af Hadjetlaché och hans medsammansvurna.

Den omfångsrika rapporten från polisundersökningen klarlade, hufvudsakligen på grundval af de häktades egna uppgifter, mordgärningarnas förlopp. De sedan mördade hade lockats ut till villan i Bollstanäs samt där fängslats och förhörts, hvarefter Hadjetlaché medelst en snara bragt två af dem om lifvet; Levitskij hade dödats under ett flyktförsök. Liken hade, insydda i säckväf och förankrade med stenar, sänkts i den närbelägna sjön Norrviken, där de nu återfunnos. — Som förklaring till våldsdåden anförde de häktade, att de tillhörde en i Petersburg 1918 bildad militärorganisation för kejsardömets återupprättande och med uppgift att med alla till buds stående medel inom och utom Ryssland bekämpa bolsjevismen. Äfven hänvisades — med stöd af uttalanden från svenskar, som under revolutionen befunnit sig i Ryssland — till, att man i Sverige knappast skulle kunna förstå, hvilket hat bolsjevismen väckt hos de förföljda samhällslagren i Ryssland, och i sina försvarstal omtalade Hadjetlaché bl. a., att 5 af hans närmaste anförvanter mördats af bolsjeviker. Svensk opinion höll i allmänhet före, att morden skett alltför utstuderadt, lömskt och obemärkt för att i någon mån kunna uppfattas och rättfärdigas som krigshandlingar. Särskildt var åklagarmakten benägen att i allt se yttringar af mordlystnad och vinstbegär, och Hadjetlaché utpekades som en internationell bandit.

Såsom ordf. vid behandlingen af målet — det mest omfattande brottmål, som hittills förekommit i Sverige — inför Stockholms läns västra häradsrätt fungerade t. f. domhafvanden Valdemar Ericson, såsom allmän åklagare landsfogden A. Hägg, såsom försvarsadvokat advokaten H. von Melsted, på grund af K. M:ts befallningshafvandes förordnande, för 12 af de häktade, advokaten G. Stjernstedt för 2 och advokaten K. Romanus för 1. Under målets gång inträdde advokat A. Hultman på förordnande såsom biträde åt 5 af de tilltalade, på grund af meningsbrytningar mellan dem och Hadjetlaché. Rättegången började 22 aug. 1919 och pågick med 3 veckors afbrott mellan hvarje rannsakning till 10 april 1920, då häradsrättens utslag meddelades, utmynnande i, att alla de tilltalade förklarades skyldiga. Målet hänsköts därpå till Stockholms rådhusrätt för slutbehandling, särskildt rörande med morden förenad egendomsförbrytelse. Dess utslag föll 28 maj 1920. Hadjetlaché dömdes att mista lifvet, hvilket af Svea hofrätt ändrades till straffarbete för lifstid. Öfriga tilltalade dömdes till straffarbete, växlande från 10 år och därunder. — Efter att ha börjat aftjäna sitt straff i Centralfängelset å Långholmen föll Hadjetlaché offer för sinnessjukdom. H. v. M.

***Hadley,** A. T., afgick 1921 från rektoratet vid Yaleuniversitetet. Han har ytterligare skrifvit *Undercurrents in american politics* (1915) och *The moral basis of democracy* (1919).

***Hadorph.** 1. J. H. Se Erik Wennberg, ''J. H:s resor. Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Uppland 1676—1685'', 2 dlr, utg. i ''Arkiv f. sv. konst- och kulturhistoria'', vol. 1, 1917. Hans ''Reseanteckningar om Läckö grefskap'' utgåfvos af Styffe i ''Vestergötlands fornminnesförenings tidskr.'' 1901.

Hadow [hä'dåu], sir (William) Henry, engelsk musikskriftställare, f. 1859, graduerad i Oxford, där han verkat som lärare och föreläsare, är sedan 1919 vice kansler för universitetet i Sheffield. Han adlades 1918. H. redigerade det stort anlagda verket ''Oxford history of music'' (6 bd, 1901—05), hvari han utarbetade bd 5, om Wienklassikerna. Han har vidare skrifvit *Studies in modern music* (1894—95), *Primer of sonata form* (1896), *A croatian composer* (Jos. Haydn 1897), där han uppvisar källorna till många av Haydns melodier, samt utgett ''Oxford treasury of english literature'' (3 bd, 1906—08). H. har och

uppträdt som tonsättare, med sång- och instrumentalverk. E. F—t.

Hadriānus' villa. Se Tivoli.

Hadromal, *kem.*, antogs vara en karakteristisk vedbeståndsdel af aldehydkaraktär, men detta ämnes existens är ej bevisad. Hadromal torde vara en blandning af flera ämnen, bl. a. koniferylalkohol och vanillin. H. E.

Hadrus lepidotus, *zool.* Se Motukaflugan.

Hadsel, härad och pastorat i Vesterålen, Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge. 726,17 kvkm. 9,558 inv. (1920). Fiske, jordbruk och industri. I H. ligga de stora trafik- och industricentra Melbo och Stokmarknes. K. G. G.

Hadselöy, en 102,60 kvkm. stor, längs kusten välodlad, i det inre bergig ö, i Vesterålen, Hadsel härad, Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge. 3,762 inv. (1920). K. G. G.

***Hadsund** hade 1,971 inv. 1921. P. E—t.

Hadžić [ha'dʒitj], Jovan. Se Serbokroatiska litteraturen, sp. 158.

***Haebler,** K., blef led. af Vet. soc. i Uppsala 1911.

***Haeckel,** Ernst, dog 8 aug. 1919 i Jena.

Hæcker, Valentin, tysk zoolog, f. 15 sept. 1864 i Altenburg (Ungern), sedan 1909 professor i zoologi vid universitetet i Halle a. d. S. och direktor för zool. institutet där. H. är känd och uppskattad inom fackkretsar för sina forskningar rörande frågor på den allmänna biologiens område i cell-, befruktnings- och ärftlighetslära (*Die chromosomen als angenommene vererbungsträger*, 1907, *Allgemeine vererbungslehre*, 1911, och *Entwicklungsgeschichtliche eigenschaftsanalyse*, 1918); af allmänt intresse äro ock hans studier rörande färger, sång och vandringar hos djuren (*Der gesang der vögel, seine anatomischen und biologischen grundlagen*, 1900). L—e.

Hægebostad. Se under Hä-. Suppl.

Hægeland. Se under Hä-. Suppl.

***Hæggström.** 1. Z. H. — Hans son Ivar H., f. 1 april 1838, dog 25 dec. 1918 i Stockholm.

Hægstad, Kr. M. Se under Hä- (äfven i Suppl.).

Haelen [hälen], by i belgiska prov. Limburg, 10 km. v. om Hasselt. 2,745 inv. (1920). Vid H. egde 12 aug. 1914 en drabbning rum mellan belgier och tyskar, hvilka måste dra sig tillbaka.

Hæmamœba malāriæ, *biol.*, gemensamt namn på olika malariaparasiter, mindre ofta använd ärn *Plasmodium malariæ* (se hufvudarbetets art. Bakteriologi, sp. 731, och Frossa). G. Wrgn.

***Hæmatemesis,** *med.* Se äfven Magsjukdomar, sp. 517.

***Hæmatoxylon campecheanum,** *bot.*, har som hematoxylin (se d. o.) erhållit stor användning inom den histologiska tekniken. L—e.

Hæmopis vorax, *zool.* Se Hästigel.

Hæmosporidier, *zool.* och *med.*, betecknas som de mest ursprungligt byggda formerna inom klassen *Sporozoa* (se d. o. Suppl.). Alla lefva som parasiter och genomgå en generationsväxling (se Fortplantning). Innan de uppnått könsmognad, anträffas de i ryggradsdjurs röda blodkroppar, medan befruktningen försiggår i vissa blodsugande insekters tarmkanal. De hos människan förekommande hæmosporidierna ge upphof till frossan (se d. o.). L—e.

Haën, Anton van, holländsk-österrikisk läkare, f. 1704 i Haag, d. 1776 i Wien, kallades af van Swieten till med. professor i Wien och inlade som sådan mycket stora förtjänster; bl. a. obducerade han i sina lärjungars närvaro de å hans klinik aflidne patienterna. Han var en mycket energisk forskare, men tålde icke motsägelser och var ovän till nyheter inom medicinen. Märkvärdigt nog trodde han på tillvaron af häxor. I sitt stora verk *Ratio medendi in nosocomio practico* (15 bd, 1758—73; *Continuatio* i 3 bd, 1772—79) lämnar han en systematisk och kritisk öfversikt af nästan alla de sjukdomsfall, som han iakttagit, med angifvande af symtom, förändringar af kroppens förrättningar och verkningar af läkemedlen. Arbetet vänder sig lika mycket till de styrande som till läkarna, ty H. höll före, att medicinen borde intressera statsmakterna likaväl som de sjuke. R. T—dt.

Haeren [hären], stadsdel i Bruxelles.

Haeseler [hä'ś-], Gottlieb Ferdinand Albert Alexis von, grefve, tysk generalfältmarskalk, f. 19 jan. 1836 i Potsdam, d. 25 okt. 1919 på Harnekop ej långt från Wriezen, blef 1853 officer vid husarregementet v. Ziethen, anställdes 1864 vid generalstaben, tillhörde prins Fredrik Karls stab under krigen 1864, 1866 och 1870—71, blef 1871 öfverkvartermästare vid ockupationsarmén i Frankrike, 1875 öfverste, 1879 chef för generalstabens krigshistoriska afdelning, 1880 chef för 12:e kavalleribrigaden, 1881 generalmajor, 1886 med generallöjtnants grad divisionschef, 1889 öfverkvartermästare i stora generalstaben och 1890 med generals af kavalleriet grad chef för XVI:e armékåren i Metz. Där nedlade han under tretton år framgångsrikt arbete på truppernas krigiska utbildning. Generalöfverste 1901, fick han generalfältmarskalks rang 1903 och fullmakt 1905. S. å. afgick H. från aktiv tjänst. Sedan 1903 var han led. af preussiska herrehuset. Vid Världskrigets utbrott fick han anställning som "teknisk rådgifvare" — i verkligheten var han endast åskådare — vid kronprins Vilhelms stab och bevistade striderna vid Verdun, men återvände till hemlandet efter tyska offensivens afstannande. H. skref *Zehn jahre im stabe des prinzen Friedrich Karl* (3 dlr, 1910—18). Se "H., G., graf von. Ein deutsches soldaten leben unter 4 königen" (1903). C. O. N.

***Haf.** Om världshafvets generella bottenprofil och fördelningen af de olika höjdzonerna på jordytan se den i art. Jorden, Suppl., reproducerade hypsografiska kurvan öfver jordytan. — Om världshafvens geol. ålder, hvilket är liktydigt med frågan om kontinenternas och oceanernas permanens, se Kontinent. Suppl. Se ock Hydrografi (äfven i Suppl.).

(Å hufvudarbetets art. sp. 992, r. 20 uppifr. *står* norska *bör vara* danska). K. A. G.

Hafdhem—Burgsviks järnvägslinje, smalspårig (0,891 m.), 15 km. lång, koncederad 26 okt. 1906 åt Gotlands järnvägs-a.-b., sträcker sig i sydlig riktning från Hafdhem till Burgsviks hamn i Öja socken och utgör fortsättning af linjerna Visby—Hemse, Hemse—Hafdhem af Gotlands järnväg (se d. o.). F. P.

Hafnium (af lat. *Hafnia*, Köpenhamn), *kem.*, grundämne, upptäckt 1923 genom holländske fysi-

kern D. Coster och ungraren G. Hevesy (se denne. Suppl.) i Bohrs institut i Köpenhamn, hvarefter grundämnet har fått sitt namn. Bohrs förklaring af periodiska systemet fordrar, att det felande grundämnet med ordningstalet 72 (se Grundämnen, även i Suppl.) är nära besläktadt med metallen *zirkon*. På grund däraf sökte Coster och Hevesy elementet 72 i zirkonmineral, och den röntgenspektrografiska analysen visade redan i det första undersökta zirkonmineralet närvaron af ett nytt element. Kemiskt är hafnium f. n. karakteriseradt genom sitt fosfat, som är ännu svårare lösligt än zirkonfosfat. Enligt nu (dec. 1923) föreliggande bestämningar ligger hafniums atomvikt mellan 178,4 och 180,2. I hafnium-spektret ha i området 2500—3500 Å. följande linjer befunnits starkast: 2761,65. — 2866,35. — 2916,50. — 2940,80. H. E.

***Hafre.** Om sjukdom på hafre se Sädesrost med färgplansch och Sot, sp. 444.

Hafrebladlusen l. Häggbladlusen, *Aphis padi* L., *zool.*, en liten bladlus af gruppen *Aphididæ* (se Växtlöss 4, sp. 489), är en af hafreodlingens svåraste fiender i Sverige, där den vid många tillfällen åstadkommit stora förluster öfver vidsträckta områden, t. ex. 1911 i södra Sverige. Härjningarna voro då svårast i landsdelar, kända för mera allmän förekomst af hägg, och sammanhanget mellan häggens mera allmänna förekomst och angreppen af lusen syntes ganska klart. Vidare syntes den starka sommartorkan ha gynnat skadedjuret, samtidigt som sädesfälten ledo däraf och blefvo mera mottagliga för skada. 1912 försvann hafrebladlusen nästan h. o. h., men 1920 gick en ganska kraftig härjning öfver norra Sverige från Värmland ända upp till Västerbotten. Äfven den sällsynt våta sommaren 1923 var ett angreppsår, medförande rätt stora skador i olika landsdelar. Åsikten, att torka skulle ha afgörande betydelse för hafrebladlusens massutveckling, synes icke hålla streck; orsaken till dess periodiska framträdande är ännu höljd i dunkel. Som medel mot lusen ha föreslagits tidig sådd och god gödsling, som ge plantorna motståndskraft mot angreppet. Själfva lössen äro lätta att döda med relativt billiga medel, t. ex. kvassia- eller tobaksextrakt. Någon användbar metod att spruta hela sädesfält i uppvuxet stadium finns ej, och sprutningen får användas under den tid häggarna äro tillhållet för lössen. Om hösten vandra de nämligen öfver till detta trädslag, för att först på försommaren följande år vandra tillbaka till gräsen och sädesslagen. Genom att i angripna trakter spruta häggarna med bladlusdödande medel tidigt på våren och dessutom helst inskränka förekomsten af detta träd till den minsta möjliga i närheten af sädesfälten tror man sig ha funnit vägen att förebygga alltför stark ökning af hafrebladlusen. N. A. K.

Hafregryn (se Hafre), *kokk.*, användas hufvudsakligast till den som frukosträtt allmänt värderade hafregrynsgröten, som kokas med vatten (och stundom mjölktillsats) samt saltas. Den utgör en synnerligen hälsosam och närande föda. Stekt hafregrynsgröt hålles af många för en särskild läckerhet. I hafregrynskäx ingå ångpreparerade hafregryn.

***Hafrerötter.** Se Tragopogon.

Hafsbandet. Se Skärgård.

Hafsbäfningar, Hafsskalf, *geol.* Se Vattenskalf.

Hafsforskningsinstitutet i Finland är en genom förordn. af 19 nov. 1918 grundad statsinrättning, som 1 jan. 1919 trädde i st. f. de af Finska vet. soc. förut med statsunderstöd bedrifna hydrografiska hafsundersökningarna. Institutet har till uppgift att leda och ombesörja den vetenskapliga undersökningen rörande de Finland omgifvande hafvens allmänna tillstånd, fysikaliska och kemiska egenskaper, vattenstånds-, ström- och isförhållanden samt härmed sammanhängande frågor äfvensom företräda Finland vid det internationella samarbetet å hithörande områden. Institutet lyder under Handels- och industriministeriet och står under Finska vet. soc:s inseende. Vid institutet äro anställda 1 direktor (f. n. professor R. Witting), 3 talassologer (chefer för de 3 afdelningar, som befatta sig med vattenståndsarbetet, isarbetet och de kemiska arbetena) samt assistenter och biträden; arbetenas ledning handhas af Hafsforskningskommissionen, bestående af direktor som ordf., två af Finska vet. soc. utsedda inspektorer och talassologerna. H. utger en skriftserie, innehållande observationsmaterial, arbetsredogörelser och vetenskapliga undersökningar. Af dessa ”Havsforskningsinstitutets skrifter” ha under åren 1920—23 utkommit 25 nummer. Observationsmaterialet hopbringas dels under terminsfärder med undersökningsfartyg inom det genom mellanfolklig öfverenskommelse Finland tilldelade undersökningsområdet (Finska viken, norra delen af Östersjön, Bottniska viken), dels af observatörer på fyrskepp samt på fasta stationer, fyr- och lotsplatser. O. B—n.

Hafsforskningskommissionen. Se Hafsforskningsinstitutet. Suppl.

***Hafs-katt** har på senare tider under namn af kotlettfisk blifvit en rätt omtyckt matfisk.

Hafskräfta, *zool.* Se Kejsarhummern.

Hafslo, härad och pastorat i mellersta Sogn på Sognefjordens norra sida, Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. 604,99 kvkm. 2,858 inv. (1920). Jordbruk och fruktodling. K. G. G.

Hafsorren, *zool.* Se Andfåglar (äfven i Suppl.).

Hafssaliner. Se Koksalt, sp. 510.

***Hafstein,** H., dog 13 dec. 1922 i Reykjavík. Han afgick som minister 1909, då oppositionspartierna ställde längre gående kraf på isländsk självstyrelse, än han kunde stödja. 1912—14 var han åter minister och därefter bankdirektör i Reykjavík. Han utgaf 1916 en ny diktsamling. P. E—t.

Hafstensfjorden, hafsfjärd i Bohuslän n. ö. och ö. om Orust mellan denna ö och fastlandet. Från H. utgår mot ö. Byfjorden (se d. o. Suppl.), mot s. afsmalnar den och öfvergår s. ö. om Orust i Hallsefjärden. O. Sjn.

Hafstenssund, Norra och Södra, två fyrar i Bohusbukten, den förra en blixtfyr på Hafstensö på 58° 45′ 54″ n. br. och 11° 11′ 4″ ö. lgd fr. Gr., med lågan 21,5 m. öfver medelvatten, den senare en klippfyr på fastlandet, ö. om farleden, på 58° 45′ 15″ n. br. och 11° 10′ 45″ ö. lgd fr. Gr., med lågan 11 m. öfver medelvatten. Båda fyrarna ha agaljus; den södra uppfördes 1890, den norra 1901, och båda ändrades 1917. E. A—t.

Hafström, Johan (Janne) Lorens, läkare, f. 24 mars 1838 i Hälsingborg, d. 31 maj 1918, med. doktor 1868, var praktiserande läkare i Hälsingborg från 1867, läkare vid hälsobrunnen Hälsan 1867—1906, utnämndes till hertigens af Västergötland läkare 1868, till lifmedikus 1877, var stadsläkare i Hälsingborg 1880—83 och förste stadsläkare där 1883—1906. Han erhöll 1894 guldmedaljen för vaccinationens befrämjande i riket. H. var en af de förste läkarna i Sverige, som tillämpade Mezgerska massagemetoden. Under många år var han led. af stadsfullmäktige i Hälsingborg och i Malmöhus läns landsting. H. utgaf flera medicinska skrifter. R. W.

***Hafström**, A. G., dog 18 nov. 1909.

***Hafstulpan**, *zool.* Se ock Rankfotingar, sp. 1010.

Hafsulk, *zool.* Se Marulk.

Hafsödlor, *paleont.*, liktydigt med *Enaliosauria* (se d. o. och Trias-systemet).

***Hafverrot.** Se äfven Tragopogon.

***Hafverö.** 1. Socknen tillhör nu Medelpads västra domsagas tingslag samt Ljunga kontrakt. 3,008 inv. (1923). — Alby municipalsamhälle ligger i Borgsjö socken. Se om detsamma vidare Alby. Suppl.

***Haga.** — 2. Socknen omfattar nu 1,873 har, 343 inv. (1923), och är jämte Vassunda annex till Sigtuna.

***Haga.** Efter änkehertiginnan Teresias död (1914) beboddes slottet en kort tid af prins Erik. Det togs i april 1919 i bruk som sjukhem för influensapatienter (70 platser) under då härskande epidemi. Sjukhemmet bekostades och underhölls af Röda korset, som, sedan sjukdomens häftighet aftagit, i juli s. å., där mottog ett 80-tal ''krigsbarn'' af baltiskt, polskt och tjecho-slovakiskt ursprung. ''Konungens paviljong'' undergår sedan 1922 ett grundligt rensnings- och renoveringsarbete, som ledes af öfverintendenten J. Böttiger. — Den i hufvudarbetet omnämnda modellen till en parkteater (nu i konstakademiens ego) har ingen gemenskap med Haga. ''Haga trädgårdar'' äro sedan 1917 arrenderade af affärshuset Nordiska kompaniet (jfr fig. 3 i art. Växthus), som därjämte öfvertagit vården om Hagaparken. Om den till H. hörande k. begrafningsplatsen Karlsborg se d. o. Suppl. Litt.: W. Swahn, ''Haga, från Tjusarekonungens tid till våra dagar'' (1922), och G. Nordensvan, ''Haga'' (i ''Ord och bild'', s. å.). G—g N.

***Haga**, gods i Svinnegarns socken, inköptes i okt. 1920 af A.-b. Svensk jordförmedling och sönderstyckades till småbruk. Ett strandparti förvärfvades af Enköpings stad.

Haga, f. d. municipalsamhälle, nu införlifvadt med staden Arvika (se d. o. Suppl.).

Haga, köping i Nylands län, Finland, Helsinge domsaga och härad, afskildes 1922 från Hoplaks till egen kommun; hör i kyrkligt afseende fortfarande till Hoplaks. Omkr. 2,000 inv., flertalet finsktalande. O. B—n.

***Hagaberg**, Nordiska landtbruksskolan. Se Rösiö, P. J. (äfven i Suppl.).

Hagaberg, läroanstalt inom Södertälje stads område, Stockholms län. Se Svenska bibelinstitutet. Suppl.

***Hagalund**, municipalsamhälle i Stockholms län, hade 1922 5,177 inv. Taxeringsvärdet af bevillningspliktig fast egendom är 5,373,900 kr. (1922), den bevillningstaxerade inkomsten s. å. 6,054,290 kr.

Hagaströms mindre folkskoleseminarium, i Valbo socken, Gäfleborgs län, 5 km. från Gäfle,

grundlades 1906 af J. Wockatz (om motiven se Wockatz 2), med närmaste uppgift att mera direkt och planmässigt utbilda lärarinnor för att undervisa i de *mindre folkskolorna* och biträda vid undervisningen i folkskolans 1:a klass (eventuellt 1:a och 2:a klass).

***Hagberg.** — 2. K. A. H. Se A. Österling, ''C. A. H.'' (1922). Å sp. 1017, rad 2 uppifrån *står* 1632 *bör vara* 1832. — 4. K. A. H. är sedan 1910 medlem af Svenska akad:s Nobelinstitut äfven för spansk litteratur. Han har ytterligare utgett bl. a. ''Modärna trubadurer. Ur nykatalansk diktning i våra dagar'' (1917) och J. Benaventes marionettskådespel ''De skapade intressena'' (1922).

***Hagborg**, V. N. August, dog 30 april 1921 under ett besök i Paris.

***Hagby.** 1. Socken i Kalmar län. H. tillhör nu Växjö stift, Södra Möre kontrakt. 932 inv. (1923). Kyrkan finns afbildad å pl. XXI till art. Byggnadskonsten.

Hage, *landtbr.*, inhägnad betesmark, vanligen bevuxen med träd och buskar. Till hagmarker, som i allmänhet saknas endast i utpräglade slättbygder, ha i allmänhet undantagits i närheten af gården belägna, högländta, oftast steniga områden, glest bevuxna med löfträd och buskar. Betesväxtligheten är i allmänhet mager, men genom starkare röjning, kalkning samt gödsling med kompostgödsel, gödselvatten och konstgödsel samt en ändamålsenligt ordnad betning har man på senaste tid börjat och äfven i afsevärd grad lyckats höja afkastningen. H. J. Dft.

Hage. Se Hoppa hage.

***Hage.** — 4. Johannes H. dog 14 jan. 1923 på Nivaagaard. Han testamenterade gårdens hufvudbyggning och betydliga kapital till ett sjukhus för nervsvaga.

5. Alfred H. dog 30 april 1922 på Oremandsgaard. Han var 1:e vice ordf. i landstinget 1910—18 (medlem af finansudvalget från 1914), inträdde 1915 i det konservativa folkpartiet, men nedlade sitt mandat som landstingsman 1919.

6. Kristofer Friedenreich H. Under Världskriget togs hans framstående administrativa förmåga åter i bruk. Han var 1914—16 ordf. för den utomordentliga kommissionen för prisregleringen och inträdde mars 1916 i ministären Zahle som provisorisk finansminister och minister utan portfölj; i

april s. å. utbytte han dessa poster mot handelsministerposten. 1918 var han regeringens representant och ordf. i isländska delegationen. I mars 1920 afgick han med den öfriga ministären. 4—6. P. E—t.

***Hagel.** — 2. *Jaktv.* Vid jakt å mindre och en del medelstora villebrådsslag användes allmänt i stället för en enhetlig projektil (''kula'') ett större antal små kulor af bly, s. k. hagel. Dessa bilda vid sin gång genom luften en mer eller mindre utbredd ''hagelsvärm'' och under förutsättning af en något så när jämn fördelning af haglen, d. v. s. utan att större luckor uppkomma, är sannolikheten af en dödande träff betydligt större vid hagel- än vid kulskott. I allmänhet anser man, att vid en viss villebrådsstorlek haglens antal och gevärets spridning böra vara sådana, att i kärnskottet (den centrala, tätaste delen af svärmen) minst fem hagel träffa djurets kropp, hvarvid stor sannolikhet förefinnes, att åtminstone något hagel verkar dödande. Hagel tillverkas på så sätt, att man låter smält bly i droppar falla ned genom ett högt torn; dropparna antaga därvid klotform och stelna i den kalla luften. Genom tillsats af antimon göres metallen hårdare; denna tillsats får dock ej vara för stor, emedan metall-legeringen då blir för lätt. De på detta sätt framställda råhaglen poleras och sorteras efter storlek. De bästa och hårdaste haglen tillverkas i England, ''The Newcastle chilled shot'' är ett världsbekant märke; men äfven i vårt land framställas numera goda härdade hagel vid Stripa och Sundets hagelfabriker. Hagelstorleken betecknas med siffror och bokstäfver efter olika system för svenska och engelska hagel. Skillnaden i diameter mellan två närliggande nummer är i allmänhet 0.25 mm. Nedanstående tabell visar en jämförelse mellan den svenska (öfre raden) och den engelska numreringen (undre raden), hvarjämte den ungefärliga diametern i mm. finnes utsatt för vissa nummer. G. G.

Sv.				000	00	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Eng.	D	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	B	BB	3B	A	AA	3A		
Diam.		1,5			2			2,5		3		3,5		4		4,5		5	6	7	8

Hagelpung, *jaktv.*, liten påse, vanligen af läder, afsedd för medförande af hagel under jakt. Hagelpungen liksom kruthornet (se d. o.) hörde i forna dagar till jägarens ordinarie utrustning, men bägge ha, såsom tillhörande mynningsladdningstekniken, kommit ur bruk med bakladdningsgevärets införande. Hagelpungen gjordes ofta dubbel eller med en inre mellanvägg för att göra möjligt att medföra både grofre och finare hagel samt var vanligen försedd med någon anordning för att automatiskt uppmäta den lämpliga hagelmängden. G. G.

***Hagemann,** G. A., dog 26 april 1916 på Borupgaard vid Helsingör. Han var 1898—1910 ordf. i styrelsen för Burmeister & Wain och 1902—12 direktör för polytekniska läroanstalten. Han bekostade bl. a. utgifningen af Tyko Brahes arbeten och var verksam för en rad tekniska och filantropiska institutioner, såsom Ingenjörföreningen, Statsprofningsanstalten, Vejlefjord sanatorium o. s. v. P. E—t.

***Hagemeister,** J. R. A. L., blef led. af Mus. akad. 1910. Han dog 14 okt. 1916 i Berlin.

Hagen, samhälle 2 km. v. om Göteborgs stadsgräns i Västra Frölunda socken, var till slutet af 1921 municipalsamhälle med 3,343 inv. 1920, men har sedan början af 1922 sammanslagits med Långedrags municipalsamhälle och en del af Västra Frölunda socken till ett nytt municipalsamhälle benämndt Älfsborg. O. Sjn.

***Hagen,** diktgestalt i ''Nibelungenlied'', burgundisk vasall, Sigfrids lömske baneman, förekommer ock som motsvarande personage (basparti) i R. Wagners musikdrama ''Götterdämmerung'', där han är son till den ondskefulle dvärgen Alberich.

***Hagen,** Th. J., dog 12 febr. 1919 i Weimar.

***Hagenau.** Se Haguenau. Suppl.

***Hagenbeck,** K., dog 14 april 1913 i Stellingen. Utom sensationella dressyrnummer anordnade H. med starkt anlitande af reklamen i Europas och Nord-Amerikas storstäder ''etnografiska'' förevisningar af olika slags naturfolk. 1907 öppnade han i Stellingen vid Hamburg en djurpark, där i någon mån mera naturliga lefnadsvillkor kunde erbjudas åt somliga af de fångna vilddjuren än i vanliga zoologiska trädgårdar; i hvad mån denna anläggning förtjänar namnet ''djurparadiset'', hvilket H. tillagt densamma, må lämnas därhän. Alltsedan Världskriget är djurparken tills vidare nedlagd. I en bok *Von tieren und menschen* (1918) har han med delvis ofrivillig humor skildrat sin gärning. L—e.

Hager, Georg, tysk konstforskare, f. 20 okt. 1863 i Nürnberg, blef 1887 filos. doktor, s. å. tjänsteman vid bajerska nationalmuseet i München och 1894 konservator vid generalkonservatoriet för Bajerns konstminnesmärken och fornminnen samt är sedan 1908 dettas chef. H. har utgett flera specialarbeten, såsom *Die romanische kirchenbaukunst Schwabens* (1887), *Heimatkunst, klosterstudien, denkmalpflege* (1909) m. fl., samt medarbetat i och delvis redigerat den officiella publikationen ''Die kunstdenkmale des königreichs Bayern'' (1899 ff.; ny titel ''Die kunstdenkmäler von Bayern'').

***Hagerup.** — 3. G. Francis H. blef envoyé 1906 i Köpenhamn (Haag och Bruxelles) och 1916 i Stockholm. Kallad att deltaga i norska utrikeskommissionens öfverläggningar, afled han plötsligt i Kristiania 8 febr. 1921. — H. var Norges representant i permanenta skiljedomstolen i Haag (sedan 1903) och vid 2:a fredskonferensen där (juni—okt. 1907), i hvars förhandlingar han intog en synnerligen bemärkt plats och för hvars resultat han lämnade redogörelse vid 1:a nordiska interparlamentariska mötet i Köpenhamn (sept. 1907). S. å. blef han äfven medlem af norska stortingets Nobelkommitté. Han var led. af Institut de droit international och ordf. för Norges delegation till Folkens förbunds möte i Genève 1921, i hvilken egenskap han nedlade ett mycket värdefullt arbete för organiserandet af dess fasta internationella domstol. Diplomatbanan förkväfde ej hans vetenskapliga intressen och verksamhet. Han utgaf nya uppl. af flera bland sina verk och författade, förutom ett stort antal uppsatser och anmälningar i ''Tidsskr. for retsvidenskab'', bl. a. *Civilprocessen paa grundlag af de nye love af 13 august 1915* (1915) samt *Rätt och kultur i nittonde*

århundradet (1919). Vid Stockholms högskola höll han 1916 en serie föreläsningar, som 1918 utkommo i tryck under titeln *Inledning till studiet af straffrätt*; i Nordisk familjebok skref han art. Skiljedom. Han var led. af sv. Vet. akad. (1915) och kreerades 1918 till juris hedersdoktor i Lund. Med H. bortgick en af de främste målsmännen för sammanhållningen i Norden; och såväl genom sitt redaktörskap i ''Tidsskr. for retsvidenskab'' som genom sina insatser i de nordiska juristmötena var han en sammanhållande kraft af rang äfven för Nordens jurister. N. S—g.

Hagerups förlag, bokförlag i Köpenhamn, grundlades 1852 af Hans Hagerup (f. 1823, d. 1883) och öfvertogs 1884 af sonen Hans Eiler Hensemann Hagerup (f. 1854), som 1899 inköpte Hempelska förlaget i Odense och 1889—1914 tillika var hufvudkommissionär för Danmark för H. Aschehoug & c:o, Kristiania. 1920 ombildades affären till aktiebolag och förenades med J. L. Lybeckers förlag med Lybecker som den ene af ledarna (1862—1923). Det är Danmarks största förlag efter Gyldendals och har särskildt sin styrka i populär skönlitteratur och skolböcker; det har vidare utgett ''Hagerups illustrerede konversationsleksikon'' (se därom Encyklopedi. Suppl.). P. E—t.

Hagfors, kapellförsamling till Norra Råda pastorat, Älfdals kontrakt, Karlstads stift. 30,558 har. 5,535 inv. (1923).

Hagfors, Johan Fridolf, finländsk tidningsman, f. 11 mars 1857 i Orimattila, Nyland, blef student 1876 och filos. kandidat 1881. H. öfvertog 1883 hufvudredaktörskapet af det lilla bladet ''Turun lehti'' i Åbo, hvilket han i konkurrens med andra tidningar gjorde till en omtyckt läsning — det enda exemplet i Finland på, att ett af svensksinnade uppsatt finskspråkigt tidningsorgan haft lifskraft och fått spridning. Då tidningen emellertid 1919 dukat under i den allt svårare kampen, flyttade H. öfver till Stockholm. I Åbo fungerade han äfven som lärare i olika skolor. Han var mycket verksam på det musikaliska området och har komponerat åtskilliga manskvartetter (1 h. utkom 1918). Hans förnämsta skapelse är *Modersmålets sång*, hvartill han skrifvit både orden och musiken; sången är nu Finlandssvenskarnas lystringssång och jämväl de estländske svenskarnas nationalsång. H. är associé af Mus. akad. (1912). T. C.

***Haggard,** H. R., vardt knight 1912 (sir Rider H.). Af hans jordbruksekonomiska arbeten må ytterligare nämnas *Rural Denmark* (1911). Han har deltagit i arbetet för att skaffa platser åt f. d. soldater och kolonisationsarbetet i Englands dominions. H. har vidare utgett ett stort antal romaner och berättelser i sin vanliga stil (*Fair Margaret*, 1907, *Red Eve*, 1911; ''Röda Eva'', 1914; m. fl.). Ytterligare bortåt ett tjog af hans verk har öfversatts till svenska.

Haggrufvefältet, i Järnboås socken af Örebro län, är beläget invid Nora bergslags järnväg omkr. 1 km. v. om Järnboås kyrka. Fyndigheterna upptäcktes omkr. 1870. Malmen (järnmalm) ligger vanligen inbäddad i kalksten, hvilken uppträder som lager i traktens leptit, och består af kalkig, finkornig svartmalm med 45—50 proc. järn, låg fosforhalt och nästan utan mangan. På en parallell till järnmalmen bröts i slutet af 1870-talet rik kopparmalm. Brytningen har fortskridit till inemot 140 m. djup i flera af grufvorna inom fältet, bland hvilka kunna nämnas Mellan-, Hag-, Gammal-, Julius- och Finshyttegrufvorna. Brytningen har under senare år uppgått till 10,000 à 15,000 ton berg och utgjorde 1921 inom hela fältet 15,808 ton berg, hvarur erhöllos 5,670 ton prima malm, 1,320 ton annan malm och 3,765 ton anrikningsgods. Grufegare är Haggrufve a.-b. (aktiekapital 200,000 kr), och förvaltningen omhänderhas af Nora bergslags gemensamma förvaltning. K. S—ll.

Hagia Paraskevi. Se Levkosia.

***Hagioi Saranta** tillhör nu Albanien.

Ha'gios Joa'nnes. Se Kastalia.

Ha'gios Theodōros. Se Theodoros, Hagios.

Ha'gios Niko'laos l. Tenos, hufvudort på ön Tenos (se d. o.).

Ha'gios Ste'fanos, stad. Se San Stefano l.

***Haglund,** Robert L., afgick från lärarbefattningen vid Tekniska högskolan 1919.

Haglund, Sims Emil Patrik, läkare, universitetslärare, f. 27 maj 1870 i Norrköping, blef 1891 filos. kandidat i Uppsala, egnade sig åt med. studier och blef 1904 med. doktor där och docent i ortopedisk kirurgi vid Karolinska institutet; s. å. aflade han gymnastikdirektörsexamen vid Gymnastiska centralinstitutet. Han utnämndes till marinläkare af 2:a graden 1903, af 1:a graden 1913 och till 1:e marinläkare i marinen 1916, i hvilken egenskap han ännu kvarstår. H. kallades 1913 till innehafvare af O. Ekmans professur i ortopedi vid Karolinska institutet. Stor förtjänst har H. inlagt genom sitt arbete i ord och gärning för vanförevården. Redan 1904 valdes han till styrelseled. i Föreningen för bistånd åt lytta och vanföra i Stockholm, blef öfverläkare vid dess klinik och poliklinik 1913 samt öfverinspektör öfver provisoriska vanföreafdelningen i Hälsingborg s. å., Säter och Västervik 1915; han är ordf. i Svenska vanföreanstalternas centralkommitté samt har varit ordf. eller led. i flera kommittéer rörande vanförevård, gymnastikfrågor m. m. Sedan 1918 är han förordnad som biträdande läkare vid Riksförsäkringsanstalten. Bland H:s skrifter må nämnas *Om vanförhet och vanförevård* (1912; 2:a uppl. 1915), *Barnförlamningsföljderna och deras behandling från medicinsk och social synpunkt* (1913), *Bidrag till skoliosernas morfologi och terapi* (1914), *Die entstehung und behandlung der skoliosen* (Berlin, 1916) och *Die prinzipien der ortopädie* (Jena, 1923). Han har lämnat bidrag till facktidskrifter och Nordisk familjebok. R. W.

Hagman, Sofi, f. troligen 1761 i Barfva socken, Östra Rekarne härad, Södermanland, d. 6 maj 1826 i Stockholm, en tid tjänstepiga, sedermera dansös vid k. teatern, var hertig Fredrik Adolfs erkända mätress från 1778 till 1793, då förbindelsen upplöstes. Hon utmärkte sig genom skönhet, fint lefnadsvett och naturlig begåfning och presiderade som värdinna vid hertigens fester. Se C. Forsstrand, ''S. H. och hennes samtida'' (1911). E. H—s.

Hagman, Konrad, statsvetenskaplig författare, f. 3 juli 1859 i Hässjö, Västernorrlands län, blef filos. kandidat 1883 och filos. doktor 1897 på afh. *Om den svenska statsrevisionens sammansättning och verksamhetsformer under tiden 1809—1866*. H. har utgett de mycket anlitade handböckerna ''Sve-

riges grundlagar med förklaringar'' (1902) och ''Sveriges kommunallagar'' 1—2 (1910—11) samt ''Sveriges grundlagar och konstitutionella stadgar med kortfattade förklaringar'' (1904; 4:e uppl. 1915), äfvensom valhandboken *Rösträttsreformen* (1908) och *Kommunala uppslagsböcker*, 1—3 (1916). Bland H:s skrifter i öfrigt märkas *Studier i svensk statsrätt*, I (1905) och *Sveriges statsförvaltning* (1908). H. har dessutom utgett ''Nya värnpliktslagen'' (1914), ''Nya strafflagen för krigsmakten'' (1915) och ''Alkoholistlagen'' (1916) samt utarbetat register öfver riksdagsprotokollen med bilagor för tiden 1900—1910 (3 bd, 1913) och 1911—1920 (3 bd, 1922—23) och öfver kyrkomötets protokoll för åren 1868—1918 (1920). E. N—nn.

Hagman, Emil Oskar, socialdemokratisk riksdagsman, f. 1 dec. 1880 i Borgeby, Malmöhus län, arbetade som målare 1895—1900, var kassör i sv. måleriarbetarförbundets första afdelning i Stockholm 1904—12 och förtroendeman och kassör i samma förbund 1913—20 samt är från 1920 e. o. byråassistent i Socialstyrelsen. H. är led. af Andra kammaren för Stockholm sedan 1918 och har varit vice ordf. i tillfälligt utskott 1918, led. af andra lagutskottet sedan 1919 samt af arbetstidsutskottet båda riksdagarna 1919. Han är äfven sedan 1920 led. af Statens arbetslöshetskommission. H. har (tills. med Sigfrid Hansson) utgett ''Åttatimmarslagen, lag om arbetstidens begränsning jämte kommentarier'' (1919). T—s.

Hagonoy, stad vid Manilaviken, på ön Luzon, prov. Bulacán, Filippinerna, 16 km. v. om staden Bulacán. Omkr. 22,000 inv. Alkohol- och textilindustri samt fiskerier.

***Hagström**, K. L., tog 1920 afsked från lektoratet.

***Hagström**, G. T., dog 30 aug. 1918 i Stockholm.

Hagström, Axel Julius, döfstumlärare, politiker, f. 15 febr. 1853 i Bo, Örebro län, aflade folkskollärarexamen 1873 och mogenhetsexamen 1878, var lärare vid döfstumskolorna å Manilla och i Örebro 1873—91 (tillika lärare vid seminariet å Manilla för döfstumlärares bildande 1882—91), föreståndare för 2:a distriktets döfstumskola i Hjorted, sedermera i Växjö, 1891—97 och för 7:e distriktets döfstumskola i Härnösand 1897—1916. H. är en af stiftarna af Svenska döfstumlärarsällskapet och numera hedersled. af detsamma. För de betydande framsteg, som undervisningen i svenska döfstumskolan gjort under de sista 40 åren, har den i väsentlig grad att tacka H:s *Lärokurs i modersmålet för dövstumma*, afsedd för barnens 2:a—4:e läsår, alltså för den grundläggande delen af undervisningen i den normala människans språk. H. var (liberal) led. af Andra kammaren för Härnösand—Örnsköldsvik 1906—11 och af Första kammaren för Västernorrlands län 1912 (därunder led. af konstitutionsutskottet). Därjämte har han anlitats i en mångfald kommunala värf. J. P—tz.

Hagström, Johan Oskar, präst, botanist, f. 21 mars 1860 i Bettna församling, Södermanlands län, d. 7 juni 1922 i Västra Emtervik, Värmlands län, aflade prästexamen i Uppsala och prästvigdes i Karlstad (1883), blef komminister i Lysvik 1899, kyrkoherde i Västra Emtervik 1910 och kontraktsprost 1917. Som botanist studerade han med stor noggrannhet vissa vattenväxter, företrädesvis släktet *Potamogeton*, hvars förnämste kännare han blef och hvaraf han uppställt flera nya arter från skilda länder. Mycket betydelsefullt är hans stora arbete *Critical researches on the Potamogetons* (i Vet. akad:s ''Handl.'' 1916). C. Lmn.

***Hagströmer.** — 2. J. V. H. dog 15 maj 1910 i Uppsala. Af hans *Svensk straffrätt* bd II utkom 3:e h. 1909. H:s son Sven (se nedan) utgaf 1912 ytterligare delar däraf under titeln *Efterlämnade föreläsningsanteckningar i svensk straffrätt*. H. tillhörde en grupp af framstående rättslärare, som under slutet af 1800-talet voro verksamma vid Uppsala universitet och där mycket bidrogo till de juridiska studiernas lyftning samt i viss mån kunna sägas ha grundlagt en renässans inom svensk rättsvetenskap. Genom ett sällsynt höggradigt skarpsinne, genom en utomordentlig noggrannhet såväl i den vetenskapliga bevisföringen som i genomforskandet af det positiva rättsmaterialet blef han icke blott en skicklig handledare af många studentgenerationers juridiska studier, utan kom äfven att utöfva ett inflytande på rättskipningen, som i vårt land mera sällan beskärts innehafvaren af en akademisk lärostol. Först relativt sent blefvo resultaten af hans betydande forskning i större omfattning tillgängliga i tryck, och en redan tidigt inbrytande sjukdom lade hinder i vägen för verkets fullföljande. Af det stora verket blef därför endast en torso, som emellertid äfven i sitt ofullbordade skick är väl egnad att jämväl inför eftervärlden bära vittne om den höga kvalitet i fråga om juridisk forskning, som samtiden enhälligt tillerkände honom. — H:s son Sven Axel Eschelsson H., f. 29 jan. 1877 i Uppsala, hofrättsråd i Svea hofrätt 1912, revisionssekreterare 1913, expeditionschef 1914 och statssekreterare i Justitiedepartementet 1917, utnämndes 1923 till landshöfding i Blekinge län. N. S—g.

***Haguenau** tillhör nu Frankrike, dep. Bas-Rhin. 15,803 inv. (1921). — 2. Arrondissemang i dep. Bas-Rhin, omfattar 3 kantoner och 58 kommuner med 74,689 inv. (1921).

***Hagunda.** 1. H. ingår nu i Trögds fögderi, Uppsala län. 5,052 inv. (1923).

Hahn, Otto, tysk kemist, f. 8 mars 1879 i Frankfurt am Main, blef filos. doktor 1901, arbetade 1905—06 hos Ramsay i London och Rutherford i Montreal, blef titulär professor 1910, ledare vid afd. för radioaktivitet vid Kaiser Wilhelm-institut für chemie i Berlin 1912 och professor i radioaktivitet vid universitetet där 1919. H. har särskildt utfört ett betydande arbete inom de radioaktiva ämnenas kemi. Bland annat ha hans noggranna undersökningar af toriumseriens element ledt till upptäckten af mesotorium 1, mesotorium 2 och radiotorium (se Torium-serien) samt af aktiniumseriens element, utförda i samarbete med Lise

Meitner, till fastställandet af aktiniums modersubstans, protaktinium (se Aktinium. Suppl.). Äfven i uranserien har H. påvisat ett nytt element, uran 2. E. R—dt.

Hahnke, Wilhelm von, tysk generalfältmarskalk, f. 1 okt. 1833 i Berlin, d. där 8 febr. 1912, blef 1851 officer vid 1:a gardesgrenadjärreg., deltog som kapten och kompanichef med utmärkelse i kriget mot Danmark 1864 samt som generalstabsofficer i 1866 och 1870—71 års krig. 1872 blef han stabschef vid 3:e armékåren, 1886 generallöjtnant och chef för 1:a gardesinf.-fördelningen och 1888 chef för militärkabinettet och generaladjutant hos kejsar Vilhelm II. 1901 utnämndes han till generalöfverste och senare s. å. till militärguvernör i Berlin. 1903 blef han generalfältmarskalk och s. å. led. på lifstid af preussiska herrehuset. 1909 tog han afsked ur militärtjänsten. H. skref *Die operationen der dritten armée bis zur kapitulation von Sedan* (1873), ett arbete, som på grund af förf:s anställning i dåv. kronprins Fredriks arméstab, anses som officiöst. H. J—dt.

***Hahr.** — 2. J. E. M. H. dog 20 aug. 1917 i Stockholm. — 4. August H. var docent i konsthistoria vid Lunds universitet 1909—14 och flyttade sistnämnda år tillbaka till Uppsala, där han då åter blef docent och 1917 professor. Han har under de senast gångna åren utgett *Studier i nordisk renässanskonst* (2 dlr, 1913—15), *Skånska borgar* (uppmätningsritningar, afbildningar och beskrifvande text, 1914—22), *Vasatidens borgar* (1917), *Studier i Vasatidens konst* (1920), *Västerås domkyrka* (1922) och *Leckö slott* (1923). I den af Romdahl och Roosval utgifna "Svensk konsthistoria" har H. skrifvit kapitlen *Skånsk renässans* och *Det Karolinska måleriet.* — 5. Erik Maurits H., den föregåendes broder, arkitekt, f. 17 dec. 1869 i Dingtuna, Västmanland, studerade vid Tekniska skolan i Stockholm 1888—91, gjorde studieresor i utlandet 1892—94, var 1894—97 anställd hos arkitekterna Agi Lindegren och F. Lilljekvist och från 1897 privatarkitekt i Stockholm samt är sedan 1909 stadsarkitekt i Västerås. Hans verksamhet i sistnämnda stad är högst betydande och ger det bästa och mest efterföljansvärda exempel på, hur en gammal stad kan bevaras och dess historiska karaktär och estetiska värden tillgodogöras utan åsidosättande af moderna fordringar. Bland nybyggnader där märkas *Brand- och polisstation* (1898), *Stadshusets* komplex vid Stortorget (1907; se bild i art. Västerås), tre skolbyggnader (1902, 1914, 1915), *Teatern* (1914), stadens *ångkraftstation* jämte bostäder för personalen (1918), *Folkets hus* (1921), *Ålderdomshemmet* vid Karlslund (1923), *Nya begrafningsplatsen* (s. å.). Dessutom har H. därstädes utfört fabriks-, kontors- och magasinsbyggnader, arbetarkvarter, hyreshus och villabyggnader. Vidare märkes restaurering af det gamla *Konsistoriehuset* (1908—09; se bild till art. Västerås), *slottet* (1918—23) och *biskopshuset* (1902 samt 1921). Utom Västerås äro bland de af H. utförda nybyggnaderna att nämna *Göteborgs högskola* (i samarbete med E. Torulf 1907), sjöförsäkringsbolaget *Öresunds* affärshus och boningshus i Malmö (1910), *samskola* i Köping (1908), *sparbanksbyggnad* i Lindesberg (1923), privathus i Stockholm (Lärkstaden), villor i Malmö, Lund, på Lidingön, Saltsjöbaden m. m. samt bland restaureringar *Dingtuna* kyrka (1898), *Rydsgårds* herresäte (Skåne, 1912), *Rytterns* kyrka (1915), *rådhuset* i Arboga (1922) m. fl. 4—5. G—g N.

Haichoro, stad. Se Chiehchow. Suppl.

***Haida.** Ett Haida-hus är afbildadt i art. Indianer, sp. 491.

***Haidarabad.** 1. Staten hade 12,471,770 inv. 1921. — 2. Hufvudstaden H. hade 404,187 inv. 1921. — 3. Distriktet H. hade 1,037,144 inv. 1911. — 4. Distriktshufvudstaden H. hade 75,952 inv. 1911.

Haidar pascha, förstad till Konstantinopel (se d. o., sp. 837).

***Haider,** K., dog 29 okt. 1912 i Schliersee. 1911 hade han blifvit filos. hedersdoktor i Breslau. G—g N.

***Haifa** är nu hufvudstad i mandatärstaten Palestinas norra distrikt. Där finnas nu bl. a. en musikskola och ett tekniskt läroverk. H. är näst Jafa Palestinas viktigaste hamn. Omkr. 20,000 inv.

Haig [hēi'g], Douglas, earl H. of Bemersyde, engelsk fältmarskalk, f. 19 juni 1861 i Edinburgh, blef 1885 officer vid 7:e husarreg., deltog som generalstabsofficer med utmärkelse i kriget i Sudan 1898, blef major 1899 och sändes s. å. till Syd-Afrika. Under boerkriget tjänstgjorde han först som generalstabsofficer vid general Bullers stab, därefter som stabschef i kavalleriförbandelningens stab under general French och slutligen som chef för en grupp mobila kolonner. 1901 blef han öfverstelöjtnant och chef för 17:e lansiärregementet. 1903 öfverste och kavalleriinspektör vid indiska armén och 1904 generalmajor. Återkallad till England 1906 anställdes han som direktör i krigsministeriet och tog verksam del i härens omorganisation. 1909—12 verkade han, sedan 1910 generallöjtnant, som generalstabschef i Indien och blef därefter kommenderande general i Aldershot. Vid Världskrigets utbrott blef han chef för 1:a armékåren, som han, under French, förde vid Mons, Marne, Aisne och Yperen (1:a slaget). I nov. 1914 utnämndes han till general. När engelska härens i början af 1915 delades i 2 arméer, erhöll H. befälet öfver 1:a armén, som han förde vid Neuve Chapelle, Festubert och Loos. H. efterträdde i dec. s. å. French som högste befälhafvare öfver de engelska stridskrafterna på västfronten, hvilket befäl han sedan utöfvade till krigets slut. Med undantag af tiden för de allierades våroffensiv 1917, då han tillfälligtvis ställdes under Nivelle, förde han detta befäl självständigt ända till 4 april 1918, då Foch blef öfverbefälhafvare öfver de allierades arméer. Tidtals ställdes äfven franska högre truppförband under H:s befäl. I jan. 1917 utnämndes han till fältmarskalk. Efter krigets slut blef H. (1919) öfverbefälhafvare öfver stridskrafterna i hemlandet, men afgick efter några månader (1920) på grund af tjänstens indragning. Som be-

löning för gjorda tjänster åt fäderneslandet upphöjdes han 1919 till earl H. of Bemersyde (i grefsk. Roxburgh i Skottland) och erhöll af parlamentet 100,000 pd st. i statsgratifikation. H. har utgett *Cavalry studies* (1907). Hans befälsverksamhet under Världskriget framgår af J. H. Boraston, ”Sir Douglas Haig's despatches, december 1915—april 1919” (1919), och G. A. B. Dewar och J. H. Boraston, ”Sir Douglas Haig's command, december 19, 1915 to november 11, 1918” (1922). H. J—dt.

Haij, från Skottland härstammande svensk släkt, som adlades 1689 och af hvilken en gren 1815 fick friherrlig värdighet.

Julius Bernhard H., zoolog, f. 26 nov. 1859 i V. Tunhem, Älfsborgs län, d. 21 april 1920, student i Uppsala 1878, filos. doktor i Lund 1886, var amanuens vid zool. institutionen 1883—89, docent i zoologi i Lund 1886—89 och lektor vid Högre elementarläroverket i Växjö 1889—1910. Bland af H. utgifna skrifter må nämnas *Jemförande studier öfver foglarnes bäcken* (1886) och *Bidrag till kännedom om den morphologiska byggnaden af ilium hos carinaterna* (1887—88); dessutom författade han ett flertal arbeten af entomologiskt innehåll särskildt behandlande gräshopporna. H. utgaf (1896) en sv. bearbetning af Boas' lärobok i zoologi. L—e.

Haikwan tael, *myntv.* Se Kina, sp. 44.

Hainisch [ha'j-], Michael, president i republiken Österrike, skriftställare, f. 15 aug. 1858 i Aue i Nedre Österrike, studerade i Wien, Leipzig och Berlin (i Berlin lärjunge till A. Wagner och G. Schmoller) och vann juris doktorsgrad, var en tid österrikisk ämbetsman (bl. a. i undervisningsministeriet), men måste 1890 afgå till följd af en ögonsjukdom samt egnade sig sedan åt socialvetenskapliga studier, landthushållning på sin gård i Steiermark och socialt arbete (bl. a. upprättade han af egna medel flera hundra folkbibliotek). Jämte socialdemokraten E. Pernerstorfer grundade H. Gesellschaft der Fabier, ett österrikiskt motstycke till Fabian society i England. H. blef 1919 förvaltningsutskottsordförande i Tyska jordbrukarsällskapet för Österrike och valdes 19 dec. 1920 till president i förbundsrepubliken Österrike, den förste innehafvaren af detta ämbete sedan författningens tillkomst s. å. H. har med värdighet fyllt de representativa funktionerna på denna post utan att inblanda sig i någon partipolitik. Bland hans skrifter märkas *Die zukunft der deutsch-österreicher* (1892), *Die entstehung des kapitalzinses* (1907), *Das österreichische tabakmonopol im 18. jahrhundert* (i ”Vierteljahrsschrift für soziale und wirtschaftsgeschichte”, 1910), *Ist der kapitalzins berechtigt?* (1919), *Wirtschaftliche verhältnisse Deutsch-Österreichs* (s. å., med bidrag af flera förf.) och *Die innere kolonisation in Deutsch-Österreich* (i ”Der österreichische volkswirt” 1920). V. S—g.

***Haïti.** — 2. Enligt folkräkningen 1918—19 omfattade H. 92 kommuner, fördelade på 5 dep. med tills. 1,631,250 inv. Sockerproduktionen har på senaste åren åter gått upp tack vare kapital från Förenta staterna. Rom af utmärkt kvalitet och andra spritdrycker exporteras. H. har rik tillgång på värdefulla mineral (guld, silfver, koppar, järn, antimon, tenn, svafvel, kol, kaolin, nickel, gips, kalksten och porfyr), men de tillvaratas icke i större skala. Utrikeshandeln har de senaste åren gått starkt uppåt (import 11,96 mill. doll., export 4,95 mill. doll. 1920—21). Utrikes sjöfarten omfattade 988 ångf. om 90,566 ton och 481 segelf. om 923 ton (1919). Franska, holländska och norska ångbåtslinjer upprätthålla nu förbindelse mellan H. och New York. Järnväg går mellan Port-au-prince och Assuéisjön (45 km.) samt Port-au-prince och Léogane (35 km.), men trafiken är liten, och en järnväg Cap Haïti—Port-au-prince är under byggnad (103 km.). De viktigaste städerna ha nu inbördes telegrafförbindelse, och en telegrafkabel går från Môle-S:t-Nicholas till Santiago de Cuba samt till Port-au-prince, hvarifrån den fortsätter till Puerto Plata, i San Domingo, och till Syd-Amerika. 1910 grundades en nationalbank (*Banque nationale de la république d'H.*), som 1916 kom under en New York-banks kontroll. — Nu gällande författning är af 12 juni 1918. Presidenten utses nu för 4 år, ministrarna äro 5 och senatorerna 15, direkt valda af folket. Representantkammaren (*Chambre des députés*) består af 36 medl., 1 för hvart 60,000-tal inv., valda för 2 år. Statsskulden utgjorde 17,87 mill. doll. 1922. Armén består sedan 1916 af en beväpnad poliskår om 110 officerare (från Förenta staterna) och 2,688 man, och örlogsflottan har afskaffats, allt i kraft af ett fördrag med Förenta staterna 16 sept. 1915. E. A—t.

Historia. Presidenten A. Simon störtades i juli 1911 och efterträddes aug. s. å. af Cincinnatus Leconte. Denne föll 8 aug. 1912 offer för ett attentat, då presidentspalatset sprängdes i luften. Sedan följde en period af täta presidentbyten och mycken oreda. Den i mars 1915 till president utsedde general Vilbrun Guillaume Sam sökte i juli 1915 i franska legationshuset skydd mot insurgenterna, men släpades några dagar därefter ut därifrån och mördades af en folkhop, som ville hämnas en af Sams anhängare kort förut anställd massaker på politiska fångar. Då lät amerikanska regeringen landsätta marinsoldater, som ockuperade hela republiken och återställde ordningen. Förvaltningens ledning öfvertogs i stor utsträckning af amerikanska sjöofficerare. Till president valdes 12 aug. s. å. André Dartiguenave, och ett fördrag afslöts med Förenta staterna 16 sept. (ratificeradt 3 maj 1916), enligt hvilket ett politiskt och finansiellt amerikanskt protektorat öfver H. för 20 år framåt upprättades efter mönstret af 1907 års amerikanska fördrag med Dominikanska republiken. Enligt fördraget tillsattes en amerikansk tulluppbördsman, en amerikansk ”finansiell rådgifvare” åt finansministern, amerikanska gendarmerifficerare och kontrollörer öfver hälsovård och allmänna arbeten. Tullsatserna fingo ej ändras eller nya statslån upptagas utan amerikanskt samtycke, och amerikansk väpnad intervention ställdes i utsikt, när sådan påfordrades till försvar för H:s ”oberoende” eller för upprätthållande af en stabil regering. Amerikanerna igångsatte omfattande väganläggningar och förbättrade de sanitära förhållandena, men behandlingen af de infödde var i flera fall godtyckligt sträng, och en del öfvergrepp 1920 föranledde ditsändande af en undersökningskom-

mission. H. följde 1917 Förenta staternas exempel att förklara Tyskland krig, var 1919 företrädt vid fredskonferensen i Paris och tillhör de stiftande medlemmarna af Nationernas förbund. President är Louis Borno (för 4 år från 15 maj 1922).

Litt.: ”Haiti 1919—1920. Blue book of Haiti” (1919), och C. Kelsey, ”The american intervention in Haiti and the Dominican republic” (1922). V. S—g.

Hajdamak, po., stråtröfvare. Hajdamaker är särskildt namn på de upproriske lillryske bönderna i Polen (se d. o., sp. 1214) 1763.

Hajen. Se Undervattensbåt, sp. 1000, och pl. VIII, fig. 29.

***Hajsläktet.** Se Tänderna, sp. 747.

***Hakarp** omfattar nu 3,710 har. 1,811 inv. (1923). H. är nu annex till Huskvarna. Huskvarna köping blef stad 1911.

***Hakatist.** Vid Världskrigets utbrott, 1914, inställde *Deutscher Ostmarkenverein* (namnet var ej ”Deutscher Ostmarkverein”) sin verksamhet, och Versaillesfreden 1919 undandrog den förutsättningarna för att vidare arbeta för tysk kolonisation i de landsdelar, som då afträddes till Polen.

Hakavikvasdraget, kort älf med starkt fall, kommer från en samling sjöar i skogstrakten v. om Eikern, s. ö. om Kongsberg, Norge. H. håller på att utbyggas af norska staten och uppges komma att representera 26,000 eff. hkr. Kraften används bl. a. till elektrisk drift af järnvägen Kristiania—Drammen. K. G. G.

Hakbenet, *zool.* Se Hästen, sp. 177, fig. 1: 31.

Hakefjorden, betydande hafsvik i Bohuslän, s. ö. om Tjörn, mellan denna ö och fastlandet, omkr. 25 km. lång och ofta 5 km. bred. Mot n. afsmalnar den och förbindes af Askeröfjärden med Hallsefjärden, i s. är den rik på större och mindre öar, såsom Dyrön, Älgön m. fl. äfvensom öarna kring Marstrand. I hafsbandet begränsas den af Paternosterskären. O. Sjn.

Hakekors. Se Hakkorset (äfven i Suppl.).

Hakemitiska tabellerna. Se Ibn Junis.

Haken, fast fyr och klippfyr på ön Hvens östra udde, på 55° 54′ 38″ n. br. och 12° 43′ 43″ ö. lgd fr. Gr. med lins af 3:e ordningen och 1,100 hlj. styrka. Fyrbyggnaden är ett hvitt, 11,5 m. högt torn, uppfördt 1890, lågans höjd öfver medelvatten 9 m. och lysvidden 11 minuter. Sedan 1895 finnes där mistlur för komprimerad luft. E. A—t.

Hakenkreuzler [-kröjts-], ty., ”hakkorsbärare”, benämning på medlemmarna i A. Hitlers (se d. o. Suppl.) antisemitiskt tysknationella, s. k. ”nationalsocialistiska” organisation i Tyskland. Namnet härrör däraf, att hakkorset är denna politiska rörelses emblem. Se Nationalsocialister. Suppl.

Hakharpa. Se Harpa.

Haking [hē'king], sir Richard Cyril Byrne, brittisk militär, f. 24 jan. 1862, blef officer 1881, deltog som major med utmärkelse i boerkriget och sedermera i Världskriget (1914—18), hvarunder han utnämndes till generalmajor 1914 och generallöjtnant 1915. H. var jan. 1921—jan. 1923 Nationernas förbunds öfverkommissarie i Danzig (se härom d. o., Suppl., sp. 258). Sedan 1923 är han fältmarskalk och fältmarskalkens öfver de brittiske trupperna i Egypten.

Hakki pascha, Ismail, turkisk politiker, f. 18 april 1863 i Konstantinopel, d. 29 juli 1918 i Berlin, blef 1886 juris professor och 1894 juridisk rådgifvare åt turkiska utrikesministeriet samt var medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag. H. blef efter den ungturkiska statshvälfningen 1908 turkiskt sändebud i Rom och var storvesir dec. 1909—sept. 1911 (se Turkiet. Historia). H. var under Balkankriget 1912—13 en af Turkiets delegerade vid Londonkonferensen och från aug. 1915 till sin död turkisk ambassadör i Berlin. V. S—g.

***Hakkorset** har i Tyskland sedan 1919 kommit ymnigt till användning som symbol för tysknationalistisk, samtidigt vanligen antisemitisk åskådning, detta med den motivering, att det kunnat påvisas hos nästan alla germanska folk, men ej hos något semitiskt. Dess bärande inom armé och skola har i flera tyska stater förbjudits. Däremot är det emblem t. ex. för den nationalsocialistiska rörelsen. Bland senare litteratur i ämnet märkas K. Jaeger, ”Zur geschichte und symbolik des hakenkreuzes” (1921), J. Lechler, ”Vom hakenkreuz. Die geschichte eines symbols” (s. å.), O. Hupp, ”Runen und hakenkreuz” (s. å.), och L. Wilser, ”Das hakenkreuz” (1922). V. S—g.

Hakon jarl, sorgespel af Öhlenschläger (se denne, sp. 81), uppf. i Stockholm f. g. 1848.

***Hakunge.** Arealen är 1,009 har, tax.-v. 266,000 kr. (1922). H. nämnes redan 1392. Nuv. egare (sedan 1914) är generalskan Märta Hult (född Walldén). Se H. Hult, ”H. fordom och nu” (1922).

***Halali** kommer af ung. *halál*, död.

***Halbe,** M., har vidare författat för scenen komedien *Die insel der seligen* (1906), dramat *Das wahre gesicht* (1907), lustspelet *Blaue berge* (1909), skådespelen *Der ring des gauklers*, *Freiheit* (1913) och *Schloss Zeitvorbei* (1918) samt tragedien *Hortense Ruland* (1920), utan att likväl ha återfått sin starka ställning på den tyska teatern från 1890-talet. Han har äfven skrifvit novellistik: *Ein meteor* (1900), *Der ring des lebens* (1910) och framför allt romanen *Der tat des Heinrich Stobäus* (1911) ha väckt åtskillig uppmärksamhet. H:s *Gesammelte werke* (1917 ff.) äro under utgifning. R—n B.

Halbherr, Federico, italiensk arkeolog, epigrafiker, f. 1857 i Rovereto nel Trentino (Syd-Tyrolen), professor i grekisk epigrafik vid universitetet i Rom, har egnat forskningar hufvudsakligen åt fornlämningarna på Kreta. I förening med E. Fabricius upptäckte och utgräfde han (1884) den stora laginskriften i Gortyn (se d. o.). De följande åren var han verksam som deltagare och ledare af arkeologiska gräfningar på flera punkter af ön, bl. a. i den berömda Zeus-grottan vid Dikte (se d. o.) och framför allt vid Faistos (se d. o. Suppl.). 1910—11 stod han i spetsen för en arkeologisk expedition till Tripolis. För sina forskningar har han mestadels redogjort i arkeologiska tidskrifter. I förening med P. Orsi har han utgett *Antichità dell' antro di Zeus Ideo in Creta* (1888). A. M. A.

Halcyoninæ, *zool.* Se Kungsfiskare.

***Hald** gick 1918 ur familjen Krabbes ego. P. E—t.

Hald, Niels Tove Edward, konstnär, f. 17 sept. 1883 i Stockholm (fadern var norrman), blef student 1903, studerade vid handelsskolor i Tyskland och England 1903—04, började studera arkitektur 1905 vid Tekniska högskolan i Dresden,

öfvergick efter något år till studium af måleri, var 1907 elev af Johan Rohde i Köpenhamn, fortsatte 1908 i Stockholm i Konstnärsförbundets skola och 1908—09 i Paris. 1910 deltog han i gruppen De unges utställning i Stockholm med *Självporträtt*, *Interiör* och *Stilleben*, 1911 med porträtt och landskap. Han besökte Italien 1912, deltog i Baltiska utställningen 1914 samt i utställningar i Liljevalchs konsthall i Stockholm 1916 och 1918 med nakna figurer i landskap, motiv från Utö o. a. H. gjorde sig känd äfven genom träsnitt (representerad på Nationalmuseum). Han egnade sig ej minst åt konstindustriell verksamhet, var fast anställd vid Rörstrands porslinsbruk 1917—19 och därefter anlitad vid flera tillfällen, särskildt vid utställningen i Göteborg 1923. 1917 blef han äfven fäst vid Orrefors glasbruk. Där anställdes kort efteråt äfven målaren S. Gate (se denne. Suppl.), och de båda ha med biträde af en krets skickliga yrkesmän förskaffat Orrefors dess välförtjänta rykte, som gått långt utom Sveriges gränser. Bland föremål, som H. komponerat och graverat, äro praktstycken af olika art, bl. a. en fruktskål af kristall, graverad med figurmotiv (tre nakna kvinnor mellan joniska kolonner, 1917, Nationalmuseum), en prakturna af originell form och med fantasifull ornamentik (1920), en ståtlig minnespokal öfver Orrefors' grundläggare Ekman (utställd 1923), den utsökta *Glasfontänen* på Göteborgsutställningen 1923 m. fl. Se Glasfabrikation. Suppl., sp. 1306 och pl. II o. III, där flera arbeten af H. äro afbildade. G—g N.

***Halda.** Henning Hammarlund, f. 1858 i Varalöf, Skåne, d. 25 april 1922, lämnade några år före sin död ledningen af fabriken. Han utgaf bl. a. *Urens historia* (1904).

***Haldane,** R. B., upphöjdes 1911 till peer (viscount Haldane of Cloan) och var juni 1912—juni 1915 lordkansler. Han sändes febr. 1912 till Berlin på regeringens uppdrag för att söka utröna, huruvida öfverenskommelse vore möjlig om inställande af den tysk-engelska täflingen i flottrustningar. Planen strandade på tyske sjöministern Tirpitz' motstånd och engelska regeringens vägran att på förhand utfästa sig till neutralitet i framtida krig, hvari Tyskland kunde komma att invecklas. Så till vida medförde H:s Berlinbesök en tillfällig afspänning, som det banade väg för förhandlingar om afveckling af en del tvistepunkter om tyska och brittiska intressen i främmande världsdelar (jfr Världskriget, sp. 138—139). H:s verksamhet som krigsminister hade väsentligt bidragit att öka den brittiska arméns stridsberedskap, särskildt möjligheten att snabbt öfverföra en ''expeditionskår'' till kontinenten. Hans grundliga kännedom om tysk litteratur och många personliga förbindelser i Tyskland utsatte honom emellertid första krigsåret för häftiga och kränkande angrepp, och vid koalitionsministärens bildande juni 1915 fanns för honom där ingen plats. Han egnade sig nu företrädesvis åt filosofiska studier, resulterande i det djuptänkta arbetet *The reign of relativity* (1921), och utgaf det särskildt för hans mission i Berlin 1912 upplysande memoarverket *Before the war* (1920). Politiskt har han under de senaste åren närmat sig arbetarpartiet, dock utan att ansluta sig dit. V. S—g.

Hale [hēl], stad i engelska grefsk. Chester, 2,4 km. s. ö. om Altrincham, bildar ett villasamhälle och är förstad till Manchester. 9,285 inv. (1921).

***Hale.** — 2. E. E. H. dog 1909. Sonen, E. E. H. d. y., utgaf 1917 en biografi öfver fadern.

***Halesowen** är icke stad, utan marknadsplats (*market town*) i församlingen H., som hade 28,222 inv. 1921.

***Halévy.** — 3. Ludovic H. Det å rad 2 nedifr. nämnda *Le château à Toto* har under titeln ''Slottet Toto'' spelats många gånger i Sverige.

***Halévy,** Joseph, dog 1917 i Paris.

Halfa, provins i Anglo-egyptiska Sudan, mellan 22° och 19° 40′ n. br., omfattar distrikten Halfa, Mahas och Sukkot. Omkr. 237,000 kvkm. 38,325 inv. (1921).

***Halfäjs** är tryckfel i st. f. **Halfäje.**

Halfautomatisk telefonstation. Se Telefon, sp. 705—708.

***Halfbad,** sp. 1079, sista raden *står* —12° *bör vara* + 12°

***Halfblod** (om människor), en person, hvars föräldrar tillhöra skilda raser.

Halfgång, *text.* Se Läss.

Halfhögmalning. Se Kvarn, sp. 365—366.

Halfkakssundet, sund i stora segelleden till Stockholm mellan Lidingön (Brevik) och Värmdön närmast utanför Skurusund. Se kartan öfver Lidingön vid sp. 377. O. Sjn.

Halfkaponjär. Se Kaponjär.

Halfknut. Se Knut, sp. 415.

Halfkursörlavettage. Se Lavettage, sp. 1427.

Halfmånformiga valvlerna, *anat.* Se Hjärtat, sp. 863.

Halfmånformiga veck, *anat.* Se Tarmen, sp. 477.

Halfportalkran. Se Kran, sp. 1207.

Halfstock, *jaktv.* Medan för krigsbruk afsedda handeldvapen (se d. o., pl. 1) vanligen äro försedda med ''stock'' (så benämnes gevärets af trä gjorda del), som sträcker sig under pipans hela längd, äro jaktgevären ofta halfstockade eller försedda med halfstock, i det att framstocken, d. v. s. den del af stocken, som ligger framför låsmekanismen och under pipan eller piporna, motsvarar endast $^1/_3$—$^2/_5$ af piplängden. Så är alltid fallet med hagelgevär, medan jaktstudsare stundom äro helstockade. G. G.

Halftakshus. Se Växthus, sp. 482.

Halftorp. Se Torp.

Halftrunkmaskin, *mek.* Se Trunkmaskin.

Halfwattslampa. Se Elektrisk belysning. Suppl., och Glödlampa. Suppl.

Halfvērade stämmor, *mus.*, i orgeln sådana stämmor, som delas i en bas- och en diskantafdelning, hvardera reglerbar med sitt särskilda registerandrag.

Halförtug. Se Örtug, sp. 182.

Halichondriæ, *zool.* Se Svampdjur, sp. 820.

Halicryptus, *zool.* Se Stjärnmaskar.

***Halicz** tillhör nu Polen, vojevodskapet Stanisławów. 3,463 inv. (1921). Under Världskriget spelade staden på grund af sitt läge (nära Gniła Lipas inflöde i Dnjestr) en viktig roll. Den besattes i 1:a slaget vid Lemberg 3 sept. 1914 af ryssarna. I midten af juni 1915 utkämpades hårda strider om brohufvudet vid H. mellan tyska Sydarmén (v. Linsingen) och 8:e ryska armén (Brusilov), hvilken senare den 27 s. m. måste utrymma detta, hvarpå tyskarna öfvergingo Dnjestr. Följande dag besatte de staden, som var delvis förstörd. I sept. 1916 sökte ryssarna förgäfves återtaga H., men 10 juli 1917, under Brusilovs 2:a offensiv, lyckades detta, och H. hölls besatt af ryssarna till 24 s. m., då staden återeröfrades af österrikarna. I nov. 1918 blef H. den ''Västukrainska republikens'' hufvudstad. 27 maj 1919 intogs staden af polackerna. I aug. 1920 besattes den öfvergående af ryssarna. Jfr Världskriget, sp. 175, 188, 189, 208, 224 och 225. H. J—dt.

***Halifax.** — 2. I H. inträffade dec. 1917 en våldsam explosion genom sammanstötning mellan ett ammunitions- och ett annat fartyg, hvarvid mer än 300 pers. dödades, 3,000 hus förstördes, och skador vållades för omkr. 90 mill. kr. 58,372 inv. (1921).

***Halikko.** 1. H. bildar nu ensamt ett pastorat af 1:a kl. 301 kvkm. 6,660 inv. (1922) och Angelniemi eget pastorat af 3:e kl. i Bjärnå prosteri.

Ha'lila, lungsotssanatorium i Nykyrka socken, Viborgs län, Finland, inrättades af Alexander III 1891 och egdes af ryska staten till 1918, då det efter frihetskriget tillföll finländska staten. Dess område utgör omkr. 450 har med många byggnader, af hvilka några varit inredda med stor lyx. Sanatoriet öppnades ånyo 1920; sjukplatsernas antal är f. n. (1923) 160. O. B—n.

Halil (Chalil) **pascha,** turkisk militär, f. 1883, förde, som öfverste, i jan. 1916 befälet öfver en turkisk arméafdelning i Mesopotamien och motsatte sig framgångsrikt engelsmännens framträngande utefter Tigris till Kut-el-Amaras undsättning (se Världskriget, sp. 216) I april s. å. blef han general och, efter fältmarskalken von der Goltz, chef för 6:e armén, hvars operationer medförde Kuts fall 29 s. m. Han förvandlade staden till en fast stödjepunkt vid Tigris, men, sedan turkiska krigsledningen genom afsändandet af 13:e armékåren till Persien nedbragt arméns numerär till omkr. hälften af den ursprungliga, kunde H. ej hindra engelsmännens återeröfring af Kut i febr. 1917. Hans försök att motsätta sig general Maudes framryckning mot Bagdad och stadens besittningstagande misslyckades äfven, delvis berodde på ofvannämnda detachering, och sistnämnda stad måste öfverlåtas åt engelsmännen 11 mars s. å. Under krigets fortsättning var H:s armé i nordvästra Mesopotamien hänvisad till defensiven. H. J—dt.

***Halir,** K., dog 21 dec. 1909 i Wilmersdorf.

Halisarca, *zool.* Se Svampdjur, sp. 819.

Halki, ö. Se Chalki. Suppl.

Halkjelsvik, norskt fiskeläge. Se Söndmör.

***Hall,** egendom. Tax.-v. 300,000 kr. (1923). Öfver den från vederbörande barnavårdsnämnd till uppfostringsanstalten H. utgående afgiften, nu 225 kr., erlägges af landsting och större städer en vårdafgift af f. n. 800 kr. Utom detta bidrag af 1,025 kr. för elevs underhåll åtnjuter anstalten det till skyddshem utgående statsbidraget af 200 kr. per år och elev äfvensom nettoafkastningen af landtegendomen H. Årskostnaden för elev, däri inräknade kostnader för byggnadernas underhåll, utgjorde 1,301,24 kr. 1922. Elevantalet är enligt k. br. 15 april 1921 begränsadt till högst 210 samtidigt vårdade. Till sept. 1923 ha som elever mottagits 1,697 gossar, hvaraf 62 proc. från stadssamhällen och 38 proc. från landsbygden. Under de närmaste 5 åren efter elevs utskrifning ha af hela antalet blifvit för brott lagförda och straffade endast 10,4 proc. Direktör är sedan 1922 filos. licentiaten Olof Sundin; förvaltningspersonalen har ökats med en direktörsassistent. O. S.

Hall. 1. Martin Petter Fritjof H., kyrkohistoriker, f. 25 mars 1864 i Hall, Gotlands län, blef teol. kandidat 1894 och lektor vid Jönköpings högre allm. läroverk 1903 samt var föreståndare för arbetarinstitutet där 1905—11. Bland H:s skrifter märkas *Bidrag till Cisterciensерordens historia i Sverige* (1898), *Vreta kloster* (1902), *Beiträge zur geschichte der Cistercienserklöster in Schweden* (1903), *Jönköpings kloster* (i ''Meddelanden från norra Smålands fornminnesförening'' 1907) och *Skokloster* (i ''Fornvännen'' 1909).

2. Bror Rudolf H., den föregående broder, skolman, kyrkohistoriker, f. 14 nov. 1876 i Hall, Gotland, tjänstgjorde sedan 1899 som folkskollärare, blef 1912 filos. doktor i Uppsala, var därefter seminarieadjunkt samt blef seminarielektor 1919 i Uppsala och 1920 i Lund. H. har samlat sig på forskningar om Johannes Rudbeckius och hans tid samt utgett *Joh. Rudbeckius, en historisk-pedagogisk studie I* (1911), *Urval ur Rudbeckius' predikningar och ur visitations- och domkapitelsprotokoll* (1916), *Den kyrkliga folkuppfostran i Johannes Rudbeckii stift I—III* (i ''Kyrkohist. årsskr.'' 1919), hvilket ''torde kunna betecknas som vägröjande på sitt område'', *Rudbeckii katekesutveckling* (ibid., 1919), hvari H. visar, att Rudbeckius är förf. till det Laurelius tillagda verket ''Eenfalligha frågor'' etc. Han har vidare utgett bl. a. *Svensk och utländsk litteratur i pedagogik, psykologi och etik* (2 bd, 1913—14), *Källor till uppfostrans och de pedagogiska reformidéernas historia* (2 bd, 1913; 2:a uppl. 1920—21), *Kulturella interiörer från storhetstidens upprykningsarbete 1629—1696* (1915) och *Pedagogikens historia* (1915; 2:a uppl. 1921). I. E. N—nn.

***Hall** (sp. 1103), A. Kr., dog 29 nov. 1911 i Kristiania. — Hans broder Birger Anneus H. blef 1914 kyrkoherde i Ilens församling i Trondhjem och dog 1921.

***Hall** (sp. 1104), M., dog 20 febr. 1920.

***Hall** (sp. 1104), G. S., afgick 1920 som president för Clark-universitetet och 1921 som redaktör för ''American journal of psychology''.

Hall [hå'l], Edwin Herbert, amerikansk fysiker, f. 1855, sedan 1888 professor i fysik vid Harvarduniversitetet, har utgett läroböcker i fysik och är upptäckare af den efter honom benämnda s. k. *halleffekten* (se d. o.). K. A. V—g.

Hall [hå'l], Charles Martin, amerikansk uppfinnare, f. 6 dec. 1863 i Thompson, Ohio, d. 27 dec. 1914. Se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 550.

***Halla** med Vrena skall framdeles förenas med Bettna till ett pastorat. 310 inv. (1923).

***Halla** (i Finland). Aktiebolaget inköptes 1916 af Kymmene a.-b. O. B—n.

***Halland.** Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bladen II och III, i bd XXIX. — Landskapsvapnet, numera lindrigt ändradt (se vidstående fig.), har i blått fält ett upprätt lejon i silfver med den utsträckta tungan röd.

Hallands vapen.

***Halland,** tidning. Den forna halfveckoupplagan ''Halländingen'' är numera hvarannandagstidning. Prenumerationspriset för ''Halland'' är nu (för 1924) 13 kr. 50 öre. Tidningen eges af utgifvaren, redaktör Bengt Hägge.

Halland, hertig af, titel, som sedan 28 febr. 1912 bäres af arffurst Bertil, kronprins Gustaf Adolfs tredje son.

Hallander, Johan Vilhelm, veterinär, f. 26 jan. 1864 i Lilla Harrie församling af Malmöhus län, d. 12 juli 1922 i Skara, blef student 1882 i Helsingborg, aflade veterinärexamen vid Veterinärinstitutet i Stockholm 1886 samt utnämndes s. å. till distriktsveterinär i Hedemora-Garpenbergs distrikt. H. bestred under en stor del af åren 1897—99 professuren i husdjurssköts el vid Veterinärinstitutet, utnämndes 1899 till lektor och föreståndare vid Veterinärinrättningen i Skara samt fick 1907 professors n. h. o. v. Sina största insatser har H. gjort på hästafvelsområdet (bl. a. genom sitt intresse för framförandet af nordsvenska hästen). Han fungerade 1905—18 som ordf. i 6:e och 1919 i 5:e distriktets nämnder för premiering af hästar. Bland H:s många publikationer må nämnas *Hofvens vård och beslag* (1896), *Hasledsformerna och deras betydelse ur afvelssynpunkt* (1901), *Arffel och uppfödningsfel inom hästafveln* (1903), *Några ord om hästens skoning och hofvård* (1906), *Stambok öfver nordsvenska hästar i V:e och VI:e premieringsdistrikten* (1909) och *Rasstambok för nordsvenska hästar* (1915). H. var led. af Landtbruksakad. (1910). J. V—m.

Hallandskadrilj, folkdans. Se Kadrilj. Suppl.

***Hallands län** uppges numera officiellt till 4,923 kvkm., hvaraf 4,770 kvkm. land och 153 kvkm. vatten. 150,071 inv., hvaraf 73,698 män och 76,373 kvinnor samt 114,767 på landsbygden och 35,304 i städerna, 31 personer på 1 kvkm., d. v. s. 2,$_{5}$ proc. af rikets folkmängd (1923). H. är nu med afseende på folkmängd det 20:e i ordningen af rikets län. Det delas nu i 3 fögderier: Laholms med 3 (Skottorp, Laholm, Halmstad), Halmstads med 4 (Harplinge, Årstad, Falkenberg, Ullared) och Varbergs med 4 landsfiskalsdistrikt (Himle, Viske, Fjärås, Kungsbacka). H. ingår nu i Första telegrafdistriktet, bildar 6 provinsialläkar- och 1 extra provinsialläkardistrikt och har 3 länslasarett, i det att också Falkenberg fått dylikt. Föval till riksdagens Första kammare bildar H. med Kronobergs län nu en valkrets, som utser 8 riksdagsmän, och till Andra kammaren väljer det 6 medl. — Järnvägarnas längd är nu 438 km., hvaraf 176 km. statens (1923). Tax.-värdet å fastegendom är 355,$_{242}$ mill. kr., hvaraf för bevillningsfri fast egendom 21,$_{817}$ mill. kr. och för bevillningspliktig jordbruksfastighet 197,$_{671}$ mill. kr. E. A—t

***Hallandsposten** började utkomma 1850 (ej 1857) och blef 1922 morgontidning. Från C. E. Gernandt, som var redaktör och utgifvare från 1857, inköptes tidningen 1873 af boktryckare Johan A. Svensson, redaktör 1871—83, och öfvergick vid dennes död 1910 till hans familj. Sedan 1910 är hans son Henrik E. Svensson (utgifvare från 1909) företagets direktör och denne broder Ernst Svensson (från 1908) tidningens redaktör. Redaktionssekreterare är E. Gullberg (från 1917). Företaget, till hvilket hör ett större civiltryckeri, har 3 sättmaskiner, hvaraf 1 fyrdäckare (1923); tidningen tryckes å duplexrotationspress. Upplagan var i dec. 1923 omkr. 10,000 ex., postprenumerationspriset är 13 kr. 50 öre. Tidningens politiska hållning är frisinnad.

***Hallands regemente.** Se A. Noreen, ''Anteckningar om K. H:s reg. åren 1625—1910'' (1911). — Ett infanteriregemente med namnet Hallands regemente och 1,000 mans styrka uppsattes 1711 medelst utskrifning i Halland. Det deltog i strider na på Sveriges västkust och uppgick 1721 i andra regementen. C. O. N

***Hallands Väderö** har enligt senaste uppgifte en areal af 309,$_{78}$ har, hvaraf 83,$_{6}$ har skog och 124,$_{74}$ har berggrund, som går i dagen. Åker och äng under jägarbostället uppta 9,$_{44}$ har. Skogen består af alkärr (35,$_{17}$ har), bokskog (17 har), blandskog af ek och bok (12 har) äfvensom planterad tallskog, björk och planterad bergtall och hvitgran. Af eken finnas många sekelgamla exemplar; öns berömda lindar ha betydligt decimerats genom afverkning. Skogsvården sköttes 1910—19 af skogsstaten, hvarunder endast döda träd och vindfällen fingo tillvaratagas; numera tillåtes föryngringshuggning. Djurlifvet representeras av en mängd sjöfågel, men äfven bl. a. af näktergalen. Kaninerna ha utrotats med hjälp af räfvar, hvilka i sin tur skjutits, sedan de dock åstadkommit stor skada på öns häckfåglar. Sedan konung Oskar jaktarrende utgått, öfvertogs det 1910—13 af D. Dickson och har sedan tillhört Skånska natur skyddsföreningen. Utom jägarbostället finnas på ön 2 villor, i den ena inrymmes f. n. en biologisk-fysiologisk station. Jfr J. Erikson, ''Hallands Väderö'', 2:a uppl. 1920 med litteraturförteckning. J. F

***Hallaröd** omfattar nu 2,99^{9} har. 571 inv. (1923).

Hallberg, Beda, f. 11 febr. 1869 i Onsala. Sm Majblomman.

Hallberg, Mauritz Emil Fredrik, fin ländsk affärsman, numismatiker, donator, f. 2 aug. 1851 i Stockholm, hvarifrån han i barnaåren med föräldrarna öfverflyttade till Helsingfors, had sedan 1868 anställning vid Osberg & Bades verk

stad i Helsingfors, men grundade 1877 jämte sin svåger, kommerserådet Hj. Schildt, handels- och fabriksfirman Schildt & Hallberg (1917 aktiebolag). H. har intagit en mycket bemärkt ställning inom landets affärslif. Sålunda har han varit verkställande direktör i Munkholmens a.-b. samt styrelseordf. i ett flertal aktiebolag. Han har varit ordf. i Finska handelsdelegationens centralutskott (1888—98) samt medlem af Helsingfors' handelskammare och skiljenämnden för handel, industri och sjöfart. Af regeringen har H. anlitats i kommittéerna för framtida järnvägars byggnadssätt (1892) och för nytt trafikreglemente för statsjärnvägarna samt i förstads-, näringslags-, apotekskommittéerna m. fl. H. har i 15 år varit stadsfullmäktig i Helsingfors och satt vid landtdagarna 1882 och 1888—1906 i borgarståndet samt 1910 i enkammaren och invaldes vanligen i statsutskottet. Äfven fullmäktige för Finlands bank tillhörde H. och var deras ordf. 1905—07.

H. har visat stort intresse för konstnärliga och vetenskapliga sträfvanden. Han har varit ordf. i Konstflitföreningen i Finland och af landtdagen vald medlem i delegationen för Antellska samlingarna samt är styrelseled. i K. H. Renlunds stiftelse för Finlands praktisk-geologiska undersökning. Han har stiftat (1914) och är ordf. i Numismatiska föreningen i Finland samt har utgett *Minnespenningar öfver enskilda personer födda eller verksamma i Finland, I—II* (i "Sv. litt. sällsk:s i Finland skr." 1906, 1923) och *Några anteckningar om Åbomynten* (1919). På 1:a årsdagen af "hvita" arméns intåg i Helsingfors, 16 maj 1919, donerade H. till Svenska litteratursällskapet i Finland en fond om nominellt 750,000 mk, hvaraf halfva räntan får fritt disponeras af sällskapet och andra hälften årligen 16 maj skall utdelas för något vetenskapligt arbete, i original utg. i Finland på svenska språket. H., som erhållit statsråds titel, är hedersled. af ofvannämnda sällskap. — Hans syster Hilma Maria Charlotta H., gift Schildt, f. 1853, d. 1921, var en intelligent, varmhjärtad kvinna, som ifrigt verkade för de svenska kulturella sträfvandena i Finland samt på välgörenhetsarbetets område inom hufvudstaden. T. C.

Hallberg, Charles Edvard, svensk-amerikansk marinmålare, f. 15 jan 1855 i Göteborg, egnade sig åt sjömansyrket i många år, under hvilken tid han studerade och skisserade hafvet i alla dess skiftningar i färg och form. Sedan 1882 har han varit bosatt i Chicago. Först vid 45 års ålder började han uteslutande egna sig åt konsten. Sedan dess har han utfört många marinmålningar samt regelbundet deltagit i de amerikanska och svenskamerikanska konstutställningarna och vunnit flera pris. Han målar hafvet både i storm och i bleke lika naturtroget och lefvande. Bland H:s taflor i Sverige må nämnas *Sommardag på Michigansjön* (i Stockholms Nationalmuseum), *Atlanten* (Göteborgs museum) och *Annalkande storm* (Växjö museum). O. A. L—r.

***Halldin,** Johan Gustaf. Uppgifterna om hans anställning i Utrikesexpeditionen bero på ett misstag. Det var Gustaf Halldin, sedermera adlad Hallenstierna, som där blef 1763 kopist och 1765 kanslist.

***Halle.** 1. H. hade 182,326 inv. 1919.

Halle, Tore Gustaf Gustafsson, geolog, botanist, f. 25 sept. 1884 i Mullsjö, Skaraborgs län, blef filos. doktor i Uppsala 1911, amanuens vid Riksmuseets paleobotaniska och arkegoniatafd. 1909, docent i paleobotanik vid Stockholms högskola 1911, assistent vid förutnämnda afd. af Riksmuseum 1915 samt professor och intendent för densamma 1918. H. har företagit vidsträckta studieresor bl. a. 1907—09 till Falklandsöarna, Chile, Argentina och Brasilien som geolog och paleobotanist (K. Skottsbergs expedition) samt 1916—17 till Kina för paleobotaniska undersökningar af den kolförande serien där. (Samlingarna från Kina-resan gingo förlorade i Södra kinesiska sjön under hemtransporten.) Sedan 1921 är H. sysselsatt med bearbetningen af det betydande material af paleozoiska växtfossil, som kommit Riksmuseet till godo genom J. G. Anderssons arbeten i Kina. H. har publicerat ett stort antal skrifter hufvudsakligen af paleobotaniskt och geologiskt innehåll. De flesta behandla mesozoiska växttyper och floror, dels från Skånes kolförande bildningar (*Zur kenntnis der mesozoischen Equisetales Schwedens* 1908, *On the Swedish species of Sagenopteris and on Hydropterangium nov. gen.* 1910 m. fl.), dels från Antarktien och Syd-Amerika (*The mesozoic flora of Graham Land* 1913 och *Some mesozoic plant-bearing deposits in Patagonia and Tierra del Fuego and their floras* 1913). I några smärre uppsatser har H. behandlat vissa svenska kalktuffer och deras flora. På senare år ha emellertid de paleozoiska flororna alltmer tilldragit sig hans intresse; hans *Lower devonian plants from Röragen in Norway* (1916) är af betydelse med hänsyn till problemet rörande de första landväxterna. Bland H:s geologiska arbeten märkas främst *On the geological structure and history of the Falkland islands* (1911), hvari redogöres för upptäckten af Glossopteris-floran och den permiska nedisningen på Falklandsöarna, samt *On quarternary deposits and changes of level in Patagonia and Tierra del Fuego* (1910). H. utsågs 1913 till medlem och sekreterare i Internationella botanistkongressens kommitté för nomina conservanda för fossila växter och blef 1923 korresp. led. af Geological society, London. R. Fl.

***Halleberg.** Om kronoparken se utförligare Hunneberg 2.

***Hallen** omfattar nu 89,680 har med 1,332 inv. (1923), tillhör Sunne, Ovikens och Hallens tingslag af Jämtlands västra domsaga samt bildar med Marby ett pastorat i Undersåkers kontrakt, Härnösands stift.

***Hallén,** J. Andreas, var 1909—19 biträdande lärare i komposition vid konservatoriet i Stockholm och fick 1915 professors titel. H:s senaste större arbete, *Missa solemnis* för soloröster, blandad kör, orgel, piano och celesta, framfördt i nov. 1923, vitt-

nar om lifskraftig skaparlust hos den 77-årige tonsättaren; dess melodik är anslående, körsatsen välklingande, och partier af verklig innerlighet förekomma. E. F—t.

***Hallendorff**, K. J. H., förordnades 1909 till rektor vid Handelshögskolan i Stockholm, hvilket uppdrag förnyats 1914 och 1919, hvarje gång för 5 år, samt utnämndes 1911 till professor i statskunskap och ekonomisk historia vid nämnda högskola. Han var led. af Andra kammaren för Stockholms 1:a valkrets sommarriksdagen 1914 samt valperioden 1915—17, tillhörde då landtmanna- och borgarpartiet samt har äfven efter afgången ur kammaren deltagit i högerpartiets inre organisationsarbete. H. är sedan 1922 medlem af Vitt. hist. och ant. akad. samt blef 1923 inspektor för Lifrustkammaren. Bland H:s utgifna skrifter märkas ytterligare: *Panama* (1913), *Illusioner och verklighet. Studier över den skandinaviska krisen 1864* (1914), *Ryska inkvarteringen 1734—44* (i ”En bok om Östergötland”, 1915), *Karl XII i Ukraina* (s. å.), *1907—1917* (i ”Minnesskrift med anledning af H. M:t konung Gustaf V:s 10-åriga regering”, 1917), *Oscar I, Napoleon och Nikolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget* (1918), *Om Voltaire och Carl XII:sforskningen* (inledning till en svensk uppl. af Voltaires ”Histoire de Charles XII”, s. å.), *Åland 1854* och *Den blå Ålandsboken* (i ”Svensk tidskr.” 1918), *Riksens ständers bank 1719—1766* och *Bankens öden från mössväldet till den andra realisationen, 1766—1803* (del II och III, 2 af ”Sveriges riksbank 1668—1918”, 1919—20), *Svenska handelsbanken 1871—1921* (1921), *Harald Hjärne och den karolinska forskningen* (i ”Karolinska förbundets årsbok” 1922), *Svenska Brandtarifföreningen 1873—1923* (1923) samt *Oscar I*, revid. uppl. af Emil Hildebrands arbete, och *Karl XV* (bägge tills. del XII i ”Sveriges historia till våra dagar”, s. å.). H. har dessutom utgett ”Tal och skrifter av konung Gustaf II Adolf” (1915), fortsatt utgifningen af ”Sverges traktater med främmande magter” och skrifvit artiklar i Nordisk familjebok. V. S—g.

Hallens revir, af Mellersta Norrlands distrikt och Jämtlands län, omfattar Mattmars, Undersåkers, Mörsils, Hallens, Marby, Norderö, Ovikens och Myssjö socknar samt norra delen af Alsens socken. Reviret, som är indeladt i 8 bevakningstrakter, omfattar 221,528 har allmänna skogar (1920), hvaraf 25 kronoparker (42,979 har). S—r.

***Hallens tingslag** ingår nu i Sunne, Ovikens och Hallens tingslag (se d. o.).

Haller [alä'r], Albin, fransk kemist, f. 7 mars 1849 i Felleringen (dep. Haut-Rhin), professor i organisk kemi vid Parisuniversitetet 1899, är en af Frankrikes förnämsta forskare på den organiska kemiens område. Han har utfört en mängd undersökningar, bl. a. beträffande terpener och kamfer, samt har på syntetisk väg (jfr Syntes) framställt citronsyra och mentol m. m. Sedan 1900 är han led. af Institutet. K. A. V—g.

Haller, Johannes, tysk historiker, f. 16 okt. 1865 i Keinis i Estland, studerade i Dorpat, Berlin och Heidelberg, arbetade 1892—97 vid preussiska historiska institutet i Rom och var assistent där 1901—02, var 1897—1900 docent i Basel, 1902—04 professor i Marburg och 1904—13 i Giessen. Från 1913 är han professor i historia i Tübingen. H:s lärda och samvetsgranna författarskap berör hufvudsakligen medeltida påfve- och konsiliehistoria samt den tyska medeltidens historia. På senare år har han äfven sysslat med Världskrigets förhistoria. Bland hans skrifter märkas *Die deutsche publizistik in den jahren 1668—1674* (1892), *Concilium Basiliense. Studien und quellen* (4 bd, 1896—1903), *Papsttum und kirchenreformation I* (1903), *Der sturz Heinrichs des Löwen* (1911), *Der ursprung des weltkriegs* (2:a uppl. 1915), *Bismarcks friedensschlüsse* (1917) och *Die aera Bülow* (1922). V. S—g.

Haller, Józef, polsk militär och politiker, f. 13 aug. 1873 i Jurczyce nära Krakau, var 1895—1912 österrikisk artillerifficer, egnade sig sedan åt skötseln af sitt fädernegods och gjorde sig bemärkt som organisatör af sokol- och scoutrörelserna i Galizien. Vid Världskrigets utbrott 1914 ingick han åter i tjänst och uppsatte en legion polska frivilliga i Lemberg, blef kort därefter chef för det af flera dylika legioner bestående 3:e polska regementet och förde det under striderna i Karpaterna 1914—15. Han blef 1915 öfverste och chef för polska ”järnbrigaden”, som på Österrikes sida deltog i striderna i Volynien och Litauen 1916—17, och befordrades därunder till generalmajor. I slutet af 1917 fick han befäl öfver en polsk fördelning på bessarabiska fronten. Som protest mot bestämmelserna i freden i Brest-Litovski i febr. 1918 rörande gränsregleringen mellan Polen, som han ansåg ”ovärdigt” behandladt, och Ukraina inryckte han med en polsk brigad i sistnämnda stat, där han slöt sig till de mot centralmakternas arméer kämpande ryssarna och tjecho-slovakerna, organiserade ”5:e polska jägardivisionen” och sedermera ”2:a polska kåren”. Den senare blef dock 11—12 maj 1918 i grund slagen af en tysk styrka vid Kanev (s. ö. om Kiev) och hela kåren skingrades. H. undkom med 2,500 man till Moskva och därifrån till Murmankusten, där han uppsatte ett af polska frivilliga bestående detachement, som på ett amerikanskt fartyg transporterades till England och vidare till Frankrike. Där organiserade han sommaren 1918 ”armén H.”, bestående af polska frivilliga (till stor del från Amerika återkomna emigranter) under franskt befäl. Af armén, slutligen 2 armékårer (6 fördelningar), deltogo 2 fördelningar i striderna vid Marne och i Champagne s. å. I april 1919 transporterades ”armén H.” genom Tyskland till Polen. H. befordrades till general och fick befälet på den viktiga sydöstra fronten mot ukrainarna i Öst-Galizien. Genom en rad af strider (13 maj—16 juli s. å.) underlade han sig landet. Som öfverbefälhafvare på sydvästra och därefter på västra fronten tog han 1919—20 för Polens räkning i besittning de nyförvärfvade landsdelarna. I juli 1920 organi-

serade han en af frivilliga bestående, mot Sovjet-Ryssland afsedd armé om 120,000 man, med hvilken han 14—18 aug. s. å. framgångsrikt utkämpade slaget vid Warschau. 1921 blef han generalinspektör för artilleriet, men afgick ur aktiv tjänst s. å. Han valdes s. å. till deputerad i polska riksdagen och har varit verksam bl. a. som president för Polska Röda korset. H. och hans nationalistiska meningsfränder drefvo 1922 häftig agitation mot presidenten Narutowicz, enär denne för sitt val ej uteslutande hade att tacka rent polska röster (jfr Polen. Suppl.). H. J—dt.

Hallfjärden, Hallsfjärden, den innersta 10 km. långa viken af Mörköfjärden mellan Brandalsund och Södertälje. O. Sjn.

Hallgren, Adolf Fredrik, präst, f. 10 jan. 1853 i Landskrona, student i Lund 1874, prästvigdes 1880 samt blef kyrkoherde 1891 i Loshult och 1902 i Kverrestad. H., som städse intresserat sig för det teol. studiet, har under årens lopp sammanbragt det kanske förnämligaste och rikhaltigaste privata teol. biblioteket i vårt land; det skall enligt testamentariskt förordnande tillfalla Lunds teol. fakultet. H. har från begynnelsen varit en af redaktörerna för tidskr. ”Kristendomen och vår tid”. 1918 blef han teol. hedersdoktor vid Lunds universitet. E. M. R.

***Hallgren,** Adolf, är sedan 1908 skattmästare, sekreterare och ombudsman i Svenska publicisternas pensionskassa, för hvars utveckling han nedlagt ett synnerligen förtjänstfullt arbete, och har 1912—22 varit sekreterare i Svenska tidningsutgifvareföreningen. Han har därjämte 1908—10 varit af K. M:t tillkallad sakkunnig för afgifvande af förslag till lotteriväsendets reglering (betänkande 1910) och 1909—12 led. af kommittén för revision af Tryckfrihetsförordningen samt dessutom verkställt åtskilliga utredningar i publicistiska, hufvudsakligen tryckfrihetsrättsliga, frågor. T—s.

Hallik. Se Sutenör.

***Hallingdalsälfven** bildar en mängd stora sjöar och många vattenfall samt anses vid utbyggning kunna representera 300,400 eff. hkr, af hvilka 62,200 tillhöra norska staten. H:s nederbördsområde är 8,855 kvkm. K. G. G.

Hallman, Lars Göstafsson, broder till den i hufvudarbetet nämnde Johan Göstaf H., präst, topograf, f. 8 juli 1711, d. 3 mars 1762, kyrkoherde i Blacksta 1742, skref *Det gamla och nya Strengnäs* (tr. 1853), *Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759* (utg. af Sig. Wallin i ”Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria”, 1917).

***Hallman,** P. O., arkitekt i Byggnadsstyrelsen, är jämväl vice stadsarkitekt i Stockholm (från 1913) och chef för stadsplanekontoret (från 1921) och har ytterligare uppgjort ett stort antal stadsplaner för samhällen eller delar af sådana (bl. a. Umeå, Leksand, Storängen, Lidingö villastad, Nynäs).

Hallonjordloppan, *zool.* Se Jordloppor.

***Hallonskalbagge** är afbildad å pl. II till art. Trädgårdens skadeinsekter.

Hallonsnabbvingen, *zool.* Se Snabbvingar.

Hallonvifveln, *zool.* Se Viflar.

Hallopeau [alåpå], François Henri, fransk läkare, f. 1842, d. 1919, blef 1884 läkare vid Hôpital S:t Louis i Paris och höll där kliniska föreläsningar. Han publicerade många afh. inom sitt specialområde, hudsjukdomarna, samt utgaf *Traité élémentaire de pathologie générale* (1887; 5:e uppl. 1898). R. T—dt.

Hallquisth, Edvard Konstantin, arkitekt, f. 28 febr. 1862 i Stockholm, d. där 18 jan. 1923, elev vid Tekniska skolan 1879—83, anställd på A. E. Melanders arkitektkontor 1888—89, samarbetade från sistnämnda år med F. L. Ullrich. Om firmans byggnadsverksamhet se Ullrich, F. L. G—g N.

***Hallsberg.** 1. Socknen omfattar nu 11,233 har. 4,913 inv. (1923). — 2. Köpingen hade 1,926 inv. 1923. Tax.-värde å jordbruksfastighet 113,100 kr., å annan bevillningspliktig fastighet 3,829,300 kr. (1922).

Hallsefjärden, hafsfjärd i Bohuslän, s. ö. om Orust mellan denna ö, Stora och Lilla Askerön och fastlandet. Norrut står den i förbindelse med Hafstensfjorden, söderut med Hake- och Stegfjärdarna. O. Sjn.

Hallsfjärden. Se Hallfjärden. Suppl.

Hallshuk, fast fyr på Gotlands nordvästra kust, på 57° 55′ 32″ n. br. och 18° 45′ 27″ ö. lgd fr. Gr., 32,5 m. öfver medelvatten, med 600 hlj. styrka och 13 minuters lysvidd. Uppförd 1891.

***Hallstahammar.** Bultfabriks-a.-b. (akt. kap. nu 3 mill. kr.) har vuxit ut till ett betydande företag, som sysselsätter omkr. 500 arb. Till firande af fabrikens 50-års jubileum utgafs 1923 en festskrift. O. Sjn.

***Hallstatt.** En bild af Hallstattsjön meddelas i art. Salzkammergut.

Hallstavik, pappersbruk, trämasse- och sulfitfabrik i Häfverö socken, Stockholms län. Se Holmens bruk. Suppl.

***Hallström,** P. A. L. I dramatisk form har H. ytterligare offentliggjort *Två sagodramer* (1910), omfattande ”Önskningarna” och ”Tusen och en natt”, den förra ett tragiskt otrohetsdrama, den senare en graciös versfantasi, de två historiska dramerna *Karl den elfte* och *Gustaf den tredje* (båda 1918) och en spefull komedi, *Nessusdräkten* (1919). I berättande form ha utkommit blott *Nya noveller* (1912) och en samling *Ungdomsnoveller* (1923), delvis förut otryckta. Som essayist och kritiker har han framträdt med *Skepnader och tankar* (1910), *Levande dikt* (1914) och *Konst och liv* (1919), till formen fängslande, lärda och skarpsinniga uppsatser. Den stora monografien *Carl Vilhelm August Strandberg* (1915; offentliggjord 1912 i ”Sv. akad:s Handl. ifrån år 1886”, XXIII) är en lysande genomförd karakteristik och analys. *Folkfienden* (1915) innehåller bittra tidspolemiska inlägg, och H. har med kvickhet och skärpa under och efter Världskriget deltagit i den politiska pressdiskussionen på Tysklands sida. Sedan flera år är H. sysselsatt med en ny öfversättning af Shaksperes skådespel, af hvilken hittills utkommit 5 bd. — Litt.: J. Mortensen, ”Från Röda rummet till sekelskiftet”, II (1919), och F. Böök, ”Sveriges moderna litteratur” (2:a uppl. 1921, med bibliografi). — Å sp. 1152, rad 1—2 uppifrån *står* ”En tragisk idyll” *bör vara* ”Hemlig idyll”. R—n B.

Hallström, Gustaf, broder till den i hufvudarbetet omnämnde konstnären Gunnar H., arkeolog, museiman, f. 11 juli 1880 i Stockholm, student

1900, filos. licentiat 1915, amanuens vid Statens historiska museum 1909, har under många resor i Norrland, Norge och Ryssland gjort arkeologiska och etnografiska studier, hvilkas resultat publicerats i ”Fataburen”, ”Fornvännen” (bl. a. *Nordskandinaviska hällristningar* 1907—09), ”Ymer” (bl. a. *Kolalapparnas hotade existens*, 1917) m. fl. tidskr. samt i ”Sverige”. Särskildt må påpekas hans undersökningar rörande fjällbygdernas järnålder och Norrlands bronsålder samt hans hällristningsundersökningar (*Neolithic art in the North of Europe*, under arbete). Han har utfört arkeologiska gräfningar på Kolahalfön samt vid Hvita hafvets kuster, i Norrland och i Bohuslän (*Tanums härads bronsåldersgrafvar*, i ”Göteb. o. Bohusl:s fornminnesför:s tidskr.”, 1917). 1913 offentliggjorde H. ”Birka. I, Hjalmar Stolpes grafundersökningar”, h. I. 1915—16 tjänstgjorde H. som Röda korsets delegat i Sibirien samt deltog 1918—19 ifrigt i arbetet för Finlands, Estlands och Livlands frigörelse. T. J. A.

***Halltorp** hör nu till Växjö stift. 948 inv. (1923).

***Hallwyl.** 1. Själfva slottets namn skrifves alltid Hallwil och uttalas med accent på slutstafvelsen [hallvil]. Slottet finns urkundligt nämndt f. g.

Slottet Hallwil (helt kringflutet af vatten).

år 1256. Den äldste kände medlemmen af släkten omtalas år 1113. Vid de gräfningar, som af svensken d:r N. Lithberg företogos inom slottet 1910—12, konstaterades, att detta anlagts under karolingisk tid. De talrika fynd, som härvid anträffades, hufvudsakligen från senare medeltiden och renässansen, skola, jämte inventarier i Walter och Vilhelmina v. H:s ego, som tillhört släkten i Schweiz, bilda en särskild afdelning i Schweizerisches landesmuseum i Zürich. Tack vare inom släkten sedan 1300-talet med vissa mellanrum träffade öfverenskommelser är H. ett af de få gamla slott i Europa, som ännu äro i den ursprungliga släktens besittning. — 2. Grefve Walter von H. dog 27 febr. 1921 i Stockholm. Han och hans maka, grefvinnan Vilhelmina von H., f. 1844, donerade 1918 för inrättande af en professur i nordisk och jämförande folklifsforskning vid Nordiska museet 300,000 kr. De skänkte 1920 till svenska staten — sedan en tilltänkt donation af 1908 till Stockholms stad återtagits — det vackra Hallwylska palatset vid Hamngatan jämte där förvarade konstsamlingar. Enligt donationsbrefvet skall palatset med där inrymd lösegendom förbli orubbadt och bilda ett för forskare tillgängligt museum, och donationen åtföljdes a ytterligare en gåfva på 1,1 mill. kr. till museet underhåll.

Palatset uppfördes 1894—1898 efter ritningar a I. G. Clason. Byggnadens gatufasad (se bd X, sp 1157, fig. 1) är utförd af röd granit i sockel oc portomfattning samt röd s. k. gäfle-sandsten i öfrigt Gårdsfasaderna äro utförda med sockel, omfattnin gar kring portar och fönster samt listverk och hel fondpartiet (fig. 2) af granit; murytorna äro putsa de. Gården är helt kringbyggd för att utestäng grannars inblick. Såväl gatu- som gårdsarkitektu ren liksom äfven formgifningen i portgången mel lan gata och gård rör sig med spanska motiv. — Den fasta inredningen utmärkes af en för si tid mindre vanlig gedigenhet och handtverksmässi skicklighet i utförandet. I Hallwylska palatset fin ner man inga imitationer, icke ens stucco lustro och förgyllningarna äro, med undantag af dekore ringen i stora salongen, inskränkta till de af me tall utförda, konstruktivt och estetiskt förstklassig franska gångjärnen och handtagen å dörrar och fön ster, ventilgaller o. d. Alla panelverk äro utförd af ek, alm, valnöt, érable (lönn) eller marmor. Ka kelugnarna äro ersatta med värmeledning. I sa longerna ha kakelugnarnas plats intagits af stor öppna spisar med ståtliga omfattningar af utomor dentligt vackra in- och utländska marmorarter Väggfälten utfyllas i några rum (salongen, kabi nettet, matsalen) med haute-lisseväfnader, i andr med siden, sammet eller gyllenläder. Golfven är utförda af marmor eller ek i stora parkettrutor; ut efter väggarna löper en fris af kalksten eller mar mor. Taken äro i åtskilliga af rummen 1 tr. up utförda af samma träslag som panelverket. I stor salongen är plafonden målad af Julius Kronberg som ock utfört takmålningen i hvardagsrummet sam spis- och dörröfverstycken i andra rum. I stor salongen äro spis- och dörröfverstyckena marmor reliefer af skulptören G. Lindberg, som är mästar äfven för den stora Neptunusgruppen af brons gårdens fondnisch samt för ett par bronsfigurer vi entrén till vestibulen. I vestibulens och trapphuset tak är skulpturen modellerad i gipsbruket på platse af skulptören Wetterlund. Rummens inredning ha en förnäm, lugn karaktär; endast i matsalen oc stora salongen är rörelsen i detaljerna mera allmä och lifligare. Den ansluter sig till förebilder frå och med den italienska renässansen ända fram til 1750-talets franska smak.

Palatset är afsedt att för framtiden visa bilden a ett stockholmskt patricierhem omkr. sekelskifte 1900, med praktvåning, bostads- och gästrum, möb ler, mattor, bonader, gardiner, husgerådssaker (t o. m. köksinredningen) och kläder äfvensom konst samlingarna i samma uppställning, som dessa fått H:ska hemmet. Samlingarna af konstverk oc konstsaker äro med oförtrutet nit hopbragta af gref vinnan Vilhelmina von H., som äfven i öfrigt oft ådagalagt frikostigt kulturhistoriskt intresse. Hä må i korthet anges samlingarnas innehåll. De äro 1) Ett ansenligt galleri af äldre originalmålningar mestadels gamla holländare, med verk af bl. a Rembrandt, Fr. Hals, Ostade, Teniers, van Goyen Brueghel, Cranach. Rådgifvare vid inköpen af dess konstverk har varit J. Kronberg. 2) En stor mäng Hallwylska släktporträtt (målningar) alltifrån å

1600 till nyare tid. 3) Ett mindre antal målade porträtt af ryktbara män på 1600-talet. 4) Samling af kinesiska bronsåldersföremål, sannolikt den i sitt slag mångsidigaste i Europa. 5) En rik samling af kinesisk keramik med alla dess skeden företrädda, alltifrån början af vår tidräkning. 6) En mindre samling glas och stengods, fajans och majolika. 7) Äldre porslin från tyska (talrikast), engelska, franska, italienska, österrikiska, polska, ryska, danska och svenska fabriker. 8) Silfverkärl i mängd, däribland flera, som tillhört svenska kyrkor eller herresäten och stundom rent af räddats från nedsmältning. 9) Pretiosa (dosor, ringar, fickur, juveler samt en väsentlig del af familjen H:s smycken). 10) Samling af europeiska och orientaliska vapen och rustningar. — Nyåret 1921 öfverlämnades och mottogs å statens vägnar donationen. Palatset med sitt innehåll skall framdeles öppnas för allmänheten, men disponeras af grefvinnan v. H. under hennes lifstid. Under utgifning är en till många band planerad, vetenskapligt uppställd praktkatalog öfver samlingarna, med beskrifning af alla föremålen och angifning af deras proveniens. — Grefvinnan v. H. blef 1922 hedersled. af konstakademien.

***Halm**, J. K. E., är sedan 1907 chief-assistent vid observatoriet i Kapstaden.

***Halmstad** hade vid 1923 års slut 18,351 inv. Taxeringsvärdet var 1922 för bevillningspliktig fast egendom 45,559,700 kr. och för bevillningsfri 5,999,000 kr., den bevillningstaxerade inkomsten s. å. 27,759,670 kr. Stadens inkomster voro 1919 3,461,982 kr., dess utgifter 2,963,782 kr., tillgångarna 7,823,669 kr. och skulderna 3,453,284 kr. Antalet fabriker 1921 var 47 med 1,380 arb., 25,264,634 kr. salutillv.-värde samt en bevilln.-tax. inkomst af 2,549,558 kr. Stadens handelsflotta omfattade 43 fartyg om 9,742 nettoton, hvaraf 13 ångare om 6,411 nettoton och en bemanning af 290 man. Sjöfarten omfattade s. å. 2,593 ankommande och afgående fartyg om 390,765 nettoton. I H. utkomma nu 3 dagliga tidningar, ''Halland'', ''Hallandsposten'' och ''Hallands folkblad'', hvilken senare dock utges i Hälsingborg, samt 3 ggr i veckan ''Halländingen''. Bankerna äro, förutom Hallands sparbank, afd.-kontor af Riksbanken, Nordiska handelsbanken, Skandinaviska kredit-a.-b., Göteborgsbanken, Jordbrukarebanken och Smålands ensk. bank. Hallands regementes kaserner äro belägna på nordsidan af Galgberget. Ett nytt lasarett inrättades 1915 vid foten af Galgberget. Till minne af slaget vid H. uppsattes 1828 vid Fyllebro ett monument. 1920 aftäcktes å Galgberget ett minnesmärke öfver jägmästaren C. G. Noreen, parkens skapare. — H. väljer nu vid riksdagsmannaval gemensamt med det öfriga länet. — Stadens vapen har numera fastställts till den något förenklade form, som vidstående fig. visar.

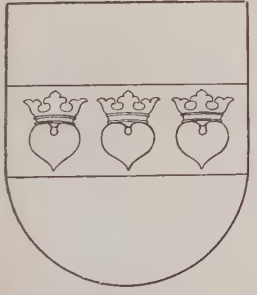

Halmstads vapen.

O. Sjn.

***Halmstad.** — 3. Socknen omfattar nu 2,757 har. 682 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Halmstad—Bolmens järnväg** är 65,9 km. lång.

***Halmstad—Nässjö järnväg** är fr. o. m. 1916 efter ommätning 278,2 km. lång, hvaraf Halmstad—Värnamo 115,1, Värnamo—Hok 46,0, Hok—Nässjö 34,8, Vaggeryd—Jönköpings hamn 35,0, Torup—Rydö 3,8, Rydö—Hylte 7,2, Kinnared—Fegen 11,7, Fegen—Åtran 6,2 och Reftele—Gislaved 18,4 km. F. P.

Halmstad—Nässjö järnvägar benämnas gemensamt Halmstad—Nässjö järnväg och Västra centralbanan (se dessa ord; den förstnämnda äfven i Suppl.). F. P.

Halmstads revir, af Södra distriktet och Hallands län, omfattar Årstads härad med undantag af Krogsereds och Drängsereds socknar samt Halmstads, Tönnersjö och Höks härad. Reviret, som är indeladt i 6 bevakningstrakter, omfattar 13,680 har allmänna skogar (1920), hvaraf 12 kronoparker med en areal af 9,778 har. S—r.

***Halmstekel** är afbildad å pl. II till art. Landtbrukets skadeinsekter.

Halobia, *paleont.*, ett fossilt musselsläkte; se Trias-systemet, sp. 704.

Halobios [-biås], *bot.*, *zool.* Se Korologi.

Ha'lonen, Heikki, broder till den i hufvudarbetet omnämnde Pekka H., finländsk musiker, f. 1882, elev af orkesterskolan i Helsingfors samt af H. Marteau och L. Auer, har med framgång företagit konsertresor i Finland sedan 1904, var 1912—14 konsertmästare vid Filharmoniska sällskapets orkester i Helsingfors och är sedan 1913 lärare vid musikinstitutet där.

Halorrhagaceæ, *bot.*, detsamma som *Halorrhagidaceæ*. Familjen delas i 2 underfam., *Halorrhagoideæ* och *Gunneroideæ*. Det i Sverige förekommande släktet *Myriophyllum* hör till den första underfamiljen. G. L—m.

Halorrhagoideæ, *bot.* Se Halorrhagaceæ. Suppl.

***Hals.** 1. *Anat.* Halsen är än i det yttre starkt markerad, såsom hos flertalet däggdjur, fåglar och kräldjur (utom ormar), än ej utformad som en särskild kroppsdel (hos fiskar). — 4. *Bygnk.* Se vidare Kapitäl. 1. L—e.

Halsa. 1. Pastorat i Ytre Nordmöre prosti, Nidaros biskopsdöme, Norge. 285,90 kvkm. 2,795 inv. (1920). H. omfattar socknarna Halsa och Tustna. — 2. Härad och socken i H. pastorat, s. ö. om Kristiansund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 118,59 kvkm. 1,198 inv. (1920). Jordbruk och fiske. K. G. G.

Halsbandpapegojan, *zool.* Se Papegojor, sp. 1484.

***Halsbury**, earl af. Se äfven Giffard, H. S. Suppl.

Halse og Harkmark, härad motsvarande socknarna med samma namn i Mandal pastorat, kring Mandal, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandals amt), Norge. 104,59 kvkm. 2,917 inv. (1921). Jordbruk och fiske. K. G. G.

***Halshuggning.** Sedan efter 1921 genomförd lagändring dödsstraff i Sverige kan ådömas endast i de fall, då krigsartiklarna i strafflagen för krigs-

Tryckt den 11/1 24 36 b., S. 8

makten ega tillämplighet, gäller numera den regeln, att dödsstraff verkställes genom skjutning i de fall, då detta är i nämnda lag särskildt stadgadt. I öfriga fall sker det genom halshuggning å fängelsegård; dock att skjutning äfven i dessa fall må användas, därest i fält eller i belägrad fästning eller under sjötåg tillfälle saknas att få det verkställdt på nämnda sätt. N. S—g.

Halsnö (Halsnöy) är namnet på en 5,14 kvkm. stor skogig ö, n. ö. om Stavanger, Norge. 246 inv. (1920). K. G. G.

Halsnöy, annan form för Halsnö (se d. o., äfven i Suppl.).

***Halso** [-så], kapell, afskildes 1917 från Vetil till självständigt pastorat af 3:e kl. 294 kvkm. 1,821 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Hals- och ländansvällningarna, *anat.* Se Ryggmärg, sp. 1332.

***Halsprydnad.** Å sp. 1183, rad 12 uppifr. *står* anspråkslösa *bör vara* anspråksfulla.

Halsrefben, *anat.* Se Refben.

Halssjukdomar. Se Difteri, Halsfluss, Halsinflammation, Mandel 2, Pharyngitis och Struphufvudets sjukdomar.

Halsskölden, *zool.* Se Skalbaggar, sp. 863.

Halsted [hå'lsted], William Stewart, amerikansk kirurg, f. 1852 i New York, d. 1922, blef med. doktor 1877, anställdes som öfverkirurg vid Roosevelt hospital 1881 och blef professor i kirurgi vid Johns Hopkins' university i Baltimore 1889. Han invaldes i sv. Vet. akad. 1917. R. T—dt.

***Halterer.** — 2. *Zool.*, liktydigt med svängkolfvar hos flugorna. Jfr Diptera.

Ha'ltia, *myt.* Se Mytologi, sp. 168—169.

Ha'lticus a'pterus, *zool.* Se Ängsskinnbaggar.

Halvars Noren, en 16 kvkm. stor sjö, belägen 165 m. ö. h. i Grythytte och Hjulsjö socknar, Örebro län, genomfluten af Svartälfven. O. Sjn.

Ha'lvorsen, Johan Magnus, norsk politiker, f. 10 juni 1853 i Aalesund, d. 16 febr. 1922 i Trondhjem, egnade sig åt affärsverksamhet, grundade 1881 en agentur- och kommissionsaffär i Trondhjem och var sedan 1899 direktör för Trondhjems banks afdelningskontor där. H. var stortingsman 1897—1900, 1903—09, 1910—12 och 1915—18 samt 1907—08 statsråd (handelsminister) i ministären Lövland. H. var styrelseled. i De norske eksportnæringers landsforbund. M. H.

Ha'lvorsen, Otto Bahr, norsk politiker, f. 28 maj 1872 i Kristiania, d. där 26 maj 1923, blef 1896 candidatus juris och 1903 advokat, intresserade sig från sin tidigaste ungdom för politik och var en tid journalist i Bergen. H. valdes 1913 till representant för Kristiania i stortinget, där han genast blef en bland högerpartiets ledande män. Han aflöste 21 juni 1920 Gunnar Knudsen som statsminister och öfvertog då äfven justitieministersportföljen. Hans ministär hade väsentligen att arbeta med krisanordningarna från krigsåren, deras afveckling och ekonomiska följder samt med statsintressets tillvaratagande under de särdeles elakartade stora strejkerna sommaren 1921. Hans ministär afgick i juni 1921 i samband med handelstraktatsunderhandlingarna med vinländerna. Emellertid utföllo stortingsvalen på hösten 1921 till högerns förmån, och H. bildade efter ministären Blehrs afgång en ny ministär 6 mars 1923. Blott några månader senare afled han af kräfta. H. egde stor arbetskraft och åtnjöt alla partiers aktning för sin bottenärlighet. Han begrofs på statens bekostnad. M. H.

Haly Abbas. Se Medicin, sp. 1428.

***Halysites.** Å rad. 3 och 7 *står* polyperiter *bör vara* polypieriter.

***Ham.** 1. H. hade 2,097 inv. 1921. Under Världskriget hölls staden besatt af tyskarna 29 aug. 1914—19 mars 1917 och 23 mars—6 sept. 1918 samt var, då de utrymde den, nästan fullständigt förstörd. Jfr Världskriget, sp. 163, 218, 235 och 240. H. J—dt.

***Hama** tillhör nu autonoma staten Damaskus i franska mandatärområdet Syrien och är genom järnväg förenadt med Aleppo i n. och Homs i s.

***Hamadan** har nu omkr. 35,000 inv. Under Världskriget besattes H. af turkarna i april 1915 och af ryssarna 11 dec. s. å., hvarefter under jan. och febr. 1916 flera strider med turkarna utkämpades v. om H. 10 aug. besattes H. af dessa senare, som efter Kut-el-Amaras intagande åter gingo framåt, men 4 mars 1917 efter turkiska stridskrafternas återtåg mot Bagdad intogo ryssarna än en gång H., som de dock utrymde senare s. å. i samband med revolutionen. I april 1918 besattes staden tillfälligtvis af engelsmännen. Jfr Världskriget, sp. 201, 216 och 232. H. J—dt.

***Hamar.** Hedemarkens amt heter nu Hedmark fylke och Hamar stift Hamar bispedömme. I st. f. stiftsamtmannen har nu fylkesmannen i Hedmark fylke sitt säte i H. Staden är numera en viktig järnvägsknut, sedan till linjen Kristiania—H.—Elverum—Trondhjem kommit Gudbrandsdalsbanan öfver Dovre till Trondhjem och Romsdalsbanan. K. G. G.

***Hamar stift** heter fr. o. m. 1919 Hamar bispedömme och omfattar Hedmark och Opland fylken. K. G. G.

Hamarua, provins. Se Muri.

Hamasen, nordöstligaste landskapet i Abessinien, vid öfre Magreb, med vackra alpdalar. Om Evangeliska fosterlandsstiftelsens arbete där se Mission, sp. 674—675.

***Hamberg.** — 3. Axel H. blef korresponderande led. af Internationella glaciärkommissionen 1897, blef Sveriges representant i denna 1910 och var dess president 1914—16. Han erhöll af Svenska säll-

skapet för antropologi och geografi 1915 J. A. Wahlbergs minnesmedalj i guld för sina undersökningar i Sarekfjällen och blef 1916 led. af Vet. soc. i Uppsala. K. A. G.

***Hamberg,** H. E., dog 9 nov. 1923 i Stockholm. H. lämnade 1913 föreståndarskapet för Statens meteorologiska centralanstalt och var sedan 1909 led. af Landtbruksakad. Han skref vidare bl. a. *Nederbörden i Sverige 1860—1910* (i "Meteor. iakttagelser i Sverige", bd 52, 1911) och *Storleken av temperaturens dagliga variation på den skandinaviska halfön* (ibid., bd 55, 1913), *Åskdagarnas frekvens i Sverige 1730—1915* (ibid., bd 57, 1915), *Termosynkroner och termoisosynkroner på den Skandinaviska halfön* (1922) samt artiklar i Nordisk familjebok.

Hambopolke'tt, *dansk.* Se Polka.

***Hamborn** är sedan 1911 stad i preussiska reg. omr. Düsseldorf. 110,102 inv. (1919).

***Hambro.** — 2. K. J. H. Hans förnamn voro Karl (Carl) Joachim. Barontiteln innehas nu (1923) af sonen sir Everard Alexander H., f. 1842, chef för det stora handelshuset C. J. Hambro & son och direktör i Englands bank. Hans son sir Eric H., f. 1872, är delegare i firman och direktör för Great eastern railway co. samt var 1900—07 konservativ underhusledamot.

***Hambro.** — 2. E. I. H. är från 1910 ordinarie assessor i Höjesteret. Han har flera gånger hållit föreläsningsserier för juris studerande och har ytterligare skrifvit *Das handelsrecht und konkursrecht Norwegens.* — 3. Carl Joachim H., norsk publicist och politiker, f. 1 maj 1885 i Bergen, blef 1907 candidatus magisterii, var sedan 1905 medarbetare i "Morgenbladet" och 1913—20 dess hufvudredaktör. Från 1921 är han redaktör af "Ukens revy". H. har i sina tidningsartiklar förutom politiska spörsmål behandlat äfven litterära ämnen och i synnerhet inlagt förtjänst genom sina artiklar om utländsk litteratur. H. var 1910—13 sekreterare i "Nordmandsforbundet" och 1911—16 redaktör af dess tidskrift. Han är sedan 1919 stortingsman för Kristiania, tillhör högerpartiet och har genom sin kunskapsrikedom, slagfärdighet och stora arbetskraft vunnit en framskjuten plats i stortinget. H. har till norska öfversatt arbeten af Dickens, Kipling m. fl. och skrifvit bl. a. *Irske strejftog og studier* (1920; "Irländska strövtåg och studier", 1921), *Mænd og masker* (1921) och *Kortfattet norsk litteraturhistorie* (1922). Han utger jämte K. V. Hammer konversationslexikonet "Opslagsboken" (bd I, 1922). 2—3. M. H.

***Hamburg.** 1. Fria och hansestaden H. omfattar nu 414,5 kvkm. med 1,050,359 inv. (493,260 män och 557,099 kvinnor), 2,534 på 1 kvkm. (1919). Enligt nu gällande författning af 7 jan. 1921 väljes hela borgerskapet genom allmän rösträtt efter proportionell valmetod. Senaten består nu af 16 medl. (hvaraf 2 ur och af senaten själf årligen nyvalda borgmästare), valbara bland alla tyska medborgare, som fyllt 30 år och minst ett år haft medborgarrätt. Borgarutskottet består af presidenten för borgerskapet och 20 medl. För undervisningen verka 249 offentliga folkskolor med 4,088 lärare och 117,361 lärj., 29 högre statsskolor, med 14,636 lärj., och 59 privatläroverk, med 18,407 lärj. (1922), samt sedan 1919 ett ur det förutvarande Kolonialinstitutet utgånget universitet med rätts- och statsvetenskaplig, medicinsk, filosofisk samt matematisk-naturvetenskaplig fakultet, ett stort antal seminarier samt det 1908 upprättade Hamburgisches weltwirtschafts-archiv, som utger veckoskriften "Wirtschaftsdienst" samt "Hamburgische forschungen". — 2. Staden H. har med sig sedan 1913 införlifvat de angränsande kommunerna Gross Borstel, Alsterdorf, Ohlsdorf, Fuhlsbüttel, Klein Borstel, Langenhorn, Finkenwärder, Gross Dradenau och Klein Dradenau m. m. och hade 985,779 inv. (1919). Bland nya offentliga byggnader märkas: Elbetunneln (1911), Thaliatheater (s. å.), universitetets (förutv. Kolonialinstitutets) nybyggnader (s. å.), den elektriska "hochbahn" (1912), S:t Michaelskyrkan (s. å.), Institut für schiffs- und tropenkrankheiten (1914), Staatliches institut für geburtshilfe (s. å.), Schiffsbauversuchsanstalt (s. å.) m. fl. Hamnen har väsentligt utvidgats genom nya anläggningar på ön Peute och på Veddel. Hamntrafiken, som gick ofantligt ned under Världskriget, har sedan åter stigit och omfattade 8,84 mill. ton ankomna och afgångna fartyg, hvaraf 24 proc. tyska, 23 proc. amerikanska, 21 proc. engelska och 10 proc. holländska 1920. Frihamnens areal är 14.05 kvkm. med 2,344 inv. (s. å.). Om de olika rederiernas storlek se tab. till art. Ångfartygslinjer (äfven i Suppl.). Importen öfver hafvet beräknades 1920 till 3,9 mill. ton, exporten till 1,89 mill. ton, på Elbe till resp. 1,57 och 1,9 mill. ton och på järnväg till resp. 4,85 och 2 mill. ton. Den svenska sjöfarten på Hamburg omfattade 77 ankomna ång- och motorfartyg om 171,969 nettoton och 25 segelfartyg om 1,747 nettoton samt 69 afgångna ång- och motorfartyg om 150,256 nettoton och 24 afgångna segelfartyg om 1,719 nettoton 1921. I H. har Evangeliska fosterlandsstiftelsens sjömansmission en kyrka (Gustaf-Adolfskyrkan). E. A—t.

Hamburg-amerikanische packetfahrt-actiengesellschaft, förk. Hapag, tyskt rederibolag, grundades 1847 och upprätthöll trafik mellan Hamburg och New York till en början endast med 3 små segelfartyg om 500—700 ton hvar. 1856 öfvergick bolaget till ångfartygsdrift och utvecklade sig småningom under hård konkurrens särskildt med rederibolaget Norddeutscher Lloyd, i Bremen, och framför allt sedan A. Ballin (se denne. Suppl.) 1886 blifvit dess chef, till världens på sin tid största rederibolag. 1914 bestod dess flotta af 1,307,262 ton, hvaribland jätteångarna Imperator (52,000 ton) och Vaterland (54,000 ton), och dess aktiekapital var 180 mill. mk, men enligt Versaillesfredens bestämmelse utlämnades största delen af tonnaget till ententen. Firman har sedan lyckats delvis reorganisera och öka sin flotta, som enligt "Lloyd's register of shipping" (1919) utgjorde endast 6 fartyg om 4,669 ton, framför allt genom en öfverenskommelse om samsegling m. m. under 20 år med den amerikanska Harrimankoncernen (United american lines incorporated). H. drifver nu person- och frakttrafik på linjen Hamburg—New York, på Syd-Amerikas östkust samt, i förening med andra tyska rederier, på Västindien, Mellan-Amerika och Öst-Asien. samt hade 43 stora ångf. om tills. 165,787 bruttoton och 285 mill. mk aktiekapital 1922. E. A—t

Hamburgerbringa, *kokk.*, fet oxbringa, randad med fett och kött, som ingnides med salt, socker (eller sirap), salpeter och kryddpeppar, får ligga 12 dygn i laken och därefter rökes lätt.

Hamburger fre'mdenblatt, moderatliberal tidning i Hamburg, uppsatt 1828, utkommer 13 gånger i veckan. Den har vunnit stark spridning genom sin rikedom på lokalnyheter, sina goda nyhetsförbindelser och sin högt stående teknik (den införde t. ex. djuptrycket i den tyska dagspressen).

***Hamburghöns.** Se bild å pl. till art. Höns.

Hamburgischer correspondent, Hamburgs äldsta politiska tidning, uppsatt 1731 under namnet ”Staats- und gelehrte zeitung des Hamburgischen unparteiischen correspondenten” (egentligen var den fortsättning på en i Schiffbeck invid Hamburg sedan 1710 och 1711 under växlande namn utgifven tidning). Den var vid 1800-talets början den mest lästa tyskspråkiga tidningen och hade t. ex. 1806 den för dåtida förhållanden synnerligen stora upplagan af 30,000 ex. 1830 blef den daglig och utkommer numera 13 gånger i veckan. Chefredaktör är Felix von Eckardt. Tidningen är partilöst nationell och var länge organ för furst B. von Bülow. Den är sedan 1862 intimt förbunden med den 2 gånger dagligen utkommande handelstidningen Hamburgische börsenhalle, uppsatt 1805.

Hamburgsund, sund mellan Stora Hamburgsön och fastlandet i Kville socken, Bohuslän, omkr. 5 km. s. om Fjällbacka. Stora Hamburgsön har en areal af 5 kvkm., och utanför densamma ligger den mindre Lilla Hamburgsön. H. anlöpes i regelbunden trafik af kustångarna. O. Sjn.

Hambäranes, befäst näs vid den lilla bukten Selven, på Trondhjemsfjordens västra sida, i dess yttre del, Norge. Tills. med befästningarna på fjordens östra sida kallas H. Agdenes befästning. K. G. G.

Hamdi bej, turkisk musei- och ämbetsman, målare, f. 1842 i Konstantinopel, d. 1910, var son till Edhem pascha (se denne 1), studerade juridik i Paris, var 1868—70 guvernör i vilajetet Bagdad och 1873 delegat vid världsutställningen i Wien samt utgaf i sammanhang därmed ett arbete om Turkiets folkdräkter. På 1870-talet fungerade H. som generalsekreterare i utrikesministeriet och som borgmästare i Pera. 1882 blef han direktör för det året förut skapade Ottomanska museet i Stambul, hvilket under hans ledning utvecklades till ett af Europas förnämsta. Större delen af de främreasiatiska, af utländska arkeologer ledda gräfningarnas resultat stannade där. 1887 förvärfvade H. för museet de märkliga sarkofagerna (Alexandersarkofagen m. fl.) från Sidon (se därom H. och Th. Reinach, *La nécropole royale de Sidon*), och 1892 uppfördes i främsta rummet för deras räkning invid Tjinili kiosk en nybyggnad i grekisk stil. 1882 grundlade H. i Konstantinopel en konstskola efter västeuropeiskt mönster. Han var själf duktig målare af akademiskt snitt. Hans taflor utmärkas för stor arkeologisk och etnografisk trohet i medveten opposition mot de europeiske orientmålarnas vårdslösande af dylika detaljer. H:s efterträdare som museichef är hans broder Halil-Edhem bej, känd som framstående numismatiker. T. J. A.

Hame'l, Gerard Anton van, holländsk rättslärd, f. 17 jan. 1842 i Haarlem, d. 1 mars 1917 i Amsterdam, vid hvars universitet han 1880—1910 var professor. Han var 1886 med om att uppsätta ”Tijdschrift voor strafrecht”, Hollands kriminalistiska centralorgan, och stiftade 1889 (tills. med F. von Liszt och A. Prins) Internationella kriminalistföreningen (se d. o.). Han utgaf bl. a. *Inleiding tot de studie van het nederlandsche strafrecht* (1889; 3:e uppl. 1913), *Het wetboek van strafrecht. Rechtspraak en nederlandsche litteratur* och *Verspreie opstellen* (2 bd, 1912). H. var liberal medlem af riksdagens Andra kammare. Erbjudandet af en ministerportfölj afslog han.

***Hami** har äfven namnformerna Kamil och Khamil.

***Hamilton** (sp. 1210). — 2. H. hade 114,151 inv. 1921. — 3. H. i Ohio hade 39,675 inv. 1920.

***Hamilton**, svensk adlig ätt. — 15 juli 1886 stiftades Hamiltonska släktföreningen, som omfattar *grefliga* släkten H. och fr. o. m. 1890 samlats till släktmöte hvart 5:e år samt 1910—21 utgett 4 publikationer öfver ätten och medlemmar däraf.

2. Hugo H. Se P. Sörenson, ”Generalfälttygmästaren Hugo H.” (i ”Skrifter utg. af Hamiltonska släktföreningen”, 1, 1915).

3. Hugo Johan H. Se H. E. Uddgren, ”Karolinen Hugo Johan H.” (i ”Skrifter utg. af Hamiltonska släktföreningen”, 2, 1916).

7. Gustaf Wathier H. Se G. Carlquist, ”Landshöfdingen Gustaf Wathier H. och hans anteckningar från Karl Johanstiden” (i ”Skrifter utg. af Hamiltonska släktföreningen”, 3, 1921).

10. Henning L. H. H. Se ”Ur Henning H:s brefsamling. Ett urval utgifvet af G. Carlquist”, 1—2 (1914).

12. G. A. Knut H. dog 14 april 1913 i Djursholm.

14. Hugo E. G. H. återgick vid Lindmanska ministärens afgång okt. 1911 till landshöfdingposten i Gäfleborgs län, hvarifrån han tog afsked med pension hösten 1918. Allt fortfarande led. af Första kammaren (sedan urt. 1919 för Älfsborgs län), har han från 1916 med kraft och liflighet som talman ledt kammarens förhandlingar. Märkligare bland de af H. kontrasignerade propositionerna till 1909—11 årens riksdagar voro de ang. ombyggnad af Trollhätte kanal (1909), lönereglering för fögderiförvaltningen (s. å.), lag om sjukkassor (1910), anläggning af elektriska kraftstationer vid Porjusfallen (s. å.) och vid Älfkarleby (1911), fortsättning af Inlandsbanan mellan Ströms vattudal och Ångermanälfven (s. å.) samt statsbanan Älfsby—Piteå (s. å.). Att lägga märke till torde ock vara H:s temperamentsfulla och energiska ingripande vid 1909 års storstrejk. H. har varit vice ordf. i arbetarskyddsutskottet 1912 och

ordf. i socialförsäkringsutskottet 1913 samt led. af försvarsutskottet sommarriksd. 1914. H. var under hela sin landshöfdingtid ordf. i Gäfleborgs läns hushållningssällskap. Han blef 1908 led. och 1914 hedersled. af Landtbruksakad. Han var ordf. i Statens lifsmedelskommission under hela dess tillvaro och har varit ordf. i Svenska landtmännens bank och denna närstående affärsföretag och landtmannaorganisationer. 1923 utgaf han *Min farfars journal (1809—1811). Anmärkningar och anteckningar.* — Om H:s syster Anna Charlotta, författarinna, se Geete 4. Suppl.

15. Raoul G. H., som varit Andra kammarens vice talman (resp. förste vice talman) från 1918 till febr. 1923, då han af hälsoskäl afsade sig befattningen, har dessutom varit led. af jordbruksutskottet sedan 1910 (dess ordf. 1916—23), af hemliga utskottet 1917—19, af utrikesnämnden sedan 1920 samt af arbetarskyddsutskottet 1912, socialförsäkringsutskottet 1913, försvarsutskottet sommarriksd. 1914, utskottet ang. Sveriges anslutning till Nationernas förbund 1920, kommunalskattelagutskottet s. å. och väglagsutskottet 1922. Led. af liberala samlingspartiets förtroenderåd sedan 1913, har han varit Andra kammargruppens vice ordf. 1916 och sedan 1921 samt dess ordf. 1917—20 (under Edéns statsministertid), hvarjämte han sedan 1913 varit led. af frisinnade landsföreningens arbetsutskott och föreningens ordf. 1919—23. H. har varit ordf. i fjärde försvarsberedningen 1911 samt i skogskommittén för södra Sverige s. å. På grund af hälsoskäl afsade sig H. 1923 bl. a. det sedan 1908 innehafda ordförandeskapet i landstinget. Han är fortfarande (sedan 1906) Kristianstads läns hushållningssällskaps vice ordf. samt ordf. i sällskapets egnahemsnämnd (sedan 1904).

16. Malkolm Alexander Hugo H., grefve, brorson till H. 13, landthushållare, politiker, f. 29 sept. 1855 å Sperlingsholm, Hallands län, var 1875—76 student i Uppsala, utbildade sig därefter för landtbruk och öfvertog 1879 förvaltningen af Hedensbergs fideikommiss, hvaraf han blef innehafvare 1914. H. blef led. af Västmanlands läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott 1890, är ordf. i styrelserna för svenska smörprofningarna, länets hästförsäkringsbolag och hagelskadeförsäkringsbolag samt länets sparbank och sparbanksförening, led. af länets skogsvårdsstyrelse (förut ordf. i länets dåv. skogskommitté). H. blef 1912 led. af Landtbruksakademien. Han har äfven varit led. för Västmanlands södra domsaga af Andra kammaren 1902 och för Västmanlands län af Första kammaren 1907—19 lagt., tillhörde därunder nationella partiet och var 1918—19 led. af konstitutionsutskottet.

17. Gustaf David Gilbert John William H., grefve, den föregåendes broder, militär, f. 20 mars 1869 på Hedensberg, Västmanlands län, blef 1891 underlöjtnant vid Lifgardet till häst, där han 1908 befordrades till ryttmästare. Efter erhållet afsked gick han på tyskarnas sida ut i Världskriget. Nov. 1914—febr. 1915 deltog han som ryttmästare (och skvadronschef) vid 1:a (lif-) kyrassiärreg. i ett stort antal strider i Polen, febr. —maj 1915 som ordonnansofficer vid kåren Marschall och maj—juli 1915 som bataljonschef vid 223:e reservinf.-reg. i flera strider i Galizien, samt placerades därefter åter, som major, vid 1:a kyrassiärreg., då i Polesien. I nov. s. å. chef för 22:a reservjägarbataljonen, försvarade han med denna, jämte tilldeladt artilleri, en del af fronten ö. om Pinsk ända till i febr. 1917, då han blef chef för det till ordningens upprätthållande i Berlin sammandragna 3:e jägarreg. I mars s. å. anställdes han vid Östersjödivisionens stab och medföljde denna från Danzig till Finland. Under det följande frihetskriget där utkämpade han som chef för ett ”flygande detachement” af alla vapenslag i april och maj s. å. i Nylands län flera framgångsrika strider mot de ”röde”. I juni s. å. blef H. chef för 3:e kyrassiärreg., då i södra Ukraina, och förde detta, under ständiga strider med bolsjevikerna, till i febr. 1919, då han på grund af arméns reducering ställdes till förfogande. I dec. s. å. blef han öfverstelöjtnant. För sitt utmärkta förhållande under Världskriget erhöll H. flera hedersbetygelser och officiellt erkännande af tyska armémyndigheterna. Efter återkomsten till Sverige blef H. 1920 öfverstelöjtnant i Lifgardet till häst och 1921 öfverste och chef för Smålands husarreg. Sina fälttågsminnen har han skildrat i *I fält* (1919). 14—16. T—s. 17. H. J—dt.

***Hamilton**, skotsk adelsätt (sp. 1224). — 14. Lord George H. har utgett memoarverket *Parliamentary reminiscences and reflexions, 1868—1885* (1916) och *1886—1906* (1922). Hans broder James H., hertig af Abercorn, dog 3 jan. 1913 i London. Brodern lord Claud H. var ånyo underhusledamot 1910—18. — 15. James Albert Edward H., 3:e hertig af Abercorn, fransk hertig af Châtelhérault, är ättens nuv. hufvudman. Han är direktör i British South Africa company, var, då ännu kallad markis af H., 1900—13 konservativ underhusledamot och valdes 1921 till led. af Norra Irlands senat. Han utsågs dec. 1922 till guvernör öfver Norra Irland. 14—15. V. S—g.

***Hamilton**, sir Ian S. M. (sp. 1229), var 1909—10 generaladjutant och medlem af arméråd (*army council*). 1910 blef han befälhafvare öfver de brittiska stridskrafterna i Medelhafsländerna och generalinspektör för kolonier-nas stridskrafter. 1914 utnämnd till general, öfvertog han senare s. å. befälet öfver armén i hemlandet. I mars 1915 blef han chef för Medelhafsexpeditionsarmén, hvars uppgift var att i förening med de engelsk-franska sjöstridskrafterna i Egeiska hafvet betvinga de turkiska befästningarna och forcera sundet vid Dardanellerna. Då operationerna på Gallipolihalfön ännu i okt. s. å. icke ledt till åsyftad påföljd, men varit förenade med högst betydliga förluster, blef H. af regeringen ”tillrådd” att utrymma halfön och återinskeppa trupperna. Då han bestämdt motsatte sig detta, skildes han från sitt befäl, som

öfvertogs af general Monro, och hemkallades. Den för bedömande af H:s förhållande under Gallipolifälttåget tillsatta undersökningskommissionen ansåg, i motsats till en ganska utbredd åsikt, att han endast i jämförelsevis oväsentliga delar bure skuld till företagets misslyckande (se Dardanellkommissionen. Suppl.). Han erhöll ock erkännande för gjorda tjänster. 1918 blef han kommendant i Tower. 1919 fick han begärdt afsked ur aktiv tjänst. Bland hans på senare år utgifna skrifter märkas *Compulsory service* (1910), riktad mot anhängarna af allmän värnplikt, och *Gallipoli diary* (2 dlr, 1920). H. J—dt.

Hamilton [hä'miltən], Cosmo, yngre broder till Philip Gibbs (se denne. Suppl.), engelsk författare, har utvecklat stor alsterrikedom som författare af förströelseromaner och teaterpjäser, hvilka blifvit mycket populära. Ett tjugutal är öfversatt till svenska, däribland *Adam's day* (1907; "Adams barn", 1920) och *The princess of New York* (1911; "Prinsessan af New York", 1919). R—n B.

Hamlagrövatn, en $9{,}_{91}$ kvkm. stor sjö, s. v. om Voss, Norge. 591 m. ö. h. Dess aflopp är den strida Bergsdalselv, som lämnar kraft till de stora klädesfabrikerna vid Dale (på Bergensbanan). Motorbåt till hotell på södra sidan. Automobilväg till västra ändan. K. G. G.

Hamlet, opera med musik af Ambr. Thomas (se denne, sp. 1134) och text (efter Shaksperes drama) af Barbier och Carré; ej uppförd i Sverige.

Shaksperes vidtberömda tragedi "Hamlet" uppfördes på svensk scen f. g. 1787 i Göteborg, med A. Widerberg i titelrollen, och på scener i Stockholm har det sedan 1819 uppförts, hvarvid denna roll — ett mål för skådespelares högsta ärelystnad — under tidernas lopp innehafts af Åbergsson, Torsslow, N. V. Almlöf, Dahlqvist, Swartz, Aug. Lindberg, De Wahl, G. Molander och I. Schanche.

Hammād-er-rāwija. Se Mu'allakat.

Hammann, Otto, tysk politisk skriftställare, f. 23 jan. 1852 i Blankenhain, blef 1875 juris doktor, var 1877—93 medarbetare i "Schlesische zeitung", "Münchener allgemeine zeitung" m. fl. tidningar, blef 1894 föredragande råd för pressärenden i tyska utrikesministeriet och förestod, slutligen med titeln ministerialdirektor, dess pressafdelning till 1917. H. har utgett de för kännedomen om tysk utrikespolitik värdefulla memoararbetena *Der neue kurs* (1918), *Zur vorgeschichte des Weltkriegs* (s. å.), *Um den kaiser* (1919; "Kring kejsaren", 1920) samt *Der missverstandene Bismarck. 20 jahre deutscher weltpolitik* (1921) och *Bilder aus der letzten kaiserzeit* (1922). V. S—g.

***Hammar.** 1. Socknen H. jämte 209 har af Västra Ny socken, Östergötlands län, bildar en kommun med en areal af 19,433 har och 5,191 inv. (1923).

***Hammar.** 1. K. E. H. dog 19 juni 1914 i Paris. — 2. J. A. H. har riktat kännedomen om thymuskörteln (se Bräss, äfven i Suppl.) hos skilda djurformer med flera betydande undersökningar, t. ex. *Zur kenntnis der teleostierthymus* (1909), *Zur gröberen morphologie und morphogenie der menschenthymus* (1911); en kritisk sammanställning af hittills vunna resultat har H. gett i *Fünfzig jahre thymusforschung* (1909). Af hans handledningar vid elementära dissektioner ha delvis utgetts nya upplagor. H. blef 1919 medlem af Fysiogr. sällsk. i Lund. L—e.

J. A. Hammar.

Hammar, Hugo Gilius Eugène, skeppsbyggnadsingenjör och varfschef, f. 4 mars 1864 i Räpplinge, Öland, blef student i Kalmar 1883, utexaminerades från Chalmerska institutets skeppsbyggnadsafdelning 1888, praktiserade vid varf i Frankrike, England och Förenta staterna 1887—96. Efter återkomsten till Sverige tjänstgjorde H. först som öfveringenjör och direktörsassistent vid Lindholmens verkstads a.-b. 1896—1906 och därefter i samma egenskap vid Göteborgs nya mek. verkstads a.-b., sedermera a.-b. Götaverken (se d. o. Suppl.), hvars direktör han är sedan 1910. Under sin anställning i Amerika, vid Newport News Shipbuilding & Drydock co. ledde H. konstruktionsarbetet för Förenta staternas första större pansarfartyg, "Kentucky" och "Kearsarge". Äfven ett flertal af svenska flottans fartyg äro byggda under hans ledning, bl. a. "Sverige" och "Drottning Victoria". H. har personligen i hög grad bidragit till den svenska handelsflottans utveckling, och genom hans energiska och målmedvetna arbete har möjliggjorts svensk oceangående linjetrafik med inom landet byggda fartyg. H. var stadsfullmäktig i Göteborg 1914—19, är ordförande i Sveriges maskinindustriförening, v. ordf. i Öfverstyrelsen för Sveriges verkstadsförening, ordf. i Tekniska samfundet i Göteborg och v. ordf. i Svenska teknologföreningen. Han är vidare ledamot af Göteborgs handelskammare och har varit ledamot i flera k. kommittéer, bl. a. 1919 års kommitté för Chalmerska institutets omorganisation och kommittén för utredning af frågan om industriell demokrati. Sedan 1919 är H. ledamot af Ingenjörsvetenskapsakademien. Han har publicerat flera bemärkta afhandlingar i in- och utländska fackorgan, bl. a. *A method of calculating the stability of ships adapted to the use of standard curves of stability* (i "Trans. of naval architects & marine engineers", 1896), *Rost å järn* (1898), *Construction des vapeurs pétroliers* (i "L'association technique maritime" 1900), *Die einheitliche behandlung der schiffberechnungen zur vereinfachung der konstruktion* (i "Jahrbuch der schiffbautechn. gesellsch." 1907) och *Chapmans inflytande på fartygskonstruktionens utveckling* (1921). Fmn.

Hammar, John Henrik, affärsman, ingenjör, f. 19 maj 1869 i Göteborg, d. 24 april 1923 i Stockholm, utexaminerad som ingenjör i London 1892, tjänstgjorde vid svenska kommissariatet vid Chicagoutställningen 1893—94. H. anställdes 1894 vid A.-b. De Lavals glödlampsfabrik och var 1897—1901 direktör för detta bolag samt för De Lavals elektriska a.-b. och vistades 1901—03 för särskildt uppdrag af A.-b. Separator i Frankrike. 1903—15 var han verkst. direktör i Sveriges allmänna exportförening och dref därefter privat

affärsverksamhet. H. nedlade i Exportföreningen ett initiativkraftigt och mycket uppskattadt arbete. Särskildt intresse egnade han det kommersiella informationsväsendet i in- och utlandet, för hvars främjande han bl. a. utgaf ”Svensk industri- och exportkalender”. Han tjänstgjorde äfven som hufvudredaktör för tidskr. ”Svensk export”. Han var bl. a. svensk generalrepresentant vid utställningarna i S:t Louis, Jamestown och San Francisco, juryman vid världsutställningen i Paris 1900 samt generalsekreterare och vice preses vid internationella utställningen i Liège 1905. Fmn.

Hammarberg, Karl Leonard, tidningsman, f. 1 jan. 1867 i Skön, Västernorrlands län, d. 27 juli 1915 i Stockholm, var efter universitetsstudier i Uppsala och Lund medarbetare i ”Dagens nyheter” 1896—97. Sistnämnda år förvärfvade han aktiemajoriteten i ”Östergötlands dagblad”, egde tidningen helt under tre år och öfverlät den 1901 på ett bolag, men kvarstod som hufvudredaktör till utgången af 1913. Från studentåren liberal till sin politiska åskådning, kom H. under striderna kort efter sekelskiftet rörande rosträttsfrågan och proportionsvalen i nära samarbete med högerpartiet. Hans publicistiska verksamhet, alltid präglad af käck personlig friskhet, gick från denna tid i moderat riktning. Från slutet af 1913 och till sin död var H. ombudsman hos Allmänna valmansförbundets riksorganisation.

Hammarberg, Lars Maurits Fabian, trädgårdsman, f. 20 jan. 1871 i Finnboda, Stockholms län, utexaminerad från Landtbruksakad:s trädgårdsskola 1893, studerade trädgårdsskötsel i England, Frankrike och Tyskland 1894—98, blef stadsträdgårdsmästare i Åbo 1898 och i Stockholm 1906. Han har inlagt betydande förtjänst om organisationen af Stockholms parkväsen och utfört ett flertal nya parker och prydnadsplanteringar inom stadens område. H. är led. af Landtbruksakad. (1917). C. G. D.

***Hammarby.** 1. H. omfattar nu 2,352 har. 1,825 inv. (1923). I socknen ligger omkr. 3 km. från Väsby station Stockholms läns sinnesslöskola, upprättad 1884, med omkr. 50 platser. Sedan 1911 finnes dessutom ett särskildt arbetshem med plats för 30 män och sedan 1912 ett med plats för 16 kvinnor. 1914 öppnades en asyl med 70 platser. — 2. H. är nu annex till Kjula, som jämte Sundby, Vallby och H. bildar ett pastorat, Öster-Rekarne kontrakt, Strängnäs stift. 286 inv. (1923). 1. O. Sjn.

Hammarbyleden, en redan i början af 1800-talet planerad och sedan 1917 under arbete varande vattenväg mellan Saltsjön och Mälaren genom Hammarbysjön och Årstaviken söder om Stockholm (se vidstående karta och jfr de två färglagda kartorna till art. Stockholm). Inloppet från Saltsjön är förlagdt vid Danvikstull; Hammarbysjön, som förut legat omkr. 4,8 m. öfver Saltsjön, sänkes till dennas nivå, och öfvergången mellan Saltsjön och Mälaren förmedlas genom en sluss vid Skanstull (se pl. II, fig. 3). I Årstaviken anordnas två farleder, en söder och en norr om Årsta holmar, hvilka väster om holmarna sammanlöpa i den nuvarande farleden genom Liljeholmsviken. Leden får ett vattendjup af 6,25 m. vid ordinärt lågvatten och skall kunna trafikeras af fartyg med omkr. 5,5 m. djupgående. Dess bredd blir i Danvikskanalen 35 m., i Hammarbysjön därinnanför 70—130 m. och i västra bassängen fram till slussen tills vidare 80 m. Slussens medellängd mellan portarna blir 115 m. och dess bredd i portkamrarna 17,4 m. Längden från Danvikstull till slussen blir omkr. 2,150 m. och hela längden till Liljeholmsbron omkr. 5,560 m. Vid Danvikstull föras Saltsjöbanan och landsvägen öfver kanalen på en gemensam enkelarmad klaffbro (fig. 2) med 30 m. fri genomfartsöppning och 12,5 m. fri höjd öfver medelvattenytan, och vid Skanstull ledes landsvägen öfver slussen på en liknande bro med 21 m. fri spännvidd och 12,5 m. fri höjd öfver vattnet. Vid Liljeholmen bibehålles tills vidare den befintliga vägbron, som är en likarmad svängbro med två spann, hvartdera om 20 m. fri bredd och en fri höjd vid genomfartsöppningarnas midt af 4,8 m. öfver medelvattenytan. Stränderna kring Hammarbysjön komma att tas i anspråk för hamnändamål, den norra, längs Södermalm, för vanlig hamntrafik och upplagsrörelse, de söder om sjön å Hammarby egendom belägna för industriell verksamhet och upplagsrörelse.

Farledens upptagande beslöts af stadsfullmäktige 25 maj 1914, tillstånd till dess inrättande beviljades genom resolution af Öfverståthållarämbetet och K. M:ts befallningshafvande i Stockholms län 20 sept. 1915, och arbetet påbörjades nyåret 1917. Vattenvägen bekostas h. o. h. af staden och beräknades urspr. kosta 5,88 mill. kr. utan hamnanläggningar. På hösten 1917 beräknades kostnaden på grund af dyrtiden ha stigit till 9,82 mill. kr. Genom farledsresolutionen föreskrefvos vissa tilläggsarbeten, bl. a. farled med sluss, i st. f. regleringsdamm, till Långsjön, 1917 beräknade till 1,844 mill. kr. För påbörjande af en första hamnanläggning vid Hammarbysjöns norra strand m. m. beviljades 18 mars 1918 3,021 mill. kr. 1926, då vattenvägen förutsättes bli färdig, beräknas totala kostnaden bli 26,8 mill. kr. Med Hammarbyleden afser man att kunna vinna följande fördelar: en i stort sedt hinderfri och för större fartyg användbar farled mellan Saltsjön och Mälaren, betydande lättnad för gatutrafiken öfver slussen vid Karl Johans torg, nya välbelägna områden för utveckling af stadens hamn samt för anordnande af en industrihamn, förmånligare utnyttjande af de stora markområdena kring vattenvägen, möjlighet till ökad aftappning af Mälarens högvatten, afsevärd befrielse af järnvägstrafiken på Sammanbindningsbanan från beroendet af sjöfarten och möjlighet att utan afsevärdt hinder af eller för sjöfarten framdraga en framtida förortsbana på bro öfver Söder- och Norrström.

28 april 1921 uppdrog stadskollegiet åt en kommission, 1921 års *Hammarbyledskommission*, att undersöka, huruvida med hänsyn till då rådande ekonomiska läge en ändring af tidigare beslut rörande vattenvägen borde vidtagas, samt att med Järnvägsstyrelsen upptaga underhandlingar i de frågor, som berörde kommissionens uppdrag. Kommissionen aflämnade betänkanden 3 juni och 23 sept. 1921 samt 1 aug. 1922. Den uttalade, att beslutet om Hammarbyledens upptagande borde bestå, att någon ändring af farledens djup eller slussens dimensioner icke borde vidtagas, att arbe-

tena borde bedrifvas så, att leden kunde färdigställas 1926, att staden borde söka utverka tillstånd, att utförandet af farleden och slussen till Långsjön måtte få anstå, till dess bättre ekonomiska förhållanden inträdt och behofvet af nämnda farled gjort sig gällande, samt slutligen att järnvägsbron öfver Årstaviken helst borde få en fri höjd af 26 m. öfver medelvattenytan, förses med rörlig del och förläggas vid Årsta holmar och icke vid Liljeholmen, såsom från olika håll framkastats. Kommissionens förslag ha godtagits. — Samtidigt med beslutet om vattenvägens upptagande beslöts framställning till K. M:t, att staten senast till ingången af 1922 måtte ha anordnat ingångslinjen för Västra stambanan så, att den blifvande sjötrafiken genom Årstaviken och järnvägstrafiken blefve så vidt möjligt oberoende af hvarandra. Denna framställning föranledde beslut af 1915 års riksdag i af staden önskad riktning, dock under vissa villkor. Förhandlingar i frågan, hvilka upptagits mellan staten och staden i samband med Stockholms bangårdsfråga i dess helhet, förde till aftal först 15 febr. 1923, af staden godkändt 19 mars, af riksdagen 11 maj och af K. M:t fastställdt 25 maj s. å. Enligt detta skall staten till 1 jan. 1927 ha omlagt Västra stambanan på bro öfver Årsta holmar med 26 m. fri höjd öfver medelvattenytan och rörlig del samt borttagit järnvägsbanken vid Liljeholmen. Enligt senare öfverenskommelse skall den rörliga delen, i form af klaffbro, förläggas öfver farleden norr om Årsta holmar och en större båge spännas öfver södra farleden. Sal. V—g.

Hammarbyledskommissionen. Se Hammarbyleden. Suppl., sp. 238.

Hammargarning. Se Gara och Koppar, sp. 978.

***Hammarinus,** S. B., dömdes ej af häradsrätten till tjänstens förlust, utan förklarades, sedan häradsrätten hänskjutit saken till afgörande i högre instans, genom ett kungligt bref förlustig sina kyrkoherdebefattningar. Ungefär samtidigt utställdes för honom ett kungligt ”beskärmelsebref”, som förbjöd allt tilltal mot H. eller förklenande af honom och hans familj för den händelse, som vållat hans afskedande från kyrkoherdetjänsterna. V. S—g.

***Hammarkind.** 1. Häradet ingår nu i Norrköpings fögderi. 102,107 har. 18,027 inv. (1923). I häradet ingår nu äfven Valdemarsviks köping. — 2. Kontraktet omfattar nu 8 pastorat, i det att Valdemarsvik blifvit eget pastorat. Skällvik är nu annex till Mogata och Börrum till S:t Anna.

***Hammarlund,** E., dog (genom drunkning) vid Saltsjöbaden 9 febr. 1910. Han var sedan 1904 (ej 1907) led. af och sedan 1907 ordf. i Folkskoföverstyrelsen. 1909 valdes han till led. af Första kammaren för Stockholm.

***Hammarlunda** omfattar nu 2,317 har. 1,024 inv. (1923).

***Hammarlöf** omfattar nu 1,065 har. 595 inv. (1923).

Hammarsjön, en 24 kvkm. stor sjö, $0{,}_5$ m. ö. h. i Kristianstads län, s. om staden Kristianstad, afrinner genom Helgeån till Hanöbukten. O. Sjn.

***Hammarskjöld.** Om ätten H. se Nina Hammarskjöld, ”Ätten H. Personhistoria och tidsbilder från tre århundraden” (1915). 1. Peder Mikaelsson (Michelsson) H. föddes troligen ej i Målilla, utan i Hulterstads och Gräsgårds härad på Öland, där han 1579, då sannolikt högst 20 år gammal, red för häradet i en fana Smålands ryttare och uppgafs ”hafva sina hemmahus i samma härad”. H. tjänade sig upp till kvartermästare, men blef ej 1598 tillfångatagen vid Stångebro, utan begaf sig kort efter konung Sigismund till Polen. Af Sigismund hade han erhållit gården Bröttorp på Öland, hvilken af hertig Karl fråntogs honom, men som han senare återfick. H. gjorde sig efter Stångebroslaget känd som partigängare i Östersjöprovinserna och torde i Livland 1606 ha öfvergått i hertig Karls tjänst. Jfr Nina Hammarskjöld, ”Ätten Hammarskjöld” (1915).

5. Åke Hugo H. afgick ur Lindmanska ministären 11 juni 1909 på grund af den hållning Andra kammaren intagit till regeringsförslaget om löne-reglering för prästerskapet. Han kvarstod som led. af Första kammaren t. o. m. 1918 och var från 1913 ordf. i ett af dess tillfälliga utskott. H:s sista ord i riksdagen voro en protest mot beslutet om nästan obegränsad allmän rösträtt, hvarigenom enligt hans åsikt åt de minst kompetente lämnades makt att bestämma öfver landets öden. Han har varit lekmannaombud vid kyrkomötena 1909, 1910, 1915 och 1920 och ordf. i landstinget för Kalmar läns norra del 1909—18 samt är af K. M:t förordnad ordf. i Nobelstiftelsens revision från 1909. H. blef hedersled. i Landtbruksakad. 1921 och i Kalmar läns norra hushållningssällskap 1909. — Hans dotter Nina Beata H., f. 1873, har utgett släktboken ”Ätten Hammarskjöld” (1915).

7. K. Hjalmar L. H. Sedan L. De Geer misslyckats i sina bemödanden att afveckla den i följd af det s. k. borggårdstalet och K. Staaffs afgång febr. 1914 uppkomna ministerkrisen, åtog sig H. och genomförde 17 febr. uppdraget att bilda en ny regering, hvari han var både statsminister och chef för Landtförsvarsdepartementet. Från detta senare chefskap afgick han emellertid redan 15 aug. s. å., men från statsministerämbetet först 30 mars 1917, då han återgick till landshöfdingämbetet, som han fortfarande innehar. Om den af H. bildade ministären, det efter Andra kammarens upplösning och nya val genomförda regeringsförslaget i försvarsfrågan samt om ministären Hammarskjölds åtgärder och politik för ett energiskt häfdande af Sveriges neutralitet under Världskriget se Sverige. Historia, sp. 1240—46. — H. är sedan 1923 led. af Första kammaren för Uppsala län. Han har varit svensk delegerad nov. 1909 för uppgörande af en närmare plan för fortsatt arbete å en för Sverige, Danmark och Norge gemensam lagstiftning å obligationsrättens område, svensk ordf. i skandinaviska kommittén för utarbetande af lagförslag inom obligationsrättens område 1910, svensk ordf. i kommittén för underhandling om ny svensk-tysk handels- och sjöfartstraktat 1910—11, svensk juridisk rådgifvare i svensk-norska skiljedomssaken ang. lapparnas rätt till renbete i Norge s. å., delegerad vid svensk-norsk-ryska underhandlingarna om Spetsbergen 1910 och 1912 och ordf. i nämnden för verkställande af förarbeten för Sveriges deltagande i tredje fredskonferensen 1911.

Till art. Hammarbyleden. I. Kartskiss öfver Hammarbyleden (och Södermalm).

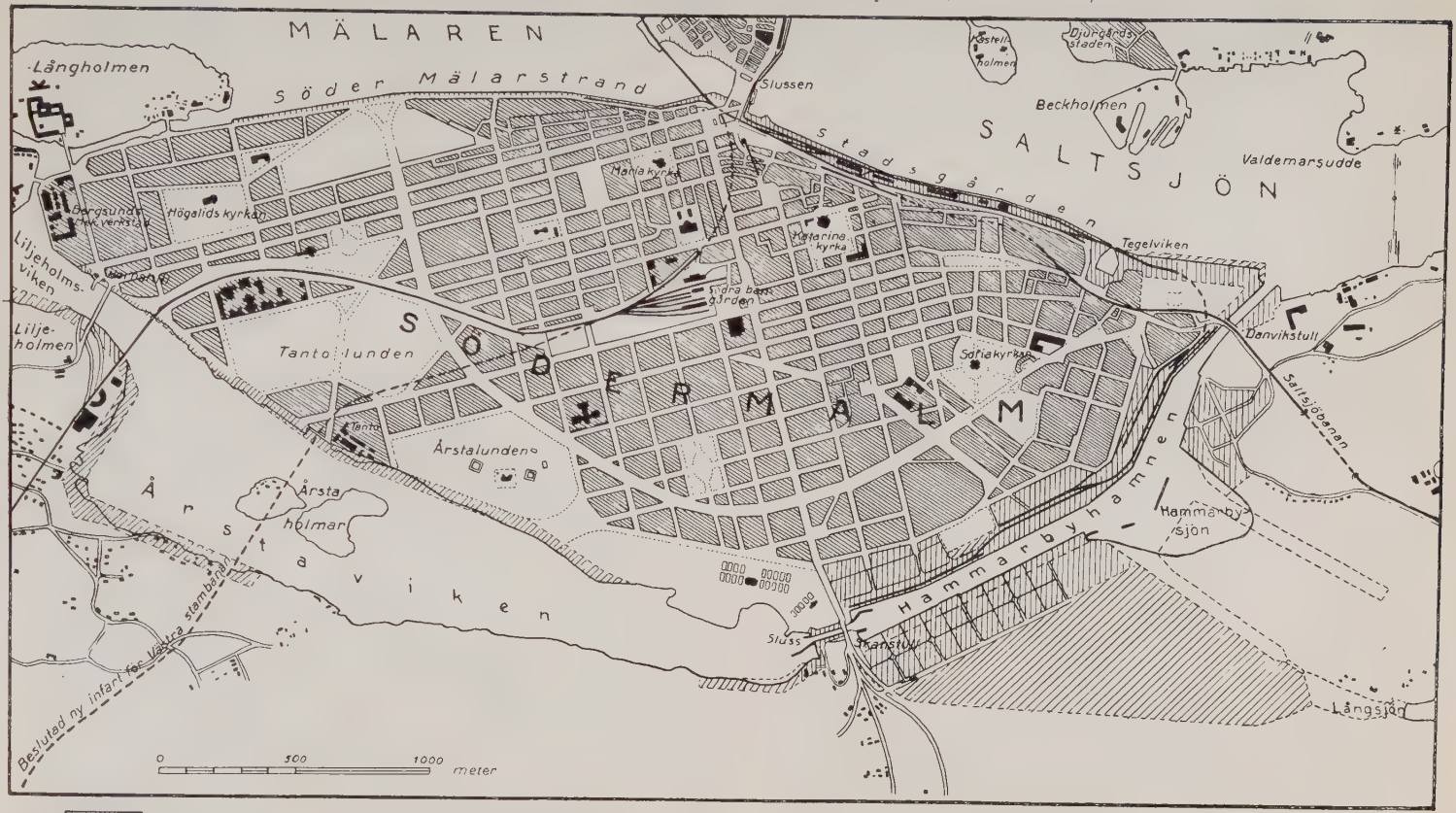

Befintliga hamnar samt industri- och upplagsområden.

Planerade framtida hamnar samt industri- och upplagsområden.

Fig. 2. Danvikskanalen och bron däröfver (under byggnad).

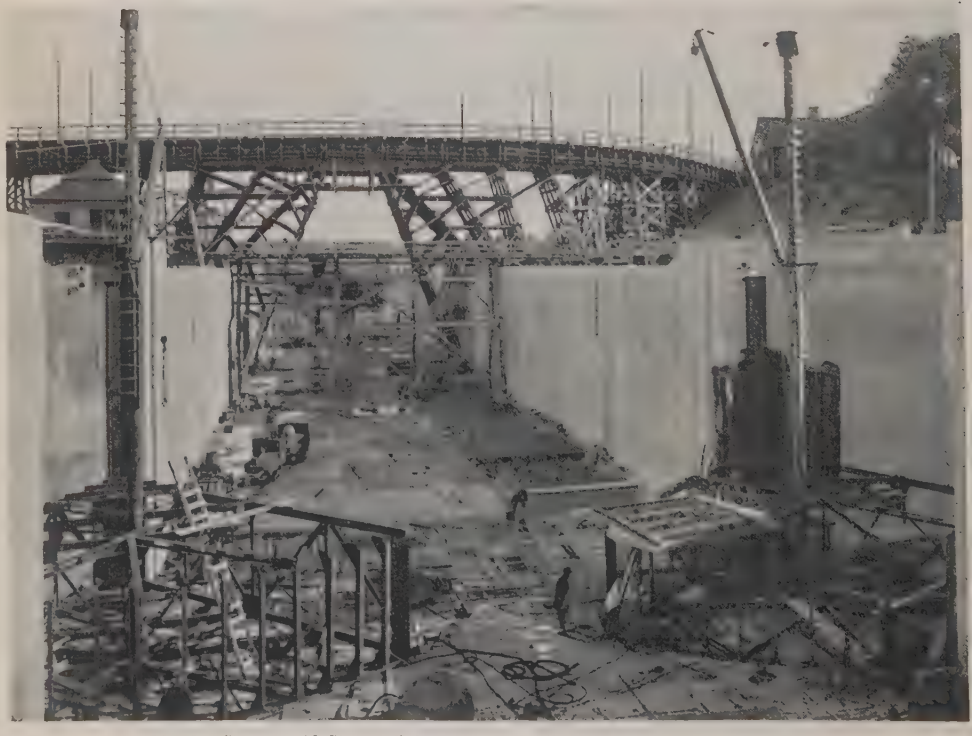

Fig. 3. Slussen vid Skanstull (under byggnad) och provisoriska bron däröfver.

Han var led. i Utrikesdepartementets antagningskommission 1912—14 och dess ordf. 1917—19. H:s stora anseende som folkrättslärd och skiljedomare, befäst ej minst genom skiljedomen i den ryktbara Casablanca-affären 1909, har gjort, att äfven under senare år åt honom anförtrotts en mängd viktiga mellanfolkliga uppdrag. Sålunda var han 1913 ordf. i fransk-italienska skiljedomstolen för frågor om fartygen ''Carthage'', ''Manouba'' och ''Favignano'' m. fl. (en konflikt om fartygsbeslag under Tripoliskriget), blef 1916 ordf. i permanenta kinesisk-amerikanska undersökningskommissionen samt är ordf. i tysk-belgiska skiljedomstolen för frågor om tysk krigsmateriel och i ständiga tysk-schweiziska förlikningsrådet. Han är medlem af Institut de droit international och af dess rådgifvande kommitté för Carnegiestiftelsen samt medlem i kuratoriet för Académie de droit international i Haag. Vid denna akademi höll han aug. 1923 6 föreläsningar öfver ämnet ''la neutralité en général''. Han är äfven ordf. i svenska afdelningen af International law association. Bland de många skiftande uppdrag H. erhållit i hemlandet må ytterligare nämnas, att han varit ordf. i Sveriges enskilda järnvägars skiljedomstol 1911—16 och blef ordf. i de svenska tobaksfabrikernas centralkommission (1912) och i tändsticksfabrikernas centralkommission (1913) samt i Svenska bibelsällskapets kommitté (1915 ff.) och är ordf. i styrelsen för Konungariket Sveriges stadshypotekskassa (sedan 1917), i Karl-Johansförbundet, i styrelsen för Statens rasbiologiska institut och i Uppsala läns hushållningssällskap; 1913—16 var han äfven ordf. i länets skogsvårdsstyrelse. H. blef 1913 led. af Vet. akad., 1914 hedersled. af Örlogsmannasällskapet och led. af Humanistiska vet. samf., 1915 led. och 1918 hedersled. af Landtbruksakad., 1917 led. af Krigsvet. akad. och 1918 en af de 18 i Svenska akad., där han tog inträde med ett minnestal öfver P. J. von Ehrenheim. — Af H:s edition af kommunallagarna ha utkommit 7:e och 8:e uppl. (1919 och 1921).

8. Karl (Carl) Gustaf Valdemar H., den föregående broder, militär, statsråd, f. 22 april 1865 på Väderum, Kalmar län, underlöjtnant i Värmlands fältjägarkår 1885, löjtnant vid generalstaben 1895, steg där i graderna till major och öfverstelöjtnant i armén, var under tiden lärare vid Krigshögskolan 1897—1903, stabschef vid 1:a arméfördelningen 1905—06 och souschef vid Landtförsvarsdep:s kommandoexpedition 1906—10. H. blef 1910 öfverstelöjtnant vid 1:a lifgrenadjärreg., 1914 öfverste och chef där samt 1919 generalmajor och chef för 6:e arméfördelningen. Han var statsråd och chef för Försvarsdep. i De Geers och von Sydows ministärer (27 okt. 1920—13 okt. 1921) och utnämndes 1922 till chef för generalstaben. H. har användts i flera kommittéer och utredningar, bl. a. den för utarbetande af propositionen till 1914 års härordning, och var led. af försvarsrevisionen 1919—23. Han var 1918—20 riksdagsman i andra kammaren (där han slöt sig till landtmanna- och borgarpartiet), utsedd af Norrköpings-Linköpings valkrets. Han är led. af Krigsvet. akad. sedan 1907. 1. V. S—g. 5 o. 7. T—s. 8. C. O. N.

*Hammarstedt, N. E., har vidare skrifvit bl. a. *Kvarlefvor af en Frös-ritual i en svensk bröllopslek* (i ''Festskrift til H. F. Feilberg'', 1911), *Svensk forntro och folksed i bild och ord* (h. 1, 1920) och ett stort antal artiklar i Nordisk familjebok; han har öfversatt Tacitus' ''Germania'' (1916) samt utgett årg. 8—10 (1913—15) af ''Fataburen''. På hans 60-årsdag (1921) tillegnade Föreningen för svensk kulturhistoria honom festskriften ''Etnologiska studier'' med bidrag af 29 svenska, danska och finländska författare.

*Hammarsten. — 2. Fredrik H. dog 11 jan. 1922 i Stockholm. Postumt utgafs predikosamlingen *På Herrens berg* (1923). Se ''F. H. Några minnesblad'' (1922).

Hammarström, Alexis, ämbetsman, f. 8 juni 1858 i Bärfendal, Göteborgs och Bohus län, blef student i Uppsala 1879 och, efter där 1882 aflagd hofrättsexamen, 1885 vice häradshöfding, 1887 t. f. och 1895 ord. sekreterare i Generaltullstyrelsen och byråchef 1896. Sedan 1909 är H. landshöfding i Kronobergs län och har under tiden varit ecklesiastikminister i ministären Swartz 30 mars—19 okt. 1917. Af Första kammaren har han varit led. för Göteborgs och Bohus län 1903—11 och för Kronobergs län 1914—19 lagt. samt därunder varit led. af tillfälligt utskott 1903, i bevillningsutskottet 1904—11, 1914—18 (ordf. 1910, 1911, 1918), ordf. i tobaksmonopolsutskottet 1914, led. af kommunallagutskottet 1918 urt. och af arbetstidsutskottet 1919 samt af hemliga utskottet 1914 och 1916—19. Han tillhörde nationella partiet och var i flera år medlem af dess förtroenderåd. Äfven utanför riksdagen hade H. tidigt tagits i anspråk som expert i tull- och skattefrågor. Han var så t. ex. sekreterare i tullkommittén 1888—91 och i bevillningslagstiftningskommittéerna 1894 och 1895 samt led. af tullstatskommittén 1900—02 och af tobaksskattekommittéerna 1903—04, 1909—11 (ordf. 1909—11) samt ordf. i tulltaxekommittén 1906—09, hvars arbetsresultat blef 1910 års förordning med ny tulltaxa, affattad som underlag för blifvande underhandlingar om nya handelstraktater. I skatteutjämningskommittén och i sockerbeskattningskommittén 1916 var han ordf. H. utarbetade förslaget till 1904 års ännu gällande tullstadgar. Utredningen genom tobaksskattekommittén af 1909—11 blef grundläggande för riksdagsbeslutet 1914 om nuv. svenska tobaksmonopolet, i hvars styrelse H. allt ifrån bolagets tillkomst 1915 varit af K. M:t förordnad styrelseled. och vice ordf. Därjämte deltog han 1910—11 i de underhandlingar med Tyskland, som ledde till 1911 års handels- och sjöfartstraktat samt till samma års svenska, ännu väsentligen oförändrade tulltariff. Han har äfven varit fullmäktig i Riksgäldskontoret 1905—19 och är ordf. i Södra Sveriges fiskeriförening (sedan 1910), i Kronobergs läns hushållningssällskap (sedan 1912) samt i länets skogsvårdsstyrelse (sedan 1917). T—s.

Hammarön, en 46,7 kvkm. stor ö i Vänern utan-

för Klarälfvens mynning (s. om Karlstad), från hvilken den skiljes af Hammarösjön, tillhör Hammarö socken. Längst i v. ligga de stora anläggningarna vid Skoghall (se Uddeholmsverken, sp. 820—821). Se J. Börjesson, ”Hammarön och Hammaröborna” (1922). O. Sjn.

Hammer. Se Hamre. Suppl.

Hammer, Bertil Hans Ragnar, pedagog, universitetslärare, f. 26 dec. 1877 i Ålem, Kalmar län, blef student i Kalmar 1895 samt filos. doktor och docent i psykologi i Uppsala 1908. Sedan Sveriges första professur i pedagogik inrättats vid Uppsala universitet med ingången af 1909, bekläddе H. som tillförordnad densamma, tills han 1910 utnämndes till dess ord. innehafvare. Ett par vetenskapliga resor till Tyskland och Schweiz vidgade hans kännedom om den nutida psykologiska forskningen och vår tids pedagogiska rörelser. Med hans professur är förenad en pedagogisk öfningsskola, i hvars startande såsom först ett privat företag han tagit verksam och förtjänstfull del. Hans författarskap omfattar såväl experimentell psykologi — bl. a. *Zur experimentellen kritik der theorie der aufmerksamkeitsschwankungen* (i ”Zeitschrift für psychologie”, 1905) och *Bidrag till uppmärksamhetens psykologi* (1908) — som pedagogik, såsom *Första läseboken* (1905; 17:e uppl. 1916), *Intressemetod. Bidrag till den första läsundervisningens pedagogik* (1906; 2:a uppl. 1913; dessa båda arbeten i samarbete med A. Wallgren), *Experimentell och intuitiv pedagogik* (1909), *Iakttagelseförmågan, dess utveckling och uppfostran* (s. å.), *Striden om arbetsskolan,* sommarkursföreläsningar (1912), *Anlag och lefnadskall* (1919), *Enhetsskolan* (1922) och *Samskolan och skolkommissionen* (1923). H. har utgett och redigerat ”Svenskt arkiv för pedagogik” 1912—21, i hvilken tidskrift han offentliggjort många uppsatser, bl. a. de sedan äfven i bokform utkomna *Fantasien i några af dess yttringar* (1916) och *Jean-Jacques Rousseau, naturen och friheten* (1921). Sedan 1922 redigerar han tillsammans med S. Alrutz och A. Herrlin ”Arkiv för psykologi och pedagogik”. S—e.

***Hammer,** K. V., har varit medarbetare för Norge i Nordisk familjebok (bokst. K—T, 1911—19) och Salmonsens konversationsleksikon samt utger jämte C. J. Hambro ”Opslagsboken. Norsk konversationsleksikon” (bd 1, 1922).

Hammer, Heinrich, tysk musikledare, f. 1862 i Erfurt, elev i violin af Marsick, hade dirigentbefattningar i Haag, Haarlem och Lausanne, organiserade 1905 Göteborgs orkesterförenings (se d. o.) orkester och ledde den till 1907, hvarefter han haft sin verksamhet i Washington.

***Hammerdal.** 1. H. omfattar nu 131,760 har med 5,262 inv. (1923). Jämte annexförsamlingen Gåxsjö omfattar H. 164,420 har med 6,349 inv. (s. å.). Pastoratet tillhör nu Ströms kontrakt, Härnösands stift. — 2. Tingslaget omfattar nu 921,980 har med 17,858 inv. (1923).

Hammerdalssjön, en 16 kvkm. stor sjö, belägen 302 m. ö. h. i Hammerdals socken, Jämtland, 60 km. n. ö. om Östersund genomfluten af Ammerån. O. Sjn.

Hammeren, pseudonym. Se Diesen, H. T. R. Suppl.

***Hammerfest,** beläget på 70° 39′ 48″ n. br. Finmark fylke, hade 3,336 inv. 1920. K. G. C.

***Hammerich.** — 3. Asger H. dog 13 ju 1923 i Köpenhamn. — 4. Angul H. afgic 1922 som docent vid universitetet. Han har vidar utgett *Musikmindesmærker fra middelalderen Danmark* (1912), *J. P. E. Hartmann* (1916) oc *Dansk musikhistorie indtil ca. 1700* (1921). Seda 1915 är han ordf. i Musikforeningen. — 5. H. A H. dog 4 okt. 1915 i Köpenhamn. 3—5. P. E—

Hammerless, *jaktv.* Se Jaktgevär.

***Hammers bibliotek** försåldes å bokauktionskam maren i Stockholm 1906—10. Kr. Hammer sam manbragte äfven en betydande autografsamling som till stor del såldes å bokauktionskammaren vi 15 autografauktioner 1913—19. Hösten 1919 lyc kades riksarkivarien S. Clason erhålla arfvingarna medgifvande till att genomgå den återstående sam lingen, hvarefter denna inköptes (till ett pris a 38,000 kr., hvaraf 23,000 kr. på Riksarkivets de af ett konsortium bestående af Riksarkivet, Krig arkivet, Akademien för de fria konsterna och Upp sala universitetsbibliotek. Samlingen har därefte på Riksarkivet ordnats, förtecknats och fördela mellan de olika institutionerna. Till betydand del bestod samlingen af arkivalier, som härstam made från offentliga arkiv. Fragment af räkenska per och framför allt kvittenser till dylika frå 1500-talet och 1600-talets tidigare årtionden h sammanförts ur samlingen. Skrifvelser till Kon merskollegium, Statskontoret, Amiralitetskollegiu m. fl. verk ha kunnat återföras till dessa myndig heters arkiv. Flera enskilda arkiv i Riksarkive såsom M. G. De la Gardies, Momma-Reenstie nas, Goertz', ombudsrådet C. Feifs och K. G Tessins, ha erhållit värdefulla accessioner. Krig arkivet erhöll rullor, aflönings- och arkliräkenska per. Till Uppsala universitetsbibliotek gingo be tydande accessioner till den Rosenhaneska samlin gen och akademiadjunkten G. Marklins brefväx ling. Akademien för de fria konsterna erhöll bild huggaren B. E. Fogelbergs och målaren G. V Palms brefväxling. Genom inköp 1923 till Riks arkivet och Krigsarkivet af bankir G. Kassman svenska autografsamling, som nästan helt och hål let bildats genom förvärf på Hammerauktionerna ha till dessa arkiv kommit arkivalier, som på e lyckligt sätt komplettera de förut förvärfvade de larna af Hammersamlingen. E. N—n

Hammersborg, stadsdel i Kristiania, mella Akersgaten och Youngstorvet med gamla förfalln byggnader. I H. skall ny reglering vidtas, och e svensk kyrka är under byggnad där. K. G. C.

***Hammershaimb,** V. U., dog 8 april 1909 i Kö penhamn.

***Hammershöj.** 1. Vilhelm H. dog 13 feb 1916 i Köpenhamn. Han blef 1910 medlem a akademirådet och erhöll vid internationella kons utställningen i Rom 1911 en af de fem hufvud premierna på 10,000 lire. Han är rikt represen terad i konstmuseet i Köpenhamn, där äfven A Bramsens samling af 28 af hans målningar är fö egarens lifstid deponerad. Där ingå äfven målni gar, som helt falla utom konstnärens hufvudsaklig område — interiörer med eller utan figurer — exempelvis *Artemis* (1894, 4 oklädda unga kvi nor i kroppsstorlek, reliefartadt stiliserade).

Stockholms Nationalmuseum finnas *Interiör med en läsande dam*, *Interiör med konstnärens moder* (ett af hans mest betydande arbeten) och ett danskt *landskap*. Se A. Bramsen, ”Vilhelm H.” (1918). — 2. Svend H. utöfvade till 1910 mest dekorativ konst och har under senare år målat många arkitektoniska bilder; han har starkt påverkats af broderns konst. 1918 utgaf han en bok om Bindesbölls keramiska arbeten.

V. Hammershöj. Efter ett självporträtt.

1. G—g N. 2. P. E—t.

***Hammerstein.** — 2. Ernst von H.-Loxten dog 5 juni 1914 i Loxten i Hannover.

Hammond [hä'mənd], stad i staten Indiana, Förenta staterna, vid floden Grand Calumet, 34 km. s. s. ö. om Chicago. Stora slakterier och konserveringsfabriker samt tillverkning af kemikalier, maskiner m. m. 36,004 inv. (1920). H. anlades 1869 och blef stad 1883. E. A—t.

Hamnudden, blixtfyr på Gotska sandöns nordvästra udde, på 58° 20′ 30″ n. br. och 19° 13′ 15″ ö. lgd fr. Gr., 12,5 m. öfver medelvatten, med 600 hlj. styrka och agaljus. Uppförd 1913 i ett 11 m. högt torn af järn och betong. E. A—t.

Hamp [ä], Pierre, fransk författare, f. 1876, har framträdt med en rad sociala romaner, af hvilka cykeln *La peine des hommes* (som består af *Marée fraîche*, 1908, *Le vin de Champagne*, 1909, *L'enquête*, 1914, *Le travail invincible*, 1918, *Les métiers blessés*, 1919, och *La victoire mécanicienne*, 1920) och *Les chercheurs d'or* (1920) äro de viktigaste, och berättelser från norra Frankrike (*Dix contes dans le nord*, 1909, m. fl.). H. predikar arbetets evangelium och uppställer ett kommersiellt ideal i stället för konsten och intellektualismen.

***Hampel,** J., dog 1913 i Budapest.

***Hampflox** bör skrifvas hampflocks. G. L—m.

Hampnäs, folkhögskola med landtmannaskola i Själevads socken, Västernorrlands län, 6 km. v. om Örnsköldsvik, har manlig och kvinnlig hufvudkurs, med andra årskurs, samt fristående kvinnlig årskurs. Läroanstalten bildades 1910 under medverkan af den ungkyrkliga rörelsen. Jfr Björkqvist, M., Suppl., och Folkhögskolor, Suppl., sp. 932. O. Sjn.

***Hamra.** — 4. A.-b. Separator har här upprättat ett sanatorium med plats för 40 tuberkulospatienter med företräde för dess egna arbetare. Anstalten har 1923 öfvertagits af Stockholms stad. 4. O. Sjn.

Hamra revir, af Dalarnas distrikt, omfattar Hamra kapellag af Gäfleborgs län och Voxna—Risbergs kronopark i Ängersjö kapellag af Jämtlands län. Reviret, som är indeladt i 6 bevakningstrakter, omfattar 41,502 har (1920) allmänna skogar, fördelade på 2 kronoparker. S—r.

Hamre (förr Hammer). 1. Pastorat i Osteröy prosti, Björgvins biskopsdöme, Norge. 165,45 kvkm. 4,879 inv. (1920). H. omfattar socknarna Hamre och Åsane. — 2. Härad och socken i Hamre pastorat, n. om Bergen, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 86,44 kvkm. 2,426 inv. (1920). Jordbruk och industri. K. G. G.

Hamrin, Felix Teodor, affärsman, politiker, f. 14 jan. 1875 i Mönsterås, Kalmar län, är chef för a.-b. Felix H. & komp. i Jönköping sedan 1903 och led. af Smålands och Blekinge handelskammares arbetsutskott, stadsfullmäktig sedan 1906 och landstingsman sedan 1908. H., som är en utpräglad och på sin ort mycket inflytelserik frikyrklig förbudsman och spelade en ganska framträdande roll i agitationen till förbudsomröstningen 1922, har sedan 1911 varit led. af Andra kammaren för Jönköpings län och var 1923 led. af bankoutskottet. Han tillhör liberala samlingspartiet och är sedan 1922 led. af dess förtroenderåd. T—s.

***Hamränge** omfattar nu 37,430 har. 4,546 inv. (1923).

Hamrångefjärden, en omkr. 16 kvkm. stor fjärd af Bottenhafvet i Hamränge socken, Gästrikland, genomfluten af Hamrångeån och genom smala sund n. om Lindön (Norrsundet) samt s. om Björnön förbunden med hafvet, hvadan den numera mer har karaktären af insjö än af hafsvik. O. Sjn.

Hamstra (ty. *hamstern*), hänsynslöst uppköpa förnödenheter massvis, hufvudsakligen lifsmedel, i förråd, särskildt under nödtider och olagligen, för att trygga sin egen försörjning. Ordet uppkom under Världskriget och hänsyftar på gnagaren hamsterns (se Hamstersläktet) vanor att om hösten insamla sina förråd.

***Hamsun,** K., har vidare utgett romanerna *Rosa* (1908), *En vandrer spiller med sordin* (1909), *Den sidste glæde* (1911), *Börn av tiden* (1913), *Segelfos by* (1915), *Markens gröde* (1917; ”Markens gröda”, 1918, flera uppl.), *Konerne ved vandposten* (1920) och *Sidste kapitel* (1923; ”Sista kapitlet”, s. å.), skådespelet *Livet i vold* (1910) och en samling *Dikte* (1921). Medan de tidigare af dessa arbeten ge föga nytt, visade H. i ”Börn av tiden” och ”Segelfos by”, som skildra förändringarna inom allmogelifvet under påverkan af städernas befolkning och handel, en objektivare, mindre nyckfull karaktärsteckning och vidare, mera sociala synpunkter, och i ”Markens gröde” formade han lefvande, men fast och säkert en sällsynt innerlig och rik bild af nyodlarens och bondens betydelsefulla, skapande lifsgärning. H. har deltagit i åtskilliga offentliga meningsstrider, bl. a. som motståndare mot den nya norska stafningen (*Sproget i fare*, 1917). 1920 mottog han Nobelpriset i litteratur. Hans ”Samlade romaner” utges 1921 ff. i sv. öfv. Jfr J. Landquist, ”K. H.” (1917). R—n B.

Hananger, förr adlig sätesgård på Lista, nära Farsund, Norge, tillhörde urspr. den nu utslocknade norska adliga ätten Smör.

Hanaskogskalk, *geol.* Se Kalksten. Suppl.

Hancheng, stad i kinesiska prov. Schen-si, nära gränsen till prov. Schan-si, vid foten af det stora bergparti, som till största delen fyller hela norra Schen-si. Staden har välmående befolkning, som drifver liflig handel, och är mest känd för de många lärda och inflytelserika män, som utgått därifrån. Svenska missionen i Kina har sedan 1897 en hufvudstation i H.

***Handarbetets vänner.** Föreningen stiftades 1874 af Sofie Leijonhufvud-Adlersparre, Hanna Winge, Molly Rohtlieb m. fl. Den har verkat dels genom tillverkning af modellarbeten, dels genom undervisningsverksamhet, dels genom utställningar inom- och utomlands. Under föreningens första tid, som sammanföll med Artur Hazelius' första samlarår, ingick äfven som viktig punkt i programmet att uppsöka och inköpa värdefull äldre svensk textil allmogeslöjd. Den så hopbragta samlingen bildar kärnan i föreningens ganska rika textilmuseum. Redan vid föreningens första uppträdande lyckades det dess ledare att vinna ej blott konstnärliga meningsfränders intresse för dess verksamhet; äfven myndigheters och allmänhetens uppmärksamhet vanns. Som arbetsgifvare kom föreningen snart i beröring med allmogekvinnor på olika orter och blef med deras medverkan i tillfälle att återkalla till ny och bestående blomstring mången halft eller helt förgäten bygdeslöjd. Parallellt med denna riktning gick en annan, hvars förebilder söktes bland äldre högreståndstextilier, och det är ur denna, som Handarbetets vänners självständiga textilkonst framgått — efter perioder af kopiering, omarbetningar och trefvande försök — till uttryck för egna idéer. Tidigt upptog föreningen paramentiken som en hufvudpunkt i sin verksamhet.

Under föreningens snart 50-åriga tillvaro har utvecklingen medfört många förändringar, utan att det vidsynta ursprungliga programmet därför behöft vare sig vidgas eller inskränkas. Så har föreningens tillverkning omlagts från hufvudsakligen smärre prydnadsarbeten till främst nödvändighetsvaror, såsom mattor, möbeltyg, gardiner, eller till att omfatta hel textil konstnärlig inredning för såväl hem som offentliga lokaler. Föreningens undervisningsverksamhet har utvidgats och omfattar nu utom de ursprungliga väf- och syskolorna äfven yrkesutbildning i textilt konsthandtverk samt lärarinneutbildning. 1913 sammanslogs föreningens kurs för handarbetslärarinnor med Hulda Lundins kurs i samma syfte under benämningen Föreningen Handarbetets vänners och Hulda Lundins högre seminarium för handarbetslärarinnor. Seminariet eger kompetensrätt samt åtnjuter statsunderstöd (8,800 kr. 1923). Sedan 1922 har föreningen syklubbar för sina föreningsmedlemmar. Genom K. M:ts beslut erhöll föreningen 1918 tillstånd till penninglotteri. För de genom lotteriet erhållna medlen inköptes på fri och egen grund belägen fastighet å K. Djurgården (n:r 82—84 Djurgårdsslätten). 1919 öfverflyttades dit föreningens samtliga verkstäder, skolor och lager.

Föreningen grundades till stor del på frivillig arbetskraft och utan något som helst kapital. Förhållandena medförde självfallet nästan omedelbart anställandet af aflönade medarbetare. Rörligt kapital saknas fortfarande. Föreningens rörelsemedel ha hela tiden förblifvit de ursprungliga: inkomst af medlemsafgifter och af produktionen samt understöd af statsmedel. Årligt statsanslag utgick från 1876 och många år framåt med 1,200 kr. 1923 är anslagets storlek 5,000 kr. Föreningens hittills största omsättning, som inföll 1920, uppgick till 154,554 kr. Depressionen åter sänkte summan 1922 till 84,538 kr. C. Wg.

Handbila, *tekn.* Se Yxa 1.

***Handbörd** 1. Häradet ingår nu i Linköpings fögderi. 7,672 inv. (1923). — 2. Kontraktet tillhör nu Växjö stift.

Handeldsläckningsapparat. Se Brandväsende. Suppl., fig. 3.

***Handeldvapen.** Före Världskriget hade endast ett land, Mexico, antagit automatgevär, men försök med dylika vapen pågingo öfverallt. Man trodde allmänt på en nära förestående ombeväpning med automatiska gevär och karbiner. Under och efter Världskriget ha försöken fortsatts, men man har ryggat tillbaka för den kostsamma ombeväpningen, och i stort sedt användas ännu (1924) till krigsbruk de gevärs- och karbintyper, som infördes under senaste ombeväpningsperiod (1886—96). De förändringar, som vidtagits, beröra endast smärre detaljer af vapnet (magasinets anordnande och siktmedlen) samt ammunitionen. Nya gevär ha antagits endast i Frankrike, modell 1907—15 med lådmagasin i st. f. framstocksmagasin, samt i England, modell 1913. En bidragande orsak till uppskofvet med de automatiska handeldvapnens införande kan anses ligga i de genomgripande förändringar Världskriget medfört beträffande infanteriets beväpning och organisation, förändringar, som i stort sedt gått ut på att minska infanterigevärets betydelse i samband med ett allmännare införande af automatiska kulsprutor och kulsprutegevär (se Kulspruta). I synnerhet har det senare vapnet, såsom stående geväret relativt nära, i hög grad bidragit att tränga detta tillbaka, och åsikter ha t. o. m. gjorts gällande, att kulsprutegeväret vid en blifvande ombeväpning helt skulle kunna ersätta geväret. — Förändringarna i ammunitionen ha förnämligast gått ut på införandet af kulor med lång, skarp spets, på vissa håll äfven med afsmalnande bakre del (jfr Projektil, sp. 346). Dylika kulor äro lättare och röna mindre luftmotstånd, hvarigenom utgångshastighet, skottvidd och banflackhet ökats (se bifogade tabell). — Vid enhandsvapnen har revolvern numera fullständigt utträngts af den automatiska pistolen. I princip har denna icke undergått någon större förändring.

Tabell

belysande de långspetsade kulornas inflytande på i olika länder antagna gevär (jfr tab. till Handeldvapen, sp. 1315—16).

Land	Modell-år	Kaliber mm	Kulvikt gr.	Utgångshastighet m
Norge	1894	6,5	9,0	855
Danmark	1889	8,0	12,65	770
Ryssland	1891	7,62	10,0	915
Tyskland	1898	7,9	10,0	900
England	1913	7,71	10,0	850
Holland	1893	6,5	8,0	875
Frankrike	1907—15	8,0	12,8	755
Schweiz	1889—1908	7,5	11,3	825
Italien	1891	6,5	8,2	845
Österrike	1895	8,0	10,0	875
Spanien	1893	7,0	10,0	860
Portugal	1904	6,5	9,1	895
Turkiet	1890	7,65	10,0	865
Förenta staterna	1903	7,62	9,72	823

G. af Wdt.

***Handel-Mazzetti,** Enrica von, har vidare

utgett balladerna *Deutsches recht und andere gedichte* (1908), *Die arme Margaret* (1910; med motiv från motreformationens tid), enaktaren *Sophie Barat* (s. å.), *Novellenbuch* (s. å.), *Acht geistige lieder* (1911), dikterna *Imperatori* (till Franz Josef, s. å.), romanerna *Stephana Schwertner* (3 bd, 1912—14, också från motreformationen), *Brüderlein und schwesterlein* (1913), *Ritas briefe* (hittills 5 bd, 1915—21), *Der blumenteufel* (1916), *Ilko Smutniak, der ulan* (1917, från Världskriget) och *Der deutsche held* (1920, från tiden efter Napoleon). Se J. Eckhardts "Geistige werdejahre" (2 bd, 1911—12) och E. Korrodi, "E. v. H.-M." (1909).

***Handelsagent,** *hand.* och *jur.*, person, som åtagit sig uppdrag att för annans, "hufvudmannens", räkning verka för afsättning af varor genom att upptaga köpeanbud, "order", till hufvudmannen eller att i dennes namn sluta försäljningsaftal och som icke är anställd i hufvudmannens tjänst, utan drifver verksamheten som självständig yrkesidkare med eget kontor eller annan egen lokal för sin rörelse, dit meddelanden ang. denna kunna sändas. Bestämmelser om handelsagentens rättsliga ställning gentemot hufvudmannen (plikt att iakttaga dennes intresse, rätt till provision m. m.) samt om hufvudmannens förpliktelser på grund af agentens åtgöranden (att fullgöra slutna aftal m. m.) äro gifna i lag 18 april 1914, med hvilken en norsk lag 30 juni 1916 och en dansk 8 maj 1917 i det närmaste öfverensstämma. Jfr Agent. C. G. Bj.

Handelsagenternas förening, Svenska. Se Svenska handelsagenternas förening. Suppl.

***Handelsblockad.** Se Blockad, äfven i Suppl.

Handelsdepartementet, Kungliga, ett af rikets 9 statsdepartement, nyskapades genom lagen af 19 juni 1919, som trädde i kraft 1 juli 1920. Departementet öfvertog en del af särskildt Finansdepartementets förra verksamhetsområde. Departementet handlägger förvaltningsärenden rörande in- och utrikes handel; handelshögskoleväsendet; kommersiell information, utom i hvad angår införskaffande af upplysningsmateriel från utlandet; industri, torfhandtering, handtverk och annan dylik handtering; slöjd; bergs- och brukshandtering; lärlingsväsendet; statens grufegendom; patent, skydd för varumärken, mönster och modeller; elektriska anläggningar för belysning eller arbetsöfverföring, med undantag af elektriska spårvägs- och järnvägsanläggningar; eldfarliga oljor; explosiva varor; normalpapper och normalbläck; aktiebolag, med undantag af bank- och järnvägs-a.b.; handelsbolag och enkla bolag; rätt för utlänning att vara styrelseled. i svenskt bolag samt att i riket idka handel eller annan näring; det affärsmässiga försäkringsväsendet; in- och utrikes sjöfart; lots- och fyrväsendet; lifräddningsväsendet; navigationsundervisning; skeppsmätningsväsendet; registrering af fartyg; sjöfartssäkerhet; befäl å svenska handelsfartyg; mönstring af sjöfolk; lotterier; näringsstatistik. Af lagstiftningsärenden handlägger dep. sådana rörande tillsyn å fartyg, det affärsmässiga försäkringsväsendet, oriktig ursprungsbeteckning och lotterier.

Statsrådet och chefen för departementet benämnes i dagligt tal handelsministern. Ärendena inom dep. handläggas å 2 byråer, hvaraf den ena för ärenden ang. handel och sjöfart och den andra för ärenden ang. industri och bergsbruk. Vid sidan af *statssekreteraren*, som tillika är expeditionschef, stå 2 *kansliråd*, 1 teknisk *byråchef* samt en särskild föredragande för ärenden ang. elektriska anläggningar för belysning eller arbetsöfverföring; m. m. Öfriga befattningshafvare äro 4 *första* och 3 *andra kanslisekreterare*, 1 *registrator* och *amanuenser*.

Till dep. anses höra: Kommerskollegium med bergsstaten; Lotsstyrelsen med lotsverket; Patent- och registreringsverket; Försäkringsinspektionen; Nautisk-meteorologiska byrån; Statens profningsanstalt; fartygsinspektionens befattningshafvare; statens torftjänstemän; statens instruktörer i hushöjd; inspektörer öfver elektriska anläggningar; kontrollanter för undersökning af eldfarliga oljor; sprängämnesinspektionen; Handelshögskolan i Stockholm; navigationsskolorna; skeppsmätare; sjömanshusen; Direktionen öfver handelsflottans pensionsanstalt; Järnkontoret; allmänna försäkringsanstalter; auktoriserade handelskammare; Ingenjörsvetenskapsakad. Departementets stat (tionde hufvudtiteln) upptog för 1922 i ordinarie anslag kr. 7,940,055 kr. och i extra anslag 1,858,945 kr. L. S. v. H.

***Handelsflotta.** Den å sp. 251—252, Suppl. stående tabellen, sammandragen efter "Statistisk årsbok för Sverige 1923" och "Statistisk årbok for kongeriket Norge 1922" är så till vida skiljaktig från den i hufvudarbetet, sp. 1325—26, införda, att det förmedlade tontalet numera anges efter ångtonnaget, under det att man förut utgått från segeltonnaget. Allt fortfarande har Norge den i förhållande till folkmängden största handelsflottan; därnäst kommer Brittiska riket, vidare Nederländerna, Danmark och Sverige. Medräknas äfven fartyg af 20—100 ton, egde Sverige vid slutet af 1921 1,250 ång- och motorfartyg om tills. 985,530 bruttoton samt 1,323 segelfartyg om tills. 142,623 bruttoton eller tills. 2,573 fartyg om 1,128,153 bruttoton (807,640 nettoton). Samtliga registrerade svenska fartyg (äfven pråmfartyg) voro 1 juli 1923 3,140 om tills. 1,341,468 bruttoton (957,404 nettoton). Göteborg egde 31 dec. 1921 268 ång- och motorfartyg om tills. 299,101 nettoton och 47 segelfartyg om tills. 15,884 nettoton, Stockholm resp. 319 (178,150) och 37 (7,846) samt Hälsingborg 37 (34,996) och 39 (8,950).

Svenska handelsflottans utveckling efter 1905 ses af följande tabell, som upptar endast fartyg om öfver 20 nettoton:

	Ång- och motorfartyg		Segelfartyg		Summa	
	antal	netto-ton	antal	netto-ton	antal	netto-ton
1910	1,214	593,073	1,635	176,912	2,849	769.985
1915	1,278	689,014	1,422	137,092	2,700	826.106
1920	1,274	713,094	1,316	119,734	2,590	832,828

Uppgifterna i tabellen å följande sida omfatta ång- och motorfartyg om öfver 100 bruttoton och segelfartyg om öfver 100 nettoton. — Fartyg på Kaspiska hafvet och träfartyg på de stora sjöarna i Amerika äro icke medräknade. Japans segelfartyg äro ej angifna. H. W—t.

Världens sjögående handelsflottor i juni 1922. Efter ''Lloyd's Register'' 1922—23.

	Antal förmedlade ton pr inv. i moderl.	Ång- och motorfartyg[1]		Segelfartyg		Summa fartyg		Summa förmedlad tonnetal[2] netto 1,000 ton
		antal	tusen bruttoton	antal	tusen bruttoton	antal	tusen bruttoton	
Norge	0,58	1,716	2,418	136	183	1,852	2,601	1,524
Brittiska riket	0,28	10,263	21,615	1,058	428	11,321	22,043	13,165
Nederländerna	0,23	1,100	2,618	64	15	1,164	2,633	1,572
Danmark	0,18	622	963	200	75	822	1,038	602
Sverige	0,12	1,122	1,040	223	75	1,345	1,115	709
Finland	0,03	190	123	162	91	352	214	100
Estland	0,02	38	32	60	13	98	45	24
Lettland	0,01	37	32	30	8	67	40	21
Belgien	0,05	270	571	5	8	275	579	356
Frankrike	0,06	1,723	3,537	371	308	2,094	3,845	2,152
Tyskland	0,02	1,533	1,786	190	102	1,723	1,888	975
Portugal	0,03	155	237	131	49	286	286	156
Spanien	0,03	780	1,215	193	67	973	1,282	702
Italien	0,04	1,016	2,699	397	168	1,413	2,867	1,695
Rumänien	0,003	31	72	—	—	31	72	42
Grekland	0,06	361	658	18	11	379	669	398
Amerikas förenta stater	0,10	4,331	15,808	1,149	1,254	5,480	17,062	10,512
Brasilien	0,01	349	469	50	23	399	492	294
Argentina	0,01	173	162	43	20	216	182	102
Chile	0,02	107	121	19	10	126	131	82
Kina	—	134	188	—	—	134	188	115
Japan	0,04	2,026	3,587	—	—	2,026	3,587	2,335
Öfriga länder	—	1,030	1,113	132	90	1,162	1,203	708
Okänd nationalitet	—	148	279	49	30	197	309	179
Tillsammans	—	29,255	61,343	4,680	3,028	33,935	64,371	38,520

[1] Fartyg med hjälpmotorer medräknade. [2] Ångtonnaget (netto) + segeltonnaget (netto), divideradt med 3,6.

***Handelsförening,** Sveriges allmänna, sammanslogs 1918 med Sveriges minuthandlares riksförbund till Sveriges köpmannaförbund (se d. o. Suppl.).

Handelsgymnasium. Se Handelsskolor (äfven i Suppl.).

Handelshögskolans i Stockholm studentkår. Se Stockholms förenade studentkårer.

***Handelshögskolor.** Intresset för handelshögskoleverksamheten har under de sista femton åren fortfarit oförminskadt, måhända t. o. m. stegradt genom de egenartade ekonomiska förhållanden, som Världskriget framkallat. I Tyskland ha sålunda utom de tidigare nämnda under sagda tid inrättats nya handelshögskolor i München, Mannheim och Nürnberg. Samtidigt har en del af de äldre handelshögskolorna utvecklat sig till fullständiga universitet — så i Frankfurt a. M. och Köln —, medan ett par universitet (Freiburg im Br. och Tübingen) genom upprättande af särskilda professurer för handelsteknik (ty. *betriebswirtschaftslehre*) äfven sökt anpassa sig för de högre kommersiella studierna. Såväl dessa omständigheter som den f. n. ytterst starka tillströmningen af lärjungar, som man ej varit i stånd att möta med en nödig motsvarande utveckling af lokaler och lärarpersonal, ha medfört, att de fristående tyska handelshögskolorna befinna sig i fara att nedpressas från den akademiska ståndpunkten till ett slags folkhögskolnivå. Inom England och Förenta staterna åter har sträfvandet att inplacera dessa undervisningsanstalter i universitetsarbetets ram och direkt såsom grenar af universitetet fortsatt. De amerikanska instituten karakteriseras i synnerhet genom sin mängd af strängt specialiserade kurser, hvilka rikta sig lika mycket till tillfälliga åhörare från den praktiska verksamheten som till de konstanta studerande. Med denna anknytning till universiteten har inom samtliga nu berörda länder följt att de reguljära akademiska examensgraderna vid sidan af de särskildt för handelsverksamheten anpassade kommit att i växande utsträckning tillämpas äfven för dessa studier.

I *Sverige* har utvecklingen varit något afvikande. Handelshögskolan i Stockholm, som började sina arbeten 1 okt. 1909, ordnades visserligen närmast under intryck af tyska förebilder (Köln och Berlin), men har i åtskilliga punkter alltmera skilt sig från dessa. Utan att förbise vikten af att tillgodose äfven en vidsträcktare allmänhets kraf har denna högskola ständigt satt som sin hufvuduppgift att ge de egentlige studenterna en vetenskapligt ordnad handledning för deras blifvande verksamhet i det praktiska ekonomiska arbetet. I detta syfte har man mindre sträfvat till utvidgning med många olikartade kurser och stort antal studerande än till koncentrering kring de för ekonomisk bildning bärande ämnena och fördjupning af studiet inom dessa, och man har jämväl sökt begränsa studentantalet till sådan siffra, att ledning för dylik fördjupning skulle möjliggöras. Undervisningen, som meddelas genom föreläsningar

och öfningar samt i betydande utsträckning tar lärjungarnas självständiga studiearbete i anspråk, är anordnad för en 2-årig studiekurs, som afslutas genom examen (ekonomisk examen, för den egentliga affärsverksamheten, och handelslärarexamen). Studieåret pågår 1 okt.—21 juni; det omfattar 30 undervisningsveckor och 5 examensveckor samt fördelas på 3 terminer — höst-, vinter- och vårtermin —, mellan hvilka julen och påsken sätta gränser. Inträdesvillkoren äro i det väsentliga likartade med dem till universitet och tekniska högskolor; dock berättigar jämväl afgångsexamen från handelsgymnasium till inträde, och efter särskild pröfning kunna äfven studerande från praktisk verksamhet, som sakna examensmeriter, vinna inskrifning. Antalet närvarande lärjungar höstterminen 1923 var 181. Undervisningen handhas f. n. (1923) af 1 *rektor*, 5 *professorer*, 5 *språklektorer*, 2 *docenter* samt ett antal tillfälligt förordnade lärare. Som en påbyggnad på högskolan, ehuru tillsvidare tillfälligt ordnad, kan betraktas den speciallkurs för trävaru- och pappersindustrien, för hvilken på enskildt initiativ medel beredts för åren 1921—26. Högskolan upprätthålles af den på K. A. Wallenbergs initiativ 1906 bildade Handelshögskoleföreningen (se Handelshögskolor, sp. 1332). Högskolans ledning utöfvas af en *direktion*, hvars ordf. förordnas af K. M:t; i direktionen sitta dessutom 3 af Handelshögskoleföreningens styrelse utsedda led. samt högskolans rektor. Från statsverket har högskolan åtnjutit ett årligt extra anslag, hvilket för budgetåret 1923—24 uppgår till 50,000 kr.; utgifterna för högskolans verksamhet s. å. ha beräknats till omkr. 265,000 kr. Handelshögskolan har från början af sin verksamhet arbetat i förhyrda lokaler inom den under namnet Brunkebergs hotell kända fastigheten. Sedan denna numera i allt större utsträckning tagits i anspråk för Telegrafstyrelsens räkning, förbereder högskolan uppförandet af egen byggnad på en vid Sveavägen belägen tomt, som för ändamålet upplåtits af Stockholms stad.

1 okt. 1923 öppnades Handelshögskolan i Göteborg. Denna institution har väsentligen grundats på donerade medel; ansvaret för den faller främst på Göteborgs stadsfullmäktige, hvilka åt densamma upplåtit den byggnad, som tidigare disponerades af Göteborgs handelsinstitut. F. ö. är denna handelshögskola tämligen nära ansluten till Göteborgs högskola, så att en af högskoleprofessorerna fungerar som Handelshögskolans rektor samt språklärarna äro gemensamma. Handelshögskolans i Göteborg egna lärare under det första studieåret äro 2 professorer och 1 t. f. hufvudlärare. Vid öppnandet har det ställts i utsikt, att mycken omsorg skall egnas åt fortsättande af de för affärsanställd publik afsedda handelshögskolekurser, hvilka pågått åren 1915—23. C. H. H.

***Handelskamrar.** En Internationell handelskammare konstituerades, på amerikanskt initiativ, 1920 i Paris af representanter för de 5 ententeländerna Förenta staterna, Frankrike, Storbritannien, Italien och Belgien. Sedermera har en del andra nationer (äfven Sverige) anslutit sig till densamma. Dess 1:a kongress hölls 1921 i London och dess 2:a 1923 i Rom, då 26 länder voro representerade. Sverige anslöt sig 1921, hvarvid på initiativ af svenska handelskammarmöteskommittén bildades Svenska nationalkommissionen för internationella näringsfrågor såsom ett gemensamt organ för till Internationella handelskammaren anslutna svenska handelskamrar och andra föreningar. (Af sådana äro anslutna: Sveriges allmänna exportförening, Svenska bankföreningen, Sveriges industriförbund, Järnkontoret och Svenska trävaruexportföreningen.) 1922 organiserades och 19 jan. 1923 inaugurerades Internationella handelskammarens skiljedomstol, som består af i allmänhet 6 led. från hvarje anslutet land (f. n. 14) med ett arbetsutskott af 1 i Paris bosatt medlem för hvarje land. Domstolen endast utser skiljedomare; målen gå genom de nationella kommittéerna.

Stockholms handelskammare omorganiserades 1916, då Handelskammarföreningen i Stockholm bildades, hvars uppgift är att utse ledamöter i handelskammaren samt att åvägabringa det ekonomiska underlaget för dess verksamhet. Dess styrelse utgöres af ledamöterna (fullmäktige) i den af föreningen valda handelskammaren, hvilka väljas för 2 år med hälften årligen och representera 10 viktigare affärsgrenar eller grupper (med f. n., 1923, 2—6 led. för hvarje grupp). Handelskammarens *skiljenämnd*, som trädde i verksamhet 1917, afgör till densamma hänskjutna tvister om handel, industri och sjöfart (undantagandes de varuområden, som falla under Sveriges skiljenämnd för spannmåls- och foderämnen) och består af högst 100 led., dels kammarens egna fullmäktige (utom representanterna för advokatverksamhet), dels andra af kammaren valda män. — Hela Sverige är nu indeladt i (12) *handelskammardistrikt*, nämligen: Skåne och södra Halland (säte: Malmö); Västergötland (utom Göteborg) och norra Halland (Borås); Göteborg; Småland och Blekinge (Jönköping); Gotland (Visby); Östergötlands och Södermanlands län (Norrköping); Stockholm; Örebro och Västmanlands län (Örebro); Värmlands län, Dalsland och Bohuslän (Karlstad); Gäfleborgs län, Uppland och Dalarna (Gäfle); Västernorrlands och Jämtlands län (Sundsvall) samt Norrbottens och Västerbottens län (Luleå). — Sedan 1909 ha (utom 1914) årliga svenska *handelskammarmöten* hållits på olika platser i Sverige (det 14:e i Göteborg, juni 1923). — 5 dec. 1916 utfärdades k. kung. (n:r 599) om auktoriserade handelskamrar, sedan riksdagen s. å. för 1917 anvisat ett anslag å 36,000 kr. till statsunderstöd (à 3,000 kr.) åt sådana handelskamrar. Ett liknande anslag har äfven sedermera utgått.

Svenska handelskamrar i utlandet ha inrättats äfven i Sydney (1911), Paris (1919), Basel (1918, upphörde dec. 1922), Chicago (såsom filial af den i New York, 1919) och Riga (1921). Sedan 1921 ha de svenska handelskamrarna i utlandet åtnjutit statsunderstöd å växlande belopp.

En fransk handelskammare för Sverige med säte i Stockholm inrättades 1918.

A. W:son M.

I *Finland* upprätthållas handelskamrarna (förordn. 10 aug. 1917, ändr. 1919 och 1921) af handelskammarföreningar, bildade genom frivillig sammanslutning för att bevaka handelns och industriens (däri inbegripna handelssjöfarten, försäkrings- och bankrörelse samt handtverk och

hemslöjd) intressen. F. n. (1924) är Finland indeladt i 7 handelskammardistrikt med handelskammare i Helsingfors, Åbo, Tammerfors, Viborg, Kuopio, Vasa och Uleåborg. Handelskammarförening bör ha minst 200 medlemmar; handelskammaren består af minst 15 bland föreningens medlemmar utsedda led. och har till uppgift att hålla sig underrättad om handelns och industriens läge och behof, uppmärksamma hamn-, tull-, frakt-, speditions-, försäkrings-, kredit- och betalningsförhållandena, bokföringsväsendet, afsättnings- och inköpsmarknadernas ställning m. m., vidta eller föreslå åtgärder i syfte att afhjälpa yppade missförhållanden äfvensom till myndigheterna afge utlåtanden i handeln och industrien rörande angelägenheter. Genom samverkan af handelskamrarna har i Helsingfors en Centralhandelskammare inrättats, i hvilken ordf. i Helsingfors' handelskammare är ordf. och som dessutom består af 5 representanter för hvarje handelskammare. Centralhandelskammaren bestämmer handelskamrarnas verksamhetsområden, tillsätter Helsingfors' skiljenämnd, afger till regeringen utlåtanden och gör hos densamma framställningar i ärenden rörande handel, industri och sjöfart samt afger till domstol eller sakegare yttranden om handelsbruk eller handelstermer. För sin kommersiella upplysningsverksamhet har centralhandelskammaren en särskild afdelning, som utger ''Centralhandelskammarens meddelanden'' på svenska och finska samt en 2 gånger i månaden utkommande publikation på engelska ''Financial and business report''. Handelskamrarna åtnjuta statsunderstöd till ett belopp af hälften af deras utgifter, dock högst 25,000 mark, medan Centralhandelskammaren åtnjuter ett statsunderstöd af 200,000 mark. O. B—n.

Handelskommission. 1. *Jur.* Se Kommission. Suppl. — 2. Statens. Se Statens handelskommission.

***Handelskompani.** Sp. 1338, rad 18 uppifr. *står* $44^{9}/_{4}$ *bör vara* $447^{3}/_{4}$.

***Handelsminister** finnes sedan 1 juli 1920 äfven i Sverige. Se Handelsdepartementet. Suppl.

***Handels- och industriexpeditionen** i kejserliga senaten för Finland motsvaras numera af Handels- och industriministeriet och handlägger ärenden rörande handel, industri och grufdrift, sjöfart och hamnanläggningar, lots- och fyrväsendet, sjömätning, hafsforskning, handels-, industri- och sjöfartsläroverk, aktie- o. a. bolag, andelsverksamhet (såvida den ej hör till Landtbruksministeriets verksamhetsområde) samt handelskamrarna. Under detsamma lyda Handels- och industristyrelsen, Tekniska högskolan, Sjöfartsstyrelsen, Hafsforskningsinstitutet och Geologiska kommissionen. O. B—n.

Handels- och industristyrelsen i Finland (förut Industristyrelsen) handlägger jämlikt förordn. af 19 nov. 1918 ärenden ang. handel och industri i allmänhet samt ang. handelskamrarna (se d. o. Suppl.), öfvervakar och leder handels- och de lägre tekniska läroverken, utgör Finlands patentmyndighet, för register öfver mönster och modeller, handels- och varumärken samt handelsfirmor och aktiebolag m. m., öfvervakar och leder besiktningen af ångpannor och elektriska anläggningar äfvensom fullgör de åligganden, som enligt inmutnings- och gruförstadgan tillkommer densamma. Styrelsen utgöres af 1 *öfverdirektör* och 5 *industriråd*, af hvilka 1 företräder den mekaniska och fabriksindustrien, 1 den kemiska och bergsindustrien, 1 småindustrien och 1 handelsintressena, hvarjämte 1 bör vara lagfaret. Styrelsen torde snar framtid komma att indragas och dess åligganden till öfvervägande del öfverföras på Handels och industriministeriet i statsrådet. O. B—n

***Handels- och sjöfartsfonden.** Fondens tillgångar utgjorde vid 1922 års slut 6,379,848 kr.; dess inkomster hade under året utgjort 267,962 kr. dess utgifter 214,249 kr.

***Handels- och sjöfartsnämnd,** Stockholms stads. Ny instruktion fastställdes 19 mars 1920. Enligt denna eger det borgarråd, under hvars föredragningsskyldighet nämndens arbetsområde faller närvara vid dess sammanträden, deltaga i öfverläggningarna och därvid framställa förslag och få sin mening antecknad till protokollet. Tillsynen öfver Stockholms fondbörs har öfvertagits af en särskild börsstyrelse.

***Handelsresande.** 1914 års lag om kommission, handelsagentur och handelsresande innehåller i sitt 4:e kap. bestämmelser om handelsresandes — såväl fast anställda resandes som s. k. provisionsresandes (se d. o.) — rättsliga ställning i förhållande till hufvudmannen samt om dennes förpliktelser på grund af köpeanbud (''order''), som en resande upptagit och insändt till hufvudmannen, eller för säljningsaftal, som han slutit i hufvudmannens namn (se härom Provisionsnota). Snarlika bestämmelser äro gifna i den norska lagen 30 juni 1916 och den danska 8 maj 1917 om samma ämne. — Bevillningsafgift för utländsk handelsresande som i Sverige verkar för afsättning af utländska varor, utgår numera jämlikt k. förordn. 23 okt. 1908 (se härom Bevillningsafgifter Suppl.). C. G. B.

***Handelsresandeförening,** sammanslutning mellan personer, som utöfva handelsresandeyrket. För att kunna upptas i sådan förening fordras (enligt den mera skärpta definition af ordet handelsresande som föreningar i de 3 skandinaviska länderna gåfvo detsamma vid möte i Köpenhamn 4 aug. 1913) att under resor från ort till annan förmedla varuförsäljningar från köpman till köpman eller till sådana som använda varorna för sina yrken eller för sin rörelse. I följd däraf upptas icke i föreningarna personer, som göra försäljningar till privatpersoner. — I Sverige finnas 4 dylika föreningar, med säte resp. Stockholm (Sveriges handelsresandeförening), Göteborg, Norrköping och Malmö (Södra Sverige handelsresandeförening). De äro hvar för sig oberoende, men ha sedan 1917 en gemensam organisation för verksamheten utåt, Fullmäktige för samtliga svenska handelsresandeföreningar (3 medlemmar från hvarje förening).

Sveriges handelsresandeförening (se hufvudarbetets art. Handelsresandeförening) uppdelades 1915 i sektionerna: Stockholm, Borås, Eskilstuna—Västerås, Falun, Gefle, Göteborg, Halmstad, Helsingborg, Hernösand, Karlmar, Karlskrona, Karlstad, Malmö, Norrköping—Linköping, Sundsvall, Uppsala, Växjö—Jönköping

Örebro, Örnsköldsvik och Östersund. Sektionerna bestå af i bestämda distrikt bosatta medlemmar. De välja för hvarje årsmöte (ambulerande s. k. generalförsamlingar) 1 delegerad, som afger 1 röst för hvarje påbörjadt 50-tal aktiva medlemmar inom sektionen. De ekonomiska ärendena skötas af en öfverstyrelse (8 led., af hvilka 3 måste vara bosatta i Stockholm); som ledare af det hela tjänstgör en verkställande direktör. Föreningen räknade i maj 1923 2,047 medlemmar, hvaraf 1,361 aktiva, som betala en årlig afgift af 75 kr. Från föreningens början ha i hjälp af olika slag utbetalats öfver 1 mill. kr., hvaraf ensamt för 1923 103,200 kr. A. Krook.

Handelsrestitution. Se Tullrestitution.

Handelsråd. 1. Rådgifvande institution i handels-, sjöfarts- och industriärenden, upprättad 15 mars 1912, då K. M:t som dess uppgift angaf att afge yttranden i vissa ärenden för främjande af handel, industri och sjöfart samt rörande konsulatväsendet. Den första uppsättningen, 7 ledamöter, utsågs att fungera intill utgången af 1914. Vid mandatperiodens utgång förnyades ej förordnandet, men i dec. 1917 utsågos ånyo 7 ledamöter af handelsrådet för en tid af 3 år framåt. Handelsrådets tillvaro upphörde med 1920 års utgång. Det har sedan varit ifrågasatt att inrätta ett *näringsråd*, som ett till Handelsdepartementet anslutet rådgifvande organ för regeringen. — 2. Titel, som kan tilläggas en handelsattaché.

***Handelsskolor.** Den i hufvudarbetet sp. 1353 rad 4 nedifr. omnämnda handelsskolan var belägen i *Öringe* (ej *Örgryte*). — För 1913 års riksdag framlade K. M:t förslag om handelsundervisningens ordnande. Förslaget åsyftade statens understödjande af alla de slag af läroanstalter för denna undervisning, som ansågos behöfliga, nämligen handelsgymnasier, handelsskolor och handelsaftonskolor. Riksdagen ansåg sig ej böra bifalla organisationsförslaget i dess helhet, men beviljade ett ord. anslag å 85,000 kr. till *handelsgymnasier*, hvarur skulle utgå understöd till följande anstalter af denna art: Göteborgs handelsinstitut med 40,000, Grosshandelssocietetens i Stockholm handelsskola (Frans Schartaus praktiska handelsinstitut) med 30,000 och Malmö högre handelsinstitut med 15,000 kr., med skyldighet för vederbörande kommun att själf eller genom enskilda donatorer lämna kontant bidrag, motsvarande minst $^1/_3$ af statsunderstödet, samt tillhandahålla lokaler. Å extra stat beviljades samtidigt till Hälsingborgs handelsgymnasium 3,000 kr. Sedermera beviljade riksdagen understöd till de 1914 nyinrättade handelsgymnasierna i Örebro (från 1914) och Norrköping (från 1915), hvarefter det ord. anslaget utgick för hvart och ett af åren 1916 och 1917 med 115,000 kr. Fr. o. m. 1918 höjdes anslaget, hvarvid understödet till Hälsingborgs handelsgymnasium, som förut höjts till 10,000 kr., öfverflyttades till nämnda anslag, ökadt till 15,000, hvarjämte understödet till Malmö handelsgymnasium ökades till 20,000 kr. På grund af de ekonomiska svårigheter kristiden medförde beviljade 1918 års riksdag vissa tilläggsanslag på extra stat samt medgaf höjning af elevafgifterna från 150 till 200 kr. för år. K. kung. ang. de ord. understöden utfärdades 28 nov. 1913, 14 dec. 1917 och 29 nov. 1918. Med 1919 års riksdag öfverflyttades anslaget från sjunde till åttonde hufvudtiteln i anledning däraf, att handelsundervisningsanstalterna ställts under inseende af Skolöfverstyrelsen. Samma riksdag beviljade tilläggsanslag för 1919 å sammanlagdt 90,400 kr. Af 1920 års riksdag beviljades tilläggsanslag dels för 1920 med 145,000, dels för 1921 med 150,000 kr. På grundval af en utaf Skolöfverstyrelsen 1920 utförd utredning framlades för 1921 års riksdag k. proposition om inrättande af *statliga* handelsgymnasier i Malmö, Hälsingborg, Norrköping och Örebro genom öfvertagande af handelsgymnasierna där samt om förhöjda understöd till handelsgymnasierna i Stockholm och Göteborg. Riksdagen afslog propositionen, men beviljade till tilläggsanslag för 1922 150,000 kr. För budgetåret 1923—1924 utgår det ord. anslaget till handelsgymnasier liksom förut med 135,000 och tilläggsanslaget med 120,000 kr. Den *lägre handelsundervisningen* blef i samband med öfriga arter af yrkesundervisning ordnad genom 1918 års riksdags beslut om praktiska ungdomsskolor (k. stadgar 16 sept. 1918 och 4 nov. 1921). Direkt på folkskolan bygger den 2-åriga obligatoriska yrkesbestämda *fortsättningsskolan* (se d. o. Suppl.). Därefter följer den 2-åriga *lärlingsskolan* med i medeltal högst 12 undervisningstimmar i veckan, hvilken kan af vederbörande kommun göras obligatorisk för alla inom yrket anställda minderåriga. På lärlingsskolan bygger *yrkesskolan*, som afser att i kurser af olika anordning och omfattning meddela i yrket sysselsatta personer vidgad och fördjupad utbildning. För sådana, som ega praktisk yrkeserfarenhet, men ej haft tillfälle genomgå lärlings- och yrkesskola, kan anordnas *1-årig handelsskola* med samlad lärokurs. Vid sidan af dessa skolor kunna inrättas *högre folkskolor med handelsundervisning*, hvilka bygga direkt på folkskolan och ha en 2- eller vanligen 3-årig lärokurs. Samtliga dessa skolor upprättas och underhållas af vederbörande kommuner med understöd af statsmedel enligt k. kung. 4 nov. 1921 (beträffande fortsättningsskolor och högre folkskolor k. kung. 16 sept. 1918).

Jämte de nu nämnda finns ett flertal *enskilda* undervisningsanstalter för både den högre och den lägre handelsundervisningen, af hvilka flera åtnjuta statsunderstöd och stå under inseende af Skolöfverstyrelsen. Bland dessa äro de största Bröderna Påhlmans handelsinstitut i Stockholm, Stockholms borgarskolas handelslinje, Filip Holmqvists handelsinstitut i Göteborg, Kristinehamns praktiska skola, Gäfle handelsinstitut och Sundsvalls handelsinstitut. K. E. S—g.

Handelsstatistik. Med hänsyn till nyttan af en internationell handelsstatistik i och för noggrann jämförelse mellan olika länders utrikeshandel slöts 31 dec. 1913 i Bruxelles en öfverenskommelse mellan ett stort antal stater att låta utarbeta en särskild, på gemensam varuförteckning hvilande handelsstatistik, i hvilken de in- och utförda varorna till och från de olika staterna skola redovisas till värde och såvidt möjligt äfven till kvantitet i ett begränsadt antal klasser (*catégories*) och nummer (*numéros d'ordre*). En gemensam varuförteckning,

upptagande 186 nummer, fördelade på 5 klasser, har utarbetats och godkänts af Belgien, Bolivia, Chile, Colombia, Cuba, Danmark, Dominikanska republiken, Frankrike, Guatemala, Haïti, Honduras, Italien, Japan, Mexico, Nederländerna, Nicaragua, Norge, Paraguay, Persien, Peru, Portugal, Ryssland, Schweiz, Siam, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland och Uruguay. En internationell byrå (*bureau international de statistique commerciale*) under högsta ledning af belgiska regeringen har upprättats i Bruxelles för att ordna och årligen utge en sålunda grundad internationell handelsstatistik på franska. Fördraget är enligt Versaillesfreden alltjämt giltigt. — Statistik rörande handelsomsättningen mellan de nordiska länderna föreslogs 1916 af 8:e nordiska interparlamentariska delegeradeförsamlingen, och 1917 års riksdag begärde i en skrifvelse, att svenska regeringen i samverkan med Danmarks och Norges måtte låta verkställa de utredningar och vidtaga däraf föranledda åtgärder, hvarigenom dels ökad kännedom vunnes om handelsomsättningen mellan de nordiska länderna, dels en för dessa gagnande ekonomisk samverkan dem emellan främjades. Sedermera uttalade sig skandinaviska handelsmötet s. å. för upprättandet af en dylik statistik. Delegerade för de tre länderna öfverenskommo därefter juni 1918 om planläggning och utförande af en dylik statistik samt i febr. 1920 om en interskandinavisk varuförteckning, hvarefter på dessa grunder en interskandinavisk handelsstatistik utarbetats och publicerats (hittills 2 häften: 1. Perioden 1912—1918, Stockholm 1921. 2. Perioden 1916—1922, Stockholm 1923). E. A—t.

***Handgemäng.** Under de långvariga striderna om befästa ställningar i Världskriget har handgemäng flitigt kommit till användning, hvarvid icke endast olika slags tillhyggen, utan äfven lätta kulsprutor och handgranater tillgripits. C. O. N.

***Handgranat.** Handgranater kommo till rik användning under Världskriget och ha nu öfverallt införts i infanteriets beväpning. De första handgranaterna voro försedda med tändinrättning verkande till krevad vid nedslaget, s. k. nedslagshandgranater, men då det visat sig, att krevaden vid dessa stundom uteblir, t. ex. om nedslaget sker i mjuk mark, har man börjat använda äfven tidtändinrättningar, i sin enklaste form bestående af en stubin, som antänds i eller omedelbart före kastögonblicket och därefter brinner ett visst tidsmått (5—8 sek.), efter hvilket krevaden inträffar, oberoende af, när nedslaget sker. Dessa s. k. tidhandgranater äro farligare att använda för kastaren och fordra större skicklighet hos denne. Båda slagen handgranater äro i bruk, i Sverige f. n. dock endast nedslagshandgranater. Granatens vikt växlar i allmänhet mellan $^1/_2$ och 1 kg., och kastvidden uppgår till 30 à 40 m. Se fig. å sp. 260. G. af Wdt.

Handikapvikt, *sportv.* Se Vikt 3, sp. 414.

Handkil, *arkeol.* Se Yxa 2.

Handkraftshiss. Se Hiss.

Handlogg, *sjöv.* Se Logg.

Handmatning, *maskint.* Se Matning.

Handmikrotom [-tåm], *bot.* och *zool.* Se Mikrotom.

Handnesöy, norsk ö. Se Nesna.

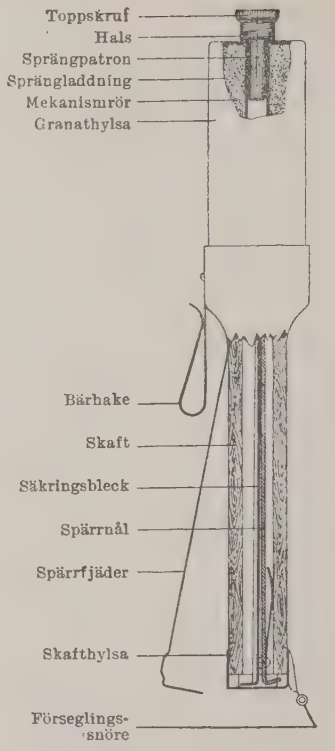

Svensk stridshandgranat af 1918 års modell.
(Till art. Handgranat, sp. 259.)

***Handpåläggning** förekommer inom den svenska kyrkan vid följande rituella handlingar: vid *biskops* och *kyrkoherdes* inställande i ämbetet, vid *missionärs* (manlig och kvinnlig), *diakons* och *diakonissas* inställande i sitt kall och vid *prästvigning*, vid hvilka akter den installerande eller vigande jämte alla assistenterna lägger ena handen på deras hufvud, som inställas eller invigas, under det att ”Fader vår” läses af den, som installerar eller viger (vid biskopsinstallation är detta ärkebiskopen, vid prästvigning stiftets biskop, vid de öfriga akterna biskopen eller annan därtill förordnad prästman); vidare vid *dop*, då prästen lägger handen på dens hufvud, som döpes, och läser ”Fader vår”. Vid ungdomens första nattvardsgång förekommer, att prästen vid brödets eller vinets utdelande lägger sin hand på den unges hufvud; detta är dock ej föreskrifvet, men tillåtet. Vid kyrkomötet 1920 väcktes motion om, att handpåläggning skulle vara föreskrifven vid konfirmationen, men motionen föll af praktiska skäl; en konfirmationslärare får dock naturligtvis använda handpåläggning, om detta utan praktiska svårigheter kan ske. Kyrkomötesmotioner ha också väckts om, att vid handpåläggning ”Fader vår” må utbytas mot kortare och för situationen mera passande böneord. Ehuru dessa motioner hittills (1924) fallit, kommer antagligen denna förändring till stånd förr eller senare. J. P.

***Handräckning** mot afbetalningsköpa-

re, *jur.*, ett i lagen om afbetalningsköp 11 juni 1915 anordnadt förfarande, som för säljare öppnar en mera bekväm och mindre tidskräfvande väg än vanlig rättegång med efterföljande verkställighet, att i enlighet med förbehåll, som uppställts vid försäljningen, återfå det sålda föremålet, därest köparen ej i rätt tid betalt det. Dylik handräckning sökes hos och verkställes af utmätningsman (landsfiskal, stadsfogde); densamma står säljare till buds blott vid sådant afbetalningsköp, som afslutits mot en köpeskilling å högst 3,000 kr. och hvarvid *antingen* säljaren betingat sig att återtaga föremålet, om köparen åsidosätter hvad honom åligger, *eller* förbehåll träffats, att eganderätten till föremålet skall förbli hos säljaren, intill dess betalningen (helt eller delvis) erlagts. För erhållande af handräckning förutsättes vidare, *att* skriftlig ansökan inkommer till utmätningsmannen, *att* skriftlig köpehandling upprättats och företes, *att* det sålda föremålet finnes inom utmätningsmannens tjänstgöringsområde, *att* uppenbart dröjsmål med betalningen föreligger, *att* afbetalningspriset ej är oskäligt högt, *samt att* säljaren på begäran förskotterar kostnaden för förfarandet. Handräckningens verkställande innebär, att utmätningsmannen — med iakttagande af utsökningslagens regler om närvaro af vittne, om förfarandet vid gäldenärs frånvaro m. m. samt af ofvannämnda 1915 års lags bestämmelser om uppgörelse mellan säljare och köpare (se härom Afbetalningsköp. Suppl.) — frântager köparen föremålet och tillhandahåller säljaren detsamma. Öfver handräckningsärendet skall utmätningsmannen föra protokoll. Hans beslut i ärendet kunna öfverklagas hos öfverexekutor. Se vidare Almén och Eklund, "Lagen om avbetalningsköp" (1916; s. 72 ff.). C. G. Bj.

Handsekreterare, Privatsekreterare, enskild sekreterare hos en furstlig person eller hög ämbetsman.

Handsjön, en omkr. 4 kvkm. stor sjö, 288 m. ö. h., i Rätans socken, Härjedalen, på gränsen till Medelpad, genomfluten af Ljungan. O. Sjn.

Handskygg, *jaktv.*, säges en hund vara, som genom för sträng eller eljest olämplig aga blifvit rädd för husbonden (resp. dressören), så att han ej vågar nalkas, då denne lockar på honom. G. G.

Handsnöre, *fisk.* Se Snöre.

Hands up [hä'ndš a'p], eng., "upp med händerna!", sträck upp armarna!, hotfull befallning, afsedd att göra någon försvarslös.

***Handsworth.** 1. H. blef 1911 inkorporeradt med Birmingham.

***Handtverksföreningar.** Vid 1922 års slut funnos 163 föreningar, alla anslutna till Sveriges handtverksorganisation, med närmare 12,000 medl. Föreningarna ha verksamt bidragit till att åstadkomma det provisoriska Handtverksinstitutet (se d. o. Suppl.) genom att deltaga i subskription af fondmedel för detsamma. Till uppmuntrande af lärlingsrekryteringen ha under senare åren utgått statsbidrag till föreningarna för deras utlämnande af konstanta lärlingspremier åt sådana lärlingar, som förningarna tilldelat Sveriges handtverksorganisations lärlingsbevis efter afslutad lärotid. Dylikt premium må icke betecknas som statspremium, äfven om det bekostas af statsmedel. C. J. F. L.

Handtverksinstitutet i Stockholm (Nytorgsgatan 17), invigdt af konungen 27 febr. 1922 och tillhörigt Sveriges handtverksorganisation (se Handtverksorganisation, äfven i Suppl.), är en yrkesutbildningsanstalt för mästare inom

Maskinverkstaden i Handtverksinstitutet.

handtverket med uppgift bl. a. att medelst kortvariga *mästarkurser* för de olika yrkena meddela undervisning om rationell yrkesdrift, om nyare arbetsmetoder, om teknikens hjälp inom handtverkets

Smedjan i Handtverksinstitutet.

tjänst samt om åtgärder till yrkenas ekonomiska förkofran. Till hjälp för undervisningen, som i allmänhet anordnas rent individuell, förfogar institutet öfver förträffliga verkstäder för snickare, mekaniker, smeder, bleck- och plåtslagare, målare, gördelmakare m. m., alla utrustade med teknikens moderna hjälpmedel, afpassade för handtverksdrift. Särskildt gasverk för acetylengassvetsning och särskilda afdelningar för härdning och galvanisering finnas dessutom anordnade, liksom äfven ett väl utrustadt kemisk-tekniskt laboratorium, som står under ledning af fackman. Särskilda experter för de större handtverksyrkena äro anställda vid institutet eller därmed förbundna. Institutet är provisoriskt i väntan på realiserande af organisationens ordinarie större yrkesutbildningsanstalt, ämnad att uppföras på af stadsfullmäktige i Stockholm upplåten tomt å norra ändan af Upplandsgatan. Vid institutet bedrifves ganska omfattande informationsverksamhet i yrkestekniska och yrkesekonomiska frågor till hjälp för handtverkets utöfvare, och till förfogande stå härför bl. a. yrkesbibliotek och yrkesmuseum. Utom organisationens egna tillskott har

för institutets utrustning anvisats statsbidrag till större belopp. Den tekniska installationen har ett värde af omkr. 130,000 kr. Särskild styrelse finns för institutets ledning, i hvilken Kommerskollegium och Skolöfverstyrelsen insatt representanter jämte organisationens egna män. C. J. F. L.

Handtverksmedaljen, stiftad 1916 af Patriotiska sällskapet, har tillkommit genom en af kamreraren H. A. Brander 1869 lämnad donation, af hvars räntor medaljen bekostas. Den lämnas som belöning för framstående förtjänster om handtverket och finns i 2 storlekar: den 1:a, motsvarande Patriotiska sällskapets medalj af 1:a storleken, bäres om halsen, den 2:a motsvarar nämnda sällskaps medalj af 2:a storleken och bäres på bröstet. Medaljens åtsida bär regerande konungens bild. Inskriften å

frånsidan är på guldmedaljer, afsedda för arbetsgifvare och chefer: *För framstående förtjänster om yrkenas förkofran* samt på silfvermedaljer, afsedda för verkmästare (stora) och arbetare (lilla): *För utmärkt yrkesskicklighet*. Den större medaljen i guld utdelas endast i undantagsfall för exceptionellt stora förtjänster om yrkenas förkofran. Den större medaljen i silfver utdelas endast till verkmästare och förmän inom handtverket. Styrelsen för Sveriges handtverksorganisation har på Patriotiska sällskapets begäran åtagit sig förmedling af medaljförslag. C. J. F. L.

***Handtverksorganisation.** Sveriges handtverksorganisation har under det senaste årtiondet kraftigt utvecklats såväl till numerär som i afseende på ekonomisk styrka och detta särskildt fr. o. m. 1917, då början gjordes för åstadkommande af ett organisationens eget ''handtverksinstitut'' (se d. o. Suppl.) och anstalter vidtogos för bildandet af en särskild institutsfond. Samtidigt väcktes det allmänna intresset i landet för handtverkarnas riksorganisation, och nya handtverksföreningar i mängd bildades och anslötos till organisationen, som inom få år räknade 163 handtverksföreningar med en samlad numerär af närmare 12,000 medlemmar. På organisationens initiativ ha åstadkommits en statens handtverkslånefond, ur hvilken lån utlämnas till idkare af handtverk och mindre industri för inköp af maskiner, motorer, verktyg och arbetsredskap, vidare statsanslag till stödjande af lärlingsutbildningen inom handtverket medelst understöd åt mästarna för deras åtagande att utbilda lärlingar, slutligen statsanslag för premiering af väl vitsordade lärlingar. Den föreslagna statsbyrån för ''medelståndsärenden'' har däremot icke kunnat åstadkommas; den är ej heller behöflig, sedan på organisationens initiativ inom Kommerskollegium inrättats en handtverkskonsulentbefattning, som tar om hand en stor del dithörande ärenden. Fondernas samlade belopp uppgick vid 1922 års slut till omkr. 340,000 kr. Handtverksorganisationens säte är sedan 1919 Stockholm. C. J. F. L.

***Handtverksskolan för blinda** i Kristinehamn flyttade 1922 in i egen nyuppförd byggnad och kan numera mottaga 65 lärjungar. G. Å.

Handtverksstämmor, allmänna sammankomster för handtverksidkare i olika delar af riket, som föranstaltades af Kommerskollegium med hjälp af särskilda statsanslag och höllos 1919 i Halmstad, Kristinehamn och Linköping, 1920 i Stockholm (omkr. 1,100 inskrifna deltagare) och Sundsvall och 1921 i Malmö. Deras uppgift var att genom föredrag i aktuella handtverksfrågor med åtföljande diskussion göra propaganda för handtverkets utveckling i organisatoriskt, tekniskt och kommersiellt hänseende. C. J. F. L.

Handvind, *maskint.* Se Spel.

Handväfstol. Se Väfning, sp. 38.

***Handöl.** 13 aug. 1911 aftäcktes vid H. en sten i ljusröd granit ''Åt minnet af 1719 års karoliner''.

Minnesstenen vid Handöl.

Haneberg, herrgård i Näshulta socken, Södermanlands län, vid sydvästra ändan af Näshultasjön, omfattar omkr. 2,200 har, hvaraf 250 har åker, tax.-v. 483,000 kr. (1918). Hufvudbyggnaden, en envåningsbyggnad med säteritak och 2 flyglar, uppfördes af presidenten Gustaf Rosenhane (1619—84) och restaurerades grundligt 1912. H., som förr hette *Gräfseboda*, omnämnes först 1319, tillhörde under medeltiden bl. a. släkterna Frille, Hvässing och Bölja, under 1500- och 1600-talen Rosenhane, gick sedan ur hand i hand; det tillhör sedan 1911 släkten Cervin. O. Sjn.

***Hanebo** omfattar nu 35,945 har. 4,970 inv. (1923). H. är nu moderförsamling till Segersta, Ala kontrakt, Uppsala stift.

Hanefiye. Se Moské, sp. 1177 med fig. 4.

***Hanfstängl**, Franz. — Hans son Edgar H. dog 30 maj 1910 i München.

Hangär [franskt uttal ãgär], fr. Från att ha betydt skyddsskjul eller lider i allmänhet för fordon af hvad slag som helst har hangar på senare tider blifvit benämningen på skyddsskjul för flygplan. Sådana hangarer på permanenta flygplatser (flygfält) rymma vanligen ett flertal flygplan, stundom ända upp till 40—50, och uppföras af betong eller trä, i fält af trä eller korrugerad plåt. För tillfälligt behof användas vanligen s. k. fälthangarer af tältduk för ett eller flera flygplan. H. J—dt.

Hangard [ãgär], by i franska dep. Somme, arrondissementet Montdidier, vid floden Luce. 81 inv. (1921). Där utkämpades heta strider mellan tyskarna och de allierade under Världskriget 4—5 april 1918.

***Hang-tschóu-fu** hade 892,100 inv. 1921, enligt uppgift från kinesiska sjötullverket.

***Hangö.** — Under Världskrigets senaste skede, då Finlands regering hade begärt hjälp af tyskarna för kufvande af "det röda", af Sovjet-Ryssland understödda upproret, landsteg en tysk fördelning under general v. d. Goltz 2—4 april 1918 vid H. och besatte redan den 6 det 70 km. n. ö. därom belägna Karis, hvarifrån framryckningen sedan fortsattes till Helsingfors. L. W:son M.

Hangö, landsförsamling i det 1923 bildade Borgå svenska stift, afskildes 1909 från Bromarf och utgör tills. med H. stadsförsamling ett pastorat, men dess område hör i kommunalt afseende fortfarande till Bromarf. 57 kvkm. 2,702 inv. (1922), öfvervägande svensktalande. O. B—n.

Ha'nhipaasi [-päsi], fyr å H. klippa af Valamo ögrupp i Ladoga, Finland, uppförd 1879, har hvitt blänksken 30 m. öfver vattenytan, lysvidd 16 sjömil, 2,500 hlj. O. B—n.

Hăniel, Edgar von, tysk diplomat, f. 12 dec. 1870 i Ruhrort, ingick 1900 på diplomatbanan, var 1911—17 ambassadråd i Washington och 1918—19 tysk led. af vapenstilleståndskommissionen i Spa. H. blef 1919 led. af nationalförsamlingen, var s. å. medlem af fredsunderhandlingsdelegationen i Versailles, utnämndes s. å. till understatssekreterare och är sedan 1920 statssekreterare i utrikesministeriet. Under förhandlingarna i skadeståndsfrågan har H. hört till de i tysthet verksammaste inom den tyska diplomatien. V. S—g.

Hanka z Hankenšteina, Alois. Se Tjechiska litteraturen, sp. 178.

Hankey [hä'ŋki], sir Maurice Pascal Alers, engelsk militär och ämbetsman, f. 1 april 1877, var först officer vid marinartilleriet, tjänstgjorde många år inom marinens upplysningsafdelning, blef 1912 riksförsvarskommitténs sekreterare, 1916 sekreterare i krigskabinettet och 1917 i rikskrigskabinettet och är sedan 1919 regeringens (kabinettets) sekreterare. Under fredskonferensen i Paris var H. den brittiska underhandlardelegationens sekreterare och förde bl. a. protokoll vid de hemliga sammanträdena i "De fyras råd". Ur militärtjänst tog han 1918 afsked med öfverstelöjtnants grad. H. har under det senaste årtiondet varit en bland regeringens i hemliga militära och politiska frågor högstbetrodda medhjälpare; efter Världskrigets slut erhöll han af parlamentet tacksägelsevotum och en statsgratifikation af 25,000 pd st. V. S—g.

Hankin [hä'ŋkin], George S:t John, engelsk författare, f. 25 sept. 1869, d. för egen hand 15 juni 1909, medarbetade i "Punch", "Saturday review", "Times" m. fl. tidningar, bl. a. som teaterkritiker. Han debuterade 1902 med lustspelet *The two mr Wetherbys* och skref sedan sex komedier, af hvilka må nämnas *The return of the prodigal* (1905), *The charity that began at home* (1906), *The last of the de Mullins* och *The Cassilis engagement* (1907). H. var en ironisk natur, hvars dramatik är full af ofta beskt kritiska iakttagelser af hvardagsmänniskorna. R—n B.

***Hanley** inkorporerades 1910 med Stoke-on-Trent.

***Hann**, Julius, blef adlad (von H.) och dog 5 okt. 1921 i Wien.

Hanna-kornet. Se Öl, sp. 91.

***Hannas** omfattar nu 710 har. 359 inv. (1923).

Ha'nnele, betydande drama af Gerhart Hauptmann (se denne, sp. 101).

Hanneman, Adriaen, holländsk målare, f. omkr. 1601 i Haag, d. där 1671, var elev af A. van Ravesteijn och Daniel Mytens d. ä., påverkades sedan starkt af van Dyck i London, hvarifrån han omkr. 1637 återvände till sin födelsestad, där han blef en mycket anlitad porträttmålare. Han är representerad i Rijksmuseum i Amsterdam, i Mauritshuis i Haag m. fl. holländska gallerier. I samlingen på Vanås finns ett mansporträtt, *Flöjtspelaren* (1636), af H:s hand. G—g N.

Ha'nnikainen, finska musiker. 1. Pekka Juhani H., f. 1854 i Nurmes, blef filos. magister i Helsingfors 1882, tog musikexamen vid universitetet 1893 och var 1893—1917 lektor i musik vid Jyväskylä seminarium. Han har dirigerat flera sångfester i Finland, utgaf 1886—90 musiktidskriften "Säveleitä", den första på finska, har upptecknat folkmelodier i Karelen, utgett sånghäften för skolbruk m. m. och komponerat en mängd sånger. — 2. Ilmari H., den förres son, f. 1893 i Jyväskylä, student 1911, som musiker utbildad i Wien och Petersburg, verkar som pianolärare, har sedan 1914 konserterat flerstädes (i Stockholm 1923 och 1924) samt komponerat pianokonsert, pianokvartett, sånger m. m.

***Hannover.** 1. Provinsens areal uppges nu officiellt till 38,509,4 kvkm. med 3,017,366 inv., 78,4 på 1 kvkm. (1919). Kretsarnas antal är nu 80. H. har nu liksom öfriga preussiska provinser en på demokratisk grund hvilande proportionellt vald folkrepresentation, *provinziallandtag*, som är provinsförvaltningens beslutande och kontrollerande organ och själf väljer sin president. — 2. Regeringsområdet H. hade 767,814 inv. 1919. — 3. Hufvudstaden H. hade 408,653 inv., hvaraf 46,100 katoliker och 5,800 judar (1921). Där finnas nu 5 gymnasier, 4 realgymnasier, 4 högre realskolor och 2 realskolor. Litt.: A. Kiepert, "H. in wort und bild" (1910). — 4. Försoning mellan husen Hannover och Hohenzollern kom omsider till stånd 1913 (se Braunschweig. Suppl.). 1—3. E. A—t.

***Hannover.** — 2. Emil Viggo H. dog 8 mars 1923 i Köpenhamn. Sedan 1911 var han direktör äfven för Hirschsprungs museum. Som museiman intog han i fråga om insikter och prak-

tisk läggning ett rum bland Nordens förnämsta. Hans senast fullbordade arbeten äro en öfverblick

öfver 1800-talets konst i samlingsverket ”Världskulturen” (d. 8, 1912; i något utvidgadt skick utg. i svensk upplaga: ”Det nittonde århundradets konst”, 1918), vidare en kortfattad öfverblick af *Svensk kunst, nogle grundtræk av dens karakter* (1916) samt det omfattande och gediga verket *Keramisk haandbog* (2 dlr, 1919 och 1923, äfven i sv. öfv.), hans hufvudarbete. Se C. G. Laurin i ”Tilskueren” (april 1923). — 3. Harald Immanuel H., den föregåendes broder, teknolog, f. 17 maj 1861 i Köpenhamn, tog polyteknisk examen 1884, blef 1888 lärare i mekanisk teknologi vid Polyteknisk læreanstalt och 1894 professor samt har i denna egenskap åstadkommit den största teknologiska samlingen i världen. 1912—22 var han läroanstaltens direktör. Han var initiativtagare till upprättandet af statens materialprofningsanstalt 1896 och dennas ledare till 1912. 1908 uppfann han det s. k. pormetal. H. har äfven föranledt praktisk användning af den i Limfjordstrakten förekommande diatomacéjorden, ”moleret” (se Moler och Tertiärsystemet, sp. 967), för isoleringsändamål och för fabrikation af mursten, som äro synnerligen lätta och särskildt användbara till trossbottnar och innerväggar. H. har utgett en rad handböcker och föreläsningar.

2. G—g N. P. E—t. 3. P. E—t.

***Hannäs.** Patronatsrätten i Tryserum och Hannäs upphörde fr. o. m. 1922.

***Hanoi** har nu järnvägsförbindelse åt s., med Vink, och åt n. ö., med Taiping, i Kina, tills. 493 km. 106,950 inv. (1918).

***Hanotaux,** A. A. Gabriel, anlitades under Världskriget i flera officiösa diplomatiska uppdrag, bl. a. vid förberedelserna för återknytandet af diplomatiska förbindelser mellan Frankrike och Vatikanen. Han har från 1921 varit fransk delegerad vid Nationernas förbunds delegeradeförsamlingsmöten i Genève och äfven företrädt Frankrike vid rådsmöten 1923. — H. har på senare år utöfvat en omfattande historisk-politisk författarverksamhet. Bland hans arbeten märkas *Fachoda* (1909), *La démocratie et le travail* (1910), *Jeanne d'Arc* (1911), *La politique de l'équilibre 1907—1911* (1912), *La France vivante en Amérique du Nord* (1913), *La France en 1614* (1914), *La Guerre des Balkans et l'Europe, 1912—1913* (s. å.), *L'énigme de Charleroi* (1917), *L'union des États-unis et de la France* (1918), *L'Aisne pendant la grande guerre* (1919), *L'histoire et les historiens. Le théâtre et la guerre* (s. å.), *Le traité de Versailles de 1919* (s. å.) och *Circuits des champs de bataille de France* (1920). H. har dessutom redigerat det populärt krigshistoriska arbetet ”L'histoire illustrée de la guerre de 1914” (1914 ff.) och redigerar det stort anlagda samlingsverket ”Histoire de la nation française” (1920 ff.). V. S—g.

Han-renn. Se Kina, sp. 26.

Hansabund [-bont], tysk organisation för främjande af handel och industri, bildad 12 juni 1909, närmast som motsvarighet till och motvikt mot ”Bund der landwirte”. Bland organisationens uppgifter framhölls vid dess tillkomst särskildt att motarbeta en skattepolitik, som med orättvis tyngd lade skattebördorna företrädesvis på handel och industri till skada för rikets hela ekonomi. Initiativtagare till denna organisation och dess förste ordförande var professor Jakob Riesser. Organisationen omfattade i juni 1914 ej mindre än 665 lokala grupper och 870 korporativt till densamma anslutna föreningar. Den anslöt sig ej till något politiskt parti, men sökte hos olika partier framkalla ökadt beaktande af handelns och industriens intressen samt förmådde regeringen att oftare än förr underställa lagförslag på detta område förberedande granskning inom sakkunniga korporationer. Å ena sidan bekämpade förbundet de gamla, agrarintressena öfver höfvan gynnande preussiska rösträttsbestämmelserna, å andra sidan ställde det sig i opposition mot socialdemokratien. Efter Världskriget har det sökt att i återuppbyggnadsarbetet sammanföra jordbrukares, köpmäns, handtverkares och industriidkares fackorganisationer Dess nuvarande ordförande (1923) är d:r Hermann Fischer, dess officiella organ ”Jahrbuch des Hansabunds” (1912 ff.). Jfr J. Riesser, ”Der Hansabund” (1912). V. S—g.

***Hans Bogbinder.** Se Meissenheim (ej Metzenheim).

Hanseätkorset (ty. *Hanseatenkreuz*), ett 1914 stiftadt krigsutmärkelsetecken för hansestäderna Hamburg, Bremen och Lübeck.

***Hansen** (sp. 1411), F. V. Under H:s ledning fortsattes det med Trollhätte kraftverk påbörjade utbyggandet af statliga storkraftverk: Porjus' 1910—14, Älfkarleby 1911—15, Västerås 1915—18, Motala 1918—22, hvarjämte Lilla Edets kraftverk sedan 1918 befinner sig under utbyggnad och arbetena med första stadiet af Suorvasjöarnas reglering 1919—23 nyligen i stort sedt afslutats. Sedan 1920 pågår utredning om Vänerns reglering. De mycket omfattande utvidgnings- och tillbyggnadsarbeten, som successivt behöft företas vid flera af anläggningarna med tillhörande kraftnät, bekräfta, att H., hvars optimistiska tro på den elektriska kraftens snabba segertåg öfver landet särskildt i början från några håll möttes af misstro, i hufvudsak rätt bedömt utvecklingens gång. På kanalbyggandets område ledde H. Trollhätte kanals ombyggnad 1909—16, hvilket arbete äfven anförtrotts åt Vattenfallsstyrelsen, jämte den 1917 påbörjade ombyggnaden af Södertälje kanal, som fortfarande pågår. I samband med utbyggandet af

Trollhätte kraftverk och kanal har ordnats ett omfattande industriområde vid Stallbacka n. om Trollhättan, och i anslutning till Porjus' kraftverk har äfvenledes iordningställts ett annat. 1916 utnämndes H. i samband med den nya Trollhätte kanals invigning till generaldirektör. Vid sidan af sin egentliga uppgift som chef för Vattenfallsstyrelsen och skapare af vår statliga kraftindustri har H. varit betrodd med en mångfald uppdrag. Han var sålunda ordf. för de s. k. vattenfallssakkunnige (1914—18), för förslag till ändringar af grunder för förvaltning af vissa kronan tillhöriga vattenfall och för utredningarna om inrättande af kraftlednings- och vattenkraftslånefonderna, v. ordf. i Statens industrikommission (1914—18), ordf. i kanalkommissionen för förslag till modernisering af landets betydelsefullare inre vattenvägar (1916—22), ordf. i elektrifieringskommittén för framläggande af en allmän plan m. m. för landsbygdens elektrifiering (1917—23) och ordf. i Lidingöbrokommissionen (fr. 1917). 1905 och 1909 var H. ordf. i Svenska teknologföreningen. Han är led. af Landtbruksakad. (1917), led. af Ing. vet. akad. (1919) och af Fysiografiska sällskapet i Lund (1920). 1922 kreerades han till hedersdoktoringenjör vid tekniska högskolan i Dresden. Sedan 1911 är H. medlem af Tekniska högskolans styrelse och sedan 1918 ordf. i styrelsen för Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt. H. är vidare fr. o. m. 1922 led. af den under Nationernas förbund arbetande Oderkommissionen samt har som Sveriges representant deltagit i de af samma förbund anordnade kongresserna för internationella trafikfrågor i Barcelona (1921) och Genève (1923).

I det af H. planlagda stora arbetet ''Trollhättan, dess kanal och kraftverk'' har han publicerat afhandlingen *Trollhätte kanal- och vattenverk under kronans hägn* (1916). Förutom officiella berättelser från Vattenfallsstyrelsens verksamhet samt kommittébetänkanden och rapporter från offentliga uppdrag har H. vidare författat ett flertal uppsatser och artiklar i tidningspressen samt periodiska och tillfälliga publikationer.

H:s arbete ''på att utnyttja vår främsta kraftkälla är inom sitt område jämförligt med hvad Baltzar von Platen utförde som skapare af Göta kanal och Nils Ericson som järnvägsbyggare'' (Grimberg). C. K.

***Hansen** (sp. 1414). — 2. H. N. H. dog 11 jan. 1910 i Köpenhamn. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1421), E. Kr., dog 27 aug. 1909 i Hornbæk. Se Burris encellkultur. Suppl., sp. 911. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1421), Ole, tog 1910 afsked och dog 4 nov. 1922 i Kristiania. M. H.

***Hansen** (sp. 1421), P. G., bor efter ryska revolutionen 1917 i Köpenhamn. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1422), A., blef 1914 led. af akademien och 1915 af akademirådet. Af större arbeten från de senare åren kan nämnas *Kristian IX:s ryttarstaty* i Odense. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1422), H. N., dog 15 mars 1923 i Köpenhamn. Han blef medlem af akademien 1911, af akademirådet 1912. Hans stora *Triptyk*, utförd till minne af återföreningsfestligheterna 1920, finns på Frederiksborg. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1422), H. J., fränträdde sin plats vid museet 1910 för att arbeta i sin vetenskap. Han utgaf 1912 *Demokrati og revolution*. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1423), O., stod utanför det politiska lifvet till 1914, då han valdes till landstingsman och strax blef medlem af finansutskottet och referent för viktiga utskott; han blef ordf. för landstingets vänster 1921 och talman i landstinget 1922. P. E—t.

***Hansen** (sp. 1423), Peter Marius, tillhör jämte Joh. Larsen och Syberg den s. k. fynska målarskolan med dess kraftiga och friska naturåtergifning. Han är figur- och landskapsmålare och har lagt i dagen betydande koloristisk begåfning. En del af hans bilder finns i Faaborgs museum (bl. a. den stora gruppbilden från museets invigning 1913), hos Hirschsprung och i Göteborg. P. E—t.

Hansen, Kristian Julius, dansk musiker, f. 1814 i Köpenhamn, d. där 1875, elev af J. P. E. Hartmann, blef 1845 organist vid Garnisonskirken och 1851 klockare där, 1852 kammarmusiker och var 1848—75 dirigent för Studentersangforeningen (se Studenterforeningen, sp. 482). Han komponerade flera manskvartetter, bl. a. de omtyckta *Lille Karen* och *Dejlige Öresund*, samt flera lyckade operettparodier m. m. E. F—t.

Hansen, Evald Valdemar, xylograf, f. 14 nov. 1840 i Taarnby (Danmark), d. 13 juni 1920 i Landskrona, studerade i Köpenhamn, var verksam i Leipzig och Düsseldorf, öfverflyttade till Stockholm 1864 och arbetade där under en lång följd af år bl. a. för ''Ny ill. tidning'' och för Vitt. hist. o. ant. akademien. Hans många träsnitt till O. Montelius' ''La civilisation primitive en Italie'' m. fl. världsberömda verk ha särskildt blifvit högt skattade. G—g N.

Hansen, Gerhard Henrik Armauer, norsk läkare och naturforskare, spetälskebacillens upptäckare, f. 29 juli 1841 i Bergen, d. 11 febr. 1912, tog medicinsk examen 1866, blef 1868 läkare vid Plejestiftelsen for spedalske i Bergen samt underläkare vid Lungegaardshospitalet (under spetälskeforskaren D. C. Danielssen, se denne). Från 1875 var H. därefter öfverläkare för spetälskan i Norge. — Stödd på egna kliniska och patologisk-anatomiska studier samt sina undersökningar öfver spetälskans utbredning i Norge, häfdade H. 1874, i motsats till Danielssen och Boeck, att spetälskan alls icke är ett ärftligt lidande, utan en kronisk infektionssjukdom, som utbreder sig genom smitta. Den af H. upptäckta leprabacillen, Hansens bacill (se Spetälska, sp. 697 och 699—700), tedde sig tydligt som den specifika sjukdomsalstraren, sedan H. 1879 kunnat på sina små ''stafvar'' använda Kochs och Weigerts färgningsmetoder för bakterier. — H. verkade äfven med målmedveten energi för att i kampen mot spetälskan praktiskt utnyttja sina

vetenskapliga upptäckter. Det var främst hans förtjänst, att lagen 1877 om försörjningen af fattiga spetälska och den effektiva nya lagen 1885 om spetälskas isolering infördes. Det framgångsrika resultatet kan ses belyst af statistiska siffror i art. Spetälska, sp. 699. Norge erkännes nu allmänt som föregångsland i kampen mot detta plågoris och är på god väg att fullständigt befrias därifrån. — H. utgaf en mängd afh. om lepran och var president vid 2:a internationella leprakonferensen i Bergen 1909. Han var äfven intresserad zoolog; bl. a. bearbetade han klasserna Annelider och Spongier i berättelsen om norska nordhafsexpeditionen 1876—78 samt utgaf många arbeten rörande nordiska blötdjur. H. var hedersled. af Svenska läkarsällskapet. Framför Bergens museum, hvars preses han var från 1894, restes på hans 60-årsdag hans byst som internationell hedersbevisning. L. Mbg.

Hansen, Christian Ditlev Ammentorp, dansk farmaceut och fabrikant, f. 25 febr. 1843 nära Odense, d. 20 juni 1916 i Köpenhamn, vardt 1865 cand. farm., höll 1869—77 föreläsningar vid universitetet och blef 1876 apotekare i Köpenhamn. 1874 uppfann han ett hållbart ostlöpe, som nu tillverkas öfver hela världen. 1892 skänkte han till staten en af honom själf bekostad och fullt utrustad farmaceutisk läroanstalt i Köpenhamn, för hvilken han var direktör till 1895, och inlade därigenom utomordentlig förtjänst om det farmaceutiska studiet i Danmark. P. E—t.

Hansen, Povl, dansk högskoleman, f. 20 okt. 1856 vid Ringe på Fyn, kom från utprägladt grundtvigska kretsar, påverkades af Kolds och Birkedals skoluppfattning, vardt 1881 lärare vid Vallekilde folkhögskola och efterträdde 1893 sin svärfar E. Trier som dess föreståndare; han afgick 1923. H. är en af folkhögskolornas mest begåfvade berättare och föreläsare, med vetenskapliga anlag och varm, mänsklig känsla. Han har utgett ”Fra Vallekilde højskole” (I—XXV) och lokalhistoriska verk. P. E—t.

Hansen, Oscar Otto Christian, dansk filosof, f. 14 dec. 1856 i Rudkjöbing, var först vintappare, blef 1887 magister i filosofi och disputerade 1892 på afh. *Undersögelser vedrörende grundlaget for Kants erkendelsesteori*. Sedan 1905 är han docent i pedagogik för lärare och lärarinnor. Utom smärre skrifter har han utgett *Pædagogik* (2 bd, 1916—20). 1896—1903 var han folketingsman (vänstern). P. E—t.

Hansen, Kristian, dansk jordbruksforskare, f. 2 nov. 1858 i Tarm, var först lärare, tog 1888 landtbruksexamen, var 1893—1914 ledare af jordbruksförsöksstationen vid Lyngby och är sedan 1893 statskonsulent för växtodling. Han har skrifvit en mängd redogörelser och afh. i sitt ämne och sysslar äfven med det danska jordbrukets historia. P. E—t.

Hansen, Johan Frederik Christian, dansk skeppsredare, f. 14 nov. 1861 i Köpenhamn, anställdes 1879 i sin faders gamla ansedda rederi (C. K. Hansens) i Köpenhamn, i hvilket han 1897 vardt delegare och 1913 seniorchef. H. var 1903—08 antisocialistisk led. af Köpenhamns stadsfullmäktige, inträdde okt. 1908 som den förste ministern för handel och sjöfart i ministären Neergaard och kvarstod i Holsteins ministär, men afgick med denna okt. s. å. Han är känd som konstmecenat, har gjort sin stora samling af dansk målarkonst, hufvudsakligen från 1800-talet, offentligt tillgänglig och äfven på flera sätt gynnat teatern. P. E—t.

Hansen, Agnes, dansk pianist. Se Adler, A. Ch. D. Suppl.

Hansen, Georg Karl, dansk husmansledare, f. 19 dec. 1865 nära Kjöge, utbildades till vagnmakare, öfvertog 1890 ett hus i Kjöge, fattade beslutet att organisera husmännen, stiftade 1901 den första husmansföreningen och tog 1902 en hufvuddel i bildandet af de samverkande själländska husmansföreningarna, hvilkas ordf. han blef. Under hans ledning stiftades 1906 Utstyckningsföreningen och 1907 Brandkassan. 1905—10 var han redaktör af ”Husmanden”, och han kan med skäl betecknas som den danska husmansrörelsens fader. Men han var mera agitator än administrator; hans nära förbindelse med det radikala partiet gjorde hans ställning osäker, och ekonomiska svårigheter medverkade till, att han 1910 lämnade alla förtroendeposter och drog sig ifrån all offentlig verksamhet. P. E—t.

Hansen, Olaf Jonas, dansk författare, f. 28 dec. 1870 i Nakskov, vardt 1890 candidatus magisterii i danska och har sedan varit lärare, från 1919 lektor i Aarhus. 1897 ff. har H., en nyromantiker med fint öra för språk och rytm, utgett en rad diktsamlingar (bl. a. *Undervejs*, 1902, *Mens sommeren lider*, 1912, och *Fra lövspring til lövfald*, 1918) och flera skådespel, bl. a. *I Rungsted kro* (1914), om Johannes Ewald. H. har äfven sysslat med litteraturhistoria och i *Ny islandsk lyrik* (1901) och *Islandsk renæssance* (1907) gett danska allmänheten den första vägledningen i modern isländsk diktning. P. E—t.

Hansen, Björn Helland-H., norsk oceanograf, f. 16 okt. 1877 i Kristiania, blef student 1895, assistent vid statens fiskeriundersökning 1900, lärare vid internationella hafsforskningskursen i Bergen 1903 samt föreståndare för biologiska stationen där 1906 och därjämte senare föreståndare med professors namn för Geofysiska institutets afdelning för hydrografi. H. har deltagit i flera hydrografisk-zoologiska expeditioner till Atlantiska hafvet (t. ex. med ”Michael Sars” 1910), Norra ishafvet och Nordsjön samt ledde 1923 en expedition för uppmätning vid norska kusten af Golfströmmens vattenlager. Han har vetenskapligt behandlat flera expeditioners hydrografiska samlingar och har (flera år i samarbete med Fr. Nansen) utgett ett stort antal afh. (*The Norwegian sea, its physical oceanography based upon the norwegian researches 1900—1904*, 1909, m. fl.) samt är redaktör för den oceanografiska delen af ”Internationale revue der gesamten hydrobiologie und hydrographie”. Han är led. af Kristiania Vid.-selskap (1908) och hedersdoktor vid Berlins universitet (1919).

Hansen, A. H., författare. Se Estniska språket och litteraturen. Suppl.

Hansen, Niels Jakob, dansk sångare, f. 23 mars 1880 nära Slagelse, lärde sig tapetseraryrket, kom 1906 till musikkonservatoriet, debuterade 1909 som konsertsångare och som *Rodolphe* i ”Bohême” på K. teatern, där han alltjämt är anställd. 1911—12 studerade han hos Reszke i Paris och blef 1918 kammarsångare. H. har en stor och klangfull lyrisk tenor; bland hans hufvudroller äro *Pinkerton*, *Radamès*, *Canio*, *Lohengrin*, *Max*, *Manrico*, *Lenski*, *Florestan* och *Don José*. P. E—t.

Hansen, Niels, dansk målare, f. 22 juni 1880 på Taasinge, 1899—1901 Zahrtmanns elev, studerade 1901 i Paris. 1904 började han utställa, mest porträtt och landskap. Han står den fynska skolan nära, var 1915 en af det yngsta släktledet, som lämnade "Den fri udstilling" och bildade utställningen i Grönningen (se d. o. Suppl.). Hans porträtt visa stor teknisk virtuositet och energisk, något för flott karakteristik. P. E—t.

Hansen, Johannes Henning, dansk arkitekt, f. 18 juli 1880 i Odense, genomgick konstakademien 1900—07, fick 1910 dess lilla guldmedalj och 1915 dess årsmedalj. 1911—18 var han Nyrops assistent vid arkitektundervisningen och vardt 1920 medlem af akademirådet. Han hör till den Nyropska nationella skolan och har bl. a. uppfört Danmarks hus på Malmöutställningen 1914 (med användning af danska herrgårdsmotiv). P. E—t.

***Hansen-Jacobsen**, N., blef medlem af akademirådet 1917. Af senare arbeten kunna nämnas *Völven* och en del keramik. P. E—t.

Hansens bacill, *med.* Se Spetälska, sp. 697 o. 699—700, och Hansen, G. H. A. Suppl.

Hansens (Wilhelm H:s) musikförlag i Köpenhamn grundlades 1857 af Jens Wilhelm Hansen (f. 1821, d. 1904) och ärfdes af hans två söner Jonas (f. 1850, d. 1919) och Alfred (f. 1854); tre söner till den sistnämnde intogos i firman 1905. Förlaget inköpte 1879 Loses samt Horneman & Erslevs musikförlag, inrättade 1887 en filial i Leipzig och inledde 1909 nära samarbete med a.-b. Nordisk musikforlag i Köpenhamn, hvarjämte firman 1908 i förening med den musikhandel, som anknutits till "Brödrene Hals' pianofabrik" i Kristiania (se Hals, Karl M. A. J.), bildade Norsk musikforlag, hvari Carl Warmuths (se d. o.) musikförlag äfven ingått. I Sverige har firman afdelningar i Stockholm, Göteborg och Malmö. Den är i sitt slag den största i Skandinavien och har eget nottryckeri.

***Hansjakob**, H., dog 23 juni 1916.

Hans och Greta (*Hänsel und Gretel*), sagoopera af E. Humperdinck (se denne) till librett af Adelheid Wette, uppf. i Stockholm f. g. 1895.

***Hanson** (sp. 1428), K. F., dog 24 febr. 1922 i Worcester. O. A. L—r.

Hanson, Karl (Carl) Magnus Gideon, ingenjör, f. 10 juni 1862 i Holta, Göteborgs och Bohus län, d. 4 april 1920 i Stockholm, aflade ingenjörsexamen vid Chalmers' tekniska läroanstalt 1883 och anställdes vid D. O. Franckes pappersbruk och sulfitfabrik i Mölndal. Tills. med ingenjör V. Flodqvist anlade han 1885 en fabrik vid Forsbacka i Dalsland för att tillämpa en af Flodqvist uppfunnen förbättrad metod för sulfittillverkning. Metoden vann stor framgång, och H. anlitades sedan för planläggning, byggande (bl. a. Ulriksfors, där han en tid var disponent) och drift af ett stort antal fabriker inom sulfit- och pappersbranschen i Sverige samt 1 i Norge och 1 i Ryssland (Vologdafabrikerna). Efter att ha lämnat Ulriksfors arbetade han som konsulterande ingenjör i Stockholm och bildade 1915 tills. med sin broder, ingenjör Nils H., firman "Cellulosabyrån Bröderna Hanson". H:s arbete inom sulfitindustrien har varit af banbrytande natur och har i ej ringa grad bidragit till, att Sverige nått en ledande ställning inom denna bransch. Fmn.

Hanson, Lars Maurits, skådespelare, f. 26 juli 1886 i Göteborg, genomgick Dramatiska teaterns elevskola 1906—09, var 1909—10 anställd vid Svenska teatern och 1910—13 vid Svenska teatern i Helsingfors, tillhörde 1913—20 Intima teatern i Stockholm, våren 1921 Lorensbergsteatern i Göteborg och är fr. o. m. hösten s. å. fäst vid Dramatiska teatern. H. har framträdt som en af de originellaste begåfningarna bland våra yngre skådespelare, utmärkt af skarp karakteriseringsförmåga och ett intensivt spelsätt med skarp markering af repliken. I det redan mycket rika galleri af roller, som han tolkat, har man särskildt uppmärksammat sådana, som varit patologiskt betonade eller rent intellektuella naturer, men hans konst omfattar äfven komiska figurer som *Ölander* i "Ett resande teatersällskap". Af hans roller må vidare nämnas *André* i Lybecks "Dynastien Peterberg" och "Den röde André", titelrollerna i Lopez' "Den fule Ferrante" och Molnárs "Djäfvulen", *fyrvaktaren* i Didrings "Elna Hall", *Richard III* och *Kung Lear*, *Osvald* i "Gengangere" och *byggmästar Solness*, *Jean* i Sarments "Skuggorna", *Rune* i T. Hedbergs "Nationalmonumentet", *Kristian VII* i von der Lyhe Zernikows "Stövlett-Katrine" och Strindbergs *Gustaf III*. — 1922 gifte sig H. med skådespelerskan Karin Molander (se Molander, H., äfven i Suppl.), med hvilken han 1920—22 gjort turnéer i landsorten. R—n B.

Hans Sachs, lätt omdiktad historisk hufvudperson i R. Wagners musikdrama "Mästersångarna i Nürnberg". Se Sachs, Hans, och Wagner, sp. 307.

***Hanssen**, H. P. (H.-Nörremölle), kom såsom Sönderjyllands danskars största kraft och starkaste vilja att spela en ledande roll vid Nord-Slesvigs återförening med Danmark. I öfverensstämmelse med sin förut förda politik önskade han frågans ordnande på grundvalen af samförstånd med Tyskland och ville absolut undvika införlifvandet i Danmark af öfvervägande tyska landsdelar, en ståndpunkt, som vann stöd hos Danmarks regering och riksdag. Då Tyska rikets upplösning började, framlade H. i tyska riksdagen 23 okt. 1918 de danske nordslesvigarnas kraf på folkomröstning på grundval af artikel V i Pragfreden (af 1866). Han fick äfven sin och de andre danske Slesvigrepresentanternas plan om en gränslinje, som skulle gå norr om Flensborg och söder om Tönder, antagen på ett folkmöte i Aabenraa 17 nov. s. å. Vid denna plan — som genom Versaillesfreden blef den slutligen genomförda — fasthöll han bestämdt trots växande motstånd både i konungariket och i Sönderjylland. Motståndet mot planen kom till uttryck i en sprängning af Nordslesvigska väljarföreningen sommaren 1919. H.

H. P. Hanssen.
Foto: Elfelt. Ensamrätt

inträdde juni s. å. som ”provisorisk” minister för sönderjylländska angelägenheter i ministären Zahle och väckte därigenom oppositionens ovilja; han afgick med ministärens öfriga medlemmar i mars 1920 (se Danmark. Suppl., sp. 245). Om Sönderjyllands nyorganisering efter återföreningen har han genom sin öfverlägsna kännedom om alla dess förhållanden inlagt stor förtjänst. Mot förmodan inträdde han icke i danska riksdagen vid valen 1920; han hade förgäfves sökt samla Sönderjyllands danskar i en särskild grupp och ville ej sluta sig till något af partierna i konungariket. 1923 samtyckte H. likväl till att bli vänsterpartiets kandidat vid valen 1924. H. har ytterligare skrifvit bl. a. *Grænsespörgsmaalet* (1920). Jfr äfven F. Nörgaard, ”H. P. H.” (s. å.), och Slesvig. Suppl. P. E—t.

Hansson, Josef, bonde, talman, f. 1707, d. 1784, tillhörde en gammal bondesläkt från Mossebo socken, Kinds härad, Älfsborgs län. Genom gårdfarihandel och annan driftig affärsverksamhet förvärfvade H. efter hand betydande förmögenhet och blef egare af ett flertal gårdar i Kinds härad äfvensom af sågverk, kvarnar och knipphammare. H. valdes till riksdagsman första gången 1740 och sedan ånyo hvarje riksdag till frihetstidens slut. Begåfvad med ovanlig talegåfva, ståtligt yttre samt rådighet och oförskräckthet, förvärfvade han hos sina ståndsbröder vid riksdagen växande anseende. I partihänseende omfattade han väl såsom ståndet i allmänhet moderata mössidéer, men framträdde först med 1760-talet som mer prononcerad anhängare af partiet. 1765 valdes H. till bondeståndets talman med stor röstöfvervikt öfver motkandidaten, den gamle talmannen Olof Håkansson. H. uppträdde äfven som talman med moderation och självständighet och sökte häfda mösspartiets gamla yrkande från den tid, då partiet var i minoritet, att ständerna icke skulle tillsätta utomordentliga domstolar. Under de häftiga valstrider, som 1769 års riksdagskallelse framkallade, blef H:s val till riksdagsman öfverklagadt och upphäfdes af landshöfdingämbetet på den tämligen svaga grunden, att han innehade säteri genom förpantning — den form af besittning, hvarmed adelsprivilegiernas förbud för ofrälse att besitta ypperligt frälse brukade kringgås — och således ej borde anses tillhöra bondeståndet. Efter långvarig rättstvist stadfäste den följande hattregeringen landshöfdingämbetets utslag. Detta hindrade icke, att H. 1771 ånyo valdes till riksdagsman och, ehuru hans fullmakt bestreds, af bondeståndet icke blott erkändes som riksdagsman, utan för andra gången valdes till talman. H. synes ha varit uppriktig anhängare af frihetstidens statsskick och framförde efter statshvälfningen ståndets tacksägelse till konungen i ordalag, som väckte en viss uppmärksamhet, emedan några fraser däri kunde tolkas som ett lofprisande af eller saknad efter den gamla fallna regeringsformen. H. deltog icke därefter i det politiska lifvet. Hans porträtt (se fig.), måladt af Ulrika Fredrika Pasch, finns i Mossebo kyrka. Jfr O. Mannerfelt, ”Tvänne sjuhäradsbygdens stormän” (i ”Borås tidning” 15 mars 1923). L. S.

***Hansson,** Ola, har vidare författat *Rustgården* (1910), *Folkens visor 1881—1911* och *Tidens kvinnor* (1914). H:s *Samlade skrifter* började utges 1919 (hittills 15 bd). Se V. Ekelund, ”Böcker och vandringar” (1910), F. Vetterlund, ”Skissblad om poeter” (1914), och E. Hedén, ”Eros och Polemos” (1916).

***Hansson,** Nils, var led. af Folkhushållningskommissionen 1917—19, där han ledde regleringen af foderransoneringen, ordf. i produktionskommittén 1917—18 och i Statens odlingskommitté samt ledare af odlingsorganisationens verksamhet 1918—22, statsråd och chef för Jordbruksdepartementet okt. 1920—okt. 1921. Han är led. af Landtbruksrådet sedan 1919. H. har som ledare af Centralanstaltens för försöksväsendet på jordbruksområdet husdjursafdelning utöfvat en mycket omfattande fodringsförsöksverksamhet, på grund af denna fullkomnat den skandinaviska foderenhetsberäkningen och uppställt på densamma grundade normer för kreaturens utfodring, hvilka numera äro allmänt antagna i de skandinaviska länderna, samt klarlagt förhållandet mellan foderenhets- och i andra länder brukade fodervärdeberäkningar (se Foderväride. Suppl.). Han blef filos. hedersdoktor i Lund 1918, led. af Fysiogr. sällsk. där s. å. och hedersled. af Landtbruksakad. 1921. H. har jämte förut angifna skrifter författat och utgett *Vår svenska svinskötsel* (1911), *Handbok i utfodringslära* (I—III, 1913—16), *Husdjurslära för de lägre landtbruksläroverken* (1916, 3:e uppl. 1922; tillsammans med P. L. Nanneson), *Husdjurens utfodring* (1922, särtryck ur föreg.) samt 27 ”Meddelanden från Centralanstalten för försöksväsendet (Husdjursafd.). H. J. D.

Hansson. 1. Sigfrid H., journalist, f. 1 juni 1884 i Hvellinge, Malmöhus län, arbetade som murargesäll (med gesällbref och diplom för yrkesskicklighet) 1902—05 samt blef 1902 sekreterare i Malmö murarfackförening. Vid den socialdemokratiska ungdomsrörelsens startande 1903 blef han ledamot af Ungdomsförbundets centralstyrelse och var vid tid dess ordf. Han ingick 1905 i den socialdem-

kratiska pressen som medarbetare i ”Ny tid” och öfvergick 1908 till ”Social-demokraten”, där han 1910—16 skötte fackföreningsafdelningen. 1916—18 var han medarbetare i Svenska telegrambyrån, 1918—19 i Nordiska presscentralen. Efter att 1919—20 ha varit redaktionssekreterare i ”Social-demokraten” öfvertog han 1920 redaktörskapet för Landsorganisationens veckotidskrift ”Fackföreningsrörelsen”, hvilken befattning han fortfarande (1924) innehar. Han är sedan 1914 sekreterare i Svenska journalistföreningens centralstyrelse och sedan 1923 tillika ordf. i föreningens Stockholmskrets. H. är sedan 1919 (urtima riksdagen) led. af Första kammaren för Göteborgs och Bohus län samt var 1922—24 led. af 2:a lagutskottet. H. har utgett flera förtjänstfulla bidrag till svenska arbetarrörelsens historia, såsom *Ur skomakareyrkets historia* (1919), *Bidrag till den svenska fackföreningsrörelsens historia* (1920—22), *Arbetarrörelsen i Sverige* (1922), *Den svenska fackföreningsrörelsen* (1923), samt minnesskriften *Landsorganisationens första kvartsekel 1898—1923*.

2. Per Albin H., den föregående broder, politiker, f. d. statsråd, f. 28 okt. 1885 i Fosie, Malmöhus län, fick vid 14 års ålder anställning i en kooperativ förening i Malmö och blef 1904 expeditör hos tidningen ”Arbetet”. Han var 1905—09 förtroendeman för Socialdemokratiska ungdomsförbundet (som han 1903 var med om att stifta och af hvars centralstyrelse han var led. till 1912) samt redaktör för dess tidning ”Fram”. På grund af stridigheter med Z.-Höglunds-gruppen lämnade H. denna post och inträdde 1910 i ”Social-demokraten”, där han sedan med afbrott för souschefskapet i Presscentralen 1915—16 och statsrådsperioderna varit verksam först som redaktionssekreterare, sedan som andre redaktör och slutligen som hufvudredaktör (från okt. 1917). Han har från 1918 varit led. af Andra kammaren för Stockholm och har varit led. af statsutskottet 1919—mars 1920, af första lagutskottet 1921. Efter att ha varit led. af 1918 års försvarskommission och i 1919 års försvarsrevision samt i marinens daglönarkommitté har H. varit led. af de Brantingska ministärerna som chef för Landtförsvarsdepartementet mars—juni 1920 och för Försvarsdepartementet juli—okt. s. å. och okt. 1921—april 1923. — H., som alltid varit en energiskt pågående agitator och politiker, har företrädt sitt parti särskildt i försvarsfrågan, och den 1920 beslutade betydande provisoriska nedsättningen af de värnpliktiges öfningstid torde kunna anses tillkommen på hans initiativ. På samma gång han vill taga bestämdt afstånd från försvarsnihilismen, har han förklarat sig vara antimilitarist och aktiv afrustningsvän. Den antimilitaristiska propaganda han bedrifvit har, enligt hvad han ofta sökt framhålla, framför allt haft till syfte att inplanta, att militären icke får användas eller låta sig användas såsom ett maktmedel i de sociala striderna. Han anser sig också ha varit antimilitarist i Hörups anda och företrädde i Ungdomsförbundet kravet på omedelbar afväpning ur den synpunkten, att ett litet land ändock icke skulle kunna militärt värna sin självständighet. Men han har emellertid aldrig velat acceptera eller häfda den antimilitarism, som motiveras med likgiltighet för landets självständighet. H. invaldes i socialdemokratiska partistyrelsen 1908, i dess verkställande utskott 1911 och har sedan dess oafbrutet tillhört utskottet, är nu dess vice ordförande och fungerade under den andra ministären Branting som partiordförande. Han har ock tillhört socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd sedan inträdet i riksdagen, med undantag för statsrådstiden, och är sedan några år ordförande i Stockholms arbetarekommun. H. har skrifvit *Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen* (1906), *Kamrat i vapenrocken* (1907), *Socialdemokrati och ungsocialism* (1908), *Antimilitarismen i Sverge* (1908; svensk afd. i K. Liebknechts bok ”Militarism och antimilitarism”), *Stormklockepolitiken* (1916; tills. med G. Möller), *Skiljas eller hålla samman?* (1916), *Borgfreden, en vidräkning med det nya partiets stora valbluff* (1917) och *Fram mot afrustning* (1920). 1—2. T—s.

Hanstholm, Danmarks enda elektriska blixtfyr, belägen på nordvästkusten af Nörrejylland, Thisted amt, uppfördes 1887—89 i ett 22,5 m. högt torn. Lågans höjd öfver hafvet är 65 m., ljusstyrkan 20 mill. spermacetljus och lysvidden omkr. 40 km. Vid fyrtornet finnas signaltelegrafstation och stora sirenanläggningar. H:s fyr är en af de starkast lysande i världen. E. A—t.

Hanzén, John, tidningsman, f. 25 sept. 1873 i Åmåls landsförsamling, Älfsborgs län, var 1895—97 lärare vid Klara nya elementarskola, 1898—99 och 1901 medarbetare i ”Helsingborgs dagblad”, 1902—03 redaktionssekreterare i ”Malmö-tidningen” och dess hufvudredaktör nov. 1903—okt. 1906. H. förestod nov. 1906—jan. 1910 ”Svenska dagbladets” Skåneredaktion och är sedan febr. 1910 hufvudredaktör för den liberala tidningen ”Östgöten” (se d. o.) i Linköping.

***Haoma.** Den å rad 5 nämnda örten heter *Sarcostemma viminale*.

Haora, distrikt och stad. Se Howrah.

Hapag, förkortning för *Hamburg-amerikanische packetfahrt-actiengesellschaft*. Se d. o., Suppl., och Ballin, A. Suppl.

***Hapalus,** *zool.* Se ock Meloidæ.

***Haparanda** har nu en areal af 312 har, hvaraf 282 har land, samt 2,713 inv. (1922). Tax.-värdet af bevillningspliktig fast egendom är 3,771,400 kr., af bevillningsfri 1,539,900 kr. (1922), den bev.-taxerade inkomsten s. å. 3,259,180 kr. Genom anläggningen af statsbanan Karungi—Haparanda, som började trafikeras 1915, och af sammanbindningsbanan med Finland, hvilken på en bro går öfver Torne älf, har H. blifvit en viktig gränsstation; under krigsåren gjordes här betydande affärer, och invalidtransporterna (se Sjukvård, sp. 734) egde rum öfver H. Till minne af 218 i H. begrafda invalider aftäcktes 20 juni 1919 en vård. Staden har fått ett nytt lasarett, vidare har vattenledning anlagts. H. saknar fortfarande rådhusrätt och magistrat samt lyder i judiciellt afseende under

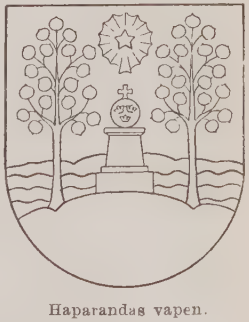

Haparandas vapen.

Torneå domsaga och är annex till Nedertorneå församling. Vid val till Första kammaren ingår H. i Västerbottens och Norrbottens läns valkrets, vid val till Andra kammaren i Norrbottens läns. — Stadens vapen har nu fastställts med åtskilliga ändringar, som omstående fig. visar. Ö. Sjn.

Haparanda revir, af Öfre Norrbottens distrikt och Norrbottens län, omfattar Hietaniemi, Karl Gustafs och Nedertorneå socknar; vissa delar af Öfvertorneå kronopark i Öfvertorneå socken; Nederkalix socken med undantag af delarna n. om järnvägen och v. om Kalix älf samt af Öfverkalix socken delar af området ö. om Kalix älf. Reviret, som är indeladt i 5 bevakningstrakter, omfattar 84,015 har allmänna skogar (1920), hvaraf 23 kronoparker med en areal af 69,420 har. S—r.

Haplodonta tänder, *zool.* Se Tänderna, sp. 751.

Haploid (af grek. *haplo'os*, enkel), *biol.* Se Ärftlighet, sp. 1255.

***Hapsal,** estn. *Haapsalu*, är nu hufvudstad i kretsen Lääne, republiken Estland. H. har järnväg till Reval och 4,251 inv. (1922).

Haptofor [-tåfår; af grek. *ha'ptĕin*, binda, och *foro's*, bärare], *bakteriol.*, den ena atomgruppen i en toxin, den, som binder toxinen vid cellen, om den finner en passande haptofor grupp hos denna. Efter bindningen träder den andra gruppen, den toxofora (se d. o.), i verksamhet och utlöser giftverkan. Se Sidokedjeteori. G. Wrgn.

Hara, Takashi (Kei), japansk politiker, f. 1856 i Morioka, mördad 4 nov. 1921 i Tokyo, blef efter juridiska studier tidningsman, ingick 1883 på diplomatbanan, blef s. å. konsul i Tien-tsin, 1886 ambassadsekreterare och chargé d'affaires i Paris och 1892 direktör för utrikesministeriets handelsbyrå. Han var 1896—97 japansk minister i Korea, utgaf några år tidningen ''Osaka Mainichi'', hjälpte 1900 furst Ito att organisera Seiyu-kai-partiet, var 1900—01 kommunikationsminister i Itos ministär, därefter till 1906 utgifvare af tidningen ''Osaka Shimpo'' och invaldes 1902 i parlamentet. Han var 1906—08 och 1911—12 inrikesminister i Saionjis ministärer och innehade samma post 1913—14 i ministären Yamamoto. I parlamentet var H. Seiyu-kai-partiets skicklige ledare och trädde sept. 1918 som premiärminister i spetsen för Japans första parlamentariska ministär. Han visade på denna post mycken både kraft och smidighet, stod på god fot med de mäktiga militära kretsarna, förberedde en moderat rösträttsreform och intog i utrikespolitiken en tillmötesgående hållning mot Förenta staterna. Det var fruktan för, att H. skulle låta Japans ombud på Washingtonkonferensen visa för stor medgörlighet mot amerikanerna, som dref en fanatisk ung järnvägstjänsteman att mörda honom. V. S—g.

Harai, missionsstation. Se Mission, sp. 676.

***Haraker** omfattar nu 7,916 har. 1,276 inv. (1923).

Haralds, Hjalmar, historiker, journalist, f. 14 sept. 1876 i Göteborg, blef student 1895 och filos. doktor i Uppsala 1912 på afh. *Sveriges utrikespolitik 1848*. H. har författat bl. a. *Erik Gustaf Boström* (1907), *Konung och råd, ministrar och verk* (i ''Statsvetenskaplig tidskr.'', 1913), *Konservatism* (1917), *Nyorientering. Riktlinjer för en representationsreform* (s. å.), *Världskrigets historiska förutsättningar* (1921), *Undersökning av det historiska medvetandet efter Heinrich Rickerts metod kritiskt fullföljd* (1923) samt uppsatser i ''Historisk tidskr.'', ''Statsvetenskaplig tidskr.'', ''Från svenska statsförvaltningen'', ''Nordisk tidskr.'', ''Det nya Sverige'' och ''Ord och bild''. H. har varit medarbetare på den politiska afdelningen i ''Göteborgs aftonblad'' (några år kalladt ''Göteborgs dagblad'') från 1912. E. N—nn.

Harald viking, opera af A. Hallén (se denne).

Haram. 1. Pastorat i Nordre Sunnmöre kontrakt, Björgvins biskopsdöme, Norge, omfattar socknarna Haram, Fjörtoft och Vigra. 110,$_{37}$ kvkm. 4,480 inv. (1920). — 2. Socken i H. pastorat, Norge. 76,$_{19}$ kvkm. 2,761 inv. (1920). — 3. Härad vid kusten, n. om Aalesund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 90,$_{32}$ kvkm. 3,370 inv. (1920). Fiske och jordbruk. K. G. G.

Haramsöy, en 13,$_{83}$ kvkm. stor, skogig ö, n. om Aalesund, i Harams härad, Norge. 729 inv. (1920). K. G. G.

***Härar** är numera namn äfven på en provins i östra Abessinien. Staden H. är nu genom en bibana förbunden med järnvägen Addis-Abeba—Djibouti.

Hararaz, stad. Se Ancachs. Suppl.

***Harbo** omfattar nu 13,315 har med 1,506 inv. (1923). Den lilla del af Uppsala län (73 har, 4 inv. s. å.), som förut tillhört H. socken, men i kommunalt hänseende ej räknats till H. kommun, utan till Bälinge kommun, blef vid 1923 års ingång äfven i kyrkligt afseende förenad med Bälinge.

***Harcourt.** — 3. B. H. M. d'H. dog 1883.

***Harcourt.** 1. Sir William G. G. V. H. ''Life and reminiscences of sir William H.'' utgafs i 2 bd 1923. — 2. Lewis H. var i Asquiths första ministär minister för offentliga arbeten till 1910 och därefter kolonialminister till maj 1915, då han i Asquiths koalitionsministär återgick till sin gamla ministerpost. H. afgick samtidigt med Asquith i dec. 1916 och upphöjdes 1917 till peer (viscount H. of Stanton Harcourt). Han dog 24 febr. 1922 i London. Inom politiska kretsar åtnjöt ''Lulu'' H. till följd af sin älskvärdhet sällspord popularitet; som kolonialminister var han synnerligen dugande. 2. V. S—g.

***Harcourt,** Eugène d', dog 1918 i Locarno.

Harcourts lampa [hā'kåts], *fys.* Se Ljusenhet.

Hardaumont [ardåmå'], ett omkr. 8 km. n. ö. om Verdun beläget skogbevuxet höjdparti, utgörande en del af Côtes Lorraines, före Världskriget permanent befäst med ett batteri och andra verk. Under striderna vid Verdun stormades befästningarna 26 febr. 1916 af tyskarna, som dock 15 dec. s. å. åter måste utrymma såväl dem som hela H.-partiet. Jfr Verdun, sp. 1213. H. J—dt.

***Hardeberga** omfattar nu 1,677 har. 594 inv. (1923). En mindre del af H. socken har af ålder inräknats i Lunds landskommun, men rätta förhållandet därmed synes ej vara fullt utredt, hvadan äfven denna del numera plägar räknas till H. kommun.

Hardebergasandsten, *geol.* Se Sandsten. Suppl.

Hardecourt-aux-Bois [ardkōr å bωa'], by i fran-

ska dep. Somme, 11 km. n. v. om Péronne. 62 inv. (1921). Under Världskriget besattes byn i sept. 1914 af tyskarna och ingick sedan i tyska fronten mellan Albert och Péronne. Under slaget vid Somme 1916 var byn föremål för hårda strider mellan tyskarna och engelsmännen, särskildt 1—3 samt 8 juli. S. d. intogs den af engelsmännen, men återeröfrades af tyskarna 25 mars 1918. I samband med tyska återtåget i aug. s. å. utrymdes byn slutligen af de senare. Den var då i ruiner. Jfr Världskriget, sp. 169, 204, 235 och 240. H. J—dt.

***Hardemo.** 1. Häradet ingår nu i Hallsbergs fögderi. 2,674 inv. (1923).

***Harden,** M., har fortsatt sin verksamhet i ''Die zukunft'', hvilken tidskrift dock starkt aftagit i inflytande till följd af de växlande vindar, som blåst genom dess blad. Vid krigsutbrottet, 1914, befann sig H. med i den stora kören af krigsentusiastiska, nationalistiska chauvinister, men drefs småningom öfver till den opportunistiska riktning, som i häftiga självanklagelser sökte finna vägen till en lindring i olyckorna. Särskild uppmärksamhet väckte H:s krypande hyllningar för presidenten Wilson, hvilka senare åtföljts af en omfattande propagandaverksamhet i Amerika. Rent stilistiskt har hans för svulst och tillgjordhet benägna språk förlorat åtskilligt i verkningsfullhet genom ett öfverdrifvet effektsökeri. Han utgaf 1912 *Köpfe* (3 bd), en samling biografiska skisser, till största delen förut i ''Die zukunft'' publicerade (en svensk bearbetning af ett urval af dessa skisser utgafs 1917 i 2 bd under titeln ''Gestalter'' af Y. Lorents, senare tillökad med ett af Elsa Hammarskjöld ombesörjdt bd). Kort före revolutionen 1918 utgafs i starkt reviderad och efter H:s nyförvärfvade åsikter afpassad form en samling af hans politiska uppsatser *Krieg und friede* (2 bd), 1923 följda af nya samtidspolitiska betraktelser under titeln *Deutschland, Frankreich, England* (1 bd). L—ts.

Harden [hä'dn], Arthur, engelsk biokemist, f. 1865 i Manchester, lärare i kemi vid universitetet där 1888—97, har sedan varit föreståndare för Lister-institutets i London biokemiska afdelning och professor i biokemi vid Londons universitet. Bland H:s arbeten äro de, som ligga på jäsningskemiens område, särskildt viktiga. Han uppklarade bl. a. fosforsyrans roll vid den alkoholiska jäsningen och upptäckte 1906 zymasens s. k. co-enzym (co-zymasen). Af hans utmärkta monografi *Alcoholic fermentation* (1911) har 3:e uppl. utkommit (1923). Äfven H:s nyare vitaminundersökningar äro mycket värdefulla. H. E.

***Hardenberg.** Kommunen heter nu H.-Neviges. 12,878 inv. (1919).

Hardgrep (hos Saxo *Harthgrepa*), *nord. myt.*, dotter till jätten Vagnhofde och gift med konung Hadding (se d. o.), blef sliten i stycken af några jättekvinnor. B—e.

***Hardie,** J. Keir, lämnade 1908 ledarposten i underhusets arbetarparti. Han företog vidsträckta resor (bl. a. 1907 till Indien och Australien) i syfte att närma olika länders arbetarorganisationer till hvarandra, och Internationalens sprängning vid Världskrigets utbrott, 1914, var för honom ett hårdt slag, från hvilket han aldrig hämtade sig. Han dog 26 sept. 1915. — Bland H:s skrifter märkas *From serfdom to socialism* (1907), *India* (1909) och *My confession of faith in labour alliance* (s. å.). Jfr W. Stewart, ''J. Keir H.'' (1921). V. S—g.

Harding [hä'diŋ], Warren Gamaliel, president i Nord-Amerikas förenta stater, f. 2 nov. 1865 i Blooming Grove, Morrow county, Ohio, d. 2 aug. 1923 i San Francisco, var son till en fattig landsbygdsläkare, arbetade som yngling på dennes farm och som typograf och blef vid 19 års ålder egare och utgifvare af den lilla tidningen ''Star'' i Marion, i hvilken han de första åren arbetade på en gång som redaktör, sättare och tryckare. Han började tidigt syssla med republikansk Ohiopolitik som trogen anhängare till partiets ''boss'', senator J. B. Foraker, var 1900—04 led. af Ohios senat, 1904—06 statens viceguvernör och framträdde 1910 utan framgång som republikansk guvernörskandidat. Vid det republikanska partiets splittring 1912 verkade han ifrigt för Tafts presidentkandidatur mot Roosevelts. 1914 valdes H. till senator för Ohio, tog mars 1915 säte i förbundssenaten, där han blef medlem af utrikesutskottet och utskottet för Filippinerna. Han hade ingen öfverlägsen politisk begåfning och intog ej inom senaten någon framskjuten plats, men var allmänt omtyckt för sin redbarhet och sina vinnande personliga egenskaper. H. presiderade 1916 vid det republikanska partikonvent, som nominerade Ch. E. Hughes till presidentkandidat, och han enades nyåret 1917 med Roosevelt i att påyrka energiska förberedelser för Förenta staternas deltagande i Världskriget. Under debatterna om ratifikation af Versaillestraktaten slöt han sig till Nationernas förbunds strängaste vedersakare och stödde särskildt senator Lodges ändringsförslag i förbundspakten. Då republikanerna vid partikonventet i Chicago 1920 länge voro hopplöst oense om presidentkandidat, framkastades till sist från inflytelserikt senatorshåll H:s namn som en kompromisslösning och segrade vid 10:e omröstningen. Vid presidentvalet (nov. s. å.) vann han en öfverväldigande seger öfver demokraten Cox (404 elektorsröster mot 127 och omkr. 16,138,000 primärröster mot omkr. 9,142,000 för Cox).

H. omgaf sig med skickliga rådgifvare (t. ex. utrikesminister Ch. E. Hughes, handelsminister H. C. Hoover, finansminister A. W. Mellon) och uttalade sig i sitt tillträdestal (4 mars 1921) mot amerikanskt deltagande i Nationernas förbund, men för upprättandet af en, till följd af motstånd inom partiet, sedermera aldrig närmare karakteriserad ''Nationernas association''. Om H:s ämbetstid se närmare Nord-Amerikas förenta stater (Historia) Suppl. H. genomdref afslutandet af särskilda fredsfördrag med Tyskland, Österrike och Ungern, tog initiativ till sammankallande i rustningsminskningssyfte af Washingtonkonferensen (se d. o. Suppl.) och förordade, trots motstånd från en del af regeringspartiet, amerikansk anslutning till Permanenta internationella domstolen i Haag,

åtminstone om den dessförinnan ”renades” från sitt samband med Nationernas förbund. Under en föredragsturné i de västra staterna till förmån för denna plan sjuknade H. till följd af öfveransträngning och förtärande af skämd föda och afled af hjärnslag. Hans enkla naturlighet och pålitliga rättframhet hade gjort honom som president allmänt afhållen inom olika partier. V. S—g.

*Hardinge. — 2. Sir Charles H., sedan 1910 baron H. of Penshurst, var 1910—16 vicekonung i Indien och blef där rätt svårt sårad vid ett bombattentat 22 dec. 1912, då han höll sitt högtidliga intåg i den nya rikshufvudstaden Delhi. Efter hemkomsten till Europa var han 1916 ordf. i en undersökningskommission rörande orsakerna till upproret på Irland s. å., återgick därpå till sin gamla post som ”permanent understatssekreterare för utrikesärenden”, hvilken han lämnade 1918, blef i nov. 1920 brittisk ambassadör i Paris, men tog afsked nov. 1922, missnöjd öfver den engelska politikens stora undfallenhet för den franska. V. S—g.

Hardwi'ckia. Se Kopaivabalsam (äfven i Suppl.).

*Hardy (sp. 1459), T., har vidare offentliggjort en tredje del af *The dynasts* (1908), berättelserna *A changed man* (1913) och dikterna *Satires of circumstance* (1914), *Moments of vision* (1917), *Selected poems* (1916; ny uppl. 1921), *Collected poems* (1919), *Late lyrics and earlier* (1922) och *The famous tragedy of the queen of Cornwall* (1923). Af hans prosaverk finnas tre stora uppl. ”Wessex novels” (1895 ff.), ”The Wessex” (1912 ff.) och ”The Mellstock” (1920 ff.). Till sv. ha vidare öfversatts ”Fjärran från vimlets yra” (1921), ”Heden” (s. å.) och ”I grönan skog” (1922). Se om H. och hans författarskap arbeten af L. Johnson (1895), B. C. A. Windle (1901), C. G. Harper (1904), L. Abercrombie (1912), H. Lea (1913), T. Child (1916), A. S. Whitfield (1921), Duffin (2:a uppl. s. å.), Chew (1922), B. T. Hopkins (s. å.) och R. E. Zachrisson, ”Stil och personlighet i T. H:s diktning” (i ”Edda”, XX, 1923). R—n B.

Hare [hä'], sir John, engelsk skådespelare och teaterledare, f. 16 maj 1844, d. 28 dec. 1921 i London, debuterade i Liverpool 1864, kom till London 1865 och vann snart rykte som god karaktärsskådespelare. Han var från 1875 ledare af flera olika Londonteatrar, drog sig tillbaka 1908, men uppträdde senare då och då ända fram till 1917, då han sista gången spelade sin glansroll, *Benjamin Goldfinch* i S. Grundys ”A pair of spectacles”. Bland hans öfriga roller märkas *Sir Peter Teazle* i ”The school for scandal”, och titelrollen i Pineros *The gay lord Quex*. Han erhöll 1907 knightvärdighet.

Harefjorden, en 18 kvkm. stor sjö, 45 m. ö. h., i Kila och By socknar, Värmland, strax n. om Säffle och genomfluten af Byälfven. O. Sjn.

Hareid, härad och socken i Ulsteins pastorat, vid kusten, s. v. om Aalesund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 93,98 kvkm. 2,310 inv. (1920). Fiske och jordbruk. K. G. G.

Hareidlandet, en 174,08 kvkm. stor, välodlad, ö, s. v. om Aalesund, Norge, omfattar delar af Heröy, Ulstein och Hareid härad. 4,197 inv. (1920). K. G. G.

*Harf. Af harfvar ha de i hufvudarbetet anförda äldre konstruktionerna numera till större delen förändrats eller ersatts af nya. Af åkerharfvar användas numera hufvudsakligen de mer djupgående fjäderkultivatorerna (se Kultivator) och fjäderharfvarna samt grundgående rätpinnharfvar, samtliga helst ställbara till olika djup. För ytans bearbetning och förstöring af späda ogräsplantor äro särskildt afsedda de s. k. hundrapinnharfvar (lätta, 5-kopplade rätpinnharfvar) samt ogräsharfvar med pinnar, hvilkas i jorden arbetande del har formen af ett klufvet rör. H. J. Dft.

Harfjället, ett 657 m. högt berg i Dalby socken, Värmland, ö. om Klarälfven på gränsen mot Lima socken, Dalarna. O. Sjn.

*Harg. 1. H. omfattar nu 19,358 har. 2,636 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

Hargreaves' metod [hä'grīvs]. Se Saltsyra, sp. 528.

Harington [hä'riŋtən], sir Charles Haringtón, brittisk militär, f. 31 maj 1872 i Chichester, utmärkte sig som stabsofficer i boerkriget, var 1903—07 lärare vid krigshögskolan, tjänstgjorde under Världskriget 1915—16 som brigadgeneral vid generalstaben och 1917 som Plumers stabschef i Italien samt var april 1918—sept. 1920 souschef vid riksgeneralstaben. Han blef sept. 1920 högste befälhafvare öfver brittiska Svartahafsarmén, visade 1922 mycken fasthet under konflikten med turkiska nationalistregeringen i Angora och ledde med takt och bestämdhet stilleståndsförhandlingarna i Mudania s. å. (se Turkiet. Suppl.). Hösten 1923 hemförde han de brittiska besättningstrupperna från Konstantinopel. H. erhöll knightvärdighet 1919 och blef generallöjtnant 1920. V. S—g.

*Harith. Se Mu'allakāt (ej Moallakat).

*Harjager. 1. Häradet ingår nu i Eslövs och Landskrona fögderier. 21,578 har. 13,805 inv. (1923).

*Harkányi är tryckfel i st. f. Harkányi [ha'rkāŋji].

*Harkness, W., dog 28 febr. 1903 i Jersey city.

Harkskärsfjärden. Se Edsk-ön. Suppl.

*Harley, R., afskedades (sp. 1475, r. 31) 1714 (ej 1713).

Harlu, kommun och församling i Viborgs län, Finland, Sordavala domsaga och härad, afskildes 1918 från Sordavala landskommun, Ruskeala och Impilaks. Pastorat af 3:e kl., Sordavala kontrakt, Nyslotts stift. Areal 163 kvkm. 4,990 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Harläpp (*Cheiloschisis*). Se Harmynthet och Missbildning, sp. 660.

*Harlösa omfattar nu 3,690 har. 1,379 inv. (1923).

Harlösa, herrgård. Se Hjularöd. Suppl.

Harmaja, fi. Se Gråhara. Suppl.

Harmalin, *bot.* Se Peganum.

Harmer [hā'mə], sir Sidney Frederic, engelsk zoolog, f. 9 mars 1862 i Norwich, är föreståndare för naturhistoriska delen af British museum i London och intendent (*keeper*) vid zoologiska afd. af detta museum. H. är en af utgifvarna af samlingsverket ''Cambridge natural history'' och författare till flera arbeten särskildt rörande några i morfologiskt afseende intressanta, men ännu delvis gåtfulla lägre djurgrupper, såsom mossdjuren, *Enteropneusta* (se Balanoglossus) o. a. H. erhöll knightvärdighet 1920. L—e.

Harms, Bernhard, tysk nationalekonom, f. 30 mars 1876 i prov. Hannover, blef e. o. professor i Jena 1906 samt ord. professor 1907 i Hokenheim och 1908 i Kiel. Med stöd af enskild förmögenhet och intima förbindelser med handels- och sjöfartskretsar i Nord-Tyskland har han utvecklat liflig verksamhet för tyska nationalekonomiska forskningens inriktning på världshushållningsproblem, produktionen och handeln med världsmarknadsartiklar och de enskilda ländernas ställning som producent- och konsumentområden för sådana artiklar, bl. a. Sveriges malmexport och järnindustri. Till centralpunkt för dylika forskningar har han gjort statsvetenskapliga seminariet i Kiel, som därför verkat mycket tilldragande på studerande från främmande länder, bl. a. skandinaver, och som utvecklats till ett slags internationellt nationalekonomiskt institut (se H:s skrift *Das neue haus des Instituts für weltwirtschaft und seeverkehr, wissenschaftliche forschungs- und lehranstalt an der universität Kiel*, 1920). Fr. o. m. 1913 utger H. ''Weltwirtschaftliches archiv, zeitschrift für allgemeine und spezielle weltwirtschaftslehre'', med tillhörande skriftserie, ''Probleme der weltwirtschaft''. H:s öfverdrifna anspråk på att äfven teoretiskt öppna nya linjer för den nationalekonomiska forskningen afvisades med skärpa äfven af den tyska nationalekonomien, till hvilken hans bidrag som författare varit af föga betydelse. Med sin eminenta organisatoriska förmåga har han upprätthållit och utvecklat institutet och tidskriften äfven under och efter Världskriget. E. F. K. S—n.

***Harmsworth,** Alfred Ch. W., lord Northcliffe, uppsatte 1903 den illustrerade billighetstidningen ''Daily mirror'' (se d. o. Suppl.) och inköpte 1906 jämte sin broder Harold H. (se nedan) väldiga skogsområden i Newfoundland, där sedan stora pappersfabriker anlades för fyllandet af pappersbehofvet för brödernas många tidningsföretag. Genom att 1906 låta ''Daily mail'' utsätta ett pris å 100,000 pd st. för den första flygningen London—Manchester (vunnet 1910) och ett lika stort pris 1914 för den första atlantflygningen (vunnet 1919) bidrog han verksamt att främja flygkonstens utveckling. Han inköpte 1908 ''Times'' och koncentrerade sedan på dess ledning och tekniska modernisering sin stora energi och enastående tidningsorganisatoriska begåfning. Samtidigt därmed bibehöll han till 1915 högsta ledningen af den stora tidningsförläggarfirman ''Amalgamated press'', som 1919 förutom ''Daily mail'' och ''Evening news'' utgaf inemot ett sjuttiotal andra publikationer, hufvudsakligen veckotidningar, och för hvars officiner 1912 uppfördes det ståtliga tidningspalatset Fleetway house i London. — Lord Northcliffe hade redan på 1890-talet plägat låta sina tidningar inträget och metodiskt varna för den ''tyska faran'', och i samband därmed stödde han verksamt lord Roberts' propaganda för den allmänna värnpliktens införande i England. Efter Världskrigets utbrott, 1914, fortsatte han med ökad intensitet värnpliktskampanjen, tills den 1916 ledde till målet. ''Northcliffepressens'' hetsiga kampanj för större energi vid organiserandet af ammunitionstillverkningen under kriget hade väsentlig andel i tillkomsten maj 1915 af Asquiths koalitionsministär och dec. 1916 i dennas rekonstruktion till ministären Lloyd George. Lord Northcliffe gjorde flera besök vid olika fronter och gaf i krigskorrespondenser till ''Times'' oförbehållsamt luft åt sina idéer om bristande målmedvetenhet och energi i krigföringen. Lloyd George erbjöd honom 1917 först att bli ambassadör i Washington och senare posten som luftförsvarsminister, men han afböjde. Däremot var han juni—nov. 1917 ordf. i den brittiska ''krigsmissionen'' till Förenta staterna och åtog sig febr. 1918 att som ''direktör för propagandan i fiendeländerna'' leda ett metodiskt publicistiskt massanfall mot uthålligheten bland dessas soldater och hemmavarande befolkning. Uppdraget utfördes med hänsynslös energi och stor teknisk uppfinningsrikedom, och denna ''Northcliffepropaganda'' bidrog väsentligt att bryta resterna af centralmakternas motståndskraft. Under fredsförhandlingarna 1919 öfvade Northcliffe och hans press stark påtryckning i intransigent anda på regeringen. Han företog juli 1921—febr. 1922 en resa jorden rundt och hyllades därvid i brittiska och franska kolonier, Japan och Indien med stora ovationer. Öfveransträngning på resan förvärrade ett svårt hjärtlidande, och han afled 14 aug. 1922 i London. Sedan 1917 bar han viscounttitel.

Bland den nutida journalistikens tekniska omdanare intar lord Northcliffe, ''pressens Napoleon'', ett af de allra främsta rummen, och få personer ha såsom han förstått intuitivt träffa de stora massornas smak. Hans politiska intressen voro begränsade till ett fåtal områden, där han dref dem med desto starkare intensitet. För uppammandet af folkhatet under och efter Världskriget faller en dryg del af ansvaret på honom. För höjande af tidningsmännens ekonomiska ställning var han vidsynt verksam. — Litt.: M. Pemberton, ''Lord Northcliffe'' (1922), och — om ''Northcliffepropagandan'' 1918 — sir Campbell Stuart, ''Secrets of Crewe house'' (1920).

Brodern Cecil H., f. 1869, har varit liberal underhusledamot 1906—10 och ånyo 1911—22. Han var 1915 understatssekreterare i utrikesministeriet, tillhörde 1917—19 premiärministerns sekretariat och var 1919—22 som understatssekreterare under Curzon utrikesministeriets företrädare i underhuset.

Brodern Robert H. (f. 1870) var 1900—22 liberal underhusledamot och blef 1918 baronet (sir Robert H.). Hildebrand H. (f. 1872) sålde 1911 tidningen ”The globe”, som han egt sedan 1908.

2. Harold Sidney H., viscount Rothermere, den föregåendes broder, engelsk tidningsegare, f. 26 april 1868, inträdde 1889 i broderns tidningsföretag, där han blef den tekniske affärsledaren liksom senare äfven i de newfoundländska skogs- och pappersbruksföretagen (”The Anglo-Newfoundland development company”). Han köpte 1914 af brodern ”Daily mirror” och uppsatte 1915 den mycket lästa illustrerade söndagstidningen ”The sunday pictorial”. Under Världskriget var han 1916 chef för arméns beklädnadsdepartement och 1917—18 luftförsvarsminister. Efter kriget framträdde han äfven som politisk publicist, öfvertog efter broderns död 1922 flera af dennes tidningar, bl. a. ”Daily mail”, gjorde 1923 nya tidningsförvärf i samverkan med kanadensaren lord Beaverbrook (W. M. Aitken, f. 1879) och är jämte denne f. n. den främste bäraren af ”Northcliffepressens” traditioner, ej minst de nationalistiska och sensationella. Han blef 1910 baronet, 1914 peer (baron Rothermere) och 1919 viscount Rothermere of Hemsted. 1—2. V. S—g.

***Harmänger** omfattar nu 13,770 har. 3,127 inv. (1923). H. bildar nu med Jättendal ett pastorat i Nordanstigs kontrakt, Uppsala stift.

Harmängersån, kustå i norra Hälsingland, 81 km. lång, upprinner under namnet Kölån på Medelpadsgränsen och genomflyter Hasselasjön (121 m. ö. h.), Längsterbosjön (110 m.), Älgeredssjön (53 m.) samt Storsjön (41 m.) och utfaller i Bottenhafvet vid Ström, 20 km. n. ö. om Hudiksvall. O. Sjn.

***Harnack.** — 2. A. H. upphöjdes 1914 i ärftligt adligt stånd (von H.) och tog afsked 1921. H. är led. äfven af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1908) och Vet. soc. i Uppsala (1911). Af hans ”Beiträge zur einleitung in das neue testament” utkommo d. IV—VII 1913—16; han har vidare utgett bl. a. *Reden und aufsätze.* Neue folge (I—II, ”Aus wissenschaft und leben”, 1911; III, ”Aus der friedens- und kriegsarbeit”, 1916; IV, ”Erforschtes und erlebtes”, tillegnadt ärkebiskop N. Söderblom 1923) och *Marcion: das evangelium vom fremden Gott* (1921).

3. O. H. drunknade i mars 1914 i Neckar (hans lik uppflöt 23 mars vid Besigheim).

Harnesk, *geol.*, ett från tyskan hämtadt namn på slintyta (se d. o.) l. glidyta. K. A. G.

***Háromszék** bildar nu ett distrikt i Rumänien. 3,889 kvkm. 148,080 inv. (1910). Rumänska namnet är *Treiscaune.*

Harpago'xenus, *zool.* Se Myrmicinæ och Myror, sp. 103.

Ha'rpalus, *zool.* Se Jordlöparfamiljen.

***Harper and brothers.** Förläggarfirmans chef var 1900—15 George Harvey (se d. o. Suppl.). Jfr J. H. Harper, ”The house of H.” (1912).

***Harpignies,** H., dog 29 aug. 1916 i S:t Privé.

Harpunēra, jaga l. fånga medelst harpun (se d. o.). — Harpunērare, harpunslungare.

***Harrach.** — 7. F. von H. dog 13 febr. 1915 i Berlin.

***Harrassowitz,** O., dog 24 juni 1920 i Berlin.

Harrbäcksfjärden, hafsvik i Norrfjärdens socken, Norrbottens län, n. ö. om Piteå. O. Sjn.

***Harrier.** Se Hunden, sp. 1310.

Harriman [hä'rimən], Edward Henry, amerikansk finansman, f. 25 febr. 1848 på Long island, d. 9 sept. 1909 på sitt gods Arden i Orange county, staten New York, började sin bana som kontorist, satte 1870 upp en börsmäklaraffär och grundade 1872 bankirfirman Harriman & co. Han förvärfvade stora järnvägsintressen, lämnade på 1890-talet bankirverksamheten och blef direktör eller president i en mängd järnvägsbolag (bl. a. i Union pacific railroad co., Southern pacific railway, Central pacific railway co. och Northern pacific railway co.), så att han till sist behärskade 25,000 eng. mil af Förenta staternas viktigaste järnvägar. Interstate commerce commission företog 1907 en uppmärksammad undersökning om de Harrimanska järnvägsföretagens öfverensstämmelse med antitrustlagen Sherman act. Som finansman var ”järnvägskungen” H. lika uppslagsrik som hänsynslös. Han medgaf efter jordbäfningen i San Francisco år 1906 fria varutransporter dit på sina järnvägar för 1 mill. doll., bekostade 1899 den stora vetenskapliga Harrimanexpeditionen till Alaska och gaf mycket stora donationer för upprättande af pojkklubbar i New York. Till sin änka efterlämnade han en förmögenhet af omkr. 100 mill. doll. V. S—g.

***Harrison,** Fr., dog 14 jan. 1923 i Bath.

Harrison [hä'risən], Mary St. Leger, engelsk författarinna. Se Kingsley, sp. 113.

Harrison [hä'risən], Ross Granville, amerikansk anatom, f. 1870 i Germantown, Pennsylvania, blef filos. doktor 1894, med. doktor 1899 samt professor i jämförande anatomi vid Yaleuniversitetet 1907. Han har offentliggjort en mängd undersökningar öfver fiskarnas utveckling, nervsystemet m. m. samt särskildt gjort sig bemärkt genom sin metod att i hängande droppe odla embryonala väfnader utanför kroppen. R. T—dt.

***Harrisse,** H., dog 13 maj 1910 i Paris.

Harrselsforsen. Se Ume älf.

Harry [hä'ri], eng., Henrik.

***Harspränget.** Om arbetena för tillgodogörandet af H. se Vattenkraftverk. Suppl.

Harstad, Harstadha. Se Herrestad 6.

Harstad, lastageplats på nordöstspetsen af Hinnöya (Hindö), Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), Norge. 0,67 kvkm. 3,629 inv. (1920). H. har vackert läge och är ett trafik- och kulturcentrum i södra Troms. H. blef lastageplats 1904. Stor trafik på Norra ishafvet och Spetsbergen. H. är säte för chefen för 6:e armédivisionen (Nord-Norge). K. G. G.

Harsyrefamiljen, *bot.*, namn på fam. *Oxalidaceæ.*

***Hart,** sir Robert, dog 20 sept. 1911 i Great Marlow nära London.

***Hart,** A. B., lämnade 1909 utgifvarskapet vid ”American historical review” och utbytte 1910 sin historieprofessur vid Harvarduniversitetet mot en professur i förvaltningskunskap vid samma universitet. Bland hans senare arbeten märkas *Actual government as applied under american conditions* (1903; flera reviderade uppl.), *Slavery and abolition* (1906), *Manual of american history, diplomacy and government* (1908), *The southern south* (1910), *The obvious orient* (1911), *The war in*

Europe: its causes and results (1915), *The Monroe doctrine: an interpretation* (1916), *America at war* (1917) och *Causes of the war* (1920). Dessutom har H. utgett källskriftsamlingen ”The american nation” (28 bd, 1903—18). V. S—g.

Hartal, indisk benämning på ett slags protestdemonstrationer i form af all handels och rörelses afstannande för bestämd kortare tid, några timmar, en eller flera dagar: alla bodar stängas, man försöker få gator och torg folktomma o. s. v. Den indiska nationaliströrelsen har användt denna demonstrationsform i rätt stor utsträckning, bl. a. för att protestera mot misshagliga regeringsåtgärder eller — såsom vid prinsens af Wales besök i Indien 1921—22 — mot det brittiska väldet öfver hufvud.

Hartenfels, slott. Se Torgau.

***Hartford.** 1. H. hade 138,036 inv. 1920.

***Hartlepool** hade 20,961 inv. och West Hartlepool 68,689 inv. 1921. Under Världskriget hade H:s hamn befästs och bombarderades därför af tyska flygare 16 dec. 1914, hvarvid bl. a. svenska kyrkan svårt skadades, samt 3 maj och 9 aug. 1916 och 13 mars 1918.

Hartman, Karl Julius, finländsk historiker, försäkringsman, f. 14 april 1861 i Kristinestad, student 1879, filos. licentiat 1888 på afh. *Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne* (1887), var lektor i historia och svenska vid svenska klassiska lyceet i Åbo 1892—1907 och lyceets rektor 1904—07. H. var 1895—1920 allmän dispaschör, blef 1897 ombudsman i Försäkrings-a.-b. Sampo i Åbo (numera chef för dess olycksfallsförsäkring) och är nu därtill verkställande direktör i 3 försäkringsbolag. Efter ryska revolutionen 1917 återupptog H. sina historiska studier och har publicerat *Åländska kongressen och dess förhistoria* (hittills 2 dlr, i ”Acta Acad. Aboensis, Humaniora”, 1921—22). T. C.

Hartman, Torsten Edvard, finländsk tidningsman, f. 19 okt. 1867 i Kides, blef student 1886 och filos. kandidat 1891, utnämndes till aktuarie vid statsarkivet 1898 och till arkivarie 1905. Efter att 1894—95 ha varit medarbetare i ”Nya pressen” inträdde H. 1897 i ”Hufvudstadsbladets” redaktion, som han sedan dess tillhört. Såsom författare af dess ledande politiska artiklar har H. till hufvudsaklig del gett tidningen dess prägel; genom den måttfulla hållning hans artiklar haft har han, utan att själf framträda, utöfvat stort inflytande på det politiska lifvet. Äfven flera omfångsrika historiska arbeten ha flutit ur H:s penna, resultat af en gedigen forskning. Nämnas må *Raseborgs slotts historia* (1896), *De tre gustavianerna G. M. Armfelt, J. F. Aminoff och J. A. Ehrenström* (1899), *Borgå stads historia* (1907) och *Då Helsingfors blef hufvudstad* (1912). T. C.

***Hartmann** (sp. 17—18). 1. J. P. E. H. var sedan 1857 led. af Mus. akad. i Stockholm. Se A. Hammerich, ”J. P. E. H.” (1916).

***Hartmann** (sp. 19), Julius von. Porträttet har införts här genom förväxling och framställer ej H., utan bajerske generalen Jakob von Hartmann (se denne, sp. 17), som samtidigt med H. förde befäl i kriget.

***Hartmann** (sp. 23), J. Fr., är sedan 1909 ord. astronomie professor i Göttingen och direktor för observatoriet där. Se Mikrofotometer.

Hartmann, Martin, tysk språkforskare, f. 9 dec. 1851 i Breslau, d. 5 dec. 1919 i Berlin, studerade vid universiteten i Breslau och Leipzig, vistades, på uppdrag af utrikesministeriet, i Konstantinopel och Syrien 1875—87 och blef efter hemkomsten lärare i arabiska vid seminariet för orientaliska språk i Berlin. H. var ifrigt verksam för den tyska kolonial- och Orientpolitiken och grundlig kännare af islams moderna förhållanden. Bland hans skrifter märkas *Arabischer sprachführer* (1880), *Das arabische strophengedicht,* I *Das Muwaššaḥ* (1897), *Bohtan* (1896—97), *Lieder der libyschen wüste* (1899), *The arabic press of Egypt* (s. å.), *Der islamische Orient,* I—III (1899—1910; sista bandet innehåller de uppseendeväckande och mycket omdebatterade *Unpolitische briefe aus der Türkei*), *Chinesisch-Turkestan* (1908) och *Reisebriefe aus Syrien* (1913). H. utöfvade dessutom mycket omfattande publicistisk verksamhet. H. S. N.

Hartmann (pater H.), Paul von Ander Lan-Hochbrunn, österrikisk tonsättare, f. 1863 i Tyrolen, d. 1914 i München, lärjunge af J. Pembaur, ingick 1879 i franciskanorden, prästvigdes 1886, blef organist i Jerusalem 1893 och vid Aracoeli-kyrkan i Rom 1895. Han kreerades 1905 till teol. hedersdoktor i Würzburg. H. väckte uppseende som kompositör med en rad oratorier: *Petrus* (1900), *Franciskus* (1902), *Der tod des Herrn* (1905) m. fl., hvarjämte han skrifvit ett *tedeum* (1913), motetter, orgelstycken o. a. E. F—t.

Hartmann, Ludo Moritz, son till den i hufvudarbetet (sp. 19) omtalade Moritz H., tysk historiker och politiker, f. 2 mars 1865 i Stuttgart, blef 1889 filos. doktor vid Wiens universitet, var 1898—1920 sekreterare vid där anordnade populärvetenskapliga universitetskurser och är sedan 1918 e. o. professor i äldre medeltidshistoria vid Wiens universitet. Han var efter revolutionen i Österrike 1918—19 österrikiskt sändebud i Berlin och som sådan ifrigt, men resultatlöst verksam för republiken Österrikes anslutning till Tyska riket. H. är (socialdemokratisk) led. af österrikiska förbundsrådet. Bland hans skrifter märkas *Geschichte Italiens im mittelalter* (4 bd, 1897—1915), *Der untergang der antiken welt* (1903; 2:a uppl. 1910), *Zur wirtschaftsgeschichte Italiens im frühen mittelalter* (1904), *Th. Mommsen* (1908) och *Grossdeutsch oder klein-deutsch?* (1921). H. utger en populär ”Weltgeschichte” (1919 ff.) och facktidskriften ”Vierteljahrsschrift für soziale und wirtschaftsgeschichte”. V. S—g.

Hartmannska mikrometern. Se Hartmann, J. Fr. (äfven i Suppl.), och Mikrofotometer.

Hartmannsweilerkopf, framskjutande bergstopp i Vogesernas sydöstra utkant, 5 km. n. om Sennheim. 956 m. ö. h. Från dess hjässa behärskas den nedanför liggande Elsass-slätten åt ö., s. ö. och s. H. var under Världskrigets första del föremål för synnerligen hårda strider mellan fransmännen och tyskarna. De förre besatte bergstoppen i sept. 1914, men denna återeröfrades i jan. 1915 af tyskarna, befästes starkt och ingick sedermera som en stödjepunkt i tyska fronten i Öfre Elsass. Under striderna i Vogeserna sommaren och hösten 1915 bytte H. flera gånger egare, men bergstoppen stannade slutligen (från 23 dec. s. å.) i tyskarnas be-

sittning ända till vapenstilleståndet. Jfr Världskriget, sp. 159 och 185. H. J—dt.

*__Hartmansdorff__, J. A. v. Om H:s lefnadsöden och verksamhet till statssekreterarutnämningen 1831 se H. Almquist, ”A. v. H:s personlighet och tidigare politiska bana” (i ”Hist. tidskr.”, 1916 och 1918). — Ang. H:s i Riksarkivet förvarade enskilda arkiv, som bl. a. innehåller hans i interfolierade almanacker införda dagboksanteckningar, utkast och manuskript till hans litterära arbeten och en mängd bref till honom, jfr H. Brulin, ”Anteckningar ang. Hartmansdorffska samlingen” (i ”Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd”, I: 19—21). H. B—n.

__Hartryffel__, *bot.* Se Tryffel, sp. 103.

*__Harts.__ Några resinoler eller hartsalkoholer, t. ex. amyrin i elemihartset, höra till sterinerna (se d. o.) och äro sannolikt derivat af triterpener, $C_{30}H_{48}$, d. v. s. terpener (se d. o.) af tre gånger så hög molekylarvikt som de vanliga, enkla terpenerna, $C_{10}H_{16}$. Om *konstharts* se Bakelit. Suppl. Litt.: Tschirch, ”Die harze und die harzbehälter” (1906). K. A. V—g.

__Hartsö__, en 3 kvkm. stor ö i Bälinge socken, Nyköpings län, omkr. 27 km. ö. om Nyköping, mellan Nyköpingsfjärden och Yttre Hållsfjärden. O. Sjn.

__Hartsö—Enskär__, blixtfyr på skäret Enskär i Södermanlands skärgård, på 58° 40′ 52″ n. br. och 17° 28′ 50″ ö. lgd fr. Gr. Lågans höjd öfver medelvatten är 13 m. Agaljus. Uppförd 1915. E. A—t.

*__Hartwig__, K. E. A. (f. 1851), utgaf 1918 bd I af den af honom i förening med Dunér och G. Müller (på uppdrag af ”Astronomische gesellschaft”) utarbetade katalogen öfver föränderliga stjärnor.

__Hartwig__, Otto Peter Konrad, tysk bibliotekman, f. 16 nov. 1830 i Hessen, d. 22 dec. 1903 i Marburg, var 1860—65 präst vid tyska församlingen i Messina, studerade under denna tid grundligt äldre italiensk stadshistoria, som han behandlade i arbeten om Messina (1867) och Florens (1875—80). H. blef 1867 underbibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Marburg och var 1876—98 öfverbibliotekarie i Halle, där han ledde bibliotekets omkatalogisering efter ett nytt system. Om biblioteksväsendets tekniska utveckling inlade han stor förtjänst genom att 1884 grundlägga (och länge redigera) tidskriften ”Zentralblatt für bibliothekswesen”. Postumt utgafs hans memoararbete *Aus dem leben eines deutschen bibliothekars* (1906).

*__Hartvigson__, Fr. S., bosatte sig 1911 i Köpenhamn och dog där 8 mars 1919.

__Hartz__, Nicolai Eeg Kruse, dansk paleontolog, f. 23 aug. 1867 i Randers, magister i botanik, blef 1896 assistent vid Danmarks geol. undersökning, deltog i flera expeditioner till Grönland 1889—1900 och blef doktor 1909 på en grundläggande afh. om Danmarks tertiära och diluviala flora. 1913 afgick han som assistent och inträdde som prokurist i ett köpenhamnskt varuhus, där han 1919 blef meddirektör. P. E—t.

*__Harvard-universitetet__ har de senaste årtiondena erhållit donationer i mängd, omkr. 17 mill. doll. enbart under tiden 1909—19. Vidtgående reformer ha företagits i inträdesfordringar, studieplaner och examensväsen. Ett stort antal nya byggnader (laboratorier, museer, bibliotek o. s. v.) har tillkommit. Antalet studerande läsåret 1920—21 var 5,368, däraf 652 kvinnliga vid Radcliffe college, hvartill kommo 2,077 sommarkursdeltagare; lärarantalet var 891. Jfr H. Pier, ”The story of Harvard” (1913).

__Harvey__ [hā′vi], George Brinton Mc Clellan, amerikansk publicist och diplomat, f. 16 febr. 1864 i Peacham, Vermont, blef 1882 tidningsreporter, innehade 1885—91 några administrativa sysslor i New Jersey och var 1891—93 redaktionschef i ”New York world”. Han var därefter 1894—98 intresserad i byggandet af elektriska järnvägar, inköpte 1899 den högt ansedda tidskriften ”North american review”, redigerade den några år, var 1900—15 chef (president) för förlagsfirman Harper & brothers och därunder 1902—13 hufvudredaktör för tidskriften ”Harper's weekly”. H. hade redan 1906 fäst uppmärksamheten på Woodrow Wilson såsom lämplig framtida presidentkandidat och var 1912 framgångsrikt verksam för dennes nominering till det demokratiska partiets kandidat. Han förordade emellertid 1916 valet af Wilsons republikanske motkandidat Hughes och 1920 af W. G. Harding. H. var motståndare till Förenta staternas deltagande i Nationernas förbund och kritiserade från 1918 i sina tidskrifter häftigt Wilsons utrikespolitik. April 1921—okt. 1923 var han amerikansk ambassadör i London. H. har skrifvit *The power of tolerance and other speeches* (1911). V. S—g.

__Harveys mina__ [hā′vis]. Jfr Mina 2 och Torped.

*__Harwich.__ — Under Världskriget bombarderades H. med hamn och befästningar 5 ggr 1915, 6 ggr 1916 och 3 ggr 1917 af tyska flygare. L. W:son M.

__Harö__, en omkr. 3 kvkm. stor ö i Djurö socken, Stockholms län, utanför Kanholmsfjärden, mellan Möja och Runmarö, 4 km. n. v. om Sandhamn. O. Sjn.

__Hasbrouck house__ [hä′sbru′-hau̯′s]. Se Newburgh.

__Haselrig__, sir Edward. Se Hesilrige.

__Hasenclever__ [hā′senklefer], Walter, tysk författare, f. 8 juli 1890 i Aachen, student 1908, studerade därpå vid universitetet i Oxford, vistades sedan i Schweiz och Italien och deltog i Världskriget som frivillig. H. debuterade 1913 med dikterna *Der jüngling* (senaste uppl. 1922), som sedan följts af scenen *Das unendliche gespräch* (1913), dramat *Der sohn* (1914), enaktaren *Der retter* (förf. 1916, tr. 1919), dikterna *Tod und auferstehung* (1916), sorgespelet *Antigone* (1917), skådespelet *Die menschen* (1918), komedien *Die entscheidung* (1919), skådespelen *Jenseits* (1920) och *Gobseck* (1922). H. tillhör expressionismen. R—n B.

__Haske__, vid växtnamn förk. för J. K. Hasskarl.

*__Hasle__ hade 1,352 inv. 1921.

*__Haslev__ hade 4,132 inv. 1921. Det har skollärarseminarium (sedan 1905) och gymnasium (sedan 1916). P. E—t.

*__Haslund__, O., dog 30 aug. 1917 i Thy. P. E—t.

__Hasmonéerpalatset.__ Se Jerusalem.

__Hassal__ [hä′sl], Arthur, engelsk historiker, f. 28 sept. 1853 i Cheshire, har sedan 1880 innehaft lärarbefattningar i historia vid Oxfords universi-

tet och utgett en mängd historiska skrifter. Bland dem märkas *Life of Bolingbroke* (1889, reviderad uppl. 1915), *The making of the british empire* (1896), *Mazarin* (1903), *Castlereagh* (1908), *Christ church* (1911) och *History of british foreign policy* (1912). Han har äfven utgett ett antal läroböcker i brittisk, fransk och allmäneuropeisk historia.

Hasse, Ernst, f. 1846, d. 1908, tysk statistiker och politiker, 1875 direktör för Leipzigs statistiska kontor och sedan 1886 äfven e. o. professor vid universitetet där samt 1893—1903 (nationalliberal) led. af riksdagen. Se Pangermanism.

***Hassela** omfattar nu 45,930 har. 2,212 inv. (1923). H. tillhör nu Nordanstigs kontrakt.

Hasselasjön, en 10 kvkm. stor sjö, belägen 121 m. ö. h. i Hassela och Bergsjö socknar, Hälsingland, genomfluten af Harmångerån. O. Sjn.

***Hasselbacken** tillhör sedan 1911 ett aktiebolag, bildadt af ställets innehafvare Ernst Davidson (se denne. Suppl.) och G. Fränckel. Den sistnämnde afgick 1915, och E. Davidson lämnade ledningen några år före sin 1919 timade död, hvarefter hans systerson Ivar Jacobson är bolagets verkställande direktör. — En stor del af byggnaderna å H. dels nedbrann, dels härjades svårt af eldsvåda 19 okt. 1923. Hufvudrestaurangbyggnaden kommer att 1924 återuppföras, påbyggd till 3 våningars höjd, och därvid hållas i en lugnare, herrgårdsaktig stil.

***Hasselberg,** K. B., dog 23 maj 1922 i Stocksund. Af hans sista skrifter må nämnas *Om totala solförmörkelser och deras betydelse för studiet af solens fysik* (1913). Sitt stora matematisk-fysisk-astronomiska bibliotek skänkte han 1921 till Uppsala universitet. Han var led. äfven af Fysiogr. sällskapet i Lund (1908).

***Hasselberg,** K. P. Se A. L. Romdahl, "P. H. Tre studier" (1909).

Hasselblatt, Emil Alarik, finländsk litteraturkritiker, f. 3 dec. 1874 i Uleåborg, student 1893 och filos. magister 1897, inträdde i universitetsbibliotekets tjänst 1894, blef amanuens 1907 och assistent 1918. H. var 1898—1903 teaterkritiker i "Finsk tidskrift", till hvars redaktion han hör. Han har där, i "Euterpe" och i "Nya Argus", offentliggjort en mängd studier och kritiker rörande företrädesvis svensk och norsk modern skönlitteratur, hvilka samlade utkommit under titeln *Dikt och diktare* (1918); bland dem må särskildt nämnas uppsatserna om O. Levertin och S. Obstfelder. H. är styrelseled. i Svenska litteratursällskapet och vice ordf. i Finlands svenska författarförening. T. C.

***Hasselfors.** Bruket omfattar nu sågar, hyfleri, lådfabrik, torfströfabriker, kvarn och kraftstation. Årliga försågningen omkr. 130,000 timmer. Järntillverkningen är nedlagd. O. Sjn.

Hasselquist, Tuve Nilson, svensk-amerikansk teolog, skol- och tidningsman, f. 2 mars 1816 i Hasslaröd, Osby socken, d. 4 febr. 1891 i Rock Island, Illinois, blef 1835 student i Lund och prästvigdes 1839. Han tjänstgjorde i 13 år inom svenska statskyrkan, gjorde sig känd som "läsarpräst" och deltog äfven med föredrag och resor kraftigt i nykterhetsrörelsen. Han antog 1852 kallelse till föreståndare för en i Galesburg, staten Illinois, stiftad svensk luthersk församling och utvandrade s. å. till Amerika. Efter ett år hade genom H:s ifver och predikoverksamhet 3 församlingar i närliggande trakt stiftats och tillhörde H:s "pastorat", som då omfattade 191 kommunikanter. I betraktande af att detta var i svenskinvandringens tidigaste skede och att landsmännen där i trakten i öfrigt dittills varit splittrade i olika bekännelser, vittnar H:s framgång om hans ovanliga egenskaper som folkpredikant. Han började 1855 vid sidan af sin prästerliga verksamhet utge tidningen "Hemlandet, det Gamla och det Nya", som afsåg att vara en föreningslänk mellan svenskarna i Amerika och Sverige.

Det kan godt sägas, att med denna tidning svensk-amerikanska pressen tog sin början. Innehållet var öfvervägande af uppbyggelsenatur, men H. var icke rädd för att ta till orda i politiska dagsfrågor. Särskildt i frågan om slafveriets afskaffande ställde han sig utan kompromiss på nordstaternas sida. Han kompilerade och utgaf ett häfte andliga sånger och flera religiösa bekännelseskrifter under denna första period. H. var en af grundläggarna af Augustanasynoden (se d. o., äfven i Suppl.) och intog inom detta samfund alltifrån början en ledares plats. Han utsågs till samfundets förste president (1860) och tjänstgjorde genom återval till 1870. Vid upprättandet af synodalläroverket 1860 valdes H. till dess president (rektor) och lärare i teologi; han kvarstod i denna egenskap till sin död. Från 1868 var han redaktör för synodalorganet "Augustana" (se d. o. Suppl.). — H. var ej blott en organiserande, utan äfven en under alla yttre och inre påfrestningar mäktigt sammanhållande kraft bland sina till Amerika utvandrade landsmän. I kanske högre grad än någon annan af Augustanasynodens förgrundsmän uppgick han med lif och själ i arbetet att bevara luthersk tro och bekännelse. Flera smärre skrifter af H. utgåfvos under hans lifstid. Ett stort antal predikningar och betraktelser inflöto under tiden 1855—89 i synodens af honom redigerade organ, och en därur gjord samling *Dagliga betraktelser för den husliga andakten* utgafs postumt 1918. En utförlig lefnadsteckning af H., förf. af E. Norelius, utkom 1900. O. A. L—r.

Hasselqvist-Reuterswärd, Jenny Matilda Elisabet, dansös, född Hasselqvist, f. 31 juli 1894 i Stockholm, blef balettelev vid K. teatern 1906, instruerades där af M. Fokin 1913, blef s. å. sekund- och solodansös och var premiärdansös 1915—19 samt har uppträdt äfven i Kristiania, Köpenhamn, Berlin o. a. tyska städer, London och Paris. Hon deltog en tid i turnén Svenska baletten (se Balett. Suppl.), har på senaste åren blifvit en eftersökt filmskådespelerska och ingick äktenskap 1923 med trädgårdsarkitekten Gösta Reuterswärd. Hennes formfulländade gestalt, preraf aelitiska anlete, högt utbildade danstekniska förmåga samt den lefvande rytmiska känslighet, klassiska måtta och stilkänsliga karakteristik, som hon in-

lägger i sin dans, ha förskaffat henne stora framgångar i sådana uppgifter som *backantinna* i ”Kleopatra”, *sylfid, Den döende svanen, Mylitta, Zobeïde* i ”Scheherazade”, *Chiarina* i ”Karneval”, *Slavisk dans* m. fl. Jfr Ida och H. Buergel-Goodwin, ”Jenny H.” (1918). E. F—t.

***Hasselriis,** L., dog 20 maj 1912 i Köpenhamn. Hans Heinemonument, förut på Korfu, finns nu i Hamburg. Det misslyckade Danmarksmonument, som 1897 restes framför kunstmuseet i Köpenhamn, flyttades 1919 till ett mera afsides beläget ställe. P. E—t.

***Hasselrot.** Om släkten se A. Hasselrot, ”Kalender öfver släkten H. etc.” (i den 1920 stiftade Hasselrotska släktföreningens publikationer, I, 1923).

1. M. H. var 1815 led. af bankoutskottet, vid öfriga riksdagar af statsutskottet. — Hans son Per H., f. 4 nov. 1805 i Skara, 1846 kyrkoherde i Sköfde stad och socken, d. 4 sept. 1854 på Kullbol vid Dannemora, var riksdagarna 1850—51 och 1853—54 (liberal) led. af prästeståndet. — Dennes son Karl (Carl) Rudolf H., f. 9 april 1855 i Sköfde, aflade 1879 teoretisk och praktisk teol. examen i Uppsala och prästvigdes s. å., var 1883—88 redaktör för tidningen ”Väktaren” (se d. o.), hade samtidigt prästerliga beställningar samt utnämndes till kyrkoherde 1899 i Långareds församling, Skara stift, och 1909 i Adolf Fredriks församling i Stockholm. Han har skrifvit predikningar m. m.

2. K. H. dog 1 (ej 2) nov. 1890. Han var t. o. m. 1874 riksdagsman.

3. K. B. H. dog 8 april 1911. Han var led. af lagutskottet 1885—87, 1889—1906 (ordf. 1896—1904), af protektionistpartiets förtroenderåd 1894—97 och lämnade riksdagen 1910. H. tillhörde Älfsborgs läns landsting 1871—72 och 1875—76 samt södra Kalmar läns 1883—98 (v. ordf. 1896).

4. B. F. E. H. återvaldes till justitieombudsman t. o. m. 1913. Många af hans i denna egenskap till K. M:t eller riksdagen gjorda framställningar, hvilka i allmänhet gingo ut på mildring af straff eller andra åtgärder förestafvade af billighet och humanitet, ledde till önskadt resultat. 1913 utnämndes H. till president i Hofrätten öfver Skåne och Blekinge. 17 febr. 1914—30 mars 1917 var han statsråd och chef för Justitiedepartementet i Hammarskjölds ministär. Som sådan kontrasignerade han propositioner om ny strafflag för krigsmakten, Militieombudsmannaämbetet, lag om aftal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, lag om äktenskaps ingående och upplösning, lag om utom äktenskapet födda barn, adoptionslag, ny expropriationslag, lag om rättigheten att besitta fast egendom, lag om den s. k. Norrlandslagens utsträckning till Värmland, lag om verkställighet af straffarbete och fängelse och lag om fastighetsbildning i stad. H. var ordf. i banklagstiftningskommittén 1907—08 samt i strafflagskommissionen (sedan 1916) och dess arbetsutskott (sedan 1919), hvarjämte han är ordf. i styrelserna för åtskilliga storindustriella företag. 1918 kreerades han till juris hedersdoktor i Lund. — Vid sina inlägg i lagstiftningsarbetet visade H. stark böjelse att ställa sig öfver dagspolitiska partisynpunkter. I öfverensstämmelse härmed står tydligen hans deltagande, särskildt 1920, i sträfvandena att få till stånd ett mellan de förut bestående partiorganisationerna medlande nationellt centerparti. H:s alltjämt fortsatta omfattande och värdefulla författarverksamhet ställer honom i främsta ledet af samtida juridiska författare. En betydande del af sin produktion har han sammanfört i samlingsverket *Juridik och politik* (1920—21), hvars tredje och hittills sista bd innehåller politiska tal, riksdagsanföranden m. m., och i dess fortsättning *Juridiska skrifter* (1921—24; hittills 8 bd jämte ett polemiskt *Supplement*).

5. Per Richert H., den föregåendes broder, militär, militärförfattare, f. 20 febr. 1861 på Sämsholm, Älfsborgs län, underlöjtnant vid Kronobergs reg. 1880, löjtnant vid generalstaben 1890, där han avancerade till öfverstelöjtnant 1903 och under tiden var lärare vid Krigsskolan 1887—90, Krigshögskolan 1893—1902 och inf.-skjutskolan 1896—97, stabschef vid 4:e arméförd. 1897—1900 och souschef i Landtförsvarsdep:s kommandoexpedition 1900—01. H. blef öfverste och chef för Västmanlands reg. 1906, generalmajor och chef för 2:a arméfördelningen 1914, generallöjtnant 1921 och inspektör för infanteriet 1922. Han användes under sin generalstabstid i flera kommittéer och utredningar. H. har utgett *Sveriges härordning* (1888; flera uppl.), *Infanterielden* (1898), *Taktik* (2 dlr, 1899, 1901), *Den nya härordningen* (1901) samt redigerat Krigsvet.-akad:s tidskrift 1904—15.

6. Bror Karl (Carl) H., den föregåendes halfbroder, ämbetsman, f. 8 nov. 1882 i Växjö, aflade hofrättsexamen i Lund 1905, tjänstgjorde i och under Hofrätten öfver Skåne och Blekinge samt i Göta hofrätt, där han 1919 utnämndes till hofrättsråd, samt som revisionssekreterare (1915—18) och fick 1920 fullmakt som sådan. H. blef 1918 expeditionschef i Jordbruksdepartementet och 1921 statssekreterare där samt 19 april 1923 konsultativt statsråd i Tryggers ministär. 5. C. O. N.

***Hasselrör,** tryckfel för **Hasslerör** (se d. o. Suppl.).

Hasselö. 1. En 6 kvkm. stor ö i Karlskrona skärgård, 6 km. s. v. om Karlskrona, mellan Aspösund och Båldösund, uppodlad, tätt bebyggd och med befästningsanläggningar. — 2. En omkr. 8 kvkm. stor ö i Loftahammars socken, Kalmar län, omkr. 10 km. n. om Västervik, belägen mellan Gudingefjärden och Knöldjupet. — 3. Stora och Lilla H., öar, tills. 2 kvkm., i Hafstensfjorden, Bohuslän, 10 km. s. v. om Uddevalla. 1—3. O. Sjn.

Hassert, Kurt, tysk geograf, f. 15 mars 1868 i Naumburg, professor i geografi i Tübingen 1899, i Köln och sedan 1917 vid tekn. högskolan i Dresden, har företagit resor till Balkanhalfön, Nord-Amerika, Kamerun m. fl. st., utgett bl. a. *Deutschlands kolonien* (1899), *Polarforschung* (3 uppl. 1913), *Die städte, geographisch betrachtet* (1907), *Seestudien in Nord-Kamerun* (1912), *Das Kamerungebiet* (1911), *Das türkische reich* (1918). O. Sjn.

Hasse Z., pseudonym för H. H. Zetterström (se denne).

Hassing Jörgensen, Jens, dansk bankman och politiker, f. 3 sept. 1872 i Silkeborg, blef bankdirektör 1894 i Sæby och 1896 i Esbjerg. 1901 slog han sig ned som revisor i Köpenhamn och grundade 1903 Revisionsbanken, som fick mycket anseende. I juni 1913 inträdde han som trafik- och handelsminister i Zahles ministär, lämnade handelsministeriet 1916, men behöll trafikministeriet (hvarunder 1916 lades post och telegraf) till ministärens afgång i mars 1920. H. visade betydlig affärsduglighet och förmåga att underhandla med riksdagen och genomdref bl. a. statsbanelagen 1915, järnvägslagen 1918 och den stora lönereformen 1919. 1921 öfvertog han direktörsposten i den sammanslagna Diskonto- och Revisionsbanken. P. E—t.

***Hassle** omfattar 5,300 har med 1,021 inv. (1923). H. bildar tills. med Berga och Enåsa en kommun i Vadsbo härad, Skaraborgs län, med 9,418 har areal och 1,690 inv. (s. å.). Patronatsrätten upphäfdes fr. o. m. 1922.

***Hassle-Bösarp** omfattar nu 368 har. 178 inv. (1923).

Hasslerör, tingslag i Skaraborgs län, ingår i Vadsbo norra domsaga. 51,727 har. 3,100 inv. (1923).

***Hasslö** omfattar nu 805 har. 1,457 inv. (1923).

***Hasslöf** omfattar nu 3,989 har. 751 inv. (1923). Den Vallen tillhöriga patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

Hastighetslöpning, *idrottst.* Se Löpning, sp. 282.

***Hastighetsmätare.** Om tåghastighetsmätare se d. o.

Hastigt mod, *jur.* Uttrycket ”af hastigt mod” är en beteckning, som svensk strafflag använder för att särhålla det uppsåtliga dödande, som lagen benämner dråp, från de former däraf, som äro att hänföra till mord, i det att dödandet säges ha skett ”af hastigt mod”, då det icke skett med öfverlagdt uppsåt. Jfr Mord. N. S—g.

Hasting, dansk vikingahöfding på 800-talet, känd endast ur franska och engelska källor, men icke ur nordiska. Han uppges ha varit fosterfader till Bier costa ferræ (Björn Järnsida) och ledare för de s. k. Lodbrokssönernas härjningsfärd till Medelhafsländerna 859—861. Namnkunnig är han särskildt för sitt knep vid belägringen af Luna i Italien, då han låtsades vara dödssjuk och kallade på präst från staden, lät döpa sig och bad att få bli begrafven i vigd jord innanför murarna samt sedan låtsades dö. Fullt rustad och väpnad, lifslefvande, bars han af vikingarna i en kista in i domkyrkan, då han med ens sprang upp och hans följeslagare drogo fram gömda svärd under kåporna. Inom kort var staden i deras händer och härjades skoningslöst. H. kämpade sedermera i landet kring Loire, i Bretagne, i Somme-landet och England, återvände slutligen till Frankrike och blef konungens vasall samt gjorde som sådan ett lamt försök till motvärn vid Rollos infall 896. Han torde ha aflidit i början af 900-talet. H. skildras som den vildsintaste, grymmaste och slugaste af alla vikingahöfdingar. Hans namn låter icke nordiskt, utan västgermanskt, och det är ovisst, hvad han har kallats på sitt eget språk. Man har gissat på Hásteinn. Men i normandiska källor kallas han äfven Gormon och i engelska Gurmund, hvilket snarare skulle tyda på det nordiska Gorm eller Gudorm. R. N—g.

***Hastings**, James, föddes 1855. Han lämnade 1911 sin plats i St. Cyrus. ”Encyclopædia of religion and ethics” utkom i 12 bd 1908—21. Han har vidare utgett ”Dictionary of the apostolic church” (2 bd, 1915, 1918) samt började 1910 utge serien ”The great texts of the Bible”, 1913 serien ”The greater men and women of the Bible” och 1915 serien ”Great christian doctrines” (3 bd, 1915, 1919, 1921).

Hasvik, härad och socken i Loppa pastorat, vid kusten, v. om Hammerfest, Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), Norge. 553,$_{24}$ kvkm. 1,300 inv. (1920). Fiske. K. G. G.

***Hatchettolit.** Mineralets namn är härledt af metallen niobiums (se d. o.) upptäckare, Hatchett. Hans namn på metallen, columbium, utbyttes sedermera mot niobium. Mineralet bör därför ej betecknas som ett ”tantalo-columbat”, utan som tantalo-niobat. K. A. V—g.

Hatele'tter (fr. *hâtelets*), *kokk.*, långa nålar af silfver eller försilfrad metall, på öfre ändan försedda med en sinnebildlig prydnad af samma metall. De brukas särskildt till dekorering af stekrätter o. d., och på dem uppträdas små läckerheter som tryffel, champinjoner, räkor, hönsfilé med stelnadt gelé o. s. v.

Hatfjelldal, härad och pastorat, s. ö. om Mosjöen, Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge, gränsar i ö. till Sverige. 3,102,$_{51}$ kvkm. 1,194 inv. (1920). Boskaps- och renskötsel. K. G. G.

Hathaway [hä'thəwēi], Anne, f. 1556, d. 1623, hustru till W. Shakspere (se d. o., sp. 265).

Hatha-yoga. Se Yoga, sp. 565.

Hatt, Aage Gudmund, dansk geograf och etnograf, f. 31 okt. 1884 vid Herning, studerade som ung etnografi och indiansk kultur i Nord-Amerika, tog 1911 examen i naturhistoria och geografi, disputerade efter resor bland lapparna samt studier i Skandinavien och Ryssland med *Arktiske skinddragter i Eurasien og Amerika*. 1914—15 studerade han i Amerika och 1916 bland de svenske lapparna. 1919 blef han anställd vid danska etnografiska museet, 1923 lektor vid universitetet. Han har skrifvit många, i synnerhet etnografiska, afh. och med M. Vahl börjat utge en större handbok i geografi (I—II, 1922—23). H. företog 1922—23 en arkeologisk forskningsresa till Nederländska och de forna dansk-västindiska öarna. — Hans hustru Emilie H., född Demant, f. 24 jan. 1873 vid Skive, målarinna, vistades 1907—08 bland Karesuando- och Tornelapparna och har från 1911, jämte sin man, företagit flera resor till Lappland. Hon föranledde tillkomsten af lappen Johan Turis bok ”Muittalus samid birra”, som hon utgaf och öfversatte (se därom Turi, J.). 1913 utgaf hon *Med lapperne i höjfjeldet*, 1920 *Lappish texts* och 1922 *Ved ilden* (*Æventyr fra Lappland*). F. ö. har hon tagit verksam del i sin mans vetenskapliga arbete. P. E—t.

Hatten, Öfre och Nedre, 216 och 211,$_{5}$ m. höga berg i Öfverkalix socken, 20 km. n. n. v. om kyrkan, två typiska berg för dem, som nätt och

jämnt nå öfver högsta marina gränsen och hvilkas hjässa täckes af en några få m. mäktig kalott eller ”hatt” af skogbevuxen moränmark, under det att hafsvågorna spolat rent berget närmast under denna och därigenom skapat ett äfven af befolkningen i trakten iakttaget och namngifvet geologiskt drag. O. Sjn.

Hattēria, *zool.* Se Sphenodon

Hatti [chatti], folk. Se Hettiter. Suppl.

***Hattsvampar.** Se färgplanscher till art. Svampar.

Hattusilis [chattu-], konung. Se Hettiter. Suppl.

***Hatzfeld** tillhör nu Jugo-Slavien. 10,893 inv. (1910).

***Hatzfeldt.** 1. M. von H. Se J. Krebs, ”Aus dem leben des kaiserlichen feldmarschalles grafen Melchior von H. 1593—1631” (Breslau, 1910).

5. Hermann, furste af H., hertig af Trachenberg, var ånyo riksdagsledamot 1907—11 och tillhörde då de frikonservative samt var 1919—21 tyska regeringens representant i Ober-Schlesien under ockupationen af denna landsdel före och under den där anställda folkomröstningen.

***Hauberg,** P. K., afgick från Thorvaldsens museum 1915, från Nationalmuseet och som ledare af mynt- och medaljsamlingen 1920. Han utgaf 1914 *Nordens ældste möntsted.* (Å rad 8 i hufvudartikeln står *Möntforholdenes udvikling* bör vara *Myntforhold og udmyntninger*). P. E—t.

***Hauberrisser,** G., är numera adlad (von H.).

***Hauch.** — 2. L. A. H. lämnade 1915 forstinspektörsplatsen. Han undersöker sedan 1917 skogarna på ministeriets vägnar för att bistå vid återplanteringen af de under krigsåren på träd utblottade trakterna. P. E—t.

***Hauck,** A., dog 7 april 1918 i Leipzig. Hans mest betydande arbete, *Kirchengeschichte Deutschlands* (5 bd, 1887—1910; postumt bd V: 2, 1920, omfattande tiden till midten af 1400-talet), blef ofullbordadt. Det belönades 1899 af preussiska vet. akad. med Verdunpriset. 1916 höll H. på inbjudning af Olaus-Petristiftelsen föreläsningar i Uppsala öfver Tyskland och England i deras kyrkohistoriska förbindelser, tryckta s. å. (*Tysklands och Englands kyrkohistoriska förbindelser*, 1916).

Haug [åg], Émile, fransk geolog, f. 2 juli 1861 i Drusenheim i Elsass, flyttade, efter i Strassburg vunnen filos. doktorsgrad, till Paris, där han vid Sorbonne vann anställning som docent och biträdande professor och 1904 blef professor i geologi. Hans första arbeten berörde juraformationens paleontologi och stratigrafi, särskildt ammoniternas systematik. Senare har han öfvervägande behandlat frågor om sedimentära bildningars stratigrafi och paleontologi, t. ex. öfverskjutningstektoniken i Alperna och geosynklinalernas byggnad (*Les géosynclinaux et les aires continentales*, 1900). H:s *Traité de géologie* (2 bd med 135 planscher, 1907—11) är den förnämsta nu använda läro- och handboken i geologi på franska språket. K. A. G.

Hauge, Haugsholmen. Se Sande 2.

***Haugesund** ligger i Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), har gått raskt framåt och hade 16,563 inv. 1920. K. G. G.

***Hauho.** — 3. Socken, numera i Tammerfors stift. Sedan Luopiois kapell 1920 blifvit självständigt pastorat, omfattar H. kommun och församling 336 kvkm. med 5,667 inv. (1921). O. B—n.

Haukelisæter, bekant fjällhotell vid Haukelivägen (automobilväg; högsta punkten 1,133 m. ö. h.), som går öfver Haukelifjället och förbinder Dalen i Telemark med Hardanger (Odda) och Ryfylke, Norge. K. G. G.

Haukland, Andreas Davidsen, norsk författare, f. 10 okt. 1873 i Vefsen, var först arbetare och småhandlare och började rätt tidigt skrifva dikter och skisser. Sin egentliga debut gjorde han med *Bonsaks fortællinger* (1902), som genast uppenbarade hans väsentligaste egenskap: lyrisk, fördjupad naturskildring. *Ol-Jörgen* (1902—05), en något självbiografisk, starkt sensualistisk roman, har följts af ett tiotal böcker, af hvilka vildmarksskildringarna, med sina hamsunska primitiva karaktärer (*De store skoge*, 1905, *Havet*, 1906, *Nybyggerhistorier*, 1907, *Elg*, 1921, m. fl.), äro öfverlägsna försöken att tolka mera sammansatt själslif (*Gunnar Rabens egteskab*, 1908, *Til Rom*, 1916, *Den nye manden paa volden*, 1920, m. fl.). R—n B.

***Hauptmann.** 1. K. H. dog 3 febr. 1921 i Schreiberhau vid Hirschberg. Af hans senare verk kunna nämnas novellerna *Der landstreicher* (1910) och *Nächte* (1912), romanen *Ismael Friedmann* (1913) och *Schicksale* (1914), sonetterna *Dort, wo im sumpf die hürde steht* (1907) samt dramerna *Napoleon Bonaparte* (1910, dubbeldrama), sorgespelet *Die lange Jule* (1912), sagan *Die armseligen besenbinder* (1913), *Krieg. Lin tedeum* (1914), *Aus dem grossen kriege* (1915) och den burleska tragedien *Tobias Buntschuh* (1916). Se H. H. Borcherdt, ”C. H.” (1911).

2. G. H. mottog 1912 Nobelpriset i litteratur. H:s senare alstring omfattar berlinkomedien *Die ratten* (1911), äktenskapstragedien *Gabriel Schillings flucht* (skrifven 1906, uppf. 1912), det till hundraårsminnet af frihetskriget mot Napoleon författade *Festspiel in deutschen reimen* (1913), *Der bogen des Odysseus* (1914), den på Selma Lagerlöfs ”Herr Arnes pengar” byggda *Winterballade* (1917, ”Vinterballaden”, 1919), fantasien *Der weisse Heiland* (1920), den dramatiska dikten *Indipohdi* (1921) och *Peter Brauer* (s. å.). En modern Kristustyp är hufvudperson i den realistiskt gifna romanen *Der narr in Christo Emanuel Quint* (1910; ”Emanuel Quint”, 1913), medan *Der ketzer von Soana* (1918; ”Kättaren från Soana”, 1918, 3:e uppl. 1920) utgör en hänförd lofsång till kärlekens allmakt. Romanen *Atlantis* (1912), en samling *Sonette* (1921), den vackra hexameteridyllen *Anna* (1922) och den delvis självbiografiska romanen *Der phantom* (1922; ”Fantomer”, s. å.) äro de senaste alstren af H:s mycket ojämna och mångskiftande författarskap. H:s ”Rose Bernd” gafs 1917 i Stockholm af Reinhardt. 1 o. 2. R—n B.

Haura, distrikt och stad. Se Howrah.

Haus. 1. Härad och pastorat, med socknarna Haus, Arna med Arna kapell och Gjerstad, i Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Björgvins biskopsdöme, ö. om Bergen, Norge. 200,$_{13}$ kvkm. 5,384 inv. (1920). Jordbruk och industri (Arne fabriker m. m.). — 2. Socken i H. pastorat. 71,$_{15}$ kvkm. 1,405 inv. (1920). 1 o. 2. K. G. G.

Häu'ß, Anton, österrikisk sjömilitär, f. 13 juni 1851 i Tolmein, d. 8 febr. 1917 ombord på slag-

skeppet ''Viribus unitis'' i hamnen Pola, blef officer vid marinen, där han 1901 blef kommendör samt 1913 amiral och chef för marinsektionen i krigsministeriet. I juli 1914 blef han generalinspektör öfver marinen. Under Världskriget förde han med utmärkelse högsta befälet öfver österrikiska sjöstridskrafterna. Han icke allenast skyddade kuststräckan vid Adriatiska hafvet mot anfall af ententens sjöstyrkor, utan företog äfven flera, mestadels lyckade, framstötar mot italienska och albanska kusterna och därvarande sjöstridskrafter. I maj 1916 blef han storamiral. H. var ende innehafvare af denna s. å. skapade värdighet. H. J—dt.

***Haúsa.** Språket är ej en gren af hamitiska språkfamiljen, utan är ett *negerspråk* (se d. o., sp. 725—726). Se närmare M. Th. Houtsma, ''Enzyklopädie des isläm'' II, 22:a h. (1916).

***Hausegger.** — Siegmund v. H. dirigerade 1899—1902 Kaimkonserterna i München, 1903—06 Museumskonserterna i Frankfurt a. M., 1910—20 filharmoniska konserterna i Hamburg och blef 1920 direktör för Akademie der tonkunst i München samt ledare af konsertföreningen där. Han uppträdde i Stockholm 1922 och 1923 som gästdirigent, en af de ypperste, som man här lärt känna.

Hau'sen [-s̈-], Max Klemens Lothar, friherre von, tysk militär, f. 17 dec. 1846 i Dresden, d. där 19 mars 1922, 1864 officer, deltog i krigen 1866 och 1870—71, blef regementschef 1890, generalmajor 1893, generallöjtnant och divisionschef 1897, chef för 12:e (sachsiska) armékåren 1900 och general af infanteriet 1901. Han var sachsisk stats- och krigsminister 1902—14 (sedan 1910 generalöfverste och generaladjutant hos konungen). Vid krigsutbrottet 1914 återkallades H. i tjänst och placerades såsom chef för 3:e armén, hvilken vid framryckningen i Frankrike hade sin plats i midten och framgångsrikt kämpade vid Dinant 23 aug. samt därefter besatte Reims. I striderna vid Marne 7—10 sept., slets H:s armé, då bestående af 3 sachsiska armékårer, mellan 2:a armén till höger och 4:e till vänster om sig samt nödgades den 10 deltaga i det allmänna återtåget. På grund af sjukdom måste H. 16 sept. lämna sitt befäl och återvända till hemorten. — Sin armés deltagande i striderna har H. skildrat i *Erinnerungen an den Marnefeldzug* (1920). C. O. N.

R. T. Hausen.

***Hausen,** R. T., tog afsked från statsarkivarietjänsten 1917. Han har vidare utgett *Finlands medeltidsurkunder*, omfattande tiden till 1450 (3 dlr, 1910—21), och kulturhistoriska uppsatser, *Ur Ålands forntid* (i fören. Ålands Vänners publikation ''Åland'', IV och VI, 1916, 1920). T. C.

***Hauser,** Kaspar. En öfversikt öfver äldre litteratur om H. ges i W. Höchstetters biografi öfver honom i ''Allgem. deutsche bibliographie'', XI (1880). Jfr ytterligare A. von der Linde, ''K. H.'' (2 bd, 1887), O. Wieselgren, ''Caspar H.'' (i ''Ord och bild'', 1910) och Julius Meyer, ''Authentische mitteilungen über K. H.'' (1872; 2:a reviderade uppl. 1913). Problemet om H:s identitet är fortfarande olöst.

***Hausjärvi.** Från socknen, som sedan 1923 hör till Tammerfors' stift, har en del områden öfverförts till Hyvinge landskommun och Riihimäki köping (se d. o. Suppl.), båda nybildade. Areal 376 kvkm. 6,528 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

***Hausmann,** R., dog 1909 i Wien.

***Hausrath,** A., tog 1906 afsked och dog 2 aug. 1909 i Heidelberg.

Hau'ssmann, Conrad, tysk politiker, f. 8 febr. 1857 i Stuttgart, d. där 11 febr. 1922, var sedan 1883 advokat i Stuttgart och från 1889 till sin död led. af Württembergs landtdag samt 1890—1918 led. af tyska riksdagen, därefter 1919—20 af nationalförsamlingen (dennas vicepresident) och sedan af den nya tyska riksdagen. Han var till revolutionen 1918 ledare af framstegsvänliga folkpartiet i Württemberg, åvägabragte därpå dess förening med nationalliberalerna till tyska demokratiska partiet och var dettas ordförande till jan. 1921. Jämväl i den nya riksdagen var H. en bland demokratiska partiets ledande män. Han var en liffull och fängslande riksdagstalare, med utprägladt sydtyskt temperament, starkt intresserad af författnings- och skolfrågor, och som ordf. i nationalförsamlingens författningsutskott hade han jämte Preuss hufvudandel i den nya tyska författningens utgestaltning. I prins Max' ministär (okt.—nov. 1918) var H. parlamentarisk statssekreterare. H. skref en mängd politiska småskrifter, var flitig medarbetare i ''Berliner tageblatt'' och redigerade från 1919 flygskriftserien ''Der aufbau''. Jfr ''Aus C. H:s politischer arbeit. Herausgegeben von seinen freunden'' (1923). V. S—g.

Hau'stra cōli, *anat.* Se Tarmen, sp. 477.

Haute-Laugerie [åt låʃərī]. Se Laugerie.

Haute-Volta [åt-], koloni. Se Öfre Volta.

Hau'thal, Rudolf, tysk geolog, f. 3 mars 1854 i Hamburg, blef 1890 afdelningsföreståndare vid det nygrundade La Plata-museet och 1896 professor i geologi vid La Plata-universitetet, Argentina, samt bereste Anderna inom Argentina, Chile, Bolivia och Peru. 1906 blef han ledare för naturvetenskapliga afd. af Roemermuseet i Hildesheim. H. har skrifvit bl. a. *Reisen in Bolivien und Peru* (1911). O. Sjn.

***Haut-Rhin** är efter Världskriget ånyo namn på ett departement i Frankrike. 3,505,$_{26}$ kvkm. 468,943 inv. (1921). Det omfattar 6 arrondissemang, 26 kantoner och 386 kommuner. Hufvudstad är Colmar. E. A—t.

***Hawaiïoarna** hade 255,912 inv. (151,146 män och 104,766 kvinnor) 1920, och inv. beräknades 1922 uppgå till 284,538. Antalet rena hawaiier beräknades 1922 till 22,745. blandfolket till 18,868. Kinesernas antal hade 1922 nedgått till 22,745,

japanernas stigit till 117,047, portugisernas uppgick till 26,093, filipinos' var 30,763 och koreanernas 5,486. S. å. beräknades amerikaner, ryssar, tyskar och engelsmän på H. tills. utgöra 32,763. Den betydande folktillväxten under de senaste årtiondena (1910—20; 33,4 proc.) beror på en storartad uppblomstring af landets näringslif. Så har jordbruket gått oerhördt framåt genom specialisering på särskildt socker- och ananasodling i samband med användning af konstgjord bevattning. H. äro världens främsta ananasproducenter. 1920 funnos 5,284 farmer med en odlad areal af 176,229 har, hvaraf mer än 45,000 har användes för odling af ananas. Äfven bananer odlas i stor skala. Konserveringen af ananas har blifvit en storindustri, som gett upphof till talrika smärre hjälpindustrier. Ett af ananasfaktorierna är världens största fruktkonserveringsfabrik, som nått upp till nära 800,000 burkar om dagen. Af socker producerades 1921 omkr. 521,000 ton. Exporten 1 april 1921—31 mars 1922 uppgick till 64 mill. doll., importen till 72,7 mill. Handeln eger nästan helt rum med Förenta staterna; dit skeppades 1 juli 1921 till 30 juni 1922 varor till ett värde af 71,6 mill., hvaraf 47,4 mill. för socker, 20,9 mill. för frukt (mest ananas) samt 0,6 mill. för kaffe. Betydande hamnarbeten ha företagits särskildt vid Honolulu, Hilo bay och Kahului. Vid Pearl harbour på Oahu, där en torrdocka anlagts, ha ansenliga militära anläggningar gjorts. H. stå genom såväl kablar som två stora trådlösa telegrafstationer i förbindelse med båda sidorna af Stilla hafvet. — I Honolulu finns sedan 1920 ett universitet med 20 professorer och 200 studerander. — Landets officiella namn är nu *Territory of Hawaii*. Representationen utgöres af en senat med 15 för 4 år valda och ett representanthus med 30 för 2 år valda ledamöter. Guvernör tillsättes för 4 år af Förenta staternas president. Territoriet är i amerikanska kongressens representanthus företrädt af 1 för 2 år utsedd ledamot. — Exdrottning Liliukalani dog 11 nov. 1917 i Honolulu. — Litt.: W. S. Bryan, ''Natural history of Hawaii'' (Honolulu, 1916), och W. R. Castle, ''Hawaii past and present'' (New York, s. å.). E. A—t. O. Sjn.

Havard [avär], Henry, fransk konsthistoriker, f. 1838, d. 1921 i Paris, behandlade i sina skrifter hufvudsakligen holländsk konst (*La Hollande pittoresque* 1878, *Art et les artistes hollandaises* 1879—81, *Van der Meer de Delft* 1888) och konsten tillämpad på det dagliga lifvet (*L'art à travers les mœurs* 1881, *L'art dans la maison* 1883—87, *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration* 1887—90) samt skref äfven *L'orfèvrerie* (1895), *Histoire et philosophie des styles* m. m. G—g N.

Havelka, Jan. Se Tjechiska litteraturen, sp. 180.

Havenstein [häfen∫tajn], Rudolf, tysk finansman, f. 10 mars 1857 i Meseritz, d. 20 nov. 1923 i Berlin, blef 1887 domare i Arnswalde, anställdes 1890 i preussiska finansministeriet, blef 1900 chef för preussiska statsbanken och 1908 chef för tyska riksbanken, på hvilken post han kvarstod till sin död. Som riksbankschef blef H., vid sidan af de växlande riksfinansministrarna, i första hand ansvarig för den tyska penningpolitiken. Han bidrog under kriget att göra denna till ett hufvudmedel för de väldiga krigslånens snabba och förmånliga placering, men lade därmed också grunden till ödeläggelsen af det tyska penningväsendet. Under den olyckliga tiden efter krigets slut lät han finansieringen med sedelpressen obehindradt fortgå utan gräns och ställde sig under sin sista tid afvisande äfven mot försöken att vid sidan af den så godt som värdelösa pappersmarken skapa bankinsättningar i fast penningvärde. Ehuru han sålunda haft sin stora del i det gamla tyska penningväsendets undergång, ha hans bankmässiga skicklighet och goda afsikter aldrig dragits i tvifvel. E. Hkr.

Hawker [hå'kə], Harry George, australisk flygare, f. 1891, d., genom nedstörtning, 12 juli 1921 nära Edgware (grefsk. Middlesex, England), tog flygcertifikat i England 1912 och anställdes därefter som flygare i Sopwithbolaget. Under Världskriget tjänstgjorde han som proffflygare af de af ententearméerna mycket använda Sopwithflygplanen. Han var den förste, som startade för Atlantflygningen, hvilket skedde 18 maj 1919 från S:t Johns i Newfoundland. Sedan han tillryggalagt omkr. 2,000 km., nödgades han dock gå ned i hafvet, men räddades jämte sin navigatör, commander Grieve, af en dansk brigg, som landsatte flygarna i Skottland. Flygningen är skildrad af H. och Grieve i *Our atlantic attempt* (1919). H. J—dt.

***Havstad,** L. A., dog 29 aug. 1913 i Kristiania.

Havtorsk, no., *zool.* Se Torsken.

***Hay,** A. B., dog 14 mars 1917 i Jönköping. Han testamenterade bl. a. till Jönköpings stad 380,000 kr. (räntan af 100,000 kr. till stadens nytta och försköning, af 250,000 kr. till understöd åt arbetare, och af 30,000 kr. till barnbespisning), till Pauvres honteux där 175,000 kr., till stipendiefond vid Högre allm. läroverket där 40,000 kr., till Varbergs fattiga 60,000 kr. — Hans son Berndt H., f. 27 nov. 1864 i Jönköping, 1886 underlöjtnant vid Smålands husarreg. och 1905 ryttmästare i dess reserv, sedan 1908 kabinettskammarherre, blef 1900 disponent för Jönköpings tändsticksfabriks-a.-b., 1903 verkst. direktör för Jönköpings & Vulcans tändsticksfabriks-a.-b. och är sedan 1905 vice ordf. i dess styrelse och vidare vice ordf. i styrelsen för Svenska tändsticks-a.-b. samt jourhafvande direktör där. Han är därjämte intresserad i andra stora affärsföretag. Han var led. af Statens industrikommission (1914 ff.).

***Hayashi,** Tadasu, var kommunikationsminister i Saionjis andra ministär, 1911—12, och afled 10 juli 1913 i Tokyo. Han utgaf på japanska bl. a. en öfv. af Stuart Mills ''Political economy'' samt på eng. *For his people* (1903). V. S—g.

Hayashi [haja'∫i], Gonsuke, baron, japansk diplomat, f. 1861 af samuraiätt i Aizu, tjänstgjorde inom konsulatväsendet efter hvartannat i Tschifu, Tsche-mul-p-ho, Shanghai och London, blef 1898 afdelningschef i japanska utrikesministeriet och 1899 minister i Söul. H. var sedermera sändebud i Peking 1906—08, ambassadör i Rom 1908—16, minister i Peking 1916—18 samt generalguvernör öfver Kwan-tung 1919—20. Sedan sept. 1920 är H. ambassadör i London, och han har företrädt Japan bl. a. på Genuakonferensen 1922. V. S—g.

***Hayingen** tillhör nu franska dep. Moselle, arrondissemanget Thionville-ouest. 10,641 inv. (1921).

***Hazara** är nu liksom Peshawar ett distrikt i

brittisk-indiska North-west frontier province. 603,028 inv. (1911). Allvarliga oroligheter utbröto där 1920 bland infödingarna, som uppviglats af afganska agitatorer. E. A—t.

*__Hazaribagh.__ 1. H. tillhör nu liksom hela divisionen Chutia Nagpur brittisk-indiska prov. Behar and Orissa. 1,288,609 inv. (1911).

*__Hazebrouck__ hade 14,584 inv. 1921. Under Världskriget utgjorde staden på grund af sitt läge vid korsningen af flera viktiga järnvägslinjer (bl. a. de från kanalhamnarna Calais och Dunkerque) en strategisk centralpunkt af stor vikt, hvarför den ock var ett eftersträfvadt operationsföremål för tyskarna. 10—11 okt. 1914 hindrades en tysk kavallerikårs försök att bemäktiga sig staden af engelsmännen, som därefter besatte H. Staden blef föremål för flera luftanfall 1914—16 samt beskjutning med långskjutande artilleri under slaget vid Lysfloden i april 1918, hvarunder den led betydlig skada. Den förblef dock under hela kriget i de allierades besittning. H. J—dt.

*__Hazelius.__ 1. J. A. H. Om hans förbindelser med K. J. L. Almquist se V. Söderberg, ”J. A. H. och Almquists bondelivsplaner” (i ”Samlaren” 1922). — 2. Artur I. H. Se Fr. Böök, ”Artur H.” (1923). — 4. Fritjof August H., kusins son till H. 2, hembygdsforskare, f. 6 febr. 1882 i Falun, blef 1902 student och 1907 filos. kandidat i Uppsala, 1915 filos. licentiat i Lund och är sedan 1910 förste lärare vid Hvilans folkhögskola. H. är sekreterare i Skånska föreningen för byggnadskulten (sedan 1916) och utger från 1916 (tills. med E. Wrangel) ”Tidskrift för konstvetenskap” samt från 1920 ”Tidskrift för hembygdsvård” och (jämte S. Dahl och W. P. Sommerfeldt) ”Nordisk konstbibliografi”. Bland H:s skrifter märkas *Skånska gårdar och hus* (1916 ff.; tills. med K. Berlin), *Ritningar till skånska prästgårdar* (1919) och *Gamla hus i Arild* (s. å.; tills. med K. Berlin).

*__Hazleton__ hade 32,277 inv. 1920.

*__Hazlitt.__ — 2. W. C. H. dog 8 sept. 1913 i Richmond.

__Header__ [he'də], eng. Se Ångpanna, sp. 1071.

*__Healy,__ T. M., tillhörde underhuset till parlamentsvalen 1918, då hans valkrets, North east Cork, i stället utsåg en sinnfeinare och H. återvände till sin advokatpraktik i Dublin. I underhuset hade han vunnit popularitet som nationalistpartiets kvickaste debattör. Han utsågs 1922 till den förste generalguvernören i Irländska fristaten (se Irland. Suppl.). V. S—g.

*__Hearst,__ W. R., sökte 1909 förgäfves bli vald, som kandidat för ”Independence league”, till borgmästare i New York. Under Världskriget ansågos, före Förenta staternas inträde i kriget, hans tidningar vara tyskvänliga, och deras spridning i Canada förbjöds 1916. H. förde under striden om Versaillesfördragets ratifikation i sina tidningar en våldsam kampanj mot Nationernas förbund. Bland hans senaste tidningsförvärf märkas ”Chicago herald” (1918; sammanslagen med den 1902 inköpta ”Chicago examiner” till ”Herald and examiner”), ”Washington Times” (1919) och ”Wisconsin Times” (s. å.). H. eger äfven flera vecko- och månadstidskrifter, såsom ”Cosmopolitan magazine”, ”Hearst's magazine” och ”Motor magazine”. V. S—g.

*__Heat,__ eng. (eg. hetta, hets), äfven Hit, *idrottst.*, betecknar en grupp täflande, som afdelats för att i försökstäflan jämte annan liknande grupp eller grupper inbördes kämpa om rätten att fortsätta täflingen till afgörande. Indelningen i grupper (*heats*) sker vanligen genom lottning. Då deltagarantalet är stort, kan en sådan indelning ske i flera omgångar. De täflande sägas då indelas i första (andra, tredje o. s. v.) omgångens *försöksheats* samt *slutheat*. Då uppdelningen sker i tre omgångar, betecknas dessa: försöksheats, *mellanheats* och slutheat. Ett visst på förhand bestämdt antal uppflyttas till högre omgång, och för att fastslå, hvilka som skola uppflyttas, anordnas inom hvarje heat en regelrätt täflan efter samma principer, som gälla för hela täflingen. Afsikten med detta system för utslagstäflan är att på mest rättvisa sätt borteliminera de mindre skickliga och låta de bästa mötas till afgörande under likvärdiga betingelser. Jfr Final. Suppl., och Utslagstäflan. E. B—ll.

__Heavyseges__ [he'vised͡jis], Ch. Se Canadensiska litteraturen. Suppl.

*__Hebbe.__ — 2. Signe A. G. H. *S. H:s minnen*, nedskrifna efter muntlig berättelse af Hildur Dixelius-Brettner, utkommo 1919.

*__Hebbel,__ Ch. F. Af den utomordentligt rika, moderna H.-litteraturen må nämnas de nya kritiska upplagorna af R. M. Werner 16 bd, 1911—13, och P. Bornstein, 14 bd, 1911 ff., samt serien ”H.-forschungen”, utg. af Werner och Bloch-Wunschmann, 1907 ff., och arbeten af P. Sickel (1912), Louis Brun (1919), O. Walzel (2:a uppl. s. å.) och F. Schnass (1921). H:s ”Herodes och Mariamne” utkom 1909 i sv. öfv. af R. G:son Berg. ”Judith” gafs 1916 i Stockholm.

__Hebefreni__ (af lat. *he'bes*, slö, och grek. *frēn*, sinne), *psykiatr.* Se Sinnessjukdom, sp. 637, och Schizofreni.

__Heberden__ [he'bədn], William, engelsk läkare, f. 1710, d. 1801. Se Medicin, sp. 1431.

__Heberg,__ Hallands läns sinnesslöanstalt, invid Hebergs järnvägsstation, 7 km. ö. om Falkenberg, upprättad 1908, har 36 platser.

*__Hébrard,__ F. M. A., dog 19 juli 1914.

__Hébuterne__ [ebytä'rn], by i franska dep. Pas de Calais, 15 km. v. om Bapaume, halfvägs mellan Albert och Arras. 515 inv. (1921). Under Världskriget utkämpades 7—13 juni 1915 på Serres högplatå s. ö. om H. hårda strider mellan de anfallande fransmännen och tyskarna, hvilka senare behöllo sina ställningar. Under slaget vid Somme 1916 ingick H. i engelska fronten och spelade, särskildt som samlingsplats och utgångspunkt för anfallsföretag mot ofvannämnda högplatå, en viktig roll. 26 mars 1918 återeröfrades H. af tyskarna, som dock icke kunde behålla den då delvis förstörda byn. Jfr Världskriget, sp. 204 och 235. H. J—dt.

__Hecht__ [he'kt], Ben, nordamerikansk författare, af urspr. tysk släkt, f. 28 febr. 1893 i New York, är anställd som tidningsman, sedan 1915 i ”Chicago daily news”, har utom ett antal smärre berättelser författat romanerna *Erik Dorn* (1921) och *Gargoyles* (1922), betydande både som karaktärsteckningar och skildringar ur skarpt iakttaget modernt lif i Förenta staterna. R—n B.

*__Hecker,__ E. A. Oskar, blef 1910 direktor för hufvudstationen för jordbäfningsforskning i Strass-

burg, hvilken 1919 flyttades till Jena; han har erhållit ''honorärprofessors'' titel.

*__Heckscher__, Isidor, tog 1922 afsked från generalkonsulatet och dog 12 dec. 1923 i Stockholm. — Edvard H., f. 10 april 1831 i Köpenhamn, d. 31 jan. 1910 i Stockholm, var verkställande direktör i Industrikredit-a.-b. i Stockholm 1870—1907. Utöfver en donation till grundläggning af Stockholms högskolas juridiska fakultet donerade han 1905 till fullbordande af högskolans byggnad 358,000 kr. I testamente af 1908 donerade han och hans hustru Sofi (Sophie), född Rubenson, f. 1841, d. 1918, till Handelshögskolan i Stockholm 200,000 kr., till Centralförbundet för socialt arbete 100,000 kr samt till ett antal sjukvårdsanstalter och välgörenhetsanstalter omkr. 120,000 kr., hvarefter den till 1½ mill. kr. uppskattade hufvuddelen af den återstående förmögenheten tillföll Stockholms högskola.

2. Eli Filip H., son till Isidor H. (se ofvan), nationalekonom, f. 24 mars 1879 i Stockholm, student 1896, blef filos. licentiat i Uppsala 1904, filos. doktor 1907 och är professor vid Handelshögskolan i Stockholm sedan dess tillkomst, 1909.

H:s vetenskapliga utbildning faller lika mycket på den historiska som på den nationalekonomiska vetenskapens område, och hans vetenskapliga författarskap rör sig alldeles öfvervägande inom den ekonomiska historien, där han i viss mån verkat banbrytande. Hans första arbete af denna art, gradualafhandlingen *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling* (urspr. i jubileumsskriften ''Statens järnvägar 1856—1906'', separat i utvidgad form 1907), gaf på grund af ämnets karaktär mindre betydande resultat, men hans nästa arbete, *Produktplakatet och dess förutsättningar* (urspr. i ''Historiska studier tillegnade Harald Hjärne'', 1908, omtryckt i utvidgad form i ''Ekonomi och historia''), är att betrakta som den första på fullt moderna principer hvilande afhandlingen i ekonomisk historia i vårt land. Det sålunda gifna uppslaget har H. senare fullföljt dels genom det betydande arbetet *Kontinentalsystemet* (1918; äfven utgifvet på engelska, 1923 belönat med Vet. akad:s Arnbergska pris), dels genom essaysamlingen *Ekonomi och historia* (1922). I denna är särskildt det programmatiska inledningskapitlet af vikt; H. utför där närmare principen om nödvändigheten att tillämpa den teoretiska nationalekonomiens resultat och allmänna betraktelsesätt på historiens ekonomiska företeelser.

I sitt rent nationalekonomiska skriftställarskap visade sig H. i början starkt påverkad af den vid 1900-talets början rådande reaktionen mot den klassiska nationalekonomiens metoder. Med sin strängt vetenskapliga läggning frigjorde han sig emellertid snart från denna riktning; de första resultaten i hans produktion af detta omslag kommo åren 1912—13. Sedan dess har H. varit en af de främste representanterna för den moderna svenska nationalekonomiska skolan med dess kraf på en strängt logisk uppfattning och dess böjelse att tillämpa vetenskapliga synpunkter på praktiska problem. Det viktigaste uttrycket därför har H. gett i arbetet *Världskrigets ekonomi* (1915). Af liknande art är äfven *Svenska produktionsproblem* (1918), där H. samlat en del instruktiva studier, hufvudsakligen berörande Sveriges näringslif I inledningskapitlet, ''Produktionsproblemet'', ger H. ett sammanfattande uttryck åt en ekonomisk samhällsuppfattning, som står den klassiska nationalekonomiens mycket nära. Denna uppfattning har han närmare utvecklat i skriften *Gammal och ny ekonomisk liberalism* (1921), som utgör ett på sitt sätt banbrytande försök att förena den gamla ekonomiska liberalismen med en senare tids erfarenheter på samhällsorganisationens område. I sin framträdande journalistiska verksamhet (i ''Svensk tidskrift'', ''Stockholms dagblad'' och senare ''Dagens nyheter'') har H. ytterligare utvecklat dessa synpunkter, liksom han med stor ifver deltagit diskussionen om de aktuella penningpolitiska problemen. I ett antal strängt fackvetenskapliga artiklar, hufvudsakligen i ''Ekonomisk tidskrift'' har han dessutom lämnat viktiga bidrag till utvecklingen af olika nationalekonomiska teorier — Äfven inom den politiska opinionsbildningen i vårt land har H. gjort en betydande insats Under sin vistelse i Uppsala anslöt sig H. till den af Harald Hjärnes idéer starkt påverkade riktningen inom högern vid universitetet, och 191 uppsatte han tillsammans med (sedermera professor) Gösta Bagge denna riktnings främsta organ *Svensk tidskrift* (se d. o.). På senare tiden har emellertid H., under påverkan af sin ofvan skildrade vetenskapliga uppfattning, i viss mån ansluti sig till den liberala politiken i ekonomiska frågor — Vid sidan af allt detta har H. äfven fullföljt ett stort antal offentliga uppdrag; sitt mest betydande arbete i detta afseende torde han ha egnat den på hans initiativ tillsatta krigsberedskapskommissionen (1915—18; ordf. sedan 1917). Han var 1906—09 sekreterare i statistiska kommittén och är sedan 1921 led. af tull- och traktatkommittén. 2. Sv. B—r

*__Hed__ omfattar nu 11,026 har. 1,768 inv. (1923)

*__Hedalen__. — 2. Hedalsmuens höjd beräknas nu till 1,743 m. K. G. G.

*__Hedberg__. — 2. T. H. H. utsågs 1910 till chef för Dramatiska teatern, hvilken plats han efter en schism inom styrelsen nödgades lämna hösten 1921. Han har sedan varit konstanmälare i ''Dagens nyheter''. H. har vidare utgett diktsamlingarna *Vandraren och andra dikter* (1910) och *Hemmets sånger* (1922, 2 uppl.), hvarjämte e band *Valda dikter* utkom 1912, och författat lus

spelen *Karlavagnen* (1910; uppf. i Stockholm s. å.) samt skådespelen *Borga gård* (1915; uppf. i Stockholm s. å.), *Perseus och vidundret* (1917; uppf. i Stockholm 1918), *Teseus, konungen* (1921) och komedien *Nationalmonumentet* (utg. och uppf. i Stockholm 1923). Under rubriken *Ett decennium* utgafs ett urval af H:s kritiker i tre bd (litteratur, konst, teater, 1912—13). H. har äfven öfversatt Molières ''Tartuffe'' (1918) och ''Äktenskapsskolan'' (1919). 1922 invaldes H. i Svenska akad., där han tog sitt inträde s. å. med ett tal öfver presidenten I. Afzelius. — H:s hustru, Stina H., född Holm, f. 21 aug. 1887 i Stockholm, studerade teater i Paris och London 1905, i Paris och Berlin 1908—11, gift 1911, debuterade 1906 på Svenska teatern, var 1906—22 anställd vid Dramatiska teatern, har på ett friskt och vinnande sätt spelat unga flickor och fruar; af hennes roller må nämnas *Charlotte* i ''Ollonborrar'', *Suzanne* i ''Sällskap där man har tråkigt'', *Madeleine* i ''Min vän Teddy'' och *Dora* i ''Nationalmonumentet''. — 3. K. B. H. är sedan 1911 regissör vid Dramatiska teatern. 2 o. 3. R—n B.

***Hedberg** (sp. 178), John, dog 17 mars 1916 i Stockholm.

***Hedberg,** Gustaf, dog 11 juni 1920 i Stockholm. — Hans broder Arvid H., kungl. hofbokbindare, f. 27 aug. 1872 i Höja, kom efter skolstudier till broderns verkstad, studerade med statsstipendium 1895—97, 1900 och 1908 bokbinderi i Frankrike och England, blef 1901 kompanjon med brodern och efter dennes död 1920 innehafvare af firman, hvars traditioner han fullföljt. Han har skrifvit bl. a. en större monografi, *Bokbindare bokförare i Sverige 1500—1630* (1914; se Bokbinderi. Suppl.).

Hedda Gabler, drama af H. Ibsen (se denne, sp. 319).

Heddal (förr Hitterdal). 1. Härad och pastorat omfattande socknarna Heddal och Lilleherad, strax v. om Notodden, Telemark fylke (före 1919 Bratsberg amt), Norge. 400,$_{78}$ kvkm. 3,417 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk och industri. — 2. Socken i H. pastorat. 266,$_{80}$ kvkm. 2,765 inv. (1920). K. G. G.

***Hede.** — 2. Socknen omfattar nu 181,480 har. 1,593 inv. (1923). H. bildar nu med Vemdalen, Tännäs, Storsjö, Ljusnedals bruksförsamling och H. lappförsamling ett pastorat i Härnösands stift, Härjedalens kontrakt, med 698,860 har areal och 5,657 inv. (1923). — 4. Tingslaget omfattar nu 698,860 har. 5,657 inv. (1923).

***Hedekalk,** *geol.* Se Kalksten. Suppl. K. A. G.

Hedell, Ludvig, osteolog, f. 2 okt. 1844 i Salatrakten, d. 19 jan. 1923 i Vadstena, blef 1869 student i Uppsala, där han egnade sig åt zoologi, botanik och historia samt uppehöll sig som privatlärare till 1910, hvarefter han var bosatt i Alvastra och Vadstena. H. egde omfattande kunskaper och utvecklade sig småningom till en första rangens auktoritet på det osteologiska området. För Vitt. hist. o. ant. akad., som 1918 kallade honom till korresp. led., utförde han många bestämningar af det omfattande material af djurben, som framkommit under arkeologiska undersökningar, särskildt vid Alvastra. H. anlade en omfattande samling af skelettmaterial till jämförelse, ett ''benlexikon'', omfattande omkr. 1,500 n:r (dels inköpts, dels af H. testamenterats till ofvannämnda akad. jämte hans därtill hörande bibliotek). H. efterlämnade äfven storartade herbarier och frösamlingar. T. J. A.

***Hedemarken** (af fno. *Heiðmark*, heidernas skogsmark). H:s amt heter fr. o. m. 1919 Hedmark fylke. Arealen är enligt senaste officiella uppgifter 27,484,$_{06}$ kvkm., hvaraf 1,251,$_{21}$ kvkm. vatten. 11,950,$_{16}$ kvkm. äro improduktivt land. 149,619 inv. (75,309 män och 74,310 kvinnor), 5,$_{70}$ på 1 kvkm. (1920). I kyrkligt afseende bildar H. nu 6 kontrakt (inberäknadt Hamar domprosteri). Det delas i 29 härad och 2 städer, 26 länsmansdistrikt, 27 tingslag (utom städerna) och 6 sorenskriverier (Nord-Hedmark, Sör-Hedmark, Vinger og Odal, Solör, Sör-Österdal och Nord-Österdal). K. G. G.

***Hedemora.** 1. Domsagan omfattar nu 187,801 har. 43,159 inv. (1923). — 2. Kontraktet omfattar nu de 7 pastoraten: H. stads- och landsförsamling; Husby och Stjärnsunds kapell; Folkärna jämte Krylbo köping; By med Horndals bruk; Garpenberg; Grytnäs; Avesta. 156,345 har. 41,274 inv. (1923). — 3. Socknen omfattar nu 33,791 har. 6,412 inv. (1923).

***Hedemora,** uppstad, har numera efter inkorporering 1 jan. 1919 af delar från H. landskommun och öfverföring till denna af staden tillhöriga jordområden en areal af 11,$_{44}$ kvkm., hvaraf 11,$_{12}$ kvkm. land. Den nya stadsplanen fastställdes 1911. Folkmängden utgjorde vid 1923 års slut 3,325 pers. Taxeringsvärdet af bevillningspliktig fast egendom är 7,832,100 kr. och för bevillningsfri 1,042,500 kr. (1922), den bevillningstaxerade inkomsten s. å. 4,096,970 kr. Stadens samskola har blifvit kommunal mellanskola. Utom sparbanken finnas nu afdelningskontor af Göteborgsbanken, Svenska handelsbanken samt Jordbrukarebanken. I H. utges 2 hvarannandagstidningar, ''Södra Dalarnes tidning'' och ''Avestaposten'', samt halfveckotidningen ''Säters tidning''. Vid val till riksdagens båda kamrar ingår H. i länets valkrets. — Vapenbilden i stadsvapnet har nu fastställts till den något ändrade form, som vidstående fig. visar. O. Sjn.

Hedemora stads vapen.

Hedén, Abraham Karl Erik, författare, f. 7 juli 1875 i Stockholm, filos. doktor i Uppsala 1912 på afhandlingen *Homerische götterstudien*, har varit medarbetare i ''Socialdemokraten'' 1910—17 och fr. o. m. 1919 samt i ''Folkets dagblad politiken'' 1917—19. H. har utgett *Henrik Ibsens senaste diktning* (1906), *Eros och Polemos* (1916), *Eros och Himeros* (1917), *Strindberg, liv och diktning* (1921) och en öfv. af Aisopos' ''Fabler'' (1919) samt lämnat en mängd bidrag till tidningar och tidskrifter. H. invaldes 1910 i Samfundet de nio, om hvars publikation ''Vår tid'' han som redaktör inlagt stora förtjänster.

***Hedenblad**, Ivar E., dog 16 juni 1909 i Ronneby. Hans första period som ”Allmänna sångens” ledare (omfattande oafbrutet 27 år) afslöts med utgången af höstterminen 1901. Han egde stor förmåga som organisatör och var genom sitt sätt att dirigera en af Uppsala studentsångs originellaste och främste anförare. Jfr Orphei drängar och Uppsala studentsång, sp. 1236.

Hedengren, David, son till den i hufvudarbetet omnämnde Olof Gabriel H., militär, f. 12 febr. 1858 på Riseberga, Örebro län, underlöjtnant 1877 i (1:a) Svea artillerireg., där han steg till kapten 1893 och major i armén, blef major vid generalstaben 1901, öfverstelöjtnant vid Norrlands artillerireg. och fälttygmästare 1903, öfverste och (t. f.) chef för Svea artillerireg. 1905 och för Smålands artillerireg. 1906. H. blef generalmajor, generalfälttygmästare och inspektör för artilleriet 1915 samt var inspektör för militärläroverken 1919—23. Han var använd som militärattaché i Paris och Petersburg mellan 1895 och 1903 samt vid flera kommitté- och tekniska uppdrag inom artilleriet. Sedan 1903 är H. led. af Krigsvet. akad. — H:s broder Gabriel H., f. 17 juni 1869, öfverste och chef för Norrbottens reg. 1916, för Södermanlands 1921, utgaf ”Illustrerad militärrevy” 1898—1908. Led. af Krigsvet. akad. sedan 1912. C. O. N.

Hedēnius, Per Arvid Israel, son till den i hufvudarbetet omnämnde Per H., läkare, f. 19 juli 1868 i Uppsala, med. doktor 1900 och docent i praktisk medicin vid Uppsala universitet 1900—03, var t. f. e. o. professor i praktisk medicin och pediatrik där samt t. f. öfverläkare vid Akademiska sjukhuset 1900—02. Han var 1903—11 docent i invärtes medicin vid Karolinska institutet i Stockholm och klinisk laborator där 1903—09 samt blef öfverläkare vid Allm. försörjningsinrättningens sjukafdelning i Stockholm 1909, vid Maria sjukhus där 1918 och vid Sabbatsbergs sjukhus' med. afdelning 1919. Samtidigt har han varit praktiserande läkare i hufvudstaden med ständigt växande klientel. Han tjänstgjorde somrarna 1903—11 som öfverläkare vid Loka, sedan 1906 med titeln lifmedikus. H. var led. af Sophiahemmets styrelse (1911—20), är ordf. i Föreningen för med. fortsättningskurser i Stockholm (1914) och led. af farmakopékommittén (1920). Han valdes 1923 till ordf. i Svenska föreningen för invärtes medicin och s. å. till ordf. i Sveriges läkarförbund. H., som 1911 förklarades kompetent till professur i praktisk medicin i Uppsala, erhöll 1923 professors n. h. o. v. Sedan 1923 är han stadsfullmäktig i Stockholm. H:s skriftställarverksamhet omfattar hufvudsakligen njur-, lung- och blodsjukdomar. Han har redigerat ”Uppsala läkareför:s förhandl.” 1899—1902, utgett *Terapeutiskt vademecum för praktiserande läkare etc.* (1904; flera uppl.) och ”Förhandlingar vid 8:e nordiska kongressen för invärtes medicin i Lund den 28—30 aug. 1913” samt riktat Nordisk familjebok med en mängd förträffliga artiklar. R. W.

Hedenstierna, Ernst Rudolf Vilhelm, syssling till den i hufvudarbetet omnämnde K. J. A. H., ämbets- och riksdagsman, f. 28 sept. 1847 i Mariestad, blef student i Uppsala 1868 och efter där 1873 aflagd hofrättsexamen t. f. länsnotarie i Skaraborgs län 1874, ordinarie 1878 samt var borgmästare i Sköfde 1884—1919. Han var sekreterare och kamrerare i Skaraborgs läns landsting 1874—1903 samt landstingets vice ordf. från 1911. H., som är moderat högerman, har varit led. af Andra kammaren för Mariestad, Sköfde och Falköping 1906—08 och af Första kammaren för Skaraborgs län 1909—19 samt därunder led. af tillfälligt utskott 1906—08 och af bankoutskottet 1911—19 (ordf. 1916—19). T—s.

Hedenvind-Eriksson, Gustaf, författare, f. 1880 i Alanäs, Jämtland, har varit skogs- och vägarbetare, sjöman, rallare m. m. och som yrkesman genomvandrat Frankrike och Italien, började med norrländska noveller, *Ur en fallen skog* (1910), *Branden* (1911) och *Från ödegårdar* (1913). *Vid Eli vågor* (1914), vildmarksskildringen *Tiden och — en natt* (1918), *En dröm i seklets natt* (1919), förlagd till norra Norge, och *Järnets gåta* (1921) visa mera utpräglad egendomlighet. Skildringarna äro hållna i ett konturfattigt dunkel; språket, arkaiserande och norrländskt, röjer inflytande af Olof Högberg. R—n B.

Hede revir, af Mellersta Norrlands distrikt, Jämtlands län, omfattar Hede, Storsjö, Tännäs och Linsälls socknar, är indeladt i 6 bevakningstrakter och omfattar 274,227 har allmänna skogar (1920), hvaraf 2 kronoparker med 26,456 har areal. S—r.

Hedern och penningen (*L'honneur et l'argent*), komedi af F. Ponsard (se denne).

***Hedersborgare.** Ärftligt hedersborgarskap är efter 1917 års revolution afskaffadt i Ryssland.

***Hederstierna.** — 3. K. F. V. H., som ansågs ega stort inflytande i Lindmanska ministären, var den följaktig vid dess afgång okt. 1911 och blef då förordnad till öfverståthållare i Stockholm, men utnämndes 1912 till regeringsråd. Han blef 1915 justitieråd, var 1916—20 landshöfding i Hallands län samt ordf. i länets hushållningssällskap och skogsvårdsstyrelse. 1920 utnämndes han till öfverståthållare och var april—11 nov. 1923 utrikes-

minister i ministären Trygger. H:s afgång ur ministären Trygger vållades däraf, att han kom i konflikt med sina kolleger genom ett offentligt, i pressen mycket kritiseradt tal (29 okt.), hvari han som sin personliga mening framhöll, att ingåendet af ett försvarsförbund med Finland vore en framtidstanke, värd att af svenska folket öfvervägas. H. var led. i Andra kammaren för Hallands län 1917—21 och är sedan 1922 led. af Första kammaren för Stockholms stad samt har därunder varit vice ordf. i första lagutskottet 1922—24. T—s.

Hederström, Ture, landtbrukare, självlärd Eddaforskare, f. 1843 i Stockholm, d. 1915 i Gnesta, egde efter hvartannat gårdarna Blackensta, Ylingsta och Korssäter i Östergötland. Han författade *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning* (utg. efter hans död, i 2 bd, 1917—19). Däri gjorde han gällande bl. a., att Helge-Hundingsbanekvädena behandla östgötska och sörmländska fylkeskonungars historia under folkvandringstiden — fullkomligt i strid mot Bugges uppfattning, att de äro till sitt ursprung västnorska dikter med väsentligast danskt och tyskt sagostoff.

Hederviken, en 2 kvkm. stor sjö på gränsen mellan Frösunda, Närtuna och Skepptuna socknar, Stockholms län, belägen omkr. 7 m. ö. h., afrinner söderut genom Åkersån till Trälhafvet. Sjöns namn återfinnes ofta i geologisk litteratur. O. Sjn.

***Hedeselskab,** Det danske, har 1923 omkr. 10,000 medlemmar. Det har anlagt sammanlagdt omkr. 2,200 planteringar med en areal af omkr. 55,000 har, reglerat omkr. 300 vattendrag och därigenom vunnit omkr. 8,600 har; dess laboratorium har utfört öfver 5,000 märgelanalyser. Se C. Nyrop, "Det danske hedeselskab 1866—1916" (1916). P. E—t.

***Hedeskoga.** Nu 748 har. 509 inv. (1923).

***Hedesunda.** Socknen omfattar nu 51,130 har. Som kommun omfattar H. 53,055 har med 5,180 inv. (1923), hvaraf i Gäfleborgs länsdel af Söderfors församling 287 pers.

Hedesundafjärden, en 82 kvkm. stor sjöartad utvidgning af Dalälfven på gränsen mellan Gäfleborgs, Uppsala och Västmanlands län, mellan Gysinge och Söderfors, rik på öar och holmar. O. Sjn.

***Hedin.** — 3. Zelma K. E. H. gifte sig 1845 (ej 1842) med L. G. Kinmansson.

5. Sven A. H. Sin stora tibetanska resa 1906—08 skildrade H. i de populärt hållna böckerna *Transhimalaya* (2 bd, 1909; utkom på 12 språk) och *Öfver land till Indien* (2 bd, 1910). De vetenskapliga resultaten nedlades i *Southern Tibet. Discoveries in former times compared with my own researches in 1906—1908*, I—IX jämte tillhörande folioatlas I—III (1917—23) samt i *Eine routenaufnahme durch Ostpersien*, I—II (1918—24). Professor A. Conrady har utgett "Die chinesischen handschriften und sonstigen kleinfunden Sven Hedins in Lou-lan" (1920), skildrande de af H. gjorda fynden i den af honom upptäckta ruinstaden Lou-lan från 3:e årh. e. Kr.

Mot den fara, som från Ryssland kunde hota Sveriges självständighet, utgaf H. 1912 broschyren *Ett varningsord* i en uppl. på 1 mill. ex. På grund af däri gjorda uttalanden blef han utesluten ur Kejserliga ryska geogr. sällskapet. Under försvarsstriden 1913—14 arbetade H. i tal och skrift (bl. a. *Andra varningen*, 1914) energiskt för ett starkt försvar. Han besökte under Världskriget den tyska västfronten i sept. 1914 och utgaf *Från fronten i väster september—november 1914* (1915; tysk öfvers. s. å., tryckt i öfver 700,000 ex.). 1915 vistades han 5 månader vid tyska östfronten och utgaf därom *Kriget mot Ryssland. Minnen från fronten i öster mars—augusti 1915* (s. å.). H. gjorde 1916 en 7 månaders resa i Palestina och Syrien till Suesfronten samt i Mesopotamien och utgaf därom *Bagdad, Babylon, Ninive* (1917) och *Till Jerusalem* (s. å.). Därefter utgaf han det vidlyftiga politiska arbetet *Sveriges öde* (1918). På grund af den fasta ståndpunkt han intog på Tysklands sida i Världskriget blef H. struken som hedersledamot i de geografiska och alpina sällskapen i London och Paris (däremot icke som korresponderande led. af Institut de France). — H. blef 1913 led. af Svenska akad. (efter Hans Hildebrand; hans *Inträdestal* är tryckt i akad:s handl. ifrån 1886, XXV, 1914) och skref för akademien en lefnadsteckning öfver Bengt Oxenstierna, *Resare-Bengt* (1921). För ungdomen afsedda voro *Scoutliv i Tibet* (1913) och en miljöskildring från Asien, *Tsangpo-Lamas vallfärd* (2 bd, 1920—22). Senast har H. utgett *Mount Everest och andra asiatiska problem* (1922).

H. företog 1923 en resa kring jorden, genom Förenta staterna till Hawaii, Japan och Kina, därefter på automobil genom Mongoliet, Kalgan—Verchne-Udinsk, och från Verchne-Udinsk på Sibiriska järnvägen till Tiumen samt hem genom Ryssland öfver Moskva och Petersburg.

H. blef 1915 juris hedersdoktor i Breslau och 1919 medicine hedersdoktor vid Rostocks universitets 500-årsjubileum.

(Sp. 206, r. 19 nedifrån i hufvudarbetet *står* Smithsonian institution i Washington, *bör vara* National geographical society of New York.)

***Hedin** (sp. 206), Sven Gustaf, blef 1909 led. af Vet. soc. i Uppsala och är sedan 1913 dess sekreterare. Han har skrifvit ytterligare bl. a. *Grundzüge der physikalischen chemie in ihrer beziehung zur biologie* (Wiesbaden, 1915).

***Hedjas.** H. är nu ett nominellt oberoende konungarike. Gränserna, ännu ej definitiva utom i v. (Röda hafvet), gå, i s. ungefär från Ras Hali, på 19° n. br., vid Röda hafvet, åt n. ö. inåt landet, så att stammarna Sahrans, Ghamids och Bischas områden falla inom H. I ö. tillhöra områdena Khurma, Teima och Khaibar (Kheibar) H., det förstnämnda dock omstridt af Nedjd, och i n. går gränsen från norra ändan af Akabaviken till Muaddham, på Hedjasbanan. Landet är omkr. 1,000 km. långt och 300 km. bredt. Uppgifterna om arealen växla från 440,000 kvkm. ("Statesman's year-book" 1923) till 250,000 kvkm. ("Almanach de Gotha" s. å.). Omkr. 900,000 inv. De viktigaste städerna äro Mekka och Medina, och genom hela landet går, från n. v. till s. ö., Hedjasbanan (se d. o., äfven i Suppl.). — I början af Världskriget garanterade Storbritannien autonomi åt H. under förutsättning af ett lyckadt uppror där mot Turkiet, och 5. juli 1916 proklamerade emiren Hussein ibn Ali sitt oberoende, antog nov. s. å. titeln konung af H., hvarefter H:s obero-

ende af Turkiet erkändes af ententemakterna. Konungen af H. deltog därefter som dessas bundsförvant i kriget, och H. är en bland Versaillesfredens signatärer, men har ännu (jan. 1924) ej ratificerat den, enär konung Hussein ansett sig besviken på tidigare i utsikt ställda landvinningar i Syrien och Palestina. — Mekka är hufvudstad och Djidde den viktigaste hamnen. Landets hufvudprodukt är dadlar. Exporten utgöres väsentligen af hudar, ull och gummi och importen af födoämnen samt byggnadsmateriel. Skatterna äro låga, men oregelbundna rekvisitioner och tullafgifter i hamnarna ofta mycket betungande; de utgöra de väsentliga inkomsterna för konungen, som dessutom uppbär ansenliga subsidier af Storbritannien. Om H:s flagga se färgpl. till art. Flagga. Suppl. E. A—t.

***Hedjasbanan** omfattar nu linjen Damaskus—Maan (462 km.), med tvärbanan Haifa—Dera (161 km.), samt linjen Maan—Medina (843 km.). Hela längden Damaskus—Medina är 1,305 km. (enl. "Encyclopædia britannica", 12:e uppl., vol. XXXI, 1,320 km.). Högsta punkten på banan ligger 1,180 m. ö. h., 40 km. s. ö. om Maan, som själft är dess högst belägna hufvudstation (1,074 m.). Sista och sydligaste delen (Hadiya—Medina, 176 km.) byggdes 1908. Hela byggnadskostnaden för H. uppgår till mer än 40 mill. kr., hvilken summa till stor del hopbragtes genom frivilliga bidrag af muhammedaner. Banans projekterade fortsättning till Mekka har ännu (1924) icke kunnat realiseras på grund af motstånd från vissa arabstammar. E. A—t.

Hedley [he'dli], John Cutnbert. engelsk biskop, f. 1837, d. 1915, inträdde 1854 i benediktinorden, ordinerades 1862, vigdes 1873 till hjälpbiskop och blef 1881 biskop af Newport. Han utgaf bl. a. predikosamlingarna *Our divine saviour* (1893) och *The light of life* (1899) samt *Lex Levitarum* (1905; uppbyggelsebok) och *The holy eucharist* (1907). Hj. H—t.

***Hedlinger,** J. K. H:s medalj öfver N. Tessin d. ä. är afbildad å pl. III till art. Medalj.

***Hedlund.** 1. S. A. H. Af "Viktor Rydbergs brefväxling med S. A. Hedlund" utgafs del I 1923.

Henrik Hedlund.

— 2. Henrik H. lämnade 1 juni 1917 redaktörskapet för "Göteborgs handels- och sjöfartstidning". Han kreerades 1923 till filos. hedersdoktor vid Göteborgs högskola. H. har utgett det historiska skådespelet *Engelbrecht* (1921), *Två dramatiska dikter, Chuenaten. När murarne revos* (1922) och den sociala pjäsen *Alf Brandberg* (1923). — 3. H. F. H. var 1911—20 professor i byggnadslära och ornamentsritning vid Chalmers' tekniska institut och har därefter skött professuren på förordnande.

***Hedlund** (sp. 214), Ellen, har, sedan hon i sitt senare gifte blef friherrinna Cederström, tillfälligt uppträdt vid sceniska välgörenhetstillställningar samt på Dramatiska teatern gett gästspel, sig lik som förr, dels i maj 1920 som *Madame Sans-Gêne*, dels å skilda tider 1921—22 i flera andra af sina gamla roller och en ny, *hertiginnan de Réville*, i "Sällskap där man har tråkigt". — Brodern, Fr. V. H., har vidare varit anställd vid Vasateatern 1905—14 och 1915—18, som direktör vid Folkteatern 1914—15 och ånyo från 1918.

Hedlund, Johan Teodor, botanist, f. 24 nov. 1861 i Frötuna, Stockholms län, blef filos. doktor och docent i botanik i Uppsala 1892, amanuens vid botaniska trädgården där 1903, lektor i botanik och zoologi vid Alnarps landtbruksinstitut 1904 och professor där 1917. H:s första skrifter behandla lafvar och deras alger (gonidierna) jämte motsvarande fritt lefvande klorofycéer: *Kritische bemerkungen über einige arten der flechtengattungen Lecanora, Lecidea und Micarea* (1892, doktorsafh.) och *Om polymorphismen hos aërobiotiska klorofyceer* (1899) m. m., samt flera högre växtgrupper, särskildt Ribes rubrum-gruppen och Sorbus-släktet, inom hvilket flera som hybrider betraktade former af H. uppvisats vara homozygoter: *Monographie der gattung Sorbus* (1901), *Om artbildning ur bastarder* (1907) och *De Sorbo arranensi Hedl. et affinibus homozygoticis Norvegiæ* (1914) m. m. H:s publikationer från senare år röra sig mest på växtfysiologiens område och behandla villkoren för tillväxten, rötternas näringsupptagande, ämnestransporten inom växten och det därvid uppkommande 'transporttrycket" (dit han äfven räknar "rottrycket"), och med dylika utgångspunkter har han äfven sökt utreda vissa växtsjukdomar. H. är led. af Landtbruksakad. (1914). C. Lmn.

Hedmark fylke, fr. o. m. 1919 officiellt namn på Hedemarkens amt, Norge. Se Hedemarken (äfven i Suppl.).

Hedonāl, *farm.* Se Sömnmedel, sp. 225, samt Uretaner.

Hedqvist, Karl Ivan Engelbert, skådespelare, f. 8 juni 1880 i Gottröra, Roslagen, var 1900 elev hos Fr. Envall, debuterade 1901 hos Selander, var därpå 1902—04 anställd vid Svenska teatern i Helsingfors, återvände till Sverige och var först engagerad hos Castegren i Göteborg 1904—06, flyttade sedan till Stockholm, anställd hos Ranft 1906—09, vid Dramatiska teatern 1909—19 och åter hos Ranft 1922. 1911—18 ledde han friluftsteatern på Skansen och har dessutom företagit turnéer och gett gästspel, särskildt i Norge. Bland de yngre generationerna är H. otvifvelaktigt den förnämste karaktärsskådespelaren, den som med den största ursprungligheten förenar den vidsträcktaste omfattningen. Utmärkande för honom äro den kraft och auktoritet, hvarmed han uppträder, en ypperlig gestalt, ett ansikte med de största mimiska

möjligheter och omväxlande, alltid karakteristisk grimering samt slutligen en uttrycksfull, utomordentligt väl behandlad röst, hvarmed han utan ansträngning eller skrik och väsen ger öfvertygande kraft åt både den lugna beslutsamheten hos en härskare eller starka affekter hos lidelsefulla naturer. Efter att ha gjort sig bemärkt som sergeant *Helbig* i Beyerleins ''Tapto'', *Peter Dorn* i Halbes ''Floden'', *Jago* i ''Othello'', *Octavius* i Shaws ''Mannen och hans öfverman'' m. fl. slog han fullständigt igenom med den högkomiska karakteristiken af *kammarherren* i Thomas ''Moral'' 1909 och vann följande år nya segrar som *Mortimer* i Schillers ''Maria Stuart'', *löjtnanten* i Fröbergs ''Disciplin'', *Henri* i Schnitzlers ''På gröna papegojan'' och den häpnadsväckande stiltroget genomförda *Tokeramo* i ''Taifun''. Därpå följde så olika uppgifter som *Domitianus* i Järnefelts ''Titus'', *Rizzio* i Björnsons ''Maria Stuart i Skottland'', *Göran Persson* i ''Erik XIV'', *Armaury* i Batailles ''Den åtvitska jungfrun'', arbetarledarn *David Roberts* i Galsworthys ''Kamp'', *öfversten* i Kistemaekers ''Eldprofvet'', grefve *Trolle* i Knudsen-Langes ''Den gamle prästen'' och *Jacob* i Nathansens ''Innanför murarne'' samt de klassiska *Tartuffe* och *Oidipus*. På Stadion lyckades han ge utmärkt illusion i titelrollen i ''Carolus rex''. Jämte de ofvannämnda stora rollerna under anställningen vid Dramatiska teatern må nämnas den originelle tvärviggen *Higgins* i Shaws ''Pygmalion'', den varmhjärtade brukspatron *Teodor* i ''Dunungen'', den djupt uppfattade *kungen* i ''Hamlet'', den tragiskt storformade *Niccolò d'Este* i Hjalmar Bergmans ''Parisina'', den groteske, munvige f. d. soldaten *Krona* i Tor Hedbergs ''Borga gård''. *Hofreiter* i Schnitzlers ''Det vida landet'' och *Holofernes* i Hebbels ''Judith'', *Karl XII* i Strindbergs stycke och *Shylock*. Bland hans senaste roller märkas *Lövborg* i ''Hedda Gabler'', kapten *Dancy* i Galsworthys ''Vi och de våra'', *kompositören* i Bahrs ''Äktenskapsleken'', och flera lustspelsfigurer som herr *Fair* i Forbes' ''Den berömda mrs Fair'' och titelrollen i Hennequins ''Sam Jackson i Paris''. Ehuru en tämligen värdelös repertoar tidtals förnekat honom värdefullare uppgifter, har H. framträdt som Hillbergs efterträdare genom en frisk och smidig gestaltskapande förmåga, verkningsfull humor och bred, djärf karakteristik. Jfr Y. Hedvall, ''I. H.'' (1918). R—n B.

Hedrén, Gunnar, läkare, universitetslärare, f. 20 april 1865 i Gunnarskog, Värmlands län, med. licentiat i Uppsala 1897, med. doktor vid Karolinska institutet 1901, blef docent i rätts- och statsmedicin där s. å., var prosektor vid Maria sjukhus och barnbördshuset i Stockholm 1902—10 och vid Karolinska institutets pediatriska klinik sedan 1902, laborator i patologisk anatomi 1904 och tidtals t. f. professor i samma ämne 1902—10. Han kallades till professor i ämnet 1910 och var 1911—21 därjämte chef för patologiska afd. vid Sabbatsbergs sjukhus och utnämndes 1918 till professor i rätts- och statsmedicin vid Karolinska institutet. Han var led. af gymnastikkommittén 1915, är medlem af Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd sedan 1918 och var vice ordf. i medicinska Nobelkommittén 1920—22. H. har författat ett stort antal uppsatser i facktidskrifter samt artiklar i Nordisk familjebok. R. W.

Hedrum, härad och pastorat, strax n. om Larvik, Vestfold fylke (före 1919 Jarlsberg og Larvik amt), Norge. 281,93 kvkm. 4,999 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

Hedslätter, *geol.*, *geogr.* Vid randen af en inlandsis eller en glaciär, som ändar på fast land (se fig. till Centraldepression. Suppl., sp. 74), aflagras af isälfvarnas smältvatten glacifluviala massor (se Glacifluviala aflagringar. Suppl.) af sand och grus i form af flacka käglor, hvilka på ett land med ringa lutning flyta samman till ofta vidsträckta slätter, som på grund af sin ringa fruktbarhet anta karaktären af hed. Vid randen af den yngre baltiska inlandsisen bildades sålunda i Jylland den jylländska heden, och de olika hedområden, som finnas på den nordtyska slätten, t. ex. i Brandenburg, äro randbildningar från den nordiska inlandsisen under dess olika skeden. K. A. G.

Hedström, Herman Oskar, geolog, f. 4 april 1866 i Visby, filos. licentiat i Uppsala 1898 och geolog vid Sveriges geologiska undersökning 1901, har varit verksam inom ett flertal af geologiens grenar. Han har utfört arbeten såväl i petrografi och urbergsgeologi i södra Sverige som i paleontologi och stratigrafi, hufvudsakligen på norra delen af Gotland, samt utgett ett flertal geologiska kartblad. Inom den praktiska geologien har H. väsentligen behandlat stenindustrien samt statistiska frågor ang. Sveriges geologi. K. A. G.

Hedström, Johan (John) Samuel, pedagog, f. 9 nov. 1876 i Forshälla, Göteborgs och Bohus län, filos. doktor i Uppsala 1903, blef adjunkt i matematik, fysik och kemi vid Högre reallärоverket å Norrmalm 1907 och är sedan 1918 rektor vid Högre reallärоverket å Östermalm. 1907—18 var han föreståndare för Palmgrenska samskolan. Han uppsatte 1917 ''Tidskrift för elementär matematik, fysik och kemi'', för hvilken han är en af redaktörerna, och har utgett bl. a. flera läroböcker i matematik.

Hedw., vid växtnamn förk. för J. Hedwig (se denne).

Hedvall, Gustaf Fredrik, tidningsman, f. 6 maj 1844 i Falun, d. 23 dec. 1919 i Stockholm, blef student i Uppsala 1863, var privatlärare, skådespelare och litteratör, tills han 1870 blef redaktör för ''Faluposten''. Han blef i maj s. å. medarbetare i ''Gefle-posten'' och var 1871—1904 dess hufvudredaktör och ansvarige utgifvare. Från 1905 till sin död var han korrespondent från Stockholm till olika landsortstidningar. H. var lifligt kommunalt intresserad och under många år led. af stadsfullmäktige i Gäfle och af styrelsen för stadens arbetarinstitut. — Hans son Alfred Yngve H., f. 4 mars 1887 i Gäfle, är tidningsman och författare af några teaterhistoriska arbeten.

Hedvall, Karl Zakarias Knut, filosof, f. 6 sept. 1873 i Gäfle, d. 18 maj 1918 i Göteborg, filos. doktor och docent i teoretisk filosofi vid Uppsala universitet 1906, vid sin död t. f. professor vid Göteborgs högskola, var lärjunge till E. O. Burman och A. Hägerström. H:s skrifter ha skapats under ogynnsamma yttre förhållanden och ge icke — hur skarpsinniga de än äro — en rättvis bild af hans intelligens. Hans båda förnämsta ar-

beten äro *Humes erkenntnistheorie kritisch dargestellt. Eine untersuchung über empiristische prinzipien.* I. (1906) och *Fichtes filosofi i förhållande till Kants kriticism. Problem, metod, grundsatser* (1914). I det förra arbetet förfäktar H. den meningen, att den från Kant härstammande, gängse uppfattningen af Humes hufvudproblem är felaktig. Hume frågar ej efter föreställningsinnehållets objektiva giltighet, utan efter föreställningarnas (idéernas) immanenta innehåll. I det senare vill H. bl. a. uppvisa, att Fichtes problem och grundtankar finnas redan i Kants filosofi, om ock där i mindre reflekterad form. Hufvudproblemet för Kant och Fichte är öfvervinnandet af grundmotsatsen mellan obestämbarhet och bestämbarhet. H:s öfriga skrifter äro *Öppna bref till professorerna Hans Larsson och Harald Höffding* (utkom 1905), ett inlägg i en akademisk befordringsfråga, och *Frihet och natur* (i "Festskrift tillegnad E. O. Burman", 1910). I sistnämnda skrift vill H. — genom kritik af vissa moderna uppfattningar — visa, att hvarken sanning eller verklighet kan antas ega ett värde som högsta princip. Han skref äfven artiklar i Nordisk familjebok. H:s intelligens, som på vissa punkter var något steril, egde utomordentlig kritisk skärpa. Hans framställningssätt utmärktes ofta af lysande kvickhet och af ett bisarrt konstnärligt bildval. Sin största betydelse egde han dock kanske som lärare. C. H.

***Hedvig Eleonora** församling omfattar nu 2 rotar: 10:e l. Nybroroten och 11:e l. Artilleriroten med tills. 23,202 inv. (1923).

***Hedvigs församling** i Norrköpings stad hade 11,398 inv. 1923.

***Hedysarum**, *bot.* Artantalet uppgår nu till omkr. 100. G. L—m.

Heegaard [hēgår], Poul, dansk matematiker, son till den i hufvudarbetet omnämnde P. S. V. H., f. 2 nov. 1871 i Köpenhamn, tog magisterkonferens i matematik 1893 och disputerade 1898 (*Forstudier til en topologisk teori for de algebraiske fladers sammenhæng*), verkade som lärare och aktuarie, var 1910—17 professor i matematik i Köpenhamn, från 1918 i geometri i Kristiania. Han har skrifvit flera läroböcker i matematik och astronomi. P. E—t.

Heemskerk [hēms-]. 1. Jan H., holländsk politiker, f. 30 juli 1818 i Amsterdam, d. 9 okt. 1897 i Haag, blef 1839 juris doktor, var sedan advokat i Amsterdam, blef 1859 led. af Andra kammaren, blef där snart det konservativa partiets ledare, var inrikesminister 1866—68 i ministären van Zuylen van Nyevelt samt ministerpresident och inrikesminister 1874—77 och 1883—88. 1879—83 och från 1888 var han led. af statsrådet. Han genomförde 1887 en grundlagsrevision med rätt vidtgående rösträttsutvidgning, men motsatte sig yrkandena på allmän rösträtt. H. har skrifvit *De praktijk onzer grondwet* (2 bd, 1881). — 2. Theodorus H., den föregåendes son, holländsk politiker, f. 1 juli 1852 i Amsterdam, blef 1876 advokat därstädes och valdes 1888 till led. af Andra kammaren, där han efter Kuyper blef det (calvinistiska) antirevolutionära partiets ledare. H. var febr. 1908—juni 1913 ministerpresident och inrikesminister, genomförde som sådan 1913 en lag om obligatorisk ålderdoms- och invaliditetsförsäkring samt tog initiativ till förarbeten för en ny författningsreform. Hans afgång föranleddes af vänsterpartiernas seger vid valen 1913. H. är sedan sept. 1918 justitieminister i ministären Ruys de Beerenbrouck. 1—2. V. S—g.

Heerabolmyrra [herabål-], *bot. farm.* Se Myrra.

***Heerdt** är sedan 1909 deladt på städerna Düsseldorf och Neuss.

Heerens pioskop [hēr-]. Se Mjölkprofvare.

Heeringen [hēr-], Josias von, tysk militär, f. 9 mars 1850 i Kassel, blef 1867 officer, sårades svårt i kriget 1870—71. H. erhöll 1895 chefskapet för 117:e infanterireg., blef generalmajor och afdelningschef i krigsministeriet 1898, generallöjtnant 1901, chef för 22:a divisionen 1903 och, med generals af infanteriet grad, 1906 för 2:a armékåren. 1909—13 var han krigsminister och lyckades genomföra den stora ökningen af hären. 1913 blef han generalöfverste och generalinspektör vid 2:a arméinspektionen. Vid krigsutbrottet 1914 ställdes H. i spetsen för 7:e armén, som fick sig ålagdt skyddet af elsass-lothringska gränsen. I okt. flyttades H:s armékvarter till franska fronten och insköts där mellan 1:a och 3:e arméerna, hvarvid 7:e armén nybildades och fick sin plats på båda sidor om Craonne. I aug. 1916 förflyttades H. till befälet öfver kustförsvaret vid Östersjön. I nov. 1918 erhöll han afsked. C. O. N.

Heffners sågverk, förr Byn, hamn och lastageplats i Sköns socken, Västernorrlands län, vid Sundsvallsfjärden, strax ö. om Sundsvall. Där finnes sågverk med 2 ångsågar om 10 ramar, 5 kantver och 3 klyfsågar, tillhörigt J. A. Enhörnings trävaru-a.-b. Akt.-kap. omkr. 6,6 mill. kr. I utrikes fart ankommo och afgingo 14 ång- och motorfartyg om 14,118 nettoton 1921. E. A—t.

Heftye, Thomas Thomassen, son till den i hufvudarbetet omnämnde Th. J. H., norsk ämbetsman, f. 10 april 1860, d. 18 sept. 1921 vid en tågsammanstötning på den nyss invigda Dovrebanan, officer 1887, ingenjörkapten 1895, ledde befästningsarbetena i Tönsbergsfjorden 1898—99, var därefter militärattaché i Paris och 9 juni—21 okt. 1903 försvarsminister (i Blehrs ministär), därefter öfverstelöjtnant och militärkonsulent vid norska statsrådsafd. i Stockholm. Efter unionsbrottet utnämndes han 1905 till generaldirektör för telegraf- och statstelefonväsendet, ett ämbete, som han innehade till sin död, med undantag af 18 mars—10 april 1908, då han åter var försvarsminister (i Gunnar Knudsens ministär).

***Hegar**, Alfr., dog 6 aug. 1914.

***Hegar**, Fr., lämnade konservatoriedirektörsplatsen 1914. Han blef led. af Mus. akad. 1908. Några af hans storslaget och dristigt tonmålande körballader, som innebära en stegring af manskörsångens uttrycksmöjligheter, främst "Totenvolk" (hvars ämne är de Armfeltske karolinernas förfrysning till döds i jämtländska fjällen 1718), ha på senare åren framförts i Sverige af sångsällskapet O. D.

***Hegel** (sp. 233), Frederik, f. 11 maj 1817 i Fredensborg, d. 27 dec. 1887. Han blef vid 15 års ålder anställd i "Gyldendalske boghandel",

vann innehafvarens, Jakob Deichmanns, förtroende, förestod från 1838 firmans förlagsverksamhet (se Gyldendal) och öfvertog först bokhandeln och 1850 äfven förlaget, som han utvecklade till ett af de största i Norden (förläggare åt bl. a. G. Brandes, Drachmann, Ibsen, Björnson, Lie och Kielland). Jfr L. C. Nielsen, "F. V. H. Hans forgængere og hans slægt" (2 bd, 1909). — 2. Jakob Deichmann Frederik H., den föregåendes son, f. 16 febr. 1851, d. 20 dec. 1918, upptogs 1877 som kompanjon i faderns firma och blef ensam egare af denna 1887. Sedan firman 1903 öfvergått till ett aktiebolag, var H. ordf. i dess styrelse till sin död. Han hopbragte en ytterst värdefull samling kopparstick och raderingar. — 3. Frederik H., den föregåendes son, f. 1 aug. 1880, har sedan 1912 varit det stora förlagsbolagets verkställande direktör och verksamt bidragit till förlags- och bokhandelsverksamhetens modernisering. Om förlagets utveckling under hans och hans faders ledning se Gyldendal (äfven i Suppl.).

***Hegermann-Lindencrone.** — 2. J. H. H. afgick från envoyéposten 1912 och dog 8 dec. 1918 i Köpenhamn. Hans amerikanskfödda hustru utgaf *Erindringer* (2 bd, 1912—14), hvaraf 2:a bandet handlar om det äkta parets lif i den diplomatiska världen (sv. öfv., "Diplomatliv. En ministerfrus minnen", 1916). P E—t.

***Heggtveit,** H. G. Hans hufvudarbete heter *Den norske kirke i det nittende aarhundrede* och började utges 1905; häftet 45 utkom 1919.

Hegra, härad och socken i Övre Stjördal pastorat, ö. om Trondhjem, Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), Norge. 612,$_{39}$ kvkm. 2,555 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

Hegranæs. Se Jölster.

***Hegyallya.** Bergskedjan ligger numera till en del i Tjecho-Slovakien.

***Heiberg** (sp. 242). — 3. Johanne Luise H. Hennes bref till A. F. Krieger utgåfvos af A. Friis och P. Munch 1914—15 och lämna rikhaltiga bidrag till hennes psykologi. Med begagnande af dem har R. Neiiendam 1917 utgett "J. L. H.", där han ställer hennes sammansatta och på inbördes motsägelser rika personlighet i ny belysning. — 4. Johan Ludvig H. har vidare utgett Archimedes och Euklides och fortsatt sitt populariserande författarskap med *Religion og moral* (1911), *Den hellige Porphyrios* (1912), *Sokrates' udvikling* (1913), *Liv og död i græsk belysning* (1915) och *Fra Hellas* (1920) samt en mängd afh. Han är hedersdoktor vid flera utländska universitet och ordf. i den 1919 upprättade Rask-Örstedfonden. 3 o. 4. P. E—t.

***Heiberg** (sp. 244). — 5. Axel H. lämnade ett af de största bidragen till Nansens polarexpedition med "Fram" och O. Sverdrups expedition till Ellesmere land. 1896 tog han med en gåfva af 60,000 kr. initiativet till Nansenfonden (se d. o.). Han har skänkt Nationalteatret statyerna af Ibsen och Björnson och f. ö. främjat konsten. Men hans största förtjänst ligger i hans arbete för skogsväsendet. På hans initiativ stiftades 1898 Det norske skogselskab, som han skänkt stora belopp och som han drifvit fram genom förträfflig organisation och propaganda. Efter H. är Axel Heiberg land v. om Ellesmere land uppkalladt. M. H.

***Heiberg** (sp. 244). 1. G. E. R. H. deltog 1905 aktivt i den norska politiken genom att i tal och skrift ifrigt påyrka, att Norge skulle utan hänsyn till Sverige upplösa unionen, och skref sedan bittert mot öfverenskommelsen i Karlstad och bibehållandet af monarkien. I H:s nästa skådespel, *Jeg vil værge mit land* (utg. 1912), uttalar H. sin djupa missräkning med händelserna 1905 och satiriserade särskildt statsminister Mikkelsen. *Paradesengen* (1913; "Paradsängen", uppf. 1920 i Stockholm), en besk satir öfver stora mäns fåfänga, penningkära och hänsynslösa släktingar, uppfattades som riktad emot Björnsons pompösa likfärd 1910 och hans barns uppträdande. Af hans för kvickhet och skärpa berömda tidningsartiklar ha utkommit flera samlingar i bokform: *Set og hört* (1917), *Ibsen og Björnson paa scenen* (1918), *Franske visitter* (1919), *Norsk teater* (1920) och *1905* (1923). I Stockholm ha uppförts "Kärlekens tragedi" 1904 och "Balkongen" 1919. — 2. J. V. R. H. blef 1909 borgmästare i Kristiania.

***Heiberg** (sp. 245), Hermann, dog 16 febr. 1910 i Schleswig.

Heiberg, Jean Hjalmar Dahl, norsk målare, f. 18 dec. 1884 i Kristiania, blef student 1903, studerade måleri i Paris och München, utställde första gången i Kristiania 1909 och vann namn som en af de löftesrike representanterna för modern expressionism. Han målar porträtt, typer, naket, landskap och blommor. H. är representerad i Nationalgalleriet i Kristiania, i museer i Köpenhamn (porträtt), Stockholm (*Ung flicka vid hafvet*, 1913) och Göteborg (*Guldfiskar*, 1915). H. deltog i den norska utställningen i Stockholm 1917. G—g N.

Heidal (förr Hedalen), härad och socken i Sel pastorat, i Gudbrandsdalen, Opland fylke (före 1919 Kristians amt), Norge. 349,$_{79}$ kvkm. 1,298 inv. (1920). Boskapsskötsel. K. G. G.

Heide, Axel, dansk bankman, f. 19 mars 1861 i Haderslev, d. 3 okt. 1915 i Köpenhamn, var jurist, grundlade 1895 med stöd af Tietgen Laane- og diskontobanken i Köpenhamn och var dess direktör till 1897, då Tietgen gjorde honom till sin efterträdare i Privatbanken. Genom idérikedom och rastlös energi blef han snart ledande inom Köpenhamns penningvärld och skapade en mängd nya företag, hvaraf många blefvo af stor betydelse, medan andra icke öfverlefde nedgången åren efter 1908, för hvilken H. icke utan skäl fick sin del af skulden. Han skänkte Köpenhamn Absalonstatyn på Höjbroplads och flera andra konstverk. P. E—t.

Heidenaab [ha'jdenäb], flod. Se Naab.

***Heidenstam.** — 3. K. G. V. v. H. vardt 1909 filos. hedersdoktor vid Stockholms högskola, invaldes 1912 i Svenska akad. efter C. D. af Wirsén och fick 1916 års Nobelpris i litteratur. 1916 sålde han Naddö och har sedan till stor del vistats utomlands. — 1909 utkommo *Dagar och händelser*, som innehåller högtidstal och inlägg i dagsfrågor, uppsatser (bl. a. "Om stil") m. m. och de två dramatiska fantasierna *När hämndgudinnorna vakna* och *Spinnrocken*. 1910 utgafs andra delen af *Svenskarna och deras hövdingar* (Gustaf Vasa—Karl

XIV Johan). *Proletärfilosofiens upplösning och fall* (1911) är ett knippe tidningspolemiker, framkallade af Strindbergs anfall på ”nittiotalslitteraturen”; de ingå i *Stridsskrifter* (1912). *Vad vilja vi?* (1914) är en samling inlägg i försvarsstriden vintern 1914. H:s enda nya vittra verk från senare år är *Nya dikter* (1915; 2:a uppl. 1923), en storstilad och mäktig samling, hvars äldsta stycken sammanhänga med hans historiska epik eller ”Dikter” från 1895 och som inledes af ”Ett folk”, men hvars yngre dikter tillhöra en senare epok. Formen är klassiskt ren, enkel och osmyckad, ofta rimlös och ostrofisk, uttryck för stämningar och tankar af upphöjd ro, af manligt allvar och varm innerlighet, vid och ljus humanitet, tillvarons ovanskliga värde och vemodet att nalkas den aftonsvala ålderdomen. *Minne av C. D. af Wirsén*, *Minne av E. Tegnér* och H:s direktörstal 20 dec. 1922 ingå i Sv. akad:s ”Handl. från år 1886”, XXV, XXVII och XXXII. *Spåmannen* uppfördes 1913 i Stockholm. *Samlade skrifter* utkommo i 19 bd 1909—12; flera band, delvis omarbetade, i nya, senare uppl. — Litt.: J. Landquist, ”V. v. H.” (1909), R. G:son Berg, ”Före Vallfart och vandringsår” (1919), som också innehåller en mångfald utdrag ur H:s ungdomsdiktning, J. Mortensen i ”Från Röda rummet till sekelskiftet”, II (1919), och F. Böök, ”Sveriges moderna litteratur” (2:a uppl. 1921, med bibliografi).

4. Oskar Gustaf von H., den föregåendes syssling, diplomat, författare, f. 31 dec. 1840 i Åten, anställd vid beskickningen i Konstantinopel 1868—83, t. f. generalkonsul i Alexandria 1883—87, generalkonsul i Rio de Janeiro 1887—93 och sedan 1893 kammarherre, har medarbetat i ”Revue des deux mondes” m. fl. franska tidskr. samt utgett *Une soeur du Grand Frédéric, Louise-Ulrique, reine de Suède* (1897) och *Marie-Antoinette, Fersen et Barnave. Leur correspondance* (1913; flera uppl.; prisbelönt af Franska akad.). Det senare arbetet innehåller den på Löfstad i Östergötland förvarade, dittills för forskningen okända, för franska revolutionens historia utomordentligt viktiga hemliga brefväxlingen mellan drottningen och Barnave juli 1791—jan. 1792. Sedan 1914 är H. ordf. i Alliance française i Stockholm. 3. R—n B. 4. J. Th. W.

Heidenstein, Reinhold. Se Polska litteraturen, sp. 1270.

Heider [ha′j-], Karl, tysk-österrikisk zoolog, f. 28 april 1856 i Wien, professor i zoologi vid universitetet i Berlin 1918, är inom biologiska kretsar uppskattad särskildt för sina värdefulla arbeten öfver de ryggradslösa djurens embryologi (*Die embryonalentwicklung von Hydrophilus piceus*, 1889, *Beiträge zur embryologie von Salpa fusiformis Cuv.*, 1895) och för sin (tills. med Korschelt förf.) *Lehrbuch der vergleichenden entwicklungsgeschichte der wirbellosen tiere* (1890). L—e.

***Heigel.** — 2. K. Th. von H. tog afsked 1913 och dog 23 mars 1915 i München.

Heijnes byrå, pressnyhetsbyrå i Stockholm, upprättades 1912 under namnet Landsortspressens Stockholmsredaktion. Byrån, som 1920 antog sitt nuv. namn, har till uppgift att förmedla nyhetsmaterial till pressen och har gjort sig känd bl. a. genom sina intervjuer i politiska och andra dagsfrågor. Dess chefredaktör är Fredrik Christian Heijne, f. 1889.

***Heikel.** — 3. F. V. H. tog afsked 1911. Hans *Gymnastikens historia* fullbordades 1909. — 4. K. F. H. dog 20 maj 1921 i Helsingfors. — 5. A. O. H. blef 1917 intendent för det under Arkeologiska kommissionen sorterande friluftsmuseet på Fölisön vid Helsingfors, hvilket är hans skapelse och om hvilket han publicerat flera skrifter. Han har vidare utgett *Die volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien* (i Finsk-ugriska sällsk:s ”Travaux ethnographiques”, 1909), *Die stickmuster der tscheremissen* (ibid., 1910—15), *Tscheremissische stichereiornamentik* (i nämnda sällskaps ”Journal”, 30, 1913) m. m. samt, på området för Helsingfors stads historia, *Brunnsparkens historia 1834—1886*. — 6. I. A. H. var universitetets rektor till 1911 samt 1920—22. Bland hans senare arbeten må nämnas *Om den filosofiska doktorsgraden vid Finlands universitet* (akad. program 1914), *De Constantini imperatoris scriptis edendis* (akad. program, 1916) samt det populära illustrerade arbetet *Från antikens värld* (1920), innehållande ett antal reseskildringar och uppsatser. *En samling tal och uppsatser* af H. utkom 1917. T. C.

***Heilbronn.** Om förbundet i H. se Johannes Kretzschmar, ”Der Heilbronnerbund 1632—1635” (3 bd, 1922).

Heilmann, Gerhard Vilhelm Ernst, dansk målare, f. 25 juni 1859 i Skjelskör, studerade polyteknik och medicin, utbildade sig därefter som målare och har utställt från 1892 samt verkat som porslinsmålare och illustratör. Han är en kultiverad och smakfull konstnär på flera områden (bokband, sedlar, vaser, ornitologiska teckningar o. s. v.). P. E—t.

Heim, härad och socken i Hemne pastorat, vid kusten, v. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 227,$_{95}$ kvkm. 1,596 inv. (1920). Boskapsskötsel och fiske. K. G. G.

***Heim,** A., tog 1911 afsked från professuren. Hans påbörjade stort anlagda, sammanfattande verk *Geologie der Schweiz* (1914 ff.) föreligger nu nästan färdigt. Han är led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1910) och korresponderande led. af Geologiska föreningen i Stockholm (1911). K. A. G.

Heim [hajm], Georg, bajersk politiker, f. 24 april 1865 i Aschaffenburg, studerade nationalekonomi, vann 1893 ekonomisk doktorsgrad i München och blef 1896 realskollärare i Ansbach. Sedan 1897 har han varit led. af bajerska landtdagen, var 1898—1911 led. af tyska riksdagen samt 1920 i konstituerande nationalförsamlingen och är sedan 1920 ånyo tysk riksdagsledamot. H. blef med åren mycket inflytelserik som högste ledare af de bajerska bondeföreningarna och deras omfattande kooperativa företag. Han blef 1917 för förtjänster om Bajerns folkhushållning under Världskriget utnämnd till landsekonomiråd, men kom i häftig konflikt med Tyska rikets ”lifsmedelsdiktator” Batocki om dennes lifsmedelsregleringspolitik och nedlade därför sin befattning i ”Kriegsernährungsamt”. Efter 1918 års revolution samlade han Bajerns centerdeputerade i nationalförsamlingen till en särskild grupp, som han efter en skarp konflikt med centerpartiets ledare Gröber förmådde att helt bryta sig

ut ur centern och bilda det sedan 1920 fullt fristående Bajerska folkpartiet. Bajerns speciella landsintressen har H. ofta satt före de gemensamma riksintressena, och denna till separatism gränsande bajerska partikularism förmådde honom 1919 till vissa ännu outredda förhandlingar med franska militärkretsar. Bland H:s många skrifter märkas *Bauernbriefe* (1895), *Geschäftliches handbuch für den landmann* (1903; 7:e uppl. 1922) och *Der baierische bauernverein in vergangenheit, gegenwart und zukunft* (1907). V. S—g.

Heimbygda, hembygdsvårdande förening för Jämtland och Härjedalen, är en 1923 genomförd sammanslutning af Jämtlands läns fornminnesförening (bildad 1886), Jämtslöjd, förening för hemslöjd och kulturella mål (bildad 1908), samt Jämtlands och Härjedalens naturskyddsförening (bildad 1916) med ett sammanlagdt medlemsantal af omkr. 2,000. Föreningens uppgifter, som i stort sammanfalla med de tre sammanslutna föreningarnas, äro: *att* genom forskning, samlande, vårdande och bevarande af länets ur historisk, topografisk, konstnärlig och kulturell synpunkt värdefulla föremål, byggnader, minnesmärken, folkspråk och egendomligheter samt naturminnen söka att alltmer klarlägga de skiftande bilderna af hembygden och dess inbyggares lif, seder och bruk under svunna tider; *att* söka befrämja en på god gammal grund fotad hembygdskultur särskildt med afseende på nyanläggningar och omdaningar samt hem- och konstslöjd; *att* verka för ökad kunskap om och kärlek till hembygden. I styrelsen, som består af 12 personer (+ 9 suppl.), insätta landstinget, hushållningssällskapet och Östersunds stadsfullmäktige hvar sin representant (och 1 suppl.), hvarjämte länsantikvarien (se d. o.) är självskrifven led. Styrelsen fördelar sig på nämnder: 1. Fornminnes- och Naturskyddsnämnden, 2. Jamtlinämnden, 3. Slöjdnämnden. Föreningen har öfvertagit utgifningen af de båda tidskr., ''Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift'' och ''Jämten, föreningen Jämtslöjds årsbok'', hvilka fr. o. m. 1923 utges i 2 dlr under den gemensamma benämningen ''Heimbygdas tidskrift. I. Fornvårdaren. II. Jämten''. E. Fn.

***Heimdal,** studentförening. Föreningen har fr. o. m. 1911 prononcerat sin uppgift att vara en ''sammanslutning af studenter af nationell åskådning till samarbete inom och utom studentvärlden''. I öfverensstämmelse härmed tog föreningen verksam del i arbetet för försvarsfrågans lösning åren före Världskriget. Från H. utgick initiativet till de svenske studenternas uppvaktning för konungen i anslutning till bondetåget 1914, och ett lifligt upplysningsarbete om försvaret bedrefs i tal och skrift af föreningens medlemmar. Vid sidan häraf har H:s deltagande i det allmänna folkbildningsarbetet, sedan andra organisationer öfvertagit dessa uppgifter, trädt mera tillbaka. Till firande af föreningens 20-årsminne utgafs en ''Festskrift'' 1911.

Heincke [ha'jn-], Friedrich, tysk zoolog, f. jan. 1852 i Hagenow, Mecklenburg, professor och föreståndare för den biologiska stationen på Helgoland (1892—1921), är mest känd för sitt värdefulla bidrag till artdifferentieringens förståelse i *Naturgeschichte des herings* (1893). Bland H:s öfriga skrifter märkas *Die nutzbaren fische der nordischen meere und die bedingungen ihrer existenz* (1882) och (tills. med Möbius) *Die fische der Ostsee* (1883). L—e.

***Heine.** — 2. H. H. Af nya samlade upplagor äro O. Walzels (10 bd, 1910—15), R. Ungers (10 bd, 1910) och Beyer, Quenzel och Wegeners (12 bd, 1921) att nämna. Den första stora uppl. af hans *Briefe* (1914 ff.) är under utgifning af F. Hirth. Af den rikhaltiga, nyare H.-litteraturen kunna anföras arbeten af Meyer-Benfey (1907), P. Beyer (1911), Plotke (1913), Brauweiler (1915) och Wendel (1918). Till sv. ha vidare öfversatts ''Fyra prosastycken'' (1910), ''Dikter i urval'' af G. G. Molin (1917; 2:a uppl. 1919), ''Tyskland'' af Hjalmar Söderberg (1919) och ''Sångernas bok'' af Hj. Procopé (1920). Det första offentliga H.-monumentet (af G. Kolbe) i Tyskland upprestes 1913 i Frankfurt am Main. Hasselriis' Korfumonument är rest i Hamburg. R—n B.

Heine [ha'jne], Wolfgang, tysk politiker, f. 3 maj 1861 i Posen, egnade sig först åt ämbetsmannabanan, sedan åt advokatyrket, slöt sig 1884 till socialdemokratien, var medlem af tyska riksdagen 1898—1918 och af nationalförsamlingen samt af Preussens ''landesversammlung'' 1919—20. H. blef efter revolutionen i nov. 1918 ordförande i Anhalts statsråd (till febr. 1919), i dec. s. å. preussisk justitieminister och var mars 1919—mars 1920 preussisk inrikesminister. Polismyndigheternas maktlösa efterlåtenhet mot Kappkuppens män i mars 1920 föranledde hans afgång, och han invaldes ej i den nya riksdagen, utan återupptog sin advokatverksamhet. H. har skrifvit en mängd politiska och juridiska uppsatser i tidningar och tidskrifter. V. S—g.

Heine-Medinska sjukdomen, namn på *Poliomyelitis* (barnförlamning), gifvet i anledning af tysken J. von Heines (se Heine 3) och svensken Oskar Medins (se denne) noggranna beskrifningar af sjukdomen.

***Heinjoki** hör från 1 juli 1924 till den nybildade Viborgs domsaga. O. B—n.

***Heinola.** 1, 2 och 5 höra sedan 1923 till Tammerfors stift. O. B—n.

Heinrichshall [ha'jn-]. Se Langenberg 2.

***Heinricius,** Gustaf, tog afsked 1915 och dog 1 maj s. å. i Helsingfors. Bland hans arbeten må vidare nämnas flera uppsatser om A. I. Arwidsson (i Sv. litt. sällsk:s i Finland ''Förhandl. och uppsatser'' och i ''Finsk tidskr.''), *Uttalanden af finländare om personer och förhållanden i Sverige 1817—21* (förstnämnda serie 1911), *Skildringar från Åbo akademi 1808—1828*, *Anteckningar om Immanuel Ilmoni* och *Från samhällslifvet i Åbo 1809—1827*, alla tre i Sv. litt. sällsk:s i Finland ''Skrifter'' 101, 109, 116. T. C.

***Heinze.** — 2. Max H. dog 17 sept. 1909 i Leipzig. — 3. Rudolf H., den föregåendes son, tysk politiker, f. 22 juli 1865 i Oldenburg, blef 1887 juris doktor, innehade flera domarbefattningar och blef 1914 riksrättsråd. Han var 1916—18 understatssekreterare i turkiska justitieministeriet och juli—nov. 1918 sachsisk justitieminister. H. var 1907—12 led. af tyska riksdagen och 1915—16 led. af sachsiska landtdagen, tillhörde 1919—20 tyska nationalförsamlingen, där han var ledare för tyska folkpartiet, och är sedan 1920 led. af tyska riksdagen. H. var tysk riksjustitiemi-

nister juni 1920—maj 1921 (i Fehrenbachs ministär) och nov. 1922—aug. 1923 (i ministären Cuno). — Hans broder, Richard H., klassisk filolog, f. 11 aug. 1867 i Naumburg, är sedan 1906 professor i Leipzig och har bl a. skrifvit *Virgils epische technik* (1902; 3:e uppl. 1915).

Hei'näluoto [-loåtå], fyr å Heinäluoto klippa s. om Mantsinsaari ö i Ladoga, Finland, uppförd 1845 och ombyggd 1878, har fast hvitt sken 25,6 m. öfver vattenytan, lysvidd 15,4 sjömil, 6,300 hlj. O. B—n.

***Heise.** — 2. K. A. L. H. dog 7 febr. 1915 i Köpenhamn. P. E—t.

Heisenberg [ha'jsen-], August, tysk bysantinsk filolog, f. 13 nov. 1869 i Osnabrück, blef efter studier i München gymnasiallärare, slutligen i Würzburg, vid hvars universitet H. efter en studieresa till Italien och Grekland fullföljde sina studier i bysantinsk och nygrekisk filologi och utnämndes till honorärprofessor 1908. H:s tidigare produktion omfattar såväl betydelsefulla undersökningar om bysantinsk konst och litteratur (*Grabeskirche und Apostelkirche. Zwei basiliken Konstantins*, 1908) som äfven handskriftsundersökningar rörande bysantinska författares text. När ledaren för Tysklands bysantinska forskning, Krumbacher, afled, kallades H. som dennes efterträdare till professor i München 1910 och öfvertog då äfven redaktörskapet för hela den bysantinska forskningens centrala organ, "Byzantinische zeitschrift". Under Världskriget tjänstgjorde H. som kompanichef. — *Dialekte und umgangssprache im neugriechischen* (1918), *Neu-Griechenland* (1919), *Aus der geschichte und literatur der Palaiologenzeit* (1920) och *Ikonographische studien* (1922) höra till H:s betydelsefullare arbeten och ange hufvudlinjerna för hans gedigna forskning. 1923 påbörjade H. en serie "Neue quellen zur geschichte des lateinischen kaisertums und der kirchenunion". A. B—s.

***Heissen** är sedan 1910 införlifvadt med Essen.

Hejmdal, sönderjylländsk tidning, utkommer i Aabenraa, uppsattes 1879 och blef daglig 1884. Den köptes 1883 af H. P. Hanssen, som en tid själf redigerade den och hvars politik den alltjämt företräder. Sedermera har den redigerats af A. Lebeck, K. Refslund Thomsen, Nik. Andersen och N. Hansen. 1900 öfvergick den till ett aktiebolag, hvars ordf. är H. P. Hanssen. P. E—t.

Hej, Slované [he'j slå'vanä], "hell, slaver!", en 1834 efter Dombrowskimarschens (se Jeszcze Polska nie zginęła) melodi af den slovakiske evangeliske prästen Samo Tomášik, f. 1813 i Jelšavská Teplice, d. 1887 i Chyžné, diktad nationalsång, som sedermera blef panslavismens stridssång och alltjämt gärna sjunges, särskildt af tjecho-slovaker och jugo-slaver, tillsammans med de officiella nationalsångerna.

Heklahook-formationen, *geol.* Se Spetsbergen, sp. 680—681. K. A. G.

Hektowatt, 100 watt (se d. o.).

***Hela** tillhör nu Polen, vojevodskapet Pomorze (Pommern).

***Heland,** M. R. Hans "Kaffebeslaget" är afbildadt i art. Kaffe.

***Heland,** Fr. I. von, dog 2 juni 1923.

Helander, Sven Adolf Diego, nationalekonom, f. 10 aug. 1889 i Göteborg, blef student 1908, filos. doktor vid Freiburgs universitet 1914 och docent i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola 1916 samt har där skött professuren i ämnet 1917 och 1920—22. Han har författat bl. a. *Marx och Hegel. En kritisk studie öfver socialdemokratisk världsåskådning* (1920) och det omfångsrika arbetet *Vår moderna handel* (s. å.).

Helautomatiska kanoner. Se Kulspruta.

***Helbig,** W., dog 5 okt. 1915 i Rom.

Heldreich [-rajch], Theodor von, tysk botanist, f. 1822, d. 1902 i Aten, vistades i Grekland sedan omkr. 1850, var direktör för Atens botaniska trädgård och inlade de största förtjänster om Greklands, Kretas och Mindre Asiens botaniska utforskande. Af dessa länders flora utdelade han samlingar till alla större museer. C. Lmn.

Hele, folkstam. Se Jater.

Helēnius-Se'ppälä, Matti Oskari, finländsk förbudsman, f. 1870 i Pälkäne, d. 18 okt. 1920 på Atlantiska hafvet (på återresa från Internationella alkoholkongressen i Washington), student 1888 och filos. kandidat i Helsingfors 1894 samt politices doktor i Köpenhamn 1902, egnade hela sitt lif åt nykterhetsrörelsen med alkoholförbudet som ytterstа mål. Han var sekreterare i folkskollärarnas hälso- och nykterhetsförening 1896—98 och i Nykterhetens vänner (Raittiuden ystävät), den centrala nykterhetsföreningen i det finska Finland, 1902—13. Därefter antogs han till föreståndare för nykterhetsorganisationernas centralbyrå. Han var sekreterare i flera regeringskommittéer i alkoholfrågan och invaldes 1908 i landtdagen som företrädare för Kristliga arbetarpartiet, hvilket vid flera landtdagar bestod endast af honom. Han vann sitt mål, då landtdagen 1909 antog en fullständig och radikal förbudslag. Denna blef emellertid icke stadfäst förrän efter ryska revolutionen 1917. H. antogs då (1918) till föreståndare för den nyinrättade Socialstyrelsens nykterhetsafdelning samt efter denna afdelnings öfverförande till Socialministeriet till afdelningschef i detta 1919. I denna egenskap var han i första hand den, som hade att genomföra förbudslagen (1920). Förrän nya, oerhördt skärpta straffpåföljder för brott mot förbudslagens föreskrifter blefvo stadgade, afled H. Han sträfvade att ställa alkoholfrågan på vetenskaplig bas. Hans doktorsafh. gällde *Alkoholspörgsmaalet. En sociologisk-statistisk undersögelse* (1902). Bland hans öfriga skrifter må nämnas *Förbudslagen i Nordamerikas förenta stater* (1911) och *Alkohollära* (öfv. från fi., 1915), afsedd för skolundervisningen. De flesta af hans arbeten ha utkommit på flera språk. — Hans hustru, Alli Trygg-Helenius, f. 16 juli 1852, folkskollärarinna i Helsingfors, har utöfvat nitisk verksamhet på det filantropiska och sociala området; bl. a. är Folkets hem i förstaden Sörnäs i Helsingfors hennes verk (1891). Hon är en mycket anlitad liffull föredragshållerska. Nykterhetssaken, särskildt nykterhetsundervisningen för barn, har varit hennes hufvudintresse. Hon har offentliggjort *Handbok i nykterhetsarbete bland barn och ungdom* samt *Lärobok i alkohol* (öfv. till många språk). T. C.

***Heleocharis,** *bot.*, är i Sverige representerad af 7 arter.

***Helfert,** J. A. von, dog 16 mars 1910 i Wien.

Helfferich, Karl, tysk nationalekonom, bank-

man och politiker, f. 22 juli 1872 i Neustadt an der Haardt i Rhenpfalz, blef 1899 docent i statsvetenskap i Berlin, 1901 professor och samtidigt referent för ekonomiska ärenden i utrikesministeriets kolonialafdelning, där han 1905 blef föredragande råd. H. var 1906—08 direktör för anatoliska järnvägen och 1908—jan. 1915 direktör för Deutsche bank, på hvilken post han vann lifligt erkännande och ofta togs till råds af regeringen i statsfinansiella frågor. Febr. 1915—maj 1916 var H. riksfinansminister och därefter till aug. 1917 inrikesminister och till nov. s. å. rikskanslerens ställföreträdare (mars 1915—nov. 1917 äfven medlem af preussiska statsministeriet). Mot hans ledning af krigsfinanserna har anmärkts, att han underlät att i tid anlita effektiv beskattning af kapital och krigsvinster för krigsutgifternas täckande. Han motsatte sig energiskt i det längsta det oinskränkta undervattensbåtskriget och förmåddes efter beslutet (jan. 1917) om dess tillgripande endast med yttersta svårighet att ej afgå. Särskildt i riksdagens utskottsförhandlingar förde H. med kraft regeringens talan, ej sällan under skarpa sammanstötningar med socialisterna och centermannen Erzberger. Vid Bethmann-Hollwegs afgång juli 1917 begärde äfven H. afsked, som emellertid vägrades. En plan att göra honom till utrikesminister strandade på parlamentariskt motstånd, och han fick i stället till uppdrag att förbereda särskildt de ekonomiska bestämmelserna i blifvande fredsfördrag. Därmed sysslade han äfven efter sin afgång som minister, tills han juli 1918 utsågs att efterträda den mördade grefve Mirbach som tysk ambassadör i Moskva. Han vistades i Moskva blott 9 dagar och kunde där intet uträtta, ej minst till följd af sovjetregeringens då af inre oroligheter ytterst osäkra ställning; dessutom ogillade han utrikesminister Hintzes på samförstånd med sovjetregeringen inriktade politik. Snart hemkallad, erhöll han 3 sept. s. å. formligt afsked. H. är sedan 1920 led. af riksdagen, där han tillhör det tysk-nationella partiets mest stridbara ledande män. (Om hans lidelsefulla personliga konflikt 1920 med Erzberger se d. o. Suppl., sp. 643.) H. uppträdde ofta i skadeståndsfrågan med skarp kritik mot Wirths och Rathenaus s. k. ”uppfyllelsepolitik”. — Bland H:s skrifter märkas *Die reform des deutschen geldwesens* (2 bd, 1898), *Handelspolitik* (1901), *Geld und banken* (1903; 4:e uppl. 1919), *Deutschlands volkswohlstand 1888—1913* (1913; 7:e uppl. 1918), *Reden und aufsätze aus dem kriege* (1917), det sakrika krigsmemoarverket *Der Weltkrieg* (3 bd, 1919), *G. von Siemens* (3 bd, 1921—23), *Die politik der erfüllung* (1922) och en samling *Reichstagsreden 1920—1922* (s. å.). H. är led. af sv. Vet. akad. (1918). V. S—g.

Helgalundskapellet (se K a t a r i n a 1, församling) var namnet på en provisorisk gudstjänstlokal i Helgalunden, Stockholm, numera ersatt med den i april 1918 invigda Allhelgonakyrkan i Helgalunden (se afbildning i art. S ä l l s k a p e t f ö r f r ä m j a n d e a f k y r k l i g s j ä l a v å r d).

Helgason, J ó n, isländsk teolog, biskop, f. 21 juni 1866, blef 1894 docent vid Presteskolen i Reykjavik, 1908 dess föreståndare, 1911 professor vid det nyupprättade universitetet i Reykjavik och 1917 biskop öfver Island. Han är en lärd kyrkohistoriker och nytestamentlig exeget och har utgett bl. a. en ännu ofullbordad allmän kyrkohistoria, *Almenn kristnisaga* (1912 ff.). Han blef hedersdoktor i Köpenhamn 1917. P. E—t.

***Helgeandsholmen.** Se L. M. Bååth, ”H. och Norrström från äldsta tid till våra dagar” (2 dlr, 1916—18).

***Helgeland,** omfattande landsdelarna Nord-H. och Sör-H., tillhör nu Nordland fylke.

Helgelseförbundet är enligt sina stadgars § 1 ”intet kyrkosamfund, utan ett af lefvande troende bildadt osekteriskt missionssällskap för bedrifvande af inre och yttre mission”. Förbundets medlemmar kunna alltså samtidigt tillhöra hvilket kyrkosamfund som helst. Det framgick ur den andliga väckelserörelsen i Närke på 1840- och 1850-talen och dess fortsättning, samlingen kring lekmannapredikanterna bruksegaren O. G. Hedengren å Riseberga (d. 18[illegible]0) och godsegaren E. L. M. Hedin å Torp (d. 1921). Föregånget af ett par s. k. helgelsemöten i Örebro och Riseberga, hölls midsommaren 1887 å Torp det första allmänna helgelsemötet, och från detta räknas Helgelseförbundets tillkomst. Tanken på att upptaga hednamission uppkom inom förbundet 1890 i samband med ett besök i Sverige af China-Inlandmissionens ledare, Hudson Taylor. Under påverkan af missionären F. Franson beslöt man sig kort därpå för att upptaga missionsverksamhet på ett af Hudson Taylor såsom lämpligt utpekadt arbetsfält i norra Schan-si, och 1900 började förbundet utsända missionärer äfven till Syd-Afrika. Om dess missionsverksamhet se M i s s i o n, sp. 678. — Inom Sverige bedrifves inre missionsverksamhet genom s. k. evangelister, utbildade vid förbundets bibelskola i Kräklinge i Närke, och reseombud. Förbundets styrelse (9 medlemmar) har sitt säte i Närke. Dess organ är tidningen ”Trons segrar”, som utges 2 ggr i månaden och utgår i omkr. 12,000 ex. Sedan 1919 utges årligen missions- och julkalendern ”Förbundsfacklan”. Förbundets sångbok heter ”Förbundstoner” (1911). Inkomster och utgifter ha de senaste åren uppgått till vanligen omkr. 200,000 kr. Ett par smärre fonder (för understöd åt ”evangelister” och för Kinamissionen) utgöra tillsammans 35,200 kr. (1923). Vid 25-årsjubileet utgafs ”Helgelseförbundets missionsverksamhet under 25-årsperioden 1887—1912” (1912).

Helgeroa (förr H e l g e r o e n), norskt ”strandsted” och badort i Vestfold fylke, på östsidan af Langesundsfjordens mynning, v. om Fredriksværn. 286 inv. (1920). K. G. G.

Helgerum, herrgård i Västrums socken, Kalmar län, belägen vid en vik af Gåsfjärden, omfattar $5^3/_4$ mtl, med en areal af 3,000 har, hvaraf 330 har åker; tax.-v. 586,900 kr. (1923). H. tillhörde på 1500-talet Charles de Mornay, ärfdes af släkten Sparre, men såldes 1720 och gick därefter i arf inom släkterna Cederflycht, Cederbaum, Hoppen-

stedt och Leijonhufvud till 1836. Senare egare ha bl. a. varit medlemmar af släkterna Hammarskjöld och Raab, Blankaholms sågverks-a.-b. och sedan

Helgerums herrgårdsbyggnad.

1917 A.-b. Helgerums gård. Det ståtliga boningshuset (se fig.) uppfördes 1768 af bergsrådet Cederbaum. O. Sjn.

***Helgeseter.** Den numera vanliga namnformen är Elgesæter.

***Helgesta.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Helgeå.** Om striden vid H. mellan Knut den store å ena sidan samt Anund Jakob och Olof Haraldsson å den andra se A. Stille, ”Saxos skånska stridsskildringar” (i ”Vitt. hist. o. ant. akad:s handl.”, 34:e d., 1923).

af 2 pansartorn, hvartdera för 2 st. 30,5 cm. kanoner, samt 2 kupoler, hvar och en för en 21 cm. kanon. I midten voro uppställda 8 st. 28 cm. haubitser i brunnar. Utom dessa torn och batterier för tunga pjäser funnos flera batterier för medeltunga och lätta sådana samt ett ganska stort antal luftvärnskanoner (från 10,5 till 3,7 cm. kaliber). Hamnen skyddades för vågsvall af 2 sammanlagdt 1,700 m. långa betongpirer (se fig.). För hamnområdets omedelbara försvar voro uppförda 3 batterier för 15 och 10,5 cm. kanoner. Besättningsstyrkan var omkr. 4,300 man. Kostnaderna för befästningarna och hamnen lära ha uppgått till öfver 600 mill. kr. Under Världskriget utkämpades i närheten af H. mellan brittiska och tyska krigsfartyg flera sjöstrider, bl. a. 28 aug. 1914 (se Världskriget, sp. 255). Öns civilbefolkning öfverfördes vid krigsutbrottet till fastlandet. — Enligt art. 115 i Versaillesfreden 28 juni 1919 utfäste sig Tyskland att på sin bekostnad demolera befästningarna, militäretablissemangen och t. o. m. alla hamnanläggningar på H. och den därinvid liggande dynen samt förband sig att där aldrig åter uppföra några liknande verk. Demoleringen är nu genomförd under kontroll af en ententekommission. Öbefolkningen återvände efter freden. För att den ej skulle kommunalt behärskas af demoleringsarbetarna, stadgades (1920) till 1929 som villkor för kommunal rösträtt fem års vistelse på ön och antogs en preussisk lag om viss lokal självstyrelse för H. med särskildt landtråd och ett öutskott (*inselausschuss*), motsvarande de preussiska kretsutskotten. — Areal 0,59 kvkm. 2,400 inv. (1921). S.E.B. V.S—g.

Helgoland med krigshamn och befästningar under Världskriget 1914—18.

***Helgoland.** På H. anlades 1908—14 en krigshamn för lätta kryssare, torped- och undervattensbåtar och i samband därmed synnerligen starka befästningar, fullbordade 1913. Hufvudfronten var förlagd till högplatåns mot s. v. vända långsida af 1,500 m. längd. På hvardera flygeln fanns en grupp

***Helgona** omfattar nu 3,790 har. 981 inv. (1923).

Helgon eller vansinnig? (*Ó locura ó santidad*), tragedi af J. Echegaray (se denne, sp. 1288), uppf. i Stockholm 1882.

Helgonliljan, *bot.* Se Lilium.

***Helgum** hör nu till Ramsele och Resele tingslag och Sollefteå kontrakt. 3,048 inv. (1923).

Helgumsjön, en långsmal, 8 kvkm. stor sjö, belägen 112 m. ö. h., i Helgums socken, Ångermanland, 15 km. v. om Sollefteå, genomfluten af Faxälfven, som genom ett betydande delta fyllt ut dess öfre ända. O. Sjn.

Helgöy. 1. Numera namnet på Helgeön (se d. o.). — 2. Härad och socken i Karlsöy pastorat, n. ö. om Tromsö, Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), Norge. 664,01 kvkm. 1,411 inv. (1920). — 3. En 43,18 kvkm. stor kal ö, n. om Tromsö, i Helgöy härad, Norge. 151 inv. (1920). 1—3. K. G. G.

Heliamphora, *bot.* Se Sarraceniaceæ.

Helia'nti, *bot.*, namn på *Helianthus doronicoides*, en för ej länge sedan från Nord-Amerika införd köksväxt, hvars underjordiska knölstammar användas på samma sätt som jordärtskockor. G. L—m.

Heli'ctis, *zool.*, ett rofdjurssläkte tillhörande vessledjuren; se Siam, sp. 311.

***Heliga familjen.** En annan bild af heliga familjen lämnas i art. Cranach.

Heliga grafvens kyrka. Se Jerusalem, sp. 1370.

Heliga hermandad. Se Hermandad.

***Heliga krig.** Om "det heliga kriget" i betydelsen strid mot islams fiender se Djihad.

Heliga staden. Se Jerusalem.

Heliga trefaldighets församling är namn på en församling i Gäfle (se d. o. Suppl.).

Heligholmen, liten ö omkr. 1/2 km. s. om Gotlands sydöstkust med en blixtfyr på 56° 55′ 30″ n. br. och 18° 17′ 9″ ö. lgd fr. Gr. Lågan, placerad i ett 10 m. högt, 1913 uppfördt torn, ligger 13 m. öfver medelvatten, har 600 hlj. styrka för hvitt sken och agaljus. E. A—t.

Heliko'pter (af grek. *he'lix*, spiral, och *ptero'n*, vinge), *flygv.*, skrufflygare (se Flygmaskin. Suppl.).

***Heliolitidæ.** I art. *står* polyperit *bör vara* polypierit.

Heliophanus, *zool.* Se Hoppspindlar.

Heliosphæra echinoides, *zool.* Se fig. 4, pl. II till art. Rhizopoda.

***Heliotrop.** — 3. Se Ädelstenar och färgpl., fig. 21.

Heliotropin, *kem. tekn.* Se Piperonal.

***Helium** (jfr Ädelgaser). Ehuru atmosfären vid jordytan håller blott 0,00054 vol. proc. helium, torde de allra högsta luftlagren, att döma af norrskenets spektrum, hufvudsakligen bestå af vätgas och helium (om heliums spektrum se Spektralanalys och Spektrum, pl. I). Helium framställes numera tekniskt medelst Lindes förtätningsapparat (se Flytande luft, sp. 675), ur de gaser, som i stor mängd utströmma vid några gaskällor i Texas och Ontario och som innehålla 0,3—0,9 proc. helium. På detta sätt kunna ända till 140 kbm. heliumgas erhållas per dag. Gasen har blifvit använd till fyllande af luftballonger och är i så måtto bättre än vätgas, att den icke är brännbar; däremot är dess lyftkraft blott hälften af vätets. Genom afdunstning af flytande helium vid 0,15 mm. tryck har man kommit ned till den *lägsta hittills kända temperaturen*, blott 1,15° öfver den absoluta nollpunkten. Eg. v. hos flytande helium är, vid 4,3° absolut temperatur, endast 0,122. K. A. V—g.

Helix hi'spida, *zool.*, en till familjen *Helicidæ* (se d. o.) hörande liten snäckart med plattadt, hårbeklädt och med djup nafvel (jfr Blötdjur, sp. 825 och 826) försedt skal. Arten har en vidsträckt utbredning inom den palearktiska regionen (äfven allmän i Sverige) och är en af lösslagrens (se Löss, *geol.*) mest karakteristiska snäckor. L—e.

Helkaponjär, *befästningsk.* Se Kaponjär.

***Helland,** A. T., dog 15 nov. 1918 i Kristiania.

A. T. Helland.

Helland-Hansen, Björn. Se Hansen. Suppl.

***Hellberg,** K. Maurits B., blef 1910 led. af Värmlands läns landsting och har sedan 1919 varit dess ordf. Han är sedan 1911 led. af Första kammaren (för Värmlands län) och har varit led. af konstitutionsutskottet sedan 1911, af försvarsutskottet vid sommarriksdagen 1914 samt af författningsreformutskotten vid 1918 års urtima riksdag och 1919 års lagtima riksdag. H. var dessutom led. af försvarsberedningen 1912—14 och af folkomröstningskommittén 1920. Bland af H. väckta motioner må nämnas om kristendomsundervisningens omläggning till att grundas på valda bibeltexter i st. f. på katekesen (1918), hvilken motion torde ha gifvit uppslag till den af V. Rydén 1919 genomförda ändrade planen för kristendomsundervisning i folkskolorna, om gemensam valdag för riksdags- och landstingsval (1918), om afskaffande af statsrådseden (1921), om ändring af titlarna läroverksadjunkt och lektor till lektor och förste lektor (1924) samt om Allhelgonadagens firande som helgdag, egnad minnet af de döda (s. å.). H. hörde till de liberaler, som under intrycket af Världskrigets utbrott 1914 till sist understödde den Hammarskjöldska regeringens härordningsförslag. Karlstadstidningen har alltjämt under H:s ledning varit ett organ för kulturradikal och humanitärt färgad liberalism. Efter frisinnade landsföreningens sprängning 1923 anslöt sig H. till den nya liberala partiorganisationen. V. S—g.

Hellbom, Per Johan, botanist, f. 26 sept. 1827 i Örebro, d. där 26 febr. 1903, blef filos. doktor i Uppsala 1851 och var läroverksadjunkt i Örebro 1858—93. Framstående lichenolog, skref han *Nerikes lafflora* (1871) och *Lichenes Novæ Zeelandiæ a Sv. Berggren annis 1874—75 collecti* (1896) m. m. C. Lmn.

Hellebōreæ, *bot.* Se Ranunculaceæ.

Helleborine, *bot.*, dets. som *Epipactis* (se d. o.).

***Hellebæk,** by, hade 1,018 inv. 1921. En kyrka har uppförts af Lemche 1917—19. P. E—t.

Hellen, Hellenbatteriet, andra namn på Hellefjeldsbatteriet (se d. o.).

Hellenīderna, *geol.* Se Dinarider. Suppl.

Hellens. 1. Gustaf Valdemar von H., son till den i hufvudarbetet omnämnde Lars Teodor von H., ämbetsman, f. 1863 i Åbo, blef juris kandidat 1888 och sekreterare i Åbo domkapitel 1891.

Då under ofärdsåren Åbo hofrätts medlemmar 1903 vägrade nedlägga ett väckt tjänsteåtal och i anledning däraf lagvidrigt afskedades, utnämndes H., såsom systemets man, till hofrättsråd och steg sedan snabbt i graderna, utsågs 1905 till vicelandtmarskalk och i maj s. å. till prokurator i Senaten. Efter nationalstrejken nödgades han i nov. s. å. afgå och sysslade därefter med advokatverksamhet. Sedan olaglighetsregimen ånyo vunnit fotfäste, utnämndes han (som numera kallade sig Hirvikanta) 1910 till vicepresident och 1911 till president i Åbo hofrätt. H. blef 2 okt. s. å. skjuten till döds i sin tambur af ett butiksbiträde af abnorm sinnesförfattning vid namn Forsström, som samtidigt tog sig själf af daga.

2. Oskar Johannes von H., den föregåendes broder, hygieniker, veterinär, f. 23 maj 1867 i Åbo, filos. kandidat 1888, aflade veterinärexamen i Köpenhamn 1890 och var anställd som veterinär vid Medicinalstyrelsen från 1891. Han blef med. och kirurgie doktor 1899 på afh. *Studien über die marktmilch in Helsingfors*, tjänstgjorde som assessor för veterinärärenden vid Medicinalstyrelsen 1904—19 och var samtidigt vid universitetet docent i hygien (1905—08, 1911—19) samt utnämndes 1919 till professor i hygien. Han har varit mycket använd i kommittéer för veterinära frågor och ordf. i kommittén för bekämpande af veneriska sjukdomar. Utom doktorsafh. har han offentliggjort en mängd uppsatser från det veterinära området, särskildt om blodstallningen, samt vidare författat bl. a. *Zur kenntniss der durch den Aspergillus fumigatus in den lungen hervorgerufenen veränderungen* (1905), *Das verhalten des kaninchenserums zu der Wassermannschen reaktion* och *Untersuchungen über streptolysin* (1914) samt *Undersökningar angående det finska rågbrödets beskaffenhet och näringsvärde* (1913).

3. Albert Alexander von H., de föregåendes broder, ämbetsman, f. 22 april 1879 i Helsingfors, blef hofrättsauskultant 1900, utnämndes 1903 till sekreterare i Åbo domkapitel, var 1917—18 t. f. landshöfding i Kuopio och är sedan 1919 landshöfding i Tavastehus. Tillhörande framstegspartiet, satt han i statsrådet som inrikesminister mars 1920—april 1921 och som justitieminister febr. —juni 1922. 1—3. T. C.

***Heller**, Simon, dog 1 maj 1922. G. A.

Heller, Frank, pseudonym för Gunnar Serner (se d. o. Suppl.).

***Hellerup** hade 14,148 inv. 1921. Ny kyrka byggdes 1917. 4 högre folkskolor. På den 1917 inköpta egendomen Öregaard ha inrättats folkpark, museum och bibliotek. Af de enskilda hamnanläggningarna har den, som tillhör Skandinavisk-amerikansk petroleumsaktieselskab, fördjupats till 6,5 m. P. E—t.

Hellevik, fyr. Se Hällevik. Suppl.

Hellinnelärft. Se Lärft.

Hellinneväfnad. Se Linneindustri.

Hellman, Torsten Johansson, läkare universitetslärare, f. 3 april 1878 i Längjums församling, Skaraborgs län, student 1899 och med. doktor 1914 i Uppsala, var t. f. laborator i experimentell patologi och patologisk anatomi där 1910—11, uppehöll tidtals professuren i patologi 1912—13 och i hygien och bakteriologi 1913—14, blef docent i patologi 1914, var t. f. professor i patologi 1915 och 1919, i hygien och bakteriologi 1919, t. f. laborator i patologisk anatomi vid Karolinska institutet 1916—18 och prosektor i samma ämne 1920 samt utnämndes 1921 till professor i anatomi i Lund. 1908—09, 1913 och 1923 var han läkare vid Fjällnäs sanatorium. H. redigerade 1913—20 ”Uppsala läkareför:s förhandl.” samt har där och i ”Hygiea” m. fl. st. skrifvit uppsatser. R. W.

***Hellner**, Johannes. H., som 1911 afgick som direktör i Svenska trävaruexportföreningen, har varit utrikesminister i ministären Edén okt. 1917—mars 1920 samt led. af Första kammaren för Västernorrlands län 1910—11 och (vald som frisinnade försvarsvänners kandidat) led. af Andra kammaren för Stockholm sommarriksdagen 1914. Som riksdagsman var H. led. af kollektivaftalsutskottet 1910 och 1911 (ordf. 1911) samt led. af tobaksutskottet 1914 sommarriksd. Han har dessutom varit led. af Kommerskollegii-kommittén 1908, tryckfrihetskommitterad 19.9—15, led. af processkommittén 1911 ff., af fredskonferenskommittén 1911, ordf. i Svenska vattenkraftsföreningen 1912, förmedlare vid sockerkompromissen 1913 samt är styrelsemedlem i ett flertal aktiebolag, bl. a. i Stockholms enskilda bank (1915) och i Trafik-a.-b. Grängesberg—Oxelösund (1921) samt v. ordf. i Luossavaara—Kirunavaara och ordf. i Nordiska kompaniet, Orrefors och Klosters. T—s.

***Hellquist**, G. E., utnämndes 1914 till professor i nordiska språk vid Lunds universitet. Af H:s arbeten må vidare nämnas *Göteborgs gatunamn* (1911), *Om namn och titlar, slagord och svordomar* (1918) och det stora, betydelsefulla arbetet *Svensk etymologisk ordbok* (1922; belönt 1923 med Sv. akad:s kungliga pris), Sveriges enda fullbordade verk af detta slag.

***Hellström**, T. G., f. 22 (ej 28) aug. 1857, var ordf. i Sv. läkaresällskapet 1912—13 och är led. af dess nämnd. 1918 erhöll han professors titel.

***Hellström**, Paul, är sedan 1919 sekreterare hos Landtbruksakad. och sedan 1914 led. af riksdagens Första kammare (för Norrbottens län). Hans arbete *Norrlands jordbruk* (1917; n:r 6 i ser. ”Norrländskt handbibliotek”) belönades s. å. med Landtbruksakad:s stora guldmedalj.

Hellström, Nils Enoch, läkare, f. 3 jan. 1877 i Kristianstad, med. licentiat i Lund 1901 och med. hedersdoktor där 1918, var amanuens och underläkare vid Lunds länslasarett 1901—06, t. f. öfverläkare vid Falu länslasaretts kirurgiska afd. 1906—07 samt har därefter varit lasarettsläkare (Söderköping 1907—15, Eskilstuna 1916—19, Norrköping sedan 1919). Han var led. af kommissionen för socialförsäkringens organisation. H. har författat ett flertal uppsatser i svenska och tyska facktidskrifter. R. W.

Hellström, Erik Gustaf, författare, f. 28 aug. 1882 i Kristianstad, där han 1900 aflade studentexamen, filos. kandidat i Lund 1903, korrespondent till ”Dagens nyheter” från London 1907—11, Paris 1911—18 och New York. H. debuterade med små berättelser, *Ungkarlar* (1904) och *När mannen vaknar* (1905), hvilka visade starka intryck af Hjalmar Söderbergs erotiska novellistik. *Kaos, en trilogi* (1907) fylles af pessimism: lifvet är grymt och obotligt irrationellt, nödvändigheten är blind och brutal. Efter novellsamlingen *Snödroppen* (2 uppl. 1909) följde Londonskildringen *Kuskar* (3 uppl. 1910), en människo- och miljöteckning af mycken förtjänst. *Kring en kvinna* (2 bd, 1914) spelar i London och Paris, *Bengt Blancks sentimentala resa* (1917) till stor del i Paris och *Ett rekommendationsbrev* (2 bd, 1920) i New York. *En man utan humor* (I, ”Dagdrömmar”, 1921, II, ”En mycket ung man”, 1923) är en maskerad självbiografi, delvis rätt sentimental. H. är en utomordentlig tidningskorrespondent, och det, som är värdefullast i hans senare, stora verk, är otvifvelaktigt det intellektuella: teckningen af samhällslifvet, studierna i folkpsykologi, öfver hufvud taget det allmänna, icke karaktärsteckningen, trots enstaka skarpsinniga psykologiska sonderingar, eller känslolifsskildringen, trots H:s öfvervägande intresse för erotiken. Med sällsynt fängslande framställning har H. gett scener och interiörer från olika länder och samhällsskikt, utmärkta af lysande iakttagelse och klarsynt eftertanke, belysta af humorns eller ironiens strålkastare. R—n B.

***Hellvi** omfattar nu 3,962 har. 640 inv. (1923).

Hellville [-vi'l], hufvudort på Nossi-Bé (se d. o.).

***Helmert**, F. R., dog 15 juni 1917 i Potsdam.

***Helmet**, estn. *Helme*, tillhör nu Estland.

Helmi'nthes, *zool.* Se Konvergens. Suppl.

***Helmolt**, H. F., lämnade 1905 Bibliografiska institutet, var därpå tidningsman i Dresden och Bremen och 1914—19 presschef i tyska inrikesministeriet, erhöll 1918 professors titel och är sedan 1922 hufvudredaktör för ”Frankfurter nachrichten”. Hans *Weltgeschichte* har utgetts i engelsk, holländsk och rysk öfv.; en ny reviderad tysk uppl. började utges 1919. Bland H:s öfriga skrifter märkas *Die geheime vorgeschichte des Weltkrieges* (1914), *Bismarck* (1915), *Leopold Rankes leben und wirken* (1920) och *Kautsky, der historiker* (s. å.). V. S—g.

***Helmont.** 1. J. B. van H. är en hufvudrepresentant för den iatrokemiska riktningen inom kemien (se Iatrokemi. Suppl.) och efterföljare till Paracelsus. Enligt H. behärskas lifsföreteelserna af en grundkraft, arkeus, och andra underordnade krafter. Han införde begreppet ferment som beteckning för vissa orsaker till omsättningar i kroppens vätskor samt är den förste, som uppställt begreppet gas. Han utförde undersökningar öfver kolsyra, af H. kallad *gas sylvestre*, och flera andra gaser, hvarigenom han blifvit den egentlige grundläggaren af gasernas kemi. Kännemen om kolsyran satte H. i stånd att förklara de egendomliga företeelserna i Hundgrottan (se d. o.). H. framställde äfven för första gången (1640) vattenglas (se d. o.). K. A. V—g.

***Helodea** bör uttalas helodēa. G. L—m.

Helórus, *zool.* Se Proctotrupidæ.

Heloti'sm, *bot.* Se Lafvar, sp. 802

Helsengreen [-gren], Emil Waage, dansk skådespelare, f. 25 febr. 1865 i Köpenhamn, son till skådespelaren Andreas Frederik H. (f. 1827, d. 1890), debuterade 1885 och uppträdde mest i landsorten till 1900, sedan vid Folketeatret i Köpenhamn. Han har där skapat en rad originella, ofta barocka figurer, i synnerhet från samhällets lägre lager, både komiska och hemska. — Hans broder Frederik Albert H. (f. 1854) är en bekant teaterdirektör i danska landsorten. P. E—t.

***Helsingborgs dagblad.** Tidningens förste hufvudredaktör var Vilhelm Hoflund (1884—98); hufvudredaktörer ha sedan varit Gustaf Åsbrink (1899—1907; se d. o. Suppl.; han förändrade tidningen från förmiddags- till morgontidning), A. Marino (1908—09), A. Westberg (1909—10), Nils Christiernsson (1911—23) och juris kandidat Ove Sommelius, f. 1896 (från 1 jan. 1924). Redaktionssekreterare är sedan 1911 Victor Johansson, f. 1884. Tidningens tryckeri sysselsätter 3 sättmaskiner; den tryckes på rotationspress. Prenumerationspriset för 1924 är 20 kr. för helår. Egare är Nya tryckeri-a.-b. Helsingborgs dagblad. Tidningens politiska ståndpunkt: höger.

***Helsingborgsposten Skåne-Halland.** Tidningens hufvudredaktör är sedan 1909 Sven Vilhelm Åkerberg, f. 1875. Prenumerationspriset på posten (1924) är 13 kr. 75 öre.

***Helsinge.** — 3. Socken. Sedan af de närmast Helsingfors belägna delarna bildats 4 nya kommuner (3 församlingar), Hoplax, Brändö villastad och Äggelby landskommuner samt Haga köping, hvarjämte en del mindre områden afhysts under Helsingfors stad, omfattar socknen 353 kvkm. med 11,958 inv. (1921), flertalet svensktalande. Den hör nu till det 1923 bildade Borgå svenska stift. O. B—n.

***Helsingfors** är Finlands hufvudstad, säte för republikens president och statsrådet, sammanträdesort för riksdagen. Det under öfverhetligt fastställd stadsplan lagda stadsområdet är f. n. 1,088 har, men dessutom ha af stadens öfriga afhysta område (1,457 har, utom Sveaborg), där byggnadstomter upplåtas endast på viss tids arrende, stora delar bebyggts enligt af enbart stadsmyndigheterna fastställda planer (Vallgård, Kottby o. a.). — Utom det under stadens jurisdiktion lagda området, som (med undantag för i stadsplanen intagna och sålda byggnadstomter samt en del af statsverket innehafda områden), jämväl eges af staden, besitter den omkr. 4,000 har jord i angränsande kommuner samt omkr. 1,200 har jord på längre afstånd från staden. De bebyggda fastigheternas antal var enligt 1920 års fastighets-, bostads- och folkräkning 2,449 med 4,296 uppvärmbara byggnader; i dessa funnos 42,019 lägenheter och 108,436 uppvärmbara rum. Befolkningens antal s. å. var 160,921 (68,575 mankön och 92,346 kvinnkön) och kan nu (1923) beräknas utgöra omkr. 170,000. Den kyrkskrifna folkmängden utgjorde däremot 31 dec. 1921 197,848 pers.; skillnaden beror bl. a. därpå, att ett stort antal i angränsande kommuner och villasamhällen bosatta personer är kyrkskrifvet i H.

Stadens utveckling har skridit hastigt framåt. De

södra stadsdelarna äro nu i sin helhet bebyggda, och detta gäller till stor del äfven de n. om Hagnäs torg (Berghäll) och om hamnbanesträckan från godsbangården till Gräsviken (Tölö) belägna stadsdelarna. Karakteristiska äro de af bostads-a.-b., särskildt i Tölöstadsdelarna, uppförda aktiehusen, där lägenheterna äro fördelade mellan aktieegarna och innehas med eganderätt. I Vallgård, Kottby och Majstad åter äro byggnaderna, till stor del uppförda med offentligt understöd dels af staden, dels af bostadsaktiebolag och -andelslag, fristående och af trä. Af nyare byggnader märkas, utom den först 1920 färdiga järnvägsstationen (se pl. I, fig. 1), Berghälls kyrka (1911; L. Sonck), stadsbibliotekets filial i Berghäll (1912; K. Hård af Segerstad), folkskolhusen vid Ban-, Djurgårds-, Topelius- och Rödbergsgatorna (K. Hård af Segerstad; R. Eklund), finska flicklyceet (1923; S. M. Schjerfbeck), högre svenska handelsläroverkets hus (1915; W. Aspelin och V. Jung), Finlands hypoteksförenings hus (1909; L. Sonck; fig. 4), börshuset (1911; L. Sonck), lifbolaget Kalevas nya hus (1913; A. Lindgren; fig. 6), lifbolaget Suomis hus (1911; O. Tarjanne och A. Lindgren; fig. 7), pappersindustriföreningarnas hus vid Salutorget (1912; K. Lindahl), centralandelsaffären Hankkijas hus (1913; J. Eklund), Helsingfors evangelisk-lutherska kyrkoförsamlingars kanslihus (1915; W. G. Palmqvist och E. Sjöström), firman Rakennusainekauppas hus (1913; L. Sonck) och Keirknerska privathuset i Brunnsparken (1918; E. Saarinen) samt Svenska beskickningens nya hus vid Esplanaden (fullständigt ombyggdt 1923; T. Grut; fig. 5). Nya monument: porträttbyst af M. A. Castrén (1921), utanför nationalmuseet, och staty öfver J. V. Snellman (1923), utanför Finlands bank midt emot Ständerhuset; minnesvårdar öfver de i en plantering (förut kyrkogård) vid gamla kyrkan begrafna tyska soldater och till skyddskåren hörande stadsbor, som stupade vid stadens intagande 12—13 april 1918 (fig. 9) samt öfver de finländare, som stupade i Estlands befrielsekrig mot bolsjevikerna 1919; monument i Elisabetsskvären öfver de stadsbor (skyddskårister), som efter deltagande i striderna i Sibbo 1918 sökte öfver isen ta sig fram till H., men därvid mördades af de röde.

H. är numera Finlands förnämsta importhamn; dess export spelar däremot en jämförelsevis mindre roll. Handelsflottan led under Världskriget stora förluster. I utländsk sjöfart inklarerades 1922 1,711 fartyg om 690,592 reg.-ton och utklarerades 1,485 fartyg om 640,358 reg.-ton. En storsjöhamn, delvis redan upplåten för trafik, är f. n. under utbyggnad i H:s västra del (Sand- och Gräsviken), där Sand- och Busholmarna samt Uttern medelst utfyllningar förenats med hvarandra och fasta landet. I Sörnäs skall trävaruhamnen betydligt utvidgas, och i Hertonäs, omkr. 5 km. n. ö. om staden, skall ett större industriområde med tillhörande hamnanläggningar skapas. Staden har f. n. 3 km. kajer med ett vattendjup af minst 4 m. H. är utgångspunkten för stambanan norrut till Riihimäki samt kustbanan till Karis och Åbo. Spårvägarna inom H. (23 km.) egas och trafikeras af ett aktiebolag, hvars aktier till största delen innehas af staden. Med villasamhällena Brändö, Haga och Munksnäs står H. i spårvägsförbindelse; trafiken till Drumsö villasamhälle förmedlas af en ångfärja. — Af nya *industriella* företag må nämnas statsjärnvägarnas verkstäder, A.-b. G. Strömbergs fabriker för tillverkning af elektriska maskiner m. m. (delvis vid Sockenbacka station å kustbanan, omkr. 7 km. från H.) samt andelsaffären Elantos bageri och andra fabriksanläggningar. Antalet arbetsställen uppgick 1921 till 388 med omkr. 15,000 arb.; produktionens bruttovärde uppskattas till 921 mill. mark. — Den kooperativa rörelsen har vunnit stor utbredning inom detaljhandeln; andelsaffären Elanto (Nordens största; öfvervägande socialistisk) hade 29,000 medl. 1922 samt en omsättning af 154 mill. mark och en nettovinst af 4 mill. mark; andelslaget Varuboden (svenskt) hade s. å. 4,639 medl. och en årsförsäljning af 18 mill. mark; nämnas må äfven Helsingin osuuskauppa (H:s andelshandel; finsk borgerlig). — Af *kreditanstalterna* stå främst Nordiska föreningsbanken (uppkommen genom sammanslagning af Nordiska aktiebanken och Föreningsbanken; i densamma har äfven Privatbanken uppgått), Kansallis-osake-pankki (Nationalaktiebanken), Unionbanken (i hvilken bl. a. Vasa aktiebank uppgått) och Helsingfors aktiebank (i hvilken bl. a. Nylands aktiebank uppgått). — *Undervisningen.* Af statsläroverk finnas 2 normallyceer för gossar (1 svenskt och 1 finskt, båda tillika afsedda för utbildning af lärare), 1 svenskt och 1 finskt gosslyceum, 1 svenskt och 1 finskt flicklyceum, samtliga med dimissionsrätt till universitetet, vidare 1 finskt försökslyceum för gossar (bygger på den 6-klassiga folkskolans kurs; dimissionsrätt) samt 2 finska och 1 svensk 5-klass-flickskola. Af privata läroverk, samtliga (utom 2 finska samskolor) med dimissionsrätt, finnas 1 svensk gosskola, 3 svenska flickskolor, 5 finska och 3 svenska samskolor samt 1 finskt s. k. landtbrukslyceum för gossar. De af staden underhållna folkskolklassernas antal var (1922—23) 364, hvaraf 103 svenska och 261 finska; antalet elever var 12,948, hvaraf 3,223 svenska och 9,725 finska. I hufvudsak med kommunalt bidrag upprätthållas 24 folkbarnträdgårdar. Ett arbetarinstitut med en svensk och en finsk afd. underhålles af staden. Bland fackskolor märkas 1 finsk handelshögskola, 1 svenskt och 1 finskt högre handelsläroverk, 1 svenskt högre tekniskt läroverk, 1 tvåspråkig industriskola (statens), 1 musikinstitut, 1 centralskola för konstflit och 1 kadettskola (i Munksnäs). — Af nyare *sjukhus* märkas stadens epidemisjukhus invid Fredriksbergs järnvägsstation (omkr. 200 sjukplatser) och stadens sinnessjukhus (omkr. 400 sjukplatser) i Nickby by, Sibbo socken, omkr. 40 km. från staden; det forna ryska militärsjukhuset har apterats för den med. universitetsundervisningen.

Kommunalförvaltningen är ordnad enligt lag af 27 mars 1917. Beslutanderätten tillkommer 60 stadsfullmäktige, proportionellt valda af stadens samtliga (med vissa undantag) 21 år fyllda inv. (De starkast i stadsfullmäktige företrädda politiska partiet var 1923 svenska folkpartiet, med 22 led.) De förnämsta verkställande organet, tillika det centrala organet för finans- och fastighetsförvaltningen, är drätselkammaren, bestående af en på 6 års tid utsedd, af en kansli- och en drätseldirektör biträdd stadsdirektör som ordf. samt 6 af stadsfullmäktige årligen utsedda led. Af öfriga förvaltningsorgan

Fig. 1. Järnvägsstationen i Helsingfors.

Fig. 2. Republikens presidents palats.

Fig. 3. Nationalmuseum.

Fig. 4. Finlands hypoteksförenings hus.

Fig. 5. Svenska beskickningens hus.

Fig. 6. Lifförsäkringsbolaget Kalevas hus.

Fig. 7. Lifförsäkringsbolaget Suomis hus.

Fig. 8. Runebergsesplanaden.

Fig. 9. Finska hjältegrafven (i Gamla kyrkans skvär).

märkas hälsovårdsnämnden, fattigvårdsnämnden (under hvilken stadens kommunalhem lyder), öfverstyrelsen för stadens sjukhus, 2 folkskoldirektioner (1 för de svenska och 1 för de finska folkskolorna), styrelsen för stadens allmänna arbeten, under hvilken lyder byggnadskontoret (fördeladt på 1 husbyggnads-, 1 gatubyggnads-, 1 hamn- och järnvägsbyggnads-, 1 stadsplane-, 1 geodet- och 1 förrådsafdelning), styrelsen för stadens tekniska verk (under hvilken vattenlednings-, gas- och elektricitetsverken sortera), hamnstyrelsen, socialnämnden (det förnämsta organet för den kommunala och kommunalt understödda s. k. allmännyttiga byggnadsverksamheten), barnskyddsnämnden (under hvilken stadens på landsbygden förlagda uppfostringsanstalter för vanartade barn och stadens barnhem lyda), brandkommissionen (under hvilken stadens brandkår lyder) samt landtbruksnämnden, som förvaltar de flesta af stadens landtfastigheter; vidare märkas ett statistiskt kontor, ett revisionskontor, en arbetsförmedlingsbyrå, ett stadsbibliotek med 4 filialer (109,000 bd; 583,000 boklån), en stadsorkester (69 man) samt ett flertal mindre kommunala nämnder och kontor. Magistraten, exekutionsverket och rådstufvurätten bekostas af staden, men omhänderha i hufvudsak staten tillkommande funktioner. Polisen är organiserad som en statsmyndighet, till hvars underhåll staden bidrar med $^2/_7$, hvarjämte den upplåter behöfliga lokaler. 1922 stego stadens utgifter till 280,6 mill. mark och dess inkomster till 311 mill. mark. Tillgångarna uppgingo (s. å.) till 638 mill. mark (hvari stadens fasta egendom och de industriella verkens kapitalvärde ingå med sammanlagdt 403 mill. mark) och skulderna till 349 mill. mark, hvaraf nominellt 220 mill. mark konsoliderad gäld (då omkr. $^1/_4$ af de däri ingående lånen är till stor del placerad i utlandet, måste den faktiska gälden på grund af finländska valutans nedgång uppskattas till betydligt högre belopp). Taxerade inkomster uppgingo 1922 till 1,440 mill. mark; på 100 mark beskattad inkomst uttogos (1923) 8 mark 65 penni i kommunalskatt. — *Kyrklig indelning.* Gardesförsamlingen har indragits. Norra och Södra svenska församlingarna, Sörnäs svenska församling och Tyska församlingen höra numera till det nya, 1923 bildade Borgå (svenska) stift, medan de 3 finska församlingarna höra till det s. å. bildade Tammerfors stift; de 6 svenska och finska evangelisk-lutherska församlingarna ha likväl fortfarande gemensam ekonomi. En ny kyrka för Sörnäs svenska och finska församlingars räkning har uppförts i Berghäll (se ofvan). 1922 bildades en rikssvensk Olaus-Petri-församling, hvilken som gudstjänstlokal använder Tyska kyrkan. — I H. och Sveaborg äro förlagda 1:a divisionens, kustförsvarets och flottans staber, Hvita gardets reg., Nylands reg., 1 kustartillerireg. samt en del specialtrupper. — *Omgifningar.* Till H. hör en del af Sveaborgs fästning (se d. o.); den återstående delen skall i en snar framtid läggas under stadens jurisdiktion. H. omges af en krans af villa- och förstadssamhällen (Brändö villastad, Boxbacka, Haga, Munksnäs, Drumsö, Alberga m. fl. samt de i hufvudarbetet nämnda). — Vid upprorets början 1918 besattes H. 28 jan. af ''de rödes'' trupper och var därefter säte för de rödes regering. Mord och häktningar förekommo i stor utsträckning. En tysk eskader nalkades 11 april H:s farvatten, och då äfven tyska trupper började visa sig utanför befästningarna åt landsidan, lämnade sovjetryska flottan s. d. H., hvarefter den tyska eskadern 12 april inlöpte i hamnen och landsatte trupper på Skatudden. H. intogs efter strider 12—13 april af tyskarna och öfverlämnades sedan åt ''hvita'' finländska trupper. — Sedan 1918 utges af Helsingfors' stads statistiska kontor ''Kommunalkalender för Helsingfors stad'' (5:e årg. 1923, redigerad af O. Bruun). (Den från Fennomani. Suppl., sp. 770, gjorda hänvisningen afser Helsingfors' universitet.) O. B—n.

***Helsingfors' universitet** bär sedan 1919 äfven officiellt detta namn. Efter en forcerad behandling och med förkastande af de viktigaste bestämmelserna i regeringspropositionen antog riksdagen 1923 en ny lag ang. grunderna för universitetets organisation samt en lag ang. förenämnda lags genomförande, hvilka oaktadt universitetskonsistoriets afstyrkande i åtskilliga delar promulgerades 14 juli s. å. Lagarna voro riktade hufvudsakligen mot universitetets självstyrelse och svenska språkets ställning där. Till en regeringens kontrollant öfver universitetet gjordes kanslern; han utnämnes på statsrådets framställning af presidenten för 5 år utom oller inom ett förslag, omfattande 3 personer, hvilket genom proportionella val upprättas af ett valkollegium, bestående af ord. och e. o. professorer, adjunkter och med dem likställda lärare och tjänstemän. Rektor och prorektor väljas af det större konsistoriet, som består af alla ord. professorer och behandlar ärendena i parlamentarisk ordning, utom i frågor om tjänsters besättande och stipendiers bortgifvande, då det bildar ett kollegium. Det mindre konsistoriet, som handhar den allmänna förvaltningen, utgöres af rektor, prorektor samt fakulteternas dekaner och prodekaner. De sistnämnde väljas af fakulteterna och sektionerna (agrikultur-ekonomiska sektionen har ombildats till självständig fakultet). Vid alla val, där flera än 1 skola väljas, tillämpas både i konsistorium och fakultet proportionellt valsätt. Medlemmar af fakultet äro de, som förestå ord. och fasta e. o. professurer. Professorer och öfverbibliotekarien utnämnas af presidenten, öfriga lärare i regel af kansler. Fakultet uppgör förslag till professurers och adjunkturers besättande, och större konsistoriet yttrar sig om besvären.

Språket vid personlig undervisning och examina är elevens, svenska eller finska. I grundläggande och förberedande kurser bör undervisning på hvartdera språket stå till buds, men är antalet studerande, som önska undervisning på någotdera språket, ringa, må med kanslers begifvande afvikelser därifrån ske. Föreläsningar, som hållas af professorer, skola i anseende till språket stå i proportion till de under sistförflutna treårsperiod närvarande finsk- och svenskspråkiga studerandes antal i resp. fakultet. Från skyldigheten att begagna det andra nationalspråket äro befriade lärare i finska eller därmed besläktade språk, i dessa språks litteratur, i med finnarna besläktade folks etnografi, fornkunskap eller folkminnen samt lärare i svensk eller skandinavisk filologi, litteratur eller etnologi. För vinnande af anställning som lärare erfordras, att sökande fullständigt behärskar det ena språket samt i regel förmåga att meddela undervisning på det andra. Större

konsistoriet bestämmer sättet, på hvilket språkkunskapen skall ådagaläggas. Till kanslers åligganden har öfverförts, uppenbarligen med afseende på undervisningens språk, att fastställa den årliga läroplanen.

I st. f. den af konsistorium och regeringen föreslagna linjedelningen med till föreläsningsspråket bestämda professurer har för genomförande af ofvannämnda proportionalitet införts ett till sina konsekvenser betänkligt och rätt oklart system med professurer, föränderliga såväl till läroområde som till föreläsningsspråk, hvarigenom intrigerna få fritt spelrum och utsikterna att nå professur för de svenskspråkige vetenskapsidkarna komma att bli särdeles osäkra. 15 föränderliga professurer skola inrättas, hvaraf 14 finska; 14 redan förefintliga ordinarie professorer skola föreläsa på svenska, men när någon af de sistnämndes professurer blir ledig och besättes med en person, som vill föreläsa på finska, skall, om proportionaliteten så kräfver, innehafvaren af någon annan fast professur, som så önskar, eller innehafvaren af första ledigblifvande eller nyinrättade föränderliga professur föreläsa på svenska. Till fast professur kan, utan att tjänsten anslås ledig, transporteras innehafvare af föränderlig professur i samma ämne, då den senare kan ändras till både ämne och språk. Lagen förbjuder inrättande genom donation af professur med svenskt föreläsningsspråk. — Denna anordning skall enligt lag verkställas inom 5 år, före ingången af läsåret 1928; men riksdagen förordnade samtidigt, att det skulle ses till, att den så snart som möjligt genomfördes. — Nya statuter för univ. komma sannolikt att utfärdas 1924.

Lärare. De ord. professurerna äro (1924) 71 (i teol. fakulteten 5, i jur. 9, i med. 13, i filos. fakultetens hist.-filolog. sektion 25, i dess fysisk-matem. 11 och i agrikult.-ekonom. sektionen 8), hvartill i en snar framtid komma de 15 till fakultet ännu obestämda föränderliga professurerna. Fasta e. o. professurer finnas 10, personella e. o. professurer 25, adjunkturer 20, lärare i tandläkarvetenskaper 3, forstmästare 1, biträdande lärare vid klinikerna 11, assistenter-lärare 8, lektorer 7, exercitiemästare 2 samt lärare vid gymnastikinrättningen 10. Docenterna voro hösten 1923 till antalet 90. — Förslag har väckts om öfverförande af den agronomiska och forstundervisningen till en landtbruksekonomisk högskola.

Examina. Studentexamen aflägges numera vid läroverken. De juridiska examina äro omorganiserade och bestå, utom af de lärda graderna, af högre och lägre rättsexamen. I med. fakulteten utdelas jämväl odontologie kandidat-, licentiat- och doktorsgrader. Forstexamen har tillkommit.

Studenternas antal var hösten 1923 inalles 2,953 (däraf 2,658 närvarande). Af dessa tillhörde 117 teol., 750 jurid., 622 med. samt 614 filos. fakultetens hist.-filos., 420 dess fysisk-matem. och 375 dess agrikult.-ekonom. sektion samt 55 gymnastikinrättningen. De inskrifna kvinnliga studenternas antal var 866. Antalet närvarande svenskspråkiga studenter var 782 (29,3 proc.).

Universitetets ord. *stat* för 1923 utgjorde 14,9 mill. mk, fonderna uppgingo 31 dec. 1922 till 17,7 mill. mk, hvaraf pensionskassan 4,6, stipendiefonder 4,8 och öfriga donerade fonder 1,9 mill. mk. Byggnadernas värde var 1923 48,5 mill., och samlingarna voro brandförsäkrade för 8,8 mill. mk. Lönerna utgjorde för ord. professorer 70,000, e. o. professorer 63,000 (i praktisk-med. discipliner 52,500), adjunkter 57,000, lektorer 48,000 mk; härtill komma ålderstillägg (under reglering). Pensionen har inom regeringen föreslagits att utgå med 60 proc. af lönen. Docentstipendiernas antal är 36 à 36,000 mk, de utges 3 ggr på tre år. Efter denna tids förlopp kan docent erhålla ett lika stort permanent, å stat upptaget arfvode, hvilket vid docents uppnådda 60 år utgår som pension. T. C.

He'lsingin sa'nomat, fi., ''Helsingfors tidning'', i Helsingfors dagligen utkommande finskspråkig tidning, uppsatt i slutet af 1904 som efterträdare till den af censurmyndigheterna indragna ''Päivälehti''. Intill 1918 hufvudorgan för det ungfinska partiet, därefter för nationella framstegspartiet, har tidningen varit och är fortfarande centerregeringarnas icke-officiella språkrör. Hufvudredaktörer ha varit Heikki Renvall (1905—06), S. Nuormaa (1906—08) och Eero Erkko (sedan 1908); presidenten K. J. Ståhlberg var före sitt val inflytelserik medarbetare i tidningen. O. B—n.

***Helsingius.** — 2. G. A. H. afgick från fattigvårdsinspektörstjänsten 1915 och har sedermera på skilda orter hållit religiöst sociala föredrag. H. har bl. a. skrifvit *Fattigvårdens nydaning i Finland under tre årtionden* (1918).

3. Torsten Gustaf Jakob Lorents H., den föregående son, författare, f. 17 maj 1888, blef filos. magister 1914 och är sedan 1920 rektor för Björneborgs svenska samskola. Bland H:s arbeten märkas *Dagdrifvare* (1914), *Utveckling* (1915) och *Ungdom* (1917). Jfr Finlands litteratur. Suppl., sp. 842.

Helsingkallan, fyrskepp (byggdt 1886) i norra Kvarken utanför Nykarleby, n. om grundet H. (Finland), har fast hvitt sken, 215 hlj. Lysvidd 9,5 min. Mistsignalering. O. B—n.

Helsingus. Se Martinus, O. och Nils Olofsson.

***Helsingör** hade med förstäder 17,099 inv. 1921. Historiskt museum är inrättadt i det restaurerade karmelithuset. P. E—t.

***Helsted.** — 3. G. C. H. blef 1916 organist vid Vor Frue kirke. P. E—t.

Helstock l. Stock (å gevär). Se Halfstock. Suppl.

Heltalsregeln, *fys. kem.*, den genom undersökning af grundämnenas masspektra funna regeln, att atomvikterna hos alla enkla grundämnen liksom hos alla de enkla atomarter, som tillsammans bilda ett sammansatt grundämne, äro hela tal. (Se Aston, Atommodell, Grundämnen och Isotoper, alla i Suppl.). E. R—dt.

Helweg, Leopold Hans Andreas, dansk trädgårdsman, son till den i hufvudarbetet omnämnde L. N. H., f. 2 mars 1851 i Köpenhamn, d. där 6 aug. 1920, tog trädgårdsexamen 1877, var 1878—84 assistent vid Landbohöjskolen, från 1886 försöksledare och från 1893 ledare af Statens rotfruktsförsök. 1886—1901 redigerade han ''Gartnertidende''; f. ö. var han redaktör af det utmärkta ''Nordisk illustreret havebrugsleksikon'' (3:e uppl. 1919 ff.) och utgaf åtskilliga läroböcker m. m. P. E—t.

Helvetesfallen. Se Trollhättefallen.

Helvetesolja. Se Olivolja.

Helvetiken, den 1798—1803 härskande unitariska riktningen i Schweiz (se Helvetiska republiken och Schweiz, sp. 1285).

***Helvig.** — 2. A. A. v. H. Hennes bref till P. D. A. Atterbom utgåfvos i sv. öfv. af Hedvig Atterbom-Svensson 1915. Uppgiften om fru H:s författarskap till en dikt i ”Lycksalighetens ö” är på goda skäl ansedd oriktig.

Hely Hutchinson [hī'li ha'tʃinsən], irländsk släkt. Se Hutchinson.

Hemagglutininer. Se Hemolysiner. Suppl.

Hematobla'ster (af grek. *haī'ma*, blod, och *blasto's*, blad), *biol.*, benämnas de röda blodkropparna (se Benmärg och Blod) under sin tidigare utveckling, när de ännu äro försedda med en kärna. Genom indirekt delning (se Cellbildning, sp. 1395) framgå ur hematoblaster de röda blodkropparna, hvilkas kärna snart tillbakabildas hos däggdjuren. L—e.

***Hematogen,** *farm. med.* Se äfven Hemoglobinpreparat. Suppl.

Hematokrom [-kråm; af grek. *haī'ma*, blod, och *chröma*, färg], *bot.*, ett i olja löst, rödt färgämne, som förekommer hos luftalger, ”röda snön” och i många algers hvilsporer. G. L—m.

***Hematostilbit,** oriktig form i st. f. **Hematostibiit.**

***Hemberg,** Eugen P. A., har ytterligare utgett *Stenåldershorden* (1923), en fängslande roman från äldsta stenålder.

Hembiträde, en under de senare åren i bruk (äfven officiellt) kommen benämning i st. f. jungfru, piga, tjänarinna.

Hembränning, bränning för eget behof af starka drycker (”rusdrycker”), är belagd med straff. Se Brännvinslagstiftning. Suppl., sp. 880.

Hembygdsforskning. Namnet hembygdsforskning är af ungt datum. Det har egentligen vunnit allmännare burskap i språket först omkr. 1910. Till sin innebörd, såsom afseende utforskandet af hembygdens kultur och naturförhållanden, kan hembygdsforskning sägas ha idkats i vårt land alltifrån 1600-talets första år, och ett af Gustaf II Adolf 20 maj 1630 utfärdadt ”memorial, efter hvilken H. K. M:t nådigast vill, att de, som antagne äro att vara riksens antikvarii och häfdasökare, sig fliteligen rätta skola” är att betrakta som det första program vi ega för en allsidig hembygdsforskning. Memorialet upptar i främsta rummet bygdens fornminnen, dess sägner och sagor, men äfven dess naturförhållanden, näringsförhållanden, såsom jordens brukande, bergsbruket, jakt, fiske m. m., vidare dräktskick och husgeråd, folkliga namn på redskap o. d. äfvensom ortnamnsforskning.

Under 1600-talet är den hufvudsakliga uppmärksamheten riktad på *fornminnena*. Med 1700-talet och framför allt genom Linnés resor i svenska bygder utvidgas intresset äfven till *naturförhållandena* och till *hushållningen*. Ett schema för sådan bygdeforskning uppgjordes och trycktes i Vet. akad:s handlingar af landtmäteriinspektören Jakob Faggot 1741 under titeln ”Tankar om fädernesländets känning och beskrifvande”. Med ledning af Faggots ”Tankar” har ett antal korta, men till sitt innehåll värdefulla bygdebeskrifningar författats. Ett besläktadt initiativ af senare datum är att anteckna, då landtmätarna i riket 1845 anbefalldes att upprätta sockenkartor och beskrifningar öfver socknens allmännare beskaffenhet, invånare, näringar, politiska författning och fornlämningar. Äfven i anledning häraf föreligger i våra offentliga arkiv ett stort antal värdefulla beskrifningar öfver svenska bygder. Lägges härtill, att många enskilda för saken intresserade män gjort uppteckningar och beskrifningar rörande folklif, minnesmärken och naturförhållanden, blir det material till svensk hembygdskunskap, som föreligger från äldre tider, högst betydande. Detta material är ännu icke till sin omfattning fullständigt kändt, än mindre offentliggjordt. — Före midten af 1800-talet har materialet till största delen åvägabragts genom forskare, som berest de olika orterna, eller af därinom boende präster och andra ämbetsmän. Först med de alltifrån 1850-talet stiftade *fornminnesföreningarna* (se d. o., äfven i Suppl.) har äfven folket själft satts i tillfälle att ta verksammare del i hembygdsforskningen. Bland de många allmogemän, som sedan denna tid främjat vår kunskap om hembygden, må främst nämnas metallarbetaren Gustaf Ericsson (d. 1894) i Härad, Södermanland, hvilken framför allt från Åkers och Rekarnes härad gjort stora samlingar rörande fornminnen, folklif och folkmål.

Med den rika utveckling, som särskildt de kulturhistoriska intressena erhållit under det sista halfseklet, har intresset för hembygdsforskningen gått hand i hand. En direkt målmedvetenhet erhöll detta intresse inom den af studenter tillhörande Norrlands- och Gästrike—Hälsinge nationer i Uppsala 1905 stiftade ”Norrländska studenters folkbildningsförening”, senare kallad hembygdsförening, hvilken som en af sina uppgifter ställde att allvarligare inrikta den del af folkbildningsarbetet, som tagit sig form i de s. k. *sommarkurserna*, på hembygdsforskningen. Detta program blef äfven förverkligadt vid föreningens första kurs i Härnösand 1907. Vid detta tillfälle väcktes förslag om bildandet af ett mera varaktigt organ för hithörande sträfvanden, en tanke, som två år senare förde till stiftandet af Föreningen för norrländsk hembygdsforskning i Härnösand. Som ett af de viktigaste leden i denna förenings mångsidiga verksamhet har ingått anordnandet af vetenskapliga kurser i hembygdsforskning och hembygdsundervisning för folkskolans lärare. Dessa kurser togo sin början 1914. De äro fördelade på fyra ämnesgrupper, den naturvetenskapliga, den språkvetenskapliga, den historiska och den pedagogiska, hvilken sistnämnda upptar bl. a. hembygdsundervisningens metodik. Liknande kurser påbörjades äfven af Folkuniversitetsföreningen 1921 i Stockholm. Se vidare Universitet, sp. 1121, och Universitetsutvidgning, sp. 1137.

Samtidigt härmed har hembygdsundervisningen äfven flyttat in i *folkskolan*, där enligt 1914 års undervisningsplan för statens folkskoleseminarier och 1919 års undervisningsplan för rikets folkskolor undervisningen i historia och geografi i största möjliga utsträckning skall anknytas till under hembygdsstudium gjorda iakttagelser. Sålunda innehåller undervisningsplanen för folkskolan bl. a. följande: ”I den mån så kan ske,

bör den historiska berättelsen utgå från eller anknyta sig till i hembygden förekommande kvarlefvor och minnen från förgångna tider, såsom gamla vägar och broar, åkrar, som sedan urminnes tid burit skörd, minnesmärken, byggnader, fornminnen, sedvänjor, folkvisor, sagor m. m. Vid lämpliga tillfällen bör barnens uppmärksamhet fästas vid betydelsen af skydd för fornminnen och andra lämningar af gångna tiders kultur.'' Hufvudsakligen till skolans tjänst ha äfven för ett flertal landskap utgetts s. k. *hembygdsböcker*, innehållande kortare skildringar af bygdens natur, historia och folklif.

Äfven inom folkbildningsverksamheten har hembygdsforskningen på de senare åren funnit plats. Särskildt är detta fallet bland studiecirklarna, för hvilka studieplaner publicerats rörande vissa geografiska och naturvetenskapliga ämnesgrupper samt för ämnet fornkunskap. — I all synnerhet har dock *folkhögskolan* med lifligt intresse omfattat hembygdsforskningen. Inom så godt som samtliga folkhögskolor idkas hembygdsundervisning; många af folkhögskolans lärare ha äfven genom egna forskningar i bygderna riktat hembygdskunskapen, och flera af de genom skolornas elevförbund utgifna årsböckerna visa prof på, att äfven eleverna själfva kunnat inom hembygdsforskningens område åvägabringa förträffliga resultat. För att kunna bättre tillvarataga frukterna åf det arbete på hithörande område, som inom folkhögskolan bedrifves, stiftades 1921 en särskild *Svenska folkhögskollärarnas förening för hembygdsvård och hembygdskunskap*. N. Lg.

Hembygdsförbund. Se Hembygdsförening. Suppl., sp. 348.

Hembygdsförening. Namnet hembygdsförening torde ha skapats i Finland med stiftandet 1894 af ''Lojo hembygdsförening'', som sedermera i detta land erhållit flera efterföljare. I Sverige har namnet första gången kommit till användning vid stiftandet af Järna hembygdsförening i Dalarna 1910. Senare har det vunnit allt allmännare burskap som beteckning, jämsides med eller i stället för namnet fornminnesförening, på kulturhistoriska sammanslutningar af trängre lokal omfattning. — Det geografiskt mera begränsade området för hembygdsföreningen har i gengäld medfört, att denna kunnat vidga sin verksamhet till större mångsidighet. Med intresset för hembygdens äldre kultur väckes småningom äfven intresset för den natur, hvarur denna kultur vuxit. Flera af våra hembygdsföreningar ha därför upptagit äfven naturskyddet på sitt program, och samtidigt vilja de fullfölja rent praktiska syften genom att medverka till, att vid nydaningar så vidt möjligt de för orten gängse traditionerna tillämpas, så att det nya byggES på det gamlas grund och att denna grund lägges stark och varaktig genom en allsidig kännedom om den gamla odlingens art. Stundom kunna äfven djupare nationella syften komma till synes, såsom då det uttalas, att föreningen skall ''genom föredrag, samkväm och fester underhålla intresset för hembygdsvård och forskning samt bereda tillfälle för hembygdens befolkning ur skilda klasser och partier att lära känna hvarandra och den bygd och kultur de tagit i arf''. Af våra omkr. 160 kulturhistoriska föreningar utanför Stockholm bära 45 namnet hembygdsförening; omkr. 15 föreningar bära namnet förbundet med beteckningen fornminnesförening.

1923 stiftades den jämtländska Heimbygda (se d. o. Suppl.) och s. å. Blekinge hembygdsförening, hvars syfte bl. a. är att vara ett samlande organ för landskapet i dess helhet med dess förutvarande tre fornminnes- och museiföreningar. Syftet är sålunda detsamma som de på andra håll stiftade hembygdsförbundens. Det äldsta af dessa är Dalarnas hembygdsförbund (1915). Såsom en af dess främsta uppgifter finnes angifvet att ''utgöra den stödjande, med råd och dåd hjälpande förmedlaren och förbindelsen mellan föreningar och grupper, som arbeta inom mindre delar af landskapet eller inom särskilda grenar af hembygdsvården''. Till förbundet äro utom de lokala kulturhistoriska föreningarna anslutna äfven hemslöjdsföreningar, djurskyddsföreningar, planteringssällskap m. fl. Liknande hembygdsförbund, ehuru med en ej fullt så mångsidig omfattning som Dalarnas, äro stiftade äfven för Dalsland (1918) och för Halland (1922). Ännu en väg till åstadkommande af fastare sammanhållning och inbördes stöd för de olika lokala sammanslutningarna har inledts genom stiftandet i Göteborg 1923 af Västsvenska hembygdsnämnden med syfte att skapa samarbete mellan samtliga inom Halland, Bohuslän, Dalsland, Västergötland och Värmland för hembygdsforskning och hembygdsvård arbetande organisationerna. N. Lg.

Hembygdsgårdar. 1. Se Hembygdsmuseum. Suppl. — 2. Äfven en stundom använd beteckning för s. k. *bygdegårdar*. Tanken på bygdegårdar har urspr. väckts inom folkbildningsrörelsen i syfte att, efter mönster af Arosgården i Västerås, inom hvarje kommun åstadkomma ett folkbildningshem, helst anslutet till ett kommunalt bibliotek. Bygdegården skulle bli en medelpunkt för bygdens andliga kulturlif, ett slags landsbygdens ''Folkets hus'', dit bygdens folk utan afseende på olika meningsgrupper skulle samlas till gemensamma öfverläggningar, intellektuell uppbyggelse och till förströelse. Bygdegården skulle äfven innrymma föreläsnings- och diskussionssal, sällskaps- och tidningsrum, studierum m. m. N. Lg.

Hembygdskurser. Se Universitetsutvidgning, sp. 1137, och Hembygdsforskning. Suppl., sp. 346.

Hembygdsmuseum. Under beteckningen hembygdsmuseum innefattas samtliga kulturhistoriska lokalmuseer med de olika namn, som eljest förekomma för dem, såsom *hembygdsgård*, *gammelgård*, *fornstuga*, *minnesstuga* o. s. v. De äldsta museerna utanför Stockholm omfattade i regel län eller landskap. Det första museet af mera begränsad lokal omfattning bildades i Funäsdalen i Härjedalen 1894. Närmast i ordningen följde Västbo fornstuga i Småland (1902), och därmed inleddes bildandet af den långa rad hembygdsmuseer, uppgående till mera än ett 50-tal, som under de två sista årtiondena uppvuxit på den svenska landsbygden. — Vanligen äro samlingarna inrymda i en eller ett par till platsen flyttade äldre stugor, stundom ha dock uppvuxit större anläggningar med ett flertal byggnader efter mönster af Skansen i Stockholm. Så är fallet med Bungemuseet på norra Gotland samt i flera Dalasocknar. I några fall har på platsen kvarstående gårdar inredts till museer

såsom Bottarfvegården i Vamlingbo på Gotland och en af de stugor, som tillhöra den i sin helhet som kulturminnesmärke bevarade Koversta by i Österfärnebo i Gästrikland. N. Lg.

Hembygdsundervisning. Se Folkskola. Suppl., sp. 944, och Hembygdsforskning. Suppl., sp. 346—347.

Hembygdsvård. Hembygdsvården afser icke blott vården om bygdens minnesmärken, dess kulturhistoriska såväl som dess naturminnesmärken, den har äfven till uppgift att se till, att det lifsdugliga, som finnes hos en äldre, af bygdens eget skaplynne präglad tradition, icke obetänksamt lämnas åt glömskan, utan att denna tradition göres brukbar och lägges som grund för nyskapelser nu och framdeles på områden, som tillhöra bygdens odlingshistoria. Under begreppet kulturhistoriska minnesmärken förstås då icke enbart *byggnadsminnena*, däri inbegripas äfven bygdens *slöjd*, dess *dräktskick*, dess *högtidsbruk*, dess *lekar och danser* och dess gamla *spelmanskultur*. — Då den moderna hembygdsrörelsen något år inpå 1900-talet nådde oss, hade den redan en aktningsvärd utveckling bakom sig i Tyskland och Schweiz. Ordet hembygdsvård är äfven bildadt efter det tyska *heimatschutz*. Om namnet är af ungt datum, har dock hembygdsvårdens begrepp långt före detta funnits i Sverige.

För hembygdsvård i mening af skydd för våra äldre minnesmärken intresserade sig statsmakterna redan under 1600-talet, och den förordning rörande forntida minnesmärkens fredande och bevarande, som af K. M:t utfärdades 1666, är den första i sitt slag i världen. Af de folkliga företeelser åter, som här ofvan nämndes, var slöjden den tidigaste, som blef föremål för uppmärksamhet. Alltifrån stiftandet af Föreningen Handarbetets vänner i Stockholm 1873 inriktades denna förenings verksamhet på uppehållandet af specifikt nationella traditioner inom vår svenska folkslöjd. Senare har detta arbete utvecklats och fullföljts, framför allt genom de sedan 1899 grundade *hemslöjdsföreningarna*. Vidmakthållandet af de svenska folkdanserna upptogs målmedvetet under 1880-talet genom den 1883 stiftade studentföreningen Philochoros (se d. o.) i Uppsala. 10 år senare erhöll denna en efterföljare i föreningen Svenska folkdansens vänner i Stockholm, och senare ha allt flera föreningar uppvuxit, som gjort de svenska folkdansernas bevarande till sin uppgift. För återupplifvandet af den svenska folkmusiken, utförd på de gamla ädla instrumenten, ha de senaste 15 årens spelmanstäflingar (se d. o.) varit af en utomordentlig betydelse. Folkdräkternas bevarande har icke programmatiskt upptagits af någon särskild organisation; denna del af hembygdsvården har utvecklats hand i hand med de af kulturhistoriska museer anordnade festerna, med hemslöjdsrörelsen och folkdansrörelsen.

Intresset för bibehållandet af de nationella traditionerna i vårt byggnadsskick har framför allt omhändertagits af arkitekterna, hvarvid de föreläsningar rörande allmogehuset, som under en följd af år höllos för elever vid Tekniska högskolan af fil. dr. intendenten vid Nordiska museet Axel Nilsson, blefvo en ej oväsentligt bidragande faktor. Flera målmedvetet inleddes sträfvandet att bevara det nationella byggnadsskickets egenart af *Skånska föreningen för byggnadskultur*, som har till uppgift att på grundval af den gamla byggnadskulturen skapa en stilenlig och sund utveckling af byggnadsverksamheten på den skånska landsbygden. Föreningen tillkom i samband med en vid Hvilans folkhögskola 1915 anordnad s. k. *landtbyggmästarkurs*. Dylika landtbyggmästarkurser ha sedan hållits vid flera af Skånes folkhögskolor och ha varit af stor betydelse för vården af skånsk byggnadstradition. Landtbyggmästarkurser ha äfven anordnats bl. a. i Dalarna och Jämtland på initiativ af därvarande kulturhistoriska sammanslutningar. Efter bildandet af det nedan nämnda Samfundet för hembygdsvård ha sådana kurser, ej sällan förbundna med möbelsnickarkurser, i stor utsträckning anordnats af eller i samarbete med detta samfund.

Hvad slutligen *naturskydds*-rörelsen angår, kan denna räkna sin begynnelse hos oss från 1904. Fem år senare erhöll den eget organ i Svenska naturskyddsföreningen. — Hand i hand med byggnadsvården och med naturskyddet har äfven utvecklats en sträfvan att genom undvikande eller aflägsnande af vanprydande anläggningar häfda det svenska landskapets skönhet.

Den första samlande signalen för hela det svenska hembygdsvårdsarbetet blef K. E. Forsslunds 1914 utg. arbete "Hembygdsvård". Som gemensamt organ för alla hithörande sträfvanden stiftades 1916 Samfundet för hembygdsvård, hvilket enligt stadgarna vill verka "dels för att nyanläggningar och omdaningar utföras med hänsyn till såväl landskapet och bygden som närmast omgifvande natur och förutvarande anläggningar; dels för att natur- och kulturminnen af värde bevaras och i allmänhet för ökande af kunskapen om och kärleken till hembygden". Sedan 1920 utger samfundet "Tidskrift för hembygdsvård". Hembygdsvården har vidare upptagits på programmet för flera af våra hembygdsföreningars verksamhet, hvarjämte lokala organisationer finnas i Skånska föreningen för byggnadskultur, Västkustens förening för hembygdsvård i Göteborg och Värmlands hembygdsvårdsförbund i Karlstad. N. Lg.

Hemerotēk (af grek. *heme'ra*, dag, och *thēke*, förvaringsrum), en benämning, som föreslagits för institutioner afsedda att samla, förvara och för allmänheten tillhandahålla tidningspressens alster. Behofvet af sådana särskilda förvaringsanstalter i egna byggnader med eller utan egen administration har framkallats af bibliotekens med hvarje år växande tillökning af böcker, handskrifter, kartor, planscher m. m. Saken (dock ej namnet hemerotek) har kommit till utförande bl. a. i London 1905 (med förläggning till Hendon, i närheten af hufvudstaden). Äfven kongressbiblioteket i Washington har utsöndrat sin tidningssamling och inrymt den i egen byggnad. I Norden finnes redan ett mönstergillt tidningsbibliotek, nämligen i Aarhus (se därom Bibliotek. Suppl., sp. 622). R. G.

Hemessen, Jan van, nederländsk målare, f. omkr. 1504, d. tidigast 1555 i Haarlem, hette Jan Sanders, men kallades van H. efter sin födelseort, byn Hemessen nära Antwerpen. Han var lärjunge till Hendrich van Cleef. Liksom flera samtida flamska målare behandlade han bibliska ämnen med alldagliga, realistiskt uppfattade bifigurer:

Den förlorade sonen bland kvinnorna, *Jesus kallar Matteus* o. a. *Festande sällskap* är ett af hans flera gånger behandlade motiv. H. är representerad af dylika ämnen i museer i Amsterdam, Bruxelles, Dresden, Karlsruhe, München, Wien. Nationalmuseum i Stockholm eger af honom *Madonna med barnet*. G—g N.

Hemfärger, Påsfärg, *tekn.*, tjärfärger och färgextrakt med tillsats af ättiksyra, garfsyra, alun eller andra metallsalter, betningsmedel, som lösa och fästa färgen och göra den lämplig för omedelbar användning i hemmet. Hemfärger säljas i mindre, för detaljhandeln lämpliga förpackningar. Hit kan äfven hänföras färgtvål, som samtidigt skall färga och rengöra tyget. G. L—m.

***Hemföljd** omtalas (efter 1920) ej mer i svensk lag. Väl finnes icke något rättsligt hinder mot att fortfarande ge egendom under sådana villkor, som de gamla hemföljdsreglerna stadgade; dylikt torde dock numera sällan förekomma. — I Finland gälla alltjämt de i hufvudarbetet omtalade hemföljdsreglerna. C. G. Bj.

Hemiaca'rdius (af grek. *hemi-*, half, och *aka'rdius*, utan hjärta). Se Missbildning, sp. 658.

***Hemiakromatopsi** är färgblindhet på *halfva* synfältet.

Hemi-albumos [-ås]. Se Propepton.

***Hemicellulosa.** Granved innehåller enligt Klason omkr. 15 proc. hemicellulosa. — Genom sin löslighet i glycerin (vid 300°) kan hemicellulosa skiljas från äkta cellulosa. K. A. V—g.

Hemikleistogām, *bot.* Se Kleistogami.

Hemimetabola insekter [-båla], *zool.* Se Insekter, sp. 715.

Hemimorfit, *miner.* Se Kalamin.

Hemiortotrop, *bot.* Se Ortotrop.

***Hemiplegi.** Om hemiplegisk kontraktur se Kontraktur.

Hemisaprofyt, *bot.* Se Saprofyt.

Hemisfärhjärna, *anat.* Se Hjärnan, sp. 830.

Hem i Sverige, sedan 1909 titeln på en kvartalsskrift, som utges af Nationalföreningen mot emigrationen (se d. o.) och hvars 1:a årg. (1908) bar titeln Kvartalsblad.

Hemkonsulent, person, som står till tjänst med anvisningar och råd i frågor rörande hemmet. Konsulenten bör vara utexaminerad skolköksläraринna eller ha genomgått därmed jämförliga examina samt dessutom ega sådana personliga egenskaper, som göra henne lämplig för befattningen. Konsultationerna utföras antingen i hemmet, på särskild begäran, eller på den byrå, det kök e. d., där hemkonsulenten är anställd. Konsultationer ega rum äfven i form af demonstrationer och föredrag, hvilka i undervisande form behandla praktiska ämnen. Hemkonsulentsverksamheten upptogs från början af bl. a. Statens skolköksseminarium och matlagningskurser för husmödrar. Till detta arbete har utgått bidrag från Stockholms stad. Utom i landets större städer bedrifves hemkonsulentsverksamhet äfven på landsbygden i ganska stor utsträckning. Äfven enskilda firmor anställa numera konsulenter. T—a H—m.

***Hemlandet,** Gamla och Nya, uppgick 1914 i Svenska amerikanaren.

***Hemliga utgifter.** Anslaget till hemliga utgifter höjdes 1914 till 120,000 och 1919 till 170,000 kr., men nedsattes år 1920, i samband med anvisning af särskilda medel till upplysningsverksamhet i utlandet ang. Sverige, till 75,000 kr. och uppföres f. n. (budgetsåret 1923—24) med detta belopp å riksstatens tredje hufvudtitel. R. V.

***Hemligt utskott.** Ett 1919 af riksdagen som hvilande och 1921 definitivt antaget grundlagsändringsförslag har medfört en del ändringar i de ”särskilda deputerades” antal och verksamhetsformer. Antalet ökades till 16, af hvilka hvardera kammaren väljer 8. Verksamheten har begränsats till endast utrikesärenden och namnet ändrats till utrikesnämnden; den kan fungera äfven mellan riksdagarna. Om denna grundlagsändrings innehåll i öfrigt se Utskott, sp. 152. Utrikesnämnd tillsattes första gången vid 1921 års riksdag.

***Hemman.** Se vidare Obefintligt hemman och Ödeshemman.

Hemma-ön. Se Västmannaöarna.

Hemmer, Jarl Robert, finländsk författare, f. 18 sept. 1893 i Vasa, student 1912, filos. kandidat 1917, vistades 1914 i Ryssland för språkstudier, våren 1923 i Italien, och har tidtals varit skollärare. H. är en af de främste bland Finlands yngre svenskspråkiga skalder. Han debuterade 1914 med diktsamlingen *Rösterna*, som följdes af *Pelaren* (1916), *Ett land i kamp* (1918) och *Prins Louis Ferdinand* (1919) samt novellerna *Fantaster* (1915) och *Förvandlingar* (1918). De löften dessa böcker gett infriades fullt i diktsamlingen *Över dunklet* (1919), som klart visar de bärande dragen i hans författarindividualitet: den rika, omedelbara ingifvelsen, den djupa, romantiskt färgade vördnaden inför diktarinspirationens mysterium, den hängifna skönhetsdyrkan, den stora medkänslan med människornas lidanden och smärtor, men samtidigt och beundran för det heroiska handlandet. I denna samling ingår bl. a. hans kantat vid Åbo akademis invigning, *Jordens sång*. 1920 utgaf han berättelsen *Onni Kokko*, som i en anda af varm vidsynt mänsklighet och med inträngande psykologi behandlar motiv från det finländska frihetskriget. H:s senaste verk äro novellerna *De skymda ljuset* (1921), diktsamlingen *Väntan* (1922), ett häfte *Lyriska översättningar* (1922; från ty. och ry.) och eposet *Rågens rike* (1922; belönt med första priset i förläggarfirman Åhlén & Åkerlunds romanpristäflan). H. har flera gånger fått såväl statspris som pris af Sv. litt.-sällsk. i Finland. G. C.

Hemmet (*Die heimat*), skådespel af H. Sudermann (se denne, sp. 653), uppf. i Stockholm med bl. a. Eleonora Duse och Julia Håkansson i hufvudrollen (*Magda*).

Hemmet för frigifna kvinnor i Stockholm. Se Drottningens skyddshem. Suppl.

***Hemmet för gamla.** Se Sällskapet De gamlas vänner (äfven i Suppl.).

***Hemmingsdynge** omfattar nu 871 har. 416 inv. (1923).

Hemne (förr Hevne). 1. Pastorat i Sör-Fosen kontrakt, Nidaros biskopsdöme, Norge, omfattande socknarna Hemne, Heim och Vinje. 1,094,01 kvkm. 5,118 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, v. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 866,0 kvkm. 3,522 inv. (1920). Boskapsskötsel, fiske och skogsbruk. K. G. C.

Hemnes. 1. Pastorat i Indre Helgeland kontrakt, Hålogaland biskopsdöme, Norge, omfattar socknarna H. och Korgen. 1,690,20 kvkm. 4,936 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, vid Ranfjorden, ö. om Sandnessjön, Nordland fylke (amt), Norge. 1,065,94 kvkm. 3,567 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. I H. ligger kustorten Hemnesberget med 1,105 inv. (1920). En stor del af dess byggnader brann ned 1923. 1 o. 2. K. G. G.

Hemogallol [-lål], *farm. med.* Se Hemoglobinpreparat. Suppl.

Hemoglobinpreparat, *farm. med.*, läkemedel, beredda på blodfärgämne (hemoglobin), vanligen från oxblod, och afsedda att användas vid blodbrist och andra anemisjukdomar. Hemoglobinet uppsuges dock ej såsom sådant, utan sönderdelas af magsaften, då hematin uppstår, hvilket i tarmen i form af hematinalkali till någon del uppsuges; det mesta afgår med tarmuttömningarna. Som medel mot anemisjukdomar äro hemoglobinpreparaten så godt som värdelösa; däremot kunna de i viss mån förstärka födans halt af fasta organiska järnföreningar, som lämna material till hemoglobinbildning. De ha dock ej någon synnerlig betydelse och förordnas numera knappast af läkare. Många olika preparat ha kommit i handeln, i regel innehållande mycket litet järn. Vissa sådana äro *flytande*, rödbruna vätskor, vanligen aromatiserade för att dölja den fadda blodsmaken, såsom hematogen (0,07 proc. järn), sangvinal (se d. o.) och hemalbumin (0,3—0,4 proc. järn), bioferrin m. fl. Andra utgöras af *svartbruna pulver*, som ofta getts i form af kakor. Sådana äro hemol, ett med zinkpulver reduceradt och därefter från zink befriadt hemoglobin (0,26 proc. järn), hemogallol, hvari blodfärgämnet reducerats med pyrogallol (0,28 proc. järn); sicco (se Siccopreparat) och fersan (se d. o.). Ibland har man inblandat kakaopulver för att göra preparaten angenämare; de tillhöra då mera näringspreparaten än de egentliga medikamenterna mot blodbrist C. G. S.

***Hemoglobinuri.** Å sp. 401, rad 12 uppifr. *står* antifibrin *bör vara* antifebrin. — 2. *Veter.* Se Korsförlamning 2.

Hemol [-mål], *farm. med.* Se Hemoglobinpreparat. Suppl.

Hemolysiner (af grek. *hai'ma*, blod, och *ly'sis*, upplösning), blodkroppsupplösare. Insprutas röda blodkroppar från en främmande djurart på ett försöksdjur, uppstå i dettas blod hemolysiner, medelst hvilka de nyssnämnda främmande blodkropparna upplösas. Samtidigt bildas äfven ämnen i blodet, genom hvilka röda blodkroppar sammanbakas, hemagglutininer. Hemolysinerna bestå — liksom bakteriolysinerna (se d. o. Suppl.) — af alexin eller komplement, som finnes redan i normalt serum och icke ökas genom insprutningen, och amboceptor (se d. o. Suppl.), som ökas efter insprutningen. Insprutar man getblodkroppar på en get, får man i blodet isolysiner, som lösa andra getters blodkroppar, men icke getens egna; det bildas således icke autolysiner, d. v. s. i celler och kroppsvätskor befintliga, endast på bestämda slag af celler eller ägghvitämnen verkande enzym, som äro i stånd att mer eller mindre fullständigt upplösa den egna kroppens celler, t. ex. röda blodkroppar eller olösliga ägghvitämnen, så att af dem bildas lösliga peptoner, albumoser och aminosyror. — Insprutas ett hemolytiskt serum på ett annat djur, uppstå antihemolysiner, som upphäfva dess hemolytiska verkan. Dessa antihemolysiner äro sammansatta af antikomplement och antiamboceptor eller bestå af endera af dessa. G. Wrgn.

Hemolytiskt system, blandning af röda blodkroppar, deras specifika amboceptor och komplement. G. Wrgn.

Hémon [emå'], Louis, fransk författare, f. 12 okt. 1880 i Brest, öfverkörd och dödad af tåget sommaren 1913 nära Chapleau, Canada, juris licentiat, egnade sig åt idrott och reselif, medarbetade i tidningen "Auto", gifte sig i England, hvarifrån hans novell *Lizzie Blakeston* (1908 i "Le temps") har sitt motiv, men vardt snart änkling och begaf sig då till Canada. Han uppsökte gränstrakter mellan vildmark och odling, vistades ett och ett halft år som arbetare bland skogshuggare och nybyggare vid Peribonka n. om Lake S:t John, skref där romanen *Maria Chapdelaine* (sv. öfv. 1923) och sände till "Le temps", där den publicerades 1914 utan att väcka intresse i Frankrike. I Canada uppmärksammades den genast, utgafs i bokform 1916 och väckte oerhörd hänförelse som den första djupt äkta och konstnärligt förnämsta skildringen af kanadensiskt lif, minutiöst realistisk och fylld af landskapets, naturens och den fransk-kanadensiska befolkningens själ. Franska akad. har 1921 förklarat boken tillhöra Frankrikes "odödliga mästerverk". På H:s graf och i Peribonka äro minnesvårdar resta öfver honom, och två sjöar ha fått sina namn ändrade till Lake Hémon och Lake Chapdelaine. Postumt ha utgetts *Ripois et sa Némésis* (1923), en roman från Londons lägre befolkningslager, och *La belle que voilà* (s. å.). R—n B.

***Hemortsrätt** har genom 1918 års lag om fattigvården gjorts beroende af den faktiska mantalsskrifningen. Svensk medborgare har hemortsrätt i det fattigvårdssamhälle, inom hvilket han senast varit mantalsskrifven, utan att ha under det år, som mantalsskrifningen afser, kommit i åtnjutande af sådan fattigvård, som utöfvar inverkan på hemortsrätt. (Kläder åt skolbarn, läkar-, förlossningshjälp och medicin, äfvensom begrafningshjälp för anhörig inverka ej på hemortsrättsförvärf.) Mantalsskrifning, som sker på grund af att någon intagits å sjukvårdsinrättning eller uppfostrings- och förbättringsanstalt eller i enskildt hem för erhållande af vård för sjukdom eller uppfostran, gäller ej för bestämmande af hemortsrätt. Ansökan om ersättning för fattigvårdskostnad får ej göras hos K. M:ts befallningshafvande, utan att först anmaning att betala gjorts direkt till det samhälle, där den person, för hvilken fattigvården utgetts, har hemortsrätt. Först om krafvet bestrides eller anmaningen ej inom 30 dagar besvarats, göres ansökan till K. M:ts befallningshafvande. Till anmaning skall fogas protokoll rörande s. k. hemortsrättsförhör. E. P—i.

***Hemsedalen** (Hemsedal) är namn äfven på härad och socken i Gol pastorat, högst uppe i Hallingdal, Buskerud fylke (före 1919 Buskerud amt), Norge. 838,91 kvkm. 1,358 inv. (1920). Boskapsskötsel. K. G. G.

Hemseleforsen. Se Vindelälfven.

***Hemsjö kraftaktiebolag.** Redan på ett relativt tidigt stadium tillämpade bolaget vid landsbygds-

elektrifiering ett system, som blifvit kändt under namnet *Hemsjösystemet*. Om en kommun eller socken önskar elektrisk kraft från bolaget, anordnas en sammanslutning af abonnenter med ändamål att anskaffa erforderligt anläggningskapital för bygdelinjens framdragande till lämplig punkt, för uppförande af transformatorstation vid denna samt för att bygga ett fördelningsnät, som leder strömmen till föreningens skilda medlemmar. En lämplig form för en dylik sammanslutning har visat sig vara att inom samhället bilda en andelsförening på i hufvudsak följande grunder: 1) Hvarje medlem tecknar ansvarsförbindelse i proportion till den af honom tecknade anslutningen af elektriska apparater. Totalbeloppet af dessa förbindelser skall motsvara kostnaden för ofvannämnda linjer, transformatorstation och nät; 2) å dessa ansvarsförbindelser upptar andelsföreningen ett lån, som används till anläggningen, som utföres af bolaget.

Under förutsättning, att den årliga krafthyran uppgår till omkr. 20 proc. af beräknad anläggningskostnad, åtar sig bolaget förutom ledningsbyggnad m. m. att förränta (efter 5 proc.) och amortera anläggningskapitalet under 20 år, då anläggningarna tillfalla bolaget, samt att sköta anläggningarna och sälja kraft till de enskilda abonnenterna vid dessas husväggar. Af bolagets årliga krafthyresinkomster härflöto omkr. $^2/_3$ 1918 från landsbygdsdistribution, $^1/_6$ från städerna inom distriktet och $^1/_6$ från storindustriella abonnenter.

Bolagets kraftledningsnät är numera utdraget åt ö. till Karlshamn och Karlskrona med omnejd, åt s. har ledning framdragits till Tomelilla (med afgreningar till Simrishamn, Ystad och Hörby), åt v. till Hässleholm, åt n. till Växjö och åt n. v. till Älmhult m. fl. platser. 1912 uppfördes en ångcentral i Karlshamn à 2,500 hkr och 1917 vattenkraftverket Hemsjö Nedra om 2,350 hkr. 1920 öfvertogos anläggningar och vattenfall af Sydsvenska kraftaktiebolaget. C. K.

Hemskillnad, *jur.*, af domstol föreskrifvet upphäfvande af ett äkta pars plikt till sammanlefnad. Efter 1915 års svenska äktenskapslag (nära öfverensstämmande med en norsk lag 31 maj 1918 och en dansk 30 juni 1922) samt den nya svenska giftermålsbalken 11 juni 1920 kallas sådant häfvande af sammanlefnaden *hemskillnad* (ordet först föreslaget i 1915 års lagutskott af L. E. Gezelius) i st. f. *separation* (jfr Skilsmässa, sp. 1008), såsom det benämnes i *dansk* rätt; i *Norge* heter det ”ophævelse av det egteskapelige samliv”. (Häfvandet skall i Danmark i vissa fall, i Norge städse bringas till stånd genom administrativ ”bevilling” i st. f. dom.) Hemskillnad vinnes dels på bägge makarnas samfällda begäran, efter förutgången medling (se d. o. Suppl.), när makarna ”finna sig på grund af djup och varaktig söndring ej kunna fortsätta sammanlefnaden”, dels ock på ena makens yrkande med stöd af *vare sig* den andres grofva pliktförsummelse eller missbruk af rusgifvande medel eller lastbara lif, *eller ock* påvisad djup och varaktig söndring mellan makarna, grundad på stridighet i lynne och tänkesätt eller annan orsak. Jämväl i dessa senast angifna fall bör i regel medling försökas; den är dock här ej oundgänglig. Ehuru hemskillnaden fritar makarna från skyldigheten att lefva tillsammans, hindrar den dem ingalunda att godvilligt sammanflytta. Ett års särlefnad (enligt den norska lagen: två års) berättigar åter de hemskilda makarna att vinna skilsmässa (se d. o., sp. 1009). Hemskillnaden gör vidare slut på makarnas ekonomiska gemenskap, så att skifte eller bodelning dem emellan kan ega rum, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hvad förhållandet är efter vunnen boskillnad (se Boskifte och Bodelning. Suppl.). — I *Finland* gälla fortfarande de i 1734 års lags giftermålsbalk, 14:e o. 15:e kap., gifna reglerna om ”skillnad på någon tid till säng och säte”. C. G. Bj.

Hemskydd, en 1923 af Nationalföreningen mot tuberkulos antagen benämning i st. f. dispensär; se Dispensärmetoden (äfven i Suppl.). — Hemskyddssyster, dispensärsyster.

***Hemsändande** (Hemsändning). Se äfven Utvisning.

***Hemsö** hör nu till Ådalens kontrakt.

Hemsö fästning är den officiella, ehuru hittills tämligen oegentliga benämningen på de försvarsanläggningar, hvilka i enlighet med 1914 års plan och k. br. 6 okt. 1916 började utföras 1917 till försvar af Ångermanälfvens mynning och norra inloppet till Härnösand. I följd af k. br. 9 mars 1917 upptogs H. bland kustfästningarna fr. o. m. 1 okt. s. å., ehuru endast en befästning var påbörjad; men redan 18 okt. 1918 anbefalldes arbetenas inställande. Deras fortsättande påbjöds dock 22 juni 1921, men samtidigt tillkännagafs, att inga ytterligare medel utöfver redan anvisade vore att påräkna. H. är sålunda i ett skäligen defekt skick, och ett i Härnösand påbörjadt kustartillerietablissement är likaledes ofullbordadt. L. W:son M.

Hen, härad och socken i Grytten pastorat, vid Romsdalsfjordens innersta del, s. ö. om Molde, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 245,^{54} kvkm. 1,144 inv. (1920). Boskapsskötsel. K. G. G.

Henagua, öar. Se Inagua.

Henckel, Agnes. Se Wallinska skolan.

Henckel von Donnersmarck, Guido, furste, tysk magnat och politiker, f. 10 aug. 1830 i Breslau, d. 19 dec. 1916 i Berlin, tillhörde en gammal schlesisk adelsslägt, som 1651 erhöll riksgreflig värdighet och förvärfvade stora gods och gruffält i Schlesien. Han hade synnerligen goda franska förbindelser, var flera år på 1860-talet bosatt i Paris och användes vid flera tillfällen af Bismarck i hemliga politiska uppdrag af vikt. 1870 var han guvernör öfver Tyska Lothringen och 1871 tysk ekonomisk sakkunnig vid fredsunderhandlingarna. Så sent som 1905 anlitades han i en politisk mission till Frankrike (under Marokkokrisen). Han gifte sig 1871 med Blanche Thérèse Lachmann (f. 1826, d. 1884), som under Napoleon III:s tid spelat en mycket framträdande roll inom Paris' glada värld och förut varit gift med en spansk adelsman, A. F. de Paiva, samt därför plägade kallas ”La Paiva”. I furstligt stånd upphöjdes han 1901. V. S—g.

Henderson [he'ndəsn], Arthur, brittisk politiker, f. 15 sept. 1863 i Glasgow af arbetarsläkt, var anställd som gjuteriarbetare i Newcastle, fick flera förtroendeposter inom fackföreningsrörelsen, var 1903 mayor i Darlington och valdes s. å. till underhusledamot. Han gjorde sig snart bemärkt som en af arbetarpartiets bästa debattörer, var

dess ordf. 1908—10 och 1914—17. H. gaf regeringens krigspolitik den organiserade arbetarrörelsens officiella stöd och inträdde juni 1915 i Asquiths koalitionsministär som undervisningsminister och rådgifvare i arbetarfrågor; s. å. blef han medlem af Privy council. Han hade väsentlig andel i arbetarvärldens godtagande af allmänna värnplikten. Undervisningsministerposten utbytte han aug. 1916 mot den mindre kräfvande som (nominell) generalkrigskommissarie och ingick dec. s. å. i Lloyd Georges koalitionsministär som medlem af krigskabinettet. Under ett besök i Ryssland efter 1917 års revolution vanns han för tanken på engelskt deltagande i en rådgifvande internationell socialistkongress om fredsfrågan och afgick aug. 1917, när denna plan stötte på oöfvervinneligt motstånd inom regeringen. Han närmade sig nu pacifistelementen inom arbetarpartiet och föll till följd däraf igenom vid parlamentsvalen i dec. 1918. I underhuset återinträdde han vid ett fyllnadsval 1919, föll igenom vid valen 1922, kom åter in 1923 vid ett fyllnadsval, men föll vid de allmänna valen i dec. s. å. ånyo igenom. Jan. 1924 blef H. inrikesminister i ministären Mac Donald. — H. är metodist; han har ihärdigt verkat för intim kontakt mellan arbetarpartiet i England och den internationella arbetarrörelsen. V. S—g.

***Hendon** hade 56,014 inv. 1921. Där ligger Storbritanniens förnämsta flygetablissemang, som eges af Grahame-White aviation co.

Hendriksen, Rasmus Frederik, dansk xylograf, f. 11 aug. 1847 i Köpenhamn, studerade vid konstakademien och öppnade 1870 en xylografisk verkstad i Köpenhamn, utgaf 1877—84 veckobladet ''Ude og hjemme'', som utmärktes genom förträffliga träsnitt. H. satte sig därefter i Wien in i fotografisk etsning och fotokemi och vann stor konstskicklighet på dessa områden. 1888 stiftade H. Föreningen för boghaandværk och 1893 dess fackskola för bokhandtverk och började därmed den lyftning af dansk bokkonst, som visat sig varaktig och genom konstnärer som Tegner och Bindesböll gett betydande resultat. 1910 utgaf H. sina liffulla minnesanteckningar *Mennesker og oplevelser*. Se ''Aarbog for bogvenner'' 1917. P. E—t.

***Hengelo** hade 26,303 inv. 1921.

Henham [he'nəm], Ernest G., engelsk författare med pseudonymen John Trevena. Se Engelska litteraturen, sp. 594.

Hénin-sur-Cojeul [enɛ̃' syr kåʃö'l], kommun i franska dep. Pas de Calais, arrondissemanget Arras, 9 km. s. ö. om Arras. Där stredo engelsmän och tyskar under Världskriget april 1917 samt mars och aug. 1918. 275 inv. 1921.

Hennan, en långsmal, 27 kvkm. stor sjö, belägen 207 m. ö. h., i Ljusdals och Ramsjö socknar, Hälsingland, afrinner genom Letån till Ljusnan. O. Sjn.

***Henne-Am Rhyn**, O., dog 1 maj 1914 i Weitz vid Graz.

***Henneberg**, K. V. A. Rikard, var 1912—14 dirigent för de populära orkesterkonserterna i Malmö och 1916—21 för den nybildade Malmö orkesterförening. Han är alltjämt bosatt i nämnda stad.

Hennerberg, Karl Fredrik, musiker, f. 24 jan. 1871 i Älgarås socken, Skaraborgs län, studerade vid konservatoriet i Stockholm 1899—1904 och blef där organist-, kyrkosångar- och musiklärarexamina, var ord. folkskollärare i Stockholm 1903—08 och är biträdande lärare i elementarsång och harmonilära vid konservatoriet sedan 1904 samt i pianospelning sedan 1905, bibliotekarie vid Musikaliska akademien sedan 1908 samt organist och körledare i Slottskyrkan sedan 1909, efter att 1906—08 ha varit kantor där. Han blef 1915 led. af Mus. akad. H. har inlagt förtjänst om katalogiserandet af Mus. akad:s rikhaltiga bibliotek, gjort orgelbyggnadsstudier i in- och utlandet och hållit föredrag vid Internationale musikgesellschafts kongresser. Han är sekreterare i Gunnar Wennerbergssällskapet (se Wennerberg, sp. 1162) och i Svenska samfundet för musikforskning. Han har skrifvit bl. a. den innehållsrika handboken *Orgelns byggnad och vård* (1912) och öfversatt Lochers ''Orgelstämmorna och deras klangfärger'' (1909). E. F—t.

***Hennig**, A. H., dog 19 april 1918. Han fick 1911 professors n. h. o. v. samt blef 1913 läroverksråd i Läroverksöfverstyrelsen. H. bearbetade de geol. samlingar, som S. Hedin medförde från sina resor i södra Tibet 1906—08, och hans arbete utgör bd V i Hedins stora verk om södra Tibet: *Zur petrographie und geologie von Südwest-Tibet* (1915). Äfven i hydrografi var H. verksam och utgaf *Studier öfver Nissans hydrografi* (1907). K. A. G.

Hennigs, Karl Gösta Albert von, målare, f. 15 april 1866 i Rogslösa, Östergötland, studerade för Zorn, R. Bergh och Hasselberg i Konstnärsförbundets skola och deltog i förbundets utställningar från 1898. Han valde till en början motiv från Stockholms gator (*Droskstation, Mjölkvagn*, aftonstämningen *På gatan* 1900) och målade sedan fortfarande friluftsmotiv från Stockholm (*Sommarafton*, utst. 1903, *I solgasset, En sommardag på Djurgården, Sommarkväll i Humlegården*, alla utst. 1905, m. fl.). Men vid sidan af friluftsmotiv intresserades han tidigt af motiv från varietéer och cirkus, hvilka sedan blefvo hans hufvudområde. *Varieté, Musikaliska clowner, Cake walk* och *Spansk dans* utställdes 1903 och följdes under de närmaste åren af *Sortie, Kapplöpning, Lindans, Skolryttarinna, Jockej, Ungerska ryttare* och *Den blå clownen*. — Han framställer gärna sina typer, som kunna vara roligt och träffsäkert karakteriserade, i kvickt fångad ögonblicklig rörelse och i effektfull belysning. Teckningen är efter mönster af moderna parisiska tecknare genomgående bred och summarisk, penselföringen ibland klatschig, färgerna starka och saftiga, pikant och klangfullt sammanställda.

H. är representerad på Nationalmuseum (*Karneval* 1909, *Fiolspelande clown* 1915, *I klädlogen* s. å., *Brand*, inköpt 1918, m. fl.), i Göteborgs museum (*Spansk dans* 1912, *Primadonnan* på hvit häst, 1915), konstmuseet i Köpenhamn (*På operaterrassen* 1908), Thiels galleri (*Kapplöpning*) samt talrikt och utsökt i Klas Fåhræus' galleri (*Det skotska musikkapellet*, i svart och rödt, *Varieté*, tre gulklädda dansöser, *Frihetshästar*, en rad af hvita hästar, alla stegrande, *Er ist tot*, en röd clown, m. fl.). G—g N.

***Henning**, K. Fr. S., dog 17 maj 1909 i Växjö.

Henning, Ernst Johan, botanist, landtbruksvetenskaplig författare, f. 21 jan. 1857 i Uppsala, blef student där 1876 och filos. doktor 1889, var vikarierande lärare vid Nya elementarskolan i

Stockholm 1889—90 och 1894—97 samt assistent vid Landtbruksakad:s botaniska afd. 1890—94, lektor i botanik, zoologi och trädgårdsskötsel vid Ultuna landtbruksinstitut 1898—1914 och är sedan 1914 professor och föreståndare för den botaniska afd. vid Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet. H. har egnat sig åt växtpatologien och författat *Die getreideroste* (1896, tills. med Jak. Eriksson), afd. *Botanik* och *Zoologi* i ''Naturlära för landtmän'' (1901; 5:e omarb. uppl. af ''Botanik'' 1920; prisbelönt af Landtbruksakad.), *Skadedjur å fruktträd och bärbuskar* (1902) och en stor mängd afh. och försöksberättelser framför allt i ''Meddelanden från Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet''. H. J. Dft.

Henning, Gerhard, svensk skulptör, f. 27 maj 1880 i Stockholm, kom i Italien i förbindelse med danske konstnären Arnold Krog, som var direktör för kungl. porslinsfabriken i Köpenhamn, och har sedan varit fäst vid denna, till hvars yppersta krafter han hör. Elegant raffinemang, fantasi och stilkänsla prägla hans figurer, hvilka i regel ha det erotiska till grundmotiv. I konstmuseet i Köpenhamn finns en del bronsstatyetter af H., likaså i Stockholms Nationalmuseum (19 byster, statyetter och grupper). P. E—t.

Henning, Albert, skald, f. 1881 i Kristianstad, postexpeditör från 1903, har utgett de af naturstämningar och .af reflexionslyrik fyllda diktsamlingarna *Den tysta elden* (1909), *Speglingar* (1915), *Meditationer* (1919) och *Stjärnskymning* (1923). R—n B.

***Hennings,** R. T. A., dog 24 juni 1921 vid Stäket.

***Hennings,** Betty, uppträdde efter sin afgång från kungl. teatern som gäst både på denna (bl. a. som *Aase* i ''Peer Gynt'' 1913 och som *Modern* i Helge Rodes festspel med samma namn 1921) och på Dagmarteatret (som *Thora van Deeken* i Pontoppidans skådespel med samma namn 1914). P. E—t.

Hennings, Lennart, pseudonym. Se Berg, G. R. G:son. Suppl.

Henningsen, Agnes Kathinka Malling, dansk författarinna, född Andersen, f. 18 nov. 1868 vid Kjerteminde, gift med författaren Simon Koch. Hon har från 1899 skrifvit en del romaner (*Glansbilledet, Strömmen, Polens döttre, De spedalske, Lykken, Den elskede Eva, Den store kærlighed, Den Guderne elsker, Barnets makt*) samt flera skådespel. Genom sitt enformiga kretsande kring det erotiska problemet, sin rikedom på iaktagelser och vemodiga grundstämning erinra dessa böcker om Herman Bang, utan att ega hans djupa medkänsla och innerliga förståelse. P. E—t.

***Henoch,** E. H., dog 25 aug. 1910 i Dresden.

Henrichsen, Erik, dansk politisk historiker, f. 2 april 1865 i Köpenhamn, d. där 9 dec. 1917, var jurist och blef overretssagförer i Köpenhamn 1892. Han var från ungdomen anhängare af Hörup och den radikala vänstern, men blef efter hand mera moderat och uppställde sig 1910 som kandidat vid valet till folketinget som anhängare af J. C. Christensen. Hans lust till praktisk politisk verksamhet blef dock icke tillfredsställd, och i sitt parti var han med sin judisk-köpenhamnska kultur på visst sätt hemlös; hans betydelse ligger helt på den politiska historiens område. Utom en rad artiklar i tidningar och tidskrifter utgaf han böckerna *Viggo Hörup* (1910), *Christen Berg* (1911), *Mændene fra 48* (1911) og *Mændene fra forfatningskampen* (2 bd, 1913—14), det hittills betydelsefullaste verket om dansk politik efter 1866. H:s arbete är byggdt på ihärdigt studium och skrifvet med inträngande psykologisk uppfattning; det är i något för hög grad bundet vid riksdagspolitiken och visar brist på förståelse för vissa sidor i danskt folklif. P. E—t.

Henricson, August Teodor, landthushållare, riksdagsman, f. 6 febr. 1839 i Östra Eneby i Östergötlands län, var 1857—84 egendomsförvaltare eller arrendator och är sedan 1884 egare af Karlslund i Skärkinds socken. H., som innehaft flera kommunala uppdrag, är fortfarande led. af Östergötlands läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott, ordf. i länets jordbruks- och egnahemskommitté samt ordf. eller led. i flera andra länsinstitutioner. H., som är frihandlare och frisinnad, har varit led. af Andra kammaren för Hammarkinds och Skärkinds domsaga, resp. Östergötlands norra valkrets, majriksdagen 1887 (valet upphäfdes under riksdagen), 1391—1908, 1912—jan. riksdagen 1914 och därunder varit led. af härordnings- och grundskatteutskottet urt. 1892, bankoutskottet 1895—96, 1898—1908 (vice ordf. 1903—08) och 1912—14 jan. riksdagen samt vice ordf. i skogslagsutskottet 1903 och i egnahemsutskottet 1904, led. af hemliga utskottet 1905 lagt., af unionsutskottet 1905 båda urt. riksdagarna äfvensom led. af rösträttsutskottet 1907 och af prästlöneregleringsutskottet 1908. Liksom i Andra kammaren har han äfven inom det frisinnade partiet alltid intagit en aktad ställning samt var i många år vice ordf. i Frisinnade landsföreningens förtroenderåd. T—s.

***Henrik,** *engelska* konungar. — 7. H. VII (sp. 436) dog 21 april 1509.

***Henrik,** *engelska* prinsar. — 3. Henrik af Lancaster dog 1361.

Henrik (fr. *Henri*), konungar af *Navarra*. Se Navarra.

***Henrik** (sp. 449), prins af *Preussen*. — 2. Albert Vilhelm H. utnämndes 1903 till chef för flottstationen i Kiel, blef 1906 högste befälhafvare för den aktiva slagflottan samt 1909 storamiral och generalinspektör för tyska marinen. Under Världskriget var han aug. 1914—nov. 1918 högste befälhafvare öfver de tyska sjöstridskrafterna i Östersjön. Vid revolutionens utbrott i Kiel nov. 1918 fördrefs han af de upproriske matroserna från slottet i Kiel och har sedan bott på sitt gods Hemmelmark vid Eckernförde. V. S—g.

Henrik, *österrikiska* furstar. Se Österrike, sp. 237.

Henrik af Champagne. Se Henrik (sp. 446), konung af *Jerusalem*.

Henrik den helige, romersk kejsare. Se Henrik, sp. 450.

Henrik den järnhärde, tysk furste. Se Henrik, sp. 446.

Henrik den stolte, tysk hertig. Se Henrik, sp. 429.

Henrik Fågelfängaren (se Henrik I, sp. 450), mansroll (tysk konung, rättskipare; basparti) i operan ''Lohengrin'' af R. Wagner.

Henrik Jasomirgott. Se Österrike, sp. 237.

Henrik Lejonet, tyska furstar. Se Henrik, sp. 429—431 och sp. 447.

Henrik och Olga Åbergs museifond. Se Åbergs, Henrik och Olga, museifond. Suppl.

Henriksdal, järnvägsstation och industrisamhälle inom Nacka socken, Stockholms län, vid Saltsjöbanan, 2 km. från Stadsgårdens station. Bland här belägna fabriker märkas Svenska oljeslageri-a.-b., A.-b. Henriksborgs fabriker samt Rylander & Rudolphs fabriks-a.-b., som tillverkar kol för kemiska och elektriska ändamål. O. Sjn.

Henrik Sjöfararen. Se Henrik 2, portugisiska furstar, sp. 448.

Henriksson, Johannes, skolman, botanist, f. 26 jan. 1853 i Järns socken, Dalsland, skolföreståndare, slutligen i Dals-Rostock, är en föregångsman i apoteksväxtodling på svensk mark och har om sådana växter skrifvit en mängd uppsatser, däribland *Handledning vid insamling och förvaring af Sveriges medicinalväxter* m. m. (1890), *Krus- och pepparmyntorna, deras egenskaper och användning* (1917) m. m. C. Lmn.

Henriksson, Fritz, tidningsman, f. 30 maj 1872 i Fagerhult, Kristianstads län, var redaktionssekreterare i ”Öresundsposten” 1893—99, korrespondent i Berlin till ”Göteborgs handels- och sjöfartstidning”, ”Sydsvenska dagbladet”, ”Hufvudstadsbladet” m. fl. tidningar 1899—1903 samt korrespondent i London till ofvannämnda tre tidningar m. fl. 1903—19. H. var samtidigt medarbetare äfven i flera engelska tidningar och var under Världskriget krigskorrespondent på ententesidan vid västfronten. Sedan aug. 1919 är H. legationsråd och chef för Utrikesdepartementets pressbyrå. H. har skrifvit bl. a. *Från det moderna Tyskland* (1901), *När vi resa till London* (1914), *Observations of a neutral* (1915), *England i Världskriget* (1917) samt uppsatser i svenska och engelska tidskrifter.

Henrik Stuart, kardinal af York. Se Stuart 21, sp. 466.

***Henriques,** P. H., var 1910—12 vice professor i perspektivlära vid konstakad. (då han sedan 1886 varit lärare i detta ämne), lämnade 1911 öfverlärartjänsten vid Tekniska skolan och blef s. å. professor i beskrifvande geometri vid Tekniska högskolan samt tog afsked 1917. Han har, utom läroböcker, utgett bl. a. *Albrecht Dürers perspektivlära* (1910) och *Skildringar ur Kungl. Tekniska högskolans historia* (I, 1917). G—g N.

***Henriques,** J. A., har afgått från sina befattningar som professor vid universitetet och direktör för botaniska trädgården i Coimbra.

***Henriques,** F. V., komponerade 1910 musiken till baletten ”Den lille havfrue”. 1910—11 var han dirigent vid Dagmarteatret. P. E—t.

Henriquez Carvajal [henrīkes karvachäl], Francisco, president 1916 i Dominikanska republiken (se d. o. Suppl.).

Henry Benedict [he'nri]. Se Stuart 21 och York, sp. 575.

Henry mountains [he'nri mau'ntinś], bergområde i södra delen af staten Utah, beläget mellan sydöstra ändan af Wahsatchkedjan i Klipplorgen och Coloradofloden. Det har ingen utpräglad bergskedjeriktning, utan består af 5 bergstoppar, bland hvilka Mount Ellen (3,478 m. ö. h.) är den högsta. Därifrån beskref G. K. Gilbert de första lakkoliterna (se d. o.), massor af porfyritiska bergarter, som trängt in i de sedimentära lagren, hvilka där äro af ålder från perm till krita, och uppdrifvit dem i hvalformade kupoler. K. A. G.

***Henrys lag.** Se äfven Lösning.

***Henryson,** R., dog omkr. 1500 (ej 1600).

***Henschel,** G., drog sig 1914 tillbaka från sångartribunen och har utgett memoarverket *Musings and memories of a musician* (1918). Han erhöll 1914 knightvärdighet (sir George H.).

***Henschen,** S. E., tog 1912 afsked från professuren. Han har varit led. af Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd och af flera kommittéer. I mars 1923 kallades han att deltaga i konsultationer vid Lenins sjukbädd. Hans hufvudarbete, *Klinische und anatomische beiträge zur pathologie des gehirns*, har fortsatts med bd V—VII (1921—23) och belönats med ytterligare ett pris af Sv. läkaresällskapet. Af hans ymniga och mångsidiga produktion må ytterligare nämnas *Über die hörsphäre*

(1916), belönt med Flormanska priset och Retzius' guldmedalj, *Zur kenntniss der migräne* (1913), *Erfahrungen über diagnostik und klinik der herzklopfenfehler* (1916), belönt med Alvarengapriset, *I alkoholfrågan* (1913), *Om hjernans byggnad och verksamhet* (1921). I förening med B. Nerman har han utgett T. Hederströms ”Fornsagor och Eddakväden” (1917—18). H. är filos. hedersdoktor äfven vid universiteten i Halle (1920) och Padua (1922) samt led. och hedersled. af ett stort antal utländska lärda sällskap. 1921 erhöll han Sv. läkaresällskapets sekularmedalj.

2. Folke H., den föregående son, läkare, akademisk lärare, f. 7 nov. 1881 i Uppsala, student där 1899, med. licentiat vid Karolinska institutet 1910 och med. doktor där 1911 på afh. *Über geschwülste der hinteren schädelgrube insbesonders des kleinhirns* (1910), 1910—13 t. f. laborator i patologisk anatomi vid Karolinska institutet, blef 1913 ord. laborator samt 1920 professor i samma ämne där. 1916—20 handhade han därjämte på förordnande professuren i patologisk anatomi och bakteriologi vid Veterinärhögskolan. Han är sedan 1921 sekreterare i Svenska patologföreningen. Bland hans skrifter må vidare nämnas *Seröse zyste und partieller defekt des kleinhirns* (1907), *Zur histologie und pathogenese der kleinhirnbrückenwinkeltumoren* (1915), *Till kännedomen om husdjurens bacillära pseudotuberkulos* (1918), *Die harnorgane* och *Die blutbildenden organe* (i Joests ”Spezielle pathologische anatomie der haustiere” 1923—24). 2. C. S—g.

***Hensen,** V., afgick 1911 från sin professur.

Henson [he'nsən], Herbert Hensley, engelsk kyrkoman och teolog, f. 8 nov. 1863 i Lon-

don, studerade vid Oxfords universitet och var fellow i All souls college 1884—91, var kaplan hos lordbiskopen af S:t Albans 1897—1900 och canon vid Westminster abbey och kyrkoherde i S:t Margaret's 1900—12. 1912—18 var han domprost i Durham, 1918—20 biskop af Hereford och är från 1920 biskop af Durham. 1903—18 var han proctor i konvokationen; han har äfven tjänstgjort som professor i nyare tidens historia vid Durhams universitet. Till sin teologiska ståndpunkt representerar H. närmast ''broad church'', engelsk ''liberal'' teologi, med skarp kritik mot Oxfordrörelsen. Han besökte Sverige 1920 och höll Olaus Petri-föreläsningar i serien om kyrkorna och kyrkans enhet (utgifna af trycket) samt besökte äfven Lund. Hans personlighet och författarskap präglas af skarpt kritisk intelligens. Bland H:s omfattande historiska och religiösa produktion må nämnas *Apostolic christianity* (1898), *Ad rem* (1900), *Church problems, a view of modern anglicanism* (s. å.), *The education act and after* (1903), *English religion in the 17:th century* (s. å.), *The value of the Bible* (1904), *Westminster sermons* (1910), *Puritanism in England* (1912), *War-time sermons* (1915), *Christian liberty* (1918) och *Anglicanism* (1921). Hj. H—t.

Hentsch, Friedrich Heinrich Richard, tysk militär, f. 18 dec. 1869 i Köln, d. 13 febr. 1918 i Bukarest. Han blef 1890 officer vid sachsiska inf.-reg. n:r 103 och befordrades därefter inom infanteriet och generalstaben. I april 1914 blef han öfverstelöjtnant vid nämnda stab, 1915 öfverkvartermästare vid 9:e armén, 1916 öfverste och 1917 stabschef vid tyska militärförvaltningen i Rumänien. Under det slaget vid Marne pågick, sändes H., som då var chef för stora högkvarterets underrättelseafdelning, 8 sept. 1914 af generalstabschefen v. Moltke till de tre arméerna på tyska slaglinjens högra flygel för att orientera högkvarteret (i Luxemburg) om därvarande läge samt tillika förmå 1:a och 2:a arméerna att hålla stånd mot den kraftiga franska motoffensiven. Blefve ett återtåg nödvändigt, skulle H. ge direktiv, att detta borde anträdas mot Soissons—Fismes—Reims. Under intrycket af det ogynnsamma läget på 2:a arméns högra flygel, hvilket föranledde arméchefen (v. Bülow) att den 8 på aftonen, *i samförstånd med H.*, fatta beslut om återtåg, gaf den senare den 9 vid middagstiden, enligt (efter sin egen uppfattning) fullmakt från stora högkvarteret att, om läget så ansågs fordra, anbefalla återtåg, order äfven till den på härens yttersta högra flygel framgångsrikt stridande 1:a armén (v. Kluck) att anträda återtåget, en order, som ock, sedan H. vidhållit sin mening gentemot arméstabschefens mera optimistiska uppfattning om läget, delad af den då icke närvarande arméchefen, kom till verkställighet. Jfr Världskriget, sp. 165 och 166. — Om det berättigade och befogade i H:s ingripande i händelserna på tyska härens högra flygel under det för hela krigets utgång betydelsefulla slaget vid Marne ha olika meningar gjort sig gällande i facklitteraturen. Se bl. a. Müller-Loebnitz, ''Die sendung des oberstleutnants H.'' (1922). H. J—dt.

Henzada [henŝā′dā]. 1. Distrikt i divisionen Arakan, Burma, Brittiska Indien. 7,363 kvkm. 532,357 inv., nästan alla muhammedaner (1911). Omkr. 1/4 är odlad med ris, som exporteras i stor mängd. — 2. Stad i distriktet H., vid Irawadi. 25,052 inv. (1911).

Hepatītis, *med.* Se Lefversjukdomar, sp. 30.

***Hepburn,** James H., earl af Bothwell, ligger begrafven i Faarevejle kyrka nära Dragsholm (se Adelersborg).

Hepplewhite [he′plωāit], George, engelsk möbeltecknare och konstsnickare (födelseåret obekant), d. 1786. Den möbelstil, som fått namn efter honom, blef känd förnämligast genom de omkr. 300 möbelritningar, som ingingo i katalogen ''The cabinet-maker and upholsterers guide'' (1788; 3 uppl. inom några få år). H.-stilen, som knappast söker originalitet, utgör en utveckling i nyklassisk riktning af Chippendales (se denne. Suppl.) möbelformer och visar inflytande äfven af fransk Ludvig XVI:s stil, dock i afgjordt engelsk karaktär. Den lägger hufvudvikten vid utsökt arbete, oftast i mahogny, gärna med rik och elegant dekoration och med inläggning af olika träslag. Allra mest omtyckta blefvo H:s stolar af spröda former, ryggen bildande en oval sköld eller ett hjärta. H.-stilen vann mycken popularitet i England och Nederländerna och återuppblomstrade inemot slutet af 1800-talet. G—g N.

Heptaëder (af grek. *hepta′*, sju, och *he′dra*, yta), *mat.*, polyeder (se d. o.) med 7 sidoytor.

Heptakord [-ård; af grek. *hepta′*, sju, och *chordē*, sträng], *mus.*, en benämning på den moderna 7-tonskalan (oktavsystemet), i motsats till det medeltida 6-tonsystemet (se Hexakord).

Heptaplo′meres, arbete af J. Bodin (se denne).

***Heracleum,** *bot.* Artantalet uppgår till omkr. 70. I Sverige finnas 2 arter, af hvilka den l[illegible] blommiga *H. Sphondylium* har en sydligare bredning än den gulgrönblommiga *H. sibiricum*. *H. Mantegazzianum* från Kaukasus är en som prydnadsväxt ofta odlad praktfull jätteört. G. L—m.

Herad. 1. Pastorat i Lista kontrakt, Agder biskopsdöme, Norge. 129,38 kvkm. 1,951 inv. (1920). Omfattar socknarna H. och Spind. — 2. Socken i H. pastorat, vid kusten, n. v. om Farsund, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 86,81 kvkm. 889 inv. (1920). Jordbruk och fiske. 1o. 2. K. G. G.

Herakleōnas, kejsare. Se Östromerska riket, sp. 296.

***Heraldik** är läran om vapen i heraldisk bemärkelse, d. v. s. märkena på sköld och hjälm, med hvad till dylika hör. Rörande vapnens uppkomst se Sköld. När de heraldiska vapnen hade praktisk användning, d. v. s. så länge den med ättemärke prydda skölden och hjälmen utgjorde del af rustningen i strid eller tornering, så länge kunde heraldiken betraktas som lefvande. Under denna tidrymd, från midten af 1100-talet till midten af 1500-talet (se Vapen), bestämdes bruket af vapen efter vissa i allmänhet af rent praktiska skäl uppkomna regler. Dessa sammanfattades till största delen under 1200-talet till en särskild vetenskap, heraldiken, hvilken kan indelas i a) *teoretisk heraldik*, vapenkunskap (ty. *wappenkunde*), som behandlar det praktiskt använda vapenväsendets uppkomst, utveckling och försvinnande, och b) *praktisk heraldik*, vapenkonst

(ty. *wappenkunst*), som behandlar de ur den teoretiska heraldiken härledda reglernas tillämpning vid heraldiska bildframställningar.

Heraldikens källor indelas i skriftliga källor och bildkällor. De *skriftliga källorna* kunna vara a) arbeten af historisk natur (annaler, krönikor, urkunder m. m.), där författaren vid framställningen af de historiska händelserna lämnar uppgifter rörande bruket af vapen; b) poetiska berättelser, där diktaren besjunger riddarväsendet; flera af dessa äro s. k. minnesånger (se d. o.); c) vapenböcker, såväl dylika med bildframställning som de vapenbeskrifvande (utan bild), se Vapenbok. — Till *bildkällorna* höra sigill, mynt, sköldar, bildframställningar i böcker (hit höra äfven de ofvan nämnda med bilder försedda vapenböckerna), skulpturer i sten och trä (arkitektur, grafstenar, begrafningsvapen, möbler, husgeråd m. m.).

Heraldiken, som nära sammanhänger med sigillografien (se Sigill), hör liksom denna till de historiska hjälpvetenskaperna. Genom förekomsten af ett vapen kan man få uppgift om, till hvilken släkt eller person det vapenprydda föremålet bör hänföras, från hvilken tid och från hvilket land det förskrifver sig. Tidsperioden anges af vapnets stil och landet af dess typ. Heraldiken är dessutom af stor betydelse för genealogien, kulturoch konsthistorien.

Heraldisk litteratur. Från medeltidens härolder har icke mycket af skriftlig kvarlåtenskap bevarats till våra dagar. Det mesta, som återstår, är af poetisk natur. Utom Gelres diktsamling (se Vapenbok) märkas Johan Hollants poetiska anteckningar öfver adliga släkter i Bajern, fullbordade under kejsar Sigmund (1433—37). Den första heraldiska lärobok, som bevarats från medeltiden, är Clément Prinsaults ”Un traité du blason du XV:e siècle” (förf. 1416, tryckt hos Douet d'Arcq, ”Revue archéologique”, bd 15, Paris, 1858). Af mindre värde är härolden Sicillos ”Le blason des couleurs” (skrifven omkr. 1435). Bland senare arbeten märkas Hiérosme de Bara, ”Le blason des armoiries” (Lyon, 1511), Jean Lautte, ”Le jardin d'armoiries” (Gent, 1567), Sylvester Petra Sancta, ”Tesseræ gentilitiæ” (rikt illustrerad; Rom, 1638). Ett afsevärdt framsteg visar den heraldiska litteraturen med jesuiten Claude François Menestriers läroböcker, utg. mellan 1658 och 1691. Han lämnar alla fantasier, som mer eller mindre kännetecknat föregående författare, och behandlar vapnen rent vetenskapligt. Hans arbeten äro rikt försedda med goda illustrationer. Ett stort fel är likväl, att hjälmprydnaderna ej behandlas. Mest kändt af hans arbeten är ”Le véritable art du blason” (Lyon, 1658). Vidare märkes Philip Jacob Spener, ”Insignium theoria” (Frankfurt, 1690). Under 1700-talet ökas antalet af heraldiska arbeten betydligt. Särskildt märkas Jean Baptiste Duchesne, ”La science de la jeune noblesse” (Paris, 1729—30), Louis Chazot de Montigny, ”Dictionnaire héraldique” (1748), Joh. Christoph Gatterer, ”Abriss der heraldik” (1765) och ”Praktische heraldik” (1791), det sista ett mycket förtjänstfullt arbete. Af modernare heraldiska arbeten märkas för *Tyskland* Otto Titan von Hefner, ”Handbuch der theoretischen und praktischen heraldik” (1861—63), Gust. Seyler, ”Geschichte der heraldik” (1885—89), Max. Gritzner, ”Handbuch der heraldischen terminologie” (1890), H. G. Ströhl, ”Heraldischer atlas” (1899); för *Frankrike* Charles Grandmaison, ”Dictionnaire héraldique contenant l'explication et la description des termes et figures usités dans le blason” (1852), Gourdon de Genouillac, ”Grammaire héraldique” (1853), L. A. Duhoux d'Argicourt, ”Alphabet et figures de tous les termes du blason” (1899), och O'Kelley de Galway, ”Dictionnaire de la science de blason”; för *England* Fox Davies, ”A complete guide to heraldry” (1909), ett utförligt och framstående arbete. Mindre, men goda handböcker äro W. H. St. John Hope, ”Grammar of english heraldry” samt ”Heraldry for craftsmen and designers” (1913). Skotsk heraldik behandlas i Francis J. Grant, ”Manual of heraldry” (1914). För *Danmark* må framhållas den uttömmande och synnerligen väl uppställda P. B. Grandjean, ”Dansk heraldik” (1919). Om äldre *svenska* arbeten se hufvudarbetets art. Heraldik och Vapenbok. Dessutom märkas H. Fleetwood, ”Handbok i svensk heraldik” (1917), J. Kleberg, ”Heraldiskt lexikon öfver å svenska Riddarhuset introducerade ätter” (1919), och H. Toll, ”De äldsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronors-vapnet” (1919). H. F—d.

***Herbarium.** En öfversikt af herbariernas uppkomst och utveckling meddelas i Otto Gertz, ”Christopher Rostii herbarium vivum i Lund. Nordens äldsta samling af pressade växter” (i ”Nordisk tidskr.” 1918). Det största herbariet torde finnas i Kew (se d. o.), därnäst kommer troligen herbariet i Berlin. Svenska Riksmuseets herbarium innehåller omkr. 800,000 exemplar. De Candolles herbarium i Genève torde vara den värdefullaste privata växtsamlingen; den innehöll 1880 nära 300,000 exemplar. G. L—m.

***Herberay des Essarts**, N. d', dog omkr. 1557.

Herbert [hə̄'bət], George Edward Stanhope Molyneux, 5:e earl af Carnarvon, son till den 4:e earlen af Carnarvon (se Herbert 8, sp. 489), arkeolog, konstsamlare, f. 26 juni 1866 i England, d. 5 april 1923 i Kairo (begrafven på sitt gods Highclere castle nära Newbury), började under rekonvalescenstiden efter en svår bilolycka som tidsfördrif studera egyptisk arkeologi, och i förening med den redan förut som skicklig utgräfvare bekante Howard Carter (f. 1873) företog han 1907—11 vidlyftiga, men ej särdeles gifvande utgräfningar i Egypten, hvilkas resultat nedlades i det präktiga, utmärkt illustrerade verket *Five years' explorations at Thebes* (1912). Vid fortsatta utgräfningar påträffades 1915 Amenofis I:s graf och under vintern 1916—17 en för drottning Hatschepsut afsedd, men aldrig använd grafanläggning. Under senare år hade earl Carnarvon haft sin uppmärksamhet riktad uteslutande på den nu så ryktbara Konungarnas dal vid Tebe. Där hade något tidigare amerikanske mecenaten Th. Davis låtit anställa en rad utgräfningar, hvarigenom bl. a. Hatschepsuts, Thotmes IV:s, Horemhebs och Menephtahs grafvar upptäcktes, hvarför utsikterna att återfinna ytterligare kungagrafvar där voro skäligen minimala. Trots detta lät earlen icke afskräcka sig. Hans ihärdighet och enorma ekonomiska insatser belönades 5 nov. 1922 med den

för kännedomen om den fornegyptiska konsten och konsthandtverket epokgörande upptäckten af Tutanch-Amons graf. Vid ett af besöken i grafven råkade earlen emellertid bli biten af en moskit, hvilket hade till följd en svårartad blodförgiftning och, sedan sjukdomen komplicerats genom tillstötande lung- och lungsäcksinflammation, vållade hans död. Earlen egde en af de förnämsta existerande privata samlingarna af egyptiska fornsaker. P. L—n.

Herbette [ärbä't]. 1. François Louis H., broder till den i hufvudarbetet omnämnde Jules G. H., fransk ämbetsman, f. 1843, d. 1921, var prefekt på tre olika poster, blef därefter 1882 direktör för fångvårdsstyrelsen och 1891 medlem af Conseil d'état. Mest bekant är H. såsom en bland stiftarna af "Alliance française" och detta vidtutgrenade samfunds förste president. — Hans son, Jean H., f. 1883, är filos. doktor och sedan 1915 (efter André Tardieu) chef för utrikesredaktionen i "Le temps"; han innehade förut några år samma post i "L'écho de Paris". — 2. Maurice Lucien George H., den föregåendes brorson, fransk diplomat, f. 1871, blef redan vid 18 års ålder attaché hos sin fader, Jules H., vid franska ambassaden i Berlin, tjänstgjorde sedan med ambassadsekreterares titel under mer än 30 år i utrikesministeriet i Paris och var 1906—11 chef för dess pressbyrå. Som sådan vidgade H. betydligt dennas verksamhet och torde mer än någon annan ha bidragit att i utrikespolitiska frågor "disciplinera" franska pressen. Han var 1911—12, som ministre plénipotentiaire, kabinettschef hos utrikesministrarna Cruppi och de Selves, spelade en framstående roll vid Agadiraffären och i kampanjerna mot Caillaux, blef sedermera direktör för utrikesministeriets personalafdelning och är sedan 1922 fransk ambassadör i Bruxelles. Han har bl. a. skrifvit *Une ambassade persane sous Louis XIV* (1907). 1—2. V. S—g.

***Herbst,** K. F., dog 1 juli 1911 i Köpenhamn.

Herbst, Wilhelm, tysk tandläkare, f. 23 okt. 1842 i Schwerin, d. 27 juni 1917 i Bremen, gjorde en hel del uppfinningar inom odontologisk protes och teknik. Sålunda blef han genom sin glasfyllningsmetod (1880) upphofsman till hvad som inom tandläkekonsten kallas porslinsfyllningar, vidare till en rotationsmetod för guldfyllningar m. m. Han utgaf *Methoden und neuerungen auf dem gebiete der zahnheilkunde* (1895). H. kallades till amerikansk doctor of dental surgery. Svenska tandläkaresällskapet eger en Herbstfond, till hvilken han skänkt medlen. F. S—l.

***Hercegovina** tillhör efter freden i S:t Germain (10 sept. 1919) Jugo-Slavien, där det tills. med Bosnien bildar prov. Bosnien-H., som omfattar 51,199 kvkm. med 1,876,543 inv., 37 på 1 kvkm. (1921).

Hercyn (af lat. *Hercȳnia*, Harz), *geol.*, en aflagring inom nedre devon, väsentligen bestående af refkalk, som är utbildad i Harz, Böhmen och Ural. Man har tydt dessa bildningar som en särskild formation, omfattande öfversta silur och nedersta devon, men det har visat sig, att hercyn var endast det nedre devon utbildadt i en egendomlig facies, uppbyggd af refbyggande organismer. K. A. G.

***Hercyniska skogen.** Senare delen af den paleozoiska tiden var en period af bergskedjeveckning, från hvilken sönderskurna rester mångenstädes finnas bevarade i platåbergen, exempelvis i Väst-Europa i de armorikanska (se d. o. Suppl.) och variskiska (se d. o.) bergskedjorna. Då Harz också är ett fragment af detta gamla bergskedjesystem, har man efter detta berg (lat. *Hercynia*) kallat hela bergskedjesystemet hercyniska bergssystemet, och man kallar äfven hela perioden af bergskedjeveckning den hercyniska. Det system af förkastningar, som i Nord-Tyskland, såväl i höglandet som på slätten, delar de sedimentära bildningarna i smala strimmor med längdriktningen n. v.—s. ö., har äfven stundom kallats det hercyniska förkastningssystemet, och man talar också om en hercynisk förkastningsriktning. Dessa förkastningar äro emellertid till största delen betydligt yngre än den ofvan omtalade hercyniska bergskedjeveckningen, och benämningen hercynisk har i detta fall föga skäl för sig och är också numera mindre bruklig. K. A. G.

***Herdaminne.** Ytterligare ha utkommit L. Bygdén, "Hernösands stifts herdaminne" (I, omfattande A—H, 1923), J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl, "Linköpings stifts herdaminne" (1915—20, hittills I—IV, 1), och C. O. Arcadius, J. A. Franzén och E. A. Zetterqvist, "Växjö stifts herdaminne" (1921 f.). Kyrkoherden Ernst Althins "S:t Jakobs och Johannes församlings herdaminne och historia för tiden 1286—1801" föreligger nu (1924) i manuskript tryckfärdigt.

Herdbook [hə'd-buk]. Se Korthornsboskap, sp. 1111.

***Herdersche verlagshandlung.** 1905 dog A. Streber. 1919 förvandlades firman till aktiebolaget Herder & c:o med Philipp Dorneich (f. 1866) och Hermann Herder till chefer. Filialer tillkommo 1906 i Berlin, 1910 i London och 1912 i Köln. Jfr äfven Encyklopedi. Suppl.

Herdla (förut Herlö). 1. Pastorat i Nordhordland kontrakt, Björgvin biskopsdöme, Norge, omfattar socknarna H. och Hjelme. 130,66 kvkm. 5,316 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge, vid kusten, n. v. om Bergen. 112,33 kvkm. 4,309 inv. (1920) Fiske. — 3. En 1,62 kvkm. stor, kal ö, n. v. om Bergen, Norge, i H. härad. 101 inv. (1920). På ön ligger pastoratets hufvudkyrka. Befästningar. Den omkr. 15 km. långa fjord, som från H. går mot s. ö. till Bergen mellan Holsnöy och Asköy, heter Herdlafjorden. 1—3. K. G. G.

Herdlafjorden. Se Herdla 3. Suppl.

***Hérédia.** — 2. J. M. de. Jfr arbeten om H. af Langevin (1907) och Misdrag Ibrovac (1923).

Herēditas. Genetiskt arkiv, tidskrift, sedan 1920 utg. af Mendelska sällskapet i Lund under redaktion af Robert Larsson. 3 bd ha hittills (1924) utkommit. Tidskriften åtnjuter statsanslag (4,500 kr. 1923).

***Hereró** tillhöra nu mandatärlandet Sydväst-Afrika, som förvaltas af Sydafrikanska unionen.

Hergesell [he'rgešell]. Hugo, tysk meteorolog, f. 1859 i Bromberg, professor i Strassburg 1900—14 och därefter i Berlin, sedan okt. 1914 tillika direktör för aëronautiska observatoriet i Lindenberg, upprättade ett stort antal väderleksstationer i El-

sass-Lothringen och inrättade i Strassburg ett aerologiskt institut för utforskning af atmosfären. H. medverkade äfven, som grefve v. Zeppelins medhjälpare, vid konstruktionen af de tyska ”stela” luftskeppen och blef 1908 ”rikskommissarie” för luftskeppsfarten. Under Världskriget var han verksam vid organiserandet af den militära väderlekstjänsten, som under krigets gång alltmer fulländades, till en stor del tack vare honom. H. J—dt.

Hergesheimer [hö'gis-hāimə], Joseph, nordamerikansk författare, f. 15 febr. 1880 i Philadelphia, debuterade 1914 med *The lay Anthony* (1914), som följts af *Mountain blood* (1915), *The three black Pennys* (1917, ”Släkten Penny”, 1921), *Gold and iron* (1918), *Java head* (1919), *The happy end* (s. å.), *Linda Condon* (s. å.), *Steel* (1920), *San Cristobal de la Habana* (s. å.) och *Cythera* (1921). H., som förfogar öfver kraft och åskådlighet, skildrar gärna striden mellan skönhetslängtan och jordisk tillfredsställelse och söker genomföra konstnärlig hållning. Öfv. äro vidare Ammidons hus” (1921) och ”Dockan” (1923). Se C. van Doren, ”Contemporary american novelists” (1922). R—n B.

Hergt, Oskar, tysk politiker, f. 22 okt. 1869 i Naumburg, var först lokal förvaltningsämbetsman, sedermera 1905—14 geheime-finansråd och föredragande råd i preussiska finansministeriet, blef regierungspresident 1914 i Liegnitz och 1916 i Oppeln samt var aug. 1917—nov. 1918 preussisk finansminister. Efter revolutionen 1918 deltog H. i stiftandet af den nya konservativa sammanslutningen Tysknationella folkpartiet och blef dec. s. å. partiets ordförande. Han var led. af preussiska författningsgifvande landsförsamlingen 1919 och har som medlem af tyska riksdagen (från 1920) och af preussiska landtdagen (från 1921) i dem med mycken skärpa företrädt den tysknationella ytterlighetsgruppens opposition mot den nya tyska republikanska regimens växlande ministärer. V. S—g.

***Hering**, Ewald, dog 26 jan. 1918 i Leipzig. Om hans färgteori se äfven Young-Helmholtzska teorien.

***Herkner**, H., blef 1913 (efter Schmoller) professor vid Berlins universitet.

***Herkomer**, H. von, dog 31 mars 1914 i London. 1907 hade han erhållit knightvärdighet (sir Hubert H.). G—g N.

He'rkulesknut. Se Knut, sp. 416.

Herlēnius. 1. August H., militär, brukschef, f. 22 dec. 1861 i Nors socken, Värmlands län, student 1880, blef 1881 underlöjtnant vid Göta artillerireg., tjänstgjorde som kontrollofficer vid Finspång och Bofors 1889—93, tog 1894 afsked från beställning å stat och blef 1895 kapten i regementet. 1894 blef H. disponent för Storfors bruks-a.-b. och är sedan 1910 disponent och chef för Uddeholmsverken (se d. o.), där de omfattande industriella företagen kraftigt utvecklats under H:s ledning. Särskildt märkas därvid anläggningen af elektriska masugnar vid Hagfors samt af Skoghallsverken och utbyggandet af flera vattenfall för fyllande af verkens kraftbehof. H. var led. af styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk under hela dess tillvaro 1905—08 och är sedan 1908 led. af Vattenfallsstyrelsen. Äfven för ett flertal andra allmänna uppdrag har H:s förmåga tagits i anspråk. Han är bl. a. extra fullmäktig i Järnkontoret sedan 1907 och ordf. i Svenska trävaruexportföreningen. H. är tjänstgörande kabinettskammarherre sedan 1908. — 2. Emil H., den föregående broder, teologisk författare, f. 26 nov. 1867 i Kroppa, Värmlands län, student i Uppsala 1886, blef 1889 filos. och 1895 teol. kandidat samt utnämndes 1907 till adjunkt vid allmänna läroverket i Kristianstad och 1908 till lektor i kristendom vid läroverket i Falun. H., som sysslat särskildt med svenska sektväsendets historia, har skrifvit bl. a. *Erik-jansismens historia* (1900), *Åkianismens historia* (1902), *Predikare-Lena eller Hvita jungfrun* (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1904), *Blåkullafärder i 19:e årh.* (i ”Svenska landsmål och svenskt folkliv”, 1912, 1913). 1. Fmn. 2. E. M. R.

Herlitz. 1. Karl Georg H., försäkrings- och kommunalman, f. 22 okt. 1853 i Visby, blef 1871 student i Uppsala, 1873 filos. kandidat och 1879 juris kandidat. Vice häradshöfding 1881, var han ombudsman vid Riksbankens afdelningskontor i Visby och hos Gotlands hypoteksförening 1881—84, sekreterare i sjölagskommittén 1884—87 och advokat i Stockholm 1885—87. Han var 1887—97 ombudsman i försäkrings-a.-b. Skandia och 1897—1918 dettas verkställande direktör. Som kommunalman har H. varit mycket verksam; han var stadsfullmäktig 1892—1915 och 1917—22 och därjämte led. af beredningsutskottet 1903—09 och 1919—22, af Handels- och sjöfartsnämnden 1887—1902 och af egnahemskommittén 1906. Han var bankofullmäktig 1894—95. H., som är moderat högerman, deltog verksamt i 1912 års pansarbåtsrörelse och var styrelseled. i Svenska pansarbåtsföreningen (se d. o.) samt var led. af Andra kammaren för Stockholm vid majriksdagen 1914, då han var vice ordf. i sjölagsutskottet. Han är f. n. led. af 1918 års försäkringsaftalskommitté. H. blef hedersled. af Örlogsmannasällskapet 1912.

2. Nils H., den föregående son, historiker, universitetslärare, f. 7 aug. 1888 i Stockholm, blef 1906 student och 1916 filos. doktor i Uppsala på afh. *Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703—1706, I*, belönad med Geijerska priset. Han blef 1916 docent i historia vid Uppsala universitet, hvarifrån han 1920 öfvergick till Stockholms högskola. 1923 förklarades han kompetent till professur i Uppsala. H. har beklädt sekreterarbefattningen i olika riksdagsutskott (1916—23), i föreningen Norden (1919—23) och i Karolinska förbundet (från 1922), har verkat som lärare vid Socialpolitiska institutet (från 1921) och är sedan 1919 föreståndare för Stadshistoriska institutet. Bland H:s skrifter märkas: *Den polska frågan 1708—09* (i ”Karol. förbundets årsbok” 1915), *Det nordiska krigets förhistoria och första år* och *Carl XII:s polska politik 1701—1707* (i Bring, ”Karl XII”, 1918), *De svenska städernas privilegier* (1920), *Ett och annat om självstyrelsens betydelse i svensk förvaltningshistoria* (i ”Statsvet. tidskr.” 1921), *Ur den svenska stadsbyggnadslagstiftningens historia* (1922), *Utredning angående vissa spörsmål rörande städernas domstolsväsen* (1923, på offentligt uppdrag; hufvudsakligen historisk). Dessutom har H. utgett ”Nordens årsbok” (i förening med danska och norska

medredaktörer, 1920—23) samt är utgifvare af ''Nordisk tidskrift'' (från 1922) och af ''Karolinska förbundets årsbok'' (från 1922). 1. T—s. 2. S. T—g.

Herman, landtgrefve af Thüringen, mansroll (basparti) i operan ''Tannhäuser'' af R. Wagner (jfr Herman 3 och Wartburg, sp. 730).

***Hermann,** Ludimar, dog 15 juni 1914 i Königsberg.

***Hermannsbad.** Se äfven Lausigk.

***Hermannstadt.** 1. Komitatet tillhör nu Rumänien. — 2. Staden H. har omkr. 34,000 inv. (1920); dess officiella namn är nu Sibiu. Under Världskriget stod 26—29 sept. 1916 vid H. ett fältslag mellan grupperna Staabs och Schmettow af 9:e tyska armén (v. Falkenhayn) å ena sidan samt Alutagruppen, under befäl af general Manolescu, af 1:a rumänska armén (Culcer) å den andra. Rumänerna blefvo i grund slagna och tvungna till återtåg dels genom Rotenturm-passet, dels öfver bergen mot Caineni i Valakiet, där Alutagruppens spillror slutligen samlades. Jfr Världskriget, sp. 211. H. J—dt.

Hermannsställningen, under Världskriget benämning på en tysk, förstärkt försvarslinje mellan Tournai i sydvästra Belgien öfver Condé, Valenciennes och Le Cateau i nordöstra Frankrike till Oise ö. om S:t Quentin. Ställningen besattes af tyska härens högra flygel under återtåget i okt. 1918. Dess fortsättning åt n. öfver Gent till holländska gränsen benämndes Gent—H. Jfr Världskriget, sp. 241—243. H. J—dt.

***Hermanson,** R. F., entledigades 1909 från statssekretariatet. 1920—21 skötte han professuren i statsrätt vid Helsingfors' universitet. Han

har i tidskrifter och tidningar (''Hufvudstadsbladet'') ofta uttalat sig i aktuella politiska frågor. Bland hans självständigt utkomna skrifter må nämnas *Svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan* (1915), *Det Rätta och dess samband med religiösa sanningar* (1919), *I Ålandsfrågan* (1920) och *Den svenska frågan i Finland* (1921). H. är led. af kommissionen för frågan om de svenska nationella krafven och har f. ö. af regeringen användts för många uppdrag; sålunda var han befullmäktigad vid Folkförbundets generalkonferens nov. 1920 samt delegerad för Ålandsfrågan vid förbundsrådets sammanträde i Genève juni 1921. T. C.

Hermansson, Halldór, isländsk bibliograf, f. 6 jan. 1878, student 1898, anställdes 1899 af W. Fiske för att katalogisera dennes isländska boksamling, som efter Fiskes död tillföll Cornell-universitetet i Ithaca, där H. 1905 vardt bibliotekarie och 1920 utnämndes till professor i nordiska språk. H. har utgett ''Islandica'' (14 bd), mest af bibliografiskt innehåll: katalog öfver samlingen, förteckning på isländskt tryck under tidigare skeden och isländska författare (1913). H:s verk utmärkas för noggrannhet och grundlig sakkunskap. F. J—n

***Hermant,** Abel, har fortsatt sin alsterrika författarverksamhet med bl. a. *Les affranchis* (1908), *Coutras soldat* (1909), *Le premier pas* (1910), *Histoire d'un fils de roi* (1911), *Les renards* (1912), *Essais de critique* (1913), *La petite femme* (1914), *Heure de guerre de la famille Valadier* (1916), *Histoire amoureuse de Fanfan* (1918), *La journée brève* (1920), *La crépuscule tragique* (1921).

Hermanö, en 6 kvkm. stor ö i Bohuslän utanför Orust. Längst i n. ö. ligger Gullholmens kapell och municipalsamhälle. O. Sjn.

***Hermelin.** Om släkten Skragge och dess grenar se R. Lagerborg, ''Ur en Värmlandssläkts öden (c. 1475—1875)'' (1919). — 1. Olof H. Hans *Bref till Samuel Barck 1702—1709* utgåfvos 1913 af C. von Rosen. — 3. S. G. H. En byst af H. aftäcktes 20 sept. 1917 i Luleå stadspark. — 4. Olof H. dog 3 dec. 1913 i Stocksund. — 5. Sven David Alfred H., friherre, den föregåendes brorson, militär och idrottsfrämjare, f. 8 febr. 1856 på Åsby (Fors socken, Södermanlands län), d. 23 mars 1923 i Stockholm, blef 1876 underlöjtnant vid Södermanlands reg., men tog 1877 transport till Lifregementets dragonkår (Lifregementets dragoner), där han 1896 befordrades till ryttmästare. 1904 blef han major och 1907 öfverstelöjtnant vid Skånska husarreg. 1911 erhöll han afsked, hvarvid han blef öfverste i armén. 1893—96 var H. ordonnansofficer hos dåv. kronprins Gustaf och tjänstgjorde samtidigt som uppvaktande hos prinsarna Gustaf Adolf och Vilhelm. — H. nedlade ett omfattande, intresseradt och framgångsrikt arbete på idrottens område och bör med fullt fog räknas som en af svenska idrottens främsta märkesmän. Särskildt framstående var han som organisatör och ledare af sport- och idrottstäflingar. Till en början egnade han sig — utom åt militärtjänsten — åt hästsporten. Sålunda var han under 10 år sekreterare i Stockholms kapplöpningssällskap och ordnade under 1890-talet de i högt rop stående kapplöpningarna på Lindarängsbanan, hvars chef han var. Tillika var han redaktör för hästsportafdelningen i ''Tidning för idrott'' och en af de främste ledarna af hästutställningarna i Stockholm under en lång följd af år. För främjande af allmän idrott medverkade han kraftigt till skapandet af Stockholms idrottspark, hvars chef han var i 10 år, samt därefter Östermalms idrottsplats och Stadion, hvars förste chef han var. Som ordf. i Sveriges idrottsplatskommitté nedlade han ett målmedvetet arbete på skapandet af ett mycket stort antal idrottsplatser rundt om i landet. Han var äfven en af de ledande krafterna vid organiserandet af Nordiska spelen, Svenska spelen och Olympiska spelen samt många andra idrottstäflingar (äfven utomlands) och vid anordnandet af sportutställningar. På senare tid var särskildt skidlöpningen föremål för hans intresse, och som ordf. i Svenska skidförbundet verkade han för denna sant nationella idrotts utbredning och höjande. H. var ordf. eller led. äfven i flera andra sammanslutningar, afseende idrott eller gymnastik. Sedan 1906 var han led. af Krigsvet. akad. — 6. Torsten Vilhelm H., friherre, den föregåendes kusin, skogsman, f. 15 febr. 1864 i Torsvi, Uppsala län, utexaminerad från Skogs-

institutet 1887, blef extra jägmästare s. å., jägmästare i Junsele revir 1901, öfverjägmästare i Skellefteå distrikt 1907 och byråchef i Domänstyrelsen 1909. Utom sin statstjänst har H. utöfvat äfven enskild skogsförvaltning hos Björkå a.-b. 1895—99 och hos Graningeverkens a.-b. 1900—01. 1906—07 var H. ordf. i Västernorrlands läns skogsvårdsstyrelse. 1901—08 var han sekreterare hos Föreningen för skogsvård i Norrland och redaktör för dess årsbok; i denna samt i andra skogs- och jakttidskrifter har han författat flera afh. H. var led. i svensk-ryska Torneälfskommittén 1908—10, är led. af Tabellkommissionen sedan 1909, var sakkunnig i Kommerskollegium för frågan om skogsarbetarnas förhållanden 1912 samt är sakkunnig i de affärsdrifvande verkens löneregleringskommitté beträffande behandlingen af domänfondens personal. 5. H. J—dt. 6. G. Sch.

He'rmes, Wilhelm, tysk politiker, f. 16 juli 1878 i Köln, studerade jordbrukslära i Poppelsdorf, var en tid lärare där, sedermera anställd vid Internationella jordbruksinstitutet i Rom och därpå rikskommissarie för tyska afdelningen vid internationella jordbruksutställningen i Buenos Aires. H. hade under Världskriget anställning i flera krigsekonomiska ämbetsverk, blef okt. 1919 ministerialdirektor i riksekonomiministeriet och mars 1920 chef för det nyupprättade riksministeriet för folknäring och jordbruk. På denna post kvarstod han i flera ministärer och ledde där afvecklingen af krigstidens ekonomiska tvångsförordningar. Han blef därjämte okt. 1921 t. f. riksfinansminister, nedlade 1922 folknäringsministerposten, då han blef ordinarie finansminister, och deltog som sådan i Genuakonferensen. H. råkade kort därpå i skarp konflikt med rikskansleren Wirth med anledning af sina förhandlingar med finansmän i Paris. Han kvarstod som finansminister under Cuno, men afgick med denne aug. 1923 efter att förut under lång tid ha utsatts för häftiga personliga angrepp i riksdagen, särskildt från socialdemokraterna, i samband med markvalutans kolossala nedgång under hans finansministertid. V. S—g.

Hermesstaf, *myt.* Se Hermes, sp. 527.

Hermies [ärmi], by i franska dep. Pas de Calais, arrondissemanget Arras, 27 km. s. ö. om Arras. 1,373 inv. (1921). Strider mellan engelsmän och tyskar april 1917 och mars 1918.

Hermod, Hans Svensson, pedagog, f. 18 aug. 1860 i Sunnanå, d. 1 nov. 1920 i Malmö, fick under långvarig vistelse i utlandet (Tyskland, England, Syd-Afrika och Nord-Amerika), tidtals som lärare, idén till att under form af korrespondens meddela undervisning och upprättade 1898 i Malmö Hermods korrespondensinstitut (nu inrymdt i stort eget hus vid Kungsparken), som under årens lopp haft omkr. 210,000 elever. Institutet eges nu af H:s änka, Anna H., och f. n. uppges lärjungeantalet vara öfver 30,000. Månatligen utges publikationen ''Korrespondens''. Inspektor (därjämte lärare) är lektor Birger Palm.

***Hernád** tillhör nu i sitt öfre lopp Tjecho-Slovakien.

***Hernando** (eg. Hernando y Palomar), Rafael J. M., dog 10 juli 1888 i Madrid.

***Hernani.** Jfr Ernani. Suppl.

***Herner**, Sv., blef 1909 ord. professor. Bland hans vetenskapliga skrifter märkas *Verbesserungen zu Mandelkerns grosser konkordanz* (1909), *Die opfermähle nach dem Priesterkodex* (1911) och *Vegetabilisches erstlingsopfer im Pentateuch* (1918). H. har äfven utgett läroböcker (*Israëls historia*, 1907, nya uppl., mycket använd vid de allmänna läroverken, *Biblisk läsebok*, 1910, 3:e uppl. 1919, med titel *Biblisk textbok*; *Biblisk historia*, *Israels historia och Jesu lif*, 1919, samt den närmast för lärare afsedda *Israel, dess land, sed, historia och Messias*, 1922). E. M. R.

***Herning** fick köpstadsrättigheter 1913. Järnväg öfver Give till Vejle öppnades 1914. 8,855 inv. (1921). P. E—t.

***Hernlund.** — 2. K. H. H. dog 10 juni 1914 i Stockholm. Han var kyrkofullmäktiges ordf. t. o. m. 1910 och stadsfullmäktig t. o. m. 1911. Vald af Stockholms stad, tillhörde han 1910—11 Första kammaren.

Hernö revir. Se Härnö revir. Suppl.

***Herodotos.** Klas Lindskog utgaf 1920 i 2 bd en sv. öfv. af H:s historia (i serien ''Antika litteraturverk i svensk tolkning'').

V. K. Herold.

***Herold**, V. K., lämnade Det kongelige teater 1915 (efter att 1910—11 ha varit ledare af operan på Dagmarteatret) och egnade sig därefter väsentligen åt bildhuggarkonsten. Med början af säsongen 1922—23 öfvertog han ledningen af operan på Det kongelige teater. P. E—t.

Herou [-rō], Karl Josef Nicanor, operasångare, f. 6 okt. 1884 i Gäfle, utbildad vid musikkonservatoriet i Stockholm 1905—09, debuterade våren 1909 där på K. teatern som *Escamillo* i ''Carmen'', *Flygande holländaren* samt *Amonasro* i ''Aida'' och är anställd vid nämnda operascen sedan hösten 1909. Han gaf gästspel på hofoperan i Berlin 1912. Rösten är en kraftig och mörkfärgad baryton af något kärf klang, och han utvecklar stark energi i tonansats, föredrag och uppträdande. Bland H:s många roller märkas vidare *Telramund* i ''Lohengrin'', *Scarpia* i ''Tosca'', *Tonio* i ''Pajazzo'', *Rigoletto*, *Alberich* i Wagners ''Nibelung-''dramer, *Jago* i ''Otello'', *Athanaël* i ''Thaïs'' samt *Arnljot*. Han är ock konsertsångare. E. F—t.

***Héroult**, P., dog 1914. — Om Héroults ugn se Aluminium, sp. 737, och Järnframställning i elektrisk ugn.

He'rpeton tentaculātum, *zool.* Se Siam, sp. 311.

Herpin [ärpä'], Clara Adèle Luce, fransk författarinna under pseudonymen Lucien Perey (se Perey).

Herpin [ärpä'], Lucie, pseudonym Se Quesnay de Beaurepaire (äfven i Suppl.).

Herrans händer, *bot.*, namn på *Orchis maculata*.

Herr Bengts hustru, skådespel af A. Strindberg (se denne, sp. 336).

Herr Dardanell och hans upptåg på landet, roande lustspel af A. Blanche (se denne, sp. 646), bearb. efter Nestroy, uppf. i Stockholm f. g. 1846.

Herr Derblays giftermål [derblās], skådespel (*Le maître de forges*) af G. Ohnet (se denne, sp. 554) efter hans roman med samma namn, uppf. i Stockholm f. g. 1884.

Herrebö fajansfabrik, Norges enda mer betydande äldre fajansfabrik, grundad 1758 på egendomen Herrebö, nära Fredrikshald, af Peter Hofnagel, var i gång troligtvis endast 1760—72. Af fabrikaten ha bevarats bl. a. bordsuppsatser, terriner, punschbålar, muggar, fat och tallrikar, som hufvudsakligen nu finnas i Kristianias konstindustrimuseum, hvitglaserade föremål med kraftiga rokokoformer och duktiga rokokodekorationer i koboltblått eller manganbrunt af stor dekorativ verkan. Litt.: H. Grosch, ”Herreböe fayencer” (1901), och H. Krog Steffens, ”Herreböe fajancefabrik” (i ”Vestlandske kunstindustrimuseums aarbog”, 1903). M. H.

Herrefall. Se Länsväsen, sp. 198.

***Herrehus** afskaffades i följd af revolutionerna 1918 i Preussen och Österrike.

He'rrenhaus, ty. Se Herrehus (äfven i Suppl.).

Herrens dag, Herrens dagar. Se Yttersta dagen, sp. 627—628.

Herrera [erre'ra], Carlos, 1920—23 president i Guatemala (se d. o. Suppl.).

***Herrestad.** 1. Häradet ingår nu i Ystads fögderi. 17,743 har. 7,158 inv. (1923).

Herrhamra, herrgård i Torö socken, Stockholms län (Södertörn), på södra delen af Torön, med en areal af 1,450 har, hvaraf 175 har åker; tax.-v. 531,800 kr. (1923). Hufvudbyggnaden af sten i 2 våningar uppfördes 1853 och restaurerades senast 1916. H. tillhörde på 1600-talet släkterna Oxenstierna och Sparre, på 1700-talet Hildebrand och Brenner samt 1806—90 Hallström. Sedan har H. egts af bl. a. skeppsredaren Erik Brodin (från 1916) och M. Berlin (från 1922). O. Sjn.

Herrhängsstötarna, ett 1,626 m. högt berg i Undersåkers socken, Jämtland, 20 km. ö. om Sylfjällen invid Härjedalsgränsen. O. Sjn.

Herrick [he'rik], Myron T., amerikansk politiker och diplomat, f. 9 okt. 1854 i Huntington, Ohio, började sin bana som skollärare och journalist, blef 1878 advokat i Cleveland, grundade där 1886 en bank och blef direktör i en stor sparbank. Han var flitigt verksam i staten Ohios republikanska partiorganisation och förtrogen vän till Mac Kinley, var 1903—06 guvernör i Ohio och därefter febr. 1912—dec. 1914 amerikansk ambassadör i Paris. Sistnämnda post bekläder han ånyo sedan april 1921.

Herriot [ärriå], Édouard, fransk politiker, f. 1872 i Troyes, var först lyceilärare (i retorik och litteraturhistoria) i Lyon och är sedan lång tid tillbaka denna stads borgmästare. H. var 1912—19 senator och nov. 1916—mars 1917 trafik- och förplägnadsminister i ministären Briand. Sedan 1919 är han led. af deputeradekammaren. Han tillhör det ”socialistradikala” partiets ledande män och är ordf. i partiets styrelse. I deputeradekammaren har han de senaste åren, fastän i mycket moderat form och stundom något vacklande, ledt de borgerligt radikales opposition mot Poincarés politik. Bl. a. har han därvid ofta varnat för brytning med England. Hans sträfvan har gått ut på att till valen 1924 ånyo samla ett ”vänsterblock”, och som ett led i närmandet till socialdemokraterna företog han 1922 en resa till Ryssland för att studera sovjetväldet. Sina intryck därifrån har han skildrat i *La Russie nouvelle* (1923), där han uttalar sig rätt sympatiskt om den nya regimen i Ryssland. H. har energiskt verkat för internationell anslutning till den s. k. Lyon-mässan (se Lyon. Suppl.) och i detta syfte besökt äfven Sverige. Bland hans skrifter märkas ytterligare *Lettres choisies du XVII:e siècle* (1900) och *Madame Récamier et ses amis* (2 bd, 1905). V. S—g.

***Herrlin,** P. A. S., fick 1911 professors n. h. o. v. och kallades 1912 till professor i psykologi och pedagogik vid Lunds universitet. 1910 kreerades han till med. hedersdoktor vid Karolinska institutet. Han är en af redaktörerna för ”Arkiv för psykologi och pedagogik” (1922 ff.).

***Herrljunga.** 1. Socknen omfattar nu 1,603 har. 1,435 inv., hvaraf 702 i H. municipalsamhälle (1923). — 2. I municipalsamhället, som hade 60 har areal och 702 inv. (1923), var tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom 1,666,600 kr. och den till bevillning taxerade inkomsten 951,840 kr. (1922). Kommunalskatten utgick med 4,05 kr. och municipalskatten med 1,20 kr. per 100 kr. inkomst (1923). H. landtmannabank har upphört; afdelningskontor finnes nu af Svenska handelsbanken. 1—2. E. A—t.

***Herrmann,** W., tog 1916 afsked från professuren.

***Herslow.** 1. K. K. P. H. var t. o. m. 1906 (ej 1904) stadsfullmäktiges ordf.

***Herslöf** omfattar nu 2,455 har. 1,287 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

Hertapointers [-pāi'n-], hundras. Se Hunden. sp. 1312.

***Hertel,** A., dog 19 febr. 1912 i Berlin.

Hertel, Hans Axel Valdemar Ib, dansk landthushållare, f. 28 juni 1859 i Vendsyssel, blef candidatus polit. 1882, var 1882—1900 anställd vid ”Ugeskrift for landmænd”, från 1901 sekreterare och från 1919 kontorschef i Det k. danske landhusholdningsselskab. Han har författat ett stort antal skrifter i landthushållning (*Andelsbevægelsen i Danmark* 1917, *Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie* 1919—20 m. m.) och är redaktör af ”Tidsskrift for landökonomi”. P. E—t.

***Herter,** E. G., dog 21 dec. 1917 i Berlin.

Hertevik, Lars, norsk målare, f. 1830 i trakten af Stavanger, d. 1902, var i sin ungdom målargesäll, vistades ett år i Kristiania och var 1850 i Düsseldorf, där han studerade vid akademien. Han företog därefter resor på Medelhafvet, besökte Konstantinopel och kom så hem igen. En svår nervsjukdom afbröt hans verksamhet ända till 1870-talet, då han åter började måla. Från denna tid stamma hans bästa landskap, hvilka omtalas såsom vittnande om intensiv skaparkraft. Han lefde sedan i Stavanger, men blef föga känd; först under de senast gångna åren har han blifvit framdragen ur glömskan. G—g N.

Herthas flak, en grundbank i norra delen af Kattegatt, 9 sjömil ung. s. ö. till ö. från Skagens

fyr, är med ett minsta djup af 9,2 m. föga farlig för sjöfarten, men tilldrog sig under Världskriget uppmärksamhet därigenom, att de krigförande omkring flaket utlade mineringar, som, emedan varning för desamma ej meddelats, orsakade förlust af flera handelsfartyg, men veterligen icke skadade något krigsfartyg tillhörande de stridande makterna. Under försök att upptaga ifrågavarande minor förlorade svenska flottan en kanonbåt. P. Dn.

***Hertig.** Utom i hufvudarbetet nämnda svenska titulärhertigar märkas ytterligare följande: Karl XIII:s son Karl Adolf, hertig af Värmland, kronprins Gustaf Adolfs söner Bertil, hertig af Halland, och Karl Johan, hertig af Dalarna, prins Vilhelms son Lennart, hertig af Småland, samt prins Karls son Karl, hertig af Östergötland.

Hertig Job (*Le duc Job*), komedi af Léon Laya (se d. o. 2), uppf. i Stockholm f. g. 1866.

Hertig Magnus och sjöjungfrun, opera med librett af Fr. Hedberg och musik af I. Hallström (se denne, sp. 1150), uppf. i Stockholm f. g. 1867.

***Hertling**, Georg von, blef febr. 1912 bajersk ministerpresident, ordnade 1913 frågan om prinsen-regenten Ludvigs upphöjande till konung och erhöll 1914 greflig värdighet. I tyska riksdagen uppträdde H. under Bülows och Bethmann-Hollwegs kanslerstid företrädesvis i utrikespolitiska frågor och underkastade därvid regeringspolitiken en ofta skarp, men alltid saklig och måttfullt framförd kritik. Vid kanslerskrisen i juli 1917 erbjöds åt H. rikskanslerposten, som denne afböjde på grund af svårighet för honom såsom en gammal och trött man att med nödigt eftertryck afvisa högsta krigsledningens (d. v. s. general Ludendorffs) ständiga inblandning i rikets politiska ledning. Efter Michaelis' fall (okt.) erbjöds samma post ånyo åt H., och denna gång fann han sig af patriotiska skäl böra mottaga det svåra värfvet (1 nov.); han gjorde det i hopp om att kunna hjälpligt upprätthålla enigheten inom riket fram till en för Tyskland gynnsam samförståndsfred. Om hans ämbetstid som tysk rikskansler och preussisk ministerpresident se Tyskland, sp. 692—693, och Preussen (Historia) Suppl. På de växande partimotsatserna inom riksdagen lyckades han i det längsta smidigt utöfva en dämpande inverkan, och i sina utrikespolitiska tal sökte han bana väg för fredsunderhandlingar, men ute bland folkmassorna tilltog krigströtthetén, och de allierade visade ingen benägenhet för underhandlingar om samförståndsfred. H. motsatte sig energiskt de österrikiska förslagen om en österrikisk-polsk union (''den austro-polska lösningen''), afvisade amiralstabens äfventyrliga projekt att med ett fåtal undervattenskryssare ingångsätta blockad af Amerikas östkust och afvärjde krigsledningens plan att beslagtaga kyrkklockorna i Belgien. I andra och viktigare frågor nödgades han ej sällan helt eller delvis ge efter för önskningarna i högkvarteret. Efter de afgörande militära motgångarna i juli och aug. 1918 ville H. blott afvakta första afmattning i striderna för att då framställa ett fredsanbud. I slutet af sept. kräfde emellertid Ludendorff, att fredsanbudet skulle afsändas ofördröjligen, och då man samtidigt ämnade för den inre frontens stärkande åstadkomma en fullt parlamentarisk ministär, afgick H. 30 sept. s. å. Han var utsliten och ville ej medverka till parlamentarismens genomförande, enär han däri såg ett hot mot tyska rikets federativa karaktär. H. afled 4 jan. 1919 i Ruhrpolding (Oberbayern). — H. var de tyske katolikernas tongifvande lekman och mångårig ordf. i Görres-gesellschaft. H:s memoarer, *Erinnerungen aus meinem leben*, ha utgetts af hans son (2 bd, 1919—20; gå till 1902), hans *Vorlesungen über metaphysik* af M. Meier (1922), hans öfversättning af Augustinus' bekännelser utkom i 22:a uppl. 1922. Jfr K. von Hertling, ''Ein jahr in der reichskanzlei. Erinnerungen an die kanzlerschaft meines vaters'' (1919), och H. von Grauert, ''Graf G. von H.'' (1920). V. S—g.

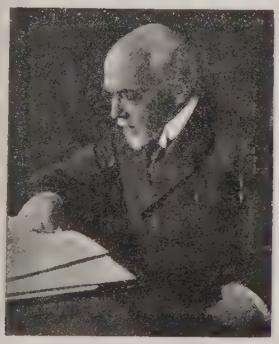

Hertsö, förr ö, numera halfö i Luleå stads område och Nederluleå socken, Norrbotten, sammanhänger vid Luleå stad med fastlandet, från hvilket den mot v. och n. skiljes af Björkskatafjärden, Sinksundet, Granö- och Brändöfjärdarna samt Strapösundet; mot s. begränsas den af Lulefjärden, Svartösundet och Sandöfjärden, mot ö. sänder Bottniska viken in en bred fjärd. H. står i förbindelse med Svartön, Mulön, Björkön och Granön m. fl. förut självständiga öar, hvilka genom landhöjningen förenats till en enda stor ö med en areal af 69 kvkm. O. Sjn.

***Hertwig.** 1. O. H. dog 26 okt. 1922. Han blef led. af Vet. soc. i Uppsala 1916 och erhöll af Sv. läkaresällskapet Anders-Retziusmedaljen i guld 1917. — 2. R. H. adlades 1910.

***Hertz**, Henrik. Se H. Kyrre, ''H. H.'' (1916).

Hertz, G. Jfr Fysik. Suppl., sp. 1109—10.

***Hertzberg**, norsk släkt. — 3. N. K. E. H. dog 8 juli 1911.

***Hertzberg**, G. F., dog 16 nov. 1907 i Halle.

***Hertzberg**, Ebbe C. H., dog 2 okt. 1912 i Kristiania.

Hertzberg, John Konrad, fotograf, högskolelärare, f. 22 dec. 1871 i Norrköping, studerade fotografi till en början hos A. Dahllöf i Stockholm, därefter 1896—97 på Graphische lehr- und versuchsanstalt i Wien samt sedermera i Paris och vid tekniska högskolan i Berlin. Han studerade mellan besöken i utlandet kemi vid Tekniska högskolan i Stockholm och har sedan vid sidan af sin verksamhet som utöfvande fotograf (sedan 1909 hoffotograf) ledt undervisningen i fotografi där, först som extralärare, från 1921 som docent. H. har utöfvat omfattande författarskap på sitt område, bl. a. som medarbetare i Nordisk familjebok, och har sedan 1911 redigerat fotografiska tidskrifter, bl. a. ''Nordisk tidskrift för fotografi'' (från 1918). Särskildt har han intresserat sig för färgfotografi och har i Sverige infört den i dess olika grenar. 1920 tillerkände tysk-österrikiska grafiska läro- och försöksanstalten i Wien H. Voigtländermedaljen i silfver. G—g N.

Hertzman-Ericson, Gurli, författarinna, född Hertzman, f. 3 nov. 1879 i Göteborg, genomgick flickläroverk i Göteborg och studerade vid engelska universitet, gift 1900, har tagit verksam del i både emancipations- och fredsrörelsen, bl. a. som redaktör för ”Rösträtt för kvinnor” (1913 ff.). Fru H. har författat ett stort antal romaner, bl. a. *Bojor* (1910; 2:a uppl. 1917), *Konsulns döttrar* (1912), *En gammal köpmanssläkt* (1915), *Trotsiga viljor* (1920) och *Huset med vindskuporna* (1923), förströelseläsning, som stundom höjer sig till vederhäftig verklighetsskildring. R—n B.

Hertzog, James Barry Munnik, sydafrikansk militär och politiker af Kapholländsk börd, f. 1866 i Wellington, Kapkolonien, blef efter studier i Amsterdam advokat i Oranjefristaten och domare där 1895, tjänstgjorde som general under boerkriget och förordade våren 1902 förgäfves mot Botha och Smuts den då hopplösa stridens fortsättande. H. blef 1907 justitie- och undervisningsminister i Orange river colonys första ministär efter självstyrelsens införande, deltog 1909 som en af delegeradena för Orange river colony i utarbetandet af den nya sydafrikanska författningen och blef 1910 i ministären Botha Sydafrikanska unionens förste justitieminister. Som sådan kom han genom sin intransigenta hållning i nationalitetsfrågor i skarp konflikt med Botha och fick afgå vid rekonstruktionen af dennes ministär dec. 1912. Han bildade en boernationalistisk partigrupp, nationalistpartiet, i sydafrikanska parlamentet och motsatte sig efter Världskrigets utbrott, 1914, Bothas och Smuts' politik, som gick ut på lojal och energisk samverkan med brittiska regeringen under kriget. Visserligen undvek han att öppet ansluta sig till boerupproret s. å., men han intog därunder en tvetydig hållning och uttalade sig under de följande åren allt tydligare för upprättandet af en utaf Brittiska riket helt oberoende sydafrikansk republik. Hans orubbliga vidhållande af denna ståndpunkt kom försöken hösten 1920 att återförena det af H. sprängda gamla sydafrikanska partiet att stranda. Medan Smuts därefter förenade sina anhängare med det brittiska unionistpartiet till ett nytt sydafrikanskt parti, fortsatte H. såsom ledare för de oförsonliga boerelementen sin opposition och ingick 1922 en allians med den andra oppositionsgruppen, arbetarpartiet, hvarvid krafvet på en fullt oberoende sydafrikansk republik ställdes på framtiden. V. S—g.

Hertzsprung, Ejnar, dansk astronom, f. 8 okt. 1873 i Köpenhamn, blef cand. polyt. 1898, studerade i utlandet till 1901, blef 1909 e. o. professor i Göttingen, s. å. observator vid astrofysikaliska observatoriet i Potsdam, 1919 anställd vid observatoriet i Leiden och 1920 e. o. professor vid universitetet där. Han har skrifvit en mängd afh. i synnerhet om den astrofysiska undersökningen af fixstjärnorna. Rörande H:s hypotes om stjärnornas uppdelning i ”jättar” och ”dvärgar” se Stjärnor, sp. 1435. P. E—t.

Hervé [ärvē], Gustave, fransk publicist och politiker, f. 2 jan. 1871 i Brest, var först läroverkslärare i historia, men afsattes 1900 på grund af sin våldsamma antimilitaristiska och antinationella propaganda (”på gödselhögen med fanan!”). Han blef därefter advokat och uppsatte 1906 den socialistiska tidningen ”Guerre sociale” (se d. o. Suppl.). I denna fortsatte han sin propaganda och förordade särskildt generalstrejk vid krigsutbrott. Då Världskriget 1914 bröt ut, slog H. helt och hållet om och påyrkade som ifrig nationalist samling kring försvaret. Hans temperamentsfulla artiklar fingo mycken genklang, och han har allt framgent i sin tidning, som 1916 antog namnet ”La victoire”, och som inrikespolitisk medarbetare i ”Le petit parisien” gjort sig till tolk för en partilös, starkt nationalistiskt färgad medelklassopinion. Bland H:s skrifter märkas *Histoire de France et de l'Europe. L'enseignement pacifique par l'histoire* (1905), *L'internationalisme* (1909) och en rad samlingar af tidningsartiklar under krigsåren, såsom *La patrie en danger* (1915), *Après la Marne* (s. å.), *Jusqu'à la victoire* (1916) m. fl. V. S—g.

***Hervieu**, P. E., dog 25 okt. 1915.

Herzl, Theodor, österrikisk skriftställare af judisk börd, den organiserade sionismens grundläggare, f. 2 maj 1860 i Budapest, d. 3 juli 1904 i Edlach i Nedre Österrike, var en tid österrikisk ämbetsman, men tog afsked för att helt egna sig åt skriftställarverksamhet. Han var 1891—95 korrespondent i Paris till ”Neue freie presse”, utgaf 1896 programskriften *Der judenstaat* (5:e uppl. 1903) och kom genom denna i förbindelse med äldre sionistiska kretsar. Snart tog H. ledningen af sioniströrelsen, som genom honom fick sin organisation på en kongress 1897. Han ledde sedermera till sin död de internationella sionistkongresserna och var därjämte redaktör för den litterära och följetongafdelningen i ”Neue freie presse”. H. var äfven rätt produktiv som dramatisk författare och utgaf bl. a. framtidsromanen *Alt-Neuland* (1902), hvari han fantasirikt skildrade sin efterlängtade judestat, sådan han tänkte sig den 20 år efter dess tillkomst. En samling af hans *Feuilletons* utkom i 2 bd 1904. Jfr Sionismen.

Herzog [hä'rtsåch], Karl Johann (Hans), schweizisk militär, f. 28 okt. 1819 i Aarau, d. där 2 febr. 1894, blef 1840 officer vid artilleriet, deltog 1847, som kapten, i det s. k. ”Sonderbundkriget”, var 1856 under gränsbevakningen artilleribrigadchef samt blef 1860 öfverste och inspektör för artilleriet. Vid fransk-tyska krigets utbrott 1870 blef han general och öfverbefälhafvare för den till neutralitetens skydd mobiliserade armén. Då franska 1:a armén (”östarmén”) i slutet af jan. 1871 vid Les Verrières-Suisse af den förföljande tyska sydarmén trängdes in på schweiziskt område, afslöt H. 1 febr. konventionen med den förras öfverbefälhafvare (general Clinchant, som efterträdt Bourbaki) och öfvervakade franska arméns afväpning och internering, hvilket grannlaga och svåra uppdrag — nämnda armé var i upplösning — han med takt och skicklighet fullgjorde. Efter krigets slut föranledde hans oförbehållsamma blottande af härordningens brister en revision af denna, beslutad af förbundsförsamlingen 1874 och genomförd under H:s ledning. H. J—dt

Heröy. 1. Härad och pastorat vid kusten, s. v. om Aalesund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 140.05 kvkm. 4,531 inv. (1920). Flera fiskelägen. Fiske och jordbruk. — 2. Härad och socken i H. pastorat, vid kusten, s. v. om Sandnessjön, Nord-

land fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge. 58,70 kvkm. 2,555 inv. (1920). Fiske. 1—2. K. G. G.

*Hesiodos. Hans ”Verk och dagar” utgafs i sv. öfv. af Elof Hellquist 1923.

Heskestad, härad och socken i Sunds pastorat, vid järnvägen Egersund—Flekkefjord, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 206,36 kvkm. 932 inv. (1920). Boskapsskötsel och industri. K. G. G.

Hesperopithēcus Haroldcookii, *paleont.*, är namnet på ett mycket uppmärksammadt, 1922 bekantgjordt fossilfynd, anträffadt i Nebraskas äldre pliocenlager af en amerikansk geolog, Harold Cook. Fyndet utgöres af en tand, den 2:a eller 3:e öfre oxeltanden (jfr Tänderna, sp. 743) af någon högre, men hittills okänd medlem af däggdjursordningen *Primates* (se d. o.). Såväl tandkronans starka nötning som de skador, hvilka drabbat tanden efter egarens död, försvåra fastställandet af dennas närmare släktskapsförhållanden till andra högre Primates. En omsorgsfull undersökning har emellertid gjort sannolikt, att denna tand förenar egenskaper, som återfinnas å motsvarande tänder både hos människan, gorillan (se d. o.), schimpansen (se Troglodytes niger) och Pithecanthropus (se Människan, sp. 266—268). Rikligare material bör dock afvaktas, innan man närmare kan bestämma det amerikanska fyndets genetiska karaktär. Representanter för gruppen Anthropomorpha (se d. o.) lefde under mellersta tertiärtiden på flera ställen i Europa och Indien; genom fyndet af H. är ådagalagdt, att med människan och antropomorfer besläktade varelser uppträdt äfven i Amerika. — Litt.: W. Gregory och M. Hellman, ”Notes on the type of Hesperopithecus Haroldcookii Osborn” samt ”Further notes on the molars of H.” etc. (1923). L—e.

Hess, Germain Henri (ry. *German Ivanov Gess*), rysk kemist, f. 7 aug. 1802 i Genève, d. 30 nov. 1850 i Petersburg, kom i sitt 3:e år till Ryssland, studerade till en början medicin och företog 1827—29 en vetenskaplig resa till Sibirien, hvarpå han blef professor i kemi vid universitetet och bergskåren i Petersburg. Han utförde en mängd analyser af oorganiska och organiska ämnen, men är numera mest känd genom sina undersökningar öfver värmeutvecklingen vid kemiska processer, hvarigenom han 1840 fördes till uppställandet af *Hess' termokemiska lag* (se Termokemi, sp. 923). Ehuru H. därför måste betraktas som termokemiens grundläggare, råkade hans förtjänster på detta område h. o. h. i glömska, ända tills de i en senare tid genom W. Ostwald åter framdragits i ljuset. Denna rehabilitering är så mycket mera välförtjänt, som H. själf på sin tid gjort en motsvarande tjänst (beträffande stökiometrien) åt minnet af J. B. Richter (se d. o., sp. 194—195.) K. A. V—g.

Hess, Carl von, tysk ögonläkare och universitetsprofessor, f. 1863 i Mainz, d. 1923 i München, fick grundlig utbildning, bl. a. som assistent hos Hering (se d. o.) och vid Leipzigkliniken, som stod i intim kontakt med Herings fysiologiska institut, samt blef professor i oftalmologi 1896 i Marburg, 1900 i Würzburg och 1912 i München. H. var en af Tysklands mest framstående ögonläkare under sin tidsålder och en af dess ifrigaste forskare inom den fysiologiska optiken. Under sin tidigare verksamhet klargjorde han i en serie förtjänstfulla arbeten ackommodationens mekanism, om hvilken strid uppstått. Hans mest framstående verk äro *Die refraktion und akkommodation des menschlichen auges und ihre anomalien* samt *Pathologie und therapie des linsensystems* (båda i 2:a uppl. af Graefe-Saemischska handboken). Särskildt måste det räknas honom till förtjänst att i den förra, synnerligen gedigna bearbetningen af ett stort område ha brutit med det gamla framställningssättet och infört det moderna, utvidgade dioptribegreppet, som vid den tiden var alldeles främmande för de fleste samtida ögonläkare. En stor del af hans öfriga arbeten berör färgsinnet, äfven inom djurvärlden, och i dessa framträder skarpt den inverkan, som Hering haft på hans utbildning. Såsom den främste arftagaren af dennes läror har han ej kunnat undgå att på detta område verka ej blott för vetenskapen, utan äfven för skolan. Sedan 1905 var han redaktör af ”Archiv für augenheilkunde”. 1922 tillerkändes honom Graefemedaljen, som utdelas endast hvart 10:e år och därför skattas högst bland de utmärkelser, som den tyska oftalmologien kan utdela. G—d.

Hess, Ludwig, tysk sångare (tenor) och tonsättare, f. 1877 i Marburg, utbildad vid musikhögskolan i Berlin, var 1907—10 dirigent för konsertsällskapet i München, har företagit vidsträckta konsertresor (bl. a. till Stockholm 1910 och 1923, genom Nord-Amerika 1911—13) och med sitt genombildade föredrag utmärkt sig särskildt i Bachs kyrkliga tonverk och nutida tyska romanser. Han har äfven väckt uppmärksamhet som tonsättare af symfonier, många körverk samt visor. E. F—t.

*Hesse, S. Davida A., blef 1910 gift med dåv. revisionssekreteraren, numera häradshöfdingen B. E. V. Lilienberg (Kristianstad). Efter sin afgång från K. teatern (1909) har hon några gånger uppträdt som gäst där, hvarjämte hon medverkat vid flera större konserter i Stockholm. Hon blef 1921 led. af Mus. akad.

Hesse, R. Se Zoologi, sp. 845.

Hesselberg, ett 689 m. högt berg i Frankiska Jura, 25 km. n. om Nördlingen, med en 1856 rest pelare till minne af Gustaf II Adolf, som enligt traditionen där betraktat sina truppers inmarsch i Bajern. O. Sjn.

*Hesselbom, J. O., dog 20 juni 1913 i Säffle. Hans målning *Vårt land, vårt fosterland* (1902) inköptes 1910 från sin egare för Nationalmuseum. S. å. köptes *Utsikt öfver sjön Ärran* af det moderna galleriet i Wien. G—g N.

*Hesselby (Hässelby). H. villastad är nu municipalsamhälle, där samtliga stadsstadgar tillämpas. 504 har. 1,979 inv. (1923). Taxevärdet å bevillningsskyldig fast egendom är 7,675,300 kr., den bevillningstaxerade inkomsten 2,616,440 kr. (1922), kommunalskatten 5,60 kr. och municipalskatten 1,80 kr. per bevillningskrona (1923). Samhällets inkomster voro 39,293 kr., dess utgifter 41,768 kr., dess tillgångar 159,968 kr. och dess skulder 126,779 kr. (1919). H. står genom en 6 km. lång bibana från Spånga station i förbindelse med Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg, ligger 17 km. från Stockholm samt har regelbunden ångbåts- och automobilomnibustrafik med hufvudstaden. H. är f. n. den plats i Sverige, som har största antalet handelsträdgårdar; f. n. (1924) finnas där omkr. 110 trädgårdsmästare, som dispo-

nera ej mindre än 35,000 drifbänksfönster och 225 växthus, flera af betydande storlek. Trädgårdsarealen är omkr. 105 har, och 1,600 personer lefva helt eller delvis på den trädgårdsskötsel, som uppstått här sedan 1901, då de första trädgårdstomterna uppstodo. — Nära H. ligger H. strandbad, ett sommartiden rätt besökt friluftsbad. E. A—t. O. Sjn.

***Hesselbyholm** såldes 1916 till ett konsortium, och fideikommisset utbyttes mot ett penningfideikommiss. Bland senare egare af H. märkes disponenten A. Hernmarck. Den nuv. egaren, Södermanlands ensk. bank, förbereder en styckning af egendomen.

Hesselgren, Kerstin, yrkesinspektris, f. 14 jan. 1872 på Hofors, Gäfleborgs län, utbildade sig till en början i sjukvård vid Akademiska sjukhuset i Uppsala, aflade därefter skolkökslärarinneexamen både i Uppsala och Kassel samt sanitary-inspectorexamen vid Redford college i London. Fröken H. var sedan behjälplig vid organisationen af bostadsinspektionen i Stockholm och blef 1906 den första kvinnliga bostadsinspektrisen. 1909 blef hon tillf. skolköksinspektris vid Stockholms folkskolor och blef ordinarie 1912, men öfvergick s. å. till sin nuv. befattning som yrkesinspektris (den första svenska kvinnliga). Hon har ordnat och ledt kurser för fattigvårdare och Centrala förbundets för socialt arbete sociala utbildningskurser, arbetsanskaffning för arbetslösa textilarbeterskor m. m. Hon var led. af Folkhushållningskommissionens kvinnoråd samt delegerad vid första internationella arbetskonferensen i Washington 1919. Fröken H. har blifvit Sveriges första kvinnliga riksdagsledamot och är sedan 1922 led. af Första kammaren för Göteborgs stad; hon tillhör liberala samlingspartiet. T—s.

***Hesselius.** 1. G. H. d. ä. Dotterdottern (sp. 606) hette Elisabet (ej Lydia).

***Hesselman.** 1. O. A. H. V. H. blef 1912 professor och föreståndare för Statens skogsförsöksanstalts naturvetenskapliga afdelning, var 1910—14 led. af kommissionen för försökstaxering af Värmlands läns skogar och författade dess två betänkanden, var 1917—23 ordf. för de af Jordbruksdepartementet tillkallade sakkunniga för uppgörande af plan till en ordnad virkesstatistik och riksinventering af landets samtliga skogar (två betänk. 1923). Han var 1910 sekreterare vid 2:a internationella agrogeologkonferensen i Stockholm, till hvilken han utgaf *Mittelschwedische böden* och hvars förhandlingar han redigerade (bådadera jämte G. Andersson) och är sedan 1923 led. af en internationell kommitté för kartläggning af jordmånsarter. Bland hans skrifter må ytterligare nämnas *Om vattnets syrehalt och dess inverkan på skogsmarkens försumpning och skogens växtlighet* (1910), *Studier över de norrländska tallhedarnas föryngring* (1910, 1917), *Studier över salpeterbildningen i naturliga jordmåner* etc. och *Om våra skogsföryngringsåtgärders inverkan på salpeterbildningen i marken* etc. (båda 1917; belönade 1918 af Vet. akad. med Letterstedtska priset) och *Iakttagelser över skogsträdspollens spridningsförmåga* (1918). H. är medredaktör för ”Skogsvårdsföreningens tidskrift” och ”Skogen”; han blef 1913 led. af Landtbruksakad. och 1922 hedersdoktor vid Hochschule für bodenkultur i Wien.

2. B. I. H. vardt 1914 professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola och kallades 1919 till A. Noreens efterträdare å samma lärostol vid Uppsala universitet. Af H:s senare arbeten må nämnas *De korta vokalerna i och y i svenskan* (1909), *Västnordiska studier* (I o. II, 1910 o. 1913) och *Ortografiska reformer i språkhistorisk belysning* (1919), hvilken utgör opposition och kritik mot flera från språkvetenskapligt håll framförda skäl för 1906 års stafningsreform. H. har äfven varit verksam som utgifvare af Dalins ”Then swänska Argus” (1910—14, med M. Lamm) och Olaus Petris ”Samlade skrifter” (4 bd, 1914—17) samt börjat en ”Ordbok över Uplands folkmål” (1915). Medredaktör af tidskriften ”Språk och stil” t. o. m. 1920, utger H. sedan 1921 ”Nysvenska studier” (med O. Östergren, se d. o. 2). H. invaldes 1914 i Vet. o. vitt. samh. i Göteborg.

3. Knut Jonas Elias H., den föregåendes broder, civilingenjör, uppfinnare, f. 9 april 1877 i Stockholm, utexaminerades från Tekniska högskolans afd. för mekanik 1899 och anställdes 1900 vid A.-b. Diesels motorer, där han 1901—06 var konstruktionschef och 1906—17 öfveringenjör. Han innehar därefter enskild konstruktionsbyrå. Som konstruktör har H. förtjänsten af den i hög grad förbättrade typ af dieselmotorer, som nämnda bolag lancerat. H. har utexperimenterat en ny förbränningsmotor, vid hvilken brännoljan tillföres utan användning af tryckluft. Den sålunda framkomna ”Hesselmanmotorn” har visat lägre bränsleförbrukning och, hvad som är mer öfverraskande, större kraftutveckling än den vanliga dieselmotorn. H. har publicerat motortekniska afh. i ”Tekn. tidskr.” och, i ”Zeitschrift des Verein deutscher ingenieure” (1923), en afh. om Hesselmanmotorn och de försök, som föregått denna. H. är led. af Ing. vet. akad (1921). 1. C. Lmn. 2. R—n B. 3. Fmn.

***Hessen.** — 2. H. är nu till storleken den 8:e och till folkmängden den 7:e af Tyska rikets stater, i det att Thüringen i bägge hänseendena numera öfverflyglat H. 7,688,4 kvkm. med 1,290,988 inv., 167,9 på 1 kvkm. (1919). — Enligt nuv. författning af 12 dec. 1919 är H. en republik (*volksstaat*). Representationen (*landtag*) består af 1 kammare om 70, minst 25 år gamla medl., valda för 3 år af alla tyska medborgare i H., män och kvinnor, som fyllt 20 år, proportionellt enligt d'Hondtska regeln, hvarvid hela landet bildar en enda valkrets (vallagen 16 mars 1921 och landsvalordningen 14 juni s. å.). Den samlas självmant och dessutom på presidentens särskilda kallelse, som måste utgå på begäran af 1/3 af medlemmarna, samt kan upplösas endast genom folkbeslut på begäran af antingen 1/20 af valmanskåren eller af hela landsregeringen. Denna handhas af en ministär, med landtdagens gillande utsedd af en af denna hvart 3:e år vald *statspresident*, tillika regeringens ordf., och är ansvarig inför landt-

dagen, som i vissa fall kan anklaga den inför en delvis af landtdagen, delvis af H:s högsta domstol (*oberlandesgericht*) utsedd statsdomstol. Vid alla val, äfven kommunala, tillämpas nu allmän, lika och direkt rösträtt efter proportionell metod. — Budgeten balanserade finansåret 1922—23 med 1,156,$_{14}$ mill. mk, och statsskulden uppgick 1922 till 173,$_{06}$ mill. mk.

Historia. I okt. 1918 infördes i H. parlamentariskt styrelsesätt, och några veckor senare följde där liksom i andra delar af Tyska riket revolution: storhertig Ernst Ludvig (jfr Ernst, tyska furstar 4. Suppl.) förklarades (10 nov.) afsatt, och republiken utropades. Regeringen öfvertogs af en koalitionsministär af socialdemokrater och borgerlig vänster under ledning af socialdemokraten Carl Ulrich (f. 1853), hvilken efter antagandet af fristatens nya författning 1919 blef H:s förste statspresident (han är ock regeringsordförande och utrikesminister). Rheinhessen hör enligt Versaillesfördraget till det (till 1935) af de allierade ockuperade området (franska ockupationszonen).

Litt.: H. Gmelin, ''Verfassungsentwicklung und gesetzgebung in H. von 1913—1919'' (i ''Jahrbuch des öffentlichen rechts'', bd IX, 1920) och ''Die hessische verfassung und gesetzgebung von 1920'' (ibid., bd X, 1921). E. A—t. V. S—g.

***Hessen-Nassau**, nu provins i ''Land Preussen'', hade 2,273,502 inv. 1919. Den är ej längre Preussens näst minsta provins; mindre äro Oberschlesien och Schleswig-Holstein. Provinsen, jämte Waldeck och kretsen Wetzlar, men utan kretsarna Schaumburg och Schmalkalden, utgör vid val af ledamöter i tyska riksdagen 1 valkrets; den bildar med fristaten Hessen ''Wahlkreisverband Hessen''.

***Hessenstein.** 1. Hedvig U. von H. Se Esther Jacobson, ''Hedvig Taube. En bok om en svensk kunglig mätress'' (1909).

***Hesse-Wartegg,** E. von, dog 17 maj 1918 i Luzern.

***Hessiska flugan** är afbildad å pl. I, fig. 13 till Landtbrukets skadeinsekter.

Hessler, Gustaf Emil, musiker, f. 23 febr. 1873 i Stockholm, tog 1897 musikdirektörsexamen vid konservatoriet, är anställd som klarinettist i hofkapellet sedan 1894, musikdirektör vid Svea lifgarde sedan 1904 och lärare i klarinettspel vid konservatoriet sedan sistn. år. Han blef 1921 led. af Mus. akad. Efter Johan Kjellbergs bortgång är H. vår mest värderade klarinettvirtuos samt har vunnit popularitet som anförare af militärkonserter och arrangör för harmonimusik. E. F—t.

***Hestmandöen** skrifves nu officiellt Hestmannöy [uttalas hestmona]. Areal 13,$_{25}$ kvkm. 187 inv. (1920). K. G. G.

Heta, egypt., folk. Se Hettiter. Suppl.

Heta zonen. Se Zon 1.

Hetèer, den senaste bibelöfversättningens namnform för hettiter (se d. o. Suppl.).

Heteroklisī (af grek. *he'teros*, annan, och *kli'nein*, böja), *språkv.*, heteroklitisk (se d. o.) böjning.

Heterolog [-låg], *bakteriol.* Se Homolog. Suppl.

Heteronom segmentering [-nåm], *zool.* Se Segment 2.

Heterophlèbia dislocāta, *zool.* Se Odonata.

Hetero'piska bildningar (af grek. *he'teros*, annan, och *ops*, gen. *o'pis*, utseende), *geol.*, betecknar olikartade, men samtidiga bildningar, d. v. s. aflagringar af olika facies; motsatsen är isopiska (af grek. *i'sos*, lika) bildningar, både likartade och samtidiga bildningar. K. A. G.

Heterospōræ, *bot.* Se Lycopodiales. Suppl.

Heteroto'piska bildningar (af grek. *he'teros*, annan, och *to'pos*, trakt), *geol.*, betecknar samtidiga bildningar, aflagrade i olika geografiska provinser af en formations utbredningsområde; motsatsen är isotopiska (af grek. *i'sos*, lika) bildningar, som aflagrats inom samma geografiska provins. K. A. G.

Heterotypī och Heterotypiska svulster, *med.* Se Svulst, sp. 1325.

Heterozygōt, *biol.*, uppkommen genom sammansmältning af könsceller, innehållande olika anlag. Se Ärftlighet, sp. 1254.

Het lį [ej], hafsarm. Se Ij.

Hetland, härad och pastorat nära Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 113,$_{82}$ kvkm. 11,423 inv. (1920). Jordbruk och industri. I ecklesiastikt hänseende tillhör H. Stavangers kontrakt, Agders biskopsdöme, och omfattar socknarna Frue, Riskekverven och Randeberg. K. G. G.

***Hetman.** 1917 års revolution gjorde slut på ryska storfursten-tronföljarens häfdvunna hetmanskap öfver alla kosacker. — I Ukraina antogs under tyska ockupationen 1918 titeln *hetman öfver Ukraina* af P. Skoropadskyj (se d. o. Suppl. och Ukraina, sp. 882). Han bar 29 april—14 dec. titeln hetman som ett slags diktator, till nov. under tyskt beskydd och som de tyska militärmyndigheternas redskap. V. S—g.

Hetralin, *farm. med.*, medel mot blåskatarr, nålformiga, i hett vatten lösliga kristaller, som utgöras af dioxibensol-hexametylentetramin (se Hexametylentetramin). Preparatet ges i dos af 0,$_5$ gr. flera gånger dagligen vid akut och kronisk blåskatarr, varig katarr i njurbäckenet (pyelitis) m. m. Det intages i vatten, mjölk eller hafreslem före måltiderna, ej i alkaliska mineralvatten. Dyrt. C. G. S.

***Hettiter,** Hetiter, Hetéer (riktigare Hittiter) l. Chetafolket (hebr. *hittīm*, assyr. *ḫatti*, egypt. *ḫeta*)*, ett folk, kändt redan från G. T. Där finnas i hufvudsak två traditioner om hettiterna: 1) de bilda en samling småriken i norra Syrien, 2) de utgöra, jämte kananéer, amoriter o. s. v., en del af Palestinas urbefolkning. Den senare traditionen tillhör de yngre partierna af Pentateuken (och Hesekiel) och är ej lätt att historiskt värdesätta; de fleste forskare vilja i den se en reflex af urgamla folkförhållanden, under det att andra betrakta den som en sen och ohistorisk konstruktion. Den förra traditionen åter, som finns i G. T:s äldre historiska litteratur, återspeglar troget de politiska förhållandena i början af 1:a årtusendet f. Kr. och har blifvit till fullo bekräftad af de assyriska inskrifterna, som omtala oupphörliga krigståg mot hettit-(ḫatti-)furstarna i norra Syrien alltifrån Tiglatpileser I (omkr. 1100) t. o. m. Sanherib (704—681), hvilken synes ha defini-

* Beteckningarna *ḫ* och *ḫ̲* äro vetenskapliga transkriptioner af ljud, som populärt skulle kunna beskrifvas så: *ḫ* = tyskt *ach*-ljud, *ḫ̲* ett ljud svagare än *ach*-ljud, men starkare än *h*. Populärt återges därför *ḫ*-ljudet helst med enkelt *h*, alltså *hittīm* med hittiter, hettiter, men *ḫ̲*-ljudet med *ch*, alltså *ḫatti*, *ḫeta* med chatti, cheta; äldre transkriptorer skrefvo oftast *ch* för *ḫ̲*.

tivt gjort slut på dessa småfurstars självständighet. Redan tidigt blir Ḫatti stående benämning för hela västlandet (Syrien och Palestina), och mångenda har man däri att söka bakgrunden till den senare judiska traditionen om hettiterna som ett urfolk i Palestina. Också på de egyptiska inskrifterna upptäcktes redan före midten af 1800-talet samma folk, och äfven där fick man det intrycket, att det talades om ett folk i norra Syrien. Det är därför lätt förklarligt, att den europeiska vetenskapen länge sökt hettiternas egentliga tillhåll s. om Taurus, i synnerhet som de första med säkerhet som hettitiska tolkade arkeologiska fynden gjordes i norra Syrien: där upptäcktes omkr. 1870 i Hamā och Aleppo flera inskrifter, affattade i ett slags ännu ej tolkade hieroglyfer, jämte hvarjehanda minnesmärken af nationell konst. Emellertid riktade redan dessa fynd uppmärksamheten snart åt annat håll. 1879 jämförde engelsmannen Sayce de nya fynden med en del äldre beskrifningar på vissa ruinorter i Mindre Asien (Boghaz-köi, vid det gamla Halys, beskrefs af Texier 1839, af Barth 1859—60, af Perrot i olika publikationer från 1864; Üjük beskrefs 1842 af Hamilton, Jazylykaja 1848 af Layard m. fl.) och kunde konstatera deras identitet med de mindreasiatiska, hvaraf de senares hettitiska karaktär utan vidare följde. Under de följande åren gjordes gång på gång försök att tyda de hettitiska hieroglyferna, men förgäfves; däremot riktades kunskapen om hettiterna i ett slag 1887 med de mest betydelsefulla fakta genom Tell el-Amarnafynden (se Amarna och Arzawa-brefven. Suppl.), som visade ett mäktigt hettitiskt rike i Mindre Asien i konkurrens med Amenofis III:s och Amenofis IV:s Egypten om småstaterna i Syrien och Palestina och inbegripet i ett lifligt intrigspel i Mitaniriket i nuv. Armenien. Med genial intuition bestämde snart H. Winckler detta rikes hufvudstad till Boghaz-köi, och där föranstaltades 1906 under hans och Puchsteins ledning och på bekostnad af Deutsche orientgesellschaft o. a. utgräfningar, som gåfvo de rikaste resultat. Bl. a. kom där i dagen rikets arkiv med en stor mängd dokument af historiskt, religiöst, juridiskt och grammatiskt innehåll, skrifna på landets officiella språk, men med den internationella kilskriften. Sedan nu dessa urkunders språk i princip dechiffrerats (se Hettitiska språket. Suppl.), har redan åtskilligt nytt ljus fallit öfver hettitstatens historia. Vidare utgräfningar ha företagits äfven i norra Syrien (Sendschirli af v. Luschan 1890—94 och 1902, Saktje-gözi af Garstang 1907 och 1911; Karkemisch, nu Djerābis, vid norra Eufrat, af Hogarth m. fl. och Woolley 1911—14 samt efter kriget) och gett betydelsefulla resultat.

Hettitrikets historia kan numera i grofva drag tecknas på följande sätt. Kanske i 3:e årtusendet f. Kr. har en del med säkerhet icke-indoeuropeiska folk, däribland hettitfolket, kufvats af en indoeuropeisk, men icke-arisk folkstam af obekant namn, som emellertid snart måste ha uppsugits af urbefolkningen, men därvid kvarlämnat sitt starkt ombildade idiom som riksspråk (beaktansvärdt är det klart icke-indoeuropeiska namnskicket). Detta rike, hvilket liksom hufvudstaden bar namnet *Ḫatti*, uppträder i historien första gången i samband med, att den första babyloniska dynastiens siste konung, Samšuditana, störtades (1926 f. Kr.), hvilket med visshet förorsakades af en invasion af hettiter. Dessa kvarblefvo dock ej i landet, utan lämnade plats för österifrån kommande arier, som under namn af kassiter blefvo Babylons behärskare under 2:a årtusendet och som i Armenien grundlade ett nytt rike, Mitaniriket (se Mitāni), hvars urbefolkning var af samma slag som Ḫattirikets, men med arisk öfverklass. Om Ḫattiriket höres under de följande århundradena föga; flera konunganamn äro traderade, men någon enighet om kronologien har ännu ej uppnåtts. Thotmes III omtalar Ḫattistaten som ett aflägset rike, hvilket betalar tribut. En viktig källa för den äldre hettitiska historien är en lång inskrift af en viss konung Telibinus, som kanske tillhör 1400-talet; den är emellertid ännu blott preliminärt tolkad. I historiens fulla ljus framträder Ḫattiriket först med den betydande härskaren Subbiluliuma (omkr. 1385—1345). Han fann vid sitt trontillträde Mitaniriket sönderslitet af tronstridigheter. Dušratta, som nyss efter en palatsrevolution bestigit tronen, bekämpades af sin broder Artatama, som jämte sin son slog sig ned i Kinza i Naharain (området mellan Orontes och norra Eufrat) och dref stämplingar med hettitkonungen. Ännu större perspektiv öppnade sig för denne söderut, då Egypten under Amenofis IV:s religiösa grubblerier nedsjönk i allt djupare yttrepolitisk vanmakt och dess syriska besittningar började arbeta för sitt oberoende. Ett mäktigt parti af amoritiska småfurstar på Libanon förde med hjälp af hettitkonungen en klart antiegyptisk politik; deras ledare, Abdaširta och hans son Aziru, drefvo trots starkt motstånd från egyptiskvänliga feniciska furstar sin sak så skickligt, att Aziru slutligen af Amenofis IV själf erkändes som vasallkonung af Syrien. Subbiluliuma grep då genast in och tvang sin forne skyddsling till fullständig underkastelse, hvarigenom han fick hegemoni öfver Syrien. Under tiden mognade situationen i Mitaniriket. Dušratta mördades af sin son Mattiwaza, som omedelbart fördrefs af sin farbror Artatama och hans son. Han flydde då till Ḫatti, fick Subbiluliumas dotter till äkta och återvände med en hettitisk krigshär till Mitani. Assyrierna begagnade tillfället att rycka till sig delar af riket, Subbiluliuma var faktisk suverän öfver resten och därmed härskare öfver största delen af nordvästra Asien. Allt detta synes ha tilldragit sig ung. 1378—65 f. Kr. Med Egypten förde Subbiluliuma icke direkt krig; däremot slöt han ett fördrag med dess regent, sannolikt Horemheb, hvari Naharain och Amurru (= Syrien) tillerkändes Ḫatti, men Kanaan och Fenicien Egypten. Omedelbart efteråt måste Subbiluliuma ha dött (omkr. 1345); han efterträddes af sin son Arnuvandas I, som emellertid dog efter en mycket kort regering och efterträddes af sin broder Mursilis II (omkr. 1345—1295). Denne fann riket i största förvirring och vasallerna i affall, såsom han själf berättar i en i Boghaz-köi påträffad inskrift. Hans första regeringstid upptogs därför af rikets konsolidering i ö. och v. Emellertid fick han snart krig med Egypten, som återvunnit stadga under 19:e dynastien (fr. 1321) och nu sträfvade efter att återupprätta sitt asiatiska välde. Seti I

befäste sin makt i Fenicien och Palestina (1318) och slog Mursilis i grund vid Kades. Ramses II bröt åter freden och företog flera krigståg mot Syrien; omkr. 1295 tillfogade han hettiterna ett nytt svårt nederlag vid Kades och återvände i triumf till Egypten, där hans bedrifter förhärligades på stora reliefer i Karnak och Luksor. Kort därefter dog Mursilis II och efterträddes af sin son Mu(va)tallu (1295—85), som återupptog kriget med ett plötsligt infall i Galiléen. Hela Palestina afföll till honom, och Ramses måste steg för steg återeröfra landet (1292). Inre oroligheter tvungo Mutallu till passivitet, och Ramses kunde än en gång flytta kriget till Naharain, som han eröfrade; amoriternas hettitvänlige ledare Put-aḫi tvangs att erkänna Egyptens suveränitet. Snart nog återvunno dock hettiterna sina besittningar, och Put-aḫi ersattes med en pålitligare man. Mutallu dog omkr. 1285 och efterträddes af sin yngre broder Ḫattusilis III (1285—55), som sökte fred med Egypten. Båda parterna voro utmattade och behöfde fred, och från båda sidor gjordes eftergifter. Hettiterna återinsatte Put-aḫi i hans värdighet, underhandlingar öppnades i Syrien och resulterade i ett märkligt fördrag (troligen 1279), säkert det äldsta dokument af denna art historien känner. Däraf finnas två affattningar, en egyptisk och en babylonisk. Ḫattusilis lät först i samförstånd med de egyptiske underhandlarna redigera en egyptisk text, som graverades på silfverplåt och tillställdes Ramses; denne lät i sin tur affatta texten på det internationella diplomatspråket, babyloniska, gravera den på silfverplåt och öfverlämna den till Ḫattusilis. Originalurkunderna äro förlorade, men det finns en kopia af den egyptiska texten i Karnak och flera kopior af den babyloniska i arkivet i Boghaz-köi. Fördraget hindrade icke Ḫattusilis från att omedelbart träffa en öfverenskommelse med Put-aḫi, som definitivt gjorde denne till vasall under Ḫatti. Vänskapen med Egypten bekräftades genom Ramses' giftermål med Ḫattusilis' dotter, som fadern i egen person förde till Egypten (1266). I ö. led hans välde svårt afbräck af den unga assyriska staten, som h. o. h. eröfrade Mitaniriket och bröt hettiternas maktställning där. För att skydda sig knöt Ḫattusilis nära förbindelser med Babylonien, men detta stöd bortföll, då Babylonien eröfrades af assyrierna (1248). Ḫattusilis var då död och hade efterträdts af sin son Dudḫālijas II, efter hvilken dennes son Arnuvandas II innehade tronen; efter honom är ytterligare en konung, Dudḫālijas III, bekant. Med dessa furstar begynner rikets nedgång; det hotades nu allt starkare af den uppväxande assyriska stormakten. Omkr. 1180 gick det mindre-asiatiska Ḫattiriket under för en invasion af vilda folkslag västerifrån, men s. om Taurus lefde flera hettitiska småstater med medelpunkt i Karkemisch kvar i nära 500 år; nämnda stad eröfrades af Sargon 717.

Folk, religion och kultur. Många egyptiska afbildningar, som bekräftas af hettiternas egna bildframställningar, visa en ras, som med lätthet kan skiljas både från semiter och indoeuropéer; dess kännetecken äro stor, kraftigt böjd näsa, låg bakåtsluttande panna, liten mun, satt och kraftig gestalt. Ansiktet är skägglöst, håret afrakadt så när som på en i nacken nedhängande tjock fläta. Dräkten består af kort lifrock, skor med uppåtböjda tåspetsar och hög kägelformig huvudbonad. I andligt hänseende har denna ras visserligen tagit djupa intryck af grannfolken, men företer också en markerad nationell särprägel och har lämnat ingalunda obetydliga spår efter sig i historien. Dess religion företer ett vimmel af gudar, oftast af rent lokal karaktär; öfver dem höjer sig den stora gudamodern, den sedermera världsbekanta Cybele, hvars manliga motpart, längre fram känd under namnet Attis l. Agdistis, redan här uppträder som den store sol- och himlaguden, en klippnisch i Jazylykaja framställer deras förmälning vid den stora vårfesten i närvaro af en ofantlig procession af gudaväsen, präster och prästinnor. Gudstjänsten var orgiastisk, prästerna kastrerade sig själfva under extasen. Konungen betraktades som solgudens inkarnation. En mycket populär gud var åskguden Tesup, afbildad med åskvigg och hammare; han är förebilden till den arameiske och assyriske Hadad—Adad, hvilken i Assyrien alltid framställes i hettitisk dräkt. Under namnet Juppiter Dolichenus gjorde han under romerska kejsartiden sitt segertåg genom världen (framställning i brons funnen bl. a. i Heddernheim vid Frankfurt a. M.). Från Mitaniriket, hvars öfverklass dyrkade sina ariska gudomligheter (Indra, Varuṇa, Mitra, Nāsatya), inkom i Mindre Asien äfven dyrkan af Mitra och mångudinnan, som här utbildade karakteristiska former af högsta betydelse för den senare religionshistorien. — Den hettitiska konsten är ännu ganska rå och primitiv och kan ej mäta sig med egypternas och babyloniernas. Inflytandet från de senare är mycket gammalt och utgår delvis från den köpmannakoloni, som redan i början af 3:e årtusendet kan konstateras i Kappadocien (urkunder från Kültepe); från Babylon stammar också tvifvelsutan dubbelörnen, Ḫattis stadsvapen, som af hettiter införde s i Mindre Asien och därifrån genom seldschukerna spridt sig till Europa. Sedermera öfvertogs äfven kilskriften och med denna många andra kulturelement. Från midten af 2:a årtusendet är Egyptens inflytande omisskännligt; därifrån härstamma t. ex. sfinxerna (många exemplar i Boghaz-köi), som här blifvit förvandlade till kvinnliga väsen, under det att de i Egypten föreställa konungen som lejon med människohufvud; i sin hettitiska, icke i sin egyptiska form ha de vandrat både till Grekland och Babylonien. Af egyptiskt ursprung är också den bevingade solskifvan, som i karakteristisk hettitisk ombildning gått vidare till assyrierna och från dem till perserna. Seden att framställa gudarna stående på berg och djur är ett originellt hettitiskt drag, som assyrierna öfvertogo, liksom inom byggnadskonsten den s. k. *bīt-ḫilāni*-stilen, som utmärkes af en stor förhall med af två pelare uppburet tak och flankerad af massiva torn. De två sistnämnda egenheterna ha hettiterna gemensamma med den minoiska kulturen, hvars förhållande till den hettitiska ännu är en öppen fråga; visst är, att det hettitiska kulturområdet sträckt sig ända fram till Egeiska hafvet. — En sammanställning af all hettiterna berörande litteratur t. o. m. 1922 ger G. Contenau, "Éléments de bibliographie hittite" (Paris, 1922). H. S. N.

Hettitiska språket är den vanligaste beteckningen för Ḫattirikets (se Hettiter. Suppl.) officiella språk, hvarpå hufvudmassan af kilskrifttexterna från Boghaz-köi är författad. Såsom dessa texter ge vid handen, var detta språk ingalunda det enda i riket använda. Dess politiska och kulturella ställning kräfde af sig själf förtrogenhet med sumeriska, den tidens latin, och babyloniska, Främre Asiens franska, och dessa språks vikt ökades, då kilskriften togs i bruk för landets egna tungomål, ty liksom i babyloniskan två skrifsätt användas om hvarandra: dels de semitiska ordens ersättande af sumeriska ideogram resp. ord brukade som ideogram, dels stafvelseskrift, så återgåfvo de hettitiske skrifvarna sitt modersmål dels med de inhemska orden i stafvelseskrift, dels med babyloniska och sumeriska ord som ideogram för de inhemska, t. ex. (kursiv = babyloniska l. sumeriska): *a-bu-ia* kuva-bi *ilim lim* -iš *kak*-at ^{m}Ar-nu-an-da-áš-ma-zakán *aḫi-ia a-na iš gu-za a-bi-šu* e-ša-at ''då *min fader blifvit Gud* (= dött), Arnuvandas då, *min broder, på min faders tron* satte sig''. Denna tungrodda apparat kräfde språkstudier, och som frukt af dem få betraktas de vokabularier, som påträffats i Boghaz-köi, innehållande sumeriska och babyloniska ord och ideogram med inhemska ekvivalenter. Då de förras betydelse i regel är väl bekant, låter sig en texts allmänna innehåll oftast lätt bestämmas med ledning af dessa talrikt inströdda ord, hvilket i sin tur skapat utgångspunkten för tolkningen af det inhemska ordmaterialet, men å andra sidan förblir därigenom en stor mängd af de vanligaste inhemska orden okänd för oss, då de genomgående skrifvas ideografiskt. Utom dessa ''lärda'' språk förekom i Mindre Asien vid sidan af det officiella en brokig mängd folkspråk, hufvudsakligen konstaterade i sakrala texter, ty en lokal gudomlighet fortfar att dyrkas på sitt lokala språk, äfven sedan den upptagits i rikets pantheon. I en f. ö. på officiellt språk affattad sakraltext kan man t. ex. möta en föreskrift, att sångaren skall sjunga *ḫat-ti-li* ''på ḫattiska'', och därpå följa satser på ett alldeles främmande språk. På detta sätt ha utom det officiella ej mindre än fem nya språk till dato kunnat fastställas: 1) ḫattiska (hettitiska), 2) ḫarriska, 3) luviska, 4) balāiska, 5) mandiska. Öfverraskande nog visar det sig alltså, att ''hettitiska'' i Ḫattiriket själft betydt något annat än det officiella språket, som vi vant oss att kalla så. Hvad detta hetat, är ännu obekant; Forrer kallar det ''kanisiska'' efter staden Kanis. Det har visat sig identiskt med språket i två bref från fursten i Arzawa (se Arzawabrefven. Suppl.), som återfunnos bland Tell el-Amarna-fynden och som bearbetats af Knudtzon, Torp och Bugge (1902). De hänförde språket till den indoeuropeiska gruppen, en åsikt, som då ej slog igenom. Efter de stora Boghaz-köi-fynden (1906) upptogs dechiffreringsarbetet på allvar af den tjechiske assyriologen Fr. Hrozný. I ''Mitteilungen der Deutschen orientgesellschaft'' för dec. 1915 kunde han framlägga en preliminär redogörelse för sitt tolkningsförsök, som också visat sig i filologiskt hänseende brukbart för fortsatt arbete. Det mest uppseendeväckande i hans framställning var, att han återupptog och i detalj sökte bevisa hypotesen om ''hettitiskan'' såsom ett indoeuropeiskt språk, hvilket han hänförde till *centum*-gruppen och närmast sammanställde med italiska och keltiska. Utförligt motiverad är hans åsikt i det grundläggande verket ''Die sprache der hethiter'' (1916—17). Hroznýs indoeuropeiska teori har blifvit häftigt bestridd, och onekligen har han på det etymologiska området gått rätt dilettantiskt till väga, men hans åsikt om språkets väsentligen indoeuropeiska byggnad låter sig näppeligen kullslås och accepteras i princip af allt flera forskare. Afgörande därvid är framför allt den grammatiska strukturen; ordförrådet gör för visso ett ganska främmande intryck, men det har säkert starkt påverkats af urbefolkningens icke-indoeuropeiska språk. — ''Hettitiskan'' har vokalerna *a*, *e*, *i*, *u* och kanske *o*, och följande konsonanter: en labial, ovisst om *b* eller *p*; *d*, *t* (i skrift ej isärhållna); *g*, *k* (samma anm.); *ḫ* (möjligen två ljud, *ḫ* och *ach*-ljud); *m*, *n*; *l*, *r*; *s* (alltid skrifvet med de babyloniska tecknen för *š*), *z* (en affrikata, troligen *ts*, vanligen uppkommen ur *t*-ljud); *j*, *v*, (*ų*). I nomina ha maskulinum och femininum formellt sammanfallit, men neutrum bevarats; 6 kasus särskiljas: 1) nominativ, i sing. med ändelsen *-s*, plur. *-ēs*; 2) genitiv: sing. *-as*, pl. *-ās*; 3) dativ: sing. *-i*, pl. *-ās*; 4) ackusativ: sing. *-n*, pl. *-us*; 5) ablativ: sing. *-az*, pl. troligen *-āz*; 6) instrumentalis: *-it*. Med undantag af n:r 5 och 6 öfverensstämmer alltså kasussystemet med det klassiska indoeuropeiska, om ock med nybildningar. Det finns stammar på *-a* (= de gamla *-o-* och *-ā-*stammarna), *-i*, *-u* och konsonant; neutra ha i nom. ack. sing. ingen ändelse, i nom. ack. pl. ändelsen *-a* vid vokalstammar och vid konsonantstammar ingen ändelse, men förlängning af sista stamvokalen. Påfallande och för indoeuropeiskt ursprung starkt bevisande är förekomsten af afljud och heteroklisi inom deklinationen: *idālus* 'ond', neutr. *idālu*, dat. sing. *idālavi*, nom. pl. *idālavēs*, neutr. *idālava*; 'vatten' neutr. *vādar*, gen. *vedenas*, pl. nom. ack. *vidār*, med den typiska heteroklisien i grek. *ὕδωρ* gen. *ὕδατος* (< **ud̯n̥-t-os* med *t*-utvidgning), sv. *vatten*, men *Vätter-n*, ty. *Wasser*, med hvilka ord det ''hettitiska'' är identiskt. Pronomina: *ūg* 'jag', *ammug* 'mig', *zig* 'du', *tug* 'dig', *uēs* 'vi', *anzās* 'oss', *sumēs* 'I'; enklitiska former: *-mu* 'mig', *-annas* 'oss', *-ta*, *-tu* 'dig', *-smas* 'eder'; *sas* 'han', *-si* 'honom'; *-mis*, *-mit* 'min, mitt', *-tis*, *-tit* 'din, ditt', *-sis*, *-sit* 'hans, sin'; *kuis* 'hvem', *kuit* 'hvad', *kuiskuis* 'hvem än, quisquis'; *kuvabi* 'hvarest, då' (jfr lat. *sī-cubi*). — Verb: *ēs-* 'vara': presens 1. *ēsmi* (2.* *es-si*) 3. *es-zi*, pl. 1. *ēsu̯eni* 2. *ēsteni* 3. *asanzi*; preteritum 1. *ēson* 2. *ēsti*, *-a* 3. *ēsta* (sannolikt uttal *ēst*), pl. 1. *ēsu̯en* 2. *ēsten* 3. *ēsir* (för denna ändelse jfr lat. *fuē-re*); imperativ 2. *ēs* 3. *ēstu*, pl. 2. *ēsten* 3. *asantu*. Med presentiska formantier t. ex. *vaḫnu-mi* 'jag omgifver' (jfr grek. *δείκ-νυ-μι*); synnerligen vanligt är *-sk-*, som också fogas till andra formantier, t. ex. *vaḫnuzi*: *vaḫnuskizi* 'han omger' (jfr grek. homer. *φεῦγε*: *φεύγεσκε*). En annan ännu icke nöjaktigt förklarad konjugation företer många afvikande ändelser: presens 1. *-ḫi*, 2. *-ti* 3. *-i* o. s. v. Mediopassiver med bl. a. följande ändelser i 3:e pers.: presens sing. *-(t)ari*, pl. *-antari*, imperativ sing. *-(t)aru*, pl. *-antaru*, alltså med de

för italiska och keltiska så typiska mediala *r*-ändelserna, numera funna äfven i tokhariskan. Infinitiv på *-ovar*: *ijaovar* 'göra'; participia på *-an*, *-anza* (sannolikt uttal *-anz* < *-ant-s*), jfr grek. *φέρων*, lat. *ferens*, i "hettitiska" dock alltid med passiv bet. — Af de öfriga i Boghaz-köi upptäckta språken är luviskan antagligen endast en dialekt af det officiella språket. Ḫattiskan (den egentliga hettitiskan; Forrer: protoḫattiska) är otvetydigt ett icke-indoeuropeiskt språk, likaså den därmed icke besläktade ḫarriskan, som å andra sidan är identisk med det egentliga Mitanispråket (kändt från ett Amarnabref). Mandiska talades af mandafolket, en arisk stam (kanske = mederna), som bildade öfverklassen i Mitani, men hvaraf äfven i Ḫattiriket en gren fanns. Från detta språk stamma gudanamnen Mitra, Varuṇa, Indra och Nāsatya (se Hettiter. Suppl.) och en del hippologiska fackuttryck, som anträffats i Boghaz-köi-texter rörande hästskötsel och som visat sig vara rent ariska, t. ex. *aika-vartanna* 'ett hvarf (på kapplöpningsbanan)', *panza-vartanna* 'fem hvarf'. På hvilket språk hieroglyftexterna äro affattade, låter sig icke bestämmas. Hieroglyferna äro hettiternas nationella skrift och ha alltid användts jämsides med kilskriften för monumentala ändamål. — Litt.: J. Friedrich, "Die hettitische sprache", och E. Forrer, "Die inschriften und sprachen des Ḫattireiches", bägge i "Zeitschr. der Deutschen morgenländischen gesellschaft" 1922; se f. ö. G. Contenau, "Eléments de bibliographie hittite" (1922). H. S. N.

Hettner, Alfred, son till den i hufvudarbetet omnämnde Herman H., tysk geograf, f. 1859 i Dresden, företog 1882—84 och 1888—90 forskningsresor i Syd-Amerika, blef 1894 e. o. professor i geografi i Leipzig, 1897 ord. professor i Tübingen och 1899 i Heidelberg. H. utger sedan 1895 "Geographische zeitschrift" och har utöfvat betydande författarverksamhet, såväl speciella undersökningar och beskrifningar som läroböcker och handböcker, väsentligen i geomorfologi. Bland dessa senare böra nämnas *Grundzüge der länderkunde. I. Europa* (1907; 2:a uppl. 1923) och *Die oberflächenformen des festlandes* (1921). K. A. G.

Hetviner, en benämning på starka viner med alkoholhalt af ända till 20 proc., särskildt spanska och portugisiska viner (se Vin, sp. 610 och 612).

Hetögeln, en 24 kvkm. stor sjö, belägen 294 m. ö. h., i Frostvikens socken, Jämtland, genomflytes af Faxälfven och bildar en del af Ströms vattudal. O. Sjn.

***Heuberger**, R., dog 27 okt. 1914 i Wien.

***Heuchera** uttalas heuchēra.

***Heuff**, A. J. A., dog 1910.

Heuman [hö'j-]. 1. Ernst Otto August H., den evangelisk-lutherska tamulkyrkans förste biskop, f. 9 juli 1858 i Halmstad, blef 1877 student i Uppsala och 1894 filos. doktor vid Köpenhamns universitet samt 1917 teol. doktor i Uppsala. Han var lärare vid Fjellstedtska skolan 1884—85 och 1902—03 och missionär i Santalistan i Indien 1886—98, prästvigdes 1899, blef komminister i Fardhem 1900, utsändes som missionär i Sv. kyrkans missions tjänst till Syd-Indien 1903 och var föreståndare för missionsläroverket i Pudukotah 1904—12, stationsföreståndare i Trichinopoly, Mayavaram, Chidambaram m. fl. platser, missionskonferensens ordf. 1916 och missionsstyrelsens ombud, lifstidspresident i den evangelisk-lutherska tamulkyrkan 1920, af tamulkyrkans synod vald till biskop och invigd af biskop Danell i Jerusalemskyrkan i Trankebar 1921.

2. Karl (Carl) August H., kusin till H. 1, broder till den i hufvudarbetet nämnde E. D. Heüman, högskollärare och civilingenjör, f. 1 juni 1870 i Morlanda, student 1888, blef filos. kandidat i Lund 1891, utexaminerades 1903 från Tekniska högskolans mekaniska afd. och promoverades 1899 till filos. doktor i Uppsala. 1907—08 idkade han studier vid universitetet och tekniska högskolan i München. Han innehade 1899—1909 anställning vid Tekniska högskolan som bibliotekssamanuens, bibliotekarie och assistent och tjänstgjorde 1900—09 som öfverlärare i matematik vid Tekniska skolan i Stockholm samt blef 1909 t. f. och 1913 ord. professor i mekanik vid Tekniska högskolan. H. har utgett *Fyrställiga tabeller öfver logaritmer och trigonometriska tal* m. m. (1906), *Mekanisk beräkning af elektriska luftledningar medelst grafiska metoder* (1913; 3:e uppl. 1921) samt publicerat ett flertal bemärkta afh. i matematiska och mekaniska ämnen, bl. a. *Zur theorie der gründung nach den methoden der darstellenden geometrie* (1903), *Über trägheitsmomente von punktsystemen und über fundamentale aufgaben in der theorie der axonometrischen abbildung* (1905) och *Bidrag till teorien för sfäriska pendeln* (1918). 1. A. K. 2. Fmn.

***Heusler**, Andreas, d. y., dog 2 nov. 1921 i Basel. Fadern, Andreas H. d. ä., var född 1802 och dog 1868. H:s *Institutionen des deutschen privatrechts* utkom 1885—86. Han utgaf 1905 *Deutsche verfassungsgeschichte*. — 2. Andreas H., den föregåendes son, f. 10 aug. 1865 i Basel, 1894—1919 e. o. professor i nordiska språk i Berlin, sedan 1919 professor i samma ämne i Basel, hedersled. af vetenskapsakad. i Berlin, har utöfvat en mycket betydande verksamhet som nordisk och germansk filolog med fornnordiska och metrik som hufvudområden. Bland H:s arbeten må nämnas *Über germanischen versbau* (1894), *Lied und epos in germanischer sagendichtung* (1905), *Deutscher und antiker vers* (1917) och *Nibelungensage und Nibelungenlied* (1921). 1. C. G. Bj. 2. R—n B.

Heuslerska legeringar [håjs-], *fys.*, metallblandningar af mangan och aluminium eller af mangan och antimon, tenn, vismut, arsenik, bor, visa stark magnetism, ehuru ingen af beståndsdelarna är magnetisk. De upptäcktes 1903 af Friedrich Heusler (f. 1866), men hade dock redan 1892 iakttagits af Hogg, fast detta sedan råkat i glömska. K. A. V—g.

Heuzey [öså], Léon, fransk arkeolog, f. 1831, d. 1922, professor vid École des beaux arts och senare föreståndare för antikafd. vid Louvremuseet, utgaf en rad viktiga arbeten: *Mont Olympe et l'Acarnanie* (1862), *Mission archéologique de Macédoine* (1864—67), *Nouvelles recherches sur les terres cuites grecques* (1877), *Les figurines antiques de terre cuite au musée du Louvre* (1878—83), *Catalogue des terres cuites du Louvre* (1882), *Les origines orientales de l'art* (1893) och *Sceaux inédits des rois d'Agadé* (1897). H. var en af de främste forskare, som framgått ur École d'Athènes. Hans (jämte arkitekten Daumets) expedition till Macedonien gaf synnerligen goda resultat, t. ex. upptäckten af en storartad grekisk villa vid Pala-

titza (i Syd-Macedonien) och af en grafrelief vid Farsalos. H. var led. af Institutet (1874). T. J. A.

***Hevea,** *bot.*, hör till underfam. *Crotonoideæ*. F. n. äro 17 arter kända, af hvilka många utom de nämnda lämna god kautschuk. Jfr Gummifabrikation. Suppl., sp. 125. G. L—m.

***Hevesi,** L., dog (genom självmord) 27 febr. 1910 i Wien.

Hevesy von Heves [he'veʃi fånn he'veʃ], Georg, ungersk fysiker och kemist, f. 1885 i Budapest, studerade vid universiteten där, i Wien, Freiburg och Paris samt vid tekniska högskolorna i Berlin-Charlottenburg och Karlsruhe. Han promoverades 1908 till filos. doktor i Freiburg (Baden), blef assistent i fysik vid tekniska högskolan i Zürich 1909 och Hon. research fellow i Manchester 1911. Vid universitetet i Budapest blef han 1913 docent och 1918 professor i fysik. Sedan 1920 arbetar han i professor N. Bohrs institut i Köpenhamn. H. har utfört flera betydande arbeten inom olika områden af den fysikaliska kemien, bl. a. öfver elektricitets- och värmeledningen i kristaller, i smältor och elektrolytiskt ledande vätskor. Viktigast är hans och D. Costers upptäckt af grundämnet hafnium (se d. o. Suppl.). H. E.

Hewitt-lampan [hjōit-], *tekn.* Se Belysning. Suppl., sp. 529.

Hewlett [hjō'lit], Maurice Henry, engelsk författare, f. 22 jan. 1861, d. 15 juni 1923, advokat och tjänsteman, vann sin första litterära framgång med *Forest lovers* (1898), en engelsk medeltidsroman i W. Morris' efterföljd. *Little novels of Italy* (1899) är en samling berättelser från Italien, som också, helt eller delvis, är skådeplatsen i *The masque of dead florentines* (1895), *The road in Tuscany* (s. å.), *Fond adventures* (1905) och *The fool errant* (s. å.). Andra prosaarbeten af H. äro *Richard Yea-and-nay* (1900), *The new Canterbury tales* (1901), *The queen's quair* (1904), *The stooping lady* (1907), *Brazenhead the great* (1911), *Mrs. Lancelot* (1912), *Bendish* (1913), *A lover's tale* (1915), *Love and Lucy* (1916) och *Mainwaring* (1921). Versen odlade han i *Songs and meditations* (1897), *Artemision* (1909), *Helen redeemed* (1913), *The village wife's lament* (1918) och *Flowers in the grass* (1920). Två dramer, *Pan and the young shepherd* (1898, uppf. 1905) och *The youngest of the angels* (1905), och essaysamlingen *In a green shade* (1920) förtjäna också att nämnas. R—n B.

Hexabromīder, *kem.* Se Tran.

Hexacorallia, *zool.* Se Koraller, sp. 1017.

Hexamēr, *bot.* Se Pentamer.

Hexamīnkoboltklorīd, *kem.* Se Metallammoniakföreningar.

Hexanitrodifenylamīn, *kem. tekn.*, motsvarande den kemiska formeln $C_6H_2(NO_2)_3$—NH—$C_6H_2(NO_2)_3$, ett modernt sprängämne, som under namnet hexyl sedan 1915 i stor utsträckning och vanligen tills. med trotyl (se Trinitrotoluol) användts till laddning af torpeder och minor. Den bildar gula kristaller, smälter vid 249° och är mycket giftig. Ehuru mycket stabil, är den ytterligt brisant (se Sprängämne) och öfverträffar häri både pikrinsyra och trotyl. K. A. V—g.

Hexȳl. Se Hexanitrodifenylamin. Suppl.

Hey [haj], Frederik Larsen, dansk politiker, f. 21 febr. 1857 i Odense, inträdde 1879 i faderns vinaffär i Odense, öfvertog den 1891 och utträdde ur firman 1912. Han invaldes 1902 i landstinget, slöt sig där till de frikonservative och fick som den ende stadsrepresentanten i partiet betydligt inflytande inom detta, bidrog väsentligt att åt 1908 års tull-lag ge en mer protektionistisk prägel, än det ursprungliga förslaget hade. H. var 1913—18 medlem af finansutskottet. Han slöt sig 1915 till konservativa folkpartiet, men utträdde ur detta 1917 och sökte 1918 ej återval. P. E—t.

Heydebrand und der Lasa [ha'jdebrant ont], Ernst von, tysk politiker, f. 20 juli 1851 i Gollkowe i Schlesien, blef 1874 juris doktor i Jena och därpå ämbetsman vid lokalförvaltningen, tog 1895 (som landtråd) afsked och egnade sig som led. af preussiska landtdagen (från 1888) och af tyska riksdagen (från 1903) helt åt politiken till 1918, då han efter revolutionen fullständigt drog sig tillbaka till privatlifvet. H. ansågs som typen för en reaktionär preussisk junker. Som ledare af den konservativa landtdagsgruppen motsatte sig H. ännu 1918 alla förslag till afskaffande af den preussiska treklassvalrätten, hvari han såg själfva grundvalen för Preussens och indirekt äfven för Tysklands monarkiska statsskick. H. har skrifvit: *Beiträge zu einer geschichte der konservativen partei 1888—1919* (i "Konservative monatsschrift", 1920). V. S—g.

***Heyduk,** A., dog 1923.

***Heyerdahl,** H. O., dog 10 okt. 1913.

Heyerdahl, Hieronymus, norsk advokat, f. 5 maj 1867 i Fredrikstad, juris kandidat 1889, höjesteretsadvokat sedan 1895, ordf. i Kristiania formandskap 1912—14, framlade 1915 plan till reglering af området mellan Karl Johans gate och Piperviken jämte plan till ett nytt rådhus där och hade insamlat en betydlig summa för sakens realisering. Byggnadsplanen för rådhuset antogs 1923, men är mycket omstridd. M. H.

***Heyking,** Elisabeth von. Hennes make, tyske envoyén (ej ambassadören) i Belgrad, Edmund von H., dog 15 juni 1915.

Heyman [he'j-]. 1. Gabriel H., donator, f. 3 okt. 1828 i Göteborg, d. där 18 mars 1915, grosshandlare i Göteborg och medlem af stadsfullmäktige 1873—76 och 1879—96, testamenterade till allmännyttiga och välgörande ändamål omkr. 800,000 kr., hvaraf öfver ½ mill. kr. till Göteborgs stad till främjande af stadsbiblioteket. — 2. Hugo Ivar H., brorsons son till H. 1, ämbetsman, statistiker, f. 23 aug. 1883 vid Rejmyra, filos. kandidat i Uppsala 1906, amanuens i Socialstyrelsen 1913, aktuarie 1916, sekreterare 1918, adjungerad ledamot för pris- och kooperationsstatistik sedan 1919, biträdde 1911—15 vid utredningar inom Jordbruksdep. ang. ordnandet af jordbrukets driftkredit (jordbrukskassor), var 1912—14 Stockholms högskolas kassaförvaltare och sekreterare i lärarrådet, deltog 1916—19 i det statliga arbetet för folkförsörjningens ordnande under Världskriget, 1916 som statens lifsmedelskommissions konsulent för de lokala lifsmedelsnämnderna, från början af 1917 som led. af Folkhushållningskommissionen. H. hade afsevärd del i utarbetande af planerna för ransonering af socker och spannmål m. m. och var 1917 föreståndare för kommissionens brödafdelning. Inom Socialstyrelsen har han bl. a. handhaft dess indexberäkningar och dyr-

ortsgrupperingar och var 1920—22 led. af mellanhandssakkunnige. H. har i tidningar och tidskrifter lämnat bidrag i folkförsörjningsfrågor samt rörande kooperation och prisstatistik. 2. O. Sjn.

Heyn, J. K. Se Nordenheim.

***Heyne,** M., dog 1 mars 1906 i Göttingen.

Heynicke [ha'j-], Kurt, tysk författare, f. 20 sept. 1891 i Liegnitz, har gjort sig bemärkt genom diktsamlingarna *Rings fallen die sterne* (1918), *Das namenlose angesicht* (1920), *Der kreis* (1920), *Gottes geigen* och *Die hohe ebene* (1921) samt dramat *Ehe* (s. å.). H. är en expressionistisk lyriker, framför allt arbetarskald.

***Heyse.** — 3. Paul J. L. H. dog 2 april 1914 i München. Han fick 1910 Nobelpriset i litteratur.

Hiang-kiang, ö. Se Hong-kong.

Hi'bbing, grufstad i staten Minnesota, Förenta staterna, vid floden Duluth, 132 km. n. v. om staden Duluth, knutpunkt för flera järnvägslinjer. I H. drifves stor trävarurörelse, men staden är mest bekant för det stora, 177 km. långa järnmalmsfältet (Mesaba range) i dess närhet, som 1922 omfattade 180 grufvor i verksamhet och ur hvilket från 1892, då det började bearbetas, till 1908 brötos mer än 170 mill. ton järnmalm. 15,089 inv. (1920). E. A—t.

Hiblock. Se Hikrografi. Suppl.

***Hicks-Beach,** M. E., viscount S:t Aldwyn, ärfde faderns baronetvärdighet 1854 (ej 1834), upphöjdes 1915 till earl S:t Aldwyn och dog 30 april 1916.

***Hidalgo.** Staten står nu genom Mexicos centralbana samt järnvägen Mexico—Veracruz i förbindelse med Mexicos järnvägsnät. 626,180 inv., 28 på 1 kvkm. (1921).

Hidetāda, japansk riksfältherre. Se Bd XII, sp. 1475.

Hideyoshi [-jå'ʃi], japansk statsman. Se Bd XII, sp. 1466—74.

Hidra (förr Hitterö). 1. Härad och socken i Flekkefjords pastorat, s. v. om Flekkefjord, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. $89_{,64}$ kvkm. 1,750 inv. (1920). Fiske och jordbruk. — 2. En $20_{,32}$ kvkm. stor ö, nära Flekkefjord, H. härad, Norge. 1,130 inv. (1920). 1—2. K. G. G.

Hidrōlika (af grek. *hidrōs*, svett), *med.*, svettdrifvande medel.

Hieber [hib-], Johannes, tysk politiker, f. 25 juni 1862 i Waldhausen i Württemberg, blef 1885 filos. doktor i Tübingen och 1892 gymnasielärare, har 1900—10 och ånyo från 1912 varit (nationalliberal) led. af Württembergs landtdag samt 1898—1910 äfven af tyska riksdagen. Efter 1918 års revolution slöt sig H. till det demokratiska partiet, är sedan 1919 minister för kyrka och skola i Württemberg samt sedan 1920 därjämte württembergsk minister- och statspresident. V. S—g.

Hielm, Nils Turesson, krigare. Se Hjelm, N. T.

Hienfei, upprorsparti. Se Kina, sp. 67.

***Hienfong.** Namnet skrifves äfven Hienfeng, Hienfung och Hsien-feng.

***Hienzer.** Västra delen af deras hemland, komitaten Wieselburg, Ödenburg och Eisenburg, tillhör numera republiken Österrike. Se därom Burgenland. Suppl.

Hiera, ö. Se Lipariska öarna.

***Hieracium,** *bot.* I Sverige äro f. n. öfver 2,000 former urskilda. Se G. A. H. Dahlstedts exsickatverk "Herbarium Hieraciorum Scandinaviæ" (1892—1911). G. L—m.

***Hierochloa** skrifves äfven (riktigare) Hierochloë. Se Mariegräs. G. L—m.

Hieronbesluten. Se Östromerska riket, sp. 298.

***Hierta.** — 4. L. J. H. Se "Lars Hierta. Riksdagsmotioner och anföranden", utg. med understöd af Stiftelsen Lars Hiertas minne af Gustaf A. Aldén (4 bd, 1913—17).

5. Fredrik Filip H., friherre (efter faderns död, 1847), son till den i hufvudarbetets artikel Hierta (sp. 664) omnämnde friherre Gustaf Adolf H., tidningsman, f. 13 dec. 1815 i Stockholm, d. 9 juni 1889 på Främmestad (se d. o. 2), aflade 1831 (som kadett) teol. examen i Uppsala. Han var 1833—41 kornett vid Lifregementets dragonkår, genomgick Degebergs landtbruksinstitut och var 1865—78 redaktör och ansvarig utgifvare af "Väktaren" (se d. o.). H. var led. af kyrkomötena 1868—83 och (för Skaraborgs län) af Första kammaren 1878—85.

Hierta-Retzius-stiftelsen har tillkommit genom storartade donationer af professor G. Retzius (d. 1919) och hans maka, Anna Retzius, född Hierta, till Vet. akad., under hvars vård och förvaltning den är ställd. Den är afsedd att framkalla och stödja allmängiltiga företag och ge understöd och stipendier åt sådana personer, som kunna och vilja befordra framåtskridandet i forskningen och samhället. Den träder i verksamhet efter båda makarna Retzius' bortgång. E. Lönnb.

***Hietaniemi.** 1. H. tillhör nu Torneå tingslag och omfattar 77,080 har med 2,489 inv. (1923).

High commissioner [hāi' kəmi'ʃənə], eng., "storkommissarie", "rikskommissarie", titel för vissa höga ämbetsmän inom det brittiska riket. Guvernören i Kapkolonien var fordom i regel "high commissioner for South Africa", d. v. s. kronans högste representant i hela Syd-Afrika. Denna titel har sedan 1910 getts generalguvernören öfver Sydafrikanska unionen och innebär då, att denne jämväl är styresman öfver Basutoland och har högsta uppsikten öfver styrelsen i Bechuanaland protectorate, Swasiland, norra och södra Rhodesia. Guvernören öfver Straits settlements är high commissioner för Federerade malajstaterna och sultanatet Brunei, guvernören öfver Fidji-öarna är high commissioner of Western Pacific, d. v. s. öfver de smärre brittiska Stilla-hafsöarna. Brittiska mandatområdet Palestina styres af en high commissioner, och tills vidare företräder en sådan brittiska kronans intressen i konungariket Irak. Guvernören öfver kolonien Kenya är brittisk high commissioner för protektoratet Sansibar, och äfven brittiska kronans högste representant i konungariket Egypten bär titeln high commissioner. Titeln ges stundom vid tillfälliga uppdrag (t. ex. åt de brittiska intressenas bevakare i Konstantinopel mellan stilleståndet 1918 och fredsslutet 1923). Australiska statsförbundet, Nya Zeeland, Sydafrikanska unionen, Dominion of Canada och Newfoundland företrädas i London af särskilda, legationsliknande ämbetsverk, hvart och ett under sin high commissioner. V. S—g.

***Hiitis,** socken, tillhör nu det 1923 bildade Borgå svenska stift. Dess medeltida namn är Kyrkosundskär, som i våra dagar åter börjat tas i bruk. På Örö holme ute i hafsbandet byggde ryssarna under Världskriget starka befästningar, nu i finländska militärens värjo. O. B—n.

Hikrografi, en af Hess och Ives 1917 utarbetad metod för framställning af fotografier i naturliga färger enligt den subtraktiva trefärgsprincipen. (Namnet är bildadt af de båda uppfinnarnas initialer och förkortningar af grek. *chröma*, färg, och *graʹfēin*, inrista.) De för trefärgsprocessen nödvändiga tre delnegativen (jfr Fotografi, sp. 1001—03, och Trefärgstryck) erhållas därigenom, att 3 i kontakt med hvarandra liggande bromsilfvergelatinfilmer, ''hiblock'', exponeras i en vanlig kamera. De 3 filmerna, som praktiskt taget ligga i samma plan, äro sensibiliserade för olika spektralområden och dessutom så färgade, att det, resp. de, öfversta samtidigt utgöra selektionsfilter för de, resp. det, underliggande. Främst ligger en gulfärgad blåviolettkänslig film, omedelbart bakom denna en grönkänslig sådan, som är så starkt rödfärgad, att den tills. med den framför liggande gulfärgade, bildar ett orangerödt filter för den bakerst liggande rödkänsliga filmen. Den främre filmen, som är relativt transparent och finkornig, är icke optiskt sensibiliserad och besitter därför endast bromsilfrets ursprungliga blåviolettkänslighet, den påverkas således endast af de blå och violetta strålarna och ger alltså den delbild, som motsvarar den vid den vanliga trefärgsfotografien bakom det blåvioletta filtret tagna; då skiktet är gulfärgadt, absorberar det alla blå och violetta strålar, de öfriga genomsläppas, och af dessa absorberas de gröna af den närmast bakom liggande rödfärgade filmen, som är grönkänslig och alltså påverkas af de gröna strålarna, och sålunda ger den delbild, som motsvarar den bakom det gröna färgfiltret tagna delbilden. De återstående orangeröda och röda strålarna påverka den bakerst liggande rödkänsliga filmen, hvilken sålunda ger den delbild, som motsvarar den bakom det röda filtret tagna. Efter exponeringen särskiljas de 3 filmerna, och man erhåller efter framkallning de 3 erforderliga delnegativen. Efter dessa framställas de 3 monokroma delbilderna genom kopiering på tunna, med kromgelatin (se d. o.) öfverdragna celluloidfolier, hvarvid celluloidsidan skall ligga i kontakt med negativet. Kromgelatinet garfvas därvid i den mån ljuset påverkat detsamma, och man erhåller efter behandling med varmt vatten, som löser det af ljuset icke påverkade kromgelatinet, 3 gelatinreliefer, som genom badning i resp. färglösningar ge de 3 monokroma delbilderna: 1 gul, 1 röd och 1 blå. Efter torkning förenas dessa genom att öfverföras och inpassas öfver hvarandra på ett papper, eller ock kunna de — om man önskar en transparent bild för projektionsändamål e. d. — monteras mellan 2 glasskifvor, då en bild i naturliga färger erhålles. J. Htzg.

***Hilbert,** D., blef led. af Vet. akad. 1912.

***Hildburghausen** är nu namn äfven på ett distrikt i tyska landet Thüringen. 775,66 kvkm. 57,907 inv., 75 på 1 kvkm. (1919). Staden H. hade s. å. 6,493 inv.

***Hildebrand.** 1. B. E. H. Se O. Montelius, ''B. E. H., riksantikvarie'' (Minnesteckn. föredragen på Vet. akad:s högtidsdag 31 mars 1911; tr. 1915).

2. Hans O. H. H. dog 2 febr. 1913 i Stockholm. Han skref i den af honom i förening med Hjärne och Pflugk-Harttung utg. ''Världshistoria'' samt *Sedelsamlingen i Riksbankens myntkabinett* (1915). Postumt utkommo d. II af ''Stockholms stads jordebok'' (tiden 1494—1498; 1914; tiden 1475—94 hade utgetts 1889) och 2:a häftet af ''Stockholms stads skottebok'' (tiden 1507—10; 1915). — Se Sv. Hedin, ''Inträdestal [öfver H. H.] i Sv. akad. den 20 dec. 1913'' (i ''Sv. akad:s Handl. ifrån år 1886'', XXV, 1914).

3. B. Albin H. dog 9 dec. 1917 i Stockholm. ''Svenskt porträttgalleri'' (se vidare d. o.) fullbordades 1911. H. upprättade och utgaf äfven detsammas *Generalregister* (1913), innehållande därjämte tillägg om de i galleriet intagna personerna.

4. H. R. T. Emil H. dog 24 aug. 1919 i Stockholm. 1916 hade han tagit afsked från riksarkivarieämbetet med det eftermälet, att han, som var anhängare af ''proveniens-'' l. ''ursprungsprincipen'' (se Arkivvetenskap) vid handlingars ordnande, i det svenska arkivväsendets organisation och utveckling gjort en insats af genomgripande art. Han fullbordade 1910 bd 3 af ''Svenska riksdagsakter'' (omfattande tiden 1596—97) samt utgaf ''Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden'' (i förening med K. Grimberg, I, 1520—1721, 1911; II, 1719—1809, 1912) och ''Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 samt burspråk'' (med utförligt register, 1917). Han var med om att planlägga utgifningen af ''Sv. biografiskt lexikon'', tillhörde dess redaktionskommitté och skref däri flera artiklar. Sedan 1913 var han led. af Vet.soc. i Uppsala.

5. Karl E. H. H. tillhörde Första kammaren 1909—10, var ånyo 1912—18 led. af Andra kammaren (för Stockholms stads andra valkrets) och var därunder led. af tobaksutskottet 1914, af konstitutionsutskottet 1912—18 och af hemliga utskottet 1917. Från sina befattningar som hufvudredaktör i ''Stockholms dagblad'' och verkställande direktör i Stockholms dagblads a.-b. afgick han 1913. H. blef 1915 andre direktör i Karlshamns olje- och kraftfoderfabriks-a.-b. och öfvergick vid detta bolags sammanslagning med Reymersholms gamla industri-a.-b. i det sistnämndas tjänst. Sedan 1921 är han ordf. i Föreningen Sveriges såpfabrikanter. Han blef 1917 led. af Folkhushållningskommissionen och chef för dess upplysningsafdelning, utgaf dennas *Handbok i folkhushållningsfrågor* (1917; ny uppl. 1918—19) och utarbetade på offentligt uppdrag det vidlyftiga och sakrika öfversiktsarbetet *De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning* (5 bd, 1916—20). Sedan 1916 är han riksgäldsfullmäktig. — H. har, bl. a. som led. af Allm. valmansförbundets öfverstyrelse och som politisk föredragshållare, nedlagt mycket arbete för den

svenska högerns organisation. Han företog ekonomiska studieresor till Brasilien 1913 och de nya Östersjöstaterna 1923, besökte under Världskriget de tyska och österrikiska fronterna och samlade sina intryck därifrån i *Ett starkt folk* (1915) och *Donaumonarkien i krig* (s. å.). Bland H:s öfriga skrifter märkas *Demokrati. Dagspolitiska inlägg* (1913), *Den svenska socialismen* (tillägg till K. Diehl, ”Socialismen”, s. å.) och *Kommunal eller enskild drift? Spårvägsstudier* (1914). Han har därjämte varit medredaktör af samlingsverket ”Uppland” (1901 ff.) och redigerat samlingsverket ”Rysslands omdaning” (2 bd, 1919—20) samt skall skrifva Gustaf V:s tid i ”Sveriges historia till våra dagar”. 5. V. S—g.

***Hildebrand** (sp. 680). — 2. Adolf von H. dog natten till 18 jan. 1921 i München. Han blef 1911 hedersdoktoringenjör och upphöjdes 1913 i ärftligt adligt stånd.

***Hildebrandsson.** — 2. H. H. H. har lämnat Ultuna landtbruksinstituts styrelse och var t. o. m. 1910 led. af Vet. akad:s fysiska Nobelkommitté; han blef hedersled. af Uppsala läns hushållningssällskap 1914 samt af Vet. soc. i Uppsala och af Landtbruksakad. 1916.

Hildén, Knut Henrik, finländsk författare, f. 25 juni 1884 i Helsingfors, student 1901, filos. doktor 1921, bedref först konsthistoriska studier och gjorde i detta syfte 1907—14 längre studieresor bl. a. till Frankrike och Italien, men öfvergick sedan till litteraturhistorien och publicerade 1920 licentiatafhandlingen *Studier af naturen i stormaktstidens verklighet och dikt*. Som skönlitterär författare debuterade H. 1910 med novellsamlingen *Indiansommar* och har därefter publicerat ett tiotal verk, bland hvilka må nämnas berättelserna *Storön* (1914) och *Folket på krogen* (1921) samt de på Svenska teatern i Helsingfors uppförda skådespelen *Barnet* (1920) och *Kvinnan och segraren* (1922). H:s diktning rör sig gärna om motsatsen mellan natur och kultur, den förra företrädd af ett lif ute i den yttre skärgården, den senare af ett på lyx och njutningar rikt storstadslif; i de friska, verklighetstrogna skärgårdsskildringarna har hans författarskap sin styrka. G. C.

Hilderik, konung. Se Vandaler, sp. 585.

Hildesborg, herrgård i Herslöfs socken, Malmöhus län, 5 km. n. om Landskrona, areal omkr. 300 har, tax.-v. 725,000 kr. (1922). H. bildades 1806 genom sammanslagning af 6 hemman i Hilleshögs by, har tillhört bl. a. släkten Wachtmeister och eges nu af grefve W. von Hallwyls stärbhus. O. Sjn.

***Hildesheim.** 3. Slaktarskråets hus är afbildadt å pl. III till art. Bostad.

***Hildyard,** sir Henry, tog afsked 1911 och dog 25 juli 1916.

Hilferding, Rudolf, tysk nationalekonom och politiker af judisk börd, f. 10 aug. 1877 i Wien, blef 1901 medicine doktor, men egnade sig snart uteslutande åt nationalekonomiska studier och socialdemokratisk publicistisk verksamhet. H. flyttade 1906 till Berlin som medarbetare i ”Neue Zeit”, var 1907—15 politisk medarbetare i ”Vorwärts”, öfvergick sedan till det oafhängiga socialdemokratiska partiet och var 1918—22 hufvudredaktör för dess partiorgan ”Freiheit”. Han blef 1921 led. af riksekonomirådet och var aug.—sept. 1923 riksfinansminister i Stresemanns första ministär, från hvilken han utträngdes till följd af högerns och de borgerliga mellangruppernas misstro mot en socialistisk finansminister. H. har bl. a. skrifvit *Das finanzkapital* (1910; 2:a uppl. 1920) och utger sedan 1904 jämte M. Adler den vetenskapligt socialistiska skriftserien ”Marx-studien”. V. S—g.

***Hill** (sp. 692), G. W., dog 16 april 1914 i West Nyack, N. Y. Han var sedan 1913 led. af sv. Vet. akad.

***Hill** (sp. 692), Octavia, dog 13 aug. 1912 i London.

***Hill** (sp. 692), D. J., var 1908—11 amerikansk ambassadör i Berlin och har sedan egnat sig åt skriftställarverksamhet. Af hans *A history of diplomacy* har ytterligare utkommit del 3, *The diplomacy of the age of absolutism* (1914). Han har äfven skrifvit bl. a. *The people's government* (1915), *The rebuilding of Europe* (1917), *Impressions of the kaiser* (1918), *Present problems in foreign diplomacy* (1919) och *American world policies* (1920). V. S—g.

Hill, Karl Fredrik, målare, son till den i hufvudarbetet (sp. 690) omnämnde Karl Johan Danielsson H., f. 31 maj 1849 i Lund, d. där i mars 1911, blef student 1870, tecknade och målade små landskap för universitetets ritmästare A. Hj. Lindquist, begaf sig 1871 till Stockholm för att helt egna sig åt måleri, var elev vid konstakademien 1871—73 och begaf sig sistnämnda år till Paris. Landskapsmålning var från början hans område, och han kastade sig med brinnande energi öfver studiet af den franska naturen. En olyckshändelse — ett från ateljéns tak nedfallande fönster träffade honom i hufvudet — bröt hans kraft redan efter ett års vistelse i Paris. Han ansågs likväl efter någon tids vård ha återvunnit sin hälsa och återupptog sina studier. Ett motiv från Fontainebleau väckte uppmärksamhet på världsutställningen 1878 för sin koloristiska kraft. S. å. blef H. sinnessjuk och internerad. 1881 kunde han återvända till Sverige och förblef sedan i 30 år mestadels bosatt i Lund. Efter utbrottet af sinnessjukdomen hade han ej rört en pensel, hans målningar lågo inpackade och blefvo kända först efter hans död.

H. var under sin på starka ansatser rika studietid i Paris en djärfvare modernist än någon af de samtida svenske målarna. Under starkt och påtagligt inflytande af franska landskapsmålare (från Corot och Daubigny till impressionisterna) sökte han i första rummet ljus- och luftverkan, färgens kraft, klarhet och renhet, behandlingens must och bredd. Han försökte sig på vidsträckta utsikter med stora linjer (*Loirelandskap*, *Seinelandskap med popplar*, båda på Nationalmuseum), men behandlade ofta och med förkärlek de mest enkla, osammansatta, fattiga motiv — en väg kantad af en rad aflöfvade träd, en stenbacke, ett stycke slättmark under en molnig himmel, ett stycke strand från Frankrikes nordkust. Målningssättet är högst omedelbart, analysen är h. o. h. riktad på de tekniska problemen, studiet gäller först och sist luften, den hvita, genomskinliga, ljusmättade nordfranska atmosfären. — Nationalmuseum eger af H:s alster 6 oljemålningar samt en del teckningar; äfven i Göteborgs museum och i skånska museer är han godt företrädd. G—g N.

Hill, John, engelsk botanist, f. 1716 i Peterborough, d. 27 nov. 1775 i London, lefde som apotekare och läkare i London och författade betydande botaniska verk, såsom *The british herbal* (1756), *Flora britannica* (1760), *Hortus kewensis* (1768) och *The vegetable system* (26 bd folio, 1,534 taflor; 1761—75), hvilkas originalitet och prioritetsvärde först på senare tider rätt uppskattats. C. Lmn.

Hill, Archibald Vivian, engelsk fysiolog, Nobelpristagare, f. 26 sept. 1886, fellow 1910—16 i Trinity college och därefter i King's college i Cambridge, verkade som lecturer 1914—19 i fysikalisk kemi och 1919—20 i fysiologi vid universitetet i Cambridge samt blef professor i fysiologi 1919 i Manchester och 1923 vid University college i London. Hans vetenskapliga verksamhet har till allra största delen egnats åt studier af värmebildningen i muskeln, hvarvid han under användning af en mycket förfinad teknik följt densamma under dess olika faser. För sina arbeten åt detta håll erhöll H. 1922 halfva Nobelpriset i medicin, den andra hälften tilldelades professor O. Meyerhof i Kiel för dennes arbeten om mjölksyrebildningen i muskeln. R. T—dt.

***Hillah** tillhör nu konungariket Irak och ligger vid järnvägen mellan Bagdad och Basra. — 2. Distrikt i vilajetet Bagdad, Irak. Omkr. 173,000 inv.

***Hillberg,** E., lämnade 1919 K. dramatiska teatern och därmed scenen. Af hans många roller under senare år må nämnas *Gustaf Vasa* i Strindbergs skådespel och *Johan Ulfstjerna* i Tor Hedbergs drama med samma namn, sir *Anthony* i Galsworthys ''Kamp'', titelrollen i Strindbergs ''Fadren'', professor *Bernhardi* i Schnitzlers liknämnda stycke och *Doolittle* i Shaws ''Pygmalion''. — H:s son, Nils Fredrik Gösta H., skådespelare, f. 28 juli 1877 i Finland, anställdes 1897 hos Albert Ranft och är sedan 1907 fäst vid K. dramatiska teatern, där han varit en mycket använd kraft.

***Hille** omfattar nu 25,619 har. 3,179 inv. (1923).

Hillebruksfjärden, hafsvik. Se Edsk-ön. Suppl.

***Hillemacher,** Lucien J. E., dog 2 juni 1909.

Hillen, Öfre och Nedre, tills. 7 kvkm. stora sjöar, belägna 136,$_{15}$ m. ö. h., i Ludvika och Norrbärke socknar, Dalarna, ö. om Ludvika, genomflutna af Kolbäcksån. O. Sjn.

***Hillern,** Wilhelmine von, dog 25 dec. 1916 i Hohenaschau (Oberbayern).

***Hiller von Gärtringen,** F. W., är sedan 1918 professor vid universitetet i Berlin.

***Hilleröd** med förstäder hade 8,232 inv. 1921.

Hillesöy, härad och socken i Lenviks pastorat, vid kusten, s. v. om Tromsö, Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), Norge. 475,$_{36}$ kvkm. 1,977 inv. (1920). Fiske. K. G. G.

Hillman, Adolf, skriftställare, kännare af spansk litteratur, f. 4 april 1844 i Gäfle, studerade språk, konst- och litteraturhistoria vid Uppsala universitet 1865—73 och i Paris 1868, var spansk vice konsul i Söderhamn från 1875 och spansk konsul där 1898—1900, tillika rysk vice konsul 1880—1900, därefter bosatt i Stockholm. Han blef 1895 korresp. led. af Spanska akad. och var 1904—07 ordf. i Mazerska kvartettsällskapet. H. har skrifvit uppsatser om svensk litteratur i spanska tidskrifter och om spansk litteratur i svenska tidskrifter samt en stor mängd biografier öfver spanska författare i Nordisk familjeboks hela 2:a uppl. H. har öfversatt bl. a. spanska romaner samt från latin S. Pufendorfs ''Sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder'' (1913—15; belönt med Letterstedtska öfv:s-priset). Som musikskriftställare har han med mycken insikt, omsikt och flit utarbetat monografierna *Mozart* (1917), *Brahms* (1918), *Felix Mendelssohn-Bartholdy* (1919), de två vägröjande arbetena *Kammarmusiken och dess mästare intill 1800-talets början* (1918) och *Franz Berwald* (1920), vidare *Chopin* (s. å.) och *Schubert* (1922), hvarjämte han öfversatt Bekkers ''Beethoven'' (1916) och Kapps ''Liszt'' (1918). E. F—t.

Hillängsgrufvan, en 125 m. djup järnmalmsgrufva i Norrbärke socken, Kopparbergs län, ligger intill sjön Hillen, ett par km. ö. om Ludvika samt vid Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg med eget lastspår vid denna. Ett antal större och mindre körtlar af svartmalm ligger dels i kalksten, dels i skarn, bestående af knebelit, granat, klorit m. m. Knebeliten är af stor betydelse, emedan den ger malmen en manganhalt af omkr. 10 proc. Järnhalten är f. ö. låg, 30—40 proc., liksom fosforhalten, 0,$_{010}$ proc. och därunder, hvaremot svafvelhalten uppgår till 0,$_5$ proc. och däröfver i prima malmen. Inom fyndigheten anträffas äfven magnetkis, arsenikkis, zinkblände, blyglans och andra svafvelmetaller. Grufvan erhöll utmål 1873 och har sedan bearbetats i flera repriser, 1886—1903, 1906—07 och från 1917. Största brytningskvantiteten, 19,602 ton berg, uppnåddes 1918, och malmfångsten uppgick då till 17,895 ton. K. S—ll.

***Hilmi pascha** afgick dec. 1909 från storvesirsposten (jfr Turkiet, sp. 424). Han blef juli 1912 justitieminister i Mukhtar paschas ministär, men afgick redan aug. s. å. efter en skarp konflikt med ungturkiska kommitténs ledare. Han var där efter nov. 1912—okt. 1918 turkisk ambassadör i Wien. V. S—g.

***Hilprecht,** H. V., lämnade under Världskriget sin professur och bosatte sig i Lausanne.

***Hilty,** K., f. 28 febr. 1833 i Werdenberg, St. Gallen, d. 12 okt. 1909 i Montreux, skref flera moraliska och religiösa arbeten, som blifvit mycket populära. Öfv. till sv. äro vidare ''Om nevrasteni'' (1898), ''För sömnlösa nätter och oroliga dagar'' (1912), ''Huru skola vi vinna seger?'' (1914) och ''Intensivare kristendom'' (1920). Se bibliografi ''Politisches jahrbuch der schweizerischen Eidgenossenschaft'', XXIV (1910), och K. Haas, ''C. H.'' (1912).

***Hilversum** hade 38,998 inv. 1921.

***Himalaya.** Om de senare årens forskningar i H. se Asien. Suppl., sp. 327, Everest, Mount, Suppl., samt Transhimalaya.

Hima'ntopus, *zool.* Se Skärfläckor.

***Himle.** Häradet omfattar nu 41,855 har. 12,956 inv. (1923).

Himmerfjärden, del af Mörköfjärden, mellan Mörkön och Södertörns fastland, i n. v. begränsad af Skanssund, i s. öfvergående i Svärdsfjärden. O. Sjn.

***Himmeta** omfattar nu 4,739 har. 880 inv. (1923). H. är nu annex till Medåker, Arbogakontrakt, Västerås stift.

***Hindenburg.** 1. Arthur (hade äfven förnamnet Leopold) H. dog 25 mars 1913 i Köpenhamn. — 2. Theodor (hade äfven förnamnet Georg) H. dog 2 mars 1919 i Köpenhamn. 1—2. P. E—t.

Hi'ndenburg [-borg], sedan 1915 namn på schlesiska staden och gruforten Zabrze (se d. o.).

Hi'ndenburg [-borg; *Beneckendorff und von Hindenburg*], Paul Ludwig Hans Anton von, tysk generalfältmarskalk, f. 2 okt. 1847 i Posen.

1866 nämnd till underlöjtnant vid 3:e gardesregementet till fot, deltog han med utmärkelse såväl i fälttåget i Böhmen och Österrike s. å. som i kriget med Frankrike 1870—71. 1878 blef han kapten vid generalstaben och tjänstgjorde som sådan bl. a. under tre år vid 1:a divisionen i Königsberg. 1885 blef han major vid stora generalstaben i Berlin, samtidigt med att han blef lärare i taktik vid krigsakademien. Efter att ha bestridt olika befattningar i generalstaben och krigsministeriet blef H., som öfverstelöjtnant, 1893 chef för 91:a inf.-reg., 1894 öfverste och 1896 stabschef vid 8:e armékåren. 1897 blef han generalmajor och 1900 generallöjtnant och chef för 28:e divisionen i Karlsruhe. 1903 blef han chef för 4:e armékåren (Magdeburg), och 1905 utnämndes han till general af infanteriet. 1911 begärde han och erhöll afsked från aktiv tjänst, hvarefter han bosatte sig i Hannover.

Efter krigsutbrottet 1914 utnämndes H. 22 aug. till chef för 8:e armén (i Ostpreussen) med generalmajor Ludendorff som stabschef. Hans öfvertagande af befälet (efter v. Prittwitz und Gaffron) följdes af segrarna vid Tannenberg (23—31 aug.) och Masuriska sjöarna (5—15 sept.), hvarigenom det ryska anfallsföretaget afvisades. I okt. s. å. gick H., som i aug. utnämnts till generalöfverste och i sept. till chef för den nyuppsatta 9:e armén samt befälhafvare öfver stridskrafterna på östfronten, med sistnämnda armé från Schlesien i förening med österrikarna till anfall mot ryssarna vid Weichsel, men hotades af en sådan öfvermakt, att han måste anträda återtåget, hvilket utfördes med stor skicklighet. Ett (i nov.) förnyadt anfall med stärkta krafter, som insattes omfattande från vänstra flygeln, bröt ryssarnas motstånd och förlade krigsskådeplatsen till midten af Polen. I vinterslaget i Masuren 4—22 febr. 1915 tillfogade H. ryssarna ett nytt grundligt nederlag. Efter den tysk-österrikiska segern och genombrottet vid Gorlice-Tarnow 1—3 maj 1915 förde H., som i nov. 1914 erhållit generalfältmarskalks värdighet, de förenade härarnas hela vänstra flygel med 4 arméer till omfattande anfall mot rysssnas högra flygel och flyttade krigsskådeplatsen in i Litauen, hvarvid alla fästningar intill Düna intogos. H. utöfvade såsom "oberbefehlhaber ost" befälet inom och förvaltningen öfver allt af hans trupper i besittning taget land, och hans befälsområde utsträcktes i juli 1916 ända till Dnjestr. Efter Rumäniens krigsförklaring utnämndes H. 29 aug. s. å. till chef för fältarméns generalstab, i verkligheten högste befälhafvare, och utöfvade sedan högsta ledningen, särskildt på den franska krigsskådeplatsen, med general Ludendorff som förste generalkvartermästare. H. ledde äfven nov. 1918—jan. 1919 härens återvändande till hemlandet och afmobilisering samt från sitt högkvarter i Kolberg "grenzschutz ost" under revolutionstiden. H. lämnade befälet 3 juli 1919 och slog sig åter ned i Hannover. Om H:s förste medhjälpare också har en god del af förtjänsten af planernas uppgörande, tillkommer H. äran och ansvaret för deras utförande. Med säker uppfattning, omdöme, lugn, säkerhet, bestämdhet satte H. prägeln på handlingarna och uppbar befälsbördans tyngd, hvarför han blifvit en Tysklands nationalhjälte. En hel litteratur om H. har uppstått. Här må nämnas endast Lindenberg, "Das buch vom feldmarschall H." (1919) samt H:s eget memoarverk *Aus meinem leben* (1920; "Ur mitt liv", s. å.). C. O. N.

Hindenburgslinjen l. Hindenburgsställningen (fr. *ligne* l. *position d'Hindenburg*, eng. *Hindenburg line*), de allierades benämning på den tyska Siegfriedsställningen i nordöstra Frankrike. Se Världskriget, sp. 218. H. J—dt.

Hindens udde, näs i Söne socken, Skaraborgs län, utskjutande i Vänern midt emot Hjortens udde (se d. o.) och fortsatt af flera öar, utgör liksom denna en del af de stora mellansvenska ändmoränerna. O. Sjn.

Hinderlöpning. Se Löpning, sp. 284.

***Hinderslöshet** för ingående af äktenskap styrkes icke längre i vårt land medelst hinderslöshetsbetyg; detta har (1915) ersatts med s. k. äktenskapsbetyg (se d. o.). Men därjämte erfordras numera särskilda, af brudgum och brud på heder och samvete afgifna försäkringar om frihet från sådana hinder, som omtalas i art. Äktenskapshinder under nummer 4)—7). C. G. Bj.

Hinderslöshetsbevis, äfven kalladt utgifningsbevis eller, felaktigt, tillståndsbevis, fordras för utgifvare af dagblad eller periodiska skrifter, enligt Tryckfrihetsförordningen § 1 mom. 4, och skall af chefen för Justitiedepartementet utställas till enhvar sökande, som ej blifvit förklarad ovärdig föra andras talan, så framt sökanden samtidigt lämnar uppgift om skriftens titel och tryckningsort. Då dessa uppgifter afse att vid behof ge officiell upplysning om hvem som är för innehållet i skriften ansvarig, måste naturligen prövas, att icke å samma ort redan utges anmäld skrift med samma titel, då bevis ej kan utställas, liksom ej heller nytt bevis för annan utgifvare af anmäld skrift kan ges, innan det tidigare gifna beviset återställes. Ansvaret för periodisk skrifts innehåll ligger alltid å den, som för utgifningen erhållit hinderslöshetsbevis såsom legal utgifvare, om sådant bevis utfärdats, men eljest å den faktiske utgifvaren. Rld.

Hindersön, en omkr. 15 kvkm. stor ö i Luleå skärgård, Norrbottens kustland, 20 km. ö. om Luleå. Dess sydvästra del kallas Gräsön, dess östligaste Björkön. På H. förekomma kalksten och järn, hvilket senare tidtals brutits. Jfr f. ö. Västerbotten, sp. 352. O. Sjn.

***Hindhede,** M., lämnade sin praktik 1910 för

att med statsunderstöd inrätta ett laboratorium för näringsundersökningar och har sedan utsändt en rad berättelser därifrån. Hans råd inhämtades vid införandet af restriktionerna under kriget, och han påstår, att den genom dessa framkallade större måttligheten i mat och dryck ledde till förbättradt hälsotillstånd i Danmark. Han utgaf 1915 *Dyrtidskogebog* och 1917 *Moderne ernährung*. P. E—t.

Hindsen, en 13 kvkm. stor sjö, 166 m. ö. h., i Växtorp, Värnamo och Fryele socknar, Jönköpings län, 6 km. ö. om Värnamo, afrinner till Vidöstern och Lagan. O. Sjn.

***Hindsgavl.** Stamhuset öfvergick till fri egendom 1921, och nästan hela den tillhörande jorden köptes af Middelfart stad. Själfva slottet inköptes 1923 för att användas för (den danska) Föreningen Nordens sammanträden och sommarkurser. P. E—t.

***Hindås.** I den natursköna trakten är ett villasamhälle under uppväxt.

***Hindö**, nuv. form Hinnöy, har enligt senaste uppgifter 2,070,₃₆ kvkm. areal och 19,481 inv. (1920). K. G. G.

Hingstbesiktningstvång. Enligt lag af 23 dec. 1914 eger K. M:t, på framställning af hushållningssällskap och vederbörande landsting, förordna, att hingstbesiktningstvång skall införas inom hushållningssällskapets område eller viss del däraf. Har sådant förordnande utfärdats, får icke hingst, med mindre han uppnått 3 års ålder äfvensom pröfvats vara såsom beskällare inom orten lämplig, vare sig kostnadsfritt eller mot ersättning användas till betäckning af sto, som tillhör annan än hingstens egare, och ej heller, därest hingsten eges af två eller flera personer samfäldt, till betäckning af sto, som tillhör någon af dem enskildt. Pröfningen verkställes af statens premieringsnämnd i enlighet med särskilda, i k. kung. 23 dec. 1914 utfärdade föreskrifter. G. F—t.

Hingstförening. Se Hästafvel. Suppl.

Hinna, John Bernhard Jonassen, norsk målare, f. 1871 i Hetland vid Stavanger, studerade i Köpenhamn hos Zahrtmann, i Paris och Italien, men utbildade sig ej minst på egen hand under friluftsstudier i hembygden. H. sköter landtbruket på sin fädernegård och målar bygdens natur med kraftig karaktär och koloristisk styrka. Han är representerad i Nationalgalleriet i Kristiania och i andra museer i Norge. G—g N.

Hinnlabyrinten, *anat.* Se Hörselorgan, sp. 287.

Hi'nnus, *zool.* Se Hästdjuren, sp. 173.

Hinnöy, nuv. form för Hindö (se d. o., äfven i Suppl.).

Hin ondes andel, opera. Se Hälften hvar. Suppl.

Hinrichssche buchhandlung [hō-], tyskt bokförlag i Leipzig, grundlagdt 1791, fick sitt namn af Johann Konrad Hinrichs (f. 1763, d. 1813), som 1801 vardt ensam egare däraf. Firman har gjort sig utomordentligt förtjänt af den tyska bibliografien genom att utge ''Hinrichs' halbjahrskatalog'' (fr. o. m. 1798) öfver alla tyska böcker, tidskrifter, kartor o. s. v. och de med denna förbundna ''Wöchentliche verzeichnis'' (1842 ff.) och ''Fünfjahrskatalog'' (1856 ff.). Bland dess öfriga förlagsartiklar märkas teologiska, assyriologiska och egyptologiska arbeten och tidskrifter. R—n B.

Hinselmann, Emil J. N. Brandt-, tysk ämbetsman, meteorolog, f. 1859 på Jylland, d. i juli 1923 i Hildesheim, började 1907 i tidningar och tidskrifter offentliggöra väderleksförutsägelser och utgaf sedan 1912 kalendern ''Mond und wetter''. Hans förutsägelser började sedermera införas äfven i svenska tidningar (''Svenska dagbladet'', ''Lantmannen'') och tillvunno sig bland jordbrukarna stort förtroende. Se vidare Väderleksförutsägelse, sp 14 ff.

Hinsen, en 12 kvkm. stor sjö, 191 m. ö. h., i Svärdsjö och Sundborns socknar, Dalarna, 25 km. ö. om Falun, afrinner öfver Hyen och Storsjön till Gäfleån. O. Sjn.

Hinterland, ty., ''uppland'', ''bakland'', benämning på landområden, särskildt i mindre civiliserade delar af världen, hvilka ligga innanför (''bakom'') ett verkligen koloniseradt område och, vanligen utan att direkt förvaltas som en del af detta, dock folkrättsligt stå under samma suveränitet och tillhöra dess ekonomiska intressesfär. V. S—g.

Hintze, Paul von, tysk sjöofficer och diplomat, f. 13 febr. 1864 i Schwedt, tjänstgjorde 1882—1911 i marinen, där han nådde kommendörs grad (''kapitän zur see''; han fick sedermera konteramirals titel). H. blef 1903 marinattaché hos de skandinaviska staterna och 1908 ''militär fullmäktig'' vid tyska ambassaden i Petersburg, utnämndes 1906 till kejserlig flygeladjutant och adlades 1908. Till diplomatbanan gick han helt öfver 1911, var 1911—14 tysk minister i Mexico, 1914—17 i Peking, dit han efter Världskrigets början fick taga sig fram på en äfventyrlig färd under förklädnad, och juli 1917—juli 1918 i Kristiania. Då Kühlmann till följd af konflikten med högsta krigsledningen erhöll afsked från utrikesministerposten, efterträddes han 9 juli 1918 af H., hvilken som militär ansågs ha större utsikter att samverka med de ledande i högkvarteret. Han afgick redan 3 okt. s. å., då prins Max' ministär bildades, och var därpå rikskanslerens ställföreträdare i stora högkvarteret. Som sådan förde han 9 nov. s. å. i Spa telefoniskt de sista förhandlingarna med rikskansliet om kejsarens tronafsägelse. V. S—g.

***Hiortdahl,** T. H., tog 1918 afsked från professuren.

Hiort-Lorenzen, H. R. Se Lorenzen 2.

Hiortzberg. Se Hjortsberg, J. L. Suppl.

Hippei's (plur. af hippeu's), grek., ryttare riddare; en samhällsklass i det forna Aten (se Solon, sp. 351).

Hipper, Franz von, tysk amiral, f. 13 sept. 1863 i Weilheim (Bajern), började 1881 sin tjänst vid flottan, där han företrädesvis utbildades vid torpedvapnet, blef kommendör 1907, konteramiral 1912 samt under kriget viceamiral, ledde nov.—dec. 1914 beskjutningen af engelska kustorter och tyska slagkryssareskadern 24 jan. 1915 under slaget vid Doggerbank (jfr Världskriget, sp. 256) samt 31 maj 1916 under Skagerakslaget (jfr d. o.). Från 2 aug. 1918 till tyska flottans utlämnande var H. högste befälhafvare öfver högsjöflottan. H. W—t.

***Hippo.** I H. uppfördes 1914 en minnesvård öfver Augustinus. Arkeologiska utgräfningar ha

bl. a. bragt i dagen puniska mur- och arkitekturrester, bronsstatyer samt romerska mosaiker i två fornromerska landthus, det ena liggande öfver det andra. Se Pachtère, ''Mélanges d'archéologie'' (bd 31, 1911).

Hippophaë, *bot.*, skrifves äfven *Hippophaës*.

Hirn, Yrjö, utnämndes 1910 till professor i estetik och nyare litteratur vid Helsingfors' universitet. Han är tillika ordf. i statens expertnämnd för dramatisk konst. Han har vidare skrifvit *Det heliga skrinet* (1909), studier i den katolska kyrkans poesi och konst, *Pappersdraken* (i ''Festskr. för E. Westermarck'', 1912), ur leksakernas historia, *Det estetiska lifvet* (1913), *Barnlek* (1916), om visor, danser och små teatrar, *Episoder* (1918), om lif och litteratur på 1700-talet, *D:r Johnson och James Boswell* (1922), biografier öfver *Diderot* och *Jonathan Swift* samt en mängd uppsatser i tidskr., förnämligast ''Finsk tidskr.'' och ''Nya Argus''. T. C.

Hirohito, Japans tronföljare och regent, f. 29 april 1901 i Tokyo, fick en vårdad västerländsk uppfostran och företog mars—sept. 1921 en officiell resa till England, Frankrike, Belgien, Nederländerna och Italien, det första exemplet i Japans historia på, att tronföljaren begifvit sig utom riket. På grund af sin faders, kejsar Yoshihitos, obotliga sjukdom är H. sedan 25 nov. s. å. Japans regent. H. förmäldes jan. 1924 med prinsessan Nagako, f. 6 mars 1903 och tillhörande huset Kuni, en sidogren till det japanska kejserliga huset. H. var dec. 1923 utsatt för ett attentat med politisk bakgrund. V. S—g.

Hiroshigé d. ä., japansk målare och tecknare af färgträsnitt (1776—1858), tillhörande Ukiyoyeskolan (se d. o.), var lärjunge af Utagawa Toyohiro. H:s utsikter från Fujiyama och Tokyotrakten äro vida berömda, t. ex. *Ett hundra vyer från Yedo*, *Sextio vyer från berömda platser* och i synnerhet *Vyer af de femtiotre stationerna vid Tokaido*. Äfven serien *Fiskön* och flera triptyker äro berömda. — H:s adoptivson Shigenobu antog för kort tid H:s namn, men afstod det — ej ovanligt i Japan — åt målaren Shigamasa (1846—94). De båda senare arbetade fullkomligt i H. d. ä:s maner, och deras arbeten förväxlas ofta med hans. Litt.: W. v. Seidlitz, ''Geschichte des japanischen farbenholzschnitts'' (1897), och Fenokose, ''H., the artist of mist, snow and rain'' (1901). J. C.

Hirs, *bot.* Om sockerhirs se Sorghum.

Hirsch (sp. 747), Abraham, skref sig själf Abram H. — Hans son järnvägsingenjören Ernst H. (f. 19 mars 1849, d. 15 dec. 1910), testamenterade jämte sin hustru 400,000 kr. till uppfostrande af skollofskolonier. En annan son, musikförläggaren Otto H., f. 1858, är sedan 1901 direktör i A.-b. Nordiska bokhandeln i Stockholm. En dotter till Abr. H. är målarinnan Hanna Pauli (se d. o. 2).

2. Isak (Isaak) David H., brorson till Abraham H., affärsman och donator, f. 2 dec. 1843 i Stockholm, d. där 6 sept. 1917, bedref omfattande affärsverksamhet inom järn- och stålbranschen och inom byggnadsfacket. Enligt hans testamente skulle största delen, nära 5 mill. kr., af hans betydande förmögenhet bilda en fond, *Isaak Hirschs minne*, med uppgift att som självständig stiftelse ''bereda billiga bostäder åt dem, som sett bättre dagar, men ej längre hafva råd bekosta hyran''. Af stiftelsens medel äro enligt stadgarna $^2/_3$ afsatta till en bostadsfond och $^1/_3$ till en hyresfond. Bostadsfondens kapital- och räntemedel skola användas till inköp eller uppförande, i Stockholm eller dess närhet, af bostadshus, där mindre bemedlade ensamma personer eller familjer, som sett bättre dagar (''pauvres honteux'') skola få bostad mot hyra, väsentligen understigande den i orten gällande, eller ock hyresfritt. Hyresfondens afkastning användes till hyresbidrag (lägst 250 kr.) åt personer af ofvan nämnda kategorier. I stiftelsens styrelse är öfverståthållaren självskrifven ordf.; öfriga led. utses af öfverståthållarämbetet. Stiftelsen började sin verksamhet 1920 och har hittills (1924) uppfört 5 bostadshus vid Vikingagatan i Stockholm och inköpt en större fastighet vid Karlbergsvägen. I dessa hus finnas sammanlagdt 124 bostadslägenheter. Under 1923 utdelades till 282 personer i hyresbidrag 84,877 kr.

3. Oskar (Oscar) Salomon H., den föregående broder, filantrop, f. 17 aug. 1847 i Stockholm, 1863—70 elev vid konstakademien, genomgick dess arkitekturskola, var 1870—74 ingenjör vid järnvägsbyggnader och 1874—1917 disponent (och hufvuddelegare) i Bockholms-Sättra a.-b:s tegelbruk. Han var 1912—22 ordf. i Mosaiska församlingen i Stockholm. H. har öfvat omfattande filantropisk verksamhet, särskildt på bostadsområdet. Han har innehaft flera förtroendeposter inom Stockholms stads fattigvård och varit en ledande kraft bl. a. i A.-b. Stockholms arbetarhem, Stiftelsen för gamla tjänarinnor och Stiftelsen Isaak Hirschs minne. Bland hans donationer märkas 100,000 kr. till ett hvilohem för psykiskt sjuka, ''Fannys minne'' vid Äppelviken (1917), och 100,000 kr. till en fjärrverksorgel i Stockholms stadshus (1923).

4. Axel Morris H., den föregåendes son, fattigvårdsexpert, f. 15 mars 1879 i Stockholm, blef student i Uppsala 1897 och filos. kandidat 1903, egnade sig därefter på ledande platser inom Folkbildningsförbundet åt folkbildningsarbetet, särskildt såsom ledare af förbundets bokförmedlingsverksamhet och som redaktör (1904—11) för tidskriften ''Folkbiblioteksbladet''. H. har sedan 1909 helt egnat sig åt fattigvård och filantropiskt arbete, med sin verksamhet hufvudsakligen förlagd till Svenska fattigvårdsförbundet (se d. o.). Han blef förbundets sekreterare 1911, är dess ledare sedan 1918, ordf. i dess arbetsutskott sedan 1923 och utgifvare af ''Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift'' sedan 1910. H. har varit verksam äfven för det nordiska samarbetet på fattigvårdens område och är medlem af styrelser för ett stort antal filantropiska företag i Stockholm. Han har i fattig-

vårdsfrågor framträdt med inlägg i tidningar och tidskrifter samt som föreläsare. 4. S. Rbg.

*__Hirsch.__ — 2. Ferdinand H. dog 31 mars 1915.

__Hirsch__, Johan Leuthäuser, norsk agronom, f. 1843, d. 1923, var efter studier vid landtbruksskola och Aas' landtbruksinstitut gårdsförvaltare vid Norra Bergenhus landtbruksskola 1866—69 och arbetade därefter som landtmätare till 1871. Han förestod sedan landtbruksskolan på Jönsberg i Hedemarken, var 1895—1904 direktör för Aas' högre landtbruksskola (från 1898 landtbrukshögskola), 1905—08 föreståndare för Hove landtbruksskola i Kristians amt och från 1908 led. af statens ''dömande högfjällskommission'', sedan under några år jordbrukare i Värmland, men återflyttade en tid före sin död till Norge. H. intog en mycket bemärkt ställning bland de ledande männen på jordbrukets område i sitt hemland och förfäktade med stark stridslust sina meningar. En sådan var, att landtbruksundervisningen borde utvidgas och ordnas med amtslandtbruksskolorna som grund för högre, vetenskaplig undervisning vid en landtbrukshögskola, hvilket önskemål 1898 förverkligades efter förslag af en kommitté med H. som ordf. En annan var, att förbättringen af landets kreatur borde ske genom renafvel af de inhemska lokala raserna, en uppfattning, som blifvit ledande grundsats vid den norska kreatursafveln. H. var en föregångsman på detta område, i det att han utbildade en framstående besättning af österdalsboskap. H. J. Dft.

__Hirsch__, Paul, tysk politiker, f. 17 nov. 1868 i Prenzlau, studerade medicin vid Berlinuniversitetet, men egnade sig från 1892 åt socialdemokratisk politisk författarverksamhet. Han var led. af preussiska landtdagen 1908—18, därpå 1919—20 af preussiska författningsgifvande landsförsamlingen och är sedan 1921 led. af den nya preussiska landtdagen. H. slöt sig vid socialdemokratiska partiets klyfning 1916 till majoritetssocialisterna, blef efter revolutionen 1918 preussisk ministerpresident och inrikesminister, men visade sig knappast vuxen denna post, lämnade inrikesportföljen i mars 1919 och afgick som ministerpresident efter Kappkuppen i mars 1920. Bland H:s skrifter märkas *25 jahre sozialdemokratischer arbeit in der gemeinde* (1908), *Der preussische landtag. Handbuch für sozialdemokratische landtagswähler* (2:a uppl. 1913) och *Kommunalpolitische probleme*. Han har dessutom utgett ''Die verfassung des freistaats Preussen von 30. XI 1920'' (1921). V. S—g.

__Hirschauer__, Auguste Édouard, fransk militär, f. 16 juni 1857 i S:t Avold, blef 1878 ingenjöröfficer och 1909 öfverste och chef för det då nyuppsatta flygvapnet, om hvars organisation och utveckling han inlade stor förtjänst. 1912 blef han brigadgeneral och inspektör för luftstridskrafterna. Under Världskriget var han chef för de sistnämnda till i sept. 1915, därefter chef för 63:e inf.-fördelningen, divisionsgeneral (1916) och chef för 18:e armékåren samt (1917) chef för 2:a armén (i Argonnerna). Efter vapenstilleståndet blef han guvernör i Strassburg. Sedan 1920 är han senator. H. J—dt.

*__Hirschfeld__, H. Otto, dog 27 mars 1922 i Berlin.

__Hirschsprung__, Harald, dansk läkare, broder till den i hufvudarbetet omnämnde Heinrich H., f. 14 dec. 1830 i Köpenhamn, d. där 11 april 1916, blef med. kandidat 1855 och med. doktor 1861 (på afh. *Om medfödt tillukning af spiserör og tyndtarm*). Han var öfverläkare vid Dronning Louises börnehospital 1879—1904 och docent i pediatrik från 1891. Hans specialitet var barnsjukdomar och bland dem tarmkanalens medfödda abnormiteter. 1886—87 offentliggjorde han meddelandet om den medfödda utvidgningen af tjocktarmen (''H:s sjukdom''). P. E—t

*__Hirschsprungska samlingen__ kunde 1911 inflytta i den af professor H. Storck uppförda byggnaden i Östre anlæg, Köpenhamn. Hirschsprungs museum, som blef dess officiella namn, invigdes 8 juli 1911. Konstsamlingen omfattar 529 målningar i olja, 1,670 akvareller teckningar o. d. samt 187 skulpturverk (mestadels skisser). Dess ordnande i lokalen utfördes af E. Hannover med öfverlägsen smak och skicklighet. G—g N.

*__Hirshals__ hade 1,039 inv. 1921. 1917 började anläggning af en fiskehamn. Järnväg till Hjörring är under byggnad. P. E—t

*__Hirson__ hade 9,759 inv. 1921. S. v. om staden ligger på en höjd ett fort (fort d'H.) och s. s. ö. om densamma ett batteri (batterie de la Reinette), hvilka befästningar spärra järnvägsöfvergångarna öfver Oise och dess biflod, le Glande. Staden och spärrfortet besattes under Världskriget 1 sept. 1914 af tyskarna, men återtogos sedan — dock förs 9 nov. 1918 — af fransmännen. Staden hade under kriget lidit en del mindre skador. Jfr Världskriget, sp. 162 och 244. H. J—dt.

*__Hirşova__ hade 4,000 inv. 1913. Under Världskriget besattes staden 27 okt. 1916 af bulgarerna, som höllo den besatt till slutet af okt. 1918. Jfr Världskriget, sp. 212, och Dobrudscha Suppl. H. J—dt.

*__Hirth__, G., dog 28 mars 1916 i Tegernsee. Biogr. af Endres (1921).

*__Hirth__, Fr., lämnade 1917 professuren vid Columbiauniversitetet och bosatte sig sedermera i München. Bland hans arbeten må ytterligare nämnas *The ancient history of China* (1908) samt han (och W. W. Rockhills) öfv. af och kommenta (1912) till Chau Ju-Kuas arbete ''Chu-fan-chi'' om den arabisk-kinesiska handeln under 1100—1200-talen.

*__Hirth du Frênes__, R., dog 1 maj 1916 i Mil tenberg.

__Hirvikanta.__ Se Hellens 1. Suppl.

__His__, förr Hisö, härad och pastorat vid kusten v. om Arendal, Aust-Agder fylke (före 1919 Nedenes amt), Norge. 2,458 inv. (1920). Jordbruk fiske och industri. H. bildar en förstad till Arendal och utgöres hufvudsakligen af ön Hisö (se d. o. Suppl.). K. G. G.

__His__, Wilhelm, son till den i hufvudarbetet omnämnde Wilhelm H., läkare, f. 19 dec. 1863 i Basel, blef 1888 med. doktor i Leipzig, 1891 docent och 1895 e. o. professor där, öfverläkare vid sjukhuset Friedrichstadt i Dresden 1901 samt professor i speciell patologi och terapi 1902 i Basel 1906 i Göttingen och 1907 i Berlin. Han har skrifvit på flera af medicinens områden, bl. a

Geschichte der medizinischen klinik zu Leipzig (1899). H. är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1914).

***Hishult** omfattar nu 10,860 har med 2,103 inv., hvaraf i Hallands län 9,256 har med 1,867 inv. och i Kristianstads län 1,604 har med 236 inv. (1923).

Hiskiadammen. Se Jerusalem, sp. 1372.

Hi'slop [-åp], Joseph Dewar, operasångare, f. 5 april 1887 i Edinburgh, kom som utöfvare af grafisk konst till Göteborg, utbildades i sång af d:r G. Bratt och vid operaskolan i Stockholm, debuterade 1914 som *Faust* i Gounods opera på K. teatern i Stockholm och var anställd där 1914—19 samt naturaliserades här. Därefter uppträdde han med stor framgång i Kristiania, Köpenhamn, Neapel (30 föreställningar på San Carlo-teatern 1920), London och längre tider på de största operascenerna i Nord-Amerika och Italien samt har i tre omgångar gett gästspel och konserter i Stockholm. H:s röst är en mjuk tenor med äkta klang, fri tongifning och glänsande, fylliga höjdtoner; han har lärt sig att i sången (och småningom äfven i aktionen) utveckla italiensk brio, väl till pass för hans egentliga rollfack, som omfattar *Radamès* i "Aida", *hertigen* i "Rigoletto", *Faust* i "Mefistofeles", *Canio* i "Pajazzo", *Rodolphe* i "Bohême", *Cavaradossi* i "Tosca", förutom *Romeo*, *Gerald* i "Lakmé" m. fl. E. F—t.

***Hiss.** Hissanordningar för inlassning af hö och otröskad säd ha under senare år fått allt allmännare användning vid landthushållningen. De finnas af olika slag. *Stackhissar* för upplassning på stackar i det fria bestå af en enkel hisställning, näml. en väl stagad stång eller en eller två saxformiga bockar, uppbärande ett hissblock, hvari löper en lina, hvarmed buntar af stråfodret upphissas. Dylika hissar äro vanliga i Nord-Amerika, men ha icke fått nämnvärd användning i Sverige. *Släphissar*, som användas för uppforsling af foder på skulle, ha ett hissblock fäst under taket å skullens ena gafvel. Med en öfver blocket löpande lina släpas foderbuntarna in genom luckan på motsatta gafveln fram till det ställe, där de aflassas. — Hisslogar, hvari otröskad säd införes medelst en lina, som löper öfver ett på en rörlig löpvagn anbragt linhjul, ha sin takresning uppburen af snedstolpar, men fri från hanbjälkar och andra vågräta virkesdelar, som skulle hindra transporten. Under taknocken löper en längsbjälke, som bildar en bana, hvarpå löpvagnen vid hissningen får rulla till den punkt, där urlassningen skall ske. Denna verkställes genom utlösningen af ett lås medelst dragning i en nedhängande lina.

Hissningen skedde förr vanligen med hästkraft genom en vandring, numera vid de båda senare slagen af hissar oftast med elektrisk kraft. Stråfodret sammanhålles vid hissningen antingen med höharpuner eller med kloformiga gripgafflar eller ock medelst repslyngor, som vid lassningen af vagnen lagts kring hela lasset eller del däraf. H. J. Dft.

***Hissinspektion.** I Stockholm verkställas såväl besiktning som årliga besiktningar af de tekniska anordningarna vid hvarje hiss jämlikt k. kung. 15 okt. 1909 genom af Öfverståthållarämbetet förordnade hissinspektörer. Hissar inom industriella anläggningar i Sverige höra under yrkesinspektionens eller bergmästarnas inspektion. J. G. S.

Hisska knuten, *fysiol.*, en del af retningsledningen i hjärtat, som öfverför retningen från förmaket till kammaren. J. E. J—n.

Hisslogar, *landtbr.* Se Hiss. Suppl.

Histio'phorus, *zool.* Se Svärdfiskslägtet.

Histogenēs (af grek. *histo's*, väfnad, och *ge'nesis*, uppkomst). Se Insekter, sp. 715.

Histōner, *kem.*, äro basiska ägghvitämnen, som utgöra ett mellanting mellan protaminer (se d. o.) och egentliga ägghvitämnen. De karakteriseras däraf, att de ur sina lösningar (i syror) fällas af ammoniak, men åter lösas i öfverskott af fällningsmedlet. Vid kokning med saltsyra (jfr Proteinämnen, sp. 412) ge de en stor mängd arginin och andra s. k. hexonbaser (se d. o.). Histoner upptäcktes först af Kossel (i gåsblod) och ha sedan påvisats i spermatozoer af många fiskar och andra djurarter. K. A. V—g.

Historikermöten. Se Historiska kongresser (äfven i Suppl.).

***Historiska föreningar.** Svenska historiska föreningen utgaf 1923 en ny publikation: "Svensk historisk bibliografi 1901—1920" (utarbetad af Kristian Setterwall). — I *Estland* har bildats *Akadeemiline ajaloo-selts* (Akademiska historiska föreningen) i Dorpat, hvilken från 1921 utger "Ajalooline ajakiri" (Historisk tidskrift). — En nybildad historisk förening i *England* är *Institute of historical research* vid universitetet i London, grundad 1921. Den utger fr. o. m. 1923 en "Bulletin".

***Historiska institutet i Rom.** Preussiska, österrikiska och ungerska historiska instituten i Rom nödgades under Världskriget suspendera sin verksamhet, och utgifvandet af det preussiskas publikation "Quellen und forschungen aus italienischen archiven und bibliotheken" hade ännu 1922 ej återupptagits. Görres-gesellschafts (se d. o., äfven i Suppl.) historiska institut i Rom är åter där öppnadt och i full verksamhet under ledning af d:r Stephan Ehses. Ett nederländskt historiskt institut i Rom verkar sedan 1904. "British school at Rome" sysslar sedan 1901 med arkeologiska, historiska, konst- och litteraturhistoriska studier. Det belgiska historiska institutet i Rom utger publikationen "Analecta Vaticano-belgica".

***Historiska kongresser.** Den sista internationella historiska kongressen före Världskriget hölls 1913 i London. Då beslöts, att nästa kongress skulle hållas i Petersburg 1918, men Världskriget och ryska revolutionen hindrade detta. I Bruxelles hölls 1923 en historisk kongress, till hvilken emellertid historiker från de i Världskriget besegrade staterna ej egde tillträde; deltagandet från under kriget neutrala länder var ej det normala, och från Sverige deltogo inga historiker. Åt en kommitté gafs i uppdrag att söka åstadkomma ett återupplifvande af de internationella historiska kongresserna. Den 2:a nordiska historikerkongressen hölls i juli 1920 i Kristiania, den 3:e i juli 1923 i Göteborg. Ett nordiskt (filolog- och) historikermöte hölls i aug. 1922 i Helsingfors. V. S—g.

Historiska museum, Statens. Se Statens historiska museum.

***Historiska tidskrifter.** I *Tyskland* utges "Historische zeitschrift" fr. o. m. bd 113 af F. Mei-

necke och F. Vigener. I Breslau utkommer fr. o. m. 1918 ”Jahresberichte der deutschen geschichte” med 1 bd om året. Kölnischer geschichtsverein utger dels en ”Jahrbuch” (1912 ff.), dels ”Veröffentlichungen” (1914 ff.). — I *Österrike* publicerar Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien genom O. H. Stowasser ”Historische blätter” (1921 ff.). — Allgemeine geschichtsforschende gesellschaft der *Schweiz* utger fr. o. m. 1921 ”Zeitschrift für schweizerische geschichte” (äfven med fransk och italiensk titel). — I *England* redigerades ”English historical review” 1920 af R. Poole och G. N. Clark, och fr. o. m. 1921 är den senare ensam utgifvare. — Den *franska* ”Revue historique” utgafs 1907—12 af G. Monod och Ch. Bémont. Från 1913 utges den af Bémont och Chr. Pfister. — I *Portugal* utkommer fr. o. m. 1912 ”Revista de historia”.

Historisk geologi. Se Geologi (äfven i Suppl.).

Historisk kronologi. Se Kronologi.

***Historisk tidskrift** redigerades 1906—20 af Torvald Höjer; dess redaktör är från 1921 Sven Tunberg. Af tidskriften ha hittills (1923) utkommit 43 bd. Innehållsöfversikter ha utgetts öfver årgångarna 1881—90 (1891), 1891—1900 (1901), 1901—10 (1916) och 1911—20 (1922). Tidskriften lämnas numera åt Svenska historiska föreningens medlemmar mot en årsafgift af 10 kr.; boklådspriset har höjts till 4 kr. häftet.

Historisk tidskrift för Finland började utges 1916 och utkommer med 4 häften om året. Redaktör är från tidskriftens början professor P. O. von Törne. O. B—n.

Historiskt språk. Se Världsspråk, sp. 284.

Hisö. Se His. Suppl.

Hisöy (His), en 7,31 kvkm. stor, välodlad, fruktbar ö, nära Arendal, Norge. 2,360 inv. (1920). Jfr His. Suppl. K. G. G.

***Hit** tillhör nu konungariket Irak (Mesopotamien). Omkr. 5,000 inv.

Hit, *sportt.* Se Heat (äfven i Suppl.).

***Hitchcock,** G., dog 2 aug. 1913. G—g N.

***Hiteren.** Se Hitra. Suppl.

Hitler, Adolf, tysk politiker, f. 1889, enligt en annan uppgift 1884, i Braunau am Inn, Öfre Österrike (invid gränsen till Bajern), utbildades till dekorationsmålare, bl. a. från 1913 i München, och deltog som frivillig menig soldat vid ett bajerskt infanteriregemente i Världskriget. H. var därefter till slutet af 1919 riksvärnssoldat och deltog s. å. i stiftandet af det nationalsocialistiska arbetarpartiet, hvars ledande man han varit sedan 1920. Det uppsatte på sitt program indragning af krigsvinster och öfver hufvud inkomst, som vunnits utan möda och arbete, förstatligande af trusterna, kommunalisering af de stora varuhusen och jordreform. Vid riksdagsvalen s. å. erhöll partiet blott några få tusental röster. Det växte emellertid senare ut till en i Bajern och Österrike mycket utbredd folkrörelse vid sidan af de vanliga politiska partierna, med egen fackorganisation och framför allt kännetecknad af sin frivilliga armé, ”de nationalsocialistiska stormtrupperna”. Starkare än förut betonades nu rörelsens antisemitiska drag och dess kamp mot den internationella marxismen, och i Tyskland blef dess mål att ersätta ”juderegeringen i Berlin” med en nationell diktatur. H. vann rykte som folktalare och stärktes i sina diktatorsdrömmar genom fascistsegern i Italien 1922. H. utropade i München 9 nov. 1923 förre bajerske ministerpresidenten von Kahr (se d. o. Suppl.) mot hans vilja till diktator, men denne vände sig redan dagen därpå mot rörelsen, som han tidigare till en viss grad uppmuntrat. H. blef några dagar senare häktad och ställdes 1924 under åtal för högförräderi. V. S—g

Hitra (förr Hiteren). 1. Nu officiellt namn på ön Hiteren. Arealen är 364,38 kvkm. 2,839 inv. (1920). — 2. Pastorat i Sör-Fosen kontrakt, Nidaros' biskopsdöme, Norge, omfattar socknarna H., Kvenvær, Fillan med Nordbotn kapell och Sandstad, tills. 678,07 kvkm. med 5,039 inv. (1920). — 3. Härad och socken i H. pastorat, omfattar en del af ön H., n. v. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 303,86 kvkm. 1,408 inv. (1920). Fiske. 1—3. K. G. G.

Hitre Indien, detsamma som Västra indiska halfön. Se Indien.

Hittebarnet, ett efter franskt original lokaliseradt, mycket omtyckt lustspel af A. Blanche (se denne, sp. 645—646, och Deland 4), uppf. i Stockholm f. g. 1847.

***Hittebarnshus.** I Sverige har, såsom i hufvudarbetet nämnes, aldrig funnits något särskildt hittebarnshus. På senare tid ha emellertid ett par donationer gjorts, hvarmed åsyftats sådana. En fond å 250,000 kr. för inrättande af ett hittebarnshus emottogs af Stockholms stad 1909 enligt testamente af s. å. aflidne v. häradshöfdingen P. L. Eurenius. Vid frånvaro af närmare bestämmelser i testamentet har fondens afkastning ansetts kunna användas till upprätthållande från 1922 af ett af Svenska fattigvårdsförbundets (se d. o.) barnavårdsbyrå i Stockholm 1912 i huset n:r 118 vid Skånegatan upprättadt hem för nödställda späda barn, nu kalladt *Spädbarnshemmet P. L. Eurenii minne*. Enligt af stadsfullmäktige antaget reglemente utses barnavårdsbyråns styrelse 6 led. i spädbarnshemmets styrelse, stadens fattigvårdsnämnd 1. Den årliga utgifts- och inkomststaten samt ansvarsfrihet för hemmets förvaltning beslutas af fattigvårdsnämnden. — Till Stockholms kommun är äfven (1883) donerad en annan, nu till omkr. 10,000 kr uppgående fond för inrättande af ett ”hittebarnshus”, makarna Spolanders fond. Om dennas användning har något beslut ej fattats. G. V. G.

Hitterdal (Hiterdal), härad i Telemarks fylke. Se Stafkyrka, sp. 932.

Hitterö. Se Hidra. Suppl.

Hittim, hebr., folk. Se Hettiter. Suppl.

***Hittorf,** J. W., dog 28 nov. 1914 i Münster, som s. å. kallat honom till hedersborgare. S. å. hade han blifvit verkligt geheimeråd (excellens).

***Hitze,** F., lämnade deputeradekammaren 1911 och professuren 1920. På hans 70-årsdag (1921) egnades honom en festskrift, ”Soziale arbeit im neuen Deutschland”.

Hjalmarson, Harald Ossian, militär, f. 1 juli 1868 i Stockholm, d. 16 dec. 1919 i Uppsala. Han blef 1889 underlöjtnant vid Norra skånska inf.-reg., där han 1905 befordrades till kapten. Efter 1911 gjord framställning från persiska regeringen till den svenska om svenska officerares anställning i persisk tjänst för att organisera gendarmeriet blef H. chefinstruktör (sedan chef) för dett

och tillika öfverste i persiska armén. Han visade sig under fullgörandet af detta svåra och maktpåliggande uppdrag vara en synnerligen framstående organisatör, på samma gång som han med kraft och skicklighet utöfvade sitt chefskap (jfr Persien, sp. 566). För sina förtjänster om gendarmeriets organisation och ledning utnämndes han 1913 till general. H. återinträdde senare s. å. i tjänst i svenska armén som kapten i Norra skånska inf.-reg. och major i armén. 1914 blef han major i Västmanlands reg., 1915 öfverstelöjtnant vid Värmlands reg. och 1916 vid Upplands inf.-reg. Efter erhållet afsked ingick han i febr. 1918 som frivillig i Finlands ''hvita armé'' och deltog med utmärkelse, först som chef för Virratdetachementet — särskildt vid Tammerfors' intagande — samt sedan som arméafdelningschef vid ''västra armén'' och tillika chef för ''svenska brigaden'', i Finlands frihetskrig. Efter dettas slut blef han, dock först i jan. 1919, öfverstelöjtnant vid Norrbottens reg., hvarifrån han i april s. å. erhöll transport till Vaxholms grenadjärreg. Sitt deltagande i sistnämnda krig skildrade han i ''Mina krigsminnen från Finland'' (1919). H. J—dt.

Hjao-king. Se Kinesiska litteraturen, sp. 92.

Hjartdal, härad och pastorat, v. om Notodden, Telemark fylke (före 1919 Bratsbergs amt), Norge. 891,$_{84}$ kvkm. 2,131 inv. (1920). Boskapssköts el och skogsbruk. Turisttrafik. K. G. G.

Hjelme, härad och socken i Herdla (Herlö) pastorat, vid kusten, n. v. om Bergen, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 18,$_{33}$ kvkm. 1,007 inv. (1920). Fiske. K. G. G.

Hjelmeland. 1. Pastorat i Ryfylke prosteri, Agder bispedömme, Norge, omfattar socknarna H., Fister och Årdal. 1,082,$_{87}$ kvkm. 3,583 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, vid Bokn-(Bukn-)fjorden, n. ö. om Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 535,$_{05}$ kvkm. 1,887 inv. (1920). Jordbruk, fruktodling och fiske. K. G. G.

***Hjelmqvist,** A. T., tog 1919 afsked från sin docentur och vardt 1920 honorärprofessor. Af H:s skrifter må ytterligare nämnas *Imperativiska substantivbildningar i svenskan* (1913); han är medutgifvare af A. M. Lenngrens ''Samlade skrifter'' (1916 ff.) och P. Wikners ''Samlade skrifter'' (1920—22). — H:s broder Johan Fredrik Benno H., f. 9 sept. 1876 i Härslöf, Skåne, student 1896 och filos. doktor 1909 i Lund, där han var amanuens vid Universitetsbiblioteket sedan 1906, vardt 1912 förste bibliotekskonsulent, då denna tjänst inrättades, och har som sådan inlagt stor förtjänst om folkbiblioteken i Sverige. Led. af Folkbildningsförbundets styrelse sedan 1913, vardt han 1922 dess ordf. och verkställande led. H. har skrifvit en mångfald uppsatser och artiklar (bl. a. i Nordisk familjebok), väsentligen af biblioteksteknisk innehåll, och är grundläggare samt en af utgifvarna af ''Biblioteksbladet'' (1916 ff.).

Hjelmslev, Johannes, dansk matematiker, f. 7 april 1873 vid Aarhus, tog 1894 magisterkonferens i matematik, blef 1897 doktor (på afh. *Grundprincipper for den infinitesimale deskriptiv geometri*), 1903 docent och 1905 professor i deskriptiv geometri vid Polyteknisk læreanstalt, 1917 professor i matematik vid Köpenhamns universitet och 1918 led. af Carlsbergfondens direktion. H. har visat kritisk förmåga och fantasi i flera skrifter såsom *Geometriske eksperimenter* (1913 och 1919): vidare har han utgett *Elementær geometri* (1916—21). P. E—t.

Hjelmsöy, en 40,$_{10}$ kvkm. stor kal ö, n. ö. om Hammerfest, i Måsöy härad, Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), Norge. 256 inv. (1920). K. G. G.

***Hjelt.** 1. Otto Edvard August H. dog 13 juni 1913. Han utgaf vidare *Det finska universitetets disputations- och program-litteratur under åren 1828—1908 systematiskt ordnad* (1909) och *Sveriges biologiska disputations- och program-litteratur 1700—vårterminen 1910* (i ''Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk'' 70, 1911).

2. Edvard I. H. dog 2 juli 1921 i Mergentheim nära Karlsbad. Han tjänstgjorde efter sin afgång från Senaten som tjänstförrättande professor i kemi vid universitetet 1909—10 samt utnämndes 1910 till vicekansler för detsamma. Efter revolutionen 1917 förordnades H. att fungera som kansler. Han hade verksamt understödt frihetssträfvandena, särskildt jägarrörelsen, samt afreste i okt. 1917 till Berlin, där han dref Finlands sak och utverkade Tysklands erkännande af dess självständighet. I febr. 1918 utsågs han till Finlands sändebud i Tyskland och åstadkom i denna egenskap afsändandet af tysk militär hjälp i Finlands kamp för sin frihet. Dessförinnan hade han varit ombud vid fredsslutet och ingående af ett provisoriskt handelsfördrag med Tyskland i mars 1918. Ett år senare nödgades han afgå från sändebudsposten, sedan ententen gjort sitt inflytande alltmer gällande hos den finländska regeringen. H., som 1916 utgett *Geschichte der organischen chemie von ältester zeit bis zur gegenwart* och *Otto E. A. Hjelt. Hans liv och gärning*, var sedermera sysselsatt med litterära arbeten: det memoarartade verket *Från händelserika år. I—II* (1919—20), broschyren *Finsk-svensk och finsk-tysk politik under krigsåren* (1920), lefnadsteckning öfver *Gustaf Mattsson* (s. å.) och *Finlands självständighet. Från dröm till verklighet* (postumt, 1921). Han var led. af Vet. soc. i Uppsala (1917).

3. August J. H. dog 12 juli 1919 i Helsingfors.

4. Arthur Ludvig Mikael H., den föregående broder, f. 18 okt. 1868 i Helsingfors, blef student 1886, filos. licentiat 1892 (på afh. *Études sur l'Hexaéméron de Jacques d'Edesse*) och teol. licentiat 1901 (på afh. *De Johanneiska småbrefvens ursprung undersökt med särskild hänsyn till presbyterhypotesen*). 1903 utnämndes H. till adjunkt i den Heliga skrifts grundspråk vid Helsingfors' universitet och 1904 till professor i gammaltestamentlig exegetik. H. har studerat i Strassburg och Paris, i Erlangen och Leipzig och har utöfvat en

vidlyftig skriftställarverksamhet, först i ”Teol. tidskr.” och sedan 1906 i tidskr. ”Vartija”. Bland hans vetenskapliga arbeten må nämnas *Messianische begriffe und ausdrücke in den Psalmen untersucht* (Leipzig, 1904), *Pflanzennamen aus dem Hexaemeron Jacobs von Edessa* (i ”Orientalische studien Th. Nöldeke gewidmet”, 1906), *Drei syrisch-nestorianische grabinschriften* (i ”Annales Academiæ scientiarum fennicæ” 1909). I *Matkahavaintoja Raamatun mailta* (1914—17) skildrar han en resa till Sinai och Palestina 1911. H. har tagit verksam del i den kristliga studentrörelsen, är ordf. i ”Kristliga föreningen af unge män” i Helsingfors sedan 1904 och företräder Finland i dessa föreningars världskommitté sedan 1902. Han blef teol. hedersdoktor i Lund 1918. 1—4. T. C.

Hjemmetyskere, da., ”hemmatyskar” (i Slesvig). Se Danmark. Suppl., sp. 238.

***Hjo** hade vid 1923 års slut 2,688 inv. Taxerade värdet å fast egendom är 6,204,410 kr., den bev.-taxerade inkomsten 3,149,620 kr. (1922). I H. funnos 1921 14 fabriker med 132 arb. och ett salutillv.-värde af 7,915,756 kr. Spritförädlingsverkets rörelse är nedlagd. En rätt stor transitotrafik eger rum öfver Hjo—Hästholmen. Samskolan har förändrats till kommunal mellanskola. Vid val till riksdagens Första och Andra kammare väljer H. tillsammans med det öfriga länet. Stadens vapen har nu fått det något ändrade utseende, som vidstående fig. visar. O. Sjn.

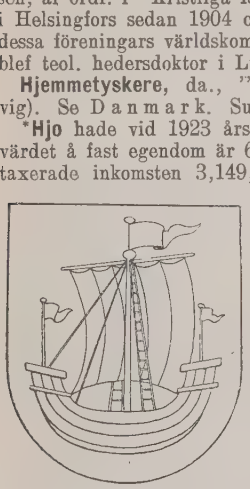

Hjos vapen.

Hjort, Ragnar, ariktekt, f. 2 maj 1887 i Stockholm, studerade vid Tekniska högskolan och från 1912 vid Konsthögskolan, där han 1914 vann k. medaljen. Han var 1917—21 i flera repriser vikarierande lärare i svenska arkitekturens historia vid Konsthögskolan, blef 1917 arkitekt i Byggnadsstyrelsen, innehade statens resestipendium 1921—22 — studerade då förnämligast i Frankrike, England och Italien — samt är fr. o. m. 1924 byggnadsråd och chef för kulturhistoriska byrån i Byggnadsstyrelsen. Han har gjort ritningar till bostads- och affärshus, *Idunhallen* på Skansen m. fl. och har i samarbete med arkitekten T. Ryberg med framgång deltagit i flera täflingar i Stockholm och Göteborg (de erhöllo första priset vid den första täflan 1917 om anordningen af Götaplatsen i Göteborg — vid förnyad täflan antogs till utförande det förslag, som utarbetats af andra pristagarna). G—g N.

***Hjorted.** 1. Döfstuminstitutet är nedlagdt.

***Hjortens udde** utgör, liksom den midt emot på andra sidan Dalbosjön belägna Hindens udde, en del af det stora stråk af ändmoräner, som från södra Norge sträcker sig genom Dalsland, Väster- och Östergötland och sedan fortsätter genom södra Finland (jfr Glaciär, sp. 1246). K. A. V—g.

***Hjorth,** J. Hj., tog 1919 afsked från adjunkturen.

***Hjorthornsgelé.** Beträffande uppgiften, att hjorthornet består af förbenad broskväf, må anmärkas, att i hjorthornet under intet utvecklingsskede ingår brosk. L—e.

Hjortsberg (Hiortzberg), Jonas Laurentii, präst, författare, f. 21 juni 1703 i Husby-Rekarne, d. 26 juli 1766 i Kjula, tillhörde en från Hjortsberga i Kumla utgångenen prästsläkt, blef student 1721 i Uppsala, där han gjorde sig känd som poet, prästvigdes 1729, vardt hofpredikant på Edeby i Helgarö, kom 1735 till Stockholm som komminister i Maria Magdalena församling och gjorde sig känd som framstående predikant och de fattiges outtröttlige hjälpare. Genom hans energi kom Maria fattighus till stånd. 1747 flyttade han till Kjula som kyrkoherde, utnämndes 1761 till hedersprost, valdes s. å. till riksdagsman och fick plats i sekreta utskottet. Af H:s många poetiska arbeten är viktigast *I Jesu namn! Then yttersta domen* (1734, ett flertal uppl., sist 1895), ett ståtligt religiöst ”epos” på alexandriner. Se E. Wrangel, ”Frihetstidens odlingshistoria” (1895), och R. G:son Berg i ”Sörmlandsboken” (1918). — Om H:s sonson Lars Hjortsberg se denne. R—n B.

***Hjortsberga.** 1. Socknen omfattar nu 6,968 har. 1,151 inv. (1923).

***Hjortzberg,** G. O., blef i Konsthögskolan professor i teckning 1911, i dekorativ målning 1920 och är fr. o. m. sistnämnda år skolans direktör. Flertalet af hans större arbeten från de senast gångna åren tillhör väggmåleriet. Han utförde 1913 den rika och omfattande utsmyckningen af Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden (skiss i Nationalmuseum, kyrkans inre är afbildadt i art. Symbol), 1914 målades altarväggen i Engelbrektskyrkan — en ståtlig komposition, som framställer den korsfäste jämte grupper af änglar och den kristna menigheten. Samma ämne målades 1915 i Stora Malms kyrka, Södermanland. H. har sedan utfört väggmålningar i Linköpings läroverk, i Klara folkskola i Stockholm (*Ansgars ankomst till Birka*, 1921), nya målningar i Engelbrektskyrkan (*Dopet* o. a.), i Högalidskyrkan, i Stockholms rådhus (*Det lagbundna samhället*). För Tekniska högskolan har han utfört målningar på trä samt äfven komponerat ståtliga glasfönster med figur- och ornamentsmotiv för Engelbrektskyrkan, Östra Eneby, Stora Tuna och Boo kyrkor. Äfven som illustratör har han utfört kompositioner i samma strängt stiliserade hållning som kyrkomålningarna: *Svenska psalmboken* (1912), *Lilla katekesen* (1913), *Gustav V:s bibel* (profhäften 1917 — i dessa publikationer äro ej endast teckningarna, utan den dekorativa utstyrseln i sin helhet konstnärens verk). Han har ock utfört dekorativa affischer (bl. a. 1911, till Olympiska spelen i Stockholm, prisbelönta), har tecknat frimärken o. a. Stafflimåleriet har han allt fortfarande odlat; bland hans nyare alster på detta område märkas porträtt (generalkonsul *O. Söderberg*, 1922, tillhör Stora Kopparbergs bergslag, *självporträtt*, flera *barnporträtt* 1916 o. f.), folktyper, landskapsstudier o. a. G—g N.

Hjortö, Knud Anders, dansk författare, f. 4 jan. 1869 i Kirkeværlöse, norra Själland, tog 1888 skollärar- och 1891 studentexamen, studerade sedan språk i några år och var 1896—97 i Paris. 1897—1908 var han realskollärare, 1908—12 lärare

vid Vordingborg seminarium och egnar sig nu åt författarskap. 1899 debuterade han med *Syner*, som följts af en mängd romaner och berättelser, bl. a. *Hjemme paa egnen* (1901), *Kraft* (1902), *Folk* (1903), *Stöv og stjerner* (1904), *To verdener* (1905), *Hans Raaskov* (1906), *Rasmus* (1909), *Den fortabte sön* (1910), *Foraarsskyer* (1912), *Fru Herta* (1914), *Tvelys* (1917), *Spotske jomfruer* (1918), *Kærligheds spind* (1920), *Faust* (1921) och *Den gule krönike* (1923). En blandning af lyrisk-filosofisk reflexion och torr, skarp intelligens bildar resonansbottnen för H:s alstring, som ställt honom i första ledet af Danmarks nu lefvande prosaister. Medan en rad af hans verk företrädesvis skildrar landsortslifvets trånghet, äro andra själsmålningar i det medvetnas och omedvetnas dubbla ljus, striden mellan verklighet å ena sidan samt drift och dröm å den andra. Han har en särskild förmåga att teckna unga kvinnor och barn. Sitt halft filologiska öra för språkets ton och enskildheter har han ådagalagt i *Fra ordenes samfund* (1918). Se Gelsted i Skovrup, ”Hovedtræk af nordisk digtning i nytiden” (I, 1920). P. E—t.

***Hjo—Stenstorps järnväg** är fr. o. m. 1916 $54{,}_5$ km. lång. F. P.

***Hjularöd** såldes 1916 till ett konsortium och tillhörde 1918—20 kammarherre Hjalmar Linder. Det har nu uppdelats. Hufvudgården, tax. till 2 mill. kr., tillhör U. Gren; Harlösagården, tax. till 444,800 kr., N. Nilsson samt Viken, tax. till 350,900 kr., I. Carlsson. O. Sjn.

Hjulbent, *veter.*, säges en häst vara på frambenen, då afståndet mellan knäna är för stort, och på bakbenen, då hasspetsarna äro utåtvridna, hvarmed i båda fallen följer, att skenbenen nedåt närma sig hvarandra. Detta fel, som mest förekommer på bakbenen (se fig. 6 i art. Has), där det åtföljes af krokhasighet, medför en ojämn belastning på framknät (eller hasen) och förorsakar hos bakbenen en abnorm vridning vid rörelser. H. J. Dft.

Hjulbenthet (O-ben, lat. *genu varum, genua vara*), deformitet i nedre extremiteterna, som karakteriseras däraf, att vid stående med sträckta ben och fötternas insidor emot hvarandra ett afsevärdt afstånd förefinnes mellan knäna. Detta kan bero dels därpå, att lårets och underbenets skelettben (lårben, skenben, vadben) förlorat sin normalt tämligen raka form och blifvit bågböjda med konkaviteterna mot hvarandra eller ock på vinkelställning i eller bredvid själfva knäleden, så att underbenet afviker från lårets riktning inåt. I bägge fallen beror deformiteten merendels på engelska sjukan (se d. o.)., som under en tidig period af tillväxten gjort benen mindre motståndskraftiga ej blott mot den vanliga belastningen af kroppstyngden, utan äfven mot andra funktionella krafter, såsom muskulaturens formbildande inverkan på de växande benen. Dessa deformiteter efter engelska sjukan äro oftast dubbelsidiga och tämligen symmetriska. Mindre ofta uppträder hjulbenthet som följd af lokala fel i knäleden, såsom olycksfallsskador, svåra ledgångssjukdomar, tumörer m. fl.; den är då i regel enkelsidig. Särskildt efter svårare brott i knäledsregionen kan en dylik felställning trots omsorgsfullaste vård uppkomma och hålla allvarlig bestående invaliditet. Som rent funktionell deformitet, yrkesdeformitet, kan hjulbenthet uppträda hos ryttare, särskildt om ridningen börjats tidigt i barnaåren och öfvats till öfverdrift (”kavalleristben”, ”ryttmästarben”); i dessa fall är deformiteten symmetrisk å båda benen.

Af engelska sjukan föranledd hjulbenthet går i ej alltför höggradiga fall under den fortsatta tillväxten tillbaka så mycket, att någon egentlig vanställning eller annat men ej blir följden. En ringa grad af deformiteten står dock i regel kvar och kan genom de ogynnsamma belastningsförhållandena vålla senare funktionella besvär och deformiteter i fot-, knä- och höftled, liksom äfven en lindrig grad af kvarstående hjulbenthet ofta ånyo ökas vid högre ålder. I höggradigare fall måste deformiteten i tid korrigeras, hvilket numera sker fortast och bäst på operativ väg med *osteoklasi* (se d. o. Suppl.) eller *osteotomi* (se d. o.); äldre tiders behandling med skenor eller bandage af olika slag är föga effektiv, dessutom långsam och besvärlig. I andra former af hjulbenthet kan bandagebehandling bli nödvändig för att upphjälpa en dålig stadga i knäleden och förhindra deformitetens fortskridande. P. Hgld.

Hjulbälten, *artill.* Se Mörsare, sp. 347 och fig. 2.

Hjulhammar, Karl (Carl) Adam Magnus, sjömilitär, f. 21 jan. 1846 på Kroberga i Södermanland, d. 2 mars 1914 i Djursholm, tillhörde en från Uppland härstammande, 1642 adlad släkt. Han blef 1865 sekundlöjtnant vid flottan, där han (som 1882 var anställd i fransk örlogstjänst) befordrades 1891 till kommendörkapten af 2:a och 1896 af 1:a graden, 1899 till kommendör, 1903 till konteramiral och 1911 till vice amiral, då han lämnade den aktiva tjänsten. H. var 1895—97 chef för Sjöförsvarsdepartementets kommando-expedition, 1898—1900 chef för Sjökrigshögskolan, 1901—03 varfschef i Karlskrona och 1904—10 befälhafvande amiral och stationsbefälhafvare där. Bland H:s många sjökommenderingar må nämnas, att han 1896—97 var fartygschef på korvetten ”Balder” under dess expedition till aflägsna farvatten. H:s gedigna kunskaper togos i anspråk jämväl för ett mångsidigt kommittéarbete. Han var bl. a. led. af kommissionen för afgifvande af förslag till organisation af Sjökrigshögskolan (1895—96), af kommittén för utredning af flottans pensionskassas gratialfonds ställning (1897), af befästningskommittén (1897—98), af kommittén för ändringar af värnpliktslagen (1898) och af sjökrigsmaterielkommittén (1901). H. var led. af Örlogsmannasällsk. (1874; hedersled. 1903) och af Krigsvet. akad. (1894). C. K. S.

Hjullavett och Hjullavettage, *artill.* Se Lavettage.

***Hjulring.** I Sverige finns lag (af 28 juni 1907) om bredden äfven af hjulringar å arbetsåkdon på landet.

***Hjulryttare.** Hjulryttarkompanier och äfven bataljoner, fast bestående eller tillfälligt sammandragna, förekomma numera i de flesta länders krigsmakt, icke i Sveriges. I Gotlands inf.-reg. ingår dock en velocipedafdelning. C. O. N.

***Hjulsjö** hör till Nora och Hjulsjö härad. 2,662 inv. (1923).

***Hjulspindlar.** Om korsspindelns gift se Spindelgift.

***Hjulsta** såldes 1917, hvarigenom den 500-åriga

arfsföljden afbröts, och har sedan flera gånger växlat egare.

***Hjälm.** 1. *Krigsv.* Efter att under senare årtionden hufvudsakligen ha varit paradhufvudbonad har hjälmen liksom en del andra ålderdomliga krigsmedel under Världskriget upplefvt en renässans. Dess uppgift blef emellertid mindre att såsom under äldre tider skydda mot hugg och stick, utan mera mot gevärskulor och splitter af artilleriprojektiler, vanligen kommande mer eller mindre uppifrån. Då soldaten intar liggande ställning med hufvudet framåtböjdt (t. ex. i skyttelinje), skyddar hjälmen jämväl mot framifrån kommande skott. Hjälmen får icke bli alltför tung, och därför måste åt plåten i densamma ges en begränsad tjocklek, som växlar i olika länder. Skyddet blir sålunda verksamt endast emot viss, ej alltför kraftig beskjutning. Hjälmen blir i alla fall så obekväm, att den i allmänhet bäres, endast då strid väntas, på vakt o. d., medan dessemellan lättare hufvudbonad användes. De nya hjälmarna ha rund kulle med i allmänhet rätt stora nedåtböjda brätten. Däremot äro prydnaderna mycket enkla, bestående af något för vederbörande armé betecknande märke, eller saknas alldeles. Den tyska hjälmen (fig. 1) är rätt

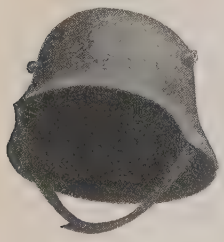

Fig. 1. Tysk stålhjälm.

Fig. 2. Engelsk stålhjälm.

Fig. 3. Fransk stålhjälm.

Fig. 4. Svensk stålhjälm.

tung, medan den engelska (fig. 2) och i ännu högre grad den franska (fig. 3) är lättare (de väga resp. 1,28, 1,20 [officershjälmen] och 0,75 kg.). I Sverige har efter omfattande försök fastställts stålhjälm modell 1921 (fig. 4), hvars vikt är 1,15 kg. — 5. *Landtbr.*, vanlig beteckning på fristående, af stolpar uppburet stacktak. — 6. *Veter.* Hvit fläck, som täcker hufvudets hela framsida hos djur (särskildt hästar), hvilka i öfrigt ha annan färg. Detta tecken kallas äfven *lykta*. 1. S.E.B. 5—6. H.J.Dft.

Hjälmarsberg, herrgård i Almby socken, Örebro län, vid södra stranden af Hjälmaren, 5 km. ö. om Örebro, omfattar 5 mtl med en areal af 550 har, hvaraf 200 har åker. Tax.-v. 324,900 kr. (1923). H. tillhörde på 1500- och 1600-talen släkten Leijonhufvud, senare Åkerhielm och Drakenberg m. fl. Nuv. egare är G. Andersons stärbhus. Länets landtbruksskola har varit förlagd till H. O. Sjn.

Hjälmarsnäs, herrgård i Stora Mellösa socken, Örebro län, vid Hjälmarens södra strand, 13 km. ö. om Örebro, omfattar med underlydande 7 mtl med en areal af omkr. 800 har, hvaraf 250 har åker. Tax.-v. 411,000 kr. (1922). H., som är kändt sedan början af 1400-talet, har tillhört bl. a. släkterna Struss, Rosenstråle, Stackelberg, Wachtmeister, Gyllenstierna, von Schantz och Bohnstedt. Nuv. egare är kapten R. von Horn. Hufvudbyggnaden, af hvilken en källare är medeltida, ombyggdes senast 1893—94. O. Sjn.

Hjälmkasuaren, *zool.* Se Kasuarerna.

Hjälpförbandsplatser. Se Sjukvård, sp. 725—726.

***Hjälpkassor.** I *Danmark* upprättades sådana 1907 på grundval af den gamla fria fattigkassan till understöd åt behöfvande utanför fattigvårdsväsendet. Under Världskriget utvidgades deras område starkt, i det att både utdelningen af dyrtidshjälp och af arbetslöshetsunderstöd lades under dem. P. E—t.

Hjälpmetallförfarandet, *elektrot.* Se Glödlampa. Suppl., sp. 5.

Hjälpsystrar. Se Sjukvård, sp. 733—734.

Hjältar (*Arms and the man*), satirisk komedi af B. Shaw (se denne, sp. 280), uppf. i Stockholm f. g. 1906.

Hjältar, som bedjen, striden och blöden, en vid firandet af Gustaf II Adolfs minne 6 nov. årligen sjungen, fosterländsk hymn för manskör, till ord af Böttiger för Gustaf-Adolfsjubileet 1832 tonsatt af O. F. Tullberg (se d. o. 2).

Hjältesaga. Se Saga, sp. 329.

***Hjärnbihang,** *Hypophysis cerebri* l. *Glandula pituitaria, fysiol.* Organet är i kemiskt afseende föga undersökt. Det innehåller förutom betydande kolloidmängder proteiner af ej närmare känd art. Hos unga djur förorsakar hjärnbihangets aflägsnande bl. a. ett fullständigt afstannande af tillväxten. Skelett och könsorgan bibehålla sin infantila karaktär, benens epifyssömmar kvarstå, mjölktänderna likaså och fettökning i den subkutana bindväfven eger rum. Hos fullvuxna djur (hundar) ega efter ifrågavarande operations utförande ej väsentligare funktionsrubbningar rum, men ämnesomsättningen är något nedsatt. Jfr Akromegali. L—e.

***Hjärne.** 1. Tomas H. Till de få förut kända biografiska data må läggas, att H. 1655 inskrefs som student i Dorpat, att han 1662—66 (möjligen också tidigare) var led. af borgrätten i Reval och 1669—78 var inspektor på det stora godset Werder (ej Werden) i Wiek. Uppgiften, att H. författat en historia om Rigas ärkebiskopar, är utan tvifvel oriktig. — 7. Harald G. H. dog 6 jan. 1922 i Uppsala. — H. hade 1913 afgått från sin professur med pension. Han var 1909—18 led. af Första kammaren för Västernorrlands län, spelade där ej någon mera framträdande roll och var rätt sparsam med sina inlägg i debatterna. Försvarsfrågan utgjorde för honom hufvudintresset i den nationella politiken, och i kampanjen för ett bättre ordnande af Sveriges försvar tog H. äfven närmast

före Världskrigets utbrott verksam del genom föredrag, broschyrer och tidningsartiklar. H. var fast öfvertygad om nödvändigheten för Sverige att stödja den nya finländska staten, och af hänsyn därtill ogillade han sträfvandena för Ålands återförening med Sverige. Sin uppfattning därvidlag framlade han i uppsatserna *Ålandsfrågans innebörd* (i "Finsk tidskr." 1920, äfven i fransk öfvers., Helsingfors s. å.) och *Ålänningens självbestämmelserätt*, bägge intagna i den politiska essaysamlingen *Finländska frågor* (s. å.). H. blef 1911 teol. hedersdoktor i Uppsala. — H:s vetenskapliga forskning och skriftställarverksamhet berörde de senaste åren af hans lif väsentligen två ämnesområden, nordisk-österuropeisk historia under Karl XII:s tidehvarf och de östasiatiska folkens af europeiska forskare sällan grundligt uppmärksammade historia. Redan 1897 hade H. i sin berömda uppsats *Karl XII. En uppgift för svensk häfdaforskning* (i "Vintergatan", omtryckt i "Svenskt och främmande", 1908) häfdat nödvändigheten af att betrakta Karl XII från allmänt europeisk synpunkt och genialt anvisat nya vägar för behandling af detta tidsskedes historia. För samma syftens främjande tog H. verksam del i stiftandet (1910) af Karolinska förbundet (se d. o., äfven i Suppl.); han var till sin död förbundets vice ordf. Han skref på detta område bl. a. *Karl XII. Hans livsverk från riksförsvarets synpunkt* (i samlingsverket "Karl XII", 1918) och *Karl XII från europeisk synpunkt* (1919; äfven i "Karolinska förbundets årsbok" för 1919). Bland H:s arbeten i östasiatisk historia må nämnas den omfattande artikeln om Japans historia i Bd XII af Nordisk familjeboks andra uppl. (1910; i reviderad och vidgad form postumt utgifven af Erland Hjärne under titeln *Japan. Historisk översikt*, 1923), *Kinas störste kejsare* (1906) och *Två svenska japanfarare. Olof Eriksson Willman och Carl Peter Thunberg* (ofullb., utg. af E. Hjärne, 1923). Äldre och nyare historiska och politiska uppsatser utgaf H. i essaysamlingarna *Revolutionen och Napoleon* (1911), *Ur det förgångna* (1912), *Stat och kyrka. Historiska utkast* (s. å.), *Österuropas kriser och Sveriges försvar. Politiska utkast 1880—1914* (1914) och *Från försvarsstriden* (s. å.). H. utgaf, till en början tills. med H. Hildebrand, äfven en bearbetning af Plugk-Harttungs "Weltgeschichte", *Världshistoria*, 6 bd, 1912—21. — H. har blifvit kallad "såsom akademisk lärare säkerligen i sitt fack den ypperste" och "utan tvifvel den lärdaste historiker, som vårt land egt" (Stavenow). Hans rika, men splittrade och ofta fragmentariska produktion omspänner väldiga forskningsfält, men fick oftare formen af geniala och väckande uppslag än af genomarbetade detaljframställningar. På vidgandet och fördjupandet af svensk historisk och politisk bildning har han öfvat ett mäktigt inflytande. — Jfr G. Jacobson, "Harald H." (1922), och Hallendorff, "Harald H. och den karolinska forskningen" (i "Karolinska förbundets årsbok", s. å.). 1. Fr. W. 7. V. S—g.

Hjärtblock, Totalt, *fysiol.* Se Elektrokardiografi. Suppl., sp. 547 (underskriften å sp. 2).

Hjärter. Se Kort, sp. 1108.

Hjärtröta, *bot.* Se Beta 6. Suppl.

***Hjärtum.** H. har 3,037 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

Hjässfontanellen, *anat.* Se Hufvudskål, sp. 1225.

Hjässöga, *zool.* Se Parietalorgan.

***Hjörleifsson**, Einar, har antagit släktnamnet Kvaran. Bland hans senare arbeten märkas novellböckerna *Ofurefli* (1908), *Gull* (1911), *Frá ýmsum hliðum* (1913) och *Sálin vaknar* (1916) samt skådespelen *Ljenharður fógati* (1913) och *Syndir annara* (1915).

***Hjörring** hade 10,945 inv. 1921. Järnväg öppnades 1913 till Lönstrup och Løkken samt till Sæby; under byggnad är en järnväg till Hirshals. P. E—t.

Hjörundfjord, härad och pastorat i Sunnmöre, s. ö. om Aalesund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 479,11 kvkm. 1,960 inv. (1920). Boskapsskötsel. Turisttrafik. K. G. G.

Hledre, konungasäte. Se Lejre.

Ho, *kem.*, tecken för holmiums atomvikt.

Hoazin (*Opisthocomus hoazin*), *zool.* Se Opisthocomidæ.

Hobab. Se Jetro.

***Hobart** är nu medelst järnväg förbundet med Tasmaniens inre samt dess östra och norra kuster. 52,163 inv. (1921). Se illustr. till art. Tasmanien, sp. 505—506.

Hobbs [hå'bś], William Herbert, amerikansk geolog, f. 2 juli 1864 i Worcester, Massachusetts, blef filos. doktor vid Johns Hopkins-universitetet 1888, studerade 1888—89 i Heidelberg, var 1889—1906 lärare och professor i geologi och mineralogi vid universitetet i Wisconsin och 1896—1906 medarbetare vid Förenta staternas geol. undersökning och blef 1906 professor i geologi vid Michigans universitet i Ann Arbor. 1921—22 var han "utbytesprofessor" i Delft. H. har särskildt egnat sig åt allmän och dynamisk geologi och utgett såväl många specialundersökningar i vetenskapliga tidskrifter som speciella arbeten om större frågor. Bland hans skrifter märkas *Earthquakes* (1907). *Characteristics of existing glaciers* (1911), *Earth features and their meaning* (1912) och *Earth evolution and its facial expression* (1921). K. A. G.

Hobby [hå'bi], eng. (eg. häst), "käpphäst", favoritämne; vurm, samlarvurm, älsklingssysselsättning vid sidan af det hvardagliga arbetet.

***Hoberget.** Hoborgs fyr är efter senaste ändringar (1915) en blixtfyr med lins af 1:a ordningen. 500,000 hlj. styrka och luxljus (en blänk af 0,3 sek. varaktighet hvar 5:e sekund). E. A—t.

***Hobhouse.** Den i hufvudarbetets artikel omnämnda biografien (L. T. Hobhouse och J. L. Hammond, "Lord H.") gäller ej J. C. Hobhouse, baron Broughton, utan juristen Arthur H., baron Hobhouse, f. 1819, d. 1904, juristmedlem af "Judicial committee of the privy council" 1881—1901 och upphöjd till peer 1885. — En annan bemärkt släktmedlem är sir Charles Edward Henry H., f. 30 juni 1862, underhusledamot 1900—18, baronet sedan faderns död, 1916. Han var understatssekreterare för Indien 1907—08, finanssekreterare vid skattkammaren 1908—11, kansler för hertigdömet Lancaster 1911—14 och postminister 1914—15 samt tillhör det liberala partiets radikala flygel. V. S—g.

***Hobro** hade 5,651 inv. 1921.

Hoböl. 1. Härad och pastorat, med socknarna H. och Tomter, s. ö. om Dröbak, Östfold fylke

(före 1919 Smaalenenes amt), Norge. 142,47 kvkm. 2,442 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. — 2. Socken i H. pastorat. 108,90 kvkm. 1,448 inv. (1920). 1—2. K. G. G.

Hoccleve [hå'klīv], Thomas. Se Occleve.

***Hochschild.** 1. J. H. H. var riksdagsman 1765—66 (ej 1769) och 1771—72. — 4. K. F. Lotharius H. blef utrikesminister 1880 (ej 1889).

Hochstädt, stad. Se Höchstädt.

***Hodeida** ligger nu inom det halfsuveräna imamatet Jemens område. Omkr. 40,000 inv. Det besattes under Världskriget af engelsmännen och utrymdes af dem i jan. 1921.

Hodge [hå'dj], John, engelsk arbetarledare och politiker, f. 29 okt. 1855 i Muirkirk, Ayrshire, var urspr. metallarbetare, grundade det stora fackförbundet ''British steel smelters' mill, iron and tinplate workers' association'', var länge dess sekreterare och är f. n. president såväl för denna organisation som för en liknande, ''Iron and steel trades confederation''. H. är sedan 1906 led. af underhuset och var 1915 t. f. ordf. för arbetarpartiet där. Han var dec. 1916—aug. 1917 arbetsminister och därefter till jan. 1919 pensionsminister i Lloyd Georges ministär. H. har verksamt deltagit i tillkomsten af förlikningsråd (*conciliation boards*) för afvärjande af arbetstvister. V. S—g.

Hodgkin [hå'djkin]. 1. Thomas H., engelsk läkare, f. 1800, d. 1866 i Jafa, blef 1823 med. doktor i Edinburgh och 1825 lärare i patologisk anatomi vid Guy's hospital och intendent för dess museum. Från 1837 var han lärare i inre medicin vid S:t Thomas hospital. Bland hans skrifter märkas *Lectures on morbid anatomy of serous and mucous membranes* (1836). Han beskref 1832 den sedermera efter honom uppkallade *Hodgkins sjukdom* (se Pseudoleukemi). H. samverkade i filantropiska företag med sir Moses Montefiore och afled under en med denne företagen orientresa.

2. Thomas H., den föregåendes brorson, engelsk historiker, f. 29 juli 1831 i London, d. 2 mars 1913 i Falmouth, tillhörde en kväkarsläkt, var delegare i en bankirfirma i Newcastle upon Tyne och egnade vid sidan af sin bankverksamhet mycken möda åt genomforskandet af den äldre medeltidens historia, inom hvilken han vann anseende som auktoritet genom sitt stora verk *Italy and her invaders* (8 bd, 1880—99). Bland hans öfriga arbeten märkas *Theodoric the goth* (1891), *Life of Charles the great* (1897) och del 1 i Longmans ''Political history of England''. Liflig personkarakteristik och målande episodskildringar snarare än kritisk skärpa kännetecknade hans författarskap. 2. V. S—g.

Hodgson [hå'djsən], Richard, engelsk psykolog, f. 1855 i Melbourne, d. 1905 i Boston, förvärfvade vid födelsestadens universitet juris doktorsgrad och vistades 1878—81 i Cambridge, vid hvars universitet han erhöll en hedersgrad och höll föreläsningar. I den 1882 stiftade Society for psychical research blef han tidigt en mycket verksam medlem och utsändes 1884 af detta sällskap till Indien för att undersöka de ''underverk'', som uppgåfvos förekomma i fru Blavatskys teosofiska förbund. I den rapport, som han därom publicerade i sällskapets ''Proceedings'' (1885), betecknade han företeelserna i fråga som bedrägerier. 1887 deltog han i Amerika i undersökningar af trancefenomen, särskildt vid försök med mediet fru Piper. Sina resultat framlade han i ''Proceedings'' 1892 och 1898. I samma publikation infördes ock *Possibilities of malobservation and lapse of memory* (1887), som nogsamt visar den kritiska försiktigheten hos denne flitige psykiske forskare. S—e.

***Hodler,** F., dog 19 maj 1918 i Genève. Bland hans verk från 1900-talets första skede äro monumentalmålningarna *Studenterna tåga ut i frihetskriget 1813* (målad 1909, universitetet i Jena) och *Reformationen*, eg. borgerskapets edgång, väggmålning i nya rådhuset i Hannover (1913). H. står fortfarande — framför allt från tysk synpunkt — som en af det moderna måleriets starkaste genombrottsmän och som väggmåleriets nydanare. Ur den rika litteraturen om H. må nämnas F. Bürger, ''Cézanne und H.'' (1912), monografier af A. Weese (1910), Bürger (2 dlr, 1913), Mühlestein (1914), Troy (1918), L. A. Loosli (monumentalverk, 1918 o. f.), Steinberg (1919), Frey (1922) och E. Bender (''Die kunst F. H:s'', I, 1922). G—g N.

***Hoek van Holland** inkorporerades 1914 med Rotterdam.

Hoel [hōl], Adolf, norsk geolog, f. 15 maj 1879 i Sörum, filos. kandidat 1904, docent i geologi 1919, har deltagit i många vetenskapliga expeditioner till Spetsbergen samt utfört betydande arbete med landets kartläggning och insamling af geologiskt materiel, hvarjämte han mycket bidragit till bildandet af företag för kolfältens utnyttjande. H. har utgett flera arbeten rörande kvartärperioden i Nord-Norge och många afh. rörande Spetsbergens geologi, topografi och nyare historia. M. H.

***Hoepli,** U., blef 1901 hedersdoktor vid Zürichs universitet. I samband med hans förlags 50-årsjubileum (dec. 1921) utgafs ''Catalogo cronologico e alfabetico ... delle edizione H. 1872—1922'' (1922; med historik öfver förlaget). Serien ''Manuali Hoepli'' omfattade då inemot 2,000 volymer. H. upprättade 1922 i Milano ett folkbibliotek (''Biblioteca popolare Ulrico H.''). Jfr biografi öfver H. af M. Scherillo (1922). V. S—g.

Hoeppner [hö'pp-], Ernst von, tysk militär, f. 14 jan. 1860 i Tonnin vid Wollin, blef 1880 officer vid kavalleriet och vann sedermera befordran inom nämnda truppslag och generalstaben, där han blef kapten 1899 och major s. å. 1907 blef han, som öfverstelöjtnant, chef för 13:e husarreg., 1911 öfverste vid generalstaben och 1912 generalmajor och chef för 4:e kav.-brigaden. 1914 blef han adlad. Under Världskriget var han 1914—16 stabschef vid 3:e armén och från nov. s. å. till krigets slut, som generallöjtnant, chef för tyska luftstridskrafterna, om hvilkas organisation och användning han inlade betydande — äfven af motsidan erkänd — förtjänst. 1919 blef han general af kavalleriet och chef för 18:e armékåren. S. å. erhöll han afsked. H. har utgett *Deutschlands krieg in der luft* (1921). H. J—dt.

***Hoernes.** 1. Moritz H. blef 1911 professor i förhistorisk arkeologi i Wien och dog där 10 juli 1917. Han skref *Kultur der urzeit* (3 bd, 1912). — 2. Rudolf H., den föregåendes broder, geolog, f. 7 okt. 1850 i Wien, d. 20 aug.

1912 i Judendorf vid Graz, blef 1876 e. o. och 1883 ord. professor i geologi och paleontologi vid universitetet i Graz. Af hans arbeten torde vara mest kända *Elemente der palæontologie* (1884), *Grundzüge der geognosie und geologie* (1889), *Erdbebenkunde* (1893) och *Das aussterben der arten und gattungen* (1911). 2. L—e.

Hoetzsch [höt∫], Otto, tysk historiker, politiker, f. 14 febr. 1876 i Leipzig, studerade historia och statsvetenskap i Leipzig och München, blef 1899 filos. doktor, 1906 docent i Berlin, sedermera professor i historia i Posen och är sedan 1912 professor i historia och österuropeisk ''landskunskap'' vid Berlins universitet. H. blef under Världskriget efter professor Schiemann utrikespolitisk medarbetare i ''Kreuzzeitung'', invaldes 1919 i preussiska författningsgifvande nationalförsamlingen och är sedan s. å. led. af tyska riksdagen, där han tillhör det tysk-nationella partiet. H. har specialiserat sig på nyare rysk historia och politik. Bland hans skrifter märkas *Russland. Eine einführung auf grund seiner geschichte vom japanischen bis zum Weltkrieg* (1918; äldre uppl. med något olika titel och mera ryssvänlig uppfattning 1913), och *Russische probleme* (1918) och del III af ''Der krieg und die grosse politik'' (1915—18). H. var 1910—13 en af utgifvarna af ''Zeitschrift für osteuropäische geschichte''. V. S—g.

Hoeylaert [hoejlart], kommun i belgiska prov. Brabant med 4,850 inv. (1920). Se Trädgårdsodling, sp. 146.

Hof. 1. Härad och pastorat vid Glommen, n. om Kongsvinger, Hedmark fylke (före 1919 Hedemarkens amt), Norge. 416,$_{78}$ kvkm. 3,346 inv. (1920). H. gränsar i ö. till Sverige. Skogsbruk och jordbruk. — 2. Socken i Sunndals pastorat, Indre Nordmöre kontrakt, Nidaros bispedömme, Norge. 534,$_{10}$ kvkm. 1,107 inv. (1920). — 3. Härad och pastorat, v. om Holmestrand, Vestfold fylke (före 1919 Jarlsberg og Larviks amt), Norge. 161,$_{98}$ kvkm. 2,367 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk och industri (Eidsfoss bruk). 1—3. K. G. G.

***Hof**, Sven. Se N. Beckmans lefnadsskildring af H. i Vet. o. vitt. samh:s i Göteborg ''Handlingar'', 4:e följden, XXVII, 1 (1923).

Hofer [håfer], Bruno, tysk zoolog och fiskerisakkunnig, f. 15 dec. 1864 i Ostpreussen, d. 7 juli 1916 i München som professor i zoologi vid veterinärskolan därstädes. På ett synnerligen ingående sätt har han egnat sig åt studiet af fiskarna, i det att han började med teoretisk-biologiska undersökningar för att senare på ett framgångsrikt sätt egna sig åt frågor på den praktiska fiskerinäringens område. Bland hans arbeten på det senare området må nämnas många uppsatser i ''Allgemeine fischereizeitung'' och *Handbuch der fischkrankheiten* (1904). L—e.

***Hoff**, J. H. van't, dog 1 mars 1911 i Steglitz vid Berlin.

Hoff, Edvard Hans, norsk militär, f. 11 april 1838 i Bergen, officer 1860, juris kandidat 1862, var många år anställd i Arméedepartementet, utligen som expeditionschef, samt var 1889—91 statsråd och chef för Forsvarsdepartementet i E. Stangs första ministär. Han utnämndes 1891 till öfverste, avancerade till generallöjtnant 1905 och tog afsked 1906. 1866—70 var han militär medarbetare i ''Morgenbladet''. H. har författat *Bridge. Spillets love, regler og etikette* (1907). M. H.

***Hoffacker**, K., dog i maj 1919.

Hoffbauer, Theodor Joseph Hubert, fransk arkitekt och arkeolog, f. 13 okt. 1839 i Neuss i Rhenlandet af holländska föräldrar, d. 28 okt. 1922 i Paris, var som forskare specialist på Paris' historia. Hans främsta arbete var *Paris à travers les âges* (1875—82). Han framställde i ett diorama Paris under olika tider. H. var äfven historiemålare. G—g N.

***Hoffmann** (sp. 911), E. T. A. Af den mycket betydande H.-litteraturen under senare år må blott nämnas Hans von Müllers många text- och aktpublikationer 1903 ff.: ''Aus den materialien zu einer biographie E. T. A. H:s'' (1907 ff.) och ''Fragmente einer biogr. E. T. A. H:s'' (I, 1914), samt arbeten af Sakheim (1908), Schoeffer (1909), Margis (1911) och Harich (2 bd, 1920) samt V. Ljungdorff, ''E. T. A. H.'' (i ''Ord och bild'', 1910) och ''E. T. A. H. och Sverige'' (i ''Edda'', X, 1918). Till sv. öfversattes ''Fröken Scuderi'' 1917 och ''Nötknäpparen och råttkungen'' (1919).

***Hoffmann** (sp. 915), L. E. E. Hans stora verk *Neubauten der stadt Berlin*, som började utges 1903, afslutades med 11:e bandet 1912. G—g N.

Hoffmann, Arthur, schweizisk politiker, f. 18 juni 1857, var till 1911 advokat i S:t Gallen, spelade där en framträdande roll som frisinnadt demokratisk parlamentariker och invaldes 1911 i förbundsrådet, där han 1914 öfvertog ledningen af utrikesärendena; s. å. var han Edsförbundets president. Under de första åren af Världskriget var H. den faktiskt ledande inom förbundsrådet och fick som sådan från ententens anhängare uppbära förebråelser för eftergifvenhet mot centralmakterna. H. nödgades 18 juni 1917 afgå ur förbundsrådet, sedan det blifvit kändt, att han på egen hand gett den schweiziske socialisten Grimm regeringens stöd vid dennes försök att i Petersburg bana väg för tysk-ryska fredsunderhandlingar. V. S—g.

Hoffmann, Adolf, tysk politiker, f. 22 mars 1858 i Berlin, arbetade i yngre år som gravör, målare och förgyllare, var 1890—93 socialdemokratisk tidningsredaktör i Halle och Zeitz och därefter till 1920 bokhandlare i Berlin, där han 1900—21 tillhörde yttersta vänstern inom stadsfullmäktige. Han verkade i tal och skrift som hetsig och ordrik agitator och plägade kallas ''Zehn-gebote-H.'' till följd af en drastisk propagandaskrift mot de borgerlige, *Die zehn gebote und die besitzende klasse* (1891; 15:e uppl. 1912). H. var 1904—06 led. af riksdagen och 1908—21 af preussiska landtdagen, där han ofta tillställde stormiga scener. Efter revolutionen 1918 blef han folkkommissarie i preussiska kultusministeriet, men måste afgå redan jan. 1919 på grund af den harm hans ytterligt antireligiösa kyrko- och skolpolitik väckte. H. hade 1917 anslutit sig till oafhängiga socialistpartiet och öfvergick 1920 till kommunisterna, hvilka s. å. lyckades återinsätta honom i riksdagen. V. S—g.

Hoffmann, Johannes, bajersk politiker, f. 3 juli 1867 i Ilbesheim i Rhenpfalz, var 1887—1908 folkskollärare i Kaiserslautern och 1910—19 andre

borgmästare där, invaldes 1908 i bajerska landtdagen och 1912 i tyska riksdagen, intog en framskjuten ställning bland Bajerns socialdemokrater och blef vid revolutionen 1918 kultusminister i Eisners ministär. Efter mordet på Eisner (21 febr. 1919) blef H. bajersk ministerpresident och visade som sådan föga energi mot de kommunistiska omstörtningsförsöken (se Bajern. Suppl., sp. 423), som väsentligen nedslogos genom frivilliga borgerliga organisationer. I samband med Kapp-kuppen mars 1920 afgick H., blef åter folkskollärare i Kaiserslautern och är sedan 1921 medlem af därvarande statsdomstol. V. S—g.

Hoffmann, Max, tysk militär och militärskriftställare, f. 25 jan. 1869 i Homberg, blef officer vid preussiska infanteriet och befordrades sedan dels inom truppslaget, dels vid generalstaben. Han följde, som kapten, på japanska sidan rysk-japanska kriget 1904—05. I jan. 1914 blef han öfverstelöjtnant vid ett inf.-reg. Vid krigsutbrottet 1914 blef H. förste generalstabsofficer vid 8:e arméns stab och blef sålunda snart general Ludendorffs förnämsta biträde. I aug. 1916 blef han öfverste och stabschef hos prins Leopold af Bajern, i samband med dennes öfvertagande af högsta befälet på östfronten. Han blef generalmajor 1917 och företrädde energiskt högsta krigsledningens synpunkter vid fredsförhandlingarna i Brest-Litovski. Då han vägrade erkänna Versaillesfreden, ställdes han i disponibilitet 26 juni 1919. — H. har utgett det uppmärksammade arbetet *Der krieg der versäumten gelegenheiten* (1923). C. O. N.

Hoffmann, Kai Anton Carl Nyholm, dansk författare, f. 31 aug. 1874, jurist, anställd i kriminalretten och finansministeriet, i hvilket han 1920 vardt fullmäktig. H. debuterade 1899 med diktsamlingen *Liljer i mörket*, som följts af flera andra (*Byen og havet*, 1902, *Blaa strande*, 1911, *Hav og rum*, 1913, *Den store vaar*, 1919, *Sværdtid er endt*, 1920 m. fl.) samt af prosaboken *Blaanende Danmark* (1919), och har utgett ett par lyriska antologier. Från en först stark påverkan af fransk dikt har H. arbetat sig fram till en självständig, manlig och djup dansk lyrisk ton. I skildringen af Danmarks natur och ej minst som tolk af fosterländska känslor har H. ofta med lycklig hand förenat ögonblickets stämning med ett förnämt skönhetsideal. P. E—t.

***Hoffmann & Campe.** Bokförlaget upphörde 1911.

Hoffmanns äfventyr, romantisk-fantastisk opera med musik af J. Offenbach (se denne, sp. 523) till text af J. Barbier och M. Carré, som hade sammanbundit tre berättelser af E. T. A. Hoffmann (se denne) till en komedi och däraf sedan gjorde en operalibrett åt Offenbach. Denne dog, innan han slutfört kompositionen, som därefter fullbordades (i afseende på instrumenteringen m. m.) af E. Guiraud (se denne). Operan uppfördes i Stockholm f. g. 1881.

Hoffruntimret, i äldre tider kollektivbenämning på den kvinnliga hofstaten.

***Hoffvenius,** P., föddes i Arila socken.

Hofgården, herrgård i Hofs socken, Östergötland, invid Tåkern, nu delad på två gårdar, den ena 3 mtl med en areal af 350 har, hvaraf 240 har åker, tax.-v. 365,500 kr. (1922), egare K. J. Gustafsson; den andra 4 3/4 mtl, 315 har, hvaraf 312 har åker, tax.-v. 389,200 kr., egare C. K. A. Nyström. H. var ett Uppsala öds gods, och under 1300—1500-talen var det säte för fogdar eller hufvudort i Hofs län och innehades bl. a. af släkterna Vasa och Tre rosor. Från 1646, då det donerades till Vadstena krigsmanshus, har H. varit i enskild ego och tillhört bl. a. släkterna Lagerfelt, Funck, von Platen, Swartz samt von Reedtz. O. Sjn.

***Hofkapell.** Svenska hofkapellets nuv. förste chef A. Järnefelt bär sedan 1923 titeln förste hofkapellmästare (sedan han 1911 blifvit hofkapellmästare), och 1923 utnämndes kapellmästaren Ad. Wiklund till hofkapellmästare.

Hofkrats [hωv-], verktyg för hästhofvens rengöring, består af en klinga med vinkelböjd spets. H. J. Dft.

Hofkrona [hωv-], *veter.* Se Krona 4.

Hofkräfta [hωv-], Strålkräfta, *veter.* Se Hoflidanden, sp. 924.

Hofman, Holger Peter, dansk skådespelare och teaterdirektör, f. 2 april 1868 i Aalborg, debuterade 1890, var 1891—1900 anställd vid olika scener och var 1900—14 engagerad vid Det kongelige teater. 1914—19 var han direktör för Dagmarteatret, 1920—22 instruktör och konsulent vid Det lille teater och Scala. Från 1923 är han åter direktör för Dagmarteatret. H. är framstående lustspels- och karaktärsskådespelare (gamle *Werle* i ”Vildanden”, *Bubnov* i ”Natthärbärget”, *Professorn* i ”Pygmalion”). P. E—t.

***Hofmann** (sp. 927). 1. Heinrich H. dog 23 juni 1911 i Dresden. — 2. Karl von H. dog 9 maj 1910 i Berlin.

***Hofmannsthal,** H. von. Af H:s senare författarskap må nämnas komedien *Christinas heimreise* (1910), omdiktningen af en engelsk medeltidsmoralitet *Jedermann* (1911; ”Envar”, 1916, uppf. s. å. i Stockholm), *Alkestis* (1911) och en ”komedi till musik”, *Der rosenkavalier* (s. å., tonsatt af R. Strauss; ”Rosenkavaljeren”, 1920), *Ariadne auf Naxos* (1912), berättelsen *Die frau ohne schatten* (1919), komedien *Der schwierige* (1921), *Reden und aufsätze* (s. å.), ett knippe nya *Gedichte* (1922) och *Buch der freunde* (s. å.). 1916 besökte H. Stockholm och höll föredrag här. Hans ”Elektra” gafs 1913 i Stockholm i öfv. af A. Österling. R—n B.

***Hofmantorp.** I socknen, som hade 3,656 inv. 1923, ligger vid Karlskrona—Växjö järnväg Hofmantorps municipalsamhälle med 169 har areal och 875 inv. (s. å.). Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom i municipalsamhället var 1,434,500 kr., den till bevillning taxerade inkomsten 566,374 kr. (1922), kommunalskatten 4,80 kr. och municipalskatten 0,80 kr. per bevillningskrona (1923). I samhället finnas elektrisk kraftstation, flera glasbruk, kvarn, metallfabrik och metallgjuteri m. m. E. A—t.

***Hofmeyr,** J. H., dog 16 okt. 1909 i London.

***Hof- og stadsretten** upphäfdes genom rättegångsordningen af 1916 fr. o. m. 1919. Köpenhamns Byret och Östre landsret trädde i stället.

***Hofors,** bruk i Torsåkers socken, Gäfleborgs län, tillhör sedan 1916 A.-b. Svenska kullagerfabriken. H. är nu kapellförsamling under Torsåker, Gästriklands västra kontrakt, Uppsala stift. 3,870 inv. (1923).

***Hofrätt.** Hofrätten öfver Skåne och Blekinge

residerar sedan 1 okt. 1917 i Malmö. De nu gällande arbetsordningarna för hofrätterna (särskild arbetsordning för hvar och en af de tre hofrätterna) äro af 21 juli 1923. Däri innefattas bestämmelser om hofrätternas sammansättning, sammanträden, ledamöters och tjänstemäns åligganden, grunderna för målens fördelning emellan hofrättens olika afdelningar, målens handläggning med hvad mera därmed står i samband. — Jfr Krigshofrätten. Suppl. och Vattenöfverdomstol. E. K.

Hofrättspredikan. Vid hofrätt förrättas gudstjänst vid vårsessionens början. Se kyrkolagen 2: 13 och lag 18 mars 1910. E. K.

***Hofrättsråd.** Ordförande på division är ej längre det äldsta af de på divisionen tjänstgörande hofrättsråden. Enligt nu gällande ordning förordnas ordförande af K. M:t tills vidare under högst fem år efter förslag af presidenten, hvarvid iakttages, att äldre ledamot bör ha företräde framför yngre. Om hofrättsråds aflöning äro nya bestämmelser meddelade. E. K.

Hofsekreterare, titel, som under 1700- och 1800-talen af konungen förlänades bl. a. åt framstående skalder och konstnärer (t. ex. Bellman, Hjortsberg, Karsten).

Hofs hallar, bergparti vid stranden af den nordligaste udden af Hallands ås, inom Skåne, med klippbranter mot hafvet eller ofvan de smala strandvallarna. Här finnas nedanför branten fristående klippor, äfvensom en klipport, Arilds port.

Hofsjökull. Se Arnarfellsjökull. Suppl.

Hofsta, herrgård i Björkviks socken, Södermanlands län, på södra stranden af sjön Yngaren, omfattar 5 mtl med en areal af 730 har, hvaraf 230 har åker, tax.-v. 220,000 kr. (1922). Under 1300- och 1400-talen tillhörde delar af H. Strängnäs domkyrka och Vadstena kloster och under 1500- och 1600-talen olika adliga släkter samt förenades vid midten af 1600-talet till en egendom af riksrådet J. Berndes, hvarefter den tillhört bl. a. släkterna Ulfsparre, von Berchner, von Meijerhelm och Mörner och eges nu af O. von Arnold. O. Sjn.

Hofstede de Groot [chråt], Cornelis, holländsk konstforskare, f. 9 nov 1863 i Drenthe, blef 1891 andre direktör för galleriet i Haag och var 1896—98 föreståndare för kopparstickssamlingen i Rijksmuseum i Amsterdam. Han är en af de främste forskarna i holländsk konst, som han behandlat i grundliga och grundläggande arbeten. Framför allt är han en af de främste Rembrandtskännarna. Han var medarbetare i W. Bodes väldiga beskrifvande förteckning öfver Rembrandts alla kända målningar (8 bd, 1897—1906), utgaf i samarbete med Lippmann *Zeichnungen von Rembrandt* (1901) och jämte Bredius *Die urkunden über Rembrandt* (1906). Sistnämnda år utgaf han *Rembrandt Bijbel* (tysk uppl. 1912). Han har vidare utgett arbeten om *A. Houbraken, Vermeer van Delft* och *Carel Fabritius* och (i förening med andra forskare) ett omfattande verk om framstående holländska målare under 1600-talet (10 dlr, 1907—12). G—g N.

***Hofsten,** von. K. Johanna A. von H. dog 19 dec. 1913 på Kilagården i V. Gerums socken, Skaraborgs län.

2. Karl Adolf Erland von H., brorsons son till Johanna von H., ämbets- och kommunalman, f. 2 maj 1870, blef 1889 student i Uppsala, aflade hofrättsexamen 1894, var 1895—1915 auditör vid Lifregementets husarer, 1907—18 borgmästare i Lidköping och blef 1919 kammarherre. H., som eger Borruds gods, var sekreterare och kamrerare vid Skaraborgs läns landsting 1904—13 samt är sedan 1914 led. af landstinget (dess vice ordf. 1917 och ordf. sedan 1918). Han har varit riksdagsman i Andra kammaren för Skaraborgs läns norra valkrets 1912—17 och led. för Skaraborgs län i Första kammaren 1919 (urt.)—1921, därunder tillhört resp. högerpartier samt varit led. af bevillningsutskottet och tillfälligt utskott (ordf. 1921). Han har ock varit led. af kommittén för Domänstyrelsens omorganisation, af tull- och traktatkommittén m. fl. samt är led. af länets hushållningssällskaps förvaltningsutskott, ordf. i länets brandförsäkringsförening samt statens ombud i Svalöfs utsädesförening.

3. Nils Gustaf Erland von H., kusins son till Johanna von H., zoolog, f. 2 okt. 1881, blef student 1900, filos. doktor och docent i zoologi 1907 och kallades till professor i jämförande anatomi 1921, allt vid Uppsala universitet. H. har företagit flera resor i Sverige och i utlandet i vetenskapligt syfte, deltog ock i 1908 års svenska Spetsbergsexpedition som ledare af de zoologiska och hydrografiska arbetena. Bland hans många och värdefulla bidrag till kännedomen om hvirfvelmaskarna må nämnas *Studien über turbellarien aus dem Berner oberland* (1907), *Neue beobachtungen über die rhabdocölen und allöocölen der Schweiz* (1912; tills. med Steinmann), *Revision der schweizerischen turbellarien* (1912) och *Turbellarien der nordschwedischen hochgebirge* (1916). Af arbeten rörande andra djurgrupper må anföras *Marine, litorale rotatorien der skandinavischen westküste* (1912) samt hans redogörelser för Isfjordens tagghudingar och kräftdjur, offentliggjorda i Vet. akad:s handlingar 1915 och 1916. Af stort och allmänt biologiskt intresse äro H:s skarpsinniga studie *Zur älteren geschichte des diskontinuitätsproblems in der biogeographie* (1916) och den omfattande framställningen af ärftlighetsteorierna i *Ärftlighetslära*; *föreläsningar vid Upsala universitet 1916—17* (1919). Han har äfven skrifvit *Ärftlighetsproblemet i Frödings diktning* (1921) och artiklar i Nordisk familjebok. 2. T—s. 3. L—e.

***Hofsvamp** (Musserōn). Se äfven färgplansch I till art. Svampar.

***Hofterup** omfattar nu 1,225 har. 472 inv. (1923).

Hofvärja, *krigsv.* Se Värja.

Hogarth [hâu'gath], David George, engelsk arkeolog, f. 1862, studerade i Oxford, deltog 1887—94 i sir William Ramsays forskningsresor i Mindre Asien samt har utfört gräfningar på Kreta (1900), i Egypten (Dēr-el-Bahari 1894, Naukratis 1899 och 1903, Assiut 1906—07) och i Främre Asien (Pafos 1888, Efesos 1904—05, Karkemisch 1911). 1897—1900 var han föreståndare för British school of archæology i Aten och blef konservator för Ashmolean museum i Oxford 1909. Under Världskriget tjänstgjorde han i höga ställningar i Kairo, Arabien och Palestina samt deltog 1919 i fredskonferensen i Paris som brittiskt ombud i en kommission. Bland H:s arbeten märkas *A*

wandering scholar in the Levant (1896), *Philip and Alexander of Macedon* (1897), *The nearer East* (1902), *Ionia and the East* (1909), *Carchemish*, del I (1914), *The ancient East* (s. å.), *Hittite seals* (1920) och *Arabia* (1922). T. J. A.

Hogcholera [hå'gkå'lərə], eng., svinpest.

***Hogland.** Rad 2 nedifr. *står* Viborg *bör vara* Sveaborg.

Hogner Karl (Carl) Viktor Gudmar, präst, f. 6 april 1859 i Stockholm, student i Uppsala 1878, aflade teol. kandidatexamen 1891, prästvigdes s. å., blef komminister i Väster-Färnebo 1892, var 1897—1905 Svenska kyrkans missionsstyrelses ombud och sekreterare och utnämndes 1905 till kyrkoherde i Nyköpings västra församling. Sedan 1908 är han kontraktsprost i Nyköpings västra kontrakt. 1906—15 var H. suppleant och är sedan 1916 led. i Svenska kyrkans missionsstyrelse. H. deltog i 1920 års kyrkomöte som ersättare för biskop Ullman. Som ledare för Svenska kyrkans mission utgaf H. Svenska kyrkans missionstidning och har dessutom publicerat smärre tal och uppbyggliga skrifter. — Hans broder Per Gustaf Rikard H., f. 15 febr. 1852, med. doktor 1884, sedan 1893 praktiserande i Boston, har skrifvit bl. a. *Dagligt bröd och dagligt liv eller konsten att leva länge och hålla sig ung* (5 bd, 1914—16). E. M. R.

***Hogrän.** Såväl H. som Vall äro nu annex till Stenkumla, Medelkontraktet, Visby stift. 364 inv. (1923).

Hohbarr [hå-], slott. Se Zabern.

Hohenberg, Sophie, hertiginna af. Se Chotek 3 (äfven i Suppl.).

***Hohenfels,** Stella, dog 21 febr. 1920 i Wien.

***Hohenlohe.** Om släktens historia se Weller, "Geschichte des hauses H." (2 bd, 1904—08). — 5. Hermann, furst von *H. Langenburg*, dog 9 mars 1913 i Langenburg. — Hans son Ernst lämnade riksdagen 1911 och var under Världskriget generaldelegerad för frivilliga sjukvården på östfronten. Han var 1919 led. af författningsgifvande landsförsamlingen i Württemberg. — 6. Alexander, prins zu *H.-Schillingsfürst*, prins af *Ratibor* och *Korvey*, son till den i hufvudarbetet (sp. 949—950) nämnde rikskansleren furst Chlodwig H., tysk ämbetsman och skriftställare, f. 6 aug. 1862 i Lindau, var 1895—99 sin faders privatsekreterare och legationsråd i utrikesministeriet samt 1899—1906 bezirkspresident i Öfre Elsass. H. tog ledande andel i utgifvandet af faderns memoarer (se Hohenlohe 3, sp. 950) och afgick ur statstjänst 1906 i samband med Vilhelm II:s missnöje med denna publikation. Han var 1893—1903 medlem af tyska riksdagen och har under och efter Världskriget uppträdt som pacifistisk skriftställare (*Vergebliche warnungen*, 1919; tidskrifts- och tidningsuppsatser). — 7. Konrad, prins zu *H.-Schillingsfürst*, prins af *Ratibor* och *Korvey*, den föregående kusin, österrikisk politiker, f. 16 dec. 1863 i Wien, d. 21 dec. 1918 i Leoben, var från 1894 österrikisk förvaltningsämbetsman, blef 1903 guvernör (landspresident) i Bukovina och 1904 ståthållare i Trieste. Han vann där rykte för frisinnad åskådning, var en kort tid april—maj 1906 österrikisk ministerpresident och därpå ånyo ståthållare i Trieste till 1915. Han var nov. 1915—aug. 1916 österrikisk inrikesminister. Hans broder, Philipp, prins zu *H.-Schillingsfürst*, f. 14 dec. 1864 i Wien, var i sin ungdom militär, blef 1897 benediktinmunk och sedermera katolsk präst ("pater Konstantin"). Han är sedan 1918 professor i kyrkorätt vid Wiens universitet och har skrifvit en mängd arbeten i kanonisk rätt. En annan broder, prins Gottfried von H., f. 8 nov. 1867 i Wien, var 1914—18 österrikisk-ungersk ambassadör i Berlin. 5—7. V. S—g.

Hohensalzburg, fästning. Se Salzburg.

Hohenstein [håhenstajn], H. in Ostpreussen, stad i preussiska reg.-omr. Allenstein vid järnvägen Allenstein—Neidenburg ungefär midt emellan dessa städer. 3,000 inv. (1919). Under slaget vid Tannenberg, i aug. 1914, utgjorde H. en brännpunkt för striderna mellan den anfallande 8:e tyska arméns center (20:e armékåren och landtvärnsfördelningen v. d. Goltz) och motsvarande del af ryska Narevarmén. Efter 4 dagars (25—29 aug.) förbittrade strider måste ryssarna utrymma H. och närliggande ställningar på denna del af fronten, hvarvid de trängdes tillbaka mot det ö. om staden varande sjöområdet. H. var då fullständigt förstördt. Jfr Världskriget, sp. 174. H. J—dt.

Hohenthal [hå-], Karl Lennart, finländsk aktivist, f. 25 nov. 1877 i Kuortane, Österbotten, student 1900, inträdde 1903 för kontraspionage som hemlig agent i polisens tjänst och i början af 1904 i det ryska gendarmeriet i Helsingfors. I början af 1905 anslöt han sig direkt till det aktiva motståndspartiets kamporganisation. Jämlikt dennas beslut röjde han ur vägen senatsprokuratorn J. E. M. Johnsson (se d. o.), den ryske generalguvernörens närmaste rådgifvare vid utvisningar och deportationer. Iklädd rysk officersuniform, uppsökte han Johnsson i dennes bostad och sköt honom till döds, 6 febr. 1905. Själf sårades H. därvid, häktades och dömdes för mord till lifstids tukthus. Med andras hjälp verkställde han dock en uppseendeväckande flykt från fängelset 10 okt. s. å. och begaf sig till London, där han sedan dess verkat som sjukgymnast och affärsman. Han benådades genom ett efter frihetskriget utgifvet allmänt amnestidekret. Hans *Memoarer* utkommo 1908 i Stockholm. T. C.

***Hohenzollern,** fursteätt. Ätten upphörde att regera i Preussen och Tyskland vid revolutionen 1918, men innehar fortfarande tronen i Rumänien, där Karl I 1914 efterträddes af sin brorson Ferdinand. "Hohenzollern-jahrbuch" upphörde med 20:e årg. (1916; utkom 1917).

Hohenzollern-kanalen. Se Stettin—Berlinkanalen.

Hohenzollernredutten l. Hohenzollernverket, benämning på en af ett system starka fältbefästningar (skytte- och kulsprutevärn m. m.) bildad stödjepunkt (gruppbefästning) å tyska fronten mellan La Bassée och Loos i Artois under Världskriget. Stödjepunkten, belägen 5 km. n. om Loos å en framskjutande del af därvarande höjdsträckning, hade en sammanhängande, utåtböjd eldlinje af omkr. 800 m. längd. Under höstslaget vid La Bassée och Arras, 25 sept.—13 okt. 1915, stormades densamma efter ytterst kraftig artilleribeskjutning 25 sept. af engelsmännen och blef sedan

föremål för förbittrade strider mellan dessa och tyskarna, som, med insättande af allt starkare stridskrafter, sökte återeröfra den viktiga stödjepunkten. Detta lyckades ock slutligen 3 okt., men 13 s. m. återtogo engelsmännen dess hufvuddel. Befästningsanläggningarna voro då fullständigt sönderskjutna. Jfr Världskriget, sp. 184. H. J—dt.

Hoher Ifen, bergstopp. Se Bregenzerwald. Suppl.

***Hohkönigsburg** i Elsass förklarades 1921 för fransk nationalegendom.

Hoihau, hamn. Se Kiung-tschu.

Hojo, medeltida japansk stormansätt, en sidolinje af Tairaätten och i besittning af den faktiska regeringsmakten i Japan under hela 1200-talet och fram till 1333. Mest bekanta af dithörande härskare voro Hojo Tokimasa, Hojo Yoshitoki, Tokiyori och Hojo Tokimune. Om dem samt om Hojoväldets uppkomst, karaktär och fall se Bd XII, sp. 1457—61.

Hokksund, industriplats och järnvägsknutpunkt i Övre Eiker härad, Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt), Norge, v. om Drammen, där den åt n., till Kröderen och Hönefoss, gående järnvägen tar af från banan till Kongsberg, Skien och Sörlandet. 1,067 inv. (1920). K. G. G.

Hokoto, ögrupp. Se Pescadores.

***Hokusai.** Några af H:s teckningar återges å pl. II till art. Japansk konst.

Hol. 1. Härad och pastorat i öfre Hallingdal, Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt), Norge. 1,502,73 kvkm. 2,247 inv. (1920). Stora fjällvidder. Boskapsskötsel. Turisttrafik. — 2. Härad och socken i Buksnes pastorat, Lofoten, Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge. 66,94 kvkm. 2,272 inv. (1920). Fiske och jordbruk. Många fiskelägen. 1 o. 2. K. G. G.

Holarktiska regionen (af grek. *ho'los*, kal). Se Djurgeografi. Suppl.

***Holberg** (sp. 967), Ludvig. Hans arbeten utges från 1913 i en standardupplaga genom Carl S. Petersen. Nyare litt.: Just Bing, "L. H." (1917), Th. A. Müller, "H.-portrætter" (1918), Normann, "H. paa teatret" (1919), Brix, "H." (1920), "H.-aarbog" (1920 ff.), Harald Nielsen, "H. i nutidsbelysning" (1923). En H.-akademi och ett H.-samfund stiftades i Köpenhamn 1922. P. E—t.

***Holberg** (sp. 972), Ludvig, dog 6 aug. 1913 i Köpenhamn. P. E—t.

***Holbæk** med förstäder hade 11,198 inv. 1921. Hamnen utvidgades 1920 till 6 m. djup. Nytt rådhus uppfördes af Vilh. Fischer 1909—11. Garnison. P. E—t.

***Holbæk amt** omfattar nu 1,736,7 kvkm. 117,925 inv. (1921).

***Holckenhavn.** Baroniet öfvergick till fri egendom 1922. P. E—t.

Holda, Frau H., ty., *myt.* Se Huldra.

***Holden,** E. S., dog 16 mars 1914 i West Point.

***Holder,** A., dog 12 jan. 1916 i Karlsruhe.

Hole. 1. Pastorat i Ringerike kontrakt, Oslo biskopedömme, Norge, omfattar socknarna Hole och Tyristrand. 307,25 kvkm. 3,815 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, vid Tyrifjorden, s. om Hönefoss, Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt), Norge. 200,49 kvkm. 2,115 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. 1 o. 2. K. G. G.

Holger Birch, pseudonym. Se Meyn 2.

Holgersärter, Hålabäcka, *bot.*, namn i Halland på *Chrysanthemum segetum*. Efter missväxten 1624 införde Holger Rosenkrantz utsäde från utlandet till sin gård Skottorp i Halland. Fartyget, som förde säden, strandade utanför byn Hålabäck i Steninge socken och plundrades af byamännen, som utsådde säden. Genom det i säden förekommande ogräsfröet inkom växten i landet och kallades i Halland, där den nu är mycket spridd, Holgersärter och Hålabäcka; det senare namnet är ännu det nästan uteslutande brukliga namnet i Halland. G. L—m.

Holguin, Jorge, president i Colombia (se d. o. Suppl.).

Holice [hå'litse], stad. Se Holitz (äfven i Suppl.).

***Holics** tillhör nu Tjecho-Slovakien. 5,634 inv. (1921).

***Holitz** tillhör nu Tjecho-Slovakien. Tjechiska namnet är *Holice*. 6,078 inv. (1921).

Holk. 1. Benämning på konstgjorda fågelbon, hvilka uppsättas för sådana fågelarter, som normalt häcka i ihåliga träd. Dylika holkar utgjordes förr vanligen af en efter fågelns storlek afpassad fyrkantig låda, med ett ingångshål på ena sidan, med eller utan sittpinne nedanför ingångshålet. På senare tid har man alltmera börjat använda holkar enligt en af tyske ornitologen v. Berlepsch föreslagen typ, bestående af ett stycke naturlig stam med påsittande bark, försedd med en kolfformig urborrad hålighet. Sådana holkar tillverkas numera äfven i Sverige. — 2. *Jaktv.*, af 4 bräder hopslagen kort trumma, som sättes framför öppningen af räfvens eller gräflingens lya för fångst af dessa djur. Holken är i ena ändan försedd med galler samt har i den andra (den inåt lyan belägna) en gillrad lucka, som faller ner, då djuret kommit in i trumman och stöter till en gillerpinne. 1—2. G. G.

Holl, Karl, tysk protestantisk teolog, f. 15 maj 1866 i Tübingen, blef 1896 privatdocent i Berlin, 1900 e. o. professor i Tübingen och 1906 ord. professor i kyrkohistoria i Berlin. H:s forskningar ha nästan genomgående rört sig på det idéhistoriska området, och hans styrka ligger i den djupt inträngande begreppsanalysen. Af synnerlig betydelse är den rad af undersökningar, numera sammanförda i *Gesammelte aufsätze* (bd I; "Luther", 1921), som han egnat åt Luthers åskådning, till dess utvecklingsgång och dess inre sammanhang. Bland hans öfriga skrifter må nämnas *Die Sacra Parallela des Johannes Damascenus* (1897), *Enthusiasmus und bussgewalt bei dem griechischen mönchtum* (1898), *Amphilochius von Ikonium* (1904), *Die geistlichen übungen des Ignatius von Loyola* (1905), *Die rechtfertigungslehre im lichte der geschichte des protestantismus* (1906), *Der modernismus* (1908), *Joh. Calvin* (1909), *Die bedeutung der grossen kriege für das religiöse und kirchliche leben innerhalb des deutschen protestantismus* (1917). E. Bg.

Holla, härad och pastorat vid Norsjö, v. om Skien, Telemark fylke (före 1919 Bratsbergs amt), Norge. 257,54 kvkm. 4,138 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk, industri och bergsbruk (Ulefoss verk). K. G. G.

***Hollaender,** G., dog 5 dec. 1915 i Berlin. —

Hans broder Victor H., f. 1866, kapellmästare vid Metropolteatern i Berlin, har komponerat några operor samt en mängd operetter och sångfarser, hvaraf i Stockholm getts bl. a. ''Damen från strandbadet'' (1915; *Die dame von Ostende*).

***Holland.** — 2. Enligt senaste uppgifter omfattar prov. Nord-Holland 2,798 kvkm. med 1,315,744 inv., 460 på 1 kvkm., och prov. Syd-Holland 3,130 kvkm. med 1,707,784 inv., 550 på 1 kvkm. (1922).

***Holland,** Thomas Erskine, afgick från sin professur 1910. Han erhöll knightvärdighet (sir Erskine H.) 1917. Bland hans senare arbeten märkas *The laws of war on land* (1908), *Proposed changes in the law on prize* och en samling af hans inlägg i ''Times'' i folkrättsliga dagsfrågor, *Letters to the ''Times'' upon war and neutrality, 1881—1920* (1921). V. S—g.

Holland [hå'lənd], John Philip, irländsk-amerikansk uppfinnare, konstruktör af undervattensbåtar, f. 24 febr. 1842 i Liscannor, grefskapet Clare på Irland, d. 12 aug. 1914 i Newark, New Jersey, var först skollärare i sin hemtrakt, emigrerade till Förenta staterna 1875 och slog sig ned som skollärare i Paterson, New Jersey. Som ifrare för Irlands oberoende hade H. länge grubblat öfver något medel att krossa Brittiska rikets sjömakt och därunder kommit in på konstruktion af undervattensbåtar. Med finansiellt understöd af fenier i Amerika byggde han i Paterson mot 1870-talets slut sin första undervattensbåt, hvilken var cigarrformad som en torped och profgick i en flod i närheten, och 1881 sin mera lyckade ''Fenian ram'', med framgång afprofvad i New York-bukten. H. fortsatte sedermera sina experiment och segrade 1895 i en af amerikanska regeringen utlyst täflan i konstruktion af undervattensbåtar. Hans ''Plunger'' (drifven med ånga, medan de äldre haft fotogenmotorer) byggdes i Baltimore, men tillfredsställde ej H. I stället åstadkom han en ny typ, ''Holland'', 1898 (drifven i marschläge med gasolinmotor och i undervattensläge med elektrisk motor, mätte i undervattensläge 53 ton). Typen förbättrades ytterligare, och af J. P. Holland submarine boat co, som öfvertagit patentet, inköpte amerikanska regeringen 1900 denna nya ''Holland'' och beställde ytterligare 6. (Se fig. 1 o. 2 å pl. I till art. Undervattensbåt.) H. blef snart oense med sina förlagsgifvare, utträdde 1904 ur bolaget och sysslade sina sista år med flygmaskinsexperiment. V. S—g.

Hollandaise [-däs], *kokk.*, holländsk sås. Se Sås, sp. 51.

Holland-Ijssel, flodarm. Se Ijssel.

Hollandsch [-lands], holl., holländska språket. Se Nederländska språket.

Hollebeke, by i belgiska prov. Väst-Flandern, 5,5 km. s. ö. om Yperen. 997 inv. (1920). Under slaget vid Yperen 1914 intogs den af engelsmännen besatta byn 30 okt. af tyskarna, som behöllo den, trots engelsmännens försök att återtaga den (4—7 nov. s. å.), ända till 31 juli 1917, under slaget i Flandern, då detta slutligen lyckades. Byn återeröfrades dock 10 april 1918, under slaget vid Lysfloden, af tyskarna, som likväl ännu en gång måste utrymma densamma 28 sept. 1918. Byn var då till stor del förstörd. Jfr Världskriget, sp. 172, 221, 236 och 242. H. J—dt.

***Holleman,** Arnold Fredrik. Af H:s *Lehrbuch der anorganischen chemie* utkom 17:e uppl. 1921 och af *Lehrbuch der organischen chemie* 16:e uppl. 1922.

***Holleschau** tillhör nu Tjecho-Slovakien. 6,602 inv. (1921).

***Hollgren,** K. A., dog 6 juni 1911. Han ligger begrafven å en höjd vid Stora Skärsjön å Tönnersjöhedens kronopark i Halland, hvilken lämnar utsikt öfver de storartade skogsplanteringar, som under hans ledning där utfördes på 1890-talet. G. Sch.

Hollmann, Friedrich von, tysk amiral, f. 19 jan. 1842 i Berlin, d. 21 jan. 1913, ingick i flottan 1857, var chef för amiralstaben 1887—88, blef statssekreterare för riksmarinen och viceamiral 1890, amiral 1896 och tog afsked 1897. H. W—l.

***Hollola.** — 3. Socknen tillhör nu det 1923 bildade Tammerfors' stift. A dess område har Lahtis stad uppstått (privilegier 1905). Lahtis stadsförsamling afskildes 1916 till självständigt pastorat. 509 kvkm. 14,221 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

***Hollstén,** E. B., f. 23 juli 1840 i Skellefteå, d. 3 aug. 1922 i Stockholm, underlöjtnant i flottan 1866, kapten 1875 och kommendörkapten i flottan 1884, inlade som brandchef i Stockholm 1875—1900 stor förtjänst om brandväsendets utveckling.

Hollweg. Se Bethmann-Hollweg, M. A. von. Suppl.

Hollywood [hå'liωud], nordvästlig förstad till Los Angeles, nordamerikanska staten Kalifornien, vid foten af S:a Monica mountains. Omkr. 25,000 inv., af hvilka omkr. 20,000 ha sin utkomst i och genom filmindustrien.

Holländarberg, blixtfyr på nordvästra sidan af Smögen, på 58° 21′ 43″ n. br. och 11° 12′ 44″ ö. lgd fr. Gr., 18,6 m. öfver medelvatten, uppförd 1883 och ändrad 1917. Agaljus. E. A—t.

Holländare, en sorts bakelser af mördeg med smör, socker, finhackad mandel, ägg och finstötta skorpor.

Holländaren, hufvudroll (baryton) i R. Wagners opera ''Den flygande holländaren'' (se d. o. Suppl.).

Holländska kalkonen. Se Kalkonskötsel.

***Holländska litteraturen.** Tidsskedet 1830—80 hade sina karakteristiska företrädare i kritikerna Coenraad Busken Huet (1826—86) och Carel Vosmaer (1826—88), hvilka båda gingo bort, just då en ny epok bröt in. Den som tjuguettårig skördade lyrikern Jacques Perk (1859—81) väckte utomordentlig uppmärksamhet genom en cykel sonetter, hvars musikaliska form och oretoriska naturlighet inneburo en betydelsefull lyrisk förnyelse. Icke mindre viktigt var, att Marcellus Emants (1848—1923), författare till naturalistiska berättelser och den symboliska dik-

ten ''Lilith'', hvilka kallats skandalösa och obegripliga, riktade ett öppet angrepp mot den gamla skolan. Hufvudman för den unga oppositionen vardt Willem Kloos (f. 1857), Perks nära vän och utgifvare, som i uppseendeväckande kritiker med skärpa vände sig mot den torra retoriken, den söta, slappa husligheten, det okänsliga upprepandet af de schablonmässiga bilderna och det poetiska uttryckssättet i den samtida vitterheten. Kloos gaf de unges formel för konsten: det individuellaste uttrycket för de individuellaste själsrörelserna. Hämmade genom bristen på organ, sammanslöto sig de unge under Kloos' ledning 1884 och började utge en tidskrift, ''De nieuwe gids'', till hvars första redaktion äfven Frederik van Eeden, Frank van der Goes och Albert Verweij hörde. Sammanhållningen bland de unge bröts i viss mån omkr. år 1890, då skilda mål började hägra efter frigörelsen från det äldre litterära trycket. Den ena källan, hvarur oppositionen öste, var nämligen den engelska lyriken hos Shelley, Rossetti, Keats och Browning, den andra åter den samtida franska naturalismen, enkannerligen Zola, för hvars tendenser i synnerhet Frans Netscher gjorde sig till tolk. Han och de med honom liktänkande kräfde, att litteraturen skulle skildra äfven eller företrädesvis det samhälleliga lifvet och varnade för att låta den näras uteslutande af författarens suveräna jag, hvilket skulle leda till anemi. Vid sidan af ''Nieuwe gids'' uppstodo därför flera, mer eller mindre sociala publikationer såsom ''De twintigste eeuw'' (1894—1902 kallad ''Het tweemaandelijksch tijdschrift'', utg. af van Deyssel m. fl.), men uppgick 1909 i ''Nieuwe gids'', ''De beweging'' (1905 ff., utg. af Verweij), ''De kroniek'' (1895—1907), ''De nieuwe tijd'', under ledning af Henrietta Roland Holst van der Schalk (f. 1869), Herman Gorter (f. 1864) och van der Goes rent socialistisk, och ''De jonge gids'', utg. af Herman Heijermans, som är naturalismens förnämsta organ. Särskilda grupper bildades äfven efter de religiösa bekännelserna; ''Van onzen tijd'' (1901, veckoskrift från 1910) är katolikernas organ, ''Stemmen des tijds'' gammalkalvinisternas och ''Ons tijdschrift'' (1897—1914) under skalden Seerp Anemas (f. 1875) redaktion ungkalvinisternas. — 1880-talet var den nya holländska litteraturens lifliga blomstringstid, de litterära formerna förfinades och riktades, tekniken utvecklades, och ämneskretsen vidgades. De många teoretiska meningsbrytningarna om poesiens uppgift och samhällets aktuella problem spredo intresset för sådana undersökningar.

Lyriken var det diktslag, som först visade förändringarna i stil och uppfattning. Perk och Emants voro inledare, Kloos gaf i ursprungliga, konstnärligt högtstående dikter intima uttryck för det samtida, komplicerade känslolifvet och förverkligade Keats' definition: ''poetry is imaginative passion''. Verweijs lyrik, subjektivt egenartad och icke utan sökthet, fann rik efterföljd; som hans direkta lärjungar räknas Aart van der Leeuw, J. N. van Eijck, Geerten Gossart, Alex Gutting (f. 1884), Jacob Israel de Haan och W. L. Penning. Hélène Lapidoth-Swarth (f. 1859), som först skref på franska, men af Pol de Mont vanns för holländskan, en skaldinna af genombildad smak och fin känsla, hyllade en måttfull modernitet. Impressionismen hos Gorter var först musikalisk och ultraindividualistisk; efter att ha egnat sig åt Spinozastudium öfvergick Gorter sedan till socialistisk diktning (t. ex. ''Een klein heldendicht''), men utan att nå samma verkan som med sin stora, excentriska ungdomsdikt ''Mei'' från 1889. Hendrik Jan Boeken (f. 1861) och den tio år yngre Pieter Cornelis Boutens (f. 1871) äro däremot hjärtats och naturens sångare. Bland de öfrige kunna vidare nämnas Frans Bastiaanse (f. 1868), P. H. van Moerkerken (f. 1877) och Carel S. Adama van Scheltema (f. 1877), hvilken i sin ''De grondslagen eener nieuwe poëzie'' (1908) gaf ett socialistiskt litterärt program. Anmärkningsvärdt är det stora antalet nyare episka verk på vers, såsom van Eedens ''Dante en Beatrice'' (1908), Boutens' ''Beatrijs'', J. B. Schepers nordiska gudaepos ''Bragi'' (1900—01), E. B. Kosters ''Odusseus dood'' (1908) och ''Adrastos'' (1909) och Gorters redan nämnda.

Af prosaförfattare stå Louis Couperus (1863—1923) och van Eeden främst. Den förre började som lärjunge till den gamla skolan, men öfvergick med ''Eline Vere'' (1889), den holländska litteraturens första psykologiska roman, till de moderna. Hans rika senare alstring, raffinerad i stil och artistisk i skildring, omfattar såväl romaner och kåserier som fantastiska och till stor del symboliserande berättelser. Den senare, äfven lyriker och dramatiker, vann sin största framgång med ''De kleine Johannes'', en enkel och fin själshistoria. Van Eedens filosofisk-etiska och sociala intressen ha gett hans böcker ett drag af grubbel och ideell overklighet, vid sidan af naturalism och psykologisk analys. Från radikal socialism har han genom spiritualism, altruism och mysticism 1921 hamnat i katolicism. Romanen är i Holland i regel uttryck för en måttfull realism och skildrar borgerliga förhållanden. Emants har skrifvit detaljeradt analytiska Haagromaner; Henri Borel (f. 1869) är en talangfull verklighetsskildrare af vekare läggning och stilistiskt behag, Lodewijk van Deyssel (pseud. för Carlo J. L. Alberdingk-Thijm) en sträng realist, Margot Scharten-Antink och hennes man, kritikern Carel Scharten lägga framför allt sociala synpunkter på skildringen; Herman Robbers är den kanske mest objektive återgifvaren af människor och förhållanden; Johan de Meester, hvars stil är orolig och forcerad, företräder en modern, human realism; Ina Boudier Bakker (se denna. Suppl.) är berömd framför allt för teckningen af kvinnor och barn; Frans Coenen tillhör också realisterna, skildrar grått i grått, med tröstlös pessimism; Jacobus van Looy, äfven målare, som vunnit popularitet som impressionistisk novellist, ofta med sydeuropeiska motiv; Israel Querido har en lyrikers och visionärs fantasi; i stora romaner berättar han om Amsterdams befolkning; Adriaan van Oordt har skapat god historisk roman.

Svagast är dramat utveckladt. Emants har skildrat sällskapslifvet efter franska förebilder, van Eeden författat lustspel och i versform affattade socialt resonerande dramer, Verweij historiska

skådespel. Willem Gerard van Nouhuys (f. 1854) skref realistiska stycken. Naturalismens drama har sin förnämste representant i Herman Heijermans (f. 1864), egentligen den ende holländske dramatiker, som trängt utanför landet; han har i berättelseform skildrat de judiske diamantslipamas lif. — Ytterligare må nämnas fru Simons-Mees och Schürmann.

Den allra senaste litterära fasen representeras af den unga krets, som utger tidskriften "Het Getij" (Ebb och flod, 1916 ff.), hvilken till att börja med innehöll blott dikter, men nu är stor, illustrerad och af skiftande innehåll. Dess förnämsta kraft är Herman van der Bergh (f. 1897 i Amsterdam), dess redaktör är lyrikern Ernst Groenevelt, som 1919 gett ut en de unges antologi.

I södra Afrika finns numera en icke obetydande holländsk litteratur, som efter 1900 till stor del betjänar sig af kapholländska språket. Af äldre skalder må nämnas F. L. Hemkes ("Veertig gedichten", 1882), af yngre T. W. Reitz ("Afrikansee gedigte"), J. F. E. Celliers (se denne. Suppl.) och J. D. du Toit (Totius), C. Louis Leipoldt ("Oom gert vertel", 1911) och D. F. Malherbe.

Af den på flamländska skrifna litteraturen (se Belgiska litteraturen 2. Suppl.) tillhör en icke ringa del Holland, genom såväl författarnas nationalitet som motivens förläggning. Den litterära rörelse, som hade sitt hufvudorgan i "Nieuwe gids", fick äfven flamländsk efterföljd, hvars centrum vardt "Van nu en straks". Bland de mera betydande flamländske författarna, som till sin nationalitet äro holländare, må nämnas lyrikerna Prosper van Langendonck (f. 1862), August Vermeylen (f. 1872), Victor de Meijere (f. 1873), Karel van de Woestyne, Richard de Cneudt (f. 1877), prosaisterna Stijn-Streuvels och Herman Teirlinck (f. 1879) samt dramatikern L. Scheltjens. Jfr Coremans, "De nederlandsche letterkunde in België sedert 1830" (1904). I Holland finns äfven en liten litteratur på frisiska, af hvars författare må nämnas den populäre J. G. van Blom (1796—1871).

Litt.: Poelhekke, "Modernen" (1899); G. Kalff, "Geschiedenis der nederlandsche letterkunde" (7 bd, 1905 ff.), J. te Winkel, "De ontwikkelingsgang der nederl. letterk." (4 bd, 1908 ff.), J. Prinsen, "Handboek tot de nederl. letterk. geschiedenis" (1916; 2:a uppl. 1920), E. D'Oliveira, "De mannen van'80" och "De jongere generatie"; N. de Vooys, "Historische schets van de nederl. letterk." (10:e uppl. 1919), L. van Deyssel, "Verzamelde opstellen" (11 bd, 1894—1911), W. Kloos, "Nieuwere literatuurgeschiedenis" (11 bd, 1904—14), och "Tijdschrift voor nederl. taal- en letterkunde" (1881 ff.); A. Besselaar, "Zuid-Afrika in de letterkunde" (1914), och B. C. Pienaar, "De tweede afrikaanse taalbeweging" (1919). R—n B.

Holländsk kvarn. Se Kvarn.

Holländsk ost. Af holländska ostsorter (hvilka numera tillverkas äfven i andra länder, bl. a. Sverige), såsom Gouda-, Edam- och kryddost, brukar särskildt den sistnämnda betecknas som holländsk ost. Denna kryddost, äfven kallad Leiden- eller nyckel-ost (af det inpressade märket två korslagda nycklar, staden Leidens vapen), är en hård ost, beredd af skummjölk och kryddad med kummin och kryddnejlikor. Formen är plattcylindrisk, omkr. 40 cm. i diameter och 13 cm. hög. Ytan är vanligen färgad rödbrun med orleana. H. J. Dft.

Holländsk sås (fr. *sauce hollandaise*), *kokk.* Se Sås, sp. 51.

Holländskt lotteri. Se Lotteri.

Holländsk vikt, ett i Norden förr och i södra Sverige ännu vanligt sätt att ange spannmåls rymdvikt: 100 skålpund holländsk vikt motsvaras af nära 60 kg. per hl. H. J. Dft.

***Holm.** — 3. H. tillhör nu Sundsvalls kontrakt, Härnösands stift. 1,372 inv. (1923). — 4. Socknen omfattar nu 5,597 har. 2,924 inv., hvaraf 1,410 i Melleruds köping (1923).

***Holm** (sp. 991), G. B. A., dog 11 juli 1910 på Steninge. Se C. Laurin, "Människor" (1919).

***Holm** (sp. 991), E. J. G., tog 1923 afsked från intendentsbefattningen. Han är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1915).

***Holm** (sp. 992), P. Edvard, dog 18 maj 1915 i Köpenhamn. Hans arbete *Danmark-Norges historie fra den store Nordiske krigs slutning etc. 1720—1814* var vid hans död så långt kommet, att däri felades endast skildringen af den inre historien 1810—14. P. E—t.

P. Edvard Holm.

***Holm** (sp. 993), H. J., dog 22 juli 1916 i Ordrup. P. E—t.

Holm, Karl Emil Teodor, posthistoriker, f. 9 febr. 1855 i Högsrums socken, Öland, inträdde 1876 i postverkets tjänst samt var postmästare 1903—17 i Liljeholmen och 1917—22 i Stockholm. Han utgaf 1890—91 och 1900—02 tidningen "Posten", afsedd för postala intressen, och har författat bl. a. *Sveriges allmänna postväsen* (4 dlr, 1906—16, omfattande tiden 1620—97), ett på grundliga arkivforskningar stödt arbete, hvari bl. a. ådagalägges, att svenska statens postväsen grundlades 1620 (ej, som man dittills antagit, 1636).

Holm, Quintus Rurik Sten Ture, teolog, pedagog, f. 1 febr. 1877 i Höganäs, blef student i Hälsingborg 1894, filos. doktor 1905, docent i historia s. å. (t. f. professor vårtermin en 1908), teol. kandidat 1907 och teol. doktor 1918, allt i Lund. 1908—13 var han stadens folkskolinspektör i Göteborg. 1910 blef han t. f. föreståndare för Aug. Abrahamsons stiftelse å Nääs och är sedan 1913 ord. innehafvare af denna befattning, hvarjämte han varit föreståndare för teoretiska proårskursen i Göteborg 1912—15. H. har tagit initiativet till grundläggningen af yrkes- och husmodersskolor i Göteborg. Han har verksamt deltagit i folkbildningsarbetet som föreläsare och styrelseled. i Västra Sveriges folkbildningsförbund. Lifligt intresserad för det nordiska samarbetet, var H. en af grundläggarna a

Nordiska föreningen i Göteborg 1916 och är sedan 1919 styrelseled. i den svenska Föreningen Norden och ordf. i arbetsutskottet för dess västsvenska krets. H. erhöll 1907 Svenska akad:s författarstipendium. Af hans skrifter må nämnas *Joannes Elai Terserus. Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif.* I. *Terseri lif och verksamhet intill år 1659* (1906), *Religiös folkbildning* (1911), *Ungdomens nöjeslif* (1916), *Olavus Petri* (1917), *Lagbundenhet och frihet i historien* (s. å.), *Våra sånglekar som kulturarv och nöjesform* (1921) och *Aug. Abrahamsons stiftelse, Nääs 1872—1922* (1923). H. har äfven offentliggjort en mängd uppsatser i tidskrifter och tidningar. S—e.

Holm, Ragnar, elektrotekniker, lärare, f. 6 maj 1879 i Skara, studerade i Göttingen 1906—08 och blef filos. doktor i Uppsala 1908. Han var 1909—19 anställd som fysiker hos firman Siemens & Halske i Berlin, verkade 1919—21 som lärare vid telegrafverkets undervisningsanstalt samt blef 1921 lektor i matematik och fysik vid tekniska gymnasiet i Örebro. H. har offentliggjort ett stort antal skrifter och afh. rörande telefoni och andra elektrotekniska frågor, bl. a.: *Zur theorie des glimmstroms* (1914—17 och 1918), *Über eisenverluste besonders über wirbelstromverluste in für telephonzwecke gebrauchten übertragern und spulen* (1918), *Om glödelektriska förstärkningsrör* (1919), *Beräkning af spärrningstal för automatiska centraler* (1919), *Über einen neuen luftgeschwindigkeitsmesser von H. Gerdien und R. Holm* (1920), *Calculation of blocking factors of automatic exchanges* (1922) samt åtskilliga artiklar i Nordisk familjebok. Fmn.

Holm, Stina, skådespelerska. Se Hedberg 2. Suppl.

Holm, Gustav Frederik, dansk sjömilitär och Grönlandsresande, f. 6 aug. 1849 i Köpenhamn, blef kapten i flottan 1885 och kommendör 1899, var chef för sjökartearkivet 1899—1909 och lotsdirektör 1912—19. 1876 deltog han i en expedition till Julianehaabs distrikt i Grönland och ledde 1880—81 en liknande till Syd-Grönland, där han företog viktiga kartläggningsarbeten. 1883—85 ledde han och T. V. Garde (se d. o. Suppl.) den stora kvinnobåtsexpeditionen längs Grönlands östkust, hvars resultat voro betydande: upptäckten af Kristian IX:s land, kartläggningar, iakttagelser af is- och strömförhållandena, insamling af eskimåredskap m. m. 1894 var H. åter i Grönland, denna gång för att anlägga stationen Angmagsalik. Han har utgett en ypperlig framställning af kvinnobåtsexpeditionens verksamhet och ett arbete om nordbornas *Gunbjörnsskær og Korsöerne* (i ''Meddelelser om Grönland'', LVI, 1918). P. E—t.

Holma, Harri Gustaf, finländsk orientalist, f. 14 april 1886 i Tavastehus, hette urspr. Hellman, filos. licentiat 1912, docent i assyriologi och semitisk filologi i Helsingfors 1913, var bibliotekarie vid de vetenskapliga föreningarna 1914—19. Han blef arkivarie vid utrikesministeriet 1918, pressattaché i Köpenhamn 1919, legationssekreterare där s. å., chargé d'affaires där 1920 och i Berlin s. å. samt sändebud i Berlin 1921 (ackrediterad äfven i Wien). Han har publicerat *Die namen der körperteile im assyrisch-babylonischen* (licentiatafh., 1911), många bidrag till en assyrisk ordbok samt *Die assyrisch-babylonischen personennamen der form quttulu* (Suomal. tiedeakat:s ''Annales'' 1914), *Études sur les vocabulaires sumériens-accadiens-hittites de Delitzsch* (Finsk-ugr. sällsk:s ''Journal'' 1916) m. m. T. C.

***Holmberg** (sp. 995). 1. G. H. Teodor H. lämnade 1913 föreståndarskapet för Tärna folkhögskola och landtmannaskola samt bosatte sig i Stockholm. 1919 upplöstes Gustaf-Adolfsförbundet för Sveriges unga krigsmän. Han är ordf. i Svenska riksförbundet för sedlig kultur, Svenska folkförbundets Stockholmsfilial, Stockholms kyrkobröders Olaus-Petrikår m. m. H. är redaktör af ''Läsning för svenska folket'' (sedan 1916) och af ''På vakt''. Bland hans arbeten må nämnas ytterligare *Livsvägar och livsmål* (1913), *Ljusmän och ljusbrytningar* (1917), *Tidsströmningar och minnen* (1918), *Med sköld och svärd för svenskhet och etisk kultur* (1920), *Vår kyrkas nutidsläge* (1922) och *Under ungdomens tak* (s. å.).

***Holmberg** (sp. 997), A., dog 7 okt. 1911 i München.

Holmberg, Gustaf Henriksson-, skriftställare, f. 3 febr. 1864 i Torsåker, Västernorrlands län, utexaminerades från Ultuna landtbruksinstitut 1884 och studerade vid Stockholms högskola 1885 samt var lärare vid Västernorrlands landtbruksskola 1885—86 och därefter medarbetare i olika tidningar inom Norrland och Dalarna. Under senaste årtionden har han med många broschyrer och tidningsartiklar utöfvat liflig skriftställarverksamhet, hufvudsakligen i den svenska syndikalismens tjänst och anda. Med anledning af ett föredrag i Nationalekonomiska föreningen i Stockholm 1885 utgaf han *Katedersocialismen och Eugen Dühring* (1888), i hvilken Dühring betecknas som ''socialekonomiens exakte grundläggare'', men den klassiska nationalekonomien och öfver hufvud liberalismen utdömas för ''den aktningsbjudande konservatismen och den ungdomsfriska socialismen''. Redan under svenska syndikalismens första år försåg H. denna rörelse med en föga vederhäftig lärobok, *Syndikalismen, dess väsen, teori och taktik* (1916), följd af *De två världarna, arbetarklassen och syndikalismen* (1918) samt SAC:s (Sveriges arbetares centralorganisations; jfr Syndikalism, sp. 1440) handbok (s. å.). Större intresse erbjuda hans arbeten *En svensk utopist, Nils Herman Quiding* (1909) och *Socialismen i Sverge 1770—1886* (1913). Han har medverkat i utländska tidskrifter med uppsatser om svensk socialism. E. F. K. S—n.

Holmberg, Karl Olof, sångpedagog, f. 11 juli 1871 i Mjällby socken, Blekinge, var folkskollärare i Göteborg 1892—1913, tog organist-, kyrkosångar- och musiklärarexamen vid konservatoriet i Stockholm 1903, är musik- och sånglärare vid flera läroanstalter i Göteborg samt organist och kantor vid kyrkor där sedan 1898, har hållit instruktionskurser i skolsång och talteknik i alla delar af riket och anlitats som sakkunnig för ordnandet af musikundervisningen vid folkskolor, seminarier och allm. läroverk. Han har utgett tidskriften ''Kyrkomusik och skolsång'' (1906—10), sångpedagogiska arbeten och skolsånger, bl. a. *Lärokurs i skolsång* (1911—21) och *Lärokurs i sång, talteknik och musik för*

folkskoleseminarier (1922), samt komponerat invigningskantater och hymner m. m. E. F—t.

Holmberg, Otto Rudolf, botanist, f. 1 febr. 1874 i Simrishamn, student i Lund 1893, konservator vid botaniska institutionen där 1909, har författat flera deskriptiva afh. och utger i ny, utvidgad upplaga Hartmans ”Handbok i Skandinaviens flora” (h. 1, 1922). C. Lmn.

Holmberg, Bror Alexander Ludvig, kemist, högskollärare, f. 30 juli 1881 i Nättraby, Blekinge, student i Lund 1899, filos. doktor 1906, docent i kemi där 1906—15, är professor i organisk kemi vid Tekniska högskolan sedan 1915. H. har författat ett stort antal afh. och uppsatser i kemi och kemisk teknologi i in- och utländska tidskrifter. I en serie arbeten öfver *tiosyror* (se d. o.) och andra organiska svafvelföreningar har han väsentligt utvidgat kännedomen om flera klasser af dylika ämnen. I en annan omfattande grupp af arbeten har H. (delvis tills. med sina lärjungar) behandlat reaktionskinetiska problem, särskildt den af honom upptäckta s. k. *kationkatalysen*, d. v. s. det förhållandet, att hastigheten vid många reaktioner väsentligt påskyndas genom i lösningen befintliga metallioner. Vidare har han lämnat viktiga bidrag till stereokemien (se d. o.), särskildt till kännedomen om den s. k. Waldenska omlagringen (se Walden, P.). För den kemiska teknologien värdefulla äro de arbeten, som H. tills. med flera medhjälpare under de senaste åren utfört öfver affallslutar från cellulosafabriker samt öfver framställning af oljor genom torrdestillering af alunskiffer (jfr d. o. Suppl.) och öfver sådana oljors praktiska användbarhet. — H. är sedan 1920 led. af Ing. vet. akad. K. A. V—g.

Holmberg, Einar Anders, finländsk folkbildnings- och tidningsman, f. 7 april 1878 i Åbo, blef filos. kandidat 1903 samt lärare vid Ålands folkhögskola s. å. och föreståndare för Borgå folkhögskola 1905. Efter studium af biblioteksväsendet i England och Förenta staterna samt Skandinavien antogs H. 1912 till stadsbibliotekarie i Åbo och var samtidigt Fören. Svenska folkskolans vänners biblioteksekonsulent och föreståndare för svenska arbetarinstitutet i Åbo (1916—18). 1918 blef han redaktionssekreterare i och 1919 chefredaktör för ”Åbo underrättelser”. T. C.

***Holmboe.** — 5. Jens H. Hans son Mikael H. dog 18 aug. 1918 i Kristiania. — 6. Jens H., son till ofvannämnde Mikael H., norsk botanist, f. 5 maj 1880 i Tvedestrand, var 1899—1900 assistent vid Kristiania univ:s botan. trädgård, blef 1902 konservator vid botan. museet där, 1906 konservator vid Bergens museum och 1914 professor i botanik där samt tillika museets direktör 1907—17. H. gjorde en botanisk resa till Cypern 1905, blef 1910 led. af Videnskapsselskapet i Kristiania och var 1913 medlem af den svensk-norska renbeteskommissionen. Af hans många arbeten äro de viktigaste: *Nogle ugræsplanters indvandring i Norge* (1900), *Om en postglacial sænkning af Norges sydvestlige kyst* (1901), *Planterester i norske torvmyrer* (1903, belönad med kronprinsens guldmedalj), *Studier over norske planters historie* (3 bd, 1905—06), *Vaarens udvikling i Tromsö amt* (1912), *Kristtornen i Norge* (1913), *Studies on the vegetation of Cyprus* (1914), *Bergfletten* (murgrönan) *i Norge* (1918) och *Nytteplanter og ugræs i Osebergfundet* (1921). H. är sedan 1906 redaktör för tidskr. ”Naturen”. 6. C. Lmn.

***Holmby** omfattar nu 1,891 har. 1,025 inv. (1923).

Holmdahl, Otto Samuel, lärare, teol. författare, f. 27 aug. 1881 i Tvåker, Halland, blef 1900 student vid Göteborgs högskola, 1911 teol. licentiat, 1912 teol. doktor och docent i kyrkohistoria i Lund (där han intog en ledande ställning inom studentkåren) och prästvigdes s. å. H. tjänstgjorde dels som präst, dels som lärare vid universitet och skola samt utnämndes 1919 till lektor vid folkskoleseminariet i Stockholm, där han sedan 1923 är led. af stadsfullmäktige. Bland hans skrifter märkas *Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden* (I, 1912, doktorsafh.; II, 1919), *Karl IX:s förmenta kalvinism* (1919), *Om tro och tanke* (s. å.) samt *Gammal och ny förkunnelse. En studie i nutida svensk predikan* (1920). E. M. R.

Holme. Se Ö, sp. 3.

***Holme,** Charles, dog 14 mars 1823.

***Holmedal** bildar nu med Karlanda ensamt ett pastorat, medan Töcksmark med Östervallskog och Västra Fågelvik bilda eget pastorat i Nordmarks kontrakt, Karlstads stift. 1,784 inv. (1923).

***Holmenkolien.** Vid H. finnas numera flera utsiktstorn samt ett kapell och vid Frognersæteren ett skidmuseum (sedan 1923). Den elektriska järnvägen förlängdes 1916 med Tryvandsbanan, hvars ändpunkt ligger strax n. om Frognersæteren bredvid en radiostation. Tryvandsbanan går i stora slingor v. och n. om H. och Voksenkollen och erbjuder den härligaste utsikt öfver Kristianiafjorden samt skogstrakterna i v. och n. v. H:s turisthotell nedbrann (genom åskslag) 10 juli 1914, men sanatoriet finns fortfarande. Äfven Voksenkollens sanatorium ”Soria Moria slot” har brunnit ned. Strax invid platsen ligger *Kongssæteren*, en gåfva till konungahuset från norska folket, och nära därintill har staten inköpt plats för ett nytt observatorium. M. H.

Holmens bruk, industriföretag med säte i Norrköping och fabriker i Norrköping, Loddby och Visskvarn i Östergötland, Värmbol och Forssa i Södermanland samt Hallsta i Roslagen, äfvensom 30,000 har skogsegendomar i dessa och angränsande landskap. Egare är sedan 1854 Holmens bruks och fabriksaktiebolag (akt.-kap. 21 mill. kr. 1924), hvars fastigheter äro taxerade till omkr. 22,5 mill. kr. och som sysselsätter omkr. 150 tjänstemän och 2,600 arbetare. Verksamheten omfattar f. n. följande fabriker: I Norrköping: *Bomullsspinnerier* och -väfverier samt färgerier, dels de urspr. af bolaget sedan omkr. 1815 anlagda, dels de 1908 genom köp af Bergs a.-b. förvärfvade. Bolagets hela bomullstillverkning, som 1924 förfogar öfver 27,000 spindlar och 1,300 väfstolar, uppgår till 1,2 mill. kg. garn och 210,000 stycken bomullsväfnader per år. *Pappersbruk*, med trämassefabriker, först anlagdt 1806 som ett litet handpappersbruk, småningom efter anläggningen af träsliperier utvidgadt och nu med en kapacitet af 30,000 ton per år. *Elektrisk kraftstation* om 13,000 hkr, benämnd ”Bergsbron—Hafvet”, anlagd 1915—24, förenande samtliga strömfall i Motala ström nedanför Bergsbron och förlagd till platsen för den gamla Långåsens kvarn. — I Loddby, i Kvillinge socken,

Hallsta pappersbruk. (Till art. Holmens bruk.)

n. om Norrköping: *sulfitfabrik*, anlagd 1898—99, med en nuv. kapacitet af 12,000 ton torrtänkt massa per år. — I Visskvarn, s. om sjön Sommen: *träsliperi*, anlagdt 1908, för 2,500 ton torrtänkt trämassa. — I Värmbol, i Ö. Vingåkers socken vid Katrineholm: *sulfatfabrik*, med årlig tillverkning af 7,000 ton, samt Forssa bruk med konstläderfabrik. — I Hallsta, Häfverö socken, vid Edeboviken: *pappersbruk*, Sveriges f. n. största (se fig.), drifvet med elektrisk kraft från Älfkarleby, med sulfitfabrik och träsliperi och en årlig produktion af 50,000 ton papper. — Vidare disponerar bolaget för transporter af massaved och kol en flotta af 5 större sjögående bogserbåtar och 2 lastångare om hvardera 3,100 ton. — H. har sin upprinnelse i den industriella verksamhet, som staten bedref i Norrköping på Lax- och Kvarnholmarna i Motala ström. Denna öfverläts 1627—28 till Louis De Geer och Welam de Besche, hvilka tillverkade mässing, vapen och kläder till svenska armén. Äfven den gamla kvarnrörelsen bedrefs, och till 1800-talet kallades företaget *Mässingsbruket*. Bland senare egare märkas de bekante Jakob Momma-Reenstierna och J. H. Lefebure samt H. Trozelli, hvilken 1854 sålde H. till det nuv. bolaget. 1815 nedlades mässingsfabrikationen, och i stället inrättades ett järnmanufakturverk, ''Holmens bruk'', som nedlades 1875. Den urgamla kvarnrörelsen nedlades 1881. O. Sjn.

***Holmes** (sp. 1002), L., dog 7 nov. 1910 i Chicago.

***Holmes** (sp. 1003). Henry H. dog 9 dec. 1905 i San Francisco.

***Holmes** (sp. 1004), W. H., var 1910—20 ''curator'' och 1920—21 direktör vid National gallery of art.

Holmes [hå͡u'mś], Sherlock. Se Sherlock Holmes.

***Holmestrand** ligger i Vestfold fylke (före 1919 Jarlsberg og Larvik amt). Dess invånarantal har sjunkit till 2,196 (1920).

***Holmgren.** — 5. Emil A. H. blef 1910 ord. professor i histologi vid Karolinska institutet och dog 22 okt. 1922 i Stockholm. Han tecknade eller målade konstnärligt väggplanscher till sina föreläsningar. I hans stora och värdefulla vetenskapliga alstring må särskildt framhållas *Lärobok i histologi* (med 742 originalmikrofotografier, 1920), ett i sitt slag enastående arbete. På sin 50-årsdag hedrades han med en vetenskaplig festskrift med 26 uppsatser af 30 kolleger och lärjungar. H. var led. af Vet. akad. (1914). För Nordisk familjebok skref han ett stort antal artiklar, flera med af honom tecknade figurer. H. var musikaliskt begåfvad, tidigt skolad kompositör äfven af kammarmusik.

6. Nils F. H. utnämndes till professor i zoologi vid Stockholms högskola 1921. H. har under senare åren författat flera mycket uppmärksammade arbe-

ten rörande byggnaden af nervsystemet, såsom *Zur anatomie des gehirns von Myxine* (1919), *Zur vergleichenden anatomie des gehirns von polychaeten, onychophoren, xiphosuren* etc. (1916) och *Zur anatomie und histologie des vorder- und zwischenhirns der knochenfische* (1920); de båda sistnämnda ha belönats med Flormanska priset. H. är utgifvare af den internationella tidskriften ''Acta zoologica'', som utkommer sedan 1920. — Hans hustru Karin Helena Fjällbäck-Holmgren, politiker, född Fjällbäck, f. 31 juli 1881 i Stockholm, blef student 1899, studerade vidare i Uppsala och vid Stockholms högskola samt gifte sig 1906. Hon har arbetat nitiskt på det sociala och det politiska fältet, var 1911—20 sekreterare och v. ordf. i Föreningen för kvinnans politiska rösträtt, är styrelseled. i Centralförbundet för socialt arbete sedan 1918, led. af Stockholms frisinnade valmansförenings centralstyrelses arbetsutskott sedan 1917 och var 1920—23 led. af Frisinnade landsföreningens verkställande utskott samt stadsfullmäktig i Stockholm 1919—23. Hon har med tidnings- och tidskriftsuppsatser gjort inlägg i sociala och politiska frågor.

7. Israel Fritiofsson H., son till H. 4, läkare, f. 12 juni 1871 i Uppsala, med. kandidat vid Uppsala univ. 1895 samt med. licentiat 1902 och doktor 1910 vid Karolinska institutet, blef öfverläkare 1906 vid med. afd. af länslasarettet i Falun och 1909 vid tuberkulosafd. vid sjukhuset S:t Göran, Stockholm, förordnades s. å. till docent och utnämndes 1913 till professor i medicin vid Karol. inst. Sedan 1916 är han direktör för Serafimerlasarettet. H. var led. af Sv. läkaresällsk:s nämnd 1912—18 och af Medicinalstyrelsens vetensk. råd 1915—17 samt vetenskaplig rådgifvare hos Arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse 1918—20. Han har varit redaktör af ''Nord. med. arkiv'' (afd. för inre medicin) sedan 1916 och dess fortsättning ''Acta medica scandinavica''. Sedan 1912 är han medlem af Internationella tuberkuloskonferensen. H. har gjort många utrikes studieresor. Han har offentliggjort ett hundratal med. skrifter, af hvilka den mähända förnämsta, gradualafh. *Über den einfluss der Basedowschen krankheit und verwandter zustände auf das längenwachsthum nebst einigen gesetzen der ossifikation* (1909), erhöll Sv. läkaresällskapets jubileumspris 1912. Genom detta arbete har han gett en djupare inblick i tillväxtmekanismens funktioner, särskildt dess samband med sköldkörteln. Ett mycket bemärkt arbete, det förnämsta i en serie hithörande, är *Studier över kapillaritet och adsorption jämte en på grundval härav utarbetad metod för bestämmande av utspädda mineralsyrors styrka* (i ''Hygiea'', Festband, 1908). H:s vetenskapliga arbeten i öfrigt behandla specialfrågor inom lungtuberkulosens klinik äfvensom flera kliniska undersökningsmetoder, antropologiska undersökningar, röntgendiagnos, serodiagnostik, den perniciösa anemien och dess behandling, med. yrkesfrågor m. m. Af sakkunniga sättes H:s vetenskapliga forskningsarbete synnerligen högt. H. har med sina arbeten nått resultat af stor betydelse. Som populärvetenskaplig författare står H. i främsta ledet. I svenska med. tidskrifter, särskildt i Sv. läkaresällskapets förhandlingar, finns ett stort antal utmärkta diskussionsyttranden af H.

8. Torsten Andreas Fritiofsson H., broder till H. 7, ingenjör, f. 1 aug. 1874 i Tibble, Uppsala län, student i Uppsala 1891, utexaminerades från Tekniska högskolans elektrotekniska afd. 1894, hade anställning hos Siemens & Halske i Berlin 1894—97, var 1897—99 föreståndare för Gäfle elektricitetsverk och 1899—1901 chef för W. Wiklunds verkstäders a.-b:s elektriska afd. 1901 bildade han tills. med civilingenjör K. J. Rossander firman ''Elektriska pröfningsanstalten, Holmgren & Rossander'', med H. som chef och hastigt utvecklande sig till landets största konsulterande ingenjörsbyrå inom det elektrotekniska facket. 1907 tillträdde H. tjänsten som elektroingenjör hos styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk och var 1910—15 öfveringenjör och chef för Trollhätte kraftverk, landets största och första statliga, hvilket utfördes i hvad som rör den elektriska utrustningen och det första ledningsnätet med understationer helt under ledning af H. 1915 återinträdde H. i den ofvan nämnda firman som en af de ledande cheferna. Som Svenska brandtariff-föreningens inspektör för elektriska anläggningar (1901—06 och sedan 1916) har han verksamt arbetat för effektiva anordningar till förhindrande af brandfara, bl. a. genom artiklar i tidningar och i tidskr. ''Brandskydd''. H. har bl. a. planlagt ur elektrisk synpunkt Dejefors' kraftverk, Sydsvenska kraft-a.-b:s första kraftanläggningar vid Lagan, Bergslagernas gemensamma kraftförvaltning samt Karlskrona, Örebro och Karlstads elektricitetsverk m. fl. H:s konstruktioner för högspänningsledningar, för automatisk frånkoppling af felaktig del i högspänningsnät samt för elektrisk uppvärmning af isgrindar och valsdammar ha äfven utomlands rönt lifligt erkännande och vunnit tillämpning. 1921 tilldelade honom Ing. vet. akad. (hvaraf han är led. sedan 1920) stipendium för utexperimentering af ett nytt elektriskt motståndsmaterial för höga temperaturer. H. har vidare utexperimenterat en ny elektrisk ugnstyp, användbar för känsliga kemiska reaktioner inom 600—1,200° C., och arbetat på åstadkommande af elektriska ugnar för glas- och porslinsfabrikationen. Som sakkunnig har H. anlitats i flera k. kommittéer och officiella utredningar. H. har utgett bl. a. *Handbok för elektrotekniker* (II—IV, 1921—22), *Om revision af elektriska kristidsinstallationer, Utsikterna för ett ekonomiskt utnyttjande af vindkraften, A new electric resistance furnace with reaction-zone* (1924).

9. Nils Gunnar Fritiofsson H., den föregåendes broder, läkare, universitetslärare, f. 27 sept. 1875 i Uppsala, blef 1893 student där, 1903 med. licentiat, 1908 med. doktor, 1909 docent och 1912 professor i öron-, hals- och nässjukdomar vid Karolinska institutet. Han var andre kirurg vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn 1903—05, undersökningsläkare vid Stockholms folkskolor 1905—09, öronläkare vid Epidemisjukhuset 1907—10 och är öfverläkare vid Sabbatsbergs öronklinik sedan 1910 samt vid Serafimerlasarettets öronpoliklinik sedan 1912 och praktiserande öronläkare i Stockholm sedan 1905. Han är ordf. i Svenska läkaresällskapets sektion för Oto-rhinolaryngologi, var president för andra nordiska Oto-laryngologkongressen i Stockholm 1914 samt är led. af flera utländska vetenskapliga samfund inom

facket. H:s doktorsafh., *Innerörats variga sjukdomar* (1908), väckte på sin tid stor uppmärksamhet. Bland hans i olika fackorgan offentliggjorda uppsatser må framhållas *Om otitis media perforativa vid scarlatina. Statistiska studier* (1912), *De ved suppurative mellemörelidelser foraarsagede labyrintlidelser* (1911), *Om otosclerosen* (1912), *Om tonsillectomi* (s. å.), *Meningiter och meningitbehandling vid Sabbatsbergs öronklinik 1910—14* (1915), *Till behandlingen af trachealstenos* (1916), *Till otosclerosens kirurgiska behandling* (1917), *A less noted type of mastoiditis* (1921), *Local anaestesia in aural operations* (1922) och *A case of Gradenigo's syndrome* (s. å.). Vid en fackkongress i Paris 1922 höll han ett mycket uppmärksammadt föredrag om ''Operation på tinningbenet med tillhjälp af lupp och mikroskop''. H. har utgett ''Otolaryngologiska meddelanden'' (1916—17), ''Nordisk tidskrift för oto-rhino-laryngologi'' (1916—17) och ''Acta oto-laryngologica'' (bd 1—5, 1918—23). Vid sidan af sin mycket omfattande verksamhet som privat öronläkare har H. som universitetslärare och ledare af landets första och största öronklinik, vid hvilken framför allt den kirurgiska behandlingen af öron-, näs- och halssjukdomar uppmärksammats, satt som sitt mål och redan hunnit utbilda ett stort antal nya och dugande öronläkare. Han har därtill inlagt stora förtjänster om organisationen af den civila och militära sjukvården inom specialområdet, om inrättande af lasarettsafdelningar för densamma, bibliotek m. m. och har varit tillkallad sakkunnig för organisation af krigssjukhus.

10. Erik Albert H., son till Hjalmar H. (se hufvudarbetet, sp. 1005), matematiker, universitetslärare, f. 7 juli 1872 i Stockholm, blef student 1890, filos. doktor 1898, docent s. å., e. o. professor 1907, professor i matematik 1909, allt vid Uppsala universitet. H. har skrifvit en rad mycket uppmärksammade matematiska arbeten, i första hand egnade åt teorien för de partiella differentialekvationerna och därmed sammanhängande funktionsteoretiska problem. H. är led. af Vet. soc. i Uppsala (1910) och korresp. led. af matem. sällskapet i Charkov (1909).

11. Anders Harald H., den föregåendes broder, skogsman, f. 5 aug. 1874 i Stockholm, utexaminerades från Skogsinstitutet 1898, blef assistent i norra Piteå revir 1899, biträdande jägmästare i Norra Jämtlands revir 1905, föreståndare för Bispgårdens skogsskola 1908, jägmästare i Bräcke revir 1912, t. f. öfverjägmästare i Umeå distrikt 1916 samt öfverjägmästare i Öfre Norrbottens distrikt 1917. — H. biträdde vid uppgående af skyddsskogsgränsen i Jämtlands län 1906—08 och i Västernorrlands län 1911, var sakkunnig i Kommerskollegium för frågan om skogsarbetarnas förhållanden 1912, undersökte renarnas skadegörelse å skogen i Torne lappmark och Tromsö amt s. å. samt blef led. och sekreterare i kolonisationskommittén 1916 och verkställande led. i Statens kolonisationsnämnd 1918. I sistnämnda befattning har H. handhaft den direkta ledningen af statens kolonisationsarbeten i Norrland och Dalarna samt därpå nedlagt energiskt arbete. Sedan 1909 har H. varit sekreterare i Norrlands skogsvårdsförbund och redaktör för dess publikationer. I dessa och i ''Skogsvårdsföreningstidskr.'' har H. författat uppsatser rörande norrländska skogsförhållanden. 5. L—e. 7. G. Wrgn. 8. Fmn. 9. E. St—g. 10. R. 11. G. Sch.

***Holmgren**, H. T., arkitekt, dog 24 maj 1914 i Stockholm.

***Holmquist**, K. F., dog 13 juli 1922 i Falun. H. var led. af Första kammaren för Kopparbergs län sedan 1912, tillhörde därunder liberala samlingspartiet och var led. af bankoutskottet 1912—13, jordbruksutskottet 1914—19, fögderiutskottet 1917, spannmålsinförselsutskottet urt. 1919. H. efterträdde nov. 1919 A. Schotte som civilminister i Edénska ministären och kvarstod som sådan till ministärens afgång mars 1920. Han var led. äfven af 1910 års kyrkomöte och ordf. i hemslöjdskommittén 1912. T—s.

***Holmquist**, Hjalmar F., har utöfvat en synnerligen omfattande och mycket uppmärksammad verksamhet som kyrkohistorisk författare och har både därigenom och som populär föreläsare i vidaste kretsar väckt intresset för det forskningsområde han såsom universitetslärare företräder. Med anledning af Luthersjubileet 1917 utnämndes H. till teol. hedersdoktor vid universiteten i Kristiania och Greifswald. Han deltog i kyrkomötet 1920 såsom representant för Lunds teologiska fakultet. Bland H:s många skrifter märkas ytterligare dels en rad sammanfattande framställningar, *Medeltidens kyrkohistoria till XIV:e århundradets början* (1910), *Den senare medeltidens kyrkohistoria* (1914), *Den lutherska reformationens historia* (1915; 2:a uppl. 1919), *Kyrkohistoria. I. Gamla tiden och medeltiden* (1922), dels studier rörande Luther och reformationen, *Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis* (1912; 2:a uppl. 1916), *Martin Luther. Minnesskrift till reformationsjubileet 1917* (1916; 7:e uppl. 1917), *Från reformationstiden* (1917), *Den 31 oktober 1917. Tal och uppsatser till Lutherminnet 1917* (1918), *Den svenska reformationens begynnelse 1523—1531* (1923), dels framställningar af den nyaste tidens kyrkohistoria med uppmärksamheten särskildt inriktad på den romerska kyrkan, *Ur kristendomens historia mellan världskrigen 1814—1914* (1918), *Påvedömets historia 1800—1920* (1920) och *Motreformationen och barockens konst* (1923). Bland H:s öfriga skrifter märkas *Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka i deras historiska tillkomst* (1916), *Den religiösa toleransens historia* (1917) och *Bilder ur kyrkohistorien, religions- och missionshistorien för folkskolans högsta klasser* (1920, nya uppl.). E. M. R.

***Holmqvist**, P. J. (stafvar sitt namn Holmquist). Han är sedan 1912 professor i geologi och mineralogi vid Tekniska högskolan. Till geologkongressen i Stockholm 1910 utarbetade H. guideböcker för exkursionerna dels inom urbergs-

området i Stockholmstrakten och skärgården, dels för högfjällsbildningarna vid Torne träsk. Af H:s mineralogiska arbeten märkas undersökningar om perowskit- och pyroklormineral, om dinasteglets förändringar samt om minerals hårdhet för slipning och exakt bestämning af hårdheten. K. A. G.

Holmqvist, Johan Filip, skrifpedagog, skriftexpert, f. 1 maj 1857 i Motala, utbildade sig för handelsyrket och öppnade 1885 i Göteborg ett enskildt handelsinstitut, som numera (med 27 lärare 1924) utbildar omkr. 400 elever årligen och sedan 1920 uppbär statsunderstöd (16,000 kr. 1924). Samtidigt egnade han sig åt skrifundervisningens reformering, var 1887—1914 lärare i välskrifning vid Chalmerssska institutet och gaf som öfverlärare vid Tekniska skolan i Stockholm 1890—1918 årligen om vårarna utbildning i skrifkonsten åt teckningslärarna vid allm. läroverken och seminarierna. Sin alltmer i praktisk riktning utvecklade välskrifningsmetod har han framställt i flera handledningar samt äfven genom en mängd föredrag och kurser för lärare gynnsamt påverkat skrifundervisningen. Dessutom har han som skriftexpert varit anlitad från juridiska håll och i detta ämne författat tidnings- och tidskriftsuppsatser.

Holmsjön, namn på flera svenska sjöar, af hvilka de största äro: 1. Sjö, 201 m. ö. h., 37 kvkm. stor, i Hällesjö socken, Jämtland och Holms socken, Medelpad, afrinner genom Gimån till Ljungan. — 2. Sjö, 242 m. ö. h., 46 kvkm. stor i Hafverö socken, genomflytes af Ljungan. — 3. Sjö, 396 m. ö. h., 10 kvkm., i Föllinge socken, Jämtland, afrinner genom Gysen till Långan och Indalsälfven. O. Sjn.

***Holmsland.** Holmsland klit genomskars 1915 af en kanal vid Gjödelen.

Holmstorpsfältet. Se Klara malmfält. Suppl.

***Holmström,** Israel, var son till den bekante politikern Stockholmsborgmästaren Nils Nilsson (se d. o.). Se G. Elgenstierna, ”Stockholmssläkter. Nils Nilssons adliga ätt (Holmström)” (i ”Personhist. tidskr.” 1915).

***Holmström,** Leonard P., dog 21 maj 1919 i Lund. — Om hans dotter Malin se Ingers. Suppl.

***Holmström,** Olof, tog 1919 afsked från professuren och dog 13 aug. 1921 i Arild.

Holmström, Johan Gunnar, elektroingenjör, telegraftjänsteman, lärare, f. 23 april 1874 i Stockholm, blef student 1892 och utexaminerades från Tekniska högskolans afd. för elektroteknik 1896. Redan 1892 elev vid telegrafverket, blef H. e. o. telegrafassistent 1893 och ord. 1897. Sedan 1894 lärare vid telegrafverkets undervisningsanstalt, blef H. 1898 t. f. och 1902 ord. föreståndare för denna anstalt samt 1920 byrådirektör vid Telegrafstyrelsens trafikbyrå. Han är dessutom lärare i fysik vid Artilleri- och ingenjörshögskolan sedan 1906 och vid Sjökrigshögskolan sedan 1908. H. har utbildat Sveriges första radiotelegrafister (1912) och är Telegrafstyrelsens ombud vid certifikatsprof för fartygstelegrafister samt har gjort ett flertal uppfinningar inom radiotekniken, bl. a. af starkströmsmikrofonen (tills. med öfveringenjör C. Egnér, 1906—11) och karbonometern (tills. med civilingenjör J. Malmberg, 1915—23). Han har utgett *Lärobok i telegrafi* (1914), *Handbok i radiotelegrafi* (1915) samt skrifvit uppsatser bl. a. i Nordisk familjebok. Fmn.

***Holmsund.** 1. H. utgör fr. o. m. 1 maj 1918 eget pastorat i Luleå stift, Västerbottens södra kontrakt. 4,421 har. 4,594 inv., hvaraf 513 i Djupvikens municipalsamhälle (1923). H. ingår i Umeå domsaga och tingslag.

Holmö gadd, blixtfyr på Sörgadden, den sydligaste af de öar, som, med Holmön längst i n., bilda skillnaden mellan Västra och Östra Kvarken, på 63° 35′ 42″ n. br. och 20° 45′ 20″ ö. lgd fr. Gr. med lins af 3:e ordningen, 50,000 hlj. styrka och 14 bågminuters lysvidd. Fyrlågans höjd är 21,4 m. öfver medelvatten, och fyrbyggnaden är ett 20,5 m. högt stentorn, uppfördt 1838 och ändradt 1896. E. A—t.

Holmön. 1. (Holmögruppen, Holmöarna) Ögrupp med en areal af 47 kvkm., belägen utanför Västerbottens kust i Norra Kvarken, bildar Holmö socken i Västerbottens län och omfattar två större bebodda öar, Holmön och Ängesön, äfvensom flera mindre såsom Stora och Lilla Fjäderägg i n. samt Grossgrundet och Holmö gadd i s. — 2. En 21,8 kvkm. stor ö, den nordligaste och största i Holmögruppen, med kapell, fyr och lotsplats. O. Sjn.

Holoaca'rdius (af grek. *ho'los*, hel, och *aka'rdios*, utan hjärta). Se Missbildning, sp. 658.

Holocēn (af grek. *ho'los*, hel, och *kāino's*, ny), *geol.*, en i synnerhet i England använd benämning på den yngre delen af kvartärperioden (se d. o., sp. 384), bildad i analogi med benämningarna på tertiärperiodens underafdelningar. Termen motsvarar termen alluvial, som i allmänhet begagnas i tyska och franska arbeten. K. A. G.

Holofānglas (af grek. *ho'los*, hel, och *fāi'nēin*, skina), ett i belysningstekniken användt, på ena sidan prismatiskt räffladt glas. Vid reflektorer och lampkupor, som utföras af sådant glas, är den släta sidan riktad mot ljuskällan, hvarvid ljusstrålarna genom total reflexion mot prismasidorna återkastas i önskad riktning. K. Ll.

Holokain, *farm. med.*, ett lokalanestetiskt medel, är till sin sammansättning *dietoxi-etenyl-difenyl-amidin*, färglösa kristaller, lösliga i 40—50 dlr vatten. Man använder det för att göra ögats ytliga delar känsellösa till operationer genom att drypa in under ögonlocken några droppar af en 1—2 proc.-lösning. Känsellösheten räcker omkr. 20 minuter. I motsats mot kokain verkar holokainet ej vidgande på pupillen. Det är betydligt giftigare än kokain och måste användas särdeles försiktigt. C. G. S.

Holometābola (af grek. *ho'los*, hel, och *metabolē*, förvandling), *zool.*, benämnas de insekter, som undergå fullständig förvandling. Se Insekter, sp. 715.

Holosideriter, meteorjärn. Se Meteorsten (äfven i Suppl.).

Holothūria, *zool.* Se Tagghudingar, sp. 282 med fig.

Holsljunga, socken i Kinds härad, Älfsborgs län. 7,706 har. 904 inv. (1923). H. är annex till Mjöbäck, Kinds kontrakt, Göteborgs stift.

Holsnöy, en 88,23 kvkm. stor ö, n. v. om Bergen, i Alversund och Herdla härad, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 2,405 inv. (1920). K. G. G.

***Holst** (sp. 1019), J. G. von, dog 29 nov. 1917 i Stockholm. G—g N.

*Holst (sp. 1019), N. O., dog 27 april 1918 i Lund. H. lämnade Sveriges geol. undersökning 1909, men fortfor med författarskap på det glacialgeologiska området, där han alltjämt häfdade och utvecklade sina åsikter om istidens enhet (se Interglaciala bildningar. Suppl.); särskildt hans arbete om Alnarpsfloden (se d. o. Suppl.) väckte uppmärksamhet. Han utgaf under pseudonymen Harald Hilding broschyren *Fröken de la Brache bedragerska eller konungadotter?* (1911). K. A. G.

*Holst (sp. 1021). — 2. Ch. F. (Fritz) H. dog 31 maj 1909 i Köpenhamn. P. E—t.

*Holst (sp. 1022), L. K., dog 31 maj 1915 i Kristiania.

*Holst (sp. 1022), E. B., dog 2 sept. 1915.

Holst, Johan Throne, norsk industriidkare, bankman och politiker, f. 7 febr. 1868 i Trondhjem, öfvertog 1892 ledningen af "Freia chokoladefabrik", som han upparbetade till en bland de förnämsta i Norden. Han var 1904—10 stadsfullmäktig i Kristiania och tog som sådan verksam del i behandlingen af finansiella frågor, om hvilka han äfven skrifvit i pressen. I bokform har han därom skrifvit *Vor kommunale finanspolitik* (1907) och *Industri og industrielle problemer* (1914). H. var 1909—12 stortingsman för Kristiania, blef 1917 led. af statens industriråd och 1918 af stadens finansråd samt är sedan 1923 bankchef i norska handelsbanken. Han är en bland de ledande i norska föreningen "Norden". M. H.

*Holstebro hade 8,423 inv. 1921. P. E—t.

*Holstein. Nord-Slesvig tillhör sedan 1920 Danmark. Huset Augustenborgs hufvudman är efter hertig Ernst Günthers död, 1921, hans kusin hertig Albert af Slesvig-Holstein-Sönderborg-Augustenborg, f. 26 febr. 1869.

*Holstein. — 3. J. L. K. K. T. H. föddes 1839 (ej 1840) och dog på Ledreborg 1 mars 1912. Han önskade icke heller 1908 inträda i regeringen. Då J. C. Christensens och N. Neergaards oenighet i aug. 1909 hotade med att hindra genomförandet af försvarslagarna och att komma hela det parlamentariska maskineriet att stanna, lät H. beveka sig till att öfverta konseljpresidiet i en vänsterminister, där bägge ledarna inträdde. Han handlade härvid säkerligen mindre af intresse för försvarssaken än för att undvika landsfarliga konflikter; det lyckades honom att genomdrifva försvarskompromissen af sept. 1909, men kort därefter kom H. i folketinget i strid med medlemmar af högern, hvilkas hjälp han nekade sig ha sökt vid kabinettsbildningen, och ett misstroendevotum mot ministären antogs, hvarefter H. ingaf sin afskedsansökan. Han deltog sedermera ej i politiken. Se E. Henrichsen, "Mændene fra forfatningskampen" I (1913).

7. Bent H., grefve, sonson till H. 6, politiker, f. 17 sept. 1881 i Köpenhamn, blef juris kandidat 1906, anställdes i Utrikesministeriet 1907, var legationssekreterare (bl. a. i Stockholm 1909—11 och Berlin 1913—15), lämnade 1915 diplomatien och blef 1917 overretssagförer. Han började nu i pressen och i broschyrer en våldsam kamp mot ministären Zahles utrikespolitik, som han fann alltför tyskorienterad. Efter Tysklands sammanstörtande 1918 blef han en af ledarna för det parti, som önskade ett Danmark till Dannevirke, verkade i Paris 1919 i förening med andra som ett slags icke-officiell dansk diplomat och hade del i, att bestämmelsen om omröstning i 3:e slesvigska zonen insattes bland de först föreslagna fredsvillkoren. H. valdes 1920 till folketinget som högerman, uppträdde där mycket självständigt och angrep flera gånger den af högern stödda ministären Neergaard, hvarför han 1922 uteslöts ur sitt parti. Han är en impulsiv, oberäknelig politiker, som står stadshögern närmast, men i sociala frågor ofta har närmat sig oppositionen. 3, 7. P. E—t.

*Holstein, Ludvig Ditlef, grefve, har ytterligare utgett diktsamlingarna *Löv* (1915), *Mos og muld* (1917) och *Æbletid* (1920), af hvilka särskildt de två senare stå högt genom stämningens enkla innerlighet, naturbildernas stilla ömhet och språkets smältande välklang. Trots sparsamheten i sin alstring måste H. anses tillhöra Danmarks allra främsta lyriker. P. E—t.

*Holsteinborg. Grefskapet öfvergick 1921 till fri egendom. P. E—t.

*Holstein-gottorpska ätten. Den i Ryssland regerande ättgrenen detroniserades 1917, den i Oldenburg regerande 1918.

*Holstenhus. Baroniet har öfvergått till fri egendom. P. E—t.

Holsti, Eino Rudolf Woldemar, finländsk politiker, f. 8 okt. 1881 i Jyväskylä, student 1901, filos. magister 1908, blef efter studier i London filos. licentiat 1913 på afh. *The relation of war to the origin of the state* och 1914 docent i sociologi vid Helsingfors' universitet. H. verkade sedan 1903 som tidningsman i landsorten, var "Helsingin Sanomats" Londonkorrespondent 1909—11 och redaktör för dess utrikesafdelning 1911—17. Han tillhörde det ungfinska partiet samt anslöt sig sedan till framstegspartiet, till hvars styrelse han hör. 1914 och 1917 satt han i landtdagen. Efter den ryska marsrevolutionen 1917 blef han led. af senaten utan portfölj och kvarstod, tills landtdagen valde ny regering i nov. s. å. H. sändes efter frihetskriget som Finlands representant till London, därifrån han kallades till utrikesminister i K. Castréns samlingsministär (april 1919). Han var befullmäktigad för Finland vid fredskonferensen i Paris och företrädde landet flera gånger vid Nationernas förbunds möten. H. kvarstod som utrikesminister i växlande ministärer, tills han föll på frågan om försvarsförbund med Polen, hvilket han ingått, men riksdagen afböjde (våren 1922). H:s sträfvan, som var afgjordt ententebetonad, gick i allmänhet ut på att närma landet till randstaterna, särskildt Polen, och på den vägen samordna Finlands politik med Frankrikes. Han är sedan jan. 1923 finländsk minister i Reval. T. C.

Holston river [hå'lstən ri'və]. Se Tennessee.

Holt, härad och pastorat vid Tvedestrand, Aust-Agder fylke (före 1919 Nedenes amt), Norge. 177,04 kvkm; 3,603 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk, industri (Nes verk m. m.). K. G. G.

Holte, stations- och villasamhälle, 17 km. n. v. om Köpenhamn. 4,328 inv. (1921). P. E—t.

Holtedahl, Olaf, norsk geolog och paleontolog, f. 24 juni 1885 i Kristiania, blef 1903 student och 1913 filos. doktor där, s. å. universitetsstipendiat i paleontologi och 1920 professor i historisk geologi. H. deltog i ryttmästare Isachsens expeditioner till västra Spetsbergen 1909 och 1910 och gjorde 1918

en undersökningsresa i väsentligen praktiskt syfte till Björnön samt ledde 1920 en expedition till Novaja Zemlja. H:s vetenskapliga arbeten falla hufvudsakligen inom området paleontologi och stratigrafi, hvarvid han egnat sina studier såväl åt Norges kambrosiluriska bildningar och deras fossil som åt de arktiska områdenas paleontologi och geologi samt beskrifvit fossil både från sina egna och från andras arktiska expeditioner. Öfver de paleogeografiska förhållandena i paleozoisk tid i Nord-Europa och de norra polartrakterna har han äfven lämnat större öfversikter. Af hans specialarbeten böra nämnas forskningar i norska Finnmarken, där han lämnade viktiga bidrag till begripandet af fjällkedjans byggnad och bestämde de där förekommande tilliternas (se d. o. Suppl.) ålder till ordovicium och gaf paleontologiska skäl för, att Finnmarkens raipasformation tillhör kambrium-ordovicium af amerikansk-arktiskt facies och jämförde den med Spetsbergens och Björnöns heklahookbildningar (se Spetsbergen, sp. 680—681). K. A. G.

***Holter,** Iver P. F., lämnade 1911 dirigentskapet för Musikforeningen. Han anförde 1890—1904 Haandværkersangforeningen och bildade 1905 Handelsstandens sangforening i Kristiania. Med sin 1897 stiftade blandade kör, H:s korforening, som han ledde till 1920, har han företrädesvis utfört oratorier och kantater. Stortinget tilldelade honom tonsättargage 1918.

Holtfodt, Christiaħ Theodor, norsk officer, f. 17 okt. 1863 i Kristiania, blef officer 1886, passerade inom generalstaben graderna upp till kapten och utnämndes 1908 till öfverste och kommendant på Oskarsborg. H. var först sekreterare i och sedan medlem af 1899 års befästningskommitté för tryggande af de militära vägarna till Kristiania. Hösten 1905 var han norsk militärkonsulent vid förhandlingarna i Karlstad. H. blef maj 1912 generalmajor och chef för fästningsartilleriet, inträdde 10 aug. 1914 som försvarsminister i Gunnar Knudsens ministär, bibehöll denna post under hela Världskriget och afgick 20 febr. 1919. Som ansvarig ledare för landets försvarsväsen och neutralitetsvärnet uppträdde H. med förtroendeingifvande fasthet och bestämdhet. Han egde dessutom stor parlamentarisk begåfning och lyckades ofta trots starkt motstånd hålla landets försvar uppe. Härunder beskylldes han för själfrådighet och för att ha åsidosatt stortingets konstitutionella myndighet, men under detta ärendes behandling i stortinget 1923, sedan en kommission granskat H:s förfoganden, egnades honom full erkänsla. Efter sin afgång från försvarsministerposten var H. först en tid chef för fästningsartilleriet, blef därpå generaldirektör för statsjärnvägarna och ordf. i direktionen för Norsk hovedjernbane, men återgick 1922 till posten som chef för fästningsartilleriet. Hans arbetskraft och initiativrikedom ha ofta anlitats i militära frågor. M. H.

Holtsmark, Bernt, norsk agronom och politiker, f. 29 dec. 1859 i Asker, upprättade 1887 efter grundliga teoretiska och praktiska jordbruksstudier en privat landtbruksskola på gården Sem i Asker och förestod den till 1914, då den öfvertogs af staten. Han var 1889—1903 suppleant i och 1903—09 led. af stortinget, inträdde 1910, som representant för den frisinnade vänstern, i W. Konows ministär, där han var jordbruksminister, och afgick med denna 1912. Han var 1916—21 ånyo stortingsledamot. H. har utöfvat ett flitigt och högt skattadt författarskap på jordbrukets område och bl. a. utgett en *Husdyrslære* (1897; 7:e uppl. 1920) samt redigerat en ”Landbrukstidende” först i ”Verdens gang”, sedan i ”Tidens tegn”.

***Holtz,** W., dog 27 sept. 1913 i Greifswald.

Holtzendorff, Henning von, tysk amiral, f. 9 jan. 1853 i Berlin, d. 9 juni 1919, konteramiral 1904, viceamiral 1907, amiral 1910, storamiral vid afskedstagandet 1918. H. var 1909—13 högste befälhafvare för högsjöflottan och ledde såsom chef för amiralstaben mars 1915—juli 1918 tyska flottans användande i kriget. H. W—l.

***Holtzmann.** — 2. Heinrich J. H. dog 4 aug. 1910. — 3. Adolf H. dog 1914.

Holtålen. 1. Pastorat i Gauldal kontrakt, Nidaros bispedömme, Norge, omfattar socknarna H., Ålen och Singsås, tills. 1,992,$_{13}$ kvkm. 5,120 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, mellan Röros och Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 508,$_{78}$ kvkm. 998 inv. (1920). Boskapsskötsel och skogsbruk. 1—2. K. G. G.

Holum, förr Holme. 1. Pastorat i Mandal kontrakt, Agder bispedömme, Norge, omfattar socknarna H., Öyslebö och Laudal, tills. 364,$_{56}$ kvkm. 2,909 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, n. om Mandal, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 113,$_{07}$ kvkm. 1,243 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. 1—2. K. G. G.

Holzhäusen [hå'lts-], Herman Axel Vilhelm, trädgårdsman, f. 12 sept. 1871 i Göteborg, utgick från Alnarps trädgårdsskola 1889 och arbetade på olika platser inom Danmark, Tyskland, England och Belgien till 1898, då han anställdes som direktör för Svenska pilodlings- och trädgårds-a.-b. i Norrtälje. Där grundade han en efter svenska förhållanden betydande orkidéodling. Han var anställd vid Göteborgs trädgårdsförening 1905—16 och föreståndare för Nordiska kompaniets trädgårdar vid Haga och Ulriksdal 1917—21. H. har utgett bl. a. *Orchidéer* (1916), *Perenna växter* (1918) och *Trädgårdens blommor* (1922). C. G. D.

Holzmaden [hå'lts-], *geol.*, by i Württemberg, omkr. 30 km. ö. s. ö. om Stuttgart, är en af gammalt känd, rik fossilfyndort. Där brytes en bituminös skiffer, tillhörande lias (lias ε enligt Quenstedt, se Jurasystemet, sp. 303—304), som är synnerligen rik på fossil, mest saurier, hvaribland märkas exemplar af *Ichthyosaurus* (se d. o., med fig.) med huden i behåll, så att man kan urskilja kroppens konturer med ryggfena och stjärtfena. Stenbrottsegaren B. Hauff i H. har med största omsorg utgräft och framprepararet ett flertal dylika exemplar af Ichthyosaurus-arter, hvilka utgöra praktstycken i de paleontologiska samlingarna jorden rundt. I H. ha också samlats andra fossil, t. ex. Plesiosaurusarter och fiskar. En närbelägen rik fyndort är Boll (se d. o.). K. A. G.

Holzwarth [hå'lts-], H. Se Förbränningsturbin. Suppl., sp. 1148 ff.

Homalomy'ia, *zool.* Se Muscidæ, sp. 1416.

Homalota, *zool.* Se Brachelytra. Suppl.

Homannsbyen, en samling villakvarter i Kristiania, bakom slottet. De började byggas på 1850-

talet och ha uppkallats efter de förste tomtegarna och byggherrarna, P. J. och H. B. Homann.

***Homberg,** W., besökte äfven Sverige. Han upptäckte 1693, att smält klorkalcium fosforescerar i mörkret (Hombergs fosfor). Borsyra, som 1702 upptäcktes af H., kallades en tid *sal sedativum Hombergii* (”H:s sedativsalt”). K. A. V—g.

Hombergs fosfor. Se Homberg, W. Suppl.

***Homel** (Gomel) är nu namn äfven på ett guvernement i Ryssland. 62,716 kvkm. 2,374,667 inv., 38 på 1 kvkm. (1920).

***Homén.** 1. E. A. H. tog afsked från professuren 1917. — 2. V. T. H. dog 10 april 1923 i Helsingfors. Han deltog i landtdagarna 1908—13 och, vald af samlingspartiet, i riksdagarna 1919—21. H. utgaf *Våra skogar och vår vattenhushållning* (1917), där han, utgående från naturens vattenhushållning, pläderar för reglering af vattnet i sjöar och floder samt afdikning af skogarna. 1918 tog han initiativ, ej utan politiskt bisyfte, till ett stort arbete om *Östkarelen och Kola lappmark* (på sv. 1920), hvilket han på kort tid fick till stånd. H. verkade ifrigt för turistväsendets utveckling i Finland (sedan 1891 funktionär, sist ordf., i Turistföreningens styrelse). — 3. Lars Olaf H., de föregåendes sysslings son, litteraturhistoriker, f. 6 maj 1879 i Helsingfors, blef student 1897, filos. licentiat 1914, amanuens (assistent) vid universitetsbiblioteket 1911, docent i nyare litteratur vid Helsingfors' universitet 1917 samt professor i sv. litteraturens historia vid Åbo akademi 1918. Han skötte tidtals dels teater-, dels litteraturkritiken i tidskr. ”Euterpe” och i ”Finsk tidskr.” samt i flera tidningar. Åtskilliga uppsatser i ”Dagens tidning” ha utkommit i bokform under titeln *I marginalen* (1917) samt teaterkritikerna under titeln *Från Helsingfors teatrar* (i serien ”Essayer och kritiker”, I, VI, VII). Hans licentiatafh. *Studier i fransk klassicism 1630—1665* (1914) efterföljdes 1916 af en andra serie. H. har vidare utgett en minnesteckning öfver *Gabriel Lagus* (I, 1921). 1—3. T. C.

Home office [hǎu'm å'fis], engelska inrikesministeriet, det äldsta af de engelska ministerierna. Därifrån ha under årens lopp betydande kategorier af ärenden afskilts till andra ministerier, t. ex. Board of trade, Local government board (nu Ministry of health), Ministry of labour m. fl. Dess chef, *the home secretary* l. *the secretary of state for home affairs*, är närmast justitieminister med högsta uppsikt över polis, fängelseväsen o. s. v. och konungens rådgifvare i benådningsfrågor. Till Home office hör äfven uppsikten öfver hospital, industriella yrkesskolor, invandring, utskänkning m. m. Chefens närmaste män äro en permanent och en parlamentarisk understatssekreterare. V. S—g.

Homeosáu'rus, *paleont.*, en fossil, under juraperioden i mellersta Europa lefvande ödla; den har större likhet med den på några små öar i Nya Zeelands närhet förekommande, inom nutidens djurvärld fullkomligt isolerade *Sphenodon* (se d. o.) än med någon annan varelse. H. är dock betydligt mindre än sin kvarlefvande släkting. L—e.

Homeote'rma (Homöioterma) djur (af grek. *homöi'os*, lika, och *the'rme*, värme) l. *Hæmatotherma. zool.*, djur med konstant kroppstemperatur. Se Kroppstemperatur och Vertebrater. Till skillnad från dessa betecknas som kallblodiga djur l. poikiloterma (af grek. *poiki'los*, brokig, skiftande) de, hvilkas temperatur stiger och faller med det omgifvande mediets, men dock alltid håller sig en eller annan grad öfver det senares. L—e.

***Homeros** (sp. 1050). Äfven Iliaden föreligger i fullständig sv. öfv. af E. Lagerlöf (1912).

***Home rule.** Om home-rule-frågans senare utveckling se Irland (Historia; äfven i Suppl.).

Homilétisk, som hör till homiletik (se d. o.).

Hommelfjeld. Se Hummelfjeld.

Homme libre, L' [låmm libr], fr., ”den frie mannen”, daglig tidning i Paris, uppsatt 1913 af G. Clemenceau, som där publicerade sina politiska artiklar, till dess han i nov. 1917 blef konseljpresident. Då han under Världskrigets första månader ofta besvärades af ingrepp från censuren, ändrade han som en protest (sept. 1914) tidningens namn till L'Homme enchaîné (”den i bojor slagne mannen”). Tidningen återtog 1918 sitt ursprungliga namn. Den har de senaste åren understödt det nationella blockets politik. Hufvudredaktör är f. n. (1924) Eugène Lautier (f. 1867). V. S—g.

Hommelvik, ”strandsted”, vid Trondhjemsfjorden, strax n. ö. om Trondhjem, Norge. Flera fabriker. 1,552 inv. (1920). K. G. G.

***Homo.** Om Homo diluvii testis se äfven Amfibier, sp. 830.

***Homocyklisk.** Jfr Alicykliska föreningar. Suppl.

Homöiote'rma djur. Se Homeoterma djur. Suppl.

Homöiotypiska svulster, *med.* Se Svulst, sp. 1325.

***Homolle,** Th., afgick 1911 från direktörskapet, sedan Lionardo da Vincis målning ”Mona Lisa” blifvit stulen från Louvremuseet. Han blef 1912 åter direktör för franska skolan i Aten och 1913 chef för Bibliothèque nationale i Paris. G—g N.

***Homolog.** — 5. *Bakteriol.* Homolog bakterie är bakterie af samma art som den, medelst hvilken ett immunserum framställts; homologt immunserum, ett serum, framställdt medelst en ifrågavarande bakterie. Motsatsen är heterolog bakterie, heterologt serum (af grek. *he'teros*, annan), då bakterie och serum icke stå i nyssnämndt ”frändskaps”förhållande till hvarandra. G. Wrgn.

Homonna, stad i Tjecho-Slovakien, i förra ungerska komitatet Zemplén, vid Labore, en biflod fr. h. till Theiss, och på Karpaternas norra sluttning. Omkr. 4,000 inv. I närheten ligger det på 900-talet uppförda, sedermera flera gånger ombyggda, på dyrbara samlingar och historiska minnen rika slottet H., ett af familjen Andrassys stamgods. E. A—t.

Homonom segmentering [homonåm], *zool.* Se Segment 2.

Homoplasi, *biol.* Se Konvergens. Suppl.

Ho'mo sa'piens. Se Människan.

Ho'mo sum, pseudonym. Se Östergaard, V.

Homotaxi (af grek. *homo's*, samma, och *ta'xis*, led, ordning), Homotaxa bildningar, *geol.*, aflagringar, som på olika ställen inta samma ställning i lagerserien i förhållande till andra genom ledfossil säkert bestämda lager. Homotaxa lager äro sålunda bildade under samma tidrymd, äro jämnåldriga och med hvarandra ekvivalenta. K. A. G.

Homozygot [-gåt], *biol.*, uppkommen genom sammansmältning af könsceller, innehållande samma anlag. Se Ärftlighet, sp. 1254.

***Homs** tillhör nu franska mandatärlandet Syrien och ligger vid syriska järnvägen. Omkr. 70,000 inv. Under Världskriget besattes det utan strid af engelsmännen 15 okt. 1918. E. A—t.

***Honan.** 1. Provinsens areal uppges nu till 172,300 kvkm. med 30,831,909 inv., 178 på 1 kvkm. Järnvägen Peking—Hankou går i nästan rak nord—sydlig riktning genom dess midt, och en sidolinje genom hufvudstaden Kaifông förenar denna järnväg med linjen Peking—Schang-hai. E. A—t.

Honcke'nya, *bot.*, detsamma som *Halianthus*.

***Honda.** 1. H. har nu järnväg till Bogotá. 8,225 inv. (1918).

Hondalsnuten, ett 1,457 m. högt vackert fjäll på gränsen mellan Voss och Ulvik härad, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. Syns från Vossevangen. K. G. G.

***Honduras.** 1. 1922 hade H. 662,422 inv., 5 på 1 kvkm. Där funnos 922 skolor med 1,241 lärare och omkr. 39,000 lärj. 1921. Af de skolpliktiga barnen voro s. å. 56 proc. analfabeter. Af den viktigaste handelsvaran, bananer, exporterades 13,5 mill. knippor 1921—22 och af kokosnötter mer än 10 mill. st. Äfven kautschuk produceras, ehuru i sjunkande grad, och industrien är stadd i tillväxt. Jordbrukens antal 1920 var 3,658 och kreatursfarmernas 1,561. S. å. exporterades omkr. 500,000 st. kreatur. Utrikeshandelns värde var 57,6 mill. kr. för import och 24,2 mill. kr. för export; den går nu nästan uteslutande på Förenta staterna. Järnvägarnas längd är 895 km. (1921), till största delen privatbanor. Postkontorens antal är 285, telegrafstationernas 277 och telefonstationernas 664 (1922). — Presidenten och vicepresidenten väljas nu för 4 år, och kongressen har 42 medl. Ministrarna äro 6, och departementens antal är 17. Budgeten balanserade med 16,42 mill. kr. (1922—23), men i regel uppstår ett årligt deficit. Den utländska statsskulden med från 1872 obetalda räntor var 27,72 mill. pd st. och den inhemska 3,78 mill. doll.

Historia. Presidenten Manuel Bonilla, vald 1903, öfverfölls 1907 med krig af Nicaragua i förbund med missnöjda politiker i H., som önskade hindra Bonillas återval. Nicaraguas president, Zelaya, blef den segrande, intog hufvudstaden Tegucigalpa och nödgade Bonilla att söka tillflykt på ett amerikanskt krigsfartyg. Styrelsen i H. öfvertogs af Miguel R. Dávila, som helt var beroende af Zelayas understöd och efter dennes fall (1909) snart måste vika för Bonilla, som 1910 valdes till president och regerade till sin död, 1913. Hans efterträdare, Francisco Bertrand, förjagades 1919, hvarefter den segrande upprorsgeneralen Rafael López Gutiérrez i okt. s. å. valdes till president för tiden febr. 1920—febr. 1924. H. afbröt under Världskriget de diplomatiska förbindelserna med Tyskland (maj 1917) och förklarade i juli 1918 Tyskland krig. Om det misslyckade försöket 1921 att åstadkomma en federativ centralamerikansk republik se Central-Amerika. Suppl.

Litt.: M. de Périgny, "Les républiques de l'Amérique centrale" (1912), samt E. M. Lopez, "Geografía de H." (Tegucigalpa, 1919) och "Historia de H." (Tegucigalpa, s. å.). E. A—t. V. S—g.

***Hong-kong.** Koloniens hela areal är 1,013 kvkm. med 686,680 inv., hvaraf 672,580 kineser (1921). Antalet kinesiska emigranter var 156,011 och immigranter 159,064 s. å. Mars 1912 öppnades i H. ett universitet (250 studenter, mest kineser, 1922), till hvilket såväl Rockefellerfonden som andra enskilda bidragit med stora summor, det enda brittiska universitetet i yttersta östern. Handeln har utvecklats starkt de senaste årtiondena: importen var 81,94 mill. pd st. och exporten 85,67 mill. pd st. 1921. De inklarerade fartygens antal var 26,088 om 13,95 mill. ton och de utklarerades 26,134 om 13,90 mill. ton s. å. H. har nu 48 km. spårvägar. Postkontorens antal är 17, telegraflinjernas längd 455 km., 3 trådlösa telegrafstationer finnas, och telefonernas trådlängd är 24,870 km. (1920). Det förr tillåtna bruket af främmande koppar-, nickel- och silfvermynt samt sedlar förbjöds 1912. Koloniens inkomster voro 2,36 mill. pd st. och dess utgifter 2,10 mill. pd st. 1921. — I verkställande rådet sitta nu 3 icke officiella medlemmar. E. A—t.

Honitonspetsar [hå'niton-], en sorts engelska knypplade spetsar (se d. o., sp. 677), som likna Bruxelles-spetsar. De tillverkas i köpingen Honiton, grefsk. Devonshire, där denna konstfärdighet infördes af flyktingar från Flandern på drottning Elisabets tid.

***Honkilaks** blef 1897 kapell under Hinnerjoki pastorat och afskildes 1915 till självständigt pastorat af 2:a kl. 118 kvkm. 1,711 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Honningsvåg, uppblomstrande fiskeläge på södra sidan af Magerö vid inloppet till Porsanger fjord, Kjelvik härad, Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), Norge. 1,158 inv. (1920). K. G. G.

***Honolulu** hade 83,327 inv. 1920 och har gått ofantligt framåt under amerikanernas ledning. Det har trådlös telegraf, och dess export, hufvudsakligen socker, ris, ananas, bananer, tobak, kaffe och kautschuk, har ett årsvärde af omkr. 270 mill. kr.

Ho'nter (Hontērus), Johannes, Siebenbürgens reformator, f. 1498 i Kronstadt, d. där 1549, utbildades till humanist vid Wiens universitet och vann ryktbarhet genom sin i Krakau 1530 utgifna världsbeskrifning, *Kosmographia*, hvilken 1532 i Basel följdes af den första kartan öfver det sachsiska Siebenbürgen. Hemkommen till Kronstadt 1533, utvecklade H. en stilla och rik skriftställarverksamhet (bl. a. kosmografien på hexameter med kartträsnitt af H:s hand). Han inrättade Siebenbürgens första boktryckeri och spred så sina skrifter öfver landet. Därunder gick

H. på 1530-talet från humanism till lutherdom och utbredde denna raskt genom sin starka personlighet. — H. är en af reformationens främsta gestalter, ej blott genom sin djupa fromhet och sedliga storhet samt sitt djärfva mod, utan ock genom sin mångsidiga begåfning: klassiker, diktare, tecknare, talare, filosof, matematiker, träsnidare. 1541 gällde Kronstadt för att genom H. ha blifvit en luthersk stad. 1542 utgaf han *Formula reformationis*, som vann äfven Luthers bifall och som började omgestalta kyrkoväsendet i Kronstadt och omnejd. Den katolske kardinalen Martinuzzis försök att kväfva reformationsrörelsen strandade under intrycket af H:s mästerligt skrifna *Apologia reformationis* (1543). Hela det sachsiska Siebenbürgen blef lutherskt, och H. blef dess andlige ledare som stadskyrkoherde i Kronstadt från 1544. S. å. lade han ock den ideella grunden till sachsarnas borgerliga folkenhet genom sin för rättens utveckling viktiga handbok i borgerlig rätt, *Compendium juris civilis* (1544). Han var sitt folks både Luther och Melanchthon; så grundlade han 1544 den stora sachsisk-siebenbürgska lärdomsskolan. Hans "Formula reformationis" blef i utvidgad gestalt (*Reformatio ecclesiarum saxonicarum in Transylvania*) 1547 införd för hela den sachsiska nationen och 1550 upphöjd till världslig lag. Vid H:s död hade lutherdomen vunnit också Siebenbürgens magyarer och szekler. — H:s skrifter utgåfvos 1898 i urval af O. Wetolicza, som då ock utgaf "Gedenkebüchlein" till minne af H:s födelse. Jfr Trausch-Schuller, "Schriftsteller-lexikon der siebenbürgerdeutschen", IV (1902), och Hj. Holmquist, "Den lutherska reformationens historia" (2:a uppl. 1919). Hj. H—t.

Hontĕrus, Jakob. Se Hunterus, J.

Honungsbär, *bot.* Se Sapindaceæ.

Honungsskimmel. Se Skimmel.

***Honungssten.** Jfr Mellitsyra.

Honungsstensyra, *kem.* Se Mellitsyra.

Honungsväxter, *bot.* 1. Detsamma som biföderväxter (se d. o. Suppl.). — 2. Äfven för annat ändamål odlade eller vilda, honungsrika växter, som ifrigt besökas af bien, t. ex. klöfver, lind, ljung m. fl. 1—2. G. L—m.

***Honvéd.** Landtvärnet i Ungern är nu upplöst i enlighet med freden i Trianon (4 juni 1920).

Hoofden (plur. af holl. *hoofd*, hufvud), urspr. namn på kritklipporna vid Engelska kanalens kuster, hvilket sedan öfverflyttats på dessa själfva och slutligen på den sydligaste trattlika delen af Nordsjön. H. var skådeplats för flera tyska torpedbåtsexpeditioner under Världskriget. I sjöslaget i H. 23 jan. 1917 blefvo 2 engelska torpedbåtsförstörare sänkta och ett tyskt fartyg så svårt skadadt, att det måste söka holländsk hamn. E. A—t.

Hooge [håche], by i belgiska prov. Väst-Flandern vid landsvägen Menin—Yperen, 3,7 km. ö. om det sistnämnda. Byn och det n. därom liggande slottet, belägna på en den lågländta terrängen närmare Yperen behärskande höjdsträckning, besattes i okt. 1914 af engelsmännen, som här anlade en gruppbefästning. Under 2:a slaget vid Yperen anfölls den sålunda bildade taktiska stödjepunkten af tyskarna, hvilka efter en långvarig, förbittrad kamp slutligen, 3 juni 1915, lyckades eröfra densamma utom västra delen af byn och närliggande ställningar. Striderna om sistnämnda del af stödjepunkten fortsattes sedan, med insättande af allt starkare krafter på ömse sidor och med växlande framgång, hela sommaren. Först 6 juni 1916 blefvo tyskarna herrar öfver hela positionen, men denna återtogs 31 juli 1917 af engelsmännen. 27 april 1918 stormades stödjepunkten än en gång af tyskarna, som dock slutligen, 28 sept. s. å., måste uppge densamma. Byn och slottet H. voro då fullständigt förstörda. Jfr Världskriget, sp. 171, 184, 205, 221, 236 och 242. H. J—dt.

Hoogvliet [hå'chflit], Jan Marius, holländsk språkforskare, universitetslärare, f. 30 juni 1860 i Spaarndam, Noord-Holland, blef docent i skandinaviska språk och ryska vid universitetet i Utrecht 1903 och var vice ordf. i svensk-nederländska föreningen i Holland 1914—18. H. har offentliggjort en rad skrifter öfver skandinaviska ämnen, hvaribland *De ziel der volken van't Noorden* (1903) samt studier öfver Ibsen och Holberg i tidskr. "De Spectator" och "Onze eeuw" jämte öfversättningar till holländska af svenska och danska prosastycken och dikter, bl. a. en mästerlig tolkning af J. O. Wallins "Dödens ängel" ("De engel des doods", 1886; omtryckt i "Neerlands dichterschat, door T. H. van Leent", 1896) och har äfven skrifvit svenska och danska dikter. H. är mångsidig språkkännare och har utgett arbeten i språkpedagogik och allmän psykologisk språkvetenskap: *Proagon* (psykologisk lärobok i forngrekiska, 1888), *Lingua, leerboek van algemeene en nederlandsche taalkennis* (1903), *Die sogenannten geschlechter im indoeuropäischen und im latein* (1913), *Elements of dutch* (7:e uppl. 1923) m. m. Hj. P—r.

Hook [hu'k], eng., *idrottst.* Se Boxning. Suppl., sp. 775.

***Hook,** J. C., dog 14 april 1907.

Hooka [hōka], eng., dets. som huka (se d. o. Suppl.).

***Hooker** (sp. 1085). — 2. Sir Joseph Dalton H. dog 10 dec. 1911 i Kew.

Hoover [hō'və], Herbert Clark, amerikansk ingenjör och politiker, f. 10 aug. 1874 i West Branch, Iowa, tillhör en kväkarsläkt, fick ingenjörsutbildning vid Leland-Stanford-universitetet i Kalifornien, praktiserade från 1897 som grufingenjör i Nya Syd-Wales, blef 1899 generaldirektör för de kinesiska statsgrufvorna och utmärkte sig 1900 vid européernas försvar i Tien-tsin mot "boxarna". H. var sedermera verksam vid grufföretag i olika delar af världen (Burma, Mexico, Ryssland o. s. v.) och mestadels bosatt i London, där han vid Världskrigets utbrott 1914 blef ledare för en organisation för hemsändande af amerikaner, som i Europa öfverraskats af krigsutbrottet. Hans stora organisationsförmåga anlitades därefter för hjälpverksamheten bland de nödlidande i Belgien, och H. ledde med outtröttlig energi och stor smidighet denna

verksamhet af ”Commission for relief in Belgium” från okt. 1914 till Förenta staternas inträde i kriget våren 1917. H. blef juni s. å. amerikansk lifsmedelsadministrator och lyckades på denna post förmå den amerikanska allmänheten till största möjliga sparsamhet i fråga om konsumtion af de lifsmedel de allierade i Europa mest behöfde från Amerika. Efter vapenstilleståndet i nov. 1918 koncentrerade H. sin energi på lifsmedelstillförsel till krigshärjade länder i Europa, organiserade i detta syfte ”American relief commission” med distributionsafdelningar i ett flertal länder (bl. a. Polen, Tjecho-Slovakien, Tyskland, Österrike, Ungern, Rumänien, de nya östersjöstaterna och Armenien). H. var ett ögonblick 1920 påtänkt till republikansk presidentkandidat, men var ej nog partiman för att vinna partiledningens sympatier. Han blef mars 1921 handelsminister i Hardings kabinett, kvarstår som sådan under Coolidge och har alltjämt bibehållit högsta ledningen af den amerikanska hjälpverksamheten i Europa. H. har utgett *Principles of mining* (1909) och, jämte sin hustru, en engelsk öfvers. af 1500-talsmineralogen Georg Agricolas ”De re metallica” (1912). V. S—g.

***Hope,** Anthony, erhöll 1918 knightvärdighet (sir Anthony Hope Hawkins).

Hopen, härad och socken i Edöy pastorat, utgör en del af ön Smölen, n. ö. om Kristiansund, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 50,$_{67}$ kvkm. 1,246 inv. (1920). Flera fiskelägen. K. G. G.

Hopifolket. Se Indianer, sp. 495.

Hopkins [hå'pkinś], Frederick Gowland, engelsk fysiologisk kemist, universitetslärare, f. 1861 i Eastbourne, studerade i London och Cambridge, där han 1902 promoverades och 1914 blef professor i biokemi och 1921 sir William Dunn-professor. Många af H:s tidigare arbeten röra ägghvitämnen och dessas spjälkningsprodukter; viktigast bland dessa äro isoleringen af tryptofan (se d. o.) och beskrifningen af dess egenskaper (1901), särskildt den efter honom och Adamkiewicz uppkallade färgreaktionen (skärfärgning med bromvatten). Vidare har han tills. med Fletcher gjort viktiga iakttagelser ang. bildning af mjölksyra i muskeln. H. är en af grundläggarna af den moderna läran om vitaminer (se d. o.), i det att han redan 1906 visade, att fett, kolhydrat, ägghvitämnen och salter ej äro tillräckliga för högre djurs utveckling, utan att små mängder af andra, ännu okända (sedermera tillväxt-vitaminer kallade) substanser äro erforderliga. Äfven i vitaminforskningens senare utveckling har H., som är ledamot af den engelska vitaminkommittén, verksamt deltagit. H. E.

Ho'plax (fi. *Huopalahti*), socken i Nylands län, Finland, Helsinge domsaga och härad, afskildes 1919 från Helsinge till självständig kommun och eget pastorat, Helsingfors' kontrakt, Tammerfors' stift. Från H. afskildes 1922 Haga köping till egen kommun. Areal (inkl. Haga) 19 kvkm. Omkr. 1,600 inv., flertalet finsktalande. O. B—n.

Hoplúrus, *zool.*, ödlesläkte hörande till fam. *Iguanidæ*. Se Madagaskar, sp. 394.

***Hopp.** 1. *Jaktv.* Se Gång 2, sp. 812. — 2. *Idrottst.* Se Höjdhopp. Suppl., Längdhopp, Simidrott, sp. 567, Stafhopp samt Trestegshopp. Suppl.

Hoppande majoritet, *polit.*, säges en parlamentarisk ministär ha, då den — i saknad af en i alla frågor enhetlig regeringsmajoritet — i olika frågor stöder sig på olika sammansatta kombinationer mellan folkrepresentationens partier. V. S—g.

Hoppande regress. Se Växel, sp. 440.

***Hoppe,** E. O. L., dog 5 aug. 1919 i Stockholm.

Hoppe, Knut Ragnar Johan, museiman, konstförfattare, f. 19 maj 1885 i Malmö, student 1909 och filos. licentiat 1916 i Lund, egnade sig tidigt åt museiverksamhet, var amanuens vid Lunds universitets konsthistoriska museum 1912—16 och vid Lunds kulturhistoriska museum 1913, blef amanuens vid Nationalmuseum 1917, t. f. intendent där 1920 och ord. intendent samt föreståndare för handteknings- och gravyrsamlingen 1922. H. har utgett *Grafiska blad av A. T. Gellerstedt* (med text, 1918) och (jämte G. Paulsson) *Ernst Josephsons teckningar* (s. å.) samt *Degas och hans arbeten i nordisk ägo* (1922), har offentliggjort konsthistoriska studier i ”Nationalmusei årsbok”, ”Tidskr. för konstvetenskap”, ”Sv. slöjdföreningens tidskr.”, ”Kunst og kultur”, ”Ord och bild” m. fl. tidskr. och tidningar. Han var konstkritiker i ”Svenska dagbladet” 1918—20 och har företagit många resor till utlandet. G—g N.

Hoptryckt, *bot.* Se Nedtryckt.

***Horatius.** — Q. H. Fl. Hans ”Oden” utkommo 1921 i sv. öfv. af lektor S. L. Sjöblom (öfversedd och kompletterad af adjunkten A. Bokelund).

Hordaland fylke, sedan 1919 namn på Söndre Bergenhus amt (se Bergenhus amt 2), Norge, omfattar 52 härad, men inga städer eller ”ladesteder”, 6 kontrakt, 35 pastorat, 82 socknar och 14 kapelldistrikt. I juridiskt afseende omfattar H. 5 sorenskriverier och 38 tingslag. Industrien är i tilltagande, ehuru f. n. (1923) i stagnation. Särskildt må nämnas Odda, Tyssedal och Björlvefossen i Hardanger. K. G. G.

Hordenīn, *kem.*, alkaloid (se d. o. Suppl.), uppträder i färglösa kristaller med smältpunkt 117,$_5$°, hvars sammansättning framgår af följande formel:

p-HO . C_6H_4 . CH_2 . CH_2 . N $(CH_3)_2$.

Hordenin förekommer i maltgroddar, sannolikt som sekundär produkt ur vissa ägghvitämnens aminosyror, och vinnes därur genom extraktion med alkohol; den kan framställas äfven syntetiskt. Några hordeninsalter, särskildt sulfatet, höja blodtrycket och öka urinafsöndringen. Hordeninsulfat har äfven medicinsk användning mot diarré och dysenteri. H. E.

Horg, härad och socken i Stören pastorat, s. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 291,$_{33}$ kvkm. 2,361 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

***Horgospataka** tillhör nu Rumänien. Dess officiella namn är nu Strimbu (Strimbul).

Horisont, *geol.*, används i stratigrafien för att beteckna en bestämd geologisk nivå, karakteriserad af något bestämdt ledfossil. En horisont anger däremot icke någon afdelning i lagerserien i fråga; där är zonen (se d. o.) den minsta enheten. Inom en zon kan man sålunda mycket väl särskilja en eller flera horisonter, hvilka kunna iakttagas på olika förekomstställen för zonen i fråga. K. A. G.

Horisontalpendel (Horisontalseismograf), *geol.* Se Seismograf, sp. 1488.

Horisontälvariométer, *fys.* Se Jordmagnetism, sp. 152.

Hormon [hårmån; af grek. *hormē*, inre drift], *fysiol.*, kemiskt retningsämne inom djurkropp eller växt. Se Organoterapi, sp. 863, Retämne och Utvecklingsfysiologi.

Hormonäl (se Hormon. Suppl.), *farm. med.* Se Organoterapi, sp. 863—864.

***Horn.** 1. *Zool.* Jfr ock Benhornsdjur och Hjortdjuren. — 3. I orgeln är horn namnet på en 8-fots tungstämma af hornartad klang.

Hornborg, Eirik Mikael, finländsk författare, f. 29 sept. 1879 i Helsingfors, student 1897 och filos. kandidat 1901, egnade sig sedan åt skolmannaverksamhet bl. a. som föreståndare för Nya svenska flickskolan i Helsingfors 1907—15. H. har företagit flera längre resor; en sådan till Australien har han skildrat i *Under segel till Antipoderna* (1915). 1923 utgaf han *Segelsjöfartens historia*. I arbetet för Finlands självständighet under Världskriget tog H. verksam del såväl genom litterär propaganda som genom att sommaren 1916 som soldat inträda i den af finländare sammansatta 27:e preussiska jägarbataljonen, hvilken han äfven hösten s. å. åtföljde till Rigafronten. Emellertid hade han 1916 invalts i landtdagen som representant för Svenska folkpartiet och deltog, sedan han återvändt till Finland, fr. o. m. våren 1917 i landtdagens arbeten; han återvaldes sedan 1917 och 1919 till landtdags-(resp. riksdags-)man, men afböjde därefter återval. Han hörde till dem bland riksdagens svenska medlemmar, hvilka äfven kunde utöfva ett visst inflytande på dess finska majoritet och var en tid ordförande i militärutskottet. Hösten 1923 utsågs han till ordförande i en af regeringen nedsatt kommitté, som skall undersöka försvarsväsendets ändamålsenlighet. H. har utgett flera politiska broschyrer och populärhistoriska arbeten (*Kriget*, 1921, m. fl.) äfvensom berättelserna *Den döende staden* (1908), *Fortuna* (1910), *Svallvågen* (1911), *Tristan da Cunha* (1916), *Gudarna* (1919), *Isaac Scotts minnen* (s. å.) och *Martin Elfdahl* (1921), i allmänhet historisk eller geografisk äfventyrsdikt, närmast besläktad med och kanske äfven påverkad af engelsk berättarkonst (Stevenson, Conrad m. fl.). H. erhöll 1921 ett pris af Sv. litteratursällskapet i Finland. Sedan 1922 är han ordf. i Finlands svenska författarförening G. C.

***Hornborgasjön**, hvars höjd ö. h. nu är 119,5 m. och som har en areal af omkr. 28 kvkm., sänktes ånyo 1904—14 med 0,5 m., hvarigenom större delen af den forna sjön torrlagts eller fått ett djup af blott några dm., hvarför den hastigt växer igen. Litt.: R. Sandegren i S. G. U. Ser. Ca N:r 14, 1916. O. Sjn.

***Hornbæk** hade 1,113 inv. 1921. Järnväg till Gilleleje öppnades 1916. 6 nov. 1920 invigdes i Hornbæk plantage ett kustsanatorium för skrofulösa svenska och danska barn, uppfördt af Svenska Gustafsförsamlingen i Köpenhamn på en af danska staten till svenska kolonien i Köpenhamn skänkt tomt. Prinsessan Margareta hade bestämt, att de i anledning af hennes bröllop med prins Axel som gåfva åt henne af svenska församlingen i Köpenhamn insamlade medlen skulle bli grundplåt för uppförande af sanatoriet, hvilket ledes af en af Svenska understödsföreningen i Köpenhamn utsedd direktion.

Horne [hå'n], Henry Sinclair, baron H. of Stirkoke, engelsk militär, f. 1 febr. 1861 i grefsk. Caithness (Skottland), blef 1880 officer vid artilleriet, deltog som stabsofficer i boerkriget 1899—1902, under hvilket han erhöll öfverstelöjtnants grad, blef 1906 öfverste och 1913 inspektör för ridande och fältartilleriet. Vid Världskrigets utbrott i aug. 1914 blef han artilleribrigadchef vid 1:a armékåren, befordrades s. å. till generalmajor, blef 1915 chef för 2:a inf.-fördelningen och s. å. chef för 15:e armékåren, hvarmed han försvarade Sueskanalen mot turkarna. I april 1916 öfverfördes armékåren till Frankrike och insattes vid Somme. I sept. s. å. blef han chef för 1:a armén (på samma front) och förde denna till krigets slut. 1917 blef han generallöjtnant. 1919—23 var han chef för östra militärdistriktet (*eastern command*) i hemlandet. 1919 befordrades han till general. S. å. upphöjdes han på grund af sina förtjänster under Världskriget till baron H. of Stirkoke (familjegodset i grefsk. Caithness) och erhöll en nationalbelöning af 30,000 pd st. Sedan 1922 är han generaladjutant hos konungen. H. J—dt.

Horne [hå'n], sir Robert Stevenson, brittisk politiker, f. 28 febr. 1871 i Stirlingshire i Skottland, var 1896—1900 lärare i filosofi vid Aberdeens universitet och 1896—1917 mycket anlitad affärsadvokat i Edinburgh. H. lämnade under Världskriget sin advokatverksamhet för att 1917 öfvertaga posten som biträdande generalinspektör för transportväsendet (med öfverstelöjtnants rang). Han är sedan 1918 (konservativ) underhusledamot och erhöll s. å. knightvärdighet (sir Robert H.) och blef tredje civil amiralitetslord. Som arbetsminister (jan. 1919—mars 1920) bröt han den farliga, halft revolutionära strejken vid Clydeverken (febr. 1919) och hade stor andel i bekämpandet af järnvägsstrejken i okt. s. å. Han blef mars 1920 handelsminister, efterträdde mars 1921 Austen Chamberlain som finansminister och afgick okt. 1922 med ministären Lloyd George. H. är f. n. (1924) direktör i Great western railway company. V. S—g.

Hornell [hå'nel]. Se Hornellsville. Suppl.

***Hornellsville** heter nu Hornell. 15,025 inv. (1920).

Horneman, Leonard, bergstekniker, f. 5 maj 1733, d. 26 april 1817 på Rickeby, en tid bruksbokhållare vid Garpenberg, 1766 e. o. undermarkschejder och 1770—80 geschworner vid Dannemora, skref *Försök till handledning uti svenska markscheideriet* (1802).

***Hornera**, *zool.*, är afbildad i fig. 2 till art. Mossdjur.

Hornhinnestafylom [-låm], *oftalm.* Se Ögonsjukdomar, sp. 71.

***Hornindal.** Hornindalsvandet (-vannet) ligger 51 m. ö. h. och har en areal af 51,1 kvkm. K. G. G.

Hornitos, *geol.* Se Lavaskorstenar. Suppl.

Hornkam, *veter.*, randen mellan pannan och nacken hos nötkreaturen. Den är toppformigt upphöjd i midten hos obehornade (kulliga) raser. H. J. Dft.

Hornklyfta (l. Hornklyft), *veter.*, är ett fel hos hästhofven, bestående i en tvärgående spricka

i hofväggen. Detta fel uppkommer vanligen till följd af krontramp (skada i hofvens öfre rand) och plägar försvinna af sig självt. H. J. Dft.

Hornlåt, *mus.* Se Låt.

Hornlös boskap, *zool.* Se Nötkreaturet, sp. 379.

Hornnes, härad och socken i Evje pastorat vid Setesdalsbanan, n. om Kristiansand, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 392,61 kvkm. 1,337 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk, industri. K. G. G.

Hornpelare, *veter.*, en sjukdom i hästens hof, bestående i en svulst på hofväggens insida. Den förorsakar stundom hälta, som afhjälps genom svulstens borttagande. H. J. Dft.

Hornsberg, egendom på Kungsholmen i Stockholm vid Ulfsundasjön och Karlbergskanalen, förlänades 20 juli 1646 åt riksrådet och fältmarskalken Gustaf Horn, utvidgades med ett 30 jan. 1647 åt sekreteraren Anders Gyldenklou förlänadt område och stannade efter reduktionen i familjen Horns ego till 1721, hvarefter det åtskilliga gånger bytte egare. Omkr. 1880 låg där ett sockerbruk. På den gamla slottsbyggnadens plats uppfördes i början på 1890-talet Stora bryggeriet, f. n. nedlagdt. Egendomen tillhör numera A.-b. Stockholms bryggerier. Invid H. ligga stora koloniträdgårdar (se afbildningen vid d. o.). Stadens första velodrom, belägen strax s. om H., invigdes 20 juni 1923. C. B—ö.

***Hornsey** är egen stad i grefsk. Middlesex. 87,691 inv. (1921).

***Hornska fonden.** Tillgångarna utgjorde 30 juni 1923 803,553 kr. 1923—24 utdelas 228 pensioner å 150 kr. Fondens fastighet såldes för 601,000 (ej 501,000) kr. C. O. N.

Hornslandet, stor halfö, tidigare ö, men genom landhöjningen förenad med fastlandet, i Rogsta socken, Hälsingland, utanför Hudiksvallsfjärden. O. Sjn.

Hornspalt, *veter.*, en sjukdom hos hästens hof, bestående i en längsgående spricka i hofväggen; den försvinner vid hofvens tillväxt, om den hindras att vidare utvidga sig vid hofvens fjädring, när hästen trampar på foten. I detta syfte brukar man afverka hofranden, så att den ej trycker på skon under sprickan, och genom att sammanhålla dennas kanter t. ex. genom en påskrufvad plåt. H. J. Dft.

***Hornsrev.** Om slaget vid H. se Skageraksslaget.

***Hornsten** står nära flinta (se d. o.) och har samma sekundära bildningssätt som denna. K. A. G.

Horntänder, *anat.* Se Tänderna, sp. 746.

Hornung & Möller, dansk pianofabrik, grundlades af Conrad Christian Hornung (f. 1801, d. 1873), som först var snickare, började 1827 äfven pianotillverkning och 1842 flyttade sin fabrik från Slagelse till Köpenhamn, hvarvid han fick patent på en märklig förbättring, den i ett stycke gjutna järnramen, hvari strängarna äro spända. Han öfverlät 1851 fabriken till Hans Peter Möller (f. 1802, d. 1859), hvars son Frederik (f. 1839, d. 1917) vidare utvecklade den och 1878 upptog sin broder Conrad (f. 1843) i firman. Under deras ledning blef den nordens största pianofabrik och var länge den enda, som tillverkade flyglar. Deras söner Knud (f. 1874) och Axel (f. 1876) förestå nu den till ett aktiebolag 1907 ombildade firman, som plägat årligen tillverka omkr. 1,200 pianon. E. F—t.

***Horodenka** tillhör nu Polen, vojevodskapet Stanisławów. 9,697 inv. (1921). Under Världskriget hölls staden besatt af ryssarna från slutet af aug. till slutet af okt. 1914, från slutet af nov. s. å. till midten af febr. 1915 samt från 12 juni 1916 till 27 juli 1917. Jfr Världskriget, sp. 173, 175, 177, 187, 206 och 225. H. J—dt.

Horolo'gium, lat. (grek. *horolo'gion*, "tidvisare"), ur, timvisare.

***Horovitz,** L., f. 1848, dog 1918 i Wien.

Horozco, Sebastián de. Se Spanska litteraturen, sp. 539.

Horrmundssjön, en 14 kvkm. stor sjö, 440 m. ö. h., i Transtrands socken, Dalarna, afrinner till Väster-Dalälfven. O. Sjn.

***Horsens** tillhör Aarhus amt och hade 27,588 inv. 1921. Bland nya byggnader märkas museibyggnaden (1915) i Karoline Amalielund, kommunehospitalet (1906—08), med epidemi- och tuberkulossjukhus, en teater (1909), tullhuset (1913), m. m. Hamnen fördjupades 1914 till 6,3 m. djup, 1920 delvis till 7 m. P. E—t.

***Horsetzky,** Adolf, edler von Hornthal, afgick 1908 från aktiv tjänst, ingick under Världskriget i tjänst såsom chef för den nybildade 26:e armékåren, hvars bedrifter i krigets slutakt han skildrat i arbetet *Die vier letzten kriegswochen* (1920). C. O. N.

***Horsley.** 1. William H. var sedan 1833 led. af Mus. akad. i Stockholm.

***Horst** är lånord från tyskan, där det betyder busksnår, sand- eller jordhög o. d.

***Horst.** 1. H. (Horst-Emscher), hade 23.412 inv. 1919, hvaraf omkr. 1/4 polacker.

Horst, Hans Jakob, norsk skolman, politiker, f. 7 nov. 1848 på Hammerfest, candidatus magisterii 1874, rektor vid Tromsö skola 1892—1908, var stortingsman från Tromsö 1889—1903 och 1906—09 (president i odelstinget 1892—99 och lagtinget 1900—03). Han har varit medlem af stortingets fredsförening, af interparlamentariska rådet och president vid interparlamentariska unionens konferens i Kristiania 1899. Han är led. af Stortingets Nobelkomité (1901), af Permanenta skiljedomstolen i Haag (1906) och af direktionen för Norges hypothekbank (1909). Han har haft stort inflytande i stortinget i skolfrågor, särskildt rörande lagen af 27 juli 1896 om det högre skolväsendet. M. H.

***Horten.** I H. finnas nu också verkstäder för norska marinens flygmaskiner. 10,675 inv. (1921). K. G. G.

Horthy de Nagybánya [na'djbänja], Miklós (Nikolaus), ungersk sjömilitär och riksföreståndare, f. 18 juli 1868 i Kenderes, komitatet Szolnok, tillhör en reformert adelsfamilj, var flygeladjutant hos kejsar Frans Josef och vid Världskrigets utbrott 1914 linjeskeppskapten. Han hade först befäl på slagskeppet "Habsburg" och därefter på kryssaren "Novara", inträngde 1915 med denna och några torpedbåtar i hamnen San Giovanni di Medua och utkämpade 14 maj 1917 med tre kryssare en hel strid mot italienarnas kordongfartyg i Otrantosund, det, hvarvid han blef svårt sårad. På hösten 1917 blef H. chef på slagskeppet "Prinz Eugen", ut-

nämndes till konteramiral och blef 1918 viceamiral och chef för österrikisk-ungerska flottan, som han vid revolutionen s. å. öfverlämnade åt jugoslaviska nationalrådet (31 okt.). H. var under bolsjevikväldet i Ungern 1919 krigsminister i en borgerlig motregering i Szeged, organiserade där en motrevolutionär nationalarmé, inryckte med denna i Budapest 16 nov. 1919, öfvertog högsta militärbefälet i Ungern och valdes 1 mars 1920 af nationalförsamlingen till riksföreståndare. Ehuru principiellt anhängare af uppfattningen om monarkiens fortvaro i Ungern och stående i korrespondens med konung Karl, motsatte han sig dennes bägge försök 1921 att åter bestiga tronen. Om H:s tidtals af mycken efterlåtenhet mot reaktionära sammanslutningar kännetecknade styrelse se Ungern (Historia). Suppl. V. S—g.

***Hortikultur.** Se Trädgård, Trädgårdskonst och Trädgårdsodling.

Hortikulturens vänner, en 1874 i Göteborg stiftad förening af trädgårdsodlare och andra för trädgårdsskötsel intresserade med uppgift att främja trädgårdsskötseln genom diskussioner och utställningar m. m. Föreningen, hvars säte är i Göteborg, hade vid 1923 års början 230 medlemmar samt fonder uppgående till omkr. 20,000 kr., däraf 10,000 kr. donationsfond, hvaraf ränteafkastningen används för inköp af fruktträd åt mindre bemedlade. Föreningen åtnjuter understöd af Göteborgs stad. H. J. Dft.

***Hortlax** är nu eget pastorat i Luleå stift, Norrbottens södra kontrakt, och tillhör Piteå tingslag, Norrbottens län. 31,912 har. 4,025 inv. (1923).

Horvát. Se Kroatien.

Horváth, Ádám. Se Ungerska litteraturen, sp. 1058.

Horvát-Szlavonország. Se Kroatien-Slavonien.

Hosanger. 1. Pastorat i Osteröy kontrakt, Björgvin bispedömme, Norge, omfattar socknarna H., Mo och Eksingedal. 804,09 kvkm. 3,384 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, n. ö. om Bergen, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 231,35 kvkm. 2,605 inv. (1920). Jordbruk och industri. 2. K. G. G.

***Hosianna,** en adventssång för fyrstämmig blandad kör med orgelackompanjemang, komponerad (troligen i Sverige på 1790-talet) af G. J. Vogler (se denne, sp. 957).

***Hosjö** kallas ock Sandvik. 1,900 inv. (1923).

Hoskins [hå'skinŝ], sir Arthur Reginald, engelsk militär, f. 30 maj 1871, blef officer vid infanteriet 1891 och deltog med utmärkelse i Dongolaexpeditionen 1896, i kriget i Sudan 1897—99 och, som stabsofficer, i boerkriget 1899—1902. Efter det sistnämndas slut deltog han, äfvenledes med utmärkelse, 1902—03 i smärre expeditioner i Brittiska Öst-Afrika. 1913—15 var han, som öfverste, inspektör för de afrikanske jägarna (*King african rifles*). 1916 förde han, som generalmajor, befälet öfver en arméafdelning (under general Smuts) och 1917, som generallöjtnant, öfverbefälet öfver de allierades samtliga stridskrafter i Tyska Öst-Afrika. 1919 blef han knight. 1919—23 var han öfverbefälhafvare för territorialtrupperna i North Midlandsdistriktet. S. å. afgick han ur aktiv tjänst. H. J—dt.

Hospital [åpita'l] l. L'Hôpital, Nicolas de, hertig af Vitry (se d. o.).

Hospi'ts (af lat. *hospi'tium*, härbärge), nutida billigt hotell med religiöst betonad ledning. Jfr Hospitium 2.

***Hossmo** tillhör nu Växjö stift. 538 inv. (1923).

***Hosszúfalu** tillhör nu Rumänien.

***Hosta,** *bot.* (sp. 1152, rad 17 uppifr.) I st. f. 4 *bör stå* 5.

***Hostinsky,** O., dog 19 jan. 1910 i Prag.

***Hostrup,** J. C. Se H. Hostrup, "J. C. H." (1916).

***Hotagen** tillhör nu Lits och Rödöns tingslag samt Ströms kontrakt. 192,250 har. 1,009 inv. (1923). Hotagens lappförsamling hade 148 inv. (s. å.).

***Hotagensjön,** vanligen benämnd blott Hotagen, har en areal af 55 kvkm.

Hotch-potchsoppa [hå'tʃpåtʃ-; af eng. *hodgepodge* l. *hotch-potch*, sammelsurium, röra, af fr. *hochepot*, af *hocher*, skaka, och *pot*, gryta], *kokk.*, sakta kokt lamm- eller oxbuljong tills. med bitar af lammbringa samt brynt purjolök och brynta tärningar eller skifvor af morot, palsternacka, selleri och jordärtskockor jämte gröna ärter och blomkål.

Hôtel de Cluny [åtä'l dө klyni]. Se Cluny-museet.

Hotellstadga. Genom en 8 juni 1917 utfärdad k. stadga ha meddelats föreskrifter ang. hotell- och pensionatsrörelse, hvarom förut bestämmelser i lag saknats. Stadgan omfattar all sådan verksamhet, "som afser att åt resande eller andra mot betalning tillhandahålla möblerad bostad, vare sig ensamt eller i förening med förplägnad". I regel erfordras för att drifva dylik rörelse tillstånd af K. M:ts befallningshafvande, som bl. a. har att föranstalta om undersökning till utrönande af lägenhetens beskaffenhet i sanitärt afseende och med hänsyn till skyddsåtgärder mot eldfara. Vid ansökning härom skall ock fogas bl. a. intyg om, att sökanden gjort sig känd för redbarhet och ordentlighet och anses lämplig att utöfva rörelsen. Stadgan innehåller omfattande, detaljerade föreskrifter, afseende skydd mot eldfara. Däribland märkes en mängd bestämmelser om byggnadssättet, bl. a. att hotell eller pensionat skall ha minst två genomgående, af hvarandra fullt oberoende trappor från högst belägna våningen till nedre botten. Vidare bestämmelser om, att sofrumsdörrar skola vara försedda med mekanisk anordning för självstängning; att, där trappor icke äro utförda i brandsäker konstruktion, sofrum i öfre våningar skola förses med nödbalkong eller med lifräddningslina; att s. k. nödbelysning äfvensom brandalarmsklockor och assuranspruta skola finnas. För kontroll öfver resande stadgas bl. a., att resande skall vid ankomsten omedelbart affordras uppgift om namn, yrke, titel samt födelse- och hemort, hvilka uppgifter skola af den resande inskrifvas i en särskild liggare, i hvilken äfven antecknas dagen för ankomst och afresa. Liggaren skall hållas tillgänglig för polismyndigheten. Beträffande hotell eller pensionat, som är afsedt att samtidigt härbärgera högst 15 gäster och innehåller högst 8 rum samt är inrymdt i tvåvåningsbyggnad eller endast i de två lägsta våningarna af större byggnad, medger stadgan i väsentliga afseenden undantag från brandskyddsbestämmelserna. Dess-

utom kan K. M:ts befallningshafvande på särskild ansökan besluta om eftergift från dessa bestämmelser beträffande byggnad, hvari redan vid stadgans ikraftträdande drifves hotell- eller pensionatsrörelse, för så vidt bestämmelsernas tillämpning skulle medföra oskäliga kostnader. Då för drifvande af hotell- eller pensionatsrörelse används endast byggnad eller lägenhet, som innehåller högst 4 för gästers härbärgerande afsedda rum och icke är afsedd för mottagande samtidigt af flera gäster än 8, behöfves ej tillstånd för rörelsens idkande, endast anmälan till polismyndigheten; brandskyddsbestämmelserna ega ej alls tillämpning på dylik lokal, och resandekontrollen är inskränkt till att omfatta allenast utlänningar. Stadgan innehåller slutligen bestämmelser om bötesansvar för öfverträdelser af stadgans föreskrifter samt om befogenhet för K. M:ts befallningshafvande att skilja hotellinnehafvare, som vederbörligen erhållit tillstånd, från rörelsens fortsatta bedrifvande, då han gjort sig skyldig till upprepade förseelser mot stadgans bestämmelser eller visat grof vårdslöshet i efterkommandet af brandskyddsföreskrifterna eller då han finnes eljest icke lämplig att vidare förestå rörelsen. Efter anmälan af vederbörande polismyndighet kan K. M:ts befallningshafvande ock förbjuda den, som, enligt hvad förut nämnts, endast har anmälningsskyldighet för rörelsens idkande, att vidare utöfva rörelsen, där sådant för upprätthållande af allmän ordning, säkerhet eller sedlighet synes nödigt. G. F—t.

Hotin. Se Chotin. Suppl.

Hotingsjön, en 4 kvkm. stor sjö, 236 m. ö. h., i Tåsjö socken, Ångermanland, genomfluten af Tåsjö älf, som efter sitt utlopp ur sjön äfven benämnes Hotingsån och senare bildar Fjällsjö älf. O. Sjn.

Hotta Masamu'tsu, japansk minister. Se Bd XII, sp. 1495.

Hottöfjället, ett 1,107 m. högt berg i nordkanten af Anarisfjällen (se d. o. Suppl.). N. därom ligger sjön Hottön (471 m. ö. h.), som öfver Sällsjön afrinner till Undersåkersälfven (Indalsälfven). O. Sjn.

***Houben,** H. H., har vidare skrifvit *Jungdeutscher sturm und drang* (1911), *Hie zensur, wer dort?* (1918) och *Verbotene literatur* (1923) och varit lifligt verksam som utgifvare (bl. a. Schurz och Adèle Schopenhauer). R—n B.

***Houdard,** G. L., dog 28 febr. 1913 i Paris.

***Houdas,** O., dog 5 dec. 1916 i Paris. H. S. N.

***Houdon,** J. A., blef 1918 representerad på Stockholms Nationalmuseum genom *Washingtons* byst i marmor (en gåfva af kammarherre Hj. Linder), ett af H:s mästerverk. G—g N.

House [haŭ's], Edward Mandell, amerikansk politiker, f. 26 juli 1858 i Houston, Texas, har länge, utan att inneha några ämbeten (han bär dock öfverstetitel), intagit en framskjuten plats inom det demokratiska partiets ledning och spelade särskildt under Wilsons presidentskap en betydelsefull roll som presidentens förtrogne vän och intime politiske rådgifvare från 1913 och fram till en brytning dem emellan på sommaren 1919. Han sändes 1914, 1915 och 1916 till Europa som presidentens personlige representant för delgifvande åt amerikanska diplomater af presidentens politiska uppfattning samt för officiösa öfverläggningar med ledande statsmän i de krigförande länderna. Sedan Förenta staterna april 1917 inträdt i Världskriget, anförtrodde Wilson sept. s. å. åt H. ledningen af de amerikanska förarbetena för blifvande fredsunderhandlingar. Han representerade nov. 1917 amerikanska regeringen vid den interallierade konferensen i Paris och sedermera, från dec. s. å., i Högsta krigsrådet i Versailles, deltog hösten 1918 som amerikanskt regeringsombud i förhandlingarna om vapenstilleståndet och i förberedelserna till fredskonferensen i Paris 1919, där han var en af den amerikanska förhandlingsdelegationens medlemmar och under Wilsons besök i hemlandet febr.—mars dennes ställföreträdare. Vid förhandlingarna om fredsfördragens detaljutformning var H. synnerligen verksam. Om Parisförhandlingarna har han jämte Ch. Seymour utgett samlingsverket ''What really happened at Paris'' (1921). V. S—g.

Housman [haŭ'smən], Alfred Edward, engelsk skald, f. 26 mars 1859, var 1882—92 anställd i engelska patentverket och vardt sedan professor i latin, 1892—1911 i London, sedan 1911 i Cambridge. H:s största vetenskapliga verk är en ny upplaga af Manilius' verk. Hans rykte hvilar emellertid väsentligen på hans diktsamling *A Shropshire lad* (1896), hvars enkla, innerliga, vid hembygden knutna poesi verkade föryngrande och nydanande på den engelska dikten. En andra diktsamling, *Last poems*, kom först 1922. — H:s bror, Laurence H., f. 18 juli 1865, har vunnit uppmärksamhet både som tecknare (Merediths dikter m. m.), poet och novellist (*Select poems*, 1909 m. m.). R—n B.

***Houssaye.** — 2. Henri H. dog 23 sept. 1911 i Paris. Han skref ytterligare *La garde meurt et ne se rend pas. Histoire d'un mot historique* (1907) och *Iéna et la campagne de 1806* (1912).

***Houston** har tack vare sin bomullsmarknad, sin egenskap af järnvägscentrum och stora industrier gått ofantligt framåt de senaste årtiondena och hade 138,276 inv. 1920.

Houston [haŭ'stən], David Franklin, amerikansk politiker och universitetsman, f. 17 febr. 1866 i Monroe, Nord-Carolina, var 1888—91 skolinspektör i Spartanburg, 1894—1902 först biträdande, sedan ordinarie professor i statsvetenskap vid Texas' universitet och 1905—08 dettas president, 1902—05 president för Texas' landtbrukshögskola och 1908—13 kansler för Washingtonuniversitetet i S:t Louis. H. var, under Wilsons båda presidentskap, mars 1913—febr. 1920 jordbruksminister och febr. 1920—mars 1921 finansminister. Som jordbruksminister under krigsåren var han framgångsrikt verksam för lifsmedelsproduktionens höjande, bekämpande af sädes- och kreaturssjukdomar, jordbrukskreditväsendets reorganisation och lagerhusfrågans ordnande. H. är sedan sept. 1921 president i Bell telephone securities co. V. S—s.

Houville [ovi'j], Gérard d', pseudonym för Marie Louise Antoinette de Hérédia, gift med Henri de Régnier (se d. o., äfven i Suppl.).

***Howard.** — 13. Henry Fitzalan-H., 15 hertig af Norfolk, dog 11 febr. 1917 i London. — Hans broder lord Emund Talbot var 1915—21 led. af Asquiths och Lloyd Georges koalitionsministärer som ''inpiskare'' i underhuset (''joint parliamentary secretary to the treasury''). Han blef 30 april 1921 vicekonung på Irland efter

lord French, upphöjdes då till peer (viscount Fitzalan) och utbytte därvid sitt 1876 af arfsskäl antagna tillnamn Talbot mot släktnamnet Fitzalan-H. Han var Irlands siste vice-konung (ämbetet afskaffades, då Irland 1922 blef en självstyrande fristat) och den ende katolik, som innehaft detta ämbete.

14. Sir Esmé William H., brittisk diplomat, f. 15 sept. 1863, tillhör en sidogren af släkten (H. of Greystoke). Han ingick 1885 på diplomatbanan, lämnade den 1892, var 1894—95 privatsekreterare hos den liberale kolonialministern lord Kimberley, deltog 1900 som menig soldat vid Imperial yeomanry i boerkriget och återgick 1903 till diplomatbanan som brittisk generalkonsul på Kreta (till 1906). H. var därefter 1906—08 ambassadråd i Washington, 1908—11 generalkonsul i Ungern, 1911—13 envoyé i Bern och 1913—19 envoyé i Stockholm. Han erhöll 1916 knightvärdighet (sir Esmé H.). Vid fredskonferensen i Paris 1919 tillhörde han som sakkunnig för nordeuropeiska frågor brittiska delegationen, deltog i en interallierad mission till Polen (febr.—mars) och var (från maj) ordf. i kommissionen för Östersjöfrågornas behandling (ordnandet af Finlands, Ålands, Estlands, Lettlands och Litauens ställning). H. blef sept. s. å. ambassadör i Madrid och medlem af Privy council samt utnämndes dec. 1923 till ambassadör i Washington. 13—14. V. S—g.

Hovden, fiskeläge. Se Bö 1. Suppl.

***Howe**, Julia, dog 17 okt. 1910 i New York. — 2. Henry Marion H., den föregående son, metallurg, f. 2 mars 1848 i Boston, d. 14 maj 1922 i Bedford hills, staten New York, graduerades vid Massachusetts' Institute of technology 1871, var docent i metallurgi där 1883—97 och professor i metallurgi vid Columbia university i New York 1897—1913. Att börja med egnade sig H. under fem år åt kopparns metallurgi; han införde därvid kopparsmältning i Chile och grundlade eller ledde anläggningar bl. a. i Canada och i Arizona. 1872 öfvergick han till järnets metallurgi och verkade flera år som rådgifvande metallurg. H:s utomordentligt rika produktion började på 1870-talet med arbeten om masugnens rationella skötsel. Han tog verksam del i en af tullkniska förhållanden orsakad strid om frågan: Hvad är stål?, och han fortsatte att egna sitt lif åt vetenskapligt studium af denna fråga. Hans världsrykte som stålmetallurg daterar sig från det stora verket *The metallurgy of steel* (1890), ett mönster af klar och koncis framställningskonst. Moderna metallografiska synpunkter tillgodogjorde han vidare i arbetet *The metallography of steel and cast iron* (1916), där han gaf en kritisk sammanfattning af allt det viktigaste på området. Andra kända arbeten af H. äro *Metallurgical laboratory notes* (1902) och *Iron, steel and other alloys* (1903),

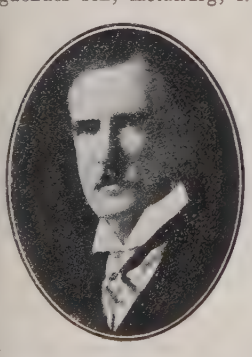

hvartill kommer halftannat hundratal skilda uppsatser. Under de sista 15 åren afstod H. så långt möjligt från praktiska uppdrag för att kunna egna sig åt sin vetenskapliga verksamhet. Under Världskriget var H. ordf. i ingenjörsafd. inom National research council. H. verkade bl. a. äfven som president i Amerikanska samfundet för materialprofning. En stor mängd yttre utmärkelser kom H. till del, t. ex. Bessemermedaljen (1895) och medlemskap af utländska samfund, bl. a. sv. Vet. akad. (1905). H. hade stora litterära intressen. Han var ock en ypperlig lärare, som utöfvat stort inflytande. Jfr "Iron and steel metallurgist", 7, 1904, och "Chemical and metallurgical engineering", 26, 1922. C. B—s.

Hovedstaden, dansk daglig tidning, uppsatt i Köpenhamn 1912 af nationell-kristliga kretsen med bestämd front mot "Politiken"; den redigerades 1913—17 af prosten Johannes Nordentoft och upphörde 1920. P. E—t.

***Howells**, W. D., dog 11 maj 1920 i New York. Ett af hans senaste arbeten var *Years of my youth* (1916).

***Hovgaard**, A. P., dog 15 mars 1910 i Köpenhamn. P. E—t.

Hovin, härad och socken i Gransherad pastorat, på östsidan af Tinnsjö, Telemark fylke (före 1919 Bratsbergs amt), Norge. 311,42 kvkm. 742 inv. (1920). Jordbruk, boskapsskötsel och skogsbruk. K. G. G.

Hovinmaa [hå'vinmä], pappersbruk i Vahviala socken, Viborgs län, Finland, 12 km. från Viborg, grundadt 1873. Tillverkning af omkr. 2½ mill. kg. papper; 115 arb. (1922). O. B—n.

***Howitz.** — 2. F. H. dog 23 dec. 1912 i Köpenhamn. P. E—t.

***Howrah.** 1. Distriktet omfattar 1,321 kvkm. 943,502 inv. (1911). — 2. Staden H. har 179,006 inv., hvaraf 132,409 hinduer, 44,007 muhammedaner och 2,206 kristna.

Hoyang, urgammal stad i södra delen af kinesiska prov. Schan-si, 45 km v. om Yuncheng, i ett bördigt sädesdistrikt. Svenska missionen i Kina har sedan 1904 en hufvudstation i H.

Hoyen, japansk målare, d. 1867. En af hans taflor är återgifven å pl. I till art. Japansk konst.

Hren, Tomaš. Se Slovenska litteraturen, sp. 1473.

Hrintje'nko, Boris, ukrainsk författare, f. 1863, d. 1910. Se Ukrainska litteraturen, sp. 887.

Hrusjevskyj [-ski], Mychajlo, ukrainsk historiker och statsman, f. 1866 i Cholm, blef efter skolstudier i Tiflis 1886 student i Kiev och var 1894—1914 professor i historia vid Lembergs universitet. Han blef under dessa år en bland de kulturellt ledande i den nationella ukrainska rörelsen både i Österrikes och Rysslands ukrainska landsdelar och gaf åt denna rörelse ett ideellt underlag genom sin stort anlagda ukrainska historia *Istorija Ukraïny-Rusi* (hittills 8 bd, går till 1650; bd I i tysk öfv. "Geschichte des ukrainischen volkes", 1906), hvari han energiskt häfdade den ukrainska kulturens särart och den forna ukrainska statens betydelse som skyddsvärn för Europa mot asiatiska angrepp. En förkortad uppl. utgafs på

ukrainska (*Otjerk istorii ukraïnskago naroda*, Grunddragen af ukrainska folkets historia, 1904, 3:e uppl. 1911; början i tysk bearbetning, ”Geschichte der Ukraina”, I, Lemberg 1916) och ryska; den spreds i flera hundratusen ex. och hade stor betydelse för det ukrainska nationalmedvetandets stärkande. Äfven utgaf H. en illustrerad ukrainsk historia, *Iljustrovana istorija Ukraïni* (Kiev och Lemberg 1911). H. var en tid president för Sjevtsjenkoakademien i Lemberg, blef 1906 hedersdoktor vid Charkovs universitet och var president för Vetenskapssällskapet i Kiev. — Vid Världskrigets utbrott 1914 vistades han i Kiev och blef då häktad samt deporterad till Sibirien, fick senare bo i Simbirsk och tilläts 1917 återvända till Kiev. Vid bildandet af den ukrainska centralradan s. å. blef han dennas president och fungerade som sådan, tills radan genom tyskt maktspråk upplöstes i april 1918 (jfr Ukraina, sp. 881 ff.). Före och under krigsåren verkade H. för de ukrainska självständighetssträfvandena äfven genom flera politiska skrifter: *Ein überblick der geschichte der Ukraine* (Wien 1914), *Die ukrainische frage in historischer entwicklung* (Wien 1915), *Osvobozjdenie Rossii i ukrainskij vopros* (Rysslands befrielse och den ukrainska frågan, Petersburg 1907). Han har senare utgett en sakrik *Abrégé de l'histoire de l'Ukraine* (Prag 1920). F. n. (1924) är han president för Ukrainska sociologiska institutet i Prag. V. S—g.

Hrvatska. Se Kroatien.

Hrvatska-Slavonija. Se Kroatien-Slavonien.

Hsia, kinesisk dynasti. Se Kina, sp. 56.

Hsien-feng. Se Hienfong. Suppl.

Hsuang-tung, kejsare. Se Kina, sp. 73 och i Suppl.

Hsuan-tsung, kejsare. Se Kina, sp. 63.

Hsüan-hua-fu (Süan-hwa-fu), stad i kinesiska prov. Tschi-li, vid floden Han-ho och järnvägen till Peking. Omkr. 100,000 inv. I H. har Skandinaviska alliansmissionen en hufvudmissionsstation.

Hsüen-tsung, kejsare. Se Kina, sp. 59.

***Huanco,** oriktig form för Huanuco.

Huang-ti, härskartitel. Se Kina, sp. 56.

***Huanuco.** Se Huanco (äfven i Suppl.).

***Huaráz** hade 7,646 inv. 1920.

Huaráz [*ω*aräth], flod. Se Santa.

***Huart,** Cl., är äfven professor i islams och Arabiens religioner vid École pratique des hautes études.

***Huaröd,** fastställdt af K. M:t 1919 som namn på Hufvaröd. 983 inv. (1923).

Huaylas [*ω*a'jlas], departement. Se Ancachs. Suppl.

***Hubaÿ,** J., bör skrifvas **Hubay** och uttalas ho'bai.

***Hubbo** omfattar nu 2,498 har. 1,216 inv. (1923).

Hübendick. 1. Ludvig Andreas H., son till Karl Jakob H. (se hufvudarbetet), sjöofficer, författare, f. 1 maj 1835 i Karlskrona, d. 15 nov. 1914 i Stockholm, aflade sjöofficersexamen 1855 och konstruktionsofficersexamen 1858 samt öfvergick, då flottans konstruktionskår indrogs, till sjöofficerskåren, blef underlöjtnant 1859 och kapten 1875 samt tog afsked ur aktiv tjänst 1890. Han tjänstgjorde 1865—78 som besiktningsofficer vid styckebruk, ordnade 1878 Sjöförsvarsdep:s bibliotek och var dess bibliotekarie 1878—90 samt tjänstgjorde 1890—95 som båtsmanschef. H. fungerade en följd af år som censor vid Sjökrigsskolan samt utöfvade betydande verksamhet som författare och öfversättare (af bl. a. Marryats romaner), oftast under pseudonymen Ella. Han utgaf flera delar af *Ungdomens bok* (1878—79; 2:a uppl. 1883), *Valet af lefnadsbana* (1882), *Handbok för frimurare* (1890), *Hvad skall man bli?* (1901), samt skref ett stort antal sjötekniska artiklar i Nordisk familjebok.

2. Karl (Carl) Edvard Ludvig H., den föregående son, civilingenjör, högskolelärare, f. 26 febr. 1875 i Stockholm, utexaminerades från Bergsskolan 1900 och företog utländska studieresor 1901—02 och senare. H. var 1900—01 anställd vid J. V. Svensons motorfabrik och var chefsingenjör där 1912—16. Under åren 1902—10 var H. förste ingenjör i ingenjörsfirman Fritz Egnell och 1910—12 öfveringenjör vid Morgårdshammars mekaniska verkstads a.-b. samt är sedan 1916 professor vid Tekniska högskolan i läran om förbränningsmotorer. H. har gjort sig känd som skicklig konstruktör och teoretiker inom motortekniken och har varit anlitad för ett flertal offentliga utredningar i hithörande frågor. Han har utgett bl. a. *Teknisk termodynamik i dess grunddrag* (1920) och *Kylteknik* (1921) samt publicerat ett stort antal uppsatser och afh. på förbränningsmotorområdet och i detta närliggande ämnen, bl. a. i Nordisk familjebok. 1—2. Fmn.

***Huber,** Hans, dog 24 dec. 1921 i Locarno. Bland hans senare verk märkas ytterligare 4 symfonier, operorna *Simplicius* (1912) och *Frutta di mare* (1914) samt oratoriet *Weissagung und erfüllung* (1913).

Huber [hōb-], Eugen, schweizisk rättslärd, f. 13 juli 1849 i Stammheim (kantonen Zürich), d. 23 april 1923 i Bern, blef juris doktor i Zürich 1872, docent i Bern 1873, e. o. professor i Basel 1880, ord. professor där 1881 och i Halle 1888, samt återgick 1892 till Schweiz som professor i Bern. Hans förtjänstfulla rättsvetenskapliga författarskap (särskildt verket *System und geschichte des schweizerischen privatrechtes I—III* 1886—89; *IV* 1893) hade då beredt honom sådant anseende, att förbundsregeringen åt honom uppdrog att utarbeta förslag till enhetlig schweizisk civillagbok. Uppdraget utfördes till ära för honom själf såväl som för hans land; ”Schweizerische zivilgesetzbuch” utfärdades 10 dec. 1907 (jfr Schweiz, sp. 1290, där årtalet 1912 beror på tryckfel). En 1919 utg. *Festgabe, Eugen Huber zum 70. geburtstage dargebracht von der juristischen fakultät der universität Bern*, visar, huru högt skattad H:s gärning är. C. G. B.

Huber [hōb-], Max, schweizisk folkrättslärd, f. 1874 i Zürich, studerade juridik, ekonomi och politik vid universitet i Schweiz och Tyskland samt under resor 1899—1901 dels i England och Ryssland, dels i yttersta östern, Australien och Förenta staterna, och var 1902—21 professor i politik samt schweizisk och internationell offentlig rätt vid Zürichs universitet. H. var 1907 schweizisk delegerad vid 2:a fredskonferensen i Haag och

valdes 1921 till ord. domare i den nya fasta mellanfolkliga domstolen i Haag. H. har skrifvit bl. a. *Die staatensuccession* (för juris doktorsgrad i Berlin, 1905) och blef efter Jellineks död 1911 medlem af redaktionen för sammelverket "Das öffentliche recht der gegenwart" och dess "Jahrbuch". Han tillhörde 1920 den internationella juristkommissionen i Ålandsfrågan (jfr Åland, sp. 995). Rld.

Hubermann [höb-], Bronisław, polsk violinist, f. 1882 i Warschau, elev af Joachim, har från sitt elfte år gjort konsertresor och mognat till gedigen mästare, som därtill fängslar genom eldig känsla. I Stockholm spelade han f. g. 1910. E. F—t.

***Hubert,** H[enri], f. 23 juni 1872, är professor i Europas förkristna religioner vid École pratique des hautes études.

***Hubrecht,** A. A. W., dog 21 mars 1915. Bland hans sista arbeten märkes *Die säugetierontogenese in ihrer bedeutung für die phylogenie der wirbeltiere* (1909). L—e.

***Huch,** Ricarda, fullbordade *Die geschichten von Garibaldi* 1908. Hon har vidare författat *Neue gedichte* (1907, ingår i "Alte und neue gedichte", 1920; 2:a uppl. 1922), essayerna *Aus dem zeitalter der risorgimento* (1908), *Leben des grafen Federigo Confalonieri* (1910), novellerna *Der hahn von Quakenbrück* (s. å.), nihilisthistorien *Der letzte sommer* (s. å.), den stora tids- och personskildringen från 30-åriga kriget *Der grosse krieg in Deutschland* (3 bd, 1912—14; "Från forna ofredsdagar", 1915—17), den filosofiska afhandlingen *Natur und geist als die wurzeln des lebens und der kunst* (1914; 3:e uppl. kallad "Vom wesen des menschen"), *Wallenstein* (1915), *Luthers glaube* (1915; "Luthers tro", 1917), kriminalnovellen *Der fall Deruga* (1917; "Fallet Deruga", s. å.), essayerna *Der sinn der Heiligen schrift* (1919) och *Entpersönlichung* (1921), "Vita somnium breve" bär nu titeln "Michael Unger". Se arbeten om henne af Regener (1904), E. Gottlieb (1914) och O. Walzel (1916).

2. Rudolf H., den föregåendes broder, tysk författare, f. 28 febr. 1862 i Porto Allegre, advokat med justitieråds titel, har skrifvit skisser *Aus dem tagebuche eines höhlenmolches* (1885), utvecklingsromanen *Hans der träumer* (1903), kvinnoromanen *Der frauen wunderlich wesen* (1905), *Die beiden zitterhelme* (1908), *Die familie Hellmann* (1909), *Die Rübenstedter* (1910), *Brinkmeyers abenteuer* (1911), *Talion* (1913), *Junker Ottos Romfahrt* (1917), *Lied der parzen* (1918) och *Das unbekannte land* (1920) samt essayer och aforismer som *Eine krisis* (1904) och *Dies und das und anderes* (1912). H. är framför allt humorist.

3. Friedrich H., de föregåendes kusin, tysk författare, f. 19 juli 1873 i Braunschweig, d. 12 maj 1913 i München, skref romanerna *Peter Michel* (1902; ny uppl. 1911), som är småborgerlig realism, och *Geschwister* (1903), skildrande estetiskt skönhetslif, *Träume* (1904), *Wandlungen* (1905), *Mao* (1907), *Pitt und Fox* (1909), *Enzio* (1911) och Wagnerparodier. H:s författarskap hade en starkt romantiserande hållning. 1—3. R—n B.

***Huchard,** H., dog 11 dec. 1910.

***Hucknall Torkard** heter nu endast Hucknall. 16,835 inv. (1921).

***Huddersfield** hade 110,120 inv. 1921.

***Huddinge** omfattar nu 14,176 har. 5,377 inv., hvaraf i det i H. belägna Hörningsnäs villastads municipalsamhälle 278 inv. (1923).

***Huddunge** omfattar nu 11,844 har. 1,304 inv. (1923).

***Hude,** Anna, gifte sig 1910 med professor Kr. Erslev (se d. o. 2) och lämnade samtidigt platsen i riksarkivet. Hon har under de senare åren sysslat med spiritism och därmed besläktade spörsmål samt utgaf 1913 *The evidence for communication with the dead* och 1920 *Vejen, jeg gik.* — Hennes broder Karl H. blef 1919 lektor i klassisk filologi vid Köpenhamns universitet och 1921 rektor vid Metropolitanskolan. Han har fortsatt sina utgifningsarbeten med Thukydides, Herodotos, Lysias och Aristoteles samt öfversatt Plutarchos och Appianus. P. E—t.

***Hudene** omfattar nu 5,611 har. 1,242 inv. (1923).

Hudfistel, *med.* Se Tändernas sjukdomar och vård, sp. 758.

***Hudiksvall.** Efter inkorporering 1 jan. 1911 af Åviks municipalsamhälle är arealen 2,167 har (6 har i hufvudarbetet är tryckfel i st. f. 148), hvaraf 2,135 har land. 7,624 inv. (1923). Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick 1922 till 18,361,000 kr., hvaraf 16,284,900 bevillningspliktig fastighet. Den till bevillning taxerade inkomsten 1922 var 8,567,890 kr. Fabrikerna voro 24 med 515 arbetare och ett salutillverkningsvärde af 4,021,861 kr. (1921). Den största är Håstaholmens ångsåg om 6 ramar, egare A.-b. Iggesunds bruk. Tobaksfabrikerna äro nu nedlagda. Till hamnen ankommo och därifrån afgingo 1921 tills. 856 fartyg om 280,309 nettoton. Utförseln bestod mest af sågade trävaror och träkol. Östkustbanan skall gå genom H. Förutom stadens sparbank finnas nu afdelningskontor af Upplands-, Mälar- och Sundsvallsbankerna samt Svenska handelsbanken. Sedan hösten 1910 har högre allm. läroverket kommunalt realgymnasium. Hälsinglands museum är förlagdt till f. d. lasarettsbyggnaden. "Hudiksvalls nyheter" har nu äfven en daglig upplaga; "Hudiksvallsposten" samt den nya "Hudiksvalls-Tidningen" äro hvarannandagstidningar. H. tillhör nu Sundhede kontrakt och väljer riksdagsmän tills. med länet. — I stadens vapen ha de tre gethufvudena (i rödt fält) nu fått den fastställda form, som fig. här visar. O. Sjn.

Hudiksvalls vapen.

Hudiksvallsfjärden, en omkr. 25 km. lång och 2—10 km. bred vik af Bottenhafvet i Hälsingland, begränsad af Agön och Hornslandet. Vid dess innersta vik ligger staden Hudiksvall. O. Sjn.

Hudiksvalls järnväg. Se Statsbanan Ljusdal—Hudiksvall.

Hudiksvalls nyheter, daglig tidning i Hudiksvall, började utges 1883 och är daglig sedan 1 dec. 1917. Nuv. redaktör (sedan 1921) är V. Öde-

gård (f. 1892); redaktionssekreterare är O. A. Bergstrand (f. 1874). Postprenumerationspriset är 12 kr. för år.

Hudkräfta, *med.* Se Kräfta. Suppl. Jfr även Yrkessjukdomar, sp. 613.

Hudkörtlar, *zool.*, benämnas de hos skilda djurtyper förekommande, ur öfverhuden uppkomna körtlarna. Hos många ryggradslösa djur äfvensom hos lägre ryggradsdjur kunna de vara encelliga; vanligtvis utgöras de af en större eller mindre anhopning af körtelceller, som kommit att ligga på djupet under öfverhuden och mynna utåt genom en gemensam utförsgång. Jfr Hud. L—e.

***Hudmaskar** (Pormaskar), masklika bildningar i huden, hvilka sitta infattade i utvidgade talgkörtelmynningar och bestå af hornmassa med brun eller svart spets, knappnålshufvudstor eller något större. Pormasken beror på abnormt stark hornbildning kring talgkörtelmynningen och har form af en tunna, bildad af koncentriska hornlameller. Mörkfärgningen af dess främre ända beror icke, som man förr trodde, på smuts, utan på en kemisk omvandling (oxidation af hornämnet). I det inre finnas utom hornceller rikligt med små finabaciller, ''seborrébaciller'' (se Seborré), samt fett. Pormasken hindrar utströmningen på hudytan af det i talgkörteln bildade fettet. Den kan utpressas genom tryck mellan 2 naglar, som en gulaktig fast propp med mörk spets, följd af en hvitare, trådlik massa, det kvarhållna talgkörtelsekretet. Inflammatorisk retning af deras omgifning ger upphof till finnar (se Finne). Pormaskar förekomma hufvudsakligen i ansiktet, på ryggen och bröstet. De motverkas bäst genom omsorgsfull tvättning med varmt vatten och tvål. L. Mbg.

Hudmjältbrand, *med.* Se Mjältbrand, sp. 719—720.

Hudmuskelsäck (ty. *hautmuskelschlauch*), *zool.*, benämnes hos flera ryggradslösa djur, såsom maskar och sjögurkor (se Tagghudingar), huden och den innanför liggande och intimt med denna förbundna muskulaturen. Denna hudmuskelsäck betingar det egendomliga ställflyttningssätt, hvilket betecknats såsom det masklika. L—e.

Hudreflexer, *fysiol.* Se Reflex, sp. 1171.

***Hudskelett.** — 2. *Zool.*, i vidsträckt bemärkelse liktydigt med sammanfattningen af alla i djurens kroppsbeklädnad förekommande hårda beståndsdelar. Hudskelettet har till uppgift att skydda och stödja kroppen; det kan dessutom afge fästpunkter för muskler. Redan hos de lägsta ryggradslösa djuren anträffas ett hudskelett i form af en kutikula (se d. o. 2). Ur denna kutikularbildning kan framgå ett skal af olika sammansättning och styrka, såsom förhållandet är hos många polyper, mossdjur, ringmaskar och andra. Städse afsöndras denna kutikula af hudens epidermisceller. Det afsöndrade, mer eller mindre fasta höljet omger kroppen som ett löst skal, eller ock förblir det i omedelbart samband med epidermis, ur hvilken det framgått. Hos leddjuren uppnår det af kitin (se d. o.) bestående eller förkalkade kutikularskelettet en hög utbildning. Hos blötdjuren utgöres hudskelettet af ett enhetligt skal eller af två eller flera sådana. Inom ryggradsdjurens grupp är hudskelettet äldre än det inre skelettet: det uppträder högt utveckladt redan hos några af de äldsta fiskliknande organismerna (*Placodermata*, se d. o.), där det inre ännu står mycket lågt. Hos fiskarna förekommer hudskelettet i form af fjäll eller plåtar; hos sköldpaddor, krokodiler, somliga ödlor och hos bältdjuren utgöres hudskelettet af större eller mindre plåtar. Äfven munhålans tänder uppfattas såsom tillhörande hudskelettet. Af det här sagda framgår att hudskelettet ej är en homolog bildning hos alla djur. L—e

Hudson [ha'dsən], William Henry, engelsk författare, f. omkr. 1846 i Syd-Amerika, d. 22 aug. 1922 i London, vistades som ung i Syd-Amerika, hvars naturlif och framför allt fågelvärld han egnade det noggrannaste och kärleksfullaste studium. Af hans arbeten (*The purple land*, 1885; *Argentine ornithology*, 1888—89, *The naturalist in La Plata*, 1892, *Birds in a village*, 1893, *Idle days in Patagonia*, s. å., *British birds*, 1895, *Nature in Downland*, 1900, *El Ombú*, 1902; ''I ombuträdets skugga'', 1923; *Hampshire days*, 1903, *A crystal age*, 1906, *The lands end*, 1908, *Afoot in England*, 1909, m. fl.) märkas särskildt *Green mansions* (1904; ''Grönskande boningar'', 1923), en fantasifull, men också på rika naturiakttagelser hvilande romantisk skildring från vildmarkerna söder om Orinoco, bygdeskildringen *A shepherd's life* (1910) och *Far away and long ago; history of my early life* (1918). 1922 började H:s *Collected works* utges i 24 bd. E. Garnett utgaf 1923 *152 letters from W. H. H.* Postumt utgafs 1922 *A hind in Richmond park.* R—n B

Hudson [ha'dsən], William Henry, engelsk författare, f. 2 maj 1862 i London, d. 12 aug. 1918 i Droitwich, var först tidningsman, sedan sekreterare åt Herbert Spencer och för därpå till Förenta staterna, där han var biblioteksman och 1892—1901 verkade som professor i engelsk litteratur vid Stanford-universitetet i Kalifornien och 1903—03 vid Chicago-universitetet. Efter återkomsten till England anställdes han som ''stafflecturer'' vid Londons universitet. H:s rika alstring omfattar bl. a. *Studies in interpretation* (1896), *Idle hours in a library* (1897), *The study of english literature* (1898), *The meaning and value of poetry* (1901), *Rousseau and naturalism in life and thought* (1903) och *Short history of french literature* (1919). R—n B

***Hudson-bay-kompaniet** leddes af lord Strathcona till dennes död, 1914. Under Världskriget egnade sig kompaniet i stor utsträckning åt varuinköp för franska militärförvaltningens räkning och lifsmedelstransporter till franska civilbefolkningen. De förlorade genom tyska undervattensbåtsangrepp 11 ångare. En historik öfver kompaniets verksamhet 1670—1920 har utgetts af sir W. Schooling (1920).

***Hudson-bay-länderna.** De forna territorierna Yukon, Mackenzie, Keewatin och Ungawa ha genom nyindelning 1920 blifvit de tre distrikten Mackenzie, Keewatin och Franklin.

Hudtuberkulos [-lås]. Se Tuberkulos, sp. 242.

Hudvattusot, äfven kallad fläckfeber, anasarka, *veter.*, är en hos hästen uppträdande sjukdom, som yttrar sig genom smärre blödningar i hud och slemhinnor, vanligen först i näsan, och afsöndring af blodvatten i underhudsbindväfven i synnerhet under buken. Sjukdomen uppstår i sam-

band med vissa sjukdomar (såsom kvarka, lungröta och influensa), som äro förbundna med bildandet af större varhärdar. Den är ofta långvarig, med hög dödsprocent. Det sjuka djuret bör gå fritt i box. Sjukdomen behandlas numera med ett scrum. H. J. Dft.

***Huë** (fr. *Hué*) har nu järnvägsförbindelse med Tourane och Fai-Fo, i s. ö., vid Tonkinviken, och med Quangtri, i n. v. 60,611 inv. (1913).

Hué [hoē], Otto, tysk arbetarledare och politiker, f. 2 nov. 1868 i Hörde, Westfalen, d. 18 april 1922 i Essen, lärde låssmedsyrket, arbetade vid flera grufvor och järnbruk, var 1894—95 utgifvare af ''Berg- und hüttenarbeiterzeitung'' och företog på uppdrag af grufarbetarförbundet vidsträckta socialpolitiska studieresor i utlandet. H. tillhörde socialdemokratiens högra flygel, var 1903—11 led. af tyska riksdagen och 1913—18 af preussiska landtdagen. 1918—19 var han rikskommissarie för rhenländsk-westfaliska grufområdet och adjungerad medlem af ministeriet för handel och industri samt sedan 1920 ånyo led. af riksdagen. H. var grundligt sakkunnig i sitt fack och vid arbetskonflikter oftast framgångsrikt verksam i förmedlande riktning. Han utgaf bl. a. en värdefull *Geschichte der bergarbeiter* (2 bd, 1910—13). V. S—g.

***Huelva.** 1. Provinsen hade 330,402 inv. 1921. — 2. Staden H. hade 34,437 inv. s. å.

Huemul [chilenskt uttal: oemo'l], ett hjortdjur (*Cervus chilensis*); ingår som sköldhållare i Chiles vapen.

Huerta [hωe'rta], Victoriano, mexikansk general och president, f. 23 dec. 1854 i Colotlán, staten Jalisco, d. 13 jan. 1916 i El Paso, var af rent indiansk härstamning, började sin militära bana som gosse under Juárez, utexaminerades 1876 från krigsskolan i Chapultepec, gjorde en lysande karriär under Diaz, tjänstgjorde 1890—1900 vid generalstaben och blef 1901 brigadgeneral. Efter Diaz' fall slöt sig H. till presidenten Madero och bekämpade 1911—12 med framgång Zapata, Orozco och andra upprorsmän. Han svek sedan Madero, fängslade denne (febr. 1913) och framtvang af kongressen sin utnämning till provisorisk president. Han erkändes af de flesta europeiska stater, men president Wilson förvägrade honom erkännande från Förenta staterna, enär han var starkt misstänkt för att ha på förhand samtyckt till mordet på Madero och vicepresidenten Suárez vid deras öfverförande från presidentpalatset till fängelset. På hösten s. å. lät H. fängsla 110 kongressmedlemmar och antog diktatorisk makt. Hans faktiska maktställning rubbades dock snart genom resningar under Carranza och Villa och skärpning af konflikten med Förenta staterna (se därom Mexico, Historia, i Suppl.). Till sist nödgades H. afgå, 15 juli 1914, reste då först till Spanien och därefter till Förenta staterna. Han häktades juli 1915 i Texas som misstänkt för att förbereda en invasion i Mexico, sjuknade i fängelset och frigafs kort före sin död. H. var en slug, modig och viljestark man, god folktalare, men fullständigt blottad på moraliska hänsyn. V. S—g.

***Huet** (sp. 1215), C. B. Namnet uttalas hye'tt (ej hȳet).

***Hufvaröd** heter fr. o. m. 1919 officiellt Huaröd.

***Hufvud.** — 3. *Histol.* Se Spermatozoer, sp. 671.

***Hufvudbestånd,** *skogsv.* Se äfven Skogsbestånd.

Hufvudförbandsplatser. Se Sjukvård, sp. 725.

Hufvudkappa, *histol.* Se Spermatozoer, sp. 671.

Hufvudknopp, *bot.* Se Knopp, sp. 403.

Hufvudmast, *sjöv.* Se Mast.

Hufvudmynt. Se Myntsystem.

Hufvudnjuren, *anat.* Se Njurar, sp. 1089.

***Hufvudskål,** *anat.* och *zool.* Se ock Vertebrater.

Hufvudskär, ö i Stockholms sydöstra skärgård inom Ornö socken, Stockholms län. Där ligger på 58° 57′ 49″ n. br. och 18° 34′ 18″ ö. lgd fr. Gr. en fast fyr med blänk med en 4:e ordningens lins, uppförd 1882. Den fasta fyren har 600, blänkfyren 3,600 hlj. styrka, fyrlågans höjd öfver medelvatten är 22 m. och lysvidden resp. 13 och 14 bågminuter. Där finns äfven lotsstation, men en förut där belägen tullstation indrogs fr. o. m. 1 jan. 1923. E. A—t.

***Hufvudsnittet.** Se Principalsnittet.

***Hufvudstadsbladet** såldes 1920 jämte tryckeri och fastighet till ett nytt bolag, ''Hufvudstadsbladets förlags- och tryckeri a.-b.'', hvars direktion består af magister A. R. Frenckell, ordf., samt direktör Amos Anderson och magister G. Tallqvist. Som tidningens chefredaktör kvarstår Frenckell; ansvarig utgifvare är Anderson. Upplagan är 1923 omkr. 40,000 ex. Sätteriet och tryckeriet sysselsätta 137 personer, kontoret 70. Redaktionen omfattar ett tjugutal fasta medarbetare. Bolaget utger äfven Svenska pressen (se d. o., Suppl.). T. H—n.

Hufvudstämmor i orgeln kallas alla de stämmor, som ha till fottal 32, 16, 8, 4, 2 eller 1.

***Hufvudtitel.** I samband med ändrad departementsindelning har hufvudtitlarnas antal ökats till 11. De 3 första äro oförändrade, den *fjärde* innefattar anslagen till Försvarsdepartementet, den *femte* till Socialdepartementet, den *sjätte* till Kommunikationsdepartementet, *sjunde*, *åttonde* och *nionde* äro oförändrade, den *tionde* innefattar anslagen till Handelsdepartementet och den *elfte* anslagen till pensionsväsendet.

Hufvudvalenser, *kem.* Se Kristallvatten och Valensteori.

Hufvudverkstaden för Statens järnvägar. Se Centralverkstäderna. Suppl.

Hufvudvört. Se Öl, sp. 94.

Hugenotterna (fr. *Les huguenots*), stor opera med musik af G. Meyerbeer (se denne, sp. 387) till librett af Scribe och É. Deschamps, uppf. i Stockholm f. g. 1842.

***Huggins,** sir William, dog i maj 1910. — Hans hustru Margaret, f. 1849 i Dublin, dog 24 mars 1915.

***Hughes,** Charles Evans, var 1910—16 biträdande domare i Förenta staternas högsta domstol, nedlade juni 1916 detta ämbete, då han mottog den republikanska presidentkandidaturen och låg vid presidentvalet i nov. s. å. under för Wilson (han erhöll 255 elektorsröster mot 276 för Wilson). H. var därefter 1917—21 praktiserande advokat i New York och har sedan mars 1921

varit utrikesminister i Hardings och Coolidges kabinett. Han var initiativtagare till rustningsbegränsningskonferensen i Washington nov. 1921—febr. 1922 (se Washingtonkonferensen. Suppl.) och hade som dess ordf. högsta ledningen af där förda betydelsefulla förhandlingar. H. åtnjuter inom det republikanska partiet mycket stort anseende och har under sin utrikesministertid satt sin starka personlighets prägel på den amerikanska utrikespolitiken, liksom tidigare hans opposition mot artikel 10 i förbundsakten för Nationernas förbund afsevärdt bidrog till, att Versaillesfördraget ej blef ratificeradt af senaten. Tanken på en internationell konferens i skadeståndsfrågan under amerikansk medverkan har emellertid framförts af H., bl. a. i ett uppmärksammadt tal i New Haven dec. 1922. V. S—g.

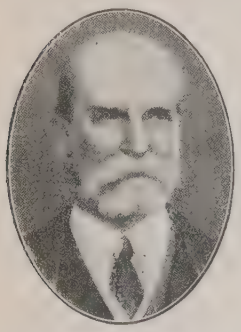

Hughes [hjō'ś], sir Samuel (Sam), kanadensisk militär och politiker, f. 8 jan. 1853 i Darlington, Ontario, gick vid 13 års ålder in vid milisen, deltog 1870 tappert i gränsskyddet mot fenierna och avancerade småningom till milisöfverste. Han utgaf 1885—97 tidningen ''Lindsay Warder'' och deltog 1899—1902 i boerkriget, bl. a. som befälhafvare för en blandad engelsk och kanadensisk spanarafdelning i västra Kapkolonien. H. var sedan 1892 led. af Canadas parlament och ifrade tidigt för Canadas fulla delaktighet med moderlandet i försvarsförpliktelser och inflytande på utrikespolitiken. Han blef 1911 milis- och försvarsminister i Bordens ministär och organiserade vid Världskrigets utbrott med kolossal energi uppsättandet af den betydande kanadensiska kontingenten (400,000 man rekryterades de båda första krigsåren). H. blef 1915 generalmajor och erhöll s. å. knightvärdighet. En konflikt med Borden föranledde honom nov. 1916 att afgå från krigsministerposten. V. S—g.

Hughes [hjō'ś], William Morris, australisk politiker, f. 25 sept. 1864 i Wales, utbildade sig till folkskollärare, men emigrerade 1884 till Australien, där han arbetade som fåraherde, gränsridare m. m. till 1890, då han slog sig ned i Sydney och egnade sig åt organiserandet af därvarande varfs- och hamnarbetare. H. var 1894—1901 led. af Nya Syd-Wales' parlament och har sedan Australiska statsförbundets tillkomst, 1901, tillhört dess parlament. Han var 1904 utrikesminister i arbetarpartiets första ministär (Watson) samt attorney general i Fishers ministärer 1908—09 och 1910—13. Han erhöll hösten 1914 samma post i Fishers tredje ministär och blef vid dennes afgång okt. 1915 jämväl premiärminister. Som sådan sökte han förgäfves genomdrifva införandet af allmän värnplikt (se Australiska statsförbundet. Suppl., sp. 381), bröt i denna fråga med arbetarpartiet och bildade 1917 en koalitionsministär, som sedermera stöddes af ett väsentligen borgerligt samlingsparti, nationalisterna. H. vistades länge i Europa som medlem af rikskrigskabinettet och var 1919 australiskt ombud vid fredskonferensen i Paris, där han bl. a. i det längsta häftigt motsatte sig de forna tyska koloniernas infogning i ett mandatsystem under Nationernas förbund och i stället förordade obeslöjad annektering. I Australien ökades H:s parlamentariska svårigheter genom arbetarpartiets växande opposition mot hans självsäkra politik; vid en rekonstruktion af ministären 1921 öfvertog han utrikesportföljen, och jan. 1923 nödgades hela ministären afgå. Jfr D. Sladen, ''From boundary-rider to prime minister: H. of Australia'' (1916), och ''Mr H.: a study'' (1918). V. S—g.

Huglen. Se Huglo 1. Suppl.

Huglo. 1. (Huglen) En 13,45 kvkm. stor skogig ö i leden mellan Haugesund och Bergen, Stord härad, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge, känd för sin egendomliga, rika flora. 259 inv. (1920). — 2. (Huglöy) En 18,33 kvkm. stor bergig ö, n. om Sandnessjön, Nesna härad, Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge. 247 inv. (1920). 1—2. K. G. G.

Huglöy. Se Huglo 2. Suppl.

Hugn, en 7,5 kvkm. stor sjö, 88 m. ö. h. i Köla och Eda socknar, Värmland, s. om Charlottenberg, afrinner till Glafsfjorden och Byälfven. O. Sjn.

***Hugo** (sp. 1250). 1. Victor Marie H. Hans på *Avenue Victor H.* resta monument är afbildadt å pl. VIII till art. Paris.

Hugo, Yngve, folkhögskoleföreståndare, f. 14 mars 1886 i Norrköping, blef filos. kandidat i Uppsala 1913 och är sedan 1910 lärare vid Brunnsviks folkhögskola. H. har i folkbildningssträfvandenas tjänst nedlagt intresseradt och värdefullt arbete på många områden, bl. a. som ledare 1909—18 af ett tjugutal folkhögskolekurser, som instruktör 1912—17 i Arbetarnas bildningsförbund och sedan 1918 som förbundets riksstudieledare och föreståndare för dess centralbyrå. Han var 1920 i Ecklesiastikdepartementet tillkallad som sakkunnig i folkbildningsfrågor och har om sådana lämnat många inlägg i tidningar och tidskrifter.

Hugo Bürger, pseudonym. Se Lubliner, H.

Huitfeldt, Hans Emil, norsk diplomat, f. 14 sept. 1869 i Kristiania, är son till den i hufvudarbetet omnämnde riksarkivarien H. J. Huitfeldt-Kaas, blef student 1887 och juris kandidat 1892, var några år anställd i inrikesdepartementet och sedermera 1900—02 konsulatstipendiat i London och Paris och 1904—05 vicekonsul i Schang-hai. H. var legationssekreterare i Köpenhamn 1906—08 och i London 1908—11, blef legationsråd i Berlin 1912 och i Haag 1917 samt är från 1922 norsk minister i Köpenhamn och Haag. M. H.

***Huitfeldtska stipendiefonden.** Den officiella benämningen är Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen. Stiftarinnan, f. 5 nov. 1608, d. 16 nov. 1683, som skref sig Margrete Huitfeld, var änka efter befallningsmannen öfver Dragsmarks klosters län Thomas Dyre. Det 22 jan. 1664 upprättade testamentet ger donationerna (säterierna Sundsby i Valla socken och Åby i Tossene socken med underlydande afvelsgårdar, hemman, lägenheter och fiskelägen m. m., tills. 141 1/24 mantal enligt jordebok 1673) till ''Hans Kungl. Maj:ts akademi eller gymnasium i Göteborg och den studerande ungdom af Bohus län,

som där vid önskelig och kristlig information i bokliga konster kunde fruktbarligen uppdragas''. I testamentet uttalas som dess syfte främst ''Guds gudomliga namns ära och den nytta, som däraf kan följa till Guds kyrkas uppbyggelse och fäderneslandets ornament och prydnad''. I detta syfte skulle vid gymnasiet inrättas *libera mensa* för 30 eller flera skolpersoner, som vore obemedlade och lämpade för god uppfostran, med viss företrädesrätt för prästsöner från Tjörn och Sotenäs härad. Testamentet innehåller bestämmelser bl. a. om underhåll af Huitfeldtska grafkoret i Valla kyrka, ev. af kyrkan, om sättet för de donerade egendomarnas förvaltning, förbud mot deras afyttrande m. m. Testamentet konfirmerades dels af förmyndarregeringen 20 aug. 1664, dels af Karl XI som myndig konung, genom konfirmationsbref af 5 aug. 1673. I sistnämnda bref bestämdes bl. a., att någon af riksens råd, helst den, som vore lagman i Bohus län, skulle ha inseende öfver godset. Till kuratorer för godset förordnades förutom lagmannen äfven landshöfdingen i länet, stiftets biskop och justitieborgmästaren i Göteborg. Efter lagmansrätternas indragning 1849 lämnades lagmannens plats i kuratelet obesatt. Enligt senaste instruktion (k. kung. 31 dec. 1918) består kuratelet af, förutom ofvan nämnda 3 självskrifna, 2 af K. M:t särskildt förordnade led. För förvaltningen äro anställda 1 sekreterare och ombudsman och 1 kassör och bokförare. Skogen å egendomen står under skogsstatens vård och förvaltning. Om säteriernas arrendering ges i instruktionen i hufvudsak samma bestämmelser som de för kronans jordbruksdomäner gällande. För upplåtelse af de under säterierna arbetsskyldiga hemmanen och torpen funnos länge inga särskilda föreskrifter. Ett k. bref af 8 mars 1815 förordnade bl. a., att åborna skulle tills vidare vara frikallade från arbetsskyldigheten in natura mot erläggande af årlig afgift till stipendieinrättningen. Denna afgift regleras af K. M:t för viss tid och utgår i spannmål med lösen i penningar efter 10-årigt medelmarkegångspris. Dessutom erlägges ett penningbelopp, motsvarande den gamla frälseräntan och vid åboombyte särskild afgift. Under åborätt upplåtna hemman och torp voro, innan försäljning af dem började, fördelade å 680 brukningsdelar. De å fiskelägena befintliga bostads-, magasins- och sjöbodtomterna m. m. gå nu samtliga under benämningen skärgårdslägenheter. För dem erlades före 1815 en mindre grundlega i penningar, hvartill kom viss skjutsfärdsskyldighet, hvilken sedermera utbytts mot en viss årlig afgift, underkastad reglering genom beslut af K. M:t. Besittningsrätten till skärgårdslägenhet följer eganderätten till å lägenheten uppförd byggnad, så länge för lägenheten bestämda afgifter behörigen erläggas. Antalet upplåtna skärgårdslägenheter utgjorde, innan försäljning af dem påbörjades, 2,296.

Reglerna för den i hufvudarbetet omtalade försäljningen af inrättningen tillhörande fastigheter återfinnas i k. br. af 2 dec. 1904, k. br. af 6 juni 1906 (om skärgårdslägenheter), k. br. af 14 febr. 1908 (om under åborätt innehafda hemman och torp). Från försäljning undantogos säterierna Sundsby och Åby samt vissa andra utarrenderade egendomar. Skärgårdslägenhet skulle få till innehafvaren försäljas mot en köpeskilling, bestämd genom kapitalisering af för lägenheten utgående afgifter efter en räntefot af 3 proc. Upplåtna lägenheter skulle efter sakkunnig värdering försäljas å auktion eller under hand. Till fiskeläge, som bildade särskildt municipalsamhälle, finge af kuratelet utan ersättning öfverlåtas gator och vissa andra allmänna platser. Äfven för under åborätt innehafda hemman och torp stadgades värdering af sakkunniga och kapitalisering efter 3 proc., nämligen af de för fastigheterna utgående afgifternas medeltalsvärde med tillägg af $^1/_{10}$ af fastigheten åsatt värde samt, då skog eller berg särskildt värderats, det då uppskattade värdet af skogen och halfva det uppskattade värdet af bergen. För åborna medgåfvos synnerligen gynnsamma betalningsvillkor. Dessa bestämmelser, ursprungligen för 5 år, utsträcktes sedan att gälla till 14 mars 1919, och f. n. (1924) beror på K. M:ts pröfning en framställning om rätt till fortsatt försäljning på i hufvudsak oförändrade villkor.

Hittills ha försålts 1,954 skärgårdslägenheter (däraf flera ej förut upplåtna), 608 under åborätt upplåtna hemmansdelar (om tills. $127^2/_3$ mantal) och 50 med åborätt upplåtna torplägenheter samt (efter särskildt medgifvande) 3 under arrende på viss tid upplåtna jordbruksfastigheter (tills. $2^1/_{12}$ mantal). Försäljningen omfattar alltså 2,615 fastigheter och har tillfört inrättningen ett kapital af 1,404,879 kr. Därigenom ha, till stor fördel för länets utveckling, jord, hvars brukande under sekler varit bundet inom alltför snäfva gränser, frigjorts och ett mycket stort antal egna hem skapats. Stiftelseförmögenhetens förvandling har äfven medfört en betydlig utvidgning af inrättningens understödjande verksamhet.

I samband med 1918 års instruktion fastställdes utgiftsstat för inrätningen att gälla tills vidare under högst 10 år från 1 jan. 1919. I denna upptagas, förutom löner och andra förvaltningskostnader, anslag till läroverksbibliotek, stipendier vid läroverk, universitet och högskolor, samt resestipendier. Vidare stadgas afsättande af 20,000 kr. till ökning af fondens kapital och återstående årsinkomsters afsättande till en öfverskottsfond.

Läroverksstipendierna äro af tre slag: bohuslänska stipendier, stiftsstipendier och tillfälliga belöningar. De förstnämnda tilldelas lärjungar vid allmänna läroverkens inom Göteborgs och Bohus län gymnasier, stiftsstipendierna och de tillfälliga belöningarna lärjungar vid gymnasierna i de allmänna läroverken i Göteborgs stad. Universitets- och högpedagogiskt ändamål framstående idkare af studerande, som efter att ha genomgått i Göteborgs och Bohus län förlagdt gymnasium med dimissionsrätt fortsätter sina studier vid universitet eller högskola inom riket eller vid Chalmers' tekniska institut (härtill vissa villkor om födelse- eller boningsort). Resestipendierna tilldelas för resor i vetenskapligt eller pedagogiskt ändamål framstående idkare af studier, hvilka genomgått gymnasium med dimissionsrätt i Göteborgs och Bohus län eller vid sådant allmänt gymnasium tjänstgöra som ord. lärare. — Från öfverskottsfonden utdelas understöd eller bidrag för bedrifvande af vetenskapliga eller pedagogiska studier, utgifvande af vetenskapliga eller pedagogiska arbeten, meddelande af undervisning eller annat med syftet i testamentet öfverensstämmande ändamål, företrädesvis sådant, som kan

lända till gagn för de allm. läroverken i Göteborgs och Bohus län, äfvensom för anskaffande af hjälpmedel för undervisningen inom dessa.

Stipendieinrättningens tillgångar vid 1922 års utgång voro 2,680,459,21 kr. förutom för vissa ändamål afsatta medel 103,890,17 kr. Inkomsterna för 1922 voro 140,345,93 kr. Bland utgifterna märktes läroverksstipendier 35,000 kr., universitets- och högskolestipendier 16,250 kr., resestipendier 10,100 kr., anslag till läroverksbibliotek m. m. 1,700 kr., understöd från öfverskottsfonden 35,600 kr.

Under stipendieinrättningens förvaltning stå äfven Schillerska stipendiefonderna, stiftade af inrättningens förutvarande ombudsman Gustaf Schiller 1873 och 1881 (två donationer å hvardera 50,000 kr.). Ur hvardera fondens afkastning utdelas 15 stipendier till lärjungar i gymnasierna vid högre latin- och reallläroverken i Göteborg, hvilka icke erhålla stipendier ur Huitfeldtska fonden. Vid 1922 års utgång uppgingo dessa fonders tillgångar till resp. 79,853 kr. och 59,049,01 kr. O. Gffn.

Huka [hö-], indisk vattenpipa, tobakspipa med ett långt rör, hvilket mynnar ut i ett med vatten halffylldt, rikt dekoreradt kärl af glas eller metall (se fig. 9 å pl. II till art. Indien), f. ö. nära identisk med den persiska nargileh (se d. o. med skildring af vattenpipan).

Hu-kwang. Se Liang-hu.

Huldt, Kristofer Andreas, bergsingenjör, bruksegare, f. 19 juli 1871 i Umeå, utexaminerades från Bergsskolan 1894, tjänstgjorde som ingenjör vid Gällivare malmfält 1896—99 samt som grufingenjör och disponent för Kantorps gruf-a.-b. 1899—1903. Sedan A.-b. Finspångs styckebruk 1903 uppdelats, hvarvid järnverken vid Finspång, Lotorp och Grafversfors med tillhörande grufvor och skogsegendomar öfvertogos af Stens bruks a.-b., var H. detta bolags verkställande direktör till 1909. Han inträdde då som verkställande direktör för Guldsmedshytte a.-b. och Stråssa gruf-a.-b. samt 1910 för Herrängs gruf-a.-b., samtliga tillhörande dåv. Norrlandsbankens intressesfär. Under H:s ledning rekonstruerades alla dessa bolag; sedan de två förstnämnda öfvergått i andra händer, frånträdde H. direktörstjänsterna, och 1917 lämnade han äfven chefskapet för Herrängs gruf-a.-b. En af initiativtagarna och stiftarna till Finspongs metallverks a.-b. (se Finspång. Suppl.), var H. detta bolags verkställande direktör 1916—19 och är sedan 1919 styrelsens ordf. 1917 inköpte H. majoriteten i Kohlswa järnverks a.-b. och blef då ordf. i dess styrelse samt är sedan 1922 äfven bolagets verkställande direktör. H. är dessutom styrelseled. i flera aktiebolag och sedan 1907 af Sveriges allmänna exportförening. 1922 blef han ordf. i Bergshandteringens vänner. H. har också tagits i anspråk såsom sakkunnig för en del offentliga uppdrag och är bl. a. sedan 1921 led. af tull- och traktatkommittén. Fmn.

***Huliganer.** Ordet lär vara af engelskt ursprung och först ha användts om ett band af busar, som omkr. 1890 satte skräck i Londondistriktet Southwark och hvilkas ledare hette Hooligan.

Hulingen, en 10 kvkm. stor sjö, 97 m. ö. h., i Målilla och Lönneberga socknar, Kalmar län, afrinner till Emmån. Vid dess norra strand ligger Hultsfred. O. Sjn.

***Hull.** 1. H. hade 287,013 inv. 1921. Bland på senare år uppförda offentliga byggnader märkas ett nytt stadshus (guildhall, 1912) och ett konstgalleri (1910). Dockorna, bland hvilka märkas den 1914 öppnade Alexandra dock, omfatta nu 97 har med 21 km. kajlängd (se den till art. hörande pl. med karta öfver H.). Den svenska sjöfarten på H. omfattade 400 ankomna fartyg om 253,094 nettoton och 415 afgångna fartyg om 265,316 nettoton 1920. H. led svårt af tyska luftangrepp under Världskriget, särskildt 6 juni 1915 och 6 mars 1916. — 2. H. i Canada hade 24,117 inv. 1921. 1—2. E. A—t.

***Hullgren,** K. O., blef 1917 led. af konstakad.

Hulling (antagl. af *hull*, kött, och ett subst. motsvarande isl. *angi*, gadd), liten, spetsig hake på pil eller krok.

Hulluch [ylly'k], by i franska dep. Pas de Calais mellan Lens och La Bassée, 6 km. n. om det förra. 516 inv. (1921). H. besattes under Världskriget i början af okt. 1914 af tyskarna och ingick som en stödjepunkt först i bakre linjen, men efter 1915 i främre linjen af tyska fronten i Artois. Byn var under höstslaget vid La Bassée och Arras (25 sept. —13 okt. 1915) och under ställningskriget på sommaren 1917 föremål för hårda strider mellan engelsmännen, som gång på gång förgäfves sökte storma densamma, och tyskarna. Byn besattes slutligen af de förre 27 sept. 1918. Den var då i ruiner. Jfr Världskriget, sp. 169, 185 och 242. H. J—dt.

Hullöya, ö. Se Ulvöya.

Hult, Hugo Ernfrid, militär, militärförfattare, f. 13 okt. 1861 i Vimmerby, blef 1881 underlöjtnant i Kalmar reg. och 1891 löjtnant vid generalstaben, där han 1906 befordrades till öfverste, var chef för Landtförsvarsdep:s kommandoexpedition 1905—09, sekundchef för Svea lifgarde 1909—15 och utnämndes vid afskedstagandet till generalmajor i armén. H. användes i flera uppdrag, bl. a. för omarbetande af tjänstgöringsreglementet för armén (1911 och 1916) samt ordf. 1917 bland sakkunniga ang. den försvarsfientliga propagandan (se Antimilitarism. Suppl.). Han har utgett *Statistisk öfversikt af de europeiska staternas härordningar* (1892; 2:a uppl. 1898). C. O. N.

Hult, Olof Torgny, läkare, medicinsk historisk författare, f. 2 dec. 1868 i Stockholm, student i Halmstad 1884, med. licentiat 1899 och doktor 1914 vid Karolinska institutet, där han 1916 blef docent i epidemiografi, är sedan 1901 praktiserande läkare i Stockholm (mag- och tarmsjukdomar), var 1902—08 kronprinsens läkare och utnämndes 1921 till lifmedikus. Han blef marinläkare af 2:a graden 1903 och avancerade 1916 till 1:e marinläkare samt är därjämte öfverläkare i lifförsäkrings-a.-b. Victoria sedan 1919. H. var ordf. i kommittén för militära apoteksväsendets ordnande 1922. Sedan 1914 är han sekreterare i Sv. läkaresällsk:s med. historiska sektion. Af hans skrifter må nämnas *Forschungen über das auftreten des Typhus recurrens in Schweden* (gradualafh. 1914), *Pesten i Sverige 1710* (1916) samt *Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai, lifmedici hos Erik XIV och Johan III* (1918). Djrg.

Hultenberg, Ludvig Gunnar Hugo, språk-

Situationsplan af Hull. *1.* Holy trinity church. — *2.* S:t Mary's church. — *3* Guildhall (nya stadshuset). — *4.* Centralpostkontor. — *5.* Börs. — *6.* Royal institution. — *7.* Högre läroverk. — *8.* Folkskolor. — *9.* Grand theatre. — *10.* Royal theatre. — *11.* Konserthall. — *12.* Järnvägscentralstation. — *13.* Gasverk. — *14.* Vattenledningsverk. — *15.* Sjömanshem. — *16.* Arbetsinrättning. — *17.* Fattighus. — *18.* Fängelse. — *19.* Kasern. — *20.* Botanisk trädgård. — *21.* Idrotts- och lekplatser. — *22.* Torg. — *23.* Begrafningsplatser. — *24.* Trävarubassänger. — *25.* Järnvägsstationer.

man, f. 19 febr. 1870 i Räpplinge socken, Öland, blef 1890 student och 1903 filos. doktor samt docent i romanska språk vid Uppsala universitet. Han blef lektor i engelska och franska i Luleå 1907 och vid Norra reallärоverket i Stockholm 1912. H. har utarbetat *Fransk skolgrammatik* (1906) och *Grammaire française* (1909), ombesörjt skoleditioner och framför allt gjort sig känd som trägen och skicklig öfversättare.

***Hulterstad** tillhör nu Växjö stift. 764 inv. (1923).

Hulterstad, herrgård i Mjölby socken, Östergötland, med underlydande 1,510 har, hvaraf 356 har åker; tax.-v. 613,600 kr. (1922). H. tillhörde på 1600-talet släkterna Gyldenklou, Burensköld och v. Schwerin samt ärfdes på 1750-talet af släkten Ehrencrona, som fortfarande eger H. Nuv. egare är frih. C. E. Ehrencrona. O. Sjn.

Hultgren. 1. Karl (Carl) Filibert H., ämbetsman, diplomat, f. 25 maj 1864 i Varberg, ingick efter 1884 aflagd studentexamen i tullverket, där han blef kammarskrifvare 1897 och kontrollör 1904. H. var 1906—18 kansliråd och chef för handelsafdelningen i Utrikesdepartementet och togs under dessa år jämväl i anspråk för en mängd viktiga utredningsuppdrag. Han var sålunda bl. a. sekreterare vid underhandlingarna 1905—06 om svensk-tysk handelstraktat, sekreterare för samma ärende i bevillningsutskottet 1906, led. af tulltaxekommittén 1906—09, af ångfärjekommissionen 1906—07, af kommittén för Kommerskollegiets omorganisation 1911 och af kommittén för de svensk-ryska sjöfartsförbindelsernas utveckling 1911—16. H. var en af underhandlarna om handelstraktat med Tyskland 1910—11 och med Japan 1911. Under Världskriget var H. led. af statens industrikommission 1914—17 och af statens handelskommission 1915—17. H. är sedan 1918 envoyé i Argentina, Chile och Uruguay. — 2. Ernst Olof H., den föregående broder, läkare, f. 29 juli 1866 i Varberg, d. 25 maj 1922 i Stockholm, student 1885, med. licentiat vid Karolinska institutet 1899,

tjänstgjorde därefter som underläkare vid med. kliniken å Serafimerlasarettet och anställdes som öfverläkare vid Stockholms sjukhem 1900. Vid Karolinska institutets 100-årsjubileum 1910 blef han med. hedersdoktor. Som ung med. studerande lärjunge till Tigerstedt egnade H. sig med stor framgång särskildt åt näringsfysiologiska studier och gjorde på detta område (delvis tills. med E. Landergren) flera arbeten af bestående värde, de första, som med en tillförlitlig metodik utförts i Sverige, såsom ”näringsfysiologiska försök vid fritt val af föda”, ”öfver den svenske arbetarens kosthåll” (1890) m. fl. Han bibehöll sedermera sin ställning som en af våra förnämsta experter på näringsfysiologiens område och var ofta anlitad vid uppgörande af planer för kosthållen på våra sjukhus. H. var en af sin samtids mest framstående och mest allmänbildade invärtes läkare i vårt land och var vetenskapligt verksam på flera områden, hvarom bl. a. arbetena *Ueber die Addisonsche krankheit in Schweden* (1904) och *Das gehirngewicht des menschen in beziehung zum alter und zu der körpergrösse* (1912) bära vittne. H. var bibliotekarie i Svenska läkaresällskapet (från 1906), en af stiftarna af Svenska Linnésällskapet och läkare vid folkförsäkringsbolaget ”Framtiden” (från dess stiftande, 1911). 1. V. S—g. 2. I. H.

Hulth, Johan Markus, biblioteksman, f. 25 april 1865 i Sköfde, blef student i Uppsala 1884, där han företrädesvis idkade naturvetenskapliga studier, och filos. doktor 1899. År 1891 inträdde han som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Uppsala, där han 1905 avancerade till vice (förste) bibliotekarie och 1918 utnämndes till öfverbibliotekarie. H. har genom långvarigt arbete i Uppsala universitetsbibliotek och som bibliotekarie i Uppsala läkareförening och Kungl. vetenskapssocieteten gjort sig känd som en af våra dugligaste biblioteksmän. Han har också förskaffat sig anseende som framstående naturvetenskaplig bibliograf; så har han bl. a. en följd af år haft i uppdrag att redigera de svenska uppgifterna för ”The international catalogue of scientific literature”. Bland hans bibliografiska arbeten förtjäna nämnas bibliografier öfver professorna W. Lilljeborgs (1896), A. E. Nordenskiölds (1902), T. M. Fries' (1912) och A. G. Högboms (1916) skrifter, *Bibliographia Linnaeana* I:1 (1907), *Swedish Spitzbergen bibliography* (i ”Ymer” 1909), *Swedish arctic and antarctic explorations 1758—1910. Bibliography* (i ”Vet. akad:s årsbok” 1910, bil. 2), m. fl. Efter T. M. Fries har H. i uppdrag af Uppsala universitet att redigera ”Bref och skrifvelser af och till Carl v. Linné”, hvaraf han hittills utgett afd. 1: del 7—8 och afd. 2: del 1. Hufvudsakligen i och för Linnéforskningar har H. företagit resor till bl. a. England, Frankrike och Holland 1906, 1912 och 1914. Vid de två senaste besöken i England hade han i uppdrag att ordna de linnéanska handskrifterna i Linnean society i London. H. är en af de ledande krafterna i det år 1917 stiftade Svenska Linnésällskapet, i hvilket han åren 1917—21 verkade som sekreterare. Då Sveriges allmänna biblioteksförening, hufvudsakligen under tillslutning af målsmän för folkbiblioteksrörelsen, 1915 bildades, blef H. dess förste ordf. och kvarstod som sådan till 1919. I. C.

***Hultin,** A. E., är bibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Helsingfors. Han har ytterligare skrifvit *Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria* (1910) och *Gustaf Filip Creutz. Hans levnad och vittra skrifter* (1913), bägge i ”Skrifter utg. af Svenska litt. sällsk. i Finland”, *Bidrag till litteratur- och lärdomshistorien i Finland 1640—1720* (i ofvannämnda sällskaps ”Förhandl. och uppsatser”, 27, 1914), *Frihetstidens litteratur- och lärdomshistoria i Finland* (ibid., 28, 1915), *Åbo tidningar under Porthan-Franzénska tiden* (ibid., 30, 1917), *Litteraturstudier i Åbo under Porthans tid* (ibid., 31, 1918), *Borgå gymnasii historia I—II* (i ofvannämnda sällskaps ”Skrifter”, 153, 159, 1920, 1923) m. m. Han utgaf G. F. Creutz' ”Vittra skrifter” 1913. Honom har tillegnats ”Studier

tillägnade Arvid H. på hans sextioårsdag den 3 augusti 1915" (1915). T. C.

Hultin, Tekla Johanna Virginia, finländsk politiker, f. 18 april 1864 i Jaakimvaara, genomgick finska fortbildningsläroverket i Helsingfors och blef student 1886 samt filos. doktor 1897, den första kvinna i Finland, som ernått denna grad. Hon var redaktionsmedlem i den ungfinska tidningen "Päivälehti" 1893—1901 och ansvarig redaktör för "Isänmaan ystävä", som indrogs af Bobrikov 1901. S. å. utnämndes hon till andre aktuarie vid Statistiska centralbyrån. Fröken H. har tillhört Finlands landtdag (riksdag) sedan 1908, tidigare vald af ungfinska partiet, sedan 1918 af finska samlingspartiet. Hon var mycket verksam för det passiva motståndet under ofärdstiden. För i utlandet fällda yttranden till försvar för Finlands rätt blef hon 1912 och 1913 i administrativ väg afhållen från tjänstgöring. Bland hennes arbeten må nämnas *Historiska upplysningar om bergshandteringen i Finland under svenska tiden* (licentiatafh., 1906) och *Undersökning rörande nattarbeterskorna i Finlands industrier* (1910). T. C.

***Hultkrantz.** — 2. J. V. H. utnämndes till ord. professor i anatomi vid Uppsala universitet 1909. Han blef led. af Vet. soc. i Uppsala 1914. Bland hans nyare skrifter må anföras *On mortal remains of Emanuel Swedenborg* (1910, 1912), *Zur mechanik der kopfbewegungen beim menschen* (1913) samt flera skrifter i rashygien. L—e.

***Hultman,** O. F., blef 1909 e. o. professor i svenska språket och litteraturen. Han har vidare offentliggjort *Det nordiska a-omljudet af kort u* och *Den s. k. u-brytningen* (bägge i Finska vet. soc:s "Acta", 33, 1908), en handupplaga af "Upplandslagen" (i Sv. litt. sällskapets i Finland "Skrifter", 127, 1916) samt några mot T. E. Karsten riktade polemiska uppsatser om Finlandssvenskarnas härkomst (i "Finsk tidskr." 1920—21). T. C.

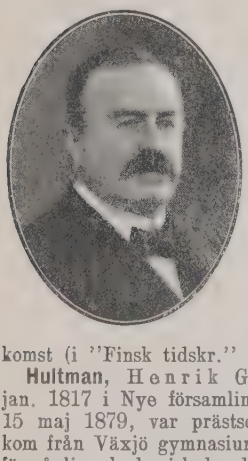

Hultman, Henrik Gustaf, biskop, f. 15 jan. 1817 i Nye församling af Jönköpings län, d. 15 maj 1879, var prästson från Växjö stift och kom från Växjö gymnasium 1835 till Uppsala. En förmånlig akademisk kondition gaf honom tillfälle att utan bekymmer fullfölja sina studier. H. prästvigdes 1840 och anställdes som huspredikant hos landshöfding R. von Kræmer, i hvars hem han lärde känna hela det vittra Uppsala. Filos. doktor 1842 och teol. kandidat 1846, förordnades H. 1847 till docent i kyrkohistoria och blef teol. adjunkt 1853. Under den tid L. A. Anjou var statsråd förestod H. professuren i kyrkohistoria och utnämndes 1858 till e. o. professor. Ordinarie professor blef H. 1859, men utnämndes redan 21 sept. 1860 till biskop i Växjö. På förslaget innehade han blott tredje rummet; P. Wieselgren innehade det andra. H., som var mindre betydande som vetenskapsman, hade under sin Uppsalatid visat stor praktisk duglighet, och det gjorde han ock som ledare af sitt hemstift. Hans på samma gång värdiga och hjärtliga sätt i förening med hans ståtliga yttre bidrog att skaffa honom en stark ställning i församlingarna. E. M. R.

Hultman, Gustaf Henrik, civilingenjör, uppfinnare, kommunalman, f. 25 febr. 1875 i Brännkyrka, Stockholms län, blef student 1893, utexaminerades från Tekniska högskolans kemiska fackskola 1896 och var ingenjör vid Stockholms gasverk 1896—1914. Tillverkning där af kaustik ammoniak och ferrocyannatrium igångsattes af H. Han var 1915—17 speciallärare i industriell ekonomi vid Tekniska högskolan. Sedan 1914 idkar han konsulterande ingenjörsverksamhet i Stockholm. Han har bl. a. upprättat förslag till nya gasverk i Nyköping, Örebro, Östersund, Härnösand, Falun, Västervik och Visby samt för värmeverk i Norrköping, vidare utarbetat fabrikationsmetoder för den kemiska och elektrokemiska industrien, bl. a. metod för framställning af olja m. m. ur svensk alunskiffer (1916—18), framställning af zink medelst alkalisk elektrolys (1916—17, tills. med J. Härdén), metod för tillverkning af kromalun (1918) och metod för framställning af ren lerjord för aluminiumtillverkning af svenska råvaror (1919—23). Han har erhållit ett 50-tal patent och blef 1919 led. af Ing. vet. akad. Kraftigt intresserad för kommunala frågor, är H. sedan 1915 en af moderata gruppens representanter i Stockholms stadsfullmäktige, där han erhållit många förtroendeuppdrag, bl. a. som led. af stadskollegiet (1920—21, 1923 ff.), vice ordf. i folkskoledirektionen (1920—21), ordf. i gatunämnden (sedan 1923), led. af spårvägsstyrelsen (sedan 1920) och ordf. i stadsfullmäktiges diskussionsklubb (sedan 1923). 1910—12 och 1917—20 tillhörde han Sv. teknologföreningens styrelse och var 1906—11 redaktör för "Teknisk tidskrifts" kemiska afd. Sedan 1922 är han vice ordf. i Allm. valmansförbundet i Stockholm. I "Teknisk tidskrift", "Jernkontorets annaler", Ingenjörsvet. akad:s handl., Nordisk familjebok o. s. v. har H. skrifvit uppsatser, hufvudsakligen rörande gasverks- och koksverksdrift. Fmn.

Hultquist, Gustaf Fredrik, främjare af manskörsång, f. 19 april 1859 i Eksjö, var stadsingenjör i Oskarshamn 1886—89 och i Söderhamn 1889—1906, är därefter bosatt i Stockholm och värderingsman i Stockholms stads hypoteksförening samt föreståndare för Stockholms fastighetsegareförenings tekniska byrå. Tidigt nog verksam som sånganförare och synnerligen energisk som organisatör, har han varit 1:e dirigent för de nystiftade Norrlands sångarförbund 1897—1922 och Svenska sångarförbundet 1909—21 (jfr Svenska sångarförbundet, sp. 1066—67), är därefter hedersdirigent i bägge, föranstaltade och anförde de stora konserterna vid Olympiska spelen i Stockholm 1912 och vid Svenska spelen 1916 samt svenska Pariskören 1914 och Antwerpenkören 1920 och organiserade äfven 5:e allm. sv. sångarfesten i Göteborg 1923. Han har utgett bl. a. 4 festskrifter till allmänna svenska sångarfesterna och redigerade 1915—21 Svenska sångarförbundets månadstidning. E. F—t.

***Hultsfred.** Hultsfreds slätt användes

sista gången som öfningsplats under Kalmar reg:s regementsöfningar 1918.

***Hultsfred—Jenny järnväg**, fr. o. m. 1914 66,1 km. lång, eges fr. o. m. 1915 af Hultsfred—Västervik—Åtvidaberg—Bersbo järnvägs-a.-b. Se vidare Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnvägar. F. P.

Hultsfred—Västervik—Åtvidaberg—Bersbo järnväg. Se Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnvägar.

Hultström, Gustaf Adolf Karl Maurits, skulptör, f. 1884, studerade vid Konsthögskolan 1906—10 och under resor i Danmark och Tyskland. Bland hans arbeten märkas *Folkvisan* (träskulptur) och ryttarstatyetten *Fredlös* (1912), fontänbilden *Befriaren* (se Örebro, sp. 125 och fig. 9 å pl. III; rest 1914), *Engelbrektsmonument* i Falun (1917, aftäckt 1919), *Relief* å Lifregementets husarers minnessten på Sannahed (1920), *Karl Larsson* (relief på dennes födelsehus Prästgatan 78, Stockholm; 1920), *Faun med drufvor* och *Ung kvinna* (båda i marmor, utst. 1921) samt porträtt af prins *Karl* (Västgöta regemente, 1918), *John Bauer* (ansiktsmask i brons, s. å., Nationalmuseum), landshöfding *K. F. Holmquist* (Skogsvårdsstyrelsen i Kopparbergs län), konstnärerna *G. Cederström*, *Masolle*, *V. Andrén* (Konstnärsklubben), redaktör *H. Zetterström* m. fl. (i majolika), *Ragnar* (i granit), *Damporträtt* (marmor). G—g N.

Humä'jun, persiskt ord med bet. ''lik den mytiska fågeln *Humâ*''; en fågel, hvars skugga anses förläna härskarvärdighet åt den, på hvilken den faller; i turkiskan epitet till sultanen, ''höghärlig'', ingår i åtskilliga administrativa termer, t. ex. *ḥaṭṭ-i hümajûn* (''kejserlig handskrifvelse''), synon. med *ḥaṭṭ-i šerîf*. H. S. N.

Humani'st, målsman för bildningsformen humanism (se d. o.) under renässanstidehvarfvet; en som studerar humanistiska ämnen l. humaniora (se Humanistisk).

***Humanistiska förbundet**, Svenska. Se H. Bergstedt, ''Sv. hum. förb. 1896—1916'' (1916).

***Humanistiska vetenskapssamfundet**, Kungliga. Af dess ''Skrifter etc.'' ha utkommit 21 bd samt 2 häftn af det 22:a, af ''Urkunder rörande Stockholms historia'' ett 4:e häfte 1913. — Samfundets samtliga tillgångar äro (1923) bokförda till 89,677 kr. Se berättelser i bd I—XIX af samfundets ''Skrifter''. K. F. J.

Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, Kungliga, stiftades vid Lunds universitets 250-års-jubileum 29 sept. 1918 genom donationer, uppgående till sammanlagdt 312,250 kr., af personer, intresserade för humanistisk forskning, och erhöll k. stadfästelse på sina stadgar 7 juli 1921. Samfundet består af 4 afdelningar, den religionsvetenskapliga, den rättsvetenskapliga, den filosofiskhistoriska och den filologiska. Medlemmarna, som inväljas på förslag af afdelningarna, äro i hvardera af de båda förstnämnda 15 inländska och 10 utländska och i hvardera af de båda sistnämnda 25 resp. 15 (utländska medlemmar ha ännu, mars 1924, ej invalts). Styrelsen består af ordf., vice ordf., sekreterare och 2 andra medlemmar, som väljas för 2 år. Samfundet verkar för sin uppgift genom att utge eller genom anslag understödja utgifning af vetenskapliga skrifter, genom att anordna föredrag och diskussioner öfver vetenskapliga ämnen, planlägga och leda vetenskapliga företag, särskildt inom Skåne och det öfriga Syd-Sverige, samt anslå för företaget nödiga medel, så ock att eljest befrämja vetenskaplig forskning i humanistiska ämnen. De ord. sammanträdenas antal är årligen 4. Fonderna förvaltas af universitetet i Lund och ökas genom årlig afsättning af en viss del af ränteinkomsten. Af 3 större donationer är en viss del af ränteinkomsten afsedd för särskilda ändamål: de arkeologiska och konsthistoriska samlingarnas förmering, konsthistoriska studier, premier för framstående verk eller resestipendier. Samfundet utger dels en årsberättelse, i hvilken vetenskapliga meddelanden, som förelagts vid sammanträdena, upptagas, dels en serie skrifter, af hvilken hittills (1924) 6 bd utkommit. M. P:n N.

***Humann**, J. G. — Hans son Edgar (ej Charles) H., f. 1838, blef vice-amiral och led. af Conseil supérieur de la marine, öfvergick till reserven 1903 och dog 9 maj 1914 i Paris.

Humänum est erräre. Se Errare humanum est.

Humät, *kem.*, humussyradt salt (jfr Humusämnen).

Humbert [öbär], Georges Louis, fransk militär, f. 8 april 1862 i Gazeran (dep. Seine-et-Oise), d. 9 nov. 1921 i Strassburg, officer vid infanteriet 1883, deltog med utmärkelse i krigen i Tonkin 1883—84 och, som major, på Madagaskar 1896. Brigadgeneral 1912, sändes han s. å. till Marokko, i hvars pacificering han deltog. Vid Världskrigets utbrott blef han chef för 42:a (marokkanska) fördelningen (tillhörande 9:e armén, under Foch), som tog en mycket verksam del i slaget vid Marne i sept. 1914. I okt. s. å. blef han divisionsgeneral och chef för 32:a armékåren (i Flandern). I juli 1915 fick han befälet öfver 3:e armén (efter Sarrail), som han förde i Argonnerna 1915—16 och i Picardie 1917. På våren 1918 tilldelades H:s armé Fayolles armégrupp (mellan Oise och Somme) och deltog sedan i dennas framgångsrika strider under de följande månaderna (se Fayolle. Suppl.). Efter vapenstilleståndet förde han befäl i Rhenprovinsen, blef generalinspektör och (i okt. 1919) guvernör i Strassburg. 1920 blef han led. af högsta krigsrådet. H. J—dt.

***Humble**, J. L., dog 3 okt. 1918 i Stockholm.

***Humboldtströmmen** (Peruströmmen), en kall hafsström, som från omkr. 40° s. br. går mot n. längs Syd-Amerikas västkust (Chile och Peru), men från 10 à 5° s. br. böjer af mot v. O. Sjn.

Humifiëring (af lat. *hu'mus*, mylla, mull, och *fi'eri*, blifva) samt Huminositet (af huminer, se Humusämnen). Se Torf, sp. 381—382.

***Humit.** I formlerna i rad 3 och 5 *står* Fe_2 *bör vara* Fl_2.

***Humlegården.** Scheelestatyn är afbildad i art. Scheele, sp. 978. S. om K. biblioteket ha 1910 uppställts byster af A. Fryxell, modellerad af V. Runeberg, och P. Wieselgren, modellerad af G. Malmquist.

***Hummelshof** tillhör nu republiken Estland.

***Hummerfiske.** 1921 fångades i Sverige 582,520 humrar till ett värde i första hand af 451,712 kr. Fisket är nu i Sverige tillåtet från kl. 6 f. m. den första söckendagen efter 14 sept. t. o. m. 14 juli.

Inom Norrvikens fögderi, Göteborgs och Bohus län, är det dock tillåtet blott från kl. 6 f. m. den första söckendagen i okt. t. o. m. 14 juni. I nämnda fögderi gäller ock den bestämmelsen, att ensam fiskare får använda högst 40, båtlag om 2 personer högst 75 tinor och för hvarje deltagare öfver 14 år i ett båtlag utöfver 2 ytterligare högst 35 tinor. F. ö. finnas inga bestämmelser om antalet tinor. — För att öka beståndet af hummer har man i Nord-Amerika utexperimenterat en metod att uppföda hummeryngel öfver det farliga pelagiska stadiet. Detta tillgår så, att man genom en sinnrik anordning af propellrar håller vattnet i ständig rörelse i de behållare, hvari ynglet uppfödes. Därigenom förebygges i mycket hög grad ynglets stora benägenhet för kannibalism. När ynglet efter omkr. 3 veckor nått bottenstadiet, utsläppes det på grundt vatten, där de små humrarna uppsöka skydd under stenar o. d. Äfven i Sverige och i Norge ha försök gjorts att nyttja denna metod, men ännu har den icke fått någon större användning i Europa. K. A. A—n.

Humori'stisk, som innehåller eller eger humor (se d. o.), som gärna och muntert skämtar med mänskliga lyten, alltunder det att medkänsla och allvar eller vemod och känsla af egen bristfällighet framlysa bakom löjet.

***Humperdinck,** E., dog 27 sept. 1921 i Neustrelitz. Nyare verk af honom voro operan *Die marketenderin* (1914) samt musik till Aristofanes' ''Lysistrata'' och till Shaksperedramerna ''En vintersaga'', ''Stormen'', ''Köpmannen i Venedig'' och ''Som ni behagar'' m. m. H. var sedan 1912 led. af Mus. akad. i Stockholm.

Hu'mus, lat., mylla, mull. Se Humusämnen 1 och 2 samt Matjord.

Hu'musteori, den af A. Thaer vid början af 1800-talet framställda uppfattningen, att växternas näring utgöres af vatten och multnade växtämnen (humus), under det att mineralämnen icke hade någon väsentlig betydelse för växterna. Denna uppfattning undanträngdes af mineralteorien, skarpast formulerad af J. v. Liebig (se denne). På 1870-talet framställde L. Grandeau en modifierad humusteori, enligt hvilken humusämnena i jorden, ''la matière noire'', skulle vara den hufvudsakliga bäraren af de oorganiska salter, som växterna behöfva som näring, en uppfattning, som icke bekräftats. H. J. Dft.

Humusväxt, *bot.* Se Mullväxt.

***Humusämnen.** 1. *Kem.* Den förste upptäckaren af humussyror och humussyrade salter var Sprengel (1826). — Gentemot den under senaste årtiondet af A. Baumann m. fl. försvarade åsikten, att de humussyrade salterna skulle vara att anse endast som kolloida s. k. adsorptionsföreningar har professor S. Odén nyligen visat, att humussyrorna måste uppfattas som verkliga syror, ehuruväl man ännu icke lyckats framställa någon af dem i närmelsevis rent tillstånd. — Om bildningen af humusämnen vid förmultning se d. o. samt Förna. Suppl. — Litt.: S. Odén, ''Die huminsäuren'' (1919). K. A. V—g.

***Hunan.** Missionsstationen upprättades 1902 (ej 1903). Svensk högskola (*Lutheran college*) öppnades i sept. 1923 i Tochvalen, vid Tse-kiang midt emot staden Yiang.

Hundareskyrka. Se Kyrka, sp. 467.

Hundbomb. Se Ryska smällare. Suppl.

***Hunden.** Om de äldsta spåren af tamhund i Europa se Torfhunden.

Hundfjället, ett 925 m. högt berg i Transtrands socken, Dalarna, 20 km. s. om Faxefjäll. O. Sjn.

Hunding, mansroll (hårdsint kämpe af jättesläkt; basparti) i musikdramat ''Valkyrian'' af R. Wagner.

Hunding—Brunhildeställningen, tysk försvarsfront i Frankrike under Världskrigets sista skede, sträckande sig från trakten af Ribemont vid Oise, ö. om S:t-Quentin, öfver Sissonne, Rethel, Attigny, Vouziers och Grandpré till Maas vid Consenvoye, n. om Verdun. Ställningen besattes 13 okt. 1918 och var därefter föremål för hårda strider — särskildt dess högra flygel — mellan de försvarande tyskarna och de anfallande fransmännen. Efter 4 nov. utrymdes den efter hand af de förre. Jfr Världskriget, sp. 243 och 244. H. J—dt.

Hundloppan, *zool.* Se Loppor.

Hundrättika, *bot.* Se Bunias orientalis.

***Hundskatt.** Genom k. förordn. 17 maj 1923 ang. skatt för hundar, hvilken trädde i kraft 1 jan. 1924, har hundskatt gjorts obligatorisk. För hvarje hund (med undantag för hund, som ej uppnått 3 månaders ålder, och för hundar, som af lapparna användas för renskötsel) skall årligen erläggas skatt till den kommun, där hunden stadigvarande innehas. Skatten skall af kommunen bestämmas till ett för hvarje hund lika belopp, lägst 5, högst 30 kr. Skattskyldig skall under jan. hvarje år göra anmälan till vederbörande kommunala uppbördsmyndighet om hund, för hvilken skatteplikt vid årets ingång förelegat; inträder skatteplikt under löpande år, skall anmälan därefter göras inom 30 dagar. Öfver hundar, som anmälts till beskattning, skall hos uppbördsmyndigheten föras särskildt ''hundskatteregister''. Skattemärke skall vara anbragt å hund, utom då den står bunden eller hålles instängd eller då den brukas vid jakt. Påföljden för underlåtenhet att anmäla hund till beskattning är 10 kr. böter jämte skyldighet att erlägga dubbel hundskatt. Till betalning förfallen hundskatt får utmätas lika med kommunalutskylder. Kommunen eger bestämma, att hund, för hvilken skatt ej erlagts, skall omhändertagas och, därest skatten ej betalts inom viss tid, därefter dödas. G. F—t.

Hundstall, bostad för hundar, särskildt sådan, som uppförts af kommun eller hundskyddsförening med ändamål att härbärgera vilsekomna hundar, intill dess vederbörande egare kunna anträffas. Svenska hundskyddsföreningen har i Stockholm (i egendomen n:r 142 Sveavägen) inredt ett dylikt stall med plats för ett 40-tal hundar. H. J—dt.

Hundstjärneperioden. Se Kronologi, sp. 38.

Hundturk, skymfnamn på turkarna såsom nation betraktade. Benämningen beror på en gammal föreställning, att turkarna vore kannibaliska halfmänniskor med hundhufvud. Denna tro, som hystes äfven om hunnerna, leder sina rötter långt tillbaka i medeltiden (jfr Hunner, sp. 1322) för att ej säga ända till senantiken, hvars författare framställde fjärran boende folk som mer eller mindre djurgestaltade. Benämningen hundturk är känd öfver en stor del af Europa. I Tyskland och Skandinavien spreds af illvilja om frimurarna det ryktet, att de sålde insaltadt människokött åt ''hundtur-

ken''. Ordet används ock som benämning på ohyfsade och råa individer i allmänhet. N. E. H.

Hundwyl [hont-], Hundwil, by i schweiziska kantonen Appenzell, ö. om floden Urnäsch. 790 m. ö. h. Omkr. 400 inv. Udda år är H. säte för kantonens ''landesgemeinde''.

Huneker [ha'nikə], James Gibbons, nordamerikansk författare och kritiker, f. 31 jan. 1860 i Philadelphia, d. 9 febr. 1921 i Brooklyn, studerade juridik och var sedan i många år lärare i musik vid National conservatory i New York, var sedan 1891 musik- och teateranmälare, från 1898 i ''New York sun'', hvars utgifvare han vardt 1902. H. var en af Förenta staternas mest uppmärksammade kritiker. Af hans i bokform utgifna arbeten må nämnas *Mezzotints in modern music* (1899), *Chopin* (1900), *Overtones* (1904), *Iconoclasts — a book of dramatists* (1905), *Visionaries* (s. å.), *Egoists — a book of supermen* (1909), *Promenades of an impressionist* (1910), *Franz Liszt* (1911), *The pathos of distance* (1913), *Charles Baudelaire* (1919) och den självbiografiska *Steeplejack*, skildrande hans musikstudium som ung i Paris. R—n B.

Hunerik, konung. Se Vandaler, sp. 585.

Hungerstrejk kallas en fånges konsekventa vägran att intaga föda. Denna demonstration kan antingen vara en protest mot straffets laglighet eller ett försök att framtvinga frigifning eller bättre behandling i fängelset. Hungerstrejker omtalas i England under förföljelsen mot kväkarna på 1600-talet. De ha ofta iscensatts af illa behandlade ryska politiska fångar under tsarregimens sista årtionden och äfven under bolsjevikväldet. Beryktad var på sin tid en hungerstrejk i Lemberg 1908 af fängslade ukrainska (rutenska) studenter. Än mer uppseende väckte de engelska suffragetternas hungerstrejksdemonstrationer 1912—14, hvilka möttes med de hungerstrejkandes tvångsmatning genom myndigheternas försorg och t. o. m. framkallade särskild lagstiftning, samt fångna sinnfeinares hungerstrejk 1920, kulminerande i T. Mc Swineys (se d. o. Suppl.) död af självpålagd svält. V. S—g.

Hunle Doara, rumänska namnet på Hunyad.

Hunn, en 13 kvkm. stor sjö, 46 m. ö. h., i Skedevi socken, Östergötland, afrinner genom Nyköpingsån till Östersjön. I sjön förekommer mal. Se Malsläktet. O. Sjn.

***Hunnebostrand.** Där finns sedan 1917 på Södra Grötö på 58° 27′ 2″ n. br. och 11° 15′ 22″ ö. lgd fr. Gr. en blixtfyr, 8,5 m. öfver medelvatten, med agaljus, omkr. 2 km. n. v. om fastlandet. E. A—t.

***Hunner.** Sp. 1322, rad 5 uppifr. *står* 400-talet *bör vara* 300-talet. — Namnet hunner (*huns*) användes i England som skymford om tyska soldater (ibland om tyskar i allmänhet) under Världskriget. Skymfordet uppkom under intryck af den tyska krigföringen i Belgien och leder sitt ursprung från ett uttryck i ett tal af kejsar Vilhelm II till den 1900 till Kina afgående truppkontingenten om, att den borde göra sig fruktad ''liksom hunnerna under Attila''. V. S—g.

Hunnestad(sstenarna). Se Hyrrocken.

***Hunt**, W. Holman, dog 7 sept. 1910 i Kensington.

***Hunter**, jakthäst. Bild af en hunter återges å pl. I till art. Hästen.

Hunter [ha'ntə], sir Archibald, engelsk militär, f. 6 sept. 1856 i London, blef officer vid infanteriet 1874, deltog i krigen i Egypten och Sudan 1884—99, var kommendant i Suakin 1892, guvernör i Dongola och befälhafvare för de egyptiska gränstrupperna 1895—99 samt guvernör i Omdurman s. å. Härunder hade han befordrats till öfverste (1894) och generalmajor (1896). 1898 blef han knight. I boerkriget deltog han 1899—1901 bl. a. som stabschef hos general White under Ladysmiths belägring och därefter, med utmärkelse, som generallöjtnant och chef för 10:e fördelningen. 1901—03 var han högste befälhafvare i Skottland, 1904—07 armékårschef och 1907—09 arméchef i Indien. 1905 blef han general. 1910—13 var han guvernör i Gibraltar. Under Världskriget var han chef för Aldershotkommandot. 1918 erhöll han afsked ur aktiv tjänst. 1918—22 var han (konservativ) led. af underhuset. H. J—dt.

***Huntington.** 1. H. har vuxit mycket kraftigt de sista årtiondena och hade 50,177 inv. 1920.

Huntingtons [ha'ntiŋtəns] **och Heberleins** [-lajns] **blästerrostning** 1. kalkrostningsmetod, *tekn.* Se Bly 2. Suppl.

***Hunyad** tillhör nu Rumänien. Rumänska namnet är *Hunie Doara*. 340,135 inv., hvaraf 15,5 proc. hade ungerska, 79,9 proc. rumänska och 2,4 proc. tyska till modersmål (1910).

Hunza, liten vasallstat i Brittiska Indien, n. v. om Kashmir. Omkr. 10,000 kvkm. 10,126 inv. (1911), muhammedanska darder. H. innesluter de flesta pass, som föra öfver Pamir. H. kom under brittiskt välde genom öfverste A. Durands expedition dit 1891, föranledd af invånarnas upprepade plundringar af handelskaravaner. E. A—t.

Huopalahti [ho'å-], fi. Se Hoplax. Suppl.

***Hupē** omfattade enligt nyaste uppgifter (''Statesman's yearbook'' 1923) 184,938 kvkm. med 21,260,000 inv.

***Hurban**, J. M. — Hans son Světozar H. Vajanský dog 1917.

Hurdal. 1. Pastorat i Övre Romerike kontrakt, Oslo bispedömme, Norge, omfattar socknarna H. och Feiring. 386,93 kvkm. 2,862 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, n. v. om Eidsvoll, Akershus fylke (före 1919 Akershus amt). 284,48 kvkm. 1,700 inv. (1920). Skogsbruk och jordbruk. 2. K. G. G.

***Hurfva** omfattar nu 1,124 har. 664 inv. (1923).

Hurst castle [hə:st kā'sl]. Se Lymington.

Hurtebise [yrtbiš], landtgård i franska dep. Aisne, vid Chemin des Dames, 3,5 km. v. om Craonne. Under slaget vid Craonne 7 mars 1814 hade kejsar Napoleon sitt kvarter i H., hvarom en v. om gården upprest minnessten erinrar. Under Världskriget besattes H. 2 sept. 1914 af tyskarna, som, efter återtåget från Marne och sedan de förföljande fransmännen den 13 hejdats i linjen H.—Craonne, på Chemin des Dames-åsen å ömse sidor om och framför gården intogo en stark försvarsställning. Under det följande långvariga ställningskriget blef nämnda ställning, som efter hand utvidgades, föremål för mycket hårda och förlustrika strider, särskildt 17 sept.—10 okt. 1914, 25—29 jan. 1915 (''slaget vid H.'') samt under april—aug. 1917, under hvilket stridsskede fransmännen gjorde upprepade, men fåfänga försök att eröfra ställningen. Efter slaget vid Chemin des

Dames senare på hösten s. å. måste dock tyskarna (2 nov.) utrymma denna, men 27 maj 1918 intogo de den ånyo. 10—11 okt. s. å. uppgafs slutligen H.-ställningen på samma gång som hela Chemin des Dames-platån. Gården var då fullständigt sönderskjuten. Jfr Världskriget, sp. 167, 183, 219, 221, 237 och 243. H. J—dt.

Hurter och Driffields system [hə'tə, dri'filds], *fot.* Se Sensitometri, sp. 106.

Hurts (plur. hurtsar; svensk snickarterm af okänd härledning, möjligen förvrängning af eng. *hutch*, kista), undre tvärgående och skåplikt sidoparti å skrifbord, innehållande lådor och fack. Ett sådant skrifbords skifva uppbäres af 2 hurtsar.

Hurum, härad och pastorat i södra delen af halfön mellan Kristianiafjorden och Dramsfjorden, Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt), Norge. 162,96 kvkm. 5,726 inv., hvaraf Holmsbu ''ladested'' 0,31 kvkm. med 402 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk och industri. K. G. G.

***Hurwitz**, A., dog 18 nov. 1918 i Zürich.

***Hus**, Johannes, föddes i Husinec (ej Husinecz), ty. Husinetz.

***Husaga** såsom tvångsmedel gentemot minderårig tjänare har, för den svenska rättens del, afskaffats genom en lag 18 juni 1920.

Husarfrö, *bot.* Se Sabadilla.

Hu'sarviken, Hu'ssarviken, förr vik af Värtan, nu liten sjö på norra Djurgården (se d. o., sp. 574 samt vidstående karta).

Hu'sarö. 1. En 2 kvkm. stor ö i Ljusterö socken, Stockholms skärgård, ö. om Gälnan, n. om Möja. — 2. Stora och Lilla Husarö, öar i Nämdöfjärden, 10 km. n. ö. om Dalarö. 1 o. 2. O. Sjn.

K. S. Husberg.

***Husberg**, K. S., representerade i Andra kammaren Luleå och Haparanda 1897—1902 (i hufvudarbetet står oriktigt 1897—99) och var vice ordf. i lagutskottet 1898—1900. Han var ordf. i 1911 års skogslagstiftningskommission och tog afsked från landshöfdingposten 1922.

Husbloss-stören, *zool.* Se Störfiskar.

***Husbonderätt** kan sägas vara i Sverige upphäfd: männens i förhållande till hustrun genom den nya giftermålsbalken 11 juni 1920 och lagen s. d. om dennas införande, husbonderätt i förhållande till tjänare genom lagarna 9 maj 1919 och 18 juni 1920 samt fattigvårdsstyrelses öfver understödstagare genom fattigvårdslagen 14 juni 1918 (se Fattigvård. Suppl., sp. 751). N. H.

Husborren, *zool.* Se Vedborrar.

***Husby.** — 2. H.-Lyhundra omfattar nu 4,542 har. 816 inv. (1923). — 3. H.-Långhundra omfattar nu 7,898 har. 999 inv. (1923). — 6. H.-Sjutolft är nu annex till Litslena, Trögds kontrakt, Uppsala stift. 692 inv. (1923). — 7. H.-Ärlinghundra omfattar nu 3,767 har. 1,021 inv. (1923).

Husdjurssjukdomar, som enligt k. förordn. 9 dec. 1898 påkalla offentliga myndigheters ingripande, äro boskapspest hos idisslande djur, elakartad lungsjuka hos nötkreatur, rots eller springorm hos hästar, koppor hos får, smittsam mul- och klöfsjuka hos idisslande djur och svin, skabb hos får, elakartad klöfsjuka hos får och getter, mjältbrand (jämte mjältbrandsemfysem l. frassjuka [frasbrand]) hos husdjur, vattuskräck hos hundar och andra husdjur, svinpest, svinsjuka, rödsjuka hos svin. 1898 års förordning har sedermera ytterligare reglerats och ökats genom tilläggen af 28 sept. 1906 ang. hönspest och hönskolera, 3 nov. s. å. ang. svinpest, svinsjuka och rödsjuka, 15 juni 1919 ang. skabb hos djur hörande till hästsläktet samt 19 mars 1920 ang. smittsam kastning hos häst. N. H. J. V—m.

***Husflugan** (*Musca domestica*; fig. 1) utgör i de tempererade delarna af jorden icke mindre än omkr. 90 proc. af alla i och kring människoboningar förekommande flugor. Under senaste årtiondena utför-

Fig. 1.

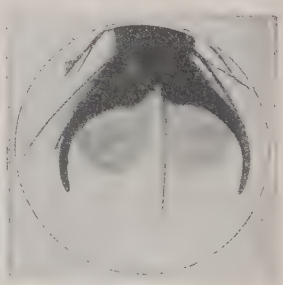

Fig. 2.

Fig. 3.

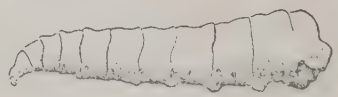

Fig. 4.

Fig. 1. Husfluga. (Omkr. 5 ggr nat. storl.) — Fig. 2. Husflugans fot, visande klor och klibbiga utskott i förstoring. — Fig. 3. Hufvud af husflugan. Förstorad profilbild. Öfverst ögonen, mellan hvilka de små känselsprö ten sitta, nedtill den utsträckta snabeln med sina palper. — Fig. 4. Husflugans larv. (Omkr. 3 ggr nat. storl.

da undersökningar ha klargjort, att husflugan är spridare af många svåra infektionssjukdomar genom öfverföring af smittfarliga bakterier. Flugan är nästan alltid öfverhöljd med smuts och föroreningar; det har utrönts, att t. ex. en fluga, som man låtit plaska i steriliseradt vatten, efter en halftimme däri afgett 350,000 bakterier. Bakterieförrådet bära de framför allt på de klibbiga utskotten mellan benens klor (fig. 2) och på mundelarna. Med hufvudets utskjutbara snabel (fig. 3) vidröra de allehanda föremål under sökande efter föda, och bakteriehalten i en enda flugas tarmkanal kan växla mellan 10,000 och flera hundra millioner. De glupska små djurens uppstötningar och exkrementer, kvarlämnade på hviloställena som svarta fläckar, ''flugsmuts'', kunna likaledes möjliggöra transport af smittämnen. — De sjukdomar, som man numera vet kunna spridas af flugan, äro nervfeber (tyfus), rödsot, diarré, kolera, tuberkulos, spetälska, mjältbrand m. fl. Husflugans utveckling sker i afskrädeshögar och soplårar, framför allt i stallgödsel, och honan afsätter i medeltal 600 ägg, fördelade i flera kullar. En flugkulls utveckling från ägg genom larvstadiet (fig. 4) och puppstadiet till fullbildad fluga sker synnerligen snabbt. 3—4 generationer om året antas vara det minsta i tempererade trakter (i varmare vida flera), och en enda flugas afkomma kan dymedelst från april till september stiga till bortåt 26 mill. individer. Allt bör följaktligen göras för att förhindra dessa skadedjurs förökning och så vidt möjligt utrota dem. Genom att städse förvara gödsel och affall i slutna kärl bör man hindra flugorna att finna kläckningsställen. Bland mera direkta medel mot dem kunna dels mekaniska, såsom flugfällor, flugpapper och limremsor, göra god verkan, dels kemiska, såsom svaga formalinlösningar, vara af värde. Åtgärderna bli verksammast på våren och försommaren, då det gäller att ockadliggöra stammödrarna till högsommarens och höstens flugskaror. Jfr Muscidæ. N. A. K.

***Husförhör**, numera officiellt för-skrifningar (d. v. s. ett förarbete till mantalsskrifningen), skola enligt k. förordn. 3 dec. 1915 om kyrkoböckers förande årligen hållas (vanligen i skolhusen) i stad efter 8 okt. och på landsbygden efter 1 nov., och det åligger hvarje fastighets egare eller innehafvare att därvid själf vara tillstädes eller i händelse af förfall inge förteckning, utvisande de i hans hus eller på hans egor boende personers namn, födelseår och födelsedag samt befattning. Måste uppgifterna genom krono- eller stadsbetjänt infordras, eger denne att utan föregående dom eller utslag uttaga godtgörelse med 5 kr. för hvarje förrättning. I städerna torde husförhör numera alls icke hållas. Och på landsbygden ha de mångenstädes ersatts af bibelförklaringar, utom i vissa trakter, särskildt af västra och norra Sverige, där de ännu ofta äro väl besökta.

***Husgerådskammaren**, Kungliga. Chefskapet utöfvas numera af en *öfverintendent* med biträde af 1 intendent jämte erforderlig personal.

Hushållningssystem. Se Landtbrukssystem.

***Hushållningssällskap.** Antalet medlemmar i samtliga hushållningssällskap 1922 var 102,082. Deras tillgångar utöfver skulderna utgjorde 1921 111,059 kr., inkomsterna 5,606,054 kr. och utgifterna 5,533,726 kr. I st. f. de fr. o. m. år 1915 indragna brännvinsförsäljningsmedlen har ersättning lämnats från staten (2,801,642 kr. 1921). De af staten för särskilda ändamål lämnade bidragen utgjorde s. å. 1,328,338 kr. Af sällskapens utgifter gingo 3,336,492 kr. till jordbruk, husdjursskötsel, mejerihushållning och veterinärväsen, 905,695 kr. till förvaltningskostnader och 1,291,539 kr. till öfriga utgifter. Nya stadgar utfärdades 8 juni 1923 för hushållningssällskap, som åtnjuta statsbidrag. Dessa stadgar afvika i följande väsentliga afseenden från förut gällande bestämmelser. Rätt till inträde i hushållningssällskap eger hvarje kommunalt röstberättigad person, som idkar landthushållning eller därtill hörande binäring, fiske eller hemslöjd. Beslutanderätt vid sällskapets sammanträden ha ''landtbruksombud'', som valts ett för hvarje af de valkretsar, hvari sällskapets område indelas, samt förvaltningsutskottets ledamöter. Landtbruksombudens antal fastställes af K. M:t efter förslag af sällskapet med hänsyn till antalet af dess ledamöter och områdets folkmängd och bör ej utan vägande skäl väsentligt afvika från landstingsmännens. Landtbruksombud och lika många suppleanter för dem väljas för 4 år. Yttranderätt vid sällskapets sammanträden ega alla dess ledamöter samt landshöfdingen i länet eller i hans ställe äldste afdelningschefen i länsstyrelsen. För besluts giltighet fordras, att det fattats af minst hälften af närvarande röstberättigade ledamöter; ernås ej sådant flertal, skall ärendet bordläggas till nästa sammanträde, då det afgöres af de då närvarande röstberättigade. För beslut om nytt anslag samt om utgift, som afstyrkts af förvaltningsutskottet, likasom för höjande af utgift öfver utskottets förslag fordras $^3/_4$ pluralitet. Proportionellt valsätt användes vid val af förvaltningsutskottet och af särskilda kommitterade, om så begäres af så många närvarande röstberättigade som hela antalet närvarande röstberättigade, divideradt med det antal personer, som skall väljas, + 1.

Förvaltningsutskottet består af sällskapets ordf., v. ordf. och sekreterare samt högst 9 af sällskapet bland dess ledamöter för 4 år valda personer. Ordf. och v. ordf. väljas af sällskapet, sekreterare och öfriga tjänstemän af förvaltningsutskottet; på förslag till sekreterare uppsättas 3 bland de sökande, om så många finnas, och de föreslagnes kompetens skall underställas Landtbruksstyrelsens godkännande. Rese- och dagtraktamentsersättning tillkommer förvaltningsutskottets ledamöter och med viss begränsning landtbruksombuden. Beslut, som anses strida mot stadgarna, kan öfverklagas hos K. M:ts befallningshafvande.

De flesta hushållningssällskapen ha under åren 1903—17 firat 100-årsdagen (några 50-årsdagen) af sin stiftelse och med anledning däraf utgett historik öfver sin verksamhet. Af dylika skrifter, som lämna synnerligen rikhaltiga bidrag till landtbrukets historia under denna tid, ha följande utkommit: Blekinge läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814—1914, af Hugo Wachtmeister (1914), Gefleborgs läns kungl. hushållningssällskap 1814—1914. Minnesskrift (1914), Göteborgs och Bohus läns kungl. hushållningssällskap 1814—1914, af Gunnar Sanne (1917), Hallands läns hushållnings-sällskap 1812—1912 (1912), Jönköpings läns kungl. hushållnings-

sällskaps historia 1814—1913, af Gunnar Säve m. fl. (I—II, 1917), Kalmar läns södra kungl. hushållningssällskap 1811—1911, kort historik af E. Helldoff (1911), Kopparbergs läns hushållningssällskap 1851—1900 (1901), Kronobergs läns hushållnings-sällskap 1814—1914 (1914), Norrbottens läns hushållningssällskaps femtioårsberättelse för åren 1850—1900, af Paul Hellström (1902), Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap 1807—1907, af Rudolf Kjellén (I—II, 1907), Stockholms läns hushållningssällskaps verksamhet åren 1847—1896, af Olof Stjernquist (1897), Södermanlands kungl. hushållningssällskap 1814—1914, af Joh. Ax. Almquist m. fl. (I—II, 1914), Uppsala läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915, af Samuel E. Bring och A. Sjöström (I—II, 1915—16), Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803—1903, af Theophil Andersson (1903), Västernorrlands läns kungl. hushållningssällskap 1805—1904, af Hjalmar Heden (1905), Västmanlands läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915, af August Hahr (1915), Älfsborgs läns hushållningssällskaps historia 1812—1912, 2:a delen af Otto Mannerfelt 1912, 3:e delen af Kr. von Sydow, 1916, 4:e delen af Otto Mannerfelt (1912), Örebro läns kungl. hushållningssällskap 1803—1902, af J. V. Jonsson (1902), Östergötlands läns hushållningssällskaps historia, af H. Schött (I—II, 1913—14).

Af en serie skrifter, utgifna af de skånska hushållningssällskapen vid deras hundraårsjubileum 1914 under redaktion af Lauritz Weibull ha utkommit: G. Leufvén m. fl., ”Malmöhus läns jordbruk år 1909, statistisk undersökning” (1914), A. Zachrison, ”Gödsling och jordförbättring i Skåne från 1800-talets början till nuvarande tid” (s. å.), L. Nanneson, ”Skånes nötkreatursskötsel från 1800-talets början till nuvarande tid” (s. å.), och E. Sommarin, ”Det skånska jordbrukets ekonomiska utveckling 1801—1914” (1917). — Det k. finska hushållningssällskapet firade 1897 sin hundraårsfest och utgaf därvid en minnesskrift, ”K. finska hushållningssällskapet 1797—1897”, af G. Cygnæus (Åbo, 1897). En sammanställning af hushållningssällskapens verksamhet ge H. Juhlin Dannfelt, ”K. Landtbruksakademien 1813—1912” (1913), och Erik Kempe, ”Studier angående de svenska hushållningssällskapen med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på landtbrukets område” (1923). E. A—t. H. J. Dft.

Hushållsangelägenheter. Se Gemensamma ordnings- och hushållsangelägenheter. Suppl.

Hushållsbladet. Se Aftonbladet. Suppl.

Hushållsbudget. Se Konsumtionsbudget.

Hushållsföreningen, Skånska. Se Skånska hushållsföreningen. Suppl.

Hushållsgöromål, numera vanlig benämning på undervisningsämnet huslig ekonomi (se d. o., äfven i Suppl.).

Hushållsost, vanlig beteckning på ost, som beredes enligt samma metod som Gouda-ost (se d. o. Suppl.). Den är en tät, hård ost i cylindrisk form, 1—2 kg. vikt, och är mogen vid omkr. 3 månaders ålder. H. J. Dft.

***Hushållsskola.** Enligt k. stadgan för den kommunala yrkesundervisningen 4 nov. 1921 kunna numera kommunala hushållsskolor anordnas som parallellform till lärlings- och yrkesskolor med syfte att i form af samlad lärokurs meddela unga kvinnor, som äro sysselsatta med husligt arbete och som icke varit i tillfälle att genomgå för sitt yrke afsedd lärlingsskola och yrkesskola, en på fortsättningsskolans (se d. o. Suppl.) kunskapsmått byggd, någorlunda fullständig husmodersutbildning. — Jfr Huslig ekonomi. Suppl.

Till nu nämnda skolor ansluta sig nära vissa enskilda skolor för husligt arbete, bl. a. *husmodersskolorna* med kurser på 8—10 månader och afsedda för unga flickor, som slutat fortsättningsskolan. Undervisningen omfattar hushållsgöromål och sömnad jämte till dessa områden hörande teoretiska ämnen samt stundom barnavård. Statsunderstöd kan erhållas enligt k. kungörelsen 4 nov. 1921 (n:r 705 och 707). K. E. S—g.

***Husie** omfattar nu 1,282 har. 1,197 inv. (1923). H. är sedan 1 maj 1924 annex till Södra Sallerup, Lunds stift, Oxie kontrakt.

***Husiter.** Hus' efterträdare som deras ledare (sp. 1353) hette Jacob von Mies (ej von Misa). Rokyczana å sp. 1354 är mindre god namnform i st. f. Rokycana [-tsana].

***Huskvarna** blef stad (under landsrätt) 1 jan. 1911. 614 har (8 har vatten). 7,937 inv. (1924). Tax.-värdet å fast egendom var 17,372,800 kr., hvaraf 1,390,600 kr. å bevillningsfri, och den bevillningstaxerade inkomsten 6,049,950 kr. (1922). Stadens inkomster voro 832,048 kr., utgifter 850,443 kr., tillgångar 2,204,411 kr. och skulder 1,951,987 kr. (s. å.). Kommunalskatten var $10,_{95}$ kr. per bevillningskrona 1923. Fabriksindustrien omfattade 14 arbetsställen med 1,797 arb. (hvaraf vapenfabriksa.-b. hade 1,652 arb.,), $14,_{9}$ mill. kr. salutillverkningsvärde (hvaraf vapenfabriken nära 12 mill. kr.) och $1,_{20}$ mill. kr. bevillningstaxerad inkomst (1921). Vapenfabriken (pl. I, fig. 3) har nu stor tillverkning äfven af motorcyklar. Antalet handlande var 72 med 178,150 kr. bevillningstaxerad inkomst 1922. I staden ligga stationerna H. och Rosendala på Jönköping—Gripenbergs järnväg. H. lyder under Tveta, Vista och Mo domsaga och tingslag och bildar med Hakarp ett pastorat i Tveta kontrakt, Växjö stift. H. väljer riksdagsmän tills. med länet. Ingen tidning tryckes i H. — Gevärsfaktoriet flyttades till H. 1689 från Jönköping (där anlagdt genom plakat af 15 febr. 1620). Det drefs för kronans räkning till 1737 (ej 1757). — Stadens vapen, fastställdt 1911, utgöres af en blå sköld med en bandvis ställd ström, åtföljd på hvardera sidan af en musköt och en vinge (den sistnämnda ur Thamska vapnet), allt af silfver (fig. 1). — Se ock pl. II, fig. 4 o. 5. E. A—t.

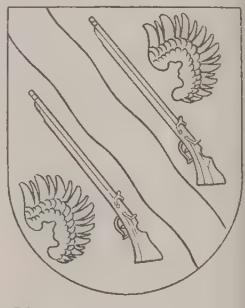

Fig. 1. Huskvarnas vapen.

***Huslig ekonomi.** Undervisningen i detta ämne, som numera i de flesta författningar och kursplaner benämnes undervisning i hushållsgöromål, förekommer i alltjämt växande omfattning i

Fig. 1. Utsikt av Huskvarna vapenfabriks-a:s anläggningar. (Den stora byggnaden t. v. är symaskinsfabriken. På höjderna arbetarbostäder.)

Fig. 4. Utsikt af Huskvarna stad (och Vättern).

Fig. 5. Parti af Huskvarna vattenfall.

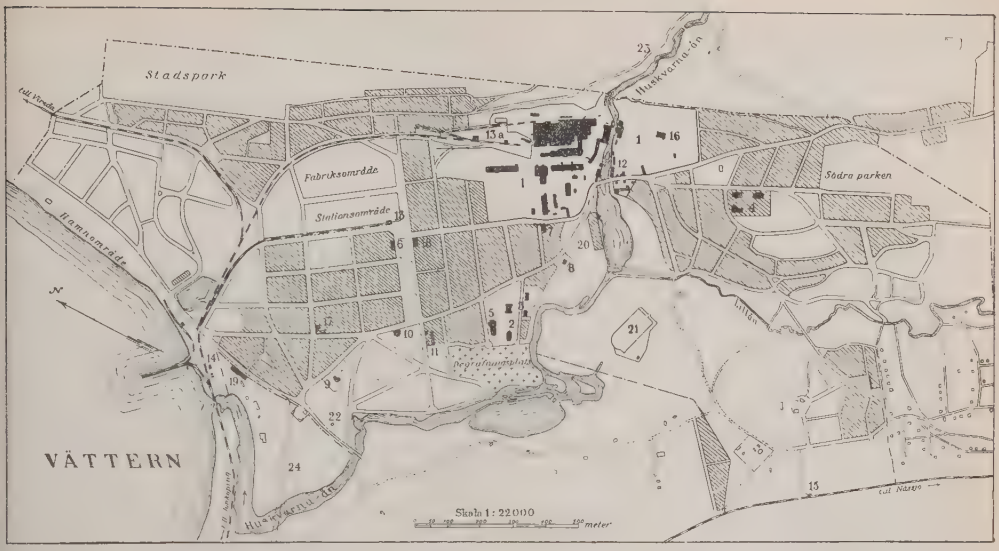

Fig. 2. Situationsplan af Huskvarna. *1.* Huskvarna vapenfabriks-a.-b. — *2.* Kyrka. — *3.* Centralskolan (folkskola). — *4.* Södra skolan (folkskola). — *5* Kommunalhus och idrottshus. — *6.* Postkontor och telefonstation. — *7.* Brandstation. — *8.* Polisstation. — *9.* Epidemisjukhus. — *10* Varmbadhus. — *11.* Huskvarna stads elektricitetsverk med hufvudtransformatorstation. — *12.* Huskvarna vapenfabriks-a.-b:s elektriska kraftstation. — *13.* Huskvarna järnvägsstation för persontrafik. — *13 a.* Huskvarna järnvägsstation för godstrafik. — *14* Rosendala järnvägsstation. — *15.* Huskvarna södra järnvägsstation (å statsbanan). — *16.* Direktörsbostad för vapenfabriken. — *17.* Folkets hus. — *18.* Missionshus. — *19.* Huskvarna borstfabrik. — *20.* Salutorg. — *21.* Idrottsplan. — *22.* Rumlaborg (se d. o.), historisk minnesplats. — *23.* Huskvarna vattenfall (med den nya landsvägen där framdragen). — *24.* Ny väg till Jönköping.

olika för flickor afsedda läroanstalter. Statsbidrag lämnas för denna undervisning till de slag af skolor, som i öfrigt åtnjuta statsunderstöd, enligt särskilda, för hvarje skolart gällande bestämmelser. — För undervisning i *folkskola*, som af skoldistrikt, landsting, hushållningssällskap eller annan af K. M:t godkänd organisation anordnas, utgår statsbidrag (enl. i k. kung. 30 juni 1920 fastställda nya grunder) med $^{9}/_{10}$ af lärarinnans kontanta minimiaflöning (255 kr. för hvarje skolkökskurs om 34 dagar), hvarjämte hon eger att erhålla fri bostad med värme samt fri kost i sammanhang med de praktiska öfningarna. Lärjungar äro antingen flickor i folkskola, hvilka uppflyttats till 6:e klassen eller fyllt 12 år (för dessa kategorier kan enl. k. kung. 11 dec. 1917 undervisningen göras obligatorisk), eller ock flickor, som afslutat sin skolgång. — Statsbidrag (enl. k. kung. 30 juni 1920) kan utgå äfven till undervisning i huslig ekonomi, som anordnas i särskild anstalt, framför allt till de af landsting, hushållningssällskap eller särskilda sammanslutningar anordnade *flyttande skolköken*, hvilka numera förekomma i alla län. — I *fortsättningsskolan* (se d. o. Suppl.) utgöra i de flesta fall hushållsgöromål och kvinnlig slöjd jämte hithörande teoretisk undervisning ämnet arbetskunskap i yrkesbestämda fortsättningsskolor för flickor. Arfvodet (k. kung. 16 sept. 1918) utgör minst 12 kr. för arbetsdag om minst 5 undervisningstimmar, hvilket belopp utgår af statsmedel. — *Lärlings-* och *yrkesskolor* (se dessa ord. Suppl.) kunna (enl. k. stadgan 4 nov. 1921) anordnas med husligt arbete som hufvudämne, hvarvid undervisning meddelas i hushållsarbete, hushållslära och hälsovård. Statsbidrag utgår därvid med belopp och på villkor, som anges i k. kung. 4 nov. 1921. — För undervisning i huslig ekonomi vid *högre folkskolor* utgår statsbidrag enligt k. kung. 30 juni 1920, vid *kommunala mellanskolor* enl. k. kung. 19 nov. 1918, vid *högre flickskolor* och andra privatläroverk enl. k. kung. 29 okt. 1909 (med ändringar 21 febr. 1914) och vid *folkhögskolor*, där ämnet vanligen har en ganska framskjuten ställning, enl. k. kung. 31 dec. 1919. — Vid de kvinnliga *folkskoleseminarierna* och *småskoleseminarierna* är ämnet numera obligatoriskt. — Inom Skolöfverstyrelsen företrädes ämnet af en konsulent och särskild föredragande. K. E. S—g.

Husligt arbete, en i författningar och undervisningsplaner numera använd sammanfattande benämning på undervisningsämnena hushållsgöromål (se Huslig ekonomi; äfven i Suppl.) och kvinnlig slöjd. K. E. S—g.

***Husman.** — 3. (Da. *husmand*, pl. *husmænd*.) I *Danmark* jordegare med några få har jord och utan främmande medhjälpare. Husmansståndet uppstod omkr. 1800 och växte kraftigt, så att 1916 funnos 106,000 hus. Husmannens sociala ställning förbättrades genom reformer 1848, och efter hand som man erkände betydelsen af ett intensivt jordbruk och de stora sociala och politiska fördelarna genom skapandet af ett fast jordarbetarstånd, växte sträfvandet att skaffa jord och kapital till upprättande af nya husmansbruk. Genom flera lagar sedan 1899 har lämnats statsunderstöd till 10,000 nya husmansbruk, och de nyaste lagarna, bl. a. om utstyckning och aflösning af län och stamhus 1919, ha

främjat denna utveckling. Husmansklassens politiska betydelse framgår redan däraf, att den f. n. i Danmark härskande klassen, gårdsegarna (*gaardmændene*), i allt inneha endast 77,000 brukningsdelar. Sedan bönderna och arbetarna 1870—90 organiserat sig, följde husmännen efter; deras rörelse började 1901, och nu finnas omkr. 1,200 husmansföreningar, samlade i en hufvudorganisation, utom husmansskolor och en rad ekonomiska institutioner. 3. P. E—t.

Husmodern, tidskrift för de svenska hemmen, grundlagd 1917 af hemkonsulenten Thora Holm och journalisten fru Elsa Nyblom, öfvertogs 1920 af Åhlén & Åkerlunds förlag. Urspr. tillkommen i afsikt att lära de svenska kvinnorna hushållning under kristiden och från att ha utgått i en helt liten upplaga, har tidskriften småningom vuxit ut att omfatta alla hemmets arbetsområden och tryckes nu i en uppl. af omkr. 150,000 ex. Sedan 1924 utkommer, utom den ord. veckoupplagan, äfven *Husmoderns månadshäfte* med bl. a. färgbilagor.

Husmodersföreningar ha i hufvudsak till uppgift: *att* genom direkta och indirekta åtgärder, genom möten och föredrag eller uppläsning, genom musik, sång och annan god förströelse höja hemlifvets nivå; *att* skapa en bättre grundval för hemmens bestånd genom diskussion af praktiska frågor, som beröra hemmens skötsel, hvarvid bytas erfarenheter och rön ang. barnens vård och uppfostran, ungdomens nöjeslif, hygien, hemslöjd, matlagning, sömnad, trädgårdsskötsel, höns- och biskötsel och andra hemmens arbeten; *att* verka för åstadkommande af sunda bostäder med praktiskt inredda kök, förvaringsrum och rumsinredningar, *att* arbeta för anskaffning åt samhället af vattenledningar, afloppsledningar, tvättstugor, elektriskt ljus, ordentlig renhållning af gårdar och gator samt *att* söka förbättra samhällets skolförhållanden, dess vård om barn, åldringar, sjuka och nödställda. Samarbete med de kommunala myndigheterna anbefalles.

Enstaka husmodersföreningar uppstodo i Sverige under kristiden. I juni 1919 bildades Sveriges husmodersföreningars riksförbund (S. H. R.), som har till uppgift att samla svenska kvinnor till gemensamt arbete för hem och samhälle samt att bilda en föreningslänk mellan de lokala sammanslutningar, som arbeta i samma syfte. Förbundet bildades med hjälp af tillfälligt statsunderstöd. Det arbetar hufvudsakligen efter tre linjer: 1. Arbete för lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder, som äro afsedda att komma Sveriges alla hem till godo, icke blott hemmen i en viss ort. Ledningen verkar t. ex. för hemmens elektrifiering, för utarbetande af rationella och praktiska köks- och heminredningar samt för åstadkommande af effektiv kontroll af i hushåll använda varor. 2. Genom stödjande och rådande verksamhet för lokalföreningarna. Centralledningen bör vara lokalföreningarna behjälplig genom att tillhandahålla upplysande litteratur, föredragshållare och reseombud, genom hjälp vid utställningar och kursers anordnande, genom besvarande af frågor och införskaffande af upplysningar. 3. Genom propagandaverksamhet för husmodersföreningarnas syften. Målet är en husmodersförening i hvarje stad, i hvarje kommun. Först därigenom, att husmodersföreningarnas verksamhet sprides öfver hela landet, skänkas verklig kraft och styrka såväl åt den enskilda föreningen som Riksförbundet. Riksförbundets styrelse består af 12 medlemmar (minst 5 från landsorten). Därutöfver har Socialstyrelsen rätt att insätta 1 representant i styrelsen. Lokalföreningarna (f. n. omkr. 80) ega full självstyrelse och arbeta självständigt, dock inom ramen af S. H. R:s stadgar. S. H. R. samlas årligen före juni månads utgång till *landsmöte*, då ombud från lokalföreningarna dryfta förbundets ärenden.

I *Finland*, *Norge* och *Danmark* existera husmodersföreningar sedan lång tid tillbaka, i de båda förstnämnda länderna sedan 25 år. De fyra nordiska länderna ha sammanslutit sig till Nordens husmodersförbund (N. H. F.), hvars styrelse består af 1 representant jämte suppleant från hvart land. Husmodersföreningarna i Finland och Norge åtnjuta statsunderstöd. Husmodersorganisationer finnas i England, Canada, Tyskland, Österrike, Holland, och frågan om internationell sammanslutning har diskuterats. G. F—g.

Husmodersskolor. Se Hushållsskola. Suppl.

Husmodersutbildning. För deltagande i hel kurs af högst 12 och minst 5 månaders längd vid statsunderstödda enskilda skolor för husmodersutbildning utgår enligt k. kung. 18 febr. 1921 statsunderstöd till obemedlade elever med högst 25 kr. och till mindre bemedlade med högst 15 kr. för månad. Se f. ö. Huslig ekonomi (äfven i Suppl.), och Hushållsskola. Suppl. N. H.

Husmyra, *zool.* Se Myrmicinæ, sp. 99.

Husordnar. Se Ordnar, sp. 828.

***Husrannsakan.** Tullstadgans af 1904 bestämmelser i ämnet ha ersatts genom §§ 12 och 13 i lag om straff för oloflig varuinförsel 8 juni 1923. Enligt denna må husrannsakan för eftersökande af egendom, som kan antas enligt densamma vara förverkad, företagas, utan särskildt förordnande, af landsfogde, landsfiskal eller stadsfiskal, så ock af annan polisman eller tulltjänsteman, som därtill bemyndigats, dels efter särskildt förordnande eller i vissa trängande fall därförutan, inom lägenhet, som plägar begagnas som tillhåll eller härbärge för lösdrifvare m. fl., dels inom magasin, upplagsbodar och uthus, men eljest blott hos den, som på sannolika skäl misstänkes för brott, hvarå straffarbete eller fängelse enligt lagen kan följa, så framt eftersökandet afser genom brottet förverkad egendom, äfvensom hos annan, när sannolika skäl äro, att sagda egendom där skall anträffas. Vid denna husrannsakan böra ojäfviga vittnen närvara och förrättningen i regel ej ske under tiden 7 e. m.—6 f. m. Rld.

Huss, Frans. Se Svensk musiktidning.

Huss, svensk släkt, som räknat ett stort antal präster, härstammar från bonden Nils Ersson Tecklo (Talo), bonde i Hussjö by, Hässjö socken, Medelpad, under senare hälften af 1500-talet. Tre af hans söner antogo efter födelseorten namnet H. Från den äldste af dessa, Erik Nilsson H., kyrkoherde i Torp (f. 1590, d. efter 1669), härstamma genom hans två söner alla nu lefvande grenar af släkten, en gren (”Yngre släkten H.”, Johannisborgsgrenen), dock endast på mödernet; till

sistnämnda gren, som härstammar från häradsdomaren Måns Michelsson i Torp (f. 1722, d. 1790), hvilkens två söner upptogo sin mormors namn H., hörde den i hufvudarbetet omnämnde ryktbare läkaren Magnus H., som 1859 *adlades* med namnet H. och själf slöt sin ätt. Äfven den ofvannämnde Erik Nilsson H:s sonsons son Olof H. (f. 1714, d. som öfverste 1784) adlades, 1772, med namnet af H. och slöt likaledes själf sin ättgren. Men den samtidigt med honom adlade och på hans nummer introducerade majoren Klemens Björner (bördig från Medelpad) upptog namnet af H.; hans ättgren utgick på svärdssidan 1872. Hans måg kapten Samuel Melander adlades 1802 på hans namn och nummer; 1833 afskrefs denna ättgren som utgången. Se F. J. V. Huss, "Genealogi af Huss-slägten" (1889).

1. Erik Gunnar H., tillhörande den andra af släktens nu lefvande hufvudlinjer, ämbetsman, f. 21 dec. 1871 i Löfånger, filos. doktor i Uppsala 1902, tjänstgjorde i Ecklesiastikdepartementet och i Kommerskollegium, i det senare ämbetsverket hufvudsakligen vid arbetsstatistiken, samt blef där e. o. aktuarie 1904 och e. o. sekreterare 1909. Vid arbetsstatistikens förläggning 1912 till den då inrättade Socialstyrelsen blef H. byråchef och förordnades 1919 samt utnämndes 1921 till generaldirektör för denna styrelse. H. tog verksam del i igångsättandet af Stockholms arbetsförmedlingsanstalt samt har haft en mängd offentliga uppdrag och bl. a. representerat Sverige vid den 1 a internationella arbetslöshetskongressen i Paris 1911 och arbetskonferensen i Washington 1920. Bland hans tryckta arbeten märkas redogörelserna för storstrejken 1902, för arbetslösheten i Sverige hösten 1908 samt för lockouterna och storstrejken 1909.

2. Harald Axel H., den föregående syssling, botanist, f. 13 nov. 1875 i Umeå, aflade apotekarexamen 1899, studerade vidare vid universiteten i Marburg och Zürich och blef filos. doktor i Zürich 1905. Han var sedermera anställd som botanist vid kemiska stationen i Hildesheim och som bakteriolog vid mejeriförsöksstationen i Kiel och utnämndes 1907 till lärare i bakteriologi vid Farmaceutiska institutet och till föreståndare för Stockholms hälsovårdsnämnds biologiska laboratorium; från 1916 är han äfven föreståndare för Stockholms vattenledningsverks biologiska laboratorium. Af hans utgifna skrifter kunna nämnas *Planktonundersökningar i Stockholm omgifvande vattendrag* (1911), *Handledning i bakteriologisk teknik* (1916), *Bakteriologiska undersökningsmetoders användbarhet vid bedömning av ett vattens renhetsgrad* (1919) och *Livsmedelshandelns avigsidor* (1921).

1. E. Ar—s. 2. G. L—m.

Hu'ssarek von Heinlein [fånn ha'jnlajn], Max, friherre, österrikisk konseljpresident (heter efter adelskapets upphäfvande blott Hussarek), f. 3 maj 1865 i Pressburg, blef juris doktor 1889, var först ämbetsman, bl. a. i kultusministeriet, därefter 1895—97 e. o. professor i kanonisk rätt vid Wiens universitet, 1897—1906 ministerialråd och 1906—11 sektionschef i kultus- och undervisningsministeriet samt nov. 1911—juni 1917 dettas chef. H. var juli—okt. 1918 ministerpresident och sökte därunder förgäfves genom den österrikiska monarkiens förvandling till en federativstat afvärja dess fullständiga upplösning (se Österrike, sp. 253—254). H. var sedan 1898 honorärprofessor i kyrkorätt och återupptog efter sin afgång från ministerpresidiet sin akademiska lärarverksamhet. Bland hans skrifter märkes *Grundriss des staatskirchenrechts* (2:a uppl. 1908). V. S—g.

Hussein ibn Ali, konung af *Hedjas* (se d. o. Suppl., och Kalifat. Suppl.).

Hussein Kemal (H. Kamel), sultan af *Egypten*, f. 20 dec. 1853 i Kairo, d. där 9 okt. 1917, var yngre son till kediven Ismail pascha, studerade 1867—70 i Paris, innehade 1872—78 flera ministerposter, gick 1879 i landsflykt med fadern till Italien och återvände 1882 till Egypten, där han sedermera gaf den brittiska förvaltningen sitt stöd. Han var jan. 1909—mars 1910 president i lagstiftande rådet och generalförsamlingen. Då hans brorson kediven Abbas Hilmi dec. 1914 afsatts, gjordes H. 19 dec. s. å. till hans efterträdare på Egyptens tron med titeln sultan. Se vidare Egypten. Suppl., sp. 468. V. S—g.

***Husserl**, E., blef 1916 professor i Freiburg im Br.

Hustad. 1. Härad och socken i Bud pastorat, vid kusten, n. om Molde, Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Norge. 119,98 kvkm. 2,062 inv. (1920). Fiske och jordbruk. — 2. Före 1911 namn på Sandvollan (se d. o.). 1. K. G. G.

Hustadviken, öppet, grundt, af öar och skär fylldt farvatten mellan Molde och Kristiansund, Norge. K. G. G.

Husteren, en 49,37 kvkm. stor kal ö, s. om Bergen, Norge. 1,099 inv. (1920). K. G. G.

***Husum.** Här finnes nu en sulfatfabrik, tillhörig Gideå-Husums a.-b., med omkr. 300 arbetare och 20,000 tons kapacitet. O. Sjn.

Husumän, kustälf i Trehörningsjö, Gideå och Grundsunda socknar, Ångermanland, på gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län, afvattnar flera smärre sjöar, hvaraf Yttre och Inre Lemelsjön, och utfaller vid Husum i Bottenhafvet.

Huszár [hussär], Karl, ungersk politiker, f. 10 sept. 1882 i Nussdorf, Öfre Österrike, var först folkskollärare, men öfvergick 1902 till journalistbanan och blef en af grundläggarna af det s. k. ungerska kristliga socialistiska partiet. 1910 valdes han till riksdagsman. Under bolsjevikväldet deltog han i den motrevolutionära rörelsen och blef aug. 1919 kultusminister i den andra ministären Friedrich. Han blef nov. s. å. ministerpresident i den s. k. koncentrationsregeringen. Efter valen till Ungerns första nationalförsamling 15 mars 1920 efterträddes han som ministerpresident af Simonyi-Semadam. H. spelar alltjämt en betydande roll i ungersk politik och är nationalförsamlingens vice president. B. L—r.

Huså—Fröå grufvor, det gemensamma namnet på Bjelkes gruffält i Kalls socken och Gustafs l. Fröå gruffält i Åre socken, Jämtlands län. De ligga omkr. 8 km. från hvarandra, det förra på norra, det senare på östra sidan af Åreskutan. De innehålla kopparmalm, som består hufvudsakligen af kopparkis; dock förekommer i Fröåfältet äfven brokig kopparmalm. Målmen åtföljes delvis af svafvelkis, hvarjämte något zinkblände anträffats. I Bjelkes gruffält har man äfven påträffat det sällsynta mineralet thaumasit, som är ett vattenhaltigt

kalksilikat-karbonat-sulfat. Malmen förekommer i flera zoner inom glimmerskiffer och Åregnejs hörande till Åreskiffrarna. Malmfyndigheterna upptäcktes omkr. 1740, och kort tid därefter började koppartillverkningen, som snart nog i hufvudsak koncentrerades till den vid södra sidan af Kallsjön, 25 km. från Järpens järnvägsstation på linjen Östersund—Trondhjem, belägna Huså hytta, hvilken drefs ända till 1881. Grufvorna bearbetades därefter då och då i ringa omfattning, till dess i samband med uppförandet af Fröå anrikningsverk (igångsatt 1914) intensivare brytning återupptogs. Största brytningen egde rum 1918, då inom Gustafs gruffält brötos 32,325 ton berg med 0,6 proc. koppar. Vid anrikningen häraf erhöllos 619 ton slig med 19,5 proc. koppar. Arbetet nedlades emellertid åter 1919. K. S—ll.

Huså hytta. Se Huså—Fröå grufvor. Suppl.

***Hutchinson** har tack vare sin industri, framför allt beredning och utskeppning af salt, gått mycket framåt de senaste årtiondena 23,298 inv. (1920).

***Hutchinson**, irländsk adelsfamilj. Sir Walter Francis Hely-H. lämnade 1910 guvernörskapet öfver Kapkolonien och dog 23 sept. 1913. — R. W. J. Hely-H., earl af Donoughmore, är sedan 1911 öfverhusets vicetalman (*chairman of committees*).

Hutchinson, sir Jonathan, engelsk kirurg, f. 23 juli 1828 i Selby, d. 23 juni 1913, var professor vid Royal college of surgeons i London och erhöll knightvärdighet 1908. Se vidare Hutchinsons tandaffektion och Hutchinsons trias.

Huth [hö'th], Alfred Henry, engelsk bibliofil, f. 1850, d. 1910, ärfde och ökade det stora bibliotek, som samlats af hans fader, den från Hannover härstammande Henry Huth (1815—78), och som var utomordentligt rikt på manuskript, tidiga och sällsynta böcker Biblioteket (*H. library*) såldes 1911—20 för öfver 300,000 pd st. R—n B.

Hutier [ytiē], Oskar von, tysk general, f. 27 aug. 1857 i Erfurt, blef officer vid infanteriet 1875, öfvergick till generalstaben 1890, blef öfverste och chef för 115:e infanteriregementet 1905, generalmajor och brigadchef 1910, öfverkvartermästare vid generalstaben 1911, generallöjtnant och chef för 1:a gardesdivisionen 1912 och ryckte med denna ut i kriget 1914. Han blef i april 1915 chef för 21:a armékåren, med hvilken han deltog i kriget på den polska krigsskådeplatsen. Under tiden (1917) befordrades han till general af infanteriet. H. fick i febr. 1917 befälet öfver en särskild arméafdelning, kallad D, på ryska sidan, men flyttades i april s. å. till 8:e armén i Kurland, med hvilken han utförde företaget mot Riga, hvilket ledde till stadens intagande 3 sept. och tyskarnas besättande af södra Livland. I dec. s. å. afgick H. till franska krigsskådeplatsen såsom chef för den nybildade 18:e armén, med hvilken han i mars och april 1918 deltog i offensiven mot Amiens och i krigets fortsättning ända till slutet. 1919 tog han afsked. C. O. N.

Huvishka, indisk härskare. Se Saka.

Huxham [ha'ksəm], John, engelsk läkare, f. 1692, d. 1768, praktiserade i Plymouth. Se vidare Medicin, sp. 1431.

***Huy** hade 1920 14,056 inv. Under Världskriget intogs staden, efter en mindre strid, 16 (ej 20) aug. 1914 af tyskarna, som där öfvergingo Maas med delar af 2:a armén. De utrymde den åter i nov. 1918 efter vapenstilleståndet. Jfr Världskriget, sp. 159. H. J—dt.

***Huygens.** 1. C. H. Sp. 1375, rad 3 *står Gryntje bör vara Trijntje*.

Huysmans [hö'jsmans], Camille, belgisk socialistisk politiker, f. 26 maj 1871 i Bilsen, provinsen Limburg, egnade sig efter tidigt vunnen filos. doktorsgrad åt journalistik i den socialdemokratiska tidningen "Le peuple" i Bruxelles. Han kom småningom att intaga en framskjuten ställning inom den internationella socialdemokratien och blef generalsekreterare vid Internationella socialistiska byrån i Bruxelles. Han behöll denna post, då byrån efter Världskrigets utbrott flyttades till Haag, och under kriget var han ifrigt verksam för, att de nationella motsatserna ej skulle alldeles göra slut på arbetarpartiernas internationella gemenskap. Sålunda utfärdade han våren 1917, efter initiativ från styrelsen för Hollands socialdemokratiska parti, kallelse till en internationell socialistisk kongress i Stockholm på sommaren för uppgörande af ett allmänt socialistiskt fredsprogram (se Världskriget, sp. 151). I samband med Internationalens reorganisation och dess byrås förläggande till London 1920 frånträdde H. generalsekreterarsysslan.

Hwai-jang-schan. Se Kwen-lun, sp. 396.

Hwai-tsung, kejsare. Se Kina, sp. 61.

***Hvaldjuren.** För *Archæoceti* (sp. 1384) är bl. a. karakteristiskt, att näsborrarna ligga längre framåt än hos andra hvaldjur (*ej*: längre tillbaka, såsom uppges i hufvudarbetet). — Det ursprungligaste hittills kända, till Archæoceti hörande hvaldjuret är släktet *Protocetus* ur Egyptens eocenlager. Alla kända beståndsdelar af dennas kroppsbyggnad stå nämligen några af de lägre, numera utdöda rofdjuren, nämligen *Hyænodontidæ* bland *Creodonta* (se dessa ord), rätt nära. Sålunda består tandsystemet ej af ett större antal mer eller mindre likartade tänder, utan af färre, till antalet och delvis äfven till formen med tänderna hos vissa Hyænodontidæ öfverensstämmande sådana. Äfven flera af kraniets ben hos denna hval afvika knappast från vanliga rofdjurs. L—e.

Hvalen, undervattensbåt (se d. o., sp. 1000).

Hvaler (Hvalöerne), härad och pastorat i Nedre Borgesyssel kontrakt, Oslo bispedömme, Östfold fylke (före 1919 Smaalenenes amt), Norge, består uteslutande af öar (se Hvalöerne). 86,42 kvkm. 3,857 inv. (1920). Fiske och jordbruk. K. G. G.

***Hvalöerne.** Se Hvaler. Suppl.

Hvar, slaviska namnet på Lesina (se d. o., äfven i Suppl.).

***Hvar 8 dag** eges af ett liknämndt förlags-a.-b. Utgifvare och redaktör är fortfarande Hj. Bratt. Af gediget värde äro i regel de biografier med större porträtt af svenska män, som inleda hvart nummer. Tidningen sättes hufvudsakligen för hand, hvarjämte 1 sättmaskin användes; tryckeriet har 3 amerikanska Miehle-snällpressar, och eget bokbinderi finns. Prenumerationspriset är numera 15 kr. för den vanliga och 20 kr. för lyxupplagan.

***Hwass**, Tora K., dog 9 jan. 1918 i Stockholm.

***Hwasser.** — 2. Elise H. Hennes dotter Anna Lisa H. (se Engelbrecht 2, äfven i Suppl.) dog 12 jan. 1918.

Hvězdy, Jan z, pseudonym. Se Tjechiska litteraturen, sp. 179.

***Hvellinge** (officiellt Vällinge) omfattar nu 1,603 har. 1,647 inv. (1923). I municipalsamhället finnas nu afdelningskontor af Skandinaviska kredit-a.-b. (i st. f. Skånska handelsbanken), elektricitetsverk, mek. verkstad och ångkvarn samt 850 inv. (1923). F. A—t.

***Hven,** *bot.* Om kryphven se d. o.

***Hvete.** Se vidare Mjöl.

***Hvetemyggan.** Se fig. 11 å pl. I till art. Landtbrukets skadeinsekter.

Hvetesläktet, *bot.* Se Triticum.

***Hvetlanda** (officiellt Vetlanda). — 2. H. blef stad 1 jan. 1920, under landsrätt. 272 har, hvaraf 270 har land. 3,362 inv. (1923). Tax.-v. å fast egendom är 9,161,200 kr., hvaraf 199,100 kr. för bevillningsfri (1922); den bev.-tax. inkomsten s. å. 3,180,710 kr. Samskolan har blifvit kommunal mellanskola, en sjukstuga har tillkommit. Industrien omfattade 1921 21 fabriker

Situationsplan af Hvetlanda. — *1.* Kyrka — *2* Järnvägsstation. — *3.* Kommunal mellanskola. — *4.* Folkskolor. — *5.* Prästgård. — *6* Tingshus. — *7.* Kommunalhus, polisstation. — *8.* Postkontor. — *9.* Telefon och telegrafstation. — *10.* Vattenledningsverk. — *11.* Transformatorstationer — *12.* Epidemisjukhus. — *13* Sjukstuga. — *14* Försörjningshem — *15* Teater. — *16.* Hotell. — *17.* Bryggerier. — *18.* Guld- och silfvervarufabrik — *19.* Hafregrynsfabrik. — *20* Mekanisk verkstad — *21.* Tändsticksfabriker. — *22.* Träindustri-fabriker. — *23.* Torg.

***Hven** (Ven). Den på H:s nordvästra udde, på 55° 54′ 53″ n. br. och 12° 40′ 20″ ö. lgd fr. Gr. belägna H:s fyr är en blänkfyr med en 4:e ordningens lins och 5,000 hlj. styrka, placerad i ett 1871 uppfördt 12 m. högt torn. Lågans höjd öfver medelvatten är 29,7 m. och lysvidden 16 bågminuter. Sedan 1912 finns där mistsiren för komprimerad luft. H. hade 1,057 inv. 1923. — I ruinerna af Stjärneborg företogos 1901 utgräfningar; lämningarna stodo sedan oskyddade till 1904, då de öfvertäcktes. K. M:t gaf 1922 i uppdrag åt Vet. akad. att i samråd med riksantikvarien och Byggnadsstyrelsen verkställa utredning och uppgöra förslag ang. inlösen för statens räkning af den jord, hvarå ruinerna stå, samt till deras bevarande i värdigt skick.

med 470 arb. och ett salutillverkningsvärde af 3,511,458 kr. De förnämsta äro nu en tändsticksfabrik med 213 arb. samt 5 snickeri- och möbelfabriker med 134 arb. Utom sparbank har H. afd.-kontor af Smålands ensk. bank, Sydsvenska banken och Skandinav. kredit-a.-b. I H. utkommer halfveckotidningen ”Hvetlanda tidning” och i Jönköping ”Hvetlanda-Posten”. I H. korsas Kalmar järnväg (Nässjö—H.—Kalmar) och Hvetlanda järnvägar (Säfsjö—H.—Målilla). Marknader med betydande kreatursandel ha sedan ålder hållits i juni, aug. och okt. — Stadsvapen för H. har ännu ej antagits. O. Sjn.

Hvetlanda järnvägar (sign. Hv. S. J., äfven Hv. M. J.), med en banlängd af 80,4 km., utgöras af Hvetlanda—Målilla järnväg

och Hvetlanda—Säfsjö järnväg (se om dem hufvudarbetet). Dessa två järnvägar öfvertogos fr. o. m. 1916 af ett nybildadt bolag, A.-b. Vetlanda järnvägar, som äfven ombesörjer trafiken. Bolagets styrelse har sitt säte i Hvetlanda. F. P.

***Hvetlanda—Målilla järnväg.** Se Hvetlanda järnvägar. Suppl.

***Hvetlanda—Säfsjö järnväg.** Se Hvetlanda järnvägar. Suppl.

Hvide sande, ort på Holmsland klit (se d. o.), mellan Ringkjöbing fjord (Danmark) och Vesterhavet. Enär fjordens utlopp vid Nymindegab blef igensandadt till skada för fisket i fjorden, sökte man råda bot däremot medelst genomskärning af landet vid H. 1910, hvarvid det dock visade sig omöjligt att trygga detta utlopp till Vesterhavet, hvarför det 1915 blef igenfylldt. Ett nytt utlopp öppnades sedan längre söderut vid Gödelen, men regeringen har 1924 föreslagit att låta stänga detta och återupptaga utloppet vid H. P. E—t.

***Hvilan.** — 2. Om kurser vid folkhögskolan se Folkhögskolor Suppl., sp. 932. Föreståndare är sedan 1908 E. Ingers (se d. o. Suppl.).

***Hvita bandet.** Den internationella föreningen räknar nu (1924) öfver 1 mill. medlemmar och har afdelningar i nästan alla jordens länder. — Den 1901 för rörelsen i Sverige bildade centralstyrelsen anslöt sig till Hvita bandets världsförening, till hvilken årligen erlägges en afgift af 4 öre pr medlem. F. n. finnas i Sverige 200 lokalföreningar med omkr. 10,000 medlemmar. Bland lokalföreningarnas praktiska anstalter för nykterhetsarbetet må nämnas A.-b. Hvita bandets restaurangverksamhet i Göteborg, idkad i ganska stor skala. De olika lokalföreningarna idka en synnerligen mångsidig och omfattande social praktisk verksamhet. Så ha utom barnhem och barnkrubbor inrättats mjölkdroppsanstalter, arbetsstugor och hushållsskolor; flera hundra matlagnings-, barnavårds- och sömnadskurser anordnas årligen, äfvensom kurser i snickeri och skomakeri m. m., och många föreningar ha inrättat hvilohem för uttröttade mödrar, industriarbeterskor och andra, som äro i behof af hvila. Sedlighetsarbetet fortgår genom upplysningsverksamhet, utöfvad af de olika föreningarna, hvarjämte några föreningar ha gripit sig an med praktisk verksamhet. Så ha norra och södra föreningarna i Stockholm ett s. k. upptagningshem, och Hvita bandet i Linköping har 1913 upprättat *Vårdhemmet Granebo för ogifta mödrar* med syfte att låta barnen under sitt första lefnadsår åtnjuta vård af egen moder. Detta hem har utfört en storartad gärning. Andra föreningar syssla med barnbespisning, barnbeklädnad, bokutlåning m. m. Föreningarnas pressorgan ”Vita bandet” är en rätt stor tidning, sedan hösten 1913 redigerad af fröken E. Rathou, under några år tills. med fröken Gerda Meyerson. Vidare utges årsboken ”Kvinno-Krafter” och ”Jultoner”. Hvita bandet anordnar för landets kvinnor föreläsningar samt instruktions- och sociala kurser, utlåning af vandringsbibliotek m. m. Rörelsen har äfven en väl organiserad ungdomsverksamhet. Fröken E. Rathou har varit sekreterare i centralstyrelsen alltifrån rörelsens början här i landet E. R—ou.

***Hvita frun.** Scribes i art. nämnda operatext tonsattes mästerligt af Boïeldieu (se denne, sp. 920) och uppfördes i Stockholm f. g. 1827.

Hvita gardets regemente. Se Finlands hvita garde. Suppl.

Hvita hunner. Se Indo-skyter.

Hvita hägern, *zool.* Se Hägrar.

Hvita Körös, flod. Se Körös.

Hvita lilja, *bot.* Se Lilium.

Hvitalm, *bot.* Se Alm. Suppl.

Hvit andorn, *bot.* Se Marrubium.

Hvita näckrosen, *bot.* Se Nymphæa.

Hvita rosen, orden. Se Finlands hvita ros. Suppl.

Hvita-ros-medaljen. Se Finlands hvita ros. Suppl.

***Hvita Ryssland,** Hvitryssland, blef efter Världskriget och ryska revolutionen deladt mellan Polen och en hvitrysk folkrepublik, numera under namn af Hvitryska socialistiska rådsrepubliken inlemmad i det federativa ryska sovjetstatssystemet. På vissa af Polen i besittning tagna delar af Hvitryssland göres anspråk från republiken Litauen. — Hvitryska socialistiska rådsrepubliken uppgafs 1920 omfatta 59,730 kvkm. med 1,634,000 inv., hvaraf 1,232,631 hvitryssar, 260,000 judar och 72,000 storryssar. Dess hufvudstad är Minsk. Hufvudnäring är jordbruk; industrien är ännu obetydlig. Stadsbefolkningen utgöres till 60 proc. af judar. En hvitrysk republik proklamerades dec. 1918 och erkändes sept. 1919 af Moskvaregeringen som oberoende stat. Den inträdde dec. 1922 i de federativa socialistiska sovjetrepublikernas statsförbund. Författning och förvaltning äro de i Sovjet-Ryssland gällande. Jfr Ryssland. Suppl. V. S—g.

***Hvita slafhandeln.** Föreningen Vaksamhets byrå i Stockholm har nu sin lokal Handtverkargatan 23 A, lokalkretsen i Göteborg har sin byrå Köpmansgatan 42. Under senare år har kampen mot den hvita slafhandeln upptagits äfven af Nationernas förbund.

Nationernas förbunds första delegeradeförsamling i Genève 1920 beslöt igångsätta en undersökning om de åtgärder regeringarna vidtagit eller ämnade företaga för att bekämpa hvita slafhandeln och anmodade rådet att inbjuda till en konferens af ombud för de till 1904 och 1910 års internationella konventioner anslutna staterna. Denna konferens hölls i Genève 1921 och resulterade i en konvention af 5 juli 1921, som innehöll vissa kompletterande bestämmelser till fördragen af 1904 och 1910 och dessutom förordade tillsättandet af en rådgifvande kommission för hithörande frågor. Konventionen undertecknades inom kort af 33 stater, och i januari 1922 tillsatte rådet den föreslagna kommissionen, som bestod af 9 representanter för olika regeringar jämte 5 ”assessorer” som ombud för de stora internationella organisationer, som ha hvita slafhandelns bekämpande till ändamål. I anslutning till rapporter från kommissionen riktade fjärde förbundsförsamlingen 1923 en anmodan till rådet att öfverväga lämpligheten af att inbjuda regeringarna i de länder, där officiell reglementering ännu är i bruk, att vidtaga särskilda åtgärder för garanterande af skydd och frihet för i bordeller använda kvinnor samt att anmoda ständiga mandatkommis-

sionen att uppmärksamma frågans läge i mandatområdena. En särskild kommission har tillsatts för undersökning af hithörande förhållanden i Armenien, Mindre Asien, Turkiet och angränsande områden. F. K. J.

Hvitastjarna, *nord. fornsaga.* Se Tjälvar.

Hvita storken, *zool.* Se Storksläktet.

Hvit astrakan. Se Äpple, sp. 1244 och färgpl. fig. 1.

***Hvita örns orden.** Denna ursprungligen polska orden har återupplifvats i republiken Polen, sedan den efter revolutionen 1917 upphört att utdelas i Ryssland. Se Ordnar. Suppl.

Hvitberg, A. L. Se Vitberg.

Hvit jura, *geol.* Se Jurasystemet, sp. 304.

***Hvitklöfver.** Se äfven Klöfver, sp. 373.

Hvit kopparnickel, *miner.* Se Kopparnickel.

Hvit magnesia, *kem.* Se Magnesia.

Hvitmelöt, *bot.* Se Hvit sötväppling. Suppl.

Hvitmentning. Se Läder, sp. 169.

Hvitmetall, *tekn.*, allmän gemensam benämning för åtskilliga metallegeringar af ljus, mer eller mindre silfverhvit färg: mässingssorter med låg kopparhalt (hvitmässing) och särskildt lagermetaller. Se vidare Legering, sp. 40. Jfr Antifriktionsmetall, Babbits metall, Britannia-metall och Mässing. Fmn.

Hvitmosstorf. Se Torf, sp. 382.

Hvitmäll, *bot.*, svenskt namn på *Chenopodium album.*

Hvitmässing, *tekn.* Se Bath-metall. Suppl.

Hvit nikt, *kem.* Se Nihilum album och Oxidum (zincicum).

Hvitoxel, *bot.* Se Oxelsläktet.

Hvitpytta, *bot.*, svenskt namn på *Achillæa Ptarmica.*

Hvitrutëner, föråldrad benämning på hvitryssar (se d. o. Suppl.).

Hvitryska socialistiska rådsrepubliken. Se Hvita Ryssland. Suppl.

Hvitryssar (ry. *Bjelorussij*), folkgrupp inom den ryska stammen, bosatt i det s. k. Hvita Ryssland (se d. o., äfven i Suppl.) l. Hvitryssland. Hvitryssarna (om deras förhållande till storryssarna se Ryssland, sp. 1393—94) beräknades 1920 uppgå till 3,3 mill. i Ryssland (hvaraf 1,23 mill. i Hvitryska socialistiska rådsrepubliken och omkr. 330,000 i Ukraina) och 1,7 mill. i Polen. Äfven i Litauen finnas hvitryska folkelement. Om hvitryska språket se Ryska språket, sp. 1374.

Hvitryssland. Se Hvita Ryssland. Suppl.

Hvitröta. Se Slemmögel.

Hvitsiken, *zool.* Se Sikslägtet.

Hvitstjärtade tropikfågeln, *zool.* Se Tropikfågelsläktet.

Hvit sötväppling, Hvitmelot, *bot.*, svenska namn på *Melilotus albus.*

Hvittingfors, vattenfall i Numedalslågen, n. v. om Holmestrand, Norge. Träsliperi. Slutpunkt för järnvägen Holmestrand—H. K. G. G.

***Hvittis.** Sedan Kauvatsa kapell 1917 och Keikyä 1919 afskilts till självständiga församlingar och kommuner, omfattar H. 424 kvkm. med 8,724 inv. (1922). finsktalande, hvaraf omkr. 1/4 Lauttakylä bosättningscentrum. O. B—n.

***Hvittisbofjärd.** Kapellet afskildes 1908 från Norrmark till självständigt pastorat af 2:a kl. 185 kvkm. 4,339 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Hvitt klaräpple. Se Äpple, sp. 1244 och färgpl. fig. 3.

Hvit vitriol, *kem.* Se Zink, sp. 792.

Hväsljud, *fonet.* Se Sibilant 1.

***Hyacint.** — 2. *Miner.* Se Ädelstenar, fig. 15.

Hyænodon, *paleont.* Se Creodonta och Hyænodontidæ.

***Hyænodontidæ** ha numera anträffats äfven i Egyptens oligocenlager. L—e.

Hya-hya, *bot.* Se Tabernæmontana.

Hyalone'ma, *zool.* Se Svampdjur, sp. 820.

Hybbinette [-ne'tt], Oskar Samuel, kirurg. medicinsk författare, f. 31 jan. 1876 i Öster-Åker, Stockholms län, blef student i Stockholm 1894, med. kandidat 1899 och med. licentiat 1904 vid Karolinska institutet. Efter förordnanden som amanuens i kemi (1897), i anatomi (1898—99) och i kirurgi (1905—06) blef H. underkirurg vid Serafimerlasarettet 1907. Sin kirurgiska utbildning fortsatte han hos ett antal utländska framstående kirurger: i Wien (hos Lorenz och v. Eiselsberg), i Lausanne (Roux), i Paris (Albarran, Luys, Hartmann) samt hos Calot och Ménard i Berck-sur-mer. 1908—22 verkade H. som privatkirurg i Stockholm och blef 1922 öfverläkare vid Sabbatsbergs sjukhus' ena kirurgiska afdelning. Bland H:s vetenskapliga arbeten må särskildt nämnas de om behandlingen af radiusfrakturer, af svåra gomdefekter och om mobilisation af leder, framför allt af höftleden. — Såväl utom som inom landet är H. högt skattad jämväl för sin glansfulla tenorröst och konstnärliga sång, som han i synnerlig grad ställt i välgörenhetens tjänst. C. S—g.

***Hübler,** B., dog 19 april 1912 i Berlin.

Hübner, Max, tysk skolman, f. 20 jan. 1855 i Waldenberg, Schlesien, d. 19 aug. 1916 i Breslau, rektor där sedan 1894, inrättade ett kommunalt skolmuseum, det förnämsta i sitt slag i Tyskland, och skref *Die deutschen schulmuseen* (1904) och *Die ausländischen schulmuseen* (1906) m. m.

Hybo, ångsåg. Se Iggesund. Suppl.

Hybridini, *zool.* Se Ugglor, sp. 855.

***Hyby.** 1. Socknen omfattar nu 5,560 har. 2,033 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Hyckert,** A. J., var riksgäldsfullmäktig 1810—12 (ej 1809—10).

Hydatider, *anat.*, kallas små vätskefyllda blåsor, som träffas å däggdjurens inre könsorgan såväl hanliga som honliga. De uppfattas som rudimentära delar af sagda organ. L—e.

Hyde [hā'd], Douglas, irländsk författare och folkminnesforskare, f. 1860 i Frenchpark, grefskapet Roscommon, egnade sig från ungdomen åt studiet af gammal irländsk litteratur, irländska folk-

minnen o. s. v. och sökte på skilda vägar bidraga till återupplifvandet af en rent irländsk kultur, frigjord från slafviskt beroende af den engelska. Han stiftade i detta syfte 1893 Gaelic league (se d. o. Suppl.) och var dess president till 1915. Från 1909 är han professor i ”modern irish” vid University college i Dublin, en afdelning af National university of Ireland. Han var led. af den kungliga kommission, hvars betänkande föranledde upprättandet af detta universitet, och var 1909—19 led. af dess senat. H. började samla folkvisor i Connaught och utgaf 1894 samlingen ”Love songs of Connacht”. Hans *Story of early irish literature* (1897) och *A literary history of Ireland* (1899; 7:e uppl. 1921) äro banbrytande för studiet af gaelisk litteratur. Som president i Irish text society och utgifvare på originalspråket och i engelsk öfvers. af äldre gaeliska texter har han outtröttligt verkat för detta studium. Han har äfven skrifvit dikter och skådespel, både på gaeliska och engelska. Särskildt var han en bland de förste, som författade små korta skådespel på gaeliska i syfte att göra allmänheten förtrogen med det inhemska språket (jfr Yeats). I det första af dessa stycken, *Casadh an tsugáin*, uppf. i Dublin 1901, spelade han själf hufvudrollen.

***Hydnum**, *bot.* Färglagda bilder af *H. imbricatum* och *H. repandum* meddelas å pl. II till art. Svampar.

***Hydrangea**, *bot.* Hortensian kallas ofta oriktigt *Hydrangea hortensis* (i stället för *Hydrangea Hortensia*). G. L—m.

Hydrangeäceæ, *bot.*, växtfamilj motsvarande underfam. *Hydrangeoideæ* af *Saxifragaceæ* (se d. o.). Hit räknas släktena *Hydrangea*, *Deutzia* och *Philadelphus*. G. L—m.

Hydras ferrico-magnesicus, *farm. med.* Se Magnesia, sp. 480.

Hydra'ulisk kran. Se Kran.

***Hydrazin** erhålles numera lättast genom inverkan af natriumhypoklorit på ammoniak. Med salpetersyrlighet ger hydrazin kväfvevätesyra, enligt reaktionsformeln

$$NH_2 . NH_2 + HNO_2 = N_3H + 2H_2O.$$

I följd häraf har hydrazin fått teknisk användning för tillverkning af initialsprängämnet blyazid (jfr Azider. Suppl.). K. A. V—g.

Hydrider, Hydrurer, *kem.*, föreningar af väte med andra grundämnen. Hit höra många mycket viktiga och i stor mängd förekommande substanser, såsom vatten, vätesuperoxid, svafvelväte, ammoniak, kolväten (se d. o.), klorväte o. a. halogenvätesyror, m. fl. Karakteristiskt för grundämnenas systematik är, att många grundämnen i det periodiska systemets (se Grundämnen, sp. 436) 4:e grupp (t. ex. kol, kisel) bilda hydrider med 4 väteatomer, i 5:e gruppen (t. ex. kväfve, fosfor) med 3, i 6:e gruppen (t. ex. syre, svafvel) med 2 och i 7:e gruppen (halogenerna) med 1 atom väte. De flesta hydrider äro gaser eller lättflyktiga vätskor, men alkalimetallernas samt alkaliska jordmetallernas hydrider äro fasta, icke flyktiga ämnen, som sönderdelas af vatten under bildning af bashydrat och fritt väte (se Kalciumhydrid. Suppl.). I kemiskt hänseende kunna hydriderna vara af mycket växlande natur, sura, basiska eller indifferenta. K. A. V—g.

Hydroaëroplan (af grek. *hy'dor*, vatten, och *aëroplan*, se d. o.), vattenflygplan, sjöflygplan (se Flygplan. Suppl., sp. 893).

Hydrobates, *zool.* Se Stormsvalesläktet.

Hydrocaryäceæ, *bot.*, växtfamilj (se Trapa), som nu förenats med *Oenotheraceæ*.

Hydrocellulosa, *kem.*, *tekn.*, en hydratiserad form af cellulosa, bildas vid inverkan af syror på cellulosa och utmärkes genom ringare mekanisk fasthet och större reaktionsbenägenhet än vanlig cellulosa. Den angripes starkt af varma alkalilösningar, löses lätt i kopparoxidammoniak samt verkar reducerande på Fehlings lösning. Vid en del kemisk-tekniska processer, då man vill öfverföra cellulosa i andra ämnen (t. ex. nitrocellulosa, cellulosaacetat), brukar man stundom först ombilda cellulosan i hydrocellulosa. Vid framställning af konstull (se d. o.) ur halfyllelump e. d. genom s. k. karbonisering (se Karbonisera) med saltsyra eller utspädd svafvelsyra ombildas bomullsfibrerna i råmaterialet till hydrocellulosa och bli därigenom så spröda, att de kunna aflägsnas genom mekanisk bearbetning. K. A. V—g.

***Hydrochoerus** hör till fam. *Caviidæ* (ej Hystricidæ).

Hydrocinkonidin, Hydrocinkonīn. Se Kinabark, sp. 76.

Hydrodi'ctyon, *bot.* Se Vattennät.

Hydroergotinīn. Se Mjöldryga.

Hydrofon [-fån; af grek. *hy'dor*, vatten, och *fonē*, ljud], elektrisk apparat för uppfångande af ljud under vatten. En af kapten M'Evoy konstruerad hydrofon afsåg särskildt att från en hamn eller ett fartyg möjliggöra observation af annalkande torpedbåtar, äfven då dessa befunno sig under vatten. Hydrofoner kommo under Världskriget till stor användning för upptäckt af fientliga undervattensbåtar och för lokalisering af minor. Fmn.

Hydrogel [-dråjēl], *kem.* Se Kolloider. Suppl.

***Hydrografi.** 1. Hafshydrografien har under de senare åren gjort stora framsteg, framför allt genom de internationella hafsundersökningarna, men äfven genom särskilda större expeditioner för oceanernas utforskning, af hvilka må nämnas Norska expeditionen till Atlantiska hafvet med ”Michael Sars” 1910 under ledning af fiskeridirektören J. Hjort samt den danska expeditionen med ”Dana” till Atlantiska och Stilla oceanerna 1920—21 under ledning af d:r J. Schmidt. Sedan det lyckats svensken O. Pettersson att konstatera tidvattnet hos de undre vattenlagren i Stora Belt, började han närmare studera detta fenomen i Gullmarsfjorden. Därvid upptäckte han förekomsten af en väldig vågrörelse hos de undre vattenlagren, som med omkr. 14 dagars mellanrum för stora undervattensvågor af växlande höjd, *interna vågor*, genom Skagerak in mot vår västkust (se Gullmarsfjorden. Suppl.). Dessa vågor fortsätta genom Kattegatt och äro af stor betydelse för Östersjöns vattenutbyte genom Öresund och Belten. Vågrörelsen, som har mycket svaga, om ens märkbara verkningar i ytan, framkallas, enligt Pettersson, af månens ställning och månbanans läge i förhållande till solen och jorden. — Vid de hydrografiska forskningarna har man börjat närmare undersöka vattnets halt a

gaser, särskildt syre, som har så stor betydelse för hafvets växt- och djurlif. Hafsvattnets syrehalt är ganska växlande. Ju högre vattnets salthalt och temperatur äro, desto mindre syre absorberas af vattnet. Vid en salthalt af 2 proc. och en temperatur af 10° C. innehåller syremättadt vatten 7,1 kbcm. syre per liter. I allmänhet torde hafsvattnet, åtminstone i de öfre lagren, vara mättadt med syre. I de undre påträffar man dock särskildt i mera afskilda hafsområden ofta betydande syrebrist. Så är det ej sällan nära bottnen i djupa fjordar, och det synes vara regel på djupområdena under omkr. 70 m. i mellersta Östersjön s. om Ålands haf. Närvaro af syre i vattnet är en nödvändig förutsättning för djurlifvet där, och i regel torde djuren trifvas bäst, då vattnet är mättadt med syre. Dock har det vid de svenska undersökningarna öfverraskande nog visat sig, att det på de nämnda djupområdena i Östersjön finns rikt djurlif trots mycket stor syrebrist. Sålunda förekommer torsken talrikt utanför Landsort och Gotlands kust på djupt vatten, som håller blott 1 à 2 kbcm. syre per liter, och leker t. o. m. i detta syrefattiga vatten. Äfven andra fiskar och några kräftdjur, såsom *Idothea entomon* och *Mysis relicta*, förekomma där talrikt. Syrebristen torde bero dels på, att djuren förbruka syret, dels på att de undre vattenskikten i denna del af Östersjön förnyas endast genom Öresund och Belten, och detta blott då de förut omtalade undervattensvågorna, som genom Skagerak och Kattegatt föra salt och syrerikt vatten, bli så höga, att de störta in genom de nämnda sunden. Ifrån dessa breder då det friska och tunga vattnet småningom ut sig öfver Östersjöns djupområden. Men då sunden äro ganska grunda, blir vattenförnyelsen svag och oregelbunden. Syrebristen gör sig dock i starkare grad gällande först i mellersta delen af Östersjön. I följd af den grunda barriär, som ligger s. om Ålands haf, kan det syrefattiga vattnet icke tränga in i detta haf och Bottniska viken. Där förekommer följaktligen i regel icke någon syrebrist, ej ens på de djupaste områdena. — Ett betydelsefullt hydrografiskt problem är, huru djupt solljuset tränger ned i vattnet. Vid tidigare försök på olika ställen i Medelhafvet har man kunnat påvisa, att ljuset haft inverkan på fotografiska plåtar, som sänkts ned till 530 m. djup. Ljusets nedträngningsförmåga är beroende på, huru klara vattnet och vädret äro, om solen står i zenit m. m. Vid experiment, som utfördes under ofvannämnda norska expedition, kunde man påvisa ljusets närvaro på 1,000 m. djup, men däremot icke på ett djup af 1,700 m. De röda strålarna absorberas först, de violetta sist. De sistnämnda tränga därför djupast ned. Redan på 100 m. djup torde dock det mesta ljuset vara absorberadt. Detta har stort inflytande på hafvets växtlif, som icke kan existera utan solljus. Därför är växtligheten rikligast ned till 20 à 50 m. djup, men redan på omkr. 100 m. är den blott omkr. $^1/_5$ så stor. Där nedanför lefver den s. k. skuggfloran. — 1919 konstituerades i Madrid *Commission internationale pour l'exploration scientifique de la mer Méditerranée* med samma uppgifter i fråga om Medelhafvet, som Internationella hafsforskningens råd (se hufvudarbetet, sp. 1457—58) har för de nordiska farvattnen. Till kommissionen äro anslutna Egypten, Frankrike, Grekland, Italien, Monaco, Spanien, Tunisien och Turkiet. — 2. Färskvattenshydrografiens mål är att från vetenskaplig och praktisk synpunkt undersöka floder och insjöar på jorden. Beträffande flodområdena gäller det i främsta rummet att utfinna sambandet mellan å ena sidan nederbörden samt afdunstningen från mark- och vattenytor, å andra sidan afrinningen genom floder och vattendrag. Nederbörden inom ett visst område uppskattas i mm. vatten, tänkt som ett sammanhängande täcke öfver hela nederbördsområdet, och dess siffervärden erhållas från nederbördsuppmätningarna å de meteorologiska stationerna. Afdunstningen uppmätes medelst särskildt konstruerade afdunstningsmätare, af flera skilda typer. Från olika underlag, blottad berggrund, bar markyta, gräsmark, myrmark, skogsmark m. m. eger nämligen i hög grad olikartad afdunstning rum. För uppmätning af den afrinnande vattenmängden anordnas i skilda delar af ett vattendrag vattenståndsmätare (peglar; se Pegel) i form af meterskalor, å hvilka vattenståndet i floden eller sjön när som helst kan aflåsas. I ett oregleradt vattendrag pläga aflåsningarna i regel göras en gång om dagen. I floder, där hastiga vattenståndsväxlingar förekomma, t. ex. i fjällfloder, i älfvar, där tillfälliga uppdämningar eller tappningar för industriellt behof ega rum, ske tätare aflåsningar, ofta genom självregistrerande peglar, som framställa vattenståndets växlingar i form af en kontinuerlig kurva. Vid olika vattenstånd göras med för ändamålet konstruerade instrument, hydrometriska flyglar och andra apparater, mätningar af den framrinnnande vattenmängden, räknad i kbm. per sekund. Vattenmängden kan äfven på annat sätt uppskattas, t. ex. där den rinner fram öfver ett skibord, vid små vattenmängder genom direkt uppmätning i kärl o. s. v. En af färskvattenshydrografiens allra viktigaste uppgifter är därefter åstadkommandet af den s. k. afbördningskurvan för vattendraget vid mätstället. Detta tillgår på så sätt, att resultaten från vattenmängdsmätningarna inläggas i form af punkter i ett koordinatsystem, där ordinatan utgöres af vattenståndet, abscissan af vattenmängden. Dessa punkter förenas därefter genom en utjämnande kurva (se

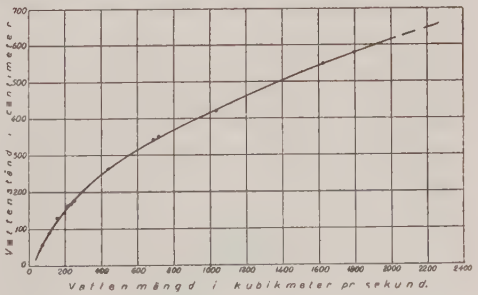

Afbördningskurva för Dalälfven vid Fäggeby (nära Säter). Punkterna beteckna utförda vattenmängdsmätningar.

vidstående fig.). Ur rapporterna från pegelstationerna rörande de dagliga vattenstånden samt denna afbördningskurva kunna nu beräknas de för

pegelstationen gällande karakteristiska vattenmängderna: exceptionell lågvattenmängd, medellågvattenmängd, 9-månadsvattenmängd, 6-månadsvattenmängd (vattenmängd, som kan påräknas under resp. 9 och 6 af årets 12 månader), medelvattenmängd, medelhögvattenmängd och exceptionell högvattenmängd. Afrinningen från området uppskattas dels i sekundliter per kvkm. (för jämförelse mellan olika floder), dels i mm. såsom ett tänkt sammanhängande vattentäcke öfver hela området. Ur den senare siffran beräknas afrinningsprocenten, d. v. s. afrinnande proc. af den fallna nederbörden. En viktig uppgift för den moderna färskvattenshydrografen är vidare att å kartorna noggrant uppmäta de landytor, som floderna afvattna. Denna arbetsgren, arealstatistiken, omfattar utom uppmätningen af flodernas, biflodernas, sjöarnas, forsarnas m. m. nederbördsområden, äfven, där noggranna landkartor finnas, uppskattning af de skilda markslagens ytor, skogsmark, åkermark, myrmark, bart berg, sjöarealer m. m. Det är nämligen af största vikt för bedömande af ett områdes hydrografiska förhållanden att känna till, med hvilken proc. de olika markslagen ingå i ett nederbördsområdes totalareal. I tempererade och kallare länder måste man vidare lära känna de olika vattendragens isförhållanden, isläggnings- och islossningstider, istjocklek m. m. Beräkningen af sjöarnas, myrmarkernas samt snötäckets (under vintern) vattenmagasinering är vidare synnerligen viktig. I flodhydrografiens uppgifter ingår äfven profilafvägning af vattendragen för vinnande af kännedom om fallhöjder i forsar och fall. Med kännedom om fallhöjd och vattenmängder låter sig nämligen beräknas det kraftbelopp, räknadt i hästkrafter eller kilowatt, som vid utbyggnad af de olika fallen kan påräknas. Äfven för andra praktiska syften behöfs ingående kännedom om de från ett visst ytområde afrinnande vattenmängderna, t. ex. för regleringsändamål, invallnings- och utdikningsföretag o. s. v. Som grenar af modern färskvattenshydrografi räknas äfven undersökningar öfver sjöarnas djup- och bottenförhållanden, öfver sötvattnens halt af uppslammade och lösta ämnen, vattnets genomsiktighet samt öfriga kemiska och fysikaliska egenskaper äfvensom af vattnens växt- och djurvärld. I senare tider har man äfven, ej utan framgång, försökt åstadkomma vattenståndsförutsägelser på grundval af redan befintligt vattenståndsmaterial, snötjockleksundersökningar m. m. Jfr Vattenstånd och Vattenståndsförutsägelser. — I de flesta länder, där större vattenkraftstillgångar finnas eller där det från jordbruks- och andra synpunkter är af vikt att noggrant följa de färskvattenshydrografiska företeelserna, finnas numera anordnade statsanstalter för detta syfte, ibland, t. ex. i Förenta staterna, i anslutning till landets geologiska undersökning, ibland med närmare samband med de marinhydrografiska instituten. Om Sverige se Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt. Suppl. — 3. I Sverige, i synnerhet under 1700-talet, bruklig benämning på sjömätning, någon gång betecknande all med sjökartevässendet förbunden verksamhet. Kommendören N. Strömcrona, till hvars tjänstebefattning det hörde såväl att förrätta sjömätning som att författa sjökartor, benämnde sig under 1730-talet "K. M:ts Hydrographus". Under 1800-talet började de svenska benämningarna sjömätning och sjökarta m. m. undantränga den äldre beteckningen; men emedan motsvarig verksamhet inom alla andra kulturländer, med undantag af de skandinaviska, alltjämt betecknas som hydrografi, har benämningen fått internationell klang, och enär den ej alltid kan tillfredsställande öfversättas med något svenskt ord, håller den sig fortfarande i bruk, t. ex. i sammanställningen Internationella hydrografiska byrån (se Internationella byråer. Suppl.).

1. K. A. A—n. 2. J. V. E. 3. P. Dn.

***Hydrografiska byrån.** Den förändrade organisation har 1921 genomförts, att Hydrografiska byrån sammanförts med Statens meteorologiska centralanstalt till ett under Jordbruksdepartementet sorterande centralt ämbetsverk, Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt (se d. o. Suppl.).

Hydrografiska byrån i Finland, en byrå vid Öfverstyrelsen för väg- och vattenbyggnaderna med uppgift att systematiskt undersöka rikets färskvatten, inrättades 1903, sedan en del hydrometriska arbeten redan tidigare af Öfverstyrelsen påbörjats. Arbetet hänför sig hufvudsakligen till undersökning och beskrifning af inlandets vattendrag i afseende på läge, form, fallförhållanden, vattenföring, industriella anläggningar och förhållandet mellan nederbörd och aflopp med beaktande jämväl af andra på afloppet verkande faktorer. Bland byråns publikationer märkas hydrografiska beskrifningar af Vuoksenfloden och Kymmene älf, årsböcker samt meddelanden ang. specialundersökningar. Vid byrån äro på ord. stat anställda 1 förestånd are och 1 assistent samt med aflöning från dess årsanslag 4 ingenjörer, räkne- och ritbiträden m. m. O. B—n.

Hydrografiska byrån, Internationella. Se Internationella byråer. Suppl.

Hydrografiska kartor, sedan slutet af 1600-talet i Sverige bruklig benämning på kartor, författade för nautiskt ändamål, hufvudsakligen sjömätningskartor, men äfven sjökartor. Beroende på skalans storlek eller konstruktionssättet användas för sådana kartor benämningar såsom special-hydrografisk, general-hydrografisk eller hydrografisk växande karta. Benämningen används ej om nutida svenska kartor, men var i bruk ännu under 1800-talets senare del. P. Dn.

Hydrokinidin, Hydrokinin, *farm. med.* Se Kinabark, sp. 77.

Hydrokleistogami, *bot.* Se Kleistogami.

Hydrometallurgi (af grek. *hy'dor*, vatten), metallers framställande på *våta vägen* (se d. o.).

Hy'dromys, *zool.* Se Mössdjur.

Hydro'phorus, *zool.* Se Långbenflugor.

***Hydroplan,** stundom använd kortare benämning på hydroaëroplan, sjöflygplan (se Flygplan. Suppl., sp. 893).

Hydropyrin, *med. farm.*, litiumsalt af acetylsalicylsyra, ett i vatten lättlösligt, hvitt kristallpulver, som i tarmen likasom äfven i blodet afskiljer salicylsyra. Medlet används vid ledgångsreumatism i dos af 6—7 gr. dagligen och uppges vara betydligt mindre giftigt än salicylsyradt natron. Obehag från magen samt öronsusning ha dock iakttagits som biverkningar. C. G. S.

Hydrosa̲u'rus, *zool.* Se Varnödlor.

Hydrosol [-sål], *kem.* Se Kolloider (äfven i Suppl.).

***Hydrosulfit.** Se också Natriumhydrosulfit (äfven i Suppl.).

***Hydroterapi.** Se Kallvattenkur.

Hydrotropi, *bot.*, detsamma som hydrotropism (se d. o.).

Hydroxider, *kem.*, benämnas vanligen i utländska och numera äfven i svenska kemiska arbeten föreningar af metaller (eller andra radikaler) med hydroxyl, OH (jfr Hydrat). Sålunda benämnes t. ex. föreningen Ca $(OH)_2$ numera ofta kalciumhydroxid ist. f. det äldre namnet kalciumhydrat. K. A. V—g.

Hydrozon, *kem.* Se Vätesuperoxid.

Hydrürer, *kem.* Se Hydrider. Suppl.

***Hyfasis.** Se ock Bias. Suppl.

Hyfvelmaskin (Stickmaskin), *metall.* Se Stickning 2.

***Hygiea,** månadsskrift. Hufvudredaktör var K. Sundberg 1904—15, i redaktörskapet efterträdd 1916 af Alfr. Pettersson.

Hygiënisk (se Hygien), som hör till hälsoläran eller hälsovården; som främjar hälsa, motverkar hälsoskadliga vanor och förhållanden.

Hygiënisk tidskrift uppsattes 1908 af professor E. Almquist (se denne), nuv. medicinalrådet Fr. Block och med. doktor G. Koraen och har under dessas redaktion utkommit i 10 bd t. o. m. 1917. Särskildt nedlade Almquist ett uppoffrande arbete för att möjliggöra tidskriftens bestånd. Många för den praktiska hygienen värdefulla artiklar ha publicerats däri. 1918 utkom tidskriften icke. 1919 öfvertogs dess utgifning af Föreningen för allmän hälsovård (se d. o. Suppl.). 1919 års band redigerades af G. Wirgin. 1920 uppgick tidskriften i Nordisk hygienisk tidskrift (se d. o. Suppl.). G. Wrgn.

Hygrograf (af grek. *hygro's*, fuktig, och *gra'fein*, skrifva), självregistrerande fuktighetsmätare. Jfr Hygrometer.

***Hygrophorus.** Se färgpl. II till art. Svampar.

***Hygroskopiskt vatten.** Då jordarternas förmåga att kvarhålla hygroskopiskt vatten ökas med deras finkornighet och halt af organiska ämnen, blir halten däraf minst hos sandjordarter, större hos leror och störst hos torf- och mulljord. Genom bestämning af en jordarts halt af hygroskopiskt vatten erhåller man alltså ett mått på dess finkornighet och mullhalt. K. A. V—g.

Hylemyia antiqua, *zool.* Se Lökflugan.

Hylestad, härad och socken i Valle pastorat i Setesdal, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 540,$_{26}$ kvkm. 704 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

Hyllestad, härad och pastorat vid yttre Sognefjord på dess norra sida, Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. 260,$_{76}$ kvkm. 2,276 inv. (1920). Jordbruk och fiske. K. G. G.

***Hyllinge** är namn på den del af Västra Broby socken, Kristianstads län, som tidigare hörde till Malmöhus län. Här ligga H. stenkolsgrufva och tegelbruk, n. v. om Bjuf, tillhöriga Höganäs-Billesholms a.-b., som har egen järnväg för godstrafik till Bjuf. Brytningen, som påbörjades 1901, omfattade 1920 omkr. 61,000 ton stenkol till ett värde af 2,$_9$ mill. kr. Se f. ö. Höganäs. Suppl. O. Sjn.

Hylocœtus [-sētus], *zool.* Se Varfsflugor.

Hylotrupes ba̲ulus, *zool* Se Långhorningar.

***Hülphers.** 1. Abraham A. H. Af H:s "Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland" utgafs efter det i Västerås gymnasiebibliotek befintliga manuskriptet *Femte samlingen. 3 bandet. Lappmarken* af rektor G. Kallstenius (1922). H:s "Dagbok öfver en resa etc." utgafs i nytryck som bilaga till "Falu-kuriren" 1921. — 2. E. W. H. har vidare utgett bl. a. diktsamlingarna *Lysmasklågor* (1910), *Vallonsmide* (s. å.) och *Svenska brigadsånger* (1918), hvilken sistnämnda liksom *Med svenska brigaden* (s. å.) innehåller minnen från H:s deltagande i striden mot de röde i Finland, *Ödemarkens ansikten* (1911) och *Ockulta noveller* (1922). 1913 uppförde H:s skådespel *Carolus rex* (tr. s. å.) på Stadion i Stockholm.

***Hülsen-Haeseler.** — 2. Georg von H. afgick 1918 från sitt teaterchefskap och dog 21 juli 1922 i Berlin.

Hylsläge, *artill.* Se Laddningsrum.

Hylsmajs, *bot.* Se Majs, sp. 571.

Hylte bruk, sulfit- och pappersbruk med kraftstation, sågverk m. m. i Färgaryds socken, Jönköpings län, vid Nissan, 51 km. med järnväg från Halmstad, tillhör A.-b. Hylte bruk (akt.-kap. 5 mill. kr.). H. började anläggas 1907, och driften började 1910. Den omfattar särskildt omslagspapper af sulfitcellulosa. Produktionen uppgår till 15,000 ton papper; som råmaterial användes dels sulfitfabrikens produktion 12,000 ton, dels cellulosa från Rydö (se d. o.), som sedan 1917 står under samma förvaltning som H. O. Sjn.

Hyltén-Cavallius' stiftelse för svensk folkminnesforskning (officiellt Gunnar Olof Hyltén-Cavallius' etc.) vid Lunds universitet utgör större delen af en fond, som 1918 insamlades urspr. för att till 100-årsminnet af G. O. Hyltén-Cavallius' (se denne) födelse åstadkomma en professur i folkminnesforskning vid Lunds universitet, men ej blef tillräcklig för detta ändamål. Sedan riksdagen 1920 beviljat ett årligt anslag af 9,000 kr. till stiftelsen med villkor, att af dess medel minst 1,500 kr. användas för samma ändamål, trädde den 1921 i verksamhet (med docenten C. W. von Sydow som föreståndare), har årligen utsändt samlare af folkminnen och, den enda institutionen i Sverige för allmogeforskning, på detta område utöfvat omfattande undervisningsverksamhet.

***Hyltinge.** Patronatsrätten upphörde 1922.

Hymans [ha'jmans eller imä's]. 1. Henri H., belgisk konstforskare, f. 8 aug. 1836 i Antwerpen, d. 23 jan. 1912 i Bruxelles, 1879 professor i estetik och litteratur vid Antwerpens konstakademi, blef 1891 direktör för konstafd. vid Belgiska akademien och 1904 chef-konservator för kungl. biblioteket. H. utgaf *Histoire de la gravure dans l'école de Rubens* (1879), *Le réalisme, son influence sur la peinture contemporaine* (1884), *Geschichte der belgischen kunst des 19. jahrhunderts* (1906) m. fl. samt skref gedigna artiklar i facktidskrifter. H. var äfven god tecknare och litograf. — 2. Paul H., den föregåendes brorson, politiker, f. 23 mars 1865 i Bruxelles, var först advokat, blef 1900 professor i parlamentshistoria i

Bruxelles, valdes s. å. till led. af deputeradekammaren och blef där en bland det liberala partiets ledande män. H. blef aug. 1914 minister utan portfölj i Broquevilles samlingsministär, juni 1915 inrikes- och dec. s. å. återuppbyggnadsminister och innehade samtidigt febr. 1915—aug. 1917 sändebudsposten i London. Han var jan. 1918—aug. 1920 (i ministärerna Broqueville, Cooreman och Delacroix) utrikesminister och 1919 Belgiens förste delegerade på fredskonferensen. 1920 presiderade han med stor smidighet vid Nationernas förbunds första delegeradeförsamlingsmöte i Genève. H. har företrädt Belgien i Nationernas förbunds råd sedan dess tillkomst 1920 och mycket anlitats vid utredningar inom detta, särskildt i de polsk-litauiska konflikterna. I mars 1924 blef han ånyo utrikesminister. Bland hans skrifter märkas *Histoire parlementaire de la Belgique*, VI—X (tills. med A. Delacroix, 1897—1910, omfattar åren 1880—1902; delarna I—V utgåfvos 1870—80 af hans farbroder Louis H., liberal deputerad, f. 1829, d. 1884) och *Frère-Orban* (2 bd, 1905—10). 1. G—gN. 2. V.S—g.

***Hymenophyllaceæ**, *bot.* Den i Skandinavien växande arten benämnes nu *Hymenophyllum peltatum*.

Hymnārium (se Hymn), nlat., andlig sångbok.

***Hyndman**, H. M., dog 22 nov. 1921 i Hampstead.

Hyoïdbåge, *anat.* Se Tungbenet.

Hüon af Bordeaux [yå', bårdå], manlig hufvudroll (ung riddare; tenor) i operan ”Oberon” af K. M. v. Weber.

Hyo'psodus, *paleont.*, ett däggdjurssläkte, som i stor rikedom af individer och arter lefde i Nord-Amerika under eocentiden. När släktet upptäcktes, räknades det till halfaporna, senare till insektätarna, och nu senast har man med stöd af ökad kunskap om skelettet ställt det inom de lägst organiserade hofdjurens led. Redan dessa trefvande försök att infoga Hyopsodus i någon af de närmast för nutidens djur uppbyggda systematiska kategorierna äro egnade att befästa den uppfattningen, att H. innehar egenskaper, som hos de moderna däggdjuren befinnas vara fördelade på skilda ordningar. L—e.

Hyperaciditēt, *med.* Se Magsjukdomar, sp. 516.

Hyperbolisk [-bål-], *ret.*, som innebär hyperbol (se d. o.), öfverdrifven i ordalagen.

Hyper Boreus, pseudonym. Se Örnsköld, P. A.

Hypermastī (af grek. *hype'r*), detsamma som polymasti (se d. o., äfven i Suppl.).

Hypermetamorfos [-fås], *zool.* Se Insekter, sp. 715, och Larv.

***Hyperpyrātisk feber.** *bör vara* **Hyperpyrētisk feber.**

Hypertheli (af grek. *hype'r*, öfver), detsamma som polytheli (se d. o.).

Hyphen-Americans [hāi'fn əme'rikənš], eng. Se Bindestrecks-amerikaner. Suppl.

Hypisodus, *paleont.*, ett hofdjurssläkte ur Nord-Amerikas oligocenformation, hvilket anses tillhöra gaffelhornsdjuren (se Gaffelantilopen). Det saknar horn liksom alla den äldre tertiärtidens hofdjur och är af en kanins storlek, således väl det minsta af alla kända partåiga hofdjur. L—e.

Hypnotisk [-nåt-]. Se Hypnotism.

Hypoce'ntrum (af grek. *hypo'*, under), *geol.*, den på större eller mindre djup i jordskorpan belägna utgångspunkten för ett jordskalf (se d. o., sp. 162—163; äfven i Suppl.). Hypocentrum för ett jordskalf betraktas som en *punkt*, medan härden för detsamma snarare betecknar dess utgångs-*område*. K. A. G.

Hypo'chnus, *bot.*, svampsläkte af fam. *Hypochnaceæ* (se Hymenomycetes). Någon egentlig fruktkropp finns ej, utan basidierna bildas direkt af det filtartade eller mögelliknande myceliet. Flera arter förorsaka sjukdomar hos kulturväxter. Mest bekanta äro *H. Solani*, orsaken till potatisens filtsjuka (se Skorf 2), och *H. violaceus*, som förorsakar rotfiltsjuka å betor, morötter, klöfver och lucern, visande sig såsom ett violett öfverdrag på växtens underjordiska delar. G. L—m.

Hypocho'rda (af grek. *hypo'*, under, och *chordā*, sträng), *zool.* Hos vissa lägre ryggradsdjurs foster och larver finnes under ryggsträngen en af entodermet bildad sträng, hypochorda, hvilken under utvecklingens senare förlopp h. o. h. atrofierar. Jfr Vertebrater och Ägg. L—e.

Hypocras [ipåkra'], fr. Se Hypokras. Suppl.

***Hypocreaceæ**, *bot.* Se Epichloë. Suppl.

***Hypoderma.** 1. *Bot.* De svampar, som förorsaka gråbarrsjuka hos granens och tallens barr, kallas nu resp. *Hypodermella macrospora* och *Hypodermella sulcigena*. — 2. *Zool.* Se äfven Nötstynget. 1. G. L—m

***Hypodermatisk.** Om Hypodermatiska metoden se Injektion.

Hypoderme'lla, *bot.* Se Hypoderma. Suppl

Hypofleōdisk, *bot.* Se Lafvar, sp. 802.

Hypogéer, *bot.* Se Tryffel.

***Hypoklorit.** Se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 559.

Hypoko'ndrisk, som lider af hypokondri (se d. o.), ”mjältsjuk”.

Hypokori'sm (grek. *hypoko'risma*, förmildrande uttryck, eufemism), *språkv.*, förminskningsord, diminutiv. Adj. Hypokori'stisk.

Hypokrās (fr. *hypocras*, förvrängdt af med. lat. *vinum hippocrāticum*, efter forngrekiske läkaren Hippokrates' namn), *kokk.*, hvitt vin, som hälldes på en väl stött blandning af socker, kanel och andra aromatiska kryddor samt så fick stå och ”draga” ett par veckor. Nyttjades som morgondryck och kalasdryck under medeltiden samt 1500—1600-talen, äfven i Norden.

Hyponomeū'ta cognate'lla, *zool.* Se Pteromalidæ.

Hypoparia, *paleont.* Se Trilobiter, sp. 752.

Hypoplasī (af grek. *hypo'*, under, och *pla'sis*, bildning), *med.*, term, som används för att beteckna ett organs, t. ex. könskörtlarnas, eller ett helt organsystems, t. ex. hjärta och kärlsystems, efterblifvande eller stillastående i tillväxten. Hypoplasien uppträder under organismens utvecklingsperiod och kan småningom ge anledning till sjukdomsfenomen, t. ex. vid de manliga könskörtlarnas bristande utveckling eunuckliknande tillstånd med egendomligt lokaliserad fettbildning, s. k. *dystrophia adiposo-genitalis*. Hypoplasien, som ej bör sammanblandas med aplasi (fullkomlig bildning af ett organ) eller atrofi (förtvining af ett från

början normalt organ), har till motsats hyperplasi (öfverdrifven eller onormalt stark utveckling). I. H.

Hypo'pyon (af grek. *hypo'*, under, och *pyon*, var), *med.* Se Ögonsjukdomar, sp. 71.

Hypostom [-ståm; af grek. *hypo'*, under, och *sto'ma*, mun], Hypostoma, *paleont.* Se Trilobiter, sp. 752.

Hypo'stomus, *zool.* Se Siluridæ.

***Hyposulfit.** Se äfven Undersvafvelsyrlighet.

Hypota'x. Se Hypotaxis.

***Hypotek.** Se äfven Egarhypotek. Suppl.

***Hypoteksbank.** Vid 1923 års slut uppgick årliga inbetalningen (annuiteten) å de af Allmänna hypoteksbanken genom hypoteksföreningarna utlämnade lånen till:

Procent	(däraf ränta)	Amorteringstid
a) $5^3/_4$	4	oregelbunden
b) 5	4	»
c) 6	4	omkr. 27 år
d) $4^3/_4$	4	» 47 »
e) $4^1/_2$	4	» 55 »
f) $6^1/_2$	5	» 30 »
g) $5^1/_2$	5	» 49 »
h) 6	$5^1/_2$	» 46 » *

hvartill kommer förvaltningsbidrag från $^1/_{20}$ till 0,35 proc. för olika lång tid och olika hypoteksföreningar. Nya hypotekslån utlämnas f. n. endast af kategorierna f) och g). — Om hypotekskassor i *Finland* se d. o., sp. 292 (och Suppl., sp. 811). E. v. Hofsten.

***Hypoteksförening.** Vid 1922 års slut uppgick återstående kapitalskuld å af de svenska landshypoteksföreningarna utlämnade lån till 312,854,955 kr. 5 öre, fördelade på 58,612 låntagare.

***Hypoteksförsäkring,** den form af kreditförsäkring (se d. o.), hvarigenom försäkringsgifvaren ikläder sig garanti för, att en fordran, för hvilken hypotiserats realsäkerhet, skall till fullo bli betald. Urspr. afsåg hypoteksförsäkringen endast fordringar, för hvilka hypoteket utgjordes af panträtt i fast egendom, d. v. s. inteckning, men numera kunna äfven andra hypotek, t. ex. aktier, försäkras. Hypoteksförsäkringen är vanligen lagd så, att försäkringsgifvaren täcker den brist, som, sedan den försäkrade fordringen icke i vanlig ordning betalts af gäldenären, uppstår i försäkringstagarens fordran, sedan hypoteket försålts å offentlig auktion eller, vid inteckningshypotek, fastigheten försålts å exekutiv auktion. Dock kan försäkringen äfven ordnas så att, så snart den försäkrade fordran ej å bestämd tid betalas, försäkringsgifvaren måste betala densamma mot att få fordringsbeviset jämte tillhörande hypotek på sig öfverlåtet. Hypoteksförsäkringen, hvars objekt naturligtvis äro säkerheter, som i och för sig ej äro ”bankmässiga”, förutsätter det noggrannaste bedömande af hypotekets värde och försäkringens fastställande till en gräns, inom hvilken försäkringsgifvaren kan anse sig vara skyddad. Trots detta är försäkringen förenad med vissa vådor. Sålunda blir försäkring af inteckningshypotek på det närmaste beroende af förhållandena på och utvecklingen af fastighetsmarknaden, och en kris på denna kan ju för försäkringsgifvaren medföra de betänkligaste följder. Af det ofvan sagda framstår som naturligt, att hypoteksförsäkringen ännu icke vunnit någon högre grad af utbredning. I Sverige infördes den af det 1869 grundade Stockholms inteckningsgaranti-a.-b., och såväl detta bolag som inteckningsgaranti-a.-b. i Göteborg, Gäfle, Malmö, Hälsingborg och Örebro drefvo en tid försäkring af inteckningshypotek. Försäkringen upptogs ånyo 1918 af Svenska kredit- och garantiförsäkrings-a.-b. och 1920 af Nya försäkrings-a.-b. Hansa. O. Rbg.

Hypotricha, *zool.* Se Infusionsdjur, sp. 612.

Hy'psas, flod. Se Belice. Suppl.

***Hypsografi.** Om hypsografisk kurva öfver jordytan se Jorden. Suppl.

Hypsokrom [-kråm]. Se Tjärfärger, sp. 229.

Hypudæus, *zool.* Se Sorksläktet.

Hyraldit, *tekn.* Se Eradit. Suppl.

***Hyresaftal** blef under krigsåren föremål för en provisorisk lagstiftning, som (efter föredöme från Danmark och Norge) tog sin början med *lagen mot oskälig hyresstegring* 25 maj 1917, sedermera följd af nya lagar om samma ämne 14 juni 1918, 19 juni 1919, 30 juni 1920 och 17 juni 1921. Lagstiftningen var tillämplig i stad, köping och municipalsamhälle, hvars mantalsskrifna folkmängd vid 1916 års ingång öfversteg 5,000, i öfriga orter blott efter särskildt förordnande. Enligt denna lagstiftning tillkom det en hyresnämnd (se d. o. Suppl.) i hvarje ort bl. a. att på gifven anledning bestämma hyran för omöblerad lägenhet för högst 1 år åt gången. Var hyresbeloppet icke af hyresnämnden fastställdt, kunde icke aftal mot hyresgästens bestridande göras gällande till högre belopp än den före 1 okt. 1915 gällande hyran, ökad med vissa procent (att börja med 10, sedan 1920 50 proc., som regel). I ersättningen för värme och varmvatten kunde å andra sidan (sedan 1918) viss förhöjning stadgas. Hyresnämndens beslut i hyresregleringsärenden fick ej öfverklagas i hvad den egentliga sakprövningen angick. Från värdens sida kunde hyresaftal med laga verkan uppsägas, allenast om hyresgästen medgett det eller hyresnämnden samtyckt eller aftalet varit lagligen förverkadt. Underlåtenhet att erlägga hyran i förskott för lägenhet om högst 4 rum, kök inbegripet, berättigade ej värden till uppsägning, så länge hyresgästen senast å 2:a söckendagen af hvarje månad erlade den på månaden belöpande hyran. Hvad angick affärslokaler och nyare (ej före 25 maj 1917 använda) lägenheter, upphörde ifrågavarande lagstiftning att gälla 1 okt. 1921; i öfrigt blef 1 okt. 1923 slutpunkten. I stället har trädt ny ”lag med vissa bestämmelser rörande hyra” af 10 mars 1923, som med undantag för vissa öfvergångsbestämmelser, för tiden efter 30 sept. 1923 lämnat hyresmarknaden fri. De viktigaste bestämmelserna i denna nya lag äro följande. Hyra för bostadslägenhet om högst 4 rum, kök inbegripet, får erläggas månadsvis i förskott, äfven om förskottsbetalning för längre tidsperiod aftalats. Hyresgäst, som dröjt med hyrans erläggande öfver förfallodagen och i följd däraf uppsäges i laga ordning, bibehålles likväl vid sin hyresrätt, om han erlägger hyran senast å 12:e söckendagen från uppsägningsdagen. Vräkningsdom får ej med-

* Nedsättning från år 1924 från $6^1/_2$ proc. annuitet och 6 proc. ränta.

delas förr, än 14 söckendagar förflutit från uppsägningsdagen. Där kommunal bostadsförmedling anordnats (sådan är obligatorisk inom städer med minst 30,000 inv., för såvidt ej K. M:t medger undantag), kan K. M:t föreskrifva viss anmälningsplikt för hyresvärd i afseende å omöblerad bostadslägenhet. Därjämte ha vissa bestämmelser meddelats om ansvar för hyresocker, hvilka dock ega giltighet endast till 30 sept. 1926. Jfr Undantagslagar och Bostadsräkning. Suppl. N. H. G. F—t.

I *Danmark* utfärdades under Världskriget från juni 1916 en serie hyreslagar, hvarigenom det tillsattes en hyresnämnd för att hindra oskälig hyresstegring (öfver 30 procent af det i aug. 1914 utgående hyresbeloppet) och obillig uppsägning. Ehuru förhållandena på bostadsmarknaden ej undergått någon afgörande förändring till det bättre, har man dock från 1922 börjat en långsam afveckling af statens hyresreglering. Enligt en i april 1923 antagen lag upphör denna 1924, i Köpenhamn dock först 1925. P. E—t.

***Hyresbidrag** utgår ock på grund af stadsfullmäktiges beslut till de allmänna läroverkens lärare i flera städer med dyra lefnadskostnader, och dylika beslut ha af Regeringsrätten förklarats ligga inom stadsfullmäktiges befogenhet (1918). N. H.

Hyresförmedling. Se Bostadsförmedling. Suppl.

Hyresnämnd tillkom genom lagen mot oskälig hyresstegring 25 maj 1917, hvilken egde tillämpning å städer, köpingar och municipalsamhällen med öfver 5,000 inv. (med befogenhet för K. M:t att under vissa förhållanden utsträcka lagens tillämplighetsområde). Denna lag har ersatts af nya lagar med temporär giltighet i samma ämne och af i hufvudsak samma innehåll åren 1918, 1919, 1920 och 1921. Den sista lagen mot oskälig hyresstegring, som utfärdats 17 juni 1921, upphörde att gälla 1 okt. 1923, vid hvilken tid hyresnämndernas funktion jämväl upphört. Hyresnämnd bestod af ordf. och suppleant, förordnade af K. M:ts befallningshafvande, och 4 led. jämte suppleanter, valda af ortens beslutande myndighet, 2 bland dem, som egde eller förvaltade till uthyrning afsedd fastighet, 2 bland icke-fastighetsinnehafvare, som egde kännedom om ortens hyresmarknad och åtminstone den ene af dem särskildt om de mindre bemedlades bostadsförhållanden. Stadsläkare och bostadsinspektör egde att deltaga i nämndens öfverläggningar, men ej i dess beslut och hade att lämna det tjänstebiträde, som af nämnden påkallades. I fråga om nämndens viktigaste uppgift, hyresregleringen, ha dess beslut ej kunnat öfverklagas annat än på rent formella grunder. Se vidare Hyresaftal. Suppl. G. F—t.

Hyresstegring. Om förekommande af *oskälig hyresstegring* se Hyresaftal Suppl.

Hyrkäniska hafvet. Se Kaspiska hafvet, sp. 1207.

***Hyrynsalmi.** Sedan Ristijärvi kapell 1922 blifvit självständigt pastorat, omfattar socknen 1,441 kvkm. med 2,811 inv. (1922). O. B—n.

***Hysing,** H., dog 1753. G—g N.

***Hysteresis.** Formeln bör lyda

$$W = \eta B 1{,}6\, n V$$

***Hysterisk.** Om hysterisk döfhet se Öronsjukdomar, sp. 173; om hysterisk somnambulism se Somnambulism.

Hystricinæ, *zool.* Se Piggsvinen.

***Hythe.** På sir Philip Sassoons invid H. belägna gods Lympne höllos 1920 flera konferenser (om skadeståndsfrågan, militär hjälp åt Polen m. m.) mellan engelske premiärministern Lloyd George och franske konseljpresidenten Millerand. Konferenserna ha fått namn än efter H., än efter Lympne. V. S—g.

Hy'vinge (fi. *Hy'vinkää*), socken i Nylands län, Tammerfors' stift, Finland, ännu delad mellan Janakkala och Helsinge domsagor, Helsinge härad, afskildes 1916 från Nurmijärvi och Hausjärvi till självständigt pastorat af 3:e kl., Tusby kontrakt, Borgå stift. 348 kvkm. 8,150 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Hyvinge sanatorium i Hyvinge socken, Nylands län, Finland (grundlagdt 1896), upprätthålles af ett aktiebolag. På grund af sitt läge på en barrskogsbeklädd sandås lämpar sig sanatoriet för behandling af sjukdomar i andningsorganen (tuberkulösa mottagas ej), allmän svaghet, blodbrist, reumatism, kroniska hjärt- och njuråkommor m. m. Terapien består i liggkurer och solluftsbad, olika badformer, diatermi och elektrisk behandling, bestrålning medelst kvarts- och spektrosollampa samt massage och sjukgymnastik. O. B—n.

Hy'vinkää [-kä]. Se Hyvinge. Suppl.

***Håbo.** 1. Häradet ingår nu i Trögds fögderi. 4,707 inv. (1923). — 2. I H. kontrakt är nu Stockholms-Näs moderförsamling och Västra Ryd annex i ett pastorat. 7,693 inv. (1921).

Håcksvik, officiellt namn på Håksvik (se d. o.).

Håhl. — 2. J. F. H. dog 14 maj 1918.

***Håkan,** *norska* konungar. — 8. H. (Haakon) VII har som Norges konung hyllat strängt konstitutionella principer. Genom vidsträckta resor inom landet har han gjort sig förtrogen med norsk natur och norskt folklif. Han har ock visat lifligt intresse för nationell idrott. Under Världskriget deltog H. i de för de nordiska rikenas sammanhållning och neutralitet betydelsefulla trekonungamötena i Malmö 18—19 dec. 1914 och i Kristiania 28—30 nov. 1917 samt aflade 16—18 sept. 1918 officiellt besök hos konung Gustaf V i Stockholm. — Tronföljarens norska namn är Olav.

Håkanson, Ernst Maurits, jurist, f. 27 juni 1859 i Karlskrona, blef efter universitetsstudier i Lund samt tjänstgöring i och under Göta hofrätt vice häradshöfding 1886, fiskal 1891 och assessor 1893 i samma hofrätt samt utnämndes 1899 till revisionssekreterare och 1901 till häradshöfding i Västra Göinge domsaga. Han har äfven verkat som kommunalman i Hässleholm, som led. (för Kristianstads län) af Första kammaren 1909—11 (moderat; ordf. i lagutskottet 1911) och som ordf. i flera lagstiftningskommittéer (för expropriation 1907—10, elektrisk kraft 1911—14, revision af skiftesstadgan 1915—17). Han har (tills. med B. Hasselrot) utgett *Handelsbalken jemte dithörande författningar med förklarande anmärkningar II—IV* (1894—99). C. G. Bj.

Håkanson, Anders Edvin, ingenjör, indu-

striidkare, f. 11 dec. 1859 i Kinnarumma, Älfsborgs län (dotterson till svenska bomullsindustriens grundläggare Sven Erikson, se denne, sp. 803), blef student 1879, utexaminerades 1883 från Tekniska högskolans fackskola för mekanik, studerade vidare vid Höhere webschule i Mülheim am Rhein och tjänstgjorde 1884—86 vid tyska och engelska fabriker. H. anställdes 1887 som teknisk ledare af Rydboholms (se d. o.) a.-b:s spinneri och väfveri, blef 1912 bolagets verkställande direktör och är sedan 1919 ordf. i styrelsen samt var ordf. i Rydals (se d. o.) bomullsspinneri-a.-b:s styrelse 1912—20. H. planlade Kungsfors spinneri-a.-b. (se Kungsfors) och ledde det 1898—1914. Sedan 1918 är han ordf. i Svenska bomullsfabrikanternas förenings styrelse. H. var led. af Första kammaren för Älfsborgs län 1903—10 och därvid 1907—10 led. af bevillningsutskottet samt 1906 af särskildt utskott. H. var landstingsman 1903—08 och 1916—20 och ordf. i södra Älfsborgs läns handels- och industrikammare 1905—09 samt är sedan 1922 ordf. i Älfsborgs läns södra hushållningssällskap. Fmn.

***Håkansson.** — 2. Julia Matilda H. hedrades hösten 1923 med en jubileumsrecett på Dramatiska teatern, då hon uppträdde som *fru de Trévillac* i ”Äfventyret”. — 3. John H., broder till H. 1, donator, f. 5 dec. 1846 i Öregrund, d. 30 mars 1917 i Stockholm, där han dref bankirrörelse. I testamente af 13 nov. 1914 donerade han och hans hustru Johanna, född Stahre, af sin efterlämnade förmögenhet (öfver 3 mill. kr.) 1,150,000 kr. till en ”John och Johanna H:s understödsfond för behöfvande i Stockholm”, 450,000 kr. till ett konvalescenthem för pauvres honteux där (”John och Johanna H:s minne”), 200,000 kr. till Stockholms högskola, 150,000 kr. till Uppsala universitet och 150,000 kr. till Tekniska högskolan (dessa 3 poster till hjälp åt medellösa eller mindre bemedlade studerande), 100,000 kr. till Konung Oskars jubileumsfond för tuberkulossanatorier, 75,000 kr. till Welanderhemmet samt i poster å 50,000 kr. och därunder omkr. 400,000 kr. till sjukhus- och välgörenhetsinrättningar m. m. Till Nationalmuseum testamenterade H. en stor samling målningar, möbler, bronser och keramik (utställd på Nationalmuseum 1919).

Julia M. Håkansson.

Håkansson, Per, kemist. Se Salubrin (äfven i Suppl.).

***Håkantorp** är liksom Segerstad nu annex till Stenstorp, Skara stift, Falköpings kontrakt. 200 inv. (1923).

Håksberg, järnmalmsfält med anrikningsverk i Ludvika socken, Dalarna, 5 km. n. om Ludvika; vid olika tidpunkter har en mer eller mindre omfattande brytning egt rum af Håksbergs nya gruf-a.-b. (akt. kap. 3 mill. kr.) och A.-b. Mellansvenska malmfälten (akt. kap. 18 mill. kr.). O. Sjn.

***Håksvik,** officiellt Håcksvik, hade 755 inv. 1923.

***Håkäringen,** *zool.* Uppgiften i hufvudarbetet, att simblåsan blåses upp, sedan lefvern uttagits ur kroppen, är hämtad ur en äldre redogörelse rörande detta djurs fångst och beror på ett misstag, enär håkäringen lika litet som andra hajfiskar eger någon simblåsa. L—e.

Hålabäcka, *bot.* Se Holgersärter. Suppl.

Håland, härad och pastorat på Jeren, s. ö. om Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 85,24 kvkm. 4,159 inv. (1920). Jordbruk, fiske, industri. K. G. G.

Hålandsdal, härad och socken i Fusa pastorat, s. ö. om Bergen, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. 102,53 kvkm. 636 inv. (1920). Boskapsskötsel. K. G. G.

Hälflöjt (ty. *hohlflöte*), en i orgelmanualer förekommande, öppen och vidt mensurerad trästämma med rund, behaglig flöjtton, vanligen af 2, 4, 8 fots tonhöjd.

Hålland, turistort i Undersåkers socken, Jämtland, vid järnvägen 1—2 km. v. om Ristafallen; omtyckt uppehållsort för sommargäster. I H. ligger Fjällgård, ålderdomshem för lappar från Jämtlands län och Idre socken, med 20 platser, underhållet af Kvinnliga missionsarbetares Fjällgårdskommitté, Stockholm.

***Hällnäs.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 3,012 inv. (1923).

Hålogaland är nu namn på ett stift (”bispedömme”) och en lagsaga i Norge, omfattande de tre norra fylkena Nordland, Troms och Finmark med säte för biskop och lagman i Tromsö. Om H. i äldre tider se Haalogaland. K. G. G.

Hålogaland bispedömme (Haalogaland), sedan 1 jan. 1919 namn på Tromsö stift (se d. o.).

Hålrumskonstruktioner, *bygnk.*, benämnas sådana murar af tegel eller betong, i hvilka man gjort utsparningar i massan för att minska materialåtgången och sålunda erhålla billigare kostnad, utan att konstruktionen förlorar något i sin värmeisoleringsförmåga. De användas i synnerhet för smärre bostadshus, där det icke kräfves så stor styrka hos murarna, som man får vid användning af massiva murar i vanligt tegel eller betong, om dessa få den tjocklek, som erfordras för lokalernas isolering. Den ursprungliga typen för en dylik konstruktion kan den s. k. *engelska* hålmuren anses vara, där man i st. f. en massiv tegelmur af 1- eller 1½-stens tjocklek använder två ½-stens murar eller en 1-stens och en ½-stens mur sammanställda på ¼- à ½-stens afstånd och förbinder dessa sinsemellan med här och där inlagda järnkramlor. Dylika murar användas mycket i England, Holland och Danmark för smärre bostadshus, men ha äfven i Sverige, särskildt i Skåne och öfriga Sydsverige, kommit till användning.

I Norge har man utom denna typ utarbetat en annan, där man i murens mellersta parti utsparat smärre vertikala luftkanaler åtskilda medelst murtungor och därvid tillämpat två modeller, s. k. Bergensmur och Trondhjemsmur.

På sista åren har man i Sverige framfört i mark-

naden hålmurar i tegel af en helt annan typ, näml. sådana försedda med smärre liggande kanaler åtskilda af tunna murtungor. De härvid använda konstruktionerna gå under namnen *tebemur*, *cavemur*, *vidomur* och *ottermur* m. fl. och ge med besparing af material relativt god värmeisolering.

Vid användning för yttermurar af *betong*, som är en relativt god värmeledare, har man utarbetat hålrumskonstruktioner af olika slag för att öka murarnas värmeisoleringsförmåga. Därvid har man tillämpat två olika metoder, den ena baserad på att gjuta betongen i formar på byggnadsplatsen, den andra på att använda färdiggjuten hålsten, som inmuras på platsen. Af den förra sorten har endast ett system tillämpats i Sverige, det s. k. effektivsystemet (se Effektivvägg. Suppl.), hvaremot af den senare sorten åtskilliga olika konstruktioner kommit till användning, såsom 1) system *Lean*, *Aero*, *Manos* m. fl. af samma typ, med stenar af rektangulär planform med 2 eller 3 vertikala luftkanaler, 2) system *Rex*, *Terma* m. fl. med stenar af T-formig planform och 3) system *Arco*, där stenarna äro vinkelformade i plan och innesluta en rad större vertikala luftkanaler i murens midt.

Genom laboratorieprof utförda genom Ing. vet. akad:s försorg och af andra undersökningar har man konstaterat, att hålmurar af tegel enligt den engelska eller norska typen ha nära samma värmeisoleringsförmåga som massiva tegelmurar af samma tjocklek och att man för hålmurar af tegel eller betong af 33 à 35 cm. inkl. puts i tjocklek enligt de ofvan nämnda svenska systemen, rationellt utförda, kan få nästan samma isoleringsförmåga som hos en $1^1/_2$-stens massiv stortegelmur — 0,48 m. tjock med puts —, hvilken anses vara till fyllest för de klimatiska förhållandena i mellersta och södra Sverige.

Litt.: K. Hencky, ”Die wärmeverluste durch ebene wände” (München, 1921), Ing. vet. akad:s ”Handlingar”, n:r 7, H. Kreüger och Ax. Eriksson, ”Värmeisoleringsundersökningar” (1922), A. Bugge, ”Forsökshuser” vid Norges tekn. högskola (s. å.), och A. Kolflaath, ”Bidrag til beregning av varmebehov i beboelsehus” samt en uppsats i tidskr. ”Byggnadsvärlden” 1923. P. Ax. L.

Hålvägg l. Dubbelvägg, *veter.*, en sjukdom i hästhofven, bestående däri, att en spricka bildats mellan hornhofvens yttre skyddslager och inre bladlager. Felet kan medföra hälta och botas genom det lösa hornets bortskärning, hvarefter det blottade partiet skyddas genom bandage eller dylikt samt genom lämpligt beslag befrias från tryck. H. J. Dft.

***Hångsdala**, Skörstorp och Östra Gerum skall framdeles förenas med Dimbo och Ottravad till ett pastorat.

***Hångstafallen** utnyttjas nu i Ljungaverken. Se Carlson, Oskar F. Suppl.

Hårdbladsskog, *bot.* Se Växtgeografi, sp. 479.

Hårdbrand, *bot.* Se Sot, sp. 444.

***Hårdhet**, *miner.* Den konventionella hårdhetsskalan efter Mohs ger naturligtvis endast relativa bestämningar af hårdheten, i all synnerhet för de högre hårdhetsgraderna. För exaktare bestämningar och för att i bestämda mått uttrycka hårdheten har man tagit i användning maskinella anordningar af olika slag, där hårdheten kan uttryckas antingen genom den belastning, som behöfver anbringas på en hård spets för att repa en yta af mineralet i fråga (se Sklerometer), eller genom den viktsförlust, som ett stycke mineral lider genom afslipning medelst en afvägd mängd af ett och samma slipmedel af bestämd groflek. K. A. G.

Hårdknut. Se Knut, sp. 415.

***Hårdmalm.** Se Koppar, sp. 976.

Hårdparaffin, *kem., tekn.* Se Brunkolstjära. Suppl., sp. 863.

Hård schanker, *med.* Se Schanker.

Hårdt mot hårdt (*Der widerspenstigen zähmung*), opera med musik af H. Götz (se denne) till librett efter Shakspere; uppf. i Stockholm f. g. 1888.

Hårdvedsfamiljen, *bot.*, svenskt namn på fam. *Cornaceæ*.

Hårsfjärden kallas den i Stockholms södra skärgård mellan fastlandet samt öarna Gålö, Vitsgarn och Muskö belägna fjärden. Den står i förbindelse med Mysingsfjärden dels i ö. mellan Gålö—Vitsgarn, dels i s. mellan Muskö—Skramsö (Skramsösund). H. har sedan länge användts som förläggningsplats för flottans artilleriskjutskola m. m., hvartill den är särdeles lämplig, enär den erbjuder goda ankarplatser för fartyg och mål, är fri från störande trafik och har tämligen korta förbindelseleder med hafvet. Flottan har inköpt åtskilliga områden vid H., hvaribland ön Mäsgarn och norra delen af Vitsgarn. Å den förra är anlagd måldepå med kaj, bryggor, slipar för målen samt förrådsskjul äfvensom en mindre flygdepå och en sjukstuga. C. K. S.

Häruppresande muskeln, *anat.* Se Hud, sp. 1197.

***Häsjö** omfattar nu 36,930 har och tillhör Östersunds kontrakt. 1,713 inv. (1923).

***Häslöf.** 1. Socknen omfattar nu 1,119 har. 519 inv. (1923).

***Hästad.** 1. Socknen omfattar nu 654 har. 592 inv. (1923). H. skall framdeles förenas med Igelösa och Västra Odarslöf till ett pastorat i Torna kontrakt, Lunds stift.

***Häberlin**, K., dog 13 april 1911 i Stuttgart.

***Häcklöpning.** — Om häcklöpning *till fots* se Löpning, sp. 283—284 och fig. 3.

Häfla, bruksegendom i Skedevi socken, Östergötland, omfattar 7 mtl med en areal af 300 har åker och 2,000 har skog. Tax.-v. 539,600 kr. (1923) för jordbruksfastighet och 351,600 kr. för annan fastighet. Bruket, som omfattar lancashiresmedja, valsverk, hästskofabriker och mek. verkstad, sysselsätter omkr. 60 arb. och har ett tillv.-värde af 700,000 kr. Egare är H. bruks a.-b. (akt. kap. 400,000 kr.). H. anlades 1684 af landshöfding J. Fleming; det har sedan tillhört bl. a. släkterna Gyllenkrook och von Post (1829—1915). O. Sjn.

Häfringe, Inre och Yttre, två fyrar på en liten ö utanför inloppen till Nyköping, Oxelösund och Bråviken. Den inre, belägen på 58° 36′ 15″ n. br. och 17° 19′ 22″ ö. lgd fr. Gr., är en fast fyr med 4:e ordningens lins samt hvitt och rödt sken om resp. 3,000 och 750 hlj. styrka, 15,6 m. öfver medelvatten och 13 bågminuters lysvidd. Den är anbragt i ett 10,7 m. högt torn, uppfördt 1879 och ändradt 1910. Den yttre, 40 m. från den förra,

är en klippfyr med hvitt sken, 4:e ordningens lins, 1,800 hlj. styrka och 10 bågminuters lysvidd, 7,6 m. öfver medelvatten, uppförd 1891 och ändrad 1904. Båda fyrarna använda luxljus. E. A—t.

*Häfverö omfattar nu 14,718 har. 5,422 inv. (1923).

Häfverösund, järnvägsstation och samhälle i Häfverö socken vid Skeboån, 3 km. s. om Edeboviken och Hallsta, med 2 bankkontor, flera handlande och handtverkare samt något industri. O. Sjn.

Hægebostad. 1. Pastorat i Agder bispedömme, Norge, med socknarna H. och Eiken. 461,59 kvkm. 1,799 inv. (1920). — 2. Härad och socken i H. pastorat, i Lyngdal, n. ö. om Farsund, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. 163,60 kvkm. 867 inv. (1920). Boskapsskötsel och skogsbruk. 1-o. 2. K. G. G.

Hægeland, härad och socken i Övreby pastorat, vid Setesdalsbanan, n. om Kristianstand, Norge. 203,09 kvkm. 1,019 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

*Hägerstad. — 2. H:s åldershem har upplösts och öfvergått till Föreningen för f. d. familjeläraringar med hem i Sigtuna.

*Hägerström, A. A. T., utnämndes till professor i praktisk filosofi i Uppsala 1911. I sin installationsföreläsning, som i något utvidgad form utgetts under titeln *Om moraliska föreställningars sanning* (1911), gör han gällande, att de moraliska omdömena äro subjektiva värdeomdömen, rörande hvilka begreppen sanning eller falskhet ej kunna tillämpas, och att därför moralvetenskapen ej är en lära *i* moral, utan blott en lära *om* moralen, — en vetenskap om de faktiska moraliska värderingarna i deras historiska växt, stödd på psykologisk analys och ledd af kritiskt filosofiskt inträngande i på detta område verksamma idéer. Med tillämpning af denna metod ser H. fram emot utvecklingen af en verkligt autonom moral, som hvarken stöder sig på gudomlig auktoritet eller fordrar absolut helgd för det individuella samvetets domslut, utan blott betraktar det moraliska intresset såsom en inriktning mot det, hvarpå vi sätta det högsta värdet. Sina rättsfilosofiska undersökningar har H. fortsatt i *Social teleologi i marxismen* (i Uppsala univ:s årsskr. 1909), *Till frågan om den objektiva rättens begrepp, I. Viljeteorien* (i "Skrifter utg. af Hum. vet. samf. i Uppsala" 1917) och *Naturrätt i straffrättsvetenskapen?* (i "Sv. juristtidn.", 1920). Han söker häfda värdeomdömenas subjektivitet äfven på det rättsfilosofiska området och vill visa, att den vanliga uppfattningen af gällande rätt som uttryck för vilja, vare sig statens egen eller de i staten maktegandes, är falsk och att i stället rätten är ett system af handlingsregler, som på grund af samverkan mellan allehanda psykiska faktorer kommer till faktiskt genomförande. Såväl i rättsvetenskapen som i den positiva rätten ser han ännu många rester af naturrättens fiktioner, emot hvilka han i stället hänvisar till rättens grundande på nyttan för samhället i det hela i afseende på det, som vi faktiskt sätta värde på, alltså i allmänhet befordrandet af materiell och andlig kultur, särskildt sådant som allmän säkerhet, produktionens höjande och omsättningens befordrande. Till H:s allmänna ståndpunkt har V. Lundstedt anslutit sig i sina juridiska skrifter. Till juris hedersdoktor promoverades H. vid reformationsfesten i Uppsala 1917. S—e.

Axel H. Hägg (H. 1).

Jakob Hägg (H. 2).

*Hägg. 1. A. H. H. dog 23 aug. 1921 i Southsea, England. — 2. Jakob H. var konteramiral i flottans reserv 1904—09. Han blef 1909 föreståndare för statens sjökrigshistoriska samlingar, ämnade att ingå i ett blifvande marinmuseum, som H. planlagt och ifrat för. H. är upphofsman till flottans hemliga farledssystem och har genom broschyrer och tidningsartiklar verkat för svenska flaggans rätta form och användning. 3. J. A. H. blef 1917 led. af Mus. akad. 5. Erik H., son till H. 2, sjömilitär, f. 8 nov. 1870 i Karlskrona, blef underlöjtnant vid flottan 1892, där han avancerade till kommendörkapten af 1:a graden 1917, var 1917—19 stabschef hos befälhafvande amiralen i Karlskrona samt förordnades 1919 och utnämndes 1920 till generallotsdirektör. H. har i tal och skrift varit synnerligen verksam för framhållande af flottans betydelse. I detta syfte har han utgett *Flottan och dess vapen* (1904), *Örlogsflottan* (1910), *Sjömännens stad* (1918) och ett större antal broschyrer (*Flottan och försvarsfrågan*, 1923 m. fl.) samt i pressen ofta gjort vägande inlägg. 1915—19 var han redaktör af "Vår flotta". Till det rent nautiska området höra *Handbok i praktisk navigation* (3:e uppl. 1920) och *Utprickningen i svenska farvatten* (1905) m.m. H. är led. af Örlogsmannasällsk. (1904; hedersled. 1920) och Krigsvet. akad. (1919). 1. G—g N. 5. D. L—t.

Häggbladlusen, *zool.* Se Hafrebladlusen. Suppl.

*Häggdänger är nu konsistoriellt pastorat i domprosteriet, Härnösands stift. 1,144 inv. (1923).

Hägge, Bengt August, tidningsman, f. 27 juli 1857 i Lofta, Kalmar län, blef student i Lund 1878, redaktionssekreterare i "Östgötacorrespondenten" 1881 och var nämnda tidnings hufvudredaktör 1886—98. Sedan 1898 är H. huf-

vudredaktör af tidningen ”Halland” (se d. o. Suppl.) och sedan 1903 äfven af ”Halländingen”. H. har i Halmstad varit liflig verksam som kommunalman.

*__Häggenäs__ omfattar nu 48,810 har, med 2,683 inv. (1923), och ingår i Lits och Rödöns tingslag. H. bildar eget pastorat i Ströms kontrakt, Härnösands stift.

__Hägglund__, Erik, kemist, universitetslärare, f. 1887 i Hässjö socken, Västernorrlands län, studerade 1906—10 vid Stockholms högskola, där han var amanuens till 1911, arbetade därefter vid Bergviks sulfitfabrik och promoverades 1914 till filos. doktor. Under Världskriget tog han anställning hos firman Goldschmidt i Essen, där han självständigt fullgjorde olika tekniska uppdrag. 1920 kallades han till professor i skogsprodukternas kemi och kemiska teknologi vid Åbo akademi. H:s viktigaste vetenskapliga arbeten ligga på det jäsningskemiska området och inom kolhydratkemien. I Tyskland har han tekniskt utarbetat en på Willstätters hydrolys af cellulosa med koncentrerad saltsyra grundad metod för försockring af vedaffall (i ”Svensk kem. tidskr.”, 1923), som förtjänar stor uppmärksamhet. Bland hans monografier må nämnas *Die sulfitablauge und ihre verarbeitung auf alkohol* (2:a uppl., Braunschweig, 1921). H. E.

__Häggmespel__, Bärmespel, *bot.*, svenska namn på *Amelanchier*. G. L—m.

__Häggqvist__, Per Gustaf Engelbert, läkare, universitetslärare, f. 18 okt. 1891 i Rödöns församling, Jämtlands län, studerade vid Karolinska institutet, där han promoverades till med. doktor 1919. S. å. blef han docent i histologi och mikroskopisk anatomi vid Lunds universitet, innebelägen i Föllinge och Hotagens socknar, Jämtlands län 1920 och som hospitalsläkare i Lund 1923 samt utnämndes s. å. till professor i histologi vid Karolinska institutet. R. W.

__Häggsjön__, en 18 kvkm. stor sjö, 320 m. ö. h., belägen i Föllinge och Hotagens socknar, Jämtland, afrinner till Hårkan och Indalsälfven. O. Sjn.

*__Häggum__ är nu annex till Sjogerstad, Skara stift, Billings kontrakt. 422 inv. (1923).

*__Hægstad__, K. M., afgick 1920 från professuren. Af *Vestnorske maalföre fyre 1350*, II. *Sudvestlandsk* ha hittills utkommit 3 bd: *Rygiamaal* (1915), *Indre sudvestlandsk* (1916), *Sudvestlandske yvergangsmaal*, *Færöymaal* (1917); det återstående bandet skall behandla isländskan. H:s vetenskapliga verksamhet har företrädesvis varit inriktad på undersökning af de norska folkmålens utveckling under äldre tid. Med utgångspunkt i medeltida skriftalster, som kunnat säkert lokalbestämmas (särskildt diplom), har det lyckats honom att fastställa de typiska kännetecknen för språket i olika bygder, dialekternas gränser och litterära betydelse samt hufvuddragen af det lefvande talspråkets förändringar, särskildt med hänsyn till ljud- och formgestalt. H:s arbeten utmärkas för grundlighet och pålitlighet; för norsk språkhistoria äro de af grundläggande betydelse. — Under yngre år utvecklade H. liflig politisk verksamhet, bl. a. såsom redaktör (för tidningen ”Nordtrönderen”) och stortingsman (1892—94 och 1897—1900). Framför allt har han framträdt som outtröttlig och framgångsrik förkämpe för ”landsmålet”. En följd af år var han ordf. i Det norske samlaget. H. är den förste professor, som hållit sina föreläsningar på landsmål. Han har äfven författat den första skolgrammatikan för detta språk, *Norsk maallæra* (1879; 11:e uppl. 1920). E. W—én.

*__Häktning__. De myndigheter (frånsedt domstol), som ega häktningsrätt, äro numera K. M:ts befallningshafvande, borgmästare och råd, magistratens ordf., landsfogde, landsfiskal, stadsfiskal och polisämbetsman, där sådan för viss stad eller ort särskildt förordnad finnes. Om tiden för företagande af rannsakning med häktad gäller nu lag af 2 juni 1922, enligt hvilken rannsakning skall börjas snarast möjligt, inför rådstufvurätt senast å åttonde dagen och inför häradsrätt senast å fjortonde dagen från den dag vederbörlig anmälan om häktningen inkommit. Gällande lag om förordnande af rättegångsbiträde åt häktad är af 19 juni 1919. Hufvudbestämmelserna innehålla att, om någon, som hålles häktad såsom misstänkt för brott, begär hjälp vid sin talans förberedande och utförande och säger sig själf ej kunna anskaffa biträde, biträde åt honom skall förordnas af K. M:ts befallningshafvande eller, om vid målets handläggning inför underrätt biträde ännu ej förordnats eller ej kommit tillstädes, af rätten samt att, om vid rannsakning med häktad inför underrätt biträde för den häktade ej är tillstädes, men rätten med hänsyn till bristande förmåga hos den häktade att själf tillvarataga sina intressen finner biträde erforderligt för målets utredning, rätten eger, ändå att det ej påkallas af den häktade, förordna biträde. E. K.

*__Hälbenet__, *anat.* Se Fot och Tars.

__Hälften hvar__ eller Hin ondes andel (*La part du diable*), komisk opera med musik af Auber till librett af Scribe, med sångaren Farinelli till hufvudperson; uppf. i Stockholm f. g. 1844.

__Hälla__, *landtbr.*, ett bindsle, hvarmed två ben, vanligen ett fram- och ett bakben, eller ett ben med halsremmen förenas på betande djur, särskildt får, för att hindra dem att hoppa öfver hägnader. Dylik fängsling måste betraktas som djurplågeri, och bruket däraf har numera i allmänhet bortlagts. H. J. Dft.

*__Hällaryd__ omfattar nu 8,123 har. 3,005 inv. (1923).

*__Hälleberga__ bildar nu eget pastorat i Växjö stift, Uppvidinge kontrakt. 2,282 inv. (1923).

*__Hälleflinta__. Detta namn har i ganska hög grad kommit ur bruk och ersatts af ordet leptit, som h. o. h. utträngt namnet hälleflintgnejs. K. A. G.

*__Hälleflintgnejs__. Se Hälleflinta. Suppl.

*__Hällefors__. — 2. Bruk i Örebro län, tillhör nu Vargöns a.-b. (se Vargön). — 3. Bruk i Södermanlands län, med aduceringsverk, manufakturverk och mek. verkstad, tillhör nu A.-b. Järnförädling (akt. kap. 5 mill. kr.).

*__Hällesjö__ omfattar nu 89,090 har med 2,572 inv. (1923) och tillhör Östersunds kontrakt, Härnösands stift. Där invigdes 8 okt. 1922 Svenska kyrkans diakonistyrelses lekmannaskola, som 1 aug. 1923 förlades till Aludden, Sigtuna.

*__Hälleskogen.__ Rad 4 *står* Erik Kättilsson *bör vara* Erik (Nilsson) Puke.

__Hällesmörk,__ gård i Näsinge socken, Göteborgs och Bohuslän, vid Idefjorden. Där aftäcktes 19 aug. 1922 en sten med Karl XII:s krönta namnchiffer jämte bild af en galär och inskrift till minne af den ingenjörsbragd, som utfördes 1718, då en afdelning galärer landvägen (emedan sjövägen var stängd) öfver berg och slätter, myrar och bergpass transporterades (till största delen halades på rullar) omkr. 30 km. från Strömstad till H. för att från sjösidan afstänga Fredrikstens fästning. Se P. G. Berggren, ”Karl XII:s galärtransport till Idefjorden och striderna därstädes år 1718” (i ”Karol. förbundets årsbok” 1920).

*__Hällestad.__ 1. Socknen omfattar nu 2,545 har. 891 inv. (1923).

__Hällevik__ (H e l l e v i k), blixtfyr på Blekingekusten, s. ö. om Sölvesborg, på 56° 55′ n. br. och 14° 42′ 8″ ö. lgd fr. Gr. i ett 1892 uppfördt, 1913 ändradt, 9 m. högt fyrtorn. Agaljus. E. A—t.

__Hällforsen.__ Se L y c k s e l e (fig.) och U m e älf.

__Hällmark__ kallas nakna eller med tunt jordlager täckta berghällar, som förekomma hufvudsakligen nedanför den marina gränsen, där vågsvallet bortsköljt den lösa jorden. I största utsträckning förekomma de på Gotland och Öland (Alfvaren). Växtligheten på dylik mark är alltid karg och utgöres af mossa, gräs och örter, som väl fördraga torka, samt träd, hvilkas rötter nedträngt i sprickor i berggrunden. I sänkor i dessa förekomma små mossar. Hällmark lämnar föga annan afkastning än magert fårbete. H. J. Dft.

*__Hällmålningar__ framställa någon gång ornament. Under sista tiden ha hällmålningar upptäckts i Norge äfven på ön Leka (i en grotta) i Nordland, vid Sundalsfjorden i Romsdalen, Farsund i Agder, Nissevand och Lunde i Telemarken, vidare i Finland, nämligen i Kyrkslätts socken (ornament). Äfven i Australien finnas hällmålningar. Mest bekanta äro de (af buschmännen utförda) sydafrikanska; de härstamma delvis från de sista mansåldrarna. Med de sydafrikanska öfverensstämmer på ett märkligt sätt en mängd i Spanien nyupptäckta målningar från yngre stenåldern. G. H—m.

__Hällnäs,__ järnvägsstation och samhälle i Degerfors socken, Västerbotten, vid Vindelälfven, med statens skogsskola, kolarskola och fröklängningsanstalt. O. Sjn.

*__Hällristningar.__ I Sverige förekomma sådana talrikast i Bohuslän (omkr. 500) och Östergötland (omkr. 300) samt i Skåne och Uppland. Ristningar från samma, bronsåldern tillhörande sydskandinaviska grupp finnas f. ö. i alla Götalandskapen (på Gotland, på Öland samt i Småland endast 1 i hvarje landskap, i Halland osäkert), samt i Värmland, Södermanland, Västmanland (1) och vid Nämnforsen i Ångermanland. I Norge förekomma ristningar af samma slag på Östlandet (de flesta i Östfold, i anslutning till Bohusläns), sporadiskt på Vestlandet, rätt talrikt i Trøndelagen och, nordligast, på ön Tjötta, i Nordland fylke. I Danmark finnas några få (de flesta på Bornholm). Äfven från järnåldern finnas i Sverige några hällristningar, t. ex. det med roddare försedda skeppet på en häll vid Häggeby kyrka i Uppland. Af den nordskandinaviska gruppens hällristningar, hvilka härstamma från stenåldern och, längst i ö., början af metalltiden (3:e och 2:a årtusendet f. Kr.), känner man nu i Norge ett 20-tal (från Balsfjorden vid Tromsö ned till Drammen, alltid i närheten af kusten) och i Sverige 3 (i Landverk, Åre socken, och i Glösa, Alsens socken, bägge i Jämtland, och på öarna i samt på norra stranden af Nämnforsen). Till hällristningar böra räknas äfven åtskilliga gotländska bildstenar (se d. o. Suppl.) och några i fast berg utförda runristningar, som vid sidan af skriften visa bildframställning, t. ex. den bekanta Sigurdsristningen på Ramsundsberget (se d. o.).

I Norden aftecknades den första hällristningen (Brastad socken, Bohus län) af norrmannen Peder Alfssön redan 1627. Men först under 1800-talet väcktes lifligare intresse, och en hel rad, framför allt svenska, afh. och afbildningsverk utgafs. Till hufvudarbetets litteraturförteckning må läggas O. Almgren, ”Tanums härads hällristningar” (i ”Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen”, VIII), O. von Friesen och G. Ekholm, ”Uplands hällristningar” (i ”Uplands fornm. för:s tidskr.”, VII, VIII), G. Ekholm, ”De skandinaviska hällristningarna och deras betydelse” (i ”Ymer”, 1916), B. Schnittger, ”En hällristning vid Berga-Tuna i Södermanland” (i ”Fornvännen”, 1922), A. Nordén, ”Die felsbilder der provins Ostgotland” (1923); O. Rygh, ”Om helleristninger i Norge” (1873), A. L. Coll, ”Fra helleristningernes omraade” (1901—05, med litt.-hänvisn.) samt framställningar af A. W. Brögger, ”Den arktiske stenalder i Norge”, K. Rygh, Jan Petersen och Th. Petersen, ”Stenalderen i det nordenfjeldske Norge” (i ”Aarb. f. nord. oldkynd.”, 1920) m. fl.; H. Petersen, ”Om helleristninger i Danmark” (i ”Aarb. f. nord. oldkynd.”, 1876), och E. Vedel, ”Bornholms oldtidsminder” (1886—97). G. H—m.

__Hælsnæs skans.__ Se bd X, sp. 979.

*__Hällstén,__ K. G., dog 1913.

__Hällsö,__ klippfyr på östra sidan af ön H., på 57° 44′ n. br. och 11° 39′ 48″ ö. lgd fr. Gr. i farleden Göteborg—Marstrand, uppförd 1884 och ändrad 1912. Agaljus. E. A—t.

*__Hällum__ är nu jämte Skarstad och Önum annex till Vara, Skara stift, Barne kontrakt. 279 inv. (1923).

*__Hälsingborg__ har, efter inkorporeringar 1914 af hemmanen Pålsjö och Senröd i landskommunen, 1918 af Raus kommun samt delar af landskommunen och Allerum, 1919 af hela landskommunen samt 1920 af delar af Allerums och Kropps socknar, en areal af 5,206 har, hvaraf 5,186 har land. 1 jan. 1924 hade H. 49,104 inv. Två församlingar finnas, stadsförsamlingen (38,952 inv. 1 jan. 1923) och Raus (9,438 inv.). Samlade fastighetsvärdet uppgick 1922 till 178,737,500 kr., hvaraf 12,112,800 kr. bevillningsfri fastighet. Den till bevillning taxerade inkomsten var för inländska aktiebolag och solidariska banker 11,915,795 kr.

och för andra skattskyldiga 71,987,501 kr. Stadens inkomster 1919 voro 12,535,495 kr. och dess utgifter 17,735,454 kr.; dess tillgångar 46,144,458 kr. och dess skulder 34,906,382 kr. I staden funnos 1921 114 fabriker med 4,450 arb., ett salutillverkningsvärde af 75,676,375 kr. och en bevillningstaxerad inkomst af 10,181,961 kr. De största industrierna voro s. å. H:s gummifabrik med 742 arb., råsockerbruket med 391 arb., H:s jacquardväfveri-a.-b. med 280 arb., Skånska jutefabriks-a.-b. med 266 arb., Svenska elektromek. industri-a.-b. med 178 arb., Reymersholms gamla industri-a.-b:s konstgödningsfabrik med 113 arb., H:s skeppsvarf, A.-b. H:s choklad- och konfektfabrik, Ringstorps chokladfabrik, Malmgrens skofabrik, H:s valskvarn m. fl. I staden finnas utom 3 sparbanker och H:s Inteckningsgaranti-a.-b. afdelningskontor af Nordiska handelsbanken, Skandinav. kredit-a.-b., Svenska handelsbanken (centralkontor för Skåne och Blekinge), Jordbrukarbanken, Sydsvenska banken och Göteborgsbanken. Handelsflottan utgöres nu af 76 fartyg om 43,946 nettoton och med en bemanning af 733 pers. (1921), och H. intar alltjämt tredje platsen bland Sveriges rederiäder. S. å. ankommo och afgingo i in- och utrikes fart 10,352 fartyg om 2,680,452 nettoton; hamnafgifter och grundpenningar uppgingo till 509,050 kr. De viktigaste införda varorna voro stenkol, gödselämnen, sten och spannmål, de utförda sten, trävaror, träkol, spannmål och gödselämnen. På norra hamnarmen, 100 m. innanför pirhufvudet, ligger ett 1889 uppfördt, 1907 ändradt, 18,5 m. högt fyrtorn med fast fyr och klipp; hvitt ljus, lins af 2:a ordningen och 21,000 hlj. styrka samt luxljus. Fyrlågans höjd öfver medelvatten är 17 m. och lysvidden 13 bågminuter. Där finnas äfven issignalstation samt, något s. om fyren, vindvisarställning, medelst hvilken anges vindens riktning och styrka vid Varberg. — Bland under senare åren tillkomna byggnader märkas ett offentligt slakthus, ny saluhall, nytt epidemisjukhus; tuberkulossjukhuset togs 1910 i bruk, genom donation af O. Banck utvidgades Hälsans område och Öresundsparken. Af M. Sommelius har skänkts till staden fyra statyer, ''Jakt'' (Diana) af Kristian Eriksson (se denne, Suppl., med afbildning af statyn), aftäckt i Slottshagen 1920, ''Kattan'' af Anders Olsson i S:t Jörgens park, ''David'' af Ivar Johnsson, rest 1923 på Stortorget framför uppgången till Kärnan, och ett sjöfartsmonument af Milles, rest s. å. invid ångfärjeläget. 1923 donerades ''Konsul Perssons villa'' till staden för att i framtiden användas till stadsbibliotek. H:s museum har af fru Trapp erhållit Fredriksdahls gamla herrgård, dit museets samlingar skola flyttas och där ett friluftsmuseum 1923 påbörjats och en botanisk trädgård planeras. 1920 gjorde H. Dunker en donation till ett konserthus. — En minnessten öfver segern vid H. 1710 aftäcktes 1860 på Ringstorps backe. Om handelsgymnasiet se Handelsskolor. Suppl. Vid val till riksdagens Första kammare bildar H. tillika med Malmö stad och Malmöhus län en valkrets, vid val till Andra kammaren utgör det tillsammans med städerna Malmö, Landskrona och Lund en valkrets. — Ett nytt stadsvapen för H. (se vidstående fig.) fastställdes 1916 och är formadt på grundval af stadens medeltidsvapen af 1468, en komplex af hus samlade kring den gamla borgen och stadstemplet. — Litt.: ''H:s stads minnesskrift'' (1913). O. Sjn.

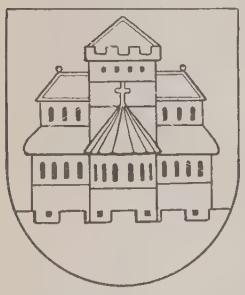

Hälsingborgs vapen (fastställdt 1916).

***Hälsingborg—Hässleholms järnväg** är fr. o. m. 1914 efter omräkning 78,9 km. lång, hvaraf sträckan Ramlösa—Hässleholm 73,6 km. och Bjuf—Billesholm 5,3 km. Se Hälsingborg—Hässleholms järnvägar. Suppl. F. P.

Hälsingborg—Hässleholms järnvägar, gemensam benämning för Hälsingborg—Hässleholms järnväg och Klippan—Eslöfs järnväg. (Se dessa ord, äfven i Suppl.) F. P.

Hälsingborg—Landskrona—Eslöfs järnväg. Se Landskrona och Hälsingborgs järnvägar. F. P.

***Hälsingborg—Råå—Ramlösa järnväg** är fr. o. m. 1914 efter omräkning 9,0 km. lång och har fr. o. m. 1924 uppgått i Hälsingborgs stads spårvägsnät. F. P.

Hälsingehäst. Se Hästen, fig. 5 och 6.

***Hälsingland.** Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bd XXIX, bl. VI. — I landskapets vapen (en upprätt bock i guld, svart fält) har bockfiguren numera fastställts till den något ändrade form, som vidstående fig. visar. — Litt.: ''Sv. turistför:s årsskrift'' 1923, som till stor del behandlar H.

Hälsinglands vapen.

***Hälsinglands norra nedre kontrakt** heter nu Sundhede kontrakt, som omfattar sju pastorat: Hudiksvall och Idenor; Delsbo; Forsa; Enånger; Njutånger och Nianfors; Hälsing-Tuna, Hög och Ilsbo; samt Bjuråker och Norrbo. 259,053 har. 34,912 inv. (1921).

***Hälsinglands norra öfre kontrakt** heter nu Nordanstigs kontrakt och omfattar fem pastorat: Harmånger och Jättendal; Bergsjö, Hassela; Rogsta; samt Gnarp. Ilsbo är nu annex till Hälsing-Tuna. 164,518 har. 16,867 inv. (1921).

***Hälsinglands västra nedre kontrakt** heter nu Voxnans kontrakt. 342,578 har. 36,410 inv. (1921).

***Hälsinglands västra öfre kontrakt** heter nu Ljusnans kontrakt. Med Los' pastorat är nu förenad Hamra kapellförsamling. 565,810 har. 29,754 inv. (1921).

***Hälsinglands östra kontrakt** heter nu Ala kontrakt. Till Söderala pastorat hör nu äfven Bergviks kapellförsamling; Hanebo är nu moderförsamling och Segersta annex i ett pastorat; till

Söderhamns pastorat hör nu Sandarne kapellförsamling. 180,830 har. 42,484 inv. (1921).

*__Hälsing-Tuna__ omfattar nu 12,986 har. 2,389 inv. (1923). H.-T. hör nu till Sundhede kontrakt, och till H.-T. pastorat höra nu Högs och Ilsbo socknar som annex. Åviks municipalsamhälle är fr. o. m. 1911 införlifvadt med Hudiksvall.

__Hälsovårdsbyrån__, Internationella. Se Internationella byråer 5.

__Hälsovårdskonferenser__, Internationella. Se Internationella hälsovårdskonferenser (äfven i Suppl.).

*__Hälsovårdsnämnd.__ Se Hälsovårdsstadgan (äfven i Suppl.).

__Hälsovårdsordning__ kan antagas för landskommun eller del däraf i den ordning förordningen om kommunalstyrelse på landet föreskrifver, och för öfverträdelse af stadgande i dylik hälsovårdsordning kunna föreskrifvas böter af 5—1,000 kr. N. H.

*__Hälsovårdsstadgan__ af 25 sept. 1874 ersattes 19 juni 1919 af en ny, hvars 1:a kap. gäller stads planlagda område och genom särskildt hälsovårdsstadgande kan utsträckas att omfatta äfven icke planlagdt område och i tillämpliga delar vid 1923 års ingång gällde för 212 köpingar, hamnar, fiskelägen och andra ställen med sammanträngd befolkning, under det att 2:a kap. handlar om hälsovården på landet.

Hälsovårdsnämnd i stad utgöres nu af polismästaren eller den led. af magistraten, som förestår stadens polis, stadsläkaren eller, där flera sådana äro antagna, 1:e stadsläkaren eller, där stadsläkare ej finns, annan läkare, som magistraten utser, samt 5 eller 3 led., valda af stadsfullmäktige. I Stockholm väljas 4 af stadsfullmäktige och 1 af magistraten. Där så pröfvas nödigt, må särskild hälsovårdsnämnd nu utses äfven på landet af kommunalfullmäktige eller, där sådana ej finnas, kommunalstämma med nödigt antal led. (ej mindre än 3). Annars utgör kommunalnämnden på landet fortfarande hälsovårdsnämnd. 1:e provinsialläkaren eger att vara tillstädes vid nämndens sammanträden både i stad och på landet, dock icke i stad, som har stadsläkare likställd med 1:e provinsialläkare. Enahanda befogenhet tillkommer på landet provinsialläkaren eller extra provinsialläkaren i distriktet. — Hälsovårdsnämndens uppgift har blifvit ganska väsentligt utvidgad bl. a. genom förpliktelsen att verka för sunda bostäder samt för tillgång på billiga varmbad och bad i öppet vatten. I stad skall nämnden anordna periodiskt återkommande bostadsinspektion, och den har äfven på landet befogenhet att förbjuda osunda rums användning för bostadsändamål. För tillsyn öfver allmänna hälsovården skall i hvarje stad finnas en eller flera tillsyningsmän, som engageras och entledigas af hälsovårdsnämnden. Åtskilliga nya bestämmelser om lifsmedelskontrollen ha inflyttats i hälsovårdsstadgan. — I fråga om farsoter och smittsamma sjukdomar ha k. förordn. 19 mars 1875, k. kung. 14 juli 1893 och k. br. 10 juli 1894 blifvit ersatta af epidemilagen af 19 juni 1919, enligt hvilken riket indelats i epidemidistrikt (hvarje landstingsområde eller hvarje stad, som icke deltager i landsting, utgör eget epidemidistrikt) med skyldighet för hvarje epidemidistrikt att ega tillgång till erforderligt antal sjukhusplatser för personer, behäftade med smittsamma sjukdomar. N. H.

__Hälsö__, municipalsamhälle på Björkön, i Göteborgs skärgård, och inom Öckerö socken, Göteborgs och Bohus län, omkr. 22 km. v. n. v. om Göteborg. Hälsovårdsstadgan för stad tillämpas. 462 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 336,900 kr. (1922), kommunalskatten $7{,}_{90}$ kr. och municipalskatten 27 öre per bevillningskrona (1923). E. A—t.

*__Hämekoski__ ligger nu i den 1918 bildade Harlu socken, Viborgs län, Finland. Smältverk och fanerfabrik. Det ändrades 1904 från karbidfabrik till träsliperi och 1920 för sitt nuv. ändamål. Egare är ett Värtsilä a.-b:s dotterbolag. O. B—n.

__Hämelschenburg__, by i preussiska prov. Hannover. Det forna slottet där är afbildadt å pl. III till art. Bostad.

__Hämning__, *fysiol.* Se Sömn, sp. 218, och Hämmande nerver.

*__Hämtning__, *jur.* De §§ i legostadgan, som handla om hämtande af lagstadt tjänstehjon, äro upphäfda genom lag 9 maj 1919. Däremot har fartygsbefälhafvares rätt att få påmönstrad sjöman hämtad och inställd i tjänsten bibehållits i sjömanslagen 15 juni 1922. Äfvenså är i lagen 30 juni 1913 om behandling af alkoholister nykterhetsnämnd tillagd samma befogenhet att anlita K. M:ts befallningshafvande för hämtning af ovilliga personer för att höras i de till nämndens handläggning hörande ärenden, som af gammalt tillkommer kyrkoråd i ordnings- och sedlighetsmål (och enligt 1902 års lagstiftning jämväl barnavårdsnämnd). N. H.

*__Händel.__ (Sp. 121.) H:s allkända s. k. ”Largo”, som plägar spelas eller sjungas i synnerhet vid jordfästningar, är *icke* ur operan ”Rinaldo”, utan ur en af hans sista operor, ”Serse” (1738), där Xerxes i akt I, scen 1 sjunger denna f-dur-aria (larghettot *Ombra mai fu di vegetabile cara ed amabile suave più*). Den åsyftade, förr mycket sjungna arian ur operan ”Rinaldo” är Almirenas f-dur-aria *Lascia, ch'io pianga mia cruda sorte* i akt II. — Nyare biografier öfver H. af bl. a. Streatfield (1909), R. Rolland (1910) och Brenet (1913).

*__Hänel.__ — 2. A. H. dog 12 maj 1918 i Kiel.

__Hängande murverk.__ Se Mur.

__Hängdal__, *geol., geogr.*, en dal, som utmynnar högt uppe på sidan af en hufvuddal och fått detta läge därigenom, att hufvuddalen fördjupats under sådana förhållanden, att bidalen icke kunnat följa med, exempelvis öfverfördjupning genom glaciärerosion. K. A. G.

__Hängglaciär__, *geol. geogr.*, en glaciär, som utöfver en brant bergvägg hänger ned på dalsidan. K. A. G.

__Hänggran__, *bot.* Se Ormgran.

__Hängisolator.__ Se Elektrisk arbetsöfverföring. Suppl., sp. 521, samt Isolator.

__Hängjufver__, *veter.* Se Mjölkkörtel, sp. 746.

__Hängkaktus__, *bot.* Se Epiphyllum. Suppl.

__Hängmosse.__ Se Mosse samt Österbotten, sp. 196.

*__Hängning.__ Se vidare Strangulation.

__Hängnivå.__ Se Nivå 2.

__Hänsiktsobjekt.__ Se Objekt, sp. 410.

*__Härad__ har fortfarande som väghållningsdistrikt en betydande administrativ och ekonomisk verk-

samhet, liksom härad eller tingslag svarar för uppförande och underhåll af tingshus och häradsfängelse samt bevarande af häradsrättens arkivhandlingar. — I *Finland* utgör f. n. (1924) antalet härad 54 och antalet länsmansdistrikt 294. N. H. O. B—n.

***Häradshöfding.** Vice häradshöfdinginstitutionen återinfördes genom 1918 års stadga om domsagornas förvaltning, numera upphäfd och ersatt genom stadgan 22 juni 1920. Den nuv. institutionen har dock väsentligen annan betydelse än den äldre. K. M:t förordnar vid hvarje hofrätt vice häradshöfdingar till så stort antal, som erfordras, för att hofrätten må ega tillgång till lämpliga personer att, när häradshöfdingämbete är obesatt eller häradshöfding åtnjuter långvarig tjänstledighet, förvalta ämbetet. Villkoren för erhållande af sådant förordnande ha betydligt skärpts. Vice häradshöfding har företräde till erhållande af förordnande att förvalta häradshöfdingämbete i nyssnämnda fall under den hofrätt, vid hvilken han är anställd. Han uppbär arfvode af statsmedel. E. K.

***Häradskista** motsvaras numera närmast af tingslagets arkiv, hvari de häradsrättens handlingar, som ej öfverlämnats till Riksarkivet eller vederbörande landsarkiv, förvaras. ''Häradets insegel, riksdags beslut, allmänna stadgar'' (= Svensk författningssamling), som jämlikt Rättegångsb. 2: 7 också skulle gömmas i häradskistan, förvaras numera i allmänhet å domsagans kansli. ''Häradets lott i sakören'', hvaråt anförda lagstadgande jämväl ger rum i häradskistan, skall i enlighet med k. br. 4 dec. 1823 årligen af häradshöfdingen redovisas inför häradsrätten, som äfvenledes har att (jämlikt k. kung. 30 april 1881) mottaga kronobetjänts redogörelse för af honom uppburna snöplogningsafgifter (se Snöplogsafgift) och öfriga häradsmedel (se d. o.) samt utse tre revisorer för granskning af redogörelsen och afgifvande af granskningsberättelse till länsstyrelsen. C. G. Bj.

***Häradsrätt.** Man har att skilja mellan ord. och e. o. tingssammanträden. Ord. karaktär ha icke blott de samanträden, som hållas enligt den s. k. gamla tingsordningen (2:a kap. 1:a § Rättegångsb.), eller enligt förordn. 17 maj 1872 (nya tingsordningen), numera i viktiga delar ändrad genom lag 4 juni 1913, utan äfven de särskilda tingssammanträden för handläggning af vissa mål och ärenden, om hvilka lag af 7 maj 1918 innehåller stadganden. Dessa sistnämnda sammanträden hållas endast i tingslag, där konungen pröfvar det med hänsyn till ortsförhållandena nödigt. F. ö. hänvisas till 1918 års lag. Litt.: E. Kallenberg, ''Svensk civilprocessrätt'', I (2:a uppl. 1923), sid. 164—198. E. K.

I *Finland* utgör f. n. (1924) antalet tingslag 239. Genom lag af 12 jan. 1918 stadgades, att i domsaga, som utgör ett tingslag, skall häradsrätten hålla under vintertinget 5 och under hösttinget 4 allmänna sammanträden; finnas i domsaga 2 tingslag, skola resp. 3 och 2 allmänna sammanträden hållas, turvis i hvartdera tingslaget; finnas i domsaga 3 tingslag, skola under såväl vinter- som hösttinget 2 allmänna sammanträden hållas i hvarje; finnas i domsaga fiera än 3 tingslag, skall vid hvarje ting ett allmänt sammanträde i hvarje tingslag hållas. Mellantiden mellan sammanträdena under ett och samma ting skall utgöra minst tre veckor. O. B—n.

***Häradsskrifvare.** Nu gällande instruktion är af 16 maj 1918. Häradsskrifvarna ha samma uppgifter som förut med debitering och mantalsskrifning och ha från kronofogdarna öfvertagit bestyret med markegångssättningen. Deras antal är nu 119. N. H.

Häradsskär, fast fyr med blänk i hafsbandet s. om Norrköpingsbukten, på 58° 8′ 52″ n. br. och 16° 59′ 22″ ö. lgd fr. Gr. i ett 1863 uppfördt, 1907 ändradt, 29,4 m. högt järntorn. Lågans höjd öfver medelvatten är 35,6 m., lysvidden 17 bågminuter för både det fasta skenet och blänken och ljusstyrkan resp. 20,000 och 267,000 hlj. Luxljus används. E. A—t.

***Härberga.** Se Normlösa. Suppl.

Härd, *geol.*, dels utgångsområdet för ett jordskalf, en jordskalfshärd (se Jordskalf, äfven i Suppl.), dels den magmahärd l. magmabassäng, från hvilken materialet till en vulkans eruption tränger fram (se Magma. Suppl.). K. A. G.

Härdning af fett, *kem. tekn.* Se Fetthärdning. Suppl.

Hærem. Se bd X, sp. 982.

***Härfåglar.** Ett namn på härfågeln är oäringsfågel (se d. o.).

***Härförare,** *krigsv.* Se Fältherre (äfven i Suppl.).

Härje, Karl Albert, tidningsman, f. 31 aug. 1859 i Tarsled, Älfsborgs län, blef student i Lund 1876, filos. kandidat 1881 och var 1883—85 vikarierande lektor vid Lunds katedralskola. Han var 1885—1907 redaktionssekreterare i ''Sydsvenska dagbladet Snällposten'' och dess hufvudredaktör 1907—23. H., som 1909—20 var belgisk konsul i Malmö, har där varit mycket verksam som kommunalman och var 1914 led. af Baltiska utställningens styrelse.

***Härjedalen.** Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bd XXIX, bl. VII. Arealen uppges nu officiellt till 12,849,30 kvkm., hvaraf 12,498,10 kvkm. land med 13,108 inv. (6,892 män och 6,216 kvinnor), 1,0 på 1 kvkm. (1921), en folkökning sedan 1900 af 2,261 och sedan 1910 af 1,838 pers. Landskapets östra del genomdrages nu af statsbanelinjen Östersund—Mora (Inlandsbanan), som i H. har den stora stationen Sveg inom Svegsmons municipalsamhälle. — (Sp. 144.) Med invigningen af bandelen Sveg—Brunflo 20 sept. 1922 fullbordades sista länken af järnvägen genom H. Jämtlands södra kontrakt heter nu Härjedalens kontrakt och omfattar 6 pastorat med 15 territoriella församlingar och 1 lappförsamling. — I landskapets vapen ha verktygen nu fastställts till de något modifierade former, som framgå af ofvanstående fig. Fäl-

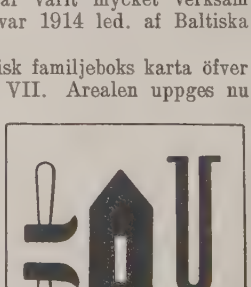

Härjedalens vapen.

tet är silfver, städet och tången svarta, hamrarna svarta med hammarskaften röda. E. A—t.

*__Härjedalens domsaga__ omfattar nu 16,366 kvkm. 23,151 inv. (1923).

__Härjedalens kontrakt__ i Härnösands stift är nu namnet på det förutvarande Jämtlands södra kontrakt och omfattar de sex pastoraten Berg och Åsarne; Rätan och Klöfsjö; Sveg, Älfros och Linsäll; Hede, Vemdalen, Tännäs, Storsjö, Ljusnedal och Hede lappförsamling; Lillhärdal; Ytterhogdal och Öfverhogdal. 1,636,630 har. 22,558 inv. (1921).

*__Härjevad__ omfattar 1,010 har. 297 inv. (1923).

__Härlanda__, centralcellfängelse. Se S t o r a H ä r l a n d a.

__Hærmænd__ [härmän]. Se bd X, sp. 982.

*__Härnevi__ omfattar nu 1,387 har med 418 inv. (1923) och är annex till Torstuna, Uppsala stift, Fjärdhundra södra kontrakt.

__Härnögyttjan__, *geol.* Se I n t e r g l a c i a l a b i l d n i n g a r. Suppl.

*__Härnön.__ Öns areal är 38,$_{85}$ kvkm.

__Härnö revir__, af Härnösands distrikt och Västernorrlands län, omfattar Häggdångers, Säbrå, Stigsjö, Hemsö, Högsjö, Gudmundrå, Ytterlännäs', Dals Torsåkers, Bjärtrå, Skogs, Norra Graninge, Viksjö, Ljustorps, Hässjö, Tynderö, Indals och Holms socknar samt Indalslidens socken med undantag af Boda kronopark. Reviret, som är indeladt i 5 bevakningstrakter, omfattar 18,727 har (1920) allmänna skogar, hvaraf 4 kronoparker med en areal af 12,890 har. S—r.

*__Härnösand__ har efter inkorporering från Säbrå 1 jan. 1922 af den s. k. Bondsjöstaden en areal af 4,391 har, hvaraf 4,306 har land; 11,484 inv. (1923). Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick 1922 till 29,724,590 kr., hvaraf 22,327,290 kr. bevillningspliktig och 7,397,300 kr. bevillningsfri fastighet. Den till bevillning taxerade inkomsten var s. å. 17,532,120 kr. Industrien omfattade 22 fabriker med 666 arb. och ett salutillverkningsvärde af 20,533,743 kr. (1921). Handelsflottan var s. å. 12 fartyg om 770 nettoton och 97 mans bemanning. Antalet ankomna och afgångna fartyg var tills. 348 om 86,361 nettoton. I H. finnas f. n., utom sparbank, afdelningskontor af Riksbanken, Svenska handelsbanken, Skandinaviska kredit-a.-b. och Sundsvalls ensk. bank. Östkustbanan kommer att afsevärdt förbättra stadens kommunikationer. Sedan 1897 har H. småskoleläraringeseminarium. Den tekniska elementarskolan har omorganiserats till ett tekniskt gymnasium och fackskola för träindustri. Den 1909 stiftade föreningen för norrländsk hembygdsforskning har nu natur- och kulturhistoriska museiafdelningar, hembygdsbibliotek samt ett friluftsmuseum å Murberget med ett flertal gamla allmogebyggnader. I stadsträdgården står en af Milles utförd staty öfver F. M. Franzén med granitsockelgruppen ''Selma och Fanny''. — Vid val till riksdagens Första kammare väljer H. tillsammans med Västernorrlands och Jämtlands län, vid val till den Andra tills. med Västernorrlands län. Församlingens prebendenatur har upphört. Sjätte arméfördelningens stab har flyttats till Östersund och Västernorrlands regementsexpedition till Sollefteå. I H. ha uppförts kaserner, ännu ej färdigbyggda, för trupper, tillhörande Hemsö fästning. — Numera fastställda ändringar i stadsvapnet framgå af fig. å sp. 553. Bäfverns färg är blå liksom underdelens af fältet (vatten med vågor). Se G. Bucht, ''H. i forna dagar'' (1923). O. Sjn.

Härnösands vapen.

__Härnösands-posten__, daglig morgontidning (sedan 1894) i Härnösand, började utges 1842, bytte namn flera gånger, men återupptog 1855 sitt ursprungliga namn Härnösands-posten (då stafvadt Hernösands-posten). Bland tidigare hufvudredaktörer märkas filos. doktor E. N. Söderberg (1898—99) och riksdagsman J. Nydal (1910—13). Nuv. hufvudredaktör (sedan 1921) är A r n e E k e r m a n n (f. 1879), redaktionssekreterare (sedan 1923) är E r i k M a l m s t r ö m (f. 1899). Tryckeriet anlades 1800 af biskop K. G. Nordin; det sysselsätter 1 dubbelpress, 2 snällpressar och 3 sättmaskiner. Egare är Härnösandspostens tryckeri-a.-b. Dess politiska hållning är moderat.

*__Härnösands stift__ omfattar nu endast Västernorrlands och Jämtlands län eller landskapen Medelpad, Jämtland, Härjedalen, största delen af Ångermanland och en socken i Hälsingland, tills. 77,266,$_{41}$ kvkm. med 406,124 inv. (1923). H. är nu deladt i 12 kontrakt med 86 pastorat, 128 landsförsamlingar, hvaraf 4 lappförsamlingar, 4 stadsförsamlingar, 1 gemensam lands- och stadsförsamling samt 2 garnisonsförsamlingar. E. A—t.

*__Härordning.__ Världskriget kom att utöfva ett högst betydligt inflytande i första rummet på de däri deltagande staternas härordningar, men äfven på de flesta andras. Vid krigets början låg *allmän värnplikt* till grund för alla länders härordningar utom Englands och Nord-Amerikas förenta staters. Omöjligheten att genom värfning eller på frivilligheten väg anskaffa tillräckligt med krigsfolk föranledde äfven dessa stater att under krigets fortgång öfvergå till allmän värnplikt som rekryteringsgrund, England från 25 maj 1916 och Förenta staterna från 29 april 1917. Efter Världskrigets slut ha dock båda staterna afskaffat allmänna värnplikten och återgått till värfningen. På grund af bestämmelserna i frederna uti Versailles, S:t Germain, Trianon och Neuilly-sur-Seine ha Tyskland, Österrike, Ungern och Bulgarien nödgats afskaffa allmänna värnplikten och i stället antaga värfning som grund för rekryteringen. *Tjänstgöringstiden* för de värnpliktige har inom nästan alla arméer afkortats, mindre beroende på insikten om, att en kortare utbildningstid vore tillräcklig, än af statsfinansiella och psykiska skäl, de senare härledande sig från en ganska förklarlig reaktion efter krigsårens våldsamma påfrestningar. Sålunda har första tjänstgöringen för infanteriet i allmänhet minskats till 1½—1 år eller något kortare tid. För specialvapenslagen är utbildningstiden i regel längre. Där denna för infanteriet afsevärdt minskats under 1 år — såsom i Nederländerna, där första utbildningen för infanteriet varar 5½ månad — har

man varit angelägen om att skaffa sig en stark kärna (kader) af antingen värnpliktiga, som kvarhållas i tjänst en längre tid, eller värfvade. Detta dels för att säkerställa underbefälets rekrytering och kadrernas utbildning, dels för att i fredstid alltid kunna förfoga öfver trupper, så att vid krigsutbrott fienden icke genom öfverraskande infall i landet — exempelvis genom flygtransport — skall kunna åstadkomma afbräck i mobiliseringen, dels ock för att kunna stilla upplopp eller uppror. Af de nybildade staterna ha de mest betydande (Finland, de 3 baltiska staterna, Polen, Tjecho-Slovakien och Jugo-Slavien) antagit härordningar grundade på kadersystemet med 2—1-årig tjänstgöringstid för infanteriet, eventuellt längre för specialvapenslagen. Utbildningstiden inom de rena milisarméerna (såsom Norges och Schweiz') har i stort sedt bibehållits oförändrad äfven efter Världskriget. Svenska armén har genom den sedan 1919 fortgående högst betydliga afkortningen af de värnpliktiges tjänstgöringstid i förening med minskningen af de stamanställdes antal alltmera öfvergått från en kader- till en milisarmé. Den slutliga formen för den härordning, som skall efterträda 1914 års, är ännu (mars 1924) icke bestämd.

Förhållandet mellan de särskilda *vapenslagens* styrka har undergått den förändringen, att kavalleriets minskats och artilleriets ökats, hvarjämte flygvapnet tillkommit såsom ett särskildt vapenslag. — Af de taktiska *enheterna* har vid infanteriet kompaniets fältstyrka i allmänhet minskats och dess sammansättning, på grund af tillkomsten af nya stridsmedel (kulsprutegevär, handgranater m. m.) ändrats, bataljonens sammansättning vid flera, särskildt stormaktsarméer, ändrats därhän, att densamma utgöres af 3 (i st. f. 4) vanliga inf.-kompanier och 1 kulsprutekompani och regementets äfvenledes, vid flera arméer, ändrats så, att detta truppförband omfattar utom 3 bataljoner äfven 1 kompani granatkastare eller andra inf.-följevapen eller ock 1 tekniskt kompani. Brigadförbandet har inom ett flertal arméer afskaffats och i samband därmed infanteridelningens inf.-styrka minskats till 3 regementen. I stället har artilleriets styrka ökats. Fördelningskavalleriets styrka har på flera håll minskats, och större vikt har lagts vid kavalleridelningarna (armékavalleriet). Vid artilleriet har numera i regel batteriet 4 pjäser och divisionen 3 batterier (vid ridande artilleriet 2). Endast vid tyngsta artilleriet och luftvärnsartilleriet är batteriets pjäsantal mindre. Vid ingenjörtrupperna äro kompaniet och bataljonen inga taktiska enheter, men väl administrativa sådana. Utom de egentliga ingenjörtrupperna finnas ''självständiga tekniska trupper'', såsom telegraftrupper, järnvägs-, belysnings-, ballong- och automobiltrupper, hvilka truppslag än räknas till ingenjörtrupperna, än bilda särskilda ''förbindelsetrupper''. Slutligen har Världskriget skapat ett nytt truppslag, *tanktrupper*, med uppgift att handha det nya tankvapnet. H. J—dt.

Härskarfördraget, *statsr.* Se Samhällsfördrag.

Härskning, fetts förändring, hvarigenom det får dålig lukt och smak. Denna förändring består i två olika förlopp. Dels blir fettet *talgigt*, genom att dess halt af flytande olein oxideras och därvid blir fast, dels sönderdelas fetten i glycerin och fria fettsyror, af hvilka senare oljesyran har härsken lukt och smak och liksom glycerinen är flytande. Talgigheten förorsakas af solljuset, sönderdelningen af mikroorganismer, i smör framför allt *Bacterium fluorescens*. Härskning förekommes därför genom pastörisering af grädden, hvaraf smörberedning sker, och det vatten, hvarmed smöret tvättas, eller af själfva fettet, eller genom desinfektionsmedel (salt, borsyra m. m.) samt därigenom, att fettet skyddas för solljus. H. J. Dft.

Häröfverste, *krigsv.* Se Öfverste.

***Häslunda** omfattar nu 1,443 har. 555 inv. (1923). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Hässelby.** Se Hesselby (äfven i Suppl.).

***Hässleholm** blef stad 1 jan. 1914 och hade 1923 fortfarande samma område (149,35 har) med 3,353 inv., hvaraf 62 pers. tillhörde Skånska trängkårens församling. I judiciellt hänseende lyder H. fortfarande under landsrätt (Västra Göinge domsaga och tingslag), i ecklesiastikt är det jämte Norra Sandby annex till Stoby, Lunds stift, Västra Göinge kontrakt, och i administrativt tillhör det Hässleholms fögderi. Tax.-värdet å fast egendom var 8,463,500 kr., hvaraf 494,000 kr. för bevillningsfri 1922. Fabriksindustrien omfattade 16 arbetsställen med

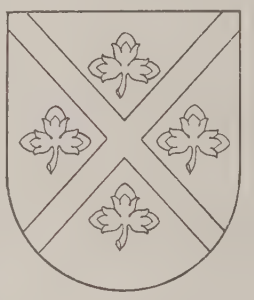

Fig. 1. Hässleholms vapen.

Fig. 2. Situationsplan af Hässleholm. *1.* Kyrka. — *2.* Kommunal mellanskola. — *3.* Folkskola. — *4.* Teknisk skola. — *5.* Västra Göinge härads tingshus. — *6.* Järnvägsstation. — *7.* Postkontor. — *8.* Telegrafstation. — *9.* Elektricitetsverk. — *10.* Brandstation. — *11.* Stadshotell och poliskontor (samt bokhandel). — *12.* Berns hotell. — *13.* Mekanisk verkstad. — *14.* Stortorget. — *15.* Nytorget. — *16.* Kungstorget. — *17.* Stadspark. — *18.* Folkets park. — *19.* Idrottsplan. — *20.* Skånska trängkårens kasernområde.

229 arb., 4,155,553 kr. salutillverkningsvärde och 131,323 kr. bevillningstaxerad inkomst 1921. An-

talet handlande var 106 med 314,948 kr. bevillningstaxerad inkomst (1915). Hela den bevillningstaxerade inkomsten var 4,456,620 kr. och utdebiteringen per 100 kr. inkomst 8,40 kr. (1923). H. har nu afd.-kontor af A.-b. Svenska handelsbanken och Smålands ensk. bank, hvarjämte där finnas H:s sparbank, Västra Göinge härads sparbank och H:s handtverksförenings lånekassa. Af tidningar utges nu endast ''Hässleholmstidningen Norra Skåne'' (3 ggr i veckan). — Stadens vapen (fig. 1) visar i guldfält ett grönt Andreaskors (symboliserande H. som järnvägsknut) och mellan korsets armar 4 gröna hasselnötsklasar (Hässle- härledes af *hassel*). E. A—t.

***Hässleholm—Markaryds järnväg** är fr. o. m. 1914 efter omräkning 36,2 km. lång. F. P.

***Hästafvel.** För den af staten organiserade och i hufvudsak bekostade premieringen af afvelshästar har nytt reglemente utfärdats 6 nov. 1920 och genom detta de förut varande fordringarna i afseende på ren rastyp och härstamning skärpts. Statens anslag till hästpremieringen utgick 1922 med 178,110 kr. För att anskaffa och vanligen för gemensamt bruk vid afveln underhålla afvelshingstar ha bildats hingstföreningar. De började bildas redan på 1860-talet, men ha på senare tid uppstått i så godt som alla delar af riket och utgöra ett viktigt komplement till den af staten anordnade hästpremieringen genom att bereda äfven de mindre jordbrukarna tillfälle att få sina ston betäckta med godkänd hingst af lämplig ras. Hingstföreningarna bestå vanligen af ett flertal (20—70) medlemmar och underhålla 1 eller flera hingstar. 1921 funnos 362 föreningar, som underhöllo 894 hingstar, hvaraf 811 af ardennerras, 80 af norsk eller nordsvensk, 2 af varmblodig och 1 af Clydesdaleras. Föreningarna understödjas för sina hingstinköp med billiga lån från hushållningssällskapen och statens hästafvelsfond. Om hingstbesiktningstvång se d. o. Suppl. H. J. Dft.

Hästafvelsfond, Statens, uppkommen genom afsättning af exportafgifter för hästar under Världskriget, uppgick 1922 till omkr. 1,3 mill. kr. Af fondens afkastning afsättes årligen minst 1/10 till fondens ökning, och af återstoden utlämnas så mycket, som riksdagen för året beslutit, till räntefria lån med 5 års amortering för inköp af afvelshingstar af nordsvensk eller norsk östlandsras. Reglemente utfärdades 25 okt. 1918. H. J. Dft.

Hästbesiktningsmöte. Se Ådermöten.

Hästebacka. Se Karlsborg, sp. 1072.

Hästefjorden, en 10 kvkm. stor sjö, belägen 63 m. ö. h., i Frändefors socken, Dalsland, invid Bohuslänsgränsen, afrinner genom Dalbergsån till Vänern. O. Sjn.

***Hästen.** Se vidare Ridhäst och Vagnshäst.

Hästenäs skans, i Södermanland, 5 km. ö. om Nyköping vid inloppet Stadsfjärden, byggd under 1600-talet, iståndsatt 1710, fick sedan förfalla.

Hästexportkommissionen. Se Statens hästexportkommission.

***Hästholmen.** — 3. En 22 har stor ö i Nacka socken, Stockholms län, vid inloppet till Stockholm från Saltsjön. Där finns sedan 1897 en större kvarnanläggning, Tre kronor, utbyggd 1912 och ytterligare ändrad 1923 och 1924. Hela öns taxvärde är 2,905,000 kr., hvaraf för kvarnen 1,350,000 kr. (1923). Egare Kooperativa förbundet.

Hästmundering, *krigsv.* Se Mundering.

Hästrulla är den af hästuttagningsnämnden årligen upprättade förteckningen å för krigsmaktens behof i händelse af mobilisering uttagna hästar.

Hästskosöm. Se Söm.

Hästskyddare. Se Seldon, sp. 15 och fig. 3.

Hästuttagningsnämnd, en kommunal myndighet, som hvarje år har att uttaga hästar och anspannsfordon för krigsmaktens behof för händelse af mobilisering. Den består af ordf., förordnad af K. M:t, och 2 eller 4 led., valda af kommunens beslutande myndighet bland personer, som äro förtrogna med hästuppfödning och landthushållning. N. H.

Hävd och hembygd, årsskrift, utgifven af Svenska fornminnesföreningen (se d. o.).

Häxan (*Heksen*), opera af A. Enna (se denne), uppf. i Stockholm 1894; libretten efter sorgespelet ''Die hexe'' af A. Fitger (se denne).

***Häxeriprocesser.** Se E. Linderholm, ''De stora häxprocesserna i Sverige'', I (1918).

Häxfällan, romantisk 2-aktsopera med musik af A. Hallén (se denne), till librett af F. Hedberg efter H. Hopfens (se denne) ''Hexenfang''.

Höbuk, åt sidorna utspänd buk hos kreaturen. Den beror därpå, att buken utspänts af mycket stråfoder, och kan hos yngre djur minskas genom ändring i utfodringen. Den betraktas som ett fel, särskildt hos yngre afvelsdjur, emedan den ofta tyder på för litet kraftfoder för att ge djuret önskvärd utveckling. Ett ungdjur med höbuk är därför ofta efterblifvet i utvecklingen. H. J. Dft.

Höcker, Paul Oskar, tysk författare, f. 7 dec. 1865 i Meiningen, är en känd förströelseförfattare, af hvilkens romaner några äro öfv. till svenska, och sedan 1906 medutgifvare af ''Daheim'' och ''Velhagen und Klasings monatshefte''.

Höeberg [höb-]. 1. Georg Valdemar H., dansk musiker, f. 27 dec. 1872 i Köpenhamn, studerade violinspel bl. a. hos Halir i Berlin, var 1897—1901 anställd i k. kapellet och 1900—14 violinlärare vid konservatoriet i Köpenhamn, ledde som framstående dirigent Dansk koncertforening 1910—14 och blef 1914 kapellmästare vid k. teatern. Han har komponerat bl. a. operan *Et bryllup i katakomberne* (1909) och musik till baletten *Paris' dom.* — 2. Albert Alexander H., den föregåendes broder, operasångare, f. 26 april 1879 i Köpenhamn, utbildade sin stora mörkfärgade baryton hos Algot Lange och Julius Hey, debuterade 1904 på k. teatern i Köpenhamn som *Lucifer* i d'Alberts ''Kain'' och är sedan dess anställd där samt blef 1917 kammersanger. Bland hans roller märkas *Marsk Stig, Flygande holländaren, Telramund, Wolfram, Amonasro* och *Eugen Onegin.* 1—2. P. E—t.

***Höfeber,** *med.* Serum mot höfeber kallas *pollantin* (se d. o.).

***Höffding,** H., afgick som professor 1915. Han fick 1914 bostad i ''Æresboligen'' på Carlsberg. Han är hedersdoktor vid flera universitet och led. af många lärda samfund (bl. a. sv. Vet. akad., 1920). Han har fortsatt sitt författarskap dels med arbeten om filosofiens historia (*Danske filosoffer* 1909, *Bergsons filosofi* 1914, *Spinozas Ethica* 1918, *Ledende tanker i det 19. aarhundrede* 1920, *Bemærkninger om den platoniske dialog Parmenides*

1920), dels med skrifter af växlande filosofiskt innehåll (*Den menneskelige tanke* 1910, *Den store humor* 1916, *Totalitet som kategori* 1917, *Oplevelse og tydning* 1918, *Relation som kategori* 1921). Litt.: E. Rindom, ”H. H.” (1913) och ”Samtaler med H. H.” (1918), G. Schott, ”H. H. als religionsphilosoph” (1913), och V. Hansen, ”H. som religionsfilosof” (1923). P. E—t.

Höfjäril, *zool.* Se Pieridæ.

***Höfler,** Max, dog 8 dec. 1914.

Höftknöl, *anat.* Se Lår.

***Hög.** 1. Socknen omfattar nu 8,110 har med 731 inv. (1923) och är annex till Hälsing-Tuna, Uppsala stift, Sundhede kontrakt. — 2. Socknen omfattar nu 682 har. 462 inv. (1923).

***Höga kommissionen** afskaffades 1689 (ej 1682).

Högalidskyrkan, det numera fastställda namnet på den 1917—23 i Stockholm uppförda kyrka, som äfven fått sidonamnen Ansgariikyrkan och Evangeliekyrkan (se dessa ord, Suppl., samt afbildning å pl. I till art. Byggnadskonsten. Suppl.). Jfr ”H. Minnesskrift vid invigningen” (1923).

***Höganäs.** 1. Socknen omfattar nu 600 har. 6,994 inv. (1924). Den till Höganäs stenkolsverks styrelse med förbindelse att kalla en af stiftets präster hörande patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. — 2. H. municipalsamhälle omfattar nu 216 har med 5,809 inv. (1924). Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 16,108,100 kr. och den till bevillning taxerade inkomsten 5,952,366 kr. (1922). Kommunalskatten var 4,$_{97}$ kr. och municipalskatten 2,$_{50}$ kr. per bevillningskrona (1923). Samhällets inkomster voro 110,289 kr., utgifter 90,141 kr., tillgångar 51,292 kr. och skulder 24,500 kr. (1919). I hamnen byggdes 1911 en ny kaj för malmlossning; hamnen djupmuddrades delvis 1923 och har nu ända till 6 m. djup. Antalet ankomna och afgångna fartyg 1923 var 1,768 om 121,427 ton. På yttre hamnarmen finns en 8,$_8$ m. ö. h. liggande intermittent fyr på 56° 12′ n. br. och 12° 32′ 40″ ö. lgd fr. Gr. med 6:e ordningens lins och agaljus, uppförd 1880 och ändrad 1913. I Hälsingborg utges ”Höganäs tidning” (6 ggr i veckan). — 3. Stenkolsverk och industrier i H. socken och municipalsamhälle, tillhöriga Höganäs-Billesholms a.-b., som eger fastigheter i H. socken och munic.-samh., i Väsby, S. Vram, Risekatslösa, Mörarp, Bjuf, Ekeby, V. Broby, Björnekulla, N. Vram, Trollenäs, Näsum, Kvistofta, Fjärrestad, Gällared, Gunnarp och Krogsered socknar samt i Trollhättans stad. Bolagets samfällda tillgångar, inberäknadt gruffälten, upptogos vid 1923 års slut till omkr. 58 mill. kr. H. grufschakt ligga utom munic.-samh:s område, i sockenområdets östligaste del; västerut, vid Hultabo, äro stora tegel-, rör-, elektrod-, järnsvamps- m. fl. fabriker belägna. Från H., Billesholm, Bjuf, Skromberga, Hyllinge, Ormastorp och Gunnarstorp uppfordrades 1923 omkr. 422,000 ton stenkol och omkr. 148,000 ton lera. S. å. tillverkades vid Höganäs-, Bjuf- och Skrombergaverken omkr. 52,300 ton eldfast tegel, 26,000 ton rör samt omkr. 3,$_3$ mill. st. murtegel, omkr. 114,000 st. lerkärl, 16,000 st. sanitetsgods, omkr. 1,225 ton kolelektroder samt omkr. 2,500 ton järnsvamp samt omkr. 10,300 ton klinkertegel; vid Hyllingeverken omkr. 6,$_3$ mill. st. mur- och omkr. 625,000 st. taktegel; vid Trollhätteverken omkr. 420 ton kiselkarbid, omkr. 400 ton alumo (smält lerjord) och omkr. 560 ton kiseljärn. Totala arbetarantalet 1923 var 3,824, hvaraf 2,183 vid grufvorna och 1,641 vid öfriga driften — ensamt vid Höganäsverken äro motsvarande siffror totalt 1,227, hvaraf 401 vid grufvorna och 826 vid fabrikerna. Vid H. finnas nu två sparbanker samt afd.-kontor af Skand. kredit-a.-b och Nord. handelsbanken.

1911 anlades ett anrikningsverk för koncentrering af järnmalm samt ett reduktionsverk, där den vid anrikningen erhållna sligen reduceras till järnsvamp. 1920 anlades ett kross- och siktverk för behandling af de vid bolagets elektriska smältverk i Trollhättan (anlagdt 1918) framställda slipmedlen kiselkarbid och alumo (= elektr. smält aluminiumoxid). Gasverket nedlades 1902, då ett elektricitetsverk (ångcentral) anlades vid Gustaf Adolfs schakt. 1917 införlifvades förutom Skromberga äfven Hyllinge stenkols- och lerindustri-a.-b. samt Skånska kolbrytnings-a.-b. i Höganäs-Billesholms a.-b., så att detta omfattar alla företag i Skåne, som bryta stenkol och bearbeta i samband därmed förekommande lerfyndigheter. Inbetalda aktiekapitalet är nu 30 mill. kr. 1—2. E. A—t. 3. O. Sjn.

***Höganäs—Mölle järnväg** har 1 jan. 1920 införlifvats med statsbanenätet och tillhör III:e distriktet. Höganäs—Mölle järnvägs-a.-b. har likviderat. F. P.

Höganäs tidning, sedan 1890 daglig morgontidning i Höganäs, började utges 1887 och öfvertogs 1 okt. 1891 af nuvarande egaren, hufvudredaktören och ansvarige utgifvaren Karl Brodin (f. 1849, folkskollärare i Ausås 1873—76 och i Väsby, Malmöhus län, 1878—1905). Tidningen tryckes å tryckeri i Hälsingborg; prenumerationspriset är 10 kr. för år. Dess politiska ståndpunkt är moderat.

Högbaltiska skedet, *geol.* Se Baltiska isströmmen. Suppl., sp. 449 och fig.

***Högberg,** Olof, har vidare utgett *Fribytare* (1910), *Baggböl ingar* (2 bd, 1911), *Utbölingar* (1912), *Fågelskytten* (s. å.), *Storfursten af Lappland* (2 uppl. 1915), *Under ”Jesu bröders” spira* (2 bd, 1915, en fantasifull historisk roman från det gamla Syd-Amerika), *Lambertska milliarden* (1916) och *Boltzius och andra gubbar* (1920). Samfundet ”De nio” tilldelade honom 1921 sitt stora pris (10,000 kr.) med särskildt afseende på ”Den stora vreden” (ny uppl. s. å.).

***Högbo** omfattar nu 12,000 har. 9,958 inv. (1923).

Högbo, tuberkulossjukhus i Kopparbergs socken invid Falun, öppnadt 1910, för lungsiktiga från Kopparbergs län, med 169 sjukplatser, tillhör landstinget. O. Sjn.

***Högbom,** A. G., afgick 1922 från professuren. — H. tog lifligt del i förarbetena för 11:e Internationella geologkongressen i Stockholm 1910 både som ledare af exkursioner och som författare af ett flertal guide-böcker till dessa, företrädesvis till exkursionerna i Norrland. Bland hans senare specialarbeten märkas *Norra Sveriges issjöar* (tills. med A. Gavelin, 1910), *Precambrian geology of Sweden* (1910), *Minnesteckning öfver A. E. Törnebohm* (1912) samt *Studier öfver Upplands äldre bebyggelseshistoria* (s. å.) jämte flera arbeten be-

handlande olika förhållanden vid den kvartära nordiska landhöjningen. Hans *Geologisk beskrivning över Jämtlands län* utkom 1920 i 2:a uppl. Här bör ock erinras om hans *Epeirogenetische bewegungen* (i W. Salomons samlingsverk ''Grundzüge der geologie'', 1922).

Af H:s hand föreligga också flera synnerligen välkomna, sammanfattande och öfversiktliga arbeten i geologien: *Fennoskandia* (i ''Handbuch der regionalen geologie'', Heidelberg, 1913), *Nivåförändringarna i Norden, ett kapitel ur den svenska naturforskningens historia* (1921, prisbelönt af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg) och *Geologiens utveckling under det nittonde århundradet* (i serien ''Det 19:e århundradet'', 1921). H. har af ''Bulletin of the Geological institution of Upsala'' redigerat bd III—XVIII (1897—1922). Vid hans 60-årsdag (1917) egnades honom som minnesskrift bd XV af ofvannämnda ''Bulletin'' med bibliografi öfver hans skrifter (af J. M. Hulth). Han är led. äfven af Landtbruksakad. (1913), Fysiogr. sällsk. i Lund (1920), Göteborgs vet. o. vitt. samhälle (1921) och flera utländska lärda samfund. K. A. G.

Högbonden, liten holme i Bottenhafvet, 14 km. s. v. om Södra Ulfön, i Nordingrå socken, Västernorrlands län. Där ligger på 62° 51′ 54″ n. br. och 18° 28′ 37″ ö. lgd fr. Gr. en intermittent klippfyr, med lågan 75 m. öfver medelvatten i ett 1909 uppfördt, 14 m. högt fyrtorn, lins af 2:a ordningen, hvitt, rödt och grönt sken med resp. 15,000, 3,700 och 1,800 hlj. styrka, 22, 18 och 16 blixtar per minut, lysvidd samt luxljus. E. A—t.

Högbro batteri, på Gotland vid Burgsvik, i Öja socken, byggdes 1711, men fick efter då pågående krigs slut förfalla. L. W:son M.

***Högby.** 1. H. bildar nu med Källa ett pastorat i Växjö stift, Ölands norra kontrakt. 1,871 inv. (1923). H. fyr, på 57° 8′ 52″ n. br. och 17° 3′ ö. lgd fr. Gr., har 115,000 hlj. ljusstyrka.

Högdahl, Tor Axel, naturskyddsfrämjare, f. 31 juli 1879 i Svenljunga, Älfsborgs län, var 1898—1906 medarbetare i olika tidningar och är sedan Svenska naturskyddsföreningens stiftande 1909 styrelseled. och sekreterare däri samt redaktör af dess årsskrift, ''Sveriges natur''. Han var led. af kommittén för utredning af vissa jaktlagstiftningsfrågor 1916—22. H. har inlagt betydande förtjänster om naturskyddsrörelsen i vårt land. Han har skrifvit bl. a. *Naturmålningar och vildmarkssagor* (1906), *Naturskydd i Sverige* (1910), *Nya jaktboken* (1913; ny uppl. 1919), *Gammel-Ante, en bok om havsörnen och andra skärgårdens fåglar* (1923) samt tidnings- och tidskriftsuppsatser om naturskydd och hembygdsvård.

Högeffektpanna, *maskint.* Se Angpanna, sp. 1071 och fig. 7.

***Högestad.** 1. H. omfattar nu 1,362 har. 379 inv. (1923). H. skall framdeles öfverföras från Ljunits och Herrestads till annat närgränsande kontrakt för att ingå i pastoratsbildning därstädes.

Högfors, bruk i Kårkkila by, Pyhäjärvi socken, Nylands län, Finland, med gjuteri och mekanisk verkstad, grundades 1820 och tillverkar handels- och byggnadsgjutgods, värme- och kloakledningsgjutgods, gasartiklar och pumpar m. m. Omkr. 400 arbetare; produktionens bruttovärde 18 mill. mark (1922). Till bruket leder en smalspårig 45 km. lång järnväg från Hyvinge station å stambanan Helsingfors—Riihimäki. O. B—n.

Högfrekvenstelefoni. Se Telefon. Suppl.

Höghammar, Gäfleborgs läns sinnesslöanstalt, i Bollnäs socken, Hälsingland, upprättad 1905 med 55 platser, äfvensom arbetshem för 10 pers.

Högklint, bergbrant på Gotland, känd för sin vackra utsikt, vid stranden strax s. om Fridhem, 6 km. s. om Visby. 1 km. söderut ligger en bekant postglacial strandgrotta, ''Röfvar Liljas håla''. O. Sjn.

Höglettiska. Se Lettiska språket och litteraturen.

***Höglund,** Hjalmar, dog 19 april 1919 i Stockholm, där han från 1915 varit anställd som sekreterare i De blindas förening. Han skref romanerna *Lytets börda* (1910) och *Hett blod* (1911) och vann 1913 Sv. akad:s 2:a pris för *Vid S:t Olas källa sammanfogade legender om Olof den heliges landsflykt och färd genom Svitjod* (1914). E. N. S—g.

Höglund, Otto Magnus, affärs- och kommunalman, f. 27 sept. 1846 i Stockholm, blef student i Uppsala 1864 och filos. doktor 1872 och var 1879—1913 delegare i firman N. M. Höglunds söner & komp. H., som är utpräglad högerman, men frihandlare, har varit led. af Andra kammaren för Stockholm 1887 sommarriksdagen och 1894—99 och tillika 1895 led. af hemliga utskottet och bolagsutskottet. Riksgäldsfullmäktig 1889—1915 (vice ordf. och förste deputerad 1904—15), tog H. verksamt initiativ till utjämnande af den spänning, som länge rådt mellan Riksbanken och Riksgäldskontoret till följd af den konkurrerande utlåning Riksgäldskontoret bedrifvit med de från Statskontoret levererade öfverskottsmedlen. Först genom den nya banklagstiftningen kunde emellertid syftet fullständigt förverkligas. Som kommunalman och affärsman har H. i många år intagit en framträdande ställning. Han var stadsfullmäktig 1889—1917 samt led. af handels- och sjöfartsnämnden 1886—1917. Genom sin motion 1903 tog H. initiativ till det slutligen 1908 genomförda nyupprättandet af en hamnstyrelse för Stockholms stad; den gamla hamnstyrelsen synes ha upphäfts på 1840-talet. H. var styrelsens förste ordf. till 1916 och tog som sådan ledande del i genomdrifvandet af stadsfullmäktigebeslutet om Hammarbyledens byggande. H. var led. af bolagskommittén 1887—90 och af kommittén ang. lag om köp och byte af lösegendom 1902—03. T—s.

Höglund, Karl Zeth Konstantin, tidningsman, politiker, f. 29 april 1884 i Göteborg, blef student 1902 och egnade sig från 1904 åt tidningsmannabanan som medarbetare i ''Ny tid'' (till 1905). Han var redaktör af ''Stormklockan'' (se d. o.) 1908—18, blef chef för det socialistiska förlaget ''Fram'' 1911 samt var 1908—11 medlem af socialdemokratiska partistyrelsen. H. blef 1909

ordf. i Socialdemokratiska ungdomsförbundet och var 1915—17 led. af Andra kammaren. Samtidigt var han äfven led. af Stockholms stadsfullmäktige. Småningom blefvo motsatserna mellan H. och den gamla socialdemokratien allt större. H. var en af de ledande i den grupp, hvilken som Sveriges socialdemokratiska vänsterparti 1917 bröt sig ut ur Sveriges socialdemokratiska parti och vid riksdagen bildade Socialdemokratiska vänstergruppen. När detta nya parti 1921 sprängdes (se Vänstersocialister), anslöt sig H. till det därvid bildade Kommunistiska partiet, hvilket organiserades efter riktlinjer från Kommunistiska internationalen. Sedan 1919 är han hufvudredaktör för ''Folkets dagblad Politiken'' (se d. o. Suppl.), som först var vänstersocialisternas och sedan 1921 är kommunisternas partiorgan. Bland H:s skrifter märkas *Hjalmar Branting* (1910), *Carl Lindhagen* (s. å.) och den antimilitaristiska stridsskriften *Det befästa fattighuset* (1913; i samarbete med Hannes Sköld). V. S—g.

Högmalning. Se Kvarn, sp. 364.

Högman, Ernst Johan Sigurd, skriftställare, f. 18 sept. 1861 i Tibble, Uppsala län, vardt 1899 medarbetare, 1905 biträdande redaktör och var 1915—22 hufvudredaktör af tidningen ''Idun''. H. har äfven varit verksam som öfversättare och bearbetare af teaterstycken samt som författare (diktsamlingen *Ett liv*, 1920, m. m.). R—n B.

***Högmosse.** Se Mosse, sp. 1199 ff., och Förmultning. Suppl., sp. 1170.

***Högmässa.** 12 sept. 1921 stadfästes af K. M:t ny evangeliebok, upptagande som förut 3 textserier, högmässo- och aftonsångstexter. I de båda 1860 antagna årgångarna ha några ändringar vidtagits. Dels ha flera gammaltestamentliga texter upptagits bland aftonsångstexterna, dels ha passionstidens söndagar fått egna aftonsångstexter och böndagarna fasta altartexter m. m. J. T. B.

***Högqvist,** E. Se biogr. af Lilly Lindahl (1916).

***Högre folkskola.** Se Folkskola, Högre. Suppl., sp. 945.

Högre folkskolor med handelsundervisning. Se Handelsskolor. Suppl., sp. 258.

Högrell, Bengt, präst, botanist, f. 14 juli 1832 i Enslöfs socken, Halland, d. i febr. 1922 i Angered, prästvigdes 1859 och blef kyrkoherde i Angered och Bergum i Göteborgs stift 1866. Jämte andra botaniska skrifter författade han *Botanikens historia i öfversigt* (1886). C. Lmn.

Högre lärarinneseminariet vid stiftelsen Kjellbergska flickskolan. Se Kjellbergska flickskolan. Suppl.

***Högre lärarinneseminarium** i Stockholm. Ständernas skrifvelse af 25 febr. 1858 afläts med anledning af en s. å. af F. A. Cederschiöld väckt motion. Före upprättandet af Normalskolan för flickor hade seminariets elever undervisningsöfningar endast i en af direktionen för ändamålet anordnad tvåårig profskola.

I syfte att för alla seminariets elever fördjupa fackbildningen och tillika genom mångläseriets inskränkande minska faran för öfveransträngning vidtogos i början af 1900-talet flera organisatoriska förändringar, särskildt genom k. br. 5 juli 1907, hvarigenom valfriheten utsträcktes inom seminariets båda högsta afdelningar. Sedan fackbildningens princip sålunda brutit igenom, framlades, i öfverensstämmelse med seminariekollegiets förslag, för 1909 års riksdag en k. proposition, enligt hvilken seminariet för framtiden skulle omfatta två obligatoriska kurser, hvardera tvåårig, den ena afsedd för allmänbildningens, den andra för fackbildningens tillgodoseende. Då riksdagen satte sig emot införandet af ett obligatoriskt 4:e läsår, men uttalade sig för önskvärdheten af fackstudiernas begynnande redan under 2:a året och härför beviljade nödiga medel, afläts 1910 en ny k. proposition i ärendet, grundad på detta riksdagens uttalande, och denna proposition vann riksdagens bifall. I anslutning till det sålunda skedda afgörandet meddelades närmare bestämmelser om seminariets organisation genom k. br. 19 aug. 1910 och 21 april 1911. Enligt dessa skall Högre lärarinneseminariet omfatta dels en obligatorisk studiekurs, dels en valfri fortsättningskurs; den obligatoriska kursen omfattar en *ettårig lägre* och en *tvåårig högre* kurs. Undervisningen inom den förra har till hufvudsaklig uppgift att befästa och utvidga elevernas allmänbildning, inom den senare dels att utöfver omfånget för denna bildning bereda eleverna tillfälle att genom mera omfattande och självständiga studier förvärfva för sin lärarinneverksamhet erforderliga specialkunskaper i vissa ämnen, dels ock att praktiskt utbilda dem för denna verksamhet. I öfverensstämmelse med den högre kursens karaktär skall undervisningen här i större eller mindre utsträckning meddelas genom vetenskapligt lagda föreläsningar. — Läroämnen i seminariets *lägre* kurs äro religionslära, svenska språket och litteraturen, tyska, engelska, franska, psykologi och logik, historia med samhällslära, geografi, biologi, fysiologi, fysik med astronomi, kemi med geologi samt matematik. Af dessa ämnen får elev efter eget val utesluta högst fyra, dock icke religionslära, svenska språket och litteraturen, psykologi och logik samt fysiologi, ej heller alla de främmande språken. Läroämnen inom seminariets *högre* kurs äro pedagogik, religionsvetenskap, svenska, tyska, engelska, franska, litteratur- och konsthistoria, historia med statskunskap, geografi, hälsolära med skolhygien, zoologi, botanik, fysik med astronomi, kemi med mineralogi och geologi samt matematik. Af dessa ämnen ingå i hvarje elevs studiekurs, förutom pedagogik och hälsolära med skolhygien, 3 fackämnen, af hvilka 2 skola tillhöra någon af de ämnesgrupper, som fastställts genom sistnämnda k. bref. Undervisning meddelas å seminariet äfven i talteknik (obligatoriskt) samt öfningsämnena teckning, sång och gymnastik; sistnämnda ämnen äro obligatoriska i den lägre kursen, men valfria i den högre. — Den praktiska lärarinneutbildningen är hufvudsakligen förlagd till den högre kursen och består dels i åhörande af ett antal lektioner i Normalskolan (hospitering) samt öfningsundervisning därstädes, dels i åhörande af föreläsningar i de olika ämnenas metodik. — För *lärarinneexamens* aflåggande skall elev i hvarje i hennes särskilda studiekurs ingående ämne undergå tentamen inför vederbörande lärare, hvilken tentamen gäller som afgångsprófning. Villkor för att antagas som elev i seminariets lägre kurs äro, enligt nu gällande bestämmelser, att den inträdessökande före kalenderårets slut skall ha fyllt 18 år samt vid anställdt förhör ådagalägger godkända kunskaper i den högre

flickskolans läroämnen enligt vissa föreskrifna pensa, som ansluta sig till kurserna i denna. Vissa ämnen kunna dock från examen uteslutas, om inträdessökande i dessa företer godkändt afgångsbetyg från dylik skola; likaså kan kollegiet i särskilda fall ge fullständig befrielse från examen. Inträdesprövning hålles vid vårterminens slut.

Seminariets öfningsskola, den förut nämnda Normalskolan för flickor, som fortfarande är statens enda flickskola, består af 8 egentliga skolklasser och 3 förberedande afdelningar. Den med seminariet förbundna hushållsskolan åtnjuter f. n. (1923) på extra stat ett statsanslag af 30,150 kr. Den omfattar dels en treterminskurs för utbildande af lärarinnor i huslig ekonomi, dels en ettårig husmoderskurs, som kan anses utgöra en praktisk afslutningskurs för Normalskolan, dels (från 1918) en kurs för utbildande af husmödrar (ekonomiföreståndarinnor) vid större anstalter. Villkor för att bli antagen till elev i lärarinnekursen är att ha fyllt eller under kalenderåret fylla 20 år och att ha genomgått ett lärarinneseminarium eller en högre flickskola eller styrkt sig ega kunskaper, som motsvara afgångsfordringarna i dessa slags läroverk. I husmoderskursen mottagas, i mån af utrymme, sökande, som genomgått minst 7:e kl. af en högre flickskola. Där förekomma äfven, när visst antal deltagare anmäler sig, valfria kurser i svenska samt främmande lefvande språk.

År 1905 upphäfdes seminariets dittillsvarande k. direktion, och läroverket ställdes i frågor rörande undervisningen under Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk (senare Skolöfverstyrelsen), i ekonomiska frågor under Direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk. Undervisningen meddelas f. n. (1923) af 10 lektorer, af hvilka en är rektor, 13 ord. ämneslärarinnor, af hvilka en tillika är biträdande föreståndarinna vid seminariet och en vid Normalskolan, 4 ord. lärarinnor i öfningsämnena, 4 extra lärarinnor (vid hushållsskolan), af hvilka en är biträdande föreståndarinna vid denna skola, samt erforderligt antal timlärare. Lektorerna tillsättas af K. M:t, som äfven förordnar rektor. Ord. lärarinnor utnämnas, föreståndarinnor och extra personal förordnas af Skolöfverstyrelsen. I afseende å lönevillkor äro rektorn och lektorerna likställda med de allmänna läroverkens lärare, men uppbära dessutom ett arfvode af 500 kr.

Seminariets statsanslag är för budgetåret 1923—24 bestämdt till 202,181 kr., däraf 85,190 kr. på extra stat. Öfriga kostnader bestridas genom terminsafgifterna i Normalskolan; på seminariet erläggas inga afgifter. — Om Privata högre lärarinneseminarium se d.o. Suppl. R. F.

Högrenässans. Se Renässans, sp. 1418.

***Högsbro.** 1. Sofus M. H. Hans bref utgåfvos af Hans Lund 1924. — 2. Svend H. afgick med ministären Holstein, okt. 1909, och dog 5 maj 1910 i Köpenhamn. 1—2. P. E—t.

***Högsby** bildar nu med Fågelfors ett pastorat i Växjö stift, Handbörds kontrakt. 5,856 inv. (1923).

***Högseröd** omfattar nu 2,974 har. 1,696 inv., hvaraf 481 i sockendelen af Löberöds municipalsamhälle (1923).

***Högsjö.** 1. H. tillhör nu Ådalens kontrakt, Härnösands stift. 4,487 inv. (1923).

***Högskola.** Utom de i artikeln nämnda finnas numera Konsthögskolan, Skogshögskolan och Veterinärhögskolan i Stockholm samt Handelshögskolan i Göteborg.

Högskär, liten holme i Ålands haf, 1,5 km. n. v. om Arholma med en 1915 på Skrifvarekobben (59° 52′ 22″ n. br. och 19° 6′ 30″ ö. lgd fr. Gr.) uppförd blixtfyr 12,5 m. öfver medelvatten i ett 9,2 m. högt torn af järn och betong. Största ljusstyrkan är 600 hlj. Agaljus. E. A—t.

***Högsrum** tillhör nu Växjö stift. 738 inv. (1923).

***Högsta domstolen.** I sammanhang med den 1915 genomförda begränsningen i rätten att öfverklaga hofrätts utslag (se Summa revisibilis) erhöll R. F. § 18 ett 2:a moment, hvari stadgas, att Högsta domstolen eger pröfva och afgöra ansökan om tillstånd af konungen att fullfölja talan i mål, som enligt lag icke utan sådant tillstånd må dragas under konungens pröfning. Beträffande utöfningen af detta åliggande innehåller numera gällande lag 14 maj 1915 ang. K. M:ts Högsta domstols *tjänstgöring på afdelningar*, § 3, att i fall, då tillstånd af konungen är i lag stadgadt såsom villkor för måls dragande under konungens pröfning, det ankommer på en särskild afdelning, vanligen kallad dispensafdelningen, af Högsta domstolen, bestående af 3 led., att pröfva och afgöra ansökan om sådant tillstånd. (Se Fattigdispens. Suppl.) I fråga om måls handläggning i vissa fall af Högsta domstolen i dess helhet gäller numera stadga af 11 juni 1920. Se Birger Wedberg, ”Konungens högsta domstol 1789—1809” (1922), och E. Kallenberg, ”Svensk civilprocessrätt” I (2:a uppl. 1923), sid. 214—225. Jfr Justitieråd.

2. Högsta domstolen i Finland inrättades genom lag af 22 juli 1918 och började sin verksamhet 1 okt. s. å., då senatens justitiedepartement indrogs. Högsta domstolen utöfvar högsta domsrätten i rättegångsmål och vakar öfver rättvisans handhafvande af domstolar och exekutiva myndigheter, eger på anhållan till regeringen afge utlåtanden i frågor ang. stiftande, ändring, förklaring och upphäfvande af grundlag eller till civil- och strafflagstiftningen hörande lagar samt inkomma med framställningar om vidtagande af nödigbefunna åtgärder för ändring eller förklaring af lag eller förordning. Den afgör i sista instans rättegångsmål, som från hofrätt, egodelningsrätt eller annan myndighet kunna dragas under dess pröfning, afgör vidare ansökningar om återställande af försutten tid och om brytande af dom, som vunnit laga kraft, handlägger ärenden, som angå utnämning till medlem i hofrätt, utnämner underdomare, handlägger frågor därom, huruvida ett mål skall pröfvas af domstol eller administrativ myndighet, samt afger utlåtanden i benådningsärenden. Högsta domstolen består f. n. (1924) af 1 *president* och 12 *justitieråd*, hvarjämte från 1 jan. 1923 6 adjungerade medlemmar äro förordnade på 3 års tid; den är i allmänhet domför med 5 medlemmar. Vid Högsta domstolen äro anställda äldre och yngre *justitiesekreterare* såsom föredragande, notarier m. fl. tjänstemän. Medlemmar och föredragande i Högsta domstolen äro oafsättliga, men skyldiga att afgå vid 70 års ålder. 1. E. K. 2. O. B—n.

Högsta förvaltningsdomstolen i Finland inrättades genom lag af 22 juli 1918 och utöfvar

den senatens ekonomidepartement förut tillkommande högsta domsrätten i förvaltningsrättsliga besvärsmål; dock handläggas besvär i befordringsärenden af statsrådet, hvarjämte fråga, hvars afgörande Högsta förvaltningsdomstolen finner i hufvudsak bero på bedömande af besluts eller åtgärds ändamålsenlighet, bör öfverlämnas till regeringens afgörande. Dessutom eger domstolen vaka öfver lägre myndigheters lagskipning på förvaltningsrättens område, till regeringen på anhållan afge utlåtanden i administrationen rörande lagstiftningsfrågor, till regeringen inkomma med framställningar om nödigbefunna åtgärder för ändring eller förklaring af lag eller förordning, som rör förvaltningen, samt afgöra ansökningar om återställande af försutten tid och brytande af laga kraft egande utslag i sådana förvaltningsmål, som höra under dess eller regeringens behandling. Domstolen består f. n. (1924) af 1 *president* och 8 *förvaltningsråd*, som böra ega skicklighet och erfarenhet i domar- eller förvaltningsvärf; minst hälften af medlemmarna skall vara behörig att handha domarämbete. Domstolen är domför med 5 medlemmar, så framt ej för vissa fall är annorlunda stadgadt. Vid Högsta förvaltningsdomstolen äro anställda äldre och yngre *förvaltningssekreterare* som föredragande, notarier m. fl. tjänstemän. Medlemmarna liksom föredragandena äro oafsättliga, men skyldiga att afgå vid 70 års ålder. O. B—n.

Högste befälhafvare öfver kustflottan (svenska flottans hufvudstyrka) är i regel under såväl fred som krig inspektören af flottans öfningar till sjöss, hvilken befattning upprättades 1904 (instruktion 7 okt.). H. W—l.

Högstedt, Karl-Henrik Maurits, jurist, led. af Högsta domstolen, f. 14 jan. 1872 i Värnamo, blef juris kandidat i Uppsala 1895 och ingick därefter på domarbanan, utnämndes till fiskal 1906, assessor 1909 och hofrättsråd s. å., allt i Göta hofrätt, erhöll fullmakt som revisionssekreterare 1911 och som häradshöfding i Hedemora domsaga 1912 samt förordnades 1918 till vattenrättsdomare i Österbygdens vattendomstol. H. har tagit verksam del i tillkomsten af vår nuv. vattenlagstiftning såsom sekreterare (sedan 1906) och led. (sedan 1909) i de för densamma tillsatta kommittéerna, såsom i Justitiedepart. tillkallad sakkunnig i frågan och ordf. för de sålunda tillkallade sakkunnige 1915—17 (jfr Vattenlagen, sp. 863). Han har utgett *Vattenlagen . . . samt lagen om flottning . . . med anmärkningar och sakregister* (1920; 2:a uppl. 1923). Sedan 1921 är han justitieråd. C. G. Bj.

***Högstena.** Se Dala. Suppl.

Högtalare. Se Rundradio. Suppl.

Högtrycksstämmor i orgeln ha pipor af fullt cylindrisk form med uppskärning, som går rundtom pipan till mer än dess halfva omkrets, och erfordra spelluft af särskildt högt tryck. Uppfinnare är K. G. Weile i Stuttgart.

Högvälta. Se Välta. Suppl.

***Höijer** (sp. 246), K. Teodor, dog 31 okt. 1910.

Höjdhopp, *idrottst.*, den gren af hoppöfningar, där uppgiften är att medelst ett hopp kasta kroppen öfver en viss höjd, som vanligen markeras med en mellan två stolpar anbragt träribba. Höjdhopp sker dels med, dels utan anlopp. Sats tages på blotta marken (gräs, sand eller kolstybbsbana), och nedhoppet sker, för undvikande af vrickningar, i en till brädden med lös sand fylld grop. Höjdhopp förekom som idrottsöfning redan under antiken, men vanligen som nedhopp från stor höjd, en form af höjdhopp, som numera är okänd inom idrottsvärlden. Höjdhopp förekommer äfven i hästsport, hvarvid häst och ryttare passera öfver ett med lösa bommar anordnadt hinder. E. B—ll.

Höjdmätning, *artill.*, en tid brukad term för syftmätning mot höga luftkrevader. Se Syftmätning. Suppl.

Höjdratt, *krigsv.* Se Lavettage, sp. 1424.

Höjdsvindel. Se Yrsel 2.

Höje Mön. Se Mön.

***Höjer.** 1. Magnus M. H. dog 23 mars 1910 i Stockholm.

3. Nils J. H. dog 7 mars 1923 i Stockholm. Han tog afsked från lektoratet 1919. Till hans i hufvudarbetet nämnda skrifter må läggas *Hans Järta och Sveriges grundlagar* (i ”Hist. tidskr.”, 1910), en tungt vägande uppsats, afd. *Nordiska folken* under medeltiden (i d. 2 af Hildebrands, Hjärnes och Pflugk-Harttungs Världshistoria, 1913), läroböckerna *Svensk samhällslära* (1907) och *Svenskt samhällsskick* (1910) samt en mängd artiklar i Nordisk familjebok.

4. Torvald M. H. blef dec. 1912 kansliråd och chef för Utrikesdepartementets pressafdelning och sept. 1919 ministerresident och chef för departementets politiska och handelspolitiska afdelning. Han blef 1921 minister af 1:a klass och utnämndes febr. 1923 till envoyé i Kristiania. H. var svensk sekreterare vid nordiska monarkmötet i Kristiania 1917 och vid nordiska ministermötena i Kristiania och Köpenhamn 1920, led. af tull- och traktatkommittén 1919—22 och adjungerad delegerad vid konferensen i Genève 1921 ang. Ålandsöarnas neutralisering. Docenturen vid Stockholms högskola lämnade han 1917. Svenska historiska föreningens sekreterare var H. till våren 1921 och utgaf ”Historisk tidskrift” 1906—20. H. är led. af Vitt. hist. och ant. akad. (1924).

Höjer, dansk by på västkusten af Sönderjylland vid Vidaaens utlopp, är ändpunkt för Tinglev—Tönder—H.-järnvägen. 1,125 inv. (1921). Tyska resande till baden på Sylt föras i låsta kupéer från tullgränsen till färjan vid H. sluse.

***Höjesteret.** 1. I *Danmark* består den efter rättegångsordningen af 1916 af 1 *president* och 12 *højesteretsdommere*. E. o. medlemmar utnämnas icke längre; i nödfall tillkallas 1 eller flera landsdomare. Obligatorisk appell i fråga om dödsdomar eller domar på lifstids fängelse har afskaffats.

2. Bestämmelserna om *Norges* Højesteret (namnets officiella stafning är nu Höiesterett, förut Höiesteret) finnas nu i Grundlovens § 88 enligt dess lydelse af 25 febr. 1911 samt i lagen om domstolarna 13 aug. 1915 §§ 3—7. Fullföljdsrätten till Højesteret och domstolens verksamhet som högsta dömande instans regleras i lag af 13 aug. 1915 om rättegång i tvistemål samt i 1887 års lag om rättegång i brottmål (”juryloven”), den senare i betydande mån ändrad genom lag af 14 dec. 1917. Den nämnda lagstiftningens (af 1915—1917) ikraftträdande har gång på gång uppskjutits, från 1 jan. 1923 till 1 jan. 1924 och nu senast af stortinget 1923 till 1 jan. 1925. (Härmed rättas upp-

gift i art. Civilprocess, Suppl., sp. 129, där dagen för ikraftträdandet angetts till den förut bestämda 1 jan. 1923.) Uppskofvet har föranledts af budgetsskäl. Huruvida den nya civilprocesslagstiftningen skall tillämpas från 1 jan. 1925, är beroende på beslut af 1924 års storting.

I tvistemål skall enligt de nya bestämmelserna talan fullföljas från underrätt (herreds- och byret) genom lagmandsret till Höjesteret. Utan särskildt tillstånd af Höjesterets kjæremålsutvalg (sammansatt af 3 af rättens medlemmar) får icke fullföljd ske till Höjesteret, därest målet rör sig om ett förmögenhetsvärde ej öfverstigande 1,000 kr. Höjesteret har i fullföljdt tvistemål blott att pröfva, huruvida rättstillämpningen i målet är riktig och om laga rättegångsformer iakttagits. Däremot afgöres den egentliga bevisfrågan slutgiltigt af lägre instans.

Talan i brottmål fullföljes direkt till Höjesteret såväl från lagmandsret som från underrätt. Fullföljdsrätten är i viss mån begränsad i mål om mindre brott, särskildt när den öfverklagade domen är frikännande (närmare straffprocesslagen § 400 m. fl. lagrum). Höjesteret pröfvar icke frågan, om den tilltalade gjort sig skyldig till den åtalade gärningen, den s. k. skuldfrågan, utan endast straffrågan eller frågan om straffets bestämmande äfvensom vissa formella spörsmål.

Höjesteret, som i fall af behof kan arbeta på afdelningar, är i allmänhet domför med 7 ledamöter. Rättens president bestämmer tid för sammanträdena och fördelar målen mellan de olika ledamöterna och afdelningarna. 1. P. E—t. 2. Å. H.

***Höjning.** 1. *Geol.* Som orsak till den skandinaviska kvartära landhöjningen antas numera, i enlighet med T. F. Jamiesons (se d. o. Suppl.) hypotes, att inlandsisen genom sin tyngd tryckt ned landet i Skandinavien och att landet vid dess afsmältning genom en isostatisk (se Isostasi. Suppl.) återverkan sträfvat tillbaka till sitt ursprungliga jämviktsläge. — Den största landhöjningen är numera bestämd till 300 m. eller något mera för de inre delarna af Ångermanland, och den högsta marina gränsen är vid kusten där bestämd till omkr. 280 m. — De nyaste undersökningarna om landhöjningen i nutiden vid Östersjöns kuster ha blifvit utförda af R. Witting (”Hafsytan, geoidytan och landhöjningen inom Baltiska hafvet och vid Nordsjön”, 1918). Höjningen är störst vid Västerbottens kust, i medeltal omkr. 1 cm. om året, och aftar söderut. Om också vissa oregelbundenheter kunna konstateras, kan man dock ej iakttaga något märkbart aftagande i landhöjningen under de senaste 150 eller t. o. m. 240 åren. — Se A. G. Högbom, ”Nivåförändringarne i Norden etc.”, (1921), och R. Lidén, ”Geokronologiska studier öfver det finiglaciala skedet i Ångermanland” (1913). K. A. G.

***Hök,** Kristofer (Christoffer) Vilhelm, tjänstgjorde 1901—05 som direktör och teknisk ledare vid W. Lindbergs verkstads & varfs a.-b., Stockholm, var 1911—20 direktör och chef för Lindholmens verkstads a.-b. och 1920—22 för A.-b. Lindholmen—Motala. H. har upprättat ritningar till och öfvervakat byggandet af, förutom i huvudarbetet nämnda fartyg, de största svenskbyggda linjeångarna, ”Axel Johnson” och ”Annie Johnson”, byggda vid Lindholmen, m. fl. Han tog 1904 initiativet till bildande af Svenska teknologföreningens afd. för skeppsbyggnadskonst och var dess ordf. 1904—06. H. är styrelseled. i Sveriges allmänna sjöfartsförening sedan 1903, var led. af öfverstyrelsen för Sveriges verkstadsförening samt vice ordf. i dess västra krets 1914—22 och fullmäktig i Svenska arbetsgifvareföreningen 1920—22. Initiativtagare till bildande af Lundby industrikammare (1915), Göteborgs industrikammare (1919) och Sveriges varfsindustriförening, var H. ordf. i dessa sammanslutningar resp. 1915—19, 1919—21 och 1918—22. Han är vidare led. af Ing.-vet. akad. sedan 1919 och af Lloyd’s register, Svenska kommittén, sedan 1920. På uppdrag af Järnvägsstyrelsen uppgjorde H. 1917—18 förslag till passagerar- och godsfärja, alternativt ångare, för trafik Sverige—England och Sverige—Ryssland och 1922 var han sakkunnig i fartygskonstruktionsfrågan hos svensk-finska trafikkommissionen.

Sedan 1886 medlem af The north-east coast institution of engineers and shipbuilders i England, var H. den förste, som erhöll detta samfunds stora guldmedalj (1891, för 2 afh. *On the unsinkability of cargocarrying vessels*). Bland af H. författade afh. märkas vidare *A rapid method of determining the stability of ships* (1892), *Method of comparing steamship performances and of estimating powers and speeds of ships* (1894), *On the transverse stability of fleeting vessels containing liquids* (1895), *The trunk-deck steamer Oscar II* (1898), *Svensk och utländsk lagstiftning om säkerheten ombord på fartyg* (1907), *A new type of shipping crane* (1920), *Om skeppsbyggnadskonstens utveckling 1870—1920* (1920) samt *Om betalning* (1920, rörande arbetaraflöningsproblemet). Fmn.

***Hökarna.** Sp. 255 rad 24 uppifr. *står Accipitris bör vara Accipiter.*

Hökatorp, egendom i Holmestads socken, Skaraborgs län, 17 km. n. ö. om Skara, med en areal af 220 har, hvaraf 98 har åker. Tax.-v. 114,000 kr. (1923). H. donerades 1919 af O. H. Gullstrand till länets hushållningssällskap. Det är ifrågasatt att efter den nuvarande arrendetidens utgång göra H. till försöksgård. O. Sjn.

Hökbringa, *veter.* Se Bringa. Suppl.

***Hökensås.** Rad 9 uppifr. *står* Harja *bör vara* Härja.

Hökerberg, Fredrik Lars, bokförläggare, f. 14 aug. 1851 i Örebro, student i Uppsala 1869—72, litterärt biträde hos P. A. Norstedt & söner 1873—77, började 1882 förlagsverksamhet under firman Lars Hökerbergs bokförlag. Bland dess alster märkas flera tidskrifter, såsom den af H. och Anna Sandström utgifna ”Verdandi” (se d. o.), ”Djurvännen” 1890—1900, ”Djurvännernas tidning” 1901—12, ”Nya bokhandelstidningen” 1901—12 och ”Svensk bokhandelstidning” (1913 ff.), praktiska och juridiska handböcker som G. Aldéns ”Medborgarens bok” samt ungdomsböcker. H. öfverlät firman 1920 till sin son Folke Joar Lars H., f. 1886, student 1905, som utvidgat förlagets omfattning med öfversättningar af utländsk vitterhet samt personhistoriska verk. R—n B.

***Hökhufvud** omfattar nu 11,478 har. 1,437 inv. (1923).

***Höks härad** omfattar nu 96,179 har. 19,243 inv. (1923).

*__Hököpinge__ är sedan 1 maj 1924 jämte Arrie annex till Gässie, Lunds stift, Oxie kontrakt. 1,084 har. 980 inv. (1923).

*__Höland__ var förr äfven ett härad i Akershus fylke (före 1919 Akershus amt). Det är nu genom k. resol. 25 jan. 1924 deladt i Nordre Höland härad, motsvarande Löken socken, 243,28 kvkm. med 3,188 inv. (1920), och Söndre Höland härad, motsvarande Hemnes socken, 193,92 kvkm. med 2,106 inv. (1920). H. pastorat omfattar Nordre Höland, Söndre Höland och Setskog härad. 637,83 kvkm. 6,092 inv. (1922).

__Hölandet,__ härad och socken i Melhus pastorat, s. v. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 166,89 kvkm. 1,051 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. G. G.

*__Hölder,__ E., dog 14 april 1911 i Baden-Baden.

__Höle,__ härad och socken i Högsfjord pastorat, s. ö. om Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 109,58 kvkm. 1,016 inv. (1920). Jordbruk och industri. K. G. G.

*__Hölen__ ligger i Akershus fylke (före 1919 Akershus amt) och är stadt i tillbakagång. 224 inv. (1920). K. G. G.

*__Hönefos.__ 1. H. ligger i Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt) och hade 3,008 inv. 1920.

__Hönigschmid__ [-ſmit], Otto, tysk kemist, f. 1878 i Hořowic, Böhmen, studerade vid universiteten i Prag, Paris och Cambridge (i Massachusetts), blef 1901 filos. doktor, 1908 docent i oorganisk kemi vid universitetet i Prag, 1911 e. o. och 1916 ord. professor vid tekniska högskolan där. Han kallades 1918 till universitetet i München, där han 1922 blef ord. professor i oorganisk kemi. Bland H:s många analytiska precisionsarbeten äro atomviktsbestämningarna utan tvifvel viktigast, särskildt ang. de radioaktiva grundämnena torium och bly och deras isotoper; på grund af dessa arbeten intar H. en plats bland samtidens mest framstående forskare på den oorganiska kemiens område. H. E.

__Höns,__ *kokk.* Se Fågel. Suppl.

__Hönsdifteri,__ smittsam sjukdom hos hönsfåglar och dufvor, visar sig som inflammation och gråhvit beläggning i svalget och angränsande delar, stundom som runda, glänsande svulster, s. k. fågelkoppor, på kam, haklappar och kring ögonen. Sjukdomen kan vara i veckor. De sjuka djuren böra afskiljas, så snart sjukdomstecken visa sig. De inflammerade delarna penslas med antiseptiska medel, såsom 1/1000 sublimatlösning eller 1 proc. lapislösning. Svulsterna öppnas och behandlas på samma sätt. H. J. Dft.

*__Hönshylte—Kvarnamåla järnväg__ är efter senaste omräkning 20,8 km. lång. Egandebolagets styrelse har numera sitt säte i Växjö. F. P.

__Hönspest,__ en i hög grad smittsam och förödande sjukdom, som angriper blott höns. Den förorsakas af ett ultravisibelt smittämne, som spridas med näsown och träck, har en inkubationstid af blott 1—2 dagar och medför döden inom 2 dagar efter sjukdomens framträdande. Den visar sig därigenom, att det sjuka djuret blir slött (hvarför sjukdomen äfven kallats sömnsjuka), får hög feber, diarré och flytningar från ögon och näsborrar. Behandling lönar sig ej. H. J. Dft.

*__Hönssläktet,__ *zool.* Se ock Bantamhöns.

__Hönöhufvud,__ blixtfyr n. till ö. om Vinga fyr på 57° 41′ 26″ n. br. och 11° 36′ 30″ ö. lgd fr. Gr., uppförd 1904, ändrad 1917. Agaljus. E. A—t.

__Hönö-Kläfva__ (-Kläva), municipalsamhälle på Hönön, i norra skärgården, Öckerö socken, Göteborgs och Bohus län, 30 km. v. om Göteborgs järnvägsstation. Areal 54 har. 722 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom var 638,400 kr. och den för bevillning uppskattade inkomsten 366,527 kr. (1922). Kommunalskatten var 7,90 kr. och municipalskatten 1 kr. per bevillningskrona (1923). H. har ångbåtsförbindelse med Göteborg och Marstrand. E. A—t.

*__Hör__ (officiellt Höör). 1. Socknen omfattar nu 6,156 har. 3,079 inv., hvaraf 1,287 i H:s municipalsamhälle (1923). — 2. Municipalsamhället omfattar nu 160 har. 1,287 inv. (1923). H. har nu förutom sparbank afdelningskontor af A.-b. Nordiska handelsbanken och A.-b. Sydsvenska banken. I närheten af H. ligger det Malmöhus läns landsting och Malmö stad tillhöriga Orupssanatoriet. 1—2. E. A—t.

__Hörbarhetsgrad.__ Se Sonoritet.

*__Hörby.__ 1. Socknen omfattar nu 6,536 har. 2,938 inv. (1923). — 2. Köpingen omfattar nu 88 har, hvaraf 31 har åker. 1,574 inv. (1923). Af banker finnas nu afdelningskontor af Skandinaviska kredit-a.-b. och A.-b. Jordbrukarbanken och af tidningar ”Hörby dagblad”, som trycks i Eslöf, 6 ggr, och ”Mellersta Skåne”, 4 ggr i veckan. 1—2. E. A—t.

__Hörby dagblad,__ daglig (höger-)tidning, tryckt och utg. i Eslöf. Den uppsattes 1911; nuv. redaktör (1924) är E. V. V. Beronius (f. 1890). Postprenumerationspriset för år 1924 är 14 kr. 40 öre.

*__Hör—Hörby järnväg__ är efter senaste omräkning 12,7 km. lång och ingår i Östra Skånes järnvägar.

__Hörby—Tollarps järnväg.__ Se Östra Skånes järnvägar.

__Hörken,__ Södra och Norra, två 257 och 255 m. ö. h. i Ljusnarsberg, Örebro län, belägna sjöar, resp. 8 och 11 kvkm. stora, afrinna genom Hörksälfven (Arbogaån) till Mälaren. O. Sjn.

__Hörnefors,__ socken i Västerbottens län, Nordmalings och Bjurholms tingslag. 29,620 har. 3,955 inv. (1923). H. bildar ett pastorat i Luleå stift, Västerbottens södra kontrakt. H. socken bildades 1 maj 1913 af delar af Umeå landsförsamling och Nordmalings socken och blef fr. o. m. 1914 jämväl egen kommun. Dit hör fr. o. m. 1 maj 1913 H. järnbruk. E. A—t.

__Hörningsholms fästning.__ Se Hörningsholms kustposition. Suppl.

*__Hörningsholms kustposition.__ — 1915 ändrades benämningen till Hörningsholms fästning, ehuruväl de enkla försvarsanstalterna ingalunda ha fästnings karaktär. L. W:son M.

__Hörningsnäs villastad,__ municipalsamhälle i Huddinge socken, Stockholms län, 2 km. ö. om Huddinge järnvägsstation vid statsbanelinjen Hallsberg—Stockholm. 19 har areal. 278 inv. (1923). Tax.-värdet å bevillningsskyldig fast egendom är 801,000 kr., den till bevillning taxerade inkomsten 427,740 kr. (1922), kommunalskatten 6,80 kr. och municipalskatten 0,80 kr. per bevillningskrona (1923). I samhället gälla ordnings-, byggnads-, brand- och hälsovårdsstadgarna. E. A—t.

*__Hörnjärn__ används numera sällan som synonym för vinkeljärn. Med hörnjärn förstås i stället i regel af plåt utformade, stundom pressade beslag, afsedda att anbringas som förstärkning af hörn å fönsterbågar och andra träramar. Fmn.

*__Hörnle__, A. F. R., dog 12 nov. 1918.

__Hörnsjöfors bruk__, tidigare benämndt Fors bruk, herrgård i Väster-Färnebo socken, Västmanlands län, har en areal af 1,400 har, hvaraf

Herrgårdsbyggnaden å Hörnsjöfors.

240 har åker och 1,090 har skog. Tax.-värdet för jordbruksfastighet 280,400 kr., för sågverk, tegelbruk och kvarn 85,000 kr. (1922). H. var tidigare järnbruk, grundlagdt i början af 1600-talet, och har bl. a. tillhört släkterna Gyllenhöök och Björkenstam, senare Virsbo a.-b. Sedan 1917 tillhör det A.-b. Svenska metallverken. O. Sjn.

__Hör oss, Svea, moder åt oss alla__, en till nationalhymn vorden fyrstämmig manskörsång med ord och musik af G. Wennerberg (se denne, sp. 1161, och Nationalsång).

*__Hörröd__ hade 563 inv. 1923. Se S. A. Hedvall, ”Boken om H.” (1923). — 2. Förr namn på Göingeholm (se d. o. Suppl.).

*__Hörsne med Bara__ är nu annex till Dalhem, Visby stift, Medelkontraktet. 479 inv. (1923).

*__Hörup__ omfattar nu 1,274 har. 797 inv. (1923).

*__Hörup__, Viggo. Se Henrichsen, ”Mændene fra forfatningskampen”, II (1914). P. E—t.

*__Höstaster__, *bot.* Med detta namn betecknas oftast de senblommande, fleråriga, från Nord-Amerika härstammande *aster*-arterna, af hvilka många former i olika färger allmänt odlas i trädgårdarna. G. L—m.

*__Höstdagjämning__. Se äfven fig. i art. Jorden, sp. 128.

__Höstmusserön__, *bot.* Se Musseron.

__Höstsol__, ålderdomshem. Se Såsta.

__Hötzendorf__, Conrad von. Se Conrad von Hötzendorf. Suppl.

__Hövik__, järnvägsstation med kringliggande villor vid Drammensbanan, Bærum härad, Akershus fylke (före 1919 Akershus amt), 10 km. v. om Kristiania, Norge. 2,047 inv. (1920). I närheten, vid Kristianiafjorden, H:s glasbruk. K. G. G.

__Hövåg__, härad och pastorat vid kusten, ö. om Kristiansand, Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), Norge. $79{,}_{22}$ kvkm. 1,884 inv. (1920). Jordbruk och fiske. K. G. G.

*__Hövärde__. Se äfven Foderv ärde. Suppl.

__Höyanger__, stora vattenfallsbyggnader och aluminiumfabrik vid en liten arm af Sognefjorden, på dess norra sida, Norge. 953 inv. (1920). K. G. G.

*__Höyer__, Silbert Edgard Louis Severin, har fortsatt sin dramatiska produktion med *Fröken Venus* (1910), *Hendes type*, *Glas og porcelæn*, *Svamp* (1914) m. fl. P. E—t.

__Höyland__, härad och pastorat på Jæren, s. om Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. $170{,}_{63}$ kvkm. 7,006 inv. (1920). Jordbruk och industri. K. G. G.

__Höör__ [hör], officiell namnform för Hör (se d. o. Suppl.).

***Idensalmi.** 1. Häradet omfattar nu 8 socknar. Areal 6,316 kvkm. 67,414 inv. (1922). — 3. Sedan Rutakko bönehusgäll jämte en del andra områden afskilts till Sonkajärvi (se d. o. Suppl.) nya pastorat och kommun, omfattar socknen, som hör till Uleåborgs stift, 718 kvkm. med 10,912 inv. (1922). Stadsförsamlingen utgör numera självständigt pastorat. 1—3. O. B—n.

Ide'ntiska noter, *polit.* Se Kollektivnot.

***Identitetskort.** I den vid världspostkongressen i Madrid 1920 antagna hufvudkonventionen har intagits bestämmelse om, att identitetskort skall ega giltighet i hvarje i Världspostföreningen deltagande land, som icke särskildt tillkännagett, att det icke godkänner dylikt kort. De identitetsböcker, som förut utfärdats i vissa länder, bibehålla sin giltighet under en viss öfvergångsperiod. Hvarje land är icke skyldigt att utställa identitetskort. Giltighetstiden är 2 år och den internationella afgiften högst 1 guldfranc. I Sverige upptas fortfarande 50 öre. Numera utfärdas identitetskort i Sverige äfven vid postexpeditioner och poststationer, men enär texten därvid skrifves endast på svenska språket, äro dessa kort icke giltiga i andra främmande länder än Danmark och Norge. Den, för hvilken identitetskort utfärdas, är själf ansvarig för de följder, som kunna uppstå, därest kortet går förloradt, tillgripes eller används af obehörig. Genom identitetskort kan delegare i Postsparbanken legitimera sig för utfående af medel å postsparbanksbok. E. G—e.

Identitetsteori, *metafys.* Se Parallellteorien 2.

Idiobotanik (af grek. *i'dios*, hvad som rör den enskilde). Se Växtgeografi, sp. 474.

Idiogastra, *zool.* Se Växtsteklar, sp. 492.

***Idiotanstalt.** Sedan 1910 ha tillkommit följande nya anstalter: 1) För *bildbara* sinnesslöa: 1911 Föreningens för sinnesslöa barns vård nya anstalt å *Slagsta* och Södermanlands läns nya anstalt å *Löt*, 1915 Kopparbergs läns nya sinnesslöanstalt vid *Hedemora* (förut en provisorisk i Falun), Malmö stads sinnesslöanstalt å *Håkantorp* och ett särskildt arbetshem för manliga sinnesslöa i *Strömsör* (Nordmaling), 1916 Jämtlands läns sinnesslöanstalt i *Bräcke* och Västernorrlands läns nya sinnesslöanstalt å *Boda* (Torpshammar), 1923 särskildt arbetshem vid *Nyhems* sinnesslöasyl och Värmlands läns nya sinnesslöanstalt. Alla län ha numera egen sinnesslöanstalt eller del i sådan, och hela platsantalet för bildbara sinnesslöa uppgår nu till något öfver 2,000. Epileptikeranstalterna äro här ej medräknade. 2) Af asyler för *obildbara* sinnesslöa ha följande tillkommit: 1910 vid Gäfle stads sinnesslöanstalt, 1911 vid *Fridhem* (i Vaggeryd) och i *Askim*, tillhörande Betaniahemmet i Göteborg, 1912 vid *Johannesbergs* sinnesslöanstalt och vid *Anneberg* (i Storvik, numera öfvertagen af Gäfleborgs läns landsting), 1913 i *Granebo* (i Västerhaninge) och å *Solhem* (vid Säfsjö) samt en vid *Sofielunds* sinnesslöanstalt (Strömsholm), 1914 vid Stockholms läns anstalt och 1915 i *Strömsör* (Nordmaling), tillhörande Västerbottens läns landsting, vid Kopparbergs läns nya, samtidigt öppnade sinnesslöanstalt, samt å *Biskopsbo* (i Vrigstad). Efter 1916 ha följande asyler öppnats: på *Åkeshof*, tillhörande Stockholms stad, å *Skogsfrid* (vid Linköping), å *Dänningelanda* (vid Växjö), å *Vasshammar* (vid Askersund), vid Norrbottens läns sinnesslöanstalt, å *Bergshyddan* (i Smålands-Taberg), å *Ekeliden* (i Tyringe), å *Ekeby* (vid Rosersberg), å *Bredablick* (vid Värnamo), å *Klovasten* (vid Ulfåker) och vid Värmlands läns nyöppnade anstalt. Hela platsantalet å *sinnesslöasyler* är numera omkr. 1,400.

Enär i kung. rörande villkor för sinnesslöanstalts åtnjutande af statsbidrag är föreskrifvet, att elev, som är olämplig för samlifvet i anstalten, därifrån skall utskrifvas, ha de *vanartade* och mera indisciplinära sinnesslöa måst hemsändas till kommunerna, där de gifvetvis i regel icke kunnat på lämpligt sätt omhändertagas. Emellertid har riksdagen numera beviljat medel till anordnande af 2 uppfostringsanstalter för dylika barn (1 för gossar och 1 för flickor). Statens uppfostringsanstalt för *vanartade sinnesslöa gossar*, öppnad 1922, är förlagd till *Salbohed* och har 55 platser, motsvarande anstalt för *flickor*, öppnad 1923, har ett 40-tal platser och är förlagd till *Vänersborg*, där det tidigare för blinda sinnesslöa och blinda döfstumma afsedda skolhemmet upplåtits för detta ändamål, sedan de blinda med kompliceradt lyte (däraf det öfvervägande antalet *blinda sinnesslöa*) flyttats till den nya statsanstalten utanför Lund. Staten har alltså numera öfvertagit vården äfven af sådana *bildbara* sinnesslöa, som äro vanartade, och desslikes af sådana, som äro blinda. Hvad beträffar vården af *obildbara* sinnesslöa, har Medicinalstyrelsen i uppdrag att verkställa utredning om statens öfvertagande af alla sådana, som nått *vuxen* ålder. De nuv. sinnesslöasylerna skulle därmed bli enbart barnasyler, hvartill de också mest lämpa sig. G—s

Idiozoma, *histol.* Se Spermatozoer, sp. 671.

***Idisslare.** Se äfven fig. 13 till art. Tänderna, sp. 751.

Idjo. Se Negerspråk, sp. 726.

Idkerbergsfältet, järnmalmsfält i Stora Tuna socken, Kopparbergs län, står sedan 1912 genom en 10 km. lång normalspårig järnväg i förbindelse med Rämshyttans station på Bergslagernas järnvägar. Den malmen omgifvande bergarten utgöres af finkornig, glimmerrik, grå gnejs, som närmast malmen blir leptitisk. Pegmatit- och diabasgångar förekomma rätt talrikt. Malmen utgöres öfvervägande af järnrik (61—66 proc.) svartmalm med hög fosforhalt (0,6—1 proc.), hvarjämte äfven någon blodsten förekommit. Gruffältet var kändt i slutet af 1600-talet, men först fr. o. m. 1902 har brytning i större skala pågått, hufvudsakligen inriktad på export af malmen. Längst i v. ligger Herrgrufvan, därefter Centralgrufvan, som omfattar Voxna-, Bråfalls- och Laxsjögrufvorna, samt längst i ö. Väggrufvan. Efter 1912, då ett med modern anordningar utrustadt centralschakt fullbordades, har brytningen ytterligare ökats och nådde sitt maximum 1915, då den uppgick till 244,202 ton berg, hvarur utsofrades 133,773 ton malm. Gruvans djup är inemot 250 m. med djupaste utfraktsnivån (1923) på 205 m. afvägning. De flesta utmålen egas af det till A.-b. Mellansvenska malmfälten anslutna Idkerbergets gruf-a.-b. och Herrgrufvan af Stora Kopparbergs bergslags a.-b. K.S—l

Idman, Karl Gustaf, finländsk diplomat, f. 1 dec. 1885 i Tammerfors, blef student 1904, juris kandidat 1910 och juris doktor 1914 (på afh. *Le traité de garantie dans le droit international*). Do

cent i mellanfolklig rätt 1915, förestod han 1915—17 professuren i stats- och folkrätt vid Helsingfors' universitet. 1917—18 var han konsultativ led. af Finlands statssekretariat i Petersburg och 1918—19 kanslichef vid utrikesministeriet samt utnämndes 1919 till sändebud i Köpenhamn. Han tillhörde den finländska delegationen vid fredskongressen i Dorpat 1920. Bland I:s skrifter må ytterligare nämnas *Förslaget till Spetsbergens framtida organisation* (i ''Jurid. fören:s tidskr.'' 1915—16). T. C.

Idothea l. Glyptonotus, *zool.*, ett till kräftdjursordn. *Isopoda* hörande släkte, af hvilket arten

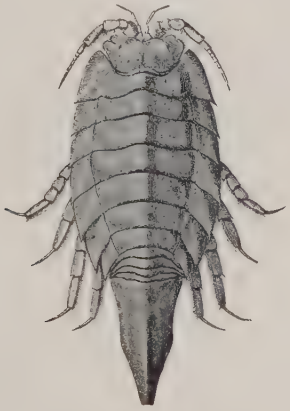

Idothea entomon (från Norra ishafvet). 1/2 nat. storl.

I. entomon (se fig.), ett ishafsdjur, som tillhör vår glaciala reliktfauna, må omnämnas. Se Kvartärperioden, sp. 389. L—e.

***Idre.** 1. I. bildar nu eget pastorat i Mora kontrakt, Västerås stift. 225,342 har. 1,259 inv. (1923).

Idre revir af Dalarnas distrikt och Kopparbergs län omfattar Idre socken med undantag dels af kronoparken Vegån, dels af inom socknen belägna delar af Särna och Idre socknars besparingsskogar. Reviret, hvilket är indeladt i 7 bevakningstrakter, omfattar (1924) 177,880 har allmänna skogar, allt kronoparker. S—r.

***Idria** tillhör nu Italien, prov. Udine. Omkr. 6,100 inv.

Idrosjön, *Lago d'Idro*, en 14 kvkm. stor sjö, 368 m. ö. h., i Nord-Italien, v. om Gardasjön, genomfluten af Chiese, en biflod till Pos tillflöde Oglio. Den 122 m. djupa sjön är fiskrik. O. Sjn.

***Idrott.** (Sp. 364.) Bland nyare litteratur i ämnet må nämnas fackskriftsserierna ''Idrotternas bok'' (17 monografier, 1905—20) och ''Idrottsbiblioteket'' (13 dylika, 1918—23), ''Svensk idrott'' (Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbunds nya årsbok; 1914 ff.), G. Frostell m. fl., ''Idrottsboken'' (1914), och ''Svensk idrottskalender'' (1916 ff.).

Idrottsföreningen Kamraterna (I. K.). Se Idrottsorganisationer, sp. 365, och festskriften ''Idrottsföreningen Kamraterna, Uppsala, 25 år'' (1920).

***Idrottsmärke**, belöningsmärke för vissa idrottsliga färdigheter, är afsedt att uppmuntra till idrottsutöfning äfven utan direkt täflan. Det första idrottsmärket, instiftadt 1907 i Sverige (se art. Idrottsmärke i hufvudarbetet, sp. 364), följdes 1916 af ett idrottsmärke för kvinnor samt 1919 af ett skolidrottsmärke för gossar och (1923) af ett för flickor. De två förstnämnda idrottsmärkena finnas i tre grader: guld, silfver och brons, skolidrottsmärket endast i brons och silfver, men i olika grader med olika svåra prof för skilda åldrar. Idén har efterföljts i Norge, Danmark (1922) och Finland, där idrottsmärken instiftats på hufvudsakligen samma grunder som i Sverige. E. B—ll.

***Idrottsorganisationer.** Sveriges centralförening för idrottens främjande (sp. 365) har till syfte att tillvinna idrotten förstående och erkännande af dess betydelse som ett godt nationellt utbildningsmedel och att främja den i tal och skrift samt ekonomiskt, hvilket sistnämnda med tiden blifvit karakteriserande för verksamheten. Föreningen eger sedan 1908 en genom statslotteri bildad fond på 1½ mill. kr. (årlig ränta omkr. 68,000 kr.) samt uppbär anslag af riksdagen sedan 1914 (växlande mellan 50,000—150,000 kr.), hvarmed understödas upplysningsverksamhet och litteratur, föreningar, Nordiska spelen (se d. o.) m. fl. täflingar, upprättande af idrottsplatser, för hvilkas ordnande föreningen sedan 1922 äfven utlämnar räntefria amorteringslån intill omkr. 530,000 kr. Den handhade byggandet af Stadion i Stockholm (se Stadion, sp. 890—891), har anordnat afd. af idrottsutställningar i Chicago, Berlin, Petersburg, Malmö m. fl. städer och eger landets största idrottsplats, Östermalms idrottsplats, med två tennispaviljonger och andra åbyggnader (tax.-värde 810,000 kr.). Egna tillgångar öfver skulderna omkr. 640,000 kr.; årsbudget omkr. 512,000 kr. och balansräkning omkr. 755,000 kr. — Föreningen är baserad på enskilda medlemmar (3,032 årligt betalande 5 kr., 706, som erlagt 75 kr. ständig medlemsafgift). Konungen tillsätter ordf. (f. n. kronprinsen) i styrelsen, som består af 30 led., kompletterande sig själfva, samt af K. M:t och Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund utsedda hvardera 2 led. Föreningen utger ''Årsbok'' sedan 1907 och utdelar diplom samt medalj (hittills 26 ex. i guld;

Den af Sveriges centralförening för idrottens främjande utdelade medaljen (visande Molins ''Bältespännare''; se d. o.).

se fig.) och i högre allmänna läroverken årligen idrottspremie i silfver. — (Sp. 366.) Svenska

gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund utgöres af inom landet arbetande föreningar för gymnastik och idrott med undantag af sådana för häst- och motorsport samt segling, skjutning och boxning. Riksförbundet är landets högsta myndighet i frågor, som röra den svenska idrottens organisation och ledning, samt representerar genom sina specialförbund Sverige i idrottsligt afseende gentemot utlandet. De å sp. 366 nämnda, under riksförbundet sorterande 14 sektionerna, numera benämnda specialförbund, ha ökats med 4, näml. Svenska ishockeyförbundet, Svenska lekförbundet, Svenska tyngdlyftningsförbundet och Svenska brottningsförbundet (de 2 sistnämnda förut sammanslagna under namnet atletik), hvaremot Svenska pärkförbundet uppgått i Sv. lekförbundet, så att specialförbunden nu äro 17. Sv. skidlöpningsförbundet bär numera namnet Sv. skidförbundet. Till de 20 nämnda distrikten har nu tillkommit Upplands idrottsförbund. Under riksförbundet sorterar dessutom Sveriges skolungdoms gymnastik- och idrottsförbund (Skolförbundet). — Inom de flesta idrottsgrenar hållas årligen dels svenska mästerskapstäflingar, dels inom de olika distriktsförbunden distriktsmästerskapstäflingar och juniormästerskapstäflingar (se Mästerskapstäflingar. Suppl.). Under de senaste åren har riksförbundet börjat upplysningsverksamhet genom skioptikonserier och propagandaföredrag. Riksförbundet åtnjuter sedan 1914 understöd af statsmedel.

A. Lmn. E. B—ll.

Idrottspark, på en del håll använd benämning på ett för idrottsutöfning ordnadt område med öfnings- och täflingsbanor samt erforderliga byggnader för omklädnad jämte (oftast) åskådarläktare. Ex.: Stockholms idrottspark (se d. o., sp. 367), numera ersatt af Stadion, samt Norrköpings idrottspark. Vanligare är dock benämningen idrottsplats. Äfven i Danmark användes benämningen idrottspark. Ex.: Idraetsparken i Köpenhamn, anlagd 1911. Den är omkr. 10 har stor och omfattar fotbolls-, hockey- och kricketbanor, banor för allmän idrott, gymnastik- och idrottshus samt lawn-tennisbyggnad. Fotbollsbanan har plats för 25,000 åskådare och idrottshusets sal för 2,200.

E. B—ll.

Idrottsplats. Se Idrottspark. Suppl.

***Idrottsutställning.** Svenska sådana ha varit anordnade vid de allmänna utställningarna i Stockholm 1897, Malmö (den baltiska) 1914 och Göteborg 1923.

Idsjön, en 10 kvkm. stor sjö, 261 m. ö. h., i Nyhems socken, Jämtland, genomflytes af Gimån.

O. Sjn.

***Iduna,** sällskap, högtidlighöll 22 nov. 1912 sin 50-årsdag, till hvilken T. Westrin utgaf den rikt illustrerade minnesskriften ''Några bidrag till Sällskapet Iduns historia'' och sällskapet anordnat en stor utställning af konstnärliga ledamotsporträtt, öfver hvilken katalog utgafs. 1913 afgick Westrin från sekretariatet och efterträddes af professor Knut Kjellberg, som innehade det till sin död (mars 1921). Sekreterarsysslan har från dec. 1921 bestridts af R. G:son Berg. Sammanträdena, som efter Hotel Fenix' rifning varit förlagda till olika lokaler, ha sedan 1916 hållits på Gillet (Brunkebergstorg). Ledamotsafgiften höjdes 1918 till 10 kr.

***Iduna,** tidning. Johan Nordling afgick som hufvudredaktör 1915 och efterträddes af Ernst Högman. 1923 inköptes tidningen af redaktör Beyron Carlsson, som nu är dess utgifvare med fru Ebba Theorin som redaktör. Bland medarbetare märkas prins Vilhelm som teater- och Tor Hedberg som litteraturkritiker.

Idyllisk (se Idyll), landtlig, som framställer landsbygds- eller herdelif; enkel och okonstlad, präglad af ofördärfvad natur.

Idzo. Se Negerspråk, sp. 726.

I. E., förk. för immunitetsenhet (se d. o. Suppl.).

Ifni, spanskt territorium i Marokko, på sp. *Santa Cruz de Mar Pequeña* (se Santa Cruz 11). Spaniens anspråk på I. erkändes under Marokkoförhandlingarna 1902, men inskränktes genom ett fördrag med Frankrike af 27 nov. 1912 till den s. k. Ifni-enklaven, en 44 km. lång och 25 km. bred kustremsa i södra Marokko, mellan Wadi Nun i s. och Wadi Bu-Sedrat i n. Den spanska ockupationen uppges vara rent nominell. Området har omkr. 20,000 inv., som lefva af fiske, dadel- och trädgårdsodling.

***Ifvetofta.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 2,935 inv. (1923).

***Ifö.** — 2. Kaolin- och chamottefabriken med porslinsfabrik tillhörde 1903—09 ett svensk-danskt bolag och eges sedan 1910 af A.-b. Ifö chamotte- och kaolinverk (akt. kap. 1,350,000 kr.); cementfabriken eges af Ifö cementfabr.-a.-b. (akt. kap. 350,000 kr.). I båda är Skånska cement-a.-b. hufvudintressent.

O. Sjn.

***Ifösjön** beräknas nu ha en areal af 54 kvkm. På den i densamma liggande ön Ifön (areal 30 kvkm.) höjer sig i norr Ifö klack till 126 m. ö. h., under det att Vångaåsen på sjöns nordvästra strand når 159 m.

O. Sjn.

Igdyrer, folk. Se Turkmener, sp. 441.

Igel, by i preussiska reg.-omr. Trier, Rhenprovinsen, vid Mosel. 519 inv. (1919). Vinodling. Därinvid står den 23 m. höga Igelpelaren, ett bildsmyckadt romerskt grafmonument från omkr. 200 e. Kr. öfver klädeshandlarfamiljen Secundinierna (afbildadt å fig. 9 till art. Romersk provinskultur).

Igelsta, blixtfyr i farleden Landsort—Södertälje på 59° 10′ 10″ n. br. och 17° 40′ 3″ ö. lgd fr. Gr., uppförd 1916. Agaljus.

Igelström, Lars Johan, mineralog, f. 10 febr. 1822 på Yngshyttan vid Persberg, d. 15 maj 1897 på Gräs, Sunnemo socken, Värmland, genomgick 1841—42 Filipstads bergsskola, blef efter några års arbete i Finland e. o. stipendiat i Järnkontoret samt kvarstod som sådan till 1857. Han var äfven lärare i kemi och mineralogi vid bergsskolan i Filipstad samt tjänstgjorde 1858 som extra geolog vid den då nyinrättade Sveriges geol. undersökning och gjorde då det märkliga fyndet af det första exemplaret af *Yoldia arctica* i östra Sverige. I. bosatte sig 1859 på fädernegården vid Persberg och flyttade 1871 som landtbrukare till Gräs. Under somrarna reste han rundt till gruffälten i Värmland, och under vintrarna analyserade han sina fynd. Bland hans mineralupptäckter må nämnas *pyro-*

kroit, *gediget bly*, *monimolit*, *manganofyll* från Pajsberg, *pyroaurit* från Långban, *manganepidot* och *plumboferrit* från Jakobsberg samt *diadelfit* och *hemafibrit* från Nordmarken. Han upptäckte äfven (1866) den på sin tid mycket uppmärksammade bituminösa gnejsen vid Nullaberget i Östmarks socken, Värmland (se Mikroklinsten). I. beskref sina fynd i in- och utländska facktidskrifter, men då han i det stora hela var autodidakt och endast hade den kemiska analysen och mineralens yttre egenskaper att stödja sig på samt icke var bevandrad i kristallografien och den på den tiden uppblomstrande kristalloptiken, ha några af de mineralspecies, hvilka han uppställt som nya, icke kunnat bestå inför kritiken. Hans arbete är dock ett afsevärdt tillskott till kännedomen om de i Sverige förekommande mineralen och så mycket mera beaktansvärdt, som det utfördes med ringa materiella tillgångar på en aflägsen bondgård. I. författade också ett par läroböcker i mineralogi samt allmänna redogörelser för mineral- och malmförekomster. Praktisk betydelse hade hans undersökningar af manganmineralen, *hausmannit* och *braunit*, och manganmalmerna i Värmland, och han visade, att dessa malmer, som förr kastats bort på varphögarna, voro af stort värde; de ha också fått stor användning i vår järntillverkning. Se A. Hambergs nekrolog öfver I. i "Geol. fören:s i Stockholm förhandl." 1897. K. A. G.

Igelösa. Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. I. omfattar nu 685 har med 204 inv. (1923) och skall framdeles tillsammans med Västra Odarslöf samt Håstads församling af Västra Hoby pastorat förenas till ett pastorat.

Iggesund omfattar nu utom järnbruket sulfatfabrik (tillv. 14,000 ton), sulfitfabrik (15,000 ton), träsliperi (15,000 ton), spritfabrik ($^1/_2$ mill. liter) och skeppsvarf. Tax.-v. för annan fastighet än jordbruksfastighet 5,916,200 kr. (1923). Bolaget eger utom I. äfven sågverk i Hudiksvall, Hybo i Ljusdal (14 ramar), Saltvik, Bergsjö, Karsjö, Hålsjö och Storån. Strömbacka (se d. o.) inköptes 1923, hvarefter I:s hela skogsareal är omkr. 250,000 har. A.-b. Iggesunds bruk, hvars akt. kap. nu är 9 mill. kr., eger andelar i Dannemora, Vigelsbo, Kolningsbergs, Tuolluvara, Stribergs m. fl. grufvor. O. Sjn.

Iglau tillhör nu Tjecho-Slovakien. 25,634 inv. (1921).

Igló tillhör nu Tjecho-Slovakien. Officiella namnet är Nová Ves. Omkr. 10,500 inv.

Ignatius. 1. Kaarlo Yrjö Benedictus I., son till den i hufvudarbetet nämnde K. E. F. I., finländsk jurist, f. 12 nov. 1869 i Helsingfors, juris doktor 1900 och e. o. lektor i finska vid universitetets juridiska fakultet 1903, var led. af lagberedningen 1906—12, assessor i Viborgs hofrätt 1908—13 samt blef 1914 docent, 1922 adjunkt i straff- och straffprocessrätt och 1923 president i Vasa hofrätt. I. sändes 1917 af senaten till Förenta staterna för att anskaffa lifsmedel. Han är ordf. i finländska afdelningen af 1919 års kommitté för mellannordisk försäkringslagstiftning. — 2. Johannes (Hannes) Ferdinand I., den föregående broder, finländsk militär, f. 8 okt. 1874 i Helsingfors, inträdde 1892 vid Finska dragonregementet, genomgick ryska generalstabsakademien 1899—1902, erhöll vid finska militärens upplösning afsked ur tjänsten med ryttmästargrad och egnade sig därefter åt affärsverksamhet. I. tog under Världskriget ifrig del i förberedelserna till Finlands lösryckande från ryska riket. Han var chef för de frikårer, som intogo Uleåborg 3 febr. 1918, var under frihetskriget generalkvartermästare i finländska armén och generalstabschef 1918—19. Han utnämndes 1919 till inspektör för de militära skolorna, men afgick 1920, då anslag för befattningen vägrats af riksdagens majoritet (socialister och deras medlöpare) på grund af I:s politiska hållning och nära förhållande till G. Mannerheim. I. har utgett den biografiska skildringen *Carl Gustaf Mannerheim* (1918). 1—2. T. C.

Igua'ssu-fallen. Se Yguassufallen.

Ihering, H. v. Se Jhering, H. Suppl.

Ihlen, Nils Claus, norsk politiker och industriidkare, f. 24 juli 1855 i Kristiania, blef student 1872, genomgick tekniska högskolan i Zürich, anställdes 1877 vid norska järnvägsanläggningar och blef 1878 ledare af Strömmens mekaniska verkstad, hvars egare han blef 1883 och som han upparbetade i hög grad. Han var många år led. af riksförsäkringsanstaltens appellkommission och 1904—08 af öfverstyrelsen för Norges upplysningskontor för näringarna. I. var 1886—89 stortingssuppleant och valdes 1906 till stortingsman. I Gunnar Knudsens första ministär var I. arbetsminister mars 1908—febr. 1910 och i hans andra ministär utrikesminister juni 1913—juni 1921. Som ledare af Norges utrikespolitik under Världskriget löste I. med stor duglighet och smidighet den svåra uppgiften att häfda landets neutralitet i dess förhållande till de krigförande makterna. Efter sitt utträde ur regeringen öfvertog I. ånyo ledningen af Strömmens mekaniska verkstad, som under tiden (1908) öfvergått i ett aktiebolags ego. Han har de senaste åren icke tagit del i politiken. M. H.

I-ho-tuan, kinesisk förening. Se Kina, sp. 70.

Ihrmark, Karl Axel, präst, f. 16 sept. 1871 i Skultuna, student i Uppsala 1889, aflade teol. kandidatexamen 1897, prästvigdes s. å., blef 1898 2:e och 1900 1:e komminister i Hedemora samt kallades 1906 till Svenska kyrkans missionsstyrelses ombud och sekreterare, en befattning, som han innehade, till dess han 1913 utnämndes till kyrkoherde i Norrbärke. Som ledare af svenska kyrkans mission under en uppgångstid visade I. stor organisationstalang. Sedan 1915 är I. suppleant i nämnda missions styrelse. Vid biskopsvalet i Västerås 1920 innehade han 3:e förslagsrummet. Bland hans skrifter märkas *Axel Herman Liljestrand. En minnesteckning* (1909), *Världsmissionens nuvarande läge* (1910), *Missionsarbetet och de kristnas enhet* (1913) samt (tills. med A. Karlgren) *Bilder ur missionshistorien jämte missionshistoriska öfversikter* (1902; 2:a uppl. 1916). E.M.R

Iittis. — 2. Prosteriet omfattar nu 8 församlingar. 2,951 kvkm. 57,761 inv. (1922). — 3. En del af socknen öfverfördes 1920 till Kuusankoski (se d. o. Suppl.) nybildade socken. Areal 643 kvkm. 9,510 inv. (1922). I. hör numera till Tammerfors stift. 2 o. 3. O. B—n.

Ijo. — 2. Sedan Kuivaniemi 1918 afskilts till självständigt pastorat, omfattar socknen, som numera hör till Uleåborgs stift, 1,466 kvkm. med 7,767 inv. (1922). O. B—n.

Ijsselmeer [e'jselmēr]. Se Zuiderzee, sp. 872.

I. K., förkortning för *Idrottsföreningen Kamraterna*.

Ikonen [i'kån-], Lauri Ilmari, finsk tonsättare, f. 8 aug. 1888 i S:t Michel, blef filos. magister i Helsingfors och studerade 1910—12 komposition i Berlin. Han har skrifvit solosånger, violinsonat, symfoni o. a. orkestersaker.

Ikorn, skär med blixtfyr i Saxarleden, Stockholms norra skärgård, på 59° 29′ 28″ n. br. och 18° 29′ 45″ ö. lgd fr. Gr. Fyren är 7 m. hög och uppförd 1916. Agaljus. E. A—t.

Iktegräs, *bot.* Se Thalictrum.

Ikva, biflod i Volynien söderifrån till Styr. I.-afskärningen var under Världskriget skådeplatsen för häftiga strider mellan ryssar och österrikare dels i sept. 1915, då de senare den 8 intogo det vid I. liggande Dubno, dels i dec. s. å. samt i början af 1916, då ryska öfvergångsförsök tillbakaslogos 1 jan. och 3 mars, dels slutligen under den stora ryska offensiven under Brusilov i juni s. å., då ryssarna den 4 började öfvergå I., 9 juni återtogo Dubno samt därefter framryckte mot Galizien. Jfr Världskriget, sp. 193 och 206. L. W:son M.

Ila. Se Kuldsja 4.

Ilang-ilang. Se Ylang-ylang.

Ilbak, Ella, estländsk dansös, f. 31 okt. 1895 i Dorpat, har för sin utbildning tillgodogjort sig den nyryska balettkonstens förfinade teknik samt I. Duncans skola i plastisk barfotadans och Jaques-Dalcrozes rytmiska rörelsemetod. Hon har sedermera företagit turnéer och uppträdde i Stockholm senvintern 1924. Med sitt blonda, lockomkransade hufvud, sin höga och smärta samt särdeles välväxta och genomgymnastiserade gestalt, sitt temperamentstarka och poetiska försinnligande af själstillstånd fängslar hon i hög grad. Särskildt armarnas och händernas plastik är märkvärdigt uttrycksfull; minspelet har däremot ej många skiftningar. E. F—t.

Ildibad. Se Östgoter, sp. 275.

Ile des marchants [il dä marʃä']. Se Sark.

Iles-du-salut, fr. Se Salut-öarna.

***Ilford,** Great, hade 85,191 inv. 1921.

Ilgodståg. Se Godståg. Suppl.

Ilíacos intrā murōs peccātur et extra, lat., ''man försyndar sig både inom och utom Ilions murar'', fel begås å ömse sidor. (Hexameter ur Horatius' ''Epistolæ'', I : 2, v. 16.)

***Ilian,** Sankt, är sedan 1918 införlifvadt med Västerås stad i judiciellt, administrativt och kommunalt afseende. 2,130 inv. (1923).

Iliska taflan (*Tabula iliaca*) kallas en antik relief, som på 1600-talet hittades i trakten af det gamla Bovillæ i Latium. Den anses stamma från början af romerska kejsardömet, är af hvit marmor (s. k. palombino), omkr. 25 cm. i höjd och innehåller en stor mängd scener ur striderna om Ilion (Troja), i midtfältet stadens förstöring och Æneas' flykt, alla bilderna med förklarande inskrifter på grekiska och hänvisning till använda källor, i främsta rummet Homeros. Bilderna äro helt flyktigt skisserade och ha föga konstvärde, men väl betydande antikvariskt intresse. Sannolikt har relieftaflan haft sin plats i något biblioteksrum; den finnes nu i Capitolinska museet i Rom. Se O. Jahn, ''Griechische bilderchroniken'' (1873). G—g N.

Ilkka, i Vasa utkommande finskspråkig tidning, organ för det finska ''maalais''-partiet (bonde- eller, vanligen, om ock ej fullt korrekt, agrarpartiet) och språkrör för dess främste ledare, S. Alkio. Uppkallad efter den från klubbekriget kände bondeledaren Jakob (Jaakko) Bengtsson Ilkka (se d. o.). O. B—n.

***Illicium,** *bot.* Namnet *Illicium anisatum* betecknar nu den växt, som kallats *I. religiosum*. G. L—m.

***Illinois.** — 2. Staten Illinois (förk. Ill.) hade 6,485,280 inv. (3,304,833 män och 3,180,447 kvinnor, d. v. s. 104 män mot 100 kvinnor), 44 på 1 kvkm. (1920), hvilket är en folkökning sedan 1900 med 34,5 och sedan 1910 (5,638,591 pers.) med 15 proc. Af hela befolkningen voro 6,299,333 hvita och 182,274 negrer, 1,206,951, d. v. s. 18,6 proc., i utlandet födda hvita, hvaraf 205,491 från Tyskland, 105,577 från Sverige, 27,785 från Norge och 17,098 från Danmark. Af befolkningen bodde 67,9 proc. i städerna; statens största, tillika unionens näst största stad, Chicago, hade 2,701,705 inv. 1920. I. har nu 11,921 offentliga folkskolor (999,866 lärj.), 838 högre skolor (127,694 lärj.) samt 5 offentliga normalskolor, för hvilka kostnaderna voro 51,5 mill. doll. Antalet colleges och universitet är nu 29; det största är University of Chicago med 355 lärare och 11,385 studenter (1920). Antalet välgörenhetsinrättningar är 257. — Farmernas antal har gått ned till 237,181 med 12,9 mill. har, hvaraf 10,05 mill. har ''improved'' mark. Fabrikernas antal har vuxit till 18,593 med 804,805 anställda och 5,425 mill. doll. tillv.-värde. Järnvägsnätet omfattade 25,432 km., hvaraf de[1] elektriska 5,816 km. (1921). Sjötrafiken förmedl. förutom genom den i hufvudarbetet omnämnda Illinois—Michigan-kanalen (se Illinois 1) af en kanal från Chicago till Joliet, vid den förra kanalen, samt af den i okt. 1907 fullbordade Illinois—Mississippi-kanalen, vanligen kallad Hennepin, från Hennepin till Rock river (124 km. lång, 2,1 m. vattendjup), hvarjämte floderna Desplaines och I. kanaliserats till Utica. I. sänder nu 27 representanter till unionskongressen. — Litt.: J. F. Mather, ''The making of I.'' (1900), A. Nevins, ''I.'' (1916), M. L. Childs, ''Actual government of I.'' (1917), och D. C. Ridgley, ''The geography of I.'' (1921). E. A—t.

Illinois—Mississippi-kanalen. Se Illinois 2. Suppl.

***Illis, quorum meruere labores** präglas numera

Medaljen *Illis, quorum meruere labores*, 8:e storleken. (Under kransen plats för den belönades namn.)

alltid i guld. Medalj af 18:e storleken bäres i allmänhet i guldkedja.

Illmandhö, den sydligaste af Rondanes vackra

komplex af toppar mellan Gudbrandsdalen och Österdalen, Norge. 1,726 m. ö. h. K. G. G.

Illojal konkurrens. Se Konkurrens, sp. 777.

Illukste (ty. *Illuxt*), stad i Lettland, vid I.-floden (tillflöde fr. v. till Düna). 18 km. n. v. om Daugavpils (Dünaburg). 950 inv. 1922 (4,640 inv. 1910). Under Världskriget utkämpades 16—30 okt. 1915 i trakten af I. hårda strider mellan de anfallande tyskarna (Njemenarmén) och de försvarande ryssarna (5:e armén), hvarunder den ihärdigt försvarade staden stormades af de förre (23 okt.). I nov. s. å. samt i febr., mars och juni 1916 sökte ryssarna förgäfves återtaga det slutligen nästan fullständigt ödelagda I. Jfr Världskriget, sp. 193 och 209. H. J—dt.

Illurinbalsam, *farm. med.* Se Kopaivabalsam.

***Illusionist.** Se Taskspelare.

***Illustrated London news.** Tidningen inköptes 1919 af skeppsredaren sir J. Ellerman. Bruce Ingram, f. 1877, sonson till grundläggaren, Herbert Ingram, är sedan 1900 tidningens utgifvare. Ch. Shorter var hufvudredaktör 1893—1900. Bland medarbetarna märkes ytterligare G. K. Chesterton (se d. o. Suppl.).

***Illustration,** L', utgick 1923 i en uppl. af omkr. 200,000 ex. Dess direktör är R. Baschet och hufvudredaktör Maurice Normand.

***Illustrerad militärrevy** upphörde med år 1910.

***Illustreret tidende.** V. Thulstrup dog 1921, och tidningen öfvergick 1922 till ett bolag.

***Illustrirte zeitung** utkommer från okt. 1920 blott hvarannan vecka. Ansvarig redaktör är f. n. (1924) H. Schinke.

***Ilmes** bönehusgäll hör sedan 1897 till Rautjärvi församling och kommun. O. B—n.

***Ilmola.** 1. Häradet omfattar numera 6 kommuner. Areal 3,618 kvkm. 64,153 inv. (1922). — 2. Från domsagan öfverfördes 1923 en del till Kauhajoki nybildade domsaga, hvarför dess areal numera är 2,737 kvkm. med 58,999 inv. (1922). 4 tingslag. 1 o. 2. O. B—n.

Ilo, hamn. Se Moquegua.

***Ilsbo** omfattar nu 4,970 har. 558 inv. (1923). I. är sedan 1 maj 1918 jämte Hög förenadt med Hälsing-Tuna till ett pastorat, benämndt Hälsing-Tuna, Högs och Ilsbo församlingars pastorat och tillhörande Sundhede kontrakt, Uppsala stift.

***Ilstorp** omfattar 1,085 har. 235 inv. (1923).

Iltalehti (''aftonbladet''), i Helsingfors utgifven finskspråkig aftontidning, språkrör för finska samlingspartiets yngre element, uppsatt 1919 som fortsättning af Uusi päivä (se d. o. Suppl.). O. B—n.

Ilug, populär benämning på Internationella luftfarts-utställningen i Göteborg sommaren 1923. Se Utställning. Suppl. H. J—dt.

Ilysiidæ, *zool.* Se Örmarna, sp. 919.

Imagonät (af lat. *imāgo*, bild), ett af optiska firman G. Rodenstock i München fabriceradt osymmetriskt fotografiskt dubbelobjektiv. J. Htzg.

***Imatra.** Forsen, som tillhör finländska statsverket, är f. n. under utbyggnad (tills. med närmast ofvanom belägna forsar, af hvilka Linnankoski är störst). Kraftstationen anlägges med en fallhöjd af 23 m., men denna kan genom uppdämning af älfven senare höjas till 24 m. I kraftstationen installeras 3 aggregat utvecklande 49,000 högspända kw., men maskinkapaciteten kan ökas till 145,000 kw. Kraften skall användas för elektrifiering af södra Finland, där f. n. hufvudsakligen endast lokala nät finnas (se Finland och Ingerois. Suppl.). Till en början skall dragas en hufvudledning från I. i västlig riktning till Riihimäki och därifrån dels till Helsingfors, dels till Åbo, samt en andra ledning från I. till Viborg. O. B—n.

Imatra domsaga, Finland, skall 1 juli 1924 utbrytas från Jääskis domsaga och bestå af 3 tingslag. Dit skola höra Ruokolaks, Joutseno och Rautjärvi socknar. 1,693 kvkm. 26,125 inv. (1922). O. B—n.

***Imbert,** H., dog 1905.

Imbizona, en Helgelseförbundet (se d. o. Suppl.) tillhörig missionsstation bland sulukaffrerna i Syd-Afrika.

***Imbros** hade 8,125 inv. (greker) 1912. — Ön afträddes 1920 af Turkiet till Grekland, som emellertid 1923 (Lausannefreden) fick återlämna densamma. — Gräfningar vid Kastro (*ej* Kastron) 1908 ha blottat flera fornlämningar, såsom teater och stadsmurar.

***Imeretien** hör nu till sovjetrepubliken Georgien.

I. MG., förk. för Internationale musikgesellschaft (se d. o. Suppl.).

***Imidazol.** Å rad 1 *står* ett heterocykliskt kolväte *bör vara* en heterocyklisk förening. K. A. V—g.

Immanuel, Fritz, tysk militär och militärskriftställare, f. 9 april 1857 i Frankfurt a. M., blef 1879 infanterifficer, förflyttades 1904 till generalstaben och var 1904—05 lärare vid krigsakademien. Under Världskriget befordrades han (1915) till öfverste och regementschef, beordrades till stabstjänstgöring i hemorten 1916 och afgick från tjänsten efter fredsslutet. Bland hans många arbeten må nämnas: *Der russisch-japanische krieg* (1905, 1906), *Erfahrungen und lehren des russisch-japanischen krieges* (1906), *Welche lehren lassen sich aus den kriegen in Südafrika und Ostasien — — ziehen?* (1907), *Taktische aufgaben* (1900; 3:e uppl. 1909), *Handbuch der taktik* (2 dlr, 1905; 2:a uppl. 1910), *Aufgaben auf dem truppenübungsplatz* (1911), *Lehnert's handbuch für den truppenführer* (1904 o. f.), *Der Balkankrieg* (1912—14), *Wie wir die westrussischen festungen erobert haben* (1915; 3:e uppl. 1916), *Serbiens und Montenegros untergang* (1916), *Siege und niederlagen im Weltkriege* (1919) och *Der Weltkrieg 1914 bis 1919* (1920). C. O. N.

***Immateriell förmögenhetsrätt** har under de senaste åren varit föremål för såväl mellanfolkliga konventioner som svensk lagstiftning, hvadan en del nyheter bragts till stånd inom detta område af vår rättsordning. Se artiklarna Egenderätt, Internationella unionen till skydd för den industriella egenderätten och Patent, samtliga i Suppl. C.G.Bj.

Immelmann, Max, tysk flygofficer, f. 21 sept. 1890 i Dresden, förolyckad genom flygplanshaveri (enligt engelsk uppgift nedskjuten) 18 juni 1916 vid Sallaumines (nära Béthune), blef 1911 fänrik vid 2:a järnvägsregementet, öfvergick 1912 till reserven och verkade som ingenjör, ingick vid Världskrigets ut-

brott åter i tjänst, anställdes i nov. 1914 vid flygtrupperna, där han 1915 blef underlöjtnant och i april 1916 löjtnant. I. var tyska arméns erkändt förste jaktflygare. Som sådan nedsköt han 15 franska och engelska flygplan. Se I:s *Meine kampfflüge* (1916; "Mina upplevelser som stridsflygare", 1917). H. J—dt.

Immelmannssväng. Se Flygning. Suppl., sp. 889.

***Immeln** har en areal af 22 kvkm. Här har *Trapa natans* åtminstone tills nyligen kvarlefvat. Se Trapa, sp. 616.

Immissioner af imponderabilier ("införande af ämnen, som ej väga något"; se Imponderabilier), *jur.*, kallas emellanåt den inverkan på en fastighet eller på där boende människor, som föranledes af åtgärd eller inrättning å angränsande fastighet och som består i spridande af damm, rök, sot eller ånga, öfverförande af värme, dålig lukt eller giftiga gaser, buller, skakning e. d. Den fortgående industriella utvecklingen har i hög grad ökat förekomsten af sådana inverkningar, och de däraf förorsakade olägenheterna ha framtvungit sträfvanden att förebygga eller inskränka desamma (se, hvad Sverige beträffar, 1919 års hälsovårdsstadga, §§ 24 o. 50, äfvensom Bullerlag. Suppl.) eller åtminstone bereda de af inverkningarna lidande skadeersättning. I fråga om dylik ersättning ha dock de svenska domstolarna ännu så länge inga fasta grundsatser att stödja sina afgöranden på; man har tills vidare begränsat ersättningsskyldigheten till sådana fall, då idkare af industriell e. d. verksamhet "gått utöfver hvad som för verksamhetens bedrifvande å [egen] fastighet kan, med hänsyn till grannfastighetens intresse, anses skäligt" (justitieråd et frih. Bo Leijonhufvud i Högsta domstolen 1911). I våra nordiska grannländer bestå snarlika förhållanden: ersättning för ifrågavarande slags olägenheter tillerkännes allt emellanåt, då de nått en mera ovanlig höjd, utan att dock fullt fasta och ostridigt giltiga regler härom kunnat uppställas. C. G. Bj.

Immunitétsenhet, *med.*, förk. I. E., mått för värdesättning af difteriserums och andra serumslags halt af immunkroppar.

***Immunkropp,** termostabil beståndsdel af bakteriolysiner och hemolysinhaltiga sera, synonym med amboceptor (se d. o. Suppl.); antikropp i allmänhet. G. Wrgn.

Immunokemi, ett af S. Arrhenius infördt namn på en vetenskap, som "undersöker de kemiska reaktionerna hos substanser, som alstras genom insprutning af främmande substanser i blodet på djur, d. v. s. genom immunisering", med andra ord vetenskapen om lagarna för antikroppars och antigeners inverkan på hvarandra. I fråga om dessa reaktioner finnas 3 olika teorier. Ehrlich, som sysselsatte sig särskildt med difteritoxinets reaktion med difteriantitoxin, ansåg denna vara af samma natur som en kemisk neutralisering, likartad med reaktionen mellan en stark syra och en stark bas. Om det behöfdes antitoxinmängden A att neutralisera toxinmängden T, behöfdes det antitoxinmängderna $2A$, $3A$, $4A$, o. s. v. för att neutralisera toxinmängderna $2T$, $3T$, $4T$, o. s. v. Enligt Arrhenius och Madsen åter liknar antigenets reaktion med antikroppen bindningen mellan en svag syra och en svag bas, t. ex. mellan ättiksyra och ammoniak, och därvid gäller särskildt massverkans lag af Guldberg-Waage, d. v. s. reaktionens resultat blir dels en förening mellan antigen och antikropp, dels antigen och antikropp, båda i fri form. Äfven enligt Arrhenius' och Madsens teori reagera sålunda antigen och antikropp på hvarandra enligt väl bestämda ekvivalenter. Enligt den tredje teorien (Bordet) äro antigen och antikropp kolloider, som reagera med hvarandra enligt lagarna för adsorption. Det väsentliga draget i Bordets teori är, att dessa kroppar, alltefter de olika kvantiteter, i hvilka de äro närvarande, reagera med hvarandra i mycket olika proportioner. Deras affinitet till hvarandra är jämförlig med den, som framkallar upptagandet af anilinfärg på ett filtrerpapper, som neddoppas i färgen. Enligt Bordets teori skulle antitoxinet, på samma sätt som en utspädd färglösning, i hvilken man doppar ett färgbart föremål, ger detta en blek, men uniform färg, fördela sig på alla toxinmolekyler, men därvid endast partiellt mätta deras affiniteter. Se S. Arrhenius, "Immunochemie" (Leipzig, 1907), och Jules Bordet, "Traité d'immunologie" (1920). G. Wrgn.

Immunopsoniner, *bakteriol.* Se Bakteriotropa sera. Suppl. och Opsoniner.

***Immunserum,** ett serum, som innehåller antikroppar; serum, vunnet efter injektion af hvilket antigen som helst, som verkar specifikt (bakteriolytiskt, antitoxiskt o. s. v.) å det ifrågavarande antigenet. G. Wrgn.

Immun-voll-vaccin (Much), sammansatt af ägghvita från apatogena bakterier, blandning af lipoida ämnen ur galla, m. m., afsedd att ge en ospecifik immunitet och eventuellt bota influensa, influensapneumoni, barnsängsfeber, sepsis o. a. akuta infektionssjukdomar med hög feber. Se äfven hvad som i art. Vaccination, sp. 211, säges om *protoplasmaaktivering*. G. Wrgn.

***I-mosjar.** Bild af en tuareg meddelas i art. Sahara, sp. 344.

***Impatiens,** *bot.* Se Flitiga Lisa. Suppl.

Impe'nnes, *zool.*, är en annan benämning på *Sphenisciformes*. Se Pingvinerna.

***Imperata arundinacea,** *bot.*, kallas nu *Imperata cylindrica*. Se äfven Java, sp. 1313. G. L—m.

***Imperial institute.** Sedan 1900 är Londons universitet till stor del inrymdt i midtbyggnaden och östra hufvudflygeln. Uppsikten öfver institutet öfvertogs 1916 af kolonialministeriet och utöfvas af kolonialministern, som vid sin sida har ett verkställande råd af 25 led., företrädande rikets skilda delar. Institutets verksamhet ledes af en direktör, biträdd af vetenskapliga fackmän.

***Imperialism.** Som en "imperialismens tid" ha historiker inom skilda länder betecknat perioden mellan de stora kolonialförvärfven på 1880-talet och Världskrigets utbrott, 1914. Den österrikiske historikern H. Friedjung har lämnat en sammanfattande framställning af denna tid i "Das zeitalter des imperialismus 1884—1914" (2 bd, 1919—22). Han definierar imperialismen som "folkens åtrå efter växande andel i världsherraväldet, närmast genom besittningar på andra sidan hafven". Under den propagandapolemik, som åtföljde Världskriget, beskylldes Tyskland af sina fiender för att ha vållat kriget genom att drifva en renodladt im-

perialistisk politik med ”världsherraväldet” som yttersta mål. Å andra sidan sparades från tyskt håll ej på motsvarande beskyllningar, särskildt mot England, som skulle genom ”inringning” af Tyskland ha velat tillintetgöra det starkaste hindret för den brittiska imperialismens planer på hegemoni i Europa och absolut sjöherravälde, hvarjämte äfven fransk och rysk imperialism på liknande sätt brännmärktes. Ehuru imperialismen sålunda å ömse håll tadlades hos motparten som en till Världskriget ledande tidsströmning och likaledes ömsesidigt afsvors för egen del, så ha imperialistiska strömningar äfven efter Världskrigets slut och upprättandet af ett med rakt motsatta idériktningar motiveradt Nationernas förbund gjort sig märkbara, t. ex. i Frankrikes nya allianssystem, i Polens österuropeiska expansionssträfvanden, i det bolsjevikiska Rysslands återförvärf af en del genom kriget och under revolutionen förlorade gränsmarksområden, i Italiens sträfvanden efter hegemoni i Medelhafvet, i det nya Turkiets främlingsfientliga konsolideringspolitik o. s. v. ”Endast för Tyskland och dess ödeskamrater sjönk imperialismens tidsålder 1918 i djupet”, anser Erich Marcks. I de tysk-nationella revanschströmningarna vilja å andra sidan Världskrigets segermakter gärna se frön till en ny, obotfärdig tysk imperialism. Oppositionen mot den imperialism i skilda länder, som ledde till Världskriget, samlar sig nu efteråt vanligen i sträfvanden för en diplomatisk afspänning i samband med internationell rustningsminskning och reformering af Nationernas förbund till universell omfattning och större öfverensstämmelse med dess ursprungliga, hittills endast ofullständigt förverkligade idé. — Om utvecklingen under senare år af den brittiska imperialismen i betydelsen af inre brittisk riksenhetsrörelse se vidare Storbritannien. Historia. Suppl. V. S—g.

Imperialkorn, *landtbr.*, tätaxiga, tvåradiga kornsorter, med uppräta ax och föga utbredda borst, hvilka lätt affalla hos vissa sorter imperialkorn. H. J. Dft.

***Imperium.** 1. Det används stundom äfven (i betydelsen ”rike”) som beteckning för hela brittiska riket (”det brittiska imperiet”, eng. *the empire*) med dess självstyrande eller kronstyrda kolonier, därunder lydande protektorat o. s. v. V. S—g.

Impermeabel (af nekande *in* och *permeabel*, se d. o.), ej genomtränglig. — Subst. Impermeabilitet; mots. permeabilitet (se d. o.).

***Imponderabilier.** I bildlig bemärkelse används uttrycket om psykologiska faktorer, hvilkas betydelse i och för sig, t. ex. inom politiken, ej kan bestämdt anges (är ”ovägbar”), men som likväl kunna utöfva beaktansvärdt inflytande, t. ex. stämningar, fördomar och lidelser hos folk eller enskilda personer.

Impregnatiön (se Impregnering), *miner.*, ett förekomstsätt af malmmineral, där lösningar af metallsalter inträngt i en bergart längs sprickor eller skiktytor och där afsatt malmmineral, utan att ur den omgifvande bergarten upplösa några beståndsdelar. Har detta däremot varit fallet, talar man om en metasomatisk (se d. o. Suppl.) malmförekomst. Impregnationer förekomma väsentligen i porösa bergarter, som äro olösliga gentemot de saltlösningar, hvilka det här gäller. K. A. G.

Impressiōn (fr. *impression*), intryck, känning, förnimmelse.

***Impressionism.** Från den företrädesvis inom måleriet utbildade impressionistiska riktningen har benämningen äfven öfverförts till en inom de senare årtiondenas *musik* yppad rörelse, som lämnar plastisk formgifning därhän och lägger an på att omedelbart återge naturintryck och förfinadt utmåla oklara själsstämningar, gärna med användning af sällsam harmonik och kolorit. Hufvudman för riktningen var Cl. Debussy (se denne. Suppl.), och han har påverkat tonsättare i flera länder. E. F—t.

Impret l. Mpret (alban.; af lat. *imperator*), år 1914 titel för regenten i den 1913 af stormakterna upprättade oberoende staten Albanien (se d. o., Suppl., sp. 103).

Impu'ls, Impulsskifva, *urmak.* Se Ur, sp. 1297 ff.

***Imputera.** Om imputabilitet och imputation se vidare Tillräknelighet, sp. 58.

In abse'ntia, lat., i ens frånvaro. Om *doctor in absentia* se Doktor, sp. 637.

***Inafvel**, *biol.* Så betecknas parningen mellan djurindivider, som äro blodsförvanter. Sker parningen mellan de närmaste anhöriga, betecknas den som incest (se Incestafvel). L—e.

Inaktivēring (af *inaktiv*, overksam) af ett serum. Genom upphettning af ett (t. ex. hemolytiskt) serum till 56° under ½ timme förstöres alexinet l. komplementet, hvarför den kvarvarande oskadade amboceptorn (se d. o. Suppl.) icke kan åstadkomma hemolys; tillsättes färskt serum, som alltid innehåller komplement, *reaktiveras* serum, och blodkroppsupplösning kan ånyo inträda. G. Wrgn.

Inaskning, *kem.*, förbränning af de organiska beståndsdelarna i ett ämne, så att blott askan, d. v. s. de oorganiska, icke flyktiga delarna, återstår. K. A. V—g.

***Inbjudning till aktieteckning.** Nu gällande aktiebolagslag af 12 aug. 1910 gör i fråga om sättet för aktiebolags bildande ej någon skillnad emellan simultanbildning och successivbildning. Vare sig stiftarna af ett bolag öfverta alla aktierna eller åt annan än stiftare lämnas tillfälle att teckna aktie, skola samma regler för bildandet iakttagas. Stiftarna skola städse upprätta en stiftelseurkund, hvilken i formellt afseende äfvensom med afseende å innehållet skall uppfylla föreskrifterna i §§ 5—7 aktiebolagslagen. Stiftelseurkunden skall först kungöras i allmänna tidningarna äfvensom i tidning inom orten, där bolagets styrelse skall ha sitt säte, och därefter i 2 exemplar jämte 1 exemplar af de tidningar, i hvilka kungörelsen varit införd, inges, om bolagets styrelse skall ha sitt säte i Stockholm, till Öfverståthållarämbetet och i annat fall till K. M:ts befallningshafvande i länet; det ena exemplaret af urkunden skall förvaras för att hållas tillgängligt för enhvar, som önskar taga kännedom däraf; det andra skall, försedt med påskrift om uppvisandet, återställas till stiftarna. (Se §§ 8 och 9 i lagen.) Teckning af aktier skall ske å teckningslista, som underskrifvits af stiftarna, eller å en på visst sätt bestyrkt afskrift däraf, och teckningslistan skall innefatta styrkt afskrift af stiftelseurkunden jämte nyssnämnda påskrift samt uppta vissa upplysningar, bl. a. för det fall, att

annan än stiftare må teckna aktier, uppgift å det antal aktier, som enhvar af stiftarna tecknat, och å den grund, efter hvilken, i händelse af öfverteckning, aktierna skola fördelas emellan tecknarna (§ 10). Aktieteckning, som göres å lista, den där ej uppfyller föreskrifterna i § 10, är ogiltig. E. K.

In bulk [ba'lk], eng. (''i klump''), *hand.*, utan särskild inpackning (om sådan skeppslast som t. ex. kalk).

Incalza'ndo [-då], it. (af *incalzāre*, pådrifva), *mus.*, med påskyndadt tempo, dets. som *stringendo* (se d. o.).

Inchcape [i'nʃkēip], lord. Se Mackay, J. L. Suppl.

Incisīvi, *anat.* Se Tänderna, sp. 742.

***In cœna domini.** Se äfven Nattvardsbullan.

Income tax [i'nkəm tä'ks], eng., inkomstskatt i England. Den infördes första gången, som en utomordentlig krigstidspålaga, af W. Pitt d. y. 1799, afskaffades 1801, utkräfdes ånyo 1803—16 och återupplifvades 1842 af sir Robert Peel, äfven då som en temporär skatt, men har sedan dess regelbundet utkräfts efter växlande skala, som till 1907 likformigt tillämpades på inkomster af alla storlekar. Sedan dess har differentiering skett dels genom högre skattesatser för små inkomster, dels genom ett afdragssystem, dels genom extrabeskattning (*super-tax*) af mycket stora inkomster. Jfr Inkomstskatt. Suppl. V. S—g.

***Indal.** 1. Socknen tillhör nu Sundsvalls kontrakt. 2,771 inv. (1923). — 2. Tingslaget ingår nu i Ljunga fögderi. 7,082 inv. (1923).

***Indals-Liden** tillhör nu Sundsvalls kontrakt, Härnösands stift. 2,939 inv. (1923).

Indaminer, *kem., tekn.*, en serie blåa eller gröna organiska färgämnen, som erhållas genom inverkan af nitrosodimetylanilin på aminer, t. ex. dimetylanilin, eller genom oxidation af paradiaminer i närvaro af monaminer. Det enklaste hithörande färgämnet fenylenblått eller vanlig indamin framställes genom inverkan af kaliumbikromat på en blandning af parafenylendiamin och anilin. Det bildar grönsvarta, i vatten lösliga kristaller. Indaminerna äro obeständiga vid inverkan af syror och sönderdelas därvid i kinoner och aminer. De användas därför ej som färgämnen, men äro viktiga som mellanprodukter vid framställning af safraniner (jfr d. o.). K. A. V—g.

Indantrēnfärgämnen, *kem. tekn.*, synnerligen äkta kypfärgämnen (se Färgning, sp. 296) af antrakinongruppen. Det viktigaste är *indantrenblått*, som framställes genom upphettning af diaminoantrakinon med kaliumhydrat vid 250°. Det bildar en blå deg, som med brun färg löses i svafvelsyra. Nyttjas som äkta färg på bomull. K. A. V—g.

***Indelningsverket.** Anslaget ''Ersättning för rustning och rotering'' är i riksstaten för 1924 upptaget till 460,000 kr. Se Sv. Ågren, ''Karl XI:s indelningsverk för armén. Bidrag till dess historia åren 1679—1697'' (1922).

Indelningsändring, Kommunal. Se Kommunal indelningsändring. Suppl.

***Indelta armén.** Den verkligen befintliga indelta personalen var 1 jan. 1924 1,544 man. H. J—dt.

Indelta löner. Se Lönereglering.

Indenrigsministeriet i Danmark omfattar väsentligen samma förvaltningsgrenar som Socialdepartementet i Sverige, bl. a. kommunalväsen, fattigvård och sociala ärenden. P. E—t.

***Indépendance belge,** L', är fortfarande den ledande liberala tidningen i Belgien. Den tillhörde länge den filantropiske industrimagnaten Ernest Solvay, men hans arfvingar öfverlåto den 1923 åt nuv. utrikesministern P. Hymans och borgmästaren Max i Bruxelles.

Inderöy. 1. Pastorat i Nord-Innherad prosteri, Nidaros bispedömme, Norge, omfattar socknarna Inderöy, Röra och Sandvollan. 146,$_{31}$ kvkm. 4,495 inv. (1920). — 2. Härad och socken i I. pastorat, n. ö. om Trondhjem, vid inre Trondhjemsfjorden, Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), Norge. 89,$_{73}$ kvkm. 2,888 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. Jfr Inderöen. K. G. G.

Index (se d. o. i hufvudarb.), *statist.*, ett slag af statistiska relationstal. Indextal i denna bemärkelse användas för att på ett bekvämt och lätt öfverskådligt sätt uttrycka förhållandet mellan det matematiska värdet hos en och samma företeelse vid olika tidpunkter eller å skilda orter o. s. v. och vid en viss, fixerad tidpunkt resp. ort eller (vanligen bättre) i förhållande till dess storlek i genomsnitt för en viss tidsperiod resp. å ett flertal orter o. s. v. Det värde, hvarmed de öfriga talen jämföras, kallas indexseriens *bas* och sättes vanligast = 100 eller 1,000. Indextalen ange sålunda icke företeelsens absoluta storlek, utan endast relationen till bastalet. Om basen för en viss indexserie är 100 och indextalet vid en gifven tidpunkt är 125, innebär detta, att en ökning egt rum med 25 proc. Vore indextalet åter 75, hade en sänkning inträdt med 25 proc. Indexberäkningar användas inom olika grenar af statistiken, men ha vunnit sin största utbredning inom prisstatistiken (se därom Prisindextabeller). De starka växlingar af valutavärdena, som blefvo en följd af Världskrigets utbrott 1914, och de på grund däraf framkallade stora prisfluktuationerna gjorde i alla länder behofvet af tillförlitliga mått på växlingarna i prisnivåerna synnerligen aktuellt. Dessa mätningar fingo genomgående formen af indexserier. De före Världskriget existerande prisindexserierna åsyftade att mäta *partihandels*-prisens förändringar. Efter krigsutbrottet befanns det emellertid snart, att under den starka prisstegringen detaljhandelsprisen och lefnadskostnaderna i allmänhet icke höllo jämna steg med partiprisen. Följden däraf blef tillkomsten först af indexserier för att mäta *detaljhandelns* prisförändringar för lifsmedel (stundom äfven vissa andra lifsförnödenheter, såsom bränsle, lyse o. s. v.) och sedermera fullständiga *lefnadskostnads*-indexserier. Såväl parti- som detaljprisindices förekomma, där de medtagna posterna inbördes få öfva lika stark inverkan på beräkningarnas resultat (*ovägda* indextal), men också sådana, och numera vanligast, där *vägning* efter resp. varuslags och andra utgiftsposters relativa betydelse företages.

Lefnadskostnadsindices ha i många länder lagts till grund för *lönesättningar*. Till följd af prisnivåns starka förskjutningar under kristiden blefvo nämligen de fixerade lönebeloppen på kort tid så

föråldrade, att ändringar måste företagas, hvilket föranledde stridigheter och osäkerhet. Man hjälpte sig därför ofta fram med en *glidande löneskala*, för hvilken lefnadskostnadsindexen blef — vanligen med större eller mindre modifikationer — normerande. Särskildt i fråga om befattningshafvare hos stater och kommuner har denna utväg befunnits lämplig.

I Sverige offentliggjordes den första partihandelsindexen 1918 af numera professor G. Westin Silfverstolpe. Den är månatlig och omfattar hufvudsakligen råvarupris; till en början offentliggjordes den af ''Svensk handelstidning'', men numera af ''Göteborgs handels- och sjöfartstidning'' och ''Svensk finanstidning''. — De i art. Prisindextabeller omtalade förberedelserna för en svensk prisindex inom Kommerskollegium ledde först 1922 till afsedt resultat, i det att kollegiet sedan dess i sin tidskrift ''Kommersiella meddelanden'' utger en månatlig partiprisindex (med retroaktiva siffror från början af 1920), omfattande pris å såväl råvaror som halffabrikat och — i mindre utsträckning — färdigprodukter. — Slutligen har af ''Svenska dagbladet'' från början af 1924 upplagts en af redaktören för ''Kommersiella meddelanden'' H. Eneborg utarbetad partiindexserie, som har till speciellt syftemål att åvägabringa full jämförbarhet med de af Förenta staternas Federal reserve board beräknade indextalen för Förenta staterna, England, Frankrike, Canada och Japan. Basperioden är för Silfverstolpes serie 1 juli 1913—30 juni 1914, för de bägge andra året 1913. I alla tre serierna väges de skilda varuposternas betydelse med hänsyn till 1913 års produktions- och handelsomsättningssiffror. — Retroaktiva indexberäkningar öfver partiprisnivån i Sverige åren 1866—1913 ha publicerats af filos. doktor K. Åmark i ''Kommersiella meddelanden'', årg. 1921, n:r 18.

Socialstyrelsen hade redan före 1914 offentliggjort sammanfattande årsindextal för lifsmedels-, bränsle- och lysekostnader äfvensom hyror med 1905 som basår. Från 1916 har styrelsen i sin tidskrift ''Sociala meddelanden'' offentliggjort månatliga såväl vägda som ovägda indextal för lifsmedel, bränsle och lyse. Vid årsskiftet 1916—1917 tillkom en fullständig lefnadskostnadsindex, fr. o. m. 1918 beräknad för hvarje kvartalsskifte och publicerad i samma tidskrift. Basperioden för dessa serier är juli månad 1914; vägningen sker i fråga om den s. k. vägda lifsmedelsindexen och lefnadskostnadsindexen med hänsyn till konsumtionsförhållandena åren 1913—14 inom mindre bemedlade hushåll enligt resultatet af en då verkställd omfattande budgetundersökning. Beräkningarna för lefnadskostnadsindexen fördela sig på 6 hufvudgrupper af utgifter, nämligen lifsmedel, bränsle och lyse, bostad, beklädnad, skatter och öfriga ändamål.

Glidande löneskala på grundval af lefnadskostnadsindex har i Sverige tillämpats i ganska afsevärd omfattning. För statens befattningshafvare infördes den från 1 juli 1919. Befattningshafvare i kommunernas tjänst liksom hos vissa halfoffentliga företag ha också allmänt fått sina löneförmåner reglerade efter glidande skala, hvaremot densamma endast i undantagsfall kommit till användning för arbetare i offentlig eller enskild tjänst. Vid förhandlingar mellan arbetsgifvare och arbetare är det däremot vanligt, att förändringar af lefnadskostnadsindexen af bägge parterna åberopas som motiv för omreglering af lönesatserna.

Vid flera tillfällen — senast 1924 — har åt Socialstyrelsen uppdragits att verkställa s. k. *dyrortsgrupperingar*, d. v. s. att beräkna indextal för lefnadskostnaderna vid ett och samma tillfälle å *särskilda orter*. Som bas för dessa indextal har tagits ''riksmedeldyrheten'' vid beräkningstillfället, d. v. s. den genomsnittliga dyrheten å samtliga undersökta orter. Alltefter ortsindextalens höjd indelas orterna i ett (större eller mindre) antal ortsgrupper. Enligt principbeslut af 1919 års lagtima riksdag ligga dyrortsgrupperingarnas resultat till grund dels för afpassande af de skattefria afdragens storlek efter lefnadskostnaderna (samtliga orter indelade i fem grupper, af hvilka grupp I omfattar de billigaste, grupp V de dyraste orterna), dels för reglerande af lönerna åt statens befattningshafvare (sju ortsgrupper, däraf A billigaste, G dyraste grupp). Äfven inom det privata näringslifvet förekomma ortsgrupperingar i de flesta kollektiva löneaftal, som omfatta hela riket eller en afsevärd del däraf. Vid dessas upprättande tas dock i allmänhet hänsyn utom till lefnadskostnadernas relativa höjd äfven till arbetsmarknadens läge å de skilda orterna m. fl. faktorer. H. Heyman.

Index Kewensis (''Kew-förteckningen''), förkortad titel på en lista öfver alla kända fanerogamers släkten och arter jämte deras synonymer och hemland, utg. i ''The herbarium'' vid Royal botanic gardens i Kew nära London. Medlen därtill donerades af Ch. Darwin, som äfven uppdrog åt sir Joseph Hooker att leda verket. Utarbetningen utfördes af B. Daydon Jackson (vol. 1—4, 4:o, 1893—95; suppl. utkomma alltjämt). Index Kewensis står ej i full öfverensstämmelse med de mera allmänt antagna principerna rörande namnprioriteten (den afviker t. ex. genom den s. k. Kew-regeln) och får ej i hvarje fall betraktas som ett föredöme i artuppfattningen. C. Lmn.

***Index librorum prohibitorum.** En ny upplaga af 1900 års index utgafs 1911. Påfven Benedikt XV upphäfde 1917 indexkongregationen och öfverlät dithörande ärenden till Congregazione del santo offizio (se Curia. Suppl., sp. 193.

***Indhered** heter nu officiellt Innherad.

***Indiana** (förk. Ind.) hade 2,930,390 inv., 1,489,074 män och 1,441,316 kvinnor (103,2 män mot 100 kvinnor), 31 inv. på 1 kvkm. 1920, en folkökning sedan 1900 med 16,44 proc., sedan 1910 (2,700,826 inv.) med 8,5 proc. Af befolkningen voro 2,849,071 (97,2 proc.) hvita och 80,810 (2,8 proc.) negrer. Af i utlandet födda hvita, 150,868 pers., voro 37,377 från Tyskland, 4,942 från Sverige, 544 från Norge och 969 från Danmark. 52,034 pers. (2,2 proc.) voro analfabeter. Staten hade s. å. 31 städer med mer än 10,000 inv. hvar.

Bland näringar intar nu tobaksodlingen en framstående plats (7,284 har, 2,75 mill. doll. produktvärde 1922). Den högt uppdrifna boskapsskötseln hade en stock af 0,59 mill. hästar, 1,26 mill. nötkreatur och 2,24 mill. svin. Kolproduktionen har mer än fördubblats sedan 1907 (29,35 mill. ton med 92,87 mill. doll. värde 1920). Mineralprodukternas

totalvärde uppskattades till 85,08 mill. doll. 1918. Äfven industrien har utvecklats kolossalt sista årtiondet och omfattade 7,918 företag med 330,145 anställda och 1,939,75 mill. doll. produktvärde 1919. Järnvägarnas längd var 15,897 km., hvaraf 3,946 elektriska 1921. — Litt.: Esarey, ''History of I.'' (1915), och Streightoff, ''I., a social and economic survey'' (1916). E. A—t.

***Indianapolis** hade 314,194 inv. 1920. Det i hufvudarbetet nämnda monumentet ligger på Monument place (Circle place). Bland nya undervisningsanstalter märkes det stora Winona technical college, grundlagdt 1904).

***Indianer.** Genom lag af 17 april 1917 förklarades i Förenta staterna alla förut som indianer räknade personer, hvilka till sin härkomst till minst 50 procent voro hvita, för fria och med de hvita fullt likställda amerikanska medborgare. — Indianernas antal i Förenta staterna (utom i Alaska, där det 1920 fanns 26,558 indianer) uppgick 1920 till 336,337; deras antal i Canada 1919 var 105,998. Bland Förenta staternas indianer har de senaste åren skolväsendet raskt utvecklats: år 1920 hade unionens indianskolor 25,396 elever, de olika staternas folkskolor 30,858 indianska elever, och hela antalet indianska skolbarn uppgick till 61,800 (af inemot 83,000 barn i skolåldern). Högre yrkesskolor för indianer besöktes af 5,300 elever. Skolvård och hälsovård bland indianerna (utom i Alaska) stå under en mycket verksam *Bureau of indian affairs*. Med jordbruk voro 49,962 sysselsatta, med handtverk och hemslöjd 26,949; vanlig klädedräkt hade anlagts af 296,841. I Canada pågår en liknande utveckling. I Världskriget deltogo från Förenta staterna omkr. 7,500 och från Canada öfver 4,000 indianer. V. S—g.

Bland den rika litteraturen rörande indianer, som utkommit under de senaste årtiondena, må nämnas: C. Hill-Tout, ''British North America'' (I, 1907), F. W. Hodge, ''Handbook of american indians north of Mexico'' (2 dlr, 4:e uppl. 1912, G. B. Grinnell, ''The indians of today'' (1911), Cl. Wissler, ''The american indians'' (1917), samt svenskarna E. Nordenskiöld, ''De sydamerikanska indianernas kulturhistoria'' (1912), G. Bolinder, ''Det tropiska snöfjällets indianer'' (1916) och ''Ijca-indianernas kultur'' (1918), prins Vilhelm, ''Mellan två kontinenter'' (1920), och E. von Rosen, ''Bland indianer'' (1921). O. Sjn.

India office [i'ndiə å'fis], eng., ministeriet för Indien, brittiskt regeringsdepartement under ledning af statssekreteraren för Indien, biträdd af en parlamentarisk och en permanent (af partipolitikens omskiften oberoende) understatssekreterare. Dess ämbetsbyggnad ligger vid Whitehall i London; löner och andra utgifter för India office uppföras på Indiens, ej på rikets budget. Statssekreteraren för Indien representerar som medlem af rikskabinettet parlamentets högsta riksmyndighet och kan i allmänhet påtvinga Indiens regering hörsamhet (jfr dock I n d i e n. Suppl., sp. 603). Han biträdes af ett råd (*Council of India*) med minst 8, högst 12 led. (f. n., 1924, äro de 11, hvaribland 3 inder). Rätt många indiska ärenden ha från India office öfverförts till indiska regeringens representant i London, *the high commissioner for India*; en sådan utsågs första gången 1920.

***Indien.** — 2. Brittiska I. uppges nu officiellt omfatta 4,668,614 kvkm. (1,802,629 square miles) med 318,942,480 inv., 68 på 1 kvkm., hvaraf 163,995,554 män och 154,946,926 kvinnor, d. v. s. 106 män mot 100 kvinnor (1921), en befolkningstillväxt sedan 1911 med 3,786,084 pers. (1,2 proc.). Provinsernas och vasallstaternas areal och befolkning s. å. framgå af öfversikten å sp. 601—602.

Beträffande *religion* fördelades befolkningen 1921 sålunda (frånsedt 2,770,666 pers. i Nordvästra gränsprovinsen och 43,093 pers. i vissa delar af Burma).

Religion	Antal	Proc.
Hinduer	216,734,586	68,56
Sikher	3,238,803	1,03
Jainer	1,178,596	0,37
Buddister	11,571,268	3,66
Parser	101,778	0,03
Muhammedaner	68,735,233	21,74
Kristna	4,754,064	2,51
Judar	21,778	0,01
Animister	9,774,611	3,09
Andra religioner	18,004	0,01

Hinduer, jainer och animister ha proportionsvis gått tillbaka 1911—21, medan sikher, buddister, muhammedaner och kristna gått framåt samt judar och parser voro relativt lika många 1921 som 1911. Af de kristne kommo 1921 i tur och ordning: romerska katoliker (1,8 mill.), anglikaner (0,53 mill.), baptister (0,44 mill.), romo-syrer l. thomaskristna (se d. o., 0,42 mill.), jakobiter m. m. (0,38 mill.), presbyterianer (0,25 mill.), lutheraner (0,24 mill.), metodister (0,21 mill.) m. fl. — De till antalet talrikaste *kasterna* voro s. å.: shaikher (se d. o. Suppl., 33,39 mill.), bramaner (14,25 mill.), chamarer (11,22 mill.), ahirer (9,03 mill.), rajputer (8,77 mill.), burmaner (7,83 mill.), jater (7,37 mill.), maratha (6,57 mill.), teli och tili (4,16 mill.), kurmi (3,79 mill.), kapu (3,38 mill.), kunbi (3,19 mill.), mahar (3 mill.), gonder (2,90 mill.), hajjam (2,86 mill.), palli (2,81 mill.), lingayat (2,74 mill.), baniya (2,73 mill.), vellala (2,72 mill.), jolaha (2,67 mill.), koli (2,50 mill.), kaibartta (2,49 mill.), paraiyan (2,41 mill.), kayastha (2,31 mill.), santaler (2,27 mill.), gujar (2,18 mill.), namasudra (2,17 mill.) och dhobi (2,02 mill.). — Med hänsyn till *sysselsättning* fördelade sig befolkningen s. å. sålunda: jordbruk och boskapsskötsel 230,65 mill., bergsbruk 0,54 mill., industri 33,17 mill., handel 18,11 mill., samfärdsel 4,33 mill., allmän tjänst 4,82 mill., fria yrken 5,02 mill., rentierer 0,48 mill., tjänstehjon 4,57 mill. och personer utan angifvet yrke 14,35 mill. — *Jordbruket* har det senaste årtiondet, särskildt under Världskriget, gått mycket framåt ej minst genom regeringens åtgärder samt upprättande af kooperativa jordbrukarföreningar (24,395 med. omkr. 26 mill. kr. kapital och öfver 1 mill. medl.). Till 1919 hade på konstbevattning nedlagts omkr. 680 mill. kr., i ren afkastning lämnande omkr. 47 mill. kr. (6 proc.). Det för jordbruk kanaliserade området var 1919 mer än 10 mill. har och ökas genom nya bevattningsarbeten, särskildt i Punjab. Den sedan 1907 med omkr. 1/4 ökade odlade jordarealen var 103,287 mill. har 1919—20. Areal och skörd 1921—22 framgå af följande öfversikt:

Varuslag	Odlad jord har	Skörd
Ris	32,881,866	34,07 mill. ton
Hvete	11,425,453	9,97 » »
Sockerrör	963,924	2,63 » »
Te	286,911	0,12 » »
Bomull	7,460,496	4,46 » balar
Jute	614,289	3,99 » »
Linfrö	1,154,989	0,44 mill. ton
Rofvor och senap	2,476,580	1,16 » »
Sesam	1,878,083	0,52 » »
Indigo	153,775	3,094 ton*
Jordnötter	787,468	0,93 mill. ton
Kaffe	51,393	9,364 ton
Kautschuk	50,583	4,108 »

Boskapsbeståndet var 117,43 mill. oxar, 28,49 mill. bufflar, 21,98 mill. får, 24,13 mill. getter, 1,70 mill. hästar, 75,000 mulåsnor, 1,37 mill. åsnor och 0,41 mill. kameler (1919—20). *Skogarna* omfattade omkr. 36 mill. har s. å., hvaraf mer än hälften i Burma, Centralprovinserna och Madras. *Bergsbruket* har gått betydligt framåt de sista årtiondena, och totalvärdet af dess produkter uppskattades 1919 till öfver 393 mill. kr., hvaraf kol 182 mill. kr., guld 41 mill. kr., salt 33 mill. kr. och silfver 8,8 mill. kr. Kolproduktionen har mer än fördubblats de två sista årtiondena och utgjorde 19,3 mill. engelska ton 1921. Bergsbruket sysselsatte omkr. 249,000 pers. 1919. Bland *industrigrenar* märkes numera framför allt teberedning, som 1920—21 sysselsatte omkr. 843,000 pers. Världskriget uppdref industrien i I. högst väsentligt. Sålunda fördubblades därunder produktionen af bomullsvaror, och exporten däraf var 86 proc. större 1917—18 än före kriget. Läderfabrikernas antal steg från 29 (1908) till 322 (1918) och riskvarnarnas från 202 med 21,000 anställda till 544 med 46,000 anställda; yllefabrikernas antal

I. Provinser (*administrations*)	Areal i kvkm.	Invånare		Befolkningens tillväxt (+) minskn. (−) 1911—21	
		antal	på 1 kvkm.	absolut	i proc.
Ajmer-Merwara	7,021	495,271	70	— 6,124	— 1,4
Andamanerna och Nikobarerna	8,140	26,722	3	+ 627	+ 2,4
Assam	137,303	7,606,230	57	+ 891,931	+ 13,2
Belutsjistan	140,445	420,648	3	+ 6,236	+ 1,5
Bengalen	203,822	46,695,536	229	+ 1,212,931	+ 2,7
Behar och Orissa	215,425	34,002,189	158	— 487,335	— 1,4
Bombay (med Aden)	318,709	19,348,219	62	— 348,047	— 1,8
Burma	597,849	13,212,192	22	+ 1,096,975	+ 9,1
Centralprovinserna och Berar	258,531	13,912,760	54	— 3,398	—
Coorg	4,097	163,838	40	— 11,138	— 6,4
Delhi	1,443	488,188	337	+ 74,741	+ 18,1
Madras	368,619	42,318,985	115	+ 913,581	+ 2,2
Nordvästra gränsprovinsen	34,751	2,251,340	65	+ 54,407	+ 2,5
Punjab	256,974	20,685,024	80	+ 1,106,451	+ 5,7
United provinces of Agra and Oudh	277,810	45,375,787	164	— 1,431,703	— 3,1
Provinser	2,830,942	247,003,293	87	+ 3,070,115	+ 1,3
II. Vasallstater och agentskap					
Assam (Manipur)	21,900	384,016	18	+ 37,794	+ 10,9
Baroda	21,191	2,126,522	100	+ 93,724	+ 4,6
Belutsjistan	208,253	378,977	2	— 41,314	— 9,8
Bengalen	13,967	896,926	64	+ 74,361	+ 9,0
Behar och Orissa	74,195	3,959,669	54	+ 14,460	+ 0,4
Bombay	165,401	7,409,429	45	+ 21,378	+ 0,3
Central-Indien	135,348	5,997,023	44	— 131,996	— 2,2
Centralprovinserna	80,737	2,066,900	26	— 50,252	— 2,4
Gwalior	65,024	3,186,075	49	— 41,886	— 1,3
Haidarabad	214,179	12,471,770	58	— 902,906	— 6,8
Kashmir	218,670	3,320,518	15	+ 162,392	+ 5,1
Madras	27,320	5,460,312	203	+ 648,471	+ 13,5
Mysore	76,337	5,978,892	78	+ 172,699	+ 3,0
Nordvästra gränsprovinsen	65,970	2,825,136	43	+ 1,203,042	+ 74,2
Punjab	94,663	4,416,036	47	+ 203,242	+ 4,8
Rajputana	334,062	9,844,384	29	— 686,048	— 6,5
Sikkim	7,298	81,721	11	— 6,199	— 7,1
United provinces	13,154	1,134,881	86	— 54,993	— 4,6
Vasallstater och agentskap	1,837,672	71,939,187	39	+ 715,969	+ 1,0

* Färgningsmedel.

tredubblades, och deras kapital sjudubblades s. å.; krigsvinsterna gåfvo upphof till en mängd nya industriföretag. *Handeln* med utlandet sjöledes 1921—22 uppskattades till 5,797,$_{36}$ mill. rupier, hvaraf importen 3,120,$_{11}$ mill. och exporten 2,677,$_{25}$ mill. — *Utrikes sjöfarten* omfattade 3,948 ankomna och 4,089 afgångna fartyg om resp. 7,641,810 och 8,013,157 ton; *järnvägarnas* längd var 59,971 km., hvaraf 43,138 km. statsbanor; *posten* hade 19,557 kontor och 1,455 mill. försändelser, *regeringstelegrafen* 10,471 stationer, 147,670 km. linjelängd och 20,$_{61}$ mill. betalda telegram, den *trådlösa telegrafien* 22 stationer, hvaraf 8 vid kusten, och *telefonen* 265 stationer med 35,946 abonnenter (1922). — *Myntenheten* rupie är sedan sept. 1920 likvärdig med $^1/_{10}$ pd st. (= 1,$_{816}$ kr.). Slutet af 1917—april 1919 fanns i I. en filial af engelska myntverket (*Royal mint*), som präglade guldmynt om 15 rupier, kallade ”gold mohur”, till ett värde af 1 pd st.

Budgeten upptog inkomster till 1,332,$_{28}$ mill. rupier (däraf tullar 454,$_2$ mill., järnvägar 309,$_2$ mill., inkomstskatt 221,$_1$ mill., saltmonopol 68,$_6$ mill. och opiummonopol 30,$_9$ mill.) och utgifter till 1,423,$_{91}$ mill. rupier (däraf försvaret 677,$_2$ mill., järnvägar 259,$_{85}$ mill., statsskuld 152 mill., myntväsen 108,$_2$ mill. och förvaltning 9,$_{74}$ mill.). Statsskulden var 635,$_7$ mill. pd st. 1922.

Folkundervisningen står fortfarande lågt, i det att endast 10 proc. af den manliga och 1,$_5$ proc. af den kvinnliga befolkningen kunna läsa och skrifva. 1919—20 funnos 155,344 offentliga folkskolor med 6,$_{14}$ mill. lärj., hvaraf 1,$_{18}$ mill. kvinnliga, 8,708 elementarskolor med 1,$_{28}$ mill. lärj., hvaraf 0,$_{12}$ mill. kvinnliga, 4,090 specialskolor med 0,$_{13}$ mill. lärj., 34,623 privatskolor med 0,$_{59}$ mill. lärj., hvaraf 70,000 kvinnliga, samt 216 ”colleges” med 65,916 lärj., hvaraf 1,249 kvinnliga. Nya universitet ha upprättats i Patna (1917), Benares (s. å.) och Mysore (1916). Kostnaderna för den offentliga undervisningen voro 14,$_{89}$ mill. pd st. 1919—20. Antalet utgifna tidningar s. å. var 925 på 25 olika språk, engelska inbegripet. — Nyare litt. om I.: ”The imperial gazetteer of India” (2 uppl., 26 bd, 1909), G. Anderson, ”British administration in India” (1921), E. C. Buckland, ”Handbook for India, Burmah, and Ceylon” (10:e uppl., 1919), V. Chirol, ”India, old and new” (1921), Cross, ”The development of self-government in India, 1858—1914” (1922), Ilbert, ”The government of India” (1922), Mukherji, ”Indian constitutional documents (1773—1915)” (1916), prins Vilhelm, ”Där solen lyser etc.”, 1913 (eng. öfv. ”In the lands of the sun”, 1915), och ”The indian year-book” (årligen). E. A—t.

Försvarsväsendet har undergått väsentliga förändringar efter Världskriget, hufvudsakligen efter 1920. Den till I. förlagda brittiska hären af engelska trupper uppgick 1923 till omkr. 45 bataljoner, 50 skvadroner, 60 batterier m. m. med 60—65 tusen man. Den infödda (nativa) hären uppgår till omkr. 130 bataljoner, 90 skvadroner och 20 bergsbatterier med 160,000 man. Dessa trupper äro ordnade efter samma grunder som de engelska med engelsmän på alla högre officersplatser. Båda slagen äro förenade i brigader om 4 bataljoner och divisioner om 3 brigader, hvarje division med 3 engelska och 9 infödda bataljoner. I stället för förut befintliga trupper i andra linjen har kommit en icke permanent hjälparmé, bildad af engelsmän och infödingar, värfvade, efter samma grunder som territorialarmén i England. Organisationen är under utveckling, och uppsatta äro ännu blott några tiotal enheter af olika truppslag. Tillika förberedes uppsättningen af en infödd territorialarmé, afsedd att i händelse af behof förstärka den reguljära armén. Till allt detta komma polistrupper. Hela landet är deladt i fyra kommandodistrikt, hvart och ett deladt i distrikt motsvarande divisionerna och i underdistrikt motsvarande brigaderna. Hvarje bataljon o. s. v. har sitt rekryteringsområde med depå. Alla stridskrafter stå under en *general commendant*, utnämnd efter förslag af vicekonungen, men dessutom har denne under sig en *generalinspektör* med underlydande inspektörer. De engelske officerarna rekryteras från moderlandet, anställas för fyra år och därefter för framtiden; byten ofta förekommande. Ett antal inder mottages numera i engelska krigsskolan. Den indiska militärbudgeten uppgick 1922—23 till 677 mill. rupier. Till förestående komma ytterligare de indiske furstarnas och vasallstaternas trupper, uppgående till mera än ett hundratusental man. C. O. N.

Författning och förvaltning. I:s författning och grunddragen af dess förvaltning ha nyordnats genom *Government of India act* af 1919 (formellt en lag om ändringar i motsvarande lag af 1915, men faktiskt väsentligt omgestaltande det äldre förvaltningssystemet). Förvaltningsrådet (*Council of India*; se India office. Suppl.) består af minst 8, högst 12 för 5 år af statssekreteraren för I. utsedda ledamöter, af hvilka minst hälften måste ha i 10 år bekläd indiska ämbeten eller vistats i I. och vid utnämningen ej varit borta därifrån mer än högst 5 år. I London företrädes indiska regeringen af en *high commissioner for India*, som öfvertagit många af de ärenden, hvilka tidigare ombesörjts af India office. Ministern för I. kan i viss utsträckning afstå från sina kontroll- och uppsiktsbefogenheter i fråga om indiska regeringens åtgöranden och förutsättes, när I:s regering och legislatur äro ense, endast i undantagsfall ingripa i frågor af rent indisk natur. Indiska regeringen har sedan 1912 sitt säte i Delhi (en stor del af året liksom förut i Simla). Generalguvernörens råd (*executive council*) består fortfarande af 6 ledamöter och högste befälhafvaren i I. med bevarad rätt för generalguvernören att under vissa omständigheter träffa afgöranden mot rådets flertal. Nyupprättad är legislaturen (*Indian legislature*), bestående af generalguvernören och två kamrar: statsrådet (*Council of state*) och lagstiftande församlingen (*Legislative assembly*). Statsrådet består af 60 medl., af hvilka 27 äro utsedda af regeringen (däribland högst 20 ämbetsmän) och 33 äro valda af olika korporationer. Lagstiftande församlingen har 144 medl., hvaraf 41, däribland högst 26 ämbetsmän, äro utsedda af regeringen och 103 valda. Valkorporationerna, som reglerats på administrativ väg, äro fördelade på de olika provinserna efter deras inbördes storlek och betydelse och så anordnade, att muhammedaner, icke-muhammedaner, europeiska och indiska köp-

män, jordegare, sikher o. s. v. välja hvar för sig. Statsrådets medl. utses för 3 år, lagstiftande församlingens för 5, men generalguvernören kan när som helst upplösa bägge kamrarna eller endera. Vid meningsskiljaktigheter mellan kamrarna kan generalguvernören inom 6 månader hänskjuta frågan till gemensamt sammanträde af bägge kamrarna. Han kan äfven hindra väckandet eller den fortsatta behandlingen af ett lagförslag under förklaring, att det berör landets lugn och trygghet. Äfven kan han, när ett lagförslag förkastats, på eget ansvar dock genomföra det under förklaring, att dess genomförande är nödvändigt för I:s lugn, trygghet eller vitala intressen. Kamrarna kunna antaga resolutioner, som dock endast äro att anse som framförande af önskemål. Vid budgetbehandlingen har legislaturen större befogenhet än det forna lagstiftande rådet. Kamrarna kunna vägra eller minska begärda anslag, men generalguvernören har då befogenhet att behandla dem som beviljade i den form han äskat, om han förklarar detta vara nödvändigt för regeringens förande. — Centralförvaltningen är delad i 11 departement, bland hvilka generalguvernören själf föreståt utrikes- och politiska departementet och medlemmar af exekutiva rådet de öfriga (järnvägsdepartementet står under uppsikt af rådets medlem för handelsärenden). F. n. (1924) äro 3 af exekutiva rådets 7 medlemmar infödingar. — Förvaltningsområdena äro nu 15, i det att Bengalen återförenats med Östra Bengalen, Behar och Orissa sammanförts till ett eget förvaltningsområde, Assam blifvit egen provins och det förut till Punjab hörande Delhi blifvit särskildt förvaltningsområde under en ''chief commissioner''. Af de 15 förvaltningsområdena äro 9 ''guvernörsprovinser'' (Madras, Bombay, Bengalen, United provinces of Agra and Oudh, Punjab, Burma, Behar and Orissa, Central provinces and Berar och Assam); öfriga provinser ha i spetsen för styrelsen en ''chief commissioner''. Provinsernas självstyrelse utvidgades betydligt genom 1919 års lag, som uppdelade förvaltningsärendena i ''centrala'' (försvar, politiska ärenden, järnvägs- och tullfrågor m. m.) och ''provinsiella'' (lokal självstyrelse, hälsovård, skolfrågor, allmänna arbeten, motarbetande af hungersnöd, jordbruks- och bevattningsfrågor m. m.). I de 9 guvernörsprovinserna skiljer man bland de provinsiella ärendena mellan reserverade och öfverflyttade, af hvilka de förra afgöras af guvernören med hans exekutiva råd, de senare af guvernören och hans ministrar. Dessa senare utses bland medlemmarna i provinsens lagstiftande råd och äro ansvariga inför detta, men guvernören kan mot dem genomdrifva sin afvikande mening, om han anser deras politik oförenlig med provinsstyrelsens förande. Provinsernas lagstiftande råd väljas för 3 år och ha en majoritet af folkvalda ledamöter; de kunna upplösas af guvernören, som har veto i frågor, berörande provinsens eller andra provinsers lugn och trygghet. Vissa lagförslag kan guvernören, om de ej antagas, insända till generalguvernören för att underställas monarkens afgörande. I budgetfrågor är de lagstiftande rådens befogenhet begränsad på ett med budgetbehandlingen i indiska legislaturen jämförligt sätt. Rösträtten till provinsernas lagstiftande råd är rätt vidsträckt, och deras väljarkår uppgick 1921 till öfver 5 mill. pers. V. S—g.

Historia (efter 1909). Lord Morleys och lord Mintos förvaltningsreform kungjordes i nov. 1909. Den ökade såväl i generalguvernörens som i provinsguvernörernas lagstiftande råd de valde rådsmedlemmarnas antal och stadgade, att bland de af regeringen utsedde endast ett maximiantal, olika i olika provinser, finge utgöras af ämbetsmän. De öfrige, ''icke-officielle'', rådsledamöterna, regeringsutsedda eller valda, företrädde fria yrken, universitet, handelskamrar, europeiska och indiska köpmanssammanslutningar, jordagodsegare, muhammedanska korporationer o. s. v. Råden fingo diskutera budgeten och om denna samt allmänna frågor i öfrigt, med vissa undantag, antaga resolutioner, som dock ej voro af för regeringen bindande natur. I samband därmed lämnades inom den högre förvaltningen begynnande tillträde åt infödda inder, mest i provinsernas råd; äfven i generalguvernörens råd gafs (1910) plats åt den förste infödde indern (sedermera lord Sinha), och två inder blefvo ledamöter i Council of India i London. Ehuru lord Morley uttryckligen framhållit, att I. ej inom beräknelig framtid vore moget för ett parlamentariskt styrelsesätt, framkallade reformen dock en viss afspänning och närmade de moderate nationalisterna till regeringen, hvaremot den af Tilak (se d. o. Suppl.) ledda nationalistiska ytterlighetsriktningen fortfor med sin terroristiska verksamhet (ett par mord på högre förvaltningsmän och ett attentat mot lord Minto 1909).

Lord Minto aflöstes som vicekonung nov. 1910 af lord Hardinge (se d. o. Suppl.). Lifliga lojalitetsbetygelser kännetecknade brittiska konungaparets besök i I. (dec. 1911—jan. 1912). Vid den stora kröningsdurbaren i Delhi 12 dec. 1911 kungjordes, att regeringens säte skulle flyttas till Delhi samt att Bengalen åter skulle bli en odelad provins och dess guvernör jämställas med guvernörerna i presidentskapen Bombay och Madras; konungen-kejsaren lade 15 dec själf grundstenen till regeringsbyggnaderna i den nya rikshufvudstaden. Upphäfvandet af Bengalens delning uppfattades i ämbetsmannakretsar som ett farligt efterlåtenhetstecken, men betog de radikale nationalisterna ett af deras flitigast anvärda agitationsämnen. De vidhöllo dock sin terroristtaktik, och då lord Hardinge 23 dec. 1912 höll sitt högtidliga intåg i Delhi för att mottaga detta ur provinsen Punjab utbrutna rikshufvudstadsområde, utsattes han för ett bombattentat och blef rätt illa sårad. Bland de dittills öfvervägande lojale muhammedanerna vållades stark misstämning genom Balkankriget och brittiska regeringens underlåtenhet att skydda den turkiske sultanen mot hans kristna fiender. Hinduerna åter voro missnöjda med den hårda behandling de fingo utstå i flera brittiska kolonier, särskildt Syd-Afrika och Canada, och lord Hardinge själf tolkade i ett tal i Madras (nov. 1913) indiska regeringens harm öfver de sydafrikanska tvångsåtgärderna, som emellertid genom en sydafrikanska regeringen afpressad ''Indian relief act'' af 1914 ersattes af humanare behandlingsmetoder.

Vid Världskrigets utbrott, 1914, gäckades de tyska förhoppningarna, att det skulle ge signalen till en stor indisk resning mot det brittiska väldet. De infödde furstarna täflade i lojalitetsbetygelser och hjälpåtgärder af skilda slag, och från I.

kunde trupper i stort antal (200,000 till jan. 1915) sändas till olika krigsskådeplatser; t. o. m. nationalisternas officiella språkrör, indiska nationalkongressen, fann sig 1915 föranlåten till en lojalitetsbetygelse. De radikalaste nationalisterna underhöllo emellertid förbindelser med tyska uppviglingsagenter, och brittiska rikets deltagande i ett krig mot sultanen-kalifen framkallade flerstädes på muhammedanskt håll en dof jäsning, som beredde jordmånen för agitatorerna. En sammansvärjning i febr. 1915, åsyftande samtidig resning på en mängd ställen, upptäcktes i god tid och afvärjdes genom masshäktning af ledarna kort före den för resningens utbrott bestämda dagen. Den energiske och för det brittiska väldets stärkande i I. taktfullt verksamme lord Hardinge efterträddes april 1916 af lord Chelmsford (se Thesiger 3, äfven i Suppl.). Under hans ämbetstid växte af många skäl nationaliströrelsen och beredde regeringen år efter år stegrade svårigheter. I. började kännbarare än förut få erfara Världskrigets återverkningar. För alla brittiska undersåtar af europeisk (i viss utsträckning äfven af blandad, ”eurasisk”) härkomst stadgades febr. 1917 värnplikt i syfte att med dem aflösa trupper i garnisonstjänst, som behöfdes vid fronterna. De indiska truppernas aktiva deltagande i kriget blef allt större: t. o. m. 30 sept. 1918 hade i I. rekryterats 1,161,789 man, hvaraf 757,747 kombattanter och återstoden militärarbetare af skilda slag, och från I. hade till fronterna i Frankrike, Mesopotamien, Öst-Afrika, Egypten o. s. v. utsändts 219,534 man brittiska och 942,374 man indiska soldater. Indirekt medförde kriget i I. som annorstädes dyrtid och restriktioner. En af lord Chelmsford april 1918 sammankallad krigskonferens i Delhi (af infödda furstar, valda rådsmedlemmar, representanter för provinsregeringarna o. s. v.) uttalade sig för de yttersta ansträngningar och bidrog väsentligt att öka den frivilliga rekryteringen under de sista krigsmånaderna. Dessa krigsuppoffringar alstrade emellertid stegrad och alltmer utbredd önskan om vidgad självstyrelse, hvartill äfven bidrogo proklamerandet af nationell självbestämmanderätt som de allierades krigsmål samt återverkan af den ryska revolutionen. Redan hösten 1916 hade flertalet valda ledamöter i generalguvernörens lagstiftande råd uttalat sig för, att I. skulle inom riket få samma ställning som de självstyrande *dominions* med full finansiell autonomi och väsentligt ökad befogenhet för provinsstyrelserna. Självstyrelsekrafven upprepades med än mer vidtgående syftning 1917 af nationalkongressens representantskap i förening med styrelsen för den inflytelserika muhammedanska sammanslutningen *Moslem league*, och de fingo genom denna organiserade samverkan mellan hinduer och muhammedaner (dessa hade förut i viss mån motvägt hvarandra) ökad betydelse. Brittiska regeringen började också under förhållandenas tryck alltmer beakta dem. Till krigskonferensen kallades äfven ombud för I., och 7 sept. 1917 bebådade lord Chelmsford i ett tal en omfattande plan till vidgad självstyrelse. För planens utarbetande vistades ministern för I., Montagu, nov. 1917—april 1918 i I., och 6 juli 1918 publicerades hans och Chelmsfords gemensamma betänkande af 22 april s. å. i ämnet (”The Montagu-Chelmsford report”). Detta aktstycke, hvars ledande grundsats var uppfostran till självstyrelse genom småningom ökadt folkligt inflytande, främst i provinsiella angelägenheter, blef sedan föremål för kommittéutarbetning både i I. och England, och på dess grundval antogs af brittiska parlamentet och sanktionerades 23 dec. 1919 af monarken en *Government of India act*, som rätt grundligt omgestaltade I:s förvaltning (se närmare här ofvan sp. 603—604). Sålunda införde den en betydande decentralisation, särskildt på det finansiella området, afgränsade ”centrala” ärenden från provinsiella (den s. k. ”dyarkien”), stärkte provinsrådens ställning, ökade de valde medlemmarnas antal och inflytande, ställde vid provinsguvernörernas sida ”ministärer”, som dock blefvo ansvariga ej inför provinsens lagstiftande råd, utan inför guvernören, och upprättade en rikslegislatur, fördelad på 2 kamrar och utrustad med (visserligen mycket noga begränsad) lagstiftningsrätt. Äfven bemyndigades ministern för I. att till I:s regering inom vissa gränser öfverlåta delar af sin förut nästan oinskränkta uppsikts- och kontrollmyndighet, hvarigenom indirekt äfven brittiska parlamentets kontrollbefogenheter i indiska ärenden afsevärdt minskades. I själfva lagen stadgades om en revision af den nya förvaltningsordningen efter 10 år, hvarvid hänsyn skulle tagas till under tiden vunnen erfarenhet af representationssystemets utveckling, folkbildningens tillväxt m. m. Lagen började tillämpas 1920, och i febr. 1921 öppnade hertigen af Connaught i Delhi den nya rikslegislaturens första session.

De indiske nationalisterna, hvilkas ledning efter den mot Brittiska riket lojale Gokhales (se d. o. Suppl.) död, 1915, alltmer radikaliserats under påverkan af Tilak och Annie Besant, mottogo i stor utsträckning förvaltningsreformerna med misstro. Nationella kongressen i Bombay (aug. 1918) ställde mot Montagu-Chelmsford-betänkandet sitt kraf på fullständig självstyrelse åt provinserna efter 6 och åt hela I. efter 15 år. De moderate bröto sig nu ut ur kongressrörelsen, bildade egen organisation och samverkade alltmer med regeringen. (Lord Sinha t. ex. var en tid understatssekreterare för I. och senare, 1920—21 i Behar, I:s förste infödde provinsguvernör.) Mot den växande, med tyska och sovjetryska agenter i förbindelse stående terroriströrelsen, hvars omfattning och våldsmetoder 1918 utredts genom en af domaren Rowlatt verkställd undersökning, riktade regeringen 1919 en sträng upprorslag (*the Rowlatt act*). Som protest mot denna proklamerade den som ”mahatma” vördade idealistiske folkledaren M. K. Gandhi (se d. o. Suppl.) en allmän strejkdemonstration (*hartal*; se d. o. Suppl.), och i samband därmed utbröto svåra oroligheter i Punjab, hvilka i sin tur ledde till general Dyers brutala anfall med kulsprutor mot en värnlös folkmassa i Amritsar 13 april (se Amritsar 2. Suppl.). Jäsningen växte under intrycket af denna våldshandling, och emiren af Afganistan trodde sig genom ett infall på indiskt område kunna begagna sig däraf i eröfringssyfte, men tvangs i juni till stillestånd och i aug. till fred (se därom Afganistan. Suppl.). I I. tillkom på sommaren ännu en oroshärd, den

nu i full styrka framträdande ”kalifatrörelsen” (*The Khilafat movement*), en sympatirörelse för den i I. som kalif högt vördade turkiske sultanen. Denna rörelse tog fart under intrycket af de allierades hårda kraf mot Turkiet under fredsunderhandlingarna, och på en ”kalifatkongress” i Delhi (nov.) ingicks förbund mellan Gandhi och kalifatrörelsens ledare, bröderna Ali. När Sèvresfredens villkor 1920 blefvo bekanta i Indien, stegrades ytterligare de muhammedanske ytterlighetsmännens förbittring, och Gandhi framslungade lösensordet ”icke-samverkan” med regeringen (*non-cooperation*): alla inder borde afsäga sig från regeringen erhållna utmärkelser, domare och parter skulle öfverge dess domstolar, regeringens skolor skulle ej besökas, inderna skulle bojkotta de nya förvaltningsreformerna, ej mottaga några civila eller militära befattningar samt ifrigt verka för *swadeshi*, d. v. s. för bojkottning af alla europeiska varor, särskildt tygèr, och för uppmuntran af den gammalindiska hemslöjden (spånad och väfning). Nationella kongressen, där Gandhi efter Tilaks död s. å. var obestridd ledare, anslöt sig till det nya programmet och proklamerade som slutmålet självstyrelse, *svaraj*, ett tänjbart begrepp, som tolkades olika i fråga om det framtida förhållandet till Brittiska riket. Gandhis kampanj vann under år 1921 rätt stor anslutning, dels af uppriktiga lärjungar, dels af mera världsliga revolutionärer, som för egna syften drogo fördel af den stora auktoritet mahatman åtnjöt bland folket. Kalifatkongressen i Karachi (juli 1921) förbjöd alla muhammedaner att tjäna i armén eller medverka vid dess rekrytering och hotade regeringen med allmän ”civil olydnad”, om England ingrep mot Angoraregeringen. Denna utmaning besvarades af regeringen, där lord Reading april 1921 aflöst lord Chelmsford som vice-konung, med åtal mot bröderna Ali, som ådömdes fängelsestraff. Gandhi förberedde nu ”den civila olydnadens” början (den skulle innefatta skattestrejk, ignorerande af lagarna o. s. v., dock samtidigt sträng afhållsamhet från våldshandlingar), men våldsamma excesser i Bombay i samband med prinsens af Wales ankomst dit (nov.) förmådde honom att genomdrifva uppskof med den nya stridsmetodens proklamering. Nationella kongressen i Ahmedabad (dec. s. å.) bekräftade öfvergången till den civila olydnadens taktik och bemyndigade Gandhi att intill nästa kongress ensam bestämma om tid och plats för beslutets förverkligande. I ett ultimatum till lord Reading bebådade nu Gandhi definitivt (9 febr. 1922) begynnelsen af civil olydnad, till en början inom ett begränsadt område, om ej regeringen inom 7 dagar ändrade sin politik. En brutal våldshandling i Chauri-Chaura af fanatiska nationalister mot infödda polismän förmådde honom en vecka senare att än en gång aflysa striden, hvilket beslut han endast med svårighet kunde truga nationalkongressens representantskap att godtaga. Kort därpå åtalades han (mars) för att ha uppeggat till hat och förakt mot den lagliga regeringen och dömdes till 6 års fängelse; han frigafs i jan. 1924. Nationaliströrelsen har i någon mån afmattats genom inre söndring, och trots principbeslut om ”icke-samverkan” deltaga dess anhängare i stor utsträckning i valen till provinsråd och riksiegislatur. I den sistnämnda ha de (mars 1924) genomdrifvit anlitande af en ”parlamentarisk” demonstrationstaktik med budgetvägran o. s. v. — Självstyrelsekrafvet i sina olika gradationer har under det senaste årtiondet i förut oanad omfattning vunnit anslutning bland de tongifvande bildade infödda samhällslagren i I., ej minst under återverkan af de djupgående ekonomiska förskjutningar Världskriget äfven där medfört, och indiska regeringen har under inverkan häraf röjt ansatser till en i förhållande till den brittiska relativt fristående politiken, särskildt på det ekonomiska området. Under kalifatrörelsens tryck påyrkade indiska regeringen 1922 energiskt en mot Turkiet välvilligare brittisk politik. Turkiska nationalförsamlingens åtgärd att (mars 1924) förklara kalifatet afskaffadt har vållat en viss förvirring inom den indiska kalifatrörelsen, men dess samverkan med de hinduiske nationalisterna för vidgad självstyrelse fortgår. Ministern för Indien i ministären Macdonald, lord Olivier, har liksom premiärministern uttalat sig mot eftergifvenhet för olagliga påtryckningar, men samtidigt starkt understrukit den fulla självstyrelsen inom riket som slutmålet för 1919 års förvaltningsreform. Redan nu företrädes I. vid rikskonferenserna vid sidan af de självstyrande dominions och är liksom dessa medlem af Nationernas förbund.

Litt.: Lord Morley, ”Indian speeches” (1909) och ”Recollections” (1917), V. Chirol, ”Indian unrest” (1910) och ”India, old and new” (1921), L. Frazer, ”India under Curzon and after” (1912), Aga khan, ”India in transition” (1918), J. Ramsay Macdonald, ”The government of India” (1919), V. A. Smith, ”The Oxford history of India” (s. å.) och ”Indian constitutional reform” (s. å.), V. Lovett, ”A history of the indian nationalist movement” (1920), lord Meston, ”India at the crossways” (s. å.), Mahâtmâ Gandhi, ”Young India, 1919—1922” (Madras, 1922) och ”Speeches and writings, 1896—1922” (Madras, s. å.; med biografisk inledning af C. F. Andrews), Manabendra Nath Roy och Evelyn Roy, ”One year of non-cooperation” (1923), och Romain Rolland, ”Mahatma Gandhi” (8:e uppl. 1924; sv. öfv. s. å.). V. S—g.

Indigēn, *bot.*, inhemsk.

***Indigenat.** Från grundsatsen, att prästman, som vunnit inträde i ett visst stift, sedan är bunden vid detta i fråga om befordringsrätt, äro undantagen nu flera än de i hufvudarbetet nämnda. Den gäller sålunda ej domprostbefattning eller prästerlig tjänst i Stockholm, hvartill befordringsrätt skall stå öppen för hela rikets prästerskap (domprostbefattningarna i Uppsala och Lund äro dock från 1923 som prebenden förenade med professurerna i praktisk teologi). Vidare eger präst tillhörande Härnösands eller Luleå stift befordringsrätt inom båda dessa stift. Undantagen gälla äfven präst, som vederbörligen af församling i annat stift kallats till fjärde profpredikant, profpredikanter vid privilegierade pastorat, sådan prästerlig lägenhet, till hvilken ansökning ej sker hos domkapitel och ej heller förslag af domkapitel upprättas, samt de fall, då präst eger extra ansökningsrätt hos konungen. Vidare rubbas indigenatsrätten, när till prästerlig befattning ej 3 behöriga sökande anmält sig (ansökningsrätten skall då stå öppen för hela rikets prästerskap) samt vid förutvarande patronella pastorat och, så

Tryckt den 8/4 24 36 b., S. 20

framt ej konungen annorlunda förordnat, vid förutvarande patronell församling, som i patronatsgemenskap förenats med annan, icke patronell församling, till hvilka, sedan val i vanlig ordning egt rum, konungen eger att till tjänsten utnämna antingen en af de å förslaget uppförde eller ock utan hinder af eljest gällande stiftsband annan till kyrkoherdetjänst behörig präst. Slutligen kan konungen tillerkänna någon rätt att öfverföra sin indigenatsrätt från ett till ett annat stift eller någon gång till flera. E. Rld.

***Indigo.** Om färgning med indigo se Färgning, sp. 296.

***Indigoblått.** I formeln, rad 19, bör å bägge ställena H_5 utbytas mot H_4. — Vid Heumanns metod för syntetisk framställning af indigoblått ur fenylglykokoll (beredd genom inverkan af klorättiksyra på anilin) har man lyckats förbättra utbytet högst väsentligt genom att använda natriumamid, $NaNH_2$ i st. f. natriumhydrat vid fenylglykokollens ombildning till indoxyl. Då man därigenom undviker den kostsamma framställningen af antranilsyra (ur naftalin) och kan använda ättiksyra och bensol som utgångsmaterial, blir metoden så enkel och billig, att den konstgjorda indigon numera nästan undanträngt den naturliga. K. A. V—g.

Indigoïder (af *indigo*, se d. o., och grek. *eî'dos*, likhet), *kem. tekn.*, en del sedan början af 1900-talet framställda konstgjorda färgämnen, hvilka i likhet med indigo lösas i alkaliska reduktionsmedel till en kyp (se Färgning, sp. 296), ur hvilken de lätt utfällas på fibern. Mer än 100 sådana ha redan blifvit framställda, och många äro utmärkta af stor äkthet. De flesta äro blåa eller röda, men äfven andra färger förekomma. Till de viktigaste höra följande. Tetrabromindigo, $C_{16}H_6Br_4N_2O_2$, äfven kallad cibablått, är af mera lysande färg och större äkthet än indigoblått. Tioindigo, upptäckt 1905 af Friedländer, har formeln

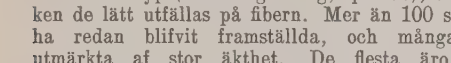

och innehåller således 2 atomer svafvel i st. f. de 2 imidgrupperna, NH, i indigoblått. Den framställes, i analogi med indigosyntesen, ur tiosalicylsyra,

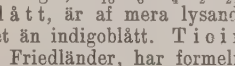

går i handeln under namn af tioindigorödt B l. kyprödt B och färgar blårödt, fullt ljus- och kloräkta. Tioindigoscharlakan, $C_{16}H_9NSO_2$, är ett mycket värdefullt färgämne, som innehåller 1 svafvelatom och 1 imidgrupp och alltså utgör ett mellanting mellan tioindigo och indigoblått. K. A. V—g.

Indigotryck, *fot.*, ett kopieringsförfarande, som grundar sig på, att indigohvitt (indigos leukoförening) vid närvaro af natriumbisulfit bildar en ljuskänslig förening, som vid belysning och behandling med natriumhydrat öfvergår till indigotin eller indigoblått. J. Htzg.

***Indikator.** — 2. *Kem.* Teorien för sådana indikatorer, som användas för bestämmande af en lösnings sura eller alkaliska reaktion, har i senare tider utredts af Ostwald, Michaelis, Sörensen, Bjerrum m. fl. och utgör numera en viktig grundval för en mängd kvantitativa analysmetoder såväl som för många biokemiska och agrogeologiska undersökningsmetoder. Det har visats, att för hvarje indikator färgomslaget inträffar vid en viss *väteionkoncentration*, p_H, eller rättare inom en viss väteionkoncentrationsintervall. Följande tabell (enl. Sörensen) anger denna omslagsintervall för några vanliga indikatorer:

	Omslagsintervall
Metylorange	$p_H = 3{,}1—4{,}4$
Metylrödt	» $= 4{,}2—6{,}3$
Rosolsyra	» $= 6{,}8—8{,}0$
Fenolftalein	» $= 8{,}3—10{,}0$

Om man sålunda med användning af fenolftalein som indikator titrerar en syra med en bas, tills vätskan börjar anta rödaktig skiftning, så vet man, att lösningens väteionkoncentration är en obetydlighet öfver 8,3. — Se N. Bjerrum, ”Die theorie der alkalimetrischen und azidimetrischen titrierungen” (1914). K. A. V—g.

Indisciplin, brist på disciplin. — Indisciplinērad, som saknar disciplin.

Indiska mangoträdet, *bot.* Se Mangifera.

Indisk mandel, *bot.* Se Mandelsurrogat.

***Indium** ger med klor 3 olika klorider, $InCl_3$, $InCl_2$ och InCl, och är sålunda ett 3-, 2- och 1-värdigt element. K. A. V—g.

Indofenin, *kem.* Se Tiofen.

Indofenoler [-nål-], *kem.*, *tekn.*, tjärfärgämnen, besläktade med indaminerna (se d. o. Suppl.), men innehållande hydroxylgrupper, OH, i st. f. amingrupper, NH_2. Till de viktigaste hör indofenol i inskränkt mening, äfven kallad naftolblått l. Meldolas blått (se d. o.). Genom reduktion däraf framställes indofenolhvitt, ett gulaktigt pulver, som är lösligt i kokande vatten och vid oxidation åter ger det blåa färgämnet, hvarigenom det fått användning som kypfärgämne och vid tygtryck. Jfr Färgning, sp. 296, samt Indigoïder i Suppl. K. A. V—g.

Indolog [-låg], forskare i Indiens språk och litteratur. Jfr Sanskritist.

Indosse'nt, Indossatārie. Se Växel, sp. 440.

Indrifningsafgift, *kam.* Se Uppbördsprovision.

Inducērade rörelser. Se Rörelsefenomen hos växterna, sp. 207.

***Induktorsystem.** Se äfven Brandväsende. Suppl., sp. 792.

Industrial workers of the world [inda'striəl *ωə'kəs əv thi ωə'ld*]. Se Syndikalism, sp. 1440.

Industriell demokrati (eng. *industrial democracy*) eller (numera mindre brukligt) ekonomisk demokrati betecknar en systematiskt genomförd ordning för att bereda arbetare (och tjänstemän) medinflytande på driftledningen genom rådgifvande eller i viss utsträckning beslutande representantskap, vid sidan af företagens egare, t. ex. aktieegare på bolagsstämma, och af dem utsedda styrelser och driftledare (verkställande direktör, disponent), i första hand inom hvarje särskildt industriföretag med större antal

arbetare, men i andra hand genom distrikts- och riksrepresentantskap inom hela vederbörande industrigren eller industrigrupp, liksom folket i val utöfvar inflytande på kommunal-, läns- och statsangelägenheterna vid politisk demokrati. Systemet har dels vunnit tillämpning på frivillighetens väg, företrädesvis i Förenta staterna, dels införts på lagstiftningens väg, t. ex. i Tyskland efter 1918 års revolution (ty. *betriebsräte*, driftråd), dels genomförts rent revolutionärt, t. ex. i Ryssland efter 1917 års revolutioner. I Förenta staterna liksom i England har man i den industriella demokratien på vissa håll sett ett system till främjande af arbetsfred (se d. o. Suppl.) samt till att bland arbetarna skapa förstående och intresse för respektive företags framgång och för den nationella produktionens ostörda fortgång och stegring. Systemet har därvid tillämpats i växlande former, t. ex. i Förenta staterna: 1) konferenssystemet, med rådgifvande representantskap för arbetare, som uppnått viss ålder och varit anställda inom företaget under viss tid, rörande arbetsekonomi och arbetsmetoder, arbetarskydd o. s. v.; 2) senatsystemet, med ordf. i bolagets styrelse som president, en senat af arbetscheferna och en kongress af arbetarrepresentanter, t. ex. 24, af hvilka presidenten utser 12 och arbetarna 12. Den i lagstiftningsväg åstadkomna industriella demokratien i andra länder har af lätt begripliga skäl endast med svårigheter kunnat realiseras och till verkningarna väsentligen förfelats. Disciplinen på arbetsplatsen under pågående arbete har måst upprätthållas, och driftråden ha ställts inför intressekonflikter vid ställningstagande till frågor om arbetares afskedande (och antagande), införande af arbetsbesparande maskiner o. s. v. Kompetenskonflikter mellan driftråd samt fackföreningar och fackförbund ha kommit dessa äldre organisationer att i systemet se faror. *Sveriges* industri, inom hvilken arbetarnas organisationer inta en viss maktställning vid reglering af arbetsvillkoren m. m., har hittills icke att uppvisa beaktansvärda exempel på frivilliga försök med systemet, för hvilket dock en och annan industrichef och många arbetarledare uttalat sig. 29 juni 1920 tillsatte den dåv. socialdemokratiska regeringen en kommitté att verkställa utredning ang. den industriella demokratiens problem, och kommittén afgaf 31 mars 1923 betänkande jämte förslag om driftnämnder. Enligt förslaget, mot hvars upphöjande till lag invändningar framställts från arbetsgifvar- och arbetarorganisationer, från de senare dock hufvudsakligen mot förslagets utformning, skulle driftnämnder inrättas vid företag inom industri- och handtverk, hvarest minst 25 arbetare ega full sysselsättning, därest de anställde arbetarna fattade beslut om inrättandet. För förslaget i öfrigt, liksom dess förebilder i utlandet, hänvisas till betänkandet. E. F. K. S—n.

Industriens centrallaboratorium, rättare Centrallaboratoriet för Finlands industri, har till ändamål att drifva kemisk undersöknings- och försöksverksamhet för industriellt behof och upprätthålles af ett 1916 af ett antal finländska industrimän och firmor stiftadt aktiebolag. Laboratoriets verksamhet bedrefs 1916—19 i kemiska laboratoriet vid Helsingfors' universitet; hösten 1919 flyttade laboratoriet till Åbo, men kommer att sommaren 1924 återflytta till Helsingfors, där ett modernt laboratoriehus (arkitekt Valter Jung), innehållande bl. a. 2 fullständiga laboratorieafdelningar med arbetsutrymme för minst 6 kemister hvardera jämte nödiga specialarbetsrum, bibliotek o. s. v., är under uppförande. — A.-b. Centrallaboratorium—Keskuslaboratorio osakeyhtiö's aktiekapital utgör 40,000 mark. Utdelning till aktieegarna får icke under någon form ega rum; vid bolagets upplösning skall, sedan skulderna guldits, dess återstående egendom användas till något allmännyttigt ändamål. Bolagets förvaltning handhafves af en styrelse samt en verkställande direktör (f. n., 1924, filos. magister G. K. Bergman); som konsulterande kemist verkar professor O. Aschan. Vid laboratoriet äro f. n. anställda 6 högskolebildade kemister förutom annan personal. Arbetet vid laboratoriet hänför sig mest till frågor rörande träförädlingsindustrien, särskildt cellulosaindustrien; de stora sammanslutningarna inom nämnda industri äro laboratoriets förnämsta uppdragsgifvare. Laboratoriet offentliggör ett urval af sina undersökningar i "Meddelanden från Industrins centrallaboratorium"; hittills (1924) ha 16 nummer utkommit. O. B—n.

Industriforsyningsdepartementet i Norge, officiellt kalladt Departementet for den industrielle forsyning, upprättades genom stortingsbeslut af 24 april 1917. Dess uppgift var att sörja för statens och industriens förseende med varor från in- och utlandet, beslagtagande och fördelning af råvaror och andra varor, åvägabringande af surrogat som ersättning för felande varor, behandling af frågor om exportförbud, omläggning och användning af industrien för krigstekniskt syfte samt civil mobilisering och rationell användning af fackutbildade arbetare. Departementet afskaffades 1920; flera af de ärenden det hade att handlägga ha nu lagts under generalfälttygmästaren. M. H.

Industriförbund. Se Fackförening. Suppl., sp. 715.

Industrikommissionen. Se Statens industrikommission.

Industriraadet [-rådet] i Köpenhamn upprättades af Industriföreningen (se d. o.) 1910 med uppgift att tjäna industriens allmänna intressen. Under Världskriget afslöt det tillsammans med Grosserersocieteten i vid utsträckning öfverenskommelser med de krigförande länderna om in- och utförsel och öfvervakade dessa öfverenskommelsers uppfyllande. P. E—t.

Industriskolorna i Finland äro af staten underhållna lägre tekniska läroverk, som utbilda maskinister, byggmästare, arbetsledare m. fl. sådana funktionärer. Lärotiden är numera 3 år med 6 månaders lästid; inträdesfordringarna äro fullständig folkskolekurs och 2 års praktik. Jfr Tekniska läroverk, sp. 690. O. B—n.

***Industristyrelsen** i Finland ombildades 1918 till Handels- och industristyrelsen (se d. o. Suppl.). O. B—n.

Indwe, flod. Se Kei.

***Indy**, P. M. T. V. d', blef 1910 led. af Mus. akad.

***Inert.** Till i kemisk mening inerta ämnen höra

äfven de radioaktiva emanationerna. Se Radium-emanation, sp. 891.

Ines, kvinnoroll (portugisisk amiralsdotter; sopran) i Meyerbeers opera ”Afrikanskan” (se d. o. Suppl.).

***Infami.** Genom lagändringar 24 maj 1918 har äfven benämningen ”förlust af medborgerligt förtroende” borttagits ur svensk lag. Den ifrågavarande påföljden benämnes nu i lagar och författningar: ”påföljd, som i 2 kap. 19 § strafflagen sägs”. N. S—g.

***Infanteri.** Världskriget har medfört betydelsefulla förändringar i infanteriets beväpning och utrustning samt organisation. *Beväpningen* utgöres numera af gevär med bajonett, karbin likaledes med bajonett, pistoler och revolvrar af olika slag, lätta kulsprutor, kulsprutegevär samt hand- och gevärsgranater. Därjämte ha infanteriförbanden utrustats med en del stridsmedel, som handhas af särskilda afdelningar, såsom *infanterihjälpvapen*. Sådana äro tunga kulsprutor, tankgevär, granatkastare, infanterikanoner, eldsprutor samt ev. äfven eldbomber och eldgranater m. m. Ytterligare *tekniska hjälpmedel*, ingående i det moderna infanteriets utrustning, äro: signalmedel af flera olika slag (se Signalväsen. Suppl.), belysningsmedel (se Belysningstjänst. Suppl.), pionjärmateriel samt rökhandgranater och rökgevärsgranater. Signal- och belysningsmedlen samt äfven delvis pionjärmaterielen handhas af särskilda afdelningar. — Om af förändringarna i infanteriets beväpning och utrustning betingade förändringar i infanteriets *organisation* se Härordning. Suppl. Det nya *tankvapnet* anses inom vissa arméer, såsom den franska, tillhöra infanteriet. H. J—dt.

Infanteriflygare, *krigsv.*, förare af ett infanteriplan.

Infanteriflygning, *krigsv.*, sådan flygning, som afser att fullständiga infanteriets spanings- och förbindelsetjänst samt att med kulspruteeld och bombkastning ingripa i striden på marken (jfr Flygvapnet. Suppl., sp. 899). H. J—dt.

Infanteriflygplan, *milit. flygv.* Se Infanteriplan. Suppl.

Infanteriinspektion, *krigsv.*, myndighet med åliggande att inspektera infanteriet m. m. Se Inspektören för infanteriet. Suppl.

Infanterikanon, *krigsv.*, en mycket lätt artilleripjäs, permanent tilldelad ett lägre infanteritruppförband, vanligen regementet, och afsedd att direkt understödja detta i striden. De första infanterikanonerna kunna anses vara Gustaf II Adolfs s. k. regementsstycken, men dessa kommo efter 30-åriga krigets slut snart ur bruk. Först under åren närmast före Världskriget började man, på grund af de ökade svårigheter den moderna gevärs- och kulspruteelden förorsakade infanteriet vid dess framryckning, diskutera frågan om infanterikanoners återinförande, och under Världskriget togs initiativet därtill af fransmännen genom införande af en 37 mm. kanon. Man anser dock numera denna pjäs för svag. Tills vidare har frågan om omedelbart artilleriunderstöd åt infanteriet lösts genom tilldelning af lätta granatkastare (se d. o. Suppl.), men detta synes vara endast ett provisorium. På några håll har gjorts gällande, att infanterikanonen bör vara en pjäs med fältkanonkaliber (omkr. 7 cm.) och kort skottvidd (omkr. 3,000 m.), monterad å en pansrad bandtraktor (i s. k. *bandtraktorlavettage*), som kan åtfölja infanteriet i oländig terräng (jfr Tank 2). Ehuru behofvet af infanterikanoner i princip är erkändt, är dock frågan om pjästypen ännu sväfvande. G. af Wdt.

Infanteripionjär, *krigsv.*, i pionjärtjänst utbildad infanterist. Redan före Världskriget fanns vid infanteriet särskild pionjärpersonal, som antingen bildade egna afdelningar, vanligen omedelbart lydande under regementschefen, eller också med ett mindre antal ingick i kompanier, bataljonsstaber o. s. v. För fyllande af de stora kraf, som under kriget utförandet af alla till ställningskriget hörande arbeten uppställde, blef det nödvändigt att högst betydligt öka nämnda personals styrka. De sålunda skapade pionjärformationerna fingo en betydelsefull användning äfven i det rörliga kriget. Efter Världskriget har organisationen i allmänhet bibehållits. Inom flertalet arméer bilda infanteripionjärerna numera särskilda afdelningar vid hvarje inf.-regemente. H. J—dt.

Infanteriplan (Infanteriflygplan, Närstridsledningsplan, Markstridsplan), *milit. flygv.*, tvådäckadt, vanl. tvåsitsigt, bepansradt flygplan (stridsplan), afsedt för ledning af och deltagande i infanteriets strid m. m. (se vidare Flygplan. Suppl., sp. 894, och Flygvapnet. Suppl., sp. 900). H. J—dt.

Infanterisköld, *krigsv.*, bärbar stålsköld, afsedd att ge skytten ökadt skydd och minska den risk, som är förenad med fiendens observerande. Skölden används hufvudsakligen i fästnings- och ställningskriget. H. J—dt.

Infantil (af lat. *i'nfans*, barn), tillhörande barndomsstadiet; outvecklad.

Infattning af ädelstenar och pärlor. Se Juvelerarkonsten.

Infektionsdelirier, *psykiatr.* Se Sinnessjukdom, sp. 640.

Infe'rno, en psykiskt egendomlig dagbok af A. Strindberg (se denne, sp. 339).

Infighting [i'n-fäi'ting], eng., *idrottst.* Se Boxning. Suppl., sp. 775.

Infiltrativ tillväxt, *med.* Se Svulst, sp. 1324.

Infiltrerande kräfta, *med.* Se Kräfta, sp. 143.

Inflammatorisk rotcysta, *med.* Se Tändernas sjukdomar och vård, sp. 761; jfr ock Cysta.

Infla'nter, benämning på de romersk-katolske letter, som bo mellan Dünaburg och Pskov.

Inflatiōn (eng. *inflation*, af lat. *inflāre*, uppblåsa) kallas, efter erfarenheter i skilda länder under Världskriget 1914—19, en försämring af penningvärdet genom ökning af betalningsmedlen, hvilket vanligen sker genom ökad sedelemission och kommer till uttryck i stegrade pris (”uppblåsning” af sedelstock och prisnivå). Jfr Deflation i Suppl. — Litt.: D. Davidson, ”Begreppen inflation, deflation och konstant penningvärde” (i ”Ekon. tidskr.” 1922). E. F. K. S—n.

***Influensa.** Bland de svåraste influensaepidemier, som hittills iakttagits, var den, som 1918 spred sig öfver världen med utgångspunkt från Spanien och på den grund kallats spanska sjukan. De första fallen inträffade i Madrid i slutet af maj 1918. Redan en månad därefter

hade farsoten, som vanligt följande de lifligast trafikerade samfärdselederna, spridt sig till de flesta länder i Europa samt stora delar af Afrika. Senare på sommaren nådde sjukdomen Nord- och Syd-Amerika och i nov. s. å. Japan. I Sverige kunde det första säkra fallet konstateras vid midsommartiden 1918, och sjukdomens härjningar fortsatte hela hösten och under förra hälften af 1919. Såsom vanligt vid influensa har sjukdomen sedan åter uppträdt, fast i mildare former, särskildt under vinter- och vårmånaderna alla de därpå närmast följande åren, äfven 1924. — Till en första början var sjukdomen tämligen lindrigt öfvergående med allmänt illamående och hög feber, men efter en kort tid åtföljdes den af svåra komplikationer, speciellt lunginflammationer, varbildningar i lungsäcken m. m., som gjorde sjukdomen synnerligen farlig och medförde den största dödlighet, som någon allmänt spridd farsot på de senaste årtiondena orsakat inom Europa. 1918 *anmäldes* i Sverige 516,013 sjukdomsfall af den s. k. spanska sjukan, utgörande 9 proc. af hela befolkningen. Tages äfven hänsyn till de icke anmälda fallen, torde dessa siffror böra flerdubblas. Antalet dödsfall af influensan i Sverige uppgick 1918 till 27,379. Epidemien beräknas 1919 ha angripit öfver 200,000 personer. Antalet dödsfall uppgick då endast till omkr. 9,000. Redan 1920 visade sig epidemien i vårt land betydligt lindrigare. Dödsfallen voro dock äfven detta år några tusen. De senare åren ha epidemierna ytterligare förmildrats. Egendomligt nog visade sjukdomen sina största härjningar inom den yngre lefnadsåldern, 20—50 år, och synes ha angripit flera män än kvinnor. Någon verklig immunitet hos dem, som tidigare genomgått influensa vid de sista pandemierna 1889—92, har ej kunnat iakttagas. I stort sedt har den nya influensaepidemiens förhållande inom olika länder varit likartadt. Den gängse uppfattningen af dess nya uppblossande är den, att smittan inom Europa sedan 1889 års svåra pandemi aldrig helt öfvervunnits. 1918 med sin efter krigstiden kroppsligt lidande europeiska befolkning gaf ny fart och intensitet åt det aldrig fullt utslocknade smittämnet. Att Spanien blef den nya pandemiens vagga var väl snarast en tillfällighet, som aldrig helt kan förklaras. — I afseende på uppvisandet af influensans egentliga smittämne har man hittills fullständigt misslyckats. Om den sedan förra pandemien antagna, af Pfeiffer påvisade s. k. influensabacillen öfver hufvud taget spelat någon roll som sjukdomsalstrare, synes f. n. mycket tvifvelaktigt. Däremot äro de sjukdomen komplicerande mikroberna ganska väl kända. Dessa sekundärbakterier, ofta af varbildande art, synas till sin art växla efter olika platser.

Sjukdomsbilden vid den s. k. spanska sjukan har mycket liknat den vid föregående kända influensaepidemier. Det ytterst hastiga insjuknandet med stark sjukdomskänsla, katarrala halssymtom, värk i korsryggen och hög feber är detsamma som förr. Däremot var under de senaste epidemiernas höjdstadier den höggradiga benägenheten för utbrocklingen af katarrala och hastigt sig öfver lungorna spridande lunginflammationer synnerligen påfallande. Möjligen kunde detta förklaras genom sätten af den sekundära bakteriesmittan. Anmärkningsvärd var äfven den hastigt uppträdande förlamningen af den perifera blodkärlsinnervationen, hvarigenom ofta och tidigt en i extremiteter och ansikte märkbar cyanos, d. v. s. en violettblå missfärgning af huden (”blå sjuka”), framträdde, ett genom sin återverkan på hjärtat synnerligen farligt symtom. Hjärtats arbete blir därvid nämligen höggradigt ökadt och ansträngdt, och följden, hjärtförlamning, inträder hastigt. De flesta tidiga dödsfall ha denna orsak. Många andra farliga komplikationer äro ock vanliga, såsom varbildningar i lungor och lungsäck (empyem) samt annorstädes, inflammationer i hjärtmuskeln m. m. — I afseende på behandlingen har erfarenheten till fullo visat, att intet af de vid behandlingen föreslagna medikamentösa medlen visat sig ha någon specifik inverkan, men att man genom en symtomatisk behandling dock kan ernå en viss effekt, åtminstone vid sjukdomssymtomens lindrande. I åtskilliga fall kan man se en viss fördelaktig inverkan vid användning af s. k. immunserum, d. v. s. insprutning på den sjuke af blodserum från patienter, som förut genomgått sjukdomen. Att hålla ett dylikt tillgängligt för allmännare användning stöter dock vid en större influensaepidemi på nästan oöfvervinneliga svårigheter. — Som skyddsympning mot influensans komplikationer har man försökt vacciner, förfärdigade af sekundärbakterier, såsom strepto-, pneumokokker samt ibland stafylokokker och influensabaciller. Af en i rätt tid företagen sådan vaccinering har man stundom trott sig se en viss effekt, i det att, om infektionen redan inträffat, sjukdomen fått ett mildare förlopp. I. H.

Inflyttningsbevis (eg. a v i s o m i n f l y t t n i n g) kallas ett meddelande, som pastorsämbetet i den församling, dit en person inflyttat och där han inlämnat sitt flyttningsbetyg (se B e t y g), sänder till pastorsämbetet i den församling, hvarifrån utflyttningen skett, med uppgift om, att personen i fråga blifvit vederbörligen kyrkobokförd i den nya församlingen.

Infodring, *metall.* Se K o p p a r, sp. 983.

Information, L' [läfårmasiå'], partilös handels- och industritidning i Paris, som äfven innehåller politiska nyhetstelegram af värde. Den uppsattes 1902, är aftontidning, har en upplaga af omkr. 75,000 ex. och utges af L. Chavenon.

In fo'ro, lat., inför rätta.

Infrakrustäla bergarter (af lat. *infra*, nedanför, under, och *crusta*, skorpa, jordskorpa), *geol.*, beteckning på bergarter, som bildats *under* jordytan, i jordskorpans nedre del; motsatsen härtill är s u p r a k r u s t a l (se d. o. Suppl.), som omfattar de bergarter, som bildats *vid* jordytan. Denna indelning används företrädesvis om bergarter tillhörande urberget och algonk, där det också är frågan om starkt metamorfoserade bergarter, hvilkas ursprungliga struktur och bildningssätt ofta endast genom ingående mikroskopiska undersökningar kunna utredas. K. A. G.

Infusōriekisel, detsamma som b e r g m j ö l (se d. o.).

***Införsel.** — 2. I n f ö r s e l i a f l ö n i n g, p e n s i o n e l l e r l i f r ä n t a har i svensk rätt återinförts genom lag 14 juni 1917, som medger användning af dylik åtgärd (se hufvudarb., sp. 619) för utbekommande af *dels* underhållsbi-

drag, som jämlikt dom eller skriftligt, bevittnadt aftal tillkommer vissa närstående personer, *dels* ock oguldna utskylder eller allmänna afgifter.

Införsel för underhållsbidrag kan fås såväl för redan förfallet belopp som för bidraget i öfrigt, i den mån det framdeles förfaller till betalning; införsel för utskylder eller afgifter må däremot ej ges annat än för belopp, som redan bort vara erlagdt. Den del af gäldenärens aflöning, pension eller lifränta, som tages i anspråk medelst införsel, får ej sättas så högt, att gäldenären kommer att sakna medel till underhåll för sig själf och de sina. Om införseln skall utmätningsmannen, som beviljat densamma, underrätta vederbörande (person eller myndighet), som har att utbetala aflöningen, pensionen eller lifräntan, och vederbörande måste sedan hålla inne den del däraf, som införseln gäller, samt på bestämd tid till utmätningsmannen redovisa innehållet belopp. Detta öfversändes så till den, som utverkat införseln. — Lagstiftningen om införsel har visat sig vara ett mycket verksamt medel för indrifning af omförmälda underhållsbidrag (särskildt s. k. barnuppfostringsbidrag) och utskylder till stat och kommun. G. F—t.

Ing, *sagohist.* Se Ynglingaätten, sp. 558, och Yngve, sp. 562—563.

***Inga,** *bot.* Af släktet äro nu omkr. 200 arter kända.

***Ingarö.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 865 inv. (1923).

Ingaröfjärden, vik af Saltsjön s. om Ingarölandet, mellan Nämdöfjärden och segelleden till Baggensfjärden. O. Sjn.

Ingarölandet (Ingarön), en 63 kvkm. stor ö i Stockholms skärgård, Ingarö socken, s. om Värmdön, från hvilken den skiljes af Fisksundet, Kolström, Skeppdals ström, Tranaröfjärden, Malmafjärden och Örsundet. I ö. och s. utbreder sig Nämdöfjärden fortsatt mot v. af Ingaröfjärden, N. Ängnöfjärden och Baggensfjärden. Ön är kuperad och skogrik, sänkorna upptagas af uppodlad lerjord, smärre sjöar eller särskildt i ö. vikar. Jfr f. ö. Värmdö. På den s. k. Malmen n. v. om Säby upptäcktes 1913 en betydande och rik stenåldersboplats mellan 29,75 och 32,50 m. ö. h. O. Sjn.

Ingaskär, liten holme n. ö. om Hudiksvall med en 1917 uppförd blixtfyr på 61° 53′ 50″ n. br. och 17° 22′ 55″ ö. lgd fr. Gr. Agaljus. E. A—t.

***Inge.** — 2. I. den yngre. Man tror sig ha funnit hans kista i det s. k. Ragnvald Knaphöfdes kor i Vreta kloster. Det i kistan, som öppnades 17 sept. 1919, befintliga skelettet hade delvis sönderfallet hufvud, men väl bevarade ben, som angåfvo en kraftigt byggd man, ursprungligen 190 cm. lång; rester af långt blondt hår funnos äfven.

***Inge,** W. R., blef 1911 domprost i London (”dean of St. Paul's”) och är en mycket uppburen predikant. Han höll 1922 föreläsningar i Göteborg, Stockholm och Uppsala. Bland hans arbeten må ytterligare nämnas *Types of christian saintliness* (1915), *Philosophy of Plotinus* (1918) och *Outspoken essays* (1919, 2:a serien 1922; ”Frispråkiga essayer”, 1923).

Inge, mansnamn. Om dess härledning se Yngve, sp. 562.

***Ingeborg,** *svenska prinsessor.* — 6. Ingeborg Ch. K. F. L., prins Karls gemål, har i sitt äktenskap med honom äfven sonen Karl (se Karl, svenska prinsar 4. Suppl.).

Ingeborg, kvinnlig hufvudroll (sopran) i I. Hallströms opera ”Den bergtagna” (se d. o. Suppl.).

Ingefrey. Se Ynglingaätten, sp. 559, och Yngve freyr.

Ingefärsfamiljen, *bot.* Se Zingiberaceæ.

Ingefärsplommon, *bot.* Se Parinarium.

Ingefärspäron, *kokk.*, päron syltade med ingefära. Se Päron, sp. 724.

Ingelman, Agnes Selma Marie Louise, född Palmstierna (syster till envoyén E. K. Palmstierna), främjerska af sociala sträfvanden, f. 3 april 1870 i Stockholm, var 1887—97 sekreterare och 1900—20 ordf. i Södra Kristliga föreningen af unga kvinnor (som särskildt verkar bland fabriksarbeterskorna på Södermalm) och blef 1897 gift med e. o. hofrättsnotarien Ch. Alfred E. Ingelman. Fru I. var 1918—19 ordf. i Folkhushållningskommissionens kvinnoråd och vice ordf. i Stockholms läns lifsmedelstyrelses kvinnokommitté; hon är ordf. i det på hennes initiativ stiftade Sveriges husmodersföreningars riksförbund och vice ordf. i Nordens husmodersförbund samt sedan 1923 led. af stiftelsen Lars Hiertas minne. I. H—dt.

Ingelsgrufvefältet, järnmalmsfält i Guldsmedshyttans socken, Örebro län, är beläget 1/2 km. från Vasselhyttans station på Frövi—Ludvika järnväg. Det har en längdutsträckning af omkr. 1,5 km. och innefattar ett stort antal grufvor, af hvilka Östra Kärr-, Moss- och Ingelsgrufvorna på senare tider bearbetats. Malmen, som ligger direkt i leptit, utgöres af kvartsrandig, något magnetitblandad blodsten. Därjämte förekommer äfven något kopparmalm, delvis med mycket hög kopparhalt. Grufvorna omtalades redan i midten af 1600-talet, och brytningen har på senare tid utgjort 15,000—20,000 ton berg pr år med maximum 1918, då den uppnådde 29,769 ton berg, hvarur utskräddes 17,499 ton järnmalm med 50—53 proc. järn och omkr. 0,02 proc. fosfor samt 426 ton kopparmalm med 4,2 proc. koppar. Grufegare är Ingelsgrufve a.-b. med ett aktiekapital af 140,000 kr. K. S—ll.

***Ingelstad.** 1. Häradet omfattar nu 43,676 har med 26,171 inv. (1923) och ingår i Simrishamns fögderi. Där ligger den ur Tryde och Ullstorps socknar utbrutna köpingen (sedan 1921) Tomelilla. — 2. Kontraktet omfattar 43,187 har. 25,186 inv. (1921).

Ingelstad, herrgård i Ö. Ingelstads socken, Kristianstads län, 4 mtl, med en areal af 456 har, hvaraf 377 har åker, tax.-v. 667,770 kr. (1923). I., som på 1470-talet tillhörde ätten Gjöe, senare Höög, Galt, Bülow och Gersdorff, kom som Bornholmskt vederlagsgods till svenska kronan, innehades som pantegods eller arrende samt försåldes och styckades i början af 1800-talet. Nuv. egare är Nils Lustig. O. Sjn.

***Ingelstads och Järrestads domsaga** omfattar nu 58,819 har. 35,440 inv. (1923).

***Ingemann,** B. S. Se H. Brix, ”Tonen fra himlen” (1912), och K. Galster, ”I:s historiske romaner og digte” (1922). P. E—t.

***Ingenjör.** Om vattenrättsingenjör se Vattendomstol.

Ingenjör-doktor (fr. *ingénieur-docteur*), genom lag 30 april 1923 införd grad vid franska universitetens ”facultés des sciences”. Jfr Doktor-ingenjör.

Ingenjörhögskola. Se Artilleri- och ingenjörhögskolan (äfven i Suppl.).

***Ingenjörkongresser,** Internationella. Se Internationella kongresser (äfven i Suppl.).

***Ingenjörkår** är numera benämning på de 4 ingenjörtruppförband, som ingå i 1914 års härordning. Se vidare Ingenjörtrupper samt Bodens ingenjörkår (äfven i Suppl.), Göta ingenjörkår, Norrlands ingenjörkår (i Suppl.) och Svea ingenjörkår. L. W:son M.

Ingenjörsvetenskapsakademien, den yngsta af de svenska akademierna, räknar sitt konstituerande från 24 okt. 1919 och har till ändamål att genom befordrande af teknisk-vetenskaplig forskning främja svenska industrien och tillvaratagandet af landets naturtillgångar. Enligt de af K. M:t 19 juli 1919 stadfästa stadgarna har den till fyllande af sin uppgift att anordna systematiska undersökningar rörande tekniska problem, särskildt sådana, som afse de inhemska naturtillgångarnas tillgodogörande, och, om så befinnes lämpligt, för sådana frågors studium inrätta särskilda institut; att i mån af tillgångar stödja forskningsarbetet vid landets tekniska undervisningsanstalter, profningsanstalter och af industriella organisationer inrättade forskningslaboratorier; att i enlighet med särskilda bestämmelser medelst lån eller understöd förhjälpa enskilda forskare till fullföljande af uppslag, som anses däraf förtjänta; att genom utdelning af belöningar i form af penningar eller äre-

Ingenjörsvetenskapsakademiens guldmedalj. (1/2 af orig:s storl.) Åtsidan visar Prometheus bringande elden. (Medaljgravör: Erik Lindberg.)

tecken (se fig.) uppmuntra den tekniska forskningen, vare sig den framträdt spontant eller bedrifvits till följd af pristäflingar anordnade af akad. e. d.; att till trycket befordra förtjänstfulla afhandlingar och utredningar, författade af akad:s egna ledamöter och institut eller af forskare och institutioner, som erhållit akad:s understöd; samt att i öfrigt på sätt i stadgarna anges eller eljest befinnes lämpligt arbeta för sitt ändamål.

Akad., hvars beskyddare är H. M. Konungen, består af dels *arbetande led.* (högst 80), dels *förste hedersled.* (högst 8). — När arbetande led. uppnår 65 lefnadsår, öfvergår han till hedersledamotsklassen. Endast arbetande led. ha beslutande rätt. *Preses* och *vice preses* förordnas för 3 år af K. M:t efter förslag af akad. K. M:t konstituerar vidare på akad:s förslag en *verkställande direktör.* Vid akad:s tillkomst utsåg K. M:t de förste 40 led., hvarefter komplettering skett och sker genom val bland personer af svensk nationalitet, kända för framstående självständigt arbete för ingenjörsvetenskapens och teknikens utveckling inom någon af de vetenskapsgrenar, som nedan anges. De arbetande led. äro fördelade på afdelningar för 1. mekanisk-tekniska, skeppsbyggnadstekniska och värmetekniska, 2. elektrotekniska, 3. byggnadstekniska, 4. kemisk-tekniska, 5. bergstekniska, 6. produktions- och fabrikstekniska, och 7. tekniska gräns- och hjälpvetenskaper. Antalet arbetande led. skall i regel vara 20 å afd. för kemisk-tekniska vetenskaper och 10 å hvar och en af de öfriga; i särskilda fall, där omständigheterna därtill föranleda, kan akad. nedsätta detta antal till minst 15 å den kemisk-tekniska afd. och minst 7 å hvar och en af de öfriga. Ledningen af akad:s angelägenheter handhas närmast af ett *förvaltningsutskott,* bestående af ordf. i afdelningarna jämte preses, vice preses och direktören. Medel till akad:s verksamhet härflyta dels från akad:s *stiftelse,* baserad på en inom industrien insamlad fond (nära 2 mill. kr.), dels från statsanslag. Utom ett ord. anslag för sin allmänna verksamhet åtnjuter akad. särskilda anslag till vissa forskningsarbetens utförande, nämligen dels på kraft- och bränsleområdet, dels rörande byggnadsmaterial. Dessa arbeten handhas af särskilda delegationer inom akademien. Akad. utger *Handlingar,* innehållande teknisk-vetenskapliga afh., och *Meddelanden,* som innehålla uppsatser af företrädesvis praktisk-teknisk karaktär berörande akad:s verksamhetsområde.

Under akad:s direkta ledning eller med dess understöd ha öfver ett hundratal forskningsarbeten igångsatts, omfattande såväl rent vetenskapliga undersökningar som praktisk-tekniska sådana. Bland de problem, som upptagits till bearbetning, må som exempel nämnas torf, oljeskiffrar, ved och vedeldning, ångekonomi, ugnar för olika ändamål, hushållseldstäder, byggnadsmaterialiers värmeisolerande beskaffenhet, materialbehandling och materialbearbetning inom verkstadsindustrien, lagersmörjning, elektriska ugnar, nyttiga produkter ur trätjära och cellulosalutar, masugnsgasers tillgodogörande, spannmålstorkning, psykologiens användning för praktisk-industriella ändamål m. fl.

Akad:s tillkomst är ett led i de moderna sträfvandena att närmare anknyta vetenskapen och dess framsteg till det tekniska och industriella arbetet. En stark tendens i denna riktning har gjort sig alltmer märkbar i den industriella utvecklingen i alla länder under de sista årtiondena och kom under Världskriget till särskildt påtagligt uttryck. Utom i Tyskland, där redan tidigt ett organiseradt teknisk-vetenskapligt arbete utvecklats, ha under de senare åren i England, Frankrike, Förenta staterna, Canada, Australien, Japan m. fl. länder dylika organisationer skapats med statens medverkan och understöd för utvecklande af teknisk-vetenskaplig forskning, särskildt inriktad mot nationella mål. A. E—m.

***Ingenjörtrupper.** Enligt 1914 års härordning ha styrkan och sammansättningen af de förutvarande 4 kårerna ändrats, hvarjämte en 5:e kår,

Norrlands ingenjörkår (se d. o. Suppl.), skulle tillkomma. Se vidare Bodens ingenjörkår, Göta ingenjörkår (båda äfven i Suppl.) och Svea ingenjörkår. — I enlighet med 1914 års härordning utgöres Fälttelegrafkåren numera af stab, 2 fälttelegrafkompanier, 1 radio-, 1 ballong-, 1 flyg-, 1 park- och 1 tygkompani. Manskapsstyrkan uppgår till 30 furirer samt 83 korpraler och vicekorpraler af olika slag, 125 volontärer, 1 förrådsvaktmästare, 1 gevärshandtverkar-, 1 sjukvårds- och 1 hofslagarsoldat. Kåren har 61 stamhästar, och till densamma uttagas 205 värnpliktiga. Nödigt antal officerare, underofficerare och civilmilitär personal placeras vid kåren från Fortifikationen, och dessutom tjänstgöra godkända flygplanförare och spanare samt flyg- och spanarelever från andra vapenslag vid kårens flygkompani. Till Bodens ingenjörkår aflämnas ett detachement från Fälttelegrafkåren, och en fälttelegrafutbildad officer tjänstgör i Telegrafstyrelsen. Kåren är förlagd vid Marieberg å Kungsholmen i Stockholm med undantag af radio- och ballongkompanierna, som äro förlagda å Järfvafältet (se d. o. Suppl.), å hvilket ett nytt kasernetablissemang var afsedt att uppföras för hela kåren, men då grunden väl var lagd, afbrötos byggnadsarbetena. Flygkompaniet är förlagdt å Malmen (Malmslätt) i Östergötland, där äfven flygverkstäder och flygfält äro anordnade. — Under Världskriget visade sig snart, att ingenjörtruppformationernas styrka och antal vid de olika arméerna voro alldeles för ringa för den stora omfattning, i hvilken dessa trupper redan för sina dittillsvarande tjänstegrenar snart nog måste tagas i anspråk; och alltefter som nya uppgifter för ingenjörtrupperna under såväl fält- som ställningskriget tillkommo, skulle dessa senare naturligtvis ha blifvit än otillräckligare, om icke nya formationer efter hand bildats. De olika åligganden, som under krigets fortgång tillkommo för ingenjörtrupperna, voro bl. a. handhafvandet af minkastare, af giftiga gaser och af eldsprutor, utförandet af minkrig i osedvanligt stor omfattning och ej blott i jord, utan äfven i fast berg, skötandet af landstigningsmateriel, handhafvandet af olika ersättningssprängämnen (bl. a. flytande luft), användandet af borr- och andra maskiner, utförandet af en mängd olika slags tillverkningar m. m.; men flygväsendet ansågs i allmänhet böra särskiljas från den egentliga ingenjörtruppstjänsten. Från den ur erfarenheterna från 1870—71 års krig framkonstruerade ''enhetspionjären'' kom man sålunda till en mångfald af specialiseringar på de olika ingenjörtekniska områdena (jfr Världskriget, sp. 265—267). L. W:son M.

Fr. von Ingenohl.

Ingenohl [-genål], Friedrich von, tysk amiral, f. 30 juni 1857 i Neuwied, ingick vid flottan 1874 och blef efter befordran i vanlig ordning samt täta sjökommenderingar chef å ''Hohenzollern'' och flygeladjutant hos Vilhelm II 1905. Konteramiral 1908 och viceamiral kort tid därefter, var han från 1913 högste befälhafvare öfver högsjöflottan, men afgick från denna befattning kort efter slaget vid Doggerbank 24 jan. 1915 samt var därefter till årets slut stationsbefälhafvare i Kiel. H. W—l.

Inger Johanne, pseudonym. Se Zwilgmeyer, H. B. D.

***Ingermanland.** Narva med omnejd hör nu till republiken Estland, hvars gräns i ö. mot det forna I. nu går 10 km. ö. om floden Narova. I samband med ryska revolutionen förekommo äfven i I. (1918—19) sträfvanden till frigörelse från Ryssland eller åtminstone förvärfvandet af en autonom ställning, men de ledde ej till någon påföljd. Flyktingar i rätt stort antal från I. begåfvo sig vid tiden för Judenitjs offensiv mot Petersburg hösten 1919 öfver på finländskt område.

***Ingerois.** Vid Anjala fors blef 1922 en kraftanläggning om 11,800 kw. (landets största med vattenkraft drifna elektricitetsverk) färdig. Den levererar energi dels för fabriksanläggningarnas eget behof, dels till Kotka stad med angränsande industrianläggningar, dels, genom förmedling af Sydfinska kraftaktiebolaget, till Helsingfors' stad och lokala konsumenter vid linjen till sistnämnda ort. O. B—n.

Inger Ottesdotter. Se Daljunkern och Römer. Hon är hjältinnan i skådespelet ''Fru Inger til Østråt'' af H. Ibsen (se denne, sp. 316).

Ingers, Enoch, folkhögskoleman, f. 1 sept. 1870 i Maglehem, Kristianstads län, filos. licentiat i Lund 1900 och filos. doktor 1908 på afh. *Erik Lindschöld* (s. å.), blef 1895 lärare vid Lunnevads folkhögskola och öfvergick följande år till Hvilans folkhögskola, där han sedermera varit verksam, från 1908 som skolans föreståndare. Tidigt införd i där rådande åsikts- och stämningsriktningar, har han framgångsrikt sökt bevara och fullfölja traditionerna från skolans stiftare och förste föreståndare, L. Holmström. Då 1912 års riksdag beslutit inrätta en inspektörsbefattning för folkhögskolorna, förordnades I. s. å. till förste innehafvare af denna befattning, hvilken han alltjämt innehar vid sidan af föreståndarbefattningen vid Hvilans folkhögskola. I. har äfven fått taga verksam del i förarbetena till riksdagsframställningar och författningar beträffande folkhögskolorna. Han har därjämte verkat som flitigt anlitad populärvetenskaplig föreläsare. I ett flertal tidskriftsuppsatser har han behandlat historiska och pedagogiska ämnen. — I:s hustru, Malin Holmström-Ingers, f. 1872, dotter till L. P. Holmström (se d. o., äfven i Suppl.), har vid sin mans sida och såsom lärarinna (särskildt i sång) gjort en betydelsefull insats i arbetet vid Hvilans folkhögskola. Hon har utgett flera kompositioner samt en omarb. uppl. af *Eggelings sångbok* (1915). I sträfvandena för den skånska allmogeslöjdens återuppväckande har hon tagit verksam del. K. E. S—g.

Ingerslev. 1. Johan Vilhelm Christian I., dansk läkare, f. 22 jan. 1835 vid Præstö, d. där 29 okt. 1918. Han bosatte sig 1861 i Præstö, där han var distriktsläkare 1888—1913. I. författade det grundläggande medicinalhistoriska verket *Danmarks læger og lægevæsen fra de ældste*

tider til 1800 (1873), för hvilket han 1894 blef hedersdoktor vid Köpenhamns universitet. — 2. Ove Emmerik Gustav Höegh-Guldberg I., dansk läkare, f. 26 febr. 1844 i Viborg, d. 26 april 1916 vid Fredensborg, var kommunalläkare i Köpenhamn 1878—93, sedermera medlem af Sundhetskollegiet och Rättsläkarrådet, blef med. doktor 1879 på en afh. om eklampsi. I flera skrifter, bl. a. *Fragmenter af födselshjælpens historie* (1906—07), *Mathias Saxtorph og hans samtid* (1913) och *Københavns födsels- og plejestiftelse 1800—49* (1915), gaf han en uttömmande och lefvande framställning af obstetrikens historia i Danmark. 1 o. 2. P. E—t.

Ingman, Lauri Johannes, finländsk politiker, kusins son till de i hufvudarbetet upptagna E. A. och A. V. I., f. 30 juni 1868 i Östermark, Österbotten, blef student 1886, filos. kandidat 1892, lektor i religion vid Vasa finska reallyceum 1895, teol. kandidat 1898 och teol. licentiat 1900. Han utnämndes 1901 till assistent i praktisk teologi vid Helsingfors' universitet, där han 1916 blef professor i samma ämne. I. har intagit ett bemärkt rum inom det politiska lifvet och är en af de ledande inom samlingspartiet. Han har tillhört representationen sedan 1905 och mestadels suttit i grundlagsutskottet. Han var vice talman vid landtdagarna 1913, 1914 och 1917 samt fungerade som talman vid urtima och ordinarie landtdagarna 1918. I sistnämnda egenskap sändes I. att notificera prins Fredrik Karl (se d. o. Suppl.) af Hessen hans val till Finlands konung. Efter återkomsten bildade han som statsminister (nov. 1918) en borgerlig samlingsregering (dock utan ''maalais''-partiet), hvilken höll sig till april 1919, samt tillhörde som kyrko- och undervisningsminister R. Erichs samlingsministär mars 1920—april 1921. — I. är flitig medarbetare i ''Uusi Suomi''. T. C.

Ingmansson, Johan, skeppsredare, riksdagsman, f. 17 febr. 1845 i Hästaryd, Mörrums socken, Blekinge, d. 22 jan. 1923, började sin bana som skeppspojke och bragte sig upp till innehafvare af en omfattande rederirörelse och en mycket stor förmögenhet. Han egde godsen Stensnäs och Elleholm i Blekinge. I. var 1911—21 led. af Första kammaren för Blekinge län (därunder 1911—16 suppleant i bankoutskottet), tillhörde liberala samlingspartiet, men intog, af rabulistisk läggning som han var, särskildt i militära frågor, i verkligheten en mellanställning mellan detta parti och det socialdemokratiska. Han understödde pekuniärt bl. a. fredsarbetet och gjorde i lifstiden en del större donationer, på sammanlagdt öfver 1 mill. kr., till befrämjande af sjukvården i Blekinge län. Af dessa donationer voro vid I:s död omkr. 500,000 kr. ännu ej utbetalta, och förmögenheten hade genom efterkrigstidens värdeminskning så hopsmält, att arfvingarna (jan. 1924) hos vederbörande korporationer i länet anhållit, att de måtte afstå från sina anspråk på de återstående medlen. Gl.

Ingmarsö, en 6 kvkm. stor bebodd ö i Ljusterö socken, Stockholms län, s. om Gälnan, belägen midt mellan Ljusterö och Stora Möja. O. Sjn.

Ingolf-expeditionen, en med den danska kryssaren ''Ingolf'' 1895—96 utförd expedition för undersökning af farvattnen kring Grönland och Island med zoologiska studier som hufvuduppgift. Expeditionens resultat offentliggöras i det under utgifning varande arbetet *The danish Ingolf expedition* (5 dlr till 1919). L—e.

***Ingolstadt** hade 26,013 inv. 1919. I. är bland de få fästningar i Tyskland, som icke enligt Versailles-traktaten behöfva raseras, ett tydligt bevis för, att fästningen af de segrande makterna anses vara af underordnad betydelse. S. E. B.

Ingrainfärger [-grän-], *tekn.*, namn på en del azofärgämnen (se d. o.), som färga bomull direkt, utan användning af betmedel (jfr Färgning, sp. 291—292). K. A. V—g.

***Ingram**, John, f. 1849, dog i febr. 1916.

Ingrid Viktoria Sofia Louise Margareta, svensk prinsessa, enda dotter till kronprins Gustaf Adolf och hans första gemål, Margareta, föddes 28 mars 1910. Hennes titel är ''Sveriges prinsessa''.

Ingstad, Marcus Plöen, norsk rättslärd, f. 18 aug. 1837 i Kristiania, d. där 17 sept. 1918, juris kandidat 1861, universitetsstipendiat 1865, utnämndes 1870 till professor i romersk rätt. Han var 1880—91 e. o. assessor i Höjesteret. Han författade bl. a. *Om romerretsstudiet* (1876), *Om leie efter romersk ret. Oversættelse og forklaring af Digesternes 19. bogs 2. titel delvis under sammenligning med norsk ret* (1911), *Den romerske obligationsrets almindelige del, delvis under sammenligning med norsk ret* (utg. af E. Hambro, 1920). Hans föreläsningar cirkulerade i öfvertryck, men ha ej utgetts. I. var medutgifvare af ''Repertorium for praktisk lovkyndighed''. 1877 blef han juris hedersdoktor vid Uppsala universitet. M. H.

Inguinälkanalen (af lat. *inguen*, ljumske) l. Ljumskekanalen, *anat.*, är namnet på en kanal, som hos människan och däggdjuren genomborrar bukväggen i ljumsken (se d. o.). Genom denna kanal gå under fosterlifvet testiklarna ur bukhålan ned i pungen (jfr Könsorgan, sp. 644).

Ingvæones. Se Ingunar-Freyr.

***Ingvar.** — 3. Enligt F. Braun (''Hvem var Yngvarr enn viðforli?'', i ''Fornvännen'', 1910) var I. en medlem af det gamla för-stenkilska konungahuset, sonson till Olof Skötkonung.

Ingöy, en 20 kvkm. stor ö, n. om Hammerfest, Finnmark fylke, Norge. 409 inv. (1920). Flera fiskelägen (Ingöy, Finnes och Gåsnes), hvarest 1907 fångades 3,818,000 st. stortorsk af 1,730 fiskare. På I. finnas kapellkyrka och en radiostation. På en holme, n. om I., ligger Fruholmens fyr, Norges nordligaste kustfyr. På I. låg förr en större hvalfångststation. K. G. G.

***Inhambane.** I I. har amerikanska metodistepiskopalkyrkan en missionsstation, vid hvilken äfven metodistepiskopalkyrkan i Sverige underhåller missionärer.

Inhampura, namn på Limpopo vid flodmynningen. Se Limpopo.

Inhemsk kolera. Se Kolera, sp. 527.

Initialsprängämne, Initialtändning. Se Sprängämne samt Azider. Suppl.

*Iniö blef 1913 självständigt pastorat och hör sedan 1923 till Borgå svenska stift. Det öfverförd es 1 jan. 1924 från Vehmo härad till Virmo härad och från Vehmo domsaga till Masku domsaga. 809 inv. (1922). O. B—n.

Injicēra l. Injicēra (lat. *inji'cere*), *med.*, inspruta. Se Injektion.

Injūria non fit vole'nti, lat. Se Volenti non fit injuria.

Inkarnatklöfver, *bot.* Se Klöfver, sp. 373.

Inkassēring, en särskild postal rörelsegren, som i mycket skiljer sig från *postförskott* (se d. o.). Jfr äfven Liggetid 2. E. G—e.

Inka'sso (se Inkassera), *hand.*, inkassering, i sht af växlar och anvisningar (jfr Växel, sp. 440).

inkl., förkortning för *inklusive* (se Inklusiv).

Inkomst- och förmögenhetsskatt (se Skatt) är en på skattskyldigs totala nettoinkomst under beskattningsåret utgående inkomstskatt, hvars s. k. taxerade belopp förhöjes med viss del af den skattskyldiges behållna förmögenhet, d. v. s. tillgångar utöfver skulderna, vid beskattningsårets slut, enligt ett system, som infördes i Sverige genom ännu gällande förordning af 28 okt. 1910, som ländt till efterrättelse fr. o. m. 1 jan. 1911. Ett dylikt system af inkomstskatt (se d. o., äfven i Suppl.) med kompletterande tilläggsskatt för inkomster af förmögenhet infördes i Preussen 1893 och därefter i andra tyska stater, liksom i Norge, Danmark m. fl. länder (se Förmögenhetsskatt, äfven i Suppl.). Syftemålet med den svenska statsbeskattningens omläggning från bevillning (se d. o., äfven i Suppl.), som fr. o. m. 1903 supplerats med en *partiell inkomstskatt* (se Inkomstskatt, äfven i Suppl.), hvilken sålunda upphörde fr. o. m. 1911 års ingång, var, att ”ernå en verklig skatt efter skatteförmåga, framför allt genom att till beskattningsbar inkomst hänföra all inkomst, men dock allenast den verkliga nettoinkomsten; att genom förmögenhetsskatt träffa den fonderade inkomsten hårdare än inkomst af arbete; att göra skatten, jämväl i afseende på förmögenhetsskatten, progressiv; att utbilda afdragsrätten för mindre inkomsttagare”. 1910 års statsskatteförordning och de i samband därmed utfärdade nya bevillnings- och taxeringsförordningarna ha senare underkastats täta och delvis ingripande ändringar. 1919 omarbetades sålunda, för att ytterligare lätta skattetrycket å mindre inkomster, bestämmelserna om skattefritt existensminimum med genomförande af *familjebeskattning* (se d. o. Suppl.) och infördes, för att skärpa skattskyldigheten för större inkomster och förmögenheter, äfvensom bolag, nya skatteskalor för fastställande af skattens *grundbelopp* (se d. o. Suppl.). Skyldigheten att afge deklaration utan anmaning sträcktes ned till 600 i st. f. 800 och tidigare 1,000 kr. inkomst, och 600 kr. blef lägsta skattefria belopp, hvarvid dock afdragsbestämmelserna medföra skatteplikt vid lägst 620 kr. Det skattefria existensminimum gjordes — bortsedt från ömmande omständigheter i särskilda fall, då viss förhöjning kan medges — stigande efter lefnadskostnadernas höjd å den ort, där den skattskyldige är bosatt, samt efter det antal personer, som ha sitt uppehälle af den skattskyldiges inkomst. Med afseende å lefnadskostnadernas höjd indelas nämligen samtliga orter i riket i 5 ortsgrupper, och det s. k. *ortsafdraget* bestämmes i lagen till 600 kr. i ortsgrupp I med de billigaste lefnadskostnaderna (enligt Socialstyrelsens statistik och för 5 år gällande indelning) och till 100 kr. högre i hvarje högre ortsgrupp, alltså 1,000 kr. i ortsgrupp V med de dyraste lefnadskostnaderna. Utöfver ortsafdraget eger skattskyldig rätt till *familjeafdrag* med 200 kr. för hustru, hemmavarande eller af den skattskyldige helt eller delvis underhållet barn, hvilket icke uppnått 18 år och icke nästföregående år haft en behållen inkomst af minst 300 kr., samt, därest den skattskyldige är ogift (änkling, änka, frånskild) och har hemmavarande barn, för hvilket afdrag åtnjutes, husföreståndarinna. På grund af *ömmande omständigheter*, som nedsätta skatteförmågan (sjukdom m. m.), må det skattefria afdraget ökas med högst 500 kr. Återstoden af det taxerade beloppet, minskadt med hälften af det sålunda bestämda skattefria afdraget, utgör beskattningsbart belopp, som utföres i jämna 10-tal kr., så att öfverskjutande ojämnt belopp bortfaller. Genom årliga provisoriska förordningar ha afdragsbeloppen efter lagändringens vidtagande 1919 förhöjts, för år 1924 genom förordning af år 1923: ortsafdragen 700—900 och 1,000—1,200 kr., familjeafdragen 300 kr. och afdragen för ömmande omständigheter högst 700 kr. För det beskattningsbara beloppet påföres skattskyldig af taxeringsnämnden, som verkställer de nämnda obligatoriska afdragen, ett grundbelopp i skatt: för den del af det beskattningsbara beloppet, som icke öfverstiger 10,000 kr., 3 proc., för del, som öfverstiger 10,000, men icke 20,000 kr., 4 proc. och därefter skiktvis

5	proc.	t. o. m.	40,000,
6	»	»	60,000,
7	»	»	100,000,
8	»	»	150,000,
9	»	»	200,000,
10	»	»	300,000,
11	»	»	400,000,
12	»	»	600,000,
13	»	»	800,000,
14	»	»	1,000,000,

15 » för del af inkomsten, som öfverstiger 1,000,000 kr., dock att grundbeloppet ej i något fall må öfverstiga 12 proc. af det beskattningsbara beloppet. (Till förstående af denna bestämmelse erinras, att lägre skikt af större inkomster ju träffas med lägre procenttal, att genomsnittliga procenttalet därigenom sjunker och att stegringen blir utan språng, sådana som karakteriserade den tidigare tillämpade progressionsskalan för inkomster under 6,000 kr.; se Inkomstskatt, sp. 670.) För inländskt aktiebolag eller solidariskt bankbolag utgör grundbeloppet 1,50 proc. af det taxerade inkomstbeloppet, när detta ej öfverstiger 4 proc. af kapitalet, och stegras successivt till 12 proc., när det öfverstiger 150 proc. af kapitalet. Jämte denna s. k. *A-skatt* för bolag m. fl. juridiska personer utgår enligt 1919 antagna bestämmelser, som

gällt fr. o. m. 1920, en s. k. *B-skatt* med 2 proc. för den del af bolags inkomst, som icke i vanlig ordning utdelas till aktieegare (restitution vid senare utdelning). Genom riksdagens beslut bestämmes hvarje år den för alla skattskyldiga enhetliga procent af grundbeloppen, med hvilken inkomst- och förmögenhetsskatt skall det året utgå, och detta procenttal utgör för 1924, liksom (allt sedan år 1921) för närmast föregående år 175, hvilket innebär, att grundbeloppet förhöjes med $^{3}/_{4}$, utgörande sålunda skatten för enskilda här i riket mantalsskrifna medborgare med högsta inkomstbelopp mellan 20 och 21 proc. (efter obligatoriska afdrag), medan skatten för beskattningsbart belopp om 100 kr. blir 5,$_{25}$, om 1,000 kr. 52,$_{50}$ och om 10,000 kr. 525 kr. Betänkande med förslag till (ny) förordning om inkomst- och förmögenhetsskatt har afgetts 7 juli 1923 af tillkallade sakkunniga, innefattande många formella detaljändringar och saklig revision hufvudsakligast i de delar, som afse inkomstbegreppets omfattning och begränsning (spekulationsvinster, förlustafdrag) och grunderna för det beskattningsbara beloppets fastställande (3 ortsgrupper, familjeafdrag genom procentisk förhöjning af ortsafdrag), hvaremot gällande förordnings allmänna uppbyggnad lämnats väsentligen oförändrad.

Litt.: K. Willgren, ”Översikt af den modärna statliga inkomst- och förmögenhetsbeskattningen i Europa” (Helsingfors, 1911), E. R. A. Seligman, ”The income tax” (1914), Proposition n:r 259 till 1919 års lagtima riksdag (med bilagor), Betänkande om inkomst- och förmögenhetsskatt I—II (1923; med däri anförd litt.), och H. Palmgren, ”Självdeklaration” (1924). E. F. K. S—n.

I *Finland* utgår enl. lag af 3 aug. 1920 inkomst- och förmögenhetsskatt till staten enligt progressiv skala såväl för inkomst som för förmögenhet. Som *inkomst* anses skattskyldigs samfällda årsintäkter i penningar eller penningars värde, inberäknadt fri bostad, egen förbrukning af eget jordbruks eller annan närings produkter samt tillfälliga vinster, men icke arf, testamente eller gåfva (å hvilka lagts en särskild skatt), på grund af lif- eller kapitalförsäkring utfallet kapital och hvad af staten eller annat offentligt samfund anvisats till bestridande af de med tjänst eller uppdrag förenade kostnader m. m. d. Vid inkomstens uppskattning får afdrag ske för alla kostnader för inkomstens förvärfvande och bibehållande, dock ej för skattskyldigs lefnadskostnader, ej heller för ränta å i egen fastighet eller näring nedlagdt kapital; som sådan kostnad anses bl. a. värdeminskning å byggnader, maskiner m. m. samt utgifter för utöfning af vetenskap och konst. Ytterligare får från inkomsten afdras bl. a. ränta å gäld, förlust å näringsverksamhet, som ej är att hänföra till kapitalförlust, vissa försäkringspremier och pensionsafgifter; andelslag ega afdra äfven hvad i ränta å andelskapitalet erlagts, dock ej öfver 6 proc., samt hvad åt medlemmar, delegare och under utdelats som godtgörelse för anlitande af sammanslutningen. Helt fria från skatt äro staten och dess inrättningar, kommuner och församlingar, barmhärtighets- och undervisningsanstalter, sammanslutningar för främjande af vetenskap och konst samt andra sammanslutningar, stiftelser m. m. med allmännyttigt ändamål. Den, hvars inkomst, sålunda beräknad, understiger 3,000 mark, är fri från skatt. För skattbar inkomst af 3,000 mark utgår skatten med $^{1}/_{8}$ proc. och stiger småningom med inkomstens storlek, så att, då denna är öfver 1 mill. mark, skatten utgår med 20 proc. af densamma. — Som *förmögenhet* anses skattskyldigs tillgångar, inberäknadt besittnings- och nyttjanderätt, viss rätt till lifränta, pension m. m. d. samt patent- och förlagsrätt; bland tillgångar upptas ej möbler, husgeråd och kläder, konstverk, boksamlingar m. m. d., lego- eller annan rätt till bostad, andel i öppna, kommandit- och rederibolag o. s. v. Från tillgångarna får afdras skattskyldigs gäld, till hvilken dock ej hänföras aktie- och andelskapital samt reservfonder. Skattefri är förmögenhet, hvars värde sålunda beräknadt understiger 20,000 mark. För skattbar förmögenhet af 20,000 mark utgår skatten med 0,$_{1}$ pro mille och stiger småningom med förmögenhetens storlek, så att, då denna är öfver 20 mill. mark, utgår skatten med 6 pro mille af densamma. Skattskyldig bör afge deklaration om sin inkomst och förmögenhet. O. B—n.

***Inkomstskatt** har under senast förflutna femton år i allt flera stater kommit att inta en mera betydande plats inom den direkta statsbeskattningen som en skatteform, hvilken tillgodoser både staternas växande inkomstbehof med stor elasticitet och de med skattetrycket stegrade krafven på rättvisa i beskattningen. Progressionen vid allmän inkomstskatt har gjorts smidigare, men samtidigt vanligen hårdare för de större inkomsterna och skonsammare för de mindre genom mer utbildade afdragssystem ned till ett med penningvärdets fall höjdt skattefritt existensminimum. Påfrestningarna under Världskriget med dess exceptionellt stegrade skattetryck under de sista krigsåren och åren därefter ha kommit svagheter i deklarations- och taxeringsväsendet att framträda starkare och synas ha väckt betänksamheter mot möjliga öfverdrifter i inkomstbeskattningen. Inkomstbegreppet utformas olika i gällande skattelagar; till den skattskyldiges totala nettoinkomst i penningar och penningars värde under beskattningsåret hänföras sålunda i olika utsträckning tillfälliga förmögenhetsökningar genom s. k. realisationsvinster o. d., och mycket olika vikt lägges vid inkomstkällorna, de särskilda inkomstarterna m. m. En märkbar sträfvan gör sig gällande till omsorgsfullare differentiering med hänsyn till förvärfssättet (arbete, räntor, konjunkturvinster), inkomsttagarens försörjningsplikt (barnafdrag, familjeafdrag; se Familjebeskattning. Suppl.) och inkomstens olika köpkraft på grund af lefnadskostnadernas olika höjd inom skilda distrikt (dyrortsafdrag). Inkomstens olika användningssätt kunna vid flera skattesystem, i hvilka inkomstskatt ingår såsom ett led, belastas hårdare genom indirekta skatter (sprit, tobak), men vid inkomstbeskattning har skonsamhet mot sparade delar af inkomst från många håll förordats. I dessa hänseenden är utvecklingen af inkomstbeskattningen i Sverige sedan 1902 representativ (se vidare Inkomst- och förmögenhetsskatt och Kommunal progressivskatt, båda i Suppl.), liksom i Norge, Danmark, Finland (se nedan) och Tyskland, där med beslut om inkomstskattens införande i Bajern 1910 densamma tillämpats

i hela riket fr. o. m. 1912. Frankrike har efter långvarigt motstånd öfvergått till inkomstbeskattning fr. o. m. 1918, sedan beslut om en allmän inkomstskatt genomdrifvits 15 juli 1914 och om ett system af inkomstskatter på särskilda förvärfskällor 31 juli 1917, hvarvid hufvudvikten kommit att falla på de senare och den förra blifvit en tilläggsbeskattning för högre inkomster. Englands inkomstskattesystem påbyggdes genom 1909—10 års finansakt (Lloyd George) med en tilläggsskatt (*super-tax*), genom hvilken större inkomsttagare underkastas personlig beskattning, därest inkomsten uppgår till 5,000 pd st. om året och däröfver, och vid hvilken en senare modifierad progression tillämpats, hvars provisoriska skärpning under krigsåren tidtals medtagit ända till 50 proc. af de största inkomsterna. I de engelska besittningarna har inkomstskatt införts, bl. a. tidigt i Indien. Australien, där inkomstbeskattning förekommit i enskilda stater sedan 1884, införde sålunda för statsförbundet en allmän progressiv inkomstskatt (intill 25 proc.) fr. o. m. 1915. Förenta staterna, där likaledes inkomstbeskattning tidigare utbildats i de särskilda staterna, införde allmän inkomstskatt 1913, utbyggd 1916—17 (och senare) efter ett system, som i viss mån påminner om det engelska (proportionell med progressiv super-tax l. surtax). E. F. K. S—n.

I *Finland* utgå allmänna utskylder till kommunen (i stad enligt förordn. af 8 dec. 1873 och på landet enligt förordn. af 15 juni 1898 med de i lagarna af 20 jan. 1922 och 21 dec. 1923 stadgade förändringar) i förhållande till det antal skattören en hvar skattskyldig påförts för hvarje fullt 100-tal mark taxerbar inkomst under skatteåret (d. v. s. året före det beskattningen eger rum). Såsom sådan anses den behållning, som uppstår, då från den i penningar uppskattade afkastningen af den skattskyldiges fasta eller rörliga kapital, tjänst, rörelse eller arbetsverksamhet, åtnjuten sytning, pension m. m. d., naturaförmåner (fri bostad o. d.) samt förmögenhets tillökning i öfrigt genom dividend från aktiebolag eller andelslag, arf, gåfva, vinster af tillfällig natur m. m., afdras de nödvändiga årliga underhålls- och driftkostnaderna, utbetalade arbetslöner (dock ej åt personlig betjäning), skälig värdeminskning, för stads- eller enskild jord erlagda legoafgifter, ränta å ointecknad skuld, af ränta å intecknad skuld högst 1,500 mark, utskylder till kommun och kyrka samt grund- och personella skatter (ej inkomst- och förmögenhetsskatt) till kronan. Fri från skatt är dock hvad som erhållits genom giftorätt i hemgift m. m. d. samt genom gåfva, arf och testamente till make eller arfvinge i rätt upp- och nedstigande led, stipendium eller reseunderstöd för vetenskapliga och konstnärliga studier, riksdagsmannaarfvode samt hvad af staten eller annat offentligt samfund anvisats till bestridande af med tillfälligt uppdrag förenade kostnader. Öfverstiger skattskyldig persons inkomst efter gjorda afdrag på landet ej 18,000 mark och i stad ej 20,000 mark, må visst belopp, i enlighet med hvad kommunal- och stadsfullmäktige för hvarje år besluta, högst 2,500 mark på landet och 4,000 mark i stad, afdras; likaså skall för hvarje barn under 15 år afdras minst 500 och högst 1,200 mark. H. o. h. befriade från skatt till kommun äro enskilda järnvägar och Finlands bank samt den republikens president tillkommande aflöningen; staten är skattskyldig för inkomst af sådana fastigheter, som ej användas för allmänna ändamål, och för halfva beloppet af den nettoinkomst staten erhåller från industriell och annan rörelse, som är med privata företag jämförlig; men skatt skall ej erläggas för den inkomst staten erhåller från järnvägarna och från sådana produktiva företag, som hufvudsakligen äro i verksamhet för tillgodoseende af statsinrättningarnas behof. Andelslag, hvars ändamål är tillgodoseendet af medlemmarnas behof af förnödenheter eller främjandet af deras landtbruk m. m., få på vissa villkor och med vissa förbehåll från den skattbara inkomsten afdra hälften, likaså ömsesidig försäkringsanstalt. Skattskyldig bör afge inkomstdeklaration (jämlikt lag af 9 april 1910). O. B—n.

***Inkorporation.** — 2. *Förv.* Genom lag 13 juni 1919 om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning har inkorporeringsrätten blifvit närmare reglerad. Grundsatsen är fortfarande, att afgörandet beror af K. M:t, men att K. M:t, endast när bestämdt påvisbara allmänna intressen öfverväga, må emot kommunernas vilja besluta in- och exkorporering af vissa områden eller hela kommuner. När fråga härom i föreskrifven ordning väckts, skall särskild utredning af densamma igångsättas och förslag utarbetas till ekonomisk uppgörelse mellan kommunerna, hvarefter K. M:t, sedan vederbörande kommuner och myndigheter afgett sina yttranden, slutligt afgör frågan. Se Reuterskiöld, ”Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. III: Samhällsförfattningen 2. Kommunalrätt” (1921), och Y. Larsson, ”Inkorporeringsproblemet” (1913). Rld.

***Inkubation.** — 2. *Myt.*, den sömn i ett tempel, under hvilken de troende hoppades att i drömmen få orakeluppenbarelser af den gud, som templet var helgadt åt, såsom Asklepios (främst), Apollon, Dionysos, Hermes, Serapis, Isis. När antikens gudar störtats, öfvertogs deras roll i detta hänseende af helgon.

***Inkvartering.** Enligt den från 1922 gällande provisoriska löneregleringen för arméns och marinens personal har den tidigare medgifna förmånen af inkvarterings- och servisbidrag till de officerare och underofficerare med vederlikar, hvilka icke erhållit bostad in natura, indragits och i stället inberäknats i lönen. Den, för hvilken såsom tjänstebostad anvisas lägenhet i kronans hus, har att erlägga ersättning därför genom afdrag å lönen. För beställningshafvare, som enligt särskilda bestämmelser eger uppbära inkvarterings- och servisbidrag eller enbart servisbidrag från vissa städer, skall af lönen afdragas ett belopp, motsvarande hvad han sålunda uppbär från vederbörande stad. H. J—dt.

Inkyo, jap., ensling. Se bd XII, sp. 1453.

***Inlandsbanan**, hvars utbyggande alltjämt fortgått fr. o. m. 2 mars 1908, räknade dec. 1923 följande färdiga och vid nedannämnda tidpunkter för trafik öppnade sträckor, nämligen dels mellan Östersund och Gällivare:

Lugnvik—Häggenäs...	35,3 km.,	1 okt. 1911;
Östersund—Lugnvik...	2,8 »	13 nov. 1912;
Häggenäs—Ulriksfors	77,2 »	1 dec. 1912;
Jämtlands Sikås—		
Hammerdal (bibana)	9,4 »	1 dec. 1912;

Strömsund—Ulriksfors (bibana)	4,3	km.,	1 dec. 1912;
Ulriksfors—Hoting	51,6	»	1 nov. 1914;
Hoting—Dorotea	21,1	»	1 nov. 1915;
Porjus—Gällivare	53,0	»	1 dec. 1917;
Dorotea—Vilhelmina	56,4	»	16 febr. 1918 och
Vilhelmina—Stor-uman	68,0	»	15 nov. 1923

dels s. om Östersund:

Brunflo—Hackås	30,9	»	15 dec. 1916;
Hackås—Svenstavik	21,2	»	15 dec. 1917;
Svenstavik—Åsarna	15,3	»	1 juli 1918 och
Åsarna—Sveg	102,3	»	21 sept. 1922.

Järnväg i nordvästlig riktning från Sveg till Hede socken är under byggnad.

I vidsträckt bemärkelse kunna till Inlandsbanan räknas äfven följande af staten från enskilda järnvägsbolag inköpta järnvägssträckor:

Kristinehamn—Mora (med bibanor), nu 287,8 km. lång och inköpt 1917 från Mora—Vänerns järnvägs-a.-b.;

Orsa—Sveg, 123,0 km. lång och inköpt 1919 från Orsa—Härjedalens järnvägs-a.-b.;

Mora Noret—Orsa, 13,5 km. lång och inköpt 1918 från Falun—Rättvik—Mora järnvägs-a.-b. samt den 1921 öppnade, af staten byggda broförbindelsen öfver Dalälfven vid Mora, 0,2 km.

I st. f. en dragning af den en gång planerade helhetssträckan från Gällivare helt ned genom det inre af Norrland till Västkusten har Inlandsbanan sålunda fått sin södra ändpunkt i Kristinehamn, och fr. o. m. 15 nov. 1923 finns — förmedladt af sträckan Brunflo—Östersund å stambanelinjen från Krylbo till Storlien — ett trafikabelt helt från Kristinehamn till stationen Storuman vid Stor-Uman.

Vid 1922 års slut utgjorde byggnadskostnaden för sträckan

Östersund—Vilhelmina	18,8	mill. kr.
Porjus—Gällivare	4,0	» »
Brunflo—Sveg	23,1	» »
Sveg—Hede	3,2	» »,

och för de inköpta banorna var motsvarande kostnad upptagen till 24,4 mill. kr.

Som Inlandsbanans tvärbanor komma att räknas följande af riksdagen 1917 beslutade tre järnvägsanläggningar, nämligen: I. från Jörns station å Norra stambanan till Gubblijaure vid Inlandsbanan, för hvilken tvärbana med tillämpning af före kristiden rådande arbets- och materialpris beräknats en anläggningskostnad af 8,18 mill. kr.; II. från Hällnäs station å Norra stambanan till Stensele vid Inlandsbanan för en med tillämpning af nyssnämnda grunder beräknad kostnad af 11,15 mill. kr., och III. från Forsmo station å linjen Långsele—Selsjön å Norra stambanan upp genom Ångermanälfvens och Fjällsjöälfvens dalgångar till Hoting station å Inlandsbanan, för hvilken större tvärbana, i dess sträckning längs den s. k. Åkvisslanlinjen, anläggningskostnaderna enligt nyss nämnda prissättningar beräknats till 8,7 mill. kr. Den förstnämnda tvärbanan har hittills (1924) icke påbörjats. Linjen Forsmo—Hoting påbörjades 1918, sedan 1917 års riksdag för ändamålet anslagit 1 mill. kr. Byggnadsarbetet har sedermera alltjämt fortgått, och denna tvärbana torde snart kunna öppnas för trafik. I banan hade vid 1922 års slut nedlagts en byggnadskostnad af 7,753,878 kr., och af statsmedel hade af riksstaten t. o. m. juni 1924 anslagits 15,550,000 kr. Linjen Hällnäs—Stensele påbörjades 1920, sedan 1918 års riksdag för ändamålet anslagit 375,000 kr. Byggnadsarbetet har alltjämt pågått, och bandelen Hällnäs—Åmsele (28 km.) öppnades för provisorisk trafik 1922. I denna bana hade vid 1922 års slut nedlagts en byggnadskostnad af 4,499,143 kr., och af statsmedel hade af riksstaten t. o. m. juni 1924 anslagits 8,775,000 kr. F. P.

Inlandsdyner, *geogr. geol.*, dyner och flygsandsfält, som förekomma i det inre af landet; de leda sitt ursprung antingen från geologiskt äldre sandaflagringar eller från strandsanden vid en modern insjö. I Sverige finnas inlandsdyner i Dalarna vid Siljan på glacifluviala sandfält; i Danmark finnas dylika på Jyllands hedar och i Nord-Tyskland flerstädes dels på glacifluviala sandfält, dels i de vid isranden bildade senglaciala älfdalarna (ty. *urstromtäler*). K. A. G.

***Inlandsis.** Om de senaste forskningsfärderna öfver Grönlands inlandsis af J. P. Koch m. fl. se Grönland. Suppl. — På Danmarksexpeditionen till Grönlands nordöstkust 1906—08 gjordes viktiga glaciologiska iakttagelser, framför allt af J. P. Koch och A. Wegener. Särskildt viktiga resultat vunnos ang. den från inlandsisen utgående isströmmen *Storströmmen* (v. om Germania land och Danmarks hamn) och den där belägna *Ymers nunatak*. Vid denna iakttogs en 40 m. hög, brant vägg af inlandsisen med tydlig skiktning och inlagrad bottenmorän ända upp till 6—8 m. öfver isens botten. På sin vandring öfver inlandsisen 1912—13 från Borg i Storströmmen på Öst-Grönland till Upernivik i Nordväst-Grönland gjorde Koch värdefulla iakttagelser ang. inlandsisen, särskildt dess temperatur. Vid Borg hade isen på 10 m. djup en temperatur af —15° C. och på 24 m. djup af —14° C. Af sina undersökningar där drar Koch den viktiga slutsatsen, att en ismassa, glaciär eller inlandsis, kan vara stadd i rörelse, äfven om dess inre temperatur ligger betydligt under isens smältpunkt. K. A. G.

Inlet, eng., *geogr.*, benämning på mindre vik, sund, inlopp till en större vik, passage genom strandvallar, särskildt använd på Nord-Amerikas kuster. O. Sjn.

Inläggningsvätska. Se Konservera, sp. 809.

***Inmuta.** Se äfven Gruflagstiftning. Suppl.

***Inmutningsrätt.** Se äfven Gruflagstiftning. Suppl.

Innanför murarna (*Indenfor murene*), skådespel af H. Nathansen (se d. o.), uppf. i Stockholm 1913.

Innanlår, *kokk.*, utgör på slaktade oxar och kalfvar ett visst stycke af själfva låret och anses för en af de läckrare bitarna. Innanlår af kalf tillredes gärna späckadt och delvis färseradt samt garneras rikligt med grönsaker.

Innaren, en 16 kvkm. stor sjö, 176 m. ö. h. i Gårdsby, Söraby och Dädesjö socknar, Kronobergs län, 13 km. n. ö. om Växjö, afrinner till Helgasjön och Mörrumsån. O. Sjn.

Innavigabel (af lat. nekande *in* och *navigabel*, se d. o.), ej segelbar, ofarbar, otillgänglig med fartyg.

***Innehafvarpapper.** Genom lagstiftning 11 juni 1915 ha införts vissa ändringar i vår rätts, i huf-

vudarbetet angifna, regler om de löpande skuldebrefven. Sålunda skall numera ett till följd af obehörigt tvång (dock ej i svåraste form) eller svek utställdt dylikt skuldebref kunna göras gällande af innehafvare i god tro (se d. o. äfvensom Skuldebref, sp. 1237—38), ehvad denne mottagit skuldebrefvet af utställaren själf eller fått det till sig öfverlåtet af annan (däremot icke, om han ärft det, så vida ej också arflåtaren varit i god tro); anmälan om tvånget eller sveket med efterföljande kungörelse i tidning befriar icke i sådant fall utställaren från betalningsskyldighet. T. o. m. om det löpande skuldebrefvet i verkligheten aldrig utgetts, utan mot undertecknarens vilja kommit ur hans besittning (tappats, stulits), skall det ändå bli gällande mot honom, så framt det ”efter öfverlåtelse förvärfvats af någon, som därvid var i god tro”. Genom nu nämnda ändringar har den svenska rätten i förevarande punkter bragts i öfverensstämmelse med dansk och norsk rätt, hvilka sedan länge haft motsvarande regler för sina s. k. ”negotiable dokumenter”. Däremot har åtskillnaden från den finländska rätten blifvit ännu större än förut (se Orderpapper, sp. 823). C. G. Bj.

Innehållsobjekt, *gramm.* Se Objekt, sp. 409.

Inneragnar, *bot.* Se Gramineæ, sp. 99.

Innherad, officiellt namn för Indhered (se d. o.).

*__Innichen__ tillhör nu Italien. Dess officiella italienska namn är San Candido.

*__Innsbruck.__ Under Världskriget bombarderades I. af italienska flygare 23 juli 1915 och 20 febr. 1918. Efter österrikiska arméns sammanbrott i början af nov. 1918 besattes I. (och delar af Nord-Tyrolen) 7 s. m. af bajerska trupper ”till skydd för bajerska gränsen”. Sedan bajrarna några dagar senare utrymt staden, besattes denna af italienarna 20 s. m. L. W:son M.

Innvik. 1. Härad och pastorat i Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. 502,31 kvkm. 2,925 inv. (1920). Boskapsskötsel och fruktodling. — 2. Socken i I. härad. 107,80 kvkm. 976 inv. (1920). 1—2. K. G. G.

Inombordsmotor, stundom använd benämning å båtmotor anbragt inne i båtens skrof, till skillnad från utombordsmotor (se d. o.). Fmn.

Inosinsyra (jfr Inosit), *kem.* Se Nukleinsyror.

*__Inouye,__ Kaoru, dog 31 aug. 1915 (ej 1908). Han upphöjdes 1907 till markis. — Hans brorson (och adoptivson) Katsunosuke I., f. 1861, ingick 1884 på diplomatbanan, var sändebud i Berlin 1898—1908 (från 1906 med ambassadörs rang) och ambassadör i London 1913—16. Han är medlem af Japans pärskammare.

Inredningsläss, *text.* Se Läss.

Inre front. Se Front. Suppl.

Inre Häfringe. Se Häfringe. Suppl.

Inre katalex, *metr.* Se Kontraktion 3.

Inreversēra. Se Reversera (under Revers) och Efterkraf. Suppl.

Inre vändning, *obstetr. med.* Se Vändning.

*__Inrikesminister.__ I Sverige upphörde Civildepartementet från 1 juli 1920, då dithörande ärenden fördelades på Socialdepartementet och Kommunikationsdepartementet (se dessa ord. Suppl.). Om motsvarande förhållanden i Danmark se Indenrigsministeriet. Suppl. I Nederländerna finns numera ett särskildt ministerium för undervisning, vetenskaper och sköna konster, i Portugal ett särskildt undervisningsministerium; i Ryssland har det gamla utrikesministeriet 1917 ersatts med ett antal ”folkkommissariat”. Om nyordningen af hithörande ärenden i England se Home office, Suppl., och Storbritannien, Författning och förvaltning. Suppl.

Inrikesministeriet i Finland. Se Ministeriet för inrikes ärendena. Suppl.

Inscenēring (se Scen), iscensättning af ett dramatiskt verk. Se Regissör.

Insegel. Se Sigill.

Insektārium, ett slags terrarium (se d. o.), i hvilket insekter underhållas.

Insektdödande medel användas numera i stor utsträckning för att bekämpa skadeinsekter i synnerhet på trädgårdsväxter. De pläga indelas i *maggifter,* som döda, sedan insekterna förtärt därmed förgiftade växtdelar, och *kontaktgifter,* som döda, redan om djuren bli fuktade med dem.

Bland maggift, som brukas till besprutning mot frostfjärilslarver, krusbärsmask, äppelvecklare m. fl. gnagande insekter, användas hufvudsakligen arsenikföreningar. Det hittills mest använda har varit kejsargrönt och schweinfurtgrönt (se dessa ord), hvars giftiga beståndsdel är koppararsenit. Till besprutning nyttjas en vätska, beredd af 75—100 gr. kejsargrönt, dubbelt så mycket nysläckt kalk och 100 l. vatten. I senare tid har det börjat ersättas af blyarsenit, som fäster bättre på växterna; detta säljes uppblandadt med blykromat, hvaraf det får gul färg. — En mängd olika kontaktgift används till besprutning eller rökning mot bladlöss, bladloppor, sköldlöss, kvalster m. fl. sugande insekter. Sådana äro: nikotinhaltiga vätskor, kvassiaextrakt, svafvelkalkvätska (frisco) mot sköldlöss och vissa kvalsterarter, karbolineumemulsion, som begagnas till besprutning under vintern mot på trädens stammar öfvervintrande insekter och parasitsvampar. Ett i handeln förekommande lösligt karbolineum är defensolat (se d. o. Suppl.). Fotogenemulsion används äfven. Inomhus tillgripes rökning med kolsvafla och cyanväte, hvilkas användning kräfver stor försiktighet, då det förra är eldfarligt, det senare ytterst giftigt. H. J. Dft.

*__Insekthärjningar.__ Jfr art. Landtbrukets skadeinsekter, Skogens skadeinsekter och Trädgårdens skadeinsekter jämte därtill fogade färgplanscher.

*__Insektätande växter,__ *bot.* Om fångapparaten hos *Utricularia* se d. o. Suppl.

Insjölax, *zool.* Se Laxsläktet.

Insjön, järnvägsstation och samhälle i Ala socken, Dalarna, vid den omkr. 6 kvkm. stora, 161 m. ö. h. belägna Insjön, hvilken genomflytes af Öster-Dalälfven, 5 km. nedom utloppet ur Siljan. Utom bankkontor och hotell finnas där många handlande och handtverkare samt en del industri, af hvilken den största är Insjöns sågverk med 4 ramar och kolugnar (egare Insjöns sågverks-a.-b., med ett aktiekapital af 1,100,000 kr.). O. Sjn.

*__Inskrifning.__ 1. Vid inskrifningsförrättningen erhålla sådana värnpliktiga, hvilkas tilldelning m. m. skall bestämmas af inskrifningsrevisionen, i st. f. inskrifningsbok en inskrifningssedel innehållande uppgift om, att den värnpliktige blifvit

inskrifven. Truppslaget eller tjänsten bestämmes sedan af inskrifningsrevisionen, hvarefter den värnpliktige erhåller inskrifningsbok. — Nu (1924) gällande värnpliktslag är af 17 sept. 1914 och inskrifningsförordning af 25 okt. 1918, båda med sedermera vidtagna ändringar, i fråga om värnpliktslagen hufvudsakligen afseende nedsättning i de värnpliktiges tjänstgöringstid. H. J—dt.

Inskrifningsbefälhafvare. Se Inskrifningsområde. Suppl.

Inskrifningsdomare, *jur.*, judiciell tjänsteman, som har att handlägga ärenden rörande inskrifning af rätt i fast egendom (jfr Inteckning och Lagfart) och därmed jämförliga ärenden. Införande af en rationell arbetsfördelning i domstolarna förutsätter ett särskiljande af dessa ärenden från de egentliga rättegångsmålen, hvilka senare böra handläggas af särskildt kvalificerade domare. I sitt förslag till jordabalk af 1909 har Lagberedningen öfverlämnat åt en särskild inskrifningsdomare att föra fastighetsbok och besluta i ärenden rörande inskrifning af rätt i fast egendom; inskrifningsdomare skulle vara å landet domaren och i stad den eller de ledamöter af rätten, som därtill förordnades. Detta förslag har i förevarande punkt ännu icke genomförts. I större städer har dock ganska länge den faktiska handläggningen af inskrifningsärenden anförtrotts åt en eller flera särskilda led. af rådstufvurätten, ehuru denna domstol ännu är formellt beslutande myndighet. På landet har genom lagen 7 maj 1918 om särskilda tingssammanträden för vissa mål och ärenden samt stadgan 22 juni 1920 om domsagornas förvaltning möjlighet öppnats för häradshöfding att i viss utsträckning åt annan i domsagan anställd jurist öfverlämna handläggning af inskrifningsärenden. Genom k. br. 7 juli 1922 till Svea hofrätt inrättades fr. o. m. 1 jan. 1923 under 3 år framåt försöksvis i Södra Roslags domsaga en särskild afdelning för handläggning af vissa inskrifningsärenden i domsagan. Denna anordning torde få betydelse som ett första steg på vägen framåt mot en mera ändamålsenlig organisation af domsagoarbetet. A. H.

***Inskrifningsområde.** Chefen för ett sådant benämnes numera inskrifningsbefälhafvare.

Inskrifningssedel, *krigsv.* Se Inskrifning 1. Suppl.

***Insolvens.** Se äfven Insufficiens 2. Suppl.

Insona'nt, *fonet.*, motsats till resonant (jfr d. o. och se Vokal, sp. 976).

***Inspektera.** Bland inspektörer må nämnas äfven inspektörerna för infanteriet och för trängen, nomadskolinspektör och spräng ämnesinspektör.

Inspektören för infanteriet tillkom genom 1914 års härordning, och därtill utses en generalsperson. Honom åligger att egna oaflåtlig uppmärksamhet åt tillståndet inom infanteriet, vaka öfver, att dess behof tillgodoses, och rörande detta göra framställningar. Honom åligger att inspektera infanteriregementenas och gemensamma underofficersskolors utbildning — hvarje infanteriregemente minst en gång under tre år —; han har befäl och öfverinseende öfver infanteriskjutskolan och leder högre befälsöfningar, när sådana anbefallas. Inspektörens stab utgöres af en regementsofficer ur generalstaben såsom stabschef och en adjutant (k. instr. 31 dec. 1914). C. O. N.

Inspektören för militärläroverken, generalsperson, som har befäl och öfverinseende öfver Krigshögskolan, Artilleri- och ingenjörhögskolan och Krigsskolan. Honom åligger att med uppmärksamhet följa den teoretiska och praktiska undervisningen samt inspektera de praktiska tillämpningsöfningarna samt fält- och fälttjänstöfningarna vid militärläroverkens samtliga kurser m. m. Han är dessutom öfverbefälhafvare för och inspekterar taktiska utbildningskurser för armén i dess helhet, leder högre befälsöfningar, när sådana anbefallas, samt inspekterar krigsförberedelserna å landfästningarna. Inspektörens stab utgöres af en regementsofficer ur generalstaben som stabschef och en adjutant. K. instr. 23 febr. 1917. H. J—dt.

Inspektören för trängen. Befattningen, som tillkom genom 1914 års härordning, bestrides af öfversten vid trängen, som, enl. instr. af 31 dec. 1915, i sådan egenskap skall egna oaflåtlig uppmärksamhet åt trängens utveckling och inspektera såväl trängkårernas praktiska och teoretiska utbildning i tjänstens alla delar som äfven för trängen gemensamma utbildningskurser (skolor). Inspektören har till sitt biträde en adjutant (kompanifficer vid trängen). H. J—dt.

***Insterburg** hade 39,538 inv. 1919. Under Världskriget besattes staden af ryssarna 24 aug. 1914, hvarefter ryska härens öfverbefälhafvare, storfurst Nikolaus Nikolajevitj, där tog sitt högkvarter. Under slaget vid Masuriska sjöarna i sept. s. å. återtogs I. (den 11) af tyskarna och förblef sedermera i tysk besittning. Jfr Världskriget, sp. 153 och 154. H. J—dt.

***Institut de France.** Institutet har som donation ytterligare mottagit Maison Thiers i Paris af mademoiselle Dosne 1906. Ett samlingsarbete ”L'institut de France” (2 bd, 1908) har utgetts af de fem akademiernas ständiga sekreterare. Jfr äfven Ch. de Franqueville, ”Le premier siècle de l'Institut de France” (2 bd, 1895—96). — 1. Académie française. Om dess historia se äfven É. Gassier, ”Les cinq cents immortels. Histoire de l'Académie française, 1634—1906” (1909), G. Boissier, ”L'Académie française sous l'ancien régime” (s. å.), och Fr. Masson, ”L'Académie française 1629—1793” (1913). — 2. Académie des inscriptions et belles-lettres. Antalet utländska led. (”associés étrangers”) är numera 12, de korresponderande ledamöterna 70, hvaraf 30 franska och 40 utländska. Fredagen är sammanträdesdag. — 3. Académie des sciences. Genom dekret af 23 jan. 1918 bestämdes att, vid sidan af ”la division des académiciens libres”, skall finnas en division af 6 led. med titel ”application de la science à l'industrie”, hvilka skola ha samma prerogativ som de ”frie” akademikerna (”les académiciens libres”). Akademien har äfven 6 ”icke residerande medlemmar”. De utländske ledamöterna (”associés étrangers”) äro numera 12, de korresponderande 106. Måndagen är sammanträdesdag. Jfr äfven E. Maindron, ”L'ancienne académie des sciences. Les académiciens, 1666—1793” (1895). — 4. Académie des beaux-arts. Akademien sammanträder lördags eftermiddagar. Jfr J. Guiffrey, ”Les membres de l'Académie des beaux-arts de 1796 à 1910”. — 5. Académie des sciences morales et politi-

ques. De utländske medlemmarna (''associés étrangers'') äro numera 10, de korresponderande 60. Akademien sammanträder lördags middagar.

Institut d'études scandinaves [ästitȳ dety'd skädina'v], ''Skandinaviska studieinstitutet'', en inom Paris' universitet 1922 upprättad anstalt, som har till uppgift att utveckla och sprida kännedomen om de nordiska länderna. Dess verksamhet omfattar undervisning i nordiska språk och nordisk litteratur äfvensom i de nordiska ländernas geografi och historia. Undervisningen, som är förlagd till Sorbonne (se d. o.), bedrifves af 1 eller flera franska professorer under medverkan af 1 svensk, 1 dansk och 1 norsk universitetslektor. (Dessutom planeras undervisning i skandinavisk rätt vid Parisuniversitetets jur. fakultet.) Franska eller skandinaviska lärde inbjudas att hålla enstaka föreläsningar öfver ämnen, som ligga inom institutets verksamhetsområde. Skandinaviska afd. vid S:te Geneviève-biblioteket, som omfattar närmare 40,000 bd nordisk litteratur, står till institutets förfogande. Där har inrättats äfven en särskild arbetssal för institutets elever. Institutet har vidare till uppgift dels att lämna studieupplysningar åt skandinaviska eller franska studenter rörande förhållandena i resp. länder, dels att sammanföra i Paris varande skandinaviska lärare och studenter med fransmän i motsvarande ställning. Ung. samtidigt med institutets upprättande blefvo de nordiska språken (med dithörande realia) af Parisuniversitetet erkända som examensämnen. Sedan undervisningen på allvar tog sin början (höstterminen 1921, då det svenska lektoratet inrättades) t. o. m. vårterminen 1923 ha 3 elever aflagt examen med svenska som hufvudspråk. 2 af dem ha erhållit stipendium för studieresa till Sverige. Institutet åtnjuter en viss självständighet beträffande organisationen af sin verksamhet, men står under vetenskaplig ledning af filos. och jur. fakulteten. Universitetets rektor är institutets hederspresident. Den omedelbara ledningen af detsamma handhas af ett verkställande utskott, hvars ordf. är professorn i nordiska språk vid universitetet (f. n., 1924, Paul Verrier, se denne). Bland öfriga medlemmar märkas, jämte ett antal professorer i filos. och jur. fakulteterna, de 3 skandinaviske lektorerna. Dessutom finns en kommitté af understödjande medlemmar (*comité de patronage*), hvari sitta bl. a. de skandinaviska ländernas ministrar i Paris. För institutet afsedda medel (statsanslag eller privata donationer) förvaltas af Paris' universitet. Den svenske lektorns aflöning bestrides af franska staten, under det att lönerna åt hans danske och norske kollega utbetalas af resp. danska och norska staten, mot det att Frankrike underhåller de franske lektorerna vid universiteten i Köpenhamn och Kristiania. Institutets verksamhet har i öfrigt hittills (1924) uppehållits hufvudsakligen med privata bidrag, hvaraf de mest betydande från Sverige. M. E.

Institutet för bekämpande af mutor och bestickning. Se Konkurrens. Suppl.

***Institutet för blinda.** Direktionens ordf. förordnas numera af K. M:t. Gällande stat, af 19 juni 1919, upptar rektor, 2 första lärarinnor, 4 ämnes-, 6 arbets- och 3 öfningslärare, resp. lärarinnor äfvensom 3 förskollärarinnor. Utgifterna beräknas till 149,650 kr., af hvilka 103,150 täckas af ord. statsanslag. Till detta komma ålders- och dyrtidstillägg, hvarjämte alltsedan kristiden på tilläggsstat utanordnats afsevärda belopp (90,000 kr. 1922) till täckande af brist i staten. Elevafgiften — 400 kr. per år och elev — betalas af landstingen, som kunna uttaga större eller mindre del däraf hos målsman, där tillgång finnes. Stipendieanslaget får ej längre användas till reseunderstöd. Anslaget till tryckning af blindskrifter utgår sedan 1921 med 7,000 kr. Som undervisningsämne för flickorna ha tillkommit hushållsgöromål. Lärjungeantalet höstterminen 1923 var 153, af hvilka 38 undervisades i förskolan och 17 i handtverksskolan i Kristinehamn. De under direktionens förvaltning stående donationsfonderna uppgingo 31 dec. 1922 till 974,693: 71 kr. G. Å.

Institutet för psykologisk forskning i Uppsala. Se Psykisk forskning.

Institutet för rasbiologi. Se Ärftlighet, sp. 1260—61.

Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning (Socialpolitiska och kommunala institutet, Socialinstitutet) trädde i verksamhet 1 jan. 1921, sedan Centralförbundet för socialt arbete år 1920 bl. a. genom skrifvelse till Stockholms stadsfullmäktige och insamlande af donationsmedel tagit initiativ till upprättande af en läroanstalt, som skulle fylla det alltmer framträdande behofvet af fackmässig högskoleutbildning på det socialpolitiska och kommunala lifvets olika områden. Läroanstalten var äfven afsedd att i sin mån främja systematisk vetenskaplig verksamhet på dessa fält. Planen för institutets organisation uppgjordes med ledning af erfarenheterna dels från den akademiska undervisningen i Sverige, dels från högskolor med liknande syfte, som redan länge existerat i utlandet, särskildt England, Amerika och Tyskland. Samtidigt öfverlämnades genom Centralförbundet för socialt arbete till Stockholms högskola donationer för upprättande af en professur vid högskolan i nationalekonomi och socialpolitik med villkor bl. a., att innehafvaren skall ega rätt att åtaga sig uppdraget att vara föreståndare för Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning. Stockholms stadsfullmäktige beslöto 18 okt. 1920 att understödja institutets igångsättande och verksamhet, och K. M:t fastställde 3 dec. 1920 grundstadgar för den nya läroanstalten.

Nya grundstadgar fastställdes af K. M:t 13 okt. 1922. Enligt dessa utses ordföranden i styrelsen af K. M:t; af styrelsens öfriga ledamöter utses 7 af styrelsen för Centralförbundet för socialt arbete, 2 af styrelsen för Stockholms högskola, 5 af Stockholms stadsfullmäktige, 2 af styrelsen för Svenska stadsförbundet, 2 af styrelsen för Svenska landstingsförbundet samt 2 af styrelsen för Svenska landskommunernas förbund. Styrelsen eger att i viss utsträckning öfverlåta sin beslutanderätt åt ett verkställande utskott, som består af styrelsens ordf. och vice ordf., institutets föreståndare samt 3 ledamöter, som styrelsen utser inom sig.

Styrelsen utser institutets inspektor, föreståndare och lärare. Närmaste ledningen af studiearbetet tillkommer föreståndaren och lärarrådet. Detta senare består af föreståndaren, examinatorerna i ämnena nationalekonomi och statskunskap samt 4 af

styrelsen därtill utsedda lärare, af hvilka 2 företräda socialpolitiska och 2 kommunala ämnen.

Lärarna utgöras f. n. af examinatorerna i ämnena nationalekonomi, statskunskap, allmän socialpolitik, offentlig hälso- och sjukvård, socialförsäkring, fattigvård och barnavård, alkoholfrågan, kooperation, kommunal förvaltningskunskap och kommunal hushållning, af föreståndaren för den praktiska utbildningen i socialt arbete samt ett antal föreläsare och lärare, anställda för särskilda föreläsningsserier och öfningar. Lärarkåren består dels af vetenskapligt kvalificerade lärarkrafter från universitet och högskolor, dels af teoretiskt kompetenta och praktiskt förfarna personer inom den socialpolitiska och kommunala förvaltningens skilda områden.

Rätt att inträda som elev vid institutet eger hvar och en, som af institutets antagningsnämnd befinnes ega tillräcklig underbyggnad och mogenhet för att kunna tillgodogöra sig den vid institutet meddelade undervisningen. Som åhörare eger hvar och en tillträde till föreläsningarna mot stadgad åhörarafgift. Undervisningen är af högskolemässig natur. Den bedrifves, förutom genom handledning af eleverna vid deras själfstudier, i form af dels föreläsningar, dels seminarieöfningar, och slutligen inom afdelningen för praktisk utbildning i socialt arbete i form af besök, demonstrationer och praktik inom olika anstalter och institutioner samt öfningar och personlig handledning. Planen för undervisningen är så lagd, att samtliga föreläsningar, seminarier och öfningar, som kräfvas, kunna bevistas under ett år; i de flesta fall blir den faktiska utbildningstiden betydligt längre. Läsåret, som börjar i sept., är fördeladt på tre terminer, och arbetet är uppdeladt på tre hufvudlinjer: den socialpolitiska, den kommunala och den samhällsvetenskapliga. Inom hvar och en af dessa kan examen afläggas. Elevafgiften utgår f. n. (1924) med 300 kr. för läsår. Eleverna tillhöra obligatoriskt institutets elevförening.

Till institutets förfogande står Centralförbundets för socialt arbete bibliotek, omfattande socialpolitisk och kommunal litteratur, hvilket uppställts i institutets lokaler, Myntgatan 4, Stockholm. Institutet åtnjuter årligen anslag af Stockholms stad och ett antal andra större städer samt af Centralförbundet för socialt arbete. G. B—e.

Institut international d'agriculture [ɛ̃stitỹ ätternašiåna'l dagrikyltỹr], fr., Internationella landtbruksinstitutet i Rom. Se Landtbruksinstitut.

Institut international de statistique [ɛ̃stitỹ ätternasiåna'l də statisti'k], fr., Internationella statistiska institutet. Se Statistik, sp. 1065.

Institut océanographique [ɛ̃stitỹ åseanågrafi'k], fr. Se Oceanografiska museet.

***Instruktionsapotek.** Bestämmelserna om denna inrättning ha väsentligen förändrats. K. M:t beslöt 19 dec. 1913, att instruktionsapotekaren och suppleant för honom skulle för en tid af högst 3 år i sänder utses af Farmaceutiska institutets styrelse bland sådana apoteksinnehafvare i Stockholm, som äro villiga eller skyldiga att utan särskild ersättning åtaga sig sådant uppdrag, samt att styrelsen egde utfärda instruktion för ifrågavarande funktionär. För den händelse ingen apotekare i Stockholm skulle befinnas villig, har K. M:t stadgat, att innehafvaren af privilegiet å apoteket Nordstjärnan åligger att, om det påfordras af institutets styrelse, fullgöra de skyldigheter, som tillhöra instruktionsapotekaren eller kunna för honom ifrågakomma. — Befattningen som instruktionsapotekare är alltså numera personlig, och ett särskildt instruktionsapotek finnes ej mer sedan år 1914. C. G. S.

***Inställelsedag.** Enligt nya konkurslagen af 13 maj 1921 bestämmes ej någon inställelsedag, då borgenärerna böra anmäla och bevaka sina fordringar i konkursen. Det är i stället stadgadt (§ 19), att konkursdomaren skall dels bestämma en viss tid, inom hvilken borgenärerna böra hos konkursdomaren bevaka sina fordringar, dels ock i den om konkursen utfärdade kungörelsen låta inflyta tillkännagifvande härom. E. K.

Instörtningsskalf. Se Jordskalf.

***Insufficiens.** — 2. *Jur.*, i egentlig mening det förmögenhetsläge, som föreligger, då en persons passiva öfverstiga hans aktiva, hvarvid man till aktiva räknar värdet af de förmögenhetsrättigheter personen eger, medan hans arbetskraft eller hans på personlig duglighet och ordentlighet eller eljest på förvärfsutsikter grundade kredit icke tages i betraktande. Begreppet kan emellertid äfven bestämmas så, att vid jämförelsen emellan aktiva och passiva till de förra hänföras jämväl förvärfsförmåga och berättigad kredit. I nu gällande konkurslag af 13 maj 1921 har ej insufficiens, utan insolvens gjorts till allmän konkursgrund. Insolvens benämnes i § 1 obestånd och bestämmes så, att gäldenär, som ej kan rätteligen betala sin gäld, säges vara på obestånd. E. K.

Insufficienssjukdomar, *med.* Se Vitaminer.

Insulæ Langerhansi. Se Insulin. Suppl.

Insulander. 1. Ernst Ivar I., agronom, f. 5 nov. 1839 i Aspö socken, Södermanland, d. 17 juni 1919, blef student 1860, genomgick Ultuna landtbruksinstitut 1861—63, var lärare vid åtskilliga landtbruksskolor 1863—68, inspektor på Ultuna 1868—70, förvaltare och landtbruksskolföreståndare på Klagstorp i Skaraborgs län 1870—76 och på Bjärka-Säby i Östergötland 1876—1900. I. åtnjöt stort anseende som jordbrukare, administratör och lärare. Han var led. af Ultunakommittén 1877, landtbruksundervisningskommittén 1882, kommittén för den centrala ledningen af hästväsendet 1896 och led. af Ultunastyrelsen 1895—96. I. blef led. af Landtbruksakad. 1881 (hedersled. 1905) och erhöll akad:s stora guldmedalj 1919. — 2. Per Erik Gustaf I., den föregåendes brorson, agronom, ämbetsman, f. 31 mars 1871 i Ofvansjö socken, Gäfleborgs län, blef student 1889, genomgick Ultuna landtbruksinstitut 1891—93, var landtbruksskollärare 1893—1901, arrendator af Tullgarns kungsgård 1903—14 och sekreterare hos Östergötlands hushållningssällskap 1913—18 samt led. af folkhushållningskommissionen 1916, dess v. ordf. 1917 och ord. 1919—20. I. blef 1916 t. f. och 1918 ord. byråchef i Landtbruksstyrelsen samt generaldirektör och chef där 1920. Han har därjämte varit bl. a. inspektör för den lägre landtbruksundervisningen 1913—18 och sekreterare hos Ayrshireföreningen 1899—1918. I. blef led. af Landtbruksakad. 1910. 1 o. 2. H. J. Dft.

Insulin, *fysiol. kem. o. med.*, ett verksamt medel mot sockersjuka. De tyske forskarna v. Mehring och Minkowski visade (1889) att, om man opererar bort bukspottkörteln (pankreas) på hundar, dessa angripas af svår, snart dödande sockersjuka, öfverensstämmande med sådan hos människor. Flera försök ha sedan gjorts att med extrakt på pankreas behandla nämnda sjukdom — dock länge utan resultat. Schultze och Sscobolew ådagalade, oberoende af hvarandra, att, om man knyter om utförsgången till pankreas på en hund, körteln degenererar — dock ej fullständigt på en gång. Vissa små cellgrupper af egendomligt slag, de s. k. *Langerhansska cellöarna*, motstå ytterligare en tid förstörelsen. Först när äfven dessa celler degenererat, inställer sig den svåra sockersjukan. På grund däraf antog man, att just dessa cellöar producera något ämne (ett s. k. *hormon*, se Organoterapi, sp. 863), som har ett bestämmande inflytande på sockrets sönderdelning i kroppen. En ung kanadensisk medicinare, Frederick G. Banting, assistent vid Western university i London, Ontario, kom i nov. 1920 på den tanken, att måhända det ägghvitdigererande fermentet (*trypsinet*) i pankreas — eller dess förstadium (*trypsinogenet*) — förstörde det af Langerhans' cellöar producerade ämnet i extrakt på vanlig pankreas och att man borde söka komma åt detsamma med undvikande af nämnda skadliga substanser. Om man utförde Schultze-Sscobolews ofvannämnda experiment med underbindning af pankreas' utförsgång på en hund, dödade denne, när hans pankreas degenererat *med undantag af de Langerhansska cellöarna*, samt beredde extrakt på sådan körtel, borde ett verksamt preparat erhållas. Banting meddelade sin idé åt den på kolhydratomsättningens område särskildt erfarne professor J. R. Macleod, föreståndare för fysiologiska laboratoriet i Toronto (Canada); och dessa båda män ha därefter med biträde af flera medarbetare (Best, Collip m. fl.) utfört de forskningar, som ledt till framställning af *insulinet* (af Insulæ Langerhansi, "Langerhans' öar"), hvilket visat sig vara ett mycket verksamt medel mot sockersjuka. De på ofvan beskrifvet sätt behandlade hundarnas bukspottkörtlar utskuros ur de med kloroform dödade djuren och extraherades i köld med svag (fysiologisk) saltlösning. Detta extrakt insprutades i blodet på hundar, som genom utskärning af pankreas fått svår diabetes, och det visade sig, att sockerhalten i deras blod för tillfället betydligt minskades samt att sockret försvann ur deras urin, d. v. s. symtomen af sockersjuka veko för några timmar. — Då foster i tidigt stadium visat sig ej innehålla trypsin, kunde Banting och Best äfven genom extraktion af pankreas från nötfoster framställa ett mycket verksamt preparat. Emellertid var det svårt att af hittills omnämnda material erhålla tillräckliga mängder insulin för pröfning i större skala. Collip utarbetade därför en metod att vinna detta medel från normal pankreas af nötkreatur. Körtlarna extraherades med stark sprit; den filtrerade och starkt indunstade lösningen befriades genom skakning med eter från fettsubstanser, hvarefter det verksamma ämnet utfälldes med absolut alkohol, affiltrerades och löstes i vatten. Denna lösning användes till experiment och som läkemedel åt sjuka. — För normala djur är insulinet mycket giftigt. Insprutas det i blodet på en kanin, dör denna snart under häftig kramp på grund däraf, att insulinet hastigt minskar blodets normala halt af socker. Insulinet sönderdelar icke socker utanför kroppen; men det synes stegra cellernas förmåga att förbränna detta näringsämne eller för tillfället återge dem denna förmåga, om de förlorat den vid sockersjuka. I normalt blod från människa, hund och kanin har Banting lyckats påvisa närvaron af insulin; däremot finnes det ej i blod från pankreasberöfvade diabetiska hundar. — Om insulinets kemiska natur är ännu intet bekant, ej heller känner man i detalj, hur det utöfvar sin verkan. Anmärkningsvärdt är, att Zuelzer redan 1908 haft insulin i ett af honom framställdt preparat och äfven pröfvat det på diabetiker; men lösningen synes ha varit så stark, att patienten fick svåra förgiftningssymtom, hvarför Zuelzer afstod från att fullfölja sitt arbete. — I jan. 1922 gjordes det första försöket att använda insulin på en patient med sockersjuka. Resultatet var synnerligen uppmuntrande, och i den mån som medlet hunnit framställas, har det nu, i regel med framgång, getts åt många diabetiker både i Nya och Gamla världen, äfven i Sverige. T. o. m. i mycket svåra fall har patienten kunnat räddas till lifvet och i hög grad förbättras. Behandlingen måste emellertid alltjämt fortsättas — medlet har ju till uppgift att ersätta bristen på en normal och för lifvet nödvändig kroppsbeståndsdel. Insulinet insprutas dagligen under huden. Ofta ha patienterna lärt sig att själfva utföra dessa injektioner. Om de därvid stundom få för mycket och bli illamående, intaga de sockerlösning, hvarefter obehagen vanligen snart vika. I svåra fall af insulinförgiftning har insprutning af adrenalin visat sig verksam. Vissa iakttagelser tala för att, åtminstone ibland, äfven svåra diabetesfall genom insulinbehandling så förbättrats, att man kunnat upphöra med injektionerna och nöja sig med blott dietetisk behandling. Därvid synes en betydlig och varaktig förbättring af sjukdomen ha inträdt. — Banting och Macleod, som obestridligt ha den största förtjänsten af insulinets framställning och behandlingsmetodens utveckling, erhöllo 1923 tillsammans ett Nobelpris i fysiologi och medicin. C. G. S.

Insyn, *krigsv.* Se Defilering 2. Skydd mot insyn har numera blifvit allt svårare att åstadkomma i och med ballongers och flygplans användning som spaningsorgan. Verksammaste medlet för att hindra insyn från luften är maskering (se Camouflage. Suppl.). H. J—dt.

Intagliotryck [-ta'ljå-], *fot.*, af grafiska anstalter stundom använd benämning på fotomekaniskt koppardjuptryck, särskildt rotationsdjuptryck. J. Htzg.

***Inteckning** i fast egendom är fortfarande ordnad på grundval af 1875 års, i hufvudarbetet omtalade, lagstiftning; 1907 års förslag (se hufvudarb., sp. 755) har nämligen ej blifvit i sin helhet antaget. Genom en lag 11 okt. 1912 med tillhörande följdförfattningar ha emellertid genomförts vissa, ganska betydande ändringar i vårt inteckningsväsen. För de viktigaste af dessa ändringar redogöres i art. Panträtt (sp. 1472) samt Auk-

tion (sp. 371—372) och Egarhypotek, dessa båda i Suppl. Andra nyheter i fråga om inteckning äro de, som afse att underlätta afskilda smärre jordområdens (''egna hems'') frigörande från de inteckningar, som belasta den egendom, hvarifrån områdena afskilts; i sådant syfte ha bestämmelser getts ang. *dels* ryttar-, soldat- och båtsmanstorp (1907, 1911, 1921; om dessa torp se Indelta armén, sp. 475—476), *dels* vanliga afsöndrade lägenheter på landet (1909; se Jordafsöndring), *dels* områden, inlösta jämlikt den s. k. ensittarlagen (1918, 1920; se Ensittarlagen. Suppl.), *dels ock* afstyckade områden i stad (1921; se Fastighetsbildning i stad. Suppl., sp. 749). Ytterligare må erinras om (den 1920 införda) möjligheten att genom inteckning i fastighet, hvarå elektrisk kraftstation finns, trygga betingad rätt till elektrisk kraft från densamma (se Elektriska anläggningar. Suppl., 4) *b*). Hurusom, i fråga om utfärdande af gravationsbevis, under vissa förutsättningar vitsord tillerkänts fastighetsböckernas innehåll, se Gravationsbevis. Suppl.

I *Finland* gäller fortfarande, jämlikt inteckningsförordningen 9 nov. 1868, samma grundsats, som före 1875 kännetecknade äfven den svenska inteckningsrätten (jfr hufvudarb., sp. 753, 754), nämligen att en fastighetsegares borgenär må, vare sig egaren medgett inteckning för fordringen eller ej, vinna sådan inteckning, blott fordringen grundas å skriftlig handling. C. G. Bj.

Inteckningsbok, *jur.* Se Lagfartsbok. — I fråga om fartygsinteckning (se d. o. Suppl.) motsvaras inteckningsböckerna af Stockholms rådstufvurätts inteckningsbok för fartyg, i fråga om inteckning i tomträtt eller vattenfallsrätt af den tomträttsbok resp. vattenfallsrättsbok (se dessa ord), som föres hos hvarje häradsrätt och rådstufvurätt i riket. — I *Finland* äro fastighetsböcker (lagfarts- och inteckningsböcker) i allmänhet ej påbjudna; för lagfarter å och inteckningar i enskild järnväg föres dock vid vederbörande rådstufvurätter särskild fastighetsbok (jämlikt lag 15 april 1889). Den svenska inteckningsboken för fartyg motsvaras i Finland af skeppsregistren hos städernas magistrater och ordningsrätter (förordn. 11 nov. 1889). C. G. Bj.

***Integritet.** 1. Om den norska integritetstraktaten af 2 nov. 1907 se Östersjöaftalet (äfven i Suppl.).

Intelle'kt, dets. som lat. *intelle'ctus* (se d. o.).

Intelligensmätning. Se Intelligenspröfning 2. Suppl.

Intelligenspröfning, *psyk.*, psykologiska, resp. psykiatriska försök till metodisk undersökning af personers förstånd i allmänhet eller ock i och för undersökning af deras lämplighet ur intellektuell synpunkt för bestämda yrken. — 1. Behofvet af förfaringssätt att direkt pröfva intellektuell normalitet har med tiden gjort sig gällande i skolväsendet och psykiatrien. På förståndslifvets område förekomma dels intellektuella utvecklingshämningar, såsom idioti, imbecillitet och debilitet (se nedan), dels intellektuell defekt (demens) såsom symtom af vissa sinnesoch sinnessjukdomar. Tidigare nöjde man sig vid psykiatrisk praxis med att af samtal med patienterna osystematiskt dra slutsatser om deras förmåga att reda sig med enklare förståndsuppgifter och om relativ förnuftighet i deras handlingssätt. Först Rieger (1888) utförde en systematisk försöksmässig pröfning af en patients intellektuella prestationer. Men fr. o. m. Wernicke har den praktiska psykiatrien öfvergått till att för intelligenspröfning utfinna frågor och frågetyper, som för sitt besvarande icke förutsätta andra än fullkomligt alldagliga föreställningar och kunskaper, t. ex. ''förståndsfrågor'', differensfrågor, tolkning af lämpligt valda bilder, insättning af utelämnade ord i en sammanhängande betydelsebärande text, satskombination af ett visst antal gifna ord, riktig uppfattning och reproduktion af berättelser och anekdoter med poäng, tolkning af ordspråk m. m. Dylika pröfningsförsök ha sammanställts i pröfningsserier, af hvilka t. ex. Ziehens åtnjuter allmän popularitet.

2. Intelligensmätning. Sedan i början på 1800-talet franska och tyska psykiatriker (Esquirol, Griesinger m. fl.) börjat beskrifva intelligensdefekterna, har under 1800-talet en systematisk omvårdnad af imbecilla och idioter kommit till stånd i sinnesslövården. Lättare grader af intellektuell undermålighet, debilitet, ha därefter fr. o. m. Stötzner (1864) omhändertagits i hjälpskolor (hjälpklasser; se art. Test, sp. 992). Då det 1904 i Frankrike bestämdes, att intet barn finge öfverföras till hjälpklass utan läkarundersökning, föranleddes däraf A. Binet (se denne, äfven i Suppl.) att (jämte Th. Simon) utarbeta en skala af intelligensprof af stigande svårighetsgrad, omfattande 5 prof i hvarje ålder fr. o. m. 3 år. Ett prof gäller enligt Binet som normalt, om 75 proc. af alla barn i en viss ålder lösa det. Ett barn beräknas vara normalt, om det löser samtliga prof i sin egen ålder och i åldrarna därunder, men intet prof därutöfver. Genom sammanräkning af antalet lösta prof beräknas barnets *intelligensålder*. Ett normalt barn har enligt definitionen samma intelligensålder som lefnadsålder. Begåfning under barndom och ungdom framträder som försprång i intelligensutvecklingen, bristande begåfning som efterblifvenhet i intelligensålder i förhållande till lefnadsålder. Binet fann genom pröfning af idioter, att dessas intelligensålder, oberoende af lefnadsåldern, aldrig öfverstiger omkr. 2—3 år; imbeciller uppnå högst en intelligensålder af 7—8 år. Antalet debiler utgör omkr. 1½ à 2 proc. af totalantalet barn. Termen intelligensmätning härrör från Binet. Genom hans pröfningar ha tidigare iakttagelser af den svenske läkaren Hammarberg ang. sammanhanget mellan intelligensdefekt och hjärnbarkens utvecklingsnivå blifvit bestyrkta. Intelligensmätning har i Tyskland och Förenta staterna användts för skolbarns afsöndring till begåfnings- eller specialklasser, för yrkesvalsvägledning och yrkesrådgifning (se d. o., sp. 610). Under organisering af den amerikanska armén 1917—18 pröfvades icke mindre än 1,700,000 man med kombinerade intelligens- och kunskapsprof; med ledning af dem hänvisades ett urval af de pröfvade till utbildningsskolor för officerare. Efter Världskriget har i flera länder företagits en klassifikation af ett antal olika yrken med hänsyn till deras utöfvares genomsnittliga intellektuella nivå. Under ledning af Spearman ha under senare tiden

stora antal sökande till engelska statstjänster (öfver 30,000) underkastats intelligenspröfningar, anordnade af engelska inrikesministeriets Civil service commission. Inom amerikansk industriell personaladministration har under senare år praktisk intelligenspröfning vunnit ganska betydande utbredning i för ändamålet afpassade former. Redan före Binet hade Spearman (1904) med utgångspunkt i rent teoretiska frågeställningar påbörjat metodiskt banbrytande matematisk-statistiska analyser af intellektuella prestationer, hvilka bl. a. ledt till en helt ny uppfattning af intelligensens väsen. — Se vidare Jaederholm, G. A., Suppl., samt dennes arbete ''Undersökningar över intelligensmätningarnas teori och praxis'' (2 bd, 1914), W. Stern, ''Die intelligenz der kinder und jugendlichen'' (1920), L. M. Terman, ''The measurement of intelligence'' (1919) och ''The intelligence of school children'' (s. å.), samt C. Spearman, ''The nature of 'intelligence' and the principles of cognition'' (1923). G. A. J.

Intelligensälder, *psyk.* Se Intelligenspröfning. Suppl.

***Intendent.** Öfverintendentsämbetet heter numera Byggnadsstyrelsen; cheferna för Nationalmuseum och konstsamlingarna i de k. slotten bära numera titeln öfverintendent; titeln intendent bäres nu vid Nationalmuseum af 4 tjänstemän af 16:e lönegraden (till hvilken intendenterna äfven vid andra statens verk höra). Utom afdelningscheferna vid Riksmuseum (ej Vet. akad.) och Nordiska museet bära sådana äfven vid andra museer, t. ex. Göteborgs museum, titeln intendent.

***Intendentsaspirant.** För anställning fordras att såsom fast anställd officer ha deltagit i minst fyra års regementsöfningar (kungl. instr. 31 dec. 1914). C. O. N.

***Intendentur** kallas i de flesta arméer den myndighet, som har befattning med utrustningen och förplägnaden vid trupperna. Svenska intendenturkårens personal är numera militär (se Intendenturkåren. Suppl.). Vid Arméförvaltningens intendentsdepartements olika byråer äro anställda officerare vid kåren och tjänstemän af Arméförvaltningens civila personal. H. J—dt.

***Intendenturkåren** är ombildad genom kungl. instr. 31 dec. 1914. Dess medlemmar ha genom denna blifvit krigsmän samt erhållit militära titlar och militär ställning. I officers grad anställas officerare, som genomgått kurs såsom intendentsaspiranter (generalstabsofficerare utan dylik kurs), såsom förvaltare underofficerare, hvilka genomgått två års kurs såsom förvaltaraspirant. Vid intendenturkåren finnes en särskild stab, intendenturstaben, med en regementsofficer vid intendenturkåren som chef och f. ö. bestående af personal vid intendenturkåren, placerad till tjänstgöring vid staben. C. O. N.

***Intendenturskola,** *krigsv.* Skolan är numera omorganiserad. Generalintendenten afger årligen förslag till anordnande af kommissarieskolor, för hvilka grundläggande bestämmelser äro angifna i generalorder n:r 197/1916, samt till krigskassörs- m. fl. skolor. H. J—dt.

Intendentursällskapet, en 1911 bildad förening för arméns intendentursofficerare, hvars ändamål är att utvidga och befästa kamratskapet mellan sällskapets öfver hela riket spridda medlemmar samt att befrämja intendenturtjänsten. Sällskapet, uppbyggdt på en 1906 bildad lokalförening ''I:a arméfördelningens intendentursällskap'', har genom kraftig föredragsverksamhet och anordnade diskussionsaftnar bidragit till att nå de båda mål det satt sig före. Styrelsens säte är Stockholm. Lsm.

Intendenturtrupper, *krigsv.*, uppsattes i Sverige genom 1914 års härordning för att tjäna såsom kader för de förplägnadsformationer, som uppsättas vid mobilisering. De utgöras af fyra kompanier, förlagda i Stockholm, Karlsborg, Boden och Sollefteå. De erhålla officerare och underofficerare från intendenturkåren samt ha af underbefäl 25 furirer. Det värnpliktiga manskapet utgöres f. n. (1924) af 400 man vapenföra. C. O. N.

***Intensitet.** *Fonet.* Å rad. 11—12 bör satsen Ordens ... meningen lyda: Ordens och satsernas relativa intensitet anger deras betydelse för meningen och beror på, med hvilken kraft, större eller mindre, luften utdrifves ur lungorna (genom mellangärdet och bröstkorgens muskulatur).

Intensitetsuppfattningen, *kem.* Se Fotokemi. Suppl., sp. 990.

Interceptēra (fr. *intercepter*), bemäktiga sig, uppsnappa en skrifvelse (bref, depesch m. m.), adresserad till annan person.

Interferensmottagare, *elektrot.*, detsamma som sväfningsmottagare (se Telegraf, sp. 752).

Interferomēter, *fys.*, instrument för afståndsmätning med hjälp af ljusinterferens. Principen för A. Michelsons berömda interferometer är angifven

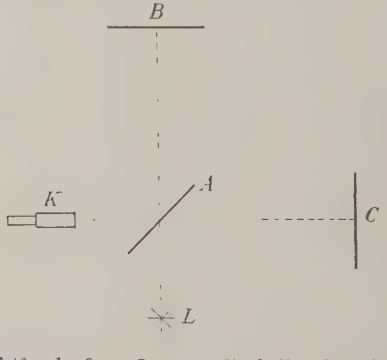

å vidstående fig. *L* är en ljuskälla, från hvilken en stråle träffar glasplattan *A*. En del af strålen genomgår *A* och fortsätter i riktningen *AB*, en annan reflekteras i riktningen *AC*. *B* och *C* äro speglar, som reflektera det på dem fallande ljuset. En del af det reflekterade ljuset når slutligen på vägarna *BAK* resp. *CAK* kikaren *K*. I denna synas interferensband eller ringar. Om det går precis lika många ljusvågor på de båda strålvägarna *BA* och *CA*, kännes detta igen på interferensbildens utseende. Afstånden *BA* och *CA* kunna därför ytterst noga jämföras. Med denna apparat konstaterade Michelson, att ljusvågorna tedde sig med samma längd, d. v. s. att ljuset visade samma hastighet i förhållande till jorden, oberoende af strålens riktning gentemot jordens rörelse. Detta resultat blef en anledning till Einsteins relativitetsteori. — Nyligen konstruerade Michelson ett annat slags inter-

ferometrar, i hvilka 2 från någon fixstjärna utgångna ljusstrålar uppfångades med långt från hvarandra (det hittills största använda afståndet var 18 m.) fästa speglar och bragtes att ge interferensfenomen, ur hvilka stjärnans diameters synvinkel kunde beräknas. Metoden är användbar för de oss närmaste fixstjärnorna. R—r H.

Interglaciāl. Se Interglaciala bildningar. Suppl.

***Interglaciala bildningar** och Interglacialperioder. Frågan om förekomsten af interglaciala perioder i istiden är en af glacialgeologiens större tvistefrågor. I Sverige har särskildt N. O. Holst bestridt deras existens och häfdat åsikten om en enhetlig istid utan några större afbrott, med endast obetydliga oscillationer af isranden (se Kvartärperioden, sp. 385—386), monoglacialism. För det nordeuropeiska nedisningsområdet delas hans åsikt knappast af någon annan geolog än E. Geinitz. För Nord-Europa räknar man nu med 3 glacialtider och 2 interglacialtider och för Alperna med 4 glacialtider och 3 interglacialtider; detta torde emellertid kunna förklaras så, att den äldsta alpina nedisningen närmast är en oscillation af mindre betydelse, medan de öfriga kunna parallelliseras för Nord-Europa och Alperna. Den af J. Geikie uppställda stora indelningen af Nord-Europas kvartärtid i 6 glacialtider och 5 interglacialtider kan icke tillämpas, då den som istidsbildningar tolkar både preglaciala och senglaciala aflagringar, hvilka ingalunda äro glacialbildningar. Af de diagram och schematiska framställningar, som på senare tider gjorts af istidens kronologi, får man det intryck, att man icke längre anser interglacialperioderna som kortare afbrott i en istid, utan snarare räknar med dem som perioder af ganska lång varaktighet. Af bildningar, hvilka sannolikt med rätta böra tydas som interglaciala, böra för Sverige omtalas gyttjebildningar från trakten af Härnösand (Härnögyttjan) och Bollnäs, hvilka innehålla växt- och djurlämningar, som tyda på ett mera tempereradt klimat än det, som nu råder på dessa ställen. Fynd af interglaciala bildningar så långt upp i n. göra det sannolikt, att under interglacialtiderna istäcket dragit sig tillbaka långt upp i fjällen. I Skandinaviens moränbildningar och glacifluviala bildningar funna tänder och ben af mammut (se d. o.) och myskoxe härröra utan tvifvel från numera förstörda interglaciala aflagringar. — I Danmark och Nord-Tyskland äro många interglaciala bildningar kända, men icke någon med säkerhet i Skåne. K. A. G.

Interglacialt skede, *geol.* Se Kvartärperioden.

Interglobulārrum, *anat.* Se Tänderna, sp. 740.

***Interimsbevis.** Enligt § 27 i gällande lag om aktiebolag af 12 aug. 1910 förstås med interimsbevis sådant bevis om verkställd inbetalning å aktie, som utges, innan aktiebref utfärdats. Dylikt bevis skall ställas till viss man. E. K.

Interkardinalstreck. Se Kompass.

Interlockingsystem, *järnv.*, systematiskt genomförda säkerhetsanordningar för tågs m. m. trygga och riktiga framförande öfver bangårdar, växelgrupper och bankorsningar. Se Ställverk (äfven i Suppl.). F. P.

Interlokāl (af lat. *i'nter*, emellan, och *lo'cus*, plats, ort), som med sin verksamhet omfattar flera skilda orter (t. ex. interlokal bank), i motsats mot lokal (se d. o.).

Intermorän, *geol.* Se Kvartärperioden, sp. 386.

Internationale musikgesellschaft (I. MG.), en 1899—1914 verkande förening, som på initiativ af förlagsfirman Breitkopf & Härtel stiftades af O. Fleischer (se denne), med ändamål att sammansluta de på musikvetenskapens område i skilda länder verksamme forskarna till gemensamt arbete och ge dem underlättad möjlighet att offentliggöra specialarbeten. Föreningen utgaf dels en månadsskrift, dels för hvart kvartal ett "Sammelband" (afsedt för större uppsatser). Bägge redigerades t. o. m. 1903 af Fleischer och Johannes Wolf (se denne). 1904 blef H. Kretzschmar (se denne) föreningens president, M. Seiffert (se denne) redaktör för sammelbanden och Alfr. Heuss för tidskriften. Presidiet öfverläts 1908 åt sir Alex. Mackenzie (se denne) och återgick 1914 till Kretzschmar. Föreningen utgaf äfven omfångsrikare monografier och höll kongresser med föredrag och diskussioner (i Leipzig 1904, Basel 1906, Wien 1909, London 1911, Paris 1914). Den var indelad i sektioner för olika länder, och sektionerna delade sig i ortsgrupper. Svenska sektionen (1900) hade ortsgrupper i Stockholm, Malmö och Lund. Franska sektionen utgaf en särskild tidskrift, "Revue musicale S. I. M." under redaktion af J. Écorcheville. I. MG:s publikationer, som innehöllo rätt mycket af högt värde, föllo offer för Världskriget, i sept. 1914. I stället trädde nationella publikationer. I Bückeburg (dåv. furstend. Schaumburg-Lippe) stiftade K. A. Rau 1917 ett institut för musikvetenskaplig forskning, som från 1918 utger en kvartalsskrift "Archiv" under redaktion af Seiffert, Wolf samt M. Schneider, och i Berlin bildades i jan. 1918 Deutsche musikgesellschaft (DMG) med Kretzschmar i spetsen; dess organ är den månatliga "Zeitschrift für musikwissenschaft", redigerad af Alfr. Einstein. I Frankrike uppstod "Revue musicale", i Amerika "Musical quarterly" o. s. v.; i Sverige bildades febr. 1919 Svenska samfundet för musikforskning, som utger "Svensk tidskrift för musikforskning", redigerad af T. Norlind. Sedan 1921 är den internationella förbindelsen i viss mån återställd genom en af Union musicologique i Haag utg. "Bulletin". E. F—s.

***Internationalen.** 1. Sammanslutningen af de socialistiska arbetarpartier, som sedan 1889 samlats till periodiska kongresser och sedan 1900 samverkat genom den då i Bruxelles upprättade Internationella socialistiska byrån, har plägat kallas Andra internationalen (se om dess utveckling intill Världskriget art. Socialdemokrati, sp. 175—176). Vid krigsutbrottet 1914 sprängdes faktiskt denna international genom den olika hållning till kriget, som intogs af ententeländernas och centralmaktsländernas socialdemokratiska partier. Formellt egde den dock fortfarande bestånd, dess byrå flyttades 1915 till Haag, och 1917 gjordes ett försök att få till stånd en internationell socialistisk kongress i Stockholm i fredsfrågan. Efter Världskrigets slut reorganiserades Andra internationalen vid en rad konferenser 1919—20 (i Bern,

Amsterdam och Genève), och byrån flyttades till London. Den återupplifvade Andra internationalen vann dock ej allmän anslutning: i Moskva stiftades mars 1919 Tredje internationalen med strängt revolutionärt och kommunistiskt program, på en kongress i Moskva 1920 koncentreradt i 21 punkter. Till denna nya international, som samtidigt blef propagandacentral för den ryska bolsjevikagitationen utomlands, anslöto sig utom Rysslands kommunister äfven de radikalaste grupperna af Italiens, Frankrikes, Tysklands, Spaniens m. fl. länders socialister och — efter en inre schism — Norges socialdemokratiska parti. I flera länder utträdde de socialistiska partierna ur Andra internationalen, utan att därvid ansluta sig till den tredje. Dessa partier (bl. a. Tysklands oafhängiga socialistparti, Österrikes socialister, Frankrikes unifierade socialistparti och Englands Independent labour party) bildade på konferens i Bremen 1920 och kongress i Wien 1921 Internationella socialistiska arbetsassociationen (*Internationale sozialistische arbeitsgemeinschaft*), vanligen kallad Två-och-en-half-internationalen. Dess program var förmedlande och åsyftade att bana väg för en framtida, alla länder omfattande international. Förmedlingssträfvandena strandade emellertid på Tredje internationalens obenägenhet för hvarje kompromiss, och i stället kom då ett samgående till stånd mellan Andra och Två-och-en-half-internationalen (1923). De olika internationalerna motsvaras på fackföreningsområdet af särskilda sammanslutningar, fackföreningsinternationaler. Se vidare Socialdemokrati. Suppl. V. S—g.

International federation of university women [intənä'ʃənəl fedərēi'ʃn əv jōnivə'siti *wi*'min], eng. (''Universitetskvinnors internationella förbund''), är en 1920 bildad sammanslutning af olika länders föreningar af universitetsbildade kvinnor, till hvilken Akademiskt bildade kvinnors förening (se d. o. Suppl.) sedan 1921 är ansluten. Förbundets hufvudsäte är förlagdt till London. Dess syfte är att väcka förståelse och vänskap mellan universitetskvinnor i hela världen för att därigenom dels befrämja deras egna intressen, dels mellan länderna utveckla sympati och ömsesidig hjälpsamhet. Detta söker förbundet förverkliga genom konferenser, som hållas hvartannat år, internationella stipendier, utbyte af föreläsare och inrättande af för alla medlemmar tillgängliga klubbhus. Sådana finnas t. ex. i London, Paris, Bruxelles, New York och Washington. E. R—dt.

Internationali'sm, sträfvandet att i mellanfolklig samverkan reglera och främja gemensamma angelägenheter.

International law association [intənä'ʃənəl lå' əsəusiēi'ʃn] är en sammanslutning af jurister, köpmän, försäkringsmän, redare m. fl. för främjande af internationell rätt. Den har sitt säte i London och har underafdelningar i olika länder bl. a. i Sverige, Förenta staterna, Tyskland och Nederländerna. Föreningen har på sina konferenser, som började 1873 och vanligen hållas hvartannat år, behandlat en mångfald ämnen: växelrätt, haveriregler, sjöförsäkring, luftfart, aktiebolagsrätt, verkställighet af utländska domar, bevisregler, naturalisation, krigskontraband, behandling af krigsfångar, neutralitetsfrågor, internationella skiljedomstolar m. m. — Föreningens verksamhet skiljer sig såtillvida från den på sjörättens område parallellt arbetande Internationella sjörättsföreningens (se d. o. Suppl.), att International law association företrädesvis vunnit sina framgångar på den frivilliga öfverenskommelsens väg och ej genom att förbereda internationell lagstiftning. Genom att sammanföra representanter för näringslifvet i de olika länderna har föreningen lyckats i flera fall åvägabringa generella öfverenskommelser dem emellan att i de enskilda aftalen intaga de af föreningen utarbetade bestämmelserna och har på denna väg åstadkommit, utan lagstiftningens ingripande, internationell enighet på viktiga områden. Sålunda äro t. ex. de bestämmelser rörande gemensamt haveri, som under namn af York-Antwerpen-reglerna ingå i de flesta fraktaftal, föreningens verk. A. B—e.

International research council, The [thi intənä'ʃənəl risə:'tʃ kau'nsəl], eng. (''mellanfolkliga forskningsrådet''). Se Akademi. Suppl. — Det ifrågavarande ''rådet'' har uppsikt öfver mellan de anslutna länderna idkadt samarbete inom skilda delar af naturvetenskaperna och deras tillämpningar. Inom olika vetenskaper ha bildats ''unioner'', som fördela arbetet på olika sektioner, och dessutom bildas i hvarje till viss union anslutet land en nationalkommitté för resp. vetenskap. Hvart 3:e år sammanträder en allmän kongress, som bl. a. utser ''exekutivkommitté'' för närmaste treårsperiod.

Internationella arbetarskyddskonferenser. Se Arbetarskyddskonferens (äfven i Suppl.).

Internationella arbetsamtet. Se Arbetarskyddskongresser och Arbetsamtet. Suppl.

Internationella arbetsbyrån. Se Arbetsbyrån, Internationella. Suppl.

Internationella astronomiska unionen. Se Astronomiska unionen. Suppl.

Internationella atomvikter, *kem.* Se Atomvikter. Suppl.

Internationella bomullsfabrikantföreningen (eng. *The international federation of master cotton spinners and manufacturers associations*), bildad 1904, håller med vissa mellanrum kongresser (*International cotton congress*). Den 10:e i ordningen hölls i Zürich 1920, den 11:e i Stockholm 14—16 juni 1922, då 20 länder voro representerade med inemot 200 ombud. Kongressens ordf. var disponent A. E. Håkansson.

***Internationella byråer.** Om Internationella fredsbyrån i Bern se vidare Fredsrörelsen. Suppl. — 1) Internationella jordmätningens byrå. Till denna äro numera, i följd af Världskriget, anslutna (utom Tyskland) blott de neutrala makterna Sverige, Danmark, Nederländerna, Norge och Schweiz. — 7) Internationella arbetsbyrån. Se Arbetsbyrån. Suppl. — 8. Internationella byrån för alkoholismens bekämpande (i Lausanne). Se Nykterhetsrörelsen, sp. 228—229, och i Suppl. — 9. Internationella byrån för handelsstatistik, fr. *Bureau international de statistique*

commerciale, upprättades genom ett aftal af 31 dec. 1913 mellan ett flertal stater, däribland Sverige, och förlades till Bruxelles (se därom Handelsstatistik. Suppl.). Fr. o. m. 1915 åtnjuter byrån svenskt statsanslag. — 10. Internationella hafsforskningens råd och centralbyrå. Se Hydrografi, sp. 1457—58. — 11. Internationella hydrografiska byrån är en fast institution, som inrättats på föranstaltande af ett tjugutal stater i ändamål att vara en föreningslänk emellan de olika staternas nautiskt hydrografiska institutioner och stöda dessa i deras arbete för främjande och säkerställande af navigeringen på världshafven. Byrån, som tillkommit på initiativ af hydrografiska konferensen i London 1919, är förlagd till Monaco och började sin verksamhet 1921. De stödjande staterna bidraga i förhållande till sina sjögående fartygstonnage till byråns underhåll. Sverige betalar 1924 ett årligt belopp, motsvarande 12,000 schweiziska frcs i guld. — 12) Internationella mejeribyrån. Se Mejerikongress. — 13. Internationella statistiska institutets permanenta byrå (i Haag). Se Statistik, sp. 1065—66. 9. F. K. J. 11. P. Dn.

Internationella byrån för handelsstatistik. Se Handelsstatistik och Internationella byråer, båda i Suppl.

Internationella Dardanellzonen. Se Dardanellerna. Suppl., och Turkiet (Historia). Suppl.

***Internationella domstolar.** 1. (Egypten.) Efter Världskriget har England sökt genom fördrag med flertalet af de stater, som med Egypten aftalat om konsularjurisdiktionens ersättande i viss utsträckning med blandade domstolar, få det internationella domstolsväsendet i Egypten ordnadt efter nya grunder, som skulle ha medfört de blandade domstolarnas upphörande. Emellertid har frågan därom icke ledt till slutligt resultat, utan är fortfarande svåfvande. Sverige har äfven efter 1909 haft representanter i de blandade domstolarna. — 3. Permanenta skiljedomstolen (i Haag). Se Skiljedom, sp. 998—1000. — 4. Permanenta internationella domstolen (se d. o. Suppl.). Rld.

Internationella elektrotekniska kommissionen. Se Elektrisk standardisering. Suppl.

***Internationella europeiska Donaukommissionen.** Se Donaukommissionen (äfven i Suppl.).

***Internationella fredsbyrån i Bern.** Se äfven Fredsrörelsen. Suppl., sp. 1040.

Internationella fytopatologiska konferensen och konventionen 1914. Se Växtsjukdomar.

Internationella föreningen för arbetarskydd. Se Arbetarskydd. Suppl.

Internationella föreningen Rädda barnen, Internationella unionen Hjälp till barnen, officiellt namn *Union internationale de secours aux enfants*, bildades på en kongress 6—8 jan. 1920 i Genève och har till uppgift att bringa hjälp till barn i de länder, som lidit af kriget och dess följder. Unionen konstituerades af ombud för Comité internationale de secours aux enfants, Internationella Röda kors-kommittén, redan förut bildade nationella Rädda barns-kommittéer i England (*Save the children fund*), i Sverige och Frankrike samt af nationella Röda-kors-kommittéer och några kyrkliga sammanslutningar, representerande andra länder. ''Comités fondateurs'' äro: *Comité de la Croix-rouge* i Genève, *Save the children fund* i London och *Comité suisse de secours aux enfants* i Bern. Först anslutna nationella föreningar, utom ofvanstående engelska, voro den franska och den svenska föreningen ''Rädda barnen''. I början af 1924 var antalet anslutna föreningar 23, nämligen i England, Schweiz, Frankrike, Sverige, Tyskland, Holland, Italien, Turkiet, Finland, Norge, Jugo-Slavien, Irland, Bulgarien, Lettland, Rumänien, Ungern, Polen, Kina, Österrike, Ryssland, Nederländska Indien och Brasilien samt den universella judiska konferensen.

Unionens märke (med svensk text, sådant det användes af den svenska föreningen).

Unionens ''conseil général'' sammanträder en gång årligen i Genève, och dit ha Comités fondateurs och de anslutna nationella föreningarna rätt att sända ombud. För rösträtt fordras, att någon mindre procent af inkomsten öfverlämnas till exekutivkommittén i Genève. I öfrigt får hvarje ansluten förening fritt förfoga öfver insamlade medel, d. v. s. deltaga i unionens gemensamma utdelningar eller göra självständiga sådana. Sverige har hufvudsakligen valt det senare arbetssättet. — Unionen har äfven utsträckt sina utdelningar till barn, tillhörande folk, som drabbats af katastrofer såsom jordbäfning e. d. Den har lämnat hjälp dels genom exekutivkommittén och dels direkt genom de anslutna föreningarna. De i 45 länder genom exekutivkommittén i Genève och de anslutna föreningarna utdelade understöden uppgingo åren 1920—23 till 80 mill. frcs i guld. Från Sverige ha t. o. m. 1923 utdelats 1,562,496,$_{85}$ kr. i 18 olika länder.

Unionen har hållit tre kongresser, de två första 1920 och 1921 i Genève, den tredje 1921 i Stockholm. Den har en exekutivkommitté, bestående f. n. (1924) af 20 medlemmar. Bland dem märkes unionens ordförande baron G. F. De Geer, f. d. svensk generalkonsul i Genève. Verksamma sedan unionens bildande äro vidare miss Eglantine Jebb, hederssekreterare i Save the children fund och initiativtagare till unionens bildande, M. E. Clouzot, unionens generalsekreterare och biträdande generalsekreteraren, mademoiselle Suzanne Ferrière.

Unionen antog 1923 vissa teser angående barnens rättigheter, ''Genèvedeklarationen''. Till organ har unionen alltsedan sitt bildande haft ''Bulletin de l'Union internationale de secours aux enfants'', som 2 ggr i månaden utkommer i Genève. Anna Lindhagen.

Internationella försoningsförbundet. Se Förbundet för kristet samhällsliv. Suppl.

Internationella geografiska unionen, fr. *Union géographique internationale,* bildades i juli 1922 i Bruxelles vid ett sammanträde med ombud för belgiska, engelska, franska och italienska geografiska sällskap. Meningen var, att denna sammanslutning skulle biträdas af Förenta staterna samt andra till Nationernas förbund hörande stater; däremot ha Tyskland och Österrike ej anmodats deltaga. Unionen har bl. a. utfärdat inbjudan till en geografisk kongress i Kairo 1925. O. Sjn.

Internationella geologiska kartan öfver Europa. Se Geologisk karta. Suppl.

Internationella handelskammaren och Internationella handelskammarens skiljedomstol. Se Handelskamrar. Suppl.

Internationella hydrografiska byrån. Se Internationella byråer. Suppl.

***Internationella hälsovårdskonferenser.** Vid konferensen 1911—12 i Paris utarbetades vissa ändringar i 1903 års konvention ang. gemensamma åtgärder mot pesten, koleran och gula febern. I följd af de ändrade politiska förhållanden, som inträdt genom Världskriget, ha emellertid åtskilliga bestämmelser i 1912 års konvention befunnits olämpliga eller omöjliga att tillämpa, hvarför Internationella hälsovårdsbyrån i Paris (se Internationella byråer 5, sp. 777) genom sin sakkunniga kommitté utarbetat förslag till ny konvention, som inom den närmaste framtiden torde komma att föreläggas de regeringar, hvilka underskrifvit föregående konventioner. R. W.

Internationella kommissionen för Sönderjyllands förvaltning under de i Versaillestraktaten bestämda folkomröstningarna bestod af Frankrikes och Storbritanniens sändebud i Köpenhamn (Claudel och Marling), svenske landshöfdingen O. von Sydow och norske generaldirektören Th. Heftye. Den residerade i Flensburg jan.—juni 1920 och aflät i maj s. å. sin hemställan till ambassadörskonferensen i Paris om den nya gränsen. P. E—t.

***Internationella kongresser.** Arbetarskyddskongresser (se d. o., äfven i Suppl.).

Arkitektkongresser. I Rom hölls 1911 en internationell arkitektkongress; den 1914 till Petersburg beramade inställdes till följd af Världskriget. I Bruxelles hölls 1922 en arkitektkongress, som dock ej var fullt internationell, i det att tyskar och österrikare ej erhållit inbjudan.

Bomullskongresser. Se Internationella bomullsfabrikantföreningen. Suppl.

Fångvårdskongresser (se d. o., äfven i Suppl.).

Försäkringskongresser. I deras hållande har ett afbrott inträffat i samband med Världskriget. Nästa kongress är afsedd att hållas i Stockholm.

Ingenjörskongresser. En internationell ingenjörskongress hölls i San Francisco 1914 och var uppdelad på en mängd olika fackafdelningar. En stort lagd kongress för behandling af kraftfrågor — "Worlds power conference" — är afsedd att hållas i London 1924.

Järnvägskongress (se d. o., äfven i Suppl.).

Kemistkongresser (för tillämpad kemi) ha ytterligare hållits i Washington och New York 1912.

Medelståndskongresser. Se Medelstånd.

Mejerikongress (se d. o.).

Numismatiska kongresser (se d. o.).

Penitentiärkongresser. Se Fångvårdskongresser (äfven i Suppl.).

Sjöfartskongresser, anordnade af "l'Association internationale permanente des Congrès de navigation", ha ytterligare egt rum i Philadelphia 1912 och i London 1923.

Zoologkongresser ha hållits i Paris 1889, Moskva 1892, Leiden 1895, Cambridge 1898, Berlin 1901, Bern 1904, Boston 1907, Graz 1910 och Monaco 1913.

***Internationella kriminalistföreningen.** På grund af Världskriget har dess verksamhet de facto upphört. N. S—g.

Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet. Se Fredsrörelsen. Suppl., sp. 1041.

Internationella kyrkokonferenser. Se Kyrkliga enhetssträfvanden i nutiden. Suppl.

Internationella litografförbundet. Se Fackförbund.

Internationella luftfartsförbundet. Se Fédération aéronautique internationale. Suppl.

***Internationella materialprofningsförbundet.** Förbundet höll kongress 1912 i New York, men den till 1915 beramade kongressen inställdes till följd af Världskriget.

Internationella Medelhafsforskningskommissionen (*Commission internationale pour l'exploration scientifique de la mer Méditerranée*). Se Hydrografi. Suppl.

Internationella mejeriförbundet (fr. *La fédération internationale de laiterie*). Se Mejerikongress (äfven i Suppl.).

Internationella militärkommissionen är den gängse benämningen på Nationernas förbunds ständiga rådgifvande militärkommission (fr. *Commission Permanente Consultative pour des questions militaires, navales et aériennes,* förkortadt *CPC*; eng. *Permanent Advisory Commission for military, naval and air questions,* förkortadt *PAC*). Kommissionen har tillkommit på grundval af art. 9 i akten för Nationernas förbund (förbundspakten) och organiserades under Nationernas förbunds råds möte i Rom 19 febr. 1920. Den arbetar direkt under rådet, hvarifrån den får sina uppdrag, och är att betrakta som en permanent expertkommission till rådets hjälp i militära frågor. Kommissionen delas i 3 underkommissioner (*sous-commissions militaire, navale et aérienne*) samt består af högst 3 representanter (1 landtförsvars-, 1 sjöförsvars- och 1 luftförsvars-) med tills. 1 röst från hvardera af de förbundsmedlemmar (stater), som ega säte i rådet; en och samme representant kan företräda två eller alla tre försvarsgrenarna. Förbundsmedlem, som ej eger säte i rådet, men som direkt beröres af i kommissionen föreliggande fråga, kan anmodas tillfälligt sända representanter enligt ofvan. Inom

hvarje underkommission går ordförandeskapet hvar sjätte månad från representant till representant i den ordning, hvari deras resp. hemland (förbundsmedlemmar) stå upptagna i Versaillesfördraget. Då den samlade kommissionen sammanträder, utses för hvarje gång ordf. af de 3 underkommissionernas ordf. Sekretariatet tillsättes af Nationernas förbunds generalsekreterare. Då Sverige 1922 utsågs att sända ombud till rådet, följde däraf, att vårt land sände representanter äfven till militärkommissionen; de närvoro första gången vid kommissionens 10:e sammanträde i Genève i april 1923. H. J—dt.

Internationella penitentiära kommissionen. Se Fångvårdskongresser och Guillaume, Louis. Suppl.

Internationella sjörättsföreningen, som bildats 1896 och har sitt säte i Antwerpen, har till uppgift att till internationell behandling upptaga sjörättsfrågor, som synas lämpliga att föra fram till internationell lagstiftning. Till den internationella föreningen, hvars officiella namn är Comité maritime international, äro anslutna nationella föreningar i Sverige, Norge, Danmark, Belgien, England, Tyskland, Frankrike, Italien, Nederländerna, Förenta staterna, Japan m. fl. länder.

Det vanliga tillvägagångssättet är följande: Frågan studeras först af de nationella föreningarna på basis af frågeformulär, upprättade af den internationella föreningens sekretariat. Därefter behandlas den på en konferens med den internationella föreningens medlemmar och representanter för de nationella föreningarna, och ett förslag till lagtext upprättas. Dessa konferenser hållas regelbundet, vanligen hvartannat år. Belgiska regeringen plägar därefter taga initiativet till sammankallande af representanter för de intresserade staternas regeringar till en s. k. diplomatisk konferens, för hvilken lagförslaget framlägges. Internationella konventioner ha på detta sätt framgått ur Internationella sjörättsföreningens lagförslag rörande sammanstötning och bärgning. Därjämte ha lagförslag rörande begränsning af redares ansvar och ang. sjöpanträtt samt om konossement förts fram till den diplomatiska konferensen. De ha dock ej ännu antagits såsom internationella konventioner.

Internationella sjörättsföreningen har sedan åratal tillbaka arbetat på en internationell kodifikation af befraktningsrätten i dess helhet. Arbetet på denna dess största och viktigaste uppgift hade före år 1914 fortskridit så långt, att ett utkast till lag i ämnet utarbetats af en föreningens kommitté. Denna kommitté, förstärkt med representanter bl. a. äfven för Sverige, Danmark och Norge, har vid föreningens möte i Göteborg sommaren 1923 erhållit i uppdrag att fortsätta och snarast möjligt slutföra arbetet. A. B—e.

Internationella socialistiska arbetsassociationen. Se Internationalen. Suppl.

Internationella unionen för barnavård och ungdomsskydd (fr. *Association internationale pour la protection de l'enfance*) bildades vid en internationell kongress i Bruxelles juli 1921, hvarvid Sverige representerades af 4 officiella delegerade. Unionen, som har permanent byrå i Bruxelles, skall förena dem, som i olika länder intressera sig för barnavård och ungdomsskydd, samt understödja studier och lagstiftning på området äfvensom pröfva uppställda önskemål; en "Bulletin" publiceras regelbundet. Nationella sektioner kunna bildas för de olika länderna. Svenska regeringen beslöt okt. 1921 Sveriges tillträde; en nationell sektion för Sverige skall inrättas.

***Internationella unionen till skydd för den industriella eganderätten** har reviderat 1883 års konvention och 1900 års tilläggsakt genom en i Washington 2 juni 1911 afslutad, jämväl för Sveriges del undertecknad konvention. Flertalet af de i den reviderade konventionsakten intagna ändringarna afser förtydliganden och kompletteringar. De senare åsyfta att bättre säkerställa prioritetsrätten för den, som i ett unionsland behörigen gjort en ansökan om patent o. s. v., bättre kontrollera och skydda vederbörligen registreradt fabriks- eller handelsmärke m. m., med upptagande jämväl af kollektivmärken för föreningar m. fl. Den ändrade konventionen har medfört ändringar i 1884 års förordning ang. patent, 1884 års lag om skydd för varumärken och 1899 års lag om skydd för vissa mönster och modeller samt påverkat 1913 års lag ang. förbud mot införsel till riket af varor med oriktig ursprungsbeteckning och 1914 års lag ang. förbud i vissa fall mot varors förseende med oriktig ursprungsbeteckning och saluhållande af oriktigt märkta varor. E. F. K. S—n.

***Internationell privaträtt.** Genom konvention af 17 juli 1905, ratificerad först 1912, och lag af 1 juni 1912 ha getts bestämmelser om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskapsrättsverkningar. Litt.: Ö. Undén, "Internationell äktenskapsrätt" (1922). Rld.

***Internationell sjörätt.** Om internationella sjörättskonferensen 1908—09 se Fredsrörelsen. Suppl., sp. 1043.

Internationellt flygförarcertifikat (flygcertifikat). Sedan förandet af friballonger blifvit mera allmänt, befanns lämpligt att fastställa vissa minimifordringar, som skulle uppfyllas, för att man skulle anses kompetent att på egen hand föra ballong. Den, som uppfyllt dessa fordringar, erhöll af landets ledande aeroklubb s. k. *förarcertifikat*. Då ballongsporten blef mera internationell, enade sig alla till det internationella luftfartsförbundet — *Fédération aéronautique internationale* — hörande länders klubbar om ett och samma förarcertifikat. Nästa steg i utvecklingen blef förarcertifikatens uppdelning i sådana för friballongförare och för motorballongförare, af hvilka det förstnämnda måste ha eröfrats, innan man kunde aflägga prof för det senare. Med flygmaskinens framträdande gingo aeroklubbarna i författning om att på samma sätt utdela enhetliga *flygförarcertifikat*, som först endast delades i sådana för landtflygplan och för vattenflygplan. Med flygmaskinens och motorballongens utveckling ha certifikaten alltmera uppdelats, hvarjämte profven blifvit allt svårare. I en del länder har staten själf öfvertagit kontrollen öfver profven och certifikatens utdelning. I hvilket fall som helst äro profven öfverallt i stort sedt desamma och de internationella certifikaten för samma luftfartyg likalydande, vare sig de utdelas direkt af staten eller denna godkänner aeroklubbarna som mellanhand. I och med luftfartsväsendets fortgå-

ende utveckling ändras certifikaten, hvarför här blott anges, hvilka certifikat som nu (1924) finnas.

I. Förarcertifikat för flygplanförare (egentligt flygcertifikat).

A. Privatförarcertifikat (för sportflygare). Profven omfatta höjdprof, glidflygprof och manövreringsprof samt vissa teoretiska prof.

B. Trafikförarcertifikat, som utom föregående certifikats prof kräfver landnings-, uthållighets-, orienterings- och hårdvindsprof samt teoretisk pröfning.

II. Förarcertifikat för ballongförare.

Profven äro dels teoretiska, dels praktiska under färder äfven nattetid.

III. Förarcertifikat för luftskeppsförare (motorballongförare).

Efter aflagda ballongförarprof fordras ytterligare teoretisk pröfning samt praktiska manövreringsprof under ett antal färder dag och natt. K. A—n.

Internationellt normalljus. Se Ljusenhet.

Interparlamentariska unionen är en sammanslutning af grupper inom nästan alla kulturstaters parlament med ändamål att verka för främjandet af fredssaken och för lösning af andra rättsliga och kulturella problem, som äro af internationell karaktär och lämpligen kunna göras till föremål för samarbete mellan riksförsamlingarna i olika länder.

På initiativ af fredsvännerna W. R. Cremer och F. Passy sammanträdde medlemmar af engelska och franska parlamenten hösten 1888 i Paris till en öfverläggning om de åtgärder, som borde vidtagas för att främja afslutandet af traktater om internationell skiljedom. Man beslöt inbjuda alla för saken intresserade parlamentsmedlemmar i världen att 1889 samlas till en interparlamentarisk konferens i Paris. Denna bevistades af parlamentariker från 9 länder, däribland Frankrike, England, Förenta staterna, Italien och Danmark. Tanken på interparlamentariskt samarbete vann sedan anslutning och målsmän i allt vidare kretsar. Nya konferenser sammankallades. I 2:a interparlamentariska konferensen, som hölls i London 1890, deltogo äfven representanter för Sverige, Norge, Tyskland och Österrike. På 3:e konferensen, i Rom 1891, voro alla europeiska riksförsamlingar utom Bulgariens företrädda.

Interparlamentariska grupper bildades under dessa och de följande åren inom de flesta europeiska och en del utomeuropeiska parlament. Redan 4:e interparlamentariska konferensen, i Bern 1892, upprättade en stor union af dessa grupper, hvilken sedermera benämndes Interparlamentariska unionen (*Union interparlementaire*).

Under tiden mellan Bernkonferensen 1892 och Världskrigets utbrott höllos interparlamentariska konferenser åren 1894—1897, 1899, 1900, 1903—1906, 1908, 1910, 1912 och 1913. Interparlamentariska möten af mindre omfattning egde äfven rum. Bl. a. samlades medlemmar af franska, svenska, danska och norska grupperna 1904 i Paris på inbjudan af franska interparlamentariska gruppen, som i sin tur på svensk kallelse besökte Stockholm 1909. Världskriget medförde ett allvarligt afbrott i samarbetet, och ingen allmän interparlamentarisk konferens egde rum åren 1914—1920. Unionen lyckades dock öfverlefva krisen. Den 19:e konferensen sammanträdde 1921 i Stockholm, den 20:e i Wien 1922 och den 21:a i Köpenhamn 1923.

Interparlamentariska grupper finnas f. n. (1924) i alla europeiska stater utom Ryssland och Turkiet, äfvensom i Förenta staterna, Japan, Canada, Chile och Nederländska Indien. Inom hvarje parlament får finnas endast en grupp. Hela antalet grupper är 30, alla anslutna till unionen.

Unionens högsta organ är konferensen, som består af representanter för de olika nationella grupperna och i regel sammanträder hvarje år. Verkställandet af konferensernas beslut och högsta ledningen af unionens löpande angelägenheter tillkommo enligt stadgarna af 1892 en interparlamentarisk byrå (*Bureau interparlementaire*), som tillika var unionens generalsekretariat och hade sitt säte i Bern. Därjämte bildades 1894 en delegeradeförsamling, som bestod af två af konferensen valda medlemmar för hvarje grupp och hvars särskilda uppgift var att förbereda och organisera konferensen. Konferensen i Kristiania 1899 afskaffade byrån och delegeradeförsamlingen och upprättade i stället ett råd, bestående af 2 medlemmar från hvarje till unionen ansluten grupp, hvarvid namnet ”Bureau interparlementaire” reserverades åt unionens generalsekretariat, som nu blef en självständig institution. Rådet är unionens öfverstyrelse och sammankallar konferensen. Enligt beslut af konferensen i Berlin 1908 bildades 1909 en särskild exekutivkommitté, bestående af rådets president som självskrifven ordf. och 4 andra medlemmar, valda af konferensen bland rådets ledamöter. Denna kommitté har öfverinseende öfver generalsekretariatet. Detta var förlagdt till Bern 1892—1909, Bruxelles 1909—1914 och Kristiania 1914—1920. Dess säte är sedan 1920 Genève.

Ordförandeskapet i rådet och exekutivkommittén innehades af A. Beernaert (Belgien) 1909—1912 och lord Weardale (Storbritannien) 1912—1922. Nuv. president är frih. T. Adelswärd (Sverige). Sekretariatet leddes 1892—1909 af A. Gobat (Schweiz). Han efterträddes 1909 af nuv. generalsekreteraren Chr. L. Lange (Norge).

Svenska riksdagens interparlamentariska grupp bildades i Stockholm 15 maj 1892 af bl. a. riksdagsmännen Arvid Gumælius, R. Klinckowström, E. J. Ekman, Henrik Hedlund och Edvard Wavrinsky. Gruppens namn var ursprungligen Svensk parlamentarisk fredskommitté, men ändrades till Svensk parlamentarisk fredsgrupp 1894, Svensk interparlamentarisk fredsgrupp 1901 och Svenska riksdagens interparlamentariska grupp 1915. Antalet medlemmar är nu (1924) 143 i Första och 205 i Andra kammaren eller öfver 90 proc. af riksdagens ledamöter. Styrelsen har till sitt biträde ett sekretariat, som disponerar lokal i riksdagshuset, där äfven gruppens värdefulla bibliotek i historia, politik och internationell rätt är inrymdt. Sedan 1913 har gruppen erhållit statsanslag. Ordförande i gruppen ha varit Klinckowström, Ekman, Magnus Höjer, Gullbrand, Elowson, Karl Karlson Bonde, Louis De Geer d. y. och T. Adelswärd.

Inom Interparlamentariska unionens ram upp-

rättades 1907 ett särskildt Nordiskt interparlamentariskt förbund, omfattande de svenska, norska och danska grupperna och med uppgift att möjliggöra närmare samverkan mellan de nordiska länderna i det interparlamentariska arbetet till främjande af det goda samförståndet mellan rikena. En stor insats i skapandet af detta förbund gjordes af den danske fredsvännen Fr. Bajer. Förbundet konstituerades vid ett möte af delegerade från de tre nordiska grupperna i Köpenhamn 1907. Det 2:a nordiska delegerademötet hölls i Stockholm 1910; sedan ha dylika sammankomster egt rum hvarje år utom 1923, omväxlande i Stockholm, Kristiania och Köpenhamn. Det nordiska interparlamentariska samarbetet pågick oafbrutet äfven under Världskriget, och det torde i ej oväsentlig grad ha varit de nordiska gruppernas förtjänst, att Interparlamentariska unionen mäktade öfverlefva krisen och efter fredsslutet hastigt återtaga sina gamla positioner. I spetsen för förbundet står ett råd. Presidiet och sekretariatet alternera mellan de olika länderna. Förbundet utger en periodisk publikation, ”Meddelanden från de nordiska interparlamentariska grupperna” (1918 ff.). — Finlands interparlamentariska grupp har 1924 anslutit sig till förbundet.

Det interparlamentariska arbetet har berört en mångfald politiska, sociala, ekonomiska och kulturella problem. På programmet för såväl unionen och dess konferenser som Nordiska interparlamentariska förbundet och svenska gruppen ha stått frågorna om den internationella rättens utveckling, fred och skiljedom, kontroll öfver utrikespolitiken, begränsning af rustningarna, likformig lagstiftning och samförstånd mellan folken. Mycket arbete nedlades på förberedelserna till de båda Haagkonferenserna 1899 och 1907. För Nationernas förbund utgör den interparlamentariska organisationen ett kraftigt stöd. Den fasta internationella domstol, som folkförbundet upprättade 1922, innebär förverkligandet af en idé, i hvars utformning Interparlamentariska unionen gjort en af de mest betydande insatserna. Efter Världskriget har organisationen kanske mera än förut egnat sig åt ekonomiska och finansiella frågor äfvensom åt problemet om de nationella minoriteternas rätt.

Litt.: Chr. L. Lange, ”Histoire documentaire de l’Union interparlementaire, 1888—1889” (1914), ”Den interparlamentariske union — fortid og fremtid” (i ”Aarbog for de Nordiske interparlamentariske grupper”, 1918) och ”L’Union interparlementaire, son oeuvre et son organisation” (1921), E. Wavrinsky, ”Den svenska riksdagens interparlamentariska grupp 1892—1917. Minnesskrift” (1917), Fr. Bajer, ”Det nordiske interparlamentariske delegeretmödes förhistorie” (i ”Aarbog” etc. 1918), och N. Neergaard, ”Det nordiske interparlamentariske forbunds virksomhed i aarene 1907—1918” (i ”Aarbog” etc. 1918). Jfr äfven publikationerna ”Bulletin interparlementaire” (Genève, 1921 ff.), ”Meddelanden från de nordiska interparlamentariska grupperna” (1918 ff.) och ”Årsbok för de nordiska interparlamentariska grupperna” (1918 ff.). F. K. J.

Interpretatio legum, lat. Se Lagtolkning.

Intersexualitet, *biol.* Se Könsbestämning. Suppl.

Interstadial, *geol.* Se Kvartärperioden, sp. 386.

***Interstitiell.** I. ˈneurit, *med.* Se Nervsjukdomar, sp. 801.

Intertemporal (af lat. *iˈnter*, emellan, och *teˈmpus*, tid). Se Lag, sp. 810.

Intertype [iˈntətaip], eng. Se Sättmaskin, sp. 124.

***Interusurium.** Gällande svenska lagbestämmelser härom återfinnas numera i konkurslagen § 138 och utsökningslagen § 110. För *Finland* äro motsvarande lagbud konkursstadgan § 104 och utsökningslagen 5 § 30, hvilka liksom de svenska föreskrifva rabatt-afdrag efter 5 proc. för år. I *Danmark* (konkurslov § 131) och *Norge* (konkurslov § 102) beräknas däremot ifrågavarande afdrag efter 4 proc. C. G. Bj.

***Intervju.** Den infördes i Sverige af K. A. T. Blanche (se denne. Suppl.) och har under det senaste årtiondet fått en mycket framträdande plats inom den svenska tidningstekniken. Intervjuer försiggå numera synnerligen ofta per telefon.

Intestīnum (lat., tarm), *anat. I. coecum* [sēkum]. Se Blindtarm och Tarmen, sp. 476. — *I. reˈctum.* Se Tarmen, sp. 477. — *I. tēnue.* Se Tarmen, sp. 475.

***Intima teatern.** Se Stockholms teatrar, sp. 82—83, samt i Suppl.

***Intransigeant,** L’, står numera det nationella blocket nära och drifver en rätt nationalistisk utrikespolitik. Den är aftontidning, hade 1923 en upplaga på inemot 524,000 ex. och utges af Léon Bailby; hufvudredaktör är Jean Fabry.

Intransigeˈnt (fr. *intransigeant*, af nekande *in* och *transiger*, dagtinga), oförsonlig i sin oppositionsställning, omedgörlig, helt ovillig att kompromissa. Jfr Intransigenter.

Intressedispens. Enligt 30:e kap. 13:e § andra punkten Rättegångsb. eger part i fall, då på grund af stadgandena om summa revisibilis eller andra i lagrummet nämnda stadganden hofrätts utslag ej må öfverklagas, söka konungens tillstånd till talans fullföljande, där han visar, att sådant för honom skulle ha synnerlig betydelse utöfver det mål, hvarom fråga är. Sådant tillstånd benämnes ofta intressedispens. Ansökan om sådant tillstånd fogas vid revisionsinlaga resp. besvärsskrift. Ang. pröfningen af sådan ansökan gäller hvad i art. Fattigdispens sagts om den dispensansökan, som där afses; för bifall till ansökan, hvarom nu är fråga, fordras dock, att två led. af dispensafdelningen i Högsta domstolen rösta för bifall. E. K.

Intressekontor, kontor för tillvaratagande af de anslutnes ”intressen”. Idén till intressekontor har utgått från Amerika, öfverfördes till Sverige af konsul Holger Holm och tillämpades första gången vid de af honom ledda Wettergrenska kappfabrikerna i Göteborg 1910. Intressekontoret är till sin uppgift i första hand en sparkasseanordning, byggd på insättningar genom löneafdrag, och afser dels att erbjuda en bekväm form för tryggande af de regelbundet återkommande större utgifterna, dels att på samma gång väcka ”sparvana”, för hvilket ändamål ofta äfven särskildt räntetillägg ges af företaget, där det ordnats. Intressekontoret skall emellertid dessutom inom företaget vara den sociala centralen, där upplysningar, råd och hjälp lämnas

i alla rent personliga angelägenheter och hvarifrån ledas eller öfvervakas alla anordningar, som afse personalens nytta eller trefnad, såsom de hygieniska anordningarna, matservering, arbetarbostäder, barnkrubba, bibliotek m. m. Vid fabriker, där kvinnor arbeta, hör till intressekontoret äfven anställandet af nya arbeterskor. Idén har omfattats med stort intresse i Sverige och i sin sociala eller enbart ekonomiska utformning omsatts vid en hel del industrier, affärsföretag, lifförsäkringsbolag och äfven inom statens egna verk. Äfven vissa städer ha ordnat intressekontor för sina anställda eller med lokal och kontanta bidrag understödt på enskildt initiativ tillkomna s. k. ”Skatteföreningar” och ”Skattekassor”, som äro byggda på samma princip. 23 aug. 1923 konstituerades i Stockholm Allmänna intressekontoret, förening u. p. a., med en något vidare uppgift än de ofvan nämnda, men likviderade redan 1 jan. 1924. E. Facht.

Intressemetoden, *pedag.* Se Ljudmetoden, sp. 860.

Intrigkomedi. Se Komedi.

Intuitioni'sm, den kunskapsteoretiska åsikt, som fattar intuitionen såsom en kunskapsform, som skänker omedelbar uppfattning af den sanna verkligheten. Termen har införts af den ryske tänkaren Losskij, och åsiktens ryktbaraste representant är fransmannen Bergson. Jfr H. Larsson, ”Intuitionsproblemet, särskilt med hänsyn till Henri Bergsons teori” (1912). S—e.

Intygsbok för minderårig (under 18 år) erfordras enligt 1912 års lag om arbetarskydd (15 §) såsom villkor för, att minderårig må användas i industriellt arbete, som bedrifves i sådan omfattning, att för arbetet i regel användas minst 10 arbetare eller drifkraft om minst 5 effektiva hkr eller ock minst 5 arbetare jämte drifkraft om minst 3 effektiva hkr. Intygsböcker, till hvilka formulär fastställes af yrkesinspektionen, tillhandahållas genom pastorsämbetena (34 §). Det åligger pastor att i intygsbok göra anteckning om den minderåriges fullständiga namn, födelseår och födelsedag äfvensom, då intygsbok begärts af målsman för minderårig under 15 år, om dennes namn och hemvist (mot ersättning enligt taxa, 40 §); där arbetet ej afser ferietid, jämväl om afslutad folkskolekurs; i boken införes anteckning af besiktningsläkare (35 §) eller bifogas läkarintyg (15 §). I boken skall arbetsgifvare anteckna företagets namn eller firma, dag, då den minderårige börjar användas i arbetet, det slag af sysselsättning, hvartill den minderårige används, och den tid af dygnet, hvarunder den minderåriges arbete utföres. Lagens bestämmelser om begränsad arbetstid för minderåriga (13 §) få nämligen icke kringgås därigenom, att arbetsgifvare utöfver arbetstiden använder den minderårige till att uträtta ärenden o. s. v. Ej må intygsbok förses med anteckning eller märke, som kan lämna upplysning om den minderårige i annat afseende, än lagen föreskrifver. Arbetsgifvare förvarar intygsbok, så länge minderårig kvarstår i arbete, och gör däri anteckning om förändring i arbetet samt om dess upphörande, hvarvid minderårig eger återfå boken. För underlåtelse att ställa sig till efterrättelse bestämmelserna rörande intygsböcker straffas arbetsgifvare med böter fr. o. m. 5 t. o. m. 200 kronor. E. F. K. S—n.

***Inula,** *bot.* I Sverige äro nu 5 arter funna.

Inundationsområde (af lat. *inundātio,* öfversvämning), *geol. geogr.*, det största område, som en flod vid högsta högvatten upptar med sin strömfåra. K. A. G.

***Invalid.** Napoleon I:s sarkofag i Invaliddomens krypta afbildas i art. Napoleon, sp. 444.

***Invalidhusfonden.** Förmögenheten uppgick till 3,499,432,31 kr. 30 juni 1923. Fonden lämnar numera ett årligt bidrag till Vadstena krigsmanshusfond på 84,300 kr. till bestridande af kostnaderna för förhöjning af gratialistunderhåll från den senare fonden. Från Invalidhusfonden utgå därjämte gratifikationer, nådegåfvor och pensioner till ett belopp af omkr. 90,000 kr. årligen.

***Invaliditetsförsäkring** infördes i Danmark genom lag af 6 maj 1921 och är anknuten till sjukkassorna. Alla medlemmar af dessa få genom obligatorisk årlig premiebetalning rätt till understöd på 800 kr. om året, så snart deras arbetsförmåga är nedsatt till 1/3. Utgifterna till försäkringen täckas dels af premierna, dels af obligatoriska bidrag från arbetsgifvarna, dels genom tillskott från stat och kommun. Frågan om minskad arbetsförmåga afgöres af Invalideretten. P. E—t.

Invalidtransporter genom Sverige under Världskriget. Underhandlingar mellan svenska regeringen och vissa främmande makter — Ryssland, Tyskland och, något senare, Österrike och Turkiet — ang. utväxling af sådana invalider, som på grund af sina sårs svåra beskaffenhet eller af obotlig sjukdom ej ansågos vidare kunna tjäna sitt land under då pågående krig, började tidigt på våren 1915 och ledde till det resultatet, att utväxlingen kunde ta sin början i aug. s. å. Organisationsarbetet sköttes af öfverstyrelsen för Svenska Röda korset, under hvilken bildades en ”byrå för utväxling af krigsfångar”, under ledning först af öfverstyrelsens ordf., prins Karl, och därefter af dess vice ordf., generalmajor R. Berg. Som chefläkare vid transporterna anställdes fältläkaren C. Ekeroth, som utvecklade en högt uppskattad verksamhet. Transporterna verkställdes 12 aug.—30 sept. och 30 okt.—1 dec. 1915 samt 18 maj—11 aug. 1916 med 4 järnvägståg, som gjorde tre turer i veckan i hvardera riktningen Trälleborg—Haparanda, och med 2 ångare på traden Trälleborg—Sassnitz samt 2 öfverbyggda prámar för öfverfarten Haparanda—Torneå. Sedan Torne älf isbelagts, skedde transporten däröfver med risslor. 10 april—17 maj och 14 sept.—31 dec. 1916 samt 1 jan.—26 aug. 1917 gingo transporterna med 1 tåg och 27 aug. s. å.—31 jan. 1918 med 2 tåg i veckan i hvardera riktningen. Sista invalidtåget afgick från Trälleborg 26 jan. 1918 och från Haparanda 31 s. m. Hvarje transport var beräknad för 250 invalider (från 10 april 1916 för 228 invalider), däraf 50 officerare. — Maj—juni 1917 gingo särskilda *konvalescenttransporter* öfver Sverige till Kongsvinger i Norge, dels från Ryssland, dels från Tyskland, samt till Hälsingborg från Ryssland för vidare befordran till Aarhus i Danmark. — På hösten 1917 transporterades *tuberkulösa officerare* mellan resp. länder sjöledes mellan Salmis (s. v. om Haparanda) och Sassnitz. — Antalet transporterade invalider var 63,463 (3,617 tyskar, 22,123 österrikare, 428 turkar och 37,295 ryssar), konvalescenter 2,434

(däraf till Norge 193 tyskar, 332 österrikare och 512 ryssar; till Danmark 503 tyskar och 894 österrikare). Jfr Sjukvård, sp. 734. H. J—dt.

Invar (af fr. *invariable*, oföränderlig), *metallogr.*, nickeljärnlegering, utmärkt genom försvinnande liten värmeutvidgning. Ch. Ed. Guillaume (se denne. Suppl.) fann 1896, att värmeutvidgningen hos 30-procentigt nickelstål var åtskilligt mindre än för platina (som ju själf har betydligt mindre dilatation än järn eller nickel). Däraf föranledd att fysikaliskt studera ett större antal nickellegeringar, fann han, att vissa af J. Hopkinson upptäckta anomalier hos nickelstål i magnetiskt hänseende — innebärande, att dessas egenskaper äro starkt beroende af den föregående upphettningen (*irreversibla* nickelstål) — upphörde vid nickelhalter af omkr. 33 proc. Vid högre nickelhalter befunnos egenskaperna vara beroende endast på temperaturen (*reversibla* stål). Nära detta gränsområde, eller närmare vid 36 proc. nickel, befanns dilatationen ha ett utpräglad minimum, där dilatationskoefficienten uppgick till endast $1{,}2 . 10^{-6}$ (koefficienten för α-järn är $12 . 10^{-6}$). Genom omsorgsfull värmebehandling, byggd på hastig afkylning och kallbearbetning, kan dilatationskoefficienten ytterligare minskas och t. o. m. bli negativ. Denna till sin längd (vid vanlig temperatur) oföränderliga legering, invaren, spelar för precisionsfysiken en utomordentligt viktig roll. Invarens användning för höjande af noggrannheten vid geodetiska mätningar har i främsta rummet befordrats af Edv. Jäderin (d. i nov. 1923). De tidigare använda, med mikroskop aflästa basmätningsstängerna om 4 m. längd ersattes af Jäderin med en tunn invartråd af normalt 24 m. längd (dylika ha på svårtillgängliga ställen kommit till användning af ända till 168 m. längd); precisionen och ekonomien ha därigenom vunnit afsevärdt. Det första användandet egde rum under Jäderins ledning 1899 vid svensk-ryska gradmätningen på Spetsbergen. — En annan viktig användning af invaren gäller precisionspendlar (se Pendel, sp. 392). Det synes troligt, att invarens oberoende af temperaturen står i samband med, att α-(alfa-)järn vid temperaturstegring öfvergår till γ-(gamma-)järn under volymsminskning, men någon genomförd vetenskaplig teori har till dato (1924) ej framlagts.

En invaren närstående nickellegering, med 45 proc. nickel, har visat sig ega en utvidgningskoefficient, som sammanfaller med glasets. Efter långvarig glödgning i vakuum — för afgifvande af gaser — kan denna legering, platinit, insmältas i glas lika väl som platina. Guillaume skattar den inbesparing vid glödlampfabrikationen, som därigenom vunnits, till inemot 100 mill. kr.

Elinvar är en annan invaren närstående legering, hållande 12 proc. krom. Den utmärkes genom af temperaturen oberoende elasticitet och har verkat omhvälfvande inom ur-industrien, i det att den gör den svårframställda kompensationsoron öfverflödig. — För sina förtjänster om precisionsfysiken i samband med upptäckten af invar och elinvar erhöll Guillaume 1920 års Nobelpris i fysik. C. B—s.

***Investera** (eng. *to invest*, af lat. *investire*, bekläda) betyder äfven insätta penningmedel i företag, placera kapital.

Investigator strait [inve'stigētə strēi't], ett 40 km. bredt sund mellan ön Kangaroo och halfön Yorke i Syd-Australien, förbinder S:t Vincentgolfen med Indiska hafvet.

Invetererad (fr. *invétéré*, af lat. *inveterātus*, föråldrad), inrotad, ingrodd, rotfäst.

In vitro (af lat. *vi'trum*, glas), "i (reagens-)glaset", säges en biokemisk reaktion eller fysiologisk process förlöpa, om den försiggår utanför (den lefvande) cellen eller väfnaden, för hvilken den är karakteristisk, och eger rum i profrör eller något som helst reaktionskärl. Om en biokemisk reaktion separeras från sitt naturliga medium och får försiggå i lösningar eller extrakt, blir det lättare att variera försöksbetingelserna och att studera de för reaktionen eller processen väsentliga omständigheterna, än då den förlöper i en organism (in vivo, af lat. *vivus*, lefvande). Oftast är förloppet in vitro och in vivo detsamma, men stundom framträda principiella skillnader. Särskildt i bakteriologien och i serumterapien har processernas studium in vitro ledt till stora framsteg. H. E.

***Ion**, elektriskt laddad partikel af molekylär storlek. Enligt Bohrs atomteori (se Atommodell. Suppl.) äro grundämnena uppbyggda af positiva protoner och negativa elektroner. I en neutral atom ingå lika många af båda slagen. En atom kan förlora en eller flera elektroner och blir då en positiv atomion. Förbindes den sedan med en neutral grupp atomer, uppstår en molekylion eller mera komplex ion. En atom eller en atomkomplex kan äfven få öfverskott på elektroner och bildar då en negativ ion. Den positiva väteionen är helt enkelt en proton. I vätskor ledes elektriciteten blott medelst ioner (se Ion, sp. 825); i gaser förekomma äfven, i synnerhet som följd af stötionisering, fria elektroner. R—r H.

Ione'scu, Take, rumänsk politiker, f. 25 okt. 1858 i Ploesci, d. 21 juni 1922 i Rom, blef efter i Paris vunnen juris doktorsgrad advokat i Bukarest, valdes 1884 till parlamentsledamot som liberal, men slöt sig 1885 till de konservative. Han var undervisnings- och kultusminister dec. 1891—okt. 1895 i ministären Catargiu, ordnade därunder det katolska prästerskapets ställning och genomförde en omfattande skolreform. I ministären Cantacuzen (april 1899—juli 1900) var han först undervisnings- och sedan finansminister och införde då arfsskatten i Rumänien. Som finansminister i en ny ministär Cantacuzen (jan. 1905—mars 1907) genomförde han en statslånskonvertering och förmådde genom personliga förhandlingar turkiska regeringen att erkänna de kutzo-valakiska kyrkorna och skolorna i Macedonien. Han bildade 1908 ett "demokratisk-konservativt" mellanparti, var okt. 1912—jan. 1914 inrikesminister i ministären Maiorescu och hade stort inflytande på Rumäniens interventionspolitik mot Bulgarien i Andra Balkankriget 1913. I. verkade under Världskriget outtröttligt för Rumäniens inträde i kriget på ententesidan, inträdde efter nederlaget i Bratianus ministär (dec. 1916), afgick febr. 1918 och begaf sig juni s. å. till Paris för att hos ententemakterna verka för Rumäniens landutvidgningskraf. Han var rumänsk delegerad vid Pariskonferensen 1919, blef mars 1920 utrikesminister i ministären Averescu och hade väsentlig andel i tillkomsten 1921 af "lilla ententen" (för-

svarsalliansen mellan Tjecho-Slovakien, Jugo-Slavien och Rumänien), hvilken han sedan förgäfves sträfvade att utsträcka till Polen och Grekland. I. utträdde s. å. ur ministären Averescu, som några veckor senare föll (dec.), hvarpå han blef konseljpresident, men redan i jan. 1922 nödgades han afgå. I sitt hemlands parlamentariska lif ådrog sig I. mycken fiendskap, men genom smidighet, språkskicklighet och stor personkännedom var han särskildt lämpad att förhandla med utländska regeringar. Clemenceau lönade hans glödande ententevänlighet med att kalla honom ”en stor europé”. V. S—g.

***Ionisering**, *fys.* Forskningen rörande ioniseringsfenomenen har gjort betydande framsteg. Bohrs atomteori (se A t o m m o d e l l. Suppl.) har medfört en preciserad uppfattning om, hur elektronerna äro bundna i atomerna, och tillåter i vissa fall beräkning af den energi, i o n i s e r i n g s e n e r g i, som erfordras för att lossa en elektron från vederbörande atom. Fria elektroner kunna utföra detta befrielsearbete, om de stöta emot atomer med en hastighet, som ger dem en rörelseenergi minst lika med ioniseringsenergien. Sådan hastighet kunna de ernå genom att genomlöpa vederbörlig i o n i s e r i n g s s p ä n n i n g, växlande, alltefter ifrågavarande molekyl eller atom, ungefär mellan gränserna 8—21 volt. Denna spänning behöfva elektronerna icke ha genomlupit på en fri våglängd, som Townsend trodde, utan det kan förekomma (Franck), att elektroner först på en väg, där de erfarit flera elastiska stötar, uppnå ioniseringshastighet och ionisera under förlust af en rörelseenergi, som är = ioniseringsenergien. Om en fri elektron faller in i en positiv ion och förenas med denna, frigöres ioniseringsenergien i form af emitterad ljusstrålning, hvars svängningstal är proportionellt mot energien i fråga. När strålning, t. ex. röntgenstrålar, joniserar, tas nödig ioniseringsenergi från denna strålning. De här antydda kvantitativa lagarna för ionisering ha experimentellt konstaterats med ytterst noggrannhet. — Laddningen af en elektron har med ökad noggrannhet bestämts till $1{,}591 \cdot 10^{-19}$ coulomb. — Den Thomson-Starkska åsikten om katodfallet har visat sig vara falsk. Positiva ioner kunna nämligen ofta ionisera efter fall genom så små spänningar, som räcka till för elektronerna. Katodfallets ännu ej fullt säkerställda förklaring är en vetenskaplig enskildhet, för komplicerad för framställning här. — Särskildt i ljusbågar har man upptäckt ioniseringsförlopp, hvarvid en stöt förberedt den ionisering, som slutförts af en följande. Stundom ersättes endera stöteffekten af energiöfverföring genom en strålning, som föranledts af stötar. Dessa fenomen vålla, att s. k. lågspända ljusbågar kunna underhållas vid mindre än enkel ioniseringsspänning. — Om elektronström, som utdrifves ur fast eller flytande materia genom stark upphettning, s. k. *glödelektrisk ström*, se V a k u u m r ö r. — Litt.: ”Natur och kultur”, n:r 3 och 26. R—r H.

Ionisēringsenergi, *fys.* Se I o n i s e r i n g. Suppl.

Ionisēringsspänning, *fys.* Se I o n i s e r i n g. Suppl.

Io'nium, *kem.*, radioaktivt grundämne, upptäckt 1907 af B. B. B o l t w o o d (se d. o. Suppl.), finns i alla uranmineral. Det bildas ur uran 2 och är det ämne, som ger direkt upphof till radium (se R a d i o a k t i v a g r u n d ä m n e n, sp. 856). Därvid utsändas alfastrålar med en räckvidd af 3 cm. Halfveringstiden är omkr. 100,000 år. Ionium är isotopt med torium och alltså i kemiskt hänseende identiskt med detta ämne (se R a d i o a k t i v a g r u n d ä m n e n, sp. 859, T o r i u m och I s o t o p e r. Suppl.). E. R—dt.

Ionōn, *kem. tekn.* Se J o n o n. Suppl.

***Iorga**, N., har ej blott väckt till lif en nationell riktning i den rumänska litteraturen, utan ock i oräkneliga broschyrer, tidnings- och tidskriftsartiklar samt i föredrag landet rundt varit en entusiastisk främjare af nationell politik, folkupplysning och folkuppfostran; han har samlat omkring sig skaror, i synnerhet bland ungdomen, af blindt hängifna anhängare (nationaldemokratiska partiet, ”I:s parti”) och har hälsats som ”Præceptor Romaniæ”. Genom sina lärjungar och andra tillgifna har han utan att direkt synas satt sin prägel (jfr hans *Développement de la question rurale en Roumanie*, 1917) på 1918 års oerhördt betydelsefulla agrarreform (storgodsens sönderstyckning). I. deltog som professor vid krigsakademien 1913 i kriget i Bulgarien. Han ifrade under Världskriget för Rumäniens anslutning till ententen, följde den af tyskarna slagna, i dec. 1916 till Moldau vikande armén och eldade där i sin tidning ”Le neamul Românesc” nationen till fortsatt motstånd. Invald i det utvidgade Rumäniens första parlament, var han 1919—20 president i deputeradekammaren. Han har i Paris (Fontenay-aux-Roses) inrättat och leder ”l'École roumaine”, där ett antal rumäner (akademiskt bildade och konstnärer) åtnjuter fri bostad och statsunderstöd. 1920—21 och 1923 höll I. föreläsningar i Sorbonne (som ”professeur agréé”) och Collège de France. — I:s ”Geschichte des Osmanischen reiches” fullbordades 1913 med bd V (omfattande tiden t. o. m. 1912); af ”Studii şi documente” ha utkommit 24 bd. Af hans häpnadsväckande produktion (den af Ş. Meteş 1921 utg. ”Activitatea istorică a lui N. I.” upptar endast hans historiska arbeten för tiden 1899—1921 till 4:8 n:r) må till de i hufvudarbetet omnämnda läggas endast *Philippe de Mézières 1327—1405 et la croisade au XIV:e siècle* (1896), *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV:e siècle* (6 dlr, 1899—1902, 1915—16), *The Byzantine empire* (1907), *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ferile noastre 1709—1714* (i ”Analele Academiei Române”, 33, 1910), *Istoria armatei românești* (I, 1910), *Istoria statelor balcanice în epoca moderna* (1913), *Histoire des roumains de Transylvanie et de Hongrie* (2 dlr, 1915—16), *Histoire des roumains et de leur civilisation* (1920; 2:a uppl. 1922), *Istoria literaturilor romanice* (3 bd, 1920) samt uppsatser i ”Karol. förb:s årsbok” (1911) och i ”Sv. tidskr.” (1913). Han utger sedan 1912 och

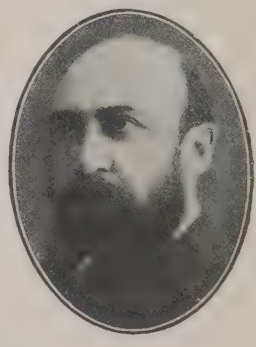

har till stor del skrifvit ”Bulletin de la section historique” (i Rumänska akad.) samt är sedan 1914 hufvudutgifvare af månadsskr. ”Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”. I. är president i Kommissionen för historiska minnesmärken och i Historiska kommissionen (för utg. af källskrifter). Han är led. af bl. a. Rumänska akad. (1897), korresp. led. af Franska institutet (1919) och Vitt. hist. o. ant. akad. (1923) m. fl. akad. samt hedersdoktor vid flera universitet. J. Th. W.

***Iowa** hade 2,404,021 inv. (1,229,392 män och 1,174,629 kvinnor, d. v. s. 104,7 män mot 100 kvinnor, 1920), en folkökning sedan 1900 med 7,7 proc. och sedan 1910, då befolkningen gått tillbaka till 2,224,771 pers., med 8 proc. De hvite voro 99,2 proc., negrerna blott 19,000 och indianerna 529. I städer bodde mer än 1/3 (36,42 proc.) och på landsbygden 63,58 proc. Af i utlandet födda hvita (135,628 pers.) voro 22,493 pers. från Sverige, 17,344 från Norge, 18,020 från Danmark och 70,642 från Tyskland. Af befolkningen mellan 5 och 10 år (724,452 pers.) njöto 67,6 proc. skolundervisning, och af den öfver 10 år voro blott 1,1 proc. analfabeter. I. har 18 städer med öfver 10,000 inv. hvar samt 63 med 2,000—10,000 inv. hvar. Farmernas antal var 213,439 med 13,55 mill. har areal, hvaraf omkr. 5/6 voro odlad jord, och 8,525 mill. doll. värde (1920). Skörden uppgick till 455,54 mill. bushels majs, 16,87 mill. bushels hvete, 8,46 mill. bushels potatis, 4,75 mill. ton hö, 80,000 ton linfrö m. m. (1922). Boskapsbeståndet var 1,33 mill. hästar, 1,25 mill. kor, 2,97 mill. annan nötboskap, 71,000 mulåsnor, 0,93 mill. får och 9,5 mill. svin (1921). S. å. erhöllos 2,435 ton ull. Mejeriprodukternas värde var 36,78 mill. doll. och äggproduktionens 20,59 mill. doll. 1914. Stenkolsproduktionen var 7,8 mill. ton och sysselsatte 16,215 arb. 1920. Industriens produktionsvärde steg till 745,47 mill. doll. 1919. Antalet fabriker var 5,683 med 80,551 arb., 403,2 mill. doll. kapital och för 520,2 mill. doll. förbrukadt råmaterial. Järnvägarnas längd var 17,336 km., hvaraf 1,550 km. elektriska 1921. Folkskolorna voro 11,266 med 475,375 lärj., de högre folkskolorna 905 med 61,202 lärj. (1919) och statsutgifterna för folkundervisning 59,07 mill. doll. 1921. — I. har ingen statsskuld. Uppskattningsvärdet af fast egendom var 3,427 mill. doll. och af lösegendom 632 mill. doll. 1921. Litt.: Brigham, ”Iowa: its history and its foremost citizens” (1915). E. A—t.

***Ipek** tillhör nu Jugo-Slavien (omkr. 10,000 inv.). Under Världskriget tillbakadrefvos serberna 5 och 6 dec. 1915 ö. om I. af österrikarna, som sedan intogo staden den 7, hvarvid stort byte gjordes. Slutligen bemäktigade sig fransmännen I. 19 okt. 1918. — I:s officiella namn är P e č. L W:son M.

Ipidæ, *zool.* Se X y l o p h a g a.

***Ipolyság** tillhör nu Tjecho-Slovakien. Officiellt namn är Š i a h y.

***Ipsen**, A., dog 20 nov. 1922 i Köpenhamn. Han var under sina senare år redaktör af veckotidningarna ”Fædrelandet” och ”Folkelæsning”; 1909—19 var han ordf. i National forfatterforening. Han utgaf ytterligare *Charles Dickens. Hans liv og gerning* (1912) och novellerna *Alle slags menneskebörn* (1913). P. E—t.

Ipsen, B o d i l L o u i s e J e n s e n, dansk skådespelerska, f. 30 aug. 1889 i Köpenhamn, debuterade 1909 på k. teatern där som *Helene* i ”Naar den ny vin blomstrer”, spelade 1912—14 och 1919—22 på Dagmarteatret, dessemellan 1914—19 på k. teatern, där hon ånyo är anställd sedan hösten 1922. Hon hör till Danmarks största sceniska begåfningar i nutiden och förenar med säker modern teknik en rikedom af uttryck för kvinnligt själslif. Bland hennes roller framstå *Ofelia* i ”Hamlet”, *lady Teazle* i Sheridans ”Bagtalelsens skole”, *Maria Stuart* i Björnsons drama och *friherrinnan* i Strindbergs ”Bandet”. P. E—t.

Ipsissima verba, lat., någons egna ord, ordagrant.

***I. R.**, förkortning äfven för lat. *Imperator Rex* (”kejsare och konung”).

Irak (I r a q), konungarike, brittiskt mandatområde i Asien kring Eufrat och Tigris samt Schatt el-arab, omges i n. af Turkiet och Armenien, i ö. af de persiska landskapen Kurdistan, Luristan och Arabistan, i s. af Persiska viken och i v. af Arabien samt franska mandatområdet Syrien och omfattar de forna turkiska vilajeten Bagdad, Basra och Mosul, tills. omkr. 371,000 kvkm. med 2,849,282 inv. (1920), 8 på 1 kvkm. Om naturförhållanden se M e s o p o t a m i e n. — Med hänsyn till religion voro 92,67 proc. af befolkningen muhammedaner (1,494,015 schiiter och 1,146,685 sunniter), 87,488 judar och 78,792 kristna. För undervisningen finns ett stort antal statsskolor af olika typer, och april 1922 lades grundstenen till ett universitet i Bagdad. Landet har en appellationsdomstol samt domstolar af olika instans efter turkiskt mönster, men med en brittisk bisittare i de högre rätterna. Statsinkomsterna utgjorde 3,437 mill. och statsutgifterna 3,692 mill. pd st. 1919—20. — Bland landets näringskällor märkas framför allt stora petroleumtillgångar vid Qaiyarah, i närheten af Mosul, och vid Mandali, n. ö. om Bagdad. Stora asfaltlager finnas vid Hit, vid Eufrat. Jorden är mycket bördig och jordbruket stadt i uppblomstring, framför allt tack vare det på sista tiden alltmer utvecklade konstgjorda bevattningssystemet. De viktigaste jordbruksprodukterna äro hvete, korn, bomull, dadlar, ris och jordnötter. Förnämsta handelscentra äro Basra och Bagdad. Importen uppgick till 205,64 mill. och exporten till 98,35 mill. rupier 1921. Nära 50 proc. af importen utgöras af bomullsvaror. Särskildt liflig är transitohandeln på Persien. Exporten består mest af mattor och säd. Viktigaste hamnstad är Basra. I:s förnämsta samfärdsmedel är nu Bagdadbanan (se d. o. Suppl.). Telegrafen hade 6,151 km. linjelängd och 15,807 km. trådlängd, telefonen 410 km. linjelängd och 2,577 km. trådlängd, post- och telegrafanstalternas antal var 71 och telefonabonnenternas 658 (1921). De viktigaste städerna äro hufvudstaden Bagdad samt Basra, Kerbela och Mosul. E. A—t.

F ö r f a t t n i n g o c h h i s t o r i a. 1920 upprättades provisoriskt ett statsråd i I. för att förestå regeringen under England som mandatär för Nationernas förbund, och 23 aug. 1921 proklamerades emiren Feisal som konung af I. efter en allmän folkomröstning, hvarvid 96 proc. af invånarna röstat på honom. Med Storbritannien ingicks 10 okt. 1922 ett alliansfördrag, reglerande det brittiska in-

flytandet. Konungen af I. förband sig bl. a. att i viktiga ärenden, som berörde brittiska regeringens internationella och finansiella förpliktelser och intressen, låta sig ledas af brittiska regeringens råd. England utlofvade att snarast möjligt söka få I. upptaget som medlem i Nationernas förbund, då I:s ställning som mandatområde gifvetvis skulle upphöra. Fördraget kräfver för sitt ikraftträdande äfven att godtagas af I:s konstituerande nationalförsamling, hvilken började sina förhandlingar i mars 1924. I Bagdad företrädes Brittiska riket af en high commissioner, som äfven är högste befälhafvare öfver de brittiska trupperna i I. — Bestämmandet af I:s gräns i n. v. mot Turkiska riket, som gjort anspråk på hela vilajetet Mosul, är enligt fredsfördraget i Lausanne 1923 beroende af särskilda förhandlingar, hvilka ännu (april 1924) icke tagit sin början. V. S—g.

***Irak Arabi** ingår nu i det efter Världskriget upprättade konungariket Irak (se d. o. Suppl.).

Irbe, Karl, lettisk biskop, f. 7 aug. 1861 i Kurland, studerade 1881—86 teologi i Dorpat, var 1888—1905 kyrkoherde i Serben och Drostenhof i Livland och 1903—05 prost i kretsen Wenden. I. var 1905—15 direktor för ett flickgymnasium i Riga, öfvertog under Världskriget 1915 ledningen af själavården bland de hundratusentals lettiska flyktingarna i Ryssland och blef 1917 president i lettiska konsistoriet i Ryssland. Han återvände 1920 till Riga, ledde utarbetandet af ny författning för Lettlands evangelisk-lutherska kyrka och valdes febr. 1922 i Riga af allmänna lettländska synoden till denna kyrkas biskop och president i öfverkyrkorådet. Af ärkebiskop N. Söderblom vigdes I. till biskop 16 juli 1922 i Jakobskyrkan i Riga. Han blef 1923 teol. hedersdoktor vid Lunds universitet. Utom religiösa, pedagogiska och populärvetenskapliga tidskriftsuppsatser har I. på lettiska utgett en metodisk lärobok i religionslära för hemundervisning, *Ticības mācību ābece* (3 bd, Wenden, 1910). V. S—g.

***I regementet (i. kåren) kvarstående officer** är skyldig att bevista de årliga regementsöfningarna samt att tjänstgöra i krig och då värnpliktiga eljest inkallas till rikets försvar äfvensom vid sådan öfning, som till utrönande af härens krigsberedskap eller för utbildning af beväringens andra uppbåd eller landstormen kan bli anbefalld. H. J—dt.

***Ireland,** John, dog 25 sept. 1918 i S:t Paul.

Irēne, kvinnoroll (folktribunen Rienzis syster; sopran) i operan ”Rienzi” af R. Wagner (se denne, sp. 302).

Irgens, Nils Christian, norsk militär, f. 10 okt. 1811, d. 25 april 1878, ingick efter aflagd militärhögskoleexamen vid ingenjörbrigaden, där han 1860 blef öfverste och 1863 chef samtidigt med sin utnämning till generalmajor. I. var medlem af 1865 års unionskommitté och april 1868—maj 1872 statsråd och chef för Armédepartementet. Som statsråd slöt han sig till sin kollega O. J. Brochs uppfattning om nödvändigheten att sanktionera stortingsbeslutet om tillträde för statsrådets medlemmar till stortingets förhandlingar. Då den motsatta uppfattningen segrade, afgick I. jämte Broch. M. H.

Irgens, Johannes, norsk diplomat och politiker, f. 31 juli 1869 i Ås, blef 1892 juris kandidat och s. å. konsulatsattaché i Bordeaux. Han tjänstgjorde 1893—94 vid generalkonsulatet i Antwerpen och slog sig 1895 ned i Kristiania som advokat samt blef 1900 höjesteretsadvokat. Han blef 1902 sekreterare i andra svensk-norska konsulatkommittén och var 1902—06 ordförande i riksförsäkringsanstaltens appellkommission. I. var juni—okt. 1905 speciell norsk emissarie i Förenta staterna, blef nov. s. å. chargé d'affaires ad interim i London, april 1906 legationssekreterare där och maj 1908 Nansens efterträdare som norskt sändebud i London. I. inträdde 1 febr. 1910 som utrikesminister i W. Konows ministär och bibehöll denna post i ministären Bratlie, med hvilken han afgick 31 jan. 1913. I. konstituerades febr. 1914 som stiftsamtman i Hamar och amtman i Hedemarkens amt och utnämndes mars 1916 till Norges minister i Köpenhamn, senare ackrediterad äfven i Haag och 1919 äfven norsk generalkonsul för Danmark. Han är från 1922 norskt sändebud i Rom. M. H.

***Iridaceæ,** *bot.* Se Crocoideæ, Iridoideæ och Ixioideæ, alla i Suppl.

Iridīn, *farm.* Se Violrot.

Iridoïdeæ, *bot.*, underfam. af fam. *Iridaceæ*, utmärkt däraf, att de oftast flersymmetriska blommorna sitta 2 eller flera tillsammans, omslutna af ett stödjeblad, och att örtbladen äro ridande. Hit höra släktena *Iris*, *Tigridia* m. fl. G. L—m.

Iriga, stad på ön Luzon, Filippinerna, 35 km. s. ö. om Nueva Cáceres, vid foten af en slocknad vulkan. Omkr. 19,000 inv. I trakten finns ebenholts och odlas majs, ris, bomull, sockerrör och tobak.

Irigo'yen, Hipólito, president i Argentina, f. 13 juli 1856 i Buenos Aires, tillhör en baskisk släkt, var många år radikal partiledare och tog ledande andel i revolutionsförsöken 1890, 1893 och 1905. Då radikalerna kommo till makten, valdes I. 1916 till president. Om hans ämbetstid, okt. 1916—okt. 1922, se Argentina (Historia). Suppl.

***Iris.** — 3. *Bot.* Af släktet äro nu omkr. 180 arter beskrifna.

Irish free state [āī'əriʃ frī' stēī't]. Se Irland. Suppl.

Irish republican brotherhood [āī'əriʃ ripa'blikən bra'thəhud]. Se Irland (Historia). Suppl.

Irishtown [āī'əriʃ-tāun], stadsdel. Se Kilkenny.

***Iriska** (Nygaeliska) **litteraturen** börjar omkr. 1600 med Geoffrey Keating (Seathrún Céitinn, d. 1650), hvars Irlands historia fram till 1200 ”Foras feasa ar Eirinn” (fullbordad 1631) är grundläggande för nygaeliskt språk och prosastil; tryckt först i sen tid (fullst. uppl. 1902 ff.), men förut spridd öfver hela Irland i afskrifter och flitigt läst. Öfriga prosaförfattare under 1600- och 1700-talen torde ej kunna tillmätas litterär betydelse. Det hänsynslösa undertryckandet af gaelisk litteratur och bildning under dessa århundraden med systematisk förstöring af handskrifter, tryckningsförbud mot gaeliska böcker och förbud mot undervisning på gaeliska, hindrade nästan fullständigt framkomsten af prosalitteratur, som i regel är för skrymmande att spridas i afskrifter. — Bättre var det ställdt med poesien, som i afskrift och genom muntlig tradition fick stor spridning. Den högt

uppdrifna gaeliska skaldekonsten hade alltjämt framstående utöfvare, bland hvilka utom Keating böra nämnas Piaras Feiriteir (Percy Ferriter), en af de siste höfdingar, som förmådde göra Cromwell motstånd och som af honom svekfullt fängslades och afrättades 1653, Dáithi O Bruadar och Seafradh O Donnchadha an Ghleanna (senare hälften af 1600-talet), Diarmuid Mac Cárrthaigh (d. 1705), Aodhagán Ua Rathaille (1694—1726), Torlough O Carolan, "den siste barden" (1670—1737), Tadhg O Neachtáin och Seaghán Clárach Mac Domhnaill under första hälften af 1700-talet, Micheál Coimín (Comyn, 1688—1760), bl. a. förf. af "Laoi Oisín ar Thir na n-Óg" (Ossians sång om Ungdomslandet), Eoghan Ruadh O Súileabháin (död 1784), Piaras Mac Gearailt (1709—88), Brian Mac Giolla Mheidhre, bl. a. författare till den berömda "Cúirt meadhon oidhche" (Midnattshofvet, 1781), Donnchadh Mac Conmara eller Mac Namara (1715—1810), m. fl. — De fleste lefde i Munster, som bäst bevarat den litterära traditionen. Utmärkande för dem alla är ett stort mästerskap i behandlingen af språket och de konstfulla versformerna, hvilka få ett melodiskt välljud af enastående art genom assonans, allitteration och rimflätning i en utsträckning, som gör dem så godt som omöjliga att öfversätta. Ett karakteristiskt motiv i deras diktning är drömmen om Irland i gestalt af en drottning, hvars skönhet målas i lifliga färger och som bådar en snar befrielse från engelsmännens ok. Blott en ringa del af denna rika lyriska diktning har kommit ut i tryck och detta så godt som uteslutande under de sista trettio åren. Det mesta ligger gömdt i manuskriptsamlingar, en stor del utanför forskningens räckhåll i privat ego.

Farligare för den gaeliska litteraturen än undertryckningspolitiken har den anglisering af folket varit, som genom 1800-talets engelskspråkiga "national schools" åstadkommits och som haft så stark och hastig framgång icke minst därigenom, att folkets massa bibragts den uppfattningen, att gaeliskan ej kunde skrifvas, hvarför engelskan blef nödvändig för förbindelsen med utvandrade släktingar. Sålunda hade vid 1890-talets början större delen af ön blifvit rent engelsktalande, och blott längs västra och södra kusten talades gaeliskan ännu af fattiga fiskare och bönder. Hade denna utveckling fått fortfara blott ett årtionde till, skulle gaeliskan alldeles ha försvunnit och därmed också möjligheten för en lefvande gaelisk litteratur. För att hejda afnationaliseringen bildades emellertid 1893 en förening för bevarande af gaeliskt språk och gaelisk kultur, "Connradh na Gaedhilge" eller "Gaelic league". Denna har verkligen genom sin skickliga agitation lyckats hejda gaeliskans tillbakagång, och en modern gaelisk litteratur har börjat växa fram. Professor Douglas Hyde (Dubhglas de h-Ide, pseudonym "An Craobhín aoibhinn"; se Hyde, D. Suppl.), en af Gaelic leagues stiftare, har utfört ett storartadt arbete med att samla och utge gaelisk folkdiktning, hvilket har varit af stort värde som utgångspunkt för en ny litteratur. Särskildt måste framhållas hans sagosamlingar "Beside the fire" med fortlöpande engelsk och "An sgeulidhe Gaedhalach" med fortlöpande fransk öfversättning, och hans samlingar af feligiösa sånger och kärleksdikter från Connaught "Abhráin Diadha Chúige Connacht" och "Abhráin gradh Chúige Connacht" med fortlöpande engelsk öfv., ofta noggrant och konstnärligt återgifvande originalens meter och rimflätning, hvilket gör den njutbar äfven för den, som ej behärskar gaeliskan. Dessutom har Hyde författat dels lyriska dikter, dels en hel rad skådespel på gaeliska ("Kung James", "Kittelbotaren och älfvan", "Halmrepet" m. fl.) samt "A literary history of Ireland" (1899; 7:e uppl. 1921). — Som samlare och utgifvare af gaelisk folkdiktning, mest sagor, förtjäna nämnas äfven Seosamh Laoid (Joseph Lloyd) och Pádraig O Laoghaire, den sistnämnde tillika lyrisk skald. — Fader Pádraig Ua Duinnín har författat dels berättelser ("Cormac Ua Conaill"), folklifsskildringar ("Lifvet i Irland", "Kerryfolket före den onda tiden") och skådespel ("Den förtrollade källan", "Tro och hunger", "Girle Guairle" m. fl.), dels och framför allt ett utmärkt gaeliskengelskt lexikon (1904). — Som lyriska skalder ha utmärkt sig Osborn Bergin (Ó. Ó h-Aimhairgin; pseud. "Crádh Croidhe Eigeas") och Tadhg O Donnchadha (pseud. "Tórna"), båda professorer i keltiska språk, Piaras Béaslaí, som äfven skrifvit för teatern ("Coramac na Cuille"), m. fl. — På prosans område är fader Peter O Leary (Peadar Ua Laoghaire) en verkligt betydande författare af största inflytande på den uppväxande litteraturen. Hans originella folklifsskildring "Séadna" ("Schiane") har blifvit det nya Irlands nationalverk. Dessutom har han återberättat gammaliriska sagor ("Eisirt", "Bricriu", "Guaire" m. fl.) och gjort ypperliga öfversättningar af Thomas a Kempis, evangelierna m. m. Bland öfriga författare förtjäna främst Pádraic Pearse (P. Mac Piarais) och Pádraic O Conaire nämnas. Den förre, öfverbefälhafvare för upprorsmännen påsken 1916 i Dublin och afrättad af engelsmännen, skref noveller med ämnen från västra Connaught ("Iosagán", Modern, Prästen, Bairbre, Gråterskan, Vis-Brita, m. fl.) och ett par skådespel (Konungen, Iosagán). Hans skrifter ha utkommit i en samlad upplaga (1919). — O Conaire har gett ut novellsamlingar och stämningsskildringar på prosa (Den fattige studenten, Den första stenen, Det lummiga trädet, drömmar och småberättelser, Undrens land, Lille Marcus' Nora, m. fl.) samt dramatiska stycken (Röda Bairbre). En god novellist är äfven Pádraig O Siochfhradha (pseud. "An Seabhach"). — Den största svårigheten för den nygaeliska litteraturens blomstring ligger i den omständigheten, att den bildade klassen nu är helt och hållet engelsktalande och därför i blott ringa grad kan ge ett verksamt stöd åt gaelisk litteratur, som därför tvingas att i stor utsträckning stanna inom litterära tidskrifter eller spridas i form af småskrifter eller läseböcker för skolorna. Den tidskrift, som i detta hänseende betydt mest, är den af Gaelic league utgifna *Irisleabhar na Gaedhilge* (Gaelic journal). — Om den på engelska skrifna litteraturen på Irland se Engelska litteraturen. Suppl., sp. 594. C. W. v. Sydow.

Irjanne, bönehusgäll i Euraåminne socken, Åbo och Björneborgs län, Finland. O. B—n.

***Irkutsk.** — 3. Staden hade 103,920 inv. 1920. Under Världskrigets senare skede var I. skådeplats för många oroligheter. Sålunda besattes det af sovjetryska trupper i slutet af febr. 1918, intogs af tjecho-slovakiska (entente-)trupper 8 juli och af tysk-österrikiska krigsfångar i förening med bolsjeviker senare i s. m. 17 aug. s. å. intogs staden på nytt af tjecho-slovakerna, men i okt. s. å. besattes den af japanska och engelska trupper. I dec. 1918 förlade amiral Koltjak, som chef för hvita armén, sitt högkvarter till I., som förblef i hans besittning under hela året 1919, men i slutet af jan. 1920 återtogo bolsjevikerna staden, hvarvid Koltjak fängslades och sköts (7 febr.). L. W:son M.

***Irland** omfattar sedan 1921 två statsbildningar: Norra I. (eng. *Northern Ireland*) och Irländska fristaten (eng. *Irish free state*, irl. *Saorstát Eireann*). Definitiv gränsreglering mellan dem har ännu ej verkställts.

1. Norra Irland omfattar öns nordöstra hörn, största delen af det forna landskapet Ulster, näml. grefskapen Antrim, Armagh, Down, Fermanagh, Londonderry och Tyrone samt stadsgrefskapen (*county boroughs*) Belfast och Londonderry med 14,134 kvkm. areal, hvaraf 13,569 kvkm. land, och 1,250,531 inv. (602,539 män och 647,992 kvinnor), 93 på 1 kvkm. (1911; befolkningen uppskattades till 1,284,000 pers. år 1922). Till religionen voro 430,161 romerska katoliker, 395,039 presbyterianer, 327,076 medl. af episkopalkyrkan, 45,942 metodister och 52,313 anhängare af andra trossamfund (1911). — Undervisningsväsendet lyder sedan 1922 under ett särskildt departement (*ministry of education*). I Belfast finnes ett universitet (*Queen's university*), upprättadt på nytt 1909, med 6 fakulteter, omkr. 1,100 studenter samt 70 lärare. För sekundärundervisningen finnas 70 läroverk (*intermediate schools*) med 6,395 lärj., för den tekniska undervisningen 39 skolor med omkr. 18,000 lärj. och för folkundervisningen 2,076 ''nationalskolor'' med omkr. 200,000 inskrifna lärj. Norra I. fick 1920 egen högsta domstol (*Supreme court of judicature of Northern Ireland*), bestående af *Court of appeal in Northern Ireland*, från hvilken i vissa fall kan vädjas till engelska öfverhuset, samt *High court of justice in Northern Ireland*. — Budgeten 1921—22 upptog inkomster till 13,$_{7}$ mill. och utgifter till 13,$_{6}$ mill. pd st.

Jordbruket gaf 0,$_{31}$ mill. eng. ton hafre, 1,$_{25}$ mill. ton potatis, 0,$_{76}$ mill. ton rofvor, 4,699 ton hampa och 0,$_{78}$ mill. ton hö 1922. Den odlade jordarealen var 0,$_{47}$ mill. har s. å. och kreatursbeståndet 830,331 hästar, 499,048 får, 117,277 svin, 58,145 getter och 115,363 hästar. — Största industrierna äro linneväfning (nästan hela Storbritanniens och I:s linneexport, 11,$_{6}$ mill. pd st. 1922, utgår från Norra I.) och skeppsbyggeri (Belfasts varf sysselsätta årligen 30,000 pers. och sjösätta öfver 200,000 ton). — Järnvägarna voro 1,231 km. och kanalerna 290 km. 1922. — Norra I. har eget parlament: en senat (*senate*), med 2 självskrifna (lord mayorn i Belfast och mayorn i Derry) och 24 valda medlemmar, samt ett underhus (*house of commons*) med 52 för 5 år valda medl. Parlamentet har lagstiftningsmakt i alla inhemska frågor, som icke ega allmänbrittisk innebörd eller äro särskildt undantagna (post, sparbanker, stämplar, köp af jord m. m.). Gemensam verering eger rum, om kamrarna icke kunna enas. Verkställande makten utöfvas af en på 6 år af kronan utnämnd guvernör (*governor*), biträdd af en för parlamentet ansvarig ministär om 6 medl.

2. Irländska fristaten omfattar hela I. utom nordöstra hörnet (hela provinserna Leinster, Munster och Connaught samt en del af Ulster), sammanlagdt 26 grefskap och 4 stadsgrefskap (*county boroughs*: Dublin, Cork, Limerick och Waterford) med 70,260 kvkm. areal, hvaraf 69,398 kvkm. land, och 3,139,688 inv. (1,589,509 män och 1,550,179 kvinnor, d. v. s. 1,025 män mot 1,000 kvinnor), 45 på 1 kvkm. (1911; befolkningen uppskattades till 3,160,000 pers. 1922). Till religionen voro 2,812,509 romerska katoliker, 249,535 medl. af episkopalkyrkan, 45,486 presbyterianer, 16,440 metodister och 15,718 medl. af andra trossamfund (1911).

Folkundervisningen är nödtorftigt ordnad så, att staten betalar lärarlöner och bidrar till underhåll af skolhus m. m. Obligatorisk folkundervisning är införd i vissa delar af I. — För rättskipningen finnas enl. författningen domstolar i första instans (däribland en *high court*, irl. *ard cuirt*, med ursprunglig domsrätt i frågor, som gälla lagarnas författningsenlighet) och en appellationsdomstol (*supreme court*, irl. *cuirt oachtarach*), från hvilken kan vädjas till konungen i rådet. — Statens inkomster finansåret 1922—23 beräknades till 27 mill. pd st. och utgifterna till 37,$_{7}$ mill. pd st. (däraf 10 mill. pd st. som ersättning för skadad eller förstörd egendom, 7,$_{2}$ mill. pd st. för armé, 3,$_{3}$ mill. pd st. för folkpensionering och 3,$_{86}$ mill. pd st. för undervisning). — De viktigaste naturalstren voro: hvete (32,232 eng. ton), hafre (573,248 ton), korn (151,581 ton), råg (3,965 ton), potatis (2,179,532 ton), kål (361,218 ton), lin (849 ton) och hö (3,843,361 ton). Boskapsbeståndet var 4,326,294 st. nötkreatur, 3,067,473 får, 919,449 svin, 192,298 getter, 429,101 hästar och 247,267 åsnor och mulåsnor (1922). Mineralbrytning sysselsatte 2,050 pers. och gaf 88,232 eng. ton stenkol, 84,092 ton kalksten, 60,883 ton grus och sand m. m.

Enligt författningen (antagen af irländska parlamentet 11 okt. 1922, af riksparlamentet 4 dec. s. å., promulgerad 6 dec. s. å.) är I. en med öfriga delar jämbördig medlem af ''gemenskapen af de nationer, som bilda Brittiska samfundet af nationer'' (''The British Commonwealth of nations''). Alla, som vid författningens utfärdande voro födda på I., hvilkas far eller mor var född där eller hvilka bott i fristaten minst 7 år, blefvo medborgare i fristaten, så framt de ej frivilligt valt att ej mottaga detta medborgarskap. Irländska blef nationalspråk, men engelska erkändes som likaberättigadt officiellt språk. Den medborgerliga friheten är okränkbar, religionsfrihet och föreningsrätt lagstadgade. Folkundervisningen är fri. Lagstiftningsmakten tillhör ett parlament (irl. *Oireachtas*), bestående af konungen, en deputeradekammare (*Dail Eireann*) och en senat (*Seanad Eireann*). Representationen måste sammanträda minst en gång om året, och dess medl. ha arfvode och fria resor. Deputeradekammaren

har uteslutande rätt att bevilja anslag, men senaten kan göra föreställningar i penningfrågor. Andra lagförslag fordra båda husens samtycke för att bli lagar, men om senaten icke antar ett lagförslag inom 270 dagar, sedan det först sändts dit af deputeradekammaren, förklaras det för godtaget af båda husen i den form, hvari det senast antagits af Dail Eireann. Gemensamt sammanträde kan på senatens förslag hållas för att debattera, men icke votera om alla lagförslag utom de finansiella. Kronans representant kan vägra eller uppskjuta konungens samtycke till hvarje lagförslag, under förutsättning, att därvid samma praxis tillämpas som i Dominion of Canada. Folkomröstning kan ega rum på begäran af minst $^3/_5$ af senatens medlemmar eller minst $^1/_{20}$ af väljarkåren, dock ej i fråga om finansiella eller vissa andra särskildt angifna lagförslag. Ändringar i författningen kunna endast ske, sedan de hänskjutits till folkomröstning och därvid erhållit anslutning af en majoritet af väljarkåren eller af $^2/_3$ af de i folkomröstningen deltagande. För landets deltagande i utländskt krig fordras representationens samtycke utom i händelse af fientligt infall. Representanterna skola aflägga ed på författningen och trohetsed till konungen enligt i författningen fastställdt formulär (jfr sp. 683—684). Rösträtt till Dail Eireann (och vid referendum) tillkommer alla medborgare, män och kvinnor, som fyllt 21 år, och till senaten alla, som fyllt 30 år. Valbar till Dail Eireann är hvarje medborgare som fyllt 21 år, valsättet är proportionellt, och de deputerades antal, som är grundadt på folkmängdens storlek, är f. n. (1924) 153. Hvarje 1922 bestående universitet väljer 3 deputerade. Allmänna val hållas samma dag i hela landet, och kammarens normala lifslängd är 4 år. Senaten består af 60 medl., minst 35 år gamla och valbara till deputeradekammaren; de skola tillika ”ha gjort nationen heder genom gagnerik offentlig tjänst” eller ”genom särskilda kvalifikationer företräda betydelsefulla sidor af nationens lif”. Senatens normala lifslängd är 12 år, och den förnyas med $^1/_4$ hvart tredje år bland personer, som uppförts på förslag af båda kamrarna. Alla val ske proportionellt. Landets första senat består af 30 af Dail Eireann valda och 30 af presidenten i verkställande rådet utnämnda medl., af hvilka 15 sitta för 12 och 15 för 6 år. Verkställande makten innehas af ett råd om högst 7 och minst 5 ministrar, alla tillhörande Dail Eireann och ansvariga inför denna; af rådets medl. är en president, en vicepresident i rådet och en finansminister. Presidenten väljes af Dail Eireann och väljer själf vicepresident samt öfriga rådsmedlemmar, hvilkas val dock måste godkännas af Dail Eireann. Rådets medlemmar afgå, när de ej längre ha stöd hos en majoritet inom Dail Eireann. Ministrarna äro högst 12, rådsmedlemmarna inbegripna. Öfriga ministrar utnämnas af Dail Eireann för dess mandatperiod och kunna dessförinnan endast på vissa uppgifna och af en kommitté pröfvade skäl aflägsnas. Alla ministrarna ha yttranderätt i senaten. Kronans representant är generalguvernören för Irländska fristaten. Litt.: S. J. Brown, ”A guide to books on Ireland” (1920), och D. Figgis, ”The irish constitution” (1922) E. A—t.

Historia (*efter 1909*). Sedan parlamentsvalen 1910 gjort det irländska nationalistpartiet till tungan på vågen i underhuset, dröjde det ej länge, innan ministären Asquith (1912) framlade en home-rule-bill (om dess innehåll se Storbritannien, sp. 201—202). Den antogs två sessioner i rad af underhuset, men förkastades bägge gångerna i öfverhuset (jan. och juli 1913). Enligt 1910 års författningsändring skulle dess antagande af underhuset i nästa session göra den till lag utan öfverhusets medverkan, och inför denna utsikt tog partistriden i Ulster formen af förberedelser för inbördeskrig (Ulsters *covenant* 28 sept. 1912 om motstånd med alla medel, upprättandet af en provisorisk regering i Ulster med sir Edward Carson som ordförande i sept. 1913, insamling af en ”krigsfond”, organisering af en frivillig Ulsterarmé — *Ulster volunteers* — och hemlig vapenimport i stor utsträckning; se vidare Storbritannien, sp. 202—203). Ulsters lagtrotsande exempel följdes småningom i motsatta lägret. I samband med en häftig transportarbetarstrejk i Dublin (aug. 1913—jan. 1914) organiserades där af strejkledaren J. Larkin och kapten J. R. White en väpnad kår (*citizen army*), och i nov. 1913 beslöto några nationalistiska ytterlighetsgrupper att som motvikt mot Ulsters frivilliga armé uppsätta en frivillig kår (*National volunteers*). Rörelsens synlige ledare var professor John (Eoin) MacNeill, en bland de tongifvande i den kulturellt nationella föreningen Gaelic league (se d. o. Suppl.) och intimt förbunden med den af A. Griffith (se d. o. Suppl.) organiserade sinn-feinrörelsen (se Sinn Fein, äfven i Suppl.). Sinn Feins ledare förhärligade I:s tillstånd före engelska eröfringen och drömde om att med ”passivt motstånd” efter mönstret af Deáks taktik i Ungern bringa England att tröttna på unionen, hvarjämte I. skulle genomsyras med gammal gaelisk kultur och genom energiskt ekonomiskt uppryckningsarbete äfven på detta område frigöras från beroende af utlandet. Denna rörelse var åren 1913—14 ännu endast föga utbredd, mest i ungdomliga intelligenskretsar (den räknade 115 lokalföreningar och omkr. 2,000 organiserade anhängare 1908 och hade sedan dess blott föga gått framåt), men de följande årens förvecklingar förde dess ledare fram i händelsernas förgrund. Ett af faran för inbördeskrig framkalladt engelskt kompromissanbud i mars 1914 gick ut på möjlighet för Ulsters 6 grefskap att för de första 6 åren utesluta sig från den nya självstyrelsen. Det afvisades, och myteriansatser i lägret vid Curragh visade, att arméns officerare ej voro att påräkna, om Ulster skulle tvingas in under självstyrelselagen (jfr Storbritannien, sp. 202). I juli 1914 misslyckades nya parlamentariska kompromissförsök vid en af konungen inkallad partiledarkonferens. Ulsterarmén uppgick till minst 80,000 man, National volunteers till omkr. 150,000 (dock rätt klent beväpnade), den olagliga vapenimporten bedrefs på ömse håll allt djärfvare, och i slutet af juli beräknades inemot 250,000 man stå väpnade att deltaga i den inbördesfejd, hvartill den ånyo af underhuset (25 maj) antagna home-rule-billens ikraftträdande befarades skola ge signalen.

Världskrigets utbrott (aug.) förändrade i ett slag situationen. Nationalistledaren J. Redmond bety-

gade regeringen I:s lojalitet under kriget, och under de första krigsveckorna tog rekryteringen till brittiska armén stark fart på hela I. Endast en oförsonlighetsgrupp af radikala nationalister och sinnfeinare spekulerade — indirekt påverkad af den tyska propagandan bland irländarna i Förenta staterna — i ''Englands trångmål som Irlands tillfälle'', nämligen att upprorsvägen förverkliga oafhängighetsidealet. Brittiska regeringens många missgrepp gynnade dessa stämningars spridning. Visserligen sanktionerades självstyrelselagen (sept.), men dessförinnan genomdrefs en lag om uppskof med dess ikraftträdande till krigets slut, och samtidigt utlofvades en ''ändringsbill'' om Ulsters provisoriska uteslutande före ikraftträdandet. Taktlöshet och misstro vid behandlingen af irländska rekryter motverkade rekryteringen. Den nationalistiska frivilligrörelsen splittrades, i det att sinnfeinarna i dess ledning 24 sept. förklarade, att ''I. ej med heder och trygghet kan deltaga i utländska tvister'', och därpå bildade en fristående kår, *Irish volunteers*, tills vidare med rätt liten anslutning. Sinnfeinarna och den feniska hemliga föreningen *Irish republican brotherhood* knöto snart förbindelser med tyska myndigheter i syfte att vid ett uppror erhålla stöd med vapen och helst äfven med militära instruktörer; däremot afvisades anbud om tyskt ekonomiskt bistånd. I Tyskland sökte förgäfves sir Roger Casement (se d. o. Suppl.) bland irländska krigsfångar få till stånd en ''irländsk brigad'', som af tyskarna skulle förses med vapen o. s. v. och öfverföras till I. för att deltaga i resningen. Dennas utbrott förbereddes till påskdagen 1916, och Irish republican brotherhood fick genom förmedling af irländarna i Amerika och tyske ambassadören där (grefve Bernstorff) löfte om en betydande vapensändning dagarna förut till Tralee bay på Galways kust (hela telegramväxlingen härom uppsnappades af brittiska myndigheter). Casement var emellertid öfvertygad om det tyska stödets otillräcklighet och tog sig på en tysk undervattensbåt öfver till I., efter allt att döma i syfte att förekomma resningens utbrott i otid. Vapenångaren uppfångades vid irländska kusten 21 april och sprängdes af sin besättning i luften. S. d. landsattes Casement och hann, innan han häktades, sända MacNeill ett varnande bud, att resningen borde uppskjutas. Denne utfärdade 22 april order därom, men en grupp ungdomliga entusiaster, ledda af P. H. Pearse och J. Connolly, beslöt att trots allt våga försöket.

Annandag påsk (24 april) besatte insurgenterna en rad offentliga byggnader och andra strategiska positioner i Dublin och proklamerade den irländska republiken med Pearse som provisorisk president. Genom MacNeills kontraorder blef anslutningen till det hopplösa företaget mindre än beräknats, särskildt ute i provinserna. Allmänheten förhöll sig mestadels ovänligt neutral, och sedan myndigheterna hunnit samla förstärkningar, tvungos med lätthet de upproriske att, efter tappert försvar, 29 april kapitulera. Gatustridsveckan efter påsk (*Easter week*) hade vållat stor förödelse på de besatta byggnaderna och rätt stor manspillan (omkr. 450 döda och tusentals sårade), ej minst bland den utomstående befolkningen. Bland upprorsledarna blefvo 15 (däribland Pearse, Connolly och J. Plunkett) efter krigsrättsdom afrättade, 6 fingo dödsdomen mildrad till lifstids straffarbete (däribland E. De Valera, W. Cosgrave och grefvinnan C. Markievics), andra ådömdes fängelsestraf (bland dem M. Collins), Casement hängdes som högförrädare, och MacNeill dömdes för uppvigling m. m. till lifstids straffarbete. Masshäktningar af misstänkta företogos, och på administrativ väg öfverfördes till internering i England och Wales 1,867 personer (däribland Griffith).

Dessa stränga åtgärder framkallade fullständig omsvängning i allmänhetens uppfattning. De afrättade hyllades som martyrer för I:s sak, i allsynnerhet då man fann, att resningen ej syntes fördröja självstyrelsens införande, utan tvärtom gjort regeringen benägen till eftergifter. Sålunda tillkännagaf Asquith, efter ett besök i maj på I. för konferenser med irländare af alla partier, att Lloyd George fått i uppdrag att med partiledarna förhandla om en kompromiss, egnad att möjliggöra självstyrelselagens omedelbara ikraftträdande. Detta uppgörelseförsök strandade emellertid i juli på Carsons bestämda kraf, att Ulster definitivt skulle ställas utanför självstyrelselagen. Regeringen, som vacklade mellan stränghet och eftergifvenhet, frigaf i dec. 600 af de administrativt internerade, bland dem Griffith, i fåfäng förhoppning att genom denna eftergift främja den efter påskupproret afstannade irländska rekryteringen till armén. I stället vann våren och sommaren 1917 sinnfeinrörelsen allt större terräng på I., framför allt bland ungdomen och det politiskt inflytelserika katolska prästerskapet. Redmond beskylldes för att helt ha duperats af regeringen och ej nog kraftigt afvisat dennas planer på ''I:s delning''. I två fyllnadsval besegrades nationalistkandidaterna af sinnfeinare (vid det första valdes den afrättade J. Plunketts far grefve Plunkett); de valde underlåto att taga säte i underhuset för att ej nödgas svära därvid föreskrifven trohetsed. Rörelsens nya program gick ut på att vid den stundande fredskonferensen söka få I:s oberoende internationellt erkändt med amerikanskt bistånd och kraft af nationernas självbestämmanderätt.

Lloyd George, premiärminister sedan dec. 1916, beslöt sig nu för ett nytt uppgörelseförsök: han inbjöd i maj 1917 till ett ''nationellt konvent'' af alla partier på I., hvilka där skulle själfva söka enas om ett självstyrelseförslag; vunnes ''substantiell enighet'', så förband sig regeringen att genomdrifva förslaget i riksparlamentet, om det ej innebure tvång för Ulster att underordna sig ett irländskt parlament. Inbjudan afböjdes af Sinn Fein och O'Briens nationalistiska dissidentgrupp, men antogs af öfriga partier; kyrkosamfunden, handelskamrarna och grefskapsråden voro äfven företrädda. ''För vinnande af gynnsam atmosfär'' frigåfvos i juni alla i samband med påskupproret ännu fängslade. De af sir H. Plunkett ledda konventsförhandlingarna började i Dublin 25 juli. De drogo ut på tiden och förmådde ej skapa enighet i två hufvudpunkter, om Ulsters ställning och det nya Irlandsparlamentets förfoganderätt öfver tullarna. Det omsider med knapp majoritet antagna och 9 april 1918 framlagda slutbetänkandet fick ingen som helst praktisk betydelse. De frigifne

sinnfeinarna De Valeras och Cosgraves segrar på rent republikanskt program vid fyllnadsval i juli och aug. 1917 visade, att nationalistpartiets inflytande var på upphällningen. Däremot hade under Griffiths skickliga ledning sinn-fein-rörelsen fullbordat sin politiska organisation genom att rundt om i landet upprätta sinn-feinklubbar m. m., och den stod i okt. 1917 färdig att kröna verket med ett stort nationalkonvent (*Ard-Fheis*). Detta utsåg en centralstyrelse, inom hvilken de ledande voro Griffith, Plunkett, Cosgrave, Collins samt de radikale doktrinärerna De Valera och Ch. Burgess (Cathal Brugha). I stadgarna angaf den nya organisationen som sitt syfte att ”åstadkomma I:s erkännande som oberoende irländsk republik” och gjorde anspråk på att handla ”i det suveräna irländska folkets namn”. Till dess president utsågs De Valera.

Krisen tillspetsades i april 1918, då brittiska regeringen vid värnpliktens utsträckning i England till 50-åringar ej ansåg sig kunna låta I. längre vara helt fritaget från värnpliktsbördan. Lagen om irländsk värnplikt sanktionerades 18 april; tidpunkten för ikraftträdandet öfverläts åt regeringen att bestämma. Mot värnplikten var motviljan på I. utanför Ulster allmän. Den sammanförde nationalisterna, O'Briens grupp, det nybildade arbetarpartiet och sinnfeinarna till en stor konferens i Dublin (18—19 april), hvilken samverkade med en samtidigt i Maynooth under kardinal Logans presidium hållen katolsk biskopskonferens. Resultatet blef en protest mot all påtvingad värnplikt och en samfälld förbindelse att motsätta sig den ”med de verksammaste till förfogande stående medel”; förbindelsen undertecknades sedan bl. a. under prästerlig ledning af alla katolska kyrkobesökare. Regeringen ersatte nu den liberale vicekonungen lord Wimborne med fältmarskalken lord French, och under förevändning af, att en stor tysk komplott upptäckts, häktades 17—18 maj inemot ett hundratal ledande sinnfeinare, bland dem De Valera, Griffith och Plunkett, och sattes i engelska fängelser. De förnekade alla tyska förbindelser, och de af regeringen utlofvade bevisen för deras deltagande i komplotten ha uteblifvit. French proklamerade 3 juni, att värnpliktslagen i händelse af tillfredsställande frivillig rekrytering ej skulle sättas i kraft. Rekryteringen gick rätt klent och upphörde i nov. vid vapenstilleståndet. Väljarkårens stämning tog sig uttryck i Griffiths seger vid ett fyllnadsval i juni och än tydligare vid de allmänna valen i dec. Nationalistpartiet blef då nästan bortsopadt (det behöll 6 mandat af sina forna 68), O'Briens grupp försvann fullständigt, Sinn Fein vann 73 mandat, unionisterna 26, hvaraf 23 i Ulster.

I stället för att taga säte i brittiska parlamentet samlades de 29 bland de valde sinnfeinarna, som voro på fri fot, 21 jan. 1919 i Dublin, dit alla de 105 på I. valde parlamentsledamöterna för formens skull inkallats. De 29 konstituerade sig till en irländsk nationalförsamling, *Dail Eireann* (se d. o. Suppl.), antogo en oafhängighetsförklaring, valde De Valera till Irländska republikens president (22 jan.) och utsågo en ministär. Till republikens ombud vid fredskonferensen i Paris utsågos De Valera, Griffith och Plunkett (alla tre då ännu i fängelse). Försöken att få upp den irländska frågan vid fredskonferensen stöddes genom resolutioner af amerikanska kongressens båda hus, men blefvo fruktlösa. De Valera, som 4 febr. lyckats rymma ur fängelset, företog en propagandaturné i Amerika och samlade där teckningar på ett af den nya republiken upptaget statslån. Dessa utmaningar och de tilltagande våldshandlingarna föranledde regeringen att återupplifva 1887 års tvångslag, Dail Eireann förklarades olaglig (sept.), och i enstaka fall besvarades våldsdåden med ”repressalier”. Inför utsikten att med det sista fredsslutet 1914 års home-rule-lag automatiskt skulle träda i kraft framlade regeringen i febr. 1920 en ny bill, som stadgade två särskilda parlament med begränsad befogenhet, ett för norra och ett för södra I., samt ett af dem utsedt gemensamt råd, *Council of Ireland*, hvilket skulle genom beslut af bägge parlamenten kunna utvecklas till ett irländskt centralparlament; till riksparlamentet skulle från I. sändas 46 ombud. Billen kritiserades från alla håll, men för att undgå 1914 års lag beslöt Carson hösten 1920 att ge den sitt stöd, och den antogs definitivt 20 dec. s. å. Under detta år hade ”terrorn” å ömse håll tagit fart. Antalet mord på poliser steg oroväckande (176 år 1920 mot 8 år 1919). Den nye ministern för I., sir Hamar Greenwood, ökade militärgarnisonen på ön från 40,000 till 60,000 man (sinnfeinarnas frivilligkårer, nu kallade *Irish republican army*, beräknades uppgå till inemot 200,000 man). Landtpolisen (*Royal irish constabulary*) reorganiserades och beväpnades, bl. a. med handgranater, och till dess stöd införskrefvos för framtida polistjänst afsedda engelska och skotska rekryter, värfvade bland mängden af efter fredssluten demobiliserade soldater och ofta synnerligen hänsynslösa och oregerliga; på grund af uniformsbrist buro de till de svarta poliskapporna sina soldatbyxor af kakityg och kallades därför *black-and-tans* (”svarta och bruna”). Obekanta med förhållandena på I., betraktade de sinnfeinarna öfver lag som ”mördarligor”, medan dessa å sin sida ansågo sina våldsbragder som legitima krigshandlingar. Nu följde ett hemskt år af allt tygellösare skräckvälde och anarki. Landtpolisen hade koncentrerats till centrala läger, och sinnfeinarna brände ned de öfvergifna polisbarackerna ute i bygderna. Razzior efter vapen, gatustrider och öfverfall från bakhåll förekommo dagligen. Å ömse håll grep man, ofta utan att befälet kunde hindra det, till grymma ”repressalier”, som ej sällan gingo ut öfver oskyldiga utomstående. Mord och öfverfall på poliser och soldater följdes af, att hela byar uppbrändes, bojkottning besvarades med plundring o. s. v. Särskildt i storstäderna och i de af gammalt laglösa västliga grefskapen begagnade sig befolkningens drägg af den rådande anarkien till upprörande illdåd, som de stridande parterna sedan skyllde på hvarandra. De religiösa motsatserna förbittrade striden, sinnfeinare brände unionistiska godsegares herrgårdar, black-and-tans riktade sina förödande hämndetåg bl. a. mot mejerierna. I dec. 1920 kungjorde regeringen, att otillåtet bärande af vapen, deltagande i upproret, ja, t. o. m. härbärgerande af upprorsmän belagts med dödsstraff. Samtidigt legaliserades och systematiserades ”repressalierna”,

delvis i syfte att få slut på de spontant och i tygellösare former tillgripna. Hungerstrejker i fängelserna ledde ej som förr till frigifning; största uppmärksamheten väckte det, då borgmästaren i Cork, T. Mc Swiney, häktad för att ha innehaft förgripliga dokument, afled i Brixtonfängelset 25 okt. 1920 efter 63 dagars hungerstrejk.

Självstyrelselagen af 1920 trädde i kraft 19 april 1921. Sinnfeinarna deltogo i valen till Syd-Irlands parlament och besatte utan motkandidater 124 af de 128 mandaten; de återstående 4 tillhörde partilösa representanter för Dublins universitet. Under stridsåret hade sinn-fein-regeringen upprättat egna domstolar i hela Syd-Irland i stället för de bojkottade regeringsdomstolarna, och faktiskt styrde den hela landet utanför de af brittiska soldater och polistrupper besatta platserna. Naturligtvis kunde brittiska regeringen med uppbjudande af tillräcklig vapenmakt eller med uthungringsblockad ha betvingat upproret, men den hindrades af hänsyn till Förenta staterna och sina egna dominions, där sympatierna öfvervägande voro på irländarnas sida. Lloyd George beslöt i stället plötsligt i maj 1921 att förhandla, och efter ett besök i Dublin af Sydafrikanska unionens premiärminister Smuts ingicks 10 juli ett stillestånd, hvarpå De Valera, Griffith och 3 andra ledande sinnfeinare 12 juli reste till London för underhandlingar. Lloyd George erbjöd åt I. i stort sedt samma ställning inom riket, som dominions intogo, men De Valera uppträdde envist som oberoende statschef öfver hela I. och bestred brittiska regeringens rätt att deltaga i ordnandet af hans förhållande till ”den politiska minoriteten” (= Ulster). Den skriftväxling, som följde de muntliga konferenserna, yppade allt tydligare denna principiella klyfta mellan hans uppfattning och Lloyd Georges. Den nyvalda Dail Eireann förkastade äfven Lloyd Georges förslag till förhandlingsbas och återvalde 26 aug. De Valera till republikens president. Ett nytt förhandlingsanbud följde 7 sept. om en konferens, ”huru I:s association med det samfund af nationer, som kallas Brittiska riket, bäst kan förenas med irländska nationella sträfvanden”, och på denna neutrala förhandlingsbas kommo 10 okt. nya underhandlingar i London till stånd. Irländska förhandlare voro Griffith, Collins, R. C. Barton, E. J. Duggan och G. G. Duffy, brittiska Lloyd George, Churchill, Greenwood, lord Birkenhead och sir L. Worthington-Evans. Då förhandlingarna drogo ut på tiden, hotade regeringen omsider med fientligheternas återupptagande i stor skala, och inför denna utsikt förmådde Griffith och Collins sina kolleger att, om än motvilligt, gå med på en kompromisslösning. Så tillkom uppgörelsefördraget af 6 dec. 1921.

Enligt fördraget skulle uppsättas en ”fristat”, *Irish free state*, med ”samma konstitutionella ställning inom det som Brittiska riket kända samfundet af nationer som Canada, Australien, Nya Zeeland och Syd-Afrika”. Lordlöjtnanten skulle ersättas med en på samma sätt som i Canada tillsatt generalguvernör. Den ömtåliga, häftigt omstridda edsfrågan löstes så, att fristatsparlamentets medlemmar skulle svära dess författning ”tro och lydnad” och samtidigt ”trohet” åt Georg V och hans efterträdare ”i kraft af I:s gemensamma medborgarskap med Storbritannien och dess tillhörighet till och medlemskap i den grupp af nationer, som bilda den brittiska sammanslutningen af nationer (”commonwealth of nations”)”. Fristaten åtog sig andel i statsskulden, brittiska flottan I:s kustförsvar, Fristatens armé begränsades enligt dess folkmängds proportion till Storbritanniens. I Nord-Irland (som 7 juni 1921 organiserats med egen regering och parlament under hertigen af Abercorn som guvernör och sir James Craig som premiärminister) skulle 1920 års författning förbli i kraft, ifall önskan därom uttalades till konungen, och dess gräns till Fristaten bestämmas af en tremannakommission (en medlem för Nord-Irland, 1 för Fristaten, 1 af brittiska regeringen tillsatt ordförande). Skulle Nord-Irland framdeles önska ingå i Fristaten, komme dess parlament att behålla sina befogenheter enligt 1920 års akt, men Fristatens parlament finge sina befogenheter i öfrigt utsträckta öfver hela I. Tills Fristatens författning hunne utarbetas, skulle Syd-Irland styras af en provisorisk regering, utsedd af de där enligt 1920 års akt valde parlamentsmedlemmarna; aftalet därom skulle gälla högst 12 månader. Åt brittiska amiralitetet upplätos för kustförsvaret vissa sydirländska hamnområden.

Fördraget betraktades på bägge ytterlighetshållen som en kapitulation, af Griffith och Collins åter som en nödvändig mellanform på vägen till fullständigt oberoende; på I. gillades det af prästerskapet, handelsvärlden och sannolikt af befolkningens flertal som en räddning undan förnyandet af inbördeskrigets fasor. De Valera påyrkade däremot hetsigt dess förkastande. Fördraget godkändes dock af Dail Eireann 6 jan. 1922 med 64 röster mot 57. De Valera nedlade då (9 jan.) presidentposten i hopp att genom återval få sin auktoritet stärkt, men låg under med 2 röster; i stället blef Griffith 10 jan. president. Från det formliga ratifikationssammanträdet af Syd-Irlands parlamentsmedlemmar 14 jan. uteblefvo De Valera och hans anhängare. S. d. utsågs den provisoriska regeringen med Michael Collins som ordf. Syd-Irland hade sålunda två (samverkande) regeringar (den republikanska under Griffith fortlefde med sin ministär, i hvilken Collins var medlem); det fick tre, när De Valera längre fram på året satte upp en motregering. Den siste brittiske vicekonungen, lord Fitzalan, öfverlämnade redan 16 jan. Dublin castle åt provisoriska regeringen, men försiktigtvis kvarstannade brittiska trupper alltjämt på I. Det visade sig snart, att irländska armén var söndrad och till stor del höll fast vid republiken. Följden häraf blef dels ett bittert inbördeskrig mellan irländarna själfva, dels republikanska infall på Ulsters område i syfte att utmana till brittisk intervention och på den vägen söka få en enhetlig republikansk och anti-brittisk stridsfront återställd. De Valeras anhängare vunno så betydande framgångar, att fria val till ett författningsgifvande parlament voro otänkbara, och Collins aftalade därför (maj) med honom om att vid valen till denna *dail* majoritet och minoritet skulle enas om samma mandatfördelning som förut och att därpå minoriteten skulle få 4 platser i den nya ministären mot majoritetens 5. Genom uppträdande af två nya partier, ett bondeparti och ett arbetarparti, utföllo emellertid valen 16 juni så,

att betryggande majoritet för fördragets fullföljande ernåddes. Collins vågade nu gå kraftigare till väga. Han tvang 28 juni till kapitulation en upprorshop under Rory O'Connor, som länge hållit Dublins domstolspalats (*The four courts*) besatt, och hela Dublin rensades under gatustrider till 5 juli, då ytterlighetsmännens mest begåfvade ledare, Ch. Burgess, stupade. Rensningen af provinserna gjorde goda framsteg, men därunder stupade Collins 16 aug., offer för ett bakhåll; Griffith hade 12 aug. dött af öfveransträngning. Bägges regeringschefsposter öfvertogos nu af W. T. Cosgrave (Liam T. Mac Cosgair) med R. Mulcahy som arméns befälhafvare. Den nyvalda Dail Eireann samlades 9 sept. och antog efter segslitna debatter författningen i en för brittiska regeringen någorlunda acceptabel form 25 okt. (se om författningen härofvan sp. 676—677). Den godtogs af brittiska parlamentet och sanktionerades 6 dec., samma dag ett-års-fristen utlöpte. T. Healy blef Fristatens förste generalguvernör. Ulster begagnade sig redan följande dag af sin i fördraget stadgade rätt att på begäran uteslutas från Fristatens kompetensområde, men vägrade bestämdt att godkänna bestämmelserna om gränsregleringskommissionen; gränsfrågan är därför ännu (april 1924) olöst. Fristatens regering tillgrep mot de alltmer förvildade insurgentskarorna delvis samma hårdhändta metoder som förut brittiska regeringen mot sinnfein-resningen (belägringstillstånd, dödsstraff för innehafvande af vapen, t. o. m. afrättningar som rena repressalieåtgärder). Först 23 mars 1923 fann sig De Valera nödsakad att afblåsa striden. I aug. hade omsider relativt lugn återinträdt. 16 dec. 1922 hade de sista brittiska trupperna lämnat I., 27 aug. 1923 företogos val till Dail Eireann i Fristatens första parlament, hvarvid af 153 platser 67 tillföllo regeringspartiet, 44 fördragets motståndare, 16 arbetarpartiet, 14 bondepartiet och 12 ''vildar''. Cosgrave blef exekutiva rådets president, och i sept. 1923 upptogs I. i Nationernas förbund.

Litt.: W. F. Bailey, ''The irish land acts'' (1917), J. Connolly, ''Labour in Ireland'' (s. å.), R. M. Henry, ''The evolution of Sinn Fein'' (s. å.), M. MacDonagh, ''The home rule movement'' (s. å.), Y. M. Goblet, ''L'Irlande dans la crise universelle, 1914—1920'' (1921), G. O'Brien, ''The economic history of Ireland from the union to the famine'' (1921), H. B. C. Pollard, ''The secret societies of Ireland'' (1922), R. McNeill, ''Ulster's stand for union'' (s. å.), W. Alison Phillips, ''The revolution in Ireland 1906—1923'' (1923), Shaw Desmond, ''The drama of Sinn Fein'' (s. å.), M. Collins, ''The path to freedom'' (s. å.), och A. C. White, ''The Irish free state'' (s. å.). V. S—g.

Irländska litteraturen omfattar dels den på öns keltiska språk skrifna (se Iriska litteraturen, äfven i Suppl.), dels den af irländare på engelska skrifna (se Engelska litteraturen, äfven i Suppl., sp. 594).

***Irmer**, G., blef 1907 generalkonsul i Sydney, tog 1911 af hälsoskäl afsked och har sedan egnat sig åt politisk verksamhet.

***Irminger.** — 3. Otto I. dog 12 juli 1923 i Köpenhamn. — 4. Valdemar I. var 1908—20 professor vid akademien. Hans hustru, bildhuggarinnan Ingeborg I., född Plockross, f. 18 juni 1872, har utfört en rad byster och statyetter, hvaraf flera finnas i konstmuseet. 3—4. P. E—t.

Irön, *kem.*, det välluktande ämnet i violrot (se d. o.). Det har formeln $C_{13}H_{20}O$ och är isomert med jonon (se d. o. Suppl.). K. A. V—g.

Ironac. Se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 555.

Ironbridge [aj'ənbrid͡ʒ], ort. Se Madeley.

Ironistän, irons (osseternas) land. Se Osseter.

Ironside [aj'ənsajd], sir William Edmund, brittisk militär, f. 6 maj 1880, af skotsk familj, blef officer vid artilleriet 1899, deltog med utmärkelse i boerkriget 1899—1902, blef major och generalstabsofficer 1914 och tjänstgjorde i sistnämnda egenskap under Världskriget, till dess han, som brigadjär, i början af 1918 fick befälet öfver 99:e inf.-brigaden (vid Somme). I okt. s. å. blef han chef för de allierades till omkr. 18,500 man uppgående stridskrafter i norra Ryssland (guv. Archangel), hvilkas uppgift var att skydda därvarande hamnar och förråd (särskildt i Archangel) mot anfall af bolsjevikerna. Dessa sökte på hösten och under den följande vintern flera gånger framtränga längs Dvina och järnvägen från Vologda mot Archangel, men det lyckades I., hvars styrka efter hand skall ha förstärkts med 25,000 man ''hvita'' ryska trupper, för hvarje gång, dock vanligen efter hårda strider, att hindra den fortsatta framryckningen. Sedan sommaren 1919 myteri utbrutit bland de hvita ryska trupperna och engelska regeringen beslutit hemkalla den brittiska kontingenten, rensade I. medelst en kraftig och väl ledd, 10 aug. börjad offensiv hela Archangelområdet intill 3—4 mil från kusten från bolsjeviker, hvarefter de allierade trupperna utan förluster återinskeppades. 27 sept. var hela området utrymdt. Till belöning för sina tjänster blef I. s. å. knight och generalmajor. 1920 var han befälhafvare för de engelska trupperna i nordvästra delen af Mindre Asien (''Ismid force''), och 1921 förde han befälet i nordvästra Persien. Sedan 1922 är han chef för generalstabsakademien i Camberley. H. J—dt.

Ironska dialekten. Se Osseter, sp. 1032.

***Irrbloss.** I febr. 1922 studerades genom Sveriges geologiska undersökning ett rikligt uppträdande af irrbloss vid sjön Lekvattnet i Fryksdals härad, Värmland, och ett meddelande utsändes därom, som i flera hänseenden kastar ljus öfver fenomenet. Tidigare torde man i allmänhet ha tydt ''lyktgubbarna'' som lågor, uppkomna genom förbränning af sumpgas (metan), som bildats genom förruttnelse och förmultning af organiska ämnen. Ljusfenomenet torde emellertid icke förorsakas af en verklig förbränning, som också utvecklar värme, utan lyktgubbarna torde närmast vara ''kalla lågor'', bildade genom en syrsättning utan afsevärd temperaturförhöjning, hvilken åstadkommer en luminescens, närmast en kemiluminescens. Där irrbloss förekomma, finnas i regel lager af dy eller gyttja, illaluktande och innehållande i förruttnelse stadda organiska ämnen, och i flera fall har man också konstaterat närvaron af vivianit (järnoxidulfosfat) i dessa lager. En mycket plausibel förklaringsgrund för irrblossen vore, att vivianiten genom de ruttnande organiska ämnena reducerades, hvarvid (jämte svafvelkis eller markasit) gasformiga

fosforföreningar, närmast fosforväte eller organiska fosforföreningar, bildades, hvilka vid långsam syrsättning i luften frambringa det kalla ljus, som man kallar irrbloss. K. A. G.

Irreleva'nt, nlat., oviktig, betydelselös, likgiltig. Se Lagtolkning, sp. 891.

***Irreversibel.** Om irreversibel kemisk reaktion se Reaktion 2.

Irreversibilitēt (se Irreversibel), *biol.* Belgiske biologen Dollo (se d. o. Suppl.) uppställde 1893 på grund af sina studier rörande djurens historiska utveckling irreversibilitetslagen. Enligt denna är utvecklingen begränsad, sker språngvis och kan ej ''vända om'', hvilket af O. Abel (se denne. Suppl.) formulerats sålunda, att de organ, som under fylogeniens förlopp försvunnit eller förkrympts, aldrig ånyo kunna uppstå och att de vid tillpassningen till ett nytt lefnadssätt förlorade organen vid återgången till det ursprungliga lefnadssättet ej återkomma, utan ersättas (eller kunna ersättas) af andra nybildade. L—e.

***Irrgang,** B., dog 8 april 1916 i Berlin. Han var sedan 1910 hof- och domkyrkoorganist i Berlin och sedan 1912 orgellärare vid k. musikhögskolan.

***Irrigation** används äfven, särskildt i engelsk litteratur, i betydelsen konstgjord bevattning. Denna har i vissa länder fått en oerhörd omfattning, så i Indien, där omkr. 14 mill. har dittills värdelöst land tack vare irrigation kunnat uppodlas, och i Förenta staterna, där 5 mill. har ha bevattnats. I Italien beror Poslättens bördighet till stor del på ett storslaget och väl skött bevattningssystem. Gesom dammbyggnader och reorganisation af det äldre kanalsystemet ha sedan 1883 Nilens öfversvämningar reglerats och risken för missväxt försvunnit, likaså sedan 1911 i Mesopotamien. I Förenta staterna beror uppodlingen i den västra tredjedelen af landet så godt som helt på användningen af konstbevattning från floder, vattenreservoarer samt brunnar. Äfven stora delar af Australien inom de artesiska områdena, Väst-Australien och Murrays vattensystem ha, tack vare irrigation, ett blomstrande åkerbruk, där den alltmer ökade fruktproduktionen nästan helt sker på med konst bevattnad mark. Jfr vidare Eufrat. Suppl., och Indien. Suppl. O. Sjn.

Irsina, stad. Se Montepeloso.

***Irsta** omfattar nu 4,744 har. 1,239 inv. (1923). I. bildar nu med Badelunda ett pastorat i Västerås stift, Domprosteriet.

Irving [ö'vin], Henry Brodribb, engelsk teaterman, f. 1870, d. 1919, son till den berömde sir J. Henry Brodribb I. (se denne), blef efter universitetsstudier advokat, men debuterade 1894 på scenen, utmärkte sig bl. a. som *Hamlet*, arrenderade 1908 Shaftesbury theatre, 1909—11 Queen's theatre och från 1913 Savoy theatre. Han företog turnéer till Australien 1911—12 och till Syd-Afrika 1912—13. I. skref äfven arbeten om brottmålsfall.

Isaacs [ā'šəks], Rufus Daniel, earl af Reading, brittisk jurist och politiker, af judisk börd, f. 10 okt. 1860 i London, blef praktiserande advokat 1887, vann som sådan stort anseende som affärsjurist och var 1904—14 (liberal) led. af underhuset. I. blef 1910 solicitor general i ministären Asquith och erhöll samtidigt knightvärdighet (sir Rufus I.); blef s. å. attorney general och efterträdde 1913 lord Alverstone som lordöfverdomare, den ende jude, som innehaft detta ämbete. I. upphöjdes 1914 till peer (baron Reading), var under Världskriget en af regeringens mest anlitade rådgifvare i finansfrågor, besökte 1915 Förenta staterna för att förhandla om krigslån, företog 1917 en ny mission dit och var en tid brittisk ''high commissioner'' och utomordentligt sändebud där s. å. Han upphöjdes 1916 till viscount och 1917 till earl, utnämndes jan. 1921 till vice-konung af Indien och tillträdde april s. å. detta ämbete. Som vicekonung har han smidigt sökt främja förverkligandet af den under företrädaren lord Chelmsford beslutade begränsade själfstyrelsen (jfr Indien. Suppl.). V. S—g.

Isabella, grefvinna af Eu. Se Eu (äfven i Suppl.) och Peter, kejsare af Brasilien (äfven i Suppl.).

Isabella, kvinnoroll (prinsessa af Sicilien; sopran) i operan ''Robert af Normandie'' af Meyerbeer (se denne, sp. 386—387).

***Isabey.** 1. J. B. I. Se äfven bild vid art. Wienkongressen.

***Isaccea.** — Under Världskriget intogs I. af bulgarerna 24 dec. 1916, hvarefter det besköts af de allierades monitorer 26 i s. m. Under jan. 1917 pågick en tidtals mycket liflig skottväxling mellan bulgarernas artilleriställningar vid I., hvarifrån ryska trafiken på Donau afsevärdt störtes, och de ryska batterierna på flodens motsatta strand. Därunder led äfven staden stor skada. L. W:son M.

***Isachsen,** G. I., ledde somrarna 1909 och 1910 en af norska staten och enskilda mecenater bekostad expedition till Spetsbergen, för hvars rika resultat dels af I. själf, dels af andra lämnats redogörelser i Videnskabsselskabets i Kristiania skrifter (1911 ff.). Om dess vetenskapliga resultat se ''Expédition Isachsen au Spitsberg 1909—10'' (d. 1, 1916). O. N—d.

Ísafold, isl. 1. Poetisk benämning på Island (*fold* betyder ''land'', mest i poetiskt språkbruk). — 2. Tidning i Reykjavík, uppsatt af Björn Jónsson (se d. o., äfven i Suppl.), som med några års afbrott var dess redaktör till 1909, hvarefter den förut inflytelserika tidningen med vida mindre energi och framgång redigerades af hans son Ólafur Björnsson till dennes död, 1919. Från halfveckotidning öfvergick I. sedan till veckotidning och utges numera af tidningen ''Morgunblaðið'' med anlitande af dennas text.

Isakson, Karl Oskar, målare, f. 16 jan. 1878 i Stockholm, d. 19 febr. 1922 i Köpenhamn, var i sin ungdom yrkesmålare, studerade i Tekniska skolan och från 1897 i konstakademien, där han 1899 flyttade upp i modellskolan. 1902 begaf han sig till Italien, blef elev af Zahrtmann i Civita d'Antino, följde läraren till Köpenhamn och var sedan mestadels bosatt där. Somrarna tillbragte han ofta på någon ö i Östersjön, och ett par vintrar (1905—07 och 1913—14) vistades han i Paris, där han studerade för Matisse och tog intryck af då moderna riktningar. Han gjorde äfven en tur till Spanien. I. var en betydande kolorist, raffinerad och kräsen i färgkänsla och färgval. Hans tidigare figurmålningar — porträtt och modellstudier — äro hållna i en grå hufvudton med känsliga nyan-

ser och mjuk, bred, pastös behandling. Bland hans arbeten från detta skede märkas *Självporträtt* (Helsingfors' galleri, 1906), *Spansk flicka* (1907), *Dora* (1908), *Damporträtt* (i prins Eugens samling, 1909), *Fru B. Brandstrup* (konstmuseet i Köpenhamn, s. å.). I sina senare studier dref han upp koloriten till hög klang, men stannade i regel vid ett ganska lösligt skisserande. Äfven i landskapen har sträfvandet att uppdrifva färgen till högsta lyskraft nu blifvit hufvudsaken; där fångar I. likväl i sina bästa stunder en äkta nordisk ton i luft och haf. I sina stilleben — grönsaker, frukter, blommor i kruka — nådde I. höjdpunkten af koloristisk friskhet och fin känsla. Under sina sista år försökte han sig på ett nytt område, kompositioner med bibliska motiv: *Lasarus uppväckes*, *Johannes på Patmos* (Nationalmuseum), *Grafläggningen*, *Knektarna kasta tärning om Jesu kläder*, *Jesus och Magdalena* (Göteborgs museum). Alla stannade vid bredt upplagda summariska färgskisser. — I. utställde nära nog aldrig sina arbeten och var utanför en högst begränsad kamratkrets så godt som okänd. Efter hans död anordnade ett par af vännerna minnesutställningar i Köpenhamn och Stockholm af hans konstnärliga kvarlåtenskap, fullbordade och ofullbordade målningar. G—g N.

Isaksson, Karl William, finländsk ämbetsman, f. 15 nov. 1866 i Finström på Åland, d. 1 april 1924 i Helsingfors, student 1885, inskrefs 1890 vid Åbo hofrätt, där han blef kanslist 1898. Han afgick 1903 jämte öfriga tjänstemän som protest mot ledamöternas olagliga afsättning, men återinträdde 1907 vid hofrättens restitution samt avancerade 1917 till hofrättsråd. Han var 1900—07 sekreterare hos stadsfullmäktige i Åbo, hvilka han senare i flera år tillhörde, samt landtdagsman 1914 och 1917. Efter att 1904 i Skandinavien ha studerat nordisk sjöförsäkringsrätt och haverilära blef I. ordf. i direktionen för Finska sjömannapensionsanstalten 1906 och verkställande direktör för Sjöassuransföreningen 1907. Efter upprättandet af länsstyrelse för Åland utnämndes I. 1918 till dess förste landshöfding, hvilken post han under ömtåliga förhållanden beklädde, tills landskapet erhöll självstyrelse 1922. I. var finländsk regeringsrepresentant i den internationella kommissionen för Ålandsbefästningarnas slopande 1918. Han blef 1923 adjungerad led. af Högsta domstolen. T. C.

***Isala.** Gustaf III tilldelade genom k. bref af 18 jan. 1787 dåv. egaren af I. skattehemman Hans Jansson till åminnelse af hans härkomst från Sven Elfsson en ''ärepenning'' (silfvermedalj) med rätt att framdeles bäras bland den af hans efterkommande, som vore egare af I. skattehemman. Medaljen bär å ena sidan Gustaf Vasas bild och på den andra inskriften: ''Till Sven Elfssons heder som frälste gamle kung Gustaf bär dess afkomma i Isala by denne penning gifven af Gustaf III''. Medaljen bars sist i släkten af Saras Hans Hansson, d. 1906, som 1885 sålde hemmanet; den innehas alltjämt af släktens hufvudman, men bäres efter hemmanets

Sven-Elfssonsmedaljen.

försäljning ej längre. Jfr art. i ''Falu-kuriren'' $^{27}/_{1}$ 1920. V. S—g.

Isanomäler, *geol. fys.* Se Isogammer. Suppl.

***Isara,** lat., flod. I. är äfven namn på Oise (se d. o.).

***Isarnus,** ärkebiskop, hette eg. Isarnus Morlane, var en tid prior i klostret Bénévent-l'Abbaye och kallas i medeltida urkunder äfven Isarnus de Fontiano. Fontianum (Fontiès, förmodligen I:s födelseort) är en ort i närheten af Carcassonne. Se L. Weibull, ''Ärkebiskop I. af Lund'' (i ''Hist. tidskr. för Skåneland'', V, 1916—18).

***Isbarta** är namn äfven på ett sandjak i vilajetet Konia. 185,056 inv. (1912), hvaraf 174,337 turkar, 10,096 greker, 600 armenier och 20 judar.

Isberg. 1. Anders Ulrik Martin I., kulturhistorisk författare, f. 27 okt. 1867 i Malmö, aflade hofrättsexamen i Lund 1894 och är sedan 1903 stadsarkivarie i Malmö. Han har utgett en mängd arbeten rörande Malmö i äldre och nyare tider, t. ex. *Malmö stads krönikebok* (3 dlr, 1911—13), *Malmö stads kyrkor* (I, 1913), *Malmö stads 600-årsjubileum 1319—1919* (1919), samt afslutat de af hans fader, järnvägskamreraren Anders Ulrik I. (f. 4 juli 1826, d. 28 maj 1900) författade *Bidrag till Malmö stads historia* (I—II, 1895—1900) och utgett 2:a uppl. (1923) af dennes *Historisk karta öfver Malmö stad* (1878) jämte en diger *Handbok* med förklaringar till denna.

2. Karl Hagbard Vilhelm I., den föregående kusin, präst, f. 14 juli 1880 i Malmö, student i Lund 1898, aflade teoretisk och praktisk teol. examen 1902 och prästvigdes 1903. Efter tjänstgöring i Malmö utnämndes H. till 3:e komminister i Lund 1912 och till kyrkoherde i Karoli församling i Malmö 1915. I. har i sin prästerliga verksamhet med särskildt intresse sysslat med fattigvården och de sociala frågorna öfver hufvud. Han inkallades som sakkunnig vid den förberedande behandlingen af barnalagarna af år 1917 och var 1920 led. af kommittén för tvångsarbetsanstalternas utbrytning ur fångvården. Sedan 1919 är han redaktör för ''Vårdarebladet'', organ för barnavård och ungdomsskydd, utg. af Svenska fattigvårdsförbundets barnavårdsutskott. Bland I:s skrifter märkas *Det oäkta barnets rätt* (1905), *Kristendomen och fattigvården* (1908), *Plats för modern*

(1911), *Kristendom och fattigdom* (1913), *Från "den undre världen"* (s. å.), *Erik Kristian Böös. En präst* (1918) samt predikosamlingarna *Hvad är kristendom?* (1906) och *Barnet, av vilket man väntade något stort* (1923). 2. E. M. R.

***Isblink,** *geogr. geol.* På områden, där landet något starkare sluttar ned mot hafvet, får inlandsisen en tvärbrant rand därigenom, att större isblock brytas loss och störta ned. Denna rand kallas på Grönland *isblink*, urspr. på grund af den ljusning, som på afstånd ses öfver en dylik isbrant. Mest kända äro Jakobshavns och Frederikshaabs isblinkar. Se Inlandsis. K. A. G.

Iscensättning. Se Regissör.

Isdin, forngrekisk stad. Se Lamia.

Isdämd sjö, *geol.* Se Issjö (äfven i Suppl.).

Isfjord, *geol. geogr.*, kallas på Grönland de fjordar, där inlandsisen (se d. o.) når ut till hafvet.

Isflen, *meteor.* Se Skare.

Isfot, *geol. geogr.* På nordöstra Grönlands kust observerades under Danmarksexpeditionen 1906—08 på någorlunda branta ställen i själfva kustbältet en sockel af fast hafsis, som man gaf namnet "isfoten", hvilken bildas därigenom, att hafsvattnet vid olika vattenstånd bildar en rand af is vid kusten, som afbrytes vid vattnets fallande och stigande efter tidvattnet. En fast ismassa bildas då i bältet mellan hög- och lågvatten, hvilken mot slutet af vintern står som en brant vall af 2—3 m. höjd (skillnaden mellan ebb och flod är här högst 2 m.) och äfven går upp öfver högvattenståndet. K. A. G.

Ishafsmärgel. Se Märgel.

Ishafsräkan, *zool.* Se Räkor.

Isherwoodsystemet [i'ʃəωud-], Långskeppsspantsystemet, *skpsb.*, en ny anordning för fartygsbyggnad, bestående af starka tvärskeppsplåtspant och -balkar, anbragta på långt afstånd från hvarandra, och klenare långskeppsspant och -balkar, anbragta relativt tätt invid hvarandra. Systemet, som fått stor användning, grundar sig på en uppfinning af Fr. Lilliehöök (se denne. Suppl.). Det engelska patentet,

Fig. 1. Spantresningen i maskinrummet.

som utkom 1905, föranledde inspektören J. W. Isherwood vid Lloyd's register of shipping, London, att 1906 inlämna en ansökan om provisoriskt patent på liknande byggnadssätt. Hans ansökan i Tyskland och Amerika afslogs, på grund af Lilliehööks patent, men han erhöll i Amerika ett mindre detaljpatent genom öfverklagning. E. Hall Craggs, delegare i ett större varf i Middlesbrough, köpte i början af 1907 Lilliehööks patent för Sverige, England och Amerika samt sedan äfven halfva Isherwoods patent och fick s. å. beställning på den första båten, tankångaren "Paul Paix" om 6,500 tons lastdryghet samt kallade det nya systemet, med orätt, "Isherwoodsystem", för att det skulle vinna större förtroende hos de engelske skeppsredarna.

Fig. 1 visar spantresningen i maskinrummet, där fartyget är försedt med dubbel botten, och fig.

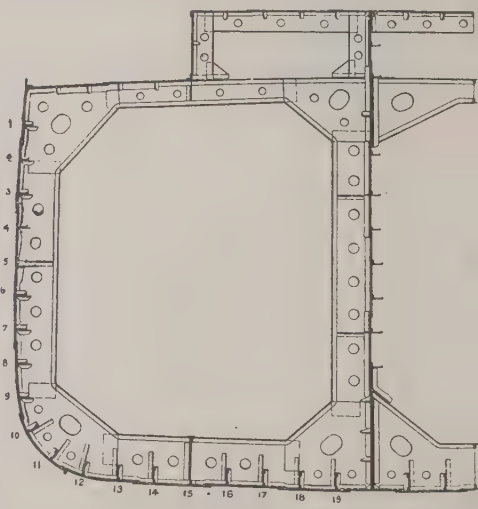

Fig. 2. Tvärskeppsspant i lastrummet.

2 är ett tvärskeppsspant i lastrummet, som delas midt itu genom långskeppsskottet. I tankarna (lastrummen) användas endast 2 tvärskeppsspant mellan tvärskeppsskotten. Långskeppsspanten och -balkarna sträcka sig obrutna till tvärskeppsskotten och fästas vid dessa och vid tvärskeppsspanten medelst knäplåtar.

Konstruktionens styrka har vid flera tillfällen (grundstötning, torpedering, minor) prövats. Hvilken betydelse detta byggnadssätt numera har framgår bäst däraf, att enligt detsamma 1 juli 1923 byggts eller voro under byggnad 1,505 fartyg om 12,6 mill. tons lastdryghet, af hvilka 715 st. voro tankfartyg med öfver $6^3/_4$ mill. tons lastdryghet. Numera byggas öfver $^3/_4$ af tonnaget av tankfartygen enligt detta system. Med samma dimensioner bli fartygen, om ifrågavarande byggnadssätt används, mera ekonomiska än enligt det vanliga sättet, på grund af minskad vikt och följaktligen ökad lastdryghet. — Isherwood (f. 1870) adlades 1921 (sir Joseph I.) för sina förtjänster om systemet och dess utveckling. Fr. L—k

Ishii, Kikujiro, grefve, japansk diplomat, f. 10 mars 1866 i Tokyo, var ambassadsekreterare 1891—96 i Paris och 1896—1900 i Peking samt därefter till 1912 anställd i krigsministeriet, sist tiden som vice-minister. Han var 1912—15 ambassadör i Paris, juli 1915—okt. 1916 utrikesmi

nister, sändes 1917 i särskild mission till Förenta staterna och var sedermera febr. 1918—juni 1919 ambassadör i Washington. Sedan okt. 1920 är han ånyo ambassadör i Paris. I. har sedan tillkomsten af Nationernas förbunds råd (1920) i detta företrädt Japan och äfven varit förste japansk delegerad vid delegeradeförsamlingens möten i Genève. V. S—g.

***Iskast.** Se äfven Packis.

Iske'nder beg. Se Kastriota.

Iske'nder pascha. Se Karatheodory, A.

Iskrafning. Se Sväll.

Iskunnighet, *idrottst.* Se Skridskoåkning, sp. 1196.

Iskälke. Se Kälkåkning.

Islamisērad (se Islam), ombildad genom inverkan från muhammedanismen.

***Island,** numera självständigt konungarike, hade 94,690 inv. (1,072 män mot 1,000 kvinnor), 1 på 1 kvkm. (1920), d. v. s. en folkökning med 951 pers. (1,1 proc.) sedan 1910. De största städerna voro s. å. Reykjavík med 17,420, Akureyri med 2,575, Hafnarfjörður med 2,343 och Ísafjord med 1,990 inv.

Samfärdsmedlen på I. ha på sista tiden kraftigt utvecklats genom anläggning af goda körvägar, och i trakten af Reykjavík har automobil- och velocipedtrafik blifvit mycket allmän. Regelbunden ångbåtsförbindelse, som före Världskriget upprätthölls med utlandet, blef genom detta afbruten, men har nu återupprättats. Äfven postgången med utlandet liksom inom landet har under senaste årtionde kraftigt förbättrats. Sedan 1906 står I. i Seyðisfjörður, på östkusten, genom Store nordiske telegrafselskabs i Köpenhamn kabel i telegrafförbindelse med Färöarna och Skottland, och från samma tid finns en af islänningarna själfva byggd landlinje öfver Grimstadir, Akureyri och Blindnos, sedan fortsatt till Reykjavík och med en linje till Ísafjörður, i n. v. Från jan. 1907 mottar Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt från I. dagliga väderlekstelegram. I. saknar fortfarande järnvägar. Boskapsskötsel är alltjämt hufvudnäring, och kreatursbeståndet omfattade bl. a. 553,900 får, 49,320 hästar, 23,733 nötkreatur och 2,238 getter 1921. Fiskets totalafkastning uppgick till 30,57 mill. kr. 1918. Utrikeshandelns värde beräknades till 62,57 mill. kr. för import (väfnader 9,12, kolonialvaror 9,09, spannmål 7,15 mill. kr.) och 75,01 mill. kr. för export (fisk 45,99 mill. kr., kött och fett 11,59 mill. kr., hudar och skinn 4,28 mill. kr. samt talg, olja m. m. 4,04 mill. kr. 1919). Universitetet i Reykjavík upprättades 17 juni 1911. Dess filosofiska fakultet har nu (1924) 3 ord. och 1 e. o. professor samt 2 docenter, den teologiska 2 professorer och 1 docent, den juridiska 3 professorer och den medicinska 2 professorer, 1 docent och 5 extra lärare; antalet studenter omkr. 900. Sedan 1908 finns i Reykjavík ett nationalmuseum (isl. *þjoðmenjasafn*). Bland kulturella föreningar märkes äfven *Sögufjelagið* (historiska sällskapet, stiftadt 1902). Sedan 1923 finns på I. en apostolisk prefektur. E. Å—t.

Författning m. m. I:s författning hvilar på dansk-isländska förbundslagen af 30 nov. 1918 och isländska författningslagen af 18 maj 1920. I. är en självständig suverän stat, som har konung och utrikesstyrelse gemensamma med Danmark. Verkställande makten ligger hos konungen, som utöfvar den genom 3 ministrar, hvilka residera i Reykjavík med en regeringsbyrå i Köpenhamn. Lagstiftande makten delar konungen med alltinget, hvilket består af 36 folkvalda och 6 ”landsvalda” medlemmar och är deladt i en öfre och en nedre afdelning. Det samlas årligen i sessioner af obestämd längd. Valrätt ha vid val af de folkvalda alltingsledamöterna alla män och kvinnor, som fyllt 25 år, bott 5 år på I. och icke häfta för fattigunderstöd, vid val af de ”landsvalda” alla män och kvinnor, som fyllt 35 år; valbarhet sammanfaller med valrätten. De folkvalda utses för 4 år, de landsvalda för 8 år. Alltinget, där för besluts fattande mer än $^1/_2$ af medl. måste vara tillstädes samt $^2/_3$ majoritet utom i budgetfrågor, där enkel majoritet ger utslaget, erfordras, får ej åtskiljas, förrän budgeten antagits. Författningsändringar kräfva samtycke af två successiva allting med upplösning och nyval emellan samt kunglig sanktion. — Högsta domsrätten på I. utöfvas från 1920 af Högsta domstolen (*hæstirjettur*) i Reykjavík.

Budgeten företer inkomster och utgifter på omkr. 10 mill. kr. Vid skilsmässan från Danmark upprättade danska statskassan två fonder om tills. 2 mill. kr. för stärkande af de andliga förbindelserna mellan Danmark och I. — I. fick 1919 nytt vapen, som visar ett med ett rödt, smalt kors belagdt silfverkors i blå sköld, krönt af en med blått fodrad gyllene konungakrona, hvars byglar äro besatta med runda blå pärlor. Skölden hålles af fyra från Snorre Sturlasons Heimskringla bekanta väktar: en fågel, en drake, en oxe och en jätte, alla i guld. Flaggan är blå med rödt, hvitkantadt kors och fastställdes 1915 (se färgplansch till art. Flagga. Suppl.). Från 1921 har I. egen orden, Den islandske falk (Isländska falkorden); se Ordnar. Suppl.

Historia (från 1909). Sedan minister H. Hafstein störtats, blef Björn Jónsson isländsk minister i april 1909 och efterträddes mars 1911 af Kristján Jónsson, hvilken i sin ordning juli 1912 efterträddes af Hannes Hafstein. Denne aflöstes juli 1914 af Sigurður Eggerz, och därefter följde Einar Arnórsson (maj 1915—jan. 1917) och efter honom Jón Magnússon som chef för en ministär med 3 medlemmar. I mars 1922 utsågs en ministär Eggerz, som afgick mars 1924 och aflöstes af en ny ministär Jón Magnússon.

Striden om I:s ställning till Danmark fortsattes fram till 1918. Ett af alltinget 1909 antaget förslag, som skulle göra I. till ett självständigt rike i personalunion med Danmark, förelades aldrig danska riksdagen, och konungen vägrade stadfästa ett förslag af 1911 om ny isländsk författning. Slutligen antogs och stadfästes 1915 en isländsk författningslag, genom hvilken I. fick egen flagga, och under Världskriget enades danska och isländska parlamentariker om en dansk-isländsk förbundslag, som antogs af alltinget och genom folkomröstning på I., därefter antogs af danska riksdagen, underskrefs af konungen 30 nov. 1918 och trädde i kraft 1 dec. s. å. Slutligen antogs 18 maj 1920 en ny isländsk författning, som trädde i kraft 1 jan. 1921. S. å. besökte konungaparet I.

De ekonomiska förhållandena voro under Världskriget utomordentligt svåra på I. För att ej nödgas se sin stora handel med klippfisk på vinländerna afbruten måste I. 1922 modifiera det 1912 stadgade förbudet mot införsel af sprit och sprithaltiga drycker därhän, att vin med lägre alkoholhalt än 21 procent undantogs från förbudet. En betydelsefull lag till jordbrukets främjande stadfästes 1923.

Litt.: B. Th. Melsted, ”Íslendinga saga” (1903—20), Þorvaldur Thoroddsen, ”Lysing Íslands” (3 bd, 1908—19), ”Ferðabók” (4 bd, 1913—15) och ”Islands beskrivelse” (ny uppl. 1919), D. Bruun, ”Turistruter paa Island” (3 bd, 1912—16) och ”Kort over I.” (1913), Åge Meyer Benedictsen, ”Overblik over det islandske folks historie” (1918), och Knud Berlin, ”Den dansk-islandske förbundslov av 30. november 1918” (1920). P. E—t.

Islandsberg, fast fyr med klipp på sydvästra delen af Skaftölandet, 58° 11′ 58″ n. br. och 11° 24′ 28″ ö. lgd fr. Gr. Fyrlågans höjd öfver medelvatten är 16 m., ljusstyrkan 4,000 och 1,000 hlj. för resp. hvitt och rödt sken och lysvidden 13 bågminuter. Uppförd 1883 och ändrad 1912 Luxljus. E. A—t.

Islandske falk, Den, officiella namnet på Isländska falkorden. Se Ordnar. Suppl.

***Islandslaf,** *bot.* Under Världskriget kom islandslafven till förnyad användning som människoföda. Sedan den genom lutning befriats från sin beska smak, bakades däraf (med mjöltillsats) bröd eller bereddes den till gelé, användbart i soppor, krämer o. d. G. L—m.

Islandssillen, *zool.* Se Sillsläktet, sp. 538.

Islandsvallmo, *bot.*, namn på den i trädgårdar allmänt odlade *Papaver nudicaule* med gula, hvita eller röda blommor. Den liknande *P. alpinum* (se Papaver) odlas ej så ofta. G. L—m.

Islas de Lobos. Se Lobos 3.

Isläggˌ. Se Skridskoåkning, sp. 1192.

Ismāʻīl ibn Ahmed. Se Samaniderna.

***Ismid** är numera eget sandjak i Turkiet. 242,333 inv. (1912), hvaraf 116,649 turkar, 73,134 greker, 48,635 armenier, 2,500 judar och 1,115 zigenare.

Ismundsjön, en 16 kvkm. stor sjö, 281 m. ö. h. i Sundsjö m. fl. socknar i Jämtland, afrinner till Indalsälfven. O. Sjn.

***Isobarer.** — 3. I. 1. Isobara ämnen, *fys. kem.*, benämnas ämnen, som ha samma atomvikt, men olika kärnladdning och till följd däraf olika plats i det periodiska systemet, olika atomnummer och olika egenskaper. (Jfr i Suppl. Atommodell, Grundämnen och Isotoper.) Isobarer uppkomma t. ex., då ett radioaktivt ämne utsänder β-strålar (se Radioaktiva grundämnen, sp. 855) och utan märkbar ändring i atomvikt öfvergår till ett ämne af närmast högre atomnummer. Bland icke radioaktiva ämnen ha hittills (1924) genom upptagande af grundämnenas mass-spektra (se d. o. Suppl.) endast i några få fall isobarer kunnat konstateras. Dessa ha då haft jämna atomvikter. 3. E. R—dt.

Isobates, *zool.* Se Julidæ.

***Isocaʻrdia.** Släktet är kändt ej blott i fossilt tillstånd, utan lefver fortfarande i Medelhafvet och vid Skandinaviska halföns västkust. L—e.

Isodiamētrisk, *bot.*, säges om en cell eller annan växtdel, som är likformigt utvecklad i alla riktningar. G. L—m.

Isoëtāles, *bot.*, klass af *Pteridophyta*, innehållande endast 1 familj, *Isoëtaceæ* (se Isoëtes). Möjligen hörde äfven *Lycostrobus* (se d. o.) hit. G. L—m.

Isofoʻrm (af grek. *iʻsos*, lika), *kem.* Se Kolväte, sp. 615.

Isogaʻmmer (af grek. *iʻsos*, lika, och *gaʻmma*, bokstafven *G*, som är tecknet för tyngdkraftens acceleration) eller Isanomaler (af grek. *anōmalos*, oregelbunden, afvikande), *geol. fys.*, kurvor, som framställa fördelningen af anomalierna i tyngdkraften på jordytan. Kurvorna uttrycka storleken af tyngdkraftens acceleration i förhållande till den ”normala”, så att kurvan för normal acceleration är nollkurva och kurvor med positivt tecken förena punkter med massöfverskott, medan de negativa beteckna massdefekter (se Isostasi. Suppl.). Då massfördelningen i jordskorpan kan visas stå i ett visst förhållande till dess geologiska byggnad, ha undersökningar därom stor geologisk betydelse. Tyngdkraftens intensitet beräknas oftast genom bestämning af sekundpendelns längd, men också genom lodlinjens afvikelse i närheten af större bergmassor eller liknande. K. A. G.

Isoklināveck (af grek. *iʻsos*, lika, och *kliʻnēin*, luta), *geol.*, äro system af veckade lager, som blifvit sammantryckta, så att veckens skänklar äro parallella. Isoklinalveck kunna vara upprätta, lutande eller öfverstjälpta. Vid genomskärning af isoklinalveck bildas stundom svårtydbara upprepningar af lagerserier. K. A. G.

***Isolator.** — 2. Se vidare Elektrisk arbetsöfverföring. Suppl., fig. 1.

Isolde [isåʻlde], kvinnlig hufvudroll (irländsk konungadotter; sopran) i musikdramat ”Tristan och Isolde” af R. Wagner (se denne, sp. 303 och 307 samt art. Tristan och Isolde).

Isole di Liʻpari [iʻsåle]. Se Lipariska öarna.

Isole Eolie [iʻsåle eåʻlie]. Se Lipariska öarna.

***Isolering.** — 3. *Tekn.* Värmeisolering af olika konstruktioner inom en byggnad åstadkommes bäst genom inneslutna luftlager eller hålrum fyllda med ett lämpligt poröst och dåligt värmeledande ämne. Sålunda kunna väggar isoleras genom utsparning af luftrum i desamma, bjälklag genom inläggning af fyllning i s. k. trossbottnar och fönster genom instängda luftrum i s. k. dubbelfönster m. m. — Isolering mot fuktighet åstadkommes genom inläggning af ett vattentätt isoleringsskikt i murar eller under källarbottnar för utestängande af underifrån uppstigande fukt eller grundvatten. Detta kan bestå af ett asfaltpreparat, ett tunt lag af cementbruk eller metallplåt, såsom bly o. d. Sålunda inlägges i vanliga husbyggnader ett isoleringsskikt å grundmuren och öfver granitsockeln under ofvanvarande tegelmurar af ett lag 1 cm. tjock kokt gjuten asfalt eller af något slags asfaltväf eller papp på olika sätt preparerad. Se ”Baukunde des architekten” (bd 1, 1903). Jfr Värme, sp. 302. P. Ax. L.

***Isoleringsskift,** oriktig form för isoleringsskikt. Se vidare Isolering 3. Suppl.

Isolysiner. Se Hemolysiner. Suppl.

Isomaltos [-ås; af grek. *i'sos*, lika], *kem.*, sockerart, $C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O$, består liksom maltos (se d. o.) af 2 molekylrester glykos. E. Fischer har erhållit isomaltosen syntetiskt; huruvida den uppstår vid stärkelsens enzymatiska eller icke-enzymatiska hydrolys, är ovisst. Isomaltosen kan spjälkas genom emulsin och förhåller sig således som en β-glykosid. H. E.

***Isomeri,** *kem.* Optisk isomeri (sp. 993) förekommer äfven hos oorganiska föreningar och har påvisats hos vissa föreningar af metallerna krom, kobolt, järn, rodium och iridium.

Isomerisation (jfr Isomeri 1). Se vidare Kemisk process.

Isonitriler (af grek. *i'sos*, lika), *kem.* Se Nitril.

***Isonzo.** Den skarpt markerade terrängafskärningen vid I., danad af en utlöpare åt s. af Juliska alperna och dennas fortsättning åt s. ö., Karstplatån, var vid Italiens inträde i Världskriget, i maj 1915, befäst (delvis med provisoriska verk) och besatt af österrikarna. Den sålunda bildade *I.-fronten* blef under tiden juni s. å.—okt. 1917 föremål för upprepade, med stora styrkor (arméer, armégrupper) utförda, synnerligen hårda och förlustrika strider (1:a—12:e I.-slagen) mellan de (i regel) anfallande italienarna och de försvarande österrikarna, de senare slutligen, då motoffensiven utfördes, verksamt understödda af tyska trupper. Se Världskriget, sp. 195, 196, 213, 214, 228, 229 och 230 och kartan III. H. J—dt.

Isöpiska bildningar, *geol.* Se Heteropiska bildningar. Suppl.

***Isopren** är dets. som metylbutadiën; se Butadiën, Suppl., och Gummifabrikation. Suppl.

Iso'ptera, *zool.* Se Termiter, sp. 898.

Iso'pteryx, *zool.* Se Sjösländor.

Isoso'ma, *zool.* Se Pteromalidæ.

Isospöræ, *bot.* Se Lycopodiales. Suppl.

Isostasi (af grek. *i'sos*, lika, och *sta'sis*, läge), *geol.*, jämviktstillstånd mellan jordskorpans element. De olika elementen i jordskorpan (här inlägges icke i uttrycket *jordskorpa*, att denna är fast i förhållande till ett flytande underlag eller inre, utan endast att det är den yttersta delen af jordklotet. Se Jorden. Suppl.) förete inbördes betydliga olikheter, och bland de egenskaper, som sålunda äro olika, märkes egentliga vikten. Härigenom blir massan ojämnt fördelad i jordskorpan, och de olika delarna utöfva olika starkt tryck på sitt underlag. Af många skäl antar man, att detta underlag icke har större fasthet eller styfhet (*rigiditet*, se d. o. Suppl.) än, att det i någon mån ger efter för trycket. Experimentellt har man också påvisat, att bergarter under ett från alla sidor verkande tryck bli plastiska. Man drar däraf den slutsatsen, att jordskorpans olika element så att säga uppväga hvarandra och inta ungefär den nivå, som svarar emot det tryck, som de hvar för sig utöfva på sitt underlag; i jordskorpan råder sålunda närmast ett slags jämviktstillstånd, *isostasi*. Den nivåyta i jorden, där de olika elementen i jordskorpan utöfva lika starkt tryck på sitt underlag och därigenom hålla hvarandra i jämvikt och som utgör en gränsyta, under hvilken jordklotets olika "skikt" i vissa afseenden äro af ensartad natur och från hvilken ensartade förändringar i massa, eg. v., temperatur etc. fortgå mot jordens centrum, har man benämnt den *isostatiska utjämningsytan*. Man har beräknat, att dennas läge är omkr. 120 km. under den nuv. hafsytan på jorden. Vid förflyttningar af massa på jordytan och i jordskorpan, hvilka kunna förorsakas antingen af exogena krafter, såsom att denudationen under kontinentala förhållanden bortför material från ett landområde och aflagrar detsamma i hafvet utanför, eller af endogena krafter, t. ex. genom ett vulkanutbrott eller en bergskedjeveckning, rubbas jämvikten, och denna rubbning framkallar kompenserande rörelser i angränsande delar af jordskorpan. Den allmänna fördelningen af massan i jordskorpan uttryckes enklast genom tyngdkraftens intensitet och mätes lättast genom observationer af sekundpendelns längd eller lodlinjens afvikelse, och härigenom kan man konstatera, att på vissa ställen förekommer öfverskott af massa och på andra ställen brist, jämfördt med hvad som beräknats vara det "normala" för ifrågavarande ställe på jorden. Jämförelser af den bild, som kurvorna för lika stora afvikelser i tyngdkraften, *isogammerna* (se d. o. Suppl.) eller *isanomalerna*, lämna, med geologiska kartor ge ofta tydligt och bestämdt vid handen, att ett bestämdt samband förefinns dem emellan. De största anomalierna förekomma i allmänhet inom områden, där relativt nyligen jordskorpsrörelser egt rum och sålunda isostasien ännu icke blifvit återupprättad. Till och med för Fennoskandia, som ju för icke länge sedan, i glacial och postglacial tid, undergått nivåförändringar (se T. F. Jamieson. Suppl.), företer tyngdkraften vissa anomalier, som ange en oregelbunden fördelning af massan. Redan på 1850-talet upptäckte man under trigonometriska mätningar i Indien, att lodlinjens afvikelse var mycket mindre än beräknadt. Engelska forskare, sir George Airy och J. H. Pratt, förklarade detta så, att massan *under* bergen var så mycket mindre än, hvad beräkningen fordrade, och att där förefanns ett deficit, en brist af massa. Särskildt den senare lade vikt på den kompensation, som bristen på massa i jordskorpan under bergskedjan gaf mot det synliga öfverskottet af massa i själfva bergskedjan. 1892 införde C. E. Dutton (se d. o. Suppl.) termen isostasi för den princip, att vikten af massan under ett visst element af jordskorpan af tillräcklig storlek tenderade att få samma värde som massan af ett annat element af liknande storlek och att detta åstadkoms genom ett utjämnande af trycket genom förflyttningar af massa på lägre nivåer i jordskorpan. Denna teori har haft stor betydelse för diskussionen af problem, som beröra frågor om jordskorpans byggnad, och kommer säkert att behärska de tydningar, som under den närmaste tiden komma att göras af bl. a. nivåförändringarna och bergskedjebildningen. — Någon skiftning finns i den betydelse, under hvilken termen isostasi används af geodeter och geologer. De förre betona väsentligen själfva jämvikts- och kompensationsförhållandet, medan de senare lägga största vikten på den tendens, som hvarje massförflyttning har att genom förändringar af tyngden i grannskapet kompensera sin egen verkan. Se A. G. Högbom, "Om jordskorpans rigi-

ditet och isostasi'' (i ''Populär naturvetenskaplig revy'', 1913). K. A. G.

Isote'rm (af grek. *i'sos*, lika, och *the'rme*, värme), *miner.*, *fys.* Om isoterm yta se Kristallografi, sp. 1342.

Isotönisk (af grek. *i'sos*, lika, och *to'nos*, spänning), *fysiol.* Se Myograf.

Isotöper l. Isotopa ämnen (af grek. *i'sos*, lika, och *to'pos*, plats), *fys. kem.*, en af Soddy (se d. o.) införd benämning för ämnen med samma kärnladdning och alltså samma plats i det periodiska systemet och samma atomnummer, men med i regel olika atomvikter. (Se i Suppl. art. Atommodell, Fysik, sp. 1111, Fysikalisk kemi och Grundämnen.) Med samma kärnladdning följer för isotoperna samma antal elektroner kring kärnan och till följd däraf *identiska* egenskaper, med undantag för sådana, som direkt bero af kärnans massa eller konstitution, såsom diffusionshastighet i gasform, förhållande i radioaktivt hänseende. Isotoper upptäcktes först bland de radioaktiva ämnena, t. ex. ionium och torium, mesotorium och radium (se Radioaktiva grundämnen, sp. 859—861). Det definitiva beviset för, att isotoper kunna ha olika atomvikt, har erhållits genom noggranna atomviktsbestämningar dels på vanligt bly (atomvikt 207,19), dels på bly af radioaktivt ursprung, uranbly och toriumbly (jfr Radioaktiva grundämnen, sp. 860—862, och Bly. Suppl.), för hvilka Hönigschmid (se d. o. Suppl.) 1919 bestämt de yttersta värdena till resp. 206,05 och 207,90, alltså i god öfverensstämmelse med teoretiskt beräknade 206 och 208. Antydan om isotopers förekomst bland icke radioaktiva ämnen erhölls 1912 vid J. J. Thomsons undersökning af kanalstrålars afböjning i elektriska och magnetiska fält i en gasblandning, som innehöll neon (se Kanalstrålar, Radioaktiva grundämnen, sp. 860, och J. J. Thomson, sp. 1158). Kanalstrålarna bestå till största delen af positivt laddade atomer eller atomgrupper från gasen i urladdningsröret. Thomsons metod utarbetades sedan till verklig precision af F. W. Aston (se d. o. Suppl.), som konstruerade den s. k. mass-spektrografen. Den består af ett urladdningsrör liknande ett vanligt röntgenrör, hvars katod utgöres af en aluminiumcylinder med en mycket smal centriskt borrad kanal, genom hvilken kanalstrålarna löpa in i ett elektriskt fält och vidare genom ett vinkelrätt, mot detta ställdt magnetiskt fält in i en lufttom kamera. Fälten afpassas så, att alla partiklar med samma laddning och massa böjas tillsammans till en kort brännlinje, medan partiklar af olika massor ge skilda, med hvarandra parallella linjer, längs hvilka en fotografisk plåt insättes. På denna erhålles ett s. k. mass-spektrum, med hvars hjälp partiklarnas massor beräknas. För att bringa svårflyktiga ämnen i gasform i rören ha särskilda metoder utarbetats af Aston och Dempster.

Hittills (1924) har Aston undersökt ett 40-tal grundämnens mass-spektra och funnit, att väte och i de flesta fall sådana grundämnen, hvilkas atomvikter ligga mycket nära hela tal (då syrets atomvikt sättes till 16,00) t. ex. helium, kol, kväfve, syre, natrium, aluminium, fosfor, svafvel, arsenik, äro enkla, d. v. s. bestå af en enda art af atomer, men att de öfriga äro sammansatta af minst 2 atomarter, isotoper, hvilkas atomers massor inom försöksfelen äro hela tal. Själfva grundämnets atomvikt är medelvärdet af de ingående isotopernas atomvikter tagna i förhållande till deras mängder. Klor t. ex., atomvikt 35,46, består af 2 isotoper, resp. atomvikt 35 och 37, den förra i större mängd. Från denna heltalsregel afviker väte (se Atommodell, sp. 357, Fysik, sp. 1111, och Heltalsregeln, alla i Suppl.) och af öfriga undersökta ämnen möjligen tenn och järn.

Partiell separering af isotoper i mätbara mängder har efter många fåfänga försök utförts af Brönsted och Hevesy (se dessa. Suppl.), i det att de medelst afdunstning af kvicksilfver och af klorväte vid mycket lågt tryck erhållit fraktioner, som skilt i täthet på några tiotusendels proc. Vid undersökning af de identiska egenskaperna hos isotoperna har man äfven konstaterat en skillnad på några tusendels ångströmsenheter för motsvarande spektrallinjer hos olika blysorter. Atomvikten för ett och samma grundämne från olika fyndorter har med undantag för blysorter af radioaktivt ursprung alltid visat sig vara lika stor (Richards, Gleditsch m. fl.). — Litt.: F. W. Aston, ''Isotopes'' (1923). E. R—dt.

Isotopi, *fys. kem.*, säges råda hos sådana grundämnen, som äro sammansatta af isotoper (se d. o. Suppl.). E. R—dt.

Isotöpiska bildningar, *geol.* Se Heterotopiska bildningar. Suppl.

***Ispahan** har f. n. (1924) omkr. 80,000 inv. Under Världskriget besattes staden af ryssarna 19 mars 1915, men återtogs af persiska bachtijarer 5 okt. 1916. L. W:son M.

Israel, Herman, lybsk köpman. Se Israhel.

Israel i Egypten (eng. *Israel in Egypt*), mäktigt oratorium af Händel (se denne, sp. 122), komp. 1738, utfördt i Stockholm 1871, 1885 och 1911.

Israelitiska ynglingaföreningen stiftades i Stockholm 10 nov. 1819 af några judiska ynglingar och var till att börja med en allmän understödsförening, som koncentrerade sin verksamhet på att befrämja fattiga judiska barns utbildning till handtverkare. Redan på 1840-talet utvidgades emellertid på grund af tidsförhållandena föreningens uppgift därhän att understödja ynglingar, som egnade sig ''åt idkandet af vetenskaper, fria konster, slöjd eller handtverk'', en verksamhetsgren, som i 1870 års stadgar anges som föreningens hufvuduppgift. Under det senaste halfseklet har också dess arbete alltmer målmedvetet inriktats på att hjälpa den studerande judiska ungdomen af båda könen till högre intellektuell eller teknisk utbildning och till att vid universitet, högskolor och därmed jämställda undervisningsanstalter aflägga de examina, genom hvilka kompetens till olika lefnadsbanor eller yrken förvärfvas. Föreningen har sålunda lämnat studieunderstöd åt ett flertal vetenskapsmän, läkare, ingenjörer, konstnärer m. fl. af judisk börd, som sedermera intagit en ansedd och aktad plats i samhället. Vid sidan däraf kan föreningen under vissa förutsättningar bereda judisk ungdom tillfälle att fullfölja sina skolstudier utöfver folkskolestadiet. 1914—23 utdelade föreningen i stipendier och understöd till 91 olika personer sammanlagdt 65,640 kr. 31 dec. 1923 utgjorde samtliga fonder 212,250 kr.,

hvaraf 100,000 kr. öfverlämnades vid föreningens 100-årsjubileum 1919 genom en testamentarisk donation. Sedan fr. o. m. 1921 äfven kvinnor kunna vinna inträde som medlemmar af föreningen, uppgick dess medlemsantal vid slutet af 1923 till 307 personer. Se H. Valentin, ”Israelitiska ynglingaföreningen. En historik till 100-årsdagen” (1919). N. G—r.

***Israels,** Josef, dog 12 aug. 1911 i Haag.

Israelsmissionen. Se Svenska Israelsmissionen. Suppl.

Issa-ber, flodarm. Se Niger.

Issefjorden. Se Isefjorden.

***Issjö** l. Isdämd sjö. De isdämda sjöarnas betydelse för Skandinaviens kvartära historia har tydligt visats genom de senare årens undersökningar. Längs fjällkedjans rygg och den där belägna vattendelaren ha i slutet af istiden kvarliggande isrester, ända från det nordligaste Dalarna upp till riksgränsen mot Finland, dämt upp smältvattnet i dalgångarna till en serie sjöar, som legat mellan vattendelaren och den ö. därom belägna isdelaren (se Kvartärperioden, sp. 387, och Jämtland, sp. 370). Dessa issjöar ha behandlats af A. Gavelin och A. G. Högbom i ”Norra Sveriges issjöar” (i ”Sveriges geol. undersökn.”. Ser. Ca N:r 7. 1910). I södra Sverige bildades också vid isranden vidsträckta issjöar, särskildt i trakterna kring Vättern och östra Falbygden (Vätterissjön), om hvilkas historia och utsträckning H. V. Munthes undersökningar gett oss upplysningar. Äfven i Östersjön bildades genom uppdämning af inlandsisen en issjö, *baltiska issjön*, som först fick en kortvarig förbindelse med Norra ishafvet öfver Ladoga och Onega, innan den fick sin mera varaktiga förbindelse med Västerhafvet öfver de mellansvenska sunden (se Kvartärperioden, sp. 389). — Äfven i Nord-Tyskland bildades vid isranden issjöar, men i mindre utsträckning; de flesta af det nordtyska glacialområdets sjöar äro betingade af de glaciala aflagringarnas utbildning. — Äfven i det nordamerikanska nedisningsområdet bildades vid isranden, både i Förenta staterna och i Canada, issjöar, bland hvilka *Agassizsjön* (se d. o.) var den största. — I issjöarna aflagrades sand och lera, i regel hvarfvig (se Diluviallera och Glaciallera); dessa issjösediment äro i allmänhet af god beskaffenhet som odlingsjord och bilda ofta den odlade bygden i landskapet, såväl i Sveriges nordligare landskap som i Nord-Amerika. K. A. G.

***Isströmmar.** De faser af den nordeuropeiska nedisningen, som beteckna perioder af mindre isutbredning, kallas ofta isströmmar, den äldre och den yngre *baltiska isströmmen* (se d. o. Suppl.). Inlandsisens maximum, som väl oftast kallas den stora nedisningen, benämnes stundom (t. ex. af Holmström) *meridian-isströmmen*. Isströmmar kallas också de från grönländska inlandsisen utgående större jöklarna eller bräerna. Om dessa ha de senaste expeditionerna till såväl Nordöst- som Nordväst-Grönland, väsentligen genom undersökningar af Mylius-Erichsen, J. P. Koch, K. Rasmussen och L. Koch, bringat en betydligt utvidgad kännedom. K. A. G.

Issörpning. Se Sväll.

Istagg, *jaktv.* Se Kronhjorten.

***Isted.** Till minne af slaget vid I. restes 12 år senare, 25 juli 1862, på Flensburgs kyrkogård ett monument, kalladt Istedlejonet (ett af H. Bissen modelleradt sittande bronslejon på en hög piedestal med porträttmedaljonger af Istedslagets hjältar Helgesen, Schleppegrell, Krogh och Læssöe). Sedan preussarna 1864 besatt Flensburg, nedrefs monumentet af fanatiska schleswig-holsteinare; lejonet flyttades sedan till Berlin och uppställdes på kadettskolans gård i Lichterfelde.

Isted-Möller, Olaf Jacob, dansk författare, f. 1 aug. 1850 i Köpenhamn, d. där 1 dec. 1913, blef overretsagförer i Köpenhamn 1881, utgaf 1893 romanen *Hugo Stelling*, hvilken väckte ett visst uppseende som ett kraftigt angrepp på Georg Brandes och dennes riktning. I:s senare många romaner voro utan intresse. P. E—t.

Istel, Edgar, tysk musikskriftställare och tonsättare, f. 1880 i Mainz, blef filos. doktor i München 1900, fullbordade där sina musikstudier hos Thuille och blef 1913 docent i musikvetenskap vid Humboldtakademien i Berlin samt 1918 vid Lessinghögskolan. 1920 flyttade han till Madrid. Han har författat bl. a. biografien *Peter Cornelius* (1906), *Die komische oper* (s. å.) *Die blütezeit der musikalischen romantik in Deutschland* (1909; 2:a uppl. 1920), *Das kunstwerk Richard Wagners* (1910; 2:a uppl. 1918), *Das buch der oper. Die deutschen meister von Gluck bis Wagner* (1919), *Nicolo Paganini* (s. å.) och *Die moderne oper vom tode Wagners bis zur gegenwart* (2:a uppl. 1923). I. har komponerat visor, körer, *Hymnus an Zeus* (för kör och orkester) samt flera komiska operor till texter af honom själf, bl. a. *Der fahrende schüler* (1906), *Des tribunals gebot* (1908) och *Wenn frauen träumen* (1920). E. F—t.

***Istersjöen** heter nu officiellt Isteren

***Istiden.** Frågan om orsaken till istiden kan knappast sägas på den senare tiden ha blifvit förd närmare en definitiv lösning, men alltmer vinna de åsikter öfverhand, hvilka söka grunden till dylika klimatförändringar i allmänt verkande, kosmiska eller telluriska orsaker, och kanske icke en enda orsak, utan flera samverkande. Bland antagna kosmiska orsaker må först nämnas förändringar i jordbanans excentricitet med däraf följande olikheter i årstidernas längd, som af Croll, Adhémar m. fl. ansetts som orsak till klimatförändringar och istiden. Därnäst bör märkas Ekholms teori om växlingarna i jordaxelns lutning mot ekliptikan. Enligt bägge dessa teorier skulle man vara tvungen att tänka sig regelbundet återkommande periodiska klimatväxlingar, köldperioder, möjligen istider, omväxlande med värmeperioder, för hvilka man emellertid icke har något säkert stöd i den geologiska utvecklingshistorien. — En tellurisk orsak lägges till grund för klimatförändringar på jorden i S. Arrhenius' kolsyreteori (1896), där atmosfärens kolsyra framställes som en regulator för jordens värme. Kolsyran är nämligen helt genomtränglig för solens direkta värmestrålar, men absorberar däremot de från jorden reflekterade värmestrålarna. En ökning af kolsyrehalten i atmosfären (nu normalt omkr. 0,03 proc.) skulle sålunda medföra en höjning af jordens medeltemperatur, och en minskning skulle ha till följd sänkning

af denna och möjligen istid. Många geologiska fakta kunna få sin förklaring genom denna teori, men den har dock från geologisk liksom från fysisk sida mött stark motsägelse.

Istider äldre än den kvartära istiden. Aflagringar, härrörande från dylika, s. k. *tilliter* (se d. o. Suppl.) och andra spår däraf, räfflor och repade block, har man konstaterat flerstädes på jorden, både på olika platser och i bildningar af olika ålder. En istid af kontinentala dimensioner har säkert egt rum under den permiska perioden (se Permiska systemet, sp. 507), då nedisningen sträckte sig öfver stora områden på södra halfklotet och i ekvatorialtrakterna, från Nya Zeeland, Tasmanien och Australlandet öfver Främre indiska halfön (Gondwanalandet, se d. o. Suppl.), Madagaskar, Syd-Afrika till Falklandsöarna och Brasilien (se också Glossopterisfloran). Under den proterozoiska eran ha sannolikt också nedisningar af större omfattning egt rum. I olika formationer, så godt som hela den geologiska lagerserien igenom, finnas på olika ställen spår af äldre nedisningar, men dessa förekomster äro så isolerade, att man knappast däraf kan draga några mera allmängiltiga slutsatser om större nedisningar och därmed sammanhängande paleogeografiska förhållanden, ej heller om i jordens historia periodiskt uppträdande istider. Af dessa äldre istidsbildningar torde böra nämnas de i norska Finnmarken vid Varangerfjord i fjällkedjan förekommande tilliterna, som upptäcktes af Reusch 1891 och enligt de nyaste, af Holtedahl företagna, undersökningarna torde böra anses vara af ordovicisk ålder. K. A. G.

***Ištip** (serb. *Štip*) tillhör nu Jugo-Slavien, kretsen Štip (15,000 inv.). Under Världskriget inryckte bulgarerna 19 okt. 1915 i I., som därefter 26 nov. s. å. bombarderades af franska flygare. 24 sept. 1918 återtogs staden af serberna. Jfr Världskriget, sp. 197 och 249. L. W:son M.

***Istrien** (it. *Istria*) tillhör genom freden i S:t Germain (10 sept. 1919) Italien och bildade jämte de forna österrikiska kronländerna Görz och Gradisca till 1923 italienska provinsen Venezia Giulia. — 2. Sedan 1923 provins i Italien. 4,956 kvkm. 342,979 inv., 69 på 1 kvkm. (1921). I. är nu delad i 8 politiska distrikt (*capitanati*), i det att jämte de i hufvuduppl. nämnda äfven Veglia är ett distrikt, med tills. 54 kommuner. Se A. Brunialti, ''L'Istria'' (1920).

***Isvolskij** (Izvoljskij), A. P. Den svåra rysk-österrikiska konflikten 1908—09 om den österrikisk-ungerska annekteringen af Bosnien och Hercegovina följdes 1910, delvis genom I:s initiativ till framläggande af gemensamma allmänna grundsatser för de båda stormakternas Balkanpolitik, af en viss tillfällig afspänning. I., som inrikespolitiskt sympatiserade med de moderat framstegsvänliga kretsarna och särskildt ogillade Stolypins förryskningspolitik mot Finland, vantrifdes i ministerrådet och lyckades sept. 1910 utbyta utrikesministersysslan mot posten som ambassadör i Paris. Där koncentrerade han sin sträfvan på att utveckla trippelententen i riktning mot mera metodisk utrikespolitisk samverkan och närmare precisering af de militära biståndsförpliktelserna. Han hade sålunda bl. a. stor andel i tillkomsten af 1911 års fransk-ryska marinkonvention och arbetade ifrig på att förbereda dennas supplering med en engelsk-rysk sådan, afsedd att reglera kontrahenternas samverkan vid ryska anfallsoperationer i Östersjön mot Tyskland. Hans politik, vid hvilken han, enligt sina efter ryska revolutionen i stor utsträckning publicerade depescher, tyckes ha fäst stor lit till Poincarés medverkan, var i allmänhet egnad att tillspetsa motsatserna och öka faran för ett världskrig. Under själfva kriget ogillade han de ryska planerna på införlifvande af Konstantinopel m. m. I. kvarstod som ambassadör äfven efter marsrevolutionen 1917, men afgick i juni s. å., då hans vänner inom kadettpartiet förlorat sitt inflytande inom revolutionsregeringen. Sin återstående tid tillbragte I. med att nedskrifva sina memoarer, hvaraf blott en första volym hann utarbetas (den går till 1910 och utgafs 1923). I. dog 16 aug. 1919 i Paris. V. S—g

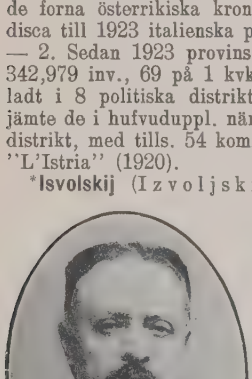

Isälfsbildningar l. Rullstensbildningar. Se Rullstensåsar.

Isälfssediment. Se Kvartärperioden, sp. 384.

***Itagaki**, Taisuke, dog 1920.

***Italia irredenta.** Den italienska irredentismen tilltog med Världskrigets utbrott 1914 högst betydligt i styrka och hade största andelen i, att Italien 1915 förklarade Österrike-Ungern krig. I italienska armén kämpade många irredentister från Trentino och Trieste som frivilliga (jfr Battisti, C. Suppl.). Ett af krigets resultat blef införlifvandet med Italien af största delen af de åtrådda områdena, hvarvid dock irredentistprogrammet ej helt kunde genomföras i fråga om Dalmatien och Fiume. Irredentisternas verksamhet har åren närmast efter Världskriget inriktats mest åt detta håll (jfr d'Annunzio, G., Suppl.) och tidtals rätt af sevärdt grumlat Italiens förhållande till grannstaten Jugo-Slavien. Jfr Italien (Historia Suppl. V. S—g

Italianklot, *text.*, tygsort. Se Klot 3.

***Italica.** — 2. Fornstad i Bætica (Spanien) på högra stranden af Bætis (Guadalquivir), ej långt från Hispalis (Sevilla), med hvilket I. täflade. Staden grundlades af Scipio Africanus d. ä. omkr. 205 f. Kr. och blomstrade i synnerhet under romerska kejsartiden; den var bekant som födelseort för bl. a. kejsar Trajanus. Betydande ruiner finnas kvar där. J. G

***Italien** har genom Världskriget fått sitt område i Europa väsentligt förstoradt. Nordligaste punkten (Cima d'Italia, 2,914 m. ö. h.), n. ö. om Drei herrnspitze, ligger nu på 12° 10′ ö. lgd fr. Gr. och 47° 10′ n. br. samt den östligaste, i det nyförvärfvade landområdet (Monte nevoso, 1,796 m. ö. h.), på 14° 28′ ö. lgd fr. Gr. och 45° 32′ n. br. Fastlandsdelen gränsar nu i ö. till Jugo-Slavien. Enligt senaste siffror fördelade sig areal och befolkning på följande sätt (1921):

Landsdelar	Areal kvkm.	Invånare		Tillväxt (+) l. minskn. (−) 1911—1921
		antal	på 1 kvkm.	
Italien före Världskriget	286,610	37,276,738	130	+ 7,51
Venezia tridentina (Trentino och Alto Adige)	13,904	648,208	47	+ 0,58
Venezia giulia (Görz o. Gradisca, Trieste, Istrien)	7,966	892,276	112	— 3,83
Zara och Dalmatiska öarna	58	18,719	323	— 6,15
	308,538	38,835,941	125,9	—

Därtill kommer Fiume (se d. o. Suppl.), som 1920 gjordes till en oberoende stat, men enligt fördrag mellan I. och Jugo-Slavien jan. 1924 till allra största delen införlifvades med I. (Fiume beräknades 1923 omfatta 30 kvkm. och ha omkr. 60,000 inv.). Enligt fördraget tillföll den till Fiume gränsande hamnen Porto Barros Jugo-Slavien.

Största bredden, i n., är nu, efter Istriens och Fiumes införlifvande, öfver 600 km. Till I. höra nu också Triesteviken och Quarneroviken samt öarna Cherso, Lussin, Unie m. fl. (Dalmatiska öarna) i norra delen af Adriatiska hafvet. — Öfverskottet af lefvande födda öfver döda är i I. fortfarande relativt obetydligt (459,926 år 1920). Emigrationen, som 1915—19 i medeltal inbegrep 121,301 pers. (mot före Världskriget väsentligt högre antal, t. ex. 872,598 pers. år 1913), steg 1920 till 344,208 pers., men 1921 hade emigranternas antal nedgått till 255,166 pers., hvaraf 60,846 till andra europeiska länder eller Medelhafsländer och 194,320 till transoceana länder. Äfven immigrationen var dock samtidigt betydande (64,445 pers. i medeltal 1915—19 och 92,212 pers. år 1921, hvaraf 71,374 från Förenta staterna). — Den produktiva jordarealen uppskattas nu till 26,398 mill. har, hvaraf endast omkr. 1 mill. har äro ouppodlade. De viktigaste jordbruksprodukternas kvantiteter 1922 voro:

Hvete	4,44	mill. ton	Bönor	0,27	mill. ton
Korn	0,17	» »	Potatis	1,29	» »
Hafre	0,44	» »	Sockerbetor	1,73	» »
Råg	0,12	» »	Vin	33	» hl.
Majs	1,63	» »	Oliver	24	» »
Ris	0,47	» »			

Silkesodlingen lämnade omkr. 31,000 ton kokonger 1922. Silkesspinnerierna voro 670 och silkesväfverierna 164, de sistnämnda med 23,759 arbetare, hvaraf 21,851 kvinnor (1920). Skogarnas produktionsvärde (timmer, arbetade trävaror m. m.) uppgår årligen till omkr. 225 mill. lire. Mineralprodukternas värde var 644,8 mill. lire, hvaraf mineraliskt bränsle 244,3 mill. lire, svafvelmalm 172,7 mill. lire, zink 46,7 mill. lire och kvicksilfver 43,8 mill. lire (1920). Antalet arb. i bergverk o. d. var s. å. 67,456. Stenbrotten sysselsatte 46,820 pers., hvaraf 1,257 kvinnor, och hade 61,74 mill. lire afkastning 1916. — Industrien (sidenindustri inräknad) omfattade 243,926 företag med 2,304,438 anställda och 1,620,404 eff. hkr drifkraft 1911. — Utrikeshandelns omsättning uppgick till 29,280 mill. lire, hvaraf 20,057 mill. för import och 9,223 mill. för export, oberäknadt ädla metaller, 1921. Från Sverige importerades 1920 enligt svenska källor för 27,23 mill. kr., och dit exporterades s. å. för 18,54 mill. kr. På de 1920 viktigaste handelsländerna kommo följande handelsvärden (i mill. lire):

	Inf.	Utf.
Förenta staterna	8,687,9	936,2
Storbritannien och Irland	4,606,9	1,378,7
Argentina	3,004,9	604,1
Frankrike	1,903,5	1,695,6
Tyskland	1,096,6	573,6
Österrike	650,6	621,3
Balkanländerna	630,7	1,189,2
Schweiz	574,2	1,504,4

Handelsflottan är med afseende på tontalet den fjärde i ordningen i världen och räknade 893 ång- och motorfartyg om 2,468 mill. bruttoton samt 378 segelfartyg om 183,000 bruttoton. — Järnvägarnas längd 1922 var 20,737 km., hvaraf 16,573 km. tillhörde staten. S. å. funnos 12,039 postanstalter, 57,126 km. telegraflinjer med 400,427 km. trådlängd, 10,118 telegrafstationer och 25 kuststationer för trådlös telegrafi. Telefonnätets trådlängd var 168,166 km. 1921. — Af guldmynt finnas nu äfven 50- och 100-lirestycken, af silfvermynt äfven 50-centesimistycken och af sedlar valörer om 5, 10, 25, 50, 100, 500 och 1,000 lire. Under Världskriget utsläpptes äfven sedlar (*buoni di cassa*) om 1 och 2 lire i st. f. silfvermynt. — Välgörenhetsinrättningarna (*istituzioni pubbliche di beneficenza*) voro 33,117 med 2,742,89 mill. lire kapital 1921. — *Budgeten* 1923—24 upptog inkomster till 17,767 mill. lire och utgifter till 20,619 mill. lire, alltså ett deficit — liksom ända sedan 1920 — på 2,852 mill. lire. De viktigaste inkomsterna voro: afkastning af statsegendom 15,4 mill., direkta skatter 1,254 mill. (däraf personlig inkomstskatt 974 mill.), skatt på affärer 1,039 mill., tullar och acciser 575 mill., monopol 3,218 mill. (däraf tobak 2,701, salt 171 mill., lotterier 329 mill.), afkastning af allmänna inrättningar 550 mill. lire. Af utgifterna märkas: utgifter för statsskulden 10,917 mill., för finansministeriet 1,611 mill., för justitiemin. 175 mill., för undervisning 901 mill., för landtförsvaret 1,102 mill. och för sjöförsvaret 1,308 mill. lire. — Hela statsskulden uppgick 1922 till 78,215,7 mill. lire, hvaraf 49,368,3 mill. i fast och 28,847,4 mill. i flytande skuld. — *Undervisningsväsen.* Folkskolornas antal var 131,513 med 84,123 lärare och 4,024,478 lärj. Elementarundervisningen omfattade 1,967 lärare med 346,218 lärj. 1920. De 17 statsuniversiteten hade 39,734 studenter. De med afseende på studentantalet största universiteten läsåret 1919—20 voro i ordning: Neapel, Rom, Bologna, Palermo och Turin. Handelshögskolor finnas nu äfven i Rom och Turin. 1919 bildades ett nationalinstitut för analfabeternas undervisning. — Till *religionen* voro 32,983,664 pers. (95,13 proc.) romerska katoliker, 123,253 protestanter (0,36 proc.), 34,324 judar (0,11 proc.),

874,532 pers. (2,52 proc.) konfessionslösa och 653,404 pers. (1,88 proc.) utan bekant trosbekännelse (1911). I. är nu deladt i 12 apostoliska provinser med 272 biskopsstift (1 patriarkat i Venezia, 49 ärkebiskopsstift, 6 kardinalbiskopsstift och 216 biskopsstift). E. A—t.

Försvarsväsendet utvecklade en betydlig styrka under Världskriget. Efter fredsslutet gjordes stora inskränkningar, dock mera på papperet än i verkligheten. Så nedsattes lagligen tjänstgöringstiden ända till 8 månader och minskades fredsstyrkan till 175,000 man. Under 1922 började emellertid en rörelse i motsatt riktning, och genom dekret af jan. 1923 ökades tjänstgöringstiden till 18 månader och fredsstyrkan till 250,000 man. *Aktiva armén* utgöres af 10 armékårer af territoriell betydelse, benämnda efter den stad, där kårbefälet är förlagdt, och 30 fördelningar — 3 inom hvarje armékår utom Roms, som har 4, och Palermos med 2 (alpinibrigaderna inräknas i antalet) — hvar och en innefattande de trupper af olika slag, som äro förlagda inom dess område. Infanteriet uppgår till 51 linjeinfanteribrigader om 2 regementen och 1 grenadjärbrigad med samma styrka, hvarje reg. med 3 bataljoner (hvaraf 1 är kader), 1 granatkastarpluton och depå. Härtill komma 12 bersaglierireg., af hvilka 6 äro utrustade med cyklar (hvarje reg. har 2—3 bat., 1 granatkastarpluton och depå), samt 9 alpinireg. om 2—4 bat., förenade i 3 grupper (motsvarande brigader), hvarje med 1 bergsartillerireg. (se nedan). Hvarje bat. har i regel 3 infanteri- och 1 kulsprutekompani samt 1 pionjärafdelning och 1 spaningspluton. Till infanteriet räknas äfven 1 afdelning pansarvagnar (till militärläroverksinspektionens förfogande). Kavalleriet utgöres af 3 brig. om 4 reg., hvart och ett med 4 skvadroner och depå. Hvarje brigad har sig tilldelade 2 (cykel-)bersaglierireg. I hvarje skvadron ingår 1 kulsprutetropp. Artilleriet består af 27 fältart.-reg. om 4 divisioner om 3 batt. (om 4 pjäser), 14 tunga fältart.-reg. (automobiliserade) om 4 div. om 3 batt., 1 ridande art.-reg. om 2 div. om 2 batt. och 2 div. om 3 batt., 3 bergsart.-reg. om 4 div. om 2—3 batt., 10 tunga fästnings- och kustart.-reg. (4 enbart fästnings-, 2 enbart kustart.-reg.) om 4 div. om 3 batt. I samtliga art.-reg. ingår 1 depå. Till artilleriet räknas äfven 10 grupper luftvärnsart. om 3 batt. och depå. Ingenjörtrupperna bestå af 10 grupper (motsvarande armékårerna) om 1 bat. sappör-minörer, 1 bat. telegrafister, 1 komp. för fotografering m. m., 1 radiotelegrafreg. med 5 bat. om 2 komp. och depå, 1 pontonjär- och lagunreg. med 4 bat. om 2—3 komp. och depå, 1 järnvägsreg. med 2 bat. samt 1 ballonggrupp med 2 komp. Flygvapnet utgör ett särskildt truppslag, lydande omedelbart under krigsministern. Dess angelägenheter handläggas af kommissariatet för flygväsendet, under hvilket lyda öfverstyrelserna för det militära och för det civila flygväsendet. Under den förra (*direzione generale di aeronautica militare*) lyder bl. a. generalkommandot för flygvapnet, hvilket senare indelas i 5 svärmar (*stormi*), motsvarande divisioner, med tillsammans 19 eskadrar (*gruppi*), spanings-, jakt-, bombarderings- och sjöflygplan. Svärmarna, med undantag af den sistnämnda, bilda tillsammans med motsvarande flygcentral (*centro aviazione*) 3 större grupper (*raggruppamenti*), nämligen 1 spanings-, 1 jakt- och 1 bombarderingsgrupp med resp. omkr. 500, 240 och 180 flygplan. Antalet sjöflygplan uppgår till omkr. 370. 1924 års plan upptar äfven ett 70-tal skolflygplan samt ett antal flygplan för kolonierna, försöks- och reservplan m. fl. Till flygvapnet räknas äfven 1 grupp och 1 "central" motorballonger (luftskepp). Antalet sådana är obekant. Mobilmilisen och territorialmilisen äro afskaffade. Däremot är en *frivillig milis*, benämnd *milizia volontaria per la sicurezza nazionale*, organiserad genom dekret af 14 jan. 1923. Denna, som efterträdt den fascistiska nationalmilisen (se Fascism. Suppl.), är afsedd att i fredstid upprätthålla ordningen. Vid mobilisering ingår den i armén och marinen. Milisen lyder under ett särskildt generalkommando och är fördelad på 14 områden (*zoni*), 1 grupp (på Sardinien) och 2 legioner (i Fiume och Tripolitanien). Hvarje område lyder under en särskild generalinspektör och omfattar ett bestämdt antal grupper, hvar och en med ett obestämdt antal legioner, hvarje sådan delad i kohorter (*coorti*) af 1:a och 2:a uppbådet. *Kolonialtrupperna* utgöra omkr. 25,000 man i Libyen, omkr. 3,000 man i Eritrea och 4,000 man i Somalilandet, till största delen färgade trupper. Ett *högsta krigsråd* har inrättats, under generalinspektören för armén som ordf. *Beväpningen* har i så måtto ändrats, att artilleriet under Världskriget försetts med fältkanonmateriel från Frankrike. Armén erhöll under Världskriget ny bekländad af grågrön färg. Den traditionella hufvudbonaden för bersaglieri, alpini och kavalleriet har bibehållits. — *Budgeten* för 1922 upptog 1,326 mill. lire ordinarie anslag och 1,550 mill. extra anslag (i runda tal) för armén. — Till armén räknas i viss mån äfven gendarmeriet (*carabinieri reali*), med en nominell styrka af omkr. 75,000 man, och *corpo della regia finanza* (se d. o. Suppl.). H. J—dt

Fasta försvaret. I:s fasta försvar vid den förutvarande österrikiska gränsen har efter förvärfvet af de i freden i S:t Germain 1919 och Rapallofördraget med Jugo-Slavien 1920 vunna landområdena i n. och n. ö. så godt som helt och hållet mist sin betydelse och kan på sin höjd efter omkastade fronter användas som ett tillbakadraget försvar, för så vidt ett sådant, särskildt hvad norra gränsen beträffar, kan anses erforderligt mot det nuvarande militärt tämligen betydelselösa Österrike. Å andra sidan har I. emellertid i de i de nyförvärfvade områdena befintliga försvarsverken fått nya gränsbefästningar, hvilka sålunda efter omläggning af försvarsfronterna bilda landets fasta försvar mot n. och n. ö. Dessa befästningar utgöras vid norra gränsen hufvudsak af Trento (Trient) med dess åt olika håll framskjutna pass-spärrar, Dossacio-, Moena- och Plätzwieseverken, samt andra spärrar åt ö. i Sexten- och Höllendalarna, befästningen vid Lardaro fort Strino, batteriet Gomagio och Ferdinandsfestet åt v. samt Franzensfeste längst i n., under det att befästningarna vid Riva ligga i andra linjen. Vid gränsen mot Jugo-Slavien ligga försvarsverken Malborghetto, Predil och Col di Plezzo. Slutligen har I. i Pola fått en ny krigshamn, hvarjämte Zara i Dalmatien är befäst mot sjön. L. W:son M.

Flottan har visserligen under och efter Världskriget icke erhållit någon förstärkning af större fartyg, hufvudsakligen beroende af ekonomisk

förhållanden, men det visar sig på mångahanda sätt, att man inom landet högt uppskattar sjövapnets betydelse samt att flottans effektivitet och krigsberedskap äro förträffliga. — Slagskeppens antal är f. n. (1924) 10, om det 1916 i Taranto till följd af inre explosion sjunkna och 1920 bärgade ”Leonardo da Vinci” medräknas. Detta fartyg kommer emellertid icke att försättas i tjänstdugligt skick, och som de 4 äldsta slagskeppen icke längre äro tidsenliga, eger flottan nu endast 5 effektiva slagskepp (om tills. 93,000 ton). Enligt Washington-konferensens bestämmelser får tontalet af italienska flottans slagskepp icke öfverstiga 175,000 och må under hvartdera af åren 1927—29 och 1931 1 slagskepp om högst 35,000 tons deplacement stapelsättas. Af 16 kryssare äro 9 pansardäcks-kryssare fullgoda. Så ock de flesta af flottans 13 spanare, 47 jagare och närmare 50 undervattensbåtar. Öfriga fartyg — smärre monitorer, kanonbåtar, torpedbåtar och specialfartyg — äro af mindre värde. Flottans flygvapen, som f. n. (1924) räknar endast ett 50-tal flygbåtar, är föremål för lifligt intresse. Utöfver förut befintliga örlogsstationer har efter Världskriget Pola tillkommit, hvarjämte depåer ordnats i Fiume och Zara. — Personalstyrkan skall enligt beslut 1923 ökas från 40,000 till 45,000 man och de värnpliktiges tjänstetid från 24 till 28 månader. H. W—l.

Författning och förvaltning. Ministrarna äro f. n. (1924) 13, näml.: konseljpresidenten (tillika inrikes- och utrikesminister), kolonial-, justitie-, finans- och skattkammar-, krigs-, marin- och undervisningsministrarna, ministrarna för allmänna arbeten, för jordbruk, för industri och handel, socialministern, ministern för post och telegraf samt ministern för de befriade områdena. Senaten bestod 1922 af 9 medlemmar af kungliga huset och 393 andra lifstidssenatorer. Deputeradekammaren bestod s. å. af 535 medl.: en för hvart 71,000-tal inv. enligt 1911 års census. 1921 funnos 11,821,168 väljare (män och kvinnor, d. v. s. 34 proc. af befolkningen). Vallagen af dec. 1920 gaf rösträtt åt alla italienare, män och kvinnor, som fyllt 21 år, samt äfven åt yngre män, hvilka gjort militärtjänst under Världskriget. Mandatfördelningen har enligt lagstiftning 1923 ändrats därhän, att hela landet utgör en valkrets och att det parti, som erhållit högsta röstantalet och samtidigt minst 25 procent af de afgifna rösterna, därmed förvärfvar två tredjedelar af kammarmandaten, hvarefter återstoden proportionellt fördelas mellan öfriga partier. De deputerade åtnjuta numera 15,000 lire i årsarfvode. — Kommunernas antal 1 jan. 1923 var 8,366.

Koloniernas areal och folkmängd framgå af följande tabell:

Kolonier	Areal kvkm.	Inv.
Libia	omkr. 1,500,000	omkr. 1,000,000
Colonia Eritrea	» 119,000	» 380,000
Colonia della Somalia meridionale (Benadir)	» 189,000	» 300,000
Somalia settentrionale (Obbia, Nogal, Migiurtini)	» 168,000	
Concessione di Tien-tsin (Kina)	» 0,50	(år 1914) 10,017
Summa	omkr. 1,976,000	omkr. 1,690,017

En särställning intaga de ockuperade Tolföarna (se d. o., äfven i Suppl.) och några andra öar i Egeiska hafvet (*Occupazione delle isole dell'Egeo*: Rhodos, Stampalia, Scarpanto, Caso, Piscopi, Nisiro, Calimno, Lero, Patmo, Cos, Simi, Calchi och Lipso). Deras invånarantal beräknades till 100,198 pers. år 1917. — Litt.: G. Borghese, ”L'Italie moderne” (1913), E. Lémonon, ”L'Italie économique et sociale” (s. å.), E. Giampiccolo, ”Le colonie italiane in Africa” (1914), E. Braun, ”The new Tripoly” (s. å.), P. Lanino, ”La nuova Italia industriale” (4 bd, 1917), R. F. Foerster, ”The italian emigration” (s. å.), H. Zimmern och A. Agrosti, ”New Italy” (1918), och G. Tomasi, ”Le regioni d'Italia” (1922). E. A—t.

Historia (efter 1909). Ministärerna Sonnino (dec. 1909—mars 1910) och Luzzatti (mars 1910—mars 1911) voro svaga och beroende af den af Giolitti behärskade kammarmajoritetens osäkra välvilja. I mars 1911 bildade Giolitti en ny ministär med rösträttsreform, arbetarpensionering och statligt lifförsäkringsmonopol på programmet. Dess arbete blef emellertid förnämligast af utrikespolitisk art. Giolitti och utrikesministern San Giuliano förberedde på sommaren i all tysthet ett eröfringskrig mot Turkiet i syfte att förvärfva dess nordafrikanska provinser Tripolis och Cyrenaica. I:s allierade, Tyskland och Österrike-Ungern, höllos i det längsta utanför dessa planer, enär man förutsåg deras ogillande af dem och dessutom ville undvika en medlingsaktion. I:s krigsförklaring utfärdades 29 sept. Om krigshändelserna se Tripoliskriget. De första lättvunna framgångarna följdes snart af militära svårigheter inför turkarnas och arabernas sega motstånd i det inre af landet, men redan 5 nov. utfärdades ett dekret om de båda provinsernas annektering, detta för att hindra hvarje stormaktsmedling på annan bas än italiensk suveränitet öfver dem. Länge hindrades italienska regeringen genom diplomatiskt tryck, särskildt från Österrike, att utsträcka krigsoperationerna till Egeiska hafvet, men när så på allvar skett i april 1912, blef Turkiet mera fredsbenäget, och efter besvärliga, långt utdragna fredsunderhandlingar afslöts 18 okt. s. å. fredsfördraget i Ouchy. I detta maskerades nödtorftigt det turkiska afträdandet af Tripolis och Cyrenaica (se därom Tripoliskriget, sp. 768); återlämnandet af de under kriget af I. besatta Tolföarna (se d. o., äfven i Suppl.) medgafs i princip, men på villkor, som gjorde, att det kom att ställas på framtiden. Kort därefter förnyades trippelalliansen, 5 dec. 1912, försedd med ett tilläggsprotokoll, som i status-quo-aftalen inbegrep äfven I:s suveränitet öfver Tripolis och Cyrenaica. Under 1913 års Balkankris samverkade I. med Österrike om att utestänga Ser-

bien från tillträde till Adriatiska hafvet och sökte i samband därmed aflägsna ett gammalt tvistefrö mellan Rom och Wien genom att gå med på, att Albanien upphöjdes till ett oberoende furstendöme. Däremot motsatte sig italienska regeringen ett af Österrike planeradt väpnadt ingripande mot Serbien sommaren 1913 under Andra Balkankriget och lyckades med tyskt bistånd korsa dessa planer.

Det stöd några moderata socialister gett Giolittis nordafrikanska politik föranledde juni 1912 deras uteslutande ur partiet, och de bildade då under ledning af Bissolati och Bonomi ett eget ''reformsocialistiskt'' parti. Ministären Giolittis rösträttsreform genomfördes juni s. å. och gaf rösträtt, förutom åt myndiga läs- och skrifkunniga män, äfven åt manliga analfabeter, som fyllt 30 år eller fullgjort sin värnplikt. De nya parlamentsvalen höllos först okt.—nov. 1913 och betecknade en tydlig förskjutning åt vänster: de i tre grupper söndrade socialisterna fingo 80 platser af 508, liberalerna af olika nyanser voro i afgjord majoritet med öfver 300 mandat. För första gången invaldes i kammaren en liten katolsk grupp. Påfven hade nämligen lättat på röstningsförbudet af 1868 (se N o n e x p e d i t), dock ej för staden Rom. Annorstädes tillåts valdeltagande, där det gällde att utestänga socialister och kända religionsfiender; många liberaler hade måst köpa katolikernas stöd genom förbindelser att ej medverka till någon mot kyrkans intressen riktad lagstiftning. Utan att därför uppge sitt stora parlamentariska inflytande afgick Giolitti mars 1914 och efterträddes af Salandra (se d. o., äfven i Suppl.); som utrikesminister kvarstod San Giuliano. Salandra återställde utan större svårighet ordningen i Romagna, där i juni en syndikalistisk strejkrörelse ledt till utropande af ''fria kommuner'' (bl. a. i Ancona) och några veckors rätt utbredd anarki.

Världskrigets utbrott (aug. 1914) gjorde faktiskt, fastän ej genast äfven formellt, slut på trippelalliansen. Italienska regeringen häfdade nämligen, att *casus fœderis* ej förelåg, enär Österrike-Ungern utan I:s åtspörjande hade genom sitt ultimatum till Serbien skapat det läge, hvarur Tysklands och Österrike-Ungerns krig med Ryssland (sedan äfven med Frankrike och England) framgick. I. förklarade sig därför neutralt (3 aug.). För denna sin neutralitetspolitik hade Salandra och San Giuliano obetingadt stöd äfven från Giolitti, och folkstämningen skulle för öfrigt svårligen ha fördragit I:s deltagande i kriget på arfiienden Österrikes sida. Tvärtom började snart en häftig agitation för deltagande i kriget på motsidan. Interventionsifrarna fingo växande anhang bland radikaler, republikaner, reformsocialister och irredentistiska nationalister, hvaremot Giolittis anhängare och de katolskt klerikala kretsarna föga påverkades af krigspropagandan och det officiella socialistpartiet var principiellt krigsfientligt. Inom regeringen fick krigspartiet insteg, då San Giuliano i okt. afled och vid ministärens rekonstruktion Sonnino (se d. o., äfven i Suppl.) blef utrikes- och Orlando (se d. o., äfven i Suppl.) justitieminister. Som tysk ambassadör i Rom (från dec. 1914) sökte furst Bülow motverka ententelockelserna genom att ställa i utsikt österrikiska landafträdelser till I. som kompensation för centralmaktsaktionen på Balkanhalfön. Italienska regeringen höll tills vidare alla vägar öppna, och i ett tal 3 dec. proklamerade Salandra den ''heliga egoismen'' (*sacro egoismo*) som lösen för I:s politik. Besättandet af Valona underströk, att I. höll sig beredt på alla eventualiteter.

Våren 1915 förhandlade Sonnino samtidigt med Österrike om priset för I:s fortsatta neutralitet och med ententemakterna om lönen för dess deltagande i kriget på deras sida. Österrikes anbud befunnos alltför njugga, och 26 april ingick I. med England, Frankrike och Ryssland i hemlighet fördraget i London, där det förpliktades att senast inom en månad draga i fält och som andel i bytet fick löfte om ej blott Trentino, Trieste och utrikespolitisk hegemoni i Albanien, utan äfven suveränitet öfver Valona, Rhodos och Tolföarna samt Görz, Gradisca, Istrien och norra Dalmatien med öarna därutanför (däremot skulle Fiume och södra delen af dalmatiska kusten tillfalla ''Kroatien, Serbien och Montenegro''). Nu blef krigspropagandan i I. ytterligt intensiv; den leddes af skalden d'Annunzio. Neutralitetspolitikens anhängare utsattes för skymfliga tillvitelser och hotfulla demonstrationer. 4 maj lät Sonnino i Wien förklara I. löst från förbundet (under förevändning af, att det brutits af Österrike), och 13 maj ställde ministären Salandra fredspartiet i kammaren mot väggen genom att begära afsked. Giolitti fann snart, att den uppjagade krigsstämningen omöjliggjorde bildandet af ett fredsvänligt kabinett, och då konungen 14 maj afböjde ministärens afskedsansökan, var därmed saken afgjord. Giolitti reste missmodig hem (17 maj), och deputeradekammaren gaf 20 maj med 407 röster mot 74 ministären utomordentlig befogenhet i händelse af krig. Senaten biträdde beslutet, och 23 maj afläts krigsförklaring mot Österrike-Ungern. Med Tyskland endast afbrötos de diplomatiska förbindelserna. I nov. anslöt sig I. till Londonaftalet af 5 sept. 1914 mellan England, Frankrike, Ryssland och Japan mot separatfred och intog därmed definitivt sin plats i de allierades led.

Om I:s deltagande i kriget se närmare V ä r l d s k r i g e t, sp. 194—196, 213—214, 228—230, 246—248 och 257—258. Striderna i Trentino och på Isonzofronten blefvo heta och hårda, ej minst på grund af de svåra terrärgförhållandena, och krigslyckan växlade. Då vid österrikiska offensiven maj 1916 mot Asiagoplatån striden fördes öfver på italiensk mark, störtades (juni) ministären Salandra, och Boselli bildade en samlingsministär, hvari äfven reformsocialisten Bissolati och katolikledaren Meda ingingo. Nu följde den länge påyrkade krigsförklaringen mot Tyskland 27 aug., samma dag som Rumänien inträdde i kriget. Sonnino, som bibehållit utrikesportföljen, utverkade vid de allierades premiär- och utrikesministermöte i S:t Jean de Maurienne april 1917 de allierades löfte, att I. vid en framtida delning af Mindre Asien skulle erhålla Smyrna, och i juni s. å. proklamerade den i Albanien opererande general Ferrero italienskt protektorat öfver detta land. — Krigets långvarighet och de tunga offer det pålade I. framkallade där på många håll 1917 en viss krigströtthet. Under påverkan af ryska revolutionen började de från början krigsfientliga ''officiella'' socia-

listerna visa ökad lifaktighet. I Turin utbröt i aug. en våldsam strejk inom krigsindustrien, och då efter dess undertryckande strejkledarna sändes till fronten, fortsatte de där sin propaganda mot ännu en krigsvinter. När så 23 okt. en kraftig centralmaktsoffensiv började vid Caporetto, ökades dess framgång afsevärdt därigenom, att moralen sviktade hos en del af 2:a italienska armén, och vid det återtåg, som nu följde, kunde fienden endast med stora ansträngningar hejdas vid floden Piave. Dessa händelsers politiska återverkan blef ministären Bosellis fall (25 okt.). Orlando bildade en ny samlingsministär (Sonnino utrikes-, Meda finans-, Nitti skattkammar- och Bissolati pensionsminister). Som öfverbefälhafvare aflöstes (nov.) Cadorna af general Diaz. Fronten stadgades (med stöd bl. a. af brittiska trupper); arméns reorganisering bedrefs rastlöst och med framgång.

Ju närmare freden kom, desto mer framträdde rivaliteten mellan italienare och jugoslaver om fördelningen af det väntade segerbytet vid Adriatiska hafvet. Inom regeringen företrädde Bissolati härvidlag en moderat uppfattning, men efter den stora katastrofen för centralmakterna i okt.—nov. (stilleståndet i Padua 2 nov., italienarnas intåg i Trento och Trieste 3 nov.) stegrades nationalisternas kraf: de omfattade på historiska grunder utöfver hvad Londonfördraget utlofvat nu äfven Fiume, Spalato, Ragusa m. m. Bissolati afgick 29 dec. 1918 ur ministären för att kunna friare förfäkta ett med nationalitetsgrundsatsen mera öfverensstämmande, mot jugoslaverna försonligt program. På Pariskongressen, där Orlando och Sonnino voro I:s främsta delegerade, behärskades deras hållning nästan helt af rivaliteten med Jugo-Slavien, som där för en stor del af sina anspråk fann energiskt stöd hos presidenten Wilson. Då denne 22 april i form af en vädjan till italienska folket publicerade sin mening i Fiume-frågan, lämnade Orlando och Sonnino demonstrativt Paris 24 april och sökte i ett förtroendevotum af parlamentet nytt stöd för sina kraf. De återvände emellertid till Paris 5 maj, utan att ha lyckats utverka större tillmötesgående för den italienska ståndpunkten. Då detta snart blef tydligt, gaf kammaren ministären ett misstroendevotum, och Nitti (se d. o. Suppl.) bildade en ny koalitionsministär med Tittoni som utrikesminister (till nov., då han efterträddes af Scialoja). Freden med Österrike afslöts 10 sept. 1919 i S:t Germain-en-Laye (se d. o. Suppl. och Österrike, sp. 232). I. erhöll Trentino och Syd-Tyrolen upp till Brennerpasset (''Alto Adige'', med öfvervägande tysk befolkning); fördelningen af de områden Österrike afträdde vid Adriatiska hafvet återstod att göra. Denna ömtåliga fråga invecklades ytterligare genom d'Annunzios besittningstagande af Fiume 12 sept. och hans pompösa upprättande af ett regentskap där (se d'Annunzio och Fiume, båda i Suppl.).

Åren närmast efter Världskriget kännetecknades i I. af stark misstämning och djupgående sociala oroligheter. Kriget hade kräft oerhörda offer: vid armén hade 462,391 man stupat och 953,886 blifvit sårade, statsskulden steg vid 1918 års slut till 2,520 mill. lire, dyrtid och arbetslöshet förbittrade stämningen bland arbetarna, hvilka dessutom hetsades till våldshandlingar af anarkistiska och bolsjevikiska uppviglare. De svaga och af ständigt skiftande parlamentariska kombinationer beroende koalitionsministärerna förmådde ej med nödig kraft häfda statens auktoritet. Nitti hade i aug. 1919 genomdrifvit en ny rösträttsreform, byggd på allmän rösträtt och proportionella val. Vid nyvalen i nov. hade socialisterna och det i jan. konstituerade katolska Italienska folkpartiet (se d. o. Suppl.) betydande framgång; de förre erhöllo 156, det senare ett 100-tal mandat mot de liberala gruppernas 161. I Fiume-frågan aflöste kompromissförslagen hvarandra utan resultat, landets ekonomi undergräfdes genom de ständiga strejkerna, som voro särskildt täta och långvariga bland järnvägsmännen och ofta beledsagades af upprörande våldsdåd. Då regeringen ej förmådde upprätthålla ordningen, öfvertogs mångenstädes denna uppgift af frivilliga, och småningom organiserade sig dessa i väpnade sammanslutningar, *Fasci italiani di combattimento* (''italienska stridsknippen''), hvilkas stridsmetoder stundom föga skilde sig från de röde orostiftarnas (se om denna utveckling art. Fascism. Suppl.). Ministären Nitti rekonstruerades ett par gånger (mars och maj 1920), men föll definitivt i juni, och Giolitti bildade då en ny koalitionsministär med grefve Sforza som utrikesminister och Bonomi som krigsminister. Dess utrikespolitik gick ut på att afveckla pågående konflikter. Sålunda träffades aftal med Albaniens nya regering om dess erkännande och de italienska truppernas återkallande (aug.), äfven från Valona; I. behöll endast den strategiskt viktiga ön Saseno. För Grekland ställdes i utsikt återlämnande af Tolföarna, och genom direkta förhandlingar med Jugo-Slavien kom man omsider till en uppgörelse, fördraget i Rapallo 12 nov. 1920. I. fick på sin lott Görz, Gradisca, Trieste, Istrien och en liten del af Krain med en strategiskt tillfredsställande nordöstgräns. Det afstod däremot från norra Dalmatien utom hamnstaden Zara och från öarna utanför kusten utom Cherso, Lussin, Lagosta och Pelagosa. Genom en landremsa söder om Volosca fick I. direkt gräns till Fiume, som blef en oberoende hamnstad (*Stato di Fiume*). Fördraget ratificerades i nov., och då d'Annunzio trotsade dess bestämmelser, besattes staden af italienska trupper (dec.), och d'Annunzio nödgades afresa (jan. 1921). Svagare var Giolittis inrikespolitik. Visserligen genomdref han mot socialistisk obstruktion upphäfvandet af den från kriget bestående s. k. brödlagen, som kostade staten 6 milliarder lire årligen för att hålla ''ett politiskt brödpris'', väsentligt understigande produktionskostnaden, men däremot nödgades han sept. 1920 tolerera de strejkande arbetarnas tilltag att i stor utsträckning besätta fabrikerna och söka drifva dem för egen räkning (jfr Giolitti. Suppl.) I fascisternas och kommunisternas strider mot hvarandra afstod regeringen oftast af ren maktlöshet från att ingripa. I hopp om att erhålla ett arbetsdugligare parlament utskref Giolitti nyval till maj 1921. Socialistpartiet, från hvilket ett till Moskvainternationalen hörande kommunistparti brutit sig ut, återkom åtskilligt svagare, och en fascistgrupp på ett 30-tal tillhörde de valde, men i öfrigt voro förändringarna i kammarens sammansättning föga betydande. Då

ministärens majoritet i det nya parlamentet befanns opålitlig, gaf Giolitti juni 1921 rum för en ministär Bonomi (Della Torretta utrikesminister), som emellertid snart visade sig svag och maktlös inför kommunisternas och fascisternas allt öppnare lagtrots. Redan i febr. 1922 följdes den af ett nytt koalitionskabinett under Facta (se d. o. Suppl.) med Schanzer som utrikesminister. Under dess ämbetstid inföll Genuakonferensen (se d. o. Suppl.), och efter dennas misslyckade försök till allmän uppgörelse med Sovjet-Ryssland slöt italienska regeringen på egen hand ett handelsfördrag med Ryssland, men Moskvaregeringen beslöt juni 1922 att ej ratificera det. Facta rekonstruerade i juli sin ministär, men stod maktlös inför en hotande socialistisk storstrejk, hvilken då med stor energi undertrycktes af fascisterna. Deras ledare, Benito Mussolini (se d. o. Suppl.), hade därmed uträttat, hvad ingen af de närmast föregående årens svaga ministärer vågat försöka, nämligen att få bukt på den kommunistiska omstörtningsrörelsen. Fascistledningen grep nu äfven efter själfva statsmakten och eröfrade också denna genom en statskuppsartad uppmarsch mot Rom i okt. (se därom närmare Fascism. Suppl., sp. 746). Facta, som ett ögonblick tänkt göra motstånd, hindrades därifrån af konungen, som vägrade underteckna dekretet om belägringstillstånd. Mussolini fick i stället (30 okt.) i uppdrag att bilda ministär, öfvertog själf in- och utrikesministerposterna och fick en faktisk diktatorsställning, bekräftad genom parlamentets beslut att bevilja den nya ministären utomordentliga befogenhete till 1923 års utgång.

Mussolinis utrikespolitik har gått ut på att åt I. vinna en med öfriga stormakters fullt jämlik ställning vid de internationella rådslagen och särskildt att stärka I:s inflytande i Medelhafvet. Om hans hänsynslösa tillvägagående mot Grekland vid en konflikt, föranledd af mordet på några italienare på grekiskt område (aug. 1922), och hans öppna trots mot Nationernas förbund, när det, efter italienskt besättande af Korfu, sökte upptaga konflikten till behandling, se Korfu. Suppl. Denna ''aktiva'' utrikespolitik bidrog nog att göra Jugo-Slavien benäget för en ny reglering i godo af Fiumefrågan, och 27 jan. 1924 ordnades denna definitivt därhän, att staden Fiume införlifvades med I., men det till hamnområdet hörande Porto Barros tillföll Jugo-Slavien. Inrikespolitiskt har Mussolini endast till en mindre del hunnit genomföra fascistpartiets program (jfr Fascism. Suppl., sp. 746). Finanserna ha förbättrats, ämbetsverken reorganiserats, strejkerna nästan måst upphöra, men å andra sidan har medborgarfriheten fått undergå väsentliga inskränkningar och de lokala fascistsammanslutningarnas godtyckliga framfart endast delvis tyglats. Hösten 1923 genomdrefs en ny vallag (se ofvan, sp. 709), som åt det parti, som erhåller det högsta röstetalet, inrymmer två tredjedelar af kammarmandaten; den gamla deputeradekammaren upplöstes i jan. 1924, och ''valreformens'' genomskinliga metod att ge fascistdiktaturen ett konstitutionellt utseende tillämpades med åsyftadt resultat, valet af en lydig deputeradekammare, i april 1924.

Litt.: L. M. Hartmann, ''Hundert jahre italienischer geschichte, 1815—1915'' (1916), E. Masi, ''Il risorgimento italiano'' (2 bd, 1918), L. Hautecoeur, ''L'Italie sous le ministère Orlando, 1917—1919'' (1919), J. P. Trevelyan, ''A short history of the italian people'' (1920), A. v. Hofmann, ''Das land I. und seine geschichte'' (1921), E. Lémonon, ''L'Italie d'après-guerre'' (1922), T. Tittoni, ''Modern Italy'' (s. å.), och I. Hjertén, ''Mussolini'' (1924). V. S—g.

Italienska folkpartiet (it. *Partito popolare italiano*), *polit.*, ett demokratiskt katolskt parti i Italien. Det bildades jan. 1919, sedan under det närmast föregående årtiondet Vatikanen i praktiken alltmer uppgett sin tidigare omedgörligt afvisande ståndpunkt mot troende katolikers och särskildt prästers öppna deltagande i Italiens politiska lif (jfr Non expedit). Bland partiets vid dess bildande antagna programpunkter märkas: den heliga stolens frihet och oberoende, skydd för det kristliga familjelifvet, bibehållande af förbudet mot skilsmässa, undervisningsfrihet med garanti för likaberättigad ställning för konfessionella skolor, sociala reformer, kvinnorösträtt, främjande af internationellt skiljedomsförfarande, folkförsoning och rustningsminskning. Under ledning af sin förste, synnerligen energiske generalsekreterare, prästen Don Sturzo (se Sturzo. Suppl.), vann partiet raskt stor anslutning, och vid 1921 års val lyckades det i deputeradekammaren insätta 109 af sina medlemmar (*popolari*, ''folkpartister''). Flera af dess ledande män, t. ex. Meda och Nava, inträdde i åtskilliga af de hvarandra raskt aflösande koalitionsministärerna. Genom fascismens seger 1922 kom partiet i en rätt ömtålig ställning, och delade meningar yppades inom ledningen om partiets ställningstagande till den nya rörelsen. Många partimedlemmar öfvergingo till det fascistiska regeringspartiet, och vid valen i april 1924 nedgick folkpartiets, liksom öfriga icke fascistiska gruppers, antal kammarmandat högst betydligt. Jfr G. de Rossi, ''Il partito popolare italiano'' (1920). V. S—g.

Italienska kriminalistskolan plägar man efter dess främsta representanter benämna den riktning inom den moderna straffrättsvetenskapen, som först gaf uppslaget till ett mera ingående, metodiskt studium af kriminalitetens orsaker. Som skolans grundläggare framstår Cesare Lombroso (se d. o.) genom sitt arbete *L'uomo delinquente* (1876), som särskildt i sin 2:a, betydligt utvidgade upplaga (1878) riktade hela den intresserade kulturvärldens uppmärksamhet på hithörande frågor. Trots den ganska ringa sanningskärna, som hans däri framställda teorier numera allmänt anses ega, gaf likväl mängden af det däri hopade materialet en anvisning om, hvilket betydelsefullt område, som här låg öppet för forskningen. Uppslaget fullföljdes närmast af hans båda betydande lärjungar Raffaele Garofalo (se d. o.) och Enrico Ferri (se d. o.), hvilka kunna anses som den moderna kriminologiens (se d. o.) verkliga grundläggare. Italienska kriminalistskolan bildar epok inom straffrättsvetenskapen icke blott i nu nämnd hänseende, utan äfven som utgångspunkt för nya strömningar inom kriminalpolitiken (se d. o.), i det att dess representanter, särskildt Ferri, med stor energi gjort sig till målsmän för bestraffningsreglernas ombildning till att uteslutande fullgöra funktionen såsom ett samhällets skyddsmedel mot kriminaliteten med fullständig utrensning af alla

vedergällningssynpunkter (jfr Preventionsteori). N. S—g.

*Italienska litteraturen. Verismen, som i likhet med naturalismen i Frankrike m. fl. länder byggde på en modern naturvetenskaplig åskådning, skapade med Giov. Verga (d. 1922) och andra en betydande prosadikt med ämnen från folklifvet i olika delar af landet. Hembygdsdiktningen har i Italien fått en mycket stark ställning på grund af de där ovanligt skarpt utpräglade landskapsegendomligheterna. Särskildt lifligt blomstrar af samma skäl också dialektlitteraturen. Bland dess förnämsta företrädare är den känslofulle och humoristiske, folklige neapolitanske lyrikern Salvatore Di Giacomo (f. 1860), af hvars sånger ett icke ringa antal blifvit tonsatt och klingar genom Neapels gator. Mycket betydande äro romarna Belli och Cesare Pascarella (f. 1858), och af öfriga skalder på Roms dialekt må nämnas Giggi Zanella och satirikern Alberto Salustri, populär under märket Trilussa; vidare pisanaren Renato Fucini (1843—1922), märket Neri Tanfucio, det toskanska landskapets ypperlige skildrare, venetianen Attilio Sarfatti, veronesaren Berto Barbarani, milanesaren Ferdinando Fontana, neapolitanen Ferdinando Russo, piemontesaren Brofferio och sicilianen Meli. Lyriken behärskades långt in på 1900-talet af Giovanni Pascoli (d. 1912) och Gabriele d'Annunzio, hvilka fått talrika efterföljare. Pascoli var på en gång naiv och preciös, ett fruktbart lyriskt skaplynne, som i kärlek och ömhet omfattade människorna och tillvaron, och hans diktning är subjektiv, känslig, vek och drömmande. D'Annunzio hyllade från början en radikal sensualism, som snart tog formen af ett estetiskt virtuoseri, för hvilket sinnenas njutningar var det enda betydelsefulla. Efter att en kort period ha låtit påverka sig af Tolstoj och Dostojevskij vardt han nietzschean och har under Italiens krig varit det nationella utvidgningsbegärets eggare och själfva krigets lofprisare, hvarunder hans diktning blifvit alltmer dekorativ och retorisk. Guido Gozzano (1883—1916) och Amalia Guglielminetti (f. 1889) visa samma sinnliga lidelsefullhet som d'Annunzio, deras mästare. Francesco Pastonchi (f. 1875), som utgick från d'Annunzio, har efter ett skede af pessimism utvecklats till en entusiastisk förhärligare af naturen, af vetenskapens och arbetets fredliga segrar. Giovanni Marradi har berömts för sina retoriska hyllningar åt Garibaldi. Vidare må nämnas Francesco Gaeta, Giovanni Bertacchi, Alfredo Baccelli (f. 1863), Arturo Colautti (f. 1851), Angelo Orvieto, Corrado Corradini, Giovanni Cena (1870—1917), Francesco Chiesa, Fausto Salvatori, Capuano Anzoletti och Giovanni Castanzi. Skilda riktningar ha gjort sig gällande, utan att någon särskild vunnit en ledande ställning. Fri vers, med starka påverkningar från den franska litteraturen och äfven Walt Whitman, har odlats lifligt, och i den yttersta strömningen, futurismen, med F. T. Marinetti som chef, har verismens konträra motsats uppträdt. Redan före kriget befann sig emellertid futurismen på återgång. Utan att ännu ha frambragt stora poetiska värden, är den yngsta italienska lyriken i samklang med den allmänna utvecklingen i landet, eftersträfvar allvar och enkelhet, personlighet och omedelbarhet. Af de yngre kunna nämnas mystikern Arturo Onofri (f. 1880) och den subtile, tidigt bortryckte Sergio Corrazini (1887—1907). Om den moderna poesien se G. Papini och E. Pancrazi, "Poeti d'oggi 1900—20" (1920).

Roman- och äfven novell-litteraturen är alltjämt föremål för lifligt intresse, ehuru några af de förnämsta författarna från 1800-talets senare hälft gått bort: De Amicis 1908, Rovetta 1910, Fogazzaro 1911, Castelnuovo 1915, Neera 1916, Farina 1918, Verga 1922. Fortfarande verksamma af de äldre äro Matilde Serao, Teresa Ubertis, Annie Vivanti, Grazia Deledda och d'Annunzio, som på senare år likväl föga odlat romanen. Sicilianen Luigi Pirandello (f. 1867) är känd som humorist, alltid med pessimistisk underton. Luciano Zùccoli (f. 1870) är en alsterrik prosaist, som företräder en individualistisk realism, Alfredo Panzini (f. 1863) en ironiker, hvars rätt godtyckliga formgifning ej utesluter, att han roar och behagar. Den store publikgunstlingen på senare år har varit Guido da Verona (f. 1881), som låter erotiska äfventyr dominera i sina berättelser och är en sensualist af robustare läggning än d'Annunzio. Bland den sociala romanens representanter märkas bl. a. Giovanni Cena (1870—1918), konstkritikern Ugo Ojetti (f. 1871) och den förut nämnde Baccelli. Af den stora mängden uppmärksammade yngre prosaister må vidare nämnas Antonio Beltramelli (f. 1880), öfv. till sv., Massimo Bontempelli (f. 1885), poet, men framför allt novellist, G. A. Borgese (f. 1882), professor i tysk litteratur, novellisten och dramatikern Raffaele Calzini (f. 1887), Marino Moretti (f. 1885), som fint skildrar sin hembygd, Romagna, och dess befolkning, den ryktbare Giovanni Papini (f. 1881), en vulkanisk natur, hvars "Storia di Cristo" (1921) väckt ett oerhördt uppseende och som från en negativ världsåskådning öfver pragmatismen och futurismen kommit till en positiv katolsk tro; han har äfven varit af stor betydelse som utgifvare af eller väsentlig medarbetare i flera tidskrifter: "Leonardo" 1903—07, "La voce" 1908—13, "Lacerba" 1913—15; den alsterrike Rosso di San Secondo (f. 1887), Ardengo Soffici (f. 1879), äfven målare och kritiker, som från att vara internationalist öfvergått till fascismen. En modern prosaantologi är G. Titta Rosas "Narratori contemporanei" (2 bd, 1921). I versdramat har d'Annunzio, liksom i lyriken, varit dominerande, i det samtidsskildrande prosadramat ha psykologer som Bracco, Butti (d. 1912) och Praga betecknat den härskande smaken genom efterbildning af nordiska, tyska och franska mönster. Florentinaren Sem Benelli (se denne. Suppl.) har framträdt som den starkaste individualiteten i sina historiska dramer; liksom Benelli ha äfven Ettore Moschino och Fausto Salvatori behandlat medeltidsämnen. Det moderna sällskaps- och sededramat företrädes af Dario Niccodemi, Alfredo Testoni, Domenico Tumiati, de redan nämnde Ojetti, Pi-

randello, Fausto M. Martini, S. Zambaldi m. fl.

Litt.: Mantovani, ”Letteratura contemporanea” (1903—04), M. Muret, ”La littérature italienne d'aujourd'hui” (1906), J. Dornis, ”Le roman italien contemporain” (1907), A. Reggio, ”L'Italie intellectuelle et littéraire au début du XX:e siècle” (s. å.), Baumgartner, ”Die italienische literatur” (1911), Oliva, ”Il teatro in Italia” (s. å.), P. Monti, ”Letteratura italiana moderna contemporanea” (s. å.), L. Gigli, ”Il romanzo italiano” (1914), L. Tonelli, ”L'evoluzione del teatro contemporaneo in Italia” (s. å.), K. Vossler, ”Italienische literatur der gegenwart” (s. å.), H. Hauvette, ”Littérature italienne” (s. å.), B. Croce, ”La letteratura della nuova Italia” (3 bd, 1914—15), och ”La critica” (tidskrift, 1903 ff.), samt L. Rosso, ”I narratori” (1923). R—n B.

Italienskt rajgräs, *bot.* Se Lolium.

Italique [-ali'k], fr., Italics [itä'liks], eng., kursiv (se d. o.).

I telefon, proverb af Viktoria Benedictsson, från 1887 uppf. i Stockholm framgångsrikt med Ellen Hartman i hufvudrollen (ungmö i öfvergångsåldern).

Itelmer. Se Kamtjatka, sp. 744.

Ito, Yuko, grefve, japansk amiral, f. 1843, d. 14 jan. 1914, blef sjöofficer 1868, befordrades snabbt under nästan ständiga sjökommenderingar, blef konteramiral redan 1886, viceamiral och stationsbefälhafvare i Yokosuka 1892 samt var högste befälhafvare öfver japanska flottan under Jaluslaget 17 sept. 1894, där kinesiska flottan led ett svårt nederlag. Efter kriget blef I. chef för marinstaben och utnämndes till viscount, amiral (1898), grefve (1907) och till sist storamiral. H. W—l.

Itongasi, en Helgelseförbundet (se d. o. Suppl.) tillhörig missionsstation bland sulukaffrerna i Syd-Afrika.

Itrol [-ål], dets. som *silfvercitrat.* Se Silfverpreparat, sp. 490.

***Itschang** har sedan 1894 en Svenska missionsförbundets missionsstation.

***Itschili** hade enl. senaste uppgifter 105,194 inv., hvaraf 102,034 muhammedaner, 2,507 greker och 341 armenier (1914).

Iturup, ö. Se Kurilerna.

I. V. A., förkortning för Ingenjörsvetenskapsakademien (se d. o. Suppl.)

***Ivalo,** H. S., har ytterligare utgett historiska romaner: *Erämaan taistelu* (”En strid i ödemarken”, 1909), *Viipurin pamaus* (”Viborgska smällen”, 1911), *Pietari Särkilahti* (1913), *Kuningas Suomessa* (Konungen [Gustaf Vasa] i Finland; 1919), *Erämaan nuijamiehet* (Ödemarkens klubbemän, 1922) m. fl. Han var 1918—20 hufvudredaktör för ”Helsingin sanomat”. T. C.

***Ivanec** tillhör nu Jugo-Slavien.

***Ivangorod.** 1. I. tillhör nu republiken Estland och bildar en del af Narva. Estniska namnet är *Janilinn.*

2. I. (po. *Dęblin*) tillhör numera Polen. Fästningen utgjorde under Världskriget centralpunkten i den ryska Weichsellinjen med uppgift att vara ett dubbelt brohufvud och skydda den därvarande strategiskt viktiga vägknuten. Utom den gamla bastionerade enceinten, som omsluter den lilla staden I., och brohufvudet Gortjakov på vänstra Weichselstranden utgjordes befästningarna af 4 större och 2 mindre fort på högra och 3 större fort på vänstra flodstranden, samtliga omoderna, om än de sistnämnda i början af 1900-talet förstärkts, samt därtill belägna alltför nära (högst 4,2 km.) från kärnfästningen. Det hufvudsakliga försvaret var förlagdt utanför fästningen, särskildt framför dennas sydvästra front, där flera bakom hvarandra liggande terrängafskärningar, bildade af i sydöstlig riktning flytande tillflöden till Weichsel, starkt befästs. Besättningen utgjordes af grenadjärkåren (3 inf.- och 1 kav.-fördelning m. m.) samt ”några” reservfördelningar. — Vid I. stod 9—25 okt. 1914 ett fältslag (”slaget vid I.”) mellan å ena sidan till en början delar af 9:e tyska armén (v. Hindenburg) och därefter 1:a österrikiska armén (Dankl) samt å den andra 4:e ryska armén (Ewerth). De allierade hindrade först framgångsrikt ryssarnas framryckning på vänstra Weichselstranden, men nödgades sedermera, då ryssarna öfvergingo till motanfall, vika i riktning mot Radom. Under slaget hade ryssarna med fördel stödt sig på I:s framskjutna befästningar. — Under de allierades förnyade offensiv mot Weichsellinjen sommaren 1915 gick härafdelningen Woyrsch 17 juli till anfall mot ryssarnas längst framskjutna ställning, vid Krepianka (5 km. s. om I.), som eröfrades, hvarefter de allierade under de följande dagarna, sedan ryssarnas delvis hårdnackade motstånd betvingats, efter hand satte sig i besittning af äfven de öfriga befästa linjerna s. v. och v. om fästningen. Den 28 öfvergick v. Woyrsch med de tyska trupperna Weichsel nedanför I., öfverlämnande åt den i härafdelningen ingående österrikiska armékåren (v. Kövess) att fortsätta anfallet på vänstra flodstranden. 2 aug. stormade v. Kövess återstående ställningar närmare västra fortlinjen och inledde anfallet mot den senare. När samtidigt 4:e österrikiska armén (Josef Ferdinand) intog Novoalexandrija 15 km. s. om I. och började framrycka utefter högra Weichselstranden mot ryssarnas förbindelselinje, utrymdes på öfverbefälhafvarens order fästningen. 4 aug. besatte v. Kövess' kår forten och verken på vänstra flodstranden utan motstånd. Den 5 besattes kärnfästningen och forten på högra stranden, sedan de sista ryska trupperna aftågat i skydd af nattens mörker. Under striderna om de framskjutna ställningarna hade de allierade tagit öfver 12,000 fångar och ett 30-tal artilleripjäser. Storleken af det vid själfva fästningens besättande tagna bytet är obekant. Genom I:s intagande underlättades de allierades operationer i Polen i afsevärd grad. Jfr Världskriget, sp. 176, 177 och 190. 2. H. J—dt.

***Ivanić** tillhör nu Jugo-Slavien.

***Ivanov.** 1. Nikolaj K. I. dog 7 juli 1887 (ej 1880).

Ivánov, Nikolaj Judovitj, rysk militär, f. 22 juli 1851, (sannolikt) död 1918, blef officer vid artilleriet 1869, deltog som kapten i rysk-turkiska kriget 1877—78, blef öfverste 1884, var artilleribefälhafvare i Kronstadt 1890—99, blef generallöjtnant 1901 och deltog som chef för 3:e sibiriska armékåren i rysk-japanska kriget 1904—05. Efter krigets slut blef han bl. a. kommendant i Kronstadt och (1908) chef för militärdistriktet Kiev samt general. Vid Världskrigets utbrott fick han befäle

öfver sydvästra armégruppen, som han till en början, i stort sedt, framgångsrikt förde under operationerna i Galizien och södra Polen från aug. 1914 tills i slutet af mars 1916, då han entledigades från befälet, blef ledamot af riksrådet och anställdes som ”rådgifvande generaladjutant” hos kejsarenöfverbefälhafvaren. Han synes dock icke ha spelat någon roll som sådan. Vid revolutionens utbrott i mars 1917 utnämndes han (den 12) af kejsaren till diktator i Tsarskoje Selo och Petersburg och sändes med en pålitlig bataljon (S:t Georgsordens bat.) från högkvarteret i Mohilev till hufvudstaden för att undertrycka revolutionen därstädes. Bantåget hejdades dock (den 14) i Tsarskoje Selo af stadsmyndigheterna och från Petersburg utsända underhandlare, som öfvertalade den vankelmodige I. att vända om för att icke framkalla oroligheter bland den delvis för revolutionen vunna stadsbefolkningen och undvika strider med den opålitliga garnisonens trupper, som omringade bangården. Att försöket att återställa den lagliga ordningen sålunda misslyckades, anses bero på den för uppdraget alldeles för svaga truppstyrkan samt bristande energi och kraft hos I. Hans senare öden äro höljda i dunkel. Enligt en uppgift skulle han ha begett sig till Ukraina och där sökt värfva trupper för bolsjevismens bekämpande. Vid en strid med de röde i febr. 1918 skulle han ha blifvit dödad. H. J—dt.

Ivan-te. Se Tesurrogat.

Ivarskärsfjärden. Se Åland, sp. 984.

Ivarsten, riksröset n:r 259 mellan Sverige och Norge, omkr. 25 km. v. om Kebnekaise. På norska sidan skjuter här Skjomens Sördal en djup bukt in i det svenska området. O. Sjn.

Iveland, härad och socken i Evje pastorat, n. om Kristiansand, Aust-Agder fylke (före 1919 Nedenes amt), Norge. 236,39 kvkm. 1,000 inv. (1920). Jord- och skogsbruk. K. G. G.

Iversen, Herbert Utzon, dansk filosof, f. 26 april 1890 vid Varde, d. 9 febr. 1920 i New York, tog 1912 magistergraden i tyska, slöt sig till socialdemokratien och studerade socialekonomi 1913—18 i England och 1918—20 i Amerika. 1918 utgaf han *To essays om vor erkendelse*, hvari han med stor filosofisk och språklig begåfning uppställer en rent psykologisk kunskapsteori i anslutning till Hume. Postumt utkom den marxistiska agitationsskriften *Amerikanske tilstande* (1920). P. E—t.

Iversson, Gottlieb, möbelsnickare, f. 1750, d. 1813, verksam i Stockholm, blef mästare i ämbetet 1778, senare ”kungl. slottssnickare och schatullmakare”. Arbeten af honom i gustaviansk och sengustaviansk stil finnas på Stockholms och öfriga kungliga slott. G—g N.

Ivigtut, bergverk på Grönlands sydvästkust, 120 km. n. v. om Julianehaab, det största på Grönland. Här brytes kryolit, hvaraf utskeppas årligen omkr. 5,700 kbm. Jfr Grönland, sp. 495.

Ivogün, Maria, österrikisk sångerska, f. omkr. 1890 i Budapest, utbildad i Wien, sedan 1913 anställd vid nationaloperan i München, har en hög sopran af ovanligt behag i klangfärgen och utmärker sig särskildt i koloraturpartier samt i skälmska sånger. Hon konserterade i Stockholm 1923. Sedan 1921 är hon gift med kammarsångaren Karl Erb. E. F—t.

Ivoirittryck [ivωar-; af fr. *ivoire*, elfenben], litografiskt tryck på elfenbensliknande underlag. J. Htzg.

Ivoritypi (af eng. *ivory*, elfenben), *fot.*, kolorerade fotografier på elfenbensliknande underlag, en imitation af elfenbensmålningar. J. Htzg.

Iwoshima [-ʃima], ö. Se Oshima.

IWW, förkortning för Industrial workers of the world. Se Syndikalism, sp. 1440.

Iväg, en 12 kvkm. stor sjö, 101 m. ö. h., i Ödskölts och Steneby socknar, Dalsland, afrinner öfver Laxsjön och Upperudsälfven till Vänern.

*__Ixelles__ hade 91,956 inv. 1920.

Ixioïdeæ, *bot.*, underfam. af fam. *Iridaceæ*, utmärkt däraf, att de ofta ensymmetriska blommorna ha hvar sitt stödjeblad. Hit höra släktena *Ixia*, *Schizostylis*, *Tritonia*, *Sparaxis*, *Gladiolus*, *Freesia* m. fl. G. L—m.

Ixionolit (af *Ixion*, se d. o., och grek. *li'thos*, sten; formen Ixiolit är felaktig), ett af A. E. Nordenskiöld i Skogböle, Kimito socken, Finland urskildt tantalmineral, är becksvart, glänsande och enligt Brögger af rombisk kristallform samt närmast att uppfatta som en tennhaltig varietet af *tantalit* (se Tantalitgruppen). K. A. G.

Ixografi, fotografering med röntgenstrålar (x-strålar), röntgenfotografi.

Iyemitsu, japansk riksfältherre. Se Bd XII, sp. 1479.

Iyemochi, japansk shogun. Se Bd XII, sp. 1496.

Iyenobu, japansk riksfältherre. Se Bd XII, sp. 1487.

Iyesada, japansk shogun. Se Bd XII, sp. 1495.

Iyetsügu, japansk riksfältherre. Se Bd XII, sp. 1487.

Iyetsüna, japansk riksfältherre. Se Bd XII, sp. 1486.

Iyeyasu Tokugawa, japansk shogun. Se bd XII, sp. 1466, 1469 och 1474—79.

Iyeyo'shi, japansk shogun. Se Bd XII, sp. 1493.

*__Izamal__ är icke hufvudstad i mexikanska staten Yucatan, utan Mérida.

Izeyl (*Izeïl*), opera af E. d'Albert (se denne. Suppl.), till librett af Rud. Lothar, uppf. i Stockholm f. g. 1910.

Iztubar, ett namn, som nyttjas om den babyloniske sagohjälten Gilgomeš (se Gilgomeš-epos).

Izvoljskij, A. P. Se Isvolskij, A. P. Suppl.

J, *kem.*, tecken för jods atomvikt.

Jaamankangas [jā′-], ändmorän. Se Kare len, sp. 928.

Jabłonicapasset [jabωåni′tsa-] l. Tatarpasset, bergspass i östra delen af Skogs-Karpaterna, på gränsen mellan Polen och Tjecho-Slovakien, 30 km. s. s. v. om Delatyn, 931 m. ö. h. Genom passet leder den Pruts och Svarta Theiss' öfre lopp följande järnvägen Kolomea—Máramaros-Sziget. På grund af sin strategiska betydelse som viktig förbindelseled mellan Galizien och Ungern var J. under Världskriget föremål för många, äfven med stora styrkor utkämpade strider mellan ryssarna och österrikarna. Sålunda besattes passet 28 sept. 1914 af de förre, men återeröfrades 20 okt. s. å. af de senare, återtogs än en gång af ryssarna i slutet af dec. s. å., men intogs ånyo af österrikarna i midten af jan. 1915. Ryssarnas förnyade försök att tilltvinga sig genomgången genom passet ledde till upprepade strider om detta i juli—sept. och nov. —dec. 1916 samt i febr. och i juli 1917, men passets hufvuddel förblef dock i österrikarnas besittning. — Den i passets norra del belägna byn Jabłonica spelade under dessa strider en viss roll och var tidtals, från aug. 1916, besatt af ryssarna. Jfr Världskriget, sp. 177, 187, 206—208 och 224. H. J—dt.

***Jablonský**, Boleslav, är pseudonym för Karl Eugen Tupý.

***Jablunkau** tillhör nu Tjecho-Slovakien, provinsen Schlesien, distriktet Tešín (Teschen). 3,914 inv. (1921).

***J'accuse**! är namnet äfven på en under Världskriget 1915 utkommen anklagelseskrift mot tyska regeringen. Se Grelling, R. Suppl.

Jack [dj̈ä′k], Henry Vernon, engelsk författare (under pseudonymen Henry V. Esmond) och skådespelare, f. 3 nov. 1869 i Hampton court, gick 1885 till scenen. Han har blifvit mycket populär genom ett tjugutal pjäser, af hvilka ett par (''I ungdomens vår'', 1902, uppf. i Stockholm) getts äfven i Sverige.

Jacks., vid växtnamn förk. för B. D. Jackson (se denne, sp. 1135).

***Jackson** (sp. 1135), John Adams, dog 1879.

***Jacksonville.** — 2. Staden har de senaste årtiondena kraftigt utvecklats framför allt genom sjöfarten, till hvars främjande stora nya dockor och andra anläggningar gjorts. 91,558 inv. (1920).

Jacobæus, Hans Kristian (Christian), medicinsk kliniker, f. 29 maj 1879 i Skarhult, Malmöhus län, med. kandidat i Lund 1901, licentiat i Stockholm 1905, disputerade för doktorsgraden 1906 vid Karolinska institutet och blef docent i medicin där 1908. Han var vid Serafimerlasarettet amanuens, biträdande underläkare, resp. underläkare 1906—09, biträdande lärare i medicin vid dess med. poliklinik och klinik 1908—09 och klinisk laborator 1911—14. Han var öfverläkare vid Maria sjukhus (med. afd.) 1914—16 samt blef professor i medicin vid Karolinska institutet och 2:e öfverläkare vid Serafimerlasarettet 1916. J:s vetenskapliga författarskap är omfattande och har lämnat åtskilliga mycket värdefulla resultat. Hans förnämsta arbeten äro doktorsafh. *Öfver ''Paget's disease''* (1906) samt hans många arbeten öfver torako- och laparoskopi. De ha tillvunnit sig stort intresse i den medicinska världen på grund af sitt värde för klinisk diagnos af sjukdomstillstånd i bröst- och bukhålan. J. har äfven utarbetat en metod att med hjälp af torakoskopet under direkt kontroll af ögat afbränna adherenser vid pneumothoraxbehandling af lungtuberkulos. G. Wrgn.

***Jacobsen** (sp. 1142). 1. J. K. (Chr.) J. Se C. Nyrop, ''J. C. J.'' (1911), J. Östrup, ''Brygger J. C. J.'' (1912), och Joh. Steenstrup, ''Carl Jacobsen og hans fader'' (1921). — 2. K. K. H. J. dog 11 jan. 1914 i Köpenhamn. Den af honom bekostade spiran uppsattes på Nikolai torn 1910; han arbetade i det sista på att få restaurera Frue kirkes torn, men planen väckte stort motstånd och förföll efter hans död. Se Joh. Steenstrup, ''Carl J. og hans fader'' (1921). 1—2. P. E—t.

***Jacobsen** (sp. 1144), Sofus, dog 13 maj 1912 i Düsseldorf.

***Jacobsen** (sp. 1144), K. L., dog i dec. 1823 i Kristiania.

***Jacobsen** (sp. 1144), J. P. Se G. Christensen, ''J. P. J.'' (1910), Anna Linck, ''J. P. J.'' (1911), G. Nygaard, ''J. P. J. Bidrag til en bibliografi'' (1918), Dumreicher, ''J. P. J. Manuskripter og

breve" (1919), och Hallar, "Synselementerne i naturskildringen hos J. P. J." (1921). P. E—t.

Jacobsen, Johannes Christian, dansk teolog, f. 6 mars 1862 vid Hobro, blef teol. kandidat 1885, professor i gammaltestamentlig teologi vid Köpenhamns universitet 1891 och hedersdoktor i teologi 1916. Som representant för det moderna kritiska studiet af G. T. har han öfvat betydligt inflytande på danska teologer under de senaste 30 åren. Han har utgett några gammaltestamentliga och kyrkopolitiska skrifter. P. E—t.

Jacobsen. 1. Jacob Peter J., dansk kulturoch religionshistoriker, f. 13 dec. 1869 vid Vejle, d. 30 sept. 1918 i Vejle, vardt 1896 cand. magister i franska och 1903 filos. doktor på afh. *Det komiske dramas oprindelse og udvikling i Frankrig för renæssancen.* Hans studier samlades efter hand kring forntidens och medeltidens kulturhistoria, i synnerhet i Frankrike, hvarifrån han gaf lärda och självständiga skildringar i "Folkenes historie" och "Verdenskulturen". Särskildt intresserade honom öfvergången från hedendom till kristendom, och hans hufvudarbete är det ofullbordade *Manes, de döde og menneskelivet* (3 bd, 1914—20), där han häfdar, att det bärande och förblifvande i alla tiders religiositet är den folkliga dödskulten. J. skref bl. a. *Heros og helgen* (1913) och utgaf medeltidstexter; postumt utkom *Afhandlinger og artikler* (1919). Se V. Grönbech i "Nord. tidskrift", 1919.

2. Lis (Elisabeth) J., den föregåendes hustru, filolog, f. 29 jan. 1882 i Köpenhamn, dotter till Markus Rubin (se denne), gift 1903, tog 1908 magisterkonferensen i franska och vardt 1910 filos. doktor på afh. *Studier til det danske rigssprogs historie,* I. Hon har utgett Palladius' skrifter (1911 ff.), ombesörjt en handupplaga af Wimmers "De danske runemindesmærker" (1914) och en bearbetning och öfversättning af Axel Kocks "Språkets förändring" (1913) samt skrifvit de språkliga studierna *Kvinde og mand* (1912). Med utomordentlig energi och säkerhet är hon den ena af de två ledande vid utgifningen af den stora "Ordbog for det danske sprog" (1919 ff.), för hvars genomförande man väsentligen har att tacka hennes initiativ. 1—2. P. E—t.

Jacobsen, Otto Ludvig Thune, dansk filosof, f. 5 april 1871 i Köpenhamn, vardt teol. kandidat 1894 och var 1898—1904 assistent vid universitetsbiblioteket i Köpenhamn, har sedan lefvat för sina studier. I en rad böcker: *Gennem modsætninger* (1903), *Sandhedens erkendelse* (1908), *Folkene og sandheden* (1909), *Jesus og evangelisterne* (1911), *Födt af en kvinde* (1914) och *Antikken og kristendommen* (1922), har han utvecklat en egendomlig, liberal teologisk uppfattning, som häfdar den religiösa kunskapens likhet med all annan mänsklig kunskap och som har vunnit insteg hos flera moderna teologer. P. E—t.

Jacobsen, Holger Alfred, dansk arkitekt, f. 30 okt. 1876 i Odense, studerade på konstakademien 1897—1905 och vann 1909 den lilla guldmedaljen. Han var från början elev af Hans J. Holm, men har senare lärt af klassicismen, har bl. a. utfört *Bispebjerg krematorium* och fullbordat den nya *polisbyggnaden* i Köpenhamn. P. E—t.

***Jacobson**, F. Harald, dog 4 juni 1913 i Rom.

***Jacobson**, Louise F. A., dog 24 nov. 1922 i Köpenhamn. P. E—t.

Jacobson, Karl Gustaf Emanuel, historiker, f. 12 jan. 1881 i Nyköping, blef 1911 filos. doktor och docent i historia i Uppsala, 1913 adjunkt vid högre allmänna läroverket i Uppsala och är sedan 1919 lektor vid Östermalms högre reallläroverk. Han har författat bl. a. *Sverige och Frankrike 1648—1652* (gradualafh. 1911), *Sverige och Frankrike 1652—1654* (s. å.), *Harald Hjärne* (1922), folkskriften *Gustav Vasa* (1923) samt *Näfveqvarns bruk under 300 år* (s. å.). J. har dessutom medarbetat i "Hist. tidskr." och "Tidning för Sveriges läroverk" m. fl. tidskrifter samt författat ett stort antal biografier i "Svenskt biografiskt lexikon". I "Sveriges historia till våra dagar" har J. reviderat E. Hildebrands skildring af drottning Kristinas tid. Han var 1917—21 sekreterare i Karl Johans förbundet och redigerade dess handlingar 1915—18. E. N—nn.

***Jacobsonska organet**, *zool.*, är enligt I. Broman ett vattenluktorgan, d. v. s. att det är homologt med de i vatten lefvande ryggradsdjurens luktorgan och blifvit omdanadt för att tjänstgöra hos djur, som lefva på land. L—e.

Jacobsson, Axel Justus, språkman, lärare, f. 16 mars 1858 i Vårvik, Dalsland, d. 21 jan. 1921, vardt 1881 student i Vänersborg och 1895 filos. doktor i Uppsala, utnämndes 1900 till lektor i latin och grekiska i Hudiksvall och 1903 till lektor i klassiska språk vid Nya elementarskolan. Utom smärre pedagogiska och filologiska uppsatser och arbeten författade J. en utmärkt öfv. af Lucretius' "Om världsaltet" (I—VI, 1904), som af Sv. akad. 1903 och 1904 belöntes med andra priset och hedersomnämnande.

Jacobsson, Harald, grosshandlare, donator, f. 26 juni 1870 i Stockholm, donerade 1923 till Svenska kancerföreningen 250,000 kr. ("Harald Jacobssons fond").

Jacobsson, Malte Ferdinand, filosof, psykolog, teoretisk pedagog, f. 3 april 1885 i Kristianstad, student i Lund 1903, filos. doktor och docent i teoretisk filosofi där 1910, uppehöll under ett par år vid Göteborgs högskola undervisningen i praktisk filosofi och pedagogik, under fem år professuren i samma ämnen samt nära ett år professuren i filosofi, till hvars ord. innehafvare han utnämndes 1920. Af J:s många skrifter må nämnas *Pragmatismen, särskilt i dess förhållande till kriticismen* (gradualafh. 1910), *Pragmatiska uppfostringsprinciper* (1912), *Psykisk kausalitet* (i Göteborgs högskolas årsskr. 1913), *Über die erkennbarkeit optischer figuren bei gleichem netzhautbild und verschiedener scheinbarer grösse* (i "Zeitschrift für psychologie und physiologie der sinnesorgane", 1916), *Om förhållandet mellan religion och moral hos Meister Eckehardt* (i "Festskr. tillägnad V. Norström", 1916), *Om minnesekonomi, särskildt vid inlärande enligt helhets- och delförfarandet* (1917), *Om förhållandet mellan religion och moral* (s. å.) och (tills. med H. Celander) *Gymnasiereformen, ett diskussionsinlägg*; dessutom har han i tidskrifter och tidningar infört afh. och uppsatser. J. har utöfvat kommunal och social verksamhet i Göteborg, där han varit stadsfullmäktig sedan 1919. S—e.

Jacob von Thyboe eller den storta-

lende soldat, lustspel af L. Holberg (med ämne från Plautus' ''Miles gloriosus''), uppf. i Stockholm 1857 (tidigare med titeln ''Hasenskräck'' f. g. där 1768).

***Jacoby,** Louis, dog 11 nov. 1918 i Berlin.

***Jacoby,** Harold, är dessutom sedan 1906 direktör för Columbia-universitetets observatorium.

Jacoby [-kå-], Felix, tysk filolog. f. 19 mars 1876 i Magdeburg, sedan 1907 professor i klassisk filologi vid Kiels universitet, har börjat utge ett stort anlagdt verk ''Die fragmente der griechischen historiker'' (del I, 1923), afsedt att i 6 delar lämna en fullständig, kritisk edition af de grekiska historikerfragmenten, antikvarisk historia, biografi och geografi däri inbegripna. Fackkritiken förutsäger, att J:s fragmentedition i fullfärdigt skick skall komma att ''räknas bland de förnämsta och nyttigaste verk, som vår filologgeneration efterlämnat''.

***Jacquardmaskin.** En bild af densamma meddelas å pl. till art. Väfning.

***Jacquemart.** — 3. Nélie J., f. 1840 (ej 1845), dog 1912. Enligt sin förut aflidne makes önskan testamenterade hon till Institutet deras förmögenhet och bostad med dess betydande konstsamlingar, som nu utgöra *Musée Jacquemart-André* (se Paris, sp. 84 och pl. VII, fig. 34). Museet omfattar medeltidsföremål, glasmålningar, miniatyrer, tapisserier, italiensk och fransk renässansskulptur och måleri, fransk 1700-talskonst, Limoges-emalj m. m. Bland i samlingen representerade konstnärer äro Rembrandt, Rubens, van Dyck, Murillo, Tiepolo, Watteau, Fragonard och Roslin. G—g N.

Jacquemart-André-museet [ʃakmär-ädrē-], fr. *Musée Jacquemart-André*. Se Jacquemart. Suppl.

***Jacquet.** Jules J. dog 1913, Achille J. 1908. G—g N.

Jadar, biflod fr. v. till Drin. I det område af Serbien, som begränsas af J., Drin och Save, stredo österrikare och serber under Världskriget 16—25 aug. 1914. E. A—t.

Jadlowker, Hermann, tysk operasångare, f. 1877 i Riga, utbildad vid Wiens konservatorium, har delat sin verksamhet emellan Berlins hof-(stats-)opera och Metropolitan opera house i New York samt varit mycket uppburen som lyrisk och hjältetenor i rollerna *Lohengrin, Tannhäuser, Walther von Stolzing, Parsifal, Raoul, Faust, José, Radamès, Canio* m. fl. I Stockholm konserterade han 1920, men rösten befanns då vara stadd i betydlig nedgång. E. F—t.

***Jadrintsev,** N. M., dog 1894 i Barnaul.

Jaederholm [jäd-], Gustaf Axel, psykolog, vetenskaplig pedagog och universitetslärare, f. 1882 i Stockholm, blef filos. licentiat i Uppsala 1911 och filos. doktor i Lund 1914. S. å. blef han docent i psykologi och pedagogik vid universitetet i Lund samt 1919 professor i filosofi (psykologi) och pedagogik vid Göteborgs högskola, där han organiserat ett modernt psykologiskt och pedagogiskt laboratorium. J. är initiativtagare till och svensk representant i Internationella kommissionen för intelligensmätningarna (1923). J. har inom psykologien utfört omfattande undersökningar ang. intelligensbegreppet och utarbetat en metod för intelligensmätning å hjälpklassbarn samt behandlat teorierna för handlingens utveckling och aktivitetsproblemet. — J:s forskning utmärkes af en sträfvan att på experimentell och statistisk väg föra psykologien fram till verkliga kausalförklaringar. Genom korrelations-statistisk analys af olika slags psykiskt arbete har han visat, att mellan ett stort antal psykiska funktioner, så väl teoretiska som praktiska, bestå relativt höga positiva korrelationer, hvilka vittna om en enhetlig kausal faktor. Däri fastställer J. den reala innebörden af intelligensbegreppet. Han framhåller sannolikheten af ett flertal olika intelligenstyper och har genomfört omsorgsfulla studier öfver uppkomsten af centralfunktionens arbetsvarianter som förberedelser till en allmän teori rörande intellektuell aktivitet. Inom pedagogiken har J. särskildt behandlat teknisk och kommersiell yrkesutbildning och på detta område utarbetat skolorganisatoriska planer, bl. a. i samarbete med Sveriges köpmannaförbund. — Utom många bidrag till in- och utländska facktidskrifter har J. författat följande hufvudarbeten, *Intelligensmätningarnas teori och praxis* (1914), *Handlingen som erfarenhetens organisator* (tryckt som manuskript 1917—18), *Yrkesskoleväsendet i Förenta staterna* (rapport till Skolöfverstyrelsen 1922—23; otryckt), *Psykologiens användning i industrien* (rapport till Ing. vet. akad. 1923—24; otryckt) och *Undervisning i försäljningskonst som ämne i elementär handelsundervisning* (1924). S—e.

Jaeger, E., tysk rättslärd. Se Jäger, E. Suppl.

Jaekel [jä-], Otto, tysk paleontolog, f. 21 febr. 1863 i Neusalz an der Oder (Schlesien), 1906 professor i geologi och paleontologi vid universitetet i Greifswald, har offentliggjort ett stort antal arbeten rörande särskildt tagghudingars och lägre ryggradsdjurs paleontologi. Af hans ymniga litterära produktion må nämnas *Über die organisation der pleuracanthiden* (1895), *Entwurf einer morphogenie und phylogenie der crinoiden* (s. å.) och *Stammesgeschichte der pelmatozoen* (1899). J., som under senare år ock idkat studier i asiatisk konst, höll 1921 föredrag i Stockholm om den kinesiska konsten. L—e.

***Jaensson,** K. V., afgick 1921 från sin konservatorsbefattning. — Hans son Gustaf Vilhelm J., f. 10 aug. 1891 i Stockholm, efterträdde 1921 fadern som konservator vid Nationalmuseum. G—g N.

***Jafa** tillhör nu brittiska mandatområdet Palestina. 47,709 inv. (1922). Under Världskriget besattes staden 16 dec. 1917 af engelsmännen (under Allenby), sedan under dagarna närmast förut den turkiska härafdelningens vänstra flygel trängts tillbaka längs järnvägen öfver Ramleh och Lydda mot Damaskus. Jfr Världskriget, sp. 233. H. J—dt.

Jagdiktning, i allmänhet beteckning för den lyriska eller berättande vitterhet, som framföres af en ''jag'', d. v. s. ges i första person singularis. I lyriken är detta naturligtvis vanligare än i någon annan art af diktning. Lyrikens ''jag'' äro emellertid att fatta på högst skilda sätt i olika dikter. I Snoilskys ''Inledningssång'' är 'jag' identisk med skalden själf utan förklädnad, den skildrade omgifningen är den verkliga. I Frödings ''Fredlös'' diktar skalden situation och figur, men det ''jag'', som talar där, uttrycker skaldens själslif och känslor, denne har så att säga maskerat sig som en stackars

lösdrifvare, och i ”Kung Eriks visor” kan man säga, att han söker spela kungens roll, ehuru det knappast blir mer än en maskering, d. v. s. han förkläder sig, men vill bli igenkänd. Annat är förhållandet med samme författares ”I valet och kvalet”, där ”jag” är en ung flicka, bakom hvilken författaren icke alls döljer sig, utan i hvars individualitet han velat tränga in. Man har efter W. Scherer kallat dylik dikt roll-lyrik och den förut karakteriserade mask-lyrik. Stundom äro de gifvetvis vanskliga att skilja åt och sammanfalla icke sällan. Identifikation af en dikts ”jag” och skaldens person torde emellertid ske oftare och i högre grad än vederbör; å andra sidan finns det icke sällan i till synes äfven mycket objektiv roll-lyrik mer af den diktande själf, än man märker. — I den episka diktningen har man särskildt talat om jagroman (se Roman, sp. 689), en sådan, som berättas i jag-form, vare sig ”jag” är författaren själf, oförklädd, såsom i Wallenbergs ”Min son på galejan”, eller förklädd, som i Gottfried Kellers ”Der grüne Heinrich”, eller en uppdiktad person, som berättar, såsom i Hj. Bergmans ”Savonarola”. Jfr Scherer, ”Poetik” (2:a uppl. 1900), Fr. Spielhagen, ”Beiträge zur theorie und technik des romans” (1883), och R. M. Werner, ”Lyrik und lyriker” (1890). R—n B.

Jagersfontein, stad i brittisk-sydafrikanska kolonien Oranjefristaten, 14 km. ö. om Fauresmith, är genom järnväg förbundet med Springfontein. Där upptäcktes 1878 en betydande diamantgrufva. Omkr. 9,500 inv. E. A—t.

***Jagić**, Vatroslav, dog 7 aug. 1923 i Wien.

***Jago**, personage (demonisk ränksmidare) i Shaksperes sorgespel ”Othello” och i Verdis därpå byggda opera ”Otello” (där J. har barytonparti).

Jagow [ja'gå]. 1. Gottlieb von J., tysk diplomat, f. 22 juni 1863 i Berlin, blef 1906 föredragande råd i utrikesministeriet, 1907 tysk gesant i Luxemburg och 1909 ambassadör i Rom samt utsågs jan. 1913 att efterträda Kiderlen-Wächter som statssekreterare för utrikes ärenden. J. var till sin allmänna läggning rätt tillbakadragen och gjorde föga lycka som parlamentarisk talare. I likhet med rikskansleren Bethmann-Hollweg satte han som främsta uppgiften för tysk utrikespolitik att förbättra förhållandet till England, och han hade förtjänstfull andel i de tysk-engelska förhandlingar om de portugisiska kolonierna och Bagdadjärnvägen, hvilka sommaren 1914 ledt till samförstånd om detaljerade konventionsutkast. J. fogade sig under veckorna närmast före Världskrigets utbrott 1914 utan nämnvärda egna insatser i rikskanslerns ledning; först på aftonen 22 juli fick han sig delgifven texten till Österrike-Ungerns följande dag aflämnade ultimatum till Serbien, hvilket han enligt egen uppgift fann ”väl skarpt och skjutande öfver målet”, men på detta sena stadium ej ansåg sig kunna påverka. J. afgick från utrikesministerposten i nov. 1916 och var sedan delegerad för den frivilliga sjukvården i Kurland. Han har utgett memoarboken *Ursachen und ausbruch des Weltkriegs* (1919; ”Världskrigets orsaker och utbrott”, s. å.), hvari han försvarar sin politik och ger en del intressanta upplysningar från juliveckorna 1914. — 2. Traugott von J., tysk ämbetsman, politiker, f. 18 maj 1865 i Perleberg, var 1908—16 polispresident i Berlin och gjorde sig vid de socialdemokratiska rösträttsdemonstrationerna 1910 bekant för sina i stenstil affattade varningsproklamationer. Han var 1916—18 regeringspresident i Breslau, nödgades afgå vid revolutionen i nov. s. å., framträdde därefter som ultrakonservativ politiker, var en af de ledande i den s. k. Kappkuppen 1920 (se Kapp, W., Suppl.) och fungerade därvid som Kapps inrikesminister. För sitt deltagande i Kapps företag dömdes han dec. 1920 till 5 års fästningsstraff. 1—2. V. S—g.

Jahnsson, Bror Johan (Jean) Teodor, juvelerare, samlare, f. 7 sept. 1854 i Stockholm, öfvertog där 1879 C. G. Hallbergs fabrik och affär, som J. förestått sedan 1875, blef 1896 verkställande direktör i den då till aktiebolag ombildade guldsmedsfirman samt 1886 hofjuvelerare och 1907 turkisk generalkonsul. Han förvärfvade 1902 det gamla förnäma van der Nootska huset på Södermalm (afbildadt i fig. 38 å pl. VIII till art. Stockholm) och lät det undergå en synnerligen pietetsfull restaurering i samråd med en kommission af arkitekterna I. G. Clason, K. Salin och Agi Lindegren samt målaren V. Andrén, de två sistnämnde de egentligen utförande. J. har där med smak och urskillning anbragt rika samlingar af bl. a. hufvudsakligen svenska silfversaker, däribland en samling af flera hundra skedar fr. o. m. 1400-talet, porslin, pretiosa (däribland en ojämförlig samling dyrbart smyckade gulddosor), svenska miniatyrer, konstmöbler svenska gravyrporträtt och ett bibliotek om betydligt mer än 100,000 bd, omfattande in- och utländska verk i flerehanda ämnen, bl. a. nästan fullständiga samlingar af svensk dramatisk och svensk topografisk litteratur, dessutom inkunabler, reformationsskrifter, svensk historia m. m. Till bibliotekets nyförvärf får äfven räknas den enastående samling af Stockholmiana, som under många årtionden hopbragts af kaptenen K. Akrell, hoftandläkaren E. Förberg och bokhandlaren K. Börjesson och som var påtänkt att inköpas till det nya stadshuset. Äfven J:s vapensamling är synnerligt stor, bestående af hans egna samlingar, ökade med bankiren A. Bergs förut å Viks slott i Uppland förvarade samling. Vapensamlingen och tafvelsamlingarna förvaras på Stensunds egendom nära Trosa.

Jaikska kosacker. Se Kosacker, sp. 1121.

***Jajpur** tillhör nu prov. Behar and Orissa.

Jakab, Ödön, ungersk författare, f. 26 juli 1854 i Vadasd, komitatet Maros-Torda, har på grundval af gamla sägner och i folklig stil författat episka dikter om konungasonen *Argirus* (1895) och *Szilágyi és Hajmási* (Szilágyi och Hajmási; 1899), samt utgett flera lyriska diktsamlingar, romaner, novellsamlingar och dramer. Särskild popularitet vunno på sin tid hans szeklerberättelser *Székely históriák* (1884). K. B. W.

***Jakarandaträ.** Å rad 4—5 uppifrån *står Jacaranda* och *Machœrium bör vara Machœrium* och bignoniacésläktet *Jacaranda*

***Jakob an der Birs.** Se äfven Sankt Jakob an der Birs.

Jakobeny, stad i Bukovina, i sydöstligaste delen af Skogs-Karpaterna, vid Gyllene Bistritz (Bistrița), 23 km. s. v. om Kimpolung. 2,500 inv. J. jämte trakten däromkring, ”trelandshörnet” mellan Ru-

mänien och Ungern (Siebenbürgen), var under Världskriget föremål för många strider mellan de i regel anfallande ryssarna och de försvarande österrikarna. Särskildt häftiga voro striderna i jan. 1915, i aug., nov. och dec. 1916 samt i jan. och febr. 1917. Ryssarnas alla försök att genom passet vid J. inträngа i Ungern misslyckades. Jfr Världskriget, sp. 194 och 207. H. J—dt.

Jakobsberg. 1. Fideikommissegendom i Björnlunda socken, Södermanland, ö. om Båfven, omfattar 8 mtl med en areal af 1,700 har, hvaraf 442 har åker och 1,217 har skog; tax.-v. 646,900 kr. (1923). J. bebyggdes som säteri af J. Wattrang på 1670-talet och är fideikommiss inom släkten; nuv. innehafvare är kammarherre C. A. Wattrang.

2. Egendom i Järfälla socken, Stockholms län, tillhörig Mälarprovinsernas egnahems-a.-b., med ett tax.-v. af 231,900 kr. (1922), samt folkhögskola, i den gamla hufvudbyggnaden, uppförd på 1700-talet och 1922 taxerad till 108,000 kr., tillhörig Föreningen Jakobsbergs folkhögskola. Undervisningen omfattar manlig och kvinnlig hufvudkurs samt kortare sommarkurs äfvenledes för manliga och kvinnliga elever. — Bland äldre egare till gården märkas under 1600-talet släkterna Krus, Lilliehöök och Bielke, under 1700-talet Dücker, Barck och Adlerberg; under 1800-talet växlade den ofta egare samt är nu till stor del styckad till egna hem. 1 o. 2. O. Sjn.

***Jakobselven.** Vid dess mynning ligger fiskeläget och handelsplatsen Jakobselv, strax v. om Vadsö. 239 inv. (1920).

Jakobsen, Jakob, dansk språkman, f. 22 febr. 1864 i Thorshavn, d. 13 aug. 1918 i Köpenhamn, vardt filos. doktor 1897 på en afh. om det norröna språket på Shetlandsöarna, som han egnade ytterligare ett par arbeten. Han sysslade vidare särskildt med färöiskan, var Hammershaimbs medhjälpare i fråga om dennes antologi och utgaf ”Diplomatarium færoense” (I, 1907), *Færöske folkesagn og eventyr* (1898—1901) och *Færösk sagnhistorie* (1904). P. E—t.

***Jakobs församling** omfattar 45 har och hade 9,749 inv. 1923.

Jakobslilja, *bot.* Se Sprekelia.

***Jakobstad.** 1. Staden hade 7,124 inv. 1922. Sockerfabriken har upphört; bland nyare industriföretag märkes J. A. Holm & co a.-b:s tobaksfabrik. Järnväg (17 km.) till Bennäs station å österbottniska kustbanan. 4—5 km. från stationen ligger uthamnen Alholmen. I staden märkas J. L. Runebergs staty, donatorn Otto A. Malms minnesstod och den af V. Vallgren utförda vården å de i kriget 1918 stupade skyddskåristernas graf (1919). Stadsförsamlingen afskildes 1907 från Pedersöre till självständigt pastorat, som numera hör till Borgå svenska stift. Jfr Alma Söderhjelm, ”Jakobstads historia” (3 bd, 1907—14). O. B—n.

***Jakobstadt** hör numera till Lettland; dess lettiska namn är *Jēkabpils*. — Under Världskriget var trakten kring J. skådeplatsen för häftiga strider mellan ryssar och tyskar alltifrån 5 sept. 1915 till 21 sept. 1917, då tyskarna under generalöjtnant v. Schmettow stormade brohufvudet vid J. och intogo själfva staden (den 23). Jfr Världskriget, sp. 192, 209 och 226. L. W:son M.

Jakon, *zool.* Se Papegojor, sp. 1484.

***Jakt.** Om nu gällande jaktstadga se d. o. Suppl.

Jaktlopp, *sportv.*, en kombination af jaktridning och kapplöpning (se dessa ord), som vanligen anordnas så, att deltagarna i ridten följa på lämpligt afstånd en ledare, s. k. *master*, som dirigerar det s. k. *fältet* öfver hinder i terräng eller å kapplöpningsbana, hvarefter deltagarna på ledarens kommando eller tecken afsluta jaktridningen med en kapplöpning, s. k. *upplopp*.

Vid offentliga täflingar i Sverige skiljer man på jaktlopp med master, hvarvid det i täflingspropositionen finns fastställda distanser för såväl jaktridningen som uppploppet, och jaktlöpning, då mastern på obestämdt afstånd från målet lämnar täflingen fri. Dylika täflingar lämpa sig som föröfning till ridning af steeple-chase (se d. o.). B. C—m.

Jaktlöpning, *sportv.* Se Jaktlopp. Suppl.

***Jaktpass.** Enligt lag 8 nov. 1912 om rätt till jakt må utländsk undersåte ej inom riket idka jakt med skjutgevär, med mindre han är försedd med jaktpass, utfärdadt för honom personligen. Han har dock rätt att utan jaktpass jaga å fastighet, som han med konungens tillstånd besitter. Dylikt dokument erfordras ej heller för främmande makts beskickning. Jaktpass utfärdas i den ordning och mot den afgift till kronan, som konungen bestämmer. Se vidare jaktstadgan af 8 nov. 1912 § 11 och k. kung. s. d. om hvad vid utfärdande af jaktpass är att iakttaga. A. E—g.

Jaktplan, *milit. flygv.*, detsamma som jagare och jaktflygplan. Se Flygplan och Flygvapnet. Suppl.

***Jaktskatt.** Se äfven Jaktpass. Suppl.

Jaktslottet (Jagtslottet), ram- och inledningsberättelse till ”Törnrosens bok” af C. J. L. Almquist (se denne, sp. 675).

***Jaktstadga.** 1864 års jaktstadga har aflösts af jaktlagstiftningen af 8 nov. 1912. Denna innefattar en lag om rätt till jakt och en jaktstadga. Af samma datum är jämväl en k. kung. ang. grunderna för tillgodogörande af kronans jakträtt. A. E—g.

***Jakub kan** dog 1923.

***Jakubu** hör sedan 1914 under Colony and protectorate of Nigeria.

Jalander, Bruno Fredrik, finländsk militär, f. 28 aug. 1872 i Brahestad, genomgick Finska kadettkåren, var officer vid Nylands skarpskyttebataljon 1895—1902, verkade som fångvårdstjänsteman 1902—05, var polismästaradjoint i Helsingfors 1905—10 och disponent för Strömsdals bruk 1910—13. J. genomgick skogstekniska högskolan i Härnösand 1913 och var 1914—17 inkallad i militärtjänst i Ryssland. Efter revolutionen utnämndes han till landshöfding i Nylands län 1917; han hölls under novemberstrejken s. å. fängslad af ”röda gardet”. J., som avancerat till generalmajor, har varit försvarsminister i flera ministärer: i Erichs mars 1920—april 1921, i Vennolas sept. 1921—juni 1922, i Cajanders juni—nov. 1922, i Kallios nov. 1922—juni 1923; han är partilös. J. är sedan 1919 gift med sångerskan Aino Achté (se d. o.; äfven i Suppl.). T. C.

***Jalaparot,** *farm.* Om falsk jalaparot se Mirabilis. Suppl.

Jaleo [chale'å], spansk nationaldans, en liffull och behaglig solodans i $^3/_8$ takt.

***Jalpaiguri.** 1. Distriktet tillhör nu prov. Bengalen. 7,560 kvkm. 902,660 inv. (1911)

***Jaluit** förvaltas nu af Japan såsom mandat under Nationernas förbund.

Jamadagni, *ind. myt.* Se Yamadagni.

***Jamaica.** Befolkningen var 858,118 pers. 1921 (401,973 män och 456,145 kvinnor, en ökning sedan 1907 med 3 proc.), 73 på 1 kvkm. Nära 77 proc. voro negrer, 157,223 mestiser, 25,999 inder och kineser samt 14,476 hvita. S. å. funnos 690 offentliga folkskolor med 90,956 inskrifna lärjungar, hvaraf dock blott $^2/_3$ deltogo i undervisningen, 3 seminarier för kvinnor och 1 för män, 2 statsoch flera enskilda statsunderstödda läroverk med en totalkostnad af 143,455 pd st., hvaraf staten bidrog med 107,064 pd st. Den odlade jordarealen var 489,356 har, hvaraf 22,431 har upptogos af sockerrör, 8,060 har af kaffe, 23,585 har af bananer, 15,352 har af kokosnötter och 5,938 har af kakaoträd. Finansåret 1921—22 gick importen till $5,_{47}$ mill. pd st. och exporten till $3,_{36}$ mill. pd st. 1922 funnos 322 km. järnvägar, 1,897 km. telegraflinjer, 1,822 km. telefonlinjer, 30 km. elektriska och 146 km. ångspårvägar samt 80 km. mulåsnespårvägar. Sammanlagda in- och utklarerade fartygstonnaget var $3,_{47}$ mill. ton 1921. E. A—t.

Jamaicabananer, *bot.* Se Musa.

Jaman-kala, kirgisisk stad. Se Orsk.

Ja'mbisk, *metr.*, som är sammansatt af jamber (se Jamb).

***Jambosa,** *bot. Jambosa Caryophyllus* har återförts till släktet *Eugenia* och kallas åter *Eugenia caryophyllata.*

Jamdena, ö. Se Timorlaut.

***James,** H., baron James of Hereford, dog 18 aug. 1911.

***James.** 1. William J. lämnade professuren 1907 och dog 27 aug. 1910 på sin gård Chocoma i New Hampshire. Hans son Henry J. utgaf 1920 i 2 bd *The letters of W. J.* — 2. Henry J. dog 28 febr. 1916 i London.

James [dʃēi'mṡ], Thomas, engelsk sjöfarande, f. omkr. 1593, d. omkr. 1635, utsändes maj 1631 att söka nordvästpassagen, sammanträffade med Luke Fox (se d. o. Suppl.) i grönländska farvatten, gaf namn åt James bay, en bukt af Hudsons vik, och återvände okt. 1633 till sin hemstad Bristol. Se Polarexpeditioner, sp. 1153.

James bay [dʃēi'mṡ bēi'], den sydöstligaste bukten af Hudsons vik, upptäckt af Th. James (se d. o. Suppl.).

***Jameson,** L. S., var 1910—12 ledare för unionistpartiet i sydafrikanska parlamentet, drog sig sedan af hälsoskäl tillbaka från politiken och bosatte sig i London. 1913 blef han styrelseordförande i British South Africa company och inlade som sådan stor förtjänst om Rhodesias ekonomiska utveckling. Under Världskriget var han ordf. i centralkommittén för de brittiske krigsfångarnas bispringande. J., som vid Sydafrikanska unionens tillkomst 1910 erhöll knightvärdighet (sir Starr J.) och 1911 blef baronet, afled 26 nov. 1917 i London. Med Botha var han förbunden i intim vänskap, och äfven på boerhåll hade man vid J:s död i allmänhet förlåtit honom hans "raid" för det myckna arbete han sedermera eguat åt utjämning af nationalitetsmotsatserna och åt Syd-Afrikas materiella utveckling. Jfr Ian Colvin, "The life of J." (2 bd, 1922). V. S—g.

Jamieson [dʃēi'misṅ], Thomas Farder, skotsk geolog, f. 26 april 1829 i Aberdeen, d. 1913, lärare vid universitetet där, sedan 1862 led. af Geological society, var den förste, som (i ett arbete om Skottlands glacialgeologi 1865) framkastade tanken på ett kausalsammanhang mellan nedisning och nivåförändringar. Han gjorde gällande, att ismassan tryckte ned jordskorpan och att isens afsmältning förorsakade landets höjning; 1882 utvecklade han ytterligare denna teori samt utförde beräkningar öfver ismassans vikt, dess tryck på jordskorpan samt dennas elasticitet, hvilka alla i hög grad stödja hans teori. 1888—90 tillämpade G. De Geer densamma på Skandinaviens glaciala och postglaciala nivåförändringar, ett uppslag, som visade sig vara synnerligen fruktbärande. Oberoende af J:s arbeten hade man i Nord-Amerika antagit ett liknande samband mellan nedisning och nivåförändringar, och numera hänför man detta samband till de genom senare tiders undersökningar betydelsefulla isostatiska utjämningarna af massförflyttningar i jordskorpan. Se De Geer 10, sp. 15, samt Höjning, Suppl., och Isostasi. Suppl. K. A. G.

Jammismen [ʃa'm-], *litt.-hist.* Se Jammes, Fr.

Jamnagar, stat. Se Nawanagar.

Jamtli. Se Fornbyn Jamtli. Suppl.

Ja-Mueri, sjö. Se Ma-njara.

Jane Eyre [dʃēi'n ēə'], berömd roman af pseud. Currer Bell (se Brontë, Charlotte, sp. 275), i dramatisering af Charlotte Birch-Pfeiffer uppf. i Stockholm f. g. 1854.

Janešič [janeʃitj], Anton. Se Slovenska litteraturen, sp. 1474.

Janet [ʃanā], Pierre, brorson till den i hufvudarbetet nämnde Paul J., fransk psykolog och läkare, f. 30 maj 1859 i Paris, sedan 1895 professor i psykologi vid Collège de France, har genom sina i form som i sak mästerliga undersökningar öfver viljans och uppmärksamhetens, minnets och känslolifvets rubbningar, öfver tvångsföreställningar, fobier m. m., öfver rubbningar i realitetsuppfattningen, "folie de doute", m. m. lagt grunden till den uppfattning af neuroserna och hysterien, som utom den Freudska psykoanalytikerskolan är den vanliga, samt har genom sina teorier för den psykiska spänningen (*tension psychologique*), för de undermedvetna funktionerna samt sina bidrag till en de högre psykiska funktionernas genes lagt grunden till den samtida franska psykologien. Bland hans arbeten märkas *L'automatisme psychologique* (1889), *L'état mental des hystériques* (1893), *Névroses et idées fixes* (1898), *Les obsessions et la psychasténie* (1903), *The major symptoms of hysteria* (i "Lectures in the Harvard university", 1907), *Les névroses* (1909) och *Les méditations psychologiques* (1919). G. A. J.

Jangi-Hisar, befäst stad i Öst-Turkestan, omkr. 70 km. s. ö. om Kaschgar, vid karavanvägen dit. Omkr. 10,000 inv. I J. har Svenska missionsförbundet en station sedan 1912.

Jang-tse-området. Se Asien. Suppl., sp. 329.

Janilinn, estniska namnet på Ivangorod (se d. o. 1, äfven i Suppl.).

***Janina** (grek. *Ioánnina*) bildar nu (1924) en nomos i Grekland (nomos Ioánnina). 6,732 kvkm.

167,485 inv. (1920). J. är deladt i 6 distrikt (Janina, Konitsa, Metsovos, Paramythia, Pogonion och Filiates). Staden J. hade 20,765 inv. s. å. Under Första Balkankriget intogs den då befästa och af turkiske generalen Essad pascha försvarade staden af grekiska Epirusarmén under befäl af kronprins Konstantin 6 mars 1913 efter 6 veckors belägring. Under Världskriget hölls J. besatt af italienarna 11 juni 1916—22 sept. 1917. Jfr Balkankrigen. Suppl., sp. 441 och 442, samt Världskriget, sp. 214. H. J—dt.

***Janitsa** tillhör nu Grekland.

Jankó [jänkå], Paul von, ungersk musikinstrumentuppfinnare, f. 2 juni 1856 i Totis i Ungern, d. 17 mars 1919 i Konstantinopel, studerade i Berlin och vid Wiens musikkonservatorium och uppfann den efter honom uppkallade Jankóklaviaturen (se Pianoforte, sp. 805). Han företog från 1886 vidsträckta konsertresor för att göra sin uppfinning känd, men lyckades ej få den praktiskt använd inom pianofabrikationen.

***Jan Mayen** ockuperades sommaren 1920 af Norge. Där upprättades 1921 en station för trådlös telegrafi.

Jannelund, municipalsamhälle i Karlskoga socken, Örebro län, vid Letälfven och linjen Laxå—Charlottenberg af statens järnvägar, omfattar 37 har med 1,375 inv. (1923). Alla stadsstadgorna tillämpas. Samhällets inkomster voro 4,564 kr., utgifter 4,037 kr., tillgångar 8,091 kr. och skulder 1 kr. 1919. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 1,813,000 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 990,260 kr. 1922. Kommunalskatten var 7,20 kr. och municipalskatten 1 kr. per bevillningskrona 1923. Samhället bildades jämlikt k. bref 1 juni 1912 och ligger omedelbart n. om Degerfors bruks- och järnvägssamhälle. E. A—t.

János [jä'nåʃ], ungersk namnform för Johan.

Janse, Otto Teodor, museiman, medeltidsarkeolog, f. 10 sept. 1867 i Valdemarsvik, filos. licentiat i Uppsala 1900, filos. hedersdoktor i Lund 1918, tjänstgjorde 1893—95 som amanuens vid Kulturhistoriska museet i Lund och blef 1896 e. o. amanuens vid Statens hist. museum, där han befordrades till ord. amanuens 1907 och antikvarie 1910; under flera år till 1923 upprätthöll han riksantikvariebefattningen. 1913—22 var han medlem af fornminnesvårdskommittén. J. har utfört en del utgräfningar af förhistoriska och medeltida minnesmärken, däribland borgen vid Ringstaholm nära Norrköping och ruiner i Sigtuna. Han ordnade den kulturhistoriska utställningen i Norrköping 1906 och utarbetade dess katalog. 1910—22 var han sekreterare i Sv. fornminnesföreningen och är sedan 1922 dess ordf. Bland J:s tryckta arbeten märkas *Uppsala ärkesätes flyttning* (i ''Bidrag till Sveriges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström'', 1902), *Om Olofskult i Uppland* (i ''Studier tillägnade O. Montelius'', 1903), *Ett bidrag till de ornerade granitkyrkornas åldersbestämmelse* (i ''Sv. fornm:sfören:s tidskr.'', 1905), *Medeltidsminnen från Östergötland* (1906), *Sigtuna stads grundläggning och stadens betydelse under medeltiden* (i ''Gamla svenska städer'', h. 5), *Några erinringar rörande Stockholms uppkomst* (i ''Samf. S:t Eriks årsbok'', 1910) och *Kyrkliga byggnader* (i ''Uppland, skildring af land och folk''). Han har utgett ''Kalendarium Vallentunense'' (1907). T. J. A.

***Jansen,** J. J. E., dog 1 aug. 1912. Till sv. har öfversatts äfven ''Evangelisk förkunnelse'' (1913). Jfr M. Larsen, ''Mindeblade om J. J. J.'' (1912).

Jansen, Max, tysk historiker, f. 1 maj 1871 i Minden, d. 17 maj 1912 i München, blef 1902 docent och 1908 e. o. professor vid Münchens universitet och utgaf från 1909 Görres-sällskapets ''Historisches jahrbuch''. Bland J:s skrifter märkas *Kaiser Maximilian I* (1905), *Historiographie und quellen der deutschen geschichte im mittelalter* (1906), *Die anfänge der Fugger* (1907) och *Jakob Fugger der reiche* (1910).

***Jansenius,** C. Om jansenismen se Augustin Gazier, ''Histoire générale du mouvement janséniste depuis ses origines jusqu'à nos jours'' (2 bd, 1922).

Janslunda. Se Algö. Suppl.

***Janson,** Paul, dog 18 april 1913.

***Janson,** Kristofer N., dog 17 nov. 1917 i Köpenhamn.

***Janson,** Agnes S. Ch., blef 1883 (ej 1882) anställd vid K. teatern.

Janson, Gustaf, författare. Se Jansson, G. (sp. 1257), och äfven i Suppl.

Janson, Ture Johan Ludvig, författare, tidningsman, f. 5 febr. 1886 i Åbo, blef student 1905 och har varit medarbetare i flera Helsingforstidningar. J. debuterade som skönlitterär författare med berättelsen *Inga medmänniskor* (1911), hvars grundmotiv är den bland Finlands bildade svenska ungdom då under intryck af de rådande politiska och sociala förhållandena rådande känslan af pessimism och isolering, ett motiv, som han senare mognare och mer fördjupadt utför i *De ensamma svenskarna* (1916). I dikter och mindre noveller från denna tid — diktsamlingen *Mitt Helsingfors* (1913) och novellsamlingarna *Knock me down* (1914) och *Journalisten Bergman* (1915) — framträder han som en skarpsynt skildrare af den specifikt helsingforsska lokalmiljön. Hans senare verk, berättelserna *Far till son* (1922), där Ålandsfrågan utgör bakgrunden, och *Verkligheten* (1923), visa åter en sträfvan att öfverge den enbart åskådande pessimismen för att i stället, visserligen mycket illusionslöst, taga del i handlandets verklighetsvärld. Utom dessa arbeten har J. publicerat bl. a. ett politisk-satiriskt skådespel, *Konungen av X-land* (1920). Öfverallt framträder han som en ironisk, aldrig helt omedelbar, iakttagande, på djupet känslig författare, med en mycket utarbetad och beräknad stil. G. C.

***Janssen** (sp. 1251), Johannes. L. von Pastor har utgett brefsamlingen ''J. J:s briefe'' (2 bd, 1920) och till hans tyska historia fogat ''Erläuterungen und ergänzungen'', I—X, 3 (1898—1920).

Janssen, Christian Victor Börge, dansk författare, f. 15 maj 1867 i Köpenhamn, var först tidningsman, debuterade 1888 med novellsamlingen *Mulm* och har från 1904 skrifvit en lång rad ytterst populära kulturhistoriska romaner, byggda på rätt intim kännedom om epoken i fråga och visande god berättarförmåga utan att alls ega konstnärligt värde. Nämnas må serierna *Rosenborg-krucifikset*

(1904—06) och *Christiern II:s datter* (1908—12). Ett tjugutal är öfv. till sv. P. E—t.

Janssen, Luplau, dansk målare, f. 15 juni 1869 i trakten af Slagelse, studerade vid konstakademien 1887—91 och därefter i Italien och Paris. Han har utställt på den fria utställningen, har målat porträtt, figurbilder och landskap, bl. a. en stor målning med dansande högskoleflickor, har utfört många raderingar och verkat som teckningslärare. P. E—t.

***Jansson** (sp. 1256), L. J., i Djursätra, dog 21 aug. 1918 i Djursätra. Han var led. af konstitutionsutskottet äfven riksdagarna 1911—1914 (lagtima och urtima). Då 1912 i Andra kammaren genom sammanslagning af landtmannapartiet och nationella framstegspartiet landtmanna- och borgarpartiet bildades, blef J. led. af det nya partiets förtroenderåd. Han afgick af hälsoskäl ur riksdagen efter att ha deltagit i urtima riksdagen 1914.

***Jansson** (sp. 1257), Eugen F., dog 15 juni 1915 på sjukhemmet vid Skuru. Bland hans arbeten må ytterligare nämnas *Matrosbal* (två olika exemplar, det första 1909 i Thiels galleri, det andra 1910) och *Cirkusscen* (hans sista arbete, påbörjad 1913, ofullbordad; Thiels galleri). 1911 o. f. år utförde han ett antal studier i monumental storlek af nakna män i rörelse (gymnaster, brottare, atleter). Nationalmuseum har som gåfva mottagit ett af hans tidigare Stockholmsmotiv, *Kväll vid Kornhamnstorg* (1897), samt ett af J:s *självporträtt* (1910; han framställer sig där i flottans badhus med en mängd badande män som bakgrund) och har inköpt *Från stadens utkant* (målad 1899), *Hornsgatan nattetid* (1902), *Soluppgång öfver taken* (1903) och *Atleter* (1912). J:s porträtt meddelas i art. Konstnärsförbundet. Se N. G. Wollin, ”E. J:s måleri” (i Sv. konstföreningens publikation 1920). G—g N.

***Jansson** (sp. 1257; oriktigt i st. f. **Janson**), Gustaf, dog 10 sept. 1913 i Stockholm. Hans sista verk voro den muntra äfventyrsberättelsen *Affären Costa Negra* (1910, flera uppl.; bearb. till äfventyrsfars, uppf. i Stockholm 1914), berättelserna *Hemlösa* (1910), *Hårda tag* (1911), *Kotteriet* (2 uppl. s. å.), de pacifistiska novellerna från Italiens Tripoliskrig *Lögnerna* (1911, 3:e uppl. 1916; öfv. till flera språk), berättelserna *Segrare* (1913), *Öns herre* (s. å.) och *Dina barn och mina barn* (s. å.). Efter J:s död utgåfvos romanen *Katastrofen* (1914), den dramatiska följden *Narses* (1915) och 4 delar *Efterlämnade skrifter* (s. å.). — J:s hustru, Emmy Amanda J., född Hagberg, som efter J:s död antagit namnet Gustaf-Janson, f. 1 dec. 1875 i Stockholm, har också uppträdt som författarinna med samtidsromaner (*Tempelbygget*, 2 uppl. 1916, *Ester Brandel*, 1918, *Murarna falla*, 2 uppl. 1920, m. fl.).

Jansson, Gustaf, ingenjör, metallurg, f. 11 okt. 1850 i Nora bergslag, genomgick Filipstads bergsskola 1872—73, var 1874—76 anställd vid Lesjöfors bruk och förvärfvade under anställning 1877—80 vid firman Washburn & Moen valsverk i Worchester, Nord-Amerika, grundliga erfarenheter i järnbruksdrift. 1880 engagerades J. vid Munkfors bruk, där han, några år chef för den metallurgiska afd., sedan 1885 är öfveringenjör. J. har inlagt stor förtjänst om vår järnindustris utveckling, dels genom förbättringar af martinprocessen och dess tillämpning, dels genom utarbetande af de metoder för kallvalsning af stål, som gjort Munkfors bruks kallvalsverk världsbekant för oöfverträffade kvalitetsfabrikat. J. fick 1924 Järnkontorets belöningsjetong i guld. Han har varit (moderat) led. af Värmlands läns landsting. Fmn.

Jansson, Karl (Carl) Peter, riksdagsman, f. 29 juni 1858 i Färnebo socken, Värmlands län, blef 1880 banvakt, senare banmästare (vid Daglösens station å Bergslagsbanan) och därefter hemmansegare (i Edsbäcken). J. invaldes 1899 för Färnebo härads valkrets i Andra kammaren, hvaraf han sedan varit ledamot (utom åren 1915—17). Han har 1903—14 varit led. af lagutskottet och från 1918 af konstitutionsutskottet. J. har varit medlem af liberala samlingspartiet från dess början 1900 (från 1924 af frisinnade folkpartiet) och sedan 1910 tillhört dess förtroenderåd. Af frisinnade landsföreningens verkställande utskott är J. medlem sedan 1913. J. har varit statsrevisor 1913—14, led. af järnvägslöneregleringskommittén 1906—07 och af jordkommissionen 1919—22 samt är landstingsman från 1910.

Jansson, Vilhelm, tidningsman, f. 29 maj 1877 i Stockholm, d. där 1 aug. 1923, sattes i trädgårdslära, gick igenom handelsskola i Stockholm och reste 18-årig utrikes med afsikt att i Tyskland, Frankrike och England studera trädgårdsyrket såsom industri och konst, men rycktes i Berlin och Hamburg in i den socialistiska rörelsen och lämnade trädgårdsyrket. Han etablerade sig 1899 i Hamburg som bok- och pappershandlare, idkade studier i nationalekonomi, historia och språk, började medarbeta i en del fackliga veckotidningar och i den socialistiska dagliga tidningen ”Hamburger echo”. Sedan 1903 redigerade J. ”Gärtnerzeitung” i Hamburg och flyttade 1904 till Berlin, som redaktör för veckotidningen ”Allgemeine deutsche gärtnerzeitung”. 1905 blef han redaktör för ”Correspondenzblatt der generalkommission der gewerkschaften Deutschlands”. J. kom i ett mycket vänskapligt förhållande till fackföreningsledaren Legien. 1908—12 var han Berlinkorrespondent till ”Socialdemokraten” i Stockholm och medarbetare i en mängd andra tidningar, svenska och tyska. Han var fackföreningsinternationalens skandinaviske öfversättare från dess början 1902 till dess flyttning från Berlin till Amsterdam 1919. Dess socialpolitiska program, sådant det antogs på de socialistiska och fackliga konferenserna i Bern 1919, författades af honom och har till stor del ingått i fredstraktaten. I okt. 1919 utnämndes J. till socialattaché vid svenska beskickningen i Berlin. G. B—st.

Jansson, Nils Oskar, finländsk folkbildningsman, f. 9 febr. 1862 i Kimito, lärare vid Vreta folkskola där sedan 1885, är ifrig förkämpe för

fäderneärfd svenskmanna odling och sed och föregångsman på flera områden. I anspråkslösa förhållanden har han bildat ett anmärkningsvärdt bygdemuseum, "Sagalund", hänförande sig närmast till hemsocknen, och samlat ett stort bibliotek. Han har äfven inrättat den första småbrukarskolan i landet, Vrethalla, i hvars direktion han är ordf. T. C.

***Janus,** pseudonym. Se äfven Bonnières. Suppl.

Janusbildning. Se Missbildning, sp. 658.

Janu'sjkjevitj, Nikolaj Nikolajevitj, rysk general, f. 1 maj 1868, blef officer 1886, öfverste 1903, generalmajor 1909, chef för generalstabsakademien 1913 och generallöjtnant 1915. Han var då sedan våren 1914 chef för generalstaben. Som sådan samverkade han dagarna före Världskrigets utbrott med krigsministern Suchomlinov om att låta den allmänna mobiliseringsordern utgå, utan att fördröjas af tsarens 29 juli gifna, men dagen därpå återtagna kontraorder. J. förflyttades sept 1915 samtidigt med storfurst Nikolaj Nikolajevitj till kaukasiska krigsskådeplatsen, där han till april 1917 var verksam som storfurstens stabschef. Enligt en uppgift skall han i febr. 1918 ha dödats af rödgardister. C. O. N.

Jan van Gent [-fa'n-], holl., namn på fågelarten *Sula* (*Lysporus*) *bassana*; se Hafssulor.

Jan z Hvčzdy, pseudonym. Se Tjechiska litteraturen, sp. 179.

***Janzon,** J. Kr. (Spada), dog 13 okt. 1910 i Paris.

***Janzon,** G. E., har vidare öfversatt 6 elegier ur Ovidius' *Amores* (i Göteborgs högskolas årsskr.) och fullständigt dennes *Ars amatoria* (ibid., 1923).

***Jap** (Yap), ö. Se Karolinerna (äfven i Suppl.).

***Japan** har under det senaste årtiondet fått sitt område väsentligt ökadt. Dess areal och folkmängd (1921) framgå af följande tabell:

Riksdelar	Areal i kvkm.	Invånare			
		Män	Kvinnor	Summa	På 1 kvkm.
Egentliga Japan	385,525	28,044,341	27,918,712	55,963,053	145
Korea (Chôsen)	220,741	8,923,060	8,361,147	17,284,207	76
Södra Sachalin (Karafuto)	36,090	62,241	43,524	105,765	3
Formosa och Pescadores	35,969	1,921,237	1,793,662	3,714,899	102
	678,325	38,950,879	38,117,045	77,067,924	114

J. innehar dessutom Kwan-tung (södra delen af Liau-tung-halfön med Port Arthur och Dalnij, nu kalladt Dairen), tills. 1,193 kvkm. med 667,382 inv. (392,289 män och 275,093 kvinnor), 559 på 1 kvkm., såsom arrende af Kina, samt Marianerna, Karolinerna och Marshallöarna, tills. 2,499 kvkm. med 52,222 inv. (28,010 män och 24,212 kvinnor), 21 på 1 kvkm., såsom mandat af Nationernas förbund. Inklusive dessa områden omfattar J. 682,017 kvkm. med 77,787,528 inv. (39,371,178 män och 38,416,350 kvinnor), 114 på 1 kvkm. — Bland de mest förödande jordbäfningar, som drabbat J., var den, som inträffade 1 ff. sept. 1923, hvarigenom omkr. 50,000 kvkm. härjades, däribland Tokyo och Yokohama, äfven genom af katastrofen förorsakade stora eldsvådor. — De i utlandet boende japanerna 1920 voro 581,421, hvaraf 202,360 i Förenta staterna, 225,787 i Kina, 5,274 i Australien, 34,258 i Brasilien och 2,925 i Europa. S. å. funnos i J. (Formosa undantaget) 35,380 utlänningar, hvaraf 22,240 kineser, 3,791 engelsmän, 3,786 nordamerikaner, 664 fransmän, 626 tyskar, 285 portugiser, 283 holländare och 1,701 ryssar.

Jordbruk är alltjämt J:s hufvudnäring. Areal och skörd för de viktigaste jordbruksprodukterna synas af följande tabell (1920):

Skördeslag	Odlad areal, har	Skörd
Ris	3,099,362	497,501 ton
Korn	536,698	65,274 »
Råg	671,579	65,330 »
Hvete	525,669	46,186 »
Tobak	30,614	472,448 kg.
Te	47,734	320,525 »

Boskapsbeståndet omfattade 1,3 mill. st. nötboskap, 1,5 mill. hästar, 5,000 får, 125,000 getter och 470,000 svin 1919. — Bergsbrukets totala produktionsvärde var 632,36 mill. yen, hvaraf guld 10,35 mill., silfver 9,87 mill., koppar 47,58 mill., bly 1,88 mill., tackjärn 19,88 mill., stål 68,6 mill., järnkis 2,5 mill., kol 418,07 mill. (29,25 mill. ton), svafvel 1,88 mill. och petroleum 35,36 mill. yen (1920). Grufarbetarnas antal var 465,158, hvaraf 348,240 i kolgrufvor (1919). — Industrien omfattade 23,831 fabriker med 1,390,942 arb. (619,976 män och 770,966 kvinnor, 1920). Bomullsspinnerierna sysselsatte 3,934,839 spindlar med 166,253 arb., hvaraf 125,722 kvinnor 1922. Tillverkningsvärdet af bomullsväfnader var 1,033,8 mill. yen, siden 673,9 mill., yllevaror 131,3 mill., japanskt papper 79,6 mill., europeiskt papper 112,7 mill., tändstickor 45,95 mill., lervaror 64,66 mill., lackerade varor 24,15 mill., mattor 31,6 mill., lädervaror 28,5 mill., oljor 61,8 mill. och strumpstolsarbeten 94,19 mill. yen 1919.

Utrikeshandelns värde uppgick till 6,349,9 mill. kr., 3,402,6 mill. för import och 2,947,3 för export 1922. Förenta staterna komma nu främst beträffande varuutbytet med J. (574,40 mill. yen import, 496,28 mill. yen export); därefter följa i ordning Kina (resp. 191,7 mill. och 287,2 mill. yen), Brittiska Indien (210,4 mill. och 84,5 mill. yen), Storbritannien (184,3 mill. och 32,8 mill. yen) och Nederländska Indien (70,4 mill. och 54,2 mill. yen), allt 1921. Sveriges införsel från J. uppgick till 1,15 mill. kr. och dess utförsel dit till 17,5 mill. kr. 1922. Sjöfarten räknade 12,274 fartyg om 27,98 mill. ton ankomna och 12,253 fartyg

om 27,$_{89}$ mill. ton afgångna fartyg. Af det inklarerade ångfartygstonnaget voro mer än $^2/_3$ (19,$_{36}$ mill. ton) japanska, 4,$_{90}$ mill. ton brittiska, 2,$_{53}$ mill. ton amerikanska och 0,$_{33}$ mill. ton franska (1922). Handelsflottan omfattade 2,931 ångf. om 3 mill. bruttoton, 14,415 segelfartyg af europeisk typ om 0,$_{97}$ mill. ton samt 988 junker. Bland större rederibolag märkas nu äfven Kawasaki dockyard co. samt Tokyo Kisen. — 1921 funnos 13,639 km. järnvägar, hvaraf 10,430 km. statens. Beslut är fattadt att göra järnvägarna normalspåriga, hvilket väntas bli färdigt 1943 till en beräknad kostnad af 1,408 mill. yen. J. har fått koncession på 5 nya järnvägslinjer i Mandschuriet och Mongoliet. En järnvägstunnel är sedan 1920 under byggnad mellan Shimonoseki (på Hondo) och Moji (på Kiushiu) och beräknas bli färdig 1943. Post- och telegrafkontorens antal är 8,014 (1921), telegrafens linjelängd 44,647 km. och trådlängd 340,142 km. samt telefonernas linjelängd 16,354 km. och trådlängd 128,233 km. (1920). — Jämte de i hufvudarbetet nämnda specialbankerna finns nu äfven en för Korea (Chôsens bank). Öfriga bankers antal är 1,434 och sparbankernas 659 (1920). Samtliga bankers inbetalda kapital var s. å. 1,576,$_{07}$ mill. yen. Statsbudgeten balanserade med 1,482,$_4$ mill. yen 1922—23. Af inkomsterna utgjorde skatter, tullar och acciser 734,$_3$ mill. yen och af de ordinarie utgifterna (941,$_{76}$ mill. yen) 197 mill. yen till hären och 135 mill. yen till flottan s. å.

Undervisningen ombesörjdes af bl. a. 25,644 folkskolor med 8,$_{35}$ mill. lärj. och 13,971 tekniska skolor med 1,$_{04}$ mill. lärj. Universiteten äro nu 5, näml., förutom de i hufvudarbetet nämnda, i Sendai (sedan 1907), i Fukuoka (sedan 1910) och i Hokkaido (sedan 1918). Samtliga universitet räknade 952 lärare och 10,607 studenter (1919—20). Öfriga (21) högre undervisningsanstalter hade s. å. 1,432 lärare och 30,057 studenter. De offentliga biblioteken voro s. å. 1,511 med öfver 5 mill. volymer, hvaraf 259,255 europeiska. 1919 utgåfvos 34,493 böcker samt 3,423 tidningar och tidskrifter. E. A—t.

Försvarsväsendet har ytterligare utvecklats genom uppsättning 1915 af 2 nya divisioner, hvarigenom antalet stigit till 21, hvar och en med 4 infanteriregementen m. m. 1918 beslöts att öka armén till 21 armékårer om 2 div. på 3 inf.-reg. m. m., men åtgärden kom icke till utförande. *Armén* utgöres af 21 div., hvaraf en garde, om 4 inf.-reg. (i 2 brig.) på 3 bat. om 4 komp. och, för reg., 1 kulspr.-komp., 1 kav.-reg. med 3 skv., 1 fältart.-reg. med 6 batt. (på 4 pjäser) och 1 ing.-bat., samt ytterligare 4 självständiga kav.-brig. om 2 reg. på 4 skv. och 1 kulspr.-batt., 2 självständiga bergsart.-reg. på 6 batt. och 8 tunga art.-reg. m. m. Tillsammans uppgår armén till 86 reg. och 6 självständiga bat. infanteri, 29 reg. kavalleri, 1 bat. ridande artilleri, 19 reg. fält-, 4 reg. och 2 självst. komp. bergs- och 8 reg. tungt fältartilleri, 3 reg. och 8 självst. bat. tungt artilleri, 21 ing.-bat., 2 telegr.-reg., 6 flygbat., 1 ballong- och 1 automobilkår samt 19 trängbat. *Landtvärnet* (*kobi*) uppgår till 228 bat., 57 skv., 114 fältart.-batt., 12 garnisonsart.-bat. och 19 ing.-bat. Det bildar vid mobilisering särskilda divisioner. Af ekonomiska skäl minskades armén 1922 genom indragning af 1 komp. vid hvarje bat., 2 kulsprutor vid hvarje kulspr.-komp. (förut 8 st.), 1 skv. vid hvarje kav.-reg. och 108 fältbatt. Fredsstyrkan nedsattes härigenom till 240,000 man. — *Rekryteringen* grundar sig fortfarande på allmän värnplikt med tjänstskyldighet från 20 till 40 års ålder (i ersättningsreserven från 17 år). Tjänstgöringstiden är nedsatt från 2 år till 22 månader. Tjänstetiden i aktiv tjänst (*gen-eki*) och reserven (*yobi*) utgör tillsammans 7 år 4 månader, hvarefter följa 10 år i landtvärnet (andra linjen, *kobi*) med viss tjänstgöringsskyldighet såväl här som i reserven och återstoden i landstormen (*kokumin*). Den senares andra uppbåd eller ersättningsreserven tillhöra alla, som icke tagas i anspråk för själfva armén. Landet är indeladt i militärdistrikt motsvarande divisionerna med undantag af gardet. — *Beväpningen* utgöres af 6,$_5$ mm. repetergevär af Arisakas modell (i själfva verket mauser-) och kruppsk artillerimateriel, tillverkad inom landet. — *Budgeten* steg för året 1922—23 till 332 mill. yen. C. O. N.

Författning. I kabinettet har departementens antal stigit till 10. Pärskammaren räknade 373 medlemmar år 1923, representantkammaren 463 (1 ombud på omkr. 120,610 inv.). Valrättscensus vid val till representantkammaren har nedsatts därhän, att nu för rösträtt kräfves att ha betalt minst 3 yen i direkt jordskatt under minst ett år eller minst 3 yen i andra skatter (eller i sådana och jordskatt) under minst två år.

Förvaltning. Den centrala förvaltningen är nu fördelad på 10 departement (ett järnvägsdepartement har tillkommit). Från den lokala förvaltningsindelningen i *fu* o. s. v. äro utom Yezo och Formosa äfven Chôsen och Karafuto undantagna. Chôsen styres af en generalguvernör och är indeladt i 13 provinser (*do*), hvilka i sin tur äro delade i 329 distrikt (*tuand yun*). Formosa är deladt i 5 provinser (*shu*) under hvar sin guvernör, Karafuto styres af en guvernör och är deladt i 5 distrikt (*cho*). Kwan-tung styres af en generalguvernör med säte i Port Arthur.

Litt.: "The Japan year book" (årligen), A. Bellesort, "Le nouveau Japon" (1919), S. Greenbie, "J., real and imaginary" (1920), W. M. Mc Govern, "Modern J." (s. å.), K. Haushofer, "Das japanische reich in seiner geographischen entwicklung" (1921), J. Street "Mysterious J." (1922), och O. Sirén, "Den gyllene paviljongen" (1919).

Historia (efter 1905). Segern i kriget med Ryssland (afslutadt genom freden i Portsmouth 5 sept. 1905) hade åt J. förvärfvat obestridd stormaktsställning. De närmast följande åren upptogs japanska regeringen förnämligast med att konsolidera J:s maktställning i Korea och nyvunna inflytande i Mandschuriet samt med att söka förbättra de genom kriget hårdt medtagna statsfinanserna. Sedan 1905 var markis Saionji (se d. o. Suppl.) premiärminister, men regeringsärendenas faktiska högsta ledning låg alltjämt enligt gammal tradition till stor del i händerna på "de äldre statsmännen". Ito var från 1906 kejsarens högste representant i Korea och genomförde dess förvandling till ett japanskt lydrike. Fördrag 1907 och 1909 lade all exekutiv, administrativ och judiciell makt där i japanernas händer, och sedan Ito mördats af

en korean okt. 1909 och hans efterträdare som resident, Sone, i maj 1910 ersatts med general Terauchi, genomfördes genom fördrag af 22 aug. s. å. Koreas fullständiga annektering och införlifvande som generalguvernementet Chôsen med japanska riket (se Korea, sp. 1030—35). Till Ryssland åstadkoms ett närmande genom flera fördrag (bl. a. 1907 om ömsesidigt respekterande af de båda staternas territoriella integritet och genom fördrag med Kina förvärfvade rättigheter). S. å. ingicks med Frankrike ett fördrag om ömsesidigt stöd vid bevarandet af status quo i Fjärran Östern. Med Förenta staterna råkade J. däremot 1906 i konflikt rörande staten Kaliforniens åtgärder mot japanska invandrare: japanska barn där uteslängdes från folkskolorna, J. protesterade, och genom president Roosevelts personliga ingripande åstadkoms 1907 en kompromiss, enligt hvilken de för japanernas nationalstolthet sårande undantagsbestämmelserna för japanska barn upphäfdes och ersattes med en bestämmelse om, att alla utländska barn öfver en viss ålder kunde, om de befunnes brista i engelsk språkkunskap, hänvisas till särskilda skolor. I samband därmed träffade regeringarna i Tokyo och Washington en informell öfverenskommelse (''Gentleman's agreement'' 1908) om, att japanska regeringen skulle hindra emigration af japanska grofarbetare till Förenta staterna och amerikanska regeringen dit insläppa japaner, som förut varit där bosatta, och dessas närmaste släktingar. Som premiärminister afslöstes Saionji juli 1908 af Katsura (se d. o., äfven i Suppl.). Redan genom ett fördrag med Kina i dec. 1905 hade J. erhållit rätt att i Mandschuriet bygga en järnväg från Mukden till An-tung vid Koreas gräns och att bygga ett par andra järnvägslinjer (Hsin-min-tun—Mukden och Tschangtschun—Kirin). Ett amerikanskt förslag om ''neutralisering'' af alla Mandschuriets järnvägar (1909) mötte gemensamt motstånd af J. och Ryssland och bidrog att ytterligare närma dessa stater till hvarandra (fördrag 1910 om upprätthållande af status quo och ömsesidigt afstående från all ekonomisk rivalitet i Mandschuriet). J:s allians med Storbritannien förnyades juli 1911 på 10 år, dock med förbehåll, att dess bestämmelser ej skulle medföra förpliktelse till krig mot någon makt, med hvilken endera makten ingått skiljedomsfördrag (d. v. s. mot Förenta staterna, med hvilken stat Storbritannien stod i begrepp att ingå ett sådant). Under intryck af folkmeningens kraf på ökad hänsyn till parlamentet hade regeringen 1911 närmat sig det af Ito grundade moderat-liberala Seiyu-kai-partiet, och dess ledare Saionji blef aug. s. å. premiärminister.

Kejsar Mutsuhito afled 30 juli 1912 och efterträddes af sin son Yoshihito (se d. o., äfven i Suppl.). Den aflidnes regeringstid hade kallats *Meiji* (''lysande frid'' eller ''upplyst styrelse''), och den nye monarkens era fick namnet *Taisho* (''den stora rättvisans tidehvarf''). Då krigsministern i Saionjis ministär kräfde uppsättande af två nya armédivisioner i Korea, men kabinettets öfriga medlemmar af sparsamhetsskäl motsatte sig detta, lyckades Saionji ej förmå någon annan hög militär att åtaga sig krigsministerposten. Han afgick då och efterträddes dec. 1912 af Katsura. Den nya ministären rönte i parlamentet stark opposition, och då kravaller utbröto i Tokyo, nödgades Katsura redan febr. 1913 afgå; ett nytt kabinett bildades af amiral Yamamoto. Det invecklades s. å. i en ny konflikt med Förenta staterna, vållad af staten Kaliforniens jordlagstiftning, som utestängde japaner från att där besitta fast egendom; president Wilsons försök att förmå statslegislaturen till eftergift blefvo resultatlösa. Risskörden slog s. å. fel på Hokkaido och nordöstra Hondo, hvilket vållade svår hungersnöd där; ett vulkanutbrott i Kagoshimabukten jan. 1914 åstadkom mycken förödelse. Ministären led i mars nederlag i en budgetfråga och följdes efter en långvarig ministerkris af en ministär Okuma (se d. o., äfven i Suppl.) med Kato som utrikesminister.

Vid Världskrigets utbrott, aug. 1914, åtog sig J. i enlighet med brittisk-japanska alliansen att tillvarataga de brittiska intressena i Stilla hafvet. Till Tyskland riktades 15 aug. ett ultimatum (med 6 dagars frist och till ordalagen noga kopieradt efter det af Tyskland biträdda ultimatum 1895, som då tvang J. att till Kina återlämna Liau-tung-halfön). Det kräfde alla tyska krigsfartygs aflägsnande från Stilla hafvet och Kiau-tschóus öfverlämnande till J. Då svar ej erhölls, följde krigsförklaring 23 aug. Om J:s aktiva deltagande i kriget se Världskriget, sp. 250—251. Japanska trupper i förening med brittiska intogo 7 nov. 1914 Tsing-tau och besatte sedan hela Kiau-tschóu. Under höstens lopp intog en japansk eskader äfven Marianerna, Karolinerna och Marshallöarna, hvarjämte japanska sjöstridskrafter deltogo i jakten på tyska kryssaren ''Emden'' och konvojerade australiska trupper öfver Indiska hafvet. Däremot afhöll sig J. i det längsta från att deltaga i sjökriget i europeiska farvatten. Dess medverkan i jakten på tyska undervattensbåtar i Medelhafvet 1917 måste af England och Frankrike köpas med hemliga fördragslöften om stöd åt J:s kraf på Schan-tung-halfön och om att J. skulle erhålla de tyska öbesittningarna i Stilla hafvet norr om ekvatorn. Till de allierades fördrag om att ej ingå separatfreder anslöt sig J. okt. 1915, och det bistod Ryssland med vapen, ammunition och ett antal artillerifficerare.

I öfrigt begagnade J. sin genom kriget vunna handlingsfrihet till att påtvinga Kina en rad medgifvanden, hvilka hotade att bringa detta af inre strider sönderslitna rike i vasallställning under J. Om de beryktade 21 punkterna, framlagda i ett delvis hemlighållet ultimatum af 7 maj 1915 och till stor del genomdrifna i ett fördrag af 23 maj s. å., se Kina. Historia. Suppl. Med Ryssland ingick J. i juli 1916 ett alliansliknande fördrag om ömsesidig hjälp vid hot mot någondera partens territoriella rättigheter och speciella intressen i Fjärran Östern. Okuma afgick okt. s. å. af hälsoskäl och efterträddes som premiärminister af marskalk Terauchi i stället för den af Okuma förordade viscount Kato, hvilken bildat ett nytt liberalt parti, *Kensei-kai* (''de konstitutionelle''). Vid nyvalen till parlamentet 1917 låg emellertid detta under för det med regeringen förbundna Seiyu-kai-partiet, hvars nye ledare, Hara (se d. o. Suppl.), sept. 1918 efterträdde Terauchi och bildade J:s första parlamentariska ministär. S. å. hade som en eftergift åt demokratiens kraf en rösträttsreform genomförts, hvilken sänkte rösträttscensus och ökade valman-

kåren från omkr. 1,450,000 till 3 mill. personer. Under förevändning att underlätta de tjecho-slovakiske krigsfångarnas hemfärd från Ryssland genom Sibirien hade japanska trupper i april 1918 landsatts i Vladivostok och sedan ryckt rätt långt in åt Sibirien; de flesta af dem återkallades dock 1919—20 efter Koltjaks nederlag, och J. nöjde sig med att bibehålla en garnison i Vladivostok.

Vid fredskonferensen i Paris 1919 misslyckades den af Saionji ledda japanska delegationen i sitt försök att i förbundsakten för Nationernas förbund få in en principförklaring om alla rasers jämlikhet; förslaget föll på amerikanskt motstånd. Däremot genomdrefs med stöd af de hemliga fördragen, att de forna tyska rättigheterna i Kiau-tschóu och provinsen Schan-tung öfverlätos på J. Förenta staternas samtycke vanns genom en japansk löftesförklaring om att framdeles återlämna hela Schan-tung-halfön till Kina och endast behålla de ekonomiska privilegier Tyskland där åtnjutit (jfr Kina. Historia. Suppl.). Brittisk-japanska alliansen, som var impopulär i Australien och Förenta staterna, uppsades ej 1920, men försvagades genom en gemensam förklaring, att den ej helt stämde med förbundsakten för Nationernas förbund, hvarför dylik öfverensstämmelse skulle åstadkommas, i händelse den komme att fortfara efter 10-årsperiodens utgång i juli 1921. De självstyrande brittiska dominions gåfvo på rikskonferensen 1921 uttryck åt sin obenägenhet mot dess förnyande, och den upphörde sedan på ett mot J. hänsynsfullt sätt genom att vid Washingtonkonferensen 1921—22 ersättas med ett fyrstatsfördrag af febr. 1922 mellan Storbritannien, J., Förenta staterna och Frankrike om status quo vid Stilla hafvet (se Washingtonkonferensen. Suppl.). Upphetsning på japanskt nationalisthåll mot regeringens befarade eftergifvenhet för Förenta staterna ledde strax före Washingtonkonferensens öppnande till mord på premiärminister Hara (4 nov. 1921). Hans efterträdare Takahashi (se d. o. Suppl.) fullföljde Haras politik, och vid konferensen bekvämade sig J. till betydande eftergifter i Schan-tung-frågan (''niomaktsfördraget'' om Kina 11 febr. 1922). I enlighet med dess bestämmelser ingingos i dec. s. å. detaljuppgörelser med Kina om återlämnande af Tsing-tau och järnvägen till Tsi-nan-fu m. m. mot ekonomisk ersättning (se Kina. Historia. Suppl.). J. biträdde äfven i Washington stormaktsaftalet om marin rustningsbegränsning (se Washingtonkonferensen. Suppl.), och dess ledande underhandlare vid konferensen, amiral T. Kato (se d. o. Suppl.), blef juni 1922 premiärminister. I okt. s. å. utrymdes Vladivostok, men förhandlingar med den af Sovjet-Ryssland beroende Yttersta Österns republik (se d. o.) först i Dairen aug. 1921—april 1922, senare i Tschang-tschun (sept. 1922) ledde ej till resultat, närmast därför, att J. vägrade utrymma norra delen af ön Sachalin, innan upprättelse gifvits för det massmord på japaner i Nikolajevsk (mars 1920), som föranledt detta områdes besättande. Japanske kronprinsen Hirohito, som mars—sept. 1921 företagit en europeisk rundresa, är sedan 25 nov. s. å. regent i sin obotligt sjuke faders ställe. Premiärministern Kato afled i aug. 1923, och ett nytt kabinett bildades då af amiral Yamamoto. 1 sept. s. å. och närmast följande dagar drabbades J. af en förödande jordbäfning, som förstörde en mängd städer, däribland större delen af Yokohama, och lade en stor del af hufvudstaden Tokyo i ruiner; man beräknar, att denna katastrof kostat allra minst omkr. 72,000 människor lifvet. Yamamotos ministär aflöstes jan. 1924 af en ministär Kioura. Med Förenta staterna har en ny konflikt i invandringsfrågan våren 1924 inträdt till följd af kongressbeslut om nya invandringsbestämmelser, hvilka bl. a. gå ut på att hindra all japansk invandring och af regeringen i Tokyo anses stå i uppenbar strid mot ''Gentleman's agreement'' af 1908. Japanska regeringen lät sin ambassadör i Washington inlägga gensaga mot dessa beslut, men ännu (maj 1924) är ej kändt, om president Coolidge kommer att göra bruk af sin vetorätt.

Litt.: J. Murdoch, ''A history of J.'' (3 bd, 1911), Hisho Saito, ''A history of J.'' (1912), W. W. MacLaren, ''A political history of J., 1867—1912'' (1916), F. H. Davis, ''J.'' (s. å.), E. W. Clement, ''A short history of J.'' (s. å.), K. Sen, ''The labour movement in J.'' (1918), K. K. Kawakami, ''J. in world politics'' (1919) och ''J. in world peace'' (1920), samt J. H. Gubbins, ''The making of modern J.'' (1922). H. Hjärnes artikel i Nordisk familjebok om J:s historia har utvidgad utkommit i bokform (''Japan. Historisk översikt'', 1923). Om äldre svenska förbindelser med J. se H. Hjärne, ''Två svenska Japanfarare, Olof Eriksson Willman och Carl Peter Thunberg'' (s. å.). V.S—g.

Japanska dansmusen, *zool.* Se Råttsläktet, sp. 33.

Japanska folksången skrefs kort efter återupprättandet af kejserliga myndigheten (1868). Melodien, i moll och långsamt tempo, blef af en särskild kommitté hopsatt af motiv från de mest kända folkliga sångerna i Japan, och den korta folksångens text utgör en välönskan om, att kejsarhusets välde måtte räcka i tusentals år. E. F—t.

***Japanska språket och litteraturen.** Redan i den äldsta japanska litteraturen, ''Ko-ji-ki'' och ''Ni-hon-gi'', finnas smådikter, s. k. *uta* (= sång, visa) af skiftande innehåll, strids-, dryckes-, hårs-, kärleks- och lyckönskningsdikter. Versen är stafvelseräknande, och dikternas form fixerades småningom, så att det uppstod dels en trerading af 5—7—7 stafvelser (*kata-uka*), dels en sexrading, som blott var en fördubbling af den nyssnämnda (*sedōka*), dels en tvårading, ett slags distikon, bestående af 5—7—5 || 7—7 stafvelser (*tanka* = kortdikt), som förblifvit den japanska lyrikens älsklingsform. Längre dikter, *naga-uta* (= långdikt), bestå af sju eller flera verser, anordnade 5—7 5—7 5—7 7, 5—7 5—7 5—7 5—7 7 o. s. v. Särskilda smycken för stilen äro *makura-kotoba* (= kuddord), ett slags refrängverser, *jo* (= inledning), formelaktig diktbörjan utan sammanhang med det följande, och *kenyōgen* (= gångjärnsord), ett ord, i hvilket en sats slutar och en annan börjar, en ljudvits, som upphäfver det logiska sammanhanget.

I dessa former diktade man under den s. k. förklassiska perioden (slutet af 600-talet—784), då kinesiskan och den kinesiska litteraturen intogo den socialt-litterärt härskande ställningen, liksom latinet i Europa under medeltiden, men den traditio-

nella japanska poesien likväl hade betydande representanter som den subjektive Hitomaro (omkr. 662—710), den några årtionden senare, objektivare Akahito, och realisten Okura (660—733), hvilka äro representerade i antologien ”Man-jōshu”, sammanställd af skalden Yakamochi. Sedan vardt kinesiskan absolut öfvermäktig ända till slutet af 800-talet, då en nationell strömning uppstod, ådagalagd genom de af kejserliga hofvet organiserade täflingarna i sång (*uta-awase*) och en litterär blomstring, hvars början betecknas af Narihira, Yasuhide, Kuronushi, Henjō och Kisen samt skaldinnan Ono no Komachi, de s. k. ”sångens sex heliga”, och som når sin höjdpunkt 900—omkr. 1000, den klassiska tiden, med efterblomstring bort emot 1200. Utom lyriken odlas då äfven epiken med kärleksromaner, berättelser (*monogatari*) och dagböcker (*nikki*). Därefter inträdde ett långvarigt förfall inom såväl poesien som romanen, hvilken sistnämnda börjar höja sig igen först med Ibara Saikaku (1642—93) och med Kyoden (1761—1816), Tamenaga Shunsi (d. 1842), Ryutei Tanehiko (1780—1842) och Bakin (1767—1848) får berömda företrädare.

Den dramatiska litteraturen är rik. Omkr. 1400 uppkommo de s. k. *no*, på handling och personantal fattiga, högtidligt allvarliga små skådespel med ämnen ur myten, sagorna eller hjältehistorierna och buddistisk karaktär. Körsånger växla med mono- och dialogerna; skådespelarna bära masker. Efter no-föreställningen ges en *kyōgen*, d. v. s. en fars. *Jōruri*, urspr. namn på hjältinnan i den populäraste sjungna balladen, äro dramatiska sånger, ackompagnerade på den tresträngade gitarren och förbundna med marionettspel. Japans störste dramatiske författare, Chikamatsu Monzaemon (1653—1724) utvecklade jorurin till ett verkligt drama. *Kabuki* är ett folkligt sång- eller talskådespel, utfördt af skådespelare, hvilket till 1700-talets början var rått och omoraliskt, men sedan lyftes genom inflytande från jorurin.

Efter 1868 har ett europeiskt inflytande gjort sig gällande på alla litterära områden, och europeiska författare öfversättas i stort antal. 1872 utkom den första japanska tidningen. Professor Tsubouchi gjorde epok både genom sina kritiska arbeten och sina måttfullt realistiska berättelser. Yamada Bimyōsai nyttjade det japanska talspråket, ej det klassiska litteraturspråket i sina berättelser och dikter, medan däremot Ozaki Kōyō (d. 1903) och den högsträfvande Kōda Rohan fasthöllo vid det äldre. Kinoshita Naoe och Tokotemi Rokwa skrefvo sociala romaner. Toyama, Yatabe och T. Inouye införde nya strofbildningar och uppträdde 1882 mot tankas monopolställning, men ha endast delvis ryckt de yngre med sig. Vid 1800-talets slut och strax efter 1900 blomstrade flera lyrikerskolor med skalder som erotikern Tekkan och den kraftigare Doi Bansui. Äfven dramat undergick stora förändringar i riktning mot större likheter med det europeiska, som flitigt öfversattes och bearbetades.

Den yngsta japanska diktningen uppvisar ytterligt starka påverkningar från Europa. Yosano och hans hustru, född Otori Akiko, grundlade 1899 en romantisk riktning, hvars organ var tidskriften ”Myojo”. Lyrikern Niko Toragoutchi besjunger gärna franska ämnen och har bildats under franskt inflytande, likaså Ken Yanaguissawa (f. 1890). Kitahara (f. 1886) åter ansluter sig formellt till de gamle mästarna. En stark pessimism präglar mycket af den moderna japanska lyriken. Litt.: O. Edwards, ”Japanese plays and playfellows” (1901), O. Hauser, ”Die japanische dichtung” (1904), K. Florenz i ”Die orientalischen literaturen” (1906, i ”Die kultur der gegenwart”), E. Fenollosa och E. Pound, ”Noh” (1916), och A. Maybon, ”Poètes japonais” (i ”Mercure de France”, 1923).

Japansk-kinesiska kriget 1894—95. Se bd XII, sp. 1503. Jfr Kina, sp. 68—69.

Japansk musik. Denna är närmast utbildad ur den kinesiska och verkar svårmodig genom sin öfvervägande mollkaraktär; den är harmonilös, föga skarpt rytmiserad och merendels spröd i klangen. Tonsystemet är en femtonig skala med växlande intervaller. Notskriften har ganska ringa betydelse; nottecknen hänföra sig blott till bestämda instrument, och kompositionerna ha ofta öfverantvardats endast efter gehör. Japanska folket eger varmt sinne för tonkonst. Folkmusiken består vanligen af solosång med instrumental ledsagning. Nästan alla folkinstrument härstamma från Kina. De vanligaste äro *koto* (en 7- eller 13-strängad, liggande harpa, stämd i kvarter), *samisen* l. *shamisen* (en 3-strängad gitarr, spelad med plektron), *kokju* (en liten 4-strängad violin) och *shakuhachi* (en bambuklarinett). Nämnas må ock *piwa* (en 4-strängad luta), *gekkin* (en 4-strängad gitarr) och *hichiriki* (en liten med löst munstycke försedd bambuflöjt, som frambringar fruktansvärdt missljudande glidtoner). I nästan hvarje japanskt hem finns en koto eller samisen. De utöfvande musikerna äro delade i 4 skilda kaster. Den högsta, *gakunin*, rekryteras bland statens förnämsta personligheter, bildar mikadons hofkapell och spelar uteslutande klassisk (religiös) musik. Nästa kast, *genin*, spelar endast världslig musik. Tredje rangen intas af de blinde musikerna, och den lägsta kasten omfattar de kvinnliga, mest geishor (se Geisha). Musikundervisningen är strängt ordnad. Hvad sångens utförande angår, låter tonen pressad; sångarna anstränga sig att frambringa strupljud, väl till följd däraf, att det anses opassande att öppna munnen mycket. Shintoreligionens prästinnor uppföra gamla mytisk-mimiska danser under ackompanjerad sång, och i dramat följer musik (bakom kulisserna) handlingens gång och bidrar till stämningsmåleriet, hvarvid entonig sång och klagoljud få instrumental ledsagning af samisen, trummor, gonggong, klockspel, flöjter och stundom koto. — Europeisk musik har emellertid på senare tid fått rätt mycket insteg i Japan. Bl. a. ha japanska melodier harmoniserats på europeiskt sätt. — Litt.: Piggott, ”The music and musical instruments of Japan” (1893; 2:a uppl. 1909), O. Abraham och v. Hornbostel, ”Studien über das tonsystem und die musik der japaner” (i ”Sammelbände der I. MG.”, IV, s. 302—360) och T. Norlind, ”Allmänt musiklexikon” (s. 432—434). E. F—t

Japansk-ryska kriget 1904—05. Se Rysk-japanska kriget 1904—05.

Japanskt porslin. Se Japan, sp. 1275 och pl.

IV, Keramik (färgpl.) och Porslin, sp. 1398 och illustrationssidan.

Japara. 1. Presidentskap på norra sidan af Java. 3,039 kvkm. Omkr. 1 mill. inv., hvaraf 11,000 kineser och 1,000 européer. — 2. Stad i residentskapet J., vid norra kusten och en liknämnd udde. Omkr. 12,000 inv. Betydande handel.

Japelj, Jurij. Se Slovenska litteraturen, sp. 1473.

***Jaques-Dalcroze,** É. (urspr. tillnamnet var Jaques, hvartill han sedan lade Dalcroze), har sedan halftannat årtionde blifvit internationellt beaktad genom en af honom uppfunnen metod för rytmisk gymnastik, där plastisk-mimiska kroppsrörelser nära förenas med inlärande af rytmens element och växlingar, hvarjämte metoden innesluter utbildning af det musikaliska gehörsinnet. Af dessa sina syften har "Dalcroze-metoden" haft att uppvisa vackra resultat. Han öppnade 1910 i Hellerau invid Dresden en läroanstalt för sin metod och fick elever från skilda länder, men Världskriget gjorde 1915 slut på detta företag. I Stockholm gaf han 1911 och 1920 föreställningar med ett antal elever. En svensk utöfvarinna af hans skolningsidéer är Anna Behle (se denna. Suppl.). — J.-D. är sedan 1919 lärare vid École normale de musique i Paris, men bosatt i Genève. Sin metod har han utlagt i arbetena *Der rhythmus als erziehungsmittel für das leben und die kunst* (1907), *Methode J.-D. I. Rhythmische gymnastik* (s. å.) och *Le rythme, la musique et l'éducation* (1921). E. F—t.

Jarabub (Djagbub). Se Senusi-orden. Suppl.

Jaraguá [cha-], brasiliansk hamn. Se Maceio.

***Jardinière** skrifves numera jardinjär.

***Jarkand.** — 2. I J. har Svenska missionsförbundet en missionsstation sedan 1895.

***Jarl,** Otto, dog 17 nov. 1915 i Wien. G—g N.

Jarl, Viggo Hieronymus, dansk skulptör, f. 28 nov. 1879 i Köpenhamn, studerade hos Zahrtmann, i Rom och i Paris, där han är bosatt. Han har utfört flera porträttstatyer för Köpenhamn och andra danska städer, visar sig i sina öfriga arbeten påverkad af Rodin — exempelvis i *Mauvaise pensée* (Ung man med ormar, staty i brons, 1907, konstmuseet i Köpenhamn, som äfven eger statyn *De brutna vingarna*, 1904). P. E—t.

***Jarlsberg og Larviks amt** bär enligt lag 14 aug. 1918 sedan 1919 namnet Vestfold fylke.

Jarlsbergsost, storpipig norsk herrgårdsost.

Ja'rno [-nå], Georg, österrikisk opera- och operettkompositör, f. 1868 i Budapest, d. 1920, mestadels bosatt i Wien, skref bl. a. operorna *Der richter von Zalamea* (1899) och *Der zerbrochene krug* (1903) samt flera operetter, bland hvilka i Stockholm getts "Till kejsaren" (1911) och "Flickan från vilda västern" (1913).

Jarnsaxa. Se Järnsaxa.

***Jaroslau** (po. *Jarosław*) tillhör nu Polen. 20,169 inv. (1921). Under Världskriget hölls J., som då utgjorde ett i strategiskt afseende viktigt brohufvud vid San, besatt af ryssarna 21 sept.—11 okt. samt 23 okt. 1914—15 maj 1915. Jfr Världskriget, sp. 176, 177 och 188. H. J—dt.

Jasiołda, en från Białowieżträsken i Polesien kommande biflod fr. v. till Pripet. Nedre J. är genom Oginski-kanalen förenad med Wyonowskojesjön. Från 1 sept. 1915, då under Världskriget öfvergångsställena vid öfre J. n. om Pružany genom öfverrumpling togos af de förbundne under prins Leopold af Bajern, utkämpades under den närmast följande tiden åtskilliga strider i J.-afskärningen, genom hvilka ryssarna trängdes mot och öfver kanalen, som sedermera, ända till i febr. 1918, kom att utgöra gräns mellan de båda motståndarna. L. W:son M.

***Jasmin,** *bot.* Släktet *Jasminum* har nu omkr. 200 arter.

***Jasnaja poljana.** Efter ryska bolsjevikrevolutionen 1917 har hela godset med det på egendomen upprättade Tolstojmuseet enligt sovjetregeringens beslut fridlysts som "okränkbart kulturminnesmärke".

Jaspar [jaspär], Henri, belgisk politiker, f. 1870 i Schaerbeck-Bruxelles, blef advokat i Bruxelles och 1917 det belgiska advokatståndets sekreterare samt är sedan 1919 led. af deputeradekammaren. J. var okt. 1918—nov. 1920 minister för ekonomiska ärenden i koalitionsministären Delacroix samt därefter nov. 1920—mars 1924 utrikesminister först i ministären Carton de Wiart, sedan i ministären Theunis. J. har jämte Theunis haft bestämmande andel i Belgiens skadeståndspolitik och företrädt sitt land vid en mängd konferenser (t. ex. i Cannes och Genua 1922) och ministermöten (särskildt med franske konseljpresidenten Poincaré). V. S—g.

Jaspisopal, *miner.* Se Opal.

***Jastrow,** I., var 1906—09 rektor vid Berlins handelshögskola. Han är ordinarie professor vid Berlins universitet. Bland J:s senare skrifter märkas *Das problem der arbeitslosenversicherung und die grundsätze des wirtschaftlichen liberalismus* (1910), *Völkerrecht und wirtschaftskrieg* (1917) och *Deutschlands volksvermögen im kriege* (1919; äfven i fr. och eng. uppl.). J. utgaf tidskrifterna "Das gewerbe- und kaufmannsgericht" till 1912 och "Der arbeitsmarkt" till 1913.

Jasutoki (Yasutoki), japansk härskare. Se bd XII, sp. 1457.

Jatinum (Iatinum) Meldörum, stad. Se Meaux, sp. 1361.

Ja'tropha, *bot.* Se Iatropha. Suppl.

Jatuliska bildningar, *geol.* Se Prekambrium. Suppl.

Jaunjelgava. 1. Distrikt i lettiska prov. Semgallen. 3,487 kvkm. 47,966 inv., 13,8 på 1 kvkm. (1922). — 2. Lettiska namnet på staden Friedrichstadt (se d. o., äfven i Suppl.).

Jaurekaska, forsar i Stora Lule älf mellan Langas (375 m. ö. h.) och Stora Lule träsk (370 m. ö. h.), afbryta trafikleden Luleluspen—Stora Sjöfallet. Förbi forsarna har Svenska turistföreningen anlagt väg. O. Sjn.

***Jaurès.** — 2. Jean J. var de sista tio åren af sitt lif de franske socialisternas obestridde parlamentariske ledare och deras främsta ombud vid de internationella socialistkongresserna. I parlamentet bekämpade han all militaristisk kolonialpolitik, gillade i princip fransk-ryska alliansen, men varnade för den ryska politikens aggressiva syften, var anhängare af ententen med England, men motsatte sig, att man sökte ge den en mot Tyskland

riktad udd. Elsass-Lothringens återförening med Frankrike tänkte han sig som en framtida fredlig följd af demokratiens och socialismens makttillväxt i alla länder och särskildt i Tyskland. J. utgaf 1911 det ryktbara arbetet *L'armée nouvelle*, hvari han förordade upprättandet af en fransk milisarmé, delvis efter schweiziskt mönster. Kasernlifvet skulle inskränkas till en 6 månaders rekrytskola, militärtjänsten föregås af skolungdomens metodiska öfning i gymnastik, marsch- och skjutfärdighet, värnplikten vid aktiva armén räcka från det 21:a till det 34:e lefnadsåret med 8 repetitionsöfningar om 11 à 21 dagar, den högre officersutbildningen delvis förläggas till universiteten. Därmed hoppades han vinna ”en stark armé i den nationella självstyrelsens och fredens tjänst”. Under dagarna närmast före Världskrigets utbrott 1914 verkade J. outtröttligt för en fredlig uppgörelse, konfererade vid ett besök i Bruxelles 29 juli med Internationella socialistiska byrån om bästa sättet för arbetarinternationalen att främja en sådan och utpekades därför af den franska nationalistpressen som landsförrädare. En ung, af dessa skrifverier upphetsad fanatiker, R. Villain, mördade honom 31 juli. Franska regeringen hyllade följande dag i ett manifest den varmhjärtade socialistiske freds- och fosterlandsvännens minne och försäkrade arbetarna, att mördaren skulle straffas, manande dem till ”förtroende för lagen”. Rättegången mot Villain uppskötts emellertid till efter krigets slut, och 1919 blef han af juryn frikänd med den motiveringen, att han i J:s verksamhet trott sig se ett försvagande af Frankrikes försvar. Jfr Ch. Rappoport, ”Jean J., l'homme, le penseur, le socialiste” (1915; med vidlyftiga utdrag ur J:s tal och skrifter). V. S—g.

Javakaffe. Se Kaffe, sp. 538.

Java-noshörningen, *zool.* Se Noshörningar.

Javate, *bot.* Se Orthosiphon.

Ja, vi elsker dette landet. Se Björnson, sp. 589, Nationalsång och Nordraak, R.

Jay [djē], Harriett, författarinna. Se Marlowe, sp. 1015.

Jazz [jass], *dansk.*, i Sverige (men ej i utlandet) benämning på den helst till musik af jazzband (se d. o. Suppl.) utförda pardansen foxtrot (jfr d. o. Suppl.) i $^4/_4$ takt med fritt uppfunna steg och småturer i ganska stillsamma rörelser (såsom kringsvängning, promenadfjät framåt och baklänges o. d.), hvarvid det gäller för damen att följsamt underordna sig kavaljerens växlande små påhitt, tätt sluten intill honom. Dansen kan anta rätt förfinad form. Jazz var här äfven en benämning på den numera bortlagda dansen shimmy (se d. o. Suppl.). Den danslystnad, som gripit människorna efter det stora kriget, har sökt sig utlopp i att dansa jazz och besläktade danser (se Dans. Suppl.) icke blott under hela balaftnar, utan ock på restauranger mellan rätterna vid middagen samt vid lunchtid och five o'clock-teet. E. F—t.

Jazzband [sv. uttal: jass-; af amerik. slangordet *jazz*, buller], *mus.*. ett slags från negrerna i Amerika härstammande och i Europa 1918 infördt kapell, som spelar den brutala musiken till de nymoderna danserna shimmy, foxtrot och (den allra senaste) fox blues. Jazz-”orkestern” är som fullständigast sammansatt af piano, violin, saxofon, banjo, 2 trummor, cymbal, klapperapparat, hvartill komma hvisselpipa, automobilhorn e. d., och den åstadkommer då ett infernaliskt oväsen samt lägger an på att härma djurläten (af oxe, tupp, katt, åsna, groda o. s. v.), sjunger ibland med; äfven genom rytmen, som är skarpt accentuerad samt ofta medelst synkopering ryckig och haltande, verkar den eggande på samtidas af Världskriget upprifna nervsystem. Emellertid visar jazzorkestern på sistone tecken till att förenklas, och till dansen för dagen i Paris, fox blues, spelas musiken af endast piano och (10) saxofoner. Jfr Jazz. Suppl. E. F—t.

Jean de France eller Hans Frandsen [ʃã də frã′s], lustspel af L. Holberg, hvari hjälten är en ung narr, som efterapar franska maner; uppf. i Stockholm f. g. 1770.

Jean Lahor [ʃã laår], pseudonym. Se Cazalis. Suppl.

***Jeanne d'Arc** förklarades högtidligen 16 maj 1920 af påfven Benedikt XV i Peterskyrkans basilika för helgon. Ett tecken till franska republikens under Världskriget fullständigt ändrade officiella hållning till hennes minne var, att vid dessa glänsande kanoniseringsceremonier äfven en utomordentlig fransk ambassadör, J:s lefnadstecknare, förre utrikesministern Hanotaux, var tillstädes. Året därpå högtidlighölls 8 maj 500-årsdagen af hennes död med officiella minnesfester i hela Frankrike, särskildt i Reims och Paris. Bland nyare arbeten om J. märkas ytterligare A. Lang, ”The maid of France” (1908), Ph. H. Dunand, ”Jeanne d'Arc et l'Église” (s. å.), G. Hanotaux, ”Jeanne d'Arc” (1911; 1920), Curt Wallis, ”Jeanne d'Arc 1412—1431” (1917), J. d'Auriac, ”La véritable Jeanne d'Arc” (1920), R. P. Laurent, ”Sainte Jeanne d'Arc” (s. å.) S. X. Touchet, biskop af Orléans, ”La sainte de la patrie” (2 bd, s. å.), och G. Goyau, ”Sainte Jeanne d'Arc” (1921). Processhandlingarna ha senast utgetts i original och fransk öfv. af P. Champion (2 bd, 1921). V. S—g.

Jeanne Violet [ʃa′n viålä′], pseudonym. Se Chantepleure. Suppl.

Jeansson [jän-], John, industriledare, kommunalman, riksdagsman, f. 21 aug. 1865 i Kalmar, inträdde 1889 efter språk- och handelsstudier i utlandet som disponent för Kalmar ångkvarn, som under hans ledning utvecklats till ett af Skandinaviens största industriföretag i denna bransch. Sedan 1896 är J. ordf. i Ångfartygs-a.-b. Kalmarsund och har i denna egenskap inlagt stor förtjänst om utvecklingen af sjöfartsförbindelserna på Kalmar. Stadsfullmäktig i Kalmar sedan 1896, är han sedan 1912 stadsfullmäktiges ordf. J. valdes 1905 för Kalmar stad till led. af Andra kammaren och tillhörde denna t. o. m. 1917 (sedan 1912 för Kalmar läns södra valkrets). Fr. o. m. 1918 är han led. af Första kammaren, vald af Kalmar läns södra landsting (numera af Kalmar län och Gotland). Som riksdagsman har J., som är högerman, särskildt intresserat sig för näringsfrågor. Han var 1910—13 suppleant och 1914—17 ord. led. af bevillningsutskottet och är sedan 1918 suppleant i statsutskottet. Vid urtima riksdagen 1918 var han led. af särskilda utskottet n:r 1 och vid urtima riksdagen 1919 suppleant i särskilda utskottet n:r 2 (för arbetstidslagen). J. tillhör sedan 1910 Kalmar läns södra landsting och har sedan 1922 varit dess ordf. Han

innehar en mängd ekonomiska förtroendeuppdrag och är bl. a. ordf. i Sveriges kvarnindustriidkareförening.

Jebavý, Václav, skald. Se Tjechiska litteraturen, sp. 179.

Jebb, Dorothy Frances. Se Buxton 5. Suppl.

Jefta (*Jephtha*), Händels sista oratorium (1751), utfördt i Stockholm 1898.

Jeisler, Karl Vilhelm Daniel (P:son), tonsättare, f. 8 dec. 1877 i Klockrike socken, Östergötland, studerade 1896—1903 vid konservatoriet i Stockholm, tog där kyrkosångar- och musiklärarexamen 1898 och är sedan 1906 bosatt i Paris samt organist vid svenska kyrkan där sedan 1917. Han har innehaft svenska statens tonsättarstipendium 1912—16, 1920—21 och 1923. Flera af hans verk ha spelats på Pasdeloup-konserterna i Paris. Bland hans 3 symfonier har man i Stockholm lärt känna den 2:a, i *f* moll, som slog an genom sin nordisk-svenska stämning. Här ha vidare spelats hans orkestersvit *Tableaux rustiques* i nyfransk impressionistisk stil och en vacker *Légende* för violoncell och orkester. Han har vidare komponerat 2 rapsodier öfver svenska folkvisor, 2 trior, violinsonat, 2 violoncellsonater, orgel- och pianostycken samt sånger. J. är gift med den äfven i Sverige välkända violoncellisten Margherita Caponsacchi och har med henne konserterat i flera länder. E. F—t.

Jejunoileum, en del af tunntarmen. Se Jejunum och Tarmen, sp. 476, 478—479 och fig. 4.

Jēkabpils, lettiska namnet på Jakobstadt.

Jekajärvi, en 10 kvkm. stor sjö, 341 m. ö. h., i Jukkasjärvi socken, Norrbottens lappmark, genomfluten af Torne älf, strax nedom Torne träsk, förbindes genom Jekakoski vattenfall med Alajärvi. O. Sjn.

Jekov, Nikolaus, bulgarisk militär, f. 25 dec. 1864, blef, sedan han genomgått krigshögskolan i Turin, generalstabsofficer och vann sedermera befordran hufvudsakligen som sådan. Han var skapare af och under flera år chef för reservofficersskolan i Sofia. Under Första Balkankriget var han, som öfverste, stabschef vid 2:a armén (Ivanov), i hvilken befattning han utmärkte sig, särskildt vid Adrianopels intagande (13 mars 1913). Efter kriget blef han (1915) fördelningschef och generalmajor. I aug. 1915 förordnades han till krigsminister, men lämnade denna befattning i okt. s. å. vid Bulgariens inträde i Världskriget, då han blef generallöjtnant och öfverbefälhafvare öfver bulgariska hären, som han förde tills i aug. 1918, då han erhöll tjänstledighet på grund af sjukdom. J. motsatte sig bestämdt vapenstilleståndet i sept. 1918 och erhöll, antagligen på grund däraf, afsked i okt. s. å., omedelbart efter och i samband med konung Ferdinands abdikation. H. J—dt.

Jelgava, lettiska namnet på Mitau (se d. o.).

***Jelizavetpol.** — 2. (Gandja) J. tillhör numera republiken Aserbeidjan (6mkr. 60,000 inv.). Under Världskriget blefvo bolsjevikerna 2 maj 1918 vid J. slagna af turkarna, hvarvid 8,000 ryssar tillfångatogos. Jfr Världskriget, sp. 249. L. W:son M.

Jellicoe [dʃe'likəu], John Rushworth, viscount J., engelsk amiral, f. 5 dec. 1859, ingick vid flottan 1872 och utmärkte sig tidigt för ovanlig flit och begåfning. Han var en af de öfverlefvande från sir George Tryons flaggskepp "Victoria", då detta sjönk efter sammanstötning med "Camperdown" 1893. Befordrad till kommendörkapten ("captain") 1897, blef J. på grund af sina framstående artilleristiska kunskaper utsedd till led. af amiralitetets artillerikommitté. Efter omväxlande tjänst såsom fartygschef och i olika befattningar vid amiralitetet förordnades J. 1905 till direktör för sjöartilleriet ("director of naval ordnance"), befordrades s. å. till konteramiral och kommenderades då genast till sjöss, men återvände snart till amiralitetet, nu såsom tredje sjölord. Viceamiral 1910, tjänstgjorde J. någon tid dels å Atlantflottan, dels å "Hemflottan" samt återvände till amiralitetet 1912 såsom andre sjölord. Vid Världskrigets utbrott, 1914, blef han högste befälhafvare öfver den vid Scapa flow (se d. o., äfven i Suppl.) koncentrerade stora flottan och ledde den under det ryktbara Skagerakslaget (se d. o.). Amiral 1915, förste sjölord 1916—17, utnämndes J. 1919 till storamiral och är sedan 1920 generalguvernör öfver Nya Zeeland. — J. har utgett ett omfattande verk, *The grand fleet* (1920), hvari han på ett fängslande sätt framställt stora flottans verksamhet under den tid han förde befäl öfver densamma. Han utmärkte sig framför allt för sin stora administrativa förmåga samt för sin omsorg och sitt intresse för sina underlydande. Som taktiker anses han mindre framstående. Kort efter krigets slut fick J. mottaga parlamentets tacksägelser jämte en belöning af 50,000 pd st. samt upphöjdes till peer (viscount Jellicoe of Scapa). H. W—l.

***Jellinek.** — 2. Georg J. dog 12 jan. 1911 i Heidelberg. — Hans son Walter J., f. 12 juli 1885 i Wien, blef 1913 e. o. och är sedan 1919 ord. professor i statsrätt, kyrkorätt och folkrätt vid universitetet i Kiel. Han har redigerat nya uppl. af sin faders verk och själf skrifvit flera statsrättsliga monografier.

Jelsa. 1. Pastorat i Ryfylke prosteri, Agder bispedömme, Norge, omfattar socknarna Jelsa och Erfjord. 257,27 kvkm. 2,011 inv. (1920). — 2. Härad och socken i J. pastorat, vid kusten, n. ö. om Stavanger, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Norge. 125,51 kvkm. 1,429 inv. (1920). Jordbruk, trädgårdsskötsel och fiske (skarpsill). 1o. 2. K. G. G.

***Jena** tillhör nu tyska republiken Thüringen. 53,906 inv. (1922). Vid universitetet finns ett lektorat i svenska språket.

Jenaro Uanda, pseudonym. Se Paz-Soldán y Unanue, P.

Jen-hui, kinesisk målare. En målning af honom finns återgifven å pl. VI till art. Kina.

Jenibāzar, stad. Se Nóvibazar

Jenko, Simon. Se Slovenska litteraturen, sp. 1474.

*Jensen (sp. 1347), Alfred, dog 15 sept. 1921 i Wien och begrofs 17 s. m. på kyrkogården Inzersdorf vid Wien. J:s sista arbeten voro *Svenska minnen från Böhmen och Mähren* (1910), *Smärre bidrag till det trettioåriga krigets historia* (s. å.), *Kors och halfmåne* (1911), *Rysk litteratur* (1912), *Slaverna och världskriget* (1916), *Från Balkan* (1917), *Från barbari till revolution* (1918), *Söderhamns historia* (2 bd, 1919—20), *Slavisk kultur och litteratur under nittonde århundradet* (1920), *På Romanovs och Habsburgs ruiner* (1921) och diktsamlingarna *Gnistor från världsbranden* (1917) och *Stilla stunder* (1920), hvarjämte han var medutgifvare af ''Nationernas bibliotek'' och öfversatte ''Montenegros ärekrans'' (två sydslaviska dikter, 1913). — Hans hustru, Karin J., född Lidforss, dotter till Volter Edvard Lidforss (se denne), f. 7 febr. 1866 i Stockholm, student 1884 i Lund, lärarinna vid Lunds elementarläroverk för flickor 1885—90, anställd i ''Vårt lands'' redaktion 1891—97, gift 1897, har gjort sig känd som en flitig och skicklig öfversättarinna.

*Jensen (sp. 1349), Niels Peder, dog 17 maj 1918 i Köpenhamn. Han röstade mot försvarslagarna 1909 såsom för litet vidtgående och föll igenom vid valen 1910. J. utgaf *Oberst Fr. Læssöe* (1912), *Kampen om Sönderjylland* (4 bd, 1913—16) samt *Livserindringer* (1915—16), där han i skarp polemisk form ger goda bidrag i synnerhet till försvarsfrågans historia. P. E—t.

*Jensen (sp. 1350), Wilhelm, dog 24 nov. 1911 i Thalkirchen vid München.

*Jensen (sp. 1350), Henning, lämnade sin plats i tidningen ''Köbenhavn'' 1919. Han har vidare utgett berättelserna *Strandet* (1910), *Hans Lindenow* (1911), *Ulla Rönnow* (1912) och *Skovens hemmelighed* (1913) samt bearbetat Myers' ''Den menneskelige personlighed'' (i ''Psykisk forskning'', 1916); där och i *Min sidste bog, en kristelig fritænkers tro og haab* (1919) har han närmat sig spiritismen. P. E—t.

*Jensen (sp. 1351). 1. Gustav Margerth J. tog 1911 afsked och afled 1922. Under de senaste årtiondena var han en af Norges kyrkas främsta män, utmärkt äfven som predikant, religiös författare och psalmdiktare. Han utgaf *Forslag til en revideret salmebog for den norske kirke* (2 uppl. 1915), som 1920 auktoriserades till bruk vid gudstjänsten.

Karl Oluf Jensen.

*Jensen (sp. 1351), Karl Oluf, blef veterinärfysikus 1922. Han är hedersdoktor i medicin (1910) och i veterinärvetenskap (1912) samt led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1911). P. E—t.

*Jensen (sp. 1351), Johannes V., har fortsatt sin frodiga alstring med ett mycket stort antal arbeten af olika art och värde. En tredje samling *Himmerlandhistorier* (1910), en frisk bok om *Rudyard Kipling* (1912), af hvilken J. tagit intryck som författare, de af exotiska naturskildringar fyllda *Singaporenoveller* (1907) och *Lille Ahasverus* (1909), de konstnärligt högt stående *Myter* (4 samlingar, 1907—12), några originella essaysamlingar som *Nordisk aand* (1911), *Introduktion til vor tidsalder* (1915) och *Aarbog* (1916 och 1917), ha visat hans rika fantasi och sällsynta uttryckskraft. Högst i popularitet står den romancykel, som började med ''Bræen'' 1909 och fullföljdes med *Skibet* (1912), *Norne Gæst* (1919; ''Norna-Gäst'' 1920), *Det tabte land* (s. å.) och *Christofer Columbus* (1921); J. följer där människorna från epoken före istiden (''Det tabte land'') till upptäckten av Amerika. — Den störste prosaförfattaren i Danmarks yngre litteratur, har J. haft ett stort inflytande på den litterära utvecklingen. Han söker andra och större ämnen än flertalet moderna danska författare och har en modig, viljekraftig lefnadstro, som står i skarp och välgörande motsats mot det blaserade och svaga i epoken. Språkligt är han en utomordentlig förnyare, det är glans, fantasi och suggestiv konkretion i hans stilkonst. Se O. Gelsted, ''J. V. J.'' (1913). Till sv. äro vidare öfversatta ''Valda arbeten'' (1909—10). R—n F.

Jensen, Albert Christian, dansk arkitekt, f. 25 dec. 1847 i Frederikssund, d. 26 juni 1913 i Köpenhamn, genomgick akademien, arbetade sedan i många år tills. med Meldahl och var 1902—12 k. byggnadsinspektör. Han medverkade vid fullbordandet af *Frederikskirke* i Köpenhamn och vid uppförandet af *Trolleholm* och *Trollenäs* i Skåne samt byggde *Hagemanns kollegium* (1907—08). P. E—

Jensen, Harald Otto, dansk politiker, f. 1 okt. 1851 i Köpenhamn, utbildade sig till typograf och blef 1884 redaktör för den socialdemokratiska tidningen ''Demokraten'' i Aarhus, hvilken han ledde till 1918. J. var en bland de förste danske socialdemokrater, som agiterade bland landtarbetarna, och han valdes 1890 till folketingsman för en landtvalkrets. Han föll igenom 1892, men representerade 1895—1906 Aarhus i folketinget och åter sedan 1906 led. af landstinget. P. E—

Jensen, Karl Georg, dansk målare, f. 2 nov. 1851 i Holstebro, var smedslärling, gick 1871—79 på akademien, har sedan öfvervägande idkat arkitekturmåleri (motiv från Rosenborg, Frederiksborg, Helsingör) och visar däri fint färgförstånd och säker blick för de arkitektoniska detaljerna. P. E—

Jensen, Otto, norsk präst, f. 11 sept. 1856 i Kongsberg, d. 26 febr. 1918 i Hamar, blef eft

teologiska studier i Kristiania och vid tyska universitet 1883 läroverksadjunkt i Stavanger, egnade sig från 1889 åt prästerlig verksamhet, blef 1905 kyrkoherde i Skjeberg, föreläste 1896 i dogmatik vid Kristiania universitet och blef 1898 teol. doktor på en afh. *Om soning og forsoning*. Han blef jan. 1906 i samband med den mycket omtalade teologiska "professorsstriden" (se d. o. Suppl.) kyrkominister i ministären Michelsen, afgick med Michelsen okt. 1907 och blef då ånyo kyrkoherde i Skjeberg och 1913 stiftsprost i Kristiania. J. blef 1917 biskop i Hamar stift, men afled redan några få månader därefter. Hans teologiska skriftställarskap var modernt kritiskt.

Jensen, Jens, dansk politiker, f. 18 april 1859 på Fyn, utbildade sig för måleriyrket, slöt sig till socialdemokratien och blef småningom en bland de ledande inom fackföreningsrörelsen. Som ordf. i måleriarbetarnas fackförening fick han 1898 till stånd den hela landet omfattande organisationen *De samvirkende fagforbund* och var till 1903 dess ordf. På denna post utöfvade han mycket stort inflytande på befästandet af fackföreningarnas maktställning och efter lockouten 1899 på medlingsarbetet i arbetstvister. Han var 1895—1903 led. af folketinget, kom 1893 in i Köpenhamns kommunala representation och valdes 1903 till stadens borgmästare (den förste socialdemokrat, som i Köpenhamn och hela Danmark innehaft en sådan förtroendepost). Som ledare af Köpenhamns finansväsen har J. ådagalagt mycken omsorgsfullhet och försiktighet, och hans stora förhandlingsförmåga har ofta varit af betydelse. Han var april 1920 socialminister i ministären M. P. Friis. P. E—t.

Jensen, Johan Ludvig William Valdemar, dansk matematiker, f. 8 maj 1859 i Nakskov, anställdes 1882 vid Köpenhamns telefonbolag, för hvars tekniska afdelning han är chef sedan 1890. J. är framstående tekniker och har som matematiker i anslutning till forskare som Weierstrass och Mittag-Leffler lämnat mycket betydelsefulla bidrag till den moderna funktionsteorien, hvarom han har skrifvit en rad afh., och är medredaktör af "Acta mathematica". Han är led. af danska Videnskabernes selskab (1907), sv. Vet. akad. (1913) och af Videnskapsselskabet i Kristiania (1917) samt hedersdoktor i Lund (1918). P. E—t.

Jensen, Lauritz, dansk bildhuggare, f. 22 aug. 1859 i Viborg, gick på akademien 1877—85 och var elev af V. Bissen, har två gånger vunnit årsmedaljen samt har 1909—17 och sedan 1920 varit medlem af akademirådet. Ett par år arbetade han i Amerika, där han utförde några monument tills. med Rohl-Smith; f. ö. är hans specialitet djurframställning (*Kelter till häst kämpande med en uroxe*) under fransk påverkan. P. E—t.

Jensen, Peter Christiern Albrecht, tysk semitisk filolog, f. 16 aug. 1861 i Bordeaux, är sedan 1895 ordinarie professor i semitiska språk och orientalisk historia i Marburg. Hans arbeten behandla företrädesvis inskriftstolkning, och särskildt har han framträdt som kilskriftsforskare af hög rang. Bland J:s öfriga arbeten märkes *Moses, Jesus, Paulus* (1909; 3:e uppl. 1910).

Jensen, Jesper Frederik Marius, dansk skådespelare, f. 25 juni 1863 i Nyborg, debuterade 1881 i Randers, uppträdde från 1884 på Frederiksberg morskabsteater och är sedan 1892 den förnämsta kraften vid Nörrebros teater, hvars meddirektör han var 1911—21. Han är en af Danmarks rikaste förmågor som vissångare och farsskådespelare samt har i en mängd revyer och lustspel ådagalagt en säkerhet i repliken och ett öfverdådigt skämtlynne, som ställa honom högt inom denna art. P. E—t.

Jensen, Hjalmar, dansk botanist, f. 21 sept. 1865 i Odense, tog skolämbetsexamen i naturhistoria och geografi 1889, var assistent 1890—97 vid universitetets växtfysiologiska laboratorium och 1899—1900 vid en försöksstation på landtbruksområdet i Karlsruhe samt var därefter i flera år anställd vid tobaksplantagerna på Java. Hans arbeten ha rört sig dels om de salpeterödeläggande bakterierna, dels om tobaksväxtens sjukdomar och tobakens fermentation. P. E—t.

Jensen, Carl Ludvig Emil, dansk litteraturkritiker, f. 2 dec. 1865 i Köpenhamn, var 1882—1920 litteratur- och teateranmälare i "Socialdemokraten", utgaf 1898 *Vore dages digtere*, delvis grundläggande karakteristiker af de mera betydande yngre danske författarna. P. E—t.

Jensen, Adolf Severin, dansk zoolog, f. 23 maj 1866 i Slangerup, blef assistent vid universitetets zoologiska museum i Köpenhamn 1892 och professor i zoologi vid universitetet där 1917. Flertalet af de af J. utgifna arbetena faller inom systematikens och faunistikens områden. 1908 och 1909 företog han på offentligt uppdrag fiskeriundersökningar vid Grönland. Bland hans arbeten förtjäna nämnas bearbetningen af Ingolf-expeditionens insamlingar af fiskesläktet *Lycodes* (tillhörande underordningen *Anacanthini* inom klassen fiskar, se d. o.) och *blötdjur* samt hans kritiska anmärkningar rörande systematiken af vissa nordiska *Tellina-*, *Mya-* och *Cyprina*-arter. J. blef filos. hedersdoktor vid Lunds universitet 1918. L—e.

Jensen, Georg Arthur, dansk guldsmed, f. 31 aug. 1866 i Raavad, lärde guldsmedsyrket, gick på akademien 1887—92 och utställde några år som bildhuggare, men egnade sig därefter åt silfversmidet, som han lyfte till en i Danmark hittills okänd höjd. Hans smycken, som präglas af originalitet och gediget utförande, ha vunnit erkännande långt utöfver landets gränser. 1916 ombildades hans företag till ett aktiebolag med delvis svenskt kapital (N. A. Wendel). P. E—t.

Jensen-Fenger, Maria Kristine Dorothea (Thit), dansk författarinna, f. 19 jan. 1876 i Farsö vid Lögstör, syster till Johannes V. Jensen, gift 1912—13 med målaren G. J. Fenger, debuterade 1903 med *To söstre* och har sedan utgett en lång rad berättelser och romaner, af hvilka kunna nämnas *Martyrium* (1905), *Prins Nilaus af Danmark* (1907), *I Messias' spor* (1911), *Höjeste ret* (1913), *Jorden* (1915), *Gerd* (1918; sv. öfv. 1921), *Kærlighedens kaabe* (1918), *Den erotiske hamster* (1919; "Erotisk stöld", 1920) och *Kongen fra Sande* (1919). Mycket olika till innehåll och värde, präglas alla hennes böcker af en starkt vibrerande, typiskt kvinnlig individualitet, djup, mänsklig medkänsla paras med ofta ytligt och öfverspändt tendensförfattarskap, och den konstnärliga behärskningen öfverflyglas ibland af den moraliska indignationen. Som föreläsare och journalist har fru J.

gjort sig känd genom en ytterligt energisk strid för feminismen. P. E—t.

Jensen-Sönderup, Jens, dansk politiker, f. 16 febr. 1862 i Sönderup vid Nibe, är bondson och öfvertog 1885 sin faders gård, var 1896—1910 och 1911—20 ledamot af folketinget. Han tillhör vänstern, var under många år en bland de ledande vid budgetens behandling och har särskildt sysslat med sociala frågor, såsom invaliditets- och ålderdomsförsäkring. Småningom öfvergick han helt till administrativ verksamhet, var 1908—09 trafikminister i J. C. Christensens och Neergaards ministär, 1909—10 direktör för Kongeriget Danmarks hypoteksbank, 1910—13 inrikesminister i Klaus Berntsens ministär, 1914—21 arbetsförmedlingsdirektör och är från 1921 ånyo hypoteksbankens direktör. P. E—t.

Jeppe på berget (*Jeppe paa bjerget eller Den forvandlede bonde*), märkligt lustspel af L. Holberg (se denne, sp. 970), uppf. i Stockholm f. g. 1762. Ypperliga framställare af titelrollen däri ha i senare tid här varit Johannes Brun, V. Holmquist och O. Bæckström.

Jeppesen, Carl Christian, norsk politiker af dansk härkomst, f. 16 mars 1858 i Köpenhamn, var först cigarrmakare, flyttade 1878 till Norge, där han blef piassava-arbetare och borstfabrikör samt var sedermera 1892—1917 cigarrhandlare. Han blef en af ledarna för den norska socialdemokratien samt var 1885—92 och 1906—12 hufvudredaktör för ”Social-demokraten”. Han var 1920—23 ordf. i ”Det norske presseforbund”. J. blef 1898 led. af Kristiania kommunalstyrelse och 1904 af dess formandskab och var 1917—19 kommunalstyrelsens ordf. (formand). Efter den norska socialdemokratiens sprängning tillhör han dess moderata grupp. P. E—t.

***Jeppo** blef 1916 självständigt pastorat, som sedan 1923 hör till Borgå svenska stift. 2,647 inv. (1922). O. B—n.

Jepson, John, svensk industriidkare i Massachusetts, f. 1844 i Höganäs, d. 1920 i Worcester, Massachusetts. Se Worcester 3.

Jerichau, Jens Adolf Emil, dansk målare, f. 11 dec. 1890 i Roskilde, d. 16 aug. 1916 i Paris, son till den i hufvudarbetet under Jerichau 3 nämnde Holger H. J., gick på akademien 1909—13, väckte genom stort anlagda bilder som *Dante*, *Pietà*, *Hecuba* och *Eventyrfuglen* stora förväntningar, som döden hindrade honom att infria. P. E—t.

Jeritza, Marie, österrikisk operasångerska, f. 6 okt. 1891 i Brünn, var först korist vid stadsteatern där, spelade sedan operett i München och anställdes 1912 vid Wiens hofopera, hvarjämte hon skördat framgångar i New York på Metropolitan opera house och bl. a. i Stockholm 1921, där hon uppträdde som *Salome*, *Tosca*, *Aida* och *Elisabet* i ”Tannhäuser”. Hon eger en vacker sopranröst och vet att gestalta sina roller med brinnande liffullhet och konstnärlig genialitet. Hon är gift med en baron v. Popper. E. F—t.

Jerling, Hans, bildsnidare från senare delen af 1600-talet, sannolikt identisk med Hans Gerling, som antagligen var en af N. Millichs lärjungar och som deltog i utsirandet af Hedvig Eleonoras sängkammare på Drottningholm 1669—70 samt på 1680-talet i utförandet af altarfigurerna i Västra Vingåkers kyrka (*Mose*, *Paulus*, flera putti, alla i trä och hvitmålade) och 1691 i en altardekoration i Kolbäcks kyrka. G—g N.

***Jermolov.** — 2. A. S. J. dog i jan. 1917.

***Jerndorff.** 1. P. W. J. uppträdde på Kungl. teatern sista gången i maj 1923. P. E—t.

***Jerusalem** är nu hufvudstad i brittiska mandatområdet Palestina, distriktet Jerusalem-Jafa. 62,578 inv. (1922). — Under Världskriget besattes 11 dec. 1917 staden, som 9 dec. kapitulerat, af engelsmännen under general Allenby, hvarefter turkarnas 26 och 27 dec. gjorda försök att återtaga J. afslogos. Jfr Världskriget, sp. 234. — Den brittiske arkeologen professor R. A. S. Macalister har på uppdrag af Palestine exploration fund och tidningen ”Daily telegraph” 1923 företagit utgräfningar på berget Ofel invid Jerusalem och därvid påträffat dels det bl. a. i 2 Sam. 5: 9 omtalade Millo (se art. i hufvudarbetet, sp. 1367), hörande till jebusiternas befästa stad, dels äfven den i 2 Sam. 5: 8 omtalade underjordiska gång eller vattenledning, genom hvilken Davids fältherre Joab inträngde i staden. Vid gräfningarna konstaterades äfven, att den jebusitiska stadsmuren våldsamt kullvräkts och att Salomo sedermera ej lät återuppföra muren, utan i stället ofvanpå den stora högen af nedvräkta stenar uppförde en bastion.

***Jerusalem** (sp. 1378), Wilhelm, dog i juli 1923 i Wien. Han blef 1920 e. o. professor i filosofi och pedagogik vid dess universitet.

Jerusalem, berömd roman af Selma Lagerlöf (se denna, sp. 856).

Jesdedjerds epok. Se Kronologi, sp. 43.

Jesider (Jezider), folkstam. Se Kurderna (äfven i Suppl.).

***Jespersen,** J. Otto H., har bl. a. utgett 2:a delen af *A modern english grammar* (1914), några fonetiska arbeten (*Lehrbuch der phonetik* 1913 ff.), de språkliga studierna *Sprogets logik* (1913), *Nutidssprog* (1916) och *Language, its nature, derivation and origin* (1922) samt grammatikaliska verk som *Negation in english and other languages* (1917). Han är led. af Videnskapsselskabet i Kristiania (1920) och Finska vet. soc. (1922). P. E—t.

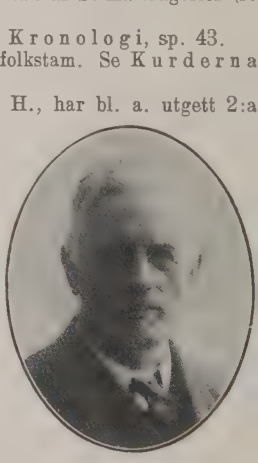

Jespersen, Henrik Gamst, dansk målare, f. 20 aug. 1853 vid Holbæk, tog ingenjörsexamen 1878, men blef därefter målare, utan att ha fått någon egentlig utbildning. Han har målat i synnerhet landskap; hans specialitet är återgifning af solljuset, hvari han har vunnit stor virtuositet. P. E—t.

Jesperson, Jöns Peter, jordbrukare, politiker, f. 14 nov. 1861 i Tofta, Malmöhus län, genomgick folkhögskola och landtmannaskola, var 1887—1921 egare af Dorisborg i Kells-Nöbbelöfs socken. 1904—19 var han landstingsman och 1904—17 led. af Andra kammaren, där han tillhörde landtmanna- och borgarpartiet och var led. af dess förtroenderåd, samt 1918—21 led. af Första kammaren (vald

af Malmöhus läns landsting). Vid riksdagarna 1910—17 var J. led. af och 1918 suppleant i bevillningsutskottet och vid 1919 års urtima riksdag led. af särskildt utskott (för arbetstidsfrågor). J. var 1906—09 led. af tulltaxekommittén, 1909—10 af försvarskommittén, var 1913—15 statsrevisor och 1919—21 riksgäldsfullmäktig. I riksdagen gjorde han sig bemärkt bl. a. genom protektionistiska inlägg i tullfrågor samt var ifrig främjare af 1907 års rösträttsreform. Han är sekreterare i Skånes betodlares centralförening. Sedan 1917 är J. led. af Landtbruksakad.

***Jessen**, K. A. E., dog 14 maj 1921 i Köpenhamn. P. E—t.

***Jessen**, F. Chr. von, öfvertog 1910 redaktionen af den stort anlagda nationella tidningen ”Riget” i Köpenhamn, men frånträdde 1912 denna befattning, sedan företaget strandat på inre söndring, och återupptog sin verksamhet som korrespondent till ”Berlingske tidende” och till engelska och franska tidningar. Han vistades 1912—13 på Balkanhalfön under kriget (han utgaf 1913 *Mænd og kampe paa Balkan*) och har sedan Världskrigets utbrott varit bosatt i Frankrike. Efter Tysklands nederlag 1918 spelade J. en betydande roll vid de sträfvanden, som utan samband med danska regeringen igångsattes för att skaffa Danmark så stort område som möjligt af Sönderjylland, men som blefvo utan resultat. Han har vidare utgett en berättelse från Ryssland, *Katja* (1912), och det historiska arbetet *L'intervention de la France dans la question du Slesvig* (1919). J. afgick 1911 från ordförandeplatsen i Journalistföreningen. P. E—t.

Jesuiti'sm, jesuiternas grundsatser; jesuitiskt tillvägagångssätt; (stundom) skenhelighet.

***Jesuitorden** (sp. 1395). Efter F. X. Wernz (d. i aug. 1914) valdes 11 febr. 1915 till ordensgeneral grefve Wladimir Ledóchowski.

Hösten 1917 upphäfdes helt jesuitorden i Ryssland; jesuiterna ha nu där full frihet äfven som orden med kloster och ha utvecklat en omfattande verksamhet. Äfven i Sverige göra de sig mera märkbara, bl. a. i sammanhang med den katolska tidskriften *Credo* (från 1920). S:t Andreaskollegiet i Ordrup vid Köpenhamn nedlades 1 juli 1920; ordens hufvudsäte i Danmark är nu Stenosgade i Köpenhamn, där den har en real- och borgarskola.

Jesuitpulver, *farm. med.* Se Kinabark.

Jesup-expeditionen. Se Boas, Franz. Suppl.

Jesús, Teresa de. Se Teresia den heliga.

Jetnamsklumpen, bergstopp. Se Namdalen.

Jeunes de langues [jön də lä'g], fr., ”unga språkelever”, urspr. benämning på 6 franska ynglingar, som genom bestämmelse af Ludvig XIV 1669 underhöllos vid klostren i Smyrna eller Konstantinopel med 300 livres årslön för att lära sig landets språk och bli lämpliga som dragomaner i Levanten. På Colberts inrådan öfverflyttades de till Paris, och där stiftades L'école des jeunes de langues, som under restaurationstidehvarfvet förenades med Lycée Henri IV och förblef där till slutet af andra kejsardömet. Den af konventet 1795 stiftade École des langues orientales tjänar alltjämt de politiska och kommersiella intressena.

Jevgenia Tur, pseudonym. Se Salias 1.

Jevnaker, härad och pastorat vid södra ändan af Randsfjorden, n. ö. om Hönefos, Opland fylke (före 1919 Kristians amt), Norge. 154,58 kvkm. 4,077 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk och fabriksindustri (glasbruk, träsliperier m. m.). K. G. G.

***Jezider.** Se Kurderna (äfven i Suppl.).

***Jhelam.** Se fig. i art. Kashmir, sp. 1198.

Jhering [jē-], Joakim, präst (födelseår obekant), d. 18 juli 1657 i Stockholm, blef 1620 kyrkoherde i Nyköpings östra församling och 1638 biskop i Estland. Som sådan utvecklade J. synnerligen förtjänstfull verksamhet, i det att han upprättade en ordnad kyrkostyrelse, införde prästmöten och visitationer samt sökte åvägabringa enhet i kyrkobruken och bättre undervisning af allmogen. Fr. W.

Jhering [jē-], Hermann von, son till den i hufvudarbetet omnämnde Rudolf von J., tysk zoolog, f. 9 okt. 1850 i Kiel, tjänstgjorde som docent i zoologi vid universiteten i Erlangen och Leipzig till 1880, då han utvandrade till södra Brasilien, och är sedan 1893 föreståndare för Museu Paulista i São Paulo. J. arbetade tidigare på det jämförande-anatomiska området (*Vergleichende anatomie des nervensystems und phylogenie der mollusken*, 1877, *Das peripherische nervensystem der wirbeltiere als grundlage für die kenntnis der regionenbildung der wirbelsäule*, 1878). Efter sin öfverflyttning till Brasilien har han lämnat betydelsefulla bidrag till detta lands zoologi, paleontologi och antropologi. L—e.

Ji'ddisch, judetyska (se d. o.).

Jietakero. Se Maanselkä.

Jihking (Jiking). Se Kinesiska litteraturen, sp. 91.

Jingo-Kogo, kejsarinna. Se bd XII, sp. 1446.

Jing-tsze-kou, hamn. Se Niu-tschwang.

***Jireček.** — 2. H. J. dog 29 dec. 1909 i Hohenmauth. — 3. K. J. dog 10 jan. 1918 i Wien. Han skref äfven *Geschichte der serben* (2 bd, omfattande tiden till 1537; 1911—18).

***Jiriczek**, O. L., är sedan 1909 professor i Würzburg och har vidare utgett ”Würzburger beiträge zur englischen literaturgeschichte” (I—IV, 1911—18).

***Jiu.** — Under Världskriget utkämpades under nov. 1916 strider i J.-afskärningen mellan de förbundne under general Kühne och rumänerna, hvilka senare den 16—17 blefvo slagna vid Targu-Jiu och sedan den 19 och den 21 drefvos tillbaka ur sina ställningar, hvarefter Krajova besattes sistnämnda dag. Jfr Världskriget, sp. 211. L. W:son M.

J. K., officiell förkortning för justitiekansleren.

***Jizera** *bör vara* **Jizera.**

Joachim, Hans Christian, dansk keramiker, f. 30 okt. 1870 i Köpenhamn, gick på akademien 1887—91 och började som porträttmålare, slog sig därefter på keramik och blef anställd på kungliga porslinsfabriken, där han från 1904 är ledare af Aluminias konstafdelning och från 1922 direktör. Han är skaparen af Aluminias bekanta brokiga fajansmönster och har alltjämt med smak och uppfinningsrikedom bragt nya modeller i handeln. P. E—t.

Joan Diamante, pseudonym. Se Timoneda, J. de.

Jochanaan, mansroll (judisk botpredikant, iden-

tisk med Johannes döparen; baryton) i R. Strauss' opera ''Salome''.

Jochnick, Johan Gustaf Adolf af, brorson till den i hufvudarbetet omnämnde K. H. V. J., försäkringsman, ämbetsman, tillhör en från Danzig bördig släkt J., 1822 adlad *af J.*, och föddes 20 mars 1870 på Kyrkebo, Ledsjö socken, Skaraborgs län. Han aflade mogenhetsexamen 1888, blef underlöjtnant vid Skaraborgs reg. 1891, men öfvergick som löjtnant till reserven 1900. Han hade nämligen med ifver egnat sig åt försäkringsväsendet, var 1892—1900 direktör för ''Standards'' svenska afd. och hade 1899 stiftat lifförsäkringsanstalten ''Trygg'' samt var 1899—1913 dess direktör och (sedan 1907) därjämte direktör för det äfvenledes af honom grundade återförsäkringsbolaget ''Atlas''. Han gjorde sig känd för utomordentlig organisatorisk förmåga, praktisk blick och omfattande insikter, och rätte mannen ansågs ha kommit på rätta platsen, när han 1913 utnämndes till generaldirektör och chef för den nyskapade Pensionsstyrelsen. Till hufvudsaklig del genom hans initiativ ha betydelsefulla utvidgningar af dess uppgift skett. Styrelsen har fått medel till sjukvårdande verksamhet (1914), de fleste från försäkring urspr. utestängde ha (1915) blifvit delaktiga af försäkring, och pensionstillägg utgå (fr. o. m. 1921) till dem liksom till de förre med normalbelopp, till de knappa pensionerna ha (1918) kommit kommunala pensionstillskott och sjukvårdsbidrag, och pensionstillägg för barn ha införts (1918). J. är ordf. för fullmäktige för pensionsförsäkringsfonden (sedan 1916) och för bankofullmäktige (sedan 1917), efter att sedan 1913 ha tillhört dem som led. Han var led. af pensionsfondskommittén 1916 samt ordf. i 1917 års bankkommitté och i 1919 års kommitté för socialförsäkringens organisation. Han är ordf. i Sällskapet för medicinsk forskning sedan 1920.

***Jóchumsson,** M., dog 18 nov. 1920 i sitt hem Silfurhædum i Akureyri.

Joconde [jåkå'd], opera med musik af N. Isouard (se denne) till librett af C. G. Étienne, uppf. i Stockholm f. g. 1820.

***Jod.** Den olika färgen hos lösningar af jod i olika lösningsmedel har visats bero därpå, att i de *bruna* lösningarna (i sprit, eter) joden bildar föreningar med lösningsmedlets molekyler, medan de *violetta* lösningarna innehålla jod i samma tillstånd som i den violetta jodångan, d. v. s. som fria jodmolekyler. K. A. V—g.

Jodglidin, *farm. med.* Se Jodostarin. Suppl.

Jodivāl, *farm. med.* Se Jodostarin. Suppl.

***Jodjodkalium** innehåller en obeständig förening af formeln KJ_3. K. A. V—g.

***Jodkalium** används ofta i kvantitativ kemisk analys för bestämmande af oxidations- och reduktionsmedel. Jfr Jodometri. K. A. V—g.

***Jodl,** Friedrich, dog 26 jan. 1914 i Wien. Han utgaf Feuerbachs samlade arbeten i 10 bd 1903—11. Hans sista verk voro *Vom lebenswege. Vorträge und aufsätze* (2 bd, 1916), *Ästhetik der bildenden künste* (1917; 2:a uppl. 1920) och *Allgemeine ethik* (2 uppl. 1918). Jfr Margarethe Jodl, ''Fr. J. Sein leben und wirken, dargestellt nach tagebüchern und briefen'' (2 uppl. 1920).

Jodla [jå'd-]. Se Joddla.

Jodostarin, *farm. med.*, ett jodfettpreparat, hvari jod bundits vid en fettsyra, tairinsyra, består af hvita, glänsande, lukt- och smaklösa kristaller, innehållande 47—50 proc. jod. Medlet är olösligt i vatten, lösligt i eter, kloroform och bensol. Det ges i tabletter om 0,25 gr., 6—8 ggr dagligen, vid syfilis, skrofler och astma, särskildt i fall, då jodkalium ej väl fördrages. Jodostarin är jämte jodipin (se d. o.) ett bland de många, på senare tider pröfvade organiska jodpreparaten, såsom sajodin (monojod-behensyrad kalk), lipojodin (dijod-brassidinsyreetylester), jodival (monojod-isovaleriansyre-urinämne), jothion (dijodhydroxipropan), jodglidin (jod-ägghvita) o. s. v. C. G. S.

***Joël,** Karl, är professor i Basel sedan 1897. Han har ytterligare skrifvit bl. a. *Geschichte der antiken philosophie* I (1921).

***Joensuu** hade 4,875 inv. 1922. Af nyare byggnader märkes stadshuset (efter E. Saarinens ritning, 1913). Nu finns järnväg äfven norrut till Nurmes; dess södra del öppnades 1910 för trafik. Invid staden Penttilä stora såg (egare A.-b. Gust. Cederberg & co; ombyggd och utvidgad 1920). Nytt

Joensuus nya stadsvapen.

vapen (se vidstående fig.) fastställdes 1923. J. stadsförsamling afskildes 1918 till självständigt pastorat. O. B—n.

Joest [jåst], Ernst, tysk veterinär, f. 14 febr 1873 i Wallefeld, Rhenprovinsen, tjänstgjorde som assistent vid zoologiska institutet vid universitetet i Marburg samt hygieniska instituten där och vid veterinärhögskolan i Berlin, var föreståndare för en del bakteriologiska institut i Tyskland och utnämndes 1904 till professor i patologisk anatomi vid veterinärhögskolan i Dresden samt följde denna till Leipzig, då den inrangerades som fakultet under universitetet där 1923. Han föreslogs s. å. att kallas till professor i patologisk anatomi vid Veterinärhögskolan i Stockholm. J. anses vara sin tids främste veterinärpatolog-anatom. Han har offentliggjort öfver ett 80-tal vetenskapliga afh. i human- och veterinärmedicinska facktidskr. samt åtskilliga självständiga större arbeten, hvaribland främst *Handbuch der speziellen pathologischen anatomie der haustiere*, det förnämsta i sitt slag

världen. J. är med. hedersdoktor vid universitetet i Leipzig (1923). J. V—m.

Joffe, Adolf Abramovitj, bolsjevikisk rysk diplomat, af judisk börd, f. 1883 i Simferopol, var dec. 1917—mars 1918 sovjetdelegerad vid fredsunderhandlingarna i Brest-Litovski, efterträddes i april s. å. som utrikeskommissarie af Tjitjerin och blef därefter Sovjet-Rysslands ambassadör i Berlin. Som sådan stod han i liflig förbindelse med de revolutionära kretsarna och främjade deras propaganda, bl. a. genom att i visitationsfria diplomatiska försändelser låta insmuggla uppviglande skrifter. När detta några dagar före revolutionen i nov. 1918 upptäcktes, nödgades J. och den öfriga ambassadpersonalen lämna Tyskland. J. ledde därpå efter hvartannat de ryska fredsförhandlingarna med Estland, Litauen, Lettland och Polen, deltog sept. 1922 i förhandlingarna i Tschang-tschun mellan Yttersta Österns republik och Japan (se d. o. Suppl., sp. 745) och är f. n. (1924) ryskt politiskt ombud i Kina, där han sökt afpressa Kinas regering ett *de-jure*-erkännande af ryska sovjetrepubliken. V. S—g.

Joffre [jå'frə], Joseph Jacques Césaire, fransk militär, f. 12 jan. 1852 i Rivesaltes (dep. Pyrénées-orientales), blef officer vid ingenjörkåren 1870 och deltog som sådan i fransk-tyska kriget 1870—71 vid försvaret af Paris. 1885 sänd till Formosa som ingenjörkapten, deltog han med utmärkelse i öns försvar. 1886—89 tillbragte J. i Tonkin och 1892—94 i Central-Afrika, där han 12 febr. 1894 intog Timbuktu. Han återkom som öfverstelöjtnant till Frankrike s. å., men sändes 1897 som öfverste till Madagaskar, där han ordnade försvaret af Diégo Suarez. 1901 blef han brigadgeneral och 1903 direktör för ingenjörväsendet i krigsministeriet samt 1905 med divisionsgenerals grad kommendant i Lille. 1908 blef han chef för 2:a armékåren (Amiens) och kallades 1910 till medlem af Conseil supérieur de la guerre samt utnämndes till inspektör för militärläroverken och för kustförsvaret. 1911 blef han vice president i krigsrådet och chef för generalstaben, hvarmed följde högsta befälet öfver fälthären i krig. Den franska krigsplanen 1914 var uppgjord (eller åtminstone gillad) af J., som icke trodde på ett vidt omfattande anfall af tyskarna genom Belgien. Då det visade sig, att denna plan hvilade på oriktiga förutsättningar beträffande såväl tyska krigsplanen som tyska härens styrka — hvilket gaf anledning till de allierades nederlag i krigets början —, förlorade J. icke modet, utan uppgjorde en ny operationsplan, hvarigenom det (vid Marne) lyckades de allierade att rycka till sig initiativet. Därigenom hade J. upprättat sitt på grund af motgångarna något rubbade anseende och fick fortfarande utöfva högsta befälet. De våldsamma anfallen under 1915 medförde emellertid icke de åsedda framgångarna, och stämningen blef inom

politiska kretsar alltmera ogynnsam för J. För att minska hans direkta inflytande på ledningen utnämnde regeringen honom i dec. 1915 till högste befälhafvare för de franska arméerna i Europa med general de Castelnau såsom generalstabschef. Efter motgångarna 1916 fråntogs J. dec. s. å. det verkliga befälet, och han anställdes för en helt kort tid såsom "teknisk rådgifvare" åt den nyinrättade krigskommittén. På samma gång utnämndes J. till marskalk af Frankrike. J. afgick sedan på en beskickning till Amerika 1917 och företrädde Frankrike vid vissa sammankomster mellan de förbundna staterna m. m. Han sändes efter kriget i propagandasyfte bl. a. till Rumänien 1920 och Japan 1922. 1920 invaldes han i Franska akademien. — Flera arbeten rörande J:s militära verksamhet, såväl odeladt berömmande som delvis kritiserande, ha utkommit. Nämnas kunna A. Séché, "Le général J." (1915), Mermeix, "J. La première crise du commandement. Nov. 1915—dec. 1916" (1919), samt Hanotaux och Fabry, "J." (1921). Själf har han i ett litet arbete, *1914—1915. La préparation de la guerre et la conduite des opérations*, skildrat tilldragelserna, hufvudsakligen till Marneslaget 1914. Timbuktufälttåget skildrade han i *Ma marche sur Tombouctou* (1896). C. O. N.

***Johan**, svenska konungar. — 3. **J. III.** Bland litteratur om J. och hans tid märkas ytterligare H. Biaudet, "Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16:e siècle" (Paris, 1906; utvidgad uppl., Paris, 1907) och "Jean III de Suède et sa cour" (i "Annales academiæ scientiarum Fennicæ", bd 8, 1913), L. Karttunen, "Antonio Possevino" (Lausanne, 1908), och K. I. Karttunen, "Jean III et Stefan Batory" (Genève, 1911).

Johan II (Johan Maria Frans Placidus), furste af och till *Liechtenstein*, f. 5 okt. 1848 i Eisgrub i Mähren, tillträdde 12 nov. 1858 regeringen i furstendömet Liechtenstein och var till revolutionen 1918 äfven ärftlig medlem af österrikiska riksrådets herrehus. Monarkiens fall i Österrike och Tyskland 1918 berörde endast i så måtto dess ställning i Liechtenstein, att furst J. fann sig föranlåten att medge författningens grundliga demokratisering. Jfr Liechtenstein (äfven i Suppl.). V. S—g.

Johan Adolf (skref sig själf och kallades af samtiden oftast Hans Adolf), hertig af Plön, dansk fältherre, f. 1634, d. 1704, tillhörde hertigliga linjen Holstein-Plön och var sonson till danske konungen Kristian III:s son Hans (den yngre), hertig af Sönderborg. Han trädde vid unga år i kejserlig krigstjänst och stred 1664 som generalmajor i Ungern mot turkarna. 1674—75 anförde han med utmärkelse den braunschweigska afdelningen af tyska rikshären i kriget mot Frankrike, blef i jan. 1676 dansk öfverfältmarskalk med säte i konseljen och presidium i krigskollegiet. Han pådref ifrigt rustningarna och deltog i störtandet af Griffenfeld, hvars ljumhet i fråga om rustningsangelägenheter hos J. väckte misstankar om förräderi. J. var i början af kriget i Skåne Kristian V:s förnämste rådgifvare, men förlorade konungens förtroende genom sin härsklystnad och drog sig redan på hösten 1676 tillbaka till Plön. Han var dock fortfarande Danmark hängifven och uppbjöd 1700 sitt politiska inflytande för att skaffa det drägliga villkor i fre-

den; den slöts i Traventhal, som hörde till J:s besittningar. Dessa styrde han med duglighet och omsorg. E. Ebg.*

Johannes Baptista, pseudonym. Se Nyström, J. E.

Johanneslärjungar. Se Mandéer.

Johannes Mili'tius. Se Milič.

Johannes Mine'llius. Se Minelli.

***Johannes Prästen.** I Rumänska akad:s ''Bulletin de la section historique'' (bd X, 1923) har Const. Marinescu gett en fyndig förklaring af legenden. På det gamla etiopiska språket gheez liksom på amhariska är termen för konung, majestät: *Zän* eller *Jän*. När italienska köpmän i Palestina eller Egypten på 1100-talet hörde talas om den abessinske konungen, lät det för deras öron som den italienska formen för Johannes, *Giän*. Det togs som hans förnamn. Och han hade i verkligheten i viss mån fått ställningen som prästkonung och omnämndes som sådan i arabisk litteratur. Så blef han prästen (presbytern) Johannes. I korstågens trångmål blickade man åt alla håll efter hjälp. Och Abessiniens konung kämpade verkligen mot islam och sände en beskickning till Palestina. Ryktet härom nådde Europa. Prästen Johannes skulle bli räddaren. Att fantasien gaf honom så väldig rikedom, berodde på, att för medeltidens geografiska kunskap Etiopien och Indien flöto samman till en oklar storhet, Indien; och om Indiens rikedomar visste Alexandersagan att berätta. Så fick denna låna drag åt prästen Johannes. Så kunde han ock senare förläggas till det inre af Asien, när de första ryktena om mongolernas angrepp i ryggen på islam i 13:e årh. nådde Palestina. Prästen Johannes som en kristen heretisk konung bortom de otrogne existerade sålunda verkligen, nämligen som Abessiniens konung; den sagogestalt, som han fick, sammanhängde med korstågens psykologi. Hj. H—t.

***Johannessen,** A. T h., afgick 1921 från sin professur. Han är generalsekreterare i Videnskapsselskabet i Kristiania.

Johannisberg, skyddshem i Kalix socken, Norrbotten, för vanartade gossar från länet, grundlades 1910 och har omkr. 10 har odlad jord samt omkr. 200 har skog, tax.-v. 70,000 kr. Eleverna deltaga i jordbruksarbete samt skomakeri och träslöjd. O. Sjn.

Johannisberg—Ljungaverks järnväg (J. L. J.), normalspårig (1,435 m.), 2,3 km. lång, inom Västernorrlands län belägen, eges och trafikeras af Ljungafors järnvägs-a.-b., Stockholm, erhöll åt enskilda personer beviljad koncession 10 dec. 1909 och öfverläts 21 okt. 1910 åt nyssnämnda egandebolag. Järnvägen utgår från statens järnvägars station Johannisberg, belägen i Ljungans dalgång n. om älfven, samt framkommer efter att ha öfvergått älfven till ändstationen vid Ljungafors och öppnades för godstrafik 28 dec. 1912, för fullständig trafik 15 febr. 1913. Vid 1922 års slut utgjorde den afkomstberättigade byggnads- och förrådskostnaden 631,100 kr., hvaraf för banan med husbyggnader 499,803 kr. och för rullande materiel 131,000 kr. Aktiekapitalet uppgick vid samma tid till 150,000 kr. F. P.

Johannisburg, stad i preussiska reg.-omr. Allenstein vid Pisseck (tillflöde till Narew). 4,450 inv. (1919). Under Världskriget besattes staden af ryssarna i början af aug. 1914, men återtogs under slaget vid Masuriska sjöarna i sept. s. å. af tyskarna. J. ingick därefter som en stödjepunkt i tyska försvarslinjen J.—Lötzen—Angerburg—Gumbinnen—Tilsit. Jfr Världskriget, sp. 174 och 178. H. J—dt.

***Johannisdal,** hälsobrunn vid Köping, har enligt senaste undersökningar Sveriges starkast radioaktiva vatten.

Johannishofsverket, en kasematterad befästning, som enligt 1856 års kommitté för uppgörande af förslag till Stockholms befästande skulle anläggas å en platå vid Johannishof 1 knapp km. s. om Skanstull till försvar för infarten genom tullen och som reduit för hela södra befästningslinjen. På enskilda riksdagsmäns motion beviljade 1856—57 års riksdag 200,000 rdr, som sedan användes till påbörjande (1859) af arbetena på J., men redan 1862 måste dessa afbrytas, då 1860 års riksdag ej beviljade några ytterligare byggnadsmedel. De blefvo sedermera aldrig fortsatta, men hvad som utförts står fortfarande kvar inom ett inhägnadt område. L. W:son M.

***Johannishus.** Huruvida släkten Wachtmeisters gods J. legat i Livland, är tvifvelaktigt. Sannolikare är, att H. Wachtmeister redan vid sköldebrefvets utfärdande för släkten Wachtmeister af J. (1687) därmed afsåg sitt då nyförvärfvade gods Skunckenberg, fastän den officiella ändringen af dettas namn till J. kom att dröja till 1769. Se H. Wachtmeister, ''Ett litet problem'' (i ''Personhist. tidskr.'', XIII, 1911).

***Johannitorden** (sp. 48—49). Den i Preussen befintliga protestantiska grenen (''balliet Brandenburg'') står under högsta ledning af ''der Herrenmeister'' och är sammansatt af 13 ''genossenschaften'' i Tyskland, 1 i Nederländerna (''Commenderij Nederland'', grundlagdt 8 juli 1909) och 1 i Sverige (grundlagdt 1920), hvart och ett styrdt af en på lifstid vald ''kommendator''. Under Världskriget lämnade den protestantiska grenen en mycket effektiv hjälp åt i fält sårade och insjuknade. Se Hj. Bergstrand, ''Johannitordens historia'' (1922).

***Johannsen,** V. L., har fortsatt sina betydelsefulla studier öfver ärftlighet med *Falske analogier* (1914; sv. öfv. 1917), *Arvelighed i historisk og eksperimentel betydning* (1917; sv. öfv. 1918) och *Biologi i det 19. aarhundrede* (1922; sv. öfv. 1923). Han är led. af sv. Vet. akad. och Vet. soc. i Uppsala (1919), med. hedersdoktor i Köpenhamn (1910) och Lund (1918) samt filos. hedersdoktor i Freiburg (1911) och Groningen (1914).

P. E—t.

***Johansen,** Viggo (se fig. å sp. 769), var direktör för akademien 1911—14 samt vicedirektör 1909—11, 1914—17 och 1919—20. Han lämnade professuren 1920. Af hans senare målningar kan nämnas porträttet af *E. Hannover* (1912). P. E—t.

Johansen, Fredrik Hjalmar, norsk militär, polarfarare, f. 15 maj 1867 i Skien, d. 3 jan.

Viggo Johansen. (Se sp. 768.)

1913 i Kristiania, deltog som eldare och meteorolog i Nansens nordpolsexpedition 1893—96 och åtföljde sin ledare på dennes bekanta vandring mot polen. Han har om denna sin isvandring författat arbetet *Selv-anden paa 86° 14'* (1898; "Med Nansen på 86° 14'", s. å.). J. har sedermera deltagit äfven i flera Spetsbergsexpeditioner under ledning af fursten af Monaco, Bruce och Isachsen. O. N—d.

Johansen, Per John, konsertsångare, f. 13 febr. 1875 i Stockholm, anställd sedan 1888 vid Stockholms enskilda bank, där han 1910 blef kamrer vid notariatafd., idkade sångstudier för K. A. Söderman, A. Lange och F. Neruda. J. har gjort musiklifvet goda tjänster med sin klangvackra och väl egaliserade basbaryton och sitt stilrena, synnerligen vårdade föredrag, särskildt i oratorier, där han efterträdt Salomon Smith som solist vid Musikföreningens konserter (sedan 1907) och äfven sjungit dylika partier hos Nya filharmoniska sällskapet samt vid utförandet af större tonverk i landsortsstäder, hvarjämte han sedan 1909 anlitats som solist vid Svenska K. F. U. M.-körens (och dess fortsättning De svenskes) konserter i hemlandet samt i Norge, Danmark, Finland, Estland, Amerika. E. F—t.

***Johansson**, Arvid K. W., dog i mars 1923 i Paris och ligger begrafven på kyrkogården Père-Lachaise. G—g N.

Johanson, Karl Edvard, fackföreningsman, riksdagsman, f. 1 mars 1882 i Förlösa socken, Kalmar län, egnade sig efter genomgången folkskola åt skomakeriyrket, blef 1905 ordf. i Skoarbetarefackföreningen i Stockholm, s. å. sekreterare i Skoarbetareförbundet samt 1913 kassör och förtroendeman i Sko- och läderindustriarbetareförbundet. Sedan 1919 års urtima riksdag är J. led. af Andra kammaren för Stockholms stad. Han blef vid sin första riksdag suppleant i andra särskilda utskottet (om arbetstidens reglering), var 1920—21 suppleant i och är från 1922 led. af andra lagutskottet, från 1922 därjämte suppleant i utrikesnämnden. J. tillhör det socialdemokratiska riksdagspartiets förtroenderåd. Han blef 1920 sekreterare i Landsorganisationen, s. å. led. af centrala skiljenämnden, 1921 led. af Sveriges delegation för det internationella socialpolitiska samarbetet och s. å. socialfullmäktig. 1919—21 var J. stadsfullmäktig i Stockholm.

***Johansson** (sp. 51), Lars (Lucidor). Hans *Samlade skrifter* (till 1924 3 hftn 1914—22) äro under utgifning af Fr. Sandvall i serien "Svenska förf. utg. af Sv. vitterhetssamfundet". Se E. A. Karlfeldt, "Skalden Lucidor" (1914).

***Johansson** (sp. 57), F. A., dog 13 juli 1910.

***Johansson** (sp. 57), Karl, erhöll afsked från adjunkturen 1916.

***Johansson** (sp. 57), Aron. Den ståtliga nybyggnaden för Danvikens försörjningsanstalt *Danvikshem* stod färdig 1913 (se fig. 25 å pl. VI till art. Stockholm). J. har vidare lämnat ritningar till byggnader för telegraf och post i Lund (1913), Eskilstuna (1916) och Motala (1923), till endast telegraf i Uppsala (1917) och Halmstad (1923) och till sparbank i Eskilstuna (1916) m. fl. Han har äfven gjort ritningar till grafmonument öfver H. Hildebrand, K. Warburg m. fl. å begrafningsplatser utanför Stockholm. G—g N.

***Johansson** (sp. 58), K. F., led. af den 1920 tillsatta Högskolornas löneregleringskommitté, har ytterligare utgett bl. a.: *Zur mittelindischen grammatik* (i "Indogermanische forschungen", 25, 1909), *Solfågeln i Indien. En religionshistorisk-mytologisk studie* (i "Uppsala univ:s årsskrift" 1910; äfven i "Inbjudning till promotion" 1910), *Hvar låg vår folkstams urhem?* (i "Nord. tidskr." 1911), *Über die flexion und etymologie des sanskr. kṣam-* (i "Xenia Lidéniana", 1912), *Sanskr. dāṁs-* (i "Minnesskrift tillegnad prof. A. Erdmann", 1913), *Onomatologiska bidrag* (i "Namn och bygd", 2, 1914), *Drei etymologische vermutungen* (i "Aufsätze zur kultur- und sprachgeschichte E. Kuhn gewidmet", 1916), *Är hetiternas språk indoeuropeiskt?* (i "Nord. tidskr.", 1916), *Über die altindische göttin Dhiṣáṇā und verwandtes. Beiträge zum fruchtbarkeitskultus in Indien* (i "Skr. utg. af Hum. vet.-samf. i Uppsala" 20, 1917), *Om etymologien af trädnamnet rönn* (i "Studier tillegnade Esaias Tegnér den 13 jan. 1918", 1918), *Germ. Alcis* (*germ. Dioskurer*) (i "Arkiv f. nord. filologi" 35, 1918), *Über die etymologie des sanskr. vĕdi-* (i "Le monde oriental" 12, 1918), *Die sanskr. wurzel phaṇ- und phāṇṭa-* (i "Zeitschrift für indologie und iranistik", 1924). J. var en af utgifvarna af tidskr. "Le monde oriental" 1906—22. Sedan 1914 är han led. af Videnskapsselskabet i Kristiania.

***Johansson** (sp. 59), J. E., har varit led. af Veterinärhögskolans styrelse 1903—12 och sedan 1923, af Direktionen öfver Gymnastiska centralinstitutet sedan 1904 (ordf. sedan 1920) samt af Medicinska Nobelkommittén sedan 1904 (ordf. sedan 1918), af reglementerings- (1904—10) och lungsots- (1905—08)kommittéerna och af kommittén för omorganisationen af ofvannämnda institut (1910—12). 1911 upphörde han att biträda Medicinalstyrelsen vid statistiska arbeten, men biträdde den 1917—19

i utspisningsfrågor; 1914—15 och under den ”fortsatta hungerblockaden” 1919 studerade han näringstillståndet i Tyskland (se ”Sv. läkaresällsk:s förhandl.” 1915 och 1919 och ”Hygiea” 1919). J:s viktigaste inlägg på ämnesomsättningens område ha varit undersökningen af de faktorer, som bestämma energiomsättningen i muskeln vid de olika verksamhetssätt, som ingå i de vanliga kroppsrörelserna, samt påvisandet, att druf- och fruktsocker förhålla sig olika vid omsättningen i kroppen och att vid samtidig inverkan af flera faktorer på ämnesomsättningen dessa faktorer verka additivt. Under krisåren utförde han för tidens kommissioner en del utredningar: *Näringsvärdet hos s. k. härdadt fett* (se ”Sv. läkaresällsk:s förhandl” 1918), *Trä-cellulosans tillgodogörande i tarmkanalen* (ibid., 1918), hvarvid han fick ett negativt resultat samt afstyrkte användningen af detta mjölsurrogat; *Befolkningens näringsbehof* i jämförelse med landets totala lifsmedelsproduktion. J. har lämnat värdefulla utredningar i lungsotskommitténs betänkande 1907, 1908 (*Behofvet af vårdanstalter för lungsotspatienter, Lungsotsdödligheten i Sverige 1901—05*) äfvensom i reglementeringskommitténs betänkande 1910 (*Statistisk utredning ang. reglementeringen i Stockholm 1859—1905* och *De smittosamma könssjukdomarna i Sverige 1822—1906*). Som led. af sistnämnda kommitté yrkade han på reglementeringssystemets afskaffande och motsatte sig hvarje form af prostitutionens kriminalisering. Hans *Reglementeringen i Stockholm* (1913) utkom i fransk öfv. i Genève 1919. I ”Karol. med.-kir. inst:s historia” (1910) har J. skrifvit *Fysiologiska institutionen*. J. är led. äfven af Fysiogr. sällsk. i Lund (1921), juris doktor i Edinburgh (1923), hedersenator vid Tekniska högskolan i Dresden (s. å.) m. m.

***Johansson** (sp. 59), Johannes, blef 1912 t. f. och 1915 ord. rektor vid folkskoleseminariet i Linköping samt 1924 lektor vid högre latinläroverket i Göteborg. Han utgaf 1915—23 under titlarna *Guds rike* och *Livsbilder* flera serier läro- och läseböcker i kristendom för små-, folk- och konfirmandskolan. 1923 framlade J. ånyo ett förslag till ny psalmbok, *Den svenska psalmboken, översedd och tillökad upplaga av 1819 års psalmbok*, en varsam revision af 1920 års kyrkomötespsalmbok. E. N. S—g.

Johansson, Karl (Carl) Edvard, uppfinnare och industriman, f. 15 mars 1864 å Frötuna bruk i Västmanland, begaf sig efter afslutad skolgång till Förenta staterna, där han under tre års tid dels förskaffade sig praktisk utbildning inom maskinindustrien genom arbete vid verkstäder, dels äfven studerade vid Gustavus Adolphus college i S:t Peter, Minnesota. 1885 återkom J. till hemlandet, fick arbete på en mekanisk verkstad i Eskilstuna och genomgick tekniska skolan där. Han anställdes 1888 vid Karl Gustafs stads gevärsfaktori (se d. o.), aflade där 1890 examen som besiktningsrustmästare och fick sig anförtrodd ledningen af faktoriets tillverkning af specialmaskiner, verktyg och kontrollmått. Han egnade där alltmer sin uppfinnarförmåga åt dithörande problem. Redan 1897 hade J. konstruerat sin första ”kombinationsmåttsats”; 1906 var uppfinningen fullbordad, och 1907 utsändes de första precisionsmåttsatserna af ”system C. E. Johansson” (jfr Måttverktyg, sp. 228) i världsmarknaden, där den obestridligt geniala uppfinningen hastigt gjorde sig gällande inom alla de grenar af mekanisk industri och instrumentalteknik, som ha behof af möjligast fulländade mätinstrument. Särskildt vid toleransmätningar för masstillverkning af standardiserade maskindelar o. d. har ”system Johansson” fått en stor betydelse. En närmare beskrifning af systemet lämnas i art. Måttverktyg. Suppl. — Bland de utmärkelser, som kommit J. till del, märkas Vermeilmedaljen, Paris (1903), hedersdiplom i Liège (1905) och Vetenskapsakademiens Arnbergska pris (1908). Han är sedan 1919 led. af Ingenjörsvet. akad. — 1911 öfvergick den af J. för måttsatsernas tillverkning startade verkstaden i Eskilstuna till A.-b. C. E. Johansson med J. som verkställande direktör, och 1912 tog han afsked från gevärsfaktoriet. Bolaget, som 1917 ombildades (aktiekapital 11,250,000 kr.), har upptagit tillverkning äfven af andra för verkstadsindustrien behöfliga precisionsinstrument, toleransverktyg m. m. samt sysselsätter f. n. (1924) omkr. 200 pers. År 1918 grundade J. ett dotterbolag för måttsatsernas tillverkning i Förenta staterna, C. E. Johansson, Incorporated, Poughkeepsie, New York. Detta bolag öfvergick 1923 till Ford motor co, vid hvars laboratorier i Detroit J. samtidigt anställdes. Han kvarstår emellertid i det svenska bolagets styrelse och vistas tidtals i Sverige. Fmn.

Johansson, Johan Ludvig, zoolog, f. 14 febr. 1865 i Göteborg, blef student 1884, filos. doktor 1896, docent i zoologi s. å., allt i Uppsala, och utnämndes till lektor i naturalhistoria och kemi vid reallläroverket i Göteborg 1904. J. har utgett ett flertal undersökningar rörande iglarnas anatomi och systematik (*Bidrag till kännedomen om Sveriges ichtyobdellider*, 1896, *Hirudinea* i ”Die süsswasserfauna Deutschlands”, 1909 m. fl.). L—e

Johansson, Johan Axel, redaktör, f. 31 aug 1868 i Stockholm, blef student i Uppsala 1886, aflade teol. filos. examen 1890, blef medarbetare vid ”Dagens nyheter” 1899, medredaktör af ”Upsala nya tidning” 1901 och är dess hufvudredaktör sedan 1903. J. har redigerat denna tidning i själfständigt liberal, kulturellt betonad anda, i hufvudsaklig anslutning till Frisinnade landsföreningens politik (till 1923, då han vid frisinnade partiets sprängning utträdde ur föreningen). J., som liflig deltagit i det uppsaliensiska studentlifvet, har gjort sig känd som exponent för ett visst studentikost satiriskt skämtlynne. Han är från 1907 led. af Upsala stadsfullmäktige och har representerat staden i landstinget. Af Sveriges vänsterpressförenings förtroenderåd är J. led. sedan föreningens tillkomst 1905. G.

Johansson, Johan, i Kälkebo, riksdagsman, f. 14 sept. 1868, är hemmansegare i Kälkebo, Fors

socken, Gäfleborgs län, var 1907—08 led. af Andra kammaren för Enångers och Forsa tingslag. Han var 1919 (urtima riksdagen)—1921 led. af Första kammaren, vald af Gäfleborgs läns landsting, och tillhörde då bondeförbundet. Riksdagarna 1922—24 har J. åter varit led. af Andra kammaren, för Gäfleborgs län. Han blef 1919 ordf. i Första kammarens bondeförbundsgrupp och är sedan 1922 ordf. i den för bägge kamrarna gemensamma gruppen af bondeförbundet. J. var vid urtima riksdagen 1919 led. af särskildt utskott (för arbetstidsfrågor), 1920—21 led. af konstitutionsutskottet och suppleant i utrikesnämnden, 1922—23 led. af bevillningsutskottet och är vid 1924 års riksdag led. af särskilda utskottet för försvarsfrågan.

Johansson, Jakob Hemming, civilingenjör, industriman, f. 8 maj 1869 i Göteborg, blef student 1888, filos. kandidat i Uppsala 1890 och utexaminerades 1893 från Tekniska högskolans fackskola för mekanik. Efter anställning vid Stockholms allm. telefon-a.-b. 1893—98 öfvergick J. till tjänst hos A.-b. L. M. Ericsson & komp., där han 1900 blef öfveringenjör och sedan 1909 dessutom är verkställande direktör. 1893—1900 var J. äfven lärare vid Tekniska skolan i Stockholm. Han har företagit omfattande studie- och affärsresor i Europa, Amerika, Syd-Afrika och Australien. Under J:s chefskap har L. M. Ericssons-bolaget kraftigt utvecklats äfven med filialföretag (se Ericsson, L. M. Suppl.). Han är styrelseled. i bl. a. Sveriges exportförening (sedan 1919), Sveriges verkstadsförenings Stockholmskrets (sedan 1914) och var led. i Statens industrikommission (1914 ff.). Fmn.

Johansson, Karl Arvid, bergsingenjör, professor, f. 17 sept. 1870 i By församling, Kopparbergs län, blef student 1889, utexaminerad från Tekniska högskolans 4-åriga fackskola för metallurgi och hyttkonst 1893, var 1893—95 assistent i bergskemi vid Tekniska högskolan, 1895—96 ritare vid Hofors järnverk. 1896 tillträdde J. föreståndarskapet för metallurgiska afdelningen vid Sandvikens järnverk, åt hvars utveckling han egnade ett framgångsrikt arbete till 1918, då han kallades till professor i hyttmekanik samt järnets bearbetning vid Tekniska högskolan. J. har företagit många utländska studieresor. Han var 1911—13 vice ordf. i Svenska teknologföreningen och är led. af Ingenjörsvet. akad. sedan dess stiftande, 1919, samt har i stor utsträckning anlitats för såväl enskilda som offentliga uppdrag och utredningar inom sitt fack. Bl. a. var han led. af k. kommittén för utarbetande af förslag till ny gruflag (1920). I "Järnkontorets annaler", "Teknisk tidskrift", "Det nya Sverige" m. fl. har J. skrifvit bergstekniska uppsatser, bl. a. *Malmbriketters tillverkning och användning i masugn* (1908), *Direkt valsning af göt från icke eldade värmegropar* (1920), *Värmebehandling af stål för konstruktionsändamål* (1922) och *Om möjligheten af en järntillverkning i Norra Sverige, grundad på Lappmalmen* (1923). Fmn.

Johansson, Adolf August Emanuel, folkman, ämbetsman, f. 21 sept. 1871 i Uppsala, 1889 student där samt 1892 filos. och 1901 teol. kandidat, tjänstgjorde 1902—05 som hufvudlärare i kristendom vid Beskowska skolan och blef 1905 lektor vid Högre allm. läroverket i Gäfle. 1914 utnämndes han till led. af Läroverksöfverstyrelsen och är fr. o. m. 1920 undervisningsråd och led. af Skolöfverstyrelsen. J. har särskildt egnat intresse åt kristendomsundervisningens reformering. Han har författat, utom smärre pedagogiska uppsatser, *Gamla testamentet i kristendomsundervisningen, särskildt vid de allm. läroverken* (lektorsafh., 1904), bearbetat Gummerus' och Rosenqvists *Lärobok i kyrkohistoria* (5:e uppl. 1922) samt utgett *Bibliska berättelser för realskolan* (2:a uppl. 1923). K. E. S—g.

Johansson, författare. 1. Adolf J., f. 14 sept. 1889 i Oskarshamn, student 1911 i Kalmar, anställd i "Oskarshamns-tidningen", där han är redaktionssekreterare. J. debuterade 1915 med diktsamlingen *Varselnätter och gryningsvägar*, som följts af släkt- och vildmarkshistorien *De röda huvudena* (1917; 22:a uppl. 1922), *Pukes dal* (6 uppl. 1920) och *Stridskamraterna* (1922). Den färgrika romantiska skildringen af primitiva och vilda förhållanden har gjort ett par af J:s arbeten mycket populära.

2. Gustaf J., den föregående broder, f. 25 april 1891 i Oskarshamn, student 1911 i Kalmar, sedan tidningsman i Oskarshamn, Växjö och Lund, numera advokat i Oskarshamn, debuterade 1913 med diktsamlingen *Jägarvisor och landsvägsballader*, delvis mycket starka, vildmarks- och vagabonddikter, påverkade af Karlfeldt och Albert Engström. Senare diktböcker af J. äro *Skeppare och skärgårdsfolk* (1915) och *Synerna* (1922). En omtyckt äfventyrsbok för ungdom är *Myrholmspojkarna* (1918; 2:a uppl. 1919). J. har äfven skrifvit *Småländska jaktstigar* (1919) samt berättelserna *Det röda skenet* (1920) och *Syskonen Holt* (1923). 1 o. 2. R—n B.

Johansson, Konrad Severin, finländsk universitets- och skolman, f. 10 mars 1879 i Dalsbruk, blef 1905 filos. licentiat och 1907 doktor, 1906 docent och 1910 adjunkt i matematik vid Helsingfors' universitet. Tillika handhade han undervisningen i matematik för förststuderande vid universitetet och var e. o. lektor i matematik och mekanik vid Tekniska högskolan. 1918 utnämndes J. till professor i matematik vid Åbo akademi, hvars rektor han är sedan 1920 och för hvars utveckling han varit synnerligen verksam. J., som 1901—18 var lärare vid åtskilliga skolor, har behandlat matematikundervisningen i en serie uppsatser i "Pedagogiska fören:s tidskr." 1913 och 1915. Regeringen har uppdragit åt honom att utarbeta förslag till reform af skolundervisningen i matematik. Han har utgett en *Lärobok i aritmetik* (1916). J:s förnämsta vetenskapliga publikationer äro *Über die uniformisierung Riemannscher flächen mit endlicher anzahl windungspunkte* (licentiatafh., 1905) samt till samma område hänförliga uppsatser, *Herstellung automorpher potentiale bei beliebigen hauptkreisgruppen, Zur theorie der Lobatscheffskij'schen geometrie, Über die tractrix und die pseudosphäre in der hyperbolischen geometrie* (alla i Finska vet. soc:s "Acta"). T. C.

Johansson-Thor, Emil Nils, konstnär, f. 1889, studerade vid Konsthögskolan 1909—12, utbildade sig framför allt i etsningsskolan för A. Tallberg, blef en skicklig etsare och senare en mycket framstående litograf. Han har utfört många präk-

tiga blad, framför allt naturstämningar, och är representerad på Nationalmuseum. G—g N.

Johan Ulfstjerna, framgångsrikt historiskt sorgespel af T. Hedberg (se denne, sp. 178), uppf. i Stockholm f. g. 1907; äfven tillgodogjordt för filmen.

Johimbebark, *bot.* Se Corynanthe. Suppl.

Johimbin, *farm. med.* Se Yohimbin.

John Gabriel Borkman, sorgespel af H. Ibsen (se denne, sp. 320), uppf. i Stockholm 1897 och 1908.

***Johnsen,** Oskar Albert, blef 1911 docent och 1913 professor i historia vid Kristiania universitet. J. har utom i hufvudarbetet omnämnda skrifter bl. a. offentliggjort skildringen af Norges historia 1660—1813 (1911, 1914) i samlingsverket ''Norges historie'' och *Finmarkens politiske historie aktmæssig fremstillet* (i ''Videnskapsselskapets skrifter'' 1923). Sitt intresse för lokal- och kulturhistorien har J. ytterligare visat genom *Norges bönder* (1917—19) och öfversikten *Den nyere lokalhistoriske forskning* (i ''Norsk historisk videnskap 1869—1919''). J. har under senare år alltmer sysslat med medeltidshistorien, bl. a. publicerat uppsatser om *Snorre Sturlasons opfatning av vor ældre historie* (i ''Norsk hist. tidsskr.'' 1915) och *Gildevæsenet i Norge i middelalderen* (i ''Norsk hist. tidsskr.'' 1921). I utgifningen af ''Norges gamle love'' har J. deltagit och utarbetat omfattande register samt dessutom utgett ''Olafs saga hins helga'' (1922) efter handskrift i Stockholm. På historikerkongressen i Kristiania 1920 höll J. föredrag om *Gjensidige nationale stemninger hos nordmænd og svensker, særlig i det 16. og 17. aarhundrede* (i ''Norsk hist. tidsskr.'' 1922). J. deltog i den skandinaviska Vatikanexpeditionen 1923. E. N—nn.

Johns Hopkins' university [dʃå'ns hå'pkins jōnivō'siti], amerikanskt universitet, grundadt i Baltimore genom en donation af köpmannen Johns Hopkins, f. 1794, d. 1873 (se Baltimore). Det flyttade 1916 till Homewood i Baltimores norra förstadsområde. Universitetet omfattar nu 4 fakulteter, filosofisk, medicinsk, ingenjörvetenskaplig (sedan 1912) och 1 fakultet för hygien och folkhälsa, den sistnämnda upprättad 1916 med ekonomiskt stöd af Rockefeller foundation i New York. Antalet lärare var 380 år 1920, antalet studenter 3,871 läsåret 1921—22.

***Johnson** (sp. 63), Eric, dog 18 maj 1919 i Omaha.

***Johnson** (sp. 63), Alexander Edward, dog 11 juni 1918 i New York.

***Johnson** (sp. 63), Axel, dog 13 maj 1910 i Stockholm. Den af honom upprättade reguljära transoceana fraktfartslinjen på Syd-Amerika, Johnson line, har efter hans död under sonen Axel Axelsson J:s (se nedan) ledning kraftigt utvecklats. Fraktfarten på La-Plata-länderna bedrefs först (från 1904) af det af J. egda rederi-a.-b. Nordstjernan med 2 ångare, sedan 1909 med 3, och fr. o. m. sistnämnda år anlöptes regelbundet äfven de brasilianska hamnarna Rio de Janeiro och Santos. Ytterligare 1 ångare tillkom 1910 och ännu 1 1911. Rederiet beslöt 1911 att på denna linje öfvergå till fartyg drifna med olja och dieselmotorer — Johnson line var det första rederi i Sverige, som lät bygga oceangående motorfartyg — och beställde 6 sådana om 6,500 ton hvar, hvilka levererades 1912—15. 2 af dem öppnade 1914 nya linjer, 1 till södra och 1 till norra Stilla-hafs-kusten. Sedermera beställdes ytterligare 5 motorfartyg, hvaraf 3 om 9,200 ton och 2 om 6,550 ton, hvilkas leverans emellertid till följd af Världskriget åtskilligt för-

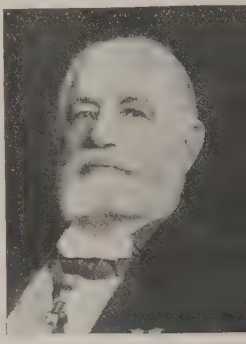

Axel Johnson d. ä.

senades. Sedan ett antal ångare 1920—21 försålts, utgöres rederiets flotta 1924, under konstruktion varande fartyg inbegripna, af 14 dieselmotorfartyg om tills. 102,000 ton dödvikt. Bland nybyggnaderna märkas 2 snabbgående motorfartyg, hvartdera om 7,200 ton dödvikt, delvis inredda för passagerartrafik från Skandinavien och Finland via Panamakanalen till Central-Amerika, Kalifornien och Canadas västkust. — 2. Axel Axelsson J., den föregående son, ingenjör, affärsman, f 25 juli 1876 i Stockholm, blef student där 1894, studerade vid Bergsskolan 1895—96, företog omfattande studieresor i Europa, Amerika och Asien och blef 1903 delegare i samt är sedan 1910 chef för den af fadern grundade firman A. Johnson & co. J. är dessutom sedan 1910 chef äfven för Rederi-a.-b Nordstjärnan samt styrelseled. i Avesta järnverks a.-b. (sedan 1906) m. fl. bolag. De under J:s ledning stående företagen ha af honom kraftigt utvecklats. J. blef siamesisk konsul 1901 och general-konsul 1911. 2. Fmn

***Johnson** (sp. 64), Erik Gustaf, dog 8 april 1914 i Stockholm.

***Johnson** (sp. 64), John A. Hans fader var från Småland, modern från Östergötland.

***Johnson** (sp. 65), Samuel. Jfr äfven Y. Hirn ''D:r J. och James Boswell'' (Helsingfors, 1922).

***Johnson** (sp. 67), Andrew, var Förenta staternas 17:e (ej 14:e) president.

Johnson, Magnus, svensk-amerikansk politiker, f. 19 sept. 1871 i Liljedal, Värmland, lärd glasblåsaryrket i Sverige, utvandrade 1891 och bo satte sig i Minnesota som farmare. Medan han lad an på att skapa en mönsterfarm, hvari han va framgångsrik, började han tidigt delta i lokalpoli tiken. Han var medlem af staten Minnesotas lag stiftande församlings representanthus 1915—17 oc af dess öfverhus (senat) 1919—21. J. var 192 Farmar-arbetarpartiets guvernörskandidat, men bl slagen med obetydlig röstundervikt. Han va samma partis kandidat till förbundssenator 192 (med samme motkandidat som vid guvernörsvale och valdes med stor röstöfvervikt. Han tillhör senaten ''insurgenterna'', men är ej radikal egentlig mening. O. A. L—

Johnson, Amandus, svensk-amerikansk hist riker, f. 27 okt. 1877 i Långasjö socken, Kron bergs län, kom vid 2 års ålder med sina föräldr till Amerika, där de bosatte sig i Minnesota. J. bl student 1904 vid Gustavus Adolphus college, S Peter, Minnesota, var 1904—05 lärare i tyska v Colorado statsuniversitet i Denver, där han bl filos. kandidat, vistades som stipendiat 1906—(

och 1908—09 för historiska forskningar i Sverige, England och Holland. Han blef 1908 filos. doktor vid Pennsylvania-universitetet i Philadelphia, där han sedan dess varit anställd som lärare i skandinaviska språk. Hösten 1922 — våren 1924 företog han en vetenskaplig expedition till det inre af Afrika, för insamling af etnografiska och arkeologiska föremål för universitetsmuseets räkning samt för historiska studier på ort och ställe af lämningarna efter den svenska koloni, som på 1600-talet anlades å Guldkusten (se Afrikanska kompaniet). J. kreerades 1923 till filos. hedersdoktor vid Göteborgs högskola. J. har gjort sig känd för sina forskningar i den svenska Delaware-koloniens historia. Efter omfattande undersökningar af dokumentsamlingar i Amerika och Europa, företrädesvis svenska Riksarkivet, utkom hans stora arbete *The Swedish settlements on the Delaware* (2 bd, 1911), hvari utförligare och grundligare, än förut skett, redogöres för 1600-talets svenska koloniseringsplaner med särskildt afseende på anläggningen af Delawarekolonien. Dess historia till 1663 tecknas här. *The swedes in America 1638—1900* (I, 1914; sv. öfv. 1923) är en förkortning af det större arbetet. O. A. L—r.

Johnson [dʃå'nsən], Hiram Warren, nordamerikansk politiker, f. 2 sept. 1866 i Sacramento, Kalifornien, blef praktiserande advokat i sin födelsestad 1888, flyttade 1902 till San Francisco, vann där rykte som oförfärad åklagare mot ohederliga ämbetsmän, var 1911—17 staten Kaliforniens guvernör, bistod under presidentvalskampanjen 1912 Roosevelt vid organiserandet af det nationella progressistpartiet och var dettas kandidat till vicepresidentposten. Sedan 1917 är J. senator för Kalifornien. Han var i senaten en af de häftigaste motståndarna mot Nationernas förbund och all amerikansk inblandning i Europas angelägenheter och var med detta program ”de oförsonliges” kandidat till presidentposten, men fick vid det republikanska partikonventet 1920 vika för Harding. V. S—g.

Johnson [dʃå'nsən], Lionel Pigot, engelsk författare, f. 15 mars 1867 i Kent, d. 4 okt. 1902, medarbetade i ”Academy”, ”National observer”, ”Daily chronicle”, ”Pall mall gazette” m. fl., utgaf 1895 och 1897 två diktsamlingar, graciösa och melodiska, med irländsk ton. Postumt ha utgetts *Poetical works* (1915) och prosaverken *Post Liminum* (1911), *Some Winchester letters* och *Reviews and critical papers* (1921; med inledn. af R. Schafer).

Johnsson, Hans, sjökapten, f. 12 juli 1839 i Lerhamn, Brunnby socken, Malmöhus län, d. 5 maj 1909 i Mölle, gick vid 10 års ålder till sjöss, förde på utrikesfart segelfartyg 1865—70 och ångfartyg 1871—1902 och räddade under sin långa sjömansbana ur sjönöd sammanlagdt 135 personer, af hvilka han personligen genom simning upptog 11.

Johnsson, Ivar Viktor, skulptör, f. 12 febr. 1885 i Vidtsköfle församling, Kristianstads län, studerade i Stockholm i Tekniska skolan 1906—08 och i konstakademien 1908—11, besökte därefter Frankrike och Italien, innehade 1914—16 resestipendium från konstakademien, där han blef led. 1922. Bland J:s arbeten märkas *Kvinnohufvud* (1912, i brons, ett annat i ebenholts i Göteborgs museum), *Flickan med sjötrollen*, fontän med figurer i svart granit (1914—18 i Kungsparken i Göteborg), *Altaruppsats*, träskulptur i färg och guld i Tierps kyrka, Uppland (1915), *Uppvaknande Venus*, statyett i brons (1917, Ester Lindahls samling, Nationalmuseum, dep. i Nyköpings museum), *Jonas Venströms monument* i Örebro, marmor (1920), *David*, staty i brons i knäböjande ställning (1921, skänkt till Hälsingborgs stad) och *Afrodite jämte den döende Adonis*, grupp i brons (1923, Göteborgs museum). Två urnor af gjutjärn med figurer, *Faun* och *Venus stiger ur hafvet*, inköptes af Nationalmuseum 1920. Bland de dekorativa skulpturer af starkt stiliserad hållning, som J. utfört, äro granitbilder, klockspel i brons, chiffer i fajans och fontänfiguren *Flickan på delfinen* (1915—21), samtliga i Tekniska högskolans nya byggnad, *Solen befruktar jorden*, två portalfigurer å Sveriges allm. hypoteksbanks byggnad (granit, 1920), *Vindarna* (reliefer i bränd lera på Göteborgsutställningen 1923, där äfven förekommo trädgårdsurnor med jaktscener m. m.). Äfven på det konstindustriella området har J. varit verksam. G—g N.

***Johnston** (sp. 72), sir Harry H., upptäckte 1900 okapin (se Giraffdjur, sp. 1194). Bland hans många arbeten må ytterligare nämnas *Pioneers in West Africa, Canada, India, Australasia, Tropical America, and South Africa* (6 bd, 1911—13), *Comparative study of the bantu and semi-bantu languages* (2 bd, 1919, 1922) och självbiografien *The story of my life* (1923). 1919—20 var han president i African society.

Johnston [dʃå'nstən], Lawrence Albert, svensk-amerikansk präst, hvars föräldrar från Hässleby, Småland, 1846 öfverflyttat till Amerika, f. 12 aug. 1855 i Sugar grove, Pennsylvania, d. 10 juni 1918 i S:t Paul, Minnesota, aflade studentexamen vid Augustana college (Rock Island, Illinois) 1879, blef 1881 prästvigd inom svensk-lutherska Augustanasynoden och betjänade olika svenska församlingar, hvaraf den i S:t Paul i tills. 19 år. Han var en af förgrundspersonerna inom sitt samfund och beklädde olika förtroendeposter, såsom synodens vice president 1907—11 och president från 1911 till sin död. Han utgaf 1903 en bok för konfirmander, *Be thou faithful*. O. A. L—r.

Johnstone [dʃå'nstən], John. Se Zoologi, sp. 836.

Johst [jåst], Hanns, tysk författare, f. 8 juli 1890 i Seerhausen, prov. Sachsen, har väckt uppseende med expressionistisk dramatik (*Stroh*, 1916, ”det ekstatiska scenariet” *Der junge mensch*, s. å., Grabbedramat *Der einsame*, 1917, *Der könig*, 1920, *Propheten*, 1922, *Wechsler und händler*, 1923) och äfven gett ut romaner (*Der anfang*, 1917, *Kreuzweg*, 1922) och dikter (*Wegwärts*, 1916, *Rolandsruh*, 1918, *Mutter*, 1920) J:s dramatiska konstform, påverkad af Strindberg, Wedekind, mysterierna, är en ”syntetisk teknik” med en kedja af ”bilder” eller ”stationer” ur lifvet efter detta.

Joinville-le-pont [ʃωãvi'l lə pã'], kommun i franska dep. Seine, arrondissemanget Sceaux, vid Marne och Franska östbanan, 11 km. ö. om Paris. 9,936 inv. (1921). — I J. ligger Frankrikes 1919 reorganiserade högskola för fysisk fostran (*École normale de gymnastique et d'escrime*), där de fleste af de officerare och underofficerare utbildas, hvilka skola verka som fysiska uppfostrare i olika delar

af landet. Det gymnastiska system, som f. n. där tillämpas, är hvad fransmännen kalla det ”europeiska”, en blandning af tysk turn, svensk gymnastik och allehanda olika slag af idrotter, betänkligt lidande brist på insikt i de olika kroppsöfningarnas fysiologiska verkan. Med högskolan, som är inrymd i gamla, trångiga lokaler, är förenadt ett ”fysiologiskt laboratorium”, ledt af en militärläkare.

*__Joinville-ön.__ Å rad 2 *står* Dick-Gerrits-arkipelagen *bör vara* Dirk-Gherritsz-arkipelagen.

__Jojkning__, egendomlig lappländsk sångart, som består i gamla melodiösa låtar med text till. I denna musik och diktning uttrycker lappen sina lofkväden till den vallade renhjorden, sina hat- och hämndesånger mot vargarna, och den gamla lappkvinnan sjunger mystiska formler för sina anhörigas välgång, kåtans flickor uppstämma låtar, som tolka vildmarkens mystik och oro. Sedan halftannat årtionde har Karl Tirén (se d. o. 2) hängifvet lyckats dels uppteckna, dels i fonogram uppta ett 1,000-tal af dessa svåråtkomliga natursånger från hela Lappland, hvarigenom de blifvit tillgängliga för musikforskningen.

*__Jokkis.__ — 2. J. gods (Finlands största, 52 mtl), som omfattade nästan hela J. socken och delar af 3 andra, kom i statens ego 1918 för ett pris af 33,$_2$ mill. mark. Under de närmast följande åren styckades godset, så att omkr. 400 större och omkr. 200 mindre torp och backstuguområden ombildades till självständiga lägenheter samt omkr. 300 nya lägenheter bildades, hvarjämte bostadslotter sålts i bosättningscentra. Innehafvarna af de under godset lydande 32 bördsrättshemmanen (se Bördsrättsförsäljning), hvilka i sin art varit de enda i Sverige och Finland, erhöllo full eganderätt till sina lägenheter, hvarigenom 300-åriga tvistigheter mellan godsets egare och hemmanens innehafvare afklipptes. Inalles ha omkr. 23,000 har skiftats, medan i statens ego kvarstå hufvudgården (i hvilken statens institut för huslig ekonomi är afsedt att inrymmas) och omkr. 9,000 har. En småbrukarskola har inrättats å orten. J. fjärding gafs åt Klas Kristersson Horn af Erik XIV till belöning för Revals och Estlands eröfring, men återföll efter Horns död till kronan. I början af 1600-talet förlänades J. åt Jesper Mattsson Krus. Den ursprungliga förläningen delades senare vid arfskiften, men hufvuddelen egdes sedermera af bl. a. lagmannen K. Reuterholm och generalmajoren frih. E. G. von Willebrand. 1875 öfvertogs godset af ett aktiebolag, hvars aktier till större delen befunno sig i svenska händer; 1895 inköptes aktiemajoriteten till Finland. Siste private egare var donatorn A. Kordelin (se d. o. Suppl.). O. B—n.

*__Jokkmokk__ omfattar nu 1,947,404 har. 7,914 inv., hvaraf 497 i Kvikkjokks kapellförsamling. Om arbetsstugan se Arbetsstuga. Suppl.

*__Jokkmokks lappmarks tingslag__ ingår nu i Gällivare fögderi. 19,474,$_{04}$ kvkm. 7,914 inv. (1923).

*__Jola__ bildar nu en provins i brittiska kolonien och protektoratet Nigeria.

__Jólablót__, fnod. Se Jul, sp. 257.

__Jolanta__, kejsarinna. Se Östromerska riket, sp. 307.

__Jolantha__, opera (*Yolanthe*) med musik af Tjajkovskij (se denne, sp. 171) till librett efter H. Hertz' drama ”Kong Renés datter”; operan uppf. i Stockholm f. g. 1893.

__Jolaälfven.__ Se Badaälfven. Suppl.

*__Jolin.__ 1. Johan J. Se Ellen Jolin, ”J. J. och hans vänner” (1913). — 2. Severin J. dog 11 nov. 1919 i Stockholm.

__Jomud__ (Jomut), folk. Se Turkmener.

__Jonas Selggrens sanatorium.__ Se Selggrens sanatorium. Suppl.

__Jónasson__ [jåonas-], Jónas, isländsk författare f. 1866, d. 1918, studerade vid teol. seminariet i Reykjavik och tog dimissionsexamen 1883, blef präst och med tiden prost på sydlandet, men verkade från 1908 som historielärare vid realskolan i Akureyri. Hans förstlingsverk var en liten sannsaga *Gletni lífsins* (Lifvets gyckelspel; i tidn. ”Iðunn”, 1885), följd af en hel rad, hvaraf 10 äro samlade till en bok, *Ljós og skuggar* (Ljus och skuggor, 1915). Därjämte utgaf han den historiska berättelsen *Randíðr í Hvassafelli* (1892), med ämne från 1400-talet och striden mellan de katolske biskoparna och de världsliga myndigheterna, samt romanen *Jón halti* (Jón halte). J. räknade sig själf till de ”mindre profeterna”, men han var god skildrare af isländskt folklif och isländska skaplynnen, mycket saklig och verklighetstrogen, fast med väl mörk syn på lifvet och människorna. Lugn och lidelsefritt förtäljde han, men hans varma känsla spåras dock igenom själfva innehållet. J. utarbetade äfven *Ný dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum* (1896), ett för sin tid mycket förtjänstfullt verk, som ännu med fördel kan nyttjas. R. N—g.

__Jon (John) Blund__, namn på det mytiska väsen som enligt folkföreställningen framkallar sömnighet och sömn. I Danmark motsvaras J. af *Ole Lukøje*, som liksom denne ”strör sand i barnens ögon” om aftonen; en tysk motsvarighet är *Sandmann*.

*__Jonckbloet.__ Namnet uttalas jånkblot (ej jonkblot).

__Jondal__, härad i inre delen af Hardangerfjorden, Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), Norge. J. härad motsvarar J. socken af Strande herred. J. pastorat, Björgvin bispedömme. 233,$_4$ kvkm. 2,022 inv. (1920). Boskapsskötsel; båtbyggeri. K. G. C.

*__Jones,__ Sidney (enligt nyare upplysningar 1869 i Leeds), dog 1914 i London, var först militärkapellmästare, sedan dirigent för ett i England och Australien resande operettsällskap, från 1903 direktör för Empire-teatern i London.

__Jones__ [dʃåu'nš], Henry Arthur, engelsk dramatiker, f. 20 sept. 1851 i Grandborough i Buckinghamshire, afbröt trettonårig skolgången, var sedan anställd i ett varuhus och hade sin första framgång 1882 med *The silver king*. Den socialkomedien *Saints and sinners* (1884) följdes af *The middleman* (1889) och *Judah* (1890), med hvilk hans rykte var stadgadt vid sidan af Maughan, Pinero och Sutro. Af hans många senare stycken till icke ringa del skrifna för den stora publiken stundom för Amerika, må nämnas *The dancing girl* (1891), *The tempter* (1893), *The case of rebellious Susan* (1894), *The triumph of the philistines* (1895), *The rogue's comedy* (1896), *The liars* (1897), *Mrs Dane's defence* (1900), *Chance t*

idol (1902), *The chevalier* (1904), *The hypocrites* (1907), *The ogre* (1911), *The divine gift* och *Mary goes first* (1913), *The lie* (1914), *Cock o' the walk* (1915) och *The pacifists* (1917). Sin uppfattning om teatern har J. framlagt i flera arbeten såsom *The renascence of english drama* (1895), *Foundations of a national drama* (1913) och *Theatre of ideas* (1915). 1920—21 låg han i skarp polemik mot bolsjevismen, Wells och Shaw (se J:s *My dear Wells*, 1921, 2:a uppl. 1922). J. har god teaterblick; hans alstring kan delas i något melodramatiska passionsskådespel och intrigkomedier. Se H. Teichmann, ''H. A. J:s dramen'' (1913), och W. Archer, ''The old drama and the new'' (1923). R—n B.

Jones [djå͡u'nš], Kennedy, brittisk tidningsman, f. 4 maj 1865 i Glasgow, d. 20 okt. 1921, var medarbetare i olika tidningar i Glasgow, Birmingham och London till 1894, då han blef hufvudredaktör för ''Evening news'', samtidigt med att denna tidning öfvergick i bröderna Harmsworths ego. J. samarbetade med dem äfven vid uppsättandet af ''Daily mail'' och ''Daily mirror''. Han lämnade ''Evening news'' 1900 och drog sig 1912 af hälsoskäl tillbaka från aktiv journalistik. Från 1916 var J. (partilös) underhusledamot och åtog sig 1917 en afdelningschefsplats i lifsmedelsministeriet. Han var en bland den engelska pressens tekniska omskapare och har utgett det för kännedomen om engelska tidningsförhållanden värdefulla arbetet *Fleet street and Downing street* (1920). V. S—g.

Jone'scu, T. Se Ionescu, T. Suppl.

***Jon Hafthoressön.** I sista raden *står* (Grejo) *bör vara* (Grip).

Jonki'll, *bot.* Se Jonkvill.

Jonnart [ʃånnär], Célestin Augustin Charles, fransk politiker och diplomat, f. 27 dec. 1857 i Fléchin, dep. Pas de Calais, blef efter vunnen juris doktorsgrad administrativ ämbetsman, var 1882—85 kabinettschef hos generalguvernören Tirman i Algeriet, därefter 1885—88 afdelningschef i inrikesministeriet för ärenden om Algeriet och medlem af deputeradekammaren 1889—1917. Han tillhörde där den demokratiska vänstern och var dec. 1893—maj 1894 minister för offentliga arbeten i ministären Casimir-Périer. 1903—11 var J. ordinarie generalguvernör öfver Algeriet (han hade förut okt. 1900—maj 1901 på förordnande uppehållit denna post). I Algeriet verkade han med godt resultat för förvaltningens decentralisering och landets ekonomiska höjande. Sedan 1917 är han medlem af senaten, där han tillhör partigruppen Republikanska unionen. J. var jan.—mars s. å. utrikesminister i en ministär Briand, sändes i juni till Grekland som de allierades öfverkommissarie och framtvang som sådan konung Konstantins första aflägsnande från regeringen (se Konstantin. Suppl.). Han blef nov. 1917 blockadminister i Clemenceaus ministär, var 1918—19 ånyo generalguvernör i Algeriet, en kort tid jan.—febr. 1920 ordförande i Skadeståndskommissionen och var 1921—23 fransk ambassadör vid påfliga kurian. J. har gjort sig känd genom stor administrativ skicklighet och utöfvat ej ringa parlamentariskt inflytande inom de moderata mellangrupperna i senaten och deputeradekammaren. 1923 blef han led. af Franska akad. V. S—g.

Jonōn, *kem., tekn.*, ett konstgjordt luktämne, som numera tillverkas i stor skala genom kondensering af citral (se d- o.) med aceton. Härvid erhålles först s. k. *pseudojonon*, som vid kokning med utspädd svafvelsyra omlagras till den därmed isomera föreningen jonon. Detta, som är en keton af formeln $C_{13}H_{20}O$, utgör en isomer form till *iron*, den välluktande beståndsdelen i violrot. I synnerhet i utspädt tillstånd har jonon samma utmärkta vällukt som iron och används därför i stor utsträckning vid tillverkning af parfymer o. d. K. A. V—g.

Jonquières [ʃåkiär], Frederik Lindam Gotfred de, brorson till den i hufvudarbetet omnämnde H. A. A. de J., dansk ämbetsman, f. 6 okt. 1854 i Köpenhamn, blef 1881 anställd i inrikesministeriet, där han 1894 blef departementschef, var stiftsamtman 1898—1909 i Fyns stift och 1909—11 i Sjællands stift och är sedan 1911 overpræsident i Köpenhamn. J. var 1910—19 medlem af skiljedomstolen i den svensk-norska renbeteskonflikten (se Lappar, sp. 1212 och i Suppl.). J. har visat lifligt intresse för de kulturella nordiska förbindelsernas stärkande och var den förste ordföranden i den danska föreningen ''Norden''. V. S—g.

Jonson, Tor William, skogsman, f. 13 nov. 1880 i Edsvära, Skaraborgs län, student 1899, elev vid Ombergs skogsskola 1900—01, tog afgångsexamen från Skogsinstitutet 1903, tjänstgjorde därefter som extra jägmästare och assistent, blef t. f. lektor i matematik och skogsindelning vid Skogsinstitutet 1907 och professor i skogsuppskattning och skogsindelning vid Skogshögskolan 1915. Han var led. af kolonisationskommittén 1916, af skogstaxeringssakkunnige 1918 och af skogsbeskattningskommittén 1920. Led. af Landtbruksakad. 1921. J. har publicerat ett stort antal uppsatser rörande skogsuppskattning och skogsekonomi i Skogsvårdsfören:s tidskrift och andra tidskrifter samt utgett flera massatabeller för träduppskattning. Mest bekanta äro J:s *Taxatoriska undersökningar om skogsträdens form* (1910—12), *Om bonitering av skogsmark* (1914), *De nya grunderna för fastighetstaxering av skog* (1921), delar af kolonisationskommitténs betänkande (särskildt *afkastningstabeller* 1922), del af *Vid virkesmätning erforderliga relationstal* (statistisk officiell utredning, 1923). G. Sch.

***Jonsson** (sp. 98), Olof, i Hof, tillhörde Första kammaren, vald för Gäfleborgs län, t. o. m. 1916 års riksdag och var 1911—16 led. af statsutskottet. Som riksbanksfullmäktig kvarstod J. t. o. m. 1914, det sista året som fullmäktiges vice ordf. J. var 1904—19 led. af Allmänna valmansförbundets öfverstyrelse (dess ordf. 1917) samt 1904—14 af dennas verkställande utskott (dess vice ordf. 1904—12). — Hans son Jonas J., f. 1875, d. 28 april 1915 i Stockholm, utförde mästerliga afbildningar af svenska fantroféer (se Trofé, sp. 793).

***Jonsson** (sp. 99), J. V., lämnade folkskolinspektörsplatsen 1914 och föreståndarskapet vid Käfvesta 1917.

***Jonsson** (sp. 99), A., var 1913—21 andre folkskolinspektör i Stockholm. Sedan 1906 led. af folkskoledirektionen, var han 1911—13 ordf. i dess undervisningsnämnd. 1911—15 var han äfven ordf. i Södermalms arbetarinstituts styrelse. Han har skrifvit bl. a. artiklar i Nordisk familjebok.

Jonsson, Sven August Adolf, skulptör, f. 7 juli 1872 i Alsheda, Jönköpings län, var i sin ungdom vallpojke, kom så i snickarlära och studerade träsnideri samt var 1894—95 elev vid Tekniska skolan i Stockholm. På vinst och förlust begaf han sig till Paris, där han sattes i tillfälle att studera skulptur för Injalbert och Rolland samt vid Académie Colarossi. I Paris uppehöll han sig 1899—1901 och utställde där kvinnostatyerna *Misère* och *Tonerna* (1900 och 1901). Efter studieresor i Tyskland, Frankrike och Italien var J. bosatt i Rom 1904—14 och är sedan dess bofast i Stockholm. I Rom utförde han dels ideella kompositioner, som *Kristus i Getsemane* (1906), dels kvinnostatyer (*Ormtjuserskan*, 1907, m. fl.), men upptogs mest af porträttskulptur. På detta område är att märka byster af excellensen *Alfredo Baccelli* (1907), *S. Arrhenius* (marmor, s. å., i Vet. akad.), *Konstnärens moder* (1911), prinsessan *Maria Pavlovna* (marmor, 1912), d:r *Sven Hedin* (marmor, s. å.), *Sixten von Friesen* (marmor, 1913, i Stockholms stadshus), kardinal *V. Vannutelli* (marmor, s. å., i S:a Maria Maggiore, Rom, repliker i universitetet och i franska universitetet där). Dessutom statyer af *Bocciolo di Rosa* (kvinnostaty i naturlig storlek, 1911) och *Oskar Ekman* (sittande staty i marmor, monumental storlek, 1912, Göteborgs högskola). Efter sin flyttning till Sverige har J. utfört bl. a. *P. P. Waldenströms* byst (brons, utanför missionsskolan på Lidingön, 1916), *E. Swedenborg* (bronsbyst i kolossal storlek, 1917, i Lincoln park i Chicago), *Gustaf V* (marmor, 1918, i k. slottet, Frimurarorden och Timmermansorden), *Hj. Branting* (marmor, 1920, ett ex. i Folkets hus, Stockholm), dessutom flera porträttbyster och reliefer. Af andra verk äro att nämna *Daggkåpan* (1920) m. fl. kvinnostatyer, flera grafmonument i Stockholm, däribland ett med motivet *Han är uppstånden* (en änglagestalt sittande utanför Kristi graf, brons, 1923; på Nya kyrkans församlings graf å Stockholms stads södra begrafningsplats). G—g N.

***Jonsson** (sp. 101), Björn, lämnade 1911 posten som minister för Island och dog 24 nov. 1912.

***Jonsson** (sp. 102), Finnur, har ytterligare skrifvit bl. a. *Udsigt over den oldnorsk-islandske filologis historie* (1918) och *Norsk-islandske kultur- og sprogforhold i 9. og 10. aarhundrede* (1921). Dessutom har han utgett ”Eirspennill” (1913—16), den stora samlingen af skaldediktning fram till år 1400 ”Den norsk-islandske skjaldedigtning” (1908—15), ”Jón Arasons religiöse digte” (1918) och ”Konungs skuggsjá” (1920—21). J. blef 1921 hedersdoktor vid Islands universitet. P. E—t.

Finnur Jónsson.

***Jónsson** (sp. 103), Jón, blef 1911 docent i historia vid universitetet i Reykjavík och 1919, samtidigt med att han graduerades till filos. doktor, professor. Hans doktorsafh., *Einokunar verzlun Dana á Islandi 1602—1787*, var en utförlig undersökning om danska monopolhandeln på Island.

Jonssons minne. Se Stiftelsen Erik och Jonas Jonssons minne. Suppl.

***Jonstorp** omfattar nu 2,830 har. 1,702 inv. (1923).

Jonti (Yonti), missionsstation. Se Mission, sp. 675.

Jón trausti, pseud. Se Magnússon, G.

***Jordabalk.** Det i hufvudarbetet omnämnda förslaget till ny Jordabalk har ej i sin helhet förelagts riksdagen. Utbrutna delar däraf ligga emellertid till grund för den lagstiftning om ändring i vissa delar af utsökningslagen och inteckningsförordningen, som bragtes till stånd 11 okt. 1912 (jfr Inteckning. Suppl.). F. ö. har genom 1920 års mätningsförordning (se d. o. Suppl.) upphäfts, hvad 1734 års lags Jordabalk, 12 §§ 1, 2, innehöll om ”rå och rör” (jfr Rågång). — I *Finland* har Jordab. bevarat sin giltighet i långt större utsträckning än i Sverige. Bördsrätten (3:e, 5:e, 6:e kap.; se Bördsrätt 1) är sålunda ej upphäfd, blott begränsad till säljarens barn och föräldrar; lagfart försiggår fortfarande med uppbud och fasta (4:e kap.; se Fastebref och Uppbud); införsel i jord (9:e kap.; se Införsel 2 *a*) kan alltjämt förekomma; och reglerna (i 16:e o. 17:e kap.) om hyra af ”gård eller hus i staden” ha ej aflösts af nyare lagstiftning (jfr Hyresaftal). C. G. Bj.

***Jordaens,** Jacob, är i Stockholms Nationalmuseum representerad af ett ungdomsarbete, *Herdarnas tillbedjan* (sign. 1618), ett annat ungdomsverk, *Heliga familjen* (i belysning af ett brinnande ljus), en *Flöjtblåsande gammal satyr* och mästerverket *Kung Kandaules visar sin gemål för gunstlingen Gyges* (måladt sannolikt kort före 1648; ett par senare repliker finnas). Ett annat af hans hufvudarbeten, *Färjbåten till Antwerpen*, där jämte en mängd figurer och djur Petrus förekommer, då han finner skattepenningen i den fångade fiskens gap, kom till Sverige i slutet af 1750-talet, tillhörde samlingen på Finspång och såldes 1912 till Köpenhamns konstmuseum för 58,000 kr. (delvis insamlade af danska konstvänner). Samma museum eger ytterligare 3 af J:s stora målningar, *Herkules' seger öfver den till tjur förvandlade flodguden Acheloos* (sign. 1649), *Susanna och de två domarna* (1653) samt *Låten barnen komma till mig* (omkr. 1663). G—g N.

***Jordan.** Under Världskriget trängde engelsmännen under Allenby i febr. 1918 mot och 22 mars öfver J., som därefter blef deras högra flankstöd, men ett af dem gjordt försök att afskära den 50 km. ö. om floden gående Hedjasbanan misslyckades 28—30 i s. m., och engelsmännen måste i början af maj gå tillbaka öfver J. Striderna i J.-dalen återupptogos i sept., hvarvid turkarna tillbakadrefvos mot n. Jfr Världskriget, sp. 249 och 250. L. W:son M.

Jordan [jårdā'], Camille. Se Jordan, M. E. C., sp. 111.

Jordan [jårdā'], Alexis, fransk botanist, f. 29 okt. 1814 i Lyon, d. där 7 febr. 1897, visade genom mångåriga iakttagelser i naturen och talrika planmässiga renkulturer ur en individ, att Linnés arter, äfven sådana, hos hvilka ingen variation iakttagits eller förmodats, till mycket stor del bestå af ett större eller mindre antal (t. ex. hos *Draba verna* af 200) s. k. *småarter* l. *elementararter* (jfr Descendensteori, sp. 203). Dessa visade sig vara ärftligt konstanta vid kultur och hybridiserade i regel ej inbördes. Slutligen påvisade och beskref J. omkr. 2,000 småarter, hörande till 200 släkten. För ärftlighetsforskningen och kulturväxtförädlingen är J:s arbete på detta område af stor betydelse. Hans forskningar ha fortsatts i Sverige särskildt af V. Wittrock (*Viola*), Ernst B. A. Almquist (*Capsella*) och G. A. H. Dahlstedt (*Taraxacum*). Bland J:s skrifter märkes det berömda verket *Icones floræ Europæ* (1866—70). G. L—m.

Jordan [djå'dn], David Starr, amerikansk zoolog, f. 19 jan. 1851 i Gainesville, staten New York, professor i biologi 1875—79 vid Butler university och i zoologi 1879—85 vid Indianas universitet, dettas rektor 1885—91, rektor för Leland Stanford junior university i Kalifornien 1891—1913 och detta universitets kansler 1913—16. Hans vetenskapliga verksamhet gäller företrädesvis ichthyologien: *A manual of vertebrate animals of Northern united states* (1876), *Fishes of North and Middle America* (tills. med Evermann, 1896), *The genera of fishes* (1918) o. a. Han blef led. af sv. Vet. akad. 1915. L—e.

Jo'rdan, Sverre, norsk musiker, f. 1889 i Bergen, elev af da Motta och Ansorge i Berlin 1907—14, är i Norden och Tyskland fördelaktigt känd som pianist och jämväl som tonsättare af sånger, piano- och violinstycken, orkesterverk (bl. a. *Norvegiana* i 5 satser) samt musik till Björnsons drama ''Halte Hulda'' (1919).

Jordanskaffning. Se Egna hem, sp. 463—464, och Jordförmedling, båda i Suppl.

Jordarter, Sällsynta, *kem.*, oxiderna af en grupp af omkr. 16 med hvarandra nära besläktade metaller, som tillhöra grupp III af grundämnenas periodiska system (se Grundämnen, sp. 436, äfven i Suppl.). De äro, i ordning efter stigande atomvikt: skandium, yttrium, lantan, cer, praseodym, neodym, samarium, europium, gadolinium, terbium, dysprosium, holmium, erbium, tulium, ytterbium och lutetium. Och måhända återstå ännu någon eller några hithörande metaller att upptäcka. För alla dessa metaller (utom de 2 förstnämnda) ligga atomvikterna mellan 139 (för lantan) och 175 (för lutetium). Sedan Gadolin (se d. o.) 1794 i det efter honom uppnämnda mineralet gadolinit (se d. o.), från Ytterby i närheten af Vaxholm, upptäckt den första sällsynta jordarten, hvilken kort därpå, 1797, af Ekeberg efter mineralfyndorten erhöll namnet ''ytterjord'', har af ett mycket stort antal framstående kemister mycken möda blifvit nedlagd på att utforska de sällsynta jordarternas kemi. Härvid ha mycket ofta svenska kemister, såsom Berzelius och Hisinger, K. G. Mosander, J. F. Bahr, O. M. Höglund, S. Jolin, L. F. Nilson, P. T. Cleve, C. v. Scheele, O. Holmberg, C. Benedicks, A. Langlet, Astrid Cleve och G. Bodman, lämnat särdeles värdefulla utredningar (jfr Cleve samt artiklar om de särskilda jordartmetallerna). En bidragande orsak till, att svenska kemister så ifrigt sysslat med undersökningar öfver sällsynta jordarter, torde ha varit, att Sverige är jämförelsevis rikt på mineral, innehållande dessa i teoretiskt afseende intressanta grundämnen. De förnämsta dylika mineral äro silikaten cerit*, ortit* och gadolinit, fosfaten monazit* och xenotim samt niobat-, tantalat- eller titanatmineralen eschynit, fergusonit, yttrotantalit, samarskit, polykras och euxenit. I allmänhet äro de sällsynta jordmetallerna trevärdiga element; dock räknas till dem stundom äfven, såsom en särskild grupp, de fyrvärdiga metallerna titan, zirkonium, hafnium och torium. De trevärdiga jordmetallerna bruka indelas i: a) cergruppen, som omfattar cer, lantan, neodym, praseodym och samarium, samt b) yttriumgruppen, som omfattar yttrium och öfriga ofvan uppräknade metaller. Cergruppens metaller utmärkas däraf, att deras sulfat äro olösliga i mättade lösningar af natriumsulfat, medan sulfaten af yttriumgruppens metaller äro däri mer eller mindre lösliga. De flesta trevärdiga jordmetaller bilda blott en oxid, motsvarande den allmänna formeln R_2O_3; dock bilda cer, praseodym och terbium äfven högre oxider, bland hvilka emellertid endast CeO_2 är saltbildande; cer är med andra ord den enda bland de sällsynta jordmetallerna, som med syror ger två serier af salter (se Cerium). Alla de sällsynta jordarterna af formeln R_2O_3 äro mer eller mindre starkt basiska och ge med starka syror salter, som vid vanlig temperatur äro mycket beständiga. De oxalsyrade salterna utmärkas genom svårlöslighet i utspädda syror, hvarigenom man har ett bekvämt medel att skilja de sällsynta jordmetallerna från de flesta andra metaller. Däremot är det ofta utomordentligt svårt att skilja dessa metaller från hvarandra, och flera bland dem ha säkerligen ännu icke kunnat framställas i fullt rent tillstånd. De metoder, som företrädesvis blifvit använda för metallernas åtskiljande, grunda sig antingen på oxidernas olika starkt utpräglade basiska egenskaper (lantanoxiden är starkast basisk, ytterbium- och skandiumoxiderna svagast) eller på den olika lösligheten af vissa dubbelnitrat eller af kromaten i vatten, af nitraten i koncentrerad salpetersyra, o. s. v. Det säkraste igenkänningsmedlet för de särskilda metallerna är deras spektroskopiska förhållanden (jfr Spektralanalys och Spektrum). Alla ge karakteristiska gnistspektra; några, såsom praseodym, neodym, samarium och erbium, bilda färgade salter, hvilkas lösningar i sitt spektrum visa karakteristiska absorptionsband. Efter Auer v. Welsbachs uppfinning (1885) af gasglödljuset (se Glödljus) började man framställa cer- och torium-nitrat i stor skala ur monazit. Denna industri föranledde ett ifrigt sökande efter mineral, hållande sällsynta jordarter, och det har därvid visat sig, att många af ifrågavarande grundämnen alldeles icke äro så sällsynta, som man länge ansett. K. A. V—g.

Jordbrukarbanken, Aktiebolaget, konstituerades 14 april 1923 för att öfverta rörelsen efter

* De med * betecknade mineralen hålla öfvervägande ceritmetaller, de öfriga öfvervägande yttriummetaller.

A.-b. Svenska landtmännens bank (se Svenska landtmännens riksförbund), som trädt i likvidation febr. s. å., hvarvid större delen af det till öfver 26 mill. kr. uppgående kapitalet måste afskrifvas. Enär den likviderande bankens utlåning till 70 proc. uppgafs disponerad af landtmannaföreningar och af inlåningen omkr. 20 mill. kr. voro insatta af kommuner, vägkassor, jordbrukskassor m. fl., ingaf ställningen farhågor, som förmådde riksdagens båda kamrar att 22 mars bifalla proposition, att staten skulle teckna 15 mill. i det bankbolag, som var afsedt att öfverta rörelsen. A.-b. Jordbrukarbanken, hvars grundfond utgör 20 mill. kr., valde till direktör en bankokommissarie i Riksbanken, och i styrelsen invaldes 2 riksdagsmän, medan 2 blefvo styrelsesuppleanter. Till styrelsens ordf. valdes generaldirektören i Landtbruksstyrelsen. Oktrojen begränsades till utgången af 1929. Enligt statsutskottets uttalande i ärendet borde bankens arbete i första hand inriktas på en afveckling af den äldre bankens verksamhet, och statsingripandet finge icke anses innebära ett ställningstagande till den omstridda frågan om statens drifvande af affärsbanksverksamhet. Dessa direktiv intogos dock ej i riksdagsbeslutet. Banken hade 31 jan. 1924 en omslutning på 98,251,799 kronor. E. F. K. S—n.

Jordbrukarnas riksförbund. Se Bondeförbundet. Suppl.

Jordbrukets dag. På initiativ af Sveriges allmänna landtbrukssällskap och med stöd af ett större lotteri firades under medverkan af rikets hushållningssällskap vid midsommartiden 1924 på ett hundratal platser i landets skilda delar en Jordbrukets dag, som ville kasta ökadt ljus öfver jordbrukets betydelse för landets ekonomi, självständighet och kultur samt anvisa nya vägar till ökad jordbruksproduktion och väcka ökad kärlek till jorden och dess brukande.

Jordbruksarrende. Se Arrende. Suppl.

***Jordbruksdepartementet.** Gällande stadga är af 22 juni 1919. Till dep. höra jordbruk och landtmannanäringar med därtill hörande försöks- och undervisningsväsen; fiske; stuteriväsendet och hästafveln; det civila veterinärväsendet; husdjurssjukdomar; veterinärundervisning; egnahemsväsendet och därmed i samband stående jordförmedling; jordbrukskooperation; den kronans fasta egendom, som ej innehas med stadgad åborätt eller är anslagen till visst statsändamål och till följd däraf antingen upplåten till omedelbart begagnande eller ställd under särskild ämbetsmyndighets vård; statens och andra allmänna skogar äfvensom kronans öfverloppsmarker och oafvittrade marker; enskildas skogar; skogshushållning med därtill hörande försöks- och undervisningsväsen; jakt; naturminnesmärken; nationalparker; landtmäteriet samt jorddelnings- och afvittringsväsendet; allmänna kartväsendet; geologiska samt meteorologiska och hydrografiska undersökningar; stormvarningsanordningar; tillämpning af vattenlagen, utom i hvad angår vattendomstolarna och deras personal; flottning. Dep. tillkomma lagstiftningsärenden rörande skogar och skogsvård, naturminnesmärken och nationalparker. Dess verksamhet är fördelad å 3 byråer, hvaraf 1 för ärenden ang. landtbruk, fiskerinäringen m. m., 1 för ärenden ang. statens domäner och 1 för mål hos Regeringsrätten. 1 extra byrå finns därjämte för egnahemsärenden. Befattningshafvare inom dep. äro 1 statssekreterare, 1 expeditionschef, 3 kanslisråd, 3 förste och 5 andre kanslisekreterare, 1 registrator och amanuenser. Å byrån för egnahemsärenden tjänstgöra statens egnahemsinspektör samt en statskonsulent för egnahemsväsendet. Till dep. anses höra: Domänstyrelsen med skogsstaten; Statens skogsförsöksanstalt; skogsvårdsstyrelserna; Skogshögskolan och skogsskolorna; domänintendenter; Landtbruksstyrelsen; statens landtbruksingenjörer; statskonsulenter och statens instruktörer i särskilda delar af landthushållningen; statens fiskeriadministration; Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet; landtbrukets undervisningsanstalter; hushållningssällskapen; inrättningar för främjandet af landtbruket eller dess binäringar; Stuteriöfverstyrelsen och stuteristaten; den civila veterinärstaten; Veterinärhögskolan; Veterinärinrättningen i Skara; Statens veterinärbakteriologiska anstalt; Landtmäteristyrelsen med landtmäteristaten; Kommissionen för de allmänna kartarbetena; Rikets allmänna kartverk; Sveriges geologiska undersökning; Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt; svenska hydrografisk-biologiska kommissionen; jordbrukskommissionerna; Landtbruksakademien. Dep:s stat (nionde hufvudtiteln) upptar enligt riksstaten för budgetsåret 1923—24 i ord. anslag 11,637,825 kr. samt extra anslag 10,221,075 kr. L. S. v. H.

Jordbruksdepartementets egnahemsafdelning. Se Egna hem. Suppl., sp. 464.

***Jordbruksexpeditionen** i Finlands senat motsvaras numera af Landtbruksministeriet (se d. o. Suppl.). O. B—n.

Jordbruksfängelse. Se Fängelse och Fängelsesystem. Suppl.

Jordbrukskassa. Se Jordbrukskredit. Suppl.

Jordbrukskoloni. Se Koloni.

***Jordbrukskredit.** De i hufvudarbetets art. omnämnda planerna på understöd af statsmedel för att främja särskildt de mindre jordbrukarnas behof af kredit realiserades 1915. Genom författningar af 18 juni d. å. fastställdes nämligen grunder för jordbrukskassor och centralkassor för jordbrukskredit. Det nya kreditsystemet hvilar på jordbrukskassorna, ekonomiska föreningar med begränsad personlig ansvarighet, hvilkas medlemmars delaktighet beräknas efter det antal har (högst 100) odlad jord. för hvilket medlem vunnit inträde och betalat viss insats. Med minst 1,000 kr. insatskapital må kassa bedrifva inlåning på sparkasseräkning från sina medlemmar i viss utsträckning (med 10 proc. kassareserv). Medlems lånerätt för driftändamål är begränsad till 200 kr. (för trädgårdsjord 400 kr.) för tecknad har, och hans personliga ansvarighet för kassans förbindelser får ej bestämmas lägre än $1^1/_2$ gång lånerätten. Centralkassa för jordbrukskredit bildas för ett län, om minst 10 jordbrukskassor anslutit sig, och afser att främja dessas och andra ekonomiska föreningars syften. För kassans förbindelser ställer Riksgäldskontoret pant i Riksbanken (statsobligationer till belopp om 100,000 kr.). Statsbidrag till organisations- och första årens förvaltningskostnader erhålles. Vid utgången af 1922 funnos 4 centralkassor (Mälarprovinsernas, Södra Sveriges, Malmöhus läns och Ska-

raborgs läns centralkassa), och de därifrån utlämnade lånen uppgingo till 7,365,220 kr. Till dem voro anslutna 145 jordbrukskassor och andra föreningar med tills. öfver 6,000 medlemmar. Rörelsen har gifvetvis hämmats i sin utveckling af krigsårens exceptionella förhållanden, och dess karaktär har delvis förskjutits därigenom, att kassorna, liksom sparbankerna, i regel kommit att fordra annan säkerhet för krediter än den rent personliga, men rörelsens målsmän se i densamma en löftesrik början till en modernare organisation af jordbrukskrediten. G. A—x—n. E. F. K. S—n.

Jordbrukslägenhet. Se Egna hem. Suppl., sp. 462.

Jordbruksråd kallades den nämnd, som i samband med 1917 utfärdadt beslag å fodersäd inrättades hos hvarje läns lifsmedelsstyrelse, med uppgift att vid de styrelsens åtgärder, som berörde jordbruket, tillse, att dettas intressen så rättvist som möjligt tillgodosåges, utan att det allmännas intressen blefve lidande. Jordbruksråden upphörde samtidigt med lifsmedelsstyrelserna (se Folkhushållningskommissionen. Suppl., sp. 928—929). H. J. Dft.

Jordbruksstatistik. Jfr Landtbruk, sp. 1072.

Jorddrott, egare af gods af stor omfattning.

Jorde, Lars, norsk målare, f. 22 juli 1865 i Vang, var anställd i bokhandel 1882—88, studerade därefter måleri för G. Munthe, Werenskiold m. fl. och för Zahrtmann 1894—95 samt vistades sedan under ett par år i Italien och Paris. På världsutställningen i Paris 1900 utställde han *Julgille*, har eljest målat mest friluftsstämningar: *I april*, *Middagssol*, *Tidig vår*, *Vintermorgon på fjället*, *Midsommar*, *Lärkan* m. fl. J. är representerad i norska nationalgalleriet, i Trondhjems och Bergens gallerier och på Göteborgs museum. G—g N.

***Jordebok.** Jämlikt k. förordn. 5 juni 1885 och lag 2 dec. 1902 ha kronans behållna räntor och kronotionde, som i kronans jordebok och räkenskaper skulle sammanföras till *en* summa under benämning grundskatt, numera afskrifvits så när som på några mindre rester. Jordeboken, som jämlikt k. förordn. 13 juni 1908 ang. jordregister (se d. o.) skall ligga till grund för jordregistret, har sålunda upphört att vara uppbördslängd öfver grundskatterna och tjänar nu hufvudsakligen syftet att vara en förteckning å för sig bestående fastigheter. R. V.

Jordeboksnummer. Se Subnummer.

***Jordegarandel.** I st. f. till lag 19 april 1907 om inskränkning o. s. v. hänvisas nu till lag 31 maj 1918, innefattande särskilda bestämmelser ang. rätten till inmutning inom vissa län. A. E—g.

***Jordegare** i Sverige kan visserligen, allt sedan 1810, ”hvarje *svensk* man, till hvilken klass af medborgare han räknas må”, bli, oafsedt jordens belägenhet och natur (se Frälse, sp. 28, och k. kung. 6 april 1810); för *juridiska personer* och *utlänningar* gälla däremot åtskilliga inskränkningar i möjligheten att vinna eganderätt till svensk jord. Sålunda må ”främmande trosbekännares församlingar, inrättningar och stiftelser icke, utan Konungens tillstånd, förvärfva och besitta fast egendom i riket” (jfr Främmande trosbekännare, sp. 41). Banker, vare sig Riksbanken, enskilda affärsbanker (”bankaktiebolag”, ”solidariska bankbolag”) eller sparbanker, få ej förvärfva andra fastigheter än som afses för eget inrymmande (eller för Riksbankens del, för papperstillverkningen och tryckerirörelsen) eller som måste öfvertas till skyddande af fordran; i sistnämnda tillfälle skall dock fastigheten åter afyttras, så snart det kan ske till belopp, som täcker fordringen. Hurusom för bolag och föreningar (1906) stadgats förbud att, utom i särskilda fall, förvärfva fast egendom på landet i Norrland (med undantag af Gästrikland) och vissa delar af Dalarna, är omtaladt i art. Norrlandsfrågan, sp. 1495. Förbudet utsträcktes 1917 att gälla Värmlands län och 1921 (provisoriskt) till hela rikets landsbygd. I art. Utlänning, sp. 119, omtalas de 1916 införda inskränkningarna i utlänningars — äfvenså utländska bolags, föreningars, andra samfälligheters och stiftelsers — samt vissa svenska bolags (och föreningars) rätt att förvärfva fast egendom i Sverige. Den 1919 tillsatta ”jordkommissionen” har (1921) föreslagit vidtgående inskränkningar äfven i svenska medborgares rätt att — annorledes än för personligt begagnande — förvärfva svensk jord; detta förslag, som afser att (liksom den 1918—20 gällande kristidslagstiftningen i ämnet) hindra osund spekulation i jord och jämväl innehåller bestämmelser mot bulvanskap i fråga om jordeganderätt, har emellertid ännu (1924) ej ledt till någon lagstiftning. C. G. Bj.

Jordelektrod. Se Åskledare, sp. 1124.

***Jordell,** D., dog 28 mars 1923 i Paris. Af ”Catalogue général de la librairie française” redigerade han vidare bd 20—28 (tr. 1910—22), hvarmed verket bragtes fram t. o. m. 1918. C. G.

***Jorden.** 1. *Astron.* Den från sfäroiden verkligen afvikande yta, som jorden företer, kallas ofta geoid (se d. o. Suppl.) eller geoidytan.

2. *Fys.-geogr.*, *geol.* För att öfversiktligt framställa de delar af jordytan, som de olika höjdskikten inta, och höjdläget af litosfärens yta har man konstruerat en mycket upplysande diagrammatisk framställning, som kallas hypsografisk el. hypsometrisk kurva öfver jordytan (se fig. 1 med förklaring). Denna visar sålunda, att landets medelhöjd är omkr. 800 m. och hafvets medeldjup 3,500 m.; litosfärens medelnivå

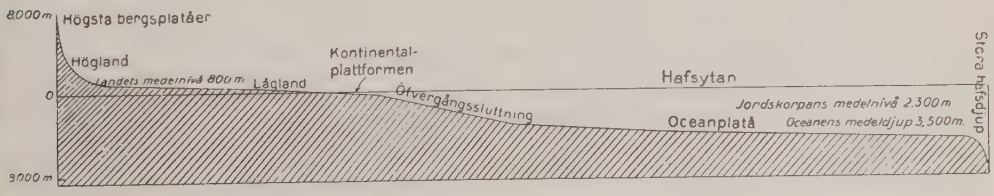

Fig. 1. Hypsografisk kurva öfver jordytan.

skulle ligga på ett djup af 2,300 m. under hafsytan. Äfvenledes framgår af kurvan den stora utbredningen af låga nivåer närmast ofvan hafsytan samt i fortsättning därmed en svagt sluttande strimma längs fastlandets kust, den s. k. kontinentalplattformen (se d. o. Suppl.) l. fastlandssockeln, samt den ringa utbredningen af de stora hafsdjupen. Två höjdzoner på litosfärens yta ha en särskildt stor utbredning, nämligen dels låglandet från omkr. 800 m. ö. h. till kontinentalplattformens yttre kant, dels en oceanisk zon med ett hafsdjup af mellan 3,000 och 6,000 m.

I fråga om teorierna för jordens bildning ha på senare tider från olika håll rests invändningar mot den allmänt omfattade Kant-Laplaceska nebularteorien (se Kosmogoni, sp. 1132), men ännu synes icke någon annan teori ha vunnit så stor anslutning, att den kan sättas i stället för denna, äfven om man i Nord-Amerika på geologiskt håll ganska allmänt synes samla sig kring den af Chamberlin (se d. o. Suppl.) och Moulton uppställda planetesimalteorien, som antar jorden vara bildad genom aggregation af fasta, diskreta delar från världsrymden. Naturligt nog måste den förklaring, som man vill göra gällande för jordens bildning, ha ett visst samband med de föreställningar, som man bildar sig om jordens inre, och de kosmogoniska teorierna återspeglas i så godt som hvarje viktigare detalj i jordförklaringen. Från nebularteoriens ståndpunkt ligger det antagandet nära till hands, att någonstädes inom jordklotet förefinnes en glödflytande zon, som utgör ett gränsskikt mellan en stelnad jordskorpa och en på grund af det starka trycket snarast fast jordkärna. Den med nebularteorien urspr. förenade uppfattningen af en relativt föga mäktig skorpa, som omgaf jordens glödande, flytande inre, har man för längesedan uppgett. För jordens kärna antar man numera i allmänhet på grund af det stora tryck, som massan där måste vara underkastad, ett tillstånd, hvilket, fastän temperaturen där torde öfverskrida den kritiska temperaturen för de flesta grundämnena, liksom temperaturen för existens af kemiska föreningar, närmast skulle jämföras med det fasta, men dock ganska lätt går öfver i det flytande. De olika grundämnena förekomma i jorden i en viss ordning, så att de tyngre elementen äro ansamlade mot jordens centrum. Denna uppfattning förefaller ganska naturlig, hvilken af de två nämnda teorierna, som man uppställer för jordens bildning, en kondensation af gasformiga element till först flytande och sedan fast form eller en ansamling af urspr. fasta smådelar. De olikartade delarna af jordklotets massa torde emellertid icke helt jämnt gå öfver i hvarandra, utan diskontinuitetsytor torde förefinnas på olika nivåer, hvilket man kunnat konstatera genom nyare tiders seismografiska undersökningar (se Jordskalf. Suppl., sp. 798). Den yttre jordskorpan l. litosfären skulle vara uppbyggd öfvervägande af mineral, innehållande kiselsyra (SiO_2) och lerjord (Al_2O_3) eller magnesia (MgO), och dessa delar betecknas genom förkortning af de kemiska symbolerna för elementen i fråga som *sal* och *sima*. De närmast därunder liggande delarna af jordskorpan skulle karakteriseras genom förekomsten af elementen krom (Cr), järn (Fe) och nickel (Ni), till största delen i förening med kiselsyra (dessa delar betecknas på analogt sätt såsom *crofesima* och *nifesima*), och härigenom skulle den egentliga vikten stiga till 4—6; denna del skulle bilda en mellanzon mellan jordskorpan (litosfären) och kärnan (barysfären l. centrosfären). I denna senare skulle ej några silikat ingå och endast i de öfre delarna andra kemiska föreningar, sulfider, oxider och karbider; i kärnans inre delar skulle väsentligen förekomma gedigna metaller, främst järn och tyngre metaller. Kärnan betecknas med *nife*. Geologen E. Suess och geofysikern J. E. Wiechert ha närmare utformat dessa antaganden, och deras åsikter åskådliggöras af närstående fig.

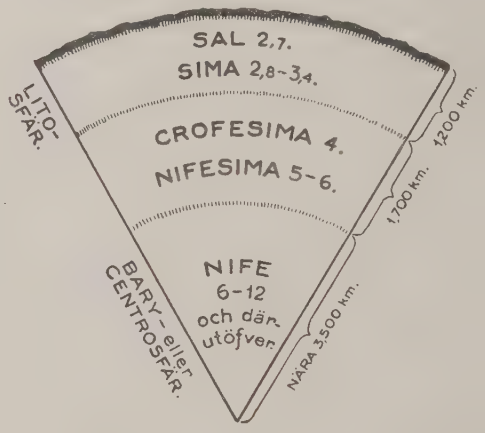

Fig. 2. Jordklotets byggnad (efter Suess och Wiechert).

De här antagna gränserna för de olika zonerna i jordklotet stämma icke helt öfverens med de diskontinuitetsskikt i jordens inre, som man på grundval af de nyaste seismologiska undersökningarna anser sig böra antaga. Enligt dessa skulle jordkärnan snarare ha en radie af 3,900 km. (emot 3,500) och mellanzonen en mäktighet af 1,200 km. (emot 1,700).

Om själfva jordskorpans byggnad och beskaffenhet kunna vi i viss mån draga slutsatser från jordytans geologiska förhållanden, och här ha vi som viktigaste faktorer bergskedjebildningen och vulkanismen, och hela vår geologiska erfarenhet talar för, att dessa processer äro bundna vid litosfärens öfre delar, som äro belägna ofvanför den isostatiska utjämningszonen (se Isostasi. Suppl.), hvilken antas ligga på omkr. 120 km. djup. Nedanför denna skulle bergarterna vara homogena och endast föga rörliga. Endast ofvan denna zon kunna sprickor i jordmassan hålla sig öppna och detta hufvudsakligen i den öfre delen. Experimentellt har man visat, att bergarterna i allmänhet vid tillräckligt högt allsidigt tryck bli plastiska, hvarför man antar, att jordskorpans öfversta del (enligt de bästa beräkningar till ett djup af 50—60 km.) representerar en art brottstyckezon, där bergarterna äro genomträngda af sprickor, och nedanför denna kommer en zon, där bergarterna bli mer eller mindre plastiska, en flytzon. Mot djupet af denna senare, i lagren närmast ofvan den isostatiska utjämningszonen, ega de rörelser i magman rum, hvarigenom de magmahärdar bildas, som få för-

bindelse med sprickorna i brottstyckezonen och förorsaka de vulkaniska eruptionerna. Likaledes ega de bergskedjebildande rörelserna rum i de öfre jordlagren och väsentligen i brottstyckezonen. Här måste man emellertid söka i någon mån olika förklaringsgrunder, om man i fråga om jordens bildning ansluter sig till nebularteorien eller till någon meteoritteori. I förra fallet är skrumpningen af jordskorpan genom sammandragningen af den inre flytande massan under förlust af värme till världsrummet en betydelsefull faktor, åstadkommande rörelser i horisontal led i jordskorpan, i senare fallet måste man förklara det väsentliga af processen genom inre rörelser i jordskorpan och isostatiska omsättningar af äfven på själfva jordytan försiggående processer, utan att i nämnvärd mån någon förändring af jordklotets volym eger rum. — Litt.: W. Ramsay, ''Geologiens grunder'' (2:a uppl. 1912), L. V. Pirsson och Ch. Schuchert, ''A textbook of geology'' (I, ''Physical geology'' af L. V. Pirsson, 2:a uppl. 1919), W. H. Hobbs, ''Earth evolution and its facial expression'' (1921), och W. Salomon m. fl., ''Grundzüge der geologie'' (I, ''Innere dynamik'', 1922). 1 o. 2. K. A. G.

Jorden rundt på 80 dagar (*Le tour du monde en quatre-vingt jours*), framgångsrikt sceniskt utstyrselstycke af Jules Verne (se denne), byggdt på hans liknämnda roman, uppf. i Stockholm f. g. 1876.

Jordflyn, *zool.* Se Nattflyn.

Jordflytning l. Solifluktiōn (af lat. *so'lum*, jord, och *flu'ctio*, flytning), *geol.*, kallas det förhållandet, att af vatten genomdränkta jordarter, flytjord, på sluttande underlag röra sig utefter detta. Jordflytning gör sig väsentligen gällande i kalla och fuktiga klimat, där jordens ytlager gång på gång kan frysa och töa upp igen. De jordarter, som mest bli utsatta för jordflytningen, äro vittringsgrus, moränaflagringar och annan af mycket olikstora fragment bestående detritusjord. Dock kunna äfven lerarter, särskildt om de äro rika på finsand eller mo, förete dylika rörelser (jäslera). I arktiska trakter äro jordflytningsfenomenen synnerligen utpräglade, och bland de mest storslagna äro ''stenfloderna'' (eng. *stone rivers*) på Falklandsöarna. Ett analogt fenomen är rutmark (se d. o. Suppl.), som förekommer på mera jämn terräng. Jordflytningen är en faktor af stor betydelse för utbildandet af terrängformerna, särskildt i arktiska och subarktiska trakter, men först i senare tider har hela dess verksamhet blifvit klargjord, och icke minst ha svenska forskares arbeten bidragit till frågans utredande. Se J. G. Andersson, ''Solifluction'' (i ''Journal of geology'', 1906). K. A. G.

Jordfrågan är en under senare årtionden allt mera vanlig beteckning för en mångfald mera eller mindre sammanhängande rättsliga och ekonomiska, sociala och politiska spörsmål, som hänföra sig till jorden och dess fördelning på egare (se Jordegare) och brukare (se Arrende. Suppl., och Åborätt, sp. 932), med särskild hänsyn till jordbruksjorden. Denna senares nationalekonomiska betydelse har i skilda tider och länder på olika sätt gjort akut den numera s. k. jordfrågan (jfr Agrarpolitik och Bonde). I nyaste tid har frågan aktualiserats af flera orsaker. Hela den moderna ekonomiska utvecklingen i kulturländerna med den tilltagande industrialiseringen och den starka folkökningen samt befolkningens sammanströmning till växande städer och industrisamhällen, äfvensom emigration, har föranledt åtgärder till motverkande af flykten från landsbygden, hvilka vanligen utmynnat i jordpolitiska reformförsök (se Agrarpolitik, Egna hem, äfven i Suppl., och Norrlandsfrågan). De i följd af den transoceanska konkurrensen på spannmålsmarknaden under 1870-talet ändrade förhållandena för landtbruket gåfvo uppslaget till en småbrukarrörelse (se Landtbruk, sp. 1069), som påkallat äfven jordpolitiska åtgärder (se Småbruk och Torp). Burskap i den jordpolitiska diskussionen har emellertid jordfrågan i ordets moderna mening framför allt fått dels genom de jordpolitiska sträfvanden, som internationellt propagerats af Henry George (se denne) och hans anhängare, hvilka i början af 1900-talet bildade mindre betydande sammanslutningar äfven i Sverige, dels därigenom, att Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (se d. o.) fr. o. m. 1911, under påtagligt inflytande af nyssnämnda propaganda, utförligt upptog frågan i sitt program, hvilket därvid betecknade som det centrala i jordpolitiken att underlätta tillträdet till jorden för dem, som genom arbete vid jorden vilja skaffa sig hem och utkomst; att skydda jordens verkliga brukare mot exploatering och att betrygga produktionens planmässighet och stegra dess afkastning. Såsom medel att realisera programmet rekommenderas tvångsköp af större egendomar i enskild ego, vanhäfdade egendomars indragning till samhället, fideikommissens inlösning, återgång af statens jorddonationer, upplåtelser å kronojord mot tryggad besittningsrätt, arrendelagstiftning till skydd för arrendatorer och torpare å jord i enskild ego med rätt till ersättning af jordegaren för nyodlingar och jordförbättringar, statlig centralisation af egnahemsrörelsen med statsbidrag till egnahemsbyggnader m. m. För svenska statens jordpolitik saknas ett enhetligt program, ehuru jordfrågan ur olika synpunkter underkastats omfattande utredningar af ett flertal kommittéer, bland hvilka märkas Emigrationsutredningens publikationer (I—XX) 1908—12 (X. ''Bondeklassens undergräfvande'', XI. ''Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna'', XII. ''Jordstyckningen'' och dess betänkande 1913, Betänkande i egnahemsfrågan 1914 (I—III), Åbokommitténs betänkanden (I—IV) 1916—20, Jordstyckningskommissionens betänkande med förslag till lag om delning af jord å landet m. m. 1920, Kronolägenhetskommissionens betänkanden (I—III) 1919—20 (besittningsrätt för obegränsad tid till kronojord och annan publik jord), Kolonisationskommitténs (för kolonisation å kronans marker i Norrland och Dalarna) betänkande 1920, hvars förslag om ströängars indragning till kronan m. m. upphöjts till lag 1921 och Jordkommissionens betänkanden (I—VI) 1920—23, hvars sista del innehåller principuttalanden för skilda uppfattningar i jordfrågan. Dennas intressekonflikter synas lämpligen kunna inordnas under 3 kategorier (närings-, social- och skattepolitik): 1) jordens fördelning a) på de olika näringsgrenarna, särskildt jordbruk och grufdrift m. m., sågverks- och pappersindustri m. m., hvartill kommer ordnandet af vattenrätten till förmån för jordbruk och fiske, farleder och flottleder samt vattenfallsverk (expropriationslagstiftning, inskränkningar i bolags

rätt till jordförvärf af hänsyn till den besuttna bondebefolkningen m. m.); b) i brukningsdelar genom skifteslagstiftning (storbruk och småbruk m. m.); 2) brukningsdelarnas besittning a) med självegenderätt, ärftlig besittningsrätt eller på arrende under olika villkor (arrendelagstiftning) och b) den obesuttna landsbygdsbefolkningens ställning och landtarbetarfrågan samt beredandet af tillgång till jord genom s. k. inre kolonisation (jordförmedling, egnahemsrörelse); 3) jordvärdestegringens beskattning.

Litt.: (af betydelse särskildt för jordfrågans aktualisering i Sverige) C. Lindhagen, ”Jordfrågan. Några riksdagsmotioner jämte ett företal” (1907), H. Gebhard, ”Jordfrågan i Finland” (1907; n:r 5 i Jordföreningens i Stockholm skriftserie, som utkom 1906—09), A. Molin, ”Jordfrågan” (1911; n:r 5 i ”Skrifter, utg. af Allmänna valmansförbundets Göteborgsafdelning”). E. F. K. S—n.

Jordförmedling, statens medverkan till anskaffande af jord åt enskilda för nybildning af jordbruk. Sedan statens egnahemslångifning (se Egna hem, äfven i Suppl.), som började 1905, kommit att alltmera inriktas på nybildning af mindre jordbruk, trädde frågan om anskaffande af jord i nöjaktig omfattning och till skäliga pris i förgrunden, och statsmakterna sågo sig nödsakade att vidtaga särskilda anordningar för åstadkommande af en lämplig jordförmedling. 1. 1908 bildades jordförmedlingsfonden (se d. o.), från hvilken enligt 1919 utfärdade nya bestämmelser hushållningssällskap, kommuner, aktiebolag och föreningar kunna erhålla lån för inköp på landsbygden eller å till stad hörande område, för hvilket stadsplan icke blifvit fastställd, af större jordområden, som kunna erhållas till skäligt pris och särskildt lämpa sig att h. o. h. eller till väsentlig del utstyckas till egnahemslägenheter. Vid ansökning om lån skall köpaftal föreligga, och styckningen skall ske efter plan, som prövats och fastställts inom Jordbruksdepartementet, hvarifrån tillsyn öfver förmedlingsverksamheten utöfvas. Lånebelopp får uppgå till högst $^4/_5$ af egendomsområdets beräknade värde och får ej öfverstiga $^4/_5$ af köpesumman; ränta å lånet betalas efter $4^3/_4$ proc. per år. Afbetalningar å lånet skola göras i förhållande till och i mån som försäljning af vidkommande mark eger rum och lånet i sin helhet återbetalas inom utgången af femte året efter det, då detsamma blifvit i Statskontoret lyft. Jämlikt k. kung. 25 maj 1923 (n:r 130) kan ur jordförmedlingsfonden lämnas äfven *förlagslån* för förmedling genom eller under kontroll af hushållningssällskap af jord till egnahem för jordbruksändamål. Dessa lån förräntas med 4 proc. per år och lämnas mot de villkor i öfrigt, som K. M:t i hvarje särskildt fall bestämmer, men äro ej underkastade villkoren för de vanliga lånen från fonden. De afse att underlätta finansieringen af smärre förmedlingsaffärer, bl. a. af förundersökningar af utbjuden mark m. m. — 1. 1908—23 beviljades lån från fonden på tillsammans 6,335,870 kr., däraf 390,000 kr. som förlagslån; 30 juni 1923 utestodo hos låntagarna 586,313 kr. och funnos tillgängliga i fonden 2,974,586 kr.; fondens hela belopp utgjorde sålunda i rundt tal 3,560,000 kr. — 2. 1912 lämnade staten första gången bidrag till jordförmedlingsbyråer, som voro anordnade af hushållningssällskapen och hvilkas verksamhet skulle afse dels att insamla och bland allmänheten sprida uppgifter rörande till salu befintliga egnahemslägenheter, dels ock att lämna köpare af sådan lägenhet det bistånd vid köpets afslutande samt beträffande öfriga i samband därmed stående förhållanden, hvaraf han kunde vara i behof. Redan följande år ändrades bestämmelserna därhän, att statsbidrag till byråerna kunde lämnas äfven till landsting eller andra institutioner, som för ändamålet åtnjöte bidrag af hushållningssällskap eller landsting eller eljest på grund af särskilda omständigheter af K. M:t pröfvades därtill lämpliga. Nationalföreningen mot emigrationen begagnade sig af detta medgifvande och upprättade under de närmaste åren ett flertal byråer rundt om i landet; sedan hushållningssällskapen med ingången af 1921 mera allmänt inrättat byråer, nedlade föreningen flertalet af sina, och 1923 voro af 22 byråer 21 anordnade af hushållningssällskap. Jämlikt k. kung. 25 maj 1923 utgår statens bidrag återigen endast till hushållningssällskap och ej såsom förr med vissa belopp per byrå och år, utan med olika proc. å verkställd förmedling sålunda, att staten lämnar för täckande af med jordförmedlingsverksamheten förenade kostnader och risk 3 proc. å beloppet af beviljade egnahemslån å sådana jordbrukslägenheter, som upplåtas från områden, hvilka för egnahemsbildning förvärfvats af hushållningssällskapet eller dess egnahemsnämnd (se Egna hem. Suppl.), och 2 proc., då det gäller områden, som för egnahemsbildning eljest uppbringats under sällskapets medverkan och kontroll; dock kan, i den mån K. M:t så medger, bidrag utgå med 3 proc. äfven i sistnämnda fall, om jordförmedlingen skett genom till sällskapet nära anknuten egnahemsförening eller annan dylik organisation (se Egnahemsbolag. Suppl.). Byråerna ha att på anmodan från Jordbruksdepartementets egnahemsafdelning dit insända uppgifter om genom dem utbjudna lägenheter; egnahemsafdelningen sammanför, i regel två gånger årligen, dessa uppgifter till ett häfte (”Fastigheter till salu genom den statsunderstödda jordförmedlingsverksamheten”), hvilket hålles tillgängligt å byråerna och äfven sprides till allmänheten. A. Ö—n.

Jordförmedlingsbyråer. Se Jordförmedling. Suppl.

***Jordförmedlingsfonden.** Se äfven Jordförmedling. Suppl.

Jordgradering. Se Bonitering.

***Jordgubbar.** Se vidare om dem Fragaria. Suppl.

Jordgubbstekeln, *zool.* Se Sågsteklar.

Jordhydda, *krigsv.* Se Lägerhydda.

Jordkommission kallas en af K. M:t 29 nov. 1918 tillsatt nämnd med uppdrag att utreda vissa jordbrukspolitiska frågor, såsom rörande bolags jordförvärf i södra och mellersta Sverige och inverkan däraf på jordbrukets utveckling och ortsbefolkningens intressen, om möjlighet att bereda bolagsarrendator, torpare m. fl. en mera tryggad ställning, om tvångsaflösning af jord för jordbruksändamål och om upphäfvande af fideikommisstiftelser i fast egendom. Kommissionen har afgett 3 betänkanden (1920—23), nämligen 1) Förslag till lag ang. rätt att förvärfva och besitta fast egen-

dom, 2) Statistiska utredningar ang. den svenska jordens fördelning på olika slag af egare och brukare, samt 3) Redogörelse för vissa enquêter i jordfrågan: *a*) Jordbruksfastigheters försäljning till bolag och icke jordbrukande enskilda personer, samt *b*) Minimiarealen för bondgårdar samt egostyckningss- och jordafsöndringslagarnas tillämpning. H. J. Dft.

***Jordloppor**, *zool.* Se pl. I till art. Landtbrukets skadeinsekter.

***Jordlöparsläktet**, *zool.* Se fig. 5 i art. Insekter.

***Jordmandel**, *bot.* Se äfven Lathyrus.

***Jordmån** betecknar jord med särskild hänsyn till dess för växtligheten mer eller mindre lämpliga naturliga beskaffenhet, men används ofta liktydigt med jordart (se Jordarter). H. J. Dft.

Jordmörsare, *krigsv.* Se Gaskastare. Suppl.

Jordnöt, *bot.* Se Conopodium. Suppl.

Jordpapegojan, *zool.* Se Papegojor, sp. 1486.

Jordpäron, *Apios tuberosa*, *bot.* Se Apios. Suppl.

***Jordregister** har upprättats och föres länsvis af öfverlandtmätarna. För Kopparbergs län och en mindre del af Gäfleborgs län utfärdades särskilda bestämmelser genom förordn. 25 april 1913. Det var i stort sedt 1923 upplagdt för hela riket med undantag af några socknar i Kopparbergs län. H. Rhn.

Jordräntestegringsskatt, *nationalek.* Se Värdestegringsskatt.

Jordrök, *fys.* Se Luft.

***Jordskalf**, *geol.* Sedan jordskalfvens natur af vågrörelse, som fortplantar sig öfver mycket stora delar af vår jord och stundom genom hela jordklotet, blifvit fullt utredd och man konstruerat noggranna apparater (se Seismograf), som uppmäta och registrera äfven de svagaste och obetydligaste rörelser i jordskorpan, har jordskalfsforskningen gått starkt framåt. Genom de seismogram, som upptas på de olika seismologiska stationerna, kan man för ett jordskalf dels bestämma utgångsstället, dess härd (om man betraktar det som ett område) eller hypocentrum (om man betraktar det som en punkt), och dettas djup i jordskorpan, dels utreda dess förlopp och utbredning. Emellertid lägger man ändock stor vikt på de subjektiva iakttagelserna inom det makroseismiska området och insamlar dylika så noggrant som möjligt samt ordnar dem efter utförliga skalor, t. ex. Forel-Rossis (se d. o. Suppl.); man kan däraf draga viktiga slutsatser om jordskalfvets förlopp och utbredning, särskildt i fråga om svagare jordskalf eller om förloppet i de perifera delarna af jordskalfsområdet. Alltefter afståndet från det ställe, där ett jordskalf instrumentellt observeras, till dess härd talar man om närskalf och fjärrskalf. Jordskalfsvågornas fortplantning genom jorden försiggår genom jordens massa åt alla håll, och af skalfvets vågrörelser gå några, de första, rakt igenom jordklotet och registreras på seismograferna som ”föreböpare”, medan andra följa jordytan som ”långa vågor” (vågrörelser med långa svängningsperioder), hvilka inleda jordskalfvets hufvudfas med maximum af rörelse; sedan aftaga svängningsperioderna, och rörelsen minskas småningom. I ett seismogram kunna dessa olika delar af skalfvet särskiljas, och i den bifogade figuren af ett normalseismogram anges de olika faserna af ett jordskalf. Emellertid har man funnit, att seismogrammen bli ytterligare komplicerade därigenom, att de jordskalfsvågor, som gå mera rakt igenom jordklotet, vid jordytan reflekte-

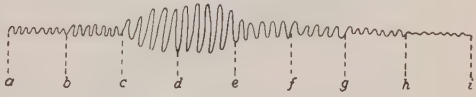

Fig. 1. Normalseismogram af ett fjärrskalf (efter Omori). *a—b*, *b—c* förelöpare, *c—e* skalfvets hufvudfas, *e—h* senare faser, *h—i* skalfvets upphörande.

ras och sedan iakttagas i seismogrammen från olika stationer inom området för jordskalfvet. Af vågrörelsens gång genom jordklotet och särskildt af förseningar och oregelbundenheter i densamma har man kunnat draga slutsatser om byggnaden af jordens inre och särskildt om diskontinuitetszoner dels på ett djup af omkr. 1,200 km. under jordytan, dels på ett djup af omkr. 2,400—2,900 km. (se Jorden, Suppl., sp. 791). Af alla efter olika metoder företagna undersökningar om läget af jordskalfshärden framgår, att denna har ett ganska ytligt läge, och i intet fall har man skäl att antaga densamma vara belägen på större djup än omkr. 120 km., d. v. s. ofvan den isostatiska utjämningszonen (se Isostasi. Suppl.), och i allmänhet betydligt högre upp i jordskorpan; vid våldsamma jordskalf med stort makroseismiskt störningsområde är härdens läge vanligen djupt, men däremot ytligt vid måttligt starka jordskalf med mindre störningsområden. — De seismiska zonerna i jordskorpan sammanfalla i mycket med vulkanernas utbredning och med de unga bergskedjornas förekomst. En jämförelse mellan kartor, där dessa förhållanden framställas, visar synnerligen väl denna öfverensstämmelse. Jfr öfversiktskartan öfver fastlandens seismiska områden å sp. 799—800 (fig. 2) och kartor vid art. Jorden, sp. 131—132. — Senare års undersökningar ha ytterligare gett goda exempel på jordskalfvens samband med traktens geologiska byggnad. De skandinaviska jordskalfven vill man numera hänföra till i allmänhet samma processer, som förorsakat den kvartära landhöjningen i Skandinavien, d. v. s. den isostatiska utjämningen af det bortsmälta istäckets tyngd. Af de skäl, som tala härför, må särskildt framhållas, att de områden i Sverige, som äro starkast seismiska, äro dels vissa delar af Bottniska vikens kust från Söderhamn till Skellefteå, däribland just det område, där den största kvartära landhöjningen (öfver 250 m.) försiggått, dels vissa delar af västra Sverige vid Vänern, där också i postglacial tid betydande nivåförändringar egt rum. Åtskilliga af de i Skandinavien iakttagna jordskalfven har man förr velat tillskrifva de här skarpt framträdande förkastningarna, men i de flesta fall är sambandet ganska osäkert, och i allmänhet torde förhållandena vid de skandinaviska förkastningslinjerna vara så pass stabila, att från dem utgående rörelser af större mått näppeligen kunna förväntas. De jordskalf, som iakttagits i Sverige från 1497 till 1909, har professor R. Kjellén upptagit till kritisk behandling och efterforskat i tillgängliga källskrifter; hans arbete är den förnämsta urkunden för

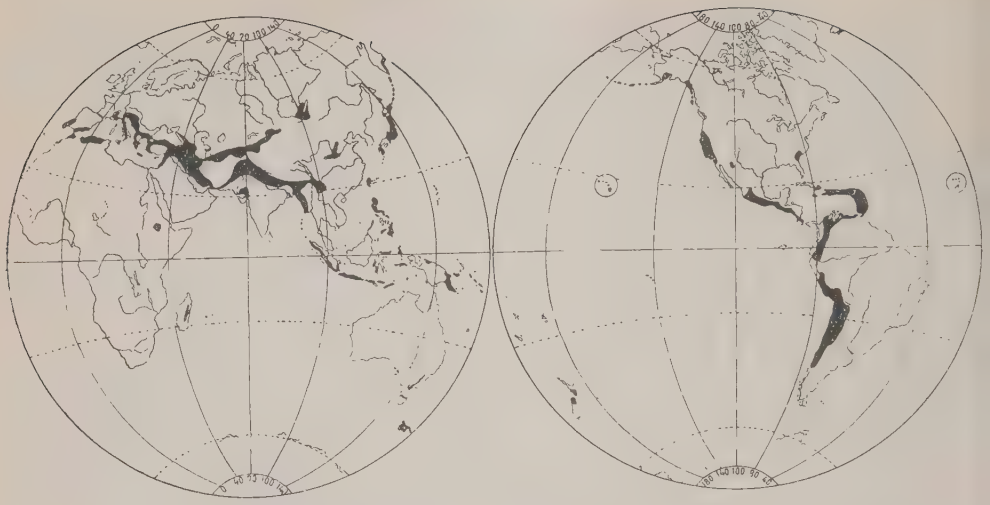

Fig. 2. Fastlandens seismiska områden (enligt Montessus de Ballore).

kännedomen om Sveriges seismiska förhållanden i förfluten tid.

Bland de arbeten, som igångsatts på grund af förödelser genom jordskalf, märkas undersökningar med afseende på olika byggnadskonstruktioners förmåga att motstå de stötar, för hvilka de utsättas vid jordskalf, och de sträfvanden, som framträdt att genom dylika rön framkonstruera ”jordskalfsäkra” byggnader. Dylika arbeten ha mest gjorts i Nord-Amerika och Japan, men äfven i Italien, och särskildt har San Francisco-jordskalfvet 18 april 1906 gett många erfarenheter och uppslag. Den viktigaste säkerhetsåtgärden torde vara, att grunden lägges tillräckligt djupt och säkert, och därnäst ligger största vikten på ett sådant byggnadssätt, att vid en jordstöt hela huset som ett helt deltar i jordytans svängningar. Byggnader med järn- och stålkonstruktioner ha nämligen visat sig vida öfverlägsna vanliga tegel- och stenhus; särskildt bestodo konstruktioner af armerad betong på ett glänsande sätt profvet, och t. o. m. skyskrapor, byggda på så sätt, ledo förvånande liten skada.

Litt.: R. Kjellén, ”Sveriges jordskalf, försök till en seismisk landsgeografi” (1909), Ch. Davison, ”A manual of seismology” (1921), W. Salomon, ”Grundzüge der geologie” (I, ”Innere dynamik”, 1922), A. Sieberg, ”Geologische, physische und angewandte erdbebenkunde” (1923). Om jordskalf i Sverige 1904—06 har E. Svedmark och om sådana under åren 1907—11, 1911—12 samt 1913—18 har K. E. Sahlström lämnat redogörelser i Sveriges Geol. undersöknings skrifter (Ser. C, n:r 211, 238, 247 och 293 år 1908, 1911, 1913 och 1919). K. A. G.

Jordskalfsvågor, *geol.* Se Jordskalf. Suppl., och Seismograf.

Jordskocka, *bot.*, detsamma som jordärtskocka (se Helianthus).

Jordskorpan. Se Jorden (äfven i Suppl.).

***Jordskred,** *fys.*, *geol.* I senare tid ha i Sverige vid olika tillfällen jordskred, stundom af mycket allvarlig art, egt rum, särskildt vid järnvägslinjerna, de flesta vid Bohusbanan. Med anledning däraf tillsattes af Järnvägsstyrelsen 29 dec. 1913 Statens järnvägars geotekniska kommission för att undersöka vissa statsbanelinjer med hänsyn till faran för jordskred, kritiskt granska undersökningsmetoderna och eventuellt föreslå säkerhetsåtgärder. — Den förnämsta orsaken till jordskred i Sverige torde vara, att lerorna i hög grad kunna uppta vatten och därvid bilda flytjord. Själfva markskorpan kan då sägas flyta på leran, och vid rubbning af jämvikten uppstår ett jordskred. — Alltefter det djup under markytan, på hvilket det mest rörliga lerlagret befinner sig, förete jordskreden olika typer. Om lermassan blötes upp till större djup, kan vid branta terrängförhållanden en betydande flytande lermassa stundom rinna ut öfver större områden och åstadkomma väldiga förödelser såsom vid Utsikten nära Saltkällan (Bohuslän) 1909 samt den fruktansvärda katastrofen i Verdalen (se Verdal).

Jordskred uppstå äfven vid byggande af järnvägar och vid andra större jordarbeten, t. ex. af den orsaken, att den utbyggda banken pressat undan sitt underlag, som vanligen af någon anledning blifvit uppblött och plastiskt. Denna orsak har man sökt till raset vid Getå (se d. o. Suppl.) i Östergötland 1 okt. 1918. K. A. G.

Jordslagning, *trädg.*, är en provisorisk plantering, afsedd att under förvaring af träd, buskar och vissa andra växter skydda dessa mot skador af olika slag, särskildt rötternas borttorkning. Den tillgår så, att en grop uppgräfves af lämplig storlek för att rymma rötterna. Växterna nedsättas med rötterna i gropen, som igenfylles med jord, och ibland låter man jorden dessutom täcka en afsevärd del af växtens stam eller grenar. Ej sällan låter man växterna inta en lutande ställning, bl. a. för att de ej skola lida men af blåst. C. G. D.

Jordstyckningskommissionen. Se Jordfrågan. Suppl.

Jordströmmar. Om två punkter på jordytan förenas med en metallisk ledning, flyter genom denna

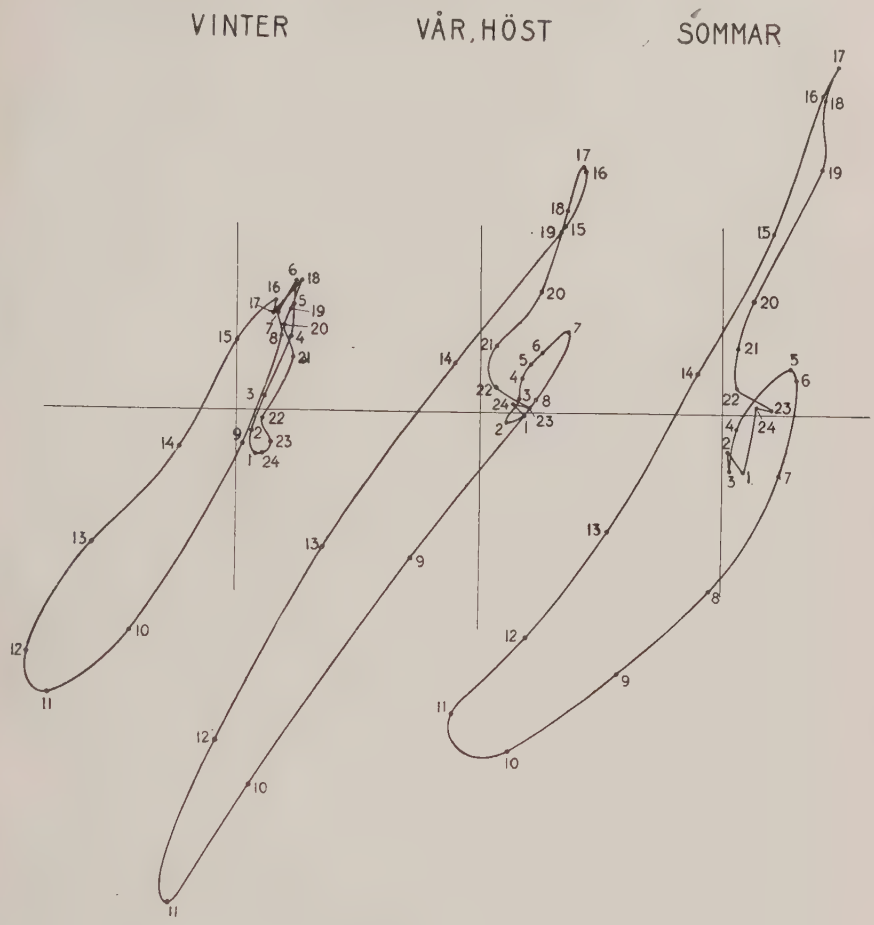

Fig. 1. Den normala jordströmmens dagliga variation under olika årstider.

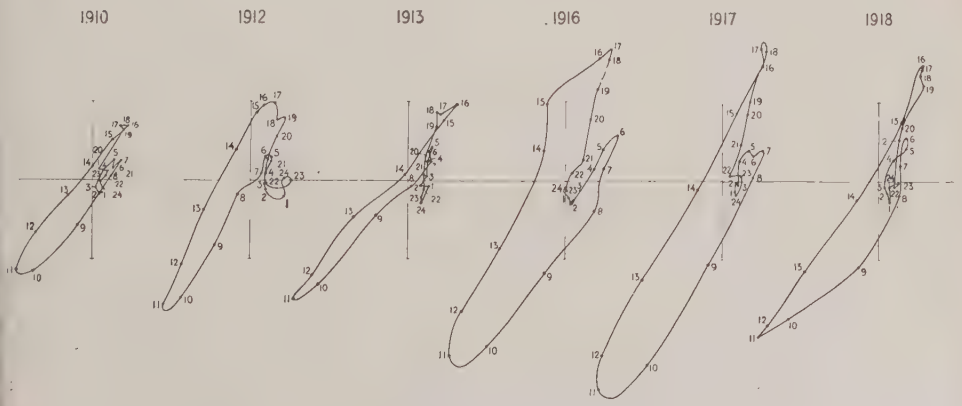

Fig. 2. Den normala jordströmmens dagliga variation under olika år.

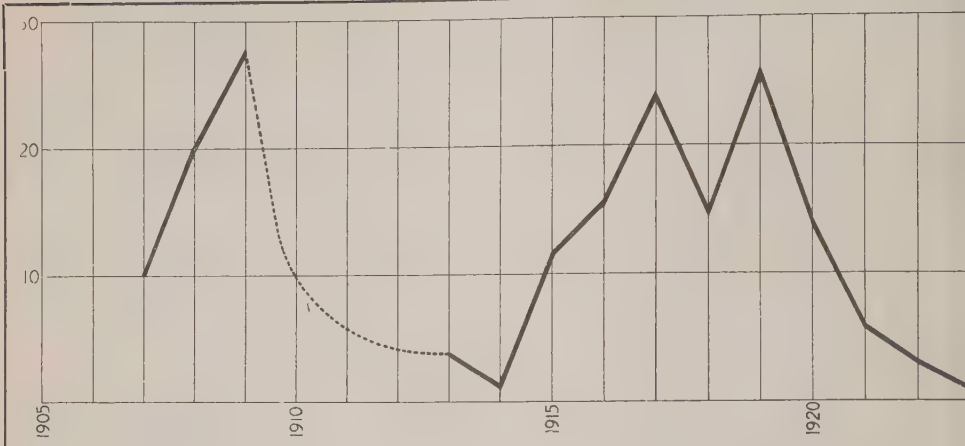

Fig. 3. Antal dagar störda af jordström å Stockholms centraltelegrafstation under åren 1907—23.

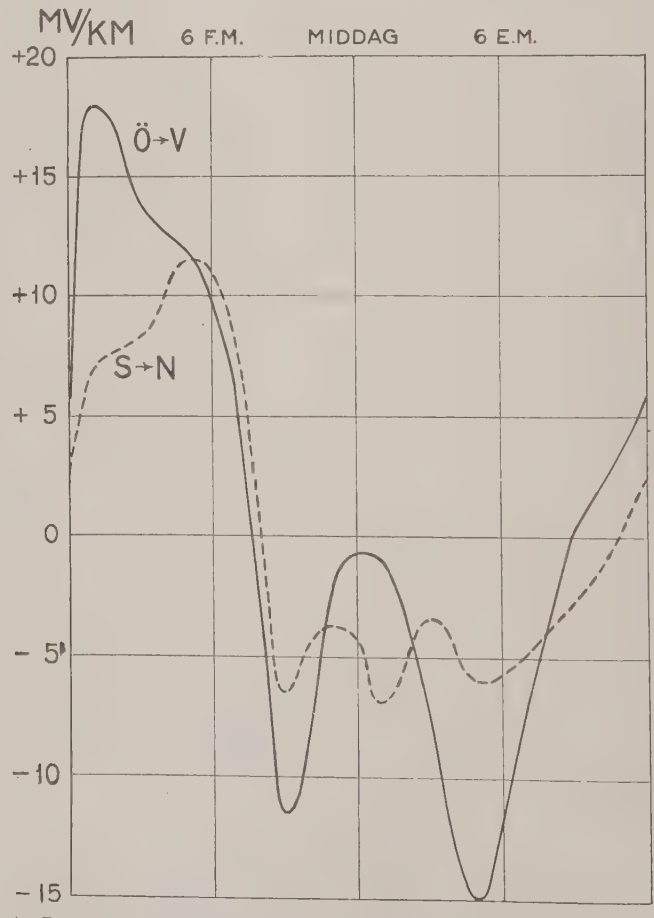

Fig. 4. Den normala jordströmmens dagliga variation i Älfsjö utanför Stockholm. MV/KM = millivolt pr kilometer.

i allmänhet en elektrisk ström, som kan iakttas på ett i ledningen inkoppladt mätinstrument. Denna ström är närmast att anse som en utgrening af en i jorden flytande elektrisk ström; häraf namnet jordström. Emellertid är namnet så till vida missvisande, som den elektriska strömmen i jorden antagligen är ett sekundärt fenomen. Själfva huvudfenomenet utspelas troligen i atmosfärens högre lager. Möjligen är strömmen i jorden att betrakta som inducerad af den yttre strömmen.

Om i är den med mätinstrumentet (en galvanometer eller ampèremeter) uppmätta strömstyrkan i milliampère hos en i båda ändarna till jord satt ledning, r ledningens motstånd per km. och r_1 mätinstrumentets motstånd, båda i ohm, samt l ledningens längd i km. och L afståndet mellan ledningens ändpunkter i km., så erhålles spänningsfallet i millivolt per km. i marken i sammanbindningslinjens riktning enligt formeln

$$v = i \cdot \frac{r \cdot l + r_1}{L}$$

Är r_1 litet och $l = L$ har man

$$v = i \cdot r \text{ millivolt/km.}$$

d. v. s. v är oberoende af ledningens längd, hvilket ju äfven öfverensstämmer med erfarenheten för långa ledningar. För att erhålla jordströmmens storlek och riktning är det nödvändigt att kombinera mätningar från två så mycket som möjligt vinkelräta ledningar. Äro v och v_1 spänningarna i millivolt per km. i de båda riktningarna samt α och α_1 samma riktningars vinklar med öst—väst-riktningen, så har man spänningen V i norr—söder- och V_1 i öst—väst-riktningen enligt formlerna

$$V = \frac{v \sin \alpha_1 - v_1 \sin \alpha}{\sin (\alpha_1 - \alpha)}$$

$$V_1 = \frac{v_1 \cos \alpha - v \cos \alpha_1}{\sin (\alpha_1 - \alpha)}$$

Ur V och V_1 erhålles den totala strömmen $= \sqrt{V^2 + V_1^2}$

Engelsmannen Barlow har 1849 utgett en afh., där han beskrifver de tidigast utförda jordströmsmätningarna. Denne forskare utförde sin undersökning föranledd af spontana utslag, som iakttagits hos nålarna tillhörande den elektriska telegrafen vid Midland-järnvägen. Telegrafsignalerna gåfvos med hjälp af ett galvaniskt batteri genom rörelserna hos en magnetnål, som var upphängd i en fin tråd i midten af en spole. Telegrafledningen hade jordförbindelse i hvardera ändpunkten. Då en ström fick gå fram genom ledningen, gick den tillbaka på grund af jordens ledningsförmåga. Då telegrafinstrumentet ej användes, bortkopplades batteriet, men ledningen fick behålla sina jordförbindelser. Det var vid detta tillstånd hos ledningarna, som spontana strömmar iakttogos, hvilka framkallade stora afvikningar hos nålarna. Utslagen voro dels åt höger, dels åt vänster. Ibland växlade de hastigt riktning, ibland gingo utslagen i samma riktning under några minuter till en eller flera timmar. Italienske fysikern Mateucci påvisade, att mycket starka jordströmmar uppträdde samtidigt med de s. k. magnetiska ovädren l. stormarna (se nedan). Bland äldre iakttagelser äro de af Lamont (1862) i München gjorda ännu af värde. Fransmannen Blaviers (1884) och tysken Weinsteins (1900) undersökningar bilda epok inom jordströmsforskningen. Blavier visade, att samma fenomen uppträdde i långa och korta ledningar, men hans resultat blefvo obeaktade, ända tills nyligen (1922) nya bevis tillkommit, som gett stöd åt hans åsikt. Genom Weinsteins berömda arbete "Die erdströme im deutschen reichstelegraphengebiet" erhölls en fullständig bild af jordströmmens dagliga och årliga variation för en punkt på jorden. Knappt något annat geofysiskt fenomen visar en så regelbunden gång på medelhög latitud, framhåller Weinstein med rätta. Hvad A. v. Humboldt säger om magnetnålens rörelser under dagens lopp i tropikerna, gäller i full utsträckning om jordströmmen på tämligen höga breddgrader.

Från och med 1910 föreligger från det jesuitorden tillhörande Observatorio de fisica cosmica del Ebro i Spanien en utomordentligt värdefull serie jordströmsiakttagelser. Detta observationsmaterial har bearbetats af D. Stenquist. Fig. 1 å pl. I framställer i tre vektordiagram jordströmmens dagliga variation under de olika årstiderna, och fig. 2 visar den dagliga variationen under hvarje år för sig enligt de spanska iakttagelserna. Hos diagrammen betyda koordinataxlarna ledningarnas riktningar, och skalan för östkomposanten är tio gånger så stor som skalan för nordkomposanten. På den senare figuren ser man, att diagrammen för 1910, 1912 och 1913 ha betydligt mindre areor än diagrammen för 1916, 1917 och 1918. De tre förra åren höra till de solfläcksfattiga och de tre senare till de solfläcksrika i den elfvaåriga perioden.

Under solfläcksrika år inträffar oftare än annars, att så kraftiga jordströmmar uppträda, att telegraftrafiken störes. På Stockholms centraltelegrafstation måste trafiken afbrytas längre eller kortare stunder under omkr. tjugu dagar under hvartdera af de tre åren 1916—1918. Under 1915 störtes telegraftrafiken endast två dagar af jordströmmar. Fig. 3 återger en statistik öfver antalet dagar hvarje år, under hvilka telegraftrafiken varit mer eller mindre störd af jordströmmar i Stockholm. Någon gång — ofta i samband med stora solfläckar — uppträda ytterst kraftiga jordströmmar, de s. k. *magnetiska stormarna* l. *magnetiska ovädren* (jfr Jordmagnetism, sp. 155). En dylik magnetisk storm inträffade i maj 1921, omfattande större delen af jorden. Natten till pingstaftonen (13—14 maj) uppträdde i Sverige synnerligen kraftiga jordströmmar på så godt som samtliga telegraf- och telefonledningar belägna söder om en linje genom Östersund och Söderhamn. I ett flertal fall förstördes säkerhetsanordningarna. Ett synnerligen praktfullt norrsken iakttogs. Nära solskifvans midt fanns en stor grupp fläckar, som antagligen stod i samband med de häftiga jordmagnetiska rubbningarna. Natten till pingstdagen (14—15 maj) återkommo jordströmmarna med mångdubblad styrka. En massa säkerhetsanordningar och annat materiel förstördes. Samma natt utbröt eldsvåda på Karlstads telegrafstation, hvarvid stora delar af inredningen förstördes. Af utredningen ang. sannolika orsaken till branden synes framgå, att jordströmmarna varit skulden till denna. Telegraf- och telefonstationen i Ånge hotades äfven samma natt af en liknande olycka. Olyckstillbudet upptäcktes likväl i tid, och nödvändiga försiktighetsmått kunde vidtagas. Äfven

på morgonen och f. m. 16 maj voro jordströmmarna så starka, att trafiken flerstädes störddes. I ett flertal fall ha strömmarna på 3 mm. kopparledningar varit så starka, att de s. k. smältrören förstörts, d. v. s. strömmens styrka har öfverskridit 2,5 ampère, hvilket motsvarar ett spänningsfall i marken på 6,3 volt per km. Under samma magnetiska storm förstördes äfven stora delar af en telegrafstation, belägen i New Yorks omgifningar.

Ständig jordströmsregistrering eger f. n. rum på fyra platser, nämligen vid Ebro-observatoriet i Spanien, vid Huancayos observatorium i Peru, Watheroos magnetiska observatorium i västra Australien samt vid svenska telegrafverkets jordströmsstation i Alfsjö utanför Stockholm. Fig. 4 visar den normala jordströmmens dagliga variation på sistnämnda plats enligt en observationsserie från hösten 1923. D. S—t.

***Jordvärdestegringsskatt**, *nationalek.* Se äfven Värdestegringsskatt.

Jordympning. Sedan tyskarna Hellriegel och Wilfarth 1886 visat, att baljväxternas sedan gammalt kända förmåga att öka jordens fruktbarhet och kväfvehalt beror därpå, att dessa växter upptaga kväfve ur luften med hjälp af på deras rötter parasiterande bakterier, men dylika bakterier, på hvilkas närvaro kväfveupptagningen beror, stundom saknas i jord, där baljväxter ej förut odlats, har tillförsel af dylika bakterier blifvit en vanlig åtgärd för att göra jord fruktbar för baljväxter. Dylik tillförsel, som betecknas som jordympning, sker dels genom inblandning af större mängder (omkr. 4,000 kg. per har) af jord från åker, som nyligen burit baljväxten i fråga och genom rik skörd visat sig innehålla tillräckliga mängder af lämpliga bakterier, dels genom tillsats till jorden eller till utsädet af kulturer af dylika bakterier. Sådana kulturer beredas vid en mängd bakteriologiska laboratorier (i Sverige vid den bakteriologiska afdelningen af Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet). De gå under åtskilliga olika namn, såsom *nitragin*, *azotogen* m. m., och emedan baljväxtbakterierna äro differentierade i olika biologiska former, afpassade för olika baljväxtarter, beredas dylika preparat numera för användning för den ena eller andra af dessa arter, mest för lucern och lupiner. De användas mest för odlingar på moss- och mager sandjord, som oftast i sitt oodlade skick saknar baljväxtbakterier, men ha visat god verkan äfven på annan jord, där tillgången på dylika bakterier af ifrågakommande biologiska form är sparsam. Jfr Nitragin. H. J. Dft.

Joret [jårä], Pierre Louis Charles, fransk filolog, f. 14 okt. 1829 i dep. Calvados, d. 26 dec. 1914, vardt efter studier i Paris och Tyskland 1877 professor i främmande litteratur i Aix och flyttade 1899 efter sin pensionering till Paris. Hans alstring omfattar, utom arbeten i ljudlära, botanik, ortshistoria m. m. *Herder et la renaissance littéraire en Allemagne au XVIII:e siècle* (1875), *Madame de Staël et la cour littéraire de Weimar* (1900), *La religion du jeune Gœthe* (1912) och ett arbete om de icke romanska ortnamnen och den germanska och skandinaviska kolonisationen i Normandie (1913).

Joritomo (Yoritomo), japansk härskare. Se bd XII, sp. 1455—56.

Jormsjön, en 35 kvkm. stor sjö, belägen 344,5 m. ö. h. i Frostvikens socken, Jämtland, delas genom ett näs i den nordliga Lilla J., som omsluter Jormön, samt den sydliga Stora J., hvilken öfver Kycklingvattnet (344,2 m. ö. h.) afrinner till Kvarnbergsvattnet och Ströms vattudal. O. Sjn.

***Jorois** (fi. Joroinen, ej Jorvinen).

***Jorvinen**, oriktig rubrik i st. f. **Joroinen.**

José [chåsē], manlig hufvudroll (sergeant; tenor) i Bizets opera ”Carmen” (se d. o. Suppl.).

Josef, österrikiska ärkehertigar.

1. Josef Ferdinand, f. 24 maj 1872 i Salzburg, var son till förre storhertig Ferdinand IV af Toscana (d. 1908), var vid Världskrigets utbrott 1914 fältmarskalklöjtnant och chef för 3:e infanteridivisionen (Linz). Under de första anfallsstriderna i Polen förde J., som på hösten s. å. utnämndes till general af infanteriet, en sammansatt härafdelning och ställdes sedan i spetsen för 4:e österrikiska armén. Med denna deltog han i försvarsstriderna i västra Galizien (slaget vid Limanowa i dec. 1914) och i Karpaterna 1914—15 samt på vänstra flygeln i genombrytningen vid Gorlice-Tarnow 1 maj och i framryckningens fortsättning ända in i Volynien. Hans armé innehade därefter ställning i Volynien, afvisade det ryska anfallet på nyåret 1916, men gaf efter för det af Brusilov igångsatta stora anfallet 1 juni s. å., hvarvid två af hans armékårer blefvo fullständigt genombrutna och upprifna vid Luck. J. hade kort förut blifvit generalöfverste, men miste nu befälet. Han var 1917—18 högste befälhafvare öfver luftstridskrafterna.

2. Josef, f. 9 aug. 1872 i Alcsuth i Ungern, blef 1911 fältmarskalklöjtnant, anförde under Världskriget 31:a infanteridivisionen i Serbien och i Karpaterna 1914, blef i nov. s. å. general af kavalleriet och chef för 7:e armékåren, deltog med denna sedan maj 1915 i striderna vid italienska fronten samt blef i nov. 1916 generalöfverste och chef för den i Siebenbürgen och Bukovina stående armégruppen. Under striderna i Italien 1918 förde J. 6:e armén, som stod på Piavefrontens högra flygel. S. å. blef han fältmarskalk. Som infödd ungrare och egare af stora gods där hade J. goda förbindelser bland Ungerns politiskt ledande män. Han sändes därför i slutet af okt. 1918 till Budapest som kunglig förtroendeman (*homo regius*) för att söka en lösning på monarkisk grundval i den pågående ungerska krisen (se Ungern, sp. 1049—50). Några dagar efter J:s ankomst till Budapest följde emellertid revolutionen där (31 okt.). J. vistades den närmast följande tiden i Ungern som privatman och utsågs efter Stefan Friedrichs kupp 5 aug. 1919 (se Ungern, sp. 1053) till riksföreståndare. Ententemakternas misstro mot ärkehertigen i hans egenskap af medlem af huset Habsburg nödgade honom emellertid att afgå redan 23 aug. s. å. Bakom kulisserna torde han äfven senare ha varit verksam i Ungerns politiska lif. — J. förmäldes 1893 med prinsessan Augustine af Bajern, f. 1875. 1. C. O. N. 2. V. S—g.

Josef i Egypten, klassisk opera (*Joseph*) med musik af Méhul (se denne, sp. 1474) till librett af A. Duval (se denne), uppf. i Stockholm f. g. 1856.

***Josefinahemmet** (Josephinahemmet). Vid 1922 års slut vårdades i hemmet 9 underhållstagare. Inkomsterna uppgingo s. å. till 10,915 kr.

utgifterna till 8,861 kr. Kapitalbehållningen var alltjämt 278,000 kr. J. M—r.

Josefson, Arnold Robert, läkare, akademisk lärare, f. 4 juni 1870 i Göteborg, student där 1889, med. licentiat 1899 vid Karolinska institutet, disputerade där 1903 och promoverades s. å. i Uppsala. J. utbildade sig för sin blifvande specialitet, invärtes medicinen, genom amanuensskap vid olika institutioner. Han tjänstgjorde som t. f. laborator i patologisk anatomi och klinisk laborator vid Karolinska institutet samt som t. f. öfverläkare i Stockholm och Falun och var en tid läkare vid Strandbergska läkarinrättningen i Göteborg. Hos Much i Hamburg och Madsen i Köpenhamn idkade J. serologiska studier. Docent i praktisk medicin vid Karolinska institutet sedan 1903, undervisade J. som docentstipendiat 6 år i lungtuberkulosens tidiga diagnostik samt på olika tider 1908—14 som biträdande lärare och t. f. professor i medicin vid Serafimerlasarettet. 1914—18 var J. öfverläkare och direktör vid Provisoriska sjukhuset i Stockholm samt blef 1919 öfverläkare vid Maria sjukhus' med. afdelning. Sedan 1904 har han därjämte varit praktiserande läkare i Stockholm.

J. har utgett arbeten inom endokrinologien (bl. a. *Studier över akromegali och hypofystumörer*, akad. afh. 1903, *Om infantilism*, 1910, *Om dentition och inre sekretion*, 1911, *Dentition, hårutveckling och inre sekretion*, 1914, *Om endokrina skelett- och utvecklingsrubbningar*, 1915, *Distorsions of the visual fields in cases of pituarity tumors*, 1916, *Sköldkörtelinsufficiens, dess behandling och profylax*, 1923) samt rörande infektionssjukdomar (*Om poliomyelitens bekämpande*, 1911, *Experimental investigations with the object of determining the possibility of transmission of infantile paralysis by means of dead objects and flies*, 1913; *Kliniska studier öfver tyfus*, 1914, m m.) och nervsjukdomar (*Zwei fälle von intrakraniellem Akusticustumor*, 1910, *Gehirngeschwulst mit gesichtshalluzinationen und makropsie*, 1913, *Über verschluss des rückenmarkkanals durch lufteinblasungen in den spinalkanal festgestellt und über ein neues absperrungssymtom*, 1922, *Die persönlichkeit und die endokrinen drüsen*, 1923). I kampen mot tuberkulosen har J. flitigt deltagit dels som lärare (se ofvan), dels som organisatör och föreståndare för Stockholms stads upplysnings- och understödsbyrå för tuberkulossjuka, dels som organisatör och ledare af kurser för dispensärsköterskor för Sveriges landsbygd, dels som författare (*Fattigvårdens uppgift i tuberkuloskampen*, 1910, och *Om dispensärer på landsbygden*, 1911). C. S—g.

***Josephson.** — 3. Ernst A. J. har under de senare åren blifvit mycket rikt representerad på Nationalmusum. Af hans målningar har museet inköpt eller fått i gåfva *David inför Saul*, *Hugo Birger i historisk dräkt*, *Spanska smeder* (det först målade exemplaret, 1881), *Strömkarlen* (den i Paris 1883 utförda målningen, där strömkarlen spelar i mildt beslöjadt månsken), *Byskvaller* samt porträtten af fru *H. Marcus*, fru *Ph. Schloss* (1885) och fru *A. Österlind med sin lilla dotter* (1886). Porträttet af fru *J. Rubenson* är sedan 1914 deponeradt i Nationalmuseum under 5 månader årligen. Museet har äfven förvärfvat såväl målningar som ett stort antal fantastiska kompositioner i teckning från konstnärens sjukdomstid. Ett raskt skisseradt dubbelporträtt af konstnärerna *B. Liljefors och A. Wallander* (1886) inköptes 1923 af Köpenhamns konstmuseum. En omfattande utställning af J:s arbeten egde rum 1923 i Stockholm, Köpenhamn och Kristiania. Ett album af 24 målningar i färgtryck med en essay af A. Brunius utgafs 1916. Se K. Wåhlin, "E. J." (2 dlr, 1911—12).

4. K. (Carl) D. J. tog 1923 afsked från professuren. Af hans skrifter må ytterligare nämnas *Lärobok i gynekologi* (1901—02; 2:a uppl. 1922), hans viktigaste arbete, och *Hälsosamma lärdomar för mogna kvinnor* (1924).

5. Erik S. J. har vidare lämnat ritningar till kraftstationer vid *Porjus* (1913), *Älfkarleby* (1914) och *Motala* (1922), till bankbyggnader i Stockholm: *Svenska handelsbankens* tillbyggnad Arsenalsgatan 11 (1919), *Skandinaviska kredit-a.-b:s* nybyggnad vid Gustaf Adolfs torg (1917) och tillbyggnad mot Jakobsgatan, till lifförsäkringsbolaget *Viktorias* hus, Kungsgatan 26 (1921), *De förenade lifförsäkringsbolagens* hus vid Munkbrotorget (1922), till *Svea ingenjörkårs kasern* vid Frösundaviken (1923) och till *Generalstabens nybyggnad* (pågår f. n., 1924), som skall bilda en komplex tills. med Krigshögskolans byggnad.

6. Axel (Aksel) Gustaf Salomon J., son till den i hufvudarbetet omnämnde tonsättaren Jakob Axel J., bibliograf, f. 2 okt. 1860 i Uppsala, innehade någon tid ett antikvariat i Uppsala, hade 1894—96 anställning vid New York public library och var 1896—1923 "chief cataloguer" vid John Crerar library i Chicago, hvarest genom hans arbete en representativ, med omsorg vald samling af svensk vetenskaplig litteratur tillkommit. En af stiftarna af Bibliographical society of America, har han tidtals redigerat dess publikationer. Bland J:s bibliografiska arbeten märkas *Avhandlingar ock program utg. vid svenska ock finska akademier ock skolor under åren 1855—1890* (2 dlr, 1891—97) och *Bibliographies of bibliographies* (1901; 2:a uppl. 1910—14).

7. John Salomon J., brorson till tonsättaren Jakob Axel J. och teaterledaren Ludvig O. J. (se hufvudarbetet), köpman, konstmecenat, f. 15 febr. 1866 i Stockholm, 1889—1917 delegare i och sedan ensam innehafvare af manufaktur- och kortvarufirman Bendix, Josephson & komp., är vice ordf. i Stockholms handelskammare, var initiativtagare till Stockholms frihamn och är led. af frihamnsnämnden samt har varit led. af patentlagstiftningskommittén. J. har bekostat K. Eldhs på Djurgården resta bronsstaty öfver Gunnar Wennerberg (se denne, sp. 1163) samt till Stockholms nya stadshus skänkt samme konstnärs i stadshusträdgården uppställda symboliska marmorstatyer af A. Strindberg, G. Fröding och Ernst Josephson.

8. Ragnar J., brorson till J. 5, konstforskare, författare, f. 8 mars 1891 i Stockholm, blef student i Uppsala 1909 och filos. doktor och docent i konsthistoria där 1919. Från detta år till 1924 var han sekreterare i Rådet till skydd för Stockholms skönhet. J:s konsthistoriska författarskap har hufvudsakligen rört sig omkring svensk arkitektur- och stadsplanekonst: *Borgarhus i gamla Stockholm* (1916) och *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800*

(doktorsafh. 1918, belönt med Lammska priset), i olika publikationer offentliggjorda sak- och kunskapsrika, ingående förstahandsstudier öfver Stockholmska byggnadsverk, regleringsfrågor och dithörande, bl. a. flera, som behandla kungliga slottets byggnadshistoria och N. Tessin d. y:s stadsplaneförslag, vidare *Svensk 1800-talsarkitektur, en konturteckning* (i tidskr. ”Arkitekten” 1922) samt *Stadshuset och stadsplanen* (1923, i samlingsverket ”Stockholms stadshus”). Inom andra konstområden falla studier af *Romantikens konstlära, Näcken och älvorna, Fogelbergs nordiska gudar* (alla 1922). I tidningsartiklar har han därjämte behandlat moderna synpunkter och problem. 1923 ordnade han den svenska historiska afd. på stadsbyggnadsutställningen i Göteborg, upprättade ett svenskt historiskt stadsplanearkiv i Sv. stadsförbundet och var medredaktör af ”Stockholmsbilder under fem århundraden”, där han behandlade vår egen tid. Diktsamlingarna *Kedjan* (1912) och *Judiska dikter* (1916), de spirituella och slagfärdiga kåserierna om ultramodernt måleri *De friaste konsternas akademi* (1917) och Uppsalaskisserna *Pluskvamperfektum* (1920) vittna om J:s mångsidighet. Han har äfven medverkat i Nordisk familjebok. 3, 5 o. 8. G—g N. 6. C. G.

Joshihito, kejsare af Japan. Se Japan (Historia). Suppl., och Yoshihito. Suppl.

Joshinaka (Yoshinaka), japansk furste. Se bd XII, sp. 1455.

Joshitsune (Yoshitsune), japansk furste. Se bd XII, sp. 1455.

Jo'sua, ett af Händels mest omtyckta oratorier (*Joshua*, 1747), utfördt i Uppsala f. g. 1875, i Stockholm 1895. Jfr Judas Makkabeus. Suppl.

Jotabeche [chåtave'tje], pseudonym. Se Vallejos, José J.

Jothion, *farm. med.* Se Jodostarin. Suppl.

Jotniska bildningar, *geol.* Se Prekambrium. Suppl.

Jotuni [jå'toni], Mari Kustaava, finsk författarinna, f. 9 april 1880 i Kuopio, gift 1911 med litteraturhistorikern Viljo Tarkiainen, blef student 1900 och har varit litterärt verksam sedan 1905. Se vidare Finlands litteratur 2. Suppl.

Joubert [ʃobär], Jules François, fransk fysiker, f. 6 dec. 1834 i Tours, professor i fysik vid Collège Rollin 1874, samarbetade med Mascart (se denne) och (ang. generatio spontanea) med Pasteur. Han är i synnerhet framstående elektriker (växelströmmar).

Jouissance [ʃoisã's], fr., njutning; åtnjutande, nyttjanderätt; räntegodtgörelse.

Joujou [ʃoʃō], pseudonym. Se Krohn 3.

***Joule,** J. P. Se vidare Mekaniska värmeekvivalenten.

***Journal,** Le. Dess upplaga har nu stigit till 1,400,000 ex. (1923). Direktör är fortfarande H. Letellier. Utrikespolitiskt är tidningen ganska nationalistisk. Bland medarbetarna märkas utrikesredaktören Saint-Brice och förre krigsministern André Lefèvre (för militära frågor).

***Journal des débats** uppges ha en uppl. af omkr. 30,000 ex. Den företräder i inrikespolitiska frågor närmast en republikansk liberalism och egnar stor uppmärksamhet åt utrikespolitiken, där den ofta egnat Poincarés politik en moderat och saklig kritik, särskildt i orientfrågor. Tidningens direktör är f. n. grefve Étienne de Nalèche (f. 1865). Utrikespolitisk redaktör är sedan 1908 den självständige och högt aktade Auguste Gauvain (f. 1861), honorär ambassadsekreterare och medlem af Institutet (han var sekreterare 1893—1903 i Europeiska Donaukommissionen och 1904—08 i Office central des transports internationaux). V. S—g.

Journaljär. Se Journalier.

Journal officiel [ʃorna'l åffisiä'l], fullständigt namn *Le journal officiel de la République française*, franska statens officiella publikationsorgan, utgår i en uppl. af omkr. 30,000 ex. och innehåller, förutom officiella meddelanden, bl. a. de officiella referaten från senatens och deputeradekammarens förhandlingar samt vissa i lag föreskrifna tillkännagifvanden från handelsfirmor o. s. v.

Journée industrielle [ʃornē ädystriä'l], La, daglig tidning i Paris, ledande organ för franska storindustrien, uppsattes 1918 och utgår i en uppl. (1923) af 35,000 à 40,000 ex. Dess direktör är Étienne Bernard-Précy. Tidningen är ganska inflytelserik och har särskildt ur rent ekonomisk synpunkt och med stark hänsyn till metallindustriens intressen företrädt af regeringen oberoende uppfattningar i skadeståndsfrågan. V. S—g.

***Joutseno** socken hör från 1 juli 1924 till Imatra nybildade domsaga. O. B—n.

Jouveau [ʃovå], Marius, provensalsk författare, f. 1878, lärare i Aix-en-Provence, har sedan 1914 varit generalsekreterare i Feliberförbundet, tills han 1922 valdes till dess president. J. har utgett bl. a. en liten provensalsk grammatik 1907, ett par små komedier, de bukoliska diktsamlingarna *Li Piéu-Piéu* (1906), *En Camargo* (1909), *Coume mon paire*, den af Florens inspirerade *Image flourentin* och *La flour au casco* (1919), som hämtat sina ämnen från Världskriget, hvari han deltog. Se G. Björkman i ”Vår tid”, VII (1922).

Jouvenel [ʃovne'l]. 1. Henride J., fransk politiker och tidningsman, har som hufvudredaktör för ”Matin” gjort sig känd som talangfull förespråkare för Poincarés skadeståndspolitik. J. är äfven medlem af senaten (för dep. Corrèze) och tillhör de uppriktigaste anhängarna i Frankrike af Nationernas förbund. Vid delegeradeförsamlingens möten i Genève 1922—23 har han tillhört den franska delegationen och särskildt framträdt i debatter om rustningsbegränsningsfrågan. Då Poincaré inför 1924 års nyval till deputeradekammaren rekonstruerade sin ministär i moderat riktning (april), inträdde J. i denna som undervisningsminister. — Hans broder, Robert de J., är hufvudredaktör för den mot Poincarépolitiken oppositionella tidningen ”l'Oeuvre” och har skrifvit en kritisk politisk studie, *La république des camarades* (1913).

2. Gabrielle de J., hustru till Henri de J. (se J. 1), författarinna under signaturen Colette, f. 1873 i Saint-Sauveur, Yonne, förut gift med författaren M. Gauthier-Villars (signaturen Willy), har småningom blifvit en af de mest uppmärksammade franska författarinnorna genom en rad romaner, *L'ingénue libertine*, *Sept dialogues de bêtes* (1905), *La retraite sentimentale* (1909), *La vagabonde*

(1910), *L'envers du music-hall* (1913), *Mitsou* (1919), *Le blé en herbe* m. fl. Hennes form är knapp och träffande; utom djurberättelser har hon väsentligen behandlat personliga erinringar i berättelser, fulla af smidig analys och ironisk iakttagelse. 1. V. S—g. 2. R—n B.

***Jovanović.** — 3. Vladimir J. dog 1899 i Šabac.

Jowett [dʃaū'it], Frederick William, engelsk arbetarledare, f. 1864 i Bradford, har i sin hemstad verksamt deltagit i det kommunala lifvet, bl. a. som mångårig medlem af dess city council, var underhusledamot 1906—18 och invaldes ånyo i underhuset dec. 1923. J. är sedan jan. 1924 minister för allmänna arbeten i MacDonalds ministär, med säte i kabinettet. V. S—g.

Joyce [dʃāi's], James, engelsk författare, f. 2 febr. 1882 i Dublin, har vistats längre tider i Rom, Trieste, Zürich och Paris, där han är bosatt, debuterade 1907 med diktsamlingen *Chamber music*, som följts af prosaberättelserna *Dubliners* (1914), *A portrait of the artist as a young man* (1917; "Ett porträtt af författaren som ung man", 1923) och *Ulysses* (1920), i hvilka irländskt lynne, bohemlif och en nästan rysk erotisk naturalism fått uttryck, samt skådespelet *Exiles* (1918).

Joynson-Hicks [dʃāi'nsən hi'ks], sir William, engelsk politiker, f. 23 juni 1866, blef 1895 advokat och är chef för en stor advokatfirma i London. Han besegrade vid ett fyllnadsval till underhuset 1908 Winston Churchill i en af Manchesters valkretsar, föll själf igenom 1910, men har sedan 1911 ånyo tillhört underhuset, där han räknas bland de konservatives bästa debattörer. I ministären Bonar Law var han okt. 1922—maj 1923 understatssekreterare för den transoceana handeln samt därefter maj 1923—jan. 1924 hälsovårdsminister i ministären Baldwin. J. upphöjdes 1919 till baronet. V. S—g.

Józef Katerla, pseudonym. Se Zeromski, S., sp. 741.

Juan (Yüan), Kinas genom dekret i okt. 1908 bestämda och i maj 1910 införda nya myntenhet, ett silfvermynt (= omkr. 2 kronor), motsvarande 1 K'uping-tael (se Kina, sp. 44) samt delad i 10 tschiao = 100 fen = 1,000 li.

Juan de Arona [choa'n de aråna], pseudonym. Se Paz-Soldán y Unanue.

***Juan Fernández.** Se Skottsberg, K. J. Fr. (äfven i Suppl.).

***Juan-schi-kai** dog 5 juni 1916 i Peking. — Ur sin nödtvungna tillbakadragenhet efter afskedandet 1909 framträdde han under revolutionskrisen 1911, utsågs i nov. s. å. till premiärminister och valdes 15 febr. 1912 till kinesiska republikens provisoriske president. Till ordinarie president valdes han i okt. 1913. Om J:s politik som president och hans sommaren 1915 framträdande planer att återupprätta monarkien och själf bestiga Kinas tron se Kina, Historia. Suppl. De högtflygande planerna hade han kort före sin död måst öfverge, och hans politiska inflytande var de sista månaderna af hans lif i rask nedgång. V. S—g.

Jubaland, provins i nordöstra delen af brittiska kolonien Kenia, gränsar i ö. till italienska Somaliland, i n. till Abessinien, i v. till provinserna Tanaland, Kenia och Norra gränsprovinsen samt i ö. till Indiska oceanen. Hufvudstad: Kismayu. Förhandlingar om öfverlåtande till Italien af en stor del af J. äro ännu (maj 1924) ej afslutade.

***Jubileumsfondssanatorier.** Den af riksdagen 1904 och närmast följande år till sanatorierna beviljade summan af 200,000 kr. årligen har måst afsevärdt höjas under krigs- och krisåren, men har sedermera sänkts betydligt, sedan dagafgifterna höjts i afsikt att någorlunda täcka självkostnadspriset. Sedan 1 juli 1923 äro afgifterna: för plats i 1-sängs rum 8 kr., i allmänt rum och 2-sängsrum 6 kr. För mindre bemedlade finnas därjämte intill 10 platser mot en afgift af 4 kr. och 40 platser mot en afgift af 2 kr.

1909 beslöto K. M:t och riksdagen uppförandet af dels ett nytt sanatorium, Spenshult (se

Fig. 1. Spensbults sanatorium. Ligghallarna innesluta en "borggård" mellan sig och stora sanatoriet.

d. o.), i Halland, som öppnades 18 april 1913, dels en ny paviljong vid Österåsens sanatorium för att därigenom bereda plats för "tuberkulossjuka bland

Fig. 2. Österåsens sanatorium (sydfasad: centralafdelningen och gruppering af paviljonger).

underofficerare samt stamanställda" och värnpliktiga vid armén och marinen äfvensom bland personal vid post- och telegrafverket samt Statens järnvägar. Sedermera har tillkommit personal tillhörande Vattenfallsstyrelsen, Domänstyrelsen och rikets hospital.

Hålahult och Hässleby rymma hvartdera 104 patienter, Österåsen 124 och Spenshult 110. Till

rum och betalningsklass fördelas de 104 patienterna numera på följande sätt:

i helenskildt rum à 8,00 kr. ..... 8 patienter
i halfenskildt rum à 6,00 kr. ..... 24 »
i allmänt rum à 6,00 kr., resp. 4 o. 2 kr. 72 »

Följande antal patienter ha mottagits vid sanatorierna fr. o. m. 1909 t. o. m. 1922:

År	Hälahult	Österåsen	Hässleby	Spenshult	Summa
1909	305	264	346	—	915
1910	314	270	363	—	947
1911	301	263	337	—	901
1912	267	349	331	—	847
1913	269	269	321	160	1,019
1914	253	236	311	205	1,005
1915	227	237	289	209	962
1916	264	274	288	146	972
1917	238	277	280	250	1,045
1918	190	222	285	218	915
1919	247	281	279	249	1,056
1920	250	298	296	272	1,116
1921	226	253	244	263	986
1922	215	264	238	210	927

Svenska nationalföreningen mot tuberkulos upphörde att utdela de sedan 1904 utgående stipendierna för sanatorievistelse 1910, men dessa hade då begagnats af ett stort antal läkare och visat sig så behöfliga, att riksdagen 1910 beslöt inträda i föreningens ställe. Årligen utdelas 12 stipendier, hvartdera å 800 kr. Däraf tillfalla 300 kr. stipendiaten, 300 sanatoriet och 200 sanatoriets öfverläkare för undervisningen. Beloppet af till jubileumsfonden influtna gåfvor steg 31 dec. 1922 till 387,614 kr.

Öfverstyrelsens ordf. är fortfarande O. Printzsköld, numera riksmarskalk. Öfverläkare äro: vid Hålahult C. E. Waller, vid Österåsen H. Dahlstedt, vid Hässleby E. Wadstein och vid Spenshult O. Nilsson. E. Wadstein.

***Jubileumsmynt** (af tvåkronas valör och värde)

Jubileumsmynt (tvåkrona, silfver), slaget 1923 till minne af Gustaf Vasas befrielseverk.

slogs äfven 1923, till minne af Gustaf I:s befrielseverk (se fig.).

J. U. D., förkortning för lat. *juris utriusque doctor* (se denna rubrik).

***Judar.** Undantagsbestämmelserna i *Ryssland* mot judarna afskaffades omedelbart efter 1917 års revolution, och många af de ledande ryske bolsjevikerna äro af judisk härkomst (så t. ex. Trotzkij, Zinovjev, Kamenev, Litvinov och Radek). — Äfven i *Rumänien* ha efter Världskriget många mot judarna riktade lagbestämmelser afskaffats. — I *Tyskland* och *Österrike* ha efter revolutionen 1918 judarna mer än förr trädt äfven politiskt i förgrunden i samband med det ökade inflytande som förvärfvats af socialdemokraterna och borgerlig-radikala partigrupper, bland hvilka judarna äro talrikt företrädda. Å andra sidan har i dessa länder, liksom i Ungern, antisemitismen efter Världskriget tagit ökad fart och upptagits på flera högerpartiers och på den Hitlerska ”nationalsocialismens” politiska program, liksom den varit bland de starkaste drifkrafterna vid mordet på utrikesminister Rathenau (1922) och liknande våldshandlingar. Å andra sidan är organisationsväsendet bland Tysklands judar rikt utveckladt med såväl allmänna föreningar för främjande af judiska intressen som särskilda organisationer för ortodoxi och för liberal judendom. En af doktor Max Naumann 1921 bildad sammanslutning, *Verband nationaldeutscher juden*, riktar sig mot alla internationella och sionistiska strömningar inom judendomen och vill främja tyskt nationellt samförstånd mellan judiska och icke-judiska kretsar enligt grundsatsen ”Nationalkänslan slår bro öfver stamolikhetens af grund”. Den nya rörelsen vänder sig sålunda äfven mot antisemitismen samt mot invasionen af östjudar utan tysk kultur. — I *Finland* är numera den tidigare gällande undantagslagstiftningen till alla delar upphäfd. I lag af 12 jan. 1918 stadgas nämligen, att jude kan antagas till finländsk medborgare på samma villkor och i samma ordning som utlänning. Finländska medborgare af mosaisk trosbekännelse ha samma rätt som kristna att bilda församlingar eller religiösa samfund samt att inträda i statens tjänst.

Om judarnas rättsliga ställning i *Sverige* se Främmande trosbekännare, äfven Suppl. Antalet mosaiska trosbekännare inom riket uppgick 1920 till 6,474, hvaraf i Stockholm 2,748, i Malmöhus län 1,141 och i Göteborgs och Bohus län 1,075.

Uppgifterna om judarnas *samlade antal* äro fortfarande mycket växlande, beroende på frånvaron i många länder af folkräkning efter trosbekännelse. De beräknades 1914 uppgå till mellan 12 och 13 mill., hvaraf i Europeiska Ryssland omkr. 4,400,000, i dåvarande Ryska Polen omkr. 1,700,000, i Österrike 1,314,000 (däraf i Galizien 872,000, i Bukovina 103,000 och i öfriga österrikiska länder 339,000), i Ungern 933,000, i Tyskland 615,000, i Storbritannien 270,000, i Rumänien 250,000 och i Förenta staterna (enligt 1917 års statistik) 359,998. I samband med Världskriget ha rätt betydande förskjutningar i denna fördelning inträdt, särskildt genom utvandring västerut från östeuropeiska länder. I det nya Polen beräknades 1921 antalet judar uppgå till 2,625,000, i Tjecho-Slovakien s. å. till 180,535, i Rumänien till 847,700, i Lettland 1920 till 79,626, i Jugo-Slavien 1920 till 64,15[illegible] och i Ungern s. å. till omkr. 466,000.

Om *sionismens* senare utveckling se Sionismen Suppl. Om förverkligandet af de allierades under Världskriget åt sionistiska judar gifna löftet att Palestina upprätta ett ”judarnas nationella hem” se Palestina. Suppl.

Litt.: ”The jewish encyclopedia” (12 bd, New York, 1901—07), R. Kittel, ”Geschichte des volkes Israel” (3 bd, 3:e och 4:e uppl. 1917—22), J. Elbogen, ”Geschichte der israeliten seit dem untergange des jüdischen staates” (1919; ”Judarnas historia från den judiska statens undergång till våra dagar”, 1922), och S. M. Dubnow, ”Die neueste geschichte des jüdischen volkes, 1789—1914” (3 bd, 1920—23) och ”Die jüdische geschichte” (1921).

Judas Makkabēus, ett af Händels folkkäraste oratorier, komponeradt 1746, fullt af kraft och tändande patriotisk glöd. I dess sista afdelning är den berömda hyllningskören ”Segerhjälten kommer här” infogad, liksom i hans oratorium ”Josua” (se d. o. Suppl.).

Judēnitj, Nikolaj Nikolajevitj, rysk general, f. 18 juli 1862, blef officer 1881, gjorde efter genomgången stabsskoleutbildning från 1887 stabstjänst i Turkestan, blef 1902 regementsbefälhafvare, utmärkte sig i rysk-japanska kriget och blef 1905 general och chef för en skarpskyttebrigad. J. blef 1907 vice och 1913 ordinarie stabschef vid trupperna i Kaukasus och hade före Världskrigets utbrott förvärfvat synnerligen grundlig kännedom om Kaukasusområdets militära topografi. I kriget förde han först 2:a Turkestankåren, utmärkte sig vid den ryska segern vid Sarikamisch (dec. 1914) och var en tid 1915 t. f. öfverbefälhafvare i Kaukasus, tills storfurst Nikolaj Nikolajevitj hann anlända. J. var sedermera storfurstens stabschef och hade betydande andel i eröfringen af Erzerum (febr. 1916) samt var efter storfurst Nikolajs afresa dennes efterträdare som öfverbefälhafvare i Kaukasus mars—juni 1917. Den efter revolutionen inträdande upplösningen i armén förlamade emellertid hans verksamhet, och efter bolsjeviksegern i nov. s. å. slöt han sig till de ”hvita” emigrantorganisationerna och inträdde aug. 1919 som krigsminister i en då på engelskt initiativ bildad ”Nordväst-Rysslands regering” med säte till en början i Reval. Med en af brokigt sammansatta frikårer bestående ”nordarmé” började J. i sept. från Narva en offensiv mot Petersburg och hade i början framgång, men nödgades i nov. till återtåg öfver hela linjen till estländskt område, och 23 jan. 1920 måste han utfärda en dagorder om nordväst-ryska arméns upplösning. I mars lämnade han Reval och begaf sig öfver Stockholm till Paris. Sedermera har han ej framträdt i det offentliga lifvet. V. S—g.

Judeskägg, *bot.* Se Saxifraga

***Judic**, Anne, dog 15 april 1911 i Nizza.

Judinnan, stor opera (*La juive*) med musik af F. Halévy (se denne, sp. 1075) till text af Scribe, uppf. i Stockholm f. g. 1866, med Tichatschek i hufvudrollen (se Eleazar. Suppl.).

Judisk musik. Se Musik, sp. 1438—39.

Judisk slaktmetod. Se Skäktning. Suppl.

Judith, sorgespel af Hebbel (se denne, sp. 158), uppf. i Stockholm 1916.

***Juel** (sp. 245), H. O. (se fig. å sp. 814), är led. äfven af Vet. akad. (1911), Fysiogr. sällsk. i Lund (1913) och Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1914).

***Juel** (sp. 247), Jens. Hans porträtt af *Sergel* återges i biografien öfver denne.

Juel [jūl], Axel Niels Christian, dansk lyriker, f. 12 febr. 1883 i Köpenhamn, vardt 1920 byråchef i marinministeriet, debuterade 1909 med *De første blomster* och har sedan utsändt ett halft dussin diktsamlingar (*Vandringsmanden synger*, 1915, *Ved kærlighedens korsvej*, 1917, *Sange om dannebrog*, 1919, *Bogen om Grethe*, 1920, o. s. v.) utom flera officiella kantater. J:s enkla och smidiga lyrik fortsätter tonen från guldålderns diktning; hans fosterländska sånger och hymnerna till vandrarlifvet och kärleken ha mer än mycken annan modern dansk lyrik anslagit de nationella strängarna. P. E—t.

H. Oskar Juel. (Se sp. 813.)

***Juel-Hansen**, Erna, dog 30 nov. 1922 i Hornbæk. P. E—t.

***Juellinge.** Baroniet öfvergick till fri egendom 1921.

Jufvertuberkulos [-lås], *veter.* Se Tuberkulos, sp. 246—247.

Juga, *myt.* Se Zygia.

Juglon, *kem.* Se Naftokinon.

Jugo-Slavien (serb. *Jugoslavija*, ”Syd-Slavien”; af slav. *jug*, söder) l. Serbisk-kroatisk-slovenska konungariket, officiellt *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* (däraf förkortningen ”SHS-riket”), konungarike i sydöstra Europa, gränsar i n. till Österrike och Ungern, i ö. till Rumänien och Bulgarien, i s. till Grekland och Albanien samt i v. till Adriatiska hafvet och Albanien. (Se hithörande pl. med plankarta öfver J.) Landgränserna, som ännu icke äro fullt utstakade mot Albanien, äro naturliga endast delvis mot Rumänien, genom Donau, samt delvis mot Bulgarien, genom höga bergskedjor från Caribrod, i n., till sjön Doiran, i s. J:s areal och befolkning (1921) framgå af följande tabell:

Riksdelar	Areal kvkm.	Invånare	
		Antal	På 1 kvkm.
Norra Serbien	49,950	2,646,078	53
Södra Serbien	45,717	1,478,478	32
Montenegro (Crna gora)	9,668	199,857	21
Bosnien o. Hercegovina	51,199	1,889,929	37
Kroatien-Slavonien	42,534	2,613,938	61
Dalmatien	12,732	621,429	52
Medjumurje (Murön)	775	96,945	125
Krk (Veglia) m. m.	515	28,710	56
Slovenatschka (Kärnten o. Krain)	16,197	1,056,464	65
Bánát	9,776	582,540	60
Bačka	9,926	797,873	80
Jugo-Slavien	248,989	12,012,241	48

Om naturförhållanden se Balkanhalfön, Bosnien, Hercegovina, Kroa-

tien-Slavonien, Krain, Montenegro och Serbien. — Af befolkningen kommo 1,039 kvinnor på 1,000 män (1921), hvilket för Öst-Europa ovanligt stora öfverskott af kvinnor förklaras af de stora förluster, som de många krigen och därmed sammanhängande farsoter vållat bland den manliga befolkningen. 8,636,931 pers. (71,9 proc.) hade serbiska eller kroatiska, 1,023,565 slovenska (8,5 proc.), 202,972 andra slaviska språk, 183,073 rumänska, 9,630 italienska, 512,207 tyska, 472,079 ungerska och 483,871 albanska till modersmål. — Den serbisk-ortodoxa religionen är statsreligion och omfattades af 47 proc. af befolkningen (5,602,227 pers. 1920); dessutom funnos 4,735,154 romerska katoliker (39 proc.), 1,337,687 muhammedaner (11 proc.), 216,847 protestanter (2 proc.), 64,159 judar och 41,597 grekiska katoliker. Fullständig religionsfrihet och likställighet med afseende på rättigheter för alla af staten erkända bekännelser äro principiellt fastställda. 17 juni 1919 blefvo genom kunglig ukas de serbiska, bosniska, montenegrinska, kroatisk-slavonska, slovenska, dalmatiska och ungerska, förut självständiga ortodoxa kyrkorna förenade till den pravoslava (ortodoxa, rättrogna) kyrkan under högsta ledning af serbiske patriarken i Ipek (Karlowitz); dessa kyrkors ledande män hade 26 maj s. å. proklamerat kyrkornas förening, och som autokefalt serbiskt patriarkat, efterträdande det 1346 organiserade, upprättades Karlowitzpatriarkatet formligen 12 sept. s. å. Den högsta kyrkliga myndigheten utgöres af en af patriarken och 4 biskopar bestående biskoplig synod (*archijerejski sinod*), vald af samtliga biskopar och stående under patriarkens presidium. Den kyrkliga lagstiftningsmakten utöfvas af en af samtliga biskopar bestående biskopsförsamling (*archijerejski sabor*). Patriarkatet är deladt i 26 biskopsstift, af hvilkas innehafvare 6 äro metropoliter. För den ortodoxa prästutbildningen finnas 5 serbisk-pravoslava *bogoslovijer* samt pravoslava teologiska fakulteter i Belgrad och Zagreb (Agram). — Romersk-katolska kyrkan har 2 ärkebiskopar (i Zagreb och Prizren) och 10 suffraganer samt teologisk fakultet vid universitetet i Zagreb. — Protestanterna i J. sakna ännu (1924) ett öfverhufvud och äro delade på 8 dekanat l. seniorat. — Muhammedanerna i J. ha ännu (1924) ingen landsorganisation. I Sarajevo finnas en öfvermufti och en reis-ül-ulema; de ekonomiska angelägenheterna skötas af vakuf-mearifsynoden med 32 valda medl. under ledning af en president och en vicepresident. — Judarna ha 1 öfverrabbin i Belgrad och 19 rabbiner. Bland öfriga bekännelser märkas gammalkatoliker, evangeliska bröder, minoriter och baptister. — Undervisningsväsendet besörjes genom 7,062 folkskolor med omkr. 800,000 lärj., 116 gymnasier, 16 flickläroverk, 21 lärar- och 12 lärarinneseminarier samt 37 realskolor och realgymnasier. För fackutbildningen finnas 147 handelsskolor, 86 yrkesskolor, 31 landtbruksskolor samt 1 skogs- och bergsskola. Dessutom finnas 83 lägre handels- och yrkesskolor för flickor, post- och telegrafskolor i Belgrad, Sarajevo och Zagreb, sjökrigsskolor i Bakar (Buccari), Dubrovnik (Ragusa) och Kotor (Cattaro), musikskolor i Ljubljana (Laibach), Zagreb och Belgrad samt teaterskola i Zagreb. Universitet finnas i Belgrad, Zagreb och Ljubljana (Laibach), juridisk fakultet i Subotica (Maria-Teresiopel) och filosofisk i Skoplje, teknisk högskola, veterinärinstitut och handelshögskola i Zagreb. Folkbildningen står dock ännu lågt, i det att i Norra Serbien omkr. 80 proc., i Södra Serbien 90 proc., i Kroatien-Slavonien 47 proc. och i de andra forna österrikiska delarna omkr. 38 proc. af befolkningen äro analfabeter. — Rättsväsendet i J. är ordnadt på samma sätt som förut i de olika landsdelarna; en kassationsdomstol har upprättats i Zagreb.

Näringar. Af J:s hela odlade areal (4,828 mill. har) äro omkr. 21 proc. åkerjord, 4 proc. vin- och fruktträdgård, 6,3 proc. skog, 11 proc. ängsmark, allt i privat ego; återstoden, som tillhör staten, är mest skogsmark. De förnämsta jordbruksprodukterna 1921 framgå af följande öfversikt:

Produkter	Skörd i ton	Produkter	Skörd i ton
Majs	1,909,640	Hafre	214.244
Hvete	1,409,392	Potatis	780,815
Korn	290,988	Sockerbetor	188,815
Råg	147,585	Hampa	21,182

Odlingen af fruktträd omfattade s. å. 59 mill. plommon-, 6,9 mill. äppel-, 3,9 mill. päron- och 3,3 mill. olivträd (mest i Dalmatien). Vingårdar upptogo 171,623 har och lämnade 31,5 mill. hl. vin 1922. Äfven tobaksodling är betydande och gaf omkr. 9,000 ton skörd s. å. Boskapsbestånd et omfattade bl. a. 1,04 mill. hästar, mulor och åsnor, 4,06 mill. st. nötboskap, 8,46 mill. får, 0,89 mill. svin och 1,15 mill. getter. — Skogarna omfatta 7,307 mill. har och finnas mest i Bosnien och Hercegovina; de bestå mest af bok, ek och tall och äro i allmänhet mindre välskötta. De betydande mineraltillgångarna omfatta stenkol, lignit, järn, koppar, guld, bly, antimon och cement. 1921 bearbetades 78 stenkolsgrufvor med ett utbyte af 2,9 mill. ton. De viktigaste järngrufvorna ligga i Varesch och Ljubija, båda i Bosnien; koppar fås mest i Bor (Serbien; omkr. 7,000 ton årligen). De viktigaste blygrufvorna, i Mezica (Slovenien), ge årligen omkr. 6,000 ton. Bergolja vinnes vid åtskilliga källor i Kroatien. Af industrier märkas särskildt kvarnindustri (mest i Bačka), tillverkning af öl, brännvin, väfnader, garfveriprodukter, skodon samt ler- och järnvaror och framför allt mattväfning, hufvudsakligen i Pirot, i sydöstra Serbien, hvars helyllemattor med egendomliga färgkompositioner äro berömda. — Utrikeshandelns värde uppgick till 4,122,09 mill. dinarer för import och 2,460,73 mill. dinarer för export 1921. Mest importeras jordbruksalster, animala produkter, kemikalier, maskiner och metaller. Exporten utgöres främst af majs, korn, nötboskap och andra lefvande djur, plommon och timmer. Handeln är koncentrerad på Österrike, Italien och Tjecho-Slovakien. J:s handelsflotta var 271 ångf. om 89,105 ton och 259 segelf. om 18,022 ton 1922. Utrikes sjöfarten omfattade 4,021 segelf. om 177,038 ton och 12,727 ångf. om 3,058,661 ton in- och utklarerade 1921. Järnvägarnas längd var s. å. 9,164 km., hvaraf 7,597 km. tillhörde staten. Postkontorens antal var 1,829 och telegrafstationernas 1,046 s. å. (telegraflinjelängd 20,388 km.). Telefonen omfattade 771 stationer och 17,841 km. linjelängd s. å.

Nordisk Familjebok. B. XXXVI.

Enligt författningen af 28 juni 1921 är J. en konstitutionell, ärftlig och parlamentarisk monarki. Konungen är högste befälhafvare öfver landets stridskrafter och kan förklara krig, om landet anfalles eller blir föremål för krigsförklaring, samt sluta fred. Han sammankallar och upplöser folkrepresentationen (*narodna skupsjtina*), som består af en för 4 år vald kammare om f. n. 313 medl. (1 för hvart 40,000-tal inv.). Rösträtt har hvarje medborgare, som fyllt 21 år och icke faller under strafflagens dom, men inga andra medborgare än de af serbisk, kroatisk eller slovensk nationalitet äro valbara till skupsjtinan, såvida de icke varit bosatta i landet minst 10 år. Folkrepresentanterna måste i tal och skrift vara mäktiga serbiska språket. Regeringen består af 18 medl.: ministerpresidenten, utrikesministern, inrikesministern, ministern för åstadkommande af större enhetlighet i lagstiftningen, justitieministern, handelsministern, ministern för post och telegraf, jordbruksministern, ministern för agrarreformer, finansministern, undervisningsministern, socialministern, kultusministern, ministern för gruf vor och skogar, hälsovårdsministern, försvarsministern, ministern för allmänna arbeten och kommunikationsministern. Riket är sedan 1922 indeladt i 33 departement (*oblast*) och dessa i sin tur i distrikt (*okružni natschelnik* och *srezni natschelnik*) samt kommuner (*opštinski predsednik*) och städer (*gradski natschelnik*). Rättsväsendet är genom den nya författningen organiseradt efter serbiskt mönster med domstolar i två instanser (se Serbien, sp. 140). Budgeten för 1923—24 upptar inkomster till 8,935 mill. dinarer (däraf för järnvägar 1,900 mill., monopol 1,742 mill., direkta skatter 1,393 mill., krigskonjunkturskatt 1,225 mill. och tullar 318 mill. dinarer) samt utgifter till 8,934,6 mill. dinarer (däraf för kommunikationsväsendet 1,544,14 mill., för försvaret 1,508,13 mill. och för statsskulden 1,059,4 mill. dinarer). Statsskulden uppgår till omkr. 4,000 mill. frcs (omkr. hälften krigsskulder). Rikets förnämsta bank är nationalbanken i Belgrad med ett nominellt kapital på 50 mill. dinarer. Den har rätt att utge sedlar till ett värde af 3 gånger beloppet af dess metalliska valuta. 1 nov. 1922 funnos sedlar i omlopp till 4,013,6 mill. dinarers värde.

Flaggan, hvars dimensioner på bredd och höjd förhålla sig som 7 till 13, har tre horisontala lika breda fält med de serbiska nationalfärgerna blått, hvitt och rödt (se färgplanschen till art. Flagga. Suppl.). — J:s vapen är på röd grund en dubbelörn i silfver, som på bröstet bär en sköld med i öfre högra sidofältet serbiska vapnet (ett silfverkors i rödt fält med 4 halfmånar), i öfre vänstra sidofältet kroatiska vapnet (ett schackrutadt fält med rutor i rödt och silfver) och i nedre fältet s'ovenska vapnet (tre gyllene stjärnor ofvanför en halfmåne i blått fält).

Litt.: "Almanach kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca" (1921—22), "Yugoslavia" (i serien "Nations of To-day", 1923), Stojanovič m. fl., "The kingdom of the serbians, croatians and slovenes" (1919), Zebitch, "La Serbie agricole et sa démocratie" (1917), A. Szana, "Länder- und völkerkunde Jugoslawiens" (1921), Filipič, "La Jugoslavia economica" (Milano, 1922), F. Lukas, "Geografija kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca" (s. å.), H. Wendel, "Südslawien" (1923), och Fryda von Kaurimsky, "Jugoslawien" (2:a uppl. s. å.). E. A—t.

Försvarsväsendet har ordnats kring förra serbiska armén jämte kroatiska, slovenska, bosniska, hercegovinska och dalmatiska truppdelar af förra österrikiska armén. Riket delas i 4 arméområden. Hvarje armé utgöres af 3—5 inf.-div. Hela antalet div. är 16. Hvarje div. består af 1 inf.-brigad, med 3 reg. om 3 bat. och 1 kulspruteafd., och 1 art.-brigad med 2 reg. Dessutom ingå i hvar och en af de 4 arméerna 1 tungt art. reg., 1 pionjär- och 1/2 pontonjärbat. samt 1 flygeskader. I hela armén (hären) ingå äfven 2 kav.-div., om 4 reg. om 4 skvadroner och 1 kulsprute-afd., 3 art.-reg., 1 flyg-, 1 järnvägs- och 1 automobilkår. Därtill komma 8,000 man gränsbevakning och ett talrikt gendarmeri. *Fredsstyrkan* uppgår till 6,740 officerare och 109,000 man. Afsikten är att kunna uppsätta trupper af andra och tredje uppbåden liksom i den förra serbiska armén. — *Rekryteringen* grundar sig på en tills vidare gällande förordning med en tjänstetid, som räcker till 50 års ålder, och 18—24 månaders tjänstgöring. — *Flottan* utgöres af 12 äldre torpedbåtar (använda för bevakning af kusten), några patrullbåtar och 4 f. d. österrikiska monitorer (på Donau). C. O. N.

Historia. Den sydslaviska enhetstanken har gamla litterära anor (Gundulic, Križanić, Kačić, Gaj), men blef politiskt aktuell först under senare delen af 1800-talet, sedan den främjats bl. a. genom biskop Strossmayers upplysningsträfvanden. Den bekämpades särskildt af den ungerska regeringspolitiken, som sökte spela ut de religiösa motsatserna mellan dubbelmonarkiens romersk-katolska kroater och grekisk-katolska serber mot hvarandra. Ett klart formuleradt reformprogram fick enhetsrörelsen inom dubbelmonarkien genom den s. k. Fiumeresolutionen 4 okt. 1905, formulerad af de dalmatiske politikerna A. Trumbić och F. Supilo, på grundval af principen om nationell självbestämningsrätt. Närmast ledde den till en intim samverkan i Dalmatiens och Kroatiens landtdagar mellan därvarande kroatiska och serbiska grupper. Denna enhetsrörelse endast stärktes genom den beryktade Agramprocessen 1909 och dess efterspel Friedjungsprocessen (se Friedjung, H. Suppl.). Serbiens stora framgångar i Balkankrigen 1912—13 bidrogo väsentligt att låta detta land för Österrike-Ungerns sydslaviska folkelement framstå som "Sydslaviens Piemont" och att bland dem motverka de tidigare på sina håll med sympati mottagna sträfvandena att söka ett trängre förverkligande af enhetsidealet genom en "trialistisk" omorganisation af den österrikisk-ungerska statskomplexen (jfr Trialism). Från Belgrad uppmuntrades ifrigt den jugoslaviska enhetsrörelsen inom dubbelmonarkien, där den särskildt vann anhängare bland sydslaviska studenter, och det var från deras kretsar, som föröfvarna af mordet i Sarajevo på ärkehertig Frans Ferdinand och hans gemål 1914 framgingo. Under Världskriget utsattes rörelsens anhängare för hård förföljelse, internerades i tusental som misstänkta samt gjordes till föremål för förräderiprocesser i mängd.

Kort efter Världskrigets utbrott flydde de jugoslaviske folkledarna Trumbić och Supilo till utlandet och upprättade på senhösten 1914 den s. k.

Jugoslaviska kommittén i Rom, hvars verksamhet 1915 flyttades till Paris och London och som, till stor del med finansiellt stöd af förmögna jugoslaver i Amerika, igångsatte en liflig agitation för de sydslaviska ländernas enande under Serbiens ledning. Å sin sida uttalade sig serbiska skupsjtinan i dec. 1914 enhälligt för en union af serber, kroater och slovener i *en* stat. Bland krigsfångar i Ryssland uppsattes ''jugoslaviska legioner'', som bl. a. deltogo med ryska armén i striderna i Dobrudscha hösten 1916. När österrikiska riksrådet 1917 inkallades, bildades därinom en jugoslavisk parlamentarisk klubb, som leddes af prästen Korošek och främst på sitt program satte förening af alla jugoslaviska områden inom monarkien till en demokratisk, från främmande nationers herravälde fri statsorganism under dynastien Habsburg-Lothringens spira; slutorden torde endast ha varit en taktisk försiktighetsåtgärd, afsedd att hindra regeringens ingripande mot den nya sammanslutningen, som faktiskt i hemlighet samarbetade med den för förening med Serbien verkande Jugoslaviska kommittén. Dennas ledare, Trumbić, ingick 20 juli 1917 på Korfu med serbiske konseljpresidenten Pašić ett preliminärt aftal, Korfudeklarationen. Under förbehåll af de nationella representationernas samtycke enades man där om fullständig nationell enhet under dynastien Karageorgevitj, konstitutionell, demokratisk och parlamentarisk monarki som den nya statens styrelseform, jämlikhet mellan de tre nationella namnen (serber, kroater och slovener), mellan det cyrilliska och det latinska alfabetet samt mellan de båda trosbekännelserna, allmän politisk och kommunal rösträtt samt ''Adriatiska hafvets frihet för alla nationer''. Enligt dessa principer skulle efter freden en konstituerande nationalförsamling utarbeta författningen. Försök gjordes äfven att ernå uppgörelse med Italien om de landområden, på hvilka detta med stöd af 1915 års Londonfördrag gjorde anspråk. Trumbić ingick härom med en italiensk parlamentariker ett aftal i London 7 mars 1918; det offentliggjordes i Rom 8 april s. å. vid en där hållen ''kongress af de förtryckta nationerna i Österrike-Ungern'' och plägar därför kallas Rom-aftalet. Det gick ut på allmän samverkan mellan dessa nationer för hvarandras nationella enhet och Adriatiska hafvets frihet, vänskaplig uppgörelse efter kriget af alla omstridda territoriella frågor på nationalitetsprincipens och självbestämningsrättens grund samt ömsesidig garanti för nationella minoriteters rätt. Rom-aftalet lades sedan till grund för de allierades af lord Northcliffe ledda propaganda i Österrike-Ungern och bidrog därigenom väsentligt att påskynda dubbelmonarkiens inre upplösning; det fick äfven ett formligt godkännande från amerikanska regeringen (maj s. å.). Korošeć bildade nu som rörelsens centralorganisation Jugoslaviska nationalrådet, och under dess ledning hölls (aug.) en jugoslavisk kongress i Ljubljana (Laibach). Österrikiska regeringens försök att genom löften om vidgad autonomi eller rent af monarkiens federativa omorganisation motverka rörelsens separatistiska syftning afvisades, och fullt klar blef fruktlösheten af dessa bemödanden, då president Wilson i sitt svar af 18 okt. på österrikisk-ungerska regeringens not om vapenstillestånd återtog sin tidigare i den 10:e af de 14 punkterna gjorda programutfästelse om Österrike-Ungerns reorganisation på grundvalen af nationell autonomi. I stället hänvisade han Wienregeringen till direkt uppgörelse med tjecho-slovakerna och jugoslaverna.

Händelserna utvecklade sig nu raskt. De militära myndigheterna i Zagreb (Agram), dit Jugoslaviska nationalrådet i okt. förlagt sitt säte, ställde sig 28 okt. till dettas förfogande, 29 okt. proklamerades Kroatiens oberoende af Ungern, 31 okt. öfverlämnades österrikisk-ungerska flottan till Jugoslaviska nationalrådet. Ett formligt erkännande af nationalrådet från de allierades sida, liknande det erkännande tjecho-slovakernas nationalråd fått, uteblef emellertid, enär enighet ej kunnat uppnås mellan Trumbićs jugoslaviska likställighetsprogram och Pašićs ''allserbiska'' idéer. Flottan måste af jugoslaverna öfverlämnas till samtliga allierade för framtida fördelning, och efter stilleståndet uppdrog Högsta rådet enligt italienarnas kraf ockupationslinjerna i enlighet med 1915 års Londonfördrag. I Dalmatien och Istrien hotade det att komma till väpnad konflikt mellan italienska och serbiska trupper; faran afvärjdes dock därigenom, att amerikanska krigsfartyg och ockupationstrupper sändes till Trieste och Fiume. Jugoslaviska nationalrådet i Zagreb hade skyndat att erkänna Trumbićs kommitté som sin representation utomlands, och vid ett möte i Genève mellan Trumbić, Korošeć, Pašić m. fl. ledare enades man 9 nov. om att proklamera den nya staten som en ''odelbar statsenhet'' och att låta regeringarna i Belgrad och Zagreb behålla sina då varande myndighetsområden, till dess att en genom allmän rösträtt utsedd konstituerande nationalförsamling antagit den nya statens författning. Jugoslaviska nationalrådet i Zagreb proklamerade där efter 23 nov. sitt områdes förening med konungarikena Serbien och Montenegro och erbjöd (med alla röster mot den kroatiske bondeledaren Radićs) regentskapet åt Serbiens regent, prins Alexander. Från 1 dec. 1918, då denne mottog regentskapet, kan den nya jugoslaviska staten folkrättsligt räknas tillvaro. Några dagar förut, 26 nov., hade rätt godtyckligt tillkommen montenegrinsk ''nationalförsamling'' i Podgorica, under serbisk militär påtryckning, förklarat konung Nikolaus afsatt och proklamerat Montenegros förening med Serbien i den nya ''treeniga'' konungariket (jfr Montenegro Historia. Suppl.).

Den nya statens första ministär bildades af den serbiske politikern Protić med Korošeć som vice konseljpresident och Trumbić som utrikesminister. Pašić blef J:s förste delegerade vid fredskonferensen i Paris med Trumbić, den serbiske Parisambassadören Vesnić och slovenen Žolger som kollegor. Vid fredskonferensen hade J. att utkämpa en hård strid med Italien, som envist höll på uppfyllandet af löftena i 1915 års Londonfördrag äfven i de punkter, där dessa stredo mot nationalitetsförhållandena (t. ex. i norra Dalmatien), och som därtill kraft af nationalitetsprincipen kräfde det 1915 åt jugoslaverna i utsikt ställda Fiume (se om dessa förhandlingar Fiume. Suppl.). Något afgörande hade ej nåtts, då G. d'Annunzio med italienska frivilliga i sept. 1919 besatte Fiume. I Paris aflöste det ena kompromissförslaget det andra; de afvisade

af J., som härvidlag kunde påräkna kraftigt amerikanskt stöd. Omsider kom det till en uppgörelse genom direkta förhandlingar med Italien, fördraget i Rapallo 12 nov. 1920 (om dess innehåll se Italien. Suppl., sp. 714). J:s förnämsta vinst i detta fördrag var, att Italien uppgaf sina anspråk på Dalmatien (med undantag af staden Zara och några öar), hvarjämte Fiume blef en oberoende fri stad och d'Annunzio tvangs att draga tillbaka sina frivilliga därifrån. Flera tvistepunkter återstodo emellertid, och de aflägsnades först genom ett fördrag i Rom 27 jan. 1924, då J. måste medge Fiumes införlifvande med Italien, men behöll det till Fiumes hamnområde hörande Porto Barros. I samband med Rapallofördraget upphörde Italien att ge den mot Podgoricabeslutet protesterande landsflyktiga montenegrinska dynastien sitt stöd. J. erhöll genom freden i S:t Germain bl. a. Krain samt delar af Kärnten och Steiermark; en i fredsfördraget stadgad folkomröstning om Klagenfurtbäckenet utföll okt. 1920 till Österrikes förmån (jfr Österrike, förbundsrepublik, sp. 232). Till J. afträddes äfven Bosnien och Hercegovina samt från Ungern utom Kroatien och Slavonien äfven en del af södra Ungern upp till trakten af Szeged (västra delen af Banatet, som i öfrigt tillföll Rumänien, samt Bačka och Medjumurje, d. v. s. delar af komitaten Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Bács-Bodrog, Baranya och Zala); gränsuppdragningen fördröjdes där flerstädes, och Pécs återlämnades till Ungern först i aug. 1921. Från Bulgarien erhöll J. genom freden i Neuilly 1919 städerna Strumitza och Caribrod med omnejd samt ett litet område på högra stranden af Timok. Med Albanien uppstodo gränskonflikter, som emellertid efter en uppgörelse 1921 småningom afvecklades.

Alla dessa tvistiga gränsfrågor fördröjde i två år valen till den konstituerande nationalförsamlingen, och under tiden styrde regeringen i Belgrad med ett provisoriskt parlament af rätt tvifvelaktig auktoritet. Ministären Protić föll i sept. 1919 på jordfrågan och följdes af en ny koalitionsministär under demokraten Davidović, redan i febr. 1920 aflöst af en ny ministär Protić, som i maj s. å. gaf rum för en koalitionsministär under Vesnić. Utrikesminister var hela tiden Trumbić, hvilken drog sig tillbaka i nov. 1920, sedan han genomfört uppgörelsen med Italien i Rapallo. Valen till konstituerande nationalförsamlingen kunde ändtligen företagas i nov. 1920; de utföllo så, att af de 420 mandaten omkr. hälften delades ungefär jämnt mellan radikaler och demokrater (de gamla serbiska hufvudpartierna), medan andra hälften fördelades på ett antal smärre grupper, bland hvilka Radićs kroatiska bondeparti, ett 60-tal deputerade, valts på programmet republikansk federation och höll sig borta från Belgrad. Ej mindre än 58 kommunister valdes. Det blef nu den gamle Pašić, som (jan. 1921) öfvertog regeringsmakten i spetsen för en af radikaler och demokrater bildad koalitionsministär, åt hvilken han skaffade majoritet genom att köpa understöd af de muhammedanske godsegarna i Bosnien (''begerna''), som fingo dryg kompensation för exproprierade jordegendomar. Genom Pašićs försorg fick den nya författningen, som antogs 28 juni 1921, en för de nya riksdelarna ovälkommen centralistisk prägel. Ett attentat mot prinsen-regenten, då han återvände från att ha aflagt ed på författningen, visade liksom mordet på den duglige inrikesministern Drašković, att terrorismens läror vunnit farlig utbredning inom vissa folklager, och stränga lagar antogos mot omstörtningspropagandan, hvarjämte de 58 kommunistdeputeradenas mandat förklarades annullerade. Stort besvär vållades regeringen äfven genom den mängd ''hvita'' ryska flyktingar J. fick inhysa efter general Wrangels nederlag på Krim. Konung Peter afled 16 aug. 1921 och efterträddes af sonen Alexander, hvilken ända sedan 1914 varit Serbiens regent. Hans giftermål juni 1922 med prinsessan Maria af Rumänien befäste det goda förhållandet till denna grannstat, med hvilken J. liksom Tjecho-Slovakien allierat sig genom fördrag 1920—21 (''Lilla ententen''; se d. o. Suppl.). De nya skupsjtinavalen egde rum i mars 1923. Den starka partisöndringen i J. har fördröjt arbetet med den nya statens inrikespolitiska uppgifter, bland hvilka främst märkas utvecklingen af jordbruk och bergsbruk, samfärdselmedlens förbättring och skolundervisningens höjande. Ömtåligast är förhållandet till kroaterna. Radić och 65 andra deputerade af det ''kroatiska blocket'' afgåfvo sålunda våren 1922 en demonstrativ protest mot, att Belgradregeringen på Genuakonferensen representerade äfven Kroatien. På senaste tiden (våren 1924) ha emellertid åtskilliga af hans anhängare börjat deltaga i det parlamentariska arbetet i Belgrad, därmed uppgifvande sin stridsställning mot författningen; nykomlingarna ha emellertid också ökat oppositionens numerär och på så sätt försvagat Pašićs parlamentariska ställning. Af ekonomisk framtidsbetydelse är J:s fördrag med Grekland i okt. 1923 om en fri zon vid Saloniki och arrendering på 50 år af ett jugoslaviskt tullområde där. Se äfven Serbien (Historia.) Suppl.

Litt.: R. W. Seton-Watson, ''The southern slav question'' (1911; vidgad tysk uppl. 1913), F. Šišic, ''Geschichte der kroaten'' (1917) och ''History of Fiume'' (1919), M. Kossitch, ''Die südslawenfrage'' (1918), J. Duhem, ''La question yougoslave'' (1919), G. Gravier, ''Les frontières historiques de la Serbie'' (s. å.), F. F. G. Kleinwaechter, ''Der untergang der österreichisch-ungarischen monarchie'' (1920), A. Mousset, ''Le royaume des serbes, croates et slovènes'' (1921), H. Baerlein, ''The birth of Yugoslavia'' (2 bd, 1922), och V. Langlet, ''J.'' (i ''Nord. tidskr.'', 1924). V. S—g.

***Juhlin**, A. J., lämnade riksdagen 1911. Han har varit led. af kommittén för utredning om förbättrade sjöförbindelser med England och af luftrafikkommittén, ordf. i kommittén för utredning om postchecksrörelse i Sverige och bland de sakkunnige för postsparbankens omorganisation. Han är ordf. i Styrelsen för civilstatens änke- och pupillkassa. Som generaldirektör har J. inlagt stora förtjänster om postverkets tidsenliga utveckling. Särskildt har J. intresserat sig för arbetsbesparande maskinella anordningar och för förbättring af postförbindelserna å landsbygden, bl. a. genom upprättandet af postautomobillinjer. — J., som var Sveriges ombud vid världspostkongressen i Madrid 1920, har, icke minst under vidsträckta utrikesresor, tagit liflig del i det internationella postarbetet och bl. a. varit led. af en internationell

kommitté för omarbetning af Världspostföreningens konventioner och aftal. Svenska postverket har vid flera tillfällen hedrats med anmodan att fungera som skiljedomare i tvister mellan andra länders postverk. På J:s initiativ kommer nästa världspostkongress att hållas i Stockholm 1924. E. G—c.

***Juhlin Dannfelt.** — 2. Herman J. afgick 1919 från sekreterarbefattningen vid Landtbruksakad. och blef s. å. hedersled. af akad. samt erhöll dess stora guldmedalj. Han blef 1918 led. af Landtbruksrådet. J. var 1907—20 Sveriges ombud vid Internationella landtbruksinstitutet i Rom och 1917—19 led. af Folkhushållningskommissionen. Han har vidare utarbetat festskriften *Kungl. Landtbruksakademien 1813—1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet* (1913), *Sveriges landtbruk* (1914) och flera småskrifter till jordbrukares gagn samt redigerat det stora arbetet ”Lantmannens uppslagsbok” (1923). — Hans brorson, Karl (Carl) Georg J., kommunalman, f. 30 juni 1880 i Stockholm, blef juris kandidat 1903, är sedan 1913 led. af Stockholms stadsfullmäktige samt sedan 1920 som borgarråd ledare af hufvudstadens kommunala finansärenden.

***Jukkasjärvi.** 1. Socknen omfattar nu 1,413,675 har. 14,957 inv. (1923). Östra delen af socknen utbröts fr. o. m. 1913 till att bilda Vittangi kapellförsamling. Det i socknen belägna Kiruna är nu municipalsamhälle. Arbetsstuga (se d. o. Suppl.). E. A—t.

Jukkasjärvi lappmarks tingslag ingår i Gällivare domsaga och Torneå fögderi samt omfattar Jukkasjärvi socken.

***Jukon.** — 2. Territorium i nordvästligaste Canada, gränsar i n. till Norra ishafvet, i ö. till Nordvästterritorierna, i s., där 60° n. br. bildar gräns, till British Columbia och i v., där 141° v. lgd fr. Gr. bildar gräns, till Alaska samt bildas till större delen af vattendelaren mot Mackenziefloden. Areal omkr. 536,300 kvkm. Sydvästra hälften tillhör nordamerikanska Kordillersystemet och har där, nära gränsen mot Alaska, i s. v. Canadas högsta bergstoppar, M:t Logan (5,948 m.) och M:t S:t Elias (5,520 m.). J:s öfriga del är en vågig slätt, högst i s. ö., genomskuren af floder, som samlas till Jukon (se d. o.), J:s främsta ström. Bergskedjans isolerande inflytande gör J:s klimat strängt kontinentalt med kalla vintrar och vackra, soliga, fast korta somrar. Nederbörden är störst längst i s. v., där ansenliga glaciärer betäcka bergen (den berömda Malaspinaglaciären går ut från M:t S:t Elias, men ligger på Förenta staternas område). Dalbottnarna täckas af ej obetydlig barrskogsvegetation. — Af J:s till största delen outforskade naturliga rikedomar märkas guld vid Klondyke, som lockade en mängd invandrare närmast efter 1896, en invandring, som dock snart upphörde, och rika silfverfyndigheter, som sägas ha gjorts vid Keno hill. Äfven kol och koppar brytas. Guldproduktionens värde 1921—22 var 1,23 mill. doll. och värdet af alla brutna mineralprodukter 1,93 mill. doll. 1921. Strömmarna äro mycket fiskrika. 1921 var fiskets afkastning 29,000 doll. Äfven jakten (på björn, älg, ren o. s. v.) är ansenlig, och utförseln af pälsverk uppgick till 0,32 mill. doll. 1919—20. 1918 funnos i J. 15 industriella företag med 3,64 mill. doll. kapital, 61 arb. och 0,26 mill. doll. produktionsvärde. Utrikeshandelns värde var 671,000 doll., 498,000 doll. för import och 173,000 doll. för export 1920—21. I J. finnas 93 km. järnvägar. Bästa tillträdet till J. lämnar järnvägen Skagway (innerst i Lynnkanalen, vid Stilla hafvet), Alaska, till White horse, hvarifrån båttrafik leder utför Jukonfloden. Befolkningen, 27,219 pers. 1901, sjönk till 8,512 pers. 1911 och till 4,157 pers. (2,819 män och 1,338 kvinnor) 1921. Hufvudstaden Dawson hade 975 inv. och White horse 331 inv. s. å. — J. har 3 folkskolor och 1 romersk-katolsk skola, med tills. 11 lärare och omkr. 300 lärj. 1920. Litt.: Sheldon, ”The wilderness of the upper Yukon” (1911), Stuck, ”Voyages on the Yukon and its tributaries” (1919), och Cameron, ”A cheechako in Alaska and Yukon” (1920). A. N—d. E. A—t.

***Jul,** Konstnärsklubbens publikation, upphörde med 25:e årg. 1912. G—g N.

Jularbo—Månsbo järnväg (sign. J. M. J.), normalspårig (1,435 m.), 4,2 km. lång, inom Kopparbergs län belägen, eges och trafikeras af Månsbo järnvägs-a.-b., Stockholm, erhöll koncession 5 maj 1908, beviljad åt enskild person och sedermera öfverlåten på Månsbo järnvägs-a.-b. Järnvägen, som öppnades för trafik 4 febr. 1919 utgår från Jularbo station å Statens järnvägar i väst—nordvästlig riktning till Månsbo. Vid 1922 års slut utgjorde järnvägens bokförda byggnads- och förrådskostnad 774,417 kr. Aktiekapitalet vid samma tidpunkt uppgick till 200,000 kr. Med vederbörligt tillstånd har bolaget inställt trafiken fr. o. m. 24 dec. 1922 (tills vidare beviljadt för ett år i sänder). F. P.

Jularк, Julbref. Se Kistbref.

Jules Sand [jyl sã'd], pseudonym. Se Sandeau, L. S. J.

Juliana (J. Louise Emma Maria Vilhelmina), *nederländsk* prinsessa med titlarna prinsessa af Oranien-Nassau och hertiginna af Mecklenburg, f. 30 april 1909 i Haag, är enda dotter till drottning Vilhelmina af Nederländerna och hennes gemål, prins Henrik af Nederländerna, hertig af Mecklenburg-Schwerin. Hon är Nederländernas tronföljarinna.

***Julianehaab.** Kolonien hade 411 inv. 1920, hvaraf 21 européer; distriktet hade 3,222 inv. P. E—t.

***Julianus.** Om J:s bref se F. Cumont och I. Bidez, ”Recherches sur la tradition des lettres de l'empereur Julien” (i ”Mémoires publiés par l'Académie royale de Belgique”, LVII, 1898). De ha ock utgett *Iuliani imperatoris epistulæ, leges, poematiæ, fragmenta varia* (1922).

Julin, Jon Teodor, präst, f. 10 dec. 1832 i Östra Husby, d. 14 aug. 1919, student i Uppsala 1856, aflade 1857 teoretisk och 1858 praktisk teol. examen samt prästvigdes s. å. Han utnämndes till komminister i Ekeby 1860 samt till

kyrkoherde 1877 i Östra Tollstad och 1882 i Ekeby, blef e. o. hofpredikant 1887 och tjänstgjorde som kontraktsprost i Göstrings kontrakt 1902—09. J. var på sin tid en af Linköpings stifts mest bemärkta prästmän. Sin fasta kyrkliga ståndpunkt ådagalade han genom troget arbete i den egna församlingen. Från trycket utgaf J. smärre predikningar. E. M. R.

***Julita.** 1. Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. J. hade 3,058 inv. 1923.

Julius Cæsar, drama af Shakspere (se denne, sp. 271), uppf. i Stockholm f. g. 1881.

Julkaktus, *bot.* Se Epiphyllum. Suppl.

Julkuse. Se Jul och Kuse.

Julkvällen (först Julqvällen), illustrerad jultidning, som sedan 1881 utgetts af Publicistklubben.

Jullbenet (Båtbenet), *veter.* o. *zool.* Se Has, sp. 40, och Tars, sp. 495.

***Jullian**, Camille, blef 1906 professor vid Collège de France, 1908 led. af Institutet och 1924 led. af Franska akad. Hans *Histoire de la Gaule* (6 bd, 1907—20) belönades med Goberts pris.

Julmarknad i Stockholm, hållen på Stortorget i gamla staden vanligen under 12—14 dagar (10—24 dec.), har anor från fordom. Det synes ha varit 1523, efter Gustaf Vasas befrielsekrig, som julmarknaden där f. g. framträdde med rent svenska varor. Från Stortorget flyttades den under Gustaf III till K. slottets stora borggård, men återkom till sin historiska plats och svällde ut så, att den på 1820-talet i öfvervägande grad tillhörde Skeppsbron, med massverkan förlagd nedanför Logården. Mot slutet af 1830-talet var den dock åter inrymd på sin ursprungliga plats, där den under årtionden framåt främst lade an på att locka till sig barn i enklare villkor genom salubjudna föremål, som passa för julbordet, samt bereda tillfälle för fattiga stadsbor att förtjäna en julslant som försäljare. Emellertid sjönk varornas kvalitet alltmer till lägsta grad, och oroselement bland allmänheten ställde ofta till bråk, hvarför Öfverståthållarämbetet 1906 indrog marknaden. Den återupplifvades 1915 af författaren Rikard Gustafsson, och fr. o. m. 1917 är det Stockholmsgillet (genom C. Rosenblad och Fr. Ottergren), som står för anordningarna och driften. Man använder salustånd af medeltidstyp med framsidans två luckor, af hvilka den undre nedfälld bildar saludisken och den öfre uppfälld blir tak öfver de utlagda varorna. Gillet har nu ansenligt skärpt kontrollen öfver ordning och skick på marknaden samt tillser, att endast svenska varor utbjudas, däribland äfven sådana af konstnärlig kvalitet. I ett 100-tal stånd har försäljningen så kunnat uppgå till sammanlagdt nära 100,000 kr. (1920). Julmarknaden erbjuder en stämningsfull gammaldags vinteridyll.

Julpapper. Se Kistbref.

Julrosor, en svensk upplaga af den danska "Julerosor" (se d. o.).

Julstämning, illustrerad jultidning, som började utges 1906 af bokförlaget Åhlén & Åkerlund.

***Jultomtarna.** Ett sällskap med detta namn, stiftadt 27 dec. 1876 i Uppsala på initiativ af bl. a. professor K. Mesterton och d:r O. Arpi, bekläder årligen vid jultiden minst 50 barn. Det har hittills haft mer än 700 inskrifna medl. och har mer än det Stockholm karaktären af ordenssällskap; intresset är lidigt, och ekonomien baseras på årsafgifter, jämte talrika gåfvor i pengar och in natura.

Julvätte. Se Vättar.

Julöl. Se Öl, sp. 100.

***Julön.** 1. Julön i Polynesien tillhör sedan nov. 1919 den engelska Gilbert and Ellice islands colony (se d. o. Suppl.).

Jumbo, *idrottst.*, skämtsam benämning på den, som kommer sist i en täflan. Ordet härleder sig från det vanliga elefantnamnet Jumbo och betecknar sålunda underförstådt: tung och långsam i rörelserna. E. B—ll.

***Jumkil** hade 733 inv. 1923. Den förra moderförsamlingen Åkerby är jämte J. sedan 1 maj 1923 annex till Bälinge.

Jumper [dʃa'mpə], plur. jumpers, eng., lång, vid, rak blus, stickad eller virkad (af silke eller ullgarn) eller sydd af något elastiskt material (t. ex. silke- eller ylletrikå). En jumper knäppes ej, utan drages öfver hufvudet.

***Junaköping** är oriktig form för Junaköpung.

Jundell, Isak, läkare, akademisk lärare, f. 16 juni 1867 i Växjö, student i Stockholm 1886, med. licentiat vid Karolinska institutet 1895, disputerade för doktorsgrad där 1898 och promoverades s. å. i Uppsala. Efter att ha varit läkare vid flera af hufvudstadens kliniker och sjukhus blef han vid Karolinska institutet docent 1898 i praktisk medicin, 1905 i pediatrik och 1914 professor i pediatrik samt därjämte öfverläkare och direktör för Allmänna barnhuset. 1898—1914 beklädde J. ett flertal befattningar vid Stockholms kommunala sjukvårds- och hälsovårdsanstalter (föreståndarskapet vid Stockholms hälsovårdsnämnds bakteriologiska laboratorium 1901—07 och öfverläkarbefattningen vid Provisoriska sjukhuset 1907—14 m. fl.). Vid sidan däraf utöfvade J. omfattande enskild medicinsk och pediatrisk praktik. För studier har han uppsökt flera utländska kliniker (Wien, Berlin) och institut (Berlin, Paris). Han har varit sekreterare i k. kommittén för inrättandet af en statsmedicinsk anstalt 1897—99, led. af Medicinalstyrelsens tuberkuloskommitté 1903—07, ordf. i k. kommittén för utredning af den kvinnliga sjukvårdspersonalens ställning, arbetsförhållanden m. m. 1912—16, led. i k. fattigvårdslagstiftningskommittén 1916—21 m. fl. I synnerhet har J. arbetat i barnavårdsfrågor och deltagit i stiftandet af flera småbarnshem (Stockholm, Djursholm) och i Fattigvårdsförbundets arbeten. Sedan 1922 är han ordf. i styrelsen för spädbarnsbarnhemmet Eurenii minne. Härtill anknyta sig utländska resor för studier af barnavårdsinstitutioner och barnkliniker. J:s vetenskapliga skrifter omfatta ett 70-tal arbeten i bakteriologi, skolhygien, medicin och pediatrik. Bland dessa må nämnas *Klinisk-bakteriologiska studier öfver bronkiterna* (I—II, 1898), *Experimentella och kliniska studier öfver gonococcus Neisser* (1900), *Ueber die aetiologie der primären akuten und besonders der epidemischen Cerebrospinalmeningitis* (1901), *Einige klinische und bakteriologische beobachtungen über die influensa conjunctivitis bei säuglingen* (1902), *Ueber die nykthemeralen temperaturschwankungen im ersten lebensjahre* (1904), *Barnavård och moderskydd* (1907), *Upplysningar och råd angående späda barns uppfödning vid bröstet eller med komjölk* (1910), *Die*

anstrengungsalbuminurie (1911), *Die akuten anstrengungsveränderungen des herzens* (1912) och ett liknande arbete *Beim sport und training* (s. å.). Under det senaste årtiondet har J. egnat sig i synnerhet åt ämnesomsättningsstudier och socialhygieniska spörsmål och på båda dessa områden utgett en serie arbeten och utbildat flera yngre forskare på området. J. redigerar sedan 1921 ”Acta pediatrica”. Han är led. af utländska vetenskapliga samfund. C. S—g.

Jung. 1. Axel Bertel J., finländsk arkitekt, f. 11 juli 1872 i Jakobstad, student 1891, arkitekt från Polytekniska institutet i Helsingfors 1895, studerade vid konstskolan i Berlin 1895—96, gjorde många studieresor, var delegare i arkitekturbyrån Jung & Bomanson i Helsingfors 1898—1913 samt stadsplanearkitekt i Helsingfors 1907—16, hvarunder han uppdrog de sedan följda riktlinjerna för ”Stor-Helsingfors’” utveckling, och hos A.-b. Brändö villastad och Hertonäs gods a.-b. 1916—19. Sedan 1919 är han stadsplanearkitekt hos A.-b. Åbo Transito hamn, samtidigt konsulterande för Åbo stad och har därunder utfört bl. a. sitt främsta verk, förslaget för Åbo stadsplans framtida utveckling. J. har utfört nya planer för flera städer (Viborg, Vasa, Uleåborg, Borgå, Joensuu och Torneå), köpingar och fabriksamhällen. Han stiftade 1922 Finlands stadsbyggarförbund och är dess ordf. och har anlitats för många offentliga uppdrag; bl. a. är han sedan 1919 medlem af statens expertnämnd för arkitektur. Som publicist har han energiskt verkat för spridning af nya idéer inom arkitekturens och stadsplanekonstens områden.

2. Valter Gabriel J., den föregåendes broder, arkitekt, f. 27 nov. 1879 i Vasa, arkitekt från Polytekniska institutet i Helsingfors 1902, företog därefter studieresor i utlandet och var lärare vid Konstflitföreningens skola i Helsingfors 1904—10. Praktiserande arkitekt och konsthandtverkare, har han utfört flera inredningsarbeten samt ritningar till byggnader i Helsingfors (teater Maxim 1911, Utskänkningsbolagets hus 1914, de lutherska församlingarnas hus 1915, Svenska gården 1924, Åbo sparbanks hus 1910, manbyggnader på Vastmäki och Mustila egendomar 1920, projekt till ombyggnad af Åbo akademis byggnadskomplex 1920, fabriksbyggnad till Littois klädesfabrik 1924). 1—2. T. Stz.

***Jungersen,** F. O., dog 4 febr. 1912 i Köpenhamn. — 2. Hector Frederik Estrup J., den föregåendes brorson, zoolog, f. 13 jan. 1854 i Dejberg, Jylland, d. 1917 i Köpenhamn, blef student 1871, utnämndes 1886 till docent i zoologi vid polytekniska läroanstalten i Köpenhamn och 1899 till professor i samma ämne vid universitetet där. J. har utöfvat förtjänstfull, mångsidig och af stor noggrannhet präglad verksamhet på flera af zoologiens områden. Inom anatomien och embryologien falla hans bidrag till fiskarnas och groddjurens urogenitalsystem (1889—98). Mycket ingående äro ock hans undersökningar rörande sjöpennor (se d. o.) och besläktade djur. Studier öfver en rad egendomliga och föga kända fiskars byggnad offentliggjorde han under titeln *Ichthyotomical contributions* (1908—10). Särskildt ha hans undersökningar rörande djuphafsfaunan och dennas fördelning på norra halfklotet uppmärksammats, hvilka undersökningar föranleddes af hans deltagande i Ingolf-expeditionen (se d. o. Suppl.). J. var led. af Vet. soc. i Uppsala (1915). 1. P. E—t. 2. L—e.

***Jungfernhoff** tillhör nu Lettland.

Jungfrualstring, Jungfrubörd, Jungfrufödsel, *biol.*, detsamma som partenogenes (se Fortplantning, sp. 941—942).

***Jungfrucirkel.** Se äfven Passare.

Jungfrufjärden, fjärd af Saltsjön i Stockholms skärgård n. ö. om Dalarö, öfvergår n. om Husarö i Nämdöfjärden. O. Sjn.

Jungfru Marias af Lourdes uppenbarelse [lörd]. Se Mariafester.

Jungfru Marie gräs, *bot.* Se Mariegräs.

***Jungfrun,** som också ofta kallas Blå J., besöktes af Linné på hans Ölandsresa juni 1741, hvarvid han upprättade en ganska fullständig förteckning öfver öns vegetation. Af sjöfågel häcka svärtor, ejder och tobisgrisslan; pilgrimsfalken är nu försvunnen. En s. k. trojeborg finns på ön. J. E.

***Jungfrustift.** Jungfrustiftsinrättningen i Finland omfattade 1923 173 stiftsjungfrur (från begynnelsen 374). Pensionerna utdelas vid inträffande vakans i tur efter inskrifning i matrikeln, alltså icke vid en viss ålder.

***Jungner,** E. W., har under senare år gjort flera bemärkta uppfinningar. I främsta rummet förtjänar nämnas en af J. 1912 paterterad metod att ersätta leran vid cementbränning med kalirika silikatbergarter (*kalicementmetoden*), hvarigenom möjlighet nås att utvinna de i bergarten förekommande kaliföreningarna i och för framställning af kaligödningsmedel, samtidigt som ett fullgodt cement erhålles. För uppfinningens exploaterande har bildats ”Patent-a.-b. Jungners kalicement”. Metoden är införd i praktisk drift vid A.-b. Dalens portlandcementfabrik vid Brevik i Norge. En första anläggning i Sverige är under utförande vid Slite cementfabrik på Gotland. Ett nytt elektriskt element af J. grundar sig på användning af den s. k. *feta elektroden*. Om en cylinder af poröst kol inställes tills. med en zinkstång i lämplig elektrolyt, t. ex. ett alkali, och strömmen slutes genom ett lämpligt motstånd, erhålles en elektrisk ström, som dock hastigt aftar i styrka, emedan porerna i kolet tilltäppas af elektrolyten. Genom att indränka kolelektroden, utom dess yttersta skikt, i en lösning af fett, t. ex. paraffin löst i bensin, har J. lyckats framställa varaktiga element af denna typ. För exploatering af denna uppfinning, som äfven kan läggas till grund för konstruktion af gaselement, bildades 1917 i Göteborg A.-b. Jungners Elementbelysning. Nyligen har J. äfven uppfunnit en metod att afskilja radioaktiva substanser från icke radioaktiva sådana. Svenska ackumulator-a.-b. Jungner, som tillverkar ackumulatorer enligt J:s system samt den med dylika som strömkälla konstruerade Ni-fe-lyktan, har utvecklats till en god affär, och dotterbolag ha bildats i Norge och England. — J. är sedan 1919 led. af Ing. vet. akad., och Kemistsamfundet tilldelade honom 1924 Oscar Carlson-medaljen i guld. A. E—m. Fmn.

***Jungstedt.** 1. K. A. Hugo J. blef 1910 t. f. och 1911 chef för 4:e arméfördelningen samt 1910 öfverkommendant i Stockholm, 1917 inspektör för mi-

litärläroverken och generallöjtnant samt afgick 1919 från aktiv stat. Han var 1915—24 militär led. i Högsta domstolen och 1918—23 ordf. i direktionen för Arméns pensionskassa. Sedan 1922 är han vice ordf. i öfverstyrelsen för Svenska Röda korset och ställföreträdare för kungl. kommissarien för frivilliga sjukvårdsväsendet i krig. Bland J:s kommitté- m. fl. uppdrag under senare år märkes ordförandeskapet i den parlamentariska kommissionen för flyg- och ballongvapnens, luftförsvarets och den militära väderlekstjänstens ordnande 1917—22. Därjämte var han Sveriges representant i den militära kontrollkommissionen på Åland 1919. — J. har ytterligare utgett *Minnestal* vid Artilleri- och ingenjörhögskolans 100-års jubileum (i den med anledning häraf utg. minnesskriften, 1918), *Försvars-anfallsstriden i fältkriget* (1919), *Krigsväsendets tekniska utveckling under det nittonde århundradet* (1921; dansk upplaga 1924), *Luftförsvaret och dess betydelse* (i ”Meddelanden från Föreningen för Stockholms fasta försvar”, 1924) samt en mängd artiklar i Nordisk familjebok (bl. a. största delen af art. ”Världskriget”) m. m. — 2. Axel A. H. J. har på senare åren egnat sig företrädesvis åt porträttmålning. Bland nyare af honom utförda porträtt må nämnas generalerna *L. W:son Munthe*, *H. Jungstedt* och *D. Hedengren*, hofkapellmästaren *A. Järnefelt* (K. teatern), friherrinnan *Ellen Cederström* (Dramatiska teatern), ärkebiskop *Bitter*, professor *F. Lennmalm* och generalkrigskommissarien *F. Bergenholtz*. — 3. Matilda E. Ch. J. dog 21 nov. 1923 i Stockholm. Hon afgick 1910 från K. operascenen och tillbragte åren 1910—12 under resor i södra Europa samt sångstudier i London för R. v. Zur Mühlen (se denne), gjorde därefter en stor turné genom de nordiska länderna och gaf 1913 ett 3 månaders glansfullt gästspel på K. teatern i Stockholm, uppträdde hösten s. å. i Göteborg och 1914 i Helsingfors (som Orfeus). På sin 50-årsdag 13 okt. 1914 hade hon afskedsföreställning i Carmens roll. Hon blef 1915 led. af Mus. akad. 1. C. O. N.

***Junior**, *idrottst.*, ej fullgiltigt utbildad idrottsutövare. Särskilda täflingar anordnas för juniorer enligt inom olika idrottsgrenar något olika bestämmelser. Grundprincipen är dock, att som junior räknas den, som aldrig eröfrat pris i vissa större täflingar (mästerskapstäflingar och därmed jämförliga). Junior betecknar sålunda inom idrottsvärlden icke, såsom ordets egentliga betydelse kunde göra sannolikt, yngre till åldern, utan yngre till utveckling och färdighet. Från juniorsklassen öfvergå idrottsutövarna frivilligt eller på grund af nyss omnämnda bestämmelser till seniorsklassen (se Senior. Suppl.). E. B—ll.

Junk Ceylon, ö. Se Salanga.

Junkerdalen, trång dalgång i Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Norge, som från Saltdalen, ö. om Bodö, skjuter in åt s. ö. till Sverige. På dalens västra sida ligger det brant sluttande ”Junkerdals ur”. Rik vegetation. Fjällväg förbi Graddis fjällstuga till Merkenäs i Sverige. K. G. G.

Junkersbatteri, Junkerselement. Se Uppvärmning, sp. 1287—88.

***Junosuando** är fr. o. m. 1914 egen socken och bildar tillsammans med Muonionalusta och Pajala ett pastorat med detta som moderförsamling i Luleå stift, Norrbottens norra kontrakt. Omkr. 1,260 kvkm. 1,160 inv. (1923). Se Arbetsstuga. Suppl. E. A—t.

Junqueiro [ĵõkei'rå], Guerra-. Se Guerra-Junqueiro (äfven i Suppl.).

***Junsele.** 1. J. tillhör nu Fjällsjö tingslag och Ramsele kontrakt. 3,909 inv. (1923).

Juonkatjåkko, fjäll. Se Kedkevare.

Juramento, flod. Se Salado 1.

***Jurasystemet**, *geol.* De å sp. 302 och 304 omnämnda däggdjuren *Dromatherium* och *Microlestes* tillhöra ej juraperioden, utan den yngre delen af triasperioden. Dessutom har på grund af senare forskningar den tidigare förhärskande uppfattningen, att alla i jurasystemet funna däggdjur skulle vara pungdjur, gjorts osannolik. L—e.

Juristföreningen i Stockholm är en sammanslutning af hufvudsakligen i Stockholm bosatta domstolsjurister, advokater och juridiska vetenskapsmän. Föreningen tillkom 1912 genom ombildning af föreningen *Yngre jurister under Svea hofrätt*. Föreningen, som f. n. har öfver 250 medlemmar, brukar sammanträda i af magistraten upplåten lokal i Stockholms rådhus. Vid sammanträdena förekomma i regel föredrag om lagstiftnings- eller lagskipningsfrågor. För föreningens medlemmar finns jämväl tillgängligt justitierådet Alméns (föreningens ordf. 1915—19) af dennes arfvingar till föreningen skänkta juridiska bibliotek. O. L—m.

***Juristmöten** för de nordiska länderna ha efter Världskrigets slut åter hållits, 1919 i Stockholm och 1922 i Kristiania; det nästa är afsedt att hållas 1925 i Helsingfors. Med Finlands och Islands inträde i de själfständiga staternas krets har de nordiska juristmötenas ram vidgats, så att äfven nämnda två länder delta i mötena och äro företrädda i styrelsen för desamma. Mötena ha ekonomiskt understödts med statsanslag och en donation å 100,000 kr. (af Gunnar Swenson i Malmö, d. 1923). C. G. Bj.

*Jurjevska'ja. Se äfven Alexander, ryska kejsare 2. Suppl.

Juss., vid växtnamn förk. för A. L. de Jussieu (se d. o. 4).

Jussarö. 1. Fyr i Finska viken å holmen Sundharun i Ekenäs landskommun, Nylands län, Finland, byggd 1922. Agaljus, hvitt blixtsken med 2 blixtar hvar tionde sekund. Fyrskenets höjd öfver vattenytan 30 m., ljusstyrka 2,000 hlj., lysvidd 15 sjömil. — 2. En 1891 uppförd fyr å Stor-Jussarö holme släcktes 1922 och bibehålles numera blott som känningsbåk. 1—2. O. B—n.

Jusserand [jysrã'], Jules, fransk diplomat, f. 18 febr. 1855 i Lyon, inträdde på diplomatbanan 1876, var ambassadråd i London 1887—90 och därefter i Konstantinopel, vice afdelningschef i utrikesministeriet och 1898—1902 envoyé i Köpenhamn samt är sedan 1902 ambassadör i Washington. Han var en af Frankrikes delegerade vid Washingtonkonferensen 1921—22. J. är filos. och jur. doktor och har på franska och engelska skrifvit flera arbeten om engelsk litteratur, bl. a. *Shakespeare en France sous l'ancien régime* (1898), samt en studie öfver *Ronsard* (1913) och memoarverket *With americans of past and present days* (1916). V. S—g.

Jussupov, F. F. Se Jusupov, F. F. Suppl.

*Juste skrifves numera just.

*Justeringskommissionen i Finland har indragits. Ledningen af och inseendet öfver justeringsväsendet handhas numera af en vid Landtmäteristyrelsen inrättad justeringsbyrå. Dess chef är öfverdirektören i Landtmäteristyrelsen; vid byrån äro vidare anställda 1 direktör och 1 inspektör (de tre funktionärerna handlägga i plenum viktigare ärenden) samt kanslipersonal. Riket är indeladt i 67 justeringsdistrikt. O. B—n.

Justh, Gyula (Julius) von, ungersk politiker, f. 13 jan. 1850 i Neczpál, komitatet Turócz, d. 9 okt. 1917 i Budapest, var först förvaltningsämbetsman, slog sig 1879 ned på sina gods i Tornya och valdes 1884 till led. af riksdagens representantkammare. J. var en glödande anhängare af oafhängighetstanken, valdes 1893 till ordf. i oafhängighetspartiet, men lämnade detta 1895, enär det enligt hans åsikt ej var nog liberalt. Han bildade nu ett eget parti, där F. Kossuth snart öfvertog presidiet. Efter oppositionspartiernas seger vid riksdagsvalen jan. 1905 var J. kammarens talman febr. 1905—nov. 1909. Bl. a. ifrade han för upprättande af en själfständig ungersk riksbank och afgick, när detta kraf ej kunde genomföras, från presidentposten samt utträdde med sina anhängare ur oafhängighetspartiet (nov. 1909). Först 1913 återförenades J:s radikala och Kossuths moderata grupp. En ny splittring inträdde 1916, då J. i förening med M. Károlyi bildade en ny partigrupp, ''Oafhängighets och 1848-års-partiet'', med de gamla nationalistkrafven på egen riksbank, egen, på ungerska kommenderad armé och fullständigt ekonomiskt oberoende af Österrike på sitt program. V. S—g.

*Justi. 1. Karl J. dog 10 dec. 1912 i Bonn. — 3. Ludwig J., den föregåendes brorson, son till J. 2, tysk konstforskare och museiman, f. 14 mars 1876 i Marburg, blef filos. doktor i Bonn 1898, professor i Halle 1904, föreståndare för Städelska konstinstitutet i Frankfurt s. å., ständig sekreterare i Berlins konstakademi 1905 och föreståndare för Nationalgalleriet där 1909. Han efterträdde i sistnämnda befattning Tschudi och har förtjänstfullt fortsatt dennes verksamhet som galleriets reformator. Bland hans konsthistoriska arbeten märkas *Jacobo de Barbari und Albrecht Dürer* (1898) och *Giorgione* (2 dlr, 1908). 3. G—g N.

Justinianus II Rhinotmetos, kejsare. Se Östromerska riket, sp. 296.

Justis [justis, jystis], fr. *justice*, domarmakt, lagskipning.

Justis- og politidepartementet i Norge upprättades genom k. kung. 17 nov. 1818 och består af 3 hufvudafdelningar: *Den almindelige avdeling* med 5 byråer (*kontorer*), *Fængselstyrelsen* med 2 byråer och *Lovavdelingen*. Under Den almindelige avdeling höra bl. a. ärenden om kriminalrättskipning, benådning, polisväsen, kontroll öfver utlänningar, skiftes- och konkursärenden, ämbetstillsättningar, kommunala ärenden, ärenden om stortings- och kommunala val, medborgarrätt, skilsmässofrågor m. m. Under Fængselstyrelsen höra fångvårdsärenden, tvångsarbetsanstalter, statens kriminalasyl o. s. v. Lovavdelingen förbereder ändringar i eller tillägg till konstitutionell, civil och kriminallagstiftning eller allmän politilagstiftning, handlägger frågor om tolkning af de lagar, som förberedts inom afdelningen, samt afger betänkande om ingående af traktater.

*Justitia, ''tidning för meddelanden ang. exekutiva åtgärder'', upphörde 1922. Dess plats fylles numera af Justitia-Bilagan till ''Svensk handelstidning''. C. G. Bj.

*Justitieborgmästare är ej längre titel för borgmästaren i Norrköping. E. K.

*Justitiedepartementet. 1. Det handlägger numera jämlikt stadgan af 22 juni 1920 följande förvaltningsärenden, nämligen ärenden rörande inseende öfver lagskipningen; domstolarna och deras personal; rikets judiciella indelning; tingsstad, tingshus och häradshäkte; offentliga rättshjälpsanstalter; fastighetsregister; åtal för brott och förordnande af domstol, där sådant ankommer på K. M:t; af brottmål föranledda ersättningar af allmänna medel; ersättning till oskyldigt häktade eller dömda; förbrytares utlämnande; fångvården; behandling af minderåriga förbrytare; straffregister; nåd i brottmål; villkorlig frigifning; tillämpning af Tryckfrihetsförordningen, i hvad denna förordning därom stadgar; rikets vapen och flagga; rikets gränser; regering och riksdag; val till riksdagens kamrar; sammanfattande af berättelsen till riksdagen om hvad i rikets styrelse tilldragit sig; medborgarrätt; rätt för utlänning att förvärfva fast egendom, grufva eller aktier; afvisning, utvisning och öfvervakning af utlänningar; fideikommissförfattningar; tillstånd till äktenskap och adoption, där meddelande af sådant tillstånd ankommer på K. M:t; rättsstatistik; svensk författningssamling.

Dep. handlägger lagstiftningsärenden rörande a) grundlag, riddarhusordning, förordning ang. allmänt kyrkomöte, ansvarighetslagar för statsrådet led., för fullmäktige i Riksbanken, för led. i styrelserna vid Riksbankens afdelningskontor och för riksdagens fullmäktige i Riksgäldskontoret samt lagar om Högsta domstolen, Regeringsrätten, Lagrådet, val till riksdagen, statsdepartementen, kom

mandomål samt om rikets vapen och flagga; b) civil-, straff- och kyrkolag samt annan lag, stiftad enligt den i § 87 R. F. omförmälda ordning, dock med de undantag, som under öfriga dep. omnämnas.

Dep. är fördeladt å en kansli- och en lagafdelning. Befattningshafvarna inom den förra äro 1 statssekreterare, som tillika är expeditionschef, samt 2 kansliråd; af dessa handlägger den ene mål hos Regeringsrätten samt ärenden ang. fångvården, rikets judiciella indelning m. m. och den andre ärenden ang. den militära jurisdiktionen, medborgarrätt, utlänningars fastighetsförvärf m. m. Å kansliafdelningen tjänstgöra i öfrigt 1 förste och 2 andre kanslisekreterare, 1 registrator, som tillika är dep.-chefens ombud för tillsyn öfver tryckta skrifters allmängörande i hufvudstaden. Ang. chefens för lagafdelningen åligganden se Departement. Suppl. Å lagafdeln. biträdes chefen af 1 led. samt 1 förste kanslisekreterare, som tillika är utgifvare af "Svensk författningssamling", samt 1 andre kanslisekreterare.

Under dep. lyda följande verk och inrättningar: Högsta domstolen; Regeringsrätten; Lagrådet; Nedre justitierevisionen; Justitiekanslersämbetet; hofrätterna; allmänna underdomstolarna; vattendomstolarna; krigsdomstolarna; poliskammare; tryckfrihetsombuden; Fångvårdsstyrelsen och fångvårdsstaten; uppfostringsanstalter för minderåriga förbrytare.

Dep:s stat (andra hufvudtiteln) upptog för budgetsåret 1923—24 i ord. anslag 9,547,424 kr. och i extra anslag 3,859,476 kr.

2. Justitiedepart. i Finlands senat motsvaras numera af Högsta domstolen (se d. o. Suppl.). 1. L. S. v. H. 2. O. B—n.

*Justitieexpeditionen i Finlands senat motsvaras numera af Justitieministeriet (se d. o. Suppl.). O. B—n.

*Justitiekansleren. Nu gällande instruktion är af 25 okt. 1918 (ändring däri 31 dec. 1921). Justitiekansleren biträdes numera af 1 byråchef, 1 registrator och 2 amanuenser. I sammanhang med fögderiförvaltningens omorganisation upphäfdes genom kung. 14 dec. 1917 då gällande landsfiskalsinstruktion. Enligt ny instr. af samma dag för landsfiskalerna lyda dessa under K. M:ts befallningshafvande, som äfven tillsätta dem. — Sp. 332, rad. 8—9 nedifr. *orden* 1766 utsedd af rikets ständer *utgå*; rad 7 nedifrån, J. V. Liliestråle valdes i mars 1772 till justitiekansler af rikets ständer och bekräftades efter revolutionen s. å. af konungen i ämbetet 1 febr. 1773. (Sp. 333). E. Sjöberg afgick från ämbetet 1919 och efterträddes af O. H. Arsell.

2. Justitiekansler är sedan 1918 titel på en medlem af Finlands statsråd, som enligt särskild instruktion skall vaka öfver, att lagar och författningar efterlefvas, och såsom högste åklagare är förman för samtliga allmänna åklagare, som skola rätta sig hans föreskrifter om utöfning af åklagarmakten till efterrättelse. Hans öfvervakningsrätt sträcker sig enligt R. F. jämväl till statsrådets och presidentens ämbetsverksamhet, men innefattar härvid ej rätt att anställa åtal. Skulle presidenten eller statsrådet i ämbetsutöfning förfara lagstridigt, eger justitiekansler däremot endast göra föreställning, med uppgifvande af, hvari det lagstridiga består, samt, därest föreställningen lämnas obeaktad, om det är presidenten, som förfarit mot lag och lagstridigheten, innefattar högförräderi eller landsförräderi, därom inberätta till riksdagen, men om statsrådet gjort sig skyldigt till ämbetsfel, anmäla därom till presidenten. — Justitiekanslerer ha varit P. E. Svinhufvud (1918) och A. F. Charpentier (sedan 1918); till hans biträde finns en justitiekanslersadjoint. 2. O. B—n.

Justitieministeriet i Finlands statsråd, tidigare Senatens justitieexpedition, handlägger ärenden angående lagstiftningen i frågor, som icke tillhöra annat ministeriums verksamhetsområde, politiska val, justitiekanslersämbetet, rikets judiciella indelning, domstolarna, verkställighet af dom, benådning, fängelseväsendet, straffregistret, förbrytares utlämnande samt pressangelägenheter. J. är deladt i 2 afdelningar, en för lagstiftnings- och justitieförvaltningsärenden samt en för fångvårdsärenden; till den förra höra 3 byråer, lagberedningen, byrån för tryckfrihetsangelägenheter och straffregisterbyrån, till den senare 2 byråer, ekonomibyrån och räkenskapsbyrån. Justitieförvaltningsärenden, som handläggas af Högsta domstolen, föredragas därstädes från Justitieministeriet. O. B—n.

*Justitieombudsman. Nu gällande instruktion är af 14 maj 1915. Anledningen till den nya instruktionens utfärdande var väsentligen den, att justitieombudsmannabefattningen uppdelats på två personer, en justitie- och en militieombudsman (se d. o.), hvarvid i den förres verksamhet gjordes den begränsningen, att mål och ärenden, som höra under den senare enligt hans instruktion, icke få af den förre upptas. Justitieombudsmannen förblir sålunda riksdagens ombudsman i allt, där icke särskilda uppgifter öfverlämnats till militieombudsmannen såsom speciell ombudsman för militärförvaltningens och den militära rättsvårdens öfvervakande. Därjämte begagnades emellertid tillfället att ändra instruktionen i sådana delar, som blifvit genom utvecklingen föråldrade. Bl. a. borttogs bestämmelsen, att i lindrigare fall J. O. skulle kunna hänvisa sak till justitiekanslern och i stället insattes i § 3, att i dylika fall J. O. må "låta bero vid vunnen rättelse eller afgifven förklaring eller hvad eljes förekommit i saken". Denna formulering blef resultatet af en kompromiss mellan olika meningar ang. den praxis, som genom J. O. utbildats, att meddela föreläggande. Någon sådan rätt är genom den nya instruktionen ej honom gifven, i det att vederbörande ämbets- eller tjänsteman jämlikt § 6 liksom förut blott skall sättas i tillfälle att inom kort, af J. O. föreskrifven tid inkomma med förklaring, om ämbets- eller tjänstemannen så önskar, men icke kan af J. O. åläggas vare sig förklaringsskyldighet eller skyldighet att vidtaga viss åtgärd, hvilket tidigare skett och i praxis alltjämt i viss utsträckning dock sker. — Justitieombudsmansexpeditionen består numera af en byråchef, en sekreterare och en amanuens. Hasselrot innehade ämbetet till 1913; därefter ha till justitieombudsmän utsetts O. Berger (1913—14), A. R. Östergren (1914—15), V. E. O. Petrén (1915—18) och B. N. R. Lilienberg (1918 ff.).

2. I *Finland* stadgas genom 1919 års Regeringsform, att tillsynen öfver lagarnas efterlefnad vid

domstolars och öfriga myndigheters verksamhet, förutom af en justitiekansler, skall handhafvas äfven af en af riksdagen för ett år i sänder utsedd Riksdagens justitieombudsman. Denne har samma rätt som justitiekansleren att öfvervara statsrådets, domstolars och öfriga ämbetsverks sessioner, taga del af deras protokoll och under åklagaransvar väcka eller låta väcka åtal för fel och försummelser i tjänsten. Enligt hans instruktion (af 10 jan. 1920) tillkommer det honom äfven att, därest lagstridigt förfarande af statsrådet eller någon dess medlem kommit till hans kännedom, därom göra framställning hos statsrådet och, om denna lämnats utan afseende, till riksdagen aflåta berättelse i ärendet. Riksdagens justitieombudsman är sedan 1922 F. H. Lilius.

1. Rld. 2. B. C. Carlson.

***Justitieråd** är numera titel äfven på led. i Finlands Högsta domstol (se d. o. Suppl.). — I Tysklands stater är *justizrat* en af regeringen utdelad titel.

Justitiesekreterare. Se Högsta domstolen 2. Suppl.

Jusuf-ibn-Taschfin, almoravidledare. Se Marokko, sp. 1032.

Jusupov (Jussupov), Filiks Filiksovitj, furst J., grefve Sumarokov-Elston, dotterson till den i hufvudarbetet omtalade furst N. B. Jusupov, f. 23 mars 1887, är mest bekant såsom en af de aktivaste deltagarna i mordet på den inflytelserike äfventyraren Rasputin (se d. o. Suppl.), hvilket egde rum natten till 30 dec. 1916 i furst J:s palats i Petersburg, dit Rasputin af J. lockats under falska föregifvanden. J. är sedan 1914 gift med storfurstinnan Irene Alexandrovna (f. 1895), dotter till storfurst Alexander Michailovitj och systerdotter till kejsar Nikolaus II.

Jutelignin, *kem.* Se Lignin.

Jutholmen, blixtfyr på den liknämnda holmen, 1 km. s. s. ö. om Dalarö, på 59° 7′ 35″ n. br. och 18° 24′ 38″ ö. lgd fr. Gr., uppförd 1908 och ändrad 1915. Agaljus. E. A—t.

Jutlandsslaget (eng. *Battle of Jutland*), den i England vanligaste benämningen på det stora sjöslaget 31 maj 1916; se Skagerakslaget.

Juttern, en 10 kvkm. stor sjö, belägen 103 m. ö. h. på gränsen mellan Horns socken i Östergötland och Södra Vi och Djursdala i Kalmar län, 12 km. n. om Vimmerby, afrinner mot norr till Åsunden och Stångån. O. Sjn.

Jutulhugget, en egendomlig, 100—240 m. djup, omkr. 2,5 km. lång samt mellan 150 och 500 m. bred rämna i fjället mellan Barkald station på Österdalsbanan och Tyldalen, Hedmark fylke (före 1919 Hedemarkens amt), Norge. J. antas ha blifvit utgräfd vid afloppet af en isdämd sjö, som under istiden fyllde Glommens öfre dal. K. G. G.

Juul [jül], Asger Callisen, dansk tonsättare, f. 9 maj 1874 i Aarhus, d. 1 mars 1919 i Köpenhamn, elev af G. Matthison-Hansen och Riemann, blef 1910 kantor och 1915 tillika organist vid Matthæuskyrkan och 1918 domkyrkoorganist i Roskilde. Hans förnämsta arbete är *Aandeligt sangværk*, som i 3 bd innehåller närmare 200 kompositioner i kyrklig a-cappella-stil, hvaribland flera utmärkt sköna. P. E—t.

Juupajoki [jū′pajåki], församling och kommun i Tavastehus län, Finland, Ruovesi domsaga och härad, afskildes 1913 från Orivesi. Pastorat af 3:e kl., Orivesi kontrakt, Tammerfors stift. Areal 215 km. 3,612 inv. (1922). O. B—n.

Ju′vat memini′sse, lat. Se Meminisse juvabit.

Juvenālorden (Juvenalernas upplifvade orden), ett studentsällskap i Uppsala, stiftadt i okt. 1906 af studenten A. Lindh, afser att underåterupplifvande af traditionerna från juvenalerna på 1830-talet (se Juvenalerna) i Gunnar Wennerbergs anda verka för den förädlade ungdomsgläjden inom studentlifvet. En direkt anknytning till de forne juvenalerna har vidmakthållits genom en sällskapets medlem, en äldre sångkunnig läkare (M. Aspelin), som af Wennerberg själf dubbats till juvenal. Antalet af i ordeintagna medlemmar uppgår f. n. (1924) till öfver 1,200, den aktiva medlemsnumerären i Uppsala plägar vara omkr. 300—400. Sällskapet har underårens lopp gjort en afsevärd och alltmer betydelsefull insats i det uppsaliensiska studentlifvet, tillhvars glädje det verksamt bidragit genom sina estetiska sysselsättningar: musik, sång (speciellt den unisona studentvisan), poesi (särskildt humoristisk), dramatik (särskildt det klassiska studentspexet), bildande konst m. m. Det vinnlägger sig äfven om forskning rörande äldre studentlif och insamling af material (manuskript o. s. v.) angdetta. Sällskapet har utgett en del skrifter och småtryck, t. ex. en studie om ”Turkiska musiken” (se d. o.), juvenaliska ”promotionsinbjudningar” en regelbundet utkommande juvenalisk ”tidning” m. m.

Juvenil (lat. *juvenīlis*, ungdomlig), *geol.* Juvenilt vatten och juvenila gaser äro benämningarsom Suess infört för utströmningar af vatten och gaser, som stå i förbindelse med vulkanisk verksamhet eller vulkaniska efterverkningar, exhalationer, och sålunda för första gången från emagmahärd i jordskorpan framträda till jordenyta. Juvenilt vatten har i regel högre temperatur än luften och innehåller ofta lösta salter, så attvarma mineralkällor oftast äro juvenila källor. Ekälla, som matas af meteoriskt vatten, kallasmotsats härtill vados (af lat. *vādere*, gå) och dylikt vatten vadōst. K. A. G.

Juvenīlia (af lat. *juvenīlis*, ungdomlig), ungdomsalster, (vittra) ungdomsförsök.

Jü, kejsare. Se Kina, sp. 56.

J—y Brn, pseudonym. Se Ödmann 3, sp. 17

Jy′lhävaara [-vära], träsliperi i Impilaks socken Viborgs län, Finland, grundadt 1906, eges af Yhtyneet paperitehtaat osakeyhtiö (Förenade papperfabrikernas a.-b.). Tillverkning af omkr. 1 mill. kgträmassa. O. B—

***Jylland** har efter återföreningen med en daf Sönderjylland 1920 sin sydligaste punkt p54° 49′ n. br. och en areal af 29,647,8 kvkm1,498,470 inv. (1921), hvaraf 163,622 i det 192inkorporerade området. Genom återföreningen hbildats 4 nya amt (Haderslev, Tönder, Aabenraoch Sönderborg) och 1 nytt stift (Haderslev, sd. o. Suppl.). P. E—

Jylländska rörelsen i den danska litteraturenhärrör från åren strax före 1900-talets början ochar till upphof författare som Johannes V. Jensen

Jakob Knudsen, Aakjær och Skjoldborg. Stödd på äldre realister som H. Pontoppidan, vände den sig mot Köpenhamnskulturen och l'art-pour-l'art-kravet, framdrog i motsats däremot bonden och hembygdslifvet och betonade inom Danmark särskildt Jylland och jyllänningarna som det urdanska och mest egenartade. Rörelsen, hvars fylligaste teoretiska underlag gafs af Jensen, har verkat fruktbärande på hembygdslitteraturen, men måste i sin ursprungsform sägas vara stadd i upplösning. P. E—t.

***Jürgensen,** Th. von, dog 8 maj 1907 i Tübingen.

Jürgensen, Christopher Peter, dansk mekaniker, f. 30 okt. 1838 vid Randers, d. 26 dec. 1911 i Charlottenlund, öfvertog 1868 en mekanisk verkstad i Köpenhamn och lyfte den till högt anseende, var leverantör af instrument till danska, svenska och norska marinerna och sände vetenskapliga apparater jorden rundt. 1875 fick han professorstitel. Affären öfvergick 1887 till ett aktiebolag och gick omkull på grund af bristande handelsskicklighet hos J. P. E—t.

***Jyväskylä.** 1. J. hade 5,860 inv. 1922. Bland nyare industriella inrättningar märkes A.-b. Wilh. Schaumans fanerfabrik. Järnväg går nu äfven norrut till Suolahti (1898) och österut till Pieksämäki station å Savolaksbanan (1918). I staden finns minnesstod öfver Uno Cygnæus, den finska folkskolans fader. — Stadsförsamlingen hör numera till Tammerfors stift. — 2. J. socken omfattar, sedan Toivakka socken 1909 afskilts, 479 kvkm. med 10,996 inv. (1922); den hör numera till Tammerfors stift. I J. är Kangas pappersbruk (se d. o.) beläget. 1—2. O. B—n.

Jåtta, *sjöv.*, färdas i yacht. Se Yacht.

Jäckh, Ernst, tysk politisk författare, f. 22 febr. 1875 i Urach i Württemberg, utgaf 1899—1901 i Stuttgart veckotidningen ''Schwabenspiegel'', var därefter till 1912 hufvudredaktör för ''Neckarzeitung'' i Heilbronn och anställdes 1912 i tyska utrikesministeriet som expert för orientpolitiska frågor. Han stiftade jämte K. Helfferich en tysk-turkisk förening, innehade under Världskriget flera uppdrag i Konstantinopel och stora högkvarteret samt blef 1916 docent vid orientaliska seminariet och vid handelshögskolan i Berlin. J. var 1919 medlem af tyska delegationen vid Pariskonferensen och är sedan 1920 direktör för en af honom grundad ''Deutsche hochschule für politik'' i Berlin. Han är därjämte ordförande i ''Deutscher werkbund'' (se Werkbund) och i den af honom 1918 stiftade tyska folkförbundsföreningen (*Die deutsche liga für Völkerbund*). J. är grundlig kännare af orientaliska förhållanden och har bl. a. skrifvit *Der aufsteigende halbmond* (1911; 6:e uppl. 1916) och *Die Türkei und Deutschland* (1916) och utgett skriftserien ''Deutsche orientbücherei'' (1915 ff.). Jämte P. Rohrbach m. fl. grundade han och utgaf 1916—22 veckotidskriften ''Deutsche politik''. V. S—g.

***Jäder.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. Komministraturen var ej patronell. 1,434 inv. (1923).

***Jæderen** heter nu officiellt Jæren.

Jäderholm, Axel Elof, zoolog, f. 24 juli 1868 i Söderhamn, filos. licentiat och doktor i Uppsala 1898, utnämndes till lektor i biologi och kemi vid allmänna läroverket i Västerås 1905 och i Norrköping 1913. J., som företagit flera resor i vetenskapligt syfte, har utgett många zoologiska arbeten, behandlande företrädesvis kavitetsdjur. L—e.

***Jäderin.** 1. Axel V. J. har bl. a. utgett *Politisk årsbok* (1915—23, nio årg.), *Politisk valhandbok* (1917, 1920, 1921), *Allmänna valmansförbundet 1904—1914. En krönika* (1914), *Valkretsarna* (1910, 1912, 1914) och *Landstingsvalkretsar, som välja år 1916* (1916). Vid sidan af sekreterarbefattningen i Allmänna valmansförbundets riksorganisation utöfvade J. åren 1908—16 också sysslan som kassaförvaltare. J. har verkat äfven som politisk uppsatsförfattare i ''Norrköpings tidningar'' åtskilliga år under lektor Eklunds redaktörstid och som politisk brefskrifvare till ''Nya pressen'' i Helsingfors 1883 och 1884. — 2. Edvard J. blef 1907 filos. hedersdoktor i Uppsala och var 1911—17 professor i geodesi vid Tekniska högskolan i Stockholm. April 1923 blef han led. af Vet. akad. Död 24 nov. 1923 i Stockholm. J. införde vid Tekniska högskolan som nytt undervisningsämne ''numeriska och grafiska metoder'' och utarbetade ett omfattande tabellverk för undervisningen däri. Bland J:s senare skrifter märkas *Solförmörkelsen den 21 aug. 1914. Företeelsens förlopp i Stockholm* (1914) samt *Tabeller för interpolation och utjämning* (1915; tysk uppl. s. å.). Jfr Invar. Suppl.

Jäfverön, en 9 kvkm. stor ö i Vänern, i Karlstads landskommun strax ö. om staden. O. Sjn.

Jägarförbund. Se Svenska jägareförbundet och Finlands allmänna jägarförbund. Suppl.

Jägarören, blixtfyr i Norra Kvarken, ö. om Ängsö, på 63° 40′ 52″ n. br. och 20° 55′ 48″ ö. lgd fr. Gr., anbragt i ett 13 m. högt, 1913 uppfördt torn. Agaljus. E. A—t.

***Jæger.** — 3. Hans H. J. skref under sina sista år *Anarkiets bibel* (1906), hvari han påyrkar det privatekonomiska systemets omstörtande med våld, samt *Socialismens A. B. C.*, en postumt utgifven sammanträngd redogörelse för socialismens grundläror. Jfr S. S. Ipsen, ''Anarkisten Hans J.'' (1922). — 4. Oscar G. J. utarbetade de socialpolitiska och försäkringsteoretiska delarna af majoritetsbetänkandet från den folkförsäkringskommitté, hvars ordf. han varit sedan 1907 (''Utkast til lov om uförhets- og alderstrygd for det norske folk med motiver'', 1912) och belyste ytterligare skiljepunkterna mellan majoritetens och minoritetens åsikter i *Folketrygdens ökonomiske stilling efter de ny beregninger* (1915). J. var 1911—14 invecklad i en bitter akademisk strid om afvisandet af en för filosofisk doktorsgrad vinnande af R. Eriksen ingifven afhandling och erhöll 1914 från Kirke- og undervisningsdepartementet en skriftlig skrapa med anledning af sitt uppträdande i denna strid, hvarunder han i skrifterna *Aandsfriheten ved*

vort universitet (1912) och *Tilstanden ved universitetet* (1913) dragit i härnad mot universitetets akademiska kollegium, som svarade med motskriften ”Universitetet og aandsfriheten” (1913). Bland J:s senare vetenskapliga arbeten märkes *Socialökonomiens historia* (1915) J. har stiftat Norsk selskap for psykisk forskning (1918) och är ordf. däri.

***Jäger**, E. F. O., dog 2 mars 1910 i Bonn.

***Jäger**, Gustav, dog 13 maj 1917 i Stuttgart.

Jäger (Jaeger), Ernst, tysk rättslärd, f. 22 dec. 1869 i Landau, är sedan 1905 professor i Leipzig, efter föregående anställning dels i Erlangen (där han 1893 blifvit juris doktor), dels i Würzburg. Som rättsvetenskaplig författare är han mest känd för sina arbeten på konkursrättens område, framför allt *Kommentar zur konkursordnung* (5:e uppl. 1914—16). C. G. Bj.

Jägeriän. Se Jäger, Gustav, sp. 359.

Jægermester, da., hederstitel af 4:e rangklassen (ej att förväxla med sv. jägmästare, som på da. heter skovrider).

***Jägerndorf.** 1. J. är nu deladt mellan Tjecho-Slovakien och preussiska reg.-omr. Oppeln. — 2. Staden J. tillhör nu Tjecho-Slovakien. 21,112 inv. (1921).

***Jägerskiöld**, A. K. E. Leonard, utger tillsammans med O. Gylling andra upplagan af *Sveriges foglar*. Han har ledt öfverförandet och anordnandet af Göteborgs museums zoologiska samlingar i den nya institutionsbyggnaden i Slottsskogen (se Göteborg. Suppl., sp. 166). J. erhöll professors n. h. o. v. 1912.

Jälla, herrgård i Vaksala socken, Uppsala län, 6 km. n. ö. om Uppsala, omkr. 6 mtl med en areal af 635 har, hvaraf 243 har åker. Tax.-v. 252,000 kr. (1923). J. tillhörde på 1600-talet Erik Lindschiöld och Jakob Gyllenborg, senare släkten Cederström, af hvilken den underlydande Vallby gård donerades till aflönande af en skolpräst i Vaksala socken. Nuv. egare är H. W. Franck. O. Sjn.

Jällby, numera officiell form för Gällby (se d. o., äfven i Suppl.).

***Jäluntofta.** Den officiella stafningen är nu Jälluntofta. 371 inv. (1923).

***Jämbördig** i svensk statsrättslig mening kallas den, med hvilken prins af det kungliga huset ingår äktenskap, så snart hon icke är *enskild* svensk eller utländsk mans dotter. Begreppet enskild man måste härvid bestämmas efter svensk rätt och frågan bedömas och afgöras af svensk myndighet, hvarvid främmande lands uppfattning af begreppet är utan all betydelse. Enskild mans dotter är, efter svensk rätt, den, hvars fader antingen ej tillhör som medlem ett regerande eller därmed folkrättsligt likställdt hus, eller, äfven om han tillhör ett sådant, därinom dock saknar tronföljdsrätt. Emellertid kan inträffa, att enskild mans dotter har egen furstlig jämbördighetsrätt, nämligen vid kvinnlig tronföljdsrätt, om modern och dottern, trots afhängigheten af enskild man såsom hustru eller dotter, för egen del förblifvit medlemmar af visst jämbördigt hus och därinom tillika äro tronföljdsberättigade. Sveriges nuv. kronprinsessa, som är enskild mans dotter, har i den traktat af 27 okt. 1923, hvilken i anledning af hennes giftermål med Sveriges kronprins formligen ingicks mellan Sverige och England, betraktats som tillhörande Englands kungliga hus och därinom tronföljdsberättigad samt är alltså att anse som fullt jämbördig. Rld.

Jämförande anatomi. Se Zoologi, sp. 830—831.

***Jämförande fornkunskap.** 1913 skapades vid Uppsala universitet en professur i ämnet *jämförande och nordisk fornkunskap*, hvars förste innehafvare blef O. Almgren. Äfven vid Lunds universitet meddelas numera undervisning i ämnet af den 1919 tillsatte professorn i *förhistorisk och medeltidsarkeologi* (professurens förste och nuv. innehafvare O. Rydbeck). Professurer i ämnet finnas vidare i Helsingfors, Dorpat och Kristiania, en docentur vid Stockholms högskola. T. J. A.

Jämförande fysiologi. Se Zoologi, sp. 844.

***Jämijärvi** har en areal af 195 (ej 1,114) kvkm.

***Jämjö** omfattar nu 8,819 har. 2,653 inv. (1923).

***Jämshög** omfattar nu 20,051 har. 5,644 inv. (1923).

***Jämsänkoski** är utom pappersbruk äfven träslipperi och cellulosafabrik. Bruket grundlades 1887 (ej 1894) och eges nu af Yhtyneet paperitehtaat osakeyhtiö (Förenade pappersfabrikernas a.-b.). Nuv. tillverkning omkr. 8½ mill. kg. papper och 3 mill. kg. sulfitcellulosa och trämassa. Omkr. 800 arbetare. O. B—n.

Jämsä å. Se Kymmene.

***Jämtland.** Se Nordisk familjeboks karta öfver Sverige, bladen VII, VIII och IX, i bd XXIX. — Vapenbilden har nu fastställts till den något ändrade form, som fig. här visar. Bland nyare litt. märkes: A. G. Högbom, ”Geologisk beskrifning öfver Jämtlands län” (2 uppl. 1920), och V. Behm, ”Ur Jämtlands och Härjedalens historia intill 1814” (1920).

Jämtlands vapen.

***Jämtlands bibliotek.** Grunden till det bibliotek, som f. n. bär detta namn, lades af professor Karl Zetterström (se d. o.), som i sitt 1816 upprättade testamente bestämde, att hans boksamling skulle efter hans död tillfalla Frösö skola till ett bibliotek för Jämtland. 1833 fördes böckerna dit, i allt enligt uppgift 12,000 band och häften och innehållande en hel del sällsynta arbeten. Boksamlingen förvarades i ett särskildt för detta ändamål uppfördt stenhus på Stocke skolhemman och stannade kvar på Frösön flera år, efter det att skolan flyttats till Östersund. Tack vare dess mångårige bibliotekarie lektor S. J. Kardells energiska arbete och frikostiga bidrag från familjen Bünsow, landstinget, stadsfullmäktige i Östersund och Jämtlands läns sparbank anskaffades emellertid inne i själfva Östersund ny lokal åt biblioteket, en särskild byggnad efter ritning af arkitekt Wallberg, uppförd i två våningar, den nedre afsedd för biblioteket, den öfre till större delen, dock endast tills vidare, för Jämtlands läns fornminnesförenings museum. Dit verkställdes öfverflyttningen 1911—12. Samtidigt införlifvades med Zetterströmska biblioteket folk-

skolinspektör K. J. Meijerbergs till biblioteket skänkta boksamling (5,000 bd).

Jämtlands bibliotek står under en styrelse bestående af 3 ledamöter, af hvilka en skall utses af landstinget, en af stadsfullmäktige i Östersund och en af domkapitlet i Härnösand. Det skall hållas kostnadsfritt tillgängligt för invånare i Jämtlands län. 1921 bildades föreningen *Jämtlands biblioteks vänner* med uppgift att genom insamling af böcker och penningar verka för bibliotekets utveckling. I slutet af 1923 utgjorde bibliotekets bokförråd 29,801 band. 1923 utlånades i allt öfver 12,600 band, däraf omkr. 4,000 för användning i läsrummet. För 1924 ha stadsfullmäktige anvisat 4,350 och landstinget 4,100 kr. Litt.: S. J. Kardell, ”Jämtlands bibliotek” (i ”Biblioteksbladet” 1916), samt historiken i ”Betänkande och förslag ang. läroverks- och landsbibliotek”, ingående i Statens offentliga utredningar 1924. F. Hj—t.

***Jämtlands fältjägarregemente** är förlagdt till Östersund.

Jämtlands kuriren. Se Jämtlands tidning. Suppl.

***Jämtlands län.** Arealen uppges nu till 51,733,$_{90}$ kvkm., hvaraf 47,690,$_{03}$ kvkm. land och 4,043,$_{87}$ kvkm. vatten. Folkmängden vid 1922 års slut var 135,728 pers. (69,681 män och 66,047 kvinnor), hvaraf 121,627 å landsbygden samt 14,101 i länets enda stad. Folkmängdstätheten var s. å. 2,$_{8}$ inv. per kvkm. Landsfiskalsdistrikten i västra fögderiet äro nu 6; municipalsamhällena i länet äro 5, väghållningsdistrikten 15. Församlingarna äro 62, fördelade på 30 pastorat; provinsialläkardistrikten äro 13. Länet tillhör nu Mellersta Norrlands skogsdistrikt. Remontdepån å Frösön eger alltjämt bestånd. I riksdagens Första kammare väljer länet tills. med Västernorrlands län 10 representanter, i Andra kammaren länet ensamt 5. — Af länets egovidd upptogo 1922 åker och annan odlad jord 1,$_{4}$ proc., äng 0,$_{7}$ proc., skogs- och hagmark 72,$_{5}$ proc. samt öfrig mark ej mindre än 25,$_{4}$ proc. Fabrikernas antal är 172 med 2,529 arb. och ett salutillverkningsvärde af 18,947,000 kr. (1921). Träindustrien sysselsatte 786 arb. och de 5 trämassefabrikerna 731 arb. Järnvägarnas längd var vid 1922 års slut 715 km.; alla voro normalspåriga statsbanor. Tax.-v. af fast egendom var s. å. 353,064,000 kr., hvaraf 311,476,000 kr. för landsbygden och 41,588,000 för Östersund; den uppskattade inkomsten af fast egendom, kapital och arbete, rörelse och yrke var s. å. 87,138,000 kr., hvaraf 62,797,000 kr. för landsbygden och 24,341,000 kr. för Östersund. O. Sjn.

Jämtlands läns fornminnesförening (med lokala fornminnesföreningars sedvanliga uppgifter), bildad vid Östersunds stads sekelskifte 23 okt. 1886, har främst verkat för åstadkommande af ett kulturhistoriskt museum för länet, har sedan 1889 utgett ”Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift” och sedan 1908, med anslag af landstinget, bedrifvit systematiska arkeologiska forskningar inom länet. Den utgaf 1912 ny faksimileuppl. af ”Hülphers beskrifning öfver Jämtland och Herjedalen” (1775 o. 1777). — Föreningen har 1923 tills. med Jämtslöjd samt Jämtlands och Härjedalens naturskyddsförening sammanslutit sig till föreningen Heimbygda (se d. o. Suppl.). E. Fn.

Jämtlands läns konstförening, bildad 1912 efter initiativ af den Jämtlandsfödde konstnären Anton Genberg. Dess museum i Östersunds rådhus omfattar ett 300-tal konstverk från det sista halfseklet, men äfven några äldre. Bland de representerade konstnärerna märkas prins Eugen, Zorn, Carl Larsson, Eldh, Hagborg, Kallstenius, Kronberg, Lundberg, G. von Rosen, E. Österman, Genberg, Johan Tirén m. fl. E. Fn.

***Jämtlands norra domsaga** omfattar nu endast två tingslag, sedan Lits tingslag och Rödöns tingslag från 1 sept. 1912 sammanslagits till ett, Lits och Rödöns tingslag. Areal 14,832 kvkm. 36,860 inv. (1923).

***Jämtlands norra kontrakt** heter nu Ströms kontrakt (se d. o. Suppl.).

***Jämtlands södra kontrakt** heter nu Härjedalens kontrakt (se d. o. Suppl.).

Jämtlands tidning, morgontidning i Östersund, daglig sedan 1911. Tidningen grundlades 1845 af d:r K. A. Wetterbergh (Onkel Adam). Bland dem, som varit dess redaktörer, märkas: rådmannen C. M. Berg 1848—81, H. Sällvin 1887—88, J. L. Saxon 1891—1904, Einar Rosenborg 1905—07, Olof Alström 1907—12. Nuv. redaktör (sedan 1912) är W. Annér (f. 1886); redaktionssekreterare är P. Andersson (f. 1897). Tidningen har 2 linotype-sättmaskiner samt 12-sidig Frankenthaler rotationspress. Den utger särskild hvarannandagsupplaga, Jämtlands kuriren; sammanlagda uppl. är 12,000 ex. Tidningens politiska färg är frisinnad. Egare är A.-b. Jämtlands tidning (stiftadt 1904, aktiekapital 58,300 kr.). Hufvuddelegare och verkställande direktör i bolaget är redaktör W. Annér.

***Jämtlands västra domsaga** omfattar nu endast två tingslag, i det att fr. o. m. 25 aug. 1916 Undersåkers tingslag och Offerdals tingslag bilda ett, benämndt Undersåkers och Offerdals tingslag, samt Sunne tingslag, Ovikens tingslag och Hallens tingslag bilda ett, benämndt Sunne, Ovikens och Hallens tingslag. Areal 12,874,$_{60}$ kvkm. 28,643 inv. (1923). E. A—t.

***Jämtlands östra domsaga** omfattar nu 7,621,$_{67}$ kvkm. 32,973 inv. (1923).

***Jämtländska lappväsendets fond** uppgick till 271,356,$_{02}$ kr. 30 juni 1923.

***Jämtländska renbetesfjällens skogsfond** uppgick till 1,033,666,$_{58}$ kr. 30 juni 1923.

Jämtslöjd, förening för hemslöjd och konsthandtverk i Jämtlands län, bildades 20 okt. 1908; 1913 ändrades dess namn till J., förening för hemslöjd och kulturella mål i Jämtlands län. Den har under 15-årigt ledarskap af sin ordf., landshöfdingskan Ellen Widén, idkat ett energiskt och målmedvetet arbete för en hemslöjdens renässans samt för forn- och hembygdsvård öfver hufvud. Bl. a. har den grundlagt Fornbyn Jamtli (se d. o. Suppl.) och inrättat Jämtslöjds kvinnliga slöjdskola (1916), där bl. a. undervisas i tillverkning af pinnbandsspetsar, en sedan omkr. 100 år bortglömd teknik, som föreningen först upptagit och hittills ensam i Sverige utför. Föreningen har sedan 1918 egen försäljningsaffär, Jämtslöjds försäljningsförening, samt eget permanent varulotteri, Jämtslöjdslotteriet för kul-

turella mål. Föreningen har ledt en mängd kurser, främst i kvinnlig slöjd på länets landsbygd, deltagit i ett flertal utställningar, ordnat och bekostat bl. a. kyrkliga utställningen i Östersund 1911, ifrat för skolslöjdens höjande, arbetat för linodlingens återupptagande, och som en frukt däraf har (på initiativ af föreningens intendent) bildats A.-b. Jämtlandslin, som inrättat Hackås linberedningsanstalt. I föreningens museala samlingar märkes särskildt en värdefull textilsamling, bl. a. den berömda Öfverhogdalstapeten (se Öfverhogdal) från tiden 1050—1150, kyrkliga föremål, Kinderåsbonaden m. m. Föreningen har idkat hembygdsforskning, på sitt förlag utgett flera arbeten samt (sedan 1913) den inom länet mycket spridda kalendern ”Jämten, föreningen Jämtslöjds årsbok”. För forn- och hembygdsvårdens organisation och ledning har den tagit initiativ till, att landstinget anställt en länsantikvarie (se d. o. Suppl.). Vid sin vid 1923 års slut genomförda sammanslutning med Jämtlands läns fornminnesförening (se d. o. Suppl.) och Jämtlands och Härjedalens naturskyddsförening till Heimbygda (se d. o. Suppl.) hade föreningen närmare 1,000 medlemmar. E. Fn.

Jämviktsprofil, *geogr., geol.*, den längdprofil, som en flod genom erosionens inverkan (se Dal. Suppl.) småningom erhåller, då den nått sin erosionsbas (se d. o. Suppl.). Jämviktsprofilen (= flodens fallkurva) är en kurva, hvars gradient ständigt aftar från flodens källa till dess mynning (eller möjligen till en tillfällig erosionsbas). När en flod uppnått sin jämviktsprofil, hålla erosionen och ackumulationen hvarandra i jämvikt, alla hinder för floden äro genomskurna och alla sjöar uppfyllda. K. A. G.

Jändel, Ragnar, författare, f. 1895 i Jämjö, Blekinge, har genomgått folkskola och Brunnsviks folkhögskola, var 1909—17 måleriarbetare, har sedan egnat sig åt författarskap. J. har utgett diktsamlingarna *Till kärleken och hatet* (1917), *De tappra* (1918), *Under vårstjärnor* (1920; 2:a uppl. 1922), *Sånger och hymner* (1921) och *Det stilla året* (1923) samt de litterära uppsatserna *Vägledare* (1921). I sina tidigare dikter framför allt revolutionär, har J. småningom blifvit starkt religiös och behandlar med förkärlek bibliska motiv, sjunger okonstladt, mjukt och själfullt om moderskärleken, törsten efter renhet och ljus, längtan till ett högre lif, tacksamhet mot tillvaron. R—n B.

***Järbo.** Socknen omfattar nu 14,440 har. 2,376 inv. (1923).

Jæren, officiella namnformen för Jæderen (se d. o.).

***Järfsö** omfattar nu 74,090 har, hade 8,018 inv. 1923 och tillhör Ljusnans kontrakt, Uppsala stift.

Järfsöklack, ett bekant, 391 m. högt berg i Järfsö socken, Hälsingland, på östra stranden af Ljusnan med vidsträckt utsikt öfver den vackra och rika Järfsöbygden. O. Sjn.

Järfva, till år 1921 station å Statens järnvägar (linjen Stockholm—Krylbo), 7 km. från Stockholm, i Solna församling, Stockholms län. Stationen heter numera Ulriksdal. I den omgifvande trakten har bildats ett öfningsfält för Stockholm samt ha uppförts kaserner (se Järfvafältet. Suppl.). Till J. har från Lindarängen förlagts Stockholms kapplöpningssällskaps täflingsbana, där de första löpningarna skedde 7 juni 1919.

Järfvafältet, den vedertagna benämningen på Stockholms garnisons nya öfningsfält omkring och n. v. om Järfva (se d. o. Suppl.) järnvägsstation. Se den till art. hörande planschen med karta öfver J. Sedan riksdagen 18 maj 1905 beslutit, att i st. f. det gamla öfningsfältet Ladugårdsgärdet (se d. o.) ett nytt öfningsfält skulle anskaffas, uppdrogs åt en af K. M:t s. å. tillsatt kommission, den s. k. Ladugårdsgärdekommissionen, att vidtaga erforderliga åtgärder för öfningsfältets bildande och iordningställande m. m. 1905 inköptes sedermera inom Solna socken Öfre Annelund, Lings grafkulle, Linneaholm, Nedre Annelund, Nedre Frösunda och Frösundavik, och i Spånga socken Hjulsta-, Tensta-, Spångaby-, Rinkeby- och Akallagårdarna samt Kymlinge, Kista, Eggeby och en del af Erfvinge, hvarjämte under s. å. till fältet öfverlämnades kronoegendomarna Ulriksdals åker och betesmark, Sörentorp, Agnesberg, Bagartorp, Öfver- och Neder-Järfva samt Ritorp i Solna och Läderbacka, Kymlinge, Långlöt, Öhr, Killingtorp, Linväfvartorp, Ursvik, Rissne, Råsta och en del af Erfvinge i Spånga socken. 1906 inköptes ytterligare de ecklesiastika boställena Stridsberga och Granby. Sedan kommissionens uppdrag 27 nov. 1908 öfverflyttats till Arméförvaltningens fortifikationsdepartement, inköptes 1909 Hägerstalund med underlydande i Spånga, Järfälla och Sollentuna socknar, hvarjämte 1915 Säby i Järfälla samt Väsby, Bög och Knista i Sollentuna socken förvärfvades. Slutligen har på olika tider inköpts äfven en del tomter i Järfälla socken omkring kyrkan; men å andra sidan har en del för öfningsfältet som sådant obehöfliga mindre områden frånsålts, hvarjämte Rissne ekbacke 1921 upplåtits för uppförande af epidemisjukhus. I sitt nuv. skick omfattar öfningsfältet 4,800 har och har (inberäknadt taxeringsvärdet, 600,000 kr., för de öfverförda kronodomänerna) kostat i rundt tal 6,330,000 kr. Fältets största längd är omkr. 14 och största bredd omkr. 6 km. — 1909 anlades vid Råsta 3 skjutbanor på 600—700 m. för tills. 60 taflor. 1910 anordnades inom fältet mellan Järfva och Rocksta 15 fältskjutningsområden, och sedermera ha ytterligare 10 sådana områden anordnats i trakten af Väsby, Bög och Knista. 1919 anlades en kulspruteskjutbana s. om Killingtorp. 1916 bestämdes genom k. br. 4 aug., att start- och landningsplatser för flygplan skulle anordnas strax n. om Järfälla kyrka, och ha till följd däraf omfattande planerings- m. fl. arbeten utförts å flygfältet hufvudsakligen såsom nödhjälpsarbeten. 2 hangarer ha uppförts s. ö. om Ålsta. Äfven en del väg- och andra arbeten å öfningsfältet har under årens lopp utförts, delvis också såsom nödhjälpsarbeten, och för truppernas tillfälliga förläggning och bekvämlighet i öfrigt ha vissa åtgärder vidtagits, såsom beredande af inkvarteringsmöjligheter för personal och hästar, värmestugors inrättande m. m. Slutligen har i enlighet med k. br. 7 febr. 1913 en garnisonskyrkogård anordnats vid Silfverdal.

Från början hade det varit meningen, att samtliga eller åtminstone de flesta af de i Stockholm förlagda truppförbanden, äfvensom Krigsskolan skulle förläggas till J. Plan härför uppgjordes också, men hittills ha endast ett truppförband och

Karta öfver Järfvafältet.

en del af ett annat ditförlagts, nämligen Fälttelegrafkårens radio- och ballongkompanier, för hvilka ett etablissemang anordnats vid Lilla Frösunda, och Svea ingenjörkår, som i slutet af 1922 inflyttade i ett för densamma vid Frösundavik i Järfvafältets sydöstra hörn nyuppfördt kasernetablissemang. L. W:son M.

*Järfälla omfattar nu 4,777 har. 1,723 inv. (1923).

*Järläsa. Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 1,026 inv. 1923.

*Järn. Sp. 379 rad 15 uppifr. *står* $H_3(CN)_6Fe$. *bör vara* $H_4(CN)_6Fe$. — Rent *ferrinitrat* (r. 28 nedifr.) är färglöst eller gulhvitt; violett färg beror på en ringa förorening med mangannitrat; detsamma gäller äfven om *järnalun*. — (Sp. 386.) Om tackjärns och ståls framställning i elektrisk ugn se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 551—553. — Järnet upptäcktes på Kreta omkr. 1400 f. Kr.; bruket däraf började i Norden på 700-talet f. Kr. Om järnets historia se vidare Järnåldern (äfven i Suppl.). — Jfr E. O. v. Lippmann, ''Entstehung und ausbreitung der alchemie'' (1919; referat därur i ''Sv. kem. tidskr.'' 1922). K. A. V—g.

Järna, municipalsamhälle jämlikt k. bref 8 sept. 1911 i Öfverjärna socken, Stockholms län, vid statsbanelinjerna Mjölby—J. och Hallsberg—Stockholm. Alla stadsstadgorna tillämpas. 85 har. 694 inv. (1923). Tax.-värde å bevillningspliktig fast egendom var 1,466,600 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 667,870 kr. (1922). Den beskattningsbara inkomsten var 461,160 kr., kommunalskatten 5,80 kr. och municipalskatten 0,80 kr. per 100 kr. inkomst (1923). Samhällets inkomster voro 1,337 kr., utgifter 1,259 kr. och tillgångar 1,917 kr., medan skulder saknades (1919). I J. finnas afdelningskontor af Södermanlands enskilda bank samt två kvarnar. I närheten ligga flera betydande egendomar, bland dem Hörningsholm, Ängsholm, Ene, Nibble och Bankesta. E. A—t.

Järnacetät, Ferro- och Ferriacetät, *kem.* Genom lösning af metalliskt järn i rå träättika erhålles en mörkfärgad lösning, innehållande en blandning af ferro- och ferriacetat; den används i kattuntryckerier under namn af järnbeta. Järnoxidacetat l. ferriacetat erhålles som en rödbrun vätska genom upplösning af ferrihydrat i 30-procentig ättiksyra. Om denna lösning upphettas, sönderdelas den (genom hydrolys), så att olösligt basiskt ferriacetat utfaller och fri ättiksyra stannar i lösningen. Som medicin användas lösningar af ferriacetat under namn af *Ferrum aceticum* och *Ferrum pyroaceticum*. K. A. V—g.

Järnafjärden, del af Mörköfjärden, Södermanland, n. och n. v. om Mörkön, mellan Brandalsund och Ulfsundet. O. Sjn.

Järnberget i Värmland. Se Värmlandsberg.

*Järnbeta, *kem.* Se Järnacetat. Suppl.

Järnbetong. Se Armerad betong. Suppl.

*Järnbruksförbundet, konstitueradt 19 jan. 1906, har till ändamål att ''tillvarataga medlemmarnas gemensamma intressen för vinnande af moraliskt och ekonomiskt stöd i fråga rörande förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare''. Medlemskap kan vinnas af hvarje välkänd svensk arbetsgifvare, som idkar järnbruksrörelse af ett eller annat slag eller för inhemsk industri, hufvudsakligen afsedd grufdrift, och som i denna rörelse eller därmed sammanhängande verksamhet under en och samma förvaltning sysselsätter minst 30 arbetare. Förbundet inträdde 17 juli 1906 i Svenska arbetsgifvareföreningen och räknade då 46 medlemmar med 11,014 arb. 1923 var antalet medlemmar 76 med 23,295 arb. (53 järnbruk med 21,780 arb., 22 gruf vor med 1,299 arb. och 1 kolugn med 216 arb.). Styrelsen består af 7 led. Ordf. ha varit brukspatron L. U. Lindberg (1906), disponent B. Wijkander (1906—11), disponent A. Sjögren (1911—17) och B. Wijkander ånyo (från 1917). T. B—l.

*Järnbäraland. Genom S. Tunbergs forskningar (''Stora Kopparbergs bergslags historia'') har gjorts sannolikt, att ''Järnbäraland'' eg. betyder ''järnbärarnas land'' och att namnet uppkommit i Norge såsom beteckning för de myrmalmsbrukande mellersta och västra delarna af nuv. landskapet Dalarna, hvarifrån sedan urminnes tider järnprodukter importerats till Norge.

*Järnefelt. — 2. Eero N. J. har i Helsingfors' universitets högtidssal utfört väggmålningarna *Auroraförbundet* och *Florafesten*, den vårfest utanför Helsingfors 1848, då Fredrik Cygnæus höll sitt berömda tal till Finland och då ''Vårt land'' f. g. sjöngs. Bland hans senaste verk äro *Badande flickor* (1922) och *Motiv från en saga* (1923), bland porträtt historikern *J. R. Danielson-Kalmari* (1922), general *Mannerheim* (s. å.), konstnärens dotter *Sara Järnefelt* (s. å.) och *Aug. Ramsay* (1923). J. blef 1902 lärare i teckning och målning vid Helsingfors' universitet, fick 1912 professors titel samt blef 1923 hedersdoktor vid Helsingfors' universitet och 1924 led. af svenska konstakademien. En betydande tillbakablickande utställning af hans verk anordnade Sveriges allmänna konstförening i Stockholm våren 1924.

3. Armas J. fick 1911 hofkapellmästares och 1923 förste hofkapellmästares titel. Han har alltjämt som främste dirigent skött K. teaterns operaföreställningar och symfonikonserter; icke minst utmärker han sig som Wagner- och Mozarttolkare. Han gifte om sig 1910 med operasångerskan Liva Edström (se Järnefelt 4. Suppl.). — Maikki J. blef 1910 omgift med finske tonsättaren Selim Palmgren (se denne).

4. Liva (Olivia) J., den föregåendes hustru, operasångerska, född Edström, f. 18 mars 1876

i Vänersborg (systerdotter till hofkapellmästaren Konrad Nordqvist och syster till Anna Edström, se denna. Suppl.), studerade sång i Stockholm för prof. Günther vid konservatoriet och d:r G. Bratt, sedermera för prof. A. Iffert i Wien samt plastik för Signe Hebbe, debuterade 1898 på K. teatern som *Azucena* m. fl. roller och är sedan 1898 anställd där. Hon trädde 1910 i äktenskap med J. 3. — För sin klara och fylliga, i klangen något klarinettartadt verkande mezzosopran och sina goda naturmedel för plastik har fru J. funnit användning i sådana uppgifter som *Carmen, Amneris, Cherubin, Nancy, Ran, Margit* (i ”Gillet på Solhaug”) samt Wagnerrollerna *Ortrud, Brynhilde* och *Fricka* (bägge i ”Valkyrian”), *Venus, Magdalena, Brangäne, Kundry* m. fl. 2. G—g N. 3 o. 4. E. F—t.

***Järnframställning i elektrisk ugn.** Se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 551 o. f.

Järngarfning. Se Läder, sp. 171.

Järngrufva. Se Grufbrytning och Gruf-drift.

Järnhandlarföreningar. Öfvervägande antalet järnhandelsidkare inom Sverige äro sedan lång tid tillbaka organiserade genom anslutning till olika järnhandlarföreningar. Äldst bland dessa är Stockholms jernkramhandlareförening, som bildades 1890 och utgör en direkt fortsättning af Jernkramhandlaresocieteten i Stockholm (st. 1651, upplöst 1848; protokoll och handlingar i Nordiska museet). F. n. (1924) uppgår antalet föreningar till 16, hvilka 1907 på initiativ af direktör Carl Wolrath (f. 26 febr. 1863) sammanslöto sig till Sveriges järnhandlareföreningars centralförbund, hvars styrelse, ”Centralstyrelsen för Sveriges järnhandlareföreningar”, består af ett ombud från hvarje förening. Organisationens uppgift är i hufvudsak att genomföra likformiga affärsprinciper inom järnhandelsbranschen, motverka ohederlig konkurrens och osunda affärsföreteelser samt att genom förhandlingar med järnhandelns leverantörer och dessas sammanslutningar söka ernå förmånliga villkor inom järnhandelsbranschen. Organisatoriskt sedt, skötes Centralförbundets angelägenheter genom Centralstyrelsen, dess arbetsutskott (6 led.) samt dess verkställande direktör. Öfver sin stiftare, C. Wolrath, lät Centralförbundet prägla en plakett på hans 60-årsdag. K. A. W—d.

Järnkitt. Se Kitt, sp. 167.

***Järnkontoret.** Sedan 1918 kunna äfven tackjärnshyttor vinna delaktighet i Järnkontoret. Öfveringenjör vid Järnkontoret är sedan 1914 Axel Fredrik Wahlberg. Öfriga ingenjörer äro Vilhelm Jansson och E. Esselius för valsverksteknik, Hilding Bergström för träkolning och Harry Nathorst för grufbrytning. Dessutom finnas två smidesmästare. Järnkontoret har äfven träffat öfverenskommelse med professorerna J. A. Leffler och Arvid Johansson vid Bergshögskolan om sakkunnigt biträde för Järnkontorets delegare. — Vid 1922 års utgång utgjorde Järnkontorets kapital 9,290,343 kr. 8 öre. Det introducerade smidet utgjorde 1,749,901 ctr jämte 12,456 ctr s. k. gammalt ämnessmide. — *Jernkontorets annaler* ha utgetts sedan 1817 (ej 1816). Tidskriftens redaktionskommitté utgöres af Walfrid Petersson, J. A. Leffler, Axel Wahlberg och Alf Grabe med den sistnämnde som hufvudredaktör. Tidskriften utkommer sedan 1919 årligen i 12 månatliga häften jämte ett specialhäfte innehållande förhandlingarna vid årets tekniska diskussionsmöte. — *Belöningsjetongen i guld* (inst 1822) har vidare tilldelats J. A. Brinell (1914) och bruksförvaltaren Gustaf Jansson (1921). *Stora guldmedaljen* har vidare tilldelats professor G. Nordenström (1898) och bruksdisponenten Tord Magnuson (1921). Till hugfästande af kontorets 100-årsjubileum instiftades 1917 *Rinmansmedaljen*, för bästa täflingsskrift, som utdelades 1:a gången 1921 åt J. A. Brinell. 1917 utgaf kontoret ”Minnesskrift med anledning af Jernkontorets annalers 100-åriga tillvaro”, innehållande ”Några huvuddrag af Jernkontorets historia” af Sam Clason. S. å. gav handlanden i Göteborg C. R. Prytz Brukssocieteten en donation på 100,000 kr. för främjande af bergshistorisk forskning.

Järnkontorets försöksverk. Se Trollhätans elektriska masugn.

***Järnkroneorden** afskaffades vid österrikiska revolutionen 1918.

***Järnmalmer.** Vid 11:e Internationella geologkongressen i Stockholm 1910 framlades i verket ”The Iron ore resources of the world” på grund av meddelanden från framstående malmgeologer och experter i skilda delar af världen den första sammanställningen om hela världens järnmalmstillgångar, som torde ha offentliggjorts. De inkomna uppgifterna fördelades på 3 grupper efter noggrannheten af kännedomen om de behandlade malmerna på så sätt, att till grupp A fördes de fall, där tillförlitlig beräkning af tillgången på grund af utförda undersökningar hade kunnat utföras, till grupp B de fall, i hvilka endast en mycket approximativ uppskattning varit möjlig, och till grupp C sådana fyndigheter, för hvilka kvantitetssiffror icke kunde anges. Omfattningen af de särskilda grupperna var

Grupp A	17,368,117	kvkm.	13,3	proc.
» B	13,521,942	»	10,3	»
» C	67,620,039	»	51,6	» och
i sammanställningen icke inbegripen areal	32,423,472	»	24,8	»
Summa	130,933,570	kvkm.	100,0	proc.

Den i afseende på järnmalmsfyndigheterna bäst kända världsdelen var Europa och därnäst Amerika, hvaremot förhållandena i Asien och Afrika voro mycket ofullständigt kända. Grupp A bestod af större delen af Europa, Amerikas förenta stater och Japan. I de olika rapporterna voro de undre gränserna för järnhalten hos de i beräkningen medtagna malmerna mycket olika, hvarför i den sammanställning, som verkställdes af professor Hj. Sjögren, äfven de mot de angifna malmkvantiteterna svarande mängderna metalliskt järn angåfvos. Tillgångarna uppdelades i aktuella tillgångar, som under de rådande förhållandena kunde med fördel bearbetas, och potentiella tillgångar, som på grund af låg järnhalt, hög titansyrehalt e. d. icke kunde beräknas vara värda bearbetning efter kända metoder, men som i samband med teknikens vidare utveckling kunde väntas bli af betydelse för järnhanteringen. Kvantiteten uppskattades till nedanstående belopp i mill. ton.

	Aktuella tillgångar Malm	Järn	Potentiella tillgångar Malm	Järn
Europa	12,032	4,733	41,029	12,085 + ansenliga
Amerika	9,855	5,154	81,822	40,731 + ofantliga
Australien	136	74	69	37 + ansenliga
Asien	260	156	457	283 + ofantliga
Afrika	125	75	många tusen	+ ofantliga
Summa	22,408	10,192	> 123,377	> 53,136 + ofantliga

1922 beräknade Olin R. Kuhn (i ''Iron age'') de kända järnmalmstillgångarna till 32,555 mill. ton med ung. 15,000 mill. ton metalliskt järn och de potentiella malmtillgångarna till omkr. 100,000 mill. ton. En betydlig del af de tidigare potentiella tillgångarna har alltså härvid ansetts kunna uppföras bland kända tillgångar, liksom ock utförda undersökningar uppdagat förut okända rikedomar.

Någon slutgiltig uppgift om världens järnmalmstillgångar kan icke anses föreligga, utan endast minimivärden, grundade på den vid beräkningens utförande vunna kännedomen om dem. Redan i inledningen till det förstnämnda arbetet framhöll kongressens generalsekreterare (dåv. chefen för Sveriges geologiska undersökning J. G. Andersson), att titeln kanske snarare borde ha varit ''Den nuvarande kännedomen om världens järnmalmstillgångar''.

För Sverige visade utredningen följande siffror i mill. ton:

	Aktuella tillgångar Malm	Järn	Potentiella tillgångar Malm	Järn
Norra Sverige	1,035	670	123	80
Mellersta och södra Sverige	123	70	55	25
Summa	1,158	740	178	105

Icke heller för Sveriges del utvisa dessa siffror annat än ett efter den dåvarande kännedomen om malmfyndigheterna beräknadt minimivärde. De svenska järnmalmerna ha i förhållande till sin utsträckning i horisontalplanet (malmarea) i allmänhet ett mycket betydligt djupgående, hvilket emellertid endast i sällsynta undantagsfall är närmare kändt. Undersökningen af malmernas förhållande på djupet fortskrider i regel endast i samband med brytningen, ehuru något före densamma. Om malmarean vid dessa undersökningar befinnes vara oförändrad, skulle den kända malmtillgången äfven kunna anses vara oförändrad, då den utbrutna malmen kompenseras af den genom undersökningarna påvisade ökningen. Sedan uppskattningen till geologkongressen 1910 verkställdes, ha emellertid åtskilliga nya malmer anträffats, hvarigenom den sammanlagda kända malmarean ökats högst betydligt; så kan enligt Malmkommissionens uppskattning (1923) malmarean i mellersta och södra Sverige nu antagas vara omkr. 600,000 kvm. mot af Sveriges geologiska undersökning (Ser. Ca n:r 8) angifna 409,000 kvm. 1908. Ökad kännedom om malmernas djupgående har äfven vunnits, och de kvantitativt ojämförligt mest betydande djupundersökningarna under senare tid ha utförts i Grängesberg och Kirunavaara, hvarigenom det kända malmförrådet i det förra fältet nu anses uppgå till 4 à 5 gånger det förut beräknade, och i det senare anser man sig nu kunna påräkna 350 mill. ton utöfver tidigare uppskattningar. För Norrbottens län anger Malmkommissionen (1923) den samlade arean af direkt användbara järnmalmer inom närmare kända fyndigheter till omkr. 900,000 kvm., och om därtill läggas mindre kända och fattigare malmer, anses hela malmarean uppgå till omkr. 1,240,000 kvm. Kommissionen uppskattar järnmalmstillgångarna i Norrbottens län till omkr. 1,650 mill. ton malm. De nu kända järnmalmstillgångarna i hela landet torde då kunna i rundt tal anges till omkr. 2 milliarder ton.

Världsproduktionen af järnmalm (se äfven Bergshandtering. Suppl., sp. 572) nedgick afsevärdt 1921, men har sedan åter stigit. Det ledande landet är Förenta staterna, hvarest brytningen 1921 var endast 30 mill. ton, men 1922 stigit till 48 mill. ton och 1923 till öfver 70 mill. ton. Därnäst kommer Frankrike (med Elsass-Lothringen) med 14 mill. ton 1921 och 21 mill. ton 1922. Järnmalmsproduktionen i Sverige uppgick 1921 till 6,464,347 ton och 1922 till 6,201,243 ton, däraf resp. 483,707 och 418,022 ton slig. K. S—ll.

Järnmasken. ''Masque de fer'', skådespel i 4 akter på vers af Maurice Rostand, uppfördes 2 okt. 1923 på teater Cora Laparcerie i Paris.

Järnmynt. På grund af det genom Världskriget åsamkade höga priset på koppar förordnades 22 febr. 1917 i tillägg till Skandinaviska myntkonventionen, att i st. f. de gängse skiljemynten af brons (5-, 2-, och 1-ören) skulle präglas motsvarande myntsorter i järn, gångbara i Sverige, Danmark och Norge. Genom k. kung. 18 juni 1920 förordnades, hvad Sverige beträffar, att dessa järnmynt icke vidare skulle utsläppas i rörelsen. — Af liknande orsak utsläpptes i Tyskland vid 1915 års slut järnmynt af 5 och 10 pfenniges värde. — Hos forngrekerna användes i äldsta tiden, ehuru sällan, mynt af järn.

Järnnickelackumulatorn. Se Ackumulator. Suppl., sp. 27.

Järn- och metallindustriförbundet. Se Svenska arbetsgifvareförbundet.

Järnoolit, *geol.*, är en bergart eller malm, som har oolitisk struktur (se Struktur, sp. 371), där de olika skikten i oolitkornen till större eller mindre del äro bildade af järnhaltiga mineral, företrädesvis järnockra (limonit) eller järnspat. Oolitiska järnmalmer, som tillgodogjorts för järnframställning, förekomma här och där i Mellan-Europas jurabildningar (se Jurasystemet, sp. 304), och de för Europas ekonomi och för Världskriget betydelsefulla minettmalmerna (se d. o. Suppl.) i Lothringen och Luxemburg äro järnooliter. K. A. G.

Järnoxidulfosfat, dets. som vivianit (se d. o.).

Järnprofvet. Se Ordalier, sp. 811

***Järnridå.** Se äfven Teater, sp. 597.

Järnsjön, en 19 kvkm. stor sjö, 136 m. ö. h. i Silleruds och Silbodals socknar, Värmland, afrinner öfver Östra och Västra Silen till Upperudsälfven och Vänern. O. Sjn.

Järnskimmel. Se Skimmel.

***Järnskog,** socken. Jfr äfven Minett.

***Järnsparfven** hör till fam. *Turdidæ* (ej *Turdiformes*). L—e.

Järntrådssax, *milit.*, instrument för afklippning af järntrådsnät (taggtrådshinder). Af dylika saxar förekomma dels större, afsedda att handteras med båda händerna, dels mindre, afsedda att skötas med en hand. De större äro ofta försedda med isolerade handtag för att möjliggöra klippning af elektriska hinder. H. J—dt.

***Järnväg.** Järnvägsnätets omfattning och utveckling i olika världsdelar sedan 1907 framgå af nedanstående tabell. Hela jordens järnvägsnät har under 1908—21 (jan.) ökats med 243,422 km., d. v. s. 25,4 proc. jämfördt med siffrorna vid slutet af 1907. Järnvägarnas längd inom olika stater i början af 1921 och enligt de efter kriget inträdda gränsförhållandena utgjorde: Europa: Ryssland 65,780 km., Tyskland 54,148, Frankrike 53,561, Storbritannien 39,262, Italien 20,118, Polen 15,829, Spanien 15,350, Sverige 15,061, Tjecho-Slovakien 13,644, Rumänien 11,678, Belgien 11,093, Jugo-Slavien 8,955, Ungern 7,052, Österrike 6,326, Schweiz 5,345, Danmark 4,335, Finland 4,127, Nederländerna 3,403, Portugal 3,293, Norge 3,286, Litauen 3,120, Grekland 2,992, Lettland 2,849, Bulgarien 2,614, Turkiet 1,000, Estland 991, Luxemburg 525, Malta m. fl. öar 110; Amerika: Förenta staterna 426,522 km., Canada 62,584, Argentina 37,266, Brasilien 28,128, Mexico 25,493, öfriga Amerika 31,728; Asien: Brittiska Indien 58,459 km., Ryska Asien (med Sibirien) 17,336, Japan (med Korea) 14,835, Kina 11,004, Mindre Asien, Syrien, Arabien 5,468, Nederländska Indien (Java, Sumatra) 3,029, öfriga Asien 9,054; Afrika: Sydafrikanska unionen 18,468 km., engelska besittningar (Brittiska Öst-Afrika, f. d. Tyska Öst-Afrika, f. d. Tyska Sydväst-Afrika, Brittiska Central-Afrika m. m.) 7,332, franska besittningar (Sudan, Togo, Kamerun m. m.) 7,061, Egypten 7,022 km., Algeriet och Tunisien 6,791, portugisiska besittningar (Angola, Mosambik) 2,048, Kongostaten 1,739, Marokko 1,250, öfriga Afrika 170; Australien: 38,071 km.

Utvecklingen af samtliga järnvägsnät i världen från slutet af 1907 till jan. 1921 och förhållandet mellan järnvägslängd samt ytinnehåll och folkmängd i resp. världsdelar.

Världsdelar	Längd på i trafik varande järnvägar i början af år 1921	Ökning 1907—21 (jan.)		Banlängd i början af år 1921	
		totalsumma	i proc.	pr kvkm.	pr 10,000 inv.
	km.	km.	%	km.	
Europa	379,847	59,037	18,4	3,81	8,1
Amerika	611,721	124,215	25,5	1,49	30,0
Asien	119,185	28,608	31,6	0,27	1,3
Afrika	51,881	22,083	74,1	0,17	3,8
Australien	38.071	9.479	33,2	0,43	47,6
Summa för hela världen	1,200,705	243,422	25,4	0,39	7,0

Sveriges nuv. järnvägsnät åskådliggöres å den i slutet af Nordisk familjeboks bd 36 bifogade järnvägskartan.

Af *svenska statsbanenätets* mera betydande utvidgning efter 1908 må främst nämnas den s. k. Inlandsbanan (se d. o.) och fortsättningen på linjen Boden — österut från Morjärv till Lappträsk, öppnad 1910, från Lappträsk till Karungi 1913, därifrån norrut till Öfvertorneå 1914 samt Karungi — söderut till Haparanda 1918 och till finska gränsen 1919. Järnvägsförbindelse från Norra stambanan (vid Bastuträsk) till Skellefteå och Kallholmen öppnades 1912 samt från Älfsby till Piteå 1915. En förkortning af särskild betydelse i förbindelsen mellan Stockholm och Åby (på Södra stambanan) eller längre söderut, Järna—Åby öfver Nyköping, öppnades i sin helhet 1915. Järnvägen mellan Höganäs och Mölle öfvergick 1920 och Mora—Vänerns järnväg 1917 i statens ego genom inköp från enskilda bolag, och 1922 öppnades järnväg mellan Umeå och Holmsund. Inberäknas dessutom sedan 1908 tillkomna sidolinjer, utgjorde sammanlagda längden af Statens järnvägar vid 1922 års slut 5,624,8 km., inberäknade ångfärjelederna Malmö—Köpenhamn (halfva sträckan) 15 km. och Trälleborg—Sassnitz (halfva sträckan) 54 km.

Utom de i hufvudarbetets art., sp. 429, omnämnda förbindelserna mellan svenska och norska statsbanenäten, s. k. mellanriksbanor, har projekterats en ny mellanriksbana, genom Bohuslän. Sträfvanden för en längdbana från Göteborg genom Bohuslän till norska gränsen antingen vid Svinesund, för anknytning till Smaalenenesbanan (norska nätet) i närheten af Bergs station, eller genom Bullarendalen till sistnämnda bana vid Præstebakke station blefvo aktuella 1886, då en dylik järnvägsförbindelse förordades af en landstingets kommitté. Sedan staten 1895 inköpt vissa västkustbanor, bildande kortaste förbindelse mellan de större Öresundshamnarna och Göteborg, en äfven för Norge fördelaktig utfartsled till kontinenten, ställdes 1896 Bohusbanefrågan ånyo under behandling. K. M:ts förslag 1897 till en statsbana från Göteborg till Svinesund och 1898 till en sådan från Göteborg till Strömstad afslogos af riksdagen, som beslöt en statsbana från Göteborg till Skee; denna fullbordades 1909. Frågan om anknytning af denna bana till norska nätet upptogs sedermera flera gånger. En 1921 tillsatt svensk-norsk kommission tillstyrkte sitt 1923 afgifna betänkande enhälligt, att mellanriksbanespörsmålet snarast möjligt måtte bringas till lösning, men dess flertal uttalade sig för linjen Bullaren—Præstebakke (flertalet svenska medlemmar påyrkade dock linjen Skee öfver Svinesund till Berg). Förslag till mellanriksbanor af mera lokal betydelse, nämligen Elverum—Västerdalarna, Flisen—Vermunden—Letafors och Röros—Härjedalen ha icke ledt till närmare utredningar. Ett mellanting mellan stats- och privatbanor bildar den under byggnad varande Östkustbanan (se d. o. äfven i Suppl.).

Af Sveriges *enskilda järnvägar* (se hufvudarbetet sp. 430—431) ha åtskilliga sedan 1908 ändrat namn. Några ha nämligen uppgått i andra järnvägar, några ha förlängts eller af annan anledning fått ny benämning. Sålunda är namnet på Hvetlanda—Säfsjö och Hvetlanda—Målilla järnväg nu

mera Hvetlanda järnvägar, Finspång—Norsholm, Kimstad—Norrköping och Örebro—Pålsboda ha uppgått i Norra Östergötlands järnvägar, Borås—Svenljunga ingår i Borås—Alfvesta järnväg, Stockholm—Rimbo, Rimbo—Sund och Näsby—Österskär utgöra en del af Stockholm—Roslagens järnvägar, Kristianstad—Immeln och Glimåkra—Älmhult utgöra del af Kristianstad—Hässleholms järnväg, Hörby—Tollarp och Hästveda—Karpalund ingå i Östra Skånes järnvägar, Karlshamn—Sölvesborg och Karlshamn—Karlskrona ingå i Blekinge kustbanor, Striberg—Grängen ingår i Nora bergslags järnväg, Skara—Kinnekulle—Vänern och Mariestad—Kinnekulle tillhöra Västergötland—Göteborgs järnvägar, Karlsdal—Grythyttehed utgör del af Svartälfs järnväg, som öfvergick i statens ego 1910, Vittsjö—Hässleholm utgör del af Hässleholm—Markaryds järnväg, Persberg—Mora är inköpt af staten (se Inlandsbanan. Suppl.), Falun—Rättvik—Mora, Falun—Västerdalarna och Mora—Älfdalen ingå i Gäfle—Dala järnvägar, Malmö—Tomelilla ingå i Malmö—Simrishamns järnväg, Ystad—Gärsnäs jämte Gärsnäs—S:t Olof benämnas numera Ystad—Gärsnäs—S:t Olof järnväg, Jönköping—Baggeryd är del af Halmstad—Nässjö järnväg, Nättraby—Alnaryd och Alnaryd—Eringsboda benämnas Nättraby—Alnaryd—Elmeboda järnväg, Växjö—Klafreström och Klafreström—Åsheda ingå i Växjö—Åsheda—Hultsfreds järnväg, Röstånga—Eslöf utgör del af Hälsingborg—Hässleholms järnvägar, Ramnäs—Kolbäck och Vansbro—Ängelsberg ingå i Stockholm—Västerås—Bergslagens järnvägar, Charlottenlund—Skifarp ingår delvis i Malmö—Ystads och delvis i Trälleborg—Rydsgårds järnväg, Tomelilla—Brösarp benämnes Ystad—Brösarps järnväg, Lund—Bjärred och Lund—Refvinge ingå i Bjärred—Lund—Harlösa järnväg, Älfsjö—Nynäshamn utgör Stockholm—Nynäs järnväg, Mönsterås—Alsterbro utgör del af Mönsterås järnväg, Karlstad—Munkfors tillhör Nordmark—Klarälfvens järnvägar, Ängelholm—Östra Ljungby—Klippan benämnes Ängelholm—Klippans järnväg, Garpenberg—Fors utgör del af Grufgården—Fors järnväg, Käflinge—Sjöbo benämnes Landskrona—Käflinge—Sjöbo järnväg, Bjärka—Åtvidaberg ingår i Östra centralbanan, af Tidaholm—Vartofta—Åsarp har delen Vartofta—Åsarp upprifvits, och den återstående delen benämnes Tidaholms järnväg, Enköping—Heby—Runhällen ingår i Stockholm—Västerås—Bergslagens järnvägar, Valdemarsvik—Söderköping utgör del af Norrköping—Söderköping—Vikbolandets järnväg, Saltholmen—Göteborg, Orsa—Sveg är inköpt af staten (se Inlandsbanan. Suppl.), Borgholm—Näsby ingår i Södra Ölands järnväg, Linköping—Ringstorp utgör del af Mellersta Östergötlands järnvägar, Lidköping—Tun benämnes Lidköping—Kållands järnväg och Hafdhem—Burgsvik utgör del af Gotlands järnvägar. Om utvidgning m. m. af ofvan nämnda järnvägar se vederbörande artiklar. — Sedan 1906 ha följande nya enskilda järnvägar öppnats för trafik i nedan angifven ordning: Hälsingborg—Råå—Ramlösa, Ljungbyholm—Karlslunda, Skara—Timmersdala (öfvertogs af staten 1920), Anneberg—Ormaryd, Höganäs—Mölle (se ofvan), Malma—Haggården, Varberg—Ätran, Nyboda—Enskede, Kil—Fryksdalen, Lysekils, Söderhamn västra—Granskär—Flaket, Tingstad—Sannegården, Lindfors—Bosjön (Bosjöbanan), Eksjö—Österbymo, Karlstad—Skoghall (Nordmark—Klarälfven), Stråssa—Storå, Sundbyberg—Ranhammar, Trollhättan—Nossebro, Norrköpings stads hamnbana, Borås—Ulricehamn, Jularbo—Månsbo, Näs—Horndal (i st. f. den delvis nedlagda Näs—Morshyttan), Ruda—Älghult, Östra Värends. Det enskilda bannätet uppgick vid 1922 års slut till 9,775 km., hvaraf 291 km. voro järnvägar räknade som ”utan allmän betydelse”. Hälsingborg—Råå—Ramlösa järnväg har 1924 uppgått i Hälsingborgs stads spårvägsnät. Här ofvan äro under enskilda järnvägar medräknade vissa af *staten trafikerade* järnvägar, nämligen de af staten egda Svartälfs järnväg och Skara—Timmersdala järnväg äfvensom den af staten arrenderade Dala—Hälsinglands järnväg.

Af statsbanorna voro vid slutet af 1922 394 km. dubbelspår och 434 km. (linjen Luleå—Riksgränsen) elektrifierade. Elektrifieringen af linjen Stockholm—Göteborg är under arbete. Af enskilda järnvägar voro 289 km. elektrifierade (Stockholm—Saltsjön, Hälsingborg—Råå—Ramlösa, i stort sedt hela Nordmark—Klarälfven samt delar af Mellersta Östergötlands, Stockholm—Roslagens och Bjärred—Lund—Harlösa järnväg).

Sammandrag af de svenska järnvägarnas längdutsträckning 1909—1922.

År	Statsbanor km.	Enskilda järnvägar km.	Summa km.
1909	4,372	9,232	**13,604**
1910	4,418	9,411	**13,829**
1911	4,453	9,489	**13,942**
1912	4,610	9,561	**14,171**
1913	4,688	9,689	**14,377**
1914	4,784	9,860	**14,644**
1915	4,910	9,953	**14,863**
1916	4,953	10,000	**14,953**
1917	5,262	9,799	**15,061**
1918	5,373	9,779	**15,152**
1919	5,496	9,658	**15,154**
1920	5,506	9,654	**15,160**
1921	5,507	9,679	**15,186**
1922	5,625	[1]) 9,775	[1]) **15,400**

Vid 1923 års slut voro *under byggnad* följande här ofvan icke medräknade enskilda järnvägar: Gislaved—Hestra, Mellerud—Billingsfors—Arvika med bibana Järnskog—Skillingsfors, Ropsten—Lidingö, Åmål—Årjäng, Östkustbanan (samtliga normalspåriga, 1,435 m.), Klintehamn—Haxarfve, Källby—Ödbogården, Stormossen—Löfsta bruk, Vimmerby—Hällefors (spårvidd 0,891 m.) samt Fängersfors—Ärrsjön (spårvidd 0,600 m.).

Vid nyssnämnda tidpunkt var därjämte *koncession* beviljad för följande järnvägssträckor: Axelfors—Ätran, Grästorp—Tun, Hosjö—Gropsveden, Igelsta—Ösmo, Jönköping—Huskvarna, Katrineholm—Köping, Kerstinbo—Uppsala, Kisa—Västervik, Kisa—Österbymo, Kättilsbyn—Högsäter, Limedsforsen—Särna, Sala—Sätra brunn, Sorundamalm—Fållnäs, Ulricehamn—Jönköping, Uppsala—Öregrund, Elmhult—Strömsnäs bruk, Älfdalen—Nornäs (samtliga normalspåriga), Askersund—Godegård, Berga—Kristdala, Borensberg—Tjällmo, Fagerhult—Virserum, Godegård—Borggård, Grop-

[1]) Däraf 291 km. järnvägar ”utan allmän betydelse”.

sveden—Linghed, Hygnestad—Vadstena, Hälgenäs—Gamleby, Linköping—Ulrika, Motala station—Motala verkstad, Norrtälje—Väddö, Slite—Lärbro, Svalnäs—Altorp, Timmersdala—Mariestad, Valdemarsvik—Hälgenäs, Vårgårda—Nossebro, Älfsered—Mårdaklef (spårvidd 0,891 m.) samt Säffle—Millesvik och Elmeboda—Ingelstad (spårvidd 0,600 m.).

För att understödja utvecklingen af landets enskilda järnvägsnät har staten lämnat afsevärda lån och anslag utan återbetalningsskyldighet (se Järnvägslånefonden, Allmänna. Suppl.).

Byggnadskostnaden (inkl. rullande materiel och inventarier) uppgick vid 1922 års slut för de trafikerade statsbanorna till 936,2 mill. kr. och för de enskilda järnvägarna ''af allmän betydelse'' till 688,2 mill. kr. eller sammanlagdt 1;624,4 mill. kr. Under 1922 uppgingo bruttoinkomsterna af här ifrågavarande järnvägsrörelse till 364,9 mill. kr., af hvilken summa 207,7 mill. belöpte sig på statsbanorna och 157,2 mill. på de enskilda järnvägarna. Utgifterna för motsvarande järnvägsrörelse uppgingo s. å. till 183,1 mill. kr. å statsbanorna och till 133,6 mill. å de enskilda järnvägarna. Utgiftsprocenten, d. v. s. driftkostnadernas förhållande till bruttoinkomsten, uppgick s. å. i medeltal för samtliga banor ''af allmän betydelse'' till 86,80, för statsbanorna till 88,18, för de enskilda normalspåriga banorna till 84,17 samt för de smalspåriga banorna till 87,61. Nettobehållningen, d. v. s. inkomsternas öfverskott öfver driftkostnaderna, uppgick s. å. till inalles 48,15 mill. kr., fördelade med 24,56 mill. kr. på statsbanorna och 23,59 mill. kr. på de enskilda banorna. Afkomstprocenten, d. v. s. nettobehållningens förhållande till byggnadskostnaden, utgjorde s. å. för statsbanorna 2,72 och vid privatbanorna i medeltal 3,47. Antalet *resor* å samtliga svenska järnvägar ''af allmän betydelse'' 1922 utgjorde 66,4 mill. (personkm. 1,998,6 mill.) och den mängd gods, som å samma banor framförts nämnda år, 30,9 mill. ton (tonkm. 2,834,1 mill.).

För den allmänna förvaltningen af Statens järnvägar gäller f. n. (1924) k. instr. 30 juni 1920 för Järnvägsstyrelsen (se d. o. Suppl.) med underlydande linjeförvaltningar. Linjeförvaltningarna äro 5 distriktsförvaltningar (se d. o., äfven i Suppl.) samt hufvudverkstäderna. Distrikten indelas i ban-, maskin- och trafiksektioner, som förestås af ban-, resp. maskiningenjörer samt trafikinspektörer. Statsbanenätet består f. n. af 23 ban-, 14 maskin- och 20 trafiksektioner. Statsbanornas personal åtnjuter sedan 1897 anställning på ord. stat. De högsta posterna tillsättas af K. M:t på förordnande för viss tid, generaldirektör, öfverdirektör, öfveringenjörer och distriktschefer på högst 6 år. I öfrigt är den ord. personalen tillsatt med konstitutorial, byråchefer, byrådirektörer och ett fåtal andra af K. M:t, men det stora flertalet af styrelsen eller linjeförvaltningarna. Icke ord. personal, såsom e. o. tjänstemän, aspiranter, banarbetare, verkstadsarbetare m. fl., anställes med viss tids uppsägning. Statsbanepersonalen för drift och underhåll uppgick 1923 till i rundt tal 28,000, hvaraf 22,000 ord. Härtill komma vid statens järnvägsbyggnader anställd personal samt annan personal för förändrings- och nybyggnader till ett antal, som under de senare åren legat mellan 3,000 och 5,000. H. Pegelow afgick 31 dec. 1913 från generaldirektörsbefattningen och efterträddes af A. M. Granholm. F. P

I rättsligt hänseende märkes: Om järnvägs-a.-b. (d. v. s. aktiebolag, som har till ändamål att för allmän trafik bygga eller använda järnväg eller att förvärfva och förvalta aktier i dylikt bolag) har 22 juni 1911 stiftats särskild lag. För transporter å samtliga för allmän trafik öppnade svenska järnvägar gäller järnvägstrafikstadgan 24 jan. 1914, för militärtransporter på järnväg ett särskildt reglemente 11 aug. 1911; ang. öfvervakande af järnvägstrafik vid krig eller krigsfara har utfärdats k. kung. 14 maj 1915. Nu nämnda författningar äro sedermera i vissa delar ändrade, och åtskilliga följdförfattningar ha tillkommit. C. G. Bj

Järnvägarnas betydelse för *krigföringen* har gifvetvis ökats i samma mån, som resp. staters järnvägsnät utvidgats och materielen fullkomnats. Särskildt är denna betydelse utomordentligt stor för arméernas snabba mobilisering, strategiska uppmarsch och koncentrering, hvarpå Världskriget lämnar ojäfaktiga bevis. För att taga ett exempel från Frankrike gafs där 25 juli 1914 en första färdighållningsorder till järnvägarna, den 30 en andra och följande dag började *skyddstrupperna* transporteras till gränsen. 2 aug. var första mobiliseringsdagen, och den 3—5 transporterades *reservisterna* till sina mobiliseringsorter enligt militärtidtabellen. 6 aug. började likaledes enligt i fred utarbetade planer transporterna för *koncentreringen* af armén till de områden, från hvilka operationerna skulle igångsättas. Härvid var det af största betydelse, att de viktigare linjerna voro dubbelspåriga, en del fyrdubbla. 19 aug. voro till fronten transporterade mer än 1,200,000 man, 400,000 hästar samt 80,000 kanoner och andra fordon. Vissa regleringsbangårdar hade passerats af ända till 200 tåg per dygn, d. v. s. ett hvar 7:e minut. Under *operationerna* möjliggöra järnvägarna hastiga transporter från en del af stridsfronten till en annan. Ett storartadt exempel därpå utgöra de transporter, som i Tyskland oafbrutet egde rum mellan väst- och östfronterna samt på östfronten i och för Hindenburgs offensiver i olika riktningar (operationer på de inre linjerna). Därtill användas järnvägarna för framförande af ersättningspersonal, proviant, ammunition, befästningsmaterialier m. m. samt för hemtransport af sårade, fångar, permittenter, reparabel materiel m. m., allt tillhörande etappväsendet (se d. o.). S. E. B

Järnvägarnas arbetsgifvareförening. Se Svenska järnvägarnas arbetsgifvareförening.

Järnvägars, Enskilda, försäkringsanstalt mot olycksfall, en sammanslutning mellan enskilda järnvägar i Sverige för ömsesidig försäkring mot olycksfall, omfattade vid 1922 års slut 110 järnvägar med en längd af 8,666 km. Föreningens premiereserv, ersättningsreserv, säkerhets- m. fl. fonder uppgingo vid samma tidpunkt till 1,273,552 kr. F. P

Järnvägars, Enskilda, ömsesidiga försäkringsförening för olycksfall i arbete, en sammanslutning för ömsesidig försäkring mot olycksfall i arbete. Antalet försäkrade personer under 1922 utgjorde 26,968. Föreningens reserver och fonder uppgingo vid 1922 års slut till 1,949,869 kr. F. P

Järnvägars, Statens, änke- och pupillkassa. Se

Statens järnvägstrafiks pensionsinrättningar, sp. 1048.

Järnvägen Bohuslänska statsbanan—Sannegården. Se Sannegårdens järnväg.

Järnvägsartilleri. Se Artilleri. Suppl., sp. 307.

***Järnvägsassuransföreningen** hade vid 1922 års slut 84 delegare, hvaraf 81 järnvägar med en sammanlagd längd af 7,138 km. Försäkringssumman uppgick samtidigt till 345,459,800 kr. F. P.

***Järnvägsföreningen,** Svenska. Ord. sammanträden (stämmor) skola hållas "under andra och fjärde kvartalet" (före 1922 voro ordalagen i stadgarna "mars och november månader"). "Tågtidtabellen" utges icke numera. F. P.

***Järnvägskongress.** På grund af Världskriget och dess följder kom kongress till stånd hvarken 1915 eller 1920. 1922 hölls kongress i Rom, och 1925 skall sådan hållas i London. F. P.

Järnvägslokomotiv. Se Lokomotiv.

Järnvägslånefonden, Allmänna, en af statsmakterna 1871 bildad fond för utlämnande af lån äfvensom statsanslag utan återbetalningsskyldighet för främjandet af nya enskilda järnvägsföretag. Fr. o. m. 1871 har riksdagen anslagit 1 à $1^1/_2$ mill. kr. per år till denna fond, hvarur låneunderstöd utgått i början med högst $^2/_3$, senare med högst $^1/_2$ och från 1923 med i allmänhet högst $^3/_7$ af byggnadskostnaden. — En ny lånefond, upprättad 1911, den s. k. bibanefonden, lämnar understöd till järnvägar i västra delarna af Värmlands, Kopparbergs och Jämtlands län äfvensom delar af Bohuslän och Dalsland. Understöd utgår med högst $^3/_4$ af byggnadskostnaden, hvarvid $^2/_3$ af understödet äro räntebärande lån och $^1/_3$ tidigare varit räntefritt lån, men från 1923 lämnas utan återbetalningsskyldighet. Intill 1922 års början hade till enskilda järnvägars byggande utlämnats i rundt tal 110 mill. kr. i lån samt 4 mill. i anslag utan återbetalningsskyldighet. Statens kvarstående fordran för dylika lån utgjorde s. å. 75 mill. kr. F. P.

Järnvägsläkare, vid järnvägar förordnade läkare för personalens vård. De erhålla arfvode hvar och en af den järnväg, vid hvilken han är förordnad. 1922 voro Statens järnvägar med styrelsen och hufvudverkstäderna indelade i 125 läkardistrikt. Motsvarande kostnad för läkarvård och fria medikament uppgick till 899,539 kr. F. P.

Järnvägsmännens *brandförsäkringsförening, handelsförening, lifförsäkringsbolag, lifförsäkringsförening, skofabriksförening, understödsförening* och *hvilohemsförening* se Järnvägstjänstemannaföreningar. Suppl.

***Järnvägsråd.** För sammansättningen gäller i hufvudsak numera (1924) k. br. 17 aug. 1917. Antalet led. är 25, utsedda 3 af K. M:t, 4 af ombud för hushållningssällskapen, 3 af stadsfullmäktige i Stockholm, Göteborg och Malmö (1 led. för hvar och en af nämnda städer), 4 (hvaraf 1 skall företräda Norrlandsintressen) af handelskammarmötet eller dess kommitté, 1 af Sveriges allmänna handelsförening (enligt senare k. br. af Sveriges köpmannaförbund), 1 (exportköpman) af Sveriges exportförening, 1 af Sveriges sjöfartsförening och Sveriges redareförening tillsammans, 2 af fullmäktige i Järnkontoret, 1 af Svenska trävaruexportföreningen, 1 af Svenska trämasseföreningen och Svenska cellulosaföreningen tillsammans, 3 af Sveriges industriförbund och 1 af Sveriges handtverksorganisation. Valen ske på senare tid för 1 år i sänder. F. P.

***Järnvägssamtrafik.** Afgifterna å biljetter i samtrafik inom Sverige erhållas numera (1924) genom sammanläggning af andelarna för hvarje särskild i resan ingående befordringsled, därest icke uträkningen af biljettpriset sker med användning af s. k. *genomgående afståndsberäkning*, hvarmed förstås, att afgiften för den vägsträcka, där dylik beräkning får användas, beräknas efter det zontal, som svarar mot den sammanlagda längden af de i sträckan ingående antalen kilometer väg inom hvarje järnväg. Mellan ett stort antal stationsrelationer beräknas afgifterna emellertid enligt undantagsbestämmelser. Direkt biljettförsäljning eger nu rum endast mellan en del svenska stationer samt en del norska, danska, finska och tyska stationer (se dock nedan om resebyråbiljetter). I samtrafik med utlandet gällde under en följd af år fram till Världskriget en och samma biljett ofta öfver flera vägar, möjliggörande för den resande att jämväl efter resans anträdande välja befordringsväg. Numera äro biljetterna gällande öfver en viss, vid biljettköpet aftalad väg. Samtrafik med s. k. *kombinerade biljetter* eger numera icke rum mellan Sverige och utlandet. I stort sedt liknande dessa äro de s. k. *resebyråbiljetterna*, som vid svenska resebyråer kunna sammansättas att gälla öfver de flesta järnvägar och ångbåtslinjer af större betydenhet i Europa och äfven i Nord-Afrika. Beträffande godssamtrafiken må framhållas, att Internationella fördraget angående godsbefordring å järnväg sedan 1920 är gällande äfven för godssamtrafik med Norge. I fråga om hvilka stater, som äro anslutna till Internationella fördraget, äro förhållandena något oklara. F. n. äro Finland, Ryssland, de nya Östersjöstaterna och Bulgarien icke längre anslutna. Utöfver de stater i öfrigt, som 1910 voro anslutna, räknas nu Polen, Tjecho-Slovakien och Jugo-Slavien, den sistnämnda dock icke formellt. Hvad samtrafiken beträffar, för så vidt frågan gäller direkta tariffer och därmed sammanhängande bestämmelser med utlandet, utom Norge och Danmark, finnas f. n. direkta tariffer upprättade endast med vissa stationer i Tyskland och i någon utsträckning med vissa stationer i Finland via Haparanda. Samtrafiken med Tyskland är i fråga om godsindelning och afgiftsbestämmelser sedan 1 dec. 1921 i stort sedt ordnad så, att vederbörande inhemska bestämmelser tillämpas för vederbörande lands transportsträcka.

Vagnsamtrafik mellan järnvägar med samma spårvidd innebär ett ömsesidigt begagnande i viss utsträckning af vagnar, särskildt godsvagnar. Därvid erlägges vagnshyra af den bana, som begagnar annan banas vagn. F. P.

***Järnvägsskena.** De f. n. (1924) gröfsta vid Sveriges statsbanor använda skenorna väga 40,$_5$ kg. per löpmeter; längden är vanligen 10 m. F. P.

***Järnvägsspår.** Utom järnvägsspår med 2 skensträngar förekomma *1-skeniga* banor i ej oväsentlig utsträckning, exempelvis i Tyskland, och i Sverige finnas några kortare *3-skeniga* samt 1 *4-skenigt* spår (Haparanda—Finska gränsen). De 3- och 4-skeniga spåren möjliggöra framförande af tåg för olika spårvidd därigenom, att olika par skensträngar använ-

das alltefter den rullande materielens konstruktion. F. P.

*__Järnvägsstaten__ är såväl i fråga om Järnvägsstyrelsen som distriktsförvaltningarna annorlunda organiserad än 1908 (se härom Supplementets art. Distriktsförvaltning, Järnväg och Järnvägsstyrelsen). Centralverkstaden i Örebro ingår fr. o. m. 1918 i de s. k. Hufvudverkstäderna, som lyda direkt under Verkstadsbyrån (se Centralverkstäderna. Suppl.). F. P.

*__Järnvägsstatistik__ publiceras numera månadsvis betydligt utvidgad till innehåll. Det fr. o. m. 1912 såsom sammandrag af månadsrapporterna från de svenska järnvägarna utkommande häftet ”Järnvägsstatistiska meddelanden” upptar fr. o. m. 1918 jämväl uppgifter om järnvägarnas utgifter. Därjämte utarbetas och tryckes fr. o. m. 1913 (jämväl månadsvis) en särskild redogörelse för Statens järnvägar, ”Statens järnvägars månadsstatistik för tjänstebruk”, innefattande de viktigaste statistiska data rörande driftekonomien. Tid efter annan utges s. k. extrahäften, innehållande ekonomiska redogörelser för vissa tidsperioder. Publikationen ”Allmän svensk järnvägsstatistik” benämnes fr. o. m. 1911 ”Allmän järnvägsstatistik”. Statistiska kontoret står under ledning af 1 föreståndare och chef och 2 aktuarier som afdelningsföreståndare samt sysselsätter f. n. (1924) 43 personer, alla ord. Kostnadsstaten uppgår 1924 till icke fullt 300,000 kr. F. P.

*__Järnvägsstyrelsen__ tillhör fr. o. m. 1 juli 1920 Kommunikationsdepartementet. Enligt instr. af 19 nov. 1914 tillkom ytterligare en öfverdirektör och souschef och styrelsens föredragande led. fingo byråchefs i st. f. byrådirektörs ställning, i samband hvarmed en viss omgruppering af styrelsebyråerna egde rum. Ny instr. utfärdades återigen 21 dec. 1917 (vissa förändringar 8 nov. 1918). Med denna organisation utbrötos hufvudverkstäderna ur distrikten och förlades direkt under styrelsen, där en verkstadsbyrå under en öfveringenjör inrättades. Förrådsafd. utbröts ur distriktens maskinafd., och vid hvarje distrikt tillsattes en förrådsintendent, hvilken för förrådsärenden ingick som led. i distriktsförvaltningen. Vidare tillkom en ny byrå, 2:a trafikbyrån, för godstransporttjänsten samt inom administrativa byrån en afd. för ekonomiska utredningar, hvars föreståndare, byrådirektören, motsvarade den förutvarande matematikern. Ersättningsärendena centraliserades till styrelsen, där för ändamålet en ny byrådirektörstjänst inrättades. Enligt nu gällande instr. af 30 juni 1920 utgöres Järnvägsstyrelsen af en generaldirektör och chef för Statens järnvägar, 2 öfverdirektörer (den ene tillika souschef), 2 öfveringenjörer (den ene chef för statens järnvägsbyggnader, den andre för verkstadsväsendet), 12 byråchefer, som tillhöra hvar och en den byrå han förestår (administrativa, kameral-, ban-, byggnads-, maskin-, verkstads-, elektrotekniska, förrådsbyrån, 3 trafikbyråer, inrikes taxe-, utrikes taxe- och militärbyrån) samt 2 järnvägsfullmäktige (se d. o.). Milkontoret tillhör fr. o. m. 1918 2:a trafikbyrån. Om järnvägsråd se d. o. (äfven i Suppl.).

Järnvägsstyrelsen handhar förvaltningens ledning, linjeförvaltningen dess skötsel. I flera viktiga, statsbanan berörande, angelägenheter fattas beslut af K. M:t och riksdagen (t. ex. personallöner och nyanläggningar) eller af K. M:t (t. ex. taxa och antal ord. personal enligt stat). Vid sidan däraf har Järnvägsstyrelsen emellertid stor självständighet. Inom styrelsen eger i allmänhet generaldirektören att ensam fatta beslut efter vederbörlig föredragning och i närvaro af en eller flera af styrelsens led., som därvid ega anmäla eventuellt afvikande mening. F. P.

*__Järnvägsstyrelsen__ i Finland utgöres f. n. (förordn. 26 sept. 1922) af 1 *generaldirektör*, 1 *öfverdirektör* och 9 *direktörer*, enhvar föreståndare för en af följande afd.: administrativa afd., ekonomiafd., allmänna banafd., konstruktiva banafd., byggnadsafd., maskinafd., förrådsafd., trafikafd. samt tariff- och kontrollafd. Distriktsstyrelserna äro indragna. För linjeförvaltningen äro statsjärnvägarna indelade dels i kassörsdistrikt, dels i bansektioner, dels i depåsektioner, dels i förrådssektioner och dels i trafiksektioner. O. B—n.

*__Järnvägstaxa.__ *Personbefordring.* Taxan å Statens järnvägar har undergått väsentliga förändringar i fråga om såväl zonindelningen som afgifternas storlek (se Zontariff, äfven i Suppl.). Fr. o. m. 1 jan. 1924 ha tur- och returbiljetter, gällande 2 dagar, sön- och helgdagar oräknade, inrättats mellan vissa stationer, dock icke för afstånd öfver 70 km. Priset beräknas efter resp. 37,5 och 25 öre per zon II och III klass, hvarje zon omfattande 3 km.; afgift utgår dock för minst 2 zoner. *Resgods.* Vid Statens järnvägar uttas numera en inskrifningsafgift af 50 öre för hvarje biljett, å hvilken resgods inskrifves. För resgodsöfvervikt erläggas numera per 10 kg. 25 öre per begynnande 4-tal zoner enligt samma zonindelning som är gällande för beräkning af personafgifterna. Å Statens järnvägar och en del enskilda utgå afgifterna för *lefvande djur* numera antingen efter antalet djur i hvarje vagn eller för hel vagn, oafsedt antalet djur, allteftersom det ena eller det andra beräkningssättet ger den billigaste frakten. Djuren uppdelas i fraktberäkningshänseende i olika klasser. Vid transport med person- eller snälltåg å S. J. förhöjes den taxeenliga afgiften med 50 resp. 100 proc. *Ilgods.* Inskrifningsafgiften utgör numera 20 öre för hvarje i sändningen ingående kolli. Minsta afgiften utgör 75 öre, inskrifningsafgiften oberäknad. *Fraktgods.* Minsta afgift för styckegods utgör numera 75 öre och för vagnslastgods 10 kr.

Följande siffror belysa de nuv. fraktgodsafgifternas storlek inkl. provisoriska tilläggsafgifter vid statsbanorna för olika tariffer och afstånd:

	Frakt i öre per 100 kg.				
Tariff	1	3	5	8	12
10 km.	94	60	42	34	19
100 »	403	242	168	105	51
500 »	1,076	635	441	262	139
1,000 »	1,555	918	634	386	243

F. I.

*__Järnvägstjänstemannaföreningar.__ Den störst föreningen, Svenska järnvägsmannaförbundet, räknade 1922 omkr. 36,000 medl. me sammanlagdt under året inbetalta afgifter af mer än 1,6 mill. kr. Järnvägsmännens liffö säkringsförening hade vid 1922 års sl

en ansvarssumma af 31,580,728 kr. och en premiereserv af 6,007,006 kr. samt säkerhetsfond 219,137 kr. Sedan föreningen bildades, ha vid dödsfallsersättning utbetalats 1,507,331 kr. och i s. k. blandad lif- och kapitalförsäkringar 1,490,512 kr. Antalet medl. utgjorde 13,316. Statsbanornas tjänstemannaförening började sin verksamhet 1890 (ej 1900). Sveriges lokomotivmannaförbund, bildadt 1908, räknade vid början af 1924 5,000 medl., och till detsamma äro anslutna lokomotivförare och eldare (ord. och extra) vid såväl statens som enskilda svenska järnvägar. Svenska järnvägsmännens skofabriksförening u. p. a. har till hufvuduppgift att för sina medlemmars räkning tillverka skodon till "möjligast billiga pris". 1922 tillverkades omkr. 64,000 par skodon, upptagna i ett tillv.-värde af 1,3 mill. kr. Andelskapitalet utgjorde vid 1922 års slut 900,060 kr. Järnvägsmännens handelsförening u. p. a. söker tillhandahålla sina medl. prima varor till relativt billiga pris. Andelskapitalet utgjorde vid slutet af 1922 7,455 kr. Handelsomsättningen uppgick s. å. till 438,950 kr. Statens järnvägars tjänstemäns understödsförening, bildad 1890, utöfvar försäkringsverksamhet. Vid 1922 års slut hade föreningen ansvarssumma af 2,406,500 kr., premiereserven var 197,374 kr., säkerhetsfonden 9,869 kr. och vinstfonden 19,577 kr. Svenska järnvägarnas kontorspersonals förbund bildades 1918 genom sammanslagning af 3 äldre järnvägstjänstemannaföreningar, har f. n. (1924) omkr. 2,600 medl. samt har till uppgift att på kollektivaftalets grund reglera förhållandet mellan arbetsgifvare och befattningshafvare. Svenska statsbanebetjäningens understödsförening ombildades på försäkringstekniska grunder 1 jan. 1914 och inregistrerades då under namnet Svenska järnvägsmännens understödsförening. Vid omläggningen infriade föreningen $^2/_3$ af förutvarande förbindelser. Föreningen lämnade begrafningshjälp och försäkringar till högst 2,000 kr. Den likviderade 1922, och i dess ställe verka numera Lifförsäkringsbolaget Svenska järnvägsmännen och Svenska järnvägsmännens ömsesidiga brandförsäkringsförening. Vid 1922 års slut utgjorde lifförsäkringsbolagets fonder 855,178 kr., försäkringssumman 6,279,141 kr. och antalet försäkringar 6,465. Brandförsäkringsföreningens fonder utgjorde vid samma tidpunkt 255,254 kr., försäkringssumman 57,5 mill. kr. och antalet försäkringar 12,751. Statens järnvägars befälsförbund tillkom 1919 såsom en ombildning af Föreningen för tjänstemän af högre grad vid Statens järnvägar. Till förbundet äro anslutna Stationsinspektorsföreningen, Föreningen för förste telegrafister vid Statens järnvägar och Statens järnvägsbyggnaders tjänstemannaförening. Förbundet är anslutet till Trafiktjänstemännens riksförbund, en sammanslutning af Posttjänstemännens förening, Statens järnvägars befälsförbund och Svenska telegraftjänstemännens förening. Sveriges statsbanors kontorsbiträdesförbund, bildadt 1893, räknar nu (1924) omkr. 1,000 medlemmar. Statsbaneföreningen Gör gott, bildad 1909, hade vid 1922 års slut 17,355 medlemmar; under året hade i understöd utdelats 31,545 kr., under föreningens hela tillvaro omkr. 230,000 kr.

Vidare kunna nämnas Statens järnvägars ban- och maskiningenjörsförening, bildad 1903, Statens järnvägars ban- och maskininspektörs- samt underingenjörsförening, bildad 1912, Statens järnvägars trafikinspektörsförening, bildad 1915, Statsbanornas förrådstjänstemannaförening, Sveriges statsbanors stationsmästareförening och Statsbanornas konduktörers understödsförening samt Svenska järnvägsmännens hvilohemsförening. 1907 bildades Statsbanornas kvinnliga tjänstemannaförening. F. P.

***Järnvägstrafikmedel** beräknades i regeringens förslag till riksstat för 1923 till 28 mill. kr. F. P.

***Järnvägståg** indelas vid Statens järnvägar numera, alltefter olika ändamål och utrustning, i snälltåg, persontåg, militärtåg, blandadt tåg, fjärrgodståg, lokalgodståg, malmtåg och arbetståg. Samtliga dessa tågslag kunna vara antingen ordinarie eller ock extratåg; i förra fallet är tåget anordnadt utan särskild order enligt gällande tidtabellsbok, i det senare på särskild order antingen enligt gällande tidtabellsbok eller ock enligt tillfällig tjänstetidtabell. F. P.

***Järnvägsvagn.** Järnvägens vagnar indelas beroende på vagnarnas uppgift och konstruktion i *person-*, *post-*, *fång-*, *resgods-* och *godsvagnar*. Till de förstnämnda hänföras sof-, restaurations- och sjukvagnar. Inom hvartdera hufvudslaget förekomma i fråga om byggnadssätt och inredning många olika variationer. De 4 förstnämnda slagen (äfvensom kombinationer af dessa inom samma vagn) löpa i regel på 2 eller 4 hjulaxlar. De 4-axliga kallas *boggivagnar* (se Boggi). De flesta godsvagnarna äro 2-axliga, men 3-, 4- och 6-axliga godsvagnar äro numera ingalunda sällsynta. Platsutrymmet i statsbanornas personboggivagnar uppgår till omkr. 40 II kl. och ända till 100 för III kl. vagn. De 2-axliga godsvagnarnas lastförmåga är 8 à 20 ton; de 3-axliga specialvagnarna för malm lasta 35 ton. F. P.

***Järnvägsväxel.** Med afseende på en järnvägsväxels läge i förhållande till rörelseriktningen hos den öfver växeln glidande rullande materielen talar man om *medväxel*, när växeltungspetsarna ligga åt samma håll som farriktningen, och om *motväxel*, när växeltungspetsarna ligga riktade emot farriktningen. Det är vid gång af yttersta vikt, att motväxeltungspetsarna sluta väl till stödrälerna, emedan eljest felväxling lätt sker, eventuellt urspåring. F. P.

***Järnåldern.** Dess början har tidigare af O. Montelius satts till omkr. 1200 à 1100 f. Kr. Järn är emellertid kändt från grekiskt område redan under en tidigare del af den senmykenska perioden, nämligen omkr. 1400 f. Kr. Järnfingerringar äro funna vid Faistos på Kreta, i kammargrafvar i Mykenai, i kupolgrafvar vid Vafio och Pylos. Montelius har fäst uppmärksamheten vid, att den från 263 f. Kr. härstammande s. k. Arundelska marmortaflan (den pariska krönikan) uppger, att järnet upptäcktes på

berget Ida (på Kreta) af de idaiske daktylerna 1168 år före krönikans tillkomst, d. v. s. år 1431 f. Kr. Af fynden och denna historiska uppgift sluter han, att upptäckten af järnet egde rum på Kreta under 15:e årh. f. Kr. Järnet blef kändt i Sverige omkr. 700 år f. Kr., men knappt mer än ett dussin järnföremål äro här kända före 2:a förkristna århundradet. Fyndbristen under järnålderns första århundraden anses af många forskare sammanhänga med en klimatförsämring, som föranledde utvandringar och folkminskning. Klimatförsämringsteorien (''Fimbulvintern'') har sin främste förespråkare i R. Sernander, som stöder den på studier af förändringarna i den inhemska floran under förhistorisk tid.

Litt.: O. Montelius, ''När och hvar upptäcktes järnet?'' (i ''Aarböger f. nord. oldkynd.'', 1920), R. Sernander, ''Postglaciale schwankungen im Skand. Norden'' (i Gerlands ''Beiträge zur geophysik'', XI, bd 2, h. 4, 1912), T. J. Arne, ''Den senare förromerska järnåldern i Sverige'' (i ''Fornvännen'', 1919), O. Almgren och B. Nerman, ''Die ältere eisenzeit Gotlands'' (I—II, 1914, 1923), O. Janse, ''Le travail de l'or en Suède'' (1922), Hj. Stolpe och T. Arne, ''Gravfältet vid Vendel'' (1912), G. Hallström, ''Birka. 1. Hjalmar Stolpes grafundersökningar'' (1913), T. Arne, ''La Suède et l'Orient'' (1914), ''Osebergfundet'' (I, III, 1917, 1920), S. Müller, ''Juellinge-fundet'' (1911), K. Friis Johansen, ''Hoby-fundet'' (i ''Nordiske fortidsminder'' II, 1, 3), H. Schetelig, ''Vestlandske graver fra jernalderen'' (1912), J. Petersen, ''De norske vikingesverd'' (1919), N. Åberg, ''Die franken und westgoten in der völkerwanderungszeit'' (1922) och ''Die goten und langobarden in Italien'' (1923). En rad viktiga afh. rörande järnåldern är publicerad bl. a. i ''Mannus-bibliotek'', utg. af G. Kossinna (1910 ff.), och särskildt rörande järnåldern i de skandinaviska länderna och Finland förekommer en mängd uppsatser i dessa länders arkeologiska tidskrifter. T. J. A.

***Järpen.** *Kokk.* Köttet af denna fågel är ljust och särdeles fint, med utpräglad vildtsmak, samt lättsmält. Järpar stekas, hvarvid de spädas med sin buljong och tjock grädde, samt serveras ofta med champinjoner eller tryffel. De kunna vidare tillredas i form af chaud-froid (se d. o. Suppl.), aladåb (se d. o.), pastej o. s. v. En järpe räcker för 3 personer. Jfr Fågel. Suppl.

***Järpe skansar.** 25 juli 1909, hundraårsdagen af norrmännens återtåg förbi J., restes en (med sockeln) 3,5 m. hög minnessten (bekostad af ortsbefolkningen m. fl.) af grå granit, med inskriften: ''Hjerpe skans 1809—1909. Minne af 100-årig fred'' (se fig. å sp. 864).

Järporren, *zool.* Se Orren.

***Järpås** hade 1,349 inv. 1923. I socknen finns jämlikt k. brefvet 21 febr. 1919 J. municipalsamhälle, bildadt af ett område vid J. järnvägsstation på Lidköping—Håkantorps järnväg. 27 har. 290 inv. (1923). Tax.-värde på bevillningspliktig fast egendom är 376,600 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 184,690 kr. (1922). Kommunalskatten är 4,72 kr. och municipalskatten 1 kr. per bevillningskrona (1923). Samhällets utgifter och skulder voro 2,201 kr. 1919. Alla stadsstadgorna tillämpas. I J. finnas afd.-kontor af Skaraborgs ensk. bank, två elektricitetsverk, mejeri, snickeri för tillverkning af bikupor och biredskap, två torffabriker m. m. E. A—t.

Fredsmonumentet på Järpe skans. (Till art. Järpe skansar, sp. 863.)

***Järrestad.** 1. Häradet ingår nu i Simrishamns fögderi. Arealen är nu 15,143 har. 9,269 inv. (1923). I häradet ligga Branteviks och Baskemölla municipalsamhällen. — 2. Socknen omfattar nu 702 har. 641 inv. (1923).

Järsbergssten. Se Värmland, sp. 317—318.

***Järsnäs** hade 897 inv. 1923. J. skall framdeles skiljas från Forserum och förenas med Barkeryd till ett pastorat.

***Järstad** hade 348 inv. 1923. J. jämte Vallerstad skall framdeles förenas med Normlösa pastorat, Vifolka och Valkebo kontrakt.

Järte, Otto Edvard Fridolf, ämbetsman, f. 10 okt. 1881 i Nässjö, idkade 1900—08 historiska och nationalekonomiska studier i Uppsala, Stockholm, München och Berlin och blef filos. licentiat i Uppsala 1916. Efter tjänstgöring 1907—12 i Kommerskollegii afd. för arbetsstatistik blef han vid Socialstyrelsens inrättande 1912 aktuarie där, 1915 byråassistent för arbetsmarknads- och arbetsförmedlingsärenden, 1917 förste aktuarie, 1919 t. f. och 1921 ord. byråchef. J. har haft ett stort antal offentliga utredningsuppdrag, framför allt ang. socialförsäkrings- samt arbetsmarknads- och arbetsförmedlingsfrågor; 1916—18 var han led. af statens krigsberedskapskommission, 1919—23 af statens arbetslöshetskommission och dess arbetsutskott, 1920 svenskt regeringsombud vid Internationella arbetsbyråns konferens (för sjömansfrågor) i Genua och 1924 vid en internationell emigrationskonferens i Rom. 1911—15 var han led. af Stockholms stadsfullmäktige. Under tidigare år tillhörde J. socialdemokratiska partiet och var 1906—08 ''Socialdemokratens'' Berlinkorrespondent samt senare medarbetare i samma tidning, men uteslöts 1915 ur partiet som aktivist (se d. o. Suppl.). Utom socialpo-

litiskt och nationalekonomiskt författar- och föreläsarskap har J. jämväl senare utöfvat en omfattande skriftställarverksamhet i allmänna såväl utrikes- som inrikespolitiska frågor. H. Heyman.

Järviluoma [-loåma], Kustaa Artturi, finsk dramatiker, f. 9 aug. 1879 i Alavo, Österbotten, student 1901, idkade några år studier vid Helsingfors' universitet, var därefter affärsman, folkhögskollärare och slutligen journalist, sedan 1923 anställd som redaktionssekreterare vid tidn. ''Iltalehti'', Helsingfors. J. framträdde 1914 med folkskådespelet *Pohjalaisia* (Österbottningar), ett spelbart och på starka sceniska effekter byggdt stycke, som tillvunnit sig mycket stor popularitet och uppförts äfven i Estland och Lettland. I bokform har det utgått i 4 uppl. samt utgetts i rysk och lettisk öfv. H. N—m.

Jäschke, Heinrich August, missionär, f. 1817, d. 1883. Se Tibetanska språket och litteraturen.

Jäsföring. Se Öl, sp. 97.

***Jäslera,** *geol.* Se äfven Jordflytning. Suppl.

Jäsningsmjölksyra, *kem. o. farm. med.* Se Mjölksyra.

Jästningstemperatur. Se Öl, sp. 94.

Jätsberg, herrgård i Jäts socken, Kronobergs län, 20 km. s. om Växjö, nära Åsnen, omfattar 12,5 mtl, med en areal af 3,000 har, hvaraf 425 har åker och 1,075 har skog. Tax.-v. 790,000 kr. (1923). J. tillhörde på 1600-talet Harald Stake samt sedan släkten Uggla, på 1800-talet bl. a. släkten Rappe. Nuv. egare är A. W. Rappes stärbhus. O. Sjn.

***Jättar.** O. Schoning sökte i ''Dödsriger i nordisk hedentro'' (1903) göra troligt, att ordet ''jätte'' urspr. skulle ha betydt ''likätare'' samt att jättarna varit likätande demoner i ett särskildt dödsrike, hvars härskare Loke urspr. varit. Osannolikheten af dessa hypoteser har uppvisats af C. W. von Sydow i två uppsatser i ''Folkminnen och tradition'' (''Jättarna i mytologi och tradition. En kritisk studie'', 1919, och ''Mytologiens jättar. Ett svar till professor Lehmann'', 1921). Han gör därvid gällande, att hela den bland filologer och religionsforskare tämligen allmänt gängse uppfattningen om den nordiska mytologiens jättar är oriktig och att man vid studiet af detta problem i stället måste anlita den moderna folkminnesforskningens metoder.

Jättecellsarkom, *med.* Se Sarkom.

Jättegryne, *bot.*, namn på *Glyceria aquatica.*

***Jättehvalen,** *zool.* Se Fenhvalar, äfven i Suppl.

***Jättendal** omfattar nu 10,560 har; tillhör Nordanstigs kontrakt, Uppsala stift. 1,426 inv. (1923).

Jättetukänen, *zool.* Se Pepparätarna.

***Jääskis.** 1. Häradet omfattar numera 3,430 kvkm. 60,834 inv. (1922). — 2. Domsagan skall från 1 juli 1924 vara delad i Jääskis domsaga och Imatra domsaga. Den förra består af 3 tingslag; till höra S:t Andreæ, Vuoksenranta, Kirvus och Jääskis socknar. Areal 1,738 kvkm. 34,709 inv. 1922). O. B—n.

Jölstra, en från Jölstervatnet (se Jölster) kommande älf, som faller ut i innersta ändan af Førdefjorden, Sunnfjord, Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), Norge. Den fallhöjd, som kan användas, 200 m., representerar 45,900 effektiva hkr. Flera vackra vattenfall. K. G. G.

***Jönköping** har efter inkorporering 1909 af Ljungarums socken en areal af 5,050 har, hvaraf 154 har vatten. Folkmängden utgjorde vid 1923 års slut 29,629 pers., hvaraf 8,239 i Kristina församling, 17,902 i Sofia, 2,714 i Ljungarum och 774 i Smålands artilleriförsamling. Ny stadsplan fastställdes 1913. Antalet bebyggda tomter var vid 1923 års slut 1,511 inom stadsplaneområdet och 294 utanför; af fastställda tomter äro 472 ej bebyggda. Sammanlagda fastighetsvärdet är 90,088,300 kr., hvaraf 4,815,400 kr. för jordbruksfastighet (1923). Tax.-värdet å stadens egendom, exkl. kyrkorna, utgör 6,949,800 kr., hvaraf 4,002,000 kr. bevillningsfria. S. å. uppgå stadens bokförda tillgångar till 14,040,708 kr. och skulder till 11,549,269 kr. — Sedan det nya läroverkshuset 1913 blef färdigt, förändrades det gamla läroverket till rådhus, hvarefter parken benämnes Rådhusparken. Det gamla rådhuset (1699—1914) inrymmer nu Norra Smålands fornminnesförenings museum. Den invid Kristina kyrka 1696 efter ritningar af Erik Dahlbergh uppförda läroverksbyggnaden används nu som stadsbibliotek och församlingshem. Jönköpings regementes kaserner å Ryhofs egor togos i bruk 1914. I stadsparken märkas vidare ett fågelmuseum, hvars samlingar skänkts af regementsläkaren H. Nyqvist, samt en 1923 rest byst öfver parkens skapare, postmästaren J. A. Olsson. Hamnen utvidgades 1914. 1923 ankommo 1,434 fartyg, däraf 1 i utrikes fart, och afgingo 1,428, med sammanlagdt 103,898 nettoton. I staden funnos 3 rederier, som egde 7 motor- och ångfartyg, 2 segelfartyg och 6 prámar, på tillsammans 930 nettoton. Tulluppbörden 1923 var 424,215 kr. Fabrikernas antal 1921 var 72 med 3,623 arbetare, ett salutillverkningsvärde af 28,997,095 kr. samt 3,885,292 kr. inkomst af 1920 års rörelse. Häraf sysselsatte de 3 tändsticksfabrikerna 1,514, Munksjö pappersbruk 392, Sahlströmska yllefabriken 215, de 2 skofabrikerna 221 och de 11 mekaniska verkstäderna 435 arb. Stadens elektriska kraft fås numera dels från Edeskvarnafallen, som staden eger, dels från Röttlefallen, i hvilka staden är hufvudintressent. Af bankerna har Göteborgs handelsbank ersatts af Nordiska handelsbanken, Bank-a.-b. Södra Sverige af Svenska handelsbanken; dessutom ha tillkommit afd.-kontor af Sydsvenska banken, Jordbrukarbanken och Allmänna sparbanken. Af dagliga tidningar utkommer utom de 3 i hufvudarbetet nämnda äfven ''Jönköpings läns tidning'' (frisinnad). I kyrkligt hänseende bildar staden nu 2 pastorat, Kristina med Ljungarum samt Sofia. Vid riksdagsmannaval till båda kamrarna ingår staden i länets valkrets. I staden finns ett straffängelse. Vapenbilden i stadsvapnet har nu fastställts till den något

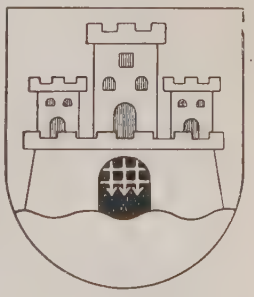

Jönköpings vapen.

ändrade form, som fig. å sp. 866 visar. — J:s privilegier ha, sedan de 1284 och 1288 utfärdades, bekräftats flera gånger. Vid medeltidens slut fanns en kyrka helgad åt Jungfru Maria och S:t Nikolaus samt åtminstone 4 kapell, S:t Görans, S:t Peders, S:t Gertruds och Helgeands; de två förstnämnda lågo i närheten af de nu å Östra och Västra begrafningsplatserna belägna kapellen, af hvilka det senare har Erik Dahlbergh till arkitekt. Efter eldsvådor 1835 och 1854 skedde inkorporering af områden från J:s fästningsverk. 1711 rasade pesten svårt i staden. Litt.: ”Jönköpings historia”, 1—4, utg. 1917—21 genom stadsfullmäktige.

***Jönköping—Gripenbergs järnväg** är efter senaste omräkning 44,1 km., hvaraf sträckan Jönköpings östra—Vireda 42,7 och sträckan Rosendala—Huskvarna 1,4 km.

***Jönköpings län.** Folkmängden var vid 1922 års slut 229,855 pers. (114,325 män och 115,530 kvinnor), hvaraf 163,189 å landsbygden samt 66,666 i länets städer. Folkmängdstätheten var s. å. 22 inv. per kvkm. Fögderierna äro nu 5, nämligen Tveta, Vista och Mo fögderi, Norra och Södra Vedbo fögderi, Njudungs fögderi, Östbo fögderi och Västbo fögderi med resp. 4, 5, 4, 4 och 4 landsfiskalsdistrikt. Länet har nu 8 städer; utom Jönköping, Eksjö och Gränna äfven Huskvarna (stad 1911), Nässjö (1914), Tranås (1919), Hvetlanda (1920) och Värnamo (s. å.). Inga köpingar finnas längre. Landskommunerna äro 126, municipalsamhällena 5; väghållningsdistrikten äro 10, församlingarna 132, fördelade på 63 pastorat. I länet finnas 8 provinsialläkardistrikt och 3 extra provinsialläkardistrikt. Utom länslasaretten i Jönköping och Eksjö finns nu äfven ett i Värnamo. Vid val till hvardera af riksdagens kammare bildar länet ensamt en valkrets och väljer till Första kammaren 6, till Andra 9 representanter. — Af länets egovidd upptaga 1922 åker och annan odlad jord 13,5 proc., naturlig äng 5,8 proc. och skogs- och hagmark 70,8 proc. Antalet fabriker 1921 var 520 med 13,894 arb. och ett salutillverkningsvärde af 107,772,000 kr. Af arbetarantalet sysselsattes 3,851 i metallindustrien, 3,107 i trävaruindustrien, 1,743 i pappers- och grafisk industri, 2,088 i kemisk industri, däraf 2,063 i de 5 tändsticksfabrikerna. Längden af järnvägarna vid slutet af 1922 var 768 km., hvaraf 176 km. statsbanor. Taxeringsvärdet af fast egendom var s. å. 504,722,000 kr., hvaraf 325,075,000 på landsbygden och 179,647,000 för städerna; den bevillningstaxerade inkomsten inom länet var s. å. 146,792,000 kr., hvaraf 67,023,000 för landsbygden och 79,769,000 för städerna. O. Sjn.

Jönköpings läns tidning (Länstidningen), daglig tidning i Jönköping, började utges 1909 och är daglig sedan 1 dec. 1918. Nuvarande redaktör och ansvarig utgifvare är John Andersson, redaktionssekreterare sedan 1913 F. L. Lönnegren. Tidningens ståndpunkt är frisinnad och nykterhetsvänlig.

***Jönköpingsposten.** Postprenumerationsafgiften är nu 12 kr., upplagan omkr. 12,000 ex. Ensam hufvudredaktör är sedan 1910 K. J. Hamrin, andre redaktör sedan 1920 Frits Konrad Hägg (f. 1884). Hvarannandagsuppl. ”Jönköpings läns nyhets- och annonsblad”, uppsatt 1910, tryckes sedan 1923 i Värnamo. Halfveckouppl. ”Svenska posten”, uppsatt 1874, utgår i 13,000 ex. Veckoaflaggare är ”Huskvarnaposten”. J:s hållning är moderat, nykterhetsvänlig och religiöst betonad. Tryckeriet har 6 sättmaskiner och stereotypi-rotationspress.

***Jönköpings regemente** är förlagdt till Jönköping.

***Jönköpings tändsticksfabrik.** Om den senare utvecklingen se Svenska tändsticksaktiebolaget (äfven i Suppl.).

***Jönsson,** Bengt, dog 8 mars 1911 i Lund.

Professor Bengt Jönsson.

Jönsson, Johan, riksdagsman, landtbrukare, f. 20 dec. 1875 i Refvinge socken, Malmöhus län, invaldes 1908 för Torna härads valkrets i Andra kammaren, där han sedan 1912 representerat Malmöhus läns mellersta och från 1922 Malmöhus läns valkrets. J., som i riksdagen tillhört liberala samlingspartiet (från 1924 liberala riksdagspartiet), har 1912—17 varit suppleant i bevillningsutskottet och från 1918 led. af statsutskottet samt var 1924 suppleant i försvarsutskottet. J. var statsrevisor 1918—20 och har varit flitigt använd i statens kommittéverf, bl. a. som led. af 1912 års trustkommitté, 1919—20 års skånska pastoratskommitté, 1920—23 års löneregleringskommitté för lärarpersonalen och 1919—23 års försvarsrevision. J. tillhörde 1910—23 frisinnade landsföreningens förtroenderåd, men deltog sistnämnda år i bildandet af Sveriges liberala parti. Han var 1910—22 landstingsman.

Jönsson, Anders, skulptör, f. 30 dec. 1883 på Näsbyholm, Malmöhus län, började som handtverkare, studerade i München 1905—06 vid Gewerbeschule samt för skulptören H. Jobst, begaf sig efter två år i Sverige till Paris 1908. Under detta och de närmast följande åren utförde han *Chagrin* (sittande kvinnofigur, 1908), *Paolo och Francesca* (grupp i marmor, utställd på salongen 1909), *Kyssen* (likaledes i marmor, 1910), *Problème d'amour* (stor grupp, salongen s. å.) och *Kvinnotorso* (i häftig rörelse, marmor, 1911, Malmö museum). 1912—16 uppbar J. statens resestipendium, och från konstakademien fick han åter stipendium 1918—19 vistades under alla dessa år tidtals i Italien, mest i Paris, och är sedan 1921 bosatt i Stockholm. Hans alstring under det sist förflutna årtiondet är omfattande och betydande. Bland hans större arbeten märkas *Barnbrunnen*, fontängrupp a 3 barn i ring (1913, uppställd i Malmö), *J. H. Ling* byst i granit (1914, likaledes uppsatt i Malmö) en *mansbyst* i blå marmor (1916, Nationalmuseum) gruppen *Moderlighet* (kvinna och barn, 1916), *Dan serska* (naken, något arkaiserad, i gående ställning 1917), *Liggande kvinnotorso* (i sten, s. å.), *Humanité* (kraftfull stenskulptur, s. å.), *Danserska med slöja* (brons, 1919), *Salome* (i sten, s. å.), *Karya*

tid (mansfigur, som uppbär ett stenblock, s. å.), *Adam och Eva* (grupp i Banque de Suède i Paris, 1919, samma ämne i marmor, 1920, Malmö museum), *Medeltid* (relief, i sten, s. å.) och *Leda med svanen* (1923). Dessutom goda porträttskulpturer, behandlingen förträffligt lämpad efter materialets fordringar: *Sten Selander* (blå marmor, 1920), *Hj. Branting* (granit, 1922). J. är äfven framstående djurskulptör. På detta område har han utom många små djurbilder utställt *Isbjörn* (marmor, 1912), *Katt* (i blå marmor, 1915), *Kanin* (i sten, 1918), *Fransk dogg* (i sten, 1921) m. fl. J. hade en uppmärksammad utställning i Paris 1920. G—g N.

***Jönåkers härad** omfattar nu 94,696 har. 20,417 inv. (1923). I häradet ligger Oxelösunds municipalsamhälle.

***Jörgensen** (sp. 496), S. M., dog 1 april 1914 i Köpenhamn. P. E—t.

***Jörgensen** (sp. 497), A. D. 1901 utkom J:s intressanta självbiografiska arbete *En redegörelse for min udvikling og mit forfatterskab*. P. E—t.

***Jörgensen** (sp. 498), Jens Johannes, har vidare utgett diktsamlingarna *Af det dybe* (1909; 2:a uppl. 1916) och *Der er en brönd som rinder* (1920; 2:a uppl. 1921), enkla i stilen, psalmartade till innehållet, de af intryck och stämningar från vidsträckta resor fyllda skildringarna *Indtryk og stemninger* (1911), *Det tabte land* (1912), *Bag alle de blaa bjerge* (1913), *Civita d'Antino* (1915), *I det yderste Belgien* (3 uppl. 1916) och *Alvernerbjærget* (2 uppl. 1920), helgonmonografien *Den hellige Katerina af Siena* (1915), vidare *Goethe-bogen* (1913) och krigsböckerna *Klokke-Roland* (1915) och *Flanderns löve* (2 uppl. 1919), den patriotiska *Danimarca* (1921) samt en teckning af sin utvecklingshistoria, *Mit livs legende* (I 1916, 6:e uppl. 1917; II, 5 uppl. 1916; III 1916, 5:e uppl. 1917; IV, 3 uppl. 1918, V, 3 uppl. 1918, VI, 6 uppl. 1919). Hans *Udvalgte værker* utkommo i 7 bd 1913. — Sedan 1913 har J. vistats omväxlande i Tyskland, Belgien, Frankrike och Italien, där han genom föredrag och öfversättning blifvit känd och uppskattad. I Danmark är hans författarskap genom sin religiösa innerlighet och sköna formning ensamstående. R—n B.

***Jörgensen** (sp. 499), Torvald, blef k. byggnadsinspektör 1911, var 1912—19 ordf. i Foreningen til Köbenhavns forskönnelse. Kristiansborgs slott var till det yttre färdigt 1916 (riksdagen flyttade in 1918, höjesteret 1919, utrikesministeriet 1923), men det inre är ännu (juni 1924) ej fullt färdigt. Se Kristiansborg med fig. P. E—t.

***Jörgensen** (sp. 499), Poul Johannes, blef 1910 ordinarie professor. Han är medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag. Hans föreläsningar i dansk rättshistoria började 1913 utges i ny, omarbetad upplaga under titeln *Udsigt over den danske retshistorie*. 1922 utgaf han *Manddrabsforbrydelsen i den skaanske ret fra Valdemarstiden*. C. G. Bj.

Jörgensen, Jens Severin, dansk kooperationsorganisator, f. 31 mars 1842 vid Hobro på Jylland, var först anställd i handel, blef 1868 konsumtionsföreningsutdelare och föresatte sig som mål att samla de många danska konsumtionsföreningarna under gemensam ledning. Detta lyckades fullständigt 1896 genom stiftandet af Fællesforeningen af Danmarks brugsforeninger, en omfattande och för Danmarks handelslif utomordentligt betydelsefull organisation, hvars ledare J. var till 1913. Han var dessutom stiftare (1898) af Andelsudvalget och (1900) af tidningen "Andelsbladet". J:s namn är öfver hufvud ett af de ledande inom den mäktiga danska kooperativa rörelsen. P. E—t.

Jörgensen, Ellen Sophie Rasmine, dansk historiker, f. 6 mars 1877 i Köpenhamn, tog 1903 examen i historia, erhöll 1907 Videnskabernes selskabs guldmedalj för sitt arbete *Fremmed indflydelse under den danske kirkes tidligste udvikling* (utgafs 1908) och blef 1909 filos. doktor på en afh. *Helgendyrkelse i Danmark* (1909). Hon är sedan 1915 underbibliotekarie vid Kungl. biblioteket i Köpenhamn. 1920 började hon utge en serie medeltida källskrifter, "Annales danici medii ævi". P. E—t.

Jörgensen, Karl Aksel, dansk målare, f. 3 febr. 1883 i Köpenhamn, var först målarlärling och arbetade sig fram som konstnär utan egentlig utbildning. Han utställde första gången 1908, har målat många taflor med motiv från Köpenhamns fattigkvarter och verkat som utmärkt illustratör af liknande ämnen, vidare som raderare. Hans hufvudarbete äro de fantasifyllda Drachmanns-bilderna i "Drachmann-kroen" på Frederiksberg. 1920 blef han professor vid akademien till följd af de yngre målarnas kraf på att få det moderna måleriet representeradt där. P. E—t.

Jörpelandsvasdraget upprinner på Ryfylkeheiene och faller ut i Bokn fjord, ö. om Stavanger, Norge. Den fallhöjd, som kan användas, 487 m., representerar 14,500 effektiva hkr, hvaraf 6,800 voro utbyggda 1918. K. G. G.

Jörstadmoen, 5 km. v. om Lillehammer i Norge, öfningsplats för Gudbrandsdalens bataljoner. Vid J. hölls besättningen på ett i Vestfjord torpederadt engelskt örlogsfartyg, hjälpkryssaren "India", internerad under Världskrigets sista år. M. H.

***Jösse.** 1. J. domsaga omfattar nu äfven Arvika stad, som i judiciellt hänseende lyder under landsrätt. 1,983,$_{89}$ kvkm. 34,807 inv. (1923). — 2. J. härad utgör nu blott en del af J. domsaga samt ingår i Västersysslets fögderi. Det omfattar nu socknarna Köla, Eda, Bogen, Gunnarskog, Ny, Älgå, Arvika landsförsamling, Mangskog, Brunskog och Boda. 1,976,$_{53}$ kvkm. 27,643 inv. (1923). — 3. Bogens kapellförsamling benämnes fr. o. m. 24 febr. 1922 Bogens annexförsamling. Arvika är sedan 1911 stad. 1—3. E. A—t.

***Jössefors**, nu tillhörigt Billeruds a.-b., omfattar utom trämassefabrik kraftstation (uppförd 1908), sågverk med 6 ramar (uppf. 1912) och pappersbruk (uppf. 1921). Af vattenfallet används öfre delen (utbyggd för 1,800 hkr) för generering af elektrisk kraft, den nedre (omkr. 1,650 hkr) till största delen för direkt slipning af trämassa. Kraftnätet är sammanbundet med Hillringsberg—Billeruds nät. Årlig tillverkning omkr. 3,000 standards sågade och

hyflade trävaror, 24,000 ton våt slipmassa, 10,000 ton tidningspapper samt 4,000 ton sulfitpapper. Årligen alstras omkr. 9 mill. kwt, hvaraf 1,5 mill. levereras till Arvika stad och landsbygden kring J. C. K.

***Jössehäradspolska**, värmländsk folkdans, dansad af ett solopar till en mycket käck melodi med 3 repriser, den första en bevingad triolpolska, de andra hufvudsakligen i punkterad rytm. Dansen, som har 9 turer och kännetecknas af vighetsdater (samt ledig hand i sidan), öppnas med ”jössehäradssteg” (där gossen och flickan något framåtlutade sträcka ömsevis ena och andra benet bakåt nedåt), och gossen hjular ett hvarf; båda springa baklänges ifrån hvarandra och klappa i händerna, han slår handen i golfvet, de mötas och omdansa, upprepa första turen, hoppa sedan på tå sidvärts åt skilda håll, i det att de slå armarna utåt och inåt med knutna händer och fotspetsarna ömsom utåt- och inåtvända, ta sedan om första turen; flickan faller på ett knä, och gossen svänger sina båda ben öfver hennes hufvud, han sjunker ned omväxlande på högra och vänstra hälen med andra benet framåtkastadt (”harsteg” liksom i halling, se d. o. 2), under det att flickan dansar baklänges och springer två hvarf, allt under det hon så drar honom med sig, vridande honom rundt på stället. Efter nya jössehäradssteg faller flickan på knä med händerna i golfvet, och gossen slår handvolt öfver henne, hvarefter de omdansa hambo med tilltagande hastighet och han till sist lyfter henne, i det att han vrider sig ett hvarf. E. F—t.

Jösseälfven, namn på en del af Byälfven (se d. o.) mellan sjöarna Flagan och Glafsfjorden.

Jössund, härad och socken i Ajford pastorat, vid kusten n. om Trondhjem, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 79,51 kvkm. 1,916 inv. (1920). Fiske och boskapsskötsel. K. G. G.

Kaalaas [kålås], Baard Bastian Larsen, norsk botanist, f. 7 jan. 1851, d. 25 dec. 1918, tog reallärarexamen 1882 och var sedermera lärare vid privata högre skolor i Kristiania. Hans specialitet var mossorna. Af hans arbeten må nämnas *Levermossernes udbredelse i Norge* (1893; belönadt med kronprinsens guldmedalj), *Beiträge zur lebermoosflora Norwegens* (1898) och *Zur bryologie Norwegens* (1902). M. H.

Kaalasjärvi [kā'l-], en omkr. 11 kvkm. stor sjö, 463 m. ö. h., i Jukkasjärvi och Gällivare socknar, Norrbottens lappmarker, den nedersta sjön i Kalixälfvens stora sjökedja. Från byn Kaalasluspa vid dess östra ända utgår motorbåtsleden till Kebnekaise. O. Sjn.

***Kaarsberg**, H. S., blef 1915 amts- och kretsläkare i Sorö. Han har utgett *Stort vildt* (1901), *For en vinteraften* (1904), *Æventyr-digtet om prins Hafiz' rejse* (1907), *Vildt og tæmmet* (1915), *Jagt og jaget* (s. å.). 1921 utkommo hans liffulla *Memoirer*; de senare åren har han tagit kraftigt till orda mot den moderna feminismen.

2. Johannes Peter Friedenreich K., den föregåendes broder, dansk kirurg, f. 21 april 1856 vid Frederikssund, d. 25 mars 1917 i Köpenhamn, blef med. doktor 1884 på afh. *Om den Emmet'ske ruptur* och var öfverläkare vid Lukasstiftelsen i Köpenhamn 1900—17. Han var i hela Norden ansedd som en utomordentligt säker kirurg, särskildt vid obstetriska fall. P. E—t.

***Kaavi.** Sedan Säyneinen (se d. o. Suppl.) 1921 afskilts till särskildt pastorat, omfattar K. församling 642 kvkm. 6,982 inv. (1922). I kommunalt afseende har skilsmässa ännu ej egt rum. O. B—n.

Kabal och kärlek (*Kabale und liebe*), skådespel af Schiller (se denne, sp. 1037).

***Kabaret** skrifves numera kabaré.

Kaba Tepe. Se Gaba Tepe. Suppl.

Kabinettspudding, *kokk.*, tillredes af sönderskuren sockerkaka och krossade småbröd (makroner o. d.) samt urkärnade russin, korinter, suckat, socker, ägg och gräddmjölk; blandningen gräddas och serveras med varm vaniljsås.

***Kackerlackor.** Se äfven fig. 2 och 7 till art. Insekter, sp. 709 och 714.

Kadaverlydnad, blind lydnad. Se Perinde ac cadaver.

***Kader.** En armés kader utgöres af officers-, underofficers-, underbefäls- och manskapskadrar. Inom svenska armén benämnes officers- och underofficerskadrarna med ett gemensamt namn befälskader. Underbefälskadern utgöres där af furirer, korpraler (konstaplar) och vice korpraler, manskapskadern af det fast anställda manskapet (volontärerna). — Erfarenheterna från Världskriget ha bekräftat den gamla satsen att, ju ofullständigare de värnpliktiges utbildning är, desto större betydelse måste tillmätas kadern. Särskildt har nödvändigheten af en tillräckligt stark och sitt kall fullt vuxen befälskader gjort sig gällande. H. J—dt.

***Kadett.** Redan vid riksdagen 1726—27 föreslog generalmajor von Schwerin inrättandet af ett ''cadetkompagnie eller krigsschola''. — Eleverna vid Krigsakademien på Karlberg och dennas fortsättning, Krigsskolan, benämndes ända till 1874 kadetter. Sedermera bibehölls benämningen endast för de kvarvarande eleverna, af hvilka den siste utexaminerades 1877, medan de nyantagne kallades sergeanter (motsvarande benämning) eller volontärer. Från 1900 års ingång benämnas åter alla eleverna kadetter. — I *Norge* kallas eleverna såväl vid krigsskolan i Kristiania som vid sjökrigsskolan i Karl Johans värn kadetter. I *Danmark* benämnas endast eleverna i kadettskolan (motsvarande Sjökrigsskolan i Sverige) kadetter. I *Finland* kallas eleverna i den för armén och flottan gemensamma kadettskolan kadetter. I *Tyskland* och *Österrike* upphäfdes på grund af bestämmelserna i Versaillesfreden 1919 kadettkårerna, hvarvid benämningen kadett afskaffades. H. J—dt.

Kadettkår, *krigsv.*, förr inom vissa arméer och mariner — äfven de svenska — liktydigt med undervisningsanstalt för utbildande af officerare (se Krigsskola och Sjökrigsskolan), under en senare tid benämning på af eleverna (kadetterna) vid vissa krigsskolor (sjökrigsskolor) bildade truppförband. Sålunda föreskrefs i 1866 års reglemente för krigsskolan på Karlberg, att eleverna (kadetterna) skulle tillsammans bilda en kår (*Kongl. Kadett-corpsen*) på 1 bataljon med 2 kompanier. Benämningen afskaffades 1874 i samband med skolans omorganisation. Från 1900 benämnes motsvarande truppförband *kadettkompani*. Vid Sjökrigssko-

lan utgöra eleverna (kadetterna) tillsammans marinens *kadettkår*. H. J—dt.

Kadettmässen. Se Mäss.

Kadettofficer, *krigsv.*, vid Krigsskolan kommenderad officer af infanteriet eller kavalleriet lydande omedelbart under kompanichefen med åliggande att biträda denne såväl i handhafvandet af disciplinen bland eleverna som vid deras öfning i trupptjänsten och vid undervisningen i därtill hörande reglementen m. m. Äfven vid Sjökrigsskolan äro kadettofficerare med likartade åligganden anställda. H. J—dt.

***Kadettpartiet** spelade under Världskrigets första år en rätt betydande roll i ryska riksduman som den ledande gruppen inom dumans hösten 1915 bildade framstegsvänliga block och som samlingspunkt för de mest utpräglade ententevännerna inom riket. Efter marsrevolutionen 1917 inträdde flera af partiets ledande män i den provisoriska regeringen (Miljukov som utrikesminister till maj s. å.), och på ett partimöte i april upptog partiet formligen den republikanska statsformen på sitt program. De fleste kadettministrarna utträdde i juli ur regeringen, och efter bolsjevikernas seger (nov. s. å.) utsattes partiets ledare för förföljelse och nödgades fly ur landet (ett par hade tidigare mördats). Resterna af detta den ryska revolutionens girondistparti ha uppgått i de emigrantsammanslutningar, som från utlandet bekämpa sovjetväldet; i själfva Ryssland torde partiet ha alldeles försvunnit. V. S—g.

Kadīdja (Chadīdja), Muhammeds första hustru. Se Muhammed, sp. 1275 o. 1278.

Kadmia, *kem.* Se Zink, sp. 790.

***Kadmium.** Om lättsmälta kadmiumlegeringar se Vismut, sp. 846.

***Kadrilj.** 1. Denna kontradans har i nyare former äfven utvecklats till några *svenska folkdanser*. Dessa äro gruppdanser, som utföras till växlande kadriljmelodier i dur, fyrtakt och måttligt tempo, med ringdans, promenad, emotfigurering, komplimanger och omdansning. Paren kunna vara många.

Skånska kadriljen kännetecknas af lifligt komik och dansas efter musik i 5 repriser. Uppställning sker först i fyrkant (liksom i fransäs). Paren bilda stor ring, damerna vända inåt och männen utåt ringen, och ringdansa i rask fart motsols och medsols under lifliga åtbörder. Därefter utföres ”stöt”: motstående linjer gå mot hvarandra, man och dam släppa hvarandras händer och göra hastigt helt om genom att med en knyck snurra rundt på tå eller göra ett högt luftsprång med uppslängda ben. Sedan göres figuré mot motsidan under stampningar och godtyckliga upptåg. ”Gräbbornas ring” består i, att damerna ringdansa, medan männen stå kvar och med handklappningar och stampningar markera takten. ”Pågarnas ring” därnäst: männen marschera i ring innanför damernas krets under lifliga åtbörder och vinkningar med höger hand. Turen ”Hvar och en hoppar för sin” följer så: hvar man ställer sig framför sin dam, och båda figurera mot hvarandra under allehanda krumbukter. Stor ring liksom i början afslutar kadriljen som 5:e tur. (Stöt, figuré och omdansning upprepas i de 4 första turerna.)

Gotlandskadrilj dansas i 6 turer till putslustig musik i 10 repriser. Paren uppställa sig i två parallella, motvända linjer, med ledig hand i sidan, bilda ring med damerna vända utåt och männen inåt, gå så motsols och dansa med hoppsteg medsols tillbaka till plats, svängande armarna inåt och utåt, samt omdansa. Paren dansa sedan i linjer mot och förbi hvarandra med vaggande jigsteg och återvända. Med handfattning linjevis gå paren 2 ggr mot hvarandra, buga lätt och djupt. Damerna gå mot motsatta linjen, stanna något framåtlutade och klappa tre slag i händerna, återvända och klappa tre slag emot sina kavaljerer; dessa utföra sedan ungefär motsvarande rörelser. Linjernas par dansa mot motsidans par och förbi dem, hvarvid damerna ”genomsläppas”, paren byta plats och återvända på samma sätt. Med korsfattning bilda paren ring, stående bakom hvarandra, gå motsols med lätt bugning och efter helomvändning medsols, hvarefter männen bilda en inre utåtvänd och damerna en yttre inåtvänd ring, och de motdansa med vaggande sparksteg, damerna hållande händerna i sidorna och männen armarna starkt krökta och händerna knutna med uppåtböjda tummar, hvarefter paren omdansa med hoppande ”gotlandssteg”. Turen upprepas, dock så, att hvarje dam vid promenadens början skyndar fram till närmast framförstående kavaljer och med honom dansar om turen, hvilket så kan fortgå laget rundt.

Halländsk (Hallands-) kadrilj har 4 turer till musik i 8 repriser och paren uppställda i fyrkant. Vid figuré hålla männen armarna i kors öfver bröstet, damerna höfter fäst; vid komplimang göra bådadera höft fäst med vänstra handen och hålla hvarandras högra hand. Linjerna gå först mot hvarandra, göra komplimang, figurera öfver till hvarandras platser och tillbaka; damerna göra figuré och chaîne med motlinjen, samtliga damer gå i ring ini kadriljen, medan männen klappa taktfast i händerna. Då sekonden upprepar turen, gå männen med hoppsteg ett hvarf utanför ringen, och damerna klappa i händerna. Efter ny komplimang och figuré gå damerna i ring innanför medsols och kavaljererna i ring utanför motsols. Vid upprepning promenera i stället paren medsols. Turerna afslutas med omdansning, och efter det hela följer galopp till valfri musik. E. F—t.

Kaempf [kä'mpf], Johannes, tysk politiker, f. 18 febr. 1842 i Neu-Ruppin, d. 25 maj 1918 i Berlin, var 1871—99 direktör för Darmstädter bank i Berlin, innehade flera förtroendeposter inom tyska köpmansorganisationer, var framstående kommunalman i Berlin och från 1903 till sin död led. af tyska riksdagen, där han tillhörde framstegsvänliga folkpartiet. Han blef 1907 vicepresident i riksdagen och var dess president sedan 1912. Som sådan höll han under Världskriget flera gånger nationellt samlande anföranden. V. S—g.

***Kaffe.** (Sp. 536.) Kaffe blef kändt i Sverige i slutet af 1600-talet. Jean Jacques De Geer sände 1 mars 1693 från Utrecht till sin moder på Finspång ”een pond coffiboonen”. — Sedan 1922 är tullen på obrändt kaffe i Sverige 50 öre per kg. På grund af de sjukdomar, som angripa den arabiska kaffebusken, har kaffeodlingen på Ceylon nästan upphört, och det tidigare omtyckta Ceylonkaffet har gått ur marknaden. Af samma orsak odlas denna kaffesort knappast längre på Java och Sumatra. Utom Liberiakaffe odlas nu på Java endast Robusta-

kaffe och Hybridkaffe, som ej angripas af den arabiska kaffebuskens parasiter. Robustakaffet, som erhålles af en *Coffea canephora* (se Coffea) närstående form, ger dessutom betydligt rikare skörd än det gamla Javakaffet, och de bättre sorternas smak är god. Hybridkaffet har uppkommit af en korsning mellan Liberiakaffe och Robustakaffe, liknar till det yttre det förstnämnda och ger godt utbyte. I handeln förekommer nu äfven s. k. koffeinfritt kaffe, som framställes af vanliga kaffebönor, ur hvilka koffeinet till största delen borttagits. G. L—m.

***Kaffegarfsyra,** *kem.*, är enligt Nierenstein en glykosid af kaffesyrans (se d. o.) lakton. I st. f. *Ilex paraguaiensis* bör stå *Ilex paraguariensis*. K. A. V—g.

***Kaffein** framställes numera fabriksmässigt, enligt en af E. Fischer angifven metod, ur urinsyra. Se äfven Purin. K. A. V—g.

Kafferpotatis, *bot.* Se Plectranthus.

***Kaffesurrogat,** *tekn. bot.* Under Världskriget, då förbindelsen med de kaffeproducerande länderna blef försvårad, kommo kaffesurrogat till allmän användning i hög grad, och en mängd fabriker för tillverkning däraf uppstod. De oftast använda råvarorna voro betor, ekollon, hästkastanjer och maskrosrötter, som rostades och maldes. Användning af spannmål till käffesurrogat var förbjuden. G. L—m.

***Kaffesyra.** Å rad 2 bör stå 3, 4-dioxikanelsyra.

***Kaftan** [ka'ftan]. 1. Julius K. tog 1921 afsked från professuren. — 2. Theodor K. lämnade 1917 generalsuperintendentsämbetet och blef präst vid en liten friförsamling i Baden-Baden.

Kafvelbräde. Se Mangelbräde.

***Kagg.** — 2. Leonhard K. Hans i hufvudarbetet omnämnda journal utgafs 1912 af Adam Lewenhaupt (*Leonhard K:s dagbok 1698—1722*).

Kaggebofjärden, hafsvik i Östra Eds socken, Kalmar län, i nordligaste delen af Västerviks skärgård, skiljes af Stora Askö m. fl. öar från Östersjön. O. Sjn.

Kaggefjärden, vik af Mörköfjärden, som från Himmerfjärden sträcker sig in i Grödinge socken, Stockholms län (Södertörn). O Sjn.

***Kagul** (rum. *Cahul*) tillhör nu Rumänien.

***Kahl,** W., är sedan 1913 ordf. i straffrättskommissionen och sedan 1921 medlem af ''staatsgerichtshof''. Han var 1919 led. af tyska nationalförsamlingen och är riksdagsledamot sedan 1920; han tillhör Tyska folkpartiet.

***Kahla** hör nu till republiken (''land'') Thüringen.

***Kahle,** R., dog 16 maj 1916 i Schlachtensee vid Berlin.

Kahr, Gustav von, bajersk politiker, f. 29 nov. 1862 i Weissenburg, blef 1890 ämbetsman och var, med ett kort afbrott, anställd i bajerska inrikesministeriet 1895—1917, till sist som ministerialdirektor. Juli 1917—mars 1920 var han landshöfding (*regierungspräsident*) i Oberbayern och samverkade 1919 med G. Escherich (se d. o. 1. Suppl.) om att upprätta lokala skyddskårer (*einwohnerwehren*) till skydd mot den bolsjevikiska oredans efterdyningar. K., som är protestant, stod politiskt bajerska folkpartiet närmast och valdes på detta partis förslag i mars 1920 till Bajerns ministerpresident. Han bildade en borgerlig koalitionsministär, i hvilken han själf var inrikes- och utrikesminister, samt uppställde som sitt program att återställa ordningen och statsauktoriteten och från Bajerns sida häfda rikets federativa karaktär i motsats till de från Berlin utgående centraliseringstendenserna. Efter nyval till landtdagen i juli s. å. återvaldes K. och rekonstruerade sin ministär. Han lyckades ganska väl återställa ordningen i Bajern, men invecklades i flera konflikter med Berlinregeringen. Då denna efter påtryckning från ententehåll dekreterade skyddskårernas upplösning, vägrade K. att låta afväpna dem, afgick, när han i denna konflikt ej vann stöd hos landtdagens majoritet, sept. 1921, och blef då ånyo regierungspräsident i Oberbayern. Då det inrepolitiska läget hösten 1923 genom markvalutans nedgång, butikplundringar och kommunistoroligheter blef synnerligen hotande och röster i Bajern höjdes för, att man där skulle försöka en valutastabilisering på egen hand, utsågs K. (sept.) till generalstatskommissarie med mycket vidsträckt myndighet. Han afvisade förslaget om separat bajersk valutapolitik och jämväl A. Hitlers (se d. o. Suppl.) äfventyrliga planer att ersätta riksregeringen med en nationell diktatur genom frammarsch af väpnade bajerska sammanslutningar mot Berlin. Då emellertid Hitler vid ett politiskt möte i Bürgerbräukeller i München med vapenmakt 8 nov. sökte inleda utförandet af sin plan (se Tyskland, Historia. Suppl.), lät den vid mötet närvarande K. utropa sig till ''monarkiens ståthållare'' och låtsade äfven i öfrigt gå med på Hitlers planer. Väl kommen utom räckhåll för Hitlers på mötet dominerande väpnade styrka, slog K. om, lät häkta Hitler och bragte därigenom hela rörelsen att hejdas. K:s dubbelspel vid detta tillfälle väckte mycken harm mot honom, och i febr. 1924 lämnade han generalstatskommissariebefattningen. V. S—g.

Kailyard school [kē'ljād skō'l], skotskt, eg. ''kökträdgårdsskolan'', af J. H. Millar gifvet öknamn på en grupp skotska författare, som känslosamt och med rikligt bruk af dialektord skildrade fattigt folks lif i hembygden. Till gruppen höra J. M. Barrie, Ian Maclaren, S. R. Crockett m. fl. Se F. Loose, ''Die Kailyard school'' (Berlin, 1912). R—n B.

Kaimaplatån. Se Korea, sp. 1025.

***Kainit.** Formeln skrifves vanligen:

$KCl, MgSO_4, 3H_2O$.

Jfr Stassfurtsalter, sp. 1027. K. A. V—g.

Kainos l. Kainum. Se Österbotten, sp. 195.

Kainozoiska eran (Kenozoiska eran). Se Kvartärperioden.

***Kainz,** Joseph, dog 20 sept. 1910 i Wien, där ett monument 1911 restes öfver honom i Meridianpark.

Kairin, *kem. med.* Se Kinolin.

***Kairo** hade 790,939 inv. 1917, hvaraf 631,163 muhammedaner, 128,991 kristna (däraf 5,589 protestanter) och 29,207 judar.

J. Kainz som *Hamlet*.

— mot ”jodsnufva” (vid intagning af jodkalium) och mot ”höfeber”. (Om under några månader före den tid på sommaren, då höfeber brukar inställa sig, 3 gr. klorkalcium dagligen intas, uteblir åkomman.) Medlet skall göra nytta äfven vid ägghvitsjuka (i vissa fall), vid astma med stark afsöndring från luftrören samt vid de krampsjukdomar hos barn, som kallas tetani och spasmofili, och vid tetani hos vuxna (t. ex. under hafvandeskap). Försök med klorkalcium vid blödningar synes ej ge resultat af värde. — Dess spektrum är afbildadt å pl. I till art. Spektralanalys och Spektrum.

K. A. V—g. C. G. S.

Kalciumfosfāt, *kem.* I egenskap af trebasisk syra kan den vanliga eller ortofosforsyran (se Fosfor, sp. 955) med kalk ge 3 olika salter: 1) $Ca_3 (PO_4)_2$, *trikalciumfosfat*, äfven kalladt neutralt eller mättadt kalciumfosfat, 2) $Ca_2 H_2 (PO_4)_2$, *dikalciumfosfat*, enkelt surt kalciumfosfat, och 3) $Ca H_4 (PO_4)_2$, *monokalciumfosfat*, dubbelt surt kalciumfosfat. Alla tre (jämte tetrakalciumfosfat, se nedan) äro af stor betydelse som beståndsdelar i de vanliga fosforhaltiga gödselmedlen. Men då de äro af mycket olika löslighet, är deras gödslingsvärde betydligt olika. Trikalciumfosfatet, som är det enda i naturen förekommande kalciumfosfatet (se Apatit, Benmjöl, Benväf, Fosfat, Fosforit och Guano), är så svårlösligt, att det sällan kan direkt användas som gödselmedel. Äfven dikalciumfosfatet är visserligen föga lösligt i vatten, men dock tillräckligt för att åt markvätskan ge en för växterna nödig ”gränskoncentration” af fosfationer (se Assimilation. Suppl., sp. 343). Detta fosfat är den väsentliga beståndsdelen i precipitat och palmærfosfat (se dessa ord). Monokalciumfosfat, som utgör hufvudbeståndsdelen i superfosfat (se d. o.), är, i olikhet med de båda föregående fosfaten, relativt lättlösligt i vatten. — I tomasslagg (se Thomas-slagg) förekommer ett basiskt fosfat, *tetrakalciumfosfat*, $Ca_4 P_2 O_9$.

K. A. V—g.

Kalciumfosfid. Se Fosfider. Suppl.

Kalciumhydrid. Se Kalcium. Suppl.

Kalciumhydroxid, *kem.*, nyare namn på kalciumhydrat. Jfr Hydroxider. Suppl.

***Kalciumkarbid.** Om den nutida tillverkningen se Karbid. Suppl.

Kalciumnitrid, *kem.* Se Nitrider.

Kaldēra (efter den 19 km. långa dalen Caldera vid Pico de Tenerife, Kanarieöarna), *geol.*, *geogr.*, dalkittel, som bildas på sluttningen af ett vulkanberg genom instörtningar af den äldre vulkankäglan eller genom explosion.

K. A. G.

***Kalebass.** Se Kalabass. Suppl.

Kaleba'ssmuskot, *bot.* Se Monodora.

Ka'ledin, Aleksej Maksimovitj, rysk militär, f. 12 okt. 1861, d. i midten af febr. 1918, blef officer vid ett kosackregemente 1879 och stabskapten vid generalstaben 1889. Han användes företrädesvis i generalstabsbefattningar, blef öfverste 1899 och generalmajor 1907. 1910 blef K. chef för en kavalleribrigad och 1912 chef för 12:e kavalleridivisionen och generallöjtnant. Med denna division ingick K. vid krigsutbrottet 1914 i 8:e ryska armén, som inryckte i östra Galizien. 1915 blef han armékårchef och följande år i juni chef för 8:e armén, som utförde anfallet mot Kovel och därpå följande strider. Afgjord motståndare till revolutionen, afskedades K. i maj 1917, men valdes i juli s. å. till hetman för de donske kosackerna. Han uppträdde på kongressen i Moskva i aug. s. å., kraftigt fordrande rådsstyrelsernas upplösning. Efter Kornilovs misslyckade upprorsförsök drog K. sig till södra Ryssland och bekämpade därifrån i spetsen för kosacker och frivilliga anhängare från hela landet bolsjevikregeringens trupper. Efter upprepade motgångar begick han självmord.

C. O. N.

***Kaledoniska bergskedjan** har öfver västra Spetsbergen sträckt sig upp till Grönlands nordkust och troligen fortsatt i det arktiska Nord-Amerika; möjligen har äfven ett samband funnits mellan den kaledoniska och den appalachiska bergskedjan. Den bergskedjebildning, som försiggick i England och Skandinavien, torde i England ha börjat redan i kambrium och i Norge i yngre ordovicium samt ha varit afslutad redan före devonperiodens början, medan densamma i norra Grönland fortfarit någon in i denna period. Veckningen har (enligt V. M. Goldschmidt m. fl.) åtföljts af injektion af mäktiga massor af eruptivbergarter, som metamorfoserats och ingå i fjällkedjan. I Skottland har den öfverskjutna zonen haft en bredd af 8—25 km., medan den i Sverige skulle ha uppnått en bredd af 100—140 km. (enligt Törnebohm och Högbom). Åtskilliga geologer anse dock, att de uppveckade lagren förflyttats endast en relativt obetydlig sträcka från sin ursprungliga rot. Tydligt och klart är att en kambrisk-silurisk geosynklinal existerat i norra delen af Atlanten. Genom bergskedjans bildning uppstod den stora nordatlantiska kontinent, där Old red sandstone (se Devonsystemet. Suppl.) aflagrades i spridda insjöbäcken. Den sträckte sig från västra Ryssland öfver norra Atlanten och södra Grönland helt bort till Nord-Amerikas östkust (New England o. s. v.).

K. A. G.

Kalenderår. Se År. Jfr Kalender.

Kalett. Se Ädelstenar, sp. 1155.

Kalēviska bildningar, *geol.* Se Prekambrium. Suppl

***Kalff,** Gerrit, dog på ångfärjan vid ankomsten till Sassnitz 31 aug. 1923, stadd på återväg till Holland efter en vistelse i Stockholm för att samla material för fortsättning af sin *Westeuropeesche letterkunde*, hvaraf del I då nyss utkommit. K:s hufvudarbete, *Geschiedenis der nederlandsche letterkunde* (7 dlr), fullbordades 1912.

Hj. P—n.

Kalfkött, *kokk.*, köttet af nötkreaturskalf, har sitt fulla näringsvärde först när djuret är 2 månader gammalt. Utvuxna kalfvar ha grof benbyggnad och magert, sträft kött, som föga lämpar sig till föda och värdelöst är köttet af endast 1—2 veckor gamla kalfvar, s. k. ”nykterdansare”. Helst köper man gödkalf, 3—6 månaders godt utfodrad kalf, som har ljusskärt kött och hvitt, fast fett. Gamla tiders gödkalf, fodrad med oskummad mjölk, förekommer knappast numera, sedan mejerihandteringen medfört höjdt mjölkpris. Anspråkslösare och billigare vara än gödkalfven är ”mellankalf”, användbar på många sätt. Kalf — liksom annat ”hvitt” kött (höns o. d.) — lämpar sig icke minst väl för äldre personers och konvalescenters diet. F. ö. är det synnerhet i kokt form ej lättuggadt, till följd af fibrernas elastiska, undanvikande beskaffenhet. Om dess halt af ägghvita och fett se tabeller å sp. 333—334 och 339—340 i art. Födoämnen. — Mat

ordningen tillföres af kalf en stor och skiftande mångfald anrättningar, serverade med olika såser, oftast egen steksås, samt potatis och grönsaker. Här må erinras om *kalfbringa*, antingen kokt (”dillkött”), stekt (”benig kalfstek”), griljerad eller färserad, *kalfstek*, ofta af kalfkyl (se d. o.) eller kalflår, ugnstekt och vackert brynt, den ganska mustiga *njurkalfsteken* (af kalfsadel), *kalffrikassé* (se Frikassé), *kalffrikandå* (se Fricandeau), *kalffilé* af det finaste köttet, lätt helstekt eller fräst i skifvor, den dyra läckerheten *kalfbräss* (se d. o.), *kalfkyckling* (se d. o.), *kalffärs*, *wienersnitsel* (se Snitsel 1), *kalfkotletter*, utskurna ur kotlettraden med ett refben kvar i hvarje kotlett (tillredas på många olika sätt), *kalfhufvud* (som ger upphof till flerahanda anrättningar), *kalflefver* af gödkalf (späckad, brynt och stekt), stekt *kalfnjure*, *njursauté* (njuren skuren i skifvor, stufvad med svamp), *kalfhjärna*, stufvad med mjölk och grädde (liksom de två närmast föregående en rätt för lunchen eller smörgåsbordet) och *lungmos* (hjärtat och lungorna af kalf, kokta, kryddade, finhackade, tills. med korngryn). Kött från skanken används till sylta (se d. o.).

Kalfsund, officiellt Kalvsund, municipalsamhälle på Kalfön, i Göteborgs västra skärgård, omkr. 27 km. v. om Göteborg, inom Öckerö socken, Göteborgs och Bohus län, omfattar 27 kvkm. land med 199 inv. (1923). I samhället, som bildades jämlikt kungl. bref 3 sept. 1915, tillämpas hälsovårdsstadgans föreskrifter för stad. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom är 263,400 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 81,522 kr. (1922). Kommunalskatten är 7,90 kr. och municipalskatten 0,30 kr. per 100 kr. inkomst (1923). Samhällets inkomster voro 203 kr., utgifter 151 kr. och tillgångar 118 kr., medan skulder saknades, 1919. I K. finns ett par sillsalterier. Det har ångbåtsförbindelse med Göteborg och Marstrand och är under sommarmånaderna mycket besökt af badgäster. E. A—t.

Kalfträsk, officiellt Kalvträsk, sedan 1 maj 1919 kapellförsamling till Burträsk, i Burträsks tingslag, Västerbottens län. 63,936 har. 1,341 inv. (1923).

Kalfven, sjö i Dalarna. Se Balungen. Suppl.

Kalfö, liten holme i Sandöfjärden i Stockholms norra skärgård med en 1883 uppförd, 1907 ändrad blixtfyr på 59° 22′ 30″ n. br. och 18° 37′ 9″ ö. lgd fr. Gr. Agaljus. E. A—t.

Kalföfjärden, fjärd på södra sidan af Orust, Bohuslän, öfvergår mot s. i Stegfjärden. O. Sjn.

Kalfön, namn på många smärre svenska öar, belägna invid en större, såsom n. om Torsön i Vänern, n. om Orust i Bohuslän m. fl.

***Kali**, *kem.* Om framställning af kaliumhydrat genom elektrolys af klorkaliumlösning se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 556—558.

Kaliban. Se Caliban.

Kalicementmetoden. Se Jungner, E. W. Suppl.

Kalidārium (lat. *calidārium*, varmhus). Se Växthus, sp. 482.

***Kalifat.** Turkiska nationalförsamlingen i Angora beslöt i nov. 1922, samtidigt med att sultanatet förklarades afskaffadt (se Turkiet, Historia. Suppl.), att kalifatet visserligen fortfarande skulle förbli inom Osmans ätt, men däremot ej öfverflyttas genom arf; i stället skulle nationalförsamlingen till kalif välja den värdigaste inom ätten. Till kalif efter den afsatte sultanen Muhammed VI valdes 19 nov. sultan Abd-ul-asis' son Abd-ul-medjid, f. 30 maj 1868, dittills tronföljare, och han insattes 24 nov. 1922 i Konstantinopel högtidligt i sin nya värdighet. I mars 1924 gick nationalförsamlingen ett steg längre och förklarade kalifvärdigheten fullständigt afskaffad, i samband hvarmed Abd-ul-medjid landsförvisades och slog sig ned i Schweiz. Beslutet om kalifatets afskaffande mottogs inom stora delar af den muhammedanska världen med blandade känslor, och konung Hussein af Hedjas skyndade att låta utropa sig till kalif. Utanför sitt eget rike torde han dock ha vunnit erkännande för denna sin nya värdighet endast i sonen Feisals konungarike Irak och i det af sonen Abd-ullah styrda Transjordanien. V. S—g.

Kalifatrörelsen (eng.. *The Khilafat movement*), sympatirörelse i Indien för den turkiske sultanen som kalif. Se Indien, Historia. Suppl., sp. 608—610.

Kalifen i Bagdad (*Le calife de Bagdad*), opera (eg. operett l. ”komedi med sång”) med text af C. G. d'A. de Saint-Just och musik af Boïeldieu (se denne), uppf. i Stockholm f. g. 1808.

Kaliforniavätska, *trädg.* Se Svafvelkalkvätska.

***Kalifornien.** 1. Gamla l. Nedre K. är nu deladt i två territorier: Baja California Norte, 75,144 kvkm. med 23,144 inv., 0,3 på 1 kvkm., och Baja California Sur, 75,965 kvkm. med 28,990 inv. 0,4 på 1 kvkm. (1921). Det förras hufvudstad är Ensenada, det senares La Paz. — 2. K:s befolkning utgjorde 1920 3,426,861 pers. (1,813,591 män och 1,613,270 kvinnor, d. v. s. 112 män mot 100 kvinnor), en ökning sedan 1900 med 130,7 proc. och sedan 1910 (2,377,549 pers.) med 44 proc. Af i utlandet födda hvita (681,662 pers.) voro 88,502 från Italien, 86,610 från Mexico, 67,180 från Tyskland, 59,562 från Canada, 58,572 från England, 45,308 från Irland och 31,925 från Sverige (1920). Invandringen af kineser minskas fortfarande, men har af japaner ökats, så att de förre 1920 räknade 34,075 och de senare 71,952 pers. Negrerna voro 38,763 och indianerna 17,360 s. å. Stadsbefolkningen var 2,331,729 pers., 68 proc. s. å. Af K:s 185 städer hade 12 öfver 25,000 inv. hvar, och af dessa hade 3 (Los Angeles, San Francisco och Oakland) öfver 100,000 inv. hvar. — Skolundervisning är nu obligatorisk för barn mellan 8 och 16 år. Folkskolundervisning åtnjöto 570,763 barn, i 342 högre folkskolor funnos 227,190 lärj. och 7,284 lärare och i 7 normalskolor 3,847 lärj. och 239 lärare. Totalkostnaden för den offentliga undervisningen var 93,06 mill. doll. (1921—22). — Utom i hufvuduppl. nämnda universitet märkes det metodist-episkopala University of Southern California, i Los Angeles, med 375 lärare och 7,846 studenter (1922—23). — Farmernas antal är 117,670 med 118,834 kvkm. areal, hvaraf 48,068 kvkm. produktiv jord, och 3,431 mill. doll. värde (1920). Jordbrukets årliga produktvärde utgör omkr. 588 mill. doll. De viktigaste sädesslagen 1922 voro: majs 1,52 mill. hl., hvete 5,6 mill. hl., hafre 1,9 mill. hl. och korn 13,4 mill. hl. — Boskapsstocken omfattade 363,000 hästar, 61,000

mulåsnor, 645,000 kor, 1,435,000 andra nötkreatur, 2,402,000 får och 876,000 svin (1923). Af ull producerades omkr. 6,100 ton (1922). — Af mineral producerades 1922: guld för 14,67 mill. doll. (omkr. 30 proc. af Förenta staternas hela produktion), silfver för 3,1 mill. doll., koppar för 3,09 mill. doll., kvicksilfver för 0,19 mill. doll. och zink för 0,17 mill. doll. Petroleumproduktionens värde var s. å. 173,38 mill. doll. och den tillgodogjorda naturgasens 6,99 mill. doll. Värdet af hela mineralproduktionen beräknades s. å. till 245,18 mill. doll. Industrien har gått ofantligt framåt senaste årtionde; 1919 funnos 11,742 fabriker med 1,242,98 mill. doll. kapital, 243,692 arb. och 1,981,2 mill. doll. tillv.-värde. Fisket sysselsätter omkr. 13,000 pers. och inbringar omkr. 20 mill. doll. årligen. Järnvägarnas längd var 18,681 km., hvaraf 5,234 km. elektriska 1921. — K. sänder 2 senatorer och 11 representanter till unionens kongress och indelas i 58 grefskap. I K. ligger, 40 km. n. om San Francisco, Mare island, Förenta staternas största örlogsvarf vid Stilla hafskusten. E. A—t.

Kaliforniska laxen, *zool.* Se Laxsläktet, sp. 1454.

Kaliforniska ostron, *zool.* Se Ostron, sp. 1070.

Kaliforniska strömmen. Jfr Kuro-shio.

Kalifornisk silfvergran, *Abies concolor, bot.*, ett från västra Nord-Amerika härstammande, intill 75 m. högt, utmärkt vackert träd med mycket långa grågröna barr. Denna ädelgran har under senare år kommit till allmän användning i Sverige som prydnadsträd i trädgårdar och parker och är härdig ända upp i Ångermanlands kusttrakter. G. L—m.

Kali'nka, Waleryan. Se Polska litteraturen, sp. 1276.

Kali'nski, Jan. Se Polska litteraturen, sp. 1271.

Ka'lischer, Alfred, tysk musikskriftställare, f. 1842 i Thorn, d. 1909 i Berlin, från 1884 docent i musikvetenskap och moralfilosofi vid Humboldtakademien, skref specialundersökningar ang. Beethovens lefnad, delvis sammanförda i *Beethoven und seine zeitgenossen* (4 bd, 1908—10), och utgaf Beethovens samtliga bref (i 5 bd, 1906—08). E. F—t.

Kalisyndikat. Sedan 1880 bilda de tyska kaliverken ett gemensamt försäljningssyndikat, och sedan 1910 står försäljningen af kalisalter under statens öfverinseende. Årligen fördelas försäljningen med viss procentsats på de särskilda grufschakten, hvilkas antal 1919 utgjorde 211. Ett ”rikskaliråd” reglerar förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetstagare, och sedan 1919 finnes i Leopoldshall-Stassfurt en särskild ”kaliforskningsanstalt”. Se äfven Stassfurtsalter, sp. 1027. K. A. V—g.

***Kalisz.** — 2. K. hade 44,753 inv. 1921. Under Världskriget besattes staden 3 aug. 1914 af tyskarna. Senare i s. m. gjorda försök af invånarna och friskaror att utdrifva tyskarna misslyckades efter häftiga gatustrider (särskildt 7 aug.), men ådrogo invånarna hårda repressalier. Under dessa strider led staden betydlig skada. H. J—dt.

***Kalium.** Metallens kokpunkt ligger vid 757,5°. — Halten af kalium i den fasta jordskorpan har beräknats till 2,5 proc. De största mängderna förekomma som kalifältspat (med omkr. 12 proc. K_2O) samt olika glimmerarter (med 7—11 proc. K_2O). I hafsvattnet utgör kaliumhalten endast 0,04 proc. Dess spektrum är afbildadt å pl. I till art. Spektralanalys och Spektrum. K. A. V—g.

Kaliumbikromät, *kem.* Se Krom.

Kaliumkarbonatlösning, *farm. med.* Se Lut droppar.

***Kaliumklorat.** Se Elektrokemisk indu stri. Suppl., sp. 559.

Kaliummanganät, *kem.* Se Mangansalter.

***Kaliumperklorat** framställes numera fabriksmässigt genom elektrolys af kloratlösningar och användes för tillverkning af vissa sprängämnen och fyrverkeripjäser. K. A. V—g.

Kaliumpermanganät, *kem.* Se Mangansalter.

***Kaliumplatinaklorid**, *kem.* Se äfven Metall ammoniakföreningar.

Kaliumrutenät, *kem.* Se Rutenium.

***Kaliumsalter.** Före Världskriget hade Tyskland ett faktiskt världsmonopol på kaliumsalter understödt af en stark syndikatorganisation. Största delen af Tysklands kaligrufvor och förädlingsverk var belägen inom området för det haf, där *zechstenen* aflagrades, hvilket sedan så godt som fullständigt uttorkade (se Permiska systemet Stassfurtsalter och Zechstenssalter). Detta haf sträckte sig endast föga utöfver Tysklands gränser, och dess kalisalter äro utanför den nuv. Tyskland kända eg. endast från Nedre Elsass från Winterswijk på holländsk' område nära tysk gränsen, från Inowrazlaw och Wapno i Posen (där man dock ej praktiskt utnyttjat förekomsten). Då under Världskriget tillförseln af tyska kaliumsalter till de flesta länder var afspärrad, hvilket både för industri och jordbruk medförde mycket stora olägenheter, uppstod snart ett ifrigt sökande dels efter nya kalihaltiga saltlager, dels efter metoder att framställa lösliga kaliumsalter ur förut föga eller icke använda råmaterial, såsom hafsalger, vattnet i vissa stäppsjöar, damm från masugnar och cementugnar, mineralet alunit, bergarter rika på kalifältspat l. leucit o. s. v. — I Nedre Elsass (som till 1919 var en del af Tyska riket) påträffades i början af 1900-talet kalihaltiga bergsaltslager af tertiär ålder (således betydligt yngre än de tyska). Lagren äro två, mycket jämna och regelbundna, et öfre om 1,15, ett undre om 4 m. mäktighet, åtskilda af en 20 m. tjock stensaltskifva. De utbreda sig under slätten n. om Mülhausen, mellan Rhen och Vogeserna. Det öfre lagret har en horisontal yta a 84, det undre af 72 kvkm., på ett djup af 550 à 700 m. De beräknas motsvara den nuv. världsförbrukningen under 200 à 400 år. I jämförelse med de tyska kalisaltlagren äro de franska renare, mera fria från gips och magnesiumsalter, hvadan deras kalihalt är högre, omkr. 23 proc. K_2O (i olika grufvor varierande mellan 18,6 och 37 proc.). De bestå huf vudsakligen af klorkalium i blandning med stensalt. Den 1913 ur de tyska kaligrufvornas 167 schakt uppfordrade mängden af kalisalter motsvarade 1,1 mill. ton rent kali, K_2O, och de elsassiska grufvorna hade fått sig tilldelad en ”kvot” af omkr. 6 proc. af hela produktionen. Elsassområdet är så rikt på kali, att Frankrike nu måste betecknas som världens största kaliproducent näst Tyskland. 1922 uppgaf schaktens antal till 18 (nya schakt äro under bygg nad), och produktionen utgjorde s. å. omkr. 2,3 mill. ton råsalt, motsvarande 390,000 ton rent kal

(K_2O). I norra Spanien, i Katalonien v. och n. v. om Barcelona, har man i tertiärbildningar funnit lager af kalisalter, som torde vara värda att exploateras, och man har redan sänkt schakt där. — I jordskorpan ingår kali med en procenthalt af omkr. 3,3 proc. K_2O, men den öfvervägande delen finns i kiselsyrehaltiga mineral, silikat, som ingå i eruptiva bergarter, men äfven i relativt kalirika bergarter är kalihalten ringa, ytterst sällan öfver 10—12 proc., och anrikning är mycket svår att utföra. Försöken under krisåren att för framställning af lättlösliga kaliumsalter tillgodogöra sig silikatmineralens kalihalt ha i allmänhet rönt ringa framgång. Bland de mest beaktansvärda är den af E. W. Jungner (se d. o. Suppl.) uppfunna metoden att vid framställning af Portlandcement i st. f. lera använda kalihaltiga bergarter, hvarigenom man vid bränningen skulle som biprodukt erhålla flyktiga och lättlösliga kaliföreningar. I Norge har Dalen Portland cementfabrik vid Brevik blifvit byggd efter denna metod och har redan visat sig kunna producera omkr. 700 ton K_2O om året. I Sverige har Slite cementfabrik sökt statens bistånd för att taga Jungners cementfabrikationsmetod i bruk. Se Birger Carlson, ”Ett och annat om världens kalitillgångar och deras tillgodogörande” (1923; ur ”Svensk kemisk tidskr.”). K. A. V—g. K. A. G.

Kaliumsilfvercyanid, *kem.*, ett salt, af formeln $KAg(CN)_2$, hvilket erhålles genom upplösning af cyansilfver i cyankaliumlösning. Det bildar färglösa kristaller, är lättlösligt i vatten och luftbeständigt, men svärtas i ljuset. En lösning af saltet användes vid galvanisk försilfring. Saltet är så starkt antiseptiskt, att det ännu vid en utspädning af 1 på 50,000 dlr vatten hämmar utvecklingen af mjältbrandsbaciller i blodserum. Vid medicinsk användning fördrages det bättre än silfvernitrat. K. A. V—g.

Kaliumxantogenät, *kem.* Se Xantogensyror.

***Kalix.** 1. Domsagan omfattar 6,918,70 kvkm. 32,328 inv. (1923). — 4. Municipalsamhälle i Nederkalix socken, Norrbottens län, 10 km. n. v. om den där hafsviklika Kalix älfs mynning och 24 km. s. om Hvitvattnets station på statsbanelinjen Boden—Karungi. K., där alla stadsstadgorna tillämpas, omfattar 80 har land med 997 inv. (1923). Taxeringsvärdet å bevillningspliktig fast egendom är 1,673,100 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 1,084,790 kr. (1922). Kommunalskatten utgick med 13,10 kr. och municipalskatten med 0,80 kr. per bevillningskrona (1923). Samhällets tillgångar voro 40,530 kr., skulder 28,208 kr., inkomster 10,153 kr. och utgifter 8,154 kr. 1919. I K. finnas afdelningskontor af A.-b. Svenska handelsbanken samt Nederkalix sockens sparbanks hufvudkontor, 2 hotell, elektricitetsverk, kvarn, såg och mejeri. I närheten ligger Johannisbergs skyddshem för vanartade och i sedligt afseende försummade gossar från Norrbottens län, grundlagdt 1910. 1, 4. E. A—t.

Kalixfors, turiststuga, tillhörig Svenska turistföreningen, i Gällivare socken, Norrbottens län, vid Järnvägen Gällivare—Kiruna och Kalix älf, utgångspunkt för turistled till Kebnekaise. Godt fiske, men mycket mygg. O. Sjn.

***Kalkalger**, *bot.* Flera kalkalger, t. ex. af släktet *Lithothamnion*, innehålla utom kalciumkarbonat äfven afsevärda mängder magnesiumkarbonat. — (Sp. 637, r. 11.) Zugspitze ligger i Bajern. K. A. V—g.

***Kalkandelen** tillhör nu Jugo-Slavien. Det besattes under Världskriget af bulgarerna 30 okt. 1915, återeröfrades i nov. s. å. af serberna, men besattes några dagar senare ånyo af bulgarerna. E. A—t.

Kalkaneodyni, *med.* Se Talalgi.

***Kalkar.** — 2. Karl Otto Herman Tryde K. Med bd 5 af K:s ”Ordbog”, supplement till de 4 föregående banden, afslöts verket 1918. P. E—t.

***Kalkkankrinit.** Definitionen bör lyda: en kankrinit, hvars natronhalt är ersatt af kalk. K. A. V—g.

***Kalkkväfve.** Se äfven Gödselämnen och Karbid. Suppl.

Kalkolit, ett uranmineral. Se Uran.

***Kalkonskötsel.** Jfr Fågel. Suppl., sp. 1114—15.

Kalkpudrett. Se Latrin.

Kalkrostningsmetod l. Huntingtons och Heberleins blästerrostning, *tekn.* Se Bly 2. Suppl.

***Kalksalpeter**, *landtbr.* Se äfven Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 560 o. 561.

Kalkskal. Se Ägg 1, sp. 1171 och fig. 6.

***Kalksten.** Bland de i Skånes kritsystem förekommande tekniskt viktiga kalkstenarna bör också nämnas Hanaskogskalken (se Kritsystemet, sp. 1478). På senare åren har vid Hanaskog kalkstenen i stor skala tillgodogjorts för användning till gödningskalk genom malning. K. A. G.

***Kalktuff.** Flerstädes har man beträffande Sveriges kalktuffer kunnat konstatera en utpräglad skiktning och uppdelning i hvarf, som kunna följas öfver vida sträckor, och detta såväl hos kalktuff, hvars utfällning försiggått genom rent fysikalisk-kemiska processer, som hos sådan, där organismer förmedlat utfällningen Denna hvarfvighet har tolkats som årshvarfvighet, först af Cl. Kurck för Benestadskalktuffen. Därigenom har man så mycket lättare kunnat tyda kalktuffernas bildningshistoria och i många fall säkrare jämföra dem med öfriga sen- och postglaciala bildningar. K. A. G.

Kalktvål. Se Tvål, sp. 488.

***Kall** tillhör nu Undersåkers och Offerdals tingslag, Jämtlands län, samt Undersåkers kontrakt, Härnösands stift. 265,590 har. 1,690 inv. (1923).

Kallaktjåkko, ett 1,845 m. högt berg med många stora jöklar, i Gällivare socken n. v. om Stora Sjöfallet på norra stranden af Alemusjaure. O. Sjn.

Kallas. 1. Oskar Philipp K., estländsk författare och diplomat, f. 25 okt. 1868 på Ösel, studerade i Dorpat och sedermera i Helsingfors, där han 1901 blef filos. doktor på sin afh. *Die wiederholungslieder der estnischen volkspoesie* I (s. å.). K. var lärare i Narva 1893—95, i Petersburg 1895—1903, docent i jämförande finsk språkforskning vid Petersburgs universitet 1902—03 samt därefter en följd af år gymnasielärare i Dorpat och redaktionssekreterare i Dorpattidningen ”Postimees”, 1906—09 äfven direktor för det 1906 upprättade första estniska gymnasiet för flickor. Sedan Estland blifvit oberoende stat, har K. 1920—22 varit dess envoyé i Helsingfors och innehar sedan 1922 envoyéposten i London. Bland K:s skrifter märkas ytterligare ett par etnografisk-folkloristiska studier öfver estniska kolonier i ryska guv. Vitebsk och Pskov samt *Übersicht über das sammeln est-*

nischer runen. — 2. Aino K., den föregående hustru, finländsk författarinna, född Krohn, f. 2 aug. 1870, är dotter till språkforskaren professor Julius Krohn (se d. o. 1) och gifte sig 1900 med O. Ph. K. Hon framträdde 1897 med *Lauluja ja balladeja* (Sånger och ballader), men slog igenom först med novellerna *Meren takaa* (2 bd, 1904—05; ett urval ''Bortom havet'', 1920), med ämnen från Estland och brytningarna där mellan nationell-estniskt och tyskt och ryskt, inom hvilken motivkrets hon skapat sig ett namn som skarpsynt iakttagare och folkpsykolog. Af hennes senare arbeten må nämnas *Ants Raudjalg* (1907), *Lähtevien laivojen kaupunki* (1913; ''De farande skeppens stad'' 1915), *Katinka Rabe* (1920), *Vieras veri* och *Barbara von Tisenhusen* (1923). *Tähdenlento* (Stjärnskott, 1915) är en fängslande lefnadsteckning af den estniska skaldinnan Koidula (Lydia Janssen), *Nuori Viro* (Det unga Estland, 1918), ett antal uppsatser om estnisk litteratur och kultur. 1. V. S—g. 2. H. N—m.

Kalla zonen. Se Zon 1.

Kallbådan, finländsk fyr af betong på en lika benämnd klippa i Finska viken s. om Porkkala udd å 59° 52′ n. br. och 24° 18′ ö. lgd fr. Gr., uppf. 1920. Blixtsken, hvitt och rödt i 2 sektorer, 3 blixtar hvar 6:e sekund. Höjd öfver vattenytan 21,4 m., lysvidd 14,5 min., ljusstyrka 2,900 hlj. Mistsignalering. O. B—n.

***Kallenbach,** J., är nu professor i polsk litteraturhistoria i Krakau.

***Kallenberg,** E. A., var 1907—11 ledamot (1908—11 ordf.) i den kommitté, som 1911 framlade förslag till konkurslag, samt 1920 ordf. för de inom Justitiedepartementet tillkallade sakkunnige, hvilkas betänkande ledde till 1921 års konkurslagstiftning (se d. o. Suppl.). K. var 1916—23 led. af strafflagskommissionen (se Strafflagstiftning. Suppl.) och 1919—23 af dennas arbetsutskott. Bland hans under senare år utg. skrifter äro särskildt att nämna *De ordinära devolutiva rättsmedlen* (2:a uppl. 1922) och *Svensk civilprocessrätt* (I, 1917, 2:a uppl. 1923; II, 1918; III, 1922). C. G. Bj.

Kallenberg, Siegfried Garibaldi, tysk tonsättare, f. 1867 i Schwaben, utbildad vid konservatorier i Stuttgart och München, har i expressionistisk stil komponerat solosånger, duetter, damkörer, rekviem och andra körverk, 2 symfonier, piano- och violinsonater, kammarmusikverk och några operor. I München bildades 1921 en K.-förening för att sprida hans arbeten. E. F—t.

Kallerö, hamn. Se Kallrigafjärden. Suppl.

Kallholmen, slutstation för statsbanan Bastuträsk—Skellefteå—Kallholmen, med hamn (Skellefteå hamn), vid mynningen af Skellefte älf, 15 km. från staden Skellefteå. Invid ligga Örvikens och Säfvenäs ångsågar. O. Sjn.

Kallhäll. Se Bolinders mekaniska verkstad. Suppl.

Kallilit, *kem.* Se Nickelvismutglans.

Kallio [-liå], Kyösti, finländsk politiker, f. 10 april 1873 i Ylivieska, Österbotten, gick 7 år i lyceum och slog sig 1895 på jordbruk i Nivala socken, där han sedan bekläd många förtroendeposter vid kommunalförvaltningen m. m. 1904 invaldes han af de konstitutionella i landtdagen (bondeståndet) och har sedan dess tillhört folkrepresentationen. Han har varit ledare för ''maalaisliitto'' (småbrukarnas, landthandlandenas m. fl:s parti) och inträdde som chef för Jordbruksexpeditionen i den af alla partier bildade regering, som tillsattes efter marsrevolutionen 1917, invaldes af landtdagen nov. s. å. landets första ''ministär'', från hvilken han på grund af sin republikanska ståndpunkt afgick i aug. 1918. Då i april 1919 en borgerlig samlingsministär bildades med uteslutning af samlingspartiet blef K. ånyo jordbruksminister. Ministären föll mar. 1920. I nov. 1922 bildade K. själf som statsminister regering af partivänner och medlemmar af framstegspartiet. Ministären K., fastän i afsevärd minoritet i riksdagen, höll sig, ehuru svag och inom sig alltmer splittrad, till jan. 1924, då den afgick i följd af, att presidenten genomdref riksdagens upplösning. Dess förnämsta åtgärder voro genomförandet af den s. k. *Lex Kallio* (se Finland. Suppl. sp. 804), räfsten med kommunisterna samt frigifvandet af ett antal upprorsledare. K. valdes april 1924 till riksdagens talman. T. C.

***Kallmorgen,** F., dog i början af juni 1924 när Durlach.

Kallo, finländsk fyr i Bottniska viken vid inloppet till Räfsö och Mäntyluoto hamnar på 61° 56′ n. br. och 21° 28′ ö. lgd fr. Gr. 2 fyrljus ofvanom hvarandra; hvitt, rödt och grönt sken på olika sätt anordnadt i olika sektorer. Höjd öfver vattenytan resp. 11 och $8^1/_2$ m.; lysvidd 9 resp. 10,6 min. ljusstyrka 200 resp. 2,000 hlj. Mistsignalering. O. B—n.

***Kallortstillägg,** äfven kalladt Vildmarksortstillägg, utgår numera äfven till tjänstemännen vid post-, telegraf- och Statens vattenfallsverk (se ''Svensk författningssaml.'' n:r 529, 1920).

Kallrigafjärden, vik af Öregrundsgrepen, Botten hafvet, i Börstils och Forsmarks socknar, Stockholms län. I dess inre ända utmynnar Olandsån; längre ut ligger Kallerö hamn. O. Sj.

Kallskänka, föreståndarska för en restaurang ''kallskänk'' (d. v. s. förrådet af kall uppskärsmat).

Kallskärs skärgård, i Rådmansö socken, Stockholms län, består af ett hundratal småöar och skär af hvilka Kallskär är störst, och ligger strax n. om Stora Nassa skärgård. O. Sj.

***Kallstenius.** — 2. G. S. N. K. Af hans mång kraftfulla och kärnfulla verk under senaste år m erinras om tolkningar af åskväder, sol efter regnskur, ovädersstämningar, men äfven milda naturintryck, skildrade med fin känsla. Ensam för sig bland hans tidigare alster ur fantasien står *Den döda* (1909, en ung kvinna går fram öfver en spång, som leder till ett klipptempels mörka port). Ytterligare idémålningar i stort format äro *Via doloris* (1922, efter skiss från 1909, triptyk, någ dunkel i tankeinnehållet), *Gryningen* (1922, grupp människor samlade på en hed i väntan Kristus, som i fjärran synes närma sig), i ski

dessutom *Fördrifna* (koloristiskt stark och djärf) m. fl. I Konsthögskolan började K. 1903 på eget initiativ och utan aflöning att ge undervisning i freskmålning. Detta blef upprinnelsen till Skolan för dekorativ konst, där K. var lärare 1910—16. Han blef vice professor 1912. Han har utgett en sakrik framställning af *Oljemåleriet. Färgstoff och bindämnen* (1913) samt *Dikter och hugskott* (1917) och *Ur gamla papper. En student på fyrtiotalet* (1923).

4. Georg Gottfrid K., den föregåendes kusin, skolman, musiker, f. 26 jan. 1873 i Filipstad, student i Uppsala 1891, filos. doktor 1902, docent där i nordiska språk s. å., lektor i modersmålet och tyska i Nyköping 1907 och vid Uppsala katedralskola 1918, har varit förordnad som rektor vid högre allm. läroverken i Härnösand 1909—17 och i Västerås från 1917. K. var Uppsala studentkårs sånganförare 1902—07, dirigent för Värmlands sångarförbund 1903—19 samt för de af honom stiftade Uppsala sångarförbund 1904—07 och Södermanlands 1908—09 och var 1909—17 ledare af Härnösands musiksällskap, med hvilket han framförde oratorier o. a. större tonverk. Han har komponerat manskörer, kantater m. m. Utom språkvetenskapliga skrifter (främst *Värmländska bärgslagsmålets formlära*, 1902) har K. författat bl. a. den förtjänstfulla, uttömmande historiken *Blad ur Uppsalasångens historia* (1913).

5. Edvin K., kusin till K. 2, 3 och 4, tonsättare, f. 29 aug. 1881 i Filipstad, studerade naturvetenskap vid Lunds universitet 1898—1904 och musik vid konservatoriet i Leipzig 1904—07. Han har komponerat stråkkvartett (n:r 3), 2 fugerade scherzi för stråkkvartett eller liten orkester, *Allegro sinfonico* (”Sista striden”) för orkester, *Serenad i sommarnatten* för orkester, violinsonat, sonat för altfiol eller violoncell, sånger m. m. Hans arbeten röja självständigt kynne. 2. G—g N. 4 o. 5. E. F—t.

Kálmán, konung. Se Koloman.

Kálmán, Emmerich, ungersk operettkompositör, f. 1882, utbildad vid musikakademien i Budapest, har haft vidsträckta framgångar med sina musikaliskt välgjorda och liffullt nationalfärgade operetter, bl. a. *Herbstmanöver* (”Höstmanöver”, Stockholm 1909), *Czardasfürstin* (”Csardasfurstinnan”, Stockholm 1916) och *Faschingsfee* (”Drottning Karneval”, Stockholm 1918). E. F—t.

***Kalmar**, stad. Efter inkorporering af delar af landskommunen är år 1924 stadens areal 845,$_{87}$ har (den kommer att efter landskommunens inkorporering 1 jan. 1925 uppgå till 2,260,$_{67}$ har). Stadsplanen af 1908 har sedermera rätt betydligt omarbetats. Invånarantalet vid 1923 års slut var 17,611 i stadsförsamlingen och 509 i landsförsamlingen (församlingarna bli sammanslagna från 1 jan. 1925). — Taxeringsvärdet af fast egendom 1923 var 41,115,500 kr., hvaraf 187,200 kr. för jordbruksfastighet. Den taxerade inkomsten 1923 var 19,418,020 kr. Stadens skulder voro vid 1923 års slut 7,800,335,$_{82}$ kr., dess tillgångar 11,902,867,$_{75}$ kr. Utskylderna voro s. å. 8 kr. pr bevillningskrona. — Stadens industri omfattade 39 fabriker med 1,446 arb. och ett salutillverkningsvärde af 30,754,555 kr. (1921) samt en bevillningstaxerad inkomst af 1920 års rörelse af 1,384,367 kr. De förnämsta fabrikerna äro Kalmar ångkvarn (se Kl. o. Suppl.), margarinfabriken Svea, en tändsticksfabrik, Kalmar nya tapetfabrik, Kalmar verkstads a.-b:s verkstäder (lokomotiv och järnvägsvagnar), Kalmar karamell- och chokladfabrik, A.-b. Siefvert & Fornanders verkstäder (tändsticksmaskiner) samt Sandbäcks kakelfabrik. Tobaksfabriken är numera nedlagd. — Stadens banker äro nu, utom sparbanken, afdelningskontor af Riksbanken, Svenska handelsbanken, Smålandsbanken, Skandinav. kredit-a.-b., Jordbrukarbanken och Sydsvenska banken. — En ny folkskola, Vasaskolan (arkitekt J. Fr. Olson), uppfördes 1917 i sydvästra delen af staden. Bernhardinas flickskola har upphört och ersatts af en arbetsstuga. Ny begrafningsplats anlades 1910 invid norra stadsplanegränsen. Sedan Kalmar stift införlifvats med Växjö stift, finnes i staden ej längre biskop eller domprost. Bland välgörenhetsinrättningar märkas Dahmska stiftelsen å Stensberg och Stiftelsen Hemmet (bägge för pauvres honteux). Stadens bägge tidningar, ”Kalmartidningen Barometern” och ”Kalmar”, utkomma numera dagligen (6 ggr i veckan). — Öfver Nybro—Säfsjöström står K. numera i direkt förbindelse med stambanan vid Nässjö. Inom K. eger bilomnibustrafik rum på 2 linjer, och med omgifvande landsbygd förbindes staden genom ett flertal omnibuslinjer. — I K:s stadsvapen har vapenbilden på senare åren erhållit lindriga ändringar, som framgå af ofvanstående fig. — Litt.: A. Roosval och W. Swahn, ”Storskolan i Kalmar” (2 bd, 1923—24).

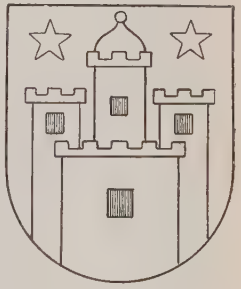

Kalmar stads vapen.

***Kalmar.** 1. K. landsförsamling omfattade 1,556 har 1 jan. 1923. 509 inv. (s. å.). K. skall fr. o. m. 1925 införlifvas med Kalmar stad.

***Kalmar—Berga järnväg** är 76,$_6$ km. lång. F. P.

***Kalmar järnväg** är efter senaste omräkning 99,$_5$ km. lång, hvaraf sträckan Kalmar—Emmaboda 56,$_7$ och sträckan Nybro—Säfsjöström 42,$_8$ km. F. P.

Kalmar järnvägar, benämning på 2 af Kalmar nya järnvägs-a.-b. trafikerade järnvägar, nämligen den af bolaget egda Kalmar järnväg och den af Säfsjöström—Nässjö järnvägs-a.-b. egda Säfsjöström—Nässjö järnväg. F. P.

Kalmar—Kalmar läns tidning (Tidningen Kalmar) utges från 1 juli 1918 som daglig efter sammanslagning af de båda tidningarna ”Kalmar” och ”Kalmar läns tidning”. ”Tidningen Kalmar” är en direkt fortsättning på det 1 jan. 1827 af konsistorienotarien Per Ahlquist grundlagda Calmar-bladet. Bland tidningens följande utgifvare må särskildt nämnas kongl. sekter Karl M. F. E. Gethe (1866—93) samt direktör Karl Ek (1905—15). ”Kalmar läns tidning” utgafs 1915—1 juli 1918 med David Ljungqvist som hufvudredaktör. Hufvudredaktör för ”Kalmar—K. L. T.” är sedan 1 nov. 1915 Oskar A. Sandberg (f. 1887). Redaktionssekreterare är sedan 1917 Albert Lorentz (f. 1887). Tidningen, som eges af Kalmar tryckeri a.-b., sysselsätter två sättmaskiner

och tryckes på Heurekapress. Tidningens färg är liberal.

*__Kalmar län__ omfattar enl. senaste uppgifter 11,540 kvkm. (10,959 kvkm. land och 581 kvkm. vatten) med 231,790 inv., hvaraf 188,979 på landsbygden och 42,811 i städerna, 21 på 1 kvkm. land (1923). K. var 1923 med hänsyn till folkmängden det 13:e och till folkmängdstätheten det 16:e i ordningen af Sveriges län, med 3,87 proc. af hela folkmängden s. å. — K:s 6 domsagor omfatta nu blott 9 tingslag, i det att Aspelands och Handbörds härad förenats till ett tingslag. Af fögderierna omfattar Tjusts 4, Tunaläns och Sevede 3, Aspelands och Handbörds 3, Norra Möre och Stranda 3, Södra Möre 5 och Ölands 4 landsfiskalsdistrikt. — I ecklesiastikt hänseende är länet nu fördeladt på Växjö stift med 5,778 kvkm. och 137,922 inv. (1921; Handbörds, Stranda, Norra Möre och Södra Möre härad, Öland samt städerna Kalmar, Oskarshamn och Borgholm) samt Linköpings stift med 5,762 kvkm. och 93,155 inv. (1921; Norra och Södra Tjusts, Sevede, Tunaläns och Aspelands härad samt städerna Västervik och Vimmerby). Linköpings stift ingår i K. med 4 kontrakt, 27 pastorat, 35 lands- och 2 stadsförsamlingar samt Växjö stift med 7 kontrakt, 45 pastorat, 67 lands- och 3 stadsförsamlingar. — K. ingår nu dels i 1:a, dels i 3:e telegraftrafikdistriktet, är deladt i 11 ord. och 2 extra provinsialläkardistrikt. — K. bildar tills. med Gotlands län en krets för riksdagsmannaval till Första kammaren med 3 valkorporationer (K. norra landsting, K. södra landsting och Gotlands läns elektorer), som utse 7 riksdagsmän. Till Andra kammaren väljer K. 9 riksdagsmän. — Af hela landarealen utgöras 1,996 kvkm. (18 proc.) af trädgård, åker samt annan odlad jord, 352 kvkm. (3 proc.) af naturlig äng och 7,612 kvkm. (69 proc.) af skogs- och hagmark (1923). Skörden utgjorde 9,780 ton hvete, 42,146 ton råg, 18,999 ton korn, 54,611 ton hafre, 12,450 ton blandsäd, 1,106 ton baljväxter, 150,006 ton potatis, 43,176 ton sockerbetor, 143,395 ton foderrotfrukter, 105,767 ton hö och 194,623 ton halm, allt till ett sammanlagdt värde af 44,453 mill. kr. (1922). Husdjurens antal var 35,528 hästar, 148,097 nötkreatur, hvaraf 74,903 kor, 120,379 får, 244 getter, 38,761 svin och 228,618 bisamhällen (1919). Värdet af fångad fisk var 2,34 mill. kr. 1921. Industri och bergsbruk sysselsatte s. å. 9,117 arb. samt hade 93,17 mill. kr. salutillverkningsvärde och 5,71 mill. kr. bevillningstaxerad inkomst. Statsbanor saknas fortfarande, och de enskilda järnvägarnas längd var 874 km. (7,57 km. per 100 kvkm. och 37 km. per 10,000 inv.), hvaraf 661 km. smalspåriga och 213 km. normalspåriga 1923. Af Kalmar järnväg (99,5 km.) äro linjen Kalmar—Emmaboda, 56,7 km., och sträckan Nybro—Orrefors, af linjen Nybro—Säfsjöström, 15 km., belägna inom länet. Södra Ölands järnväg är nu 95,9 km. Handelsflottan omfattade 44 ång- och motorfartyg om 11,192 nettoton samt 168 segelfartyg om 13,152 nettoton. De allmänna vägarna, städernas oberäknade, voro 3,356 km. och kostnaderna för vägväsendet 1,59 mill. kr. (1921). S. å. funnos 41 sparbanker med 71,722 insättare och 63,93 mill. kr. behållning för insättarna. Antalet fattigvårdsanstalter var 88 och understödstagare 9,901 (1921). Antalet folkskolebarn var 27,949, hvaraf 4,146 i städerna (1922). — Taxeringsvärdet å fast egendom var 471,72 mill. kr. (358,75 mill. kr. på landsbygden och 112,97 mill. kr. i städerna), hvaraf för bevillningspliktig jordbruksfastighet 272,76 mill. kr. Den uppskattade inkomsten var 123,95 mill. kr., hvaraf 11,42 mill. kr. af fast egendom och 9,76 mill. kr. af kapital. Se äfven N. Åberg, ”Kalmar läns förhistoria” (1923). E. A—t

__Kalmar läns tuberkulossjukhus,__ beläget i Målilla socken, Kalmar län, öppnades 1915 och har plats för 102 patienter.

*__Kalmar regemente__ förflyttades 1920 delvis och 1921 fullständigt till Eksjö. H. J—dt

*__Kalmar slott.__ Genom Byggnadsstyrelsens försorg har 1921—23 ett antal rum i slottet försatts i användbart skick för museiändamål, gamla väggmålningar framtagits o. s. v., hvarjämte slottsvallen och dess postejer förstärkts. Dessa arbeten pågå (juni 1924) alltjämt.

*__Kalmar stift__ sammanslogs efter biskop Tottie död (11 juni 1913; samma dag dog äfven domprosten i stiftet, A. von Engeström) med Växjö stift 1 aug. 1915. Som stiftstyrelse höll Kalmar domkapitel sitt sista sammanträde 31 juli 1915, men fortfor till årets slut att i begränsad omfattning handha löpande ärenden. Det sammanslagna stiftet kallas endast Växjö stift.

__Kalmartidningen Barometern,__ daglig morgontidning i Kalmar, började utges 1841 af med. doktor Jon Engström (se d. o.), utkom från 1842 med 2 nummer, senare med 3 och därpå med 4 nummer i veckan samt är fr. o. m. 1912 daglig. Den originelle och stridbare Engström, som med arbetade i tidningen till sin död, 1870, öfverlät 1851 tidningsföretaget till boktryckaren Anders Petersson (d. 1876), hvilken 1865—75 jämväl var ansvarig utgifvare. Han följdes nov. 1875 af sonen Hjalmar Petersson (f. 1852, d. 1919), hvarvid tidningen, som förut efter hvartannat burit namnen ”Barometern”, ”Barometern i Kalmar” och ”Nya Barometern i Kalmar”, erhöll sitt nuvarande namn. Egare blef 1903 ”Tidningen Barometerns a.-b.” (aktiekapital 160,400 kr.). Efter Hj. Peterssons död blef 1919 sonen Gusta Petersson (f. 1 febr. 1879) bolagets verkställande direktör och tidningens ansvarige utgifvare samt Gösta Thalén (f. 23 juni 1873) hufvudredaktör. Redaktionssekreterare är R. Holmkvist (f. 7 aug. 1892). Tidningens tryckeri sysselsätter 3 linotype-sättmaskiner, hvaraf 1 fyrdäckare; den tryckes på nyinköpt 16-sidig rotationspress med flerfärgstryck. Upplagan är 13,000 ex. däraf omkr. 8,000 ex. på posten. Postprenumerationspriset 1924 är 13 kr. 50 öre. Tidningen politiska ståndpunkt är moderat.

*__Kalmar—Torsås järnväg__ är fr. o. m. 1914 efter omräkning 39,2 km. lång. F. P

__Kalmar ångkvarn,__ grundad 1847, öfvertogs på 1870-talet af grosshandlanden Johan Jeansson, och under dennes och i synnerhet hans sons nuv. konsuln John Jeanssons (se d. o. Suppl.) ledning har detta företag utvecklats till ett af de största i sin bransch inom Skandinavien, med en förmalningskapacitet af 175 ton hvete och 125 ton råg per dygn. Utom mjölförmalning bedrifver kvarnen jämväl tillverkning af risgryn och hafregryn

samt af ris- och hvetestärkelse. Sammanlagda tillverkningsvärdet per år uppgår till omkr. 13 mill. kr. Arbetarantalet är omkr. 145.

***Kalmia,** *bot.* Släktet uppkallades af Linné efter Per Kalm.

Kalogerópulos, Georgios, grekisk politiker, f. på 1850-talet, egnade sig åt advokatyrket, blef mot 1870-talets slut deputerad och gjorde sig i parlamentet bemärkt som auktoritet i finansärenden. K. var justitieminister i Theotokis' ministär 1903, inrikesminister i en ny ministär Theotokis 1905—09 samt var 1916 en kort tid (sept.—okt.) konseljpresident (se därom Grekland. Suppl., sp. 67—68). Sedermera var han finansminister i Rallis' sista ministär (nov. 1920—febr. 1921) och blef därefter, närmast till följd af sitt anseende för ententevänlighet, utsedd att bilda ministär och själf öfvertaga utrikesministerposten. Han företrädde grekiska regeringen vid konferensen i London med de allierade och Turkiet febr.—mars s. å., öfverlät därpå utrikesportföljen åt Baltazzis och nedlade i april äfven ministerpresidiet, som då öfvertogs af ministärens starkaste man, Gunaris. I dennes ministär blef K. finansminister och afgick med denna i mars 1922. Efter grekernas stora militära nederlag i Mindre Asien fick K. ånyo i uppdrag att bilda ministär (8 sept.), men misslyckades, och då konung Konstantin ett par veckor senare störtades genom en militärrevolt, blef äfven K. liksom Gunaris, Baltazzis m. fl. häktad och åtalad för högförräderi. I motsats mot de ofvan nämnde undgick han dödsstraffet; hans långa politiska bana var emellertid slut. V. S—g.

Kaltimo [-må], träsliperi i Eno socken, Kuopio län, Finland, vid K. fors i Pielis älf, eges af ett bolag, hvars aktiestock innehas af A.-b. Kaukas (se d. o. Suppl.) fabrik. Fabriken är uppförd 1897, ombyggd och utvidgad 1908 efter eldsvåda. Årlig tillverkning af omkr. 3,500 ton hvit träpapp. Äfven såg finnes. Omkr. 150 arbetare. O. B—n.

***Kalundborg** hade 1921 med förstäder 7,260 inv. Kyrkan restaureras sedan 1916 af A. Clemmensen. I det från 1700-talet härstammande korsvirkeshuset Lindegaarden, som eges af Nationalmuseet, inrättades 1910 ett museum. Hamnen är efter senaste utvidgningen 1916—18 6,9 m. djup. P. E—t.

***Kałusz** tillhör numera Polen. 6,426 inv. (1921). Under Världskriget besattes staden af ryssarna i början af sept. 1914, men återtogs efter hårda strider 6—8 juni 1915 af tyska sydarmén (v. Linsingen). Under Brusilovs 3:e offensiv intogs K. på nytt 11 juli 1917 af ryssarna. Genom de allierades motoffensiv (slaget vid Stanislau — K.) måste dock ryssarna natten till den 16 s. m. åter utrymma staden. Jfr Världskriget, sp. 175, 188 och 224. H. J—dt.

***Kalvarija** tillhör numera Litauen. Under Världskriget intogs K. af tyskarna 12 febr. 1915. I trakten af K. utkämpades i april och maj samt i juni och juli s. å. under ställningskriget hårda strider mellan de försvarande tyskarna och de anfallande ryssarna. Jfr Världskriget, sp. 186. H. J—dt.

Kalvsund. Se Kalfsund. Suppl.

Kalvträsk. Se Kalfträsk. Suppl.

***Kalymnos** hade 18,000 inv. (greker) 1912. Ön tillhör Tolföarna, hvilka definitivt afträdts af Turkiet i Lausannefreden 1923 och sedan 1912 hållas besatta af Italien (se Tolföarna, äfven i Suppl.).

Kamajokk, namn på flera lappländska floder, af hvilka K. i Jukkasjärvi är en af källfloderna till Abiskojokk, samt K. i Kvikkjokk från Sarekfjällen utfaller i Saggat och tillsammans med Tarrajokk bildar Kvikkjokksdeltat. O. Sjn.

Kamako (Nakatomi-K., Kamatari), japansk storman. Se Bd XII, sp. 1449.

Kamáreskulturen, Kamáresperioden. Se Kretensisk kultur, sp. 1265.

Kamassi'ntser, folkslag. Se Samojeder.

Kamban, Gudmundur Jónsson Hallgrímsson, isländsk-dansk författare, f. 8 juni 1888 på Alftanæs vid Reykjavik, student 1910, studerade språk och litteratur i Köpenhamn och var några år i Amerika. K. har skrifvit skådespelen *Hadda Padda* (1914; uppf. 1915 i Stockholm), *Kongeglimen* (1915), *Marmor* (1918), *Vi mordere* (1920; "Vi mördare", uppf. i Stockholm 1921) och *De arabiske telte* (1921). De bästa äro skarpt tecknade samhälls- och karaktärsstycken med betydande dramatisk säkerhet och plastisk replikföring, erinrande om Ibsen, Strindberg och Shaw. Han har äfven varit sceninstruktör. 1922 utgaf K. romanen *Ragnar Finsson.* P. E—t.

***Kambodja.** Genom franska vetenskapliga expeditioner har man upptäckt storartade ruiner från en tid, då khmer (kambodjerna) bildade ett mäktigt rike (från 500—1400-talet e. Kr.), representerande en konst, som på franska fått namnet *l'art Khmer*; särskildt i Nakhon-Vat vid staden Angkor i Siam väldiga tempel, palats, pelargångar, jättelika, i trappsteg afdelade torn o. s. v. (jfr Delaporte, "Voyage au Cambodge. L'architecture Khmer", 1880; Fournereau, "Les ruines d'Angkor", 1890, och "Les ruines khmères", 1891; Soldi, "Les arts méconnues", 1897). Kulturen är af indiskt ursprung. Inskrifter finnas på sanskrit, behandlade i "Journal asiatique" af Barth, Senart och framför allt Bergaigne (särskildt "Chronologie de l'ancien royaume khmêr", 1884) och på khmer-språket (se Aymonier, "L'épigraphie kambojéenne", 1885, och "Le Cambodge et ses monuments" i "Journal asiatique", 1897). Om språket se Grierson, "Linguistic survey of India" II, innehållande "Mōn-Khmēr and Siamese-Chinese families". K. F. J.

***Kambrium.** Den å sp. 708 omnämnda terminologien att för *algonk* använda benämningen *eokambrium* har ej vunnit häfd. Däremot håller sig benämningen *prekambrium* för aflagringar mellan det egentliga urberget och kambrium samt kan med fördel användas som samlingsnamn, så länge man ej har kunnat på säkra grunder uppdraga en gräns, som erhållit allmänt erkännande, mellan det egentliga urberget (den arkeiska l. arkeozoiska gruppen) och de därpå följande, på sediment rikare aflagringarna, för hvilka man tagit i bruk benämningarna eozoiska och proterozoiska gruppen, utan att egentligen någondera af dessa benämningar i Europa vunnit allmän anslutning. — I Sverige ha de underkambriska bildningarna aflagrats diskordant på äldre lager, hvilka denuderats ned till ett peneplan, den s. k. subkambriska denudationsytan, som träder i dagen flerstädes, mestadels i närheten af de underkambriska bildningarna, t. ex. vid foten af västgötabergen. Under senare år har stor uppmärksamhet egnats den kambriska faunan, såväl

dess ställning som den första, samlade och rika faunan, redan innehållande representanter för ett flertal djurklasser, som ock de olika formerna och deras ordningsföljd. Särskildt för Nord-Amerika och Kina har C. D. Walcott (se d. o.) med ett stort antal nya arter riktat kännedomen om den kambriska faunan, hvaribland speciellt böra framhållas de egendomliga fynden från Mount Stephen i Rocky mountains i British Columbia, där man bl. a. funnit annelider, holoturier och medusor, hvilka liksom där funna trilobiter och andra kräftdjur på ett underbart sätt visa djurens finaste organisation, äfven mjuka delar, som eljest icke bevaras fossila. — Gränsen mellan kambrium och ordovicium (se Silursystemet, sp. 547) förlägges numera på de skäl, som Moberg förebragt, så, att de skiffrar, där graptoliter först uppträda med släktena Dictyograptus och Bryograptus m. fl., räknas som den äldsta ordovicium. Dessa gränslager finnas väl utbildade mångenstädes, äfven i Skåne, bl. a. vid Fågelsång och Andrarum. — Om alunskiffern och dess betydelse se d. o. (äfven i Suppl.). K. A. G.

Kamelandskap [kē'm-]. Se Kames. Suppl.

Kamelkår, *krigsv.*, en på kameler beriden truppstyrka af obestämd storlek med ändamål att i ökenterräng och -klimat utföra sådana spaningsuppdrag och stridshandlingar, som af vanligt beridet infanteri och kavalleri icke alls eller endast med svårighet kunna verkställas. Dylika kameltrupper ha hufvudsakligen kommit till användning under fransmännens och engelsmännens krig i Nord-Afrika. Under Världskriget hade vid engelska armén i Egypten organiserats en brittisk (indisk) och en egyptisk kamelkår. Den förra deltog med utmärkelse i striderna vid Katia på Sinaihalfön i april och aug. 1916 samt vid Gasa i Palestina i mars och april 1917. Den senare deltog i expeditionerna mot senusiterna i Tripolis i aug. 1915 och, med en styrka af 5 kompanier, i Sudan (Dar-Fur) i maj 1916. H. J—dt.

Kamëner, folkstam. Se Korjaker.

***Kamenets Litovsk** tillhör numera Polen. 2,363 inv. (1921). Under Världskriget ryckte österrikarna 26 aug. 1915 genom det brinnande K. och kastade den 27 ryssarna tillbaka ur deras ställningar n. och ö. om staden. Jfr Världskriget, sp. 191. L. W:son M.

***Kamenets-Podolski** tillhör numera Ukraina. 39,700 inv. (1910). Under gränsstriderna i Världskrigets början besattes staden tillfälligt af österrikarna, och under krigets sista skede intogs den af de allierade 1 mars 1918. Jfr Världskriget, sp. 245. H. J—dt.

Kamenev [kamenjå'ff], Lev Borisovitj, rysk bolsjevikpolitiker, af judisk härkomst (hette urspr. Rosenfeld), f. 1883 i Moskva, deltog som ung student i politiska demonstrationer och förvisades därför 1902 till Tiflis, där han slöt sig till det socialdemokratiska partiets bolsjevikiska fraktion. Han verkade sedermera i olika delar af Ryssland för revolutionära syften, satt 6 gånger häktad och deporterades nov. 1914 på lifstid till Sibirien, men blef fri i samband med marsrevolutionen 1917. Dessförinnan hade han under flera års vistelse i utlandet jämte Zinovjev varit Lenins närmaste medarbetare vid redigeringen 1908—14 af partitidningarna ''Proletarij'' och ''Socialdemokrat'', som utgåfvos än i Genève, än i Paris, samt i Petersburg en tid 1914 redigerat tidningen ''Pravda''. K. deltog på nyåret 1918 i fredsförhandlingarna i Brest-Litovski, sändes därefter i sovjetregeringens ärenden till England, men blef på vägen arresterad på Åland af finländska myndigheter (mars) och blef först efter några månaders fängelsevistelse i Finland utväxlad (juli s. å.) mot några i Ryssland häktade ''hvita'' finländare. I Sovjet-Ryssland intar K. en framskjuten ställning: han är bl. a. medlem af Allryska centrala exekutivkommitténs presidium och af Ryska kommunistiska partiets centralkommitté samt af dess mäktiga politiska byrå och har anlitats bl. a. vid förhandlingar i London. Bland K:s arbeten (på ryska) märkas Det imperialistiska systemet och socialismens uppgift (1915—17) och en Kommunismens historia i Ryssland, hvarjämte han 1920 redigerade en biografisk publikation om Lenin till dennes femtioårsdag.

Kämerabild, en stundom använd benämning på en fotografisk bild.

***Kameralbyrå** finns äfven i Armé- och Marinförvaltningarna samt Medicinal-, Telegraf- och Vattenfallsstyrelserna.

Kämeraöga, *anat.* Se Öga 3, sp. 62.

***Kamerlingh Onnes,** H., fick 1913 Nobelpriset i fysik för sina undersökningar öfver kropparnas egenskaper vid låga temperaturer, hvilka undersökningar bl. a., som nämndt, (1908) ledde till framställning af flytande helium. K:s arbeten på detta område äro publicerade i den af honom utg. tidskr. ''Communications from the physical laboratory at Leyden''. — K:s viktigare arbeten falla inom termodynamikens område. Från 1894 föreligger K:s första meddelande om köldlaboratoriet; i anslutning till en afh. från 1881 om den kinetiska teorien för det flytande aggregationstillståndet kommer 1896 en undersökning öfver den termodynamiska likheten, där K. återför Van der Waals' lag om korresponderande tillstånd på mekaniska likheter uti elementens byggnad. För de erforderliga precisionsmätningarna vid låga temperaturer måste K. utarbeta nya metoder (se den 1896—1909 utg. serien meddelanden därom). Dessa arbeten förberedde K:s undersökningar öfver tillståndsekvationen för gaser med låg kritisk temperatur, hvilka bl. a. ledde till de 1907 publicerade bestämningarna af heliums isotermer vid låga temperaturer samt af heliumtermometerns afvikelser från den Kelvinska skalan. Af sina undersökningar öfver heliums isotermer vid flytande vätgas' temperatur (32 till 14 grader abs. temp.) kunde K. beräkna, att heliums inversionstemperatur låg inom det s. k. vätgastemperaturområdet, hvarför en utgångstemperatur lägre än inversionstemperaturen vore möjlig och därmed realiserandet af villkoret för att erhålla en fortgående afkylning af helium på grund af Joule-Thomson-effekten med användning af Lindes metod. På intet annat laboratorium har flytande helium ännu efter 16 år framställts. De af K. på sista

tiden utförda försöken att öfverföra helium i fast tillstånd ha varit utan framgång. — Införandet af motståndstermometer för bestämning af låga temperaturer i köldlaboratoriet ledde till undersökningar öfver temperaturens inflytande på det elektriska ledningsmotståndet hos åtskilliga metaller. I samband med sådana arbeten står K:s 1911 gjorda upptäckt af metallernas supraledande tillstånd, hvilket består däri, att vid heliumtemperatur (2 till 7 grader abs. temp.) flera metallers (såsom kvicksilfver, bly, tallium och tenn) elektriska ledningsförmåga från ett regelbundet aftagande med temperaturen plötsligt sjunker ned till nästan omätbara värden. Vid temperatur under denna sprängpunkt har t. ex. en blytråd ett elektriskt motstånd af omkr. $0{,}_2 \cdot 10^{-10}$ af sitt motstånd vid 0° C. K. M—n.

***Kamerun** eröfrades under Världskriget af de allierade, engelsmän och fransmän, sept. 1914—jan. 1916 (se Världskriget, sp. 251). Det är efter Versaillesfreden 1919 deladt mellan Frankrike och Storbritannien, hvilka inneha resp. delar såsom mandat under Nationernas förbund. Fördelningen fastställdes genom fransk-engelska deklarationen i London 10 juli 1919.

1. Franska K. (*Cameroun*) omfattar hela förra tyska kolonien K. med undantag af Brittiska K. och den förut till Franska Kongo hörande del i s. ö. (277,808 kvkm.), som vid uppgörelsen om Marokko 1911 afträddes af Frankrike till Tyskland och som nu är införlifvad med Franska Ekvatorial-Afrika. 431,173 kvkm. Omkr. 3 mill. inv., 5,8 på 1 kvkm. K. är enligt dekret af 28 mars 1921 ett både administrativt och finansiellt autonomt territorium med Yaoundé (Jaunde) som hufvudstad. 1922 funnos i K. 36 regeringsskolor med 3,005 lärj. samt åtskilliga privatskolor. Budgeten balanserade med 19,88 mill. frcs 1923, hvartill kom järnvägsbudgeten med 3,38 mill. frcs. Importen uppgick till 33,43 mill. frcs och exporten till 24,24 mill. frcs (1922). K. har 343 km. goda vägar och 578 km. järnvägar (1923). K. styres af en kommissarie, biträdd af ett förvaltningsråd. Litt.: R. Thillard, "Agriculture et élevage au Cameroun" (1921), och H. Paulin, "Cameroun-Togo" (1923).

2. Brittiska K. (*Cameroon*) omfattar en smal remsa utmed K:s nordvästra gräns, från Atlanten, i s. v., till Tsadsjön, i n. ö. Omkr. 80,000 kvkm. med 550,000 inv. Norra delen är förenad med provinserna Bornu och Yola, i Nigeria, och södra delen (*Cameroon province*), med Nigerias södra provinser. Statsinkomsterna voro 1,01 mill. kr. och statsutgifterna 1,91 mill. kr. (1923—24). Importen uppgick till 0,88 mill. kr. och exporten till 0,61 mill. kr. (1921). Den viktigaste hamnen, Victoria, besöktes 1921 af 67 fartyg om 100,000 ton. Litt.: A. F. Calvert, "The Cameroons" (1917). 1—2. E. A—t.

***Kames** (af eng. *kame*, ås, kamm i topografisk bet.) l. Kamelandskap har nu fått en mera inskränkt betydelse, i det att dessa benämningar af amerikanska glacialgeologer reserverats för ett kulligt landskap med oregelbundet anordnade kortare ryggar af glacifluvialt grus, aflagrade under inlandsisen i omedelbar närhet af isranden. Det stå̈tligaste exemplet på kamebildningar i Sverige är det på småsjöar och backstråk rika landskapet v. om Billingen, särskildt Valle härad. K. A. G.

***Kamfer.** Konstitutionsformeln för kamfer är:

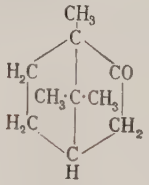

Jfr terpenformlerna i art. Terpener, sp. 937. Den vanliga l. japankamfern är optiskt högervridande, men man känner äfven såväl vänstervridande som optiskt inaktiv, "racemisk" (se d. o.) kamfer. Den vänstervridande kamfern förekommer i flyktig olja af salvia, renfana och *Chrysanthemum Parthenium*. Kamfer kan numera framställas fabriksmässigt ur terpenen pinen (i terpentinolja) genom dess öfverförande antingen i terpenen kamfen (se d. o.) eller i terpenalkoholen borneol (= borneokamfer). Bägge dessa ämnen kunna genom oxidation lätt öfverföras i kamfer. Den artificiella kamfern är optiskt inaktiv. Kamferns tre optiska isomerer förete likartade och lika starka verkningar. K. A. V—g. C. G. S.

***Kamferarter.** Till viktigare kamferarter höra äfven mentakamfer l. mentol och terpineol (som är en tertiär alkohol; se dessa ord), samt fenkon (se d. o. Suppl.) i fänkålsolja. Besläktade med kamferarterna, men af högre molekylarvikt (vanligen med 20 à 30 kolatomer i molekylen) äro sterinerna (se d. o.). K. A. V—g.

Kamferskifling, *bot.* Se färgplansch III till art. Svampar.

Kamimura, Hikonojo, japansk amiral, f. 5 maj 1850, d. 2 aug. 1916, var under kriget med Ryssland 1904—05 högste befälhafvare för 2:a flottan, deltog (jämte Togo) i beskjutningen af Port Arthur och opererade framgångsrikt mot Vladivostokflottan. H. W—l.

***Kamisol** betyder äfven morgonkappa; jfr Salopp.

Kamke, Ivar, målare, f. 2 jan. 1882 i Stockholm, är son till språkläraren Julius K. (f. 1851 i Kreibau i Schlesien, inflyttad 1876 för att bli lärare vid Tyska lyceum i Stockholm, d. där 2 juni 1922). Ivar K. var elev vid konstakademien 1901—05, då han vann k. medalj. Från 1906 vistades han länge i Holland, Paris, Italien och Tyskland samt innehade det Jenny-Lindska stipendiet 1909—11. Han har målat en mängd genretaflor från olika länder, gärna i friluft och solsken öfver brokiga färger: *Fiskauktion i Volendam* (galleriet i Buenos Aires), *Fiskarhamnen i Volendam* (utst. 1909, i Zorns samling i Mora), *Italienska vindrickare* (1910), *Frukttorg i Rom* (utst. 1912) och *Dryckeslag i Dachau* (s. å.). Han har målat äfven porträtt (bl. a. frih. *Karl Bildt*, Rom, 1923, i Svenska akad:s ego) och utfört goda etsningar. G—g N.

Kamkis, *miner.* Se Markasit.

Kamlungeträsket, en 10 kvkm. stor sjö, 26 m. ö. h., i Nederkalix socken, Norrbottens län, genomfluten af Kalix älf, som nedanför sjön bildar de 7 m. höga Kamlungeforsarna. O. Sjn.

Kammaradvokatfiskal, titel på tjänstemän i Kammarkollegiet, hvaraf en, förste advokatfiskal, i 18:e, och en, andre advokatfiskal, i 15:e lönegraden, ha att tillse, bevaka och utföra kronans rätt och talan i alla de till kollegiets befattning hörande ärenden, där kronans rätt är i fråga och som till kammaradvokatfiskalsämbetets handläggning i följd af K. M:ts föreskrift höra eller af kollegiet eller justitiekanslern varda remitterade eller hvari ämbetet utan remiss finner sig befogadt anställa ämbetstalan, äfvensom beträffande danaarf och i de andra mål, där sådant enligt gifna föreskrifter blifvit kollegiets advokatfiskal uppdraget. Advokatfiskal har likaledes att enligt särskildt stadgande utföra kollegiets talan i vattenmål. Med hänsyn till advokatfiskalsämbetets synnerligen omfattande verksamhet finnes sedan flera år tillbaka anställd en extra advokatfiskal. På advokatfiskalskontoret finnas anställda äfven 2 fiskaler till advokatfiskalernas biträde. C. v. O.

***Kammararkivet** organiserades af Bengt Ingolfsson, som 1618—54 (ej 1617—62) var inspektor för detsamma. De lokala räkenskaperna ordnades af honom och hans medhjälpare efter landskap, de s. k. landskapshandlingarna. En rad andra räkenskaper, såsom räntekammarböcker, räkenskaper för hofvet, militien, skeppsgårdarna, varuhusen och tullen ordnades och förtecknades samtidigt som särskilda serier. Arkivet flyttades efter slottsbranden 1697 till Skeppsholmen och återfördes därifrån 1749 till bl. a. Logårdshvalfvet i k. slottet och till vissa lokaler i Kungshuset samt 1806, såsom i hufvudarbetet uppges, till sin nuv. lokal. — Sedan frågan om de under Kammarkollegium lydande arkivens ställning i det offentliga arkivväsendet länge varit aktuell, tillsattes (1917) sakkunniga för utredning af densamma. Deras majoritet uttalade sig 1919 för, att vården såväl af Kammararkivet som af Kammarkollegiets arkiv skulle öfvertas af Riksarkivet. Genom statsmakternas beslut 1921 förenades Kammararkivet med Riksarkivet, som fr. o. m. 1922 öfvertog vården af detsamma i dess förutvarande lokaler. Genom öfverenskommelse mellan Kammarkollegium och Riksarkivet bestämdes, att året 1700 skulle utgöra gränsår för de serier, som förvaras i Kammararkivet och Kammarkollegium. Akterna från kollegiets forna upplösta kontor skulle dock tillhöra Kammararkivet. Där skulle sålunda förvaras bl. a. reduktionsmyndigheternas arkiv. De räkenskaper, som efter fullbordad granskning i Riksräkenskapsverket brukat öfverlämnas till Kammararkivet, skola fortfarande ingå dit. I Riksarkivet bildar Kammararkivet en särskild sektion. Arkivlokalerna ha genom omfattande reparationer 1921—22 i hög grad förbättrats. En inventering af hela arkivaliebeståndet har företagits. Arkivet omfattar en hyllängd af omkr. 12,000 m. Bland de många räkenskapsserierna framstå särskildt de lokala fogderäkenskaperna med början från 1530-talet samt deras fortsättning i länsräkenskaperna, landsböckerna med verifikationer och jordeböcker, fram t. o. m. 1918. Räntekammarböckerna 1527—1890 innehålla räkenskaper för den centrala penningförvaltningen. Jfr J. A. Almquist, ”Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630” (bd 1—4, 1917—23), och arkivsakkunniges betänkande af 1919 med däri ingående ”Anteckningar rörande Kammararkivets historia och nuvarande innehåll” af S. Clason och E. Naumann. E. N—nn.

Kammare (Slusskammare). Se Sluss.

***Kammarexpeditionen.** — 3. Kammarexpeditionen i Finlands senat indrogs redan 1917, och de på densamma ankommande åliggandena öfverfördes till Finans- och Jordbruksexpeditionerna (nuv. Finans- och Landtbruksministerierna). O. B—n.

Kammargymnastik (Hemgymnastik, Hemrörelser), förfaringssättet att med biträde af en gymnast eller efter hans föreskrift eller annan ledning genomgå en sjuk- eller friskgymnastisk behandling med hjälp af det bohag, som finns tillgängligt i ett vanligt boningsrum (hemmet), såsom stolar, bord, soffa, säng, dörrposter m. m., för att därigenom stärka enskilda muskelgrupper och dymedelst hålla skelettet vid normal form och smidighet eller höja vissa organs funktion, särskildt bukens. Denna gymnastik består hufvudsakligen af fria eller vid ofvannämnda bohag bundna *enkla* rörelser i stående, sittande och liggande ställningar, delvis förstärkta vid behof af en fri tyngd (hantlar, stafvar m. m.), en löpande ”trisstyngd”, en elastisk apparat m. m. d. För rörelser i hängande ställning kan lämpligen användas en i en dörröppning fäst trapets eller smal bom. Hemgymnastiken, som lämpar sig för alla åldrar och för båda könen, är ett utmärkt medel att bibehålla kroppslig hälsa in i sena ålderdomen. N. F. S.

***Kammarkollegium.** Den nu gällande instruktionen är af 31 dec. 1921. Kollegiet har erhållit en ny uppgift därigenom, att enligt 1918 års vattenlag en af dess ledamöter skall vara medlem af Vattenöfverdomstolen. Enligt stat af 1921 utgöres kollegiet af 1 president och 5 kammarråd, hvarförutom där äro anställda 1 förste och 1 andre advokatfiskal, 5 sekreterare, 4 förste arkivarier (däraf 1 för landtmäteriutredningar), 2 fiskaler, 2 notarier och 1 registrator. Dessutom äro 1924 på extra stat anställda 1 kammarråd, 1 sekreterare och 1 advokatfiskal. Kammarkollegium har alltmera fått karaktären af utredande verk. Som exempel på utredningar, som verkställts af kollegiet eller dess tjänstemän, kunna anföras dess Redogörelse för de ecklesiastika boställena i Västerbottens och Norrbottens län (1915) och i Värmlands län (1922), ”Om stadgad åborätt” af P. R. Bergström 1—2 (1919—20) samt den pågående fiskerättsutredningen. E. N—nn.

Kammarlås, *mek.* Se Lås, sp. 161.

***Kammarmusik.** — Se ”Kammarmusiken och dess mästare intill 1800-talets början jämte förteckning över kammarmusikkomponister intill nuvarande tid” (1918) af A. Hillman (se denne. Suppl.).

Kammarmusikföreningen i Stockholm stiftades 13 april 1911 af ett antal för konstarten intresserade personer och har till ändamål att genom såväl offentliga konserter som privata soaréer för föreningens medlemmar höja och vidmakthålla intresset för kammarmusik. Föreningen ger under arbetsåret (okt.—mars) i regel 1 soaré och 1 konsert hvarje månad. Medlemmar äro dels årsabonnenter å dess musiktillställningar, dels stiftande medlemmar, som en gång för alla inbetala minst 250 kr. Styrelsen består af 12 personer, utsedda på allmänt årsmöte, och väljer inom sig ordf., vice ordf., skattmästare

och sekreterare. Ordf. är f. n. regeringsrådet A. Wall, vice ordf. kaptenen E. Schlesinger, sekreterare (alltifrån början) advokaten E. Lidforss. För konserterna, som hållas i Mus. akad:s stora sal, ha utom inhemska krafter många utländska ensembler anlitats. På senare åren har dock Kjellströmskvartetten svarat för de flesta konserterna. E. F—t.

*__Kammarrätten.__ Enligt senast utfärdade instr., af 17 dec. 1920, eger Kammarrätten att till behandling och afgörande upptaga hufvudsakligen följande: balansmål eller angifvelser mot kronans och allmänna verks redogörare för tillgrepp och förskingring af sådana dem under eget ansvar inför kronan eller verket anförtrodda medel eller persedlar, för hvilka redogörelse ingår till Riksräkenskapsverket, äfvensom åtal mot ämbets- och tjänstemän för fel och försummelser i fråga om uppbörd, förvaltning och redovisning af dylika medel och persedlar; vidare mål, som från Riksräkenskapsverket öfverlämnas i anledning af anmärkningar vid de för granskning till Riksräkenskapsverket ingående räkenskaperna; besvär öfver förvaltningsmyndigheternas beslut i anmärkningsmål; besvär öfver länsstyrelsernas beslut i frågor om debitering af utskylder eller afgifter; besvär i taxeringsmål, i mål om mantalsskrifning och kyrkobokföring samt i mål om afkortning, afskrifning eller restitution af allmänna medel m. m., äfvensom besvär öfver länsstyrelsernas beslut i fattigvårdsmål. Kammarrättens beslut i fattigvårdsmål samt i mål ang. mantalsskrifning och kyrkobokföring få icke öfverklagas. — Kammarrätten består af president samt 14 ord. och 3 extra kammarrättsråd. I ämbetsverket äro anställda advokatfiskal, sekreterare, notarier och aktuarier (en af de sistnämnde tillika registrator). Presidenten, råden, advokatfiskalen och sekreteraren utnämnas af K. M:t, öfriga tjänstemän tillsättas af Kammarrätten. — Granskning af statsverkets räkenskaper verkställdes före 1921 i Kammarrätten (å dess revisionsafdelning), men åligger numera Riksräkenskapsverket. Endast dettas egen räkenskap granskas i Kammarrätten (af advokatfiskalen). R. V.

__Kammerassessor,__ i Danmark titel (af 8:e eller 9:e rangklassen), som ofta ges åt äldre manliga skrifbiträden o. a.

__Kammerer,__ Paul, österrikisk biolog, f. 17 aug. 1880 i Wien, blef filos. doktor 1904 och docent i experimentell morfologi vid universitetet där. K. är författare till ett stort antal arbeten på den experimentella morfologiens område, hvilka väckt mycken uppmärksamhet och från några håll utsatts för skarp kritik, om hvars berättigande det ännu är för tidigt att döma. Såsom kännetecknande för hans författarskap anföras följande arbeten: *Beitrag zur erkenntnis der verwandtschaftsverhältnisse von Salamandra atra und maculosa* (1904), *Experimentelle veränderungen der fortpflanzungstätigkeit bei geburtshelferkröte und laubfrosch* (1906), *Experimentell erzielte übereinstimmung zwischen tier- und bodenfarbe* (1908), *Experimente über fortpflanzung, farbe, augen und körperreduction bei Proteus anguineus* (1912) och *Vererbung erzwungener eigenschaften* (1913). L—e.

__Kammermusikföreningen__ i Köpenhamn stiftades 5 dec. 1868 af Fr. Neruda (se denne) och har till uppgift att sprida kännedom om samt odla kammarmusik under privatsällskapliga förhållanden. Medlemmarna äro dels aktiva (mestadels från hofkapellet), dels passiva, och antalet får numera uppgå till 450. Man samlas 1 kväll hvarje vecka under musikåret, och det är hufvudsakligen klassiska tonverk, som därvid kommit till utförande. E. F—t.

__Kamp__ (*Strife*), socialt skådespel af Galsworthy, uppf. i Stockholm 1912.

*__Kampanien.__ Arealen uppges nu officiellt till 16,262,$_{16}$ kvkm. med 3,576,961 inv. (1921).

*__Kampanil.__ Bild af kampanilen i Turin meddelas i art. om staden.

__Kampenhof__ [-håv], bomullsspinneri. Se Uddevalla.

*__Kampf,__ A., var 1907—10 preses för konstakademien i Berlin och har erhållit württembergsk adelsvärdighet (von K.).

*__Kampmann,__ H., dog 27 juni 1920 i Köpenhamn. K. afgick 1918 från sin professur vid konstakademien; han var 1917—19 ordf. i Akademisk arkitektforening. Till hans sista arbeten höra *polishusen* på Frederiksberg och i Köpenhamn (det senare ofullbordadt vid hans död). P. E—t.

*__Kamrat.__ Ordet brukas numera i olika länder inom revolutionära kretsar som tilltalsord. Dess ryska form är *tovarisj* (se d. o.; stundom skrifvet tavarisj), dess engelska *comrade*, dess franska *camarade*, dess tyska *kamerad* o. s. v.

*__Kamraten__ upphörde med årgången 1910.

__Kamraterna,__ lustspel af A. Strindberg (se denne, sp. 337), uppf. i Stockholm f. g. 1916.

*__Kamtjatka__ besöktes 1920—22 af en svensk forskningsexpedition under ledning af kandidat Sten Bergman. Den gjorde stora samlingar af djur, växter, etnografiska och arkeologiska föremål. Jfr Sten Bergman, ”Kamtchatka, skildringar från en treårig forskningsfärd” (1923). — Strider mellan bolsjeviker och ”hvita” på K. slutade först våren 1923, då bolsjevikerna besatte Petropavlovsk.

__Kamuflage__ [-flāʃ]. Se Camouflage. Suppl.

__Kamullsgarn.__ Se Kamull och Ylleindustri, sp. 546.

__Kaṇāda,__ indisk filosof. Se Vāiçeṣika.

__Kanadensiska litteraturen.__ Se Canadensiska litteraturen. Suppl.

__Kanadiska skölden,__ *geol.*, *geogr.*, är ett af E. Suess infördt namn på det stora urbergsområde, som i Nord-Amerika finns rundt om Hudsons vik och utgör ett gammalt fastland, som ej sedan paleozoisk tid varit täckt af oceanen. Största delen af det arktiska Nord-Amerika och af Grönland står i omedelbar förbindelse med Kanadiska skölden. På östra halfklotet har den motsvarigheter dels i Fennoskandia, dels i Angaralandet. K. A. G.

*__Kanal.__ — 3. De viktigaste *utländska* kanalerna äro f. n. (1924): Amsterdam—Nordsjökanalen (Amsterdam—Utrecht; 27 km. lång, 9 m. djup; fullbordad 1892), Korintkanalen (se Korintiska näset; 6,$_3$ km. lång, 8 m. djup; fullb. 1893), Manchesterkanalen (se d. o.; 57,$_{119}$ km. lång, 8 m. djup; fullb. 1893), Morskojkanalen (Petersburg—Kronstadt; 35 km. lång, 6 m. djup), Nord—Östersjö-kanalen (se d. o.; 98,$_6$ km. lång, 9 m. djup; fullb. 1895), Panamakanalen (se d. o.; 81,$_3$ km. lång, 13,$_7$ m. djup; fullb. 1914), Sault—Sainte-Mariekanalen (se Sault—Sainte-Marie) och Sueskanalen (se Sues 3; 161 km. lång, 10 m. djup; fullb. 1869). — De viktigaste *svenska*

kanalerna äro Trollhätte kanal (se d. o.; 84 km. lång, 4,40 m. djup; byggd 1826—44 och 1909—16), Göta kanal (se d. o.; 189,7 km. lång, 2,97 m. djup; byggd 1809—32), Södertälje kanal (se d. o.; byggd 1806—19 och från 1917, ännu, 1924, ej fullbordad), Stockholms sluss (0,1 km. lång, 3,56 m. djup; byggd 1843—50), Hjälmare kanal (se d. o.; 64,1 km. lång, 2,08 m. djup; byggd 1819—30), Torshälla och Eskilstuna kanal (10,7 km. lång, 2,52 m. djup; byggd 1855—60 och 1888—90), Strömsholms kanal (se d. o.; 100,5 km. lång, 1,48 m. djup; byggd 1842—60), Dalslands kanal och Silarnas bikanal (se Dalslands kanal; 253,9 km. lång, 1,93 m. djup; byggd 1865—69), Snäcke kanal (se d. o.; 17,4 km. lång, 2,08 m. djup; byggd 1872—74), Säffle kanal och Byälfvens farled (se Säffle kanal; 90,9 km. lång, 2,08 m. djup; ombyggd 1866—70), Kinda kanal (se d. o.; 80,2 km. lång, 1,48 m. djup; byggd 1865—71), Åkers kanal (10,7 km. lång, 2,08 m. djup; byggd 1825, flera gånger ombyggd, senast 1919—21), Örebro kanal (1,5 km. lång, 2,23 m. djup; byggd 1886—90), Forshaga kanal med Karlstads pråmkanal (se Forshaga kanal; 37,4 km. lång, 1,04 m. djup; byggd 1858, ändrad senast 1919), Töcksfors kanal (se Töcksfors; 21,3 km. lång, 2 m. djup; byggd 1911—18); (alla dessa ha slussar och förbindelse med hafvet); Filipstad—Sjöändans kanal (förbinder sjöarna Daglösen, Aspen, Stora Lungen, Öjevättern och Bergsjön, i Värmlands län; 40,1 km. lång, 1,34 m. djup; byggd 1854), Knappfors kanal (se d. o.; 27,3 km. lång, 1,48 m. djup; byggd 1850—53), Hörkens kanal (mellan sjöarna Norra och Södra Hörken, Örebro län; 18,1 km. lång, 1,19 m. djup; byggd 1852—53), P. A. Tamms kanal (mellan Norra och Södra Dellen samt Kyrksjön, vid Forsa kyrka, Gäfleborgs län; 42,8 km. lång, 1,34 m. djup; byggd 1856—58; har aldrig trafikerats), Stöde kanal (se d. o.; 48,1 km. lång, 1,48 m. djup; byggd 1864—70), Kronobergs kanal (Räppe—Helga—Tofta kanal, se d. o.; 42,9 km. lång, 1,15 m. djup; byggd 1870, ändrad 1886—87). Dessutom finnas följande kanaler utan slussar: Väddö kanal, Strömma kanal (Kolströmmen—Lillströmmen), Djurgårdskanalen, Dragets kanal, Karlbergs kanal, Alkistans kanal och Gränsö kanal, alla i förbindelse med hafvet; samt Ristens kanal, Käfsjö kanal (Marieholm—Hillerstorps kanal) och Tisnare kanal, som sakna förbindelse med hafvet. Sammanlagda antalet statsunderstödda kanaler i Sverige 1922 var 31 med 1,254,5 km. längd och 59,804,665 kr. anläggningskostnad. Om det stora projektet till en Svea kanal se d. o. — 6. *Folkr.* Med internationella floder likställas i viss utsträckning internationella kanaler, hvarmed menas sådana, som förbinda internationella vatten med hvarandra, såsom Sues-, Panama- och Kielkanalerna. Några folkrättsliga bestämmelser för dylika kanaler i allmänhet finnas dock ej, hvaremot genom särskilda traktater den internationella trafiken å dem i olika afseenden regleras eller säkerställts 3. E A—t. 6. Rld.

Kanalhälan, *anat.* Se Tänderna, sp. 740.

Kanaoka, japansk målare, och hans skola (Koseskolan). Se Japansk konst, sp. 1293.

Kanarese, Kanaresiska folket. Se Karṇaṭa.

Kanärieflēn, *bot.*, namn på *Phalaris canariensis* (se Kanariegräs).

Kanavelović [-låvitj], Petar. Se Serbokroatiska litteraturen, sp. 154.

Ka'ncer (lat. *ca'ncer*), *med.*, kräfta (se d. o.). — Kancerforskningsinstitut, Kancerforskningskommittéer, Svenska kancerföreningen till kräftsjukdomarnas bekämpande. Se Kräfta (äfven i Suppl.).

Kandelīt, *kem. tekn.* Se Fetthärdning. Suppl.

***Kandidat.** — 2. Kandidatexamen utgör numera benämning äfven på examensprof, som afläggas vid vissa andra högre utbildningsanstalter än universitet. Sålunda aflägges vid Tandläkareinstitutet (se d. o.) såsom första examen kandidatexamen; veterinärkandidatexamen benämnes den examen, som vid Veterinärhögskolan (se d. o.) afslutar den i studiekursen för blifvande veterinärer ingående afdelningen för de grundläggande ämnena; och den första examen, som aflägges af blifvande apotekare (se d. o.), kallas farmacie kandidatexamen. — Titeln kandidat ges ofta i dagligt tal, särskildt i universitetsstäderna, äfven åt sådana studenter, som ännu ej aflagt någon akademisk examen. K. E. S—g.

Kandidēra (af lat. *candidātus*, se d. o.), uppställa sig som kandidat, antaga kandidatur (särskildt vid politiska val).

Kandi'nskij, Vasilij, rysk målare, f. 1866 i Moskva, målade i sin ungdom flotta ryska folktyper och öfvergick sedan till extrem modernism. ”I hans konst ha de moderna teorierna nått sin höjdpunkt och äro på samma gång förda in absurdum. Här är all form utplånad, och som tema kvarstår det sinnligt musikaliska och mystiska lifvet i de rena färgerna, som sällan ge ens en flyktig antydan om fattbara ting... Måleriet har här nått slutet på sin väg, det är ej längre ett uttrycksmedel, utan självändamål” (M. Osborn, 1920). K. har i skrifter gjort liflig propaganda för sin extravaganta konstlära, som förblir gåtfull för de icke invigde, hvilka i många af hans målningar, ofta kallade ”Komposition” och ”Improvisation”, se endast meningslösa streck och krumelurer. I den moderna rörelsen i Tysklands konst har K. spelat en stor roll, och äfven i Sverige ha alster af hans fantasi visats, bl. a. på Baltiska utställningen 1914. K. har uppehållit sig hufvudsakligen i Tyskland. Efter revolutionen 1917 begaf han sig till Ryssland, blef vicepresident i akademien och bestämde öfver samtliga konstinköp, men återvände 1922 till Tyskland, där han s. å. kallades till professor vid Staatliches bauhaus i Weimar

”Kandinskyalbum” utgafs 1913, K:s självbiografi utkom 1920 i tysk upplaga, monografi af H. Zehder i Dresden s. å. G—g N.

***Kandjur.** Se äfven Tibetanska språket och litteraturen.

***Kanelsyra** framställes fabriksmässigt ur benzylklorid, $C_6H_5 . CH Cl_2$, genom upphettning med natriumacetat. Kanelsyra förekommer äfven, i form af estrar, i teblad. K. A. V—g.

***Kanem** är numera ett distrikt inom kolonien Ubangi-Schari i Franska Ekvatorial-Afrika.

***Kangasala.** Kuhmalahti kapell hänfördes redan 1896 till Sahalahti pastorat och blef 1910 självständigt pastorat (se Kuhmalahti. Suppl.).

K. omfattar nu 360 kvkm. med 7,318 inv. (1922) samt hör till Tammerfors stift. O. B—n.

Kang-hsi, kinesisk kejsare. Se Kina, sp. 62.

Kang-yu-wei, kinesisk reformator, f. omkr. 1850 i Kanton, utbildades efter det gamla kinesiska examenssystemet och nådde dess förnämsta litterära hederstitel samt började 1888 författa politiska småskrifter. I dessa förordade han som räddning från européernas eröfringslusta ett energiskt reformarbete på konfuciansk grundval, men med anlitande af västerlandets hjälpmedel. Som föredöme anfördes reformarbetet i Japan från 1868. K. bildade efter 1894—95 års krig med Japan ett reformsällskap, kallades till Peking och trädde där i personlig beröring med kejsar Kuang-su, som helt intogs af hans idéer. Det var under K:s påverkan, som kejsaren juni—sept. 1898 utfärdade 27 i allmänhet rätt omogna reformedikt, hvilka väckte lifliga bekymmer inom ämbetsmannakretsar och föranledde den palatsrevolution i sept. s. å., som gaf änkekejsarinnan Tse-Hsi regeringsmakten (se härom Kina, sp. 69—70, och Tse-Hsi). Flera reformvänner halshöggos, och K. flydde på ett engelskt fartyg till Japan. Han förblef i landsflykt till den kinesiska revolutionen 1912 och vistades därunder bl. a. i Förenta staterna samt en tid äfven i Sverige. Efter hemkomsten gjorde K., hvilken som reformledare aflösts af yngre män, sig påmint bl. a. genom ett memorandum 1917, hvari han enträget förordade, att Kina skulle vidhålla sin neutralitet i Världskriget. Litt.: J. O. Bland och E. Backhouse, "China under the empress dowager" (1910; "Kina under sista änkekejsarinnan", 1912), och H. Hermann, "Chinesische geschichte" (1912). V. S—g.

Kaniapiskau, sjö och flod. Se Koksoak.

***Kaninen**, *zool.* Omkr. 1897 infördes vildkaninen till 3 olika ställen i Skåne (till närheten af Hälsingborg och Eslöf). Från dessa platser har den under loppet af 20 år spridt sig öfver hela Skåne, vållande skogs- och trädgårdsskötsel mycket allvarlig skada. De ökade kostnaderna, som kaninfaran vid skogsodling förorsakar, och skadan å redan befintlig ungskog i Skåne kunna årligen beräknas i hundratusentals kr. Kaninens utbredning i Skåne framgår tillnärmelsevis af de i Skånska jaktföreningens tidskrift offentliggjorda siffrorna: 1911 skötos i Malmöhus län 1,870, 1921 39,383 st.; 1911 skötos i Kristianstads län 239, 1921 7,071 st. I verkligheten är antalet skjutna kaniner ofantligt mycket större, enär skottlistor offentliggöras endast från egendomar med ordnad jaktvård. Mest ödeläggande är vildkaninen å sandmarkerna vid Övedskloster, Ystad, Simrishamn, Ängelholm och Lomma. Äfven i Blekinge, södra Småland och på Gotland lefver numera vildkaninen. W. von Geijer.

Kaninsnufva, *veter.* Se Coccidios. Suppl.

Ka'njon, numera bruklig stafning i st. f. cañon (se d. o.).

Ka'nkles, *mus.*, litauiskt cittra-artadt folkinstrument, som liknar den finska kantele (se d. o.).

***Kanna.** — 3. *Mek.* Stundom brukad benämning på kolf (se d. o. 4).

Ka'nneljärvi, kommun och församling i Viborgs län, Finland, Stranda domsaga och härad, afskildes 1923 från Nykyrka. Pastoratet hör till Viborgs kontrakt, Nyslotts stift. O. B—n.

***Kano.** 1. K. ingår nu i brittiska kolonien och protektoratet Nigeria. — 2. Staden K. är nu förbunden med Iddo island, strax ö. om Lagos, genom en 1,135 km. lång järnväg.

***Kanon.** Den utveckling kanonen undergått är analog med öfriga artilleripjäsers (se Artilleri och Artilleripjäs. Suppl.). Om den märkliga kanon, hvarmed tyskarna under Världskriget på 120 km. afstånd beskötо Paris, ha nu utförligare uppgifter varit synliga. Beskjutningen egde rum 23 mars—9 aug. 1918, och därvid nedslungades öfver staden 303 skott, hvaraf 183 föllo inom den gamla fästningsgördeln. Vid återtåget i slutet af 1918 lyckades tyskarna undanföra kanonen, och kort därefter blef den jämlikt Versaillesfredens bestämmelser nedsmält. Hemligheten med dess detaljkonstruktion har sedermera strängt bevarats. Kalibern uppges ha varit 21 cm., kanonens längd 36 m. och dess vikt (utan lavettage) 142 ton. Projektilen vägde något öfver 100 kg. och kräfde för att uppnå 120 km. skottvidd en utgångshastighet af omkr. 1,500 m. Vid skjutning hade kanonen alltid samma elevation, nämligen 50° (jfr Riktning, sp. 411), och den önskade skottvidden erhölls genom anpassning af laddningsvikten (se Laddning). Största skottvidden uppges till 130 km. Om förklaringen till denna enorma skottvidd se Världskriget, sp. 262. Här må tilläggas, att kulbanans största höjd vid 120 km. skottvidd är omkr. 40 km., på hvilken höjd luften beräknas ha en täthet af endast 4 gr. per kbm. mot nära 1,300 gr. vid marken. Redan på 20 km. höjd når projektilen upp i luftlager med så ringa täthet som 90 gr. per kbm., hvaraf synes, att den tillryggalägger ungefär hälften af sin bana i luft med mycket ringa motstånd (jfr Kulbana). Dylika fjärrskjutande kanoner uthärda på grund af den starka nötningen af loppets inre endast ett fåtal skott (jfr Urbränning). Det har meddelats, att skjutningarna mot Paris utförts äfven med en kanon af omkr. 24 cm. kaliber. Därmed torde det förhålla sig så, att den först använda 21 cm. kanonen, sedan loppet utslitits uppborrades till 23 cm., och i denna nya form fortsatte beskjutningen. Ehuru man ännu (1924) ej tillerkänner dessa kanoner någon större betydelse som taktiskt stridsmedel, torde de dock som politiskt vapen kunna ge uppslag af utomordentlig räckvidd. Så t. ex. ha de visat, att det icke längre finnes något hinder för att från franskt område bombardera London, hvars centrum ligger omkr. 140 km. från närmaste punkt å franska kusten. Om luftvärnskanoner se Luftvärnsartilleri. Suppl. G. af Wdt.

Kanonikāt, inom romersk-katolska kyrkan en kaniks (domkapitelsmedlems) ämbete samt äfven därmed förenade prebenden eller andra förmåner. Jfr Domkapitel, sp. 672.

***Kanonisk rätt.** Se äfven Corpus juris canonici. Suppl. — Litt.: Bästa texteditionen är "Corpus iuris canonici instruxit Aemilius Friedberg. I. Decretum magistri Gratiani. II. Decretalium collectiones" (Leipzig, 1879, 1881). En samling nya canones föreligger i "Codex iuris canonici Pii X pontificis maximi digestus Benedicti papæ XV auctoritate promulgatus" (i "Acta apostolicæ Sedis", bd IX, Rom, 1917). — J. F. von Schulte, "Geschichte der quellen und litteratur des canonischen rechts

von Gratian bis auf die gegenwart'' (I—IV, 1875—80), ''Fontes iuris canonici selecti collegit Andreas Galante'' (1906), E. Friedberg, ''Lehrbuch des katholischen und evangelischen kirchenrechts'' (6:e uppl. 1909), P. Hinschius, ''Das kirchenrecht der katholiken und protestanten in Deutschland'' (I—VI: 1, 1869—97), R. S. Mylne, ''The canon Law'' (1912), och A. Liljenstrand, ''Om kanoniska rättens inflytande på Sveriges lagstiftning'' (Helsingfors, 1851). L. M. B.

Kanoni'st. Se Legist.

Kanonkuleträd, *bot.* Se Xylocarpus.

Kanōper, vasformiga krukor, i hvilka egypterna vanligen plägade förvara de vid balsameringen ur kroppen uttagna inälfvorna. Sådana, oftast af alabaster, mera sällan af kalksten eller trä förfärdigade krukor, som höra till de allra vanligaste föremålen i en fornegyptisk grafutrustning, äro kända redan från Gamla rikets tid (omkr. 2500), ehuru de först under Nya riket (1580—945 f. Kr.) och särskildt Saitisk tid (663 ff. f. Kr.) komma mera allmänt i bruk. Till en fullständig uppsättning hörde 4 kanoper med lock. I äldre tid imiterade krukorna människofigurer försedda med händer, och locken utarbetades som människohufvud. Senare bortföllo händerna, och från slutet af Nya riket afbildade locken hufvudena af de fyra Osirissönerna, under hvilkas skydd inälfvorna stodo: människohufvud (Amset), aphufvud (Hapi), hundhufvud (Duamutef) och falkhufvud (Kebehsenuf). Inälfvorna inlindades i bindlar och fördelades så, att lefvern lades i Amsets kruka, lungorna i Hapis, magen i Duamutefs och tarmarna i Kebehsenufs. I inskrifterna identifierades de särskilda inälfvorna med sin skyddsande, och krukorna uppfattades t. o. m. i sin ordning som särskilda skyddsgudinnor. P. L—n.

Kanōpos-stelen, Kanōposdekrētet, ett i Egypten funnet, i sten med hieroglyfer, demotiska och grekiska skrifttecken inhugget prästmötesbeslut. Detta dokument, som närmast påminner om Rosettestenen, författades 239 f. Kr. i staden Kanopos (se d. o.) och afsåg att bereda konung Ptolemaios III Euergetes särskilda hedersbevisningar för hans välförhållande mot templen och kulten m. m. 1866 upptäckte tyske egyptologen R. Lepsius ett väl bibehållet exemplar af denna trespråkiga inskrift från templet i Tanis, och därmed hade den egyptologiska forskningen erhållit ett dokument, som till fullo bekräftade den dittills gjorda dechiffreringen af hieroglyfskriften. P. L—n.

Kanotceder, *bot.* Se Thuja.

Kans., förkortning för Kansas (se d. o.).

***Kansallis-osake-pankki** har nu 130 afdelningskontor. Aktiekapital 150 mill. mark, reservfonder 86 mill. mark. O. B—n.

***Kansas** hade 1,769,257 inv. (909,221 män och 860,036 kvinnor, d. v. s. 106 män mot 100 kvinnor), 9 på 1 kvkm. (1920), en ökning sedan 1900 med 20 proc. och sedan 1910 (1,690,949 inv.) med 4 proc. Af befolkningen voro 57,925 (3,3 proc.) negrer och ett ringa antal indianer och kineser. I utlandet födda hvita voro 110,578 (6,2 proc. af befolkningen), hvaraf 23,380 i Tyskland, 13,568 i Mexico, 12,050 i Ryssland, 10,337 i Sverige, 2,263 i Danmark och 970 i Norge. Af befolkningen öfver 10 år (1,396,725 pers.) voro 22,821 (1,6 proc.) analfabeter. 34,9 proc. voro stadsbor. — 1920 funnos 165,286 farmer med 18,38 mill. har areal, hvaraf 12,38 mill. har odlad jord, och 3,302,8 mill. doll. värde. Af hvete skördades 44,7 mill. hl. och af majs 35,8 mill. hl. (1922). Boskapsstocken omfattade 1,02 mill. hästar, 0,31 mill. mulor, 0,72 mill. kor, 2,49 mill. andra nötkreatur, 0,31 mill. får och 2,78 mill. svin (1923). — Kolproduktionen var 3,14 mill. ton 1921, produktionen af råpetroleum 37,7 mill. hl. 1922 och af zink 21,924 ton s. å. Mineralprodukternas totalvärde var 113,1 mill. doll. 1921. — Industrien omfattade 3,474 företag med 61,049 arb. och 913,667 mill. doll. tillverkningsvärde (1919). — Järnvägarnas längd är 15,937 km., hvaraf 829 km. elektriska. — K. är indeladt i 105 grefskap, har 3 städer (Kansas city, Topeka och Wichita) med mer än 50,000 inv. hvar, 14 med mellan 25,000 och 10,000 inv. hvar samt 45 med mellan 10,000 och 2,500 inv. hvar. Litt.: L. W. Spring, ''K., prelude to the war for the union'' (1907), och ''K.: a cyclopedia of state history'' (3 bd, 1912). E. A—t.

***Kansli.** I Regeringsformen infördes 1918 den bestämmelsen, att departementens antal skulle vara lägst 8 och högst 10. Närmare bestämmelser härom gåfvos i lagen om statsdepartementen af 19 juni 1919 och K. M:ts stadga om fördelning af ärenden mellan statsdepartementen af 22 juni 1920, som började tillämpas 1 juli s. å. Sedan 1919 är sålunda departementens antal 9 (se närmare Departement. Suppl.). Sedan 1917 finnas vid departementen, dock ej vid Utrikesdepartementet, statssekreterare (se d. o., sp. 1107—08). Nu gällande instruktion för tjänstemännen inom departementen är för Utrikesdep. af 12 sept. 1919 (ändring 31 dec. 1921), för de öfriga af 31 dec. 1921. (Om tjänstemännen se vidare Departement. Suppl.) — Om förslagen till ändring af departementens organisation och de centrala verkens ställning till dem se departementalkommitténs betänkande 1—4 (1911—13) och Departementalreformen 2. Suppl. I departementalkommitténs betänkande ingår ''Historisk öfversikt af den svenska centralförvaltningen'' af A. B. Carlsson och delvis äfven af A. Unger. E. N—nn.

Kanslihuset, benämning på den byggnad vid Mynttorget i Stockholm, där lokaler för statsministern, de konsultativa statsråden, statsrådsberedningen samt Justitie-, Social-, Kommunikations- och Jordbruksdepartementen äro inrymda. Byggnaden uppfördes i slutet af 1600-talet och ombyggdes under Gustaf III:s tid. Från hans tid stammar den ståtliga pelarportalen i dorisk stil (afbildad i art. Stockholm, pl. VII) efter ritning antagligen af Olof Tempelman. Huset var urspr. afsedt för Myntverket, men äfven andra ämbetsverk ha haft lokaler där. 1793 började K. M:ts kansli (se Kansli), som då var inrymdt å kungl. slottet, inflytta med Kammarexpeditionen. Efter departementalreformens genomförande (1840) och sedan Myntverket 1849 förlagts till Kungsholmen, upplåts byggnaden för ett flertal af statsdepartementen. I ett k. br. 6 mars 1849 föreskrefs, att huset skulle benämnas Kongl. kanslihuset. Byggnadens bristfälliga skick har föranledt flera förslag att flytta kansliet till annan plats, 1899 och 1905 till Kungsträdgården samt 1900 och 1901 till Riddarholmen. Propositioner i ämnet aflätos äfven till 1902 och

1905 års riksdagar, men afslogos. Förslag väcktes 1901 och 1911 att ombygga Kanslihuset med användning af intilliggande tomter, dock utan resultat. Statsförvaltningens tjänstemannaförening upptog sedan frågan 1918 och anhöll i skrifvelse till K. M:t om utlysande af en täflan mellan svenska arkitekter i fråga om ombyggnad af Kanslihuset å tomterna invid Norrström n. om Myntgatan från Myntorget till Riddarhusgränden. Sedan 1921 års riksdag för ändamålet anvisat 65,000 kr., utlystes 1922 en sådan täflan, hvarvid äfven andra tomter än de nu nämnda fingo användas. 34 täflingsförslag inkommo, af hvilka 3 prisbelöntes och 4 inköptes. Då täflingen hade karaktär endast af en s. k. idétäflan, torde en ny på grundval af den genom den förra vunna erfarenheten komma att utlysas, sedan departementens lokalbehof närmare utredts samt öfverenskommelse mellan staten och Stockholms stad träffats ang. förvärfvande för statens räkning af en del erforderliga tomter. Se J. A. Almquist, ”Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857” (1909), Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm, verkställda genom Riksarkivet, II (1911), tidskr. ”Från svenska statsförvaltningen” (årg. 1917 ff.), ”Arkitektur” (årg. 1918) samt ”Byggmästaren” (årg. 1922). Ldht.

***Kansliråd.** Enligt instr. af 14 dec. 1917 åligger det kansliråd att bereda och inför vederbörande statsråd föredraga de ärenden, som enligt stadgad fördelning till byrån öfverlämnas, samt i dessa ärenden afge förslag till beslut; att ansvara för uppsättande af expeditioner i nämnda ärenden samt granska uppsatta koncept till expeditioner; att med uppmärksamhet följa sådana frågor, hvilka falla inom byråns verksamhetsområde, samt i dem utarbeta de förslag och utlåtanden, som anbefallas; att föra förteckning öfver sådana från byrån expedierade beslut, hvilka kunna tjäna till ledning vid afgörande af likartade frågor; att bereda och föredraga ärenden i Regeringsrätten; samt att utöfva närmaste tillsyn öfver och ansvara för, att de arbeten, som åligga byrån, med nit och skyndsamhet utföras. Den förut vissa kansliråd i Ecklesiastikdepartementet åliggande skyldigheten att inspektera underlydande läroanstalter har numera, sedan Skolöfverstyrelsen inrättats, borttagits. Efter Utrikesdepartementets omorganisation 1919 är endast chefen för arkivet kansliråd (cheferna för byråerna ha andra benämningar). K. E. S—g.

I *Danmark* är kansliråd (da. *kancelliraad*) endast en hederstitel (inom 6:e rangklassen).

***Kanslisekreterare.** Enligt instr. af 14 dec. 1917 finnas nu *förste* och *andre* kanslisekreterare. Förste kanslisekreterare åligger: att biträda vid beredning af ärenden; att uppsätta konceptexpeditioner i förekommande ärenden; att biträda statssekreteraren, expeditionschefen och kanslirådena vid fullgörandet af dem åliggande uppgifter; att, efter departementschefens bestämmande, för vissa ärenden eller vissa grupper af ärenden fullgöra de åligganden, som tillkomma kansliråd; samt att bestrida de göromål i öfrigt inom departementet, hvilka åt honom uppdragas. Förste kanslisekreterare å Justitiedepartementets lagafdelning åligger ock att föra protokoll i lagrådet. — Andre kanslisekreterare åligger: att i statsrådet och i tillförordnad regering föra protokoll samt ansvara för dess riktighet; att ombesörja det till protokollet hörande registraturet och ansvara för dess riktighet; att föra protokoll i Regeringsrätten; att biträda vid beredning af ärenden; att uppsätta konceptexpeditioner i förekommande ärenden, bestyra om renskrifning af expeditioner och ansvara för, att expeditionerna öfverensstämma med koncepten samt att expeditionerna bli till vederbörande afsända; att biträda statssekreteraren, expeditionschefen, kanslirådena och förste kanslisekreterarna vid fullgörandet af dem åliggande uppgifter; samt att bestrida de göromål i öfrigt inom departementet, hvilka åt honom uppdragas. L. S. v. H.

I *Danmark* är kanslisekreterare (da. *kancellisekretær*) endast en hederstitel (inom 9:e rangklassen).

***Kant,** I. Af K:s verk ha vidare öfversatts till sv. ”Avhandlingar om fred och rätt” (1915), ”Grundläggning av sedernas metafysik” (2:a uppl. 1920), ”En andeskådares drömmar” (1921), ”Kritik av rena förnuftet” (1922) och ”Tanke och hälsa” (2 uppl. 1923). Nyare svenska verk om K. äro A. Nyman, ”Dissertationens K.” (1919) och ”K:s väg” (s. å.), samt G. Landtman, ”I. K., hans liv och filosofi” (1922). Preussiska vet. akad:s uppl. af K:s skrifter nalkas sin fullbordan; förtjänstfull är äfven en uppl. med inledning och register, utg. af F. Meiners förlag; en ny uppl. af K:s samlade arbeten utgafs af E. Cassirer 1912 ff., hans brefväxling i 3 bd af E. H. Fischer (1913), hans handskriftliga kvarlåtenskap af Adickes (3 bd, 1911—14 och 1920). Af den kolossala K.-litteraturen, som vid 200-års-jubileet af hans födelse fick många nya tillskott, bl. a. en nyfunnen föreläsning öfver etiken, utg. af P. Menzer, må nämnas verk af E. Cassirer, K. Vorländer, H. Cohen, A. Riehl, E. Kühnemann och G. Simmel. [Å sp. 817, rad 20 uppifr. i hufvudarb. *står* fyra *bör vara* tre.] — 1904 stiftades i Halle K a n t g e s e l l s c h a f t, med hvilket en K a n t s t i f t u n g för filosofiska syften är förbunden. För utbredning i vidare kretsar af K:s filosofi verkar ”Volksbund für kantische weltanschauung” (stiftadt 1919).

***Kantara.** Järnväg öfver Sueskanalen öppnades för trafik 15 maj 1918.

***Kantarell.** Se äfven bild å färgpl. I till art. S v a m p a r.

Kantblädning, *skogsv.* Se W a g n e r, C h r., sp. 311.

Kantbord, K a n t v e r k, *tekn.* Se S å g v e r k, sp. 33.

Kantiān, anhängare af I. Kants kritiska filosofi. — K a n t i a n i ’s m, I. Kants filosofiska läror. Jfr N y k a n t i a n i s m.

Kantkrämla, *bot.* Se K r ä m l a och färgplansch II till art. S v a m p a r.

***Kantor.** Enligt lagförslag af 6 mars 1920, antaget af samma års kyrkomöte, men afslaget af 1921 års riksdag, skulle i hvarje statskyrkoförsamling klockaren ersättas af en lagenligt examinerad kantor. I större församlingar kunde äfven finnas klockare. P. B.

***Kaolin** inbegriper såväl den rena omvandlingsprodukten af fältspaterna, såsom mineral ofta kallad k a o l i n i t, som ock de bergarter, i hvilka kaolinen kommer till tekniskt bruk, då ofta kallad r å k a o l i n. Tekniskt användbara kaolinlager äro antingen in situ förvittrade fältspatrika bergarter, granit och gnejs, eller sedimentära lager,

där kaolinen svämmats samman till kaolinleror eller kaolinsandstenar. Kaolinen anses numera vara bildad väsentligen genom inverkan från ytan af kolsyrehaltigt eller humussyrehaltigt vatten, i mera sällsynta fall genom gaser och vattenånga, hvilka upptränga från jordens inre som vulkaniska efterverkningar. K. A. G.

Kaolinit, *miner.* Se Kaolin. Suppl.

Kao-tsu, namn på ett par kejsare i Kina (se d. o., sp. 57 och 58).

Kao-tsung, kejsare. Se Kina, sp. 62.

Kap Boëa. Se Lilybæum.

Kap Cod. Se Cape Cod (äfven i Suppl.).

***Kapellag.** Institutionen kan sägas vara under afveckling. Ungefär hälften kapellag och kapellförsamlingar har förvandlats till annexförsamlingar och därmed fritagits från skyldighet att bidraga till moderförsamlings kyrkobygge.

Kapellha'mnsviken, en af Gotlands största bukter, på norra sidan af ön. Vid dess sydvästra strand ligger Kapellhamns landthamn.

***Kapellskärsbanan.** En 1920 tillsatt svensk-finländsk kommission för utredning af frågan om ”förbättrade sjöfartsförbindelser mellan Sverige och Finland” framhöll i sitt betänkande okt. 1923, att Kapellskär visserligen erbjöde fördelen af den kortaste sjöstäckan, men att, om den ifrågasatta förbindelsen skulle dragas öfver Kapellskär, det blefve nödvändigt att bygga en dyrbar järnväg, som icke är motiverad åf det lokala trafikbehofvet. Den uttalade sig i stället för en båtförbindelse mellan *Stockholm och Åbo,* upprätthållen med vanliga båtar (ej färjor), en förbindelse, som borde upprätthållas i omedelbar anslutning till järnvägarna. Emedan Kapellskärsbanan varit tilltänkt närmast som transitobana för trafik mellan Sverige och staterna på andra sidan Östersjön, men ett fullföljande af detta projekt ej längre synes erbjuda tillräckliga fördelar i jämförelse med ifrågavarande Finlandsleds framdragande till Stockholm, kan frågan om banans tillkomst numera anses ha afförts från dagordningen. F. P.

Kaper, Ernst Christian, son till den i hufvudarbetet nämnde Johannes K., dansk skolman, f. 14 juni 1874 i Köpenhamn, tog magisterkonferens i tyska 1898 och blef filos. doktor 1908 på en afh. om Kleists ”Robert Guiscard”. Han idkade omfattande lärarverksamhet och fick namn om sig att vara en utmärkt praktisk pedagog, var 1900—17 lärare vid statens lärarhögskola och 1908—17 rektor vid Ordrups gymnasium. K. utgaf sin faders läro- och ordböcker och flera tyskfilologiska och pedagogiska skrifter. 1917 valdes han af Borgerrepræsentationen (stadsfullmäktige) till borgmästare i Köpenhamn. K. var själen i de förhandlingar, som 1919 ledde till, att staten och kommunerna öfvertogo stadens privatskolor, och han arbetar med outtröttlig energi på att reformera skolväsendet i Köpenhamn. P. E—t.

Kap Hatteras. Se Hatteras.

***Kapillarkärl.** Se äfven Krogh, S. A. S. Suppl.

Kapillartelegraf. Se Telegraf, sp. 736.

Kapitalexport från ett land med rikedom på kapital och stark kapitalbildning, t. ex. Frankrike, till kapitalfattigare länder med svagare kapitalbildning och relativt högre räntesatser, t. ex. Sverige, är en normal företeelse. I stor utsträckning förmedlas sådan kapitalexport genom försäljning af obligationer från det kapitalfattigare landet till det kapitalexporterande, hvilket emellertid finner lönande placeringar för användning sökande kapital äfven genom andra utlåningsformer samt genom köp af fast egendom och finansiering af företag i främmande länder. E. F. K. S—n.

Kapitalflykt betecknar en kapitalexport (se d. o. Suppl.), som påskyndas af farhågor för konfiskation eller hård beskattning af kapitalförmögenheter i det land, från hvilket flykten sker. Under och efter Världskriget har inflation (se d. o. Suppl.) föranledt kapitalflykt från länder med fallande penningvärde, emedan fordringsrätter till i myntenheten fixerade belopp, t. ex. 10,000 tyska mark, med oförändeliga annuiteter, t. ex. 500 mark, hastigt sjunkit i värde med nedgången i myntets köpkraft. För att undgå kapitalförmögenhetens förminskning eller förstöring genom penningvärdets fall afyttras sådana tillgångar i en sjunkande valuta för inköp af tillgångar i en relativt stabil valuta, t. ex. svenska kronor eller amerikanska dollars. I sin ordning bidrar en växande kapitalflykt att depreciera den fallande valutan ytterligare och höjer genom en exceptionell efterfrågan äfven stabilare valutors värde öfver deras köpkraft inom det egna landet samt bringar därigenom oberäkneliga störningar i växelkurserna. E. F. K. S—n.

Kapitalvärde kallas det i penningar uppskattade förmögenhetsvärde (se Kapital, sp. 849), som en tillgång eller skuld beräknas ega vid tidpunkten, då uppskattningen sker. En årlig ränta, afkomst eller annan förmån, som är påräknelig för längre tid, plär kapitaliseras efter gängse räntefot, som sedan länge ansetts vara 5 proc. i Sverige, d. v. s. dess kapitalvärde eller förmögenhetsvärde uppskattas till tjugu gånger det belopp, hvarmed den årligen utgår. Beräkningssättet ligger till grund bl. a. för bestämmelserna i 1910 års förordning om inkomst- och förmögenhetsskatt (se d. o. Suppl.) rörande kapitalvärdet af för evärdlig tid eller för lifstid eller för viss bestämd tid utgående ränta m. m., liksom för kapitalvärdet af förpliktelse (16 §). De till nämnda förordning fogade särskilda anvisningarna till ledning vid taxeringen innehålla (jämte närmare bestämmelser rörande taxering af patent- och förlagsrätter m. fl. såsom förmögenhet) tabeller, utvisande kapitalvärdet af en efter flera eller färre år förfallen fordran, af en vid slutet af hvarje år till betalning förfallen ränta (afkomst, förmån) samt af lifränta för man, resp. kvinna. Utredning föreligger med förslag till beskattning af lif- eller kapitalförsäkrings kapitalvärde som förmögenhet, hvarvid kapitalvärdet anslås till återköpsvärdet (se d. o. Suppl.). E. F. K. S—n.

Kapitelmynt, af domkapitel under sedisvakans (se d. o.) slagna mynt.

***Kapitelstaxt** fastställes enligt lag af 6 maj 1921 på grundval af meddelanden, som en för hvarje amt af amtsrådet vald nämnd insänder. Den fastställes stiftsvis för resp. 3 eller 4 sädesslag. Kapitelstaxten på smör, honung o. s. v. har bortfallit. P. E—t.

***Kapitulation.** 1. Om upphäfvandet i Turkiet af de s. k. kapitulationerna se Konsulär-jurisdiktion. Suppl.

Kapitän zur see [-tsor sē], ty., titel på regementsofficersgrad inom tyska flottan, motsvarande kommendörs grad inom den svenska. Befälhafvaren på ett segellinjeskepp hade förr i tiden inom de större flottorna vanligen öfverstes rang, såsom förhållandet alltjämt är med cheferna å stora slagskepp och slagkryssare. De benämndes ätven flerstädes efter detta sitt chefskap: *linienschiffskapitän* (Österrike), *capitaine de vaisseau* (Frankrike), *capitano di vascello* (Italien) o. s. v., under det att cheferna å fregatter och korvetter hade resp. öfverstelöjtnants och majors rang samt benämndes *fregattenkapitän* och *korvettenkapitän*, *capitaine de frégate* och *capitaine de corvette*, *capitano di fregata* och *capitano di corvetta* o. s. v. Dessa benämningar bibehållas alltjämt i de franska och italienska flottorna. Fregattenkapitän och korvettenkapitän finnas i den tyska. H. W—l.

***Kap—Kairo-järnvägen.** Södra delen är nu (1924) fortsatt från Brokenhill, i Northern Rhodesia, åt n. genom det kopparrika landet Katanga, i Belgiska Kongo, till Bukama, vid den där segelbara Kongoflodens öfre lopp, en sträcka från Kapstaden af 4,180 km., hvarigenom direkt förbindelse öppnats mellan Kapstaden och Kongos mynning. Stycket mellan Bukama, i s., och El Obeid, i n., är ännu icke färdigbyggdt. Trafiken där skall föras på Nilen och de centralafrikanska sjöarna.

***Kapkolonien** — sedan 1910 provinsen *Cape of Good hope* inom *Union of South Africa* — omfattar nu 717,287 kvkm. med 2,782,719 inv., 4 på 1 kvkm., 1,348,589 män och 1,434,130 kvinnor, d. v. s. 106 kvinnor mot 100 män (1921), en folkökning sedan 1904 med 15 proc. Befolkningens fördelning på provinser och raser synes af följande öfversikt:

Landsdelar	Areal kvkm.	Hvita inv.	Färgade inv.	Summa inv.
Egentliga K. (Colony proper)	540,390	614,847	1,083,970	1,698,817
East Griqualand	17,098	6,245	258,582	264,827
Tembuland	8,647	4,627	230,361	234,988
Transkei	6,485	2,292	195,803	198,095
Pondoland	10,116	1,512	263,392	264,904
Walfish bay, etc.	1,114	282	895	1,177
Bechuanaland	133,437	20,804	99,107	119,911
Kapkolonien	717,287	650,609	2,132,110	2,782,719

Af de färgade voro 7,696 asiater, 1,640,162 bantunegrer och 484,252 af blandad eller annan ras. Till religionen voro 1,684,906 kristna (däraf 546,065 medl. af holländska kyrkosamfund, 358,827 anglikaner, 105,696 presbyterianer, 115,941 kongregationalister, 394,085 metodister, 76,421 lutheraner, 47,293 romerska katoliker, 16,102 baptister, 24,476 anhängare af andra kristna sekter), 24,513 muhammedaner, 21,224 judar och 1,002,450 hedningar. — K. är nu indeladt i 122 skoldistrikt samt 4,687 statsunderstödda skolor med 135,708 europeiska och 157,887 icke-europeiska lärjungar samt 10,216 lärare. Kostnaderna för den lägre undervisningen utgjorde 2,45 mill. pd st. 1921—22. — Om näringar, kommunikationer och historia efter 1910 se Syd-Afrika. Suppl. — Sp. 862 rad 10 uppifr. *står Sparmannia bör vara Sparrmania.* — Jfr S. Playne, "Cape colony: its history, commerce, industries and resources" (1912). E. A—t.

Kapkonvaljer, *bot.* Se Freesia. Suppl.

Kap Maleas. Se Malea.

Kapmargerit, *bot.* Se Gerbera. Suppl.

Kap Martin. Se Martin.

***Kapnikbánya** tillhör nu Rumänien.

***Kapok** (af sp. *capoc*) bör betonas kapo'k.

***Kaposvár** är hufvudstad i komitatet Somogy.

Kapp, Wolfgang, tysk ämbetsman och politiker, son till den i hufvudarbetet omnämnde Friedrich K., f. 24 juli 1856 i New York, d. 12 juni 1922 i Leipzig, var som ämbetsman anställd först i preussiska finansministeriet, sedermera i jordbruksministeriet, var 1891—99 landtråd i kretsen Guben och 1906—20 jordbruksadministrativ ämbetsman i Ostpreussen ("generaldirektor der ostpreussischen landschaft"). Han var till ytterlighet konservativ och gjorde sig politiskt bemärkt 1916 genom sina våldsamma angrepp mot rikskansleren Bethmann-Hollweg, särskildt i den under pseudonymen "Junius alter" utgifna broschyren *Das deutsche reich auf dem wege zur geschichtlichen episode.* Vidare var K. jämte Tirpitz initiativtagare till stiftandet 2 sept. (Sedandagen) 1917 af det s. k. Tyska fosterlandspartiet (*Deutsche vaterlandspartei*), som tog till uppgift att bekämpa krigströtthetten hos folket, sådan den bl. a. ansågs ha framträdt i riksdagens fredsresolution juni s. å., och i detta syfte påyrkade uppskof med de inre tvistefrågorna. Partiet bidrog emellertid genom sin agitation mot rösträttsreform och för annektioner endast att ytterligare söndra i stället för att ena. K. kom därefter våren 1920 att spela den utåt mest framträdande rollen i den efter honom uppkallade s. k. Kapp-kuppen (se Tyskland, sp. 701). Kuppen iscensattes 13 mars 1920 af några öfver arméns i Versaillesfreden bestämda förminskning förbittrade militärer, främst marinkaptenen H. Ehrhardt (se d. o. Suppl.), general von Lüttwitz och öfverste Max Bauer. Närmast föranleddes den af regeringens åtgärd att afskeda Lüttwitz, då han vägrade frånträda öfverbefälet öfver Ehrhardts inför upplösningsordern stående marinbrigad. De militäre kuppledarna behöfde en civil regeringschef och funno en sådan i K., som, sedan Ehrhardts marinbrigad ryckt in i Berlin och regeringen flytt (först till Dresden, sedan till Stuttgart), proklamerades som rikskansler och framlade ett regeringsprogram, hvilket upptog riksdagsval, tvåkammarsystem (med en andra kammare af yrkesrepresentanter) samt fackmäns inkallande i regeringen. Högerpartierna, ämbetsmannakåren, armén

och flottan ställde sig helt afvisande mot kuppen (i K:s regering inträdde af kända politiker egentligen blott förre polispresidenten T. von Jagow; se d. o. i Suppl.), och ute i riket visade man sig blott i Ostpreussen sympatisk mot statshvälfningen. Hela rörelsen inskränktes till Berlin och blef ytterligare isolerad och förlamad genom en i den gamla regeringens namn proklamerad generalstrejk. Redan 17 mars måste K. träda tillbaka. Han höll sig en tid dold, flydde därpå i flygmaskin till Skåne (10 april), anhölls 16 april i Södertälje, enär han färdades med falskt pass, men frigafs enligt konseljbeslut 23 april och fick som politisk flykting tills vidare på vissa villkor stanna i landet. I Tyskland blef han i dec. 1921 åtalad för högförräderi och ställde sig april 1922 till riksrättens förfogande. Han led emellertid af ögonkräfta och dog i denna sjukdom, innan processen mot honom hunnit börja. Litt.: F. Kern, ”Das Kappsche abenteuer” (1920), M. Bauer, ”Der 13. märz 1920” (s. å.), och G. Noske, ”Von Kiel bis Kapp” (s. å.). V. S—g.

Kapp, Julius, tysk musikskriftställare, f. 1883 i Steinbach, Baden, filos. doktor 1906, har flitigt författat musikerbiografier: *Fr. Liszt* (1909; 7:e uppl. 1918), *Richard Wagner* (1910; 10:e uppl. 1913), *Paganini* (1913), *Berlioz* (1917; 7:e uppl. 1922), *Meyerbeer* (1920), *Franz Schreker* (1921) och *Weber* (1923) äfvensom *Die oper der gegenwart* (1922) m. m. samt utgett Liszts samlade skrifter (1910), Wagners samlade skrifter (1914) och börjat utge Wagners samlade bref. E. F—t.

Kappgut. Se Ädelstenar, sp. 1156.

Kapp-kuppen. Se Kapp, W. Suppl.

Kappkörning, *sportv.* Se Traftäfling.

***Kapplöpning.** Bild af Jägersros kapplöpningsbana för hinderlöpning meddelas i art. Upplopp, *sportv.* — Se äfven Vinstpåle (med bild).

Kapprock, Kapprocksrevers, dets. som omslagsrevers (se d. o.).

Kap Race [-rēi′s], udde på sydöstspetsen af Newfoundland, på 46° 38′ n. br. och 53° 3′ v. lgd fr. Gr.

***Kaprinsyra.** Se Kapronsyra. Suppl.

Ka′proncza [-tsa], stad. Se Kopreinitz.

***Kapronsyra,** Kaprylsyra och Kaprinsyra (af lat. *ca′pra*, get), *kem.*, äro 3 med hvarandra mycket nära besläktade fettsyror, som i form af glycerider förekomma i några fettarter, såsom smör, kokosfett och palmkärnfett. De äro svårlösliga i vatten och utmärkas af en obehaglig ”bock”-lukt. Sinsemellan åtskiljas de genom olika kolhalt samt olika smältpunkt och kokpunkt. Kapronsyran har formeln $C_5H_{11}COOH$, stelnar vid —1,5° och kokar vid 205°; kaprylsyran, $C_7H_{15}COOH$, stelnar vid 16° och kokar vid 237°; kaprinsyran, $C_9H_{19}COOH$, är vid vanlig temperatur fast, smälter vid 31° och kokar vid 269°. Alla tre syrorna användas vid tillverkning af fruktestrar. Kaprinsyrans isoamylester ingår i konjaksessens. K. A. V—g.

Kaprubin. Se Ädelstenar, sp. 1161.

Kaprylsyra. Se Kapronsyra. Suppl.

Kapska sandråttan, *zool.* Se Strandgräfvaren.

Kapslar, *farm. tekn.* För att underlätta intagandet af vissa läkemedel plägar man innesluta dessa i kapslar af lim (*capsulæ gelatinosæ*) eller af oblat (*capsulæ amylaceæ*). De förra äro runda eller ovala, i storlek från en ärta till ett mindre plommon. Oblatkapslarna göras af rismjöl och äro runda, hvita, platta De senare kunna innehålla endast fasta ämnen, mest pulver. I limkapslar kunna äfven vätskor innesluta under förutsättning, att de ej lösa upp eller fräta hål på limmet. Limkapslar kunna med olja göras elastiska (*capsulæ elasticæ*), så att de vid nedsväljandet forma sig efter svalget, hvarigenom de bli lättare att få ned. Genom kortvarig behandling med ganska starkt formalin kunna limkapslar göras mer motståndskraftiga, så att de vanligen icke upplösas i magsäcken, utan först efter öfvergång i tarmen (tunntarmskapslar) — detta för att skydda magen för inverkan af vissa läkemedel eller för att skydda dessa mot magsaftens inverkan. Sådana härdade kapslar kallas glutol- l. gelduratkapslar (se Glutol). De hårdna emellertid under förvaring, så att de efter någon tid bli oanvändbara, i det att de passera äfven tarmkanalen, utan att upplösas. C. G. S.

***Kapstaden** är tillika hufvudstad i prov. Goda-Hoppsudden (*Province of the Cape of Good hope*) och säte för parlamentet i Sydafrikanska unionen (regeringens säte är Pretoria). 207,404 inv., hvaraf 113,302 hvita och 94,102 färgade (1921). K. blef väsentligt utvidgadt 1913 genom inkorporering af förstäderna Green point, Sea point, Woodstock, Maitland, Mowbray, Rondebosch, Claremont, Kalk bay, Muizenburg, Camps bay och angränsande områden med en största utsträckning från Table bay, i n., till False bay, i s., af 27 km. och 152,8 kvkm. areal. Bland nyanläggningar märkas en promenadpir (457 m. lång) utmed Table bay (1914), en flygel till parlamentshuset (1910), ett minnesmärke öfver Cecil Rhodes (1912) och National botanical gardens (1913). 1918 blef S. African college utvidgadt till universitet (University of Cape town), och ½ mill. pd st. donerades till nybyggnader af privatpersoner. K. har sedan 1915 direkt järnvägsförbindelse med Sydväst-Afrika och sedan 1918 med Bukama, vid öfre Kongo, en sträcka på 4,180 km. En aërodrom för den transafrikanska flygruten anlades 1919 i förstaden Wynberg, och de första flygningarna för denna rut fullbordades 20 mars 1920. 29 km. s. om Table bay finns vid Slang Kop en station för trådlös telegrafi. E. A—t.

Kapten Block, pseudonym för författaren Daniel Boëthius (f. 1873 i Västerås).

Kaptensgårdens sanatorium, vid Malmberget, Gällivare socken, tuberkulossjukhus tillhörigt Luossavaara-Kirunavaara a.-b., öppnadt 1911, har plats för 25 patienter.

***Kapteyn,** J. C., dog i juli 1922. Han var led. af sv. Vet. akad. (1914) och af Vet. soc. i Uppsala (1915).

Kap Vega. Se Tjeljuskin.

Kar (ty., plur. *kare*), *geogr. geol.*, äro glaciärnischer på bergssluttningar, bildade dels genom glaciärerosion, dels genom subaërisk erosion, stundom innehållande en glaciärrest eller ett litet firnområde. Ofta begränsas en kar nedåt af en moränvall, och då kan en karsjö bildas. Karer förekomma mycket vanligt i de högre bergen i närheten af snögränsen, men äfven i lägre berg, t. ex.

Tátra, Schwarzwald och Riesengebirge, och äro där bevis för tidigare större utbredning af glaciärerna. K. A. G.

Karabaček [-batjek], Joseph von, österrikisk orientalist, papyrusforskare, f. 20 sept. 1845 i Graz, d. 9 okt. 1918 i Wien, 1868 docent och 1872 professor i orientalisk historia vid universitetet där, utnämndes 1899 till chef för hofbiblioteket i Wien. Af hans många verk behandlar ett flertal orientalisk kultur och konst, bl. a. *Die persische nadelmalerei in Susandschird* (1881), *Das arabische papier* (1887) och *Zur orientalischen altertumskunde* (1911). K. ordnade på ett mönstergillt sätt de många papyri, som påträffades i Fajum och hvaraf en stor del förvärfvades af ärkehertig Rainer samt skänktes till hofbiblioteket. K. utgaf härom publikationerna *Der papyrusfund von El-Faijûm* (1882), *Die Theodor Graf'schen funde in Aegypten* (1883), *Ergebnisse aus dem Papyrus Erzherzog Rainer* (1887) och *Papyrus Erzherzog Rainer* (1892—94). P. L—n.

***Karadjitj**, V. S. Å sp. 892 rad 7—8 nedifr. *står Gramatčki i polemički sjusi bör vara Gramatički i polemički spisi*

Karagān, *bot.*, namn på *Caragana arborescens.*

***Karageorgevitj.** Bozjidar K. dog i Paris 1908 (ej 1909). Han skref bl. a. *Notes sur l'Inde* (1899) och den postumt af J. Finot utgifna novellsamlingen *La vie multiple* (1921). — I samband med de allierades seger i Världskriget blef yngre grenen af huset K. 1918 regerande i det nybildade "Serbernas, kroaternas och slovenernas konungarike", vanligen kalladt Jugo-Slavien. Om prins Alexander K. se Alexander I, konung af Jugo-Slavien. Suppl. (sp. 115), och Jugo-Slavien (Historia) Suppl. Hans son, tronföljaren prins Peter (Petar), föddes 6 sept. 1923.

***Karagwe** tillhör nu brittiska mandatområdet Tanganyika territory. Omkr. 15,000 kvkm.

***Kara-Hisär** är äfven ett sandjak i turkiska vilajetet Sivas. 84,307 inv. (1912).

Karai Urgan l. Kara Urgan, ort i Armenien, 100 km. n. ö. om Erzerum, bekant från Världskriget genom det fältslag, som 15—17 jan. 1915 utkämpades där mellan den förstärkta turkiska 11:e armékåren (hörande till 3:e armén under Enver pascha) och hufvuddelen af ryska kaukasiska armén (Vorontsov). Turkarna blefvo slagna och måste gå tillbaka mot Erzerum. Jfr Världskriget, sp. 201. H. J—dt.

***Karakal** hade 15,092 inv. 1913. Under Världskriget hölls staden besatt af tyskarna från 23 nov. 1916. 4 dec. s. å. blef den från Turnu Severin i riktning mot Bukarest återtågande rumänska Orsovagruppen ("Donaudivisionen") s. om K. omringad af det förföljande österrikiska detachementet Szivo och mötande tyska trupper samt tvungen att ge sig fången ("kapitulationen vid K."). Jfr Världskriget, sp. 211. H. J—dt.

Kara-koschun, Tarims slutbäcken. Se Tarim.

***Karaktärsfullmakt.** Föreskrifterna om särskild stämpel ha upphört att gälla enligt K. F. 15 juni 1922, sedan stämpelbestämmelserna ang. fullmakt å befattning med lön upphäfts redan genom k. förordn. 11 juli 1919. Rld.

Karaktärskomedi. Se Komedi.

Karakul-fåret, *zool.* Jfr Persian i Suppl.

Karakurte, *zool.* och *toxik.* Se Spindelgift, sp. 726.

Karaman, Mat. Se Serbokroatiska litteraturen, sp. 153.

Karama'nli, namn på den 1714—1835 regerande dynastien i *Tripolis* (se d. o. 1).

Karamellmalt. Se Öl, sp. 92.

Kara'ngu tag, bergskedja. Se Kwen-lun.

***Karantän** används f. n. endast till att hindra införande sjöledes af pest och kolera i riket (k. kung. 30 april 1920). Fartyg kommande från utrikes ort och smittade af eller misstänkta för nämnda sjukdomar skola, innan beröring med land får ega rum, ingå till karantänsanstalt för att undergå undersökning och ev. behandling enligt gällande föreskrifter. Karantänsanstalterna anordnas och underhållas af staten. På ansökan hos K. M:t kan dock hamnstad på tid af högst 3 år erhålla tillstånd att på egen bekostnad anordna karantänsanstalt efter föreskrifter, som lämnas med afseende på dess inrättande och verksamhet. Sverige har fortfarande 2 karantänsanstalter, Känsö och Fejan. Vid båda finnas sjukhus, laboratorium, desinfektionsanstalt och andra nödiga byggnader. (Karantänsläkaren på Känsö är numera boende i Göteborg.) Sedan som led i åtgärderna för att hindra införande af pest i riket tillkommit äfven bekämpande af råttpest, egnas särskild uppmärksamhet åt skeppsråttorna. Påträffas större antal sjuka eller döda råttor ombord, underkastas de undersökning, och om råttpest konstateras, skickas fartyget i karantän för råttornas utrotande. För det ändamålet används i Sverige koloxid. Pråm med anordningar för framställning af sådan finns vid Fejan. Den för Känsö afsedda har förlagts vid Nya varfvet invid Göteborg. A. P—n.

***Karapanos**, K., dog i april 1914 i Aten.

***Karas**, rum. *Carasul*, tillhör nu i sitt öfre lopp Rumänien och i sitt nedre Jugo-Slavien.

***Karas-jokka.** Tana älf är nu gränsflod mellan Norge och Finland.

Karats, en 60 kvkm. stor sjö, 414 m. ö. h., i Jokkmokks socken, Norrbottens län, afrinner genom Pärlälfven till Stora Lule älf. Ö. Sjn.

Karayeskolan (af *Karaye*, Kinabild), den japanska kinesiserande stilen, som omkr. 1400 efterträdde Jamatoskolan (se Japansk konst, sp. 1293). Stilen blir mera manlig och andligt värdefull, men också mera entonig. Det är asketer och tänkare, som skildras, och fantastiska stora landskap med upptornade klippor i kärfva konturer, träd och vattenfall o. d. eller ock dimhöljda sjöar med förtonande strandhöjder samt en ensam båt. Linjeföringen har stor betydelse. Djurmåleriet tar genom skolan ett stort steg framåt; breda och saftiga penseldrag, vanligen blott med tusch, skildra det typiska hos djuret. Jfr Japansk konst. J. C.*

***Karbenning** omfattar nu 14,027 har. 1,880 inv. (1923).

***Karbid.** Kalciumkarbid är en förening af kalcium och kol (CaC_2), som kan erhållas genom direkt förening af dessa grundämnen. En billig framställning af kalciumkarbid möjliggjordes först med hjälp af den elektriska ugnen. I en dylik framställdes kalciumkarbid först 1892 af kanadensaren Th. Willson och, ett par månader senare, af den berömde franske kemisten Moissan genom upphettning af bränd kalk med kol (koks eller antracit),

då karbid och koloxid bildas enligt formeln: $CaO + 3C \longrightarrow CaC_2 + CO$. Den industriella framställningen af kalciumkarbid utvecklade sig sedan ytterst hastigt.

Den mest gängse typen af karbidugnar är den s. k. *Alby*-ugnen, som till stor del utarbetats vid Alby karbidfabrik i Sverige. Den, som där mest verkat för arbetssättets och ugnskonstruktionens fullkomnande, var filos. doktor Albert Petersson (se d. o.). Denna typ (se fig.) används äfven för ett flertal ferrolegeringsugnar.

angränsande delar af beskickningen och karbidlagret i bottnen af ugnen, men den på så sätt alstrade värmemängden är obetydlig gentemot hvad som frigöres i ljusbågen, där värmeutvecklingen i ugnen således är koncentrerad. Smält karbid uttages med vissa mellanrum genom det å fig. synliga tapphålet; den nedanför detta befintliga karbiden aftappas således aldrig. Beskickningen påfylles med vissa mellanrum, så att driften är kontinuerlig. — Spänningen på en dylik ugn uppgår till 40—50 volt, eller den spänning, som erfordras för

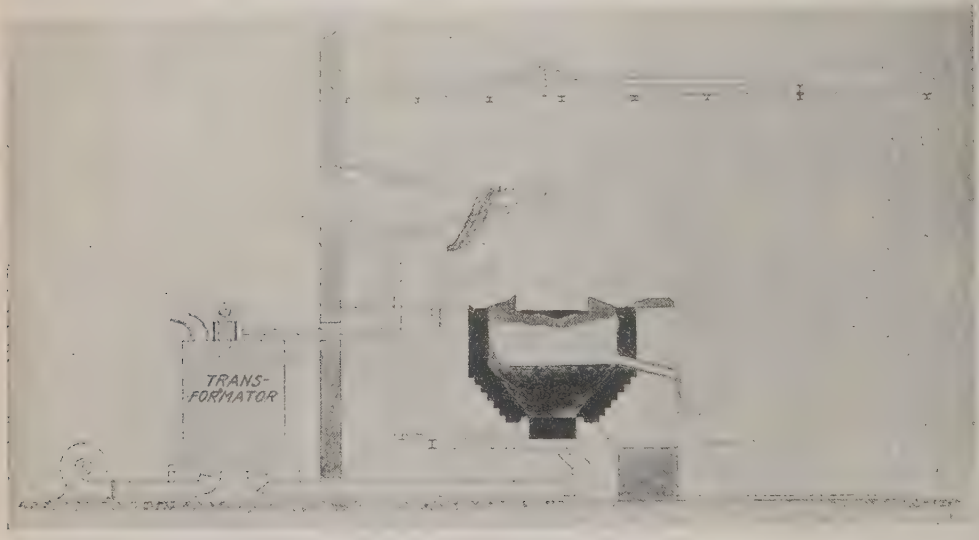

Karbidugn: Alby-ugnen.

Ugnen uppföres af vanligt, eldfast tegel, inuti dock utfodradt med magnesittegel. I bottnen befinner sig en orörlig kolelektrod, infattad i en järnram, genom hvilken strömmen tilledes. Ugnen upphettas medelst ljusbåge. Då kolen i ljusbågen under alla omständigheter småningom förtäras, så måste åtminstone en af elektroderna i en ljusbågsugn vara rörlig, så att den successivt kan närmas till den andra elektroden, enär ljusbågen slocknar, d. v. s. strömafbrott inträder, om afståndet blir för stort. Den öfre kolelektroden är därför rörlig i vertikal led. Den består vanligen af ett block af kolstafvar, hopfästa upptill med omsorgsfull kontakt i en järnram, som uppbäres af en kedja och kan höjas och sänkas. Numera skarfvas den rörliga elektroden med hjälp af nipplar, medelst hvilka en ny elektrod påskrufvas, så att elektroden kan fullt utnyttjas, utan att stumpar bli öfver. Vid ugnens startande närmas den rörliga elektroden intill bottenelektroden, så att ljusbåge uppstår. Nu påfyllas kalk och kol, hvarvid karbidbildningen börjar. Från och med det att detta inträffat, tjänstgör karbidlagret som den undre elektroden. Strömmen tar sig fram icke blott som ljusbåge, utan äfven på grund af ledningsförmågan hos mot den rörliga elektroden anliggande bitar af beskickningen genom direkt kontakt. Värme alstras således äfven genom motståndet vid strömmens passage genom intill kolelektroden att uppehålla ljusbågsspänningen. I regel användes växelström.

Per kilowattår erhållas omkr. 2 ton karbid. Karbidtillverkningen upptogs i Sverige 1897 i en af Trollhättans elektriska kraftaktiebolag på initiativ af G. De Laval startad fabrik i Trollhättan, som nedlades 1901 vid en då i följd af stark öfverproduktion inträffad karbidkrasch. S. å. nedlades äfven en fabrik vid Kortfors, som en kort tid varit i gång. Stockholms superfosfatfabriksaktiebolag eger nu de flesta svenska karbidfabrikerna, nämligen de i Alby (startad 1900; 8,000 kw.), Månsbo (startad 1900; 500 kw.), Ljungaverk (startad 1912; 9,000 kw.) och Trollhättan (startad 1917; 5,000 kw.). Åtminstone temporärt har karbidtillverkning drifvits vid Gullspångs elektrokemiska a.-b. i Gullspång och Vargöns a.-b. i Vargön m. fl. I Norge, Tyskland, Schweiz, Frankrike, Amerika m. fl. länder finnes ett betydligt antal karbidfabriker.

Karbidens ursprungliga användning var så godt som uteslutande den att tjäna som material för framställning af *acetylen* (se d. o. äfvensom art. Acetylengasverk, Kalciumkarbid samt, i Suppl., Karbidlampor). Acetylenen lämpar sig mindre väl för inomhusbelysning på grund af den obehagliga lukten. I stället har kommit användning för svetsning med syrgas samt lampor för automobiler, motorbåtar och fyrar.

På senare tid har karbid funnit en långt mer betydande användning för framställning af *kalkkväfve*, äfven kalladt *karbidkväfve* (se d. o.) eller *cyanamid* (se d. o.). Denna produkt framställes genom att upphetta finmalen karbid till omkr. 1,000° i kväfgas. Kväfgasen framställes numera väl uteslutande genom fraktionerad destillation af flytande luft, hvilken procedur, trots maskineriets invecklade beskaffenhet, är mycket billig. För att slippa emballagekostnader för den i luften obeständiga karbiden bedrifves kalkkväfvetillverkningen i anslutning till karbidfabriken. Då denna redan måste ha billig kraft och då den elektriska upphettningen medger god värmeekonomi, så upphettas karbidkväfveugnarna, så vidt kändt, allmänt på elektrisk väg. Af karbidkväfveindustriens grundare, professor Ad. Frank och doktor Caro, ha införts relativt små ugnar, med en beskickning af $^1/_2$—$2^1/_2$ ton karbid; de bestå af en järnplåttunna, i hvars inre karbid upplägges i en ringformig korg af perforerad plåt. I axeln till tunnan resp. korgen är en kolstaf placerad, som upphettas genom påsläppt ström (motståndsupphettning). Dessa ugnar ha hittills varit de mest spridda. Bergsingenjören Fr. Carlson har konstruerat stora ugnar för ljusbågsupphettning, hvilka användas vid Ljungaverk. I Sverige finnas karbidkväfvefabriker vid karbidfabrikerna i Alby och Ljungaverk. I Norge (Odda), Frankrike, Amerika m. fl. länder finnas stora fabriker — särskildt i Tyskland, som under krigsåren var hänvisadt till egna hjälpmedel för anskaffande af kväfvegödningsmedel. P—r.

***Karbidkväfve.** Om tillverkningen se Karbid samt Gödselämnen (båda i Suppl.).

Karbidlampor. Sommaren 1917 aftog till följd af Världskriget importen af petroleum till Sverige i sådan grad, att det blef nödvändigt att utfinna lämpligt ersättningsämne för belysning. Omkr. 400,000 familjer beräknades eljest bli utan lyse. Sulfitsprit och terpentinoljor kunde täcka endast en del af den befarade bristen. Belysningen måste därför tänkas baserad på kalciumkarbid (se d. o.), som tillverkades vid flera fabriker inom landet och som skulle kunna tillverkas af uteslutande inhemska råmaterial: kalk och träkol. Tillverkning af karbidlampor blef därför skyndsamt organiserad under kontroll af statens inspektör för explosiva varor. Tidigare tillverkning fanns nämligen icke, om man undantar några få fabriker, som tillverkade gruflampor. — Karbidlamporna voro af tre hufvudtyper: dropplampor, lampor enligt sug- och trycksystemet och lampor med rörlig gasklocka. *Dropplampan* kännetecknas af en högre liggande vattenbehållare och en under denna liggande karbidbehållare. Vattentillförseln till den senare regleras medelst en droppskruf, som tillåter vattnet att falla på karbiden endast droppvis. Därvid utvecklas acetylengas, som tänds och får brinna i en ofvan vattenbehållaren befintlig brännare. När lampan ej längre skall användas, afstänges vattentillförseln, då gasutvecklingen småningom upphör. Vid *lampor enligt sug- och trycksystemet* är vattenbehållaren anordnad rundtom karbidbehållarens sidor. Vattnet inkommer genom öppningar i den senare på grund af naturligt tryck eller genom kapillärkraften, och tillförseln regleras genom den bildade gasens tryck. Vid *lampor med rörlig gasklocka* sker gasutvecklingen därigenom, att karbid af 2 à 3 mm. storlek portionsvis bringas att nedfalla i vattnet. Gas utöfver lampans behof upptages i gasklockan. När denna stigit till viss höjd, afstänges automatiskt karbidmatningen, men börjar ånyo fungera, då klockan sjunkit till viss punkt. Karbidbehållaren är anordnad i gasklockans öfre del, hvarigenom en praktisk lampkonstruktion kunnat erhållas. Denna lamptyp fordrar noggrannare skötsel än de föregående, men erbjuder i gengäld stora fördelar, såsom jämnare ljus, tändning och släckning efter behag samt mindre os. — För belysningsåret 1917—18 godkändes af inspektionen 550 olika lamptyper, hufvudsakligen droppoch lampor och lampor enligt sug- och trycksystemet. Tillverkningen inom landet uppgick samma tid till 800,000 lampor vid 373 fabriker. Efter Världskrigets slut upphörde tillverkningen af karbidlampor. — Se vidare Karbidlyktor. G. H. H.

Karbidlyktor äro karbidlampor (se d. o. Suppl.) enligt droppsystemet, försedda med reflektor för ljusets spridning i viss riktning. Velocipedlyktor äro i regel karbidlyktor. Så är äfven fallet med en del automobillyktor. Vanligen är dock vid dessa droppgasverket ersatt med en mindre gasackumulator, hvarifrån acetylenen medelst rörledning eller slang ledes till lyktbrännaren. G. H. H.

Karbometer l. Carbometer (af lat. *ca'rbo*, kol, och grek. *me'tron*, mått), en af bergsingenjören J. Gunnar Malmberg och byrådirektören J. Gunnar Holmström 1914—23 uppfunnen apparat, med hvars tillhjälp kolhalten i stålsmältor kan bestämmas snabbt och tillförlitligt på magnetisk väg. Karbometern är hufvudsakligen afsedd att användas vid ståltillverkning enligt bessemer- och martinmetoderna samt vid elektriska ugnar. För karbometern tas ett prof af smältan, som gjutes till en profstaf, hvilken, sedan den kallnat, insättes i apparaten, där den efter magnetisk bearbetning ger utslag på en ballistisk galvanometer. Af detta utslag utläses direkt på en kurva eller tabell profvets kolhalt. Hela denna procedur tar omkr. $1^1/_2$ minut för härdade och $2^1/_2$ minut för ohärdade prof. Noggrannheten är vid denna metod densamma som vid kemisk analys eller omkr. $\pm 0{,}_{01}$ proc. C. Stålets magnetiska egenskap fås fram hos profvet på följande sätt: medelst en stålmagnet eller en strömförande spole magnetiseras detsamma mellan två gifna värden på det magnetiserande fältet, till dess att magnetisk jämvikt inträdt, d. v. s. cykeln, som representerar upp- och afmagnetiseringen mellan dessa värden, blir konstant. Denna bearbetning utföres automatiskt och alltid lika af ett i apparaten befintligt urverk, som skall uppdras vid profvets insättande och utlösas genom nedtryckandet af en knapp. Efter dessa magnetiseringar förblir profvet magnetiseradt af den större fältstyrkan, till dess en andra knapp nedtryckes, då det magnetiserande fältet nedgår till det lägre värdet. Den magnetism, som profvet härvid släpper, får inducera en strömstöt i en omkring profvet befintlig trådspole, sluten genom den förut nämnda ballistiska galvanometern. Utslaget å denna är nu ett mått på den magnetism profvet tappat och denna i sin tur en funktion af profvets kolhalt. Just denna magnetiska egenskap har visat sig dels be-

sitta tillräcklig konstans för viss kolhalt, dels ändra sig mycket med kolhalten. Emedan ifrågavarande magnetiska egenskap är en skillnad mellan två magnetiska flöden, röner den föga inflytande af den magnetiska kretsens beskaffenhet, och andra i stålet ingående legeringsämnen än kol ha relativt ringa inflytande på densamma. Vid tillverkning af stål med speciella legeringsämnen få dessa ämnens inflytande empiriskt utrönas och speciella kurvor eller tabeller uppgöras för att då användas till karbometern. Apparaten används f. n. (1924) vid de flesta svenska järnverk.

Karbonād (fr. *carbonnade*, it. *carbonāta*, af *carbone*, kol), *kokk.*, eg. köttstycke, halstradt öfver koleld; ett slags sakta stekta oxkotletter; utskuret och hoprulladt stycke af fårsadel, ångstekt tills. med grönsaker, matvin och buljong.

Karbonpapper [-bån-; eng. *carbon paper*, ty. *kohlenpapier*], ett slags (vanligen endast på ena sidan infärgadt) ”blåpapper”, afsedt till mellanlägg vid användning af skrifmaskin för att på en gång få ett flertal exemplar af skriften.

Karboxȳl (af lat. *ca'rbo*, kol, och *oxyge'nium*, syre), *kem.*, atomgrupp l. radikal af sammansättningen

utgör den för alla organiska karbonsyror karakteristiska beståndsdelen; den kan således vara bunden till en alifatisk, aromatisk, alicyklisk eller heterocyklisk radikal. I karboxylgruppen är väteatomen ioniserbar och kan ersättas genom 1 atom af en envärdig metall, Me, eller 1 ekvivalent af en flervärdig metall, hvarigenom karbonsyrors salter uppstå. De två viktigaste metoderna för bildningen af karboxylgruppen äro 1) oxidation af radikaler med lägre oxidationsgrad, såsom kolväteradikal (—CH_3 eller längre kedjor, —CH_2 . R) alkoholradikal, —CH_2OH, aldehydradikal, —CHO, resp. grupperna —CH_2Cl, —$CHCl_2$, 2) förtvålning af nitrilgruppen, —CN, genom alkali, hvarvid —COO Me och ammoniak bildas. H. E.

Karboxylās, *biokem.*, ett i jäst och andra mikroorganismer förekommande enzym, som ur pyrodruvsyra afspjälkar karboxylgruppen (se Karboxyl. Suppl.), hvaraf namnet karboxylas, och bildar acetaldehyd och kolsyra. Karboxylas antas af C. Neuberg (se denne. Suppl.) delta vid den alkoholiska jäsningen; karboxylasen skulle således vara en beståndsdel af zymasen (se d. o.). H. E.

Karburātor, detsamma som förgasare (se d. o. Suppl.).

***Karburering.** Se äfven Ljuslåga, sp. 904.

***Kardell,** S. J., dog 6 jan. 1923 i Östersund. — Han lyckades efter mångåriga sträfvanden få Jämtlands bibliotek inflyttadt från Frösön till Östersund (jfr Jämtlands bibliotek. Suppl.). K. kvarstod som dess bibliotekarie till 1921. Sekreterarposten i Jämtlands läns fornminnesförening och redaktörskapet för dess tidskrift lämnade han 1911, men kvarstod i styrelsen till 1921. Hans sista arbeten voro *Jämtlands läns kungl. hushållningssällskap 1817—1917* (1917) och *Östersunds stads uppkomst och utveckling t. o. m. år 1830* (1920). K. har med rätta kallats ”en föregångsman för de hembygdskulturella sträfvandena”. Jfr nekrolog (af E. Festin) i ”Hist. tidskr.” 1923. V. S—g.

***Kardemumma,** *bot., farm.* Den på Ceylon växande *Elettaria*-formen betraktas nu som en egen art, *Elettaria major*. G. L—m.

***Kardinal.** — 2. Kardinalstatssekreterare är f. n. (1924) kardinal P. Gasparri (se d. o. Suppl.). Af de i hufvudarbetets artikel nämnde kardinalerna afled Rampolla 1913, Gotti 1916, Oreglia 1913, Serafino Vannutelli 1915 och Vivès y Tuto 1913. Kollegiets dekan är kardinal Vincenzo Vannutelli, camerlengo är kardinal Merry del Val. Senaste kardinalsutnämningen egde rum 1924.

Kardinālen (Johan af Brogni), framstående mansroll (basparti) i operan ”Judinnan” af Halévy (jfr Eleazar. Suppl.).

Kardinalen af York [-jå'k]. Se Stuart 21 och York, sp. 575.

Kardinalkongregation. Se Kongregation och Curia. Suppl.

Kardinalstreck. Se Kompass, sp. 692.

Kardiospa'sm, *med.*, kramp i kardiadelen af magen (magmunnen), förekommer vid en del med nervös retbarhet förenade magsjukdomar. I. H.

***Karelen.** 1. (Sp. 930.) Finländska landskapet K:s vapen har fått ett något ändradt utseende, som framgår af vidstående fig. Ena armen med kroksabel och andra armen med rakt svärd symbolisera fejderna mellan Ryssland och Sverige, hvari K. ofta var stridsföremålet. — 2. Sedan en nationell rörelse på nytt väckts till lif under den första ryska revolutionen och denna rörelse genom ryska våldsåtgärder inom kort förkväfts, inträdde i Öst-Karelen (Fjärr-Karelen) en längre period af svårt förtryck. Först efter ryska marsrevolutionen 1917 uppstod en ny rörelse med syftemål att frigöra Öst-Karelen från Ryssland. På ett representantmöte i Uhtua 12—14 juli 1917 godkändes ett förslag till egen autonomi, men på ett nytt möte 27 jan. 1918 i Uhtua och senare på andra orter beslöto karelerna i Viena för sin del anslutning till Finland. Under våren och sommaren 1918 gjorde sig samma rörelse gällande i de flesta socknar i Aunus (Olonets). Till följd af begäran om hjälp afsändes redan under frihetskriget hjälptrupper från Finland till K. för att förjaga ryssarna från landet. Emellertid blefvo dessa trupper i okt. 1918 tvungna att retirera till Finland, och Öst-Karelen besattes af engelska trupper.

Karelens vapen.

I Aunus uppflammade våren 1919 frihetsrörelsen ånyo. För att understödja den öfverskredo på begäran af karelerna frivilliga finländska skaror 21 april 1919 gränsen och lyckades inom kort uppnå Svir. En del af dessa trupper kommo äfven till närheten af Petrosavodsk. En temporär regering öfvertog högsta makten i Aunus, och 5—7 juni beslöto representanter för Aunus' kommuner skilsmässa från Ryssland och förening med Finland. På grund af

bristande understöd från Finland samt dålig beväpning måste trupperna småningom ge vika för de öfverlägsna ryska styrkorna, och efter ett större nederlag i juni vidtog reträtten till Finland, dit äfven flera tusen flyktingar räddade sig undan den ryska sovjetregeringens repressalier. Samma sommar gjorde sig 9 kommuner i Viena oberoende af Ryssland, men våren 1920 efter nordryska regeringens fall m. m. kommo sovjetmyndigheterna utan nämnvärd kamp till makten, sedan hjälp från Finland nästan helt och hållet uteblifvit. Endast Repola och Porajärvi kommuner, hvilka tidigare proklamerat sin anslutning till Finland, blefvo, sedan finländska regeringen tagit dem under sitt beskydd, besatta af finländska regeringstrupper. Äfven dessa kommuner utrymdes emellertid 1920 efter freden i Dorpat.

Genom dekret af 7 juni 1920 upprättade allryska exekutivkommittén den s. k. Karelska arbetskommunen (ry. *Karelskaja trudovaja kommuna*). Vid fredsslutet i Dorpat 14 okt. 1920 mellan Finland och Ryssland utlofvade sovjetregeringen åt Öst-Karelens karelska befolkning, som skulle åtnjuta nationell självbestämningsrätt, en rätt vidsträckt autonomi. (I detta sammanhang må nämnas, att den s. k. karelska arbetskommunen genom dekret af 25 juli 1923 ombildades till en autonom karelsk socialistisk sovjetrepublik, hörande till den ryska sovjetrepubliken.) Då emellertid ryssarna fullständigt sveko alla sina gifna löften och våldsregimen blef hårdare, uppstod i nov. 1921 en ny resning i Öst-Karelen. Frivilliga trupper från Finland skyndade åter till hjälp, men våren 1922 blefvo dessa jämte karelernas egna trupper tvungna att vika för öfvermakten och bege sig till Finland, dit dessutom omkr. 10,000 nya karelska flyktingar anlände.

Redan 1921 vände sig Finlands regering till Nationernas förbund för att utverka dess bistånd till förverkligandet af de åt Öst-Karelen i Dorpat erkända rättigheterna. Frågan är där fortfarande under behandling. För förverkligandet af dessa rättigheter och särskildt af självbestämningsrätten arbetar framför allt den i Finland befintliga landsflyktiga östkarelska regeringen, representerad af Karelska utlandsdelegationen.

Litt.: Finländska regeringens hvita böcker; ”Le droit de la Carélie”; Folkförbundets och Haagdomstolens officiella handlingar; ”Documents publiés par la Délégation carélienne”; ”Livre vert. Actes et documents concernant la question carélienne” (1922); ”Avis des jurisconsultes étrangers sur la question de la Carélie orientale, 1922—1923” (Helsingfors, 1923). K. D.

Karelska arbetskommunen. Se Karelen. Suppl.

Karelska näset (fi. *Karjalan kannas*), området mellan sjön Ladoga och Finska vikens innersta del; dess gräns mot n. ö. sammanfaller ung. med en linje Viborg—Kexholm, medan Neva utgör gräns mot s. Gränsen mellan Finland och Ryssland går tvärs öfver näset. Geologiskt hör K. ej till Fennoskandia, utan till Ryssland; den fasta berggrunden kommer ingenstädes i dagen (i trakten af Petersburg torde man vid borrning ha anträffat granit på närmare 200 m. djup), utan den täckes af djupa lager kambrisk lera, som i sin tur är täckt af morängrus. Vid Finska vikens och Ladogas stränder samt i näsets inre förekomma sanddyner. — Utmed järnvägslinjen Viborg—Petersburg finnas flera stora villakolonier (främst Systerbäck på ryska sidan gränsen samt Terijoki och Kuokkala på finländska sidan), hvilka före Världskriget sommartid mycket frekventerades af petersburgska familjer. Den ryska villabosättningen på finländskt område innebar dock en betydlig nationell fara, då jorden i stor utsträckning öfvergick i främmande ego och allmogen öfvergaf jordbruket för att egna sig åt betjänandet af de ryska sommargästerna. Utom hänsyn till Petersburgs försvar var det utan tvifvel den ryska bosättningens intressen, som var orsaken till, att några år före Världskrigets utbrott fråga väcktes om att införlifva de finländska socknarna Kivinebb (med Terijoki) och Nykyrka med Ryssland. Efter Världskriget har genom lag af 13 febr. 1920 stadgats, att utlänning icke må beviljas rätt att förvärfva fastighet i Viborgs län (till hvilket Finlands andel af K. hör), såvida ej i fördrag med utländsk makt annorlunda stadgas, hvarjämte Finlands regering med stöd af lag af 6 sept. 1922 tagit hand om en mängd af ryssar egda villor, som lämnats utan vård. O. B—n.

Ur *strategisk* synpunkt är K. af stor betydelse för Finlands försvar. Det utgör nämligen den naturliga infallsporten för en rysk offensiv in i Finland. Genom det omkr. 70 km. breda näset leda från Petersburg — västra Rysslands militära centralpunkt — 2 genomgående järnvägslinjer in i Finland: Petersburg—Valkeasaari—Viborg—Riihimäki och Petersburg—Kexholm—Elisenvaara—Pieksämäki. Den förra är till en stor del af sin längd dubbelspårig. Därjämte leda 4 stora, för automobiltransport fullt användbara, genomgående landsvägar öfver näset. Det möter följaktligen inga svårigheter för Ryssland att samla betydliga truppstyrkor till detta. På grund af järnvägslinjernas sträckning i Ryssland och i Finland kan de ryska truppernas strategiska uppmarsch verkställas hastigare än de finskas. Dessa senare äro följaktligen med all sannolikhet från början hänvisade till defensiven. Denna underlättas dock genom krigsskådeplatsens karaktär af passterräng, bildad af de många sjöarna, mossarna och vattendragen. De under senare år i de viktigaste passen anlagda befästningarna förläna ock en ökad styrka åt försvaret. Vintertiden, då sjöar och vattendrag i regel tillfrysa, underlättas gifvetvis därigenom en anfallsoperation. Visserligen försvåras vintertiden anfallstruppernas underhåll, hvilket i den i allmänhet föga odlade, glest bebyggda landsdelen hufvudsakligen måste ske medelst tillförsel — utom med bantåg, äfven med bilar och fartyg på Ladoga och Finska viken — bakifrån, men öfver hufvudtaget erbjuder den kalla årstiden större fördelar för anfallet än för försvaret. H. J—dt.

***Karesuando** (förr Enontekis). 1. Socken i Karesuando lappmarks tingslag, Norrbottens län. 653,180 har. 1,108 inv. (1923). K. bildar ett pastorat i Lappmarkens tredje kontrakt, Luleå stift. — 2. Karesuando lappmarks tingslag omfattar K. socken och ingår i Torneå fögderi samt Gällivare domsaga. 1 o. 2. E. A—t.

Karfreit [-frajt], ty. Se Caporetto. Suppl.

*Karger, K., dog 18 okt. 1913 i Wien.

Karhula [ka'rhola], ett 1872 grundlagdt industriföretag i Kymmene socken, Finland, vid Högforsgrenen af Kymmene älfs utlopp, omkr. 4 km. från Kotka stad. Träsliperi (omkr. 8,000 ton papp), glasbruk, mekanisk verkstad och gjuteri (tillverkning af maskiner för såg-, träsliperi- och cellulosaindustrien), kraftanläggning för alstring af elektrisk energi, såg (omkr. 12,000 stds). Smalspårig järnväg till Kymi station ($5^1/_2$ km.). Egare K. osakeyhtiö, ett dotterbolag till firman A. Ahlström osakeyhtiö. O. B—n.

Karibfisken, *zool.* Se Såglaxsläktet.

Ka'rihaara [-hära], såg. Se Kemi. Suppl.

*Karinais afskildes 1912 från S:t Mårtens till självständigt pastorat. 83 kvkm. 1,853 inv. (1922). O. B—n.

Karinäta fåglar, Karinäter, *zool.* Se Carinater.

*Karins, S:t. Areal (Kakskerta kapell ej medräknadt) 70 kvkm. 4,997 inv. (1922). O. B—n.

Kariot, ö. Se Nikaria.

*Karis. Areal (utom Snappertuna kapell och Svartå bruksförsamling) 185 kvkm. 4,582 inv. (1922). O. B—n.

*Karislojo (ej Karis-Lojo). Areal (utom Sammatti kapell) 120 kvkm. 2,306 inv. (1922). O. B—n.

*Karjala afskildes 1920 från Virmo till självständigt pastorat. Areal 72 kvkm. 1,094 inv. (1922). O. B—n.

*Karkemisch. De af British museum genom Hogarth m. fl. 1911—13 utförda gräfningarna vid Djerābis vid Eufrat ha visat, att staden hade sin blomstringstid under 9:e århundradet f. Kr. Reliefer, inskrifter och funna kultföremål ha ökat vår kännedom om den hettitiska kulturen. Se vidare Hettiter. Suppl.

*Karl, *svenska* och *svensk-norska* konungar. — 2. Karl Knutsson. Om den vid Riddarholmskyrkans restaurering företagna vetenskapliga undersökningen af K:s graf och kvarlefvor se K. M. Fürst och M. Olsson, "Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholmskyrkan" (1921).

3. K. IX. Aftal om utförande af en staty öfver K. i Karlstad, afsedd att resas 1925, har af statykommitterade träffats med skulptören Kristian Eriksson. — Moderna sammanfattande skildringar af K:s regering föreligga i E. Hildebrand, "Gustav Vasas söner" (d. 5 af "Sveriges historia till våra dagar", 1921), och H. Almquist, "Reformationstiden och stormaktstidens förra skede" (bd II af "Svenska folkets historia, 1922"). Af nyare specialundersökningar kunna nämnas: H. Block, "Karl IX som teolog och religiös personlighet" (1918), O. S. Holmdahl, "Karl IX:s förmenta kalvinism" (i "Kyrkohist. årsskr." 1919), H. Almquist, "Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599" (1916), S. Tunberg, "Sigismund och Sverige 1597—1598" (1—2, 1917—18), och T. Berg, "Johan Skytte" (1920).

4. K. X Gustaf. Upprop om insamling af medel för resande af en staty i Stockholm öfver K. G. utfärdades 1905, och man hade tänkt sig att resa bilden vid Roskildejubileet 1908, därefter 1910 på 250-årsdagen af konungens död. Insamlingen inbragte emellertid blott 35,000 kr.; sedan den behöfliga återstoden tillskjutits af bankir K. Cervin, kunde planen förverkligas, och K. G:s af Gustaf Malmberg modellerade, af O. Meyer gjutna ryttarstaty utanför Nordiska museet aftäcktes 6 juni 1917 (jfr V. Gödel och H. E. Uddgren, "K. X Gustaf. Stockholmsstatyn", s. å.). En af Th. Lundberg modellerad och af grosshandlanden A. F. Cavalli-Holmgren bekostad staty, föreställande K. G. till häst med Erik Dahlbergh stående vid sidan, aftäcktes 31 aug. 1915 i Uddevalla (se fig. 6 i art. Uddevalla).

Bland arbeten om K. G:s regeringstid må ytterligare nämnas W. J. Kolkert, "Nederland en het zweedsche imperialisme. Inleiding, 1655—januari 1656" (1908), H. Rosengren, "K. X Gustaf före tronbestigningen. Pfalzgrefven intill tronföljarvalet 1649" (1913), T. Gihl, "Sverige och västmakterna under K. X Gustafs andra krig mot Danmark" (s. å.), L. Kubala, "Wojna szwecka w roku 1655 i 1656" (1913), "Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657" (1917) och "Wojny duńskie i pokój oliwski 1657—1660" (1922), G. Wittrock, "K. X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna" (i "Karolinska förbundets årsbok" 1920), "Fördraget i Königsberg och dess förhistoria" (ibid. 1921) samt "Marienburg och Labiau" (ibid. 1922), och G. Björlin, "K. X G. och Erik Dahlbergh vid övergången av Stora Bält" (1921). Bästa framställningen af K. G:s förhållande till Cromwell ger S. R. Gardiner, "History of the commonwealth and protectorate 1649—1660", III: 1654—1656" (1901).

5. K. XI. S. Hildebrand utgaf 1918 "Karl XI:s almanacksanteckningar". Bland arbeten om K. XI:s regeringstid må nämnas J. E. Nordwall, "Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis, 1658—61" (1890) och "Sverige och Ryssland efter freden i Kardis" (i "Hist. tidskr." s. å.), R. Fåhræus, "Om förändringen af Sveriges allianssystem åren 1680—1682" (1891) och "Sverige och Danmark 1680—1682" (1897—98), L. Stavenow, "Sveriges politik vid tiden för Altonakongressen 1686—1689" (i "Hist. tidskr." 1895), N. Wimarson, "Sveriges krig i Tyskland 1675—1679", I—III (1897, 1903, 1912), O. Malmström, "Högmålsprocessen mot Nils Bielke" (1899), A. Stille, "Fältågen i Skåne 1676—1679" (i "Hist. tidskr." 1901), O. Varenius, "Räfsten med K. XI:s förmyndarstyrelse", I—II (1901—03), A. Bratt, "Sveriges yttre politik under de preliminära förhandlingarna före freden i Rijswijk" (1905), G. Wittrock, "Carl X Gustafs testamente. Den politiska striden i Sverige 1660" (1908), "K. XI:s förmyndares finanspolitik", I—II (1914—17), "Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705" (i "Karolinska förb:s årsbok" 1917) och "Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696" (ibid. 1918), samt V. Djurberg, "Ett kungligt cancerfall, Carl XI:s sista sjukdom och död" (1922; äfven i "Hygiea" s. å.).

6. K. XII. (Sp. 983.) Den af svenska armén vid Fredrikshald åt K. resta minnesvården är belägen ett godt stycke norr om den plats, där enligt noggranna historisk-topografiska undersökningar konungen torde ha drabbats af det dödande skottet. Denna plats utmärkes nu af en där utaf general Ræder som kommendant på Fredrikstens fästning

(1899) uppsatt enkel minnesvård, bestående af en korsmärkt granitkula jämte minnestafla (se fig.).

Den af general Ræder uppsatta minnesvården vid Fredrikshald öfver Karl XII.

Till minne af K. XII:s vistelse i Altranstädt och fördraget där 1707 aftäcktes 1 sept. 1907 en obelisk å slottsborggården därstädes (den är afbildad i art. Altranstädt. Suppl.). En af den ungerske skulptören R. Füredi utförd minnestafla, i relief framställande K. XII till häst, aftäcktes i april 1924 i Debreczen till minne af, att K. under sin hemfärd från Turkiet rastade där 13 nov. 1714. Minnestaflan afser samtidigt att vara ett uttryck af Debreczens studenters tacksamhet för svensk hjälp under nödåren efter Världskrigets slut.

På framställning af Karolinska förbundets styrelse medgaf K. M:t år 1917, att i samband med förestående reparationsarbete å K. XII:s sarkofag konungens kista skulle få öppnas och en förnyad vetenskaplig undersökning företagas af skottskadan å K:s kranium. Denna undersökning, som leddes af professor A. Key-Åberg och utsträcktes att gälla äfven konungens benbrott och skottskada i foten, verkställdes i juli 1917. Dess resultat sammanfattades i den af A. Key-Åberg och A. Stille utgifna publikationen ''Konung Karl XII:s banesår'' (1918) därhän, att den dödande projektilen varit en enda, rund och af kalibern 18—20 mm. samt passerat genom hjärnskålen med initialöppning i vänstra tinningtrakten och utgångsöppning i den högra, i någorlunda rak bana med förlopp något riktadt bakåt; projektilbanan inom hufvudet har ''under förutsättning att hufvudet, då projektilen passerade därigenom, intagit vanlig upprätt ställning, icke företett någon afsevärd lutning mot rummets horisontala plan''; projektilen har ''med stor lefvande kraft tillryggalagt vägen genom hufvudet''. Såsom framhållits, bl. a. af Hallendorff i en recension i ''Hist. tidskr.'' 1919, är enligt detta undersökningsresultat lönnmord ej uteslutet.

Sedan 1910 har ett betydande antal publikationer egnats K. XII och hans tid. I främsta rummet bör därvid nämnas ''Karolinska förbundets årsbok'' (1910 ff.), utgifven af A. Stille och (från 1922) N. Herlitz; den utgör ett centralorgan för den karolinska forskningen. A. Quennerstedt har fortsatt och med del XII (1918) afslutat serien ''Karolinska krigares dagböcker'', af hvilken 1921 en ny uppl. börjat utkomma. Det svenska manuskriptet till G. Adlerfelts historiska arbete har 1919 af S. E. Bring publicerats under titeln ''Karl XII:s krigsföretag 1700—1706''. I samband med 200-årsminnet 1918 utkom ett stort antal åt K. XII och hans tid egnade arbeten. Däribland må, förutom den ofvan omtalade utredningen om konungens banesår, främst nämnas Generalstabens krigshistoriska afdelnings stora verk ''Karl XII på slagfältet'' (4 bd jämte kartportfölj, 1918—19).

Bland specialundersökningar må ytterligare nämnas Adam Lewenhaupt, ''Karl XII:s officerare'', I—II (1920—21). De väsentligaste resultaten af de nyare forskningarna finnas sammanfattade i det af S. E. Bring redigerade kollektivarbetet ''Karl XII. Till 200-årsminnet av hans död'' (1918) samt i den af G. R. Fåhræus författade del VIII (1921) af ''Sveriges historia till våra dagar''.

7. K. XIII. En modern sammanfattande skildring af K:s regering ger S. Clason, ''Karl XIII och Karl XIV Johan'' (bd 11 af ''Sveriges historia till våra dagar'', 1923). Bland memoarpublikationer, berörande K. XIII, märkes ''Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok'', bd 4—5 (1911—23; omfattar åren 1793—96). Förmyndartiden behandlas i M. Nylund, ''G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796'' (1917). Ur den rika litteraturen om 1809 års händelser må anföras N. Höjer, ''Hans Järta och Sveriges grundlagar'' (i ''Hist. tidskr.'' 1910) och ''Till frågan om uppkomsten af 1809 års regeringsform'' (i ''Statsvetensk. tidskr.'' 1911), S. J. Boëthius, ''Till frågan om tillkomsten af 1809 års regeringsform'' (i ''Statsvetensk. tidskr.'' 1911—12), A. Brusewitz, ''Representationsfrågan vid 1809—1810 års riksdag'' (1913) och ''Studier öfver 1809 års författningskris'' (1917), samt B. Sjövall, ''Georg Adlersparre och tronfrågan 1809'' (1917).

8. K. XIV Johan. I Örebro invigdes 12 juni 1919 en hög staty i granit öfver K., modellerad af A. Ohlsson. — En modern sammanfattande skildring af K:s regering ger S. Clason, ''K. XIII och K. XIV Johan'' (bd 11 af ''Sveriges historia till våra dagar'', 1923). K:s ungdom och tidigare verksamhet behandla t. ex. H. Klaeber, ''Marschall Bernadotte, kronprinz von Schweden'' (1910; ''Marskalk Bernadotte, kronprins af Sverige'', 1913), och D. P. Barton, ''Bernadotte, the first phase 1763—1799'' (1914) och ''Bernadotte and Napoleon 1763—1810'' (1921). Om 1812 års politik och kriget 1813—14 må hänvisas till L. Tingsten, ''Huvuddragen av Sveriges yttre politik 1809—1813'' (1923) och ''Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik augusti 1813—januari 1814'' (1924). Bland unionslitteraturen må nämnas H.

Koht; ''1814. Norsk dagbok hundre aar efterpaa'' (1914), och Th. Blomqvist, ''Den första unionskommittén'' (1917). Af nyare specialframställningar märkas S. Brisman, ''Realisationsfrågan 1808—1834. I. Frågans förhistoria och första framträdande 1808—1818'' (1908), Hj. Franzén, ''Representationsfrågan 1810—1830'' (1914), G. Rexius, ''Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär'' (1915) och ''Studier rörande striden om finansmakten under K. XIV Johan'' (1917), samt I. Andersson, ''''Oppositionen' och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809—1840'' (1917).

9. K. XV. Georg v. Rosens helfigursporträttmålning ''Karl XV'' (på Frijsenborg i Danmark) afbildas å plansch II (fig. 4) till art. Rosen (6), J. G. O. von. — Af nyare publikationer om K. XV förtjäna särskildt nämnas Fr. v. Dardel, ''Minnen'', I—IV (1911—13), P. v. Ehrenheim, ''Några minnen'' (1916), ''Aug. Chr. Mantheys dagböger for aarene 1856—74'' (2 bd, 1905—19), K. Motzfeldt, ''Dagböger 1854—1889'' (1908), ''Ur Henning Hamiltons brefsamling'', utg. af G. Carlquist (2 bd, 1914), C. Hallendorff, ''Illusioner och verklighet. Studier över den skandinaviska krisen 1864'' (1914), ''Karl XV'' (bd 12 af ''Sveriges historia till våra dagar'', 1923) och ''Från Karl XV:s dagar'' (1924), samt L. Kihlberg, ''Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarsystem'' (1922).

2. V. S—g. 3, 7—8. E. N—nn. 4—5. G. W—k. 6. C. H. H. V. S—g. 9. C. H. H.

***Karl,** *svenska* prinsar.

2. K. August. Om K:s död se S. Clason, ''Dödsfallet på Qvidinge hed den 28 maj 1810'' (i ''Sydsvenska dagbladet Snällposten'' $^{28}/_{5}$ 1910).

3. O. Karl (Carl) V., hertig af Västergötland, afgick som inspektör för kavalleriet i dec. 1912. Under hans inspektörstid tog svenska kavalleriets fältmässiga utbildning ett betydande steg framåt. Särskildt infördes och utvecklades vapenslagets vinterutbildning samt anskaffades vinterutrustning för detsamma, hvarjämte fältmässiga öfningar med större kavalleriförband i förening med andra vapenslag kommo till utförande. Äfven hade allt slags idrott till häst i prinsen en nitisk befrämjare. Sålunda bildades 1912 under hans ledning Svenska ridsportens centralförbund (se d. o.), för hvilket prinsen fortfarande är ordf. Han är ock sedan 1908 ordf. i Jockeyklubben (se d. o.) och var 1911 ordf. i den då bildade Olympiska hästtäflingskommittén, hvars verksamhet i hög grad bidrog till de svenske ryttarnas framgångsrika deltagande i Olympiska spelen i Stockholm 1912 och i Antwerpen 1920. — Sedan 1906 är prinsen ordf. i (öfverstyrelsen för) Svenska Röda korset och sedan 1915 k. kommissarie för det frivilliga sjukvårdsväsendet i krig. I förstnämnda egenskap har han nedlagt ett energiskt och målmedvetet arbete, till stor del tack vare hvilket Svenska Röda korset nått en storartad utveckling, hvarjämte under prinsens ledning dess såväl nationella som internationella humanitära verksamhet högst betydligt utvidgats (se vidare Sjukvård, sp. 732—735, Invalidtransporter genom Sverige under Världskriget och Svenska Röda korset, båda i Suppl.). Under Världskriget egde på prinsens initiativ och under hans ordförandeskap i Stockholm ett par internationella konferenser rum för öfverläggning rörande krigsfångars behandling. Han har varit ordf. i ett flertal kommittéer och kommissioner för behandling af militära och humanitära frågor, på senare tid bl. a. i Medicinalstyrelsens och Svenska Röda korsets samarbetskommitté för afgifvande af förslag till förbättrad sjukvård inom rikets ödemarksområden samt till sjuktransportväsendets organisation (1920) och ''regerings- och Röda Korskommittén'' för Sveriges hjälpverksamhet till det hungrande Ryssland (1921). Prinsen är ordf. i Karolinska förbundet (se d. o.) sedan dess stiftande, 1910. Han är hedersled. af Krigsvet. akad. och led. af Landtbruksakad. sedan 1912, blef med. hedersdoktor vid reformationsjubileet i Uppsala 1917 och hedersled. af Svenska läkaresällskapet 1921 — en enastående utmärkelse för en icke fackman. Utom i hufvudarbetet angifvet arbete har prinsen utgett *Kavalleristiska tillämpningsöfningar och kavalleriförddelningens ledning under striden af C**** (1893). Han har dessutom författat ett stort antal, hufvudsakligen i ''Tidskrift för frivillig sjukvård i krig'' och ''Svenska Röda korset. Tidskrift för frivillig sjukvård'' publicerade tal och anföranden vid och till kongresser och möten samt uppsatser rörande Röda korsets verksamhet m. m. Dessutom har han skrifvit broschyrer och tidningsartiklar i samma ämnen. — Med sin gemål har prinsen, utom döttrarna Margareta, förmäld 22 maj 1919 med Axel, prins af Danmark, Märta och Astrid, sonen Karl (Carl), hertig af Östergötland, se nedan K. 5.

4. K. Adolf, hertig af Värmland, Karl XIII:s och hans gemåls enda barn, föddes 3 juli 1798 och dog redan 10 juli s. å.

5. Karl (Carl) Gustaf Adolf Oskar Fredrik Kristian, Sveriges arffurste, hertig af Östergötland, son till K. 3 och hans gemål, Ingeborg, föddes 10 jan. 1911 i Stockholm.

6. Karl (Carl) Johan Artur (K. Johan), Sveriges arffurste, hertig af Dalarna, son till kronprins Gustaf Adolf och hans första gemål, Margareta, föddes 31 okt. 1916 på Stockholms slott. 3. H. J—dt.

***Karl I** (sp. 1026) af *Portugal*. Om hans son Emanuel se vidare d. o. Suppl.

***Karl,** *romerska* kejsare 1. Karl den store. Hans ryttarstaty (af Rochet) vid kyrkan Notre Dame i Paris finnes afbildad å plansch 8 (fig. 38) till art. Paris.

***Karl I** (sp. 1039), konung af *Rumänien*, dog 11 okt. 1914 i Sinaia. Vid Världskrigets utbrott, 1914, förmådde han ej genomdrifva, att Rumänien uppfyllde sina förbundsförpliktelser mot Tyskland och Österrike-Ungern, men de forna bundsförvanterna kunde, så länge han lefde, räkna på Rumäniens neutralitet. Litt.: P. Lindenberg, ''König K. von Rumänien'' (2:a uppl. 1908).

***Karl** (sp. 1050), *tyska* furstar. 11 b) Karl I af *Württemberg* anslöt sig i kriget 1866 mellan Preussen och Österrike ej till den förra, utan till den senare makten. — 12 b) Karl, ärkehertig af *Österrike*, son till kejsar Ferdinand I och stamfader för steiriska linjen, f. 1564, d. 1590. Se Österrike, sp. 240—241.

Karl, kejsare af *Österrike* (K a r l I) och konung af *Ungern* (K a r l IV), f. 17 aug. 1887 på slottet Persenbeug i Nedre Österrike, d. 1 april 1922 i byn Monte invid Funchal på Madeira, var son till kejsar Frans Josefs brorson ärkehertig Otto (f. 1865, d. 1906) och konung Georgs af Sachsen dotter Maria Josefa. K. blef 1903 officer vid ett kavalleriregemente och hade nått öfverstelöjtnants grad, då han vid sin farbroders, ärkehertig Frans Ferdinands, död, 28 juni 1914, blef österrikisk-ungersk tronföljare. Han steg nu raskt i graderna, blef aug. 1914 öfverste, maj 1915 generalmajor, i början af 1916 fältmarskalklöjtnant samt i maj s. å. chef för 20:e armékåren, med hvilken han deltog i offensiven mot Italien på Tyrolfronten i maj s. å. I juli s. å. blef han general af kavalleriet och chef för den af tyska sydarmén samt österrikiska 3:e och 7:e arméerna bestående armégrupp, som sökte motsätta sig Brusilovs första offensiv mot fronten i Galizien och på hösten s. å. med något ändrad sammansättning försvarade södra Karpaterfronten och nordöstra Siebenbürgen mot ryssarna och rumänerna. Han efterträdde 21 nov. s. å. Frans Josef som österrikisk kejsare och ungersk konung.

Om K:s regeringstid se närmare Ö s t e r r i k e, kejsardöme, sp. 252—254, och U n g e r n, sp. 1049—50. Han var politiskt fullkomligt oerfaren och till följd af svag karaktär i hög grad opålitlig, men välmenande och personligen älskvärd. Som sitt mål satte han att söka åstadkomma snar samförståndsfred och att demokratisera Österrikes statsskick. Om hans försök 1917 att i fredssyfte förbereda underhandlingar med ententen genom sin svåger prins Sixtus af Bourbon se S i x t u s - b r e f v e n, Suppl., och V ä r l d s k r i g e t, sp. 151. Han förmådde emellertid icke öfva tillräckligt tryck på sina tyska bundsförvanter för att drifva dem till en för ententen antaglig förhandlingsbas, och när hans hemliga sonderingar hos ententen våren 1918 blefvo uppenbara, sökte han afvärja brytning med Tyskland genom att offentligen förneka de längst gående af sina året förut i skrift gjorda uttalanden. — Vid sin tronbestigning hade K. själf öfvertagit högsta befälet öfver armén och marinen; vid armén fungerade ärkehertig Fredrik (se d. o. Suppl.) som hans ställföreträdare till febr. 1917, då ärkehertigen erhöll afsked. Meningsskiljaktigheter mellan K. och generalstabschefen von Conrad ledde s. m. till den senares ersättande med general von Arz. Af de krigshandlingar den med tyska trupper förstärkta österrikisk-ungerska armén under K:s öfverbefäl utförde är offensiven mot Italien i okt. 1917 den mest betydande. — I Österrike tilltogo de separatistiska sträfvandena, särskildt efter den vidtgående amnesti K. i juli 1917 proklamerat, och de militära motgångarna sommaren och hösten 1918 omöjliggjorde monarkiens sammanhållning. K:s sista förtviflade försök i denna riktning, manifestet af 16 okt. 1918 om Österrikes förvandling till en federativ sammanslutning af fria nationer, blef endast signalen till upprättandet af en rad nationalregeringar, mot hvilka centralregeringen i Wien med hvarje dag blef allt maktlösare. Under den samtidigt pågående politiska krisen i Ungern präglades K:s uppträdande af ytterlig rådvillhet. Makten öfvergick såväl i Wien (30 okt.) som i Budapest (31 okt.) till provisoriska regeringar, och K. såg sig 11 nov. nödsakad att i en proklamation afstå från hvarje andel i statsangelägenheterna i Österrike, lösa sina ministrar från deras ämbetsed och förklara sig "på förhand godkänna det afgörande Tysk-Österrike träffar om sin statsform". Han afreste därpå till slottet Eckartsau och utfärdade därifrån en likalydande proklamation rörande Ungern. Någon otvetydig tronafsägelse för sig och sin ätt hade han ej därmed för någotdera riket afgifvit, men republiken utropades under folkmassornas tryck omedelbart såväl i Wien (12 nov.) som i Budapest (16 nov.). Den nya tysk-österrikiska regeringen nödgade några månader senare K. genom hot om landsförvisning eller internering att lämna Österrike. Vid öfverskridandet af gränsen (24 mars 1919) underskref han i Feldkirch en dock ej då offentliggjord protest, hvari han frånhände provisoriska nationalförsamlingens och den i febr. 1919 valda konstituantens republikbeslut bindande kraft och förbehöll sig sina österrikiska tronrättigheter. Han bosatte sig nu i Schweiz (i Villa Prangins vid Genèvesjön) och underhöll därifrån förbindelser med österrikiska och i synnerhet ungerska monarkister. I den fantastiska förhoppningen att genom sin närvaro kunna dämpa de inre stridigheterna i Ungern och blindt litande på, att riksföreståndaren Horthy skulle till honom öfverlåta regeringsmakten, företog K., måhända därtill uppmuntrad från inflytelserikt franskt håll, ett restaurationsförsök och dök 28 mars 1921 plötsligt upp i Szombathely (Steinamanger) i västra Ungern. Då Horthy ej ville främja K:s planer, såg sig denne nödsakad att återvända till Schweiz (april), där förbundsrådet som villkor för uppehållstillstånd affordrade honom en förbindelse att ej i Schweiz bedrifva politisk verksamhet och att vid ombyte af asyl därom underrätta förbundsrådet minst 3 dagar i förväg. K. sökte nu utverka tillstånd att få bosätta sig i Sverige eller Spanien, men stötte på svårigheter och företog hösten 1921 ett nytt restaurationsförsök. I sällskap med sin gemål anlände han 21 okt. i flygmaskin till Sopron (Ödenburg). Han vann anslutning hos därvarande legitimistiska trupper och drog med dem mot Budapest. Horthy, hotad med väpnad intervention från Tjecho-Slovakien och Jugo-Slavien, sände då trupper emot honom, och efter några smärre sammanstötningar måste K. ge sig fången och internerades i klostret Tihany. Ungerska nationalförsamlingen beslöt 6 nov. under påtryckning från ententen förklara huset Habsburg förlustigt sina tronrättigheter, och K. jämte sin gemål fördes på brittiska örlogsfartyg nedför Donau till Galatz och sedan till Funchal på Madeira. I en villa i närheten afled han några månader senare i lunginflammation. — Litt.: K. Nowak, "Der sturz der mittelmächte" (1921) och "Chaos" (1923), samt K. Werkmann, "Der tote auf Madeira" (s. å.). H. J—dt. V. S—g.

Karlberg, herrgård i Tavastehus landskommun, Tavastehus län, Finland, 4 km. från Tavastehus

stad, känd för sina storartade park- och trädgårdsanläggningar; i dessa ingår äfven Aulango naturskönа höjd. Egare är öfverste Hugo Standertskjöld. O. B—n.

Karl-Ewert, pseudonym för revyförfattaren och kabarésångaren Karl-Ewert Christenson, f. 18 jan. 1888 i Lund.

***Karlfeldt,** E. A., valdes 1912 efter C. D. af Wirsén till sekreterare i Svenska akad. och vardt 1917 hedersdoktor i Uppsala. — 1918 beslöt Sv. akad. att tilldela honom det litterära Nobelpriset, men då K. som akademiens sekreterare ej ansåg sig kunna mottaga det, måste beslutet återtagas, och något pris för detta år utdelades ej. Zorns skaldestipendium (se Zorn, sp. 857) innehar K. från början af dess utdelning. Sedan 1909 är han en af kommitterade till tryckfrihetens vård. — K. har vidare författat *Några dikter* (1916), som ingå i *Flora och Bellona* (3 uppl. 1918), hans största diktsamling. Den visar i flera afseenden nya drag, innehåller bl. a. en grupp mäktiga tidsdikter, framför allt från Världskriget, natur- och folklifsbilder från Roslagen och Öland, djup, personlig känslolyrik, allt gifvet med en språkets och fantasiens styrka och en formens själfständighet och konstnärlighet af högsta rang. K:s akademiska minnesteckning *Skalden Lucidor* utgafs särskildt 1912 (ny uppl. 1914); 1924 utkom separat *Minnesteckning över Carl Fredrik Dahlgren* (tr. 1923 i Sv. akad:s handl. ifrån år 1886, bd XXXIV). Äfven flera af hans uppmärksammade högtidstal äro utgifna, såsom *Brunnbäcksminnet* och *Zorn* (1921). *Dalmålningar* utkommo, illustrerade af Jerk Werkmäster, särskildt 1920, hvarjämte han utgett *Valda dikter* (1922) och *Kärleksdikter i urval* (1923). R—n B.

Karl-Gerhard, pseudonym för revy- och kuplettförfattaren Karl Gerhard Emil Johnson, f. 14 april 1891 i Stockholm, skådespelare.

Karlgren. 1. Anton K., slavist, tidningsman, f. 9 juni 1882 i Jönköping, blef filos. licentiat i Uppsala 1908 och var därefter verksam som tidningsman, hufvudsakligen i ''Dagens nyheter'', hvars andre redaktör och ansvarige utgifvare han var okt. 1910—sept. 1923. Samtidigt sysslade han med slavistisk forskning, var lärare i ryska vid Nya elementarskolan i Stockholm (1912—23) och utnämndes 1922 till innehafvare af professur i slavisk filologi vid Köpenhamns universitet, hvilken han tillträdde hösten 1923. Som forskare inom slaviskt språkområde har K. sysslat företrädesvis med spörsmål rörande deklinationssystemet. Studien *Sur la formation du génitif pluriel en Serbe* (1911) behandlar ett af den serbiska formbildningens dunklaste och fortfarande mest omstridda problem. Den stora undersökningen *Études sur la déclinaison des dialectes russes* (I under utg. 1924) har i sin helhet i korrektur och manuskript varit tillgänglig för sakkunnigas lofordande bedömande vid två professorskonkurrenser. Af K:s hand föreligga äfven två studier i nordiska språk: *Den arnamagnæanska handskriften 315 F. a* (1905) och *Gammalsvenskby, folk och språk* (delvis tr. 1907, men ej utg.). K. är en af vår tids mest allsidiga kännare af Ryssland, särskildt under årtiondet närmast före revolutionen, och har — utom en hel serie tidningsartiklar med kulturellt, litterärt och politiskt ämnesval och artiklar i Nordisk familjebok — i bokform offentliggjort *Vinterdagar bland ryska bönder* (1907), *Ryska intervjuer* (1916) och *Ryssland utan vodka* (1917). Vidare har han utgett flera broschyrer rörande aktuella svenska spörsmål och utrikespolitiska frågor: *Djävulsstriden i Sverge 1909*, *Försvarsriksdagen 1914* (tills. med O. Hemberg), *Den svarta veckan, timmarna före Världskrigets utbrott* (1915) m. fl. Som journalist utmärker han sig för stor stilistisk talang, kunskapsrikedom och modern skolning, delvis efter amerikanska förebilder. En förtjänstfull svensk öfv. af Dostojevskijs roman ''Onda andar'' (3 dlr, 1918—20) är verkställd af K.

2. Klas Bernhard Johannes K., den föregående broder, orientalist, f. 15 okt. 1889 i Jönköping, blef filos. kandidat i Uppsala 1909, företog med statsunderstöd längre studieresor till Ryssland, Kina, England och Frankrike, blef 1915 filos. doktor och docent i sinologi i Uppsala samt kallades 1918 till förste innehafvare af professuren i östasiatisk språkvetenskap och kultur vid Göteborgs högskola. Han har författat bl. a. *Études sur la phonologie chinoise* (3 bd, 1915—19; prisbelönt af Franska akad.), *Ordet och pennan i Mittens rike* (1918; eng. öfv. 1923), *Östasien under det nittonde århundradet* (1920), *Analytic dictionary of Chinese and Sino-Japanese* (1923) och *Östasiens religioner* (i ''Illustreret religionshistorie'', utg. af Lehmann, 1924) samt öfversatt ''Kinesiska noveller'' (1921). 1. Agr.

***Karl Gustaf,** officiellt Karl Gustav. 1. K. tillhör nu Torneå tingslag och omfattar 47,250 har. 2,877 inv. (1923).

Karlholm, järnbruk i Vässlands socken, Uppsala län, vid Tämnaråns mynning i Vässlandsfjärden af Bottenhafvet, omfattar stångjärnsverk med 6 hammare och 6 lancashirehärdar och vällugn, såg med 4 ramar m. m. Bruket anlades 1728 af Charles De Geer och tillhörde sedan Löfstafideikommisset till 1917, då det jämte öfrig jordegendom såldes till Gimo-Österby bruks a.-b. O. Sjn.

G. F. J. Karlin.

***Karlin,** G. F. J., blef 1918 filos. hedersdoktor i Lund. S. å. utgaf han *Kulturhistoriska museet i Lund. En handbok för besök och självstudium.*

***Karl Johans församling.** Med denna skall framdeles förenas Nya Varfvets socken i judiciellt, administrativt, kommunalt och ecklesiastikt hänseende. 27,178 inv. (1923).

***Karl Johans pris** utgör i penningar hälften af Sv. akad:s vanliga stora belöningsmedalj, som nu har ett värde af 800 kr.

***Karl Johans svamp** är afbildad å färgplansch II till art. Svampar.

Karl Marlo, pseudonym. Se Winkelblech, K. G.

***Karlowitz** tillhör nu Jugo-Slavien. Sedan 12 sept. 1919 är patriarken i K. öfverhufvud för den pravoslava kyrkan, d. v. s. sammanslutningen af alla

serbiska, bosniska, montenegrinska, kroatisk-slavonska, dalmatiska och ungerska ortodoxa kyrkosamfund.

Karlowitzpatriarkatet. Se Jugo-Slavien. Suppl., sp. 815.

*__Karlovy vary__, nu officiellt namn på Karlsbad. 1. Distrikt i Tjecho-Slovakien, Böhmen. 4,058 kvkm. 536,109 inv. (255,970 män och 280,339 kvinnor), 132 på 1 kvkm. (1921). Af befolkningen voro 505,702 af tysk, 15,498 af tjecho-slovakisk, 472 af judisk, 319 af annan nationalitet samt 14,318 utlänningar. 490,069 voro katoliker och 37,086 evangeliska. — 2. Staden K. hade 19,496 inv. 1921.

Karlsbadertvillingar, *miner.*, äro med vertikalaxeln som tvillingaxel såsom genomträngningstvillingar sammanväxta (se Tvillingkristall) fältspatkristaller, företrädesvis af ortoklas, men äfven af plagioklas. Dylika förekomma i graniten vid Karlsbad och finnas ofta som strökorn i andra graniter, äfven i Sverige. I tvärsnitt visa de sig som rektanglar, på längden tydligt delade i två skarpt skilda hälfter med olika glans och spegling. K. A. G.

*__Karlsborg.__ Fästningens garnison utgöres f. n. (1924) af Karlsborgs artillerikår, Göta ingenjörkår (utom fästningsingenjörkompaniet), 2:a intendenturkompaniet, infanteriets officersaspirantskola med studentkompaniet å K. samt infanteriets underofficersskola. H. J—dt.

*__Karlsborg__, socken. Församlingen förestås af garnisonspastorn, som benämnes kyrkoherde (enligt k. br. af 13 juni 1913). H. J—dt.

Karlsborg, en udde eller holme s. om lustslottet Haga (se d. o., äfven i Suppl.), af en kanal skild från Hagaparken, är sedan 1922, då kronprinsessan Margareta begrofs där, begrafningsplats för ej regerande medlemmar af kungl. familjen. På holmens högsta punkt står ett stenkors. Kronprins Gustaf Adolfs familjegraf är helt murad under jorden och täckes af ett horisontalt liggande granitblock med enkel skulptural utsmyckning. O. Sjn.

Karlsborgs artillerikår (n:r 10) utbröts 1 jan. 1920 ur Boden-Karlsborgs artilleriregemente och utgöres af 4 batterier med en volontärskola af 112 man. Kåren erhåller sitt värnpliktiga manskap från Malmöhus, Kristianstads, Hallands, Blekinge, Kronobergs, Kalmar, Jönköpings, Östergötlands, Göteborgs och Bohus, Älfsborgs och Skaraborgs län samt är förlagd på Karlsborgs fästning. C. O. N.

Karlsby revir af Östra distriktet, Östergötlands län, omfattar Aska härad samt af Bobergs härad den del af Karlsby kronopark, som ligger inom Kristbergs socken, och af Finspånga läns härad Godegårds och Tjällmo socknar med undantag af den i sistnämnda socken belägna delen af Gullbergs kronopark. Reviret, som är indeladt i 5 bevakningstrakter, omfattar 12,178 har allmänna skogar (1920), hvaraf 3 kronoparker med en areal af 9,000 har. S—r.

Karlsdal, järnbruk i Karlskoga socken, Värmlands län, vid Svartälfven, omfattar 3 masugnar, sågverk m. m. samt jordbruk med omkr. 300 har åker och 11,000 har skog äfvensom Granbergsdals masugn. Tax.-värde 1,763,000 kr. (1923). Tillv.-värde omkr. 1,3 mill. kr. Bruket anlades efter 1669, men fick först efter 1731 större uppsving. 1857 utvidgades det af C. Lindberg, tillhörde 1887—1905 Laxå bruk, som 1896 bildade Karlsdals a.-b., hvars aktiemajoritet sedan 1905 tillhört firman Possehl i Lübeck. O. Sjn.

*__Karlshamn.__ Stadens areal beräknas nu till 602 har, hvaraf 594 har land. Den hade vid 1923 års slut 7,507 inv. Sammanlagda taxeringsvärdet var 1922 för fast egendom 35,645,900 kr. Hamnen har, sedan Reymersholmsbolagets stora oljefabrik uppförts, fördjupats så, att 8—9 m. djupgående oceanångare kunna lägga till vid djuphamnskajerna. Genom Södra Sveriges statsarbeten ha sedan 1921 stora vågbrytare anlagts till hamnens skydd. Handelsflottan omfattar 19 fartyg om 3,366 nettoton och en besättning af 149 man (1921). Sammanlagda antalet ankomna och afgångna fartyg var s. å. 1,967 om 317,214 nettoton. De förnämsta importvarorna voro spannmål och stenkol, exportvarorna sten och trävaror, oljor och foderämnen. Inom staden funnos s. å. 25 fabriker med 736 arbetare, ett salutillverkningsvärde af 15,524,788 kr. och en bevilln.-taxerad inkomst af 749,654 kr. De förnämsta fabrikerna äro nu 1 råsockerbruk med 323 arb., 2 oljefabriker med tills. 71 arb., 1 trikåfabrik med 73 arb. och 1 bryggeri med 52 arb. Vidare finnas bl. a. 1 punschfabrik, flera stenhuggerier, ett varf och en takpappfabrik. Tobaksfabrikerna ha upphört. Utom sparbank finnas nu afdelningskontor af Skand. kredit-a.-b., Svenska handelsbanken och Jordbrukarbanken. Med realskolan är nu förenadt ett kommunalt gymnasium med 2 ringar. De båda tidningarna äro nu dagliga. — Vapenbilden i K:s stadsvapen har nu stadfästs till den lindrigt ändrade form, som fig. här ofvan visar. Jfr H. Rosengren, "Karlshamns historia 1664—1914" (I; 1918). O. Sjn.

Karlshamns vapen.

Karlshamn, daglig morgontidning för Karlshamn, tryckt å "Blekinge läns tidnings" tryckeri i Karlskrona. Tidningen började utges 1864 och blef daglig 1914. Nuvarande redaktör (sedan 1914) är B. E. Lindberg (f. 1874), tillika hufvudredaktör för "Blekinge läns tidning", lokalredaktör D. Ljungquist (f. 1864). Postprenumerationspriset (1924) är 14 kr. per år. Tidningen eges af A.-b. Blekinge läns tidning, som i dec. 1913 inköpte den af dåvarande egarna E. O. och Oskar Lagerblad. Dess politiska hållning är frisinnad.

Karlshamns allehanda, daglig morgontidning i Karlshamn, började utges 1847 af boktryckaren Erik Gustaf Johansson (d. 1884) och blef daglig 1915. Bland medarbetare märkes Henrik Wranér (1879—92). Nuv. utgifvare är Folke Bengtsson (f. 1879); redaktör är Ernst Sonesson (f. 1898). Tidningens tryckeri sysselsätter 4 sättmaskiner; den tryckes på amerikansk flattrycksrotationspress. Upplagan är 8,800 ex. (däraf postupplaga 2,614 ex.; 1924). Postprenumerationspriset är s. å. 14 kr. per år. Egare är A.-b.

E. G. Johanssons boktryckeri (aktiekapital 150,000 kr.). Tidningens politiska ståndpunkt är moderat.

*Karlshamn—Vislanda—Bolmens järnväg är fr. o. m. 1914 efter omräkning 129,0 km. lång, hvaraf sträckan Vislanda—Bolmen 51,0 km. F. P.

*Karlskoga. 1. Bergslaget ingår nu i Karlskoga fögderi. 20,901 inv. (1923). — 2. Inom socknen finns nu folkhögskola med hufvudkurs (manlig och kvinnlig) och andra årskurs.

*Karlskrona. Invånarantalet uppgick vid 1923 års slut till 28,393. Taxeringsvärdet var 1922 för bevillningspliktig fast egendom 54,480,600 kr. och för bevillningsfri 40,418,800 kr., den bevillningstaxerade inkomsten s. å. 27,162,510 kr. Stadens inkomster voro 1923 5,347,756 kr., dess utgifter 5,048,549 kr., tillgångar 15,528,014 kr. och skulder 11,269,502 kr. 1922 invigdes ett nytt, ståtligt och fullt modernt inredt länslasarett med plats för omkr. 175 patienter. Kostnaden för lasarettet har uppgått till omkr. 4,200,000 kr. Bland nyuppförda större byggnader må nämnas sparbankens, Svenska handelsbankens (f. d. Bank-a.-b. Södra Sverige), Smålands enskilda banks och Jordbrukarbankens (f. d. Blekinge bank). 1914 uppfördes stadens moderna slakthus för en kostnad af 575,000 kr. Spårvagnslinje från staden till de nybyggda villakvarteren vid Gräsvik, Grenadjärkasernerna, Bergåsa och Västra Mark invigdes 1910. Elementarläroverket för flickor har utvidgats med fyraårigt, statsunderstödt gymnasium, som innehar dimissionsrätt. Tekniska yrkesskolan har omändrats till lärlings- och yrkesskola. Den gamla lasarettsbyggnaden har inredts till folkskola (''tullskolan''). A.-b. Karlskrona porslinsfabrik, grundadt 1918, hade 1923 130 st. arbetare och ett tillverkningsvärde af 700,000 kr., dess aktiekapital utgör 500,000 kr. 1915 aftäcktes vid Kungsbron invid den forna bastionen Aurora en bronsbyst af Erik Dahlbergh. Den naturskönt belägna Vämöparken, med hvilken staden står i förbindelse dels med ångbåt, dels med spårväg, utgör en omtyckt tillflyktsort för stadens invånare. — Detaljerna i K:s stadsvapen ha nu fått en något ändrad utformning, som visas i ofvanstående figur. H. Schultz.

Karlskronas vapen.

*Karlskrona grenadjärregemente fick genom 1914 års härordning 1916—19 en tredje bataljon och har numera samma styrka som öfriga infanteriregementen. Det befinner sig äfven i ständig tjänstgöring, fastän tidtals med liten manskapspersonal. C. O. N.

Karlskrona kungliga amiralitetsförsamling. Se Karlskrona, sp. 1086. 12,031 inv. (1923).

*Karlskrona-tidningen (Karlskrona veckoblad), morgontidning i Karlskrona, daglig sedan 1904, uppsattes under namnet ''Carlscronas wekoblad'' 1753; första numret utkom lördagen 29 dec. 1753 och angafs gälla till lördagen 5 jan. 1754. Nuvarande hufvudredaktör och utgifvare är filos. kandidat E. Timelin (f. 1886), andre redaktör Rob. Josephsson (f. 1895). Tidningen sysselsätter tre sättmaskiner och tryckes på rotationspress. Postprenumerationspriset för 1924 är 14 kr. Egare är A.-b. Amiralitets- och stadsboktryckeriet i Karlskrona; ordförande i dettas styrelse är konsul Erik Forssberg, verkställande direktör riksdagsman J. Clemedtson. Tidningens politiska ståndpunkt: höger.

*Karlskrona—Växjö järnväg är enligt senaste omräkning 113,5 km. lång. F. P.

*Karlskyrka. 1. Se äfven Karlung. Suppl.

*Karlslunda omfattar 12,490 har. 1,541 inv. (1923). K. tillhör nu Växjö stift.

*Karlsohn, Anna M., hade afskedsrecett på K. teatern i april 1912 (som *Marcellina* i ''Figaros bröllop'').

*Karlson, A. M. V., blef 1902 lektor vid tekniska elementarskolan i Örebro och tog 1920 afsked.

Karlson, Anton Robert Valdemar, affärsman, f. 28 nov. 1861 i Riseberga, Kristianstads län, utbildad till köpman i järn- och metallbranschen i Tyskland och England, upprättade firman A. Karlson, järn-, metall- och maskinaffär i Köpenhamn 1888 och var svensk olönad konsul i Köpenhamn med generalkonsuls n. h. o. v. 1906—20. K. var ordf. i Svenska understödsföreningen 1905—22, kassör och sedermera kassaförvaltare i Svenska Gustafsförsamlingen 1903—22 och vice ordf. i Gustafsförsamlingens kyrkoråd och kyrkostämma 1913—22. Han deltog verksamt i arbetet för uppförandet af Gustafskyrkan samt upprättandet af Victoriastiftelsen och Prinsessan Margaretas kustsanatorium.

Karlsro, arbetshem i Bondkyrkoförsamlingen vid Uppsala för manliga sinnesslöa, med 13 platser, öppnades 1888. Vid det närbelägna Rickomberga ligger länets sinnesslöskola med plats för 44 elever, anlagd 1883 och utvidgad 1905. O. Sjn.

*Karlsruhe. 1. K. är nu en krets i tyska republiken Baden. 2,572 kvkm. 631,681 inv. (1919). — 2. Staden hade 135,952 inv. 1919. Under Världskriget utsattes den från juni 1915 till sept. 1918 för tillsammans 14 flyganfall af hufvudsakligen franska flygare, hvarvid 164 personer dödades och omkr. 200 sårades, hvarjämte en del materiell skada anställdes. Särskildt förlustrika voro de ''i repressaliesyfte'' utförda franska flyganfallen 15 juni 1915 och 22 juli 1916. Under det förra skadades svårt bl. a. slottet, å hvilket utom medlemmar af storhertigliga familjen äfven drottning Viktoria af Sverige och prins Lennart uppehöllo sig. Under det senare, som egde rum å en stor kyrklig högtidsdag (Kristi lekamens fest), då massor af folk voro i rörelse, dödades bl. a. 80 och sårades 154 barn. Då K. är en h. o. h. öppen stad, gåfvo flyganfallen — särskildt det sistnämnda — anledning till energiska protester från tyska regeringens sida och uppväckte en storm af harm och förbittring i hela Tyskland. H. J—dt.

*Karlsson, K. G., var stadsfullmäktig i Göteborg 1895—1922 och 1919—22 stadsfullmäktiges ordförande. Han lämnade Andra kammaren 1911 och tillhörde 1912—17 Första kammaren, vald af Göteborgs stadsfullmäktige. I bevillningsutskottet var han vice ordf. 1908—11 och ordf. 1912—17.

Till sin afgång ur riksdagen, där han tillvann sig mycken aktning och uppmärksamhet, var K. medlem af liberala samlingspartiets förtroenderåd. Han var medlem af 1911—20 års nykterhetskommitté. Från sin flitigt anlitade befattning som statens förlikningsman afgick han 1919. Gl.

*__Karlsson__ (sp. 1095), K. H., föddes 12 (ej 18) nov. och dog 24 (ej 25) maj.

__Karlsson__, John Otto, ämbetsman, f. 31 maj 1855 i Dingtuna, Västmanlands län, blef länsnotarie i Västmanlands län 1886, kronofogde 1888 och är sedan 1899 borgmästare i Västerås, där han gjort sig känd som framstående kommunalman. K. är ordf. i Västmanlands läns landsting sedan 1911, var 1910—11 led. af Första kammaren för Västmanlands län och är från 1923 led. af samma kammare för Västmanlands och Södermanlands län.

*__Karlstad__ har nu en areal af 2,494 har. Vid 1923 års slut var de bebyggda tomternas antal 570, icke reglerade tomter i förstadsområdena oräknade. Sammanlagda taxeringsvärdet å fastigheter var s. å. 60,765,800 kr., hvaraf å bevillningsfria fastigheter 7,113,300 kr. och å jordbruksfastigheter 974,600 kr. Efter sjuårig rättegång återvann staden 1908 från ett 130-tal innehafvare värdefull s. k. donationsjord, belägen i förstäderna och intill stadens planlagda område. Vid 1922 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 14,026,271 kr., dess skulder till 10,494,675 kr., hvaraf fonderade lån 10,011,697 kr. För kommunala behof samt kyrka och skola uttaxerades 1924 7 kr. per 100 kr. Folkmängden var vid 1923 års slut 19,795 pers. Elektricitetsverket har tillgång på elektrisk energi bl. a. från stadens 1918 genom inköp af aktiestocken i Kohlsäters a.-b. förvärfvade kraftkällor i Sillerud och Gillberga socknar. ”Gamla skolan”, nu lokal för Värmlands museum och domkapitlet, uppfördes enligt senaste forskningar efter ritningar af öfverintendenten K. J. Cronstedt. Ett nytt folk-

Karlstads nya folkskoleseminarium.

skoleseminarium (se fig.) invigdes 1924. Karl IX-statyn skall resas 1925. — Summan af ankomna och afgångna fartyg 1922 var 3,077 om 313,927 ton. Stadens egen handelsflotta var s. å. 20 ångfartyg om 5,759 ton och 8 motorfartyg om 1,221 ton. Antalet handlande var 1923 268 med 344 biträden; handtverkarna voro s. å. 187 med 328 arb.; fabrikerna voro 1922 57 med 1,620 arb. och ett tillverkningsvärde af 16,14 mill. kr. Sydväst om staden ligga i Hammarö socken Uddeholmsbolagets stora anläggningar vid Skoghall (se Uddeholmsverken, sp. 821), hvilka genom K.—Skoghalls järnväg stå i förbindelse med K:s östra station. Staden har f. n. (1924) förutom hypoteksföreningar följande kreditanstalter: hufvudkontor af Värmlands ensk. bank, Karlstads sparbank samt Allm. sparbanken i Värmland, afdelningskontor af Riksbanken, Sydsvenska banken, Jordbrukarbanken, Göteborgs bank och Ensk. banken i Vänersborg. Den tekniska aftonskolan har ombildats till lärlings- och yrkesskolor. I staden finnes ett straffängelse. ”Nya Wermlands-tidningen” är nu daglig, öfriga tidningar, hvilka utkomma 3 ggr i veckan, äro nu ”Karlstads-tidningen”, ”Värmlands läns tidning” och ”Värmlands folkblad”. Staden väljer tillsammans med länet ledamöter af riksdagens båda kamrar. Värmlands regemente är förlagdt till staden. Litt.: C. E. Nygren, ”Carlstads historia omfattande de 50 åren närmast före stadens brand 1865” (1914) och ”Karlstads brand 1865 och stadens senare historia” (1915). G. E. B.

*__Karlstad—Munkfors järnväg.__ Se Nordmark—Klarälfvens järnvägar. Suppl.

*__Karlstads härad__ omfattar nu 27,037 har. 14,681 inv. (1924).

__Karlstad—Skoghalls järnväg__ (sign. K. S. J.), smalspårig (0,891 m.), 7,5 km. lång, inom Värmlands län belägen, erhöll koncession 2 april 1914, beviljad åt enskilda personer och 16 okt. s. å. öfverlåten å Karlstad—Skoghalls järnvägs-a.-b., Uddeholm. Järnvägen, som öppnades för trafik 31 juli 1915, utgår från Sjötullens station å Statens järnvägar 2,1 km. v. om Karlstads östra station, med hvilken förbindelse finns å ett treskenigt spår, kröker sedan åt s. v. till Växnäs och går därifrån i nästan sydlig riktning till Skoghall efter att dessförinnan ha passerat en gren af Klarälfven vid Dingelsundet. Vid 1920 års slut utgjorde den bokförda byggnadskostnaden 1,007,280 kr., hvaraf för banan med husbyggnader 846,000 kr. och för rullande materiel 153,000 kr. Aktiekapitalet uppgick vid samma tidpunkt till 500,000 kr. Fr. o. m. 1920 eges och trafikeras banan af Nordmark—Klarälfvens järnvägs-a.-b. F. P.

__Karlstadskonventionerna__, ofta använd benämning på de fem konventioner, som 26 okt. 1905 undertecknades i Stockholm af svenske utrikesministern Fredrik Wachtmeister och Norges befullmäktigade ombud Thor von Ditten och voro resultat af de öfverläggningar om villkoren för upplösning af föreningen mellan Sverige och Norge, som höllos i Karlstad af svenska och norska delegerade 31 aug.—23 sept. 1905 (med afbrott 7—12 sept.). Aktstyckena voro följande: 1) konvention om tvisters reglering genom skiljedom; 2) konvention om upprättande af en neutral zon mellan Sverige och Norge och i samband därmed demantelering af inom denna zon befintliga fästningsverk, de s. k. norska gränsfästningarna, och förbud mot ökande af befintliga befästningsverk vid Kongsvinger; 3) konvention om lapparnas rätt till renbete (se Lappar, sp. 1209—12 och i Suppl.); 4) konvention om ömsesidig fri transitotrafik på 30 år från 1 jan. 1906 samt 5) konvention om gemensamma sjöar och vattendrag. Dessförinnan hade de i Karlstad vunna förhandlingsresultaten godkänts af regering och riksdag i bägge rikena. Till samma grupp aktstycken höra jämväl dels en s. d. undertecknad ”separat akt” om detaljbestämmelser rörande befästningarnas demantelering och

om dessa arbetens afsyning af en utländsk militär kontrollkommission, dels ett äfvenledes 26 okt. 1905 undertecknadt protokoll om de fem konventionernas och separataktens undertecknande; med undantag af separatakten finnas dessa aktstycken (i den franska texten) aftryckta hos C. Sandgren, ”Recueil des traités . . de la Suède” (1910). V. S—g.

*__Karlstads stift__ hade 363,657 inv. 1923. I K. funnos s. å. 69 pastorat med 141 församlingar, hvaraf 5 stadsförsamlingar.

__Karlstads-tidningen,__ i Karlstad utkommande länstidning för Värmland, utgör en fortsättning af två äldre tidningar, nämligen ”Nya Wermlandsposten” (1855—72), och dess efterföljare ”Vermlands läns tidning” (1872—79), hvilka efter hvarandra utgåfvos af boktryckaren C. D. Forssell. Denne öfverlämnade hösten 1879 ”Vermlands läns tidning” till sin son Albin Forssell, hvilken utbytte dess namn till Karlstads tidning och till redaktör och ansvarig utgifvare antog dåv. bokhandlanden A. E. Jeurling (se d. o.), som kvarstod till 1884. A. Forssell öfvertog då själf utgifvarskapet och ändrade därvid tidningens namn till det nuvarande. Redaktörer ha därpå varit 1884—86 A. Wernell, 1886—90 Y. Svartengren (se d. o. 4, äfven i Suppl.) och från 1890 M. Hellberg (se d. o., äfven i Suppl.), hvilken sedan 1903 äfven är ansvarig utgifvare. A. Forssell öfverlät 1903 tidningen med tryckeri till ett aktiebolag (aktiekapital 150,000 kr.), bestående utom honom af dåvarande fyra fasta medarbetare och tryckeriföreståndaren E. Ankers. Blandmedarbetare under årens lopp må nämnas värmlandsskalderna Gustaf Fröding (1885—94, med fast anställning 1887—88 och 1892—94) och O. Stjerne (1899—1912). Redaktionssekreterare är sedan 1897 filos. kandidat Helmer Rothman (f. 1867).

Tidningen utkom först 2 ggr i veckan, men är sedan 1895 hvarannandagstidning. Upplagans storlek är f. n. (1924) omkr. 12,500, däraf 7,300 ex. till postprenumeranter. Den tryckes sedan 1920 på rotationspress. Till sin politiska hållning har tidningen från början varit själfständigt frisinnad med starkt kulturell betoning.

*__Karlstadt.__ — 2. K. tillhör nu Jugo-Slavien.

*__Karlsteen,__ A. En af honom utförd medalj finns afbildad å pl. III till art. Medalj.

__Karlsvik,__ järnverk vid Luleå (se d. o.).

*__Karlsöarna.__ Sedan k. jaktklubben tagit hand om Stora Karlsö, finnas där ej längre några får. Nyare litt.: Bengt Berg, ”Stora Karlsö. En bok om hafvets fåglar” (1915).

__Karlsöy.__ 1. Pastorat i Troms prosteri, Hålogaland bispedömme, Norge, med socknarna K. och Helgöy. 1,427,91 kvkm. 3,730 inv. (1920). — 2. Härad och socken i K. pastorat och Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), Norge. 753,90 kvkm. 2,319 inv. (1920). Fiske. 2. K. G. G.

__Karlung,__ lokalt helgon i Roslagen, som gifvit namn åt socknen Karlskyrka, nu ingående i Söderby-Karls socken och pastorat. Det är ej med visshet kändt, när K. lefde. Enligt lokal tradition skall han ha bott på Karlösa gård inom socknen. Enligt en hypotes skulle han vara Roslagens martyrapostel liksom Botvid, som gifvit namn åt Botkyrka, Södertörns. Enligt en annan skulle han ha stupat vid ett strandhugg af hedniska ester i trakten. Hans reliker förvarades i ett silfverskrin inne i en ekkista i kyrkans kor, och vallfärder företogos till helgonets kista och till en ”Karlskälla” i närheten; bl. a. vallfärdade vid Svante Stures sjukdom 1502 hans fränka Birgitta Bonde för hans räkning till ”Sankte K. i Roden”. Spår af helgonets dyrkan förnummos ännu vid en visitation 1641, då ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus befallde, att man skulle uppbränna hvad som fanns kvar af helgonets ben; ”helgedomakaret” fanns dock ännu ett trettiotal år senare kvar i kyrkan. Denna beröfvades 1816 sin inredning, som fördes till Söderby, och Vitterhets-akad. medgaf 1832, att takteglet fick tagas från ödekyrkan, samt 1875, att äfven murarna fingo nedrifvas. Nu finnas endast delar af grundmurarna kvar. Litt.: Gottfr. Carlsson, ”Anteckningar om ett par svenska helgon” (i ”Kyrkohist. årsskr.” 1919), och N. Ahnlund, ”Sankte K. i Roden” (i ”Sv. dagbl. 31/12 1921). V. S—g.

*__Karnallit.__ Se äfven Stassfurtsalter, sp. 1026—27.

__Karnarutić__ [-titj], Bernardo. Se Serbokroatiska litteraturen, sp. 154.

__Karnebeek__ [-bēk], Herman Adriaan, jonkheer van, nederländsk politiker, f. 21 aug. 1874 i Haag, blef 1900 juris doktor i Utrecht, var 1901—11 anställd i kolonialministeriet, sedan 1908 som afdelningschef, och var 1907 en af Nederländernas delegerade på 2:a Haagkonferensen. Han var 1911—18 borgmästare i Haag och blef sept. 1918 utrikesminister i ministären Ruys de Beerenbrouck. Som sådan motsatte han sig 1919 belgiska regeringens försök att få till stånd förhandlingar om afträdelse till Belgien af nederländskt område i provinsen Limburg och fick till stånd en för Nederländerna förmånlig uppgörelse om internationell reglering af trafiken på Schelde, där Belgien gjort anspråk på att få utöfva suveränitetsrättigheter. Han afvisade 1920 med fasthet de allierade stormakternas folkrättsstridiga kraf på att få exkejsare Vilhelm II utlämnad af nederländska regeringen (se Nederländerna. Historia. Suppl.). Vid Nationernas förbunds delegeradeförsamlings möten i Genève har han från 1920 varit en af Nederländernas delegerade, och 1921 ledde han som president mötesförhandlingarna. Han var 1922 ett af Nederländernas ombud vid Genuakonferensen. K. åtnjuter anseende för att vara en af sitt lands skickligaste diplomater. V. S—g.

__Karnell,__ Karl Vitalis, präst, skolman, f. 27 nov. 1862 i Kråksmåla, Kalmar län, d. 21 febr. 1921 i Haparanda, kapellpredikant och folkskollärare i Muonionalusta 1899, kyrkoherde i Karesuando 1901—15 samt därjämte folkskolinspektör i Karesuando distrikt 1904—15, i Torneå distrikt 1915—16 och 1919—21 samt landets förste nomadskolinspektör 1916—19. En utmärkt kännare af våra finnars och nordligaste lappars förhållanden, nedlade han ett entusiastiskt och högt uppskattadt arbete på själavården och skolundervisningen i sin trakt och särskildt på omorganisationen af lapparnas skolväsen. Han anlitades under flera perioder som kommissionsled. eller expert vid de förhandlingar, som ledde till konventionen 5 febr. 1919 mellan Sverige och Norge ang. flyttlapparnas rätt till renbetning. K. B. W.

Károli, Gáspár, f. 1529, d. 1591. Se Ungerska litteraturen, sp. 1057.

Karolinapapegojan. Se Papegojor, sp. 1484.

Karolinaperikitten. Se Papegojor, sp. 1484.

***Karolinerna** förvaltas nu af Japan som mandat under Nationernas förbund. Om besittningen af den i samfärdselhänseende synnerligen viktiga ön Jap (7,155 inv. 1913) fördes 1920—21 mellan Japan och Förenta staterna en hetsig tvist, som slutade med en öfverenskommelse, enligt hvilken det senare fick kontroll öfver telegrafkabeln Jap—Guam, inbegripet kabelfästet på Jap, men Japans kontroll öfver telegrafkabeln Jap—Menado erkändes af Förenta staterna och skulle ordnas genom uppgörelse mellan det förra och Nederländerna såsom innehafvare af Menado.

***Karolinska förbundet** har verkat hufvudsakligen genom utgifning af en ''Årsbok'', innehållande bidrag till den karolinska tidens historia. Förbundets ledamöter (omkr. 1,000) äro dels ständiga, som en gång för alla erlägga 150 (urspr. 100) kr., dels betalande årsafgift, f. n. (1924) 7 kr. 50 öre. Ordf. är sedan dess bildande prins Karl. Sekreterare och redaktör för årsboken ha varit professor A. Stille (1910—22) och docenten N. Herlitz (från 1922). N. H—tz.

Karolinska grafkoret. Se Riddarholmskyrkan och Tessin 1.

***Karolinska krigares dagböcker.** Delarna 6—12 i denna serie utgåfvos 1912—18. Del 1 utgafs 1921 i ny reviderad uppl. af N. Herlitz.

***Karolinska mediko-kirurgiska institutet.** 10 dec. 1910 firade institutet 100-årsminnet af sitt inrättande. Vid tillfället utgaf dess lärarkollegium institutets historia i 3 bd, förf. af professor F. Lennmalm.

Den väsentligaste förändring, som efter 1910 skett vid lärosätet, är den genom k. br. 13 juni 1923 fullbordade utvidgningen af detsamma till en fullständig med. fakultet. De studerande, som vid läroverket aflägga med. kandidatexamen, behöfva efter 1 mars 1924 ej såsom förut genomgå de fastställda 6 månaders propedeutiska sjukhustjänstgöringarna i Lund eller i Uppsala, efter aflagd med. kandidatexamen, utan kunna omedelbart fortsätta vid de till institutet för ändamålet nyanslutna sjukvårdsinrättningarna. Detta har möjliggjorts därigenom, att statsmedel beviljats till 2 nya lärarbefattningar och att Stockholms stadsfullmäktige upplåtit 2 med. afd. vid S:t Eriks sjukhus för undervisning. Äfven andra utvidgningar ha sedan 1910 tillkommit. 1912 erhöll institutet en klinisk afd. med poliklinik för öron-, näs- och halssjukdomar, förlagd till Sabbatsbergs sjukhus, 1913 en ortopedisk klinik och poliklinik vid Stockholms vanföreanstalt (genom donation af Oskar Ekman) och 1924 en kirurgisk klinik och poliklinik vid Maria sjukhus (sistnämnda anordning är dock medgifven endast som personlig för nyutnämnde professorn i kirurgi E. Key). Inom läroverkets egna inrättningar har tillkommit ett självständigt röntgeninstitut vid Serafimerlasarettet, med en professor som föreståndare 1916, hvarjämte den rättsmedicinska institutionen fått eget hus på institutets tomt.

Antalet studerande var vårterminen 1924 853 (hvaraf 76 kvinnliga). Lärarbefattningarna voro då 24 professorer, 2 prosektorer, 5 laboratorer, 3 lärare, 30 docenter och 5 biträdande lärare. De ord. lärarbefattningar, som tillkommit sedan 1910, äro professurer i de 3 ämnena hals-, öron- och nässjukdomar, i ortopedi och i röntgenologi, 1 prosektorsbefattning och 1 laboratorsbefattning, förutom biträdande lärare och docenter. En professur har omdanats till en laboratorsbefattning.

Institutets kraftiga utveckling, hvarigenom de studerandes antal på 15 år ökats till väsentligt mera än det dubbla, har medfört trängsel på kliniker och institutioner. De studerande få ofta vänta på plats vid inrättningarna. Därigenom både försvåras undervisningen och fördröjas examina. En 1 juli 1919 tillsatt kommitté inom Serafimerlasarettet (med universitetskanslern som ordf.) är sysselsatt med att uppgöra förslag till institutets vidgande och förflyttning, i första rummet af de kliniska sjukhusen.

Institutets ekonomiska stat upptog för förvaltningsåret 1923—24 statsmedel till aflöningar 311,685 kr. och till institutets materiella behof 127,400 kr. Dess egna fonder utgjorde 1,358,879 kr. Det största tillskottet i dessa egna fonder intill juni 1923 är *Oskar Ekmans professurs fond*, som f. n. (1924) uppgår till 224,012 kr. (professuren i ortopedi). Efter 30 juni 1923 ha ytterligare tillkommit *Fr. Lundbergs stipendiefond* med 15,000 kr., *Otto Ulmgrens stipendiefond* med 13,000 kr., *Dentalbolagets biblioteksfond* med 3,000 kr. (de 2 sistnämnda för Tandläkarinstitutet) samt *Therèse och Johan Anderssons minnesfond* å 5,472,118 kr. Institutets samtliga egna fonder utgöra alltså f. n. 6,861,997 kr. Therèse och Johan Anderssons fond är donerad af Knut Andersson (f. 1868) i Stockholm i bref af 11 nov. 1922 och utgör hela det honom efter hans aflidna moder tillfallna arfsbeloppet. Donationen mottogs af lärarkollegiet 31 dec. 1923, och stadgarna för ''Therèse och Johan Anderssons minne'' godkändes af donator 19 jan. 1924. Donationsbrefvet uppger fondens ändamål vara ''att användas till det trefaldiga och institutets uppgift närliggande ändamålet: lidandets — det kroppsliga såväl som det däraf såsom följd uppkomna själsliga — lindrande, botande och förekommande genom såväl vetenskaplig forskning som ock praktiska åtgärder''. Enligt de af donator godkända stadgarna får fonden icke användas ''till sådana utgifter, som det åligger staten att bestrida i och för den medicinska undervisningens behöriga fortgång, ej för inrättandet af lärarplatser eller befattningar, ej för det löpande arbetet å kliniker och vetenskapliga institutioner, ej till utgifvande af periodiskt utkommande skrifter, ej för utgifter, som det åligger staten, landstingen och kommunerna att bestrida för handhafvande af på dem ankommande sjukvård, samt ej heller för nybyggnader. . . . Förslag angående räntemedlens användning tillkomma professorer och förutvarande professorer vid Karolinska institutet samt vid de svenska universitetens medicinska fakulteter äfvensom ledamöter af centralstyrelsen för Sveriges läkarförbund''. Förslagen prövas af en särskild nämnd med institutets rektor och dekanus som självskrifna jämte 3 andra led., valda inom institutets professorskår. C. S—g.

Károlyi [ka'råji], gammal ungersk adelsslägt från komitatet Szathmár, omtalad redan på 1200-talet (under namnet Kaplyon) och på 1700-talet framträdande ibland de rikaste magnatätterna. Grunden

till dess stora rikedom och inflytande lades då af Sandor (Alexander) K., f. 1668, d. 1743, hvilken — efter att en tid ha tillhört Frans Rákóczis krigsråd — med de kejserlige å de ungerske konfedererades vägnar 1711 afslöt fredsfördraget i Szatmár (se Ungern, sp. 1041), som gjorde slut på den ungerska resningen mot habsburgarna. Han upphöjdes 1712 till grefve och blef 1741 fältmarskalk. Bland hans ättlingar märkas grefve Aloys K., f. 1825, d. 1889, österrikisk-ungersk ambassadör i Berlin 1871—78 och i London 1878—88 samt en af dubbelmonarkiens delegerade på Berlinkongressen 1878, och vidare grefve Georg K., f. 1802, d. 1877, en af de ungerske magnater, som 1848 hängifnast under Kossuth deltogo i kampen för Ungerns oberoende. Än mer bekant är hans sonson grefve Mihály K. (se nedan).

Mihály (Mikael) K., ungersk politiker, f. 4 mars 1875, företog efter några universitetsår i Budapest vidsträckta utrikesresor, bl. a. till Förenta staterna och Indien, sökte 1902 förgäfves som regeringsvänlig liberal bli vald till deputerad, men tillhörde 1905 en kort tid deputeradekammaren som medlem af oafhängighetspartiet. 1909—12 var han president för ungerska landsagrikulturföreningen och blef 1910 ånyo led. af deputeradekammaren. Där väckte han uppseende som radikal oafhängighetsman, duellerade i jan. 1913 med Tisza, sedan denne brutit oppositionens obstruktionstaktik, och valdes s. å. till president för det förenade oafhängighetspartiet. Inom detta sökte han arbeta för en fredsvänlig och demokratisk politik, ungerskt närmande till ententen, allmän rösträtt och uppgörelse med de slaviske nationalisterna inom och utom riket. Han framlade bl. a. detta program vid en audiens hos president Poincaré i jan. 1914 och utvecklade det under en föredragsturné bland ungrarna i Förenta staterna (juni—juli s. å.). På hemvägen blef han dagarna efter Världskrigets utbrott internerad i Frankrike, men frigafs i sept. och sökte efter hemkomsten utan framgång sprida sin öfvertygelse om ententens stora utsikter till seger i kriget. Genom sitt giftermål (nov. s. å.) med en styfdotter till Gyula Andrássy d. y. kom han i nära personlig beröring med denne, men han skilde sig under krigsåren alltmer från partiets af Andrássy och Apponyi ledda tyskvänliga flertal, utträdde med ett 20-tal anhängare 1916 formligen ur partiet och bildade en egen, freds- och ententevänlig grupp, benämnd Károlyipartiet. Vid konung Karls tronbestigning, nov. 1916, hoppades han på stöd af denne för sina idéer och rönte tidtals en viss uppmuntran af honom och utrikesministern Czernin. K. började 1917 en intensiv fredskampanj och trädde sommaren 1918 i Schweiz i beröring med enterepresentanter, hvarefter han allt ifrigare yrkade på separatfred och uppsägning af förbundet med Tyskland. I samverkan med socialdemokraterna bildade han efter ministären Wekerles demission ett ungerskt nationalråd 25 okt. 1918 och framlade som dettas program kraven på snar fred, upphörande af förbundet med Tyskland, hemkallande från fronten af de ungerske soldaterna, Ungerns fullständiga oberoende af Österrike och en genomgripande jordreform. Konung Karl erbjöd honom 26 okt. ministerpresidiet, men ångrade sig snart, och i stället bildades 30 okt. en ministär Hadik, som emellertid följande dag genom en revolutionär resning i Budapest förmåddes att afgå, hvarpå K. utsågs till ministerpresident. Några dagar senare löstes den nya ministären från sin ed till monarken, och sedan denne (13 nov.) afsagt sig all andel i regeringsärendena, utropade K. under massornas påtryckning republiken (16 nov.). K., som 11 jan. 1919 utsågs till republikens provisoriske president, gjorde förtviflade försök att genom undfallenhet för ententen och vädjanden till Wilson rädda det mesta möjliga af Ungerns territoriella integritet. Samtidigt blef hans inrikespolitik under förhållandenas tryck alltmer demagogisk. Då de allierade i strid mot vapenstilleståndsvillkoren läto rumänerna besätta allt större delar af Ungern, öfverlät den maktlöse K. 21 mars s. å. i ett manifest makten till ”Ungerska folkets proletariat”, d. v. s. till en bolsjevikisk folkkommissarieregering under ledning af A. Garbai och Béla Kún (jfr Ungern, sp. 1050). Kort därefter nödgades K. gå i landsflykt. Som apologi för sin politik har han utgett memoarverket ”Gegen eine ganze welt” (1924). V. S—g.

***Karosseri.** Se äfven Automobil. Suppl.

Karp, *zool.* Se Karpsläktet.

Karpalund—Degeberga järnväg. Se Östra Skånes järnvägar.

Karpaterkåren, tysk, af 4:e reservkårens stab, 3—4 inf.-fördelningar och 1 ”hjulryttarbrigad” bestående arméafdelning, som under Världskriget från juli 1916 till dec. 1917 deltog i striderna (ställningskriget) i Karpaterna och de därefter följande striderna i Bukovina. Kårens befälhafvare var till 7 aug. 1916 general v. Winckler, därefter general v. Conta. Jfr Karpaterna. Suppl. H. J—dt.

***Karpaterna.** Östra delen af de egentliga K. — Skogs-K. — utgjorde under Världskriget en särskild krigsskådeplats. Under tidsskedena sept. 1914—maj 1915 och juni 1916—juli 1917 utkämpades där ett så godt som oafbrutet ställningskrig, tidtals och på vissa ställen afbrutet af större strider, som stundom antogo formen af verkliga fältslag, mellan ryssarna, som delvis med framgång sträfvade efter att genom K:s pass komma ned på ungerska slätten, och de allierade (österrikarna, understödda af tyska kårer). Den vintertiden rådande skarpa kölden och myckna snön, som i hög grad försvårade tillförseln af förnödenheter till trupperna, gjorde striderna i K. ytterst pröfvande för dessa. Jfr Världskriget, sp. 173, 177, 187, 206, 207, 224 och 225. H. J—dt.

***Karpathos** hade 8,527 inv. (greker) 1912. K. tillhör Tolföarna (se d. o.) och hålles besatt af italienarna sedan 1912.

Karpato-ryska området (tjech. *Podkarpatská Rus*, fr. *Russie souscarpathique*), den nordöstligaste, inom Karpaternas område belägna och väsentligen af ukrainare (rutener) bebodda delen af republiken Tjecho-Slovakien. Jämte Slovakien (tjech. *Slovensko*) afträddes detta område af Ungern i freden i Trianon 1920; det omfattar 12,694 kvkm. och hade 1921 483 kommuner med tills. 605,731 inv. Dess tre städer äro Užhorod (Ungvar), Mukačevo (Munkács) och Beregsasy (Beregszász). Se vidare Tjecho-Slovakien. Suppl.

Karri, *bot.*, trädslag (*Eucalyptus diversicolor*). Se Väst-Australien, sp. 346.

Karrikatyr och Karrikera. Se Karikatyr och Karikera.

Karriärsystem, *krigsv.* Se Passagesystem.

***Kars.** 1. K. är numera ett vilajet i Turkiet (jfr Kars 2. Suppl., här nedan) med enligt senaste (1924) turkiska uppgifter 63,107 inv. — 2. I trakten sydväst om staden och fästningen K. utkämpades i dec. 1914 samt i jan. och aug. 1915 flera större strider mellan 3:e turkiska armén (Enver pascha och sedan Havis Hakki pascha), som gjorde upprepade, men fåfänga, försök att från Erzerum framträngа mot och intaga K., och ryska kaukasiska armén (Vorontsov-Dasjkov, sedan Judenitj). Först då de reguljära ryska trupperna utrymt landområdet och detta genom freden i Brest-Litovski (3 mars 1918) afträdts till Turkiet, lyckades det turkarna 27 april 1918 att storma det af irreguljära ryska trupper och armeniska band försvarade K. Efter vapenstilleståndet i Mudros 30 okt. s. å. nödgades turkarna utrymma K., som af de allierade tillämnades åt den nya armeniska republiken och låg inom dess af president Wilson i mars 1921 bestämda gräns mot Turkiet (jfr Armenien. Suppl., sp. 291). Ungefär samtidigt blef emellertid Armenien en sovjetrepublik, och enligt ett fördrag mellan Sovjet-Ryssland och den turkiska Angoraregeringen (mars 1921) öfverläts K. med område, liksom Ardahan, åter till Turkiet. Öfverlåtelsen bekräftades i ett fördrag okt. s. å. mellan Angoraregeringen och de kaukasiska sovjetrepublikerna. — Jfr Världskriget, sp. 182, 201 och 249. 2. H. J—dt. V. S—g.

Karshamnsgrundet, skär i Mönsteråsleden, Kalmar sund, på 57° 0′ 50″ n. br. och 16° 31′ 40″ ö. lgd fr. Gr. E. Å—t.

Karsjö, *geogr. geol.* Se Kar. Suppl.

Karskär. Se Korsnäs. Suppl.

***Karst.** Karstbildningarna i Bjurälfdalen, Jämtland, ha närmare undersökts 1921—22, då bl. a. togs ett par 100 fotografier därifrån (samt af karst i Lybækdalen, norska sidan), en del publicerad i ”Sveriges natur” (1922) af Erik Festin.

***Karsten.** 1. Petter Adolf K. dog 22 mars 1917 på Forssa vid Mustiala. — 2. Torsten Evert K., kusins son till den föregående, finländsk filolog, f. 20 aug. 1870 i Orivesi, blef student 1888, filos. licentiat 1895, docent i forngermanska språk 1897 och i germansk filologi 1908 samt e. o. professor i germanska språk 1913. K:s hufvudarbeten äro *Studier öfver de nordiska språkens primära nominalbildning* (I 1895, II 1900) och *Die mitteldeutsche poetische paraphrase des Buches Hiob* (”Deutsche texte des mittelalters”, 1910), *Österbottniska ortnamn. Språkhistorisk och etnografisk undersökning* (1906), namnundersökningen *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom* I—II (i ”Sv. litt. sällsk:s i Finland skrifter” 1921, 1923) samt det sammanfattande arbetet *Germanisch-finnische lehnwortstudien* (i Finska vet. soc:s ”Acta”, 1915). I en mängd smärre uppsatser har K. framställt sina teorier om svenskarnas bosättning i Finland och deras härkomst samt därmed i samband stående frågor. — 3. Sigfrid Rafael K., den föregåendes broder, sociolog, f. 16 aug. 1879 i Kveflaks, Österbotten, blef student 1899, filos. licentiat 1906, docent i jämförande religionsvetenskap 1907 och professor i praktisk filosofi 1922. K. studerade förnämligast i England. Han företog två forskningsfärder bland Syd-Amerikas indianstammar, 1911—13 till El Gran chaco, på gränsen mellan Argentina och Bolivia, och 1916—19 till Ecuador, den senare understödd af Helsingfors' universitet och mecenater i Göteborg. Bland hans arbeten må nämnas *The origin of worship* (licentiatafh. 1905), *Studies in primitive greek religion* (i Finska vet. soc:s ”Öfversikt”, 1907) och *Hedendom och kristendom. Studier i jämförande religionsvetenskap* (1910). Af hans indianstudier ingå en del i sistnämnda publikationsserie, andra i Åbo akad:s ”Acta” (1920) och i olika sydamerikanska sällskaps skrifter. Självständigt ha utkommit de populära arbetena *Blodshämnd, krig och segerfester bland jibaroindianerna i östra Ecuador* (1920; öfv. till eng.) och *Bland indianer i Ecuadors urskogar* (I—II, 1921; öfv. till fi.). 2—3. T. C.

Karsten, Ludvig, norsk målare, f. 8 maj 1876 i Kristiania, blef student 1895, studerade därefter i München, Madrid (2 år) och Paris för Carrière och Matisse. K. har sedan 1907 mestadels vistats i Köpenhamn, där han fortfarande är bosatt. Han är en framstående begåfning; i sin uppfattning är han närmast påverkad af Edv. Munch, för en lika bred och summarisk pensel som denne, men använder ännu kraftigare och våldsammare koloristiska uttrycksmedel — färgen liksom strömmar ned öfver hans dukar som ett silande regn. K. anordnade en omfattande separatutställning i Stockholm 1922. Han är representerad i Nationalmuseum, i Kristiania nationalgalleri (i sistnämnda bl. a. med en märklig fri kopia eller snarare omdiktning af Riberas *Kristi gravläggning*) och i Köpenhamns konstmuseum med *Kristus på korset* m. fl. M. H. G—g N.

Karstensen, Asger Kristian, dansk politiker, f. 22 mars 1874 vid Middelfart, blef student 1894, egnade sig åt politik och journalistik, redigerade 1896—98 den ”unga högerns” tidning ”Tidens krav”, var 1903—16 medarbetare i ”Nationaltidende”, redigerade 1915—20 ”Frederiksborg amtstidende” och innehar från 1899 en korrespondensbyrå i Köpenhamn. K. var en af högerns dugligaste agitatorer och flera gånger kandidat vid val till folketinget. Han eftersträfvade samförstånd med vänstern och bildandet af ett mellanparti och medverkade i detta syfte vid tillkomsten af konservativa folkpartiet 1915. K. blef 1918 medlem af folketinget, men motsättningen mellan honom och högerns storindustriella flygel blef snart betydande. Detta, jämte privata skäl, gjorde, att han 1920 lämnade folketinget. Han medverkade 1922 vid bildandet af Frisinnade landspartiet. P. E—t.

***Karstula** hör numera till Viitasaari härad och Tammerfors stift. 9,504 inv. (1922). O. B—n.

***Karta.** — 3. Sedan hela Sverige nu är topografiskt kartlagdt (jfr Generalstabens kartverk, äfven i Suppl.), har revisionsmätning igångsatts och en del konceptblad utgetts. Af andra större svenska kartverk, utkomna under senare år, märkas ”Generalstabens öfversiktskarta öfver Sverige i skalan 1:400 000” (1914 ff.), ”Sverige i 32 kartblad” (1 : 500 000), utg. af S. Zetterstrand och A. Lagrelius (1915—16), ”Nordisk familjeboks karta öfver Sverige” (1919) och ”Svenska turistföreningens

atlas öfver Sverige'' (2 hftn, 1923 och 1924). En revision af Sveriges kartväsen är 1924 beslutad, särskildt i afsikt att få enhet i det af alltför många myndigheter bedrifna arbetet. — Arbetet på åstadkommande af en enhetlig världskarta i skalan 1 : 1 mill. har under senare år fortsatts och diskuterats på de olika geografkongresserna 1895, 1908 och 1913. Hittills ha endast några få blad utkommit. Litt.: ''Sveriges kartläggning. En översikt utg. av Kartografiska sällskapet'' (1922) och ''Globen'', tidskrift utg. af Generalstabens litogr. anstalt. O. Sjn.

***Kartago.** 1. Bland de arkeologiska fynden märkas den 1907 utgräfda martyrkyrkan (lat. *Basilica majorum*) med baptisterium samt en katakomb med märkliga grafvar och mer än 14,000 inskriftsfragment. Sedan 1923 syssla särskildt amerikanska arkeologer med utgräfningar i K., genom hvilka hittills bragts i dagen mer än 65 byggnader eller spillror däraf, hvaribland två tempel, fullständigt oskadade keramikugnar, talrika föremål af lergods och framför allt en märklig reservoar, till hvilken vattnet fördes genom en tunnel med hvalfbågar, m. m. E. A—t.

***Kartbeteckningar.** På senare tid har en del ändringar af beteckningarna (de ''konventionella tecknen'') å vissa svenska kartor vidtagits, hvarjämte nya tecken tillkommit. Beträffande den vanliga topografiska kartan (fältkartan) i skalan 1 : 100 000 äro ändringarna fastställda af K. M:t 2 mars 1923.

Af de i hufvudarbetet å pl. Kartbeteckningar I. Topografisk karta angifna tecknen äro följande tecken föråldrade och utgå, i den mån blad nyutges efter grundlig revidering eller ommätning, nämligen tecknen för *postanstalt, sockenmagasin, tross- och utredningsförråd, marknadsplats, stengrund i och under vattenbrynet, båk och skeppsvarf* äfvensom tecknet för *sank mark*. Följande tecken å samma pl., afseende samma karta, ha erhållit i viss mån ändrad eller utvidgad betydelse och utmärka nu:

tecknet för *länsgräns*: länsgräns, vanligen tillika härads-, församlings- och kommungräns;
» *häradsgräns*: gräns för härad (skeppslag, bergslag) eller tingslag, vanligen tillika församlings- och kommungräns;
» » *sockengräns*: gräns för territoriell församling, vanligen tillika kommungräns;
» » *landsväg och bygdeväg*: allmän väg (utom ödebygdsväg);
» » *bättre socken- och byväg*: enskild bättre körväg, ödebygdsväg;
» » *sämre socken- och byväg*: enskild sämre körväg;
» » *järnvägsstation*: järnvägsstation eller hållplats; och
» *sjömärke*: sjömärke (stångmärke, båk, kummel).

Af de nytillkomna tecknen å samma karta äro de viktigaste upptagna å här vidfogade pl.

Af de i hufvudarbetet å pl. II Sjökort upptagna kartbeteckningarna är *T = tindrande fyr* föråldrad, hvarjämte följande ändringar vidtagits:

Fj (fjärd) tecknas numera *-fj*;
Ga (gamla) » » *Gla*;
Kan (kanon) » » *Kn*, som äfven betyder knallsignal;
kb (klabb, klubb) » » *-kl*.

Af de nytillkomna tecknen å sjökorten äro de viktigaste angifna å pl., å hvilken äfven några mera allmänt använda tecken tillagts.

Tecknen å pl. II Ekonomisk karta (i hufvudarbetet) äro fortfarande gällande. Flertalet af dessa äfvensom andra å samma pl. icke upptagna tecken äro färglagda. Hvarje kartblad är numera försedt med fullständig teckenförklaring. H. J—dt.

***Kartēra,** *geogr.*, kartlägga.

***Kartesch.** Se fig. i art. Projektil, sp. 343.

Kartolīn (af it. *cartolina*, pappersbit), liten blankett af papper eller papp, som ifylles merendels för att tjäna som material för statistiska tabeller.

Kartongbo, *zool.* Se Myror, sp. 108.

***Karungi.** — 3. Järnvägsstation i Karl Gustafs socken, Norrbottens län, på statsbanelinjen Boden—Haparanda. Vid Världskrigets utbrott slutade där Stambanan genom öfre Norrland (se d. o.), och till dess banan till Haparanda i juni 1915 blef färdig, var K. en betydande gränsstation för trafiken med Finland och Ryssland. Där fanns också under tiden jan.—maj 1915 en provisorisk tullkammare. 3. O. Sjn.

***Karup,** J., drog sig 1916 tillbaka från Gothabanken. 1903 utgaf han det omfattande verket *Die reform des rechnungswesens der Gothaer lebensversicherungsbank*. P. E—t.

Karvia, kommun och församling i Åbo och Björneborgs län, Finland, Ikalis domsaga och härad; pastorat under Tyrvis kontrakt, Åbo ärkestift. Areal 444 kvkm. 4,615 inv. (1922). O. B—n.

***Karwin,** officiellt Karvinná, tillhör nu Tjecho-Slovakien. 19,158 inv. (1921).

Karvinná. Se Karwin. Suppl.

Kaˈrvonen [-vå-], Juho Jaakko, finländsk läkare, f. 20 okt. 1863 i Pudasjärvi, Österbotten, blef student 1883 och med. doktor 1898 (på afh. *Über den einfluss des quecksilbers auf die nieren*). K:s förnämsta undersökningar gälla njursyfilis, och han har på området utgett ett större arbete, *Die nierensyphilis I—II* (i ''Dermatologische zeitschrift'', 1898, 1900 och särsk.). Vidare har han publicerat *Zur kenntnis der s. g. Dactylitis syphilitica* (i ''Arbeiten aus dem Pathologischen institute'', Helsingfors, 1905). K. blef 1903 e. o. professor i syfilidologi och hudsjukdomar samt var 1917—20 generaldirektör för Medicinalverket. Han har egnat mycket intresse åt försäkringsverksamheten och i Suomi-bolagets festskrift 1922 offentliggjort undersökningar om tuberkulosens och veneriska sjukdomars betydelse för lifförsäkringen samt om dödligheten och dödsorsakerna inom bolaget 1890—1915. T. C.

Karyolȳs (af grek. *kaˈryon*, nöt, och *lyˈsis*, upplösning), *anat.* Se Kromatolys.

Kasa Tepe, bergshöjd. Se Gaba Tepe. Suppl.

Kasbek, bergstopp. Se Kazbek.

***Kaschau** tillhör nu Tjecho-Slovakien. Se Košice. Suppl.

Kartbeteckningar. I. Topografisk karta: nytillkomna tecken.

R.r. 00 — *Riksgräns med riksröse.*

Gräns för kommun, icke tillika församlingsgräns.

blått — *Gräns för fästnings skyddsområde (färgens från fästningen vända kant anger denna gräns).*

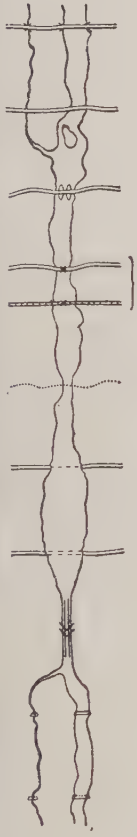

Sten-(betong-, järn-) bro.

Träbro.

Flottbro.

Genomfart.

Spång.

Roddfärja.

Dragfärja.

Kanal med sluss.

Damm, körbar.

» , gångbar.

Flottningsränna.

Elektrisk kraftledning på stolpar (primär- eller sekundärledning) med transformatorhus.

Större elektriskt kraftverk.

Radiostation.

Radiomaster med ledning.

Flygplats.

Stadsplaneradt samhälle.

I mantal satt gård, annan än herrgård.

Torp, mindre bostadslägenhet, fäbod.

Ödekyrka.

Ruin.

Större brädgård.

Större industriell anläggning, för hvilken annat tecken saknas.

Fyrskepp.

Park.

△ 00,0 — *Triangelpunkt (trigonometr. höjdbestämd).*

.00,00 — *Afvägd höjdpunkt, utmärkt i terrängen (fixpunkt).*

.00,0 — *Afvägd höjdpunkt, ej utmärkt i terrängen.**

.00 — *Barometerbestämd höjdpunkt.**

00,0 (00,0) — *Afvägda vattenytor.**

00 (00) — *Barometerbestämda vattenytor.**

* *Höjdpunkt (vattenyta), afvägd af Sveriges geologiska undersökning, anges med siffertal utan decimal.*

Kartbeteckningar. II. Sjökort: nytillkomna tecken.

Land-grundningar

t. o. m. 3 m. djup i skalor större än 1 : 160 000.
» 6 m. » » » mindre » »
» 6 m. » » » större » »

Fritt liggande grund

t. o. m. 6 m. djup i skalor större än 1 : 300 000.
» 10 m. » » » mindre » 1 : 250 000.
med djup större än 6 m. i skalor större än 1 : 300 000.
» » » » 10 m. » » mindre » 1 : 250 000.

I nya sjökort

grundt vatten t. o. m. 3 m.
6 m. kontur.

Bro med genomfart.
Färja. — *Farled.*
Väderkvarn. — *Fyr.*
Kummel. — 1½' *14 min. lysvidd.*
Dykdalb, stenkista.
Moring, förtöjningsbojar.
Undervattenssten med djup mindre än 3 m.
60 *Ingen botten med 60 m. lina.*

Inom konturen äro vattendjupen ofullständigt angifna.

Inom konturen äro vattendjupen öfver 3.6 m. ofullständigt angifna.

Vrak, synligt öfver vattenytan.
» , öfver hvilket är mer än 18 m.
» , » » » mindre än 18 m. eller djupet okändt.

Magnetiskt störingsområde.

Fasta prickar; röd, svart samt röd och svart.

Stångmärken, båkar, tafla.

Förkortningar:

Stationer för sjöfartsmeddelanden m. m.:

FmBx	*Fast fyr med blixt.*
Vx	*Växelfyr.*
FS	*Station för signalering angående fyrskepp.*
JS	*Järnvägsstation.*
LS	*Lotsstation.*
(LS)	*» , uppassning endast vid dager.*
MS	*Station för mistsignalering.*
Ka	*Klocka.*
Kn	*Knallsignal eller kanon.*
Ld	*Ljudboj.*
Sn, S	*Siren.*
RTS	*Station för radio- (gnist-) telegrafering å kort före 1921.*
SVS	*» » stormvarning med anslagstafla och signalstång.*
(SVS)	*» » » med endast anslagstafla.*
US	*» » undervattenssignalering.*
StrS	*» » strömsignalering.*
VS	*» » vindsignalering.*
VnS	*» » vattenståndssignalering.*
(RPS) ⊙	*Radiopejlstation.*

Ortnamnsförkortningar:

-fj.	-fjärd, fjord.	Bk	Båk.
-kl.	-klabb, -klubb.	Fl	Målad fläck.
-u.	-udde (-n).	Ka	Kyrka.
Ny	Nya.	Sp	Slip.
Gl	Gamla.		

M.	*Mellan, mellersta*	Vt.	*Vattentorn.*
Sk.	*Skorsten.*	Vf ell. Vv	*Varf.*
Sem.	*Semafor.*	Sgm.	*Signalmast.*
Tfl. ell. Tvl.	*Tafla.*	Ff.	*Fiskefyr.*

Bottnens beskaffenhet:

K.	*Fast klippgrund.*
B. ell. Bl.	*Stora stenar (block) (diam. > 2 dm.).*
Kr	*Klappersten (diam. 2—20 cm.).*
Ga	*Gyttja (slick, ooze).*

Beskrifvande ord:

f.	*Fot (i äldre kort).*
G.	*Grön.*
gv	*Grof.*
gl	*Gul (-a).*
hv. ell. v. / Hv. » V.	*Hvit (-a), hvarje.*
R.	*Röd (-a).*
st.	*Stor (-a).*
bga	*Brygga.*
pr.	*Prickig.*
min.	*Tidsminut.*
mv.	*Medelvattenstånd.*
sek.	*Tidssekund.*
v. l. v.	*Vanligt lågt vattenstånd.*

Kaschgarbergen. Se Kwen-lun.

Kaschgar-darja, flod. Se Tarim, sp. 473.

Ka'schin, stad. Se Kasjin.

Kaschka. Se Läder, sp. 169.

Kaschta, etiopisk härskare. Se Etiopien. Suppl.

***Kasein** har ganska utprägladt sura egenskaper, hvilket förklarar dess löslighet i alkalier och alkalikarbonat, t. o. m. i lösningar af surt kalciumkarbonat (t. ex. i vanligt, ''karbonathårdt'' källvatten) samt i alkalisalter af andra svaga syror. Enligt v. Slyke och Bosworth är det en åttabasisk syra, med en molekylarvikt af vid pass 8,888. — Angående kaseinets användning till konsthorn l. galalit se d. o. i Suppl. K. A. V—g

Kaseinkitt. Se Kitt, sp. 167.

Kasembe. Se Kazembe.

***Kasernbyggnadsnämnd,** Arméns. — Af de 5 först påbörjade kasernetablissemangen och de ytterligare 3 (för Jönköpings reg. i Jönköping, för Älfsborgs reg. i Borås och för Västgöta reg. i Vänersborg), som ej långt efter dem igångsattes, blef det i Karlstad färdigt 1915, de i Örebro, Jönköping och Borås 1917, det i Sköfde 1918, de i Uppsala och Uddevalla 1919 och det i Vänersborg 1920. Af de senare påbörjade 7 etablissemangen blef det för Kronobergs reg. i Växjö färdigt 1921, det för Kalmar reg. i Eksjö 1922 samt de för Södermanlands reg. i Strängnäs och för Norra skånska infanterireg. i Kristianstad 1923. De för Första och Andra lifgrenadjärregementena i Linköping invigdes 1923, men ännu återstå dock några större byggnader, hvilkas fullföljande med hänsyn till väntad omorganisation af armén af K. M:t tills vidare inställts; och så är fallet äfven med etablissemanget för Södra skånska infanterireg. i Lund, hvilket knappast hunnit mer än påbörjas. Kostnaderna för de 8 första etablissemangen ha uppgått i medeltal till omkr. 2,248,500 kr. per etablissemang (det billigaste, i Sköfde, kostade 1,970,000 och det dyraste, i Vänersborg, 2,629,000 kr.). De 6 af dyrtiden påverkade etablissemangen ha i medeltal per etablissemang (om 1,500,000 kr., som beräknas för de återstående byggnaderna i Linköping, medtagas) kostat omkr. 6,875,800 kr. (det billigaste, i Eksjö, kräfde 6,095,000 och det dyraste, i Strängnäs, 7,900,000 kr.). På etablissemanget i Lund ha hittills 1,720,000 kr. nedlagts. — Det visade sig sålunda snart nog, att syftet med nämnden, i hvad detta rörde lägre kostnader och snabbare utförande, än hvad Fortifikationen mäktat åstadkomma, ej alls uppnåddes. De af nämnden först beräknade kostnadsbeloppen måste gång på gång ökas, och den urspr. bestämda byggnadstiden behöfde alltmer utsträckas. Det blef därför nu nämnden, som utsattes för anmärkningar, och inom riksdagen väcktes t. o. m. fråga om kasernbyggets återlämnande till Fortifikationen. Med 1913 års slut fann sig då byggnadschefen och ordf. i nämnden (öfverstelöjtnanten P. A. L. Lindahl) föranlåten att afgå. Han ersattes då med t. f. landshöfdingen M. R. Sahlin på ordf.-platsen, och arkitekten J. L. Peterson blef byggnadschef. Efter ytterligare några år började emellertid en allmän prisstegring göra sig gällande, hvadan byggnadskostnaderna ej kunde nedbringas, utan tvärtom blefvo allt högre, och lika litet kunde den förlorade tiden igentagas. 1919 måste arkitekten Peterson för sjuklighet begära entledigande och efterträddes då af kapten E. Lind. — Under årens lopp har äfven uppförandet af ej blott ''några andra byggnader för armén'', utan också en del hospitalsbyggnader uppdragits åt nämnden, nämligen dels militärsjukhus i Sollefteå för 680,000 kr. (färdigt 1921), återuppförandet af den brunna ammunitionsfabriken å Marieberg för 835,000 kr. (färdig 1922), garnisonssjukhus i Boden för 1,210,000 kr. (beräknas bli färdigt 1924) och återuppbyggandet af den brunna ekonomibyggnaden i Eksjö för 335,000 kr. (färdig 1923), dels två paviljonger vid hospitalet i Västervik för 550,000 kr. (beräknas bli färdiga 1924) och grunderna för hospitalsbygget i Hälsingborg för 368,000 kr. (färdiga 1923). L. W:son M.

Kasino-(Casino-)teatern i Stockholm (Bryggargatan 5). Se Stockholms teatrar. Suppl.

***Kasjin.** Prins Gustaf skall enligt traditionen ha dött i det s. k. Sjvedskij dom (''Svenska huset'').

Kaskadputsmaskin. Se Kvarn, sp. 366.

Kaskajaure, en 15 kvkm. stor sjö, 541 m. ö. h., i Arjepluogs socken, Norrbottens läns lappmark, afrinner till Tjäggelvas och Pite älf. O. Sjn.

***Kaskasatjåkko.** Se Kebnekaise (äfven i Suppl.).

***Kasos** tillhör Tolföarna (se d. o.) och hålles besatt af italienarna sedan 1912.

***Kasper.** 1900 antog R. Gustafsson till medredaktör sin son Mats Gustafsson, som efter faderns bortgång, nov. 1918, och till 1920 var hufvudredaktör. Fr. o. m. 1921 redigeras tidningen af E. A. Norlander (se denne). Tidningen inköptes 1918 af bokförlaget Åhlén & Åkerlund. Sedan 1919 äro numren 16-sidiga med trefärgsomslag.

Kasper, mansroll (jägare, hemfallen åt onda makter; basparti) i operan ''Friskytten'' af Weber (se denne, sp. 941).

***Kaspiska hafvet** mottog under istidens maximum smältvatten från den nordiska inlandsisen i sådan mängd, att det i n. nådde upp till Kazan och i ö. svämmade ut öfver Aralsjöns område, så att ett inhaf bildades, som sträckte sig ett godt stycke in i södra Sibirien och hade en areal af omkr. 1,5 mill. kvkm. Sedan fick detta aralo-kaspiska inhaf sitt utlopp till Svarta hafvet genom Manytj (se d. o.). Från detta arktiska skede i Kaspiska hafvets historia finns ännu i faunan en erinring i de *nordliga reliktformer*, som lefva kvar där. De äro kräftdjur och en sälart, 6 former i Kaspiska hafvet och 2 i Aralsjön, alla mycket närstående de arktiska relikter, som finnas i Östersjön och de skandinaviska insjöarna. Förekomsten af dessa arktiska former så långt mot s. i dessa nu afstängda inhaf torde närmast böra förklaras så, att i norra Ryssland under olika skeden af istiden vid isranden bildades smärre smältvattenssjöar, som tidtals haft förbindelse med Norra ishafvet, som också under istiden haft högre vattenstånd än nu. Från dessa insjöar ha sedan de nordliga formerna vandrat söderut genom floderna till Kaspiska hafvet och Aralsjön. — Litt.: A. G. Högbom, ''Über die arktischen elemente in der aralokaspischen fauna, ein tiergeographisches problem'' (i ''Bulletin of the Geological institution of Upsala'', 1917). K. A. G.

Kassaba (Cassaba), stad i turkiska vilajetet Aidin, vid järnvägen Smyrna—Alasjer, 100 km.

n. ö. om Smyrna. Omkr. 22,000 inv., hvaraf 3/4 äro muhammedaner. Odling af meloner. Export af bomull, silke och silkesmaskar. E. A—t.

Kassafack, i kassahvalf (se Kassaskåp, sp. 1210) inrättade fack för förvaring af penningar och värdepapper. Bankerna uthyra kassafack; innehafvare af ett sådant har en nyckel och banken en.

Kassafonden. Se Statsverkets kassafond.

Kassakontrollapparater, maskinella anordningar för kontrollering af olika penningtransaktioner i detaljaffärer. Ursprungliga idén till dessa apparater tillskrifves en amerikansk affärsman Ritty i staden Dayton, Ohio, som 1879 tillverkade en apparat för kontrollering af hvarje försäljningsbelopp i hans affär under en viss tid. Fig visar en apparat af

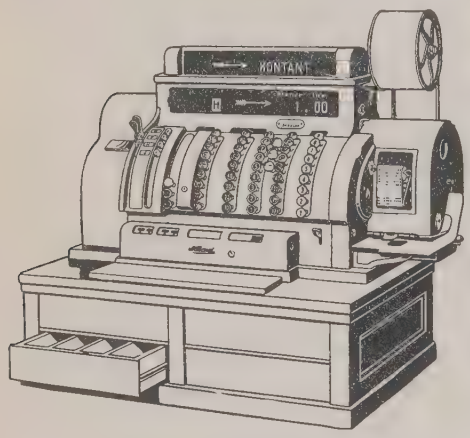

Kassaregister.

nyare typ, ett s. k. kassaregister. Dessa äro försedda med ett visst antal räkneverk af samma anordning som de vid räknemaskiner använda, t. ex. för olika biträden, varuslag, afdelningar m. m., samt lämna tryckta kvitton, afsedda för kunderna, och samtidigt motsvarande uppgifter å en kontrollremsa, som förvaras under lås i registret. Apparaten, som kan anordnas efter hvarje affärs speciella behof, lämnar sålunda specificerade uppgifter på de olika biträdenas försäljningar för dagen samt en totalsumma å hela omsättningen under samma tid. De mera fullständiga maskinerna, hvilka drifvas med elektrisk motor, igångsatt genom tryckning på en knapp, ha därjämte anordningar för uppdelning af kontantförsäljningar, för inbetalningar, kreditförsäljningar och utbetalningar. Genom denna säkra affärskontroll samt chefens möjlighet att personligen öfvervaka hvarje biträdes flit, duglighet och arbetsresultat ha dessa apparater visat sig oumbärliga i hvarje större affär för kontant försäljning. — Förnämsta tillverkaren af kassakontrollapparater är The national cash register co., hvilken fabrik grundlades 1883 af J. H. Patterson i Dayton, Ohio, och sysselsätter 7,000 personer. G. S—n.

Kassaregister. Se Kassakontrollapparater. Suppl.

Kasselbrunt, brun målarfärg, som utgöres af ett slags brunkol.

Kassim pascha, förstad till Konstantinopel, n. om Gyllene hornet (se kartan till art. Konstantinopel).

Kassitskrift, ett slags kilskrift (se d. o.).

Kastelec [-lets], Matija. Se Slovenska litteraturen, sp. 1473.

***Kastellholmen.** Värdshuset ”Blåsut” stängdes 1918.

***Kastenhof.** Namnet K. upptogs 1915 af en modern Stockholmsrestaurang i nybyggda huset 4 & 6 Wahrendorffsgatan (Stockholms enskilda banks fastighet).

***Kaster skans** tillhör numera Estland.

Kastet. Se Korsnäs.

Kastiliska (Kastilianska) kanalen. Se Spanien, sp. 483.

***Kastlösa** tillhör nu Växjö stift. 964 inv. (1923).

***Kastman,** K. V., dog 5 mars 1912 i Stockholm.

***Kastoria** tillhör nu Grekland. 1. Distrikt i grekiska nomos Florina. 56,081 inv. (1920). — 2. Staden K. hade 6,280 inv. 1920 (som kommun 7,861 inv. s. å.). Under Världskriget intogs K. af bulgarerna 22 aug. 1916, men staden återtogs af serberna i slutet af sept. s. å. Jfr Världskriget, sp. 215. L. W:son M.

Kastorit, *kem. tekn.* Se Fetthärdning. Suppl.

Kastraki, grekisk ort. Se Asine. Suppl.

***Kastratsångare.** Pius X (1903—14) afskaffade bruket af kastratsångare i påfliga kapellet, därvid understödd af kapellmästaren i ”La capella musicale pontificia” kompositören Lorenzo di Perosi, som ersatt dem med gossar i 8—14-års-åldern.

Kastru'll (fr. *casserole*), ett slags äldre kokpanna utan fötter, vanligen af koppar.

***Kastrup.** Dit är förlagd marinens flygskola.

***Kasus.** Å sp. 1243 bör i exemplet på finska ordet *silmäs* böjning efter nominativus inskjutas ackusativus *silmä-n* öga(t). Rad. 2—3 nedifrån *står* instruktivus (vanl. blott i pl.) *silma-n bör vara* instruktivus *silm-in*. Å sp. 1244, r. 13 uppifrån *står silmä-ne bör vara silm-ine-*

Kata-kana, japanskt alfabet. Se Japanska språket och litteraturen, sp. 1290.

***Katalas** förekommer rikligt i bakterier och andra mikroorganismer, vidare i högre djurs lefver, muskler, saliv och blod. Den starka skumningen (syrgasutvecklingen), som vätesuperoxidlösningar (oxygenol o. d.) framkalla hos dessa vätskor, beror på dessas katalashalt. Katalasen hör till de mindre stabila enzymen och förstöres lätt bl. a. af vätesuperoxid samt inaktiveras af många gifter (C. G. Santesson). Under de senare åren har man lyckats framställa katalas med en relativt hög renhetsgrad; de bästa katalaspreparatens enzymatiska verkningsförmåga (se Enzym. Suppl.) uttryckes genom värdet af konstanten Kat f = 532. H. E.

***Katalex.** Om s. k. inre katalex se Kontraktion 3.

***Katalog.** 1916 trycktes katalogregler för K. biblioteket, hvilka på grundval af häfdvunnen praxis och nyare erfarenheter — delvis äfven med beaktande af de preussiska instruktionerna — utformats af riksbibliotekarien E. V. Dahlgren. Dessa regler ha kommit att öfva inflytande på kata-

logiseringstekniken äfven inom andra svenska bibliotek, särskildt de vetenskapliga. De för svenska folkbibliotek (se d. o. Suppl., sp. 918) utarbetade katalogreglerna ansluta sig mera till angelsaxiska förebilder. — I den nutida bibliotekstekniken — särskildt beträffande folkbiblioteken — eftersträfvas enhetlighet äfven i fråga om böckernas indelning i ämnesgrupper, och man har därför i de flesta kulturländer utgett s. k. klassifikationssystem, hvari de särskilda facken representeras af siffror eller bokstäfver eller kombinationer af siffror och bokstäfver. Särskildt berömdt är det af amerikanen M. Dewey (se d. o. Suppl.) uppfunna decimalsystemet, ett siffersystem, som visserligen icke tillfredsställer logikens fordringar, men visat sig mycket praktiskt i användningen och på grund däraf vunnit många anhängare. Det har i Europa upptagits bl. a. af Institut international de bibliographie i Bruxelles, som 1905 utgaf detsamma i utvidgad och omarbetad form (*Classification bibliographique par matières*). Omarbetadt efter resp. länders förhållanden, tillämpas det äfven i de tryckta klassifikationssystem, som utgåfvos i Danmark 1915 (*Decimalklassedeling*) och Norge 1920 (*Klassifikasjon*). I det för de svenska folkbiblioteken 1921 utgifna klassifikationssystemet tillämpas däremot ett logiskt mer hållbart bokstafssystem med 22 hufvudgrupper representerade af stora bokstäfver, i sin ordning indelade i erforderligt antal genom små bokstäfver representerade fack, som äfvenså i mån af behof underafdelas o. s. v. Det vidlyftigaste existerande blandade siffer- och bokstafssystemet tillämpas i Kongressbiblioteket i Washington och har genom detta biblioteks tryckta katalogkort fått internationell betydelse. A. Ho—g.

***Katalys.** Under senaste årtiondena ha flera tekniskt viktiga och teoretiskt intressanta katalytiska reaktioner upptäckts och bearbetats, särskildt sådana, som förlöpa vid gränsytan mellan en gas eller en vätska och en fast, fintfördelad katalysator. Den viktigaste bland dylika processer torde vara syntesen af kväfve och väte till ammoniak (se d. o. Suppl.) enligt Habers metod; vidare måste reduktionsförfarandet enligt Senderens och Sabatier (se denne) medelst metallisk nickel och dess tillämpning för fetthärdning (se d. o. Suppl.) särskildt nämnas. Platina som reduktionskatalysator (öfverförare af väte) har med stor framgång användts af Willstätter. Om enzymatiska katalyser se Enzym (äfven i Suppl.). Hvad teorien för katalytiska reaktioner beträffar, blir det allt tydligare, att en reaktionsförmedlande molekylart uppstår genom förening mellan katalysatorn och de reagerande substanserna (substraten) eller åtminstone en af dem. För katalytiska hydrolyser torde den reaktionsförmedlande molekylarten utgöras af den substrat-ion, som uppstår genom substratets saltbildning med katalysatorn vid den reagerande atomgruppen. Katalysatorn ökar således de reaktionsförmedlande molekylernas koncentration. H. E.

***Katapult,** vanligen benämning på sådana i fornåldern och början af medeltiden använda belägringsmaskiner, som sköto pilar, hvarvid den drifvande kraften utgjordes antingen af en båge (liksom på armborst) eller en upprättstående stark stålfjäder, som spändes medelst ett vindspel och, frigjord, slog an mot bakre ändan af den i en hög ställning liggande pilen. Se vidare v. Alten, "Handbuch für heer und flotte", bd IV. — I nutiden: anordning ombord på större krigsfartyg, möjliggörande ett flygplans uppstigning från fartygsdäcket. H. J—dt.

***Katarina.** 1. Församlingen omfattar, sedan 1 maj 1917 Sofia församling afskilts, endast mellersta delen af Södermalm, motsvarande Stadsgårds- (13:e), Katarina mellanrote (14:e), Nytorgs- (25:e) och Helgaroten (36:e) af Stockholms stad, med tills. 133 har land och 43,017 kyrkoskrifna inv. (1920; 1923 funnos i K. 42,488 inv.). Församlingen har nu två kyrkor: K. kyrka och Allhelgonakyrkan, invigd 28 april 1918.

***Katarina,** *svenska* drottningar.

5. K. (Karin Månsdotter). I två uppsatser, "Karin Månsdotters ungdom" och "Karin Månsdotters giftermål" (i "Sv. dagbladet" $^{9}/_{5}$ och $^{17}/_{5}$ 1924) har N. Ahnlund publicerat några nya biografiska data om K., mest efter en otryckt berättelse af kejserlige budbäraren Jakob v. Beczeck, som 1567 besökte Sverige. Det framgår af dessa, att K. 1564 var huspiga hos Gert Cantor, hvilken var anställd i hofkapellet och vid sidan däraf bedref värdshusrörelse. På så sätt förklaras naturligt den polska dvärginnan Dorotheas uppgift, att K. i sin ungdom "sålt med kvartersmått". Säkerligen var det ock vid denna tid hon upptäcktes af Erik, och en föräring af konungen till Gert Cantors hustru af ett silfversmidt bälte 15 jan. 1565 kan ha skett i samband med K:s flyttning till slottet, där Gert Cantors hustru därpå en tid förestod hennes hushåll. Eriks almanacksanteckning "sponsalia nostra" vid 13 juli 1567 torde beteckna den hemliga, af ärkebiskop Laurentius Petri förrättade vigseln, som föregåtts af en högtidlig trolofning i ärkebiskopens närvaro i senare hälften af juni s. å. — Med Erik hade K. fyra barn: sonen Gustaf (se Gustaf, svenska prinsar, 1), dottern Sigrid (se d. o., sp. 448—449) och de i späd ålder aflidna sönerna Arnold, f. 2 febr. 1569 på Stockholms slott, troligen död 1573) och Henrik (troligen född 1570 och afliden senast 1575, då K. omtalas ha haft endast sina båda äldsta barn hos sig). V. S—g.

***Katarinaorden** afskaffades 1917.

Katarrälisk lunginflammation, *med.* Se Lungsjukdomar, sp. 1450, och Bronkopneumoni. Suppl.

Katastrof- (se d. o.) 1. **Kataklysmteorien** (af grek. *kata'klysmos*, öfversvämning), *geol.*, den åsikt, enligt hvilken hvarje geologisk period vore skild från närmast föregående och närmast efterföljande genom egendomliga naturrevolutioner, som förintade allt organiskt lif. Denna teori uppställdes först af Cuvier (se d. o., sp. 989). I den dynamiska geologien tyckes man numera på flera håll som motsättning mot (den Lyellska) aktualismteorien (se d. o. Suppl.) vilja framställa en modifierad katastrofteori. Först och främst påpekas med rätta att, om en kraft verkar under ett visst längre tidsrum, är det framför allt maximiprestationen af arbete och icke den tid, hvarunder kraften varit i verksamhet, som bestämmer resultatet af arbete. En 3 m. stormflod åstadkommer t. ex. på ett par timmar mycket större förändringar på en strand än hvad vanliga medelmaxima under 1 m. förorsaka under åratal. På vårt vetandes nuvarande ståndpunkt torde man närmast kunna ansluta sig till sådana modifikationer

Tryckt den $^{19}/_{7}$ 24 36 b., S. 31

af de två nämnda teorierna, som i viss mån utesluta de ytterligaste motsatserna, å ena sidan den kortvariga katastrofen förorsakad af andra krafter än de nu på jorden verksamma, och å andra sidan den långa tiden som en allt öfvervinnande geologisk faktor. K. A. G.

Katayamasjuka, *med.*, en efter en by i prov. Bingo, Japan, uppkallad sjukdom, som framkallas af en parasit, *Schistosoma japonicum*, och medför symtom af blodig urin, lefverinflammation (cirrhos) och äfven stundom af fallandesotsliknande anfall. I. H.

Kate, Lambert ten, holländsk språkforskare, f. 23 jan. 1674, d. 14 dec. 1731 i Amsterdam, skref 1699 en först i våra dagar utgifven *Verhandeling over de klankkunde*, en framställning af språkljudens bildning och karaktär, och 1710 *Gemeenschap tussen de gottische spraeke ende de nederduytsche*. Hans hufvudarbete är *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der nederduytsche sprake* (1723), beskrifvande vetenskaplig framställning af den lefvande holländskan och tillika den första jämförande grammatiken öfver de germanska språken. K. räknas i flera afseenden som banbrytare för det jämförande historiska språkstudiet och föregångare till Rask och Grimm. Hj. P—r.

***Katekes.** Mot den 1878 antagna katekesen, kallad ”Doktor Martin Luthers lilla katekes med kort utveckling”, framkommo flera berättigade anmärkningar, och ganska många ”privatkatekeser” utgåfvos. Därför uppdrog K. M:t 1904, efter en underd. framställning från 1903 års kyrkomöte, åt professor F. A. Johansson att utarbeta ett katekesförslag enligt kyrkomötets anvisningar. Men det förslag denne 1908 fått färdigt tillfredsställde ej samma års kyrkomöte, som hos K. M:t begärde ett nytt förslag. Då Johansson, utan att ha åstadkommit något nytt förslag, 12 juli 1910 aflidit, ingick s. å. kyrkomötet till K. M:t med en hemställan om utarbetandet af ett nytt katekesförslag. Då tillsatte K. M:t 1911 för tre år och därefter för ytterligare tre år en nämnd med uppgift ”att granska utgifna förslag till läroböcker i den kristna tros- och sedeläran”, den sedan så kallade katekesnämnden. Dess ordf. blef biskop N. J. O. H. Lindström och efter hans död (12 okt. 1916) dåv. professor E. M. Billing. Nämnden utgaf 1913, 1915 och 1917 tre böcker, af hvilka 2 innehöllo granskningar af åtskilliga katekesarbeten och 1 innehöll en på nämndens uppdrag af domprosten H. Lundström utarbetad ”Historisk kritisk utredning angående Luthers lilla katekes”. Då nämnden icke ansåg sig kunna förorda till antagande någon af de granskade ”privatkatekeserna”, utarbetade den själf ett förslag till lärobok i den kristna tros- och sedeläran, ”dels i en kortare för den grundläggande skolundervisningen afsedd, dels i en något utförligare, närmast för konfirmandundervisningen afsedd upplaga”, båda uppl. med titeln ”Vår kristna tro”. Kyrkomötet 1918 begärde hos K. M:t revision af detta förslag, innan det kunde antagas. Men denna begäran blef icke uppfylld. Således är ännu (1924) katekesen af 1878 den ”lagliga” katekesen, ehuru enligt tyst medgifvande snart sagdt hvilken lärobok som helst får begagnas vid religionsundervisningen. J. P.

Katekesnämnden. Se Katekes. Suppl.

***Kateket.** Genom beslut 1924 har kateketernas uppgift i Stockholm ytterligare omlagts på så vis, att kateketerna numera i denna sin egenskap främst ha att egna sig åt ledningen af söndagsskolor och barngudstjänster samt ungdomsföreningar och först i andra hand åt undervisning af konfirmander. Till kateketer utses i regel yngre präster efter ansökan. Sedan Stockholms stads konsistorium yttrat sig öfver sökandes kompetens, utnämner skolutskottet i Samfundet pro fide et christianismo. F. n. (1924) äro kateketplatserna 10. I Lappland finnas för undervisningens behof s. k. kateketer, anställda af staten. — ”Kateketer” kallas jämväl infödda lärare vid flera missionsstationer i hedniska länder. Om ”öfverkateketer” på Grönland se d. o. Suppl., sp. 106. B. J.

Katerla, Józef, pseudonym. Se Zeromski, S., sp. 741.

Kathen, Hugo von, tysk militär, f. 27 aug. 1855 i Freienwalde a. O., blef officer vid infanteriet 1873 och vid generalstaben 1893, öfverste 1900, regementschef 1902, generallöjtnant och fördelningschef 1910 samt general af infanteriet och guvernör i Mainz 1914. Under Världskriget förde han (till en början på västfronten, men från juli 1917 på östfronten) 23:e reservkåren, som bl. a. tog en verksam del i eröfringen af Riga, Ösel och Dagö i sept. och okt. 1917. I juli 1918 blef han chef för 8:e armén (i Kurland), som han förde till krigets slut. H. J—dt.

Katia l. El Katia, by (oas) i Nedre Egypten vid den gamla karavanvägen (numera järnvägen), som längs Medelhafvets kust leder från Kantara vid Sueskanalen till Palestina (öfver Gasa), 45 km. ö. om kanalen. Under Världskriget blef 23 och 24 april 1916 en engelsk styrka, som höll K. besatt, i grund slagen af en mot Sueskanalen framryckande turkisk kolonn, hvilken dock icke lyckades nå kanalen. Senare intogo engelsmännen vid Rumano strax v. om K. en ställning, som omsorgsfullt förstärktes. Den af 2 inf.- och 1 kav.-fördelning under general Lawrence försvarade ställningen anfölls 3 och 4 aug. s. å. af en turkisk 18;000 man stark härafdelning under general Kress v. Kressenstein. Turkarna ledo dock ett afgörande nederlag och uppgåfvo definitivt vidare företag mot Sueskanalen. Jfr Världskriget, sp. 217. H. J—dt.

Katinīn, *farm.* Se Vänderot, sp. 91.

Kationkatalys, *kem.* Se Holmberg, B. A. L. Suppl.

Katjevan, stad. Se Nachitjevan.

***Katla** hade ett våldsamt utbrott 12 okt.—16 nov. 1918.

Katmai, vulkan på halfön Alaska med en hufvudkrater af 15 km. omkrets och 1,000 m. djup, hade i juni 1912 ett våldsamt utbrott. Jämte den starkt vulkaniska omgifningen, i synnerhet Valley of the ten thousand smokes (de 10,000 fumarolernas dal), bildar K. en nationalpark i Förenta staterna. E. A—t.

Kato, Tomosaburo, baron, japansk amiral och politiker, f. 1859 i Hiroshima, d. 24 aug. 1923 i Tokyo, utmärkte sig som sjöofficer i rysk-japanska kriget 1904—05, då han var stabschef först åt amiral Kamimura och sedermera, under slaget vid Tsushima, åt amiral Togo. Han blef 1906 vice marinminister och 1909 befälhafvare i marinstationen Kure. Vid Japans inträde i Världskriget 1914 blef K. viceamiral och chef för stridsflottan

och 1915 jämväl marinminister. Han upphöjdes 1920 till baron och blef s. å. medlem af pärskammaren samt var nov. 1921—febr. 1922 ett af Japans ombud vid Washingtonkonferensen (se d. o. Suppl.), där han var den faktiskt ledande inom den japanska delegationen. Då ministären Takahashi afgick, blef K. juni 1922 premiärminister och bibehöll sin marinministerpost. Han tillämpade en sträng sparsamhetspolitik och genomdref 1923 införandet af jurysystem i den japanska rättskipningen. V. S—g.

Kato, Takaaki, viscount, japansk diplomat och politiker, f. 3 jan. 1860 i Nagoya, ingick på diplomatbanan, blef 1888 privatsekreterare åt utrikesministern Okuma, var 1891—94 anställd i finansministeriet och 1894—99 ambassadör i London. K. var därefter utrikesminister 1900—01 och hade betydande andel i förberedandet af alliansfördraget med England af 1902, var 1902—03 parlamentsledamot, 1906 ånyo utrikesminister (i en ministär Saionji), men afgick s. å., enär han ogillade regeringens förslag om inköp i stor skala af enskilda järnvägar. K. var ånyo ambassadör i London 1908—12, blef därpå utrikesminister under Katsura dec. 1912 och afgick med denne febr. 1913, var därpå en tid parlamentarisk oppositionsledare, men inträdde 1914 i Okumas sista ministär som utrikesminister och ledde Japans diplomati bl. a. vid krigsförklaringen mot Tyskland och aflåtandet till Kina maj 1915 af ett ultimatum med de beryktade 21 punkterna (jfr Kina. Suppl. Historia). K. afgick med Okuma okt. 1915 och blef ledare för det liberala oppositionspartiet *Kensei-kai*. Han blef s. å. medlem af pärskammaren; 1911 hade han upphöjts till baron, och 1916 blef han viscount. Under de senaste åren har K. energiskt i parlamentet påyrkat rösträttens utsträckning och återkallande af de japanska trupperna i Sibirien och Amurområdet samt i allmänhet kritiserat militärpartiets politik. Han efterträdde juni 1924 viscount Kiovura som premiärminister. V. S—g.

Katödkoppar. Se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 554.

Katödrör. Se Rundradio. Suppl.

Katowice [-vi'tse], officiella polska namnet på Kattowitz (se d. o., äfven i Suppl.).

***Katrineberg.** 1. Kapellförsamlingen tillhör nu Voxnans kontrakt, Uppsala stift. 493 inv. (1924). — 2. Folkhögskolan har nu i st. f. husmoderskolan landthushållsskola, som under de sista 10 åren haft 213 elever.

Katrinedal, herrgård i Öfver-Grans socken, Uppsala län, vid Mälaren, 1 km. n. v. om Varpsund, omfattar $5^3/_8$ mtl med en areal af 542 har, hvaraf 290 har åker; tax.-v. 255,900 kr. (1924). Hufvudbyggnaden i gammal svensk herrgårdsstil omges af trädgård, handelsträdgård och park om 10 har. Egendomen, som från slutet af 1700-talet tillhört

Fig. 1. Situationsplan af Katrineholm. *1.* Kyrka. — *2.* Stadshus. — *3.* Tingshus. — *4.* Postkontor. — *5.* Telegrafstation. — *6.* Järnvägsstation. — *7.* Kommunal mellanskola. — *8.* Folkskolor. — *9.* Katrineholms enskilda läroverk (s. k. praktisk skola). — *10.* Kullbergska sjukhuset. — *10 a* Vårdanstalt (försörjningsinrättning). — *11.* Vattentorn. — *12.* Elektriska kraftstationer. — *13.* Polis- och brandstation. — *14.* Stora torget. — *15.* Kullbergska villorden. — *16.* Katrineholmsverken af Svenska kullagerfabriken — *17.* A.-b. Pumpseparator. — *18.* Forssjö träförsubolag. — *19.* Carl Fredriksons träförädlings-a.-b — *20.* Sandbäckens verkstäder. *21.* Kung Oskars park (idrottsplan). — *22.* Park. — *23.* Begrafningsplats.

släkterna Reuterholm, Unonius och Grill m. fl., eges sedan 1903 af E. V. Silfverhielm. O. Sjn.

*Katrineholm. 1. Stad i Södermanlands län inom Oppunda och Villåttinge härads domsaga, vackert belägen mellan de tre små insjöarna Näsnaren, Djulösjön och Backasjön — i den järnvägsknut, som bildas af Östra och Västra stambanorna (se fig. 1) samt den blifvande Katrineholm—Köpings järnväg. Samhället uppstod vid tiden för Västra stambanans öppnande för trafik (1862). Den nuvarande stadsjorden är utbruten från säterierna Cathrineholm och Stora Djulö och omfattar omkr. 1,058 har, hvaraf 158 har af sjön Näsnaren och 250 har planlagdt område. Enligt k. bref af 13 juli och 17 aug. 1883 samt 15—22 febr. 1895 bildade K:s järnvägsstation och dess närmaste omgifningar eget municipalsamhälle. Sedan 1 jan. 1917 är K. stad, i invånarantal den tredje bland länets städer. Antalet invånare var 1880 omkr. 400 pers., 1900 omkr. 2,600, 1920: 7,651 och 1924: 7,575 pers. Den taxerade inkomsten var 1923 omkr. 10,$_5$ mill. kr., uppskattningsvärdet å fast egendom s. å. omkr. 27 mill. kr. Stadens tillgångar vid 1923 års slut upptogos till 3,606,861 kr., skulderna till 2,542,421 kr., inkomsterna till 1,040,487 kr. och utgifterna till 793,087 kr. — Handel och industri dominera, och bland de mest betydande af dylika företag torde böra nämnas: Kullberg & c:o a.-b., Katrineholmsverken af Svenska kullagerfabriken, A.-b. Pumpseparator, Carl Fredriksons träförädlings-a.-b., Forssjö trävarubolag och Sandbäckens verkstäder. Inalles funnos 1922 22 arbetsställen med 472 arb. och 6,185,344 kr. salutillverkningsvärde, äfvensom 41,779 kr. bevillningstaxerad inkomst af industri. I staden finnas 3 läkare, 1 veterinär, 2 tandläkare, lasarettet Kullbergska sjukhuset (donation af grossh. A. Kullbergs stärbhus), apotek, postkontor, telegrafstation, afd.-kontor af Södermanlands ensk. bank, Sydsvenska banken och Oppunda härads sparbank. Af undervisningsanstalter märkas kommunal mellanskola och Katrineholms ensk. läroverk (s. k. praktisk skola). Samhället lyder under Oppunda och Villåttinge härads domsaga, och domaren har sitt kansli i stadens tingshus. Stadsstyrelsen består af 1 af länsstyrelsen utsedd ordf. och 2 af stadsfullmäktige valda ledamöter. I ecklesiastikt hänseende hör staden tills vidare till Stora Malms pastorat, Oppunda västra kontrakt, Strängnäs stift. Från 2 tryckerier i staden utges hvarannandagstidningarna ”Katrineholms-kuriren” och ”Katrineholms-posten”, hvarjämte från Eskilstuna utges 4 ggr i veckan ”Katrineholms tidning”. Namnet K. härrör från det gamla frälsesäteriet Cathrineholm, tidigare Fulbonäs, men sedan 1663 säteri med det nuv. namnet, hvilket det fått efter dåvarande ega-

Fig. 2. Katrineholms vapen.

Fig. 4. Kullbergska gården, som utgjort kärnan till samhället K.

Fig. 3. Storgatan med vattentornet och stadens brandbil.

rens, öfverstelöjtnant frih. Jakob von der Lindes fru, Katarina Gyllenhorn. Staden är vackert bebyggd och har breda trädplanterade gator (jfr fig. 3) samt ger i sin helhet intryck af trädgårdsstad. Där finnas vatten- och afloppsledningar samt elektricitetsverk (det senare ett enskildt företag, som på grund af koncession levererar elektrisk kraft för belysning och industri inom staden). K:s vapen (se fig. 2), en röd sköld, genom ett omvändt gaffelkors af guld delad i tre fält, i första fältet en merkuriestaf, i andra en hammare och i tredje en ros, allt af guld, fastställdes af K. M:t 16 aug. 1918. O. K.-M.

*__Katslösa__ omfattar nu 1,000 har. 514 inv. (1924).

*__Katsura,__ T a r o, dog 10 okt. 1913 i Tokyo. — Han var premiärminister juli 1908—aug. 1911, upphöjdes 1911 till furste och företog 1912 en politisk resa till Europa (bl. a. för att förbereda en japansk-rysk uppgörelse om Mongoliet och Mandsuriet). Hemkallad vid tronskiftet s. å., blef K. den nye kejsarens öfverkammarherre och utsågs i dec. att som premiärminister efterträda Saionji. Hans höga hofcharge framkallade emellertid misstankar om, att han skulle inleda en reaktionärt antiparlamentarisk regim, och han nödgades afgå redan i febr. 1913. Jfr J a p a n. Suppl., sp. 743—744. Afslutandet af alliansen med England 1902 och ledningen af Japans politik under kriget med Ryssland 1904—05 äro hans betydelsefullaste insatser i Japans historia. V. S—g.

*__Kattarp.__ 1. Socknen omfattar nu 2,292 har. 2,111 inv. (1924).

*__Kattdjuren.__ Se äfven V i l d k a t t e n.

*__Kattenbusch,__ F., tog 1921 afsked från sin professur. Bland hans senare arbeten märkas *Die kirchen und sekten des christentums in der gegenwart* (1909), *Der quellort der kirchenidee* (i ”Festgabe” till A. v. Harnack, 1921) och *Die vorzugsstellung des Petrus* (i ”Festgabe” till K. Müller, 1922).

__Kattfjärden.__ Se V ä n e r n, sp. 94.

__Kattflinta__ (vanlig gångkvarts). Se K v a r t s.

*__Kattgina,__ *sjöv.* Se äfven K r a n b a l k.

*__Kattowitz__ (po. *Katowice*) tillhör nu Polen, vojevodskapet Cieszyn. 45,422 inv. (1921).

__Katumbela.__ Se C a t u m b e l l a. Suppl.

__Kau'dern,__ W a l t e r, zoolog, forskningsresande, f. 24 mars 1881 i Solna socken, student 1902, tog vid Stockholms högskola 1909 filos. licentiatexamen och disputerade 1910 för filos. doktorsgraden. 1913—14 var han amanuens vid Riksmuseets vertebratafdelning. K. har företagit resultatrika, huvudsakligen zoologiska och etnografiska, forskningsresor till Madagaskar 1906—07 och 1911—12 samt till Celebes 1916—21 och har utgett bl. a. *Studien über die männlichen geschlechtsorgane von Insectivoren und Lemuriden* (1910), dito *von Edentaten* (1915) och *von Sirenia, Hyracoidea und Proboscidea* (1917), *På Madagaskar* (1913) samt *I Celebes obygder* (1921). K. fick 1922 Antropologiska sällskapets Anders-Retzius-medalj. L—e.

*__Kauffmann.__ — 2. H u g o K. dog 30 dec. 1915 i Prien (Chiemsee).

*__Kaufmann,__ W a l t e r, är sedan 1908 professor i Königsberg.

*__Kau'fmann,__ K a r l M a r i a, markis d i S a n C a l l i s t o, tysk arkeolog, f. 1872 i Frankfurt a. M., blef katolsk prelat 1899, påflig hederskammarherre 1909 och professor 1919. K., hvars vetenskapliga forskningar omfatta gammalkristen arkeologi, har särskildt gjort sig känd genom den märkliga upptäckten 1905 af den helige Menas' (se d. o.) graf och grafkyrka i Libyska öknen v. om Alexandria. Kyrkan och den kring densamma hufvudsakligen under 400- till 600-talen uppvuxna staden, som med rätta kallats antikens Lourdes, med sina kultbyggnader, badanläggningar, kloster, palats o. s. v., gjordes de följande åren till föremål för omfattande gräfningsundersökning, som under ledning af K. och hans kusin J. C. Ewald Falls trots de besvärligaste yttre förhållanden genomfördes på ett framstående sätt. Härigenom har K. kunnat ge en af de intressantaste inblickar i den gammalkristna kulturens yttre gestaltning och inre lif. Resultatet af dessa undersökningar har K. framlagt bl. a. i monumentalverket *Die Menasstadt und das nationalheiligtum der altchristlichen Aegypter* I (1910) och i det populära arbetet *Die heilige stadt der Wüste* (1918). Bland K:s många vetenskapliga skrifter märkas f. ö. *Handbuch der christlichen archäologie* (1905; flera uppl.) och *Handbuch der altchristlichen epigraphik* (1917). B. Th.

__Kau'hajoki__ [-jåki], domsaga under Vasa hofrätt, Finland, bildades 1923 af delar af Ilmola och Närpes domsagor och består af K., Kurikka, Östermark, Storå och Bötom socknar, indelad i 4 tingslag. Areal 3,067 kvkm. 34,143 inv. (1922). O. B—n.

*__Kaukas.__ A.-b. Kaukas fabriks aktiekapital är 12 mill. mark. Det eger nu trådrullsfabrik, sulfitcellulosafabrik (produktion 19,000 ton) och ångsåg jämte kraftcentral i Lappvesi socken, sulfatcellulosafabrik (produktion 10,000 ton) i Joutseno socken, och trådrullsfabrik i Iittis socken. Bolaget innehar vidare aktiestocken i Kaltimo träsliperi a.-b. (aktiekap. 2,4 mill. mark), som eger träsliperi i Kaltimo, i A.-b. T. & J. Salvesen (aktiekap. 12 mill. mark), som eger elektrisk såg i Lauritsala vid Saima kanals norra ändpunkt, och i A.-b. Gustaf Cederberg & c:o (aktiekap. 12 mill. mark), som eger Penttilä ångsåg invid Joensuu stad. O. B—n.

*__Kaukasien__ är f. n. (1924) uppdeladt på de nominellt autonoma republikerna Georgien, Aserbeidjan och Armenien, ingående i den till Sovjet-Ryssland hörande republiken Transkaukasien, samt flera smärre ”autonoma” republiker. Se R y s s l a n d. Suppl. — Under Världskriget utgjorde sydvästra K. och turkiska Armenien en särskild krigsskådeplats. Operationerna inom den kaukasiska delen af denna, hvilka pågingo i slutet af 1914 och början af 1915, rörde sig huvudsakligen om Kars' besittningstagande. Efter turkarnas nederlag vid Sarikamisch (4 jan. 1915) måste de utrymma K., hvarefter ett relativt lugn rådde i landsdelen ända tills i början af 1918, då stridigheterna mellan turkarna och de nyskapade transkaukasiska republikerna begynte. I dessa strider deltogo äfven en tysk fördelning och ryska trupper. Se V ä r l d s k r i g e t, sp. 182 och 249, samt G e o r g i e n. Suppl. H. J—dt.

*__Kaulbach.__ — 4. F. A. v o n K. dog 26 jan. 1920 i Ohlstadt (Oberbayern). Han innehade bajerskt adelskap.

*__Kaulbars,__ v o n (sp. 1327). Ättens svenska gren utgick på kvinnolinjen 1905.

*Kaulbars, von, ryska generaler. — 2. A. von K. uppges ha blifvit mördad i aug. 1917.

Kaulfuss, Jan Samuel. Se Polska litteraturen, sp. 1273.

Kāū'nas, det litauiska namnet på Kovno (se d. o.).

Kāū'nisvaara [-våra]. Se Västerbotten, sp. 352.

*Kauppinen, H., dog 3 sept. 1920. Bland hans senare arbeten må nämnas den postuma novellen *Paimen ja lampaat* (Herden och fåren), försedd af J. Aho med en skildring af K:s sista år. K:s samlade arbeten, *Kootut teokset*, började utkomma 1920. T. C.

Kausagi, en af Salomonöarna (se d. o.).

*Kaustby (fi. *Kaustinen*, ej Kaustisenkylä). 3,946 inv. (1922). O. B—n.

Kausticitēt (jfr Kaustik 1), frätningsförmåga.

Kaustikt natron, *kem.* Se Natriumhydrat.

Kaustobioliter, *geol.*, *petrogr.* Se Bioliter. Suppl.

*Kautokeino. Om de i hufvudarbetet omtalade uppträdena i K. 1852 se ''Norsk retstidende'' 1854 (sid. 145 ff.), F. W. Hvoslef i ''Theologisk tidsskrift for den norske kirke'' VII (1857; sid. 1 ff.), och S. Tromholt, ''Under nordlysets straaler'' (1885; sid. 332 ff.). J. Qvigstad.

*Kautsky, Karl, slöt sig 1917 till det oafhängiga socialdemokratiska partiet och upphörde i samband därmed okt. s. å. att redigera ''Neue zeit''. Efter revolutionen i nov. 1918 anställdes han i utrikesministeriet och fick i uppdrag att granska dess akter med hänsyn till frågan om Tysklands skuld till Världskriget. Han fick sedermera äfven i uppdrag att ordna dithörande akter för utgifning, och på grundval af hans arbete utgafs sedan af Montgelas och Schücking den värdefulla dokumentsamlingen ''Die deutschen dokumente zum kriegsausbruch'' (4 bd, 1919). Dessförinnan hade K. utgett en partisk och ensidig sammanfattning, ''Wie der weltkrieg entstand'' (s. å.), som föranledde flera motskrifter (bl. a. F. Helmolts ''K. der historiker'', 1920). Sin först uttalade mening, att tyska regeringen skulle ha planmässigt arbetat för ett krig, har K. sedermera (i skriften ''Delbrück und der weltkrieg'', 1921) ej längre vidhållit. K. ogillade flera oafhängiga socialisters samgående med de ryske bolsjevikerna och hade betydande andel i de båda tyska socialdemokratiska partiernas återförening (sept. 1922). Bland hans senare skrifter märkas *Georgien* (1921), *Rasse und judentum* (2:a uppl. s. å.), *Die proletarische revolution und ihr programm* (1922), *Thomas More* (i ''Vorläufer des neueren sozialismus'', bd 3, 1922), *Der ursprung des christenthums* (13:e uppl. 1923) och *Die klassengegensätze im zeitalter der französischen revolution* (s. å.). V. S—g.

Kāū'ttua [-toa], pappersbruk i Eura socken, Åbo och Björneborgs län, Finland, vid Eura å, 1/2 km. n. om dess utlopp i Pyhäjärvi sjö, anlades 1907—08 och eges af A. Ahlström osakeyhtiö. Årlig tillverkning af omkr. 4,000 ton omslagspapper; omkr. 200 arbetare. Tidigare fanns här ett af frih. Lorens Creutz d. y. 1689 anlagdt järnverk. O. B—n.

*Kautzsch, E. F., dog 7 maj 1910 i Halle.

*Kauvatsa afskildes 1917 från Hvittis till självständigt pastorat. 150 kvkm. 2,836 inv. (1922). O. B—n.

*Kavaju tillhör nu Albanien.

*Kava-kava, *bot. farm.*, beredes af rhizomet (icke roten) af *Piper methysticum*.

*Kavala, officiellt Kavalla, tillhör nu Grekland, nomos Drama. 22,645 inv. (1920). K. är namn äfven på ett distrikt i nämnda nomos med 33,575 inv. (s. å.). Under Världskriget hade landstigningsförsök vid K. gjorts af de allierade från Gallipolihalfön i slutet af 1915 och i början af 1916, men afvisats af den grekiske kommendanten, som dock sedermera (26 aug.) lät bulgarerna besätta alla forten vid K. Äfven själfva K. besattes därefter (12 sept.) af bulgarerna, hvarefter 4:e grekiska armékåren, omkr. 10,000 man under general Chotzopulos, som låg i K., Drama och Seres, sökte skydd hos tyskarna och internerades därpå i Tyskland. 15 sept. besköts K. af de allierades flotta. I okt. 1918 återtogs staden af grekerna. L. W:son M.

Kavale'tt (it. *cavaletto*, fr. *chevalet*, liten häst), vridbart fotstycke, hvarpå skulptören formar sitt arbete i lera; äfven målarstaffli. G—g N.

Kavalla. Se Kavala. Suppl.

*Kavalleri. På grund af erfarenheterna från Världskriget har vapenslagets organisation inom ett flertal arméer undergått vissa förändringar. Sålunda har — i samband med flygvapnets öfvertagande af en del af spaningsverksamheten — *fördelningskavalleriets* styrka minskats, om än fortfarande ett regemente, dock med minskadt antal skvadroner, anses böra tilldelas hvarje infanterifördelning. Däremot har — i den mån särskildt de ekonomiska förhållandena det medgett — *det självständiga kavalleriet* (kavallerifördelningarna) gjorts starkare. Mot det under och äfven omedelbart efter Världskriget på vissa (hufvudsakligen lekmanna-)håll framställda påståendet, att kavalleriets roll som ett stridande truppslag vore, om ej utspelad, så dock väsentligt förminskad, har från sakkunnigt håll med fog erinrats, att nämnda påstående — grundande sig på förhållandena under det, särskildt på västfronten och efter 1915 på fronten mot Ryssland, långvariga ställningskriget, då kavalleriet hufvudsakligen användes som infanteri — vore oberättigadt. Under de tidsskeden, då de rörliga operationerna voro förhärskande äfven på västfronten, såsom i krigets början och under dess slutakt, samt på de krigsskådeplatser, där detta hela tiden var regel, såsom i Ostpreussen, Polen, Serbien, Rumänien, Mesopotamien och Palestina, visade det sig, att kavalleriet fortfarande vore ett oumbärligt vapenslag, mången gång af afgörande betydelse. Flera af de mest framstående härförarna under kriget, bl. a. fältmarskalkarna Haig, v. Mackensen och Pétain samt generalerna Ludendorff och Pershing, ha uttalat sig i samma riktning. Beaktas bör äfven, att de säregna förhållanden, som under Världskriget föranledde ställningsstrider i förut okänd utsträckning, antagligen icke komma att förefinnas i kommande krig, allra minst vid försvaret af ett vidsträckt land med svaga stridskrafter. Sålunda utkämpades och afgjordes kriget mellan Polen och Sovjet-Ryssland 1920 genom operationer i fria fältet. — Beträffande kavalleriets stridssätt har *eldstridens* betydelse ökats.

En följd häraf har varit att man fullständigat vapenslagets utrustning för strid till fots genom att tilldela detsamma ett ökadt antal kulsprutor och kulsprutegevär, pionjärverktyg, handgranater m. m. äfvensom genom att låta motordrifna batterier, hjulryttarförband, åkande ingenjörtrupper, pansarbilafdelningar o. s. v. ingå i de större kavalleriförbanden (se Kavalleriförderdelning. Suppl.). I sammanhang härmed har den uppfattningen gjort sig gällande, att kavalleriet (i större förband) alltmera öfvergått att vara en lättrörlig operationsenhet (''eldreserv''), som används (insättes), där den bäst behöfves med hänsyn till det strategiska (taktiska) lägets kraf. H. J—dt.

*__Kavalleriförderdelning.__ Någon i fredstid organiserad kavalleriförderdelning har aldrig ingått i svenska härordningen, utan en sådan har endast tillfälligt sammandragits vid större fälttjänstöfningar i södra Sverige. Afsikten har varit att i krig bilda ett dylikt truppförband af Skånska husar- och dragonregementena, hvilka hvartdera skulle utgöra en *kavalleribrigad*, tillika med Vendes art.-reg:s ridande division (förut 6, numera 2 batterier). Världskrigets erfarenheter ge kraftigt stöd åt kavalleriförderdelningens bibehållande. H. J—dt.

*__Kavalleriinspektör.__ Befattningen bekläddes — jämlikt 1914 års härordning — ånyo af en generalsperson på stat. H. J—dt.

*__Kavalleripionjär.__ Numera finnas 1 korpral och 8 man pionjärmanskap jämte 1 ''förbindelsepackhäst'' med förare på hvarje skvadron samt gemensamt för hela regementet 1 korpral, ett antal ''sprängpackhästar'' med förare samt en ''pionjärkärra'' med kusk. På pionjärryttarens sadel medföras en yxa m. fl. andra verktyg; bland den på packhästarna och kärran medförda utredningen märkas särskildt ''simsäckarna'' för öfvergående af vattendrag samt spräng- och antändningsmedel m. m. H. J—dt.

*__Kavalleriskola.__ Samtliga dylika skolor äro numera afsedda till kavalleribefälets utbildning i ridning och i samband därmed närmast stående utbildningsgrenar. H. J—dt.

*__Kavalleritelegraf.__ I kavalleritelegrafen ingå numera personal och utrustning för telefonering, telegrafering, optisk signalering samt radiotelegrafering (under införande). H. J—dt.

*__Kawerau,__ G., dog 1 dec. 1918 i Berlin.

__Kavitatiõn__ (af lat. *ca'vus*, tom), ett fenomen, som uppträder vid för stor rotationshastighet å propellrar, förorsakande stor effektförlust och visande sig därigenom, att ett tomrum bildar sig i vattnet vid propellerbladets bakre kant, enär vattnet ej hinner strömma till. C. K. S.

__Kavli,__ Arne Texnes, norsk målare, f. 27 maj 1878 i Bergen, studerade i Antwerpen, Köpenhamn och Paris, öfvergick i början af 1900-talet från ett mörkt och dämpadt målningssätt med allvarlig och sträng teckning till koloristisk hållning, ljusa delikata färger, utan konturer och utan detaljerande pålagda med mycken smak och elegans. K. är nu en af norska expressionismens bärande krafter. Hans motiv ha hufvudsakligen varit porträtt, naturstämningar, blommor och interiörer. K. är representerad i gallerierna i Kristiania och Bergen. G—g N.

__Kavvadias,__ Panagiotes, grekisk arkeolog, f. 1 maj 1852 på Kefallenia, lärjunge till tyske arkeologen Brunn, blef efor och 1885 generalefor (generaldirektör) för de kungl. museerna i Aten. Han ledde 1881 utgräfningarna i Epidauros, där Asklepios' helgedom blottades; 1885—91 förestod han gräfningarna på Atens Akropolis samt undersökte 1889 den urgamla staden Lykosura, där en messenisk skulptör Damofon verkat, som förut antagits ha lefvat under den verkligt ''klassiska'' tiden, men som nu befanns tillhöra 2:a årh. f. Kr. Jämte Treu har K. uppdagat skulpturrester af den berömde bildhuggaren Skopas. T. J. A.

__Kaye-Smith__ [kē'-smi'th], Sheila, engelsk författarinna, debuterade 1908 med *A tramping methodist* (1908), som följts af ett dussin arbeten (bl. a. *Isle of Thorns*, 1913, *Three against the world*, 1914, *Sussex gorse*, 1916, *Little England*, 1918, *Tamarisk town*, 1919, *Green apple harvest*, 1920), i hvilka hon framför allt skildrat Sussex och dess befolkning. Hon är en af de mest bemärkta i den s. k. Kailyard school och har Thomas Hardy till närmaste förebild.

*__Kayser,__ Heinrich G. J., tog 1920 afsked från professuren.

2. Emanuel F. H. K., den föregående broder, tysk geolog, f. 26 mars 1845 i Königsberg, filos. doktor i Berlin 1870, privatdocent 1872 och professor 1882 vid bergsakademien där, var 1885—1917 professor i geologi i Marburg. K. har väsentligen arbetat inom stratigrafi och paleontologi och därvid särskildt egnat sig åt studiet af nordvästra Tysklands paleozoiska bildningar, hufvudsakligen devonsystemet. Ännu mera känd är K. som författare till läroböcker, antagligen de mest spridda på tyska språket: *Geologische formationskunde* (1891), *Allgemeine geologie* (1893), i resp. 6:e och 7:e uppl. utgifna under titeln *Lehrbuch der geologie* (hittills 3 bd, 1921—23), samt *Abriss der allgemeinen und stratigraphischen geologie* (1915; 3:e uppl. 1922). K. blef 1916 korresp. led. af Geol. fören. i Stockholm. 2. K. A. G.

__K. B.,__ förkortning för Konungens befallningshafvande.

__K. B.,__ förkortning för Kungl. biblioteket (i Stockholm).

__K. B.,__ förkortning för eng. *Knight of the Bath*, riddare af Bathorden.

__K. C.,__ förkortning för eng. *King's counsel* (se Counsel).

__Keating__ [ki'tiŋ], Geoffrey, irländsk författare, d. 1650. Se Iriska litteraturen. Suppl., sp. 672.

*__Kebnekaise.__ Inom massivet ha urskilts flera toppar, som nå över 2,000 m. ö. h., däribland 4 öfver 2,050. En ny relativt kort väg till högsta toppen beskrefs 1920 af T. S. Gudjohnsen. Kaskasatjåkko är enligt senare mätningar 2,076 m. hög. Turistföreningens i Ladtjodalen belägna turiststuga har till sommaren 1924 utvidgats och fått mathållning. Regelbunden motorbåtsförbindelse eger under turistsäsongen rum på sjökedjan från Nikkulahti vid Paittasjärvi till Kaalasluspa vid Kaalasjärvi ofvan Kalixfors, hvarför Sveriges högsta fjällmassiv nu är ganska lätt tillgängligt. Litt.: A. Pallin, ''Högst uppe i K.'' (i ''Sv. turistför:s årsskr.'' 1921). O. Sjn.

__Keda,__ malajstat. Se Malajiska skyddsstaterna och Queda.

*Kedja. — 2. (Krypkedja) Se äfven Automobil, fig. 11. Suppl. Jfr Tank (fig.).

Kedjebref, *postv.* Se Snöbollsbref.

Kedjehandel, Kedjesystem, stundom Kupongsystem eller Snöbollssystem, betecknar handelssätt, hvarigenom kund till s. k. efterkrafsaffär o. d. göres till anskaffare af andra kunder och dessa i sin ordning af ytterligare andra i en ändlös rad eller ”kedja”. Denna anordnas vanligen sålunda, att tillkännagifvande i tidningsannons eller annat reklamtryck erbjuder viss vara, till namnet icke sällan ”gratis”, åt hvarje person, som insänder ett mindre kontant belopp. För detta erhåller han en kvitterad kupong och ett visst antal kupongblanketter, t. ex. 5, af hvilka hvar och en skall af honom afyttras till annan person, närmast bland bekanta och vänner, samt med kupongbeloppet insändas till den utställande firman, hvilken därpå tillställer hvarje sålunda uppgifven person en likadan sats om 5 kupongblanketter o. s. v. När likvider för en sats kuponger insändts, erhåller den förste köparen sitt exemplar af varan, och enhvar af hans afnämare fortsätter kupongspridningen för att uppnå samma syfte. Spridningen blir dock gifvetvis, efter hand som försäljningen af kuponger fortgår, svårare och slutligen omöjlig, men inbetalningar på icke fullföljda kupongserier betraktas som tillfallna utställarfirman. Risken att förlora redan gjord inbetalning stimulerar energien hos kund, som genom systemet värfvats till ett slags agent för försäljningen. Lukrativt göres emellertid systemet framför allt genom massartikelns i förhållande till det uppgifna ”verkliga priset” tvifvelaktiga kvalitet och värde. Det är sålunda en form af illojal konkurrens. Det lär tidigast ha användts i Schweiz för försäljning af fickur m. m. i främmande länder, men är numera i lag förbjudet inom flera schweiziska kantoner. Lagstiftningsåtgärder i olika former ha tillgripits mot detsamma äfven i andra länder, dit det spridts, t. ex. Tyskland och Danmark, och varit på tal äfven i Sverige, där sådana dock icke hittills kommit till stånd, ehuru detta påyrkats från köpmanshåll till skydd för lojal handel och en godtrogen allmänhet. Om systemet användts i uppenbart bedrägliga syften, har förfaringssättet hemfallit under strafflagen. Litt.: ”Förslag till lag mot illojal konkurrens m. m.” (1915). E. F. K. S—n.

*Keeling-öarna hade 1921 omkr. 800 inv. Sedan 1901 är dit förlagd en brittisk kabelstation. Tyska kryssaren ”Emden”, som inlöpt dit för att förstöra kabelstationen, gick där under i strid med australiska kryssaren ”Sydney” 9 nov. 1914 (jfr Emden. Suppl.).

*Kefallenia. I april 1916 besatte ententen Argostolion, medan Grekland ännu var nominellt neutralt i Världskriget.

Keferstein [ke′fersta′jn], Wilhelm Moritz, tysk zoolog, f. 7 juni 1833 i Winsen (Hannover), d. 1870, professor i zoologi i Göttingen, utgaf ett flertal arbeten rörande de lägre hafsdjurens morfologi. Hans värdefullaste verk är bearbetningen af snäckdjuren i Bronns sammelverk ”Klassen und ordnungen des tierreichs” (1862—66). L—e.

*Keggum ligger nu i Lettland.

Kehler [kē-], Henning, dansk kritiker, f. 22 jan. 1891 i Köpenhamn, tog 1916 magisterkonferensen i franska efter att 1915 ha vunnit universitetets guldmedalj för en afhandling om Ibsens stil och teknik. 1917—19 vistades K. i Ryssland och Sibirien som dansk attaché och vicekonsul och tog efter återkomsten anställning i ”Politiken”. K. har gett ut *Russiske kroniker* (1920), utmärkt sedda och återgifna revolutionsintryck, och artikelsamlingen *Kronik og kritik* (1922). Vetenskaplig förmåga och framstående stilskicklighet ge K:s kritik intresse. P. E—t.

*Keijser. 1. G. J. K. dog 28 mars 1916 i Stockholm.

Keikyä [kē′k-], kommun och församling i Åbo och Björneborgs län, Finland, Tyrvis domsaga, Loimijoki härad, afskildes 1919 från Hvittis till självständigt pastorat under Björneborgs öfre kontrakt, Åbo ärkestift. Areal 69 kvkm. 1,988 inv. (1922). O. B—n.

Keilhack [ka′jl-], Konrad, tysk geolog, f. 16 aug. 1858 i Oschersleben, 1881 filos. doktor i Berlin, inträdde i Preussens geologische landesanstalt, där han 1890 blef landesgeolog och 1914 afdelningsdirigent och ledare af kartarbetena på slättområdet. 1896 blef han docent och 1900 professor vid bergsakademien. Hans specialforskningar ha så godt som uteslutande behandlat Nord-Tysklands kvartära bildningar. K. har författat *Lehrbuch der praktischen geologie* (1896; 4:e uppl. 1922) och utger sedan 1901 ”Geologisches zentralblatt” (hittills 28 bd). K. A. G.

*Keiller. — 3. James K. dog 22 mars 1918.

*Keinänen, S. A., dog 1914.

Keiser-Nielsen [ke′jser-niēl-], Søren, dansk politiker, f. 27 sept. 1856 på Samsö, blef 1882 teol. kandidat och var 1883—1913 präst på Lolland. Han var 1909—20 medlem af folketinget och tillhörde där den radikala vänstern. 1913—16 var han kultusminister och 1916—20 undervisningsminister i Zahles andra ministär. P. E—t.

Keith [kī′th], sir Arthur, engelsk morfolog, f. 5 febr. 1866, professor vid Royal college of surgeons i London, har utgett flera värdefulla jämförande framställningar af människans och de högre däggdjurens kroppsbyggnad, såsom *Introduction to the study of the anthropoid apes* (1896), *Human embryology and morphology* (1901), *Antiquity of man* (1914) m. m. Han erhöll knightvärdighet 1921. L—e.

*Kejsare. I Ryssland afskaffades kejsardömet i samband med marsrevolutionen 1917, som dock till en början lämnade frågan om styrelseformen öppen att afgöras af en nationalförsamling; först i juli s. å. proklamerades formligen republiken. Tyska kejsardömet störtades genom revolutionen 9 nov. 1918, kejsardömet i Österrike afskaffades genom revolutionen i nov. s. å. Turkiet är republik sedan 1924 (den siste sultanen afsattes redan 1922). Kina upphörde att vara kejsardöme och blef republik 1912. Korea förvandlades från (nominellt) kejsardöme till japansk provins 1910. De enda år 1924 återstående kejsardömena äro det brittisk-indiska och det japanska, hvarjämte liksom sultanen af Marokko äfven Abessiniens och Annams härskare bära titlar, som ofta af européer återges med ”kejsare”. V. S—g.

Kejsar Nikolaus II:s land. Se Tsar Nikolaus II:s land.

Kejsarprinsen (fr. *Le prince impérial*), öflig be-

nämning på Napoleon III:s son Napoleon (se d. o. 4).

Kejsar Vilhelmsfallet. Se K w a n g o.

***Kejsarretten** (sp. 1376) är tryckfel i st. f. **Kejserretten.**

Kekkau [ke'k-], by i Lettland vid Düna, 15 km. s. s. ö. om Riga. Under Världskriget utkämpades 24 okt. 1915, 18—22 mars och 16—23 juli (''slaget vid K.'') 1916 delvis synnerligen hårda och för den anfallande förlustrika strider mellan ryssarna (5:e armén), som sökte genombryta den s. om K. varande delen af tyska fronten och de försvarande tyskarna (8:e armén), hvilka afslogo samtliga anfall. I samband med Rigas intagande, 3 sept. 1917, besattes slutligen K. af tyskarna. Jfr V ä r l d s k r i g e t, sp. 193, 209 och 226. H. J—dt.

***Kekule von Stradonitz.** — 2. R. K. dog 23 mars 1911 i Berlin.

***Kelat.** Se ock B e l u t s j i s t a n. Suppl.

Kelch [ke'-], K r i s t i a n, tysk historiker, f. 1657 i Pommern, d. som pastor i Reval 1710, författade *Liefländische historia* (till 1690, 1695; en först 1875 tryckt *Liefländischer Historiæ Continuation* omfattar tiden 1690—1707), ett arbete, som ej saknar betydelse för Sveriges historia. Fr. W.

Kelim [ke'-], österländsk benämning på mattor och bonader, som i olikhet med knytarbeten framställts med gobelängartad teknik. Sådana mattor tillverkas af färgadt ullgarn på bomullsvarp. Många sorter förekomma, hvilkas mönster växla från de gröfsta, med geometriska figurer utlagda i uddar, till fina stiliserade ytfyllnader. Det förra slaget används i Orienten till tältförhängen, kameltäcken o. d. Kelim tillverkas på alla orter för asiatisk mattindustri. Det moderna skandinaviska konstväfveriet har åstadkommit goda kelimefterbildningar.

Kelkil Irmak [kelkil], flod. Se J e s c h i l I r m a k.

***Keller** (sp. 1381), G. — Nyare sv. öfv. äro ''Folket i Seldwyla'' (1913), ''Gröne Henrik'' (1917—18) och ''Epigrammet'' (1919). Af den nyare, rika K.-litteraturen må nämnas blott E. Ermatinger, ''G. K:s leben, briefe und tagebücher'' (3 bd, 1915—16; flera uppl.), och F. Böök i ''Essayer och kritiker 1913—1914'' (1915) och ''Essayer och kritiker 1917—1918'' (1919). R—n B.

***Keller** (sp. 1382), É m i l e, dog 20 febr. 1909 i Paris. Sitt socialpolitiska program framlade han i *L'ouvrier libre* (1898). Biogr. af G. Gautherot (1922).

***Keller** (sp. 1382). J. K. H. R. K. — Hans son K r i s t i a n K. grundlade 1911 anstalten på Livö för samhällsvådliga sinnessvaga män och är dess öfverläkare, men innehar fortfarande sin förra befattning.

2. J o h a n K., broder till här ofvan nämnde Kristian K., dansk författare, f. 23 juni 1866 i Köpenhamn, sedan 1899 rektor vid den af brodern Kr. K. ledda anstalten för sinnessvaga i Brejning, redigerar sedan 1919 ''Nyt tidsskrift for abnormvæsenet i Norden''. K. har skrifvit många berättelser och romaner (bl. a. ''Smaakaarsfolk'', 1895, ''Situationer'', 1899, ''Fru Karen'', 1903, ''Overlærer Lövgren'', 1912, ''Abnorme eksistenser'', 1918), som visa kännedom om och vackert mänskligt förstående för dem, som äro dåligt rustade i lifvets strid. 1—2. P. E—t.

***Keller** (sp. 1382—83), F e r d i n a n d, dog 8 juli 1922 i Baden-Baden.

***Keller** (sp. 1383), A l b e r t v o n, dog 16 juli 1920 i Zürich.

***Keller** (sp. 1383), L u d w i g, dog 9 mars 1915 i Charlottenburg.

Keller [ke'll-], C o n r a d, schweizisk zoolog, f. 24 jan. 1848 i Thurgau, är professor i zoologi vid polytekniska högskolan i Zürich och känd företrädesvis för sina publikationer om husdjuren, såsom *Naturgeschichte der haussäugetiere* (1905). L—e.

Kellermann [ke'll-], B e r n h a r d, tysk författare, f. 4 mars 1879 i Fürth, har tillbragt lång tid på resor i Italien, Japan och Förenta staterna. K:s arbeten, af hvilka de flesta äro mycket populära, ega mycken stämning, virtuos, gärna impressionistisk berättarkonst med åtskilliga skildringar, men sakna inre episk halt. Af hans verk må nämnas *Yester und Li* (1904) och *Ingeborg* (1905), båda lyriska jag-berättelser, *Der tor* (1908), som visar påverkan af Thomas Mann och Wassermann, *Das meer* (1910; ''Havet'', 1915), med motiv från Bretagnes fiskarbefolkning, *Spaziergang in Japan* (s. å.), *Sassa yo Yassa* (1912), *Der tunnel* (1913; ''Tunneln'', 1914; 2:a uppl. 1915), hvars sensationella uppslag väckt stort uppseende i många länder, *Der krieg im westen* (1915; ''Kriget i väster'', s. å.) och *Der neunte november* (1920), som behandlar tyska revolutionen 1918. R—n B.

***Kellgren.** 1. J. H. K. Bref af K. äro tryckta i H. Schück, ''Ur svenska akademiens arkiv'' (1918) och, fullständigast, i den af Sv. vitterhetssamfundet 1924 började uppl. af K:s verk. En öfversikt af K:s lefnad och författarskap gaf O. Sylwan i ''J. H. K.'' (1912). Jfr vidare M. Lamm, ''Bidrag till kännedomen om K:s journalistiska verksamhet'' (i ''Samlaren'' för 1913) och ''Upplysningstidens romantik'', II (1920), där bl. a. K:s sista dikter äro föremål för en skarpsinnig analys och förf. uppvisar, att den personliga upplefvelse, som ligger bakom ''Sigwarth och Hilma'' och ''Den nya skapelsen'', torde ha varit kärleken till fru Hedda Falck.

2. J. H. K. dog 1 juni 1916 i Jönköping.

***Kellner,** O s k a r J., dog 21 sept. 1911.

Kellner [ke'll-], C. Se E l e k t r o k e m i s k i n d u s t r i. Suppl., sp. 558.

***Kellogg,** C l a r a L o u i s e, dog 13 maj 1916.

Kellogg [ke'log], F r a n k B i l l i n g s, amerikansk politiker, diplomat, f. 22 dec. 1856 i Potsdam, staten New York, blef 1877 advokat, tog verksam del i Roosevelts räfst med trusterna och var i flera dithörande rättegångar unionsregeringens ombud. K. tillhör det republikanska partiet, var 1917—23 senator för Minnesota och utnämndes dec. 1923 till amerikansk ambassadör i London. V. S—g.

***Kells-Nöbbelöf,** nu officiellt K ä l l s - N ö b b e l ö v, skall framdeles jämte Felestad förenas med Svalöf till ett pastorat i Rönnebergs kontrakt, Lunds stift, med Svalöf som moderförsamling. 768 har. 370 inv. (1924).

***Kellstorp,** nu officiellt K ä l l s t o r p, omfattar 1,580 har. 731 inv. (1923). K. med Lilla Bedinge skall framdeles förenas med Espö och Östra Klagstorp till ett pastorat med kyrkoherde i Källstorp, Vemmenhögs kontrakt, Lunds stift.

***Kelp.** Tillverkningen af jod samt natrium- och

kaliumsalter ur tångaska har genom Världskriget åter blifvit af betydelse, och många fabriker för bearbetning af detta råmaterial finnas i Norge, Skottland, Frankrike, Förenta staterna och Japan. K. A. V—g.

*__Kelter.__ Se äfven A. Bugge, ”Har der bodt kelter i de nordiske lande?” (i ”Nord. tidskr.” 1924).

__Keltolog__ [keltålåg], forskare i keltiska språk och samhällsförhållanden.

*__Kelvin__, W. Se Silv. P. Thompson, ”Life of W. Thomson, baron Kelvin of Largs” (1910).

__Kelvin-medaljen__ [kel'l-], guldmedalj, instiftad 1914 af hufvudsakligen engelska och amerikanska ingenjörer till minne af lord Kelvin (se denne). Medaljen utdelas hvart 3:e år af en kommitté, bestående af presidenterna för de ledande engelska ingenjörsföreningarna, efter inhämtande af förslag från liknande föreningar i hela världen, till den person, som kommittén finner mest värdig mottaga denna utmärkelse för förtjänster inom de vetenskapsgrenar, åt hvilka lord Kelvin egnade sitt arbete. Medaljen har hittills tilldelats W. Cawthorne Unwin (1921) och E. Thomson (1924). Fmn.

*__Kelviå.__ Ullava afskildes 1912 till eget pastorat.

__Kemal__ [kē-], Hussein. Se Hussein Kemal. Suppl.

__Kemal bei__ [kē-], Jussuf, turkisk politiker, var ledare för den turkiska delegation, som i Moskva förhandlade om förbund mellan Angoraregeringen och Sovjet-Ryssland och afslöt ett sådant allians fördrag 16 mars 1921. Han blef därefter, maj s. å., utrikesminister i Angoraregeringen, afslöt 20 okt. s. å. i Angora med den franske parlamentarikern Franklin-Bouillon en fransk-turkisk öfverenskommelse, vanligen kallad Angorafördraget (se Turkiet. Suppl. Historia). Våren 1922 besökte han London, Paris och Rom för att undersöka möjligheterna för en fredsuppgörelse med de allierade. Som utrikesminister efterträddes han i okt. 1922 af Ismet pascha. V. S—g.

__Kemal pascha ghasi__ [kē-], Mustafa, turkisk fältmarskalk och statsman, f. 1880 i Saloniki, deltog som generalstabsofficer i Mahmud Schevket paschas tåg med de ungturkiska trupperna mot Konstantinopel i april 1909 (se Turkiet, sp. 424) samt sedermera i Tripoliskriget 1911—12 och i Första Balkankriget 1912—13, då han var generalstabsofficer vid Fachri paschas härafdelning på Gallipolihalfön. Han blef därefter militärattaché i Sofia. Under Världskriget förde han med utmärkelse först, som öfverstelöjtnant, 19:e och därefter, som öfverste, 6:e fördelningen, båda under Liman v. Sanders' öfverbefäl på Gallipolihalfön. Den turkiska segern 6 aug. öfver de brittiska trupperna vid Anafarta tillskrifves K:s skickliga och energiska ledning. Befordrad till generalmajor, öfvertog han på sommaren 1916 befälet öfver 16:e armékåren i Armenien och senare s. å. öfver 2:a armén på samma front. I aug. 1918 blef han chef för 7:e armén, på Palestinafronten, och förde denna under återtåget mot Damaskus. Efter vapenstilleståndet i Mudros (30 okt. s. å.) efterträdde han Liman v. Sanders som öfverbefälhafvare för armégruppen i Syrien och var 1919 verksam som generalinspektör för 3:e armén i Anatolien. H. J—dt.

K. hade tidigt under Världskriget kommit i oppositionell ställning till Enver pascha och lär äfven stundom ha haft svårt att fördraga det tyska inflytandet inom armén. Då efter vapenstilleståndet de allierades planer på sönderstyckande äfven af Anatolien allt tydligare framträdde, ställde sig K. beslutsamt i spetsen för den i Anatolien under loppet af år 1919 framträdande nationella rörelse, som till sitt mål satte att med alla medel genomföra, att Konstantinopel bevarades åt riket och att de öfvervägande af turkar bebodda riksdelarnas integritet och oberoende tryggades. Han deltog jämte Reuf bej i de kongresser i Erzerum i juli 1919 och i Sivas hösten s. å., där rörelsens program först utformades, började på dessa kongressers uppdrag organisera det väpnade motståndet och blef, sedan rörelsens politiska ledning öfvertagits af nationalförsamlingen i Angora, af denna i maj 1920 utsedd till öfverbefälhafvare öfver turkiska armén. Den maktlösa, af de allierades trupper helt behärskade regeringen i Konstantinopel förklarade nationalisterna för rebeller, och K. blef t. o. m. in contumaciam dömd till döden. Den af honom ledda nationella rörelsen vann emellertid småningom herravälde öfver hela Mindre Asien utom de delar, som voro besatta af de allierade stormakternas eller grekiska trupper. Om Angoraregeringens snabba makttillväxt, förbund med Sovjet-Ryssland, segrar öfver grekerna och delvis lyckade försök att söndra de allierade se närmare Turkiet. Suppl. Historia. K. var inom nationalförsamlingen på det hela taget äfven den politiskt tongifvande. Som erkännande för sina framgångar mot grekerna sommaren 1921 erhöll han i sept. s. å. fältmarskalks värdighet med titeln ghasi (”den segerrike”), och efter K:s stora seger öfver grekiska armén och Smyrnas återeröfring (aug.—sept. 1922) måste de allierade uppge hvarje tanke på att lägga Sèvres-fördraget af 1920 till grund för sin uppgörelse med Turkiet eller att vidare mot K:s nationella regering i Angora spela ut sultanen och Konstantinopelregeringen. Hufvuddragen af den blifvande uppgörelsen skisserades i stilleståndsaftalet i Mudania 11 okt. 1922, och efter långvariga förhandlingar kom omsider en med K:s och nationalisternas idéer förenlig fredstraktat till stånd 24 juli 1923 i Lausanne. K. hade lyckats åt Turkiet bevara hela Anatolien, Konstantinopel och östra Tracien till Maritza och afvärja de allierades kraf på att därinom få utöfva något politiskt, militärt eller ekonomiskt förmynderskap. Vid denna stora omhvälfning hade nationalförsamlingen under K:s ledning först upphäft sultanatet (1 nov. 1922) och sedan äfven afskaffat det till Turkiet anknutna kalifatet (2 mars 1924) för att i stället helt bygga Turkiets nya statsskick på folksuveränitetens grund. När Turkiet 29 okt. 1923 proklamerades som republik (med Angora som hufvudstad), blef K. den turkiska republikens förste president, hvarvid han emellertid behöll öfverbefälet öfver armén, den verkliga grundvalen till den nästan diktatoriska makt han anses

ha utöfvat. Se vidare Turkiet. Suppl. Historia. V. S—g.

*Kemi. Den centrala ställning, som kemien tills. med fysiken intar inom den moderna naturvetenskapen och tekniken, har under de senaste 15 åren framträdt allt starkare. De vunna resultaten äro så många, att de ej kunna uppräknas hvart för sig; endast utvecklingens art och riktning skola kort skisseras. Under 1900-talets första årtionde stod den *preparativa organiska kemien* på höjden af sin utveckling; dess främste man, E. Fischer, utredde i princip proteinernas, kolhydratens, glukosidernas och garfämnenas byggnad och fortsatte sin banbrytande verksamhet intill sin död (1919). I Sverige representerades denna period af den preparativa kemien särskildt af O. Widman och P. Klason, hvilken senare äfven riktade den tekniska kemien med många viktiga rön; i Danmark utförde S. P. L. Sörensen intressanta syntéser af aminosyror, och i Finland uppklarade A. O. Aschan samtidigt med Nobelpristagaren O. Wallach terpenkemiens väsentligaste drag. Samma ledande ställning inom den organiska kemien, som E. Fischer innehade vid sin död, tillkommer numera R. Willstätter, som klarlagt blodfärgämnets, växtklorofyllets och de öfriga växtfärgämnenas samt viktiga alkaloiders byggnad. Bland metodiska framsteg må nämnas de af Grignard, P. Sabatier och J. B. Senderens funna och utarbetade förfarandena. Numera träder den preparativa organiska kemien något tillbaka, och de intressantaste arbetena röra dels teoretiska problem, t. ex. kolets valenser, hvartill Gomberg och senare Schlenk (se d. o. Suppl.) lämnat bidrag, dels samverkar den organiska kemien med den kraftigt uppblomstrande *biokemien* vid bearbetningen af viktiga fysiologiska frågor. Förutom Kossel (se d. o.) ha särskildt Levene (se d. o. Suppl.) i Rockefellerinstitutet i New York gjort viktiga insatser genom studiet af nukleinsyrorna och deras spjälkningsprodukter, nukleosider och nukleotider. Till kännedomen om hormonernas fysiologiskt mycket viktiga grupp har E. C. Kendall i Amerika väsentligen bidragit genom utredningen af sköldkörtelns viktigaste beståndsdel, tyroxin (se d. o. Suppl.). Äfven i England har den biokemiska forskningen gjort stora framsteg, delvis med hjälp af Lister-institutets i London betydande hjälpmedel; chefen för detta instituts biokemiska afdelning, A. Harden, har lämnat viktiga bidrag till den moderna jäsningskemien och är jämte J. C. Drummond en af de mest framgångsrike forskarna inom vitaminområdet. Äfven enzymkemien intar inom den moderna biokemien en framskjuten plats, och Willstätters arbeten förtjäna här ett särskildt omnämnande. I Sverige är O. Hammarsten en banbrytare inom enzymkemien, jämte S. G. Hedin fortfarande verksam på detta område; i Danmark har S. P. L. Sörensen lämnat värdefulla bidrag till metodiken.

Inom den *oorganiska kemien* har upptäckten af ädelgaserna och af de radioaktiva grundämnena varit af epokgörande betydelse för den vidare utvecklingen. Bland preparativa oorganiska kemister må nämnas A. Stock i Berlin-Dahlem, som framställt många intressanta nitrider, hydrurer m. m. Till kännedomen om isotoperna (se d. o. Suppl.) ha O. Hönigschmid, A. Russel, K. Fajans och F. Soddy väsentligen bidragit. Äfven inom den oorganiska kemien koncentrerar sig uppmärksamheten mindre på de preparativa arbetena än på frågor af allmännare teoretiskt intresse och sådana, där fysikaliska metoder komma till användning, såsom kolloidernas omvandlingar (se Fysikalisk kemi. Suppl.) samt kristallisationsprocessen, molekylernas orientering vid fria ytor m. m. Frågor af sådan art behandlas inom *topokemien*, hvilken under den senaste tiden tilldragit sig framstående forskares (F. Habers, V. Kohlschütters) uppmärksamhet. (Se Kohlschütter, "Die erscheinungsformen der materie", 1917.)

Största intresse erbjuder dock f. n. den del af den oorganiska och fysikaliska kemien, som står i samband med den storartade utveckling, hvilken atomfysiken, befruktad af Rutherfords och Bohrs arbeten (se Atommodell och Fysikalisk kemi. Suppl.) undergår.

Inom den *analytiska kemien* har användningen af mikro-metoder särskildt framträdt, såväl oorganiska (F. Emich, f. 1860, professor vid tekniska högskolan i Graz) som organiska (F. Pregl). Den *svenska kemiens historia* har fått värdefulla bidrag genom H. G. Söderbaum, som på uppdrag af Vet. akad. utgett Berzelius' brefväxling och redan förut framträdt som Berzeliusbiograf. H. E.

*Kemi. — 2. Staden ligger vid järnvägen Uleåborg—Torneå och är utgångspunkten för järnvägen till Rovaniemi. I nejden finnas flera betydande industriella inrättningar: statens nyligen färdigblifna Veitsiluoto sågverk samt A.-b. Kemis anläggningar (se d. o. Suppl.). O. B—n.

Kemi [ke'-], Aktiebolaget, ett af Finlands största industriföretag, bildades 1893 genom sammanslutning af 2 trävarufirmor. Aktiekapital 45 mill. mark. Bolaget eger Karihaara såg med sulfitcellulosafabrik samt Laitakari såg, båda utanför Kemi älfs utlopp, äfvensom Röyttä såg utanför Torne älfs utlopp. Årlig produktion omkr. 30,000 standards trävaror och omkr. 22,000 ton cellulosa. Omkr. 1,200 arbetare. O. B—n.

Kemiatri, dets. som iatrokemi (se d. o., äfven i Suppl.).

Kemilumeniscens [-ʃe'ns]. Se Luminiscens.

Kemisk, som hör till kemi, härrör från eller befattar sig med kemien.

Kemiska harmonikan, *fys.* Se Sjungande låga.

*Kemiska sällskapet grundlades 1892 och omorganiserades 1908. Några gånger om året anordnar sällskapet, stundom tills. med andra vetenskapliga sammanslutningar, såsom Kemistsamfundet, Fysiska sällskapet eller Fysiologklubben, gemensamma sammanträden och inbjuder därvid föredragshållare från andra svenska eller utländska universitet. Bland framstående utländska gäster må nämnas J. Franck, W. Ostwald, F. Pregl, E. Hägglund och R. Höber. Sällskapets styrelse består af 3 personer. Som hedersled. ha invalts Sv. Arrhenius, O. Pettersson, P. Klason och O. Aschan. Sällskapet eger ett mindre bibliotek, som förvaras vid Stockholms högskolas allmänna kemiska institution. H. E.

Kemisk energi [-ī], *fysiol.* Se Ämnesomsättning, sp. 1210.

*Kemisk teknologi. Som en särskild afdelning af den kemiska teknologien kan man betrakta metallurgien (se d. o.). — Om de elektrokemiska industrierna se Elektrokemisk industri (äfven i Suppl.). — Litt.: Ost, ”Lehrbuch der chemischen technologie” (13:e uppl. 1923), och Alf Larsson, ”Om svenska kemiska industrien” (hittills 2 bd, 1922—23). K. A. V—g.

*Kemisk tidskrift, Svensk, numera organ äfven för Sveriges kemiska industrikontor, utkommer sedan 1918 med 12 hftn om året. Dess redaktör är filos. doktor C. Kjellin, som inlagt stor förtjänst om tidskriftens utveckling. H. E.

*Kemiskt växtbiologiska anstalten i Luleå har fått sin verksamhet vidgad därigenom, att försöksverksamheten utom å ett försöksfält vid Hagalund idkas dels vid 2 jämförelsevis stora fasta försöksgårdar vid Sunderbyn och Alträsk, dels vid 2 försöksstationer vid landtmannaskolorna vid Gran och Matarengi. Däremot ha försöks- och upplysningsarbetet i öfrigt och de konsulenter, som handha detta, 1923 öfverflyttats till länets hushållningssällskap. Statsanslaget till anstalten utgick 1923 med 28,000 kr. H. J. Dft.

*Kemistkongresser, Internationella. Se Internationella kongresser (äfven i Suppl.).

*Kemistsamfundet i Stockholm är numera Sveriges största kemiska facksällskap (485 medlemmar 1923). Dess styrelse består af 5 medlemmar (ordf. är sedan 1893 A. G. Ekstrand). Samfundet bildade 1922 inom sig en ”allmän analytisk sektion” med särskild styrelse och arbetsutskott. Samfundet har (utom en allmän fond) en mindre byggnads- och hyresfond samt 2 prisfonder: Norblad-Ekstrandsfonden, som afser dels att belöna goda uppsatser i ”Svensk kemisk tidskrift”, dels att bekosta medaljer i guld och silfver åt medlemmar i samfundet, som genom sina arbeten gjort sig förtjänta däraf, och Oskar Carlsons medaljfond, som tillkom 1919 genom en donation på 6,000 kr. från direktör Birger Carlson och har till ändamål att hvart 5:e år utdela en större guldmedalj jämte penningpris till den svenske kemist, som utmärkt sig genom initiativ eller arbete på det kemisk-vetenskapliga eller kemisk-tekniska området. Sammanlagda fonder uppgå till 65,000 kr. H. E.

Kemistsamfundet, Finska. Se Finska kemistsamfundet. Suppl.

Kemmel [ke-], by i belgiska prov. Väst-Flandern, 8,2 km. s. v. om Ypern. 1,585 inv. (1920). Byn och den s. v. därom belägna K.-höjden (*Mont K.*), som reser sig till omkr. 120 m. höjd öfver och behärskar den lågländta trakten i riktning mot Ypern, voro under Världskrigets sista skede föremål för hårda strider mellan å ena sidan fransmännen och engelsmännen (2:a engelska armén) och å den andra tyskarna (4:e armén). Sedan hösten 1914 var K.-partiet beläget bakom de allierades front och starkt befäst. Under tyska offensiven vid Lys (”slaget vid Kemmel”) i april 1918 stormades den af en fransk fördelning hårdnackadt försvarade höjden 25 s. m. af tyskarna. I samband därmed intogs byn. De redan den 26 igångsatta motanfallen med ändamål att ”till hvad pris som helst” återtaga det i såväl taktiskt som strategiskt afseende viktiga höjdpartiet, ledde slutligen till återeröfringen af den till byn Locre strax v. om K.-höjden framskjutna tyska ställningen, men själfva höjden stannade i tyskarnas ego, ända tills dessa i början af sept. s. å. utrymde hela Lysbågen, hvarpå K.-höjden och (den förstörda) byn besattes af engelsmännen. Jfr Världskriget, sp. 172, 236 och 241. H. J—dt.

Kemoreflex (af *kemi* och *reflex*, se d. o.). Se Matsmältning, sp. 1261.

Kemota'xis (af *kemi* och grek. *ta'xis*, uppställning, iordningställande). Vissa kemiska ämnen äfvensom bakterier och deras gifter verka tilldragande på leukocyterna (positiv kemotaxis); andra verka frånstötande på dessa (negativ kemotaxis). G. Wrgn.

Kemoterapi (af *kemi* och grek. *thera'peïa*, behandling, skötsel), *kem.*, *med.*, är ett af Ehrlich (se d. o. Suppl.) angifvet uttryck för en sjukdomsbehandling, som afser, att läkemedlet inne i blodet eller i organen skall kemiskt påverka och döda där befintliga lefvande smittämnen. Egentligen är ju verkan af ett flertal läkemedel en kemoterapi i den meningen, att de kemiskt inverka på kroppens celler och äfven andra väfnadsbeståndsdelar, hvarigenom organens förrättningar förändras på ett vid sjukdom nyttigt sätt. Ehrlich afsåg emellertid en kemoterapi i mera inskränkt och speciell mening, en invärtes antiseptik vid infektionssjukdomar. Han lyckades äfven framställa några medel, som hade den eftersträfvade egenskapen att döda smittämnen inne i kroppen utan att i regel skada denna. Jämte vissa färgämnen (trypanrödt m. fl.) visade framför allt arsenikföreningen salvarsan (se d. o.) sådan effekt. Äfven ha antimon- och vismut-föreningar framställts, som kunna utöfva en liknande kemoterapeutisk verkan. C. G. S.

*Kemotropism, *bot.* Se Rörelsefenomen hos växterna, sp. 207.

*Kempe, Frans K., dog 26 maj 1924 i Stockholm. Han gjorde ytterligare (1917) en stor donation: 300,000 kr. till pensionskassorna för arbetare vid Kempeska verken. Han blef 1920 förste hedersled. af Ing. vet. akad.

Kempe, Frans.

Kempe [ke'-], David Teofil, uppfinnare, yrkesinspektör, f. 3 maj 1864 i Acklinga, Skaraborgs län, blef student i Stockholm 1883, filos. kandidat i Uppsala 1893 och tog s. å. afgångsexamen från Tekniska högskolans kemiska fackskola. K. var 1893—97 assistent i kemisk teknologi vid Tekniska högskolan och ledde tidtals undervisningen i ämnet samt var samtidigt läroverkslärare och 1895—1900 besiktningsman för läderleveranser till armén. 1897—99 innehade han privat laboratorium för utarbetande af vissa uppfinningar och verkade som konsulterande ingenjör. Han blef ord. yrkesinspektör 1901 i Härnösands och 1904 i Malmö distrikt. K. har gjort ett flertal uppfinningar inom

det kemisk-tekniska området, bl. a. metod för framställning af matsirap ur melass, metod för preparering af tändsticksämnen till ersättande af aspved m. m. K. uppfann äfven och erhöll (1908) patent å en fotogenlampa för auerbelysning, hvari den förgasade fotogenen tryckes upp medelst flytande kolsyra samt urspr. afsedd för användning inomhus. Tillverkning af sådana lampor igångsattes af ”A.-b. David Kempes lampa”, som sedermera ombildades till ”A.-b. Lux” (se Lux, äfven i Suppl.). K. är sålunda uppfinnare till den ursprungliga Lux-lamptypen, ehuru denna sedermera ytterligare förbättrats. Utom afh. i facktidskrifter m. m. har K. författat en mycket använd *Lärobok i oorganisk kemi* (1896; 3:e uppl. 1904). Fmn.

***Kempele** afskildes 1917 från Limingo till självständigt pastorat. Areal 127 kvkm. 1,570 inv. (1922). K. hör till Uleåborgs stift. O. B—n.

***Kempf**, Paul F. F., dog 16 febr. 1920. Han var sedan 1894 hufvudobservator vid astrofysikaliska observatoriet i Potsdam.

Kempff [ke′-], Wilhelm, tysk pianist, f. 25 nov. 1895 i Jüterbog, utbildad af sin som musiker verksamme fader och sedan vid musikhögskolan i Berlin, där K. 1917 vann bägge Mendelssohnprisen, har från 1916 konserterat som orgel- och pianovirtuos i Tyskland och Skandinavien (i Stockholm f. g. 1917) och vunnit stormande bifall för sin utomordentliga spelteknik och själfulla musikaliska uppfattning. Han har vid sina konserter äfven utmärkt sig som improvisatör öfver tema, uppgifna af åhörare. K. har komponerat orkester- och pianoverk, stråkkvartetter, körsånger m. m. Han utnämndes juli 1924 till professor vid och direktör för konservatoriet i Stuttgart (efter Max Pauer). E. F—t.

***Kemphen**, J. von, var son till den 1650 med namnet v. K. adlade öfversten Jacob Reichwaldt. Han uppgjorde desseiner till Hvalfisken utanför Wismar och till Burg i Bremen (1682). K:s utnämning till öfverste och generalkvartermästare egde rum 1688. Följande år tilläts honom att med bibehållande af sin befattning under kronan Sverige vara rådgifvare i fortifikationsärenden hos hertigen af Holstein. K. inlade mycken förtjänst om befästandet af Danzig, där han afled 2 febr. 1704. L. W:son M.

***Kempten.** Stadens romerska namn var *Cambodunum* (ej Campodunum). Ruiner från romerska tiden (forum, termer) ha frilagts. Stadens blomstringstid var 20—233.

***Kengis** blef icke brändt, men väl plundradt af ryssarna 1717. Vid Junosuando, där förut ”rännesmide” förekommit, anlades 1647 endast masugn, men ej stångjärnsverk. K. härjades af eldsvåda 1840, hvarvid dock stångjärnshammaren räddades, så att driften, om än i liten skala, fortgick till 1879, då den helt nedlades. E. A—t.

Keniakolonien [kēn-]. Se Kenya. Suppl.

***Kennan**, G., är sedan 1909 fäst vid redaktionen af ”The outlook” och har bl. a. skrifvit *E. H. Harriman, a biography* (2 bd, 1922).

***Kennelklubb.** Svenska kennelklubbens verksamhet har under de senaste 15 åren i flera hänseenden vidgats och utvecklats. Sålunda håller klubben sedan 1909 *årliga* utställningar, medan tidigare sådana höllos endast hvartannat eller hvart tredje år. Som ny riktlinje i klubbens verksamhet kan framhållas det ökade intresset för högförädlade rasdjur af vakt- och sällskapshundar, medan förr jakthundsraserna ensamt dominerade. Detta intresse har tillfört klubben många nya medlemmar (antalet medlemmar år 1923 3,184) och äfven ökat antalet djur på utställningarna (maximum 913 st. år 1921). Klubbens tidskrift, som tidigare utgafs i 4 häften årligen, utkommer sedan 1911 med 12 häften; af Svenska kennelklubbens stambok (”S. K. K. S.”) ha utkommit 20 band (1924). Med kennelklubben äro nu (1924) associerade 14 specialklubbar och 8 lokalklubbar. G. G.

Kennst Du das land, wo die zitronen blühn? [ke′nst do dass lant vå di tsitrånen], en Italienlängtan vackert uttryckande dikt (”Mignons sång”) af Goethe, först tryckt i romanen ”Wilhelm Meisters lehrjahre” samt tonsatt af Beethoven, Schumann, Ambr. Thomas i operan ”Mignon” m. fl.

Kenotron [kenåtrån; af grek. *keno's*, tom], *elektrot.*, en stundom använd benämning på växelströmslikriktare, arbetande med glödelektrisk ström i vakuum, alltså enligt en princip något skild från den, som beskrifvits i art. Växelströmslikriktare (se d. o.). R—r H.

Kenozoiska eran [kenåså-], riktigare kainozoiska (af grek. *kaïno's*, ny, och *zōon*, djur), *geol.* Se Kvartärperioden.

***Kensington-stenen** påträffades 1898 (ej 1889) af en svensk (ej norsk) farmare.

***Kentucky.** — 2. K. hade 2,416,630 inv., 1,227,494 män och 1,189,136 kvinnor, d. v. s. 103 män mot 100 kvinnor (1920), en folkökning sedan 1900 med $12,_5$ proc. och sedan 1910 (2,289,905 pers.) med $5,_5$ proc. De hvite voro 2,180,560 ($90,_2$ proc.), negrerna 235,938 ($9,_8$ proc.) och indianerna 57 s. å. $26,_2$ proc. af befolkningen voro stadsbor och $73,_8$ proc. landsbor. Af i utlandet födda hvita (30,780 pers.) voro 214 från Sverige, 11,137 från Tyskland, 3,422 från Irland och 2,736 från Ryssland. $12,_1$ proc. af befolkningen öfver 10 år voro analfabeter, och af den mellan 5 och 20 år (835,509 pers.) åtnjöto $62,_1$ proc. skolundervisning. K. är deladt i 120 grefskap, har 4 städer med mer än 25,000 inv. hvar (Louisville, Covington, Lexington och Newport), 4 med mellan 10,000 och 25,000 inv. hvar och 43 med mellan 10,000 och 2,500 inv. hvar. — 1922 funnos i K. 270,626 farmer med $8,_{75}$ mill. har areal, hvaraf $5,_{66}$ mill. har odlad jord, med ett värde af $1,511,_9$ mill. doll. Majsskörden var 32 mill. hl., hveteskörden $2,_7$ mill. hl. och tobaksskörden (från 212,000 har) 20,242 ton till 87 mill. doll. värde (1922). Kreatursstocken omfattade 374,000 hästar, 287,000 mulåsnor, 530,000 mjölkkor, 526,000 st. annan nötboskap, 675,000 får och 1,311,000 svin (1923). Ullproduktionen var $1,_{18}$ mill. kg. (1921). Kolproduktionen var $36,_3$ mill. ton och petroleumproduktionen $10,_{71}$ mill. hl. (1922). — Industrien sysselsatte 1919 3,957 verk med 69,340 arb. och $395,_{66}$ mill. doll. tillverkningsvärde, en ökning med $71,_8$ proc. sedan 1914. Järnvägarnas längd var 7,055 km., hvaraf 732 km. elektriska. Äfven romersk-katolska kyrkan hör nu till K:s största kyrkosamfund. Staten har nu 13 normalskolor (1922). Utgifterna för undervisningen voro $8,_{63}$ mill. doll. 1919. K:s finanser balanserade med $16,_{65}$ mill. doll. (1921), statsskulden utgjorde $6,_{29}$ mill. doll., och taxeringsvärdet af fast och lös egendom beräk-

nades till 2.248,36 mill. doll. 1919. Litt.: R. M. McElroy, ”K. in the nation's history” (2 bd, 1909). E. A—t.

Kenya [kēnia] l. Keniakolonien (eng. *Kenya colony and protectorate*), sedan 23 juli 1920 namn på en brittisk kronkoloni, motsvarande det forna Brittiska Öst-Afrika-protektoratet. Arealen beräknas till 644,400 kvkm. med 2,376,000 inv., hvaraf 9,651 européer, 22,822 inder och 10,102 araber (1921). Hufvudstad är nu Nairobi, men Mombasa största staden med omkr. 32,000 inv., hvaraf 653 européer (s. å.). Provinserna äro nu sex: Sejjidieh, Ukamba, Tanaland, Jubaland, Kikuyu (hufvudstad Nyeri) och Nyanza (hufvudstad Kisumu), hvartill komma tre särskilda områden: Northern frontier district (hufvudstad Moyale), Suk-Kamasia (hufvudstad Eldama ravine) och Masai reserve (hufvudstad Narok). Ugandajärnvägen är nu 995 km. En ny järnväg håller på att byggas mellan Eldoret, på Ugandabanan, och Turbo, omkr. 160 km. n. därom, afsedd att fortsättas till Jinja, vid Victoria Njansa i Uganda. — Utrikeshandeln har gått starkt framåt de senaste årtiondena och beräknades till 2,87 mill. pd st. för import och 3,24 mill. pd st. för export 1922. S. å. in- och utklarerade fartyg om tills. 2,13 mill. ton. De viktigaste importvarorna voro s. å.: bomullsvaror (0,76 mill. pd st.), spannmål (0,18 mill. pd st.), maskiner (0,13 mill. pd st.), tobak (0,11 mill. pd st.), järn- och stålvaror (0,10 mill. pd st.) och spirituosa samt vin och öl (0,10 mill. pd st.). Af exportvarorna märkas: bomull (1,23 mill. pd st.), oljefrö (0,42 mill. pd st.), kaffe (0,54 mill. pd st.) samt hudar och skinn (0,14 mill. pd st.). Lagstadgad myntenhet är sedan 1922 den engelska shillingen. Dessutom finnas silfvermynt om 50 cent och mynt af andra metaller om 10, 5 och 1 cent. — Statsinkomsterna beräknades för 1924 till 1,91 mill. pd st. och statsutgifterna till 6,91 mill. pd st. — K. har sedan 1 jan. 1924 en ny författning. I spetsen för kolonien står nu en guvernör, tillika högste befälhafvare, som vid sin sida har ett verkställande råd (*executive council*) om 4 (eventuellt 5) medl. och ett lagstiftande råd (*legislative council*) om 11 valda europeiska medl., 1 vald och 1 utnämnd arabisk medl. samt ett antal utnämnda ämbetsmän, tillräckligt stort för att ge dem majoritet i rådet. Lagstiftningsmakten utöfvas af guvernören med råd och samtycke af lagstiftande rådet. Sedan 1 april 1905 sorterar K. under brittiska kolonialministeriet. — Litt.: H. F. Ward och J. W. Milligan, ”Handbook on British East Africa” (1912), J. Roscoe, ”Twenty-five years in East Africa” (1921), ”Kenya annual and directory” (Nairobi, 1922), och sir G. Buchanan, ”British East Africa, Kenya colony” (1922). E. A—t.

***Kenyon**, Frederick George, fick 1912 knightvärdighet (sir Frederick K.).

Ker [kē′], William Paton, engelsk litteraturhistoriker, f. 1855, d. 1923, professor i engelska språket och litteraturen i Cardiff 1883—89, i London 1889—1920 och sedan i Oxford. Bland hans skrifter märkas studier öfver medeltidens litteratur och *Sturla the historian* (1906). K. främjade i hög grad de nordiska studierna vid universiteten i England.

***Kerak** tillhör nu Transjordanien. — 2. Emiratet K., benämning på det under brittiska Palestinamandatet lydande arabriket Transjordanien (se d. o. Suppl.).

Kerāmiker [ke-], utöfvare af keramik (se d. o.). — Kerāmisk, som sysslar med eller består af keramik.

***Keratin.** Vid spjälkning med syror (se Proteinämnen, sp. 412) ge keratinerna vanligen stora mängder leucin, tyrosin och cystin, i vissa fall äfven glykokoll och alanin. K. A. V—g.

Kerava [ke′-], köping i Nylands län, Finland, bildades 1924 och utbröts då från Tusby socken, till hvilken köpingen fortfarande hör i kyrkligt hänseende. O. B—n.

***Kereddin** bör uttalas kéreddín.

Kerenskij [kē-], Aleksander Fedorovitj, rysk revolutionsledare, f. 1881 i Volsk nära Saratov, är son till en skolrektor, ådrog sig som student i Petersburg relegation för deltagande i politiska demonstrationer, men fick åter inskrifvas och blef efter aflagd juridisk examen advokat. Som sådan blottade han oförskräckt vid flera tillfällen svåra förvaltningsmissbruk. Invald i fjärde riksduman (dec. 1912), slöt han sig, ehuru egentligen socialrevolutionär, till trudoviki-partiet (se Trudoviker) och väckte under dumadebatterna rätt mycket uppseende genom passionerad vältalighet. Vid marsrevolutionen 1917 kom K. att framträda i allra första ledet, dels genom sin talekonsts verkan på massorna, dels som förbindelseled mellan den ur riksdumakretsar framgångna provisoriska regeringen under furst Lvovs presidium och Petersburgs delvis med självständig regeringsmakt uppträdande arbetar- och soldatråd under Tjeidzes ordförandeskap. I provisoriska regeringen blef K. först justitieminister och vid regeringens rekonstruktion 16 maj krigs- och marinminister. Som sådan företog han en teatralisk resa längs fronten i syfte att genom sina krigstal påverka stämningen bland soldaterna för en ny offensiv. Efter den af general Brusilov ledda offensivens fullständiga misslyckande i juli (se därom Världskriget, sp. 224) ökades svårigheterna för provisoriska regeringen, inom hvilken K. blef premiärminister med bibehållande af krigsministerportföljen. Han afsatte Brusilov och utsåg 1 aug. Kornilov (se d. o. Suppl.) till arméns högste befälhafvare, men kom snart i häftig konflikt med denne, som anryckte mot Petersburg för att — som han fått en viss anledning att tro, i samförstånd med K. — återställa mera ordnade förhållanden; Kornilov arresterades, och K. öfvertog själf högsta befälet öfver armén, samtidigt med att Ryssland förklarades för republik (sept.). Under tiden växte alltmer de af Lenin och Trotzkij ledde bolsjevikernas inflytande, och K:s försök att som motvikt mot dem bilda en stark koalitionsregering hade föga framgång. I nov. kände sig bolsjevikerna tillräckligt starka för att våga en kupp, och K., som 7 nov. lämnade Petersburg i hopp om att vinna stöd hos armén, måste i stället skynd-

samt rädda sig genom flykt till utlandet. Han har sedan mest uppehållit sig i England; bland ryska emigranter har han intet nämnvärdt anhang. Sin konflikt med Kornilov har K. skildrat i *The prelude to bolshevism* (1919). — K:s självsäkra yttre uppträdande motsvarades ej af nödigt verklighetssinne; han var en effektfull politisk talare, men röjde snart sin fåfänga, obeslutsamhet och karaktärssvaghet. Jfr Ryssland. Suppl. Historia. V. S—g.

***Kerfstedt.** 1. H. A. Amanda K. dog natten 9—10 april 1920 i Stockholm. Hennes sista bok var berättelsen *Maja* (1916). — 2. Johannes K. lämnade med vårterminen 1920 rektoratet för Fjellstedtska skolan och dog 3 april 1921 i Uppsala. 1915 hade han blifvit teol. doktor.

Kerijabergen [ke-]. Se Kwen-lun, sp. 395.

Keri'mba [ke-], ögrupp. Se Querimba.

***Kerimäki.** Från K. har 1922 afskilts Punkaharju kommun och församling. 8,728 inv. (1922). O. B—n.

***Kerkuk** (Kirkuk) tillhör nu brittiska mandatärstaten Irak. K. är äfven namn på ett förvaltningsområde i vilajetet Mosul, i Irak, med omkr. 92,000 inv., hvaraf omkr. 85,000 sunnitiska och 5,000 sjiitiska muhammedaner, 1,400 judar och 600 kristna. K. har järnväg till Bagdad vid Bagdadbanan. Under Världskriget eröfrades K. 27 maj 1918 af engelsmännen. E. A—t.

***Kermanschah.** Se Kirmanschahan (äfven i Suppl.).

***Kern,** Filip. — K. hade på 1570-talet att göra med Svartsjö slottsbyggnad. Han blef 1577 Johan III:s kammartjänare och förordnades 1585 till befallningsman i Uppsala. K. hade äfven befattning med Arnö klosters ombyggande till kungsgård. L. W:son M.

***Kern,** J. Hendrik K., dog 4 juli 1917 i Utrecht. Af hans senare arbeten må nämnas hans edition af den buddistiska skriften ''Saddharma-Puṇḍarika'' (Petersburg, 1908—12). En samling skrifter och uppsatser af K. utges sedan 1913 under titeln ''Verspreide geschriften''. K:s biografi skrefs af C. C. Uhlenbeck i holländska vetenskapsakademiens årsbok 1917 och af W. Caland i ''Levensberichten van de maatschappij der nederlandsche letterkunde'' (1918). — Vissa titlar på (sp. 1441) nämnda texteditioner och skrifter böra ändras till ''Bṛhat-Saṁhitā'' (rad 34 uppifrån), ''Āryabhaṭīya'' (rad 35), ''Rāmāyaṇa'' (rad 37—38) och ''Manual of indian buddhism'' (rad 41).

Kernel, *bot.* Se Mandelsurrogat.

Kernkamp [ke'-], Gerard Willem, holländsk historiker, f. 1864, blef 1890 filos. doktor på afh. *De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—45*, som ådrog sig uppmärksamhet, samt utnämndes till professor i historia 1901 i Amsterdam och 1903 i Utrecht. På offentligt uppdrag anställde han 1900 forskningar i Sveriges och Danmarks arkiv efter handlingar rörande Nederländernas historia och ingaf i anledning däraf en utomordentligt värdefull berättelse (*Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* etc., 1902). Han har vidare utgett *Memoriën van den zweedschen resident Harald Appelboom* (i ''Bijdragen en mededeelingen van het Historisch genootschap'', d. 26, 1905), *Zweedsche archivalia*, innehållande Samuel Blommaerts (1635—41) och Louis De Geers (1618—52) bref till Axel Oxenstierna m. m. (ibid., d. 29, 1908) och *Baltische archivalia* (1909), resultat af ytterligare undersökningar i svenska och danska arkiv samt äfven af sådana i de tyska Östersjöstäderna, hvarjämte han i ofvannämnda sällskaps ''Bijdragen'' (d. 31, 1910) gjort meddelande om *Bengt Ferrners dagboek van zijne reis door Nederland in 1759*.

***Kerr,** John, dog i aug. 1907.

***Kerschensteiner,** G., blef 1919 professor vid Münchens universitet.

Kersjentsev [ke'r-äff], Platon, sovjetrysk diplomat, f. omkr. 1880, var ursprungligen teaterkritiker och politisk författare, skref en bok om engelsk imperialism, var en tid docent vid Moskvas universitet och 1910—12 tidningsman i Petersburg. K. blef som deltagare i den revolutionära rörelsen dömd att deporteras till Sibirien, lyckades snart rymma och vistades sedan i England och Förenta staterna till 1917, då han efter marsrevolutionen återvände till Ryssland och blef medarbetare i Gorkijs tidning ''Novaja Sjisnj'' samt efter novemberrevolutionen s. å. medarbetare i regeringsorganet ''Isvestija'' i Moskva och 1919 ledare af telegrambyrån ''Rosta''. K. var 1920 delegerad vid fredsförhandlingarna med Finland och 1921—23 sovjetregeringens befullmäktigade ombud i Stockholm. Under denna tid ledde han förhandlingarna med Norge om handelsaftal 1921 och förhandlade äfven om ett sådant med Sverige (det blef emellertid förkastadt af svenska riksdagen 1922).

Kerstik [ke'r-], Janko. Se Slovenska litteraturen, sp. 1475.

Kerstin, förkortad namnform för Kristina.

Kerteminde [kerteminne], stad. Se Kjerteminde (äfven i Suppl.).

Keski Suomi [ke'ski so'ämi]. Se Tavastland, sp. 550.

***Kesselsdorf** tillhör nu tyska fristaten Sachsen. Omkr. 900 inv. (1919).

***Kesslerapparat,** *kem. tekn.*, anordning för koncentrering af svafvelsyrefabrikernas ''kammarsyra'' (se Svafvelsyra, sp. 806). Apparaten, som uppbygges af syrefast lava (volvic-lava från Cler-

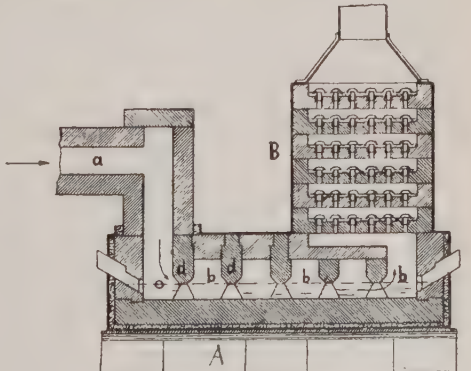

Kesslerapparat.

mont-Ferrand i Frankrike) eller af kvartstegel, utgöres (se fig.) af koncentrationspannan *A* och rekuperatorn, *B*. I den förra insuges vid *a* en brinnande blandning af generatorsgas och luft, och de heta låggaserna tvingas genom tvärväggar, *d*, att stryka fram i sicksack öfver ytan (*b*) af den från rekuperatorn nedrinnande syran, hvilken härigenom på ett mycket verksamt sätt koncentreras upp till en halt af 97 proc. Från afdelningen *A* ledas de med vatten- och syreångor uppblandade gaserna nedifrån uppåt genom rekuperatorn, *B*, som är inrättad efter samma princip som kolonnapparaterna i en spritfabrik (se Deflegmator. Suppl.). De uppstigande heta gaserna tvingas i rekuperatorn att bubbla upp genom flera tunna lager af uppifrån nedrinnande kammarsyra, hvarigenom denna dels undergår en förkoncentrering, dels förtätar de från *A* medföljande syreångorna, som sålunda hindras från att gå bort och tvingas medfölja den nedrinnande syran till koncentrationspannan *A*. I Kesslerapparaten rinner alltså den utspädda syran i motsatt riktning mot de vid *a* inströmmande eldgaserna, och genom denna tillämpning af motströmningsprincipen ernås en mycket effektiv koncentration af syran med relativt ringa bränsleförbrukning. K. A. V—g.

***Keszthely** uttalas kä'sthej. I och vid staden började gymnasierektorn Wilhelm Lipp på 1870-talet anställa gräfningar samt påträffade tusentals grafvar (de flesta med jordade lik), härrörande från 200—800-talen e. Kr., och röjande en kultur med starkt orientaliskt inslag. Se W. Lipp, ''Die gräberfelder von K.'' (1885).

Kesäter. Se Kjesäter. Suppl.

***Ketch** är namn äfven på ett slags lustjakt, modifikation af yawl.

Ketoxīmer [ket-], *kem.* Se Oximer.

Ketsak [ket-], Kätsak, en 14 kvkm. stor sjö, 586 m. ö. h. i Gällivare socken, Norrbottens län, i öfre delen af Luleälfvens dalgång, omkr. 20 km. n. om Akavare, afrinner genom Stora Lule älf. O. Sjn.

Kette [ke't-], Dragotin. Se Slovenska litteraturen, sp. 1475.

***Kęty** tillhör nu Polen, vojevodskapet Krakau. 5,740 inv. (1921).

***Keuru.** Sedan en del af K. förenats med Vilppula nya socken, utgör arealen 935 kvkm. 8,950 inv. (1922). O. B—n.

Kew-förteckningen [kjō-]. Se Index Kewensis. Suppl.

***Kexholm.** 1. Sedan 1917 är staden medelst järnvägen Hiitola—Rautu(—Petersburg) förenad med landets järnvägsnät. O. B—n.

***Key.** 1. K. F. E. Emil K. Jfr äfven hans dotter Ellen Keys biografiska arbete ''Minnen av och om Emil K.'' (3 bd, 1915—17).

3. Ellen K. S. K. har i *Verk och människor* (1910) ytterligare lämnat liffulla litterärpsykologiska essayer (öfver Verhaeren, Maeterlinck, Tavaststjerna, Björnson, R. M. Rilke och Malwida v. Meysenbug m. fl.). Med *Minnen av och om Emil Key* (3 bd, 1915—17) har hon pietetsfullt och kunnigt fullgjort det af fadern (hvars sekreterare hon hade varit under hans senare riksdagstid) till henne öfverlåtna uppdraget att bearbeta och utge det samlade materialet ang. hans lefnadshistoria och politiska verksamhet. Detta memoarverk eger mycket intresse som mänskligt dokument, tidsbild och källskrift. Sina sträfvanden för kulturell fostran har hon fortsatt i *Tal till Sveriges ungdom* (1910) och *Ungdomens förvildning och kvinnornas ansvar för ungdomen* (1913). Världskrigets upprifvande erfarenheter föranledde henne att i åtskilliga skrifter (*En djupare syn på kriget*, 1916, *Själarnas neutralitet*, s. å., *Kvinnorna under världskriget*, 1918, m. fl.) söka komma till rätta med vanskliga tidsproblem och att med glödande nit föra fridsstiftandets och den återuppbyggande samfolklighetens talan. Genom sina många förbindelser med stridsländernas kulturvärld kunde hon ge värdefulla inblickar i de krigförande folkens själsrörelser. — Se ytterligare Emilia Fogelklous uppsats om K. i ''Ord och bild'' 1919 och ''En bok om Ellen Key'' (s. å.; med bidrag från kvinnor och män af olika nationaliteter).

4. K. A. Helmer K. är alltjämt (1924) ''Svenska dagbladets'' hufvudredaktör. Om tidningens storartade utveckling under hans ledning (1897—1907 och från 1909) se Svenska dagbladet (äfven i Suppl.). Vid sidan af sin tidningsmannaverksamhet, till hvilken också hört många förtroendevärf i de journalistiska organisationernas tjänst, har K. äfven varit fullmäktig i Stockholms handelskammare 1902—16 och styrelseledamot i Kungl. teaterns a.-b. 1909—14 samt idkat författarskap i ekonomiska och musikaliska ämnen. För Sveriges ekonomiska lif har han för en internationell publik redogjort i *Aperçu sur les conditions économiques de la Suède* (Paris, 1909) och *La vie économique de la Suède* (Paris, 1913). Han har deltagit i organiserandet af svensk journalistisk upplysningsverksamhet i utlandet, äfven i Förenta staterna (genom Svensk-amerikanska nyhetsbyrån). K. företog 1920 en studieresa i Förenta staterna, som han skildrat i *En amerikaresa* (s. å.). Bland hans öfriga skrifter märkas *A. O. Wallenberg* (1916), *Arrigo Boito* (1918), *Modern operaregi* (1919), *Verdis Macbeth* (s. å.), *Ekonomisk återuppbyggnad och koloniseringspolitik* (1922) samt *Rekonstruktionspolitikens bankrutt och kolonialpolitiken* (1923).

5. Einar K., son till den i hufvudarbetet (se Key 2) omnämnde Axel K., läkare, f. 14 dec. 1872 i Stockholm, student i Uppsala 1891, med. licentiat vid Karolinska institutet 1902, blef doktor 1907 och s. å. docent i kirurgi vid institutet. Han var amanuens bl. a. vid Serafimerlasarettets ögonklinik 1902 och vid den kirurgiska kliniken 1903—06 samt 1906—09 tidtals föreståndare vid lasarettets kirurgiska poliklinik. 1906—09 var han därjämte lärare i kirurgi vid Tandläkarinstitutet. Som docent var K. 1908—20 tidtals t. f. klinikchef. Från 1909 förlades hans egentliga arbete till Maria sjukhus, hvars öfverkirurg och direktör han är alltifrån 1911. Dec. 1923 utnämndes han till professor i kirurgi vid Karolinska institutet (hans klinik är med särskildt tillstånd tills vidare förlagd till Maria sjukhus). Genom utländska resor och bevistandet af kirurgiska kongresser har han vidgat sin erfarenhet och deltagit i diskussioner öfver flera af den operativa kirurgiens nyförvärf. Genom ett mästerligt behärskande af de moderna undersökningsmetoderna, främst i urinvägarnas sjukdomar, samt en allt rikare erfarenhet på kirurgiens mest kräfvande fält har K. förvärfvat sig ett namn bland Sveriges skickligaste operatörer. Hans

stora förmåga som sjukhusläkare och administratör har såväl i Stockholm som i landsorten tagits i anspråk för planering och granskning af flera sjukhusbyggen. K. har därjämte funnit tid för betydande kirurgiskt skriftställeri. Hans gradualafh. (1907) gällde *Bidrag till den kirurgiska behandlingen af ulcus ventriculi.* — Bland hans mer än 50 senare uppsatser må nämnas *Om de traumatiska skadorna å hjärtat och deras behandling* (1909), *Über einige neuere behandlungsmetoden der aneurysmen* (1911), flera uppsatser inom kirurgisk urologi, t. ex. om njurtuberkulosens diagnos och behandling, om maligna njurtumörer, om medfödda missbildningar inom urinvägarna m. m. — Stort uppseende väckte hans sällsynt lyckade operationer mot blodproppsbildning i artärer (1913—23). Hans senaste uppsats i detta ämné anses som ett af de för denna operations teknik och indikationer grundläggande arbetena. Den moderna bröstkorgskirurgien har K. sedan 1914 egnat ett antal högt skattade bidrag, så t. ex. *Intratorakal struma* (1914), *Operationen wegen primären wirbelkörpertumoren* (s. å.) samt (tills. med professor Jacobæus) flera arbeten öfver operativ behandling af intratorakala tumörer samt af lungtuberkulos (1916—24). Sedan 1914 har K. redigerat ”Nord. med. arkiv”, afd. ”Kirurgi”, och efter dess omdaning till ”Acta chirurgica scandinavica” är han dess hufvudredaktör. K. är hedersled. af American college of surgeons och af Surgical club. Hans sjukhus besökes allt flitigare af utländska kirurger. 4. V.S—g. 5. J.B—g.

Keyland, Nils, folklifsforskare, f. 28 mars 1867 i Mangskogs socken, Värmland, d. där 7 juli 1924, blef filos. kandidat i Uppsala 1890, vistades 1892—95 i Nord-Amerika, bl. a. som lärare vid Hope academy i Moorhead, Minnesota, verkade efter hemkomsten ett par år som privatlärare samt blef 1906 amanuens vid Nordiska museet och 1912 intendent för dess kulturhistoriska afdelning på Skansen. Sedan 1898 företog han för Nordiska museets räkning upprepade samlings- och studieresor, hufvudsakligen i Värmland, men äfven i våra nordliga landskap och Norge. Särskildt må omnämnas K:s under åren 1916 och 1920 utförda specialundersökningar rörande värmlandsfinnarnas bosättnings- och byggnadsförhållanden. Bland de anläggningar på Skansen, hvilka väsentligt tillkommit genom hans verksamhet, böra särskildt nämnas Finngården och Älfrosgården. K. var en af våra främsta folkmusikkännare. Han offentliggjorde bl. a. *Värmländska låtar* (jämte C. W. Rendahl, 1901), *Ringlekar på Skansen* (4:e uppl. 1912), *Svensk allmogekost* (2 dlr, 1919—20), *Julbröd, julbockar och Staffanssångare* (1919), *Om kolning* (1923) samt många uppsatser i tidskrifter, framför allt i ”Fataburen” (*Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige*, 1912—13, 1916 och 1918), i ”Journal de la Société finno-ougrienne” (*Om renslakten och beredningen av renhudar*, 1913) och i ”Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 19 3/3 21” (*Om det lappska dablospelet*). N. E. H.

Keynes [kēi'nś], John Maynard, engelsk nationalekonom och politisk författare, f. 5 juni 1883 i Cambridge, är son till John Neville K. (f. 1852), författare bl. a. till ett för nationalekonomiens metodlära värdefullt arbete, *The scope and method of political economy* (1891; 4:e uppl. 1917). Efter erhållen akademisk grad aflade K. 1906 förvaltningsexamen och blef tjänsteman i India office, men öfvergaf redan 1908 den administrativa banan och återvände till Cambridge, där han sedan kvarstannat som ”fellow” vid King's college; sedan 1912 är han också medutgifvare af ”The economic journal”, Englands ledande nationalekonomiska tidskrift. Hans första större arbete, *Indian currency and finance* (1913), var frukten af förenade penningteoretiska och angloindiska intressen. K. togs vid Världskrigets utbrott i anspråk för statens krigsekonomiska uppgifter. Han stod 1915—19 finansförvaltningen The treasury, till tjänst och företrädde den jan.—juni 1919 vid fredsförhandlingarna i Versailles. I förtviflan öfver den vändning, som förhandlingarna togo, utverkade han befrielse från sitt uppdrag och offentliggjorde i slutet af 1919 det arbete, som inom några få veckor skaffade honom världsrykte, *The economic consequences of the peace* (”Fredens ekonomiska följder”, 1920). Dess närmaste syfte var att visa icke blott frånvaron af moralisk och ekonomisk grundval för skadeståndsanspråken på Tyskland, utan också, och framför allt, den ekonomiska omöjligheten af deras genomförande och de fördärfliga följderna för Europa och för segrarmakterna själfva af deras upprätthållande. Utom af stor stilistisk förmåga, klar ekonomisk blick och ovanligt herravälde öfver det statistiska materialet uppbars boken af en öfvertygelsens styrka, som betydde mycket för dess framgång. Allmänna meningens omsvängning på skadeståndsfrågans område fick därför sannolikt sin starkaste impuls därifrån, visserligen samtidigt med att den suggestiva, men kanske ej alldeles träffande, skildringen af de europeiska statsmännens brist på uppriktighet och presidenten Wilsons hjälplöshet i deras händer stärkte amerikanernas obenägenhet att medverka till Europas återställelse. I fråga om rent ekonomiska förhållanden måste den följande utvecklingen i allt väsentligt anses ha bekräftat framställningens riktighet, hvilket K. också var i tillfälle att visa i bokens eljest mindre betydande fortsättning, *A revision of the treaty* (1922; ”En revision av freden”, s. å.). Syftet med dessa böcker fullföljdes genom en mängd artiklar i olika länders tidningar, och 1923 förvärfvade K. det afgörande inflytandet på den ansedda, förut radikala veckotidningen ”The nation”, som därefter, under redaktion af en bland hans lärjungar, blef organ för den från Cambridge utgångna ekonomiska och politiska liberalism, hvars bärare K. är. Hand i hand med K:s arbete på skadeståndspolitikens omläggning har därvid gått hans sträfvan att bygga upp penningväsendet på grundval af en fri valuta med fast köpkraft gent emot varorna, sålunda en ersättning för den gamla guldmyntfoten; detta program är närmare utfördt i arbetet *A tract on monetary reform* (1923). I rent vetenskapliga frågor har K:s insats

ej varit lika betydande, men han har offentliggjort ett större arbete af filosofisk-matematisk karaktär, *A treatise on probability* (1921), och utger en delvis till sv. öfversatt serie populära ekonomiska handböcker, ”Cambridge economic handbooks”. E. Hkr.

***Keyser,** Henrik. Hans dödsår är 1663. Sonen Henrik K. d. y. var först bokbindare och hindrades efter moderns död en tid af rådande skråtvång från att öfvertaga tryckeriet. Han nödgades därför drifva det genom en faktor, tills han på sitt eget tryckeri genomgått vederbörlig lärlingstid. 1685 blef han Uppsala universitets boktryckare. Om släkten K:s förlagsverksamhet se närmare H. Schück, ”Den svenska förlagsbokhandelns historia”, I (1923). V. S—g.

Keyserling [ka'js-], greflig ätt från Balticum.

1. Eduard von K., tysk författare, f. 14 maj 1855 i Pelss-Paddernin, Kurland, d. 29 sept. 1918 i München, där han länge varit bosatt. K. skref stämningsfulla psykologiska skådespel (*Frühlingsopfer*, 1899, *Der dumme Hans*, 1901, *Benignens erlebnis*, 1905), en rad romaner, af hvilka må nämnas *Rosa Herz* (1883), *Beate und Mareile* (1903), *Dumala* (1906; sv. öfv. 1920), *Wellen* (1911; ”Vågor”, 1921), *Abendliche häuser* (1913; ”Skymningens gårdar”, 1919), *Am südhang* (1916), *Fürstinnen* (1917; ”Furstinnor”, 1919) och *Im stillen winkel* (1918), och berättelser (*Gesammelte erzählungen*, 4 bd, 1922). K:s stil är melodisk och förnäm, med en klassisk anstrykning; hans psykologi, särskildt i fråga om kvinnor, fin och känslig.

2. Hermann K., tysk (baltisk) filosof, f. 20 juli 1880 i Koenno (Livland), till Världskriget bosatt i Raiküla (Estland), sedan i Darmstadt. K., hvilken betecknar sig som ”metafysiker”, söker bakom alla fenomen och allt i tid och rum varande något, som är verklighetens ”betydelse”. Liksom vid språkets användning ej orden äro det väsentliga, utan hvad de betyda, hvilket uttryckes olika på olika språk, så finns bakom allt varande en djupare betydelse. Därför är uppgiften för den vise ej att veta, utan att förstå; och för detta förstående kunna helt olika teorier och dogmer ge skilda uttryck, som dock på olika utvecklingsstadier äro lika riktiga, trots sina skenbara inbördes motsägelser. Vägen till ett sådant förstående har visats af Österlandets vise; men målet för oss i Västerlandet måste dock vara ett helt annat. Österlänningarna ha i det hänseendet stannat på en lägre ståndpunkt, att för dem typen utgör det bestämmande (liksom i Europa under medeltiden), under det att vi måste fordra utvecklingsmöjlighet för den fria individen. — K. har utöfvat ett mycket omfattande författarskap, utmärkt af förvånande idérikedom och stilistiskt mästerskap med långt mera af konstnärens lifssyn och uttryckssätt än den begreppsmässige filosofens. Hans hufvudarbeten äro *Das gefüge der welt* (1906; 2:a uppl. 1922), *Das reisetagbuch eines philosophen* (6:e uppl. 1922; ”Österland och västerland, en filosofs resedagbok”, 1922) och *Schöpferische erkenntnis* (s. å.). På uppmaning af storhertig Ernst Ludvig af Hessen grundlade han 1919 en ”vishetsskola” i Darmstadt och har sedan 1920 utgett dess årsbok, ”Der leuchter”. I Stockholm föreläste K. 1924. 2. S—e.

***Key-Åberg.** 1. A. H. A. K.-Å. dog 15 maj 1918. Han ledde 1917 den vetenskapliga undersökningen af Karl XII:s kvarlefvor (se Karl, svenska konungar 6. Suppl.). — 2. K. V. V. K.-Å. var 1912—15 byråchef och chef för näringsstatistiska afdelningen i Kommerskollegium och är sedan 1915 chef för Svenska arbetsgifvareföreningens centrala statistiska byrå. — 1912 blef han led. af den af nykterhetskommittén begärda utredningen angående alkoholhaltiga dryckers tillverkning inom landet, 1913 led. af undervisningsstatistiska kommittén, 1915 led. af kommittén angående vissa järnvägsfrågor i Stockholms och Uppsala län, och 1913 var han officiellt ombud vid nykterhetskongressen i Paris. Han har bl. a. utgett ”Svenska arbetsgifvareföreningens lönestatistiska årsbok” (årligen sedan 1914). K. fick 1915 kommerseråds n. h. o. v.

K. G., förkortning för eng. *knight of the Garter*, riddare af Strumpebandsorden.

***K. G. G.,** oriktig förkortning i st. f. **K. G. C. Kgl. M:t,** förkortning för Kunglig majestät.

***Khaibarpasset.** Se bild i art. Afganistan. Suppl.

***Khama,** höfding i Betsjuanaland, dog där 21 febr. 1923.

***Khamil.** Se äfven Hami. Suppl.

Khanikin, stad i Mesopotamien, vid Diala nära gränsen mot Persien, 180 km. n. ö. om Bagdad. Under Världskriget blef 5 juni 1916 den från Hamadan i Persien öfver K. mot Bagdad framryckande ryska hufvudkolonnen vid K. slagen af turkarna och trängd tillbaka öfver gränsen. Jfr Världskriget, sp. 216. H. J—dt.

Kharwar, folkstam. Se Kolh, sp. 531.

***Khasi and Jaintia hills** är nu ett distrikt i brittisk-indiska prov. Assam. 15,596 kvkm. 243,263 inv., hvaraf 41,122 kristna och 13,145 hinduer (1921).

Khayyām, engelsk, äfven i Sverige brukad, namnform för Alchaijāmi. Se Omar Alchaijāmi.

Kherel, missionsstation. Se Mission, sp. 675.

Kheren, stad. Se Cheren. Suppl.

Khervariska folk. Se Kolh, sp. 531.

***Khnopff,** F., dog 14 nov. 1921 i Bruxelles.

***Khuen-Héderváry,** K., afgick som ministerpresident i april 1912 (se Ungern, sp. 1049) och dog 16 febr. 1918 i Budapest.

Khurai, missionsstation. Se Mission, sp. 676.

Kia-king, kejsare. Se Kina, sp. 63.

Ki'ala, herrgård i Borgå socken, Nylands län, Finland, är en af landets äldsta herrgårdar och omnämnes redan på 1200-talet. Den var släkten Stålarms stamgods (från 1300-talet till 1629), tillhörde sedan bl. a. släkten Adlercreutz och eges nu af ett aktiebolag. Här föddes generalen K. J. Adlercreutz 1757 och målaren Albert Edelfelt 1854. O. B—n.

***Kiamil pascha** kallades efter turkarnas första militära motgångar i Första Balkankriget till storvesir, 29 okt. 1912, och lyckades 3 dec. åvägabringa stillestånd med Bulgarien och Serbien. Han störtades emellertid genom en ungturkisk sammansvärjning (se Turkiet, sp. 425—426) redan 23 jan. 1913 och drog sig då tillbaka till sin hembygd, Cypern, där han 14 nov. 1913 afled i Nikosia.

Kiang-pe, stad. Se Tschung-king.

***Kiangri** (äfven formen Kyankari förekommer) är äfven ett sandjak i turkiska vilajetet Kasta-

muni. 167,510 inv. (1912), hvaraf 165,407 turkar, 1,143 greker och 960 armenier.

Kianto [ki'antå], Ilmari. Se Finlands litteratur. Suppl., sp. 843.

***Kiau-tschou** med Tsing-tau fråntogs under Världskriget Tyskland genom japansk eröfring 7 nov. 1914 och har af Japan 10 dec. 1922 (järnvägen Tsing-tau—Tsi-nan-fu 1 jan. 1923) på vissa villkor återlämnats till Kina samt ingår nu i kinesiska provinsen Schan-tung. — Tysk-företagsamhet hade på kort tid omskapat den förut okända lilla kinesiska orten Tsing-tau till en för storhandel lämpad hamnstad med den — frånsedt det af ryssarna anlagda, 1905 till Japan afträdda Dalnij på Kwan-tung-halfön — enda modernt utrustade, isfria djuphamnen vid Gula hafvet. Öfver Tsi-nan-fu har Tsing-tau järnvägsförbindelse med Tien-tsin, Peking, Nanking, Schang-hai o. s. v. Då gods i Tsing-tau kan lastas direkt ur järnvägsvagn i oceanångare eller tvärtom, hyste tyskarna förhoppningar om att till Tsing-tau kunna draga mycken handel från Tien-tsin och Schang-hai. Införseln till Tsing-tau hade 1912 ett värde af 121,2 mill. mark, utförselns värde var 79,6 mill. mark. Staden hade 1914 en befolkning af 34,000 inv. och 3,125 man tyska skyddstrupper; hela skyddsområdets befolkning 1913 var omkr. 190,000 inv., hvaraf omkr. 187,000 kineser. Kolgrufveindustrien lofvade gynnsam utveckling, och 1914 skulle bearbetandet af traktens järnmalmsfyndigheter börja.

I sitt ultimatum till Tyskland 15 aug. 1914 fordrade Japan bl. a., att K. skulle öfverlämnas till Japan. Då svar ej erhölls inom utsatt tid (23 aug.), förklarade Japan Tyskland krig; några mindre öar utanför K. besattes af japanerna 27 aug., och Tsing-taus hamn förklarades i blockad. Om Tsing-taus (och hela K:s) eröfring af en japansk här om 23,000 man under generallöjtnant Kamio med stöd af en engelsk mindre truppstyrka, 1,500 man under brigadgeneral Barnardiston, efter 10 veckors belägring, se Världskriget, sp. 250. Den tyske guvernören, A. Meyer-Waldeck, försvarade sig energiskt, men öfvermakten var för stor, och sedan de belägrande genom en veckas bombardemang (31 okt.—6 nov.) från den staden behärskande Prinz-Heinrichhöjden förvandlat de tyska försvarsverken på landsidan till grushögar och 7 nov. stormade den inre befästningslinjen, hissade tyskarna den hvita flaggan. Formligt kapitulationsaftal ingicks 10 nov., då Meyer-Waldeck med 201 officerare och 3,841 man öfverlämnade sig åt japanerna. K. ställdes nu under japansk förvaltning, och i Versaillesfreden (28 juni 1919) öfverflyttades Tysklands rättigheter i K. på Japan, trots ihärdiga protester från Kinas sida. Om den uppgörelse, som på Washingtonkonferensen (nov. 1921—febr. 1922) träffades om K:s återlämnande till Kina se Kina. Suppl., sp. 1014. Jfr W. Schrameier, "Kiautschou, seine entwicklung und bedeutung" (1915).

H. W—k. L. W:son M.

Kiberg, Ytre och Indre K., två nära hvarandra belägna fiskelägen, ö. om Vadsö, Finnmark fylke. 470 inv. (1920). Transjuderier. Besökas under finnmarksfisket af 600—700 fiskare. K. G. G.

Kiby, hamnplats. Se Nordvaranger.

Ki'ckxia Dum., Elatinoïdes Wettst., *bot.*, ett släkte af nedliggande enåriga örter eller mera sällan halfbuskar, hörande till fam. *Scrophulariaceæ*, underfam. *Antirrhinoideæ*, med 23 arter i Europa och Afrika. Från *Linaria* skiljes K. genom sina i bladvinklarna sittande blommor och genom sin lockkapsel. *K. Elatine* (*Linaria Elatine*) förekommer sällsynt på åkrar i Skåne och på Gotland; dess blad äro spjutlika, blomkronan är gul med violett öfverläpp. — Om ett annat växtsläkte *Kickxia* se Funtumia. G. L—m.

***Kidd,** B., dog 3 okt. 1916 i London.

***Kidde.** 1. Harald H. S. K. dog 23 nov. 1918 i Köpenhamn. Han utgaf *De salige* (1910), roman, *Helten* (1912), en skildring af pietismen med scenen förlagd till Anholt, den stort anlagda romanen *Jernet* (I, 1918), en bok om Värmland under ett århundrade, och *Vandringer* (1920). — 2. Astrid Margareta Ehrencron-K., den föregåendes hustru, författarinna, född Müller, f. 4 jan. 1874 i Köpenhamn, gift 1907. Hon gjorde sig känd genom flera samlingar *Eventyr* (1901 ff.) och har sedan skrifvit många romaner och noveller, bl. a. *Lille fru Elsebeth* (1904), *De stille stuer* (1906), *Fru Hildes hjem* (1907), *Forældrene* (1909), *Martin Willéns underlige hændelser* (1911), *Alle sjæles nat* (1912), *En vagabonds roman* (1915), *Pastor Medin* (1916), *Skriveren fra Filipstad* (1917), *Over sukkenes bro* (1919), *Staffan Hellbergs arv* (1920); flera ha till skådeplats Värmland, och fru K:s alstring är starkt påverkad af Selma Lagerlöf och Harald Kidde. 2. P. E—t.

***Kiderlen-Wächter,** A. von, dog 30 dec. 1912 i Stuttgart. Hans utrikesministertid kännetecknades framför allt af Tysklands plötsliga aktion i Marokkofrågan ("Pantherspränget till Agadir" 1 juli 1911) och de långvariga förhandlingar med Frankrike, hvilka omsider utmynnade i öfverenskommelsen 4 nov. s. å. om tyskt medgifvande åt Frankrike att upprätta ett protektorat öfver Marokko mot en för Tyskland fördelaktig gränsreglering mellan Kamerun och Franska Kongo (se vidare därom Marokko, sp. 1038). K:s demonstrativa framstöt vållade några dagars öfverhängande fara för ett europeiskt krig och uppenbarade i samband därmed den styrka, hvarmed den brittiska politiken vid konflikter af detta slag kunde väntas stödja Frankrike; uppgörelsen i nov. 1911 kräfde i själfva verket betydelsefullare uppoffringar af Tyskland än af Frankrike och kvarlämnade dessutom å flera håll en misstrogen och irriterad stämning, som i sin mån bidrog att bereda mark för Världskriget. V. S—g.

***Kides.** Socknens finska namn är Kitee.

Kidgarfning. Se Läder, sp. 171.

Kidston [ki'dstən], Robert, skotsk paleobotanist, f. i Bishopton, grefsk. Renfrew, är bosatt i Stirling som privatman och har egnat sig särskildt åt stenkolstidens fossila växter. En stor del af hans arbeten är af floristisk-stratigrafisk natur och behandlar växtfossilen inom olika brittiska stenkolsfält, t. ex. *On the fossil flora of the Staffordshire coal fields*. Han har äfven författat ett större verk öfver Belgiens stenkolsflora (*Les végétaux houillers recueillis dans le Hainaut Belge*) och (jämte W. Jongmans) en monografi öfver Väst-Europas *Calamites*. Sedan 1923 utger han för Storbritanniens Geologiska undersöknings räkning *Fossil plants of the carboniferous rocks of Great Britain* (afsedd att om-

fatta 10 dlr med 200—300 taflor). K. har behandlat de fossila växterna äfven ur morfologisk och anatomisk synpunkt. Tills. med D. T. Gwynne-Vaughan har han publicerat en monografi öfver de fossila osmundacéerna. Hans namn är äfven förbundet med upptäckten af pteridospermerna. Sålunda beskref han 1904 det första fallet af direkt samband mellan frön och ormbunkliknande blad (*Neuropteris heterophylla*), och 1905 upptäckte han hanorganen hos den första kända pteridospermen, *Lyginopteris oldhamia*. Det förnämsta af K:s arbeten är hans (tills. med W. H. Lang publicerade) beskrifning af kiselvandlade devoniska växter från Skottland, tillhörande den af K. uppställda nya klassen *Psilophytales* (se d. o. Suppl.). Den mönstergilla beskrifningen och tolkningen af denna den äldsta och mest primitiva gruppen af kärlväxter (*On old red sandstone plants showing structure from the Rhynie chert bed, Aberdeenshire*) betecknar ett af de största framsteg, som någonsin gjorts beträffande kännedomen om växtvärldens historia. T. G. H—e.

***Kiel** hade 205,330 inv. 1919. Där uppfördes 1906—11 ett nytt rådhus (af H. Billing), och en svensk kyrka invigdes 17 aug. 1920 af ärkebiskop N. Söderblom, samtidigt som ett ålderdomshem öppnades för män och kvinnor af svensk nationalitet. I enlighet med fredsfördraget i Versailles 1919 blefvo befästningarna raserade i juni 1921. Det förra kejserliga varfvet tillhör nu det af Tyska riket egda "Aktiengesellschaft Deutsche werke" och är ombildadt för fredsproduktion. I st. f. den förra segelregattan (*Kieler woche*) hålles sedan 1920 årligen en *Kieler herbstwoche für kunst und wissenschaft* med utställningar, föredrag m. m. af berömda tyska och utländska lärde och konstnärer. I början af nov. 1918 utbröt i K. ett svårt matrosmyteri, som blef utgångspunkt för den tyska revolutionen s. å. E. A—t.

Kielbukten [kīl-]. Se Östersjön, sp. 263.

***Kielce.** 1. K. är nu ett polskt vojevodskap. 25,736 kvkm. 2,534,214 inv., 98 på 1 kvkm. (1921). — 2. K., hufvudstad i vojevodskapet K., hade 41,357 inv. 1921. — K. hölls under Världskriget besatt af österrikarna 15 aug.—4 nov. 1914 och af ryssarna 5 nov. 1914—12 maj 1915, då staden intogs af tyskarna. Jfr Världskriget, sp. 177. 1. 2. E. A—t. H. J—dt.

***Kielland.** — 2. Kitty K. dog 11 okt. 1914 i Kristiania.

Kielmansegg [kīl-], Erich, grefve, österrikisk ämbetsman och politiker, f. 13 febr. 1847, d. i febr. 1923, tillhörde en hannoversk protestantisk adelsslägt, som efter Hannovers införlifning med Preussen öfverflyttade till Österrike. Efter att sedan 1870 ha varit anställd inom statsförvaltningen blef K. nov. 1889 ståthållare i Nedre Österrike, hvilken post han bibehöll till juni 1911 med afbrott för tiden juni—sept. 1895, då han var provisorisk ministerpresident och inrikesminister i en öfvergångsministär af ämbetsmän, som sedan gaf rum för ministären Badeni. Som ståthållare råkade K. på 1890-talet flera gånger i häftig konflikt med det mäktiga, af Lueger ledda kristlig-sociala partiet i Nedre Österrikes landtdag och Wiens kommunalråd. Han var energiskt och framgångsrikt verksam för förbättring af Wiens samfärdselsväsen. V. S—g.

Kielmeyer [kīlmajer], Karl Friedrich, tysk zoolog, f. 22 okt. 1765 i Bebenhausen (Württemberg), d. 24 sept. 1844 i Stuttgart, blef 1792 professor i zoologi, botanik och kemi vid Karlsschule i Stuttgart och 1816 föreståndare för de konstnärliga och vetenskapliga institutionerna där. Han var en bland de förste, som samlade ett rikt zoologiskt material "för att kunna bygga zoologien på jämförande anatomi och fysiologi samt genomföra en i möjligaste måtto fullständig jämförelse mellan djuren med afseende på deras sammansättning och på olikheten i deras organiska system och funktioner". K. hör till de få tyske vetenskapsmän, som utöfvat stort inflytande på sin samtid, utan att i tryckta skrifter ha nedlagt frukterna af sitt forskningsarbete. Ty medan hans publikationer äro få och obetydliga, blef han genom sin akademiska lärarverksamhet — de af hans föreläsningars åhörare gjorda anteckningarna afskrefvos flitigt och vunno stor spridning — en af grundläggarna af den jämförande anatomien. G. Cuvier ansåg honom som sin lärare, och A. v. Humboldt tillegnade honom sina zoologiska undersökningar. Ehuru ej närmare förtrogen med embryologien, anses dock K. vara den, hvilken först fäst uppmärksamheten på den företeelse, som senare benämnts den biogenetiska lagen (se Descendensteori). L—e.

Kien-li [ki-], stad i kinesiska prov. Hupe, strax n. om Jang-tse-kiang. Omkr. 10,000 inv. I K. upprättade Svenska missionsförbundet en station 1909.

Kien-lung [ki-], kejsare. Se Kina, sp. 62.

Kiepanjaure [ki'e-], Kiepomajärvi, en 13 kvkm. stor sjö, 631 m. ö. h., i Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, nära gränsen till Norge och Karesuando, afrinner genom Lainio älf. O. Sjn.

***Kiepert.** — 2. Richard K. dog 4 aug. 1915 i Lichterfelde-West.

Kiepomajärvi [ki'e-]. Se Kiepanjaure. Suppl.

Kier, Christian Ludvig, dansk rättshistoriker, f. 25 dec. 1839 på Herlufsholm, blef juris kandidat 1863 och är från 1869 öfverrättssakförare i Aarhus. Vid sidan af stor praktisk verksamhet i kommunala och ekonomiska företag har han idkat rättshistoriska studier, i synnerhet i langobardisk rätt, och utgett bl. a. *Edictus Rotari. Studier vedrörende longobardernes nationalitet* (1898) och *Dansk og langobardisk arveret* (1901), där han polemiserar mot J. Ficker. 1915 utkom *Beowulf, et bidrag til Nordens oldhistorie*. P. E—t.

***Kierkegaard.** — 2. S. A. K. K:s *Papirer*, utg. af P. A. Heiberg och V. Kuhr, ha fortskridit till bd IX (1920). Af hans *Samlede værker* utkommer sedan 1920 2:a uppl. Af de senaste årens rikhaltiga litteratur om honom må nämnas P. A. Heiberg och V. Kuhr, "K.-studier" (3 bd, 1912—18), V. Ammundsen, "K:s ungdom" (1912), H. Ellekildo i "Danske studier" (1916) samt T. Bohlin, "S. K." (1918), "S. K:s etiska åskådning" (s. å.) och "S. K. och nutida religiöst tänkande" (1919). Till sv. ha öfversatts "Valda stycken" (1916), "Förförarens dagbok" (1919), "Två skriftetal" (s. å.) och "Fruktan och bävan" (1920). P. E—t.

Kiernander, J. S. Se Kjernander. Suppl.

Kieron [ki'e-], fjäll vid Abisko, det västligaste och lägsta i Abiskoalperna, skildt från Siellatjåkko af den lilla fjällsjön Tjåmohasreppejaure. O. Sjn.

***Kiesel,** K., dog 17 juni 1921 i Berlin.

***Kieserit.** Se äfven Stassfurtsalter, sp. 1026.

***Kiev.** 1. Guvernementet K. ingår nu i sovjetrepubliken Ukraina. — 2. Staden K. hade 365,737 inv. 1922. K. var hufvudstad i den af ukrainska radan 18 dec. 1917 utropade ukrainska folkrepubliken, intogs i jan. 1918 af bolsjeviktrupper, växlade i febr. ett par gånger herrar samt besattes 1 mars af tyska trupper under v. Linsingen och ukrainska radans trupper. I K. mördades 1 juli s. å. den tyske arméöfverbefälhafvaren och öfverkommissarien i Ukraina fältmarskalk v. Eichhorn, och staden utrymdes af tyskarna 20 jan. 1919. Bolsjevikerna besatte K. 28 jan. s. å., men förjagades 30 aug. af ukrainarna under Petljura. K. var sedan omväxlande i Denikintruppernas, ukrainska folkrepublikens och bolsjevikernas besittning, hölls maj—juni 1920 besatt af polska trupper och har sedan juni s. å. varit i de ukrainske bolsjevikernas händer.

Kihlman, Sven, präst, f. 24 nov. 1696, d. 28 juni 1776, student i Uppsala 1717, prästvigd 1725, adjunkt s. å. och kaplan 1753 i Öfre Ullerud, Värmland, samt vice pastor i Kils härad 1770, tog initiativet till införande af nya stilen genom sin skrift *Ofögripeligit förslag til calendarii correction uti the återstående styckon* (1746). Förslaget inlämnades till och approberades af prästeståndet vid 1747 års riksdag, granskades af akademierna m. fl. myndigheter och ledde till k. förordn. af 24 febr. 1752 ang. ”thet här i riket hit till brukade calendarii ändring”. Se A. Lindhagen, ”Den nya stilens införande i Sverige” (i ”Hist. tidskr.” 1922).

Kihniö [ki'-], kommun och församling i Åbo och Björneborgs län, Finland, Ikalis domsaga och härad, afskildes 1918 från Parkano. Pastoratet hör till Tyrvis kontrakt, Åbo ärkestift. Areal 145 kvkm. 2,843 inv. (1922). O. B—n.

***Kiikka** afskildes 1921 från Tyrvis till självständigt pastorat. Areal 226 kvkm. 4,251 inv. (1922). O. B—n.

***Kiikois** (fi. *Kiikoinen*) afskildes 1921 från Tyrvis till självständigt pastorat. 2,932 inv. (1922). O. B—n.

***Kiiminge.** Sedan Öfver-Kiiminge 1912 afskilts till självständigt pastorat, utgör K. 312 kvkm. 2,403 inv. (1922). K. hör till Uleåborgs stift. O. B—n.

***Kikhosta.** Sjukdomens orsak är en bacill, som upptäcktes 1906 af Bordet och Gengou. Se vidare Bakteriologi. Suppl., sp. 427.

Kikkijaur. Se Västra Kikkijaur och Östra Kikkijaur. Suppl.

***Kil.** — 2. Kontraktet omfattar nu 6 pastorat, i det att Forshaga 1 maj 1919 blef eget pastorat. Till Ulleruds pastorat hör nu äfven den 1919 bildade Munkfors kapellförsamling. 51,803 inv. (1921).

***Kila.** — 3. Socknen omfattar nu 12,725 har. 1,733 inv. (1924).

Kila-Pendscha [ki'-], ort. Se Wachan.

Kildal, Birger, norsk köpman, politiker och ämbetsman, f. 15 april 1849 i Kristiania, d. 13 dec. 1913 i Molde, blef 1871 juris kandidat, var 1872—90 köpman i Kristiania och tillhörde 1884—88 Johan Sverdrups ministär. Han återgick därefter till affärslifvet, men erhöll snart en mängd nya uppdrag i det allmännas tjänst. Bl. a. blef han 1892 direktör för Hovedjernbanen, och 1893 medlem i Norges banks representantskap, var 1891—95 led. af tullagskommissionen och från 1893 i civilprocesslagkommissionen samt var 1892—95 och 1898 ordf. i Den norske handelsstands fællesforening. K. var 1895—98 finansminister i koalitionsministären Hagerup—Gram, öfvertog afvecklingen af statsrådet Astrups affärsföretag och förvaltningen af dennes efterlämnade betydande förmögenhet, valdes 1903 till stortingsman för Kristiania, men inträdde 22 okt. s. å. i ministären Hagerup-Ibsen, som han, mesta tiden som finansminister, tillhörde till dess afgång 11 mars 1905. Han blef därefter led. af Norges banks direktion och var från maj 1906 till sin död amtman i Romsdals amt. M. H.

Kildeskriftkommissionen, en kommitté af norska historiker, tillsatt 1886 som styrelse för en 1857 af staten upprättad ”Kildeskriftfond”. Den afslöstes genom k. resol. 15 sept. 1922 af en af 2 medlemmar bestående styrelse (”Styre for Kjeldeskriftfondet”), och fonden har vidare jämte andra besläktade institutioner ställts under uppsikt af det samtidigt upprättade ”Norsk historisk Kjeldeskriftråd”. Med understöd af fonden utges källor till Norges historia; hittills ha utkommit bl. a. ”Norske rigsregistranter” (12 bd; 1861—91), ”Norske herredagsdomböger” (10 bd; i 2 serier, 1893—1911), ”Historiske samlinger” (3 bd, 1898 ff.) samt en del sagor. P. E—t.

Kil—Fryksdalens järnväg, förr Kil—Torsby järnväg (sign. K. F. J.), 81,9 km. lång, inom Värmlands län belägen, eges af Kil—Fryksdalens järnvägs-a.-b., Sunne, men trafikeras af Bergslagernas järnvägs-a.-b., Göteborg. Järnvägen, som koncederades 18 okt. 1907 och i sin helhet öppnades för trafik 10 febr. 1915, utgår i nordlig riktning från Kils station och är framdragen genom Kils socken, hvarest den öfvergår Norsälfven, samt vidare genom Frykeruds och Västra Emterviks socknar v. om sjöarna Nedre Fryken och Mellan-Fryken till Sunne station vid Sundsvik i Sunne socken. Denna del af järnvägen öppnades 2 aug. 1913. Från Sunne går banan öfver sundet mellan Nedre och Öfre Fryken, därpå ö. om sistnämnda sjö i nordlig riktning till Oleby station, hvilken bandel öppnades 1 okt. 1914. Från Oleby följer banan östra stranden af Öfre Fryken och Ljusnan, som öfvergås i närheten af Röbjörkeby, hvarefter banan svänger söderut till Fryksände kyrka och därifrån västerut till Torsby station n. om Torsby by. Vid 1922 års slut utgjorde järnvägens bokförda byggnadskostnad 5,052,561 kr. Rullande materiel eges af Bergslagernas järnvägs-a.-b. Aktiekapitalet utgjorde vid samma tidpunkt 2,5 mill. kr. F. P.

***Kilima-ndjaro** tillhör nu brittiska mandatområdet Tanganyika territory. Under Världskriget måste tyskarna 11 mars 1916 draga sig tillbaka från K., och 25 mars s. å. voro engelsmännen i besittning af hela K.-området. E. A—t.

Killander, Ernst Viktor, militär, idrottsfrämjare, f. 10 mars 1882 i Jönköping, blef underlöjtnant vid Göta lifgarde 1906, löjtnant 1911 och kapten 1920. Han har nedlagt omfattande och intresseradt arbete på idrottens område. Sålunda har han varit chef för Idrottsparken i Stockholm 1909—10, är ordf. i Stockholms idrottsförbunds styrelse, i Svenska fotbollsförbundets verkställande utskott, i kommissionen för skolungdomens idrottstäflingar i allmän idrott och simning samt vice ordf. i skolungdomens idrottsförbund m. m. Sedan 1916 är han

led. af öfverstyrelsen för svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund. H. J—dt.

Killian [ki'-], Gustav, tysk läkare, f. 2 juni 1860 i Mainz, d. 21 febr. 1921 i Berlin, utbildade sig till laryngolog hos den tidens främsta tyska läkare: Hartmann, Krause, Jurasz och B. Fränkel och kallades 1888 till docent vid universitetet i Freiburg im Br., blef 1892 e. o. professor där och kallades 1911 till Tysklands främsta laryngologiska lärostol, den i Berlin. Till en början egnade sig K. företrädesvis åt anatomiska uppgifter. Hufvudparten af sitt lif egnade K. åt praktiska uppgifter, främst åt förbättrande och nyskapande af rhino-laryngologiska undersökningsmetoder. Redan tidigt utarbetade han den s. k. *rhinoskopia media*, ett sätt att direkt se in i mellersta näsgången, något senare den form af indirekt laryngoskopi (se d. o.), som bär hans namn och som möjliggör inspektion af struphufvudets bakre del, båda geniala i sin enkelhet och effektivitet. Mest berömd har han blifvit genom bronkoskopien, en metod, som genom att nedföra raka, invändigt belysta rör i luftvägarna möjliggör inspektion ej blott af luftstrupen, utan också af dess förgreningar ända till bronker af tredje ordningen. Denna metod har blifvit utomordentligt välsignelsebringande, särskildt vid behandlingen af främmande kroppar, som inhalerats i luftvägarna. Den mycket höga mortalitet, som förr utmärkte dessa olycksfall, har genom K:s verk nedbringats till ett minimum. K. utarbetade dessutom en mycket använd operationsmetod för kronisk varbildning i pannhålorna och en metod för behandling af snedställning af näsbenskiljeväggen; den senare har blifvit en af de mest använda operationsmetoderna inom rhinologien. Inom sin generation af laryngologer var K. den obestridt främste. G. H.

Killinkoski [ki'l-], träsliperi i Virdois socken, Finland, vid K. fors i Etseristråten. Urspr. anlades där 1886 ett yllespinneri, men anläggningen ändrades 1911 till träsliperi. Årlig produktion omkr. 6,000 ton trämassa. Egare Killinkosken tehdasten osakeyhtiö (K. fabrikers a.-b.). O. B—n.

Kilowattimmemätare. Se Elektricitetsmätare. Suppl., sp. 505.

***Kilpi**, V. A., 1921 bibliotekarie vid Åbo finska universitet, har vidare utgett *Nationell självprövning* (1917), där han söker skipa rättvisa mellan nationaliteterna, och *Tulevaisunden edessä* (Inför framtiden; 1918), konturteckningar från det politiska och social-etiska lifvet. T. C.

***Kilpisjärvi**, som är belägen 476 m. ö. h., har en areal af 38 kvkm.

***Kilram.** — *Målark.*, träram med kilar för utspänning af väf till målning af taflor.

Kilt (af skandinaviskt ursprung; jfr da. *kilte*, skörta upp kjolarna), ett slags kort, veckad kjol — räckande från midjan till knäna —, vanligen af rutigt ylletyg, tillhör de skotska höglandsregementenas uniform (jfr fig. 5 i art. Skottland), och bäres äfven af skotska sportsmän. K. ingår dessutom i den gamla irländska nationaldräkten. H. J—dt.

***Kil—Torsby järnväg** heter numera Kil—Fryksdalens järnväg (se d. o. Suppl.).

Kilva, sjö i Afrika. Se Schirva.

***Kimberley** var urspr. ett grufarbetarläger kring de 1871 upptagna diamantgrufvorna Colesberg Copje (Koppy) och De Beers, nära 2 km. ö. om den förra. Af dessa grufvor fick den förstnämnda 1873 namnet K.-grufvan, och hela grufsamhället benämndes K., efter dåv. kolonialministern lord Kimberley, medan de båda 4—5 km. längre åt s. ö. belägna lägren omkring de 1870 upptagna diamantgrufvorna Du Toits Pan och Bultfontein kommo att bilda en särskild kommun (sedermera stad) med namnet Beaconsfield (se d. o.), hvilken dock, sedan K. blifvit stad, allmänt ansågs vara en förstad till denna, tills den 1912 fullständigt införlifvades med K. 1921 hade K. 18,225 hvita inv. H. J—dt.

***Kimito.** 1. Sedan Dragsfjärd (med Dalsbruk) och Västanfjärds kapell afskilts till självständiga pastorat, omfattar K. 323 kvkm. med 6,546 inv. (1922). Pastoratet hör nu till Borgå svenska stift.

3. Ö vid Finlands sydvästkust, mellan Åbo och Hangöudd, 30 km. lång och 25 km. bred (Finlands största ö näst efter Fasta Åland), skiljes genom smala sund från fastlandet och liknar en från detta lösskuren bit. 1 o. 3. O. B—n.

***Kimpulung.** — 2. Tillhör numera Rumänien. Under Världskriget intogs K. af ryssarna 23 juni 1916, hvarefter återstoden af detta år och början af 1917, och först 3 aug. s. å. eröfrades K. af centralmakterna. Jfr Världskriget, sp. 206 och 225. L. W:son M.

***Kimstad.** Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922. 1,917 inv. (1923).

Kin, dynasti. Se Mandschu 1.

***Kina** är sedan 1912 republik och heter officiellt *Tschung-hua min-kwo*, d. v. s. "republiken K." Dess nuvarande areal, indelning och folkmängd enl. "Statesman's year-book" (1924) framgå af följande öfversikt (provinshufvudstäderna stå inom parentes):

Provinser och lydländer	Areal kvkm.	Invånare
Tschi-li (Tien-tsin)	299,900	22,970,000
Schan-tung (Tsi-nan)	145,000	25,810,000
Schan-si (Tai-juen)	238,080	9,420,000
Honan (Kaifông)	176,000	22,375,000
Kiangsu (Nanking)	49,970	15,380,000
Anhui (Anking)	142,000	14,075,000
Kiangsi (Nantschang)	180,000	16,255,000
Tsche-kiang (Hangtschóu)	94,970	13,950,000
Fukien (Fu-tschóu)	119,960	8,560,000
Hupe (Wu-tschang)	185,000	21,260,000
Hunan (Tschang-scha)	215,900	20,580,000
Schen-si (Si-ngan)	194,900	6,725,000
Kansu (Lan-tschóu)	324,900	3,810,000
Sz'tschwan (Tschông-tu)	565,800	54,500,000
Kwang-tung (Kanton)	258,900	23,700,000
Kwang-si (Nanning)	199,900	5,425,000
Kwei-tschóu (Kwei-jang)	173,900	9,265,000
Jünnan (Jünnan)	380,000	8,053,000
Sin-tsiang (Ili)	1,425,000	2,000,000
Mandschuriet	942,000	—
Föng-tien (Mukden)	—	5,830,000
Kirin (Kirin)	—	5,350,000
Hei-lung-kiang (Tsitsikar)	—	1,560,000
Mongoliet (Urga)	3,542,000	1,800,000
Tibet (Lhasa)	127,000	2,000,000
Summa	9,981,080	318,653,000

Hela kinesiska rikets areal, provinserna Föng-tien, Kirin och Tsitsikar inräknade, uppgår enl. Banse, ''Lexikon der geographie'' till 11,138,900 kvkm. Uppgifterna om befolkningens storlek äro fortfarande högst växlande. Sålunda uppger kinesiska tullverket den till 443,428,000 och kinesiska postverket till 436,094,953 pers. — Den odlade jordarealen beräknas till omkr. 497,000 kvkm. Bomullsplantagerna enbart omfatta omkr. 2,26 mill. har och lämnade mer än ½ mill. ton skörd 1922. S. å. funnos i K. 17 sidenväfverier, 73 bomullsfabriker och 4 yllefabriker. 1923 voro 2,68 mill. bomullsspindlar i verksamhet. Spannmåls- och riskvarnar anläggas i stor utsträckning — omkr. 120 kvarnfabriker, hvaraf 11 i Schang-hai, funnos 1922. Äfven Wusih, i prov. Kiangsu, har betydande kvarnindustri, och i Mandschuriet finnas 44 spannmålskvarnar. Glasfabrikernas antal är mer än 400. Kolfältens utbredning är enl. ''Statesman's year-book'' omkr. 54,000 har och den årliga stenkolsproduktionen beräknas till omkr. 16 mill. ton, hvaraf nära 8 mill. ton från moderna grufvor. Järnmalmen beräknas till omkr. 600 mill. ton, hvaraf hälften i prov. Schan-si, och årsproduktionen af järnmalm är omkr. 1,5 mill. ton. Petroleum fås vid öfre Jang-tse-kiang och i prov. Schen-si ur tills. 91 brunnar. Det mineral, som mest exporteras, är tenn, hvaraf årsproduktionen är omkr. 10,000 ton. Sedan 1908 har K. producerat mer än 60 proc. af hela världsproduktionen af antimon; årsbrytningen däraf är omkr. 25,000 ton. Af guld brytes årligen omkr. 2,226 kg., af silfver omkr. 3,330 kg., af bly omkr. 13,500 ton och af koppar omkr. 1,340 ton. — Utrikeshandelns värde var 177,2 mill. pd st. för import och 122,8 mill. pd st. för export (1922). De viktigaste handelsländerna s. å. voro: Hong-kong (239,35 mill. taels import, 170 mill. taels export), Japan (231,43 mill. imp., 159,75 mill. exp.), Förenta staterna (169 mill. imp., 97,58 mill. exp.), Storbritannien (145,29 mill. imp., 38,51 mill. exp.), Indien (43,14 mill. imp., 9,82 mill. exp.), Frankrike (4,56 mill. imp., 40,76 mill. exp.), Tyskland (24,74 mill. imp., 9,80 mill. exp.), Singapore (8,17 mill. imp., 15,31 mill. exp.) och Ryssland (7,11 mill. imp., 7,60 mill. exp.). Teexporten har de senaste åren åter varit i stigande och uppgick 1922 till 34.84 mill. kg. — Under 1922 in- och utklarerade 186,428 fartyg om 124,131,361 ton i K:s hamnar, hvaraf 40,075 om 47,698,139 ton brittiska, 4,670 om 4,846,437 ton amerikanska, 1,707 om 1,626,586 ton franska, 25,281 om 32,961,333 ton japanska, 363 om 107,004 ton italienska, 1,148 om 259,829 ton ryska och 111,119 om 32,857,745 kinesiska. Af hela det ankomna och afgångna tonnaget voro 123,401 ångf. om 119,354,968 ton och 63,027 segelf. om 4,776,393 ton. — Järnvägarnas hela längd 1921 var 14,400 km., hvaraf 2,988 km. i Mandschuriet. Telegraflinjernas längd var 83,765 km. s. å. och stå numera h. o. h. under regeringens kontroll. Stationer för trådlös telegrafi finnas i Kalgan, Peking, Han-kou, Schang-hai, Kanton, Tschung-ming, Woosung och Fu-tschóu, hvilka alla i enlighet med Washingtonkonferensens beslut (1922) få mottaga och afsända endast regeringsmeddelanden med undantag för vissa särskilda fall. Telefoner finnas i de större städerna och trådlös telefon mellan Peking och Tiensin sedan 1922. S. å. funnos i K. 11,306 postkontor; antalet befordrade bref var 288,95 mill., brefkort 29,995 mill. och trycksaker 101,108 mill. I postens tjänst voro anställda 113 utlänningar och 32,573 kineser (s. å.). Sedan 1914 tillhör K. världspostföreningen. — Bankväsendet har sedan 1914 gått mycket framåt, och nu har K. omkr. 150 moderna banker med mer än 400 filialkontor och ett kapital af omkr. 450 mill. doll. Störst är nu Bank of China med omkr. 100 filialkontor och 12,28 mill. doll. inbetaldt kapital. Bland främmande bankinrättningar i K. märkas Kinesisk-italienska banken, Kinesisk-franska banken och Kinesisk-skandinaviska banken och framförallt Kinesisk-amerikanska handelsbanken, grundad 1920. — Af de kristna missionerna i K. hade de romerske katolikerna 52 biskopar (44 i egentliga K., 3 i Mandschuriet, 4 i Mongoliet och 1 i Tibet), 1,365 europeiska och 963 kinesiska präster samt 1,994,483 infödda kristna medl.; protestanterna 6,636 präster, hvaraf 464 missionärer (däribland 116 kvinnor), samt 618,691 infödda kristna medl. och 27 högskolor, 256 mellanskolor och 581 högre folkskolor med tills. 189,794 lärjungar (1920). 30 mars 1924 invigdes en sept. 1923 upprättad svensk högskola (''Lutheran college'') i Taohualun, i prov. Hunan, midt emot staden Yiang. Om Svenska missionen i K., se Mission, sp. 678. — För den högre undervisningen finnas f. ö. 10 statsuniversitet (2 i Peking, i Kaiföng, i Nanking, i Wu-tschang, i Mukden, i prov. Jünnan, i prov. Schan-si, i Schang-hai och i Hangtschóu). Dessutom finnas numera flera på privat bekostnad upprättade universitet, bland dem Chiaotunguniversitetet (sedan 1921). 1920 fingo kvinnor för första gången tillträde till universiteten. Antalet i Europa på statens bekostnad studerande kineser var 1,241 och i Förenta staterna 646 (1923). Det högre och lägre skolväsendet har gått ofantligt framåt det senaste årtiondet och räknade omkr. 134,000 skolor med 4,5 mill. lärj. 1918—19. Härtill har mycket bidragit det officiella införandet sedan 1913 af ett modernt fonetiskt skriftsystem. Af tidningar finnas nu (1924) mer än 1,000 dagliga, vecko- och månatliga. — Enligt K:s nuvarande författning (af 10 okt. 1923; tryckt på engelska i ''Annual register'', s. å.) utöfvas lagstiftningsmakten af ett parlament bestående af en för 6 år vald senat (nu 264 medl.), som förnyas med ⅓ hvartannat år, och en på 3 år vald deputeradekammare (nu 596 medl.). Verkställande makten handhas af en på 5 år vald president, som väljes af båda husen gemensamt och kan omväljas för ytterligare 5 år; han har vid sin sida ett kabinett med f. n. 10 ministrar (1924). Premiärministern utses af presidenten med deputeradekammarens samtycke. Regeringen har till sitt förfogande ett antal utländska rådgifvare, och inom centralförvaltningen äro äfven flera utlänningar anställda. — Republikens flagga har 5 horisontella band (rödt, gult, blått, hvitt och svart), representerande rikets 5 raser (kineser, mandschuer, mongoler, turki (d. v. s. muhammedanska infödingar från kinesiska Turkestan) och tibetaner (se flaggtaflan vid art. Flagga. Suppl.). — I administrativt hänseende delas K. i provinser (*sheng*) och dessa i distrikt (*hsien*), hvilka båda ha enkammarrepresentationer, valda direkt af medborgarna, och de förra stifta lagar rörande undervisning, allmänna arbeten, provinsiella skulder,

ordningsmakten m. m. F. n. (1924) styras flera provinser oberoende af centralregeringen af sina militärguvernörer (*tuchun*). Tidtals ha några provinser som centralregering erkänt en i Kanton residerande sydkinesisk motregering till den i Peking sittande, hvars faktiskt starkt begränsade makt öfver provinserna på senare år oftast varit inskränkt till de nordkinesiska. — Af nyare svensk litt. om Kina märkes: N. J. Friedström, "Mongoliet och dess folk" (1912), E. Nyström, "Det nya K." (1913), W. Hultgren-Hillberg, "Glimtar från yttersta östern" (1922), N. Jacques, "På långfärd och fest bland kineser" (s. å.), S. Hedin, "Southern Tibet" (1923) och "Från Peking till Moskva" (1924), L. Munsterhjelm, "Färder i fjärran östern" (1923), A. K. Nielsen, "Till Österland jag for" (s. å.) och Rütger Essén, "Mellan Östersjön och Stilla hafvet" (1924). E. A—t.

K:s geologiska byggnad utmärkes framför allt af motsatsen mellan de af marina aflagringar och eruptiv uppbyggda bergskedjorna, som utgöra utlöpare af Central-Asiens högland, och de jämförelsevis orubbade områdena med öfvervägande kontinentala sediment. Bergskedjorna (se hufvudarb., sp. 27) ha bildats under flera skilda veckningsperioder, af hvilka de viktigaste inträffade under slutet af den paleozoiska eran, under juraperioden och under mellersta delen af tertiärperioden. I samband med och efter bergskedjeveckningarna ha stora förkastningar egt rum, som styckat sönder landet i block af olika höjd och sålunda spelat en stor roll vid utbildningen af topografien. Urberg förekommer blott i ringa utsträckning. Under de följande perioderna, fr. o. m. kambrium fram till midten af stenkolsperioden, var K. i allmänhet täckt af haf. Under senare delen af stenkolsperioden började hafvet dra sig tillbaka, från n. mot s., ehuru under upprepade oscillationer af strandlinjen. Under denna tid, senare delen af stenkolsperioden och början af perm, bildades den viktigaste delen af K:s stenkolslager, säkerligen i närhet af dåtida kusten. Vid öfvergången mellan trias och jura var så godt som hela K. fastland, och sedan dess har landet med undantag af obetydliga områden ända till nutiden legat höjdt öfver hafvet. Under den tidigare delen af denna fastlandsperiod, den rätiska tiden, bildades viktiga stenkolslager i Hunan och andra provinser af södra K.; dessa stenkolslager motsvara dem i Bortre Indien. Under den efterföljande juraperioden afsattes stenkol äfven i många trakter, särskildt i n. och i Sz'tschwan-bäckenet, där anhopningen af sediment synes ha fortsatt in i första delen af kritperioden. Aflagringar från kritperioden innehållande lämningar af dinosaurier ha vidare på senaste tiden upptäckts dels i Mongoliet af en amerikansk expedition, dels i Schan-tung af svensken Johan Gunnar Andersson. F. ö. äro knappast några säkra fossilförande aflagringar från kritperioden bekanta. De tertiära bildningarna ha ända till senaste tid varit ytterst litet kända, men ha numera blifvit föremål för lifligt intresse på grund af Anderssons stora upptäckter af fossila ryggradsdjur i lager från denna tid. Andersson lyckades under en stort anlagd och väl organiserad samlarverksamhet upptäcka och systematiskt undersöka många viktiga fyndorter i norra K. De rikast fossilförande aflagringarna karakteriseras af den s. k. *Hipparion*-faunan och innehålla förutom *Hipparion* (se Anchitherium) särskildt noshörningar, både med och utan horn, samt en mångfald andra djurformer. *Hipparion*-faunan är af pliocen ålder och motsvarar ungefär den berömda Pikermi-faunan i Grekland. Äfven äldre tertiära, eocena, lager af stort intresse, med fossila vertebrater och mollusker, ha uppdagats. Slutligen har Andersson i lager af löss (se d. o.) funnit äfven en yngre fauna, troligen ungefär samtidig med den kvartära istiden och utmärkt af bl. a. arter af elefanter och struts. Andersson har särskildt studerat förhållandet mellan lössen och underliggande lager och visat, att lössen har betydligt mindre mäktighet, än som uppgetts af v. Richthofen (50—60 m. i st. f. 500). Detta förhållande förklaras delvis däraf, att man tidigare som löss räknat äfven underliggande bildningar, som ej äro vindsediment, utan ler- och sandlager o. s. v. tillhörande flera olika delar af tertiärperioden, framför allt *Hipparion*-faunans tid. Se f. ö. Andersson, J. G. Suppl. och Kinesisk arkeologi. Suppl. T. G. H—e.

Försvarsväsendet har genom den inre oredan råkat i fullkomlig villervalla. De gamla "fanorna" finnas icke längre. Den i hufvudarbetet (sp. 49) omnämnda, under bildning varande nya *armén* hann icke fullbordas, förrän de inre stridigheterna vållade arbetets afbrytande. Endast få divisioner lyda under centralregeringen, som saknar medel att underhålla trupperna. Största delen står under provinsguvernörerna, som handskas med dem efter godtfinnande. Divisioner och brigader äro olika till storlek och utrustning, men öfverensstämmande i saknaden af ordning och disciplin. C. O. N.

Äfven *flottan* är stadd i förfall; materielen är gammal och personalens disciplin dålig. Någon hufvudstation finns icke, utan fartygen äro fördelade på hamnarna Kanton, Tschi-fu, samt i Jangtsefloden och provinsen Kwang-tung. Följande fartyg finnas: 2 pansarkryssare om 2,600—2,800 ton (sjösatta 1911), 4 äldre pansarkryssare om 3,000—4,400 ton (sjösatta 1897—98), 12 större och 20 mindre (de senare hufvudsakligen flod-) kanonbåtar, 3 jagare om 400 ton (sjösatta 1912), 9 torpedbåtar, 2 transport- och 2 öfningsfartyg samt jakter o. s. v. H. J—dt.

K:s fasta försvar. Vid detta har under senare år till följd af den i landet så godt som ständigt rådande inre oron ej mycket gjorts vare sig beträffande nyanläggningar och förstärkningar af befintliga befästningar eller hvad angår dessa sistnämndas vidmakthållande. Af de tre Wu-sung-forten torde sålunda ett numera kunna lämnas helt ur räkningen; men å andra sidan ha dock de viktiga Kiang-jin-forten tillökats med nya batterier. I närheten af Tschu-san-forten och af Ting Shan-befästningen (Nanking) ligga militärläger. Silver-island-positionen är fortfarande, näst Kiang-jin-forten, den starkaste af Jang-tse-befästningarna. Jen-tse-ke-verken utgöras nu af 1 fort och 3 batterier, däraf ett nyanlagdt och bestyckadt med sköldskyddade moderna pjäser. Vid Nanking-forten finnas minförråd och syftstationer. Ngan-king-forten äro jämförelsevis moderna, och Tienkedschiu-försvaret har ökats. Ett af Kimpaiforten ligger 140 m. öfver hafvet, ett annat af dem är försedt med torpedbatteri, och ett tredje har ett modernt pansarbatteri med grof Kruppbestyckning. Äfven ett par

af Minganbatterierna äro bepansrade. Amoys befästningar äro, i trots af, att hamnen här är en af Kinas bästa med god ankarsättning, fortfarande mycket försummade. De flesta af Bocca-Tigris-verken äro däremot moderna med god bestyckning. Inom Whampoaverken ligger en sjökrigsskola, och å Danes-Island finnas minförråd och torpedbatteri. — Förutom sina mera moderna försvarsverk och gamla gränsmurar har K. äfven åtskilliga mer och mindre försvarbara fästen i en del bergspass i norr och väster, bl. a. i Kupei-kow-, Nan-kow-, Kal-gan-, Jemmen- och Kia-ju-passen. — Ehuru det inom K. belägna Hongkongområdet (se Hongkong) tillhör Storbritannien, torde dock böra erinras om, att detta, som är brittiska flottans operationsbas i östern, är synnerligen omsorgsfullt befäst och gör fullt skäl för sin benämning ”Österns Gibraltar”. Befästningarna, hvilkas hufvuduppgift är den utmärkta hamnens försvar, äro grupperade dels på Hongkongön, där minst 13 fort och batterier finnas, dels på Stone-Cutter-Island (Wan-tschu-san) med 4 batterier och dels å fastlandet på Kau-lun-halfön (3 batterier), på norra fronten (3 batterier) och på den östra (1 större verk). Bestyckningen utgöres, utom af lättare pjäser, af 15,₂—30,₅ cm. kanoner, hvarjämte äfven torpedbatterier finnas. — Slutligen kan äfven omnämnas, att det portugisiska Macaoområdet likaledes är befäst (5 fort och 1 batteri), men i olikhet mot Hongkongverken äro dessa försvarsverk af föga värde. L. W:son M.

Historia (sedan 1910). Den kejserliga regeringens reformansatser efter tronskiftet 1908 voro trefvande och gåfvo ej intryck af uppriktighet. Juan-schi-kai afskedades under reaktionärt mandschuinflytande från alla sina ämbeten (jan. 1909), och den länge i utsikt ställda riksförsamling, som skulle förbereda tillkomsten af en författning och öppnades 3 okt. 1910, kom snart i konflikt med regeringen, hvilken förgäfves sökte lugna reformvännerna genom att 4 nov. s. å. utlofva upprättandet af ett parlament inom tre år. Befolkningens stora massa var tämligen likgiltig för politiska frågor, men gaf regeringen skulden för den nöd, som öfversvämningar och hungersnöd vållat, samt för de ökade ekonomiska bördor, som blifvit en följd af skadeståndsutbetalningarna för boxaruppröret och af de utländska lånens amortering. Regeringens maktlöshet mot utländsk inblandning ökade dess impopularitet, hvilken äfven sammanhängde med att dynastien och de inflytelserika hofkretsarna voro af främmande (mandschuisk) härkomst. Missnöjets ledning tillföll till en början helt naturligt den af västerländska idéer starkt påverkade ungkinesiska rörelsens män, hvilka åstadkommit en rätt stark och smidig politisk organisation. Signal till jäsningens utbrott i en revolution gafs genom en resning i staden Wu-tschang (11 okt. 1911); de upproriske besatte arsenalen i Han-jang och massakrerade den fåtaliga mandschugarnisonen. Rörelsen spred sig hastigt till de större städerna i provinserna Hunan och Hupe, och i sin nöd återkallade regeringen (14 okt.) Juan-schi-kai till Peking och gjorde honom till arméns högste befälhafvare. Han blef i nov. jämväl regeringsrådets president, vann en del militära framgångar mot revolutionärerna och sökte sedan förhandlingsvägen åstadkomma förlikning, till en början på konstitutionellt monarkisk grundval. Emellertid vunno revolutionärerna anslutning från flera provinser och af flottan samt bildade i Kanton en republikansk motregering. Regenten prins Tschun utlofvade 28 nov. att inkalla ett parlament och proklamerade grundlinjer till en författning (”de 19 punkterna”), men redan 6 dec. fann han sig nödsakad att afgå, och revolutionärerna utsågo 31 dec. i Nanking den nyss ur landsflykt återvände doktor Sun-yat-sen (se d. o., äfven i Suppl.) till republikens president från årsskiftet. Ett kejserligt edikt af 28 dec. hade utlofvat underkastelse under det beslut en nationalkonferens komme att fatta om styrelseformen, och uppskrämda af bombattentatet i Peking gåfvo hofkretsarna snart monarkien alldeles förlorad. Genom tre edikt af 12 febr. 1912 afstod änkekejsarinnan Jung-lu i den minderårige kejsar Hsuang-tungs namn från regeringsmakten, uttalade sig för införande af ”en republikansk form af konstitutionell styrelse” och gaf Juan-schi-kai i uppdrag att organisera en provisorisk republikansk regering. I denna abdikations uppgörelse ingick, att kejsaren skulle behålla sin titel och sin religiösa ställning, tillförsäkras ett rikligt tillmätt årligt underhåll samt behålla sin lifvakt och privata egendom, hvarjämte omfattande ekonomiska och titelprivilegier äfven medgåfvos åt kejsarhusets öfriga medlemmar samt åt den mandschuiska hofadeln. Sun-yat-sen afgick nu i enighetens intresse från presidentposten, och Juan-schi-kai valdes 17 febr. af representanter för 17 provinser till provisorisk president samt installerades 16 mars, hvarvid han svor att samla och ena ”nationen af fem raser” (se ofvan sp. 1006). Till provisorisk vicepresident utsågs Li-juan-hung (se d. o. Suppl.).

De radikale republikanerna hade tänkt sig maktens tyngdpunkt i den nya republiken förlagd hos parlamentet och i Nanking 11 mars 1912 proklamerat en ditåt syftande författning, ”de 56 artiklarna”. Juan-schi-kai delade emellertid ej deras uppfattning, utan sträfvade i stället att med alla medel (äfven mutor och lönnmord) göra centralregeringen enrådande. Valen till det författningsgifvande parlamentet uppskötos ända till jan. 1913. Parlamentet öppnades 8 april, och i dess båda kamrar var det radikala partiet (*Kuo-mintang*) synnerligen manstarkt, dock utan att ega majoritet. Juan-schi-kai lyckades emellertid bli finansiellt oberoende af parlamentet genom det 25 april hos en grupp utländska banker upptagna ”rekonstruktionslånet” på 25 mill. pd st. Parlamentet sökte förgäfves skaffa sig inflytande på lånevillkoren, och radikalerna framkallade i harmen öfver Juan-schi-kais egenmäktighet oroligheter i södra K., hvilka dock snart undertrycktes med militärmakt. Författningsarbetet gick trögt, men påskyndades i de delar, som gällde presidentens val och ämbetstid, och sedan dessa antagits, valdes 6 okt. s. å. Juan-schi-kai till president på 5 år med Li-juan-hung som vicepresident. Japan erkände nu omedelbart den nya republiken, och de europeiska stormakterna följde snart exemplet. Stärkt genom det förtroende hans regering åtnjöt i utlandet, förlamade Juan-schi-kai parlamentet genom att 4 nov. s. å. därur utstöta Kuo-mintang-partiets medlemmar såsom invecklade i sommarens revolutionära rörelser. Parlamentet var därefter ej längre beslutmässigt, och presidenten rådförde sig i stället med ett i nov. s. å. upprättadt

''centralt förvaltningsråd'' af pålitliga anhängare; i jan. 1914 upplöstes formligen parlamentet. En provisorisk ny författning proklamerades 1 maj 1914 (utkastet till denna akt var författadt af presidentens juridiske rådgifvare, den amerikanske professorn d:r Goodnow), och den gaf presidenten nästan all makt, ställde vid hans sida en statssekreterare och reducerade öfriga ministrar till underordnade afdelningschefer. De under monarkiens sista år upprättade provinsråden afskaffades, och hela provinsstyrelsen koncentrerades hos militärguvernörerna. En ny lag om presidentvalet stadgade, att presidenten vid sitt ämbetstillträde skulle skriftligen rekommendera tre män till efterträdare och att detta aktstycke sedan förseglad skulle förvaras i ett guldskrin och öppnas först vid valtillfället, då elektorer, utsedda af parlamentets bägge kamrar, egde förrätta valet mellan de tre kandidaterna. Ämbetsperioden utsträcktes till 10 år, och presidenten kunde utan vidare bli omvald, om $^2/_3$ af senaten så beslöte.

Världskrigets utbrott (aug. 1914) berörde så till vida äfven K., som Japan i nov. s. å. bemäktigade sig det af Tyskland 1899 på 99 år arrenderade kinesiska området Kiau-tschóu och den af Tyskland egda järnvägslinjen Tsing-tau—Si-nan-fu i provinsen Schan-tung. Redan i dec. s. å. började Japan med utgångspunkt härifrån en diplomatisk kampanj, åsyftande att, medan Världskriget band stormakternas händer, åt sig förvärfva ett slags faktiskt protektorat öfver K. De japanska kraf ven samlades 18 jan. 1915 i de beryktade ''21 punkterna'', hvilka bl. a. gingo ut på följande: K. skulle förbinda sig att på förhand godkänna den uppgörelse Japan komme att träffa med Tyskland om dess rättigheter i Schan-tung. Vidare skulle K. lofva att ej till tredje makt afstå eller utarrendera något område i Schantung. Japans från Ryssland 1905 öfvertagna arrenderätt till Port Arthur och Dalnij (på 25 år från 1898) skulle utsträckas till 99 år och omfatta äfven järnvägarna i södra Mandschuriet och från An-tung till Mukden. Vidsträckta ekonomiska rättigheter (koloniseringstillstånd, grufrättigheter m. m.) skulle beviljas japanska undersåtar i södra Mandschuriet och östra inre Mongoliet. Kinesiska regeringen skulle för 99 år åt Japan öfverlåta kontroll och ledning af järnvägslinjen Kirin—Tschang-tschun. Åt Japan skulle i Jang-tse-dalen medges viktiga ekonomiska förmåner genom det af Japan understödda Hanyehping-bolaget, som var intresseradt i Hanjang-arsenalen, Ta-yeh-järngrufvorna och Pingsiang-kolgrufvorna (däraf bolagets namn). Vidare skulle kinesiska regeringen utfästa sig att ej till tredje makt afstå eller utarrendera några hamnar, bukter eller öar vid K:s kust. I den femte gruppen af kraf framträdde protektoratstanken tydligast. Där fordrades, att kinesiska regeringen skulle som politiska, finansiella och militära rådgifvare anlita inflytelserika japaner; att japanska sjukhus, tempel och skolor i det inre af K. skulle få förvärfva fast egendom; att polistjänsten på viktiga orter i K. skulle förvaltas af kineser och japaner gemensamt och att många japaner skulle anställas i dessa orters poliskårer; att K. skulle i Japan köpa exempelvis 50 procent af sitt behof af vapen och ammunition eller att i K. skulle upprättas en af kineser och japaner gemensamt förvaltad vapenfabrik, där japanska experter skulle anställas och japanska råvaror användas; att Japan skulle få anlägga tre järnvägslinjer från angifna orter vid mellersta Jang-tse till södra K:s kust; att K. skulle först vidfråga Japan vid behof af utländskt kapital för gruf-, järnvägs- och hamnarbeten i provinsen Fukien samt att åt japanska undersåtar skulle tillförsäkras rätt till religiös missionsverksamhet i K. Om de 21 punkterna fördes nu under uppjagad stämning brådskande förhandlingar, och då K:s partiella eftergifter föreföllo japanska regeringen otillräckliga, framlade denna 7 maj 1915 sina kraf i något mildrad form, men som ett ultimatum med 48 timmars frist; femte gruppen af kraf undantogs därvid alldeles och bortförklarades såsom allenast önskemål, dem japanska regeringen ''i K:s intresse'' hyst, men som Japan aldrig haft för afsikt att påtvinga K. Finansiellt och militärt maktlös, måste kinesiska regeringen böja sig för Japans hot (8 maj), och kapitulationen fick sedan form af en rad fördrag och notväxlingar af 25 maj 1915. I Schantung fick Japan därigenom fria händer mot löfte att efter kriget återställa Kiau-tschóu till K. på vissa villkor (bl. a. om erhållande af en annan koncession under helt japansk jurisdiktion på af japanska regeringen angifvet ställe). Åt de japanska privilegierna i södra Mandschuriet och Mongoliet gafs en med kinesisk suveränitet någorlunda förenlig formulering. De projekterade japanska järnvägsföretagen gjordes beroende af, att ingen utländsk makt hade något att mot dem invända. Kinesiska regeringen utfäste sig att ej låta någon utländsk nation anlägga varf, kolstationer eller marinbaser på kusten af provinsen Fukien (midt emot det Japan tillhöriga Formosa) samt vidare att, när den framdeles så ansåg nödigt, anlita många japanska rådgifvare och att vid lägligt tillfälle sända officerare till Japan för att förhandla om vapeninköp eller om anläggning af en gemensam vapenfabrik; frågan om rätten till japansk missionsverksamhet förbehöll sig Japan att upptaga till förhandlingar framdeles.

Den japanska utpressningen väckte i K. oerhörd harm, som bl. a. tog sig uttryck i bojkottning af japanska varor och äfven bidrog till att undergräfva regeringens anseende. Nu vidtog äfven en af Juan-schi-kai och hans privatsekreterare Liang-schi-ji i hemlighet ledd propaganda för monarkiens återupprättande och Juans eget upphöjande på kejsartronen. Offentligen tog han dock i det längsta afstånd från denna rörelse, som för öfrigt i en mycket spridd och verkningsfull broschyr bekämpades af den lärde reformvännen Liang-tschi-tschao. Japan, Storbritannien och Ryssland afläto 28 okt. 1915 på diplomatisk väg en vänskaplig varning ''i den allmänna fredens intresse'', påpekande, att folkmeningen torde vara delad i frågan och att inre oroligheter därför vore att befara. Emellertid inträffade beställda petitioner i mängd i Peking från olika delar af riket, och i nov. hänsköt regeringen frågan till ett slags skenomröstning ute i provinserna, hvilken ''enhälligt'' utföll till monarkiens förmån. Senaten erbjöd presidenten därefter kejsarvärdigheten och i ett edikt af 11 dec. s. å. förklarade han sig i princip villig att mottaga anbudet samt uppdrog åt ministerier och ämbetsverk att vidtaga ''de nödiga förberedelserna''. Meningen var att tronbestigningen skulle ega rum i febr. 1916. Emellertid utbröt i dec.

1915 ett mot monarkirörelsen riktadt uppror i provinsen Jünnan under ledning af general Tsai-ao. Upproret vann med stöd af Liang-tschi-tschaos agitation snabb anslutning öfver hela södra K. och ej heller på de nordliga provinserna kunde Juan-schi-kai räkna. Han lät då i en proklamation af 21 mars 1916 meddela, att han annullerat sitt accepterande af tronerbjudandet, och 22 april omgaf han sig med framstegsvänliga ministrar. Hans ställning var emellertid nu ohållbar, uppmaningar till afgång inströmmade från alla håll; i Kanton valde en provisorisk militärregering 11 maj vicepresidenten Li-juan-hung till president. Midt under dessa stormiga dagar insjuknade Juan-schi-kai och afled 6 juni. I enlighet med hans sista regeringshandling, ett ''dödsmandat'', manande till fred och ordning, öfvertogs regeringsmakten samma dag af Li-juan-hung. Som förste minister (statssekreterare) kvarstod general Tuan-tschi-jui.

Juan-schi-kais död betydde formell återgång till konstitutionella förhållanden, men äfven upphörande för oberäknelig tid framåt af utsikterna att i K. återställa en stark centralregering. Li-juan-hung inkallade åter det af hans företrädare 1914 upplösta parlamentet. Inom detta var partisöndringen stark, och vid sidan af parlamentet gjorde nu de nordliga provinsernas mäktiga militärguvernörer alltmer sitt inflytande gällande. Våren 1917 trädde frågan om K:s deltagande i Världskriget i förgrunden. Tuan-tschi-jui var ifrig anhängare af krigspolitiken, främst nog därför att K. på så sätt skulle komma att representeras på fredskonferensen och där kunna bevaka sina intressen i Schan-tung-frågan, förmodligen också enär deltagande i kriget kunde medföra rätt att suspendera utbetalningarna på skadeståndet för boxarupproret. Efter amerikanskt mönster besvarade kinesiska regeringen det tyska bebådandet af oinskränkt undervattensbåtskrig med hot om de diplomatiska förbindelsernas afbrytande (9 febr.), och sedan parlamentet 11 mars gillat regeringens politik, afbrötos förbindelserna 14 mars och beslagtogos tyska fartyg i kinesiska hamnar. Krigsförklaringen mot Tyskland (och Österrike-Ungern) utfärdades först 13 aug.; dröjsmålet hade vållats af häftiga konflikter mellan presidenten, premiärministern Tuan-tschi-jui och de på parlamentsupplösning pockande militärguvernörerna. En episod i dessa strider var kejsardömets plötsliga utropande i Peking 1 juli genom militärguvernören Tschang-hsun (med den omyndige siste mandschukejsaren Hsuang-tung som skylt) och det äfventyrliga restaurationsförsökets snabba undertryckande genom Tuan-tschi-jui. Vid denna kupp hade president Li-juan-hung sökt skydd hos japanska legationen; då han vägrade återtaga sitt ämbete, blef dittillsvarande vice-presidenten Feng Kuo-chang president (18 juli).

K:s politiska historia under de närmast följande åren är ett tröstlöst invecklad trassel af personliga och kotteristridigheter, hvarunder än den ene, än den andre provinsguvernören eller generalen dominerar centralregeringen, hvars inflytande utanför hufvudstaden är minimalt och som i södra K. öppet trotsas af en radikal motregering i Kanton under Sun-yat-sen, hvars maktresurser äfvenledes äro mycket begränsade. ''Inbördeskriget'' har dock i regel varit tämligen oblodigt och främst tjänat provinsguvernörerna till förevändning att underhålla afsevärda truppstyrkor till stöd för sin godtyckliga styrelse. Ur dessa provinshärar, som esomoftast upplösas, ha ofta röfvarband rekryterats, hvilka i flera provinser blifvit en svår landsplåga, men i stort sedt har den ekonomiska utvecklingen gjort betydande framsteg trots centralregeringens inrikespolitiska maktlöshet och de periodiskt återkommande krigiska sammanstötningarna mellan olika maktsträfvare. I de flesta landsändar går, oberoende häraf, det fredliga lifvet sin jämna gång. Till en tid var det japanska inflytandet, företrädt bl. a. af Tuan-tschi-jui och den s. k. Anfu-klubben, mycket starkt, men det nedgick väsentligt 1919 i samband med harmen öfver misslyckandet af K:s försök att på Pariskonferensen göra sina intressen gällande i Schan-tung-frågan. Japan hade nämligen genom hemliga öfverenskommelser med England och Frankrike under kriget på förhand försäkrat sig om deras stöd, och presidenten Wilson, som först åtog sig K:s sak, fann sig nödsakad att på denna punkt ge efter. I Versaillesfreden (28 juni 1919) öfverflyttades därför Tysklands rättigheter i Schan-tung på Japan, hvilket föranledde K. att ej underteckna fredsfördraget utan i stället (aug. s. å.) genom parlamentsbeslut förklara krigstillståndet med Tyskland upphördt. Däremot undertecknade de kinesiska ombuden fredsfördraget med Österrike, och K. blef därigenom stiftande medlem af Nationernas förbund. Om K:s förhållande till Mongoliet under omhvälfningarna där se Mongoliet. Suppl.

Till K:s president valdes i sept. 1918 Hsü-tschi-tschang, hvars bemödanden att genom underhandlingar åstadkomma uppgörelse med de sydkinesiska provinserna blefvo fruktlösa. Mäktigast i norr var alltjämt japanernas skyddsling Tuan-tschi-jui, som stöddes af ''gränsbevakningsarméns'' befälhafvare, Hsü-sju-tschen, återeröfraren af yttre Mongoliet, men deras makt bröts sommaren 1920 af general Wu-Pei-fu, som besegrade Hsü-sju-tschens armé och därefter i samverkan med de mäktiga militärguvernörerna Tsao-Kan i Tschi-li och Tschang-tso-lin i Mandschuriet åstadkom en systemförändring: Anfu-klubben upplöstes och Tuan-tschi-jui nödgades söka skydd hos japanerna. Den inre oredan fortfor likväl, men på det utrikespolitiska området lyckades kinesiska regeringen med amerikanskt stöd vinna afsevärda framgångar på Washingtonkonferensen (nov. 1921—febr. 1922). Sålunda träffades med Japan en för K. förmånlig uppgörelse i Schan-tung-frågan: Kiau-tschóu skulle återlämnas till K. mot ersättning för de förbättringar Japan under ockupationstiden där åstadkommit, järnvägen Tsing-tau—Si-nan-fu mot erläggande i kinesiska skattkammarbevis af dess köpvärde, hvarjämte Japan afstod från sitt kraf från 1915 på en ny koncession och K. utfäste sig att öppna hela området för den internationella handeln (Tsing-tau utrymdes 10 dec. 1922, järnvägen återlämnades 1 jan. 1923). Dessutom ingicks på konferensen (4 febr. 1922) ett fördrag mellan K., de 5 stormakterna, Belgien, Nederländerna och Portugal om kontrahentmakternas kinesiska politik. Däri lofvade de öfriga fördragsslutande makterna att respektera K:s integritet och lämna K. sitt stöd för tryggandet af en stabil regering m. m.; därjämte stadgades ''den öppna dörrens politik'', och mak-

terna utfäste sig att ej i K. söka erhålla, kinesiska regeringen att ej medgifva några specialprivilegier eller monopolrättigheter. För K. ställdes i utsikt rätt till vissa tullförhöjningar, och de utländska postkontoren i K. skulle upphöra. Kinesiska försök att på konferensen upptaga frågan om revision af 1915 års fördrag med Japan misslyckades däremot.

General Wu Pei-fu gjorde sig 1922 till diktator i norra K. efter ett fälttåg mot Tschang-tso-lin, hvilken drog sig tillbaka till sin hemprovins Mandschuriet, president Hsü-tschji-tschang afgick och Li-juan-hung förmåddes att provisoriskt ånyo åtaga sig presidentposten. I regeringen inträdde flera af den ungkinesiska rörelsens ledande män; en af underhandlarna i Paris och Washington, Wellington Koo, blef utrikesminister. De förhoppningar, som Wu Pei-fus seger framkallat hos reformvännerna, fylldes endast delvis. Röfvaroväsendet kulminerade 6 maj s. å. i ett öfverfall på Peking—Schang-hai-expressen, som bragtes att urspåra, hvarvid 300 passagerare, däraf 20 utlänningar, utplundrades och behöllos som gisslan, hvilken händelse framkallade besvärliga konflikter med utländska makter. Ett nytt försök till uppgörelse med de sydkinesiska provinserna och Sun-yat-sens motregering strandade, militärpartiet nödgade i juni 1923 Li-juan-hung att fly, och genom röstköp i stor skala lyckades militärguvernören marskalk Tsao-kun 6 okt. bli vald till president. En ny författning, byggd på den radikala af 11 mars 1912 (se sp. 1010), proklamerades 10 okt. 1923. Centralregeringens maktlöshet mot provinsernas styresmän samt dessas godtyckliga styrelse och inbördes rivalitet ha emellertid äfven första halfåret 1924 kännetecknat K:s inrepolitiska läge. — Litt.: J. O. P. Bland och E. Backhouse. "China under the empress dowager" (1911; "Kina under sista änkekejsarinnan", 1912), J. O. P. Bland, "Recent events and present policies in China" (1912) och "China, Japan and Korea" (1921), P. H. Kent, "The passing of the manchus" (1912), E. Rottach, "La Chine en révolution" (1913), W. Schüler, "Abriss der neueren geschichte Chinas" (s. å.), F. Farjenel, "A travers la révolution chinoise" (1914), B. L. Putnam Weale, "The fight for the republic in China" (1918) och "The truth about China and Japan" (1921), M. T. Z. Tyau, "China's new constitution and international problems" (Schang-hai, 1918) och "China awakened" (New York, 1922), H. Cordier, "La Chine" (1921), A. Duboscq, "L'évolution de la Chine, 1911—1921" (1922), Hsu-Shih-Chang, "La Chine après la guerre" (s. å.), G. Z. Wood, "The Shantung question" (s. å.), Sun-Yat-Sen, "The international development of China" (1923), samt uppsatser af C. G. Taube i "Svensk tidskrift" 1916, 1917, 1920 och 1921. V. S—g.

Kina, *farm.*, i dagligt tal förkortning för kinabark och olika kinapreparat (se Kinabark).

Kinander, Karl (Carl) Emil, administratör, f. 15 april 1860 i Långtora socken, Uppsala län, filos. (1879) och juris (1885) kandidat i Uppsala, vice häradshöfding 1888, var 1889—1902 sekreterare hos Stockholms stads drätselnämnd och är sedan 1902 verkställande direktör i Järnkontoret. Han är därjämte led. i styrelserna för Sabbatsbergs sjukhus (1902, ordf. 1912), Stockholms högskola (1903; ordf. 1921), Handelshögskolan (1909), Metallografiska institutet (1920; vice ordf. s. å.), fullmäktig i Riksgäldskontoret (1904; ordf. 1916), pensionsförsäkringsfonden (1916) och Postsparbanken (1922). Dessutom är han (sedan 1897) sekreterare och ombudsman hos Trafik-a.-b. Grängesberg—Oxelösund samt styrelseled. i Sveriges allm. exportförening (1908; vice ordf. 1913) och i ett antal andra affärsföretag. — Han har varit stadsfullmäktig i Stockholm (1903—17), en af stadens representanter i riksdagens Första kammare (1906—09) samt led. af byggnadsverksamhets- (1912), tobaks- (1915) och järnvägs- (1918)kommittéerna m. m.

***Kinarot,** *farm. med.* Moderväxten heter *Smilax china.*

Kinasilfver, ett slags nysilfver (se d. o.).

***Kinasyra,** *kem.* Af de här uppräknade familjerna är *Ericineæ* = *Ericaceæ*, *Oleineæ* = *Oleaceæ*, *Ilicineæ* = *Aquifoliaceæ*, *Hederaceæ* = *Araliaceæ* och *Cupuliferæ* = *Fagaceæ*. G. L—m.

Kina-ört, *bot.* Se Lycopus europæus.

***Kinberg,** A. V., tog 1911 afsked från sin revisorstjänst och dog 7 sept. 1916 i Stockholm.

Kinberg. 1. Arvid Gustaf Henning K., militär, byggnadschef, son till den i hufvudarbetet omnämnde professorn J. G. Hj. K., f. 29 okt. 1860 i Stockholm, underlöjtnant vid fortifikationen 1880, befordrades inom kåren till major 1908, erhöll afsked ur aktiv tjänst 1910 och blef öfverstelöjtnant i armén 1915. Han var 1898—1906 lärare i tilllämpad mekanik vid Artilleri- och ingenjörhögskolan. 1900 företog han på offentligt uppdrag en studieresa till krigsskådeplatsen i Syd-Afrika. — K. var 1908—22 Stockholms stads byggnadschef och ledde därunder bl. a. Kungsgatans framdragande genom Brunkebergsåsen, med tillhörande viadukter (1911), anläggningen af Katarinavägen som uppfart till Södermalm (1914) samt af Svea-vägen (1917), uppförandet af bron öfver Liljeholmsviken (1916), stadshusbron (1919) samt broanläggningarna vid Danvikstull och Skanstull (under utförande). Ordnade Karlaplans-, Skogsinstitutets-, Eriksbergs- och Bergsundsområdena. Under hans ämbetstid anlades åtskilliga nya parker (särskildt på Södermalm) och utfördes synnerligen vidlyftiga dränerings- och andra rörledningsarbeten, särskildt i samband med Brännkyrka och Bromma församlingars inkorporering (resp. 1913 och 1916). Vidare fullbordades stadsgårdshamnen med tull- och packhus och viadukt samt Värtahamnen, hvarjämte frihamnen påbörjades och arbetena med Hammarbyledens anläggning igångsattes. Bland uppförda byggnader märkas det nya polishuset (fullb. 1911), Östermalms högre läroverk (s. å.), nya rådhuset (1919) och stadshuset, i hvars nämnds arbetsutskott K. var ordf. ända tills byggnaden fullbordats (1924).

2. Olof Vilhelm K., af samma släkt som den föregående, sinnessjukläkare, rättspsykiater, f. 23 sept. 1873 i Laholm, student 1892, med. kandidat i Stockholm 1898, licentiat i Uppsala 1904 och doktor i Stockholm 1908, hade förordnanden som amanuens, underläkare och biträdande läkare å Stockholms och Uppsala hospital 1901—06, blef öfverläkare å Södra provisoriska sinnessjukhuset i Stockholm 1906 och utnämndes 1908 till öfverläkare och

direktör vid Stockholms stads sinnessjukhus å Långbro (Älfsjö). Han blef 1909 docent i psykiatri och rättspsykiatri vid Karolinska institutet. Sedan 1920 är han lärare i rättspsykiatri där och sinnessjukläkare å Långholmens centralfängelse, å hvars sinnessjukafd. han ger kliniska kurser i rättspsykiatri för studerande och läkare. Han erhöll 1922 professors n. h. o. v. Han har som sakkunnig deltagit inom kommittén för revision af hospitalsstadgan (1915), inom Justitiedepartementet för utarbetande af förslag till lag mot minderårigas brottslighet (1918), inom Socialdepartementet för utarbetande af stadga för statens tvångsarbetsanstalter (1920) m. m. Som led. i styrelsen för Svenska kriminalistföreningen har K. på ett från juridiskt håll mycket uppmärksammadt sätt deltagit i diskussionen rörande de nya straffrättsförslagen. — Bland K:s (på sv., ty., fr., eng. o. it.) utgifna större arbeten må nämnas *Brottslighet och sinnessjukdom. En kritisk studie över det rättsliga förfaringssättet i Sverige rörande för brott tilltalade personer av tvivelaktig sinnesbeskaffenhet* (grad. afh., 1908), *Lagstiftningen och alkoholistvården* (tills. med J. Linders, 1916), *Rättspsykiatriska utlåtanden 1907—1916* (1917). Af hans många smärre skrifter må framhållas *Om behandlingen av kriminella sinnessjuka* (1908), *Kriminalpolitiska riktlinjer och förslag* (tills. med I. och A. Petrén, 1909), *Om obestämda straffdomar* (1910), *Om formen för rättspsykiatriska utlåtanden* (1911), *Alcool et criminalité* (i ”Archives d'anthropologie criminelle”, 1913), *Über das strafprocessuale verfahren in Schweden der wegen verbrechen angeklagten personen zweifelhaften geisteszustandes nebst reformvorschlägen* (i ”Jurist. psychiatrischen grenzfragen”, 1913), *Om den s. k. tillräkneligheten* (1917), *Om farliga sinnessjuka* (1923) och *Om s. k. lösdrivare och deras behandling. Social-medicinsk studie* (1924). I samarbete med R. Wallenström har K. öfversatt Ferreros (se denne. Suppl.) arbete ”Den latinska anden och den moderna världen” (1919). 1. H. J—dt. 2. G—s.

***Kinch.** — 2. K. F. K. dog 26 aug. 1921 i Köpenhamn. Han ledde 1902—09 och 1914 utgräfningarna på Rhodos, hvilka han skildrade i *Vroulia* (1914). P. E—t.

***Kinck**, H. E. — K:s alstring under senare år omfattar bl. a. barock- och renässansskådespelen *Den sidste gjest* (1910), *Brylluppet i Genua* (1911), *Mot karneval* (1915) och *Lisabettas brödre* (1921), — af hvilkas hufvudpersoner han behandlat Pietro Aretino och Macchiavelli i de historiskt biografiska skildringarna *En penneknegt* (1911) och *Renæssancemennesker* (1916) —, *Spanske höstdögn* (1912), dramat *Paa Ekre'rnes gaard* (1913), berättelserna *Kirken brænder* (1917), *Guldalder* (1920) och *Fra Fonneland til Svarbergssveen* (1922), den stora romanen *Sneskavlen brast* (3 bd, 1918—20) om västnorskt allmogelif, uppsatserna *Rormanden ombord* (1920), som polemiskt vänder sig mot hela tidsandan, och *Mange slags kunst* (1921), litteratur- och kulturkritik, och *Storhetstid* (1922), som sysslar med företeelser och människor i 1200-talets Norge. 1923 utkom K:s självbiografiskt intressanta *Herman Ek*. Se A. Krogvig, ”Nordisk diktning” (1912) och ”Böker og mennesker” (1919), J. A. Refsdal i ”Edda” (1914) och Chr. Gierlöff, ”H. E. K.” (1923).

***Kind.** 1. Häradet ingår nu i Kinds fögderi. 29,827 inv. (1924). — 2. Kontraktet omfattar nu 9 pastorat, i det att Gällstads pastorat 1 maj 1921 delats i två, det ena benämndt Gällstads, Södra Säms och Grönahögs församlingars pastorat, det andra Tvärreds, Marbäcks och Finnekumla församlingars pastorat. 29,862 inv. (1921). — 4. Ett af de ”små landen”. Se L a n d s k a p, sp. 1015.

***Kinda kanal** byggdes 1856 (ej 1865)—71.

***Kinda och Ydre domsaga** omfattar nu 2,208,$_{71}$ kvkm. 25,844 inv. (1924). Malexanders sockendel af Ydre härad öfverflyttades 1 jan. 1920 från K. till Lysings och Göstrings domsaga.

Kinderåsbonaden (från Kinderåsen i Oviken, Jämtland, nu i Hembygdas museum i Östersund), från tiden omkr. 1500, är vår äldsta bevarade allmogemålning på väf för en ryggåsstuga Det nedre rektangulära partiet (omkr. 4 m. långt) framställer i 5 bevarade fält (ett 6:e defekt) Kristi lidandes historia. I det öfre, efter stugugafvelns röste, triangelformiga partiet synes i ena fältet ängeln Mikael i strid med Satan, som nedstörtas till dödsriket, och i det andra S:t Görans strid med draken, under det att prinsessan och hennes föräldrar från slottet följa stridens gång. Målningarna äro i svart, brunt, grått, krapprödt och något hvitt samt särdeles dekorativa. E. Fn.

Kinemakolormetoden [-lår; af lat. *co'lor*, färg]. Se K i n e m a t o g r a f. Suppl., sp. 1023.

Kinemätisk (af grek. *ki'nema*, rörelse), som har afseende på rörelse (jfr K i n e m a t i k).

***Kinematograf.** Sedan art. i hufvudarbetet skrefs (1910), har den kinematografiska tekniken gjort ansenliga framsteg. Kinematografiens fysiologiska, optiska och mekaniska grunder och betingelser ha varit föremål för fördjupad vetenskaplig forskning, och de därvid vunna resultaten ha på mångahanda sätt och för olika ändamål utnyttjats tekniskt. Samtidigt ha kinematografiens tillämpningar, från att förut hufvudsakligen ha tjänat nöjeskulten, fått en alltmer omfattande användning i undervisningens, teknikens och vetenskapens tjänst. Den af filmfabrikerna producerade filmen räknas i 10,000-tals km. per år. Den ojämförligt största delen förbrukas af biografteatrarna, hvilkas antal ständigt ökas och som numera äro de utan jämförelse mest frekventerade nöjeslokalerna. Detta har haft till följd att filmindustrien enormt utvecklats (se nedan, sp. 1029). Inspelningsbolagen ha ofta mycket stor omfattning och förfoga öfver betydande kapital. De större bolagen disponera i regel olika afdelningar: inspelningsateljéer, laboratorier, dekorationsverkstäder, klädloger, belysningsanläggningar m. m. Ofta förfoga de öfver vidsträckta omgifvande markområden, afsedda för friluftsinspelningar, hvarvid stundom omfattande byggnader och dekorationer uppföras: kyrkor, slott, ja stundom hela stadsinteriörer, allt

för att bereda den miljö, som filmmanuskriptet kräfver. — Fig. 1—5 (å pl. I) visa några interiörer från A.-b. Svensk filmindustris filmfabrik vid Råsunda nära Stockholm. Fig. 1 visar en ateljéinteriör med uppställningar af rumsinteriörer för inspelningar. Fig. 2 är en interiör af ett mörkrum i fotografiska laboratoriet med stora kar för de exponerade filmernas framkallning, fixering och sköljning. Filmen är för dessa procedurer uppvirad på stora träramar (synliga till höger och i bildens fond), hvarje rymmande omkr. 40 m. film. Efter tvättningen uppfästes filmen på stora torktrummor (se fig. 3), som genom att sättas i rotation möjliggöra en jämn och hastig torkning. Fig. 4 ger en bild af kopieringsrummet, där medelst speciella kopieringsmaskiner de positiva kopiorna framställas genom att positivfilmen (se Film. Suppl.) bild efter bild frammatas och belyses i kontakt med negativet. Texterna, som uppsättas och tryckas i tryckeriet (fig. 5), fotograferas medelst en särskild textmaskin på positivfilm. Slutligen hopfogas de olika scenerna med tillhörande texter i skarfrummet. — Fig. 6—10 ge begrepp om olika kinematografiska inspelningar och dekorationsuppställningar, härrörande från samma svenska bolag.

I hufvudarbetets art. omnämnes å sp. 90 bl. a., att vid kinematografering en hastig rörelse kan reduceras genom att upptagningsfrekvensen ökas, men filmen sedan projicieras i normalt tempo. Detta förfaringssätt, den s. k. rapidkinematografien, har på senaste åren betydligt utvecklats och äfven fått afsevärd praktisk användning. När det är fråga om mycket stor upptagningsfrekvens kunna emellertid icke apparater användas, i hvilka filmen ryckvis frammatas, ty den skulle vid denna stora hastighet utsättas för en alltför stor påfrestning och alldeles sönderslitas. Vid rapidkinematografien användas därför upptagningsapparater med kontinuerligt löpande film i förening med s. k. optisk utjämning, d. v. s. upptagningsapparaten är så konstruerad, att den på filmbandet fallande optiska bilden stycke för stycke medföljer det framlöpande filmbandet. Denna optiska utjämning är na-

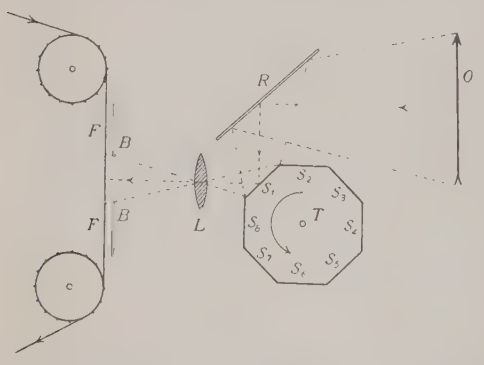

Fig. 11. Schematisk bild af Lehmanns upptagningsapparat med optisk utjämning.

turligtvis nödvändig för att en skarp bild skall kunna uppstå på den med stor hastighet i kamerans bildfält framlöpande filmen. Problemet att åstadkomma en fullt tillfredsställande optisk utjämning har man försökt lösa på flera sätt. Fig. 11 visar en schematisk bild af en af H. Lehmann tillämpad princip. De från föremålet *O* kommande ljusstrålarna reflekteras af spegeln *R* till den i pilens riktning roterande spegeltrumman *T*, hvars speglar S_1 S_2 S_3 o. s. v. åter reflektera strålarna till objektivet *L*, som projicierar en bild af föremålet på det i pilarnas riktning kontinuerligt löpande filmbandet *FF*. Spegeltrummans rörelse är så anpassad, att den af densamma reflekterade bilden förflyttar sig med samma hastighet som filmbandet. Genom den ofvan skisserade anordningen kan ernås, att bilden med enför praktiken tillräcklig precision förblir stationär på filmen, medan den passerar bildfönstret *B*. I den mån den ena bilden lämnar bildfönstret, vidtager nästa, så att på detta sätt den ena bilden följer tätt efter den andra. Man kan med denna anordning uppnå en upptagningsfrekvens af omkr. 300 bilder per sekund. Projicieras dessa bilder i normalt tempo (16 per sek.), så blir alltså föremålets rörelse reducerad till omkr. $^1/_{20}$ af den verkliga, och man kan, tack vare denna förminskade rörelsehastighet, lätt iakttaga och studera rörelsefenomen, som annars äro omöjliga att uppfatta. Man har kallat den här beskrifna anordningen för *tidsluppen* eller *tidsmikroskopet*, emedan den så att säga förstorar eller förlänger tiden och därigenom gör iakttagbart ett händelseförlopp af så kort varaktighet, att det annars skulle undgå att uppfattas af ögat. De medelst rapidkinematografi erhållna bilderna ha — förutom sitt vetenskapliga värde — en rätt komisk verkan och förevisas ofta på biografteatrarna. — Den nämnda upptagningsfrekvensen (300 per sek.) är icke tillfyllest, då det gäller att analysera mycket hastiga rörelser, såsom en insekts flykt, en framilande projektil o. s. v. Man behöfver för sådana ändamål en upptagningsfrekvens af 2,000, ja ända upp tilll 100,000 per sek. För dylika högfrekvensupptagningar, s. k. ultrarapid- l. gnistkinematografi, använder man intermitterande elektriska gnistor som ljuskälla. Då den elektriska gnistan är af utomordentlig kort varaktighet — den uppgår till endast $^1/_{10}$—$^1/_{20}$-milliondels sekund — kan man utan någon anordning för optisk utjämning erhålla skarpa bilder på ett med mycket stor hastighet kontinuerligt löpande filmband. Principen för en dylik apparat framgår af fig. 12, som schematiskt visar en af Bull konstruerad ultrarapidkinematograf. Filmen spännes omkring en i en ljustät låda innesluten vridbar trumma *T* af 35 cm. diameter, som sättes i rotation med en elektrisk motor. På trummans axel finnes en kollektor *A* med 54 från hvarandra isolerade lameller, på hvilka 2 kontaktborstar släpa, som äro förbundna med gnistinduktorn *I*. Vid *G* är ett gnistgap af två magnesiumelektroder. Kollektorn *A* tjänstgör som afbrytare. Då trumman gör ett hvarf, ske alltså 54 afbrott, alltså 54 gnistor och lika många exponeringar. Genom kondensorn *Kk* samlas ljuset till objektivet *L*, som afbildar det vid kondensorn befintliga föremålet *O* på filmen *F*. Trummans rotationshastighet väljes så, att upptagningsfrekvensen blir omkr. 2,000 per sek., men då filmbandet är endast 108 cm., rymmer det endast 54 upptagningar, hvilket antal alltså exponeras på $^1/_{40}$ sek. Rörelsefåserna vid en insekts flykt, det moment, under hvilket en såpbubbla brister, och andra företeelser af ytterst

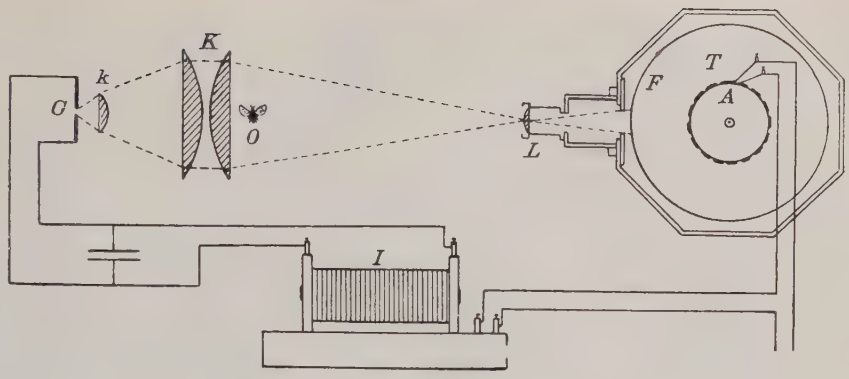

Fig. 12.

kort varaktighet har Bull med tillhjälp af denna apparat analyserat och studerat. — En utvidgad tillämpning af gnistkinematografien är den af C. Cranz konstruerade ballistiska kinematografen. Som ljuskälla användas vid denna gnistor af mycket stor ljusstyrka, som alstras af en stor högfrekvensväxelströmsgenerator. Genom användning af växelström blir naturligtvis här den af Bull använda anordningen för strömafbrott obehöflig. Man kan med en dylik apparat uppnå en frekvens af ända till 100,000 per sek. Äfven om det här gäller upptagningar af rörelser, hvars hela förlopp försiggår på en bråkdel af en sekund, blir den förbrukade filmlängden betydlig. Med tillhjälp af Cranz' apparat ha flera ballistiska fenomen, såsom funktionen hos olika skjutvapen, projektilernas flykt och deras effekt m. m. kunnat analyseras och med stor noggrannhet undersökas. Högfrekvenskinematografien har, förutom för analys af en del fysikaliska fenomen, användts äfven vid studiet af de genom olika slags sjuklighet förorsakade abnorma rörelserna hos människor och djur.

Genom kombination af mikroskopet och kinematografen, mikrokinematograf, kunna mikroskopiska rörelseförlopp upptas och sedermera förevisas för ett större antal åskådare. På grund af att de flesta mikroorganismer äro känsliga för hög temperatur, måste man sörja för, att vid upptagning af sådana de värmestrålar, som alltid finnas i det från ljuskällan utgående vanligen kraftigt kondenserade strålknippet, så mycket som möjligt hindras från att påverka mikroorganismerna, hvilket sker dels genom att i strålgången insätta en kylkyvett, innehållande en vätska, som starkt absorberar värmestrålarna, dels anordna så, att ljuset afstänges, medan filmbandet framväxlas, så att föremålet belyses endast under själfva upptagningsmomenten. Som exempel på mikrokinematografiska upptagningar kan anföras, att man lyckats uppta och återge bakteriernas inträngande i blodkropparna, likaså blodets cirkulation i hårrörskärlen, hvilket förlopp på ett utomordentligt tydligt sätt framträder. I förening med ultramikroskopet har man gjort kinematografiska upptagningar af Brownska molekylarrörelsen m. m.

Kinematografien i naturliga färger har ännu icke fått någon fullt tillfredsställande lösning. Visserligen föreligga många förslag därtill, men de flesta ha icke kunnat utföras i praktisk brukbar form, andra ha visserligen fått en viss, men starkt begränsad praktisk användning och kunnat tillämpas endast vid exceptionellt goda ljusförhållanden och vid upptagning af relativt långsamma rörelser. Denna begränsning vidlåder Gaumonts kronokromförfarande, som är baseradt på den additiva färgsyntesens princip (se Fotografi, sp. 1002). Vid detta förfarande, som under gynnsamma omständigheter kan ge mycket tillfredsställande resultat, använder man en upptagningsapparat med tre axelparallellt öfver hvarandra anbragta objektiv, hvart och ett försedt med ett resp. rödt, grönt och blåviolett ljusfilter. De tre negativa delbilderna tagas alltså samtidigt, hvarvid används en pankromatisk film, som mellan hvarje exponering framryckes ett stycke, motsvarande tre bildhöjder. För att reducera de teknisk-mekaniska svårigheter, som till följd däraf uppstå, minskade Gaumont bildhöjden och vann därigenom äfven den fördelen, att den parallax, som alltid måste uppstå, då de tre delbilderna tas med tre objektiv, och som beror på att bilderna icke upptas från precis samma punkt och därför visa något olika perspektiv, till en viss grad minskades. Projektionen af de positiva bilderna sker medelst en tredubbel projektor, hvarvid hvarje objektiv är försedt med ett upptagningsfiltret motsvarande resp. rödt, grönt och blåviolett ljusfilter. — Trefärgsprincipen är föreslagen och försökt i många andra utföringsformer, utan att dock ha ledt till något praktiskt brukbart resultat. För att eliminera den nyss omnämnda parallaxen, som har till följd, att bilddetaljerna i synnerhet hos de närliggande partierna af föremålet bli omgifna af färgade kanter, har man försökt och äfven lyckats att medelst speglar och prismor uppdela den genom ett enda objektiv erhållna bilden i tre, som medelst resp. färgfilter upptas på skilda filmband. De stora ljusförlusterna och framför allt svårigheten att vid projektionen uppnå fullständig koincidens mellan delbilderna ha försvårat denna metods praktiska tillämpning. — De praktiska svårigheter, som vidlåda trefärgsmetoderna, och som hufvudsakligen bestå i den nödvändiga långa exponeringstiden och vanskligheten med delbildernas koincidens, har man i hög grad lyckats elimenera i de s. k. tvåfärgsmetoderna. I st. f. att såsom vid trefärgsmetoderna uppdela föremålets färger i tre komponen-

ter, uppdelas de i endast två till hvarandra komplementära färger, t. ex. orangerödt och blågrönt. Den ena delbilden tages alltså genom ett orangerödt, den andra genom ett blågrönt färgfilter. Projektionen sker därigenom, att de positiva bilderna projicieras antingen samtidigt eller ock i hastig följd omväxlande genom ett orangerödt och ett blågrönt färgfilter. Man kan äfven tillämpa den subtraktiva färgsyntesen för bildernas förening (se nedan). Det måste emellertid betonas, att man medelst tvåfärgsmetoden aldrig kan uppnå att korrekt återge naturens färger; med två färger kan nämligen endast en begränsad färgskala erhållas. Icke desto mindre kan man vid lämpligt val af upptagningsobjekt få rätt tillfredsställande resultat, och de praktiska tillämpningarna af tvåfärgsmetoderna ha visat, att de brister, som i detta afseende vidlåda metoden, icke äro i så hög grad störande som man kunde hysa farhågor för. — På den *additiva* tvåfärgsmetoden är den af Abert Smith och Charles Urban utarbetade kinemakolormetoden baserad, ett förfarande, som en tid hade rätt stor praktisk användning. Vid denna metod används en upptagningskamera, försedd med en framför objektivet anbragt roterande färgfilterskifva, som samtidigt tjänstgör som slutare och hvari äro insatta två sektorformade färgfilter, ett orangerödt och ett blågrönt. Dessa äro anordnade så, att vid upptagningen hvarannan bild blir exponerad genom det orangeröda, hvarannan genom det blågröna färgfiltret. Naturligtvis ske upptagningarna på pankromatisk film. Bildfrekvensen är såväl vid upptagningen som vid projektionen 32 per sek., d. v. s. dubbelt mot den normala. Efter det erhållna negativet, på hvilket alltså hvarannan bild motsvarar den orangeröda, hvarannan den blågröna färgkomponenten, framställes på vanligt sätt en positivfilm, som projicieras medelst en särskild projektionsapparat, försedd med en framför objektivet roterande färgfilterskifva, som liknar den vid upptagningsapparaten använda. Om apparaten inställes så, att de genom det orangeröda filtret tagna bilderna projicieras genom det orangeröda projektionsfiltret och de genom det blågröna tagna genom det blågröna, d. v. s. så, att vid projektionen hvarannan bild ger den orangeröda, hvarannan den blågröna färgkomponenten, så uppstår, på grund af additiv färgsyntes, en färgbild, som tämligen nöjaktigt återger föremålets naturliga färger; tack vare den stora bildfrekvensen blir nämligen effekten af de omväxlande med hvarandra projicierade orangeröda och blågröna bilderna densamma, som om de samtidigt projicierades genom hvar sitt objektiv. — De ofvannämnda additiva förfarandena ha den för sin spridning och praktiska användning stora olägenheten, att de fordra en speciell, tämligen dyrbar och svårskött projektionsapparat för den färgade bildens åstadkommande. Denna nackdel är öfvervunnen vid den af D. F. Comstock utarbetade teknikolormetoden, som likaledes är en tvåfärgsmetod, men vid hvilken för delbildernas förening den *subtraktiva* färgsyntesprincipen tillämpas. Upptagningen af de båda delbilderna sker samtidigt medelst ett enda objektiv på så sätt, att den af upptagningsapparatens objektiv projicierade bilden medelst ett prismasystem delas i två, som genom ett orangerödt och ett blågrönt färgfilter upptas på hvar sitt filmband. De positiva bilderna framställas därigenom, att de två sålunda erhållna negativen med tillhjälp af en särskild anordning kopieras på hvar sin sida om en film, hvars båda sidor äro öfverdragna med en ljuskänslig bromsilfvergelatinemulsion, hvarvid måste sörjas för fullständig koincidens mellan de båda delbilderna. Om nu de båda bildserierna färgas så, att de erhålla till de resp. upptagningsfiltren komplementära färger, d. v. s. de genom det blågröna filtret tagna bilderna färgas orangeröda, de på den andra sidan befintliga genom det orangeröda filtret tagna färgas blågröna, synas i genomsikt eller vid projektion på den hvita skärmen, till följd af subtraktiv färgblandning, bilder, som visa en tämligen rik färgskala, och som, åtminstone tillnärmelsevis, återge föremålets färger. Metoden, hvaraf resultat vid några tillfällen visats äfven i Sverige, ger mycket tillfredsställande resultat, om man bortser från de brister, som vidlåda alla tvåfärgsmetoder. Ett äfvenledes på den subtraktiva tvåfärgssyntesen grundadt förfarande, som till sin princip liknar den ofvan beskrifna teknikolormetoden, är det af J. G. Capstaff vid Eastman kodak company utarbetade Capstaff-förfarandet. Upptagningen af delbilderna sker här samtidigt medelst två med resp. orangerödt och blågrönt färgfilter försedda objektiv, det ena anbragt öfver det andra. Mellan hvarje exponering framryckes filmen ett stycke, som motsvarar 2 bildrutors höjd. På negativet motsvarar alltså hvarannan bild den orangeröda, hvarannan den blågröna färgkomponenten. Medelst en särskild kopieringsmaskin kopieras de samtidigt tagna delbilderna på hvar sin sida om en dubbelskiktad film, hvarefter de positiva delbilderna öfverföras i resp. till upptagningsfiltret komplementära färger. Förevisningen kan, liksom vid de enligt den ofvan beskrifna teknikolormetoden framställda bilderna, ske medelst en vanlig kinoprojektor.

Stereoskopiska kinematografbilder framställas genom att föremålet samtidigt upptas på tvenne filmband genom två axelparallellt bredvid hvarandra anbragta objektiv, hvilkas afstånd från hvarandra är lika med ögonaxlarnas afstånd, d. v. s. omkr. 65 mm. Emedan en verkligt stereoskopisk effekt är möjlig endast vid binokulärt seende, hvarvid hvarje öga ser föremålet från något olika synpunkter och således i något olika perspektiv, måste vid projektionen anordnas så, att de med högerobjektivet tagna bilderna ses endast med högra ögat och de med vänsterobjektivet tagna endast med det vänstra. Detta ernås vid anaglyfmetoden därigenom, att de för högra ögat afsedda bilderna färgas med en viss färg och de för vänstra afsedda med en till denna komplementär och vid projektionen betraktas genom ett par färgade brillor. Man framställer sålunda t. ex. efter den genom det högra objektivet tagna bildserien en grön positiv bildserie, som lägges i kontakt med en efter den genom det vänstra objektivet framställd röd bildserie, så att bilddetaljer af "oändligt" aflägsna föremål sammanfalla. Betraktas de projicierade bilderna med obeväpnade ögon, ser man endast ett virrvarr, håller man däremot ett rödt ljusfilter framför det högra ögat och ett grönt framför det vänstra, så ser hvarje öga endast den till ljusfiltret komplementärt färgade bilden i svart, den omgifvande röda, resp. gröna bottenfärgen summeras vid betraktande med

Fig. 1. Filmateljéinteriör med uppställda rumsinteriörer.

Fig. 2. Mörkrum i fotografiska laboratoriet med kar för framkallning, fixering och sköljning af filmerna.

Fig. 3. Torktrummor för filmen.

Fig. 4. Kopieringsrum för framställning af positiva filmkopior.

Fig. 5. Sättning af filmtext.

Fig. 6. Filmfotografering af äfventyrlig situation uppe i fartygsrigg. (Filmen »Eld ombord».)

Fig. 7. Inspelning af båtidyll. (Filmen »Mälarpirater».)

Fig. 8. Kyrkogårdsdekoration, uppställd för filmning. (Filmen »Körkarlen».)

Fig. 9. Inspelning af lägerbild (i ateljé). (Filmen »Omringade huset».)

Fig. 10. Regi för inspelning af tropisk ökenbild (bland nordiska sanddyner. Martallarna komma icke med på filmen). (Filmen »Omringade huset».)

båda ögonen på grund af additiv färgsyntes till hvitt. Man ser alltså en svart bild mot hvit botten, och då hvarje öga ser endast den för detsamma afsedda bilden och de två bilderna sammansmälta till en enda, äro villkoren för det stereoskopiska seendet uppfyllda, och en skenbart fristående bild framträder. — En annan metod för framställning af stereoskopiska kinematografbilder är följande. Efter de båda på ofvan omtaladt sätt tagna negativen framställes en positivfilm, så beskaffad, att hvarannan bild utgöres af en högerbild, hvarannan af en vänsterbild. Om denna film projicieras på skärmen och man vid betraktandet framför ögonen håller en betraktningsapparat, som medelst en elektrisk ledning står i mekanisk förbindelse med projektionsapparaten och är så konstruerad, att den med samma frekvens som bildväxlingen i denna växelvis skymmer för än det ena, än det andra ögat, så ser — om apparaten är rätt inställd — det högra ögat endast högerbilder och det vänstra endast vänsterbilder, och villkoren för ett stereoskopiskt seende äro sålunda uppfyllda. Denna metod, som i Förenta staterna är i praktiskt bruk, ger en alldeles förbluffande god stereoskopisk effekt.

S. k. tecknade filmer ha i rätt stor utsträckning fått användning, dels för undervisning, dels för underhållning. De framställas på flera olika sätt. En metod är att under teckningens tillkomst med vissa intervaller eller med låg upptagningsfrekvens göra upptagningar och sedan vid förevisningen projiciera dem med vanlig bildfrekvens. En teckning, som det tagit, låt oss säga, flera timmar att fullborda, framväxer vid förevisningen på projektionsskärmen på några minuter. En dylik sak förfelar sällan god verkan. — Ett annat sätt för framställning af tecknade filmer är att på ett stort antal kartonger teckna olika faser af en rörelse och sedan framställa en seriefilm genom att bild för bild uppta dem på filmen. Rörliga ritningar visande en maskins funktion eller klargörande en geometrisk eller matematisk lärosats ha på detta sätt framställts och varit till utmärkt nytta vid undervisningen. På detta eller liknande sätt ha, under användning af flera tusentals kartonger, hela farser, ofta med flera medspelande figurer, framställts. Det ytterst mödosamma och tidsödande arbetet därför utföres vanligen af speciellt på området tränade tecknare. Dylika filmer kunna ofta — tack vare konstnärens fantasi och skicklighet — vara mycket underhållande. — Medelst s. k. trickfilmer kunna de mest otroliga scener och situationer framställas. Tack vare kinematografiens förmåga att behärska tid och rum kunna de mest sagolika förvandlingsscener, de mest våghalsiga upptåg och de mest overkliga storleksförhållanden med en öfvertygande sannolikhet framvisas på projektionsskärmen. Filmer som — för att nämna ett exempel — visa scener, hvari små dockor uppträda och utföra groteska rörelser och handlingar, framställas på så sätt, att dockorna under mellanrummet mellan hvarje upptagning helt obetydligt förändras till ställning eller läge. Vid projektion med vanlig hastighet får man intryck af, att de själfva utföra rörelserna.

Kinematografiens mekaniska och optiska hjälpmedel ha — såsom ofvan är anfördt — undergått stora förbättringar. Ett stort antal nya apparattyper har konstruerats, och fabrikationen af dessa har uppnått utomordentligt hög grad af precision och förfining i såväl mekaniskt som optiskt hänseende. För att tillgodose de i hög grad varierande krafven vid olika slag af arbete ha upptagningsapparater för olika speciella ändamål byggts. Utom de för professionellt bruk afsedda apparaterna, som äro utrustade med en mängd anordningar, erforderliga vid inspelningarna och för olika slags trickupptagningar, ha specialapparater för fjärrupptagningar, för upptagningar från flygplan och för olika vetenskapliga arbeten konstruerats. — Den under de senaste åren uppblomstrande amatörkinematografien har medfört konstruering af små och relativt billiga apparattyper. En sådan är t. ex. Ica Kinamo, afsedd för 15 eller 25 m. normalfilm, tillräckligt för upptagning af ett mindre antal rörliga porträtt på 2—3 m. hvardera. Denna apparat, som icke är större än en vanlig 9 × 12 cm. kamera, kan omställas för långsam upptagning (2 bilder per sek.), hvarigenom vissa slag af trickupptagningar kunna göras. En verklig hand-kinokamera är den franska Sept-kinokameran. Den är försedd med ett urverk för filmens frammatning, hvilket vid ett tryck på en aftryckare sättes i funktion, hvarefter den arbetar automatiskt, tills aftryckaren återföres till sitt ursprungsläge. Den annars nödvändiga vefningen för hand bortfaller alltså här. Kameran är afsedd för 5 m. normalfilm. Såväl denna som den ofvan beskrifna apparaten kan omladdas vid dagsljus. För att så mycket som möjligt minska materialkostnaderna har Kodak-bolaget vid konstruktionen af sin för amatörbruk afsedda kinokamera, *ciné-kodak*, frångått normalfilmen och infört ett betydligt mindre filmformat. Hos ciné-kodak är filmfönstret endast 8 × 11 mm. och filmbandets hela bredd 16 mm. (motsvarande mått hos normalfilmen 18 × 24 mm. och 35 mm.). Filmkostnaderna nedbringas ytterligare därigenom, att man icke som vanligt först framställer ett negativ, efter hvilket ett positiv kopieras, utan ciné-filmen är så beskaffad, att den först erhållna negativa bilden genom en kemisk procedur direkt efter framkallningen kan förvandlas till en positiv. Naturligtvis måste för projektionen en särskild projektor användas. Kodak-bolaget fabricerar en för detta ändamål afsedd apparat, *kodaskop*, som är afsedd för förevisningar i hemmet. — Projektionsapparaten eller *projektorn* har äfven väsentligt förbättrats och fullkomnats. Man har särskildt dels inriktat sig på att genom vidtagande af olika säkerhetsanordningar göra apparaten mindre eldfarlig, dels att genom förbättrad konstruktion söka minska filmens slitning vid dess lopp genom apparaten. Då ryckvis gjord frammatning af filmen alltid utsätter denna för stark påfrestning och i synnerhet skadar perforeringen, hvilken har till följd, att den projicierade bilden skakar, har man på många olika sätt sökt framställa projektionsapparater med kontinuerligt löpande film och optisk utjämning (jfr ofvan, sp. 1019—20). En fullt tillfredsställande lösning har detta problem fått genom Mechaus *permanentprojektor*, vid hvilken den optiska utjämningen liksom vid Lehmanns tidslupp (se ofvan, sp. 1020) sker medelst rörliga speglar, ehuru dessa här äro placerade på en roterande skifva i mot skifvans plan noga beräknade vinklar. Genom denna anordning vinnes icke endast, att fil-

mens lifslängd blir ojämförligt längre, utan äfven, att apparaten — i motsats till de vanliga typerna — får en nästan ljudlös gång. Apparaten blir dessutom mindre utsatt för nötning och — emedan den ena bilden så att säga omedelbart projicieras i den andra — undvikes fullständigt det i synnerhet vid låg bildfrekvens ofta mycket störande flimrandet, hvarjämte — då objektivet ständigt är öppet — ljuset från ljuskällan bättre utnyttjas. Helt visst kommer permanentprojektorn att helt och hållet undanträngа de nu brukliga projektionsapparaterna. — För bruk i skolor och i hemmen finnas speciella projektionsapparater, vid hvilkas konstruktion man särskildt lagt an på eldsäkerhet och lätt skötsel. — Som ljuskälla används för teaterprojektorer alltid elektriskt bågljus, såvida tillgång på elektrisk ström finnes. Genom införandet af spegelbåglampan har man med bibehållande af ljusstyrkan lyckats nedbringa den erforderliga strömstyrkan och därmed kostnaden till endast en bråkdel af de för båglampan erforderliga. Dessa lampor karakteriseras däraf, att kolspetsarna äro ställda så, att den positiva kratern blir vänd mot en konkav spegel, som uppfångar och reflekterar en betydligt större mängd af det från ljuskratern utstrålande ljuset än hvad som är fallet vid de äldre båglampstyperna; man tillgodogör sig därigenom i vida högre grad det från ljuskratern utstrålande ljuset. För skol- och hemprojektoren användas numera i stor utsträckning speciella projektionsglödlampor, som äro lättare och bekvämare att sköta och därtill mindre eldfarliga än båglamporna. J. Htzg.

Kinematografien har hastigt blifvit af mycket stor betydelse som industri och folkförströelse. Framställningen af filmer för offentlig förevisning omfattar nu dels upptagningar af naturbilder, bilder af händelser för dagen, bilder af vetenskaplig eller instruktiv karaktär m. m., dels och framför allt af särskildt inspelade underhållningsfilmer, i Sverige vanligast kallade filmdramer (biografdramer). De sistnämnda äro sedan länge de begärligaste, och endast enstaka bilder af aktualiteter ur verkligheten kunna täfla med dem om intresset. Till att börja med voro de inspelade filmerna korta och enkla: den fortlöpande bildserien af ett expresståg, en biltäflan e. d. förknippades med ett händelseförlopp (ett järnvägsrån, en vadslagning) för att ge ett sammanhang och ett kulmen. Småningom vardt historien hufvudsak; det komiska elementet var öfvervägande. Dessa småstycken på en kvart eller halftimme visades som varieténummer eller gåfvos som billiga förevisningar (i Förenta staterna för fem cents) i dåliga lokaler och voro afsedda för en ganska lågt stående publik. Hvarken förevisarna eller framställarna sökte åstadkomma något annat än det enklaste godtköpsnöje; föreställningarna konkurrerade med krogen eller den tarfliga varietén. Utvecklingen till högre nivå gick emellertid snabbt alltifrån 1900-talets andra årtionde, och filmens män göra numera anspråk på, att deras verksamhet skall anses som konst (filmkonst). Småningom lyckades det att förmå skådespelare att spela roller i filmdramer, hvilket nu är vanligt i Europa (i Sverige Ivan Hedqvist, Gösta Ekman, Gerda Lundeqvist, Pauline Brunius m. fl.), medan det däremot i Förenta staterna så godt som uteslutande är andra än teaterfolk, som äro filmskådespelare och som egna sig helt och hållet åt denna uppgift. På grund af filmdramats internationalitet ha de populäraste af dessa nått en världsberömdhet, som vida öfvergår hvad som annat än i undantagsfall uppnås af teaterns konstnärer, liksom lönerna för "stjärnorna" och de ryktbara regissörerna vida öfvergå motsvarande inom teaterfacket. Bland de populäraste allmänt kända filmspelarna i Förenta staterna kunna nämnas Charlie Chaplin, Harold Lloyd, William Hart, Douglas Fairbanks, Mary Pickford och Norma Talmadge. Den största betydelsen för filmdramats gestaltning och utformning har filmregissören. Filmmanuskriptet innehåller nämligen blott en följd scenbeskrifningar, och det beror på filmregissörens kunskap och fantasi att förvandla dessa till lefvande bilder. Under den korta tid, som hittills förgått, har det helt naturligt ännu icke lyckats att skapa en säker metod för att af samarbetet mellan författare, regissör och skådespelare — vid filmen helt olika det på teatern — åstadkomma stor, förblifvande konst. Tills vidare har filmdramat behof af att mellan bilderna uppta ett större eller mindre antal förklarande meddelanden i ord, dels redogörelser, dels repliker. Men filmdramat är ej litterärt, och det kan icke anläggas eller bedömas efter litterära synpunkter. Det afviker mera från häfdvunna dramatiska former än olika teaterstycken inbördes. Ehuru filmdramatiken hittills i mycket stor utsträckning tagit sina ämnen från litteraturen — oftast från romaner och noveller, icke sällan från dramer, någon gång från dikter — och ofta onekligen parasiterat på denna, ha resultaten i regel bestått i förenkling och förflackning af litteraturverket. "Den hvita dukens drama", som snarast är en i snabbt växlande situationsbilder episodiskt sönderdelad, berättande pantomim, kräfver sin egen inre form. Den fotografiska återgifningen af det inspelade förblir ju stum och färglös och måste beräknas efter denna begränsning.

Ett filmdrama tillkommer numera vanligen på följande sätt. En scenario utarbetas; har detta skett utan filmregissörens medverkan, blir den af honom merendels på mångfaldigt sätt omarbetad. Inspelningen af scenerna med de utsedda filmspelarna börjar. Denna försiggår till stor del inomhus, äfven när det är fråga om utomhusscener, uti mycket stora fotografiateljéer, hvilkas väggar och tak bestå af fönster. I dessa ateljéer, där upptagningar af ett flertal olika scener kunna ske samtidigt, anordnas icke bara rumsinteriörer, utan äfven gatuscener m. m., då husfasader, stenläggning o. d. göras, så att de verka illusoriskt på fotografierna. För de scener, som inspelas i det fria, kräfves det naturligtvis ofta, att byggnader, läger och andra anordningar uppbyggas helt eller delvis. För de kaliforniska inspelningarna är 8 km. s. om Los Angeles uppbyggd en stad, den s. k. Universal city, hvilken alltefter behofvet kan få karaktären af österländsk, medeltida, modern o. s. v. Filmens förmåga att ge illusion af verklighet är ju dess kanske viktigaste trumf, och det nedlägges därför stora, stundom oerhörda kostnader på utstyrseln; äfven små scener kunna bli mycket dyra, och stora historiska utstyrselfilmer ha kostat öfver 1 mill. kr. i tillverkning. Till skillnad från det förberedande arbetet på en teater sker filminspelningen af de olika scenerna ej i sammanhang eller kronologisk ordning, utan hvarje scen tages, när det så lämpar

sig, och ur det som inspelats utväljes blott ett lagom kvantum af hvad som synes bäst.

Filmdramat, som har sin styrka i hvad filmfotografierna kunna ge, näml. snabba växlingar af scen och uppträdande, synvillor o. d., eger genom de små fordringar det ställer på åskådarna, sin lätt-tillgänglighet, det billiga priset m. m. de största förutsättningar att vinna allmän popularitet. Ledande på området var till en början Frankrike och i viss mån Italien, men åtminstone från Världskriget ha Nord-Amerikas förenta stater, som frambringa en oerhördt stor del af råfilmsproduktionen, behärskat marknaden; smärre insatser ha gjorts och göras af bl. a. Tyskland, Frankrike, Italien, Danmark och Sverige, hvilket lands artistiska kvalitet är hög, men icke synnerligen publikdragande i världen. Förenta staternas filmalstring är i stor utsträckning anlagd på publikens massa och kännetecknas öfvervägande af starka effekter, ytlighet i uppfattning och moral. I ännu högre grad än teatern där behärskas den af storvinstsynpunkten; endast hvad som kan tilltala millioners smak anses löna sig att framställa. — Lärofilmen omfattar rik upptagning af geografiska och kulturhistoriska motiv, äfven biologiska bilder direkt ur naturen (t. ex. Bengt Bergs fågellifsfilmer) m. m. Likaså har man med filmer åskådliggjort norrsken, moln och hafsvågor, oändligt små företeelser (om sådana mikrokinematografiska upptagningar se exemplen å sp. 1021), vidare kirurgiska operationer och t. o. m. stämbandens svängningar, hvarjämte upptagits förloppen vid materialprofningar, tillverkningen af bruksföremål, fabriksdrift o. s. v. — Af dagsnyheter har en riklig upptagning länge egt rum. Filmen nyttjas äfven i reklam- och agitationssyfte; särskildt var detta fallet under Världskriget. — En film, som med bilderna förenar akustisk framställning, återger repliker o. s. v. (''den talande filmen''), är föremål för experiment.

Förenta staternas kinematografiska filmindustri är alltjämt stadd i tillväxt. 1920 uppgick där totala bruttoinkomsten af kinematografisk filmtillverkning till 90 mill. doll. och det däri insatta kapitalet till 100 mill. doll., och filmexporten därifrån hade s. å. ett värde af nära 2,35 mill. doll. Bruttoinkomsten af biograföreställningar i Förenta staterna under s. å. uppskattades till 800 mill. doll., och åskådarna beräknades till 10 mill. pers. dagligen. Den mesta inspelningen eger rum i Kalifornien (Los Angeles). — ''Biograferna'' ha i antal och utstyrsel för länge sedan öfverträffat teatrarna. 1920 funnos på jorden inemot 40,000 biografteatrar, hvaraf i runda tal 17,000 i Förenta staterna, 5,000 i Storbritannien och Irland, 3,700 i Tyskland, 2,700 i Frankrike, 1,000 i Italien, 1,000 i Spanien, 800 i Australien, 700 i Sverige (hvaraf 80 i Stockholm), 600 i Japan o. s. v. Den ledande inspelningsfirman i Sverige blef Svenska biografteatern, som senare uppgick i firman Svensk filmindustri. Den totala filmkvantitet, som passerar vår officiella censurmyndighet, Statens biografbyrå (se d. o.), anslås till minst 3 mill. meter årligen. En rik facklitteratur af tidskrifter har egnats åt filmen. Om rättsligt skydd för upptagna och förevisade kinematografiska bilder se Egander ätt. Suppl., sp. 456. — Se U. Gad, ''Der film'' (1921). R—n B.

Kineseri, ytterst pedantiskt och invecklad tillvägagående.

***Kinesiska litteraturen.** Den i hufvudarbetet använda transskriptionen af kinesiska ord och namn är föråldrad. Jfr genomgående den förträffliga W. Grube, ''Geschichte der chinesischen litteratur'' (2:a uppl. 1909). God ledning ge vidare för studium af kinesisk bibliografi och litteratur J. J. M. de Groot, ''Sinologische seminare und bibliotheken'' (1913), och H. A. Giles, ''Gems of chinese literature'' (ny uppl. 1922). Jfr äfven H. E. Larsson, ''Kineseska dikter på svensk vers'' (1894). Språkliga hjälpmedel äro, utom v. d. Gabelentz' alltjämt utmärkta grammatik, M. Courant, ''La langue chinoise parlée'' (1914), F. Hirth, ''Notes on the chinese documentary style'' (2:a uppl. 1909), och B. Karlgren, ''Analytic dictionary of chinese and sino-japanese'' (1923). En öfversikt öfver Kinas språkliga förhållanden ger B. Karlgren i ''Ordet och pennan i Mittens rike'' (1918). Fullständig bibliografi öfver arbeten om Kina: H. Cordier, ''Bibliotheca sinica'' (2:a uppl. 1904—08; suppl. 1922 ff., hittills 3 hftn). B. Kgn.

***Kinesisk arkeologi.** Antagandet, att äfven Kina haft en utvecklad *stenålder*, har under de senaste åren på ett lysande sätt bekräftats. En fransk expedition under ledning af missionärerna Licent och Teilhard de Chardin påträffade 1923 i norra delarna af prov. Schen-si och Kansu samt i Ordosområdet i södra Mongoliet en mängd redskap, knackstenar, skärfvor m. m. af kvartsit och phtanit tills. med ben af häst, noshörning, hyena, struts och bison. Redskapen voro af moustier-typ. — Kinas yngre stenålder har afslöjats af svenske forskaren J. G. Andersson (jfr Kina. Suppl., sp. 1007). Vid Sha Kuo T'un i Feng-tien intill järnvägen Peking—Mukden har han utgräft en grotta, som jämte ett 40-tal människoskelett innehöll stenyxor och benredskap, pärlor och ringar af sten och musslor samt en mängd lerkruksskärfvor. Flertalet lerkärl var af enkelt svart, grått eller tegelrödt gods; några skärfvor voro målade. I prov. Honan, i Kinas historiskt äldsta och centralaste del, nära Hwang-ho, har han upptäckt en rad boplatser, de förnämsta vid Yang Shao Tsun i distriktet Mien Chih Hsien och vid Chin Wang Chai i distriktet Ho Yin Hsien. I ett af djupa raviner genomdraget landskap påträffades vid Yang Shao en boplats af 480×600 meters vidd, med askhärdar af 1 till 5 m. tjocklek. I dessa hittades en mängd stenåldersföremål, men inga spår af metaller. Där funnos yxor och mejslar utan skafthål, pilspetsar af skiffer, rektangulära knifvar, sländtrissor, nålar af ben och framför allt massor af lerkruksskärfvor och äfven hela lerkärl. Bland de senare, som mest voro omålade, funnos krukor på tre ben och vaser med genombruten, konisk fot. Mestadels var keramiken målad. Godset är utomordentligt fint med stark halt af järnoxid, mestadels drejadt och väl brändt i ugn. Ytan har oftast blifvit röd genom bränning, men behåller stundom en gråaktig färgton. På den röda ytan äro geometriska figurer anbragta i svart färg. En del keramik är öfverdragen med en hvit grundfärg, och därpå ha mönstren målats i svart och rödt. Mönstren utgöras af räta linjer, cirklar, halfcirklar, trianglar (ofta med konkava sidor och spetsarna utdragna i kurvor), gallermönster o. s. v.

Denna keramik visar släktskap med den, som funnits längre västerut, t. ex. i Susa (Elam), vid Anau nära Merv i Väst-Turkestan, Sydväst-Ryssland (Tripolje), Moldau (Cucuteni), Bessarabien (Petreny), Bukovina (Schipenitz), Galizien, Siebenbürgen och ned i Tessalien (Dimini). Den eller de kulturer, som uppvisa denna i flera afseenden öfverensstämmande keramik, tillhöra stenålderns senare del (kopparåldern), i stort sedt 3:e årtusendet f. Kr. Upptäckaren tillskrifver Honanboplatserna de från Turkestan invandrade protokineserna. I prov. Kansu, på gränsen mot Tibet, Öst-Turkestan och Mongoliet har Andersson gjort ännu rikare upptäckter af boplatser och skelettgraffält. Utom stenredskap ha funnits små kopparföremål och en beundransvärd målad keramik, där äfven stiliserade fåglar och meandrar uppträda. Lerkärlens former äro också mer varierande än i Honan (skålar och höga krukor utan hals samt amforor med hals och öron). Denna nyupptäckta stenålderskultur sträcker sig in i Tibet och Öst-Turkestan och upp mot Mongoliet.

Från Kinas *bronsålder* ha många fynd gjorts under anläggning af järnvägar, och en ståtlig kollektion har hamnat i de Hallwylska samlingarna i Stockholm (se Hallwyl. Suppl., sp. 224—225). — Litt.: J. G. Andersson, ”Arkeologiska studier i Kina” och ”Arkeologiska fynd i provinsen Kansu” (tidskr. ”Ymer” 1923 och 1924), ”The cave deposit at Sha Kuo T'un in Feng-tien” (i ”Palæontologia sinica”, Peking 1923) och ”An early chinese culture” (i ”Bulletin of the geological survey of China”, h. 5, 1923), samt O. Karlbeck, ”Ett och annat om Kinas arkeologi” (i ”Sv. orientsällskapets årsbok”, 1923). T. J. A.

***Kinesiska språket och skriften.** Se äfven Kinesiska litteraturen. Suppl.

Kinesiska vattenliljan, *bot.* Se Narcissus.

Kinesisk banän, *bot.* Se Musa.

Kinesisk-japanska kriget 1894—95. Se bd XII, sp. 1503. Jfr Kina, sp. 68—69.

Kinesisk musik. Se Musik, sp. 1438. Bland blåsinstrumenten må särskildt framhållas det märkliga tscheng (se d. o.); ett säreget slaginstrument är king (se d. o. 1). — Litt.: van Aalst, ”Chinese music” (1884), och Laloy, ”La musique chinoise” (1910).

Kinesisk talg, *bot.* Se Sapium.

Kinesiskt porslin. Se Kina, sp. 39 och färgpl. 5, Keramik (färgpl.) och Porslin, sp. 1398.

***Kinetisk gasteori.** Å sp. 105, r. 11 nedifr. *står* transversella *bör vara* translatoriska.

King, kin., bok, urkund. Se Kong-fu-tse och Kinesiska litteraturen, sp. 91—93.

King [ki'ŋ], Clarence, nordamerikansk geolog, f. 6 jan. 1842 i Newport, Rhode Island, d. 24 dec. 1901 i Phoenix, Arizona, inträdde 1863 i staten Kaliforniens geol. undersökning. I tre år arbetade han i Sierra Nevada och undersökte där bl. a. Yosemitedalen, och 1867—72 utfördes efter hans planer en storslagen undersökning af Sierra Nevada på dess bredaste ställe, utefter 40:e breddgraden, hvars viktiga resultat nedlades i ”Report of the survey of the 40th parallel”. K:s plan (1878) för upprättandet af en geol. undersökning för hela Förenta staterna vann myndigheternas gillande, och 1879 upprättades United states geological survey, som jämte andra rent geologiska arbeten särskildt har tagit som sin uppgift mineralstatistiken, icke allenast för Förenta staterna, utan i viss mån för hela jorden. K. blef dess förste direktor, men sedan han organiserat arbetet, afgick han 1881 och egnade sig som privatman åt geol. studier och resor. K. A. G.

King [ki'ŋ], Leonard William, engelsk assyriolog, f. 8 dec. 1869 i London, d. där 20 aug. 1920, assistent vid British museum 1892, direktor för dess afd. af egyptiska och assyriska fornsaker 1913, professor vid King's college 1915, ledde 1901—04 gräfningarna i Ninive och aftecknandet af persiska klippinskrifter. Han utgaf många arbeten rörande kilskriften; det förnämsta är *Cuneiform texts in the British museum* (1896—1914).

King [ki'ŋ], Basil. Se Canadensiska litteraturen. Suppl.

King-Charles-hunden [ki'ŋ tʃä'lś-], en knähundsras, som bär namnet däraf, att den blef omtyckt under engelske konungen Karl II:s tid. På 1600-talet var den spetsnosig och modefärgen hvit och lefverbrun, i nyare tid har rasen tett sig trubbnosig, med långa hängande öron, kupigt hufvud, tjock och silkesmjuk fäll ända ned på ben och svans, favoritfärgen svart och läderbrun.

Kingchowfu. Se King-tschou-fu. Suppl.

Kingiode'ndron Harms, *bot.*, trädsläkte af fam. *Leguminosæ*, underfam. *Cæsalpinioideæ*, med 1 art, *K. pinnatum* (*Hardwickia pinnata*), i Främre Indien (jfr Kopaivabalsam). G. L—m.

***Kingo,** T. Litt.: Brix, ”Tonen fra himlen” (1912), och V. J. v. Holstein-Rathlou, ”Om T. K.” (1917). P. E—t.

Kingoyi, en Svenska missionsförbundets missionsstation i Kongostaten, öppnad 1900.

King's evidence [ki'ŋś e'vidəns], eng. Se Kronvittne.

King-tschou-fu (Kingchowfu), stad i kinesiska prov. Hupe, vid en biflod fr. h. till Jangtse-kiang. Omkr. 100,000 inv. I K. upprättade Svenska missionsförbundet en missionsstation 1907, och där ligger förbundets seminarium. E. A—t.

***Kinin.** Denna alkaloids kemiska konstitution är mycket komplicerad och har först i senare tider, genom arbeten af Skraup, Königs, Rabe m. fl. blifvit så fullständigt utredd, att syntetisk framställning af kinaalkaloider blifvit möjlig. Kininet har visats innehålla en kombination af en kinolingrupp med en hydrerad pyridingrupp. K. A. V—g.

***Kinisarin.** Rad 2 *bör stå*: 1,4-dioxiantrakinon. K. är alltså en isomer till alisarin (se d. o.).

Kinkenge, en Svenska missionsförbundets missionsstation i Kongostaten, öppnad 1897.

***Kinmansson.** — 5. Selfrid A. C. K. dog 17 dec. 1911.

***Kinna.** — 2. Till minne af, att en dansk styrka under J. Lunge tillbakaslogs af en svensk under J. M. Krus midsommartiden 1611, restes midsommaraftonen 1911 invid järnvägsstationen en af fabrikören Cl. Håkansson i Kinnasand bekostad sten af röd granit (se fig. å sp. 1033).

Kinnarodden. Se Nordkyn.

***Kinnarumma** omfattar nu 10,260 har. 2,364 inv. (1924).

Kinnbäcksfjärden, bukt af Bottniska viken i Byske socken, på gränsen mellan Västerbottens och

Norrbottens län, mot hafvet begränsad af Buskön och Rönnskär. O. Sjn.

Minnesstenen i Kinna. Till art. Kinna, sp. 1032.

***Kinnekulle.** Mörkeklefs grotta är afbildad i art. Råbäck. Omfattande försök ha företagits för att utvinna oljor ur alunskiffern i Kinnekulle. Se härom Skifferolja (äfven i Suppl.). O. Sjn.

***Kinnevald.** 1. Häradet ingår nu i Konga och Kinnevalds fögderi. 15,793 inv. (1924). — 2. Kontraktet omfattar nu 7 pastorat, i det att Öjaby förenats med Växjö stads- och landsförsamlingar till ett pastorat samt Härlöf förenats med Alingsås och Lekaryd till ett pastorat i Allbo kontrakt, Växjö stift.

Kinneviken, en omkr. 25 km. lång och 8—10 km. bred vik af Vänern mellan Kinnekulle samt Kållandslandet och Kållandsö. O. Sjn.

Kinnula [ki'n-], kommun och församling i Vasa län, Finland, Saarijärvi domsaga, Viitasaari härad, afskildes 1913 från Kivijärvi. Pastoratet hör till Saarijärvi kontrakt, Tammerfors stift. Areal 444 kvkm. 2,177 inv. (1922). O. B—n.

Kino [ki-], ofta använd förkortning för kinematograf eller kinematografisk, t. ex. kinoapparat, kinofilm, kinokamera, kinoprojektor o. s. v.

Kino [kinå], E. F. Se Kühn.

Kinshassa [kins-], station, är afbildad i art. Kongo, fig. 4.

***Kipling.** 1. J. L. K. dog 26 jan. 1911. — 2. Rudyard K. har vidare utgett den tills. med C. R. L. Fletcher författade *A school history of England* (1911), *Rewards and fairies* (1910; "Gengångare och feer", 1911; ett slags fortsättning af "Puck of Pook's hill"), dramat *The harbour watch* (1913), *Abaft the funnel* (1908, utg. i Amerika, innehåller i engelska uppl. ej tillgängliga saker), novellerna *A diversity of creatures* (1917), diktsamlingarna *Songs from books* (1913) och *The years between* (1919; väsentligen krigsdikter), de olika förhållanden under Världskriget skildrande böckerna *The new armies in training* (1914), *France in war* (1915), *Fringes of the fleet* (s. å.), *Sea warfare* (1916; "Sjökrig", 1917) och *The irish guards in the great war* (2 bd, 1923) samt *Letters of travel* (1920, reseskildringar från 1892—1913). Till sv. öfversatte Dan Andersson "På sju hav" 1918. Se bibliografi af Martindell (ny uppl. 1923) samt arbeten om K. af Johannes V. Jensen (1912), J. Palmer (1915), C. Falls (s. å.), G. F. Monkshood (1917) och R. T. Hopkins (1921).

Kipplingeberg, fideikommissegendom i Bälinge socken, Uppsala län, 15 km. n. v. om Uppsala, omfattar 11$^{3}/_{4}$ mtl med en areal af 1,200 har, hvaraf 500 har åker; tax.-v. 385,400 kr. (1923). Med det underlydande Bemersberg i Skuttunge omfattar fideikommisset 2,550 har, hvaraf 950 har åker; tax.-v. 785,900 kr. K. kom i början af 1700-talet genom gifte till ärkebiskop Jakob Benzelius och öfvergick genom arf till släkten von Engeström, där det på 1790-talet blef fideikommiss. Bemersberg, som i början af 1800-talet kom till fideikommisset, hade tillhört Axel Oxenstierna och fick i slutet af 1600-talet sitt namn af dåvarande egaren, D. Behmer. O. Sjn.

Királyhágó [kirājhāgå], pass emellan Ungern och Siebenbürgen. Se Siebenbürgen, sp. 379.

Kirby [kē'bi], William. Se Canadensiska litteraturen. Suppl.

Kirchbach [ki'rch-]. 1. Haus von K., tysk militär, f. 22 juni 1849 i Auerbach, ingick vid armén 1863 och blef officer vid artilleriet, inom hvilket vapenslag han vann sin befordran till öfverste (1895). Han blef generallöjtnant 1902 samt general af artilleriet och chef för 19:e armékåren (Leipzig) 1907. 1913 afgick han ur aktiv tjänst. Under Världskriget förde han till i dec. 1917 12:e reservkåren (på västfronten) och därefter arméafdelningen D (på östfronten). 1918 blef han generalöfverste. — 2. Günther von K., grefve, tysk militär, f. 9 aug. 1850 i Erfurt, blef officer vid infanteriet 1868, deltog som underlöjtnant vid gardesfysiljärreg. i fransk-tyska kriget 1870—71 och blef 1897 öfverste och regementschef, 1903 generallöjtnant och chef för 17:e inf.-fördelningen samt 1907 general af infanteriet och chef för 5:e armékåren (Posen). 1911 blef han president i rikskrigsdomstolen ("reichsmilitärgericht"). Vid Världskrigets utbrott chef för 10:e reservkåren (på västfronten), utnämndes han 1916 till chef för landtvärnskåren och i april 1917 till chef för arméafdelningen D (på östfronten). I dec. s. å. öfvertog han befälet öfver 8:e armén (på östfronten) och i aug. 1918 öfver armégruppen Kiev. S. å. blef han generalöfverste. K. erhöll afsked vid krigets slut. 1—2. H. J—dt.

Kirchbach [ki'rch-] auf Lauterbach, Karl von, grefve, österrikisk militär, f. 1856 i Gyöngyös, var vid Världskrigets utbrott inspektör för österrikiska landtvärnskavalleriet och chef för 1:a armékåren och blef 1916 chef för 7:e och senare s. å. för 3:e armén, hvarmed han höll de allierades front i Volynien. I nov. s. å. blef han generalöfverste och 1918 generalinspektör för kavalleriet. H. J—dt.

Kirchner [ki'rch-], Wilhelm, tysk mejerivetenskapsman, f. 9 juli 1848 i Göttingen, d. 27 aug. 1921 i Leipzig, blef filos. doktor 1874, assistent vid universitetet i Halle, 1876 föreståndare för den nyanlagda mejeriförsöksstationen i Kiel, 1879 professor vid universitetet i Halle och 1890 förestån-

dare för landtbruksinstitutet vid universitetet i Leipzig samt 1895 geheimehofråd. Han författade bl. a. *Handbuch der milchwirtschaft* (1882; 5:e uppl. 1907). H. J. Dft.

Kirchner [ki'rch-], Alexander, österrikisk operasångare, f. 1880 i Wien, tog juridisk examen och blef officer samt utbildade sig till sångare och var 1909—10 anställd vid hofoperan i Wien, 1910—12 vid K. teatern i Stockholm och sedan vid operan i Charlottenburg (Berlin). Hans angenäma lyriska tenor, äfven mäktig af kraftutveckling, i förening med musikalisk intelligens och välberäknadt spel gjorde god verkan i sådana roller som de af honom här utförda *Romeo, Faust* (Gounods), *Lohengrin, Manrico, José, Canio, Rodolphe* och *Cavaradossi*. E. F—t.

Kiri'll Vladimirovitj [ki-], rysk storfurste, f. 9 okt. 1876 i Tsarskoje Selo, är son till storfurst Vladimir Alexandrovitj (se d. o.), tjänstgjorde som sjöofficer 1904 i rysk-japanska kriget och nådde inom flottan kommendörs grad. Han tillhörde under Världskriget den mot kejsarparet fronderande storfurstekretsen och skyndade sig vid marsrevolutionen 1917 att, redan innan tsarens tronafsägelse var bekant, erbjuda de nye maktinnehafvarna sina tjänster, dock utan framgång. K. bosatte sig sedermera i Frankrike samt har gjort stora ansträngningar för att i de ryska emigrantkretsarna bli erkänd som tronpretendent. Bl. a. förklarade han sig i aug. 1922 för ''vårdare af Rysslands heliga tron'' och bebådade sin afsikt att vid lämpligt tillfälle framlägga sina tronanspråk inför en rysk nationalförsamling (''zemskij sobor''). K. är sedan 1905 förmäld med prinsessan Viktoria af Sachsen-Koburg och Gotha, f. 25 nov. 1876, förut 1894—1901 gift med storhertig Ernst Ludvig af Hessen. V. S—g.

Kirjesjaure [ki'r-], en 14 kvkm. stor sjö, 462 m. ö. h., i Stensele socken, Västerbottens läns lappmark, afrinner genom Kirjesån till Ume älf vid dess utlopp i Stor-Uman. O. Sjn.

Kirk [kə'k], sir John, skotsk läkare, upptäcktsresande och diplomat, f. 19 dec. 1832 i Barry, Forfarshire, d. 15 jan. 1922 i Sevenoaks, blef med. doktor 1854, reste s. å. ut till Turkiet som läkare vid ett brittiskt fältsjukhus under Krimkriget och var 1858—63 som läkare och närmaste man Livingstone följaktig på dennes expedition till Sambesiområdet, hvarunder grunden lades till det brittiska protektoratet öfver Njassa-land. K. blef 1866 läkare vid brittiska politiska agenturen i Sansibar, var 1867—73 vice-konsul och 1873—86 generalkonsul där samt kunde genom sitt stora inflytande öfver sultanen Bargasj Ibn Said en tid anses nästan som Sansibars verklige styresman. Han undertecknade 1873 ett fördrag med sultanen om stängande af slafmarknaden i Sansibar. Brittiska regeringen afböjde 1877 sultanens genom K. framförda anbud att till en brittisk undersåte, sir W. Mackinnon, utarrendera sina besittningar på fastlandet, där sedermera Tyskland blef i tillfälle att grunda en koloni. Däremot lyckades K. förbereda ett arrendeaftal 1887 mellan sultanen och Mackinnon, hvilket ledde till grundandet af kolonien Brittiska Öst-Afrika. K. tog s. å. afsked, men anlitades 1899—90 som brittisk delegerad vid Bruxelles-konferensen för slafhandelns bekämpande och sändes 1895 till Nigeria för att utreda orsakerna till ett genom Nigerkompaniets handelsrestriktioner förorsakadt uppror. 1894—1911 var han utrikessekreterare i Royal geographical society. V. S—g.

Kirkdale [kə'kdēil], förstad till Liverpool.

***Kirkebö.** — 2. Fordom namn på Kyrkjebö (se d. o. Suppl.).

Kirkeligt udvalg [ki'r-], da., ''kyrkliga utskottet'', upprättadt i Danmark 1903 i syfte, att det skulle uppgöra förslag till den i grundlagen utlofvade kyrkoförfattningen. Det var valdt af kultusministeriet, biskoparna, prästerna, församlingarna, teologiska fakulteten och juridiska fakulteten. Utskottet höll sammanträden 1904—07 och antog 1906 ett förslag till kyrkoförfattning, som dock ej kom att genomföras. — Ett nytt Kirkeligt udvalg tillsattes 1920 med anledning af Sönderjyllands återförening med Danmark; det hade med det första väsentligen likartad sammansättning och höll sammanträden år 1921. P. E—t.

Kirkeministeriet [ki'r-] i Danmark upprättades 1916 genom delning af det dittillsvarande Kirke- og undervisningsministeriet (se d. o. Suppl.). Det omfattar folkkyrkans och de från denna skiljaktiga trossamfundens angelägenheter. P. E—t.

Kirkenes, tätt bebyggd fabriksort vid kyrkoplatsen Sör-Varanger i Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), Norge. Stora fabriker och kajanläggningar för Sör-Varangers malmfält. 2,153 inv. (1920). K. G. G.

Kirke og kultur (eg. For kirke og kultur), norsk tidskrift, uppsattes i Kristiania 1894 af prästerna Chr. Bruun och Th. Klaveness. E. J. Berggrav, som 1908 fästes vid tidskriften, är sedan 1913 ensam dess redaktör. Tidskriften har ständigt varit organ för frisinnad kristendomsuppfattning; den har äfven innehållit artiklar af litterär och social natur. M. H.

Kirke- og undervisningsministeriet [ki'r-] l. Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, äfven kalladt Kultusministeriet, da., motsvarande i Danmark i omfattning det svenska Ecklesiastikdepartementet. Det egde bestånd från 1848, tills det 1916 delades i Kirkeministeriet och Undervisningsministeriet. P. E—t.

***Kirkholm** tillhör nu republiken Lettland. Dess flera gånger (senast under Världskriget) förstörda och (1621 genom Gustaf II Adolf för svenska statsmedel) restaurerade kyrka återuppbyggdes 1923 (med hjälp af insamling i Sverige).

***Kirk-kilise.** Vid K. tillfogade under första Balkankriget 3:e bulgariska armén (Radko Dmitrijev) den motstående delen af turkiska östarmén (Mahmud Mukhtar pascha) 22 och 23 okt. 1912 ett afgörande nederlag. Jfr Balkankrigen. Suppl., sp. 439 och 440. H. J—dt.

Kirkuk [kir-]. Se Kerkuk. Suppl.

Kirlibaba [kir-], ort i Bukovina vid Bistritz n. v. om Jakobeny, besattes under Världskriget i jan. 1915 af ryssarna, men återtogs 22 jan. s. å. af österrikarna. 29 nov.—3 dec. 1916 började ryssarna i K.-afskärningen en stort anlagd offensiv, som slutligen dock först v. om K. blef tillbakaslagen af de allierade, hvarpå dessa i juli 1917 åter besatte orten. Jfr Världskriget, sp. 187, 208 och 224. H. J—dt.

***Kirmanschahan.** Under Världskriget besattes K. af turkarna 13 jan. 1916, men utrymdes snart åter

och togs då i besittning af ryssarna 25 febr. Det återtogs sedan af turkarna 1 juli s. å. och af ryssarna 15 mars 1917. På våren 1918 besattes staden tillfälligtvis af engelsmännen. Jfr Världskriget, sp. 216 och 249. L. W:son M.

Kiropraktik (eng. *chiro-* eller *cheiropractic*; af grek. *chēi'r*, hand), en i Amerika af en viss, ganska utbredd skola läkare utöfvad, starkt doktrinärt färgad behandlingsmetod för sjukdomar i allmänhet. Upphofsmännen, doktorerna Palmer, far och son, mena, att fellägen af någon ryggkota genom tryck på en nervstam skulle alltefter den felaktiga kotans läge i ryggradens reflexväg påverka olika delar af kroppen och så vålla sjukdom af olika slag. Uppgiften blir sålunda att genom manuell behandling af ryggraden återbringa vederbörlig ryggkota i rätt läge. C. S—g.

***Kirstenius.** — 2. Om K:s kopior af Örnehufwudhs ritningar öfver Gustaf II Adolfs krigsföretag se Örnehufwudh, sp. 156. L. W:son M.

***Kirumpä** tillhör nu Estland.

***Kiruna.** Municipalsamhället har nu en areal af 311 har land samt 8,347 inv. (1924). Tax.-v. å bevillningsskyldig fast egendom 1923 var 10,153,200 kr., den bevillningstaxerade inkomsten 12,558,100 kr. Tillgångarna voro vid 1922 års slut 180,801 kr. och skulderna 118,559 kr. Kyrkan (fig. 1), som till arkitekt har G. Wickman, invigdes 1912. Ett antal skulpturer på kyrkans yttertak samt en altargrupp ha utförts af Kristian Eriksson, altartaflan är målad af prins Eugen. Ett stort antal

Fig. 1. Kyrkan i Kiruna.

nya, vackra och bekväma arbetarbostäder ha uppförts på Kirunabolagets område (se fig. 2—4). O. Sjn.

***Kirunavaara.** Bergets topp är numera bortsprängd, och genom malmbrytningen och aflastningen af gråberg har bergets utseende rätt mycket förändrats. Enligt senaste undersökningar har malmstocken en längd af 4 km. Fosforhalten varierar i allmänhet mellan 2,5 och 0,02 proc. Af gjorda djupundersökningar framgår, att den fosforrena malmen, som i bergets öfre delar uppträder endast underordnadt, på djupare nivåer blir den dominerande malmtypen. Malmarean uppskattas nu till 436,000 kvm., och för hvarje meters afsänkning erhållas nära 2

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 2—4. Nyare arbetarbostäder i Kiruna. (I fig. 4 ses framför husgruppen ett tågsätt spårvagnar.)

mill. ton malm. Malmtillgången beräknades tidigare till 740 mill. ton, men senare gjorda djupborrningar, som påvisat malm till oförändrad bredd ned till 700 m. under sjöns yta, ge vid handen, att malmreserven är vida större. Brytningen har under senaste årtiondet ytterligare moderniserats. Den sker f. n. mest i öppna dagbrott, hvarifrån malmen går till krossverk och genom störtschakt ned i ett system af lastfickor längs en tunnel, som följer berget i dess längdutsträckning. Därigenom har lastningen gjorts tämligen oberoende af väderleksförhållandena. Den årliga brytningen uppgår till omkr. 3 mill. ton (1913 3,3 mill. ton); exporten går hufvudsakligen till Tyskland samt dessutom till England, Belgien och Nord-Amerika. K. torde vara världens största högprocentiga järnmalmsförekomst. B. H—m. O. Sjn.

Kiru'rg, läkare, som egnar sig åt kirurgi (se d. o.). — K i r u ' r g i s k, som hör till eller handlar om kirurgi.

Kirurgisk knut. Se K n u t.

Kiš [kiʃ]. Se K i s c h. Suppl.

Kisbränder kallas den återstod, som erhålles vid oxiderande rostning af svafvelkis och andra kismalmer, hvilka till öfvervägande del utgöras af järnsulfider. Vid rostningen bortgår svaflet till största delen i form af svafvelsyrlighet, som används för svafvelsyrefabrikation, framställning af sulfitlutar för cellulosaindustrien och andra kemisk-tekniska ändamål, under det att återstoden utgöres af järnoxid, oxider eller sulfat af andra i kisen förekommande metaller, koppar, zink m. m., samt silikat. Kisbränder hålla 58—65 proc. järn, upp till 6 proc. svafvel och i regel under 0,02 proc. fosfor. Efter lämplig behandling för aflägsnande af svafvel och andra metaller kunna kisbränderna användas som järnmalm. Innehålla de koppar och zink i tillräcklig mängd, underkastas de klorerande rostning och lakning för tillvaratagande af metallerna (se K o p p a r). Återstoden, s. k. *purple-ore*, kan direkt eller efter föregången brikettering användas som järnmalm. Innehålla bränderna ej andra utvinnbara metaller än järn, kunna de befrias från svafvel genom något sintringsförfarande, enligt Dwight-Lloyd, Greenewalt etc., hvarvid produkten äfven erhålles i styckform. P. P—n.

Kisch, K i s h, K i š [kiʃ], förhistorisk stad i Mesopotamien nära ett äldre lopp af Eufrat, omkr. 20 km. ö. om Babylon vid det nuv. El Oheimir, var under den första sumerisk-babyloniska tiden säte för fyra konungadynastier (den tredje från omkr. 3600 f. Kr., den fjärde 3089—2897 f. Kr.) och den förnämsta staden inom Akkad samt behärskade under olika perioder hela Babylonien. Sedermera kom K. under Lagasch, Agade och Babylon. Vid de pågående engelska gräfningarna har man funnit stora kilskriftsarkiv, till stor del ordböcker o. d. på sumeriska och akkadiska språken, samt rester af ett stort sumeriskt palats, hvars väggar äro dekorerade med inskrifter i bildskrift.

***Kisel.** Angående användningen af kiselfluorvätesyra se S t e n h ä r d n i n g s m e d e l. — Angående siliciumkarbid se C a r b o r u n d u m.

***Kiseljärn.** Angående teknisk framställning af kiseljärn se E l e k t r o k e m i s k i n d u s t r i. Suppl., sp. 555. — Följande kemiska föreningar mellan järn och kisel, j ä r n s i l i c i d e r, äro kända: Fe_2Si, Fe_3Si_2, Fe Si och $Fe Si_2$. Det tekniska kiseljärnet innehåller vid 20 proc. Si endast siliciden Fe_2Si; vid 20—30 proc. Si både Fe_2Si och Fe Si; vid 33—50 proc. Si finnas Fe Si och $Fe Si_2$; vid öfver 50 proc. Si finnes utom $Fe Si_2$ äfven kisel i fri form. — Kiseljärn motstår inverkan af syror (utom fluorvätesyra), och kärl af kiseljärn kunna därför vid kemisk-tekniska processer ofta med fördel ersätta dylika af stengods eller porslin. K. A. V—g.

***Kiselskelett.** — 2. *Kem.*, kallas i blåsrörskemien den olösta rest af kiselsyra, som uppstår i ”fosforsaltpärlan” vid upphettning af silikat med fosforsalt. K. A. V—g.

***Kiselskiffer,** rad 6. Kiselskiffer är mycket svårsmält, men kan ej sägas vara ”fullkomligt osmältbar”. Dess smältpunkt torde ligga i närheten af den rena kiseldioxidens, d. v. s. omkring 1,600°. K. A. V—g.

Kiselstål, *metall.* Se S p e c i a l s t å l, sp. 606.

***Kiselsyra,** sp. 156 r. 8—9 nedifr. Lera innehåller ofta åtskilligt annat utom aluminiumsilikat; se L e r a. Suppl. K. A. V—g.

Kish [kiʃ]. Se K i s c h. Suppl.

Kis Kule'ssi. Se L e a n d e r t o r n e t.

Kiss [kiʃ], J ó z s e f, ungersk skald, f. 8 nov. 1843 i Mezö-Csát, komitatet Borsod, d. 3 jan. 1922, skref djupt kända och formfulländade lyriska dikter och ballader med ämnen särskildt ur judarnas lif. Diktsamlingar af K. utkommo 1876 (flera, tillökade upplagor) och 1891 etc. I tysk öfv. utkommo ”Gedichte von J. K.” (Wien, 1886) och ”Das lied von der nähmaschine” (Leipzig, 1884; originalet, *Mese a varrógépről*, utkom s. å.). K. B. W.

Kissakoski [ki's-], ett 1910 grundlagdt pappersbruk i Hirvensalmi socken, Finland, vid K. fors i Mäntyharjustråten. Årlig tillverkning af omkr. 3,500 ton hvit torr trämassa. Egare Osakeyhtiö K., ett dotterbolag till Kymmene a.-b. O. B—n.

Kis-Sármás [kiʃ-ʃärmāʃ], by i rumänska distriktet Cojocna (i Siebenbürgen). Omkr. 900 inv. Sedan 1909 bearbetas där rikliga jordgaskällor (1,7 mill. kbm. daglig produktion). E. A—t.

***Kissavos.** Se därom äfven O s s a.

Kissēnia, *bot.* Se L o a s a c e æ. Suppl.

Kissoid (af grek. *kisso's*, murgröna, på grund af en viss likhet mellan denna och en del af vidstående

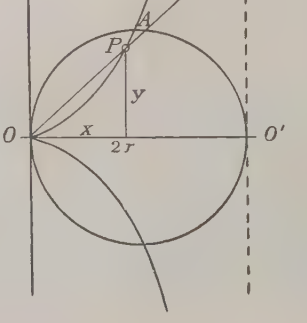

figur), *mat.*, en kurva uttänkt af D i o k l e s (sannolikt 2:a årh. f. Kr.) för att därmed lösa det be-

römda deliska problemet (se d. o.) om kubens fördubbling. Kurvan konstrueras på följande sätt. I en cirkel drages diametern Oo′, sedan drages tangenten i punkten o′ och en variabel sekant OA genom A, som skär nämnda tangent i B. Kissoiden är geometriska orten för den genom likheten OP = AB bestämda punkten P. Betecknas cirkelns radie med r och punkten P:s rätvinkliga koordinater med x och y (se fig.), fås genom en enkel räkning kissoidens ekvation

$$y = \sqrt{\frac{x^3}{2\,r - x}}$$

Kissoiden har i O en spets; den har x-axeln till symmetriaxel och tangenten till cirkeln i o′ till asymptot. R.

***Kistemaeckers**, H. H. A., har väsentligen egnat sig åt dramatiskt författarskap under senare år. Af hans teaterstycken, som äro besläktade med Batailles och Bernsteins, må nämnas *La rivale* (1907), *Le marchand de bonheur* (1910), *La flambée* (1912), *L'embuscade* (1913), *L'occident* (s. å.), *L'exilée* (s. å.), *La belle visite* (1914), *Un soir au front* . . . (1918), *Le roi des palaces* (1920) och *La passante* (1921). R—n B.

Kistler [ki'st-], Cyrill, tysk tonsättare, f. 1848 nära Augsburg, d. 1907 i Kissingen, elev af Rheinberger, skref operor i efter-wagnersk stil, bl. a. *Kunihild* (1884), *Eulenspiegel* (1889) och *Baldurs tod* (1905), samt författade en harmonilära (1879; 2:a uppl. 1903), några arbeten om kontrapunkt m. m.

Kistrand, härad och pastorat (jämte Lakselvs och Börselvs kapell) i Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), Hammerfest prosteri, Hålogaland bispedömme, Norge. 4,986,92 kvkm. 2,165 inv. (1920). Fiske. K. G. G.

Kisugn. Se Koppar, sp. 976.

Kitaibel, P., botanist. Se Waldstein.

Kitchener [ki'tʃinə], kanadensisk stad. Se Berlin. Suppl., sp. 583.

***Kitchener**, H. H., blef 1911 brittisk diplomatisk agent och generalkonsul i Egypten, d. v. s. landets egentlige styresman. Han införde en mängd reformer, afsedda att utveckla Egyptens hjälpkällor och förbättra dess invånares lefnadsvillkor. Vid Världskrigets utbrott utnämndes K., som 1914 upphöjts till earl, till krigsminister. Förutseende krigets omfattning och långvarighet, satte han in all sin kända energi på skapandet af en verklig stormaktsarmé och lyckades också till 1 jan. 1916 organisera 45 infanteriförbelningar — utom den förut befintliga expeditionsarmén — uppsatta på frivillighetens väg, enär K. endast i nödfall ville taga den allmänna värnplikten i anspråk. Äfven på operationernas ledning utöfvade K. ända till i dec. 1915, då Robertson blef generalstabschef, ett afgörande, ehuru icke alltid så lyckligt inflytande. Sålunda tillskrefs honom en dryg del af ansvaret för den misslyckade Dardanellexpeditionen — hvilken dock hufvudsakligen var de marina myndigheternas verk — samt att icke med tillbörlig kraft ha motsatt sig Frankrikes fordran hösten 1915 om gemensamt uppträdande i Macedonien, hvarigenom de engelska stridskrafterna splittrades för sekundära ändamål. Efter 1916 års ingång var hans ställning i nedgående, hvarom han själf var medveten. 5 juni 1916 afseglade K. i en "hemlig mission" till Ryssland på pansarkryssaren "Hampshire" från Scapa flow (Orkney-öarna), men kryssaren minsprängdes natten till den 6 vid Brough of Birsay, hvarvid K. och hela hans stab drunknade. Jfr sir G. Arthur, "Life of lord K." (3 bd, 1920), och lord Esher, "The tragedy of lord K." (1921). H. J—dt.

Kitee [kite], finska namnet på Kides (se d. o.).

Ki-tsiang, kejsare. Se Kina, sp. 66.

Kittel [ki't-], Rudolf, tysk evangelisk teolog, f. 28 mars 1853 i Eningen i Württemberg, verkade som präst och gymnasielärare där 1876—88, blef 1888 professor i teologi i Breslau och efterträdde 1898 dansken Buhl som innehafvare af Delitzschs ansedda lärostol i gammaltestamentlig exegetik vid Leipzigs universitet. Där har han häfdat sin plats som en af Tysklands ledande exegeter af den moderata typen. Bland hans omfattande vetenskapliga skriftställarskap intas väl främsta rummet af *Geschichte des volkes Israel* (2 bd, 1888—92; 3:e uppl., med titel *Geschichte der hebräer* 1916—17). Mycket använd är hans edition *Biblia hebraica* (2 bd, 1905; 4:e uppl. 1913). I april 1920 höll K. i Uppsala Olaus-Petri-föreläsningar om *Israels religionshistoria* (tr. i Uppsala 1921). Hj. H—t.

Kittelbrott, *geol.*, sänkningsområden i jordskorpan, som uppstått genom nedsjunkning af ett centralt parti utefter brottlinjer (se d. o. Suppl.), som mer eller mindre regelbundet äro anordnade i en krets. Kittelbrott äro vanliga i de stora tertiära brottzonerna (se d. o. Suppl.). K. A. G.

Kittelfjället. Se Gardfjället. Suppl.

Kittelfält, *geol.* Se Glacifluviala aflagringar. Suppl., sp. 1303.

***Kittelsen**, Th., dog 21 jan. 1914. Han utgaf *Folk og trold* (1911), minnen och anteckningar från barndomsåren i Norge och från konstnärslifvet i München och Paris, med en mängd teckningar. G—g N.

Kittlaren, *anat.* Se Könsorgan, sp. 647.

***Kiukais** (fi. *Kiukainen*) afskildes 1915 från Eura till självständigt pastorat. 4,536 inv. (1922). O. B—n.

Kiurina [ki-], Berta, österrikisk sångerska, f. i Linz, utbildad vid konservatoriet i Wien och sedan 1905 anställd vid statsoperan (f. d. hofoperan) där, är dennas förnämsta kraft inom sopranfacket. Hennes röst är ovanligt hög, omfångsrik och skön, hennes mångsidiga förmåga har utmärkt sig lika i koloraturpartier, högdramatiska roller, klassisk stilart och modern romanssång. Hon har företagit flera utländska turnéer och uppträdde 1922 och 1923 på konserter i Stockholm. Hon är gift med Hubert Leuer. E. F—t.

***Kivijärvi.** Sedan Kinnula (se d. o. Suppl.) afskilts till särskild kommun och pastorat, omfattar K. 820 kvkm. 4,462 inv. (1922). K. hör numera till Viitasaari härad och Tammerfors stift. O. B—n.

Ki'vijärvi vattenstråt. Se Kymmene.

***Kiviksmonumentet.** 1915 påträffades fragment af en 7:e stenhäll.

***Kivimaa.** Se Gustafs (äfven i Suppl.).

***Kivinebb.** Från K. afskildes 1909 Terijoki kommun och församling, hvarför dess areal nu är 672 kvkm. 14,484 inv. (1922). K. hör från 1 juli 1924 till Rajajoki domsaga. O. B—n.

***Kivusjön** ligger nu h. o. h. inom Belgiska Kongo.

Kiyomori, japansk härskare. Se Bd XII, sp. 1455.

Kizuki, stad. Se Matsuye.

***Kiær.** — 2. A. N. K. lämnade direktörsplatsen vid ”Det statistiske centralbureau” 1913 och dog 16 april 1919. Se vidstående porträtt. — 3. J. A. K. Bland hans nyare arbeten må nämnas *The lower cambrian Holmia fauna at Tömten in Norway* (1906) äfvensom fynden af fiskar och större kräftdjur i de öfversta öfversiluriska sandstenarna i Kristianiatrakten. K. är chef för det nyinrättade paleontologiska museet vid Töien. 1920 blef han led. af Fysiogr. sällsk. i Lund. 3. K. A. G.

A. N. Kiær.

***Kjederqvist**, J. O. G., är sedan 1914 ordf. i granskningS- och examensnämnden för privatisters studentexamen, led. af styrelsen för Gymnastiska centralinstitutet sedan 1919 och af direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk sedan 1920.

***Kjellander**, N. T. S., dog 22 mars 1911 i Motala.

***Kjellberg**, svensk släkt, hvars äldste kände stamfar var slottslofven på Läckö Jöns (Jonas) Kielbergh (d. 1733). Med hans sonsöner Jonas och Abraham delade sig släkten i en *äldre* och en *yngre* gren. Till den förra hörde Jonas' söner Jonas K. (se K. 1 i hufvudarb.), d. barnlös, och grosshandlaren Sven Roland K. (f. 1756, d. 1800), från hvilken alla nu lefvande medlemmar af grenen härstamma. — Hans son Jonas Anders K., f. 3 jan. 1788 i Göteborg, d. där 23 jan. 1877, student i Lund 1802, var framstående köpman (importaffärer och trävaruexport) och jordbrukare (på Storebergs gods i Västergötland) samt liberal representant för Göteborg i borgarståndet 1840—41 och 1844—45 (vid den senare riksdagen led. af statsutskottet). — Hans son Karl (Carl) Ossian K., f. 10 maj 1825 i Göteborg, d. där 29 okt. 1891, inträdde jämte sin broder Jonas Henrik Reinhold K. (f. 1823, d. 1896) 1847 som delegare i det gamla Kjellbergska handelshuset, hvars firmanamn då ändrades till J. A. Kjellberg & söner. Under hans ledning utvidgades firmans exportaffärer betydligt. Som hufvuddelegare hade K. högsta ledningen af Kramfors, Bofors och Rämen-Liljendal, möjliggjorde tillkomsten af ett tidsenligt och storartadt verk (Bofors) för inhemsk tillverkning af krigsmateriel, anlade den första ångsågen vid Ångermanälfven (Kramfors, 1853) m. m. Han var dessutom mångårig ordf. i styrelsen för försäkrings-a.-b. ”Svea” och i Vulcans tändsticksfabriks-a.-b. samt styrelseled. i Skandinav. kredit-a.-b. m. fl. affärsföretag. K. var statsrevisor 1860, led. af undersökningskommissionen för linjeskepp 1861 samt led. af Andra kammaren 1870—72. I Göteborgs kommunala lif gjorde han betydande insats som led. af stadsfullmäktige alltsedan 1863 samt som ordf. eller led. i ett stort antal institutioner för tillvaratagande af handelns, sjöfartens, undervisningens m. fl. intressen.

2. Knut E. O. K., son till den ofvan nämnde Karl Ossian K., dog 25 mars 1921 i Åre. — K. var led. af Andra kammaren 1906—11 och 1918—20; han utnämndes 1911 till professor i anatomi vid konstakademien. I folkbildningsförbundets styrelse var han sedan 1910 verkställande led. och togs lifligt i anspråk vid kommittéarbetet rörande olika folkbildningsgrenar, omorganisationen af medicinalväsendet m. fl. frågor. 1914 utsågs K. till ordf. i nykterhetsundervisningskommittén, 1915 valdes han till ordf. i C. S. A. Sedan 1913 var han sekreterare i Sällskapet Idun. — Med stor mångsidighet och utomordentlig energi var K. oaflåtligt verksam som kulturspridare och främjare af den fria folkbildningsverksamheten. Både som talare och föreläsare var han med rätta uppburen genom sitt fängslande och medryckande föredrag, sina kvicka improvisationer. Ett urval af K:s föredrag utgafs 1922 under titeln *Själskultur*. Efter K:s bortgång insamlades medel, som under namnet Knut Kjellbergs fond (10,000 kr.) förvaltas af Folkbildningsförbundet, hvilket årligen utdelar räntan som resestipendier för folkbildningsändamål. En byst af K. är modellerad af O. Ahlberg och afsedd att uppställas inom eller vid Stockholms blifvande stadsbibliotek.

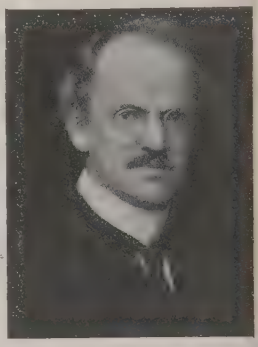

3. Carl August K., den föregåendes broder, affärsman, f. 10 mars 1853 i Göteborg, var anställd i faderns firma J. A. Kjellberg & söner 1870, delegare sedan 1883, sedan 1879 därjämte tysk konsul, verkställande direktör i Kramfors a.-b. 1886—94 och i Göteborgs ensk. bank 1896—1905 (1900—22 ordf. i styrelsen) samt har suttit som ordf. i ett par järnvägsbolagsstyrelser m. m. och (1906—23) i handelskammaren i Göteborg, där han 1899—1914 var stadsfullmäktig. Han har ock varit medlem af Järnvägsrådet. 1910—11 tillhörde han (högerman) Första kammaren, vald af Göteborgs stad. Han är led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1918). Under villkor af, att en handelshögskola i Göteborg kommer till stånd före 1925, donerade han 1918 till denna 100,000 kr. —, den första donationen för detta ändamål.

4. Ernst Anders K., de föregåendes broder, f. 19 maj 1856 i Göteborg, donator, bruksegare, grundlade 1915 Stiftelsen för Sverige och kristen tro (se d. o.), till hvilken han donerat 350,000 kr., samt skänkte till Uppsala universitetsbibliotek den af O. Planer i Lützen hopbragta, af K. inlösta Gustaf II Adolfssamlingen. K. var led. af kyrkomötet 1918 och 1920.

5. Jonas Henrik Reinhold C:son K., de föregåendes broder, finansman, donator, f. 6 jan. 1858 i Göteborg, elev 1875—78 vid Tekniska högskolan, var ingenjör vid Bofors 1879—91, verk-

ställande direktör i A.-b. Rämen-Liljendal (1885—1906) och samtidigt (sedan 1892) disponent vid A.-b. Bofors-Gullspång, hvars styrelse han tillhörde 1882—1917, sista åren som ordf. Efter att 1897—99 ha varit kamrer i Järnkontoret blef han direktör i Skandinaviska kreditaktiebolaget och innehade som förste verkställande direktör ledningen af dess Stockholmskontor 1899—1917 (därefter till 1921 ordf. i bolagets styrelse), hvarunder bl. a. flera betydande finansinstitut sammanslogos med banken och starka förbindelser knötos med bruks- och grufindustrien. K. har därjämte haft betydande del i ledningen af andra stora affärsföretag (Grängesberg—Oxelösund, Luossavaara-Kirunavaara samt flera industri- och järnvägs-a.-b.). Hans erfarenhet togs i anspråk vid behandling af förslagen till aktiebolags- och bankbolagslagarna i Lagrådet (1909—11); han har varit ordf. i Svenska bankföreningen (1914—22), led. af Finansrådet (1917—20), af statens industrikommission och af 1918 års järnvägskommitté samt är ordf. hos fullmäktige i Järnkontoret (sedan 1919), Sv. vattenkraftföreningens styrelse, Stockholms konserthuskommitté, Uddeholms a.-b:s styrelse samt led. af Järnvägsrådet (sedan 1908), fullmäktig för pensionsförsäkringsfonden (sedan 1916) och led. af Riksförsäkringsanstalten (sedan 1917). 1895 var K. landstingsman i Örebro län och 1909—11 (höger-)led. af Första kammaren, vald af samma län. 1920 kallades han till förste hedersled. af Ing. vet. akad.

K. har donerat bl. a. omkr. 1 mill. kr. till uppförande af ett konstmuseum i Göteborg till minne af sina föräldrar samt 450,000 kr. till uppförande och drift af det vid Rosenlund, nära Jönköping belägna och 18 aug. 1923 invigda sjukhemmet för kroniskt och obotligt sjuka. Det eges och underhålles af den efter K:s hustru Anna Maria (född Almquist i Jönköping 1875, d. 1917) uppkallade Stiftelsen Anna Kjellbergs minne, hvars stadgar fastställdes af K. M:t 1 juli 1918. Person, som är eller under längre tid varit bosatt i Jönköping, erhåller framför hvarje annan företräde till erhållande af plats där; endast sådan kan komma i åtnjutande af afgiftsfrihet eller nedsatt afgift.

*Kjellberg (sp. 179). — 3. A. Lennart K. fick 1917 professors titel och var 1918—22 professor i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Uppsala universitet. Han är led. af Hum. vet. samf. i Uppsala (1904).

Kjellberg, Elisabet, skriftställarinna, f. 3 okt. 1821 i Tösse prästgård, Dalsland, d. 29 nov. 1914 i Djursholm, flyttade på 1870-talet till Uppsala, där hon under många år tillhörde det Hamiltonska hemmet i länsresidenset och blef en nära vän till grefvinnan Agnes Hamilton, E. G. Geijers dotter. 1879 började fröken K. ge ut tidskriften ''Läsning för hemmet'', som egde bestånd t. o. m. 1904. Tidskriftens innehåll utgöres till stor del af lefnadsteckningar, ofta författade af utgifvarinnan. Därjämte förekomma däri uppsatser i religiösa, etiska, sociala och litterära frågor m. m., ej sällan af betydande författare. Bland dessa märkes i första rummet Pontus Wikner, af hvilken ett icke ringa antal religiösa betraktelser f. g. trycktes i tidskriften. Äfven hans afh. ''Om de hedniska religionsformerna'' publicerades f. g. där. Fröken K. var under många år en af Wikners förtroligaste vänner. Flera af de starkt personliga bref från Wikner, som blifvit utgifna och som ge ett mycket värdefullt bidrag till hans karakteristik, äro skrifna till henne. Det blef också hon, som efter Wikners död gaf ut den första lefnadsteckningen öfver honom, först införd i ''Läsning för hemmet'' 1888, sedermera utg. i 3:e omarbetade och tillökade uppl. 1912. Ett större tillägg därtill af henne utkom 1913 (*Mer om och af Pontus Wikner*). 1896 flyttade hon till Djursholm. N. B—w.

Kjellberg, Karl (Carl) Maurits, arkivman, historiker, f. 28 juli 1866 i Göteborg, filos. licentiat i Uppsala 1904 och landsarkivarie i Vadstena s. å., har på uppdrag utfört värdefulla arkeologiska gräfningar vid Gamla Uppsala (1896), publicerat ett stort antal arkeologiska och topografiska tidskriftsuppsatser och artiklar i Nordisk familjebok, författat *Till frågan om vattenregalet* (1911) samt beskrifningar öfver Vadstena slott (1913) och stad (1917), Uppsala (1914) och dess domkyrka (1915), Norrtälje (1922) samt utgett ''Uppsala stadsprivilegier 1314—1787'' (1905) och ''Jönköpings stads tänkebok 1456—1548'' (1915).

Kjellbergska flickskolan, i Göteborg, har till uppgift att genom kristlig uppfostran samt grundlig och mångsidig undervisning dana goda och dugande arbetare för hemmet, skolan och samhället. Skolan är 8-klassig, undervisningen (i hvilken äfven pianospel ingår som ämne) är afgiftsfri och meddelas företrädesvis åt döttrar till högre ämbets- och tjänstemän samt handlande och handelsbokhållare i Göteborg. Skolan, som sedan 1870 varit inrymd i eget hus (från 1898 beläget Södra vägen n:r 23) och f. n. (1924) räknar 179 lärjungar, åtnjuter statsunderstöd och meddelar normalskolekompetens. Styrelsen, som tillsättes dels af konsistorium, dels af Handelsföreningens fullmäktige, utgöres af 7 personer, bland dem alltid en af familjen Kjellberg.

I förening med skolan står Högre lärarinneseminariet vid Stiftelsen Kjellbergska flickskolan, öppnadt 1908 med organisation och kursplaner i närmaste öfverensstämmelse med K. Högre lärarinneseminariet i Stockholm efter dess omorganisation och åtnjutande (sedan 1910) samma kompetens som detta. Det är inrymdt i en 1908 skänkt tillbyggnad till skolans hus och har f. n. (1924) 75 lärjungar. Föreståndarinna är sedan 1909 fröken Thyra Kullgren.

Grunden till skolan lades 22 okt. 1826 af grosshandlaren Jonas Kjellberg (se d. o., sp. 177), som då donerade en större penningsumma och i sammanhang därmed preciserade skolans uppgift samt lämnade noggranna bestämmelser ang. styrelse, lärarpersonal m. m. Verksamheten började 22 okt. 1835 med 15 elever, utvalda bland dubbelt så många sökande. Antalet ökades snart, och bestämd klass-

indelning infördes småningom; 1880—1908 funnos 5 2-åriga klasser med minst 30 elever i hvarje klass; under de sista 2 åren bereddes eleverna för lärarinnekallet (1884—86 hade skolan som påbyggnad ett högre seminarium). Sedan 1908 det högre lärarinneseminariet öppnats, blef skolan 8-klassig. Föreståndarinnor ha varit fru Helena Eldrup (1835—72) samt fröknarna Terèse Kamph (1872—84), Hanna Lindström (1884—86; t. f.), Märtha von Friesen (1886—1912) och Thyra Kullgren (sedan 1912).

***Kjellén**, J. Rudolf, afled 14 nov. 1922 i Uppsala. — Han kallades febr. 1916 till innehafvare af skytteanska professuren i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet. Som led. af Första kammaren 1911—17 tog K. främst en liflig del i kampen för försvarets stärkande, därvid ofta betonande sin öfvertygelse om den snabbt annalkande faran af ett stormaktskrig; åt frågorna om röstplikt och ämbetsmännens rättsställning egnade han stora utredande motioner, och på hans förslag organiserades interpellationsinstitutet i Första kammaren.

1912—16 var han led. af konstitutionsutskottet och 1916—17 af hemliga utskottet. I sin vetenskapliga forskning och spekulation koncentrerade sig K. alltmer på den gren af statskunskapen, som han gett namnet *geopolitik* (se d. o. Suppl.). I samband därmed utformade han till ett systematiskt helt den realistiskt färgade statsåskådning, som redan i hans tidigare produktion allt oftare och bestämdare kommit till synes och hvarigenom han bröt med den nedärfda, ensidigt juridiska uppfattningen af staten och statsvetenskapen. Bland mängden af skrifter från det sista årtiondet af hans lefnad må nämnas: *Stormakterna*, dels i en 2:a, fullständigt omarbetad och betydligt utvidgad uppl. (I—IV, 1911—13), dels i en till handbok förkortad uppl. med titeln *Samtidens stormakter* (1914), denna senare äfven utgifven på tyska (12 uppl. 1916) och ryska; *Die idéen von 1914* (1915); *Världskrigets politiska problem* (1915), äfven på tyska i flera uppl.; *Staten som livsform* (1916) och *Grundriss zu einem system der politik* (1920), i hvilka arbeten K. framlägger sin nya statslära; handböckerna *Sverige* (1917) och *Stormakterna och världskrisen* (1920), i hvilka hans nya system praktiskt åskådliggöres; *Dreibund und Dreiverband* (1921); *Justitieombudsmannen och författningen* (1911); *Rösträttsfrågan 1866—1909* (1915); *Försök till ett statsformernas naturliga system* (1915, i "Festskrift till Pontus Fahlbeck"); *Den stora orienten. Resestudier i Österväg* (1911); *Den endogena geografiens system* (1915; i Göteborgs högskolas årsskr.). Alltjämt var K. en flitig medarbetare i tidningar ("Göteborgs aftonblad", "Nya dagligt allehanda" m. fl.) och tidskr. ("Statsvetenskaplig tidskr.", "Det nya Sverige" m. fl.). Ett stort antal tidningsartiklar och tidskriftsuppsatser samt en del andra mindre studier äro samlade i *Politiska essayer* (I—III, 1914—15) och *Världspolitiken 1911—1919* (1920). K. blef 1912 led. af The American academy of political and social science och kreerades 1918 till hedersdoktor vid universitetet i Rostock. Genom den nyorientering K. genomförde inom statsläran och därmed inom statskunskapens praktiska intressesfär lyfte han det statsvetenskapliga studiet i Sverige upp på ett högre och bredare plan; genom sin idérikedom, originalitet och förmåga af konkret, konstnärlig formgifning intog han en rangplats bland samtidens statsvetenskapliga lärare och skriftställare. P. O. Grm.

Kjellerup [ke'l-], stationssamhälle i Nörrejylland mellan Viborg och Silkeborg. 1,415 inv. (1921). Järnväg till Rödkjærsbro öppnades 1912. P. E—t.

***Kjellin**, F. A., dog 30 dec. 1910 i Stockholm.

Kjellin, Tor Helge, museiman, konsthistoriker, f. 24 april 1885 i Stora Kil, Värmland, blef filos. licentiat och docent i konsthistoria i Lund 1917 och filos. doktor 1918 samt har sedan 1921 innehaft professuren i konsthistoria vid universitetet i Dorpat, hvilken han kommer att lämna 1 sept. 1924. Han tjänstgjorde 1913 vid Statens historiska museum, ledde undersökningar och konsthistorisk inventering af ett stort antal kyrkor i Värmland och Skåne, ledde äfven arkeologiska gräfningar i Sverige och Estland, nyordnade Malmö museum 1914 och ordnade senare kopparstickssamlingen i Lunds universitets konstmuseum. K. har deltagit i organisationen af Estlands nationalmuseum i slottet Rathshof (vid Dorpat, invigdt 1923), där han ordnat den konst- och kulturhistoriska afd., samt har inrättat ett konsthistoriskt institut vid Dorpats universitet. Han restaurerade 1923 Karris' medeltidskyrka på Ösel och har gjort flera forskningsresor, bl. a. 1921 i Grekland (Athosklostren), Jugo-Slavien och Tjecho-Slovakien. K. har skrifvit monografien *Uno Troili* (2 dlr, 1917, i Sveriges allm. konstförenings årspublikation 25—26), arkeologiska studier och konstnärsbiografier m. m. samt utarbetat beskrifvande kataloger öfver kulturhistoriska utställningar. G—g N.

Kjellman, Gustaf Hilding, språkman, universitetslärare, son till botanisten professor F. R. Kjellman (se denne), f. 22 maj 1885 i Uppsala, blef där student 1903 och promoverades 1913 till filos. doktor på afh. *La construction de l'infinitif dépendant d'une locution impersonnelle en français des origines au XV:e siècle*. Docent i romanska språk vid Uppsala universitet 1913—19, blef han 1919 lektor vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm samt 1923 professor i romanska språk vid Göteborgs högskola. K. har författat ett stort antal filologiska uppsatser samt turist- och idrottsartiklar; 1908 bildade han Uppsala studenters idrottsförening och var 1914—19 sekreterare i Svenska turistföreningen, hvars verksamhet under hans ledning gick afsevärdt framåt. O. Sjn.

***Kjellmark**, K. B., är sedan 1916 folkskolinspektör i Syd-Smålands mellersta inspektionsområde.

***Kjellström**, S. Hans anställning som 1:e violinist vid Colonnes orkestern i Paris varade 1900—04, hvarefter han hufvudsakligen verkat i Stockholm. Han blef 1910 primviolinist i Mazerska kvartettsällskapet och 1911 musikchef där, s. å. vid Kammarmusikföreningens stiftande led. af dess sty-

relse, var 1914—17 1:e konsertmästare i den nykonstruerade Konsertföreningen och återtog detta värf hösten 1924. K. bildade 1911 en efter honom uppkallad stråkkvartett, som fullföljt den upplösta Aulinska kvartettens hedersamma arbete. Han blef 1912 led. af Mus. akad.

Kjellström, Otto, kartograf, f. 10 dec. 1855, d. 28 dec. 1913 i Stockholm, började sin bana som underofficer, men erhöll 1889 afsked som underlöjtnant i armén. K. var bekant som skicklig kartograf och egde utmärkt förmåga att säkert föra ritstiftet, följde 1883 A. E. Nordenskiöld på dennes vandring öfver Grönlands inlandsis samt kartlade den tillryggalagda vägen och den på östkusten upptäckta Konung Oskars hamn (Angmagsalik). Han deltog i A. E. Nathorsts expedition 1898, hvarvid han (jämte A. Hamberg) för första gången uppmätte och kartlade Björnön och Kung Karls land samt vissa delar af Spetsbergen. K. var 1882—1903 anställd vid Sveriges geol. undersökning och, sedan 1904, som kartredaktör vid Generalstabens litografiska anstalt. Han utgaf Resatlas öfver Sverige och utförde bl. a. en mängd kartor till ''Ymer'', Hedins kartor öfver Transhimalaya. Se biografi af A. G. Nathorst i ''Ymer'' (1914). A. H—g.

Kjelvik, härad och pastorat i Finnmark fylke (före 1919 Finmarkens amt), n. ö. om Hammerfest, Hammerfest prosteri, Hålogaland bispedömme, Norge. 661,18 kvkm. 3,132 inv. (1920). Flera fiskelägen, hvaribland K. med 227 inv. (s. å.). Fiske, hvars afkastning utgjorde 3,572,092 kr. 1915. K. G. G.

***Kjernander** (skref sig Kiernander), J. S., f. 1 dec. 1711, d. 29 dec. 1799, hade i arbetet stöd af sin hustru Vendela född Fischer, d. 1761.

Följande år ingick K. giftermål med den rika Anna Wooley. Genom detta giftermål blef K. en af Bengalens rikaste män och kunde med frikostig hand understödja den protestantiska religionsverksamheten på platsen. Den af honom byggda kyrkan, Beth-Tephillah (''bönehuset''), existerar ännu. I den af honom uppförda skolan lämnades fritt underhåll för ända till 250 barn. Se H. Sandegren, ''Sveriges förste missionär i Indien J. S. K. och hans tid'' (1924).

Kjerringöy, härad och pastorat i Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Bodö prosteri, Hålogaland bispedömme, Norge. 174,21 kvkm. 809 inv. (1920). Jordbruk och fiske. K. G. G.

***Kjerrulf.** — 2. Gustaf K. var 1909—13 stadsfullmäktig i Stockholm.

***Kjerschow**, P., var 1909—11 lagman i Borgarting og Agder lagdömme, lämnade 1911 högsta domstolen och utnämndes till riksadvokat.

***Kjerteminde** (Kerteminde) hade 1921 3,068 inv. Järnvägen från Odense utdrogs 1914 till Martofte. P. E—t.

***Kjerulf.** 1. Halfdan K. Se W. Moe, ''H. K. Av hans efterlatte papirer 1847—1868'' (1918), och N. Collett Vogt, ''Levende og döde'' (1922).

***Kjerulf**, C. T. M., dog 22 aug. 1919 i Helsingör. Han utgaf 1915—17 sina minnen *Grön ungdom* och *Gift og hjemfaren* samt 1917 en biografi öfver N. W. Gade, hvarjämte han förträffligt på danska öfversatt Bellmans epistlar och sånger (ej utg.).

Kjesäter (Kesäter), herrgård i Västra Vingåkers socken, Södermanland, nära sjön Kolsnaren, omfattar 4½ mtl, med en areal af omkr. 750 har, hvaraf 230 har odlad jord. Tax.-värde 248,200 kr. K. tillhörde 1702—1906 släkten Bonde. Nuv. egare äro de tre döttrarna till grefve J. C. De la Gardie. O. Sjn.

***Kjula** bildar nu med Sundby, Vallby och Hammarby ett pastorat i Österrekarne kontrakt, Strängnäs stift. 1,283 inv. (1924).

***Kjær**, Nils, dog 10 febr. 1924. Hans sista arbeten voro *Nye epistler* (1912), *Det lykkelige valg* (1913; ''Det lyckliga valet'', uppf. 1914 i Stockholm), skådespelet *For træet er der haab* (1917) och *Svundne somre* (2:a uppl. 1920). Hans *Samlede værker* utkommo 1921—22 i fem band. — Sin största framgång hade K. med den träffande och roliga komedien ''Det lykkelige valg'', som med kvickhet och skärpa satiriserade den moderna demokratiens urartning, med tillämpning långt utanför Norges gränser. K. var en kulturkritiker, som obevekligt förföljde det människofientliga och verklighetsfrämmande principrytteriet, den självviska och okultiverade grönköpingsandan i sitt land. En ifrig resande i främmande länder, var han en vidsynt och mångsidig intellektuell kraft. Hans ''Epistler'' och ''Profiler'', reseskildringar, kulturbetraktelser och kritiker, genomsusas af friska vindar från Europa; han fann det trångt och kvaft i Norge, och den högspända, moraliserande idealismen hos det Ibsen-Björnsonska skedet framkallade hans opposition. R—n B.

***Kjöge** (Köge) hade 5,673 inv. år 1921. Järnväg till Ringsted öppnades 1917. Hamnen utvidgades 1917—18 och omfattar nu 20,5 har. P. E—t.

***Klaatsch**, H., dog 5 jan. 1916 i Eisenach. Af hans senare arbeten må framhållas: *Die entstehung und erwerbung der menschenmerkmale* (1911—12) och *Die anfänge von kunst und religion in der urmenschheit* (1913). L—e.

Klack, *tekn.*, bakre delen af en yxa (se d. o., sp. 645).

***Kladno** tillhör nu länet (*župa*) Louny, Tjecho-Slovakien. 19,104 inv. (1921).

Kladödier, *bot.* Se Skottbyggnad, sp. 1147.

***Kladrub** tillhör nu Tjecho-Slovakien, länet (*župa*) Pardubice.

Klæbu. 1. Pastorat i Strinda prosteri, Nidaros bispedömme, Norge. 201,93 kvkm. 2,090 inv. (1920). K. omfattar socknarna K. och Tiller. — 2. Härad och socken i K. pastorat, Sör-Tröndelag fylke (före 1919 Söndre Trondhjems amt), Norge. 178,25 kvkm. 1,030 inv. (1920). Jordbruk, skogsbruk. Kopparfyndigheter. 2. K. G. G.

Klaffbro. Se Bro, sp. 194 med fig. 4, samt Hammarbyleden. Suppl., sp. 238, med fig. 2 å pl. II (bron nedfälld).

Klaffjackväxel, *mek.* Se Telefon, sp. 705 och fig. 7.

Klaffventil, *mek.* Se Ventil 1.

Klagan, *jur.*, talan, som fullföljes till högre myndighet för vinnande af rättelse i lägre myndighets beslut eller åtgärd. E. K.

***Klagenfurt** tillhör nu österrikiska ”landet” Kärnten. 26,147 inv. (1920).

Klagstorp, herrgård och landtbruksskola i Norra Kyrketorps m. fl. socknar i Skaraborgs län, omfattar med underlydande 1,041 har, hvaraf 441 har åker och 500 har skog. Tax.-v. 426,640 kr. (1923). K., som under 1600- och 1700-talen egdes af släkterna Lilliehöök och Hård m. fl., tillhör sedan 1921 ingenjör Hjalmar Nobel. Från 1863 finnes en statsunderstödd landtbruksskola, från hvilken omkr. 1,000 elever utexaminerats, samt kreatursskötarskola. O. Sjn.

***Klaić**, V., är numera (1924) professor emeritus och arkivarie i jugoslaviska vetenskaps- och konstakademien.

Klaipeda [klaj-], litauiskt namn på Memel.

Klappdans, svensk folkdans, är en pardans till glädtig durmelodi i $^2/_4$ takt och 2 repriser om 8 takter hvar. Paren ställa upp sig bakom hvarandra i ring, med ledig hand i sidan, dansa framåt med polkasteg, man och dam vändande sig ömsom mot och från hvarandra, utföra därefter vanlig polka och stanna vända mot hvarandra, männen innanför i ringen. Man och dam buga och niga inbördes, med händerna i sidorna, klappa tre slag i egna händer, slå hvarandras handflator mot hvarandra och klappa dessemellan ett slag i egna händerna, vrida sig ett hvarf rundt motsols, hvarvid de smälla till hvarandra med högra handens innersida, och stampa tre gånger, göra sedan komplimang med åtföljande handklappning, höta åt hvarandra med ena och andra pekfingret och upprepa rundvridning. Dansen omtages från början, dock så, att hvar man dansar med närmast bakomvarande dam, o. s. v. i följd. E. F—t.

***Klaproth.** 1. M. H. K. Raderna 4—7 *böra lyda* Rose, efter hvars död, 1771, K. öfvertog apoteket, tills detta 1792 öfvergick till Roses son Valentin Rose d. y. Vid dennes död, 1807, fick K. i uppdrag att uppfostra hans bägge omyndiga söner. (Jfr Rose, sp. 855.) K. A. V—g.

***Klara**, S:t. År 1924 omfattade församlingen 44 har, 1 rote, benämnd 2:a och 3:e roten eller Klararoten af Stockholms stad; enligt K. M:ts beslut i juli 1924 skall dit 1 jan. 1925 från Kungsholms (Ulrika Eleonora) församling öfverflyttas de ö. om Klara sjö belägna kvarteren Blekholmen norra, Saluhallen och Blekholmen södra, hvarigenom arealen ökas till 46 har. Församlingen hade 11,352 mantalsskrifna inv. 1 jan. 1924. Bland offentliga byggnader i K. märkas stort modernt, 1910—11 uppfördt folkskolehus, Centralsaluhallen och tullhuset vid Kungsgatan. Under uppförande är (1924) ett stort konserthus vid Hötorget.

***Klara kloster.** Klostrets sista abbedissa hette Anna Reinholdsdotter Leuhusen. En af henne buren synnerligen dyrbar och kulturhistoriskt intressant guldkedja är fideikommiss inom släkten Leuhusen och innehas af hufvudmannen. — Vid schaktningsarbeten för Klara folkskola anträffades 1908 grundmurar, som genom sitt byggsätt visa sig vara medeltida och alltså högst sannolikt härröra från de gamla klosterbyggnaderna. Vid planeringsarbeten 1917 framgräfdes ytterligare byggnadsgrunder, som synas ha stått i samband med de nyssnämnda. (Se ”Samfundet Sankt Eriks årsbok”, 1918.) O. J—e.

Klara malmfält (förut Holmstorpsfältet), järnmalmsfält i Vintrosa och Tysslinge socknar, Örebro län, torde vara det enda järnmalmsfält i Sverige, som är beläget inom ett område, där berggrunden (i ytan) utgöres af siluriska bergarter. Under ett 17 m. mäktigt lager af kambrisk sandsten anträffas urkalksten med af pegmatitgångar genomsatt grönskarnförande svartmalm, som äfven håller något blodsten. Klaragrufvan inmutades 1900 och erhöll utmål 1902 samt har nu uppnått något öfver 200 m. djup. Fr. o. m. 1918 har en del gods från grufvan anrikats i ett kombineradt magnetiskt och våt-anrikningsverk. Största brytningen verkställdes 1920, då af 59,626 ton brutet berg erhöllos 21,683 ton primamalm med 57,6 proc. järn, 0,046 proc. fosfor och 0,02 proc. svafvel samt 23,671 ton anrikningsgods. I anrikningsverket behandlades s. å. 20,009 ton rågods, hvaraf framställdes 10,009 ton slig med 64,6 proc. järn, 0,027 proc. fosfor och 0,015 proc. svafvel. Gruffältet, som består af 3 utmål, Klara-, Säby- och Oskarsgrufvornas, är med en 1,5 km. lång bana förbundet med linjen Örebro—Svartå af Statens järnvägar och eges af A.-b. Klara grufvor; aktiekapital 2,250,000 kr. K. S—ll.

***Klarälfven.** I de svenska tillflödena till K. flottades i genomsnitt i Siktån (1912—16) 6,000 à 7,000 kbm., i Lutån (1912—16) 3,000 à 4,000 kbm., i Tåsan (1914—16) 30,000 kbm., i Letälfven (1911—15) 5,000 à 6,000 kbm., i Femtån 26,000 kbm. (1905) och 4,000 kbm. (1915), i Varån (1914—16) 11,000 à 12,000 kbm. och i Halgån (1909—16) 35,000 kbm. Mängden af flottningsvirke varierar starkt under olika år. I den svenska delen af K. (hufvudvattendraget) uppgår den under i genomsnitt 9 månader af året tillgängliga vattenkraften till omkr. 85,000 hkr, hvaraf omkr. 30 proc. tillgodogjorts. Vattenkraften tillhör i hufvudsak Uddeholms a.-b. och Mölnbacka-Trysilkoncernen.

Från *Norge* flottades 1911—15 årligen i genomsnitt 51,150 tolfter timmer. I utbyggdt tillstånd representerar den norska delen af K. 49,000 eff. hkr, hvaraf 28,000 hkr egas af norska staten. Se S. De Geer, ”K:s serpentinlopp och flodplan” (akad. afh. 1911). C. K. K. G. G.

Klarälfvens järnvägar. Se Nordmark—Klarälfvens järnvägar. Suppl.

***Klason**, J. Peter, afgick från professuren 1913. Han har sedan (1915—23) varit lärare i organisk och teknisk kemi vid Skogshögskolan. Bland K:s arbeten 1911—24 äro hans undersökningar om vedens kemi och teknologi de viktigaste. Bidrag till kännedomen om svensk terpentinolja och om granvedens eteriska olja har han publicerat (delvis tills. med B. Segerfelt) 1912. Särskildt må framhållas K:s arbeten öfver den från kemisk och teknologisk synpunkt viktiga vedbeståndsdelen lignin (se d. o., äfven i Suppl.), dess förekomst, konstitution och reaktioner; bäraren af de senare är hufvudsakligen akroleinkomplexen R. CH : CH . CHO. En sammanfattning öfver sina resultat ang. lignin har K. gett i Ing. vet. akad:s ”Handlingar” n:r 13, 1922. Grundläggande är K:s arbete *Försök till en teori för*

torrdestillation av trä (i ”Jernkontorets annaler”, 1913, och Vet. akad:s ”Arkiv f. kemi”, 5, n:r 7). K. skiljer här mellan 2 stadier, det primära (som inträder renast i högt vakuum), och det sekundära (vid ytterst långsam temperaturstegring) samt uppställer för båda stadierna fullständiga formler. Ytterligare därmed sammanhängande uppsatser finner man i den af K. utg. publikationen ”Kemiskt-tekniska undersökningar rörande Sveriges industriellt viktigaste träslag” (bd IV, 1923). Andra arbeten behandla analytiska frågor (bestämning af arsenik och koppar). I en del industrigrenar har K. fortfarande intagit en ledande ställning (ordf. i Sv. bryggareföreningen). Han är hedersled. af Landtbruksakad. (1918), af Verein der zellstoff- und papier-chemiker und ingenieure samt af Association la cellulose och kallades 1920 till en af Ing. vet. akad:s 8 första hedersledamöter. H. E.

***Klasskonferens** förekommer enligt numera gällande bestämmelser jämväl vid folkskoleseminarium och kommunal mellanskola samt kan förekomma äfven vid högre folkskola. K. E. S—g.

***Klassval.** De i artikeln omnämnda klassvalsbestämmelserna i Preussen, Rumänien och Österrike ha numera ersatts af samfällda val med allmän rösträtt. Af äldre klassvalsbestämmelser återstår knappast mera än stadgandet om, att skotska och irländska peerer välja representanter till det i öfrigt på ärftlighetens och själfskrifvenhetens grund utan val tillkomna öfverhuset. I ny form möter emellertid klassvalstanken i kravet på särskild näringsrepresentation, hvilket i viss mån tillmötesgåtts i Tyskland genom upprättande af ett, dock endast rådgifvande, ”riksekonomiråd” och i flera länder framkallat förslag, åtminstone under den teoretiska diskussionen, om representation i parlamenten (vanligen i deras öfre kamrar) för handelskamrar, arbetsgifvar- och arbetarorganisationer o. s. v.

***Klatovy** är nu det officiella namnet på distriktet och staden Klattau i Tjecho-Slovakien, länet (*župa*) Plzň. Distriktet K. hade 44,404 inv. och staden K. 13,631 inv. 1921.

***Klatt,** F. W. De till Stockholms högskola donerade herbarierna ha öfverlämnats till Riksmuseets botaniska afdelning.

Klaun, nyare svensk form för clown (se d. o.).

Klaŭ'sen, Kristoffer Markvard, dansk politiker, f. 28 sept. 1852 nära Maribo, d. 19 jan. 1924 i Köpenhamn, tog 1873 skollärarexamen och var 1878—98 lärare vid Köpenhamns kommunala skolväsen samt dessutom 1882—1909 ledare af en privatskola. Han slöt sig till socialdemokratien, var 1890—1920 led. af partistyrelsen, 1893—1900 led. af Köpenhamns stadsfullmäktige och 1900—14 rådman i stadens magistrat. K. var från 1895 led. af folketinget, satt 1895—1920 i finansutskottet och var 1913—20 dess ordf. samt 1915—20 folketingets förste vice talman. Han förde under många år partiets talan i finansfrågor, intresserade sig i öfrigt särskildt för undervisningsväsendet och var där en ifrig förkämpe för obligatorisk fortsättningsskola (”ungdomsskola”). P. E—t.

***Klausenburg.** 1. Komitatet tillhör nu Rumänien och heter officiellt Cojocna. — 2. Staden K. tillhör nu Rumänien. Omkr. 65,500 inv. (1920). Den nu vanliga rumänska namnformen är Cluj.

Klaustrofobi (af lat. *claŭ'strum,* stängsel, och grek. *fo'bos,* fruktan), *psykiatr.* Se Ängslan, sp. 1229.

Klaŭ'well, Otto Adolf, tysk musikskriftställare, f. 1851 i Langensalza, d. 1917 i Köln, studerade vid konservatoriet i Leipzig och samtidigt vid universitetet, där han 1874 blef filos. doktor. Han blef 1875 lärare vid konservatoriet i Köln, 1905 vice direktör där och fick 1894 professors titel. K. komponerade orkester- och kammarmusikverk, några operor, pianostycken m. m. Märkligare äro hans skrifter, bl. a. *Der vortrag in der musik* (1883), *Die formen der instrumentalmusik* (1894), *Geschichte der sonate* (1899) och *Geschichte der programmusik* (1910).

E. F—t.

Teologen Thorvald Klaveness.

***Klaveness.** 1. Th. K. dog 17 febr. 1915. I sina senare lefnadsår närmade han sig alltmer till den liberala teologien. Utom tidskriften ”For kirke og kultur”, som han uppsatte 1894 tills. med Kristopher Bruun, utgaf han från 1903 ”Norsk kirkeblad”, som blifvit organ för den liberala teologien.

Klaveness, Thoralv, norsk författare, f. 12 april 1866 i Sandeherred, var 1890—1905 egare och redaktör af vänstertidningen ”Vestfold” och därpå till 1910 sekreterare i Nordmandsforbundet. Af hans arbeten (dikter, dramer m. m.) må nämnas romanen *Blandt rödhuder* (1895), *Blandt utvandrede nordmænd* och *Det norske Amerika.* M. H.

Klavicymbal, *mus.* Se Clavicymbalum.

***Klazomenai** var ryktbart för sin keramiska industri. Särskildt berömda voro sarkofagerna och vaserna därifrån.

***Klebs,** E., dog 23 okt. 1913 i Bern.

Kleck [kletsk], officiella polska namnet på Klezk.

***Kleen.** — 2. F. H. Rikard K. dog 19 mars 1923 i Ulricehamn. Af hans arbeten må nämnas ytterligare *Kodifierad handbok i krigets lagar till lands och sjös* etc. (1909) och *Kodifierad framställning i mellanfolklig rätt, offentlig och enskild* etc. (3 dlr, 1911—20). 1920 donerade han till Stockholms stad 150,000 kr. för resande af en Engelbrektsstaty.

4. Emil Andreas Gabriel K., broder till K. 2, läkare, f. 21 nov. 1847 på Karlsborg, d. 8 dec. 1923 i Stockholm, filos. doktor i Uppsala 1875, med. licentiat där 1881 och doktor i Wien 1883, praktiserade i Stockholm och (om somrarna) i Karlsbad. Han skref bl. a. *Handbok i massage* (1888—90; 3:e uppl. 1899; öfv. till flera språk), *Om diabetes mellitus och glykosuri* (1897)

och (med bidrag af J. Arvidson, P. Haglund och E. Zander) *Handbok i massage och sjukgymnastik* (1906), vidare *Swedenborg. En levnadsskildring* (2 dlr, 1917—20), reseskildringen *Ströftåg och irrfärder hos min vän Yankee Doodle (samt annorstädes)* (2 dlr, 1903; 1:a delen i 3:e uppl. 1904) samt åtskilliga ”kåserier”. 1907 kreerades han till med. hedersdoktor i Uppsala. — K:s dotter, Else K., f. 26 febr. 1882 i Wien, gift 1902—08 med arkitekten T. A. Grut och 1911—14 med förläggaren H. Koppel, är verksam som medarbeterska i tidningar och har utgett flera arbeten i bokform.

5. Nils Rikardsson K., son till K. 2, jordbrukare, ingenjör, f. 25 okt. 1872 i Stockholm, blef student 1890 samt utexaminerades från Tekniska högskolan 1894 och från Ultuna landtbruksinstitut 1896. K., som eger och brukar sedan 1897 Valinge i Stigtomta, Södermanland, har vunnit stort anseende för sitt rationella och intensivt drifna jordbruk med utsträckt trädgårdsodling och framstående nötkreatursafvel och särskildt som föregångsman på betesskötselns område. Hans betesmarker ha varit platsen för omfattande försök, för hvilka redogörelse lämnats i ”Meddelanden” n:r 135 och 151 från Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet. Han har ock författat åtskilliga uppsatser i landtbrukspressen, hufvudsakligen rörande kreaturens utfodring och betesmarkers skötsel. Sedan 1910 är han led. af Landtbruksakad. 5. H. J. Dft.

Klef, herrgård i Dagsnäs socken, Halland, 14 km. s. ö. om Varberg, omfattar 12½ mtl med en areal af 900 har, hvaraf 300 har åker; tax.-v. 345,000 kr. (1922). Hallands läns landtbruksskola var förlagd där 1879—95. Före 1877 egdes K. af släkten Muhl, därefter af släkten Torbiörnsson. Nuv. egare äro E. och F. Torbiörnsson. O. Sjn.

Klefbeck [klev-], Ernst Alarik, präst, politiker, f. 25 dec. 1866 i Skara, blef student i Uppsala 1884 och efter teologiska studier där bruksprédikant vid Jonsereds fabriker 1892. K. var pastorsadjunkt i Katarina församling i Stockholm 1897—1912 och därefter komminister där till 1917, då han vid församlingens delning blef kyrkoherde i den nyupprättade Sofia församling. Han har varit lifligt verksam i det kyrkligt sociala arbetet och inom nykterhetsrörelsen samt tillhör det socialdemokratiska partiet. Både som stadsfullmäktig i Stockholm (sedan 1907) och som led. af Första kammaren (sedan 1912) har K. egnat sitt hufvudintresse åt fattigvårds- och andra sociala ärenden. Han var vid 1919 års urtima riksdag led. af särskildt utskott och har sedan 1920 varit led. af Första lagutskottet.

***Kleffel**, A., dog 15 juli 1913 i Nikolassee vid Berlin.

Klefvafjorden, den af många småöar uppfyllda fjärden mellan Styrsön och fastlandet, Bohuslän, öfvergår söderut i Askimsfjorden, norrut i Hake- och Älfsborgsfjordarna. O. Sjn.

***Klein** (sp. 234), Vilhelm, dog 10 febr. 1913 i Köpenhamn. P. E—t.

***Klein** (sp. 235), H. J., dog 1 juli 1914 i Köln.

***Klein** (sp. 235), Chr. F., lämnade professuren 1913.

***Klein** (sp. 235), Gottlieb, dog 6 april 1914 i Saltsjöbaden. — K:s son Ernst Immanuel K., f. 24 dec. 1887 i Stockholm, filos. kandidat i Uppsala 1909, medarbetare i ”Dagens nyheter” 1911—16 och ”Svenska dagbladet” 1916—18, är sedan 1921 amanuens vid Nordiska museet. Han har lämnat uppmärksammade bidrag till den periodiska litteraturen och i bokform utgett bl. a. *Revolutionsdagar i Ryssland* (1917), *Vita och röda, en bok om sista finska kriget* (1918) och *Stenåldersliv* (1920).

***Klein** (sp. 236), Franz, var nov.—dec. 1916 justitieminister i Körbers ministär och mars—okt. 1919 ställföreträdande utrikesminister samt andre österrikisk delegerad vid fredsunderhandlingarna i S:t Germain.

Klein [kla'jn], Jakob Theodor, tysk zoolog, f. 5 aug. 1685 i Königsberg, d. 27 febr. 1759, idkade juridiska studier och företog mångåriga resor samt utnämndes 1713 till ”stadtsecretair” i Danzig. Han egnade sig flitigt åt naturhistoriska, företrädesvis zoologiska, arbeten. Det af honom uppställda, på sin tid mycket uppmärksammade zoologiska systemet har enligt hans eget uttalande till närmaste uppgift att ”med tillhjälp af i ögonen fallande karaktärer igenkänna och benämna utländska eller ej förut sedda djur”. Endast yttre egenskaper böra enligt K. få användas som systemets indelningsgrund. Sålunda valde K. som hufvudindelningsgrund fötternas antal och byggnad. Att ta hänsyn t. ex. till tandsystemet förkastade K. af det skälet, att man för dess undersökning måste öppna munnen med fingret eller med den anatomiska knifven, ett förfarande, som ej tillhörde den ”zoologiska metoden”. ”Adam hade ju utan att gräfva bland tänder och inälfvor särskilt och namngett de djur, som Gud gett honom.” Hans system är alltså artificiellt i ordets betänkligaste bemärkelse. Mot Linnés systematik riktade K. bittra angrepp och fann delvis medhåll i denna opposition mot sin öfverlägsne samtida, beroende på, att K:s metodik och betraktelsesätt äro kännetecknande för ett antal naturhistoriker långt in i senare tid. Hans arbete öfver tagghudingar stod länge i anseende som hufvudkälla för vår kunskap om dessa djur. L—e.

Kleinkunst [kla'jnkonst], ty. Se Småkonst.

Klein-Lau'fenburg [kla'jn-]. Se Laufenburg.

Klein-Mariazell [kla'jn-]. Se Mariazell 2.

***Kleinpaul**, R., dog 18 juli 1918 i Leipzig.

Klein-Zabrze [kla'jn-sabʃe]. Se Zabrze.

***Kleist**, von. — 4. H. B. W. von K. Jfr vidare F. von Biedermann, ”K:s briefe an seine braut” (1906) och ”K:s gespräche” (1912), Minde-Pouet, ”Briefe an seine cousine Marie von K.” (1914), H. Meyer-Benfey, ”Das drama H. v. K:s” (1911—13), H. Davidts, ”Die novellistische kunst H. v. K:s” (1913), C. F. Reinhold, ”H. v. K.” (1919), och Ph. Witkop, ”H. v. K.” (1921). 1911 utgafs i sv. öfv. ”Michael Kohlhaas” (med inledn. af F. Böök), 1922 ”Michael Kohlhaas och andra noveller”. Se P. Hallström, ”Levande dikt” (1914).

Kleistska flaskan [kla'jst-]. Se Laddflaskan.

Kleiven, Ivar, norsk kulturhistoriker, f. 10 juli 1854 i Vaagaa i Gudbrandsdalen, där han är hemmansegare, har arbetat som bygdehistoriker och folklorist och har på dialekt utgett *Segner fraa Vaagaa* (1894; tillökad uppl. under titeln *I gamle Vaagaa*), *I heimegrendi* (1908) och *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen, Lom og Skjaak* (1915),

de viktigaste bidrag, som finnas till kännedomen om den norska bondekulturen. M. H.

*Klek tillhör nu Jugo-Slavien.

Kleman, Ellen Augusta, författarinna, f. 24 juli 1867 i Karlskrona, har redigerat veckotidningen ”Dagny” 1908—13 och tidskr. ”Hertha”, Fredrika-Bremer-förbundets organ, sedan 1914 och är medlem af Fredrika-Bremer-förbundets styrelse (ordf. i Stockholmskretsen sedan 1921). Fröken K. har på senare år med varmt intresse egnat sig åt Fredrika-Bremer-forskningen och utgett (tills. med Sigrid Leijonhufvud) kalendern ”Fredrika Bremers bild” (1913) och (tills. med Klara Johansson) ”Fredrika Bremers brev” (4 dlr, 1915—20). S.L—d.

Kle'matis, *bot.* Se Clematis.

Kle'metti, Heikki Valentin, finländsk musiker, f. 14 febr. 1876 i Kuortane, student 1894 och filos. magister 1899, studerade vid Sterns konservatorium och akademien för kyrkomusik i Berlin och var anställd som organist i Björneborg 1906—08. K. är en mycket framstående körledare och har särskildt utbildat renheten och egaliteten till en oöfverträffad höjd. Han är sedan 1898 ledare för Ylioppilaskunnan laulajat (”Studentkårens sångare”); K. anförde denna rent finska kör vid nordiska studentsångarmötet i Stockholm 1924), bildade Suomen laulu (”Finska sången”), manskören 1900 och blandade kören 1907, med hvilka han gjort konsertresor till Skandinavien och ända till Belgien och Ungern, Helsingfors' motettkör 1903 och Laulumiehet (”Sångarna”) 1916. K. är äfven tonsättare, musikkritiker och skriftställare (bl. a. en musikens historia på finska). Han erhöll professors titel 1923. T. C.

***Klemming.** 1. G. E. K. I Kungl. bibliotekets läsesal aftäcktes 6 april 1924 en af Alice Nordin modellerad marmorbyst af K. ”Carl Snoilskys och G. E. Klemmings brefväxling” utgafs 1919. — 3. Viktor Leonard K., brorson till G. E. K., ämbetsman, f. 7 maj 1853 i Stockholm, d. där 6 okt. 1922, student 1871, aflade vid Teknologiska institutet examen 1873, hvarefter han omedelbart inträdde i Statens järnvägars tjänst, där han blef ritare 1875 samt avancerade till öfverdirektör och chef för maskinafdelningen 1903 och, efter Järnvägsstyrelsens omorganisation, var öfverdirektör och souschef 1908—13. I tekniskt afseende gjorde K. Statens järnvägar synnerligen stora tjänster, främst beträffande den rullande materielens ekonomi — anskaffandet af moderna, bränslebesparande lokomotiv i st. f. äldre oekonomiska typer och kraftigare vagnar — samt verkstädernas förseende med arbets- och tidsbesparande maskinell utrustning. Vid elektrifieringen af Riksgränsbanan och inrättandet af ångfärjeförbindelsen med Tyskland hade hans personlighet därjämte mycket att betyda. K:s framgångsrika verksamhet vid statsbanorna har indirekt varit betydelsefull äfven för landets enskilda järnvägar, därigenom, att de efter hand integrade trafikkrafven, tack vare hans stora insatser, snabbare kunde mötas med lämpligare transportmateriel. — 4. Vilhelm Edvard K., den föregåendes broder, arkitekt, f. 17 mars 1862 i Solna församling vid Stockholm, student 1879, studerade vid Tekniska högskolan och byggnadsyrkesskolan till 1883. Bland hans arbeten märkas i Stockholm *Allmänna telefonbolagets station* (1886—87), ombyggnad af *Klara badinrättning* (1889) och *Centralbadet* (1902—04). Han har dessutom gjort ritningar till badanstalter i Göteborg, Karlskrona, Sköfde, Sandviken, Mont Estoril invid Lissabon m. fl. samt uppfört ett antal bonings- och affärshus samt fabriker. K. har innehaft många förtroendeposter, har varit verkställande direktör i Klara badinrättning m. fl. bolag och med ifver verkat i tal och skrift för Stockholms förskönande, för byggnads- och stadsplanelagar m. m. 3. F.P. 4. G—g N.

Klemmings, H., antikvariat, den äldsta i Sverige nu befintliga antikvariska bokhandeln, grundlades 1845 i Stockholm af Henrik Klemming (broder till öfverbibliotekarien G. E. Klemming) och J. M. Törner. Firman upplöstes 1846, och i nov. 1847 utsände Klemming ensam den första katalogen från sitt antikvariat i Storkyrkobrinken. Rörelsen har sedan fortsatts på olika platser i Stockholm. Firman ombildades 1893 till a.-b. Utom böcker har den ett stort lager af kartor och utsikter af Sverige samt stor samling af svenska porträtt i kopparstick och litografi. Under årens lopp ha 172 kataloger utgetts af detta antikvariat, däribland de 1917—18 utg., rikt illustrerade häftena ”Meddelanden för bokvänner” med bidrag af framstående fackmän (1919 utg. som självständig tidskrift). Direktörer för firman äro f. n. (1924) Herbert Sundell och Edvard Larsson.

Kle'mperer, Georg, tysk läkare, f. 10 maj 1865 i Landsberg an der Warthe, sedan 1897 professor i Berlin, har varit direktor 1906—10 för sjukhuset Moabit, 1910—14 för institutet för kräftforskning och från 1920 för en med. klinik vid Charité. Han har skrifvit bl. a. *Der jetzige stand der krebsforschung* (1912) och *Grundriss der klinischen diagnostik* (23:e uppl. 1923) och (jämte L. Dünner) *Grundriss der klinischen therapie innerer krankheiten* (1922) samt utger ”Therapie der gegenwart” (sedan 1899) och ”Zeitschrift für klinische medizin”. — Hans broder Felix K., likaledes professor i Berlin, f. 1866, har egnat sig bl. a. åt tuberkulosforskning.

Kle'nau, Paul August von, dansk tonsättare, f. 1883 i Köpenhamn, blef student 1900, utbildades i komposition af Bruch, Thuille och von Schillings, var en tid operakapellmästare i Freiburg (Baden) och stiftade 1920 i Köpenhamn Dansk filharmonisk selskab, som han dirigerar. Han har komponerat operorna *Sulamith* och *Kjartan og Gudrun*, baletten *Lille Idas blomster*, symfonier, kammarmusik och sånger. P. E—t.

Klepp. 1. Härad och pastorat i Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), Jæren prosteri, Agder bispedömme, Norge, strax s. om Stavanger. 115,96 kvkm. 3,400 inv. (1920). Jordbruk, trädgårdsskötsel; äggproduktion. Pastoratet omfattar socknarna K., Orre och Bore. — 2. Socken i K. pastorat. 52,60 kvkm. 1,968 inv. (1920). 1. K.G.G.

Klercker, Rutger Kjell Otto Göran af, sonsons son till den i hufvudarbetet (släktöfversikten) nämnde Adolf af K., läkare, universitetslärare, vetenskaplig författare, f. 4 jan. 1871 i Kristianstad, student 1889, med. licentiat 1899 och doktor 1905, i Lund, blef biträdande lärare vid pediatriska kliniken där 1900, docent i praktisk medicin 1905, docent 1913 och professor 1916 i praktisk medicin och pediatrik samt öfver-

läkare vid pediatriska kliniken och tuberkulosskliniken därsammastädes. Han har studerat hos Czerny (Breslau), Heubner (Berlin) och Finkelstein (Berlin). Bland K:s vetenskapliga skrifter må nämnas arbeten öfver pentosuri (*Studien über die pentosurie*, 1904, *Beitrag zur lehre von pentosurie*, 1912, *Über die pentose der guanylsäure*, 1912), öfver kreatinets och kreatininets förhållande i den normala ämnesomsättningen (1907) och vid febersjukdomar (1909). K. har verkat äfven som läroboksförfattare (vissa kapitel i den af K. Faber, P. F. Holst och K. Petrén utgifna "Lærebog i intern medicin", 2:a uppl. 1919—20 o. s. v.). C. S—g.

Klerestōrium (eng. *clerestory*), *bygnk.*, den öfversta delen af hufvudskeppets väggar i en go-

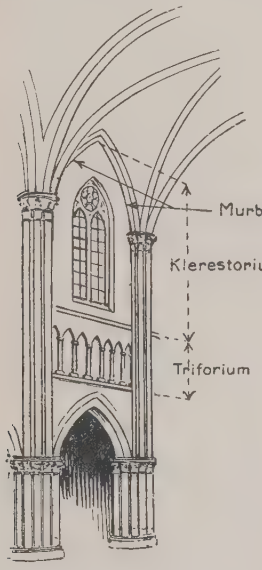

tisk katedral (mellan triforiet, där sådant finnes, och den till hvalfsystemet hörande murbågen). Hufvudskeppet belyses genom *clerestory windows*. Ett typiskt exempel ger Trondhjems domkyrka (se d. o., fig. 4 å sp. 14). I. G. C.

Kleven, hamn. Se Mandal.

***Klezk** är nu stad i polska vojevodskapet Nowogródek. 5,671 inv. (1921). Den officiella namnformen är Kleck.

Klichēra, Klischera (se Kliché), afklappa, taga aftryck af; på kemigrafisk väg framställa en kliché (efter bildoriginal).

***Klick**, K. H., dog 1808 i Ryssland.

Klimkovice [-vitse], stad i Tjecho-Slovakien, före 1919 i Österrikiska Schlesien; dess tyska namn var Königsberg (se d. o. 5).

***Klimt**, G., dog 6 febr. 1918 i Wien.

***Klinckowström.** — 8. Axel A. C. R. E. K. har vidare utgett *Bland vulkaner och fågelberg* (2 bd, 1911, reseminnen från Island och Färöarna), *Med tyskar och engelsmän till Jan-Mayen* (1914) och *Djurbilden i konsten* (1919), anekdotsamlingen *Högvälborne herr grefve Kuno Kater von Katerfelds äfventyr* (1920) samt äfventyrs- och detektivböckerna *Den hemlighetsfulla fotbollen* (2 uppl. 1920), *Giftskatten* (1921), *Damen med djävulshuvudena* (s. å.), *Dollarfurstinnans jakt* (1922) och *Filmstjärnans arv* (s. å.).

***Klindworth**, Karl, dog 27 juli 1916 i Stolpe vid Oranienburg.

Kling, Karl (Carl) Albin, professor, läkare, mikrobiolog, f. 17 maj 1879 i Falun, student i Uppsala 1899, med. licentiat vid Karolinska institutet 1908, doktor 1910 på afh. *Untersuchungen über die bakterientötenden eigenschaften der weissen blutkörperchen* (i "Zeitschrift für immunitätsforschung"), förordnades till docent i serologi och immunitetslära vid Karolinska institutet 1911 samt blef 1919 t. f. och 1924 ord. föreståndare för Statens bakteriologiska laboratorium. K. började sin vetenskapliga forskning med en undersökning af lymfkörtlarnas utveckling hos människan. Sedermera har han egnat sig åt studiet af barn- och infektionssjukdomar och på sista tiden hufvudsakligen mikrobiologi och immunitetsforskning. Han har utarbetat en skyddsympningsmetod mot vattkoppor, i det att han visade, att vid öfverympning af innehållet i en vattkoppsblåsa kopperuption uppstår endast på ympningsstället, ej, som vid naturlig smitta, öfver hela kroppen. Under den tid han var anställd som läkare vid Stockholms epidemisjukhus (1914—17) utarbetade han en mycket använd metod för behandling af svåra scharlakansfeberfall med konvalescentserum. Tills. med A. Pettersson, W. Wernstedt och C. Levaditi utförde han under den stora barnförlamningsepidemien 1911—13 omfattande undersökningar, hvilka i flera hänseenden bragte upplysningar om sjukdomens epidemiologi och spridningssätt. Efter utbrottet af den epidemiska hjärnfebern (*encephalitis epidemica*) i Sverige igångsatte han ännu ej afslutade undersökningar ang. denna sjukdoms etiologi och har förebragt starka skäl för, att det af honom funna virus är den verkliga sjukdomsalstraren, en invisibel mikrob, som är patogen äfven för kaniner och hos dem framkallar en kronisk sjukdom med liknande symtom och samma patologiska förändringar i centralnervsystemet som hos människan. Bland K:s viktigare arbeten må anföras *Ueber die elektrische erregbarkeit der motorischen nerven während des anaphylaktischen zustandes* och *Das auftreten der kinderlähmung unter der erwachsenen bevölkerung in Stockholm und Göteborg in den jahren 1911 und 1912* (båda i "Zeitschrift für immunitätsforschung", bd 13 och 24), *Ueber schutzimpfung gegen varicellen* (i "Berliner klinische wochenschrift" 1913), *Om serumbehandling vid skarlakansfeber* (tills. med G. Widfelt i "Hygiea" 1918), *Ueber encephalitis epidemica* (i "Wiener archiv für innere medizin" 1923) och (tills. med medarbetare) ett större antal meddelanden ang. encephalitis epidemica i "Comptes rendus de la Société de biologie" 1921—24. A. P—n.

Klinga, härad och socken i Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), s. om Namsos, Norge. 352,49 kvkm. 1,821 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. bildar med Namsos och Vemundvik pastoratet Namsos, Indre Namdal prosteri, Nidaros bispedömme. K. G. G.

***Klingberg**, A. G., dog 18 jan. 1920 i Södertälje.

Klingenberg, Odd Sverressön, norsk jurist och politiker, f. 8 juni 1871 i Trondhjem,

blef 1894 juris kandidat, 1902 höjesteretsadvokat och 1921 fylkesman i Sör-Tröndelag fylke. Han var flera år kommunalstyrelseordförande i Trondhjem samt stadens representant i stortinget 1906—09 och är det ånyo från 1919. K. är en bland högerpartiets verksammaste medlemmar och var juni 1920—juni 1921 chef för socialdepartementet i O. B. Halvorsens första ministär. Han erhöll mars 1923 samma post i Halvorsens andra ministär och innehade den äfven i ministären Berge maj 1923—juli 1924. K. har verkat bl. a. för lagstiftning om ålderdomsförsäkring och för upphäfvande af rusdrycksförbudslagen. M. H.

***Klingenstierna,** S. Se ''S. K:s levnad och verk. Biogr. skildring utg. av K. Vet. akad. I. Levnadsteckning av H. H. Hildebrandsson'' (1919).

***Klinger,** M., dog 4 juli 1920 i sin villa vid Naumburg. Förteckning på hans raderingar, stick och stentryck af H. W. Singer utkom 1909. Bland monografier kan tilläggas W. Pastor, ''K.'' (1918). G—g N.

Klingerfjärden, hafsvik i Medelpad, utgör Indalsälfvens mynningsvik och begränsas mot söder af Alnön. O. Sjn.

Klingsor [-år], tysk medeltida sagogestalt (trollkarl), kanske skapad af Wolfram von Eschenbach; uppträder bl. a. hos Novalis och i ''Parsifal'' af R. Wagner (se denne, sp. 307).

***Klingspor.** — 5. Filip O. L. K. dog 12 jan. 1924 i Stockholm. K. tillhörde Första kammaren äfven under riksdagarna 1911—1919 (lagtima) och var därunder 1911—17 led. af statsutskottet.

6. Karl G. A. K. dog 1 febr. 1911 i Ulricehamn. Han tillhörde Första kammaren till sin död.

Klinika'nt, person, som i utbildningssyfte tjänstgör på en klinisk anstalt, klinik (se d. o.).

Klinkerlera. Se Lera, sp. 229.

Klinklås. Se Lås, sp. 155.

Klinocefali, *antropol.*, en afart af dolikocefalien (se Hufvudskål, sp. 1230), kännetecknad genom en sadelformig fördjupning tvärs öfver hjässans framdel och framkallad sannolikt af för tidig sammanväxning af hjässbenen. Jfr G. Backman, ''Om bathry- och clinocephali'' (i ''Uppsala läkareförens förhandl.'', bd XII—XIV).

Klinotrop [-tråp], *bot.* Se Ortotrop.

Klint, Peder Vilhelm Jensen, dansk arkitekt, f. 21 juni 1853 vid Skjelskör, tog ingenjörsexamen 1877, gick på akademiens målarskola 1878—85, utställde på Charlottenborg, var ingenjör 1890—97 och verkar sedan dess som arkitekt och teckningslärare. Af hans ej stora produktion märkas *S:t Hanskyrkan* i Odense och den 1921 påbörjade egendomliga och storslagna *Grundtvigskyrkan* i Köpenhamn. P. E—t.

Klintalagren, *geol.* Se Silursystemet, sp. 550.

***Klintberg,** A. F. H., dog 1 dec. 1912.

***Klintberg,** M. V., tog afsked från lektoratet 1912.

Klintberg, Gunnar Fredrik Teodor, skådespelare, regissör, f. 24 maj 1870 i Stockholm, student 1890, elev vid Dramatiska teatern 1893—95, anställd vid A. Ranfts teatrar 1895, vid Svenska teatern i Helsingfors 1898—1900 och därefter åter hos Ranft som skådespelare och från 1906 jämväl som regissör samt sedan 1911 som förste regissör vid Svenska teatern och har där iscensatt bl. a. Shakspere- och Strindbergstycken. Han har med framgång uppträdt såväl i det klassiska dramat som i moderna karaktärsroller. Bland goda prestationer på det förra området äro *Percy* i ''Konung Henrik IV'', *Frans Moor*, *Othello*, *Wallenstein*, *Gustaf Vasa* (vid reprisen 1912). Han har varit den förste *Alceste* (Molières ''Misantropen'') på svensk scen. Bland väl lösta moderna uppgifter böra nämnas titelrollen i Sudermanns ''Fritzl'' och *Gilbert* i ''Litteratur'', *Paracelsus*, *Mannen* i Schönherrs ''Kvinnodjäfvulen'', advokat *Behrent* i ''Ett handelshus'', *Celius* i ''Det lyckliga valet'', *Cesare Colonna* i ''Den stora mängden'' och *Paulus* i ''Riddaren af i går''. K. har öfversatt flera stycken: ''Misantropen'' (tr. 1905 och 1918), ''Paracelsus'', Schillers ''Wallenstein'' (i förkortad bearbetning, tr. 1917). I Svenska teaterförbundet var K. ordf. 1907—12 och blef hedersled. 1919. G—g N.

Klintberg, Karin Märta Elisabet af, pianist, född Westerberg, f. 16 okt. 1880 i Stockholm, utbildades vid konservatoriet där 1896—1900, trädde 1902 i äktenskap med numera kaptenen vid Väg- och vattenbyggnadskåren Karl af K. (f. 1873) och började konsertverksamhet 1911. Hon har gjort sig mycket uppskattad som ackompanjatris vid vokalkonserter och icke mindre som ensemblespelerska, särskildt flera år i Wilhelmitrion (se Wilhelmi, J. T. J.), hvarjämte hon med framgång gett egna konserter landet rundt och varit solist vid symfonikonserter på K. teatern. Fru af K. har spelat äfven i Norge, Danmark och Tyskland. E. F—t.

***Klintehamn—Roma järnväg** är fr. o. m. 1914 enligt omräkning 22,6 km. lång. F. P.

Klintnivån, *geol.* Se Silursystemet, sp. 550.

***Klippan.** 1. Pappersbrukets 350-års jubileum firades 11 aug. 1923. Jfr den af G. Clemensson författade festskriften ''Klippans pappersbruk 1573—1923'' (1923).

***Klippan—Eslövs järnväg** är fr. o. m. 1914 efter omräkning 39,5 km. lång, hvaraf sträckan Klippan—Röstånga 18,4 och Röstånga—Eslöf 21,1 km. Se Hälsingborg—Hässleholms järnvägar. Suppl. F. P.

Klippapparat, *mek.* Se Ventil 1.

***Klippgrafvar.** Se fig. till art. Lycien.

Klippnejlika, *bot.* Se Tunica.

Kliring, svensk stafform af clearing (se d. o.).

Klisché. Se Kliché.

***Klissov.** Sp. 303, rad 23 nedifr. *står* polackerna till vänster för sig och till höger sach-*bör vara* polackerna till höger för sig och till vänster sach-

Kli'tias, grekisk målare. Se François-vasen. Suppl.

***Kloakdjuren,** *zool.* Mer eller mindre stora rester af de å sp. 312 omnämnda *Procoracoidea* ha nyligen påvisats äfven hos andra däggdjur. (Å sp. 312 sista raden *bör stå* Santa i st. f. Anto.) L—e.

Kloasongvägg (fr. *cloison*), lätt och tunn mellanvägg i stenhus, vanligen utförd med en kärna af 7,5 cm. tjocka stående plank med 2,5 cm. brädpanel på ömse sidor, hvarpå ''röras'', d. v. s. spikas vassrör, och putsas. Kloasongväggar utföras äfven af monier- eller rabitskonstruktion eller

af på högkant ställda plattor, hvilka förekomma i handeln under en mängd olika benämningar. De bestå hufvudsakligen af gips uppblandad med sågspån, koksaska o. d. Det karakteristiska för en kloasongvägg är emellertid, att den icke ingår som något konstruktivt led i själfva byggnadsstommen, utan tjänstgör endast som skiljevägg. Den hvilar ej på grundmur och bär inga golfbjälkar. I. G. C.

Klobukowsky, Antony Wladislas, fransk ämbetsman, diplomat och politiker, f. 23 sept. 1855, tillhör en urspr. polsk släkt, blef 1882 kabinettschef hos guvernören öfver Kochinkina, 1886 kabinettsdirektör hos generalresidenten i Annam och Tonkin och 1887 generalsekreterare i Franska Indo-Kinas regering. Efter 1889—1908 användes K. på skilda diplomatiska poster (konsul i Yokohama 1889—96 och i Kalkutta 1896—1901, minister i Bangkok 1901—03 och i Lima 1903—06, t. f. generalkonsul i Kairo 1906) samt var 1908—11 generalguvernör öfver Indo-Kina. Han var 1911—18 fransk minister hos belgiska regeringen och under Världskrigets sista år, 1918, generalkommissarie för propagandaärenden och 1921—23 anställd vid skadeståndskommissionen. K. är sedan 1923 senator och var marinminister i Poincarés rekonstruerade ministär mars—maj 1924. V. S—g.

***Klockarboställe.** Enligt regeringsrådet G. Thulins utredning funnos 1916 891 boställen och bostäder åt klockare med ett sammanlagdt taxeringsvärde af 3,268,465 kr. Omkr. 1/3 däraf tillhörde Lunds stift. P. B.

***Klockare.** (Sp. 318.) Domkapitlens s. k. klockarstadgar anses numera så föråldrade, att de ej kunna tillämpas. — (Sp. 319.) Kraftvet på styrkt färdighet i vaccinering upphäfdes genom K. M:ts beslut i juli 1916. — På grund af besvär från klockarna inom Lunds stift blef där gällande klockarstadga af 6 febr. 1907 upphäfd af K. M:t 2 febr. 1923. Inom auktoritativa kretsar anses det tvifvelaktigt, om dylika stadgar (så framt de ej åberopats i ledighetsannonser om tjänsterna) egt någon giltighet efter utfärdandet af k. kung. 8 dec. 1881. — Af rikets 2,434 klockar- och kyrkomusikerbefattningar voro 1,874 1916 förenade med folkskollärartjänster. — (Sp. 320.) I och med patronatsrättens upphörande fr. o. m. 1 jan. 1922 bortföll gifvetvis den åt patronus i vissa patronella pastorat förbehållna rätten att tillsätta klockare. Årslönerna för klockarsysslor växlade 1916 från kr. 12,50 till (i förening med kyrkomusiker- eller kantorstjänst) 5,200 kr. — 7 jan. 1915 ingaf hofrättsrådet K. J. Ekman officiell promemoria ang. klockarinstitutionen, och redan 19 maj s. å. hade en ny kommitté (öfverdirektör L. Widell m. fl.) behandlat ärendet och föreslagit, att klockar-, kyrkosångar- och organistbefattningar skulle sammanslås till en kantorstjänst. I sept. 1919 framlade regeringsrådet G. Thulin en vidlyftig officiell utredning om klockar-, organist- och kantorsbefattningar, och 6 mars 1920 afgafs ytterligare en kommittéutredning (G. Thulin m. fl.), som innebar bl. a., att klockarinstitutionen skulle i regel afskaffas och ersättas med kyrkomusiker- eller kantorsbefattningar. Förslaget godkändes i hufvudsak af 1920 års kyrkomöte, men förkastades af riksdagen 1921. P. B.

***Klockarpräst.** 1916 funnos klockarpräster endast i Ifö-Kiaby samt i Järna och Nås. På grund af prästerlig lönereglering enligt 1910 års lag torde dylik förening af präst- och klockartjänst komma att alldeles upphöra. P. B.

Klo'ckars, Johannes, finländsk folkbildningsman, f. 7 sept. 1867 i Malax (Österbotten), student 1887, filos. kandidat 1893, var föreståndare för Kronoby folkhögskola 1891—1918. Han stiftade 1888 den första svenska ungdomsföreningen i landet (Malax) och har arbetat förnämligast inom ungdoms- och nykterhetsrörelserna. Han var 1905—10 sekreterare i Finlands svenska nykterhetsförbund, hvars ordf. han är sedan 1912. K. har varit redaktör för tidskr. ''Ungdomen'' (1897—1910), ''Balder'' (1899—1910) och ''Fram'' (sedan 1911), de bägge sistnämnda nykterhetstidskr. Han invaldes i riksdagen 1924. T. C.

***Klockhoff.** — 2. Oskar K. tog 1916 afsked från lektoratet. Han är korresp. led. af Vitt. hist. o. ant. akad. (1908).

Klockkjol, vid midjan rundadt insvängd och nedtill utsvängd fotsid klänningskjol (jfr sista fig. å pl. I till art. Dräkt. Suppl.).

Klocklyng, *bot.*, namn på *Erica tetralix.*

Klockskojare. Se Bondfångare. Suppl.

***Klockspel.** *Tyska kyrkans* i Stockholm andra klockspel, tillverkadt af en Antwerpenfirma samt uppsatt 1887 och bekostadt af H. V. Kempe med maka (född Wallis), blef snart oanvändbart genom oren stämning och andra brister, och ett nytt klockspel har skänkts till församlingen af grefvinnan V. v. Hallwyl (se d. o. Suppl.), född Kempe. Det invigdes i okt. 1923 och har 24 klockor, näml. dels ett flertal af de förutvarande, som nu omgjutits i Lübeck, dels nya, och spelverket är från en Berlinfirma. Tonomfånget sträcker sig öfver 2 oktaver (med 24 toner, *f—fiss*^{2}). Dels finnes där ett handspelverk, som spelas af organisten 2 ggr i veckan medelst stora tangenter och pedaler, dels ett renoveradt automatiskt spelverk, som medelst elektriskt viktsuppdrag utlöses från tornuret och har en vals med utväxlingsbara notstift samt spelar koraler o. d. 4 ggr dagligen. — För *Stockholms nya stadshus* är ett klockspel under arbete hos firman Petit & Sritsen i Aarle-Rixtel, Holland. Det beräknas vara färdigt uppsatt på sensommaren 1924 och skall ha sin plats öfverst i tornhufven samt bestå af 9 klockor, hvaraf en uppsattes 1923 och slår timslagen. Klockorna skola spela dels omedelbart före hvarje timslag på dagen den s. k. timlåten, komp. af musikdirektören A. Boberg i Malmö, dels kl. 12 och 6 hvarje dag den åldriga S:t Örjanslåten, som lifvade Sten Stures män vid slaget på Brunkeberg. — Äfven i *Norrköpings rådhus*' torn finns ett klockspel, skänkt 1914 af ''en stadens son''. Det har 10 klockor, gjutna af firman M. & O. Ohlsson i Lübeck, är koppladt till urverket och spelar 1 gång om dagen koralen ''Vår Gud är oss en väldig borg'' och nationalsången ''Du gamla, du fria''. E. F—t.

Klo'dio, konung. Se Merovingerna, sp. 188.

Klods-Hans, dansk skämttidning, uppsatt 1899 som arftagare till ''Punch'' (se d. o. Suppl.) och ''Puk'', redigerades till 1914 af Chr. Flor, 1914—16 af författaren Harald Tandrup och utges nu (1924) af tecknaren H. Jensenius. Den innehåller mild politisk satir och harmlöst skämt samt har haft

bidrag af en stor del af Danmarks tecknare och humorister. P. E—t.

Klofvasten. Se Kläfvasten. Suppl.

Klön (grek. *klön*, gren, ungt skott), *biol.* Se Ärftlighet, sp. 1253.

***Kloos,** W. Se äfven Holländska litteraturen. Suppl., sp. 441.

Kloppenborg-Skrumsager, Hans Diderik, dansk politiker, f. 2 juli 1868 nära Skodborg i Sönderjylland, tillhör en gammal bondesläkt, öfvertog 1893 en landtgård nära sin födelseort och blef snart en af de ledande danskarna i Nord-Slesvig. Han var 1908—18 led. af preussiska landtdagen. Efter den tyska katastrofen 1918 var han först ense med H. P. Hanssen om en delning af Slesvig efter språkgränsen, men blef sedermera en ifrig anhängare af de danske sydslesvigarnas kraf och var inom nordslesvigska väljarföreningen ledare af rörelsen mot Hanssen. Han var medlem af delegationen till Paris 1919 och är från 1920 medlem af danska landstinget, där han tillhör vänstern. P. E—t.

***Klor,** *kem.* Om teknisk framställning af klor se äfven Deacon-process och Weldon. Numera framställes klor vanligen på elektrolytisk väg (se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 556—558). Om framställning af klorvätesyra l. saltsyra se Saltsyra. K. A. V—g.

Kloracetofenon [klår- -åm]. Se Giftgaser 2. Suppl.

***Klorat.** Om framställning af klorat se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 559.

Kloreton [klåretån], Acetonkloroform, *farm. med.*, ett smärtstillande, ro- och sömngifvande medel, utgöres af triklorpseudobutylalkohol

$$(CH_3)_2\,CCl_3\,.\,COH + {}^1/_2\,H_2\,O,$$

hvita, nålformiga kristaller med kamferlik lukt, svårlösliga i vatten. Medlet används utvärtes som lokalt smärtstillande ströpulver eller salfva (5—10 proc.) samt sättes stundom till injektionslösningar för att motverka smärta vid insprutningar. Kloreton har getts invärtes som sömnmedel, men är därvid farligare än kloralhydrat, då det starkt nedsätter blodtrycket och lätt framkallar farliga verkningar. Dosen var 0,3—1,5 gr. I handeln förekommer en 1- till 2-procentig lösning under namnet anesin l. aneson. C. G. S.

***Klorid.** Raderna 2—5 Syreklorider ... baser. *böra lyda*: Klorider äro af väsentligt olika slag, alltefterson de härleda sig af *syror* eller *baser*. Klorider af det förra slaget, syreklorider l. negativa klorider, äro i allmänhet obeständiga i närvaro af vatten, i det att de däraf hydrolyseras till klorväte och motsvarande syror. Dessa klorider kunna därför i allmänhet ej framställas genom direkt inverkan af klorväte på syror eller deras salter. Däremot bildar klorväte lätt klorider, resp. klorurer, med alla baser. K. A. V—g.

***Klorkalcium.** Se Kalcium (äfven i Suppl.).

***Klorkalk** anses i allmänhet icke vara en ''blandning'' af underklorsyrlighetens kalksalt med klorkalcium, utan en kemisk förening af dessa salter, d. v. s. ett verkligt dubbelsalt. Dess kemiska formel kan därför enklast skrifvas $Ca\begin{matrix}Cl\\OCl\end{matrix}$. — Då klorkalk under tillsats af saltsyra eller andra starka syror används som blekningsmedel, beror dess verkan därpå, att den med starka syror bildar fri klor. Men blekning kan ske äfven utan syretillsats, beroende därpå, att klorkalk, när den löses i vatten, i följd af hydrolys, bildar fri underklorsyrlighet, hvarjämte äfven luftens kolsyra kan ur klorkalk frigöra underklorsyrlighet. Klorkalkens egendomliga lukt härrör af samma skäl icke af fri klor, utan af underklorsyrlighet. — Under Världskriget nyttjades klorkalk i stor utsträckning till desinfektion af dricksvatten. K. A. V—g.

Klorlitium [klår-], *kem.* Se Litium, sp. 789.

Klormagnesium [klår-], *kem.* Se Magnesiumsalter, sp. 483.

Kloroformliniment [klår-], *med.* Se Liniment.

Klorpikrin [klår-], *kem.* Se Giftgaser 2. Suppl.

Kloruremi [klår-; se Klor och Uremi], *med.*, den form af urinförgiftning, som uppkommer samtidigt med bristande utsöndring af koksalt genom njurarna. I dylika fall uppträda stundom eklamptiska anfall, d. v. s. kraftiga anfall af kramp med medvetslöshet hos den sjuke. Patogenesen, d. v. s. uppkomstsättet, för dessa anfall är ännu föremål för vetenskaplig utredning. I allmänhet äro de mindre lifsfarliga än den azotemiska uremien, som uppträder i samband med bristande utsöndring af urinens kväfvehaltiga ämnesomsättningsprodukter. Behandlingen består i åderlåtning och lumbalpunktion samt lugnande (sedativa) medel: klorallavemang, morfin m. m. I. H.

Klorzink [klår-], *farm. med.* Se Zinkpreparat, sp. 795.

***Kloster.** — 3. Klosters a.-b. har nu ett aktiekapital af 6 mill. kr. Anläggningarna omfatta f. n. järnverk med masugnar, 2 bessemerugnar, 3 martinugnar, elektrostålverk, ånghammare, valsverk, gjuteri, mek. verkstad, manufaktursmedja, sågar m. m. i Långshyttan, Stjärnsund och Fors. Bolagets landtegendomar omfatta omkr. 20,000 har, till största delen produktiv skogsmark; vidare eger det Rällingsbergs grufve-a.-b. samt andelar i Bispbergs, Norbergs m. fl. gruffält. Dess hufvudkontor är förlagdt till Långshyttan. O. Sjn.

Klosterbruck [klå- -bro'k]. Se Znaim.

Klosterfjorden, hafsvik i norra Halland, Värö och Ås socknar. Vid Viskans utlopp i fjordens innersta del ligger Åskloster (se d. o.). O. Sjn.

Klosterlilja, *bot.*, namn på *Leucojum vernum*.

***Klostermann.** 1. H. A. K. dog 1 febr. 1915. — 2. Erich K. blef 1901 docent och 1907 e. o. professor i Kiel, var 1911—18 professor i Strassburg, blef 1919 föreläsare i Münster och är sedan 1921 professor därstädes. Han har utgett bl. a. evangelieförklaringarna *Markus* (1907), *Matthäus* (1909) och *Lukas* (1919; alla i samlingsarbetet ''Handbuch zum neuen testament'') samt *Die neuesten angriffe auf die geschichtlichkeit Jesu* (1912).

***Klot-alg,** *bot.*, är detsamma som klotdjur (se d. o.).

***Kloten.** Fiskodlingsanstalten är nedlagd. Sedan 1917 finns å K. en fortsättningsskola med 1-årig kurs (1 okt.—15 sept.) för personer med skogsskoleutbildning. Dess uppgift är att meddela (jämte teoretiska kunskaper) praktisk insikt och färdighet i skogshandteringen till den utsträckning, som erfordras för vissa förmansställningar inom skogsbruket. Intill 20 elever

kunna mottagas. Undervisningen ombesörjes af 1 föreståndare, 1 underlärare och, tidtals, repetitörer. S—r.

Klotz [klåts], Louis Lucien, fransk politiker, f. 11 jan. 1868 i Paris, blef advokat därstädes och är sedan 1898 led. af deputeradekammaren. K. anslöt sig till det socialradikala partiet, var finansminister under Briand (nov. 1910—febr. 1911) samt därefter i ministärerna Caillaux (juni 1911—jan. 1912), Poincaré (jan. 1912—jan. 1913), Briand (jan.—mars 1913) och Clemenceau (nov. 1917—jan. 1920). I ministären Barthou (mars—dec. 1913) var han inrikesminister. K. var en af Frankrikes 5 delegerade vid Pariskonferensen 1919 och hade som sådan betydlig andel i tillkomsten af Versaillesfredens skadeståndsbestämmelser, hvilken han skildrat i *De la guerre à la paix* (1924). I deputeradekammarens utskottsarbete och debatter om finansiella ämnen intar han alltjämt en framskjuten plats. V. S—g.

Klovasten [klåva-]. Se Klåfvasten. Suppl.

***Klubb.** Somliga klubbar ha till uppgift att främja vissa praktiska intressen, t. ex. *Kungl. automobilklubben* och *Kungl. motorbåtklubben* (se Automobilklubben. Suppl.), *Svenska aëronautiska klubben* (se Svenska aeronautiska sällskapet, äfven i Suppl.), *Jockejklubben* (se d. o.), *Konungens jaktklubb* (se d. o.) och *Publicistklubben* (se d. o., äfven i Suppl.).

Klubban, biologisk station. Se Uppsala universitet, sp. 1256.

Klubbformiga papiller, *anat.* Se Smak, sp. 3.

Klubbformiga spenar, *veter.* Se Mjölkkörtel, sp. 746.

Klubbi'st, medlem af en klubb.

Kluck [klokk], Henrik Rudolf Alexander von, tysk militär, f. 20 maj 1846 i Münster, blef 1866 officer vid 55:e infanteriregementet, efter att med detta ha deltagit i Mainfälttåget s. å., och deltog med regementet i kriget 1870—71. K. tillhörde sedan alltjämt trupperna, steg småningom i graderna och blef 1898 chef för 34:e fysiljärreg. 1902 blef han generallöjtnant och divisionschef, 1906 general af infanteriet och chef för 5:e (senare för 1:a) armékåren samt 1913 generalinspektör öfver den nyinrättade 8:e arméinspektionen med säte i Berlin. Dessförinnan (1909) hade K. blifvit adlad. Vid krigsutbrottet i aug. 1914 ställdes K. som generalöfverste i spetsen för 1:a armén, som fick sin plats på den genom Belgien och norra Frankrike med raska steg framryckande tyska härens högra flygel. Han besegrade därvid belgierna vid Tirlemont och Aerschot (18 och 19 s. m.), engelsmännen vid Mons (23 och 24 s. m.) och Le Cateau (25 s. m.) samt fransmännen vid Combles (29 s. m.). Därigenom att K:s armé under den ytterligare framryckningen gick förbi Paris, blef den anfallen i högra flanken, nästan i ryggen, af den nybildade 6:e franska armén (Maunoury) och nödgades göra front åt höger. K. var emellertid nära att i sin ordning omfatta denna (slaget vid Ourcq), då återtåg anträddes natten till 10 sept. Härvid drog K. sig snedt bakåt åt höger och intog ställning bakom Aisne mellan Noyon och Soissons. Här nödgades hans trupper afvärja upprepade engelska och franska anfall. Ett sådant besvarades med ett kraftigt motanfall 12—14 jan. 1915 (slaget vid Soissons), hvarigenom tyskarnas ställning förbättrades. Sårad af en granatskärfva mars s. å., afgick han som arméchef s. m. och ur aktiv tjänst 1916. — Sin armés deltagande i de första striderna har K. skildrat i *Der marsch auf Paris und die Marneschlacht 1914* (1920). C. O. N.

***Kluge,** Hermann, dog 25 april 1914.

Klunzinger [klo'nts-], C. Benjamin, tysk zoolog, f. 18 nov. 1834 i Güglingen (Württemberg), d. 21 juni 1914 i Stuttgart, var professor i zoologi, antropologi och hygien vid tekniska högskolan i Stuttgart 1884—1900. Han författade många skrifter om koralldjur, högre kräftdjur och om fiskar, särskildt sådana, som tillhöra Röda hafvets fauna. L—e.

Klupanodonsyra [-dån-], *kem.* Se Tran.

***Klyffotingar,** *zool.* Se äfven Loppkräftor.

Klyfning, *biol.* Se Ärftlighet, sp. 1253.

Klyfväxter, *bot.* Se Schizophyta.

Klyfympning, *trädg.* Se Ympning, sp. 552.

Klynneglim, *Silene dichotoma, bot.*, ett från östra Europa härstammande ogräs i vallar och på gräsplaner, som inkommit med utländskt klöfverfrö och spridt sig ända upp till Dalarna och Hälsingland. De hvita blommorna sitta i ett ensidigt klaselikt knippe. G. L—m.

Klåback, skär i Kattegatt, omkr. 1 mil n. v. om Varberg, med en på 57° 9′ 15″ n. br. och 12° 6′ 34″ ö. lgd fr. Gr. 1917 uppförd, 14 m. hög blixtfyr om 600 hefnerljus' styrka. Agaljus. E. A—t.

Klådran, *zool.* Se Talltrasten.

Klåfholmen. Se Klöfholmen. Suppl.

Klåfvasten, Klovasten, asyl för obildbara sinnesslöa, i Locketorps socken, Skaraborgs län, 11 km. n. ö. om Sköfde. Jfr Idiotanstalt. Suppl.

***Kläckeberga** hör nu till Växjö stift. 1,020 inv. (1924).

Klädd kvist, *bot.* Se Barkvist. Suppl.

Klädeshandlaren och hans måg (*Le gendre de M. Poirier*), framgångsrik komedi af Augier (se denne, sp. 392).

***Klädesholmen** är sedan 1 maj 1920 annex till Rönnäng, Orusts och Tjörns kontrakt, Göteborgs stift. 44 har. 879 inv. (1924).

Klädran, *zool.* Se Talltrasten.

Klängrum och Klängskåp. Se Fröklängning. Suppl.

Klärvoaja'ns, nyare svensk skrifform i st. f. clairvoyance (se d. o.).

Klättblära, *bot.*, namn på *Melandrium rubrum.*

Klätterjärn, *tekn.*, redskap för klättring uppför stolpar. Det har formen af en vidkäftad klo, med en längre öfre och en kort nedre skänkel, på hvars förlängning foten stiger. Medelst remmar fästes järnet vid foten. Järnet är så formadt, att den öfre skänkeln griper kring t. ex. en telegrafstolpe, medan den nedre stöder mot densamma (se fig. å sp. 1069). Skänklarna äro försedda med hullingar, som gripa in i träet, då den klättrande håller benet jämlöpande med stolpen, och lösgöras därigenom, att knäet föres framåt. Klätterjärn användas af arbetare, som skola klättra uppför telegraf- och telefonstolpar (af trä) för att anbringa beslag, isolatorer och ledningstråd, utföra reparationer o. d. S. E. B.

Klätterjärn.

Klöfholmen (K l å f h o l m e n), blixtfyr på holmen K. i Kanholmsfjärden, på 59° 22′ 24″ n. br. och 18° 45′ 20″ ö. lgd fr. Gr. med lins af 6:e ordningen och agaljus. Uppförd 1885 och ändrad 1907. E. A—t.

***Klöfsjö** omfattar nu 52,040 har. 1,074 inv. (1924). K. är nu annex till Rätan, Härjedalens kontrakt, Härnösands stift.

Klöfsjön, sjö i Klöfsjö socken, Jämtlands län, 437 m. ö. h., bildar tills. med Lännässjön och Fotingen en sjö om 25 kvkm., genomfluten af Ljungan. V. om sjön ligga K l ö f s j ö f j ä l l e n, som i O x s j ö v å l e n nå 1,022 m. ö. h. O. Sjn.

Klöfskär, fast fyr med klipp i Bohusbukten på 58° 25′ 8″ n. br. och 11° 12′ 17″ ö. lgd fr. Gr., s. ö. om Soteskär, uppförd 1883. E. A—t.

Klöfver, *spelt.* Se K o r t, sp. 1108.

Klöfveralm, K l ö f v e r t r ä d, *bot.*, namn på *Ptelea trifoliata* (se P t e l e a).

Klöfverbastardsvärmaren, *zool.* Se Z y g æ n i d æ, sp. 890.

Klöfvermögel, *bot.* Se L u c e r n m ö g e l. Suppl.

Klöfverstinkflyet, *zool.* Se Ä n g s s k i n n b a g g a r.

Klöfverträd, *bot.* Se K l ö f v e r a l m. Suppl.

***Knackfuss**, H. W. J., dog 17 maj 1915 i Kassel.

Knafverharpa. Se N y c k e l h a r p a.

***Knallkvicksilfver** ersättes som initialsprängämne (se S p r ä n g ä m n e) numera ofta af blyazid (se A z i d e r. Suppl.). K. A. V—g.

***Knapp** (sp. 381). — 2. G. F. K. är efter förlusten af sin professur i Strassburg (1919) bosatt i Darmstadt.

Knarrholmen. 1. Se K n o r r h o l m e n. — 2. Blixtfyr s. v. om ön K. i södra farleden till Göteborg på 57° 37′ 17″ n. br. och 11° 49′ 27″ ö. lgd fr. Gr. med agaljus. Uppförd 1890 och ändrad 1911. 2. E. A—t.

***Knaus**, L u d w i g, dog 7 dec. 1910 i Berlin.

Kneippbyn, luftkurort och strandbad i Västerhejde socken, Gotland, omkr. 3 km. s. om Visby och strax n. om Fridhem och Högklint, belägen på en terrassformigt åt hafvet sluttande bergsplatå, bevuxen med barrskog. Här bo kurgästerna till stor del i enrumsstugor, s. k. lufthyddor, i skogen, i hvilken äfven ett parti är inhägnadt till luft- och solbad. Strandbaden ligga vid öppna hafvet. Anläggare och egare är d:r K. Kallenberg. O. Sjn.

***Kneippkuranstalter.** Borgs kuranstalt K n e i p p b a d e n nedlades 1918.

Knekt, ett slags enkelt kortspel.

Kniaźnin [knja'-], F. D. Se P o l s k a l i t t e r a t u r e n, sp. 1272.

Knif, *elektrot.* Se L i n j e a f s k i l j a r e.

***Knifsta**, officiellt K n i v s t a, omfattar nu 4,409 har. 1,488 inv. (1924).

Knights of Columbus [nā'ts ov kŏla'mbŏs], eng. Se C o l u m b u s' r i d d a r e. Suppl.

Knilling, E u g e n v o n, bajersk ämbetsman, politiker, f. 1 aug. 1865 i München, var förvaltningsämbetsman i Oberbayern, senare anställd vid flera ministerier samt febr. 1912—febr. 1918 minister för kyrko- och skolärenden. Sedan 1920 är han led. af bajerska landtdagen, där han tillhör bajerska folkpartiet. K. var nov. 1922—juni 1924 bajersk ministerpresident; under en del af denna tid (sept. 1923—febr. 1924) var emellertid den verkställande makten med utomordentlig maktbefogenhet öfverlåten åt förre ministerpresidenten G. von Kahr (se d. o. Suppl.). V. S—g.

Kniperska pensionsinrättningen, i S t o c k h o l m, stiftades 1780 af änkefru K a r i n K n i p e r, född W i t t f o t h, för understöd åt fattiga och ålderstigna, ogifta fruntimmer, företrädesvis sådana af borgerligt stånd. Fonder (1923) 146,792 kr., hvaraf utdelades 8,225 kr. till 82 personer.

Knippelholmarna, tre små öar i Älfsborgsfjorden. På den sydöstra holmen ligger på 57° 41′ 4″ n. br. och 11° 49′ 15″ ö. lgd fr. Gr. en 1880 uppförd, 1907 ändrad klippfyr. E. A—t.

Knipplan, municipalsamhälle jämlikt kungl. brefvet 3 sept. 1915 i Öckerö socken, Göteborgs län, på Källön, 25 km. n. v. om Göteborg. Landareal 5 har. 471 inv (1924). I samhället tillämpas hälsovårdsstadgan för städerna. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 312,700 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 120,763 kr. 1923. Municipalskatt $1{,}_{25}$ kr. per bevillningskrona (1924). K. har ångbåtsförbindelse med Göteborg och Marstrand. E. A—t.

Knispning, *jaktv.* Se M o r k u l l s l ä k t e t.

Knisslinge, nu officiell form för Knislinge (se d. o.). 1,711 inv. (1924).

***Knista**, socken. Se P. Johnsson, ”Anteckningar om K. socken i Kristianstads län” (1920).

Knistad, herrgård i Sventorps socken, Skaraborgs län, 7 km. n. ö. om Sköfde, omfattar med underlydande i Forsby och Sköfde landsförsamling

omkr. 1,000 har, hvaraf omkr. 500 har åker. Tax.-v. 500,000 kr. (1924). Hufvudbyggnaden (se

Manbyggningen på Knistad.

fig.), i gammal herrgårdsstil, två våningar med flyglar är från 1700-talet, restaurerad 1910. K. köptes 1641 från kronan af H. Uggla, ärfdes 100 år senare af släkten Lind af Hageby, på 1800-talet af släkten Gyllenberg, hvarifrån den 1877 testamenterades till Riddarhuset, men köptes 1881 af K. Åkerberg (se denne). Nuv. egare är dennes stärbhus. O. Sjn.

Knivsta. Se Knifsta (äfven i Suppl.).

***Knjaževac.** — Under Världskriget intogs staden 25 okt. 1915 af bulgarerna, hvarefter striderna fortsattes s. om K. 28 okt., då bulgarerna inträngde i serbernas ställningar på Tresibaba planina. K. återtogs 17 okt. 1918 af serbisk-franska trupper. Jfr Världskriget, sp. 197 och 249. L. W:son M.

Knoblock [nå'blåk], Edward, engelsk dramatiker, f. 7 april 1874 i New York, studerade vid Harvarduniversitetet, där han var lärjunge till läraren i dramatik, estetikern G. B. Baker. 1916 naturaliserades han som engelsman (och ändrade då sitt förra namn Knoblauch). K. har varit verksam som dramatiker, dels som medarbetare (t. ex. i A. Bennetts "Milestones" 1912), dels som originalförfattare (t. ex. *Marie-Odile*, 1915; uppf. i Stockholm 1924), dels ock mest vid bearbetningar eller dramatiseringar af andras verk. R—n B.

Knock-down [nå'k dau'n], eng. Se Boxning. Suppl., sp. 775.

Knock-out [nå'k-au't], eng. Se Boxning. Suppl., sp. 775.

Knolls grund, ett i Östersjön omkr. 16 nautiska mil n. ö. om Ölands norra uddes fyr fritt liggande grund med 9 m. minsta vattendjup.

***Knollys.** Francis K. upphöjdes 1911 till viscount K. och drog sig 1913 tillbaka från sin privatsekreterarpost hos Georg V. Brodern, sir Henry K., afgick 1919 från motsvarande post hos drottning Maud.

Knon, en 15 kvkm. stor sjö, 216 m. ö. h., i Gustaf Adolfs socken, Värmland, omkr. 10 km. ö. om Klarälfven och genomfluten af Musån, en biflod till Ufån. Den fortsättes af de på samma höjd belägna Busjön och Framsjön, som egentligen blott äro vikar af Knon. O. Sjn.

Knopadt öga, *sjöv.* Se Öga 2, sp. 62.

Knoph, Ragnar Johan Gyth, norsk jurist, f. 1894 i Kristiania, juris kandidat 1916, universitetsstipendiat 1918, utnämndes 1922 till professor i rättsvetenskap med åliggande att föreläsa i privat- och sjörätt. K. framträdde som juridisk författare 1921 med *Hensiktens betydning for grensen mellem rett og urett*, där principiella rättsfrågor upptagas till ny och intressant diskussion. M. H.

Knoppmutatiōn, *bot.*, modernare beteckning på knoppvariation (se d. o.).

Knoppvecklaren, *zool.* Se Vecklarfjärilar, sp. 959.

***Knorr,** E. W. Eduard von, dog 17 febr. 1920 i Berlin.

***Knorr,** Iwan, dog 22 jan. 1916 i Frankfurt a. M.

Knorr, Ludwig, tysk kemist, f. 2 dec. 1859 i München, d. 5 juni 1921 i Jena, 1888 e. o. professor i Würzburg, 1889 professor i Jena, upptäckte 1884 läkemedlet antipyrin (se d. o.).

Kno'rria, *bot.* Se Lepidodendron, sp. 218.

Knorring, Erik Oskar von, sonson till den i släktöfversikten till hufvudarbetets art. Knorring, von, omnämnde Frans Henrik von K., militär, skriftställare, f. 23 febr. 1822 på Mariefors, Västergötland, d. 25 dec. 1891 i Stockholm, blef 1842 underlöjtnant vid Västerbottens fältjägarkår och avancerade, sedan 1853 vid Lifbeväringsreg., 1874 till major vid ofvannämnda kår samt fick 1880 afsked och blef samtidigt öfverstelöjtnant i armén. Han deltog 1849 som frivillig vid Ryes brigad i danska kriget. 1864, 1866 och 1869—70 var han delegerad vid svensk-norska riksgränsens uppröjande och redressering. K. författade bl. a. *Minnen från fälttåget i Danmark* etc. (1850), *Två månader i Egypten* (1873), *Genom Lappland, Skåne och Seeland* (1874) samt (vanligen under märket "O. v. K.") en mängd uppsatser i tidningar och tidskrifter. K. var äfven tonsättare.

***Knosos.** Sir Arthur Evans förvärfvade sig eganderätten till hela Knososområdet med dess fornlämningar (Minos' palats m. m.) samt öfverlämnade det 1924 som gåfva till engelska arkeologiska institutet i Aten (British school at Athens). Om de senaste årens gräfningar där se sir A. Evans' stora verk "The palace of Minos", I (1921), och art. Kretensisk kultur. Suppl.

***Knote,** H., uppträdde 1911 och 1912 i Stockholm som *Siegfried* i "Valkyrian", "Siegfried" och "Ragnarök" samt som *Tannhäuser*. Hans särdeles vackra tenorröst och sant konstnärliga föredrag och spel beredde honom här mycken framgång.

Knox [nå'ks], Philander Chase, nordamerikansk politiker, f. 6 maj 1853 i Brownsville, Pennsylvania, d. 12 okt. 1921 i Washington, blef 1877 medinnehafvare af en stor advokatfirma i Pittsburgh, var från 1890-talets slut en bland de ledande inom den republikanska partiorganisationen, blef 1901 justitieminister (attorney general) i Mc Kinleys kabinett och öfvergick från detta till Roosevelts. Missnöjd med den växande skärpan i Roosevelts politik mot trusterna, afgick K. 1904, var därpå till 1911 senator för Pennsylvania, 1909—13 utrikesminister (statssekreterare) i Tafts kabinett samt från 1917 till sin död ånyo senator. Som utrikesminister hade han hvarken framgång med sitt projekt om de mandschuriska järnvägarnas neutralisering eller med sin handelstraktat med Canada (den blef till följd af systemskifte i Canada ej ratificerad). K. var 1919 en bland ledarna i senatsmajoritetens motstånd mot Nationernas förbund och Versaillestraktatens ratificering och fick 1920 i kongressens bägge hus antagen en resolution om upphäfvande af krigstillståndet med Tyskland;

den föll då på Wilsons motstånd, men återkom 1921 och godkändes då af president Harding. V. S—g.

*Knudsen (sp. 412), Kristofer, dog 28 juli 1915.

*Knudsen (sp. 413), A. Gunnar. Sedan vänstern vid stortingsvalen 1912 vunnit en stor seger på sitt program i koncessionsfrågorna, bildade K., som själf valts till stortingsman, 31 maj 1913 sin andra ministär och öfvertog därvid själf jordbruksdepartementet. Utan att hämma det sociala reformarbetet fick regeringen till hufvuduppgift utåt att under Världskriget föra en opartisk neutralitetspolitik och inåt att söka motverka följderna af den med kriget förbundna dyrtiden och varuknappheten.

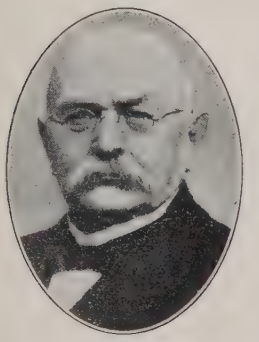

Ministären K. behöll vid 1915 års val sin majoritet, men vid valen 1918 blef denna starkt reducerad, fastän vänstern fortfor att vara stortingets starkaste partigrupp. Ministären begärde 4 febr. 1919 afsked, men sedan flera försök att bilda en parlamentarisk samlingsministär misslyckats, uppmanade konungen 15 febr. den gamla ministären att stanna kvar. Den blef då 20 febr. delvis rekonstruerad och fortsatte sedan sin verksamhet som ren partiregering. K. öfvertog under årets lopp ledningen af finansdepartementet, hvilken han sedan behöll, tills ministären 17 juni 1920 afgick, då den ville hindra en ökning af anslagen till vägbyggnader utöfver regeringens förslag, men omröstningen i tinget gick den emot. Otto B. Halvorsen, högerns ledare, blef nu statsminister, och K., som återvalts till stortinget, tog nu säte där och blef ledare af vänstergruppens opposition; han valdes 11 jan. 1921 till presidentskapets ordförande. Då ministären Halvorsen föll i juni s. å., erbjöds åt K. att bilda ny ministär, men han föredrog att förbli vänstergruppens ledare, och den nya ministären bildades af O. Blehr. K. afböjde att vid valen på hösten s. å. låta uppställa sig som kandidat, enär han nu ämnade definitivt draga sig från politiken. Emellertid blef han 1922 ordf. i en kommission för underhandlingar med Finland om gränsreglering; han begärde entledigande s. å. 1924 har han i Kristiania uppträdt som politisk föredragshållare. — K:s styrka som politiker har varit hans rådsnarhet, fasta vilja och orubbliga lugn jämte en outtröttlig arbetskraft. Han är ej vältalig, men verkar sympatisk och förtroendeingifvande. Hans ekonomiska oberoende har stärkt hans självständighet och inflytande. K:s politik under Världskriget har blifvit föremål för skarpa omdömen; man torde dock behöfva komma på längre tidsafstånd därifrån för att kunna bedöma den rättvist. M. H.

*Knudsen (sp. 413), Jakob Kr. L., dog 21 jan. 1917 i Birkeröd. Nya romaner af K. voro *To slægter* (1910), *Rodfæstet* (1911), *Martin Luther* (”Angst” 1912, sv. öfv. 1915; ”Mod” 1914; sv. öfv. 1916) och *En ungdom* (1913); äfven märkas skiss-samlingarna *Jyder* (1915 och 1917). Betydelse inom hans produktion hade i synnerhet ”Rodfæstet”, med sitt starka framhållande af den i sig själf och sitt ursprung hvilande personlighetens rätt till fri utveckling, och ”Martin Luther”, där han skildrar sin egen mörka barndom och ungdom i den sachsiske bondsonens själskamp. K. är måhända sitt släktleds främste danske romanförfattare, i hvarje fall grundtvigianismens störste representant inom skönlitteraturen. Utan att bindas af någon konventionell moral dömde han sig själf och sin samtid från synpunkten af ett individualistiskt kristligt etos. Hans samlade berättelser och noveller utkommo i 5 bd 1917. Litt.: Fr. Böök i ”Studier och ströftåg” (1911) och ”Essayer och kritiker 1917—1918” (1919), Fr. Vetterlund i ”Nord. tidskrift” 1913, Joh. V. Jensen, ”Aarbog 1917”, Roos, ”J. K.” (1918), Begtrup, ”J. K.” (s. å.), och J. Byskov (i E. Skovrups ”Hovedtræk af nordisk digtning i nytiden” I, 1920). P. E—t.

Knudsen [knu'ssen], Hans, dansk präst, filantrop, f. 11 jan. 1813 i Köpenhamn, d. där 16 febr. 1886, blef teol. kandidat 1836, var präst 1837—43 i danska kolonien Trankebar, 1846—65 på landet i Danmark och 1869—72 vid Diakoniss-stiftelsen i Köpenhamn. Han grundlade 1872 samfundet, som antar sig vanföra och lemmalytta barn i Köpenhamn, en institution, som efter hand vuxit ut till stort omfång och rymmer klinik, handtverksskola, barnskola, hem och sanatorium. P. E—t.

Knudsen, Christian Holtermann, norsk politiker, boktryckare, f. 15 juli 1845 i Bergen, blef 1865 typograf i Kristiania, upprättade 1884 eget tryckeri och är sedan 1895 norska statens frimärkstryckare. K. började 1884 utge den socialistiska tidningen ”Vort arbeide”, som från nyåret 1886 antog namnet ”Social-demokraten” (den heter sedan 1923 ”Arbeiderbladet”). K. blef 1899 stadsfullmäktig och var 1906—24 stortingsrepresentant för Kristiania. Han har varit en ihärdig förkämpe för socialdemokratien och ofta på utländska kongresser representerat sitt parti. Han var ordf. i Det norske arbeiderparti 1889—90, 1900—03 och 1910—18, men drog sig sistnämnda år tillbaka vid de radikale ytterlighetsmännens seger. Han är emellertid motståndare till söndring inom den norska arbetarrörelsen och underlät därför 1921 att sluta sig till det då bildade Norges socialdemokratiske arbejderparti. K:s hederlighet och oegennytta ha gjort honom allmänt aktad. M. H.

Knudsen [knu'ssen], Peter Christian, dansk socialdemokratisk politiker, f. 23 nov. 1848 i Randers, d. 28 okt. 1910 i Köpenhamn, utbildade sig till handskmakare, blef 1876 ordf. i handskmakarnas fackförening och var 1882—1909 ”forretningsförer” i Socialdemokratisk forbund, 1898—1901 och 1903—09 medlem af folketinget, 1897—1902 stadsfullmäktig i Köpenhamn, 1902—09 rådman och 1909—10 borgmästare i hufvudstadens magi-

strat. K. var en af sitt partis sakligaste och grundligaste förmågor och företrädde det på många kongresser i utlandet. Sina social-statistiska kunskaper lade han i dagen i sin bok *Sygeforsikring og alderdomsforsörgelse* (1888). P. E—t.

Knudsen [knu'ssen], Ivar Peter Bogger, dansk ingenjör, f. 1 april 1861 på Djursland, d. 23 mars 1920 i Bombay, tog ingenjörsexamen 1887 och blef 1895 anställd hos Burmeister & Wain i Köpenhamn, 1897 maskindirektör där samt var 1908—19 direktör. Med stor duglighet moderniserade han driften och har hufvudsakligen äran af firmans stora resultat under de senare åren, den förbättrade centrifugen, det nya stålverket och framför allt dieselmotorns fullkomnande, hvilket ledde till byggandet af det första större dieselfartyget (1911). P. E—t.

Knudsen, Christen Riis-. Se Riis-Knudsen. Suppl.

Knudsen [knu'ssen], Knud Anthon, dansk gymnast, f. 21 aug. 1864 på Fyn, teol. kandidat 1889, genomgick Gymnastiska centralinstitutet i Stockholm 1889—91 och är sedan 1904 gymnastikinspektör samt sedan 1911 föreståndare för statens gymnastikinstitut. K. är ifrig anhängare af Lingska gymnastiken och har på grundval af denna skrifvit en rad läroböcker, som begagnas mycket i Danmark. P. E—t.

Knudsen [knu'ssen], Hans Christian Martinus, dansk målare, f. 16 aug. 1865 i Roskilde, utbildades af Zahrtmann och har utställt från 1890 samt fick akad:s årsmedalj 1916 och 1917. Som målare står han Alb. Gottschalk (se denne. Suppl.) nära; hans landskap, i synnerhet från Jylland, äro enkelt och fint uppfattade och verka genom äkta stämning. P. E—t.

Knudsen [knu'ssen], Johan Christian Severin, dansk politiker, broder till Chr. Riis-Knudsen (se d. o. Suppl.), f. 10 dec. 1865 på Mors, var i sin ungdom journalist och anställd i radikala tidningar samt 1891—1923 godsegare i Jylland. Han var 1906—13 och 1918—20 led. af folketinget, där han tillhörde högern och ett par år var partiets ordförande. Meningsskiljaktigheter med partiets ytterste flygel, bl. a. i Sönderjyllandsfrågan, föranledde honom att alldeles lämna politiken. P. E—t.

Knudsen [knu'ssen], Martin Hans Christian, dansk fysiker, f. 15 febr. 1871 på Fyn, blef candidatus magisterii i fysik 1896, docent i samma ämne vid universitetet 1901 och professor 1912. Han har gjort sig känd i synnerhet genom en rad försök rörande gasernas förhållanden vid låga tryck; han har därvid bekräftat den kinetiska gasteorien och belyst förhållandena vid ångbildning; han har ock konstruerat en absolut manometer. Inom hydrografien är han ledande i Danmark och är sedan 1902 chef för Hydrografisk laboratorium i Köpenhamn. K. är led. af Videnskabernes selskab (1909) och dess sekreterare (sedan 1917), hedersdoktor i Lund (1918) och led. af Fysiogr. sällsk. där (s. å.) samt af många andra vetenskapliga samfund. P. E—t.

***Knudtzon,** J. A., dog 7 jan. 1917 i Kristiania. Jfr Arzawa-brefven. Suppl.

***Knut,** *danska* konungar. 1. K. den store. Se L. M. Larson, ''Canute the great'' (1912).

***Knutby** omfattar nu 14,377 har. 1,598 inv. (1924).

Knut Kristineson. Se Lejon, sp. 111.

Knutkål, *bot.*, detsamma som kålrabbi (se Brassica).

Knutmaskar, *zool.* Se Stickmyggor.

Knut Matsson. Se Lejon, sp. 112.

***Knut Porse.** Sp. 426, rad 2—3 nedifr. *Orden* samt dottern Birgitta, gift med norske stormannen Jon Hafthorsen *utgå*.

Knutshulstind [-tinn], en 2,341 m. hög, vackert formad topp i södra delen af Jotunheimen, s. om Gjende, Norge. K. G. G.

Knutsson, Johan, målare, f. 1816 på Kulla-Gunnarstorp i Skåne, d. 1898 i Helsingfors, studerade först för ritmästaren M. Körner i Lund, därefter vid akad. i Köpenhamn 1838 och Stockholm 1839. I Lund gjorde han i sin ungdom några kulturhistoriskt intressanta teckningar, *Torgscen vid 1800-talets början* och *Stortorget i Lund på 1830-talet* — båda med porträtt af flera kända personer —, hvilka utgåfvos i litografi. K. flyttade till Finland 1840, bodde länge i Borgå, idkade där miniatyrmålning, porträtt-teckning och litografering. K. målade bl. a. *Runebergs* porträtt i olja, tecknade finländska utsikter, utförde bl. a. en stor del af bilderna i planschverket ''Finland framställdt i teckningar'' (med text af Topelius, 1845—52) och var sedan 1844 ritlärare vid Borgå gymnasium. 1890 flyttade han till Helsingfors. Ett landskap från Hälsingborgstrakten finns i Lunds universitets konstmuseum, ett hamnmotiv från Finland i Finska konstföreningens galleri. G—g N.

***Knutstorp** har f. n. Sveriges största fullblodsstuteri.

Knutzen, Martin, norsk pianist, f. 1863 i Drammen, d. 1909 i Kristiania, elev af Agathe Backer-Gröndahl, K. H. Barth och Leschetitzki, var på sin tid Norges främste konsertpianist, utmärkt särskildt i speltekniskt afseende. Han konserterade mest i Kristiania, men äfven i utlandet (i Stockholm f. g. 1896). E. F—t.

Kny, Leopold, tysk botanist, f. 6 juli 1841 i Breslau, d. 26 juni 1916 i Berlin, e. o. professor vid Berlins universitet 1873 och därjämte 1880 professor vid landtbrukshögskolan där, 1908 ord. honorarprofessor vid universitetet, var växtanatom och fysiolog, framstående lärare och särskildt bekant för *Botanische wandtafeln* (117 stycken med text, 1875—1911). C. Lmn.

Knylbräcka, *bot.*, namn på *Saxifraga granulata*.

***Knüpfer,** Paul, dog 5 nov. 1920 i Berlin.

Knypplingsträdet, *bot.* Se Thymelæaceæ.

***Knyszyn** tillhör nu polska vojevodskapet Białystok. 3,524 inv. (1921).

Knäck, *kokk.*, sötsak af sirap, socker och litet smör eller grädde, som sammankokas, tills den tjockflytande massan ''håller karamellprof'', hvarefter den öses upp i små pappersformar (krusade kring kanten), där den får kallna och stelna.

Knäppingen, en backe på landsvägen Uppsala—Flottsund, strax s. om Grindstuguskogen, omtalad i Wennerbergs ''Gluntarna'' samt i samband med Uppsala studentkårs Sten Sturefråga, enär enligt ett förslag Sten Sturemonumentet här skulle resas. O. Sjn.

***Knäred** omfattar nu 20,277 har. 2,580 inv.

(1923). Se Sydsvenska kraftaktiebolaget (även i Suppl.).

Knäreflexen, *fysiol.* Se Reflex, sp. 1171.

***Knästorp** omfattar nu 609 har. 588 inv. (1924).

Knöldjupet kallas den närmast ö. om Hasselön, i Loftahammars socken, Kalmar län, belägna delen af Östersjön, innanför och s. v. om Storkläppens fyr. Namnet torde vara härledt därifrån, att särskildt fjärdens södra del är besvärad af flera grundknölar. Största djupet är 32 m.

Knöliga spetälskan, *med.* Se Spetälska, sp. 700.

Knölopāl, *miner.* Se Opal, sp. 737.

Knölranunkel, *bot.*, namn på *Ranunculus bulbosus.*

Knölros, *med.*, svenska benämningen på *erythema* (grek. *ery'thēma*, rodnad) *nodōsum* (af lat. *nōdus*, knut, knöl), är en vanlig, särskildt under hösten och vårvintern uppträdande sjukdom, som yttrar sig med måttlig feber (omkr. 38° C), svagt utpräglad sjukdomskänsla samt ett rosliknande utslag på kroppen, men hvilken till skillnad från vanlig ros (*erysipelas*) icke smittar från person till person. Det rosliknande utslaget uppträder mest på extremiteternas sträcksidor och med förkärlek på underbenens framsidor samt är lokaliseradt till underhuden såsom rödblåa, 2—5-öres stora, vanligen rundade, isolerade och oftast ej sammanflytande, öfver huden framskjutande, rundade knölar, som ej äro förskjutbara mot huden och ömma vid beröring och tryck. När dessa knölar återbildas, försvinner först svullnaden, men huden antar på de inflammerade ställena violett, blå och slutligen gul färg, d. v. s. ett liknande färgspel, som man ser efter blodutgjutningar i underhuden. — Sjukdomens orsak är sannolikt flerfaldig. I ett stort antal fall förefinnas hos den sjuke körtelsvullnader (lymfom) af tuberkulös natur å halsen eller inom bröstkorgen. I andra fall åter uppträder knölrosen samtidigt med reumatoïda besvär i ledgångarna, som någon enstaka gång utveckla sig till verklig reumatisk feber. Sjukdomen har på den grund antagits ega släktskap med de s. k. reumatiska infektionerna. Förloppet är i allmänhet gynnsamt. Efter 2—3 veckor inträder, äfven utan all behandling, full hälsa, dock med reservation för de fall, där ett tuberkulöst grundlidande föreligger. Lokala, värmande omslag om de angripna delarna med desinfekterande lösningar (blyvatten, Burows lösning o. d.) visa sig mest verksamma. De antireumatiska invärtesmedlen ha föga inverkan. Komplikationer, t. ex. från hjärtat, äro sällsynta. I. H.

***Knös.** — 3. Olof Andersson K. K:s *Repertorium Sueciæ diplomaticum* finns icke i K. biblioteket, utan i Skara stiftsbibliotek, där äfven de s. k. Knösiska anekdoterna till Sveriges äldre litterära historia förvaras. — 6. Tekla L. A. K. Se om henne och hennes moder äfven V. Horn, ”De små Knösarna. Ett romantiskt Uppsalahem” (1921).

***Koadaptation** (Koaptation). Se vidare Descendensteori. Suppl., sp. 302.

Koaptatiōn, *biol.*, liktydigt med koadaptation (se d. o. och Descendensteori. Suppl., sp. 302).

Koaptatiōnsproblemet, *zool.* Se Descendensteori. Suppl., sp. 302.

Koati (Coati), *zool.* Se Näsbjörnsläktet.

Kobb, Gustaf, politiker, matematiker, f. 25 juli 1863 i Göteborg, blef i Uppsala filos. kandidat 1885, filos. licentiat 1888 och filos. doktor 1889, förordnades s. å. till docent i matematik och 1898 till docent i mekanik vid Stockholms högskola samt blef 1899 lärare vid Tekniska högskolan, där han 1912 utnämndes till professor i mekanik. Han har äfven varit lärare i dessa ämnen vid Sjökrigsskolan 1898—1912 samt vid Artilleri- och ingenjörhögskolan 1902—10. K. representerade 1909—11 Stockholms fjärde valkrets (Östermalm) i Andra kammaren samt har haft plats i Första kammaren 1912—14 och 1919 (urtiman)—20 (vald för Älfsborgs län) och sedan 1924 (för Södermanlands och Västmanlands län) och har i riksdagen tillhört liberala samlingspartiet (från 1924 liberala riksdagspartiet). Han var 1912—14 led. af bevillningsutskottet och har varit suppleant i flera utskott. Han är sedan 1913 riksgäldsfullmäktig och från 1916 andre deputerad i Riksgäldskontoret. K. var led. af försvarsberedningarna, första afdelningen (finanserna), 1911—14 och har tillhört Statens järnvägars pensionskommitté 1903—05 och 1907—08 (sakkunnig) samt sakkunnige för ordnande af statens pensionsväsen 1913. — K., som var led. af Frisinnade landsföreningens verkställande utskott 1905—07 och 1908—23 suppleant i dess förtroenderåd, har utgett en del politiska broschyrer, bl. a. *Majoritetsval eller proportionella val?* (1904) och *Proportionalism, rättvisa och fyrkvälde* (1906). Som produkter af hans lifliga intresse för krigshistoria och taktik märkas en uppsats *Orsakerna till afgörandet vid Waterloo* (i ”Hist. tidskr.” 1902) och broschyren *Vem var segraren vid Marne?* (1922). Som vetenskaplig författare har K. i flera arbeten lämnat värdefulla bidrag till behandlingen af viktiga problem inom matematiken och den teoretiska mekaniken. Särskildt må framhållas hans i ”Acta mathematica” införda *Sur les maxima et minima des intégrales doubles*, hvari variationskalkylens problem för dubbelintegraler behandlas i öfverensstämmelse med den metod Weierstrass gett för enkelintegraler. Härvid har han lyckats öfvervinna det svåråtkomliga problemets många vanskligheter och framställt resultatet i en form, svarande mot den, som Weierstrass gett för enkelintegraler. Gl. I. Bxn.

Kobelt [kå'-], Wilhelm, tysk läkare, zoolog, f. 20 febr. 1840 i Alsfeld (Hessen), d. i mars 1916, var inom fackkretsar uppskattad för sina många och delvis mycket omfångsrika arbeten öfver blötdjuren. Han var verksam äfven som zoogeograf. L—e.

Kobenthet, X-benthet, kallas den deformitet af nedre extremiteten, som består däri, att underbenet vid sträckt knäled ej fortsätter i lårets riktning, utan afviker utåt. En så förändrad knäled kallas på ortopediskt språk *genu valgum* (lat.), om den förekommer dubbelsidigt *genua valga* (plur.). I senare fallet bilda benen, sedda tillsammans framifrån eller bakifrån, ett X, hvaraf namnet, och deformiteten är således en motsats till hjulbenthet (se d. o. Suppl.), äfven kallad O-benthet. Då äfven under normalt förhållande underbenets riktning något litet afviker utåt från lårbenets fortsatta riktning, blir kobentheten den typiska belastningsdeformiteten eller funktionella deformiteten i knäleden och uppträder som sådan

vanligast dubbelsidigt, dels i småbarnsåldern som omedelbar följd af engelska sjukan (se d. o.), dels i den s. k. lärlingsåldern, i hvilken dylika öfverbelastningsdeformiteter med förkärlek uppträda i olika regioner af den upprätta hållningens organ (ryggrad, bäcken och nedre extremiteter). Äfven i detta senare fall är deformiteten ofta en aggravation (ett förvärrande) af en redan under den i barndomen genomgångna engelska sjukan uppkommen, obetydlig felställning. Då deformiteten uppträder enkelsidigt, föreligger i regel en lokal förändring i knäleden, antingen medfödd felbildning eller följd af en lokal olycksfallsskada eller sjukdom, då formförändring af ledändarna i lårben eller skenben kan medföra mycket stark kobenthet. Liksom andra dylika deformiteter har kobentheten, en gång begynt, stark tendens att under hela uppväxttiden ökas. Äfven en relativt obetydlig och till synes ej alltför vanställande kobenthet hos barn bör därför i tid genom ortopedisk specialbehandling korrigeras. Behandlingen är i de flesta fall operativ. Äldre tiders behandling med skenor eller andra yttre mekaniska apparater är numera på grund af ringa effektivitet och stor besvärlighet i jämförelse med modern operativ behandling (osteotomi, se d. o.) bortlagd. Framhållas bör emellertid, att i barnaåren en obetydlig kobenthet kan ökas genom otjänlig anordning af strumpeband. Dessa böra ej gå från lifstyckets sidodel till strumpans yttre rand, utan böra placeras på framsidan eller baksidan af benet. Liksom andra s. k. statiska eller funktionella deformiteter kunna vissa lindriga fall af kobenthet under den fortsatta tillväxten självkorrigera sig (''växa bort''). Huruvida man i det enskilda fallet kan räkna därpå, kan endast den på området erfarne läkaren, ortopeden, med någon säkerhet afgöra. P. Hgld.

***Kobert,** E. R., sedan 1899 professor vid och direktor för farmakologiska institutet i Rostock, dog 28 dec. 1918.

***Koblenz.** — 2. Det besattes 1632 (ej 1631) af svenskarna. Under Världskriget bombarderades K. af de allierades flygare 11 ggr 1 okt. 1917—24 okt. 1918. L. W:son M.

Kobo-daishi, japansk abbot. Se bd XII, sp. 1453.

***Kobold,** H., blef 1902 observator i Kiel och först 1921 professor där.

***Kobolt.** Metallens smältpunkt ligger vid 1490°. Då den är luftbeständig och hårdare än nickel, användes den numera stundom i st. f. nickel till skyddande öfverdrag på andra, oädlare metaller. Äfven användes kobolt som beståndsdel i flera värdefulla legeringar, t. ex. stellit (se d. o. Suppl.). — På det 3-värdiga stadiet ger kobolt med ammoniak, cyan, nitrit m. fl. radikaler ett mycket stort antal komplexa föreningar, hvilkas studium genom Werner o. a. ledt till en klarare uppfattning af dylika föreningars natur. Se Metallammoniakföreningar, Molekylarföreningar och Werner, Alfred. K. A. V—g.

***Koboltblått** är namn på 2 väsentligt olika, blåa, kobolthaltiga färgämnen. Det ena (äldre) slaget erhålles genom glödgning af koboltoxid med kiselsyra och tennoxid. Det benämnes äfven cœrüleum l. bleu-céleste [blö selä'st] och utgör en blandning af koboltortosilikat, Co_2SiO_4, med koboltortostannat Co_2SnO_4. Ett annat slags koboltblått framställdes först af Josef Leithener 1795 och något senare af Gahn och Thénard; det är detta, som ofta går under namn af Thénards blått. Det erhålles genom glödgning af aluminiumoxid eller -sulfat med koboltnitrat och utgöres af koboltaluminat, $Co(AlO_2)_2$, en med mineralet spinell nära besläktad förening. K. A. V—g.

***Koboltgrönt.** Till sin kemiska natur utgör denna målarfärg en isomorf blandning af zinkoxid med koboltoxidul. K. A. V—g.

Koboltviolett, *kem. tekn.*, en 1859 af Salvetat framställd, särdeles beständig målarfärg, som utgöres af koboltfosfat. Det användes äfven i keramiken. K. A. V—g.

Koborgs hus, medeltida fäste i Ovikens socken, Jämtland, var under slutet af medeltiden och under reformationstiden förvaringsplats för kyrkans inkomster af landskapet och förvaltades af prosten i Oviken. Redan 1611 var det ödelagdt; lämningar finnas i Koborgens fäbodar, 10 km. v. om Storsjön. O. Sjn.

***Kobrin** tillhör nu Polen, vojevodskapet Polesien. 8,232 inv. (1921). Officiell namnform Kobryń.

***Kobron** tillhör nu Lettland.

Kobryń, officiella polska formen för Kobrin.

***Koburg** tillhör sedan 1 juli 1920 tyska fristaten Bajern, kretsen Oberfranken. 23,413 inv. (1919).

***Koch** (sp. 456). — 2. Richert V. von K. dog 28 nov. 1913. — 3. N. F. Helge von K. blef 1911 professor i ren matematik vid Stockholms högskola och dog i Stockholm 11 mars 1924. — 4. R. G. Halfred von K. blef vid Världskrigets utbrott verkställande ledamot af Stockholms stads arbetslöshetskommitté och s. å. af Statens arbetslöshetskommission, ur hvilken sistnämnda han utträdde 1923 i samband med dess konflikt med ministären Branting. K. tillhörde 1913—18 ånyo Stockholms stadsfullmäktige och var några år ordf. i dess nykterhetsgrupp. Han är sedan 1915 led. af Första kammaren (för Örebro län), tillhörde det liberala partiet och är sedan dettas klyfning medlem af frisinnade folkpartiet. I riksdagen har K. väckt ett stort antal motioner i sociala frågor och tagit verksam del i 2:a lagutskottets arbeten (lagutskottssuppleant sedan 1918). — K:s största insats under de senare åren ligger på fattigvårdens och barnavårdens område. Han var 1907—23 ordf. i Sv. fattigvårdsförbundets arbetsutskott och blef 1919 förste innehafvare af befattningen som statens fattigvårdsinspektör, hvilket ämbete kan sägas vara en frukt af hans egen mångåriga verksamhet för fattigvårdens främjande. Sedan 1920 är han därjämte chef för byrån för fattigvård och barnavård i Socialdepartementet. På dessa poster har hans stora arbets- och organisationsförmåga burit rika frukter. K. har äfven verkat för

Helge von Koch.

nordiskt och internationellt samarbete på fattigvårdens och barnavårdens områden. Sedan 1920 är han ordf. i statens kommission för hjälp åt Rysslandssvenskar. K. var den förste ordf. i Stockholms nykterhetsnämnd (1916—22) och organiserade till stor del dess arbete. — Den af K. 1901 uppsatta ”Social tidskrift” upphörde 1917 att utkomma. K. har bl. a. skrifvit *Organiserad alkoholistvård* (1912) och *Det hungrande Belgien* (1915). — Richert Sigurd Valdemar von K., de föregåendes broder, tonsättare, f. 28 juni 1879 på Egnö i Stockholms skärgård, d. 16 mars 1919 i Stockholm, genomgick konservatoriet i Stockholm, studerade pianospel för Rik. Andersson och komposition för Joh. Lindegren samt företog studieresor till Berlin och Paris. Han var en längre tid bosatt på Ornön i Stockholms skärgård, sedermera musikrecensent i ”Aftontidningen” och ”Stockholmstidningen”. K:s tonsättarskap, som gaf vackra löften, visar ett fint drömmande skaplynne. Särskildt uttrycksfull är ofta hans harmonik, till hvars egenheter höra jämnt stigande eller fallande figurer och något tvära tonartsväxlingar. Sin största insats gaf han (med öfver ett 60-tal n:r) på sångromansens område, där han fann toner för barnslig täckhet, ljust eller svårmodstungt svärmeri, lifsjubel, och med förkärlek fångade han orientaliska stämningar, bäst kanske i den kinesiska sångcykeln *Die geheimnisvolle flöte*. Postumt utkom ett antal ganska kärnfulla *Gammalswenska wijsor* (till dikter af Wivallius och Lucidor). För piano skref K. *Miniatyrer* och *Hafsstämningar*, och större former prófvade han först med sin klangfulla violinsonat i *E* moll, efterföljd af romans och serenad för violin och orkester, pianokvintett i *F* dur och orkesterfantasien *I Pans marker*. K. hade äfven begåfning för landskapsmålning och skref en samling skärgårdsnoveller, *Kungen på Marskär* (1911).

4. A. H—h. 5. E. F—t.

***Koch** (sp. 460). 1. Ludvig (Hans Ludvig Schielderup Parelius) K. dog 19 okt. 1917 i Köpenhamn, kort förut kreerad till teol. hedersdoktor. Han utgaf *Erindringer* (1912) och *Oplysningstiden i den danske kirke* (1914). P. E—t.

***Koch** (sp. 462), Max, fullbordade 1918 sin Wagnerbiografi med 3:e bandet.

Koch [kåkk], Agaton John Hjalmar, fysiker, f. 28 okt. 1878 i Rö, Stockholms län, student 1895, filos. doktor och docent 1904, laborator i fysik 1911, allt vid Uppsala universitet, utnämndes till professor vid Chalmers' tekniska institut 1914. K:s arbeten ha hufvudsakligen omfattat noggranna mätningar af våglängderna för reststrålar från gips samt bestämningar af dispersionen i gaser utsträckta till spektrums ultraröda och ultravioletta delar.

Koch [kåkk], Martin, författare, f. 23 dec. 1882 i Stockholm, genomgick sex klasser i allmänt läroverk 1892—99, var 1899—1903 måleriarbetare, 1904—06 lärjunge vid konstakademien, medarbetare i ”Stockholms dagblad” 1907—09, amanuens vid Templarordens centralbibliotek 1909—10, medarbetare i ”Socialdemokraten” 1914—15 och i ”Göteborgs handels- och sjöfartstidning” från 1916. K. är ”Socialdemokratens” Pariskorrespondent. K:s första bok var den lilla berättelsen *Ellen* (2 uppl. 1911), förlagd till hvardagslifvet inom kroppsarbetarklassen, hvilket förblifvit hans väsentliga ämneskrets. *Vattendroppen* (1912; 2:a uppl. 1915) är en humoristiskt gifven skiss från en nykterhetsorden. *Arbetare. En historia om hat* (1912), en stor, figurrik samhällsmålning, *Timmerdalen* (1913) skildrar i bred och omständlig form sågverksarbetarstrejken i Sundsvallstrakten 1879, *Litterära storverk i västficksformat* (1913) äro muntra parodier på olika författare, *Vargungarna* (s. å.) ett revolutionsdrama, *Blodet ropar* (1914), en samling dagspolitiska inlägg, *Romantiska brev* (1915), en psykologisk studie, *Guds vackra värld* (2 bd, 1916; 3:e uppl. 1923), en omfångsrik roman från samhällets lägsta lager, *Fromma människor* (1918), en utförlig, halft historisk teckning af religiösa sekter och företeelser i Sverige, *Anteckningar på havet* (s. å.), verklighetsskildringar från arbetet bland lotsarna i Stockholms skärgård och fiskarbefolkningen i Bohuslän, och *Legend* (1920), en medeltidsroman. — K:s alstring tillhör den s. k. proletärlitteraturen; han är den socialistiska arbetarrörelsens förnämste representant inom den moderna svenska vitterheten. Striderna mellan arbetare och arbetsgifvare, de sociala kriserna i vårt land utgöra antingen motivet för berättelsen eller dess ram. Det estetiska är för honom en bisak, nästan all vikt är lagd på det dokumentariska, och i de väldiga romanerna synes han ha sträfvat efter en nästan zolask omfattning af klasser och samhällsskikt. Med en obeveklig naturalism, som för att göra ett så starkt intryck som möjligt hänsynslöst hopar material och icke väjer för upprepningar, skildrar K. nöden, eländet och förfallet inom proletariatet och förbrytarvärlden. Upprägladt moralisk tendens och dogmlös religiös öfvertygelse ligga på djupet af dessa skildringar från ”den undre världen”, liksom en påtaglig orientering efter socialismens synpunkter på orsaker och botemedel för de samhälleliga missförhållanden, som mer eller mindre öppet framställas såsom roten och upphofvet till de individuella olycksödena. Idealbilder af viljestyrka och karaktärsrenhet ger K. äfven i enstaka arbetare. Intensiv lidelse, stor förmåga af karaktärsteckning och suggestiv framställning utmärka K., hvars författarskap är betydelsefullt trots den bristande konstnärliga behärskningen. R—n B.

Koch, Gustav von, tysk zoolog, f. 1849, d. 21 nov. 1914, var professor i zoologi vid polytekniska högskolan i Darmstadt och intendent (”inspektor”) vid naturhistoriska afd. af museet där. K. författade några grundläggande arbeten öfver koralernas morfologi. L—e.

Koch. 1. Carl Frederik K., dansk präst och författare, f. 17 sept. 1860 i Ribe, teol. kandidat 1884, är fr. o. m. 1895 valmenighedspræst i Ubberup på Själland. Han tillhör den grundtvigska riktningen och är en af dess mest ansedda författare. Utom flera skrifter om Sören Kierkegaard har han utgett en rad mycket lästa andakts- och uppbyggelseböcker, bl. a. *Jesu lignelser* (1905—08), och flera kyrkohistoriska verk.

2. Svend Lauge K., den föregåendes son, Grönlandsforskare, f. 5 juli 1892 vid Kalundborg, studerade geologi och kartografi och tog ämbetsexamen 1920, men hade då redan i flera år företagit undersökningar på Grönland och deltagit i Knud Rasmussens epokgörande expedition till Grönlands

nordkust 1916—18. Han uppgjorde där planen till den expedition till Pearyland, som han utförde 1920—23 och under hvilken han 13 maj 1921 passerade Grönlands nordspets västerifrån och där planterade danska flaggan. Han besteg därefter inlandsisen i Independence fjord, uppmätte och undersökte Adam Bierings land och nådde 1 okt. s. å. efter otroliga strapatser Robertson bay. Genom denna med största energi ledda expedition har K. i hög grad ökat kännedomen om de högarktiska trakterna, både kartografiskt, etnografiskt och framför allt geologiskt, och hans prestation torde kunna ställas vid sidan af de störste arktiske forskares. 1924 tilldelade Svenska sällskapet för antropologi och geografi honom Vegamedaljen. 1—2. P. E—t.

Koch, Friedrich, tysk tonsättare, f. 1862 i Berlin, var 1883—91 violoncellist i hofkapellet där, fick 1900 professors titel och är sedan 1917 ledare af musikteori-afd. vid musikhögskolan i Berlin. Han har komponerat mycket inom skilda arter, bl. a. 2 symfonier, tysk rapsodi för violin och orkester, svit för piano och orkester, oratorierna *Von den tageszeiten* och *Die sündflut*, kantater, operor (*Die hügelmühle* m. fl.), motetter och madrigaler. Till sina körverk och operor har han själf författat texterna. E. F—t.

Koch, Johan Peter, dansk militär, Grönlandsforskare, f. 15 jan. 1870 i Vestenskov vid Nakskov, blef 1890 officer och avancerade till öfverste och chef för arméns flygväsen 1923. Han deltog 1900 i Carlsbergfondets expedition till östra Grönland, ledde 1902—04 uppmätnings- och kartläggningsexpeditioner till Island samt deltog 1906—08 i Danmark-expeditionen till Grönlands nordöstkust och företog därvid en vågsam slädtur till Grönlands nordligaste punkt. Det var K., som 1908 konstaterade Mylius-Erichsens och dennes kamraters död. Slutligen företog K. 1912—13 jämte A. Wegener från Danmarkshavn till Upernivik en enastående vågad vandring öfver inlandsisen med öfvervintring på denna (jfr Inlandsis. Suppl.). K. har skildrat sina resor i *Gennem den hvide örken* (1913). För sina kartografiska arbeten fick han 1909 Vega-medaljen. P. E—t.

Koch, Jens Sigvard Simon, dansk författare, f. 18 febr. 1871 i Köpenhamn, juris kandidat 1895, är sedan 1918 direktör för stadens fastigheter. K:s böcker, *Haabet og den haablöse* (1901), *Ung krigsmand* (1903), *Lykkenid* (1905), *Digteren* (1907), *April* (s. å.), *Den gyldne sky* (1913), *Den unge Erik* (1921), fortsätta 1890-talets självskildring i nära anslutning till J. P. Jacobsen. P. E—t.

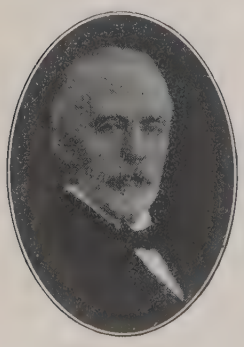

E. T. Kocher.

Koch, vid växtnamn beteckning för tyske botanisten W. D. J. Koch (se denne, sp. 459).

***Kochanowski,** J. K. K., är numera professor i polsk medeltidshistoria vid Warschaus universitet.

***Kocher,** E. T., dog 27 juli 1917 i Bern. Ett stort arbete är den af honom tills. med F. de Quervain utg. *Encyklopädie der gesamten chirurgie* (2 bd, 1901—03).

Koch-Weeks bacill [-*ωi'*ks]. Se Bakteriologi. Suppl., sp. 429.

***Kock,** K. Axel L., som 1911—16 var Lunds universitets rektor, tog 1916 afsked från professuren. Hans *Svensk ljudhistoria* fullbordades med 4:e d. 1921. Af hans senare arbeten må f. ö. nämnas *Umlaut und brechung im alt-schwedischen* (i ''Lunds univ:s årsskr. Ny följd.'' Afd. I, bd 12, 1916). Han är led. äfven af Vet. akad. (1913) och Preussiska vet. akad. (1917) samt flera utländska lärda samfund och hedersled. af Vet. soc. i Lund (1924).

***Kock,** Jörgen. Hans hus är afbildadt å pl. I till art. Malmö.

Kock, Augustin, konsertsångare, f. 2 april 1886 i Ängelholm, idkade 1907—11 sångstudier för Carolina Östberg och O. Lomberg samt 1913—14 för W. Hirschberg i Berlin, gjorde 1911 en lyckad debut på K. teatern som *Tonio* i ''Pajazzo'' och företog 1912 sångarturnéer i de skandinaviska länderna. Han var 1915—21 kantor och kördirigent i Katarina kyrka och verkar sedan 1915 som konsertsångare och mycket anlitad sånglärare i Stockholm. Sin sångarbana har K. anlagt i ideell riktning, i det att han hufvudsakligen egnat sig åt att röja väg för våra ungsvenska tonsättares alster (en sammanhängande konsertserie med sådana gaf han 1918—21) och dessutom sedan 1921 i Stockholms kyrkor ger en serie konserter med rent kyrkliga program, hvarjämte han med elever hållit många välgörenhetskonserter. Han har äfven med god påföljd framfört svenska romanser i Berlin och Leipzig (1921). K:s välskolade röst är en hög baryton, klangstark, varm till färgen och mycket böjlig äfven i mezza voce. Sångernas olika innebörd tolkar han hängifvet och med förträfflig diktion. K. har skrifvit diktsamlingen *Vilja och tro* (1922). E. F—t.

Kockums järnverks a.-b. Se Kallinge.

***Koczalski,** Raoul, dog i juli 1916.

Kodaikanal, ort i Maduradistriktet, Syd-Indien, 75 km. n. v. om Madura, belägen omkr. 2,200 m. ö. h. i Palni hills, rekreationsort för européerna. Observatorium, bekant för solarundersökningar, och en svensk, urspr. tysk, missionskyrka. O. Sjn.

Kodaskop [-skåp; af *kodak*, se d. o., och grek. *skopē'n*, se]. Se Kinematograf. Suppl., sp. 1026.

Kodisjoki [kå'dis-jåki], kommun i Åbo och Björneborgs län, Finland, Vemo härad och domsaga, hör i kyrkligt afseende till Letala församling som ett särskildt bönehusgäll. 42 kvkm O. B—n.

Koefoed [k*ω*'f*ω*d]. 1. Carl Andreas K., dansk landthushållare, f. 16 nov. 1855 i Skanderborg, blef landtbrukskandidat 1875 och reste 1878 till Ryssland, där han 1887 blef egendomstaxator hos allmänna ryska kreditföreningen och 1889 vid ryska adelsbanken. Hans landtekonomiska skrifter väckte regeringens uppmärksamhet, och Witte gjorde honom 1905 till skiftesrevisor i jordbruksministeriet, senare till statsråd. Han inlade stor förtjänst om jordbrukets utveckling i Ryssland, i synnerhet skiftet, afgick 1917 och blef 1921 af danska regeringen anställd som statskonsulent för Danmark i Randstaterna och Ryssland

2. Henning Emil K., den föregående broder, kemist, f. 9 juli 1858 i Skanderborg, tog

magisterkonferens i kemi 1884, blef 1891 docent och 1902 professor i samma ämne vid Farmaceutisk læreanstalt; sedan 1895 är han tillika anstaltens direktör. K. blef filos. doktor 1894 på en afh. om nitroso-platinaammoniakföreningar. 1—2. P. E—t.

Koefoed [kω'fωd], Andreas Michael, dansk ämbetsman, f. 27 dec. 1867 i Rönne, politisk kandidat 1891, anställdes s. å. i Statens statistiska departement, där han 1904 blef direktör. Sedan 1913 är han generaldirektör för skatteväsendet och var april—maj 1920 finansminister. Som den förste förlikningsmannen i arbetstvister 1910—14 bidrog han mycket till att fastslå och häfda förlikningsinstitutionens anseende; han är sedan 1922 åter medlem af denna. K. är ordf. i den danska föreningen ''Norden''. P. E—t.

Koenen [kön-], Adolf von, tysk paleontolog, f. 21 mars 1837 i Potsdam, d. 7 maj 1915 i Göttingen, där han sedan 1881 var professor i geologi och paleontologi, är känd genom rik skriftställarverksamhet, särskildt beträffande Nord-Europas tertiärfaunor. Af hans skrifter må nämnas *Beiträge zur kenntniss der molluskenfauna der norddeutschen tertiärgebirge* (1867), *Ueber eine paläocäne fauna von Kopenhagen* (1885) och *Das norddeutsche unteroligocän und seine molluskenfauna* (1889—93). L—e.

Kôersner [tjö'rsner], Gustaf Albert, broder till den i hufvudarbetet nämnde Per Vilhelm K., jurist, led. af Högsta domstolen, f. 7 aug. 1872 i Rättvik, blef efter universitetsstudier i Uppsala och domartjänstgöring under Svea hofrätt praktiserande advokat i Stockholm 1898 samt därjämte professor i rättskunskap vid Handelshögskolan 1911 och hofauditör 1912. Han har ock innehaft en del uppdrag och förordnanden i lagstiftningsarbetet. Sedan 1918 är han justitieråd, hittills den ende, som från advokatverksamhet omedelbart inträdt i Högsta domstolen. Han har utöfvat ett flitigt och mycket förtjänstfullt rättsvetenskapligt författarskap, bland hvars många alster må nämnas *Om de föreslagna reformerna af vårt lagfarts- och inteckningsväsen* (1910), *Obligationsrättskommitténs förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar* (1915), *Om force-majeure-klausuler i köpeaftal* (i förening med flera andra medarbetare, 1915), *Den s. k. krigshandelslagen . . . med motiver och förklarande anmärkningar* (1916), *Lag om vissa inskränkningar i rätten att förvärva fast egendom . . . med . . . anvisningar och vissa formulär* (1916) samt det omfattande, af K. i förening med Ch. Dickson utg. lagsamlingsverket *Moratorium, lagstiftning om betalningsanstånd . . . . 1914—15, i urval utgiven* (I—V, 1915—22), till hvilket ansluter sig en af K. jämte N. Rabenius författad skrift *Om moratorium, några bidrag till kännedom om dess begrepp och användning* (1923). K. blef juris hedersdoktor i Lund 1918. C. G. Bj.

Koetei [kut-], sultanat. Se Kutei.

***Koetschau,** Karl, blef 1913 direktor för Düsseldorfs stads konstsamlingar och 1919 därjämte professor i Bonn.

Kofoten, holme i Nämdöfjärden, s. ö. om Stockholm, med en i ett 5 m. högt torn 1883 anbragt, 1913 ändrad blixtfyr med agaljus på 59° 13′ 31″ n. br. och 18° 37′ 18″ ö. lgd fr. Gr. E. A—t.

Kografven. Se Kovirke.

Kogrundsrännan, farled vid södra mynningen af Öresund, belägen invid Kogrundet nordväst om Skanörs udde samt helt och hållet inom svenskt territorialvatten. I syfte att främja den neutrala handelns tryggande iordningställdes under Världskriget denna farled, som dock ej ens efter dessa åtgärder kunde befaras annat än af fartyg med ganska ringa djupgående. Enär under sommaren 1916 kränkningar af svenskt sjöterritorium allt oftare började förekomma, vidtog svenska regeringen genom kungörelser af 14 och 19 juli s. å. bestämmelser om dels att i K. minering skulle genom flottans försorg upprätthållas mellan 55° 26′ och 55° 28′ n. br. samt 12° 47′ 8″ och 12° 50′ 5″ ö. lgd och att leden genom K. finge befaras endast af vissa i kung. angifna kategorier af svenska fartyg, dels ock att för krigsbruk utrustade främmande undervattensbåtar ej finge färdas eller uppehålla sig i svenskt territorialvatten (dock med undantag för farleden genom Öresund mellan 56° 8′ 7″ och 55° 31′ 2″ n. br.). Kungörelsen af 14 juli om K:s spärrning trädde i kraft 29 juli. De krigförande allierade stormakterna gjorde i samtidigt afgifna noter 30 aug. s. å. gällande, att K:s stängning för de allierades handelsfartyg fullständigat den af Tyskland mellan de allierade uppresta skiljemuren samt att denna åtgärd, sammanställd med konvojeringen af tyska handelsfartyg inom territorialvattnet på östkusten, skulle vittna om en med en lojal och opartisk neutralitets förpliktelse föga förenlig ''påtaglig olikhet'' i Sveriges hållning till de båda krigförande lägren. Därjämte åberopades svensk-italienska sjöfartsfördraget af 14 juni 1862 (om bl. a. rätt för italienska fartyg att på samma villkor som svenska deltaga i kustfart och handel mellan svenska hamnar) samt de tre öfriga stormakternas rätt till mest gynnad nations behandling som argument mot inskränkningen i resp. länders fartygs möjlighet att anlita kustfarlederna. I sin svarsnot af 9 sept. framhöll utrikesminister Wallenberg, att åtgärderna i fråga vidtagits för att ''på ett verksammare sätt häfda landets neutralitet'' och för öfrigt ostridigt fölle inom regeringens kompetensområde, då ju rännan var ''helt och hållet belägen utanför Sundet och å svenskt inre vatten''. Den åberopade traktatartikeln af 1862 vore här ej tillämplig, enär den afsåg ''endast rätten till kustfart, d. v. s. rätten att bedrifva handelssjöfart mellan svenska hamnar''. Med denna notväxling upphörde det officiella meningsutbytet i frågan. Inom svenska pressen erkändes allmänt regeringens formella rätt att vidtaga åtgärden, men på enstaka håll klandrades åtgärden såsom egnad att under rådande förhållanden bli till fördel för den ena af de krigförande parterna. Däremot påvisades, äfven från ententevänligt håll, att åtgärden vidtagits ej minst för att få slut på tyska bevakningsfartygs besvärliga trafik i farleden (i sin ordning framkallad

af kontrabandsfart denna väg af smärre, mestadels danska, ångare till rysk-finländska hamnar). V. S—g.

Koh, pers., berg.

Kohandel (ty. *kuhhandel*), en förmodligen från Tyskland till Sverige inkommen beteckning för politiskt schackrande antingen mellan en regering och ett inflytelserikt politiskt parti eller ock politiska partier emellan, hvarvid ena parten gör sitt tillmötesgående på ett område betingadt af, att den erhåller en förmån på ett annat. Bilden torde ha tagits från det prutande, som plägar förekomma vid kreatursh andel på marknader. V. S—g.

***Kohl,** Horst, dog 3 maj 1917 i Leipzig.

***Kohl,** Aage H. von, har utgett berättelsen *Det store skød* (1911) och skådespelet *De, der bœrer* (1920). Han var kapten i reserven under Världskriget 1915—19.

2. Carl Christian Lorents von K., den föregående broder, författare, f. 24 jan. 1869 i Köpenhamn, blef officer, men tog afsked 1908. Han har redigerat flera tidskrifter. Hans författarskap sysslar i synnerhet med ockultism och mystik; han har utgett *Satan og hans kultus i vor tid* (1902), *Babel* (1904) och *Vaagne nætter* (1906) samt några krigshistoriska arbeten.

3. Louis Henri von K., de föregåendes broder, författare, f. 14 dec. 1882 i Köpenhamn, har studerat i synnerhet asiatisk litteratur och kultur och har utgett några böcker om Kina och Japan och om Världskriget. Dessutom har han redigerat flera tidskrifter. 1—3. P. E—t.

***Kohler,** F. J., dog 3 aug. 1919 i Berlin. Äfven under sina sista lefnadsår fortsatte han sin mångsidiga författarverksamhet. Sålunda riktade han den privaträttsliga litteraturen med bl. a. 2 nya delar af sin *Lehrbuch des bürgerlichen rechts* (1915, 1919) samt afh. *Der unlautere wettbewerb, darstellung des wettbewerbrechts* (1914) och *Warenzeichenrecht* (1919); äfvenså skref han flera arbeten i internationell rätt: *Luftfahrtrecht* (1912), *Internationales strafrecht* (1917) och *Grundlagen des völkerrechts* (1918) samt ett flertal uppsatser i den af honom själf uppsatta "Zeitschrift für völkerrecht". C. G. Bj.

Kohlsaolja, *tekn.* Se Colzaolja. Suppl.

Kohlschütter [kål-], Volkmar, tysk kemist, universitetslärare, f. 1874 i Forchheim (Sachsen), studerade i Freiburg och München under A. v. Baeyer, blef docent i kemi 1902 i München och 1905 i Strassburg, e. o. professor där 1909 och s. å. professor i Bern. K:s arbeten ligga på gränsområdet mellan den oorganiska och fysikaliska kemien, och i synnerhet de senare årens arbeten utmärkas genom stor originalitet. Bland dessa må nämnas undersökningar ang. metallhydroxyders förvandling till oxider (1920); han har infört begreppet topokemiska reaktioner (se d. o. Suppl.) och lämnat viktiga bidrag till kännedomen om dessa fenomen (t. ex. i "Zeitschrift für elektrochemie", 1923). 1917 utgaf han *Die erscheinungsformen der materie*, en serie föreläsningar öfver kolloidkemi. H. E.

***Koht,** Halvdan, har som universitetslärare lagt i dagen mycken organisatorisk reformsträfvan. Han är sedan 1921 ordf. i "Norigs målslag" och har träget arbetat för landsmålets utveckling till kulturspråk. Tillsammans med A. Garborg och A. Hövden utgaf han 1913 minnesskriften *Ivar Aasen*. K. är till sin politiska åskådning nationellt betonad socialdemokrat, har utgett *Sosialdemokratie. Historisk yversyn* (1915) och behandlat äldre norsk arbetarrörelse i *Arbeidarrörsla av 1848 i Norig* (1914) och *Marcus Thrane* (1917). Som vetenskaplig författare har han bl. a. på bondeståndets historia sökt tillämpa ett ekonomisk-historiskt betraktelsesätt, och han har till debatt framställt problem ur Norges äldre historia i en rad smärre uppsatser, samlade i *Inhogg og utsyn i norsk historie* (1921). Banbrytande för den vetenskapliga behandlingen af Norges nyaste politiska historia är hans stora arbete *Johan Sverdrup* (1918 ff.; bd I—II, 1918—22, gå till 1880). Bland K:s öfriga skrifter märkas en populär Bismarcksbiografi (1911), *1814. Norsk dagbok hundre aar efterpaa* (1914), *Den amerikanske nasjonen i upphav og reisning* (1920) och *J. Lövland* (1923). K. sysslar äfven med att utge Bj. Björnsons bref, hvaraf utkommit de med värdefulla inledningar försedda samlingarna "Grotid. Brev fra årene 1857—70" (2 bd, 1912) och "Brytningsår. Brev fra årene 1871—78" (2 bd, 1921). På sista tiden har K. visat stort intresse för internationell historikersammanslutning. V. S—g.

Koijärvi [kå'i-], kommun och församling i Tavastehus län, Finland, Tammela härad och domsaga; pastorat under Tammela kontrakt, Tammerfors stift. K. skall 1924 afskiljas från Urdiala (Urjala) och Forssa socknar. O. B—n.

Kojo [kå'jå], Viljo, författare. Se Finlands litteratur 2. Suppl.

Kokaini'st, Kokainomän (af grek. *mani'a*, vurm, raseri), *toxik.*, en person, som genom längre tids missbruk af kokain (se d. o.) vant sig vid detta ämne, fått häftigt begär efter detsamma och blifvit kroniskt förgiftad. Utom hos omättliga kokatuggare i Syd-Amerika har sådan förgiftning förr mest iakttagits hos f. d. morfinister, hvilka sökt underlätta afvänjningen från morfinet genom att i stället intaga kokain och därvid vant sig vid det senare giftet —, en synnerligen farlig behandling, som lätt leder till kokainism och sinnessjukdom. Missbruket af kokain har under Världskriget fått betydligt större utbredning än förut. I Förenta staterna uppges spritförbudet ha medfört spridning af denna ytterst betänkliga osed, och äfven i Europa och annorstädes ha lättsinniga och förtviflade existenser hemfallit åt samma svåra last. I Ryssland lära många nödlidande, när de komma åt, söka döfva sina kval och "förljufva" sin tillvaro med kokain. Vid kokainmissbruk kan förekomma såväl akut förgiftning vid tillfälligtvis intagna stora doser som kronisk förgiftning. Vid *akut* förgiftning inställa sig först matthet, svindel, ångestkänsla, stark blekhet — ibland vanmaktsanfall, eller ock börja symtomen med abnorm glädtighet, flödande pratsamhet, hallucinationer och delirier. Pupil-

lerna äro vida, mun och svalg kännas besvärande torra, kräkningar och omtöckning tillstöta. Pulsen blir svag, oregelbunden — än långsam, än hastig. Ibland iakttas feber. Till sist faller patienten alldeles ihop (''kollaberar''), blodomlopp och andning försvagas i hög grad, häftiga ryckningar eller stelkramp utbryta, och döden följer genom förlamning af hjärtat eller andningens nervcentrum. — Den *kroniska* förgiftningen åter utmärkes för svåra näringsrubbningar med stark afmagring, aptitlöshet, växlande med ''hetshunger'', vattsvullnad, slöhet, växlande med upphetsad sinnessjukdom (''mani''). Pupillerna äro vida, och patienten plågas af abnorma känselförnimmelser, särskildt af häftig krypningskänsla, som om otaliga små djur (''kokaindjur'') kröpe i skinnet. Vänjningen kan gå därhän, att kokainisten intar flera gram af giftet dagligen — doser, som skulle döda en ovan person. Försöksdjur ha däremot ej kunnat vänjas vid kokain; vid längre tids behandling med giftet synes deras känslighet i stället ökas. C. G. S.

Koken [kå'-], Ernst Friedrich Rudolph, tysk paleontolog, f. 29 maj 1860 i Braunschweig, d. 21 nov. 1912 i Tübingen, blef professor i mineralogi och geologi vid universitetet i Tübingen 1895. Bland hans skrifter framhållas *Über die natürliche systematik der fische* (1891), *Die vorwelt und ihre entwickelungsgeschichte* (1893) och *Palæontologie und descendenzlehre* (1902). L—e.

***Kokenhusen** tillhör nu republiken Lettland.

Kokker, numera ofta använd stafningsform för kocker (se om dem Bakteriologi)

***Kokkonsten.** En *självfokande apparat* medföres af de trupper, hvilka kokvagn icke är tilldelad, således vid svenska armén kavalleriet, artilleriet, ingenjörtrupperna m. fl. Om elektriska värmeapparater för matlagning se Elektrisk uppvärmning. Suppl., sp. 543 ff. — Bland nyaste svenska handböcker i ämnet må nämnas L. Ohlsson, ''Kokbok och hushållslära'' (1910), E. Östman, ''Iduns kokbok'' (1911), ''Kokinstruktion'' (1912; ny uppl. 1915), A. Olsson, ''Praktisk kokbok'' (1912; 6:e uppl. 1922), ''Kokbok från Göteborgs skolkök'' (1913; 5:e uppl. 1923), I. Norden, ''Illustrerad kokbok för hemmet av fackbildade på olika områden'' (1913), E. Reinilä, S. Calonius och V. Krank, ''Vegetarisk kokbok för hem och skola'' (1913), T. Hansson, ''Ateneums kokbok'' (1914), A. Kerfve, ''Svensk kokkonst'' (1916), C. Brunius, ''Kokbok i dyrtid'' (1918), N. Keyland, ''Svensk allmogekost'' (2 bd, 1919—20), ''Fru Högstedts kokbok'' (1920), och K. Wenström, ''Husmoderns kokbok'' (1922).

Kokkrossare, *landtbr.* Se Vält 1.

Kokoomuspuolue [kå/kåmospoåloe], eg. Kansallinen K., fi., nationella samlingspartiet i Finland (höger).

Kokoschka [kåkå'ʃka], Oskar, tysk målare, f. 1 okt. 1886 i Pöchlarn, Nedre Österrike, gjorde sig i Wien bemärkt som modernist och var sedan verksam mestadels i Dresden. Hans konstverk visa trots mot häfdvunnen uppfattning. ''I sin prononcerade nyansrikedom påminna de ännu om impressionisternas analys, men de fyllas af den hetsiga lidelse, hvarmed målaren söker inträngа i sina föremåls innersta väsen. I st. f. breda färgfläckar träda ångande färgströmmar, af en hetsig hand hopslingrade.'' K. förklaras vara en diktarnatur, som söker det undermedvetna. Han är äfven författare (extatiska dramer med namnlösa gestalter: *Vier dramen* 1919, *Hiob* m. m.). K. är representerad i gallerier i Mannheim, Breslau och Hamburg. På den tyska utställningen i Stockholm 1922 var *Stormvind* den mest uppseendeväckande af hans målningar — han representerades där f. ö. af teckningar (kvinnobilder) och litograferade porträtt. Monografi af Westheim 1919. G—g N.

Kokosöarna (eng. *Cocos islands*). Se Keeling-öarna (äfven i Suppl.).

***Kokovtsov,** Vladimir Nikolajevitj, utnämndes efter mordet på Stolypin till ryska ministerrådets president (sept. 1911) och bibehöll därvid finansministerämbetet. Han fortsatte Stolypins jordreformpolitik och var i nationalitetsfrågor mindre aggressiv än denne. K. ansågs som en synnerligen skicklig finansman och sökte, i den mån det var honom möjligt, främja en fredlig utrikespolitik. Intriger från reaktionära och nationalistiska ämbetskolleger torde ha vållat hans störtande i febr. 1914. Under Världskriget förhöll sig K. kritisk mot regeringspolitiken. En tid efter bolsjevikrevolutionens seger bosatte sig K. (hösten 1918) i Schweiz. V. S—g.

Kokplatta. Se Elektrisk uppvärmning. Suppl., sp. 543.

***Koksalt.** Sp. 511, rad 22 uppifr. *står* 35,0 *bör vara* 35,9. — Om bearbetning af saltlager se äfven Sänkverk.

Koksmasugn. Se Masugn, sp. 1211.

Kokvagn, transportabel kokinrättning, afsedd för fältbruk. Kokvagnar äro numera införda i nära nog alla arméer. Å en kokvagn kan maten kokas under marschen, så att den är färdig att utspisas, då truppen framkommer till sin bivack (kvarter). Vid svenska armén medföres en sådan vagn vid hvarje inf.-regementsstab, inf.-bataljon, inf.-kompani och förplägnadskolonn. En svensk kokvagn m/16 är ett tvåspändt afbröstningsfordon, å hvilket medföras bl. a. 2 stora och 2 små kittlar, rymmande resp. 62 och 24 liter, samt 6 isoleringslådor (med kittlar). Dessa lådor kunna vid behof transporteras på hästryggen (klöfjas). Å kokvagnen medföras äfven servis för officerare och underofficerare, kokservis för manskap samt en del reservproviant m. m. De svenska truppförband, som icke tilldelats kokvagn (kavalleri-, artilleri- och ingenjörförband m. fl.), äro i stället försedda med kokapparater (s. k. självfokande apparater; se Kokkonsten. Suppl.). Af K. M:t 27 mars 1917 fastställd Kokvagnsinstruktion innehåller bl. a. beskrifning af vagnen. H. J—dt.

***Kol.** 1. Om föreningar af 3-värdigt kol se Trifenylmetyl.

***Kola.** 1. Den västligaste delen af halfön, Petjenga, har afträdts till Finland. Om den genom K. dragna järnvägen se Murmanbanan. Suppl. Jfr f. ö. Murmanska kusten. Sedan 1890-talet ha syrjäner från Petjoradistriktet invandrat till Kolahalfön och börjat undanträngа lapparna, hvilkas antal är konstant, under det att syrjänernas hastigt växer. Redan 1910 voro syrjänernas renar lika många som lapparnas. Litt.: G. Hallström, ''Kolalapparnas hotade existens'' (i ''Ymer'' 1911). O. Sjn.

Kolakarameller [kå-] l. Kākao-kola kokas af choklad i förening med grädde, socker och

smör (med eller utan sirap). Urspr. torde kolanötter (se Cola) ha ingått i blandningen. Den svalnade massan skäres i fyrkantiga bitar, som inlindas i smörpapper. Andra sorters ”kola” göras ock.

*__Kolari__ är sedan 1913 självständigt pastorat; hör till Kemi kontrakt och Uleåborgs stift. 2,651 inv. (1922). O. B—n.

__Kolbe__ [kå'lbe], Georg, tysk skulptör, f. 15 april 1877 i Waldheim (Sachsen), studerade i München, Paris och Rom och har sedan mestadels varit verksam i Berlin, där han 1918 blef professor vid konstakademien. Han började som grafiker (raderingar och litografier, en *Faustcykel* bl. a.) under påverkan af Klinger och Greiner. Den första skulptur, som han utställde — en byst af *Seb. Bach* —, stannade i museet i Leipzig. Gruppen *Krigaren och hans genius* köptes 1907 af Nationalgalleriet i Berlin. K. har framför allt sin specialitet i nakna statyer; på detta område har han såväl i karakteristik som i uttryck för rörelsen nått en liffull och personlig stil. Energiskt har han sökt sig fram till stora linjer och samlad form. Bland hans verk äro *Danserskor, Kvinnlig torso, Kvinnlig brunnsfigur, Dansande man, Slafvinna* och *Kvinnorof* och från de senast gångna åren *Badande kvinna, Javansk danserska* (båda båda 1923), dessutom porträttbyster. K. är representerad flerstädes i tyska museer. Litt.: W. R. Valentiner, ”K.” (1923). G—g N.

__Kolbenheyer__ [kå'lbenhajer], Erwin Guido, tysk författare, f. 30 dec. 1878 i Budapest, filos. doktor, har skrifvit sorgespelet *Giordano Bruno* (1903), Spinozaromanen *Amor dei* (1908), Böhmeromanen *Meister Joachim Pausewang* (1910), den moderna skildringen *Montsalvasch* (1912), berättelserna *Ahalibama* (1913), *Die kindheit des Parazelsus* (1917) och dess fortsättning *Das gestirn des Parazelsus* (1921). K:s skildring är symboliskt historisk, koncentreradt patetisk; hans senaste verk står expressionismen nära. R—n B.

*__Kolbox__, Kolbunker. Se Box (äfven i Suppl.).

__Kolbrygga__, lastbrygga för träkol vid järnvägsstationer i vissa, af lifliga träkolstransporter berörda, delar af landet, möjliggör tids- och arbetsbesparande lastning genom stjälpning af träkolet direkt i järnvägsvagnen. Den har en horisontal plan, som i längd motsvarar en eller flera vagnar, och är försedd med sluttande plan vid hvardera ändan för upp- och nedfart. Med få undantag äro dessa lastningsanordningar byggda och egas af enskilda personer eller bolag, men få på sina håll mot särskild afgift begagnas äfven af andra trafikanter. — Kolgifningsbrygga, en anordning för järnvägarnas egna behof för kolgifning till lokomotiv, är i sin enklaste form en å mellanstationer vid eller mellan spår uppsatt fristående brygga, ett kolbord för kolkorgarna. Å större lokomotivstationer äro i regel anordningarna för kolgifning vidlyftigare och likna i princip ofvan beskrifna bryggor för träkol. Kolgifningen sker genom tippning från décauvillevagn utefter en reglerbar plåtränna till tendern. De tömda vagnarna nedgå från bryggan af egen tyngd, hvarvid hastigheten regleras genom friktionsskifvor. F. P.

__Kolbu.__ 1. Pastorat i Toten prosteri, Hamar bispedömme, Norge. 236,94 kvkm. 3,800 inv. (1920). Det omfattar socknarna K. och Eina. — 2. Härad och socken i Opland fylke (före 1919 Kristians amt) samt K. pastorat, Norge, s. om Gjövik. 132,28 kvkm. 2,495 inv. (1920). Jordbruk. 2. K. G. G.

*__Kolbäck__ omfattar nu 4,961 har. 3,413 inv. (1923). K. bildar nu med Säby ett pastorat i Munktorps kontrakt, Västerås stift.

*__Kolbäcksån.__ Vattenkraften är nu i stor skala tagen i anspråk af elektriska kraftstationer med en sammanlagd effekt af mer än 33,000 hkr. De största äro belägna vid Ludvika, Lernbo, Semla, Virsbo, Trångfors och Västerkvarn. O. Sjn.

*__Kold__, K. M. Se Austlid, ”Ein folklærar” (1911—13; på da. 1919), H. Begtrup, ”C. K.” (1916), och C. A. Hallström, ”K.K.” (1918). P. E—t.

*__Kolde__, Th., dog 13 okt. 1913 i Erlangen. Han adlades 1910 (von K.).

*__Kolderup-Rosenvinge.__ — 2. J. L. A. K.-R. är sedan 1916 e. o. professor vid Köpenhamns universitet. Han har vidare utgett *The marine algæ of Denmark* (1909—18) och *Sporeplanterne* (1913). 2. P. E—t.

*__Kolding__ [kå'lling] hade 1921 med förstäder 20,571 inv. 1911 öppnades järnvägar till Hejlsminde och Vamdrup, 1917 till Troldhede. P. E—t.

*__Kolendros__, officiellt Kolindro's, tillhör nu grekiska nomos Thessalonika. 2,824 inv. (som kommun 3,945 inv. 1920).

*__Kolera.__ Under Världskriget var Europa, särskildt dess östra och sydligare delar, skådeplatsen för utbredda koleraepidemier: redan hösten 1914 Ungern och Galizien och 1915 hela Österrike (32,231 fall). Efter att en tid ha gått något tillbaka blossade epidemien hösten 1916 åter upp, hufvudsakligen i Ryssland (öfver 16,000 fall), och synes sommaren 1921 där ha nått sin höjdpunkt (öfver 75,000 anmälda fall ensamt under juni och juli månader), men sedan 1922 har Ryssland varit alldeles fritt från kolera. — Full visshet kan nu anses råda rörande kolerabacillens roll som orsak till sjukdomen, äfven om svårighet stundom förefinnes att — särskildt hos s. k. bacillbärare — påvisa de för smittämnet karakteristiska kännetecknen. — Beträffande profylaxen ha betydande framsteg vunnits genom serumbehandlingen, som i vidsträckt mån tillämpats under krigsåren inom franska, engelska, serbiska, grekiska m. fl. arméer. Denna metod, först införd af spanjoren Ferran (1884), men sedermera modifierad af engelsmän och fransmän, visade sig icke blott under kriget i hög grad verka skyddande mot kolerasmittan, utan har äfven efter krigets slut bevarat de till Ryssland gränsande länderna Polen och Rumänien, hvilka under epidemiåren 1919—21 öfversvämmades af ryska flyktingar, från svårare kolerautbrott. Däremot har denna metod icke motsvarat de på densamma ställda förhoppningarna i kurativt hänseende. R. W.

*__Kolesterin.__ Jfr Steriner.

__Kolficka.__ Se Änganläggning, sp. 1025.

__Kolfsjuka__, *bot.* Se Epichloë. Suppl.

__Kolgifningsbrygga.__ Se Kolbrygga. Suppl.

*__Kolhydratenhet__, *landtbr.* Se äfven Foderv ärde. Suppl.

__Ko'li__, naturskönt berg i Juga socken, Kuopio län, Finland, på västra stranden af Pielisjärvi sjö, 336 m. ö. h. och 242 m. öfver sjön. Från den skoglösa toppen är vidsträckt utsikt öfver sjöar och skogar

ända mot ryska gränsen. Berget har inköpts af statsverket och ombildats till kronopark. Turistföreningen underhåller ett härbärge vid K. O. B—n.

Koling, buse; efter Albert Engströms Strixfigur Kolingen 1897. Härkomsten är oviss; jfr likväl *finnkoling*, *finnkolis*, gammalt stockholmskt vedernamn på finne.

Ko'lkkala, Väinö, författare. Se Finlands litteratur 2. Suppl.

***Kolklorid,** Koltetraklorid l. Tetraklormetan, CCl_4, *kem. toxik.*, är en tung, flyktig vätska med kloroformliknande lukt; eg. v. 1,63, kokp. 76,5° C. Den har föreslagits till bedöfningsmedel, men visat sig för farlig, emedan den bedöfvande och den dödande dosen ligga hvarandra för nära. Ämnet innehåller 1 atom klor mer än kloroform; utom bedöfning medför kolkloriden äfven kramp. Döden följer genom förlamning af andningen eller hjärtat. Bland farliga föroreningar i kloroform förekommer äfven kolklorid. Under namn af *benzinoform* används denna som extraheringsmedel för fett, som ''fläckvatten'' och till utrotande af insekter i herbarier m. m. Framför flera andra till dylika ändamål använda vätskor har den fördelen att icke vara brännbar. Jfr Kolsvafla. Suppl.

C. G. S. K. A. V—g.

Kolkornsmikrofon. Se Mikrofon med pl.

Kolkoviken. Se Östersjön, sp. 263.

***Kollateral.** Om kollaterala knoppar se Biknopp. Suppl.

Kolle [kå'-], Wilhelm, tysk läkare, immunitetsforskare, f. 2 nov. 1868 i Lerbach, Hannover, assistent på Institut für infektionskrankheiten i Berlin hos Robert Koch, var 1897—99 anställd af regeringen i Kaplandet som ledare för en vetenskaplig expedition i Syd-Afrika och 1900 på uppdrag af egyptiska regeringen för en dylik i Sudan. Efter återkomsten till Tyskland blef han afdelningsföreståndare vid ofvannämnda institut. Han kallades 1907 till professor i hygien och bakteriologi vid universitetet i Bern och föreståndare för därvarande Institut zur erforschung der infektionskrankheiten och 1917 till direktor för Institut für experimentelle therapie samt Georg Speyer-haus i Frankfurt a. M. Han blef medlem af Reichsgesundheitsrat 1918. K. deltog med R. Pfeiffer i dennes experimentella studier af immuniteten mot tarmtyfus. Dessa ledde bl. a. till framställande af ympämne för profylaktisk ympning af människor mot denna sjukdom. Det kom till stor användning vid bekämpande af tarmtyfus i centralmakternas arméer under Världskriget. Man är berättigad anse, att det var på grund af denna profylaktiska ympning, som sjukdomen visade så ringa frekvens i tyska hären. Under vistelsen i Afrika utförde K. omfattande undersökningar öfver nötkreaturspest och sättet att effektivt bekämpa densamma. Immuniteten mot pest hos människa har också varit föremål för hans studier, och han har visat bl. a., att genom ympning med lefvande avirulenta (icke giftiga) kulturer kraftigare immunitet erhålles än med dödade. På kemoterapiens område har han bedrifvit arbete på erhållande af nya verksamma salvarsanpreparat. K. är känd läroboksförfattare. Tills. med Wassermann har han utgett *Handbuch der pathogenen mikroorganismen* (1903; 2:a uppl. 1913), den största handbok (8 bd) i medicinsk bakteriologi, som hittills sett dagen, samt (tills. med Hetsch) *Die experimentelle bakteriologie und die infektionskrankheiten* (6:e uppl. 1922; öfv. till fr., it. och eng.).

A. P—n.

***Kollegium.** 1. Om förvaltande kollegier i *Sverige* i äldre tider se äfven A. B. Carlsson, ''Den svenska centralförvaltningen 1521—1809'' (1913). — Regeringskollegierna i *Ryssland* afskaffades i samband med marsrevolutionen 1917. I *Preussen* aflägsnades under förvaltningsreformerna efter 1918 års revolution dess gamla, kollegialt organiserade *staatsrat*, och med detta har Preussens genom 1920 års författning upprättade *staatsrat* föga mer än namnet gemensamt. Det är nämligen en af provinslandtdagarna vald representation för provinserna vid lagstiftningen och förvaltningen. I fråga om förvaltningsorganisationen uppställde den första revolutionära regeringen i nov. 1918 kraf på dess genomgripande ''demokratisering'', men ännu (1924) har detta program ej hunnit mycket längre än till förberedande förslagsutkast. Jfr Preussen. Förvaltning. Suppl.

V. S—g.

***Kollektiv.** — *Mus.*, i orgelbyggeriet äldre benämning på kombination (se d. o. Suppl. och Orgel, sp. 866).

***Kollektivaftal** ha under senast förflutna årtionde vunnit fortsatt utbredning inom industri och handtverk samt handel och transport och äfven inom jordbruket, särskildt där detta idkas i industribygder (bruksegendomar). Inom arbetsgifvarnas sammanslutningar (se Arbetsgifvarförening. Suppl.) betraktas en enhetlig reglering af arbetsvillkoren inom ett fack numera icke sällan som ett skydd mot illojal konkurrens af enskilda arbetsgifvare genom användning af billigare arbetskraft. Inom arbetarkretsar har aftalsväsendet däremot kritiserats af anhängare till syndikalismen (se d. o., sp. 1438). Vid årsskiftet 1920—21, då den officiella statistiken visar de hittills högsta uppnådda siffrorna, voro i Sverige gällande 2,278 kollektivaftal, som berörde 12,778 arbetsgifvare och 437,587 arbetare. Därpå följande nedgång i konjunkturerna och stridigheter på arbetsmarknaden ha sänkt siffrorna under närmast följande år, då utgående aftal icke ledt till omedelbar förnyelse och intervallerna medfört uteslutning ur statistiken. Giltighetstiden för 99 procent af de under 1922 gällande kollektivaftalen var ett år, med automatisk förlängning, om uppsägelse ej skett. Uppsägningstiden är vanligen tre månader. Mellan landtarbetsgifvarnas och landtarbetarnas organisationer träffades 1922 riksaftal för de tre tjänsteåren 1922—1925, hvarjämte distriktsaftal ingåtts för vissa distrikt (Uppland och Västmanland, Östergötland och Södermanland, Älfsborgs län, Halland, Skåne). I ett växande antal kollektivaftal inom industrien ha intagits bestämmelser om semestertid (se Arbetarsemester.

Kollektivaftal vid årsskiftet 1920—21

	Antal aftal	Berörda arbetare Antal	Proc.
Riksaftal	33	190,621	43,6
Distriktsaftal	49	34,089	7,8
Ortsaftal	646	52,946	12,1
Aftal för enskild arbetsplats	1,550	159,931	36,5
	2,278	437,587	100

Suppl.). För slitande af rättstvister om kollektivaftal inrättades 1920 Centrala skiljenämnden för vissa arbetstvister (se d. o. Suppl.). Ehuru speciell lagstiftning rörande kollektivaftal saknas i Sverige, har genom Högsta domstolens utslag 22 maj 1915 fastslagits, att aftals kontrahenter kunna åläggas att ingå i svaromål inför allmän domstol ang. tvist om aftals efterlefnad och att erlägga ersättning och skadestånd för aftalsbrott. — Den i *Schweiz* 1912 i kraft trädda nya civillagen har under rubriken tjänsteaftal intagit bestämmelser om (skriftliga) kollektivaftal. Förbundsrådet och vissa af kantonerna anvisade myndigheter kunna efter hörande af yrkesföreningar eller föreningar för allmännyttigt ändamål upprätta s. k. normalaftal med giltighet för ifrågakommande fack, därest icke annorlunda skriftligen öfverenskommits mellan berörda arbetsgifvare och arbetare. En utbildning i liknande riktning afsågs i industrirådets i *England* förslag 1912, hvilket icke kommit till genomförande. En förordning om kollektivaftal m. m. af dec. 1918 medförde en enorm stegring af aftalens antal under 1919 i *Tyskland*, hvars hela arbetsrätt af kända skäl dock numera befinner sig i ett svåröfverskådligt läge. En lag om kollektivaftal genomfördes i *Frankrike* 1919, hvarigenom de kontraherande parterna ålades att till vederbörande arbets- och fredsdomstol inlämna ingångna aftal för registrering. Lag angående kollektivaftal antogs i *Finland* i nov. 1923, hvilken enligt urspr. dansk förebild stadgar plikt, ett slags mellanform mellan bötesstraff och skadestånd, för arbetsgifvare (högst 5,000 mark) och arbetare (högst 500 mark), som medvetet bryter mot aftal, för så vidt aftalet icke innehåller uttryckligt förbehåll mot dylik påföljd, hvadan densamma gjorts fakultativ. En utbildning af en arbetsrätt på kollektivaftalens grunder, hvilken synts pågå i flera länder, berör och beröres af förslagen till s. k. industriell demokrati (se d. o. Suppl.), bl. a. med hänsyn till kompetensfrågorna för fackföreningar och arbetsgifvarföreningar å ena sidan och eventuella driftnämnder å den andra, om hvilka frågor en viss oklarhet synes råda.

Litt.: ”Kollektivavtal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige. III. Arbetstidens längd och arbetslönens storlek inom olika näringsgrenar enligt gällande kollektivavtal” (1911; uppgifter för åren 1907—1908), ”Kollektivavtalet i Sverige” 1914 och följande år (årspublikation i serien ”Socialstatistik”, senast för år 1922, publicerad 1923), ”Kollektivavtal i Sverige vid årsskiftet 1920—1921”, ”Kollektivavtal i Sverige 1908—1922”, ”Kollektivavtalens lönesatser 1921”, första halfåret (i ”Soc. medd.” 1921, där redogörelsen fortgår, numera kvartalsvis, och där referat införas af nyssnämnda årspublikation och notiser inflyta om utländska förhållanden; se uppslagsordet ”Kollektivavtal” i sakregister till årg. 1903—1922), Ö. Undén, ”Kollektivavtalet enligt gällande svensk rätt” (1912; med litteraturförteckning), och Sigfrid Hansson, ”Den svenska fackföreningsrörelsen” (1923). E. F. K. S—n.

Kollektivtyper, *biol.* Så betecknas djur- och växtformer, oftast fossila, som uppvisa egenskaper, hvilka hos deras historiskt (geologiskt) yngre, resp. ännu lefvande släktingar äro fördelade på skilda arter, släkten eller familjer. Sådana kollektivtyper uppfattas ofta som ungdomsformer, som blifvit stående på ett ontogenetiskt tidigare skede, alltså former, som ej uppnått sin definitiva differentiering. Aldrig återfinnas de egenskaper, som uppträda hos skilda, ur äldre jordperioder härstammande organismer, förenade hos någon en senare period tillhörig art eller släkte. L—e.

Kolling [kå'-], danska skådespelare. 1. Valdemar Ludvig Christian K., f. 1834 i Köpenhamn, d. där 1915, var anställd vid Det kongel. teater 1854—97 och mycket använd särskildt i Holbergspjäser. — 2. Johan Frederik Harald K., den föregåendes kusin, f. 1835 i Köpenhamn, d. där 1904, verkade vid Folketeatret 1857—1901 (utom spelåret 1870—71, då han tillhörde k. scenen). Han var en af Köpenhamns mest omtyckta skådespelare i lustspel och folkkomedier, den främste i gemytliga småborgarroller. — 3. Valdemar Henrik Vilhelm K., son till K. 2, f. 1863 i Köpenhamn, d. där 1912, var från 1884 anställd vid Casino-teatern (utom ett spelår vid Nörrebro teater). Han var en tilltagsen och jovialisk skådespelare i folkkomedier. 1—3. P. E—t.

***Kollmann**, J., dog 23 juli 1918 i Basel.

***Kolloider.** Utforskandet af kolloidernas egenskaper har tagit stark fart under de senaste 15 åren, och kolloidläran har därmed utvecklats till en betydande gren af den fysikaliska kemien. Ett flertal omfattande läroböcker, som uteslutande behandla de kolloidkemiska företeelserna, har också utkommit under denna tid. På detta område har också en speciell terminologi utbildat sig. Sålunda betecknas de kolloida lösningarna numera som *soler*. Allteftersom dispersionsmedlet utgöres af vatten, eter, alkohol e. d., benämnas de *hydrosoler*, *eterosoler*, *alkosoler* o. s. v. De genom salttillsats eller på annat sätt utfällda — *koagulerade* — kolloiderna betecknas som *hydrogeler*, *eterogeler*, *alkogeler* o. s. v. — De kolloidkemiska fenomenen äro merendels till sitt innersta väsen af svåröfverskådlig och subtil natur. Ytterst små förändringar kunna medföra stora verkningar. För att en vetenskaplig bearbetning af problemen på detta område skall bli fruktbärande, har det därför visat sig ändamålsenligt att i första hand undersöka enkla kolloider med väldefinierade egenskaper. Detta program har följts af vår tids framgångsrikaste kolloidforskare, R. Zsigmondy i Göttingen och The Svedberg i Uppsala. Ett undersökningsobjekt, som för dessa spelat en stor roll, har varit guldhydrosolerna, hvilka lätt kunna framställas med hvilken önskad finfördelningsgrad (*dispersitetsgrad*) som helst. En betydelsefull egenskap hos dessa är också, att partiklarna i en och samma sol vanligtvis äro praktiskt taget lika stora. Kolloider af detta slag ha spelat en framträdande roll i undersökningar af Browns molekylarrörelse (se d. o. Suppl.). Genom successiv utfällning medelst salttillsats (*fraktionerad koagulation*) har Sv. Odén kunnat dela upp svafvelhydrosoler i fraktioner af olika dispersitetsgrad och har därigenom skapat ett värdefullt material för undersökning om egenskapernas beroende af kornstorleken. Odén har också genom att mäta den hastighet, hvarmed den dispersa fasen afsätter sig i olikformiga kolloider, kunnat bestämma den relativa mängden af de olika partikelstorlekarna inom kol-

loiderna. Detta förfaringssätt har visat sig vara af värde för undersökning af leror.

Kolloidernas stabilitet betingas af partiklarnas elektriska laddning, hvilken gör, att de repellera hvarandra, då de komma hvarandra nära. Denna repulsionsverkan har experimentellt påvisats af Costantin, som studerat koncentrerade mastix- och gummiguttasoler. Vid elektrolyttillsats afladdas partiklarna och förena sig till aggregat, hvarigenom solen förvandlas till gel. Det närmare förloppet af denna process har teoretiskt utredts af M. von Smoluchowski, hvars resultat experimentellt bekräftats af Zsigmondy och dennes lärjungar. — Äfven fasta system kunna vara kolloider. Sålunda har K. Benedicks påpekat, att den i härdade och anlöpta stål förekommande strukturbeståndsdelen *troostit* är att anse som järn, innehållande järnkarbid i ytterst fin fördelning, och att den därför kan betecknas som en *järnkarbidferrosol*.

På grund af kolloidernas stora praktiska betydelse ha vissa mera komplicerade system, såsom fettemulsioner, tvål, såpa, fotografiska emulsioner, kautschuk, ägghvitämnen, torf m. fl., varit föremål för studier syftande till direkt tekniskt användbara resultat, och äfven på detta område ha betydelsefulla framsteg gjorts under de senaste åren. Särskildt i Amerika och England har intresset för den teknisk-vetenskapliga kolloidforskningen framträdt mycket starkt på senare tid. — Litt.: R. Zsigmondy, ”Kolloidchemie” (4:e uppl. 1922), och The Svedberg, ”Colloid chemistry” (1924; efter föreläsningar, som han på inbjudan höll 1923 vid universitetet i Wisconsin). A. W—n.

Kolloidkemien, den gren af kemien, som sysselsätter sig med kolloider (se d. o., äfven i Suppl.).

Kolloidmilium, *med.* Se Milium.

Kollontay, Aleksandra Michailovna, sovjet-rysk diplomat, f omkr. 1880 i Petersburg, tillhör en urspr. polsk släkt Demontowicz (hennes mor var finländska). Hon genomgick ett gymnasium i Petersburg, studerade därpå statistik och nationalekonomi vid Zürichs universitet och började sin revolutionära verksamhet 1898—99, då hon samarbetade med ryska och finska socialdemokrater. Till 1908 var hon verksam i Ryssland, dels som marxistisk författarinna, dels som deltagare i illegalt revolutionsarbete. I dec. 1908 måste hon fly till utlandet, anklagad för uppvigling till revolution i Finland och för revolutionär verksamhet bland ryska textilarbeterskor. Hon tillhörde 1908—14 mensjevikpartiet, ställde sig vid krigsutbrottet, då hon vistades i Berlin, på internationalismens grund, slöt sig 1915 helt till bolsjevikerna och agiterade i Förenta staterna mot kriget. Efter ryska marsrevolutionen 1917 återvände hon till Petersburg, var en bland de mest aktiva deltagarna i novemberrevolutionen s. å. och inträdde som folkkommissarie för sociala ärenden i folkkommissariernas råd. Där arbetade hon bl. a. för skydd åt moderskapet, friare ställning för kvinnan, en ny könsmoral och kyrkans skiljande från staten. Hon blef okt. 1922 legationsråd i Kristiania och är sedan febr. 1924 Sovjet-Rysslands envoyé därstädes. Fru K. är mycket produktiv som socialistisk författarinna; bland hennes arbeten (på ryska) må nämnas De finska arbetarnas lif (1903), Samhället och moderskapet, Arbeterskan och bondkvinnan i Sovjet-Ryssland (1918) och Den nya moralen och arbetarbarnen (1919). Hon har äfven skrifvit en mängd broschyrer och tidningsartiklar i politik och om kvinnosaken samt är en glänsande talarinna. M. H.

***Kolmar.** 1. K., officiellt Colmar, tillhör sedan freden i Versailles (1919) Frankrike, dep. Haut-Rhin. 42,255 inv. (1921). K. är hufvudort i arrondissemanget K. (i dep. Haut-Rhin), som omfattar 5 kantoner samt 63 kommuner och har 87,528 inv. (1921). — 2. K., officiellt Chodzież, tillhör nu Polen, vojevodskapet Poznan. 5,742 inv. (1921).

Kolmatiōn (af it. *colmare*, utfylla), en metod, hvarigenom lågt belägna områden göras lämpliga för kultur därigenom, att slamrikt vatten från floder eller haf inledes och får afsätta sitt material. Som exempel på lyckade företag kunna nämnas Chianadalen och Maremmerna (se d. o.). O. Sjn.

***Kolmodin.** — 6. J. A. K. blef 1909 ord. professor, tog 1920 afsked och efterträdde J. Kerfstedt som föreståndare för Fjellstedtska skolan. Han har vidare skrifvit bl. a. *Bibelkommissionens senaste översättning* (1912; granskad 1915), *Inledning till Nya testamentets skrifter* (2 dlr, 1913), *Skriftens auktoritet enligt Luther* (1919) och *Världsmissionens bibliska grund* (1920) samt artiklar i Nordisk familjebok. K. är teol. hedersdoktor i Rostock (1917).

7. Johannes Axel K., den föregående son, språkforskare, f. 22 febr. 1884 i Bromma, student 1901 och filos. doktor 1914 i Uppsala, docent i semitiska språk där 1914—21, anställdes 1917 vid beskickningen i Konstantinopel, där han sedan 1920 är t. f. dragoman. Han har sedan 1917 idkat forskningar, särskildt med hänsyn till Sveriges historia, i turkiska arkiv. K. har företagit studieresor till Eritrea, Abessinien (skildrad i ”Le monde oriental”, IV, 1910), Egypten, Syrien och Palestina. Han har publicerat bl. a. *De fornsvenska Volgafärderna* (i ”Hist. stud. tillägnade H. Hjärne”, 1908), *Traditions de Tsazzega et Hazzega* (”Textes tigrigna”, 1912, ”Annales et documents”, 1914, ”Traduction française”, 1915, samtliga i ”Archives d'études orientales”, V) samt uppsatser i ”Karol. förb:s årsskr.” (*De turkiska arkiven*, 1910, *Said Mehmed Effendis berättelse om sin beskickning till Sverige 1733*, 1920), ”Antikvar. tidskr.” (*Den historiska kronologien i Assyrien och Babylonien*, 1916), ”Le monde oriental” m. fl. tidskr. samt i Nordisk familjebok.

Kolmulen, *zool.* Se Torskslägtet, sp. 465.

Kolmårdssanatoriet, tuberkulossanatorium i Krokeks socken, Östergötlands län, öppnades 1918, tillhör länets landsting och Norrköpings stad samt har 186 sjukplatser för patienter från länet och staden.

***Kolno** tillhör nu Polen, vojevodskapet Białystok. 4,508 inv. (1921). K. är namn äfven på ett distrikt i vojevodskapet Białystok. 63,869 inv. (1921). Under Världskriget intogs staden 16 febr. 1915 af tyskarna, som afslogo flera under den närmast följande tiden utförda, från Lomza utgående, mot K. riktade ryska anfall och behöllo staden till krigets slut. Jfr Världskriget, sp. 186. H. J—dt.

***Koló**, officiell polsk form Kołło, tillhör nu Polen, vojevodskapet Łódź. 11,468 inv. (1921). K. är namn äfven på ett distrikt i vojevodskapet Łódź. 115,571 inv. (1921).

***Kolofon.** 1. De 1913 igångsatta franska utgräfningarna af den Klariske Apollons tempel ha blottat propyléerna, en dorisk marmorbyggnad och en marmorexedra med många inskrifter.

***Kolomea.** Se Kołomyja. Suppl.

***Kołomyja** tillhör nu Polen. 1. Distrikt i polska vojevodskapet Stanisławów. 1,348,481 inv. (1921). — 2. (Kolomea) Staden hade 25,533 inv. 1921. Under Världskriget utkämpades om den strategiskt viktiga staden och i dennas närhet i regel långvariga och hårda strider — hvarunder K. led betydlig skada — mellan å ena sidan de allierade österrikarna och tyskarna samt å den andra ryssarna. Staden besattes af de senare i sept. 1914, återtogs af de allierade 16—17 febr. 1915, intogs ännu en gång af ryssarna 28 juni 1916 och återeröfrades af de allierade 27 juli 1917. Jfr Världskriget, sp. 176, 187, 206 och 225. H. J—dt.

***Kolonat** har efter hand blifvit en i Sverige rätt allmänt använd benämning på mindre jordbrukslägenheter af egna hems natur (se Egna hem, äfven i Suppl.). Vanligast och egentligen används den för lägenheter, som nyupplåtas från större, förut obrutna och obebyggda områden, t. ex. statens kronoparker. Officiellt har beteckningen antagits för de lägenheter, som jämlikt kolonisationskommitténs ”förslag till kolonisation å kronoparker i Norrland och Dalarna” (afgifvet 31 maj 1922) afses skola bildas å dessa parker och som enligt förslaget skola bli af två typer, en större, med omkr. 15 har odlingsjord, och en mindre, med omkr. 6 har odlingsjord. Staten skall, enligt förslaget, bebygga kolonaten eller lämna nödigt byggnadsbidrag, sörja för odlingsmarkens torrläggning, nödiga vägars framdragande m. m. Upplåtandet skall ske i form af 15-årigt arrende, som kan förnyas på lika lång tid, och med rätt för kolonisten att vid arrendetidens slut på vissa villkor förvärfva kolonatet med eganderätt. Förslaget är ännu under öfvervägande af statsmakterna. Enligt särskildt förslag af kolonisationskommittén (afgifvet 15 dec. 1917) ha sedan 1918 *kolonisationsförsök* verkställts å vissa kronoparker i Västerbottens och Norrbottens län under ledning af Statens kolonisationsnämnd (med instr. 11 juli 1918 och bestående af 3 medlemmar); och 1918—23 ha af därtill af statsmakterna i olika poster anvisade medel användts i rundt tal 4 mill. kr.; 560 st. kolonat äro under denna tid af nämnden upplåtna. A. Ö—n.

***Koloni.** Genom freden i Versailles 1919 afträdde *Tyska riket* till de segrande makterna alla sina kolonier i främmande världsdelar. De hade redan under kriget fallit i fiendernas händer; längst värjde sig befälhafvaren i Tyska Öst-Afrika, general von Lettow-Vorbeck, som slutligen gick öfver på portugisisk mark och först 14 nov. 1918 gaf sig i norra Rhodesia med återstoden af sina stridskrafter, 150 européer och omkr. 1,100 infödda soldater. Frågan om koloniernas delning mellan segrarna dryftades vid fredskonferensen från slutet af jan. 1919. De afrikanska skiftades så, att Storbritannien fick Tyska Öst-Afrika utom två distrikt i nordväst, Urundi och större delen af Ruanda, som lades till Belgiska Kongo; Tyska Sydväst-Afrika tillföll Sydafrikanska unionen; Kamerun och Togo delades mellan England och Frankrike på så sätt, att Frankrike fick omkr. fyra femtedelar af det förra landet med hufvudstaden Duala och östra delen af Togo, intill det franska Dahomey. I Stilla hafvet, där problemet var vanskligare på grund af intressemotsatsen mellan Japan och brittiska koloniländer, blef ekvatorn gränsen mellan båda parters förvärf: medan på japanernas lott kommo Marshallöarna och Karolinerna, gingo Samoa till Nya Zeeland samt Tyska Nya Guinea med närliggande öar till det förenade Australien. Brittiska riket öfvertog den fosfatrika ön Nauru. Emellertid mottogos de förra tyska områdena af vederbörande makter icke med full eganderätt, utan i kraft af *mandat* (uppdrag att handha deras styrelse), gifna af Nationernas förbund. G. W—k.

***Kolonialråd.** På de forna Dansk-västindiska öarna, sedan 1917 tillhöriga Förenta staterna och benämnda *Virgin islands of the United states*, ha kolonialråden bibehållits med benämningen *colonial councils*. Kolonialrådet för S:te-Croix består af 13 folkvalda och 5 af guvernören tillsatta medlemmar, det för S:t Thomas och S:t John (det forna Sankt Jan) af 11 folkvalda och 4 af guvernören tillsatta medlemmar. För valrätt fordras 25 års ålder och minst 1,500 frcs i årlig inkomst.

***Kolonisation.** Om kolonisation å kronoparker se Kolonat. Suppl.

Kolonisationsnämnd, Statens. Se Kolonat. Suppl.

Kolonisationsstyrelsen i Finland, ett centralt ämbetsverk, som 1917 inrättades för den inre kolonisationens ordnande och främjande och som äfven öfvervakar skötseln af statens boställslägenheter. Den består af 1 *öfverdirektör*, 2 *kolonisationsråd* och 1 *assessor* med juridisk utbildning. Om kolonisationsverksamheten (stycknigen af större lägenheter, torpens ombildning till självständiga lägenheter, lagstiftningen ang. kolonisationslägenheterna samt statens finansiella medverkan) se Finland. Suppl., sp. 803—805. O. B—n.

***Koloniträdgårdar.** Kolonistuga får ej bebos under vintern eller under tiden 1 nov.—15 april. Ofta är numera hvarje enskild lott omgifven af staket. Kolonirörelsen i Stockholm började 1904, då (på initiativ af fröken Anna Lindhagen) kolonier anlades i Stadshagen och vid Värtan. Efter aftal med den 1906 bildade *Föreningen koloniträdgårdar i Stockholm* öfvertogo stadsfullmäktige 1921 högsta förvaltningen af koloniträdgårdsrörelsen; ärenden, som afse kolonierna, handläggas närmast af ett af fullmäktige tillsatt *trädgårdskolonirå*d. Under dettas tillsyn stå f. n. (1924) omkr. 45 trädgårdskoloniområden med en areal af omkr. 1,713,300 kvm. Det 1918 bildade *Odlingssällskapet Stockholms omnejd* har dessutom anlagt 16 kolonier. Koloniträdgårdar torde ha kommit till stånd vid sammanlagdt ett 40-tal svenska städer. F. A. W.

Kolonnkader, *krigsv.* Se Förplägnad. Suppl.

Kolovrat (M. Colaurat), bergsrygg i italienska prov. Udine, längs öfre Isonzos högra strand, v. om Tolmein (Tolmino), med ända till 1,200 m. höga toppar. K. ingick under Världskriget i österrikiska arméns ursprungliga ställning vid Isonzo; det eröfrades i juni 1915 af italienarna, men återtogs af de allierade österrikarna och tyskarna under 12:e Isonzoslaget 25 okt. 1917. Jfr Världskriget, sp. 195 och 229. H J—dt.

Kolowratshöhle [kå'l-], grotta. Se Untersberg.

***Koloxidförgiftning.** Å sp. 603, rad 5 uppifr. *står* hvälfning *bör vara* kväfning. — Om koloxidförgiftning genom lysgas se Lysgasförgiftning.

Kolpitis (af grek. *ko'lpos*, moderslidan), *med.* Se Kvinnosjukdomar, sp. 418.

Kolpoptos [kålpåptås; af grek. *ko'lpos*, moderslida, och *ptôsis*, fall], *med.*, framfall (prolaps) af moderslidan. Se Kvinnosjukdomar, sp. 420.

Kolsnaren, en 13 kvkm. stor sjö, belägen 35 m. ö. h. i Västra Vingåkers socken, Södermanland, afrinner öfver Viren till Nyköpingsån. Vid K., besjungen af Snoilsky, ligga bl. a. Kesäter, Skenäs och Säfstaholm. O. Sjn.

Kolsrud, Nils Oluf, norsk kyrkohistoriker och urkundsutgifvare, f. 1885 på Östre Toten, blef teol. kandidat 1908, universitetsstipendiat 1909, docent 1916 och professor i kyrkohistoria 1921. Han är sedan 1912 medutgifvare af ''Norges gamle love 1388—1604'' och sedan 1913 af ''Diplomatarium Norvegicum'', sedan 1914 medlem af Kildeskriftkommissionen och sedan 1921 redaktör af årsboken ''Norvegia sacra''. K. har f. ö. utgett en rad historiska källskrifter och afh. samt *Marcellus* (1911—12), *Den norske kirkes biskoper og erkebiskoper indtil reformationen* (1913), *Tvo norröne latinske kvæde med melodiar* (tills. med G. Reiss, 1913), *Olavskyrkja i Trondheim* (1914), *Det norske Bibelselskaps historie* (1916), *Reformationsjubilæet i Norge 1817* (1917) och *Bergens bys segl, vaaben, farver og flag* (1921). M. H.

***Kolster**, K. F. R., dog 14 febr. 1918 i Helsingfors.

Kolstörtningstrumma. Se Box. Suppl.

***Kolsva.** Bruket omfattar nu 4 martinugnar, elektrisk smältugn, valsverk, stålgjuteri, mek. verkstad och pressverk äfvensom sågverk m. m. Köpings hytta eges äfven af bolaget, hvars akt. kap. nu är $2^1/_4$ mill. kr. Det stora landtbruket har omkr. 600 har öppen åkerjord. O. Sjn.

***Kolsvafla** används vid framställning af konstsilke. Se äfven Xantogensyror. — För att befria herbarier från insekter används nu koltetraklorid i st. f. den illaluktande kolsvaflan. — Jfr Elektrokemisk industri, Suppl., sp. 561. K. A. V—g. G. L—m.

Kolsyregödsling, *bot.* Sedan det visat sig, att växternas kolhydratsproduktion (se Assimilation, sp. 238 ff.), tillväxt och afkastning äro starkt beroende af luftens kolsyrehalt, har frågan om tillförsel af kolsyra på konstlad väg blifvit ett för växtodlingen viktigt problem. Luftens kolsyrehalt är i medeltal omkr. 0,03 vol. proc. (0,57 mg. per liter), men den är ingalunda konstant, utan visar starka variationer, hvilka återverka på växtproduktionen. Kolsyrehalten är i allmänhet högst på senhösten och lägst på försommaren. Växtlifvet på jordytan förbrukar årligen 59 bill. kg. kolsyra, $^1/_{35}$ af atmosfärens totala kolsyreinnehåll. Ungefär lika mycket tillföres emellertid årligen genom de af bakterier och svampar förorsakade förmultningsprocesserna i marken (markandningen). Genom den starka kolsyreförbrukningen i växtskiktet uppstår i regel kolsyrebrist, hvilken bör täckas genom kolsyregödsling. Direkt tillförsel af kolsyra genom på fälten utlagda rörledningar kan löna sig endast i liten skala och där kolsyran erhålles gratis (från masugnar o. d.). Däremot kan kolsyregödsling öfverallt åstadkommas på indirekt väg genom tillförsel af konstgödsel och naturlig gödsel, hvarigenom markandningen höjes. Äfven genom intensiv markbearbetning (hackning o. s. v.) höjes markens kolsyreproduktion. Det närmare studiet af denna de brukliga kulturmetodernas tidigare alldeles förbisedda betydelse för kolsyretillförseln är en viktig uppgift för landtbruksforskningen.

Vid kulturer under glas (drifbänkar, växthus, rumskulturer) är kolsyregödsling enkel att genomföra, antingen genom utspridning af ren kolsyra ur bomber, genom anläggning af kraftiga gödselbäddar eller genom förbränning af särskildt preparerade träkol. Underlåtes kolsyregödsling i växthus, uppstår alltid kolsyrebrist, hvilket medför stora förluster för odlaren. — Litt.: H. Lundegårdh, ''Der kreislauf der kohlensäure in der natur'' (Jena, 1924). H. L—dh.

Kolsyresprinklers. Se Brandväsende. Suppl., sp. 794.

***Koltetraklorid**, *kem.* Se Kolklorid (äfven i Suppl.).

***Kolthoff**, G. I., dog 25 okt. 1913 i Stockholm.

Kolthoff, Gertrud Signe Elisabet, skådespelerska, f. 17 mars 1882 i Uppsala, genomgick musikkonservatoriet i Stockholm 1897—1900 och debuterade 1901 på Olympiateatern som *Ginetta* i operetten ''Primadonnan'', uppträdde därefter i flera operettroller, tillhörde Vasateatern 1902—04 och var 1905—15 fäst vid Svenska teatern i Helsingfors, där hon som skådespelerska intog en af de främsta platserna och bl. a. utförde hufvudroller i ''Första fiolen'', ''Ett besök'', ''Kungen'', ''Bror och syster'', ''Äfventyret'' och ''Romantik''. Från 1915 har hon tillhört Dramatiska teatern i Stockholm, där hon först uppträdde som *Liza* i Shaws ''Pygmalion'' och afgjordt slog igenom med sin kärnfullt karakteriserade *Madame Sans-Gêne*. Kraft, temperament och varmblodig känsla utmärka äfven hennes senare uppgifter, som mest falla inom den moderna dramatiken: *Gertrud* i Hj. Söderbergs skådespel, *Anna* i ''Borga gård'', *Judit* i Hebbels drama och från de sistförflutna åren ''Skomakar Aiolos'' manhaftiga hustru *Portia* samt *Gudmor* i Géraldys ''Bröllopsdagar'' och *Raimonda* i Benaventes ''Mors rival''. Hon ingick äktenskap 1917 med direktör G. H. E. Hultgren. G—g N.

Koltjak, Aleksander Vasiljevitj, rysk sjömilitär, f. 1874, d. 7 febr. 1920 i Irkutsk, blef 1896 officer vid marinen och organiserade 1903 en hjälpexpedition till Norra ishafvet för att uppsöka Tollska polarexpeditionen. K. deltog med utmärkelse i rysk-japanska kriget 1904—05, tjänstgjorde till 1912 i den nyskapade marinstaben och verkade där kraftigt för marinens tidsenliga omdaning. Vid Världskrigets utbrott var han kommendör och chef för Östersjöflottans operationsafdelning. 1916 blef han konteramiral samt senare s. å. vice amiral och chef för Svarta hafsflottan. I samband med revolutionen 1917 blef han entledigad från nämnda chefskap och sänd i diplomatisk mission till Nord-Amerika och Japan. Därefter begaf han sig till Sibirien, där han blef den provisoriska antibolsjevikregeringens (i Omsk) krigs- och sjöminister. Då han ansåg nämnda regering alltför svag för att kunna försvara

sig mot bolsjevikerna, som ryckt till sig makten i de större städerna, gjorde han sig själf i nov. 1918 till riksföreståndare, med diktatorisk makt, och öfverbefälhafvare öfver samtliga antibolsjevikiska stridskrafter, i sistnämnda egenskap dock underordnad franske generalen Janin, som af ententemakterna utnämnts till högste befälhafvare öfver samtliga förbundna trupper i Sibirien. K. igångsatte i mars 1919 en till en början framgångsrik offensiv öfver Uralbergen i riktning mot mellersta Volga (Kazan, Samara), men när bolsjevikerna i slutet af april s. å. med öfverlägsna krafter grepo till motoffensiven, nödgades han gå tillbaka först öfver Uralbergen, vidare öfver floden Tobol (i aug.) och slutligen öfver Irtysj (i nov.), hvarefter bolsjevikerna besatte Omsk. Då i jan. 1920 myteri utbröt inom K:s ö. om Ob tillbakaträngda, af svåra förluster och umbäranden mycket reducerade armé, samt uppror af den med hans styrelse missbelåtna landtbefolkningen och socialrevolutionärerna i städerna gjorde återtågsvägen osäker, afsade sig K. riksföreståndarskapet och tog sin tillflykt till de tjechoslovakiska trupperna, som dittills bekämpat bolsjevikerna. På anfordran af de senare utlämnade dock tjechoslovakerna K. i Irkutsk till bolsjevikerna, som, efter en summarisk undersökning, sköto såväl K. som hans statsminister Pepelajev. K. var en kraftfull och duglig militär med stor administrativ förmåga, men de under honom ställde ämbetsmännens oduglighet motverkade hans ansträngningar att bringa ordning i de sibiriska förhållandena. H. J—dt.

***Kolumbarium**, rum afsedt för urngrafvar, inrättades 1923 under Gustaf Vasakyrkan i Stockholm. Se Gustaf Vasa (äfven i Suppl.).

Kolumbuskedjan. Se Kwen-lun, sp. 395.

Kolu'scher, folkstam. Se Nordvästindianer.

Kolvereid. 1. Pastorat i Ytre Namdal prosteri, Nidaros bispedömme, Norge, omfattar socknarna K. med Oplöifjord kapell och Foldereid. 951,$_{39}$ kvkm. 3,108 inv. (1920). — 2. Härad och socken i Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), Norge. 433,$_{40}$ kvkm. 2,168 inv. (1920). 2. K. G. G.

Kolåsen, by. Se Kålåsen.

Koläskledare. Se Åskledare, sp. 1125.

Kom, stad. Se Kum.

Komárno, slovakiska namnet på Komorn (se d. o., äfven i Suppl.).

Koma'rów [-åv], köping i Polen, vojevodskapet Lublin, 20 km. s. ö. om Zamość. Där besegrade österrikiska 4:e armén under v. Auffenberg 26 aug. —1 sept. 1914 ryska 5:e armén under Pleve. Jfr Världskriget, sp. 174 och 175. H. J—dt.

***Kombination.** — 4. *Mus.*, i orglar en för registraturen afsedd mekanism, hvarmedelst man kan i ett enda grepp — genom en pedal, ett registerandrag, en tryckknapp e. d. — sammanställa för verksamhet två eller flera stämmor. Kombinationerna äro antingen *fasta*, d. v. s. en gång för alla bestämda till sin sammansättning, hvilka oftast äro anordnade med hänsyn till stämmornas styrkegrad, eller *fria*, medelst hvilka alla tänkbara registersammanställningar kunna göras. De pneumatiska och elektropneumatiska anordningarna inom orgelbyggeriet ha i hög grad främjat utvecklingen af de fria kombinationerna. En nyttig anordning med *hvarandra utlösande* kombinationer innebär, att när en kombination sättes i verksamhet, inskjutas och tystas automatiskt alla andra stämmor, som kunna finnas andragna. E. F—t.

Kombinationslås. Se Lås, sp. 157.

Kombinatiönsvariatiön, *bot.*, detsamma som hybrid.

Kombinerad blänk- och blixtfyr. Se Fyr. Suppl.

Kombinerade pannor. Se Ångpanna, sp. 1067.

Kombinerad immunisering, Simultänympning. Se Vaccination, sp. 212.

Komediteatern. Se Stockholms teatrar. Suppl.

Kom-el-Hettân. Se Memnonstoderna.

Komi'ntern (förkortning för *Kommunistiska internationalen*), benämning på Tredje internationalen (se Internationalen 1. Suppl., sp. 651).

Komitadjis. Se Macedonien, sp. 356.

***Komitat.** Efter freden i Trianon (4 juni 1920) är antalet komitat i Ungern endast 33, och af dessa ha blott 9 samma storlek som före Världskriget, medan 24 äro mer eller mindre stympade.

***Kommandoexpedition.** Efter Landt- och Sjöförsvarsdepartementens sammanslagning till ett Försvarsdepartement (1920) stå båda kommandoexpeditionerna under detta och benämnas resp. Landtförsvarets kommandoexpedition och Sjöförsvarets kommandoexpedition. C. O. N.

***Kommandomål.** Genom grundlagsändring af 1921 borttogs ur R. F. § 15 bestämmelsen om s. k. krigsråd i vissa fall och gjordes till konungens rådgifvare i kommandomål ”chefen för det departement, dit ärendet hör”, d. v. s. enligt nu gällande lag om statsdepartementen 19 juni 1919 chefen för Försvarsdepartementet. Protokoll föres endast i form af föredragningslistor med särskild kolumn för anteckning af beslutet. Kommandomålen ha genom lag af 28 jan. 1921 närmare bestämts till sådana ”regeringsärenden, som afse verkställighet i militäriskt hänseende af hvad krigsmakten till lands och sjöss har att fullgöra på grund af lagar, författningar eller särskilda af konungen i statsrådet fattade beslut”. En uppräkning af de hufvudsakliga kommandomålen ges i § 2 af samma lag. Rld.

Kommendätor, ledare i johannitorden (se d. o. Suppl.).

***Kommerseråd.** I Danmark var kommerseråd (da. *commerceraad*) en (nu föråldrad) låg titel, i synnerhet för köpmän. P. E—t.

Kommersiella meddelanden, tidskrift, som fr. o. m. 1914 (enl. k. br. 24 okt. 1913) utges af Kommerskollegium 2 ggr i månaden, innehåller, utom självständiga artiklar af ekonomiskt, statistiskt och näringspolitiskt innehåll, redogörelser för viktigare af kollegiet handlagda ärenden, förtryck och sammandrag af den af detsamma utg. statistiken, meddelanden ang. näringslifvet berörande statsåtgärder och författningar i Sverige och utlandet, tabellariska öfversikter till belysning af den ekonomiska situationen, berättelser rörande penningmarknaden och viktigare varumarknader, notiser rörande produktions- och handelsförhållanden m. m. Som bilagor ha följt månadsstatistiken öfver utrikeshandeln, konsulers och handelsattachéers berättelser,

anmälda förändringar till Sveriges skeppslista, Sveriges officiella industriregister äfvensom tillfälliga utredningar och meddelanden af hvarjehanda slag samt (från 1922) den kvartalsvis utkommande publikationen ”Ekonomisk översikt”, som det (enl. k. br. 31 dec. 1921) åligger Kommerskollegium att utge under medverkan af Socialstyrelsen och särskildt tillkallade sakkunniga. K. A.

***Kommerskollegium** hör nu till Handelsdepartementet. Enl. nuv. instr. af 31 dec. 1921 åligger kollegiet att följa utvecklingen af rikets handel, sjöfart, industri och bergshandtering samt handtverk och slöjd samt vidtaga eller hos K. M:t föreslå lämpliga åtgärder för dessa näringars befrämjande. Kollegiet är fartygsinspektionens chefsmyndighet, öfverstyrelse för navigationsskolorna, chefsmyndighet för skeppsmätningen och bergsöfverstyrelse samt har uppsikt öfver sjömanshusen. Dit höra inspektionen öfver sprängämnen och öfver elektriska anläggningar för belysning eller arbetsöfverföring samt chefskapet öfver torftjänstemännen och statens instruktör för linberedning. Under kollegiet lyda jämväl kontrollanterna för undersökning af eldfarliga oljor samt grufmätarna. Det skall äfven bedrifva kommersiell upplysningsverksamhet beträffande in- och utländska förhållanden, särskildt i fråga om ofvannämnda näringar. De arbetsstatistiska undersökningarna tillkomma numera Socialstyrelsen. — Kollegiet utgöres nu af, förutom *generaldirektören*, 6 *byråchefer*, af hvilka 5 kommerseråd och chefer för resp. handels-, sjöfarts-, industri-, bergs- och statistiska byrån samt 1 chef för fartygsinspektionsbyrån. I verket äro anställda, förutom extra personal, 3 byrådirektörer, 1 navigationsskolinspektör, 1 skeppsmätningsöfverkontrollör, 4 sekreterare, 1 kamrerare, 5 förste byråingenjörer, 1 förste byråinspektör, 1 teknisk konsulent, 1 sjötekniskt biträde, 3 förste aktuarier, 1 redaktör för ”Kommersiella meddelanden”, 5 notarier, 4 aktuarier, 1 registrator, 1 byråinspektör, 1 sjöåklagare, 18 förste amanuenser, 5 amanuenser, 1 extra biträde, 5 kontorsskrifvare, 4 inspektörer och 3 assistenter. Till *handelsbyrån*, indelad i 1 administrativ och till (1925) 1 upplysningssektion, höra ärenden ang. traktater och öfverenskommelser med främmande makter, tullfrågor, inklusive frågor om frihamn och frilager, anslag för handelsändamål, taxor å hamnafgifter och grundpenningar samt å afgifter för begagnande af kanaler och andra vattenvägar, städers och köpingars förmåner och åligganden med afseende på handeln, inrättande, förändring och indragning af marknader, rätt att drifva näringsverksamhet, lotterier, yrkesutbildning inom handeln, stipendieväsendet för handelns främjande, handelskamrar m. fl. ärenden, som angå handeln. *Sjöfartsbyrån*, indelad i en administrativ och 1 fartygsregistreringssektion, handlägger ärenden, som afse navigationsskolorna, skeppsmätning, andra jämlikt sjölagen och öfriga sjöfartsbefrämmelser kollegiet påhvilande åligganden, frågor rörande traktater o. s. v. med främmande makter, i den mån de öfvervägande beröra sjöfarten, fartygssubventioner, rederilån, efterhandskontroll å fartygs sjösäkerhet, sjömanshus, sjöfolks på- och afmönstring samt pensionering, andra än ofvannämnda sjöfartsafgifter, fastställande af hamnområde, behörighet för svenskt fartygsbefäl och sammanslutningar inom sjöfartsnäringen m. m. *Fartygsregistreringsafdelningen* handlägger ärenden ang. förande af register öfver svenska fartyg, utfärdande af nationalitets- och registreringshandlingar för svenska fartyg, signalsystem för dessa, utarbetande och publikation af ”Sveriges skeppslista” m. m. *Industribyrån*, indelad i 1 administrativ och 1 elektrisk sektion, handlägger ärenden rörande industriens råvaruanskaffning och produktionsförhållanden, traktater samt tulltaxa och tullrestitution, i den mån de öfvervägande beröra industrien, statslån och statsanslag för industrien, utställningar och varumässor, rätt att förvärfva fast egendom eller andra naturtillgångar eller idka näringsverksamhet, allt så vidt det hufvudsakligen rör industrien, industriell yrkesutbildning, stipendier för industriens främjande, materialprofning i allmänhet, explosiva varor, eldfarliga oljor, giftiga ämnen och apoteksvaror m. m. samt sammanslutningar af industriidkare, ingenjörer och andra tekniker. Den tekniska sektionen handhar ärenden rörande elektriska anläggningar, deras tillsyn och registrering, statslån för vattenkrafts- och elektriska distributionsanläggningar m. m., hvarjämte sektionen utarbetar sammandrag af tillsyningsmännens öfver elektriska anläggningar årsberättelser. *Bergsbyrån* handhar ärenden rörande gruf- och bergshandteringarna samt stenindustrien, sålunda bl. a. kronans grufegarintressen, gruf- och bruksregister, förvaltning och användning af vissa med dessa industrier sammanhängande kassor, bergsstaten i orterna, grufmätarna och grufkarteväsendet m. m. Byrån, till hvilken hör ett grufkartekontor, utarbetar dessutom i samverkan med Sveriges geologiska undersökning specialbeskrifningar öfver inmutningsbara, stenkols- och andra fyndigheter samt handlägger ärenden ang. torfhandteringen. *Statistiska byrån* utarbetar periodiska och tillfälliga berättelser rörande förhållanden inom handel, sjöfart, industri och bergshandtering samt handtverk och slöjd, handhar industriregistret samt utger ”Kommersiella meddelanden” (se d. o. Suppl.) m. m. — Se J. A. Almquist, ”Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten. Administrativa och biografiska anteckningar” (i ”Meddelanden från svenska riksarkivet”. Ny följd. Ser. II: 4). E. A—t.

Kommissariatsadjutant. Se Krigskommissariat.

Kommissarieskolor, *krigsv.* Se Intendenturskola. Suppl.

***Kommission.** Under Världskriget tillsattes ett stort antal kommissioner med mycket vidsträckt befogenhet och talrik personal. Om de viktigaste af dem se Folkhushållningskommissionen. Suppl., Statens arbetslöshetskommission, Statens bränslekommission, Statens handelskommission, Statens hästexportkommission, Statens industrikommission, Statens krigsförsäkringskommission, Statens krigsmaterielkommission, Statens lifsmedelskommission och Statens presskommission.

3. Genom nära nog lika lydande lagar, utfärdade i Sverige 18 april 1914, i Norge 30 juni 1916 och i Danmark 8 maj 1917, har kommissionsaftalet för

den skandinaviska rättens del närmare reglerats. Lagarna gälla både försäljnings- och inköpskommission, dock endast med varor, värdepapper eller annan lös egendom till föremål. För det fall, att kommissionären är köpman och kommissionen afser försäljning eller inköp, som faller inom området för hans rörelse, kallas han handelskommissionär och aftalet handelskommission. De af aftalet följande förpliktelserna, som i nu nämnda fall bli något skärpta, gå i hufvudsak ut på — för kommissionären — att iakttaga kommittentens intresse, lämna honom erforderliga underrättelser och afge redovisning för uppdragets utförande, hvartill kommer, i händelse af försumlighet vid utförandet, skadeersättningsskyldighet; för kommittenten åter ha stadgats förpliktelser att godtgöra kommissionären dennes utgifter, att (åtminstone vid handelskommission) betala provision å afslutade och fullgjorda försäljnings- eller inköpsaftal samt att återgälda kommissionären, hvad denne måst för sådana aftal själf utge. Till hvardera partens säkerhet ha särskilda befogenheter medgetts honom: kommittenten att träda i omedelbart rättsförhållande till den köpare eller säljare, med hvilken kommissionären slutit aftal; kommissionären åter att njuta panträtt eller retentionsrätt i vissa kommittentens tillhörigheter. Under särskildt angifna omständigheter eger kommissionären, i st. f. att enligt sitt uppdrag sälja till, resp. köpa af, en tredje man för kommittentens räkning, själf köpa af, resp. sälja till kommittenten (''självinträde af kommissionären''). Se ock Kommissionär. Suppl. 3. C. G. Bj.

***Kommissionen för de allmänna kartarbetena** består numera, enligt k. br. 25 april 1920, af cheferna för generalstaben, Rikets allm. kartverk, Landtbruksstyrelsen, Landtmäteristyrelsen, Marinstaben, Sjökarteverket och Sveriges geol. undersökning samt generallotsdirektören, en af K. M:t utsedd representant för den geol. vetenskapen vid rikets universitet och högskolor eller Vet. akad. och professorn i grufvetenskap vid Tekniska högskolan.

Kommissionen til udgivelse af kildeskrifter til Norges historie, vanligen kallad Kildeskriftkommissionen (se d. o. Suppl.).

***Kommissionär.** 1. Om kommissionärs självinträde se d. o.

3. Om kommissionärer för anskaffande af arbetsanställning gäller numera, i st. f. k. kung. 28 nov. 1884, en ny kung. 5 maj 1916, som ställer ifrågavarande verksamhet (''tjänstebyråer'', ''fästekontor'') under polismyndighets och Socialstyrelsens kontroll. C. G. Bj.

Kommodore, ty. Se Commodore. Suppl.

***Kommun.** I kommun på *landet* med mer än 1,500 inv. utöfvas *beslutanderätten* numera af kommunalfullmäktige. I mindre kommuner utöfvas den fortfarande af kommunalstämman, men kan äfven i dessa öfverlåtas åt kommunalfullmäktige. Liksom förut må förslag till afskaffande af fullmäktige icke väckas, förrän 5 år förflutit efter deras införande, men såväl beslut om införande som om afskaffande af fullmäktige kunna numera fattas med enkel röstöfvervikt. Äfven då kommunalfullmäktige finnas, är emellertid beslutanderätten i vissa ärenden alltjämt förbehållen kommunalstämman, nämligen i ärenden, som endast angå i mantal satt jord eller där annan röstgrund än den vanliga gäller, vid justering af debiterings- och uppbördslängd, vid val till ordf. och vice ordf. i kommunalstämma, i frågor om kungörande i ortstidningar af kommunalstämma, om afskaffande af fullmäktigsystem i kommun med 1,500 inv. och därunder samt ang. bestämmande af antalet fullmäktige i kommun äfvensom vid beslut ang. dag för kommunalstämma. Men eljest skall beslutanderätten regelmässigt utöfvas af kommunalfullmäktige, där sådana finnas, då beslutanderätt författningsenligt tillkommer kommun på landet eller kommunalstämma. Val af kommunalfullmäktige förrättas numera inför valnämnd. *Rösträtten* å kommunalstämma är enligt lag 23 dec. 1918 *lika och allmän* för alla inom kommunen mantalsskrifna män och kvinnor, som senast under nästföregående kalenderår uppnått 23 års ålder med de i art. Rösträtt angifna undantagen. Tillkännagifvande om kommunalstämma skall ej blott uppläsas från predikstolen, utan äfven anslås å plats eller platser inom kommunen samt därjämte införas i en eller flera ortstidningar, såvida icke stämman annorlunda besluter med minst $^2/_3$ af de i omröstningen deltagandes röster. Stämman besluter, i hvilken eller hvilka tidningar sådant tillkännagifvande skall införas, men införande skall dessutom ske jämväl i annan ortstidning, som varit under omröstning och därvid erhållit minst $^1/_3$ af de i omröstningen deltagandes röster. Å kommunalstämma förekommande ärenden skola på förhand beredas af kommunalnämnden eller annan nämnd eller styrelse eller af en eller flera särskildt för sådan beredning proportionellt valda personer, då visst antal väljande framställer begäran därom. Begäres sluten omröstning, skall sådan verkställas. Vid lika röstetal för olika meningar gäller ordf:s mening. Till beslut fordras numera $^2/_3$ af de i omröstningen deltagandes röster jämväl då beslutet afser: a) beviljande af anslag för ändamål eller behof, som icke är nytt, men för hvilket under det löpande året anslag ej utgår, i kommun, där högsta kommunalskatten för 100 kr. inkomst af kapital och arbete öfverstiger 9 kr.; b) höjande af visst under det löpande året utgående anslag, då höjningen skulle utgöra: 1:o) mer än 25 proc. i kommun, där högsta kommunalskatten öfverstiger 9 kr., men icke 12 kr. för 100 kr. inkomst af kapital och arbete; 2:o) mer än 15 proc. i kommun, där högsta kommunalskatten öfverstiger 12, men icke 15 kr. för 100 kr. inkomst af kapital och arbete; 3:o) mer än 10 proc. i kommun, där högsta kommunalskatten öfverstiger 15 kr. för 100 kr. inkomst af kapital och arbete; c) efterskänkande af oguldna kommunalutskylder. Däremot fordras icke längre dylik kvalificerad majoritet för beslut om införande eller afskaffande af kommunalfullmäktige (se ofvan), och fattigvårdssamhälles indelning i rotar kan enligt 1918 års fattigvårdslag icke vidare förekomma. Kommunalfullmäktige utgöras endast af valda medlemmar, men kommunalstämmans och kommunalnämndens ordf. och vice ordf. ega närvara vid fullmäktiges sammanträden och deltaga i öfverläggningarna, men ej i besluten. Antalet bestämmes af kommunalstämman inom de gränser, att kommun med 2,000 inv. eller därunder utser 15—20 fullmäktige; med öfver 2,000 t. o. m. 5,000: 15—25; med öfver 5,000 t. o. m. 10,000: 20—30; och med öfver 10,000: 25—40. Kommu-

nalfullmäktige utses för 4 år; föreskriften om fullmäktiges successiva förnyande är upphäfd.

I *stadskommunerna* är allmänna rådstugans (se d. o.) befattning numera inskränkt till val af stadsfullmäktige och beslut om afskaffande af stadsfullmäktige samt bestämmande af deras antal. Endast i Skanör-Falsterbo, där stadsfullmäktige icke finnas, tillkommer rådstugan beslutanderätten i stadens alla gemensamma angelägenheter. Om rösträtt och röstlängd se dessa ord. Ord. allmän rådstuga hålles i stad, där stadsfullmäktige finnas, under tiden 16 sept.—30 nov. de år, då stadsfullmäktige böra väljas, i andra städer under maj och dec. Ärendena skola beredas af magistraten eller drätselkammaren eller annan styrelse eller af särskildt för sådan beredning utsedda personer (de sistnämnde väljas proportionellt, då visst antal väljande framställer begäran därom). Stadsfullmäktiges antal bestämmes numera inom följande gränser: för stad med 2,000 inv. eller därunder utses 15—20 fullmäktige; med öfver 2,000 t. o. m. 5,000: 15—25: med öfver 5,000 t. o. m. 10,000: 20—30; med öfver 10,000 t. o. m. 20,000: 25—40; med öfver 20,000 t. o. m. 40,000: 35—50; med öfver 40,000: 45—60. I Stockholm äro de 100. Kallelse till stadsfullmäktiges sammanträde skall numera äfven 8 dagar förut införas i den eller de tidningar, där kallelse till allmän rådstuga skall införas. Om proportionellt val af personer för ärendens beredning gäller detsamma som vid allmän rådstuga. För beslutmässighet fordras numera närvaro af mer än hälften af stadsfullmäktiges led.

Hvad *kyrkoförsamlingens* beslutanderätt angår, är att märka, att numera jämväl i Stockholm gälla samma bestämmelser om *rösträtten* som i andra kyrkoförsamlingar, d. v. s. att den är *lika och allmän*. Vid omröstning å gemensam kyrkostämma med stads- och landsförsamlingar är begagnande af särskild formel vid rösternas sammanräkning onödiggjord genom den lika rösträtten. Kyrkostämma kan till ersättare för prästerlig ordf. för en tid af 4 år välja person, som är valbar till led. af kyrko- eller skolrådet. Kyrkostämmas hållande kan begäras jämväl af särskild fortsättningsskolstyrelse. På sätt förut nämnts kunna för beredning utsedda personer väljas proportionellt. Kyrkofullmäktige-institutionen i Stockholm har numera upphört.

Hvad *verkställigheten och förvaltningen* inom *landskommunerna* angår, anmärkes, att kommunalnämnden skall bestå af 5—11 led. samt ett lika antal suppleanter, hvilka utses genom proportionellt val, då begäran därom framställes af visst antal väljande. Led. och suppleanter väljas för 4 år i sänder. För beslutmässighet fordras, att mer än halfva antalet led. är tillstädes. Om kommunalstyrelsen i *Stockholm* se d. o., äfven i Suppl.

Inom *kyrkoförsamlingen* kan vid sidan af kyrkoråd och skolråd utses särskild fortsättningsskolstyrelse och särskild styrelse för församlingsbibliotek, för hvilka i tillämpliga delar gäller, hvad om skolråd är stadgadt. Led. i fortsättningsskolstyrelse utses till lämpligt antal sålunda, att kyrkostämman väljer det antal led., som är närmast under hälften, och skolrådet öfriga led. Kyrkoråd och skolråd kunna väljas proportionellt i likhet med kommunalnämnd.

Bidragsskyldighet till stads behof åligger enhvar, som inom kommunen, ehvad han där är bosatt eller ej, eger fast egendom eller brukar till allmän bevillning för sig taxerad jordbruksfastighet eller där är taxerad till allmän bevillning för inkomst. Jordegare i stad, som åt arrendator upplåtit jordbruksfastighet, är från erläggande af kommunalutskylder befriad. För fortsättningsskola och församlingsbibliotek skola utgifts- och inkomstförslag upprättas af vederbörande styrelser, då sådana finnas. Dessa skola ock hvar för sitt område delge kommunalnämnden eller drätselkammaren, hvad kyrkostämman beslutit till taxering, samt mottaga uppbördsmedel.

Till ärenden, som underställas K. M:ts befallningshafvande, äro ej längre att räkna landskommunens beslut i fråga om kommunens sammanslagning till gemensam kommunalförvaltning eller om upphörande af sådan; dylika frågor behandlas nu i enlighet med 1919 års lag om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning. Se därom Kommunal indelningsändring. Suppl. E. L—dh.

Kommunāl, som hör till eller gäller en kommun.

Kommunala djurskyddsnämnder. Se Djurskyddsföreningar. Suppl.

Kommunala förtroendeuppdrag utmärkas — till skillnad från kommunala tjänstebefattningar — dels däraf, att kommunmedlemmarna ega såväl att fritt välja den, för hvilken de hysa förtroende, som ock att efter utgången af en jämförelsevis kort, merendels i lag fastställd mandattid antingen förnya uppdraget eller utse annan person för detsamma, dels däraf, att den, på hvilken valet faller, i allmänhet icke kan undandraga sig uppdraget. I Sverige har af gammalt gällt som oskrifven rättsgrundsats, att kommunala förtroendeuppdrag skola, utom i några fall, då ersättning medgetts, vara oaflönade. I 1862 års kommunallagar berördes ersättningsfrågan endast i så måtto, att kommunalstämman förutsattes skola lämna kommunalnämndens ordf. godtgörelse för skrifmaterialier, postporto samt skrifvar- och räkenskapshjälp samt att landstingsmän och landstingsrevisorer egde att beräkna reseersättning. Först 1913 fick kommunalstämma rätt att bevilja nämndens ordf. arfvode, och dagtraktamente tillerkändes landstingsman först 1912. Äfven i andra författningar inflöto småningom bestämmelser, hvarigenom ersättning undantagsvis medgafs kunna utgå till innehafvare af vissa förtroendeuppdrag. Därjämte gjordes, utan att vara i lag föreskrifvet, i praxis undantag dels för direkta utlägg, som uppdragshafvaren nödgats för kommunens räkning vidkännas, dels för kostnader för resor utanför kommunens gränser. I mån som samhällsförhållandena demokratiserades och de kommunala förtroendeposterna i allt större utsträckning besattes med personer ur de ekonomiskt svagare samhällsklasserna samt jämsides därmed arbetet i kommunerna blef mera omfattande och kompliceradt, gjorde sig emellertid krafven på en utvidgning af rätten för kommunerna att bestämma om ersättnings utgående allt kraftigare gällande. Genom beslut vid 1923 och 1924 års riksdagar har denna fråga fått sin lösning. Hvad *primärkommunerna* beträffar, är af stämma eller fullmäktige vald ordf. berättigad till ersättning för direkta

kostnader för uppdragets fullgörande, såsom för skrifmaterialier, postporton o. d., och kommunen kan för ett år i sänder besluta, att dylik ersättning skall utgå med visst skäligt belopp. Kommuner på landet må tillerkänna kommunalfullmäktig reseersättning vid deltagande i fullmäktiges sammanträden, då väglängden mellan hans hemvist och sammanträdeslokalen öfverstiger 10 km. Denna ersättning får icke öfverstiga belopp, beräknadt efter lägsta skjuts- och åkdonslega, afgift för 3:e klass å järnväg samt en salongsplats på fartyg. Åt led. af kommunal styrelse, nämnd eller beredning äfvensom åt revisor eger kommunen bevilja ersättning dels i form af dagtraktamente med högst 5 kr. för sammanträdes- eller förrättningsdag, dels i form af reseersättning, där kommunikationsförhållandena anses sådant kräfva och väglängden från bostaden till sammanträdesstället öfverstiger 5 km. Ersättning för resor utom kommunen må dock kunna bestämmas efter andra grunder. Led. af styrelse, nämnd eller beredning, åt hvilken anförtrotts särskildt uppdrag (ordf., sekreterare, räkenskapsförare, kassaförvaltare, föredragande eller verkställande led. o. d.) äfvensom revisorer må kunna jämte traktamente och reseersättning samt ersättning för direkta kostnader tillerkännas arfvode för med uppdraget förenade besvär. Arfvodet skall till beloppet bestämmas för högst ett år i sänder med beaktande af göromålens art och omfattning, men utan hänsyn till den inkomst, som uppdragets innehafvare genom dess fullgörande går förlustig. Hvad *länskommunerna* beträffar, åtnjuter landstingsman, som ej bor å den ort, där landstinget hålles, under mötet samt under resan fram och åter dagtraktamente med 12 kr. samt reseersättning, beräknad efter lägsta skjuts- och åkdonslega, afgift för 2:a klass å järnväg samt för en hyttplats eller, om hyttplats ej förekommer, för en salongsplats å fartyg. Landstingsman, som bor å den ort, där tinget hålles, åtnjuter under mötet dagtraktamente med 9 kr. Led. af förvaltningsutskott eller annan landstings styrelse eller nämnd eller af styrelse för tingets inrättning eller af särskild beredning mellan tingets möten äfvensom revisor må kunna tillerkännas dagtraktamente och reseersättning till högst det belopp, som i motsvarande fall skulle utgå till landstingsman. Ersättning för resa utom landstingsområdet må dock bestämmas efter andra grunder. Led., åt hvilken anförtrotts särskildt uppdrag, samt revisor må utom dagtraktamente och reseersättning samt ersättning för direkta kostnader kunna tillerkännas arfvode efter samma grunder som motsvarande uppdragstagare i primärkommuner. E. L—dh.

***Kommunala mellanskolor.** Se Skolväsen, sp. 1124 (äfven i Suppl.).

Kommunala pensionstillskott och sjukvårdsbidrag. Enligt lag 14 juni 1918 kan fattigvårdssamhälle (genom fattigvårdsstyrelsen) till personer, som ega uppbära pension eller understöd enligt lagen om allmän pensionsförsäkring, utdela såväl kommunala pensionstillskott som ock kommunala sjukvårdsbidrag. Som villkor för tilldelning häraf gäller, att personen icke blifvit beröfvad pensionstillägg eller understöd på grund af stadgandet i § 9 i lagen om allmän pensionsförsäkring (tredska eller uppenbar försumlighet i fulgörandet af afgiftsplikt, uppenbar underlåtenhet att efter förmåga årligen bidraga till sin försörjning, dryckenskap) samt att han ändock finns vara i behof af fattigvård. Med sjukvårdsbidragen bestridas, gemensamt med Pensionsstyrelsen, kostnader för åtgärder till förebyggande eller häfvande af arbetsoförmåga. Sådana pensionstillskott och sjukvårdsbidrag skola icke vara att anse som fattigvård. G. F—t.

***Kommunalbeskattning** Sedan den statliga beskattningen ordnats genom 1910 års förordning om inkomst- och förmögenhetsskatt, har frågan om en reformering af kommunalbeskattningen stått på dagordningen. Ett 1910 påbörjadt utredningsarbete resulterade 1917 i två olika förslag till frågans lösning, efter förslagsställarna vanligen benämnda det Eisermann-von Wolckerska och det Landénska. På grundvalen häraf utarbetades därefter inom Finansdepartementet ett förslag till kommunalskattelag, som i k. proposition förelades 1920 års riksdag. Detta förslag byggde på båda de s. k. principer för en rättvis beskattning, som uppställts inom den moderna finansvetenskapen: intresseprincipen och skatteförmågeprincipen. Enligt den förra bör hvar och en skatta i förhållande till det intresse han har af samhällets verksamhet. Enligt den senare bör hvar och en skatta efter sin förmåga att bära skatterna. Det i regeringsförslaget ifrågasatta skattesystemet innefattade dels en intressebeskattning genom en fastighetsskatt och en näringsskatt, dels en beskattning efter förmåga genom en proportionell inkomstskatt, kompletterad med en progressivskatt. I sammanhang härmed skulle bevillningen af fast egendom samt af inkomst försvinna och bevillningsförordningen upphäfvas. Regeringsförslaget blef emellertid utsatt för stark kritik och förkastades af riksdagen, som i stället beslöt vidtagande af vissa provisoriska åtgärder i afvaktan på en definitiv lösning af kommunalskattefrågan (det s. k. *kommunalskatteprovisoriet*, som beräknades komma att gälla 1921—24, men sedermera förlängts, tills vidare t. o. m. 1926). Härvid bibehölls bevillningsförordningen som norm för den kommunala skattskyldigheten, ehuru i viktiga punkter förändrad och med upptagande af åtskilliga i regeringsförslaget förekommande bestämmelser. En förhöjning och reglering af de skattefria afdragen, som föreslagits i den k. propositionen, blefvo sålunda accepterade. Likaledes upptogs ett antal detaljändringar i fråga om taxeringen af inkomst, hvilka kunde genomföras oberoende af regeringsförslagets skattesystem. Den 1919 införda kommunala beskattningen af aktier bibehölls. Utsträckt skattskyldighet infördes för statens fasta egendom och af staten drifven rörelse. Inkomst af fast egendom, i den mån densamma öfversteg den genom fastighetsbevillning beskattade andelen däraf, underkastades inkomstbeskattning. Vid sidan af bevillningen ställdes en fristående kommunal progressivskatt (se d. o. Suppl.). Provisoriska åtgärder för allmän skatteutjämning (se d. o. Suppl.) kommunerna emellan vidtogos första gången 1917 därigenom, att anslag till understöd åt synnerligen skattetyngda landskommuner beviljades. Äfven de senaste (1921) fastställda grunderna äro af provisorisk natur, och ny utredning pågår om grunderna för skatteutjämning. — En nytillkommen speciell kommunalskatt är den s. k. nöjesskatten (se d. o., äfven i Suppl.), som infördes 1919. Hundskatt (se d. o., äfven

i Suppl.) skall fr. o. m. 1924 upptas i alla kommuner och municipalsamhällen. E. L—dh.

Kommunalborgmästare. Se Borgmästare. Suppl., sp. 747.

Kommunal fondbildning. Sedan 1911 års riksdag i skrifvelse till K. M:t hemställt om utredning ang. lämpligheten af att utsträcka rätten för kommunerna att för vissa ändamål upplägga fonder, har, enligt ett 1917 af dåv. chefen för Finansdepartementet lämnadt uppdrag, af särskildt tillkallad sakkunnig utarbetats och 1919 aflämnats betänkande med förslag till lagstiftning ang. kommunal fondbildning. Frågan om lagstiftningsåtgärder i detta ämne har sedermera hvilat. Tidsförhållandena ha medfört stark stegring af den kommunala uttaxeringen, och med anledning af den däraf följande svårigheten för kommunerna att, jämte tillgodoseende af den nuv. generationen skattskyldigas behof, fondera medel för framtida ändamål har spörsmålet om utsträckt fondbildningsrätt för kommunerna ansetts mindre aktuellt. Undersökningar ha emellertid gett vid handen, att ett stort antal kommuner upplagt fonder för särskilda ändamål. Nu gällande stadganden i kommunalförfattningarna anses inrymma rätt för kommun att fondera *uttaxerade* medel *endast* i det fall, att kommunen redan fattat beslut om den anstalt, till hvars finansiering fondmedlen afses; men beträffande *andra medel än uttaxerade* (sålunda t. ex. medel, influtna vid försäljning af en kommunens fastighet, inkomst af kommunalindustriella verk, ersättning för mista brännvinsförsäljningsmedel, s. k. friskillingar, nöjesskatt, hundskatt) torde ej föreligga lagligt hinder för kommunen att besluta om dylika medels afsättande till fond eller deras reserverande för något framtida ändamål. Behofvet af klart normerande rättsregler på detta område har under de sista åren från olika håll framhållits. G. F—t.

Kommunalfullmäktige. Se Kommun (äfven i Suppl.).

Kommunalförbund, i kommunal ordning slutna föreningar för gemensamma uppgifters handhafvande mellan städer, landskommuner, köpingar, municipalsamhällen, fattigvårdssamhällen, som utgöras af flera kommuner, skoldistrikt, mellan landstingskommuner inbördes samt mellan landstingskommun och stad. Kommunalförbunds ändamål är handhafvande af kommunal förvaltningsuppgift (t. ex. inrättande och drifvande af gemensamma sjuk- eller fattigvårdsinrättningar, skolor, kommunalindustriella verk m. m.). Kommunalförbundet är att anse som en själfständig kommun med egen från de anslutna kommunerna skild ekonomi och förvaltning. Dess organisation bestämmes för hvarje särskildt fall af en förbundsordning. För sin verksamhet eger förbundet anskaffa medel genom uttaxering på de anslutna kommunerna. Dock skall denna befogenhet alltid vara genom bestämmelse i förbundsordningen begränsad, så att förbundet måste i särskild ordning vända sig till kommunerna för att erhålla bidrag, som öfverstiga den fastställda gränsen. Enahanda begränsning gäller i fråga om förbundets lånerätt. Ledningen af kommunalförbundets angelägenheter skall handhas af en förbundsdirektion, hvilken har, praktiskt taget, beslutanderätt i allt, som rör förbundets löpande förvaltning, således äfven rätt att fastställa förbundets utgifts- och inkomststat. För bildande, ändring eller upplösning af kommunalförbund fordras fastställelse af K. M:ts befallningshafvande. Beslut i hithörande frågor skola föregås af utredning, som besörjes af K. M:ts befallningshafvande. Därest vid kommunalförbunds upplösning eller eljest skulle visa sig, att förbundet saknar tillgång till gäldande af skuld, äro medlemmarna pliktiga att fylla bristen, och om de ej fullgöra denna förpliktelse, eger K. M:ts befallningshafvande förordna om uttaxering. Se lag om kommunalförbund 13 juni 1919. G. F—t.

Kommunal indelningsändring. Genom de s. k. kommunala nybildningslagarna af 13 juni 1919 ha dels stadgats rättsnormer för ändringar i kommunal och ecklesiastik indelning (''lagen om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning''), dels ock öppnats möjligheter till sammanslutning mellan olika kommuner för tillgodoseende af gemensamma behof (''lagen om kommunalförbund''; se Kommunalförbund. Suppl.). Den förstnämnda lagen behandlar frågor om kommuns ökning, minskning, upplösning, nybildning. Med kommun förstås i lagen landskommun, köping med egen kommunalförvaltning samt stad. I hufvudsak komma alltså att falla under lagen frågor om inkorporeringar med stads- och landskommuner, ärenden ang. köpingar och städers utbrytningar ur landskommuner samt andra kommundelningar. Likaså skola frågor om ändring i rikets indelning i församlingar och skoldistrikt behandlas i enlighet med lagens bestämmelser.

Som förutsättning för indelningsändring (en köpings utbrytning, en inkorporering e. d.) uppställes generellt, att densamma skall vara ur allmän synpunkt gagnelig, hvilket närmare utföres så, att ändringen skall medföra fördelar för den kommunala förvaltningen eller lättnad eller utjämning i kommunala bördor eller främja den ekonomiska utvecklingen eller eljest medföra gagn. Utan att sådant ur allmän synpunkt tillfyllestgörande skäl föreligger, bör indelningsändring sålunda enligt lagstiftningens mening ej få vidtagas. Som skäl för *tvångs*ändring kräfves ett större mått af allmänt intresse: ändringen måste vara påkallad af ett betydande allmänt behof. För att ge en mera konkret föreställning om hvad härmed afses meddelar själfva lagtexten åtskilliga exempel på omständigheter af beskaffenhet att motivera tvångsändring. Som sådana omständigheter anges till en början, att oregelbundenhet i rikets indelning eller annat förhållande vållar hinder eller olägenhet i allmänna ärendens behandling eller i tillgodoseende af kommunala behof. Utom hinderliga rättsliga eller geografiska oregelbundenheter åsyftas med denna bestämmelse särskildt sådana fall, då olika delar af en kommun utvecklas i alldeles olika riktningar med påföljd, att intressegemenskapen mellan de olika delarna i väsentlig mån afbrutits — alltså den situation, som vanligen plägar vara för handen, när ett municipalsamhälle eller annan tätt bebyggd ort börjar finna det omöjligt att få sina särskilda behof i skälig mån tillgodosedda af socknens kommunalförvaltning och därför nödgas taga upp frågan om samhällets ombildning till köping eller stad Skäl för tvångsändring är vidare, att viss kommunal uppgift af större vikt finnes vara eftersatt, så att afsevärd olägenhet däraf uppkommit eller kan väntas uppkomma (vårds-

lösade, oreglerade förstadsbildningar, som blott genom att förläggas till vederbörande stads- eller köpingskommun kunna bringas i ordnadt skick, o. s. v.); att samhälles behof af utrymme för bostäder, industri eller annat dylikt ändamål icke kan inom samhällets område i erforderlig mån tillgodoses; samt att bestående indelning lägger hinder i vägen för den ekonomiska utvecklingen i orten (exempelvis då för nödig utvidgning af ett samhälles hamn eller för anläggning af annan trafikinrättning kräfves, att samhällets område vidgas). Föreligger ett dylikt betydande allmänt behof, eger alltså K. M:t — äfven mot kommuns bestridande — förordna en sådan indelningsändring, som prövas nödig för att undanröja eller afsevärdt minska sålunda förefintligt missförhållande.

Initiativrätt i indelningsärende tillkommer kommun eller enskild kommunmedlem, så ock Kammarkollegium och vederbörande K. M:ts befallningshafvande. Upptas en sådan fråga från kommunalt håll, skall detta ske genom ansökan till Kammarkollegium. Utredningens väsentliga moment är förhandling parterna emellan, hvilken föres under ledning af en opartisk och förfaren utredningsman. Denne är utrustad med befogenhet att hålla stämmor och sammanträden, att från myndigheter införskaffa nödiga upplysningar m. m. Då den förberedande undersökningen slutförts, skall utredningsmannen under parternas medverkan uppgöra förslag till indelningsändringen, villkoren därför och den ekonomiska uppgörelse, som däraf kan föranledas. Utredningsförfarandet är lagdt under Kammarkollegiets centrala inseende, dock med rätt för kollegiet att i mindre omfattande ärenden öfverlämna inseendet åt vederbörande länsstyrelse. Efter slutförd utredning skola handlingarna i ärendet insändas till K. M:t, som i sista hand utöfvar beslutanderätten.

Den ekonomiska uppgörelsen, d. v. s. ordnandet af parternas ekonomiska mellanhafvanden i anledning af det kommunala områdets förändring, plägar ofta bereda de största svårigheterna vid indelningsändring. Uppgörelsen omfattar i första hand en fördelning af gemensamma tillgångar och skulder. Dylika tillgångar skola fördelas efter ty skäligt prövas med hänsyn till förhållandet i beskattningsföremål eller invånarantal mellan de områden, i hvilka den äldre kommunen delats, eller till annat förhållande, som må anses bestämmande för hvartdera områdets andel i den äldre kommunens tillgångar och förbindelser. Fast egendom, som uteslutande eller hufvudsakligen är afsedd till gagn för visst område, t. ex. fattiggårdar och skolhus, bör emellertid tilläggas den kommun, som området kommer att tillhöra. Skuld, som hvilar å eller tillkommit för egendom, som tilldelas viss kommun, bör till betalning öfvertas af samma kommun. Visar sig därefter, att endera af kommunerna öfvertagit större andel af tillgångarna eller förbindelserna, än som med hänsyn till den använda fördelningsgrunden å densamma belöper, bör utjämning ske genom ersättning i penningar. Förutom till förhållandet mellan tillgångar och skulder måste vid uppgörelsen hänsyn vidare tagas till de löpande utgifterna och inkomsterna. Minskas genom indelningsändringen inkomsterna för endera kommunen utan motsvarande befrielse från utgifter, så att i följd däraf kommunens ekonomiska ställning afsevärdt försämras, kan den andra kommunen förpliktas att härför lämna ersättning att utgå på en gång eller under viss öfvergångstid (s. k. *skatteersättning*). G. F—t.

***Kommunallagar.** Bland nytillkomna författningar af kommunallags karaktär märkas k. stadgan om proportionellt valsätt vid vissa val inom landsting och stadsfullmäktige m. m. af 13 juni 1913, lagar om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning och om kommunalförbund af 13 juni 1919, lag om rätt för vissa väljare att utan inställelse inför valförrättare afge valsedel vid vissa kommunala val samt om behandling af valsedelförsändelse af 30 juni 1920 samt lag med vissa föreskrifter i fråga om val af kommunal-, municipal- och stadsfullmäktige samt af landstingsmän af 20 maj 1921. I hufvudförfattningarna af 1862 och 1863 ha genomgripande förändringar egt rum särskildt genom lagar af 13 juni 1913 (ang. införande af proportionellt valsätt vid kommunala val m. m.), 23 dec. 1918 (den kommunala rösträttsreformen), 30 juni 1920 (ändringar i vallagstiftningen) samt 9 juni 1922 (ang. ny proportionell valmetod, upphäfvande af fullmäktiges successiva förnyelse m. m.). E. L—dh.

***Kommunallån.** Sedan de nya bestämmelserna ang. kommunernas lånerätt 1 jan. 1913 trädt i kraft, har K. M:ts prövning af den kommunala upplåningen väsentligt skärpts. Grundläggande för den nya praxis härutinnan, som småningom utvecklat sig, var ett 1914 till Finansdep. afgifvet kommittébetänkande ang. statens och kommunernas skuldsättning. Under medverkan från Svenska stadsförbundets finansråd (se Svenska stadsförbundet. Suppl.), hvars yttrande Finansdep. inhämtar i afseende å stadskommunala låneärenden och som 1919 framlade ett utförligt program för den statliga lånekontrollen öfver kommunerna, har sedermera denna praxis tagit allt fastare former, syftande, bl. a., dels till att begränsa upplåningen till att i regel afse endast varaktiga och verkligt nyttiga, af allmänt behof påkallade ändamål, dels ock till en ganska afsevärd förkortning af de förut rätt rundligt tillmätta amorteringstiderna. Den längsta amorteringstiden, som förut var 40 år och som understundom tillämpades äfven i afseende å lån för anläggningar med kortare varaktighetstid, är nu i allmänhet 30 år. 30-årig amorteringstid medges endast i afseende å lån för företag eller anläggningar med mycket lång eller obegränsad varaktighetstid (fastigheter, byggnadsföretag af mera solid beskaffenhet m. m.). För lån till anläggningar med kortare varaktighetstid nedsättes amorteringstiden till resp. 25, 20, 15 eller 10 år, någon gång t. o. m. 5 år. Under senaste tid har praxis jämväl inriktat sig på att begränsa upplåningen för sådana anläggningar (exempelvis gatu- och vägarbeten samt ledningar), som motsvara vederbörande kommunala förvaltningsgrens normala årliga utvidgningsbehof. Utgifter för dylika anläggningar anses böra i allmänhet jämställas med löpande utgifter och sålunda icke bestridas med lånemedel. Enligt senaste beräkningar uppgingo kommunernas skulder 1 april 1923 till: landskommunernas 165 mill. kr., stadskommunernas 1,226 mill. kr. samt landstingens 76 mill. kr. G. F—t.

Kommunalmonopol. Se Konsumtionsskatt, sp. 891.

Kommunal progressivskatt benämnes den partiella kommunala inkomstskatt, som infördes i Sverige genom beslut af 1920 års riksdag att utgå under åren för det s. k. *kommunalskatteprovisoriet* (se Kommunalbeskattning. Suppl.). Den utgår för andra skattskyldiga än svenska aktie- och bankbolag å den *del* af till inkomst- och förmögenhetsskatt *beskattningsbart belopp* (således efter frånräknande af orts- och familjeavdrag), som öfverstiger 3,000 kr., och för svenska aktie- och bankbolag å den *del* af bolagets till inkomstskatt (A-skatt) taxerade belopp, som öfverstiger 6 proc. å bolagets *kapital*, sådant detsamma vid taxering till A-skatt beräknats. Progressivskatten utgår efter en för hela riket enhetlig skatteskala sålunda:

för andra skattskyldiga än svenska aktiebolag och solidariska bankbolag utgör progressivskattens grundbelopp för den del af det beskattningsbara beloppet, som öfverstiger

3,000	kr.,	men	icke	6,000	kr.	½ proc.
6,000	»	»	»	10,000	»	1 »
10,000	»	»	»	25,000	»	2 »
25,000	»	»	»	40,000	»	3 »
40,000	»	»	»	60,000	»	4 »
60,000	»	»	»	100,000	»	5 »
100,000	»	»	»	150,000	»	6 »
150,000	»	»	»	200,000	»	7 »
200,000	»					8 » ;

dock får skattens grundbelopp icke i något fall öfverstiga 6 proc. af det beskattningsbara beloppet;

för svenskt aktiebolag och solidariskt bankbolag utgör progressivskattens grundbelopp för den del af det beskattningsbara beloppet, som, i förhållande till bolagets kapital, öfverstiger

6	proc.,	men	icke	11	proc.	1 proc.
11	»	»	»	16	»	2 »
16	»	»	»	21	»	3 »
21	»	»	»	26	»	4 »
26	»	»	»	34	»	5 »
34	»	»	»	42	»	6 »
42	»	»	»	52	»	7 »
52	»					8 » ;

dock får skattens grundbelopp icke i något fall öfverstiga 5 proc. af det beskattningsbara beloppet.

Maximum nås för bolagen vid en inkomstprocent af 69⅓ samt för andra skattskyldiga med ett beskattningsbart belopp af 294,750 kr.

Af den kommunala progressivskattens *grundbelopp* (se d. o. Suppl.), vid hvars påförande taxeringen till inkomst- och förmögenhetsskatt sålunda följes, få 75 proc., den s. k. *kommunandelen*, användas för den eller de kommuner, där skattskyldig under nästföregående år åtnjutit inkomst af beskaffenhet att där kunna taxeras till bevillning (se Beskattningsort Suppl.), medan återstående 25 proc., den s. k. *utjämningsandelen*, kan uttagas för användning till utjämning af skattetrycket olika kommuner eller andra menigheter (kyrkliga kommuner, skoldistrikt) emellan. Till att underlätta fördelningen ändrades vissa bestämmelser i 1920 års förordning af 1922 års riksdag. Högst en fjärdedel af hvarje kommuns skattebehof (för uppgifna ändamål) får fyllas genom progressivskatten, hvars kommunandel därför i regel kan utdebiteras med blott en del af grundbeloppet; det utdebiterade beloppet af kommunandelen utgjorde i landskommunerna (med municipalsamhällena) och i städerna resp. 8,386,172 och 27,522,980 kr. år 1922, men sjönk till resp. 3,696,376 och 16,010,888 kr. år 1923 och till resp. 2,469,830 och 11,775,128 kr. år 1924. De för *skatteutjämning* (se d. o. Suppl.) afsedda 25 proc. påföras den skattskyldige samtidigt med kommunandelen, och beloppet utsättes på den kommunala debetsedeln, men uppbörd af utjämningsandelen får ej ske, förrän det samlade behofvet inom riket af medel för sagda ändamål fastställts och K. M:t utfärdat kung. för året om det procenttal af grundbeloppet, med hvilket utjämningsandelen skall uttagas (kung. 4 nov. 1921). Den uppbäres därefter på särskild debetsedel före 15 okt., i städerna vanligen i samband med uppbörden af förfallen del af kommunalskatten. Af den kommunala progressivskattens utjämningsandel uttogos 60 proc. 1922, men 70 proc. 1923, och uttagas 75 proc. 1924. Höjningen af procentsatsen har föranledts af den betydande nedgången i den skattepliktiga inkomsten. Till lättande af 1921—23 års uttaxeringar i synnerligt skattetyngda landskommuner ha utgått understöd med 5,076,607 kr. 1922 och 4,518,620 kr. 1923, hvartdera året till 454 kommuner. Understöden utgå till 491 kommuner med 4,473,531 kr. 1924. Detta års riksdag beslöt om skrifvelse till K. M:t med anhållan om skyndsam utredning rörande möjligheten för synnerligt skattetyngda städer att komma i åtnjutande af skatteutjämningsmedlen, hvilka hittills varit förbehållna åt landskommuner. E. F. K. S—n.

Kommunalrådman. Se Borgmästare. Suppl., sp. 747.

***Kommunal röstskala.** Genom urtima riksdagens beslut 17 dec. 1918 (lag den 23 i samma månad) upphäfdes den 40-gradiga röstskalan samt infördes *lika och allmän* kommunal rösträtt. G. F—t.

Kommunalskatteprovisoriet. Se Kommunalbeskattning. Suppl.

Kommunalt gymnasium. I åtskilliga samhällen, där staten ej inrättat gymnasium, uppehållas af vederbörande kommuner med eller utan statsunderstöd gymnasier. Bland dessa betecknas i den officiella statistiken följande som kommunala gymnasier: i Eskilstuna (1911), Sköfde (s. å.), Uddevalla (1912), Söderhamn (1913), Södertälje (1914), Eksjö (1915) och Karlshamn (1921, ej fullständigt), af hvilka de i Eskilstuna, Sköfde, Uddevalla, Eksjö och Karlshamn mottaga både gossar och flickor, de i Söderhamn och Södertälje blott gossar. Alla dessa gymnasier äro anknutna till statsrealskolor och åtnjuta intet understöd af statsmedel. Med dem i de flesta hänseenden jämförliga äro följande gymnasier, som statistiskt betecknas som högre samskolor: i Djursholm (1907), Landskrona (1909), Eslöf (1915), Motala (1919), Sollefteå (s. å., ännu ej fullständigt), Saltsjöbaden (s. å.) och Lidingön (1922), hvilka alla stå öppna för både manliga och kvinnliga lärjungar. Gymnasiet i Landskrona är anknutet till statsrealskolan därstädes, Djursholms liksom Saltsjöbadens gymnasium utgör en del af en kommunal samskola, de öfriga äro öfverbyggnader på de i vederbörande samhällen befintliga kommunala mellanskolorna. Statsbidrag utgår till gymnasierna i

Djursholm, Saltsjöbaden, Lidingön, Eslöf och Landskrona. I organisatoriskt hänseende förete här nämnda läroanstalter vissa olikheter, men ha alla samma studiemål som statens gymnasier. Rätt att anställa studentexamen ega alla de nämnda gymnasierna utom de ännu icke fullständiga i Karlshamn och Sollefteå. — På vederbörande kommuns bekostnad uppehålles i Ystad latingymnasium och i Hudiksvall realgymnasium i anslutning till där befintliga statsgymnasier, som sakna nämnda linjer. Administrativt och rättsligt torde samtliga här ifrågavarande gymnasier och gymnasielinjer eg. vara att betrakta som enskilda läroanstalter. K. E. S—g.

Kommunandel. Se Kommunal progressivskatt. Suppl.

Kommunalt veto. Se Lokalt veto.

***Kommunernas finanser.** Hela den (för bevillning) beräknade *beskattningsbara* inkomsten, hvarå kommunalutskylder 1924 utdebiterades, utgjorde för rikets *landskommuner* 1,469 mill. kr. Motsvarande utdebitering har beräknats till 103,6 mill. kr. Af den vid samma taxering (för bevillning) *uppskattade* inkomsten i landskommunerna, 1,877,8 mill. kr., kommo på fast egendom 180,9 mill. kr., på kapital 128,7 mill. kr., på arbetsanställning, tjänst eller pension 1,361,3 mill. kr. och på rörelse, yrke eller eljest 206,9 mill. kr. För *städerna* uppgick hela den (för bevillning) beräknade *beskattningsbara* inkomsten, hvarå kommunalutskylder 1924 utdebiterades, till 2,268,8 mill. kr. Motsvarande utdebitering har beräknats till 156,7 mill. kr. Af den vid samma taxering (för bevillning) *uppskattade* inkomsten i städerna, 2,824,2 mill. kr., kommo på fast egendom 12,8 mill. kr., på kapital 249,9 mill. kr., på arbetsanställning, tjänst eller pension 1,972,8 mill. kr. och på rörelse, yrke eller eljest 588,7 mill. kr. *Utdebiteringen* för kommunalutskylder, som intill 1911 å landsbygden beräknades efter fyrktal, då skattskyldig sattes till 1 fyrk för hvarje 5-öres bevillning af jordbruksfastighet och 1 fyrk för hvarje 10-öres bevillning af annat beskattningsföremål, samt i städerna efter bevillningskrona, beräknas numera såväl på landet som i stad med visst krontal per 100 kronors (bevillnings-) taxerad inkomst. Denna utdebitering varierar högst betydligt för olika kommuner. Af rikets 2,371 landskommuner 1924 hade 343 (14,5 proc.) en utdebitering af t. o. m. 5 kr., 1,630 (68,8 proc.) öfver 5 t. o. m. 10 kr., 340 (14,3 proc.) öfver 10 t. o. m. 15 kr., 55 (2,3 proc.) öfver 15 t. o. m. 25 kr. och 3 (0,1 proc.) öfver 25 kr. Af rikets 111 städer s. å. hade 3 (2,7 proc.) en utdebitering af t. o. m. 5 kr., 103 (92,8 proc.) öfver 5 t. o. m. 10 kr. och 5 (4,5 proc.) öfver 10 t. o. m. 15 kr.

I städernas utgifter för ''öfriga ändamål'' (se 2:a tabellen å sp. 1120) ingå för 1921 bl. a.: för gator, vägar, planteringar och afloppsledningar 51,8 mill. kr., för hamnar, kanaler och slussar 45,9 mill. kr., för renhållningsverk 14,9 mill. kr., för vattenledningsverk 12,6 mill. kr., för gasverk 41,0 mill. kr., för elektricitetsverk 40,7 mill. kr., för brandväsen 8,7 mill. kr., för magistrat, rådhusrätt, uppbörd och exekutionsväsen 13,6 mill. kr.

Municipalsamhällena hade 1919 och 1921 respektive 3,4 och 4,9 mill. kr. i inkomster och 3,5 och 5,0 mill. kr. i utgifter.

Kommunernas *inkomster* uppgingo under nedannämnda år till följande belopp i tusental kr.:

	Landskommunerna 1919	Städerna 1919	Städerna 1921
Skatter: skogsaccis	5,838	—	—
nöjesskatt	—	1,832	5,795
andra	109,285	197,662	288,368
Statsbidrag: till folkskola	43,849	14,467	21,944
till skattelindring	2,250	—	—
tolagsersättning	—	4,854	5,153
bevillning	—	1,531	2,241
ersättning för brännvinsförsäljningsmedel	137	5,121	4,813
till andra ändamål	1,076	3,258	5,574
Hyror, arrenden, räntor och utdelning å aktier	3,195	30,785	33,426
Afgifter och ersättningar	5,271	132,447	154,682
Försäljningsmedel o. d.	5,902	45,631	18,309
Grundafgifter till allmänna pensionsförsäkringen	6,594	2,917	2,755
Öfriga inkomster	5,580	2,852	2,702
Summa	188,977	443,357	545,762

Kommunernas *utgifter* under s. å. uppgingo till följande belopp i tusentals kronor:

	Landskommunerna 1919	Städerna 1919	Städerna 1921
Kyrkliga ändamål (fastigheter och aflöningar)	21,272	10,003	13,153
Folkskola och annan undervisning	89,401	61,821	80,841
Egna fattigvårdsanstalter	19,611	18,110	18,126
Andra fattigvårdskostnader	16,994	13,492	16,930
Hälso- och sjukvård	6,918	28,417	32,521
Allm. pensionsförsäkringar	9,153	4,155	7,306
Öfriga ändamål (förvaltning m. m.)	27,885	356,778	411,581
Summa	191,234	492,776	580,458

Landskommunernas *tillgångar* uppgingo 1919 till 303,1 mill. kr. och städernas 1919 till 1,161,3 mill. kr. och 1921 till 1,418 7 mill. kr. Af det sistnämnda beloppet kommo 967,3 mill. kr. på fastigheter, 133,6 på inventarier, förråd o. d. samt 97,0 på aktier. Tillgångarna i fastigheter, bland hvilka värdet å kyrkor och ecklesiastika boställen icke inräknats, utgöras förnämligast af sådana för kommunalförvaltningen erforderliga byggnader som folkskolehus, sockenstugor m. fl. samt i städerna gas- och elektricitetsverk samt vattenledningar; i städernas fastighetstillgångar ingå äfven med betydande värden sådana fastigheter, som förvärfvats för gaturegleringar. — Landskommunernas *skulder* uppgingo 1919 till 130,4 mill. kr. (43,0 proc. af tillgångarna) och städernas 1919 till 894,9 mill. kr. och 1921 till 1,020,9 mill. kr. (resp. 77,1 och 71,9 proc. af tillgångarna). Af städernas skulder 1921 utgjordes 682,9 mill. kr. af obligationslån och 161,6 mill. kr. af andra med K. M:ts tillstånd upptagna lån. *Municipalsamhällenas* tillgångar uppgingo 1919 till 9,7 och 1921 till 11,1 mill. kr. och deras skulder under nämnda år till resp. 7,6 och 8,2 mill. kr. (resp. 78,4 och 73,9 proc. af motsvarande års skulder). Under 1919 upptogo landskommunerna nya lån till ett belopp af 19,1 mill. kr. och verkställde återbetalning af lån med 13,5 mill. kr. Städernas lånerörelse 1919 och 1921 var följande: nya lån upptogos till belopp af resp. 96,6 och 118,2 mill. kr., och återbetalning af lån

verkställdes med resp. 65,3 och 53,8 mill. kr. Municipalsamhällena upplånade 1919 1,8 och 1921 1,5 mill. kr. och verkställde återbetalning af lån med 0,9 mill. 1919 och 0,6 mill. kr. 1921.

Om landstingens finanser se Landsting, sp. 1061. S. O—n.

Kommunikationscentrum, *skpsb.* Se Manövertorn.

Kommunikationsdepartementet, ett af rikets 9 statsdepartement, bildades genom lagen af 19 juni 1919, som trädde i kraft 1 juli 1920, och upptog därvid en del af verksamhetsområdet för det förutvarande Civildepartementet (se d. o.). Dep. handlägger förvaltningsärenden rörande järnvägar och spårvägar, post, telegraf och telefon, kanaler, farleder och hamnar; vägar, broar och färjor, skjutshållning och gästgifverier, automobiltrafik samt kommunikationsväsendet i öfrigt till lands; lufttrafik; statens vattenfall och deras tillgodogörande, i den mån dessa ärenden ej tillhöra annat dep.; stadsplaneväsendet; byggnads- och brandväsendet samt kronans byggnader, i hvad dylika ärenden ej tillhöra annat dep. Af lagstiftningsärenden behandlar dep. dem, som röra byggande och underhåll af vägar å landet samt bredden af hjulringar å arbetsåkdon på landet, koncessions- och trafiksäkerhetslagstiftning för järnvägar samt lagstiftning om lufttrafik.

Statsrådet och chefen för dep. benämnes i dagligt tal kommunikationsministern. Dep:s verksamhet är fördelad å 3 byråer, hvaraf 1 för ärenden ang. det för affärsverken gemensamma aflöningssystemet, post, telegraf samt kronans byggnader, 1 för ärenden ang. järnvägar och elektriska spårvägar och 1 för ärenden ang. allmänna arbeten, automobil- och lufttrafik, statens kraftverk m. m. 2 extra byråchefer bereda ärenden rörande mål hos Regeringsrätten samt tekniska ärenden. En särskild föredragande handhar stadsplaneärenden. Dep:s befattningshafvare äro f. ö. 1 statssekreterare, 1 expeditionschef, 3 kansliråd, 4 förste och 4 andre kanslisekreterare, 1 registrator samt amanuenser. Under dep. lyda: Generalpoststyrelsen med poststaten; Telegrafstyrelsen med telegrafstaten; Järnvägsstyrelsen med järnvägsstaten; Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen med underlydande distriktstjänstemän; Väg- och vattenbyggnadskåren; Vattenfallsstyrelsen med statens vattenfallsverk; Byggnadsstyrelsen; Direktionen för statens järnvägars änke- och pupillkassa; direktioner för kanaler och hamnarbeten. — Utgifterna till dep. (6:e hufvudtiteln) reglerades i riksstaten för budgetsåret 1923—24 till 8,852,080 kr. i ord. anslag och 10,850,220 kr. i extra anslag. L. S. v. H.

***Kommunikationsexpeditionen** i kejs. senaten för Finland motsvaras numera af ministeriet för kommunikationsväsen och allmänna arbeten (se d. o. Suppl.). O. B—n.

Kommunikationsminister. Se Kommunikationsdepartementet. Suppl.

Kommunikationsverken, gemensam benämning för Postverket, Telegrafverket, Statens järnvägar och Statens vattenfallsverk. För tjänstemän vid dessa verk gemensamt aflöningsreglemente utfärdades 19 juni 1919; vissa ändringar fastställdes 21 juni 1922. Fmn.

Kommunikationsverkens bostadsnämnd ålåg att, enligt aflöningsreglemente af 19 juni 1919, för dessa verks vidkommande fullgöra de funktioner, som numera åligga Statens bostadsnämnd (se d. o. Suppl.); med dennas tillkomst, 1 juli 1923, upphörde kommunikationsverkens bostadsnämnds uppdrag. Fmn.

Kommunikationsverkens lönenämnd skall, enligt aflöningsregl. af 19 juni 1919 för kommunikationsverkens tjänstemän, bestå af 7 medlemmar, som (jämte lika många suppleanter) tillsättas af K. M:t, hvarje gång för en tid af 3 år. I nämnden (hvars instr. är af 31 dec. 1919) böra löntagare, förvaltnings- och de allmänna intressena vara representerade. Nämnden åligger att verkställa utredning samt till K. M:t afge yttrande och förslag i sådana kommunikationsverken berörande ärenden af hufvudsakligen löneteknisk natur, som K. M:t kan finna lämpligt hänskjuta till nämnden, samt att med uppmärksamhet följa kommunikationsverkens utveckling, så vidt densamma kan öfva inverkan på löneförhållandena vid verken, och hos K. M:t göra de framställningar beträffande dessa verks löneförhållanden, hvilka nämnden finner påkallade. Nämnden eger att af vederbörande myndigheter inhämta för dess verksamhet behöfliga upplysningar, att genom vederbörande verks styrelse tillkalla tjänstemän vid kommunikationsverken för öfverläggning samt i särskilda fall tillkalla sakkunnig. Fmn.

***Kommunism.** 1. Äld-e uppfattningar (se Laveleye och Maine, H. J. S.), enligt hvilka den enskilda eganderätten, i synnerhet den samhälleligt så viktiga jordeganderätten, utvecklats ur tidigare former för egendomsgemenskap, ha icke kunnat upprätthållas inför resultaten af modern forskning rörande besittningsförhållanden och produktionsorganisation inom kulturellt lågt stående folkstammar i nutiden, från hvilka belysande slutsatser kunnat dragas rörande motsvarande, numera grundligare kända företeelser ur kulturfolkens historia (se Gierke; Hildebrand, Bruno, sp. 680; Maurer, G. L. och K. v.; Seebohm, ''English village community'' 1893, och Simkhowitsch, ''Die feldgemeinschaft in Russland'' 1898 m. fl.). Privat eganderätt antas sålunda med säkerhet kunna föras tillbaka till mycket ursprungliga samhällsförhållanden. Privateganderätten till jord är visserligen vid fåtalig befolkning och öfverflöd på areal meningslös och därför af underordnad betydelse i jämförelse med det på ett eller annat sätt organiserade samarbetet vid den arbetskräfvande brukningen. Ättens, släktens, familjens eller individens privata insatser och rättigheter ha dock vanligen respekterats. En skärpning af privaträttigheterna inträder naturligt af ekonomiska skäl med större knapphet på jord vid stigande folktal, liksom vid friare och intensivare brukningssätt (se Skifte af jord). — 2. I skarp motsättning till socialistiska (se Socialism, äfven i Suppl.) eller närmare bestämdt socialdemokratiska (se Socialdemokrati, äfven i Suppl.) partier häfdar den moderna kommunismen, sådan den uppträdt under detta namn i Ryssland (se Bolsjeviker. Suppl.) m. fl. länder (se Internationalen 1. Suppl.), att en samhällsomdaning i socialistisk anda icke kan ske genom arbetarmassornas eröfring af den politiska makten medelst allmän rösträtt och successiva re-

former genomförda på parlamentarisk väg, utan att den med nödvändighet på grund af ”massans inkompetens” kräfver en genom en handlingskraftig minoritet på rent revolutionär väg genomförd proletariatets diktatur såsom en mer eller mindre våldsam öfvergångsperiod för privategenderättens afskaffande och öfverklassens undertryckande. Denna öfvergångsperiod förutsätter visserligen den mest oinskränkta makt, äfven öfver proletariatet, för omstörtningens organisatörer och ledare, men dessas särställning försvinner, efter hand som privategenderättens och bildningsmonopolets upphäfvande undanrycker grunderna för klassmotsättningar och gör den högkultiverade massan i stånd att rikligt rekrytera, förstå och kontrollera den enhetligt organiserade produktionen. Dennas genom rationell organisation och arbetarnas intresserade medverkan stegrade resultat förutsättas komma att möjliggöra fullt tillfredsställande af allas konsumtionsbehof i det kommunistiska framtidssamhället. Litt.: Bucharin, Den materialistiska historieuppfattningen (1923; med litteraturuppgifter). E. F. K. S—n.

Kommunistiska partiet. Se Sveriges kommunistiska parti. Suppl.

***Kom Ombo,** ruinstad. Se äfven Ombos.

***Komorn.** 1. Komitatet hade 1910 179,513 inv., 64,1 på 1 kvkm., hvaråf 88,3 proc. hade ungerska, 6,3 proc. tyska, 4,1 proc. slovakiska och 0,3 proc. rumänska till modersmål. Den n. om Donau belägna delen tillhör sedan 1919 Tjecho-Slovakien. Slovakiska namnet är Komárno. — 2. Hufvudstaden K., slovakiska *Komárno*, tillhör nu Tjecho-Slovakien, distriktet (*župa*) Bratislava. 17,680 inv. (1921). 1 o. 2. E. Å—t.

Ko mosse, betydande mosskomplex på gränsen mellan Småland och Västergötland i Mulseryd, Bottnaryd, Strängsered, Grönahög och Ölsremma m. fl. socknar. Den är en typisk högmosse, belägen på en platå, som begränsas af starka sluttningar särskildt mot ö. Dess högsta punkt ligger 347,4 m. ö. h.; arealen är omkr. 4,700 har. Litt.: Hugo Osvald, ”Die vegetation des hochmoores Komosse” (1923). O. Sjn.

Kompanifficer. Se Regementsofficer.

***Kompass.** Gyrokompassen (eg. Gyroskopkompassen; af grek. *gȳros*, rotation, och *skopē'n*, se) består af ett tungt, roterande hjul, som på grund af mekaniska lagar inställer sin axel i nordriktningen. Öfver hjulet, *gyroskopet* l. *gyrot*, är kompass-skifvan fäst. Fritt upphängdt, sträfvar gyrot att behålla sin riktning i rymden och pekar därför efter t. ex. 3 timmar 45° uppåt, om det från början stod riktadt åt ö. vid ekvatorn, ty horisontplanet har sänkt sig under gyrot. Hvarje tryck på ett gyros axel gör, att denna precesserar (afviker) vinkelrätt mot trycket. Tvingas gyrots axel att följa horisontsänkningen, precesserar den mot n. och utför därefter en pendlande rörelse kring meridianen. Vid utförda kompasser dämpas denna pendling, och efter omkr. 3 timmar stannar axeln i meridianen. I likhet med magnetkompassen har gyrokompassen ingen riktkraft å mycket höga latituder. Praktiskt användbara kompasser ha framställts af Anschütz, Tyskland, och Sperry, Förenta staterna. I Anschütz-kompassen uppbäras gyrona (3 st.) af en flottör i kvicksilfver. På grund af sin stabilitet vill flottören hålla sig horisontal, bringande gyrona under horisontsänkningens inflytande. Hvarje gyro omges af ett gyrohus, fäst till flottören. Dessa hus äro statorer i trefasmotorer, gyrohjulen rotorer. Kvicksilfret ligger i en cardanskt upphängd skål med styrstreck. Vid Sperrys kompass finns ett större hjul, likaledes drifvet af trefasström, i ett gyrohus. Detta är upphängdt i en stark tråd och påverkas undertill af en pendelvikt. Därigenom tvingas gyrohuset att stå vertikalt och gyroaxeln horisontalt, hvarför den precesserar och ställer in sig i meridianen. Hela det hängande systemet uppbäres af 2 cardanringar, fästa till ett nakterhus. Genom fartygets kurs och fart får gyrokompassen en mindre felinställning, hvilken måste korrigeras. Från dessa hufvudkompasser öfverföras utslagen elektriskt till repeterkompasser å styr- och navigeringsplatser i fartyget. S. U.

Kompasskurs. Se Kurs 1.

Kompasslinjal, *milit.*, orienterings- och mätningsinstrument, uppfunnet af G. L. Wernstedt (1908).

***Kompensation.** 1. Under Världskriget utbildades inom den mellanfolkliga handeln ett s. k. kompensationssystem (kompensationshandel), som kännetecknades däraf, att vissa varor från ett land erhöllos endast mot, att det andra landet i sin ordning presterade vissa eljest till utförsel förbjudna varor. Om detta kompensationssystems tillämpning under Världskriget vid Sveriges handelsförbindelser med centralmakterna, särskildt Tyskland, se Kompensationsvaror. Suppl. V. S—g.

Kompensationsfilter. Se Fotografi och Ljusfilter.

Kompensationsvaror benämndes under Världskriget och därmed följande handelsblockad (se Blockad. Suppl.) dels 1) varor, som med licens för export af viss kvantitet i hvarje särskildt fall, utan hinder af eljest gällande exportförbud, exporterades i kompensation (se d. o. 1. Suppl.) för importvaror, hvilkas införsel medgetts af krigförande makt mot betingelse af sådan export, eller varor, som importerades i liknande kompensation för export, i synnerhet till krigförande land, dels 2) varor, som det ålades svensk exportör att till viss kvantitet tillhandahålla inom landet, vanligen mot lägre pris, i samband med erhållandet af licens för export af viss kvantitet af samma eller annan vara, stundom äfven varor, som importör på liknande sätt ålades tillhandahålla, när han erhållit importtillstånd. Detta kompensationssystem handhades i Sverige af en handelskommission med import- och licensafdelningar och en industrikommission med licensafdelning. Med hänsyn till de berörda varorna voro gifvetvis våra stora stapelartiklar från skogar, malmberg och järnverk mycket begärliga i utlandet. Detsamma gällde emellertid viktiga varor, hvilkas tillräcklighet för förbrukningen inom det egna landet icke kunde tryggas utan exportförbud med licenser (fettvaror, hudar m. m.). Den inhemska folkförsörjningen (hvete m. m.) och industriens förseende med råvaror (koppar och tenn, bomull m. m.), bränsle (stenkol, brännoljor) och hjälpstoffer (färgämnen m. m.) berodde å andra sidan af importen från utlandet. Kompensationssystemet ingick i förslag till ekonomisk krigsberedskap och ekonomisk freds-

beredskap, hvilka förslag utarbetades af statens krigsberedskapskommission. E. F. K. S—n.

Kompleme'nt, *bakteriol.*, skyddsämne i normalt blod, som utöfvar den bakteriedödande (bakterie- eller blodkroppsupplösande) verkan i ett bakteriolytiskt (eller hemolytiskt) immunserum. Det är icke specifikt, kan samverka med olika amboceptorer, finns i växlande mängder i alla färska, äfven normala, sera. Komplementets mängd ökas icke vid immunisering; det förstöres vid upphettning till 56° ½ timme och är föga hållbart (ett serum, som står någon tid, förlorar sin förmåga som komplement). Om dess natur vet man icke mycket. Att det är af stor betydelse för organismen, kan man sluta däraf, att det alltid förekommer i ett serum i ungef. samma mängd och regenereras hastigt efter blodförluster; vid alkoholförgiftning och hungertillstånd försvinner komplementet. I ett starkt bakteriolytiskt immunserum finnas så många amboceptorer, att närvarande bakterier icke räcka till att binda alla, utan ett visst öfverskott af amboceptorer uppkommer. Dessa binda emellertid komplement i så stor utsträckning (ty. *komplementablenkung*), att detta icke räcker till upplösning af alla de bakterier, som äro bundna vid amboceptorer. En ofullständig bakteriolys blir följden. När en cell och dess specifika amboceptor förena sig — eller en bakterie och dess homologa immunserum eller människoägghvita och ett serum framställdt med sådan ägghvita —, medan samtidigt komplement är närvarande, blir detta bundet, *komplementbindning* (se Serumdiagnostik, sp. 191). Bindningen af komplementet fastställes genom tillsats af blodkroppar och inaktiveradt hemolytiskt serum för dessa. Om hemolys uteblir, betyder det, att komplementet är bundet, således närvaron af homolog antikropp i det undersökta serum bevisad. Inträder hemolys, visar detta, att antikropp icke finnes i serum eller endast i ringa mängd. Skenbar komplementbindning kan inträda vid närvaro af antikomplement i serum eller ämnen af liknande inverkan på komplementet. Dessas närvaro eller frånvaro utrönes genom särskilda förförsök. Reaktionen är af värde, särskildt vid sådana sjukdomar, hvilkas bakterier äro okända eller svårodlade (Wassermanns syfilisreaktion). G. Wrgn.

Komplementofil grupp. Se Amboceptor. Suppl.

Komplexa molekyler, *kem.* o. *fys.* Se Association. Suppl.

***Komplimang.** — *Dansk.*, figuren att dansande pars kavaljerer och damer inbördes buga och niga för hvarandra.

***Komposition.** — 4. Om komposition i färgerier se Fysik. Suppl., sp. 1112.

Kompositörisk, som hör till musikalisk komposition (se d. o. 3).

Kompoundtyp [kåmpaû'nd-]. Se Ångturbin, sp. 1095.

Komppa, Gustaf, finländsk kemist, f. 28 juli 1867 i Viborg, genomgick Polytekniska institutet, blef filos. licentiat 1893 på afh. *Ueber kernsubstituirte styrole*, docent i kemi vid Helsingfors' universitet 1898 och lärare (professor) i kemi vid Polytekniska institutet (nu Tekniska högskolan) 1899. K. är en framgångsrik forskare, särskildt inom kamfergruppen, och erhöll för sina syntetiska arbeten på detta område Längmanska priset 1903. Han har varit generalsekreterare i Suomalainen tiedeakatemia sedan dess grundande, 1908, och är ordf. i Kordelinska stiftelsens styrelse. T. C.

Komprehensiv (fr. *compréhensif*, af lat. *comprehe'ndere*, omfatta), vidtomfattande, sammanfattande.

Kompressionsmyelit, *patol.* Se Ryggmärgssjukdomar, sp. 1334.

***Komprimerad luft.** 1. Luft i gasformigt tillstånd (se Tryckluft). — 2. Stundom, ehuru mindre egentligt, flytande luft (se d. o.).

***Kompromiss.** Inom folkrätten betecknas med den franska termen *compromis* det aktstycke vid ett skiljedomsförfarande, hvari parterna på förhand träffa öfverenskommelse om den till skiljedom hänskjutna tvistens omfattning, tid och plats för skiljedomstolens sammanträden, förhandlingsspråk inför domstolen o. s. v. V. S—g.

Komtillmåtta, bekant gästgifvargård i Gagnef, nära Öster- och Väster-Dalälfvarnas förening, där hufvudlandsvägen från södra Dalarna grenar sig i en linje till Västerdalarna och en till Leksand och Siljan. O. Sjn.

***Komura,** J., var utrikesminister i Katsuras ministär till dess afgång, i aug. 1911, och hade som sådan väsentlig andel i förnyandet, i ändrad form, af alliansen med England juli 1911 och i tillkomsten af engelsk-japanska handelsfördraget s. å. Han blef 1911 markis och dog 23 nov. s. å. i Hayama nära Tokyo. V. S—g.

Konabbsfjärden, fjärd af Östersjön i Södertörn, nordöst om Landsort och Torö.

Koncentrationssten, *metall.* Se Nickel, sp. 933.

Koncentriska muskelrörelser, *fysiol.* Se Muskelarbete.

Koncern [-sä'rn], eng. *concern*, medintressentskap i affärsföretag, sammanslutning af likartade affärsföretag, som sammanhållas genom gemensam finansiering (jfr Trust, sp. 67, 69).

Koncertföreningen (i Köpenhamn). Se under Konsertföreningen.

Koncilia'nt (fr. *conciliant*), försonlig, medlande.

Kondenserad ånga. Se Ånga.

Kondroarsenit, *miner.* Se Sarkinit.

Kondrosarkom [-kåm; af grek. *cho'ndros*, brosk], *med.* Se Sarkom.

Konduriotis [-åtis], Pavlos, grekisk amiral, politiker, f. 4 april 1857 på Hydra, tillhör samma släkt som de i hufvudarbetet omnämnde Lazaros och Georgios K. Han anförde i grekisk-turkiska kriget en flotteskader och tvang 1912 under Första Balkankriget turkiska flottan att draga sig innanför Dardanellbefästningarna. K. var under Världskriget ifrig anhängare af ententen, samarbetade med Venizelos, åtföljde denne på hans färd från Aten i sept. 1916 till Kreta och Saloniki och var jämte Venizelos och general Danglis medlem af den i Saloniki upprättade provisoriska regeringen. Han var därefter från juni 1917 en tid marinminister i Venizelos ministär. Efter konung Alexanders död (20 okt. 1920) fungerade K. några veckor som regent, men måste i nov. s. å. efter Venizelos' nederlag vid valen afstå regentposten till änkedrottning Olga. Sedan konung Georg II 18 dec. 1923 nödgats lämna Grekland i afvaktan på folkomröstning om statsformen, utsågs

K. 20 dec. s. å. ånyo till regent och april 1924 efter republikens proklamering till provisorisk president. V. S—g.

*Konferens. Benämningen konferens har i det diplomatiska språkbruket de senaste årtiondena alltmer undanträngt namnet kongress; sålunda brukades om den stora församling af befullmäktigade ombud, som utarbetade fredstraktaterna efter Världskriget, alltid namnet Pariskonferensen. — Den i hufvudarb. nämnda Svensk-lutherska prästkonferensen (officiellt Allmänna svensk-lutherska prästkonferensen) beslöt 1906 ansluta sig till den internationella *Allgemeine evangelisch-lutherische konferenz*, hvars 13:e möte hölls i Uppsala år 1913. Allmänna svensk-lutherska prästkonferensen fortfor att samlas i regel hvart tredje år intill 1915, då den sista konferensen af detta slag hölls.

Konfidentie'llt, *admin.* Se Förtroligt. Suppl.

*Konfiguration. Jfr äfven Stereokemi.

Konfuciani'sm, Kong-fu-tses (se d. o.) lära.

*Konga. 1. Häradet är nu deladt på Uppvidinge samt Konga och Kinnevalds fögderi. 31,203 inv. (1923). — 2. Kontraktet omfattar nu 10 pastorat, i det att Långasjö och Ljuder bilda hvar sitt pastorat. Hemmesjö och Tegnaby betraktas som en kyrksocken. 27,875 inv. (1921). — 3. Socknen omfattar nu 4,172 har. 784 inv. (1923).

Kong Christian IX:s land, Grönlands östkust mellan isströmmen Ikersuak på 65½° n. br. och Scoresby sund på 70¼°. Inlandsisen går öfver stora områden ut till hafvet, men flerstädes finnas dock isfria bergspartier, som nå upp till 2,290 m. i Ingolfs fjeld och 2,385 m. i Mont Rigny. På omkr. 67° sticker den höga nunatakken Mont Forel (2,760 m.) upp ur inlandsisen. På en ö invid den stora fjorden Sermilik i s. ligger kolonien Angmagsalik (se d. o.), den enda på Grönlands östkust. Norr därom är kusten mycket svårtillgänglig och blockeras af drifis, som Grönlandsströmmen medför. Området blef närmare kändt genom A. E. Nordenskiölds besök 1883, kapten Holms kvinnobåtsexpedition 1884 samt i norr genom Amdrups expedition 1898—1900. O. Sjn.

*Kongeaa är fr. o. m. 1920 icke längre riksgräns. P. E—t.

*Kongeloven. Se Knud Fabricius, "K." (1920).

Kongens Lyngby. Se Lyngby.

Kong Frederik VI:s kyst, Grönlands östkust mellan Kap Farvel på 59¾° n. br. och Ikersuak på 65½°, där Kong Christian IX:s land börjar. Kusten är öde, och inlandsisen går på stora sträckor ut till hafvet, som på grund af Grönlandsströmmens isblockad är mycket otillgängligt. Området undersöktes 1829—30 samt af kapten Holms kvinnobåtsexpedition 1883—85. Vid upptäckten var landet bebodt af 500 à 600 eskimåer, som dock nu utflyttat till västkusten. O. Sjn.

Kong Frederik VIII:s land, Grönlands östkust mellan Peary land n. om Independence- och Danmarksfjordarna samt Germanialand och Dronning Louises land i s. Ö. om Danmarksfjorden skjuter Kronprins Christians land ut mot n. ö., bildande Grönlands nordöstligaste udde, Nordost rundningen. Ur inlandsisen, som med bred front går ut till hafvet, höja sig norrifrån Amdrups land, Holms land, Hovgaards ö, Lamberts land och Duc d'Orléans land. Utanför kusten ligga några smärre öar, Norske öer, Pariserön m. fl. Området besöktes 1907 af Danmarksexpeditionen (under Mylius-Erichsen, som där omkom) samt undersöktes närmare af Alabamaexpeditionen 1909—12 (under E. Mikkelsen). O. Sjn.

*Kong-fu-tse. Jfr J. Legge, "Life and teachings of Confucius" (6:e uppl. 1887), P. Caron, "Confucius, sa vie et sa doctrine" (1903), R. Stübe, "Confucius" (1913), och H. Haas, "Konfuzius in worten aus seinem eigenen mund" (1920).

Kong Haakon VII:s land [håk-], rättare Haakon VII:s land, Spetsbergen, Norge, kallas nordvästra halfön af Väst-Spetsbergen från Crossbay, i s. v., till Woodbay, i ö., kartlagd af norska Spetsbergsexpeditionen under ledning af ryttmästar Gunnar Isachsen 1909—10. Halföns höjd är omkr. 600 m. med enskilda toppar på 1,000 m. M. H.

Kong Haakon VII:s vidde [håk-] kallas den högt belägna platån kring sydpolen, som ligger 3,130 m. ö. h., upptäckt 14—17 dec. 1911 af R. Amundsen och hans 4 följeslagare samt uppkallad efter Norges konung. M. H.

Konginkangas [kå'n-], kommun och församling i Vasa län, Finland, Viitasaari domsaga och härad; pastorat under Saarijärvi kontrakt, Tammerfors stift. 284 kvkm. 2,587 inv. (1922). O. B—n.

*Kongo. — 3. Belgiska K. har genom Världskriget fått sitt område ökadt med distrikten Urundi (Ourundi) och Ruanda (Rouanda), hvilka innehas som mandat under Nationernas förbund och förut tillhört Tyska Öst-Afrika, tills. omkr. 54,000 kvkm. med 3 mill. inv., hvaraf 236 hvita (1921). Detta inräknadt utgör Belgiska K. nu omkr. 2,419,000 kvkm. med omkr. 11,5 mill. inv., hvaraf i det egentliga Belgiska K. 10,037 hvita 1923. Annexionen af K. är nu godkänd af alla makter. Det egentliga K:s gränser äro sammanlagdt 9,385 km. (mot Egyptiska Sudan 720 km., mot Ugandaprotektoratet 440 km., mot Tanganjika 1,100 km., mot Rhodesia 2,110 km., mot Angola 2,170 km., mot Atlanten 40 km., mot Kabinda — Portugisiska K. — 150 km. och mot Franska Ekvatorial-Afrika 2,655 km.). Nordligaste punkten är Gangi, på 5° 20′ n. br., sydligaste Sakania, på 13° 30′ s. br., östligaste Dungu, på 31° 30′ ö. lgd fr. Gr., och västligaste Lunga på 12° 10′ ö. lgd fr. Gr. Högsta punkten, Margheritaspetsen, på Ruwenzori, når 5,118 m. ö. h. — Belgiens kolonialminister som K:s högste chef biträdes nu af en generalsekreterare och 4 generaldirektörer, och under generalguvernören i K. stå 4 viceguvernörer, 1 generalsekreterare, direktörer för rättsväsen, finanser och kommunikationer samt 1 truppbefälhafvare. Områdets nuvarande (sedan 1912) indelning och de hvita invånarnas fördelning enl. officiella uppgifter för 1921 framgå af öfversikten å sp. 1129.

Af den hvita befolkningen voro 4,744 belgier, 955 engelsmän, 672 portugiser, 354 italienare, 309 greker, 308 amerikaner, 230 holländare, 202 fransmän, 90 schweizare, 70 svenskar, 33 danskar, 22 spanjorer och 16 norrmän.

Ladoområdet öfverlämnades 1906 till Anglo-egyptiska Sudan. Hufvudstad för hela K. är sedan 1923 Léopoldville (förut Kinchasa). Hvarje provins förestås af en guvernör och hvarje distrikt

Provinser och förvaltningsdistrikt (hufvudstäder inom parentes)	Areal i kvkm.	Antal hvita
Bas-Congo (Boma)	40,110	1,066
Moyen-Congo (Léopoldville)	54,990	923
Kwango (Bandundu)	141,710	227
Kasaï (Luebo)	162,660	283
Sankuru (Lusambo)	108,820	217
Prov. Congo-Kasaï (Léopoldville)	508,290	2,716
Équateur (Coquilhatville)	160,940	401
Lac Léopold II (Inongo)	127,950	81
Lulonga (Basankusu)	82,370	173
Bangala (Lisala)	128,910	197
Ubangi (Libenge)	60,270	71
Prov. Équateur (Coquilhatville)	560,440	923
Stanleyville (Stanleyville)	88,390	251
Haut-Uelé (Niangara)	103,910	227
Bas-Uelé (Buta)	115,880	194
Aruwimi (Basoko)	66,190	123
Lowa (Ponthierville)	124,080	80
Maniema (Kasongo)	83,840	112
Ituri (Iruma)	99,130	212
Kivu (Rutshuru)	60,990	94
Province orientale (Stanleyville)	742,410	1,293
Haut-Luapula (Élisabethville)	111,860	2,668
Tanganyka-Moëro (Kongolo)	217,150	446
Lomami (Kabinda)	119,900	103
Lulua (Sandoa)	104,950	69
Prov. Katanga	553,860	3,286
Belgiska Kongo	2,365,000	8,218

af en kommissarie. De 4 provinsernas distrikt indelas i sammanlagdt 179 territorier (*territoires*). Stationernas antal var 225 med 2,088 europeiska tjänstemän 1922. — Produktionen af mineral är i stigande. Guldgrufvorna sysselsatte 1922 omkr. 11,000 infödingar, produktionen var 12,311 kg.; koppargrufvorna vid Kambove producerade s. å. 43,332 ton koppar; diamantproduktionen uppgick till omkr. 250,000 karat. — Nedersta K. trafikeras nu af 15 staten tillhöriga ångbåtar. Kongoflodens segelbara längdsträcka uppges af ”Statesman's yearbook” (1924) till 1,648 miles (2,852 km.). Järnvägarnas längd är 4,286 km. (1923). Järnvägen från Kindou går nu till Kongolo, i s. (571 km.), och s. om detta förbinder banan Kabalo (vid Lualaba)—Albertville (434 km.), färdig i mars 1915, Öfre K. med järnvägen Dar es-salam—Udjidji. — 1922 funnos 68 post-, telegraf- och telefonstationer samt 41 särskilda telegraf- och 41 särskilda telefonstationer. I inrikes posttrafik beforddrades 948,000 och i utrikes 2 mill. försändelser 1921. Telegraflinjerna ha nu en längd af 2,930 km. 1922 funnos 16 stationer för trådlös telegrafi.— Utrikeshandelns värde var 494,01 mill. frcs (276,03 mill. frcs för import och 217,98 mill. frcs för export) 1921. De för K. viktigaste handelsländerna voro s. å. Belgien (import 117,36 mill. frcs, export 105,79 mill. frcs), Storbritannien (imp. 42,08 mill. frcs, exp. 97,15 mill. frcs), Rhodesia (imp. 37,58 mill. frcs, exp. 0,38 mill. frcs), Syd-afrikanska unionen (imp. 21,02 mill. frcs, exp. 0,43 mill. frcs), Förenta staterna (imp. 13,01 mill. frcs, exp. 0,98 mill. frcs), Frankrike (imp. 11,72 mill. frcs, exp. 0,05 mill. frcs), Tyskland (imp. 7,59 mill. frcs, exp. 1,48 mill. frcs), Angola (imp. 4,90 mill. frcs, exp. 0,89 mill. frcs), Nederländerna (imp 3,42 mill. frcs, exp. 0,06 mill. frcs) och Portugal (imp. 2,90 mill. frcs, exp. 0,14 mill. frcs). De viktigaste importvarorna s. å. voro: vapen och ammunition (2,20 mill. frcs), ång- och segelfartyg (16,02 mill. frcs), maskiner (37,13 mill. frcs), vin, spirituosa och öl (13,99 mill. frcs), lifsmedel (29,49 mill. frcs) och bomullsvaror (38,76 mill. frcs), och exportvarorna: kautschuk (1,81 mill. frcs), elfenben (10,39 mill. frcs), palmnötter (37,92 mill. frcs), palmolja (11,08 mill. frcs), kopal (13,87 mill. frcs), oarbetadt guld (18,91 mill. frcs) samt koppar, oarbetad och malm (86,06 mill. frcs). Den förnämsta hamnen är nu Boma med 148 inklarerade fartyg om 454,019 ton och 83 utklarerade om 238,175 ton 1922, allt i oceanfart. I kustfart inklarerade och utklarerade s. å. 25 fartyg om 8,198 ton. — Budgeten upptog inkomster till 101,16 mill. frcs, hvaraf 85,91 mill. frcs ordinarie, och utgifter till 183,19 mill. frcs, hvaraf 100,26 mill. frcs ordinarie (1923). Statsskulden var 568,41 mill. frcs 1922. — Armén utgör 19,500 man infödda med 368 europeiska officerare. Flottan består af 19 flodångare på Nedre K. och 47 på Öfre K. Litt.: Paque, ”Notre colonie” (1910), Büchler, ”Der Kongostaat Leopolds II.” (2 bd, 1912—13), och Marquardsen, ”Belgisch-Kongo” (1916). E. A—t.

***Kongorödt.** Rad. 3—4 *står* anaftylaminsulfosyra *bör vara* α-naftylaminsulfosyra

***Kongregation.** Kongregationer i betydelsen fromma föreningar och broderskap inom katolska kyrkan kallas i Codex juris canonici vanligen *sodalitates*, *confraternitates* eller *piæ uniones*. Dock talas om marianiska kongregationer; de äro kyrkliga föreningar af personer af samma kön, yrke eller stånd, bildade för främjande af kristlig fromhet, främst genom särskildt hedrande och efterliknande af Jungfru Maria. Sådana ha sedan 1563 bildats af jesuiter för deras lärjungar; den första romerska marianska kongregationen upphöjdes 1584 af Gregorius XIII till central hufvudkongregation. Senare har tillstånd att bilda dylika utsträckts till äfven andra yrken och stånd (1586) och till kvinnor (1751). Inom den katolska kyrkans inre lif utöfva de marianska kongregationerna stort inflytande, och numera stå de ej längre undantagslöst under jesuitisk ledning. — Bland kongregationer i betydelsen ordensliknande föreningar af personer, som aflagt de tre löftena (se hufvudarbetets art., sp. 747), höra bl. a. redemptorister, lazarister, med missionsverksamhet sysslande ”svarta fäder” och ”hvita fäder”, Elisabetsystrar, Josefsystrar, Korssystrar o. s. v. — Om kardinalkongregationernas nyorganisation 1908 se Curia 3. Suppl. V. S—g.

***Kongress.** 1. Skillnaden mellan internationella kongresser och konferenser har på senare år alltmer utjämnats genom vidgad användning af termen konferens (se d. o. Suppl.), t. o. m. för den

församling, ur hvars förhandlingar fredssluten efter Världskriget framgingo.

Kongssæteren, en byggnad på toppen af Voksenkollen vid Kristiania, är en gåfva af norska folket till konung Håkan VII och drottning Maud i anledning af deras kröning. Den är uppförd af timmer i gammal norsk stil (efter ritning af arkitekten Kr. Biong) och innehåller 26 rum. M. H.

Kongstad, Johan Kristian, dansk bokkonstnär, f. 9 april 1867 i Köpenhamn, besökte Schwartz' och Zahrtmanns målarskolor, egnade sig därefter åt bokkonst och öppnade 1894 en ateljé för bokutstyrsel; han hade 1897—1921 eget tryckeri. Han är nu konsulent för Gyldendalske forlag. K. är en utomordentligt skicklig xylograf och har utgett en mängd små böcker med teckningar i träsnitt och zinketsning, rena och kraftiga i smaken och af stor betydelse för utvecklingen af dansk bokkonst. P. E—t.

Kong Valdemars jordebog. Se Valdemar, sp. 387.

***Konia.** 1. Vilajetet hade enligt senaste (1924) turkiska uppgift 527,037 inv. — 2. Staden K. hade enligt senaste (1924) turkiska uppgift 71,104 inv.

Koninck [kå'-], Laurent Guillaume de, belgisk paleontolog, f. 1809 i Louvain, d. 1887 i Liège, professor i paleontologi och organisk kemi vid universitetet i Liège. Bland hans utgifna arbeten märkas *Descriptions des animaux fossiles qui se trouvent dans le terrain carbonifère de la Belgique* (1842—51) och (tillsammans med Le Hou) *Recherches sur les crinoïdes du terrain carbonifère de la Belgique* (1854).

***Konjak.** 1. Franska regeringen förbjöd 1919 benämningen konjak för annat drufbrännvin än det från Cognac-distriktet; allt det öfriga skulle i handeln kallas *eau-de-vie* (se d. o. Suppl.).

Konjugerad kärndelning, *bot.* Se Kärndelning, sp. 588.

Konjunktione'll (se Konjunktion), *gramm.*, som tillhör en konjunktion, konjunktions-. — Konjunktionella adverb kallar man stundom sådana, som uttrycka tankesammanhanget mellan den sats, där de stå, och en följande eller föregående. Om de inleda satsen, framkalla de omvänd ordföljd (t. ex.: ''han skref mycket, *dock* var det mesta värdelöst''). R—n B.

Konjunktivalreaktiōn, *med.*, indrypning af några droppar 1-procentig alttuberkulin i konjunktivalsäcken för diagnostiskt ändamål vid misstänkt tuberkulos; äfven med mallein vid rots. Blodöfverfyllnad och sekretion i det behandlade ögat ange positiv reaktion. Se Tuberkulin, sp. 241.

Konkanast. Se Maratter, sp. 862.

Konkaro'ng (sannolikt af fr. *conquérant*, eröfrare), en gammaldags fruntimmersmössa med veckadt rysch, uppburet af en ståltrådsställning. Sedermera har ordet skämtsamt begagnats i betydelsen ''påhäng'', ''allesamman'', ''hela bunten''.

Konklude'nt (af lat. *conclūdere*, bilda en slutledning, sluta sig till). Konkludenta handlingar, sådana handlingar, af hvilka man kan sluta sig till, hvad den handlande vill. Se vidare Tyst samtycke. C. G. Bj.

***Konkoly**, N. Th. von, dog 1912.

Konkrescensteorien [-ʃe'ns-], *zool.* Se Tänderna, sp. 751.

***Konkurrens.** Den i hufvudarbetet, sp. 777, omnämnda, af K. M:t åt patentlagstiftningskommittén 1908 anbefallda utredningen ang. lagstiftningsåtgärder mot illojal konkurrens resulterade i ett af nämnda kommitté 5 maj 1915 afgifvet förslag till lag om illojal konkurrens med utförlig motivering (patentlagstiftningskommitténs bet. IV, 1915), hvarefter omsider och i väsentlig öfverensstämmelse med detta förslag 19 juni 1919 utfärdades lag med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens. Efter tillkomsten af denna lag upplöstes den i hufvudarb:s art. Provision, sp. 448, omnämnda ''Maskinaffärernas förening mot s. k. hemliga provisioner''. Då emellertid behofvet af en sammanslutning efter andra linjer än sistnämnda förenings gjorde sig alltmer gällande, konstituerades 8 nov. 1923, efter framställningar från flera håll, af Sveriges industriförbund tills. med Stockholms handelskammare och Sveriges köpmannaförbund Institutet för bekämpande af mutor och bestickning med uppgift ''att sprida kännedom om de i lagen mot illojal konkurrens af 1919 förefintliga bestämmelserna mot mutor och bestickning, att verka för och understödja beifrandet af förseelser mot lagen och att med alla till buds stående medel bekämpa mutsystemet''. Till institutet ha som stödjande medlemmar anslutit sig åtskilliga andra korporationer (såsom Järnkontoret, Svenska stenkolsimportörernas förening m. fl.), och i början af 1924 uppgick den omkr. 400 medlemmar omfattande ''Föreningen mot mutor inom automobil- och tillhörande branscher'', efter att ha upplösts såsom sådan, i detta institut. 1924 lät Sverige sig representera vid en af Nationernas förbunds ekonomiska kommitté anordnad internationell konferens af sakkunniga, för granskning af ett af kommittén framlagdt förslag om tilläggsbestämmelser för skydd mot illojal konkurrens i den internationella konventionen till skydd för den internationella eganderätten. Å. W:son M.

***Konkurs.** Se Bedrägeri i konkurs, Konkursbo, Konkursdomare, Konkursförbrytelse, Konkursförfarande, Konkursförvaltning, Konkursgrund, Konkursgäldenär, alla i Suppl., samt Rättens ombudsman, Utmätning och Återvinning i konkurs.

***Konkursauktion.** Se Auktion (äfven i Suppl., sp. 371).

Konkursbedrägeri. Se Bedrägeri i konkurs. Suppl.

***Konkursbo** (Konkursmassa). Genom beslut om gäldenärs försättande i konkurs bildas en juridisk person, konkursboet, som är att fatta såsom ett konsortium af de borgenärer, hvilka i konkursen skola ur gäldenärens egendom erhålla godtgörelse. Konkursboet öfvertar för detta ändamål förvaltningen af gäldenärens egendom, till hvilken han likväl behåller eganderätten. Som juridisk person kan konkursboet förvärfva rättigheter och ikläda sig skyldigheter samt kära och svara inför domstol. Det representeras af sina organ (se Konkursförvaltning. Suppl.). I konkursboet ingår egendom af 3 olika slag (§ 27 konkurslagen). 1. Egendom, som tillhör gäldenären, då beslut om hans försättande i konkurs meddelas, och som är af beskaffenhet att kunna utmätas (se Utmätning).

2. Sådan utmätningsbar egendom, som gäldenären under konkursen förvärfvar, dock med afdrag å lön och arbetsförtjänst af hvad som skäligen åtgår till underhåll åt gäldenären och hans familj; beloppet af detta underhåll bestämmes genom öfverenskommelse mellan förvaltaren och gäldenären, i sista hand af konkursdomstolen. 3. Egendom, som gäldenären afhändt sig, men som återvinnes till boet (se Återvinning i konkurs. Suppl.). Å. H.

Konkursdomare, *jur.*, en genom 1921 års konkurslag skapad judiciell myndighet, som har att leda konkursförfarandet och besluta i vissa detsamma och konkursförvaltningen angående frågor (se Konkursförfarande och Konkursförvaltning. Suppl.). Konkursdomare är på landet domaren (häradshöfdingen eller hans vikarie) och i stad den eller de lagfarne ledamöter i Rådstufvurätten, som därtill särskildt utsetts. Konkursdomare har att föra särskild *dagbok* öfver af honom handlagda konkursärenden. A. H.

Konkursdomstol. Se Konkursförfarande. Suppl.

***Konkursförbrytelse.** Genom lag af 13 maj 1921 har den offentliga åtalsrätten vid konkursförbrytelser hos oss väsentligt utvidgats. Medan tidigare endast bedrägeri i konkurs hört under allmänt åtal, är detta numera fallet äfven med oredlighet, hvilket brott tidigare kunnat åtalas af allmän åklagare endast efter angifvelse af målsegande. Vårdslöshet i konkurs, hvilket brott tidigare kunnat åtalas endast af målseganden själf, kan numera åtalas äfven af allmän åklagare efter angifvelse af målsegande. I samband härmed har genom nämnda lag möjligheten för konkursgäldenär att genom bevis om, att borgenärerna blifvit till fullo förnöjda, befria sig från allt ansvar inskränkts till fall af vårdslöshet. Jfr Bedrägeri i konkurs. Suppl., Oredlighet mot borgenärer och Vårdslöshet i konkurs. N. S—g.

Konkursförfarande, *jur.*, det processuella förfarande, hvarigenom gäldenär försättes i konkurs, hvarefter hans tillgångar realiseras och fördelas mellan borgenärer, hvilkas fordringar godkänts till betalning, eller konkursen på annat sätt bringas till slut. Konkursförfarandet är till sin karaktär ett exekutivt förfarande, som eger rum vid domstol, konkursdomstolen, samt under ledning och kontroll af dess organ, konkursdomaren (se d. o. Suppl.) och rättens ombudsman (se d. o.). Egendomligt för konkursförfarandet är emellertid, att verkställighetsåtgärderna till väsentlig del utföras icke af myndighet, utan af ena parten, de betalning sökande borgenärerna, genom dess förvaltande och kontrollerande organ (se Konkursförvaltning. Suppl.). Konkursdomstolen har att pröfva rättsfrågor, som hänskjutas till dess afgörande, konkursdomaren handhar ledningen af förfarandet jämte rättens ombudsman; den senare har jämväl att utöfva omedelbar kontroll på förvaltningen. Konkursförfarandet börjar genom ingifvande af ansökan om gäldenärs försättande i konkurs. Denna ansökan, som skall vara skriftlig, ställes och inges till konkursdomaren i den ort, där gäldenären är mantalsskrifven. Ansökan kan göras af gäldenär själf, som finner sig vara på obestånd, och föranleder då gäldenärens omedelbara försättande i konkurs. Göres ansökan af borgenär, delges denna ansökan med gäldenären, som har att förklara sig öfver densamma. Medger han ansökan, försättes han genast i konkurs. I annat fall hänskjutes saken till konkursdomstolen, som har att afgöra, huruvida konkursgrund (se d. o. Suppl.) är för handen, så att gäldenären skall tvångsvis försättas i konkurs. Beslut om egendomsafträde (konkursbeslut, konkursdekret) meddelas således i vissa fall af konkursdomaren, i andra af konkursdomstolen. — Har gäldenär försatts i konkurs, skall konkursdomaren genast utfärda kungörelse därom samt med särskilda kallelsebref underrätta kända in- och utländska borgenärer om kungörelsens innehåll. Detta skall uppta bl. a. meddelande om, när och hvar första borgenärssammanträdet skall hållas, samt den tid, inom hvilken borgenärerna böra hos konkursdomaren bevaka sina fordringar. Första borgenärssammanträdet hålles minst 3 och högst 5 veckor efter konkursbeslutets dag under ordförandeskap af konkursdomaren. På detta sammanträde utse borgenärerna den egentlige konkursförvaltaren och, om så begäres, äfven granskningsmän (se härom Konkursförvaltning. Suppl.). Å ifrågavarande sammanträde skall dessutom i regel bouppteckningen af gäldenären beedigas.

Borgenär, som vill i konkursen erhålla betalning för fordran, skall bevaka denna genom att skriftligen anmäla densamma hos konkursdomaren inom i konkurskungörelsen utsatt tid, minst 4 och högst 10 veckor från konkursbeslutets dag. Bevakning är den enda form, hvari fordran på gäldenären kan göras gällande i konkurs; endast panthafvare och den, som vill använda sin fordran för att därmed kvitta skuld till gäldenären, kunna i viss utsträckning erhålla likvid utan bevakning. Sedan bevakningstiden utgått, bestämmer konkursdomaren viss tid, inom hvilken anmärkningar mot de bevakade fordringarna kunna skriftligen framställas hos domaren. Fordringar, som lämnas utan anmärkning, äro godkända till betalning. Framställda anmärkningar behandlas först å borgenärssammanträde inför rättens ombudsman (förlikningssammanträde). Träffas icke på sådant sammanträde uppgörelse om anmärkt fordrans betalningsrätt, hänskjutes frågan till konkursdomstolens pröfning. Bevakas fordran efter den ord. bevakningstidens utgång (efterbevakning), behandlas denna bevakning på liknande sätt, som nu sagts. Efterbevakanden får emellertid själf stå de särskilda kostnader, som förorsakas häraf. — Konkursförfarandet afslutas normalt genom slututdelning, hvarigenom de konkursboets medel, som icke genom tidigare utdelningar kommit borgenärerna till godo, fördelas mellan dem. Förfarandet kan afslutas äfven genom förlikning mellan gäldenären och samtliga borgenärerna samt genom ackord (se d. o.), äfvensom därigenom, att högre rätt upphäfver beslutet om gäldenärens försättande i konkurs. Ytterligare sätt för afslutande af konkursförfarande är afskrifning af konkursen, då ingen borgenär bevakat fordran samt då tillgångar saknas för konkurskostnadernas bestridande. I sistnämnda fall, då s. k. fattigkonkurs är för handen, tillämpas ett förenkladt förfarande. En af konkursdomaren förordnad god

man omhändertar boet och ombesörjer bouppteckning. Utvisar ej denna, att medel för konkurskostnadernas bestridande finnas, kallas gäldenären att genast beediga bouppteckningen. Konkursen afskrifves därefter, om ej tillräckliga tillgångar komma i dagen. Borgenär, som vill låta konkursförfarandet fortgå, kan dock ernå detta genom att ställa säkerhet för kostnaderna eller förskjuta erforderliga medel. A. H.

Konkursförvaltning, *jur.*, utredning af konkursbo, realisation af till boet hörande egendom samt influtna medels fördelning mellan betalningsberättigade borgenärer. Enligt 1921 års konkurslag omhänderhas förvaltningen af borgenärernas organ, förvaltaren (se Förvaltare i konkurs. Suppl.), under kontroll dels af den af konkursdomaren utsedde rättens ombudsman (se d. o. Suppl.), dels äfven eventuellt af borgenärernas egna kontrollanter, granskningsmännen. Sådana väljas på första borgenärssammanträdet till det antal, som bestämmes af konkursdomaren, dock minst 2, försåvidt någon borgenär på sammanträdet framställer yrkande, att granskningsmän skola utses. Dessa funktionärer ha uteslutande kontrollerande befogenhet, men ta ej omedelbart del i förvaltningen. Konkursförvaltningen har hufvudsakligen karaktär af boutredning, realisation af boets egendom samt influtna medels fördelning; under vissa förhållanden kan emellertid af gäldenären bedrifven rörelse fortsättas någon tid framåt. Förvaltningen fördelas af lagen på två perioder, tiden före och tiden efter första borgenärssammanträdet. Under den förra förvaltningsperioden skall boet utredas, bouppteckning göras eller, om sådan redan förrättats af gäldenären, kontrolleras och godkännas, åtgärder företas för indrifning af fordringar m. m. Däremot får under denna tid endast undantagsvis försäljning ske af till konkursboet hörande egendom. Förvaltningens senare skede är tiden för egendomens realisation och de influtna medlens fördelning mellan borgenärer, hvilkas fordringar godkänts till betalning. Realisation skall nu ske snabbast möjligt. Fast egendom säljes i regel på exekutiv auktion, lös egendom vanligen på annan offentlig auktion (konkursauktion). Försäljning under hand får ske endast under särskilda förhållanden. Sedan tiden för framställande af anmärkningar mot bevakade fordringar gått till ända, verkställes utdelning i den mån, som medel finnas att tillgå. Förvaltaren har nu att i samråd med rättens ombudsman uppgöra utdelningsförslag, hvilket skall hållas borgenärerna tillgängligt under viss tid för granskning. Den, som är missnöjd med utdelningsförslag, kan klandra detsamma hos konkursdomaren; klandertalan utföres sedan vid konkursdomstolen. Utdelning kan ske i flera omgångar. Med den sista utdelningen, slututdelningen, är konkursen afslutad och därmed också konkursförvaltningen. Samtidigt med framläggande af slututdelningsförslag eller dessförinnan, då han lämnar förvaltningen, skall förvaltare afge redovisning för sin förvaltning. Kostnaderna för förvaltningen gäldas af konkursboets medel. Bland de viktigaste konkurskostnaderna märkas arfvoden åt förvaltare och rättens ombudsman. Arfvodes belopp bestämmes af konkursdomstolen efter ansökan af arfvodesberättigad. Granskningsman har ej rätt att för sitt sysslande uppbära arfvode. A. H.

Konkursgrund, *jur.*, i lag bestämd förutsättning för, att gäldenär skall kunna försättas i konkurs. Allmän konkursgrund är enligt 1921 års konkurslag gäldenärs obestånd (insolvens), som yttrar sig däri, att han icke förmår fullgöra sina förbindelser, i den mån dessa förfalla till betalning. Söker gäldenär sig själf i konkurs eller medger han borgenärs konkursansökan, försättes han i konkurs utan pröfning af, huruvida konkursgrund är för handen. I andra fall har sökande borgenär att styrka, antingen att sådan omständighet inträffat, på grund hvaraf gäldenären måste antas vara på obestånd, eller att någon speciell konkursgrund föreligger. Sålunda kan borgenär, som har viss förmånsrätt, få gäldenären försatt i konkurs, om egendom, hvari förmånsrätten gäller, utmätts för annans fordran eller försålts af gäldenären genom s. k. lösöreköp (se d. o.). Köpman försättes i konkurs, om han sedan mer än 1 vecka inställt sina betalningar eller under 1 vecka efter uppmaning i särskild form underlåtit betala klar och förfallen gäld. A. H.

Konkursgäldenär, *jur.*, person, som befinner sig i konkurstillstånd. Såväl fysisk som juridisk person kan vara konkursgäldenär. Makar, som lefva i förmögenhetsgemenskap enligt äldre giftermålsbalk, kunna blott gemensamt försättas i konkurs. Eljest äro makar konkursrättsligt fullt självständiga rättssubjekt. Konkursgäldenärs rättsliga ställning är enligt 1921 års konkurslag i hufvudsak densamma som enligt äldre rätt. Han har skyldighet att till konkursförvaltaren öfverlämna sin egendom och under edsplikt uppge densamma för bouppteckning, beediga bouppteckningen och lämna erforderliga upplysningar om boets tillstånd. Vidare är hans rätt att aflägsna sig från den ort, där han är bosatt, begränsad. Däremot har gäldenären rätt att af konkursboets medel njuta nödigt underhåll, efter rättens ombudsmans eller konkursdomstolens bestämmande, för sig och sin familj under två månader, därest ej gäldenären eller hans make kunna annorledes försörja familjen. Ehuru gäldenären genom konkursbeslutet mister rätten att förfoga öfver den egendom, som hör till konkursboet, är han likväl att betrakta som fullt myndig, försåvidt han eljest ej är omyndig eller omyndigförklarad. Han kan således med laga verkan förvärfva rättigheter och ikläda sig förpliktelser samt kära och svara inför domstol. Konkursboet blir dock helt naturligt ej bundet af hvad gäldenären sålunda gör och låter. — Konkursgäldenärs offentligrättsliga ställning har under senare tid förbättrats i så måtto, att han i allmänhet endast under den tid konkursen varar är utesluten från utöfvande af medborgerliga rättigheter. Den, som befinner sig i konkurstillstånd, kan ej utöfva riksdagsmannabefattning och är ej valbar till elektor för val till riksdagens Första kammare, till kommunalfullmäktig, led. i kommunalnämnd, stadsfullmäktig, landstingsman, nämndeman eller ledamot i kyrkoråd eller skolråd. Han har ej heller politisk eller kommunal rösträtt. Men i och med konkursens afslutande kommer han åter i besittning af sina medborgerliga rättigheter; han behöfver ej, som förr ofta fordrades, visa, att han ”är från borgenärers kraf fri”. A. H.

***Konkurslagstiftning.** Genom konkurslagen af 13 maj 1921 har den svenska konkursrätten undergått

betydande förändringar. En 1907 tillsatt kommitté (ordf. och ledande kraft E. Kallenberg) afgaf 1911 bet. med förslag till konkurslag. Kommittén ville med afskaffande af institutet ''rättens ombudsman'' öfverlämna utseendet af förvaltningsorganet (förvaltare) åt domstolsmyndighet (''konkursdomaren''), medan borgenärerna skulle välja kontrollorgan (''god man''). Förslaget, som afsåg anordnande af en bättre konkursförvaltning till borgenärernas fromma, stötte emellertid på motstånd. Två 1916 af justitieministern tillkallade sakkunniga afgåfvo 1919 ett revideradt förslag, hvari det äldre förvaltningssystemet från 1862 års konkurslag bibehölls, men detta förslag underkändes af 1920 års riksdag. Ett kompromissförslag (utarb. af Kallenberg, hofrättsrådet S. Lawski m. fl.) ligger till grund för den 1921 antagna konkurslagen. Denna är i betydande mån påverkad af modern tysk lagstiftning, men ansluter sig dock ganska väl till äldre svensk rätt. Den omstridda frågan om konkursförvaltningens anordnande har fått en lösning, som utgör en kompromiss mellan äldre rätts ståndpunkt och 1911 års kommittéförslags. Till den nya konkurslagen har skrifvits en kommentar af Lawski (1922). A. H.

***Konkursmassa.** Se äfven Konkursbo. Suppl.

***Konkursutredning.** Se äfven Konkursförvaltning. Suppl.

Konnerudkollen, en 425 m. hög skogsås, s. v. om Drammen, Norge. På dess södra sida ligger ett mycket besökt högfjällshotell. Bly- och zinkfyndigheter. K. G. G.

Ko'nnevesi, kommun och församling i Kuopio län, Finland, Rautalampi domsaga och härad; pastorat under Kuopio kontrakt, Uleåborgs stift. K. afskildes 1921 från Rautalampi. 471 kvkm. 4,882 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Ko'nnunsuo, en omkr. 4,000 har stor, till öfvervägande del staten tillhörig mosse i Viborgs län, Finland, nära Saima kanal, med goda förutsättningar för uppodling. Där anlägges f. n. (1924) ett stort centralfängelse, hvars interner skola sysselsättas med mossens uttorkning och uppodling. O. B—n.

Konopczyński [kånåptjyski], Władisław, polsk historiker, f. 26 nov. 1880 i Warschau, filos. doktor i Lemberg 1908, blef 1911 docent, 1917 e. o. och 1921 ord. professor i historia, allt i Krakau. Han har företagit forskningar i ett 20-tal europeiska arkiv (bl. a. i Stockholm, Uppsala och Lund), deltog i polska delegationen vid fredsunderhandlingarna i Paris 1919 och är från 1922 riksdagsman (nationaldemokratiska partiet). K. har författat bl. a. *Polska w dobie wojny Siedmioletniej* (2 bd, 1909—11). *Historiska studier* (1911), *Geneza i ustanowienie Rady nieustającej* (1917), *Liberum veto* (1918), *Od Sobieskiego do Kościuszki* (1921), *Dzieje parlamentaryzma angielskiego* (1923), *Polska a Szwecja 1660—1795* (1924) och *Lars von Engeströms mission i Polen 1787—1791. Ett bidrag till historien om Gustav III:s polska planer* (i ''Hist. tidskr.'', d. 44, 1924). I sammelverket ''Historya polityczna polski'', utg. af Vet. akad. i Krakau, har K. publicerat framställningen af tidsskedet 1648—1775. Han har redigerat Polska riksdagsdiarier 1746, 1748 m. m. J. Th. W.

***Konopischt.** På ärkehertig Frans Ferdinands slott K. möttes i juni 1914 kejsar Vilhelm II och Frans Ferdinand. Under Världskriget spreds genom ententepropagandan den grundlösa uppgiften, att vid detta tillfälle planer och aftal för kriget skulle ha uppgjorts.

***Konotop** tillhör nu Ukraina.

***Konow.** — 5. Wollert K. (''Konow SB.'') dog 15 mars 1924 på sin gård Stend i Fana. Den af K. sedan febr. 1910 ledda regeringen var ej mycket stark och lyckades ej genomföra någon synnerligen utpräglad politik. Och då K. 1912 öppet uttalat sin anslutning till ''landsmaalet'', väckte detta missnöje hos såväl högern som hans eget parti, och han lämnade i febr. 1912 plats för en högerregering under Bratlie. Till stortingsperiodens slut s. å. var han stortingspresident.

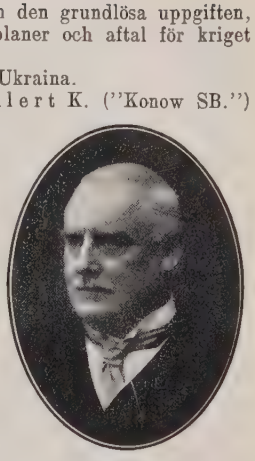

6. Wollert K. (''Konow H.'') tillhörde en tid framåt vänsterns radikala flygel, men blef, med tilltagande konservatism, alltmer isolerad där, trädde 1913 i opposition mot G. Knudsen, valdes 1918 af landmandsforbundet och representerar i stortinget 1922—24 högern och frisinnade vänstern.

7. Sten K. kallades till professor i indisk kultur och historia 1914 vid kolonialinstitutet i Hamburg och 1918 vid universitetet där. Sedan 1919 innehar han en personlig e. o. professur i Indiens språk och historia i Kristiania. K. har grundlagt universitetets indiska institut och (1921) Norsk orientalisk selskab. Han har vidare utgett bl. a. *Örken og oase* (1912), *Bashgali dictionary* (Calcutta, 1913), flera arbeten om Indiens politik och historia samt *Das indische drama* (i ''Grundriss der indoarischen philologie'', II, 2, 1920).

Konrad Berthold, pseudonym. Se Cosack, K. A. K. Suppl.

Konseilspræsident var i Danmark 1855—1918 titel för ministärens chef. Numera bär denne enligt Grundloven af 1915 liksom i Sverige, Norge och Finland titeln statsminister. P. E—t.

***Konsertföreningen** i Stockholm. Sedan föreningen 1910 inställt sin orkestrala konsertverksamhet och 1911 äfven kammarmusikkonserterna, beslöts i dec. 1913, på initiativ af advokaten E. Lidforss och violinisten Sv. Kjellström, att återupplifva den förstnämnda verksamheten, sedan man då fått tillgång till en någorlunda lämplig lokal i det från gasklocka till konserthall förvandlade Auditorium vid Norra bantorget. (Kammarmusiken omhändertogs 1911 af den nybildade Kammarmusikföreningen, se d. o. Suppl.) Konsertföreningen lade an på att upprätta och underhålla en fast orkester i hufvudstaden. Verksamheten drefs försöksvis under halfsäsongen jan.—april 1914, sedan enskild person (fru Maria Ekman) ställt 30,000 kr. till föreningens förfogande. Man gaf hvarje vecka en stor aftonkonsert och en populär söndagsmatiné, och denna anordning har föreningen alltsedan som regel bibehållit. Som dirigenter under den nämnda vårsäsongen voro anställda de utländske kapellmästarna H. Seeber van der Floe och Erich Ochs,

hvarjämte enstaka konserter anfördes af svenskar (A. Hallén, V. Peterson-Berger, K. Atterberg, Hj. Meissner, N. Grevillius). Som dirigenter fungerade E. Ochs och N. Grevillius höstsäsongen 1914, under vårsäsongen 1915 G. Schneevoigt (se denne) och ett flertal andra utlänningar. Schneevoigt blef hösten 1915 ord. 1:e dirigent, kvarstod till maj 1924 och skapade efter hand med stark energi en förstklassig orkester. Vid hans sida verkade N. Grevillius som 2:e kapellmästare till 1920. För musikåret 1924—25 har vidtagits ett provisorium med flera hvarandra aflösande dirigenter. Föreningen har 1914—24 gett årligen 65—75 konserter (inberäknadt söndagsmatinéerna), hvaraf till 1919 åtskilliga i Uppsala. Utom fribiljetter till musikkonservatoriets elever ha halfva biljettpris förbehållits åt i Stockholm studerande ungdom, garnisonens underofficerare och manskap samt arbetarorganisationernas medlemmar m. fl. sammanslutningar, detta som villkor för det anslag, som Stockholms stad f. g. 1914 beviljade föreningen (15,000 kr., småningom höjdt till 75,000 kr.). Dessutom har åt densamma af K. M:t tillerkänts lotterimedel (sammanlagdt 700,000 kr.) och af "Konsertföreningens intressenter" skänkts 60,000 kr. till en fond (1920). Genom testamente af pianisten fru Hilma Svedbom ha till föreningen öfverlämnats omkr. 300,000 kr. att användas till uppförande af ett konserthus. Oaktadt konserterna varit mycket välbesökta, har ekonomien dock vållat brydsamheter och äfven slitningar; exempelvis hade orkesterns årsafloningar stigit från 75,000 kr. till 261,000 (1921). En för konsertverksamheten särskildt bildad symfonikör skaffade föreningen sig 1917. En hel rad förnämliga gästdirigenter (bl. a. Nikisch, R. Strauss, Weingartner, Fiedler, Furtwängler, v. Hausegger, Pfitzner, Sibelius) har föreningen introducerat, likaså en mängd instrumentala och sångliga artister af rang. De rikt omväxlande programmen ha bl. a. bjudit på stora serier af Beethovens och Brahms' symfonier och konserter; bland flitigt omhuldade mästare märkas äfven Tjajkovskij och Sibelius. Särskilda konserter för skolungdom ha anordnats, och föreningens verksamhet kan sägas ha fostrat hufvudstadens allmänhet till ökad insikt i och kärlek till den högre musiken. Ljusnande framtidsutsikter för detta kulturarbete yppa sig genom det under byggnad varande nya konserthus (se d. o. Suppl.), som beräknas kunna öppna sina portar 1925 och som för sin tillkomst har att i väsentlig mån tacka Konsertföreningens styrelse och hela verksamhet.

Utom den å sp. 803 omnämnda Koncertforeningen i Köpenhamn (1874—93) märkes där äfven Dansk koncertforening, som stiftades 8 juni 1901 af det året förut bildade Dansk komponistsamfund och har till ändamål att bringa till utförande endast danska tonverk, äldre och nyare. De sex första åren dirigerade tonsättarna själfva sina resp. verk; dock anfördes körverken mest af G. Helsted (ordf.) och V. Rosenberg. Sedan ha V. Bendix, G. Höeberg, L. Glass och P. Gram efterträdt hvarandra som anförare. Föreningen har plägat ge 3 konserter årligen, hvaraf 2 med kör och orkester, 1 med kammarmusik. E. F—t.

Konserthus, byggnad, som är särskildt afsedd till lokal för konserter, äfven sådana med större upp-

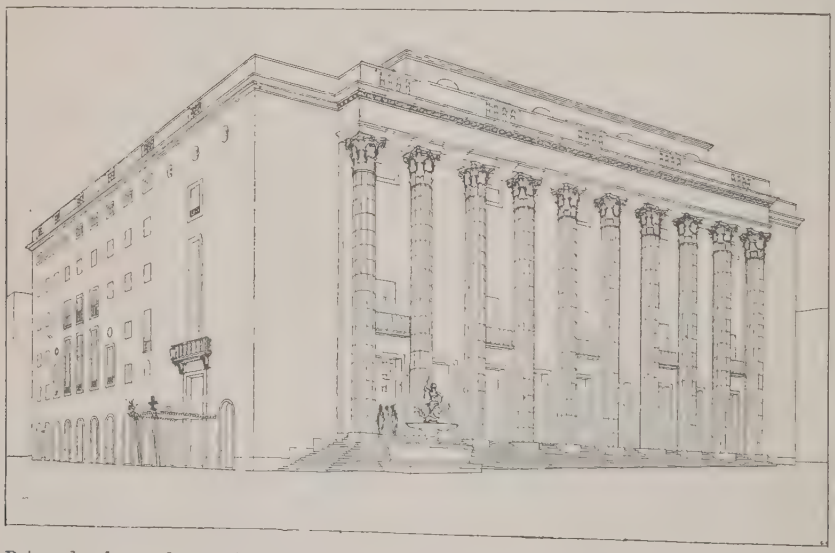

Fig. 1. Det under byggnad varande konserthuset i Stockholm: hufvudfasaden åt Hötorget och sidofasaden åt Kungsgatan. (Arkitekt: I. Tengbom.)

båd af orkester och kör. Utom värdig stil och bekväma utrymmen måste vid sådana byggnadsföretag mycken omsorg egnas åt tillfredsställande akustik (se d. o.). I flera af utlandets större musikstäder äro konserthus uppförda, t. ex. i Leipzig (se d. o., fig. 4: Konzerthaus), Hamburg (Musikhalle), München (Tonhalle l. Kaim-saal), Wien (se d. o., fig. 24 å pl. IV: Musikvereinsgebäude; i samma stad finns äfven ett Konzerthaus), Paris (se d. o., fig. 21 å pl. IV: Trocadéropalatset, konsert- och

museipalats), London (se d. o., fig. 23 å pl. IV: Queen's hall; en annan, likaledes för konserter och möten använd rundbyggnad är Royal Albert hall i stadsdelen Kensington, se d. o., fig. 2). Schimmelmannska palatset i Köpenhamn (se d. o., fig. 17 å pl. IV) har där numera fått namnet och gagnet af Koncertpalæ; för sommarkonserter har man att tillgå Tivolis konsertsal (se samma pl., fig. 20). — Konserthuset i Göteborg (se d. o., sp. 892 och bild å pl. III) betraktas närmast som provisoriskt, och planer hysas på att ersätta det med ett nytt och mera förnämligt. För Stockholms konsertlif ha hemvist måst sökas under tidigare skeden i Riddarhussalen, senare i Lacroix' salong (se d. o.) och Kirsteinska huset (sedermera Mus. akad.) och framemot våra dagar i Mus. akad:s egen byggnads stora sal, i kyrkor (liksom förr) och smärre salar samt i det för Konsertföreningen (se d. o. Suppl.) som provisorisk lokal inredda Auditorium. Planerna på ett länge efterlängtadt verkligt konserthus ha emellertid på senaste årtiondet mognat och betryggats därigenom, att en byggnadsfond af omkr. $4^1/_2$ mill. kr. åvägabragts genom dels donationer (de största å 600,000 kr. af E. Davidson, se denne, Suppl., 400,000 af fru Rosa Nachmanson, omkr. 300,000 kr. af pianisten fru Hilma Svedbom), dels en mängd insamlade bidrag från flera musikvänner (å 100,000 kr. och lägre belopp), dels beviljade lotterimedel (1,700,000 kr.). Efter utlyst täflan mellan arkitekter har I. Tengboms förslag till konserthus antagits; huset är sedan 1923 under byggnad på en af Stockholms stad fritt upplåten tomt och beräknas stå färdigt till hösten 1925. Det är beläget mellan Hötorget och den nyframdragna Sveavägen, innehåller en stor konsertsal för 1,950 åhörare (med parkett och 2 rader; se fig. 2) samt en mindre sal

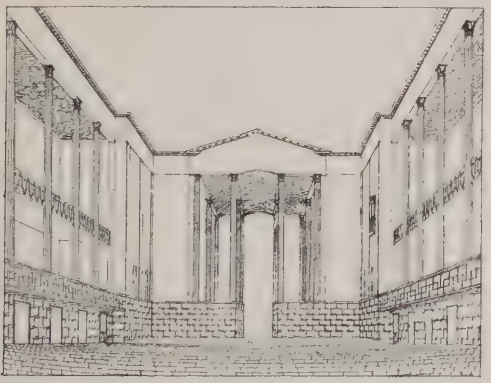

Fig. 2. Den blifvande stora salen i Stockholms konserthus. I bakgrunden perspektivisk anordning för dekorativt ändamål jämte ljudöppningar för orgelmusiken. Därframför konsertestraden och parketten, hvars fåtöljrader äro antydda å ritningen.

för 540 personer (till kammarmusik- och intimare solistkonserter). Stora salen skall förses med en konsertorgel. Bottenvåningen skall innehålla vestibul och kapprum samt dessutom uthyrningsbutiker, de höga konsertsalarna äro förlagda 1 tr. upp, och 4 tr. upp inredas flera öfningssalar för sång- och musikföreningar. Hufvudfasaden (fig. 1) vetter åt Hötorget; i partiet åt Sveavägen skall en restaurang inrymmas. I vidstående fig. 1 och 2 visas bilder (efter ritningar) af hufvudfasaden och stora konsertsalen. E. F—t.

Konservationsfysiologi. Se Zoologi, sp. 832.

Konservative folkeparti i Danmark stiftades i dec. 1915 genom sammanslutning mellan den gamla högern, de frikonservative och skilda delar af vänstern. P. E—t.

***Konservatorium.** Direktör för Pariskonservatoriet är sedan 1920 H. Rabaud. — I Prag har för de tyska, i Tjecho-Slovakien ej så väl sedda konservatorieeleverna 1920 öppnats en särskild Akademie für musik und darstellende kunst. — Wienkonservatoriet är sedan 1909 statsanstalt, likaledes under namnet Akademie für musik und darstellende kunst (med opera- och teaterskola). Österrike har vidare konservatorier i Graz, Salzburg (Mozarteums), Innsbruck, Linz, Brünn, Klagenfurt m. fl. st. — Berlinhögskolan heter numera Staatliche hochschule für musik. I Berlin finns f. ö. ett betydligt antal privata konservatorier. — Polen har konservatorier i Warschau, Krakau, Posen och Lemberg. — I Ryssland har efter bolsjevikrevolutionen 1917 till folkkommissariatet för bildningsväsendet anslutits en musikalisk afd., som till chef har Arthur Lurié, extrem vänsterman äfven på tonkonstens område. Under nämnda afdelning lyda alla konservatorier (Petersburgs, Moskvas, Kievs) och musikskolor i Sovjet-Ryssland. I Moskva märkes äfven Filharmoniska sällskapets musikalisk-dramatiska skola, som 1919 blef statsinstitut för musikaliska dramat. — I Amerika ha Förenta staterna anstalter i Boston (New England conservatory), Baltimore (Peabody conservatory), New York (Scharwenka conservatory, National conservatory, det stora Institute of musical art, American institute of applied music), Chicago (Musical college, American conservatory of music), Cincinnati m. fl. st., hvarjämte musikfakulteter finnas vid större universitet och colleges. Sydamerikanska konservatorier äro de i Rio de Janeiro, Pará, Veracruz, Santiago. — Malmö musikkonservatorium upphörde med sin verksamhet 1922. E. F—t.

Konsjonell. Se Konschonell.

***Konsk,** officiellt Końskie, tillhör nu Polen, vojevodskapet Kielce. 8,209 inv. (1921). K. är äfven namn på ett distrikt i vojevodskapet Kielce. 144,832 inv. (s. å.).

***Konskription.** I engelsktalande länder är *conscription* fortfarande den vanliga beteckningen för allmän värnplikt.

Konsmo, härad och socken i Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), n. v. om Mandal, Norge. 112,$_{14}$ kvkm. 802 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. K. bildar med Vigmostad Nord-Audnedal pastorat, Mandal prosteri, Agder bispedömme. K. G. G.

Konsonantförmildring, *språkv.* Se Finska språket, sp. 366.

Konspergëring (af lat. *conspe'rgere*, beströ), *farm.* Se Ströpulver.

Konstakademi, Finlands. Se Finlands konstakademi. Suppl.

***Konstakademien.** Som akad:s preses efterträddes grefve F. Wachtmeister 1918 af arkitekten, dåv. byggnadsrådet I. G. Clason. Vice preses blef då målaren professor O. Björck. Som sekreterare

efterträddes L. Looström 1922 af medaljgravören E. Lindberg. Svenska hedersled. äro f. n. (1924) 7, svenska ord. led. 50. — Direktör för Konsthögskolan var skulptören professor T. Lundberg 1914—20. Hans efterträdare blef målaren, professor O. Hjortzberg. För skolorna gälla stadgar af 1908 med tillägg 1912. Byggnadsskolan fick sina stadgar sistnämnda år; en nyhet var, att jämte professorn i byggnadskonst utnämndes en professor i svensk arkitekturhistoria. Sedan 1913 ha eleverna under dennes ledning efter vårterminens slut företagit en gemensam studieresa genom svenska bygder. Den dekorativa skolan fick sina stadgar 1921 — kurser i freskmålning och andra dekorativa konstarter hade dock förut anordnats.

Antalet elever i skolorna för målare och bildhuggare var under läroåret 1923—24 —, då tillströmningen var ovanligt stor —, 89, däraf 24 kvinnliga, och aspiranter voro 19, däraf 4 kvinnliga. I byggnadsskolan räknades samtidigt 6 elever. Det ord. statsanslaget belöpte sig 1923—24 till 109,725 kr., hvartill kommo i extra anslag 50,300 kr. För statens stipendier, som enligt ny bestämmelse utdelas omedelbart af akad. (förut af K. M:t på akad:s förslag), utfärdades 1922 nya stadgar med afsevärda ändringar. Akad:s donationsfonder ha växt betydligt på sista tiden och beräknas 1923 till 977,000 kr., hvartill kommer Ester. Lindahls stipendiefond på omkr. 450,000 kr., som enligt donators föreskrift är ställd under akad:s förvaltning, medan en särskild utomstående nämnd utser stipendiater. Ett praktverk ''Kungl. akademiens för de fria konsterna samlingar af målning och skulptur'' med text af L. Looström utkom 1913—15. G—g N.

***Konstant**, *bot.* Se Växtgeografi. sp. 477.

***Konstantin**, romerska kejsare. — 4. K. hade binamnet Pogonatos (ej Togonatos).

***Konstantin**, *ryska* storfurstar. — 2. K. Nikolajevitj. Hans änka, storfurstinnan Alexandra, f. 1830, dog 1911 i Petersburg. — 3. K. Konstantinovitj dog 15 juni 1915. Hans äldste son, storfurst Ioann Konstantinovitj, f. 1886, mördades af bolsjevikerna i juli 1918 i Alapajevsk.

***Konstantin**, hertig af Sparta, efterträdde 18 mars 1913 sin fader, Georg, som konung af *Grekland*. Han hade de närmast föregående månaderna vunnit rykte och popularitet i sin egenskap af öfverbefälhafvare öfver grekiska armén under Första Balkankriget 1912—13 (jfr Balkankrigen. Suppl.). Om Greklands historia under K:s regering se närmare Grekland. Suppl., sp. 66—69, och Venizelos. K. gaf under Världskrigets första månader, om än tveksamt, sitt stöd åt Venizelos' ententevänliga politik, hvilken åsyftade att förbereda Greklands deltagande i kriget mot Turkiet, om garantier kunde erhållas mot ett bulgariskt ingripande mot Grekland. Under påverkan af sin omgifning, ej minst af tyskvänliga grekiska generalstabsofficerare, blef emellertid K. snart alltmer obenägen mot hvarje åtgärd, som kunde äfventyra det goda förhållandet till Tyskland. Han hindrade sålunda i mars 1915 förverkligandet af Venizelos' interventionsplaner och stödde dennes efterträdare Gunaris' neutralitetspolitik, men gaf i aug. 1915 ånyo åt Venizelos, efter dennes seger vid nyvalen, i uppdrag att bilda ministär. Redan i okt. s. å. nödgade han emellertid Venizelos att afgå, sedan denne återupptagit interventionsplanerna och med ententen aftalat om landsättning i Saloniki af allierade trupper till hjälp åt Serbien. K. förde sedermera, stödd af en rad neutralitetsvänliga ministärer (Zaimis, Skuludis, Kalogeropulos, Lambros och ånyo Zaimis) en tidtals rätt personligt färgad neutralitetspolitik, som väckte de allierades ständigt växande harm och misstro samt från deras sida möttes med allt flera neutralitetskränkningar, medan å andra sidan K:s tysksympatier allt tydligare framträdde. Ohållbar blef K:s ställning, sedan en afdelning i Aten 1 dec. 1916 landsatta franska matroser anfallits af grekiska reservsoldater och med rätt stor manspillan nödgats åter inskeppa sig (se Grekland. Suppl., sp. 68) samt därjämte marsrevolutionen i Ryssland 1917 aflägsnat det hinder mot ett ingripande af de allierade mot K., som dittills legat i tsar Nikolaus II:s dynastiska betänkligheter. De allierade, hvilka redan i nov. 1916 som ''de-facto''-regering erkänt den af Venizelos ledda motregeringen i Saloniki mot K., sände i juni 1917 till Aten som utomordentligt ombud för Greklands tre garantimakter (Frankrike, England och Ryssland) den franske politikern Jonnart. Denne aftvang, med stöd af i Korint landsatta franska trupper, 11 juni K. ett löfte att frånträda regeringen och lämna Grekland. Han slog sig med sin gemål och äldste son ned i Schweiz, medan regeringen öfvertogs af hans yngre son, Alexander (se d. o. Suppl., sp. 114—115), under hvilken Venizelos blef allrådande. Sedan Alexander okt. 1920 afidit och Venizelos i nov. s. å. lidit ett förkrossande valnederlag, återkallades genom en folkomröstning (5 dec.) K., hvilken ej ansåg sig ha 1917 definitivt afsagt sig tronen; han återkom 19 dec. 1920, hälsad med jubel, till Aten. K. erkändes ej af de allierade stormakterna, men till denna demonstration inskränktes deras motstånd. K. sökte nu pådrifva operationerna mot de turkiske nationalisterna i Mindre Asien för att genom militära framgångar stärka sin ställning, men efter grekiska arméns stora nederlag mot Kemal pascha i aug. 1922 tvangs K. genom en militärrevolt att abdikera (27 sept.) och ånyo gå i landsflykt. Han afled 11 jan. 1924 i Palermo. Jfr litteratur under art. Grekland. Suppl. V. S—g.

***Konstantinopel.** Genom turkiska nationalförsamlingens beslut 13 okt. 1923 blef Angora i st. f. K. Turkiets hufvudstad. Enligt i Angora 1924 offentliggjorda, ehuru icke på någon ny folkräkning grundade och som öfverdrifna ansedda uppgifter hade K. s. å. 1,040,680 inv., hvaraf 492,817 i Stambul, 335,513 i Pera och 212,350 i Skutari. Andra turkiska uppgifter ha befolkningstalet 880,998. Jämte förstäder anses K. ha 1¼ mill. inv. Vid en eldsvåda 1912 nedbrann bl. a. sultan Achmed I:s moské; 1919 nedbrann Jildispa-

latset. — Elektriska spårvägar gå öfver nya bron mellan Stambul och Pera. Elektrisk kraftstation om 18,000 hkr finns i ”Söta vattnens dal”. Nya hamnanläggningar ha påbörjats. I K. slötos freder 14 mars 1913 mellan Turkiet och Serbien samt 29 sept. s. å. mellan Turkiet och Bulgarien. — Under Världskriget bombarderades K. minst 8 gånger af fientliga flygare. 13 nov. 1918 ankom den allierade flottan till K:s redd, och den högtidliga infärden egde rum 3 dagar senare. Efter afslutandet af freden i Lausanne 1923 utrymde de allierades trupper K. 2 okt. s. å.

Konstantynowicz [-vitj], Michał. Se Polska litteraturen, sp. 1269.

Konstben. Se Konstgjorda lemmar. Suppl.

***Konsten i skolan.** Af styrelsemedlemmar ha H. Lundberg och J. Kruse aflidit, den förre 1922, den senare 1914. Sekreterare är efter den förstnämnde ingenjör Nils Smith. G—g N.

Konstflygning, *flygv.* Se Flygning. Suppl., sp. 888.

***Konstföreningen** i Stockholm, sedan 1886 kallad Sveriges allmänna konstförening. I dess stadgar ha åtskilliga ändringar vidtagits. ”Kretsarna” i landsorten ha slopats, och föreningen har i stället ombud på 42 platser inom landet. ”Enkronaslotteriet” har upphört. Inköpen ske ej som förr på bestämda tider, utan då tillfälle erbjudes, på utställningar eller direkt af konstnärer. Under 1923 inköptes och utlottades 107 konstverk för sammanlagdt 28,880 kr. Föreningens led. våren 1924 voro 47 ständiga och 2,857 årligen betalande; af de sistnämnde erlägga 1,211 den högre årsafgiften (25 kr.), som numera berättigar till 4 lotter vid julutlottningen, och 1,676 den lägre (20 kr.), som berättigar till 3 lotter. Sedan 1921, då staten öfvertog föreningens gamla lokal i den s. k. ateljébyggnaden vid Kungsträdgården, har den ej haft någon egen utställningslokal. Den inköpte 1918 huset Brunkebergstorg n:r 14, där en biograflokal ansågs lämplig att ombyggas till konstsalong; en dylik ombyggnad har likväl ännu (1924) ej utförts. Föreningen har i stället begagnat sig af Konstakad:s utställningsvåning såväl för sina egna utställningar — en höstutställning återkommer årligen — som för de, på initiativ af föreningens intendent (sedan 1914) Sigge Bergström, skandinaviska utställningar, som i samverkan med konstföreningarna i Köpenhamn och Kristiania hållits 1922 (danskt måleri från förra hälften af 1800-talet), 1923 (kollektivutställningar af E. Josephsons, Kr. Kroghs och J. Skovgaards verk) och 1924 (utställningar af Gerhard Munthes och E. Jernefelts arbeten). Föreningen har äfven anordnat svenska utställningar flerstädes inom landet. Af föreningens sedan 1897 utg. årspublikationer föreligga 27 volymer. Omkostnaderna för hvar volym ha på grund af ökadt omfång och bildantal stigit från 3,000 till omkr. 22,000 kr. (1922). Föreningens stat rörde sig under 1923 på omkr. 80,000 kr. Då hade föreningen under sin 90-åriga tillvaro inköpt omkr. 5,400 konstverk (oberäknadt de omkr. 1,000 grafiska ”föreningsblad”, som utdelats till led.) till ett belopp af öfver 1,431,000 kr. G—g N.

Konstförvantskapets kassor. Se Gutenbergska stiftelsen.

***Konstgjorda färgämnen.** Se äfven Tjärfärger.

Konstgjorda lemmar, apparater för ersättning af defekter i armar och ben, dessa må utgöra medfödda felbildningar eller vara resultatet af efter olycksfall eller vissa farliga sjukdomar (kräfta, tuberkulos, blodförgiftning m. fl.) nödvändiga kirurgiska amputationer. Inom ortopedien, som bl. a. äfven inrymmer dylika defekters behandling, användes numera allmänt benämningen proteser. Detta begrepp är måhända något vidare, då man i denna benämning innefattar äfven ersättningsmedel vid andra defekter, t. ex. vid tand- och käkdefekter, ja, man kallar på sina håll t. o. m. glasögon för proteser; de motsvara ju knappast begreppet ”konstgjorda lemmar”. En protes är antingen ersättningsmedel för en verklig defekt, d. v. s. felande extremitet eller del däraf, eller ock är den ett medel att förlänga en extremitet, som på grund af förlamning eller förkortning ej kan brukas till normala funktioner. Man räknar däremot inom ortopedien ej till proteserna de ortopediska bandagen, som användas i andra syften än de här ofvan angifna. Till sin natur och uppgift nära de egentliga proteserna stå enklare hjälpmedel (korkinlägg, höga klackar o. d.), med hvilka ett i mindre grad förkortadt ben förlänges för undvikande af hälta.

Sedan urminnes tider har man försökt ersätta defekter i lemmarna med mekaniska anordningar. Det enkla *träbenet* — den klassiska sinnebilden i konst och litteratur för krigsinvaliden (jfr ock fig. 1) — utbyttes småningom med förbättrad teknik mot

Fig 1.

Fig. 2.

Fig. 1. ”Sittben” af uråldrig form, ersättningsmedel vid hög lårbensamputation. — Fig. 2. Konstgjordt ben (benprotes) vid amputation strax nedom knäleden.

mera konstmässiga anordningar, s. k. *konstben*, som ej blott möjliggjorde enkelt stödjande, utan äfven sökte efterbilda det förlorade benets form och ledgångar. Och för armen sökte man redan tidigt med finaste smide efterbilda armens form och rö-

relsemöjligheter. Historiskt bekant är Götz von Berlichingens af en smed i Olshausen efter den amputerades egna anvisningar gjorda arm (hans "järnhand" och dess mekanism finnas afbildade i art. Berlichingen). — Med den ortopediska teknikens framsteg under senare hälften af 1800-talet förbättrades protestekniken ofantligt, och redan före Världskriget hade man goda ersättningsmedel för både armar och ben. Men först med kriget och krigsländernas tiotusenden af amputerade blef "protesfrågan" den stora och aktuella fråga, som den sedan dess varit. Proteslära har blifvit en medicinsk och teknisk vetenskap, och de amputerades förseende med tjänliga proteser har blifvit en speciell del af ortopedien, en medicinsk specialitet. Nutidens anspråk tillfredsställas ej längre af den tidigare rent tekniska fabrikationen af dessa hjälpmedel utanför läkekonsten.

Termerna *konstgjordt ben* och *konstgjord arm* inge föreställningen, att man kan både till form och till funktion efterbilda den förlorade lemmen. Detta är möjligt endast i mycket begränsad grad. Men i detta som i så många andra afseenden föreligger stor skillnad mellan armen och benet. Det senares funktion och äfven dess form äro så jämförelsevis enkla, att man i rätt hög grad kan tala om ett konstgjordt ben, och man kan i fråga om benet med samma apparat tillgodose både utseendets (formens) och nyttans (funktionens) kraf. I fråga om benet ha också standardtyper af konstben kunnat uppkomma; konstruktionen sammanhänger med amputationens läge på extremiteten: ju högre upp, desto mera komplicerad och desto svårare att få god gång. Vid amputation från knäleden och nedåt (fig. 2) kan en förvillande normal gång åstadkommas, liksom äfven förmåga att utföra allehanda vanliga funktioner, cykelåkning, ridning m. m. Är defekten större, får man emellertid ställa anspråken rätt mycket lägre. Äfven vålla dubbelsidiga defekter större svårigheter än motsvarande enkelsidiga. Armens funktion åter är så komplicerad, att det har visat sig fullständigt outförbart att i samma protes förena utseendets och nyttans kraf. Sålunda liknar arbetsprotesen, som måste göras individuellt och förses med speciella delar för olika sysselsättningar och yrken, föga eller alls ej en arm; medelst påsättande af en "konstgjord hand" kan den emellertid användas äfven för döljandet af defekten ("söndagshand"). För smärre sysselsättningar, som ej kräfva någon större kraft, har man på senare tiden lyckats förfärdiga armproteser, som förete utseende af en arm och i någon mån kunna villkorligt röras. Man har därvid gått till väga på två principiellt skilda sätt. Dels har man med öfverförings- och utväxlingsmekanik till en konstgjord hand öfverfört den villkorliga rörligheten i kvarvarande ledgångar och i bålen; till dessa armproteser höra *Carnes*-armen (Amerika), *Fischer*-armen (Tyskland) m. fl. Dels har man sökt med kirurgisk plastik möjliggöra användning af stumpens kvarvarande muskulatur och öfverfört dess kraft på en mekanisk hand (Sauerbruch efter en äldre idé af Vanghetti). På båda sätten kan åstadkommas någon gripfunktion i handen, böjning och sträckning i armbågsleden, således en verklig konstgjord arm eller hand. Att märka är, att man äfven vid den sistnämnda metoden använder kvarvarande ledgångars och bålens rörelsemöjligheter. Som arbetsarmar i handtverk, industri och grofarbete spela, så vidt man nu kan bedöma saken, dessa konstarmar ingen roll, då de ej kunna konstrueras nog starka. Allra mest svårlöst är protesfrågan, då det gäller dubbelsidigt armamputerade (fig. 3).

Fig. 3. En dubbelsidigt armamputerad skrifver.

"Protesfrågan", d. v. s. problemet att förse alla amputerade med behöfliga proteser, har ej blott under och efter Världskriget blifvit en samhällsangelägenhet af stor betydelse i vederbörande krigsländer; äfven i djupaste fredstid är behofvet af proteser, särskildt för de i yrkesarbete skadade, i Sverige som i andra länder obligatoriskt försäkrade mot olycksfallsrisken och dess följder, större än man i allmänhet tror; i genomsnitt förekomma på våra sjukhus under hvarje år öfver 200 större amputationer med protesbehof. Protesanskaffningen vållar denna grupp af protesbehöfvande inga större svårigheter, då Riksförsäkringsanstalten eller vederbörande försäkringsbolag icke blott ersätter behöflig protes, utan äfven hjälper den skadade till att på lämpligt sätt erhålla protes, hvilket nu i allmänhet sker på de statsunderstödda vanföreanstalternas ortopediska afdelningar eller på andra ortopediska specialkliniker. För medellösa och mindre bemedlade, som af annan orsak än olycksfall i arbetet förlorat sina lemmar, är protesfrågan ordnad inom vanförevårdens ram. Den stora lättnad, som för protesbehöfvande, medellösa och mindre bemedlade sålunda nu vunnits i vårt land, har kunnat komma till stånd, först sedan man på senare tider allt mera allmänt kommit att anse protesanskaffningen oskiljaktigt sammanhörande med sjukdomsbehandlingen af fallet i öfrigt; i modern socialförsäkring och sjukvård anses denna ej afslutad, förrän protesfrågan är tillfredsställande ordnad. Äfven behofvet af nyanskaffning och reparation af pro-

teser kan, då den amputerade ej har råd att sköta frågan själf, utan nämnvärda kostnader för denne tillgodoses på de statsunderstödda vanföreanstalternas polikliniker. P. Hgld.

Konstgjorda magneter, *fys.* Se Magnetisering 1.

Konstgjord bevattning. Se Irrigation. Suppl.

Konstgjord bittermandelolja. Se Mirbanolja.

Konstgjord dimma. Framställningen af konstgjorda dimmor utgör den moderna teknikens utveckling af problemet att genom på ett eller annat sätt bildade rökslöjor dölja vissa krigsoperationer för fienden. Detta praktiserades i landkrigföringen redan på 1600-talet, men har på senare tid kommit till användning företrädesvis i marinerna. Särskildt inom tyska flottan öfvades före Världskriget det taktiska utnyttjandet af konstgjorda rökslöjor och banade sig därifrån väg till öfriga marinер. Man begagnade sig då af olja, tjära, petroleum o. d., som under inskränkt lufttillträde förbrändes i pannorna, hvarvid den ofullständiga förbränningen gaf anledning till kraftiga svarta eller mörkbruna rökslöjor. Då dylik rökbildning emellertid är förenad med många olägenheter och dessutom de bildade slöjorna snart stiga i höjden, öfvergick man under Världskriget alltmer till framställandet af konstgjorda dimmor, hvilka under detsamma kommo till vidsträckt användning företrädesvis i sjö-, men äfven i landkriget. Inom marinerna kombinerades dock, liksom fortfarande är fallet, konstgjord dim- och rökbildning. Dimman alstrades antingen genom ombord å fartygen befintliga apparater eller å utkastade bojar. För att vid alla tillfällen kunna bilda dimma är man hänvisad till att utsläppa antingen finfördeladt stoft (sot, damm m. m.) eller en fast, flytande eller gasformig kropp med förmåga att utkondensera luftens vattenånga, hvarigenom bildas en dimma, som hufvudsakligen består af vatten. Dessa båda förfaringssätt kunna kombineras genom utsläppandet af ett ogenomskinligt, vattenutkondenserande ämne. Ett stort antal för konstgjord dimbildning användbara ämnen finns, och om man med ett ämnes dimbildningseffekt förstår det antal kbm. dimma (rök) 1 kg. af ämnet förmår alstra i luft af 75 proc. fuktighetsgrad och med en siktbarhet inom den alstrade dimman af 1 m., ha enligt af civilingenjören Vidar Jernberg (f. 1888) gjorda undersökningar följande ämnen den högsta dylika effekten:

Ammoniumsulfat och -klorid (vid upphettning)	1,500	kbm.
Natrium och kalium (vid förbränning)	2,100	»
Svafveltrioxid (vid upphettning)	3,800	»
Fosfor (vid förbränning)	5,400	»

Svenska jagare utveckla konstgjord rök och dimma.

Det f. n. mest använda dimbildningsmedlet är fosfor, användt antingen ensamt eller i förening med andra ämnen. Den vid gul fosfors förbränning bildade fosforpentoxiden bildar nämligen en tjock och väl täckande hvit rök, hvars partiklar därjämte samtidigt ega stor förmåga att utkondensera i luften befintligt vatten, hvarigenom den bildade dimmans effektivitet i hög grad ökas. Efter Världskriget ha dimbildningstekniken och det taktiska utnyttjandet af konstgjorda dimmor ytterligare utvecklats, och därvid har äfven luftvapnet kommit till användning. I samband med detta vapens utveckling är bl. a. frågan om bildandet af horisontala dimlager till skydd mot anfall från luften aktuell.

En föregångsman på den konstgjorda dimmans område är den ofvannämnde V. Jernberg, hvars metoder och konstruktioner kommit till användning såväl i Sverige som utomlands. T. Hmn.

Till *lands* torde konstgjord dimma (rök) i regel alstras medelst behållare, innehållande de rökbildande ämnena, men äfven medelst rökbildande projektiler (artilleri, granatkastare). Rökalstring afser att skyla truppers rörelser, så väl under strid som under marsch, dölja utförande af tekniska ar-

beten m. m. Sålunda användas rökslöjor för att hindra fienden att se och beskjuta öfverskeppning öfver vattendrag. (Redan Gustaf II Adolf lät antända våt halm för att i skydd af den sålunda bildade tjocka röken öfvergå Lech.) Likaledes användas rökslöjor för att dölja broslagning, för att läggas öfver broar och vägar under å dessa pågående förflyttningar af trupper och trängkolonner, för att successivt läggas framför egna framryckande skyttelinjer och reserver (en motsvarighet till eldvals) eller att läggas framför och öfver eget artilleri, som lider af fiendens eld. S. E. B.

Konstgjord mysk. Se Mysk.

Konstgjord stjärna, *astron.* Se Zöllner, J. K. F.

Konsthall, utställningsbyggnad, i regel för tillfälliga utställningar, t. ex. Liljevalchs konsthall (se d. o. Suppl.).

Konsthandtverkarnas gille, en sammanslutning med uppgift att främja konsthandtverket i Sverige och att befordra den vänskapliga samvaron mellan konsthandtverkare at olika yrken. Samfundet bildades 1906; ledningen handhas af en styrelse på 9 i Stockholm bosatta personer samt dessutom 2 granskare af räkenskaperna. Gillet sammanträder 1 gång i månaden utom under sommarmånaderna. Ordf. är boktryckaren Hugo Lagerström. F. n. (1924) har gillet 2 hedersled. och enligt nyaste uppgift 283 led. Det har 1923 och 1924 utgett 2 vackra och värdefulla årsskrifter, ''Svensk nyttokonst'', red. af dess sekreterare, N. G. Wollin, och behandlande äldre och nyare konsthandtverk, rumsdekorering o. d. G—g N.

Konstharts. Se Bakelit. Suppl.

***Konsthistoria.** Flera professurer i ämnet ha under det sistförflutna årtiondet tillkommit. Universiteten i Uppsala och Lund ha hvar sin professur i konsthistoria och konstteori, Stockholms högskola har en professur i den bildande konstens teori och historia och en ''Anders Zorns professur i nordisk och jämförande konsthistoria''. Göteborgs högskola har, förutom en professur i estetik, litteratur- och konsthistoria, en i konsthistoria och konstteori. Akad. för de fria konsterna har sedan gammalt en lärare i konsthistoria; dessutom har nu tillkommit en professur i svensk arkitekturhistoria. Tekniska högskolan i Stockholm har en speciallärare i arkitekturens historia och en i svensk arkitekturhistoria. Tekniska skolan har en lärare i stilarna och i den allmänna konsthistoriens grunddrag. Vid flera lärarinneseminarier, handarbetsskolor och äfven högre flickskolor ingår numera konsthistoria som ett läroämne. G—g N.

Konsthistoriska sällskapet bildades 11 dec. 1914 i Stockholm i ändamål att utgöra en sammanslutning af konsthistoriskt arbetande och intresserade personer för att befordra studiet af och kunskapen om äldre konst. Sammanträden ha hållits 1 gång i månaden under vintern, då svenska och utländska fackmän hållit föredrag och då konstnärliga ämnen ha diskuterats. Gemensamma utfärder till märkliga platser ha anordnats. Föreningen räknar 7 hedersled. och inemot 300 led. (1924). Ordförande är professor J. Roosval. Föreningen utger årligen ''Konsthistoriska sällskapets publikation'' (hittills 8 årgångar), vackert illustrerad och med text af svenska och utländska författare. G—g N.

Konsthorn, *tekn.* Se Galalit. Suppl.

***Konstitution.** — 4. Jfr Stereokemi.

***Konstnärsförbundet** beslöt 6 mars 1920 sin upplösning, emedan det sett sin verksamhet hämmad genom de senare årens förluster af framstående medlemmar. Dess sista större utställning anordnades i Stockholm våren 1916, då äfven inemot 20 utom förbundet stående yngre konstnärer inbjudits att deltaga. G—g N.

***Konstnärsklubben** i Stockholm räknade våren 1924 282 led. Vid sidan af sina gifna uppgifter har klubben under sista tiden gjort ett par beaktansvärda insatser i välgörenhetens tjänst. Den anordnade 1918 en konstauktion af för ändamålet skänkta arbeten för Stockholms fattigaste befolkning och 1920 en liknande auktion jämte tombola för nödlidande konstnärer i Österrike. Auktionerna inbragte resp. 93,000 och 44,000 kr. netto. 1922 tog klubben initiativet till en ''allmän svensk konstutställning'' i Göteborg som motvikt emot den ensidiga officiella konstafdelningen på stadens stora jubileumsutställning 1923, och våren s. å. förberedde klubben på anmodan af styrelsen för Liljevalchs konsthall en vårutställning där, anordnad enligt samma grundsatser, som bestämdes för den allmänna utställningen i Göteborg. G—g N.

Konstnärsringen, en sammanslutning af konstidkare på olika områden, bildades i jan. 1909. Stiftare voro professorskan Alma Ragnhild Vilhelmina Sellén och målarinnan Maja Setterberg; ordf. blef kort efter föreningens bildande doktor Gillis Bratt, som fortfarande kvarstår på platsen. Föreningen har i regel haft sammankomst 1 gång i månaden under vintertiden. Medlemmarna äro f. n. (1924) omkr. 350; endast personer, som idka offentlig konstnärlig verksamhet, få numera inträde Föreningen anordnade 1920 en omfattande utställning målade, tecknade och modellerade porträtt af svenska författare och konstnärer alltifrån 1800-talets början. 1922 anordnade den Skansens vårfest. G—g N.

Konst- och nyhetsmagasin för medborgare af alla klasser. Se Magasin för konst, nyheter och moder.

Konstrof. I gamla tider ansågs det självfallet, att en krigförande och segrande makt lade beslag på de besegrades konstalster liksom på värdeföremål af alla slag, bibliotek och vetenskapliga samlingar. Bland svenska konstrof äro i främsta rummet att nämna konstsamlingarna i Prag — som bildade drottning Kristinas galleri och som till en god del fördes ur landet vid hennes bortflyttning — och den figurrika fontänen på Frederiksborg i Danmark, som uppsattes — söndertagen — på Drottningholm. Det mest följdriktigt genomförda konstrofvet i nyare tid begicks af franska republiken i Nederländerna 1793 o. f. och fortsattes af Napoleon Bonaparte som general och kejsare i Italien, Tyskland och Spanien — ett systematiskt rofferi, ofta bedrifvet under den form, att konstverken inräknades i den krigsgärd, som de besegrade staterna måste erlägga. Till största delen återtogos konstverken — omkr. 5,233 n:r — vid kejsardömets fall, 1815. Se C. Saunier, ''Les conquêtes artistiques de la révolution et de l'empire'' (1902), och G. Nordensvan, ''Napoleons museum'' (i ''Ord och bild'' 1913). Sedan dess hörde man ej talas om

konstrof förr än under Världskriget. En enstaka uppmaning från tysk sida att rikta tyska museer med belgiska konstverk väckte skarp och enstämmig protest på alla håll inom Tyskland, och de uppmaningar, som sedan framkommo från franskt håll och äfven från italienskt, ogillades af de amerikanske delegerade vid fredsslutet. Segrarna nöjde sig med att utkräfva flygelmålningarna till Gentaltaret och till Dirk Bouts altarverk i Louvain; ingen af dessa målningar hade likväl varit tyskt krigsbyte. De utlämnades nu. I Wien däremot genomdref italienska staten genom en militär kommission under hot om väpnadt våld 1919 utlämnandet af ett stort antal målningar och andra dyrbarheter, manuskript, inkunabler o. a. Ej heller här var det fråga om återtagande af tidigare krigsbyte. Protester hade ingen verkan lika litet som framlagda utredningar om de enskilda föremålens tidigare öden. Att de en gång varit italiensk egendom ansågs som tillfyllestgörande anledning att återfordra dem. Se tidskr. ''Kunstchronik'' årg. 1919 (flera artiklar jämte förteckning på de tagna konstverken). G—g N.

Konstruktionsplan. Se Linearritning, sp. 663.

***Konstsamlingar.** Bland privata samlingar i *Sverige* är A. Zorns förvärf af äldre och ny konst och konstindustriella föremål, förvarade i Zorngården i Mora, som enligt testamente tillfaller svenska staten efter fru Emma Zorns bortgång. *Danmark*: Hirschsprungs museum öppnades juli 1911 i sin nybyggnad i Östre anlæg, Köpenhamn (se Hirschsprungska samlingen. Suppl.). Generalkonsul Johan Hansens konstsamling i Köpenhamn (inemot 1,500 n:r danska målningar och ett fåtal skulpturer) är numera tillgänglig för allmänheten. Däremot är etatsrådet E. Hansens samling af dansk och fransk modern konst på Ordrupsgaard i Hellerup försåld (en liten del har ingått i Glyptotekets samling). Af provinsmuseer märkes det i Faaborg på Fyn, bildadt 1910. *Finland*: P. Sinebrychoffs dyrbara samling i Helsingfors öfvergick efter dennes död enligt testamente i finländska statens ego. I *Ryssland*, där under sovjets styrelse flertalet enskilda konstsamlingar blifvit beslagtaget af maktinnehafvarna, äro åtskilliga nu offentliga. De gamla statsgallerierna ha ökats betydligt genom tillskott från de kejserliga slotten och privatsamlingar — så bl. a. Eremitagesamlingen, som tillökats äfven med en omfattande modern afdelning. I *Tyskland* ha under republiken slotten i de flesta residensstäder blifvit förvandlade till ''slottsmuseer''. Så bl. a. slottet i Berlin, där konstindustrimuseet inflyttat, medan kronprinsens palats blifvit en filial till Nationalgalleriet. G—g N.

***Konstsilke.** Sp. 875, rad 4 nedifrån, *står* cellulosaxantatet *bör vara* cellulosaxantogenat. — Viskossilke (jfr Xantogensyror), som kan framställas af träcellulosa, utgör det billigaste och vackraste konstsilket. Tysklands största fabrik för konstsiden, Vereinigte glanzstoffabriken Elberfeld i Oberbruch vid Aachen, arbetar efter viskosmetoden jämte kopparoxidammoniakmetoden. — Om cellulosaacetatmetoden se äfven Cellulosaacetat i Suppl. K. A. V—g.

Konstskrift. Se Skrift, sp. 1198—99.

Konstskydd i krig har först under Världskriget blifvit ej blott fordradt som en skyldighet af hvarje krigförande makt, utan planmässigt organiseradt och, så vidt som omständigheterna medgett, genomfördt. Flerstädes — framför allt i Paris och norra Italien — utfördes omfattande skyddsarbeten. Strax efter krigets början uppgjordes från tysk sida planer för skyddsorganisation och sattes kunniga män att leda räddningsarbetet. Önskemålet att vid belägringar skona kyrkor och andra arkitektoniskt betydande byggnader kunde visserligen ingen af de stridande makterna uppfylla. Men tyskarna genomförde konsekvent och systematiskt uppgiften att från stridslinjen i tid bortföra flyttbara konstverk och ge dem en skyddad tillflyktsort. Alla föremål fotograferades före flyttningen, förtecknades noggrant och bevarades omsorgsfullt och kunde oskadade återlämnas till egarna. Vid fronterna mot Italien och Ryssland blef skyddet ej organiseradt så som vid franska stridslinjen, men enskilda vetenskapsmän utvecklade flerstädes stor viljekraft och handlingskraft. Om de tyska skyddsåtgärderna se Paul Clemens märkliga redogörelser ''Der zustand der kunstdenkmäler auf dem westlichen kriegsschauplatz'' (1916) och ''Kunstschutz im kriege'' (2 dlr, 1919). G—g N.

***Konstskåp.** Konstskåpet i Uppsala förvaras nu ej i domkyrkan, utan i universitetshuset.

Konstur. Se Ur, sp. 1299, och Lunds domkyrka. Suppl.

***Konsul.** — 4. Konsulatråd tillsättas ej vidare. Konsulatstadgan af 1906 har i vissa delar ändrats genom k. kung. 31 dec. 1913. Rld.

Konsulåd, benämning på den afgift, som erlägges till en konsul på främmande ort.

***Konsularjurisdiktion** har upphört inom de franska och spanska intresseområdena af Marokko enligt deklarationer af 1914 och 1915. — Turkiska regeringen förklarade i sept. 1914 kapitulationerna upphäfda, hvilket visserligen erkändes af Tyskland (genom ett fördrag af 11 jan. 1917) och af Österrike-Ungern, men i öfrigt icke vann utländska kontrahentmakters erkännande. Sèvrestraktaten af 1920 stadgade kapitulationernas återupplifvande (förutom med Tyskland, Österrike och Ungern), men den blef aldrig ratificerad. I fredsfördraget i Lausanne 24 juli 1923 (se Turkiet. Historia. Suppl.) förklarade sig kontrahenterna ''hvar och en för sitt vidkommande acceptera det fullständiga upphäfvandet i alla afseenden af kapitulationerna i Turkiet.'' I en samtidigt ingången särskild konvention ges supplerande bestämmelser om utlänningars rättsförhållanden i Turkiet. Dessa gå ut på, att utländska undersåtar i Turkiet ha fritt tillträde till de nationella domstolarna och kunna dragas inför rätta på samma villkor som Turkiets egna undersåtar (formellt ges dessa stadganden ömsesidigt), dock med undantag för alla frågor rörande säkerhet för kostnader, domstolsutslags verkställighet o. s. v., hvilka skola regleras genom särskilda konventioner. Juridiska kompetensfrågor skola i alla ärenden, vid förbindelser mellan Turkiet och de andra kontraherande makterna, regleras enligt folkrättens grundsatser, dock med undantag för rent familjerättsliga förhållanden rörande icke-muhammedanska utlänningar (giftermål, skilsmässa, faderskap, adoption o. s. v.). Dessa afgöras af nationella

domstolar eller vederbörande nationella myndigheter i de länder, hvilka dessa icke-muhammedaner tillhöra som undersåtar. Slutligen förklarar turkiska regeringen sig inför turkiska domstolar tillförsäkra utlänningar, till såväl deras personer som deras egodelar, folkrättsenligt skydd och vid rättskipningen de principer och metoder, som allmänt följas i andra länder. För de stater, som ingått kapitulationer med Turkiet, men ej äro medkontrahenter i Lausannetraktaten, torde hithörande angelägenheter småningom ordnas enligt grundsatsen om mest gynnad nation. En vänskapstraktat därom mellan Sverige och Turkiet har ingåtts, men ännu (sept. 1924) ej hunnit ratificeras. V. S—g.

Konsulärmynt (lat. *nummi consulāres*). Se Mynt, sp. 51.

***Konsulent** ingår i åtskilliga ämbetstitlar: *fattigvårdskonsulent* samt *bibliotekskonsulent*, konsulenter för nykterhetsrörelsens skyddshemsverksamhet, för fysisk fostran, skolhygien, jordbruk, trädgårdsskötsel, inom Skolöfverstyrelsen m. m.

***Konsult**, i pressen nyttjad benämning på konsultativt statsråd.

Konsultörer. Se Jesuitorden, sp. 1388.

Konsulär, som hör till en konsuls ämbete.

Konsumtionskredit. Se Kredit.

***Konsumtionsskatt** har under senaste årtiondet tillitats i nya eller skärpta äldre former i ett flertal länder, bl. a. Sverige, där skärpningarna främst afsett konsumtionen af kaffe, rus- och maltdrycker samt tobak. Därjämte ha införts s. k. lyxskatt (se d. o. Suppl.) och nöjesskatt (se d. o. Suppl.). Däremot kom icke till genomförande en 1916 framlagd plan till en allmän progressiv konsumtionsskatt, afsedd att träffa dels enskild inkomsttagare med inkomst öfver 3,000 kr., dels bolag, med skattefrihet för besparingar. Icke heller har i Sverige införts s. k. restaurangskatt, som tillgripits i flera länder, bl. a. Danmark, där den utgår med 10 proc. på restaurangräknings belopp. Af svenska statens skatteinkomster härflyta efter senast antagna riksstat omkr. 40 proc. af direkta skatter på inkomst och förmögenhet och omkr. 60 proc. af konsumtionsskatter. E. F. K. S—n.

Kontaktgift. Se Insektdödande medel och Kvassia, båda i Suppl.

***Kontaktkatalysator.** En numera i den kemiska tekniken mycket viktig kontaktkatalysator är finfördelad metallisk nickel. Se Fetthärdning. Suppl.

Konta'ktmetamorfi'sm. Se Metamorfism, sp. 251.

Konta'ktmetastās, *med.* Se Svulst, sp. 1325.

***Kontaktsläge.** Sp. 896, rad 6—9 nedifr. *bör lyda* I st. f. de elfva första bildningslägena skiljer den äldre grammatiken blott mellan tre: labialer (= 1, 2), dentaler (= 3—6) och gutturaler (= 10—12).

***Kontaktsteorien.** 1. Jfr äfven Spänningskedja

Kontaminēra, hopfoga, hopröra. Se Kontamination.

***Kontinent.** Till de fem gamla kontinenterna har man under senare tid lagt en sjätte: Antarktien (se d. o. Suppl.). Vanligen räknar man Nord-Amerika och Syd-Amerika som två kontinenter; däremot sammanföras Europa och Asien till en, benämnd Eurasien. Ett mer "naturligt" system uppställer ett större antal världsdelar. Så har t. ex. E. Banse i "Lexikon der geographie" ej mindre än 14. O. Sjn.

Kontinentalplattformen, Fastlandssockeln (ty. *schelf*, hvaraf på svenska äfven "fastlandshyllan"), *geol. geogr.*, det område, som ligger mellan kusten och fastlandsmassornas l. kontinentalblockets branta stup mot oceandjupen. Kontinentalplattformen utgör en flack zon, som vanligen räknas ned till 200 m. djup, men stundom ända ned till 600 m., och har ofta en betydlig bredd, så att den intar 22 mill. kvkm., d. v. s. 4,23 proc. af jordytan. Den omfattar det egentliga grundhafvet och är det område, där den största mängden af terrigena bildningar aflagras. Se Jorden (med fig. 1: Hypsografisk kurva öfver jordytan). Suppl., sp. 789—790. K. A. G.

***Kontinentalsystemet.** En grundlig utredning på detta område lämnas i E. Heckschers "Kontinentalsystemet. Den stora handelsspärrningen för hundra år sedan" (i "Skrifter utg. af Handelshögskolan", III, 1918; äfven i en engelsk upplaga, "The continental system", i serien "Carnegie endowment publications for international peace", 1923).

Kontinenternas och oceanernas permane'ns, *geol.* Att fördelningen af land och haf på jordytan under de olika geol. perioderna varit mycket växlande, är en sak, hvarom vetenskapsmännen länge varit eniga. Emellertid når enigheten icke längre än därtill, att grundhafven växlat och att transgressioner och regressioner af de epikontinentala hafven förekommit i stor utsträckning. Däremot äro meningarna starkt delade i frågan om *kontinentalblockens* och *oceandjupens* permanens, om kontinenters och oceaners läge är ett bestämdt och karakteristiskt drag i jordens byggnad, som bestått orubbadt de geologiska perioderna igenom, eller om de skiftat betydligt, så att, där en gång ett kontinentalblock funnits, i en annan jordperiod uppstått ett oceandjup Denna senare åsikt har sina representanter företrädesvis bland tyska forskare. Så antar t. ex. Suess, att oceanerna uppstått genom sammanbrott af kontinenter, och Wegener (se d. o. Suppl.), hvars teori på senare tider så ifrigt varit föremål för diskussion, att oceanerna bildats därigenom, att kontinentalblocken, som så att säga flyta på underliggande tyngre element af jordskorpan, glidit isär. Den förra åsikten, att oceandjupen äro permanenta drag i jordens byggnad, representeras af engelska och amerikanska författare. J. D. Dana kan sägas ha formulerat den, och numera omfattas den så godt som enhälligt af de amerikanske geologerna. Bland Europas geologer kan man också på senare tid spåra en viss tendens att ansluta sig till densamma. Permanensteorien har ett mycket kraftigt stöd i teorien om isostasi (se d. o. Suppl.) i jordskorpan och i paleogeografiens (se d. o. Suppl.) resultat. Undersökningen af fastlandsområdena, kontinentalblocken — af olika författare benämnas de *resistensgebit*, positiva områden, epeirogener etc. — visar, att i dem finnas kärnor af urberg och områden, som från arkeisk tid med endast obetydliga afbrott varit fastland. 7 sådana områden urskiljas, nämligen: på norra halfklotet Laurentia, Fennoskandia och Angaralandet, på södra Brasilia,

Gondwanalandet och Australkontinenten samt slutligen Antarktis. De mest labila områdena i jordskorpan, geosynklinalerna (se d. o. Suppl.) l. veckzonerna, som äro belägna mellan kontinentalområdena och hvilkas läge stundom varit relativt konstant äfven under längre geologiska tidsrum, ha emellertid vid olika tillfällen gripit in öfver kontinentalblockens randområden. K. A. G.

Kontinuerlig ränta. Se Ränteräkning, sp. 68.

***Kontiolaks.** Från K. har afskilts Pielisensuu (se d. o. Suppl.) nya kommun och församling, hvarjämte Joensuu stad numera utgör ett självständigt pastorat. 801 kvkm. 8,090 inv. (1922). O. B—n.

Kontolager, *hand.* Se Tullager.

Kontorchef, i dansk och norsk administration dets. som sv. byråchef (kansliråd).

***Kontoristförening,** Sveriges, fick i nov. 1923 ny lokal i a.-b. Varuhusets byggnad, Kungsgatan n:r 5. Medlemsantalet har stigit till omkr. 2,000. Årsafgiften för i Stockholm bosatt medlem är höjd till 20 kr. För ständigt medlemskap erläggas 200 kr. Till sommarhem har föreningen inköpt Älgholmen i Stockholms skärgård (nära Dalarö).

***Kontraband.** Under Världskriget, 1914—19, visade sig redan vid dess utbrott, att den reglering af kontraband, som Londondeklarationen af 1909 afsett att genomföra, icke kunde fasthållas, utan de krigförande makterna begagnade alldeles samma metoder som under tidigare krig för att efter eget godtfinnande tid efter annan meddela bestämmelser om hvad som skulle betraktas och behandlas som kontraband. Genom det återupplifvande af de forna allmänna handelsförbuden, som blef en följd af ententens försök att afspärra all tillförsel till centralmakterna, utsträcktes icke blott antalet kontrabandsvaror, utan äfven villkoren och förutsättningarna för krigskontrabandstrafiken, så att i stort sedt hela den begränsning häraf, som folkrätten lyckats åvägabringa, gjordes om intet. I de konflikter, som till följd däraf uppstodo rörande neutrala fartygs laster, nödgades de neutrala staternas regeringar i regel böja sig för öfvermakten och afstå från att göra anspråken på den gamla folkrättsordningens respekterande gällande. Efter kriget har kontrabandsfrågan icke varit föremål för ny reglering, och hela kontrabandsrätten är därför numera sväfvande; densamma påverkas ock i viss mån af folkförbundsaktens bestämmelser om s. k. ekonomiska sanktioner, men ej heller denna påverkan är klarlagd. Rld.

***Kontrakt.** — 2. Efter sammanslagningen af Växjö och Kalmar stift har Växjö stift nu 19 kontrakt.

Kontraktionsteori, Kontraktionshypotes, *geol.*, den teori, som för förklaringen af de veckade bergskedjorna antar, att jordklotet under hela den geol. tidrymden förlorat värme till världsrummet och ännu alltjämt afkyles, hvarigenom en krympning eller skrumpning af jordskorpan eger rum, som yttrar sig däri, att vissa delar af densamma närmas jordens medelpunkt. Därigenom uppstå i hela jordskorpan tangentiella spänningar, som i vissa svaghetszoner utlösas till bildning af veckade bergskedjor. I dessa ha då skett kontraktion af lagren och förminskning af ytan, ofta af ganska betydande mått. Man beräknar sålunda, att veckningen af Centralalperna medfört en minskning i bredd från 600 till 150 km., d. v. s. med 450 km. (hvilket utgör omkr. 2 proc. af jordperiferien), eller till en fjärdedel af den ursprungliga bredden. Från flera håll har man emellertid gjort den invändningen, att en så stark lokal förkortning af afstånd på jordytan näppeligen kan förklaras *enbart* genom kontraktionsteorien, hvarför man ytterligare tagit sin tillflykt till andra hypoteser, t. ex. att kontraktionen på vissa ställen motsvaras af utvidgningar genom värme på andra ställen eller att lagren glidit vid veckningen, hvarigenom en större sammanskjutning egt rum, men ännu kan frågan ej anses ha fått en tillfredsställande lösning. K. A. G.

***Kontraktsprost.** Genom k. kung. 12 mars 1916 har kontraktsprosts aflöning blifvit ordnad, enligt modernare principer, i grundbelopp (150 kr.) och fyllnadsbelopp efter pastoratens antal och arealen i kontraktet. F. n. (1924) är dock en löneförbättring i görningen. J. P.

Kontramarschanordning, *text.* Se Väfning, sp. 41.

Kontrasigill. Se Sigill, sp. 420.

***Kontrasignation.** Om nya bestämmelser för kontrasignation i *Finland* se d. o. Suppl., sp. 820—821. — I *Tyska riket* kontrasigneras regeringshandlingar i regel af rikskansleren, handlingar i utrikespolitiska frågor vanligen af utrikesministern, hvarefter de för bekräftelse föreläggas rikspresidenten.

Kontrastfenomen, *opt.* Se Synvillor.

***Kontributionsränteriet.** Se J. E. Almquist, ”Om kontributionsränteriet” (i ”Karolinska förbundets årsbok”, 1918).

Kontrolforening, da. Se Landboforeninger.

***Kontrollkontoret** är fr. o. m. 1915, sedan taxebyråerna sammanförts till endast 2, ett för dessa gemensamt kontor, med en öfverkontrollör som chef. Denne har i fråga om en hel del ärenden, däribland personalärenden, 1921 fått direkt föredragningsrätt inom styrelsen. Vid kontoret finnas numera (1924) 3 förste kontrollörer, 7 kontrollörer, 13 förste bokhållare, 24 bokhållare, hvaraf 4 kvinnliga, 155 kontorsskrifvare, hvaraf 102 kvinnliga, samt dessutom en biträdande styrka på omkr. 200 personer. F. P.

Kontrollmjölk. Se Mjölk, sp. 734.

Kontrollrede, benämning på värpreden, som användas i hönshus för kontroll öfver de enskilda hönsens äggläggning. De äro vanligen inrättade så, att ingången till redet stänges af en uppgillrad tramplucka, då hönan från densamma går in i redet. Hönan kan efter slutad värpning ej komma ut, förrän luckan öppnas. H. J. Dft.

Kontrollrådet. Se Kontrollstyrelsen. Suppl.

Kontrollstation för nautiska instrument m. m. har till ändamål att mot ersättning, som af K. M:t fastställes, stå till allmänhetens förfogande med undersökning af fartygslanternor, kompasser och andra nautiska instrument samt att beträffande sålunda undersökta instrument föra journaler och utfärda certifikat. Sådana stationer, med instr. af 27 nov.

1908, äro inrättade i Stockholm, Göteborg, Malmö, Kalmar och Sundsvall. De lydde förr under Nautisk-meteorologiska byrån, men höra fr. o. m. 1922 under Sjökarteverket. Hvarje station har en föreståndare, förordnad af chefen för detta verk för högst 5 år i sänder. 1920 undersöktes vid kontrollstationerna sammanlagdt 5,025 lanternor och 3,616 kompasser. P. Dn.

***Kontrollstyrelsen.** I samband med den skärpta uppsikt, som brännvinsförsäljningen underkastades genom beslut vid 1913 och 1915 års riksdagar, tillades Kontrollstyrelsen vidsträckt befogenhet som uppsiktsmyndighet öfver brännvinsförsäljningsbolagen, för hvilka den blef ett slags öfverstyrelse. En särskild afd. för handläggningen af dessa ärenden inrättades 1 juli 1915; vid behandlingen af de viktigare af försäljningsärendena hade Kontrollstyrelsen att rådföra sig med ett *kontrollråd:* 6 af K. M:t utsedda led. jämte suppleanter. Efter genomförandet af 1917 års rusdrycksförsäljningsförordning uppfördes enligt beslut vid 1918 års riksdag från ingången af 1919 på ord. stat en afd. för rusdrycksförsäljningsärenden under chefskap af en byråchef, tillika led. af styrelsen.

Från ingången af 1919 fanns äfven en särskild, under chefskap af en byråchef (tillika led. af styrelsen) stående afd. för ärenden ang. handel med skattefri sprit m. m., hvilken hade att handlägga på styrelsen ankommande ärenden ang. skattefri sprit och vissa alkoholhaltiga preparat. Fr. o. m. 1915 handhar styrelsen jämväl öfverinseendet öfver tobaksodlingen i riket.

Enligt ett af 1924 års riksdag antaget förslag har styrelsen fr. o. m. 1 juli 1924 omorganiserats. Gällande instruktion för styrelsen är utfärdad 27 juni 1924. Under chefskap af en *öfverdirektör* består styrelsen af två *byråer*, hvardera med en byråchef och led. i spetsen. Till 1:a byråns handläggning höra rusdrycksförsäljningsärenden samt ärenden ang. handel med skattefri sprit och alkoholhaltiga preparat. 2:a byråns åligganden omfatta ärenden ang. kontrollen vid tillverkningen och beskattningen af brännvin, maltdrycker och socker samt beträffande kontrollen öfver tobaksodlingen, denatureringsärenden och frågor om ämbetsverkets inre organisation m. m.

Öfverinseendet öfver tillverkningen af brännvin och maltdrycker utöfvas genom *öfverkontrollörer*, utsedda af Kontrollstyrelsen för distrikt, hvari riket är indeladt, samt å tillverkningsställena af *brännerikontrollörer*, utsedda af länsstyrelserna, och *kontrollombud* resp. *tillsyningsmän* för bryggerierna, utsedda af Kontrollstyrelsen. Som lokala kontrolltjänstemän vid sockerfabrikerna fungera af Kontrollstyrelsen utsedda kontrollörer. De af Kontrollstyrelsen utsedda ordförandena i rusdrycksförsäljningsbolagens styrelser äro att anse som ett slags lokala kontrollorgan för centralmyndigheten. Därjämte utöfvar Kontrollstyrelsen genom särskilda, inom styrelsen anställda *inspektörer* uppsikt såväl öfver rusdrycksförsäljningsbolagen som öfver handeln med skattefri sprit och alkoholhaltiga preparat. E. J. T.

***Kontrollör.** 1 o. 2. Jfr Kontrollstyrelsen. Suppl.

***Konung.** Af de konungariken i Europa, som uppräknas i hufvudarbetet, sp. 929, blefvo Preussen, Bajern, Württemberg och Sachsen republiker vid revolutionen i nov. 1918, Montenegro förklarades 26 nov. s. å. af en "nationalförsamling" i Podgorica ha uppgått i det nyskapade jugoslaviska konungariket (se nedan), och Grekland blef republik 1924. I Ungern utropades republiken i nov. 1918, men efter bolsjevikväldets fall där i aug. 1919 inträdde ett provisorium, under hvilket den monarkiska statsformen anses återupprättad, men tronen vara ledig; som regeringsmaktens högste representant fungerar en riksföreståndare. Serbien, Montenegro och de af Österrike och Ungern afträdda jugoslaviska landsdelarna äro sedan 1 dec. 1918 förenade till "Serbernas, kroaternas och slovenernas konungarike", vanligen kalladt Jugo-Slavien (se d. o. Suppl.). Medan i Europa konungarikenas antal genom omhvälfningar i samband med Världskriget betydligt nedgått, ha däremot utanför Europa tillkommit tre nya konungariken, Hedjas 1916, Irak 1921 och Egypten 1922. Finland skred efter frigörelsen från Ryssland till konungaval okt. 1918, men den valde nödgades i samband med Världskrigets utgång afböja tronanbudet, och republikansk statsform stadgades där genom 1919 års författning. Också i Litauen valdes 1918 (juli) en konung, som inom kort nödgades afböja anbudet, och äfven där infördes sedan republikansk författning. V. S—g.

***Konungarike.** De i hufvudarbetets artikel nämnda fyra konungarikena inom Tyska riket äro sedan nov. 1918 republiker. Om upphörda och nytillkomna konungariken se Konung. Suppl.

Konungarnas dal (arab. *Biban-el-moluk*), ödslig, af höga gulskiftande klippväggar kringgärdad dal i Egypten, i bergen v. om Tebe, med en mängd konungagrafvar. Se vidare Tebe (äfven i Suppl.).

Konungens lagråd. Se Lagråd.

Konungens regeringsrätt. Se Regeringsrätten.

Konungens troman. Se Troman.

***Konungens vapen.** Se äfven Hans Toll, "De äldsta konungavapenbilderna och Trekronorsvapnet" (1919).

Konung för en dag (*Si j'étais roi*), omtyckt opera med musik af Ad. Ch. Adam (se denne) till librett af pseud. Dennery (Ad. Philippe), komp. 1852 och uppf. i Stockholm f. g. 1882.

Konung Gustaf V:s och drottning Victorias stiftelse. Se Föreningen för Konung Gustaf V:s och Drottning Victorias stiftelse. Suppl.

Konung Kristofers landslag. Se Landslag, sp. 1039.

***Konungsund** är nu annex till Östra Stenby, Vikbolands kontrakt, Linköpings stift. 458 inv. (1923).

***Konvent.** Som konvent (*national conventions*) pläga i Förenta staterna särskildt de stora politiska partiernas möten för uppställande af presidentkandidat och antagande af valprogram betecknas.

***Konvergens** (se Konvergera), *biol.*, i allmänhet det sakförhållandet, att ursprungligen olikartade organ eller olikartade organismer under den historiska utvecklingens gång genom anpassning till likartadt eller samma lefnadssätt blifvit likartade eller öfverensstämmande. Man måste således inom den organiska naturen skilja på två

slags likheter, nämligen dels den likhet, som beror på direkt släktskap, dels den sekundära likhet, hvilken uppkommit genom konvergens. Medan de fleste äldre biologer voro öfvertygade om, att likartade organiska produkter kunde framgå endast ur samma växt- eller djurstam, och ännu Darwin framhöll osannolikheten af, att likhet resp. öfverensstämmelse kunde uppstå hos ej genetiskt samhöriga former, ha bevisen för organismernas häpnadsväckande förmåga att genom anpassning uppnå likhet med andra under samma lifsvillkor lefvande, för samma inflytelser utsatta varelser både ökats och styrkts. Ur zoologiens historia framgår ock, att kanske de flesta misstagen, som smugit sig in i de s. k. naturliga systemen eller ''stamträden'', bero därpå, att konvergenta former uppfattas som affina. (I art. Affinitet används mindre riktigt termen analogi såsom liktydig med konvergens.) Förr sammanfördes sålunda i det zoologiska systemet flertalet entoparasiter (maskar, kräft- och spindeldjur) på grund af sin likhet, som framkallats af likartade lefnadsförhållanden, till en enda grupp: Helminthes. Äfven föreningen af hvaldjur och sirendjur (se d. o.) inom samma däggdjursordning berodde på ett förbiseende i fråga om konvergensens betydelse. Det kanske tidigast uppmärksammade och mest kända fallet af konvergens är den form af mimicry (se d. o.), då en oskyddad djurart ombildas till likhet med en på ett eller annat sätt skyddad art, t. ex. då getingar, bin och parasitsteklar ''härmas'' af insekter, tillhörande andra insektordningar. Ej blott morfologiska, utan ock fysiologiska likheter, t. ex. läten, sättet att flyga o. s. v., kunna uppkomma genom konvergens, alldeles bortsedt från, att djurarter, särskildt insekter, kunna vinna likhet med växter eller liflösa föremål. Mimicry är alltså den art af konvergens, där likheten ej sträcker sig längre än till de yttre, för andra varelser omedelbart uppfattbara egenskaperna af organismen. Mera invecklad och därför mera svårtydbar är den konvergens, som ej håller sig till ytan, utan sträcker sig äfven till den inre organisationen. Särskildt engelska och amerikanska författare ha sökt bringa i system de olika arterna af konvergens: 1) parallellism: då besläktade djur- eller växtformer eller homologa organ (se Homologi) utveckla sig oberoende af hvarandra på ett likartadt sätt; 2) konvergens i trängre bemärkelse: då djur eller växter, som ej äro närmare besläktade med hvarandra, under fylogenesen i ett eller flera afseenden, i fråga om en eller flera kroppsdelar eller, i fråga om kroppsbyggnaden i dess helhet, bli hvarandra mera lika, än hvad deras förfäder voro; 3) homoplasi (af grek. *homo's*, samma, och *pla'sis*, bildning): då organ eller kroppsregioner, som äro homologa, ge upphof till lika eller likartade nya organ eller organdelar. Mot detta liksom mot andra försök att systematisera konvergensföreteelserna kan anmärkas, att begreppen närmare och fjärmare släktskap äro godtyckliga, enär från descendensteoretisk ståndpunkt alla organismer äro besläktade, på samma gång som det endast från denna ståndpunkt finns någon mening i att tala om konvergens. En svårighet bland andra att komma till rätta med dessa företeelser ligger gifvetvis däri, att det med afseende på konvergensen i trängre bemärkelse ej påvisats något kriterium, som gör det möjligt att i hvarje fall afgöra, huruvida den föreliggande likheten är af genetisk eller af konvergent natur. Dock finnes skäl för antagandet, att man genom en jämförelse mellan de ifrågavarande formerna i embryonalt och i fullbildadt tillstånd kan erhålla ett dylikt kriterium — försåvidt materialet öfver hufvud möjliggör en dylik undersökning. I sakens natur ligger ju, att — under f. ö. lika omständigheter — hos de former, hvilkas öfverensstämmelse beror på konvergens, denna öfverensstämmelse är mindre på fosterstadiet än i fullbildadt skick, medan hos dem, hos hvilka öfverensstämmelsen beror på gemensamt ursprung, motsatsen eger rum. — Ur det mycket rika förrådet af de på senare tider påvisade konvergensfallen kunna här endast några få profbitar anföras. Vid anpassning till flygning tagas hos olika djur ej alltid homologa organ eller organdelar i bruk som flygredskap. Hos två till två olika fiskordningar hörande släkten, *Exocoetus* och *Dactylopterus*, af hvilka (bland svenska fiskar) den förra är besläktad med näbbgäddan, den senare med knorrhanen (se Flygfiskar och Flyghanesläktet), ha bröstfenorna undergått en sådan utbildning, att de, utspärrade åt sidorna, kunna hålla fisken sväfvande öfver vattenytan under längre tid. Hos däggdjuren inledes anpassningen till flygandet med uppkomsten af en hudfäll längs hvardera kroppssidan, en s. k. fallskärm. Svagast är den hos *Propithecus* (se Halfapor), där den utgöres blott af en förstoring af armvecket. Hos flygpungdjuren (se d. o.) däremot sträcker sig fallskärmen från den främre till den bakre extremiteten, och hos de flygande ekorrarna (se d. o.) kan den nå från hufvudet till svansroten. Högst utbildad är fallskärmen hos *Galeopithecus* (se d. o.), där den i funktionellt afseende sannolikt öfvergått till en verklig flyghud, såvida nämligen nyare iakttagelser, enligt hvilka detta djur eger förmågan att efter behag röra sig i luften, komma att bekräftas. Som de ofvan nämnda med fallskärm utrustade släktena tillhöra 3 olika, ej i omedelbart genetiskt samband med hvarandra stående ordningar, kan fallskärmen ej ha erhållits genom arf från någon gemensam förfader, utan är ett självständigt förvärf. Än mera, såsom i artiklarna Flygpungdjur och Pungdjur, sp. 600, framhållits, är denna fallskärm t. o. m. inom en och samma familj af hvarje släkte förvärfvad självständigt, ej nedärfd. — Mycket egenartade fall af konvergens i trängre bemärkelse föreligga mellan flera organisationsförhållanden hos fåglar och *Dinosauria* (se art. Compsognathus och särskildt Ornithomimus med fig.). — Ett synnerligen beaktansvärdt fall af konvergens erbjuda de båda till insektätarnas ordning och däggdjurens klass hörande släktena *Erinaceus* (igelkotten) och *Ericulus* (se Borstigelkottar). Den senare liknar till det yttre nästan fullkomligt en liten igelkott: hela öfre kroppsytan är beklädd med tättstående taggar; liksom igelkotten kan djuret rulla ihop sig. Denna yttre likhet är så stor, att man ännu så sent som 1855 sammanfört båda till *en* grupp (*Aculeata*). En granskning af den inre organisationen ådagalägger emellertid att, såsom i art. Borstigelkottar visats, något närmare släktskapsförhållande mellan de nämnda släktena ej föreligger. Att uppfatta den stora likheten till det

yttre hos *Erinaceus* och *Ericulus* som mimicry förbjuder redan den omständigheten, att de ej förekomma på samma orter: den senare lefver nämligen endast på Madagaskar, där inga igelkottar förekomma. — Ett af de mest fulländade fallen af konvergens i trängre bemärkelse, hvilket hittills iakttagits hos högre ryggradsdjur, torde representeras af släktena *Chrysochloris*, tillhörande ordn. insektätare (se Guldmullvadarna) och *Notoryctes* (se d. o.), ett pungdjur. Såsom i art. om sistnämnda släkte påpekats, har detta och Chrysochloris genom likartadt lefnadssätt uppnått hög grad af öfverensstämmelse till såväl det yttre som det inre; särskildt anmärkningsvärdt är, att nästan alla de egenskaper, genom hvilka konvergensen hos de båda djuren tar sig uttryck, tillika äro sådana, som ej återfinnas hos något annat nu lefvande däggdjur. Det förtjänar påpekas, att ej alla öfverensstämmelser mellan Chrysochloris och Notoryctes uppkommit genom en ombildning af homologa organ, utan några äro analoga, genom olikartade medel uppnådda likhetseffekter. F. ö. är Notoryctes utrustad med de för pungdjuren kännetecknande egenskaperna (pung, pungben, saknad af hjärnbalk o. s. v.), så att det ej finnes något skäl att misstänka verklig släktskap mellan densamma och Chrysochloris.

Slutligen må erinras om, att det äfven på det kulturella området finnes en analogi särskildt till den företeelsen, som ofvan betecknats som parallellism. O. Montelius (se d. o.) fäste 1919 uppmärksamheten på en del fakta, som ådagalägga, huru i det för-kolumbiska Amerika uppträda kulturföreteelser på skilda områden såsom byggnadstyper, keramiska föremål, bildskrift, religiösa bruk m. m., hvilka uppvisa slående analogier till företeelser under motsvarande kulturskeden i Europa—Asien. Frågan, huruvida dessa analogier äro att uppfatta som ett inflytande från Europa—Asien eller om de utvecklats oberoende af hvarandra i Gamla och Nya världen, besvarar Montelius under anförande af goda argument sålunda: människan har i olika delar af jorden och på vidt skilda tider löst samma kulturella problem på samma — eller kanske snarare på analogt — sätt.

Litt.: W. B. Scott, "Palæontology as a morphological discipline" (1896), H. F. Osborn, "Homoplasy as a law of latent or potential homology" (1902), V. Leche, "Zur entwicklungsgeschichte des zahnsystems der säugetiere" (1907), och A. Willey, "Convergence in evolution" (1911). L—e.

***Konvikt.** Ett Lunds studentkårs konviktorium, hvartill omkr. 150,000 kr. insamlats, öppnades 1 febr. 1919 med plats för 350 studenter.

***Kooperation** i ekonomiska föreningar med ändamål att främja medlemmarnas hushållning och yrkesverksamhet har under och efter Världskriget i Sverige, liksom i många andra länder, blifvit en allt mera omfattande form för organiserad ekonomisk samverkan, särskildt uppburen af konsumenters och landtmäns anskaffningsföreningar, men äfven utaf vissa slag af afsättningsföreningar, bl. a. för mjölk och kött. Den betydelsefullaste gruppen af kooperativa företag bilda konsumtionsföreningarna, men af stor betydelse äro äfven de kooperativa sammanslutningarna mellan producenter, i synnerhet jordbrukare, hvilka dels som anskaffningsföreningar (inköpsföreningar) anskaffa viktiga varor (utsäde, konstgödning, fodermedel, redskap m. m.) i större mängder till fördelning bland medlemmarna, som därigenom kunna tillgodogöra sig de lägre priserna vid massleveranser, dels som afsättningsföreningar mottaga produkter ur medlemmarnas produktion för afyttring i större partier på fördelaktigare villkor (lägre transportkostnader m. m.). Man skiljer därför vanligen numera mellan två hufvudgrenar af kooperation: konsumtionsföreningar och landtmännens kooperativa föreningar. Det kooperativa programmet har på uppdrag af Internationella kooperativa alliansen (se nedan) utformats af svensken Anders Örne (se denne) och publicerats i massupplagor på eng., fr. och ty. samt på sv., no., fi. o. s. v. Det upptar följande hufvudpunkter: 1) företaget bör drifvas med hjälp af eget kapital; å medlemmarnas kontanta insatser lämnas ingen utdelning utöfver gängse ränta; 2) fullgoda varor; 3) kontantköp; konsumtionsartiklar få icke utlämnas på kredit; 4) vanliga dagspris vid försäljningen; 5) öfverskott fördelas i förhållande till medlemmarnas inköp genom anskaffningsföreningarna och deras försäljningar genom afsättningsföreningarna; 6) lika rösträtt inom föreningarna; 7) en del af öfverskottet må användas för ideella ändamål.

1911 års lag om ekonomiska föreningar reglerar numera i Sverige de kooperativa föreningarnas organisationsformer och verksamhet (se Förening. Suppl.). I beskattningshänseende är ekonomisk förening efter svensk skattelagstiftning att anse som kooperativ, därest den är öppen och tillämpar allmän rösträtt, hvarom bestämmelser införts i särskilda anvisningar till ledning vid taxeringen 1920 att gälla från 1 jan. 1921. För att en förening skall anses vara öppen, fordras icke blott, att den enligt sina stadgar är berättigad att när som helst anta nya medlemmar, utan också, att den faktiskt visar sig villig att anta till medlem hvar och en, som är bosatt inom föreningens verksamhetsområde eller tillhör dess angifna verksamhetskrets, förbinder sig att följa föreningens stadgar och beslut och som därjämte skäligen kan antas komma att som medlem bidraga till föreningens i stadgarna angifna syfte. Person utan ladugård kan sålunda neka inträde i andelsmejeriförening. Kooperativ förening må vid sin inkomstberäkning i deklaration till bevillning för inkomst och inkomstskatt göra afdrag för pristillägg (afsättningsförening), rabatt (anskaffningsförening) eller annan sådan utdelning, som förening lämnat sina kunder i förhållande till deras försäljningar eller inköp, vare sig kunderna varit medlemmar eller ej. Dessa bestämmelser ha utformats under strider om hufvudsakligen "konsumtionsföreningars beskattning".

Konsumentkooperationen i de viktigaste länderna (statistiken är beträffande dem dock mindre pålitlig, särskildt i fråga om de afrundade siffrorna) antogs vid tiden för Världskrigets utbrott omfatta omkr. 20 mill. kooperatörer, representerande med inräkning af familjemedlemmar ett 3 à 4 ggr större antal individer. Därvid medräknades några hundratal konsumtionsföreningar i Balkanstaterna och Portugal, ett tusental i Förenta staterna och Canada samt ett stort antal i Kaplandet, Indien och Japan.

Konsumentkooperation i de viktigaste länderna 1914.

	Antal fören.	Antal medl. i tusental	Pr 1000 inv.	Försäljn. mill. kr.
Storbritannien	1,385	3,054	264	1,597
Tyskland	2,375	1,717	121	440
Ryssland	13,000	1,500	34	576
Frankrike	3,251	881	90	231
Österrike	1,471	500	70	130
Italien	2,418	374	43	109
Schweiz	395	276	290	104
Danmark	1,560	250	250	108
Ungern	1,750	200	40	58
Belgien	205	170	90	35
Sverige	608	153	108	44
Holland	135	108	72	22
Finland	512	100	120	45
Polen	950	96	33	30
Spanien	200	40	30	11
Norge	172	39	42	16

Antalet kooperatörer är enligt denna statistik störst pr 1,000 inv. i Schweiz, Storbritannien och Danmark. England står i främsta ledet äfven genom rörelsens ålder och omfattning. Med den betydande anslutningen till de stora föreningarna i Hamburg, Leipzig, Breslau m. fl. storstäder är inköpssumman pr medlem låg i Tyskland. En hastig ökning af medlemmarna i relativt små föreningar är typisk för Frankrike, där det 1912 bildade nationella förbundet sedan 1917 dock vunnit ökad anslutning. 1922 bildades som gemensamt företag *Banque des coopératives de France*. Rysslands kooperativa föreningar ha varit talrikast i byar på landsbygden, där omkr. 85 proc. af landets befolkning äro bosatta (smörförsäljningsföreningar i Sibirien och andra andelsföretag samt jordbrukskassor banbrytande för konsumentkooperationen); betydande konsumentsammanslutningar existerade före Världskriget bland järnvägsmän vid hufvudlinjerna, industriarbetare, tjänstemän m. fl. Ett kooperativt förbund, som konstituerats på 1890-talet med säte i Moskva, omfattade före Världskriget de mera betydande af landets kooperativa föreningar. *Centrosojus* (ry., af *soju's*, förening), såsom denna omfattande organisation benämndes, blef lidande genom 1917 års revolutioner (penningväsendets ytterliga förstöring, försämring af kommunikationerna och afskiljning af stora landsdelar). 1921 års försök att genom ett sovjetdekret, som återgaf de kooperativa föreningarna viss självständighet, förbereda en rekonstruktion har visat sig föga verksamt. *Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger*, som 1921 firade sin 25-åriga tillvaro (festskrift), täflar i betydenhet med motsvarande sammanslutningar i storstaterna. Finlands starka organisation har splittrats i två grenar genom inbördesstriderna (se därom Finland. Suppl., sp. 808). Norges kooperativa landsförening har gått starkt framåt.

Kooperativa förbundet i Sverige (se Kooperation, sp. 956—957) har numera försäljningskontor och partilager i Stockholm, Göteborg, Malmö och på ett tiotal andra platser. Inlåning af sparmedel har förenats med rörelsen, och då insättningarna på sparkasse-, depositions- och kapitalräkning närmat sig 20 mill. kr., har bankoutskottet vid 1924 års riksdag tillstyrkt skrifvelse ang. reformerad lagstiftning för ekonomiska föreningar, men uttalat sig mot införandet af kontroll från statens sida. Under förbundets medverkan ha flera ömsesidiga försäkringsföretag bildats, bland hvilka främst böra nämnas *Ömsesidiga brandförsäkringsföreningen Samarbete* och *Livförsäkringsanstalten Folket*. Genom beslut af Kooperativa kongressen 1924 skall en förvaltningsmässig samverkan mellan försäkringsföretagen ordnas och dessa knytas närmare till förbundet. Detta uppförde 1918 egen margarinfabrik i Norrköping och inköpte 1922 kvarnen "Tre kronor" vid Stockholm. Till förbundet voro vid 1923 års utgång anslutna 886 konsumtionsföreningar med öfver 274,000 medlemmar. Omsättningen 1923 belöpte sig till 72,3 mill. kr. inom förbundet och 208,5 mill. kr. inom de anslutna föreningarna. — Svenska hem uppgick nyåret 1917 i *Konsumtionsföreningen Stockholm med omnejd*, som är landets största, med omkr. 23,000 medlemmar, öfver 100 butiker och 17 mill. kr. omsättning 1923.

Kooperativa förbundet och dess syskonorganisationer i Danmark och Norge bildade 1918 *Nordisk andelsforbund* med hufvudkontor i Köpenhamn och afdelningskontor i London för förmedling af gemensamma inköp m. m. Den mera ideella sammanslutningen *Internationella kooperativa alliansen* håller kongresser hvart tredje år. Alliansens centralstyrelse väljes af kongressen på förslag af förbunden i de anslutna länderna. Representationen vid kongressen rättar sig efter medlemsantalet. Hvarje nationell organisation har rätt till 1 representant i centralstyrelsen och därutöfver ytterligare 1 för hvarje 100 pd st. i årsafgift, dock högst 7. En internationell kooperativ partihandelsförening efter mönstret af de nordiska ländernas samorganisation förberedes, och förslag har framställts och hänskjutits till utredning om bildandet af en internationell kooperativ bank.

Jordbrukarnas andelsföretag (se Landtmannaförening och Landtmannakooperation) ha lidit afbräck i alla länder genom konjunktursvårigheter under fredskrisen, och svårigheterna ha i flera länder framkallat eller stärkt politiska sammanslutningar (se Bondeförbundet. Suppl.). En storartad utveckling under krigsårens högkonjunktur utmärkte *Svenska landtmännens riksförbund* (se d. o.), som vid 1920 års utgång omfattade 19 central- och 1,353 lokalföreningar med nära 85,000 medlemmar, representerande drygt en fjärdedel af landets åkerareal. Efter de därpå följande årens bakslag pågå rekonstruktion och konsolidering (se äfven Jordbrukarbanken. Suppl.). Efter danskt mönster har andelsväsendet inom jordbruket utvecklats i ett flertal länder, liksom efter tyskt (se Raiffeisen, F. W.). Förenta staternas numera omfattande organisationer af detta slag räkna bl. a. den i 14 stater representerade föreningen af sädesodlare (*United states grain growers incorporated*).

Kooperativa kreditföreningar ha numera organiserats äfven i Sverige (se Jordbrukskredit. Suppl., och Lånekassa. Suppl.).

Producentföreningar, icke hänförliga till Kooperativa förbundets eller Svenska landtmännens riksförbunds företag, ha i Sverige fått ringa betydelse. I den officiella statistiken upptogos 53 arbetarpro-

duktionsföreningar för slutet af 1919 (möbeltillverknings-, måleri-, skoreparations-, svagdrycks- och läskedryckstillverkningsföreningar m. fl.). Åtskilliga dylika företag hade karaktären af arbetslag utan egen lokal eller gemensam egendom af nämnvärdt värde och existerade kortare tid. — Italien intar ett särskildt rum i fråga om kooperation i arbetslag för bedrifvande af produktiva företag, dels genom de i de södra landsdelarna vanliga sammanslutningarna för arrendering af jord, som sedan antingen brukas af de enskilde medlemmarna i lotter eller sambrukas, dels genom de i företrädesvis de norra landsdelarna vanliga kooperativa sammanslutningarna för öfvertagande af anläggningsarbeten (terrasseringar, dikningar). Under skördeåret 1920—21 uppgåfvos de förra sammanslutningarna till omkr. 250 och den af dem arrenderade arealen till 55,000 har odlad jord. Under 1920 utfördes större anläggningsarbeten utaf sammanslutningar af senare slaget i ett 30-tal städer. Särskild lag föreskrifver, att dylika arbetarorganisationer måste vara öppna, ej få leja hjälparbetare o. s. v. Organisationsformen ha italienska vandringsarbetare tillämpat äfven i främmande länder, bl. a. Förenta staterna, där invandrare af olika nationer f. ö. bildat kooperativa sammanslutningar efter mönster från hemlandet, däribland finländare alla slags afläggare till *Pellervo* (se d. o.).

Kooperationens principer, dess förvaltningsproblem (anställdas villkor, fondbildning, revision) och verksamhetsformer samt näringspolitiska och socialpolitiska syften ha gjorts till föremål för teoretiska och praktiska utredningar och åtgärder, som afhandlas i en omfattande litteratur. Statistiska uppgifter och föreningspublikationer utges i flera länder, motsvarande hvad som publiceras i Sverige. Uppmärksammade tidskrifter utges af de kooperativa förbunden i Tyskland och England (”Cooperative news”). Till en mera akademisk publik riktar sig franska tidskr. ”Revue des études coopératives, problèmes d'économie nationale et internationale, questions sociales”.

Litt.: ”Kooperativ verksamhet i Sverige” 1908—1910 (1914), 1911—1913 (1918), 1914—1916 och 1917—1919 (1920), utg. af Socialstyrelsen (i serien ”Socialstatistik”), Kooperativa förbundets (förvaltningsråds) styrelse- och revisionsberättelser (årligen till kongressen; för år 1923 till 25:e kongressen 1924), ”Konsumentbladet”, utg. af Kooperativa förbundet (11:e årg. 1924, hufvuduppl. och 5 specialuppl. i öfver 100,000 ex.), ”Kooperatören”, utg. af förbundet (11:e årg. 1924; redogörelse för utländsk litt. i årg. 1922), Ch. Gide, ”Konsumtionsföreningarna” (sv. öfv. 1918), A. Örne, ”Kooperativ samhällssyn” (1918), ”Kooperatismen” (1921), ”Det kooperativa programmet” (s. å.), ”Allas egendom” (1923) och ”Kooperativa idéer och spörsmål” (1924), A. Gjöres, ”Svensk kooperation före åttiotalet” (1919), ”Vägen framåt” (1923), Årsboken Hem och hushåll (1923), utg. af Kooperativa förbundet och Föreningen för rationell hushållning, ”Kooperatörernas almanack” (för år 1924 i öfver 200,000 ex.), ”Mellanhandssakkunniges betänkande” (1922; med bil. rörande konsumentkooperationen i Sverige, Föreningsväsendet inom jordbruket i Sverige och i vissa andra länder), Leonard S. Woolf, ”Kooperationen och den ekonomiska utvecklingen” (sv. öfv. 1923). — H. Hertel, ”Andelsbevægelsen i Danmark” (1917), Totomianz, ”Theorie, geschichte und praxis der konsumentenorganisation” (1914), Staudinger, ”Die konsumgenossenschaft” (1920), Cassau, ”Die konsumvereinsbewegung in Grossbritannien” (1915), Totomianz, ”Die konsumvereine in Russland” (1922), Goedhart m. fl., ”Die konsumvereine in Holland, Japan, Österreich und der Schweiz” (1923); sistnämnda tre arbeten i serien ”Schriften des Vereins für sozialpolitik”; Emerson P. Harris, ”Cooperation, the hope of the consumer” (1919). E.F.K.S—n.

***Kooperativa förbundet.** Se Kooperation äfven i Suppl.

Kooperatör, anhängare af kooperation, deltagare i kooperativ verksamhet; jfr Kooperation.

Koordinationsteori, *kem.* Se Werner, A., sp. 1268.

Koordinatograf (af lat. prefixet *co-*, tillsammans, *ordinäre*, ordna, och grek. *grafein*, skrifva, teckna), i vidsträckt bemärkelse hvarje instrument, som används för en punkts utkonstruering i enlighet med dess koordinater (se d. o.), polära eller rätvinkliga; särskildt ett instrument för utkonstruering af rätvinkliga koordinater i planet. Enklast utgöres en sådan koordinatograf af en med längdskala försedd linjal och en däremot vinkelrät likaledes med längdskala försedd axel, som kan förskjutas utmed linjalens längdskala. Såsom rörlig axel används ofta den ena kateten å en rätvinklig vinkelhake. Vid konstruktionen placeras linjalen utmed den ena af de å det använda ritpapperet uppdragna koordinataxlarna, exempelvis x-axeln, med skalans nollpunkt sammanfallande med en lämpligt vald utgångspunkt för koordinatutsättningen. Den längd, som motsvarar skillnaden i x-koordinater för utgångspunkten och den punkt, som skall utkonstrueras, uppsökes å linjalens skala, och den rörliga, mot linjalen vinkelräta axeln förflyttas till denna punkt å skalan. Det återstår därefter endast att å den rörliga axelns skala uppsöka den längd, som motsvarar skillnaden i y-koordinater mellan utgångspunkten och den sökta punkten, för att erhålla den sistnämndas läge på papperet. — Efter samma princip med en fast axel och en mot denna vinkelrät rörlig axel äro äfven byggda de större precisionskoordinatograferna. Dessa äro emellertid, för vinnande af största möjliga noggrannhet vid punkternas utkonstruering, försedda med nonie- eller mikroskopafläsning å skalorna samt mekanisk rörelse i de mot hvarandra vinkelräta axlarnas riktningar för det å instrumentet anbragta punkteringsstiftet. Koordinatografen har sin största och hufvudsakliga användning vid upprättande af kartor, grundade på numerisk uppmätning af ett område. V. H—d.

***Kopaivabalsam,** *farm. med. Hardwickia pinnata* Roxb. och *Hardwickia Mannii* Oliv. föras nu till andra Leguminossläkten, den förra till *Kingiodendron*, den senare till *Oxystigma*. G. L—m.

***Kopassis,** A. E., mördades 23 mars 1912.

Kopervik. 1. Pastorat i Karmsund prosteri, Agder bispedömme, Norge, omfattar socknarna K. och Åkra. 62,07 kvkm. 6,547 inv. (1920). — 2. Socken i K. pastorat, Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), på östsidan af Karmön. 29,72 kvkm. 3,332 inv. (1920). K. omfattar dels ladestedet K., dels häradet Stangaland, förr äfven kalladt K. — 3. Hä-

rad i Rogaland fylke. Se Stangaland. Suppl. — 4. Lastageplats (ladested) i K. socken, på östsidan af Karmön, s. v. om Haugesund. 0,36 kvkm. 1,691 inv. (1920). Fiske och sjöfart.
1—3. E. A—t. 4. K. G. G.

Kopf, *mus.* Se Kopp. Suppl.

Kopieringstelegraf. Se Telegraf, sp. 733.

Koporieviken. Se Östersjön, sp. 263.

***Kopp**, Georg, dog 4 mars 1914 i Troppau.

Kopp l. Kopf (ty. *kopf*, hufvud), *mus.*, beståndsdel i orgelns tungpipor (se d. o.), utgöres af en fyrkantig träklots eller en rund, gjuten metallbit, försedd med ett vertikalt genomgående hål, i hvars öfre mynning pipans kropp l. korpus är ställd och i hvars nedre del munstycket är infördt.

***Koppar.** Om kopparns äldre historia se ”Svensk kem. tidskr.” 1922. — För anrikning af fattiga kopparmalmer används numera ofta den s. k. flotationsprocessen (se Flotation. Suppl.). Efter denna metod kan man t. ex. ur en 2-procentig råmalm erhålla ett 20-procentigt koncentrat, med 80 à 90 proc. af den ursprungliga kopparhalten. Världens kopparförbrukning hade 1913 stigit till 1,044,500 ton och 1918 till 1,470,000 ton. Kopparpriset har i senare tider undergått stora växlingar. I New York kostade 100 kg. koppar 1913: 34, 1917: 62 och 1921: 28 doll. På grund af metallbristen under Världskriget måste man i stor utsträckning ersätta koppar och dess legeringar med oädlare metaller såsom zink och mjukt järn eller med aluminium och aluminiumlegeringar (se d. o. Suppl.). Se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 553. — Sp. 984 r. 25: nysilfver innehåller utom koppar och nickel äfven zink. K. A. V—g.

***Kopparberg.** 1. Församlingen omfattar nu 28,901 har. 10,071 inv. (1921).

***Kopparbergs län.** År 1923 anslog riksdagen 54,000 kr. för utredning af jordförhållandena inom K. (genom 1 just.-råd, några yngre jurister och landtmätare).

Kopparbo, fyr vid Bråvikens norra strand på 58° 39′ 30″ n. br. och 16° 28′ 23″ ö. lgd fr. Gr., som visar intermittent hvitt, rödt och grönt ljus, uppförd 1886 och ändrad 1909. E. A—t.

Kopparboken, en i Stockholms stadshus' festvåning framlagd bok med kopparpärmar, i hvilken å 62 pergamentblad återfinnes en präntad förteckning å öfver 3,000 gifvare till den insamling, som började i april 1920 för att bereda medel till att belägga 3 större yttertak å denna byggnad med kopparplåt i st. f. först beräknadt tegel. I boken finnas de 3 taken med sin plåtindelning afbildade med plåtarna numrerade, och vid namnen anges, hvilket plåtnummer de olika gifvarna bekostat. Plåtarna beräknades kosta 25 kr. och väga 6 kg. per styck. Insamlingen inbragte närmare 87,000 kr. På grund af sjunkande pris på koppar kunde 10,000 kr. häraf användas till annat ändamål, nämligen som bidrag till de 2 monumentala flaggstängerna vid Klara strand. Initiativtagare till insamlingen var journalisten stadsfullmäktigen G. Ahlbin. Kopparboken är försedd med ett förord af Carl Laurin. K. T—l.

***Kopparkompaniet.** Se G. Wittrock, ”Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf” (1919).

***Kopparmatte** flyttades 1916 till nya rådhuset på Kungsholmen. Figuren modellerades af en till Stockholm på 1620-talet inflyttad tysk bildhuggare Martin Redtmer (d. 1655). Måhända har bilden sitt namn efter Mattias Trost, som 1636 blef borgmästare i Stockholm. Se uppsats af I. Simonsson i ”Svenska dagbladet” 7 juni 1921.

Kopparnickelmynt, af en legering med $^3/_4$ koppar och $^1/_4$ nickel, infördes i Sverige under kristiden 1920 och äro ännu (1924) gällande. De ha ett matt silfverliknande utseende och präglas i stycken om 50, 25 och 10 ören.

***Koppartryck.** Om ett annat slags, modernt koppartryck (djuptrycket) se Fotogravyr och Tryckpress, sp. 99.

Kopparuranit, *miner.* Se Uranglimmer.

***Kopparvitriol** har viktig användning för bekämpande af parasiter på odlade växter, såsom sot på hvete, potatissjuka, frostfjärillarver på fruktträd m. fl. Oftast brukas därvid en blandning af kopparvitriol med släckt kalk och vatten, s. k. *bordeauxvätska* (se d. o.). K. A. V—g.

***Koppel.** — 2 b). — Sedan 1923 är förutvarande benämningen koppel för af krigsbromateriel byggd *färja* officiellt utbytt mot detta ord. Färjorna indelas numera i *lätta*, *tunga* och *tyngre*, beroende på olika byggnadssätt och lastförmåga. De lätta färjorna äro antingen 4-deliga med en, 6-deliga med två eller 8-deliga med tre brobanor. Den tunga färjan är 6-delig med två och den tyngre 9-delig med likaledes två, men 8 m. långa brobanor. Af en krigsbrokolonns materiel kan byggas 1 tyngre eller 3 tunga eller 3—5 lätta färjor. Alltefter det sätt, på hvilket en färja manövreras, benämnes den rodd-, motor-, bogser-, drag- eller löpfärja. Jfr Färja, Krigsbro, Krigsbrokolonn och Krigsbromateriel. L. W:son M.

Koppel, Henrik, förläggare, f. 22 okt. 1871 i Köpenhamn, flyttade 1898 till Stockholm som ledare för en filial af Nordisk forlag, var 1900—14 direktör för förlagsaktiebolaget ”Ljus” (se d. o.) och 1906—11 verkställande direktör i ”Dagens nyheters” a.-b., återvände till Köpenhamn 1914, där han 1917 bildade ”Henrik Koppels forlag” och sedan 1920 utger ”Dansk boghandlertidende”.

Kopplingsbord, *tekn.*, dets. som växelbord. Se Centralstation 3 och Telefon, sp. 705 samt fig. 7 och 12. Fmn.

Kopplingsknif, *elektrot.* Se Linjeafskiljare.

Kopplingsur. Se Elektrisk belysning. Suppl., sp. 528.

***Koppom**, herrgård och bruk i Järnskogs socken, Värmland, omfattar med underlydande i grannsocknarna 1,200 har, hvaraf 175 har inegor. Tax.-v. 541,800 kr. (1924) för jordbruksfastighet och 727,900 kr. för annan fastighet. Bruket omfattar nu pappersbruk, sulfit- och mek. trämassefabrik samt såg. Tillv.-värdet är 1,2 mill. kr., arbetarantalet 200. Tillverkningen omfattar tunnare omslagspapper och silkespapper. Järntillverkningen nedlades 1913, då Koppoms pappersfabriks-a.-b. (akt. kap. 1,050,000 kr.) förvärfvade äfven järnbruket. O. Sjn.

***Kopreinitz** tillhör numera Jugo-Slavien; dess officiella namn är Koprivuica.

***Kopyczyńce** tillhör numera Polen.

***Koral.** (Sp. 1015—16.) Bland nyare svenska koralböcker märkes den af Pr. Nodermann och Fr.

Wulff utg. (1911), kännetecknad som ”andligen hæffnersk, måttfullt nyrytmisk”. — K. M:t tillsatte 1916 en kommitté, bestående af ärkebiskop Söderblom samt organisterna Otto Olsson, Oskar Blom och Ivar Widéen, med uppdrag att omarbeta svenska koralboken. Kyrkomötet beslöt för sin del i dec. 1920, i jämbredd med sitt godkännande af psalmboksnämndens förslag till reviderad psalmbok (se d. o., äfven i Suppl.), att ge sagda koralbokskommitté i uppdrag att slutredigera sitt 1920 framlagda förslag till koralpsalmbok för svenska kyrkan. Genom k. kung. 12 sept. 1921 ang. reviderad psalmbok m. m. bestämdes, att den reviderade och tryckta koralboken (med ps. 1—500) skulle, fastän ännu ej definitivt fastställd, användas vid gudstjänsten och andra heliga förrättningar fr. o. m. adventssöndagen 27 nov. 1921 och att tillika kommitténs utarbetade koralbok till nya psalmer (n:r 501—673), af K. M:t medgifna att användas tills. med 1819 års psalmbok, skulle från sagda dag försöksvis brukas inom församlingarna. Frågan är sålunda icke ännu (1924) slutgiltigt ordnad, om ock den omarbetade koralboken (med ps. 1—500) betraktas såsom i realiteten godtagen. — Koralbokskommitténs revidering af Hæffners svenska koralbok har förnämligast gått ut på att dels återföra en del melodier till den form de urspr. haft på den tid, då den evangelisk-lutherska psalmsången stod i sitt flor, dels fördela koralmelodier lämpligare med hänsyn till psalmers poetiska innehåll, dels ock upptaga koraler ur 1697 års psalmbok, men revideringen har ingalunda i någon stor utsträckning följt de i J. Lindegrens och Svenska kyrkosångens vänners koralböcker ådagalagda sträfvandena att återföra psalmsången till rytmisk omväxling. Att sålunda verkligt gammalrytmiska koraler i den nya äro jämförelsevis fåtaliga, beror på kyrkomötets direktiv med förbud mot att uppta rytmiska alternativ af en och samma melodi. Åtskilliga melodier i Hæffners koralbok, hvilka aldrig eller ytterst sällan kommit till användning, ha ersatts med andra melodier, komponerade dels af kommittéledamöterna, dels af andra inhemska tonsättare, både lefvande och redan aflidna. — I kommitténs koralbok till *nya* psalmer (n:r 501—673) ha användts melodier från 1) den egentliga koralboken (ps. 1—500), där sådant kunnat ske, 2) melodier ur de frireligiösa och andra kyrkor (t. ex. från England), 3) nykomponerade, dels till sådana, hvilkas meter omöjliggjort användning af andra melodier, och dels som alternativ till de allt annat än koralmässiga melodierna ur ”Sankeys sånger” och ”Sions toner” o. d., hvilkas bibehållande skett på kyrkomötets (1920) uttryckliga begäran.

De viktigaste d a n s k a koralböckerna äro H. Thomesens (1569) och T. Kingos (1699) samt i senare tid Ch. E. F. Weyses (1839) och A. P. Berggreens (1853), dessa båda i hæffnersk stil. Den grundtvigianska psalmsången har erhållit nya melodier i modern folkvisestil, bottnande i 1830-talets danska romans och af tonsättare som Weyse, H. Rung, J. P. E. Hartmann, Kr. Barnekow och norrmannen L. M. Lindeman. — Hvad N o r g e beträffar, är O. A. Lindemans koralbok (1838) af hæffnersk typ, hvaremot den mycket framstående L. M. Lindemans koralbok (1877) mera hvilar på gammalrytmisk grund. — I F i n l a n d är hufvudkoralboken den af Im. Colliander, R. Faltin och M. Nyberg redigerade ”Den finska evangelisk-lutherska kyrkans koralbok” (1909)

R e f o r m e r t a kyrkans koral fastställdes redan på 1500-talet i och med fransmannen Goudimels tonsättningar (1551—66) till Cl. Marots och Th. Bezas rimmade omskrifningar af Davids psalmer (öfv. till tyska af Lobwasser, 1573), hvilka melodier, till större delen af folkviseursprung, alltjämt förblifvit gällande i tämligen oförändradt skick. Deras rytm har en viss liffullhet, genom att i det stora flertalet koraler halfva noter alltjämt omväxla med fjärdedelar. F. ö. har det reformerta psalm- och koralbeståndet på senare tid uppfriskats med nya tillskott. E. F—t.

Korallkörsbär, *bot.*, namn på *Solanum pseudocapsicum*, inhemsk på Madeira (se S o l a n u m, sp. 293).

***Korallref.** Darwins teori om korallrefvens bildning under nivåförändring, som måste vara en sänkning af hafsbottnen, har i senaste tider blifvit bestyrkt genom undersökningar, framför allt af W. M. Davis, hvilka stödja sig på en geomorfologisk bevisföring, såsom korallrefvens strandkonturer, hvilka i många fall förete drag af ”dränkta landskap”, korallöarnas ytformer m. m. Den invändning, som mot Darwins teori framställdes af sir John Murray, att stundom de olika formerna af korallref förekomma så omedelbart i hvarandras närhet, att en ensartad sänkning icke vore tänkbar, förlorar starkt i vikt, om man besinnar, att de trakter, där korallref förekomma, i allmänhet under tertiär och kvartär tid varit utsatta för intensiva tektoniska eller vulkaniska omhvälfningar. En annan invändning mot Darwins sänkningsteori har gjorts af amerikanske geologen R. A. Daly, som förklarar korallrefvens uppväxande därigenom, att afsmältningen af den kvartära istidens landisar förorsakat en stigning af vattenytan i oceanerna. Emellertid har en närmare granskning af möjligheten för en dylik vattenökning i oceanen visat, att den knappast kan ha haft så stora dimensioner, att den spelat någon roll i frågan om korallrefvens bildning och tillväxt. K. A. G.

Koralpsalmbok, koralbok, hvari hvarje koral åtföljes af motsvarande psalm med alla dennas verser.

***Korân.** (Sp. 1020.) Marraccis öfv. var ej den första till något europeiskt språk, men den första nämnvärda; om äldre försök se von Schnurrer, ”Bibliotheca arabica” (1811). En svensk öfv. af K. V. Zetterstéen utkom 1917.

Kordelin, A l f r e d, finländsk donator, f. 6 nov. 1868 i Raumo i ett torftigt sjömanshem, mördad 7 nov. 1917 af ryska örlogsmatroser, vägledda af ”rödgardister”, nära sin egendom Mommila-Hietois, Tavastland, gick två år i lägre folkskola, började 10-årig att tjänstgöra som ledsven åt en blind gårdfarihandlande och upprättade, ännu minderårig, i Raumo egen diversehandel, slog sig på att köpa och realisera konkurslager m. m. och egnade sig därefter jämväl åt industri. 1907 köpte han Jokkis (se d. o., äfven i Suppl.), Finlands största gods, för 2,8 mill. mk, jämte del i där uppförda industriella inrättningar, spik- och sirapsfabriker m. m., och 1917 Räfsö ångsågs-a.-b:s sågar; han var äfven intresserad i rederiföretag. 1913

byggde han sig å Gullranda invid Nådendals stad ett ståtligt slott ''Kultaranta'' (efter hans död skänkt till Åbo finska universitet, af detta bytt mot kronojord, nu sommarbostad för republikens president). Hans testamente af 3 april 1917 innehöll följande större dispositioner: till en jordbruks- och handarbetsskola för skyddslösa barn 1/2 mill. mk, till hem för gamla i Raumo 300,000 och i Jokkis 180,000 mk, för en kyrka på Mommila inalles 350,000, till underhåll af Kultaranta 250,000, till en idrotts- och hälsovårdsfond 250,000 mk samt till Finska operan, Finska handelshögskolan, Konstnärsgillet i Finland, Helsingfors' stad och Nylands och Tavestehus läns landtbruksällskap hvardera 200,000 mk. Resten af förmögenheten skulle bilda Alfred Kordelins allmänna framstegs- och bildningsfond, hvars ränta borde användas för främjande af finsk vetenskap, litteratur och konst i form af belöningar, stipendier och reseunderstöd samt för understödjande af folkbildningssträfvanden. På initiativ af Suomalainen tiedeakatemia (Finska vet. akad.) har stiftelsen organiserats. Den är delad på 4 afd. (vetenskap, litteratur, konst- och folkupplysning), hvilkas medl. (5 à 6), som böra ha visat sig ifra för finsk-nationell kultur, väljas af olika korporationer och föreningar; i alla afd. är Finska vet. akad. företrädd. Styrelsen består af 7 led., som f. n. (1924) utses på 3 år af utredningsmännen och efter deras död skola utses af Suomalainen lakimiesyhdistys (Finska juristföreningen, 1 led.), Finska vet. akad. (2 led.) och de 4 afd., hvardera 1 led. Såväl afdelningarnas som styrelsens led. äro aflönade. Ledamotskap förutsätter, att den valde genom sin föregående verksamhet visat nitälskan för den finsk-nationella kulturen. Vid utdelandet af understöd bör beaktas ''stiftelsens grundläggares ledande idé, att det finskt-nationella kulturarbetet bör gifvas stöd för dess inre stärkande och fördjupande eller för finskhetens befrämjande bland andra folk''. Dessa två bestämmelser (hvilkas mening alls icke framgår af testamentet) ''få aldrig ändras''. Stiftelsens grundfond skall uppbringas till 50 mill. mk genom att kapitalet ökas med 1/4 af årsräntan. Därefter bildas en lika stor reservfond genom 1/10 af årsräntan. Ur årsinkomsten utgår främst aflöningen för 2 professorer (i handelsrätt och i agrarpolitik) vid Helsingfors' universitet samt 150,000 mk för hvarje afd.; af resten kan ända till 600,000 mk efter styrelsens pröfning och förekommande behof fördelas mellan afd. Realisationen af boets tillgångar utföll synnerligen fördelaktigt (Jokkis t. ex. såldes till statsverket för 33,2 mill. mk). Stiftelsens verksamhet utåt begynte 1920; de personliga understöden ha utgjort mestadels 10,000 mk, de till föreningar o. d. 40,000 à 50,000 mk. Stiftelsens tillgångar utgjorde vid 1923 års utgång 44,1 mill. mk. Litt.: F. J. Lindström, ''A. K.'' (finskspråkig lefnadsteckning, 1923). T. C.

Kordelinska stiftelsen. Se Kordelin, A. Suppl.

Kordelogi [kårdelå|jī], nyare svensk stafning af corps de logis (se Corps).

***Kordofan.** Sp. 1024, rad 4 uppifr. *står* barabra, *bör vara* berberi (nubiska),

***Korea,** sedan 1910 japanska generalguvernementet *Chôsen* (''stilla morgonlugn''), hade 17,246,119 inv. enligt folkräkningen 1920, däribland inemot 350,000 japaner och omkr. 26,000 utlänningar, mest kineser. Vid generalguvernörens sida står ett rådgifvande centralråd af dels valda, dels af regeringen utsedda koreaner. Kommunal självstyrelse infördes 1920. Om K:s förvaltning jfr äfven Japan. Suppl., sp. 742. Flera nya järnvägar ha anlagts, bl. a. en från Söul till Gensan på östra kusten och en fortsättning af linjen Söul—Widschu till An-tung i Mandschuriet. K. har egen budget, egen tullförvaltning och egen statsbank (Chôsen Ginko) med sedelutgifning enligt japansk myntfot. I rättskipningen tillämpas utom de japanska lagar, som särskildt införts i K., äfven äldre koreansk rätt. K:s armé har upplösts och ersatts af japanska garnisonstrupper. Under påverkan af president Wilsons idéer om nationell självbestämmelserätt förekom i K. 1919—20 ett rätt omfattande, af koreanska kristna ledt uppror, hvilket kufvades med vapenmakt. Bland koreanska emigranter i Sibirien och Förenta staterna fortgår en organiserad koreansk oafhängighetsrörelse, och bolsjevikisk propaganda bland koreanerna har äfven igångsatts. — Jfr, förutom japanska regeringens årligen utkommande ''Annual report on reforms and progress in Chôsen'', N. Weber, ''Im lande der morgenstille'' (1916), H. H. Cynn, ''The rebirth of K.'' (1920), och H. Chung, ''The case of K.'' (1921). V. S—g.

***Koreasundet** har en bredd af omkr. 200 km.

Korein el-Kueit. Se Kueit.

Korellan, *zool.* Se Papegojor, sp. 1483.

***Koren.** — 3. K. B. K. utnämndes 1912 till riksarkivarie och blef 1916 medlem af Kildeskriftkommissionen.

Koren-Wiberg, Johan Christian, norsk målare och kulturhistoriker, f. 10 okt. 1870 i Bergen, debuterade som målare 1887, vistades några år för studier i utlandet och är sedan slutet af 1890-talet bosatt i Bergen. I ord och bild har han skildrat gamla och nya Bergen (*Det tyske kontor*, 1899, *Bidrag til Bergens kulturhistorie*, 1908, *By og bygge*, 1912, *Bergensk kulturhistorie*, 1921) samt skrifvit skönlitterära arbeten (*Janicke Woltmann*, 1905, *Jomfru Peyelau*, 1907, *Thomas Ferdinand Sohlreder*, 1908, *Magten og æren*, 1914, *Helene Duncan*, 1919, m. fl.). K. har ledt en rad utgräfningsarbeten i Bergen och omgifningar och sedan 1909 stått i spetsen för Bergen kunsthåndverksskole. Han är ock direktör för det af hans far grundlagda Hanseatiske museum, hvars utveckling han skildrat i ''Det hanseatiske museum i 50 år'' (1922). M. H.

Korf, *kokk.*, benämning på kokta eller rökta maträtter af malet kött och fläsk o. a., lagom kryddadt och instoppadt i stycken af grundligt rengjorda ox- eller svintarmar (korfskinn), som äro hopsydda i ändarna. Utom salt och peppar utgöras kryddorna i olika fall af nejlikor, mejram,

ingefära, muskot, lök o. s. v. Vanliga korfsorter äro *köttkorf* (hvari ingå oxkött, späck, mjölk, ofta äfven finhackad potatis), *fläskkorf* (svin- och oxkött, späck, mjölk och potatis), *metvurst* (se d. o.), *lefverkorf* (svinlefver, ister, fläsk, ägg och grädde), *cervelatkorf* (se d. o. Suppl.), *bräckkorf* (bl. a. *falukorf*, *medisterkorf* ''med ister'' i), *blodkorf* (svin- eller oxblod, ister, mjölk, mjöl och sirap), *risgrynskorf* (risgryn, njurfett, kalf- eller oxlefver, smör, ägg och mjölk), *korngrynskorf* (med motsvarande sammansättning), *siskonkorf* (se d. o.), *äkta stångryttare* (af lunga, hjärta, njure, oxkött, fläsk och korngryn, allt finhackadt) samt tyskarnas militära *ärtkorf* (se d. o.). — Vid korfberedning måste beståndsdelarna vara fullt friska och ytterlig renlighet iakttas. Som konserver förvarade korfvaror kunna bli ansenligt hälsofarliga; se därom Korfförgiftning.

Korfanty, Wojciech, polsk politiker, f. 20 april 1873 i Sadzawka i Oberschlesien, studerade nationalekonomi och statsrätt vid universiteten i Berlin och Breslau, praktiserade år 1900 som grufarbetare i Oberschlesien och började 1902 sin politiska verksamhet som redaktör för en polsk tidning i Kattowitz. Han var 1903—12 och juni—nov. 1918 medlem af tyska riksdagen och 1913—18 äfven af preussiska landtdagen. K. företrädde som parlamentariker dessa, år sin nationellt polska åskådning med mycken agitatorisk kraft, organiserade efter den tyska katastrofen i nov. 1918 ett polskt folkråd i Tysklands polska landsdelar och blef efter Versaillesfredens ikraftträdande 1920 polsk folkomröstningskommissarie i Oberschlesien. Som sådan organiserade och ledde han, under skydd af den franska ockupationsstyrkan, en rad polska resningar i Oberschlesien. I den nya polska statens politiska lif har K. tagit verksam del som nationaldemokratisk partiledare. V. S—g.

Korfkaka, *kokk.*, maträtt, hvari ingå oxlefver, fläsk, korngryn, sirap, mjölk, kryddor och russin.

***Korfu.** 1. Nomos K. hade vid 1920 års folkräkning 122,492 inv. På ön K. företogos 1910—13 omfattande utgräfningar, till största delen under ledning af Dörpfeld, hvarvid man bl. a. påträffade flera tempel (ett arkeiskt från 500-talet f. Kr. i Garitsa, två tempel i Kardaki, ett Gorgotempel i Monrepos) samt en förhistorisk boplats från 2:a årtusendet f. Kr. i öns nordvästra del. — Oaktadt K. af de stormakter, som undertecknat 1815 års Parisfördrag, tillförsäkrats ständig neutralitet, besatte under Världskriget fransmännen 12 jan. 1916 Achilleion, staden Korfus järnvägsstation, kasernerna och gniststationen, och sedan serbiska armén i nov. s. å. upprifvits, bestämde de allierade, att de slagna serbiska trupperna skulle få använda K. som rekreations- och reorganisationsort. De började anlända dit i jan. 1916, och småningom blef hela serbiska armén där reorganiserad. — När Italien i aug. 1923 kommit i konflikt med Grekland med anledning af, att några italienska medlemmar af en gränsregleringskommission mördats på grekiskt område nära albanska gränsen, lät Mussolini efter ett ultimatum till Grekland om ursäkt och skadestånd italienska trupper som en påtryckningsåtgärd besätta K. (31 aug.); i samband därmed bombarderades af italienska krigsfartyg staden K:s länge sedan nedlagda fästning, hvarvid en del civila personer, mestadels i K. inhysta armeniska och grekiska flyktingar från Mindre Asien, dödades eller sårades. Grekiska regeringen hänsköt tvisten om ansvaret för mordet på gränskommissionens medlemmar samt besättandet af K. till Nationernas förbund, men då Italiens representant där hotade med Italiens utträde ur förbundet, vågade rådet ej officiellt upptaga tvisten till behandling. Det medverkade emellertid under hand till dess lösning genom ambassadörskonferensen i Paris på för Grekland synnerligen hårda villkor. I dessa ingick bl. a., att en af brittiska, italienska, franska och japanska representanter bestående kommission skulle på platsen öfvervaka utredningen af mordaffären vid albanska gränsen samt att Grekland hos en neutral bank deponerade 50 mill. lire, hvarur skulle tagas skadestånd till Italien till det belopp, som Permanenta internationella domstolen i Haag med ledning af utredningskommissionens rapporter bestämde. Italienska regeringen, som genast vid K:s ockupation förklarat denna vara af temporär natur, lofvade att senast 27 sept., då undersökningen skulle vara afslutad, utrymma K. Sedan kommissionen i en förberedande rapport meddelat, att mördarna ej kunnat uppspåras och ej heller deras nationalitet bestämdt konstateras, beslöt ambassadörskonferensen, utan att afvakta kommissionens slutrapport, att tillhålla Grekland att till Italien omedelbart utbetala hela den deponerade summan (under förevändning, att grekiska myndigheter ej med tillbörlig energi efterspanat mördarna), och detta skedde äfven, hvarpå Italien 27 sept. utrymde K. Denna ''Korfuaffär'' ansågs med fog ådagalägga, att Nationernas förbund ännu ej förmådde strängt objektivt handlägga ömtåliga tvister mellan en stormakt och en mindre stat. L. W:son M. V. S—g.

Korfvar, spenamn på den forna stadsvakten i Stockholm och Göteborg.

Korgen, härad och socken i Nordland fylke (före 1919 Nordlands amt), Hemnes pastorat, Indre Helgeland prosteri, Hålogaland bispedömme, Norge. 624,26 kvkm. 1,369 inv. (1920). K. gränsar till Sverige. Storslagen natur. Boskapsskötsel. K. G. G.

Korgtub, *sjöv.* Se Torpedtub.

Korgväxter, *bot.*, namn på fam. *Compositæ*.

Korin, Ogata. Se Lackarbeten, sp. 756.

Kori'tza (Kory'tza), stad i sydöstra Albanien, 20 km. s. v. om Presbasjön; omkr. 24,000 inv. K. besattes under Balkankrigen 1912—13 af grekerna, men tillföll 1913 det nyupprättade furstendömet Albanien. Grekiska epiroter erkände emellertid ej dessa gränsregleringsbestämmelser, utan gjorde uppror och bemäktigade sig i juli 1914 med militärt understöd från Grekland K. Under Världskriget innehades K. mestadels af grekerna, som 1916 införlifvade det med grekiskt civilförvaltningsområde; höjdslätten kring K. utgjorde under 1917 års fälttåg operationsbas för de allierades trupper i Albanien. Då ambassadörskonferensen 1921 tillerkände Albanien 1913 års gränser, blef i följd däraf K. definitivt införlifvadt med Albanien. V. S—g.

Ko'rkeakoski, sko- och läderfabrik, den första i Finland, i Orivesi socken, Tavastehus län, Finland vid K. fors, grundlades 1898. Egare Finska sko-

och läderfabriks-a.-b. (aktiekap. 3,2 mill. mk; tillverkningsvärde 10 mill. mk 1923). O. B—n.

*__Korkfabrikation__ har som viktigaste uppgift vid sidan af buteljkorktillverkningen förfärdigandet af korkisolering emot värme och köld, hvilken beredes af det affall, som uppstår vid tillverkning af korkproppar m. m., samt af den s. k. jungfrubarken, d. v. s. den bark, som skalas de tre första gångerna från ett träd. Vid värmeisolering öfver 300° C. användes asbest, men vid alla lägre temperaturer begagnas numera korkisolering med fördel, sedan fabrikerna expandera korken i de sammanpressade korkisoleringsplattorna. — Buteljkorkstillverkning för hand förekommer numera i blott obetydlig skala, sedan maskinernas konstruktion fullkomnats. De af svensken A. Johnson (urspr. Johansson), som på 1890-talet utvandrade till Förenta staterna, konstruerade sinnrika automatiska borr- och sprundmaskinerna användas numera i en mängd fabriker öfver hela världen. — A.-b. Wicanders korkfabriker, med en dagstillverkning af omkr. 15 mill. korkar, har fabrik (utom på de i hufvudarb. uppräknade ställena) äfven i Warschau samt korkbarksfaktorier i Spanien och Portugal. C. A. W—r.

__Korkisolering.__ Se Korkfabrikation. Suppl.

__Korkrost__, *trädg.*, å äpplen och andra frukter förekommande större eller mindre korkliknande brännfläckar, förorsakade af besprutning med kejsargrönt eller sur bordeauxvätska. G. L—m.

__Korkskabb__, *bot.*, namn på den af *Spongospora* (se d. o.) förorsakade sjukdomen på potatis. Sjukdomen förekommer hos oss hufvudsakligen på västkusten, men har ännu ej uppträdt förhärjande i högre grad. G. L—m.

*__Korn.__ 1. Om sjukdomar hos korn se Helminthocecidier, Helminthosporium, Kornsjuka, Sot, sp. 444, och Sädesrost, sp. 68.

__Korn__ [kå'rn], Artur, tysk fysiker, f. 20 maj 1870 i Breslau, e. o. professor i München 1903—08, sedan 1914 honorärprofessor i matematik och fysik vid tekniska högskolan i Berlin, har gjort sig känd genom uppfinningen af bildtelegrafering (se Telefotograf).

__Korner__ [kå'r-], Hermann, tysk medeltidskronist, d. omkr. 1438, tillhörde dominikanorden, var 1420 läsemästare i Maria-Magdalenaklostret i Lübeck och omtalas omkr. 1437 som magister i den heliga skrift. Han är mest känd genom sin *Chronica novella*, en världskrönika med lokal tendens, som börjar med världens skapelse, går till 1435 och i sina senare partier lägger hufvudvikten vid Lübecks historia och bygger på muntliga meddelanden af samtida. K:s krönika innehåller äfven åtskilligt af intresse för nordisk historia.

*__Kornerup.__ 1. Jakob K. dog 9 mars 1913 i Roskilde. — 2. Ebbe Erland K., den föregåendes son, författare och målare, f. 20 febr. 1874 i Roskilde, gick på konstakademien 1895—99 och var elev af Willumsen och Zahrtmann. Han har fört ett kringflackande lif på resor hela jorden rundt och återgett sina intryck därifrån dels i målningar, dels i en rad halft estetiska, halft etnografiska arbeten, bl. a. *Sydhavsöen* (1917), *Australia* (1918), *Ecuador* (1919), *Peru* (1920), *Indien* (1921) och *Nye Japan* (1922). 2. P. E—t.

__Ko'rnerup__, Valdemar Vincent, dansk målare, f. 1 maj 1865 i Köpenhamn, d. 24 mars 1924, gick på akademien 1881—85 och var elev af Kröyer samt företog sedan vidsträckta resor. Han utställde taflor sedan 1887, i synnerhet figurbilder, bl. a. interiörer af bondstugor. P. E—t.

__Kornfeld__ [kå'rnfelt], Paul, tysk författare, f. 1889 i Prag, tillhör de expressionistiske dramatikerna. I hans abstrakta skådespel *Die verführung* (1916) och *Himmel und hölle* (1919) finnas ej karaktärer, blott själar; afsiktligt vänder han sig ifrån den psykologiska sannolikhetsdramatiken, ty "psykologien säger om människans väsen lika litet som anatomien", och kräfver en ny skådespelartyp, som i sitt spel undviker att imitera kroppsliga realiteter. Öfverjordisk förklaring, sträfvan efter mer än mänsklig godhet och kärlek, förbindas med skräckromantiska och spökfantastiska scenkontraster. *Legende* (1917) slutar med upprättandet af en asyl af salig frid och utopisk ödmjukhet. Komedien *Der ewige traum* (1922) åter visar skepticism genom att teckna det evigt komiska och fruktlösa i alla revolutioner. K:s senaste verk är lustspelet *Palme oder der gekränkte* (1924). R—n B.

*__Kornflugan.__ En kolorerad bild af kornflugan meddelas å pl. I till art. Landtbrukets skadeinsekter.

__Korngold__ [kårngålt]. 1. Julius K., österrikisk musikskriftställare, f. 1860 i Brünn, blef juris doktor i Wien och studerade därjämte musik vid konservatoriet där. Han har sedan 1904 varit E. Hanslicks efterträdare som musikkritiker i "Neue freie presse". I skarpsinne och fin stilkonst väl jämlike med Hanslick, är han fri från dennes formalistiska ensidighet och bl. a. rättvisare mot Wagners tonkonst, f. ö. kritisk mot nutida formupplösande expressionism och impressionism (se dessa ord. Suppl.) inom musiken. På det musikdramatiska området häfdar han särskildt det rytmisk-sångmelodiskas företräde framför långrandig deklamation. Sina samlade operakritiker har han utgett i *Deutsches opernschaffen der gegenwart* (1920) och *Die romanische oper der gegenwart* (1922), hvarpå skola följa hans konsertkritiker samlade. Se uppsats af H. Glimstedt, "En wiensk operakritiker och hans estetik" (i "Ord och bild", 1924). — 2. Erich Wolfgang K., den föregåendes son, tonsättare, f. 29 maj 1897 i Brünn, utbildad i Wien af Rob. Fuchs, A. v. Zemlinsky och H. Grädener, röjde i barnaåren brådmogen musikalisk begåfning, komponerade i sitt elfte år pantomimen *Der schneemann*, som uppfördes i en mängd städer, s. å. en pianosonat, vidare en pianotrio (1909), en 2:a pianosonat och 7 *Märchenbilder* för piano, skådespelsuvertyr och *Sinfonietta* för stor orkester (1911), violinsonat, 2 häften visor, stråksextett, stråkkvartett, enaktsoperorna *Der ring des Polykrates* och *Violanta* (uppförda 1916, i Stockholm bägge 1918), uvertyren *Sursum corda*, musik till Shaksperes "Mycket väsen för ingenting" samt ännu en opera, *Die tote stadt* (1920; med ämne från staden Bruges). K. blef 1919 kapellmästare vid stadsteatern i Hamburg. — Med förbluffande handlag har K. i sin invecklade och massiva teknik inväft element

från äfven de mest ytterliggående moderna försökare i harmonik och kolorit; man påminnes hos honom ömsom om R. Strauss, Debussy, Schönberg, Wagner, Reger, Puccini. Oförfärадt blandar han tonarter om hvarandra, låter heterogena ackord ljuda samtidigt, har sin lust i orolig kromatik, och sångpartierna i hans operor öfverflöda på sådana vanskliga intervallsprång som t. ex. öfverstigande septima, förminskad eller öfverstigande nona och decima. Midt i all denna kyligt verkande förkonstling framträder emellertid en ådra af sinnlig, svällande melodik. 1 o. 2. E. F—t.

Korni'lov [-åff], Lavr Georgievitj, rysk militär, f. 31 aug. 1870 i Oust-Kamenogorsk (Sibirien), d. 31 mars 1918 framför Jekaterinograd, blef 1892 officer vid artilleriet och 1898 vid generalstaben samt användes sedan mest i stabstjänst i Turkestan. Han deltog med utmärkelse i kriget med Japan 1904—05. Öfverste vid generalstaben 1905, var han 1907—11 militärattaché i Kina, blef 1911 chef för ett skarpskytteregemente, s. å. generalmajor och chef för ett kommando i Asien och 1913 brigadchef. Efter Världskrigets utbrott blef han i aug. 1914 chef för 48:e inf.-divisionen i norra delen af Karpaterna, hvilken han med stor utmärkelse förde. I april 1915 blef han sårad och råkade i österrikisk fångenskap. Han lyckades dock komma undan i aug. 1916 och återvände till Ryssland. S. å. blef han generallöjtnant och chef för 25:e armékåren. Efter revolutionens utbrott i mars 1917 ställde K. sig till den nya styrelsens förfogande och blef chef för Petersburgs militärområde. I maj s. å. afgick K. åter till hären som chef för 8:e armén och deltog i anfallet i Galizien i juni. I juli s. å. fick han öfvertaga befälet öfver sydvästra fronten och efter Brusilovs afskedande (1 aug.) blef han högste befälhafvare öfver hela ryska krigsmakten. K. ingrep med kraft mot självsväldet och upplösningen inom hären, hvarigenom han ådrog sig de nye maktinnehafvarnas missnöje. Han beslöt sig då med stöd af andra högre officerare för en statskupp, sände 8 sept. Kerenskij, den verklige statsledaren, uppmaning att till honom öfverlämna all civil och militär makt. Kerenskij vägrade och förklarade K. afsatt den 9. Denne gjorde då formligt uppror och sände trupper mot Petersburg, men då dessa slutligen (den 12) vägrade följa K:s underbefälhafvare general Krymov, gaf sig K. fången (den 14) i Mohilev. K. lyckades dock 2 dec. fly ur fängelset i Bychov och slöt sig till kosackgeneralen Kaledin i södra Ryssland. Flera strider utkämpades under vintern med bolsjevikregeringens trupper, och i en sådan stupade K. C. O. N.

***Kornmalen.** Se fig. 9 å pl. II till art. Landtbrukets skadeinsekter.

Kornmod [kårnmåd], da., kornblixt (se Blixt, sp. 702).

Kornsjön, Norra, Mellersta och Södra, sjöar på gränsen mellan Dalsland, Bohuslän och Norge, de båda öfversta belägna på 140 m. höjd, med en areal af tills. omkr. 20 kvkm., afrinna genom Kynne älf till Bullaresjöarna. O. Sjn.

***Kornsparfven** kallas ock kornlärkan.

Kornstad, härad och socken i Möre fylke (före 1919 Romsdals amt), Kvernes pastorat, Ytre Nordmöre prosteri, Nidaros bispedömme, v. om Kristiansund, Norge. 66,24 kvkm. 1,774 inv. (1920). Jordbruk och fiske. K. G. G.

Kornvallmo, *bot.*, namn på *Papaver Rhœas*.

***Kornvifveln.** Se fig. 8 å pl. I till art. Landtbrukets skadeinsekter.

Kornvärdeenhet, *landtbr.* Se Fodervärde. Suppl.

Kornö, Stora och Lilla, två öar om tills. 2 kvkm., i Lyse socken, Bohuslän, 3 km. nordväst om Lysekil. Båda öarna ha fiskelägen med resp. 150 och 125 inv. På Lilla K. inträffade våren 1919 en svår minolycka. O. Sjn.

***Korolenko,** V. G., dog 25 dec. 1921 i Poltava.

Korologisk växtsociologi. Se Växtgeografi, sp. 478.

Koromandelkrusbär, *bot.* Se Oxalidaceæ.

Korōnis (grek. *Κορωνίς*), *grek. myt.*, dotter af konung Flegyas (se denne), var moder till Asklepios (se denne), guden Apollons son. Hon dödades af Apollon eller hans syster Artemis på grund af otrohet. Det var den hvita korpen, som angaf henne; därefter ändrade guden fågelns färg till svart.

Korošec [kårå'ʃets], Anton, slovensk politiker, f. 12 maj 1872 i S:t Georgen an der Stainz i Steiermark, blef 1895 katolsk präst, invaldes 1906 i österrikiska riksrådet och blef där ledare för den grupp inom slovenska folkpartiet, som gick längst i autonomiträfvanden. Han blef 1917 inom riksrådet ledare för en jugoslavisk parlamentarisk klubb med beslöjadt oafhängighetsprogram (se Jugo-Slavien. Suppl., sp. 819), anknöt, till en början hemliga, förbindelser med den utomlands verksamma Jugoslaviska kommittén och blef sommaren 1918 ordf. i Jugoslaviska nationalrådet, hvilket vid österrikiska monarkiens sönderfallande i okt. s. å. provisoriskt öfvertog styrelsen öfver dess jugoslaviska landsdelar. K. deltog med Trumbić och serbiske konseljpresidenten Pašić i förhandlingarna i Genève nov. s. å. om bildandet af en ”treenig” jugoslavisk stat och blef efter dennas konstituerande (1 dec.) vice konseljpresident under Pašić samt kvarstod sedan i flera ministärer till aug. 1920 som jugoslavisk trafikminister. I Jugo-Slaviens parlament är han ledare för ett af de många partierna, ”Jugoslaviska klubben”. V. S—g.

Korpholmen, liten ö utanför Oxelösund med en 1915 uppförd blixtfyr på 58° 40′ 40″ n. br. och 17° 8′ 53″ ö. lgd fr. Gr. E. A—t.

***Korpilaks** omfattar, sedan Muurame socken (se d. o. Suppl.) afskilts, 661 kvkm. 7,389 inv. (1922). K. hör numera till Tammerfors stift. O. B—n.

***Korpilombolo.** 1. K. bildar nu eget pastorat i Luleå stift, Norrbottens norra kontrakt. 153,580 har. 2,374 inv. (1924). Där finnas två arbetsstugor, af hvilka den ena är afbildad i art. Arbetsstuga. Suppl. — 2. Tingslaget omfattar 324,370 har. 4,200 inv. (1924). Tärendö blef eget pastorat 1 maj 1916 och K. 1 maj 1920. 1—2. E. A—t.

Korpimäki, Stora, ett 706 m. högt berg i Los socken, Hälsingland, nära gränsen till Härjedalen och Orsa finnmark. Stora K. är Gäfleborgs läns högsta berg. O. Sjn.

Korpiselkä [kå'r-], kommun och grekisk-rysk församling i Viborgs län, Finland, Salmis' domsaga och härad. Den evangelisk-lutherska befolkningen hör

till K. bönehusförsamling under Soanlaks pastorat. 1,309 kvkm. 3,614 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

*Korpo. 1. K. hör i kyrkligt afseende numera till Borgå (svenska) stift. 2,594 inv. (1922), svensktalande. O. B—n.

*Korpral. 1. Graden distinktionskorpral kallas sedan 1914 furir.

Korpuskulärstrålar, *fys.*, strålar, som uppkomma därigenom, att mycket små partiklar, korpuskler (se d. o.), utsändas med stor hastighet. Namnet användes först om strålar, som utgjordes af elektroner (se d. o., *fys.*), nämligen katod- och β-strålar, men begagnas numera äfven om α-strålar och kanalstrålar, som bestå af en eller flera laddade atomer i hastig rörelse. Jfr Strålning, sp. 401, Kanalstrålar, Katodstrålar, Radioaktivitet, sp. 868—870, samt Fysik. Suppl., sp. 1108. E. R—dt.

*Korrelation, *biol.* Se äfven Descendensteori. Suppl. — 2. (Kovariation) En inom den matematiska statistiken använd beteckning för mätning af den eventuella samvariationen mellan två sammanställda fenomen, vanligen uttryckt i grader mellan 0 och + 1 (respektive — 1): korrelationskoefficient. K. A. E—n.

Korrelativ, Korrelativa ord, *gramm.*, ord, som hänvisa på hvarandra. Se Korrelat.

Korrespondensprincip, *fys.*, en af dansken N. Bohr vid beräkning af svängningstalen för atomernas ljusstrålning använd princip, hvilken anger, att de svängningstal, som enligt kvantteorien utsändas från elektroner, som röra sig mellan de yttersta stationära banorna i atomen (se Atommodell, sp. 356, Bohr, N., och Fysik, sp. 1110, alla i Suppl.), korrespondera med dem, som beräknas ur den klassiska elektrodynamiken, tillämpad i Lorentz' elektronteori (se Lorentz, H. A.). Korrespondensprincipen skulle alltså ange åtminstone ett formellt samband mellan dessa båda teorier i gränsen för låga svängningstal, hvilket af Bohr lagts till grund för vidare beräkning af möjligheten för elektroners öfvergång mellan öfriga stationära banor och däraf följande strålningsutsändning. E. R—dt.

Korrespondensundervisning, en på senare årtionden införd form för kunskapsspridning, som skötes genom s. k. korrespondensinstitut, i allmänhet taget på sätt, som exemplifieras af nedanstående redogörelse. Korrespondensundervisningen i Sverige grundlades 1898 af H. S. Hermod (se denne. Suppl.). Undervisningen efter Hermodssystemet är fotad på tryckta bref i oktavformat om 8—32 sidor. Till hvarje undervisningsbref fogas ett särskildt fråge- eller uppgiftsbref med frågor och uppgifter öfver det motsvarande brefvets innehåll. Då en elev anmäler sig till någon kurs, erhåller han två undervisnings- (och fråge-)bref jämte noggranna föreskrifter, hur han skall studera brefven. Så snart han studerat det första undervisningsbrefvet, lägger han det å sido, tar fram sitt frågebref och besvarar hvarje fråga i den ordning, hvari den förekommer. Sedan han också löst de i frågebrefvet föreskrifna uppgifterna, insändas dessa till korrespondensinstitutet för granskning. Där rättas alla fel och göras sådana anmärkningar och förklaringar, att det blir möjligt för eleven att fullt förstå ämnet i fråga. I vissa ämnen tillämpas bl. a. ett system med tryckta kort, innehållande talrika exempel till belysning af regler, som eleven felat emot, hvarjämte särskilda repetitionsbref tillsändas dem, som visat sig icke ha tillräckligt inhämtat grunderna. Sedan eleven insändt sina svar till frågebrefvet n:r 1, börjar han studera undervisningsbrefvet n:r 2. Då de granskade svaren till bref n:r 1 återsändas från institutet, skickas samtidigt undervisningsbrefvet n:r 3 med tillhörande frågebref, o. s. v. På detta sätt har eleven alltid ett bref till hands att studera, under det att svaren och lösningarna till det föregående granskas. För vidare belysning af saken må anföras de ämnesgrupper, som vid det nämnda korrespondensinstitutet förekomma, näml. merkantil afdelning, språkafd., maskinteknisk afd., elektroteknisk afd., byggnadsteknisk afd., realafd., studentafd., fackskoleafd., juridisk afd., landtbruksafd., tecknings- och målningsafd. och afd. för själskultur.

Framför andra undervisningsformer har undervisning per korrespondens den fördelen, att den tvingar eleven till eget självständigt arbete. I vanliga skolor med muntlig undervisning är det läraren, som drifver på eleverna, men korrespondenselevens framsteg äro mycket beroende af dennes egen energi och samvetsgrannhet. Korrespondensundervisningen verkar därför uppfostrande. Eleven bibringas ej blott ett visst mått af kunskaper, utan han vänjes äfven småningom vid att själf planera och arbeta för vidare utveckling på egen hand.

*Kors. 1. Spörsmålet, huruvida stycken af Kristi kors bevarats till våra dagar, har ofta nog dryftats. I en mängd medeltidskyrkor, utländska och äfven svenska, samt i museer finnas eller ha funnits relikgömmor med påstådda bitar af detta "Herrans trä". En fransk arkitekt, Ch. Rohault de Fleury, offentliggjorde 1869 (i en afh. om Kristi pinoredskap) resultatet af sina vidlyftiga undersökningar om alla dessa i olika länder befintliga eller förtecknade korsreliker. Han fann det stora flertalet utgöras af ytterst tunna flisor eller spån; enligt mikroskopisk undersökning af många sådana lär träslaget ha varit ett slags tall. Enligt beräkning af korsets storlek skulle totalvolymen af alla kända korsreliker uppgå till blott $^1/_{18}$ af det forna korsets volym. Antalet reliker utgör således intet hinder för deras äkthet. Nu återstår frågan, om man lyckats återfinna och bevara Kristi kors. Kejsar Konstantin den stores moder Helena företog 326 e. Kr. (enligt Ambrosius m. fl. samtida skildrare) gräfningar på Golgata vid Jerusalem och skall då ha påträffat tre kors, däribland Kristi, igenkändt på den vidfästa inskriftstaflan. Korset tycks sedan ha delats sönder i större och mindre stycken, hvaraf en ansenligare del kvarlämnats i Jerusalem och det öfriga fördelats mellan Rom, Konstantinopel och andra platser för att sedan ånyo styckas i mindre delar, hvilka som högsta rangens dyrgripar spredos öfver hela den kristna världen. Dessas äkthet liksom verkligheten af hela förloppet står gifvetvis alltjämt i vida fältet. Jfr uppsats af H. Fleetwood i "Svenska dagbladet" 3 april 1920.

Korsarf. Se Ärftlighet, sp. 1256, samt Könsbestämning. Suppl.

*Korsband. Beträffande de skriftliga anteckningar, som äro medgifna i korsband, ha under de senare åren inträdt vissa förändringar, hufvudsakligen som följd af beslut vid världspostkongressen i

Madrid 1920. — *Utgifvarkorsband* får enligt förordn. 17 juni 1916 af tidningsutgifvare användas, äfven om tidningen icke är förskrifven hos utgifvaren, d. v. s. som utgifvarkorsband kunna äfven sändas t. ex. reklamnummer. I samband härmed bortföll bötesbestämmelsen för missbruk af rätten att sända utgifvarkorsband. I viss mån som en följd af utvidgningen af sistnämnda sätt afskaffades genom beslut af 1919 års riksdag de s. k. vanliga tidningskorsbanden. Korsband, innehållande tidning, drar således, när fråga icke är om utgifvarkorsband, samma porto som annat trycksakskorsband. — Inrikes portot för korsband är f. n. 5 öre per 50 gr. eller del af 50 gr.; minsta afgiften är dock för affärshandling 15 öre och för varuprof 10 öre. Högsta medgifna vikt är 1 kg. för trycksaker och affärshandlingar samt 500 gr. för varuprof. — Om masskorsband se d. o. Suppl. E. G—e.

***Korsbenet,** *anat.* Se ock Ryggrad, sp. 1338.

Korsblomman, kristlig kalender, utgafs i Stockholm årligen 1865—1921 (till julafna) och redigerades 1865—1902 af Lina Berg (se Berg 2, sp. 1432), född Sandell (sign. L. S.), därefter af Efr. Rang t. o. m. 1921. Den utkom 1865 –75 på A. L. Normans, 1876—1905 på Z. Hæggströms och 1906—21 på Evangeliska fosterlandsstiftelsens förlag.

Korsbo, *bot.*, annat namn på *Senecio vulgaris.*

Korsdrag. Se Luftväxling, sp. 1323.

Korsfararne (*Die kreuzfahrer*), verkningsfullt riddardrama af Kotzebue (se denne, sp. 1154).

Korshavn. 1. Bukt af Kattegatt s. om Fyns hoved med anlöpningsplats för fartyg af 4,5 m. djupgående. — 2. By och landningsplats på Avernakö. 1—2. P. E—t.

***Korsholm.** — 4. Kontrakt under Borgå (svenska) stift, Finland, omfattar Mustasaari, Replot, Kveflax, Malax (med Petalax kapell), Bergö, Solf, Vörå, Maxmo och Oravais pastorat. O. B—n.

Korskovall, *bot.* Se Melampyrum.

***Korsnäs.** Det stora sågverket vid Kastet nedbrann 1923, men återuppbyggdes omedelbart och fick en synnerligen modern utrustning. Det har 16 snabbgående ramar och 6 kantverk. Särskildt anmärkningsvärda äro de automatiska sorterverken för det sågade virkets uppdelning i dimensioner och kvaliteter på ett hundratal järnvägsvagnar. — För att tillvarataga virke, som hotar att sjunka i flottleden eller ej hinner nedforslas under säsongen, har en 6-ramig såg 1911 anlagts vid K. Den sammanlagda årstillverkningen af sågade och hyflade trävaror är omkr. 30,000 stds. Sulfitfabriken (anlagd 1910) tillverkar nu 35,000 ton och är belägen vid Karskär liksom den 1914 anlagda sulfatfabriken om 25,000 tons tillverkning. 1919 uppfördes vid Karskär en af landets största spritfabriker med en tillverkning af 1¾ mill. liter 96-procentig sprit. 1924 anlades där äfven ett pappersbruk för tillverkning af 4,500 ton sulfit- och sulfatpapper. Sammanlagda arealen produktiv skogsmark tillhörig Korsnäs a.-b. är nu omkr. 200,000 har, hvaraf 150,000 i öfre Dalarna och 50,000 i Gäfletrakten. Aktiekapitalet är nu 21 mill. kr. Jordbruks- och skogsfastigheterna äro taxerade till 28,563,800 kr. och annan fastighet (industrianläggningarna) till 11,086,200 kr. Hufvudkontoret ligger vid Bomhus inom Gäfle stad. O. Sjn.

Korsnäsfjärden. Se Åland, sp. 984.

***Korsspindlar,** *zool.* Se äfven Spindelgift.

Korsväxter, *bot.*, namn på fam. *Cruciferæ.*

***Korsör** hade 1921 med förstäder 9,847 inv. P. E—t.

***Kortbref** saluhållas f. n. (1924) i valörer å 15 öre och 10 öre (för lokalkorrespondens). Priset följer brefportot. I vissa främmande länders postverk lägger man därutöfver på en särskild afgift för själfva kortbrefvet. E. G—e.

Kortege [kårtē∫], nyare svensk form för cortège (se d. o.). Ordet används särskildt om en följd af vagnar vid högtidliga tillfällen (kunglig kortege, bilkortege o. s. v.).

***Kortfors.** Rörelsen är nu nedlagd.

Kortkvistrunor. Se Runor, sp. 1215.

Kortstjärtad papegoja, *zool.* Se Papegojor, sp. 1484.

***Kortstämplingsafgift.** Den är genom k. kung. 13 juni 1919 höjd till 1 kr. för hvarje kortlek. Befattningen med stämpelafgiften för spelkort och kortstämplingens verkställande öfvertogs enligt k. kung. 23 dec. 1914 af Generalpoststyrelsen. Inkomsten af kortstämplingen uppgick 1923 till något öfver 400,000 kr. E. G—e.

***Kortörade ufven,** *zool.* Se Ugglor, sp. 853.

***Korum,** Felix, dog 4 dec. 1921 i Trier.

Kōrus (lat. *cho'rus*, krets af sjungande personer; jfr Kor 1 och Kör). I korus, samstämmigt, med enhälliga tillrop.

Kory'tza. Se Koritza. Suppl.

Korzenio'wski [kårsen-], Theodor Joseph Conrad, polsk-engelsk författare under pseudonymen Conrad (se d. o., äfven i Suppl.).

***Kos** hade 1912 14,570 inv., hvaraf 10,550 greker och 4,000 turkar. Liksom de öfriga Tolföarna ockuperades K. af italienarna under Tripoliskriget 1912 och hålles alltjämt (sept. 1924) besatt af dem. Jfr Tolföarna. Suppl.

***Kosacker.** Vid ryska revolutionen 1917 afskaffades den dittills storfursten-tronföljaren tillkommande värdigheten af ”hetman öfver alla kosacker”. Kosackregementena anslöto sig först allmänt till revolutionen, men rörelsen för den gamla regimens återställande vann sedermera rätt liflig anslutning bland kosackerna, och på flera håll bildades dessutom af centralregeringen oberoende kosacksamhällen under egna hetmaner. Efter de ”hvite” generalernas nederlag har småningom sovjetsystemet assimilerat de löst organiserade kosacksamhällena. V. S—g.

Kosch [kå∫], Robert, tysk militär, f. 5 april 1856 i Glatz, blef officer vid infanteriet 1874, öfverste 1905 och befordrades till generallöjtnant och chef för 10:e inf.-fördelningen 1912. I okt. 1914 blef han chef för 1:a armékåren, som han förde på östfronten, och i aug. 1916 general af infanteriet och chef för Donauarmén, hvilken han förde under fälttåget i Rumänien. Från april 1918 till krigets slut förde han armébefäl i Syd-Ryssland. H. J—dt.

***Koschmin** (po. *Kozmin*) tillhör numera Polen.

Kościan, officiella polska namnet på Kosten. K. är namn äfven på ett distrikt i polska vojevodskapet Poznań med 48,631 inv. (1921).

***Kosciuszko,** T., föddes ej i Warschau, utan på ett gods invid byn Mereczewszczyzna i nuv. polska vojevodskapet Nowogrodek.

*__Kosenitzy__ tillhör nu Polen, vojevodskapet Kielce. 6,878 inv. (1921). K. är namn äfven på ett distrikt i vojevodskapet Kielce. 124,097 inv. (1921).

*__Koser__, R., dog 25 aug. 1914 i Berlin. Han skref ytterligare bl. a. en populär, i 275,000 ex. spridd skrift *Aus dem leben Friedrichs des grossen* (1912) och *Geschichte der brandenburgisch-preussischen politik*, I (1913; omfattar tiden till 1648). En samling af K:s uppsatser och föredrag, *Zur preussischen und deutschen geschichte*, utgafs postumt 1921.

__Košice__ [kå'jitse], ty. *Kaschau*. 1. Distrikt (*župa*) i Tjecho-Slovakien. 11,525 kvkm. 599,643 inv. (291,686 män och 307,957 kvinnor), 52 på 1 kvkm. (1921). Af befolkningen voro 356,322 af tjecho-slovakisk, 75,603 af ukrainsk, 99,318 af ungersk, 31,011 af judisk, 18,301 af tysk, 1,550 af polsk och 3,178 af annan nationalitet (1921). 301,259 voro romerska katoliker, 169,426 grekiska katoliker, 46,873 reformerta, 29,378 protestanter och 2,021 grekiska orientaler. — 2. Hufvudstad i distriktet K. 52,898 inv. (1921). Se K a s c h a u.

__Ko'skenniemi__, V e i k k o A n t e r o (eg. F o r s n ä s), finsk skald och litteraturforskare, f. 8 juli 1885 i Uleåborg, student 1903, filos. kandidat 1907, hufvudredaktör för tidskriften ''Aika'' i Helsingfors 1912—22, 1921 professor i litteraturhistoria vid Åbo finska universitet. K. debuterade 1905 med en diktsamling *Runoja* och har utgett ytterligare fyra samlingar lyrik *Valkeat kaupungit* (Hvita städer; 1908), *Hiilivalkea* (Koleld; 1913), *Elegioja* (Elegier; 1917) och *Sydän ja kuolema* (Hjärtat och döden; 1919) samt de berättande dikterna *Hannu* (1913) och *Nuori Anssi* (1918; ''Den unge Anssi'', 1919). K:s lyrik företer inga särskildt finsknationella drag; den är snarast påverkad af fransk litterär kultur och antik diktkonst. Stämningsinnehållet har en pessimistisk anstrykning; han är en drömmare och grubblare, en nattens och ensamhetens sångare. K. räknas bland den nya finska litteraturens mera betydande skalder; hans dikt har en för finsk poesi ovanligt ordknapp och artistiskt genomarbetad form. K. har skrifvit en roman, *Konsuli Brennerin jälkikesä* (1916; ''Konsul Brenners indiansommar'', s. å.), de förträffliga reseböckerna *Kevätilta Quartier Latin'issä* (En vårkväll i Quartier latin, 1912) och *Runon kaupunkeja* (Diktens städer, 1914) och äfven utöfvat en betydelsefull verksamhet som litteraturkritiker och essayist; valda litterära studier äro samlade i *Kirjoja ja kirjailijoita* (Böcker och författare, 1916, 1918, 1921) och *Roomalaisia runoilijoita* (Romerska skalder, 1919), hvarjämte han utgett en bok om Alfred de Musset (1918) och utfört ett antal öfversättningar af utländsk litteratur. H. N—m.

*__Koskull__. — 4. A. G. K. Hans målning *Kyrkstötens kollekt* är återgifven i art. K y r k v a k t a r e.

__Koskötarskola.__ Se K r e a t u r s s k ö t a r s k o l o r. Suppl.

__Ko'smos__ (grek., världen), årsbok, sedan 1921 utg. af Svenska fysikersamfundet (se d. o. Suppl.).

__Kosmozoë-hypotesen__ (af grek. *ko'smos*, världen, och *zoë*, lif), Preyers, Arrhenius' m. fl:s antagande, att lifvet på jorden ej uppstått genom självalstring, utan att frön därtill kommit genom kosmiskt stoff. Jfr P a n s p e r m i.

*__Kosovo__ afträddes af Turkiet genom freden i London (30 maj 1913) och delades mellan Albanien, Montenegro och Serbien samt tillhör sedan 1919 Jugo-Slavien.

*__Kosovo polje__ ligger nu i Jugo-Slavien. Under Världskriget blef serbiska hufvudarmén under kronprins Alexander 23—24 nov. 1915 vid K. fullständigt slagen och sprängd af de förenade österrikiska, tyska och bulgariska arméerna under v. Mackensen. Se V ä r l d s k r i g e t, sp. 198. H. J—dt.

*__Kossel__, A l b r e c h t, är ledare af det 1920 i Heidelberg inrättade institutet för ägghvitforskning.

*__Kossinna__, G., grundlade 1909 Gesellschaft für deutsche vorgeschichte, är dess preses och utger dess publikation ''Mannus''. Bland K:s senaste skrifter märkas *Die herkunft der germanen* (1911; 2:a uppl. 1920), *Die deutsche vorgeschichte* (1912) och *Die indogermanen*, I (1921).

*__Kossuth.__ — 2. K. F e r e n c z dog 25 maj 1914 i Budapest. Han var under sina sista år sjuklig och tog föga del i det politiska lifvet. Vid oafhängighetspartiets återförening 1912 valdes han till dess hederspresident.

*__Kosta.__ 1. Jfr äfven artikeln G l a s f a b r i k a t i o n. Suppl., jämte tillhörande planscher.

*__Kosta järnväg__ är fr. o. m. 1916 efter omräkning 29,7 km., hvaraf sträckan Lessebo—Kosta 16,0 och sträckan Kosta—Måleråsa södra 13,7 km. F. P.

__Kostakar.__ Se L a d u g å r d, sp. 776.

__Kostall.__ Se L a d u g å r d och S t a l l.

__Kosta revir__ [kω̄-], af Smålands distrikt, Kronobergs län, omfattar af Uppvidinge härad Ekeberga, Lenhofda, Älghults, Algutsboda, Hälleberga och Herråkra socknar; af Konga härad Hofmantorps, Långasjö, Nöbbele, Linneryds, Elmeboda och Ljuders socknar äfvensom den inom Furuby socken belägna delen af kronoparken Heda. Reviret, som är indeladt i 5 bevakningstrakter, omfattar en areal af 18,126 har allmänna skogar (1920), hvaraf 8 kronoparker med sammanlagdt 13,145 har areal. S—r.

*__Kosteloryzo__ är nu det vanliga namnet på ön Meis (dock skrifves namnet numera vanligen C a s t e l l o r i z z o) och omfattar 3 kvkm. med 2,742 inv., hvaraf 40 muselmaner (1920). Hufvudort är Mandraki, äfven kalladt K.

Om K. stadgas i freden i Lausanne (24 juli 1924), att Turkiet till Italiens fördel afstår sina rättigheter till ön (liksom till de likaledes af Italien ockuperade Tolföarna; se d. o. Suppl.).

*__Kosten__, officiellt *Kościan*, tillhör nu Polen, vojevodskapet Poznań. 8,000 inv. (1921).

__Kostympjäs__, teaterpjäs, som, i anläggningen eller ock i uppsättning och utförande bygger sin verkan till väsentlig del på uppvisandet af praktfulla dräkter, vare sig från äldre tidsskeden eller ultramoderna.

*Koswig. Det vid K. resta monumentet är afbildadt i vidstående figur.

Monumentet vid Koswig.

Kotarnin, *farm.* Se Styptica.

Kothen, Karl Axel von, friherre, brorson till den i hufvudarb. nämnde Kasimir v. K., musiker, f. 15 aug. 1871 i Fredrikshamn, student 1894, studerade vid Helsingfors' musikinstitut och i utlandet, främst Rom, sång och musik samt uppträdde som sångare vid konserter i hem- och utlandet. Han är lärare i solosång vid ofvannämnda institut sedan 1908 och har komponerat en symfoni i A dur, en svit i C dur samt många kantater, kör- och solosånger. T. C.

Koti, sultanat. Se Kutei.

Kotilainen [kå'-], Otto, finländsk musiker, f. 5 febr. 1868, af finsk börd, elev af Helsingfors' musikinstitut, gjorde sedan kompositionsstudier i utlandet, är sedan 1902 lärare vid Helsingfors' folkskolor och sedan 1910 musikteorilärare vid musikinstitutet samt har verkat som musikrecensent och anförare af blandade körer. K. har komponerat orkesterdikter, en kantat, solo- och körsånger, violin- och pianostycken samt åtskillig skådespelsmusik.

*Kotka hade 12,552 inv. 1922. K. har snabbt utvecklats till ett af Finlands mest betydande industrisamhällen och dess främsta exporthamn. Dels i själfva staden, dels i Kymmene angränsande landskommun äro många industriella företag belägna; bland dem märkas främst A.-b. W. Gutzeit & co:s anläggningar: Norska sågen samt Hietanen och Hovinsaari sågar (årstillverkning omkr. 60,000 stds), sulfatcellulosafabrik (omkr. 30,000 ton) med tillhörande kemisk fabrik för tillverkning af terpentin, träsprit, såpa m. m., lådfabrik m. m.; vidare Halla a.-b:s (dotterbolag till Kymmene a.-b.; se Kymmene 5, äfven i Suppl.) sågar å Halla och Jumalniemi (tillv. omkr. 40,000 stds) samt sulfatcellulosafabrik (tillv. 9,000 ton); anläggningarna å Karhula (se d. o. Suppl.), Sörnäs a.-b. tillhöriga Sunila såg (tillv. 15,000 stds), K. sulfatcellulosafabrik (tillv. 7,000 ton; egare A.-b. K. sulfatcellulosa), K. mekaniska verkstad, K. sockerfabrik (egare: Finska socker-a.-b.) samt statens 1922 grundlagda superfosfatfabrik. Staden erhåller elektrisk energi från Anjala fors (se Ingerois. Suppl.). Exporten från de vid Kymmene älf och Savolaksbanan belägna industriföretagen går i regel öfver K., och jämväl för en del af östra Finlands exportgods utgör K. skeppningsort på grund af de obekväma lastningsförhållandena i Viborg. 1923 besöktes K. hamn af 1,895 fartyg om 1,1 mill. reg. ton netto. Äfven som importort har K. under senaste tid fått ökad betydelse. — 1915 afskildes K. från Kymmene till självständigt pastorat, Nyslotts stift. Se H. Hultin, "K. stads historia" (1904). O. B—n.

Kotle'ttfisk, *zool.* Se Hafs-katt. Suppl.

Koto, *mus.*, japanskt harpinstrument. Se Japansk musik. Suppl.

Kotokkaise. Se Kåtokaise. Suppl.

Ko'toko, negerstam Se Makari.

Kotri, *zool.* Se Trädskatesläktet.

*Kotsiubinskij, M., dog 1913.

Kottonisēring (af eng. *cotton*, bomull), *text.*, det förfaringssätt, hvarigenom bastfibrer, hufvudsakligen lin och hampa, genom utlösning af inkrusterande ämnen (d. v. s. ämnen, hvilka sammankitta elementarfibrerna), uppdelas i elementarfibrer (enkelceller), så att de kunna spinnas på samma sätt och under användning af samma maskiner, som nyttjas för spinning af bomull. Förutsättning härför är, att elementarfibrerna ha tillräcklig längd. Denna förutsättning uppfylles endast af ett fåtal bland de vanliga bastfibrerna. — För kottonisering af lin och hampa ha i Tyskland under och efter Världskriget utarbetats praktiskt användbara metoder, som synas kunna ge upphof till en ekonomiskt lönande industri. De grunda sig på bearbetning af mindervärdigt affall från lin- och hampberedningen (blånor, affall från kamningen), frölin (springlin) och mindervärdig hampa. Kottonisering genomföres efter olika metoder. Enligt af tyska forskningsinstitutet för textilindustri i Dresden utarbetadt förfaringssätt uppmjukas fibermaterialet, behandlas därefter med klorgas och slutligen med utspädda alkalilösningar. Enligt Possaner uppmjukas fibermaterialet i vatten till begynnande jäsning, hvarefter de inkrusterande ämnena hydrolyseras eller sönderdelas med utspädda syror, hvarpå följa kokning med utspädda alkalilösningar och slutligen indränkning med såplösning eller oljeemulsion. Dessa två förfaringssätt jämte de af Gminder och Kempf utarbetade synas vara de, som fått praktisk användning.

Kottoniseradt lin och dito hampa kunna lätt blekas och färgas. Fibrerna äro tämligen korta, medellängd omkr. 10 mm., och ha icke särskildt god spinnstruktur. De spinnas därför bäst i blandning med bomull. Blandade med lika del bomull, synas de utan svårighet kunna spinnas till garn af upp till engelskt finleksnummer 20 (bomullsnummer). Väfnader tillverkade af sådant garn likna närmast vanligt halflinne, men äro mjukare och ha icke lika hög afslitningskraft som halflinne. S. K—r.

Kotyāi'on, stad. Se Kutaia.

Ko'tys l. Kotyttō, *myt.*, tracisk fruktbarhetsgudinna, besläktad med Cybele.

Koueme, *bot.* Se Telfairia.

Kouilou [koilo], stad. Se Kuilu.

Kousïn, *farm.* Se Kusso.

Kousnezova, Maria. Se Kusnezova. Suppl.

Kouvola [kå'ovåla], köping och församling i Viborgs län, Finland; pastorat under Fredrikshamns kontrakt, Nyslotts stift. K. afskildes 1921 från Valkeala. 3,745 inv. (1922). O. B—n.

Kovale'vskij, Maksim, rysk vetenskapsman och politiker, f. 1851 i Charkov, d. i april 1916 i Petersburg, var broder till de i hufvudarbetet omnämnde Aleksandr och Voldemar K. Efter studier vid Charkovs universitet och i utlandet blef han lärare i allmän statsrätt vid Moskvas universitet, men berövades 1887 af politiska skäl sin lärarbefattning och vistades därefter utomlands till 1904. Han föreläste 1887 vid Stockholms högskola, 1888 i Oxford, var därefter i flera år professor vid universitetet i Bruxelles och föreläste äfven i samhällsvetenskap, rysk civilrätt m. m. vid högskolor i Paris och San Francisco. Efter sin återkomst till Ryssland blef K. 1905 anställd som lärare vid polytekniska institutet i Petersburg. Han tog liflig del i den framstegsvänliga politiska rörelsen, slöt sig till kadettpartiet, var 1906 medlem af första riksduman och valdes senare till medlem af riksrådet. Bland K:s skrifter märkas förutom två större arbeten på ryska (Den moderna demokratiens uppkomst; Europas ekonomiska utveckling) *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété* (1890), *Droit coutumier ossétien* (1893), *Le régime économique de la Russie* (1898) *La fin d'une aristocratie, ou Chute de la république de Venise* (1899), *La crise russe* (1906), *L'agriculture en Russie* (s. å.), *La France économique et sociale à la veille de la révolution* (2 bd, 1909—11) och *La Russie sociale* (1914). V. S—g.

***Kowalski-Wierusz,** A. von, dog 16 april 1915 i München. G—g N.

Kovariation. Se Korrelation 2. Suppl.

***Kovařovic,** K., dog 5 dec. 1920.

Koweit. Se Kueit.

***Kovel,** officiellt Kowel, tillhör nu Polen, vojevodskapet Wołyń. 20,829 inv. (1921). Under Världskriget intogs K. 23 aug. 1915 af en österrikisk kavallerikår och hölls besatt af de allierade till krigets slut. 28 juli—4 nov. 1916 utkämpades i trakten s. ö. och ö. om K. förbittrade strider (''slaget vid K.'') mellan delar af ryska armégruppen Brusilov, som förgäfves sökte återtaga den strategiskt viktiga staden, och delar af tysk-österrikiska armégruppen Linsingen. 8 febr. 1919 utrymdes slutligen K. af tyskarna. Jfr Världskriget, sp. 193 och 207. H. J—dt.

***Kovero,** socken, heter numera Tuupovaara (se d. o.). O. B—n.

Koviljača, badort. Se Loznica.

***Kovno** (lit. *Kaunas*, ej Kauna). 1. Det forna ryska guvernementet K. ingår numera i republiken Litauen och är där uppdeladt på 6 å 7 distrikt, bland dem distriktet K., omfattande trakten omkring staden K. (själf är denna en autonom stadskommun). — 2. Staden K. tillhör numera republiken Litauen och är säte för dess regering. 90,300 inv. (1922). Under Världskrigets första skede förstärktes K:s befästningar (7 fort på vänstra och 4 på högra flodstranden) genom anläggning af starka fältbefästningar i framskjutna ställningar. Emellertid blefvo ryssarna i juli 1915 slagna af tyskarna under v. Eichhorn n. v. och s. v. om K., och sedan utkämpades strider v. om fästningen från den 29 i s. m., hvarunder ryssarna trängdes allt närmare denna. Fästningens eröfring uppdrogs af en belägringskår under general Litzmann. Tyskarna öppnade 8 aug. eld mot fästningens försvarsverk, och sedan ryska anfall afvisats den 10 och 14, togos 8 af de ofvannämnda ställningarna med storm den 15, hvarefter under den 16—18 först forten på sydvästfronten, så de på nordfronten och på den östra samt slutligen äfven sydfrontens fort och därmed också staden eröfrades; därvid föllo 20,000 fångar, 600 kanoner m. m. i tyskarnas händer. Striderna fortsattes sedan ö. och s. om K. 22—25 aug. Efter K:s fall ställdes kommendanten för krigsrätt i Dünaburg och dömdes till 15 års straffarbete samt förlust af militär rang och adelskap, emedan han ej uppehållit ordningen inom fästningen och för tidigt uppgett densamma. Jfr Världskriget, sp. 189. 2. L. W:son M.

Kozma [kå'ŝ-], Andor, ungersk diktare och publicist, f. 12 jan. 1861 i Marczali, komitatet Somogyi, visar som lyrisk och episk diktare utpräglad politisk-nationell läggning och utmärkt språkbehandling och är därjämte känd som skarp satiriker och en af landets bästa essayister. Bland hans många diktsamlingar märkes särskildt *Magyar symphoniák* (Ungerska symfonier; 1909). K. har äfven utgett flera samlingar af noveller och litterära essayer. K. B. W.

Kr, *kem.*, tecken för kryptons atomvikt.

Kraatz [kräts], Gustav, tysk entomolog, f. 1830 i Berlin, d. där 1909, blef 1858 filos. doktor i Jena. K. har beskrifvit ett mycket stort antal nya insektarter; antalet af honom skrifna entomologiska uppsatser uppges vara 1,400. Han uppsatte äfven två entomologiska tidskrifter och grundlade ett ''tyskt entomologiskt nationalmuseum'', afsedt att underlätta entomologiska studier. L—e.

***Krabbe** (sp. 1165). — 3. Harald K. dog 25 april 1917 i Köpenhamn. — 4. Kristofer K. dog 22 maj 1913 i Köpenhamn. 3—4. P. E—t.

Krackingprocessen l. Krackdestillation, *kem. tekn.*, förfarande, som afser att vid destillation af bergolja erhålla större utbyte af lättflyktigare, mera värdefulla produkter, förnämligast bensin, på bekostnad af oljans mera svårflyktiga och mindre värdefulla beståndsdelar. Detta ernås genom ångornas öfverhettning, hvarvid de stora kolvätemolekylerna i oljans svårflyktiga delar depolymeriseras och sönderspjälkas, delvis under bildning af okondenserbara gaser. Processen, som fått ökad betydelse genom nutidens stora behof af bensin för explosionsmotorer, användes bl. a. i Standard oil co:s stora oljeraffinaderi i Bayonne, New Jersey. K. A. V—g.

***Kræmer,** von. 1. Charlotta Lovisa von K. dog 23 dec. 1912 i Stockholm. Om det genom hennes testamente upprättade Samfundet de nio se d. o. — Hennes *Samlade skrifter* utgåfvos 1918 i 4 bd med lefnadsteckning af John Landquist, hennes *Valda dikter* s. å.

***Krafft** (sp. 1171). 1. Per K. d. ä. Hans porträtt af *Linné* och *Swedenborg* återges i artiklarna om dessa.

Krafft von Delmensingen, Konrad, tysk militär, f. 24 nov. 1862 i Laufen (Bajern), blef 1883 officer vid artilleriet och sedermera generalstabsofficer samt (1909) öfverste och afdelningschef i bajerska krigsministeriet. 1911 blef han generalmajor och artilleribrigadchef och 1914 vid Världskrigets utbrott stabschef vid 6:e armén. 1915—17 förde han, som generallöjtnant, med utmärkelse alpkåren i Rumänien, s. å. blef han generalstabschef vid armégruppen hertig Albrecht af Württemberg och (senare) stabschef vid 14:e armén (på italienska fronten) samt 1918 stabschef vid 17:e armén (på västfronten). Senare s. å. utnämndes han till öfverbefälhafvare i Nord-Tyrolen, men kvarhölls i Ulm af de revolutionäre, tills vapenstilleståndet slöts. H. J—dt.

Kraft, Mattias Peter, musikinstrumentmakare, donator. Se Kraftska skolan.

***Kraftledning.** Jfr äfven Trådledning.

Kraftledningslånefonden, en af svenska staten genom beslut af 1918 års riksdag inrättad, af Statskontoret förvaltad fond, afsedd att tillhandahålla billiga lån åt ekonomiska föreningar och andra sammanslutningar — dock ej rena affärsföretag — för anläggning på landsbygden af distributionsnät för elektrisk energi. Intill 1919, då vattenkraftslånefonden (se d. o.) bildades, fingo lån ur Kraftledningslånefonden beviljas äfven för vissa mindre, lokala vattenkraftanläggningar. Fonden har sedan hvarje år ökats, t. o. m. år 1923 ha anvisats sammanlagdt 13,340,000 kr., och ytterligare 850,000 kr. ha af K. M:t föreslagits skola anvisas af 1924 års riksdag. Ansökningar om lån ställas till Kommerskollegium och Landtbruksstyrelsen, hvilka gemensamt bevilja lån, och kunna dessa afse hela anläggningskostnaden. Räntefoten är 5 proc. Sedan lån innehafts under 2 år, skall det under därefter följande högst 18 år amorteras med lika annuitet, räntan inberäknad, låntagare dock obetaget att på en gång inbetala hela oguldna lånesumman. Lån må ej beviljas till företag, med mindre låntagarens rätt att bekomma erforderlig elektrisk energi är säkerställd samt företaget befinnes i ekonomiskt och tekniskt hänseende grundadt på rationella förutsättningar. Fmn.

***Kraftsamlare,** *tekn.* Se äfven Ackumulator i Suppl.

Kraftställverk, *järnv.* Se Ställverk 2.

Kraftverk, *tekn.*, anläggning för alstring och distribution af energi för tekniska ändamål: maskindrift, belysning, uppvärmning m. m. Man skiljer alltefter kraftkällan mellan vattenkraftverk (se d. o.), ångkraftverk (se Ånganläggning), dieselmotorkraftverk o. s. v. Oberoende af drifkraften, distribueras numera i regel kraften i form af elektrisk energi, hvarför flertalet kraftverk äfven äro elektricitetsverk (se d. o.). I begreppet kraftverk innefattas ofta ej endast själfva kraftstationen (se d. o.), utan äfven därtill anslutna kraftnät med fördelningsledningar och understationer (transformatorstationer). Ofta används dock äfven ordet kraftverk synonymt med kraftstation och kraftcentral. På grund af att ett vattenkraftverks kapacitet oftast är i hög grad beroende på varierande vattentillgång, är det mycket vanligt, att en reservkraftstation, drifven med värmekraft, inkopplas på samma fördelningsnät som vattenkraftverket för att utjämna energitillgången och uppta ”spetsbelastningarna”. Stundom sammankopplas äfven i liknande syfte flera vattenkraftstationer. Ett exempel härpå är statens stora kraftledningsnät i mellersta och västra Sverige med stamlinje mellan Trollhättan och Västerås, hvartill äro anslutna såväl vattenkraftstationerna i Trollhättan, Motala och Älfkarleby som ångkraftstationen i Västerås, hvarjämte vid vissa tillfällen kraft enligt särskilda öfverenskommelser kan tillföras nätet från flera icke statliga kraftstationer. Fmn.

Kraftverksförvaltning, Statens. Se Vattenfallsstyrelsen.

***Kraftöfverföring.** Se Elektrisk arbetsöfverföring äfven i Suppl. och Vattenkraftverk.

***Krag** (sp. 1182). 1. Niels K. Rad 11 uppifr. *står* (1553—90) *bör vara* (omfattar åren 1533—50).

***Krag** (sp. 1182). — 4. O. H. J. K. dog 9 dec. 1916. — 5. Thomas P. K. dog 13 mars 1913 i Kristiania. En ”minnesupplaga” af hans arbeten utgafs 1915—17 i 9 bd. — 6. Vilhelm A. W. K. är sedan 1911 litterär rådgifvare vid Aschehoug & c:os förlag. K. har fortsatt sin författarverksamhet med romanerna *Fra det blaa bryggerhus* (1911), *Hos Maarten og Silius* (1912), *Kröniken om hr Villum* (1913), *Stenansigtet* (1918) och *Verdensbarn* (1920); i hans skildringar från södra Norge uppenbarar sig en verklig humorist. *Sange* (1917) är ett urval ur hans ungdomslyrik, *Sange fra min ö* (1918) och *Viser og vers* (1919) mognad och fast mandomsdiktning. ”Baldevins bryllup” har uppförts i Sverige med stor framgång på olika scener. 6. R—n B.

Thomas Krag.

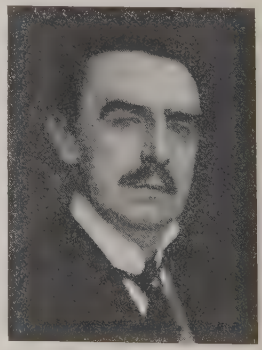

Vilhelm Krag.

Krag, Asbjörn, pseudonym. Se Elvestad, S. Suppl.

Kragceller, *zool.*, kallas på grund af det protoplasmatiska, kraglika parti, från hvars botten gisseltråden utgår, de gisselceller, som finnas hos *Choanoflagellata* och svampdjur. L—e.

***Kragdufvan** kallas äfven manduf van.

Kragenäs, skyddshem för flickor i Tanums socken, Bohuslän, grundlades 1905 af major E. Wockatz. Det mottager vanartade flickor, främst från Göteborg. O. Sjn.

***Kragerö.** — 2. Staden K. hade endast 4,661 inv. 1920.

Kragh, Johannes, dansk målare och bildhuggare, f. 9 maj 1870 vid Skjelskör, gick på akademien och hos Kröyer och har senare arbetat tills. med bröderna Skovgaard. Han har utfört en mängd dekorativa arbeten i fresko, mosaik och glasmåleri samt idkar mest allegorisk, stiliserad konst. P. E—t.

Kragh, Oluf Christian, dansk politiker, f. 23 sept. 1870 i Hals, tog magisterkonferens i matematik 1893, var lärare och blef 1918 rektor vid metropolitanskolan i Köpenhamn. 1902 blef han filos. doktor på en afh. om pendelsvängningar. Han deltog på vänsterns sida i det politiska lifvet, blef 1914 landstingsman och fick viktiga referentuppdrag, blef 1921 inrikesminister efter Sigurd Berg och intog genom sin handlingskraft och förhandlingsskicklighet framskjuten plats i ministären. I arbetslöshetsfrågan bl. a. gjorde han skarp front mot socialdemokratien. 1924 invaldes han i folketinget (efter J. C. Christensen); han afgick maj s. å. jämte den öfriga ministären. P. E—t.

Kragstöfvel. Se Skodon, sp. 1036 samt fig. 13, 14 och 20.

Kragtrappen, *zool.* Se Trappsläktet.

***Kragujevac** hade 15,664 inv. 1921. Under Världskriget besattes K. af tyskarna 1 nov. 1915, sedan serberna dessförinnan utrymt staden och stuckit arsenalen i brand. 27 okt. 1918 besattes K. af de allierade. Jfr Världskriget, sp. 197 och 249. L. W:son M.

***Krain** tillhör nu till större delen Jugo-Slavien. En mindre del i v. med Idria och Adelsberg tillhör Italien.

***Kraina** tillhör numera helt Jugo-Slavien.

***Krainburg** tillhör nu Jugo-Slavien.

***Krajova** hade 52,000 inv. 1920. Under Världskriget intogs staden 21 nov. 1916 af tyskarna, som höllo den besatt till efter fredsslutet. Jfr Världskriget, sp. 211. H. J—dt.

Krak, Elias Christian Thorvald, dansk utgifvare, f. 12 juni 1830 i Köpenhamn, d. där 6 nov. 1908, ingenjörofficer 1850—58, stadskonduktör i Köpenhamn 1858—98, gjorde sig mest känd som utgifvare af stadens adresskalender (*Kraks vejviser*) från 1862. — Hans son Ove Holger K., f. 18 dec. 1862 i Köpenhamn, d. där 17 april 1923, 1892—1902 läkare, öfvertog 1903 utgifningen af ''Vejviseren'' och började 1910 utge *Kraks blaa bog*, Danmarks ''Who's who''. P. E—t.

***Krakau** tillhör numera Polen. 181,700 inv. (1921).

Krakēl, träta och slagsmål; ordet kommer af mlty. *krakêle*, som man velat härleda af holl. *kraken*, knaka, och flamska *kreel*, af fr. *querelle*, lat. *querela*, träta, gräl.

Kraks blaa bog [-blå båg]. Se Who's who och Krak, O. H. Suppl.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca [-a'tsa], ''Serbernas, kroaternas och slovenernas konungarike'', inhemskt officiellt namn på Jugo-Slavien (se d. o. Suppl.).

Krallska hästarna, De, *zool.* Se Djurpsykologien. Suppl.

Královo Pole. Se Königsfeld.

***Kramař,** ty. Kramarz, Karl, var som politiker motståndare till österrikisk-ungerska monarkiens allians med Tyskland och knöt tidigt förbindelse med allslaviska kretsar i Ryssland. Han vidmakthöll dessa förbindelser äfven efter Världskrigets utbrott, 1914, och hoppades af Rysslands seger tjechernas frigörelse från Österrike. K. häktades i maj 1915 som misstänkt för högförräderi, dömdes i juli 1916 till döden, men fick efter tronskiftet straffet nedsatt till 15 års fängelse (dec. s. å.) och blef juli 1917 frigifven vid den då utfärdade omfattande politiska amnestien. K. var en bland de ledande i det tjecho-slovakiska nationalråd, som i sept. 1918 bildades i Prag. Vid den österrikiska monarkiens söndertallande okt.—nov. s. å. framträdde detta som självständig regering för Böhmen, Mähren m. m., och sedan den nya republiken Tjecho-Slovakien definitivt proklamerats, blef K. 16 nov. dess förste ministerpresident. Som sådan kvarstod han till juli 1919, då hans ministär lämnade rum för en inrikespolitiskt radikalare. K. var 8 jan. s. å. nära att falla offer för ett bolsjevikiskt attentat. Vid fredskonferensen i Paris var han jan.—juli 1919 tjecho-slovakisk delegerad. K. har under de senaste åren varit ledare för det nationaldemokratiska partiet i Tjecho-Slovakiens parlament och sökte i det längsta egga västmakterna till kraftansträngningar för att slå ned bolsjevikväldet i Ryssland. V. S—g.

***Kramfors** är nu municipalsamhälle, där enligt k. br. 13 juni 1919 samtliga stadsstadgor gälla. K. omfattar 95 har land med 1,096 inv. (1924). Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom är 1,201,200 kr. och den till bevillning taxerade inkomsten 1,066,980 kr. (1922). Kommunalskatt 8 kr. och municipalskatt $1,_{10}$ kr. (1923). Samhällets inkomster voro 4,288 kr., utgifter 6,327 kr., fillgångar 19,475 kr. och skulder 2,316 kr. (1919). K. är station på Härnösand—Sollefteå järnväg. Där finnas afdelningskontor af A.-b. Svenska handelsbanken samt Sundsvalls ensk. bank, två hotell, kvarn och elektricitetsverk m. m. Vid K. har Kramfors a.-b. (nuv. aktiekap. $15,_3$ mill. kr.) äfven sulfitspritfabrik (med en kapacitet af $1,_2$ mill. liter). Årliga tillverkningen uppges f. ö. till omkr. 30,000 stds trävaror, 32,000 ton sulfitmassa och 18,000 ton sulfatmassa. E. A—t.

Krans. Om bruket af lager-, eklöfs-, blomster- och olivkransar som hederstecken hos antikens romare och greker se Corona 1 (med fig. 1—3). Om lagerkransar vid filos. doktorspromotioner m. m. se Lagerkrans. Kransbindningen till promotionen plägar som stämningsfull festlighet utföras gemensamt af promovendis fästmör eller systrar o. s. v. Om krans som dekorationsmotiv på doktorsringar se Doktor, sp. 637. — Från 1100-talet vardt blomsterkransen en ganska vanlig kvinnlig hårprydnad. Ikonografiskt är blomsterkransen sinnebild för jungfrulighet (''Kristi brudar'') och för det eviga lifvets krona. Vid bröllop har i Norden och andra länder sedan gammalt i st. f. metallisk brudkrona brukats brudkrans och krona af myrten i förening med brudslöjan (myrten var i antiken symbol af ungdomsskönhet och helgad åt Afrodite; numera begagnas äfven enbart brudkrans af orangeblommor), och tärnorna ''dansa kronan af bruden''. Sedvänjan att till aflidnas bår

sända praktfulla kransar som vänskaps- och hedersgärder har på senare tiden starkt gripit omkring sig.

***Krantz.** — 2. J. F. É. K. dog 26 febr. 1914.

Kranvagn. Se Elektriska traktorer och trallvagnar. Suppl.

***Krapina** tillhör nu Jugo-Slavien.

Krappväxter, *bot.*, namn på fam. *Rubiaceæ.*

Krarup, Frederik Christian, dansk teolog, f. 31 mars 1852 i Lögumkloster, blef teol. kandidat 1878, studerade i utlandet 1881—83 och blef teol. licentiat 1885 (på afh. *Om forholdet mellem det guddommelige og menneskelige i Christi person*), var präst 1885—93 i Mariager, 1893—1922 i Sorö. 1911 blef han hedersdoktor i Kristiania. Han är lärjunge till Ritschl och torde vara nutidens mest betydande danske teolog. Hans hufvudarbete är *Religionsfilosofi* (1905; 2:a uppl. 1921); senare ha utkommit *Livsforstaaelse* (1915; 2:a uppl. 1917), *Livsförelse* (1918) och *Kampen om kristendommen* (1922). P. E—t.

Krarup, Alfred, dansk historiker, f. 30 dec. 1872 vid Hobro, blef candidatus magisterii i historia 1896 och anställdes 1898 vid universitetsbiblioteket i Köpenhamn, där han 1911 blef bibliotekarie. 1897—98, 1902—03 och 1920—23 var han i Rom för att afskrifva påfvebref i Vatikanarkivet och utgaf dem senare tills. med J. Lindbæk i ”Acta pontificum danica” (bd 2—6; 1906—15). Tills. med B. Erichsen utger han från 1917 ”Dansk historisk bibliografi”. P. E—t.

Krarup-Hansen, Johanne Marie Magdalene, dansk operasångerska, f. 15 juni 1870 nära Vejle, debuterade 1899 på Det kongel. teater som *Orfeus* och verkade till 1919 vid denna scen, där hon med mycken musikalisk och dramatisk förmåga uppbar de stora mezzosopranpartierna främst i Wagners verk (som *Brynhilde, Ortrud, Kundry* o. s. v.). Hon blef 1908 k. kammarsångerska.

Kra'sin, Leonid Borisovitj, rysk handelsdiplomat och politiker, f. 1870 i Sibirien, studerade vid teknologiska institutet i Petersburg, relegerades på grund af sina förbindelser med revolutionärer, arresterades 1907 som delaktig i en sammansvärjning, men lyckades undkomma och vistades några år i Berlin som ingenjör vid Siemens-Schuckertverken. Efter erhållen benådning återvände K. till Petersburg 1910 och blef chef för det ryska bolaget Siemens-Schuckert, ett dotterföretag till det tyska. Han trädde 1918 i sovjetregeringens tjänst, deltog i fredsunderhandlingarna i Brest-Litovski, var en tid förplägnadskommissarie för sovjetarmén och därefter folkkommissarie för handel och industri. I mars 1920 sändes han i spetsen för en delegation utomlands för att öppna handelsförbindelser med västeuropeiska länder. Ryssland behöfde, framhöll han i en mängd intervjuer, kläder, skodon, hvarjehanda industriprodukter och maskiner, särskildt lokomotiv, och kunde betala med spannmål och guld. Öfver Stockholm och Köpenhamn fortsatte K. till London, där han (maj—juni) förhandlade med Lloyd George, dock utan att uppnå positiva resultat. Efter nya förhandlingar i London lyckades han (16 mars 1921) få till stånd ett handelsaftal, dock utan engelskt erkännande af sovjetregeringen. K. var sedermera en af Rysslands delegerade på Genuakonferensen april—maj 1922. Han aflägsnades juli 1923 från sin post som chef för ryska handelsdelegationen i London och är f. n. (1924) ordf. i högsta ekonomiska rådet i Moskwa. V. S—g.

Krasko, Ivan, pseudonym. Se Botto 2. Suppl.

***Krasnik** tillhör numera Polen, vojevodskapet Lublin. 8,288 inv. (1921). Under Världskriget stod 23—25 aug. 1914 i linjen Josefov—K.—Turobin ett fältslag (”slaget vid K.”) mellan 1:a österrikiska armén (Dankl) och 4:e ryska armén (Evert). Ryssarna blefvo slagna och måste utrymma K., som därefter besattes af österrikarna. Staden återtogs dock af de förre i början af sept. s. å. 1—19 juli 1915 utkämpades vid och i trakten ö. om K. en rad af strider (”andra slaget vid K.”) mellan 4:e österrikiska armén (ärkehertig Josef Ferdinand), förstärkt med tyska trupper, och 4:e ryska armén (Evert), hvarunder staden (den 4) återeröfrades af de förbundne. Det långvariga slaget slöts med rysarnas återtåg. Jfr Världskriget, sp. 174 och 191. H. J—dt.

Krasnoarma'jsk, officiellt namn på städerna Sarepta, guv. Saratov, och Jalta, Krim.

Krasnodär, officiellt namn på staden Jekaterinoslav.

***Krasnoje Selo** heter nu officiellt Krasnyj.

Krasnogo'rskij, pseudonym för A. K. Tolstoj.

***Krasnostav** tillhör nu Polen.

Kra'snov, Petr Nikolajevitj, rysk militär och författare, f. 1869 i Petersburg. Officer 1886, tjänade han i tjugu år vid gardeskosackerna, blef 1910 chef för 1:a sibiriska kosackregementet och flyttades 1913 till 10:e donkosackreg:tet, med hvilket han 1914 ryckte ut i kriget med Österrike. I juli 1915 blef han chef för 2:a kosackdivisionen och efter revolutionen för 3:e kavallerikåren. Med denna drog han i fält mot Lenin, utlämnades nov. 1917 genom förräderi till bolsjevikerna, men befriades af kosackerna. Han begaf sig därefter till Donska kosackernas land och blef vald till deras ataman, slöt förbund med tyskarna och kämpade mot bolsjevikerna, tills han i slutet af 1919 begaf sig till Tyskland. K. har varit flitig medarbetare i ryska militära tidskrifter samt skrifvit flera noveller och romaner, donska kosackhärens historia och senast (1921) en romantisk skildring i 3 dlr, i tysk öfv. kallad *Vom Zarenadler zur roten fahne 1894—1921* (sv. öfv. 1924). C. O. N.

***Krassó-Szörény** tillhör nu Rumänien.

Krate'vas, forntida läkare, lifmedikus hos konungen af Pontos, Mithradates VI Eupator, författade bl. a. en illustrerad ”örtabok” (*Rhizotomikón*), utg. af Sijthoff 1906.

Kratsboda, förstadssamhälle i Bromma socken, Stockholm, vid nordvästra ändan af Ulfsundasjön, intill Sundbyberg. O. Sjn.

***Kraus,** J. M. För sin afh. ”Studier öfver Josef Martin Kraus” (1924) har B. Anrep-Nordin haft att tillgå en större samling bref från K. (förvarade i staden Buchen, Odenwald) samt i afh. utförligt belyst hans lefnadsomständigheter, utveckling, öden, litterära försök, musikteoretiska skrifter, sedda i samband med 1700-talets musikestetik (K. gjorde äfven materialsamling till ett svenskt musiklexikon), hvarjämte där lämnas analyser af K:s många rent instrumentala verk, hvilkas antal därvid samtidigt kompletteras.

Kraus, Carl von, tysk filolog, f. 20 april 1868

i Wien, vardt 1902 e. o. professor vid tyska universitetet i Prag och är sedan 1917 ord. professor i München i tysk filologi. K. är framför allt medeltidsforskare; bland hans arbeten må nämnas *Deutsche gedichte des 12. jahrhunderts* (1894), *Das sogenannte zweite büchlein und Hartmanns werke* (1898), *Metrische untersuchungen* (1902), *Heinrich von Veldeke und die mittelhochdeutsche dichtersprache* (1899), *Der heilige Georg des Reinbot von Durne* (1907) och *Die lieder Reimars des alten* (3 bd, 1919), hvarjämte han varit verksam som utgifvare. R—n B.

***Krause,** Theodor, dog 12 dec. 1910 i Berlin.

***Krause,** Emil, dog 5 sept. 1916 i Hamburg.

Kraŭse, Axel Emil, dansk målare och raderare, f. 14 april 1871 i Köpenhamn, gick på akademien 1889—95 och är bekant i synnerhet som raderare. Han har utfört omkr. 125 blad, hufvudsakligen från det gamla Köpenhamn, med fint utveckladt sinne för gatu- och arkitekturbilder. P. E—t.

Kraŭss, Alfred, österrikisk militär, krigshistoriker, f. 26 april 1862 i Zara, blef 1880 officer vid infanteriet och sedermera vid generalstaben. 1913 blef han generalmajor och chef för krigsskolan. Vid Världskrigets början i aug. 1914 befordrades han till fältmarskalklöjtnant och fick befäl öfver 29:e inf.-fördelningen, som han med utmärkelse förde under 1:a fälttåget i Serbien s. å., förde sedermera kombinerade kåren Krauss i Syrmien och vid Kolubara samt blef i dec. s. å. generalstabschef vid ”Balkanstridskrafterna”. Maj 1915—mars 1917 var han generalstabschef på sydvästfronten (hos ärkehertig Eugen), blef s. å. general af infanteriet och chef för 1:a armékåren (först på östfronten och sedan okt. s. å. på italienska fronten). Från juli 1918 till krigets slut var han chef för östarmén i Ukrina. K. tog afsked i början af 1919. Han har utgett *Moltke, Benedek und Napoleon* (1901), *Lehren aus dem russisch-türkischen krieg* (1903), *Der feldzug von Ulm 1805* (1912) samt det mycket uppmärksammade arbetet *Die ursachen unserer niederlage* (1920). H. J—dt.

Kreatiōn (af fr. *création*, skapelse), en på senare åren uppkommen, tillgjord term, som betecknar nykomponerad modern damdräkt eller del däraf.

Kreatursskötarskolor. För utbildande af ladugårdsförmän och svinskötare ha tidigare vissa hushållningssällskap anordnat och bekostat kurser vid enskilda egendomar. Bland sådana märkes den koskötarskola, som 1883—1913 af Uppsala läns hushållningssällskap underhölls vid Ultuna. Sedan 1917 anordnas genom Landtbruksstyrelsens försorg dels 1-års utbildningskurser för ladugårdsförmän och svinskötare på landtbruksinstitutsegendomen Ultuna samt ett antal enskilda gårdar (f. n. sammanlagdt 15 kurser), dels $2^1/_2$-månads-kurser för samma ändamål för kvinnor vid 4 gårdar i Norrland, dels 1-års svinskötarkurser vid 2 egendomar. H. J. Dft.

Kreatursviktmåttband, *landtbr.* Nötkreaturens vikt kan ungefärligt utrönas efter vissa yttre kroppsmått. En dylik bestämning har det företräde framför vägning, att måtten föga ändra sig efter bukens tillfälliga innehåll af foder eller dryck, men då kroppsformen ej är fullt lika hos olika djur af samma slag, är bedömningen af vikten på grund af mått för sin riktighet beroende af erfarenhet i bedömandet af djuren eller justering af de tagna måtten. Ett dylikt för mycket användt måttband var oxkedjan, hvarmed oxens omfång bakom bogarna mättes i kvarter och tum (”14-kvarters oxe”) och på grund hvaraf hans ungefärliga vikt bedömdes. En noggrannare viktbestämning erhålles genom mätning af både bröstomfång (stundom äfven bukomfång) och bålens längd. Då bålen ej utgör en regelbunden cylinder, korrigeras det på grund af dessa faktorer beräknade talet med vissa formtal, olika för olika raser, kön, åldrar och hull. H. J. Dft.

Krebitzmetoden. Se Tvål.

Krebs, Simon Friedrich, f. 4 april 1819 i Langensalza, Thüringen, d. 18 juli 1892 i Borås, upprättade den första väfskolan i Sverige (se Väfskolor, sp. 58).

***Kreditförsäkring.** De i hufvudarbetets artikel anförda betänkligheterna och invändningarna mot kreditförsäkringens idé ha i väsentlig mån vederlagts af det kreditförsäkringssystem, som på 1880-talet utarbetades af det engelska försäkringsbolaget Ocean och som utgör, gifvetvis successivt förbättradt, grundval för den moderna form af kreditförsäkring, som benämnes omsättningsförsäkring, samt numera flerstädes bedrifves med framgång. Grundstenen i omsättningsförsäkringen liksom i all varukreditförsäkring är, att försäkringstagaren genom en självfrisk, hvars storlek fastställes alltefter förhållandena, blir meddelaktig i en eventuell förlust och alltså göres direkt intresserad af, att den försäkrade fordringen betalas. Genom självfrisken förminskas tydligen i ansenlig grad faran af, att kreditförsäkringen utnyttjas i illojalt syfte. Omsättningsförsäkringens hufvudprincip innebär f. ö. försäkring af en firmas hela omsättning (kundkrets) mot onormala förluster, och firman får alltså som självfrisk bära den del af förlusterna, som enligt firmans föregående årsresultat och förhållandena inom dess speciella bransch kan anses som normal. Den andra hufvudformen af varukreditförsäkringen benämnes kundkreditförsäkring, hvilken afser försäkring af enstaka varufordringar. Försäkringsgifvaren garanterar här, att vid gäldenärens insolvens under försäkringstiden försäkringstagaren utbekommer en viss del af sin fordran. Återstående delen får försäkringstagaren bära som självfrisk. Utom varukreditförsäkring finnas andra mera moderna former af kreditförsäkring, bland hvilka må nämnas kautions- l. borgensförsäkring, innefattande bl. a. de garantier, som af ett flertal statsmyndigheter (tull, järnvägar o. s. v.) fordras som säkerhet för lämnande af viss kredit, samt hypoteksförsäkring (se d. o.). Under de senaste åren ha speciella former af kreditförsäkring fått en stor betydelse som stöd åt exporthandeln på de genom kriget utarmade länderna, och bl. a. har svensken Marcus Wallenberg tagit en framstående del i realiserandet af dessa planer.

I Sverige upptogs kreditförsäkring i full utsträckning af det 1918 särskildt för detta ändamål bildade Svenska kredit- och garantiförsäkringsaktiebolaget, som bedref sin verksamhet till 1920, då bolaget af orsaker, som ej hade med försäkringsverksamheten att göra, trädde i likvidation. Sedermera ha Nya Försäkringsaktiebolaget Hansa och Försäkringsaktiebolaget Fylgia upptagit kreditförsäkring, hufvudsakligen borgens- och hypoteksförsäkring, men Hansa

idkar äfven i viss utsträckning varukreditförsäkring. Ett kreditförsäkringsbolag af speciellt syfte är den 1913 stiftade Svenska bokhandelns ömsesidiga garantiförsäkringsförening med ändamål att täcka de förluster, som Svenska bokförläggareföreningens medlemmar kunna komma att lida på grund af deras kommissionärers (bokhandlarnas) insolvens. O. Rbg.

***Kreditiv.** — 3. I samband med Världskrigets utbrott beslöt andra lagtima riksdagen 1914 höja de båda kreditivsummorna till hvardera 15 mill. kr., och med detta belopp ha de sedermera årligen beviljats. Dessutom beviljades för täckande af kostnaden för upprätthållande af rikets neutralitet (''neutralitetsvakten'') vid samma och följande riksdagar under Världskriget ansenliga belopp.

Kreditkassan, aktiebolag af år 1922, konstituerades i april 1922 med syfte att efter K. M:ts anvisningar lämna stöd åt de svenska kreditanstalter, hvilka på grund af den efter fredsslutet 1919 uppkomna finansiella krisen kommit i behof af bistrăckning. Af vissa enskilda banker tillsköts ett aktiekapital af 5 mill. kr., och af staten har, enligt riksdagens beslut, lämnats en kredit af till en början 50 mill. kr. och sedermera ytterligare 55 mill. Kreditkassan drifver omfattande verksamhet, som bidragit vid de 1922—24 genomförda rekonstruktionerna af Sydsvenska kredit-a.-b., Smålands och Värmlands ensk. banker och A.-b. Landtmännens bank, hvarjämte finansiell hjälp getts ett par sparbanker. I samband med Värmlandsbankens rekonstruktion och Landtmännens banks ombildning till Jordbrukarbanken har Kreditkassan jämväl öfvertagit kreditgifning till vissa större industriföretag.

Styrelsen består af en af K. M:t tillsatt ordf. (förre statsrådet E. Löfgren) samt 4 led. utsedda af Riksbanken (vice häradshöfdingen V. L. Moll), Riksgäldskontoret (vice häradshöfdingen E. Kinnander) samt de enskilda bankerna (bankdirektörerna J. Nachmanson och O. Rydbeck). Kassan väljer jourhafvande direktör (nu förre statsrådet H. P. Tamm) och tjänstemän. E. Lgn.

Kreditocker, *jur.*, sådant ocker (se d. o., äfven i Suppl.), som öfvas vid beviljande af kredit, i det att för lämnad försträckning eller medgifvet anstånd med gälds betalning betingas eller tages oskäligt hög ränta eller ock annan oskälig förmögenhetsförmån (t. ex. skuldförbindelse å vida högre belopp än den verkliga skulden afkräfves; inköp af särskilda föremål till öfverdrifvet högt pris ålägges). Kreditocker är i svensk rätt fortfarande belagdt med straff enligt lagen 14 juni 1901 (se Ocker, sp. 453—456); i fråga om de civilrättsliga påföljderna är det numera likställdt med sakocker (se d. o. samt Ocker. Suppl.). C. G. Bj.

Kreditsedel. Kreditsedlar äro afbildade å pl. II, fig. 8 o. 11, vid art. Sedel.

Krefting, Axel Karelius, norsk ingenjör och socialpolitiker, f. 25 febr. 1859 i Trondhjem, genomgick därvarande tekniska skola och studerade sedan i Tyskland och England, företrädesvis kemi. I sitt arbete *Nöitrale saltes medvirken ved metallers oxydation* (i ''Skrifter udg. af Videnskabsselskabet i Christiania'', 1893) framställde han en praktisk metod för att konservera och från rost befria gamla järnsaker, hvilken fått stor användning i museer. K. har äfven företagit undersökningar om *Laminaria*-arterna och af dem framställt limämnet ''Norgin'' för användning inom appreteringsindustrien. Han var 1884—91 lärare vid tekniska skolorna i Kristiania och Trondhjem och vid Aas' landtbruksskola samt 1894—1907 redaktör af ''Norsk tidsskrift for haandverk og industri'' och sekreterare i Fællesforeningen for haandverk og industri; 1902—04 var han fackredaktör för ''Teknisk ukeblad''. K. medverkade 1900 vid tillkomsten af Norsk arbeidsgiverforening och var många år dess sekreterare, sedermera byråföreståndare, och ledande man; 1918 blef han föreningens konsulent. Dessutom var K. ordf. 1904—08 i Polyteknisk forening, 1906—08 i Norges næringsraad och 1921—22 i Norsk kemisk selskap. Han tog initiativ till bildandet af ett politiskt näringsparti i Kristiania och var 1906—08 led. af dess styrelse. 1916 var han led. af kommittén för revision af arbetarskyddslagstiftningen. S. å. upprättade han i Bretagne och på Jæren fabriker för förädling af hafstång. M. H.

***Krehl.** Stephan K. är son till den i hufvudarbetet omnämnde Ludolf K. — 2. Ludolf K., den föregående broder, tysk läkare, f. 26 dec. 1861 i Leipzig, e. o. professor 1892 i Jena samt professor 1899 i Marburg, 1904 i Strassburg och 1907 i Heidelberg, har skrifvit bl. a. *Pathologische physiologie* (1892; 10:e uppl. 1920), hans hufvudarbete.

***Kremenets** tillhör nu Polen.

***Kremershof** tillhör nu Lettland.

***Kremnitz** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

***Kremon** tillhör nu Lettland.

***Kremser,** Eduard, dog 26 nov. 1914 i Wien.

***Kremsier** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

Krepid (grek. *krepi's*), en forngrekisk fotbeklädnad. Se Skodon, sp. 1035 och fig. 1—2.

***Kreta.** Kretenserna valde ombud såväl till grekiska nationalförsamlingen 1911 som till grekiska parlamentet 1912. Dessa försökte tilltrotsa sig tillträde till den grekiska folkrepresentationens förhandlingar, först i dec. 1911, då de hejdades på resan och internerades på skyddsmakternas krigsfartyg, senare 1912, då en del (april) internerades på krigsfartygen och återstoden med militärmakt afvisades i Aten på deputeradekammarens första sammanträdesdag 1 juni, detta enär Venizelos visste, att deras emottagande skulle ha föranledt omedelbar turkisk krigsförklaring. För undvikande af demonstrationer ajournerade kammaren därpå sina sammanträden till 14 okt., och då var Greklands deltagande i de kristna Balkanstaternas krig mot Turkiet en afgjord sak. I deputeradekammaren upptogos då provisoriskt 67 kretensiska ombud, och Venizelos förklarade, att K. för framtiden skulle förvaltas af grekiska ämbetsmän i den helleniske konungens namn. Skyddsmakterna uttryckte sitt ogillande, men i freden i London 30 maj 1913 afträdde Turkiet till Grekland suveräniteten öfver K., och 14 dec. s. å. tog konung Konstantin, åtföljd af Venizelos, högtidligen K. i besittning. I de inre striderna i Grekland under Världskriget slöt sig K. till Venizelos, som där 25 sept. 1916 bildade en provisorisk regering, snart öfverflyttad till Saloniki (se Grekland. Suppl., sp. 67—68). — K. är nu deladt i 4 nomos och hade vid 1920 års folkräkning 346,584 inv. — Litt.: B. Psilakis, K:s historia (på grekiska, 3 bd, Canea 1909—10), och

A. Trevor-Battye, ”Crete, its scenery and natural features” (i ”Geographical journal”, 1919). V. S—g.

*__Kretensisk kultur.__ Studiet af den kretensiska kulturen har ifrigt fortsatts under de senaste 14 åren (sedan hufvudarbetets art. skrefs). Öfver den tidiga minoiska kulturen har nytt ljus spridts genom amerikanen Seagers viktiga utgräfningar på den lilla ön Mochlos vid Kreta (Seager, ”Explorations in the island of Mochlos”, 1921). I den stora nekropolen funnos grafvar af flera slag, innehållande en rik keramik och förträffliga vaser af sten. A. Evans' undersökningar i Knossos ha fortsatts under flera års kampanjer, särskildt 1913 och på 1920-talet. Utom det stora palatset ha undersökts smärre byggnader, såsom ”Lilla palatset”, ”Kungliga villan”, ”Södra huset”. Nya grafvar, t. ex. ”dubbelyxornas graf”, ha upptäckts 3 km. norr om stora palatset. En samlad bearbetning af de resultat, som ernåtts vid utgräfningarna i Knossos, har börjat utges af A. Evans under titeln ”The palace of Minos” (I, 1921). Undersökningarna af palatsen vid Faistos ha sammanfattande behandlats af L. Pernier i ”Annuario della Scuola italiana di Atene” (I, 1914). Äfven i Hagia Triada ha de italienska utgräfningarna fortsatts. Jfr vidare D. Fimmen, ”Die kretisch-mykenische kultur” (1921), och O. Montelius, ”La Grèce préclassique” (1924). T. J. A.

__Kreto'nn__ (K r e t o n g), nyare svensk form i st. f. c r e t o n n e (se d. o.).

__Kretschman,__ L i l y v o n. Se B r a u n 2. Suppl., sp. 811.

*__Kretzschmar,__ A. F. H., afgick 1919 från direktörskapet vid musikhögskolan i Berlin och dog 10 maj 1924 i Grosslichterfelde. H. var 1904—08 och 1914 president i Internationale musikgesellschaft (se d. o. Suppl.) och stod från 1918 i spetsen för det nybildade Deutsche musikgesellschaft. Han blef 1915 led. af Mus. akad. i Stockholm. Till hans 70-årsdag 1918 utgafs en festskrift med 65 bidrag. K. utgaf 1910—11 sina *Gesammelte aufsätze* (2 bd), 1912 *Geschichte des neuen deutschen liedes* (I, t. o. m. Zelter) och 1919 *Geschichte der oper*. E. F—t.

*__Kretzschmar,__ J., numera senatssyndikus och chef för statsarkivet, har författat vidare bl. a. *Der Heilbronner bund 1632—1635* (3 bd, 1922).

*__Kreuger.__ — 3. N i l s E. K. blef 1914 representerad i Nationalmuseum af ytterligare 10 målningar (de äldsta från 1891), bland dem *Månsken, Strandbild* och *Liggande kor*. Senare ha förvärfvats *Vårafton* (målad 1896), en stor hästtafla samt 5 målningar tillhörande Ester Lindahls donation (nu i Nyköpings museum). Under de sistförflutna åren har K. utställt bl. a. friska och fullödiga Stockholmsmotiv (*Högalidsgatan, Tegelupplag* o. a.).

4. I v a r K., sysslings sonson till i hufvudarbetet nämnde K. 2, civilingenjör, affärsman, f. 2 mars 1880 i Kalmar, tog afgångsexamen från Tekniska högskolans afd. för mekanik 1899 samt innehade 1900—08 anställning hos ett flertal byggnadsentreprenörer och betongfirmor i Förenta staterna, England, Tyskland och Frankrike. Återkommen till Sverige, bildade K. tills. med ingenjör P. Toll firman Kreuger & Toll, som hastigt utvecklades till en af landets största byggnadsentreprenadfirmor (sedan 1917 Kreuger & Tolls byggnads-a.-b.; aktiekapital 1 mill. kr.) och hvars verkställande direktör K. var 1908—13. Han blef 1913 jourhafvande styrelseled. i Inteckningsgaranti-a.-b. och är sedan 1918 verkställande direktör i Svenska tändsticksfabriks-a.-b., hvars bildande och synnerligen kraftiga utveckling torde få anses vara hufvudsakligen att tillskrifva K:s framstående förmåga som organisatör och finansman. K. är styrelseled. i Trafik-a.-b. Grängesberg—Oxelösund m. fl. bolag.

5. H e n r i k K r e ü g e r [kryger], den föregående kusin, civilingenjör, högskollärare, f. 24 juni 1882 i Kalmar, student där 1900, utexaminerades från Tekniska högskolans afd. för väg- och vattenbyggnadskonst 1904. Han var 1904—08 anställd å civilingenjör Fritz Söderberghs konstruktionsbyrå samt innehar sedan 1908 egen ingenjörsbyrå i Stockholm för konsultationsverksamhet inom byggnadsfacket. K. har utfört beräkningar och ritningar för grundläggningar och byggnadskonstruktionen för Stockholms stadshus, Myrstedt & Sterns samt Nordiska kompaniets affärshus, radiomaster och byggnader för Varbergs radiostation m. m. Han var 1905—09 assistent och 1909—11 t. f. professor i väg- och brobyggnadslära vid Tekniska högskolan samt är sedan 1914 ord. professor där i byggnadsteknik. I byggnadstekniska frågor har K. ofta anlitats af Byggnadsstyrelsen och andra statens institutioner och har bl. a. deltagit som sakkunnig vid utarbetande af statliga bestämmelser för järnkonstruktioner, byggnadsverk af betong och armerad betong samt elektriska linjebyggnader. Han är led. af Lidingöbrostyrelsen (1916), var 1921—22 byggnadsfullmäktig i Kommunikationsdepartementet och är led. af brorådet vid byggande af järnvägsbron öfver Årsta holmar (1923). Sedan 1923 är K. äfven stadsfullmäktig i Stockholm och led. af styrelsen för Stockholms stadsbibliotek. Led. af Ing. vet. akad. sedan 1920, har K. på akad:s uppdrag verkställt en serie uppmärksammade undersökningar rörande olika byggnadskonstruktioners värme- och ljudisolerande egenskaper samt klimatets inverkan på byggnadsfasader af olika materiel. K. har författat ett 50-tal tekniska uppsatser och afh., dels i bokform, dels i tidskr. samt vetenskapliga och andra institutioners meddelanden. Häribland märkas *Järnarmerade tegelpelare* (i ”Tekn. tidskr.”, 1915 och 1916), *Brickwork teste and formulas for calculation* (i ”The clayworker”, 1917), *Metoder för mätning och beräkning af krafters storlek med särskild hänsyn till stötkrafter* (i Ing. vet. akad:s ”Handl.”, 1921), *Undersökningar rörande rostbildning å järn ingjutna i betong* (1921), *Undersökningar rörande cements hårdnande efter inverkan af låga temperaturer* (i ”Tekn. tidskr.”, 1921), *Beskrifning öfver grundläggning och byggnadsstomme till Stockholms stadshus* (1923), *Utredning rörande klimatisk inverkan på byggnadsfasader* (i Ing. vet. akad:s ”Handl.”, 1923). K. är redaktör för afd. Byggnadskonst i ”De tekniska vetenskaperna” och har (med biträde af O. Bergström och T. Nordahl) författat dess bd I: *Byggnadsmaterialier*. 3. G—g N. 4—5. Fmn.

__Kreutz__ [kröjts], socken. Se E s t s v e n s k a r. Suppl.

*__Kreutzwald,__ F., föddes 1803 (ej 1804).

__Kreuzbrunnen__ [krå'jtsbronnen], en af källorna vid Marienbad (se d. o.).

*__Krieger,__ A. F. Johanne Luise Heibergs bref till K. utgåfvos af A. Friis och P. Munch 1914—15,

hans mycket värdefulla *Dagböger* af A. Friis, E. Koppel och P. Munch 1920 ff. P. E—t.

Kriemhilde-ställningen [krim-], tysk, tillbakadragen försvarsfront under Världskrigets sista skede. Den sträckte sig n. om Verdun från Hunding—Brunhilde-ställningen vid Sommerance (8 km. ö. s. ö. om Grandpré) öfver Damvillers och Romagne-sous-les Côtes till Michel-ställningen n. v. om Etain. Ställningen besattes af 5:e armén 4 okt. 1918. Jfr Världskriget, sp. 243. H. J—dt.

***Krig.** Under Världskriget 1914—19 visade det sig, att den folkrättsreglering, som tidigare försökts, endast i ringa utsträckning kunde upprätthållas och att t. o. m. en återgång till äldre tiders förhållanden såväl i fråga om fiendens isolering genom allmänna handelsförbud som beträffande anspråket att göra enskilda personer ansvariga för krigshandlingar egde rum. Krigföringen skärptes dessutom genom användningen af nya vapen och krigsmedel, t. ex. u-båtskriget, luftraider, gaser och konstgjorda dimmor m. m., hvilka förut icke varit af folkrätten beaktade eller reglerade. Efter Versaillesfreden (1919) har genom folkförbundsakten införts en skillnad, som dessförinnan ej fanns, nämligen mellan tillåtna och otillåtna krig. Krig är sålunda enligt aktens art. 12 otillåtet, förrän 3 månader förflutit, sedan i en till domstolsförfarande eller rådsbehandling hänvisad tvist utslag, resp. yttrande afgetts, förutsatt att utslaget meddelats inom skälig tid och rådsyttrandet inom 6 månader efter anhängiggörandet. Krig är vidare otillåtet enligt aktens art. 13 mot medlem af förbundet, som fogar sig efter gifvet utslag, och enligt art. 15 mot part, som ställer sig till efterrättelse det beslut, som ett enhälligt rådsyttrande innehåller. Ett dylikt otillåtet krig skall anses riktadt mot Nationernas förbunds alla medlemmar, jämlikt art. 16, och föranleder vidtagandet af däri angifna ekonomiska och militära sanktioner mot den, som börjat kriget. Stat, som ej tillhör förbundet, skall, vid tvist, inbjudas att underkasta sig de regler förbundsakten gett för tvister mellan medlemmar; om staten vägrar anta denna inbjudan och griper till krig mot förbundsmedlem, skall äfven detta krig behandlas som otillåtet, enligt art. 17. Öfriga krig äro tillåtna, hvarjämte enligt art. 10 och 16 stat kan bli pliktig att aktivt eller passivt deltaga såväl i bekämpandet af den, som börjat otillåtet krig, som i krig till upprätthållande af folkförbundsmedlemmarnas territoriella integritet och förhandenvarande politiska oberoende mot yttre angrepp, som kunnat inträffa. Rld.

***Krigarföreningar.** De *tyska* krigarföreningarnas organisation har på grund af statshvälfningen 1918 och vissa bestämmelser i Versaillesfreden undergått en genomgripande omdaning. Den största sammanslutningen af dessa föreningar, *Kyffhäuserbund der deutschen landeskriegerverbände*, från 1922 års ingång benämnd *Deutscher reichskriegerverbund "Kyffhäuser"*, är numera att anse som ett centralorgan för de tyska krigarföreningarna. Det är politiskt neutralt och *får icke* befatta sig med militära ting, särskildt ej med utbildning och vapenöfning. Förbundets ändamål är i hufvudsak att stärka och vårda kärleken till det tyska fädreneslandet, upprätthålla kamratskapet bland och pliktkänslan hos dess medlemmar, verka för utjämning af klassmotsatserna samt slutligen äfven att bevaka krigarföreningarnas intressen och ekonomiskt understödja behöfvande medlemmar. Kyffhäuserförbundet omfattade 27,708 föreningar med 2,198,000 medlemmar år 1922. Den andra stora sammanslutningen, *Deutscher kriegerbund*, benämnes från början af 1922 *Deutsche krieger-wohlfahrtsgenossenschaft* och har numera uteslutande till uppgift att stödja till densamma anslutna föreningars ekonomi samt lämna understöd åt behöfvande medlemmar och deras familjer äfvensom åt invalider samt åt änkor och barn efter i Världskriget stupade krigsmän. — Äfven i *Österrike* finnas krigarföreningar med ungefär motsvarande ändamål. Särskildt ha de förutvarande regementenas officerare sammanslutit sig till dylika föreningar. Se Westphal, "Handbuch für die kriegervereine des deutschen reichskriegerbundes 'Kyffhäuser'" (1922). H. J—dt.

Krigförande makt (part). Se Krig, sp. 1285.

Krigsaflöning, förut fältaflöning, utgår till all personal vid mobiliseradt truppförband, stab, verk eller inrättning mot bortfallande af fredsaflöning eller pension beträffande yrkesmilitär. Enligt krigsaflöningsreglementet af 28 juni 1918, hvilket dock med utgången af 1919 upphört att gälla, utan att ha blifvit ersatt af något nytt, utgår krigsaflöning dels i form af krigslön — efter en högre krigslönstariff för personal vid fälthären eller inom fästning i belägringstillstånd, efter en lägre sådan för öfrig personal —, dels i form af krigslönetillägg för egna tjänstehästar, krigsremonteringsersättning, krigsutrustningsbidrag, stabskvartersbidrag åt vissa högre befälhafvare som ersättning för representationsskyldighet samt resekostnads- och traktamentsersättning, när anledning därtill ges. H. J—dt.

***Krigsarkivet** och generalstabens krigshistoriska afdelning äro numera förlagda vid Jakobsgatan 32, arkivet till en del i generalstabens hus Riddarholmen 11. Nytt reglemente är utfärdadt 17 sept. 1923. Från trycket har ytterligare utgetts "Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet", III (1923) m. m. Jfr Generalstabsverk (äfven i Suppl.). C. O. N.

Krigsbarn, vanlig benämning på de barn från vissa af Världskrigets olyckor hemsökta länder, som, hufvudsakligen under sommarmånaderna, mottagits i svenska hem för att erhålla vård och rekreation. Våren 1919 utfärdade öfverstyrelsen för Svenska Röda korset ett upprop till allmänheten med förfrågan, om man i svenska hem vore villig att under sommaren mottaga undernärda barn från sådana länder, där nöd och lifsmedelsbrist företrädesvis vore rådande. Särskildt afsågos Österrike och Tyskland. Sedan ett stort antal anmälningar om mottagande af "krigsbarn" inkommit, organiserades ett arbetsutskott och en "krigsbarnsbyrå", hvars föreståndare blef löjtnant Hadar Egnell, för handhafvandet af barnens transport (från vederbörliga Östersjöhamnar) och fördelning på olika landsdelar i Sverige. Inbjudan utfärdades, utom till ofvannämnda länder, äfven till Polen, de baltiska staterna (Östersjöprovinserna), Frankrike och Belgien. Densamma antogs af Österrike, Tyskland och de baltiska staterna. Under de år — från i mars 1919 till i mars 1922 — Svenska Röda korsets krigsbarnsverksamhet pågick, mottogos genom dennas försorg följande antal (i runda tal) barn från ne-

danstående länder, nämligen från Österrike 11,250, Tyskland 9,000, Ryssland 240, Estland och Lettland 300, Ungern 60 och Tjecho-Slovakien 50 samt dessutom 100 ryska och baltiska flyktingar, tills. 21,000 barn. Dessas transport till Östersjöhamnarna (Sassnitz och Libau) verkställdes af därtill inom resp. länder utsedda organisationer och på dessas bekostnad. Den vidare transporten till och inom Sverige bestreds af Svenska Röda korset (medelst insamlade medel). Barnens uppehåll i mottagningshemmen samt, i de flesta fall, deras beklädande bekostades af resp. fosterföräldrar. Återtransporten verkställdes enligt samma grunder. Ett mindre antal barn kvarstannade öfver vintrarna i Sverige. Värdet af den sålunda genom Svenska Röda korset och af enskilda lämnade hjälpen med dess omkr. 3 mill. underhållsdagar har uppskattats till omkr. 16,2 mill. kr. — Utom ofvannämnda krigsbarn har ett afsevärdt antal — under 1920 omkr. 4,000 — inbjudits af enskilda personer, svenska landsorganisationen (arbetarbarn) och Frälsningsarmén. — Äfven sedan Svenska Röda korsets krigsbarnsbyrå upphört med sin verksamhet (4 mars 1922), ha, på enskild inbjudan, krigsbarn — hufvudsakligen sådana, som förut varit mottagna i sådan egenskap — vistats i Sverige om somrarna. Dessas antal torde kunna uppskattas till omkr. 1,000 under hvartdera af åren 1922 och 1923. 1924 återupptogs dock Svenska Röda korsets krigsbarnsverksamhet delvis, i det att genom dess försorg omkr. 600 tyska krigsbarn vistades i Sverige under sommaren. — En motsvarande verksamhet har bedrifvits äfven i andra, under Världskriget neutrala, länder. H. J—dt.

Krigsberedskapskommissionen. Se Statens krigsberedskapskommission. Suppl.

***Krigsbro.** Enligt 1923 års reglemente kan en krigsbro slås antingen som *spång* med 1,5, som *smal lätt bro* med 2,25, som *bred lätt bro* med 3 eller som *tung bro* (smal) med 2,70 m. bredd. Den tunga bron har dock ej mer än 2,25 m. bredd mellan spårbalkarna. Beroende på, om de olika broarna slås med 1 eller 2 brokolonners materiel, bli *brolängderna* för spången 178 eller 358, för smala lätta bron 114 eller 222, för breda lätta bron 108 eller 216 och för tunga bron 64 eller 130 m. Hvilken bro, som bör slås, beror på den trafik, som skall tillgodoses. Arméns fältfordon indelas alltefter sin tyngd i fordonsgrupperna *A* (infanteriets stridstrång) med 1,200, *B* (15 cm. haubits) med 3,355, *C* (lastbil med 3 ton last) med 6,000 och *D* (lastbil med 4 ton last) med 9,000 kg. högsta totalvikt. Grupp *A* får trafikera smal lätt bro eller lätt färja (se Koppel. Suppl.), *B* bred lätt bro eller lätt färja, *C* tung bro (smal) eller tung färja och *D* tyngre färja. För transport af ändå tyngre fordon (traktorer m. fl.) måste särskilda anordningar vidtagas. Spång får trafikeras af kulsprutkärror, som ej falla under någon af ofvan angifna belastningsgrupper. L. W:son M.

Krigsbrohalfkolonn. Se Krigsbrokolonn. Suppl.

***Krigsbrokolonn.** Enligt 1919 års fältutrustningslista består en krigsbrokolonn numera af 6 landfäste-, 6 underslags-, 12 stäfponton-, 12 mellanponton-, 2 färjline-, 4 verktygs- och 6 lifsmedelsvagnar, tills. 48 fordon, alla 3-spända. Då emellertid färjlinevagnarna, som hvardera äro lastade med 1 färjlina, 1 telefonlåda, 1 ankartåg m. m., ej kunna räknas som brovagnar, då de komma till användning endast vid byggandet af löpfärja, blir de egentliga brovagnarnas antal 36, som sålunda utgör 50 proc. ökning af förutvarande brokolonnens 24; bred lätt bros längd, 108 m., innebär också 50 proc. ökning af ”normalbrons” längd, 72 m. I en krigsbrokolonn ingå 3 officerare, 5 underofficerare, 181 manskap och 1 veterinär = 190 man, samt 19 rid-, 144 drag- och 20 reserv-, tills. 183 hästar. Kolonnen indelas i 2 broafdelningar och 1 parkafdelning. En broafdelning består af 3 brosektioner, hvardera om 2 halfsektioner. En halfsektion har 3 fordon: 1 landfästevagn (udda halfsektion) eller 1 underslagsvagn (jämn halfsektion), 1 stäfponton- och 1 mellanpontonvagn. Parkafdelningen omfattar kolonnens strids- och bagageträngen samt indelas i 2 parksektioner. Stridsträngen utgöres af 2 färjline- och 4 verktygsvagnar; bagageträngen består af de 6 lifsmedelsvagnarna. En krigsbrokolonn kan vid behof delas i 2 självständiga krigsbrohalfkolonner, som således bestå af 1 broafdelning och 1 parksektion hvardera. Se vidare Koppel, Krigsbro och Krigsbromateriel, alla i Suppl. L. W:son M.

***Krigsbromateriel.** En krigsbrokolonns materiel består af 12 stäf- och 12 mellanpontondelar, materiel till 6 bockar, materiel för broning (se d. o. 2), rodd- och förankringsmateriel samt tågvirke och småpersedlar, hvartill komma mätlina af stål, 80 m. lång och 3,8 mm. i diameter, färjlinor af stål, 300 m. långa och 14 mm. i diameter, med block och linlås m. m.; telefon- och rekognosceringsmateriel samt verktyg m. m. Pontonerna äro numera försedda med vattenlinjemärke, bärreglar, kilhylsor, förbindningskil, bygelhylsor och förbindningsbygel. Underslagens höjd är nu 18 (förut 16) cm. Helplankans tjocklek är 6,4 (förut 4,3) cm. Nytillkomna småpersedlar äro underslagshållare med stödjärn och hakar, planklås (i st. f. surrtåg), tätningsbultar och beslag till landgång. Eventuellt tillföras krigsbrokolonnen kulsprutor för luftvärn samt 2 motorer. L. W:son M.

Krigsdomare, *förv.*, en vid krigsmakten anställd lagfaren ämbetsman med hufvudsakligt åliggande att vara ordf. i krigsrätt (se d. o. Suppl.) och bestämma tid och plats för krigsrätts sammanträde, allt enligt närmare bestämmelser i instruktion för krigsdomare, auditörer och krigsfiskaler af 19 juni 1919. Krigsdomare (vice krigsdomare) förordnas af konungen för viss tid. H. J—dt.

***Krigsdomstol.** Nya bestämmelser äro gifna i lag om krigsdomstolar och rättegången där 23 okt 1914. Själfva domstolarna äro desamma som förut. C. O. N.

***Krigsfiskal** är allmän åklagare vid krigsrätt, öfverkrigsfiskal (se d. o.) vid krigsöfverdomstol. Åtal vid krigsrätt mot officer af regementsofficers eller högre grad utföres dock af öfverkrigsfiskalen vid den krigsöfverdomstol, hvarunder krigsrätten lyder, såframt ej denne uppdrar åt vederbörande krigsfiskal att utföra talan i målet. Krigsfiskal skall finnas vid hvarje regementskrigsrätt, stationskrigsrätt och särskild krigsrätt; samme krigsfiskal kan under viss förutsättning anställas vid flera krigsrätter. Förordnande att vara krigsfiskal vid någon af nyssnämnda krigsrätter meddelas af konungen. Vid fältkrigsrätt förordnas krigsfiskal af

vederbörande befälhafvare. Se närmare kap. 7 i lagen 23 okt. 1914 om krigsdomstolar m. m. E. K.

Krigsförbrytelse är hvarje handling, som under krigsföretag vidtages i strid med gällande folkrättsliga förbud mot densamma, så vida ej nödfall eller force majeure gör förbudets åsidosättande berättigadt. Krigsförbrytelser af personer, som utgöra krigförande stats egna organ och handlat å tjänstens vägnar, kunna icke af annan än staten själf åtalas och dömas, hvarvid presumeras, att handlingen varit berättigad, så länge ej full bevisning om motsatsen förebragts. Under Världskriget 1914—19 spredos otaliga berättelser och påståenden om krigsförbrytelser och därmed förenade grymheter särskildt mot den civila befolkningen, men riktigheten däraf har icke kunnat i det stora flertalet fall bevisas, hvaremot det är fullt styrkt, att den organiserade krigspropagandan ofta begagnade sig af dylika berättelser och påståenden. Efter Versaillesfreden (1919) anställdes i enlighet med ingångna öfverenskommelser rättegångar i Tyskland mot tyska officerare och andra i anledning af gjorda ansvarsyrkanden för påstådda krigsförbrytelser, sedan Tyskland bestämdt vägrat utlämna de anklagade till främmande makt för att dömas; i flertalet fall blef domen frikännande, och aktionen afstannade, så snart något lugnare förhållanden inträdt. Såsom krigsförbrytelse har man äfven velat beteckna både vissa åtgärder, som utförts på befallning från krigförande makts regering af dess underordnade, när åtgärden ansetts folkrättsstridig, och t. o. m. beslut, hvarigenom en stats regering låtit krig bryta ut, särskildt kejsar Vilhelm II:s krigsförklaringar 1914. Detta är emellertid alldeles felaktigt, då en stats underordnade organ icke kunna göras ansvariga för sin regerings befallningar och då det folkrättsliga ansvar, som alltid åhvilar en regering, icke kan koncentreras på någon viss person eller förvandlas till ett personligt ansvar för denne, utan städse ligger å staten själf såsom stat. Från fransk sida har, med åberopande bl. a. af den kände folkrättsförfattaren Vattel från 1700-talet, en motsatt uppfattning i viss mån gjorts gällande, men Vattels sålunda åberopade uttalanden betecknas af honom själf såsom teoretiska konstruktioner, hvilka praktiskt sakna betydelse och icke blifvit gällande positiv folkrätt. I forntiden kunde visserligen personer göras på dylikt sätt individuellt ansvariga, men i den moderna folkrätten är detta omöjligt, helst som individens ansvar för regeringsbeslut i modern rätt alltid är en inre statsrättslig, men aldrig en yttre folkrättslig fråga. Rld.

Krigsförsäkringskommission, Statens. Se Statens krigsförsäkringskommission (äfven i Suppl.).

***Krigsförvaltningsreglementen** ha aflöst de förra fältförvaltningsreglementena. Af desamma ha utkommit krigsaflönings-, krigskassa- och krigsmaterielreglementen 1914 samt krigsförplägnadsreglemente 1917. C. O. N.

Krigsgeologi. Under Världskriget tog man på bägge sidor, först hos centralmakterna, i möjligaste mån den geologiska sakkunskapen i bruk, dels för att åt trupperna anskaffa nödiga tillgångar af dricksvatten och erforderligt material (grus, makadam, sten etc.) för byggnads- och vägarbeten, dels för att bedöma de geologiska förhållandenas betydelse för anläggning af skyttegrafvar och befästa linjer, som ställningskriget kräfde, sådant det efter hand utvecklade sig. Geologiska fackmän tilldelades de högre staberna och högkvarteren som ”krigsgeologer”. K. A. G.

Krigshamn. Se Hamn, sp. 1272.

***Krigshistoria.** (Sp. 1301.) *Österrikiska krigsarkivet* har utgett ”Befreiungskrieg 1813 und 1814” (5 bd, 1913). *Svenska generalstaben* har med d. 9 (1922) fullbordat ”Sveriges krig åren 1808—1809”, utgett (genom K. Bennedich m. fl.) ”Karl XII på slagfältet” (4 bd, 1918—19) och förbereder en framställning af Gustaf II Adolfs krig. Af *danska generalstabens* ”Bidrag til den store nordiske krigs historie” (förf. af A. P. Tuxen m. fl.) ha hittills utkommit 7 bd (1900—23; omf. tiden t. o. m. 1716). Den hade förut utarbetat ”Den dansk-tydske krig i aarene 1848—1850” (3 dlr, 1867—87) och ”Den dansk-tydske krig 1864” (3 dlr, 1890—92). Bidrag till allmän krigshistoria ha lämnats af C. O. Nordensvan, ”Nittonde århundradets militära tilldragelser” (2 dlr, 1899—1900), och E. Hornborg, ”Kriget framställt i skildringar från nyare tid” (1921). *För de viktigare skildringarna om särskildt de senaste krigen t. o. m. Världskriget se litteraturen till art. om dessa krig.* — Sjökrigets historia har skildrats af engelsmännen Ph. H. Colomb (”Naval warfare : its ruling principle and practice”, 1891, m. m.) och R. C. Anderson (”Naval wars in the Baltic during the sailing-ship epoch 1522—1850”, 1910), tyskarna A. Stenzel (”Seekriegsgeschichte in ihren wichtigsten abschnitten mit berücksichtigung der seetaktik”, 4 bd) och R. Rittmeyer (”Seekriege und seekriegswesen in ihrer weltgeschichtlichen entwicklung”, 2 dlr, 1907, 1910), dansken C. Schaffalitzky de Muckadell (”Haandbog i Nordens sökrigshistorie”, 1911), svensken O. Lybeck (”Allmän sjökrigshistoria”, d. I, omfattande tiden fr. o. m. Krimkriget till Världskrigets utbrott; 1919).

Svenska krigshistorien. Öfver Nordiska sjuårskriget har A. Stille kastat ett helt nytt ljus genom ”De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570” (1918), G. V. Vessberg har skildrat kriget med Danmark 1643—45 och B. Steckzén ”K. G. Wrangels fälttåg 1646—1647 t. o. m. freden i Ulm” (1920), Karl X Gustafs polska krig har behandlats af J. L. Carlbom och polacken L. Kubala; M. Carlon har beskrifvit ryska kriget 1656—58 och Stille fälttåget i Skåne och Halland 1657. Stora nordiska krigets historia, särskildt uppfattningen om Karl XII:s krigföring, har reviderats i första rummet af Stille (”Kriget i Skåne 1709—1710” och ”Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709”) och i det ofvan nämnda verket ”Karl XII på slagfältet”, hvarjämte J. A. Lagermark, F. Hjelmqvist och O. Sjögren behandlat vissa delar af Stora nordiska kriget (kriget i Norge, i Finland och Ingermanland, i Livland). T. Säve har beskrifvit ”Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762” (1915), J. G. Wikander har lämnat öfversikter af Sveriges krig under 1700-talet (1922) och 1800-talet (1916), och 1808—09 års finska krig har ytterligare belysts af finländaren G. E. Gripenberg (1908) och ryssen P.

A. Nivé (1910). G. Björlin har skrifvit texten till "Sveriges krigshistoria i bilder" (3 bd, 1913—18). — Sveriges sjökrigshistoria har belysts af A. Munthe ytterligare i "Sjömaktens inflytande på Sveriges historia" (1921—22) och "Flottan och ryska kriget 1788—1790, O. H. Nordenskjöld" (5 dlr, 1914—17); G. Unger har utgett "Illustrerad svensk sjökrigshistoria" (1909, 1923).

***Krigshofrätten** är krigsöfverdomstol, för så vidt ej, efter hvad nedan sägs, öfverkrigsrätt (se d. o.) intar denna ställning. Denna domstol utgöres fr. o. m. 1916 af en vid Svea hofrätt bildad särskild afdelning, sammansatt af ordf. å en af hofrättens divisioner, som ordf. en annan led. i samma hofrätt, ett af konungen utnämndt krigshofrättsråd och 2 militära led. Då i krigstid särskild krigsöfverdomstol erfordras, förordnar konungen, att öfverkrigsrätt skall inrättas. Om Krigshofrätten se närmare kap. 4 i lagen 23 okt. 1914 om krigsdomstolar m. m. Krigshofrätten med den i hufvudarb. skildrade sammansättningen höll 31 dec. 1915 sin sista session. E. K.

***Krigshundar.** Föreningen Krigshunden upplöstes efter något år, och dess verksamhet öfvertogs af *Föreningen svenska skydds- och sjukvårdshunden*, som officiellt har sanitets- och krigshundsrörelsens främjande på sitt program, äfven om den i praktiken så godt som uteslutande kommit att sysselsätta sig med vakt- och polishundar. F. ö. tyckas de tidigare påbörjade försöken med krigshundar vid svenska regementen f. n. (1924) ligga nere. G. G.

***Krigshögskolan.** Ändringar i högskolans reglemente af 4 nov. 1904 ha utfärdats 22 sept. 1905, 17 juni 1908 och 25 april 1924.

Krigskonjunkturskatt är en partiell inkomstskatt (se d. o.), afsedd att träffa merinkomster, som tillskrifvas konjunkturförändringarna efter utbrott af (större) krig (se Handelskris, sp. 1341). Världskriget medförde sådan extra beskattning i flera länder, t. ex. Storbritannien, Frankrike, Italien, Förenta staterna, Sverige, Norge och Danmark. Skatten anknöts närmast till förmögenhetsökning (se Förmögenhetsskatt. Suppl.) i Tyskland, där den bibehållits, sedan den i öfriga länder upphört efter fredsslutet. Merinkomstberäkningen baserades i de europeiska länderna merendels på jämförelser med de skattskyldiges inkomster under vissa förkrigsår, medan man i Förenta staterna utgick från, att en företagsvinst om 7—9 proc. var normal och beskattade högre vinstprocenter under krigsåren progressivt (*excess war profits*). Med den allmänna prisstegringen, som innebar ett motsvarigt fall i penningvärdet, gjordes inkomstökningar, som i själfva verket voro rent nominella och skenbara, skattepliktiga. Afskrifningar och afsättningar till reservfonder m. m. inom företagen beräknades däremot till stor del fortfarande efter förkrigsvärden å byggnader och maskiner m. m. Taxeringen till krigskonjunkturskatt gaf därigenom lysande resultat, och skatten blef oerhördt mycket mera inbringande för skattagaren, än man beräknat, medan skattdragarnas konjunkturvinster med fredskrisen allmänt förbyttes i förluster, som blott i ringa grad kunde medföra skatteafdrag eller skatterestitutioner.

I *Sverige* infördes krigskonjunkturskatt af 1915 års riksdag med en stigande skala af 12—18 proc. af den inkomst af arbete, särskildt genom rörelse, som enligt årets taxeringslängd öfverstigit motsvarande inkomster 1913 och 1914, dock endast om den skattskyldige taxerats till 10,000 kr. inkomst, förmögenhetsdel oräknad. Merinkomster under 1,000 kr. voro befriade. Bolag beskattades för inkomst öfver 5 proc. af bolagets kapital, om inkomstprocenten öfversteg medeltalet för 1913 och 1914. 1916 års riksdag sänkte skattegränsen till 8,000 kr. och höjde tariffen för skattens progression till 12—25 proc. för en merinkomst af 2,000 till 500,000 kr. och indrog äfven krigsvinst, som ingick i inkomst af fast egendom, under skatten. 1918 års riksdag medgaf afdrag för gäldränta, men höjde tariffen för större merinkomster. Under de följande åren företogos flera ändringar i dessa bestämmelser, utan att väsentligen rubba de starkt kritiserade grunderna för skatten, hvars snara upphörande ansågs onödiggöra en omläggning. 1920 antogs K. M:ts proposition ang. upphörande af taxering enligt förordn. 30 juni 1916, så att taxering icke skulle ega rum beträffande vinst, som uppkommit efter 1919 års utgång. På grund däraf skedde den sista uppbörden af denna skatt under 1921 i tre terminer enligt kung. 10 dec. 1920. Skatten inbragte till statsverket 1916—20 öfver 1 milliard kr., och ännu under 1922 inflöto öfver 3 mill. kr., hvarmed anstånd beviljats för erläggandet.

N. H. E. F. K. S—n.

Krigskontribution. Se Kontribution 2.

***Krigslagar.** Ny *disciplinstadga* för krigsmakten utfärdades 16 juni 1899. — I samband med tillkomsten af 1914 års härordning har genom konungens och riksdagens samfällda beslut tillkommit en ny *strafflag för krigsmakten* af 23 okt. 1914, som upphäfver 1881 års lag. I dess 3:e del, de s. k. *krigsartiklarna*, ha de straffbestämmelser sammanförts, som skola ega tillämplighet uteslutande i krigstid eller eljest under tid, då rikets krigsmakt är mobiliserad. Till den nya strafflagen ha jämväl öfverflyttats de förut i disciplinstadgan upptagna bestämmelserna om befälhafvares bestraffningsrätt i disciplinmål, om sättet för bestraffningsrättens utöfning samt om tillrättavisningar. Dessa bestämmelser, såväl som de tidigare 1881 från disciplinstadgan öfverflyttade stadganden, ha sammanförts till en särskild, 4:e d. af lagen med titel: "Om befälhafvares disciplinära myndighet". I samma ordning som den nya strafflagen tillkom äfven genom lag af samma dag ny *lag om krigsdomstolar och rättegången därstädes*, som upphäfver förordningen om krigsdomstolar och rättegången därstädes af år 1868. Genom k. förordn. 17 dec. 1915, den s. k. *militära bestraffningsförordningen*, blef slutligen 1899 års disciplinstadga formligen upphäfd och dess då ännu gällande bestämmelser ersatta af föreskrifter i denna nya förordning. — Genom den nya krigslagstiftningen ha betydande ändringar genomförts särskildt i riktning af straffens mildrande, förstärkning af det rättsbildade elementet i krigsdomstolarna samt rättsbildad persons medverkan äfven vid den disciplinära bestraffningsrättens utöfning. Bland senare ändringar är särskildt att märka, att genom lag 3 juni 1921 dödsstraffet afskaffats jämväl inom strafflagen för krigsmakten, utom för de fall, då sådant är jämlikt krigsartiklarna stadgadt. N. S—g.

Krigsmaterielkommissionen. Se Statens krigsmaterielkommission.

Krigsministeriet i Danmark, motsvarande det forna Landtförsvarsdepartementet i Sverige, har sedan 1905 ledts i förening med Marinministeriet (Sjöförsvarsdepartementet) af en *försvarsminister*. Under honom stå 1 direktör och 2 departementschefer. P. E—t.

Krigsministeriet i Finland. Se Försvarsministeriet. Suppl.

Krigsråd är i Danmark (*krigsraad*) numera en hederstitel inom 6:e och 7:e rangklassen, som vanligen tilldelas underofficerare och således ej motsvarar den svenska ämbetstiteln.

***Krigsrätt.** — 3. Krigsrätt är underdomstol vid krigsmakten. Krigsrätt är regementskrigsrätt vid hvarje regemente och därmed likställdt truppförband af armén och kustartilleriet samt stationskrigsrätt vid hvar och en af flottans stationer. Särskild krigsrätt må af konungen inrättas i enlighet med hvad därom närmare bestämmes i § 5 af lagen 23 okt. 1914 om krigsdomstolar m. m. Då rikets krigsmakt för annat ändamål än öfning är ställd på krigsfot, är fältkrigsrätt underdomstol vid krigsmakten. Regementskrigsrätt, stationskrigsrätt och särskild krigsrätt utgöras af en krigsdomare såsom ordförande, två militära ledamöter och en auditör. Fältkrigsrätt utgöres af fyra ledamöter, af hvilka tre äro militära och en civil; främste militäre ledamoten är rättens ordförande. För öfrigt hänvisas till förenämnda lag. E. K.

Krigsskadeersättning, *folkr.*, är allt hvad en krigförande stat vid krigets slut gör anspråk på att af motparten erhålla, dels till täckande af krigskostnaderna, d. v. s. de utgifter staten för krigets förande måst vidkännas både direkt och indirekt (t. ex. räntor å krigslån m. m.), dels till ”reparation” af förstörda landområden, städer och byggnader, industrier och företag m. m., dels slutligen som upprättelse för liden oförrätt eller skada i öfrigt. Krigsskadeersättning kan naturligtvis utkräfvas endast af en fullständigt besegrad motståndare och bestämmes genom fredstraktaten eller till densamma anknytande specialtraktater, vare sig skadeståndet i fredstraktaten fixerats till visst belopp i pengar eller varor eller fixeringen skjutits på framtiden, såsom beträffande Tyskland skedde i Versaillesfreden. Bestämmelser i fredstraktater om krigsskadeersättning utgöra i och för sig icke något bevis om den lidna skadans storlek eller om skulden till densamma, då de ju dikteras af segraren och utgöra fredsvillkor, men icke något domslut. Rld.

***Krigsskola.** Ett nytt reglemente för K. Krigsskolan är utfärdadt 30 sept. 1921.

Krigstidshjälp. Se Dyrtidstillägg. Suppl.

Krigstidstillägg. Se Dyrtidstillägg. Suppl.

Krigsöfverdomstol. Se Krigshofrätten (äfven i Suppl.) och Öfverkrigsrätt.

Krikeudde (Krikudden), udde på fastlandet vid östra sidan af Nordmalingsfjärden med en 1890 uppförd, 1913 ändrad blixtfyr på 63° 29′ 28″ n. br. och 19° 36′ ö. lgd fr. Gr. Ågaljus. E. A—t.

***Krim.** Då efter ryska bolsjevikrevolutionen (nov. 1917) nationaliteternas självbestämningsrätt inom ryska riket proklamerades, bildade tatarerna på K. egen republik, hvarjämte äfven Ukrainska folkrepubliken gjorde anspråk på landet. Närmast för att oskadliggöra ryska Svarta hafsflottan, som fortsatte fientligheterna mot Turkiet äfven efter freden i Brest-Litovski (mars 1918), besatte tyska trupper under general Kosch Perekop (19 april s. å.), hvarefter äfven Feodosija, Kertj och Sevastopol besattes (30 april—1 maj). Till K. samlades många af bolsjevikernas motståndare, och sedan centralmakterna ingått vapenstillestånd och de tyska trupperna utrymt K. samt ersatts af ententetrupper (nov. 1918), var K. en af härdarna för de ”hvite” ryske generalernas restaureringsförsök. Bolsjevikisk uppvigling föranledde emellertid myterier bland ententetrupperna, och dessa hemkallades sommaren 1919, hvarefter bolsjevikstyrelse infördes på K. Efter Denikins nederlag våren 1920 drogo sig hans trupper tillbaka till K. och reorganiserades därstädes af general P. N. Wrangel (se d. o., sp. 1141—42), som på K. bildade en ”sydrysk” regering. Efter hans stora nederlag i nov. s. å. återställdes bolsjevikstyrelsen på K., och halfön utgör numera en autonom sovjetrepublik ingående i Ryska socialistiska federativa sovjetrepubliken (R. S. F. S. R.); den har egen centralexekutivkommitté och eget folkkommissariernas råd, hvilka residera i Simferopol. Krimrepublikens invånarantal uppgafs 1923 till 720,000. — K. led åren 1921—22 af svår hungersnöd; från 1923 förbättrades förhållandena, och K. blef då turist- och rekreationsort för högre sovjetfunktionärer och för rika affärsmän, som förtjänat på den ”nya ekonomiska politiken”. Under de första revolutionsåren drogo sig många universitetsprofessorer och studenter ned till K., och där uppstod på så sätt 1918 ett ”tauriskt universitet” i Simferopol, som utöfvar en liflig verksamhet. V. S—g.

Kriminalassessor, *jur.* Se Assessor. Suppl.

Kriminalisatiön, den akt, hvarigenom en rättsordning tillägger ett visst förfarande i afseende å mänskligt handlande egenskapen att kunna beläggas med straff, gör detsamma straffbart, samt därigenom ock karakteriserar förfarandet i fråga som ett brott. Den moderna rätten kräfver härför ett uttryckligt stadgande i lag, enligt grundsatsen *nullum crimen sine lege* (”intet brott utan med stöd af lag”). Dock anses inom vissa rättsordningar domstolarna befogade att med straff belägga äfven sådana förfaranden, som icke äro i lag uttryckligen straffbelagda, men dock äro med där omtalade förfaranden så likartade, att det icke ur någon synpunkt kan ifrågasättas, att de icke böra i bestraffningshänseende jämställas med dessa. N. S—g.

Kriminalisēra, *jur.* Se Kriminalisation. Suppl.

Kriminalpolis. Se Polis. Suppl.

Krimisos (grek. *Κρίμισος*, nu Fiumefreddo), flod i västra delen af Sicilien. Se Timoleon.

***Kringen,** O., var till 1919 anställd som medarbetare i ”Socialdemokraten” (och 1903—05 dess redaktör). Vid partisprängningen 1921 slöt han sig till det nystiftade Norges social-demokratiske arbeiderparti och har sedermera varit medarbetare i detta partis press. M. H.

Kringskuren kung. Se Kägelspel.

Krishnagär, stad. Se Nadiya.

Kristallemottagare. Se Rundradio. Suppl.

Kristallgitter, *fys.*, kallas strukturen eller den geometriska ordningen af atomerna i en kristall.

Man tänker sig numera ej en kristall uppbyggd af egentliga molekyler, utan af atomer, uppställda i strängt definierad ordning, som genomgår hela kristallen (jfr Rumgitter, sp. 1148). Fig. 1 och

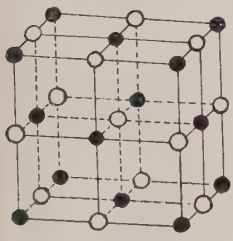

Fig 1.

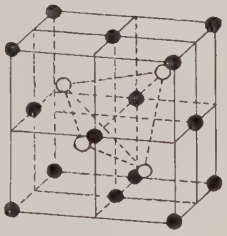

Fig. 2.

2 visa elementärkuber af resp. koksalt (Na Cl) och zinkblände (Zn S). De båda atomslagen i hvardera kuben äro betecknade med fyllda resp. tomma cirklar. Vissa rättningsplan för atomerna ge sig till känna i kristallernas ytor. — Värmet är rörelseenergien hos atomernas svängningar fram och tillbaka kring deras jämviktspunkter i gittret. Emot tillräckligt korta elektromagnetiska vågor, röntgenstrålar, tjänstgör kristallgittret särskiljande på de olika våglängderna, liksom ett linjegitter gör på ljusstrålar (se Diffraktion, sp. 389), dock med den skillnad, att enskilda röntgenvåglängder böjas ut i små diskreta strålknippen åt olika håll af kristallgittret, så att den på en fotografiplåt uppfångade bilden kan få det utseende, som visas af fig. 3 i art. Röntgenstrålar, sp. 184. Jfr också Fysik. Suppl., sp. 1110. R—r H.

Kristalloluminescens [-je'ns]. Se Luminiscens (äfven i Suppl.).

Kristallomantik. Se Mantik, sp. 829 ff.

Kristallos [-lås], *kem.* Se Sackarin.

***Kristdala.** Sedan 1598 har samma släkt, Duræus-Meurling, innehaft kyrkoherdebefattningen inom pastoratet.

Kristendomen och vår tid, teol. tidskrift, som utges i 12 hftn årligen sedan 1906 med F. Hallgren, S. Herner, O. Lewan och M. Pfannenstill som redaktörer. Den framgick ur den lifliga diskussionen vid sekelskiftet och de följande åren ang. den moderna teologien. Tidskriften ville göra den nyare teologiens resultat tillgängliga för allmänheten och under bevarande af kontinuiteten i kyrkolifvet kämpa för en klarsynt och vidhjärtad kristendom i den lutherska reformationens anda. Motsatsen mot Rom har starkt markerats. E. M. R.

Evald Tang Kristensen.

***Kristensen,** E. T. En bibliografi öfver K:s många utgifna arbeten, förf. af G. Knudsen, finns i den 1917 utg. ''Festskrift til E. T. K.'', hvars hufvudtitel lyder ''Troldesagn og dunkel tale. Fra den gamle skattegravers omraader''.

***Kristensen,** M. ''Kort over de danske folkemaal'' fullbordades 1913, utgifningen af Harpestrengs ''Læge og urteböger'' 1920. K. vardt 1909 ledare af folkmålsundersökningarna på Als och de fynska öarna och 1910 led. af ortnamnsutskottet. Han ledde 1911—13 kurser för högskollärare på Askov och blef 1915 en af föreståndarna för högskolan där. Han har utgett kommenterade uppl. af sv. författare och en bok om Selma Lagerlöf (1917).

Kristensson, Emil, folkskollärare, politiker, f. 13 sept. 1879 i Rya, Kristianstads län, aflade folkskollärarexamen i Lund 1901 och blef s. å. lärare vid Göteborgs folkskolor. K., som tillhör det socialdemokratiska partiet, är politisk medarbetare i ''Ny tid'' och har sedan 1909 varit led. af Andra kammaren för Göteborgs stad. Han har varit led. af bankoutskottet 1912—22 (dess ordf. 1920—22) och af särskildt utskott om kommunal skattelag 1920 samt suppleant i utrikesnämnden 1923—24, statsrevisor 1918—21 (statsrevisionens ordf. 1920—21) och är sedan 1922 bankofullmäktig. Bland K:s skrifter märkas *Prästerna och folkskolan* (1905), *Demokratin och folkskolan* (1906) samt *Bör kyrkomötet avskaffas* (1910).

***Kristian,** *skandinaviska* konungar.

8. K. VIII. *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge i 1814* har efter det franska originalmanuskriptet utgetts af A. Olafsen med öfv. till norska af J. Raabe (1914). — 9. K. IX, konung af *Danmark*. Jfr om K. och hans regering N. Neergaard, ''Under Junigrundloven'', II (1916; går till 1866), och A. Thorsöe, ''Kong Christian IX'' (1906). — 10. K. X, den föregående sonson, konung af *Danmark* och *Island*, f. 26 sept. 1870 på Charlottenlunds slott. Om hans familj och lefnadsöden före tronbestigningen se Kristian, *danska prinsar* 2. Han besteg tronen efter sin faders, Fredrik VIII:s, död 14 maj 1912. Åren 1912—14 aflade han officiella besök i flera europeiska hufvudstäder (Stockholm 1912, Kristiania och Berlin 1913, London, Paris, Bruxelles och Haag 1914). Vid utbrottet af Världskriget i aug. 1914 bidrog han genom sin personliga hållning starkt till, att Tysklands kraf på minspärrning af Stora Belt tillmötesgicks, hvarvid han samtidigt hos brittiska regeringen gaf garanti för Danmarks neutralitet. Under kriget sammanträffade han flera gånger med konungarna af Sverige och Norge. Han stadfäste 5 juni 1915 Danmarks nya grundlag. I det läge, som skapades genom den tyska katastrofen 1918, var K. personligen stämd för återförvärfvande af hela Sönderjylland, men han stödde dock ministären Zahles politik, tills denna ministärs majoritet i folketinget i mars 1920 började smälta bort; han kräfde då nyval, och då Zahle vägrade, afskedade konungen ministären (29 mars). Expeditionsministären Liebe entledigades efter fem dagar, hvarunder upprörd stämning rådde i Köpenhamn, och den följdes af en expeditionsministär Friis med

parlamentarisk garanti, hvilken lät anställa nyval till folketinget. K. höll 10 juli s. å. sitt högtidliga intåg i Sönderjylland och deltog 11 s. m. i den storslagna festen på Dybböl. Sedan ikraftträdandet 1 dec. 1918 af den nya dansk-isländska förbundslagen bär K. titeln ”konge til Danmark og Island”. Han aflade juni—juli 1921 jämte drottning Alexandrine och sina båda söner ett besök på Island och besökte s. å. äfven Grönland. Efter nyvalen 1920 regerade han med vänsterministären Neergaard till april 1924, då den första danska socialdemokratiska ministären (Stauning) utnämndes. 10. P. E—t.

***Kristian,** *danska prinsar.* — 2. Kristian K. F. A. A. V. besteg tronen efter sin faders, Fredrik VIII:s, frånfälle, 14 maj 1912. Se vidare Kristian, skandinaviska konungar 10. Suppl.

***Kristiania** skall fr. o. m. 1925, enl. stortingets beslut, heta Oslo. Arealen uppges till 16,3 kvkm., hvaraf 0,2 kvkm. sötvatten, och folkmängden till 258,483 pers., 117,092 män och 141,391 kvinnor, d. v. s. 1,207 kvinnor mot 1,000 män (1920) och en folkökning sedan 1910 med 6,9 proc. Bland nytillkomna offentliga byggnader märkas: telegrafhuset (fig. 4 å pl. I), vid Prinsens gate; posthuset (fig. 6) och centralbanken, vid Toldbodgaten; geol. och zool. museet (fig. 3), på Töien; de kommunala bostadsbyggena Torshaugkomplexen och Rosenhofkomplexen, i n. ö., ö. om Akerselven; i ett dominerande läge på Hammersborg, i närheten af Hellig Trefoldigheds kirke, den svenska Margaretakyrkan (fig. 1), hvartill grunden lades 28 maj 1922 i närvaro af bl. a. ärkebiskop N. Söderblom och som nu (1924) är under byggnad med anslag af svenska staten; universitetsbiblioteket (se pl. I och II till art. Biblioteksbyggnader. Suppl.), nybyggnader för K. universitet (kemiskt och fysiskt laboratorium med studentbyggnad), nära Blinderen, n. om Gamle Aker kirke, m. m. Bland öfriga nya företag märkas reglering af Piperviken (sedan 1923) för det nya rådhuset (som skall uppföras efter ritningar af arkitekterna A. Arneberg och M. Poulsen), anläggningen af Ullevaals trädgårdsstad, i Aker, men hörande till K., en vacker egnahemsanläggning efter engelskt mönster; andra egnahemsanläggningar på områden i Aker, vid Sogn och Tåsen, n. om staden, samt på Ekeberg, s. om staden; sjömansskolan där (fig. 7) med dekorativa målningar af P. Krohg. — (Sp. 1390) Utom Nationaltheatret och Centraltheatret (Fahlströms theater har upphört) finnas nu i K. Det norske theater (för landsmålspjäser), Mayol l. Intimtheatret, Casinotheatret och Tivolis sommarteater. — På Frogners hufvudgård är nu inrymd bildhuggaren Vigelands ateljé. I sept. 1924 öppnades i K. Institutet för jämförande kulturforskning. Om tidningspressen i K. se Tidning, sp. 1284—85 (äfven i Suppl.). — Stadens tillgångar uppskattades 1917—18 till 142,742,810 kr., hvaraf för kyrkor och kyrkogårdar 7,135,349 kr., för skolor 18,059,490 kr., för vattenledningsverk 11,244,969 kr. och för elektricitetsverk 23,143,303 kr. Förmögenheten per inv. uppges 1919—20 till 9,136 kr. och inkomsten per inv. till 3,009 kr. Handelsflottan bestod 1 jan. 1919 af 306 ångf. å 363,829 ton och 33 segelf. å 35,366 ton. — Under byggnad äro f. n. (1924) förstadsbanor till Sognvandet, i n., och till Östensjövandet, i s. Kommunens administration är sedan 1 juli 1922 delad på 8 afd., hvaraf den 1:a (finansafd.) förestås af borgmästaren, de öfriga af hvar sin rådman. För K. väljas nu 7 stortingsmän. — Litt.: A. Helland, ”Topografisk statistisk beskrivelse over K.” (3 bd, 1918), och ”Kristiania historie. Utgit af Kristiania kommune”, bd I (1922). K. G. G.

***Kristianiadalen.** Frognersæteren var urspr. en säter under gården Frogner (se d. o. Suppl.).

***Kristiania stift** heter fr. o. m. 1 jan. 1919 Oslo bispedömme. K. G. G.

Kristianiasväng. Se Skidlöpning, sp. 988 och fig. 18.

***Kristianopel.** — 2. Socknen omfattar nu 9,190 har, hvaraf 11 har i köpingen. 2,810 inv. (1923).

***Kristians amt** heter fr. o. m. 1 jan. 1919 Opland fylke. K. G. G.

***Kristiansand** hade 16,605 inv. 1920. Äfven öfver general O. Wergeland har rests en staty.

***Kristiansands stift** heter fr. o. m. 1 jan. 1919 Agder bispedömme. K. G. G.

***Kristiansborg.** Grundstenen till det Nya K. lades 15 nov. 1907, och arbetet fördes till slut 1922 af Thorvald Jörgensen. Hans plan undergick efter hand vissa förändringar, bl. a. i fråga om spirans höjd. 28 okt. 1916 hölls taklagsöl, 28 maj 1918 flyttade riksdagen in i sydöstra flygeln, 1 okt. 1919 Höjesteret i den nordvästra, och 1922 inrymdes utrikesministeriet i de rum mellan de nyssnämnda, hvilka urspr. voro afsedda till konungabostad. P. E—t.

***Kristianshavn** hade 1921 endast 14,222 inv.

***Kristiansholm.** Grefskapet öfvergick till fri egendom 1921. P. E—t.

***Kristianssted** tillhör numera Förenta staterna.

***Kristianssæde.** Grefskapet öfvergick till fri egendom 1921.

***Kristianstad.** Sedan 1914 är Näsby by inkorporerad med staden, hvarefter dess jurisdiktionsområde är omkr. 1,646 har. De idkare af handel och sjöfart, som äro mantalsskrifna i Åhus och förut i judiciellt hänseende lydt under K., lyda sedan 1887 under Villands härad. Ny stadsplan är fastställd 1919, omfattande för hela staden 265 har. Öster om stadsplanen är sedan 1910 utlagdt ett egnahemsområde, som numera är bebyggdt med omkr. 200 en- och tvåfamiljshus. 1922 utlades å norra utanverket ett villaområde, s. å. bebyggdt med 19 villor; äfven i södra delen af staden och i Näsby ha villaområden börjat bebyggas. Staden inköpte 1912 den på 1870-talet torrlagda Hammarsjön ö. om staden, som hålles torr genom pumpverk vid Pynten, dit stadens afloppsvatten numera i hufvudsak går. Bangården ombyggdes 1920 fullt modern med tunnlar under spåren, särskild godsbangård med nya godsmagasin och särskildt tullhus. I samband därmed indrogs Östra Skånes järnvägar, som förut slutat vid Långebro station v. om ån, på en ny järnvägsbro öfver Helge å genom

Fig. 1. Kristianstads vapen.

Fig. 1. Svenska Margaretakyrkan med församlingshus (under byggnad). Fotografi efter modell.

Fig. 2. Magasin i Kristianias hamn.

Fig. 3. Zoologiska och geologiska museet.

Fig. 4. Telegraf- och telefonhuset.

Fig. 5. Botaniska museet.

Fig. 6. Centralposthuset. (I förgrunden del af gamla krigsskolans hus.)

Fig. 7. Sjömansskolan och Ekebergsbanan.

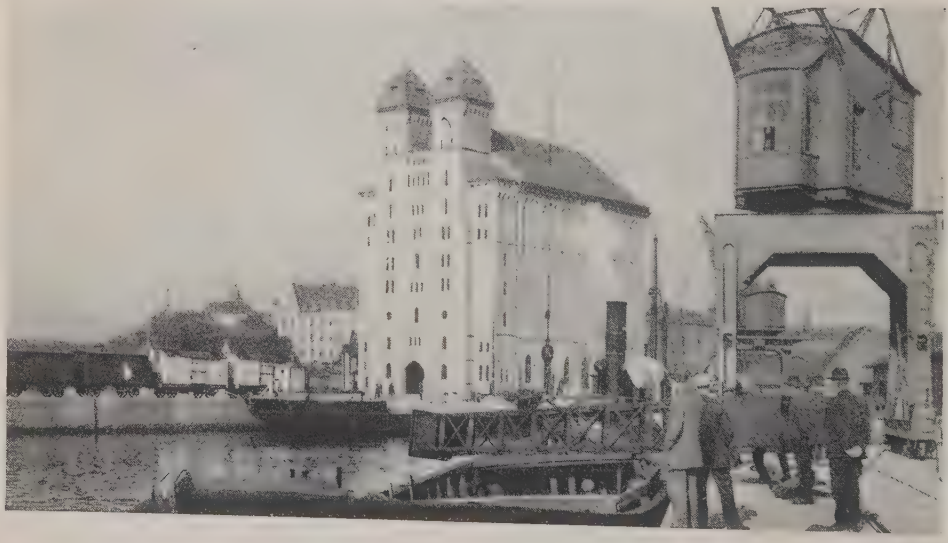

Fig. 8. Hamnparti med spannmålslagerhus.

Fig. 9. Norska Amerikalinjens hus (vid Jernbanetorvet).

Fig. 10. Handelsbyggnaden.

Fig. 2—10 efter fotografier af Mittet & co., Kristiania.

Tivoliparken till bangården. Norra infartsvägen till staden går numera på en viadukt öfver järnvägarna vid Näsby. Vid Stortorget ha Tyggårdens byggnader fått lämna plats för nybyggnader för riksbank och post. Stora kronohuset är, sedan hofrätten förflyttats till Malmö, inrättadt till regementsexpedition, garnisonssjukhus och officersmäss för Vendes art.-reg. I Näsby är nytt kasernetablissemang uppfördt för Norra Skånska infanteriregementet, invigdt 1923. Ö. om staden uppfördes 1916 ny fattigvårdsinrättning med ålderdomshem, sjukhem, sinnessjukhem och arbetshem i förening med jordbruk och ladugårdsskötsel. För Tyggården ha 1916 uppförts nya byggnader vid östra bulevarden, och som inkörsport har uppförts den på 1850-talet nedrifna södra stadsporten. Vid norra kasernen har 1913 i Västra storgatans förlängning uppförts den 1901 nedrifna norra stadsporten. Hufvudsakligast medelst donationsmedel byggdes 1916 nytt hus för tekniska skolan, inrymmande jämväl

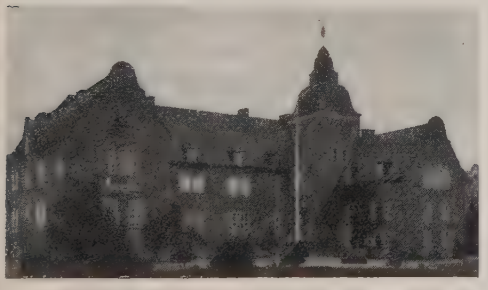

Fig. 2. Kristianstads tekniska skola jämte stadsbibliotek och museum.

stadsbibliotek och museum (se fig. 2). Detta senare, i sitt slag enastående i Sverige, består af tekniskt yrkesmuseum, kulturhistorisk afdelning, hvars föremål skänkts till staden af den nu upplösta Kristianstads läns fornminnesförening, samt konstafdelning. Yrkesmuseet är ordnadt af konsul C. J. F. Ljunggren. Utanför den prydliga byggnaden, ritad af stadsarkitekten P. L. Håkansson, är uppställd Meuniers Hammarsmeden i brons. För Näsbyområdet har tillkommit en ny folkskola. — Stadsvapnets numera lindrigt ändrade utseende framgår af fig. 1.

Stadens folkmängd vid början af 1924 uppgår till 13,000 pers., hvaraf 933 i garnisonsförsamlingen. Taxeringsvärdet för fastigheter är 51,555,400 kr. (1923), hvaraf 38,616,600 kr. beskattningsskyldiga; 1,448,400 kr. utgöra jordbruksfastighet och 37,168,200 kr. annan fastighet. Af de beskattningsfria fastigheterna tillhöra 8,232,200 kr. kronan och 4,706,600 kr. kommunen. Den taxerade inkomsten är s. å. 18,731,440 kr. och förmögenhet 17,091,320 kr. Stadens bokförda tillgångar voro 9,323,319 kr. och skulder 6,173,120 kr. (1922); uttaxeringen 1924 är 6,20 kr. per bevilln.-krona. Fabrikernas antal är 43 med 1,060 arbetare och ett tillv.-värde af 34,491,157 kr. (1923). Till hamnen i Åhus inkommo och från densamma afgingo s. å. 1,156 fartyg om 405,164 ton. Hamnafgiften var för fartyg 76,944 kr., för varor 105,890 kr. Tulluppbörden i Åhus och staden var 1,449,311 kr. (1923). Banker äro nu, utom 3 sparbanker, afdelningskontor af Riksbanken, Svenska handelsbanken, Skandinav. kredit.-a.-b., Sydsvenska banken och Jordbrukarbanken. Vid val till riksdagens Första kammare ingår staden i Blekinge och Kristianstads läns valkrets, vid val till Andra kammaren i länets valkrets. E. C—m.

***Kristianstad—Hässleholms järnvägar** ha, sedan Kristianstads station flyttats och ombyggts m. m., en sammanlagd längd af 116,1 km., hvaraf Kristianstad—Hässleholm 29,5, Kristianstad—Åhushamn 18,2, Kristianstad—Glimåkra 40,8 och Glimåkra—Elmhult 27,6 km. F. P.

Kristianstad—Långebro järnväg. Se Östra Skånes järnvägar.

***Kristianstads län,** som nu uppges ha en areal af 6,456 kvkm., hvaraf 6,243 kvkm. land, hade 31 dec. 1923 en folkmängd af 244,119 pers., hvaraf 23,754 i länets 4 städer. Domsagorna äro nu 7, sedan Östra Göinge och Villands tingslag blifvit självständiga domsagor. Fögderierna äro 6: Ängelholms, Hässleholms, Brobys, Kristianstads och Tollarps med hvardera 4 landsfiskalsdistrikt samt Simrishamns med 3. Länet har nu 4 städer, sedan Hässleholm 1 jan. 1914 blef stad; köpingarna äro 3: Tomelilla, Åhus och Båstad, de egentliga landskommunerna 143. 20 municipalsamhällen finnas. Länet tillhör nu Första telegrafdistriktet. Det är indeladt i 8 provinsialläkardistrikt och 3 extra provinsialläkardistrikt; stadsläkare finnes nu äfven i Hässleholm. Kommunala mellanskolor finnas i Hässleholm, Klippan, Simrishamn, Tomelilla och Åstorp, folkhögskolor i Önnestad, Tomelilla och Munka-Ljungby, landtmannaskolor dessutom i Hammenhög och Osby. Till riksdagens Första kammare utser länet tills. med Blekinge län 10 led., till Andra kammaren ensamt 9. Industri och bergsbruk sysselsatte 7,799 arb. och hade 124,2 mill. kr. salutillverkningsvärde 1922 samt 6,8 mill. kr. bevillningstaxerad inkomst; järnvägarnas längd var vid 1923 års slut 733 km., hvaraf 128 km. voro statens och 27 km. smalspåriga. Tax.-värdet af fast egendom var s. å. 565,411 mill. kr., hvaraf 330,778 mill. för jordbruksfastighet och 34,924 mill. kr. bevillningsfri; på städerna kommo inalles 86,315 mill. kr. Sammanlagda bevillningstaxerade inkomsten var s. å. 124,085 mill kr., hvaraf 34,165 mill. för städerna. O. Sjn.

Kristianstads läns tidning (fullständigt namn: Nya Skånska posten Kristianstads läns tidning), sedan 1908 daglig morgontidning i Kristianstad, började utges 1 dec. 1896 och blef 1899 sammanslagen med Nya Skånska posten, uppsatt 1830. Tidningens redaktörer ha varit: K. V. Wadman (f. 1856, d. 1903) till år 1899; M. Myrström 1899—1906 och sedan 1906 Emanuel Björck (f. 1879). Redaktionssekreterare är sedan 1920 K. O. Hammarlund (f. 1890). Egare är Kristianstads läns tidnings a.-b. med f. d. rådman P. A. Dahl som ordf. och verkställande direktör. Tidningen är till sin politiska läggning högertidning.

***Kristiansund** hade 15,198 inv. 1920. K. G. G.

***Kristiansö** hade 1921 endast 79 inv. P. E—t.

Kristidslagstiftning kallas den komplex af tillfälliga lagar, gällande för en tid af ett år i sänder och därefter förlängda med eller utan omskrifning för ytterligare samma tid, hvartill Världskriget gaf

anledning. Såväl formellt som materiellt är den svenska kristidslagstiftningen af stort intresse. Formellt är den det därför, att den infört i större utsträckning, än någonsin eljest ansetts lämpligt, tillfälliga lagar, hvilka saknat den vanliga lagens fasthet och egentligen inneburit experiment, hvilkas närmare utformning fått bero af konungen med begagnande af den ekonomiska envåldsmakt, som R. F:s § 89 gett honom, men som faktiskt alltmer kommit ur bruk, ända tills den återupplifvades genom kristidslagstiftningen. Denna har endast delvis skett med riksdagen, trots det att regeringen under en stor del af tiden var liberal-socialdemokratisk. Materiellt är kristidslagstiftningen i denna vidsträckta mening af intresse, därför att den innebar starka ingrepp i den häfdvunna enskilda rörelsefriheten ej blott för näringsidkare, utan för den stora allmänheten, som, då dess rättsmedvetande icke bar upp den tillfälliga lagen, i stor utsträckning vande sig att söka kringgå eller åsidosätta lagen med den följd, att en viss förslappning i fråga om helgden af all lagstiftning efteråt gjort sig starkt märkbar.

Kristidslagstiftningen omfattade främst en otalig mängd utförselförbud och den till dessas upprätthållande gifna straff-förordningen af 3 mars 1916, som visserligen formellt icke var tillfällig, men ej skulle tillämpas i andra fall än, när i författning om utförselförbud hänvisades till densamma. Till kristidslagstiftningen höra vidare *förfogandelagarna* (se d. o. Suppl.) och i anslutning till dem gifna författningar, de olika författningarna om öfvervakande af utländska resande, de föreskrifter, som utfärdats rörande kristidstillämpning af rusdrycksförsäljningsförordningen, delvis med stöd af samma 1917 års förordning § 70 mom. 2, som afser krig, krigsfara, nöd och arbetslöshet, arbetslöshetsförfattningarna och därmed förenade anslags användning, lagstiftningen mot oskälig arrendestegring och mot oskälig hyresstegring, om inskränkning i rätten att bortföra stråfoder m. m., om inskränkning i rätten att öfverlåta fast egendom, om åtgärder mot skövling af skog å fastighet i enskild ego, om åtgärder mot lifsmedelsocker m. m. I viss mån hör äfven lagstiftningen om 8-timmarsdagen till kristidslagstiftningen, nämligen i formellt afseende, hvaremot det ännu är oafgjordt, huruvida densamma skall öfvergå till definitiv lagstiftning i hufvudsakligen oförändrad form eller ersättas med lagstiftning af annan karaktär. Kristidslagstiftningen har i öfrigt afvecklats efter hand, med början väsentligen 1921. Se K. Hildebrand, ”De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning” (1916—20). Rld.

Kristi kors. Se Kors, sp. 1077—78 och i Suppl., Korsets upphöjelsefest och Korsets återfinnande.

***Kristina** (sp. 1414). — 2. Kristine församling. Se Göteborg. Suppl. — 3. Jönköpings östra församling heter nu Kristina församling (jfr Jönköping. Suppl.); denna bildar jämte Ljungarums församling ett pastorat i Växjö stift, Tveta kontrakt, fr. o. m. 1 maj 1924. 8,239 inv. (1924).

***Kristina,** *svenska* drottningar. — 5. K., dotter till Gustaf II Adolf. Moderna sammanfattande skildringar af K:s regeringstid föreligga i E. Hildebrands ”Kristina”, reviderad af G. Jacobson (i ”Sveriges historia till våra dagar”) och i H. Almquists ”Reformationstiden och stormaktstidens förra skede” (bd II af ”Svenska folkets historia”, 1922). Bland nyare memoar- och brefpublikationer märkas ”Från Sveriges storhetstid. Franske legationssekreteraren Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634—1635” (1914) och ”Johan Ekeblads bref”, I (1911). Af nyare specialframställningar, utom litteraturen om Trettioåriga kriget, må nämnas G. Jacobson, ”Sverige och Frankrike 1648—1652” (1911) och ”Sverige och Frankrike 1652—1654” (s. å.; i ”Uppsala univ:s årsskr.” för 1912), B. Lövgren, ”Ståndsstridens uppkomst” (1915), och Y. Lorents, ”Efter Brömsebrofreden” (1916). Bland den omfattande Kristinalitteraturen må i öfrigt hänvisas till de populära arbetena F. de Sarlo, ”La psicologia di Christina de Svezia” (1892), I. A. Taylor, ”Drottning K.” (1912), F. Gribble, ”The court of Christina of Sweden and the later adventures of the queen in exile” (1913; sv. öfv. 1914), samt A. Franklin, ”Christine de Suède et l'assassinat de Monaldeschi au château de Fontainebleau” (1912), L. André, ”La candidature de Christine de Suède au trône de Pologne” (i ”Revue historique”, 1908), och F. U. Wrangel, ”Drottning K:s resa från Rom till franska hovet 1656” (1923). E. N—nn.

***Kristina från Stumbelen.** Hennes förhållande till Petrus de Dacia skildras i H. Schücks ”Vår förste författare” (1916).

***Kristineberg.** — 2. Egendomen inköptes enligt beslut 17 maj 1920 af Stockholms stad för 6,5 mill. kr. Frimurarbarnhuset förbehöll sig rätt att kvarstanna i 30 år och att mot årlig afgäld disponera ett visst område kring de nuv. byggnaderna.

Kristine församling. Se Göteborg. Suppl.

***Kristinehamn** har en areal af 2,878,8 har; stadsplaneområdet har enligt den nya af A. Lilienberg upprättade stadsplanen en areal af omkr. 495 har. Den äldre stadsdelen inom de 4 Staketgatorna är regelbundet byggd; det stora gårdantalet (908) ger staden typen af en egnahemsstad. Vid det vackra hamninloppet, Vålösund, finnas 1923 anlagdt friluftsbad och ett 100-tal sommarvillor. Parker, planteringar och kyrkogårdar uppta i gamla staden 23 har, i nya stadsplanen 10 har. Tax.-v. af samtliga fastigheter vid slutet af 1922 var 29,496,000 kr., hvaraf 1,198,900 kr. å jordbruksfastighet. 11,841 inv. (vid slutet af 1923). Stadens bokförda tillgångar voro samtidigt 10,069,020 kr. och skulder 7,496,367 kr. För 1923 utgjorde den inkomst, hvarå bevillning utdebiterades, 9,054,449 kr., och för 1924 års stat uttaxerades 9,90 kr. per bevilln.-kr.

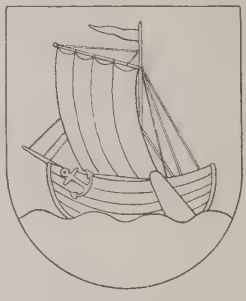

Kristinehamns vapen.

Hamnen är utvidgad och försedd med moderna lastnings- och lossningsanordningar. De ankomna och afgångna fartygens antal 1923 var 1,812, hvaraf 140 fartyg i utrikes fraktfart, med 231,560 nettoton last. Antalet i K. hemmahörande fartyg 1922

var 20 om 6,707 nettoton samt 164 pers. bemanning. Emedan K. är Inlandsbanans ändpunkt, når hamnens uppland upp i södra Norrland. 1923 var antalet handlande 126 med 267 affärsanställda; handtverkarna voro 138 med 302 arbetare samt fabrikerna 19 med 665—800 arb. De största äro Karlstads mek. verkstad samt en mek. verkstad för tillverkning af motorer och motorpumpar. — I staden finnas afd.-kontor för Värmlandsbanken, Svenska handelsbanken, Sydsvenska banken och Värmlands allm. sparbank samt K:s sparbank. Realskolan söker man få utvidgad med gymnasium; lärlings- och yrkesskolor ha tillkommit. I staden finns en 1923 ombyggd länssjukstuga med 24 sängar. Stadens tidningar äro nu (utom ''Kristinehamnstidningen'') ''Kristinehamnsposten'' och ''Värmlandsposten'' (bägge 3 ggr i veckan). För val till Första och Andra kammaren tillhör staden Värmlands valkrets. Pastoratets regala natur har upphört. Fartygsbilden i stadens vapen har nu fått den ändrade form, som fig. här ofvan visar. — Om stadens äldre historia må tilläggas, att Bro, där hertig Karl anlagt ''Bro hammare och hytta'' 1582 erhöll stadsrättigheter, som dock 1584 öfverflyttades till Karlstad. Närkes-Värmlands regemente var förlagdt i K. — Litt.: W. Th. Landorf, ''Kort översikt över K:s utveckling'' etc. (1915), A. E. Löf, ''Om vår hembygd'' (1917), samt A. Lund och A. Carlstedt, ''K:s familjebok'' (1924). S. M—dt.

Kristinehamns revir af Bergslagsdistriktet omfattar af Värmlands län Visnums härad samt Varnums socken i Ölme härad och af Örebro län de delar af Bjurkärns socken i Karlskoga bergslag, som tillhöra Vassgårda kronopark. Reviret, som är indeladt i 4 bevakningstrakter, omfattar 13,127 har allmänna skogar (1920), hvaraf 3 kronoparker med en areal af 10,925 har. S—r.

***Kristinestad** erhöll järnvägsförbindelse 1913 med Seinäjoki station å Helsingfors—Vasa-banan. Svensk 9-klassig privat samskola. K., som urspr. hette Koppöstad (efter den halfö, på hvilken staden anlagts), erhöll sitt nuv. namn 1651, möjligen efter drottning Kristina, men sannolikt efter P. Brahes första hustru, Kristina Stenbock. 3,590 inv. (1922). Litt.: (W. Sjöblom), ''K:s historia'' (1915). K:s landskommun heter numera T j ö c k, och den gemensamma stads- och landsförsamlingen benämnes K.—T j ö c k f ö r s a m l i n g. O. B—n.

***Kristliga föreningen af unga kvinnor.** Antalet föreningar i hela världen uppgår f. n. (1924) till 8,802 med sammanlagdt 962,131 medlemmar. I Sverige finnas 36 föreningar med 4,038 medl. (1922), hvarjämte grupper för unga flickor räknade 1,325 medl. 6 föreningar ega sommarhem.

***Kristliga föreningen af unga män.** De för Sveriges nationalförbund utgifna organen äro numera ''Sveriges unga män'' och ''Sveriges pojkar''. De till världsförbundet anslutna föreningarna voro 1924 8,817 med 1,798,054 medlemmar. En världskonferens af ledare för ynglinga- och gossafdelningarna, besökt af delegerade från 49 länder, hölls 1923 i Pörtschach (Kärnten) och gaf uppslag till kraftigare utveckling af verksamheten bland de yngre. ''Världskommittén'' har — utom sina 10 sekreterare, med svensken Karl Fries som generalsekreterare, — särskildt för denna verksamhetsgren anställt 5 sekreterare. Kommitténs organ äro kvartalsskr. ''The sphere'' och ''Monthley news circular''. — 1923 funnos i *Sverige* 198 föreningar med 14,676 medl. (samt fastigheter och inventarier till ett värde af 1,9 mill. kr.), i *Finland* 199 (med 7,400 medl.), i *Danmark* 569 (med 40,618 medl.) och i *Norge* 556 (med 20,628 medl.). H. C—n.

***Kristliga studentvärldsförbundet** (eng. *World's student christian federation*). Förbundets syfte är att bland studenter främja kristen Gudstro och hjälpa dem att lefva som sanna Jesu Kristi lärjungar, att fördjupa det andliga lifvet hos studenter och vinna deras medverkan för utbredandet af Kristi rike i hela världen. Kristliga studentvärldsförbundets förste ordf. blef filos. doktor Karl Fries, som innehade denna förtroendepost till 1920, då han efterträddes af doktor J o h n M o t t, hvilken alltifrån början varit den ledande personen inom förbundet och dess generalsekreterare. Som sekretariatets chef efterträddes han af miss Ruth Rouse. I gruppindelningen ha några förändringar skett: Korea har öfverförts från den kinesiska till den japanska gruppen, Italien bildar egen grupp liksom äfven Nya Zeeland, så att gruppernas antal nu (1924) är 15. Konferenser ha ytterligare hållits i Tokyo 1907, Konstantinopel 1911 och Lake Mohonk (vid Hudsonfloden), där 31 länder voro representerade, 1913. Den första världskonferensen efter Världskriget hölls i S:t Beatenberg i Schweiz 1920, senaste konferensen af detta slag i Peking 1922. Antalet från studentfrivilligrörelsen utgångna missionärer torde uppgå till omkr. 5,500. — De nordiska studentmötena med kristligt program återupptogos 1919 (å Nyborg Strand i Danmark); de senast hållna ha varit mötena i Nådendal i Finland 1921 och i Trondhjem 1924 (hittills det största; nära 600 deltagare). Nordiska delegerademöten ha hållits i Lillehammer 1912 och Vadstena 1914. Ett stort möte var planeradt till Uppsala 1917 i samband med reformationsfesten, men lifsmedelskommissionens vägran att bevilja nödiga medgifvanden gjorde planen om intet. Svenska studentmöten med kristligt program ha hållits å Bjärka-Säby 1905, i Huskvarna 1907, 1909 och 1911, i Strängnäs 1913, i Åtvidaberg 1915, i Hedemora 1918, i Vadstena 1920 och i Söderköping 1922. I Marstrand anordnades 1923 ett för studenter, seminarister och gymnasister gemensamt möte (med omkr. 280 deltagare).

Uppsala kristliga studentförbund räknade 1923 omkr. 400 medlemmar, organisationerna i Lund 250, i Stockholm omkr. 150 och i Göteborg 50. I nära samband med Sveriges kristliga studentrörelse stå Sveriges kristliga gymnasiströrelse, Sveriges kristliga seminariströrelse och Sveriges kvinnliga studerande ungdoms kristliga förbund. — Den s. k. korstågsrörelsens idéer ha under senare år jämväl tagit sig uttryck i den 1918 invigda Sigtunastiftelsen med dess folkhögskola och hospits, en gärna använd konferens- och mötesplats. A. W—r.

Kristofers landslag. Se L a n d s l a g.

***Kristusorden** afskaffades efter revolutionen i Portugal 1910.

***Kristvalla** tillhör nu Växjö stift, Norra Möre kontrakt. 1,164 inv. (1924).

Kriteradt papper. Se P a p p e r, sp. 1501.

Kri'thia, by på Gallipolihalföns södra del, 7,5 km. n. ö. om Seddil-Bahr med behärskande läge i förhållande till terrängen s. v. om byn. Den därva-

rande starka turkiska ställningen, som spärrade tillträdet från landstigningspunkterna på halföns sydspets till den 220 m. öfver hafsytan uppskjutande bergstoppen Achi Baba (2 km. ö. om K.), hvarifrån hela södra delen af halfön kunde tagas under eld, var under striderna på denna 1915 föremål för en mängd med stor energi utförda anfall af de allierade engelsmännen och fransmännen. Oaktadt allt större styrkor (4—5 fördelningar) insattes och trots det, att anfallen kraftigt understöddes af örlogsfartygens eld, lyckades de allierade aldrig bemäktiga sig den turkiska hufvudställningen. Jfr Världskriget, sp. 200 och 201. H. J—dt.

*Kritik. Den estetiska kritiken i Sverige tog sin början under 1600-talet. Man stod då i starkt beroende af den utländska kritiken från föregående århundrade (Vida, Scaliger m. fl.), som i sin ordning väsentligen byggde på klassiska auktoriteter. Den akademiska undervisningen i Sverige sysselsatte sig i hög grad med hithörande frågor, och poëseos professor vid universitetet var enligt konstitutionerna skyldig att undervisa i konsten att riktigt sammansätta skaldestycken (''in arte recte conscribendi versus''). Det var under detta tidehvarf framför allt formella och språkliga synpunkter, som lades på författarskapet, och den teoretiska underbyggnad, som lämnades, gick icke utöfver omfånget för en poetik. De inflytelserikaste af 1600-talets svenska lärare i ämnet voro L. Fornelius och P. Lagerlöf, hvilkas kollegier flitigt blefvo afskrifna och togos till mönster. Andreas Arvidis ''En kort handledning til thet svenske poeterij'' (1651) var den första svenska versläran. Beundran för den latinska diktningen, särskildt Vergilius, ledde till ständig imitation af bilder och uttryckssätt, och denna osjälfständighet ansågs icke bara ytterst förtjänstfull, utan rent af vara det mål, som borde eftersträfvas. Det puristiska intresse, som kom Stiernhielm att taga upp döda eller föråldrade ord i det poetiska språkbruket, möttes med stark kritik af t. ex. Lagerlöf. För S. Triewald var hufvudintresset icke formens sanning och förnuft, utan innehållets, och han bekämpade därför tillfällighetsskaldernas tomma och bombastiska skrifverier. Detsamma är också innehållet i O. von Dalins kritik; han upptar ånyo med ifver puristiska synpunkter. Påverkad dels af fransmannen Saint Réal, dels af Pope (''Essay on criticism''), yrkade Dalin i ''Tankar öfwer critiquer'' (1736) på en oväldig, genom grundliga kunskaper vidsynt kritik och inlade samtidigt moraliska synpunkter i bedömandet. Med namnet ''den svenska kritikens fader'' har man betecknat A. Sahlstedt, som både i sina estetiska arbeten (''Om tankar i witterhetsarbeten'', I—IV, 1756—58) och i sina granskningar var en nitisk förfäktare af den fransk-klassiska smaken och som särskildt följde Bouhours. Då Vitterhetsakademien stiftades, vardt dess kritik typisk för tidens uppfattning. Föga betydelse fäste man vid originalitet och fantasi, hufvudsaken var ''en ren smak, et städadt tänke- och et höfsadt skrifve-sätt''. Hvardagliga och realistiska uttryck ogillades och förföljdes; salongsmässig förfining och ''kräslighet'' utgjorde i själfva verket hufvudfordringarna. Ansatser till en frontförändring märkas hos K. Aurivillius, som visserligen äfven han står på klassicistisk grund, men som i viss mån är en anhängare af känsloestetiken och kräfver, att skalden skall ge lefvande, af fantasien till ett helt hopsmälta bilder och väcka sinnesrörelser. Han bedömer också diktningen med något af historisk uppfattning. Aurivillius' lärjunge O. Bergklint uppvisar samma vacklan; i estetiskt hänseende beroende af Wolfs filosofi, var han rationalist och klassicistisk dogmatiker, framhöll visserligen, att poesien kunde göra intryck endast genom att skapa sinnliga bilder, men betonade på samma gång som det viktigaste, att förnuftet vardt tillfredsställdt. Bergklints kritik af Branders arbeten är den första verkliga, på estetiska synpunkter grundade kritiken i Sverige, men liksom öfriga samtida författares dogmatisk och så till vida präglad af misströstan om att kunna nå längre i utvecklingen, att den icke medger vare sig mera primitiva uttryck eller några försök att tränga vidare. Universitetsestetikerna under 1700-talet voro i allmänhet längre hunna i fråga om moderna synpunkter och teorier och bidrogo särskildt till kritikens utveckling genom att uppmärksamma förgätna litteraturområden och på så sätt vidga ämneskretsen. Särskildt anmärkningsvärd är J. F. Neikter, professor i Uppsala, som visar eklekticism i sina teorier, men sätter Homeros och Shakspere som de stora originalgenierna, medan han frånkänner Pope och Boileau snille. Han förfäktade smakens relativitet, framhöll bibelns poesi och gaf uttryck åt en naturalistisk antikuppfattning. Ännu större inflytande fick J. H. Kellgren, som var 1700-talets verksammaste utöfvande kritiker. Han utgick ej från bestämd doktrin, och det finns icke konsekvens i hans uttalanden. Han är känsloestetiker (''känna *hastigt* och känna *djupt*: se där hela grunden till Skaldens, Oratorns, Artistens snille''), och hans opposition mot det språkliga och metriska regeltvånget var från början mycket energisk, samtidigt med att han ansåg formens skönhet, konceptionens harmoni oundgängliga, om känsloinnehållet skulle kunna bli fullt återgifvet. Hans lidelsefulla kärlek till den svenska litteraturen kom honom att med brinnande ifver angripa en mängd rimmare, och under den tidigare delen af hans verksamhet var denna negativa sida af hans kritik mycket framträdande. Sedan gaf han uttryck åt en mer utpräglad förromantisk uppfattning, och det har sagts, att han genom företalet till ''Fredmans epistlar'', ''Den nya skapelsen'' m. fl. stycken beredde väg för idealestetiken. Hans motståndare Thorild representerade en ganska ytterlig naturalism och en hänsynslös individualism. Hans arbete ''En critik öfver critiker'' var med alla sina paradoxer och sin obillighet mot kritikerna af stor betydelse, emedan den bidrog att undergräfva smakdoktrinerna och bana väg för en kritik, som satte sin uppgift i att klargöra författarindividualiteter och inträngа i diktverkens väsen. Han bekämpade den franska litteraturen, som han fann sakna allvar och storhet, och var en fiende till den formella förfiningen. I fråga om den svenska litteraturen beundrade han just de författare, som nyromantiken framdeles skulle komma att framhålla. Det var genom sin uppskattning af originaliteten och sin böjelse för det patetiska, som han gjorde en så viktig insats. Den obevekligt klassicistiska smakens företrädare under 1700-talets senare hälft voro Leopold, som snarast vardt mer och mer ensidig med åren, Rosenstein och i ännu

högre grad Gyllenborg. Hos Franzén förenades i ungdomen förromantiska och nyantika tendenser, men han kom föga att utöfva kritisk verksamhet. Nämnvärda som granskare från det senare 1700-talet äro vidare Gjörwell, som outtröttligt spred litterära kunskaper och särskildt omhuldade den sentimentala poesien, och G. Regnér, hos hvilken den språkpatriotiska hänförelsen och förkärleken för de antika versformerna lefva upp igen.

1790-talet visar afgjordt nya ståndpunkter, hvilka göra sig gällande i de af G. A. Silfverstolpe utgifna ''Litteraturtidning'' (1795—97) och ''Journal för svensk litteratur'' (1797—99). Kritikerna där, i främsta rummet B. Höijer, satte som sin uppgift att väcka kännedom om och sympati för den moderna tyska litteraturen (Lessing, Schiller, Goethe), men voro stundom osäkra nog i fråga om de sentimentale romanförfattarna. Epokgörande voro emellertid Höijers recensioner genom åskådningens djup, allvar och lärdom, och den filosofiska bakgrunden för hans estetiska uttalanden var besläktad med den nya tyska idealismen.

Mer eller mindre nära lärjungar till Höijer voro de 1800-talskritiker, som närmast kommo att såsom utöfvande granskare ha inflytande på utvecklingen: Atterbom, Geijer, Palmblad och Hammarsköld, hvilka alla omfattade den romantiska åskådningen. Höijer hade förberedt ett stort angrepp på Leopold och hans franskklassicistiska dogmatism, men detta kom aldrig till utförande. De romantiska tidskrifterna och tidningarna (''Polyfem'', 1809—12, ''Phosphoros'', 1810—13, ''Lyceum'', 1810—11, ''Iduna'', 1811 ff., ''Svensk literaturtidning'', 1813—24) upptogo i stället striden mot den akademiska efterklassicismen och fingo den största betydelse som positiva organ för den nya uppfattningen. Den utländska äldre och samtida litteraturen vardt föremål för större refererande och kritiska uppsatser, Sveriges äldre litteratur (folkvisorna, Stiernhielm, Bellman m. m.) uppmärksammades icke minst ur synpunkten af att anknyta den nya litteraturen till den bästa nationella diktningen af besläktadt skaplynne från gången tid, estetiska och metriska afhandlingar, uppsatser och öfversikter inom filosofi, statslära och historia m. m. offentliggjordes, och den inhemska bokmarknaden följdes med granskningar och öfversikter. Senare publikationer, väsentligen utgifna af personer, tillhörande samma riktning, voro ''Hermes'' (1821), ''Svea'' (1818—23, 1825—29, 1831—32), ''Skandia'' (1833—37) och ''Svenska litteraturföreningens tidning'' (1833—38) och den af J. E. Rydqvist redigerade veckotidningen ''Heimdall'' (1828—32). Under denna tid skrefvos våra första litteraturhistorier, Hammarskölds ''Svenska vitterheten'' och Atterboms ''Svenska siare och skalder''. Från och med 1830-talet började kritiken att få större plats i tidningarnas spalter; bland de under detta och närmast följande årtionden verksamme kritikerna må nämnas K. J. L. Almquist, Sturzen-Becker, N. Arfwidsson, J. P. Theorell, K. F. Bergstedt, B. E. Malmström och Talis Qualis. Mot nyromantiken uppträdde flertalet af dessa yngre kritiker, bl. a. K. A. Hagberg, och realistiska program uppställdes. Mest uppseende gjorde kanske Runebergs polemiska artiklar och uppsats ''En blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur'' (1832) samt det i Uppsala utgifna ''Intelligensblad'' (1844—45), som särskildt representerade den filosofiska frontförändringen genom att utgå från unghegelianska synpunkter och bekämpa schellingianismen; mindre polemisk var den i Lund utgifna tidskriften ''Studier, kritiker och notiser'' (1841—45). Den två årtionden senare ''Svensk litteraturtidskrift'' (1865—68), utg. af K. R. Nyblom, hade i stort sedt ungefär samma idealistiskt realistiska program, men Nyblom visade starkare intresse för att betrakta de litterära företeelserna historiskt än spekulativt estetiskt; typiskt för tidens kritik är ett sådant arbete som A. Flodmans ''Kritiska studier'' (1872).

1880-talet medförde helt och hållet nya ståndpunktställningar inom kritiken. Taines och G. Brandes' stora inflytande gör sig märkbart, och deras sociologiskt naturvetenskapliga metod blir mer eller mindre efterföljd af flertalet yngre. Af de mest framträdande utöfvande granskarna må nämnas signaturen Robinson (se Feilitzen 4), K. Warburg, T. Hedberg och O. Levertin, hvilken sistnämnde alltifrån 1897 och till sin död intog den obestridligt främsta platsen. Den naturalistiska diktningens och de radikala åskådningarnas, sedermera äfven den litterära renässansens stridbare motståndare var C. D. af Wirsén. Af den senare tidens kritiker må nämnas A. Brunius, F. Böök, J. Landqvist, A. Nilsson, O. Rabenius, Kj. Strömberg, S. Söderman och A. Österling. Se G. Bergh, ''Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen'' (1916). R—n B.

Kritmärgel. Se Märgel.

***Kritsystemet** (sp. 1476), *geol.* Beträffande uppgiften, att däggdjur ej äro anträffade i kritsystemets lager, må anföras, att man numera känner lämningar (käkdelar och tänder) af ett litet antal däggdjur ur ifrågavarande system företrädesvis i Nord-Amerika. Sagda fossil tillhöra dels *Multituberculata* (se d. o.), dels och företrädesvis de lägre, med trituberkulära kindtänder (se Tänderna, sp. 751) utrustade däggdjuren. Med afseende på tändernas beskaffenhet intaga detta systems däggdjur en förmedlande ställning mellan motsvarande djur ur jura- och de äldsta tertiärlagren. Äfven några få och tarfliga rester af högre däggdjur (eller *Placentalia*, se d. o.) ha funnits i kritsystemets lager. L—e.

Kri'volak, by i södra Serbien, vid Vardar, 35 km. s. ö. om Köprülü. Under Världskriget utkämpades i okt. och nov. 1915 flera strider mellan bulgarerna och fransmännen (orientarmén) om det befästa K. och det på den behärskande höjden Kara Hodjali ö. om byn anlagda brohufvudet till skydd för järnvägsbron öfver Vardar. Sedan fransmännen 7 dec. s. å. utrymt sina ställningar och gått tillbaka mot Demir Kapu längre nedåt floden, besattes K. af bulgarerna. 24 sept. 1918 återtogs byn af serberna. Jfr Världskriget, sp. 198 och 199. H. J—dt.

***Krivošije** tillhör nu Jugo-Slavien.

***Križevci** tillhör nu Jugo-Slavien.

Krn [kirn], it. *Monte Nero*, bergmassiv, tillhörande Juliska alperna, ö. om öfre Isonzo mellan Flitsch (Plezzo) och Tolmein (Tolmino). Dess högsta topp når upp till 2,245 m. Större delen af K. ingick från början i österrikiska försvarslinjen vid Isonzo under Världskriget. De obesatta delarna äfvensom sydligaste delen (å Mrzli Vhr) af själfva ställningen intogos af italienarna i juli 1915, men

dessas vid flera tillfällen återupprepade försök att bemäktiga sig hela ställningen afvisades. Slutligen, under 12:e Isonzoslaget 24 okt. 1917, eröfrades hela bergmassivet af de förbundne. Jfr Världskriget, sp. 195 och 229. H. J—dt.

*Kroatien tillhör numera Jugo-Slavien (”Serbernas, kroaternas och slovenernas konungarike”). — Om K:s konflikter med ungerska monarkien åren närmast före Världskriget och om dess förening med Serbien till ett jugoslaviskt rike 1918 se Jugo-Slavien och Kroatien-Slavonien, båda i Suppl.

*Kroatien-Slavonien utgör numera en del af Jugo-Slavien. Med den ungerska regeringen låg K. årtiondet före Världskriget i ständiga konflikter. Ministären Wekerles försök 1907 att kräfva kunskap i ungerska språket af järnvägstjänstemännen i K. enade alla dess partier mot Ungern, landtdagen upplöstes, och K:s banus styrde utan författningsenlig budget. Försöket 1909 att domfälla det serbiska partiets ledande män som högförrädare (”Agramprocessen”) och efterspelet Friedjungsprocessen, hvarvid uppvisades, att åtalsmyndigheterna därunder gjort bruk af förfalskade dokument (se Friedjung. Suppl.), skärpte ytterligare den politiska upphetsningen. Efter ministären Wekerles fall 1910 inträdde en afspänning, landtdagen inkallades åter, och genom en valreform ökades väljarkåren från 45,000 till 220,000 pers. Snart följde emellertid nya konflikter och landtdagsupplösningar, belägringstillstånd, attentat mot banus Cuvaj (1912) och ständig tillväxt af oafhängighetspropagandan. En ny kunglig kommissarie, Skerlecz, bebådade 1913 återgång till konstitutionella förhållanden; äfven han utsattes för ett attentat (aug.), men i nov. s. å. återställdes författningen, och i samband därmed löstes genom en kompromiss språkfrågan vid K:s järnvägar. Under Världskriget voro de kroatiska trupperna, i motsats mot de tjechiska, i allmänhet pålitliga och visade mycken tapperhet i striderna mot Italien. Emellertid medverkade äfven kroatiska politiker i den för fullständigt lösgörande från habsburgska monarkien i utlandet arbetande Jugoslaviska kommittén (se Jugo-Slavien. Suppl., sp. 818—820), och i Agram (Zagreb) bildades okt. 1918 Jugoslaviska nationalrådet, som vid habsburgska monarkiens sönderfallande öfvertog förvaltningen i K. och andra sydslaviska landsdelar och 23 nov. proklamerade deras förening med Serbien, hvarefter den nya jugoslaviska staten började fungera från 1 dec. s. å. K:s landtdag hade vid sitt sista sammanträde (30 okt. 1918) formligen beslutit upphäfva den dittillsvarande statsrättsliga föreningen mellan Dalmatien, Kroatien, Slavonien och Fiume å ena sidan samt Ungern och Österrike å den andra och samtidigt uttalat sig för förening af kroater, serber och slovener till en fri suverän stat. Den kroatiske bondeledaren Radić är emellertid ifrig motståndare till all serbisk centralism i den nya staten och har, äfven efter antagandet af 1921 års jugoslaviska författning, arbetat för ett federativt styrelseskick med vidsträckt kroatisk autonomi (jfr Jugo-Slavien. Suppl., sp. 821—822). V. S—g.

Krobatin [krå'-], Alexander von, friherre (sedan 1915), österrikisk fältmarskalk, f. 12 sept. 1849 i Olmütz, inträdde som officer vid artilleriet, där han 1895 blef öfverste. S. å. anställdes han vid krigsministeriet; befordrad 1905 till fältmarskalklöjtnant och 1910 till fälttygmästare, gjorde han sig högeligen förtjänt om artilleriets ombeväpning. K. blef 1912 krigsminister och yrkade i juli 1914 på snabba och kraftiga åtgärder mot Serbien. Han blef 1916 generalöfverste och lämnade i april 1917 krigsministerbefattningen, hvarefter han fick befälet öfver 4:e armén på den galiziska krigsskådeplatsen. På hösten s. å. flyttades han till Kärnten, hvarest han i spetsen för en nybildad armé (den 10:e) kraftigt bidrog till segern öfver italienarna. I nov. 1917 utnämnd till fältmarskalk, behöll K. befälet på den norra eller nordvästra fronten till krigets slut. C. O. N.

*Krodegang, son till Sigramnus (ej Ligramnus), erhöll rätt att viga (ej välja, såsom det står å rad 13) biskopar.

*Krog, Arnold Emil, afgick 1916 som direktör för porslinsfabriken och är nu konstnärligt biträde. 1911—19 var han medlem af akademirådet. P. E—t.

Krogh [kråg], Schack August Steenberg, dansk fysiolog, f. 15 nov. 1874 i Grenaa (Jylland), blef student 1893, filos. doktor 1903 och professor i djurfysiologi vid Köpenhamns universitet 1916. Efter hans gradualdisputation (1903), som behandlar grodans hud- och lungandning, följer en hel serie undersökningar, som röra sig om andningsföreteelserna. Af vet. akad. i Wien blef K. 1906 prisbelönt för undersökningar rörande det fria kväfvets roll i ämnesomsättningsprocesserna. Härpå följde en rad mycket betydelsefulla arbeten rörande det sätt, hvarpå upptagandet af syre och afsöndrandet af kolsyra i lungorna försiggår. Genom användning af bättre arbetsmetoder än dem hans föregångare brukat lyckades K. påvisa, att nämnda processer i lungorna ha samma förlopp som vid undersökningar utanför organismen, att lungorna således ej ha något bestämmande inflytande på förloppet, utan att detta följer kända fysiska lagar. — Nobelpriset 1920 tilldelades K. närmast för hans ”upptäckt af den kapillarmotoriska regulationsmekanismen af näringstillförseln till väfnaderna”. K. är den förste, som på ett exakt sätt besvarat frågan, huru stor syrespänningen i väfnaden utanför kapillarerna är. Han bestämde diffusionsarten för gaser i olika organiska väfnader, särskildt muskler. I sistnämnda väfnad förete kapillarerna en så enkel och regelbunden anordning, att kapillarnätets dimensioner utan svårighet kunna införas i en kalkyl. K. kunde beräkna skillnaden mellan syrespänningen i blodet i kapillarerna och i en punkt i väfnaden mellan dem. Under fortgången af sina forskningar ledde K. till det antagandet, att muskelväfnadens samtliga kapillarer bli blodförande först vid de högsta graderna af verksamhet. K. kom sålunda

på den tanken, att af kroppens kapillarer endast en del är samtidigt blodförande i hvila och att deras antal ökas, då det gäller att släppa igenom en starkare blodström. Detta bekräftades genom mikroskopisk undersökning. Han kunde påvisa, ”huru vid olika under mikroskopet företagna ingrepp å grodans tunga en del förut osynliga kapillarer blir blodförande, sedermera sammandraga sig och försvinna. Mekanisk retning med en fin nålspets bringar kapillarer i den närmaste omgifningen att öppna sig”. Medan i den hvilande muskeln endast få kapillarer kunna iakttagas, visar muskeln i verksamhet sig vara genomdragen af ett tätt kapillarnät. Det effektiva kapillarnätet i en väfnad är alltså af mycket växlande täthet under olika fysiologiska tillstånd. — K. har likaledes ådagalagt, att kapillarväggen eger kontraktilitet, d. v. s. en mekanism, som gör, att väggen i växlande grad ger efter för trycket inifrån i hvarandra närliggande kapillarer och i olika tidsmoment. En analog mekanism är den sedan längre tid tillbaka kända vasomotoriska. Genom K:s undersökningar har ytterligare en regulator för blodströmmen, en kapillaromotorisk, påvisats. Dessa två äro båda anatomiskt och fysiologiskt skilda. Sålunda — och detta är den mest betydelsefulla skillnaden — fördelar den af hjärtat framförda minutvolymen (d. v. s. den blodmängd, som under 1 minut strömmar genom ett tvärsnitt af kärlbanan, t. ex. genom stora kroppspulsådern) på kroppens olika organ, den kapillaromotoriska reglerar inom de olika organen gränsytan mellan blod och väfnad, den yta, som all materialtillförsel till väfnaderna har att passera. — Genom undersökningar, företagna under de senaste åren, har K. ådagalagt, att blodet innehåller ett ämne, som har inflytande på kapillarernas sammandragning, och att nervsystemet har inflytande på kapillarerna. Det antas, att dessa undersökningar öfver kapillarerna skola komma att väsentligen modifiera vår uppfattning af kretsloppets reglering i organismen.

K. blef 1922 led. af Fysiogr. sällsk. i Lund och af Vet. akad. Af utgifna skrifter må nämnas *The respiratory exchange in animals and man* (London, 1916), *The anatomy and physiology of capillaries* (New Haven, 1922). Flera arbeten äro offentliggjorda i ”Skandinavisches archiv für physiologie” (intill 1914), därpå i ”Journal of physiology”. L—e.

***Krogius**, F. A. B., har utgett ytterligare bl. a. *Om kräftsvulsterna* (1916). Han är redaktör för Finland i ”Acta chirurgica scandinavica”.

2. Lars Karl K., den föregåendes kusin, son till den framstående skeppsredaren Lars Thiodolf K. (f. 1832, d. 1890), skeppsredare, donator, f. 5 aug. 1860 på Ochotska hafvet, blef student 1879 samt ingick 1882 i faderns speditionsaffär och, då fadern 1883 grundlade Finska ångfartygs-a.-b., i dettas tjänst samt blef efter faderns död, 1890, verkställande direktör i bolaget, samtidigt som han för en tid stod i spetsen för firman Lars Krogius & co. Under K:s tid utvecklades bolaget till Finlands största rederiföretag, med regelbundna linjer på Danmark, England, Holland, Belgien, Frankrike, Spanien, Tyskland och Stockholm. 1916 upptog bolaget i sig Helsingfors ångfartygs a.-b. och inköptes aktiemajoriteten i Vasa—Nordsjö ångbåts-a.-b. 1890 var aktiekapitalet 1,8 mill. mark och 1920, då K. afgick från chefsposten, 30 mill. Ångarnas antal var 1890 8 om inalles 8,600 bruttoregisterton, trafikintraden 1,8 mill. och nettointraden 349,000 mark; 1920, då flottan dock genom kriget gjort stora förluster, voro motsvarande tal 27 (utom bogserbåtar och pråmar), 29,000, 93 mill. och 25,5 mill. Aktiva uppgingo till 110 mill. mark. K. är numera ordf. i bolagets förvaltningsråd. Han är stiftare af Finska Lloyd och Finska skolskeppsrederiet. 1911—14 var han ordf. i The Baltic and White sea conference. K. var landtdagsman 1897 och 1900, i många år en inflytelserik stadsfullmäktig och har inkallats i flera regeringskommittéer. Han erhöll 1898 kommerseråds titel. Vid sin afgång från Finska ångfartygs-a.-b. skänkte han 200,000 mark till en extra pensionsfond vid bolaget. 1921 donerade han jämte brodern Ernst Edvard K. (f. 1865, chef för speditionsfirman Lars Krogius & co, kommodor för Nyländska jaktklubben) ½ mill. mark till Helsingfors' universitet för en professur i nationalekonomi med svenskt föreläsningsspråk. Donationen mottogs af universitetet, men har ej förverkligats af riksdagen, utan föranledde vid dennas behandling af den nya universitetslagen en tillsats, åsyftande att underkasta donerade svenskspråkiga professurers innehafvare förpliktelsen att kunna åläggas föreläsa äfven på finska. Krogiusska professuren är alltså ännu icke inrättad. T. C.

***Krogsered.** Kyrkan nedbrann natten 16—17 mars 1924.

Krogvig, Anders, norsk författare, f. 29 april 1880 i Kristiania, d. där 3 april 1924, var 1909—18 bibliotekarie i Kunstindustrimuseet och sedan 1921 stortingets bibliotekarie. Af K:s många kritiker har ett antal samlats i *Nordisk digtning* (1912) och *Böker og mennesker* (1919). K., som var hufvudredaktör af den nya uppl. af ”Aschehougs konversationsleksikon” och medredaktör af ”Norsk biografisk leksikon”, var äfven verksam som utgifvare af bl. a. ”Fra det nationale gjennembruds tid” (1915). M. H.

***Krohg.** — 5. Kristian K., norsk målare. Den i hufvudarbetet nämnda målningen *Albertine* utgör nu ett af hufvudnumren i norska nationalgalleriets omfattande samling af K:s alster. Ett rikt urval af hans frodiga verksamhet från 1876 till 1922 utställdes i Stockholm 1923. Han är representerad i Stockholms, Göteborgs och Köpenhamns museer. Hans litterära produktion är samlad i monumentalverket *Kampen for tilværelsen* (4 dlr, 1920—22), som — rikligt illustrerad med teckningar af konstnären — innehåller romanen ”Albertine”, noveller och ett stort antal tidningsuppsatser. K. blef 1921 led. af Svenska konstakademien.

6. Per Lasson K., den föregåendes son, målare, f. 18 juni 1889 i Aasgaardstrand, har studerat för Colarossi och senare hos Matisse i Paris, där han för det mesta lefvat, och är starkt påverkad

af den moderna franska konstriktningen, med dess böjelse för experiment. Han har utprägladt sinne för det dekorativa samt frodig och skapande fantasi. Vid täflan om utsmyckningen af Sjömansskolan i Kristiania 1921 fick K. priset (arbetet blef färdigt 1924). Han har vidare målat en rad porträtt och är framstående tecknare. 5. G—g N. 6. M. H.

*__Krohn__ (sp. 1495). — 2. Kaarle L. K. grundade 1910 såsom en serie af Suomalainen tiedeakatemias skrifter publikationen *Folklore Fellows Communications* (förkortadt FFC.), ett internationellt organ för folkloreforskningen. Bland hans senare arbeten märkas *Suomalaisten runojen ukonto* (De finska runornas religion, 1914) och hans föreläsningar i Uppsala *Skandinavisk mytologi* (1922). — 3. Ilmari H. R. K. blef 1918 e. o. professor i musikvetenskap. Han har utgett en finskspråkig lärobok i musikens teori (1914, 1917). 2—3. T. C.

__Krohn__ [krån], Mario, son till den i hufvudarbetet (sp. 1493) omnämnde Pietro K., dansk konsthistoriker, f. 18 dec. 1881 i Köpenhamn, d. 8 jan. 1922 i Hornbæk, blef student 1899 och idkade konstvetenskapliga studier, utan att ta akademisk examen, var 1905—11 assistent vid Kunstindustrimuseet, 1912—15 fäst vid Kunstmuseet och 1916—21 direktör för Thorvaldsens museum. 1908—09 var han redaktör af ”Tilskueren”. K. utgaf *Italienske billeder i Danmark* (1910) och *Maleren Chr. Købkes arbejder* (1915); efter den skarpsinnige och fint begåfvade konsthistorikerns död utkom *Frankrigs og Danmarks kunstneriske forbindelse i det 18. aarh.* (2 bd, 1922). P. E—t.

__Krohn__, Lillebil. Se Ibsen 4. Suppl.

__Krok__, åkerbruksredskap. Se Årder.

*__Krok.__ — 2. Torgny O. B. N. K. dog 17 maj 1921 i Stockholm. Ett efterlämnadt utförligt arbete af K. öfver Sveriges botaniska litteratur från äldsta tider till 1920 (*Bibliotheca botanica suecana*) är f. n. (1924) under tryckning. K. donerade 1916 till Vet. akad. 30,000 kr., hvaraf räntan utgår till resestipendier. Hans dyrbara herbarium skänktes till Riksmuseets botaniska afdelning. Se nekrolog i ”Sv. bot. tidskr.”, 1922. G. L—m.

__Krok__, Nils, författare, pedagog, f. 23 jan. 1865 i Hälsingborg, tog folkskollärarexamen 1884 och har sedan s. å. varit lärare i sin födelsestad, där han 1894 upprättade ett handelsinstitut, hvars rektor han är. K. har utvecklat en liflig och framgångsrik verksamhet som författare, dels af läroböcker i svenska, dels af vittra verk (skådespelen *Saul*, 1906, *Ingeborg Holm*, uppf. 1906, tr. 1907, *Karl XI*, tr. 1907, uppf. 1908, *Damer och herrar stadsfullmäktige*, uppf. o. tr. 1907, *Prinsessan Snövit*, 1909, uppf. 1911, *Judas Iskariot*, 1911, och *Samvetet*, 1912, samt romanen *Med plog och bibel*, 1915).

__Krokfjeld__ [-fjäll]. Se Mutkavarre.

__Krokhumla__, *zool.* Se Styngflugor.

__Kroklax__, *zool.* Se Laxsläktet, sp. 1450.

*__Krokodildjuren__, *zool.* Ordningarna *Pseudosuchia* och *Parasuchia* föras numera ofta till grupper, som ej anses närmare besläktade med nu lefvande krokodildjur. — Om pansarkrokodilen se d. o.

__Krokslag__, *idrottst.* Se Boxning. Suppl., sp. 775.

*__Kroksiätt__ är nu en del af Göteborg, sedan Örgryte från 1 jan. 1922 inkorporerats. Jfr Göteborg. Suppl., sp. 162.

__Krokån__, namn på flera svenska åar, hvaribland märkes en vid Knäred i Lagan inmynnande biflod från Småland. O. Sjn.

__Krolop__ [krålåp], Franz, sångare. Se Voggenhuber, V. von.

*__Krom.__ Krommalm (kromjärnsten l. kromjärn, jfr d. o. 2) erhålles numera hufvudsakligen från Nya Kaledonien, Rhodesia och Grekland. — Äldre uppgifter om krommetallens hårdhet och svårsmältbet äro öfverdrifna, beroende på svårigheten att erhålla metallen fri från karbid. Ren, kolfri, enligt Goldschmidts metod framställd krom är något hårdare än glas och smälter vid omkr. 1,580°. — Föreningar af tvåvärdig krom, kromoföreningar, äro numera väl undersökta. De utmärkas genom växlande färger samt äro mycket kraftiga reduktionsmedel. Kromoxidulen, CrO, är svart, dess hydrat, $Cr(OH)_2$, gult. Kromklorur, $CrCl_2$, är märkvärdigt nog i vattenfritt tillstånd färglös, men i lösning, liksom sulfatet och flera andra salter, vackert blå; kromoacetat och flera andra organiska kromosalter äro röda. — Den påfallande färgförändring, som lösningar af 3-värdiga kromsalter visa vid upphettning (se Krom, sp. 1503), beror på bildning af komplexa föreningar. Så t. ex. sönderfaller sulfatet härvid i fri svafvelsyra och sulfat af egendomliga komplexa kromsvafvelsyreioner, t. ex. $[Cr_4O(SO_4)_4]SO_4$. — Legeringar af krom med nickel användas för tillverkning af motståndstråd (s. k. nikromtråd) för elektriska uppvärmningsapparater. Om krom-järnlegeringar se Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 555. K. A. V—g.

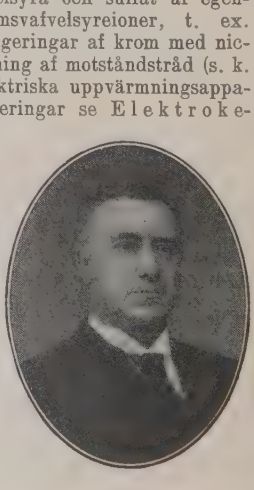

*__Kroman__, K. F. V., lämnade professuren 1922. Af hans senare skrifter må nämnas *Organisk mekanik* (1912), *Relativitetsprincippet* (1915—17), *Muskelvirksomheden* (1917) och *Matematikken og erkendelseslæren* (1920). P. E—t.

__Kromatin__, *biol.* Se Akromatin. Suppl.

Kromatrop [kråmatråp; af grek. *chrōma*, färg, och *tro'pos*, vändning], en optisk leksak, bestående af två plana, cirkelrunda, intill hvarandra koncentriskt placerade, transparenta, med mångfärgade rosettformade figurer försedda skifvor, hvilka genom en mekanisk anordning kunna sättas i en mot hvarandra omkring sina centra roterande rörelse. Därvid ser man i genomsikt rörliga, praktfulla stjärnor af växlande färger och former. Vid förevisning projicieras vanligen dessa figurer medelst ett skioptikon på en hvit skärm. J. Htzg.

Kromgarfning. Se Läder, sp. 169 och 171.

***Kromgrönt,** *kem.* Under benämningen kromgrönt gå 2 olika kromföreningar: dels vattenfri kromoxid — som målarfärg äfven kallad *kromoxidgrönt, matt kromoxid, äkta kromgrönt, Belliosgrönt* m. m. —, dels kromoxidhydrat, som äfvenledes förekommer under många olika namn, såsom *kromhydrat, smaragdgrönt, Pannetiers grönt, Guignets grönt* m. m. Den senare arten kromgrönt utmärkes genom vackrare och klarare färg. Den uppfanns 1838 af Pannetier och framställdes, oberoende af Pannetier, något senare af Guignet. Det af dessa utarbetade framställningssättet är än i dag det brukliga och tillgår så, att 1 del natrium- eller kaliumbikromat upphettas med 3 delar borsyra till omkr. 700°, hvarefter det bildade alkaliboratet aflägsnas genom massans utkokning med vatten. Guignets grönt består därför i hufvudsak af kromoxidhydrat med något litet borsyra. I likhet med kromoxidgrönt är det okänsligt för utspädda syror, alkalier och svafvelväte. Det kan brukas för alla slag af målning och är enligt Kallstenius ”ett af konstnärens värdefullaste och hållbaraste färgstoff”. K. A. V—g.

Kromhydrāt [kråm-]. Se Kromgrönt. Suppl.

***Kromjärn.** — 3. *Tekn.*, äfven kalladt Ferrokrom, legering af krom (omkr. 60 proc.) och järn, framställes vanligen genom reduktion af kromjärnsten (*kromit*), $FeO \cdot Cr_2O_3$, med kol i elektrisk ugn och används för framställning af det värdefulla *nickelkromstålet* (se Nickelstål) och andra slag af specialstål. K. A. V—g.

Kromklorur [kråm-]. Se Krom. Suppl.

***Kromoxid,** Kromoxidgrönt, Kromoxidhydrat. Se Kromgrönt. Suppl.

Kromoxidul [kråm-]. Se Krom. Suppl.

***Kromsyra,** *kem.* Se äfven Fixera 2.

***Krona.** — 9. Del af en slipad diamant. Se Ädelstenar, sp. 1154.

Kronakken, en 1,426 m. hög bergstopp å Norra Borgafjället, Dorotea socken, Västerbottens lappmark.

***Kronberg,** J. J. F., dog 17 okt. 1921 på lägenheten Skuggan i Stockholm. — Hans förnämsta arbete från de sista åren är en plafond, *Perseus befriar Andromeda*, i Hallwylska palatset 1918. Hans ateljébyggnad vid Lilla Skuggan i Stockholms närhet inköptes af grefvinnan V. von Hallwyl och donerades till Nordiska museet, flyttades till Skansen och öppnades där för allmänheten 15 juni 1922. I donationen innefattades alla konstverk — äfven skisser och studier, textilföremål o. a. —, som funnos i ateljén, bland större arbeten monumentalmålningen *Eros*, bland de smärre en mängd öfverlägsna skisser i olja efter gamla mästare, bl. a. A. Lorenzetti, Paolo Veronese, Tiepolo, Rubens, Rembrandt. Samlingen omfattar äfven ett 60-tal små skulpturer, utförda i plastelina som förstudier till målningarna. (Se K. Asplund, ”J. K:s ateljé”, kortfattad vägledning jämte en essay om K:s konst och illustrerad katalog öfver de till Nordiska museet skänkta konstverken, 1922.) En minnesutställning anordnades i Liljevalchs konsthall i nov. 1923. G—g N.

Kronbruden, skådespel af A. Strindberg (se denne, sp. 339), uppf. i Stockholm f. g. 1907, tonsatt som opera af T. Rangström (se denne. Suppl.), uppf. här f. g. 1922.

***Krone.** 1. K. tillhör nu Polen.

***Krone,** Hermann, dog 27 sept. 1916.

***Kronecker.** — 2. K. H. K. dog 7 juli 1914.

Kronetorp, herrgård i Burlöfs socken, Malmöhus län, 7 km. n. ö. om Malmö, omfattar $2^1/_2$ mtl med en areal af 173 har, hvaraf 5 har park och trädgård samt 160 har åker. Tax.-v. 469,000 kr. (1924). K. fick 1792 sitt nuv. namn efter dåvarande egaren C. A. Cronsjö, adlad Sjöcrona. 1834 blef Chr. Bergh egare; nuv. egare är fröken Nathalia Bergh. O. Sjn.

Kronfall. Se Länsväsen, sp. 198.

Kronfogdarne eller Slåtterölet, mycket populärt lustspel (med sång) af K. V. Envallsson (se denne).

Kronisk bindehinnekatarr, *med.* Se Ögonsjukdomar, sp. 68.

Kronisk morfinförgiftning. Se Morfinism.

Kronjuvelerna (*Les diamants de la couronne*), komisk opera med musik af Auber till librett af Scribe och Saint-Georges, uppf. i Stockholm f. g. 1845.

Kronkreditaktiebolaget. Se Svenska kronkreditaktiebolaget. Suppl.

***Kronland.** Inom Österrikiska monarkien betecknades före uppgörelsen med Ungern 1867 som kronländer de med kronan ärftligt förbundna länderna Böhmen, Mähren, Galizien, Kroatien, Slavonien och Siebenbürgen. De tre sistnämnda räknades sedermera till ungerska kronans länder. Äfven andra provinser inom österrikisk-ungerska monarkien benämndes stundom kronländer. Genom frederna i S:t Germain 1919 och Trianon 1920 afträddes de ofvan uppräknade kronländerna till Tjecho-Slovakien, Polen, Jugo-Slavien och Rumänien, och benämningen ”kronland” har i öfrigt i Österrike upphört med den monarkiska styrelseformens afskaffande 1918. V. S—g.

***Kronlund,** G. A. E., lämnade riksdagen 1914. Han var led. af civilkommissionen 1911—14.

***Kronobergshed** var 1778—1919 öfningsplats för Kronobergs regemente, som där har rest en 29 aug. 1919 aftäckt minnessten (se fig. å sp. 1235).

***Kronobergs län** hade 31 dec. 1923 158,648 inv., hvaraf 9,543 i länets enda stad, Växjö. Folkmängdstätheten var 18 inv. på 1 kvkm., folkökningen 1913—23 blott 0,9 proc. Fögderierna äro nu 4: Uppvidinge, Konga och Kinnevald, Allbo och Norrvidinge samt Sunnerbo, hvartdera med 4 landsfiskalsdistrikt. Länet har 1 stad, 3 köpingar (Tingsryd, Elmhult och Markaryd), 84 eg. landskommuner samt 9 municipalsamhällen. Det tillhör Första telegrafdistriktet; provinsialläkardistrikten äro 7 och de extra 2. Till riksdagens Första kammare väljer länet tills. med Hallands län 8 led., till

Andra kammaren ensamt 6. Länets industri sysselsatte 1922 7,012 arb. och hade ett salutillverkningsvärde af 36,4 mill. kr. samt en bevillningstaxerad inkomst af 1,8 mill. kr. Järnvägarnas längd var vid 1923 års slut 724 km., hvaraf 82 km. tillhörde staten och 385 km. voro smalspåriga. Taxeringsvärdet å fast egendom var s. å. 302,275 mill. kr., hvaraf 176,181 mill. kr. för jordbruksfastighet och 23,102 mill. kr. bevillningsfri; den bevillningstaxerade inkomsten var s. å. 70,231 mill. kr., hvaraf 12,801 för staden Växjö. O. Sjn.

Minnesstenen på Kronobergshed. (Till art. Kronobergshed, sp. 1234.)

Kronobergsparken, park på Kungsholmen i Stockholm, begränsad af Bergs-, Kronobergs-, Park- och Polhemsgatorna.

***Kronobergs regemente** är sedan 1919 förlagdt i Växjö.

***Kronoborg.** — 2. Häradet omfattar socknarna Parikkala (ej Parikkalo), Jaakimvaara, Lumivaara och Kronoborg.

***Kronofogde.** Kronofogdebefattningen indrogs fr. o. m. ingången af 1918. Det mest karakteristiska för den organisation, som trädt i stället, är, utom kronofogdekårens indragning, postverkets öfvertagande af kronouppbörden på rikets landsbygd. Kronofogdens öfriga bestyr ha öfverflyttats på företrädesvis 2 funktionärer: landsfogden, en i hvarje af rikets län, och landsfiskalen, en i hvart och ett af de förra länsmansdistrikten (se vidare Landsfiskal och Landsfogde. Suppl.). Den nya organisationen medförde, att ett stort antal kronofogdar, företrädesvis de yngre, hvilkas konstitutorial tillät deras förflyttning till annan tjänst, förordnades att vara landsfogdar eller i några fall att tillträda ledig häradsskrifvarsyssla och att alla de öfrige öfverfördes på indragningsstat med bibehållande af sina löneförmåner samt ersättning efter viss medeltalsberäkning för mista sportelinkomster. — I Finlands landsstat finnas fortfarande kronofogdar. H. U—én.

Kronofrälseränta. Se Frälse. Suppl.

***Kronohäkte.** Se Fångvårdsstyrelsen och fångvårdsstaten samt Fängelse, båda i Suppl.

***Kronojägare.** Tjänsteåliggandena för kronojägare ha senast fastställts i instr. för domänverket 11 febr. 1921. S—r.

Kronokromförfarande (af grek. *chro'nos*, tid, och *chröma*, färg). Se Kinematograf. Suppl., sp. 1022.

***Kronologi.** *Gregorianska kalendern* l. *Nya stilen* (om dess införande i Sverige se Kihlman, S. Suppl.) infördes i Serbien och Montenegro 1916 (af ockupationsmakten, 1919 officiellt af serbiska regeringen), i Bulgarien s. å., i Turkiet 1917, i Ryssland 1918, i Georgien s. å. och i Rumänien s. å. Af europeiska länder har endast Grekland kvar julianska kalendern.

Kronologisk växtsociologi, *bot.* Se Växtgeografi, sp. 478.

Kronolägenhetskommissionen. Se Jordfrågan. Suppl., sp. 794.

***Kronolänsman.** Denna benämning, uråldrig i svensk förvaltningshistoria, försvann i och med 1917 års landsstatsorganisation (k. br. till Kammarkollegium m. fl. 14 juni 1917) och har ersatts med titeln landsfiskal (se d. o. Suppl.). — I Finlands landsstat finnas fortfarande kronolänsmän.

***Kronopark.** Kronoparkernas areal har under de senaste åren starkt ökats dels genom inköp af betydande arealer enskilda skogar, dels genom öfverföring af kronoöfverloppsmarker till kronopark, dels därigenom, att skogar till statens jordbruksdomäner förklarats för kronopark. 1920 utgjorde kronoparkernas areal 5,077,558 har. Inkomsterna från statsskogarna ha under de senaste åren växlat starkt, beroende på de skiftande konjunkturerna på trävarumarknaden. 1923 uppgick afkastningen från statsskogarna till 31,5 mill. kr. Driftöfverskottet beräknades s. å. till 9,56 mill. kr. S—r.

***Kronorden.** I samband med revolutionen i Tyskland och Österrike afskaffades preussiska kronorden och *Verdienstorden der preussischen krone* samt vidare *Civilverdienstorden der bayerischen krone*, mecklenburgska *Orden der wendischen krone*, *Orden der württembergischen krone* samt österrikiska *Orden der eisernen krone*.

***Kronoskog.** De allmänna skogarnas arealer ha under de senaste åren undergått väsentliga förändringar. Enligt senaste statistik (1920) utgjorde kronoskogarnas arealer:

Kronoparker	5,077,558	har
Kronoöfverloppsmarker	1,046,212	»
Statens jordbruksdomäners skogar	101,067	»
Flygsandsplanteringar	1,157	»
Kronolägenheter	3,527	»
Civila boställens skogar	6,334	»
Bergverksskogar	32,127	»
Ecklesiastika skogar	358,603	»
Renbetesfjällens skogar	1,051,911	»
Allmänningar och kommunskogar	745,598	»
Kronohemmans och nybyggens skogar	520,846	»
Skogar å allmänna inrättningars hemman	34,484	»
Summa	8,979,424	har

S—r.

***Kronoskogvaktare.** Tjänsteåliggandena ha senast fastställts i instr. för domänverket 11 febr. 1921. S—r.

Kronoöfverloppsmark kallas den mark, som vid afvittring bibehålles som kronans egendom.

Kronpime'nt, *bot.* Se Myrtaceæ.

***Kronprins.** Titeln kronprins har vid den monarkiska styrelseformens afskaffande 1918 bortfallit i Tyska riket, Preussen, Bajern, Sachsen, Württemberg och Österrike.

Kronprinsessan Margaretas landstormsfond, en fond, bildad af befintliga öfverskottsmedel efter afvecklingen af Kronprinsessans förening för det frivilliga arbetet för landstormsmäns beklädnad m. m. (se d. o. Suppl.). Fonden förvaltas af en styrelse, benämnd centralrådet, med kronprins Gustaf Adolf som ordf. och 10 led., hvaraf 1 utses af K. M:t. Af fondens årliga afkastning skall hälften läggas till kapitalet samt den andra hälften användas för något landstormen berörande ändamål och i andra hand äfven för annat ändamål, som afser försvaret. Fonden utgjorde vid dess bildande 645,836 kr. Reglemente för fonden är af K. M:t fastställdt 30 april 1921. H. J—dt.

Kronprinsessan Margaretas minnesfond. Se Stiftelsen Kronprinsessan Margaretas minnesfond. Suppl.

***Kronprinsessan Margaretas vårdanstalt för tuberkulösa barn** öfvertogs af Stockholms stad 18 dec. 1916 och benämnes enligt beslut af 7 sept. 1917 numera Barnsanatoriet Tjärnan. Hälsovårdsnämnden utser styrelse (1 ordf., 1 led.) och direktör. Antalet sjukplatser är 125. Vårdafgiften utgör numera 3 kr. per dag. Utgifterna stego 1922 till 273,900 kr., inkomsterna till 95,000 kr.

Kronprinsessans förening för det frivilliga arbetet för landstormsmäns beklädnad m. m., en på initiativ af kronprinsessan Margareta i slutet af 1915 bildad förening, vanligen benämnd ”beklädnadsföreningen”, med främsta uppgift att anskaffa sådana beklädnadspersedlar till landstormen, som icke tillhandahållas af kronan. Tack vare allmänhetens intresse och offervillighet med gåfvor af penningmedel och in natura hade tills i maj 1921, då föreningen upplöstes, anskaffats två omgångar underkläder till samtliga landstormsmän samt dessutom ett afsevärdt antal kokvagnar för landstormens räkning. Sammanlagda kostnaderna för sålunda anskaffade persedlar och kokvagnar utgjorde 3,106,958 kr. Vid föreningens upplösning öfverlämnades öfverskottsmedlen till ”Kronprinsessan Margaretas landstormsfond” (se d. o. Suppl.). H. J—dt.

Kronprinsessan Viktorias kustsanatorium. Se Sanatorium med fig.

Kronråd kallas i vissa stater med monarkisk författning utomordentliga regeringskonseljer under regentens eget presidium, ofta bevistade äfven af andra politiskt framträdande män vid sidan af den sittande ministärens medlemmar och i synnerhet anlitade vid afgörandet af utrikespolitiska frågor af synnerlig vikt. Om ett viktigt danskt kronråd 1914 se Danmark. Suppl., sp. 240. I Rumänien kallas till kronråd samtliga i lifvet varande f. d. ministerpresidenter. I ententepropagandan under Världskriget spelade ett förment tyskt kronråd i Potsdam 5 juli 1914, vid hvilket krigsutbrottet skulle ha planerats, länge en framträdande roll. V. S—g.

Kronskikt, *skogsv.* Se Skiktförmåga.

***Kronstadt.** 1. Rysk stad och fästning. Revolutionen 1917 vann liflig anslutning bland matroserna på den vid K. förlagda delen af ryska flottan, och den åtföljdes där flera gånger af ohyggliga våldsgärningar mot officerare. Tidtals under åren 1918—19 utropade matroser, som gjort myteri, K. till oafhängig republik. Vid en sammandrabbning nära Kronstadt mellan en brittisk motorbåtsflottilj och ryska krigsfartyg 18 aug. 1919 sänktes slagskeppen ”Petropavlovsk” och ”Andrej Pervozvannij”. I K. utbröt 23 febr. 1921 en mot folkkommissariernas maktfullkomlighet riktad resning, som efter långvarig beskjutning från befästningar på fastlandet helt undertrycktes af den röda armén 17 mars s. å.

2. Komitatet tillhör nu Rumänien.

3. Staden, hvars officiella namn är Braşov, tillhör numera Rumänien. 40,000 inv. (1920). Under Världskriget besattes K. 30 aug. 1916 af rumänerna. Sedan 2:a rumänska armén (Crainiceanu) 5 okt. s. å. i trakten n. v. om K. (Geisterwald) blifvit slagen af 9:e tyska armén (v. Falkenhayn), sökte den förra hålla stånd vid och å ömse sidor om staden, men blef 7—9 s. m. ånyo besegrad (”slaget vid K.”). Härunder besattes, efter ett dygns förbittrade gatustrider, 8 s. m. K. af de allierade. Jfr Världskriget, sp. 210 och 211. 1. V. S—g. 3. H. J—dt.

Krontorp. Se Odlingslägenheter å kronoparker. Suppl.

Krontorp, herrgård i Visnums socken, Värmland, 17 km. s. ö. om Kristinehamn, omfattar 3,7 mtl, med en areal af 2,455 har, hvaraf 250 har åker; tax.-värde 460,000 kr. (1922). Hufvudbyggnaden,

Manbyggningen på Krontorp.

i Karl-Johansstil (se fig.), uppfördes i början af 1800-talet. På K. anlades 1682 en stångjärnshammare; på 1860-talet var ännu bruksrörelsen rätt stor, men nedlades snart därefter. Nuv. egare är Värmlands enskilda bank. O. Sjn.

Kronåsen, på senare tid ofta använd namn på kronoparken Åsen, en del af Uppsalaåsen s. om Uppsala, där nu, enligt beslut af Uppsala studentkår 1924, Sten Sturestatyn reses. O. Sjn.

***Kropatschek,** A., dog 2 maj 1911 i Lovrana (Adria).

***Kropotkin,** P. A., återvände till Ryssland öfver Stockholm efter ryska marsrevolutionen 1917 och mottogs vid hemkomsten (juni) med hänförelse. Han afled 8 febr. 1920 i Dmitrov nära Moskva.

*Kropp omfattar nu 3,466 har. 1,200 inv. (1924). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

*Kroppefjäll. — 3. Sanatoriet, som nu eges af länets landsting, har f. n. (1924) 81 sjukplatser.

*Kroppsstraff. I *Danmark* har genom lag 1 april 1911 såväl allt slags användning af prygelstraff å minderåriga som ock den 1905 införda bestämmelsen om dess användning för vissa fall å vuxna manspersoner numera afskaffats. Däremot har i *England* genom lag af 1898 och 1912 prygelstraff kommit till användning vid sidan af det för gärningen i öfrigt förskyllda straffet jämväl i fråga om vissa sedlighetsförbrytelser af män, hufvudsakligen i fråga om s. k. hvita slafhandlare, bordellvärdar samt sutenörer. — I den *nordamerikanska* staten Oregon infördes genom lag af 1905 prygelstraff fakultativt vid sidan af andra straff för män, som misshandla sina hustrur. — Äfven ur krigslagarna är prygelstraffet numera försvunnet. I *Ryssland* skedde det dock först genom en ukas af 1905, och enligt uppgift i tidningspressen skall sovjetregeringen där ha ånyo infört detsamma. — Bestämmelser om prygels användning som disciplinmedel i straffanstalter förefinnas i Sverige alltjämt i den i dessa delar ännu gällande instruktionen för Fångvårdsstyrelsen af 1910, däri allenast (1923) den ändring gjorts, att detsamma ej längre får tillämpas på fånge, som gör sig skyldig till rymning. — Beträffande den omfattning, i hvilken prygelstraff i senare tid kommit till användning i England, kan anföras, att prygelstraff 1877—93 där exekverats å sammanlagdt 354 manspersoner, däraf allra största delen vuxna. 1894—98 var motsvarande siffra 150. Beträffande åter frågan om dess effektivitet må nämnas, att i Danmark enligt en af Goll uppgjord statistisk jämförelse mellan femårsperioderna 1866—70 samt 1886—90, trots det att prygelstraffet kommit till riklig användning, kriminaliteten för manspersoner i åldern 15—18 år vuxit med mer än 50 proc. och för pojkar i åldern 10—15 år med ända till 120 proc. N. S—g.

Kroppstadfors bruk. Se Ämot 2.

Kroppsvisitation, *jur.*, detsamma som kroppsrannsakan (se d. o.).

Krotalotoxin (af *crotalus*, skallerorm), *fysiol.*, *kem.* Se Ormgift, sp. 923.

*Krotoschin tillhör nu Polen.

Krudy [kro'di], Gyula, ungersk journalist, romanförfattare och novellist, f. 21 okt. 1878 i Nyiregyháza, har författat en mängd populära noveller och romaner, *Diákkisasszonyok* (Studentskor, 1905), *A vörös póstakocsi* (Den röda postvagnen, 1913) m. m. K. B. W.

Krueger [krȳ-], Felix, tysk filosof och psykolog, f. 10 aug. 1874 i Posen, var 1906—08 professor i Buenos Aires samt blef professor 1910 i Halle och 1917 (efter Wundt) i Leipzig. Han är Wundts lärjunge och anser filosofien böra grundas på psykologien. Inom etiken är han påverkad af Kant och erkänner absoluta moraliska värden, ehuru han vill psykologiskt konstatera dem. Bland hans arbeten må nämnas *Ist philosophie ohne psychologie möglich?* (1896) och *Der begriff des absolut wertvollen als grundbegriff der moralphilosophie* (1898), hvarjämte han egnat flera skrifter åt tonpsykologien. S—e.

*Krug(-Waldsee), J., dog 8 okt. 1915 i Magdeburg.

*Kruhs, D. A., dog 17 jan. 1920 i Stockholm. — 2. Karl Fredrik K., den föregående broder. Se Fritze, C. E. (äfven i Suppl.).

Krumpassare, *geom.* Se Passare.

*Krupa tillhör nu Jugo-Slavien.

*Krupp. Fr. Alfred K:s dotter Bertha K., f. 29 mars 1886, gifte sig 1906 med legationsrådet Gustav von Bohlen und Hallbach, f. 7 aug. 1870, som därvid antog namnet Krupp von Bohlen und Hallbach, och sedan 1909 är han ordf i firmans styrelse; såväl han som i synnerhet Bertha K. ha tagit verksam del i dess ledning. Under Världskriget inriktades Kruppverken helt på krigsproduktion, och därifrån utgingo bl. a. de ryktbara 42 cm.-mörsarna. Vid firman K:s alla verk sysselsattes 79,803 personer 1914, och antalet steg 1916 till 118,050 och 1918 till 165,226. Till följd af Versaillesfredens bestämmelser omlades driften därefter helt till fredsproduktion: af lokomotiv, godsvagnar, lastautomobiler, olika slags maskiner (däribland särskildt jordbruks- och sättmaskiner), dieselmotorer, kinematografapparater o. s. v. Jfr Koepper, ''Die Kruppwerke'' (1921).

Krupös pneumoni, *med.* Se Krupös och Lungsjukdomar, sp. 1450.

Krusbärsrost, *bot.* På krusbärsbuskar förekommer skålrostformen af en rostsvamp, *Puccinia Pringsheimiana*, hvars öfriga former lefva på starrarter. Denna rostart täcker ofta större delen af bären, hvilka till följd däraf lätt affalla före mognaden. Endast på krusbärsbuskarnas blad uppträder en annan rostart, *Melampsora ribesii-viminalis*, som har ett annat utvecklingsstadium på *Salix viminalis*. H. J. Dft.

*Kruschwitz. 1. Tillhör nu Polen.

*Kruse (sp. 95), J. E., afgick 1911 från amanuensbefattningen och dog 15 juli 1914 i Djursholm. Han utgaf praktverket *Rembrandts färger* (1912), *Sergels teckningar* (h. 2 s. å.) och *Rembrandt, essayer* (1923). G—g N.

Kruse, Ellen, f. 16 mars 1860, var 1893—1914 biträdande föreståndarinna och 1914—23 föreståndarinna för Brummerska skolan (se d. o. Suppl.). — Hennes syster Anna K., f. 14 juni 1861, sedan 1887 lärarinna vid nämnda skola, var där 1901—23 biträdande föreståndarinna och läsåret 1923—24 föreståndarinna. Hon har sysselsatt sig med reformer inom småskolan (bl. a. ordbildmetoden för att lära läsa) och utgett åtskilliga pedagogiska skrifter.

Kruse, Ole Valdemar Thisenius, målare, f. 13 maj 1868 i Haderslev, Danmark, son till en yrkesmålare, fick sin första undervisning af honom, vandrade därefter som ''malersvend'' i flera länder, är sedan 1901 bosatt i Göteborg och är svensk medborgare. K. studerade efter egen smak natur, blommor och gamla mästares taflor. Ej minst påverkad af Fra Angelico och Dürer, sökte han en dekorativ stil utanför naturalismen. Från hans första tid finnas poetiska landskap, *Hemmet*, *Skogen ler*, *Allvar*, och från Stockholmstrakten *Seglora kyrka* (med apostlarna från templets väggar placerade utanför detsamma som förgrundsfigurer, 1902). Med en mindre vanlig jäm-

vikt mellan fantasi och uttryck diktar han brokiga bilder, som i blid känsla, ren konstnärsvilja och med största detaljkärlek och kärlek till det hängifna arbetet närma sig de primitive 1400-tals-italienarna. Bland hans verk äro *Lifvets träd*, stiliserad fantasi (akvarell 1909, utförd i stort 1912, tillhör liksom flera af hans målningar Werner Lundquists samling i Göteborgs museum), vidare *Noaks ark* (skiss till väggmålning 1905), *Maria i rosengård* (stor oljemålning, 1906—23), *Den gyllene staden, det nya Jerusalem* (triptyk, 1914—23) och *Ora pro nobis* (triptyk, utställd 1921), dessutom flera porträtt i akvarell (*Självporträtt* 1902, *W. Lundquist* 1907, båda i Göteborgs museum), *Af vänskap* (I. Aronesius, B. Palme och G. Henning) och i olja (ett par sign. 1917—23). Han har utfört kalkmålningar i privathus i Göteborg och präntat samt illustrerat en bok, *Ole Kruses sang* (1913). I faksimile utgafs *I dalen og bjærget det blaa* (1915). Separatutställningar af hans arbeten ha hållits i Köpenhamn, Stockholm (1913 och 1921) och Göteborg. Se A. Romdahl i ”Ord och bild” 1913. G—g N.

Kruse, Louis Frederik Vinding, dansk jurist, f. 30 juli 1880 i Thisted, juris kandidat 1905, studerade 1909—11 i utlandet, blef 1913 juris doktor (på afh. *Arbejdets og kapitalens organisationer retslig bedömt*, I) och 1914 professor vid universitetet. Han har utgett *Den kollektive arbejdsaftale* (1919), *Aktieselskaber og andelsforeninger* (1920) och *Tinglæsning etc.* (1924). 1920 sändes han af ministären Neergaard till Frankrike och England för att understödja sydslesvigarnas sträfvanden att få andra zonen i omröstningsområdet i Slesvig (se d. o. Suppl.) internationaliserad, ett försök, som dock blef fruktlöst. P. E—t.

***Krusenstjerna.** — 5. H. V. M. v. K. afgick jämte den öfriga ministären 7 okt. 1911. Han blef kommendör 1912, konteramiral 1916 i och 1918 vid flottan samt vice amiral 1923. Sedan 1916 är han chef för marinstaben. 1914 var han tillkallad sakkunnig vid sjöförsvarets ordnande och 1917—22 led. af kommissionen för flyg- och ballongvapnens, luftförsvarets och den militära väderlekstjänstens ordnande (”flygkommissionen”). — 6. Adolf Vilhelm von K., brorsons son till den i hufvudarbetet omnämnde Maurits Peter v. K. (se d. o. 2), ämbetsman, f. 17 juni 1851 i Karlskrona, blef student i Uppsala 1869, juris kandidat 1875, vice häradshöfding 1876, kanslisekreterare i Ecklesiastikdepartementet 1882 och var kansliråd och byråchef där 1893—1918. K. var vid alla riksdagar 1881—1922 sekreterare i riksdagens Första kammare och gjorde sig i detta värf högt skattad genom säker författningskunskap, utomordentlig reda och snabbtänkthet. Han var jämväl sekreterare vid alla kyrkomöten 1893—1920.

***Kruševac.** — Under Världskriget intogs K. af tyskarna under v. Gallwitz natten till 7 nov. 1915, och sedan drefvos serberna under strider 8—12 nov. längre söderut. L. W:son M.

***Kruševo** tillhör nu Jugo-Slavien.

Krushåriga svin, *husdjurssk.* Se Svinraser, pl. II, fig. 14.

Krusmalva, *bot.* Se Malva.

Krusor. Se Öl, sp. 97.

***Krussjuka,** *bot.* Morotens krussjuka förorsakas af morotbladloppan (*Trioza viridula*) jämte en bladlus. G. L—m.

Krusstingsel, *bot.*, namn på *Carduus crispus* (se Tistel).

Krustada, *bot.* Se Aira. Suppl.

***Krustistel,** *bot.* Se Tistel.

Krutgas-luftkanon. Se Lufttorped.

Kryckebref. Se Käpp och krycka.

Kryckor, enklaste hjälpmedel att vid förlust, total eller partiell obrukbarhet af ena eller båda benen bibehålla förmågan att stå och förflytta sig. Från den enkla, urgamla kryckan, som består blott af en käpp af lagom längd med en tvärslå, till dyrbara lyxkryckor, tjäna de alla att aflasta benen; den, som använder krycka, hänger helt eller till stor del kroppstyngden i axelgreppet. Som provisoriskt hjälpmedel, då en öfvergående skada eller sjukdom, hvars behandling ej längre nödvändiggör stillaliggande, dock fortfarande ej medger benets fulla belastning, är kryckan värdefull; den ses i ständigt bruk på sjukhusen och har närmast karaktären af konvalescensredskap. Öfverdrifvet länge använd, kan den verka skadligt och försena återställandet af benets egen duglighet. Som för all framtid användt hjälpmedel spelar kryckan nu ej längre så stor roll, alldenstund konsten att göra goda proteser (konstgjorda lemmar, se d. o. Suppl.) och att genom operativ ortopedi eller bandager förvandla obrukbara ben till goda stödjeben nått mycket långt. I modern ortopedi användas kryckor numera så litet som möjligt, nästan ej alls. Kryckans längd bör i allmänhet vara något mindre än afståndet från axelhålan till golfvet i vanlig stående ställning. På kirurgiska och ortopediska afdelningar användas numera ställbara kryckor, som kunna förlängas eller förkortas efter behag och därjämte användas att vid beställning af kryckor utexperimentera den för den föreliggande situationen lämpligaste längden. P. Hgld.

Kryge'll, Johan Adam, dansk tonsättare, f. 1835 i Næstved, d. 1915 i Köpenhamn, blef 1863 organist vid Herlufsholm och fick först 1867 utbilda sig vid konservatoriet, där han vardt elev af Gade och Hartmann. Han var från 1880 organist vid Matthæuskyrkan i Köpenhamn och idkade en vidsträckt lärarverksamhet. K. komponerade en mängd större arbeten inom nästan alla musikarter, däribland orgelverket *Moll og dur* och operan *Saul* (ej uppf.). P. E—t.

***Krüger** (sp. 127), F. J. Chr., blef 1911 direktor för Ole-Römer-observatoriet i Aarhus och dog 1916.

***Krylbo** blef 1 jan. 1919 köping. Areal 180 har. 1,787 inv. (1924). K. är nu knutpunkt för statsbanelinjerna K.—Bräcke, Stockholm—K. och Hallsberg—K. samt utgångspunkt för K.—Norbergs och Kärrgrufvan—Klackbergs samt Södra Dalarnas järnväg. I K. finnas nu afd.-kontor af Upplands enskilda bank, A.-b. Göteborgs bank och Folkare sparbank, 2 hotell samt flera industriföretag, bland dem en cementvarufabrik, elektrisk valskvarn, 2 mek. verkstäder, smides- och kassaskåpsfabrik, snickerifabriker, såg och sågverk. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom var 3,642,300 kr., hvaraf 126,100 kr. för jordbruksfastighet, den bevillningstaxerade inkomsten 2,333,070 kr. och kommunalskatten $7{,}_{75}$ kr. per bevillningskrona (1922). E. A—t.

*__Krylbo—Norbergs järnväg__ omfattar fr. o. m. 1917, utöfver den tidigare hithörande sträckan Krylbo—Kärrgrufvan, som efter 1913 upptas till en längd af 18,6 km., jämväl Kärrgrufvan—Klackbergs järnväg, normalspårig, 3,9 km. lång. Sistnämnda järnväg, som koncederades 13 nov. 1896 och 2 april 1898, utgår från Kärrgrufvans station i nordvästlig riktning öfver Nordansjö bruksegendom till Klackbergs gruffält i Norbergs socken, Västmanlands län, hvarest anslutning finns till Klackbergs järnväg. Kärrgrufvan—Klackbergs järnväg öppnades för allmän *godstrafik* 15 juni 1898 och egdes t. o. m. 1916 af Kärrgrufvan—Klackbergs järnvägs-a.-b., Krylbo. Vid banans öfvergång till Krylbo—Norbergs järnvägs-a.-b:s ego utgjorde bokförda byggnads- och förrådskostnaden 183,843 kr. Aktiekapitalet var 60,000 kr. F. P.

__Kryle/nko,__ Abraham, rysk bolsjevikisk politiker, f. 15 maj 1885, blef student 1902 och började studera juridik i Petersburg, deltog från 1904 lifligt i den revolutionära rörelsen och satt flera gånger i fängelse. Då han på grund af sina politiska åsikter ej erhöll tillstånd att uppträda som advokat, lifnärde han sig i Lublin med att ge privatlektioner. Efter att några år ha vistats i Schweiz återvände K. till Ryssland efter marsrevolutionen 1917 och var efter bolsjeviksegern i nov. s. å. folkkommissarie för armén och flottan samt högste befälhafvare öfver sovjettrupperna t. o. m. mars 1918. Som sådan inledde och genomförde han vapenstilleståndsförhandlingarna med centralmakterna nov.—dec. 1917. Han förde 1918 först befälet öfver sovjettrupperna i Ukraina och blef i aug. högste befälhafvare öfver de mot tjechoslovakerna stridande röda arméerna samt var därjämte ordf. i högsta revolutionstribunalet.

__Krylov,__ stad. Se Novogeorgievsk 2.

*__Krümmel,__ O., blef 1911 professor i Marburg och dog 12 okt. 1912 i Köln. Genom sin handbok *Der ozean* (1886) väckte han intresse i större kretsar för oceanografiens studium. Hans hufvudverk, *Handbuch der ozeanographie*, utkom 1907—11.

*__Kryohydrat,__ *kem.* Framställningen rad. 4—13 samt påståendet (rad. 20—22), att mättade saltlösningar ha ”en viss bestämd fryspunkt”, gälla ej om mättade lösningar i allmänhet, utan blott om sådana, som tillika äro eutektiska. Angående andra mättade lösningars förhållande vid afkylning se Eutektisk i Suppl.

*__Kryolit.__ Formeln skrifves vanligen Na_3AlF_6. Om mineralets användning för framställning af aluminium se d. o. i Suppl. Se vidare Elektrokemisk industri. Suppl., sp. 550. K. A. V—g.

__Krypkedja.__ Se Automobil. Suppl., sp. 391 och fig. 11 å sp. 392.

__Krypnarv,__ *bot.* Se Narv.

__Kryptoskop__ [-skåp], *fys.* Se Röntgenskärm.

*__Krysarobin,__ *farm.* De hos *Xanthoria parietina* (*Physcia parietina*) förekommande gula färgämnena utgöras ej af krysofansyra, utan af vulpinsyra (se Lafsyror) och physcion, ett antracenderivat liksom krysofansyran. G. L—m.

*__Krysoberyll,__ *miner.* Se äfven art. Ädelstenar och fig. 19 och 20 å färgplanschen.

*__Krysopras.__ Se äfven art. Ädelstenar och fig. 10 å färgplanschen.

*__Kryssare.__ — 2. Slag- 1. Slagskepps-kryssarna ha till följd af Världskrigets erfarenheter betydligt utvecklats. Den modernaste 1924 i tjänst varande slagkryssaren är den engelska ”Hood” (färdigbyggd 1920), det största hittills byggda örlogsfartyget. Den är i längd 262,1 m., bredd 31,7 m. och djupgående 10,1 m., har ett deplacement af 45,300 ton, 24 yarrowpannor för enbart oljeeldning, Brown-Curtiss utväxlade turbiner, 4 propellrar, högsta fart 32 knop med 151,000 hkr, brännoljeförråd 4,000 ton. Bestyckning: 8 st. 38,1 cm. kanoner, parvis uppställda i 2 torn för-ut och 2 akter-ut i fartygets midtlinje, de inre tornen högre, så att deras kanoner kunna skjuta öfver de yttre tornen, 12 st. 14 cm. kanoner bakom pansarsköldar, 4 st. 10,2 cm. luftkanoner samt lätt artilleri, 10 st. 53,3 cm. torpedtuber, hvaraf 2 undervattenstuber. Största pansartjocklek: däck 76 mm., kommandotorn och vattenlinje 305 mm., fartygssida i öfrigt 178 och 127 mm., svåra kanontorn 381 mm. Fartyget har till skydd mot torpeder och minor längs båda sidorna en utbyggd s. k. *bulge* samt kan medföra flygbåtar. Besättningsstyrkan uppgår normalt till 1,477 man, krigsbesättningen är omkr. 1,700 man. — Genom Washingtonfördraget 1922 ha de maritima stormakterna förbundit sig att vid nybyggnad begränsa storleken af slagskepp (däri inbegripet slagkryssare) till 35,000 ton och af deras artilleri till 40,6 cm. kaliber samt storleken af öfriga kryssare till 10,000 ton och af deras artilleri till 20,3 cm. kaliber. C. K. S.

__Kryssfart,__ detsamma som marschfart (se Fart, sp. 1412).

__Kryssmejsel.__ Se Mejsel.

__Kryssmärsgastar.__ Se Märsgastar.

__Kryssturbin.__ Se Ångturbin, sp. 1103.

*__Kråkkrasse,__ *bot.*, kallas nu *Coronopus procumbens*.

__Kråkskär,__ fyr på Kråkö, n. v. om Agö, i Bottenhafvet utanför Hudiksvall på 61° 34′ 12″ n. br. och 17° 19′ 43″ ö. lgd fr. Gr., med intermittent hvitt, rödt och grönt sken, uppförd 1908. E. A—t.

*__Kråksmåla__ tillhör nu Växjö stift. 2,002 inv. (1924).

__Kråkstad.__ 1. Härad och pastorat, med socknarna K. och Ski, i Akershus fylke (före 1919 Akershus amt), Övre Borgesyssel prosteri, Oslo bispedömme, Norge. 165,01 kvkm. 4,989 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. — 2. Socken i K. härad. 54,02 kvkm. 1,564 inv. (1920). 1. K. G. G.

__Kråksundsgap,__ namn på 2 fyrar i Bohusbukten. Yttre K., på Högholmen, n. om Bråtö, är en klippfyr på 58° 6′ 43″ n. br. och 11° 27′ 30″ ö. lgd fr. Gr., 16,5 m. öfver medelvatten, med hvitt, rödt och grönt sken. — Inre K., på Soleberget på Orust, är en blixtfyr på 58° 7′ 15″ n. br. och 11° 28′ 30″ ö. lgd fr. Gr., 42 m. öfver medelvatten, med hvitt sken. Båda fyrarna ha linser af 4:e ordningen, 500 hlj. styrka, agaljus och 11 bågminuters lysvidd. Den förra uppfördes 1890, den senare 1896, och båda ändrades 1911. E. A—t.

__Krångedeforsarna,__ nedre Norrlands mäktigaste vattenfall, äro belägna i Indalsälfven och utgöras af en omkr. 3,5 km. lång och 64 m. hög fallsträcka omedelbart nedom sjön Gesunden. Den kontinuerligt tillgängliga effekten utgör vid oreglerad normal lågvattenföring i älfven 45,000 hkr samt vid

9 mån. vattenföring 75,000 hkr. Efter fullständig reglering af Indalsälfvens sjöar komma att kontinuerligt utvinnas 160,000 hkr. Forsarna tillhöra i hufvudsak Krångede a.-b., hvars intressenter äro de mellansvenska järnbruken Avesta, Fagersta, Forsbacka, Hofors och Sandviken samt Bergslagens gemensamma kraftförvaltning. Meningen är, att kraften framdeles skall öfverföras söderut för att tillgodose intressenternas kraftbehof. Krångedeforsarna tillhöra den grupp af stora Norrlandsfall, på hvilka kronan genom de s. k. regalrättsprocesserna gjorde anspråk. Processen var den första af dessa, som afgjordes, hvarför målet under hela tiden följdes med stort intresse inom olika närings- och socialpolitiska läger. Kronans stämning uttogs i jan. 1911, och målet afdömdes genom K. M:ts dom 14 dec. 1915, då kronans talan liksom i underrätterna ogillades. Se ''Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna'' (7 dlr, intagna i Sv. vattenkraftföreningens publikationer 1912—14). C. K.

***Kräfta,** *med.* Då hufvudarbetets artikel skrefs (1911), var ej mycket att säga om de elakartade svulsternas etiologi. Man kände föga därom, och det lilla man kände var mera än dunkelt. Det sista årtiondet har härutinnan medfört ett framsteg, hvilket jämväl må betecknas som det enda väsentliga, som inträffat i afseende på kunskapen om de elakartade svulsterna. Såsom mestadels annars vid naturvetenskapliga nyförvärf föregingos nu afsedda upptäckter af likartade, men till en början famlande iakttagelser. Hit kunna räknas i första rummet de med positivt resultat förda öfverflyttningarna af svulstmaterial från spontant svulstsjuka djur till friska individer, i stor skala utförda af C. O. Jensen, P. Ehrlich m. fl. I hufvudfrågan, om svulsternas orsak, kunde dessa i andra afseenden vetenskapligt betydelsefulla experiment intet upplysa. När det inympade svulstmaterialet fortfor att växa på den nya individen, så var ju detta i själfva verket ingenting annat än en artificiell metastatisering till en ny organism. Dessa experiment lämnade emellertid en metod att på lefvande djur i stort pröfva åtskilliga sidor af svulstcellernas biologi: man kunde skaffa sig svulster, som man när som helst kunde experimentera med, afbryta svulstväxten, när man ville, undersöka den i olika åldrar af svulsten i dess tillväxt, ympa djur under olika förhållanden, vid olika åldrar, vid olika utfodring o. s. v. Bland erfarenheterna härom må omnämnas, att man vid djurexperimenten kunnat påvisa en naturlig resistens (motstånd), både individuell och rasresistens, att resistensen kan ändras genom ändrade lefnadsvillkor, särskildt i afseende på födan, att svulstmaterialets elakartade natur kan stegras genom successiva transplantationer i serier af djur, men också försvagas genom vissa kemiska och fysikaliska preparationer, ja att man t. o. m. kan immunisera djur under vissa villkor mot följderna af ympning med högst elakartadt svulstmaterial (i stegrad virulens), m. m. Man kunde med detta djurmaterial i hand lättare forska öfver verkningarna af terapeutiska medel, t. ex. af röntgen-, finsen- och radiumbehandling o. s. v. — Principiellt viktigare än dessa undersökningar blefvo emellertid de till sist lyckade experimenten att framkalla spontana, ursprungliga svulster. Franske forskaren Borrell framställde som resultat af sina undersökningar först, att parasiterande akarider, inälfsmaskar och andra högre parasiter kunde ha betydelse för kräftans uppkomst (1906—10). Senare har detta bekräftats särskildt beträffande bilharziasjukan, en i Afrikas kustländer vanlig sjukdom, som leder till blomkålshufvudlika svulstbildningar i bl. a. urinblåsan, jämte en blödande blåskatarr o. s. v. Sjukdomen beror på en plattmask, *Distomum hæmatobium* Bilh. Iakttagelser öfver andra maskars betydelse för kräfta gjordes på många håll. Största uppseendet väckte emellertid danske patologen J. Fibigers upptäckt af orsaken till en endemi af magkräfta hos råttor i ett sädesmagasin. Säden var importerad och befanns orenad af den amerikanska kackerlackan, *Periplaneta americana.* Denna innehöll en mask, *Gongylonema,* och gifvetvis maskägg. Genom att råttor utfodrades med kackerlackor eller deras maskägghaltiga exkrementer, kunde en typisk magkräfta framkallas hos råttorna. Den hos oss inhemska kackerlackan, *Periplaneta orientalis,* är immun för Gongylonema. Om maskens medverkan vid uppkomsten af tumörer råder numera intet tvifvel. Men frågan är, om masken själf, d. v. s. masken genom sina giftiga omsättningsprodukter, preparerar de förut normala väfnadscellerna till elakartad svulstväxt eller om masken i sin ordning är värden för någon annan parasit, som kunde vara den egentliga orsaken. Härom är utredningen ännu ej klarlagd. På allra senaste tid har en annan och bekvämare experimentanordning träffats. Af gammalt känner man benägenheten hos stenkolstjärearbetare att få hudkräfta. I synnerhet Fibiger har i utomordentligt framgångsrika arbeten lyckats att med penslingar af tjära på huden af råttor framkalla en typisk hudkancer, med en konstans, som är anmärkningsvärd. Han och många andra forskare äro nu flitigt sysselsatta med att utforska, hvilken del af den kemiskt mycket ämnesrika stenkolstjäran må vara det kräftframkallande mediet. Så mycket synes visst, att tjära af olika ursprung har olika egenskaper i nämnda afseende samt att intet af de hittills bekanta och rent framställda ämnena (naftalin, fenathen, antracen, acenafton, difenyl och en rad andra) har kräftalstrande egenskaper. — En liten flik är löftesrikt lyft af det förhänge, som ännu döljer kräftsvulsternas innersta orsak. C. S—g.

***Kräftpest.** Den från Finland till Sverige 1907 införda kräftpesten har ödelagt kräftbeståndet i Mälaren och Hjälmaren och i större delen af de vattensystem, som stå i förbindelse med dessa sjöar. Genom de förbud, som utfärdats mot kräftfiske i de smittade områdena och mot transport af okokta kräftor och af i smittadt område använda fiskredskap till osmittadt, har det lyckats att i Sverige begränsa pesten till ofvannämnda vattensystem. De närbelägna sjöarna i Södermanland t. ex. ha hållits fria från kräftpesten. Förbudet af 18 juni 1910 mot fångst af kräftor samt handel med och transport af sådana inom Örebro och Västmanlands län är numera upphäfdt och ersatt af k. kung. 18 juli 1921 (med vissa ändringar 10 aug. 1922) med föreskrifter i anledning af kräftpestens uppträdande i Mälaren och Hjälmaren. På vissa ställen i dessa sjöar synas kräftorna åter börja gå till, hvilket möjligen kan tyda på, att pesten skulle för denna gång ha upphört.

Som de viktigaste skyddsåtgärderna mot kräftpesten må efter I. Arwidsson, ”Kräftpesten i Sverige” (i ”Medd. fr. K. Landtbruksstyrelsen”, n:r 229, 1920), anföras följande. För hvarje område, där kräftpesten härjar eller beräknas härja under närmaste kräftfiskeperiod, bör förbud mot transport af lefvande kräftor utfärdas; dock bör kräftfisket kunna tillåtas på villkor, att alla fångade kräftor omedelbart kokas. Transport af hvarje slags begagnad fiskredskap förbjudes inom det smittade området, såvida densamma ej genom kokning oskadliggöres; dock må dylik redskap transporteras mellan det vatten, där den användts, och närmast belägna gård eller inom fiskevattensegarens egor. Inom förbudsområdet få inga fiskredskap utan föregående kokning forslas från vatten nedanför en fördämning till vatten ofvanför densamma. K. A. A—n.

***Kräkla.** 1. Bild af kräkla meddelas i fig. 6 till art. Ärkebiskop.

***Kräklinge.** Se Helgelseförbundet. Suppl.

***Kräldjur,** *zool.* Osborn (se d. o.) har 1903 uppställt en mycket uppmärksammad hypotes rörande de olika kräldjursgruppernas genetiska förhållande till de högre ryggradsdjuren. Han delar kräldjuren i 2 grupper (underklasser): 1) *Synapsida* (innefattande bl. a. Anomodontia, sköldpaddor, Sauropterygia, se dessa ord): med 1 odelad tinningbåge; ur dithörande kräldjur skulle däggdjuren ha uppstått; 2) *Diapsida* (innefattande bl. a. Dinosauria, Pterosauria, Ichthyosauria, se dessa ord, krokodiler, ödlor, ormar): med 2 eller delade tinningbågar; från dithörande former leda fåglarna sitt ursprung. L—e.

Kräm (af fr. *crème*, eg. grädde), *kokk.* 1. Under tillredningen oaflåtligt vispad och nära kokt blandning af grädde, ägg, socker, mjölk och någon smakgifvande essens e. d. samt ofta gelatin som bindemedel; används mest som fyllning i tårtor och bakelser (t. ex. vaniljkräm, kaffekräm). — 2. Anrättning af sammankokt fruktsaft, vatten, socker och potatismjöl, väl vispad, t. ex. hallon-, blåbärs-, rabarberkräm o. d. (som ätas med mjölk eller grädde), citronkräm (som dessert), chokladkräm (med kakaopulver i st. f. fruktsaft).

Krämarhandel. Se Minuthandel.

***Krämla.** Bilder af krämlor meddelas i färgpl. II och III till art. Svampar.

***Kröcher,** J. von, afgick från landtdagspresidiet 1912 och dog 10 jan. 1918. Han var 1898—1913 led. af tyska riksdagen.

Krödsherad, härad i Buskerud fylke (före 1919 Buskeruds amt), beläget omkring Kröderen (se d. o.), Norge. 392,90 kvkm. 2,352 inv. (1920). Jordbruk och skogsbruk. I K. ligger Norefjeld (1,509 m. ö. h.), ett af Östlandets högsta fjäll. K. bildar med Glesne kapell en socken i Sigdal pastorat, Drammen prosteri, Oslo bispedömme. K. G. G.

***Kröger,** Timm, dog 29 mars 1918 i Kiel.

Kṣirābdhitanayā. Se Lakṣmī.

K. S. S. S., förkortning för *Kungl. svenska segelsällskapet.*

***Ktesifon.** Under Världskriget försökte den mot Bagdad framryckande engelska expeditionskåren under general Townshend, omkr. 15,000 man stark, 22—24 nov. 1915 förgäfves bemäktiga sig den af en öfverlägsen turkisk arméafdelning under öfverste Nur ed-din bej besatta försvarsställningen vid K. Då turkarna öfvergingo till motanfall, måste engelsmännen anträda återtåget mot Kut-el-amara. Jfr Världskriget, sp. 202. H. J—dt.

Kuala-Lumpor, stad. Se Selangor.

***Kuban.** — 2. Några år efter ryska revolutionen 1917 bildade Kubanområdet med guv. Stavropol Kubanrepubliken med omkr. 149,000 kvkm. och 4,4 mill. inv., men har sedermera införlifvats med Sovjet-Ryssland. K. bildar nu tillsammans med Svarta hafsområdet ett förvaltningsområde (ry. *Kuba'no-Tjernomo'rskaja o'blast*) med 95,503 kvkm. och 2,750,000 inv. Hufvudstaden Krasnodar (f. d. Jekaterinodar) har 143,000 inv.

Kubänrepubliken. Se Kuban. Suppl.

Kubanska tatarer. Se Nogaier.

Kubaträ, *tekn.*, detsamma som gulholts.

Kubera, *ind. myt.* Se Kuvera

Kubĕring, *skogsh.*, uppmätning af volymen, kubikmassan, af en timmerstock, ett träd eller ett bestånd af träd. Därtill användas vanligen tabeller, kuberingstabeller. För stockar anges oftast den *toppkuberade* massan, beräknad efter diametern i toppändan och längden, hvarvid stocken kuberas som en cylinder med toppändans area som genomskärning. Med *verklig* kubikmassa förstås, att genomskärningen på stockens midt lägges till grund för beräkningen. Midtkubering ger goda resultat endast för delar af stammen, men ej för en hel trädstam, ty för denna erhållas för låga värden. För hela trädet kan *sektionsmätning* tillgripas, i hvilket fall stammen tänkes uppdelad i 1, 2 eller 3 m. långa sektioner, för hvilka midtdiametern mätes och den motsvarande cirkelytan multipliceras med sektionens längd. Trädets kubikmassa är summan af alla sektionernas. För uppmätning af kubikmassan af kvistar och grenar (hvilket i Sverige så godt som aldrig förekommer) erfordras xylometermätningar eller tillgång till erfarenhetstal, angifvande för olika trädslag och åldrar huru stor tilläggsprocent till stammens kubikmassa, som bör göras, för att äfven risets volym skall komma med. Stubbar och rötter kuberas endast om de uppbrytas och tillgodogöras som ved till bränsle eller för tjärberedning. I detta fall mätes virket i trafvar, upplagda i vissa yttre standardmått, och man erhåller den s. k. lösa volymen, man mäter i löst mått, d. v. s. äfven mellanrummen mellan vedstyckena ingå i kubikmassan. Man skiljer alltså mellan *fast mått* och *löst mått*, och då metersystemet används, brukar man ange mätningssystemet i detta afseende genom att räkna i *fastmeter* (fm^3) eller *lösmeter* (lm^3), beroende på, om mellanrummen ingå i kubikmassesiffrorna eller icke. Fast mått används alltid för timmer och för skog på rot, vid taxering af utbyte och tillväxt m. m. För timret räknar man dessutom alltid utan bark och — som ofvan nämnts — efter toppmått för diametern. Löst mått används för brännved, kolved, props och vanligen för massaved. I medeltal äro två tredjedelar af den lösa kubikmassan fast vedvolym. — Kubering af stående skog kan tillgå på olika sätt. Därvid användas allmänna eller lokala tabeller, vanligen uppställda efter trädens diameter och höjd samt gärna en faktor till, angifvande stammens form. Mest använda äro i Sverige professor Tor Jonsons (se denne. Suppl.) massatabeller, i hvilka man kan direkt aflåsa stammens fasta kubikmassa, om diametern vid brösthöjd (1,3 m.), höjden och

formklassen äro kända faktorer. Diametern mätes med s. k. *klafve* (se d. o. 2), höjden uppskattas med en höjdmätare, och formklassen bedömes med hjälp af formpunkten (d. v. s. den punkt i kronan, där resultanten för vindtrycket tänkes placerad). För ett fritt stående träd är formpunkten lika med kronans tyngdpunkt, och läget af denna punkt i proc. af stammens längd från marken räknadt bedömes vanligen med hjälp af Christens höjdmätare, hvars ena kant är indelad i tiondelar. Formklassen är ett uttryck för, huru hastig relativ afsmalning stammen har, och i tabellen finnes angifvet, hvilken formklass som motsvarar ett visst formpunktsvärde. Vid kubering af bestånd beräknas ej volymen för hvarje träd särskildt, utan stammarna grupperas i klasser efter groflek, och profträd tagas för dessa olika klasser (jfr Skogsindelning och Skogstaxering). S. P.

***Kubikenborg.** Ångsågen har nu 8 ramar. I utrikes fart ankommo och afgingo 181 fartyg om 125,997 nettoton 1922. I hamnen inlastades s. å. 127,587 kbm. trävaror och 79,380 hl. träkol.

Kubi'sm, modern konstriktning, som bygger sitt system på geometriska, kubiska grundformer som kärnan i konstnärlig framställning. Dess utgångspunkt finner man i målaren Cézannes (se denne, äfven i Suppl.) sträfvan att förenkla naturens former, bygga upp bilden i enkla plan, framhålla det plastiska i naturföremålen Spanske målaren Picasso (se denne. Suppl.), elev till Cézanne, blef kubismens egentlige uppfinnare och teoretiker. Namnet uppfanns af H. Matisse (se denne) och var ironiskt menadt. Liksom expressionismen (se d. o. Suppl.), af hvilken kubismen kan sägas utgöra en biart och mot hvilken den ställde sig i opposition, utgör den en principiell motsättning till den konst, som söker väcka illusion, söker återge eller ge intryck af ett stycke verklighet. Den förkastar det dittills moderna måleriet, som under det gångna århundradet utvecklat sig företrädesvis till *färgernas* konst i st. f. att det under klassicismens härskartid varit linjernas och formernas. Kolorister och impressionister upplöste formen i färgtoner, kubismen ringaktade färgen liksom allt realitetssökande i formen. Emot naturafbildarnas sträfvan att ge ett stycke natur i ett visst moment, en viss belysning, en starkt betonad stämning, vill kubismen framställa föremålen i och för sig, deras form, massa, volym, oafsedt sådana tillfälligheter som belysning, årstid, väderlek, luftverkan. Den fordrar sluten komposition, formernas rytm, fast geometrisk byggnad. Den ringaktar perspektivets lagar, när den ej h. o. h. afskaffar det såsom ett akademiskt pedanteri, den går i vissa afseenden tillbaka till primitiva folks konstuppfattning, den förenklar naturen, rensar bort detaljer, som den anser störande, reducerar naturen till det hufvudsakliga, till några få enkla beståndsdelar — när den ej förbiser all natur — och bygger en komposition på de enklaste geometriska former, linjer, bågar, cylinder, trianglar. Färgskönhet sökes föga, oftast nöjer sig den rättrogne kubisten med några enkla plan i brunt, gult, grått. Picassos doktriner (''Le Cubisme scientifique'') ledde till torr geometrisk konstruktion, fullkomligt osmältbar för de icke invigde. Riktningen väckte mycket intresse och fann fanatiska anhängare, men flertalet af dess adepter tänjde på teorierna efter egen smak, och en del höll en medelväg mellan kubism och expressionism. Bland rörelsens mer och mindre programtrogna bärare jämte Picasso märkas i Frankrike G. Braque, J. Metzinger, F. Léger, R. Delaunay, A. Lhote, A. Gleizes. Rörelsen blomstrade under åren närmast före Världskriget och blef en af de moderna riktningar, som då gingo ut öfver Europa. Bland dess anhängare utanför Frankrike äro i Tyskland P. Klee och L. Feininger, i Ryssland M. Chagall och Kandinskij, i Schweiz M. Buri; i Norge togo J. Heiberg, A. Kavli m. fl. intryck af kubismen, i Sverige G. Pauli, J. Sten, A. Carlsson-Percy. Sedan några år tillbaka synes rörelsen ha uttömt sin förnyelsekraft. Den har haft sin betydelse genom att väcka kraf på kompositionens slutenhet, på konstruktiv fasthet i konstverket. Dess teorier ha påverkat äfven *skulpturen*, ha medfört skärpt fordran på volym och på bredt och summariskt behandlingssätt — en framför allt i monumentalskulpturen oafvislig fordran — låt vara, att den ofta medfört groteska öfversättningar af människokroppen i rätliniga och vinkliga former och plan. Litt.: V. Kandinskij, ''Über das geistige in der kunst'' (1912), G. Cogniot, ''Cubistes'' etc. (1914), Langgaard, ''Expressionisme og kubisme'' (Köpenhamn, 1922). G—g N.

Kubi'st, anhängare af konstriktningen kubism (se d. o. Suppl.).

Kuching, hufvudstad i Saravak (se d. o.).

***Kuddby** bildar nu med Å och Täby ett pastorat i Linköpings stift, Vikbolands kontrakt. 1,227 inv. (1924).

***Kuehl,** G., dog 9 jan. 1915.

***Kueit** är nu nominellt ett oberoende sultanat, men erhåller subsidier af England, som har en politisk agent vid sultanens hof.

***Kufa** tillhör nu det brittiska mandatet Irak.

***Kufferath.** — 4. Maurice K. dog 8 dec. 1919.

Kuft. Se Coptos. Suppl.

Kuggsund. Se Åland, sp. 984.

Kuggväxel. Se Ångturbin, sp. 1103.

Kuhl [kōl], Hermann von, tysk general, militärskriftställare, f. 1856 i Koblenz, blef officer vid ett infanteriregemente 1879 och major i generalstaben samt lärare vid krigsakademien 1900. Han blef öfverste 1909, adlad och (1914) öfverkvartermästare. Vid krigsutbrottet 1914 blef K. stabschef vid 1:a armén (v. Kluck) och senare vid armégruppen kronprins Ruprecht af Bajern samt steg under kriget till general af infanteriet (1918); han är filos. hedersdoktor. — K. har, utom *Bonapartes erster feldzug 1796* (1902), utgett flera anmärkningsvärda arbeten om Världskriget, nämligen: *Der deutsche generalstab in vorbereitung und durchführung des weltkrieges* (1919; 2:a uppl. 1920), *Französisch-englische kritik des weltkrieges* (1921; ny uppl. under titeln *Der weltkrieg im urteil unserer feinde*, 1922), *Der Marnefeldzug 1914* (1921) och *Die kriegslage im herbst 1918. Warum konnten wir weiterkämpfen?* (1922). C. O. N.

***Kuhmalahti,** pastorat, hör nu till Tammerfors stift; till detsamma hör Vehkajärvi bönehusgäll. Areal 207 kvkm. 2,263 inv. (1922). O. B—n.

***Kuhn.** — 2. Ernst W. A. K. lämnade professuren 1919 och dog 24 aug. 1920 i München.

Kuhnekuren [kōne-], uppkallad efter sachsiske snickaren och naturläkaren Louis Kuhne (d. omkr. 1915), består af 2 delar: en strängt genomförd vegetarisk diet och vissa slags bad (solbad, ångbad, s. k. bålfrotteringsbad i balja och s. k. frotteringssittbad). Kuren har räknat anhängare inom alla klasser af sjuka och uppges vara verksam mot hvad slags sjukdom som helst. Kuhneinstitut ha inrättats flerstädes, bl. a. i Sverige. Under lifvet och efter döden stämplades upphofsmannen, som själf anlade den första anstalten, af många, särskildt läkare, som ärkekvacksalfvaren i sin prydno, af sina många hjälpsökande åter som "läkaren af Guds nåde" och som "en af mänskligheten största välgörare". K. var under sina sista lefnadsår (han var då öfver 70 år gammal) utsatt för en våldsam process rörande sin verksamhet, en process, som han dock vann. Se L. Kuhne, "Den nya läkevetenskapen" (1898). C. S—g.

Kuijper, A. Se Kuyper (äfven i Suppl.).

Kuikkapää [ko'ikapä], bergstopp. Se Maanselkä.

***Kuivaniemi** är sedan 1918 självständigt pastorat i Uleåborgs stift. 2,944 inv. (1922). O. B—n.

***Kujavien** tillhör numera Polen.

Kukk, Johan. Se Estland. Suppl., sp. 671.

Kukk, Jakob, estländsk biskop, f. 9 sept. 1870 i Dorpat, studerade teologi vid därvarande universitet 1891—96, var därefter pastor först i Tesjkovo i Ingermanland, därpå (1906—20) i Kegel i Estland och verkade därjämte under estländska frihetskriget 1919 som fältpredikant. K. fick 1919 af en kyrkokongress i uppdrag att genomföra organiserandet af en evangelisk-luthersk, af staten oberoende folkkyrka i Estland och valdes 1920 af estländska kyrkodagen till biskop öfver Estlands lutherska kyrka. Han invigdes högtidligt i Reval till biskop af ärkebiskop N. Söderblom 5 juni 1921. K. är jämväl preses i lutherska konsistoriet. V. S—g.

***Ku-klux-clan** (riktigare Ku-Klux-Klan, förkortadt "K. K. K.") återupplifvades i nov. 1915 i Georgia af en f. d. metodistpredikant William Joseph Simmons, som kring sig samlade ett antal "hvita, infödda, 100-procentiga amerikanare" till ett hemligt nationellt sällskap, som hvars uppgift angafs att "skydda hemmens lycka, i allt upprätthålla den hvita rasens förhärskande ställning, vara mänskligheten till välsignelse och bevara ständigt lefvande den heliga elden af obrottslig hängifvenhet för den rena amerikanismen". I praktiken betydde dessa programpunkter en stridssignal mot negrer, judar och katoliker samt i viss mån mot invandrare och pacifister. Sällskapet skulle äfven uppträda som sedernas väktare, särskildt mot hvita mäns förbindelser med svarta kvinnor samt mot lönnkrögeri. Sällskapets ledare antog titeln *imperial wizard* ("kejserlig trollkarl") och fick vid sin sida ett antal funktionärer med fantastiska titlar, bl. a. *grand dragon* ("stor drake") för hvarje stats "klanchef", *kleagles* (af "kl." och *eagles*, "örnar") för medlemsanskaffare; alla äro riddare (*knights*) af klanen. Ordensdräkten består af en hvit kåpa och en hvit kapuschong, som endast har ett par små öppningar för ögonen. I denna dräkt anordnas processioner för att injaga skräck hos negrerna, och den bäres äfven vid de nattliga ströftåg, då misshagliga gripas och pinas eller skymfas (t. ex. genom att intjäras och fjäderbestrykas). Flerstädes torde mord och hemska fall af tortyr ha förekommit. Rörelsen spred sig hastigt i sydstaterna och nådde äfven flera stater norrut; som dess högkvarter anges staden Atlanta. Enligt afslöjanden i New-York-tidningen "World" 1921 skulle rörelsen då ha räknat 600,000 anhängare, och antalet har sedermera betydligt vuxit. I flera stater är sällskapet en inflytelserik faktor i lokalpolitiken. Ett försök af guvernören i Oklahoma 1923 att undertrycka den i nämnda stat ledde till långvariga oroligheter och omsider till guvernörens afsättning mar. 1924. De många af "ku-kluxare" begångna våldsdåden ha mot sällskapet framkallat en liflig presskampanj och i några stater föranledt kraftigt ingripande af myndigheterna, men därigenom vunnen reklam har tillfört det nya medlemmar. Jfr Fry (en f. d. "kleagle"), "The modern Ku klux klan". V. S—g.

Kulbäcksliden, skogspark i Degerfors socken, Västerbottens län, 7 km. v. om kyrkan, är sedan 1923 afsatt som försökspark (se d. o. Suppl.) under Skogsförsöksanstalten.

***Kulely-Burgas** tillhör nu Grekland.

Külikan (Tahmasp-kuli-kan, "fursten Tahmasps slaf"), mera känd under namnet Nadir Schah. Se Persien, sp. 559—560.

Kulisstyrning. Se Lokomotiv, sp. 1016.

***Kull**, ett dussin, särskildt om ägg. Beteckningen används företrädesvis i Småland.

***Kulla**, fi. *Kullaa* [ko'llā], är sedan 1920 självständigt pastorat. 2,807 inv. (1922). O. B—n.

***Kullaberg.** Berget v. om Djupadal och Mölle inköptes 1914 af ett konsortium af skånska naturskyddsvänner och innehas nu af A.-b. Kullabergs natur (akt. kap. 400,000 kr.), som låtit afstänga landsvägen till fyren och inhägna området, till hvilket det tar inträdesafgift. Vid Kullagården finns hotell. O. Sjn.

***Kullager.** Se äfven Svenska kullagerfabriken.

***Kullak.** — 3. Franz E. K. dog 9 dec. 1913.

Kullberg, August Fredrik, köpman, f. 1 maj 1852 i Solberga socken, Jönköpings län, d. 27 febr. 1913 i Katrineholm, grundlade 1878 i Katrineholm grosshandelsfirman Kullberg & c:o, som utvecklades till landets största försäljare och exportör af svenska landtbruksmaskiner. I Katrineholms utveckling hade han stor andel. Hans arfvingar skänkte 1914 till samhället Kullbergska sjukhuset ("Aug. och Josephine Kullbergs minne"), som togs i bruk 1 juni 1916. Från ingången af 1922 öfverläts det af municipalsamhället till länets landsting, omfattar nu 30 sängar, men skall enligt landstingsbeslut 1924 för en kostnad af 570,000 kr. utvidgas till 60 sängar samt få ekonomiafdelning o. d. tillräckligt för en framtida utvidgning till 100 sängar. O. Sjn.

Kullbergska sjukhuset. Se Kullberg, A. F. Suppl.

***Kulle.** — 4. Sven S. K. har vidare utfört medaljer öfver *Landskronas 500-årsjubileum* (1913), *Svenska* och *Nordiska spel* (1916—17), *Arv. Ödmann* (1918), *Karl Snoilsky* (1919) samt mynt till *Karl XII:s 200-årsminne* (1918) m. fl. G—g N.

Kul-led, *anat.* Se Led 1, sp. 1488.

Kullgren. 1. Tyra Hedera Martina K.,

skolföreståndarinna, f. 12 juli 1870 i Varberg, utexaminerad från Högre lärarinneseminariet 1892, blef lärarinna vid Kjellbergska flickskolan i Göteborg s. å., biträdande föreståndarinna där 1908 samt föreståndarinna 1909 för det med skolan förenade högre lärarinneseminariet och 1912 för både skola och seminarium. Fröken K. är i hög grad pedagogiskt och socialt intresserad. Hon var stadsfullmäktig i Göteborg 1911—12, led. af 1916—18 års lärarinnelönenämnd och är vice ordf. i Fredrika-Bremer-förbundet (sedan 1920).

2. Karl (Carl) Fredrik K., den föregående kusin, kemist, högskollärare, f. 20 sept. 1873 i Uddevalla, student i Uppsala 1892, blef filos. doktor 1904 och var 1904—09 docent i kemi vid Stockholms högskola. Från 1898 assistent och extra lärare samt 1906—07 t. f. professor vid Tekniska högskolan, utnämndes han 1915 till ord. professor i kemisk teknologi där. K. har varit bl. a. sakkunnig hos Kommerskollegium (1916), led. af Folkhushållningskommissionen (1917), af fodermedelskommissionen (s. å.), sakkunnig hos Kontrollstyrelsen (sedan 1918) samt hos tull- och traktatkommittén (sedan 1919). Bland K:s vetenskapliga skrifter märkas *Om metallsalters hydrolys* och *Om nitrocellulosans stabilisering och stabilitet*. 2. Fmn.

Kullig, liktydigt med hornlös, används hufvudsakligen om hornlös nötboskap. Se Fjällboskapen, Nötkreaturet och Rödkulla. H. J. Dft.

***Kullings härad** omfattar nu 76,374 har. 17,121 inv. (1924).

Kulluko, missionsstation. Se Mission, sp. 675.

***Kulm.** 1. K. i Westpreussen tillhör nu Polen. — 2. K. i Böhmen tillhör Tjecho-Slovakien.

***Kulmsee** tillhör nu Polen.

***Kulpa** flyter nu h. o. h. inom Jugo-Slavien.

***Kulspruta.** Världskriget har medfört en afsevärd stegring af kulsprutevapnets betydelse. De tyngre kulsprutevapnen (de egentliga *kulsprutorna*) äro vid fälthären liksom förut sammanförda i kompanier (skvadroner) tilldelade infanteriets och kavalleriets truppförband. Man räknar nu som normal organisation vid infanteriet 1 kompani på 12—16 kulsprutor vid hvarje infanteribataljon och vid kavalleriet 6—8 kulsprutor per regemente. Tendens förefinnes emellertid till ytterligare ökning. Kulsprutorna ha därjämte fått vidsträckt använd-

Fig. 1. Armékulspruta, 1914 års modell (system Schwarzlose).

ning som bestyckning å pansarvagnar (se d. o. Suppl.), flygplan, fartyg, fästningar o. d. samt ingå på vissa håll äfven i luftvärnsartilleriets beväpning i och för snabb beskjutning af lågt gående flygplan. I Sverige påbörjades 1914 infanteriets och kavalleriets beväpning med kulsprutor, system *Schwarzlose* (se Kulspruta, sp. 220). Kulsprutan (se fig. 1), som använder vanlig gevärsammunition, har en vikt med fylld vattenmantel af 24 kg. och hvilar i en trefotslavett (vikt 19 kg.), som genom benens afpassande kan inställas för tre olika eldhöjder, från 600 ned till 250 mm. Eldhastigheten uppgår vid kortvarig eldgifning till omkr. 500 skott i minuten. Vapnet transporteras vid infanteriet å lätta enspända kärror, vid kavalleriet å packhästar. — Kulsprutegevären, hvarom före Världskriget en viss tvekan rådde, ha nu allmänt erkänts och införts, dock icke sammanförda i särskilda förband, utan så, att ett visst antal man per infanteripluton (kavalleritropp) beväpnats med kulsprutegevär i st. f. med vanligt gevär (karbin). I Sverige antogs 1921 ett kulsprutegevär, system *Colt-Brown-*

Fig. 2. Svenskt kulsprutegevär, 1921 års modell (system Colt-Browning).

ing (se fig. 2), afsedt för infanteriet och kavalleriet. Geväret har fast pipa med gaskanal (jfr Handeldvapen, sp. 1314) samt saknar, liksom kulsprutegevär i allmänhet, vattenmantel. Vikten är inemot 9 kg., däri inbegripna två under mynningen anbragta korta stödben, som ersätta lavettanordning. Eldhastigheten uppgår vid kortvarig eldgifning till högst 120 skott i minuten. På grund af upphettningen måste dock, sedan omkr. 600 skott skjutits i snabb följd, uppehåll göras för vapnets afsvalnande och rengöring. Man kan räkna ett kulsprutegevär i eldkraft likvärdigt med 5—6 vanliga gevär. G. af Wdt.

Kultaranta [ko'l-], äfven Gullranda, Nådendals landskommun, Åbo och Björneborgs län, Finland, republikens presidents sommarbostad å Luonnonmaa stora ö invid staden Nådendal. Karaktärsbyggnaden uppfördes under Världskriget af donatorn, handlanden A. Kordelin (se d. o. Suppl.) enligt ritningar af professor L. Sonck. O. B—n.

Kultorf, bränntorf i kulform, lämpar sig särdeles väl för ett bränsle, men för bränslets framställning efter den vanliga lufttorkningsmetoden tillkomma nackdelarna af minsta torkyta per volym, hvilken volym å kulan icke kan tas större än högst omkr. 1 dm. å diametern. Genom hög tillverkningskostnad å kultorfven har metoden icke efter 1870-talet kommit till fabriksmässigt utförande; men med användning af hufvudsakligen barn för tillklappning af torfbollarna (''klapptorf'' och ''bolltorf'') tillverkas flerstädes i Sverige ännu kultorf bland ''hemindustrier'' vid torfberedning. Första fabriksmässiga tillverkningen af kultorf utfördes efter H. Eich-

horns metod fr. o. m. 1860 å Feilbachermossen i Bajern, och kultorfven rapporterades såsom ”öfverträffande alla andra bränslen”. Den berömdes äfven af svenskarna L. Falkman (”Om de svenska bränntorfmossarna 1869—79”) och V. Cronquist. I Sverige bildades 1870 kultorf-a.-b. ”Industria” med anläggningar å mossar, bl. a. nära Lagmansholm, Vårgårda och Stockaryd. Se E. von Horn, ”Några ord om torf och kultorf” (1870), Larson-Wallgren, ”Om bränntorvindustrien i Europa”, E. Wallgren, ”Bränntorvberedning med handredskap” (1920), och profningsnämndens redogörelse i ”Medd. n:r 2 1920 från K. Landtbruksstyrelsen” (där E. Strömboms torkning af kultorf å hässjor beskrifves). E. Wlln.

Kulturbestånd, *skogsv.* Se Skogsbestånd.

***Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.** Dess statsanslag är numera 25,000 kr. (1924), lokala myndigheters anslag 10,000 kr. Ordf. i styrelsen är professor C. G. Björling. Tack vare en donation å 45,000 kr. af grefvinnan Vilhelmina v. Hallwyl (se d. o., äfven i Suppl.) förvärfvade föreningen 1923 Östarps gård, i Efverlöfs socken, Malmöhus län, nära Romele klint, en gammal förnämlig och fagert belägen Skånegård, som jämte sina 140 tunnland åker, äng och skog skall bevaras som kultur- och landskapsrelikt samt har gjorts till asyl för resterna af våra gamla husdjursraser, hvarjämte där beredts utrymme för folklig nöjes- och idrottsplats. Östarpsgården invigdes högtidligen 2 aug. 1924, då det första ”Skånetinget” hölls där. Till invigningen utgafs en festskrift, som skildrar Östarps historia och naturförhållanden o. s. v., författad af intendenten G. Karlin och professor H. Nelson.

***Kulturhistoriska museet i Lund** (dagligdags kalladt ”Kulturen”). Samlingarna ha nu ökats till 30,000 n:r, omfattande mer än 150,000 föremål. Kalendehuset inrymmer nu, utom museets arkeologiska samlingar, skrå- och gillessamlingarna. P. H. Lings hus upptages nu af bibliotek och arkiv, de enastående grundgräfningsfynden från Lund samt Lings arbetsrum. Museets expedition är förlagd till korsvirkeshuset ”Locus peccatorum”, medan ”Locus virtutum” innesluter konstslöjdanstaltens verkstäder. Sammanbyggdt med Borgarhuset är ”Habitatio pastoris”, ett gammalt ditflyttadt lundensiskt korsvirkeshus från 1500-talet, där museets religionshistoriska samlingar inrymts. Den keramiska samlingen i Herrehuset är den största i Norden, omfattande mer än 6,000 n:r. Ett litet soldattorp från Småland har förvärfvats till museet. I Bosebo kyrka håller Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige sina möten, och från kyrkans predikstol har museets intendent G. Karlin hvarje folksöndag under sommarhalfåret hållit kulturhistoriska föredrag (hittills öfver 300). Genom det 1924 skedda förvärfvet af den stora, på andra sidan om Adelgatan belägna Sjögrenska fastigheten (”Bondpinan”) ha nya utvecklingsmöjligheter öppnats för museet, hvilka inom de närmaste åren komma att grundligt revidera det hittillsvarande uppställningsschemat. Båda fastigheterna skola förbindas medelst en tunnel under gatan.

Kulturmässa, en af Nationalmuseum (på Rikard Berghs initiativ) anordnad högtidlighet, där alla större konstgrenar: teater, föredrag, musik, bildande konst, dans och lekar äro företrädda. Sådana mässor äro afsedda att ute i landet bli till kulturella fester af i vida kretsar förädlande och väckande makt. Den första kulturmässan hölls i Skara 1919; senare ha sådana hållits i Östersund 1920, Malmö 1921 och Västerås 1922. S. S—m.

Kulturspråk. Se Språk.

Kulturteknik, *landtbr.*, en i senare tid efter tyskt föredöme använd beteckning för teorien rörande mekaniska åtgärder för varaktigt höjande af jords alstringsförmåga, t. ex. för dess nyodling, fördjupning och torrläggning. H. J. Dft.

Kultusministeriet. Se Kirke- og undervisningsministeriet. Suppl.

Kulugli. Se Tunisien, sp. 333.

Kumanovo [komanå'vå], stad i Serbien, 37 km. n. ö. om Skoplje. 12,500 inv. Trädgårdsskötsel. K. tillhörde till 1913 Turkiet. Om slaget där 1912 se Balkankrigen. Suppl., sp. 440.

***Kum Kalé,** gammalt fort vid sydöstra inloppet till Dardanellerna på asiatiska sidan af sundet. Under Världskriget demolerades fortet af de allierades flotta 25—26 febr. 1915, hvarefter en fransk brigad där landsattes 25 april s. å. Jfr Världskriget, sp. 200. H. J—dt.

***Kumla.** 1. Häradet ingår nu i Hallsbergs fögderi 20,182 inv. (1924). — 3. Socknen omfattar nu 6,249 har. 1,820 inv. (1924). K. skall framdeles förenas till ett pastorat med Tärna, i Fjärdhundra södra kontrakt, ärkestiftet. — 4. Socknen omfattar nu 11,872 har. 9,676 inv. (1924). Den del af K. församling, som tillhörde Hallsbergs köping, har fr. o. m. 1 maj 1918 i ecklesiastikt hänseende skilts från K. och förenats med Hallsbergs socken. I K. municipalsamhälle tillämpas fr. o. m. 3 juni 1915 äfven hälsovårdsstadgans föreskrifter rörande stad; samhället hade 3,517 inv. 1924. 1—4. E. A—t.

Kumlan. Se Fackskolan för huslig ekonomi. Suppl., sp. 719.

***Kumla—Yxhults järnväg** är efter omräkning 6,1 km. lång. F. P.

***Kumlien.** — 2. A. F. K. dog 21 juli 1913 på Dalarö.

3. Axel (Akke) Ragnar K., den föregåendes son, författare, målare, f. 3 april 1884 i Stockholm, blef filos. licentiat i Uppsala 1916 och s. å. amanuens i Nationalmuseum S. å. blef han anställd äfven vid förlagsfirman Norstedt & söner som konstnärlig rådgifvare. På bokutstyrselns område har han visat stilsinne och förfinad smak. Han har utgett diktsamlingarna *Dikter* (1905) och *I exil* (1912) samt 1923 utställt landskapsmålningar. 3. G—g N.

***Kumlinge,** 84 kvkm., hör numera till landskapet Åland samt i kyrkligt hänseende till Borgå (svenska) stift. 1,012 inv. (1922). Till minne af ”Kumlingeslaget” i maj 1809 restes 31 juli 1920 en bautasten af Ålands ungdomsförbund. O. B—n.

Kumlingeskären. Se Åland, sp. 985.

***Kummelsläktet.** Kummeln fångas regelbundet vid trålfisket på djupare vatten i Kattegatt och Skagerak, ehuru icke i större mängder. Dess egentliga utbredningsområde ligger västligare och sydligare. Den leker hufvudsakligen på större djup än 200 m. utmed sluttningen ned mot Atlant-djupet från S. Sebastian i s. till Skottlands nordspets, men också, ehuru i mindre grad, inemot Frankrikes och Irlands kust samt vid Lilla Fiskarbanken och Jyllandsbanken i Nordsjön. På sina håll kallas

kummeln guldfisk, emedan den som alldeles färsk har en vackert guldgul färg på kroppens sidor, hvilken färg dock strax efter fiskens upptagande ur vattnet öfvergår i silfverhvit. K. A. A—n.

***Kumminmalen.** Se bild å pl. II till art. Landtbrukets skadeinsekter.

***Kumo.** — 2. Socknen hör till Eura domsaga. 340 kvkm. 8,040 inv. (1922). O. B—n.

Kún, Béla, ungersk kommunist af judisk börd, f. 20 febr. 1886 i Szilágy-Cseh i Siebenbürgen, studerade en tid från 1905 vid universitetet i Klausenburg (Koloszvár), blef sedan tidningsman i Grosswardein (Nagy-Várad) och anslöt sig till socialismen. Han nyorganiserade socialistpartiet i Klausenburg och var en kort tid t. f. föreståndare för stadens arbetarförsäkringskassa, men afskedades på grund af underslef. Vid Världskrigets utbrott (1914) inkallades han i tjänst som frivillig korpral, tillfångatogs af ryssarna och fick af bolsjevikerna i uppdrag att bedrifva kommunistpropaganda bland de ungerske krigsfångarna i Ryssland. I nov. 1918 lyckades han återkomma till Ungern och fortsatte där sin kommunistiska agitation. K. blef "folkkommissarie för utrikes ärenden" i den bolsjevikregering efter ryskt mönster, som 21 mars 1919 efter Károlyi öfvertog styrelsen i Ungern och där proklamerade proletariatets diktatur, samt var dennas ledande man (om dess framfart se Ungern, sp. 1050—52). Vid rumänska arméns frammarsch blef hans ställning ohållbar; han nödgades 1 aug. afgå och fly till Österrike, där han internerades. De nye maktinnehafvarna i Ungern begärde hans utlämning, men han lyckades komma öfver till Bajern och fortsatte därifrån till Ryssland. Där är K. nu (1924) en bland de mest framskjutne männen i Tredje internationalen och har ledande andel i dess propaganda i utlandet. V. S—g.

Kunáma, landskap i Eritrea. Om Ev. fosterlandsstiftelsens arbete där se Mission, sp. 674—675.

Kunámafolket. Se Schangalla.

Kundaviken. Se Östersjön, sp. 263.

Kundkreditförsäkring. Se Kreditförsäkring. Suppl.

***Kundmann,** K., dog 1919 i Wien.

Kundry, kvinnoroll (egendomlig dubbelvarelse af förförerska och botgörerska) i musikdramat "Parsifal" af R. Wagner (se d. o., sp. 304 och 307—308).

***Kung Karl** omfattar 7,068 har, hvaraf Kungsörs köping 89 har. 3,409 inv., hvaraf 1,787 i Kungsör (1923).

Kung Karl, den unga hjälte, sång. Se Westermark, O. E.

Kung Karls jagt, finländsk opera med musik af F. Pacius (se denne, sp. 1217) till librett af Topelius (med den unge Karl XI som hufvudperson), uppf. i Stockholm f. g. 1856.

***Kung Karls spira,** *bot.*, är den mest högväxta svenska arten af *Pedicularis*-släktet.

Kung Lear [sv. uttal: lïr], sorgespel af Shakspere (*King Lear*, se Lear), uppf. i Stockholm f. g. 1847 med Torsslow i titelrollen, som senare här återgetts af E. Rossi 1886 och A. Lindberg 1906.

Kungliga automobilklubben (K. A. K.). Se Automobilklubben. Suppl.

***Kungliga biblioteket.** Se äfven Bibliotek. Suppl., sp. 623—624.

Kungliga bibliotekets och universitetsbibliotekens tjänstemannaförening. Se Bibliotekarieföreningar. Suppl.

***Kungliga husgerådskammaren.** Se Husgerådskammaren (äfven i Suppl.).

Kungliga motorbåtklubben (K. M. K.). Se Automobilklubben. Suppl.

***Kungliga priset.** Se Karl Johans pris (äfven i Suppl.).

Kungliga teatrarnas pensionsinrättning, afsedd för pensionering af den vid k. Operan och Dramatiska teatern fast anställda personalen, hade i april 1924 i tillgångar något öfver 5,35 mill. kr., hvaraf 112,225 kr. donationsmedel. Inkomsterna utgöras af räntor på fonderna, delegarnas erlagda pensionsafgifter, inkomst af årligen å båda teatrarna gifna föreställningar till förmån för pensionsinrättningen, afgifter dels för delegares biträde vid tillställningar utom de k. teatrarna och dels för gästspel å dessa, böter för förseelser mot teatrarnas reglemente, anslag eller annat understöd af stat, kommun eller enskilda. Delegare äro medlemmarna af aktörstaten, balettstaten, korstaten och tjänstemannastaten. (Till den sistnämnda höra kanslipersonalen, regissörer, kormästare, kostymförvaltare, maskiningenjörer, biljettförsäljerskor, sufflörer, attributmålare, perukmakare, verkmästare och brandmästare.) Delegarna erlägga till pensionsinrättningen årlig pensionsafgift, som utgör 1/10 af enhvars grundpension. Alltefter de genom vissa lönegränser fixerade klasserna inom nämnda stater utgöra årsafgifterna för aktörer 200—160 kr., för balettmedlemmar 120—70 kr., för korister 90 kr., för tjänstemän 200—90 kr. Tack vare årliga tilläggsbelopp kunna t. ex. slutliga 1:a klassens pensionerna för dem, som länge tillhört endera teatern, uppgå till 3,000—4,000 kr. och däröfver. För rätt att uppbära pension fordras att ha tillhört pensionsinrättningen minst 15 år och ha uppnått viss bestämd lefnadsålder, som är för operasångare 50 år och operasångerskor 47 år, för aktör vid Dramatiska teatern 58 år och aktris 55 år, för balettmedlem 41 år, för korist 50 år, för delegare i tjänstemannastaten 60 år. Delegare, som efter 15 år lämnar sin tjänst, har rätt att kvarstå i pensionsinrättningen mot erläggande af årsafgift. Den, som frivilligt afgår från sin tjänst eller icke blir återanställd, efter att ha tillhört pensionsinrättningen i 5, men mindre än 15 år, kan efter styrelsens godtfinnande fortfara att vara delegare, men får afkortad pension; i annat fall har han rätt att återfå erlagda årsafgifter. Så länge delegare utöfvar tjänst vid de k. teatrarna eller annan teater, är han ej berättigad att uppbära pension. Pension får ej utmätas för gäld.

Pensionsinrättningens angelägenheter handhar en styrelse af 5 led., 3 utsedda af K. M:t för 3 års tid, de 2 öfrige utsedda af delegarna vid Operan och Dramatiska teatern för 1 års tid. Tillgångarna äro placerade i obligationer, banker, lån åt kommuner, intecknings i fast egendom o. d. Ord. årsstämma hålles i maj. — Fristående är *Kungl. teaterns arbetares och betjäntes sjuk- och begrafningskassa*, som emellertid enligt K. M:ts beslut förvaltas af pensionsinrättningens styrelse. Denna kassa har en behållning af omkr. 150,000 kr. (1924) och tilldelar bl. a. årliga understöd. — Plan till pensionsinrättning för k. teatrarna kan spåras tillbaka till Gustaf III:s senare år. Under de närmast föl-

jande årtiondena tyckas medel alltjämt ha afsatts till en pensionsfond, dock endast vid Dramatiska teatern, och pensioner utdelades efter ansökan och pröfning i hvart särskildt fall. 1816 konstituerades ändtligen pensionsinrättningen och fick sitt första reglemente. Förmånen gällde först endast aktörstaten, men utsträcktes 1820 till öfriga stater. Nya reglementen utfärdades bl. a. 1880 och 1909 (med modifikationer 1920).

Hofkapellet har sin särskilda pensionsinrättning, stiftad 1815 (förut hade en änke- och pupillkassa stiftats 1794). Dess tillgångar uppgingo 1924 till nära 1,4 mill. kr. — Vidare må tilläggas, att operakören har en enskild kassa och operabaletten likaså en sådan samt en understödsfond. E. F—t.

***Kunglig majestäts befallningshafvande** (officiell förkortning Kungl. Maj:ts befallningshafvande). I ny instruktion för landshöfdingarna samt de vid länsstyrelserna anställde tjänstemännen af 12 april 1918 benämnes K. M:ts befallningshafvandes ämbetsmyndighet alltigenom länsstyrelse. Den gamla benämningen kvarstår dock inom parentes i § 1 och brukas äfven genomgående såväl i de tidigare instr. 14 dec. 1917 för landsfogdar och landsfiskaler som ock i den senare instr. för häradsskrifvarna 16 maj 1918. Det forna uttrycket landshöfdingämbete som benämning på den form af länsstyrelse, som förekom, när i landshöfdingens frånvaro landssekreteraren och landskamreraren utöfvade styrelsen, är alldeles försvunnet, och nämnda afdelningschefer underskrifva numera i sådant fall utgående expedition ”På länsstyrelsens vägnar”.

Närmast under landssekreteraren och landskamreraren har å hvardera af länsstyrelsens afdelningar, med undantag för Gotlands län, inrättats en ny befattning, länsassessorns. Af de förr under länsstyrelsen lydande tjänsteorganen ha, enligt 1917 års landsstatsorganisation, kronofogdarna (se d. o. Suppl.) indragits med utgången af s. å., och samtidigt, jämte det benämningen länsman utbytts emot landsfiskal (se d. o. Suppl.) och dennes befogenhet och tjänsteplikt väsentligt vidgats utöfver de forne länsmännens, en ny befattning, landsfogdens (se d. o. Suppl.), införts.

Länsstyrelsen tillkommer, enligt den nya instr., att ha noggrann akt uppå länets tillstånd och behof samt i allt söka främja länets utveckling och dess befolknings bästa. Som högsta polismyndighet i länet öfvervakar länsstyrelsen, att allmän ordning och säkerhet upprätthållas och brott beifras, hvarjämte länsstyrelsen, i egenskap af öfverexekutor för landsbygden och vissa städer, pröfvar utsökningsmål och öfvar inseende öfver underlydande utmätningsmäns verksamhet. Den mångfald ämnen, som i öfrigt falla under länsstyrelsens ämbetsmyndighet, öfverensstämmer väsentligen med de bestyr, som tidigare tillhört länsstyrelsen, men samhällsutvecklingen har därtill lagt mycket nytt. Utöfver hvad ofvan sagts, tillhöra länsstyrelsen enligt den nya instr. bl. a. och företrädesvis: vissa bestyr i afseende å riksdagsmannaval, medborgarrätt, antagande af släktnamn; kontroll öfver, att underdomare i föreskrifven tid förrätta rannsakning med häktade; straffs verkställighet och inseende öfver vissa häkten; pröfning af frågor ang. lösdrifvare, alkoholister, vanartade och i sedligt afseende försummade barn; tillsyn öfver till riket anländande utlänningar; inskrifning och redovisning af värnpliktiga; kamerala åtgärder, såsom beträffande förvaltning af statens fasta egendom inom länet, jordeböcker, jordafsöndring, beskattningsväsendet, statsverkets inom länet inflytande inkomster och besörjandet af dess utgifter, öfvervakandet af uppbördsmäns verksamhet; befattning med stadsplaner, byggnads- och brandväsendet; frågor om den judiciella, administrativa, kommunala och ecklesiastika indelningen; allmänna hälsotillståndet och veterinärväsendet; näringslifvet; tillsyn å sparbanker, vissa försäkringsinrättningar, ekonomiska föreningar; godkännande af jordbrukskassor; befattning med statens utlåningsfonder; inseende öfver kommunikationsväsendet, gästgifveri-, hotell- och pensionatrörelsen, forntida minnesmärkens och naturminnesmärkens fredande samt åtgärder i afseende på tillsättning af vissa tjänster. Hvilka af dessa ärenden tillhöra landskansliet och hvilka landskontoret, bestämmes i instr., likasom de ärenden, vid hvilkas föredragning bägge afdelningscheferna böra vara tillstädes. De förr anbefallda femårsberättelserna (se d. o. Suppl.) ha numera upphört. Med nedan nämnda undantag gäller den regeln, att K. M:ts befallningshafvandes utslag och beslut i hvarje mål och ärende kunna öfverklagas, i allmänhet hos K. M:t (i statsrådet eller Regeringsrätten). Länsstyrelserna lyda numera under Socialdepartementet. På dettas föredragning utnämnas numera äfven länsassessorer och landsfogdar.

Besvär öfver val till *landsting* inges väl fortfarande till K. M:ts befallningshafvande, men skola vara ställda till konungen. K. M:ts befallningshafvande infordrar förklaring öfver besvären och bereder ärendet i öfrigt, innan handlingarna insändas för att i Regeringsrätten föredragas till afgörande. Beträffande länsstyrelsens ganska mångskiftande befattning med *riksdagsmannaval* anmärkes här blott följande. Besvär kunna hos nämnda myndighet anföras dels i fråga om val utaf valnämnd, som förrättar val till riksdagens Andra kammare, dels ock rörande magistrats eller valnämnds beslut i fråga om anmärkning mot röstlängd för sistnämnda val. Länsstyrelsens beslut i sådana mål få ej öfverklagas; dock att, om besvär anföras öfver valförrättning, vid hvilken beslutet beträffande röstlängden tjänat till efterrättelse, talan mot samma beslut må i sammanhang med sagda besvär fullföljas. Röstsammanräkning vid val till Första kammaren, hvilken förrättning i allmänhet ankommer på vederbörande valförrättare (ordf. i landsting, resp. magistrat), verkställes däremot af K. M:ts befallningshafvande i det fall, att riksdagsman annorledes än vid valtillfället afgått före mandattidens utgång. Befallningshafvanden utfärdar ock i sådant fall fullmakt för den valde. Rösterna vid de inom valdistrikten förrättade valen till Andra kammaren sammanräknas i hvarje fall af K. M:ts befallningshafvande, som ock utfärdar fullmakt för de valde. Har vald riksdagsman afsagt sig uppdraget eller eljest afgått före mandattidens utgång, verkställer K. M:ts befallningshafvande ny röstsammanräkning. Till konungen ställda besvär öfver riksdagsmannaval såväl till Första som till Andra kammaren inges till K. M:ts befallningshafvande.

Om delning af stadsvalkrets i valdistrikt samt om

indelning i visst fall af landskommun i 2 eller flera valdistrikt för val till Andra kammaren förordnar K. M:ts befallningshafvande. Besvär kunna anföras i den ordning, som gäller om befallningshafvandens utslag i mål rörande kommunalförordningarna. Jfr Landsstaten. Suppl. H. U—én.

Kung Midas (Kong Midas), drama af Gunnar Heiberg (se denne), uppf. i Stockholm f. g. 1890.

Kung Renés dotter (Kong Renés datter), lyriskt drama af H. Hertz (se vidare denne, sp. 581).

***Kungsbacka.** Efter fastställande 1912 af en ny stadsplan, uppgjord af A. Lilienberg, har staden fått 22 nya kvarter med 160 tomter utom öppna platser och planteringar; af dessa tomter äro 107 redan bebyggda. Vid 1924 års ingång hade staden 1,526 inv. Tax.-v. å fastigheterna 1923 var 3,870,400 kr., bokförda tillgångar s. å. 555,786 kr. och skulder 282,508 kr. Kommunalutskylder voro blott 3 kr. per bevilln.-krona. Antalet handlande är 32, handtverkare 25, fabriker endast 3 med ett 30-tal arbetare. Ett afd.-kontor af Nordiska handelsbanken (f. d. Hallands landtmannabank) har tillkommit. Skolundervisningen eger numera rum i folkskola och högre folkskola med 10 lärare. Västkustens radiostation har sin mottagningsstation förlagd till staden. Inkorporering af en del af Tölö socken är beslutad, men ännu ej fastställd. Sjöfarten på K. är slut med undantag för smärre fiskarfarkoster o. d. Med Gottskär eger reguljär automobiltrafik rum. K. är ifrågasatt att läggas under landsrätt; utredning därom är förordnad af regeringen juli 1924. — Vapenbilden i stadsvapnet har nu ändrats något, så som ofvanstående fig. visar. A. Hssn.

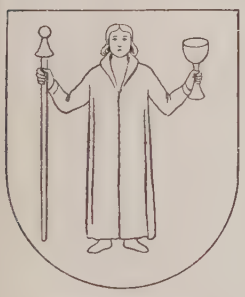

Kungsbackas vapen.

***Kungs-Barkarö** omfattar nu 2,170 har. 588 inv. (1924). K. är nu annex till Björskog, Västerås stift, Köpings kontrakt.

***Kungshamn** är sedan 1 maj 1917 eget pastorat.

Kungshamn, två 1893 uppförda fyrar vid norra inloppet till Bråviken. Nordöstra K., på 58° 37′ 45″ n. br. och 17° 2′ ö. lgd fr. Gr., blixtfyr, med 200 hlj. styrka, och Sydvästra K., på 58° 37′ 40″ n. br. och 17° 1′ 30″ ö. lgd fr. Gr., klippfyr, med 2,000 hlj. styrka. Båda ha agaljus. E. A—t.

***Kungsholmen.** 1. Nya Kungsholmsbron blef 1922 ersatt med den något sydligare gående Stadshusbron, mellan Klara strand och Handtverkargatan. Det nya rådhuset blef färdigt 1915, och kommunalhuset (''Stadshuset'', se Stadshus. Suppl.) invigdes midsommaraftonen 1923. Kungsholms församling skall jämlikt K. M:ts resol. 20 juni 1924 fr. o. m. 1 jan. 1925 delas i 2 församlingar: Kungsholms l. Ulrika Eleonora församling, bestående af den del af nuv. Kungsholms församling, som ligger ö. om en linje från Kungsholms strand midt i Inedalsgatan, Parkgatan, Kronobergsgatan, Handtverkargatan och S:t Eriksgatan till Norr Mälarstrand, samt S:t Görans församling, v. om denna gränslinje, ofvardera utgörande eget pastorat. Fr. o. m. 1 jan. 1925 skall den ö. om Klara sjö belägna delen af Kungsholms församling öfverflyttas till Klara församling. K. omfattade 1924 3,242,226,6 kvm. och delas i 4 rotar (4:e l. Kungsbro-, 17:e l. Kronobergs-, 23:e l. Karlsviks- och 29:e l. Kristinebergsroten), med 48,784 inv. Af parker märkas nu Stadshusträdgården, s. om Stadshuset, Kronobergsparken, Stadshagen, i n., samt Fredhällsparken och Kristinebergsparken, i v. Bland offentliga byggnader och anläggningar i K. märkas ytterligare Kungsholms realskola samt Stockholms första velodrom, s. om Hornsberg, invigd 1923. Se M. Olsson, ''Ulrika Eleonora eller Kungsholmens kyrka med S:t Görans kapell'' (i ''Sveriges kyrkor'', bd 3). E. A—t.

***Kungs-Husby.** Målningarna å kyrkans väggar och hvalf ha varit öfverkalkade; de blottades omkr. 1860. Målningarna tillhöra samma mästare eller skola, som målat i Löt m. fl. Upplandskyrkor, och röja samband med Albertus pictors arbeten. M. A—k.

Kungskobran, *Naja bungarus, zool.* Se Siam, sp. 311. Kungskobran är den största af alla giftormar (kan bli öfver 4 m. lång) och tillika en bland de farligaste; jfr Glasögonormsläktet.

Kungskrona, *bot.*, namn på *Fritillaria Meleagris.*

Kungstornet, Norra och Södra. Se Stockholm. Suppl.

***Kungsådra.** Genom nyare lagstiftning ha reglerna om kungsådra underkastats viktiga ändringar. Enligt Vattenlagen skall kungsådra anses finnas i sådana områden i rinnande vatten, som äro upptagna å lagakraftegande förteckning, upprättad i enlighet med vissa särskilda regler. Vidare har föreskrifvits, att å denna förteckning skulle uppföras de vattendrag, räknadt från viss genom utlopp ur sjö eller särskildt tillflöde bestämd plats, i hvilka vid lågvatten framrinner en vattenmängd af 5 kbm. eller mer i sekunden. Genom k. kung. 27 juli 1923 har utfärdats en förteckning å vattendrag, där kungsådra finns. Tages i vattendrag, där kungsådra finns, vatten i anspråk för inrättande, utvidgande eller förbättrande af allmän farled eller allmän flottled eller för fiskets tillgodoseende eller för torrläggning eller bevattning af mark, är enligt Vattenlagens föreskrift egare af strömfall eller annat område i vattendraget pliktig att utan godtgörelse underkasta sig därigenom uppkommen förlust i vattenmängd, i den mån förlusten tills. med det vatten, som förut, utan att ersättning därför utgått, må ha tagits i anspråk för ändamål, som nyss nämnts, icke öfverstiger en tredjedel af den i hvarje tidsmoment framrinnande vattenmängden. Om för ändamål, som nyss nämnts, åtgärd vidtages, hvarigenom i strömfall, där kungsådra finns, fallhöjden minskas, är fallegaren pliktig att utan godtgörelse vidkännas en tredjedel af den därigenom uppkomna förlusten i vattenkraft; dock skall, där fallegaren går eller förut gått förlustig jämväl vattenmängd, sammanlagdt allenast en tredjedel af den ursprungliga vattenkraften i den del af fallet, som borttages, afstås utan ersättning. De anförda reglerna om skyldighet att utan godtgörelse vidkännas förlust af vattenmängd eller vattenkraft ega sin fulla tillämplighet på strömfall, som icke äro bebyggda vid den tidpunkt, då fråga om afstående af vattenmängd eller fallhöjd uppkommer. Beträffande andra strömfall inträda modifikationer eller afvikelser, olika för olika händelser. De i 1896 års lag om rätt

till fiske § 14 gifna reglerna till skydd för fiskens gång ha underkastats vissa ändringar. Se Fiskerilagstiftning. Suppl. A. E—g.

*Kungsåra omfattar nu 3,034 har. 434 inv. (1924). K. skall framdeles förenas med Ängsö och Kärrbo till ett pastorat.

Kungsämnena (*Kongsemnerne*; se Kongsemne), stort historiskt skådespel af H. Ibsen (se denne, sp. 317), uppf. i Stockholm f. g. 1879.

*Kungsör. 1. Köpingens areal är nu 89 har. 1,787 inv. (1924).

Kungwebergen. Se Tanganjika (fig. 1).

*Kungälf. En ny stadsplan öfver området närmast den gamla stadsplanen fastställdes 1908 samt 1912 öfver det s. k. Komarksområdet (97 har). Detta senare område är indeladt i tomter om 0,5—2,5 har, hvilka äro utlämnade till egnahemsbyggare mot tomträtt på 60 års tid. Vid 1923 års slut var antalet bebyggda tomter inom stadens område 257 och taxeringsvärdet å fastigheterna tills. 6,335,600 kr., hvaraf för jordbruksfastighet 707,600 kr. Bevillningspliktig inkomst 1,973,061 kr.; folkmängden s. å. var 2,033 pers. Staden har nu en 4-klassig kommunal samskola; länslasarettet har utvidgats, elektrisk belysning är införd från Trollhätte kraftverk. K. har ångbåtsförbindelse med Bohus station å Bergslagsbanan samt automobilomnibusförbindelse med Ytterby vid Bohuslänsbanan; en direkt linje till Göteborg planeras. Industrien är numera den viktigaste näringsgrenen; jordbruket har nu minskad betydelse. Utom ångaren, som uppehåller trafiken med Bohus station, finns nu blott en handelsångare om 54 ton; sjöfarten är mycket obetydlig. Vid 1923 års slut funnos i staden 29 handlande och 23 handtverkare. Fabrikerna voro 1922: 4 med 330 arb. och ett salutillverkningsvärde af 2,956,204 kr. Bland dessa märkas en käxfabrik med 122 arb., tillhörig A.-b. Göteborgs käxfabrik, samt en sadelmakerifabrik med 76 arb., tillhörig A.-b. Bröderna Claesson. Stadens tillgångar voro vid 1922 års slut 902,586 kr., dess skulder 276,801 kr. Uttaxeringen för år 1924 var 5,75 kr. per bevilln.-krona. — Stadens vapen är identiskt med Bohus läns vapen, nu ändradt så, som framgår af fig. i art. Bohus län. Suppl. E. Arh.

*Kungörelse af författningar eller deras rubriker genom uppläsning i kyrka är föreskrifven genom k. kung. 15 dec. 1911 ang. Svensk författningssamling § 8. Ang. länskungörelser gäller k. kung. 23 okt. 1915. I öfrigt regleras kungörelseuppläsningen genom lag 1 juni 1894 och därtill anknutna författningar. Rld.

*Kunschak, L., var 1907—11 led. af österrikiska riksrådets representanthus och 1909—20 af Nedre Österrikes landtdag. I republiken Österrikes nationalförsamling var han 1919 de kristligt sociale arbetarnas ledare.

Kuntöga, *sjöv.* Se Öga 2, sp. 62.

*Kunz, M., tog afsked 1918 och dog 18 maj 1923 i Schweiz.

Kunze-Knorr-bromsen [ko'ntse-]. Se Broms, *maskinb.* Suppl.

Kuo-mintang, ett parti i Kina (se d. o. Suppl., sp. 1010).

*Kuopio. — 2 o. 3. Till domsagan och häradet hör numera äfven Vehmersalmi socken (se d. o. Suppl.). — 4. Landskommunen och landsförsamlingen omfattar, sedan Vehmersalmi afskilts därifrån, 916 kvkm. 14,287 inv. (1922). Lands- och stadsförsamlingarna utgöra numera 2 särskilda pastorat under Uleåborgs stift. — 5. Stiftet heter sedan 1923 Uleåborgs stift. 104 församlingar (1924). Biskopssätet är i Uleåborg. O. B—n.

*Kuorevesi hör sedan 1919 till Ruovesi härad. 2,943 inv. (1922). O. B—n.

Kuorin, *kem.* Se Lecitin.

*Kuortane. 1. Häradet omfattar numera 6,336 kvkm. 77,715 inv. (1922). O. B—n.

Kupffer [ko'-], Karl von, tysk anatom, f. 14 nov. 1829 i Kurland, d. 16 dec. 1902 i München, blef prosektor och e. o. professor i anatomi i Dorpat 1858, professor 1866 i Kiel, 1876 i Königsberg och 1880 i München. K. utvecklade en utomordentligt rik verksamhet på den jämförande ryggradsdjurs-anatomiens och -embryologiens olika gebit; äfven på antropologiens och hydrografiens områden arbetade han. Af hans många skrifter må nämnas *Stammverwandtschaft zwischen aszidien und wirbeltieren* (1870) och *Studien zur vergleichenden entwicklungsgeschichte des kopfes der kranioten* (4 dlr, 1893—1900). L—e.

Kupittaa [ko'pitā]. Se Kuppis. Suppl.

Kupolkyrka, kyrka med kupolhvalf. Se Hvalf, sp. 1390—91. Svenska kupolkyrkor äro Katarina, Hedvig Eleonora och Skeppsholmskyrkan i Stockholm, Trefaldighetskyrkan i Karlskrona m. fl. Kalmar domkyrka — af N. Tessin d. ä. — var komponerad som kupolkyrka, men kupolen blef ej uppbyggd. G—g N.

Kupoltak, *bygnk.* Se Tak, sp. 304.

Kupongsystem. Se Kedjehandel. Suppl.

Kuppis [ko'-], fi. *Ku'pittaa*, park och källa invid Åbo, Finland, enligt gammal tradition det ställe, hvarest biskop Henrik döpte finnarna under Erik den heliges korståg till Finland. O. B—n.

K. U. R., förkortning för *Kulturella ungdomsrörelsen* (se d. o.).

*Kuratel i egentlig mening (se hufvudarb., sp. 300, rad. 5—10) har afskaffats i Danmark genom en lag 30 juni 1922, som fastställt samma myndighetsålder som den allmänt i europeisk rätt gällande, 21 år, och låter de omyndiga ända till denna ålder stå under förmyndare. — Om det i hufvudarb., sp. 300—301, omnämnda s. k. kuratelet i svensk rätt se God man. Suppl. Den nya lagen om förmynderskap 27 juni 1924 har i sitt 11:e kap. upptagit innehållet i 1920 års lag om god man för bortovarande samt ytterligare tillagt en del bestämmelser om god man såsom *dels* tillfällig ersättare för förmyndare, då denne är för sjukdom eller annan orsak ur stånd att själf utöfva förmynderskapet eller ock har i en föreliggande angelägenhet ett eget intresse, som strider mot myndlingens (t. ex. förmyndaren och myndlingen äro bägge delegare i ett dödsbo, som skall skiftas), *dels ock* biträdande någon sjuk person för att bevaka dennes rätt eller förvalta hans egendom. Sammastädes ges ock föreskrifter om öfverförmyndares och förmynderskapsdomstols tillsyn öfver godmanskap. Genom en samma 27 juni 1924 vidtagen ändring i förmånsrättsordningen (Handelsb. 17:10; se Förmånsrätt, sp. 460) ha de i anledning af ifrågavarande godmanskap uppståndna ersättningsfordringarna utrustats med förmånsrätt i gode

mannens konkurs, i likhet med hvad förhållandet är med myndlings ersättningsfordran mot förmyndaren. C. G. Bj.

***Kurderna.** Jezidernas (Jesidernas) heliga böcker äro numera utgifna i turkisk (1905) och arabisk öfv. samt på det fornkurdiska originalspråket i "Anthropos" 1911 och med språklig kommentar af M. Bittner i Wienakademiens "Denkschriften", bd 55, IV (1913). Af den finner man, att jeziderna förneka det ondas verklighet och lära, att den goda principen jämte det goda äfven utför det onda, hvarför den också betecknas som "Satan". Dessa läror ha gett anledning till, att jeziderna kallats djäfvulsdyrkare. Jfr en uppsats af A. Dirr i "Anthropos", XII—XIII (1917—18) och Isaya Joseph, "Devil worship" (Boston, 1919).

***Kurdistan.** Turkiska riket har i Lausannefreden 1923 behållit största delen af det gamla turkiska K. med undantag af Mosul, hvars öde gjordes beroende af framtida brittisk-turkiska förhandlingar och, om dessa blefvo resultatlösa, af ett beslut af Nationernas förbund (se Mosul. Suppl.). Jfr W. R. Hay, "Two years in K." (1921).

Kurfirsten, berg. Se Churfirsten.

***Kurikka** hör sedan 1923 till Kauhajoki domsaga. O. B—n.

***Kurino,** S., afgick från ambassadörsposten 1912.

***Kurland** tillhör numera republiken Lettland, förutom ett litet område längst i s. kring Polangen, som jämte denna hamn tillhör republiken Litauen. Det till Lettland hörande K:s befolkning uppgick 1921 till 305,800 pers. — Under tysk påverkan förklarade landets ståndsrepresentation våren 1918 K. för ett självständigt hertigdöme och erbjöd kejsar Vilhelm II hertigvärdigheten. Jfr Lettland (Historia). Suppl.

***Kurländska Aa,** flod. Se äfven Aa. Suppl.

***Kuroki,** T., blef grefve och led. af högsta krigsrådet 1908. Han dog 4 febr. 1923. H. J—dt.

***Kuropatkin,** A. K., återinträdde under Världskriget i tjänst, blef sept. 1915 kommenderande general vid grenadjärkåren och febr. 1916 Ruskijs efterträdare som öfverbefälhafvare för nordfronten samt ledde den resultatlösa mars-offensiven s. å., hvarefter han i aug. skickades till Turkestan som generalguvernör. Sovjetrevolutionen 1917 ryckte K. från denna plats. Han lär ha dött i febr. 1921.

Kuroshima, ö. Se Oshima.

***Kuro-shio.** Jfr Stilla hafvet, sp. 1392.

Kurresaar [ko'resar], estn. Se Ösel, sp. 184.

***Kurs.** Sp. 322, rad 6 nedifr. *står* Laxodrom *bör vara* Loxodrom.

***Kurth,** Godefroid, dog 4 jan. 1916 i Assche vid Bruxelles. Hans smärre afh. i frankisk historia samlades postumt i *Études franques* (2 bd, 1919).

Kurön, ö i Mälaren, i nordvästra delen af Södra Björkfjärden, med Frälsningsarméns 1911 öppnade alkoholistanstalt för omkr. 40 manliga patienter. Ön omfattar omkr. 185 har, hvaraf 15 har åker.

Kuschka [ko'ʃ-], militärpost i sovjetrepubliken Turkestan på gränsen till Afganistan, slutpunkt för järnvägen från Merv vid Transkaspiska banan.

Kusmanek von Burgneustädten, Hermann, österrikisk militär, f. 16 sept. 1860 i Hermannstadt, fältmarskalklöjtnant 1910 och chef för 28:e infanteridivisionen s. å., var vid krigsutbrottet 1914 kommendant i fästningen Přzemyśl och försvarade den med stor energi och skicklighet mot ryssarna under båda belägringarna, men nödgades på grund af lifsmedelsbrist uppge fästningen 22 mars 1915 (se Přzemyśl). K., som nov. 1914 blifvit general af infanteriet, fördes som krigsfånge till Ryssland, återkom därifrån febr. 1918 och utnämndes till generalöfverste. Han tog afsked i dec. s. å. C.O.N.

Kusnezova [-ŝåva], Maria, rysk operasångerska, f. 22 juli 1886, var först dansös vid kejserl. Mariateatern i Petersburg och därefter operasångerska vid samma scen samt har uppträdt flitigt äfven i Paris m. fl. musikstäder. Stockholm gästade hon spelåret 1918—19 och sjöng då på K. teatern *Madame Butterfly, Tosca, Thaïs, Julia, Tatjana* i "Eugen Onegin", *Mimi* i "Bohême" och *Aida*, dessutom på Oscarsteatern *Sköna Helena*. Hennes föga stora sopranröst är synnerligen välbehandlad, plastiken och mimiken bilda med sångföredraget en enhet af säreget behag. E. F—t.

Kustanai. 1. Guvernement i sovjetrepubliken Kirgis, bildadt af delar af f. d. guv. Turgai och Akmolinsk. 125,180 kvkm. 360,000 inv. — 2. Hufvudstad i guv. K. 22,000 inv.

***Kustartilleri.** Enligt beslut af 1914 års senare riksdag skulle kustartilleriet bestå af 2 regementen, Vaxholms och Karlskrona, samt 2 kårer, Älfsborgs och Hemsö; den sistnämnda skulle bemanna den samtidigt till uppförande beslutade Hemsö fästning (se d. o. Suppl.), hvarjämte de öfriga kustfästningarna skulle afsevärdt förstärkas. Hemsö kustfästning har emellertid endast delvis blifvit fullbordad i enlighet med den 1914 fastställda planen, och Hemsö kustartillerikår har aldrig blifvit uppsatt. 1919 beslöto statsmakterna, att Fårösunds fästning (kustposition) skulle omedelbart nedläggas. — Enligt 1924—25 års stat utgöres kustartilleriets stampersonal af 1 chef (generalsperson), 2 öfverstar, 4 öfverstelöjtnanter, 8 majorer, 52 kaptener, 49 löjtnanter samt 24 underlöjtnanter och fänrikar; 67 underofficerare af 1:a graden, 133 af 2:a och 183 af 3:e graden (tillkommen 1918); 330 korpraler och 775 menige; 1 regementspastor och 1 fästningspredikant. Kustartilleriets reservstat omfattar 6 officerare och 6 underofficerare. F. ö. finnas i kustartilleriets reserv f. n. 73 officerare, hvarjämte 30 reservofficerare i flottan äro tjänstgöringsskyldiga vid kustartilleriet samt 53 underofficerare. 10 marinintendenter och 5 marinläkare tjänstgöra vid kustartilleriet. Årligen utbildas där 20 reservofficersaspiranter, omkr. 1,400 vapenföra och 300 icke vapenföra värnpliktiga. H. W—l.

Kustavi [ko'stavi], socken. Se Gustafs. Suppl.

***Kustbatteri.** Se Fästning. Suppl., sp. 1139.

***Kustbefästning.** Om permanent utförda kustbefästningar se Fästning. Suppl. (sp. 1138, Kustfästningar). — Fältmässiga kustbefästningar utföras i hufvudsak enligt samma principer som kustfästningar, men med användning af fältbefästningskonstens medel (se Fältbefästning. Suppl.). S. E. B.

***Kustbevakning.** Tullverkets kustbevakning har efter mycket omfattande utredningar med ingången af 1923 väsentligt omgestaltats. Ett hufvudsyfte vid omorganisationen var att få kustbevakningspersonalen utrustad med synnerligen förbättrade tekniska hjälpmedel för att på så sätt, äfvensom genom ökad handledning af denna personal och skärpta under-

sökningar af de lokala förhållandena vid rikets kuster, höja kustbevakningens effektivitet. Till kustbevakningspersonalens förfogande ha numera ställts åtskilliga för ändamålet anpassade tjänstefarkoster, såsom tullkryssare (tulljagare), tulljakter och tullbåtar af olika typer, däribland mycket snabbgående sådana, hvarjämte vid samma bevakning införts automobiler, motorcyklar o. s. v. Öfverinseendet öfver kustbevakningspersonalen utöfvas sedan 1 sept. 1922 af en kustbevakningsinspektör, som är anställd hos Generaltullstyrelsen. Närmast under honom handhas såväl de administrativa som de kamerala bestyren inom hvarje af de 24 kustbevakningsdistrikt, hvari enligt Generaltullstyrelsens cirkulär 9 dec. 1922 rikets kuster äro uppdelade, af chefen för någon tullbevakningsinspektion eller tullkammare inom distriktet. Chefer för kustbevakningsdistrikt äro f. n. tullbevakningscheferna i Stockholm, Göteborg och Malmö samt tullförvaltarna i Haparanda, Luleå, Skellefteå, Umeå, Härnösand, Sundsvall, Gäfle, Nyköping, Norrköping, Kalmar (äfven för kustbevakningen å Öland), Visby, Karlskrona, Ahus, Trälleborg, Hälsingborg, Halmstad, Varberg, Lysekil och Strömstad. Närmare bestämmelser om befogenhet och åligganden för dessa chefer återfinnas i Generaltullstyrelsens cirkulär 20 dec. 1922. För fullgörande af sina åligganden ega cheferna att påkalla biträde af den tullpersonal, som är underordnad dem i egenskap af chefer för tullförvaltningsafdelning eller tullförvaltning. De tullförvaltningschefer, som icke tilldelats chefskap för kustbevakningsdistrikt, äro pliktiga att i fråga om tjänståtgärder inom vederbörande tullkammardistrikt meddela kustbevakningspersonalen råd och upplysningar. Den underlydande ordinarie personalen vid kustbevakningen består f. n. (1924) af 22 kustöfveruppsyningsmän, 44 kustuppsyningsmän, 42 förste kustvakter, 149 kustvakter och 30 kustbevakningsbiträden. Dessutom tjänstgöra därstädes åtskilliga extra ordinarie och extra kustbevakningsbiträden. Till kustbevakningens förfogande står äfven särskild extra tullpersonal med detektiv utbildning. För kustbevakningspersonalen har Generaltullstyrelsen anordnat utbildningskurser i nautiska ämnen, motorskötsel, spaningstjänst, författningskunskap m. m. Personalen, hvilken tillsättes af Generaltullstyrelsen, har sina aflöningsförhållanden reglerade enligt aflöningsreglementet 22 juni 1921 för befattningshafvare vid statsdepartement och vissa andra verk, tillhörande den civila statsförvaltningen, jämte en del särskilda bestämmelser. Till dessa senare hör, att befattningshafvare kan vid tjänstgöring å tulljagare eller annat vid kustbevakningen användt fartyg få utöfver sin fasta aflöning åtnjuta tjänstgöringstraktamente med ett belopp, motsvarande högst 50 proc. af traktamentsersättningen enligt allmänna resereglementet, eller i visst fall med hela denna ersättning. T. J—n.

Kustbevakningsinspektör. Se Generaltullstyrelsen. Suppl.

***Kustfort.** Under och efter Världskriget har alltmer framträdt den äfven förut betonade tendensen att icke uppställa det tunga artilleriet i stora fort, utan i mindre batterier, lättare att inpassa i terrängen och maskera. Stormhindret förenklas ofta till taggtrådsnät, bestrukna med kulsprutor eller gevär. Genom bortfallande af stormgrafven (se Fort. Suppl., fig. 1) underlättas maskeringen och blir fästets inre bättre tryggadt mot beskjutning. Se vidare Fort och Fästning. Suppl. S. E. B.

***Kustförsvar.** Se Fästning. Suppl., sp. 1139.

***Kustsanatorium.** Se Sanatorium (om Apelviken m. fl.), Styrsö och Hornbæk. Suppl.

Kustö (fi. *Kuusisto* eller *Kuusluoto*), kommun och församling i Åbo och Björneborgs län, Finland, Piikkis domsaga och härad, pastorat under domprosteriet i Åbo ärkestift. 18 kvkm. 502 inv. (1921). Om biskopsslottet på K. se Kustö slott. O. B—n.

Kustöar. Se Ö, sp. 3.

Kutän tuberkulinympning, insprutning af tuberkulin i (ej under) huden. Se Tuberkulin.

Kutéer. Se Samariter.

Kut-el-Amara, stad i Mesopotamien vid bifurkationen Schatt-el-Hais utflöde ur Tigris, 160 km. s. ö. om Bagdad. Omkr. 6,000 inv. (1916). Under Världskriget utgjorde K. en operationsbaspunkt, omväxlande för de utefter Tigris opererande turkiska och engelska härafdelningarna. Staden intogs 29 sept. 1915 af den engelska expeditionskåren under general Townshend. Sedan denna efter slaget vid Ktesifon 22—24 nov. s. å. återtågat till K., inneslöts staden af 6:e turkiska armén (Halil pascha) 4 dec. s. å. Efter nära 5 månaders belägring måste Townshend 29 april 1916 kapitulera af brist på lifsmedel, hvarvid de öfverlefvande (omkr. 8,000 man) af besättningen blefvo fångna. 25 febr. 1917 återtogo engelsmännen under Maude den af turkarna utrymda staden. Jfr Världskriget, sp. 202, 216 och 232. H. J—dt.

***Kutno** tillhör nu Polen (vojevodskapet Warzawa). 15,980 inv. (1921). Under Världskriget stod där 14—15 nov. 1914 ett fältslag mellan den anfallande 9:e tyska armén (v. Mackensen) och den försvarande 1:a ryska armén (v. Rennenkampf), hvilken senare blef slagen. Jfr Världskriget, sp. 178. — K. är äfven ett distrikt i samma vojevodskap, med 99,300 inv. (s. å.). H. J—dt.

Kuula [ko'la], Toivo, finländsk tonsättare, f. 1883 i Vasa, d. 1918 i Viborg, studerade för Wegelius, Järnefelt, Sibelius, Bossi i Bologna m. fl. Han verkade från 1910 som orkesterdirigent bl. a. i Uleåborg och Viborg. K. var en af Finlands mera framstående yngre kompositörer. Han skref en symfoni, en symfonisk dikt, 2 orkestersviter, pianotrio, violinsonat, 2 legender för soloröst med orkester, kantater, solosånger, körer a cappella, pianostycken m. m. — Hans hustru Alma Johanna K., född Silventoinen, f. 1884, gift med K. 1914, har som utbildad solosångerska uppträdt vid konserter äfven i utlandet.

Kuusankoski [kū-], kommun och församling i Nylands län, Finland, Lappvesi domsaga, Pernå härad, pastorat i Iittis kontrakt, Tammerfors stift. K., afskildt 1919 från Valkeala och Iittis socknar, omfattar hufvudsakligen bosättningen vid Kymmene a.-b:s fabriker Kuusankoski och Voikka. 97 kvkm. 13,959 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

Kuusisto [kū'sistå], kommun. Se Kustö. Suppl.

***Kuusjoki** blef 1913 självständigt pastorat. 2,673 inv. (1922). O. B—n.

Kuusluoto [kū'sloåtå], kommun. Se Kustö. Suppl.

***Kuvert.** Om *fönsterkuvert* se d. o. Suppl.

***Kuylenstierna.** — 2. O. F. K. har vidare utgett bl. a. *Karl XII:s död* (1912), *Karl Johan och Napoleon 1797—1814* (1914), *Bellman och hans samtida Stockholm* (1922) och *Svensk rokoko* (1923).

***Kuyper** (Kuijper), Abraham, nedlade 1912 sitt mandat i Andra kammaren, men satt sedermera i Första kammaren till kort före sin död, 8 nov. 1920 i Haag.

Kuzma Prutkov, pseudonym för A. K. Tolstoj.

***Kvacksalfvare.** Genom lag 21 sept. 1915 ha dels i detalj angetts de, som ega behörighet att utöfva läkarkonsten, dels förbud utfärdats mot vissa slag af kvacksalfveri, hvarigenom svåraste ofoget därmed numera bör kunna stäfjas. Om någon, som ej är behörig till läkarkonstens utöfning, mot ersättning behandlar venerisk sjukdom, tuberkulos, kräftsjukdom eller sådan smittsam sjukdom, till förekommande af hvars införande i eller utbredning inom riket konungen meddelat särskilda föreskrifter, eller om någon företar hypnotisk behandling eller allmän bedöfning, straffas den skyldige med böter från 50 till 1,000 kr. Sker det yrkesmässigt, kan straffet höjas till fängelse i högst 1 år. Utöfvas eljest läkarkonsten af någon, som ej är därtill behörig, och sker det yrkesmässigt, så dömes, om behandlingen varit af beskaffenhet att medföra fara till lif eller hälsa för den behandlade, likaledes till böter från 50 till 1,000 kr., däreste ej straff enligt Strafflagens kap. 4, § 1 är stadgadt. Härförutom är genom Apoteksvarustadgan 14 nov. 1913 förbjudet, med vissa undantag, som i stadgan närmare anges, för annan än apoteksföreståndare att till salu hålla eller försälja apoteksvaror vid straff af böter från 10 till 1,000 kr. R. W.

Kvadratiska kristallsystemet, *miner.* Se Tetragonala kristallsystemet.

Kvadruppelångmaskin. Se Ångmaskin, sp. 1063.

Kvam. 1. (Förr Viköy) Härad i Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt), vid mellersta delen af Hardangerfjord, Norge. 453,$_{82}$ kvkm. 3,993 inv. (1920). K. bildar ett pastorat i Hardanger og Voss prosteri, Björgvin bispedömme, med socknarna Viköy och Öystese. Jordbruk, fruktodling samt åtskillig industri (Bjölvefossen). — 2. Socken i Nordre Fron pastorat, Sör-Gudbrandsdal prosteri, Hamar bispedömme. 497,$_{80}$ kvkm. 1,588 inv. (1920). — 3. Härad i Nord-Tröndelag fylke (före 1919 Nordre Trondhjems amt), vid Stenkjær, omfattar socknarna K. och Föling. 374,$_{67}$ kvkm. 1,155 inv. (1920). — 4. Socken i K. härad (se ofvan 3). 315,$_{34}$ kvkm. 867 inv. (1920). Med Stod och Föling bildar K. Stod pastorat, Nord-Innherad prosteri, Nidaros bispedömme. 1, 3. K. G. G. 2, 4. E. A—t.

Kwamme (Kwan), japansk vikt, 3,$_{756}$ kg. Jfr Japan, sp. 1279.

***Kwang-tschöu-wan,** som administrativt räknas till Indo-Kina, har en areal af 842 kvkm. och 182,371 inv. (1921), hvaraf 144 européer.

Kvanthypotesen (Kvantteorien). Se Planck, M. K. E. L., och Fysik. Suppl., sp. 1107.

***Kwan-tung.** Arrendetiden för K., urspr. blott 25 år, har genom kinesisk-japanskt fördrag 1915 utsträckts till 99 år från öfverenskommelsen med Ryssland, d. v. s. till 1997. 907,549 inv. (1922), hvaraf 191,795 japaner. Det forna Dalnijs vanligaste japanska namn är *Dairen.*

Kvaran. Se Hjörleifsson, Einar. Suppl.

***Kvarken.** Norra K. är genom Holmöarna delad i Västra och Östra Kvarken, af hvilka den förra är svenskt territorium, den östra bildar gräns mot Finland. Västra K. är djupare. O. Sjn.

Kvarken, *tekn.* Se Yxa, sp. 645.

***Kvarnbergsvattnet** har en areal af 68 kvkm. Se äfven Ströms vattudal.

Kvarnfallet. Se Ytterselsforsen.

Kvarnforsen. Se Vindelälfven.

***Kvarnsveden.** Sliperiet omfattar nu 33 slipapparater; pappersbruket har 7 stora pappersmaskiner. Sulfitfabrik anlades 1906, sulfitspritfabrik med en kapacitet af $^1/_2$ mill. liter 1911. Den vid K. använda vattenkraften uppgår till 25,310 hkr, 1,000 ånghkr kommo till användning. Antalet arbetare 1922 var 706 och nettoförsäljningsvärdet af sålda pappersprodukter 11 mill. kr. Tillverkningen var s. å. 53,180 ton slipmassa, 21,856 ton sulfitmassa, 39,107 ton papper och 36,124 l. sprit. O. Sjn.

***Kvarnzelius,** S. H., har under senare tid intagit en alltmer framträdande ställning i riksdagen. Han tillhör från 1912 Första kammaren, 1912—21 som representant för Västernorrlands län och från 1922 för Västernorrlands och Jämtlands läns valkrets. Han är från 1912 led. af statsutskottet och från 1918 dess ordförande samt har varit led. af talmanskonferensen 1914—22, folkpensioneringsutskottet 1913, försvarsutskottet 1914 B, värnpliktsutskottet 1919 B (ordf.), hemliga utskottet 1918—21 och utrikesnämnden 1922. 1917—22 var han riksgäldsfullmäktig. K., som 1913—22 var ordförande för liberala samlingspartiets förstakammardel, tillhör efter partisprängningen 1923 frisinnade folkpartiet och är från 1913 vice ordf. i frisinnade landsföreningens verkställande utskott. Som chef för godtemplarorden afgick K. 1914, men är alltjämt (sedan 1908) ordförande i Centralförbundet för nykterhetsundervisning. K. var ordförande i nykterhetskommittén 1911—20 och i försvarsrevisionen 1919—23 samt har f. ö. varit led. af ett flertal kommittéer, såsom försvarsberedningarna 1911—14, socialförsäkringskommittén 1915—22 samt 1916 och 1917 års flottstationskommittéer. Han är sedan 1913 sakkunnig i Pensionsstyrelsen och sedan 1915 ledamot af Kontrollrådet. Från sin befattning som statens förlikningsman i arbetskonflikter, i hvilken egenskap han medlat i ytterligare ett stort antal betydande arbetsstrider, afgick K. 1922, men har äfven sedan flitigt anlitats som ordförande eller ledamot i medlingskommissioner. Han var åren 1912—22 ordförande i Västernorrlands läns landsting. I aug. 1922 utnämndes K. till landshöfding i

Kopparbergs län och är från detta år äfven ordförande i länets hushållningssällskap och skogsvårdsstyrelse.

***Kvarsebo.** Nu 7,050 har. 854 inv. (1924).

Kvartérstriden, en konflikt på 1680-talet mellan Ludvig XIV af Frankrike och påfven Innocentius XI, gällande påfvens försök att få bort det till förbrytares förmån missbrukade privilegiet för katolska staters sändebud i Rom att i sina palats och omgifvande kvarter ge fristad åt personer, som efterspanades af romerska polisen. Ludvig XIV lät sin nye ambassadör, Lavardin, åtföljas af 800 välbeväpnade män för att häfda ”kvartersfriheten” (*droit de franchise des ambassadeurs*), påfven bannlyste Lavardin (1687), Ludvig svarade med att ställa påflige nuntien i Paris, Ranuzzi, under bevakning. Tvisten afvecklades efter Innocentius' död, hvarvid Ludvig, för att för sin politik vinna den nye påfven, Alexander VIII, medgaf asylrättens upphäfvande. V. S—g.

***Kvartett.** Ansedda exekverande stråkkvartetter äro vidare de inhemska Kjellströms- och Ruthströmskvartetterna, Capetkvartetten från Paris, London- och Budapestkvartetterna, den engelska Meredyllkvartetten, Fitzner- och Mairecker-Buxbaumkvartetterna från Wien samt Peder Möllers från Köpenhamn; alla ha konserterat i Stockholm.

Kvartmil = nautisk mil l. sjömil = 1,852 m.

***Kvartslampa.** Om dess medicinska användning se K v i c k s i l f v e r l a m p a. Suppl.

***Kvartärperioden.** Inom senare tiders kvartärforskning bör man framför allt lägga märke till de försök, som blifvit gjorda att utsträcka indelningen af kvartärperioden och parallelliseringen af dess aflagringar till större och mera omfattande områden. — Genom undersökning af de interglaciala bildningarna på nordtyska slätten har det blifvit fastslaget, att man för det nordeuropeiska nedisningsområdet inom Nord-Tyskland kan särskilja *3 glacialperioder*: E l s t e r- (äldst), S a a l e- och W e i c h s e l- (yngst) i s t i d e r n a, åtskilda af *2 interglacialperioder*; för Alperna uppställa Penck och Brückner (”Die Alpen im eiszeitalter”, 1901—09) *4 glacialperioder*: G ü n z- (äldst), M i n d e l-, R i s s- och W ü r m- (yngst) i s t i d e r n a, åtskilda af *3 interglacialperioder*, som benämnas efter de glacialperioder, mellan hvilka de falla; så kallas t. ex. den yngsta af dem R i s s - W ü r m - i n t e r g l a c i a l p e r i o d e n. Efter Würm-istiden ha smärre oscillationer af det tillbakavikande istäcket egt rum, de s. k. Bühl-, Gschnitz- och Daun-oscillationerna. Vid jämförelse mellan Nord-Tysklands och Alpernas kvartär är man mest böjd att sammanställa Nord-Tysklands äldsta istid med Alpernas Mindel-istid, så att Günzstadiet snarast skulle anses som en underordnad framstöt af glaciärerna. De efter Würm-istiden följande oscillationerna räknas till sen- eller postglacial tid och torde närmast parallelliseras med motsvarande tidsrum i Skandinavien, hvilket dock lättare karakteriseras genom nivåoscillationerna än genom förändringar i klimatet, om ock sådana icke heller här saknas. De fossilförande bildningar, som i Mellan-Europa aflagrats utanför isranden — lösslager, gruslager i flodernas terrasser, kalktuffer och aflagringar i grottor —, hvilka stundom innehålla äfven rikliga lämningar af mänsklig kultur, ha på senare tider allt säkrare parallelliserats med istiderna och de interglaciala perioderna. Den äldsta paleolitiska (se d. o.) kulturen, Prechelléen, anses numera som samtidig med den äldsta nordeuropeiska istiden och med den alpina Mindel-istiden och Acheuléen II med Riss-istiden samt Moustérien II med Würm-istiden. — För Nord-Amerika har Leverett 1910 uppställt en indelning af kvartärperioden med *4 istider*: J e r s e y l. N e b r a s k a (äldst), K a n s a s, I l l i n o i s och W i s c o n s i n (yngst), samt *3 interglacialperioder*. En sen- och postglacial period (C h a m p l a i n), i mycket analog med den skandinaviska halföns, afslutar Nord-Amerikas kvartär. Den här omtalade indelningen erinrar i hög grad om den Penck-Brücknerska för Alpernas kvartär. K. A. G.

Kvarven (K v a r v e n f o r t e t). Se K v a r v e n p o s i t i o n e n.

Kvasideli'kt, *jur.* Se D e l i k t. Suppl.

***Kvassia.** Ett extrakt af kvassiaved har fått mycket stor användning i trädgårdarna för dödande af skadeinsekter, särskildt sådana med sugande mundelar, såsom bladlöss, bladloppor och unga sköldlöss. Kvassiavätskan, hvarmed de af insekter angripna växterna besprutas, bereder man antingen genom att utkoka 1 kg. kvassiaspån med 10 l. vatten, tillsätta 2 kg. såpa, löst i 10 l. vatten, till den frånsilade kvassialuten och utspäda blandningen med vatten till 50—100 l. eller genom att lösa det koncentrerade kvassiaextrakt, som finns i handeln i tuber under olika namn, i såpvatten. Kvassia är ett s. k. kontaktgift, som gör verkan endast vid direkt beröring med skadedjuren. G. L—m.

Kvaternär (af lat. *quate'rnus*, fyrfaldig), som består af 4 delar, t. ex. kvaternär legering.

***Kwei-hua-scheng** är blott annan transkribering för Kwei-hwa-tschöng (se d. o.).

Kvenvær, härad och socken i Sör-Tröndelag fylke, Hitra pastorat, Nidaros bispedömme, Norge, bestå uteslutande af öar. $129{,}_{62}$ kvkm. 1,114 inv. (1920). K. G. G.

Kvernes. 1. Pastorat i Ytre Nordmöre prosteri, Nidaros bispedömme, Norge, omfattar socknarna K., Bremsnes, Kornstad och Eide. $360{,}_{51}$ kvkm. 8,510 inv. (1920). — 2. Härad och socken i Möre fylke (före 1919 Romsdals amt) samt K. pastorat (se ofvan 1), s. v. om Kristiansund. $33{,}_{45}$ kvkm. 759 inv. (1920). 1. E. A—t. 2. K. G. G.

Kvernhusfos. Se M a a n e.

kwh, förkortning för k i l o w a t t h o r a (af lat. *hŏra*, timme), kilowatt-timme.

***Kvickrot,** *bot. farm.* Rotstocken kom under Världskriget till användning i st. f. mjöl (torkad och malen) och som kaffesurrogat (rostad). Den innehåller det inulinartade kolhydratet *triticin*, som redan vid kokning med vatten afspaltar fruktsocker. Växten kallas ock *åkerkvicka*. G. L—m.

***Kvicksilfver.** 1924 meddelade professor A. M i e t h e (se denne) i tidskr. ”Naturwissenschaften”, att han funnit små mängder guld i fyllningen och i kvartsens inre beläggning hos s. k. kvicksilfverlampor, hvilka under en tid varit i bruk. Huruvida dessa mycket små och vid olika lampor olika stora mängder guld (10^{-9} gr. guld per gr. kvicksilfver; se Haber, ”Naturwissenschaften”, 12, 1924), som kunnat påvisas i nämnda lampors kvicksilfver, verkligen, som Miethe anser, härstamma

från denna metall och bildats genom dess sönderdelning, kan ännu ej anses bevisadt. I hvarje fall är den af Miethe eventuellt funna vägen för framställning af guld ur kvicksilfver f. n. utan praktisk och ekonomisk betydelse. — Om kvicksilfverförfaranden i elektrokemisk industri se d. o. Suppl., sp. 558—559. H. E.

***Kvicksilfverförgiftning.** Se äfven Yrkessjukdomar, sp. 613.

***Kvicksilfverlampa.** Kvartslampan har kommit till vidsträckt *medicinskt* bruk dels för allmän, dels för lokal behandling, i vissa fall med frånskiljande af de mera kortvågiga ultravioletta strålarna medelst s. k. blåfiltra (ultravioletglas, uviolfilm o. s. v.), stundom i samband med kompression och afkylning, såsom vid finsenterapien (se Ljusbehandling). Ibland har man kompletterat kvartslampans rikedom på ultravioletta strålar med tillskott af röda värmestrålar (*Sollux-*, *Heusnerlampan* m. fl. modeller). Behandlingen förbättrar ämnesomsättningen, ökar diuresen, nedsätter blodtrycket samt verkar rogifvande och smärtstillande vid en del reumatiska åkommor. Goda resultat ha erhållits vid blodsjukdomar (blodbrist m. fl.), engelska sjukan (rachitis), neurasteni, sömnlöshet, skrofulos, tuberkulos i hud och lymfkörtlar, ben- och ledsystemen (ofta i kombination med röntgenbehandling), åderförkalkning, håraffall, vissa hudsjukdomar, eksem, finnar, furunculosis, mera kroniska, slappa sår, lupus o. s. v. T. A. A.

Kvicksilfverlikriktare, *elektrot.* Se Växelströmslikriktare.

Kvicksilfvermanometer, *fys.* Se Manometer.

Kvicksilfvermotormätaren, *fys.* Se Elektricitetsmätare. Suppl., sp. 505.

Kvigtind [-tinn], högsta toppen af bergmassan Börgefjeld, på gränsen mellan fylkena Nordland och Nord-Tröndelag, Norge. 1,703 m. ö. h. K. G. G.

Kvikne. 1. Härad och pastorat, omfattande socknarna K. och Inset, i Hedmark fylke (före 1919 Hedemarkens amt) samt Nord-Österdal prosteri, Hamar bispedömme, Norge, på gränsen mot Sör-Tröndelag. 1,156,78 kvkm. 1,544 inv. (1920). Boskapsskötsel. Betydande kopparkisfyndigheter (Rustvangen). På K. gamla prästgård föddes Björnstjerne Björnson. Den underhålles med statsmedel. — 2. Socken i K. pastorat. 955,40 kvkm. 903 inv. (1920). — 3. Namn på Vinstras dalgång, en sidodal till Gudbrandsdalen, Nordre Fron härad. Genom dalen går väg till Jotunheimen. 1 o. 3. K. G. G.

***Kville.** — 2. Inom K. socken finns utom sockenkyrkan ett kapell vid Hamburgsund, invigdt 1916. 4,586 inv. (1924). — Som kommun hade K. 5,054 inv., hvaraf 934 i Fjällbacka kapellförsamling (däraf 570 i Fjällbacka municipalsamhälle).

Kvina, en af de största älfvarna på Sörlandet, Norge, rinner upp på Setesdalsheiene och faller ut i hafvet s. ö. om Flekkefjord. Flodområde 1,401 kvkm. Utbyggdt representerar K. 194,600 eff. hkr, hvaraf 54,800 hkr tillhöra staten. K. G. G.

Kvinesdal (förr Liknes). 1. Pastorat i Flekkefjord prosteri, Agder bispedömme, Norge, omfattande socknarna K. och Feda. 364,61 kvkm. 3,864 inv. (1920). — 2. Härad och socken i Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt), ö. om Flekkefjord. 299,55 kvkm. 2,976 inv. (1920). Boskapsskötsel. 1. E. A—t. 2. K. G. G.

Kvinnherad. 1. Härad och pastorat, omfattande socknarna K., Hatlestrand, Ænes, Ölve och Husnes, i Hordaland fylke (före 1919 Söndre Bergenhus amt) samt Nordre Sunnhordland prosteri, Björgvin bispedömme, Norge. 790,25 kvkm. 5,272 inv. (1920). Boskapsskötsel; fruktodling. Kopparfyndigheter. — 2. Socken i K. pastorat. 279,00 kvkm. 2,222 inv. (1920). 1. K. G. G. 2. E. A—t.

***Kvinnliga kontorist- och expeditföreningen** i Stockholm. Dess samlingslokal är numera Brunkebergstorg 15. Gemensamt med öfriga kontoristföreningar i Stockholm upprätthålles egen platsbyrå, *Kontorens platsförmedling*, Drottninggatan 59. Medlemsantalet var vid 1923 års slut 104 passiva (principaler) och 827 aktiva, däraf 733 kontorister och 94 expediter. Passiva medlemmar betala numera 100 kr. en gång för alla eller 10 kr. årligen, aktiva 10 kr. årligen. Styrelsen består numera af 9 led. Sedan 1917 eger föreningen eget sommarhem, "Solhöjden", i Bromma socken. Utom den i hufvudarbetet nämnda fonden finnas Semesterfonden, Math. Lindgrens hjälpfond, Ina Alméns sjukfond. Det förhandlas (1924) om att ombilda föreningen till enbart kontoristförening. E. L—m.

Kvinnornas fackförbund. Se Fackförbund.

***Kvinnorörelsen.** Världskriget 1914—18 har också på kvinnosakens område bildat epok. Ty dess följder synas med ens ha undanröjt alla betänkligheter mot kvinnans rättigheter i de germanska, angelsaxiska och flerstädes äfven i de slaviska länderna. De radikala statsskick, som uppstodo i besegrade eller nybildade länder, beviljade i regel samma rättigheter åt kvinnor som åt män, men äfven Sverige och de angelsaxiska länderna ha tagit intryck däraf, liksom organisationen af Nationernas förbund: numera (1924) sitta 14 kvinnor som medlemmar af dess olika kommittéer.

I *Tyskland* ha sedan 1918 förändringarna varit mest genomgripande. Sålunda utgöres ungefär en tiondel af landtdagarnas medlemmar af kvinnor (dessa saknas endast i 2 af de minsta landtdagarna). Af riksdagens 471 medlemmar äro 27 kvinnor. 11 proc. af alla statens ämbets- och tjänstemän äro kvinnor, däribland äfven gifta. Somliga ha nått högre poster i de centrala ämbetsverken i Berlin, och en kvinna är professor i pedagogik vid universitetet i Jena. En mängd kvinnor verkar som advokater och s. k. prästassistenter (*pfarrer-gehilfinnen*), och kvinnan i rikstjänst betalas i allmänhet efter principen lika lön för samma befattning. — I *Österrike* genomfördes kommunal och politisk likställighet 1919, och 9 kvinnor sitta nu i förbundsförsamlingen. Tillträde till ämbeten finnes äfven för de gifta kvinnorna. — *Ungern* gaf 1921 politiska rättigheter åt kvinnor, fyllda 30 år, delvis med villkor af högre bildning, än som för män äro stipulerade. — I *Holland* gafs politisk och kommunal likställighet 1922; kvinnorna utgöra nu 7 proc. af riksdagens (generalstaternas) medlemmar. — I de *slaviska* länderna har kvinnosaken, åtminstone i lagstiftningen, segrat, utom i Jugo-Slavien och Bulgarien, i hvilka länder dock ett delvis begränsadt tillträde till ämbeten beviljats. — I *Ryssland* har sovjetregeringen, åtminstone på papperet, genomfört likställighet, och flera kvinnor arbeta i ämbetsverken;

äfven en kvinnlig folkkommissarie har förekommit. — *Tjecho-Slovakiens* och *Polens* kvinnor ha full likställighet i tjechoslovakiska riksdagen sitta 16 kvinnor, i polska 9. — Äfven i *Lettland* och *Estland* ha kvinnorna fulla rättigheter. — I *Rumänien* ha kvinnorna begränsadt tillträde till ämbeten, men ej del i lagstiftningen.

I *England* och *Amerika* samt i flera under deras inflytande stående stater har kvinnosaken segrat efter 1918. De engelska kvinnorna fingo politiska och kommunala rättigheter 1918, eg. på grund af sitt hjälparbete under kriget. Det ursprungliga villkoret om fyllda 30 år bortföll 1924. Numera sitta 8 kvinnor i parlamentet; och en kvinna är understatssekreterare i den i jan. 1924 bildade socialistiska regeringen. 1919 öppnades alla ämbeten för kvinnan, utom de, som gälla försvaret och kyrkan, och Cambridges universitet har lämnat tillträde till lärdomstitlar. — *Australiska statsförbundet* gaf 1918—22 kvinnorna valbarhet, men strängheten i partilifvet samt landets stora utsträckning ha hindrat dess praktiska tillämpning, hvilket är fallet äfven på *Nya Zeeland*. Under kriget blefvo i Australien kvinnor polisbetjänter, domare och stadsfullmäktige. — I *Canada*, äfvensom i vissa *indiska stater*, ha kvinnorna full medborgarrätt, men i *Syd-Afrika* föll ett reformförslag 1923 på rädslan för rösträttens utsträckning till icke-europeiska kvinnor. — I den nybildade *Irländska fristaten* ha kvinnorna likställighet, och där finnas 4 kvinnliga senatorer. — I *Förenta staterna* ha kvinnorna måst föra en dubbel rösträttskamp, emedan konstitutionen tillåt de politiska rättigheternas utvidgning på två sätt, antingen genom de olika staternas parlament, jämte referendum, eller genom kongressbeslut, bekräftadt genom $^3/_4$ af staternas parlament. Det var på senare sättet, som saken till sist genomfördes, 1920, men därmed äro ej kvinnornas önskemål i de olika staterna på långt när genomförda.

De *romanska länderna* stå i afseende på kvinnosaken nära nog på samma ståndpunkt som före Världskriget, trots en lifskraftig kvinnorörelse, som dock i Frankrike synes vara ledd företrädesvis af elsassiska kvinnor. De *franska* kvinnorna ha i allmänhet fått afstå från alla de manliga yrken, som de under kriget uppehållit, och senaten motsätter sig alltjämt deras politiska och kommunala rättigheter. Endast familjerättens bestämmelser ha i någon ringa mån börjat ändras till deras förmån. — *Belgiens* kvinnor inta sedan 1921 den egendomliga ställningen, att de, utan att ega rösträtt, i alla fall inneha politisk och kommunal valbarhet samt tillträde till vissa högre kommunala poster, t. ex. borgmästarsysslor. Äfven där har familjerätten något modifierats till deras förmån. — I *Italien* ha kvinnorna ännu uppnått endast tillträde till ämbeten, och ett löfte om begränsad kommunal rösträtt, som Mussolini personligen afgaf till den senaste kvinnliga rösträttskongressen i Rom 1923, har ännu icke blifvit förverkligadt, delvis på den grund, att de klerikale och socialisterna önska utsträcka denna rätt längre, än regeringen finner önskvärdt. — Äfven *Portugal* har gett kvinnorna tillträde till ämbeten, och i *Spanien* finnes numera åtminstone en kvinnorörelse, som samarbetar med de olika politiska partierna. — I *Brasilien* ha kvinnorna, äfven de gifta, rätt till administrativa och litterära ämbeten med lika lön för samma befattning.

Men äfven till vissa *asiatiska länder* har kvinnorörelsen på senare tider trängt fram. Så ha de *judiska* kvinnorna inom *Palestina* fått fulla politiska rättigheter. — I *Japan* har lagen mot kvinnors deltagande i politiska möten blifvit upphäfd. — I *Kina* började en kvinnorörelse omedelbart efter förbundsrepublikens bildning (1912), i 3 provinser ha kvinnorna nu, åtminstone enligt lag, lika rättigheter med männen.

I *Skandinavien* har utvecklingen fortgått i samma riktning som förut. I *Norge* fingo kvinnorna 1910 fulla kommunala och 1913 fulla politiska rättigheter samt 1912 tillträde till alla ämbeten med lika lön, undantagandes regerings- samt diplomatiska, konsulära, militära och prästerliga befattningar. Kvinnor ha uppnått äfven högre poster i ämbetsverken; och 2 kvinnor sitta nu (1924) i stortinget. Bestämmelserna om äktenskaps ingående och upplösning omarbetades 1918. — I *Danmark* fingo kvinnorna 1915 politiska rättigheter och hade 1923 8 representanter i riksdagen; 1921 fingo de tillträde till ämbeten, dock ej inom försvaret och kyrkan. 1924 blef för första gången en kvinna medlem af ministären. Äktenskapslagstiftningen är endast delvis omarbetad. — På *Island* ha kvinnorna efter fristatens uppkomst (1918) fulla politiska och kommunala rättigheter samt tillträde till ämbeten. — I *Sverige* kan kvinnofrågan, för så vidt det gäller lagstiftningen, sägas vara till sina viktigaste delar löst. I slutet af 1918 enade sig de politiska partierna under inverkan af den oro för kommunistiska omstörtningar, som tyska revolutionen framkallade, om en radikal utsträckning af politiska och kommunala rättigheter till både kvinnor och män. Genom kommunallagarna af 1919 och vallagen af 1921 ha svenska kvinnor sålunda rösträtt och valbarhet på samma villkor som män, hvarvid det dock är kvinna tillåtet att när som helst afsäga sig förtroendeuppdrag. I fattigvårdsstyrelse skall alltid finnas 1 kvinnlig led. och 1 suppleant. 1921 invaldes 5 kvinnor i riksdagen, af hvilka 1 i Första kammaren. Antalet kvinnliga stadsfullmäktige är efter kommunala valen 1922 och 1923 221 (6,5 proc. af fullmäktiges hela antal), och antalet kvinnliga kommunalfullmäktige är 481 (2,1 proc. af hela antalet valda kommunalfullmäktige). — 1920 antogs en ny äktenskapslag, utarbetad af Lagberedningen, hvaraf 1 kvinna var led. Denna lag anses vara den för kvinnointressena mest tillfredsställande af alla dylika lagar i världen, eftersom den bygger på full juridisk och ekonomisk likställighet mellan makarna äfven i förhållande till barnen och betraktar hustruns arbete i hemmet som bidrag till familjens försörjning. — 1918 öppnades tillträde för kvinnorna till lektorat och adjunkturer vid statens läroverk samt till rektorat vid folkskollärarinneseminarier och Högre lärarinneseminarium. Genom en grundlagsändring 1921 undanröjdes samtliga i R. F. dittills befintliga hinder för kvinnas tillträde till statens ämbeten och tjänster. Lagen af 1923 ang. kvinnas behörighet att inneha statstjänst och annat allmänt uppdrag innehåller närmare bestämmelser. Ikraftträdandet af denna behörighetslag är emellertid, i afvaktan på allmän reglering af löne- och pensionsförhållanden

för kvinnor i statstjänst, uppskjuten till en tidpunkt, som konungen med riksdagen bestämmer. I dessa lagbestämmelser ingår icke prästtjänst, hvarom emellertid de af K. M:t tillsatte sakkunnige för beredandet af kvinnors tillträde till ämbeten 1923 framlagt ett förslag, som kommer att kräfva samtycke af både riksdag och kyrkomöte. 1924 finnas i Sverige 21 kvinnliga teol. kandidater, de flesta lärarinnor i kristendom, 25 juris kandidater, af hvilka flera äro praktiserande advokater, 86 praktiserande läkare och 52 filos. licentiater och doktorer, af hvilka 2 docenter. 2 af folkskollärarinneseminarierna ha kvinnliga rektorer. Inom de centrala ämbetsverken finns ett flertal kvinnliga amanuenser, och kvinnor sköta på förordnande äfven högre befattningar. — Den kvinnliga rösträttsorganisationen (förnämsta ledare Anna Whitlock) upplöstes i Sverige 1921. Den svenska kvinnorörelsen har nu delat sig på flera linjer: neutrala föreningar med omfattande program, kårsammanslutningar och politiska föreningar: jfr Internationella kvinnoförbundet (där Svenska kvinnornas nationalförbund skildras), Akademiskt bildade kvinnors förening. Suppl., International federation of university women. Suppl. och Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Suppl. (den sistnämnda upplöst 1921). Fredrika-Bremer-förbundet (organ ”Hertha”) utgör alltjämt vår främsta politiskt neutrala kvinnoförening (ordf. under många år Agda Montelius, d. 1920). Dessutom märkas bl. a. Husmoderföreningarnas organisation och Svenska kvinnors medborgarförbund.

I *Finland* finnas numera 20 kvinnor bland riksdagens 100 medlemmar, men de oroliga förhållandena ha gjort, att en hel del kvinnofrågor f. ö. kvarstår olöst. Se vidare Finlands svenska kvinnoförbund. Suppl.

Trots alla kvinnosakens segrar under de sista åren återstår dock i alla länder en hel mängd frågor olöst på detta område. Hit hör, utom lönefrågorna, speciellt frågan om pensionering af änkor med oförsörjda barn, vidare lagar om moderskydd och omhändertagande af f. d. prostituerade kvinnor. En fråga, som efter Världskriget blifvit aktuell inom alla länder, är den om gift kvinnas nationalitet. Ännu är det för tidigt att yttra sig om några bestämda resultat af de åt kvinnan så nyss beviljade rättigheterna, som hon f. ö. hittills endast på ett mycket anspråkslöst sätt synes ha begagnat sig af. Öfver hufvud återstår nog att bringa praxis i full samklang med en lagstiftning, som måhända i flera länder föregripit allmänna opinionens utveckling. Förhållandet mellan man och kvinna kan endast till sina ytterkonturer regleras genom lagar.

Litt.: ”Reports of congresses of the international Woman suffrage alliance” (sedan 1904, särskildt Genève 1920 och Rom 1923), ”Le suffrage des femmes en pratique” (1923), Ida Husted Harper, ”The history of woman suffrage” (5 och 6, 1921—22), A. M. Holmgren, ”Den kvinnliga rösträttens historia i främmande länder” (1919), ”Susan B. Anthony” (1920) och ”Två internationella kvinnoorganisationer” (1921), samtliga i ”Verdandis småskrifter”, Märta Tamm-Götlind, ”Anna Howard Shaw” (1920), Olive Schreiner, ”Kvinnan och arbetet” (1911), Rosa Mayreder, ”Manlighet, kvinnlighet och mänsklighet” (1910) samt ”Sexualitet och kultur” (1923), A. M. Holmgren, ”Kvinnorösträttens historia i de nordiska länderna” (1920; i ”Verdandis småskrifter”), Gulli Petrini, ”Kvinnorösträttens riksdagshistoria i Sverige 1884—1912” (1914), ”Kvinnan och samhället” samt ”Kvinnan och kyrkan”, utg. af Diakonistyrelsen 1920, ”Betänkande och förslag i fråga om kvinnans tillträde till statstjänster” (1—3, 1920—23, jämte myndigheternas utlåtanden därom, 1922), och ”Kvinnan som präst” (Birkagårdens förlag, 1923), G. Linderholm, ”Kvinnans rätt till prästämbetet” (1924), Lydia Wahlström, ”Bland nutida jesuiter och hugenotter” (1922), och Sigrid Leijonhufvud, ”Sophie Adlersparre” (1923—24). L. W—m.

Kvistaberg, egendom i Bro socken, Uppsala län, vid en vik af Mälaren, omfattar med underlydande gårdar 308 har. Där uppförde egaren, Nils Tamm,

Kvistabergs privatobservatorium.

1919 ett astronomiskt privatobservatorium (se fig.), hvars kupol (3,5 m. i genomskärning) och instrument levererats af Carl Zeiss i Jena Byggnaden är ritad af arkitekt T. Stubelius.

***Kvistofta** omfattar nu 2,036 har med 1,554 inv., hvaraf på Luggude härad 1,034 har med 664 inv. och på Rönnebergs härad 1,002 har med 890 inv (1924). K. skall framdeles förenas med Glumslöf till ett pastorat i Rönnebergs kontrakt, Lunds stift, med K. som moderförsamling. E. A—t.

Kvistsax, annat namn för sekatör (se d. o. med fig.) l. trädgårdssax.

Kviteseid. 1. Härad och pastorat i Telemark fylke (före 1919 Bratsbergs amt), Norge. 712,08 kvkm. 3,255 inv. (1920). Kopparfyndigheter och betydande turisttrafik. — 2. Socken i K. pastorat. 333,11 kvkm. 1,582 inv. (1920; jämte Fjågesund kapell). 1. K. G. G. 2. E. A—t.

Kvitingfos. Se Maane.

Kvitingsöy. 1. En 2,12 kvkm. stor, kal ö i yttersta hafsbandet, n. v. om Stavanger, Norge. 465 inv. (1920). Kustfyr af 1:a ordningen. — 2. Härad i Rogaland fylke (före 1919 Stavanger amt), n. v. om Stavanger, består uteslutande af öar. 5,50 kvkm. 581 inv. (1920). Fiske. K. bildar en socken i Rennesöy pastorat, Stavanger prosteri, Agder bispedömme. 1 o. 2. K. G. G.

***Kvittning.** — 2. *Polit.* Den bekvämlighetssedvänja, att en medlem af politisk eller kommunal beslutande församling, då han är hindrad att närvara vid en votering eller då han önskar taga sig

ledigt, aftalar med en representant, tillhörande ett motparti, om att äfven denne uteblir, så att voteringsresultatet ej skall påverkas. Långt utdragna debatter ha visat sig starkt locka till kvittning. Att ”kvitta” heter på engelskt parlamentsspråk *to pair*, och den som ”kvittat” kallas där *paired*. V. S—g.

Kvås, härad och socken i Vest-Agder fylke (före 1919 Lister og Mandal amt) under Lyngdal pastorat, Lista prosteri, Agder bispedömme, Norge. 106,$_{19}$ kvkm. 669 inv. (1920). K. G. G.

Kvæfjord (fno. *Kviðufjorðr*), härad i Troms fylke (före 1919 Tromsö amt), v. om Harstad, Norge. 659,$_{31}$ kvkm. 3,117 inv. (1920). K. bildar ett pastorat i Hålogaland bispedömme, Trondenes prosteri. K. G. G.

***Kväfve.** Rad 26 *står*: nitrat, *läs*: nitrit. — Sp. 429, sista raden: En tredje förening af kväfve och väte är kväfvevätesyra, N_3H, se d. o. samt Azider. Suppl. — Sp. 432, rad 23. Till de viktigaste kväfvebindande organismerna hör *Azotobacter* (se d. o. Suppl.) som förekommer allmänt i kalk- och mullrik jord. Den anses kunna binda omkr. 50 kg. kväfve pr har och år.

Om grundämnet kväfve har Rutherford, genom gasens behandling med α-strålar, gjort den ytterst märkliga upptäckten, att kväfveatomerna sannolikt äro uppbyggda af vätekärnor med motsvarande antal elektroner. Jfr Atommodell och Isotoper, båda i Suppl.

Aktivt kväfve. Enligt Strutt kan kväfve genom elektriska urladdningar öfverföras i en aktiv form (jfr Aktivering. Suppl.), som dock är ännu mycket obeständigare än syrets aktiva form, ozon (se d. o.). Aktivt kväfve har, i motsats till vanligt kväfve, stark kemisk reaktionsförmåga. Det förenar sig direkt med metallerna kvicksilfver, kadmium, zink, tenn och bly till nitrider, ger med etylen och acetylen blåsyra, med pentan ammoniak och amylen samt med aktivt syre kväfoxid. Det synes ej vara afgjordt, om det aktiva kväfvets molekyler, likt ozon, utgöras af 3 atomer, N_3, eller af enkla, elektriskt laddade atomer (gas-joner).

Framställning af ren kväfgas har i senare tider blifvit en storindustri, emedan gasen i ofantliga mängder förbrukas för framställning af karbidkväfve och syntetisk ammoniak (se Kväfveindustrier. Suppl.). Ur luft kan kväfve framställas dels på kemisk, dels på fysikalisk väg. Vid den kemiska metoden ledes luft genom ett upphettadt rörsystem, innehållande koppar eller finfördeladt järn, som kvarhåller syret under bildning af motsvarande metalloxider, så att nästan rent kväfve återstår. Ur de bildade oxiderna af koppar, resp. järn, regenereras metallerna genom oxidernas reduktion med s. k. vattengas (se Generatorgas, sp. 919). Den fysikaliska metoden består i en fraktionerad destillation af flytande luft. Denna får härvid sila ned genom en med glaskulor fylld kolonnapparat (se Deilegmator. Suppl.), i hvilken det lättflyktigare kväfvet afdunstar med kvarlämnande af flytande syre. Kväfvets kokpunkt ligger nämligen vid —195,$_8$°, syrets vid —182,$_8$°. — Äfven ur generatorgas (med omkr. 67 proc. kväfve, 30 proc. koloxid och 3 proc. kolsyra) kan man med fördel framställa kväfve. Om denna gasblandning ledes öfver upphettad kopparoxid, oxideras koloxiden till kolsyra. och denna kan sedan aflägsnas genom tvättning med vatten vid 25 atmosfärers tryck. K. A. V—g.

Kväfvebalans, *fysiol.* Se Ämnesomsättning, sp. 1211.

Kväfvefria extrakt- (l. extraktiv-)ämnen, *landtbr.*, utgöra vid foderanalys återstoden, sedan kväfvehaltiga ämnen, fett, växttråd, aska och vatten bestämts, samt motsvara i hufvudsak de i lösning gångna kolhydraten (socker, stärkelse, dextrin, gummi, växtslem m. fl.). Jfr Ämnesomsättning, sp. 1210. H. J. Dft.

Kväfveindustrier, kemisk-tekniska industrier, som gå ut på tillgodogörande af luftens fria kväfve för tillverkning af salpetersyra, nitrat, ammoniak, karbidkväfve o. a. kväfveföreningar. — I anledning af att salpeterlagren i Chile icke kunde beräknas räcka mer än 100, ja kanske endast 60 år, framhöll sir William Crookes vid British associations sammanträde i Bristol 1898 det bekymmersamma däruti, att det i längden icke skulle bli möjligt att förse jordens befolkning med bröd, om det icke lyckades att på någon ny väg skaffa den för åkerjorden nödiga kväfvegödslingen. Han befarade t. o. m. en nära förestående katastrof och betraktade frågan såsom varande betydligt viktigare än bekymret för de engelska kolfältens utsinande. Föga anade han då, att vi redan 20 år därefter, tack vare energiska och målmedvetna ansträngningar af ett stort antal vetenskapligt och tekniskt arbetande kemister, skulle vara i besittning af flera fullgoda metoder för det afsedda målets vinnande. Och i själfva verket torde det bland alla industrigrenar icke finnas någon, som på så kort tid undergått en så storartad utveckling som nu kväfveindustrierna.

De viktigaste metoderna för fixering af luftkväfve kunna hänföras till följande grupper: A. *Luftförbränning*, d. v. s. direkt oxidation af kväfvet. B. *Syntetisk framställning af ammoniak* ur kväfve och väte. C. Fixering af kväfve vid metaller under bildning af *nitrider* (se d. o.). D. Fixering af kväfve i form af *cyanider* eller *cyanamider*.

A. *Luftförbränning* åstadkommes genom upphettning af luft i den elektriska ljusbågen till omkr. 3,500°. Alltefter ljusbågsugnarnas konstruktion skiljer man mellan 3 olika förfaringssätt: *Birkeland-Eydes*, *Schönherrs* och *Paulings*. Om de två förstnämnda se Kväfve, sp. 430—431. Den där omtalade anläggningen vid Notodden i Norge följdes snart af en betydligt större fabrik vid Rjukan (se d. o.). Den hastiga utvecklingen af luftförbränningsindustrien i Norge (hvarvid äfven Schönherrska ugnar kommit till användning) åskådliggöres af följande uppgifter öfver den därtill använda energimängden:

År	Hästkrafter
1902	3
1903	150
1904	1,000
1905	2,500
1907	40,000
1911	55,000
1916	350,000

I Italien, Frankrike och Tyrolen arbeta fabriker med en af bröderna Pauling konstruerad ljusbågsugn, i hvilken elektroderna ha formen af s. k.

hornåskledare (*A*, *A* å fig., där *C*, *C* ange elektroderna, *D* skrufvar för reglering af dessas inbördes af-

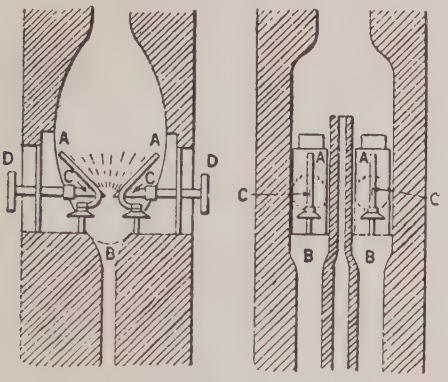

Paulings ugn.

stånd och *B* kanaler för lufts inledning i ljusbågen). Den inströmmande luften sprider ljusbågen uppåt till en stor båge af ända till 1 m. höjd. Hvarje ugn har en kapacitet af 400 kw. vid 4,000 volts spänning samt lär kunna förarbeta 1,5 kbm. luft per kw.-timme, med ett utbyte af 60 gr. salpetersyra (räknad som 100-procentig) per kw.-timme. Luften innehåller efter förbränningen 1,25—1,50 proc. kväfveoxid. — Paulings metod exploateras af Salpeter-industrie-gesellschaft i Gelsenkirchen. Den första anläggningen utfördes 1909 i Patsch, nära Innsbruck. Där äro 24 ugnar i verksamhet med en energiförbrukning af 15,000 hkr. I Italien finns en anläggning (vid Milano) à 10,000 och i Syd-Frankrike en vid Roche-de-Dame à 15,000 kw.

B. Om syntetisk framställning af ammoniak enligt *Haber-Boschs metod* se Ammoniak. Suppl. De två stora tyska ammoniakverken, i Oppau vid Ludwigshafen och Leuna vid Merseburg, kunna tills. årligen omsätta 300,000 ton kväfve i ammoniak (motsvarande 1,4 mill. ton ammoniumsulfat) och kunna sägas bilda en glanspunkt i den nutida kemiska storindustrien. I Frankrike har nyligen G. Claude sökt förbättra Haber-Boschs metod genom användning af mycket högt tryck, ända till 1,000 atmosfärer. Härigenom erhålles större utbyte af ammoniak, på samma gång som apparaternas dimensioner kunna minskas.

C. *Nitridmetoder*. Det finns i själfva verket (förutom metalloiderna bor och kisel) en hel del metaller, t. ex. kalcium, magnesium, aluminium, titan, krom, mangan, hvilka mer eller mindre lätt reagera med fritt kväfve under bildning af nitrider (se d. o.), ur hvilka kväfvet sedan kan öfverföras i ammoniak. En därpå grundad ammoniakframställningsmetod är utarbetad af Serpek och utföres så, att generatorgas (en blandning af kväfgas med koloxid) vid ung. 1,800° ledes öfver en blandning af aluminiumoxid (i form af beauxit) med kol. Se Ammoniak, sp. 184 i Suppl. Försöksanläggningar enligt Serpek ha byggts i Frankrike och Norge samt på sista tiden äfven i Förenta staterna, men metodens tekniska värde är ännu ej närmare bekant.

D 1. *Cyanidmetoder*. Redan så tidigt som 1835 hade Dawes iakttagit bildning af cyankalium vid masugnsprocessen, och något senare lyckades Lewin Thompson och Bunsen framställa cyankalium genom upphettning af pottaska och kol med järnfilspån vid lufttillträde, ett förfarande, som under en kort tid på 1840-talet tillämpades i en fabrik i Newcastle. 1862 gjorde Marguerite och Sourdeval den värdefulla upptäckten, att cyanidbildningen försiggår väsentligt lättare, om pottaskan utbytes mot bariumkarbonat, samt att den sålunda erhållna bariumcyaniden vid behandling med vatten kan afge allt sitt kväfve i form af ammoniak. På senaste tiden har denna cyanidmetod, som hvilar på följande kemiska reaktionsformel:

$$\underset{\text{bariumkarbonat}}{Ba\,CO_3} + 4\,C + N_2 = \underset{\text{bariumcyanid}}{Ba\,(CN)_2} + \underset{\text{koloxid}}{3\,CO}$$

bearbetats såväl i Förenta staterna som i Sverige (A.-b. Kväfveindustri i Göteborg) och kan möjligen bli af betydelse för Sverige, ehuru någon därpå grundad fabriksdrift ännu ej kommit till stånd.

D 2. *Cyanamidmetoder*. Den enda hithörande metoden grundar sig på kalciumkarbidens förmåga att vid hög temperatur direkt binda fritt kväfve till *kalciumcyanamid*, Ca N — CN, äfven kalladt *karbidkväfve* eller, ehuru oegentligt, *kalkkväfve*. Se härom Karbidkväfve och Cyan-amid.

Af ofvanstående metoder ha följande 3 hittills erhållit större praktisk betydelse: luftförbränning, Haber-Boschs ammoniaksyntes och kalciumcyanamidmetoden. Af dessa kräfver den förstnämnda så stora energimängder, att den kan komma i fråga endast där, såsom i Norge och Schweiz, de stora vattenfallens energiförråd knappast kan tillräckligt utnyttjas på annat sätt. Haber-Boschs metod däremot är relativt oberoende af tillgång på billig energi, och då den äfven i öfrigt ställer sig mycket gynnsam, är det sannolikt, att den alltmer kommer i användning äfven utom Tysklands gränser.

En god öfversikt af kväfveindustriernas hastiga utveckling erhåller man af tabellen å sp. 1283—84 (utarbetad af T. A:son Tesch).

Häraf synes, att produktionen af chilesalpeter under senaste årtiondet öfverträffats af mängden kväfve i form af ammoniumsulfat (från koks- och lysgasverken), att tillverkningen af kalciumcyanamid och syntetisk ammoniak mycket starkt ökats under krigsåren samt att totalmängden i form af ”luftsalpeter”, syntetisk ammoniak och cyanamid fixeradt luftkväfve 1917 var lika stor som i den samtidigt förbrukade chilesalpetern. Denna täcker sålunda numera knappt $^1/_3$ af världens kväfvebehof. Det ligger därför ingen öfverdrift i påståendet, att den ofantliga världsförbrukningen af kväfveföreningar, när helst så blir behöfligt, kan göras fullständigt oberoende såväl af salpeterlagren som af den ammoniak, hvilken man skulle kunna erhålla genom torrdestillering af stenkol, torf och andra organiska bildningar.

Att utvecklingen på detta område kommit att gå med så oerhörd hastighet, har delvis föranledts af den enorma efterfrågan på salpetersyra för krigsändamål under Världskriget, synnerligast i Tyskland, som, sedan förråden af chilesalpeter voro förbrukade, h. o. h. var hänvisadt till ammoniak från gas- och koksverken samt inhemsk tillverkning af cyanamid och syntetisk ammoniak. Endast genom att i stor skala tillverka syntetisk ammoniak lyckades man där säkerställa ammunitionstillverkningen. Men äfven andra länder ha verksamt bi-

Världsförbrukning af kväfve i 1,000 ton (beräknadt som kväfve).

	1909					1913						1917						
	Chilesalpeter	Ammoniumsulfat	Cyanamid	Birkeland-Eyde	Summa	Chilesalpeter	Ammoniumsulfat	Cyanamid	Birkeland-Eyde	Haber-Bosch	Summa	Chilesalpeter	Ammoniumsulfat	Cyanamid	Birkeland-Eyde	Haber-Bosch	Andra metoder	Summa
Förenta staterna . . .	46	21,3	—	—	67,3	86	40	12	—	—	138	155	76	12	—	—	—	243
Tyskland	101	72	10	—	183	120	102	11,5	—	8	241,5	—	150	110	—	114	39	413
England	80	75	—	—	155	85	97	—	—	—	102	110	112	—	—	—	—	222
Frankrike	15	12	—	—	27	15	17	—	—	—	32	75	23	28	2	—	—	128
Öfriga länder	56	31,7	10	5	102,7	76	87	38,5	20	—	221,5	42	100	51	32	—	—	225
Summa,	298	212	20	5	535	382	343	62	20	8	815	382	461	201	34	114	39	1,231

dragit till kväfveindustriernas för jordbruket och andra fredliga yrken välsignelsebringande utveckling. — Litt.: E. Hägglund, ”Kvävet, dess tillgodogörande och betydelse” (1921). K. A. V—g.

Kväfvejämvikt, *fysiol.* Se Ämnesomsättning, sp. 1211.

Kväfvepentoxid, *kem.* Se Salpetersyreanhydrid.

Kväfveseskvioxid, *kem.* Se Salpetersyrlighet.

***Kväfvetetroxid.** Rad 2: uttrycket ”mindre riktigt namn” gäller undersalpetersyra (ej kväfvedioxid).

***Kväfvevätesyra,** *kem.* Se Azider och Hydrazin, båda i Suppl.

***Kvänerna.** I. C. M. Schybergson ger i sin uppsats ”Frågan om kvänerna” (i ”Hist. tidskr. för Finland”, 1918) en sammanställning af de notiser om kvänerna, som förekomma i litteraturen och offentliga dokument från 800-talet till fram på 1700-talet. Han ansluter sig till uppfattningen om kvänerna som birkarlar.

Kvänland. Se Kväner och Österbotten, sp. 195.

***Kvänum** hade 1,340 inv. 1924. Inom socknen bildades jämlikt k. br. 21 nov. 1913 Kvänums municipalsamhälle med 29 har areal och 318 inv. (1924), vid linjen Göteborg—Skara—Gårdsjö (Västergötland—Göteborgs järnväg). I samhället tillämpas ordnings-, brand- och hälsovårdsstadgorna för stad. Tax.-värdet å bevillningspliktig fast egendom är 561,300 kr. och den bevillningstaxerade inkomsten 266,360 kr. (1923). Municipalskatten är 2 kr. per 100 kr. inkomst (1924). Samhällets tillgångar voro 2,075 kr. och dess skulder 19,000 kr. (1922). I K. finnas 2 mejerier, sågverk och elektrisk transformeringsstation, hotell samt afd.-kontor af Skaraborgs enskilda bank. E. A—t.

Kyankari. Se Kiangri. Suppl.

Kybernetik (af grek. *kybernetiko's*, som har afseende på styrelsen) har stundom den disciplin inom den praktiska teologien kallats, som har kyrkans författning till objekt. Beteckningen, som införd es af G. von Zezschwitz i anslutning till 1 Kor. 12 : 28, vill markera åtskillnaden mellan den teol. och den rent juridiska behandlingen af kyrkorätten. Jfr E. Leufvén, ”Kybernetikens principlära” (1910). E. M. R.

Kyffhäuser-förbundet [ky'ffhöjser-], ty. *Deutscher reichskriegerverband ”Kyffhäuser”*. Se Krigarföreningar. Suppl.

***Kyhlberg,** Ola, dog 2 jan. 1914 i Stockholm.

Kühlmann [kȳl-], Richard von, tysk diplomat, f. 17 mars 1873 i Konstantinopel, var från 1908 till Världskrigets utbrott aug. 1914 ambassadråd i London och därunder ifrigt verksam för att skapa stämning för en tysk-engelsk samförståndsuppgörelse. Han var därpå 12 aug.—2 okt. s. å. tilldelad åt tyska legationen i Stockholm, därefter ambassadråd i Konstantinopel och mars 1915—sept. 1916 minister i Haag samt sept. 1916—aug. 1917 ambassadör i Konstantinopel. K. efterträdde aug. 1917 Zimmermann som tysk utrikesminister och sökte som sådan förgäfves få till stånd ett fullt otvetydigt tyskt regeringsuttalande mot alla slags, direkta eller indirekta, annexioner. Han ledde personligen de förhandlingar, som föregingo fredsslutet i Brest-Litovski med Sovjet-Ryssland (mars 1918) och i Bukarest med Rumänien (maj s. å.). Redan under förhandlingarna i Brest-Litovski hade K. råkat i svår konflikt med högsta krigsledningen, och brytningen blef ohjälplig, då han i ett riksdagstal 24 juni lät undfalla sig, att kriget ej kunde bringas till slut enbart genom militära afgöranden, utan att därtill äfven kräfdes diplomatiska förhandlingar. Yttrandet ansågs innebära tvifvel på möjligheten af seger och väckte anstöt både i stora högkvarteret och i riksdagen. Högsta krigsledningen fordrade K:s aflägsnande, och efter en audiens hos kejsaren begärde och erhöll K. afsked 9 juli s. å. Den anonymt utgifna skriften ”Die tragödie Deutschlands. Von einem deutschen” (1922) har uppgifvits återge hans utrikespolitiska uppfattning. V. S—g.

***Kühnemann,** Eugen, var aug. 1914—maj 1917 verksam i Förenta staterna för Tysklands sak och utgaf 1917 *Deutschland und Amerika* samt 1922 *Gerhart Hauptmann*.

***Kükenthal,** W. G., dog 20 aug. 1922 som direktör för naturhistoriska museet i Berlin. Sedan 1919 var han led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg.

Kylanläggningar, maskinella anläggningar, afsedda att nedbringa eller hålla temperaturen i ett rum eller hos en vara e. d. lägre än omgifningens. De kunna vara stationära eller vidtagna å fartyg och järnvägsvagnar, de två senare slagen, af-

sedda att hålla vid vanlig temperatur lätt fördärfvade varor, såsom kött, fisk, frukt m. m., i kyla under transport. Kylanläggningar komma till användning inom nästan alla slag af lifsmedelsindustri och lifsmedelshandtering, såsom för lagerlokaler för kött, fisk, smör, frukt, mjölk, ägg, ost, för slakthus, bryggerier, mejerier, charkuterier, margarinfabriker, chokoladfabriker samt inom åtskilliga andra industrier, såsom olje-, gummi-, textil-, garfveriindustri m. m., äfvensom för andra ändamål, såsom för bevarande af växter i grobart tillstånd, konstgjorda skridskobanor, kylning af sprängämnen, vid tunnelarbeten i lösa jordlager, för kylning af bostadsrum i varma länder m. m. Äfven för kylskåp för små behof, såsom för matvarubutiker, hushåll m. m., ha mekaniska kylanläggningar kommit till användning. Beroende på det ändamål, som kylanläggningen skall tjäna, komma olika temperaturer till användning. För t. ex. köttvaror skiljer man på förkylrum med + 8 till + 6° C, kylrum med + 4 till + 0° C, frys-lagerrum med —6 till —8° C och infrysningsrum med —10 till —12° C. Inom vissa industrier erfordras än lägre temperaturer, till —40° C och mer. Maskineriet vid en kylanläggning har till uppgift att drifva en process, med hvars hjälp värme kan föras från en lägre till en högre temperatur. Detta kan ske med en i omvänd riktning drifven cirkelprocess. Helst bör användas en Carnots cirkelprocess. Af praktiska skäl afviker man dock mer eller mindre från denna. Vid en Carnots cirkelprocess, drifven i omvänd riktning, upptages af det arbetande mediet vid konstant låg temperatur värme. Därpå komprimeras mediet adiabatiskt till en högre temperatur. Vid denna bortföres värme. Slutligen expanderar mediet åter adiabatiskt till begynnelsetillståndet. Enligt termodynamikens lagar kommer då ej blott det vid låg temperatur upptagna värmet, utan äfven det med arbetet för processens genomförande ekvivalenta värmet att bortföras vid den högre temperaturen. Häri ligga de teoretiska förutsättningarna för kylmaskinens beräkning. Såsom arbetande kropp väljas af praktiska skäl oftast ångor, hvilka koka vid lägre temperatur än vatten, såsom ammoniak, kolsyra, svafvelsyrlighet och kloretyl. Se i öfrigt Ismaskin. Kylanläggningarna ha numera den allra största betydelse för industrien och näringshushållningen. Tack vare dem kunna länder på södra halfklotet förse det norra halfklotets tättbefolkade industriländer med färska födoämnen. Så t. ex. fylles Londons behof af färskt kött från Nya Zeeland. Detta transporteras och lagras i fruset tillstånd från produktionstill konsumtionsorten. E. H—ck.

***Kylberg.** 1. L. V. K. Skaraborgs läns hushållningssällskap stiftades 1807 (ej 1870).

Kylin, Johan Harald, botanist, f. 5 febr. 1879 i Ornunga församling, Älfsborgs län, blef filos. doktor och docent i botanik i Uppsala 1907, lektor i biologi och kemi vid folkskollärarseminariet där 1918 och professor i botanik vid Lunds universitet 1920. Han är mångsidig forskare inom hafsalgologien; vår västkusts hafsalger har han floristiskt behandlat i många arbeten; färgerna och andra ämnen hos dessa växter har han undersökt fysiologiskt och kemiskt samt i flera skrifter redogjort för åtskilliga alggruppers utvecklingshistoria, groning, reduktionsdelning, befruktning, generationsväxling äfvensom andra lifsfunktioner och lefnadsförhållanden. För växtfysiologiska studier vistades K. vid Leipzigs universitet 1912—13, för algstudier i Nord-Amerika somrarna 1922 och 1924 samt i England 1923. C. Lmn.

Kylmantel. Se Mantel 5.

Kylmäkoski [ky'l-], kommun och församling i Tavastehus län, Finland, Tammela domsaga och härad; pastorat under Tammela kontrakt, Tammerfors stift. 107 kvkm. 2,043 inv. (1922), finsktalande. O. B—n.

***Külpe,** O., blef 1913 professor vid Münchens universitet och ledare af dess psykologiska institut samt dog 30 dec. 1915. Hans hufvudarbete är *Die realisierung* (I, 1912, II, utg. af Messer, 1920).

Kylteknik. Se art. Ismaskin, Kylanläggningar. Suppl., Kylapparat och Kylvagn.

Kymmen, en 14 kvkm. stor sjö, belägen 194 m. ö. h., i Gräsmarks och Gunnarskogs socknar, Värmland, afrinner öfver Rottnen till Fryken och Norsälfven. O. Sjn.

***Kymmene.** 1. Litt.: A. E. Blomqvist, "Kymmene älf och dess vattensystem I—III" (1911). — 3. Domsagan består numera af 3 tingslag. 2,545 kvkm. 56,435 inv. (1922). — 4. Socken. Kotka stad utgör numera ett självständigt pastorat; från socknen skall afskiljas Karhula fabriksområde (se Karhula. Suppl.). 240 kvkm. 15,301 inv. (1922). — 5. Kymmene a.-b:s aktiekapital utgör nu 60 mill. mk. Produktion till afsalu: vid K. bruk 19,000 ton tidnings-, tapet-, tryck-, skrif- och postpapper samt 14,000 ton sulfitcellulosa; vid Kuusankoski bruk 7,500 ton tidnings-, tryck- och skrifpapper samt 10,000 ton sulfitcellulosa; vid Voikka bruk 39,000 ton tidningspapper och 15,000 ton sulfitcellulosa. Dotterbolag: Halla a.-b., inköpt 1916; Kissakoski a.-b. (se d. o. Suppl.); A.-b. Strömsdals bruk (se d. o. Suppl.) samt A.-b. Werla träsliperi och pappfabrik (se d. o. Suppl.). Trakten kring fabrikerna har afskilts till särskild kommun, benämnd Kuusankoski (se d. o. Suppl.). 3—5. O. B—n.

***Kynaston,** H., dog 1 aug. 1910.

Kynne älf, å i Bohuslän, som kommer från Kornsjöarna och afrinner till Södra Bullaren. O. Sjn.

Kynö (estn. *Kihnu*), en omkr. 20 kvkm. stor ö i Estland, i norra delen af Rigaviken, 40 km. s. v. om Pernau.

Kypfärger, *tekn.* Se Färgning, sp. 296, samt Indigoider och Indofenoler, båda i Suppl.

***Kyrassiär.** Kyrassiärregementen finnas numera endast vid franska armén, som har 4 sådana. H. J—dt.

***Kyrka.** 1. Rörande svenska kyrkors uppmätning och inventarier se Sveriges kyrkor (äfven i Suppl.).

Kyrkbokföringsdistrikt. Se Kyrkböcker. Suppl.

***Kyrkböcker** (officiellt kyrkoböcker). Nu gällande kyrkbokföringsförordning af 3 dec. 1915 ansluter sig i väsentliga delar till 1910 års förordning. De viktigaste förändringarna afse sättet för flyttningarnas registrerande. Genom en 9 dec. 1921 vidtagen ändring i kyrkbokföringsförordningen har emellertid medgetts, att särskilda kyrkböcker

få föras i del af församling, som efter K. M:ts förordnande skall utgöra eget kyrkbokföringsdistrikt, medan förut kyrkböckerna alltid skulle föras för församling i dess helhet. Intill början af mars 1924 har indelning i kyrkbokföringsdistrikt medgetts för 15 församlingar, hvilka äro delade i sammanlagdt 33 distrikt. Flertalet af dessa församlingar är beläget i öfre Norrland. L. Wll.

Död- och begrafningsbok, en af församlingens kyrkböcker, omfattar alla under året inom församlingen aflidna eller begrafda personer, äfven af främmande trosbekännelse. Under dödsfall innefattas äfven dödförklaring.

***Kyrkerud.** Es. Tegnérs födelsehem i K. afbildas i art. Tegnér 1, sp. 641.

***Kyrkesund och Björholmen** heter numera jämlikt k. br. 4 maj 1923 endast Kyrkesund. Areal 37 har land. 369 inv. (1924). O. Sjn

Kyrkfjärden, fjärd i Karlskrona skärgård, mellan staden och Sturkö, öfvergår mot n. i Östra fjärden.

***Kyrkheddinge** omfattar nu 1,388 har. 807 inv. (1924).

***Kyrkhult** omfattar nu 21,484 har. 4,691 inv. (1924).

Kyrkjebö (förr Kirkebö), härad i Sogn og Fjordane fylke (före 1919 Nordre Bergenhus amt), i yttre delen af Sognefjorden, Norge. 667,00 kvkm. 2,565 inv. (1920). Jordbruk, fiske och industri (Vadheim, Höyanger). K. bildar med Bjordal kapell en socken i Lavik pastorat, Ytre Sogn prosteri, Björgvin bispedömme. K. G. G.

Kyrkliga enhetssträfvanden i nutiden. Under 1900-talet ha inom flera evangeliska kyrkosamfund starka sträfvanden förmärkts i riktning mot ömsesidigt samförstånd, samarbete för gemensamma mål och återförening af enskilda grupper, hvarvid äfven slutmålet af en i det yttre enad kristenhet vunnit ny aktualitet. Under det att tidigare försök i denna riktning på 1600-talet (se Duræus och Synkretism) stött på oöfverstigliga svårigheter, ha nya ansatser gjorts på 1800-talet alltsedan bildandet af Evangeliska alliansen (se d. o.) år 1845. Betydelsefullast ha därvid varit de inom alla evangeliska samfund spridda ungdomsorganisationerna Kristliga föreningen af unga män (K. F. U. M.) och Kristliga föreningen af unga kvinnor (K. F. U. K., 1877) samt Kristliga studentvärldsförbundet (se dessa ord, äfven i Suppl.). De större evangeliska grupperna ha sammanslutit sig i omfattande organisationer, såsom de lutherska i *Allgemeine evangelisch-lutherische konferenz* (sedan 1868; se Lutherska konferensen, Allmänna), de anglikanska i den i Lambeth palace i London sammanträdande *pan-anglikanska biskopskonferensen* (1867), metodisterna i *Ecumenical methodist council* (1881), baptisterna i *World's baptist union* (1905), presbyterianerna i *Alliance of the reformed churches holding the presbyterian system* (1875), kongregationalisterna i *International union of congregational churches* (1891). *National council of the evangelical free churches of England* stiftades 1895 för att underlätta samarbete mellan de engelska frikyrkorna. Protestantiskt samarbete till försvar mot den romerska katolicismen tjänar Gustaf-Adolfsföreningen (se d. o., äfven i Suppl.). Å andra sidan ha från den högkyrkliga rörelsen inom den anglikanska kyrkan närmanden skett såväl till den gammalkatolska som till den grekisk-ortodoxa kyrkan.

Planer på åstadkommande af en vidare kyrkoenhet ha framkommit under 1900-talet, särskildt efter den stora världsmissionskonferensen i Edinburgh 1910. Det omfattande samarbete för missionens sak, som där bragtes å bane, gaf uppslaget till planen på en världskonferens för att dryfta de skiljande frågorna med afseende på bekännelse och kyrkoförfattning. Tanken på en sådan konferens *on faith and order* väcktes på amerikanska episkopalkyrkans generalkonferens i Cincinnati 1910 och vann entusiastiskt bifall. *Faith-and-order*-rörelsen har från början fattat i sikte målet att söka skapa en bas för alla kristna samfunds organiska återförening i en enhetlig kyrka med gemensam bekännelse och ett gemensamt kyrkligt ämbete. Genom personliga och ekonomiska uppoffringar af amerikanska kyrkomän, särskildt rörelsens generalsekreterare Robert Hallowell Gardiner (f. 1855), ha en ytterst omfattande propaganda gjorts och inbjudan till en världskonferens genom personliga delegationer framförts till de flesta kristna samfund. Till Sverige framfördes inbjudan i juni 1919 af en delegation under ledning af biskop C. P. Anderson i Chicago. Rom har, såväl under Benedikt XV som under Pius X, afvisat inbjudningen. Det tyska evangeliska kyrkoförbundet (se nedan) och några andra protestantiska samfund ha ställt sig afvisande eller afvaktande. Ehuru den förberedande konferens, som hölls i Genève i aug. 1920, besöktes af representanter för 78 kyrkor i 40 länder, var det dock tydligt, att tyngdpunkten låg hos de angelsaxiska samfunden. Dock deltogo äfven delegationer från grekisk-ortodoxa och lutherska kyrkor (äfven den svenska). Genèvekonferensen resulterade i en stor fortsättningskommitté (*Continuation committee*) samt i en *Subjects committee*, som fått själfva det sakliga förberedelsearbetet till den kommande världskonferensen om hand. Denna kommitté har låtit utarbeta betänkanden och infordrat yttranden från skilda samfund öfver en rad frågor: kyrkan och den återförenade kyrkans väsen, bibelns och trosbekännelsernas betydelse för återföreningen, i huru hög grad är en enhetlig organisation nödvändig för en återförenad kyrka? o. s. v. Den stora konferensen var först afsedd att hållas i Washington 1925, men då förberedelserna knappast hinna afslutas till dess och uppskof påyrkats från flera håll, torde den komma att framskjutas till en senare tidpunkt. Meddelanden om *Faith-and-order*-rörelsens utveckling föreligga i dess omfattande serie broschyrer. Generalsekreteraren H. Gardiners död i juli 1924 torde vålla rörelsen afbräck.

Något mer begränsadt är det mål, som uppställts af Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden (se d. o.; äfven i Suppl.).

Såväl i Oud Wassenaer 1919 som i Köpenhamn 1922 uttalade Världsförbundet sin sympati för en tredje världsomfattande enhetsrörelse: rörelsen för en *Universal christian conference on life and work* (på svenska numera benämnd Ekumenisk kristen gemenskap i trö

och arbete). Detta företag leder sitt upphof till ärkebiskop N. Söderbloms sträfvan att under Världskriget i samverkan med biskoparna i Oslo och Köpenhamn hålla tanken på alla kristnas inbördes gemenskap vid lif. Ett upprop i detta syfte, undertecknadt jämväl af ärkebiskopen i Åbo samt representanter för evangeliska samfund i Amerika, Holland, Schweiz och Ungern, utsändes i nov. 1914. Ur den diskussion, hvartill detta upprop gaf anledning, föddes tanken att genom en "ekumenisk" kyrkokonferens åstadkomma ett vittnesbörd om kyrkans öfvernationella enhet midt under kriget. Då ombud från de krigförande länderna emellertid blefvo förhindrade att deltaga, hölls i stället en neutral kyrkokonferens i Uppsala i dec. 1917, besökt hufvudsakligen af skandinaviska kyrkomän, men äfven af ombud från Schweiz och Holland. De satser om de kristnes enhet, de kristne och samfundslifvet, rättsordningen m. m., som denna konferens uppställde, ha bildat utgångspunkt för fortsatt arbete. Ett led i detta utgjordes af de föreläsningsserier åren 1918—19, som Olaus-Petri-stiftelsen vid Uppsala universitet anordnade af kyrkomän från olika länder om deras resp. samfunds ställning till enhetsfrågan. Vidare anslutning har Life-and-work-rörelsen vunnit sedan Världsförbundets konferens i Oud Wassenaer 1919. Särskildt har *Federal council of the churches of Christ in America*, en sedan 1909 bestående representation af de flesta protestantiska kyrkor i Förenta staterna, från denna tidpunkt bestämdt engagerat sig för denna rörelse. I aug. 1920 hölls i Genève (omedelbart före Faith-and-order-konferensen därstädes) en preliminär konferens. Där utsågs en exekutiv kommitté med uppdrag att inbjuda alla kristna kyrkosamfund till den kommande stora konferensen. Som plats för denna föreslogs Stockholm. Sedan planen ytterligare behandlats på sammanträden i Peterborough (England) 1921, Hälsingborg 1922 och Birmingham 1924, har den antagit fasta konturer. En stor förberedelsekommitté arbetar på fyra sektioner: 1) den amerikanska (ordf. d:r A. J. Brown); 2) den brittiska (ordf. biskop Woods i Winchester); 3) den europeiska (ordf. ärkebiskop Söderblom); 4) den grekisk-ortodoxa (ordf. metropoliten Germanos af Thyateira). En exekutiv mindre kommitté under ärkebiskop Söderbloms ordförandeskap består af tills. 15 representanter för de anglikanska, skotska, schweiziska, nordamerikanska kyrkorna och det tyska kyrkoförbundet. Rörelsens generalsekreterare är d:r H. A. Atkinson (70 Fifth avenue, New York). Programmet upptar följande frågor: Kyrkans plikt med hänsyn till Guds mening med världen; kyrkan och de ekonomiska och industriella, de sociala och etiska problemen, kyrkan och de internationella förbindelserna, kyrkan och den kristna uppfostran, metoder för de kristna samfundens samarbete. De flesta af dessa frågor ha grundligt behandlats på en engelsk konferens *on politics, economics, citizenship*, som hölls i Birmingham i april 1924 och hvilken inorganiserats i det förberedande arbetet för världskonferensen *on life and work*. Denna har nu bestämts att hållas i Stockholm i aug. 1925. Inbjudningar till de olika kyrkosamfunden att låta sig representeras vid denna i viss proportion till sitt medlemsantal utsändes våren 1924. Den romerska kyrkan har afböjt att deltaga i denna rörelse liksom i Faith-and-order-rörelsen.

Delvis i samband med dessa världsomfattande enhetsrörelser, delvis oberoende däraf ha på skilda håll försök gjorts till sammanslutning mellan olika kristna grupper. Arbetet på återförening mellan den anglikanska kyrkan och de engelska frikyrkorna har direkt befruktats genom Faith-and-order-rörelsen och har alltsedan 1917 tilldragit sig stort intresse, om än hittills ej några definitiva resultat kunnat inregistreras. En ny utgångspunkt och en mäktig väckelse för flera dylika sträfvanden ha getts genom den vädjan (*Appeal to all christian people*), som 1920 års pan-anglikanska biskopskonferens i Lambeth låtit utgå. På grundvalen däraf ha förhandlingarna med frikyrkorna sedan förts vidare. Trots betydande medgifvanden (särskildt i ett memorandum af juli 1923) har frågan dock hittills strandat på de anglikanska kraven på biskoplig vigning för alla präster. I jämförelse med dessa förhandlingar äro de mycket omdebatterade samtal mellan anglikanska och romerska kyrkomän, som 1923 hållits i Mecheln, af underordnad betydelse.

Betydelsefullast af alla lokala återföreningssträfvanden inom den engelsktalande kristenheten torde f. n. (sept. 1924) vara arbetet på sammanslutning mellan Skottlands presbyterianska statskyrka och den (likaledes presbyterianska) *United free church* (se Skottland, sp. 1163—64). Den år 1909 tillsatta kommittén framlade 1919 en serie artiklar som grundval för återföreningen, och dessa antogos s. å. af båda kyrkorna. En lag af 1921 har undanröjt de hinder, som kunde ligga i statskyrkans ställning till staten, hvilken därigenom blifvit friare än förut. Återföreningens slutliga ikraftträdande har fördröjts enbart af ekonomiska och organisatoriska svårigheter. Ett lagförslag för att undanröja dessa har 1924 antagits af parlamentet. I Skottland ha också förhandlingar inledts mellan presbyterianer och episkopaler. På andra håll inom det brittiska imperiet ha frikyrkornas olika grenar arbetat vidare på att sammansluta sig till större enheter, så t. ex. de olika metodistiska samfunden i England. I Canada har 1923 öfverenskommelse träffats om förening mellan presbyterianer, metodister och kongregationalister. Liknande planer äro å bane i Australien.

Inom Förenta staternas kyrkovärld är att anteckna fortgående inre konsolidering af de olika hufvudgrupperna, särskildt de nordliga och sydliga afdelningarna af metodister, baptister och presbyterianer. Liknande sträfvanden inom de lutherska samfunden ha stött på betydande motstånd. En viss gemensam representation för de flesta af dessa föreligger dock i *National lutheran council*. Förenta staternas flesta reformerta samfund (äfven den anglikanska episkopalkyrkan) ha sedan 1908 ett gemensamt organ, verksamt hufvudsakligen för praktiska syften, i *Federal council of the churches of Christ in America*.

De politiska omhvälfningar, som följde i Världskrigets spår, skapade i Tyskland förutsättningarna för en fastare sammanslutning af de olika protestantiska landskyrkorna, hvilka sedan 1903 egt ett gemensamt organ i *Deutscher evangelischer kirchenausschuss*. Ur detta framväxte, i följd af beslut på kyrkodagarna i Dresden (1919) och Stuttgart (1920), Tyska evangeliska kyrkoförbundet (*Deutscher evangelischer kirchenbund*), hvars grundläggande urkund undertecknades vid Luthers graf i

Wittenbergs slottskyrka Kristi himmelsfärdsdag 1922. Betydelsefull jämväl ur de kyrkliga enhetssträfvandenas synpunkt var den *kontinentala konferens för inre mission och diakoni*, som hölls i München i sept. 1922 (på initiativ af *Zentralausschuss für innere mission* i Berlin) och där de flesta kontinentala evangeliska kyrkor voro representerade. Där bildades *Kontinentaler diakonieverband* som ett internationellt organ för inre mission. Resultaten af denna konferens torde jämväl komma Life-and-work-rörelsens planerade Stockholmskonferens till godo. En motsvarighet i mindre skala till det tyska kyrkoförbundet skapades 1920 i Schweiz genom 15 kantonkyrkors sammanslutning till *Schweizerischer evangelischer kirchenbund*.

Den svenska kyrkan har på flera sätt berörts af, delvis varit utgångspunkten för, åtskilliga lokala enhetssträfvanden. Den har kommit i ett nytt förhållande till den anglikanska kyrkan. Med anledning af ett beslut af 1908 års Lambethkonferens hade en anglikansk delegation samma år besökt Sverige. På grundvalen af dennas berättelse beslöt påföljande Lambethkonferens (1920) att anbefalla nattvardsgemenskap med svenska kyrkan. En i samband därmed uttalad önskan om engelska biskopars deltagande i svenska biskopsvigningar, i händelse inbjudan därtill skulle komma från Sverige, gick i uppfyllelse vid en biskopsvigning i Uppsala 19 sept. s. å. Det svenska biskopsmötets svar på Lambethkonferensens beslut affattades 20—21 april 1922 och öfverlämnades i maj s. å. till ärkebiskopen af Canterbury. Häri antogs det gjorda erbjudandet om närmare förbindelse mellan de båda kyrkorna, och åtgärder, motsvarande de från anglikanskt håll föreslagna, anbefalldes å den svenska kyrkans sida. Men äfven med våra lutherska grannkyrkor ha under de senaste åren närmare förbindelser kommit till stånd. Särskildt anmärkningsvärdt är det första skandinaviska biskopsmötet (se Biskopsmöte. Suppl.) å Kulla-Gunnarstorp i juli 1920. Det andra hölls på Vedbygaard på Själland i sept. 1924. De nyorganiserade lutherska folkkyrkorna i Estland och Lettland ha sökt anknytning till Sverige, och ärkebiskop Söderblom har på gjord hemställan invigt den estländska (1921) och den lettländska (1922) kyrkans första biskopar. Den svenska lutherska kyrkan i Nord-Amerika, Augustanasynoden (se d. o.), har trädt i närmare förbindelse med moderkyrkan. De till ny betydelse utvecklade svenska kyrkliga mötena (det senaste i Stockholm 1924) ha de senaste åren äfven kommit att ge uttryck åt den svenska kyrkans samhörighet med andra evangeliska kyrkor och ha besökts af delegationer från grannkyrkorna (se vidare Allmänt kyrkligt möte. Suppl.). I de lutherska kyrkornas efter Världskriget återupptagna gemensamma möten har den svenska kyrkan, liksom tidigare, deltagit, så särskildt i det evangelisk-lutherska världskonventet i Eisenach i aug. 1923. I flera afseenden har Sverige kommit att intaga en central plats i arbetet för kristenhetens enande.

Litt.: Viktigast äro de olika enhetsrörelsernas tryck, program och mötesberättelser. Två tidskrifter egna sin hufvuduppmärksamhet åt dessa ting: den amerikanska ”The Christian union quarterly” (utg. af P. Ainslie) och den schweiziska (gammalkatolska) ”Internationale kirchliche zeitschrift”. Jfr äfven N. Söderblom, ”Christian fellowship” (New York, 1923), P. Ainslie, ”If not a united church—what?” (New York, 1920), Y. Brilioth, ”Den svenska kyrkans internationella förbindelser” (i ”Vår kyrka från början av tjugonde århundradet periodvis skildrad”, III), K. B. Westman, ”De kyrkliga enhetssträvandenas nuvarande läge” (i ”Svenska kyrkans årsbok”, 1923), Olaus Petri-stiftelsens föreläsningsserier öfver kyrkans enhet af medlemmar af olika samfund (Diakonistyrelsens förlag), särskildt Edv. Lehmann, N. Söderblom och K. B. Westman, ”Enig kristendom”, samt ”Dokument till frågan om nattvardsgemenskap med Englands kyrka” (i ”Kyrkohistorisk årsskrift”, 1923), och G. K. A. Bell, ”Documents on christian unity 1920—1924” (1924). Y. Br.

Kyrkliga frivilligkårer finnas i Uppsala, Lund och Stockholm. Kårerna i Uppsala och Lund bilda en afdelning af de i dessa städer upprättade kristliga studentförbunden (se Kristliga studentvärldsförbundet, sp. 1441) och ha till uppgift ”att samla och organisera frivilliga krafter för arbete i Sveriges kyrka i syfte att inom densamma bidraga till folkkyrkoidealets förverkligande”. Uppsalakåren bildades 26 aug. 1909 efter 1909 års ”korståg” (se Kristliga studentvärldsförbundet, sp. 1441) närmast såsom en sammanslutning af ”Korsfararna”. Ordf. är i regel en akademisk lärare. Arbetet ledes och ordnas af en ”ledare”, i regel en äldre student. Ärkebiskopen är kårens inspektor. Från denna frivilligkår utgick initiativet bl. a. till de kyrkliga ungdomskurserna (den första i Lundsberg 1910), som sedermera ordnats i de olika stiften af deras organisationer för frivilligt kyrkligt arbete. Kåren utger genom särskild redaktion tidskr. ”Vår lösen” (se d. o.). Genom sin föredragsbyrå förmedlar den föredrag särskildt till ungdomskretsar. Den ordnar kyrkliga högtider och möten i bygderna, verkar genom skriftspridning, bedrifver religiös och kyrklig upplysningsverksamhet, särskildt i industricentra — äfven pressen genom pressbyrå.

Kåren i Lund bildades något senare med enahanda uppgifter. Den bedrifver äfven söndagsskolarbete i Lund. Stockholmskåren, som står öppen äfven för icke-studenter, har sysslat mest med studier af kyrkliga och sociala frågor. M. B—t.

Kyrklig konst. Se Kyrkoprydnadskonst. Suppl., och Parament.

Kyrkoarkiv. Behofvet af betryggande kyrkoarkivlokaler har beaktats i ecklesiastika boställsordningen 9 dec. 1910, i hvars § 6 vissa föreskrifter ges om inrättande af brandfritt hvalf vid nybyggnad af prästgård. Nya anvisningar för uppförande och skötsel af dylika lokaler ha utfärdats 13 febr. 1924 (i Svensk författningssamling). Brand- och fuktfria förvaringsrum äro erforderliga redan för det under församlingarnas vård kvarvarande arkivbeståndet från de sista hundra åren, och förefintligheten däraf gäller icke som skäl för beviljande af undantag från den författningsenliga skyldigheten att leverera de äldre arkivalierna till landsarkiv; dispens har på senare tid beviljats endast i sällsynta undantagsfall. Genom de nya arkivförfattningarna 8 sept. 1924 har afgörandet af dispensfrågor uppdragits åt Riksarkivet. Samtidigt har den inspektion af åtskilliga lokala arkiv, som fr. o. m. 1910 fortgått

på grund af årligt bemyndigande af K. M:t, fått permanent karaktär; den utövas genom riksarkivariens försorg och utföres beträffande ej dispenserade kyrkoarkiv i regel genom landsarkivarierna. En med källhänvisningar försedd framställning af kyrkobokföringens och kyrkoarkivens utveckling lämnas af E. Nygren i ”Våra kyrkoarkiv” (i ”Tidskr. för det svenska folkbildningsarbetet”, 1922). En förteckning öfver de till landsarkivet i Lund aflämnade kyrkoarkivalierna finns i L. Weibull, ”Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund” (1916). H. B—n.

Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmannaförbund, är en sammanslutning af män inom svenska kyrkan. Förbundet stiftades 1919 i Uppsala på initiativ af ärkebiskop Söderblom, som äfven är dess ordf.; det har till syfte att hos sina medlemmar fördjupa det andliga lifvet under kristlig brödragemenskap och söka förverkliga gudsriket såväl i den enskildes lif som i allt samhälleligt arbete. Till grund för organisationen ligger bildandet af smärre kårer, motsvarande en församling och i samråd med dess pastor, eller ock annan samhörighet. I hufvudstaden finnas 15 kårer; flera landsortsstäder och landsförsamlingar ega en eller flera. Inom ett stift (äfven Stockholm) äro samtliga kårerna förenade till ett ”konvent”; alla konventen bilda genom ombud ett ”generalkonvent”, som sammanträder en gång om året, vanligen i förbindelse med allmän ”kyrkobrödradag”. Ekonomien hvilar på frivilliga bidrag. C. Lmn.

Kyrkodagen, estländska kyrkans högsta lagstiftande kooperation. Se Estland. Suppl., sp. 661.

***Kyrkofonden.** Under år 1922 uppgingo fondens inkomster till 10,723,176 kr. och utgifter till 8,519,509 kr. Vid samma års slut utgjorde dess behållning 27,895,517 kr. 26 öre. R. V.

***Kyrkofullmäktige.** Kyrkofullmäktige-institutionen för *Stockholm* afskaffades 1914 och aflöstes af ett system, enligt hvilket de för hufvudstadsförsamlingarna gemensamma ärendena handläggas å på en och samma dag sammanträdande kyrkostämmor med de särskilda församlingarna och sedan, för den händelse dessa stämmor fattat afvikande beslut, hänvisas till och afgöras af församlingsdelegerade, som utses å kyrkostämma med hvarje församling bland dess å kyrkostämma rösträttigade ledamöter till ett antal af en delegerad för hvarje församling och därutöfver ytterligare en för hvarje påbörjadt tiotusental invånare i församlingen. Suppleanter utses till samma antal som delegerade.

Enligt k. förordningen ang. kyrkofullmäktige och kyrkonämnd i *Göteborg* 5 maj 1882 med däri senare gjorda ändringar utgöra samtliga Göteborgs stads territoriella församlingar i ekonomiskt hänseende en enhet, och flertalet af de eljest till kyrkostämma hörande ärendena afgöras där icke af de olika församlingarnas stämmor, utan af gemensamma kyrkofullmäktige. Dessa utse i sin tur en kyrkonämnd, bestående af 1 ledamot från enhvar af de olika församlingarnas kyrkoråd. Ledamöterna i nämnden (och suppleanter) väljas för två kalenderår. Denna kyrkonämnd intar i förhållande till fullmäktige ungefär enahanda ställning som ett kyrkoråd gentemot kyrkostämman. Församlingarna i Göteborg ha äfven de sina resp. kyrkostämmor (med tillhörande kyrkoråd), men med synnerligen begränsad befogenhet.

Frågan om allmänt införande af representativt system i den kyrkliga kommunen, antingen på sådant sätt, att de numera på kyrkostämma ankommande ärendena helt öfverflyttas på en kyrko- och skolfullmäktige-institution eller att, sedan skolärendena öfverflyttats till den borgerliga kommunen, behandling och afgörande af de rent kyrkliga ärendena anförtros åt kyrkofullmäktige, har alltsedan midten af 1890-talet varit aktuell, och olika förslag ha utarbetats. Ett nu senast uppgjordt förslag, framlagdt i febr. 1923 af inom Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, går bl. a. ut på ett obligatoriskt öfverflyttande af skolärendena till den borgerliga kommunen och införande af särskilda kyrkofullmäktige i de församlingar, där kyrkostämma härom fattat beslut. S. O—n.

***Kyrkogårdsnämnden.** I sammanhang med införandet af borgarrådsinstitutionen i Stockholm fastställdes genom k. bref 19 mars 1920 ny instruktion för nämnden för att bereda det borgarråd, under hvars föredragningsskyldighet hos stadskollegiet nämndens arbetsområde faller, tillfälle att deltaga i nämndens öfverläggningar. Slutligen har under erforderlig ändring af § 2 i kyrkostämmoförordningen för Stockholm, genom k. förordn. 16 maj 1924 bestämts, att vården af de Stockholms stad tillhöriga eller åt staden upplåtna kyrkogårdarna skall utgöra en för hela staden gemensam angelägenhet, hvilken staden såsom kommun har att besörja, och enligt en af K. M:t 23 maj s. å. fastställd ny instruktion för nämnden är nämnda borgarråd dess ordinarie ordf. samt antalet andra led., med motsvarande suppleanter, 6, af hvilka 1 utses af Stockholms stads konsistorium, men alla de öfrige, likasom ock alla revisorer för nämnden, af stadsfullmäktige. G. V. G.

***Kyrkohandbok.** På grund af 1908 och 1909 års kyrkomötens anhållan om flera ändringar i 1894 års kyrkohandbok blef på nåd. befallning förslag i ämnet utarbetadt, hvilket förslag, efter de ecklesiastika konsistoriernas hörande, godkändes af 1915 års kyrkomöte med vissa ändringar och tillägg. Den sålunda reviderade handboken blef af K. M:t stadfäst 2 okt. 1917, för att tagas i bruk 1:a adventssöndagen s. å. Sedan tillkommo ytterligare några ändringar och tillägg i 1:a och 4:e kapitlen och i särskildt häfte 15:e och 16:e kapitlen enligt k. cirkuläret 31 dec. 1920. J. P.

***Kyrkohistoria.** 1. Allmän. Världskriget och dess efterverkningar ha i hög grad hämmat äfven den kyrkohistoriska forskningen. Af dennas gång från 1914 ges korta referat i ”Harvard theological review”. I fråga om *öfversikter och handböcker* behålla Tyskland och de nordiska länderna alltjämt ledningen. Bland hithörande tyska verk må nämnas 4:e uppl. af A. v. Harnacks ”Mission und ausbreitung des christentums in den ersten drei jahrhunderten” (1924), 3:e nygestaltade uppl. af R. Seebergs ”Lehrbuch der dogmengeschichte” (5 bd, 1908—20), E. Troeltsch, ”Soziallehren der christlichen kirchen und gruppen” (1912), H. von Schubert, ”Grundzüge der kirchengeschichte” (8:e uppl. 1921) och densammes stora och betydande ”Geschichte der christ-

lichen kirche im frühmittelalter'' (2 bd, 1917—21), Krüger, ''Das altertum'' (2:a uppl. 1923; i Krügerska handboksserien), K. Müller, ''Kirchengeschichte'', II : 2 (1919; ger den förnämsta framställningen i sitt slag af tiden 1560—1689), 5:e uppl. af Hergenröther-Kirsch, ''Handbuch der allgemeinen kirchengeschichte'' (4 bd, 1915—17; den bästa katolska handboken) och 4:e uppl. af K. Heussi, ''Kompendium der kirchengeschichte'' (1919). A. Hauck hann framföra sin berömda ''Kirchengeschichte Deutschlands'' till omkr. 1430 (bd V : 2, 1920; postumt). L. Pastor fortsätter sin stora ''Geschichte der päpste'' (bd VII, 1920). — I de nordiska länderna ha utkommit kyrkohistoriska handböcker af norrmannen A. Brandrud (1913) danskarna L. Bergmann (3:e uppl. 1921) och V. Ammundsen (fortsättning af Fr. Nielsens kyrkohistoria, 1700-talet, 1916, och ett stort arbete om 1800-talet, 1924) samt svenskarna Hj. Holmquist (''Kyrkohistoria'', I, 1922, ''Den senare medeltiden'', 3:e uppl. 1923; ''Den lutherska reformationen'', 2:a uppl. 1921; ''Lärobok i kyrkohistoria'', 1924), E. Linderholm (''Reformation och världsutveckling'', I, 1918), G. Aulén (''Dogmhistoria'', 1917) och D. Fehrman (''Orientens och Roms kyrkor'', 1920). — I Frankrike har F. Mourrets ''Histoire générale de l'église'' förts fram till 1914 (10 bd, 1909—21).

Bland arbeten om *särskilda länders kyrkohistoria* märkas H. M. Gwatkin, ''Church and state in England'' (1917), G. Goyau, ''Histoire religieuse de la nation française'' (1922; katolsk, den första moderna franska kyrkohistorien), Jón Helgason, ''Islands kirke fra reformationen'' (1922), J. Reitsma, ''Geschiedenis van de hervoeming en de hervoemde kerk der Nederlanden'' (3:e, af J. Lindeboom omarb. uppl., 1916), A. C. Bang, ''Den norske kirkes historie'' (1912), H. G. Heggtveit, ''Den norske kirke i det nittende aarhundrede'', I—III (1905—20), F. de Almeida, ''Historia da igreja em Portugal'' (1910—23), och A. R. Macewen, ''History of the church in Scotland'', I—II (1913—18; går till 1560).

För *urkristendomens* historia har en rad nya problem ställts genom forskningar om hellenismen, t. ex. i R. Reitzensteins ''Die hellenistischen mysterienreligionen'' (2:a uppl. 1920), G. Wetters ''Det romerska världsrikets religioner'' (1918) och T. Glovers ''The conflict of religions in the early roman empire'' (9:e uppl. 1920). Uppmärksammade äro A. v. Harnack, ''Marcion'' (1921) och J. Nörregaard, ''Augustins religiöse gennembrud'' (1920).

Lutherforskningen har tagit stora steg framåt genom arbeten främst af Scheel (''Luther'', I, 3:e uppl. 1921, II, 1917), Holl (''Luther'', 3:e uppl. 1923) och Kalkoff (''Entscheidungsjahre der reformation'', 1917; ''Der Wormser reichstag'', 1922). Till reformationsjubileet 1917 utkom äfven i Sverige en rad undersökningar och populära Lutherbiografier, t. ex. af E. Billing, N. J. Göransson, N. Söderblom, Hj. Holmquist och C. Dymling. *Zwingli*-jubileet 1919 framkallade värdefull litteratur, bl. a. af W. Köhler. Doumergue har fullbordat sin stora franska *Calvin*-biografi (bd V, 1917), Imbart de la Tour sin ''Histoire de la réforme en France'' (bd III, 1914). Y. Brilioth har skildrat ''Nyanglikansk renässans'' (1920—23).

Till *Norges* reformationshistoria utgåfvos bidrag bl. a. af A. Brandrud och O. Kolsrud, till *Danmarks* af bl. a. J. O. Anderssen. Upplysningstiden behandla L. Koch, ''Oplysningstiden i den danske kirke'' (1914) och M. Neiiendam, ''Chr. Bastholm'' (1922); 1800-talet belyses af bl. a. A. Seierstad, ''Kyrkjelegt reformarbeid i Norig'', I (1924).

Viktiga nya bidrag till den *kyrkliga konstens* historia ha getts bl. a. af Strzygowski (''Den kristna byggnadskonstens ursprung'', 1920). Öfversiktlig är F. Pijper, ''Handboek tot de geschiedenis der christelijken kunst'' (1918).

2. Svensk. På den svenska kyrkohistoriens område har äfven efter 1911 (då hufvudarbetets artikel skrefs) ett lifligt arbete pågått. Bland utkomna skrifter må nämnas: E. Linderholm, ''Nordisk magi'', I (1918), H. Rosén, ''Studier i skandinavisk religionshistoria och folktro'' (1919), G. Bucht, ''Kristendomens införande i Norrland'' (1923), S. Lindqvist, ''Den helige Eskils biskopsdöme'' (1915), H. Lundström, ''Fynd och forskningar'' (1913—15), B. Schmeidler, ''Hamburg-Bremen und Nordosteuropa'' (1918), L. Weibull, ''Den skånska kyrkans äldsta historia'' (1914—17) och en edition af ''Necrologium Lundense'' (1923), O. Rydbeck, ''Lunds domkyrkas byggnadshistoria'' (1923), E. Wrangel, ''Lunds domkyrkas konsthistoria'' (1923), L. Tynell, ''Skånes medeltida dopfuntar'' (1913—21), C. R. af Ugglas, ''Gottlands medeltida träskulptur'' (1915), S. Curman och J. Roosval, ''Sveriges kyrkor'' (1914 ff.), H. Cornell, ''Norrlands kyrkliga konst under medeltiden'' (1918) och ''Studier i Upplands kyrkliga konst'' (s. å.), E. Ekhoff, ''Svenska stavkyrkor'' (1914—16), E. Fischer, ''Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden'' (1920), A. L. Romdahl, ''Gammal konst'' (1916), A. Lindblom, ''La peinture gothique en Suède'' (1916), K. B. Westman, ''Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s'' (1915), Emilia Fogelklou, ''Ur fromhetslivets svensk-historia'' (1916—17) och ''Birgitta'' (1919), A. Lindblom, ''Den heliga Birgitta'' (bildverk, 1918), Y. Brilioth, ''Den påvliga beskattningen av Sverige'' (1915), I. Collijn, ''Manuale Upsalense'' (1918), ''Vadstena klosters minnesbok'' (öfv. af A. W. Lundberg, 1918), G. Lindberg, ''Die schwedischen missalien des mittelalters'' (1923), O. Quensel, ''Strödda drag af svenskt kyrkolif'' (1912), G. Carlsson, ''Hemming Gadh'' (1915), och ''Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri'' (i ''Kyrkohist. årsskr.'' 1922), K. B. Westman, ''Den svenska reformationens genombrottsår'' (1918), J. A. Eklund, ''Vår kyrkopsalm'' (1915) och ''Andelivet i Sveriges kyrka'', II—V (1914—24), E. Liedgren, ''Den svenska psalmboken'' (3:e uppl. 1918), Rurik Holm, ''Olavus Petri'' (1917), Hj. Holmquist, ''Den svenska reformationens begynnelse'' (1923), ''Samlade skrifter av Olavus Petri'' (red. af B. Hesselman, inledn. af K. B. Westman; 4 bd, 1914—17),

A. Gierow, ”Det svenska militärkyrkoväsendets historia” (1918), E. Rodhe, ”Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition” (1917) och ”Svenskt gudstjänstliv” (1923), A. Hahr, ”Studier i Vasatidens konst” (1920), H. Lundström, ”Historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes” (1917), O. Holmdahl, ”Karl IX:s förmenta kalvinism” (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1919), B. G. W. Westling, ”Ur Linköpings stiftshistoria 1593—1843” (1919), E. Lundström, ”Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1660” (1914), B. R. Hall, ”Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift” (1919), ”Från Johannes Rudbeckius’ stift” (festskrift 1923; af E. Billing, E. Liedgren m. fl.), H. Schück, ”Messenius” (1920), E. Linderholm, ”De stora häxprocesserna i Sverige”, I (1918), A. Simolin, ”Petrus Bång” (1912), N. Jacobsson, ”Svenskar och indianer” (1923), O. Holmdahl, ”Prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden” (1912—18), D. Fehrman, ”Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet” (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1917), A. Rydberg, ”Peter Murbecks verksamhet i Stockholm” (1914), M. Ruuth, ”Abraham Achrenius” (2:a uppl. 1921), J. Dellner, ”Sven Bælter” (1916), J. A. Hammargren, ”K. G. Nordin”, I (1923), M. Lamm, ”Swedenborg” (1915), E. Leufvén, ”Lehnberg som predikant” (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1920), C. J. E. Hasselberg, ”Norrländskt fromhetsliv” (1919), E. Liedgren, ”Wallins läroår som psalmdiktare” (1916) Fr. Böök, ”Den romantiska tidsåldern” (i ”Svensk litt. historia”, II, 1923), H. Wijkmark, ”Samuel Ödmann” (1923), D. Fehrman, ”Wingård som biskop”, II (1912), biografier öfver J. Tengström af G. Nikander (1913) och E. Anthoni (1923), biografier öfver Schartau af G. Billing (1914) och H. Hägglund (2:a uppl. 1924), G. Lindblad, ”Åbela Gullbrandsson” (1922), H. Reuterdahls memoarer, utg. af L. Weibull (1920), N. Algård, ”J. H. Thomander” (1924), O. Hippel, ”Predikans historia under nyromantiken”, I (1924) och ”Kyrkolagskommittén 1824—46” (1914), P. O. Gränström, ”Prästeståndets sista strid” (1915), C. Edquist, ”Läseriet i Skelleftebygden” (1917), Märta Edquist, ”Lars Levi Læstadius” (1923), Hj. Westeson, ”Ödemarksprofetens lärjungar” (1921), G. Brandt, ”C. O. Rosenius” (i ”Kyrkohist. årsskr.” 1914) och ”Rosenius’ förkunnelse” (1918), S. Lodin, ”Rosenius” (1922), N. P. Ollén, nybearb. uppl. af E. J. Ekmans ”Inre missionens historia” (I—II, 1921), F. Månsson, ”Rättfärdiggörelsen genom tron” (1916), Kl Elmgren, ”Jönköpings missionsförenings historia” (1922), H. D. Hallbäck, ”Hoof och hoofianismen” (i ”Kyrkohist. årsskr.” 1914—15), J. Byström, ”F. O. Nilssons liv” (2:a uppl. 1911), N. J. Nordström, ”Svenska baptistsamfundets historia” (I, 1923), biografier öfver P. P. Waldenström af N. P. Ollén (1917) och A. Ohlédn m. fl. (1917), H. Lundström, ”Ärkebiskop J. A. Ekman” (1915), F. Sjöberg, ”Utomkyrklig svensk lekmannapredikan” (1923), O. Holmdahl, ”Gammal och ny förkunnelse” (1920), och D. Rudin, ”Waldemar Rudin” (1921). En kortare öfversikt öfver den svenska kyrkohistorien ges i Hj. Holmquists ”Lärobok i kyrkohistoria” (1924). Centralorgan är alltjämt ”Kyrkohistorisk årsskrift”, sedan 1920 under redaktion af E. Linderholm. En stor mängd värdefulla uppsatser ingår i de olika stiftens ”Julhälsningar”. Grundläggande för kännedomen om nutiden äro de hvart 5:e år utkommande ”Vår kyrka”; jfr ock ”Svenska kyrkans årsbok”. Om nya herdaminnen se Herdaminne. Suppl. — Norge har från 1921 fått en kyrkohistorisk facktidskrift, ”Norvegia sacra”, utg. af O. Kolsrud. 1—2. Hj. H—t.

I hufvudarbetets artikel, sp. 497, uppges J. J. Tengström som förf. till biografier öfver *Benzelierna*; bör vara *Gezelierna* (öfver Joh. Gezelius d. ä. 1825 och Joh. Gezelius d. y. 1833).

***Kyrkohistoriska föreningen.** *Kyrkohistorisk årsskrift* utgafs 1917—19 af Hj. Holmquist och utges fr. o. m. årg. 1920—21 af E. Linderholm. Dess nuv. pris är 12 kr.

***Kyrkoköpinge** omfattar nu 506 har. 297 inv. (1924). K. är nu annex till Hammarlöf, Skytts kontrakt, Lunds stift.

***Kyrkolag.** Sedan Karl XI 3 sept. 1686 (kort innan riksdagen sammanträdt) fastställt kyrkolagen, beslöto ständerna 9 nov. s. å. uttala sin glädje öfver, att konungen ”kyrkoordningen till slut och ändskap befordrat” samt att ”erkänna sådant med underdånigst vördnad och antaga densamma för en lag”. Konungen utfärdade 11 febr. 1687 en särskild förordning, ”Huru med rättegång uti domkapitlen skall förfaras”, hvarpå det hela trycktes och utdelades med befallning om uppläsning från predikstolarna. Hj. H—t.

***Kyrkomusik.** Se Tillägg till Suppl.

Kyrkomusiker, enligt 1920 års (af kyrkomötet, men icke af riksdagen antagna) lagförslag person, som aflagt examen motsvarande tillhopa organist- och kantors- (kyrkosångar-) examina. P. B.

***Kyrkomöte.** — 2. Riksdagen beslöt i maj 1920 utredning i hvad mån kyrkomötets rätt att med konungen och riksdagen lagstifta i kyrkolagsfrågor måtte kunna afskaffas och ersättas med rätt att i dylika frågor afge utlåtande, d. v. s. dess vetorätt skulle inskränkas. Den utredning, som sattes i gång, afbröts emellertid 1923, utan att ha framlagt något förslag i ärendet; och tanken på skilsmässa mellan stat och kyrka har vid de senaste riksdagarna trädt tillbaka. — I okt.—dec. 1920 sammanträdde det allmänna kyrkomötet, hvarvid en hel del viktiga beslut fattades. Se härom Hj. Holmquist, ”Kyrkomötet 1920” (i ”Sv. kyrkans årsbok”, 1922) och ”Det senaste kyrkomötet” (i ”Lunds stifts julbok”, 1920), samt S. Ekström, ”Två kyrkomöten” (i ”Vår kyrka”, III, 1922). Hj. H—t.

***Kyrkonämnd.** Se närmare Kyrkofullmäktige. Suppl.

***Kyrkoordning.** Af urkundsverket ”Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686”, som utges af Riksarkivet, utkom afd. III, red. af E. Naumann, 1920.

Kyrkoprydnadskonst, Paramentik, ofta, ehuru mindre riktigt, kallad kyrklig konst. Se Parament.

Kyrkosundskär. Se Hiitis. Suppl.

Kyrkstensfjällen, bergparti i Undersåkers socken, Jämtland, s. ö. om sjön Ånn, når 1,394 m. ö. h. O. Sjö

Kyrkudden, udde på Gotska Sandöns östra sida med en 1913 uppförd, 12,6 m. hög blixtfyr, på 58° 22′ n. br. och 19° 19′ 30″ ö. lgd fr. Gr. med 4:e ordningens lins, 600 hefnerljus' styrka, 12 minuters lysvidd och agaljus. E. A—t.

***Kyrkås.** 1. Socknen ingår nu i Lits och Rödöns tingslag samt Ströms kontrakt. 13,120 har. 398 inv. (1924). — 2. K. och Lekåsa äro nu bägge annex till Essunga, Skara stift, Vånga kontrakt. K. hade 188 inv. 1924.

Kyropedien (grek. *Kyru paidēi'a*), skrift af Xenofon (se d. o., sp. 508—509).

***Kyröfors** (fi. *Kyröskoski*). Bolagets aktiekapital är nu 6,048,000 mark, och tillverkningen (omslags- och tidningspapper) uppgår till omkr. 9,000 ton årligen. O. B—n.

Kyster, Anker Julius, dansk bokbindare, f. 15 mars 1864 i Kolding, slog sig ned i Köpenhamn 1892 och har vunnit ett namn som Danmarks konstnärligt sedt mest framstående bokbindare. P. E—t.

***Küstrin** hade 1919 17,201 inv. På grund af ententemakternas not af 29 jan. 1921 äro fästningsverken numera obestyckade. H. J—dt.

Kyyjärvi [kȳj-], sjö. Se Saarijärvi stråt.

Kyyrölä [kȳ'r-], kommun och grekisk-rysk församling i Viborgs län, Finland, omfattar 4 byar, bebodda af efterkommande till de ryske lifegna, som på 1720-talet ditfördes af ryske öfversten G. Tjernisjev. Den evangelisk-lutherska befolkningen hör till Mohla församling. Omkr. 2,000 inv., rysktalande. O. B—n.

Kådlåpa, *skogsv.* Se Kådlöpa (äfven i Suppl.).

***Kådlöpa** är oriktig form för **Kådlåpa.**

Kågefjärden, en 12—15 km. lång och 3—4 km. bred hafsvik, som från Bottniska viken skjuter in i Skellefteå och Byske socknar, Västerbottens län, strax n. om Skellefteå. I v. mottar den Kåge älf; vid fjärdens inre delar ligga stora bygder. O. Sjn.

***Kågeröd** omfattar nu 6,551 har. 1,772 inv. (1924). Patronatsrätten upphörde fr. o. m. 1922.

***Kåkind.** 1. Sköfde landsförsamling, som förut omfattade Sköfde landskommun och Öms kommun, är fr. o. m. 1916 uppdelad så, att Sköfde landskommun i ecklesiastikt hänseende förenats med Sköfde stadsförsamling till Sköfde församling, medan Öm bildar egen församling. Häradet omfattar nu 61,345 har med 15,249 inv. (1924).

***Kållandsö.** 1. Ön har en areal af 5,884 har.

***Kållered** är nu annex till Mölndal, Göteborgs stift, Domprosteriets södra kontrakt. 815 inv. (1924).

***Kållerstad.** Se Ås och Kållerstad. Suppl.

Kålltorp, östlig förstad till Göteborg, inkorporerad i staden och tillhörande Örgryte församling. Här ligger sedan 1913 ett tuberkulossjukhus med 190 platser för vård af patienter från staden. Jfr Göteborg. Suppl. O. Sjn.

Kålmolke, *bot.*, annat namn på *Sonchus oleraceus.*

Kålsläktet, *bot.* Se Brassica.

Kåltistel, *bot.* Se Tistel.

***Kålund,** P. E. K., dog 4 juli 1919 i Köpenhamn. Han fullbordade ''Palæografisk atlas'' 1907, ''Sturlungasaga'' 1911, utgaf 1908—18 en rad olika encyklopediska isländska skrifter under titeln ''Alfræði íslenzk'' och 1916 ''Árni Magnússons embedsbreve''. P. E—t.

***Kålåsen.** Byn ligger vid sjön Äcklingen (ej Acklingen). Kapellet ligger i Kalls (ej Åre) socken.

***Kånna** är liksom Angelstad nu annex till Ljungby, Växjö stift, Sunnerbo kontrakt. 724 inv. (1924).

***Kåpa.** Se äfven Ärkebiskop, sp. 1265.

***Kårböle** är fr. o. m. 1923 egen annexförsamling inom Färila pastorat, Ljusnans kontrakt, Uppsala stift. 431 inv. (1924).

Kårsotjåkko, bergmassiv i västra delen af Gällivare socken, Norrbottens län, mellan Kajtumälfven och Stora Lule älf (Paijep Kajtumjaur och Teusajaur), når 1,720 m. och har flera glaciärer. Bergets former tyda på en afsevärdt större lokal glaciation vid istidens slut. O. Sjn.

***Kårsta** omfattar nu 5,765 har. 989 inv. (1924).

Käseberga, fiskeläge i Valleberga socken, Kristianstads län, 16 km. s. ö. om Ystad, vid foten af Käsebergaåsen, som med Käseberga hufvud bildar en brant udde utskjutande i Östersjön. O. Sjn.

***Käta.** Se äfven Goatte. Suppl.

***Kätokaise,** oriktig form för Kotokkaise (eg. Kåtoktjåkko). Fjället ligger omkr. 20 km. s. om Sarektjåkko.

Kåtoktjåkko. Se Kåtokaise. Suppl.

Kåtotjåkko, bergmassiv i Jukkasjärvi socken, Lappland, omkr. 25 km. s. om Abisko, mellan Alesätno och Vistasjokk, rikt på glaciärer och med toppar, af hvilka den högsta f. n. anses ha en höjd af omkr. 2,000 m. ö. h. O. Sjn.

***Käflinge,** officiellt Kävlinge. 1. K. är nu moderförsamling och Hög annex i ett pastorat i Harjagers kontrakt, Lunds stift. 843 har. 2,527 inv. (1924). — 2. Municipalsamhället omfattar nu 197 har. 2,136 inv. (1924). Tax.-värde å bevillningspliktig fast egendom 6,04 mill. kr. (1922). Bland nya industrianläggningar märkas en herrkonfektionsfabrik (aktiekapital 200,000 kr.) och en konservfabrik.

***Käflinge—Barsebäcks järnväg,** 15,6 km. lång, öfvertogs af ny egare 1 juli 1913, Trafik-a.-b. Käflinge—Barsebäckshamn, hvars styrelse har sitt säte i Barsebäcksby. Banan trafikeras af nämnda bolag. F. P.

***Käfsjö,** officiellt Kävsjö, hade 1,028 inv. 1924.

***Kähler,** M., dog 7 sept. 1912 i Freudenstadt.

Kähler, Herman August, dansk keramiker, f. 6 mars 1846 i Næstved, d. där 16 nov. 1917, öfvertog 1872 faderns lergodsfabrik och kom efter hand i förbindelse med framstående konstnärer såsom Bindesböll, Frölich och Ring, efter hvilkas modeller han framställde utmärkta keramiska saker, särskildt med lysterfärger. Han vann erkännande bl. a. vid utställningarna i Köpenhamn 1888 och Paris 1889. P. E—t.

***Kälfvene,** officiellt Kälvene. Vartofta-Åsaka med K. skall framdeles förenas med Yllestads pastorat.

***Källa** tillhör nu Växjö stift. 630 inv. (1924).

Källander, Anders Josef, präst, f. 15 dec. 1861 i Skara, blef 1882 student i Uppsala, prästvigdes 1890, vardt 1896 domkyrkokomminister i Härnösand, domkyrkovicepastor i Uppsala 1902, e. o. hofpredikant 1906 och är sedan 1909 kyrkoherde i Hedvig Eleonora församling i Stockholm. K. är framstående predikant af modernt positiv läggning. Han har utom ett stort antal smärre skrifter af homiletiskt, etiskt och historiskt innehåll utgett pre-

dikosamlingarna *Du och din Frälsare* (1904), *Predikningar* (2 dlr, 1909), *Församling och tro* (1914), *Inför världskriget* (1916) och *Att uppleva Gud* (1922). K. var led. af kyrkomötet 1920 och har tillhört Diakonistyrelsen alltifrån början af dess verksamhet, 1910. E. N. S—g.

Källarhals, en i en särskild liten utbyggnad anordnad källarnedgång. Då nedgången till källaren under en byggnad med bottenvåningens golf nära marken skall tagas utifrån, måste den öfvertäckas med luckor eller inbyggas med väggar och tak för att hindra vatten att rinna utför trappan in i källaren. Exempel på dylika källarhalsar vid ett par äldre byggnader, Ornässtugan och Kungsstugan i Örebro, visas å pl. VII till art. Bostad. I. G. C.

Källfallsfältet utgör västra delen af det centrala området inom Riddarhytte malmfält i Skinnskattebergs socken, Västmanlands län. Källfallsgrufvan inmutades 1897 och belades med utmål s. å. Öfriga 4 utmål inom fältet tillkommo under de därefter närmast följande åren. I den rådande glimmerskiffern, som närmast malmen öfvergår i cordieritkvartsit, ligger fosforfattig svartmalm, som oftast är mer eller mindre uppblandad med magnesiasilikat såsom antofyllit, talk, biotit och cordierit. Den blottade malmarean uppgår till omkr. 6,500 kvm. Brytningen började 1897 och ökades ganska hastigt samt nådde sitt hittillsvarande maximum 1916 med 115,043 ton berg, hvarur erhöllos 36,852 ton prima malm med 58 proc. järn, 0,005 proc. fosfor och 0,030 proc. svafvel samt 64,808 ton anrikningsgods. Anrikning påbörjades 1908, och anrikningsverket har sedan betydligt utvidgats, så att 1916 i detsamma behandlades 78,318 ton rågods, hvarur framställdes 39,009 ton slig med 65 proc. järn, 0,003 proc. fosfor och 0,020 proc. svafvel. En del af sligen briketteras i ett samtidigt med anrikningsverket uppfördt briketteringsverk (se fig. 2 till art. Riddarhyttan, sp. 235). Ett nytt, modernt utrustadt uppfordringsschakt, Alarik Larssons schakt, blef 1922 färdigt till grufvans djupaste utfraktsnivå på 140 m. afvägning, och produktionskapaciteten har därigenom väsentligt ökats. Genom sidospår från Riddarhyttans station på Köping—Uttersberg—Riddarhyttans järnväg har gruffältet järnvägsförbindelse. — Litt.: ”Riddarhytte malmfält”, beskrifning utarbetad af Kommerskollegium och Sveriges geologiska undersökning (1923). K. S—ll.

Källfräne, *bot.*, namn på *Nasturtium aquaticum*.

Källnymf. Se Najader.

Källs-Nöbbelöv, officiell form för Kells-Nöbbelöf. Se d. o. (äfven i Suppl.).

***Källstad** hade 262 inv. 1924. Herrestad och K. skall framdeles förenas med Rogslösa pastorat, Linköpings stift, Dals kontrakt.

***Källstorp.** Se Kellstorp äfven i Suppl.

Kälvene, officiell form för Kälfvene (se d. o., äfven i Suppl.).

Kämparne på Helgeland (*Hærmændene paa Helgeland*), sorgespel af H. Ibsen (se denne, sp. 316—317), uppf. i Stockholm f. g. 1875.

***Kämpavisor.** Sverker Ek har (i ”Norsk kämpevise i östnordisk tradition, ett försök till tudelning af det nordiska folkvismaterialet”, i Göteborgs högskolas årsskr. 1921) framhållit, att hela den grupp af folkvisor, som kallas ”kämpavisor”, är en *norsk* skapelse och att dessa visor ha en särskild, karakteristisk stil, som afgjordt skiljer dem från den danska riddarvisan, en asikt, som delas af t. ex. R. Steffen (se hans uppsats ”Den norska kämpavisan och dess genljud i svensk litteratur”, i ”Nord. tidskr.” 1924).

Kämpegro, *bot.*, namn på *Plantago media*.

Kämpingebukten, flack bukt af Östersjön, 8 km. ö. om Falsterbo.

***Kängsko** (Bandsko). Skor af samma typ, men ej af läder, utan af renskinn med håret fastsittande, kallas lappskor. Bandskorna begagnas både sommar och vinter, lappskorna endast om vintern.

Känselnerver, *anat.* Se Nerver.

Känselperkussion, *med.* Se Perkussion 1.

Känslopolitik, det slags politik, som mera låter sig bestämmas af känslor och stämningar än af rena förnuftsgrunder, kyligt öfvervägda sakskäl eller intressehänsyn. Som svensk politisk term är uttrycket (liksom äfven det därmed besläktade känslotänkande) rätt ungt, men motsvarande tyska uttryck, *gefühlspolitik*, förekom redan 1814. Som motsatser till känslopolitik pläga omtalas intressepolitik (se d. o.) och realpolitik (se Politik, sp. 1243). V. S—g.

***Känsö.** Se Karantän äfven i Suppl.

Käppaklä, *text.* Se Opphämta.

Käpplingemorden. Se Käpplingeholmen och Vitalianer (äfven i Suppl.).

Kärlbrand, *bot.*, en hos ärter, bondbönor och andra baljväxter förekommande sjukdom, som förorsakas af *Fusarium*-arter. Plantorna afstanna i växt vid blomningen, de vissna, och deras nedre del sjunker ihop och mörkfärgas. Svampen sprides med utsädet, men finns antagligen äfven i jorden. G. L—m.

Kärlekens komedi (*Kjærlighedens komedie*), satiriskt och paradoxalt skådespel på vers af H. Ibsen (se denne, sp. 317), uppf. i Stockholm 1889.

Kärleksblomster, *bot.* Se Nemophila.

Kärleksdrycken (*L'elisire d'amore*), komisk opera med musik af Donizetti (se denne) till librett af F. Romani, uppf. i Stockholm f. g. 1840.

Kärleksgåfvor (ty. *liebesgaben*). Se Sjukvård, sp. 734.

Kärlek utan strumpor (*Kjærlighed uden strömper*), berömdt satiriskt versdrama af J. H. Wessel (se vidare denne, sp. 24), uppf. i Stockholm f. g. 1777.

***Kärna** hade 1,596 inv 1924. Pastoratets prebendenatur har nu upphört.

***Kärndelning,** *bot.* Se ock Cell 1 och Cellbildning.

Kärnfruktsplintborren, *zool.* Se Fruktträdsplintborren. Suppl.

Kärnfysik, *fys.* o. *kem.* Se Atomfysik. Suppl., och Fysik. Suppl., sp. 1111.

Kärnladdning, *fys.*, den elektriska laddningen hos atomens innersta del, kärnan, vanligen uttryckt i det antal positiva enhetsladdningar, som öfverskjuter antalet negativa laddningar, elektroner (se d. o., *fys.*), i kärnan. Då enligt Rutherford-Bohrs atommodell dessutom antalet elektroner, som kretsa kring kärnan, är lika stort som kärnans laddning, är denna bestämmande såväl för ämnets atomnummer som för de flesta af dess egenskaper (jfr Atommodell, Fysik, sp. 1110, och Grundämnen, alla i Suppl.). Ämnen med samma kärnladd-

ning, men olika atomvikt äro isotoper (se d. o. Suppl.). Ämnen med samma atomvikt, men olika kärnladdning äro isobarer (se d. o. Suppl.). E. R—dt.

***Kärnten.** I freden i S:t Germain afträddes passen vid Tarvis med kringliggande område till Italien samt ett par smärre områden i östra Karavankerna till Jugo-Slavien. Klagenfurtbäckenet, det egentliga K., gjordes till föremål för folkomröstning 1920, hvarvid det stannade hos Österrike. Jfr Österrike, sp. 232. O. Sjn.

***Kärnved.** Om *falsk kärnved* se Trä, sp. 120.

Kärnvifveln, *zool.* Se Viflar.

***Kärr.** Om starrkärr se d. o.

***Kärrbo** omfattar nu 3,448 har. 590 inv. (1924). K. skall framdeles förenas med Kungsåra och Ängsö till ett pastorat.

Kärrfibla, *bot.* Se Aracium. Suppl.

Kärrfräne, *bot.*, namn på *Nasturtium palustre.*

Kärrgrufvan—Klackbergs järnväg. Se Krylbo—Norbergs järnväg (äfven i Suppl.).

Kärrlilja, *bot.*, namn på *Tofieldia calyculata.*

Kärrtorf. Se Torf, sp. 381.

Kärröga, *bot.*, namn på *Myosotis palustris.*

Kätsak. Se Ketsak. Suppl.

Kävlinge, officiell form för Käflinge (se d. o., äfven i Suppl.).

Kävsjö, officiell form för Käfsjö (se d. o., äfven i Suppl.).

***Köbke,** K. S. Rad 26 *står Frederiksbergs bör vara Frederiksborgs.*

***Kökar** blef 1908 självständigt pastorat under Borgå (svenska) stift och hör numera till landskapet Åland. 61 kvkm. 943 inv. (1922). O. B—n.

Kökarsfjärden och **Kökarskären.** Se Åland, sp. 985.

***Köller,** E. M. von, dog 12 mars 1916 i Kantreck, Pommern.

***Kölliker,** R. A. v., bör skrifvas Koelliker.

***Köln.** 1. Regeringsområdet K. hade 1,339,076 inv. 1919 och var då indeladt i 2 stads- och 10 landskretsar. — 2. Staden K. hade 1919 en areal af 197 kvkm. och 642,914 inv. Den är hufvudort i en enligt Versaillesfreden till 1925 af engelsmännen besatt brohufvudszon vid Rhen.

Kölnische volkszeitung [-fålkstsai-], tysk tidning, som utges i Köln 3 ggr om dagen och sedan 1893 äfven utger en veckoupplaga. Den är näst "Germania" centrumpartiets inflytelserikaste pressorgan. Den grundlades 1860 under namnet "Kölnische blätter" af den stora katolska förläggarfirman J. P. Bachem, fick sitt nuv. namn 1869 och hade 1876—1907 till hufvudredaktör Hermann Cardauns (f. 1847). 1920 öfvergick den till ett aktiebolag. Hufvudredaktör är sedan 1907 Karl Hoeber (f. 1867). Jfr H. Cardauns, "50 jahre Kölnische volkszeitung" (1910). V. S—g.

***Kölnische zeitung.** Dagliga uppl. utkomma 25 ggr i veckan (1924). Jfr "Beiträge zur geschichte der Kölnischen zeitung" I (E. v. der Nahmer, "Marcus Dumont 1802—1831", 1921).

Kölvesta. Se Tjälfvesta.

***König** (sp. 627), K. W. O., dog i dec. 1920 i Wien.

***Königgrätz** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

***Königinhof** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

***Königsberg.** — 2. K. hade 1919 261,718 inv. Fästningen är bibehållen äfven efter Versaillesfreden, dock är antalet tunga artilleripjäser inskränkt till 22. Under Världskrigets första skede spelade K. med den ö. därom framskjutna Deimelinjen en viktig roll i strategiskt afseende särskildt genom att före slaget vid Tannenberg binda en afsevärd del af ryska Njemenarmén (v. Rennenkampf) och underlätta 8:e tyska arméns offensiv i sept. 1914 (slaget vid Masuriska sjöarna). Jfr Världskriget, sp. 174. H. J—dt.

***Königsdorf-Jastrzemb** tillhör nu Polen.

***Königsee** tillhör nu republiken Thüringen inom Tyska riket.

***Königsfeld** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

***Königshütte** tillhör nu Polen.

***Königsmarck.** — 5. M. Aurora von K. Se B. Mörner, "M. A. K. En krönika" (1913).

***Königswart** tillhör nu Tjecho-Slovakien.

Könsbestämning. Se Tillägg till Suppl.

Könsbunden nedärfning, *biol.* Se Ärftlighet, sp. 1256.

Könsceller, Hanliga, *anat.* Se Spermatozoer, sp. 670.

Könsdrift, *biol.*, är i och för sig den naturliga driften till kopulation (se d. o.) mellan två individer af olika kön. Denna drift inställer sig i regel först vid den ålder, då könskörtlarna blifvit fullt utbildade och funktionsdugliga (vid pubertetens inträde, se Människan, sp. 253). Hos många djur uppträder könsdrift blott periodiskt (se Brunst. Suppl.). L—e.

Könskromosomer, *biol.* Se Ärftlighet, sp. 1255.

Könsnjuren, *anat.* Se Njurar, sp. 1089.

Könssjukdomar kallas de tre veneriska sjukdomarna (se d. o.) syfilis, enkel schanker och gonorré, enär de nästan uteslutande spridas genom smittoförande könsumgänge. Andra sjukdomar i könsorganen höra icke till denna grupp. C. S—g.

***Köp.** Om köp på prof se Öppet köp.

***Köpenhamn** omfattar efter på senare år gjorda inkorporeringar 72 kvkm. med omkr. 19,200 byggnader, 1,000 vägar, gator och gränder samt mer än 50 torg och öppna platser. 561,344 inv. (1921; med inberäkning af Frederiksberg, Gentofte, Söborg, Kastrup och andra förstäder hade K. 710,353 inv. s. å.). — Förutom i de yttre kvarteren ha nybyggnader gjorts särskildt i Voldkvarteret och på det gamla järnvägsområdet; där ha bl. a. uppförts Teknologisk institut, Paladsteatret och Axelborg (se pl., fig. 3). Det gamla järnvägsområdet, som blef ledigt genom den nya personbangårdens (fig. 1) öppnande 1911 och fullbordandet af den inre ringbanan 1921, är ännu delvis obebyggdt och icke planeradt. Af parkerna har Aborreparken nedlagts; nya äro den stora Fælledpark på Öster- och Blegdamsfælled samt Biblioteksha ven, framför k. biblioteket, hvarjämte Kristianshavns vold delvis ombildats till park. Bland nya minnesmärken o. d. må nämnas Dragespringvandet på Rådhusplatsen (1914 och 1923), Sören Kierkegaard i Bibliotekshaven (1918) och Griffenfeld i Töjhusgaarden (1922). Danmarksmonumentet har flyttats från Kunstmuseet till Östre anlæg. Af kyrkor må nämnas den 1921 påbörjade Grundtvigskirke på Bispebjerg. Kristiansborg (se d. o., äfven i Suppl.) fullbordades 1922 och inrymmer riksdagen, Højesteret och utrikesministeriet; det förra riksdagshuset i Fredericiagade an-

Fig. 1. Centralbangården (byggd 1907—11; arkitekt: H. Wenck).

Fig. 2. Polishuset (byggdt 1918—24; arkitekter: H. Kampmann och Holger Jacobsen).

Fig. 3. Axelborg (byggdt 1918—20 för Andelsbanken), vid Axeltorvet.

Fig. 4. Studenterforeningens hus (byggdt 1910; arkitekter: U. Plesner och Aage Mathiesen).

Fig. 5. Svenska legationshuset (inköpt 1921) vid S:t Annæ plads. (T. v. i bakgrunden skönjes infarten till Amalienborg.)

vänds nu af östra landsrätten. Det kongelige biblioteks 1906 fullbordade nya byggnad är (jämte läsesalen) afbildad å pl. I och II till art. Biblioteksbyggnader. Suppl. Ett polishus (fig. 2) byggdes 1918—24. Af skolor finnas nu 4 stats-, 3 kommunala och 4 privata gymnasier, 25 kommunala mellan- och realskolor, omkr. 10 privatskolor och omkr. 50 kommunala folkskolor. Ett nytt centralposthus har uppförts vid Banegaarden, och det gamla posthuset i Köbmagergade har utvidgats med ett telegrafhus. Nu finnas 19 spårvägslinjer, 4 gas- och 4 elektricitetsverk. Frihamnen har betydligt utvidgats sedan 1915. I kyrkligt hänseende tillhör K. Köpenhamns stift. Staden indelas i 3 prosterier, väljer 24 folketings- och 10 landstingsmän. Budgeten balanserade 1919—20 med omkr. 103 mill. kr. Magistraten består nu af 5 borgmästare och 5 aflönade rådmän, borgerrepresentationen af 55 medlemmar. — Under Världskrigets sista år skapade den rikliga penningtillgången ett betydande uppsving i K:s handel och sjöfart, icke minst den transoceana. Krigets slut medförde stor upplagring af varor, hvilkas särskildt för Öst-Europa afsedda afsättning slog fel, och åtskilliga ekonomiska kriser skakade stadens penningvärld. Förhållandena ha nu åter stabiliserats, och K:s möjligheter genom ett återknytande af de ryska handelsförbindelserna kunna anses bli betydande. K. lider af bostadsbrist, hvilken föranledt stark tillväxt af de staden omgifvande koloniträdgårdarna med delvis beboeliga trädgårdshus. Förhållandena under Världskriget voro f. ö. lugna; af oroligheter kunna nämnas blott syndikalisternas stormning af börsen 12 febr. 1918 och den planerade politiska storstrejken påsken 1920. — Sedan 1921 har svenska legationen eget hus (fig. 5; S:t Annæ plads n:r 15) i K., i närheten af hamnen, inköpt från privatperson för 450,000 danska kr. Invid svenska Gustafskyrkan ligger sedan 1921 ett svenskt ålderdomshem (Viktoriastiftelsen, se d. o.). Ryska kyrkan stängdes 1921 af brist på medel. — 1896 stiftades "det københavnske kirkefond" till främjande af god ordning i de kyrkliga förhållandena i K. i synnerhet vid delning af stora församlingar och uppförandet af nya kyrkor. Den är starkt präglad af "den indre mission" och verkar väsentligen genom frivilliga bidrag. Till 1921 har fonden uppfört 24 kyrkor, som den eger, samt har rätt att alltid få ett af prästämbetena vid kyrkorna besatt efter sin önskan. Se fig. till art. Rosenborg, fig. 17 till art. Thorvaldsen och fig. till art. Videnskabernes selskab. P. E—t.

Köpenhamns fasta försvar. 1909 års riksdags beslut, att K:s landbefästningar skulle nedläggas 1922, om folkmeningen då så fordrade, hade motiverats med, *att* befästningarna ej kunde skydda hufvudstaden mot beskjutning, *att* en tillfredsställande förstärkning skulle kräfva oöfverkomliga kostnader och *att* för försvaret af K. skulle fordras minst 100,000 man. 3 dec. 1919 framlade försvarsminister Munch i folketinget lagförslag om, att K:s landbefästningar (dit Avedörebatteriet dock icke skulle räknas) skulle nedläggas, och detta förslag antogs 17 mars 1920 (jfr Danmark. Suppl., sp. 240). De sålunda slopade försvarsverken voro Vest- och Husumenceinterna, Öfversvämningsanläggningarna, Gladsakse-, Bagsværd-, Lyngby- och Fortunforten, Tinghöj-, Budinge-, Vangede-, Gjentofte-, Bernstorff- samt V. och Ö. Ordrupkratbatterierna, äfvensom Christiansholmslinjen utom Hvidörebatteriet. Själfva nedläggandet består hufvudsakligen endast uti, *att* befästningarna desarmeras och bestyckningen flyttas till tyghuset eller till lämpliga lokaler i resp. befästningars närhet, *att* pansartornen få kvarstå, tills genom deras försäljning demoleringskostnaderna täckas, och *att* demoleringen i öfrigt likaledes får anstå, tills försäljning med rifningsvillkor efter hand kan komma till stånd. Sedermera, 1922, har äfven en del af kustbefästningarna (Hvidörebatteriet, Mellem-, Prövesten- och Kastrupforten samt Avedörebatteriet) nedlagts, hvadan K:s befästningar sålunda reducerats till Charlottenlund-, Middelgrund-, Flak- och Dragörforten, hvarjämte Tre kroner bibehålles som bestyckad strålkastarstation och Lynetten som "kommandostation". L. W:son M.

***Köpenhamns amt** hade 259,020 inv. 1921.

Köpenhamns stift, bildadt 1922, omfattar staden Köpenhamn, förutvarande Köpenhamns amt, Frederiksborgs amt, Bornholms amt samt Färöarna och Grönland.

***Köpenhamns universitet** har efter stadga af 11 maj 1921 följande styrelse. Det lyder under undervisningsdepartementet. Dess egna myndigheter äro *akademisk lærerforsamling, konsistorium, rektor, administrator, fakulteterna* och *stipendiebestyrelsen.* Lærerforsamlingen består af samtliga professorer, docenter och lektorer samt är den högsta myndigheten. Den samlas 1 gång om året till rektorsval, för öfrigt när rektor, departementet eller 12 ledamöter önska. Konsistorium består af 20 ledamöter, hvartill komma rektor, prorektor och administrator (om de ej förut äro led.); af dessa 20 äro 5 de af de olika fakulteterna valde dekanerna, de 15 öfrige väljas af lærerforsamlingen på 4 år. Rektor väljes i okt.; han företräder universitetet utåt. Till administrator väljer lærerforsamlingen en juridisk professor på 8 år; han leder universitetets administration, dock icke den ekonomiska, som hör under kvesturen, hvilken lyder direkt under departementet. Stipendiebestyrelsen består af 5 medlemmar, valda på 4 år. Som mellanled mellan studenterna och universitetet infördes 1912 ett studentråd, som väljes årligen i grupper på 9 för hvar fakultet. Antalet studerande är omkr. 3,500, budgeten omkr. 3,300,000 kr. och legatens summa omkr. 5,200,000 kr. Lärarantalet är vid teologiska fakulteten 6 professorer och 4 docenter, vid den rätts- och statsvetenskapliga 12 ordinarie och 2 e. o. professorer samt 4 docenter, vid den medicinska 14 professorer, 2 docenter och 5 öfverläkare, som hålla föreläsningar, vid den filosofiska 24 ord. och 5 e. o. professorer samt 9 docenter och lektorer, vid den matematiska 15 ord. och 3 e. o. professorer samt 9 docenter, i allt 114 lärare. Professorernas begynnelselön är 7,800 kr och slutlön 9,600, docenternas resp. 4,500 och 6,300, hvartill i bägge fallen komma dyrtids- och konjunkturtillägg. Universitetet håller årligen en fest på hösten och utger två festskrifter om året, den ena med anledning af konungens födelsedag. — Den inom teologiska fakulteten förut gifna licentiatgraden är nu afskaffad, så att doktorsgraden nu är ensam gällande i alla fakulteter. — Utom de förutvarande

kollegierna invigdes 1923 en ny ”Betalningsregens”. Kommunitetet anordnar billig mathållning åt studenter i universitetets lokaler. P. E—t.

*Köpenick ingår nu i ”Storberlin” (*Stadtgemeinde Berlin*).

*Köpenickiad. Wilh. Voigt dog i jan. 1922 i Luxemburg.

*Köpeskillingslikvid. Genom lag 11 okt. 1912 har Utsökningslagen underkastats en genomgripande revision, hvilken framför allt angått bestämmelserna om fastighetsexekution. Till grund för sådan exekution skall läggas en borgenärsförteckning, hvilken efter förhandling med vederbörande rättsegare uppgöres af auktionsförrättaren å särskildt för sådant ändamål utsatt sammanträde eller ock vid auktionens början. I denna borgenärsförteckning skola, ordnade efter det företräde dem emellan lag stadgar, upptagas, förutom fordran, hvarför utmätning skett, andra fordringar och rättigheter, som ha fastigheten till föremål, äfvensom kostnaderna för förfarandet samt, om egendomen är afträdd till konkurs, vissa andra fordringar och kostnader; stadgandena därom innehållas i § 107 Utsökningsl. Af köpeskillingen för fastigheten jämte hvad i öfrigt må kunna ha i anledning af exekutionen influtit skola gäldas i borgenärsförteckningen upptagna fordringar, hvilka ej skola innestå i fastigheten (se § 117 Utsökningsl.). Andra än i förteckningen upptagna fordringsegare äro ej berättigade till utdelning; dock är i § 148 nämnda lag stadgadt att, om fordran, som, därest den vederbörligen anmälts, bort upptas i förteckningen, blifvit senare anmäld, utdelning, i den mån tillgång finnes, skall tilläggas borgenären efter i förteckningen upptagna belopp. Köpeskillingslikviden sker å det sammanträde, som omförmäles i kap. 6 Utsökningsl., enligt där gifna regler. E. K.

*Köping. 1 jan. 1924 var antalet köpingar i Sverige 43, hvaraf 37 bildade egna kommuner. De största voro Lidingö (9,933 inv.) och Sundbyberg (6,571 inv.), de minsta Pataholm (94 inv.) och Kristianopel (100 inv.). Jfr Fastighetsbildning i stad. Suppl.

*Köping. 1. Med K. inkorporerades 1 jan. 1919 hela Köpings socken och en mindre del af Kungs-Barkarö socken. Stadens område är 6,022 har. 6,563 inv. (1924). Tax.-v. å samtliga fastigheter 1923 var 17,813,800 kr. (2,015,000 å bevillningsfria), hvaraf 4,175,000 kr. å jordbruksfastighet. Vid 1922 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 2,462,560 kr., dess skulder till 1,810,290 kr. Kommunalskatten för år 1924 utgick med 8 kr. per bevillningskrona. 6,564 inv. (1 jan. 1924). 1912 restes i Scheeleparken en af K. Milles modellerad staty af K. V. Scheele. Scheeles apotek och bostad afbildas i art. Scheele, K. V., sp. 976. — Korset och bokstafven (K) i stadsvapnet skola ha det utseende, som fig. här ofvan visar.

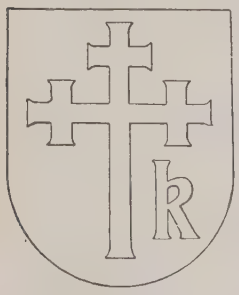

Köpings vapen.

2. K. hade 1,531 inv. 1924 och tillhör nu Växjö stift. — 3. K:s landsförsamling är sedan 1 jan. 1920 förenad med K:s stadsförsamling till K:s församling.

*Köping—Hults järnväg. Köpeskillingen för sträckan Örebro—Frövi (sp. 679) inkl. visst anslutningsspår var 3,258,000 kr.

*Köping—Uttersberg—Riddarhyttans järnväg. Se Köping—Uttersberg—Riddarhyttans järnvägar. Suppl.

Köping—Uttersberg—Riddarhyttans järnvägar (sammanlagdt 58,9 km.) omfatta Köping—Uttersberg 33,8 km., Uttersberg—Riddarhyttan 12,3 km., bibanan till sjön Lillsvan 1,5 km., bispåret till Krampen 1,6 km. och Köping—Köpings hamn 0,4 km. samt de 1 jan. 1915 öppnade bispåren Riddarhyttan—Källfallet 2,7 km. och Riddarhyttan Bäckegrufvan—Lerklockan 6,5 km. Samtliga järnvägars bokförda byggnads- och förrådskostnad utgjorde vid 1920 års slut 1,874,526 kr., hvaraf för banor med husbyggnader 1,273,577 kr. och för rullande materiel 349,068 kr. Egandebolaget, Köping—Uttersbergs järnvägs-a.-b., hvars styrelse har sitt säte i Köping, hade vid nämnda tidpunkt ett aktiekapital af 750,000 kr. Se [L. L. Lorichs], ”Köping—Uttersbergs järnväg 1866—1916” (1916). F. P.

Köpkurs. Se Växelkurs.

*Köpmannaförening. Dessa föreningars uppgift är *att* medelst i landsorten anställda ombud anskaffa och tillhandahålla föreningens medlemmar möjligast noggranna soliditetsupplysningar, skolande ombuden jämväl vara skyldiga att för föreningens medlemmar mot arfvode enligt taxa verkställa inkasseringar och andra uppdrag;

att vid inträffande betalningsinställelser och konkurser vidtaga åtgärder i borgenärernas samfällda intresse;

att, när styrelsen så pröfvar nödigt, upptaga andra, handeln rörande frågor till behandling; samt

att i öfrigt bevaka medlemmarnas gemensamma intressen.

Stockholms köpmannaförening räknade vid 1924 års början 557 medlemmar. Årsafgiften utgöres af 100 à 250 kr., växlande alltefter föregående års taxering till bevillning. Föreningens ombud ute i landet uppgå nu till 220. Dess nu gällande stadgar äro af 21 dec. 1916; delvis ha de dock senare ändrats. H. F. H.

Köpmannen i Venedig (*Merchant of Venice*), skådespel af Shakspere, uppf. i Stockholm f. g. 1854. Jfr Shylock.

*Köpmansklubb, Stockholms, har tagit initiativ äfven till inrättande af Handelsdepartementet. Medlemsantalet har stigit till 360 (1924). Se festskriften ”Stockholms köpmansklubb kvartsekelsdagen den 4 januari 1924” (1924), innehållande bl. a. referat öfver alla i klubben hållna föredrag.

*Köpping, J. K., dog 16 juli 1914 i Tegel utanför Berlin.

*Köprülü (officiellt Veles) tillhör numera Jugo-Slavien. 20,000 inv. Under Världskriget intogs staden 20 okt. 1915 af bulgarerna och utgjorde under det följande ställningskriget i Macedonien en af bulgarisk-tyska arméns viktigaste etappstationer.

K. återtogs af serberna 26 sept. 1918. Jfr Världskriget, sp. 197 och 249. H. J—dt.

*Körber, Ernst von, blef febr. 1915 gemensam österrikisk-ungersk finansminister och, efter mordet på grefve Stürgkh, dennes efterträdare som österrikisk ministerpresident 28 okt. 1916. Kort efter tronskiftet tog han afsked, 20 dec. s. å.; han dog 5 mars 1919 i Wien.

Körkort, som berättigar innehafvare att föra automobil (k. förordn. 15 juni 1923 om motorfordon), utfärdas af länsstyrelse. För sådant körkorts erhållande fordras, att sökanden, efter att ha utbildats af lärare, undergått godkänd pröfning af besiktningsmannen i länet. Vidare kräfves, bl. a., läkarintyg, intyg om, att sökanden gjort sig känd för nykterhet, ordentlighet och ett hänsynsfullt uppträdande, samt sökandens fotografi, hvilken anbringas å körkortet. Öfver utfärdade körkort föres register hos länsstyrelsen, som återkallar körkortet, därest förare vid färd med automobil gjort sig skyldig till grof vårdslöshet eller varit berusad eller eljest finnes olämplig att föra automobil. Först efter den tid, som bestämmes af länsstyrelsen, minst två månader och högst två år, kan därefter ansökan om nytt körkorts erhållande upptas till pröfning. Vederbörande domstol, som ådömt förare straff enligt förordningen om motorfordon eller för fylleri eller förargelseväckande beteende enligt allmänna strafflagen, åligger att om utslaget underrätta länsstyrelsen. Förare är skyldig att alltid medha körkortet under färd. — Likartade bestämmelser gälla beträffande körkort för motorcykel, hvars vikt öfverstiger 50 kg. G. F—t.

*Körling, S. August, dog 21 okt. 1919 i Ystad. — Sonen J. Felix A. K. har på senare tiden skrifvit åtskilliga operetter (*Guldgrufvan, Rubber, Jockeyen*) och folklustspel med sång, bl. a. *När Bengt och Anders bytte hustrur*, som uppförts flerstädes i landet, samt en hel rad välklingande manskvartetter. — Hans broder Sven H. K. blef 1913 musiklärare vid Högre reallärоverket i Göteborg samt 1917 organist och kantor vid Kristine kyrka. Bland hans manskvartetter har *De svenske* särskildt uppmärksammats.

*Körnare. — 3. *Tekn.* Se äfven Uppritsning.

Körsbärsbladlus, *Myzus cerasi*, en svart bladlusart, som plägar kolonivis sitta på körsbärsträdens skottspetsar. Dess sugning af växtsaften framkallar häxkvastlika bladgyttringar i grenspetsarna. H. J. Dft.

*Körte. 1. Gustav K. dog 17 aug. 1917 i Göttingen. — 2. Alfred K. blef professor 1914 i Freiburg och 1917 i Leipzig.

*Körting, G., dog 3 febr. 1913 i Kiel.

Körtingsberg, herrgård i Viby socken, Närke, n. om Vibysjön, omfattar 6 mtl med en areal af 751 har, hvaraf 292 har åker. Tax.-värde 315,900 kr. (1921). K. tillhörde på 1600-talet bl. a. släkterna Bonde och De la Gardie, senare bl. a. von Hofsten och Lilliehöök. Nuv. egare är A. Sätterqvist. O. Sjn.

*Körös. 1. Det öfre loppet af K:s tre källfloder är nu beläget inom Rumänien.

*Körösmezö tillhör nu Tjecho-Slovakien.

*Kösa. Å rad 1 bör i st. f. *A'pera* stå *Apēra*.

*Kösen, en 11 kvkm. stor sjö, belägen 131 m. ö. h., i Annerstads och Angelstads socknar, Kronobergs län, 3 km. s. ö. om Bolmen, afrinner genom Bolmån till Lagan. Ö. Sjn.

*Köster, H. N. D. D., lämnade generalsekreterarbefattningen för de Nordiska medicinska kongresserna 1905 och afgick från öfverläkarbefattningen 1923 samt blef 1924 hedersled. af Göteborgs läkaresällskap. Han är led. af kommittén för centralisering af sjukvården i Göteborg. Han har ytterligare utgett bl. a. *Pleuritis und tuberculose* (1912), *Ueber kranielle geräusche* (1914) och *Om dödsorsakerna i lifförsäkringsaktiebolaget Svea och deras förhållande till de aflidnas ålder och yrke* (1917). C. S—g.

*Köster, A., som 1923 föreläste i Sverige, har utgett bl. a. *Die allgemeinen tendenzen der geniebewegung im 18. jahrhundert* (1912) och *Die meistersingerbühne des 16. jahrhunderts* (1921) samt en kritisk upplaga af Th. Storms arbeten (1919 ff.). K. dog 29 maj 1924 i Leipzig.

Köttbesiktning. (Sp. 701) Ordnad köttbesiktning är i större eller mindre omfattning införd i Sveriges flesta städer, köpingar och municipalsamhällen. Genom nya lagbestämmelser har den undergått väsentliga förändringar. Med utvidgad bakteriologisk och histologisk köttkontroll har bedömningen, som reglerats genom Medicinalstyrelsens kung. med köttbedömningsföreskrifter m. m. 24 nov. 1913, kompletterad 5 maj 1922, kunnat förmildras, så att kött, som förut enligt då gällande åsikter måste beslagtagas, numera i många fall kan godkännas till människoföda. Detta gäller särskildt vid fall af tuberkulos, hvarvid köttet i regel endast vid akut allmäntuberkulos och därvid endast, då det ej genom sterilisation kan göras användbart till människoföda, oskadliggöres i sin helhet, samt vid misstanke om blodförgiftning, då köttet, om ej den bakteriologiska undersökningen ger stöd för, att nämnda sjukdom förelegat, vanligen godkännes till människoföda.

Den *allmänna köttkontrollen* (sp. 701 och 703—704) stöder sig hufvudsakligen på hälsovårdsstadgan af 19 juni 1919, men äfven på giftstadgan 7 dec. 1906 med ändringar 29 nov. 1915 (förslag till allmän lifsmedelsstadga föreligger 1924). Inspektioner för denna kontroll kunna företas af förste provinsialläkare och af länsveterinärer efter förordnande af vederbörande länsstyrelse. I regel föranstaltas de dock af resp. hälsovårdsnämnder och utföras eller handledas af hos nämnden anställda läkare och veterinärer. Den löpande kontrollen och de dagliga inspektionerna verkställas därvid af hälsovårdsnämndernas tillsyningsmän. Undersökning och bedömning af köttvaror verkställas i regel af hos hälsovårdsnämnderna anställda veterinärer eller i mindre samhällen af läns- eller distriktsveterinärer på anmodan af hälsovårdsnämnd (k. veterinärinstruktionen 31 dec. 1912). Vid besiktningen biträdes veterinären af mikroskopister och tillsyningsmän. Någon gång kunna mera omfattande kemiska undersökningar behöfva verkställas, för hvilkas utförande kemiskt laboratorium anlitas.

Importkontrollen af kött (sp. 704), hvilken äfven handhas af hälsovårdsnämnder, har omorganiserats till följd af föreskrifter i k. förordn. ang. kontroll vid införsel till riket af köttvaror och djurfett 30 sept. 1922 med ändringar 4 maj 1923. Enligt nämnda förordning få köttvaror och djurfett, om de

härröra från varmblodiga djur och äro afsedda till människoföda, ej införas till riket, utan att ha undersökts enligt bestämmelserna i förordningen och därvid godkänts till införsel. Sådana varor få införas endast till stapelstäder eller andra samhällen med rätt till lossning och tullbehandling af utländskt gods och hvilka hos hälsovårdsnämnden anställt kompetent veterinär för verkställande af undersökningar i enlighet med förordningen samt för öfrigt vidtagit sådana åtgärder, som af Medicinalstyrelsen eventuellt i samråd med Generaltullstyrelsen pröfvats vara ändamålsenliga. Godkända importorter äro f. n. (1924) 37 städer. Om köttvaror eller djurfett härröra från nötkreatur, får, get, svin eller häst, fordras därjämte, att å varan eller emballaget finnas af Medicinalstyrelsen godkända stämplar eller märken till bevis om, att varorna vid vederbörlig veterinärbesiktning i ursprungslandet befunnits tjänliga till människoföda, och sådana stämplar och märken äro f. n. (1924) godkända endast för de varor. som utföras från Finland, Estland, Danmark, Island, Nord-Amerikas förenta stater, Canada, Argentina och Uruguay. Medicinalstyrelsens kung. med föreskrifter ang. veterinärundersökning vid införsel till riket af köttvaror och djurfett lämnar närmare bestämmelser om besiktningens omfattning och utförande.

Den *egentliga köttbesiktningen* (sp. 701 och 702—703), som utföres vid slakthus och köttbesiktningsbyråer, stöder sig på bestämmelserna i lag ang. köttbesiktning och slakthus 10 okt. 1913 med ändringar 1 juni 1923 samt k. kung. med särskilda föreskrifter om besiktning och stämpling af kött m. m. enligt lagen ang. köttbesiktning och slakthus 10 okt. 1913 med ändringar 23 jan. och 15 dec. 1922. Föreskrifterna ha tillämpning endast på färskt rått kött af nötkreatur, får, get, svin och häst. Enligt nämnda lag får *slakthustvång* införas i stad eller visst område däraf (slakthuset behöfver dock ej vara beläget inom staden eller området) samt *köttbesiktningstvång* i stad eller annat samhälle, där hälsovårdsstadgans för riket föreskrifter rörande stad i tillämpliga delar gälla, eller område af stad eller sådant samhälle. Offentliga slakthus finnas f. n. i Stockholm, Eskilstuna, Norrköping, Linköping, Karlskrona, Malmö, Hälsingborg och Göteborg, i hvilka städer köttbesiktnings- och slakthustvång stadgats. Köttbesiktningstvång är därjämte infördt i 50 andra städer, köpingar och municipalsamhällen.

Exportbesiktningen af kött (sp. 704—705) är ordnad i öfverensstämmelse med föreskrifterna i k. förordningen ang. kontroll vid utförsel af kött 10 okt. 1913. Författningen, som till kött hänför alla till människoföda brukliga delar af nötkreatur, får, get, svin och häst, har afseende på såväl färskt rått som konserveradt kött med undantag af tarmar samt korf eller andra varor af sönderdeladt kött. För utförsel af kött, som konserverats genom kokning i hermetiskt tillslutna kärl, äfvensom för talg eller flott fordras, att för vederbörande tullmyndighet företes ett af två personer på heder och tro afgifvet intyg om, att varan blifvit fullständigt genomkokt eller uppvärmts till minst 100° C. För andra sådana köttvaror fordras, att de härröra från djur, som nedslaktats antingen vid offentligt slakthus eller ock vid exportslakteri, anordnadt i enlighet med föreskrifterna i k. förordningen ang. exportslakterier eller andra enskilda under offentlig kontroll ställda slakteriinrättningar 10 okt. 1913, samt att de därstädes af veterinär, förordnad af Medicinalstyrelsen, besiktigats och därvid befunnits tjänliga till människoföda samt stämplats i enlighet med förordningens föreskrifter. Af Medicinalstyrelsen godkända exportslakterier finnas f. n. i 27 städer och andra orter. Köttbesiktningsväsendet i Sverige står under öfverinseende af Medicinalstyrelsen, och dessa ärenden handläggas och föredragas i styrelsen af statsinspektören för köttkontrollen. — Ny svensk litt. i ämnet: Björner och Hülphers, "Handledning i trikinmikroskopering" (1920), och Afeldt och Jansson, "Allmän födoämneshygien" (s. å.). J. E. J.

Köttjufver, *veter.* Se Mjölkkörtel, sp. 746.

Köttstorfers tal, förtvålningstal, anger det antal mg. kalihydrat, som åtgår för förtvålning af 1 gram fett. Det används för bestämning af fetts art (se Fett), särskildt för undersökning af smör för att påvisa förfalskning genom inblandning af främmande fettarter. H. J. Dft.

Kövess von Kövesshása [kö'veʃ fånn kö'veʃhäsa], Hermann, friherre, österrikisk-ungersk fältmarskalk, f. 30 mars 1854 i Temesvár, d. 22 sept. 1924 i Wien, blef officer vid infanteriet och sedermera vid generalstaben, öfverste 1896 och regementschef 1898, fältmarskalklöjtnant och chef för 8:e divisionen 1907 samt general af infanteriet och chef för 12:e armékåren (Hermannstadt) 1911. Med denna tog han under Världskriget verksam del i 3:e arméns strider 1914 mot de från ö. påträngande ryssarna äfvensom i följande händelser på den polsk-galiziska krigsskådeplatsen. Vid framryckningen mot Weichsel 1915 förde K. ett blandadt befäl under v. Woyrsch och intog Ivangorod. I sept. s. å. fick K. befälet öfver 3:e armén, som under v. Mackensens öfverbefäl bekrigade Serbien, och förde denna ända till Montenegro, fördref italienarna från Durazzo och besatte norra Albanien. Blifven generalöfverste, i febr. 1916, förde K. i maj s. å. befälet öfver 3:e armén under offensiven på Tyrolfronten. Efter v. Pflanzer-Baltins misslyckande i Bukovina hösten 1916 öfvertog K. befälet öfver dennes armé (7:e), kämpade i Karpaterna och återeröfrade Bukovina. Han blef fältmarskalk aug. 1917 och friherre s. å. I sept. 1918 fick han befälet öfver österrikiska härafdelningen i Serbien och 3 nov. s. å. öfverbefälet öfver hela den i upplösning varande österrikisk-ungerska krigsmakten. C. O. N.